जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालजी-महाराज-
विरचितया प्रमेयद्योतिकाख्यया व्याख्यया समलङ्कृतं
हिन्दी-गुर्जर-भाषाऽनुवादसहितम्

॥ श्री-जीवाभिगमसूत्रम् ॥

(द्वितीयो भागः)

नियोजक

संस्कृत-प्राकृतज्ञ-जैनागमनिष्णात-प्रियव्याख्यानि
पण्डितमुनि-श्रीकन्हैयालालजी-महाराजः

प्रकाशक

पालनपुरनिवासि-श्रेष्ठिश्री-रसिकलाल मणीलाल महेता
तत्पुत्र प्रदत्त-द्रव्यसाहाय्येन
अ० भा० श्वे० स्था० जैनशास्त्रोद्धारसमितिप्रमुखः
श्रेष्ठि-श्रीशान्तिलाल मङ्गलदासभाई-महोदयः
मु० राजकोट

प्रथमा-आवृत्ति	वीर-संवत्	विक्रम-संवत्	ईसवीसन
प्रति १२००	२४९९	२०२९	१९७३

मूल्यम्-रू० ३०-००

મળવાનું ઠેકાણું :
શ્રી અ. ભા. શ્વે. સ્થાનકવાસી
જૈનશાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ,
ઠે. ગરેડિયા કૂવા રોડ,
રાજકોટ, (સૌરાષ્ટ્ર)

Published by:
Shri Akhil Bharat S. S.
Jain Shastroddhara Samiti,
Garedia Kuva Road, RAJKOT,
(Saurashtra), W. Ry, India.

卐

ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यवज्ञां,
जानन्ति ते किमपि तान् प्रति नैप यत्नः।
उत्पत्स्यतेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा,
कालो ह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥ १ ॥

卐

हरिगीतच्छन्दः

करते अवज्ञा जो हमारी यत्न ना उनके लिये।
जो जानते हैं तत्त्व कुछ फिर यत्न ना उनके लिये ॥
जनमेगा मुझसा व्यक्ति कोई तत्त्व इससे पायगा।
है काल निरवधि विपुलपृथ्वी ध्यान में यह लायगा ॥ १ ॥

卐

मूल्य रु. ३०-००

પ્રથમ આવૃત્તિ પ્રત ૧૨૦૦૦
વીર સંવત્ ૨૪૯૯
વિક્રમ સંવત્ ૨૦૨૯
ઇસવીસન ૧૯૭૩

: મુદ્રક :
મણિલાલ છગનલાલ શાહ
નવપ્રભાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,
ઘીકાંટા રોડ, અમદાવાદ.

श्री जिवाभिगमसूत्र भाग दूसरे की विषयानुक्रमणिका

तिर्यग्योनिक अधिकारका प्रथम उद्देशक

॥ समाप्त ॥

શ્રી રસિકલાલ મણીલાલભાઈ મહેતા

જન્મ : તા. ૧૫ નવેમ્બર-૧૯૨૧

સ્વર્ગવાસ : તા. ૨૨ જુલાઈ-૧૯૭૨

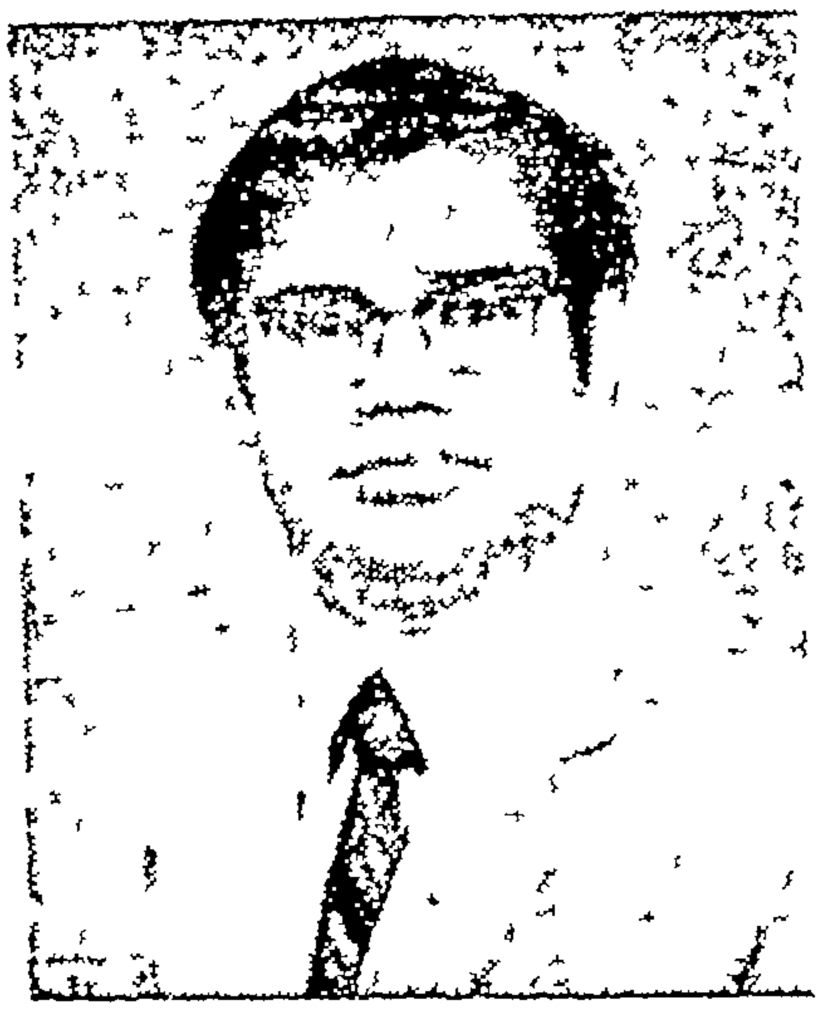
આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

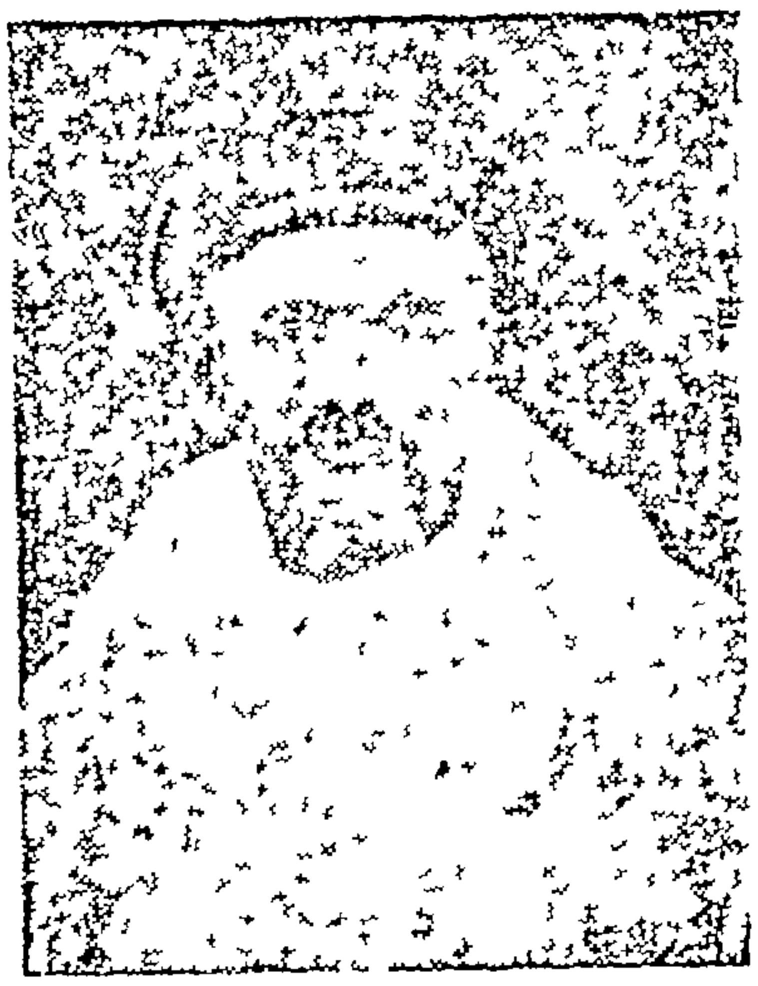
શેઠ શ્રી શાંતિલાલ મંગળદાસભાઈ
અમદાવાદ

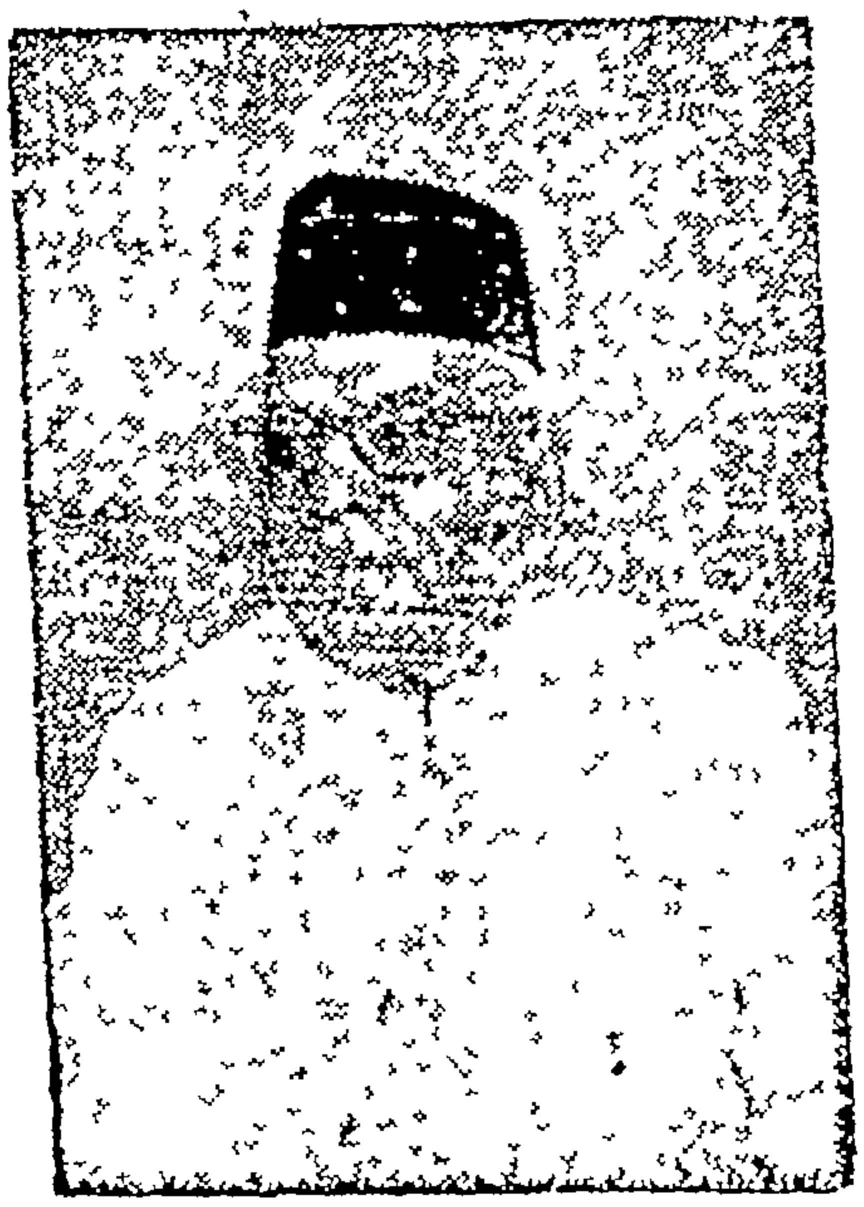
(સ્વ.) શેઠશ્રી શામજીભાઈ વેલજીભાઈ
વીરાણી-રાજકોટ

સ્વ. સુધીરભાઈ જયંતીલાલ ઝવેરી
મુંબઈ.

(સ્વ.) શેઠશ્રી છગનલાલ શામળદાસ
ભાવસાર અમદાવાદ.

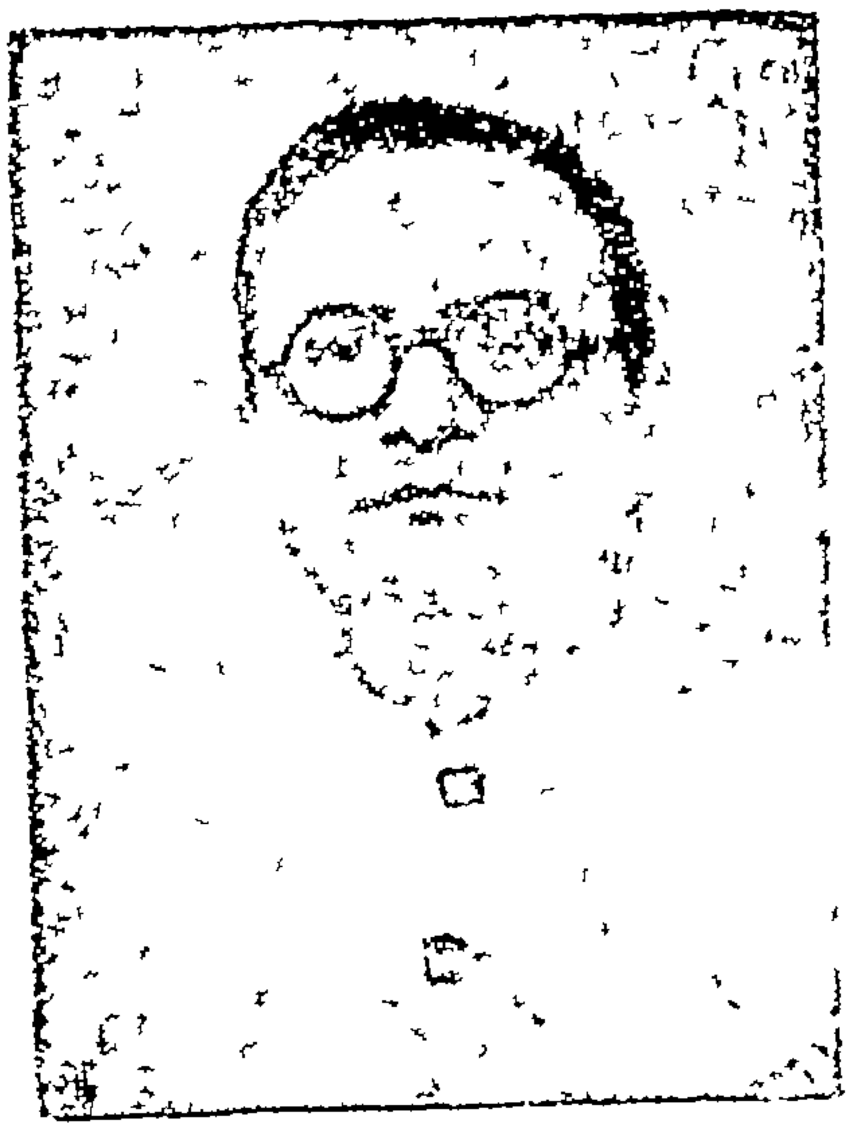

શેઠશ્રી રામજીભાઈ શામજીભાઈ
વીરાણી-રાજકોટ.

बच्चे बैठेला लालाजी किशनचंदजी सा. जौहरी
उभेला सुपुत्र चि. महेतावचन्दजी सा.
नाना-अनिलकुमार जैन दोघत्ता दिल्ही

आद्यमुरब्बीश्रीओ

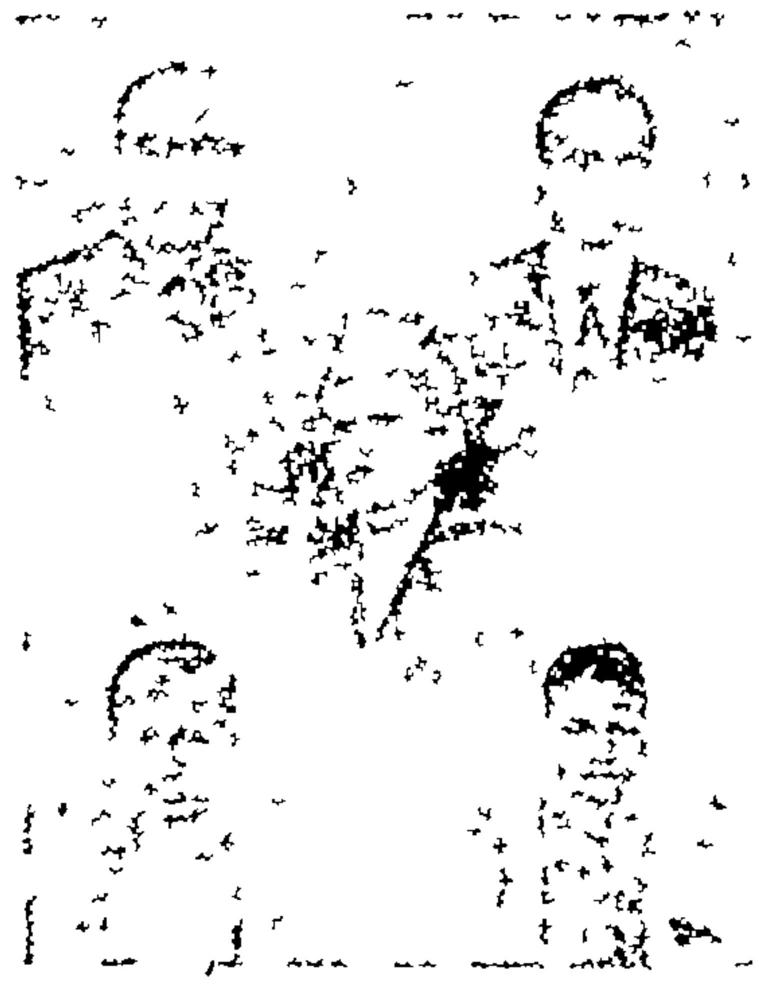
શ્રીમાન્ શેઠ પોપટલાલ મावજીભાઈ
મહેતા, જામજોધપુર

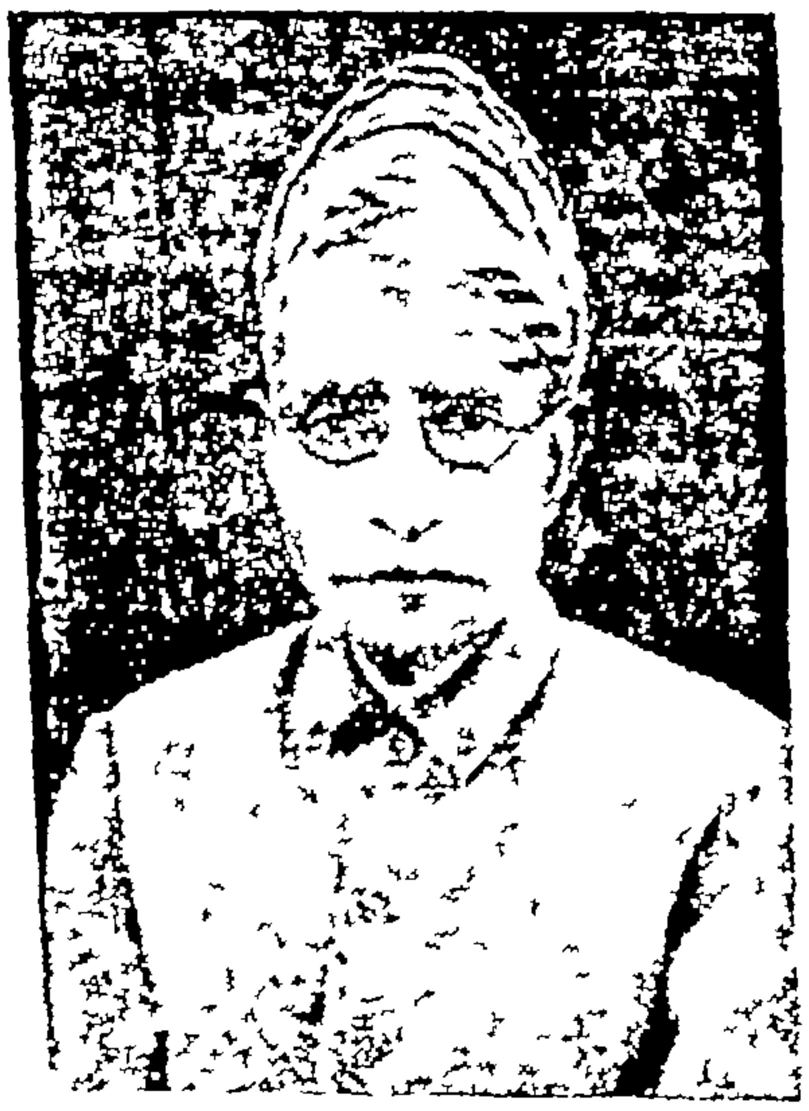
श्रीमान् शेठ धनराजजी पन्नालालजी
जांगडा, मु. जालना

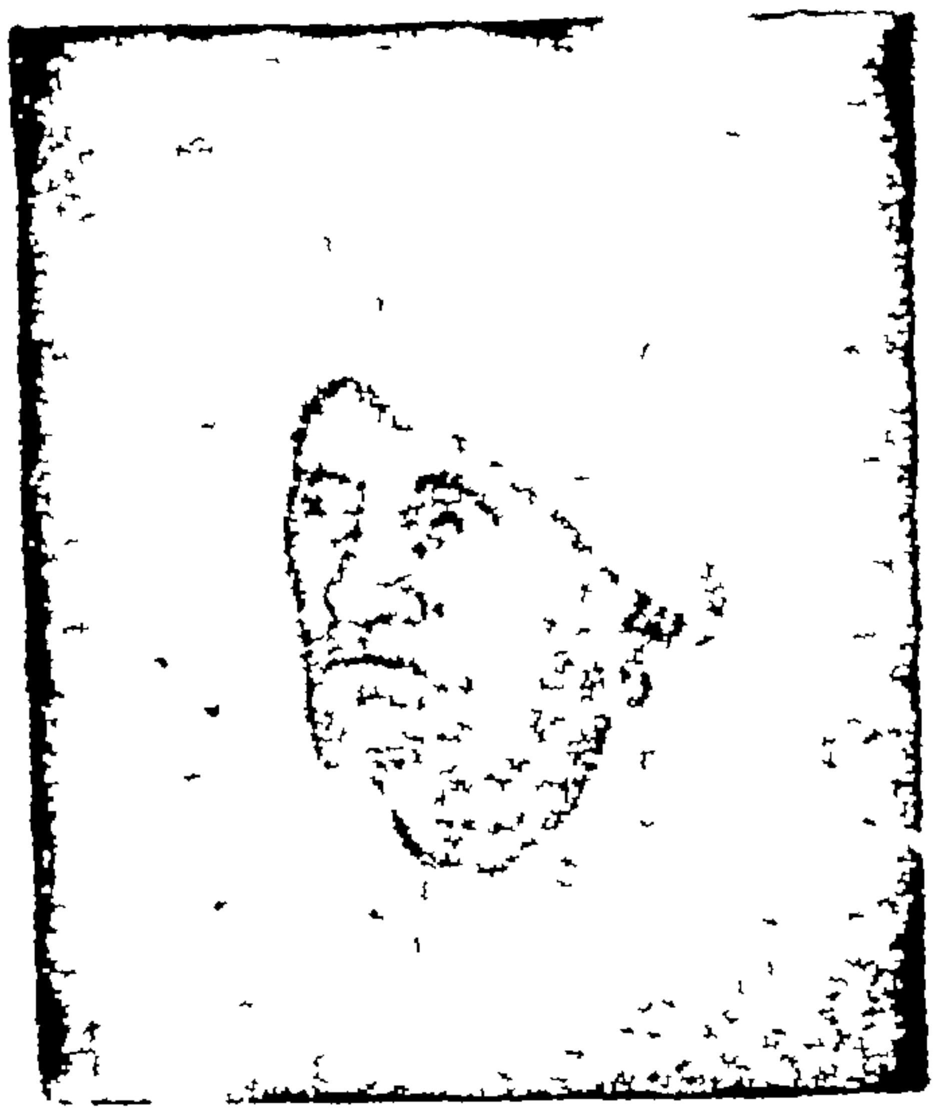
शेठश्री मिश्रीलालजी लालचंदजी सा. लुणिया
तथा शेठश्री जेवंतराजजी अमदावाद

શેઠ પ્રભુદાસભાઈ મુલજીભાઈ દોશી
રાજકોટ

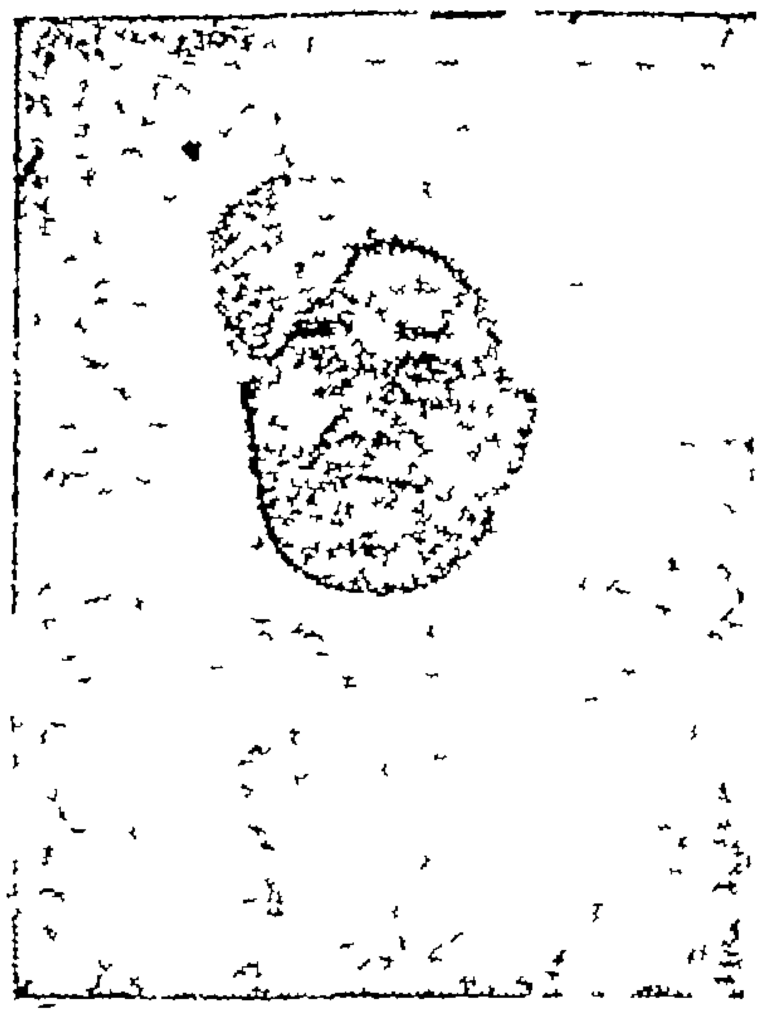

दानवीर शेठश्री अगरचन्दजी
भैरुदानजी सा. सेठिया, मु बांकानेर

स्व. श्रीमान् शेठश्री मुकनचंदजी सा.
बालया पाली मारवाड

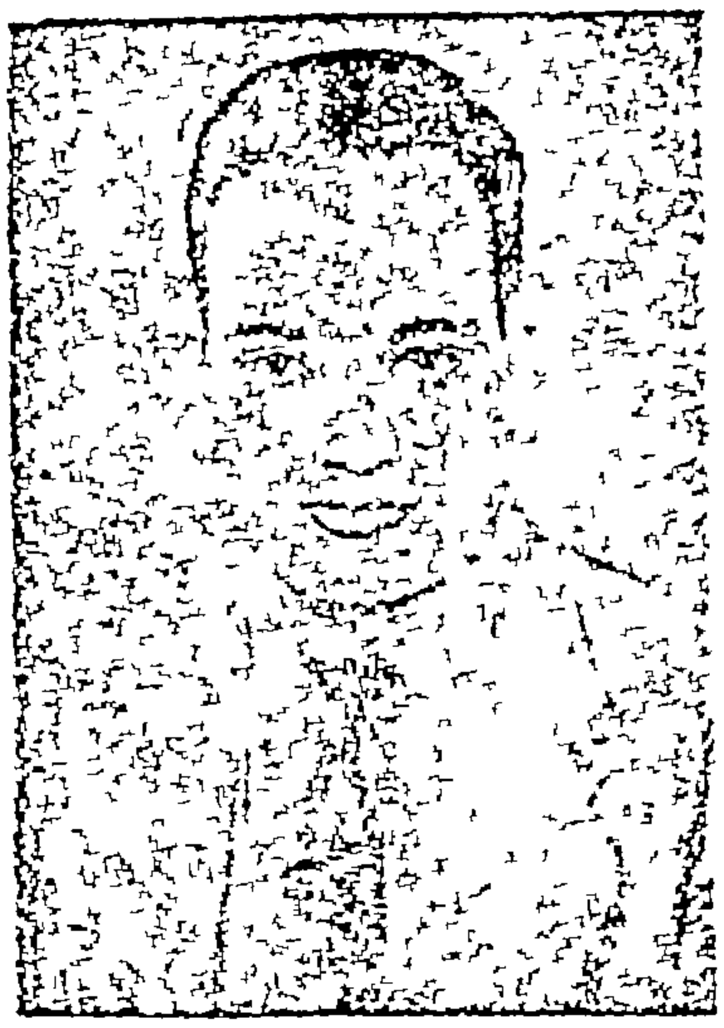
આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

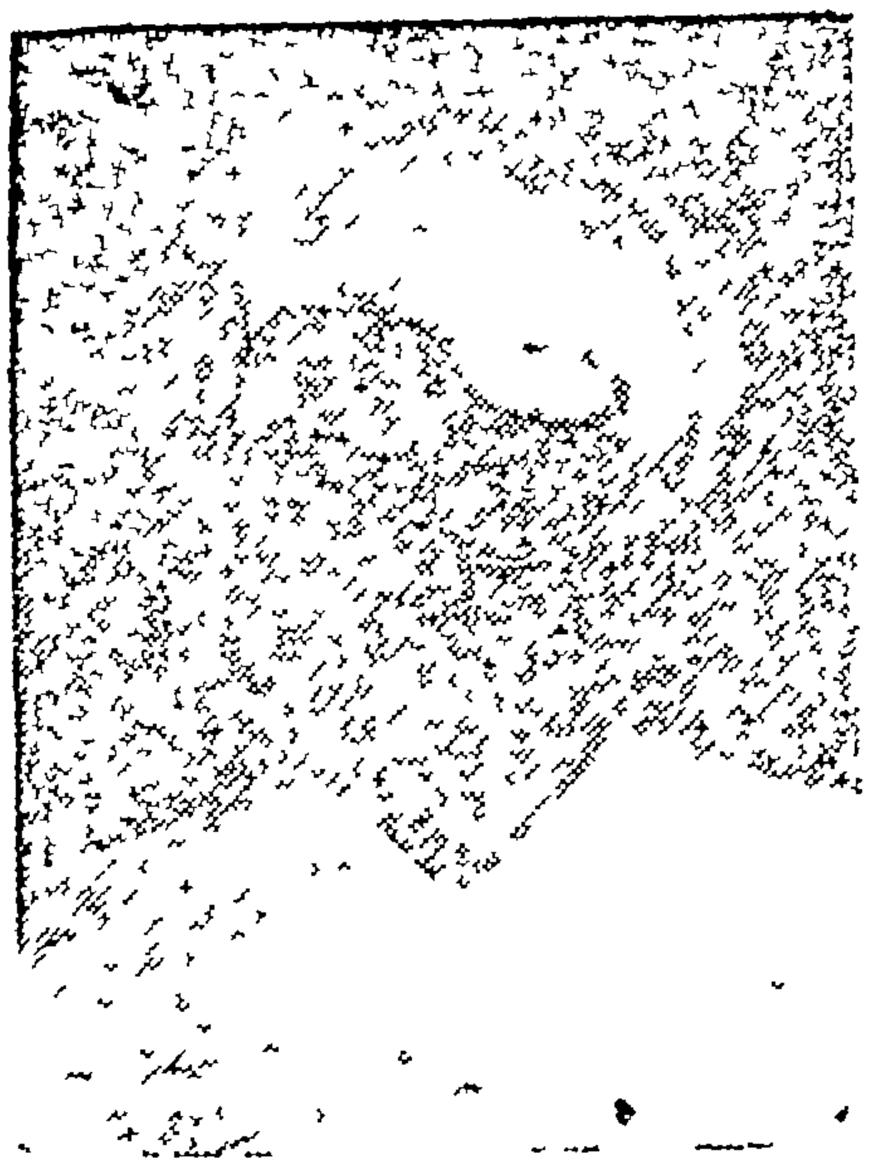
(સ્વ.) શેઠશ્રી હરખચંદ કાલીદાસ વારિઆ
ભાણવડ

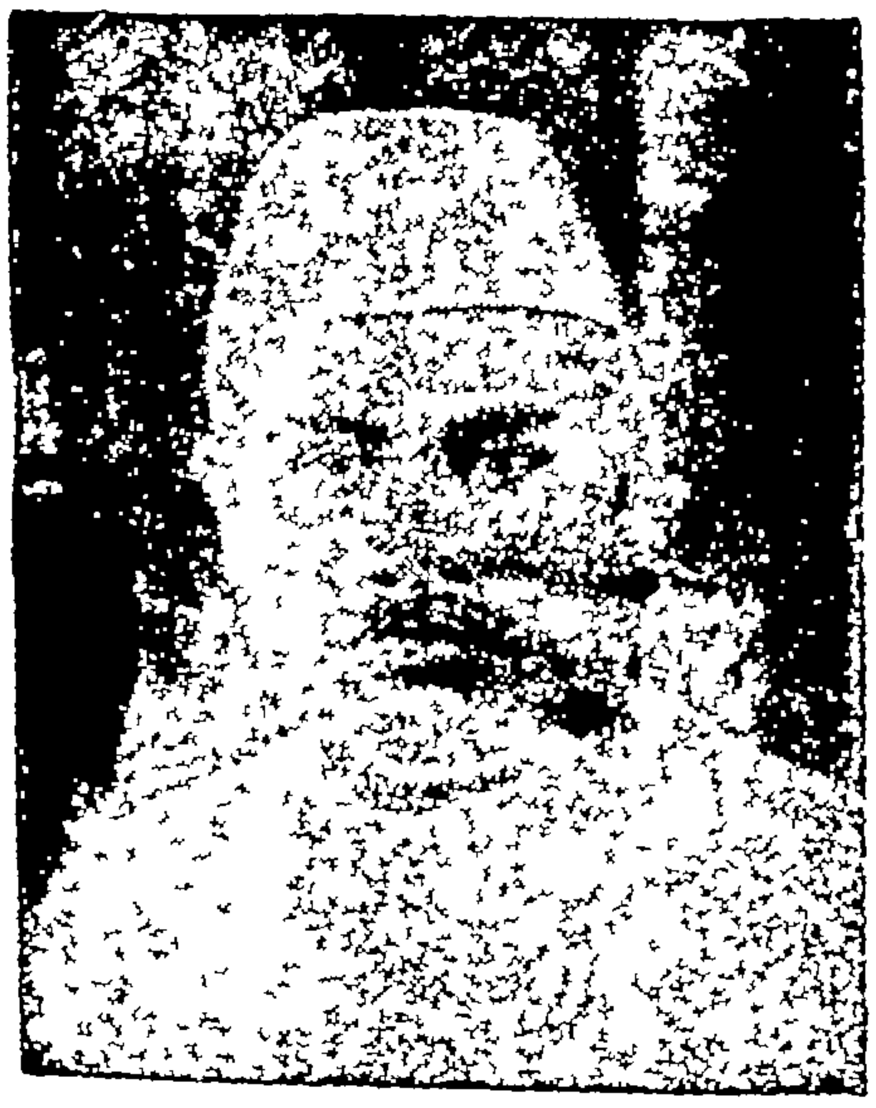
(સ્વ.) શેઠ રંગજીભાઈ મોહનલાલ શાહ
અમદાવાદ.

(સ્વ.) શેઠશ્રી દિનેશભાઇ કાંતિલાલ શાહ
અમદાવાદ.

સ્વ. શેઠશ્રી જીવરાજભાઈ મૂલચંદભાઈ
ધ્રાંગધ્રા

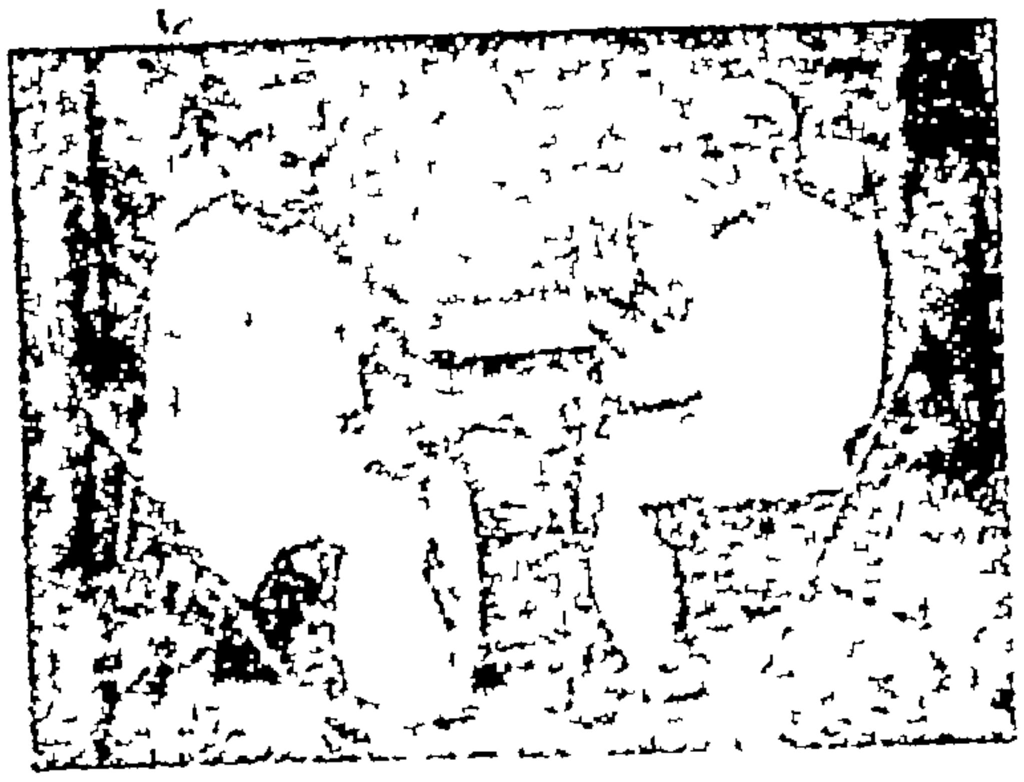
શેઠશ્રી જેસિંગભાઈ પોચાલાલભાઈ
અમદાવાદ

સ્વ. શેઠશ્રી આત્મારામ માણેકલાલ
અમદાવાદ

પટેલ ડોસાભાઈ ગોપાલદાસ
મુ સાણંદ (જી. અમદાવાદ)

૧ અમીચંદભાઈ તથા
૨ ગીરધરભાઈ બાંટવિયા મુ. બેંગલોર

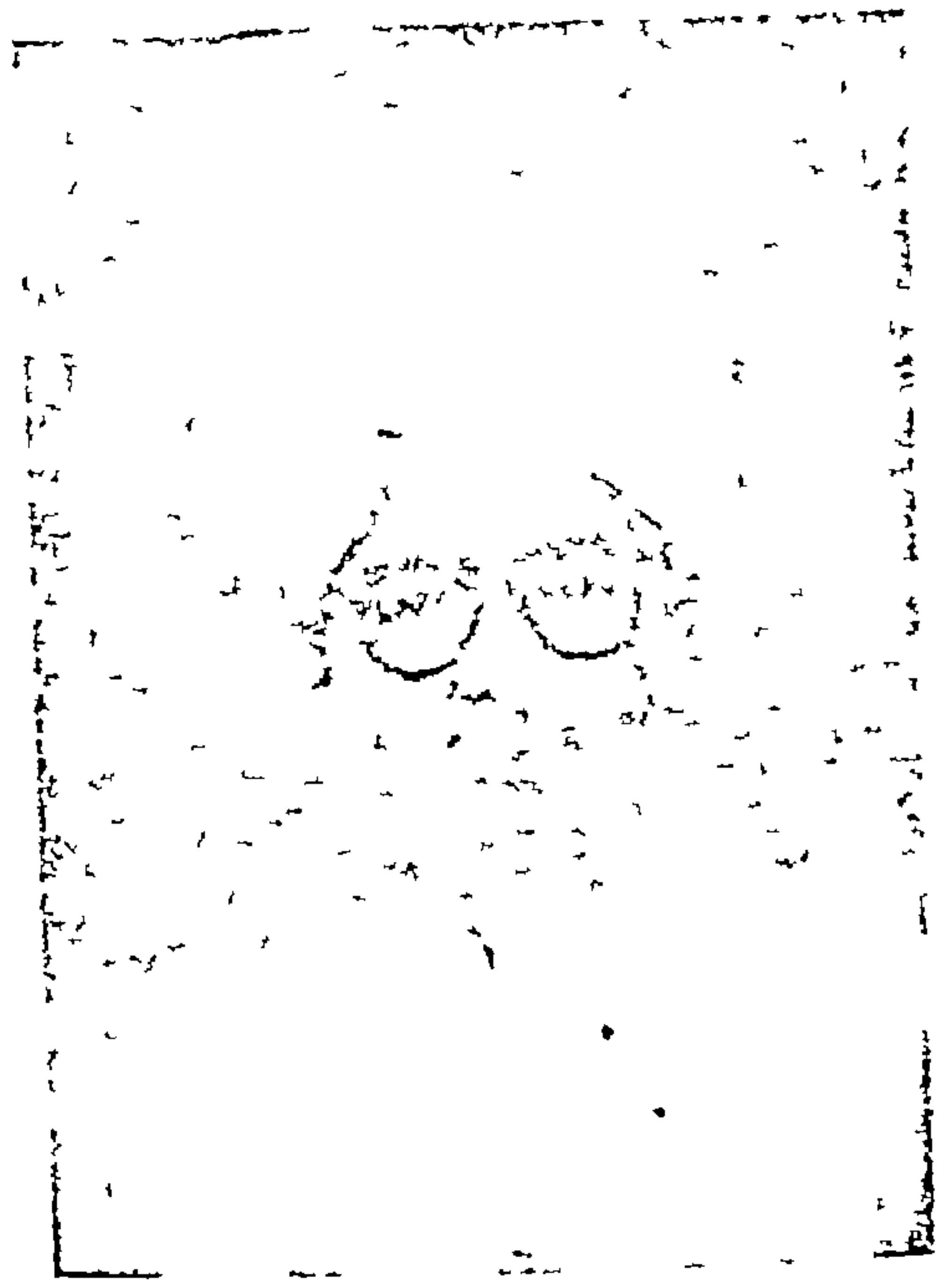
शाहजी श्री मोडीलालजी गलुन्डिया
मु: उदयपुर

મદ્રાસવાલા સ્વર્ગસ્થ ન્યાયમૂર્તિ
રતીલાલભાઈ ભાયચંદભાઈ મહેતા

સ્વ. શેઠ માણેકચંદ નેમચંદ
મુ. માંગરોલ

श्रीमान् शेठ कानुगा
श्री धीगडमलजी अहमदाबाद

આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

સ્વ. શેઠશ્રી હરિલાલ અનોપચંદ શાહ
ખંભાત.

स्व. शेठ ताराचंदजी साहेब गेलडा
मद्रास.

श्रीमान् शेठ सा. चीमनलालजी सा.
ऋषभचंदजी सा. अजीतवाले (सपरिवार)

शेठ कीशनलालजी फुलचंद सा०
बेंगलोरवाला

वच्चे बेठेला मोटाभाइ श्रीमान मूलचंदजी
जवाहीरलालजी बरडिया
बाजुमां बेठेला भाई मिश्रीलालजी बरडिया
उभेला सौथी नानाभाई पूनमचंदजी बरडिया

श्रीमान् सेठश्री
खींवराजजी सा. चोरडिया
मु. मद्रास

આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

पारख छोगमलजी मुलतानमलजी
शेठ रघुनाथमलजी, शेठ बाबुलालजी
,, पन्नालालजी, शेठ सुगनचंदजी

ભાનુભાઈ રેશવલાલ ભણસાલી
પાલનપુર-મુંબઈ

श्रीमान लालाजी हजारी लालजी
झवेरी-देहली

श्री लक्ष्मीचंदजी जसकरणजी झवेरी
पालनपुर

आद्यमुरब्बीश्रीओ

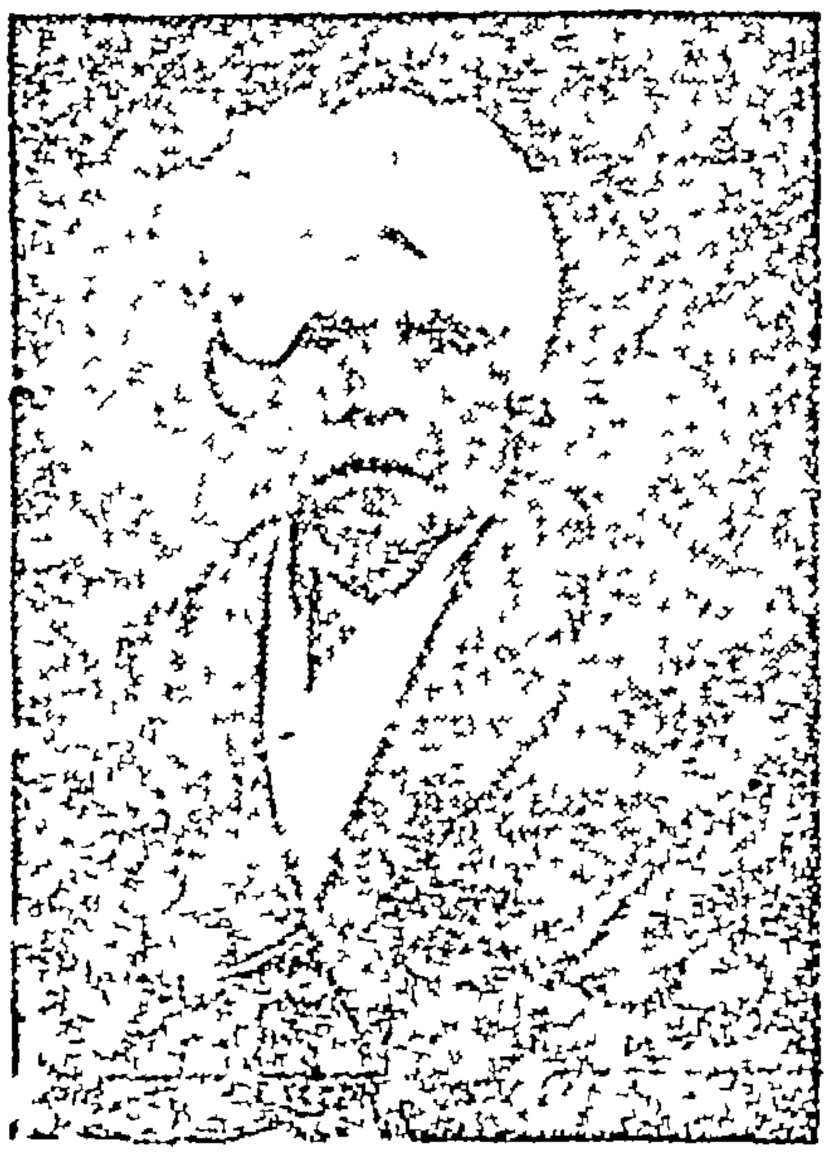
શ્રીમાન્ શેઠ મણીલાલ પોપટલાલ વોરા
અમદાવાદ, જન્મ તા. ૧૦-૬-૧૯૦૪

श्रीमान् शेठ लालाजी कपूरचन्दजी
नाहटा, मु. देहली

શ્રી વૃજલાલ દુર્લભજી પારેખ
રાજકોટ.

કોઠારી હરગોવિંદ જેચંદભાઈ
રાજકોટ.

શેઠશ્રી મણીલાલ જેઠાભાઇ
પાલનપુરવાળા

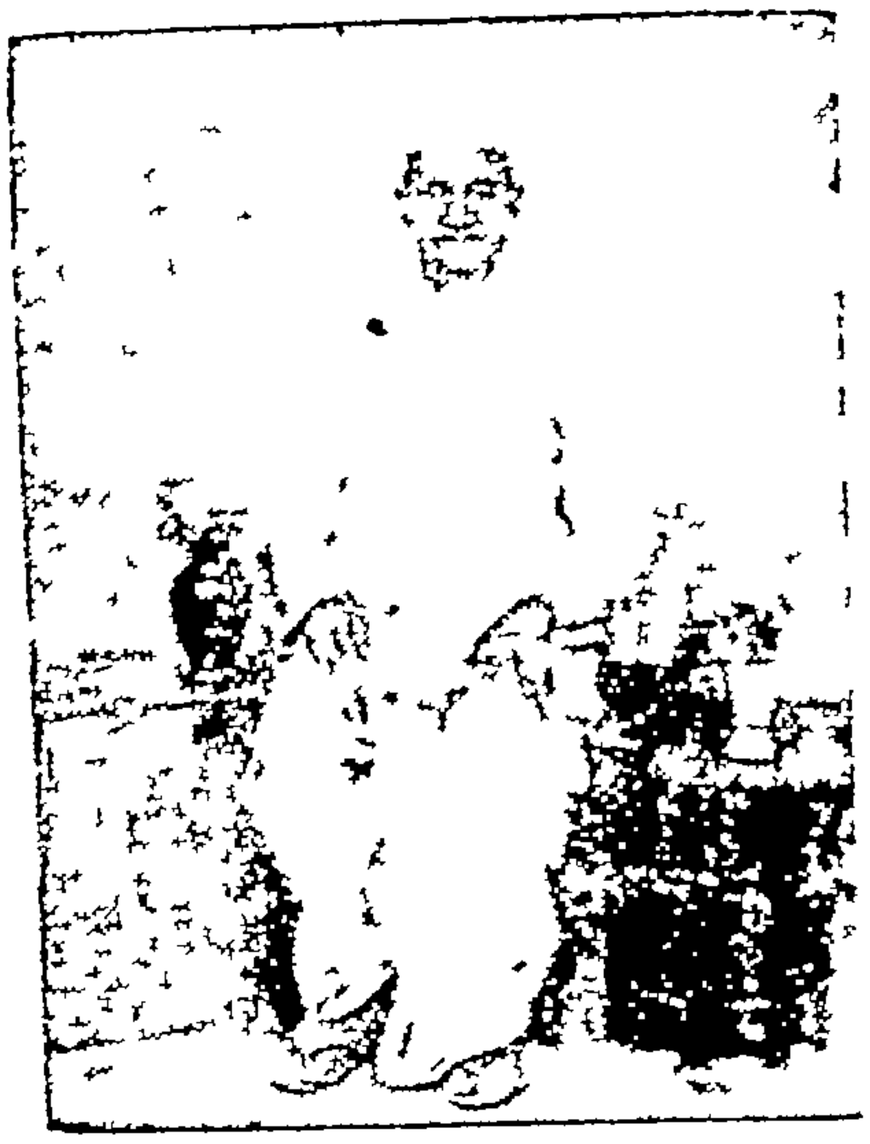

શ્રીમાન્ લાલાજી કપુરચંદજી નાહટા
દેહલીવાલા

आद्यमुरब्बीश्रीओ

(સ્વ.) શેઠશ્રી ધારશીભાઇ જીવણલાલ
બારસી

श्रीमान् शेठ जगजीवनभाई रतनसीभाई
वगडिया, मु. दामनगर

શ્રી વિનોદકુમાર
વીરાણી
રાજકોટ.

शेठश्री देवचंदभाई फोजीलालभाई
चलाणी-सुरत

અમુલખભાઈ મલુકચંદ
પાલનપુરવાલા

શ્રી રસિકલાલ મણીલાલ મહેતાની જીવન-ઝરમર

મદ્રાસના અગ્રગણ્ય નાગરિક, વિશાળ એવી પ્રજ્ઞા-મેધાથી મંડિત વ્યાપાર ઉદ્યોગપતિ શ્રી રસિકલાલ મણીલાલ મહેતાનું વ્યક્તિત્વ અનેકવિધ ક્ષેત્રોમાં સબળતાને વર્યું હતું, અને એટલેજ કદાચ એમની પાસે સ્વાનુભવના અને ધૈર્યના પ્રસંગોની તો ખાણ હતી.

ઉત્તર ગુજરાત-બનાસકાંઠા ધાનેરામાં ૧૯૨૧ ના ૧૫મી નવેમ્બર દિવાળીના દિવસના પૂર્વાહ્નમાં તેમનો જન્મ થયો હતો. પિતાનું નામ મણીભાઈ, માતાનું નામ પારૂબેન.

પિતાશ્રી મણીભાઈ હીરાના વેપારમાં હતા. તેમના બંધુ ચંદુભાઈની સાથે 'મણીલાલ ચંદુલાલ એન્ડ કુ.' ની સ્થાપના કરી હતી. તેમાંથી છૂટા થયા બાદ હાલની જાણીતી 'મણીલાલ એન્ડ સન્સ' કુ. ની તેમણે સ્વતંત્ર સ્થાપનાં કરી હતી.

શ્રી રસિકભાઇએ પ્રાથમિક શિક્ષણ મદ્રાસમાજ મેળવ્યું હતું. ૧૯૩૮ માં મેટ્રીકયુલેશન પાસ કર્યા બાદ વ્યાપારમાં જોડાયા હતા. ઉમદા ખ્વાહિશો સાથે વેપારમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે શી ખબર કે બીજેજ વર્ષે માતાના અવસાન રૂપ વિટંબણા કુટુંબ ઉપર આવી પડશે ! ૩૮ વર્ષની વયે પારૂબેનનું અવસાન થયું ત્યારે રસિકભાઈની ઉમ્મર ફક્ત ૧૮ વર્ષની હતી.

૧૮ વર્ષના યુવાનની કર્તવ્ય, સહનશક્તિ અને ધીરજની કસોટી કરવા પર કુદરતે મીટ માંડી હોય તેમ પિતાશ્રીની તબિયત પણ લથડતી ચાલતી હતી. તેમની સેવા, સંભાળ સારવારની જવાબદારી પણ રસિકભાઈની ઉપર આવી પડી એમણે આ જવાબદારીને હિંમત પૂર્વક ઉઠાવી લીધી એટલુંજ નહિ, તે સાથે વ્યાપારી જ્ઞાનાનુભવની પ્રતિમા કચાશ રહેવા ન પામે તે પણ એમણે લક્ષમાં રાખ્યું.

લગ્ન ઈ. સ. ૧૯૪૦ મા ધર્મપત્નીનું નામ જયાબેન રસિકભાઈનું દામ્પત્ય જીવન ખૂબજ સુખી હતુ. પતિપત્ની બન્ને એકમેકના પૂરક થયા. એવું સંતોષી અને આનંદી જીવન ગુજાર્યું.

યુદ્ધ સમયે, મદ્રાસ ખાલી થવાના સંજોગો ઉપસ્થિત થયા એ વેળાએ કેટ-લોક સમય પાલનપુરમા ગાળ્યો. એ વખતે મદ્રાસ, કારાકુડી વિ. દક્ષિણ ભારતના સ્થળોએ એમની ધંધકીય પ્રવૃત્તિ અંગે આવાગમન તો ચાલુજ રહેલું. ૧૯૪૫માં તેમના જયેષ્ટ પુત્ર શૈલેશનો જન્મ પાલનપુરમા થયો. આ અરસામા યુદ્ધ પૂરૂં થતાં મદ્રાસનું રહેઠાણ પુનઃ ચાલુ કર્યું. પિતાશ્રીની માદગી પણ વધુ જોર પકડતી ચાલી. ૧૯૪૭ માં ૫૫ વર્ષની વયે તેઓ અવસાન પામ્યા. એ વખતે ભાઈશ્રી રસિકભાઈની ઉમ્મર ૨૬ વર્ષની અને નાના ભાઇ રજનીકાંતની ઉમ્મર ૨૩ વર્ષની હતી.

પિતાશ્રીના સ્વર્ગવાસથી કૌટુમ્બિક જવાબદારી સવિશેષ પ્રમાણમાં આવી પડી. તે ઉચકતા ઉચકતા સ્વબળે અને આપ સુઝથી તેમજ પિતાશ્રીએ જે ધધાકિય શિક્ષણ સોપ્યુ હતુ તેના આધારે હિંમતભેર અને નિષ્ઠાપૂર્વક ઝવેરાતના ધધામા ગતિ–પ્રગતિ કરતા રહ્યા, એટલુ જ નહિ સાથે બીજા ઉદ્યોગે ધંધા સ્થાપવાનો પણ સપ્રમાણ રસ લીધો, અને પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો. આના અનુક્રમે ૧૯૫૩ મા યુરોપ પ્રવાસ કર્યો તેના ફળસ્વરૂપ યુરોપની કેટલીક કંપનીઓ સાથે એજન્સી વિગેરે ધંધાદારી સંબંધ સ્થાપ્યો, આ ગાળા દરમ્યાન એમની મનોભૂમિમાં કેટલીક આતરરાષ્ટ્રિય યોજનાઓ પણ આકાર લઈ રહી હતી. ત્યાર બાદ ૧૯૫૫–૫૬ માં ભારત જુનીયર ચેમ્બરના સંસ્થાપક અને અગ્રણી સભ્ય તરિકે આતરરાષ્ટ્રિય જુનિયર ચેમ્બરની વિશ્વ પરિષદ માં તેમને નિમંત્રણ મળ્યુ. આ અધિવેશન એડિનબરો (સ્કોટલેન્ડ) માં યોજવામાં આવ્યું હતુ. અત્રેની જુનિયર ચેમ્બરનું પ્રતિનિધિત્વ ઉત્તમ કક્ષાએ પાર પાડી તેને માટે વિશ્વ સસ્થા તરફથી ચાર્ટર (Charter) પણ હાસલ. કરી આવ્યા.

પરિષદના અધિવેશનનુ કાર્ય પૂરૂં થયા બાદ તેમાથી પરવારીને એમણે ફરી યુરોપનો પ્રવાસ કર્યો. નોબેલ પારિતોષિકના વિજેતા સ્થાપક આલફ્રેડ નોબેલે સ્થાપેલી વિશ્વવિખ્યાત કપની ડાયનેમીટ નોબેલ (Dynamit Nobel) ની એજન્સી દક્ષિણ ભારત માટે પ્રાપ્ત કરી સાથે બીજી અનેક એજન્સીઓ ખાસ કરીને દેશના ઔદ્યોગિક વિકાસને અનુલક્ષીને મેળવી પાછા આવ્યા.

આ પ્રકારના બાહ્યજીવનની કે વ્યાવહારિક જીવનની પ્રવૃત્તિઓ વિશાળ પટ પર પથરાયેલી હોવા છતા એમના આંતર–જીવનની સંસ્કાર વાટિકા તો જ્ઞાનોદ્ધારની પ્રબળ ભાવનાથી મહેંકી રહી હતી. જૈનધર્મ, જૈનદર્શન, પક્ષાપક્ષ રહિત સર્વાગી અને સમગ્રદષ્ટિવાળી ધાર્મિક વિચારણા તેમના આતરમનથી કદિ વિખુટી ન હોતી પડી. સંપ્રદાયના વાદ કે મતમતાતરમા પડયા વિના ધર્મને આચરણમાં મૂકવામાંજ તેમનો ભાવ વધારે રહ્યો હતો. શ્રી શ્વેતાંબર સ્થાકવાસી જૈન સંસ્થાઓની ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓમાં તેઓ હમેશા સક્રિય હતા. પાલનપુર આયંબીલ શાળાના આજીવનટ્રષ્ટી તરીકે જિન શાસનના સુયોગ્ય પગલે ચાલ્યા હતા. ૧૯૪૯ માં ભરાયેલ અખિલ ભારતીય શ્વેતાંબર સ્થાનક વાસી જૈન કોન્ફરન્સ માં સપૂર્ણ રીતે અને ધર્મ રસમાં એકાકાર થઈ ગયા હતા. એ તેમની આધ્યાત્મિક વિકાસ દૃષ્ટિનો દ્યોતક પ્રસગ કહી શકાય. એમની માદગી વખતે પણ ધાર્મિક ચર્ચા અને નવકાર મત્રમાજ એમનું રટન હતું.

સામાજિક ક્ષેત્રે જોતા રસિકભાઈને શિક્ષણ–કેળવણીની બાબતમાં વધુ રસ હતો. મદ્રાસની કેટલીક નામાકિત અને પ્રથમ પંક્તિની સસ્થાઓ ગણાય છે તેમાં શ્રી શ્વેતાબર સ્થાનકવાસી જૈન એજ્યુકેશનલ સોસાયટીનું પણ સ્થાન

આવે છે. આ સંસ્થાની કાર્યવાહક સમીતીના સભ્ય પદે ચૂંટાયા પછી ધીમે ધીમે આજ સંસ્થાના સહમંત્રી પદે પહોંચ્યા તે એમની નિરંતર સેવા અને કાર્યોત્સાહને કારણે હતું. શ્રી અમોલકચંદ ગેલડા જૈન હાઇસ્કુલના મંત્રી પદેથી પણ એમણે સેવાઓ આપી છે. આ હાઇસ્કુલે જે વિજ્ઞાન પ્રદર્શન યોજ્યું હતું અને શાળાના ઇતિહાસમાં જે મહત્વનું સીમા ચિહ્ન બનીને રહ્યું છે તે રસિક-ભાઇના મંત્રીપદને આભારી હતું

બીજા સામાજિક ક્ષેત્રે પણ એમણે સુંદર નામના મેળવી હતી. સામાન્ય માનવીથી શરૂ કરીને વિશિષ્ટ ધંધાદારી કે ઉદ્યોગપતિ હર કોઇ વ્યક્તિને એમના સમાગમમાં આનંદ થતો. એમની નિખાલસતા એ એમનું ભારે આકર્ષણ હતું. અને એટલેજ સાવ વિભિન્ન પ્રકારની સંસ્થાઓનું કામ, તેને લગતી પ્રવૃત્તિઓમાં સમકક્ષ રસ લઈ, કરી શકતા. 'ઇન્ડીયન વેજીટેરીયન કોંગ્રેસ' ના સ્થાપક સભ્ય તરીકે મુલ્યવાન સેવા આપી હતી. (Indian councin of cultural relations) ના માનનીય સભ્ય હતા તથા 'Hospitality Association ' ના ઉપપ્રમુખ પદે હતા.

રસિકભાઈએ એમની સામાજિક સેવા પ્રવૃત્તિઓના ભરચક દબાણમાં પણ વ્યાપાર ધંધાની અવગણના કરી ન હતી. સ્વતંત્ર તથા ભાગીદારીમાં ભિન્નભિન્ન વ્યાપાર ઉદ્યોગોનો ઉમેરો કર્યો હતો. આ વિકાસ સાધવામાં એમના વિદેશ પ્રવાસોનો અનુભવ અને ધંધાકિય સુઝે મહત્વનું જ્ઞાન અર્પણ કર્યું હતું. પોંડી-ચેરીમાં સાઇકલ તથા રોલર ચેઇનની ફેકટરી. મદ્રાસમાં સીમેન્ટ તથા સીમેન્ટ પેઇન્ટનો ઉદ્યોગ તેમજ એજન્સીઓ અને ઇમ્પોર્ટ એક્ષ્પોર્ટ અને શેરો, એ સઘળા વ્યાપાર ઉદ્યોગોએ એમને યશ અને અર્થ બન્નેની પ્રાપ્તિ કરી આપી હતી.

૧૯૬૦ માં ફરી યુરોપ અમેરિકાની યાત્રા કરી. 'Far Eaet American Council' ના સભ્યપદે નિયુક્ત થયા. 'આંધ્ર ચેમ્બર ઓફ કોમર્સ' ની કાર્ય વાહક સમિતિમા ચુંટાયા અને તે દ્વારાજ 'રેલ્વે એડવાઇઝરી બોર્ડ' 'પોર્ટટ્રસ્ટ' વિગેરેના માનનીય સભ્ય તરીકે તેમની નિમણુંક કરવામાં આવી. એ તમામ હોદ્દાઓ પરથી તેમણે આપેલી સેવાઓ એમની સમીક્ષક શક્તિ, સામાના દૃષ્ટિબિંદુને સમજવાની તથા માન આપવાની દૃષ્ટિ તથા ભલમનસાઇ ખરી પણ ગેરવ્યાજબી ભલામણો સામે અવાજ ઉઠાવવાની સ્પષ્ટ વકતૃત્વતાને કારણે આદરપાત્ર કરી હતી. અને તેથીજ ૧૯૬૬ માં Indian International Trade fair તરફથી તેઓને 'daıraTnaekogk' માં અભ્યાસ માટે પ્રતિનીધિ તરીકે જવાનું આમંત્રણ મળ્યું હતું. આમ એમના પ્રતિભાશાલી વ્યક્તિત્વની પાંખડીઓ એક પછી એક ખુલ્યે જતી હતી, તેવામાં ૧૯૬૭ના જાન્યુઆરીમાં પ્રથમવાર 'હાર્ટ એટેક' આવ્યો. તેથી ૧૯૬૮માં જ્યારે 'ઇન્ટરલોકન (સ્વીટ-

ઝલેંડમાં) માં યોજાયેલી વિશ્વ પરિષદમાં ભાગલેવાનું નિમંત્રણ મળ્યું ત્યારે નાદુરસ્ત તબિયતના કારણે તેમનાથી નિમંત્રણનો સ્વીકાર કરી શકાયો નહિ.

નાદુરસ્ત તબિયત હોવાને કારણે પણ સ્થાનિક પ્રવૃત્તિઓ તદ્દન બંધ કરી શકયા નહિ ૧૯૬૯ મા તેમને 'આંધ્ર ચેમ્બર ઓફ કોમર્સ' ના પ્રમુખ પદે ચૂંટવામાં આવ્યા. એ સ્થાને તેમણે બે વરસ સુધી કામગીરી બજાવી. તે દરમ્યાન વ્યાપારી આલમની વિવિધ સમસ્યાઓને સરકાર સમક્ષ રજુ કરવામાં અદમ્ય ઉત્સાહ દાખવ્યો તેમના સૂચિત ઉકેલોનુ રહસ્ય રહેતું વધુ ઉત્પાદન અને આમજનતાની સુખ વૃદ્ધિ. તેમનો અભ્યાસ વિષય હતો અર્થશાસ્ત્ર અને કરવેરા. સરકાર તરફથી તેમને 'Regional Board of direct taxes' ના સભ્યપદે નિમવામા આવ્યા હતા. સાથે તેઓ 'All India Manufacturer's Association' ના મદ્રાસ બોર્ડની કાર્યવાહક સમીતિમાં તો હતાજ. આમ હૃદય રોગના હુમલા પછી પણ એમણે સંસ્થાકીય પ્રવૃત્તિઓમાં તો સક્રિયતા દાખવ્યાજ કરી. શરીર પર માઠી અસર તો ચાલુજ રહી ને બે મહિનાની માંદગીને અંતે ૧૯૭૨ ના જુલાઇની ૨૨મી તારીખે તેમનો સ્વર્ગવાસ થયો એ માંદગી દરમિયાન પણ તેમની ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓમાં એકદમ વધારો થતોજ રહ્યો. ધર્મના પુસ્તકો અને ચર્ચા ચાલુ રાખી. છેવટ સુધી નવકાર મંત્રનું રટણ ચાલુજ હતું

કુટુમ્બી જનોએ વત્સલ પિતા અને વડિલ, જ્ઞાતિજનોએ પ્રભાવશાળી વ્યક્તિત્વ, સમાજે સંનિષ્ઠ કાર્યકર અને દાતા તથા વ્યાપારી આલમે બુદ્ધિમાન કાર્યદક્ષ પ્રતિનીધિ અને માર્ગદર્શક ગુમાવ્યા. હાર્દિક દુખ સાથે અંતિમ એજ મહેચ્છા કે સ્વર્ગસ્થ આત્મા પરમ સુખને પ્રાપ્ત કરે.

મંત્રી

શ્રી શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ.

॥ श्री वीतरागाय नमः ॥

श्री जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितया
प्रमेयद्योतिकाख्यया व्याख्यया समलङ्कृतम्
हिन्दी-गुर्जरभाषानुवादसहितम्

॥ श्री जीवाभिगमसूत्रम् ॥

(द्वितीयो भागः)

तृतीया प्रतिपत्तिः प्रारभ्यते-

द्वितीया प्रतिपत्ति निरूपिता ततोऽवसरप्राप्तां तृतीयां प्रतिपत्तिं निरूपयति तत्र नैरयिकादि चतुर्विधसंसारसमापन्नकजीवेषु प्रथमं नैरयिकप्ररूपणामाह- 'तत्थ णं जे ते' इत्यादि ।

मूलम्-तत्थ णं जे ते एवमाहंसु चउव्विहा संसारसमावण्णगा जीवा ते एवमाहंसु तं जहा-णेरइया तिरिक्खजोणिया मणुस्सा देवा ॥ से किं तं णेरइया? णेरइया सत्तविहा पन्नत्ता तं जहा-पढम पुढवी णेरइया दोच्चा पुढवी णेरइया, तच्चा पुढवी णेरइया, चउत्थी पुढवी णेरइया, पंचमी पुढवी णेरइया, छट्ठी पुढवी णेरइया सत्तमी पुढवी नेरइया ॥ पढमाणं भंते! पुढवी किं नामा किं गोत्ता पन्नत्ता? गोयमा! णामेणं घम्मा गोत्तेणं रयणप्पभा। दोच्चा णं भंते! पुढवी किं नामा किं गोत्ता पन्नत्ता? गोयमा! णामेणं वंसा गोत्तेणं सक्करप्पभा। एवं एएणं अभिलावेणं सव्वासिं पुच्छा, णामाणि इमाणि सेला तच्चा, अंजणा चउत्थी रिट्ठा पंचमी मघा छट्ठी माघवई सत्तमा जाव तमतमा गोत्तेणं पन्नत्ता ॥ इमाणं भंते! रयणप्पभा पुढवी केवइया बाहल्लेणं पन्नत्ता? गोयमा! इमाणं रयणप्पभा पुढवी असीउत्तरं जोयणसयसहस्सं बाहल्ले णं पण्णत्ता। एवं एएणं अभिलावेणं इमा गाहा-अणुगंतव्वा-

'असीयं बत्तीसं अट्ठावीसं तहेव वीसं च ।
अट्ठारस सोलसगं अट्ठुत्तरमेव हिट्ठिमिया' ॥सू० १॥

छाया—तत्र खलु ये ते एवमाहुश्चतुर्विधाः संसारसमापन्नका जीवास्ते एवमाहुः तद्यथा नैरयिकास्तिर्यग्योनिका मनुष्या देवाः । अथ के ते नैरयिकाः ? नैरयिकाः सप्तविधाः प्रज्ञप्ता स्तद्यथा—प्रथमपृथिवी नैरयिकाः द्वितीयपृथिवी नैरयिकाः तृतीय पृथिवी नैरयिका श्चतुर्थपृथिवीनैरयिकाः पञ्चमपृथिवीनैरयिकाः षष्ठ पृथिवीनैरयिकाः सप्तमपृथिवीनैरयिकाः । प्रथमा खलु भदन्त ! पृथिवी किं नाम्नी किं गोत्रा प्रज्ञप्ता ? गौतम ! नाम्ना घर्मा गोत्रेण रत्नप्रभा । द्वितीया खलु भदन्त ! पृथिवी किं नाम्नी किं गोत्रा प्रज्ञप्ता ? गौतम ! नाम्ना वंशा गोत्रेण शर्कराप्रभा । एवम् एतेन अभिलापेन सर्वासां पृच्छा नामानि इमानि शैला तृतीया, अञ्जना चतुर्थी, रिष्टा पञ्चमी मघा षष्ठी माघवती सप्तमी यावत् तमस्तमा गोत्रेण प्रज्ञप्ता ? इयं खलु भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवी कियता बाहल्येन प्रज्ञप्ता ? गौतम ! इयं खलु रत्नप्रभा पृथिवी अशीत्युत्तरं योजनशतसहस्रं बाहल्येन प्रज्ञप्ता । एवमेतेनाभिलापेन इयं गाथा—

'अशीति र्द्वात्रिंशदष्टाविंशति स्तथैव विंशतिश्च ।
अष्टादश षोडशैकमष्टोत्तरमेवाधस्तना ॥१॥

टीका—'तत्थ' तत्र—तेषु दशसु प्रतिपत्तिमत्सु मध्ये 'जे ते' ये ते आचार्याः 'एवमाहंसु' एवमाहुः—एवमाख्यातवन्तः, किमाख्यातवन्त स्तत्राह—'चउव्विहा'

तीसरी प्रतिपत्ति का प्रारभ—

द्वितीय प्रतिपत्ति का निरूपण करके अब सूत्रकार तृतीय प्रतिपत्ति का निरूपण करते हैं उसमें नैरयिकादि चार प्रकार के संसार समापन्नक जीवों में प्रथम नैरयिकों की प्ररूपणा करते हैं—

'तत्थ णं जे ते एवमाहंसु चउव्विहा संसारसमावण्णगा जीवा' इ०

टीकार्थ—'तत्थ णं' इन दश प्रतिपत्ति वादियों के बीच में 'जे ते एवमाहंसु' जिन आचार्यों ने 'एवमाहंसु' ऐसा कहा है कि 'चउव्विहा

ત્રીજી પ્રતિપત્તિનો પ્રારંભ—

બીજી પ્રતિપત્તિનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર ત્રીજી પ્રતિપત્તિનું નિરૂપણ કરે છે—તેમાં નૈરયિક વિગેરે ચાર પ્રકારના સંસાર સમાપન્નક જીવોમાં પહેલાં નૈરયિકોનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.

" तत्थ णं जे ते एवमाहंसु चउव्विहा संसारसमावन्नगा जीवा " ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ—'तत्थ णं' આ દશપ્રકારની પ્રતિપત્તિ વાદિયોમાં ' जे ते एवमाहंसु' જે આચાર્યોએ એવું કહ્યું છે. કે " चउव्विहा संसारसमावन्नगा

इत्यादि, 'चउव्विहा' चतुर्विधा श्चतुः प्रकारकाः, 'संसारसमावन्नगा जीवा' संसारसमापन्नका जीवाः 'ते एवमाहंसु' ते-आचार्या एवम्-वक्ष्यमाणप्रकारेण जीवसंख्याविषये आहुः-कथितवन्तः। चातुर्विध्यमेव दर्शयति-'तं जहा' इत्यादि, 'तं जहा' तद्यथा-'णेरइया' नैरयिकाः, 'तिरिक्खजोणिया' तिर्यग्योनिकाः, तथा-मणुस्सा' मनुष्याः, तथा-'देवा' देवाः, तथा च नारकतिर्यङ्मनुष्यदेवभेदेन संसारसमापन्नका जीवाश्चतुर्विधाः प्रज्ञप्ता इति। चतुर्विधजीवेषु मध्ये प्रथमं नारकं ज्ञातुं प्रश्नयन्नाह-'से किं तं' इत्यादि, 'से किं तं णेरइया' अथ के ते नैरयिकाः नारकाणां किं लक्षणं कियन्तश्च भेदा इति प्रश्नः, उत्तरयति-'णेरइया सत्तविहा पण्णत्ता' नैरयिकाः सप्तविधाः-सप्तप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः कथिता इति। सप्तविधभेदमेव दर्शयति-'तं जहा' इत्यादि, 'तं जहा' तद्यथा-'पढमा पुढवी णेरइया' प्रथम पृथिवीनैरयिकाः प्रथमायां रत्नप्रभापृथिव्यां समुद्भवा नारकाः प्रथमपृथिवीनारका इत्यर्थः 'दोच्चा पुढवी नेरइया' द्वितीय पृथिवीनैरयिकाः द्वितीयस्यां शर्कराप्रभापृथिव्यां समुद्भवा नैरयिकाः द्वितीय-

---

संसारसमावन्नगा जीवा' संसार समापन्नक जीव चार प्रकार के हैं 'ते एवमाहंसु' उन्होंने इस सम्बन्ध में ऐसा कहा है-'णेरइया तिरिक्खजोणिया, मणुस्सा, देवा' नैरयिक (१) तिर्यग्योनिक (२) मनुष्य (३) और देव (४) इस तरह नारक, तिर्यञ्च, मनुष्य और देव के भेद से संसारी जीव चार प्रकार के कहे गये हैं।

'से किं तं णेरइया' हे भदन्त! नारकों का क्या लक्षण है और कितने उनके भेद हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'णेरइया सत्तविहा पन्नत्ता' हे गौतम! नैरयिक सात प्रकार के कहे गये हैं 'तं जहा-' जैसे-'पढमा पुढवी णेरइया' प्रथम पृथिवी के नैरयिक-रत्न प्रभा नाम की पहिलि पृथिवी में उत्पन्न हुए नैरयिक 'दोच्चा पुढवी नेरइया' द्वितीय पृथिवी

जीवा" संसारी જીવો ચાર પ્રકારના કહ્યા છે, "ते एवमाहंसु" તેઓએ આ સંબંધમાં એવું કહ્યું છે. કે 'णेरइया तिरिक्खजोणिया मणुस्सा देवा' નૈરયિક (૧) તિર્યગ્યોનિક (૨) મનુષ્ય (૩) અને દેવો (૪) આ રીતે નારક, તિર્યંચ મનુષ્યો અને દેવોના ભેદથી સંસારી જીવો ચાર પ્રકારના કહેલા છે.

"से किं तं णेरइया" હે ભગવન્ નારકોનું શું લક્ષણ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે "णेरइया सत्तविहा पण्णत्ता" હે ગૌતમ નૈરયિકો સાતપ્રકારના કહ્યા છે. "तं जहा" ને આપ્રમાણે છે. જેમકે- 'पढमा पुढवी णेरइया' પહેલી રત્નપ્રભા નામની પૃથ્વીમાં ઉત્પન્નથયેલા નૈરયિકો ૧, 'दोच्चा पुढवी णेरइया' બીજી પૃથ્વીના નૈરયિકો એટલેકે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં

पृथिवीनैरयिका इत्यर्थः । 'तच्चापुढवी णेरइया' तृतीय पृथिवीनैरयिका स्तृतीयस्यां पृथिव्यां समुद्भवा नारका स्तृतीय पृथिवीनारका इत्यर्थः 'चउत्थी पुढवी णेरइया' चतुर्थ पृथिवीनैरयिकाः चतुर्थ्यां पृथिव्यां समुद्भवा नारकाश्चतुर्थपृथिवी नारका इत्यर्थः 'पंचमी पुढवी णेरइया' पञ्चम पृथिवीनैरयिकाः पञ्चम्यां पृथिव्यां समुद्भवा नैरयिकाः पञ्चमपृथिवी नैरयिका इत्यर्थः। 'छट्ठी पुढवी णेरइया' षष्ठपृथिवी नैरयिकाः षष्ठ्यां पृथिव्यां समुद्भवाः नैरयिकाः 'सत्तमी पुढवी णेरइया' सप्तमपृथिवी नैरयिकाः सप्तम्यां पृथिव्यां समुद्भवा नैरयिकाः सप्तम पृथिवीनैरयिका इत्यर्थः तथा च नारकपृथिवीनां सप्तविधत्वात्तदाश्रिता नारक जीवा अपि सप्तप्रकारका भवन्ति आधारभेदेनाधेयभेदस्यावश्यकत्वादिति। सम्प्रति प्रति पृथिवीनाम, गोत्रं वक्तव्यमिति तत्र-नाम गोत्रप्रतिपादनार्थमाह-

---

के नैरयिक-द्वितीय शर्करा प्रभा पृथिवी में उत्पन्न हुए नैरयिक २, 'तच्चा पुढवी णेरइया' तृतीय पृथिवी नैरयिक-तृतीय वालुका प्रभा पृथिवी में उत्पन्न हुए नैरयिक ३, 'चउत्थी पुढवी णेरइया' चतुर्थी पृथिवी नैरयिक-चौथी पङ्कप्रभा पृथिवी में उत्पन्न हुए नैरयिक ४, 'पंचमी पुढवी णेरइया' पांचवीं पृथिवी के नैरयिक पांचवीं-धूमप्रभा पृथिवी में उत्पन्न हुए नैरयिक५, 'छट्ठी पुढवी णेरइया' छठी पृथिवी के नैरयिक छठी-तमा पृथिवी में उत्पन्न हुए नैरयिक ६, और 'सत्तमी पुढवी णेरइया' सातवीं पृथिवी के नैरयिक सातवीं तमतमा पृथिवी में उत्पन्न हुए नैरयिक७, इस तरह नारक पृथिवीयों की सप्त प्रकारतासे तदाश्रित नारक जीवों में भी सप्त प्रकारता कही गई है क्योंकि आधार के भेद से आधेय में भी भेद हो जाते हैं अथ इनमें प्रत्येक पृथिवी के नाम और गोत्र

ઉત્પન્ન થયેલા નૈરયિકો 'तच्चा पुढवी णेरइया' ત્રીજી પૃથ્વી જે વાલુકાપ્રભા નામની છે તેમાં ઉત્પન્ન થયેલા નૈરયિકો ૩, 'चउत्थी पुढवी णेरइया' ચોથી પંકપ્રભા નામની પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થયેલા નૈરયિકો 'पंचमी पुढवी णेरइया' પાંચમી પૃથ્વી જે ધૂમપ્રભાનામની પૃથ્વી છે, તેમાં ઉત્પન્ન થયેલા નૈરયિકો ૫, 'छट्ठी पुढवी णेरइया' છટ્ઠીપૃથ્વી કે જે તમાનામની પૃથ્વી છે, તેમાં ઉત્પન્ન થયેલા નૈરયિકો ૬ અને 'सत्तमी पुढवी णेरइया' સાતમી તમસ્તમા નામની પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થયેલા નૈરયિકો ૭, આરીતે સાત પ્રકારની નારક પૃથ્વી હોવાથી તેમાં રહેવાવાળા નારકજીવો પણ સાત પ્રકારના કહ્યા છે. કેમકે—આધારના ભેદથી આધેયમાં પણ ભેદ આવી જાય છે.

હવે આ પ્રત્યેક પૃથ્વીના નામ અને તેના ગોત્રનું કથન કરવામાં આવે

'पढमाणं' इत्यादि, 'पढमाणं भंते ! पुढवी' प्रथमा खलु भदन्त ! पृथिवी 'किं नामा' किं नाम्नी किमनादिकाल प्रसिद्धान्वर्थरहित नामवती 'किं गोत्रा किमन्वर्थ-युक्तनामवती 'पन्नत्ता' प्रज्ञप्ता-कथितेति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'णामेणं धम्मा गोत्तेणं रयणप्पभा' नाम्ना धर्मा गोत्रेण रत्नप्रभा तथाचान्वर्थः रत्नानां प्रभा बाहुल्यं यत्र सा रत्नप्रभा रत्नबहुलेत्यर्थः । 'दोच्चाणं भंते ! पुढवी' द्वितीया खलु भदन्त ! पृथिवी 'किं नामा किं गोत्ता-पन्नत्ता' किं नाम्नी किं गोत्रा च प्रज्ञप्तेति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'णामेणं वंसा गोत्तेणं सक्करप्पभा' नाम्ना द्वितीया पृथिवी वंशा कथ्यते गोत्रेण च शर्कराप्रभा प्रज्ञप्ता, शर्कराणां प्रभा-बाहुल्यं यत्र सा शर्कराप्रभा शर्करा बहुलेत्यर्थः 'एवं एएणं अभिलावेणं सव्वासिं पुच्छा' एवम्

कहते हैं-'पढमाणं भंते ! पुढवी किं नामा किं गोत्ता' हे भदन्त ! प्रथम पृथिवी किस नाम वाली है ? किस गोत्र वाली हैं ? क्या वह अनादि काल से प्रसिद्ध अन्वर्थ रहित नाम वाली है ? या अन्वर्थ युक्त नाम वाली है ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! नामेणं धम्मा गोत्तेणं रयणप्पभा' हे गौतम ! प्रथम पृथिवी नाम से धर्मा है और गोत्र से रत्न प्रभा है क्योंकि रत्नों की प्रभा अर्थात् बाहुल्य यहां रहता है इसलिये यह सार्थक गोत्र वाली है 'दोच्चाणं भंते पुढवी किं नामा किं गोत्ता पन्नत्ता' हे भदन्त ! द्वितीय पृथिवी किस नाम वाली और किस गोत्र वाली हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! नामेणं वंसा-गोत्तेणं सक्करप्पभा' हे गौतम ! द्वितीय पृथिवी नाम से वंशा है और गोत्र से शर्कराप्रभा है क्योंकि यहां पर शर्करा की प्रभा का बाहुल्य है 'एवं एएणं

છે. 'पढमा णं भंते ! पुढवी किं नामा किं गोत्ता' હે ભગવન્ પહેલી પૃથ્વીનું શું નામ છે ? અને તેનું ગોત્ર શું છે ? શું તે અનાદિકાળથી પ્રસિદ્ધ અન્વર્થ રહિત-વિનાના નામવાળી છે ? અથવા અન્વર્થ યોગ્યનામવાળી છે ? આ પ્રશ્ન ના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! णामेणं धम्मा गोत्तेणं रयणप्पभा' હે ગૌતમ! પહેલી પૃથ્વીનું નામધર્મા છે, અને તેનું ગોત્ર રત્નપ્રભા છે. કેમકે રત્નોની પ્રભા અર્થાત્ તેમાં રત્નોનું અધિકપણું રહે છે. તેથી તે સાર્થક ગોત્રવાળી છે. 'दोच्चा णं भंते ! पुढवी किं नामा किं गोत्ता पण्णत्ता' હે ભગવન્ બીજી પૃથ્વીનું શું નામ છે ? અને તેનું ગોત્ર શું છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! नामेणं वंसा गोत्तेणं सक्करप्पभा' હે ગૌતમ! બીજી પૃથ્વીનું નામ વંશા છે, અને તેનું ગોત્ર શર્કરાપ્રભા છે. કેમકે ત્યાં શર્કરાની પ્રભાનું અધિક પણું રહેલું છે. 'एवं एएणं अभिलावेणं सव्वासिं

उपरिदर्शिताभिलापेन प्रकारेण सर्वासां पृथिवीनां पृच्छा यथोक्तरूपेण सर्वत्र प्रश्नः करणीय इत्यर्थः। तथाहि-'णामाणि इमाणि' नामाणि आसां सप्तानां पृथिवीनाम् इमानि तथाहि-'सेला' इति नाम तृतीयस्याः 'अंजणा चउत्थी' अञ्जनेतिनाम चतुर्थ पृथिव्याः। 'रिट्ठा पंचमी' रिष्टेति नाम पञ्चम-पृथिव्याः। 'मघा छट्ठी' मघेति नाम षष्ठी पृथिव्याः। 'माघवती सत्तमा' माघवती च सप्तम पृथिव्याः नाम भवति 'जाव तमतमा गोत्तेणं पन्नत्ता' यावत् तमस्तमः प्रभा गोत्रेण प्रज्ञप्ता अत्र यावत्पदेन प्रथमा गोत्रेण रत्नप्रभा द्वितीया गोत्रेण शर्कराप्रभा, तृतीया गोत्रेण वालुकाप्रभा चतुर्थी गोत्रेण पङ्कप्रभाः पञ्चमी गोत्रेण धूमप्रभा

अभिलावेणं सव्वासिं पुच्छा' इसी प्रकार तृतीयादि पृथिवीयों के सम्बन्ध में भी प्रश्न करना चाहिये।

'णामाणि' इत्यादि इनके नाम इस प्रकार हैं-'सेला'-यह तृतीय पृथिवी का नाम है 'अंजणा' यह चतुर्थी पृथिवी का नाम है. 'रिट्ठा' यह पंचमी पृथिवी का नाम है 'मघा' यह छठो पृथिवी का नाम है 'माघवती' यह सातवीं पृथिवी का नाम है 'जाव तमतमा गोतेणं पन्नत्ता' यावत्पद से यहां ऐसा समझाया गया है कि 'रत्नप्रभा' यह प्रथम पृथिवी का गोत्र है 'शर्करा प्रभा' यह द्वितीय पृथिवो का गोत्र है 'वालुका प्रभा' यह तृतीय पृथिवी का गोत्र है ' पङ्क प्रभा' यह चतुर्थी पृथिवी का गोत्र है 'धूम प्रभा' यह पंचमी पृथिवी का गोत्र है 'तमः प्रभा' यह छठी पृथिवी का गोत्र है और 'तमस्तमः प्रभा' यह सातवीं पृथिवी का

पुच्छा' આજ પ્રમાણે ત્રીજી, ચોથા વિગેરે પૃથ્વીયોના સંબંધમાં પણ પ્રશ્ન પૂછવા જોઈએ

'णामाणि' ઇત્યાદિ તેના નામો આ પ્રમાણે છે. 'सेला' ત્રીજી પૃથ્વીનું નામ શૈલા છે. 'अंजणा' ચોથી પૃથ્વીનું નામ અંજના છે. 'रिट्ठा' પાંચમી પૃથ્વીનું નામ રિષ્ટા છે. 'मघा' છઠી પૃથ્વીનું નામ મઘા એ પ્રમાણે છે. 'माघवती' સાતમી પૃથ્વીનું નામ માઘવતી છે. जाव 'तमतमा गोत्तेणं पण्णत्ता' યાવત્પદથી અહિયાં એવું સમજવું જોઈએ કે 'રત્નપ્રભા' એ પહેલી પૃથ્વીનું ગોત્ર છે 'શર્કરાપ્રભા' એ બીજી પૃથ્વીનું ગોત્ર છે. 'વાલુકાપ્રભા' એ ત્રીજી પૃથ્વીનું ગોત્ર છે. 'પંકપ્રભા' એ ચોથી પૃથ્વીનું ગોત્ર છે. 'ધૂમપ્રભા' એ પાંચમી પૃથ્વીનું ગોત્ર છે. 'તમઃપ્રભા' એ છઠી પૃથ્વીનું ગોત્ર છે અને તમસ્તમપ્રભા એ સાતમી પૃથ્વીનું ગોત્ર છે. તેના આલાપકો આ પ્રમાણે છે.

षष्ठी गोत्रेण तमः प्रभा-एतदन्त पृथिव्याः ग्रहणं भवतीति । आलापकाश्चेत्थम्-

'तच्चाणं भंते ! पुढवी किं नामा किं गोत्ता ? गोयमा ! नामेण सेला, गोत्तेण वालुयप्पभा चउत्थीणं भंते ! पुढवी किं नामा किं गोत्ता ? गोयमा ! नामेणं अंजणा गोत्तेण पंकप्पभा ।४। पंचमाणं भंते ! पुढवी किं नामा किं गोत्ता ? गोयमा ! नामेणं रिट्ठा गोत्तेणं धूमप्पभा ५ । छट्ठाणं भंते ! पुढवी किं नामा किं गोत्ता ? गोयमा ! नामेणं मघा गोत्तेणं तमप्पभा ।६ सत्तमाणं भंते ! पुढवी किं नामा किं गोत्ता ? गोयमा ! नामेणं माघवई गोत्तेणं तमतमप्पभा ७ ।' इति व्याख्या-'तच्चाणं भंते ! पुढवी' तृतीया खलु भदन्त ! पृथिवी 'किं नामा किं गोत्ता पन्नत्ता' किं नाम्नी किं गोत्रा च प्रज्ञप्ता ? भगवानाह-हे गौतम । नाम्ना शैला गोत्रेण बालुकाप्रभा, बालुकायाः प्रभा बाहुल्यं यत्र सा वालुका बहुलेत्यर्थः 'चउत्थीणं भंते ! पुढवी' चतुर्थी खलु भदन्त ! पृथिवी 'किं नामा किं गोत्ता पन्नत्ता' किं नाम्नी किं गोत्रा च प्रज्ञप्ता भगवानाह-हे गौतम ! नाम्ना अञ्जना गोत्रेण पङ्कप्रभा पङ्कस्य प्रभा-बाहुल्यं यत्र सा पङ्कप्रभा पङ्कबहुलेत्यर्थः 'पंचमीणं भंते ! पुढवी' पञ्चमी खलु भदन्त ! पृथिवी 'किं नामा किं गोत्ता पन्नत्ता' किं

गोत्र है । आलापक इस प्रकार होते हैं-जैसे-'तच्चाणं' इत्यादि । 'तच्चाणं भंते ! पुढवी किं नामा किं गोत्ता' हे भदन्त ! तृतीय पृथिवी का क्या नाम है और कौन गोत्र है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं 'गोयमा' तृतीय पृथिवी नाम से शैला है और गोत्र से बालुका प्रभा है क्योंकि बालुका की प्रभा बाहुल्य यहां पर है 'चउत्थीणं भंते ! पुढवी किं नामा किं गोत्ता' हे भदन्त ! चतुर्थी पृथिवी किस नाम वाली और किस गोत्र वाली है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम ! चतुर्थी पृथिवी नाम से तो अञ्जना है और गोत्र से पङ्कप्रभा है क्योंकि पङ्क कीचड का बाहुल्य यहां रहता है 'पंचमीणं भंते ! पुढवी' हे भदन्त ! पांचवीं

જેમકે 'तच्चाणं' ઇત્યાદિ 'तच्चाणं भंते ! पुढवी किं नामा किं गोत्ता' હે ભગવન્ ત્રીજી પૃથ્વીનું શું નામ છે ? અને તેનું ગોત્ર શું છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! ત્રીજી પૃથ્વીનું નામ શૈલા છે. અને તેનું ગોત્ર 'વાલુકાપ્રભા' છે કેમકે તેમાં વાલુકાની પ્રભાનું અધિકપણું રહેલું છે. 'चउत्थी णं भंते ! पुढवी किं नामा किं गोत्ता' હે ભગવન્ ચોથી પૃથ્વીનું શું નામ છે ? અને તેનું ગોત્ર શું છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે કે 'गोयमा !' 'હે ગૌતમ ! ચોથી પૃથ્વીનું નામ અંજના' એ પ્રમાણે છે. અને તેનું ગોત્ર 'પંકપ્રભા' છે. કેમકે તેમાં પંક એટલે કે કાદવનું અધિક પણું રહેલું છે. 'पंचमीणं भंते ! पुढवी' હે ભગવન્ પાંચમી

नाम्नी किं गोत्रा च प्रज्ञप्ता, भगवानाह-'गौतम ! नाम्ना रिष्टा गोत्रेण धूमप्रभा धूमस्येव प्रभा यस्याः सा धूमप्रभा । 'छट्ठीणं भंते ! पुढवी' षष्ठी खलु भदन्त ! पृथिवी 'किं नामा किं गोत्ता पन्नत्ता' किं नाम्नी किं गोत्रा च प्रज्ञप्ता, भगवानाह-हे गौतम ! नाम्ना मघा गोत्रेण तमःप्रभा तमसोऽन्धकारस्य प्रभा बाहल्यं यत्र सा तमः प्रभा बहुलेत्यर्थः । 'सत्तमी णं भंते ! पुढवी' सप्तमी खलु भदन्त ! पृथ्वी 'किं नामा किं गोत्ता' किं नाम्नी किं गोत्रा च प्रज्ञप्ता, भगवानाह-हे गौतम ! नाम्ना माघवती गोत्रेण तमस्तमः प्रभा, तमस्तमसः प्रकृष्टतमसः प्रभा-बाहुल्य यत्र सा तमस्तमः प्रभा प्रकृष्टतमो बहुलेत्यर्थं तदुक्तम्- ।

धम्मा वंसा सेला अञ्जणरिट्ठा मघाय माघवई ।
सत्तण्णं पुढवीणं एए नामा उ नायव्वा ॥१॥

पृथिवी किस नाम वाली और किस गोत्र वाली है ? उत्तर में प्रभु कहते कहते हैं-हे गौतम ! पांचवी पृथिवी नाम से रिष्टा है और गोत्र से धूमप्रभा है-क्योंकि धूम के प्रभा जैसी प्रभा यहां रहती है । 'छट्ठेणं भंते पुढवी' हे भदन्त ! छठवीं पृथिवी किस नाम वाली और किस गोत्र वाली है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-गौतम ! छठवीं पृथिवी नाम से मघा है और गोत्र से तमः प्रभा है-क्योंकि यहां अन्धकार की प्रभा का बाहुल्य रहता है 'सत्तमीणं भंते ! पुढवी' हे भदन्त ! सातवीं पृथिवी किस नाम वाली और किस गोत्र वाली है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! सातवीं पृथिवी नाम से माघवती है और गोत्र से तमस्तमः प्रभा है-क्योंकि यहां पर गाढ अन्धकार का बाहुल्य होता है जैसे कहा

પૃથ્વીનું શુ નામ છે ? અને તેનું ગોત્ર કયું છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'ગોયમા' ! હે ગૌતમ ! પાંચમી પૃથ્વીનું નામ રિષ્ઠા છે અને તેનું ગોત્ર ' ધૂમપ્રભા ' છે. કેમકે ધૂમાડાની પ્રભા જેવી પ્રભાનુ અધિકપણું તેમાં રહે છે 'छट्ठीणं भंते ! पुढवी' હે ભગવન્ છઠી પૃથ્વીનું શું નામ છે ? અને તેનું ગોત્ર શું છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! છટ્ઠી પૃથ્વીનુ નામ મઘા છે. અને તેનું ગોત્ર 'તમઃપ્રભા' છે. કેમકે તેમાં અંધકારની પ્રભાનું વિશેષ પણું રહે છે

' सत्तमीणं भंते ! पुढवी ' ' હે ભગવન્ ! સાતમી પૃથ્વીનું શું નામ છે ? અને તેનું ગોત્ર શું છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'ગોયમા !' હે ગૌતમ સાતમી પૃથ્વીનું નામ ' માઘવતી !' એ પ્રમાણે છે. અને તેનુ ગોત્ર તમસ્તમ પ્રભા એ પ્રમાણેનું છે. કેમકે તેમા ગાઢ અંધારાની વિશેષતા રહેલી છે. જેમ

रयणा सक्कर बालुय पंका धूमा तमाय तमतमाय
सत्तण्हं पुढवीणं एए गोत्ता मुणेयव्वा' ॥२॥
'घर्मा वंशा शैला अञ्जनारिष्टा मघा च माघवति ।
सप्तानां पृथिवीनामेतानि नामानि तु ज्ञातव्यानि ॥१॥
रत्ना शर्करा बालुका पङ्का धूमा तमा च तमस्तमा ।
सप्तानां पृथिवीनामेतानि गोत्राणि ज्ञातव्यानि ॥२॥ इतिच्छाया ।

सम्प्रति प्रति पृथिवी बाहुल्यदर्शयितुमाह–'इमाणं भंते ! इत्यादि, 'इमाणं भंते ! इयं खलु भदन्त ! 'रयणप्पभा पुढवी' रत्नप्रभा प्रथमा नारकपृथिवी 'केवइया वाहल्लेणं पन्नत्ता' कियता वाहल्येन स्थौल्येन प्रज्ञप्तेति प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'इमाणं रयणप्पभा पुढवी' इयं खलु रत्नप्रभा पृथिवी 'असी उत्तरं जोयणसयसहस्सं बाहल्लेणं पन्नत्ता' अशीत्युत्तरं योजनशतसहस्रं वाहल्येन प्रज्ञप्ता–कथिता, अशीति योजनसहस्राधिकैकलक्षयोजनपरिमितं रत्नप्रभा पृथिव्याः स्थूलत्वमित्यर्थः । 'एवं एएणं

है–'धम्मा वंसा, सेला' इत्यादि । तात्पर्य यह है–धर्मा, वंशा, शैला, अञ्जना, रिष्टा, मघा एवं माघवती ये सात पृथिवियों के क्रमशः ७ सात नाम हैं, तथा रत्ना, शर्करा, बालुका, पङ्का, धूमा, तमा और तमस्तमा, ये सात पृथिवियों के क्रमशः ७ सात गोत्र हैं।

अब सूत्रकार हर एक पृथिवी का बाहुल्य–स्थूलता–मोटाइ कहते हैं–'इमाणं भंते ! रयणप्पभा पुढवी केवइया बाहल्लेणं पन्नत्ता' हे भदन्त ! यह रत्नप्रभा पृथिवी कितनी मोटाइ वाली है ? उत्तर में भगवान् कहते हैं 'असी उत्तर जोयण सयसहस्सं बाहल्लेण पन्नत्ता' हे गौतम ! प्रथम पृथिवी की मोटाई एक लाख अस्सी हजार योजन की है 'एवं

કહ્યું છે કે 'धम्मा वंसा सेला' ઇત્યાદિ આ ગાથાનું તાત્પર્ય એ છે કે ધર્મા વંશા, શૈલા, અંજના, રિષ્ટા, મઘા, અને માઘવતી, આ સાત પૃથ્વીઓના ક્રમશઃ સાત નામો છે. તથા રત્ના, શર્કરા, વાલુકા, પંકા, ધૂમા, અને તમા, અને તમસ્તમા આ સાત પૃથ્વીયોના ક્રમશઃસાત ગોત્ર છે.

હવે સૂત્રકાર દરેક પૃથ્વીનું બાહુલ્ય અધિકપણું, અર્થાત્ સ્થૂલપણાનું કથન કરે છે. 'इमाणं भंते ! रयणप्पभा पुढवी केवइया वाहल्लेणं' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી કેટલી વિસ્તાર વાળી કહેલી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'असीउत्तर जोयणसयसहस्सं वाहल्लेणं पन्नत्ता' હે ગૌતમ ! પહેલી પૃથ્વીનો વિસ્તાર એક લાખ એંસીહજાર યોજનનો છે, 'एवं

अभिलावेणं' एवं रत्नप्रभा बाहुल्याभिलापेन 'इमा गाहा' इयं गाथा–द्वितीयादि तत्तत्पृथिवी बाहल्यप्रतिपादिका 'अणुगंतव्वा' अनुगन्तव्या अनुसरणीया, तथाहि–'असीयं' इत्यादि, 'असीय' इति रत्नप्रभा पृथिव्या बाहल्यं सूत्र एव कथितम् १। द्वितीय शर्कराप्रभा पृथिव्याः 'बत्तीसं' इति द्वात्रिंशत्सहस्रयोजनाभ्यधिकैकशतसहस्रयोजनपरिमितं बाहल्यम् २। तृतीय वालुकाप्रभा पृथिव्याः 'अट्ठावीसं' इति–अष्टाविंशति सहस्रयोजनाभ्यधिकैकशतसहस्रयोजनपरिमितं बाहल्यम् ३। 'तहेव' तथैव–तेनैव प्रकारेण चतुर्थ पङ्कप्रभा पृथिव्याः 'वीसं च' इति विंशति सहस्रयोजनाभ्यधिकैकशतसहस्रपरिमितं बाहल्यम् ४। पञ्चम धूमप्रभा पृथिव्याः 'अट्ठारस' इति–अष्टादश सहस्रयोजनाभ्यधिकैकशत सहस्रयोजन परिमितं बाहल्यम् ५। षष्ठतमः प्रभा पृथिव्याः 'सोलसगं' षोडशसहस्रयोजनाभ्यधिकैकशत सहस्रयोजनपरिमितं बाहल्यम् ६। सप्तम तमस्तमः प्रभा पृथिव्याः 'अट्ठुत्तरमेव हिट्ठिमिया' अधस्तनाया अष्टसहस्रयोजनाभ्यधिकैकशत सहस्रयोजनपरिमितं बाहल्यमस्तीति। एवं सर्वासां पृथिवीनां बाहल्यमवगन्तव्यमिति ॥१॥

एएणं अभिलावेणं' इसी तरह इस अभिलाप के अनुसार 'इमा गाहा अणुगंतव्वा' इस गाथा का अनुगमन करना चाहिये–वह गाथा–इस प्रकार है–'असीयं बत्तीसं' इत्यादि इस गाथा का तात्पर्य ऐसा है–प्रथम पृथिवी की मोटाई एक लाख अस्सी हजार योजन की है दूसरी पृथिवी की मोटाई एक लाख बत्तीस हजार योजन की है तीसरी पृथिवी की मोटाई एक लाख अठाईस हजार योजन की है चौथी पृथिवी की मोटाई एक लाख बीस हजार योजन की है पांचवीं पृथिवी की मोटाई एक लाख अठारह हजार योजन की है छठी पृथिवी की मोटाई एक लाख सोलह हजार योजन की है तथा सातवीं पृथिवी की मोटाई एक लाख आठ हजार योजन की है। सू० ॥१॥

एएणं अभिलावेणं ' એજ રીતે આ અભિલાપ પ્રમાણે ' इमा गाहा अणुगंतव्वा' આ ગાથાનું અનુગમન–અનુસરણ કરવું જોઈએ. તે ગાથા આ પ્રમાણેની છે. 'असीयं बत्तीस' ઇત્યાદિ આ ગાથાનું તાત્પર્ય એવું છે કે પહેલી પૃથ્વીનો વિસ્તાર એક લાખ એંસી હજાર યોજન પર્યન્તનો છે. બીજી પૃથ્વીનો વિસ્તાર એકલાખ બત્રીસ હજાર યોજનનો છે. ત્રીજી પૃથ્વીનો વિસ્તાર એક લાખ અઠયાવીસ હજારયોજનનો છે ચોથી પૃથ્વીનો વિસ્તાર એકલાખ વીસ હજાર યોજનનો છે. પાંચમી પૃથ્વીનો વિસ્તાર એક લાખ અઢાર હજાર યોજનનો છે. છઠી પૃથ્વીનો વિસ્તાર એક લાખ સોળ હજાર યોજનનો છે. તથા સાતમી પૃથ્વીનો વિસ્તાર એકલાખ આઠ હજાર યોજનનો છે. ॥ સૂ ૧ ॥

मूलम्–इमा णं भंते! रयणप्पभा पुढवी कइविहा पन्नत्ता, गोयमा! तिविहा पन्नत्ता तं जहा-खरकंडे पंकबहुले कंडे आवबहुले-कंडे इमीसे णं भंते! रयणप्पभा पुढवीए खरकंडे कइविहे पन्नत्ते गोयमा! सोलसविहे पन्नत्ते तं जहा–रयणकंडे वइरे२, वेरुलिए३, लोहियक्खकंडे४, मसारगल्ले५, हंसगब्भे६, पुलए७, सोगंधिए८ जोतिरसे९ अंजणे१० अंजणपुलए११, रयए१२, जायरूवे१३, अंके १४, फलिहे१५, रिट्ठकंडे१६, इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए रयणकंडे कइविहे पण्णत्ते गोयमा! एगागारे पन्नत्ते एवं जाव रिट्ठे। इमीसे णं भंते! रयणप्पभा पुढवीए पंकबहुले कंडे कइविहे पन्नत्ते? गोयमा! एगागारे पन्नत्ते। एवं आवबहुले कंडे कइ-विहे पन्नत्ते? गोयमा! एगागारे पन्नत्ते। सक्करप्पभाणं भंते! पुढवी कइविहा पन्नत्ता? गोयमा! एगागारा पन्नत्ता एवं जाव अहे सत्तमा ॥सू० २॥

छाया–इयं खलु भदन्त! रत्नप्रभा पृथिवी कतिविधा प्रज्ञप्ता? गौतम! त्रिविधा प्रज्ञप्ता तद्यथा–खरकाण्डम् १, पङ्कबहुलं काण्डम् २, अब्बहुलं काण्डम् ३, अस्यां खलु भदन्त! रत्नप्रभापृथिव्यां खरकाण्डं कतिविधं प्रज्ञप्तम्? गौतम! षोडशविधं प्रज्ञप्तम्। तद्यथा–रत्नकाण्डम् १, वज्रम् २, वैडूर्यम् ३, लोहिताक्षम् ४, मसारगल्लम् ५, हंसगर्भम् ६, पुलकम् ७, सौगन्धिकम्, ८, ज्योतीरसम् ९, अञ्जनम् १०, अञ्जनपुलाकम् ११, रजतम् १२, जातरूपम् १३, अङ्कम् १४, स्फटिकम् १५, रिष्टंकाण्डम् १६, एतस्यां खलु भदन्त! रत्नप्रभा पृथिव्यां रत्नकाण्डं कतिविधं प्रज्ञप्तम्? गौतम! एकाकारं प्रज्ञप्तम्। एवं यावद्रिष्टम्। एतस्यां खलु भदन्त! रत्नप्रभा पृथिव्यां पङ्कबहुलं काण्डं कतिविधं प्रज्ञप्तम्? गौतम! एकाकारं प्रज्ञप्तम्। एवमब्बहुलं काण्डं कतिविधं प्रज्ञप्तम्? गौतम! एकाकारं प्रज्ञप्तम्। शर्कराप्रभा खलु भदन्त! पृथिवी कतिविधा प्रज्ञप्ता? गौतम! एकाकारा प्रज्ञप्ता एवं यावदधः सप्तमी ॥सू०२॥

टीका—'इमा णं भंते !' इयं खलु भदन्त ! 'रयणप्पभा पुढवी' रत्नप्रभा पृथिवी 'कइविहा पन्नत्ता' कतिविधा-कतिप्रकारका प्रज्ञप्ता-कथितेति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'तिविहा पन्नत्ता' त्रिविधा-त्रिप्रकारिका प्रज्ञप्ता-कथिता, प्रकारत्रयं दर्शयति-'तं जहा' इत्यादि, 'तं जहा' तद्यथा-'खरकंडे' खरकाण्डम्-काण्ड नामविशिष्टो भूभागः खरं कठिनम् तथा च कठिनो भूभागः खरकाण्डम् । 'पङ्कबहुले कंडे' पङ्कबहुलं काण्ड द्वितीयम्, पङ्कस्य कर्दमस्य बहुलता-आधिक्यं विद्यते यत्र तादृशं काण्डं पङ्कबहुलं काण्डमिति । 'आवबहुले कंडे' अब्बहुलं काण्डम् अपो जलस्य बाहुल्य माधिक्यं विद्यते यत्र तादृशं काण्डमब्बहुलं काण्डम् तत्तृतीयमिति, तदेवं खरकाण्ड पङ्कबहुलकाण्डा-

---

अब सूत्रकार रत्नप्रभा आदि पृथिवी सम्बन्धी भेदों के प्रकार कहते हैं—
'इमा णं भंते ! रयणप्पभा पुढवी कइ विहा पन्नत्ता'—इत्यादि ।

टीकार्थ—गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'इमा णं भंते ! रयणप्पभा पुढवी कइविहा पन्नत्ता 'हे भदन्त ! यह रत्नप्रभा पृथिवी कितने प्रकार की कही गई है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा ! तिविहा पन्नत्ता' 'हे गौतम ! रत्नप्रभा पृथिवी तीन प्रका की कही गई है 'तं जहा' जैसे-'खरकंडे' खरकाण्ड विशिष्ट भूभाग का नाम काण्ड है कठिन का नाम खर है तथाच-कठिन जो भूभाग है वह खरकाण्ड है 'पंक बहुले कंडे' इस काण्ड में पङ्क-कीचड़-की बहुलता है इसलिये इस काण्ड का नाम 'पङ्क बहुलकाण्ड' ऐसा कहा है अबब्बहुले कंडे' इस काण्ड में पानी की अधिकता है इसलिये इसे आबहुलकाण्ड कहा है इस तरह खर-

---

હવે સૂત્રકાર રત્નપ્રભા વિગેરે પૃથ્વીઓના ભેદોનું કથન કરે છે-
'इमाणं भंते रयणप्पभा पुढवी कइविहा पण्णत्ता' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ-ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો છે 'इमा णं भंते ! रयणप्पभा पुढवी कइविहा पण्णत्ता' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી કેટલા પ્રકારની કહી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! तिविहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ! રત્નપ્રભા પૃથ્વી ત્રણ પ્રકારની કહી છે. 'तं जहा' તે ત્રણ પ્રકારો 'खरकंडे' ખર કાંડ વિશિષ્ટ ભૂભાગનું નામ કાંડ છે. અને કઠણપણાનું નામ ખર છે. તેથી કઠણ એવો જે ભૂભાગ-પૃથ્વીનો પ્રદેશ હોય તે ખરકાંડ કહેવાય છે. 'पंकबहुले कडे' જે કાંડમાં પંક કાદવ વિશેષપણામાં હોય તેને 'પંક બહુલ કાંડ' કહે છે. તેથી આ કાંડનું નામ 'પંક બહુલ કાંડ એ પ્રમાણે કહ્યું છે.' 'आववहुले कडे' જે કાંડમાં પાણીનું અધિકપણું હોય તેવા કાંડને 'અબ્બહુલકાંડ' કહેલ છે. આજ રીતે ખરખાંડ, પંકકાંડ, અને અબ્બહુલકાંડના

ब्बहुकाण्डभेदेन रत्नप्रभा पृथिवी त्रिविधा भवतीति । 'इमीसेणं भंते' एतस्यां खलु भदन्त ! 'रयणप्पभा पुढवीए' रत्नप्रभा पृथिव्याम् 'खरकंडे कइविहे पन्नत्ते' खरकाण्डं कतिविधं कतिप्रकारकं प्रज्ञप्तं कथितमिति प्रश्नः, भगवानाह- 'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'सोलसविहे पन्नत्ते' षोडशविधं षोडश प्रकारकं प्रज्ञप्तं कथितम् ? षोडशविध भेदं दर्शयति-'तं जहा' इत्यादि, 'तं जहा' तद्यथा-'रयणकंडे' रत्नकाण्डम्. रत्नानि-मर्कतादीनि तत्प्रधानं काण्डं रत्नकाण्डं प्रथमम् १॥ 'वइरे' वज्रम्-काण्डपदस्य प्रत्येकस्मिन् अन्वयस्तेन वज्रकाण्डमित्यर्थः वज्रमिति हीरकम् वज्रप्रधानं काण्डं वज्रकाण्डं द्वितीयम् २ । 'वेरुलिए' वैडूर्य-काण्डं वैडूर्यरत्नप्रधानकं काण्डं वैडूर्यकाण्डं तृतीयम् ३ । 'लोहियक्खे' लोहिताक्ष काण्डम्-लोहिताक्षरत्नप्रधानं काण्डं लोहिताक्षकाण्डं चतुर्थम् ४ 'मसारगल्ले'

काण्ड, पङ्ककाण्ड, और अब्बहुलकाण्ड के भेद से रत्नप्रभा पृथिवी तीन प्रकार की होती है 'इमीसेणं भंते ! रयणप्पभा पुढवीए खरकंडे कइविहे पन्नत्ते' हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी का जो खरकाण्ड है वह कितने प्रकार का कहा गया है ? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा ! सोलसविहे पन्नत्ते' हे गौतम ! खरकाण्ड सोलह प्रकार का कहा गया है 'तं जहा' जैसे-'रयणकंडे' रत्नकाण्ड यह रत्नकाण्ड मरकत आदि रत्नों की प्रधानता वाला है । 'वइरे' वज्रकाण्ड काण्ड पदका प्रत्येक के साथ अन्वय है अतः यहां वज्र शब्द के साथ काण्ड शब्द का योग कर लेना चाहिये इस तरह वज्रकाण्ड वज्र-हीरे का नाम है वज्र की प्रधानतावाला काण्ड वज्रकाण्ड दूसरा काण्ड है । 'वेरुलिए' वैडूर्यकाण्ड-इस काण्ड में वैडूर्य रत्नों की प्रधानता है 'लोहियक्खकंडे' लोहिताक्षकाण्ड

ભેદથી રત્નપ્રભાપૃથ્વી ત્રણ પ્રકારની થાય છે. 'इमीसे ण रयणप्पभापुढवीए खर कंडे कइविहे पन्नत्ते' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો જે ખરકાંડ છે તે કેટલા પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે. આ પ્રશ્નનાં ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा! सोलसविहे पण्णत्ते' હે ગૌતમ! ખરકાંડ સોળ પ્રકારનો કહેલ છે. 'तं जहा' તે સોળ પ્રકારો આ પ્રમાણે છે. 'रयणकंडे' રત્નકાંડ; આ રત્નકાંડ મરકત વિગેરે રત્નોની પ્રધાનતાવાળો છે. 'वइरे' વજ્રકાંડ, કાંડ પદનો દરેકની સાથે સંબંધ રહેલો છે. તેથી અહિયાં વજ્ર શબ્દની સાથે કાંડ શબ્દનો યોગ કરવાથી વજ્રકાંડ એ પ્રમાણે કહેવાય છે. વજ્ર એ હીરાનું નામ છે, વજ્રની પ્રધાનતા વાળા પ્રદેશનુંનામ વજ્ર કાંડ કહેવાય છે. વજ્રકાંડ એ બીજો કાંડ છે, 'वेरुलिए' વૈડૂર્યકાંડ-આ કાંડમા વૈડૂર્ય રત્નોનુ પ્રધાનપણું રહેલુ છે, 'लोहिय-

मसारगल्लकाण्डं पञ्चमम् ५, 'हंसगब्भे' हंसगर्भकाण्डं षष्ठम् ६। 'पुलए' पुलककाण्डम्, सप्तमम् ७ 'सोगंधिए' सौगन्धिक काण्डमष्टमम् ८ 'जोतिरसे' ज्योतीरसकाण्डं नवमम् ९ 'अंजणे' अञ्जनकाण्डं दशमम् १० 'अंजणपुलए' अञ्जनपुलाककाण्डमेकादशम् ११ 'रयते' रजतकाण्डं द्वादशम् १२ 'जायरूवे' जातरूप काण्डं त्रयोदशम् १३ 'अंके' अङ्ककाण्डं चतुर्दशम् १४ 'फलिहे' स्फटिककाण्डं पञ्चदशम् १५ 'रिट्ठे कंडे' रिष्टरत्नकाण्डं षोडशम् १६ एतानि सर्वाणि स्वस्वनामरूयातानि रत्नान्येव, तदेतत् षोडश प्रकारकं खरकाण्डं भवतीति। 'इमीसेणं

इस काण्ड में लोहिताक्ष नाम के रत्नों की प्रधानता है 'मसारगल्ले' मसारगल्ल काण्ड–इस काण्ड में मसार गल्लरत्नों की प्रधानता है। 'हंसगब्भे' हंसगर्भकाण्ड–यह हंसगर्भ रत्न की प्रधानता वाला छठवा काण्ड है 'पुलए' पुलककाण्ड यह सातवां काण्ड है 'सोगंधिए' सौगन्धिककाण्ड–यह आठवां काण्ड है 'जोतिरसे' ज्योतिरसकाण्ड–यह नौवां काण्ड है अंजणे' अञ्जन काण्ड, यह दशवां काण्ड है 'अंजण पुलए' अंजनपुलाककाण्ड यह ग्यारहवां काण्ड है 'रयए' रजतकाण्ड–यह बारहवां काण्ड है 'जायरूवे' जातरूप काण्ड यह तेरहवां काण्ड है 'अंके' अङ्ककाण्ड–यह चौदहवां काण्ड है 'फलिहे' स्फटिककाण्ड–यह पन्द्रहवां काण्ड है और 'रिट्ठे कंडे' रिष्टकाण्ड यह सोलहवां काण्ड है ये सब अपने नाम से प्रसिद्ध रत्न है। इस प्रकार

क्खकडे' લોહિતાક્ષ કાંડ આ કાંડમાં લોહિતાક્ષ નામના રત્નોનું પ્રધાનપણું રહેલું છે 'मसारगल्ले' મસારગલ્લકાંડ–આ કાંડમાં મસારગલ્લ રત્નોનું પ્રધાન પણું રહેલું છે. 'हसगब्भे' હંસગર્ભકાંડ–આ કાંડમાં હંસગર્ભ રત્નોનું અધિકપણું રહેલું છે. આ હંસગર્ભની પ્રધાનતા વાળા છટ્ઠા કાંડનું નામ છે. 'पुलए' પુલાક કાંડ આ સાતમોકાંડ છે. 'सोगंधिए' આ સૌગંધિક કાંડ નામનો આઠમો કાંડ છે. 'जोतिरसे' નવમાં કાંડનું નામ જ્યોતિરસ કાંડ એ પ્રમાણે છે. 'अंजणे' અંજનકાંડ આ દશમો કાંડ છે. 'अंजण पुलए' અગીયારમાં કાંડનું નામ 'અંજનપુલાક' છે. 'रयए' બારમાં કાંડનુંનામ 'રજતકાંડ, એ પ્રમાણેનું છે. 'जायरूवे' તેરમા કાંડનુનામ જાતરૂપ એ પ્રમાણે છે. 'अंके' ચૌદમા કાંડનું નામ અંક એ પ્રમાણેનુ છે 'फलिहे' પંદરમા કાંડનુંનામ સ્ફટિકકાંડ એ પ્રમાણે છે. 'रिट्ठे कंडे' સોળમા કાંડનું નામ 'રિષ્ટકાંડ' એ પ્રમાણેનું છે. આ સઘળા કાંડો પોત પોતના નામથી પ્રસિદ્ધ રત્નો છે. આ રીતે આ ખર કાંડ સોળ પ્રકારનો કહેલ છે.

भंते' एतस्यां खलु भदन्त ! 'रयणप्पभा पुढवीए' रत्नप्रभा पृथिव्याम् 'रयणकंडे' रत्नकाण्डम् 'कइविहे पन्नत्ते' कतिविधम्-कति प्रकारकं प्रज्ञप्तं कथितमिति प्रश्नः भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'एगागारे पन्नत्ते' एकाकारं रत्नकाण्डं प्रज्ञप्तं कथितम्। 'एवं जाव रिट्ठे' एवं रत्नकाण्डवदेव यावद् वज्ररत्नादारभ्य रिष्टरत्नकाण्डपर्यन्तमपि एकाकारमेव भवति यावत्पदेन वज्रकाण्डादारभ्य स्फटिककाण्डपर्यन्तस्य संग्रहो भवति तथा च-सर्वमेव रत्नकाण्डादारभ्य रिष्टरत्नकाण्डपर्यन्त काण्डमेकप्रकारमेव भवतीति भावः ॥१॥

'इमीसे णं भंते ! एतस्यां खलु भदन्त ! 'रयणप्पभा पुढवीए' रत्नप्रभापृथिव्याम् 'पंकबहुले कंडे कइविहे पन्नत्ते' पङ्कबहुलं काण्डं कतिविधं कति प्रकारकं प्रज्ञप्तं कथितमिति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा'

से खरकाण्ड सोलह १६ प्रकार का है। 'इमीसेणं भंते' हे भदन्त ! इस 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभा पृथिवी में जो 'रयणकंडे' रत्नकाण्ड है वह 'कइविहे पण्णत्ते' कितने प्रकार का कहा गया है ? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम ! 'एगागारे पन्नत्ते' रत्नकाण्ड-एक प्रकार का ही कहा गया है। 'एवं जाव रिट्ठे' इसी प्रकार से यावत् रिष्टकाण्ड भी एक प्रकार का ही कहा गया है ऐसा जानना चाहिये यहां यावत्पद से 'वज्रकाण्ड से लेकर स्फटिककाण्ड-तक के चौदह १४ काण्डों का संग्रह हुआ है। तथा च-रत्नकाण्ड से लेकर रिष्टकाण्ड तक के समस्त ही काण्ड एक प्रकार के ही हैं। 'इमीसे णं भंते !' हे भदन्त ! इस 'रयणप्पभा पुढवीए' रत्नप्रभा पृथिवी में 'पंकबहुले कंडे कइविहे पन्नत्ते' जो दूसरा पङ्कबहुलकाण्ड है-वह कितने प्रकार का कहा गया

'इमीसे णं भंते' હે ભગવન્ આ 'रयणप्पभाए पुढवीए' રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જે 'रयणकंडे' રત્નકાંડ છે, તે 'कइविहे पण्णत्ते' કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'एगागारे पन्नत्ते' 'રત્નકાંડ એક પ્રકારનો જ કહેલ છે. 'एवं जाव रिट्ठे' એજ પ્રમાણે યાવત્ રિષ્ટકાંડ પણ એકજ પ્રકારનો કહેલ છે. તેમ સમજવું અહિયાં યાવત્પદથી વજ્રકાંડથી લઈને સ્ફટિકકાંડ સુધીના ચૌદ ૧૪ કાંડોનો સંગ્રહ થયો છે. તથા રત્નકાંડથી લઈને રિષ્ટકાંડ સુધીના સઘળા કાંડો એકજ પ્રકારના છે. 'इमीसे णं भंते !' હે ભગવન્ 'रयणप्पभा पुढवीए' રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં 'पंकवहुले कंडे कइविहे पण्णत्ते' બીજો જે પંક બહુલકાંડ છે. તે કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा !' હે ગૌતમ! પંક બહુલકાંડ 'एगागारे पण्णत्ते' એક

हे गौतम ! 'एगागारे पन्नत्ते' एकाकारमेक प्रकारकमेव पङ्कबहुलं काण्डं प्रज्ञप्तं कथितमिति । 'एवं आवबहुले कंडे' एवं हे भदन्त ! एतस्यां रत्नप्रभापृथिव्या मब्बहुलं काण्डम् 'कइविहे पन्नत्ते' कतिविधं कतिप्रकारकं प्रज्ञप्तं कथितमिति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'एगागारे पन्नत्ते' एकाकारम्-एकप्रकारकमेव अब्बहुलं काण्डं प्रज्ञप्तं कथितमिति । 'सक्करप्पभाणं भंते ! पुढवी' शर्कराप्रभा खलु भदन्त ! पृथिवी 'कइविहा पन्नत्ता' कतिविधा-कतिप्रकारका प्रज्ञप्ता-कथितेति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम ! 'एगा-गारा पन्नत्ता' शर्कराप्रभा पृथिवी एकाकारा-एकप्रकारिका प्रज्ञप्ता-कथितेति । 'एवं जाव अहे सत्तमा' एवं शर्कराप्रभावदेव यावद् वालुका-पङ्क-धूम-तमः प्रभा पृथिवी, तथाऽधः सप्तम्यपि एकाकारा ज्ञातव्याः सर्वत्र प्रश्नः उत्तरश्च स्वयमेवोहनीयम् तथाहि-वालुकाप्रभा खलु भदन्त ! पृथिवी कतिप्रकारका

है ? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा !' हे गौतम ! पंकबहुकाण्ड 'एगागारे पन्नत्ते' एक प्रकार का ही कहा गया है। 'एवं अब्बहुले कंडे' इसी प्रकार से हे गौतम ! जो रत्नप्रभा पृथिवी में अब्बहुलकाण्ड है वह भी 'एगागारे पन्नत्ते' एक प्रकार का ही कहा गया है 'सक्करप्प-भाणं पुढवी कइविहा पन्नत्ता' हे भदन्त ! जो शर्कराप्रभा पृथिवी है वह कितने प्रकार की कही गई है ? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा ! 'एगागारा पन्नत्ता' हे गौतम ! शर्कराप्रभा पृथिवी एक प्रकार की ही कही गई है । 'एवं जाव अहे सत्तमा' इसी प्रकार से यावत् वालुकाप्रभा, पङ्कप्रभा तमःप्रभा पृथिवी और अधः सप्तमी पृथिवी भी एक प्रकार की ही कही गई है । यहां सर्वत्र प्रश्न और उत्तर स्वयं उद्भावित करलेना चाहिये, जैसे-वालुकाप्रभा पृथिवी हे भदन्त ! कितने प्रकार की कही गई है ? हे गौतम ! वालुकाप्रभा पृथिवी एक प्रकार की कही गई है ।

પ્રકારનોજ કહેલ છે. 'सक्करप्पभाण पुढवी कइविहा पण्णत्ता' હે ભગવાન શર્કરા પ્રભા પૃથ્વી કેટલા પ્રકારની કહી છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! एगागारा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી એક પ્રકારનીજ કહી છે. 'एवं जाव अहे सत्तमा' આજ પ્રમાણે યાવત્ વાલુકા પૃથ્વી, પંક પ્રભા પૃથ્વી અને અધઃ સપ્તમી પૃથ્વી પણ એક જ પ્રકારની કહી છે. અહિયાં તેના સંબંધમાં પ્રશ્ન અને ઉત્તર વાક્યો સ્વયં સમજી લેવા. જેમકે હે ભગવન્ વાલુકા પ્રભા પૃથ્વી કેટલા પ્રકારની કહી છે? હે ગૌતમ! વાલુકાપ્રભા પૃથ્વી એક પ્રકારનીજ કહી છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પૂછે છે કે હે

प्रज्ञप्ता ? गौतम ! एकाकारा एकप्रकारका प्रज्ञप्ता, पङ्कप्रभा खलु भदन्त ! पृथिवी कतिप्रकारा प्रज्ञप्ता ? गौतम ! एकाकारा-एकप्रकारा प्रज्ञप्ता इत्यादि रूपेण यावद् अधः सप्तम्यां प्रश्न मुत्तरञ्च स्वयमेव निर्माय विज्ञातव्यमिति ॥२॥

सम्प्रति-प्रतिपृथिवी नरकावाससंख्या प्रतिपादनायाऽह 'इमीसे णं' इत्यादि,

मूलम्—इमीसे णं भंते ! रयणप्पभा पुढवीए केवइया निरयावाससयसहस्सा पन्नत्ता ?। गोयमा ! तीसं निरयावाससयसहस्सा पन्नत्ता ? एवं एएणं अभिलावेणं सव्वासिं पुच्छा, इमा गाहा अणुगंतव्वा—

तीसा य पणवीसा पण्णरस दसेव, तिण्णि य हवंति ।
पंचूण सयसहस्सं पंचेव अणुत्तरा णरगा ॥१॥

जाव अहे सत्तमाए पंच अणुत्तरा महइमहालया महाणरगा पन्नत्ता तं जहा—काले१, महाकाले२, रोरुए३, महारोरुए४, अपइट्ठाणं५। अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे घणोदहीति वा घणवाएइ वा तणुवाएई वा ओवासंतरेइ वा ? हंता अत्थि एवं जाव अहे सत्तमाए ॥सू० ३॥

छाया—एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां कियन्ति निरयावासशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! त्रिंशन्निरयावासशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि । एव मेतेनाभिलापेन सर्वासां पृच्छा, इमा गाथा अनुगन्तव्या—

त्रिंशच्च पञ्चविंशतिः पञ्चदश दशैव, त्रयश्च भवन्ति ।
पञ्चोनशतसहस्रं पञ्चैवानुत्तरा नरकाः ॥१॥

यावदधः सप्तम्यां पञ्चानुत्तरा महन्महालया महानरकाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—

पङ्कप्रभा पृथिवी हे भदन्त ! कितने प्रकार की कही गइ है ? हे गौतम ! पङ्कप्रभा पृथिवी एक प्रकार की ही कही गई है । इत्यादि रूप से यावत् अधः सप्तमी पृथिवी तक स्वयं ही प्रश्न कर के उसका उत्तर कर लेना चाहिये ॥सू० २॥

ભગવાન્ પંક પ્રભા પૃથ્વી કેટલા પ્રકારની કહી છે ? ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ ! પંકપ્રભા પૃથ્વી એક પ્રકારનીજ કહી છે. ઇત્યાદિ પ્રકારથી યાવત્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વી સુધી પોતેજ પ્રશ્ન કરીને તેનો ઉત્તર સમજી લેવો જોઇએ. ॥ સૂ. ૨ ॥

कालो १ महाकालो २ रौरवो ३ महारौरवो ४ ऽप्रतिष्ठानः ५ अस्ति खलु भदन्त ! एतस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या अधो घनोदधीति वा, घनवात इति वा, तनुवात इति वा अवकाशान्तरमिति वा ? हन्त, अस्ति । एवं यावदधः सप्तम्याः ॥३॥

टीका-'इमीसे णं भंते' एतस्यां खलु भदन्त ! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायां नारक पृथिव्याम् 'केवइया' कियन्ति कियत्संख्यकानि 'निरयावास-सयसहस्सा पन्नत्ता' निरयावासशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि-कथितानीति प्रश्नः भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'तीसं नीरयावाससय-सहस्सा पन्नत्ता' त्रिंशन्निरयावासशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, रत्नप्रभापृथिव्यां त्रिंशल्लक्षपरिमिता नैरयिकावासा भवन्तीत्यर्थः 'एवं एएणं अभिलावेणं' एवमे-तेनाभिलापेन 'सव्वासिं पुच्छा' सर्वासां नारकपृथिवीनां पृच्छा, सर्वा एव

अब सूत्रकार प्रत्येक पृथिवी में जितने नरकावास हैं उनकी संख्या प्रकट करते हैं-

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए'-इत्यादि ।

टीकार्थ—गौतम ! ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है-'इमीसे णं भंते !' हे भदन्त ! इस 'रयणप्पभा पुढवीए' रत्नप्रभा पृथिवी में 'केवइया निरइया-वाससयसहस्सा पन्नत्ता' कितने लाख नरकावास कहे गये हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा ! तीसं निरयावाससयसहस्सा पन्नत्ता' हे गौतम ! इस रत्नप्रभा पृथिवी में तीस लाख नरकावास कहे गये हैं । 'एवं एएणं अभिलावेणं सव्वेसिं पुच्छा' यहां 'जाव अहे सत्त-माए' इस आगे आनेवाले पदका यहां संबंध है । इसी प्रकार से शर्कराप्रभा पृथिवी से लेकर अधः सप्तमी पृथिवी पर्यन्त समस्त पृथि-

હવે સૂત્રકાર પ્રત્યેક પૃથ્વીમાં જેટલા નરકાવાસો છે. તેની સંખ્યા પ્રગટ કરે છે, 'इमीसे णं भंते रयणप्पभाए पुढवीए' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ-ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'इमीसे णं भंते !' હે ભગવન્ આ 'रयणप्पभा पुढवीए' રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં 'केवइया निरयावाससयसहस्सा पन्नत्ता' કેટલા લાખ નરકાવાસો કહેવામાં આવ્યા છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! तीसं निरयावाससयसहस्सा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ત્રીસ લાખ નારકાવાસો કહ્યા છે. 'एवं एएणं अभिला-वेणं सव्वेसिं पुच्छा' અહિંયા 'जाव अहे सत्तमाए' આ આગળના પદોનો અહિયા સંબંધ છે. એ રીતે શર્કરા પ્રભા પૃથ્વીથી લઇને અધઃસપ્તમી પૃથ્વી

नारक पृथिवीरधिकृत्य नारकवासविषयकः प्रश्नः यथा—'इमीसे णं भंते ! सक्करप्पभाए पुढवीए केवइया निरयावाससयसहस्सा पन्नत्ता' एतस्यां खलु भदन्त ! शर्कराप्रभा पृथिव्यां कियन्ति निरयावासशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि एवमेव वालुकाप्रभा पङ्कप्रभा धूमप्रभा तमा तमस्तमा पृथिव्यामपि प्रश्नः उन्नेतव्यः उत्तरश्च सर्वत्र वक्ष्यमाणगाथानुसारेण कर्तव्यम् अतएवाह—'इमा गाहा अणुगंतव्वा' इयं गाथा अनुगन्तव्या 'जाव अहे सत्तमाए' इत्यग्रेण संबन्धः, एषा पृच्छा शर्कराप्रभात आरभ्य अधः सप्तमी पृथिवी पर्यन्तं कर्त्तव्येति भावः तथाहि—गाथा—'तीसाय' इत्यादि, 'तीसाय पणवीसा' त्रिंशत् पञ्चविंशतिः 'पण्णरसदसेव' पञ्चदश दशेव'

वियों के सम्बन्ध में प्रश्न करना चाहिये—अर्थात्—रत्नप्रभा पृथिवी में जिस प्रकार से नरकावासों के होने का प्रश्न किया गया है—वैसा ही शर्करा आदि पृथिवियों में कितने लाख नरकावास कहे गये हैं—ऐसा प्रश्न करना चाहिये—तथाहि—'इमीसेणं भंते सक्करप्पभाए पुढवीए केवइया निरयावाससयसहस्सा पन्नत्ता' हे भदन्त ! इस शर्कराप्रभा पृथिवी में कितने लाख नरकावास कहे गये है ? इसी प्रकार से वालुका प्रभा में, पङ्कप्रभा में धूमप्रभा में, तमःप्रभा में और अधः सप्तमी तमस्तमाप्रभा पृथिवी में भी कितने २, लाख नरकावास कहे गये हैं ? ऐसा प्रश्न करना चाहिये—और इस प्रश्न का उत्तर इस गाथा के अनुसार कहना चाहिये—वह गाथा ऐसी है—'तीसाय' इत्यादि ।

इस गाथा के अनुसार प्रथम पृथिवी में तीस लाख नरकावास हैं द्वितीय पृथिवी में पचीसलाख नरकावास हैं तृतीय पृथिवी में—वालुका-

---

પર્યન્ત સઘળી પૃથ્વીયોના સંબંધમાં પ્રશ્ન કરવો જોઈએ. અર્થાત્ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જે પ્રમાણે નરકાવાસો હોવાના સંબંધમાં પ્રશ્ન કર્યો છે, એ જ પ્રમાણે નો પ્રશ્ન શર્કરા પ્રભા વિગેરે પૃથ્વીઓમાં કેટલા લાખ નરકાવાસો કહ્યા છે? આ રીતનો પ્રશ્ન કરવો જોઈએ. એજ કહે છે 'इमीसेणं भंते ! सक्करप्पभाए पुढवीए केवइया निरयावाससयसहस्सा पण्णत्ता' હે ભગવન્ આ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં કેટલા લાખ નરકાવાસો કહેવામાં આવ્યા છે? આજ રીતે વાલુકા-પ્રભામાં, પંક પ્રભામાં, ધૂમપ્રભામાં, તમઃપ્રભામાં, અને અધઃસપ્તમી તમસ્તમા પ્રભા પૃથ્વીમાં કેટલા કેટલા લાખ નરકાવાસો કહેલા છે? આ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન કરવો જોઈએ અને આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આ નીચે આપવામાં આવેલ ગાથા પ્રમાણે કહેવો જોઈએ. તે ગાથા આ પ્રમાણેની છે. 'तीसाय' ઇત્યાદિ

આ ગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે પહેલી પૃથ્વીમાં ત્રીસ લાખ નરકાવાસો છે. બીજી પૃથ્વીમાં પચ્ચીસ લાખ નરકાવાસો છે. ત્રીજી પૃથ્વીમાં એટલે કે વાલુકા

'तिण्णिय हवंति' त्रयो भवन्ति 'पंचूणसयसहस्सं' पञ्चोनशतसहस्रम् 'पंचेव अणुत्तरा णरगा' पञ्चैवानुत्तरा नरकाः, तथाहि–रत्नप्रभायां त्रिंशच्छतसहस्राणि नरकावासाः १। शर्कराप्रभायाम् पञ्चविंशतिः शत सहस्राणि नारकावासाः २। वालुकाप्रभायां पञ्चदशशतसहस्राणि नरकावासाः। पङ्कप्रभायां दशशतसहस्राणि नारकावासः ४ धूमप्रभायां त्रीणिशत सहस्राणि नारकावासा भवन्ति ५ तमः प्रभायां पञ्चोनमेकं शतसहस्रं निरयावासा भवन्ति ६ अनुत्तरा नरकाः पञ्चैव भवन्ति। तत्राधः सप्तम्यां पृथिव्यां पञ्च अनुत्तरा नरकाः महानरकाः सन्ति, इति गाथार्थः 'जाव अहे सत्तमाए' यावदधः सप्तम्याम् यावत्पदेन शर्कराप्रभायां वालुकाप्रभायां, पङ्कप्रभायां धूमप्रभायां, तमःप्रभायाम्, अधः सप्तम्यां, तमस्तमः प्रभायां पूर्वोक्तगाथानुसारेण नरकावासा विज्ञेयाः। अत्राधःसप्तम्यां नारक-पृथिव्याम्, 'पंच अणुत्तरा महइमहालया महाणरगा पन्नत्ता' पञ्चानुत्तरा मह-न्महालया महानरकाः प्रज्ञप्ताः–कथिताः, 'तं जहा' तद्यथा 'काले' कालनामकः प्रथमः 'महाकाले' महाकालनामको द्वितीयः, 'रोरुए' रौरवः–रौरव नामक स्तृतीयः, 'महारोरुए' महारौरव श्चतुर्थः 'अप्पइट्ठाणे' अप्रतिष्ठान नामकः

प्रभा में पन्द्रहलाख नरकावास हैं चतुर्थ पङ्कप्रभा पृथिवी में दशलाख नरकावास हैं। पंचमी पृथिवी–धूमप्रभा पृथिवी में तीनलाख नरकावास हैं। छठी–तमःप्रभा पृथिवी में पांच न्यून एकलाख नरकावास हैं। सातवीं–पृथिवी में–अधः सप्तम पृथिवी में अनुत्तर नरक पांच ही होते हैं। 'जाव अहे सत्तमाए' यावत् अधः सप्तमी पृथिवी में पांच अनुत्तर महानरकावास कहे गये है। ये पांच अनुत्तर नरकावास बहुत ही अधिक विस्तारवाले हैं–इनके नाम इस प्रकार से हैं–'काले' १ काल, 'महाकाले' २ महाकाल, 'रोरुए' रौरव ३, 'महा-रोरुए' ४ महारौरव और पांचवां 'अप्पतिट्ठाणे' अप्रतिष्ठान ये पांच अनुत्तर महानरकावास सातवीं पृथिवी में होते हैं। अधस्तन पृथिवी

પ્રભા પૃથ્વીમાં પંદર લાખ નરકવાસો છે, પાચમી ધૂમપ્રભા પૃથ્વીમાં ત્રણ લાખ નરકવાસો છે. છઠ્ઠી તમઃપ્રભા નામની પૃથ્વીમાં પાચ કમ એકલાખ નરકવાસો છે. સાતમી અધઃસપ્તમી પૃથ્વીમાં પાંચ અનુત્તર નરકાવાસો છે. 'जाव 'अहेसत्तमाए' યાવત્ અધઃ સપ્તમી પૃથ્વીમાં પાંચ અનુત્તર મહા નરકાવાસો કહેલા છે. આ પાંચ અનુત્તર નરકાવાસો ઘણા વધારે વિસ્તાર વાળા છે. તેના નામો આ પ્રમાણે છે. 'काले' કાલ ૧. 'महाकाले' મહાકાળ, ૨, 'रोरुए' રૌરવ ૩, 'महारोरुए' મહારૌરક, અને પાંચમું 'अप्पतिठाणे' અપ્રતિષ્ઠાન ૫, આ પાચ અનુત્તર મહાનરકાવાસ સાતમી પૃથ્વીમા હોય છે. અધસ્તન પૃથ્વીમાં

पश्चमः ५। ते एते महानरकाः तमस्तमाभिधायामधः सप्तम्यां पृथिव्यां ज्ञातव्याः। तत्र अधः सप्तम्यां पृथिव्यां ये कालादयो महानरकाः सन्ति तेषामप्रतिष्ठान-नामक महानरको मध्ये वर्त्तते तस्य चतुर्दिक्षु अन्ये चत्वारो महानरकाः पूर्वादिदिक् क्रमेण भवन्ति। उक्तञ्च—

'पुव्वेण होइ कालो अवरेणं अप्पइट्ठ महाकालो।
रोरूदाहिण पासे उत्तरपासे महारोरू' ॥१॥

छाया—पूर्वेण भवति कालोऽपरेणाप्रतिष्ठस्य महाकालः।
रौरवो दक्षिणपार्श्वे उत्तरपार्श्वे महारौरवः ॥१॥ इतिच्छाया॥

अस्या अर्थः—अप्रतिष्ठाननामकमहानरकस्य तमस्तमा संबन्धिनः पूर्वभागे काल नामको महानरकः, तथा अप्रतिष्ठानस्य पश्चिमभागे महाकालनामको महानरको भवति दक्षिणपार्श्वे रौरवः, उत्तरपार्श्वे महारौरवनामको महानरकः।

सम्प्रति-प्रति पृथिवी घनोदध्यादीमस्तित्व प्रतिपादनार्थमाह-'अत्थि णं भंते' इत्यादि, 'अत्थि णं भंते' अस्ति खलु भदन्त! 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए'

में जो काल आदि महानरकावास हैं वे अप्रतिष्ठान नामक महानरक के पूर्व आदि दिशाओं में हैं-तदुक्तम्—

'पुव्वेण होइ कालो अवरेणं अप्पइट्ठ महाकालो।
रोरु दाहिणपासे उत्तरपासे महारोरू ॥१॥

अप्रतिष्ठान नाम के महानरक की पूर्व दिशा में काल नाम नरकावास है। पश्चिम दिशा में महाकाल नामका नरकावास है। दक्षिण-दिशा में रौरव नामका नरकावास है और उत्तर दिशा में महारौरव नामका नरकावास है ॥१॥

अब सूत्रकार प्रत्येक पृथिवी में घनोदधि आदि के अस्तित्व का प्रतिपादन करते हैं-इस में गौतम ने प्रभुश्री से ऐस पूछा है-'अत्थि णं

કાળ વિગેરે જે મહાનરકાવાસો છે. તે અપ્રતિષ્ઠાન નામના મહાનરકની પૂર્વ વિગેરે દિશાઓમાં છે તેજ કહ્યું છે

'पुव्वेण होई कालो, अवरेणं अप्पइट्ठमहाकालो।
रोरू दाहिणपासे, उत्तरपासे महारोरू ॥ १ ॥

અપ્રતિષ્ઠાન નામના મહાનરકની પૂર્વ દિશામાં કાળ નામનો નરકાવાસ છે. પશ્ચિમદિશામાં મહાકાળ નામનો નરકાવાસ છે. દક્ષિણ દિશામાં રૌરવ નામનો નરકાવાસ છે. અને ઉત્તર દિશામાં મહારૌરવ નામનો નરકાવાસ છે. ॥૧॥

હવે સૂત્રકાર દરેક પૃથ્વીમાં ઘનોદધિ વિગેરેના અસ્તિત્વનું પ્રતિપાદન કરે છે. આમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'अत्थि णं भंते! इमीसे

एतस्या रत्नप्रभाया पृथिव्याः 'अहे' अधः-अधोभागे 'घणोदही वा' घनोदधिरिति वा घनः-कठिनीभूत उदधिः-उदक समूह इति घनोदधिः सकिमेतस्याः प्रत्यक्षत उपलभ्यमानाया रत्नप्रभायाः पृथिव्या अधोभागे विद्यते किम्? 'घणवाएइ वा' घनवात इति वा, घनः पिण्डीभूतो वायुरिति घनवातः स चास्याधो विद्यते किम्? 'तणुवाएइ वा' तनुवात इति वा 'ओवासंतरेइ वा' अवकाशान्तरमिति अवकाशान्तरं शुद्धं गगनं तदस्या अधो-विद्यते किमिति प्रश्नः भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'हंता अत्थि' हन्त अस्ति हे गौतम! रत्नप्रभाया अधोभागे घनोदधिरप्यस्ति घनवातोऽपि विद्यते तनुवातोऽपि विद्यते अवकाशान्तरमपि विद्यते एवेति भावः। 'एवं जाव अहे सत्तमाए' एवं रत्नप्रभाया अधोभागे यथा घनोदधि प्रभृतयः सन्ति तथैव यावच्छर्कराप्रभा वालुकाप्रभा,

भंते! इमीसे रयणप्पभाए-पुढवीए अहे घणोदहीइवा घणवाएइ वा तणुवाएइ वा-ओवासंतरेइ वा ?॥ हे भदन्त! इस रत्नप्रभा पृथिवी के अधोभाग में घनोदधि, है क्या? घनवात है क्या? तनुवात है-क्या? अवकाशान्तर शुद्ध आकाश-है क्या? कठीन भूत उदक का नाम घनोदधि है पिण्डी भूत वायु का नाम घनवात है। इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री कहते है-'गोयमा! हंता, अत्थि' हे गौतम! इस रत्नप्रभा पृथिवी के अधोभाग में घनोदधि भी है। घनवात भी है। तनुवात भी है और अवकाशान्तर-शुद्ध आकाश-भी है 'एवं जाव अहे सत्तमाए' इसी प्रकार का-घनोदधि आदि के अस्तित्व का कथन यावत् तमस्तमः प्रभा पृथिवी के अधोभाग तक में जान लेना चाहिये। यावत्पद से रत्नप्रभा के अधोभाग में घनोदधि आदि का सद्भाव प्रकट किया है उसी प्रकार से शर्कराप्रभा के अधोभाग में वालुका प्रभा के

रयणप्पभाए पुढवीए अहे घणोदहीइवा, घणवाएइवा, तणुवाएइवा, ओवासंतरेइवा' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નીચેના ભાગમાં ઘનોદધી છે શું? ઘનવાત છે શું? તનુવાત છે? અવકાશાન્તર શુદ્ધ આકાશ છે? કઠણ બનેલા પાણીનું નામ ઘનોદધિ છે. પિંડાકાર થયેલ વાયુનું નામ ઘનવાત છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'ગોયમા! हंता अत्थि' હે ગૌતમ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીની નીચેના ભાગમાં ઘનોદધિપણુ છે, ઘનવાતપણુ છે' તનુવાત પણ છે, અને અવકાશાન્તર શુદ્ધ આકાશપણુ છે. 'एवं जाव अहे सत्तमाए' ઘનોદધિ વિગેરેના અસ્તિત્વનું કથન યાવત્ તમસ્તમા પ્રભા પૃથ્વીના નીચેના ભાગ સુધીમાં સમજવું. અહિયાં યાવત્પદથી રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નીચેના ભાગમા ઘનોદધિ વિગેરેનો સદ્ભાવ પ્રગટ કરેલ છે એજ રીતે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના

पङ्कप्रभा, धूमप्रभा, तमः प्रभा तमस्तमःप्रभा पृथिवीनामधो भागेऽपि घनोदध्यादयः सन्त्येवेति भावः ॥सू० ३॥

पृथिवीगत खरकाण्डादीनां, शेषैकाकार शर्कराप्रभादि षट् पृथिवीगत घनोदध्यादीनां च बाहल्यं प्रतिपादयन्नाह–'इमीसे णं भंते' इत्यादि,

मूलम्–इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए खरकंडे केवइयं बाहल्लेणं पन्नत्ते? गोयमा! सोलस जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पन्नत्ते॥ इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए रयणकंडे केवइयं बाहल्लेणं पन्नत्ते? गोयमा! एक्कं जोयणसहस्स बाहल्लेणं पन्नत्ते। एवं जाव रिट्ठे। इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए पंकबहुले कंडे केवइयं बाहल्लेणं पन्नत्ते? गोयमा! चउरासीइ जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पन्नत्ते? इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए आवबहुले कंडे केवइयं बाहल्लेणं पन्नत्ते, गोयमा! असीइ जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पन्नत्ते। इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए घणोदही केवइयं बाहल्लेणं पन्नत्ते? गोयमा! वीसं जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पन्नत्ते। इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए घणवाए केवइयं बाहल्लेणं पन्नत्ते? गोयमा! असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पन्नत्ते। एवं तणुवाए वि ओवासंतरे वि। सक्करप्पभाए णं भंते! पुढवीए घणोदही केवइयं

अधोभाग में, पङ्कप्रभा के अधोभाग में धूमप्रभा के अधोभाग में तमःप्रभा के अधोभाग में और तमस्तमः प्रभा पृथिवी के अधोभाग में भी इनका सद्भाव है सू० ॥३॥

નીચેના ભાગમાં, વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના નીચેના ભાગમાં, પંકપ્રભા પૃથ્વીના નીચેનાભાગમાં, ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના નીચેના ભાગમાં, તમઃપ્રભા પૃથ્વીના નીચેના ભાગમાં, અને તમસ્તમા પ્રભા પૃથ્વીના નીચેના ભાગમાં પણ ઘનોદધિ વિગેરેનો સદ્ભાવ સમજવો. ॥ સૂ. ૩ ॥

बाहल्लेणं पन्नत्ते ? गोयमा ! वीसं जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पन्नत्ते। सक्करप्पभाए घणवाए केवइयं बाहल्लेणं पन्नत्ते? गोयमा ! असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पन्नत्ते। एवं तणुवाए वि ओवासंतरे वि। जहा सक्करप्पभाए पुढवीए एवं जाव अहे सत्तमाए ॥सू० ४॥

छाया-एतस्याः खलु भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः खरकाण्डं कियद् बाहल्येन प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! षोडश योजन सहस्राणि बाहल्येन प्रज्ञप्तम्। एतस्याः खलु भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः रत्नकाण्डं कियद् बाहल्येन प्रज्ञप्तम्? गौतम ! एकं योजनसहस्रं बाहल्येन प्रज्ञप्तम् एवं यावद्रिष्टम्। एतस्याः खलु भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः पङ्क-बहुलं काण्डं कियद् बाहल्येन प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! चतुरशीति योजनसहस्राणि बाहल्येन प्रज्ञप्तम्। एतस्याः खलु भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः अब्बहुलकाण्डं कियद् बाहल्येन प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! अशीतियोजन सहस्राणि बाहल्येन प्रज्ञप्तम्। एतस्याः खलु भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः घनोदधिः कियान् बाहल्येन प्रज्ञप्तः ? गौतम ! विंशतिर्योजनसहस्राणि बाहल्येन प्रज्ञप्तः। एतस्याः खलु भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः घनवातः कियान् बाहल्येन प्रज्ञप्तः ? गौतम ! असंख्येयानि योजनसहस्राणि बाहल्येन प्रज्ञप्तः। एवं तनुवातोऽपि, अवकाशान्तरमपि। शर्कराप्रभायाः खलु भदन्त ! पृथिव्या घनोदधिः कियान् बाहल्येन प्रज्ञप्तः ? गौतम ! विंशतिर्योजनसहस्राणि बाहल्येन प्रज्ञप्तः। शर्कराप्रभायाः खलु भदन्त ! पृथिव्याः घनवातः कियान् बाहल्येन प्रज्ञप्तः? गौतम ! असंख्येयानि योजनसहस्राणि बाहल्येन प्रज्ञप्तः। एवं तनुवातोऽपि, अवकाशान्तरमपि। यथा-शर्कराप्रभायाः पृथिव्याः, एवं यावदधः सप्तम्याः ॥४॥

अथ सूत्रकार रत्नप्रभा पृथिवी के खरकाण्ड आदि का तथा बाकी की एकाकार शर्करा प्रभा आदि छह पृथिवियों में रहे हुए घनोदधि आदि का बाहल्य-मोटपना कहते हैं—

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए खरकंडे' इत्यादि

હવે સૂત્રકાર રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ખરકાંડ વિગેરેનું તથા બાકીની એકાકાર શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી વિગેરે છ પૃથ્વીયોમાં રહેલા ઘનોદધિ વિગેરેનુ બાહલ્ય અર્થાત્ વિસ્તારનું કથન કરે છે.

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए खरकंडे' ઇત્યાદિ

टीका-'इमीसे णं भंते !' एतस्याः प्रत्यक्षत उपलभ्यमानायाः खलु भदन्त ! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायाः पृथिव्याः सम्बन्धि त्रिषु काण्डेषु प्रथमं यत् 'खरकंडे' खरकाण्डं तत् 'केवइयं' कियत् 'बाहल्लेणं पन्नत्ते' बाहल्येन स्थौल्येन प्रज्ञप्तम् कियद्बाहल्यं-खरकाण्डमिति प्रश्नः भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि 'गोयमा' हे गौतम ! 'सोलस जोयण सहस्साइं' षोडशयोजनसहस्राणि 'बाहल्लेणं पण्णत्ते' बाहल्येन प्रज्ञप्तम् रत्नप्रभा सम्बन्धि खरकाण्डं षोडशयोजनसहस्रबाहल्येन युक्तं भवतीति भावः 'इमीसेणं भंते' एतस्या खलु भदन्त ! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायाः पृथिव्याः षोडशविध खरकाण्ड सम्बन्धि प्रथमं यत् 'रयण-कंडे' रत्नकाण्डं तत् 'केवइयं' कियत् 'बाहल्लेणं पन्नत्ते' बाहल्येन प्रज्ञप्तम् इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! एक्कं जोयणसहस्सं' एकं योजनसहस्रम् 'बाहल्लेणं पण्णत्ते' बाहल्येन प्रज्ञप्तम्-कथितमिति ? 'एवं

टीकार्थ-इसमें गौतम ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है हे भदन्त ! 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए खरकंडे' इस रत्नप्रभा पृथिवी के तीन काण्डो में से पहला जो खरकाण्ड है वह 'केवइयं बाहल्लेणं पन्नत्ते' कितनी मोटाई वाला है ? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा !' हे गौतम ! रत्नप्रभा पृथिवी का जो खरकाण्ड है वह सोलह हजार योजन की मोटाईवाला है 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए रयणकंडे केवइयं बाहल्लेणं पन्नत्ते' हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी का जो खरकाण्ड सोलह प्रकार का कहा है उसका पहला भेद जो रत्नकाण्ड है वह कितनी मोटाई वाला है ? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा ! एक्कं-जोयणसहस्सं' हे गौतम ! रत्नप्रभा पृथिवी का जो रत्नकाण्ड है वह

ટીકાર્થ-આ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે હે ભગવન્ 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए खरकंडे' આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ત્રણ કાંડો પૈકી પહેલો જે ખરકાંડ છે, તે 'केवइय बाहल्लेणं पन्नत्ते' કેટલા વિસ્તારનો કહ્યો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा!' હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો જે ખરકાંડ છે, તે સોળ હજાર યોજનના વિસ્તાર વાળો કહ્યો છે. ફરીથી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે 'इमीसे णं भंते ! रयण-प्पभाए पुढवीए रयणकंडे केवइयं बाहल्लेणं पन्नत्ते' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો જે ખરકાંડ છે, તે કેટલી મોટાઈ (વિસ્તાર) જાડાઈ વાળો કહ્યો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! एक्कं जोयणसहस्स' હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો જે રત્નકાંડ છે, તે એક હજાર યોજનની જાડાઈ-(વિસ્તારવાળો

जाव रिट्ठे' एवं यावद्रिष्टकाण्डम्, अत्र यावत्पदेन, वज्र २ वैडूर्य ३ लोहिताक्ष४, मसारगल्ल ५ हंसगर्भ ६ पुलक ७ सौगन्धिक ८ ज्योतीरसांञ्जनपुलक १० रजत ११ जातरूपाङ्क १२ १३ स्फटिकान्त १४ काण्डानां संग्रहो भवति, तथा च यथा रत्नप्रभा पृथिव्याः खरकाण्ड सम्बन्धि रत्न काण्डं योजनसहस्रबाहल्येन युक्तं कथितं तथैव वज्रकाण्डादारभ्य रिष्ट रत्नकाण्डान्त सर्वाण्यपि काण्डानि एकैक योजनसहस्रपरिमितबाहल्येन युक्तानीति भावः। 'इमीसे णं भंते' एतस्याः खलु भदन्त! 'रयणप्पभा पुढवीए' रत्नप्रभा पृथिव्याः संबन्धि यत् द्वितीयम् 'पंकबहुले कंडे' पंकबहुलं काण्डम् तत् 'केवइयं' कियद् 'बाहल्लेणं पन्नत्ते' बाहल्येन प्रज्ञप्तम्

एक हजार योजन की मोटाई वाला है? 'एवं जाव रिट्ठे' इसी प्रकार से यावत् रिष्टकाण्ड तक के जो सोलह काण्ड हैं वे सब भी एक २ हजार योजन की मोटाई वाले हैं १६ इस प्रकार खरकाण्ड आदि सब काण्ड पूरा सोलह हजार योजन का हो जाता है। यहाँ यावत् शब्द से 'वज्रकाण्ड २, वैडूर्य काण्ड ३, लोहिताक्षकाण्ड ४, मसारगल्लकाण्ड ५, हंस गर्भकाण्ड ६, पुलककाण्ड ७, सौगंधिककाण्ड ८,ज्योति रस-काण्ड ९, अञ्जनकाण्ड १०, अञ्जनपुलाककाण्ड ११, रजतकाण्ड १२, जातरूपकाण्ड १३, अङ्ककाण्ड १४, और स्फटिककाण्ड १५, इन काण्डों का ग्रहण हुआ है और सोलहवां रिष्टकाण्ड है १६।

'इमीसे णं भंते!' हे भदन्त! इस 'रयणप्पभा पुढवीए पंकबहुले कंडे' हे भगवन् इस रत्नप्रभा पृथिवी का जो दूसरा एकाकार पंक बहुलकाण्ड है वह 'केवइयं बाहल्लेणं पन्नत्ते' कितनी मोटाई वाला कहा

કહ્યો છે. 'एव जाव रिट्ठे' એજ પ્રમાણે યાવત્ રિષ્ટકાંડ સુધીના જે સોળ કાંડો છે, તે બધાજ એક એક હજાર યોજનની જાડાઈ-વિસ્તારવાળા છે ૧૬, આ પ્રમાણે ખરકાંડ વિગેરે બધાજ કાંડો પૂરા સોળ હજાર યોજનના થઇ જાય છે. અહિંયાં યાવત્ શબ્દથી 'વજ્રકાંડ૨, વૈડૂર્યકાંડ૩, લોહિતાક્ષકાંડ૪, 'મસાર ગલ્લકાંડ૫' 'હંસગર્ભકાંડ૬' 'પુલકકાંડ૭' 'સૌગંધિકકાંડ૮' 'જ્યોતિરસકાંડ૯' 'અંજનકાંડ ૧૦ 'અંજનપુલાકકાંડ ૧૧' 'રજતકાંડ ૧૨' 'જાતરૂપ કાંડ ૧૩' 'અંકકાંડ ૧૪' અને 'સ્ફટિકકાંડ' આ કાંડ ગ્રહણુ કરાયા છે. અને સોળમો રિષ્ટકાંડ છે. તેમ સમજવું

'इमीसे णं भंते!' હે ભગવન્ આ 'रयणप्पभाए पुढवीए पंकबहुले कंडे' રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો બીજો જે એકાકાર પંક બહુલકાંડ છે, તે 'केवइयं बाहल्लेण' કેટલી જાડાઈ-વિસ્તાર વાળો કહ્યો છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને

भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'चउरसीति जोयण सहस्साइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' चतुरशीति योजनसहस्राणि बाहल्येन प्रज्ञप्तम् इति। 'इमीसेणं भंते' एतस्याः खलु भदन्त! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायाः पृथिव्याः यत्तृतीयम् 'आवबहुले कंडे' अब्बहुलं काण्डं तत् 'केवइयं बाहल्लेणं पन्नत्ते' कियद् बाहल्येन प्रज्ञप्तमिति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'असीइ जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' अशीतिर्योजनसहस्राणि बाहल्येन प्रज्ञप्तमिति।

अत्र रत्नप्रभा पृथिव्याः प्रथम खरकाण्डस्य बाहल्यं षोडशसहस्र योजनपरिमितम्-१६०००। द्वितीय पङ्कबहुलकाण्डस्य बाहल्यं चतुरशीतिसहस्रयोजन परिमितम् ८४०००। तृतीयाब्बहुलकाण्डस्य बाहल्यम् अशीतिसहस्रयोजनपरिमितम्

गया है? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! चउरासीइ जोयण सहस्साइं बाहल्लेणं पन्नत्ते 'हे गौतम! इस रत्नप्रभा पृथिवी का जो पङ्क बाहुल काण्ड है वह चौरासी हजार योजन की मोटाईवाला कहा गया है।

'इमीसे णं भंते!' हे भदन्त! इस 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभा पृथिवी का जो तीसरा 'आव बहुले कंडे' अब्बहुलकाण्ड है-वह 'केवइयं बाहल्लेणं पन्नत्ते' कितनी मोटाई वाला कहा गया है? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! असीइजोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' हे गौतम! इस रत्नप्रभा पृथिवी का जो तीसरा अब्बहुलकाण्ड है वह अस्सी हजार योजन की मोटाई वाला कहा गया है यहां रत्नप्रभा पृथिवी का जो खरकाण्ड है उसकी मोटाई सोलह हजार (१६०००) योजन की है। इसका दूसरा जो पङ्कबहुलकाण्ड है उसकी मोटाई

કહે છે કે 'गोयमा! चउरसीइ जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' હે ગૌતમ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો જે પંક બહુલ કાંડ છે, તે ચોર્યાશી હજાર યોજનના વિસ્તાર-જાડાઈવાળો કહેવામાં આવેલ છે.

'इमीसे णं भंते' હે ભગવન્ આ 'रयणप्पभाए पुढवीए' રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો ત્રીજો 'आवबहुले कंडे' અબ્બહુલ કાંડ છે તે 'केवइयं बाहल्लेणं पन्नत्ते' કેટલા વિસ્તાર-જાડાઈ વાળો કહ્યો છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને 'गोयमा! असीइ जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' હે ગૌતમ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો ત્રીજો જે અબ્બહુલકાંડ છે, તે એંસી હજાર યોજનની જાડાઈવાળો કહ્યો છે. અહિંયા રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો પહેલો જે ખરકાંડ છે. તેની જાડાઈ ૧૬૦૦૦ સોળ હજાર યોજનની છે. અને તેનો બીજો કાંડ જે પંક બહુલ કાંડ છે. તેની

८००००, इति सर्व संकलनया रत्नप्रभा पृथिव्या बाहल्यमशीति सहस्राधिकं लक्षप्रमाणम् १८०००० भवतीति। 'इमीसे णं भंते' एतस्याः खलु भदन्त! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायाः पृथिव्या अधः 'घणोदही' घनोदधिः 'केवइयं' कियान् बाहल्लेणं पन्नत्ते' बाहल्येन प्रज्ञप्त इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'वीसं जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' विंशति-योजनसहस्राणि बाहल्येन प्रज्ञप्तो घनोदधिः। 'इमीसे णं भंते!' एतस्याः खलु भदन्त! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायाः पृथिव्याः घनोदधेरधः 'घणवाए' घणवातः सः 'केवइयं' कियान् 'बाहल्लेणं पन्नत्ते' बाहल्येन प्रज्ञप्त इति प्रश्नः,

चौरासी हजार (८४०००) योजन की है। तीसरा जो अब्बहुलकाण्ड है उसकी मोटाई अस्सी हजार (८००००) योजन की है इस तरह इन सब काण्डों की मोटाई को मिलाकर इस रत्नप्रभा पृथिवी की मोटाई एक लाख अस्सी हजार (१८००००) योजन की होती है।

'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए' हे भदन्त! इस रत्नप्रभा पृथिवी के नीचे जो 'घणोदही' घनोदधि है वह 'केवइयं बाहल्लेणं पन्नत्ते' कितनी मोटाई वाला कहा गया है? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! बीसं जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' हे गौतम! इस रत्नप्रभा पृथिवी के नीचे जो घनोदधि है वह बीस हजार योजन की मोटाई वाला कहा गया है यह घनोदधि रत्नप्रभा पृथिवी के अधो भाग में व्यवस्थित है

'इमीसे णं भंते: रयणप्पभाए पुढवीए घणवाए' हे भदन्त! इस रत्नप्रभा पृथिवी के घनोदधि के नीचे जो घनवात है वह 'केवइयं

જાડાઈ-વિસ્તાર ૮૪૦૦૦ ચાર્યાશીહજાર યોજનની કહેલ છે. ત્રીજો જે અબ્બહુલ કાંડ છે, તેની જાડાઈ-વિસ્તાર એંસી હજાર ૮૦૦૦૦ યોજનની કહી છે. આ રીતે આ બધા કાંડોની જાડાઇ-વિસ્તાર મેળવતાં આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીની જાડાઇ વિસ્તાર ૧૮૦૦૦૦ એક લાખ એંસી હજાર યોજનની થઇ જાય છે.

'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીની નીચે જે 'घणोदही' ઘનોદધિ છે, તે 'केवइयं कालं बाहल्लेणं पन्नत्ते' કેટલા વિસ્તાર વાળો કહ્યો છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा! वीसं जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' હે ગૌતમ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીની નીચે જે ઘનોદધિ છે, તે વીસ હજાર યોજનના વિસ્તારવાળો કહેલ છે. આ ઘનોદધિ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નીચેના ભાગમાં વ્યવસ્થિત છે. 'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए घणवाए' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા

भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'असंखेज्जाइं जोयण-सहस्साइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' असंख्येयानि योजनसहस्राणि बाहल्येन प्रज्ञप्तः घनो-दधेरधस्तात् असंख्येययोजनसहस्रपरिमित बाहल्येन घनवातः प्रज्ञप्तः, घनोदधेर-धस्तात् असंख्येययोजनसहस्रपरिमितः बाहल्येन घनवातः प्रज्ञप्तः इत्यर्थः। 'एवं तणुवाए वि ओवासंतरे वि' एवं यथा-रत्नप्रभा सम्बन्धि घनवातो घनोदधेरध-स्तात् असंख्येययोजनबाहल्येन विद्यते तथा-घनवातस्यापि अधोदेशे रत्नप्रभा संबन्धी तनुवातोऽपि असंख्येययोजनसहस्रपरिमित बाहल्येन प्रज्ञप्तः एवं तनुवा-तस्यापि अधोभागे रत्नप्रभा संबन्धि अवकाशान्तरमसंख्येययोजनसहस्रपरि-मितं बाहल्येन विद्यते इति भावः।

रत्नप्रभापृथिवी संबन्धि घनोदधि घनवात तनुवातावकाशान्तराणां बाहल्यं दर्शयित्वा शर्कराप्रभा सम्बन्धि घनोदध्यादीनां बाहल्यं दर्शयितुमाह-'सक्करप्प-

---

बाहल्लेणं पन्नत्ते' कितनी मोटाई वाला कहा गया है? उत्तर में प्रभु कहते हैं 'गोयमा! असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' हे गौतम! इस रत्नप्रभा पृथिवी का जो घनवात है वह असंख्यात हजार योजन की मोटाई वाला कहा गया है यह घनवात घनोदधि के नीचे हैं। 'एवं तणुवाए वि ओवसंतरे वि' इसी तरह घनवात के नीचे तनुवात है और वह भी असंख्यात हजार योजन की मोटाई वाला है तथा-तनुवात के नीचे अवकाशान्तर-शुद्ध आकाश है वह भी असं-ख्यात हजार योजन की मोटाई वाला है। इस प्रकार से रत्नप्रभा सम्ब-न्धी घनोदधि, घनवात, तनुवात, और अवकाशान्तर इनकी मोटाई दिखाकर अब सूत्रकार शर्करा प्रभा सम्बन्धी घनोदधि आदि कों की मोटाई दिखलाते हैं-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'सक्करप्प-

---

પૃથ્વીના ઘનોદધિની નીચે જે ઘનવાત છે તે 'केवइयं बाहल्लेणं पन्नत्ते' કેટલા વિસ્તારવાળો કહેલ છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહેછે તે 'गोयमा! असंखे-ज्जाइं जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' હે ગૌતમ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો જે ઘનવાત છે. તે અસંખ્યાત હજાર યોજનના વિસ્તાર વાળો કહ્યો છે. આ ઘનવાત ઘનોદધિની નીચે છે. 'एवं तणुवाएवि, ओवसंतरे वि' એજ પ્રમાણે ઘનવાતની નીચે તનુવાત છે અને તે પણ અસંખ્યાત હજાર યોજનના વિસ્તાર વાળો છે. તથા તનુવાતની નીચે અવકાશાન્તર શુદ્ધ આકાશ છે. આ પ્રમાણે રત્નપ્રભા સંબંધી ઘનોદધિ, ઘનવાત, તનુવાત, અને અવકાશાન્તર, એનો વિસ્તાર બતાવીને હવે સૂત્રકાર શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી સંબંધી ઘનોદધિ વિગેરે નો વિસ્તાર બતાવે છે. આમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે

भाएणं भंते' इत्यादि, 'सक्करप्पभाएणं भंते! पुढवीए' शर्कराप्रभायाः खलु भदन्त! पृथिव्याः 'घणोदही केवइयं बाहल्लेणं पन्नत्ते' घनोदधिः कियान् बाहल्येन प्रज्ञप्त इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'वीसं जोयणसहस्साइं' विंशतियोजनसहस्राणि 'बाहल्लेणं पण्णत्ते' बाहल्येन प्रज्ञप्तो घनोदधिरिति। 'सक्करप्पभाएणं भंते! पुढवीए' शर्कराप्रभायाः खलु भदन्त! पृथिव्याः 'घनवाते केवइयं बाहल्लेणं पन्नत्ते' घनवातः कियान् बाहल्येन प्रज्ञप्तः, इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'असंखेज्जाइं जोयण सहस्साइं' असंख्येयानियोजनसहस्राणि 'बाहल्लेणं पन्नत्ते' बाहल्येन प्रज्ञप्तः, शर्कराप्रभा सम्बन्धि घनवातोऽसंख्येययोजनसहस्रपरिमित बाहल्ययुतो घणोदधेरधोदेशे विद्यते इत्यर्थः। 'एवं तणुवाए वि ओवासंतरे वि'

भाए णं भंते! पुढवीए' हे भदन्त! शर्कराप्रभा पृथिवी का जो 'घणोदही' घनोदधि है वह 'केवइयं बाहल्लेणं पण्णत्ते' कितनी मोटाई वाला कहा गया है? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! वीसं जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' हे गौतम! शर्करा प्रभा पृथिवी का जो घनोदधि है वह 'बीसं जोयण सहस्साइं' बीस हजार योजन की मोटाई वाला कहा गया है। 'सक्करप्पभाएणं भंते! पुढवीए' हे भदन्त! शर्करा प्रभा पृथिवी का जो 'घन वाते' घनवात है वह 'केवइयं बाहल्लेणं पन्नत्ते' कितनी मोटाई वाला कहा गया है? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! 'असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' हे गौतम! शर्कराप्रभा पृथिवी का जो घनवात है वह असंख्यात हजार योजन की मोटाई वाला कहा गया है यह घनवात घनोदधि के नीचे के भाग में

'सक्करप्पभाए णं भंते! पुढवीए' હે ભગવન્ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીનો જે 'घणोदही' ઘનોદધિ છે, તે 'केवइयं बाहल्लेणं पन्नत्ते' કેટલા વિસ્તાર વાળો કહ્યો છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહેછે કે 'गोयमा! वीसं जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' હે ગૌતમ! શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીનો જે ઘનોદધિ છે, તે વીસ હજાર યોજનના વિસ્તાર-જાડાઈ વાળો કહેલ છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે 'सक्करप्पभाए णं भंते! पुढवीए' હે ભગવાન્ શર્કરપ્રભા પૃથ્વીનો જે 'घनवाते' ઘનવાત છે. તે 'केवइयं बाहल्लेणं पण्णत्ते' કેટલા વિસ્તારનો કહ્યો છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा! असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' હે ગૌતમ! શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીનો જે ઘનવાત છે, તે અસંખ્યાત હજાર યોજનના વિસ્તારવાળો કહ્યો છે. આ ઘનવાત, ઘનોદધિની નીચેના ભાગમાં છે,

एवं घनवातवदेव तनुवातोऽपि घनवातस्याधोदेशेऽसंख्येययोजनसहस्रबाहल्येन विद्यते तथा–तनुवातस्यापि अधोदेशेऽवकाशान्तरमसंख्येय योजन बाहल्येन प्रज्ञप्तम् 'जहा सक्करप्पभा पुढवीए एवं जाव अहे सत्तमाए' यथा शर्कराप्रभाया एवमधः सप्तमी पृथिवी पर्यन्तं घनोदधि घनवात तनुवातावकाशान्तराणां तत्त-दधोदेशे तेन तेन बाहल्येन युक्तं ज्ञातव्यमिति ॥४॥

मूलम्–इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए असीइ उत्तर जोयणसयसहस्सा बाहल्लाए खेत्तच्छेएणं छिज्जमाणीए अत्थि

हैं 'एवं तणुवाए वि ओवासंतरे वि' घनवात की तरह तनुवात भी जानना चाहिये और अवकाशान्तर भी जानना चाहिये इसी तरह घनवात के अधोभाग में यह तनुवात है और वह असंख्यात हजार योजन की मोटाई वाला है तथा–तनुवात के अधोभाग में अवका-शान्तर है और यह भी असंख्यात योजन की मोटाई वाला है 'जहा सकरप्पभा पुढवीए एवं जाव अहे सत्तमाए' जिस प्रकार से शर्करा प्रभा पृथिवी के घनोदधि आदि की मोटाई और अवकाशान्तर की मोटाई कही गई है उसी प्रकार से यावत्–अधः सप्तमी पृथिवी तक की पृथिवियों के घनोदधि आदि की और अवकाशान्तरों की मोटाई जाननी चाहिये घनोदधि अपनी २. पृथिवियों के अधोभाग में है घनवात घनोदधि के अधोभाग में हैं और तनुवात घनवात के अधोभाग में हैं अवकाशान्तर तनुवात के अधोभाग में हैं। ॥सू०४॥

'एव तणुवाएवि ओवासंतरे वि' ઘનવાત પ્રમાણેજ તનુવાત પણ છે તેમ સમ-જવું અને અવકાશાન્તર પણ એજ પ્રમાણે એટલે કે ઘનવાતના કથન પ્રમાણે જ છે, તે સમજવું

આ રીતે ઘનવાતની નીચેનાભાગમાં આ તનુવાત છે, અને આ અસં-ખ્યાત હજાર યોજનના વિસ્તારવાળો છે. તથા તનુવાતની નીચેના ભાગમાં અવકાશાન્તર છે, અને તે પણ અસંખ્યાત યોજનના વિસ્તારવાળું છે. 'जहा सक्करप्पभा पुढवीए एवं जाव अहे सत्तमाए' જે પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના ઘનોદધિ વિગેરેનો વિસ્તાર અને અવકાશાન્તરનો વિસ્તાર કહેલ છે. એજ પ્રમાણે યાવત્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વી સુધીની પૃથ્વીયોના ઘનોદધિ વિગેરેનો અને અવકાશાન્તરોનો વિસ્તાર સમજીલેવો. ઘનોદધિ પોતપોતાની પૃથ્વીયોના અધોભાગમાં છે, ઘનવાત, ઘનોદધિની નીચેનાભાગમાં છે. અને તનુવાત ઘનવાતની નીચેના ભાગમાં છે. અને અવકાશાન્તર તનુવાતની નીચેનાભાગમાં છે. ।સૂ. ૪।

दव्वाइं वण्णओ कालनीललोहियहालिद्दसुक्किल्लाइं, गंधओ सुरभिगंधाइं, रसओ तित्तकडुयकसायअंबिलमहुराइं, फासओ कक्खडमउयगरुयलहुयसीयउसिणणिद्धलुक्खाइं, संठाणओ परिमंडलवट्टतंस चउरंस आययसंठाणपरिणयाइं अन्नमन्नबद्धाइं अण्णमण्णपुट्ठाइं अन्नमन्न ओगाढाइं अण्णमण्ण सिणेह पडिबद्धाइं अण्णमण्ण घडत्ताए चिट्ठंति ? हंता अत्थि ॥ इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए खरकंडस्स सोलस जोयणसहस्स बाहल्लस्स खेत्तच्छेएणं छिज्जमाणस्स अत्थि दव्वाइं वण्णओ काल जाव घडत्ताए चिट्ठंति ? हंता अत्थि। इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए रयणनामगस्स कंडस्स जोयणसहस्स बाहल्लस्स खेत्तच्छेएणं छिज्जमाणस्स तं चेव जाव हंता अत्थि। एवं जाव रिट्ठस्स ॥ इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए पंकबहुलस्स कंडस्स चउरासीइ जोयणसहस्स बाहल्लस्स खेत्त० तं चेव, एवं आवबहुलस्स वि असीइ जोयणसहस्स बाहल्लस्स खेत्तच्छेएणं तहेव ॥ इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए घणोदहिस्स वीसं जोयणसहस्स बाहल्लस्स खेत्तच्छेएणं तहेव। एवं घणवायस्स असंखेज्जजोयणसहस्स बाहल्लस्स तहेव। ओवासंतरस्स वि तं चेव ॥ सक्करप्पभाए णं भंते ! पुढवीए बत्तीसुत्तरं जोयणसयसहस्स बाहल्लाए खेत्तच्छेएणं छिज्जमाणीए अत्थि दव्वाइं वण्णओ जाव घडत्ताए चिट्ठंति ? हंता अत्थि। एवं घणोदहिस्स वीस जोयणसहस्स बाहल्लस्स, घणवातस्स असंखेज्जजोयणसहस्स बाहल्लस्स, एवं जाव ओवासंतरस्स, जहा सक्करप्पभाए एवं जाव अहे सत्तमाए ॥सू० ५॥

छाया–एतस्याः खलु भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्या अशीत्युत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्यायाः क्षेत्रच्छेदेन छिद्यमानायाः सन्ति द्रव्याणि वर्णतः कालनीललोहितहारिद्रशुक्लानि, गन्धतः सुरभिगन्धानि दुरभिगन्धानि, रसतः तिक्तकटुककषायाम्लमधुराणि, स्पर्शतः कर्कशमृदुकगुरुकलघुकशीतोष्णस्निग्धरूक्षाणि, संस्थानतः परिमण्डल वृत्तत्र्यस्रचतुरस्रायत संस्थानपरिणतानि, अन्योन्यबद्धानि, अन्योन्यस्पृष्टानि, अन्योन्यावगाढानि, अन्योन्यस्निग्ध प्रतिबद्धानि, अन्योन्यघटतया तिष्ठन्ति ? हन्त सन्ति । एतस्याः खलु भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः खरकाण्डस्य षोडशयोजनसहस्र बाहल्यस्य क्षेत्रच्छेदेन छिद्यमानस्य सन्ति द्रव्याणि वर्णतः कालयावत् घटतया तिष्ठन्ति ? हन्त सन्ति । एतस्याः खलु भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः रत्ननामकस्य काण्डस्य योजनसहस्रबाहल्यस्य क्षेत्रच्छेदेन छिद्यमानस्य तदेव यावत् हन्त सन्ति ? एवं यावद्रिष्टस्य । एतस्याः खलु भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः पङ्कबहुलस्य काण्डस्य चतुरशीतियोजनसहस्रबाहल्यस्य क्षेत्र० तदेव । एवमब्बहुलस्यापि अशीतियोजनसहस्रबाहल्यस्य । एतस्याः खलु भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः घनोदधेर्विंशतियोजनसहस्रबाहल्यस्य क्षेत्रच्छेदेन तथैव । एवं घनवातस्यासंख्येययोजनसहस्रबाहल्यस्य तथैव, अवकाशान्तरस्यापि तदेव । शर्कराप्रभायाः खलु भदन्त ! पृथिव्याः द्वात्रिंशदुत्तरशतसहस्रबाहल्यायाः क्षेत्रच्छेदेन छिद्यमानायाः सन्ति द्रव्याणि वर्णतो यावत् घटतया तिष्ठन्ति ? हन्त, सन्ति । एवं घनोदधेर्विंशति योजनसहस्रबाहल्यस्य, घनवातस्यासंख्येययोजनसहस्रबाहल्यस्य, एवं यावदवकाशान्तरस्य । यथा शर्कराप्रभायामेवं यावदधः सप्तम्याम् ॥सू० ५॥

टीका–'इमीसे णं भंते' एतस्याः खलु भदन्त ! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायाः 'असीइ उत्तरजोयणसयसहस्स बाहल्लाए' अशीत्युत्तर योजनशतसहस्र-

---

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए असीइउत्तर जोयण' इत्यादि। सू० ॥५॥

टीकार्थ—गौतम ने इस सूत्र द्वारा प्रभु से ऐसा पूछा है–'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी के जो कि 'असीइ उत्तर जोयणसयसहस्सबाहल्लाए' एक लाख अस्सी

'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए असीइउत्तर जोयण' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ–ગૌતમસ્વામીએ આ સૂત્રદ્વારા પ્રભુનેએવું પૂછયું છે કે 'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો કે જે 'असीइ उत्तर जोयणसयसहस्सबाहल्लाए' એકલાખ એંસીહજાર ૧૮૦૦૦૦ યોજનનો

बाहल्यायाः, अशीतिसहस्र योजनोत्तरैकलक्षबाहल्यायाः 'खेत्तच्छेएणं' क्षेत्रच्छेदेन केवलिबुद्धया प्रतरकाण्डविभागेन 'छिज्जमाणीए' छिद्यमानायाः'-विभज्यमानायाः 'अत्थि' सन्ति अस्तीति निपातोऽत्र बहुवचनार्थगर्भः, 'दव्वाइं' द्रव्याणि सन्ति। 'वण्णओ' वर्णतः 'कालनीललोहियहालिद्दसुक्किल्लाइं' कालनील लोहित हारिद्रशुक्लानि तानि द्रव्याणि वर्णतः कालानि-कालगुणोपेतानि-एवं नीलादिष्वपि ज्ञातव्यम् नीलानि लोहितानि हारिद्राणि शुक्लानि 'गंधओ सुरभिगन्धानि दुरभिगन्धानि 'रसओ तित्तकडुयकसायअंबिलमहुराइं' रसतः तिक्तरसानि कटुकानि कषायाणि अम्लानि मधुराणि 'फासओ' स्पर्शतः 'कक्खडमउयगरुयलहुयसीयउसिणणिद्धलुक्खाइं' कर्कशानि मृदूनि गुरुकाणि लघुकानि शीतानि उष्णानि स्निग्धानि रूक्षाणि, 'संठाणओ परिमंडलवट्टतंस चउरंस आयय संठाणपरिणयाइं' संस्थानतः परिमण्डलानि वृत्तानि त्र्यस्राणि

हजार (१८००००) योजन के पिण्ड हो 'खेत्तच्छेएणं छिज्जमाणीए' केवलज्ञानी की बुद्धि से जब हम प्रतर काण्ड रूप से विभाग-खण्ड खण्ड करते हैं तो इनके 'दव्वाइं' द्रव्य 'वण्णओ' वर्ण की अपेक्षा 'कालनील लोहिय हालिद्दसुक्किल्लाइं अत्थि' क्या कृष्ण वर्ण वाले, नीले वर्ण वाले, लाल वर्ण वाले, पीले वर्ण वाले और शुक्ल वर्ण वाले होते हैं? 'गंधओ' गंध की अपेक्षा 'सुब्भिगंधाइं दुब्भिगंधाइं' क्या वे सुरभिगंध वाले और दुरभिगंध वाले होते हैं? 'रसओ' रस की अपेक्षा क्या वे 'तित्त कडुयकसायअंबिलमहुराइं' तिक्त, कटुक, कषाय, अम्ल और मधुर रस वाले होते हैं? 'फासओ कक्खड, मउय, गरुय, लहुय, सीय-उसिण-णिद्ध-लुक्खाइं' स्पर्श की अपेक्षा क्या वे कर्कश, मृदु, गुरु, लघु, शीत, उष्ण, स्निग्ध और रूक्ष स्पर्श वाले होते हैं?

पिंड छे, 'खेत्तच्छेएणं छिज्जमाणीए' केवળज्ञानीनी બુદ્ધિથી જ્યારે તેનો પ્રતર કાંડ પણાથી વિભાગ એટલે કે ખંડ, ખંડ કરવામાં આવે છે, તો તે 'दव्वाइं' દ્રવ્ય 'वण्णओ' વર્ણની અપેક્ષાથી 'काल नील लोहिय हालिद्द सुक्किल्लाइं अत्थि' 'શું કૃષ્ણ કાળાવર્ણવાળું નીલવર્ણવાળું લાલવર્ણવાળું પીળાવર્ણવાળું અને શુકલ કહેતાં સફેદવર્ણવાળું હોય છે? गंधओ' ગંધની અપેક્ષાથી 'सुब्भिगंधाइं, दुब्भिगंधाइं' શું તે સુરભી નામ સુગંધવાળું હોય છે? કે દુરભિનામ દુર્ગંધવાળું હોય છે? 'रसओ' રસની અપેક્ષાથી શું તે 'तित्तकडुयकसायअंबिलमहुराइं' તિક્ત, કટુક, કષાય, તુરા અમ્લ ખાટા અને મધુર મીઠા રસવાળું હોય છે? 'फासओ कक्खड मउय गरुय, लहुय, सीय उसिण णिद्ध लुक्खाइं' સ્પર્શની અપેક્ષાથી શું તે કર્કશ, મૃદુ, ગુરૂ, લઘુ, શીત, ઉષ્ણ સ્નિગ્ધ અને રૂક્ષ સ્પર્શ વાળું

चतुरस्राणि आयतानि, एतावत्संस्थानपरिणतानि-कथंभूतानि एतानि सर्वाणि तत्राह-'अन्नमन्न' इत्यादि, 'अन्नमन्न बद्धाइं' अन्योऽन्यं संबद्धानि 'अण्णमण्ण पुट्ठाइं' अन्योऽन्यं स्पृष्टानि, अन्योन्यं परस्परं स्पृष्टानि-स्पर्शयुक्तानि, तथा- 'अण्णमण्ण ओगाढाइं' अन्योन्यावगाढानि अन्योऽन्यं परस्परमवगाढानि, यत्रैक द्रव्यमवगाढं तत्र अन्यदपि द्रव्यं देशतः क्वचित् सर्वतोऽवगाढ मित्यर्थः ? 'अण्ण-मण्णसिणेहपडिबद्धाइं' अन्योऽन्यं स्नेहप्रतिबद्धानि अन्योन्यं परस्परं स्नेहेन चिक्कणत्वेन प्रतिबद्धानि-मिलितानि येनैकस्मिन् चाल्यमाने गृह्यमाणे वाऽपर-मपि चलनादि क्रियोपेतं भवति। तथा-'अण्णमण्ण घडत्ताए चिट्ठंति' अन्योन्य घटतया तिष्ठन्ति, अन्योन्यं परस्परं घटन्ते संबध्नन्ति द्रव्याणि यत्र तत् अन्योन्य-

---

'संठाणओ- परिमंडल- वट्ट-तंस-चउरंस- आयय-संठाण परिणयाइं' संस्थान की अपेक्षा क्या वे परिमंडल संस्थान वाले, वृत्त संस्थान वाले, त्र्यस्र संस्थान वाले, चतुरस्र संस्थान वाले और आयत संस्थान वाले होते हैं? 'अन्न मन्न बद्धाइं' ये सब द्रव्य आपस आपस में एक दूसरे से सम्बद्ध हैं क्योंकि ये सब द्रव्य एक ही स्थान पर रहते हैं 'अन्न मन्न पुट्ठाइं' तथा आपस में ये एक दूसरे के साथ स्पृष्ट हैं 'अण्ण मण्ण ओगाढाइं' जहां एक द्रव्य अवगाढ है वहीं पर दूसरा द्रव्य कहीं एक देश से और कहीं सर्वदेश से अवगाढ होता है 'अण्ण मण्णसिणेह पडिबद्धाइं' ये आपस में स्नेह गुण को लेकर प्रतिबद्ध रहते हैं। मिले हुए रहते हैं इसी कारण एक के चलायमान होने पर अथवा गृहीत होने पर दूसरा द्रव्य भी चलनादि क्रियोपेत होता है 'अण्ण मण्णघडत्ताए चिट्ठंति ये सब द्रव्य एक दूसरे में समुदाय रूप से

હોય છે? 'संठाणओ परिमंडलवट्टतंसचउरंस आयय संठाण परिणयाइं' સંસ્થાનની અપેક્ષાથી શું તે પરિમંડલ સંસ્થાનવાળું, વૃત્તસંસ્થાનવાળું, ત્ર્યસ્ર' ત્રણ સંસ્થાનવાળું, ચતુરસ્રસંસ્થાનવાળું, અને આયત સંસ્થાનવાળું હોય છે? 'अन्नमन्न पुट्ठाइं' તથા પરસ્પરમાં એ એક બીજાની સાથે સ્પૃષ્ટ મળેલ છે. 'अण्णमण्ण ओगाढाइं' જ્યાં એક દ્રવ્ય અવગાઢ થયેલ છે, ત્યાંજ બીજું દ્રવ્ય પણ ક્યાંક એક દેશથી અને ક્યાંક સર્વદેશથી અવગાઢ થઈને રહે છે, 'अण्ण मण्ण सिणेह पडिबद्धाइं' એ પરસ્પરમાં સ્નેહ ગુણ વશાત્ બંધાયેલ રહે છે. અર્થાત્ મળેલ થઈને રહે છે. એજ કારણથી એકના ચલાયમાન થવાથી અથવા ગ્રહણ થવાથી બીજું, દ્રવ્ય પણ ચલન વિગેરે ક્રિયા વાળું થાય છે. 'अण्ण मण्णघडत्ताए चिट्ठंति' આ બધા દ્રવ્યો એક બીજાની સાથે સમુદાય પણાથી

घटम्, अथवा अन्योन्यं परस्परं घटाः समुदायरचना यत्र तत् अन्योन्यघटम्, तस्य भावोऽन्योन्यघटता तया अन्योऽन्य घटतया परस्परसमुदायतया तिष्ठति किमिति प्रश्नः, भगवानाह 'हंता अत्थि' हन्त, इति स्वीकारे तथा च हे गौतम! सन्त्येव यथा त्वया पृष्टानि तानि तथैव सन्तीत्यर्थः 'इमीसेणं भंते' एतस्याः खलु भदन्त ! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'खरकंडस्स' खरनामकाण्डस्य 'सोलस जोयणसहस्स बाहल्लस्स' षोडश योजनसहस्रबाहल्यस्य 'खेत्तच्छेएण छिज्जमाणस्स' क्षेत्रच्छेदेन केवलि बुद्धया प्रतरविभागेन छिद्यमानस्य

मिलकर क्षीर नीर की तरह अविभक्त होकर समाए रहते हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं—'हंता, अत्थि' हां गौतम ! इस एक लाख अस्सी हजार योजन की मोटाई वाली रत्नप्रभा पृथिवी के जब केवली के ज्ञाना से क्षेत्रच्छेद के रूप में विभाग करते हैं तो उन २, विभागों के आश्रित द्रव्य वर्ण की अपेक्षा पांचों वर्ण वाले होते हैं, गंध की अपेक्षा सुरभि दुरभिगंध वाले होते है रसकी अपेक्षा पांचों रसों वाले होते हैं स्पर्श की अपेक्षा आठों स्पर्शों वाले होते हैं संस्थान की अपेक्षा परिमंडल आदि पांचों संस्थान वाले होते हैं और अन्योन्य सम्बद्ध आदि विशेषण वाले होते हैं और परस्पर समुदाय रूप से रहते हैं।

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी का जो सोलह हजार मोटाई वाला खर काण्ड है उसके 'खेत्त-

મળીને ક્ષીર નીરની માફક અવિભક્ત થઈને અર્થાત્ જુદા પડયા વિનાના એક રૂપ થઇને સમાઇ રહે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'हंता अत्थि' હા ગૌતમ! આ એકલાખ એંસી હજાર યોજનના વિસ્તાર વાળી રત્નપ્રભા પૃથ્વીના જ્યારે કેવલીના જ્ઞાનથી ક્ષેત્ર છેદપણાથી વિભાગ કરવામાં આવે છે, તો તે તે વિભાગોના આશ્રિત દ્રવ્યો વર્ણની અપેક્ષાથી પાંચ વર્ણવાળા હોય છે. ગંધની અપેક્ષાથી સુરભિ દુરભિ અર્થાત્ સુગંધ અને દુર્ગંધ વાળા હોય છે. રસની અપેક્ષાથી પાંચે પ્રકારના રસોવાળા હોય છે. સ્પર્શની અપેક્ષાથી કર્કશ વિગેરે આઠે પ્રકારના સ્પર્શોવાળા હોય છે. સંસ્થાન ની અપેક્ષાથી પરિમંડલ વિગેરે પાંચે સંસ્થાન વાળા હોય છે અને અન્યો અન્ય સંબદ્ધ વિગેરે વિશેષણોવાળા હોય છે. અને પરસ્પર સમુદાય પણાથી રહે છે,

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો જે સોળ હજાર યોજનના વિસ્તારવાળો ખરકાંડ નામનો કાંડ છે. તેના 'खेत्तच्छेएण

'अत्थि दव्वाइं' सन्ति द्रव्याणि 'वण्णओ' वर्णतः 'काल जाव घडत्ताए चिट्ठंति' काल यावत् घटतया तिष्ठन्ति, वर्णतः कालानि नीलानि लोहितानि हारिद्राणि शुक्लानि, गन्धतः सुरभिगन्धानि दुरभिगन्धानीति, रसतस्तिक्तरसानि कटुकानि कषायाणि अम्लानि मधुराणि, स्पर्शतः कर्कशानि मृदूनि गुरुकाणि लघुनि शीतानि उष्णानि स्निग्धानि रूक्षाणि, संस्थानतः परिमण्डलानि वृत्तानि त्र्यस्राणि चतुरस्राणि आयतानि एतावत्संस्थानपरिणतानि यावद् घटतया तिष्ठन्ति किमिति यावत्पदघटित प्रश्नः, भगवानाह–'हंता अत्थि' हन्त सन्तीति। 'इमीसे णं भंते! एतस्याः खलु भदन्त! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'रयणनामगस्स कंडस्स' रत्ननामकस्य काण्डस्य 'जोयणसहस्सबाहल्लस्स' योजनसहस्रबाह-

---

च्छेएण छिज्जमाणस्स' केवली की बुद्धि से प्रतर भाग के रूप में–खण्ड करने पर जो उसके आश्रित द्रव्य हैं वे क्या 'वण्णओ काल० जाव घडत्ताए चिट्ठंति' वर्ण की अपेक्षा कृष्ण आदि वर्ण वाले होते हैं गन्ध की अपेक्षा–सुरभि दुर्भि गंध वाले होते हैं क्या? रस की अपेक्षा तिक्तरस आदि वाले होते हैं क्या? स्पर्श की अपेक्षा कर्कश आदि स्पर्शों वाले होते हैं क्या? तथा–संस्थान की अपेक्षा परिमंडल आदि संस्थान वाले होते हैं क्या? परस्पर सम्बन्ध आदि रूप होकर परस्पर समुदाय रूप से रहते हैं क्या? इस तरह से पूर्वोक्त जैसा यह प्रश्न है इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'हंता, अत्थि' हां गौतम! वे द्रव्य पूर्वोक्त कथनानुसार होते हैं।

'इमीसेणं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए रयण णामगस्स कंडस्स' हे

छिज्जमाणस्स' કેવળીની બુદ્ધિથી પ્રતર વિભાગના રૂપે ખંડ કરવાથી તેના આશ્રયથી રહેલ જે દ્રવ્ય છે, તે શું 'वण्णओ काल, जाव, घडत्ताए चिट्ठंति' વર્ણની અપેક્ષાથી કૃષ્ણ-કાળા વિગેરે વર્ણ વાળા હોય છે.? ગંધની અપેક્ષાથી સુરભિ, દુરભિ, સુગંધ અને દુર્ગંધવાળા હોય છે? રસની અપેક્ષાથી તિકતરસ વિગેરે રસોવળા હોય છે? સ્પર્શની અપેક્ષાથી કર્કશ વિગેરે સ્પર્શવાળા હોય છે? તથા સંસ્થાનની અપેક્ષાથી પરિમંડલ વિગેર સંસ્થાનવાળા હોય છે? પરસ્પરમાં સંબદ્ધ વિગેરે પણાથી પરસ્પરમાં સમુદાય પણાથી રહે છે? આ પ્રમાણે પહેલાંની માફક આ પ્રશ્ન પૂછેલ છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે 'हंता अत्थि' હા ગૌતમ! તે દ્રવ્ય પૂર્વોકત પ્રશ્ન વાકયના કથન પ્રમાણેનું હોય છે.

'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए रयणणामगस्स कंडस्स' હે ભાગવન્!

त्यस्य 'खेत्तच्छेएणं छिज्जमाणस्स तं चेव जाव' क्षेत्रच्छेदेन छिद्यमानस्य तदेव यावद् छिद्यमानस्य द्रव्याणि किं वर्णतः कालादि पञ्चवर्णोपेतानि, गन्धतः सुरभिदुरभिगन्धयुक्तानि, रसतस्तिक्तादि पञ्चरसोपेतानि, स्पर्शतः कर्कशाद्यष्टस्पर्शयुक्तानि, संस्थानतः परिमण्डलादि पञ्चसंस्थानैः परिणतानीति प्रश्नः, भगवानाह- 'हंता अत्थि' हन्त सन्तीति । 'एवं जाव रिट्ठस्स' एवं यावद्रिष्टस्य रत्नप्रभायां रत्नकाण्डस्य यथा-वर्णादिना परिणामो दर्शितस्तथैव वज्रकाण्डादारभ्य रिष्टकाण्ड-पर्यन्त स्थितकाण्डद्रव्याणां वर्णादिना तथा परिणामवत्त्वं ज्ञातव्यमिति । 'इमीसे

भदन्त! इस रत्नप्रभा पृथिवी का जो रत्न नाम का काण्ड है कि जिसकी मोटाई 'जोयणसहस्स बाहल्लस्स' एक हजार योजन की है उसके क्षेत्र-च्छेद से प्रतर विभाग के रूप में खण्ड २, करने पर जो इसके आश्रित द्रव्य हैं वे क्या वर्ण की अपेक्षा कालादिवर्ण वाले होते हैं? गन्ध की अपेक्षा सुरभि गन्ध वाले होते हैं क्या? रस की अपेक्षा-तिक्त आदि रस वाले होते हैं क्या? स्पर्श की अपेक्षा-कर्कशादि स्पर्श वाले होते हैं क्या? और संस्थान की अपेक्षा परिमंडल आदि संस्थान वाले होते हैं क्या? परस्पर संबद्ध आदि होते हुए परस्पर समुदाय रूप से रहते है क्या? इसके उत्तर में प्रभु करते हैं-'हंता, अत्थि' हां गौतम! उसके आश्रित द्रव्य, रूप, गन्ध, स्पर्श और संस्थान वाले आदि पूर्वोक्तानुसार होते हैं। 'एवं जाव रिट्ठस्स' रत्नप्रभा के रत्नकाण्ड के द्रव्य के रूप, गंध, रस आदि से युक्त होने के कथन की तरह वज्रकाण्ड रिष्ट-काण्ड तक के द्रव्यों का वर्ण गंध, रस, स्पर्श संस्थान रूप से परिणाम

આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો જે 'રત્નકાંડ નામનોકંડ છે, કે જેનો વિસ્તાર 'जोयण सहस्स बाहल्लस्स' એક હજાર યોજનનો છે. તેના ક્ષેત્રછેદથી પ્રતિવિભાગ પણાથી ખંડ ખંડ કરવાથી તેના આશ્રિત જે દ્રવ્ય છે તે શું વર્ણથી કાળા વિગેરે વર્ણવાળું હોય છે? ગંધની અપેક્ષાથી સુરભિગંધવાળું કે દુરભિગંધવાળુ હોય છે? રસની અપેક્ષાથી તિકત વિગેરે રસવાળું હોય છે? સ્પર્શની અપેક્ષાથી કર્કશ વિગેરે સ્પર્શવાળું હોય છે? અને સંસ્થાનની અપેક્ષાથી પરિમંડલ વિગેરે સંસ્થાનવાળું હોય છે? પરસ્પર મળીને પરસ્પર સમુદાય પણાથી રહે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'हंता अत्थि' હા ગૌતમ! તેના આશ્રયથી રહેલ દ્રવ્ય રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાન વિગેરે પૂર્વોક્ત કથન પ્રમાણેનું હોય છે. 'एवं जाव रिट्ठस्स' રત્નપ્રભા પૃથ્વીના રત્નકાંડના દ્રવ્ય રૂપ, રસ, ગંધ, વિગેરેથી યુકત હોવાના કથન પ્રમાણે વજ્રકાંડ, રિષ્ટકાંડ' સુધિના દ્રવ્યો વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ સંસ્થાન પણાથી

णं भंते !' एतस्याः खलु भदन्त ! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'पंकबहुलस्स कंडस्स' पङ्कबहुलनामकस्य काण्डस्य 'चउरासीइ जोयणसहस्स बाहल्लस्स' चतुरशीतियोजनसहस्रबाहल्यस्य 'खेत्तच्छेएण तं चेव' क्षेत्रच्छेदेन छिद्यमानस्य द्रव्याणि वर्णतः कालादिना, गन्धतः सुरभ्यादिना, रसतस्तिक्तादिना, स्पर्शतः कर्कशादिना, संस्थानतः परिमण्डलादिना परिणतानि भवन्ति किमिति प्रश्नः, हन्त सन्तीति पूर्ववदेवोत्तरम् 'एवं आवबहुलस्स वि असीइ जोयणसहस्सबाहल्लस्स' एवं-पङ्कबहुलकाण्डवदेव रत्नप्रभायां पृथिव्यां विद्यमानस्याऽबहुलस्यापि अशीतियोजनसहस्रबाहल्यस्य क्षेत्रच्छेदेन छिद्यमानस्य द्रव्याणि वर्णतः

होता है इत्यादि कथन जानना चाहिये।

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए पंक बहुलकण्डस्स चउरासी योजणसहस्स बाहल्लस्स' हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी के पङ्कबहुल· काण्ड के जो कि चौरासी हजार योजन की मोटाई वाला है 'खेत्तच्छे· एण तं चेव' जब केवली की बुद्धि से क्षेत्रच्छेद के रूप में विभाग करते हैं-तो उनके द्रव्यों का परिणाम वर्ण की अपेक्षा कालादि रूप से, गंध की अपेक्षा सुरभि आदि रूप से, रस की अपेक्षा तिक्तादि रूप से, स्पर्श की अपेक्षा कर्कशादि रूप से और संस्थान की अपेक्षा परिमंडल आदि रूप से होता है क्या? तथा परस्पर संबद्ध आदि होते हुए रहते हैं क्या? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'हंता अत्थि' हां गौतम ! होता हैं 'एव आव बहुलस्स वि असीइ जोयणसहस्स बाहल्लस्स' इसी प्रकार से अस्सी हजार योजन की मोटाई वाले अब्बहुल

પરિણામવાળા હોય છે. વિગેરે પ્રકારનું કથન સમજવું.

'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए पंकबहुलकंडस्स चउराधी जोयणसहस्स बाहल्लस्स' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પંકબહુલકાંડ કે જે ચોર્યાશી હજાર યોજનની જાડાઈ વાળો છે. 'खेत्तच्छेएण तं चेव' કેવલીની બુદ્ધિથી જ્યારે ક્ષેત્રચ્છેદના રૂપમાં વિભાગ કરવામાં આવે તો તેના દ્રવ્યોનું પરિણામ વર્ણની અપેક્ષાથી કાલાદિપણાથી, ગંધની અપેક્ષાથી સુરભિ વિગેરે પણાથી રસની અપેક્ષાથી તિક્તાદિ પણાથી સ્પર્શની અપેક્ષાથી કર્કશાદિ પણાથી અને સંસ્થાનની અપેક્ષાથી પરિમંડલ વિગેરે રૂપથી હોય છે?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'हंता अत्थि' હા ગૌતમ ! તે પ્રમાણે હોય છે. 'एवं आव बहुलस्सवि असीइ जोयणसहस्स बाहल्लस्स' આ પ્રમાણે એંસી હજાર યોજનની જાડઈવાળા અબ્બહુલકાંડના ક્ષેત્ર·

कालादिना गन्धतः सुरभ्यादिना, रसतः तिक्तादिना, स्पर्शतः कर्कशादीना, संस्थानतः परिमण्डलादिना, परिणतानि भवन्ति किमिति प्रश्ने हन्त सन्तीत्युत्तरं ज्ञातव्यमिति। 'इमीसे णं भंते' एतस्याः खलु भदन्त! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'घणोदहिस्स वीसं जोयणसहस्स बाहल्लस्स' घणोदधेः विंशतियोजनसहस्रबाहल्यस्य 'खेत्तच्छेएण छेज्जे' क्षेत्रच्छेदेन तथैवेति क्षेत्रच्छेदेन छिद्यमानस्य सन्ति द्रव्याणि तानि वर्णतः कालादिना, गन्धतः सुरभ्यादिना, रसतस्तिक्तादिना, स्पर्शतः कर्कशादिना, संस्थानतः परिमण्डलादिना, परिणतानि

काण्ड के क्षेत्रच्छेद से विभाग करने पर उनके आश्रित द्रव्य वर्ण की अपेक्षा कालादि रूप से, गंध की अपेक्षा सुरभि-दुरभि आदि रूप से, रस की अपेक्षा तिक्तादि रूप से और स्पर्श की अपेक्षा कर्कशादि रूप से तथा संस्थान की अपेक्षा परिमंडल आदि रूप से परिणत होते हैं और परस्पर संबद्ध आदि होते हुए समुदाय रूप से रहते हैं—

'इमीसे णं भंते' हे भदन्त! इस 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभा पृथिवी के नीचे 'घणोदहिस्स वीसं जोयणसहस्स बाहल्लस्स' जो घनोदधि है कि जिसकी मोटाई २० बीस हजार योजन की है उसके जब केवली की बुद्धि से क्षेत्रच्छेद के रूप में विभाग करते हैं तो वे उसके द्रव्य वर्ण की अपेक्षा कालादि रूप में, गन्ध की अपेक्षा सुरभि दुरभि गंध के रूप में, रस की अपेक्षा तिक्तादि रूप में स्पर्श की अपेक्षा कर्कश आदि रूप में और संस्थान की अपेक्षा परिमंडल आदि रूप में परिणत होते हैं क्या? तथा परस्पर संबद्ध आदि होते रहते हैं क्या? तो उत्तर में प्रभु कहते हैं—हां गौतम! वे उस उस रूप में परिणत होते हुए परस्पर संब

च्छेदथी विभाग करवामां आवे तो तेना आश्रयथी रहेल द्रव्य वर्णनी अपेक्षाथी काळा विगेरेपणाथी गंधनी अपेक्षाओ सुरभि, दुरभिपणाथी रसनी अपेक्षाओ तीखा, कडवा विगेरे रूपथी अने स्पर्शनी अपेक्षाथी कर्कश विगेरे रूपथी तथा संस्थाननी अपेक्षाथी परिमंडल विगेरे रूपथी परिणत थाय छे. अने परस्पर संबद्ध विगेरे थई समुदायपणाथी रहे छे.

'इमीसे णं भंते!' हे भगवन् आ 'घणोदहिस्स वीसं जोयणसहस्स बाहल्लस्स' जे घनोदधि छे, के जेनी जाडाई विस्तार २० हजार योजननो छे, तेना ज्यारे केवलीनी बुद्धिथी क्षेत्रछेदनपणाथी विभाग करवामां आवे तो तेना द्रव्यो वर्णनी अपेक्षा काळादि रूपथी गंधनी अपेक्षाथी सुरभि दुरभि गंधपणाथी रसनी अपेक्षाथी तीखा वगेरे रूपे, स्पर्शनी अपेक्षाथी कर्कश विगेरे रूपथी

किमिति प्रश्नस्य हन्त सन्तीति पूर्ववदेवोत्तरमिति। 'एवं घणवायस्स असंखेज्ज-जोयणबाहल्लस्स तहेव' एवं घनोदधिवदेव रत्नप्रभायां घनोददेरधो विद्यमानस्य घनवातस्यासंख्येययोजनसहस्रबाहल्यस्य क्षेत्रच्छेदेन छिद्यमानस्य सन्ति द्रव्याणि वर्णतः कालादिना, गन्धतः सुरभ्यादिना, रसतस्तिक्तादिना, स्पर्शतः कर्कशादिना, संस्थानतः परिमण्डलादिना परिणतानि किमति प्रश्नस्य हन्त सन्तीत्युत्तरं पूर्ववदेव ज्ञातव्यमिति, एवं तनुवातस्यापि घनवाताधो विद्यमानस्यासंख्येय योजनसहस्रबाहल्यस्य क्षेत्रच्छेदेन छिद्यमानस्य सन्ति द्रव्याणि तानि

दूध आदि होकर रहते हैं 'एवं घणवायस्स असंखेज्ज जोयण बाहल्लस्स तहेव' इसी तरह घनोदधि के नीचे विद्यमान जो घनवात हैं कि जिसकी मोटाई असंख्यात हजार योजन को है उसके जब क्षेत्रच्छेद के रूप में विभाग करते हैं तो उसके द्रव्य वर्ण की अपेक्षा कालादि रूप में गंध की अपेक्षा सुरभि आदि के रूप में, रस की अपेक्षा तिक्तादि के रूप में और स्पर्श की अपेक्षा कर्कश आदि स्पर्श के रूप में तथा संस्थान की अपेक्षा परिमंडल आदि में परिणत हुए परस्पर संबद्ध आदि होकर रहते हैं। इसी तरह से घनवात के नीचे विद्यमान असंख्यात हजार योजन की मोटाई वाले तनुवात के क्षेत्रच्छेद के रूप में विभाग करने पर भी वे उसके द्रव्य पाँच वर्णरूप में, दो गंधरूप में, पांच रस

અને સંસ્થાનની અપેક્ષાથી પરિમંડલ વિગેરે પણામાં પરિણમે છે. ? તથા પરસ્પર સંબદ્ધ વિગેરે થઈને રહે છે ? એજ પ્રમાણે ઘનોદધિની નીચે વિદ્યમાન જે ઘનવાત છે, કે જેની પહોળાઈ જાડાઇ અસંખ્યાત હજાર યોજનની છે, તેના જ્યારે ક્ષેત્રચ્છેદના રૂપમાં વિભાગ કરવામાં આવે તો તેનું દ્રવ્ય વર્ણની અપેક્ષાથી કાળા વિગેરે રૂપથી ગંધની અપેક્ષાથી, સુરભિ, દુરભિરૂપથી, રસની અપેક્ષાથી કર્કશ વિગેરે પ્રકારથી તથા સંસ્થાનની અપેક્ષાથી પરિમંડલ વિગેરેમાં પરિણત થઈને પરસ્પર સંબદ્ધ આદિ થઈને રહે છે. એજ રીતે ઘનવાતની નીચે વિદ્યમાન અસંખ્યાત હજાર યોજનની પહોળાઈ જાડાઇ વાળા તનુવાતના ક્ષેત્રચ્છેદથી વિભાગ કરવામાં આવે તો પણ તેમાં રહેલ દ્રવ્ય પાંચ વર્ણ રૂપથી બે ગંધપણાથી, પાંચરસપણાથી, આઠસ્પર્શપણાથી અને પરિમંડલ વિગેરે પાંચસંસ્થાન પણાથી પરિણમે છે, એજ પ્રમાણે રત્નપ્રભામાં તનુવાતની નીચે

वर्णतः कालादिना गन्धतः सुरभ्यादिना, रसतस्तिक्तादिना, स्पर्शतः कर्कशादिना संस्थानतः परिमण्डलादिना परिणतानि किमिति प्रश्नस्य हन्त सन्तीति पूर्ववदेव उत्तरमिति। 'ओवासंतरस्स वि तं चेव' अवकाशान्तरस्यापि तदेव, रत्नप्रभायां तनुवातो विद्यमानस्यासंख्येययोजनसहस्रबाहल्यस्यावकाशान्तरस्य क्षेत्रच्छेदेन छिद्यमानस्य सन्ति द्रव्याणि तानि वर्णतः कालादिना, गन्धतः सुरभ्यादिना, रसतस्तिक्तादिना, स्पर्शतः कर्कशादिना, संस्थानतः परिमण्डलादिना परिणतानीति प्रश्नस्य हन्त सन्तीति पूर्ववदेव उत्तरमिति। 'सक्करप्पभाए णं भंते! पुढवीए' शर्कराप्रभायाः खलु भदन्त! पृथिव्याः 'बत्तीसुत्तरजोयणसयसहस्स-बाहल्लाए' द्वात्रिंशोत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्यायाः 'खेत्तच्छेएण छिज्जमाणीए'

रूप में, आठ स्पर्श रूप में और परिमंडल आदि पांच संस्थान रूप में परिणत होते हैं। इसी तरह से रत्नप्रभा में तनुवात के नीचे विद्यमान और असंख्यात हजार योजन की मोटाई–वाले अवकाशान्तर के आदि पहले की तरह जान लेना चाहिये, क्षेत्रच्छेद के रूप में जब केवली की बुद्धि से विभाग करते हैं तो उसके द्रव्य वर्ण की अपेक्षा कालादि रूप से, गन्ध अपेक्षा की सुरभि आदि रूप से, रस की अपेक्षा तिक्तादि रूप से, स्पर्श की अपेक्षा कर्कश आदि रूप से और संस्थान की अपेक्षा परिमंडल आदि रूप से परिणत होते हैं आदि सब ही कथन पूर्वोक्त जैसा जनना चाहिये 'सक्करप्पभाएणं भंते! पुढवीए' हे भदन्त! शर्करा प्रभा पृथिवी के जो 'बत्तीसुत्तर जोयण सयसहस्सबाहल्लस्स' एक लाख बत्तीस हजार योजन की मोटाई वाली है उसका 'खेत्तच्छेएण छिज्ज-

---

રહેલ અને અસંખ્યાત હજારયોજનની પહોળાઈ વાળા અવકાશાન્તર વિગેરેના ક્ષેત્રચ્છેદથી વિભાગ કરવામાં આવે વિગેરે પહેલા કહ્યા પ્રમાણે સમજી લેવું જોઈએ. અર્થાત્

ક્ષેત્રચ્છેદપણાથી જ્યારે કેવળીની બુદ્ધિથી વિભાગ કરવામાં આવે, તો તે એનું દ્રવ્ય વર્ણની અપેક્ષાથી કાળાદિપણાથી ગંધની અપેક્ષાથી સુરભિ વિગેરે પ્રકારથી, રસની અપેક્ષાથી તીખા, કડવા, વિગેરે પ્રકારથી સ્પર્શની અપેક્ષાથી કર્કશ વિગેરે રૂપે અને સંસ્થાનની અપેક્ષાથી પરિમંડલ વિગેરે પ્રકારથી થાય છે. વિગેરે બધુંજ કથન પહેલા કહ્યા પ્રમાણેનું સમજવું 'सक्करप्पभाए णं भंते! पुढवीए' હે ભગવન્ શર્કરપ્રભા પૃથ્વીના કે જે 'बत्तीसुत्तरजोयण-सयसहस्सबाहल्लस्स' એક લાખ બત્રીસ હજાર યોજનની પહોળાઇ વાળી છે, તેના 'खेतच्छेएणं छिज्जमाणीए' ક્ષેત્રચ્છેદપણાથી જ્યારે વિભાગ કરવામાં

क्षेत्रच्छेदेन छिद्यमानायाः 'अत्थिदव्वाइं' सन्ति द्रव्याणि 'वण्णओ जाव घडत्ताए चिट्ठंति' वर्णतः कालानि नीलानि लोहितानि हारिद्राणि शुक्लानि, गन्धतः सुरभिगन्धानि दुरभिगन्धानि, रसतस्तिक्तानि कटुकानि कषायाणि अम्लानि मधुराणि, स्पर्शतः कर्कशानि मृदूनि गुरुकाणि लघुकानि शीतानि उष्णानि स्निग्धानि रूक्षाणि, संस्थानतः परिमण्डलानि वृत्तानि त्र्यस्राणि चतुरस्राणि आयतानि, तैः परिणतानि अन्योन्य बद्धानि अन्योन्य स्पृष्टानि अन्योऽन्याव-गाढानि अन्योऽन्यस्नेहबद्धानि अन्योऽन्य घटतया तिष्ठन्ति, इति प्रश्नः, भग-वानाह-'हंता अत्थि' हन्त गौतम! शर्कराप्रभाश्रितानि तानि द्रव्याणि यथोक्तविशे-षणयुक्तानि भवन्त्येवेत्युत्तरम्। 'एवं घणोदहिस्स वीसं जोयणसहस्सबाहल्लस्स'

मणीए' क्षेत्रच्छेद के रूप में जो विभाग करते हैं तो उसके द्रव्य क्या 'वण्णओ जाव घडत्ताए चिट्ठंति' वर्ण की अपेक्षा काल, नील, लोहित, हारिद्र और शुक्ल रूप से, गंध की अपेक्षा सुरभि दुरभि गंध रूप से, रस की अपेक्षा, तिक्त, कटुक कषाय, अम्ल एवं मधुर रस रूप से स्पर्श की अपेक्षा कर्कश, मृदु, गुरु, लघु, शीत, उष्ण, स्निग्ध और रूक्ष रूप से तथा संस्थान की अपेक्षा परिमंडल, वृत्त, त्र्यस्र, चतुरस्र, और आयत लम्बे रूप से परिणत होते हैं क्या? क्योंकि ये द्रव्य अन्यो-न्य बद्ध होते हैं, अन्योन्य स्पृष्ट होते हैं, अन्योन्य अवगाढ होते हैं, अन्योन्य स्नेह गुण से बद्ध होते हैं तथा परस्पर में अविभक्त होकर मिले रहते हैं। इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-हाँ गौतम! शर्करा प्रभा पृथिवी के आश्रित वे द्रव्य यथोक्त विशेषणों से युक्त होते ही हैं। 'एवं घणोदहिस्स वीसं योजनसहस्सं बाहल्लस्स' इसी प्रकार

આવે, તો તેના દ્રવ્યના 'वण्णओ जाव घडत्ताए चिट्ठंति' વર્ણની અપેક્ષાથી નીલ, લોહિત, હારિદ્ર, અને શુકલ સફેદ પણાથી ગંધની અપેક્ષાથી સુરભિ દુરભિ ગંધપણાથી રસની અપેક્ષાથી તીખા, કડવા. કષાય તુરા અમ્લ, ખાટા અને મધુર મીઠા રસથી સ્પર્શની અપેક્ષાથી કર્કશ, મૃદુ ગુરૂ, લઘુ, શીત સ્નિગ્ધ, અને રૂક્ષપણાથી તથા સંસ્થાનની અપેક્ષાથી પરિમંડલ, વૃત્ત, ત્ર્યસ્ર ચતુરસ્ર, અને આયત લાંબાપણાથી પરિણત થાય છે? કેમકે આ દ્રવ્યો પરસ્પર બદ્ધ હોય છે. પરસ્પર અવગાઢ હોય છે. પરસ્પર સ્નેહ ગુણથી બદ્ધ હોય છે. તથા પરસ્પરમાં અવિભક્ત થઈને મળીને રહે છે. ૨

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે હા ગૌતમ! શર્કરા પ્રભા પૃથ્વીને આશ્રિત થઇ રહેલા તે દ્રવ્યો યથોકત વિશેષણોથી યુકત હોયજ છે. 'एवं घणोदहिस्स वीसं जोयण सहस्सबाहल्लस्स' એજ પ્રમાણે શર્કરપ્રભા પૃથ્વીની

एवं शर्कराप्रभावदेव शर्कराप्रभातोऽधो विद्यमानस्य घनोदधेर्विंशति योजनसहस्र-बाहल्यस्य क्षेत्रच्छेदेन छिद्यमानस्य सन्ति द्रव्याणि यानि वर्णतः कालादिना, गन्धतः सुरभ्यादिना, रसतस्तिक्तादिना, स्पर्शतः कर्कशादिना, संस्थानतः परिमण्डलादिना परिणतानि अन्योन्यबद्धादि विशेषणविशिष्टानि अन्योन्य घटतया तिष्ठन्तीति प्रश्नस्य पूर्ववदेव हन्त सन्तीति भगवत उत्तरं ज्ञातव्यम् इति।

'एवं घणवातस्स असंखेज्जजोयणसहस्सबाहल्लस्स' एवं घनोदधिवदेव घनोदधेरधोभागे विद्यमानस्य घनवातस्यासंख्येययोजनसहस्रबाहल्यस्य क्षेत्र-

---

शर्करा प्रभा के नीचे विद्यमान घनोदधि के जो बीस हजार योजन की मोटाई वाली है क्षेत्रच्छेद के रूप में जो विभाग करते हैं तो वहां जो द्रव्य हैं वे वर्ण की अपेक्षा कालादि रूप से गंध की अपेक्षा सुरभि आदि रूप से, रस की अपेक्षा तिक्त आदि रूप से, स्पर्श की अपेक्षा कर्कश आदि रूप से और संस्थान की अपेक्षा परिमंडल आदि रूप से क्या परिणमित होते हैं क्या? क्योंकि तद्गत द्रव्य अन्योन्य बद्ध आदि विशेषणों वाले होते हैं। इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं हां गौतम! शर्करा प्रभा के घनोदधि के आश्रित द्रव्य-वर्ण, गंध, रस, स्पर्श और संस्थान रूप से परिणत होते हैं। और अन्योन्य संबद्ध आदि विशेषणों वाले होते हैं। 'एवं घणवायस्स असंखेज्ज जोयण सहस्स बाहल्लस्स' इसी तरह से शर्करा प्रभा के घनोदधि के नीचे रहे हुए घनवात के जो असंख्यात हजार योजन की मोटाई वाला है क्षेत्रच्छेद के

નીચે રહેલ ઘનોદધિના કે જે વીસ હજાર યોજનની પહોળાઈ વાળો છે, તેના ક્ષેત્રચ્છેદ પણાથી જ્યારે વિભાગ કરવામાં આવે, તો શું ત્યાં જે દ્રવ્ય છે, તે વર્ણની અપેક્ષાથી કાળા વિગેરે રૂપે ગંધની અપેક્ષાથી સુરભિ. દુરભિગંધપણાથી, રસની અપેક્ષાથી તીખા કડવા વિગેરે પણાથી સ્પર્શની અપેક્ષાથી કર્કશ વિગેરે પણાથી અને સંસ્થાનની અપેક્ષાથી પરિમંડલ વિગેરે પણાથી શું પરિણત થાય છે? કેમકે તેમાં રહેલ દ્રવ્ય અન્યોન્ય બદ્ધ વિગેરે વિશેષણો વાળું હોય છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે હા ગૌતમ! શર્કરાપ્રભાના ઘનોદધિના આશ્રયે રહેલ દ્રવ્ય, વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, અને સંસ્થાન પણાથી પરિણત થાય છે. અને અન્યોન્ય સંબદ્ધ વિગેરે વિશેષણોવાળું હોય છે.

'एवं घणवायस्स, असंखेज्ज जोयणसहस्सबाहल्लस्स' એજ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભાના ઘનોદધિની નીચે રહેલા ઘનવાત કે જે અસંખ્યાત હજાર યોજનની પહોળાઈ વાળો છે, તેના ક્ષેત્રચ્છેદપણાથી વિભાગ કરવામાં આવે તો તેમાં

च्छेदेन छिद्यमानस्य सन्ति द्रव्याणि यानि वर्णतः कालादिना गन्धतः सुरभ्यादिना, रसतस्तिक्तादिना, स्पर्शतः कर्कशादिना संस्थानतः परिमण्डलादिना परिणतानि भवन्तीति प्रश्नस्य हन्त गौतम ! सन्तीति भगवत उत्तरं ज्ञातव्यमिति। 'एवं जाव ओवासंतरस्स' एवं यावदवकाशान्तरस्य, हे भदन्त ! यावत्पदेन घनवातस्याधो विद्यमानस्यासंख्येययोजनसहस्रबाहल्यस्य तनुवातस्य क्षेत्रच्छेदेन छिद्यमानस्य सन्ति द्रव्याणि वर्णतः कालादिना यावत् संस्थानतः परिमण्डलादिना परिणतानि अन्योन्य बद्धानि विशेषण विशिष्टानि अन्योन्य घटतया तिष्ठन्तीति प्रश्नस्य हन्त गौतम ! सन्तीति भगवत उत्तरं

रूप में विभाग करने पर तद्गत द्रव्य क्या वर्ण की अपेक्षा कालादि रूप से, गंध की अपेक्षा सुरभि आदि रूप से, रस की अपेक्षा तिक्तरस आदि रूप से, स्पर्श की अपेक्षा कर्कश आदि रूप से और संस्थान की अपेक्षा परिमंडल आदि से परिणत होते हैं क्या और अन्योन्य संबद्ध आदि विशेषणों वाले होते हुए रहते हैं क्या ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हां, गौतम ! वे तद्गत द्रव्य वर्ण, गंध, रस, स्पर्श और संस्थान आदि से परिणत आदि पूर्ववत होते हैं । इसी तरह शर्करा प्रभा के घनवात के नीचे स्थित तनुवात के जो कि असंख्यात हजार योजन की मोटाई वाला है केवली की बुद्धि से क्षेत्रच्छेद के रूप में विभाग करने पर तद्गत द्रव्य क्या वर्ण की अपेक्षा कालादि रूप से, गंध की अपेक्षा सुरभि आदि रूप से, रस की अपेक्षा कर्कश आदि

રહેલ દ્રવ્ય શું વર્ણની અપેક્ષાથી કાળા વિગેરે પણાથી, ગંધની અપેક્ષાથી સુરભિ વિગેરે રૂપથી રસની અપેક્ષાથી તીખા કડવા રસ વિગેરે પ્રકારથી સ્પર્શની અપેક્ષાથી કર્કશ વિગેરે રૂપથી અને સંસ્થાનની અપેક્ષાથી પરિમંડલ વિગેરે પણાથી પરિણત થાય છે. અને અન્યોન્ય સંબદ્ધ વિગેરે વિશેષણોવાળો થઈને રહે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે હા ગૌતમ! તેઓ તેમાં રહેલ દ્રવ્ય, વર્ણ, ગંધ. રસ, સ્પર્શ, અને સંસ્થાન વિગેરેથી પરિણત વિગેરે પૂર્વવત્ હોય છે. એજ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભાના ઘનવાતની નીચે રહેલ તનુવાત, કે જે અસંખ્યાત હજાર યોજનની પહોળાઈ વાળો છે, તેના કેવળીની બુદ્ધિથી ક્ષેત્રચ્છેદથી વિભાગ કરવામાં આવે તો તેમાં રહેલ દ્રવ્ય, શું વર્ણની અપેક્ષાથી કાળાદિ પણાથી ગંધની અપેક્ષાએ સુરભિ વિગેરે રૂપથી રસની અપેક્ષાથી તીખા વિગેરે રૂપથી સ્પર્શની અપેક્ષાથી કર્કશ વિગેરેપણાથી અને સંસ્થાનની અપેક્ષાથી પરિમંડલ વિગેરે રૂપે પરિણમે છે. વિગેરે પૂર્વવત કથન સમજી લેવું.

प्रतिपत्तव्यम् । एवं तनुवातस्याधोभागे विद्यमानस्यावकाशान्तरस्यासंख्येय-योजनसहस्रबाहल्यस्य क्षेत्रच्छेदेन छिद्यमानस्य सन्ति द्रव्याणि यानि वर्णतः कालादिना यावत्संस्थानतः परिमण्डलादिना परिणतानि द्रव्याणि वर्णगन्धरस-स्पर्शसंस्थानयुक्तानि अन्योन्य बद्धानि विशेषणयुक्तानि अन्योन्य घटतया तिष्ठन्ति किमिति प्रश्नस्य हन्त गौतम ! भवन्त्येव तानि द्रव्यानि तथाविधानीत्युत्तरं ज्ञेयम् 'जहा सक्करप्पभाए एवं जाव अहे सत्तमाए' यथा शर्कराप्रभायां घणोदधि घन-वात तनुवातावकाशान्तराणां क्षेत्रच्छेदेन छिद्यमानानां यानि तद्गत द्रव्याणि वर्णतः कालादिना यावत्संस्थानतः परिमण्डलादि परिणतानि अन्योन्य बद्धादि

रूप से और संस्थान की अपेक्षा परिमंडल आदि रूप से परिणत आदि पूर्ववत् होकर रहते हैं, ऐसा कथन पूर्ववत् जान लेना । इसी प्रकार असंख्यात हजार योजन की मोटाई वाले अवकाशान्तर के जो कि तनुवात के नीचे स्थित है क्षेत्रच्छेद के रूप में विभाग करने पर तद्गत जो द्रव्य हैं वे वर्ण की अपेक्षा कालादि रूप से, गंध की अपेक्षा सुरभि दुरभि गंध रूप से, रस की अपेक्षा तिक्त आदि रस रूप से, स्पर्श की अपेक्षा कर्कश आदि रूप से और संस्थान की अपेक्षा परिमंडल आदि रूप से परिणमित होकर आदि पूर्ववत रहते हैं ऐसा जानना चाहिये

'जहा सक्करप्पभाए एवं जाव अहे सत्तमाए' जिस प्रकार शर्करा प्रभा के घनोदधि, घनवात और तनुवात और अवकाशान्तर है, इन सब के क्षेत्रच्छेदक रूप में विभाग करने पर तदन्तर्गत द्रव्यों का वर्ण की अपेक्षा कालादि रूप से, यावत् संस्थान की अपेक्षा परिमंडल

એજ પ્રમાણે અસંખ્યાત હજાર યોજનની પહોળાઇ વાળો અવકાશાન્તર કે જે તનુવાતની નીચે છે. તેના ક્ષેત્રચ્છેદ પણાથી વિભાગ કરવાથી તેમાં રહેલ જે દ્રવ્ય છે. તે વર્ણની અપેક્ષાથી કાળા વગેરે રૂપે ગંધની અપેક્ષાથી સુરભિ દુરભિ ગંધપણાથી. રસની અપેક્ષાથી તીખા, કડવા, વિગેરે પણાથી સ્પર્શની અપેક્ષાથી કર્કશ વિગેરે પ્રકારથી અને સંસ્થાનની અપેક્ષાથી પરિમંડલ વિગેરે રૂપે પરિણમિત થઇને વિગેરે પહેલા કહેલ પ્રકારથી રહે છે, તેમ સમજવું

'जहा सक्करप्पभाए एवं जाव अहे सत्तमाए' જે પ્રમાણે શર્કરા પ્રભામાં ઘનોદધિ, ઘનવાત, તનુવાત અને અવકાશાન્તર છે એ બધાના ક્ષેત્રચ્છેદ પણાથી વિભાગ કરવાથી તેમાં રહેલ દ્રવ્યોનું વર્ણની અપેક્ષાથી કાલાદિ રૂપે યાવત્ સંસ્થાનની અપેક્ષાથી પરિમંડલ વિગેરે પણાથી પરિણત થવાના સંબંધમાં

विशेषणानि अन्योन्य घटतया तिष्ठन्ति तेषामवस्थानं व्याख्यातं तथैव वालुका-प्रभा पङ्कप्रभा धूमप्रभा तमःप्रभा तमस्तमः प्रभास्वपि घनोदधि घनवात तनुवा-तावकाशान्तर सम्बन्धि द्रव्यविषयेऽपि प्रश्नोत्तरेण व्याख्यातव्यमिति । प्रकारस्तु सर्वत्र पूर्ववदेव ज्ञातव्य इति संक्षेपः ॥५॥

सम्प्रति रत्नप्रभा पृथिवीनां संस्थान प्रतिपादनार्थमाह—'इमाणं भंते' इत्यादि।

मूलम्—इमा णं भंते ! रयणप्पभा पुढवी किं संठिया पन्नत्ता ? गोयमा ! झल्लरी संठिया पन्नत्ता । इमीसे णं भंते ! रयणप्प-भाए पुढवीए खरकंडे किं संठिए पन्नत्ते ? गोयमा ! झल्लरी संठिए पन्नत्ते । इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए रयण-कंडे किं संठिए पन्नत्ते ? गोयमा ! झल्लरी संठिए पन्नत्ते । एवं जाव रिट्ठे । एवं पंकबहुले वि, एवं आवबहुले वि, घणोदही वि, घणवाए वि, तणुवाए वि, ओवासंतरे वि सव्वे झल्लरी संठिए पन्नत्ते । सक्करप्पभा णं भंते ! पुढवी किं संठिया पन्नत्ता ? गोयमा ! झल्लरी संठिया पन्नता । सक्करप्पभाए पुढवीए घणोदही किं संठिए पन्नत्ते ? गोयमा ! झल्लरी संठिए पन्नत्ते,

---

आदि रूप से परिणमित होना आदि कहा गया है उसी प्रकार से बालुका प्रभा, पङ्क प्रभा, धूम प्रभा, तमः प्रभा और तमस्तमः प्रभा, इन पृथिवीयों में भी वर्तमान घनोदधि, घनवात, तनुवात और अव-काशान्तर सम्बन्धी द्रव्यों का वर्ण की अपेक्षा कालादि रूप से, यावत् संस्थान की अपेक्षा परिमंडल आदि रूप से, परिणमन आदि होना है, ऐसा जानना चाहिये इस सम्बन्ध में आलाप प्रकार सर्वत्र पहिले के जैसा ही बनाना चाहिये। सू० ॥५॥

કથન કર્યું છે. એજ પ્રમાણે વાલુકાપ્રભા, પંકપ્રભા, ધૂમપ્રભા, તમ:પ્રભા અને તમસ્તમપ્રભા આ પૃથ્વીયોમાં રહેલા ઘનોદધિ, ઘનવાત તનુવાત, અને અવ-કાશાન્તર સંબંધી દ્રવ્યોનું વર્ણની અપેક્ષાથી કાળાદિ રૂપથી, યાવત્ સંસ્થાનની અપેક્ષાથી પરિમંડલ વિગેરે પણાથી પરિણમન વિગેરે થાય છે તેમ સમજવું આ સંબંધમાં આલાપકોનો પ્રકાર બધેજ પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે સમજી લેવો. ।સૂ ।૫।

एवं जाव ओवासंतरे, जहा सक्करप्पभाए वत्तव्वया एवं जाव अहे सत्तमाए वि ॥सू० ६॥

छाया-इयं खलु भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवी किं संस्थिता प्रज्ञप्ता ? गौतम ! झल्लरी संस्थिता प्रज्ञप्ता । एतस्याः खलु भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः खर-काण्डं किं संस्थितं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! झल्लरी संस्थितं प्रज्ञप्तम् । एतस्याः खलु भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः रत्नकाण्डं किं संस्थितम् प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! झल्लरी-संस्थितं प्रज्ञप्तम्, एवं यावद्रिष्टम् । एवं पंकबहुलमपि, एवमब्बहुलमपि, घनोदधि-रपि, घनवातोऽपि तनुवातोऽपि, अवकाशान्तरमपि, सर्वः झल्लरी संस्थितः प्रज्ञ-प्तः । शर्कराप्रभा खलु भदन्त ! पृथिवी किं संस्थिता प्रज्ञप्ता ? गौतम ! झल्लरी-संस्थिता प्रज्ञप्ता शर्कराप्रभायाः पृथिव्याः घनोदधिः किं संस्थितः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! झल्लरी संस्थितः प्रज्ञप्तः । एवं यावदधः सप्तम्या अपि ॥सू० ६॥

टीका-'इमाणं भंते' इयं खलु भदन्त ! 'रयणप्पभा पुढवी' रत्नप्रभा पृथिवी 'किं संठिया' किं संस्थिता कीदृशेन संस्थानेन संस्थिता इति किं संस्थिता कीदृशे संस्थानेन संस्थानवती 'पन्नत्ता' प्रज्ञप्ता कथितेति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'झल्लरीसंठिया पन्नत्ता' झल्लरी संस्थिता प्रज्ञप्ता कथिता झल्लरीव संस्थिता विस्तीर्ण-वलयाकारत्वात् । एवमस्या एव रत्नप्रभायाः यत् खरकाण्डं तस्य संस्थानं

'इमाणं भंते ! रयणप्पभा पुढवी किं संठिया पन्नत्ता'-इत्यादि ।

टीकार्थ—गौतम ने यहां प्रभु से ऐसा पूछा है-'इमाणं भंते! रयणप्पभा पुढवी किं संठिया' हे भदन्त ! यह जो रत्नप्रभा पृथिवी है वह किस प्रकार के स्थान वाली कही गई है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! झल्लरीसंठिया पन्नत्ता' हे गौतम ! यह रत्नप्रभा पृथिवी झल्लरी-झालर-के जैसे-गोलाकार संस्थान वाली कही गई है क्योंकि यह विस्तीर्ण वलय के आकार वाली है

'इमाणं भंते ! रयणप्पभा पुढवी किं संठिया पन्नत्ता' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ-ગૌતમ સ્વામીએ આ સૂત્રદ્વારા પ્રભુને એવું પૂછેલ છે કે 'इमाणं भंते ! रयणप्पभा पुढवी किं संठिया' હે ભગવન્ જે આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી છે, તે કેવા પ્રકારના સંસ્થાન વાળી કહેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! झल्लरी संठिया पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઝલ્લરીઝાલરના આકાર જેવી અર્થાત્ ગોળાકાર સંસ્થાનવાળી કહેવામાં આવી છે કેમકે આ વિસ્તારવાળા. વલય-બલોયાના આકાર જેવી છે.

पृच्छति-'इमीसे णं' इत्यादि, 'इमीसे णं भंते' अस्याः खलु भदन्त ! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'खरकंडे' खरकाण्डम् 'किं संठिए पण्णत्ते' किं संस्थानं कीदृशसंस्थानयुक्तं प्रज्ञप्तम् ? 'गोयमा !' हे गौतम ! 'झल्लरी संठिए पण्णत्ते' झल्लरी संस्थानं झल्लर्याकारं प्रज्ञप्तम् । 'इमीसे णं भंते' एतस्याः खलु भदन्त ! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'रयणकंडे' रत्नकाण्डम्, 'किं संठिए पन्नत्ते' तत् रत्नकाण्डं किं संस्थितं कीदृक् संस्थानयुक्तं प्रज्ञप्तं कथितमिति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा !' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'झल्लरीसंठिए पन्नत्ते' झल्लरी संस्थितं रत्नकाण्डस्यापि विस्तीर्णवलयाकारत्वादेवेति १ । 'एवं जाव रिट्ठे' एवं रत्नकाण्डं यथा झल्लरी संस्थितम्, तथैव वज्रकाण्डादारभ्य यावद्रिष्टकाण्डमिति वज्रकाण्डम् २, वैडूर्यकाण्डम् ३, लोहिताक्ष-

---

'इमीसेणं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए खरकंडे किं संठिए पण्णत्ते' हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी में जो खरकाण्ड है वह 'किं संठिए पन्नत्ते' किस संस्थान वाला कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! झल्लरी संठिए पन्नत्ते' हे गौतम ! इस रत्न प्रभा पृथिवी में जो खरकाण्ड है वह झल्लरी के जैसा आकार वाला कहा गया है क्योंकि यह भी विस्तीर्ण वलय के आकार जैसी है 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए रयणकंडे किं संठिए पन्नत्ते ?' हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी में जो रत्नकाण्ड है वह कैसे आकार वाला कहा गया है ? 'गोयमा ! झल्लरी संठिए पन्नत्ते' हे गौतम ! वह झालर के जैसे आकार वाला कहा गया है 'एवं जाव रिट्ठे' रत्नकाण्ड की तरह यावत् रिष्टकाण्ड भी झल्लरी के आकार जैसा ही कहा गया है यहां

"इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए खरकडे किं संठिए पण्णत्ते' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જે ખરકાંડ છે, તે 'किं संठिए पन्नत्ते' કયા સંસ્થાન વાળો કહેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! झल्लरी संठिए पन्नत्ते' હે ગૌતમ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જે ખરકાંડ છે, તે ઝલ્લરી-ઝાલરના જેવા ગોળ આકારવાળો કહ્યો છે. કેમકે આ પણ વિસ્તૃત બલોયાના આકાર જેવો કહેલ છે. 'इमीसेणं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए रयणकंडे किं संठिए पन्नत्ते ?' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જે રત્નકાંડ છે, તે કેવા આકારવાળો કહેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा! झल्लरी संठिए पन्नत्ते' હે ગૌતમ ! તે ઝાલરના આકાર જેવા ગોળ આકારવાળો કહેલ છે ? 'एवं जाव रिट्ठे' રત્નકાંડના કથન પ્રમાણે યાવત્ રિષ્ટ કાંડપણ ઝાલરના આકાર જેવાજ આકારવાળો કહેલ છે. અહિંયાં યાવત્ શબ્દથી

काण्डम् ४, मसारगल्लकाण्डम् ५, हंसगर्भकाण्डम् ६, पुलककाण्डम् ७, सौगन्धिककाण्डम् ८, ज्योतीरसकाण्डम् ९, अञ्जनकाण्डम् १०, अञ्जनपुलककाण्डम् ११, रजतकाण्डम् १२, जातरूपकाण्डम् १३, अंककाण्डम् १४, स्फटिककाण्डम् १५, एवं रिष्टकाण्डं चेति सर्वाणि षोडशापि काण्डानि झल्लरी संस्थानसंस्थितान्येवेति ज्ञातव्यम्। 'एवं पंकवहुले वि' एवं खरकाण्डादिवदेव रत्नप्रभा पृथिव्याः यद् द्वितीयं पंकबहुलं काण्डं तदपि झल्लरी संस्थानसंस्थितमिति ज्ञातव्यम्। 'एवं आववहुले वि' एवमव्बहुलमपि पंकबहुलकाण्डवदेव रत्नप्रभा पृथिव्यां विद्यमानमव्काण्डं तृतीयमपि झल्लरी संस्थान संस्थितमिति ज्ञातव्यम्। 'घणोदही वि' घणोदधिरपि रत्नप्रभाया अधोभागे वर्तमानो घणोदधिरपि झल्लरी संस्थानसंस्थित एवेति ज्ञातव्यम्। 'घणवाए वि' घनवातोऽपि घणोदधेरधस्ताद्विघ-

---

यावत् शब्द से वज्र काण्ड २, वैडूर्यकाण्ड ३, लोहिताक्षकाण्ड ४, मसारगल्लकाण्ड५, हंसगर्भकाण्ड६, पुलाककाण्ड ७, सौगन्धिककाण्ड ८, ज्योतिरस काण्ड ९, अञ्जन काण्ड १०, अञ्जन पुलाक ११, रजत काण्ड१२, जातरूप काण्ड१३, अङ्क काण्ड १४, स्फटिककाण्ड १५, और रिष्ट काण्ड १६, ये सब सोलह ही काण्ड झल्लरी के जैसे आकार वाले कहे गये हैं।

'एवं पंकवहुले वि' खरकाण्ड आदि की तरह ही रत्नप्रभा पृथिवी में जो दूसरा बहुल काण्ड है वह भी झल्लरी के जैसे–ही आकार वाला ही कहा गया है 'एवं आववहुले वि' इसी प्रकार से रत्नप्रभा पृथिवी में जो अब्बहुल भाग है वह भी झल्लरी के जैसे आकार वाला कहा गया है 'घणोदधि वि' रत्नप्रभा पृथिवी के अधोभाग में वर्त्तमान घनोदधि भी झल्लरी के जैसे ही आकार वाला

વજ્રકાંડ ૨, વૈડૂર્યકાંડ ૩, લોહિતાક્ષકાંડ ૪, મસારગલ્લકાંડ ૫, હંસગર્ભકાંડ ૬, પુલાકકાંડ ૭, સૌગંધિકકાંડ ૮, જ્યોતિરસકાંડ ૯, અંજનકાંડ ૧૦, અંજન પુલાકકાંડ ૧૧, રજતકાંડ ૧૨, જાતરૂપકાંડ ૧૩, અંકકાંડ ૧૪, સ્ફટિકકાંડ ૧૫, અને રિષ્ટકાંડ ૧૬, આ બધાજ સોળે કાંડો ઝલરના આકાર જેવા આકાર વાળાજ કહેલા છે.

'एवं पंकवहुले वि' ખરકાંડ વિગેરેના કથન પ્રમાણે જ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં બીજો જે પંકબહુલકાંડ છે, તે પણ ઝાલરના જેવા આકારવાળોજ કહેવામાં આવેલ છે. 'एवं अव्वहुले वि' એજ પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં અબ્બહુલકાંડ છે તે પણ જાલરના આકાર જેવા આકારવાળો કહેલ છે. 'घणोदहि वि' રત્ન પ્રભા પૃથ્વીની નીચેના ભાગમાં રહેલ ઘનોદધિ પણ ઝાલરના જેવા આકાર વાળોજ કહેલ છે. 'घणवाएवि' ઘનોદધિની નીચેના ભાગમાં ઘનવાતપણ એ જ

मानो घनवातोऽपि झल्लरी संस्थित एव। 'तणुवाए वि' तनुवातोऽपि घनवातस्याधस्ताद् विद्यमानस्तनुवातोऽपि झल्लरी संस्थित एवेति ? 'ओवासंतरे वि' अवकाशान्तरमपि रत्नप्रभायामेव तनुवातादधो विद्यमानमवकाशान्तरमपि झल्लरीसंस्थितमित्यवगन्तव्यमिति, किं बहुना 'सव्वे वि झल्लरी संठिए पन्नत्ते' सर्वेऽपि पंकबहुलादारभ्यावकाशान्तरपर्यन्तः प्रस्तावः झल्लरी संस्थितः प्रज्ञप्तः। 'सक्करप्पभाणं भंते ! शर्कराप्रभा खलु भदन्त ! 'पुढवी' पृथिवी 'किं संठिया पन्नत्ता' किं संस्थिता कीदृश संस्थानयुक्ता प्रज्ञप्ता-कथितेति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'झल्लरी संठिया पन्नत्ता' झल्लरी संस्थिता प्रज्ञप्ता विस्तीर्ण वलयाकारत्वादिति। शर्कराप्रभायाः संस्थानं प्रदर्श्य शर्कराप्रभाया अधो-

---

कहा गया है। 'घणवाए वि' घनोदधि के अधोभाग में वर्तमान घनवात भी इसी प्रकार के आकार वाला कहा गया है। 'तणुवाए वि' घनवात के अधोभाग में वर्तमान तनुवात भी झल्लरी के जैसे ही आकार वाला कहा गया है। 'ओवासंतरे वि' तनुवात वलय के अधोभाग में वर्तमान अवकाशान्तर भी झल्लरी के जैसे ही आकार वाला कहा गया है। 'सव्वे वि झल्लरी संठिए पन्नत्ते' इस विषय में अधिक क्या कहा जावे पंकबहुल काण्ड से लेकर अवकाशान्तर पर्यन्त सब ही झल्लरी के जैसे ही आकार वाले कहे गए हैं

'सक्करप्पभाणं भंते ! पुढवी' हे भदन्त ! शर्कराप्रभा नाम की जो पृथिवी है वह 'किं संठिया' कैसे आकार वाली है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा ! झल्लरी संठिया पन्नत्ता' हे गौतम ! शर्करा प्रभा नाम की जो पृथिवी है वह भी झल्लरी के जैसे ही आकार वाली है। क्यों

પ્રમાણે ઝાલરના આકાર જેવા આકારનો કહેલ છે. 'तणुवाए वि' ઘનવાતની નીચેનાભાગમાં રહેલ જે તનુવાત છે, તે પણ ઝાલરના આકાર જેવો કહેલ છે, 'ओवासंतरे वि' તનુવાત વલયના નીચેના ભાગમાં રહેલ અવકાશાન્તર પણ ઝાલરના જેવાજ આકાર વાળું કહેવામાં આવેલ છે. 'सव्वे वि झल्लरी संठिए पन्नत्ते' આ સંબંધમાં વિશેષ શું કહેવાય ? પંકબહુલકાંડથી લઈને અવકાશાન્તર પર્યન્ત બધાજ કાંડો ઝાલરના આકાર જેવા આકારવાળા કહ્યા છે.

'सक्करप्पभाए णं भंते ! पुढवी' હે ભગવન્ શર્કરાપ્રભાનામની જે પૃથ્વી છે, તે 'किं संठिया' કેવા આકારવાળી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! झल्लरी संठिया पन्नत्ता' હે ગૌતમ ! શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી પણ

विद्यमानस्य घनोदधेः संस्थानं दर्शयितुमाह–सक्करप्पभाए' 'इत्यादि, 'सक्करप्पभाए पुढवीए' शर्कराप्रभायाः पृथिव्याः 'घणोदही किं संस्थितः प्रज्ञप्तः–कथित इति प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'झल्लरी संठिए पन्नत्ते' शर्कराप्रभायाः घनोदधिः झल्लरी संस्थानसंस्थित एव प्रज्ञप्तः विस्तीर्णवलयाकारत्वादेवेति । 'एवं जाव ओवासंतरे' एवं यावदवकाशान्तरम्, यावत्पदेन घनवात तनुवातयोः संग्रहः तथा च शर्कराप्रभाऽधोविद्यमानघनवाततनुवाता वकाशान्तरमेतत् सर्वं झल्लरी संस्थितमेवेति ज्ञेयम् । 'जहा सक्करप्पभाए वत्तव्वया

कि यह भी विस्तीर्ण वलय के जैसी–है 'सक्करप्पभाए पुढवीए घणोदही किं संठिया' हे भदन्त ! शर्करा प्रभा पृथिवी के अधोभाग में जो घनोदधिवात वलय है वह कैसे आकार वाला है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं गोयमा 'हे गौतम ! 'झल्लरी संठिए पन्नत्ते' शर्कराप्रभा पृथिवी के अधो भाग में अवस्थित जो घनोदधि वातवलय है वह भी झल्लरी के जैसे ही आकार वाला है। क्योंकि इसका जो आकार है वह विस्तीर्ण वलय के जैसा ही है। 'एवं जाव ओवासंतरे' इसी तरह से यावत् अवकाशान्तर तक कथन जानना चाहिये जैसे–शर्करा प्रभा गत जो घनोदधि वातवलय है–सो उस घनोदधि वातवलय के नीचे वर्तमान जो घनवात वलय है वह, और इस घनवात वलय के नीचे वर्तमान जो तनुवात वलय है वह एवं इस वातवलय के नीचे वर्तमान जो अवकाशान्तर है वह सब झल्लरी के जैसे ही आकार वाले हैं ऐसा जानना चाहिये 'जहा सक्करप्पभाए वत्तव्वया एवं जाव अहे

ઝાલરના આકાર જેવાજ આકારવાળી કહી છે. 'सक्करप्पभाए पुढवीए घणोदही किं संठिया' હે ભગવન્ શર્કરપ્રભા પૃથ્વીના નીચેના ભાગમાં રહેલ જે ઘનોદધિ વાતવલય છે. તે કેવા આકાર વાળો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! ' હે ગૌતમ ! 'झलरी संठिए पन्नत्ते' શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીની નીચેના ભાગમાં રહેલ જે ઘનોદધિ વાતવલય છે, તે પણ ઝાલરના જેવાજ આકાર વાળો છે. કેમકે તેનો આકાર વિસ્તૃત બલોયાના જેવોજ છે. 'एवं जाव ओवासंतरे' એ જ પ્રમાણે યાવત્ અવકાશાન્તર સુધિનું કથન સમજવું જેમકે શર્કરાપ્રભામાં રહેલ જે ઘનોદધિ વાતલય છે, તે ઘનોદધિ વાત વલયની નીચે રહેલ જે ઘનવાત વલય છે, તે અને એ ઘનવાત વલયની નીચે રહેલ જે તનુવાત વલય છે, તે અને એ તનુવાત વલયની નીચે રહેલ જે અવકાશાન્તર છે. તે બધા ઝાલરના આકાર જેવાજ ગોળ આકારવાળા છે. તેમ સમજવું.

एवं जाव अहे सत्तमाए वि' यथा शर्कराप्रभायाः संस्थानविषये वक्तव्यता तथैव वालुकाप्रभा पंकप्रभा धूमप्रभा तमःप्रभा तमस्तमःप्रभाणामपि पृथिवीनां संस्थानविषये वक्तव्यता ज्ञेया, सर्वाऽपि नारकपृथिवी झल्लरी संस्थितैवेति। एवं वालुकाप्रभात आरभ्य तमस्तमा पृथिवी पर्यन्ताः सर्वा अपि पृथिव्यः झल्लरी संस्थिताः, तथा तत्सम्बन्धि घनोदधि घनवात तनुवातावकाशान्तराण्यपि झल्लरी संस्थितान्येवेति ज्ञातव्यमिति ॥६॥

ननु सप्ताऽपि एताः पृथिव्यः सर्वासु किमलोकस्पर्शिन्यो नवे ? ति उच्यते-नालोकस्पर्शिन्यः किन्तु लोकस्पर्शिन्य एव उक्तश्च--

नविय फुसंति अलोगं चउसु वि दिसासु सव्व पुढवीओ' इति

नापि च स्पृशन्ति अलोकम्, चतुस्र्ष्वपि दिक्षु सर्व पृथिव्यः, इतिच्छाया एतदेव दर्शयति-'इमीसे णं' इत्यादि,

मूलम्-इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए पुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ केवइयाए अबाहाए लोयंते पण्णत्ते ? गोयमा ! दुबालसएहिं जोयणेहिं अबाहाए लोयंते पन्नत्ते, एवं

सत्तमाए वि' जिस प्रकार की यह संस्थान विषयक वक्तव्यता शर्करा प्रभा के सम्बन्ध में कही गई है उसी तरह की वक्तव्यता वालुकाप्रभा, पङ्कप्रभा, धूमप्रभा, तमःप्रभा, और तमस्तमःप्रभा के भी संस्थान के सम्बन्ध में है ऐसा जानना चाहिये क्योंकि ये सब पृथिवीयां झल्लरी के जैसे ही आकार वाली हैं। इसी प्रकार वालुका प्रभा से लेकर तमस्तमा पृथिवी तक के जो घनोदधि, घनवात, तनुवात एवं अवकाशान्तर हैं वे सब भी झल्लरी के जैसे ही आकार वाले है यह भी स्वतः समझ लेना चाहिये सू० ॥६॥

'जहा सक्करप्पभाए वत्तव्वया एवं जाव अहेसत्तमाए वि' જે પ્રકારનું આ સંસ્થાન સંબંધી કથન શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના સંબંધમાં કહેલ છે, એ જ પ્રમાણેનું કથન વાલુકાપ્રભા, પંકપ્રભા, ધૂમપ્રભા, અને તમસ્તમા પ્રભાના સંસ્થનના સંબંધમાં પણ સમજવું કેમકે આ બધી પૃથ્વીયો ઝાલરના આકાર જેવાજ આકારવાળી છે. એજ પ્રમાણે વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને તમસ્તમા પૃથ્વી સુધીના જે ઘનોદધિ, ઘનવાત, તનુવાત અને અવકાશાન્તર છે તે બધા પણ ઝાલરના આકાર જેવાજ ગોળ આકારવાળા છે. તેમ સ્વતઃસમજી લેવું. ॥ સૂ. ૬ ॥

दाहिणिल्लाओ पच्चत्थिमिल्लाओ उत्तरिल्लाओ। सक्करप्पभाए पुढवीए पुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ केवइयाए अबाहाए लोयंते पन्नत्ते? गोयमा! तिभागूणेहिं तेरसहिं जोयणेहिं अबाहाए लोयंते पन्नत्ते, एवं चउदिसिं पि। बालुयप्पभाए पुढवीए पुरत्थिमिल्लाओ पुच्छा, गोयमा! सतिभागेहिं तेरसेहिं जोयणेहिं अबाहाए लोयंते पन्नत्ते, एवं चउदिसिं पि। एवं सव्वासिं चउसु वि दिसासु पुच्छियव्वं। पंकप्पभाए पुढवीए चोद्दसहिं जोयणेहिं अबाहाए लोयंते पन्नत्ते। पंचमाए तिभागूणेहिं पन्नरसहिं जोयणेहिं अबाहाए लोयंते पन्नत्ते। छट्ठीए सतिभागेहिं पन्नरसहिं जोयणेहिं अबाहाए लोयंते पन्नत्ते। सत्तमीए सोलसहिं जोयणेहिं अबाहाए लोयंते पन्नत्ते। एवं जाव उत्तरिल्लाओ॥ इमीसे णं भंते! रयणप्पाए पुढवीए पुरत्थिमिल्ले चरिमंते कइविहे पन्नत्ते? गोयमा! तिविहे पन्नत्ते तं जहा घणोदहिवलए घणवायवलए तणुवायवलए॥ इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए दाहिणिल्ले चरिमंते कइविहे पन्नत्ते? गोयमा! तिविहे पन्नत्ते तं जहा—एवं जाव उत्तरिल्ले, एवं सव्वासिं जाव अहे सत्तमाए उत्तरिल्ले ।सू०७।

छाया—एतस्याः खलु भदन्त! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः पौरस्त्यात् चरमान्तात् कियत्या अबाधया लोकान्तः प्रज्ञप्तः? गौतम! द्वादशभिर्योजनैरबाधया लोकान्तः प्रज्ञप्तः एवं दाक्षिणात्यात् पाश्चात्यादौत्तरात्। शर्कराप्रभायाः पृथिव्याः पौरस्त्यात् चरमान्तात् कियत्याऽबाधया लोकान्तः प्रज्ञप्तः? गौतम! त्रिभागोनै स्त्रयोदशभिर्योजनैरबाधया लोकान्तः प्रज्ञप्तः, एवं चतुर्दिक्ष्वपि। बालुकाप्रभायाः पृथिव्याः पौरस्त्यात् पृच्छा, गौतम! सत्रिभागै स्त्रयोदशभिर्योजनैरबाधया लोकान्तः प्रज्ञप्तः, एवं चतुर्दिक्ष्वपि, एवं सर्वासां चतसृष्वपि दिशासु प्रष्टव्यम्। पङ्कप्रभायाः पृथिव्याः चतुर्दशभिः योजनैरबाधया लोकान्तः प्रज्ञप्तः। पञ्चम्या स्त्रिभागोनैः पञ्चदशभि र्योजनैरबाधया लोकान्तः प्रज्ञप्तः। षष्ठ्याः

सत्रिभागैः पञ्चदशभि र्योजनैरबाधया लोकान्तः प्रज्ञप्तः। सप्तम्याः षोडशभि र्योजनैरबाधया लोकान्तः प्रज्ञप्तः। एवं यावदौत्तरात्। एतस्याः खलु भदन्त! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः पौरस्त्यः चरमान्तः कतिविधः प्रज्ञप्तः? गौतम! त्रिविधः तद्यथा-घनोदधिवलयः घनवातवलयः तनुवातवलयः। एतस्याः खलु भदन्त! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः दाक्षिणात्यश्चरमान्तः कतिविधः प्रज्ञप्तः? गौतम त्रिविधः प्रज्ञप्तः तद्यथा-एवं यावदौत्तरं, एवं सर्वासां यावदधःसप्तम्या औत्तरः ॥सू०७॥

टीका--'इमीसे णं भंते' एतस्याः खलु भदन्त! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'पुरत्थिमिल्लाओ' पौरस्त्यात् पूर्वदिग्भाविनः, 'चरिमंताओ' चरमान्तात्-अन्तिमभागात् 'केवइयाए' कियत्या-कियत्परिमितया 'अबाहाए' अबाधया-अपान्तरालरूपया 'लोयंते' लोकान्तेऽलोकावधि परिच्छिन्नः 'पन्नत्ते' प्रज्ञप्तः? इति प्रश्नः भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, गोयमा' हे गौतम!

शंका—ये सातों ही पृथिवीयां क्या समस्त दिशाओं में अलोक का स्पर्श करती हैं या नहीं करती हैं?

उत्तर—ये सातों ही पृथिवीयां समस्त दिशाओं में अलोक का स्पर्श नहीं करती हैं-जैसे कहा है-'नविय फुसंति अलोगं, चउसुवि दिसासु सव्व पुढवीओ' इत्यादि। किन्तु लोक का ही स्पर्श करती है इसी बात को अब सूत्रकार प्रकट करते हैं-'इमीसे णं भंते' इत्यादि।

टीकार्थ-'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए पुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ केवइए अबाधाए लोयंते पण्णत्ते' हे भदन्त! जो यह रत्नप्रभा नाम की पृथिवी है उस पृथिवी के पूर्व दिशावर्ती चरमान्त से कितनी दूर पर लोकान्त-लोक का अन्तभाग कहा गया है? उत्तर में प्रभु

શંકા—આ સાતે પૃથ્વીયો સઘળી દિશાઓમાં અલોકનો સ્પર્શ કરે છે? કે નથી કરતી?

ઉત્તર—આ સાતેય પૃથ્વીયો સઘળી દિશાઓમાં અલોકનો સ્પર્શ કરતી નથી. જેમકે કહ્યું છે કે 'नवि य फुसंति अलोगं, चउसुं दिसासुवि सव्व पुढवीओ' ઇત્યાદિ

પરંતુ લોકનોજ સ્પર્શ કરે છે. એજ વાતને હવે સૂત્રકાર પ્રગટ કરે છે. 'इमीसे णं भंते!' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—'इमीसे णं भंते रयणप्पभाए पुढवीए पुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ केवइए अबाधाए लोयंते पण्णत्ते' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા નામની જે પૃથ્વી છે એ પૃથ્વીની પૂર્વદિશાના ચરમાંતથી કેટલે દૂર લોકાન્ત-લોકનો અંત

'दुवालसएहिं जोयणेहिं' द्वादशभि र्योजनैः-द्वादशयोजनपरिमितया 'अबाहाए' अबाधया 'लोयंते' लोकान्तोऽलोकान्तादर्वाग्भागः 'पन्नत्ते' प्रज्ञप्तः-कथितः, अयं भावः-रत्नप्रभायाः पृथिव्याः पूर्वस्यां दिशि चरमपर्यन्तात् परतः अलोकादर्वाक् अपान्तरालं द्वादशयोजनानि, 'एव दाहिणिल्लाओ, पच्चत्थिमिल्लाओ उत्तरिल्लाओ' एवम् दक्षिणस्यामपि द्वादशयोजनानि अपान्तरालम् पश्चिमदिग्भागेऽपि द्वादशयोजनानि अपान्तरालम्, एवमुत्तरदिग् विभागेऽपि द्वादशयोजनानि अपान्तरालम्। दिग्ग्रहणमुपलक्षणम्, तेन विदिक्ष्वपि द्वादशयोजनानि अपान्तरालं ज्ञातव्यमिति। शेषाणां शर्करा प्रभादितमस्तमः प्रभापर्यन्तानां पृथिवीनां सर्वासुदिक्षु विदिक्षु च

कहते हैं-'गोयमा! दुवालसएहिं जोयणेहिं अबाधाए लोयंते पण्णत्ते' हे गौतम! रत्नप्रभा नामकी पहली पृथिवी के पूर्व दिशावर्ती चरमान्त से बारह योजन के बाद लोक का अन्त-अलोक-कहा गया है तात्पर्य इसका ऐसा है कि-रत्नप्रभा पृथिवी की पूर्व दिशा में जो चरमान्त है-उससे आगे और अलोक के पहिले बारह योजन प्रमाण अपान्तराल हैं यहीं से अलोक प्रारम्भ होता है अलोक की मर्यादा का प्रारम्भ होना ही लोक का अन्त है। 'एवं दाहिणिल्लाओ, पच्चत्थिमिल्लाओ, उत्तरिल्लाओ' इसी प्रकार दक्षिण पश्चिम और उत्तर दिशा में भी बारह बारह योजन का अपान्तराल है। यह दिशा सम्बन्धी अपान्तराल कथन उपलक्षण रूप है इससे यह भी जानना चाहिये कि विदिशाओं में भी इतना ही अपान्तराल हैं विदिशाओं में भी इस अपान्तराल दूरी के बाद ही अलोकाकाश का प्रारंभ होता है इस रत्नप्रभा

કહ્યો છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा! दुवालसएहिं जोयणेहिं अबाधाए लोयंते पण्णत्ते' હે ગૌતમ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીની પૂર્વદિશામાં રહેલ ચરમાંતથી બાર યોજન પછી લોકનો અંત અલોક કહ્યો છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે રત્નપ્રભા પૃથ્વીની પૂર્વ દિશામાં જે ચરમાન્ત છે, તેનાથી પછી અને અલોકની પહેલાં બાર યોજન પ્રમાણ અપાન્તરાલ છે. ત્યાંથી જ અલોકનો પ્રારંભ થાય છે અલોકની મર્યાદાનું પ્રારંભ થવું એજ લોકનો અંત છે 'एवं दाहिणिल्लाओ, पच्चत्थिमिल्लाओ, उत्तरिल्लाओ' એજ પ્રમાણે દક્ષિણ દિશામાં પશ્ચિમ દિશામાં અને ઉત્તર દિશામાં પણ બાર બાર યોજનનો અપાન્તરાલ છે. આ દિશા સંબંધિ અપાન્તરાલનું કથન ઉપલક્ષણથી કહેલ છે, તેથી એમ પણ સમજવું કે વિદિશાઓમાં પણ એટલુંજ અપાન્તરાલ છે.

पूर्वादिदिक् चरमपर्यन्ताल्लोकान्तः क्रमेणाधोऽधस्त्रिभागोनेन, त्रिभाग इति तृतीयो भाग स्त्रिभागः। एकस्य योजनस्य त्रयोभागाः कल्पितव्याः तेषु भागेषु एक तृतीयो भाग स्तृतीयोंऽशस्त्रिभाग उच्यते, तेन तृतीय, भागन्यूनेन एकेन योजनेन योजनस्य भागत्रयमध्याद् भागद्वयेनाऽधिकैरधिकैर्योजनै ज्ञातव्यः, तथाहि–शर्कराप्रभा पृथिव्याः सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च चरमपर्यन्ताल्लोकान्तस्य अन्तरालं, त्रिभागोनानि त्रयोदश योजनानि, योजनस्य भाग–त्रय मध्याद्भाग द्वयसहित द्वादशयोजनानीत्यर्थः। वालुका प्रभायाः पृथिव्याः सत्रिभागानि त्रयोदशयोजनानि। पूर्वोक्तेषु भागद्वयसहितद्वादशयोजनेषु भागद्वयसंमेलनेन तृतीयभागसहितानि पङ्कप्रभायाः परिपूर्णानि चतुर्दशयोजनानि, एवं धूम-

पृथिवी के अतिरिक्त शेष शर्कराप्रभा से लेकर अधः सप्तमी पर्यन्त सब पृथिवियों की सब दिशाओं में और सब विदिशाओं में पूर्व आदि दिशाओं के चरम पर्यन्त भाग से लोकान्त क्रमसे नीचे नीचे त्रिभाग अर्थात् एक योजन के तीन भाग किये जावे, उन तीन भागों में एक जो तृतीय–तीसरा भाग अर्थात्– तीसरा अंश है वह त्रिभाग कहलाता है ऐसे त्रिभाग न्यून एक योजन से अर्थात् योजन के तीन भाग में से दो भाग से अधिक योजनों से जान लेना चाहिये, जैसे– रत्नप्रभा पृथिवी से लोकान्त का अपान्तराल बारह योजन का होता है उसके नीचे शर्करा प्रभा पृथिवी की सब दिशा विदिशाओं में पूर्व आदि के चरम पर्यन्त भाग से लोकान्त का अपान्तराल तृतीय भाग न्यून तेरह योजन का अर्थात् बारह योजन के ऊपर योजन के

વિદિશાઓમાં પણ આ અપાન્તરાલ જેટલા દૂર પછી જ અલોકાકાશને પ્રારંભ થાય છે. આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી શિવાય બાકીની શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને અધઃસપ્તમી પૃથ્વી સુધી બધીજ પૃથ્વીયોની બધી દિશાઓમાં અને વિદિશાઓમાં પૂર્વ વિગેરે દિશાઓના ચરમ સુધિના ભાગથી લોકાન્ત ક્રમથી નીચે નીચે ત્રિભાગ અર્થાત્ એક યોજનના ત્રણ ભાગ કરવામાં આવે, એ ત્રણ ભાગો પૈકી જે ત્રીજો ભાગ અર્થાત્ ત્રીજો અંશ છે, તે ત્રિભાગ કહેવાય છે. એવા ત્રિભાગથી ન્યૂન એક યોજનથી અર્થાત્ યોજનના ત્રણ ભગોમાંથી બે ભાગોથી વધારે યોજનવાળો સમજવો. જેમકે રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી લોકાન્તને અંતરાલ બાર યોજનને હોય છે. તેની નીચે શર્કરપ્રભા પૃથ્વી બધીજ દિશા અને વિદિશાઓમાં પૂર્વ દિશા વિગેરેના ચરમાન્ત સુધીના ભાગથી લોકાન્તને અપાન્તરાલ ત્રીજા ભાગથી ન્યૂન તેર યોજનને છે. અર્થાત્ બાર યોજન

प्रभाया स्त्रिभागोनानि पञ्चदशयोजनानि, तमःप्रभायाः सत्रिभागोनानि पञ्चदशयोजनानि अधः सप्तमपृथिव्याः परिपूर्णानि षोडशयोजनानि। तदेवाह-सूत्रकारः 'सक्करप्पभाएणं' इत्यादि, 'सक्करप्पभाएणं भंते! पुढवीए' शर्कराप्रभायाः खलु भदन्त! पृथिव्याः द्वितीयनारकपृथिव्याः, 'पुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ' पौरस्त्यात् पूर्वदिग्भाविनश्चरमान्तात् 'केवइयाए अबाहाए' कियत्या अबाधया अपान्तरालक्षणया 'लोयंते पण्णत्ते' लोकान्तभागः

दो भाग अधिक शर्करा प्रभा पृथिवी में लोकान्त का अपान्तराल योजन के दो भाग सहित बारह योजन का हो जाता है।२। इसी प्रकार वालुकाप्रभा पृथिवी की सब दिशा विदिशाओं में लोकान्त का, अपान्तराल तृतीय भाग सहित अर्थात् पूर्वोक्त दो भागों से सहित बारह योजन में दो भाग मिलाने पर तीसरे भाग सहित तेरह योजनों का हो जाता है।३। इसी रीति से पङ्कप्रभा पृथिवी के पूरे चौदह योजन का अपान्तराल हो जाता है।४। धूमप्रभा पृथिवी में तृतीय भाग न्यून पन्द्रह योजन का अपान्तराल हो जाता है।५। तमाप्रभा पृथिवी में तृतीय भाग सहित पन्द्रह योजन का हो जाता है।६। एवं अधः सप्तमी पृथिवी में जाकर लोकान्त का अपान्तराल पूरे सोलह योजनों का हो जाता है।७।

अब इसी बात को सूत्रकार स्पष्ट करते हैं-'सक्करप्पभाएणं' इत्यादि।

'सक्करप्पभाए णं भंते! पुढवीए पुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ केवइए अबाहाए लोयंते पण्णत्ते' हे भदन्त! शर्करा पृथिवी के पूर्व दिग्भागवर्ती चरमान्त से कितनी दूर परलोक का अन्त कहा गया है?

ઉપર તેરમા યોજનના બે ભાગથી વધારે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં લોકાન્તનો અપાન્તરાલ યોજનના બે ભાગ સાથે બાર યોજનનો થાય છે. ૨, એજ પ્રમાણે વાલુકાપ્રભા પૃથ્વી બધી દિશા વિદિશાઓમાં લોકાન્તનો અપાન્તરાલ ત્રીજા ભાગ સહિત અર્થાત્ પૂર્વોક્ત તેરમાં યોજનના બે ભાગ બાર યોજનમાં મેળવવાથી ત્રીજા ભાગ સહિત તેર યોજનનો થઈ જાય છે. ૩, એજ પ્રમાણે પંકપ્રભા પૃથ્વીમાં પૂરા ચૌદ યોજનનો અપાન્તરાલ થઈ જાય છે. ૪. ધૂમપ્રભા પૃથ્વીમાં ત્રીજા ભાગથી ન્યૂન પંદર યોજનનો અપાન્તરાલ થઇ જાય છે. ૫, તમઃપ્રભા પૃથ્વીમાં ત્રીજા ભાગ સહિત પંદર યોજનનો થઈ જાય છે. ૬, અને અધઃ સપ્તમી પૃથ્વીમાં જઇને લોકાન્તનો અપાન્તરાલ પૂરા સોળ યોજનનો થઈ જાય છે.

હવે આ ઉપરોક્ત કથનને જ સૂત્રકાર વિશેષ સ્પષ્ટતાથી કહે છે, 'सक्करप्पभाए णं' ઈત્યાદિ

'सक्करप्पभाएणं भंते पुढवीए पुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ केवइए आबाहाए लोयंते पण्णत्ते' હે ભગવન્ શર્કરપ્રભા પૃથ્વીના પૂર્વદિગ્ભાગવર્તી ચરમાંતથી કેટલે

प्रज्ञप्तः-कथितः, शर्कराप्रभा पृथिव्याः पूर्वभागे कियद्दूरे लोकान्तो भवति, इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'तिभागूणेहिं तेरस जोयणेहिं' त्रिभागन्यूनैस्त्रयोदशभिर्योजनैः 'अबाहाए' अबाधया 'लोयंते पन्नत्ते' लोकान्तः प्रज्ञप्तः-कथितः शर्करा प्रभायाः पूर्वदिशि अलोकात्पूर्वं त्रिभागोनत्रयोदशयोजनस्य व्यवधानं भवति त्रिभागोनत्रयोदशयोजनान्तरमलोकस्य स्थितिरित्यर्थः । 'एवं चउद्दिसिंपि' एवं पूर्वदिग्भागे यावत्कमन्तरं कथितं तावत्कमेवान्तरं दक्षिणदिशि पश्चिमदिशि उत्तरदिशि, सर्वासु विदिक्ष्वपि त्रिभागोन त्रयोदश योजनस्यैव व्यवधानम् त्रिभागोन त्रयोदशयोजनाद्दूरे अलोकाकाशो भवतीति भावः । 'वालुयप्पभाए पुढवीए' बालुकाप्रभायाः पृथिव्याः 'पुरत्थिमिल्लाओ पुच्छा' पौरस्त्यात् पृच्छा, हे भदन्त ! बालुकाप्रभायाः पृथिव्याः पौरस्त्यात् चरमान्तात् कियत्याऽबाधया लोकान्तः प्रज्ञप्त इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'सतिभागेहिं तेरसहिं जोयणेहिं'

इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'तिभागूणेहिं तेरस जोयणेहिं अबाधाए लोयंते पण्णत्ते' हे गौतम ! तृतीय भाग कम तेरह योजन की दूरी पर दो भाग सहित बारह योजन की दूरी पर-लोक का अन्त कहा गया है। 'एवं चउद्दिसिं वि' शर्कराप्रभा के पूर्व दिग्भाग में जितना यह अन्तर कहा गया है-इतना ही अन्तर शर्कराप्रभा के दक्षिण दिग्भाग में और उत्तर दिग्भाग में तथा विदिशाओं में भी जानना चाहिये

'बालुप्पभाए पुढवीए पुरत्थिमिल्लाओ पुच्छा' हे भदन्त ! बालुका प्रभा के पूर्व दिग्भावी चरमान्त से कितनी दूर पर लोक का अन्त कहा गया है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-गोयमा ! सतिभागेहिं तेरसहिं

દૂર લોકનો અંત કહેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'तिभागूणेहिं तेरसजोयणेहिं अबाधाए लोयंते पणत्ते' હે ગૌતમ ! ત્રીજાભાગથી કમ તેર યોજન દૂર બે ભાગ સહિત બાર યોજન દૂર લોકનો અંત કહેલ છે. 'एवं चउद्दिसिं वि' શર્કરપ્રભા પૃથ્વીની પૂર્વદિશામાં જેટલું આ અંતર કહ્યું છે. એટલું જ અંતર શર્કરપ્રભા પૃથ્વીની દક્ષિણ દિશામાં, પશ્ચિમ દિશામાં અને ઉત્તરદિશામાં તથા વિદિશાઓમાં પણ સમજવું.

'वालुयप्पभाए पुढवीए पुरित्थिमिल्लाओ पुच्छा, હે ભગવન્ વાલુકાપ્રભાની પૂર્વ દિશામાં આવેલા ચરમાન્તથી કેટલે દૂર લોકનો અંત કહ્યો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! सतिभागेहिं तेरसहिं'

सत्रिभागैः 'त्रयोदशभिर्योजनैः 'अबाहाए' अबाधया 'लोयंते' लोकान्तः 'पन्नत्ते' प्रज्ञप्तः कथित इति। 'एवं चउदिसिंपि' एवं यथा वालुका प्रभायाः पूर्वे चरमान्ते सत्रिभाग त्रयोदशयोजनानि आपान्तरालम् तथैव चतुर्दिक्ष्वपि तावत्प्रमाणेनैव अपान्तरालं ज्ञातव्यम् बालुकाप्रभाया दक्षिणस्यां दिशि, पश्चिमाया मुत्तरस्यां दिशि च सत्रिभाग त्रयोदशयोजनात् दूरेऽलोकाकाशो भवतीति भावः। 'एवं सव्वासिं चउसुवि दिसासु पुच्छियव्वं' एवं यथा वालुका प्रभा पृथिव्या व्यवधानविषयकः प्रश्नः कृत एतेनैव रूपेण सर्वासां पृथिवीनां पङ्कप्रभा धूमप्रभा तमः प्रभातमस्तमः प्रभाणां चतसृष्वपि दिक्षु विदिक्षु च प्रश्नः कर्तव्य इति। अथ भगवान् पङ्कप्रभादि पृथिवीनां विषयेऽपान्तरालं दर्शयति-'पंकप्पभाए' इत्यादि, 'पंकप्पभाए' पङ्क

जोयणेहिं अबाधाए लोयंते पण्णत्ते' हे गौतम! बालुकाप्रभा के पूर्व दिग्भावी चरमान्त से तृतीय भाग सहित तेरह योजन के बाद लोक का अन्त कहा गया है 'एवं चउदिसिंपि' इसी तरह का अन्तर बालुका प्रभा के दक्षिण दिग्भाग में, पश्चिम दिग्भाग में और उत्तर दिग्भाग में है ऐसा समझना चाहिये

'एवं सव्वासिं चउसु वि दिसासु पुच्छियव्वं' जैसा यह प्रश्न बालुका प्रभा पृथिवी के चारों दिशाओं में अलोक के व्यवधान के सम्बन्ध में किया गया है वैसा ही प्रश्न शेष पृथिवियों की चारों दिशाओं में भी अलोक के व्यवधान में-दूरी में-कर लेना चाहिये तथा च पंकप्रभा और तमस्तमःप्रभा की चारों दिशाओं में ऐसा प्रश्न करना चाहिये इसी प्रश्न को लेकर भगवान् पङ्कप्रभा आदि पृथिवियों का अपान्तराल दिखलाते हैं-'पंकप्पभाए' इत्यादि। हे भदन्त! पङ्कप्रभा, धूम-

---

जोयणेहिं अबाधाए लोयंते पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! વાલુકાપ્રભાની પૂર્વદિશામાં આવેલા ચરમાંતથી ત્રીજા ભાગ સહિત તેર યોજન પછી લોકનો અંત કહેલ છે. 'एवं चउदिसिंपि' આજ પ્રમાણેનું અંતર વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીની દક્ષિણ દિશામાં, પશ્ચિમ દિશામાં અને ઉત્તર દિશામાં છે તેમ સમજવું.

'एवं सव्वासिं चउसु वि दिसासु पुच्छियव्व' વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીની ચારે દિશાઓમાં અલોકના વ્યવધાનના સંબંધમાં જે પ્રમાણે આ પ્રશ્ન કર્યો છે. એજ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન બાકીની પૃથ્વીયોની ચારે દિશાઓમાં અલોકના વ્યવધાનના સંબંધમાં કરી લેવો જોઇએ.

પંકપ્રભા અને તમસ્તમા પ્રભાની ચારે દિશાઓના સંબંધમાં એજ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન કરવો જોઇએ. એજ પ્રશ્નને લઇને ભગવન્ પંકપ્રભા

प्रभायाः पृथिव्याः पूर्वादि चतुर्दिग्वर्त्ति चरमान्तात् 'चउद्दसहिं जोयणेहिं' चतुर्दशभिर्योजनैः 'अबाहाए लोयंते पन्नत्ते' अबाधया लोकान्तः प्रज्ञप्तः चतुर्दशयोजनात् परतोऽलोकाकाशो भवतीति भावः। 'पंचमाए' पञ्चम्याः धूमप्रभायाः पृथिव्याः पूर्वादि चतुर्दिग्वर्तिचरमान्तात् 'तिभागूणेहिं पन्नरसहिं जोयणेहिं' त्रिभागोनै स्तृतीय भागहीनैः पञ्चदशभिः योजनैः 'अबाहाए' अबाधया 'लोयंते' लोकान्तः 'पन्नत्ते' प्रज्ञप्तः 'छट्ठीए सतिभागेहिं पन्नरसहिं जोयणेहिं' षष्ठ्याः

प्रभा, तमःप्रभा और तमस्तमःप्रभा की पूर्व दिशा के चरमान्त से कितनी दूर लोक का अन्त रूप-अलोक है? तो इसके उत्तर में क्रमशः ऐसा आलापक कहना चाहिये-हे गौतम! 'पंकप्पभाए चउद्दसहिं जोयणेहिं अबाहाए लोयंते पण्णत्ते' पङ्कप्रभा की पूर्व दिशा के चरमान्त से चौदह योजन से आगे लोक का अन्त है इसी प्रकार से शेष दक्षिण पश्चिम उत्तर दिशाओं के चरमान्त से चौदह योजन आगे लोक का अन्त है ऐसा जानना चाहिये। 'पंचमाए' पांचवी पृथिवी जो धूमप्रभा है उसके पूर्व दिग्भागवर्ती चरमान्त से कितनी दूर पर लोक का अन्त हैं? तो इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम! 'तिभागूणेहिं पन्नरसहिं जोयणेहिं अबाधाए लोयंते पन्नत्ते' पांचवी पृथिवी जो धूमप्रभा है उसके पूर्व दिग्भागवर्ती एवं दक्षिण पश्चिम उत्तर दिग्वर्ती चरमान्त मे तीसरा भाग कम पन्द्रह योजनों के आगे लोक का अन्त होता है। 'छट्ठीए सतिभागेहिं पन्नरसहिं जोयणेहिं अबाधाए लोयंते पन्नत्ते' छठी

વિગેરે પૃથ્વીયોનું અપાન્તરાલ બતાવે છે. 'पंकप्पभाए' ઇત્યાદિ હે ભગવન્ પંકપ્રભા. ધૂમપ્રભા, અને તમસ્તમપ્રભાની પૂર્વદિશાના ચરમાંતથી કેટલે દૂર લોકના અન્ત રૂપ અલોક છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ક્રમશ એવો અલાપક કહેવો જોઇએ કે હે ગૌતમ! 'पंकप्पभाए चउद्दसहिं जोयणेहिं अबाहाए लोयंते पण्णत्ते' પંકપ્રભાની પૂર્વદિશાના ચરમાન્તથી ચૌદ યોજન પછી લોકનો અંત છે. એજ પ્રમાણે બાકીની દક્ષિણ, પશ્ચિમ ઉત્તર દિશાઓના ચરમાન્તથી ચૌદ યોજન પછી લોકનો અંત છે. તેમ સમજવું 'पंचमाए' પાંચમી જે ધૂમપ્રભા પૃથ્વી છે, તેની પૂર્વદિશામાં રહેલ ચરમાન્તથી કેટલે દૂર લોકનો અંત કહ્યો છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ! 'तिभागूणेहिं पन्नरसहिं जोयणेहिं अबाधाए लोयंते पन्नत्ते' પાંચમી જે ધૂમપ્રભા પૃથ્વી છે, તેની પૂર્વ દિશામાં રહેલ અને દક્ષિણ, પશ્ચિમ, ઉત્તર વિગેરે દિશામાં આવેલ ચરમાન્ત થી ત્રીજા ભાગકમ પંદર યોજન પછી લોકનો અંત કહ્યો છે.

पृथिव्या स्तमः प्रभायाः पूर्वादि चतुर्दिग्वर्तिचरमान्तात् सत्रिभागैः पञ्चदश-भिर्योजनैः 'अबाहाए' अबाधया 'लोयंते पन्नत्ते' लोकान्तः प्रज्ञप्तः—कथित इति। 'सत्तमीए' सप्तम्याः—तमस्तमःप्रभायाः पृथिव्याः पौरस्त्यात् चरमान्तात् 'सोलसहिं जोयणेहिं' षोडशभिर्योजनैः 'अबाहाए लोयंते पन्नत्ते' अबाधया लोकान्तः प्रज्ञप्तः कथित इति 'एवं जाव उत्तरिल्लाओ' एवं यावदुत्तरतः, यथा सप्तम पृथिव्याः पौरस्त्यात् चरमान्तात् षोडशयोजनदूरे लोकान्तो भवति तथैव दक्षिणपश्चिमोत्तरचरमान्तेभ्यः षोडशयोजनदूरे लोकान्तो भवतीति।

अथैतानि रत्नप्रभादितमस्तमान्त पृथिवीनां द्वादशादि योजन प्रमाणान्य-पान्तरालानि तानि किमाकाशरूपाणि घनोदध्यादि व्याप्तानि वा तत्रोच्यते घनो

पृथिवी के पूर्व दिग्भागवर्ती चरमान्त से, दक्षिण दिग्भागवर्ती चरमान्त से पश्चिम दिग्भागवर्ती चरमान्त से और उत्तर दिग्भागवर्ती एवं विदिशाओं के चरमांत से तृतीय भाग सहित पन्द्रह योजन के आगे लोक का अन्त है 'सत्तमीए सोलसएहिं जोयणेहिं अबाधाए लोयंते पन्नत्ते एवं जाव उत्तरिल्लाओ' इसी तरह सातवीं पृथिवी के पूर्व दिग्भाग-वर्ती चरमान्त से, दक्षिण दिग्भागवर्ती चरमान्त से, पश्चिम दिग्भा-गवर्ती चरमान्त से और उत्तर दिग्भागवर्ती चरमान्त से एवं विदिशाओं के चरमान्त से पूरे सोलह योजन के बाद लोक का अन्त है

अब सूत्रकार इस बात को प्रकट करते हैं कि—रत्नप्रभा पृथिवी से लेकर तमस्तमान्त पृथिवियों का जो अलोक तक बारह आदि योजनों का अन्तराल कहा गया है वह क्या आकाश रूप है या घनो-

---

'छट्ठीए सातिभागेहिं पन्नरसहिं जोयणेहिं अबाधाए लोयंते पण्णत्ते' छट्ठी પૃથ્વીની પૂર્વદિશામાં આવેલ ચરમાન્તથી, દક્ષિણ દિશામાં આવેલ ચરમાન્તથી પશ્ચિમ દિશામાં આવેલ ચરમાન્તથી અને ઉત્તર દિશામાં આવેલ ચરમાન્તથી અને વિદિશાઓના ચરમાન્તથી ત્રીજાભાગ સહિત પંદર યોજન પછી લોકનો અંત છે. 'सत्तमीए सोलसएहिं', जोयणेहिं', अबाधाए लोयंते पन्नत्ते एवं जाव उत्तरिल्लाओ' એજ પ્રમાણે સાતમી પૃથ્વીની પૂર્વ દિશામાં આવેલ ચરમાન્તથી, દક્ષિણ દિશામાં આવેલા ચરમાંતથી, પશ્ચિમ દિશામાં આવેલ ચરમાન્તથી અને ઉત્તર દિશામાં આવેલ ચરમાંતથી અને વિદિશાઓના ચર-માન્તથી પૂરા સોળ યોજન પછી લોકનો અંત કહ્યો છે.

હવે સૂત્રકાર એ વાત પ્રગટ કરે છે કે રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને તમસ્તમા સુધીની પૃથ્વીયોનું જે અલોક સુધી બાર વિગેરે યોજનોનું અંતરાલ કહ્યું છે, તે શું આકાશરૂપ છે? અથવા ઘનોદધિ વિગેરેથી વ્યાપ્ત છે? આ પ્રશ્નના

दध्यादिव्याप्तानि तत्र कस्मिन् अपान्तराले कियान् घनोदध्यादिरिति प्रतिपाद नार्थमाह-'इमीसे णं' इत्यादि, 'इमीसे णं भंते' एतस्याः खलु भदन्त ! 'रयण-प्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'पुरत्थिमिल्ले चरिमंते' पौरस्त्यः पूर्वदिग् भावीचरमान्तोऽपान्तरालक्षणः सः 'कइविहे पन्नत्ते' कतिविधः-कति प्रकारकः प्रज्ञप्तः-कथित इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि' 'गोयमा' हे गौतम ! 'तिविहे पन्नत्ते' त्रिविध स्त्रिप्रकारकः प्रज्ञप्त-कथितः 'तं जहा' तद्यथा-'घणो-दहिवलए' घनोदधिवलयः-वलयाकार घनोदधिरूपः 'घणवायवलए' घनवातवलयः वलयाकार घनवातरूप इत्यर्थः 'तणुवायवलए' तनुवातवलयः वलयाकार तनु-

---

दधि आदि से व्याप्त है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं कि यह अन्तराल घनोदधि आदि से व्याप्त है इस विषय में गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी का पूर्व दिग्भागवर्ती जो चरमान्त है सो वहां तक और अलोक से पहिले जो अपान्तराल है वह 'कइविहे पन्नत्ते' कितने प्रकार का कहा गया है ? रत्नप्रभा पृथिवी से पूर्व दिशा की ओर बारह योजन आगे जाने पर ठीक यहीं से अलोक का प्रारम्भ हो जाता है इसी तरह से अन्यत्र भी ऐसा ही समझना चाहिये सो यह जो रत्न प्रभा पृथिवी से अलोक प्रारम्भ होने के पहिले २, बीच का जो व्यव-धान स्थान है उसमें क्या है ? ऐसा इस प्रश्न का भाव है इस प्रश्न का उत्तर दिया गया है कि 'गोयमा ! तिविहे पन्नत्ते' हे गौतम ! वह अपान्तराल तीन प्रकार का कहा गया है-'घणोदहिवलए' वलयाकार

ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે તે અંતરાલ ઘનોદધિ વિગેરેથી વ્યાપ્ત છે. તે સંબંધમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યુ છે કે 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીની પૂર્વદિશામાં આવેલ જે ચરમાન્ત છે, ત્યાં સુધી અને અલોકની પહેલાં જે અપાંતરાલ છે તે 'कइविहे पण्णत्ते' કેટલા પ્રકારનો કહેલ છે ? રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી પૂર્વદિશા તરફ બાર યોજન આગળ જતાં બરોબર ત્યાંથીજ અલોકનો પ્રારંભ થાય છે. એજ પ્રમાણે અન્યત્ર પણ એજ પ્રમાણેનું કથન સમજવું.

તો આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી અલોકનો પ્રારંભ થતાં પહેલાં વચ્ચેનું જે વ્યવધાન સ્થાન છે, તેમાં શું છે ? આ પ્રમાણેનો આ પ્રશ્ન પૂછવાનો હેતુ છે. આના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! तिविहे पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! એ અપાન્તરાલ ત્રણ પ્રકારનું કહેલ છે 'घणोदहिवलए' વલયાકાર ઘનોદધિ,

वातरूप इत्यर्थः । 'इमीसे णं भंते' एतस्याः खलु भदन्त ! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'दाहिणिल्ले' चरिमंते' दाक्षिणात्यः-दक्षिण-दिशि विद्यमानः चरमान्तोऽपान्तरालक्षणः, 'कइविहे पन्नत्ते' कतिविधः-कति-प्रकारकः प्रज्ञप्तः-कथित इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'तिविहे पन्नत्ते' त्रिविध स्त्रिप्रकारकः प्रज्ञप्तः 'तं जहा जाव उत्तरिल्ले' तद्यथा यावदौत्तरः-उत्तर दिग्भावी, यावत्पदेन घनोदधिवलयरूपो घनवातवलय-रूप स्तनुवातवलयरूपश्चेति, हे भदन्त ! रत्नप्रभायाः पाश्चात्यश्चरमान्तः कति-विधः प्रज्ञप्तः हे गौतम ! त्रिविधः प्रज्ञप्त स्तथा घनोदधिवलयरूपो घनवातवलय-रूप स्तनुवात वलयरूपश्च । हे भदन्त ! रत्नप्रभाया उत्तरदिग् विभाग चरमान्तः कतिविधः प्रज्ञप्तः हे गौतम ! त्रिविधः प्रज्ञप्तः तद्यथा-घनोदधि वलयरूपो

घनोदधि 'घनवायवलए' वलयाकार घनवात 'तणुवायवलए' और वल-याकार तनुवात अर्थात् इस अपान्तराल स्थान में ये तीन वात वलय हैं अन्यत्र भी ऐसा ही भाव जानना चाहिये।

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभा पुढवीए दाहिणिल्ले चरिमंते कइविहे पण्णत्ते' हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी का दक्षिण चरमान्त रूप अपान्तराल कितने प्रकार का कहा गया है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! तिविहे पन्नत्ते' हे गौतम ! वह तीन प्रकार का कहा गया है 'तं जहा' तद्यथा—घनोदधि रूप, घनवात रूप और तनुवात रूप 'एवं जाव उत्तरिल्ले' इसी तरह रत्नप्रभा पृथिवी का जो पश्चिम दिग्वर्ती अपान्तराल है वह भी इन्हीं तीन वात वलय रूप है-तथा उत्तर दिग्-

---

'घणवायवलए' વલયાકાર ઘનવાત 'तणुवायवलए' તથા વલયાકાર તનુવાત અર્થાત્ આ અપાન્તરાલ રૂપ સ્થાનમાં આ ત્રણ વાતવલય આવેલા છે. અન્યત્ર પણ એજ પ્રમાણેનો ભાવ સમજવો.

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभा पुढवीए दाहिणिल्ले चरिमंते कइविहे पण्णत्ते' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો દક્ષિણ ચરમાંત રૂપ અપાન્તરાલ કેટલા પ્રકારનો કહેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! तिविहे पन्नत्ते' હે ગૌતમ ! તે ત્રણ પ્રકારનો કહેલ છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે. ઘનોદધિરૂપ, ઘનવાતરૂપ અને તનુવાતરૂપ 'एवं जाव उत्तरिल्ले' એજ પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વીની જે પશ્ચિમદિશામાં આવેલ અપાન્તરાલ છે તે પણ આ ત્રણ વાત વલય રૂપ છે. તથા ઉત્તરદિશામા આવેલ જે અપાન્તરાલ છે, તે પણ

घनवातवलयरूप स्तनुवातवलयरूपश्चेति । 'एवं सव्वासिं जाव अहे सत्तमाए उत्तरिल्ले' एवं रत्नप्रभायाश्चतुर्षु दिग्भागेषु यथा त्रयश्चरमान्ताः घनोदधि घनवात तनुवातरूपाः कथिता स्तेनैव प्रकारेण शर्कराप्रभावालुकाप्रभा पङ्कप्रभाधूमप्रभा तमप्रभा अधः सप्तम्याः चतुर्षु दिग्विभागेषु प्रत्येकं त्रयः त्रयः घनोदधि-घनवात तनुवातरूपाश्चरमान्तास्त्रिप्रकारका वक्तव्या इति ॥सू०७॥

सम्प्रति रत्नप्रभादित आरभ्य तमस्तमःप्रभा पर्यन्तानां प्रथिवीनां घनोदधि घनवाततनुवातानां तिर्यग् बाहल्यं प्रतिपादयितुकामः प्रथमं रत्नप्रभा प्रथिव्याः घनोदधिवलयस्य तिर्यग् बाहल्यमानमाह–'इमीसे णं' इत्यादि,

सूत्रम्–इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए घणोदहि-वलए केवइए बाहल्लेणं पण्णत्ते, गोयमा ! छ जोयणाइं बाह-ल्लेणं पन्नत्ते। सक्करप्पभाए पुढवीए घणोदहिवलए केवइए बाहल्लेणं पन्नत्ते? गोयमा ! सतिभागाइं छ जोयणाइं बाह-ल्लेणं पन्नत्ते। बालुयप्पभाए पुच्छा, गोयमा ! तिभागूणाइं सत्तजोयणाइं बाहल्लेणं पन्नते। एवं एएणं अभिलावेणं पंक-प्पभाए सत्तजोयणाइं बाहल्लेणं पन्नत्ते। धूमप्पभाए सति-भागाइं सत्तजोयणाइं बाहल्लेणं पन्नत्ते। तमप्पभाए तिभागू-

वर्ती जो अपान्तराल है वह भी इन्हीं तीन वात वलय रूप है 'एवं सव्वासिं जाव अहे सत्तमाए उत्तरिल्ले' जिस प्रकार से रत्नप्रभा पृथिवी के चारों दिग्भागों के ४ अपान्तराल तीन तीन वातवलय रूप कहे गये हैं उसी प्रकार से शर्कराप्रभा के बालुकाप्रभा के, पङ्कप्रभा के, धूमप्रभा के तमःप्रभा के और अधःसप्तमी पृथिवी के चारों दिशाओं में जो अपान्तराल प्रकट किये गये हैं–वे सब भी तीन २, वातवलय रूप है ऐसा जानना चाहिये। सू०-॥७॥

આ ત્રણ વાત વલય રૂપ છે. 'एव सव्वासिं जाव अहेसत्तमाए उत्तरिल्ले' જે પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વીની ચારે દિશાના ૪ અપાન્તરાલ ત્રણ ત્રણ વાતલય રૂપ કહ્યા છે. એજ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના, વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના, પંકપ્રભા પૃથ્વીના ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના તમપ્રભા પૃથ્વીના, વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના સાતમી પૃથ્વીની ચારે દિશાઓમાં જે ચાર અપાન્તરાલો કહ્યા છે, એ સઘળા ત્રણ ત્રણ વાતવલય રૂપ છે તેમ સમજવું. ॥ સૂ. ૭ ॥

णाइं अट्ठजोयणाइं। तमतमप्पभाए अट्ठजोयणाइं॥ इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए धणवायवलए केवइए बाहल्लेणं पन्नत्ते? गोयमा! अद्धपंचमाइं जोयणाइं बाहल्लेणं पन्नत्ते। सक्करप्पभाए पुच्छा, गोयमा! कोसूणाइं पंचजोयणाइं बाहल्लेणं पन्नत्ते। एवं एएणं अभिलावेणं बालुयप्पभाए पंचजोयणाइं बाहल्लेणं पन्नत्ते। पंकप्पभाए सक्कोसाइं पंचजोयणाइं बाहल्लेणं पन्नत्ते। धूमप्पभाए अद्धछट्ठाइं जोयणाइं बाहल्लेणं पन्नत्ते। तमप्पभाए कोसूणाइं छजोयणाइं बाहल्लेणं पण्णत्ते। अहे सत्तमाए छजोयणाइं बाहल्लेणं पन्नत्ते॥ इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए तणुवायवलए केवइए बाहल्लेणं पन्नत्ते? गोयमा! छक्कोसे बाहल्लेणं पन्नत्ते। एवं एएणं अभिलावेणं सक्करप्पभाए सतिभागे छक्कोसे बाहल्लेणं पन्नत्ते। बालुयप्पभाए तिभागूणे सत्तकोसे बाहल्लेणं पन्नत्ते। पंकप्पभाए पुढवीए सत्तकोसे बाहल्लेणं पन्नत्ते। धूमप्पभाए सतिभागे सत्तकोसे। तमप्पभाए तिभागूणे अट्ठकोसे बाहल्लेणं पन्नत्ते। अहे सत्तमाए पुढवीए अट्ठकोसे बाहल्लेणं पन्नत्ते॥ इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए घणोदहिवलयस्स छ जोयणबाहल्लस्स खेत्तच्छेएणं छिज्जमाणस्स अत्थि दव्वाइं वण्णओ काल जाव हंता अत्थि। सक्करप्पभाए णं भंते! पुढवीए घणोदहि वलयस्स सतिभाग छ जोयणबाहलस्स खेत्तच्छेएणं छिज्जमाणस्स जाव हंता अत्थि। एवं जाव अहे सत्तमाए जं जस्स बाहल्लं॥ इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए घणवायवलयस्स अद्धपंचमजोयणबाहल्लस्स खेत्तच्छेएणं छिज्जमाणस्स जाव हंता अत्थि॥ एवं जाव

अहे सत्तमाए जं जस्स बाहल्लं। एवं तणुवायवलयस्स वि जाव अहे सत्तमाए जं जस्स बाहल्लं। इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए घणोदहिवलए किं संठिए पन्नत्ते? गोयमा! वट्टे वलयागारसंठाणसंठिए पन्नत्ते। जे णं इमं रयणप्पभं पुढविं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ताणं चिट्ठइ एवं जाव अहे सत्तमाए पुढवीए घणोदहिवलए, णवरं अप्पणप्पणं पुढविं संपरिक्खवित्ताणं चिट्ठइ। इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए घणवायवलए किं संठिए पन्नत्ते? गोयमा! वट्टे वलयागारे तहेव जाव जे णं इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए घणोदहिवलयं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ताणं चिट्ठइ। एवं जाव अहे सत्तमाए घणवायवलए॥ इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए तणुवायवलए किं संठिए पन्नत्ते? गोयमा! वट्टे वलयगारसंठाणसंठिए जाव जे णं इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए घणवायवलयं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ताणं चिट्ठइ, 'एवं जाव अहे सत्तमाए तणुवायवलए॥ इमाणं भंते! रयणप्पभा पुढवी केवइया आयामविक्खंभेणं पण्णत्ता? गोयमा! असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं आयामविक्खंभेणं, असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं पण्णत्ता। एवं जाव अहे सत्तमा, इमाणं भंते! रयणप्पभा पुढवी अंते य मज्झे य सव्वत्थ समा बाहल्लेणं पन्नत्ता। एवं जाव अहे सत्तमा ॥सू० ८॥

छाया—एतस्याः खलु भदन्त! रत्नप्रभायाः पृथिव्या घनोदधिवलयः कियान् बाहल्येन प्रज्ञप्तः? गौतम! षड्योजनानि बाहल्येन प्रज्ञप्तः। शर्कराप्रभायाः पृथिव्याः घनोदधिवलयः कियान् बाहल्येन प्रज्ञप्तः? गौतम! सत्रिभागानि षड्योजनानि बाहल्येन प्रज्ञप्तः। बालुकाप्रभायाः पृच्छा, गौतम! त्रिभागोनानि सप्तयोजनानि बाहल्येन प्रज्ञप्तः। एवमेतेनाभिलापेन पंकप्रभायाः सप्तयोजनानि बाहल्येन प्रज्ञप्तः। धूमप्रभायाः सत्रिभागानि सप्तयोजनानि बाहल्येन प्रज्ञप्तः तमःप्रभायाःत्रिभागोनानि अष्टयोजनानि। तमस्तमःप्रभाया अष्टयोजनानि।

एतस्याः खलु भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः घनवातवलयः कियान् बाहल्येन प्रज्ञप्तः ? गौतम ! अर्द्धपञ्चमानि योजनानि बाहल्येन प्रज्ञप्तः । शर्कराप्रभायाः प्रच्छा, गौतम ! क्रोशोनानि पञ्चयोजनानि बाहल्येन प्रज्ञप्तः । एवमेतेन अभिलापेन बालुकाप्रभायाः पञ्चयोजनानि बाहल्येन प्रज्ञप्तः । पङ्कप्रभायाः सक्रोशानि पञ्चयोजनानि बाहल्येन प्रज्ञप्तः । धूमप्रभायाः अर्द्धषष्ठानि योजनानि बाहल्येन प्रज्ञप्तः । तमःप्रभायाःक्रोशोनानि षट्योजनानि बाहल्येन प्रज्ञप्तानि । अधः सप्तम्याः षट्योजनानि बाहल्येन प्रज्ञप्तः । एतस्याः खलु भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः तनुवातवलयः कियान् बाहल्येन प्रज्ञप्तः ? गौतम ! षट्क्रोशान् बाहल्येन प्रज्ञप्तः । एवमेतेन अभिलापेन शर्कराप्रभायाः सत्रिभागान् षट्क्रोशान् बाहल्येन प्रज्ञप्तः । बालुकाप्रभायाः त्रिभागोनान् सप्तक्रोशान् बाहल्येन प्रज्ञप्तः पङ्कप्रभायाः सप्तक्रोशान् बाहल्येन प्रज्ञप्तः । धूमप्रभायाः सत्रिभागान् सप्तक्रोशान् तमःप्रभायाः त्रिभागोनान् अष्टक्रोशान् बाहल्येन प्रज्ञप्तः अधः सप्तम्याः पृथिव्या अष्टक्रोशान् बाहल्येन प्रज्ञप्तः । एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां घनोदधिवलयस्य षड्योजन बाहल्यस्य क्षेत्रच्छेदेन छिद्यमानस्य सन्ति द्रव्याणि वर्णतः काल यावत् हन्त सन्ति । शर्कराप्रभायां खलु भदन्त ! पृथिव्यां घनोदधिवलयस्य सत्रिभाग-षड्योजन बाहल्यस्य क्षेत्रच्छेदेन छिद्यमानस्य यावद् हन्त सन्ति । एवं यावदधः सप्तम्याः यद् यस्य बाहल्यम् । एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभापृथिव्यां घनवातवलयस्यार्द्धपञ्चमयोजनबाहल्यस्य क्षेत्रच्छेदेन छिद्यमानस्य यावद् हन्त सन्ति । एवं यावदधः सप्तम्या यद् यस्य बाहल्यम् । एवं तनुवातवलयस्यापि यावदधः सप्तम्यां यद्यस्य बाहल्यम् । एतस्याः खलु भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्या घनोदधिवलयः किं संस्थितः प्रज्ञप्तः ? गौतमः ! वृत्तः वलयाकारसंस्थानसंस्थितः प्रज्ञप्तः । यः खलु इमां रत्नप्रभां पृथिवीं सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्य खलु तिष्ठति । एवं यावदधः सप्तम्याः पृथिव्या घनोदधि वलयः नवरम् आत्मीयात्मीयां पृथिवीं संपरिक्षिप्य खलु तिष्ठति । एतस्याः खलु भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः घनवातवलयः किं संस्थितः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! वृत्तः वलयाकारः तथैव यावद् खलु एतस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या घनोदधिवलयं सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्य खलु तिष्ठति । एवं यावदधः सप्तम्या घनवातवलयः । एतस्याः खलु भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्यास्तनुवातवलयः किं संस्थितः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! वृत्तः वलयाकारसंस्थानसंस्थितः यावद् यः खलु एतस्या रत्नप्रभा पृथिव्याः घनवातवलयं सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्य खलु तिष्ठति । एवं यावदधः

सप्तम्यास्तनुवातवलयः। इयं खलु भदन्त! रत्नप्रभा पृथिवी कियती आयामविष्कम्भेण प्रज्ञप्ता? गौतम! असंख्येयानि योजनसहस्राणि आयामविष्कम्भेण असंख्येयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेण प्रज्ञप्ता। एवं यावदधः सप्तमी। इयं खलु भदन्त! रत्नप्रभा पृथिवी अन्ते च मध्ये च सर्वत्र समा बाहल्येन प्रज्ञप्ता? हन्त गौतम! इयं खलु रत्नप्रभा पृथिवी अन्ते च मध्ये च सर्वत्र समा बाहल्येन प्रज्ञप्ता। एवं यावदधः सप्तमी ॥८॥

टीका—'इमीसे णं भंते!' एतस्याः खलु भदन्त! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायः पृथिव्याः 'घणोदहिवलए' घनोदधिवलयः रत्नप्रभा पृथिव्याः दिक्षु विदिक्षु च चरमान्ते घणोदधिवलय इत्यर्थः 'केवइए' बाहल्लेणं पन्नत्ते' कियान् कियत्परिमितः बाहल्येन प्रज्ञप्तः—कथित इति प्रश्नः, भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'छ जोयणाणि बाहल्लेणं पन्नत्ते' षड्योजनानि षड्योजनपरमितः बाहल्येन घनोदधिवलयः प्रज्ञप्तः—कथित इति। 'सक्करप्पभाए पुढवीए' शर्करामभायाः पृथिव्याः घणोदधिवलए' घनोदधिवलयः 'केवइए

'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए'—इत्यादि।

टीकार्थ—गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है—'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए' हे भदन्त! इस रत्नप्रभा पृथिवी का 'घणोदहिवलए' घनोदधि वलय—रत्नप्रभा पृथिवी की समस्त दिशाओं और विदिशाओं के चरमान्त में जो घनोदधि वलय है—वह 'केवइए बाहल्लेणं पन्नत्ते' तिर्यग् बाहल्य की अपेक्षा कितना मोटा कहा गया है? उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा! छ जोयणाणि बाहल्लेणं पण्णत्ते' हे गौतम! वह तिर्यग्बाहल्य की अपेक्षा छह योजन का मोटा कहा गया है—'सक्करप्पभाए पुढवीए घनोदधि वलए केवइए बाहल्लेणं पन्नत्ते' हे भदन्त! शर्करा पृथिवी का घनोदधि वलय तिर्यग्बाहल्य की अपेक्षा

'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે 'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો 'घणोदहिवलए' ઘનોદધિવલય રત્નપ્રભા પૃથ્વીની સઘળી દિશાઓ અને વિદિશાઓના ચરમાન્તમાં જે ઘનોદધિવલય છે, તે 'केवइए बाहल्ले णं पन्नत्ते' તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાએ કેટલો મોટો કહેલ છે? 'गोयमा! छ जोयणाणि बाहल्लेणं पन्नत्ते' હે ગૌતમ! તે તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી છ યોજનની મોટાઈ વાળો કહેલ છે. 'सक्करप्पभाए पुढवीए घणोदधिवलए केवइए बाहल्लेणं पन्नत्ते' હે ભગવન્ શર્કરાપ્રભા

बाहल्लेणं पन्नत्ते' कियान् तिर्यग्बाहल्येन प्रज्ञप्तः-कथित इति प्रश्नः, भगवानाह- 'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'सतिभागाइं छ जोयणाइं' सत्रिभा- गानि-तृतीयभागेन सहितानि षड्योजनानि 'बाहल्लेणं' तिर्यग् बाहल्येन 'पन्नत्ते' प्रज्ञप्तः-कथित इति । 'वालुयप्पभाए पुच्छा' वालुकाप्रभायाः पृच्छा, हे भदन्त ! वालुकाप्रभायाः पृथिव्या घनोदधिवलयः कियान् तिर्यग्बाहल्येन प्रज्ञप्त इति पृच्छा-प्रश्नः संगृह्यते भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'तिभागूणाइं सत्तजोयणाइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' त्रिभागोनानि-तृतीयभागेन हीनानि सप्तयोजनानि तिर्यग् बाहल्येन प्रज्ञप्तः-कथितो वालुकाप्रभाया घनोदधिवलय इति । 'एवं एएणं अभिलावेणं' पंकप्पभाए सत्तजोयणाइं बाहल्लेणं पण्णत्ते' एवं यथोक्तेन अभिलापेन प्रकारेण पङ्कप्रभायाः घनोदधिः सप्तयोजनानि तिर्यग्- बाहल्येन प्रज्ञप्तः, हे भदन्त ! पङ्कप्रभायाः पृथिव्याः घनोदधिवलयः कियान् तिर्यग्बाहल्येन प्रज्ञप्तः ? हे गौतम ! पङ्कप्रभायाः घनोदधिवलयः सप्तयोजनानि

कितना मोटा कहा गया है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! सति- भागाइं छ जोयणाइं' वह योजन के तृतीय भाग सहित छह योजन का कहा गया है 'वालुयप्पभाए पुच्छा' हे भदन्त ! वालुका प्रभा पृथिवी का घनोदधि वलय तिर्यग्बाहल्य की अपेक्षा कितना मोटा कहा गया है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! तिभागूणाइं सत्तजोयणाइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' हे गौतम ! वह योजन के तृतीय भाग कम सात योजन का मोटा कहा गया है-अर्थात् योजन के दो भाग सहित छह योजन का मोटा तिर्यग् बाहल्य की अपेक्षा कहा गया है 'एवं एएणं अभिलावेणं पंकप्पभाए सत्तजोयणाइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' इसी प्रकार से पङ्कप्रभा का जो घनोदधि वलय है वह भी तिर्यग्बाहल्य की अपेक्षा सात

પૃથ્વીનો ઘનોદધિવલય તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી કેટલો મોટો કહેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે 'ગોયમા ! સતિભાગાઇં છ જોયણાઇં' તે યોજનના ત્રીજા ભાગ સહિત છ યોજનનો કહેલ છે. 'વાલુયપ્પભાએ પુચ્છા' હે ભગવન્ વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીનો ઘનોદધિ તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાએ કેટલો મોટો કહેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'ગોયમા ! તિભાગૂણાઇં સત્તજોયણાઇં બાહલ્લેણં પન્નત્તે' હે ગૌતમ ! આ યોજનના ત્રીજા ભાગથી ઓછા સાત યોજનની મોટાઇવાળો કહેલ છે. અર્થાત્ યોજનના બે ભાગ સહિત છ યોજનની મોટાઇ તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી કહેલ છે. 'એવં એએણં અભિલાવેણં પંકપ્પભાએ સત્તજોયણાઇં બાહલ્લેણં પન્નત્તે' એજ પ્રમાણે પંકપ્રભા પૃથ્વીનો જે ઘનોદધિવલય છે. તે પણ તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી

तिर्यग्बाहल्येन प्रज्ञप्त इति भावः। 'धूमप्पभाए सतिभागाइं सत्तजोयणाइं पन्नत्ते' धूमप्रभायाः सत्रिभागानि तृतीयभागेन सहितानि सप्तयोजनानि प्रज्ञप्तः, हे भदन्त! धूमप्रभायाः पृथिव्याः घनोदधिवलयः कियान् तिर्यग्बाहल्येन प्रज्ञप्तः? हे गौतम! धूमप्रभायाः घनोदधिवलयः सत्रिभागानि सप्तयोजनानि प्रज्ञप्त इति भावः। 'तमप्पभाए तिभागूणाइं अट्ठजोयणाइं' तमःप्रभाया त्रिभागोनि अष्टयोजनानि, हे भदन्त! तमःप्रभायाः षष्ठ पृथिव्याः घनोदधिवलयः कियान् तिर्यग्बाहल्येन प्रज्ञप्तः? हे गौतम! तमःप्रभायाः पृथिव्याः घणोदधिवलयः त्रिभागोनानि तृतीय भागहीनानि अष्टयोजनानि तिर्यग्बाहल्येन प्रज्ञप्त इति। 'तमतमप्पभाए अट्ठजोयणाइं' तमस्तमःप्रभाया अष्टयोजनानि, हे भदन्त! तमस्तमप्रभायाः पृथिव्याः घनोदधिवलयः कियान तिर्यग्बाहल्येन प्रज्ञप्तः? गौतम! तमस्तमः-

---

योजन का मोटा कहा गया है 'धूमप्पभाए सति भागाइं सत्त जोयणाइं पन्नत्ते' धूमप्रभा पृथिवी का जो घनोदधि वातवलय है वह तिर्यग्बाहल्य की अपेक्षा कितना मोटा कहा गया है? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'हे गौतम! धूमप्रभा पृथिवी का जो घनोदधि वलय है वह तृतीय भाग सहित सात योजन का कहा गया है 'तमप्पभाए तिभागूणाइं अट्ठजोयणाइं' हे भदन्त! छठी तमःप्रभा पृथिवी का जो घनोदधि वलय है वह तिर्यग्बाहल्य की अपेक्षा कितना मोटा कहा गया है? उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम। तमःप्रभा पृथिवी का जो घनोदधि वलय है वह योजन का तृतीय भाग कम आठ योजन का तिर्यग्बाहल्य की अपेक्षा मोटा कहा गया है 'तमतमप्पभाए अट्ठयोजणाइं' हे भदन्त! सातवीं पृथिवी जो तमस्तमः प्रभा है उसका घनोदधिवलय तिर्यग्बाहल्य की अपेक्षा कितना मोटा कहा गया है? उत्तर में

સાત યોજનની મોટાઇ વાળો કહ્યો છે. 'धूमप्पभाए सतिभागाइं सत्त जोयणाइं पन्नत्ते' ધૂમપ્રભા પૃથ્વીનો જે ઘનોદધિ વાતવલય છે, તે તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી કેટલો વિશાળ કહેલ છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે હે ગૌતમ! ત્રીજા ભાગ સહિત સાત યોજનનો કહેલ છે 'तमप्पभाए तिभागूणाइं अट्ठ जोयणाइं' હે ભગવન્ છટ્ઠિ તમઃપ્રભા પૃથ્વીનો જે ઘનોદધિ વલય છે તે તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષા કેટલો વિશાળ કહેલ છે? ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ! તમઃપ્રભા પૃથ્વીનો જે ઘનોદધિવલય છે તે યોજનના ત્રીજા ભાગ કમ આઠ યોજનનો તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી વિસ્તાર વાળો કહેલ છે. 'तमतमप्पभाए अट्ठजोयणाइं' હે ભગવન્ સાતમી પૃથ્વી કે જે તમસ્તમા નામની છે, તેનો ઘનોદધિવલય તિર્યગ્બાહલ્યની

प्रभायाः पृथिव्या घनोदधिवलयोऽष्टयोजनानि तिर्यग्बाहल्येन प्रज्ञप्त इति भावः।

अथ रत्नप्रभादि पृथिवीनां घनवातस्य वाहल्यमाह–'इमीसे णं' इत्यादि, 'इमीसे णं भंते' एतस्याः खलु भदन्त ! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायाः पृथिव्याः'घणवायवलए' घनवातवलयः 'केवइयं वाहल्लेण पन्नत्ते' कियान् तिर्यग्वाहल्येन प्रज्ञप्त इति प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'अद्धपंचमाइं' अर्द्धपंचमानि सार्द्धानि चत्वारि इत्यर्थः 'जोयणाइं' योजनानि 'वाहल्लेणं' वाहल्येन तिर्यग्वाहल्येन प्रज्ञप्त इति।'सक्करप्पभाए पुच्छा'शर्कराप्रभायाः पृच्छा, हे भदन्त! एतस्याः शर्करा प्रभायाः पृथिव्याःघनवातवलयःकियान् तिर्यग्वाहल्येन प्रज्ञप्तः? इति प्रश्नः पृच्छया संगृह्यते भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम !

प्रभु कहते हैं–हे गौतम ! तमस्तमःप्रभा पृथिवी का जो घनोदधि वलय है वह तिर्यग्बाहल्य की अपेक्षा आठ योजन का कहा गया है।

अब रत्नप्रभा पृथिवियों के घन वात का बाहल्य कहते हैं–'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए घनवायवलए केवइयं बाहल्लेणं पन्नत्ते' हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी का जो घनवातवलय है वह तिर्यग्बाहल्य की अपेक्षा कितना मोटा कहा गया है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा ! अद्ध पंचमाइं जोयणाइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' हे गौतम ! वह अर्द्ध पञ्चम अर्थात् साढे चार योजन का तिर्यग्बाहल्य की अपेक्षा मोटा कहा गया है। 'सक्करप्पभाए पुच्छा' हे भदन्त ! इस शर्कराप्रभा पृथिवी का घनवात-वलय तिर्यग्बाहल्य की अपेक्षा कितना मोटा कहा गया है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा ! कोसूणाइं पंचजोयणाइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' हे

અપેક્ષાથી કેટલે વિશાળ કહેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે હે ગૌતમ ! તમસ્તમપ્રભા પૃથ્વીનો જે ઘનોદધિવાતવલય છે, તે તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી આઠ યોજનનો કહ્યો છે.

હવે રત્નપ્રભા વિગેરે પૃથ્વીયોના ઘનવાતના બાહલ્યનુ કથન કરે છે. 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पाभाए पुढवीए घणवायवलए केवइयं बाहल्लेणं पन्नत्ते' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો જે ઘનવાતવલય છે, તે તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી કેટલે વિશાળ કહ્યો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! अद्ध पंचमाइं जोयणाइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' હે ગૌતમ ! તે અર્ધ પંચમ અર્થાત્ સાડાચાર યોજનનો તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી વિશાળ કહ્યો છે. 'सक्करप्पभाए पुच्छा' હે ભગવન્ આ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીનો જે ઘનવાત વલય છે, તે તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી કેટલે વિશાળ કહેલ છે ? ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! कोसूणाइं पंचजोयणाइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' હે

'कोसूणाइं पंचजोयणाइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' क्रोशोनानि क्रोशैकेन हीनानि पञ्चयोजनानि शर्कराप्रभाया घनवातवलय स्तिर्यग्बाहल्येन प्रज्ञप्त इति । 'एवं एएणं अभिलावेणं' एवम् एतेन पूर्वोक्तेन अभिलापेन—आलापकप्रकारेण 'बालुयप्पभाए पंचजोयणाइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' बालुकाप्रभायाः पञ्चयोजनानि बाहल्येन प्रज्ञप्तः, हे भदन्त ! एतस्या बालुकाप्रभाया घनवातवलयः कियान् तिर्यग्बाहल्येन प्रज्ञप्तः ? भगवान् आह—हे गौतम ! बालुकाप्रभाया घनवातवलयः पञ्चयोजनानि तिर्यग्बाहल्येन प्रज्ञप्तः, इति भावः । 'पंकप्पभाए सक्कोसाइं पंचजोयणाइं बाहल्लेणं पण्णत्ते' पङ्कप्रभायाः सक्रोशानि क्रोशसहितानि पञ्चयोजनानि बाहल्येन प्रज्ञप्तः, हे भदन्त ! एतस्याः पङ्कप्रभायाः पृथिव्याः घनवातवलयः कियान् तिर्यग्बाहल्येन प्रज्ञप्त इति प्रश्नः, भगवानाह—हे गौतम ! पङ्कप्रभायाः पृथिव्याः घनवातवलयः क्रोशैकाधिक पञ्चयोजनानि तिर्यग्बाहल्येन प्रज्ञप्त इतिभावः । 'धूमप्पभाए अद्ध-

गौतम ! शर्कराप्रभा का घनवातवलय तिर्यग्बाहल्य की अपेक्षा एक कोश कम पांच योजन का मोटा कहा गया है 'एवं एएणाभिलावेणं' इसी आलापक प्रकार से ऐसा भी प्रश्न करना चाहिये—हे भदन्त ! बालुका-प्रभा का जो वातवलय है वह तिर्यग्बाहल्य की अपेक्षा कितना मोटा कहा गया है उत्तर में प्रभु कहते हैं—गौतम ! 'बालुयप्पभाए पंचजोयणाइं बाहल्लेणं पण्णत्ते' बालुकाप्रभा का घनवातवलय तिर्यग्बाहल्य की अपेक्षा पांच योजन का मोटा कहा गया है 'पंकप्पभाए सक्कोसाइं पंचजोयणाइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' हे भदन्त ! पंकप्रभा पृथिवी के घनवातवलय तिर्यग्बाहल्य की अपेक्षा कितना मोटा कहा गया है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—पङ्कप्रभा का घनवातवलय एक कोश अधिक पांच योजन का मोटा तिर्यग्बाहल्य की अपेक्षा कहा गया है 'धूमप्प-भाए अद्ध छट्ठाइं जोयणाइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' धूमप्रभा पृथिवी का घनवात वलय ॥५॥ अर्द्धषष्ठ अर्थात् साढे पांच योजन का मोटा तिर्य

ગૌતમ ! શર્કરાપ્રભાનો ઘનવાતવલય તિર્યગ્બાહલ્યથી અપેક્ષાથી એક કોસ કમ પાંચ યોજનનો કહેલ છે. 'एवं एएणाभिलावेण' એજ પ્રમાણે આ આલાપકના પ્રકારથી એવો પણ પ્રશ્ન કરવો જોઈએ કે હે ભગવન્ વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીનો જે ઘનવાતવલય છે, તે તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષા કેટલો વિશાળ કહેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ ! 'वालुयप्पभाए पंचजोयणाइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' વાલુકાપ્રભાના ઘનવાત વલય છે, તે તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી પાંચ યોજનનો કહેલ છે 'पंकप्पभाए सक्कोसाइं पंचजोयणाइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' હે ભગવન્ પંકપ્રભા પૃથ્વીનો ઘનવાતવલય તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાએ કેટલો

छट्ठाइं जोयणाइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' धूमप्रभायाः पृथिव्या घनवातवलयोऽर्द्ध-षष्ठानि-सार्द्धानि पञ्चयोजनानि बाहल्येन प्रज्ञप्तः । 'तमप्पभाए कोसूणाइं छ जोयणाइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' एतस्याः तमःप्रभायाः पृथिव्या घनवातवलयः क्रोशोनानि षड्योजनानि बाहल्येन प्रज्ञप्तः । 'अहे सत्तमाए छ जोयणाइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' एतस्या अधः सप्तम्याः पृथिव्याः घनवातवलयः षड्योजनपरिमितो बाहल्येन प्रज्ञप्त इति ॥

सम्प्रति—रत्नप्रभादि पृथिवीनां तनुवातवलयस्य तिर्यग् बाहल्यपरिमाण-प्रतिपादनार्थमाह—'इमीसे णं' इत्यादि, 'इमीसे णं भंते' एतस्याः खलु भदन्त ! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'तणुवायवलए' तनुवातवलयः 'केवइए बाहल्लेणं पन्नत्ते' कियान् तिर्यग् बाहल्येन प्रज्ञप्तः-कथित इति

ग्बाहल्य की अपेक्षा कहा गया है। 'तमप्पभाए कोसूणाइं छजोयणाइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' तमःप्रभा पृथिवी का घनवात वलय तिर्यग्बाहल्य की अपेक्षा एक कोश कम छह योजन का मोटा कहा गया है। 'अहे सत्तमए छजोयणाइं बाहल्लेणं पण्णत्ते' अधः सप्तमी पृथिवी का घनवात वलय तिर्यग्बाहल्य की अपेक्षा छह योजन का मोटा कहा गया है

अब रत्नप्रभा आदि पृथिवियों के तनुवात के बाहल्य का प्रमाण कहते हैं—'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तणुवायवलए केवइए बाहल्लेणं पन्नत्ते' हे भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवी में जो तनुवातवलय है

વિશાળ કહ્યો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે પંક-પ્રભાનો ઘનવાતવલય એક કોસ અધિક પાચ યોજનનો તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી કહેલ છે. 'धूमप्पभाए अद्ध छट्ठाइं जोयणाइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' ધૂમપ્રભા પૃથ્વીનો ઘનવાતવલય ૫ ।। અર્ધ ષષ્ઠ અર્થાત્ સાડા પાંચ યોજનનો વિશાળ તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી કહેવામાં આવેલ છે. 'तमप्पभाए कोसूणाइं छ जोयणाइ बाहल्लेणं पन्नत्ते' તમપ્રભા પૃથ્વીનો ઘનવાતવલય તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી એક કોશ કમ છ યોજનનો વિશાળ કહેલ છે. 'अहे सत्तमाए छ जोयणाइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' અધઃસપ્તમી પૃથ્વીનો ઘનવાતવલય તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી છ યોજનનો વિશાળ કહ્યો છે.

હવે રત્નપ્રભા વિગેરે પૃથ્વીયોના તનુવાતના બાહલ્યનું પ્રમાણ કહે છે 'इमीसेणं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तणुवायवलए केवइए बाहल्लेण पन्नत्ते'

प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'छक्कोसे बाहल्लेणं पन्नत्ते' षट्क्रोशान् बाहल्येन प्रज्ञप्त स्तनुवातवलय इति। इति 'एवं एएणं अभिलावेणं' एवमेतेन अभिलापेन आलापक प्रकारेण 'सक्करप्पभाए सतिभागे छक्कोसे-बाहल्लेणं पन्नत्ते' शर्कराप्रभायाः पृथिव्या स्तनुवातवलयः सत्रिभागान् क्रोशस्य तृतीयभागसहितान् षट्क्रोशान् बाहल्येन प्रज्ञप्त इति। 'बालुयप्पभाए तिभागूणे सत्तकोसे बहल्लेणं पण्णत्ते' बालुकाप्रभायाः पृथिव्या स्तनुवातवलयः त्रिभागो-नान् क्रोशस्य तृतीयभागहीनान् सप्तक्रोशान् बाहल्येन प्रज्ञप्तः। 'पंकप्पभाए पुढवीए सत्त कोसे बाहल्लेणं पन्नत्ते' पङ्कप्रभायाः पृथिव्या स्तनुवातवलयः सप्त-क्रोशान बाहल्येन प्रज्ञप्त इति। 'धूमप्पभाए सतिभागे सत्तकोसे' धूमप्रभायाः पृथिव्या स्तनुवातवलयः सत्रिभागान् सप्तक्रोशान् बाहल्येन प्रज्ञप्त इति। 'तमप्प-भाए पुढवीए तिभागूणे अट्ठकोसे बाहल्लेणं पन्नत्ते' तमःप्रभाया स्तनुवात-वलयः स्त्रिभागोनान् अष्टक्रोशान् बाहल्येन प्रज्ञप्त इति। 'अह सत्तमाए पुढवीए

वह तिर्यग् बाहल्य की अपेक्षा कितना मोटा कहा गया है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा ! छक्कोसे बाहल्लेणं पन्नत्ते' हे गौतम ! रत्नप्रभा पृथिवी में जो तनुवातवलय है वह तिर्यग्बाहल्य की अपेक्षा छह कोश का मोटा कहा गया है। 'एवं एएणं अभिलावेणं' इसी अभिलाप प्रकार से शर्कराप्रभा का तनुवात वलय तिर्यग्बाहल्य की अपेक्षा कोश के तृतीय भाग सहित छह कोश का मोटा कहा गया है बालुका प्रभा में तनुवात वलय तिर्यग्बाहल्य की अपेक्षा कोश के तृतीय भाग कम सात कोश का मोटा कहा गया है 'पंकप्पभाए पुढवीए सत्तकोसे बाहल्लेणं पन्नत्ते' पङ्कप्रभा पृथिवी का तनुवात वलय तिर्यग्बाहल्य की अपेक्षा सात कोश का मोटा कहा गया है 'धूमप्पभाए सतिभागे

હે ભગવન્ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જે તનુવાતવલય છે, તે તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી કેટલી વિશાળતાવાળો કહ્યો છે ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'ગોયમા ! છક્કોસે બાહલ્લેણં પન્નત્તે' હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જે તનુવાતવલય છે, તે તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી છ કોસની વિશાળતાવાળો કહેલ છે. 'एवं एएणं अभिलावेणं' એજ પ્રમાણે આ અભિલાપથી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીનો તનુવાતવલય તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી કોસના ત્રીજા ભાગ સહિત છ કોસની વિશાળતા વાળો કહ્યો છે. વાલુકાપ્રભામાં તનુવાતવલય તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી કોશના ત્રીજા ભાગથી કમ સાત કોસની વિશાળતા વાળો કહેલ છે. 'पंकप्पभाए पुढवीए सत्तकोसे बाहल्लेणं पन्नत्ते' પંકપ્રભા પૃથ્વીનો તનુવાતવલય તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી સાત કોશની વિશાળતા વાળો કહેલ છે. 'धूमप्पभाए सतिभागे

अट्ठकोसे बाहल्लेणं पण्णत्ते' अधः सप्तम्याः पृथिव्या स्तनुवातवलयः परिपूर्णान् अष्टक्रोशान् बाहल्येन प्रज्ञप्त इति । उक्तञ्च-

'छच्चेव१अद्धपंचम२जोयण सड्ढं३ च होइ रयणाए ।
उदही१ घण२ तणुवाया३ जहासंखेण निद्दिट्ठा ॥१॥
सतिभाग१ गाउयं२ च तिभागो गाउयस्स३ बोद्धव्वो ।
आइधुवे पक्खेवो अहो अहो जाव सत्तमिया ॥२॥
'षडेवार्द्ध पञ्चमयोजनं सार्द्धं च भवति रत्नायाः ।
उदधि घन तनुवाता यथासंख्येन निर्दिष्टाः ॥१॥
सत्रिभागगव्यूतञ्च त्रिभागो गव्यूतस्य बोद्धव्यः ।
आदि ध्रुवे प्रक्षेपोऽधोऽधो यावत् सप्तम्याः ॥२॥ इतिच्छाया ।

अस्य गाथाद्वयस्यायं भावः-'छच्चेव' इत्यादि । षट् १, अर्द्ध पञ्चमानि २, सार्द्धयोजनं ३ चेति क्रमशो रत्नप्रभा पृथिव्यां घनोदधेः१, घनवातस्य२, तनु-

---

सत्तकोसे' धूमप्रभा पृथिवी का तनुवातवलय तृतीय भाग सहित सात कोश का तिर्यग्बाहल्य की अपेक्षा मोटा कहा गया है ।

'तमप्पभाए पुढवीए अट्ठकोसे बाहल्लेणं पन्नत्ते' तमःतमा पृथिवी का तनुवात वलय कोश के तृतीय भाग कम आठ कोश का तिर्यग्-बाहल्य की अपेक्षा मोटा कहा गया है 'अहे सत्तमाए पुढवीए अट्ठ-कोसे बाहल्लेणं पन्नत्ते' सातवीं पृथिवी का तनुवात वलय तिर्यग्बाहल्य की अपेक्षा आठ कोश का मोटा कहा गया है । जैसे अन्यत्र कहा है-'छच्चेव' इत्यादि गाथा ॥२॥

इन दो गाथाओं का भावार्थ इस प्रकार है-'छच्चेव' इत्यादि । रत्नप्रभा के घनोदधि पृथिवी के बाहल्य का प्रमाण 'छच्चेव' छह

सत्तकोसे' धूमप्रभा पृथ्वीनो तनुवातवलय त्रीजा भाग सहित सात कोसनो विशाळ तिर्यग्बाहल्यनी अपेक्षाथी कहेल छे. 'तमप्पभाए पुढवीए अट्ठकोसे बाहल्लेणं पन्नत्ते' तमप्रभा पृथ्वीनो तनुवातवलय कोस गाउना त्रीजा भागथी कम आठ गाउनो तिर्यग्बाहल्यनी अपेक्षा कहेल छे. 'अहे सत्तमाए पुढवीए अट्ठकोसे बाहल्लेणं पन्नत्ते' सातमी पृथ्वीनो तनुवातवलय तिर्यग्बाहल्यनी अपेक्षाथी आठ कोषनी विशाळता वाळो कहेल छे. जेमके बीजे कह्युं छे के 'छच्चेव' इत्यादि गाथा २

આ બે ગાથાના અર્થ આ પ્રમાણે છે 'छच्चेव' ઇત્યાદિ

રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઘનોદધિના બાહલ્યનું પ્રમાણ 'छच्चेव' ૭ યોજનનું

वातस्य३ च बाहल्यप्रमाणं भवति, तथाहि-रत्नप्रभापृथिव्यां घनोदधेर्बाहल्यम् 'छच्चेव' षड्योजनानि१, घनवातस्य 'अद्ध पंचम' अर्द्धपञ्चमानि-सार्द्ध चतुर्योजनानि बाहल्यम्२, तनुवातस्य बाहल्यम् 'जोयणसड्ढं' अर्द्धयोजनेन सहित मेकं योजनम्-षट्क्रोशा नित्यर्थः, एतद्रत्नप्रभा पृथिवीगत घनोदधिघनवात-तनुवात-बाहल्यानां तत्तत्प्रमाणमादिध्रुवं परिकल्प्याग्रेऽधोऽधः शर्कराप्रभादि सर्वपृथिवीनां पूर्व पूर्व पृथिवीगत घनोदध्यादि बाहल्यप्रमाणेऽत्राग्रस्थित गाथोक्तप्रमाणं क्रमशः प्रक्षिप्याग्रेऽग्रे स्थित पृथिवीगत घनोदध्यादि बाहल्यप्रमाणं कर्त्तव्यम् ॥१॥ तदेव प्रक्षेप्य प्रमाणं द्वितीयगाथया प्रदर्शयति-'सति भाग' इत्यादि, रत्नप्रभा पृथिवीगत घनोदधि बाहल्यप्रमाणे 'सतिभाग' सत्रिभागमिति योजनस्य तृतीयं

योजन का है? घनवात के बाहल्य का प्रमाण 'अद्धपंचम' साढे चार योजन का है।२। और तनुवात का प्रमाण 'जोयणसड्ढं' डेढ योजन अर्थात् छह कोश का है।३। इन घनोदधि-घनवात-तनुवात के बाहल्य का जो प्रमाण है उसको आदि ध्रुव-मुख्य-मानकर आगे आगे नीचे नीचे की शर्करा प्रभा आदि अधः सप्तमी पर्यन्त पृथिवीयों में पूर्व पूर्व पृथिवी गत घनोदधि आदि के बाहल्य प्रमाण में इस आगे कहे जाने वाली गाथा में कहे हुए प्रमाण को क्रम से घनोदधि आदि के बाहल्य प्रमाण में मिला मिलाकर आगे आगे की पृथिवी स्थित घनोदधि आदि का बाहल्य प्रमाण कर लेना चाहिये ॥१॥ अब दूसरी गाथा से वही मिलाने योग्य प्रमाण को दिखलाते हैं-'सतिभाग' इत्यादि। रत्न प्रभा पृथिवी के घनोदधि बाहल्य के प्रमाण में 'सतिभाग'

કહ્યું છે. ઘનવાતના બાહલ્યનું પ્રમાણ 'अद्धपंचम' સાડા ચાર યોજનનું કહ્યું છે, ૨, અને તનુવાતનું પ્રમાણ 'जोयणसड्ढे' ડોઢ યોજનનું અર્થાત્ છ ગાઉનું છે. આ ઘનોદધિ ઘનવાત, તનુવાતના બાહલ્યનું જે પ્રમાણ છે તેને આદિ ધ્રુવ-મુખ્ય માનીને આગળ આગળ નીચે નીચેની શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી વિગેરે અધઃ સપ્તમી પૃથ્વી પર્યન્તની પૃથ્વીયોમાં પહેલી પહેલી પૃથ્વીમાં રહેલ ઘનોદધિ વિગેરેના બાહલ્યના પ્રમાણમાં આ આગળ કહેવામાં આવનારી ગાથામાં કહેવામાં આવેલ પ્રમાણને ક્રમથી ઘનોદધિ વગેરેના બાહલ્ય પ્રમાણમાં મેળવીને પછી પછીની પૃથ્વીમાં રહેલ ઘનોદધિ વિગેરેના બાહલ્યનું પ્રમાણ કહેવું જોઈએ. ॥ ૧ ॥

હવે બીજી ગાથામાંથી એ મેળવવા લાયક પ્રમાણ બતાવે છે. 'सतिभाग' ઇત્યાદિ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઘનોદધિ બાહલ્યના પ્રમાણમાં 'सतिमाग'

भागं प्रक्षिप्य प्रक्षिप्य क्रमशोऽग्रेऽग्रे शर्कराप्रभादि सर्वपृथिवीगतघनोदधि वाहल्यप्रमाणं ज्ञातव्यम् ॥१॥ 'एवम् 'गाउयं' इति गव्यूतम्-एकं क्रोशं रत्न-प्रभा पृथिवीगत घनवातबाहल्ये प्रक्षिप्य प्रक्षिप्य क्रमशोऽग्रेऽग्रे शर्कराप्रभादि सर्व पृथिवीगत घनवातबाहल्यप्रमाणं ज्ञातव्यम् २। एवमेव 'तिभागो गाउयस्स' इति त्रिभागो गव्यूतस्य, इति गव्यूतस्य क्रोशस्य त्रिभागः तृतीयो भागः प्रक्षेपणीय इति रत्नप्रभा पृथिवीगत तनुवात बाहल्ये क्रोशस्य तृतीयं भागं प्रक्षिप्य प्रक्षिप्य क्रमशोऽग्रेऽग्रे शर्कराप्रभादि सर्व पृथिवीगत तनुवातबाहल्य प्रमाणं ३ ज्ञातव्यमिति गाथाद्वय भावार्थ इति।

सम्प्रति-एतेषु घन दध्यादिवलयेषु वर्णाद्युपेत द्रव्यारितत्वप्रतिपादनार्थ-माह-'इमीसे णं भंते! एतस्याः खलु भदन्त! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्न-

---

योजन के तीन भाग करके उनमें का तीसरा भाग मिलावे, इस प्रकार योजन का तीसरा भाग मिला मिलाकर क्रमशः आगे आगे की शर्करा प्रभादि सब पृथिवियों का घनोदधि प्रमाण जान लेना चाहिये।१। इसी प्रकार 'गाउय' इति गव्यून-एक कोश रत्नप्रभा पृथिवी के बाहल्य प्रमाण में मिलाकर क्रमशः आगे आगे की शर्करा प्रभादि सब पृथिवियों के घनवात के बाहल्य का प्रमाण जान लेना चाहिये।२। इसी प्रकार 'तिभागो गाउयस्स' रत्नप्रभा पृथिवी गत तनुवात के बाहल्य प्रमाण में कोश का तीसरा भाग मिला मिलाकर क्रम से आगे आगे की शर्करा प्रभादि सब पृथिवियों का तनुवात बाहल्य प्रमाण जान लेना चाहिये।३। यह दोनों गाथाओं का भावार्थ हुआ।

अब सूत्रकार इन घनोदधि आदि वात वलय में कृष्णवर्णादि वाले

યોજનના ત્રણ ભાગ કરીને તે પૈકીનો બીજો ભાગ મેળવવો. આ રીતે યોજનનો ત્રીજો ભાગ મેળવીને ક્રમશઃઆગળ આગળની શર્કરાપ્રભા વિગેરે સઘળી પૃથ્વીયોનું ઘનોદધિનું પ્રમાણ સમજી લેવું ૧, એજ પ્રમાણે 'गाउय' ઇતિ ગવ્યૂત એક ગાઉ. રત્નપ્રભા પૃથ્વીના બાહલ્ય પ્રમાણમાં મેળવીને ક્રમશ પછી પછીની શર્કરાપ્રભા વિગેરે સઘળી પૃથ્વીયોના ઘનવાતના બાહલ્યનું પ્રમાણ સમજી લેવું જોઈએ, ૨, એજ પ્રમાણે 'तिभागो गाउयस्स' રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં રહેલ તનુવાતના બાહલ્ય પ્રમાણમાં ગાઉનો ત્રીજો ભાગ મેળવવાથી ક્રમથી પછી પછીની શર્કરાપ્રભા વિગેરે સઘળી પૃથિવિયોના તનુવાતના બાહલ્યનું પ્રમાણ સમજી લેવું (૩) આ રીતે આ બન્ને ગાથાઓનો ભાવાર્થ છે.

હવે સૂત્રકાર ઘનોદધિ વિગેરે વાતવલયમાં કૃષ્ણ વર્ણ વિગેરે વાળું દ્રવ્ય છે. ? એ વાત પ્રગટ કરે છે.

'इमीसे णं भंते' ઈત્યાદિ હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો જે ઘનોદધિ

प्र भायाः पृथिव्याः 'घनोदधिवलयस्स' छ जोयण बाहल्लस्स' षड्योजन बाहल्यस्य 'खेत्तच्छेएण छिज्जमाणस्स' क्षेत्रच्छेदेन छिद्यमानस्य 'अत्थि दव्वाइं' सन्ति द्रव्याणि 'वण्णओ काल जाव' वर्णतः काल यावत् वर्णतः कालनीललोहितहारिद्र शुक्लानि, गन्धतः सुरभिगन्धानि दुरभिगन्धानि, रसतः तिक्तकटुकषायाम्ल मधुराणि, स्पर्शतः कर्कश मृदुकगुरुकलघुक शीतोष्णस्निग्धरूक्षाणि, संस्थानतः परिमण्डलवृत्तत्र्यस्र चतुरस्रायातसंस्थानपरिणतानि अन्योन्यबद्धानि अन्योन्य स्पृष्टानि अन्योन्यावगाढानि अन्योन्यस्नेहप्रतिबद्धानि, अन्योन्य घटतया

द्रव्य है यह बात प्रकट करते हैं-'इमीसे णं भंते!' इत्यादि। हे भदन्त! इस रत्नप्रभा पृथिवी का जो घनोदधि वलय है कि जिसकी 'छ जोयण बाहल्लस्स' छ योजन की मोटाई है क्षेत्रच्छेद से विभाग करने पर तद्गत द्रव्य 'वण्णओ काल जाव' क्या वर्ण की अपेक्षा कृष्ण वर्ण वाले नील वर्ण वाले, लोहित-लाल वर्ण वाले, पीले वर्ण वाले और शुक्ल वर्ण वाले होते हैं? गन्ध की अपेक्षा वे सुरभि दुरभिगन्ध वाले होते हैं? रस की अपेक्षा तिक्त, कटु, कषाय, अम्ल एवं मधुर रस वाले होते हैं? स्पर्श की अपेक्षा वे कर्कश, मृदुक, गुरुक, लघुक, शीत, उष्ण, स्निग्ध, और रूक्ष स्पर्श वाले होते हैं क्या? तथा संस्थान की अपेक्षा वे परिमंडल वृत्त त्र्यस्र चतुरस्र आयत संस्थान वाले होते हैं क्या? ये द्रव्य अन्योन्य बद्ध होते हैं क्या? अन्योन्य स्पृष्ट होते हैं क्या? अन्योन्य अवगाढ होते हैं? स्नेह गुण से अन्योन्य बद्ध होते हैं क्या? तथा वे अविभक्त होकर ये अन्योन्य घन-समुदाय रूप

વલય છે, કે જે 'छजोयण बाहल्लस्स' ૭ યોજનનો વિશાળ છે. તેના ક્ષેત્ર છેદથી વિભાગ કરવામાં આવે તો તેમાં રહેલ દ્રવ્ય 'वण्णओ काल जाव' વર્ણની અપેક્ષથી કૃષ્ણવર્ણવાળું પીળાવર્ણવાળું અને શુકલનામ સફેદ વર્ણવાળું હોય છે? ગંધની અપેક્ષાથી સુરભિ દુરભિ ગંધવાળું હોય છે? રસની અપેક્ષાથી તે તીખુ, કડવું તુરૂ, ખાટું, અને મીઠારસવાળું હોય છે? સ્પર્શની અપેક્ષાથી તે કર્કશ, મૃદુ, ગુરૂ, લઘુ, શીત ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ અને રૂક્ષ સ્પર્શવાળું હોય છે? તથા સંસ્થાનની અપેક્ષાથી તે પરિમંડલ ગોળ ઝાલરાકાર ત્ર્યસ્ર ચતુરસ્ર, આયત સંસ્થાનવાળું હોય છે? આ દ્રવ્યો અન્યોન્ય બદ્ધ હોય છે? અન્યોન્ય સ્પૃષ્ટ હોય છે? અન્યોન્ય અવગાઢ વાળું હોય છે? સ્નેહગુણથી અન્યોન્ય બદ્ધ હોય છે? તથા પરસ્પરમાં અવિભક્ત થઇને આ અન્યોન્ય ઘન સમુદાયપણાથી મળેલું રહે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને

तिष्ठन्ति किमिति प्रश्नः, भगवानाह-हे गौतम ! 'हंता अत्थि' हन्त सन्ति यथा त्वया पृष्टानि तथैव तादृशानि तानि द्रव्याणि तिष्ठन्ति, इति । 'सक्करप्पभाए णं भंते ! पुढवीए' शर्कराप्रभायाः खलु भदन्त ! पृथिव्याः 'घणोदहिवलयस्स सतिभाग छजोयणबाहल्लस्स' घनोदधिवलयस्य सत्रिभाग षड्योजनबाहल्यस्य 'खेत्तच्छेएण छिज्जमाणस्स जाव' क्षेत्रच्छेदेन छिद्यमानस्य सन्ति द्रव्याणि, वर्णतः कालादीनि, गन्धतः सुरभिदुरभिगन्धानि, रसतः-तिक्तादीनि, स्पर्शतः कर्कशादीनि, संस्थानतः परिमण्डलसंस्थानपरिणतानि, अन्योन्यबद्धादिविशेषणयुक्तानि अन्योन्यसमुदायरूपेण तिष्ठन्ति किम् ? भगवानाह-हे गौतम ! 'हंता अत्थि'

से मिले रहते हैं क्या ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'हंता, अत्थि' हां गौतम ! तद्गत द्रव्य तूने जैसा पूछा है उसी प्रकार से इन पूर्वोक्त विशेषणों वाले होते हैं। 'सक्करप्पभाए णं भंते ! पुढवीए घणोदधि वलयस्स सतिभाग छ जोयणबाहल्लस्स खेत्तच्छेएण छिज्जमाणस्स जाव' हे भदन्त ! शर्करा प्रभा पृथिवी का जो घनोदधि वात वलय है कि जिसकी योजन के तृतीय भाग सहित ६ योजन की मोटाई है उसके क्षेत्रच्छेद से विभाग करने पर तद्गत द्रव्य वर्ण की अपेक्षा क्या कृष्ण आदि वर्ण से परिणत होते हैं क्या? गंध की अपेक्षा सुरभि दुरभि गंध से परिणत होते हैं क्या ? रस की अपेक्षा तिक्तादि रस रूप से परिणत होते हैं क्या ? स्पर्श की अपेक्षा कर्कशादि स्पर्श से परिणत होते हैं क्या? तथा संस्थान की अपेक्षा वे परिमंडल आदि संस्थान

કહે છે કે 'હંતા અત્થિ' હા ગૌતમ ! તેમાં રહેલ દ્રવ્ય તમે જે રીતે પ્રશ્ન કરેલ છે, એજ પ્રકારનું એટલે કે આ પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળું હોય છે.

'सक्करप्पभाए णं भंते ! पुढवीए घणोदधिवलयस्स सतिभाग छ जोयण-बाहल्लस्स खेत्तच्छेएणं छिज्जमाणस्स जाव' હે ભગવન્ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીનો જે ઘનોદધિ વાત વલય છે, કે જેની વિશાળતા યોજનના ત્રીજાભાગ સહિત ૬ છ યોજનની છે તેના ક્ષેત્રછેદથી વિભાગ કરવામાં આવેતો તેમાં રહેલ દ્રવ્ય વર્ણની અપેક્ષાથી શું કૃષ્ણ વિગેરે વર્ણવાળું હોય છે? ગંધની અપેક્ષાથી સુરભિ, દુરભિ ગંધથી પરિણત હોય છે? રસની અપેક્ષાથી તીખા, કડવા રસોવાળું હોય છે? સ્પર્શની અપેક્ષાથી કર્કશ વિગેરે સ્પર્શથી પરિણત હોય છે? તથા સંસ્થાનની અપેક્ષાથી પરિમંડલ વિગેરે સંસ્થાનપણાથી પરિણત થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે હે ગૌતમ ! 'હંતા અત્થિ, તે પૂર્વોકત વિશેષણો વાળું હોય છે

हन्त सन्ति तथाविधानि द्रव्याणि इति । 'एवं जाव अहे सत्तमाए जं जस्स बाहल्लं' एवं यावदधः सप्तम्याः यद्यस्य बाहल्यम् हे भदन्त ! वालुकाप्रभायाः तृतीय पृथिव्याः घनोदधिवलयस्य त्रिभागोनसप्तयोजनबाहल्यस्य क्षेत्रच्छेदेन छिद्यमानस्य सन्ति द्रव्याणि, वर्णतः कालादि पञ्चवर्ण द्विगन्ध पञ्चरसाष्टस्पर्शयुक्तानि पञ्च-संस्थानपरिणतानि अन्योन्य संबद्धादि विशेषणयुक्तानि परस्परं समुदायरूपेण तिष्ठन्ति किम् ? इति प्रश्नः, भगवानाह–हे गौतम ! सन्ति तानि द्रव्याणि तथाविधानीति । पङ्कप्रभायाः पृथिव्याः खलु भदन्त ! घनोदधिवलयस्य सप्त-

रूप से परिणत होते हैं क्या ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं– 'हे गौतम ! वे' हंता अत्थि' पूर्वोक्त विशेषणों वाले होते हैं । 'एवं जाव अहे सत्तमाए जं जस्स बाहल्लं' इसी तरह से आगे भी ऐसा ही पूछना और प्रभु की ओर से दिया गया उत्तर ऐसा ही जानना–जैसे–हे भदन्त ! बालुकाप्रभा पृथिवी का जो घनोदधि वात वलय है कि जिसकी मोटाई योजन के तृतीय भाग कम सात योजन की है उसके क्षेत्रच्छेद से विभाग करने पर तद्गत द्रव्य क्या वर्ण की अपेक्षा कालादि रूप से गन्ध की अपेक्षा सुरभि दुरभि गन्ध रूप से रस की अपेक्षा तिक्त आदि रस रूप से स्पर्श की अपेक्षा कर्कश आदि स्पर्श से तथा –संस्थान की अपेक्षा परिमंडल आदि संस्थान रूप से परिणत एवं अन्योन्य संबद्ध आदि विशेषणों वाले होकर परस्पर समुदाय रूप से रहते हैं क्या ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–हां गौतम ! तद्गत द्रव्य पूर्वोक्त विशेषणों के रूप में परिणत होते हैं । हे भदन्त ! पङ्कप्रभा

'एवं जाव अहेसत्तमाए जं जस्स बाहल्लं'' એજ પ્રમાણે બાકિના વિષય સંબંધમાં પણ એવાજ પ્રશ્નો પૂછવા જોઈએ અને તેના ઉત્તરો પણ એજ પ્રમાણે સમજવા. જેમકે હે ભગવન્ વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીનો જે ઘનોદધિવાત વલય છે, કે જેની વિશાળતા યોજનના ત્રીજા ભાગ કમ સાત યોજનની છે, તેના ક્ષેત્ર-ચ્છેદથી વિભાગ કરવામાં આવેતો તેમાં રહેલ દ્રવ્ય વર્ણની અપેક્ષાથી કાળા વિગેરે વર્ણપણાથી, ગંધની અપેક્ષાથી સુરભિ, દુરભિ ગંધ પણાથી રસની અપેક્ષાથી તીખાકડવા વિગેરેરસરૂપે, સ્પર્શની અપેક્ષાથી કર્કશ વિગેરે સ્પર્શથી તથા સંસ્થાનની અપેક્ષાથી પરિમંડલ વિગેરે સંસ્થાન પણાથી પરિણત થાય છે ? તથા અન્યોન્ય બદ્ધ વિગેરે વિશેષણો વાળું થઈને પરસ્પર સમુદાય પણાથી રહે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે હા ગૌતમ ! તેમાં રહેલ દ્રવ્ય, પૂર્વોક્ત વિશેષણોથી પરિણત થાય છે. હે ભગવન્ પંકપ્રભા પૃથ્વીનું જે

योजनबाहल्यस्य क्षेत्रच्छेदेन छिद्यमानस्य सन्ति द्रव्याणि पूर्वोक्तस्वरूपाणि किम् हे गौतम ! सन्ति । धूमप्रभायाः घनोदधिवलयस्य सत्रिभागसप्तयोजनबाहल्यस्य क्षेत्रच्छेदेन छिद्यमानस्य सन्ति द्रव्याणि पूर्ववत् किम् ? हन्त गौतम ! सन्ति तादृशानि तानि । तमःप्रभायाः घनोदधिवलयस्य त्रिभागोनाष्टयोजन बाहल्यस्य क्षेत्रच्छेदेन छिद्यमानस्य सन्ति द्रव्याणि पूर्ववत् किम् ? हन्त गौतम !

पृथिवी का जो घनोदधि वलय है कि जिसकी मोटाई तिर्यग्बाहल्य की अपेक्षा पूरे सात योजन की है उसके क्षेत्रच्छेद से विभाग करने पर तद्गत द्रव्य क्या पूर्वोक्त रूप वाले अर्थात् वर्ण की अपेक्षा कृष्णादि वर्ण रूप से गन्ध की अपेक्षा सुरभि दुरभि गंध रूप से, रस की अपेक्षा तिक्त आदि रस रूप से, स्पर्श की अपेक्षा कर्कश आदि स्पर्श रूप से, एवं संस्थान की अपेक्षा परिमंडल आदि संस्थान रूप से परिणत तथा अन्योन्य संबद्धादि विशेषणों से युक्त होते हैं क्या ? उत्तर में प्रभु कहते हैं–हां गौतम । वे पूर्वोक्त विशेषणों वाले होते हैं । हे भदन्त ! धूमप्रभा पृथिवी का जो घनोदधि वातवलय है कि जिसकी मोटाई तिर्यग्बाहल्य की अपेक्षा योजन के तृतीय भाग सहित सात योजन की है उसके क्षेत्रच्छेद से विभाग करने पर तद्गत द्रव्य क्या पूर्वोक्त विशेषणों वाले होते हैं क्या ? उत्तर में प्रभु कहते हैं–हां, गौतम ! वे पूर्वोक्त विशेषणों वाले होते हैं । हे भदन्त ! तमःप्रभा पृथिवी का जो घनोदधि वात वलय है कि जिसकी मोटाई तिर्यग्बाहल्य की अपेक्षा योजन के तृतीय भाग कम आठ योजन की है उसके क्षेत्रच्छेद से

ઘનોદધિ વલય છે, કે જેની વિશાળતા તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી પૂરા સાત યોજનની છે. તેના ક્ષેત્રચ્છેદથી વિભાગ કરવાથી તેમાં રહેલ દ્રવ્ય, પૂર્વોક્ત પ્રકારવાળું અર્થાત્ વર્ણની અપેક્ષાથી કાળા વિગેરે વર્ણરૂપે, ગંધની અપેક્ષાથી સુરભિ, દુરભિ ગંધપણાથી, રસની અપેક્ષાથી તીખા વિગેરે રસ પણાથી, સ્પર્શની અપેક્ષાથી કર્કશ વિગેરે સ્પર્શપણાથી અને સંસ્થાનની અપેક્ષાથી પરિણત આદિ સંસ્થાન પણાથી યુક્ત હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે હા ગૌતમ ! એ પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળું હોય છે. હે ભગવન્ ધૂમપ્રભા પૃથ્વીનો જે ઘનોદધિવાત વલય છે. કે જેની વિશાળતા તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી યોજનના ત્રીજા ભાગ સહિત સાત યોજનની છે, તેના ક્ષેત્રચ્છેદથી વિભાગ કરવાથી તેમાં રહેલ દ્રવ્ય, શું પૂર્વોકત વિશેષણોવાળું હોય છે ? હે ભગવન્ તમઃપ્રભા પૃથ્વીનો જે ઘનોદધિવાત વલય છે, કે જેની વિશાળતા તિર્યગ્બાહલ્યની

सन्ति। तमस्तमःप्रभायाः घनोदधिवलयस्याष्टयोजनबाहल्यस्य क्षेत्रच्छेदेन छिद्यमानस्य सन्ति द्रव्याणि पूर्ववत् किम् ? हन्त गौतम ! सन्ति तानि तादृशानीति। अथ घनवातस्य स्वरूपमाह-'इमीसेणं भंते !' एतस्याः खलु 'रयणप्पभाए' रत्नप्रभायां पृथिव्याम्' घणवायवलयस्स' घनवातवलयस्य 'अद्ध पंचमजोयण बाहल्लस्स' अर्द्धपञ्चम योजन बहलस्य सार्द्धचतुर्योजनबाहल्यस्य 'खेत्तच्छेएण छिज्जमाणस्स जाव' क्षेत्रच्छेदेन छिद्यमानस्य सन्ति द्रव्याणि, सर्व वर्ण गन्धरसस्पर्शसंस्थान परिणतानि तथा अन्योन्य संबद्धादिविशेषणयुक्तानि परस्पर समुदायरूपेण तिष्ठन्ति

विभाग करने पर तद्गत द्रव्य पूर्वोक्त विशेषणों वाले होते हैं क्या ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हां गौतम ! वे पूर्वोक्त विशेषणों वाले होते हैं। हे भदन्त ! तमस्तमःप्रभा पृथिवी में जो घनोदधिवलय है कि जिसकी मोटाई तिर्यग्बाहल्य रूप से पूरे आठ योजन की है उसके क्षेत्रच्छेद से विभाग करने पर तदाश्रित द्रव्य क्या पूर्ववत् विशेषणों से युक्त होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-हां गौतम ! वे पूर्वोक्त विशेषणों वाले होते हैं अब घनवात का स्वरूप कहते हैं-'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए घणवायवलयस्स' हे भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवी में जो घनवात वलय है कि जिसकी मोटाई ४॥) योजन की है उसके क्षेत्रच्छेद से विभाग करने पर तद्गत द्रव्य क्या सब प्रकार के वर्ण गंध रस स्पर्श से युक्त परिमंडलादि संस्थानों से परिणत तथा अन्योन्य संबद्धादि विशेषणों से युक्त होकर परस्पर समुदाय रूप से रहते हैं क्या ? इसके

અપેક્ષાથી યોજનના ત્રીજા ભાગથી કમ આઠ યોજનની છે, તેના ક્ષેત્રચ્છેદથી વિભાગ કરવાથી તેમાં રહેલ દ્રવ્ય શું પૂર્વોકત વિશેષણોવાળું હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે હા ગૌતમ ! તે પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળું હોય છે. હે ભગવન્ તમસ્તમપ્રભા પૃથ્વીમાં જે ઘનોદધિ વલય છે, કે જેની વિશાળતા તિર્યગ્બાહલ્ય પણાથી પૂર આઠ યોજનની છે, તેના ક્ષેત્રચ્છેદથી વિભાગ કરવાથી તેમાં રહેલ દ્રવ્ય, પૂર્વોકત વિશેષણોવાળું હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે હા ગૌતમ ! તે પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળું હોય છે.

હવે ઘનવાતનું સ્વરૂપ સૂત્રાકાર પ્રગટ કરે છે. 'इमीसेणं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए घणवायवलयस्स' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જે ઘનવાતવલય છે, કે જેની વિશાળતા ૪॥ સાડા ચાર યોજનની છે, તેના ક્ષેત્રચ્છેદથી વિભાગ કરવામાં આવેતો તેમાં રહેલ દ્રવ્ય, બધા પ્રકારથી વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શથી યુકત પરિમંડલ વિગેરે સંસ્થાનોથી પરિણત તથા અન્યોન્ય સંબદ્ધ વિગેરે વિશેષણો

किम् ? इति प्रश्नः, भगवानाह–हे गौतम ! 'हंता अत्थि' हन्त सन्ति, 'एवं जाव अहे सत्तमाए जं जस्स बाहल्लं' एवं यथा रत्नप्रभाश्रित घनवातस्य अर्द्ध पञ्चमयोजन प्रमाणबाहल्यस्य क्षेत्रच्छेदेन छिद्यमानस्य वर्णाद्युपेत द्रव्यास्तित्वं प्रतिपादितम् एवमेव शर्कराप्रभात आरभ्याधः सप्तमीपृथिवी पर्यन्ताश्रित घनवातवलयस्य यस्यां पृथिव्यां यद् यस्य घनवातस्य बाहल्यं भवति तत्तद्विषये तदनुसारेण प्रश्न उत्तरं च बोध्यम् । तथाहि–द्वितीय शर्कराप्रभा पृथिव्याः क्रोशोन पञ्चयोजन बाहल्यस्य, तृतीयाया वालुकाप्रभा पृथिव्याः पञ्चयोजनबाहल्यस्य, चतुर्थ्याः पंकप्रभापृथिव्याः सक्रोश पञ्चयोजन बाहल्यस्य, पञ्चम्याः धूमप्रभा पृथिव्याः सार्द्ध पञ्चयोजन बाहल्यस्य, षष्ठ्यास्तमःप्रभा पृथिव्याः क्रोशोन षड्योजन बाहल्यस्य, सप्तम्याः परिपूर्ण षड्योजन बाहल्यस्य क्षेत्रच्छेदेन छिद्यमानस्य

उत्तर में प्रभु कहते हैं–'हंता अत्थि' हां गौतम ! वे पूर्वोक्त विशेषणों से युक्त होते हैं। 'एवं जाव अहे सत्तमाए जं जस्स बाहल्लं' इसी प्रकार शर्कराप्रभा से लेकर अधः सप्तमी पृथिवी पर्यन्त आश्रित जो घनवात वलय है कि जिसकी तिर्यग्बाहल्य की अपेक्षा जितनी मोटाई हो वह समझ लेना चाहिये जैसे शर्कराप्रभा पृथिवी में एक कोश कम पांच योजन की मोटाई है, बालुकाप्रभा में पांच योजन की मोटाई है, पङ्कप्रभा में एक कोश अधिक पांच योजन की मोटाई है, धूम प्रभा में ५॥ साडे पांच योजन की मोटाई है, तमःप्रभा में एक कोश कम छह योजन की है और तमस्तमः प्रभा में पूरे छह योजन की मोटाई है उसके क्षेत्रच्छेद से विभाग करने पर उस उसमें रहे हुए द्रव्य सब प्रकार के वर्ण गंध रस और स्पर्शों से युक्त, तथा परिमंडलादि संस्थानों से परि-

યુકત થઈને પરસ્પર સમુદાય પણાથી રહે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'हंता अत्थि' હા ગૌતમ ! તેઓ એ પૂર્વોકત વિશેષણે વાળા હોય છે 'एवं जाव अहे सत्तमाए जं जस्स बाहल्लं' એજ પ્રમાણે શર્કરા પ્રભા પૃથ્વીથી લઈને અધઃસપ્તમી પૃથ્વી પર્યન્ત તેના આશ્રિત જે ઘનવાત વલય છે, કે જેની તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી જેટલી વિશાળતા હોય તેટલી સમજી લેવી. જેમકે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં એક ગાઉ ઓછા પાંચ યોજનની છે વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીમાં પાંચ યોજનની વિશાળતા છે. પંકપ્રભા પૃથ્વીમાં એક ગાઉ અધિક પાંચ યોજનની છે. ધૂમપ્રભા પૃથ્વીમાં સાડા પાંચ યોજનની છે. તમઃ પ્રભા પૃથ્વીમાં એક ગાઉ કમ છ યોજનની છે. અને તમસ્તમપ્રભામાં પૂરા છ ૬ યોજનની વિશાળતા છે. તેના ક્ષેત્રચ્છેદથી વિભાગ કરવાથી તેમાં તેમાં રહેલા દ્રવ્યો બધા પ્રકારના વર્ણ. ગંધ, રસ, અને સ્પર્શોથી યુકત. તથા

कालवर्णाद्युपेत द्रव्यास्तित्व ज्ञातव्यम्, अयमेव भावः 'एवं जाव अहे सत्तमाए जं जस्स बाहल्लं' इति प्रकरणस्येति । 'एवं तणुवायवलयस्स वि जाव अहे सत्तमाए जं जस्स बाहल्लं' एवं तनुवातवलयस्यापि यावदधः सप्तम्याः यद् यस्य बाहल्यम्, अयं भावः—यथा रत्नप्रभात आरभ्य सप्तमपृथिवी पर्यन्त घणोदधि घनवातवलयस्य तत्तद्बाहल्ययुक्तस्य क्षेत्रच्छेदेन छिद्यमानस्य वर्णाद्युपेतद्रव्यास्तित्वम् अन्योन्य संबद्धादित्वं च निरूपितम्, एवमेव रत्नप्रभात आरभ्य यावदधः सप्तमी पृथिवी पर्यन्त पृथिवीगत तनुवातवलयस्यापि तत्तद्बाहल्योपेतस्य क्षेत्रच्छेदेन छिद्यमानस्य वर्णाद्युपेत द्रव्यास्तित्वादि प्रतिपादनीयम् तथाहि बाहल्यप्रमाणम्—रत्नप्रभाया स्तनुवातवलयस्य षट्क्रोशं बाहल्यम् १, शर्कराप्रभायाः सत्रिभाग षट्क्रोशं क्रोशस्य तृतीयभाग सहित षट्क्रोशं बाहल्यम् २,

---

णत, एवं अन्योन्य संबद्धादि विशेषणों से युक्त परस्पर समुदाय रूप से रहते हैं, ऐसा जानना चाहिये। 'एवं तणुवायवलयस्स वि जाव अहेसत्तमाए जं जस्स बाहल्लं' जिस प्रकार से रत्न प्रभा से लेकर सातवीं तमस्तमः प्रभा पृथिवी तक में आश्रित घनोदधि और घनवात जो अपने अपने बाहल्य से युक्त हैं उनके क्षेत्रच्छेद से विभाग करने पर उन उन में रहे हुए द्रव्य का वर्णादि युक्त होना कहा गया है उसी प्रकार रत्नप्रभा पृथिवी से लेकर सातवीं तमस्तमःप्रभा पृथिवी पर्यन्त अपने अपने बाहल्य से युक्त उनके क्षेत्रच्छेद से विभक्त तनुवात वलय में रहे हुए द्रव्यों का भी वर्णादि वाला होना जान लेना चाहिये। जैसे तनुवात की मोटाई प्रथम पृथिवी में छह कोश की कही गई है द्वितीय शर्करा पृथिवी में एक कोश के तृतीय भाग सहित छह

પરિમંડલ વિગેરે સંસ્થાનોથી પરિણત અને અન્યોન્ય સંબદ્ધાદિ વિશેષણોથી યુક્ત પરસ્પરમાં સમુદાય પણાથી રહે છે. તેમ સમજવું.

'एवं तणुवायवलयस्स वि जाव अहे सत्तमाए जं जस्स बाहल्लं' જે પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને સાતમી તમસ્તમપ્રભા પૃથ્વી સુધીમાં તે તે પૃથ્વીના આશ્રિત ઘનોદધિ અને ઘનવાત કે જે પોત પોતાના બાહલ્યથી યુક્ત છે. તેના ક્ષેત્રછેદથી વિભાગ કરવાથી તેમાં રહેલા દ્રવ્યોને વર્ણાદિથી યુક્ત હોવાનું કહેલ છે. એજ પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને સાતમી તમસ્તમા પ્રભા પૃથ્વી પર્યન્ત પોતપોતાના બાહલ્યથી યુક્ત તેના ક્ષેત્રચ્છેદથી વિભાગ કરેલા તનુવાત વલયમાં રહેલા દ્રવ્યોનું પણ વર્ણાદિવાળા હોવાનું સમજવું જેમ તનુવાતની વિશાળતા પહેલી પૃથ્વીમાં છ ગાઉની કહી છે, બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં એક ગાઉના ત્રીજા ભાગ સહિત છ ગાઉની કહેલ છે,

वालुकाप्रभाया स्त्रिभागोन सप्तक्रोशं बाहल्यम् ३, पङ्कप्रभायाः परिपूर्णसप्तक्रोशं बाहल्यम् ४, धूमप्रभायाः सत्रिभागसप्तक्रोशं बाहल्यम् ५, तमःप्रभाया स्त्रिभागोनाष्टक्रोशं बाहल्यम् ६, अधः सप्तम्याः पृथिव्यास्तनुवातवलयस्य परिपूर्णाष्टक्रोशं बाहल्यम् ७, एवं यद् यस्याः पृथिव्यास्तनुवातवलयस्य बाहल्यं तस्य क्षेत्रच्छेदेन छिद्यमानस्य द्रव्येषु सर्वं वर्ण गन्धरसस्पर्शसंस्थानादितत्व मन्योन्यसंबद्धादित्वं च बोध्यम् इति ।

सम्प्रति—घनोदध्यादीनां संस्थानप्रतिपादनार्थमाह–'इमीसे णं' इत्यादि, 'इमीसे णं भंते' एतस्याः खलु भदन्त ! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायाः

कोश की कही गई है बालुका प्रभा में कोश के तृतीय भाग कम सात कोश की कही गई है, पंक प्रभा में सात कोश की कही गई है, धूम प्रभा में कोश के तृतीय भाग सहित सात कोश की कही गई है, तमः प्रभा पृथिवी में कोश के तृतीय भाग कम आठ कोश की कही गई है और अधः सप्तमी में पूरे आठ कोश की कही गई है उन उनको क्षेत्रच्छेद से विभाग करने पर तद्गत द्रव्य वर्ण की अपेक्षा कृष्णादि पांच वर्णों से युक्त गंध की अपेक्षा सुरभि दुरभि गन्ध युक्त रस की अपेक्षा तिक्त आदि पांचों रसों से युक्त स्पर्श की अपेक्षा कर्कश आदि आठों स्पर्शों से युक्त और संस्थान की अपेक्षा परिमंडल आदि संस्थान रूप से परिणत हैं, तथा अन्योन्य संबद्धादि विशेषणों से युक्त होकर परस्पर समुदाय रूप से रहते हैं, ऐसा जानना चाहिये।

વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીમાં ગાઉના ત્રીજા ભાગથી કમ સાત ગાઉની કહી છે. પંક પ્રભા પૃથ્વીમાં સાત ગાઉની કહી છે ધૂમપ્રભા પૃથ્વીમાં ગાઉના ત્રીજા ભાગ સહિત સાત ગાઉની કહી છે. તમઃપ્રભા પૃથ્વીમાં કોશના ત્રીજા ભાગથી કમ આઠ ગાઉની કહી છે. અને અધઃસપ્તમી પૃથ્વીમાં પૂરા આઠ, ગાઉની કહી છે. તેના તેના ક્ષેત્રચ્છેદથી વિભાગ કરવાથી તેમાં રહેલ દ્રવ્ય વર્ણની અપેક્ષાથી કાળા વગેરે પાંચ વર્ણથી યુકત, ગંધની અપેક્ષા સુરભિ દુરભિ ગંધથી યુકત, રસની અપેક્ષાથી તીખા વિગેરે રસોથી યુકત, સ્પર્શની અપેક્ષા કર્કશ વિગેરે આઠ સ્પર્શથી યુકત અને સંસ્થાનની અપેક્ષાથી પરિમંડલ વિગેરે વિશેષણોથી પરિણત થાય છે. તથા પરસ્પરમાં સંબદ્ધ વિગેરે વિશેષણોથી યુકત થઇને પરસ્પર સમુદાયપણાથી રહે છે. તેમ સમજવું.

पृथिव्याः 'घणोदहिवलए किं संठिए पन्नत्ते' घनोदधिवलयः किं संस्थितः कीदृश संस्थानवान् प्रज्ञप्तः-कथित इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'वट्टे' वृत्तः 'वलयागारसंठाणसंठिए पन्नत्ते' वलयाकार-संस्थानसंस्थितः प्रज्ञप्तः, वृत्तः-चक्राकारवर्तुलो यस्य-मध्यशुषिरस्य वृत्त-विशेषस्याकार आकृति वलयाकारः स इव संस्थानमिति वलयाकारसंस्थानं तेन संस्थानेन संस्थितः, इति वलयाकारसंस्थान संस्थित इति। कथं पुनरिदं ज्ञायते यदयं घनोदधि वलयो वलयाकारसंस्थानसंस्थित इति तत्राह-'जे णं' इत्यादि, 'जे णं इमं रयणप्पभं पुढविं' येन खलु कारणेन इमां रत्नप्रभां पृथिवीम् 'सव्वओ समंता' सर्वतः समन्तात् सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च 'संपरिक्खित्ताणं' संपरिक्षिप्य

अब सूत्रकार घनोदधि आदिकों के संस्थान को प्रतिपादन करते हैं-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए घणोदहिवलए किं संठिए पन्नत्ते' हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी का जो घनोदधि वलय है उसका संस्थान कैसा कहा गया है ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! वट्टे वलयागारसंठाण-संठिए पन्नत्ते' हे गौतम ! रत्नप्रभा पृथिवी के घनोदधि वलय का संस्थान वलय के आकार जैसा गोल मध्य भाग में खाली ऐसा कहा गया है हे भदन्त ! यह कैसे ज्ञात होता है कि घनोदधि वलय का आकार वलय जैसा गोल मध्य भाग में खाली ऐसा आकार जैसा है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'जे णं इमं रयणप्पभं पुढविं सव्वओ समंता' हे गौतम ! जिस कारण से इस रत्नप्रभा पृथिवी को यह घनोदधि वलय चारों दिशाओं में एवं विदिशाओं में संपरिक्खित्ता'

હવે સૂત્રકાર ઘનોદધિ વિગેરેના સંસ્થાનોનુ પ્રતિપાદન કરે છે. તેમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए घणोदहीवलए किं संठिए पन्नत्ते' હે ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો જે ઘનોદધિવલય છે, તેનું સંસ્થાન કેવું કહ્યું છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! वट्टे वलयागारसंठिए पन्नत्ते' હે ગૌતમ ! રત્ન પ્રભા પૃથ્વીના ઘનોદધિવલયનું સંસ્થાન વલય બલોયાના આકાર જેવો ગોળ પણ મધ્યભાગમાં ખાલી એવો કહેલ છે. હે ભગવન્ ઘનોદધિનો આકાર બલોયા જેવો ગોળ અને મધ્યભાગમાં ખાલી એવો છે, તે કેવી રીતે જાણી શકાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'जे णं इमं रयणप्पभं पुढविं सव्वओ समंता' હે ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીને આ

सामस्त्येन वेष्टयित्वा खलु 'चिट्ठइ' तिष्ठति—वर्तते तेन कारणेन वलयाकारसंस्थानसंस्थितो घनोदधिवलय इति ज्ञायते। 'एवं जाव अहे सत्तमाए पुढवीए घनोदधिवलए' एवं यावदधः सप्तम्याः पृथिव्याः घनोदधिवलयः, यथा रत्नप्रभा पृथिव्याः घनोदधिवलयो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः तथैव शर्कराप्रभा वालुकाप्रभा पङ्कप्रभा धूमप्रभा तमःप्रभा तमस्तमःप्रभा पृथिवीनामपि घनोदधिवलयो-वलयाकारसंस्थानसंस्थित एव ज्ञातव्यः, 'नवरं अप्पणप्पणं पुढविं संपरिक्खित्ताणं चिट्ठइ' नवरमिति विशेषस्त्वयम्—यद् घनोदधिवलयः आत्मीयात्मीयां शर्कराप्रभातोऽधः सप्तमी पर्यन्तं स्वस्व सम्बन्धिनीं पृथिवीं संपरिक्षिप्य खलु

अच्छी तरह से परिवेष्टित करके ठहरा हुआ है, इस कारण यह ज्ञात होता है कि यह घनोदधि वलय वलय के आकार जैसा गोल है 'एवं जाव अहे सत्तमाए पुढवीए घनोदहिवलए' रत्नप्रभा पृथिवी का घनोदधि वलय जिस प्रकार से वलयाकार के संस्थान से संस्थित कहा गया है उसी तरह से शर्करा प्रभा पृथिवी का पङ्क प्रभा पृथिवी का, धूम प्रभा पृथिवी का, तमः प्रभा पृथिवी का, और तमस्तमः प्रभा सातवीं पृथिवी का घनोदधि वलय भी वलयाकार के संस्थान से संस्थित कहा गया है ऐसा जानना चाहिये 'नवरं अप्पणप्पणं पुढविं संपरिक्खित्ताणं चिट्ठइ' परन्तु इस कथन में ऐसी विशेषता जाननी चाहिये कि घनोदधि अपनी अपनी पृथिवी को घेरे हुए हैं जिस प्रकार से रत्नप्रभा पृथिवी का घनोदधिवलय रत्न प्रभा पृथिवी के चारों ओर से हुए हैं उसी प्रकार से शर्करा पृथिवी का घनोदधि वलय

ઘનોદધિવલય ચારે દિશાઓમાં અને વિદિશાઓમાં સંપરક્ખિત્તા' સારી રીતે વીંટળાઈને રહેલ છે, તે કારણથી એમ જણાય છે કે આ ઘનોદધિ વલય બલોયાના આકાર જેવો ગોળ છે, 'एवं जाव अहे सत्तमाए पुढवीए घणोदही वलए' રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો ઘનોદધિ વલય જેમ બલોયાના આકાર જેવા સંસ્થાનથી રહેલ કહ્યો છે, એ જ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીનો, ધૂમપ્રભા પૃથ્વીનો, તમપ્રભા પૃથ્વીનો, અને તમસ્તમપ્રભા પૃથ્વીનો ઘનોદધિવલય પણ બલોયાના આકર જેવા સંસ્થાનથી યુક્ત કહેલ છે. તેમ સમજવું. 'नवरं अप्पणप्पणं पुढविं संपरिक्खित्ताणं चिट्ठइ' પરંતુ આ કથનમાં એવું વિશેષ પણું સમજવું જોઈએ કે તે બધા ઘનોદધિ પોતપોતાની પૃથ્વીને ઘેરીને રહેલા છે જેમ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો ઘનોદધિ વલય રત્નપ્રભા પૃથ્વીને ચારે તરફથી ઘેરીને રહેલ છે, એજ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીનો ઘનોદધિ

तिष्ठति । यथा–वलयाकारसंस्थानप्रतिपादनसमये शर्कराप्रभायाः पृथिव्या घनोदधिवलयः शर्करा पृथिवीं सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्य तिष्ठतीति वक्तव्यं तथा वालुकाप्रभाया घनोदधिवलयो वालुकाप्रभां पृथिवीं संपरिक्षिप्य तिष्ठतीत्यादि रूपेण यावत् तमस्तमःप्रभा पृथिवीगत घनोदधिवलयः सप्तमीं तमस्तमःप्रभां पृथिवीं संपरिक्षिप्य तिष्ठतीति वक्तव्यमिति । 'इमीसे णं भंते' एतस्याः खलु भदन्त ! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'घणवायवलए' घनवातवलयो घनोदधेरधस्तादिद्यमानः 'किं संठिए पन्नत्ते' किं संस्थितः कीदृश संस्थानसंस्थितः प्रज्ञप्तः–कथित इति प्रश्नः. भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'वट्टे वलयागारे' वृत्तो वलयाकारः संस्थानसंस्थितः प्रज्ञप्तः कथ ज्ञायते यदयं घनवातवलयो वलयाकारसंस्थानसंस्थित इति, तत्राह–'तहेव'

शर्कराप्रभा पृथिवी को चारों ओर घेरे हुए हैं, वालुकाप्रभा पृथिवी का घनोदधि वलय वालुकाप्रभा पृथिवी को चारों ओर से घेरे हुए हैं, इत्यादि रूप से अपनी अपनी पृथिवी को घेरे हुए सातवीं पृथिवी तक के घनोदधि तक जानना चाहिये

'इमीसे णं भंते!' हे भदन्त ! इस 'रयणप्पभाए पुढवीए घनवाय वलए किं संठिए पन्नत्ते' रत्नप्रभा पृथिवी का जो घनवात वलय है उसका संस्थान–आकार कैसा है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा !' हे गौतम ! वह 'वट्टे वलयागारसंठाणसंठिए' वलय के मध्य के आकार (भीतर के) जैसा गोल आकार वाला कहा गया है । हे भदन्त ! यह कैसे ज्ञात होता है कि रत्नप्रभा पृथिवी का घनवातवलय वलय के मध्य के आकार जैसा गोल आकार वाला कहा गया है ? तो इसके उत्तर

વલય શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીને ચારે તરફથી ઘેરીને રહેલા છે. વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીનો ઘનોદધિવલય વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીને ચારે તરફથી ઘેરીને રહેલ છે. ઈત્યાદિ પ્રકારનું કથન પોતપોતાની પૃથ્વીને ઘેરીને સાતમી પૃથ્વી સુધીના ઘનોદધિ પર્યન્ત સમજવું

'इमीसे णं भंते ! હે ભગવન્ આ 'रयणप्पभाए पुढवीए घणवायवलए किं संठिए पन्नत्ते' રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો જે ઘનવાતવલય છે તેનું સંસ્થાન અર્થાત્ આકાર કેવો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! वट्टे वलयागारसंठाणसंठिए' બલોયાના મધ્યભાગની વચમાના આકાર જેવો ગોળ આકારવાળો કહેલ છે. હે ભગવન્ એ કેવીરીતે જાણી શકાય કે રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો ઘનવાતવલય બલોયાના મધ્ય ભાગના આકાર જેવા ગોળ આકારનો કહેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'तहेव' હે ગૌતમ !

इत्यादि, 'तहेव जाव जे णं इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए घणोदहिवलए' तथैव यावद् येन एतस्याः खलु रत्नप्रभायाः पृथिव्याः सम्बन्धि घनोदधिवलयम् 'सव्वओ समंता' सर्वतः समन्तात् सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च 'संपरिक्खित्ताणं चिट्ठइ' संपरिक्षिप्य खलु सामस्त्येन वेष्टयित्वा खलु तिष्ठति तस्माज्ज्ञायते यदयं घनवातो वलयाकार संस्थान संस्थित इति। 'एवं जाव अहे सत्तमाए घणवायवलए' एवं रत्नप्रभा घनवातवदेव शर्कराप्रभा वालुकाप्रभा धूमप्रभा तमःप्रभा तमस्तमःप्रभा सम्बन्धिनो घनवातवलया अपि तत्तद् घणोदधि सामस्त्येन परिवेष्ट्य स्थिता अतो वलयाकारसंस्थिता एवेति भावः। 'इमीसे णं भंते' एतस्याः खलु भदन्त! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'तणुवायवलए किं संठिए पन्नत्ते' तनुवातवलयः कीदृश संस्थानेन संस्थितः प्रज्ञप्त इति प्रश्नः, भगवानाह—'गोयमा

में प्रभु कहते हैं 'तहेव०' हे गौतम! यह घनवात वलय रत्न प्रभा सम्बन्धी घनोदधिवलय को चारों ओर से वेष्टित करके रहा हुआ है अतः ज्ञात होता है कि यह वलय के मध्य के आकार जैसा गोल आकार वाला है 'एवं जाव अहे सत्तमाए घणवायवलए' इसी तरह आकार कथन शर्करा प्रभा के वालुका प्रभा के, पङ्क प्रभा के, तमः प्रभा के और तमस्तमःप्रभा के घनवात वलयों का भी कर लेना चाहिये ये सब घनवात वलय अपनी २ पृथिवी के घनोदधि वलय को चारों ओर से परिवेष्टित करके रहे हुए हैं। अतः ज्ञात होता है कि ये सब घनवातवलय वलयाकार संस्थान से संस्थित हैं।

'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए तणुवायवलए किं संठिए पन्नत्ते' हे भदन्त! इस रत्नप्रभा पृथिवी का जो तनुवात वलय है वह कैसे

આ ઘનવાતવલય રત્નપ્રભા પૃથ્વી સંબંધી ઘનોદધિવલયને ચારે તરફથી વીંટળાઈને રહેલ છે. તેથી એમ જાણી શકાય છે કે આ બલોયાના મધ્યભાગ ના આકાર જેવો ગોળ આકારનો છે. 'एवं जाव अहे सत्तमाए, घणवायवलए' એજ પ્રમાણેના આકાર સંબંધીનું કથન શર્કરાપ્રભાના, વાલુકાપ્રભાના, પંકપ્રભાના, ધૂમપ્રભાના, તમઃપ્રભાના, અને તમસ્તમપ્રભા પૃથ્વીના ઘનવાતવલયો સંબંધમાં પણ સમજી લેવું. આ સઘળા ઘનવાતવલયો પોતપોતાની પૃથ્વીના ઘનોદધિ વલયને ચારેતરફથી વીંટળાઈને રહેલા છે. તેથી એમ જણાય છે કે આ બધા જ ઘનવાતવલય બલોયાના આકાર જેવા સંસ્થાનથી રહેલા છે.

'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए तणुवायवलए किं संठिए पन्नत्ते' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો જે તનુવાતવલય છે, તે કેવા આકારવાળો

इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'वट्टे वलयागारसंठाणसंठिए' वृत्तो वलयाकार-संस्थानसंस्थितः प्रज्ञप्तः । कथं ज्ञायते तत्राह-'जेणं इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' येन करणेन एतस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'घणवायवलयं सव्वओ समंता' घनवात-वलयं सर्वतः समन्तात् सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च 'संपरिक्खित्ताणं चिट्ठइ' संपरि-क्षिप्य साकल्येन वेष्टयित्वा तिष्ठति तस्मादयं तनुवातवलयो वलयाकार-संस्थित इति । 'एवं जाव अहे सत्तमाए तणुवायवलए' एवं रत्नप्रभा तनुवातवल-यवदेव शर्कराप्रभा वालुकाप्रभा पङ्कप्रभा धूमप्रभा तमःप्रभा तमस्तमःप्रभा सम्बन्धिनोऽपि तनुवातवलया वलयाकारसंस्थानसंस्थिताः स्वीयानि स्वीयानि घनवातवलयानि सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्य तिष्ठन्तीति ज्ञातव्यम् इति ॥

आकार वाला कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! वट्टे वलयाकारसंठाणसंठिए पन्नत्ते' हे गौतम ! रत्नप्रभा पृथिवी का जो तनुवातवलय है वह वलय के मध्य का-भीतर का जैसा आकार गोल होता है-वैसे ही गोल आकार वाला कहा गया है 'जे णं' क्यों कि वह 'इमीसे रयणप्पभापुढवीए घणवायवलयं सव्वओ समंता संपरि-क्खित्ताणं चिट्ठइ' रत्नप्रभा पृथिवी के घनवातवलय को चारों ओर से परिवेष्टित करके रहा हुआ है इस स्थिति में इसका पूर्वोक्त वलया-कार जैसा ही आकार हो जाता है 'एवं जाव अहे सत्तमाए तणुवात-वलए' इसी तरह के आकार वाले शर्कराप्रभा के, बालुकाप्रभा के, पङ्कप्रभा के, धूमप्रभा के, तमःप्रभा के और तमस्तमःप्रभा के जो तनुवा-तवलय हैं वे भी वलयाकार संस्थान से संस्थित हैं ऐसा जानना चाहिये।

છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! वट्टे वल-याकारसंठाणसंठिए पन्नत्ते' હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો જે તનુવાતવલય છે, તે બલોયાના મધ્યભાગના આકાર જેવો ગોળ છે. એટલે કે અંદરના પોલાણુ વાળા ભાગના જેવો ગોળ છે. 'जे णं' કેમકે તે 'इमीसे रयणप्पभा पुढवीए घणवायवलए सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता णं चिट्ठइ' આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઘનવાતવલયને ચારે તરફથી વીંટળાઈને રહેલ છે. આ સ્થિતિમાં તેનો પૂર્વોકત બલોયાના આકાર જેવોજ આકાર થઈ જાય છે. 'एवं जाव अहे सत्तमाए तणुवातवलए' એજ પ્રમાણેના આકારવાળો શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીનો વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીનો પંકપ્રભા પૃથ્વીનો ધૂમપ્રભા પૃથ્વીનો, તમઃપ્રભા પૃથ્વીનો અને તમસ્તમા પૃથ્વીનો જે તનુવાતવલય છે, તે પણુ બલોયાના આકાર જેવા સંસ્થાનથી યુકત છે તેમ સમજવું.

अथ रत्नप्रभादि पृथिवीनामायामविष्कम्भपरिमाणमाह–'इमा णं भंते' इत्यादि, 'इमा णं भंते ! रयणप्पभा पुढवी' इयं खलु भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवी 'केवइया आयामविक्खंभेणं पण्णत्ता' कियता आयामविष्कम्भेण–आयामदैर्ध्यं विष्कम्भः विस्तारः, ताभ्यामायामविष्कम्भाभ्यां प्रज्ञप्ता–कथितेति प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, गोयमा' हे गौतम ! 'असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं आयामविक्खंभेणं' असंख्येयानि योजनसहस्राणि आयामेन दैर्ध्येण तथा विष्कम्भेण विस्तारेण असंख्यानि योजनसहस्राणि रत्नप्रभा प्रज्ञप्ता । 'असंखेज्जाइं जोयसहस्साइं परिक्खेवेणं' असंख्यानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेण परिधिना 'पन्नत्ता' प्रज्ञप्ता–कथिता इति । 'एवं जाव अहे सत्तमा' एवं यावदधः सप्तमा, शर्कराप्रभात आरभ्य तमस्तमःप्रभा पर्यन्ताः पृथिव्यः असंख्येयानि योजनसह-

---

'इमा णं भंते ! रयणप्पभा पुढवी केवइया विक्खंभेणं पन्नत्ता' हे भदन्त ! यह रत्नप्रभा पृथिवी आयाम–लम्बाई विष्कम्भ–चौड़ाई में कितनी कही गई है ? अर्थात्–कितनी लम्बाई चौड़ाई वाली कही गई है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा ! असंक्खेज्जाइं जोयण सहस्साइं आयामविक्खंभेणं' हे गौतम ! यह रत्नप्रभा पृथिवी असंख्यात हजार योजनों की लम्बी चौड़ी कही गई है । लम्बाई में भी असंख्यात हजार योजन की कही गई है और चौड़ाई में भी असंख्यात हजार योजन की कही गई है । तथा 'असंक्खेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं पन्नत्ता' इसकी परिधि भी असंख्यात हजार योजन की कही गई है । 'एवं जाव अहे सत्तमा' इसी तरह शर्कराप्रभा पृथिवी से लेकर

'इमा णं भंते ! रयणप्पभा पुढवी केवइया विक्खंभेणं पन्नत्ता' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી આયામ લંબાઈ–વિષ્કંભ–પહોળાઈમાં કેટલી કહેવામાં આવી છે ? અર્થાત્ કેટલી લંબાઈ પહોળાઈ વાળી કહેવામાં આવી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं आयामविसंभेणं' હે ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી અસંખ્યાત હજાર યોજનથી લંબાઈ પહોળાઇ વાળી કહેલ છે. લંબાઈમાં પણ અસંખ્યાત હજાર યોજનની કહી છે અને પહોળાઈમાં પણ અસંખ્યાત હજાર યોજનની કહેલ છે. તથા 'असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं पण्णत्ता' આની પરિધિ પણ અસંખ્યાત હજાર યોજનનીજ કહેલ છે. 'एवं जाव अहेसत्तमा' એજ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા, પૃથ્વીથી લઈને સાતમી પૃથ્વી પર્યન્તની બધી પૃથ્વીઓની લંબાઈ પહોળાઈ અને પરિધિનું પ્રમાણ સમજવું.

स्राणि आयामविष्कम्भेण तथा परिक्षेपेण प्रज्ञप्ता इति भावः। 'इमाणं भंते रयणप्पभा पुढवी' इयं खलु भदन्त! रत्नप्रभा पृथिवी 'अंते य मज्झेय सव्वत्थ' अन्ते च मध्ये च सर्वत्र 'समा बाहल्लेणं पन्नत्ता' समा-तुल्या एकरूपेत्यर्थः बाहल्येन पिण्ड भावेन प्रज्ञप्ता-कथितेति प्रश्नः भगवानाह-'हंता गोयमा' हन्त गौतम! 'इमा णं रयणप्पभा पुढवी' इयं खलु रत्नप्रभा पृथिवी, 'अंते मज्झे सव्वत्थ समा बाहल्लेणं' अन्ते मध्ये सर्वत्र समा तुल्यैव बाहल्येनेति। 'एवं जाव अहे सत्तमा' एवं रत्नप्रभावदेव शर्कराप्रभात आरभ्य यावत् अधः सप्तमी तमस्तमा पृथिवी अन्ते-मध्ये च सर्वत्र बाहल्येन समैव विज्ञेयेति ॥८॥

मूलम्-इमीसे णं भंते! रयणप्पभा पुढवीए सव्वजीवा उववण्णपुव्वा सव्वजीवा उववण्णा? गोयमा! इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए सव्वजीवा उववण्णपुव्वा नो चेव णं

सातवीं पृथिवी तक की पृथिवियों की लम्बाई चौडाई और परिधि का प्रमाण जानना चाहिये।

'इमाणं भंते! रयणप्पभा पुढवी अंतेय मज्झेय सव्वत्थ समा बाहल्लेणं पन्नत्ता' हे भदन्त! यह रत्नप्रभा पृथिवी क्या अन्त में और मध्य में सर्वत्र पिण्ड भाव की अपेक्षा समान-बराबर-एक सी-कही गई है? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'हंता गोयमा!' हां गौतम! यह रत्न-प्रभा पृथिवी अन्त में, सर्वत्र मोटाई की अपेक्षा एकसी कही गई है 'एवं जाव अहे सत्तमा' रत्नप्रभा की तरह शर्कराप्रभा से लेकर अधः सप्तमी भी तमस्तमःप्रभा तक की पृथिवियां अन्त में और मध्य में सर्वत्र बाहल्य की अपेक्षा अपने २ में एकसी कही गई हैं ऐसा जानना चाहिये। सू० ॥८॥

'इमाणं भंते! रयणप्पभा पुढवी अंतेय मज्झे य सव्वत्थ समा बाहल्लेणं पन्नत्ता' हे भगवन् આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી અન્તમાં અને મધ્યમાં બધેજ પિંડભાવની અપેક્ષાથી સરખી બરાબર એક સરખી કહી છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'हंता 'गोयमा!' હા ગૌતમ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી અંતમાં, મધ્યમાં અને બધે વિસ્તારની અપેક્ષાથી એક સરખી કહેલ છે. 'एवं जाव अहेसत्तमा' આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીની જેમ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને અધઃસપ્તમી તમસ્તમા પૃથ્વી સુધીની પૃથ્વીયો અન્તમાં અને મધ્યમાં બધેજ બાહલ્યની અપેક્ષાથી પોતપોતાનામાં એક સરખી કહેવામાં આવેલ છે. તેમ સમજી લેવું ॥સૂ. ૮॥

सव्वजीवा उववण्णा, एवं जाव अहे सत्तमाए पुढवीए ॥ इमा-णं भंते! रयणप्पभा पुढवी सव्वजीवेहिं विजढपुव्वा, सव्व-जीवेहिं विजढा? गोयमा! इमाणं रयणप्पभा पुढवी सव्व-जीवेहिं विजढपुव्वा नो चेव णं सव्वजीवविजढा, एवं जाव अहे सत्तमा। इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए सव्वपोग्गला पविट्ठपुव्वा सव्वपोग्गला पविट्ठा? गोयमा! इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए सव्वपोग्गला पविट्ठपुव्वा णो चेव णं सव्वपोग्गला पविट्ठा, एवं जाव अहे सत्तमाए पुढवीए इमा णं भंते! रयणप्पभा पुढवी सव्वपोग्गलेहिं विजढपुव्वा सव्व-पोग्गला विजढा? गोयमा! इमा णं रयणप्पभा पुढवी सव्व-पुग्गलेहिं विजढ पुव्वा नो चेव णं सव्वपोग्गलेहिं विजढा, एवं जाव अहे सत्तमा॥ इमा णं भंते! रयणप्पभा पुढवी किं सासया असासया? गोयमा! सिय सासया, सिय असासया॥ से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ सिय सासया सिय असासया? गोयमा! दव्वट्ठयाए सासया वण्णपज्जवेहिं गंधपज्जवेहिं रसपज्ज-वेहिं फासपज्जवेहिं असासया, से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ तं चेव जाव सिय सासया सिय असासया, एवं जाव अहे सत्तमा। इमा णं भंते! रयणप्पभा पुढवी कालओ केवच्चिरं होइ? गोयमा! ण कयाइ ण आसी ण कयाइ अत्थि, ण कयाइ ण भविस्सइ॥ भुविं च भवइय भविस्सइ य धुवा णियया सासया अक्खया अव्वया अवट्ठिया णिच्चा, एवं जाव अहे सत्तमा।सू०९।

छाया—एतस्यां खलु भदन्त! रत्नप्रभायां पृथिव्यां सर्वे जीवा उत्पन्नपूर्वाः, सर्वे जीवा उत्पन्नाः? गौतम! एतस्यां खलु रत्नप्रभायां पृथिव्यां सर्वे जीवा उत्पन्नपूर्वाः नो चैव खलु सर्वजीवा उत्पन्नाः। एवं यावदधः सप्तम्यां पृथिव्याम्।

इयं खलु भदन्त ! रत्नप्रभापृथिवी सर्वजीवैः परित्यक्तपूर्वा, सर्वजीवैः परित्यक्ता ? गौतम ! इयं खलु रत्नप्रभा पृथिवी सर्वजीवैः परित्यक्तपूर्वा, नो चैव खलु सर्वजीव परित्यक्ताः, एवं यावदधः सप्तमी । एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां सर्वपुद्गलाः प्रविष्टपूर्वाः सर्वपुद्गलाः प्रविष्टाः ? गौतम ! एतस्यां खलु रत्नप्रभायां पृथिव्यां सर्वपुद्गलाः प्रविष्टपूर्वाः नो चैव सर्व पुद्गलाः प्रविष्टाः, एवं यावदधः सप्तम्याम् । इयं खलु भदन्त ! रत्नप्रभापृथिवी सर्व-पुद्गलैः परित्यक्तपूर्वाः सर्वपुद्गलाः परित्यक्ताः ? गौतम ! इयं खलु रत्नप्रभापृथिवी सर्वपुद्गलैः परित्यक्तपूर्वा, नो चैव खलु सर्वपुद्गलैः परित्यक्ता, । एव यावदधः सप्तमी । इयं खलु भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवी किं शाश्वती अशाश्वती ? गौतम ! स्यात् शाश्वती स्यादशाश्वती । तत्केनार्थेन भदन्त ! एव मुच्यते-स्यात् शाश्वती स्यादशाश्वती ? गौतम ! द्रव्यार्थतया शाश्वती वर्णपर्यायैः गन्धपर्यायैः रसपर्यायैः स्पर्शपर्यायैरशाश्वती तत्तेनार्थेन गौतम ! एव मुच्यते तदेव यावत् स्यात् शाश्वती स्यात् अशाश्वती । एवं यावदधः सप्तमी । इयं खलु भदन्त ! रत्न-प्रभापृथिवी कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! न कदापि नासीत् न कदापि नास्ति न कदापि न भविष्यति, अभवच्च भवति च भविष्यति च ध्रुवा नियता शाश्वती अक्षया अव्यया अवस्थिता नित्या, एवं यावदधः सप्तमी ॥सू०९॥

टीका— 'इमीसे णं भंते !' एतस्यां खलु भदन्त ! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायां पृथिव्याम् 'सव्वजीवा' सर्वजीवाः सामस्त्येन 'उववण्णपुव्वा' उत्पन्न पूर्वाः पूर्वमुत्पन्ना इति उत्पन्नपूर्वाः कालक्रमेण, तथा-'सव्वजीवा उववण्णा' सर्वे जीवा उत्पन्ना युगपदस्यां रत्नप्रभायामिति प्रश्नः भगवानाह-'गोयमा'

'इमीसेणं भंते !' रयणप्पभाए पुढवीए सव्व जीवा उववण्णपुव्वा इत्यादि ॥सू०॥९॥

टीकार्थ—गौतम ने इस सूत्र द्वारा प्रभु से ऐसा पूछा है-'इमीसेणं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए सव्वजीवा उववण्णपुव्वा, सव्व जीवा उववण्णा' हे भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवी में क्या क्रम २ से-समय २ पर-पहिले समस्त जीव उत्पन्न हुए हैं या युगपत् समस्त जीव उत्पन्न

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए सव्व जीवा उववण्ण पुव्वा' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ'—ગૌતમસ્વામી આ સૂત્ર દ્વારા પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए सव्वजीवा उववण्णपुव्वा, सव्व जीवा उववण्णा' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ક્રમપૂર્વક અર્થાત્ સમયે સમયે પહેલાં સઘળા જીવો ઉત્પન્ન થયા છે ? અથવા એક સાથે સઘળા જીવો ઉત્પન્ન થયા છે ? અર્થાત્ ભૂતકાળમાં સઘળા જીવો ત્યાં રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં નારકપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે કે નથી થયા ?

इत्यादि, गोयमा' हे गौतम ! 'इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए' एतस्यां खलु रत्नप्रभायां पृथिव्याम् 'सव्व जीवा' सर्वजीवाः प्रायो वृत्तिमाश्रित्य सामान्येन 'उववन्नपुव्वा' उत्पन्नपूर्वाः कालक्रमेण संसारस्य अनादित्वात् 'णो चेव णं' नो चैव खलु-न पुनः 'सव्वजीवा उववन्ना' उत्पन्नाः युगपत् सकृत् जीवाना मेककाले रत्नप्रभायामेव नरामरनारकादि भेदाभावप्रसंगात्, न चैवं संभवति जगतस्व-भावस्य तथाविधत्वात् इति । 'एवं जाव अहे सत्तमाए पुढवीए' एवं रत्नप्रभा-वदेव यावदधः सप्तम्यां पृथिव्यां प्रतिपत्तव्यम् । एवं पङ्कप्रभात आरभ्य तम-स्तमा पर्यन्त पृथिव्यां जीवाना मुत्पाद प्रकारस्तन्निषेध प्रकारश्च स्वयमेव ज्ञातव्य

हुए हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! इमीसेणं रयणप्पभाए पुढ-वीए सव्व जीवा उववन्नपुव्वा, णो चेव णं सव्वजीवा उववण्णा' हे गौतम ! इस रत्नप्रभा पृथिवी में समस्त जीव प्रायः करके क्रम २ कर उत्पन्न हो चुके हैं, परन्तु एक साथ सब जीव उत्पन्न नहीं हुए हैं । क्यों कि एक साथ-एक काल में समस्त जीवों का उत्पाद यदि रत्नप्रभा पृथिवी में हुआ मान लिया जावे तो नर, अमर, नारक और तिर्यञ्च रूप भेद का अभाव मानना पडेगा परन्तु ऐसा तो सम्भवित होता नहीं है क्यों कि जगत का स्वभाव विचित्र है 'एवं जाव अहे सत्तमाए पुढवीए' इसी तरह से यावत् अधः सप्तमी पृथिवी तक की समस्त पृथिवियों में भी समस्त जीव कालक्रम से ही उत्पन्न होते है युगपत् सब जीव वहां उत्पन्न नहीं हुए हैं ऐसा जानना चाहिये इस विषय में आलापक इस प्रकार करना चाहिये-हे भदन्त ! शर्कराप्रभा पृथिवी

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए सव्वजीवा उववन्नपुव्वा, णो चेव णं सव्वजीवा उववण्णा' હે ગૌતમ ! આ રત્નપભા પૃથ્વીમાં સઘળા જીવો પ્રાયઃ ક્રમે કરીને ઉત્પન્ન થયા છે પરંતુ એકી સાથે સર્વ જીવો ઉત્પન્ન થયા નથી કેમકે એકીસાથે એક કાળમાં સઘળા જીવોનો ઉત્પાદ-ઉત્પત્તી જો રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં થયો છે, તેમ માની લેવામાં આવે, તો નર, અમર, નારક, અને તિર્યંચ રૂપ ભેદનો અભાવ માનવો પડશે. પરંતુ એવું તો સંભવતુ નથી, કેમકે જગતનો સ્વભાવ વિચિત્ર છે एवं जाव अहे सत्तमाए पुढवीए' એજ પ્રમાણે અધઃસપ્તમી પૃથ્વી પર્યંતની સઘળી પૃથ્વીયોમાં પણ સઘળા જીવો કાળ ક્રમથીજ ઉત્પન્ન થાય છે, યુગપત્ સૌ જીવો ત્યાં ઉત્પન્ન થયા નથી. તેમ સમજવું

આ વિષયમાં આલાપકો આ નીચે પ્રમાણે કરવા જોઈએ હે ભગવન્ આ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં શું સઘળા જીવો કાલક્રમથી ઉત્પન્ન થયા છે ? અથવા

इति। 'इमाणं भंते ! रयणप्पभा पुढवी' इयं खलु भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवी 'सव्व जीवेहिं' सर्वजीवैः सांव्यावहारिकैः 'विजढपुव्वा' कालक्रमेण परित्यक्तपूर्वा, तथा-'सव्व जीवेहिं' सर्वजीवैः युगपत् 'विजढा' परित्यक्ता किमिति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, गोयमा' हे गौतम ! 'इमाणं रयणप्पभापुढवी' इयं खलु रत्नप्रभा पृथिवीप्रायो वृत्तिमाश्रित्य 'सव्वजीवेहिं' सर्वजीवैः कालक्रमेण 'विजढपुव्वा' परित्यक्तपूर्वा 'णो चेव णं सव्वजीवविजढा' नो चैव खलु न तु

में क्या समस्त जीव कालक्रम से उत्पन्न हुए हैं या युगपद् उत्पन्न हुए हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! कालक्रम से ही प्रायः करके समस्त जीव शर्कराप्रभा पृथिवी में उत्पन्न हो चुके हैं-एक साथ समस्त जीव उत्पन्न नहीं हुए हैं-क्योंकि इस मान्यता में नर अमर (देवता) आदि रूप जो भेद हैं वह बन नहीं सकता है इसी तरह से वालुकाप्रभा में भी समस्त जीव कालक्रम से प्रायः करके उत्पन्न हुए हैं, युगपत् समस्त जीव वहां उत्पन्न नहीं हुए हैं ऐसा जानना चाहिये इसी तरह का प्रश्न और उसका उत्तर रूप कथन पंकप्रभा से लेकर तमस्तमप्रभा पर्यन्त शेष पृथिवियों में भी उत्पाद प्रकार और निषेध प्रकार जान लेना चाहिए 'इमा णं भंते ! रयणप्पभा पुढवी सव्वजीवेहिं विजढपुव्वा' हे भदन्त ! यह रत्नप्रभा पृथिवी क्या कालक्रम से सर्व जीवों ने पहले छोडी है या युगपत् सर्व जीवों ने छोड़ी है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! इमा णं रयणप्पभा पुढवी सव्वजीवेहिं विजढ पुव्वा णो चेवणं सव्वजीव विजढा' हे गौतम ! यह रत्नप्रभा पृथिवी

યુગપત્ એકી સાથે ઉત્પન્ન થયા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ ! કાલક્રમથીજ ઘણુકરીને શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં સઘળા જીવો ઉત્પન્ન થયા છે. કેમકે આ માન્યતામાં નર, અમર (દેવ) વિગેરે જે ભેદો છે. એજ પ્રમાણે વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીમાં પણ સઘળા જીવો કાળક્રમથી પ્રાયઃઉત્પન્ન થયા છે. યુગપત્ એકી સાથે સઘળા જીવો ત્યાં ઉત્પન્ન થયા નથી તેમ સમજવું. એજ પ્રમાણેના પ્રશ્ન અને તેના ઉત્તર રૂપ કથન પંકપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને તમસ્તમપ્રભા પૃથ્વી પર્યન્તની બાકીની પૃથ્વીયોમાં પણ ઉત્પાદ ઉત્પત્તીનો પ્રકાર અને નિષેધ પ્રકાર સમજી લેવો જોઈએ. 'इमा णं भंते ! रयणप्पभा पुढवी सव्व जीवेहिं विजढपुव्वा' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભાપૃથ્વી કાલક્રમથી બધા જીવોએ પહેલાં છોડી છે ? અથવા યુગપત્ એકી સાથે બધા જીવોએ છોડી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! इमाणं रयणप्पभा

युगपत् सर्वजीवैः परित्यक्ता सर्वजीवैरेककालपरित्यागस्या संभवात्, तथाविध-निमित्ताभावादिति । 'एवं जाव अहेसत्तमा' एवं रत्नप्रभावदेव यावदधः सप्तम्यामपि सर्वजीव परित्यक्तत्वमत्यक्तत्वे ज्ञातव्ये आलापप्रकारश्च स्वयमेव ऊहनीय इति । 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभा पुढवीए' एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्याम् 'सव्वपोग्गला पविट्ठपुव्वा' सर्वे पुद्गला लोकाकाशोदरवर्तिनः कालक्रमेण प्रविष्टपूर्वाः तद्भावेन परिणतपूर्वाः किम् तथा—'सव्वपोग्गला पविट्ठपुव्वा'

प्रायः करके समस्त जीवों ने क्रमशः ही छोडी है समस्त जीवों ने युगपत् नहीं छोडी है क्योंकि तथा प्रकार के नि मि त्त के अभाव से एक काल में समस्त जीवों द्वारा उस–पृथिवी का परित्याग करना नहीं हो सकता है 'एवं जाव अहे सत्तमा' जिस प्रकार से रत्नप्रभा पृथिवी समस्त जीवों ने क्रमशः ही छोडी है युगपत् नहीं छोडी है उसी प्रकार से शर्करा पृथिवी, बालुकाप्रभा पृथिवी, पङ्कप्रभा पृथिवी, धूमप्रभा पृथिवी, तमःप्रभा पृथिवी, और तमस्तमःप्रभा पृथिवी भी सब जीवों ने कालक्रम से ही छोडी है–युगपत् नहीं छोडी है ऐसा जानना चाहिए इस सम्बन्ध में आलाप प्रकार स्वयं ही उद्भावित कर लेना चाहिए।

'इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए सव्व पोग्गला पविट्ठपुव्वा' हे भदन्त! इस रत्नप्रभा पृथिवी में क्या समस्त पुद्गल–लोकाकाशवर्ती समस्त पुद्गल कालक्रम से प्रविष्ट हुए हैं? तद्भव से–रत्नप्रभा रूप

पुढवी सव्वजीवेहिं विजढपुव्वा णो चेव णं सव्वजीवा विजढा' हे गौतम! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી પ્રાયઃ કરીને સઘળા જીવોએ ક્રમશઃ છોડી છે. સઘળા જીવોએ એકી સાથે છોડી નથી. કેમકે તથા પ્રકાર નિમિત્તના અભાવથી એક કાળ માં સઘળા જીવો દ્વારા એ પૃથ્વીનો ત્યાગ કરવો તે બની શકતું નથી. 'एवं जाव अहे सत्तमा! જે પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વી સઘળા જીવોએ ક્રમ પૂર્વક છોડી છે, એકી સાથે બધાજ જીવોએ છોડી નથી. એજ પ્રમાણે શર્કરા પ્રભા પૃથ્વી, વાલુકાપ્રભા પૃથ્વી. પંકપ્રભા પૃથ્વી, ધૂમપ્રભા પૃથ્વી, તમઃપ્રભા પૃથ્વી અને તમસ્તમા પૃથ્વી પણ બધા જીવોએ કાળ ક્રમથીજ છોડી છે, એકી સાથે છોડી નથી. તેમ સમજવું. આ વિષયમાં આલાપનો પ્રકાર સ્વયં બનાવીને સમજી લેવો.

'इमीसे णं रयणप्पभा पुढवीए सव्व पोग्गला पविट्ठपुव्वा' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં સઘળા પુદ્‌ગલો–લોકાકાશમાં રહેલા સઘળા પુદ્‌ગલો કાલ ક્રમથી પ્રવેશ્યા છે? કે તદ્‌ભાવથી આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી પણાથી પરિણત થયા છે? અથવા એકી સાથે પ્રવેશ્યા છે?

सर्वपुद्गलाः एककालं तद्भावेन प्रविष्टपूर्वाः किमिति प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए' एतस्यां खलु रत्नप्रभायां पृथिव्याम् 'सव्वपोग्गला पविट्ठपुव्वा' लोकोदरवर्तिनः सर्वे पुद्गलाः प्रविष्टपूर्वाः तद्भावेन परिणतपूर्वाः संसारस्यानादित्वात् 'णो चेव णं सव्वपोग्गला पविट्ठा' नैव खलु न पुनरेककालं सर्वपुद्गलाः प्रविष्टा स्तद्भावेन परिणताः, सर्वपुद्गलानां तद्भावेन परिणतौ रत्नप्रभाव्यतिरेकेणान्यत्र सर्वत्र पुद्गलाभावप्रसङ्गात् न चैवं संभवति तथा जगत्स्वाभाव्यादिति । 'एवं जाव अहे सत्तमा' एवं यावदधः सप्तम्याम् एवं रत्नप्रभा पृथिवीवदेव सर्वासु शर्करादि पृथिवीषु

से-परिणत हुए हैं ? या युगपत् प्रविष्ट हुए हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा ! इमीसेणं रयणप्पभाए पुढवीए सव्व पोग्गला पविट्ठ पुव्वा' हे गौतम ! इस रत्नप्रभा पृथिवी में समस्त लोकवर्ती पुद्गल क्रमशः प्रविष्ट हुए हैं 'नो चेव सव्व पोग्गला पविट्ठा' वे एक साथ सभी पुद्गल वहां प्रविष्ट नहीं हुए हैं क्यों कि यदि एक ही साथ समस्त पुद्गल रत्नप्रभा पृथिवी में प्रविष्ट हुए हैं ऐसी वात मान ली जावे तो फिर शर्कराप्रभा आदि पृथिवियों में पुद्गलों का प्रवेश हुआ नहीं माना जा सकता है अतः यही मानना चाहिए की समस्त पुद्गलों का प्रवेश रत्नप्रभादि पृथिवियों में क्रमशः ही हुआ है–अर्थात् क्रम २ से ही समस्त पुद्गल जगत के स्वभाव की विचित्रता होने से रत्नप्रभा आदि रूप से परिणत हुए हैं 'एवं जाव अहे सत्तमा' रत्नप्रभा पृथिवी के विषय में जैसे कहा गया है–वैसे ही शर्कराप्रभा पृथिवी से लेकर सातवीं

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'ગોયમા ! इमीसेण रयणप्पभाए पुढवीए सव्व पोग्गला पविट्ठपुव्वा' હે ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં સઘળા લોકવર્તિ પુદ્ગલો ક્રમ પૂર્વક પ્રવેશેલા છે. 'नो चेव सव्व पोग्गला पविट्ठा' ત્યાં તેઓ બધા એકીસાથે પ્રવેશેલા નથી કેમકે જો એક સાથે સઘળા પુદ્ગલો રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં પ્રવેશેલા છે, એ વાંત માની લેવામા આવેતો પછી શર્કરાપ્રભા વિગેરે પૃથ્વીયોમાં પુદ્ગલોનો પ્રવેશ થયો તેમ માની શકાય તેમ નથી. તેથી એમજ માનવું જોઈએ કે બધાજ પુદ્ગલોનો પ્રવેશ રત્નપ્રભા વિગેરે પૃથ્વીયોમાં ક્રમથી જ થયેલ છે. અર્થાત્ ક્રમક્રમથીજ સઘળા પુદ્ગલો જગતના સ્વભાવની વિચિત્રપણાથી રત્નપ્રભા વિગેરેપણાથી પરિણત થયેલ છે. 'एवं जाव अहे सत्तमा' રત્નપ્રભા પૃથ્વીના સંબંધમાં જે પ્રમાણેનું કથન

क्रमेण वक्तव्यं यावदधः सप्तम्याम् एवं रत्नप्रभापृथिवीवदेव सर्वासु शर्करादि पृथिवीषु क्रमेण वक्तव्यं यावदधः सप्तम्यां पृथिव्याम् आलापप्रकारः स्वयमेवोह· नीयः। 'इमाणं भंते ! रयणप्पभा पुढवी' इयं खलु रत्नप्रभा पृथिवी 'सव्व-पोग्गलेहिं विजढपुव्वा' सर्वपुद्गलैः लोकोदरवर्तिभिः कालक्रमेण परित्यक्तपूर्वा, तथा-'सव्वपोग्गलेहिं विजढपुव्वा' सर्वपुद्गलैरेककालं परित्यक्ता किमिति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'इमाणं रयणप्पभापुढवी' इयं खलु रत्नप्रभापृथिवी कालक्रमेण सर्वपुद्गलैः परित्यक्तपूर्वा संसारस्यानादित्वात् 'णो चेव णं सव्वपोग्गलेहिं विजढा' न तु सर्वपुद्गलैरेककालं परित्यक्ता, सर्वपुद्गलै रेककालपरित्यागे तस्या रत्नप्रभायाः सर्वथा स्वरूपाभावप्रसक्तेः, न चैतत्संभवति

पृथिवी तक में ही समस्त पुद्गलों का प्रवेश-उनका उस २ रूप से परि-णमन-क्रमशः ही हुआ है युगपत् नहीं हुआ है ऐसा कह लेना चाहिये यहां आलाप प्रकार स्वयं ही उद्भावित कर लेना चाहिये 'इमाणं भंते ! रयणप्पभा पुढवी सव्व पोग्गलेहिं विजढपुव्वा' हे भदन्त ! यह रत्न-प्रभा पृथिवी समस्त पुद्गलों ने कालक्रम से छोडी है ? या युगपत्-एक ही काल में सब पुद्गलों ने छोडी है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! 'इमाणं रयणप्पभा पुढवी०' हे गौतम ! यह रत्नप्रभा पृथिवी काल क्रम से ही समस्त पुद्गलों ने छोडी है-युगपत् नहीं छोडी है क्योंकि एक ही काल में समस्त पुद्गलों ने इसे छोडा है ऐसा मान लिया जावे तो फिर रत्नप्रभा पृथिवी के स्वरूप का अभाव प्रसक्त होता है परन्तु ऐसा तो है नहीं क्योंकि जगत् का स्वभाव शाश्वत है इस बात को

કરવામાં આવેલ છે, એજ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને સાતમી પૃથ્વી પર્યન્તમાં પણ સઘળા પુદ્ગલોનો પ્રવેશ તેઓનો તે તે પણાથી પરિણમન ક્રમથીજ થયેલ છે. યુગપત્ થયેલ નથી. તેમ સમજવું આ સંબંધમાં અલાપ પ્રકાર સ્વયં બનાવી સમજી લેવા જોઈએ. 'इमाणं भंते ! रयणप्पभा पुढवी सव्व पोग्गलेहिं विजढपुव्वा' હે ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી બધા પુદ્ગલો એ કાલક્રમથી છોડી છે ? કે યુગપત્ એકી સાથે છોડી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—'गोयमा ! इमाणं रयणप्पभा पुढवी.' હે ગૌતમ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી કાળક્રમથીજ બધા પુદ્ગલોએ છોડી છે. એકી સાથે છોડી નથી. કેમકે એકજ કાળમાં બધાજ પુદ્ગલોએ આ પૃથ્વીને છોડી છે, તેમ માનવામાં આવે તો પછી રત્નપ્રભા પૃથ્વીના સ્વરૂપનો અભાવ પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ એવું તો છે જ નહીં. કેમકે જગત્નો સ્વભાવ શાશ્વત છે, આ વાત સ્વયં સૂત્રકાર હવે પછી કહેવાના છે.

तथा जगत्स्वाभाव्यतः शाश्वतत्वस्य वक्ष्यमाणत्वादिति । 'एवं जाव अहेसत्तमा' एवं यावदधः सप्तमी, एवं रत्नप्रभावदेव एकैका शर्कराप्रभादिरूपा क्रमेण वक्तव्या यावदधः सप्तमी पृथिवीति ।

'इमाणं भंते ! रयणप्पभापुढवी' इयं खलु भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवी, 'किं सासया असासया' किं शाश्वती अथवा अशाश्वतीति प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'सिय सासया' स्यात् कस्यचिन्नयस्य अभिप्रायेण शाश्वती इयं रत्नप्रभा 'सिय असासया' स्यात् कस्यचिन्नयस्याभिप्रायेण अशाश्वतीयं रत्नप्रभापृथिवीति । ननु शाश्वतत्वमशाश्वतत्वं विरुद्धधर्मः स च कथमेकत्र संभवे दित्याशयेन शङ्कते–'से केणट्ठेणं' इत्यादि, 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ' तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते यत् 'सिय सासया सिय असासया' स्यात् शाश्वती स्यादशाश्वती चेति अवान्तरप्रश्नः, भगवानाह

स्वयं सूत्रकार आगे कहने वाले हैं। 'एवं जाव अहे सत्तमा' इसी तरह का समस्त पुद्गलों द्वारा छोडने का यह कथन शर्करा आदि छह पृथिवियों में भी जान लेना चाहिये।

'इमाणं भंते ! रयणप्पभा पुढवी किं सासया असासया' हे भदन्त ! यह रत्नप्रभा पृथिवी क्या शाश्वत है ? या अशाश्वत है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा ! सिय सासया सिय असासया' हे गौतम ! यह रत्नप्रभा पृथिवी किसी अपेक्षा शाश्वत है और किसी अपेक्षा अशाश्वत है जब शाश्वत धर्म और अशाश्वत धर्म परस्पर में विरुद्ध हैं–तो फिर यहां आप इन दोनों धर्मों को युगपत् कैसे प्रतिपादित करते हो? इसी अभिप्राय को लेकर गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है–'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ–सिय सासया सिय असासया' हे भदन्त ! ऐसा

'एवं जाव अहे सत्तमा' એજ પ્રમાણે સઘળા પુદ્ગલો દ્વારા છોડવાનું આ કથન શર્કરાપ્રભા વિગેરે છએ પૃથ્વીયોમાં પણ સમજવું જોઇએ.

'इमाणं भंते ! रयणप्पभा पुढवी किं सासया असासया' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી શું શાશ્વત છે ? કે અશાશ્વત છે ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! सिय सासया सिय असासया' હે ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી કોઈ અપેક્ષાએ શાશ્વત છે અને કોઈ અપેક્ષાથી અશાશ્વત છે. જ્યારે શાશ્વતધર્મ અને અશાશ્વતધર્મ પરસ્પર વિરૂદ્ધ છે, તો પછી અહિયાં આપ આ બન્ને ધર્મોનું એકી સાથે કેવી રીતે પ્રતિપાદન કરોછો ? આ અભિપ્રાયને લઈને ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ सिय सासया सिय असासया'

'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'दव्वट्ठयाए सासया' द्रव्यार्थतया-शाश्वती, तत्र द्रव्यं सर्वत्रापि सामान्य मुच्यते द्रवति-गच्छति तान् तान् पर्यायान् विशेषानिति द्रव्यम् इति द्रव्यपद व्युत्पत्ते र्द्रव्यमेव अर्थस्तात्त्विकः पदार्थो यस्य न तु पर्यायः स द्रव्यार्थः द्रव्यमात्रास्तित्वप्रतिपादको नय विशेषस्तस्य भावो द्रव्यार्थता तया द्रव्यमात्रास्तित्व प्रतिपादकनयाभिप्रायेण रत्नप्रभा शाश्वती द्रव्यार्थिकनयमतपर्यालोचनायामेवंविधाकारस्य रत्नप्रभायाः सर्वदाभावादिति ॥

आप किस प्रकार कहते हैं कि रत्नप्रभा पृथिवी-किसी नय के अभिप्राय की मान्यता के अनुसार-शाश्वत है और किसी अपेक्षा-किसी नय के अभिप्राय के अनुसार अशाश्वत है ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-गोयमा ! दव्वट्ठयाए सासया' हे गौतम ! रत्नप्रभा पृथिवी द्रव्यार्थिक नय की अपेक्षा शाश्वती है-क्योंकि इस नय का विषय केवल शुद्ध द्रव्य ही होता है-द्रव्य का ही नाम सामान्य है जो उन २ पर्यायों को प्राप्त करता है-उन पर्यायो में जाता है-उसी का नाम द्रव्य है ऐसी द्रव्य शब्द की व्युत्पत्ति है यह द्रव्य ही जिसका विषय होता है वह द्रव्यार्थिक है इस तरह द्रव्य मात्र के अस्तित्व का प्रतिपादक जो नय है यह नय केवल एक द्रव्य को ही तात्त्विक पदार्थ मानता है पर्याय को नहीं अतः इस नय के अभिप्राय के अनुसार रत्नप्रभा पृथिवी शाश्वत है क्योंकि रत्नप्रभा पृथिवी का ऐसा

હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણથી કહોછો કે રત્નપ્રભા પૃથ્વી કોઈ અપેક્ષા અર્થાત્ કોઈ એક નયની માન્યતા પ્રમાણે શ.શ્વત અને કોઈ અપેક્ષા એટલેકે કોઈ નયના અભિપ્રાયની માન્યતા પ્રમાણે અશાશ્વત છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! दव्वट्ठयाए सासया' હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વી દ્રવ્યાર્થિકનયની માન્યતા પ્રમાણે શાશ્વતી છે. કેમકે આ નયનો વિષય કેવળ શુદ્ધ દ્રવ્ય જ હોય છે. દ્રવ્યનુ જ ન.મ સામાન્ય છે. જે તે તે પર્યાયોને પ્રાપ્ત કરે છે તે તે પર્યાયોમા જાય છે. તેનું જ નામ દ્રવ્ય છે. આ પ્રમાણેની દ્રવ્ય શબ્દની વ્યુત્પત્તી છે. આ દ્રવ્યજ જેનો વિષય હોય છે, તે દ્રવ્યાર્થિક કહેવ ય છે. આ પ્રમાણે દ્રવ્ય માત્રના અસ્તિત્વનુ પ્રતિપાદન કરવાવાળો જે નય છે, તે દ્રવ્યાર્થિક નય કહેવાય છે. આ નય કેવળ દ્રવ્યનેજ તાત્વિક પદાર્થ માને છે. પર્યાયને નહીં તેથી આ નયની માન્યતા પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વી શાશ્વત છે. કેમકે રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો એવો આકાર હમેશાં વિદ્યમાન

रत्नप्रभायाः शाश्वतत्वे कारणमभिधाय तस्या अशाश्वतत्वे कारणं दर्शयति- 'वण्णपज्जवेहिं' वर्णपर्यायैः कालनीललोहितपीतशुक्लैः, 'रसपज्जवेहिं' रसपर्यायैस्तिक्तकटुकषायाम्लमधुरैः 'गंधपज्जवेहिं' गन्धपर्यायैः सुरभिदुरभि भेदभिन्नैः 'फासपज्जवेहिं' स्पर्शपर्यायैः कर्कशमृदुगुरुलघु शीतोष्णस्निग्धरूक्षैः 'असासया' अशाश्वती अनित्येत्यर्थः तेषां वर्णगन्धरसस्पर्शपर्यायाणां प्रतिक्षणं कियत्कालान्तरं वा अन्यथा भवनात् अतादवस्थ्यस्यैव चानित्यत्वात्। न चैवं द्रव्यावच्छेदेन नित्यत्वस्य पर्यायावच्छेदेन चानित्यत्वस्य स्वीकारे विभिन्नाधिकरणे द्वयोः समावेशात् कथं नित्यत्वानित्यत्वयोरेकत्राधिकरणे समन्वयः नित्यत्वाव-

आकार सर्वदा विद्यमान रहता है तथा--'वण्ण पज्जवेहिं' कृष्ण, नील, लोहित, पीत, और शुक्ल रूप वर्ण पर्यायों की अपेक्षा 'रस पज्जवेहिं' तिक्त, कटुक, कषाय, अम्ल एवं मधुर रूप रस पर्यायों की अपेक्षा, 'गंध पज्जवेहिं' सुरभि एवं दुरभि रूप गंध पर्यायों की अपेक्षा तथा-'फास पज्जवेहिं' कर्कश, मृदु, गुरु, लघु, शीत, उष्ण, स्निग्ध एवं रूक्ष रूप स्पर्श पर्यायों की अपेक्षा यह रत्नप्रभा पृथिवी 'असासया' अशाश्वत है-अनित्य है क्योंकि वर्ण गन्ध रस और स्पर्श की पर्यायें हरएक क्षण में अथवा कितनेक समय बाद अन्य २ रूप से बदलती रहती है। इस तरह का परिवर्तन होना ही अनित्य है

शंका—नित्यता द्रव्य के आश्रय से है और अनित्यता पर्याय के आश्रय से है अतः नित्यता और अनित्यता के अधिकरण जब भिन्न २, हैं तो फिर इनमें एकाधिकरणता कैसे आ सकती है?

રહે છે. તથા-'वण्णपज्जवेहिं' કૃષ્ણ, નીલ, લોહિત, લાલ, પીળા અને સફેદ રૂપ વર્ણ પર્યાયોની અપેક્ષાથી 'रसपज्जवेहिं' તીખા, કડવા તુરા, ખાટા અને મીઠા એવા રસના પર્યાયોની અપેક્ષાથી 'गंध पज्जवेहिं' સુરભિ અને દુરભિ રૂપ ગંધના પર્યાયોની અપેક્ષાથી તથા 'फास पज्जवेहिं' કર્કશ, મૃદુ, ગુરૂ' લઘુ, શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ અને રૂક્ષ રૂપ સ્પર્શના પર્યાયોની અપેક્ષાથી આ રત્ન પ્રભા પૃથ્વી, 'असासया' અશાશ્વત અર્થાત્ અનિત્ય છે. કેમકે વર્ણ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શનાં પર્યાયો દરેક ક્ષણે અથવા કેટલાક સમય પછી બીજા બીજા રૂપ થી બદલાયા કરે છે. આ પ્રમાણેનું પરિવર્તન થવું તેનું નામ જ અનિત્ય પણું છે.

શંકા—નિત્યપણું દ્રવ્યના આશ્રયથી છે, અને અનિત્યપણુ પર્યાયના આશ્રયથી છે. તેથી નિત્યપણા અને અનિત્યપણાનું અધિકરણ જ્યારે જુદ જુદુ છે. તો પછી તેમાં એક અધિકરણપણું કેવી રીતે આવી શકે છે?

च्छेदेक द्रव्यस्यैव नित्यत्वाधिकरणत्वात्तथा अनित्यत्वावच्छेदक वर्णादि पर्यायस्यैव चानित्यत्वाधिकरणत्वादिति वाच्यं, द्रव्यपर्याययोरेकान्तभेदस्यानभ्युपगमेन कथंचिद् भेदाभेदयोरेवाभ्युपगमादिति। अन्यथा द्रव्यपर्याययोरेकान्तभेदे उभयोरपि असत्त्वापातात्, तथाहि-परपरिकल्पितं द्रव्यमसत् पर्यायरहितत्वात्, नवपुराणत्वपर्यायशून्यगगनकुसुमवत्, बालत्वादि पर्याय शून्य वन्ध्यासुतवद्वा तथा परपरिकल्पिताः पर्याया असन्तः द्रव्यव्यतिरिक्तत्वात् वन्ध्यासुतगतबाल-त्वादि पर्यायवदिति, तदुक्तम्—

'द्रव्यं पर्यायवियुतं पर्याया द्रव्यवर्जिताः।
क्व कदा केन किं रूपाः दृष्टा मानेन केन वा' ॥१॥ इति।

उत्तर—ऐसी आशंका इसलिये उचित नहीं है कि द्रव्य और पर्याय ये जुदे २, नहीं माने गये हैं क्योंकि सिद्धान्तकारों ने इनमें कथंचित् भेदाभेदात्मकता स्वीकार की हैं यदि यह सिद्धान्त स्वीकार नहीं किया जाय और एकान्त रूप से-सर्वथा रूप से इनमें-भेद ही स्वीकार किया जाय तो न द्रव्य की सत्ता सिद्ध हो सकती है और न पर्याय की ही जो इस बात को मानता है कि द्रव्य पर्याय से भिन्न है तो उसके यह द्रव्य की सत्ता इसलिये नहीं बनती है कि वह नव पुराण आदि पर्यायों से शून्य गगन कुसुम की तरह पर्यायों से रहित होने के कारण असत् हो जाता है अथवा-बालत्व आदि पर्यायों से शून्य बन्ध्यासुत की तरह वह हो जाता है इसी तरह द्रव्य से भिन्न होने के कारण बन्ध्यासुतगत बालत्व आदि पर्यायों की तरह पर्याय भी असत् रूप हो जाती है। तदुक्तम्—

ઉત્તર—આવી શંકા એ માટે યોગ્ય નથી કે દ્રવ્ય અને પર્યાય આ જુદા જુદા માન્યાનથી કેમકે સિદ્ધાંતકારોએ આમાં કથંચિત ભેદ અને અભેદા-ત્મકપણાંનો સ્વીકાર કર્યો છે, જો આ સિદ્ધાંત સ્વીકારવામાં ન આવે અને એકાન્ત પણાથી અર્થાત્ નિશ્ચિતપણાથી સર્વ પ્રકારથી તેમાં ભેદ જ માનવામાં આવે તો દ્રવ્યની કે પર્યાયની સત્તા સિદ્ધ થઈ શકતી નથી જે આ વાતને માને છે, કે દ્રવ્ય પર્યાયથી જુદું છે, તો તેના આ દ્રવ્યની સત્તા એ માટે બનતી નથી કે તે નવા પુરાણા વિગેરે પર્યાયોથી શૂન્ય આકાશ પુષ્પની જેમ પર્યાયોથી રહિત હોવાના કારણે અસત્ થઈ જાય છે અથવા બાલપણા વિગેરે પર્યાયોથી શૂન્ય વંધ્યાસુતની માફક તે થઇ જાય છે એજ પ્રમાણે દ્રવ્યથી ભિન્ન હોવાના કારણે વંધ્યાસુતમાં રહેલ બાલપણા વિગેરે પર્યાયોની માફક પર્યાયપણુ અસત્ રૂપ થઇ જાય છે. એજ કહ્યું છે

उपसंहरन्नाह–'से तेणट्ठेणं' इत्यादि, 'सेतेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ' तत्तेनार्थेन–तेन कारणेन गौतम ! एव मुच्यते–'तं चेव जाव सिय सासया सिय असासया' यत् स्यात्–कदाचित् रत्नप्रभा शाश्वतीस्या दशाश्वती इति । 'एवं जाव अहे सत्तमा' एवं रत्नप्रभायां यथा शाश्वतत्वमशाश्वतत्वमुभयमपि द्रव्य-पर्यायभेदेन कथितं तथैव शर्कराप्रभात आरभ्याधःसप्तमी पृथिवी पर्यन्तं शाश्वतत्वमशाश्वतत्वमुभयमपि व्यवस्थापनीयम् आलापप्रकारश्च सर्वत्र स्वयमेवोहनीय इति ॥

'द्रव्यं पर्यायवियुतं पर्यायाः द्रव्यवर्जिता ।
क कदा केन किं रूपाः–दृष्टा मानेन केन वा ॥१॥

अर्थात्–पर्याय रहित द्रव्य और द्रव्य रहित पर्याय क्या कहीं कभी–किसी ने किसी प्रमाण से देखे हैं क्या ? ॥ उपसंहार करते हैं– 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ' इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि 'तं चेव जाव सिय असासया' रत्नप्रभा पृथिवी कथंचित् शाश्वत है और एक कथंचित् अशाश्वत है 'एवं जाव अहे सत्तमा' जिस प्रकार से नय विविक्षा को लेकर रत्नप्रभा पृथिवी को शाश्वत और अशाश्वत कहा गया है इसी प्रकार से शर्कराप्रभा से लेकर सातवीं पृथिवी तक की पृथिवियों को भी शाश्वत और अशाश्वत नय विविक्षा के अनुसार कह लेना चाहिये इस सम्बन्ध में आलाप प्रकार स्वयं ही उद्भावित कर लेना चाहिये

'द्रव्यं पर्यायवियुतं, पर्याया. द्रव्यवर्जिताः
क्व कदा केन किं रूपा, द्रष्टा मानेन केन वा ॥ १ ॥

અર્થાત્ પર્યાય રહિત દ્રવ્ય અને દ્રવ્ય રહિત પર્યાય કયાંઇ પણ કોઇએ કયારેય પણ કેઈ પણ પ્રમાણથી દેખ્યા છે ? ॥ १ ॥

હવે આ કથનનો ઉપસંહાર કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે 'से तेणट्ठेणं गोयमा एवं वुच्चइ' આ કારણથી હે ગૌતમ ! હું એવું કહું છું કે 'तं चेव जाव सिय असासया' રત્નપ્રભા પૃથ્વી કથંચિત્ શાશ્વત છે અને કથંચિત્ અશાશ્વત છે, 'एवं जाव अहे सत्तमा'। જે પ્રમાણેના નયની વિવક્ષા નો સ્વીકાર કરીને રત્નપ્રભા પૃથ્વીને શાશ્વત અશાશ્વત કહેવામાં આવેલ છે, એજ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઇને સાતમી પૃથ્વીપર્યન્તની બધળી પૃથ્વીયોને પણ શાશ્વત અને અશાશ્વત નયવિવક્ષા પ્રમાણે કહેવી જોઇએ. આ સંબંધમાં તેના આલાપકોનો પ્રકાર સ્વયં બનાવીને સમજી લેવો જોઈએ,

इह खलु यद्वस्तु यावत्संभवात्सदं तच्चे ।।ग्तं कालं शाश्वद्भवति तदा तदपि शाश्वत मुच्यते यथा शास्त्रान्तरेषु 'आकप्पट्ठाई पुढवी सासया' आकल्पस्थायिनी पृथिवी शाश्वती, इत्यादि, तदिह संशयो जायते-किमियं रत्नप्रभादि पृथिवी किं सकलकालावस्थायितया शाश्वती अथवा यत्किञ्चित्कालावस्थायितया शाश्वती यथा शास्त्रान्तरीयैः कथ्यते-आकल्पस्थायिनी पृथिवी शाश्वती इति, एतादृशं संशयमपाकर्तुं प्रश्नयन्नाह-'इमा णं' इत्यादि, 'इमा णं भंते ! रयणप्पभा पुढवी' इयं खलु भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवी 'कालओ केवच्चिरं होइ' कालतः कियच्चिरं भवति-कियत्कालं तिष्ठतीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'न कयाइ ण आसी' न कदापि न आसीत् नञ् द्वयं प्रकृतमर्थं ब्रूते'

शंका—हे भदन्त ! जो वस्तु जितने समय तक रहती है-वह उतने समय के अनुसार शाश्वत कहलाती है-जैसे-अन्य सिद्धान्तकारों ने आकल्प स्थायी पृथिवी को शाश्वत कहा है-तो इसमें यह संशय होता है कि यह रत्नप्रभा पृथिवी सकल कालों में अवस्थायी होने से शाश्वत है या अन्य सिद्धान्तकारों की तरह कुछ काल तक स्थायी होने से शाश्वत है ? अतः इसी आशंका को हृदय में धारण कर गौतम ने प्रभु से पूछा है-'इमाणं भंते ! रयणप्पभा पुढवी कालओ केवच्चिरं होइ' हे भदन्त ! यह रत्नप्रभा पृथिवी काल की अपेक्षा कितने काल तक स्थायी रहती है? तो इस आशंका के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! न कयाइ ण आसी' हे गौतम ! यह रत्नप्रभा पृथिवी कभी नहीं थी-ऐसी बात नहीं है-यहां ये दो नञ् प्रकृत अर्थ

શંકા—હે ભગવન્ જે વસ્તુ જેટલા સમય પર્યન્ત રહે છે, તે એટલા સમય માટે શાશ્વત કહેવાય છે જેમકે બીજા સિદ્ધાંતોએ આકલ્પ સ્થાયી પૃથ્વીને શાશ્વત કહી છે તો આમાં એવો સંશય થાય છે કે રત્નપ્રભા પૃથ્વી બધાજ કાળોમાં રહેનારી હોવાથી શાશ્વત છે, અથવા અન્ય સિદ્ધાંતકારોના કથન પ્રમાણે કંઈક કાલ સુધી સ્થાયી હોવાથી શાશ્વત છે ? તેથી આ શંકાને મનમાં ધારણ કરીને ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે 'इमाणं भंते रयणप्पभा पुढवी कालओ केवच्चिरं होई' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી કાળની અપેક્ષાએથી કેટલ કાળ સુધી સ્થાયીપણાથી રહે છે ? આ શંકાના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! न कयाइ ण आसी' હે ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી કયારે પણ ન હતી એવી વાત નથી અહિયા આ વાકયમાં આવેલા નિષેધાર્થક બે નञ् પ્રકૃત અર્થ પ્રગટ કરવા માટે આપ્યા

इति नियमात् अभावाभावस्य प्रकृत प्रतियोगिरूपार्थबोधकतया न कदापि नासीत् रत्नप्रभा, अपितु सर्वदैवासीत् इत्यर्थः, एतावता अतीतकालिक सत्त्वं रत्नप्रभाया आवेदितम् अनादित्वात्। यदि कदाचित् पूर्वकाले असत्त्वं भवेत्तदा अनादित्वमेव न स्यात्। न विद्यते आदिः कारणं यस्य सोऽनादिरिति निर्वचनात् पूर्वकालिक सत्त्वमावेदितं भवतीति। 'ण कयाइ णत्थि' न कदापि नास्ति सर्वथैव वर्तमानकालचिन्तायां भवत्येवेति भावः सदा भावाद् अस्त्येवेति। 'ण कयाइ ण भविस्सइ' न कदापि न भविष्यति अपितु भविष्यच्चिन्तायां सर्वदैव भविष्यति अनन्तत्वात्। नास्ति अन्तो विनाशो यस्य सोऽनन्त इति व्याख्यानेन सर्वदा अवस्थानात् इत्येवं रूपेण कालत्रयेऽपि निषेध द्वारेण रत्नप्रभायाः सत्त्वं प्रदर्श-

---

को प्रकट करने के लिये प्रयुक्त हुए हैं–क्योंकि यह नियम है कि गत दो नञ्–'न'–प्रकृत अर्थ का कथन करते हैं–अतः इस कथन के अनुसार यह रत्नप्रभा पृथिवी सर्वदा ही थी ऐसा समर्थित होता है इससे भूतकाल में इस रत्नप्रभा पृथिवी की सत्ता समर्थित हो जाती है क्यों कि यह रत्नप्रभा पृथिवी अनादि काल से है यदि भूतकाल में इसमें असत्त्व माना जावे तो फिर इसमें अनादिता नहीं बन सकती है जिसका आदि कारण–नहीं होता है–उसे ही अनादि कहा जाता है 'ण कयाइ णत्थि' तथा–यह रत्नप्रभा पृथिवी वर्तमान काल में नहीं है–किन्तु यह वर्तमान काल में भी है क्योंकि इसका सदाकाल सद्भाव कहा गया है। 'ण कयाइ ण भविस्सइ' तथा–यह रत्नप्रभा पृथिवी भविष्यत्काल में नहीं होगी–ऐसी भी नहीं है–किन्तु भविष्यत् काल में भी रहेगी क्योंकि यह अनन्त है–जिसका अन्त–विनाश– नहीं

છે કેમકે એવો નિયમ છે કે વાકયમાં આવેલ બે નञ् 'न' પ્રકૃત ચાલુ અર્થને પ્રગટ કરે છે તેથી આ કથન પ્રમાણે આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી સર્વદા હતી એવું સમર્થન થાય છે. તેથી ભૂતકાળમાં આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીની સત્તાનું સમર્થન થઈ જાય છે.તેમકે આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી અનાદિ કાળથી વિદ્યમાન છે. જો ભૂતકાળમા તેનું અસત્વ માનવામાં આવે, તો પછી તેમાં અનાદિપણું આવી શકતુ નથી જેનું આદિ કારણ હોતું નથી તેને અનાદિ કહેવાય છે. 'ण कयाइ णत्थि' તથા આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી વર્તમાન કાળમાં નથી. તેમ નથી પરંતુ આ વર્તમાન કાળમાં પણ છે. 'ण कयावि ण भविस्सइ' તથા આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી ભવિષ્ય કાળમાં નહીં હોય તેમ પણ નથી. પરંતુ ભવિષ્ય કાળમાં પણ તે રહેશે. કેમકે આ અનંત અંત વિનાની છે, જેનો અંત વિનાશ ન હોય તેજ અનંત કહેવાય છે આ

यता सार्वकालिक सत्त्वकथनात् शाश्वतत्वं प्रदर्शितमिति। नास्तित्वप्रतिषेध द्वारेण शाश्वतत्वं विधाय सम्प्रति-विधिमुखेन अस्तित्वं प्रदर्शयति-'भुविं च' इत्यादि, 'भुविं च भवइय भविस्सइय' अभूत् पूर्वकाले रत्नप्रभा भवति च वर्तमानकाले अपि विद्यते, भविष्यति चानागतकालेऽपि स्थास्यतीति चेति। एवं भूत वर्तमान भविष्यद्रूप त्रिकालवर्त्तित्वात् 'धुवा' ध्रुवा इयं रत्नप्रभा। यत एव ध्रुवा अतएव 'णियया' नियता नियतावस्थाना, धर्मास्तिकायादिवत् कदापि स्वावस्थानात् न प्रच्यवति। नियतत्वादेव च 'सासया' शाश्वती प्रलयाभावाद् अस्याः शश्वद्भावः। शाश्वतत्वादेव चानवरतगङ्गा सिन्धु प्रवाह प्रवृत्तावपि पद्म-पौण्डरीकहृद इवान्तर पुद्गलापचयेऽपि अन्यतर पुद्गलोपचयाभावात् 'अक्खया'

होता है-वही अनन्त कहा जाता है इस तरह यह रत्नप्रभा पृथिवी त्रिकालावस्थायी है-अतः इसमें शाश्वतता है इस प्रकार निषेध मुख से रत्नप्रभा में त्रिकालवर्ती सत्त्व का कथन कर शाश्वतता दिखलाई अब विधिमुख से वे इसमें अस्तित्व का कथन करते हैं-'भुविं च भवइ च, भविस्सइय' यह रत्नप्रभा पृथिवी पूर्वकाल में थी, वर्तमान काल में है, और भविष्यत् काल में रहेगी इस रीति से यह भूत, वर्तमान और भविष्यत् काल में अस्तित्व विशिष्ट होने से 'धुवा' ध्रुव है, ध्रुव होने से यह 'णियया' धर्मास्तिकायादि द्रव्यों की तरह कभी भी अपने स्थान से चलित नहीं होती है नियत होने से यह 'सासया' शाश्वत है क्यो कि इसका प्रलय नहीं होता है। शाश्वत होने से ही यह अक्षय-विनाश रहित है-जैसे पद्महृद और पुण्डरीक हृद गंगा-

---

રીતે આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી ત્રણે કાળમાં રહેવાવાળી છે. તેથી તેમાં શાશ્વતપણું છે આ પ્રકારના નિષેધ મુખથી રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ત્રિકાલવર્તિ સત્વ બતાવીને શાશ્વતતા બતાવવામાં આવેલ છે.

હવે વિધિમુખથી તેઓ આમાં અસ્તિત્વનું કથન કરે છે 'भुविंच, भवइ य, भविस्सइ य' આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી પહેલાં હતી, વર્તમાનમાં છે, અને ભવિષ્યકાળમાં રહેશે. આ રીતે આ ભૂત, વર્તમાન, અને ભવિષ્યકાળમાં અસ્તિત્વવાળી હોવાથી 'धुव' ધ્રુવ છે. અને ધ્રુવ હોવાથી તે 'नियया' ધર્માસ્તિકાય વિગેરે દ્રવ્યની જેમ કોઇ પણ વખતે તે પોતાના સ્થાનથી ચલાયમાન થતી નથી. અને નિશ્ચિત હોવથી તે 'सासया' શાશ્વત છે કેમકે તેનો પ્રલય થતો નથી. શાશ્વત હોવાથીજ તે અક્ષય અવિનાશી છે. જેમ પદ્મ કમળ સરોવર અને પુંડરીક સરોવર ગંગા અને સિંધુ નદીયોના પ્રવાહમાં પ્રવૃત્તિ-

अक्षया क्षयो नाशस्तद्रहिता। अक्षयत्वादेव च 'अव्वया' अव्यया व्ययो विनाशस्तद्रहिता मानुषोत्तराद्बहिः समुद्रवत्। अव्ययत्वादेव 'अवट्ठिया' अवस्थिता स्व प्रमाणावस्थिता सूर्यमण्डलादिवत्। एवं सदाऽवस्थानेन चिन्त्यमाना 'णिच्चा' नित्या अप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैकरूपा जीवस्वरूपवत् अथवा ध्रुवादयः शब्दा इन्द्रशक्रादिवत् पर्यायशब्दाः नानादेशज विनेयानुग्रहार्थमुपन्यस्ता इति न पौनरुक्त्यमिति।

सिन्धु नदियों के प्रवाह में प्रवृत्ति वाले हैं-फिर भी अक्षय है-क्योंकि उनमें से अन्यतर पुद्गलों के विघटन होने पर भी अन्यतर पुद्गलों द्वारा उनका उपचय होता रहता है इसी प्रकार रत्नप्रभा पृथिवी में से अनेक पुद्गलों का विघटन होता रहता है और अनेक पुद्गलों द्वारा उसका उपचय होता रहता है। अक्षय होने से ही यह 'अव्वया' मानुषोत्तर से बाहर में समुद्रों की तरह अव्यय है अर्थात् विनाश से रहित है। और अव्यय होने से ही यह 'अवट्ठिया' अवस्थित है-सूर्य मण्डलादि की तरह यह अपने प्रमाण में सदा स्थित है और अपने प्रमाण में सदा स्थित होने से ही यह 'णिच्चा' जीव स्वरूप की तरह अप्रच्युत, अनुत्पन्न स्थिर एक रूप है अथवा-ध्रुवादिक ये सब शब्द-इन्द्र, शक्र, पुरन्दर आदि शब्दों की तरह पर्याय शब्द हैं। इनका जो यहां उपन्यास किया गया है सो वह अनेक देशों के-भिन्न २, देशों के-विनेयों को समझाने के निमित्त से किया गया है अतः इनके कथन में पुनरुक्ति दोष नहीं आता है।

વાળા છે, તો પણ અક્ષય છે. કેમકે તેનાંથી અન્યતર પુદ્ગલો ના વિઘટન થવા છતા પણ અન્યતર પુદ્ગલો દ્વારા તેનો ઉપચય થતો રહે છે. એજ પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાંથી અન્યતર પુદ્ગલોનું વિઘટન થતું રહે છે અને અનેક પુદ્ગલો દ્વારા તેનો ઉપચય થતો રહે છે. અક્ષય હોવાથી આ 'अव्वया' માનુષોત્તરથી બહારના સમુદ્રોની જેમ અવ્યય છે. અર્થાત્ વિનાશ રહિત છે. અને અવ્યય હોવાથી જ આ 'अवट्ठिया' અવસ્થિત છે. સૂર્ય મંડલ વિગેરેની જેમ તે પોતાના પ્રમાણમાં સદા સ્થિત રહેવાથી જ આ 'णिच्चा' જીવ સ્વરૂપની જેમ અપ્રચ્યુત, અનુત્પન્ન સ્થિર એક રૂપ છે. અથવા ધ્રુવાદિક આ બધા શબ્દો ઇન્દ્ર, શક્ર, પુરંદર વિગેરે શબ્દોની માફક પર્યાય શબ્દ છે. તેનો જે આ ઉપન્યાસ-કથન કરવામાં આવ્યો છે' તે આ અનેક દેશોના અર્થાત્ જુદા જુદા દેશોના વિનેયો નામ શિષ્યોને સમજાવવા માટે જ કરવામાં આવ્યો છે. તેથી તેઓના કથનમાં પુનરૂક્તિદોષ

'एवं जाव अहे सत्तमा' एवं यावदधः सप्तमी। तथाहि-शर्कराप्रभा खलु भदन्त! कालतः कियच्चिरं भवति? गौतम! न कदापि नाभूत्, न कदापि न भवति, न कदापि न भविष्यति, अपितु पूर्वमपि अभूत् वर्तमानेऽपि भवति। अनागतेऽपि भविष्यत्येव ध्रुवा नियता शाश्वती अक्षया अव्यया अवस्थिता नित्या, इत्येवं रूपेण शर्कराप्रभात आरभ्य वालुकाप्रभा धूमप्रभा पङ्कप्रभा तमःप्रभा तमस्तमःप्रभासु शाश्वतत्वादिकं प्रदर्शनीयम् इति सू० ॥९॥

सम्प्रति-प्रतिपृथिवि विभाग उपर्यधस्तनचरमान्तयोरन्तरं प्रतिपादयितु-माह-'इमीसे णं' इत्यादि,

मूलम्-इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए उवरिल्लाओ चरिमंताओ हेट्ठिल्ले चरिमंते एएणं केवइयं अबाधाए अंतरे पन्नत्ते? गोयमा! असीउत्तरं जोयणसयसहस्सं अबाधाए अंतरे पन्नत्ते। इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए उवरिल्लाओ चरिमंताओ खरस्स कंडस्स हेट्ठिल्ले चरिमंते एएणं केवइयं अबाधाए अंतरे पन्नत्ते? गोयमा! सोलसजोयणसहस्साइं अबाधाए अंतरे पन्नत्ते। इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए

'एवं जाव अहे-सत्तमा' इसी तरह का कथन यावत् अधः सप्तमी पृथिवी में कर लेना चाहिये जैसे-हे भदन्त! काल की अपेक्षा शर्कराप्रभा पृथिवी शाश्वत है या अशाश्वत है? उत्तर में प्रभु कहते हैं हे गौतम! शर्कराप्रभा पृथिवी किसी अपेक्षा शाश्वत है, और किसी अपेक्षा अशाश्वत है इत्यादि-रूप से जैसा कथन रत्नप्रभा पृथिवी के प्रकरण में किया गया है-वैसा ही वह सब कथन यहां पर भी कह लेना चाहिये और ऐसा ही यह कथन सातवीं पृथिवी तक कहते जाना चाहिये। सू० ॥८॥

આવતો નથી. 'एवं जाव अहे सत्तमा' આજ પ્રમાણેનુ કથન યાવત્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વી પર્યન્ત કરવું જોઈએ. જેમકે હે ભગવન્ કાળની અપેક્ષાથી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી શાશ્વત છે? કે અશાશ્વત છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે હે ગૌતમ! શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી કોઈ એક અપેક્ષાથી શાશ્વત છે અને કોઇ અપેક્ષાથી અશાશ્વત છે. ઈત્યાદિ પ્રકારથી જે પ્રમાણેનું કથન રત્ન પ્રભા પૃથ્વીના પ્રકરણમાં કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું કથન અહિંયાં પણ કહેવું જાઇએ અને એજ પ્રમાણેનું કથન સાતમી પૃથ્વી પર્યન્ત કહેવું જોઈએ ।સૂ. ૯॥

उवरिल्लाओ चरिमंताओ रयणस्स कंडस्स हेठिल्ले चरिमंते एएणं केवइयं अबाधाए अंतरे पन्नत्ते ? गोयमा ! एक्कजोयण-सहस्सं अबाधाए अंतरे पन्नत्ते। इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए उवरिल्लाओ चरिमंताओ वइरस्स कंडस्स उवरिल्ले चरिमंते एसणं केवइयं अबाधाए अंतरे पन्नत्ते ? गोयमा ! एक्कं जोयणसहस्सं अबाधाए अंतरे पन्नत्ते। इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए उवरिल्लाओ चरिमंताओ वइरस्स कंडस्स हेठिल्ले चरिमंते एएणं केवइयं अबाधाए अंतरे पन्नत्ते ? गोयमा ! दो जोयणसहस्साइं अबाधाए अंतरे पन्नत्ते। एवं जाव रिट्ठस्स उवरिल्ले चरिमंते पन्नरस जोयणसहस्साइं, हेठि-ल्ले चरिमंते सोलस जोयणसहस्साइं। इमीसे णं भंते ! रयण-प्पभाए पुढवीए उवरिल्लाओ चरिमंताओ पंकबहुलस्स कंडस्स उवरिल्ले चरिमंते एसणं अबाधाए केवइयं अंतरे पन्नत्ते? गोयमा ! सोलस जोयणसहस्साइं अबाधाए अंतरे पन्नत्ते। हेठिल्ले चरिमंते एक्कं जोयणसहस्सं ॥ आवबहुलस्स उवरिल्ले चरिमंते एक्कं जोयणसयसहस्सं हिठिल्ले चरिमंते असी उत्तरं जोयण-सयसहस्सं॥ घणोदहिस्स उवरिल्ले चरिमंते असी उत्तर जोयण-सयसहस्सं, हेठिल्ले चरिमंते दो जोयणसयसहस्साइं। इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए उवरिल्लाओ चरिमंताओ घण-वायस्स उवरिल्ले चरिमंते दो जोयणसहस्साइं हेट्ठिल्ले चरिमंते असंखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं। इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए उवरिल्लाओ चरिमंताओ तणुवायस्स उवरिल्ले चरिमंते असंखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं अबाहाए अंतरे, हेठिल्ले वि असंखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं। एवं ओवासंतरे वि।

दोच्चाए णं भंते ! पुढवीए उवरिल्लाओ चरिमंताओ हेठिल्ले चरिमंते एस णं केवइयं अबाधाए अंतरे पन्नत्ते? गोयमा! बत्तीसुत्तरं जोयणसयसहस्सं अबाहाए अंतरे पन्नत्ते। सक्करप्पभाए पुढवीए उवरिल्लाओ चरिमंताओ घणोदहिस्स हेठिल्ले चरिमंते बावण्णुत्तरं जोयणसयसहस्सं अबाहाए। घणवायस्स असंखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं पन्नत्ताइं। एवं जाव ओवासंतरस्स वि, जाव अहे सत्तमाए, नवरं जीसे जं बाहल्लं तेण घणोदही संबंधेयव्वो बुद्धीए। सक्करप्पभाए अणुसारेणं घणोदहि सहिताणं इमं पमाणं। वालुयप्पभाए अडयालीसुत्तरं जोयणसयसहस्सं। पंकप्पभाए पुढवीए चत्तालीसुत्तरं जोयणसयसहस्सं। धूमप्पभाए पुढवीए अट्ठतीसुत्तरं जोयणसयसहस्सं। तमाए पुढवीए छत्तीसुत्तरं जोयणसयसहस्सं। अहे सत्तमाए पुढवीए अट्ठावीसुत्तर जोयणसयसहस्सं जाव अहे सत्तमाए णं भंते! पुढवीए उवरिल्लाओ चरिमंताओ उवासंतरस्स हेठिल्ले चरिमंते केवइयं अबाहाए अंतरे पन्नत्ते? गोयमा! असंखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं अबाहाए अंतरे पन्नत्ते ॥सू० १०॥

छाया—एतस्याः खलु भदन्त! रत्नप्रभायाः पृथिव्या उपरितनाच्चरमान्तात् अधस्तनश्चरमान्तः एतत् खलु कियद् अबाधया अन्तरं प्रज्ञप्तम्? गौतम! अशीत्युत्तर योजनशतसहस्रम् अबाधया अन्तरं प्रज्ञप्तम्। एतस्याः खलु भदन्त! नप्रभाया पृथिव्या उपरितनाद् चरमान्तात् खरस्य काण्डस्याधस्तनश्चरमान्तः, एतत् खलु कियत्या अबाधया अन्तरं प्रज्ञप्तम्। तस्याः खलु भदन्त! रत्नप्रभायाः पृथिव्या उपरितनात् चरमान्तात् रत्नस्य काण्डस्याधस्तनश्चरमान्तः, एतत् खलु कियत् अबाधया अन्तरं प्रज्ञप्तम्? गौतम! एकं योजनसहस्रमबाधया अन्तरं प्रज्ञप्तम्। एतस्याः खलु भदन्त! रत्नप्रभायाः पृथिव्या उपरितनात् चरमान्तात् वज्रस्य काण्डस्योपरितनश्चरमान्तः, एतत्खलु कियत् अबाधया अन्तरं प्रज्ञप्तम्? गौतम! एकं योजनसहस्रम् अबाधया अन्तरं प्रज्ञप्तम्। एतस्याः खलु भदन्त!

रत्नप्रभायाः पृथिव्या उपरितनात् चरमान्तात् वज्रस्य काण्डस्याधस्तनश्चरमान्तः एतत्खलु अबाधया अन्तरं प्रज्ञप्तम्? गौतम! द्वे योजनसहस्रे अबाधया अन्तरं प्रज्ञप्तम्। एवं यावद्रिष्टस्योपरितनश्चरमान्तः पञ्चदशयोजनसहस्राणि, अधस्तनश्चरमान्तः षोडशयोजनसहस्राणि। एतस्याः खलु भदन्त! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः उपरितनात् चरमान्तात् पङ्कबहुलस्य काण्डस्योपरितनश्चरमान्तः एतत् खलु कियद् अबाधया अन्तर प्रज्ञप्तम्? गौतम! षोडशयोजनसहस्राणि अबाधया अन्तरं प्रज्ञप्तम्। अधस्तनश्चरमान्त एकं योजनशतसहस्रम्। अब्बहुलस्योपरितनश्चरमान्त एकं योजनशतसहस्रम्, अधस्तनश्चरमान्तः अशीत्युत्तरं योजनशतसहस्रम्। घनोदधेरुपरितनश्चरमान्तः, अशीत्युत्तरयोजनसहस्रम्, अधस्तनश्चरमान्तो द्वे योजनशतसहस्रे। एतस्याः खलु भदन्त! रत्नप्रभायाः पृथिव्या उपरितनाच्चरमान्तात् घनवातस्योपरितनश्चरमान्तो द्वे योजनशतसहस्रे, अधस्तनश्चरमान्तः असंख्येयानि योजनशतसहस्राणि। एतस्याः खलु भदन्त! रत्नप्रभाया पृथिव्या उपरितनाच्चरमान्तात् तनुवातस्य उपरितनश्चरमान्तः, असंख्येयानि योजनशतसहस्राणि। अबाधया अन्तरम्, अधस्तनोऽपि असंख्येयानि योजनसहस्राणि एवमवकाशान्तरमपि। द्वितीयायाः खलु भदन्त! पृथिव्या उपरितनात् चरमान्तात् अधस्तनश्चरमान्तः, एतत् खलु कियदबाधया अन्तरं प्रज्ञप्तम्? गौतम! द्वात्रिंशदुत्तरं योजनशतसहस्रम् अबाधया अन्तरं प्रज्ञप्तम्। शर्कराप्रभायाः पृथिव्या उपरितनाच्चरमान्तात् घनोदधेरधस्तनश्चरमान्तो द्विपञ्चाशदुत्तरं योजनशतसहस्रमबाधया घनवातस्यासंख्येयानि योजनशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि एवं यावदवकाशान्तरस्यापि यावदधः सप्तम्याः। नवरं यस्याः यद् बाहल्यं तेन घनोदधिः संबन्धयितव्यो बुद्धया। शर्कराप्रभाया अनुसारेण घनोदधि सहितानामिदं प्रमाणम्। बालुकाप्रभाया अष्टचत्वारिंशदुत्तरं योजनशतसहस्रम् ३ पङ्कप्रभायाः पृथिव्या चत्वारिंशदुत्तरं योजनशतसहस्रम् ४, धूमप्रभायाः पृथिव्या अष्टत्रिंशदुत्तरं योजनसहस्रम् ५ तमःप्रभायाः पृथिव्याः षट्त्रिंशदुत्तरं योजनशतसहस्रम् ६ अधः सप्तम्याः पृथिव्या अष्टाविंशत्युत्तरं योजनशतसहस्रम् ७।

यावदधः सप्तम्याः खलु भदन्त! पृथिव्या उपरितनाच्चरमान्तात् अवकाशान्तरस्याधस्तनश्चरमान्तः कियद् अबाधया अन्तरं प्रज्ञप्तम्? गौतम! असंख्येयानि योजनशतसहस्राणि अबाधया अन्तरं प्रज्ञप्तम् ॥१०॥

अब सूत्रकार प्रत्येक पृथिवी के विभाग से उपरितन अधस्तन चरमान्त का अन्तर प्रतिपादन करते हैं—

હવે સૂત્રકાર દરેક પૃથ્વીના વિભાગ પૂર્વક ઉપરિતન-ઉપરના અધસ્તન, અને ચરમાન્તના અંતરનું પ્રતિપાદન કરે છે

टीका--'इमीसे णं भंते!' एतस्याः खलु भदन्त! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'उवरिल्लाओ चरिमंताओ' उपरितनात् चरमान्तात्। ऊर्ध्वदेशावस्थितभागात्-रत्नप्रभाया प्रारम्भभागादित्यर्थः 'हेठिल्ले चरिमंते' अधस्तनः अधोभागविद्यमान श्चरमान्तः रत्नप्रभाया अन्तिमो भाग इत्यर्थः 'एए णं' एतत् खलु एतयो द्वयोश्चरमान्तयोर्मध्यक्षेत्ररूपम्, एतदिति अन्तरस्य विशेषम् अतः पुंस्त्व निर्दिष्टस्यापि नपुंसकत्वेन विपरिणामः सूत्रे तु आर्षत्वात् पुलिङ्गनिर्देशः 'केवइयं अबाहाए' कियत् अबाधया अन्तरत्व व्याघातरूपया 'अंतरे पन्नत्ते' अन्तरं व्यवधानं प्रज्ञप्तं कथितम् रत्नप्रभाया आदि भागा दन्तभागः कियद्दूरे भवतीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'असी उत्तर जोयणसयसहस्सं' अशीत्युत्तरं योजनशतसहस्रं-अशीति सहस्राधिक लक्षयोजनम् (१८००००) अबाधया 'अंतरे' अन्तरम् आद्यन्तभागयोर्व्यवधानम् 'पन्नत्ते' प्रज्ञप्तं कथितम्॥ सामान्यतो रत्नप्रभायामुपरितनाधस्तनचरमान्तयो-र्मध्येऽन्तरं प्रदर्श्य विशेषतोऽस्याः काण्डत्रयस्याऽन्तरं दर्शयितुमाह- 'इमीसे णं

'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए'-इत्यादि।

टीकार्थ—गौतम ने इसमें प्रभु से ऐसा पूछा है-हे भदन्त! इस रत्नप्रभा पृथिवी के उपरितन चरमान्त से नीचे का जो चरमान्त है वह कितना दूर है? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! असी उत्तर जोयण सयसहस्सं अबाधाए अंतरे पन्नत्ते' हे गौतम! रत्नप्रभा पृथिवी के उपरित चरमान्त से नीचे का जो चरमान्त है वह एक लाख अस्सी हजार योजन दूर है अर्थात् एक लाख अस्सी हजार योजन का बाहल्य पिण्ड है। इस प्रकार से सामान्य रूप में रत्नप्रभा के उपरितन और अधस्तन चरमान्तों में अन्तर प्रकट कर अब विशेष रूप से इसके

'इमीसे णं ते! रयणप्पभाए पुढवीए' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ-ગૌતમસ્વામીએ આ સૂત્ર દ્વારા પ્રભુને એવું પૂછ્યુ છે કે હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરિતન ચરમાન્તથી નીચેનો જે ચરમાન્ત છે તે કેટલો વિશાળ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा! असी उत्तर जोयणसयसहस्सं अबाधाए अंतरे पण्णत्ते' હે ગૌતમ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તથી નીચેનો જે ચરમાન્ત છે, તે એક લાખ એંસી હજાર યોજનની વિશાળતાવાળો છે અર્થાત્ એક લાખ એંસી હજારનો તે બાહલ્ય પિંડ છે. આ પ્રમાણે સામાન્ય પણાથી રત્નપ્રભાના ઉપરિતન અને અધસ્તન ચરમાન્તોનું અંતર બતાવીને હવે વિશેષ પ્રકાર થી તેના ત્રણ કાંડાનું અંતર પ્રગટ કરે છે, આમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે

भंते' इत्यादि, 'इमीसे णं भंते' एतस्याः खलु 'रयणप्पभाए' रत्नप्रभायाः 'उवरिल्लाओ चरिमंताओ' उपरितनात् चरमान्तात् 'खरस्स कंडस्स हेठिल्ले चरिमंते' खरस्य काण्डस्याधस्तनश्चरमान्तः 'एस णं' एतत्खलु 'केवइयं अबाहाए अंतरे पन्नत्ते'। कियत् अबाधया अन्तरं-व्यवधानं प्रज्ञप्तम्? इति प्रश्नः भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'सोलस जोयणसहस्साइं अंतरे पन्नत्ते' षोडशयोजनसहस्राणि अन्तरं प्रज्ञप्तम्-कथितम्, खरकाण्डस्य प्रत्येकमेकैक सहस्रयोजन प्रमित तद्भेदरूप रत्नकाण्डादि षोडशप्रकारकात्मकत्वात्। 'इमीसे णं भंते' एतस्याः खलु भदन्त! 'रयणप्पभाए' रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'उवरिल्लाओ चरिमंताओ' उपरितनात् चरमान्तात् 'रयणस्स कंडस्स' खरकाण्डप्रभेदरूपस्य रत्ननामक प्रथमकाण्डस्य यः 'हेठिल्ले चरिमंते' अधस्तनोऽधः

तीन काण्डों का अन्तर प्रकट करते हैं-इसमें गौतम ने प्रभुसे ऐसा पूछा हैं-'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए उवरिल्लाओ चरिमंताओ खरस्स कंडस्स हेठिल्ले चरिमंते एस णं केवइयं अबाधाए अंतरे पन्नत्ते' हे भदन्त! इस रत्नप्रभा पृथिवी के उपरितन चरमान्त से खरकाण्ड का अधस्तन चरमान्त अबाधासे अर्थात् विभाग पूर्वक प्रत्येक का कितना अन्तर है? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! सोलसजोयण सहस्साइं अंतरे पन्नत्ते' हे गौतम! रत्नप्रभा पृथिवी के ऊपर के चरमान्त से खरकाण्ड के अधस्तन चरमान्त तक सोलह हजार योजन का अन्तर है क्योंकि अपने विभाग रूप प्रत्येक एक एक हजार योजन के रत्नकाण्ड आदि सोलह काण्ड वाला है 'इमीसेणं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए उवरिल्लाओ चरिमंताओ' हे भदन्त! इस रत्नप्रभा पृथिवी के उपरितन चरमान्त से रयणस्स कंडस्स' रत्नकाण्ड के 'हेट्ठिल्ले

'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए उवरिल्लाओ चरिमंताओ, खरस्स हेठिल्ले चरिमंते एएणं केवइयं अवाधाए अंतरे पन्नत्ते' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરિતન ચરમાન્તથી ખરકાંડના અધસ્તન-નીચેના ચરમાન્ત સુધીમાં વિભાગપૂર્વક દરેકનું કેટલું અંતર કહેલું છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा! सोलस जोयणसहस्साइं अंतरे पन्नत्ते' હે ગૌતમ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તથી ખરકાંડના અધસ્તનચરમાન્ત પર્યન્ત સોળ હજાર યોજનનું અંતર કહેલું છે. કેમકે તે પોતાના વિભાગ રૂપ દરેક એક એક હજાર યોજનના રત્નકાંડ વિગેરે સોળ કાંડવાળો છે. 'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए उवरिल्लाओ चरिमंताओ' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તથી 'रयणस्स' कंडस्स'

प्रदेशवर्त्तीचरमान्तः-चरमपर्यन्तः 'एस णं' एतत् खलु 'केवइयं अबाहाए' कियत् अबाधया कियद् योजनप्रमाणं अन्तरम् अबाधया अन्तरत्व व्याघातरूपया 'अंतरे पन्नत्ते' प्रज्ञप्तं कथियम् रत्नप्रभा पृथिव्याः खरकाण्डस्य विभागरूपं रत्नकाण्डनामकं यत् प्रथमं काण्डं तस्य य उपरितन चरमान्तस्तदपेक्षया एतस्य अधस्तनश्चरमान्त एतयोरन्तरं कियद् योजनप्रमाणमबाधया कथितमिति प्रश्नः, भगवानाह- 'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'एक्कं जोयणसहस्सं अबाधाए अंतरे पन्नत्ते' एकं योजनसहस्रमबाधया अन्तरं प्रज्ञप्तम्, खरकाण्डविभागभूतानां

चरिमंते' नीचे के चरमान्त तक 'एस णं केवइयं अबाहाए अंतरे पण्णत्ते' कितना अन्तर कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! एक्कं जोयणसहस्सं अबाहाए अंतरे पण्णत्ते' हे गौतम ! रत्नप्रभा पृथिवी के उपरितन चरमान्त से रत्नकाण्ड के नीचे के चरमान्त तक एक हजार योजन का अन्तर कहा गया है क्योंकि खरकाण्ड के विभाग भूत रत्नकाण्डादि सोलहों काण्ड प्रत्येक एक एक हजार का होता है। 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभा पुढवीए उवरिल्लाओ चरिमंताओ वइरस्स कंडस्स उवरिल्ले चरिमंते एस णं केवइयं अबाधाए अंतरे पण्णत्ते' हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी का जो उपरितन चरमान्त है उससे द्वितीय वज्रकाण्ड के उपरितन चरमान्त तक कितना अन्तर कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! एक्कं जोयणसहस्सं अबाधाए अंतरे पण्णत्ते' हे गौतम ! रत्नप्रभा पृथिवी के उपरितन चरमान्त से

રત્નકાંડના 'हेठिल्ले चरिमंते' નીચેના ચારમાંત સુધી 'एसणं केवइयं अबाहाए अंतरे पण्णत्ते' કેટલું અંતર કહેવામાં આવેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! एक्कं जोयणसहस्सं अबाहाए अंतरे पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તથી રત્નકાંડની નીચેના ચરમાન્ત સુધીમાં એક હજાર યોજનનું અંતર કહેવામાં આવેલ છે. કેમકે ખરકાંડના વિભાગ રૂપ રત્નકાંડ વિગેરે ૧૬ સોળે કાંડા કે જે દરેક એક એક હજાર યોજનના હોય છે.

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभा पुढवीए उवरिल्लाओ चरिमंताओ वइरस्स कंडस्स उवरिल्ले चरिमंते एसणं केवइयं अबाधाए अंतरे पन्नत्ते' હે ભગવન્ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના જે ઉપરિતન ચરમાંત છે. તેનાથી બીજા વજ્રકાંડના ઉપરિતન ચરમાંત સુધી કેટલું અંતર કહેવામાં આવેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! एक्कं जोयणसहस्सं अबाधाए अंतरे पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના

रत्नकाण्डादीनां षोडशानामपि प्रत्येकमेकसहस्रयोजनप्रमाणत्वात् । 'इमीसे णं भंते' एतस्याः खलु भदन्त ! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'उवरिल्लाओ चरिमंताओ' उपरितनात् चरमान्तात् 'वइरस्स कंडस्स' वज्रस्य-वज्रनामक द्वितीयकाण्डस्य 'उरिल्ले चरिमंते' उपरितन श्चरमान्तः 'एस णं' एतत्खलु 'केवइयं अबाहाए' कियद् अबाधया 'अंतरे पन्नत्ते' अन्तरं व्यवधानं प्रज्ञप्तम्, रत्नप्रभा पृथिव्या रत्नकाण्डस्य प्रथमस्य य उपरितन श्चरमान्तस्तदपेक्षया एतस्या एव पृथिव्या द्वितीयस्य वज्रकाण्डस्य य उपरितनो भागः एतयोः कियद् अन्तरमिति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! एवकं-जोयणसहस्सं अबाहाए अंतरे पन्नत्ते' एकं योजनसहस्रमबाधया अन्तरं प्रज्ञप्त-मिति, रत्नकाण्डाधस्तनचरमान्तस्य वज्रकाण्डोपरितनचरमान्तस्य च परस्पर संलग्नतया उभयत्रापि तुल्यप्रमाणत्वादिति । 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभा पुढवीए' एतस्याः खलु भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'उपरिल्लाओ चरिमंताओ' उपरितनात् चरमान्तात् 'वइरस्स कंडस्स हेठिल्ले चरिमंते' वज्रकाण्डस्याधस्तन श्चरमान्तः 'एस णं' एतत्खलु 'केवइयं अबाहाए अंतरे पन्नत्ते' कियत् अबाधया अन्तरं प्रज्ञप्तम् रत्नकाण्डस्योपरितनश्चरमान्त वज्रकाण्डस्याधस्तनश्चरमान्तयो-रन्तराले कियद् योजनप्रमाणमन्तरं विद्यते इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, गोयमा' हे गौतम ! 'दो जोयणसहस्साइं अबाहाए अंतरे पन्नत्ते' द्वे योजनसहस्रे अबाधया अन्तरं प्रज्ञप्तम् रत्नकाण्डस्योपरितनचरमान्तात् वज्रकाण्ड-

---

द्वितीय वज्रकाण्ड के उपरितन तक एक हजार योजन का अन्तर कहा गया है । 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभा पुढवीए'.हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी के 'उवरिल्लाओ चरिमंताओ' उपरितन चरमान्त से 'वइरस्स कंडस्स हेठिल्ले चरिमंते०' वज्रकाण्ड का जो अधस्तन चरमान्त है वहां तक कितना अन्तर कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! दो जोयणसहस्साइं अबाधाए अंतरे पन्नत्ते' हे गौतम ! रत्न-प्रभा पृथिवी के उपरितन चरमान्त से वज्रकाण्ड के अधस्तन चरमान्त

ઉપરના ચરમાન્ત સુધીમાં એક હજાર યોજનનું અતર કહેવામા આવેલ છે. 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના 'उवरिल्लाओ चरिमंताओ' ઉપરના ચરમાંતથી 'वइरस्स हेट्ठिल्ले चरमंते,' વજ્રકાંડને જે અધસ્તન ચરમાન્ત છે, ત્યાં સુધીમાં કેટલું અંતર કહેવામાં આવેલ છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! दो जोयणसहस्साइं अबाधाए अंतरे पन्नत्ते' હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીનાં ઉપરના ચરમાન્તથી વજ્રકાંડના નીચેના ચરમાંત સુધીમાં

स्याधस्तनचरमान्तयोर्मध्ये द्विसहस्रयोजनस्यान्तरं भवति, प्रत्येककाण्डस्यैकसहस्रयोजनप्रमाणत्वेन द्वयोः काण्डयोर्द्विसहस्रयोजन सद्भावात्। एवं प्रतिकाण्डे द्वौ-द्वौ आलापकौ वक्तव्यौ, काण्डस्याधस्तनचरमान्ते चिन्त्यमाने प्रत्येकस्मिन् योजनसहस्र वृद्धिः करणीया, यावद्रिष्टकाण्डस्याधस्तनचरमान्ते चिन्त्यमाने षोडशयोजनसहस्राणि अबाधयाऽन्तरं प्रज्ञप्तमिति स्वयमेव सूत्रकारो वक्ष्यति, तदेव दर्शयति-'एवं जाव रिट्ठस्स उवरिल्ले चरिमंते पन्नरसजोयणसहस्साइं' एवं यावद्रिष्टकाण्डस्योपरितने चरमान्ते रत्नकाण्डस्योपरितनात् चरमान्तात् रत्नकाण्डस्योपरितनात्

तक दो हजार योजन का अन्तर कहा गया है। अर्थात् रत्नकाण्ड के उपरितन चरमान्त से वज्रकाण्ड के अधस्तन तक बीच में दो हजार योजन का अन्तर है। क्योंकि प्रत्येक काण्ड का एक एक हजार योजन का प्रमाण होने से दो काण्डों का दो हजार योजन हो जाते हैं इस तरह हर एक काण्ड में दो दो आलापक कह लेना चाहिये जब काण्ड के अधस्तन चरमान्त का विचार हो तो वहां एक एक हजार योजन की वृद्धि कर लेनी चाहिये इस तरह अन्तिम जो सोलहवां रिष्टकाण्ड है उसके अधस्तन चरमान्त का जब विचार आता है तो वहां सोलह हजार योजन की वृद्धि करने में आ जाती है, अतः जब रिष्टकाण्ड का अधस्तन चरमान्त का विचार होता है तो वहां पर सोलह हजार योजन का अन्तर आ जाता है। इस बात को सूत्रकार स्वयं स्पष्ट करते हैं-'एवं जाव रिट्ठस्स उवरिल्ले चरिमंते पन्नरस जोयण सहस्साइं' इसी तरह रत्नकाण्ड के उपरितन चरमान्त से रिष्ट-

---

વચમાં બે હજાર યોજનનુ અંતર કહેલ છે કેમકે દરેક કાંડ એક એક હજાર યોજન પ્રમાણુ હોવાથી બે કાંડોનું અંતર બે હજાર યોજનનું થઈ જાય છે. આ રીતે દરેક કાંડોનું અંતર બે હજાર યોજનનું થઇ જાય છે આ રીતે દરેક કાંડોમાં બબ્બે આલાપકો કહેવા જોઇએ જ્યારે કાંડના અધસ્તન ચરમાંતનો વિચાર કરવાનો હોયતો ત્યાં એક એક હજાર યોજનની વૃદ્ધિ કરી લેવી જોઇએ. આ રીતે છેલ્લો જે સોળમો રિષ્ટકાંડ છે, તેના અધસ્તન ચરમાંતનો જ્યારે વિચાર કરવામાં આવે છે તો ત્યાં સોળ હજાર યોજનની વૃદ્ધિ કરવામાં આવે છે. તેથી જ્યારે રિષ્ટકાંડના અધસ્તન ચરમાંતનો વિચાર કરવામાં આવે ત્યારે ત્યાં સોળ હજાર યોજનનું અંતર આવી જાય છે. આ વાત સ્વયં સૂત્રકાર સ્પષ્ટ કરે છે. 'एव जाव रिट्ठस्स उवरिल्ले चरिमंते पन्नरसजोयण सहस्साइं' આ રીતે રત્નકાંડ ઉપરના ચરમાંતથી રિષ્ટકાંડના ઉપરના ચરમાંત

चरमान्तात् पञ्चदशयोजनसहस्राणि अन्तरं भवति, 'हेट्ठिल्ले चरिमंते सोलसजोयण सहस्साइं' रत्नकाण्डस्योपरितनचरमान्तात् रिष्टकाण्डस्य योऽधस्तनश्चरमान्तस्तयोर्मध्ये षोडशयोजनसहस्रमन्तरं भवतीति। अयं भावः रत्नप्रभायां त्रीणि खरकाण्ड पङ्कबहुलकाण्डाप्काण्डानि कथितानि तत्र प्रथमे खरकाण्डे षोडशावान्तरकाण्डानि रत्न १ वज्र २ वैडूर्य ३ लोहिताक्ष ४ मसारगल्ल ५ हंसगर्भ ६ पुलक ७ सौगन्धिक ८ ज्योतीरसा ९ अञ्जना १० अञ्जनपुलक ११ रजत १२ जात १३ रूपाङ्क १४ स्फटिक १५ रिष्ट १६ रत्ननामकानि कथितानि, तत्र रत्नप्रभायाः खरकाण्डस्योपरितनचरमान्तात् रत्नकाण्डस्याधस्तनचरमान्ते वज्रकाण्ड-

---

काण्ड का उपरितन चरमान्त तक पन्द्रह हजार योजन का अन्तर होता है 'हेट्ठिल्ले चरिमंते सोलस जोयणसहस्साइं' और रत्नकाण्ड के उपरितन चरमान्त से रिष्टकाण्ड का जो अधस्तन चरमान्त है वहां तक सोलह हजार योजन का अन्तर हो जाता है। तात्पर्य यह है-रत्नप्रभा पृथिवी में तीन काण्ड हैं-(१) खरकाण्ड (२) पङ्कबहुलकाण्ड और (३) अब्बहुलकाण्ड-जलकाण्ड पहिले खरकाण्ड में सोलह अवान्तर काण्ड हैं-इनके नाम ये हैं-रत्नकाण्ड १, वज्रकाण्ड २, वैडूर्यकाण्ड ३, लोहिताक्षकाण्ड ४, मसार-गल्लकाण्ड ५, हंसगर्भकाण्ड ६, पुलककाण्ड ७, सौगन्धिककाण्ड ८, ज्योतिरसकाण्ड ९, अञ्जनकाण्ड १०, पुलककाण्ड ११, रजतकाण्ड १२, जातरूपकाण्ड १३, अङ्ककाण्ड १४, स्फटिककाण्ड १५, और सोलहवां रिष्टकाण्ड १६। इनमें रत्नप्रभा के खरकाण्ड के उपरितन चरमान्त से रत्नकाण्ड के अधस्तन चरमान्त

સુધી પંદર હજાર યોજનનું અંતર થાય છે. 'हेट्ठिल्ले चरिमंते सोलस जोयणसहस्साइं' અને રત્નકાંડના ઉપરના ચરમાંતથી રિષ્ટ કાંડનો જ અધસ્તન નીચેના ચરમાંત છે, ત્યાં સુધીમાં સોળ હજાર યોજનનું અંતર થઈ જાય છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ત્રણ કાંડો આવેલા છે. ખરકાંડ (૧) પંકબહુલકાંડ (૨) અબ્બહુલકાંડ (૩) પહેલા ખરકાંડમાં બીજા સોળ અવાંતર કાંડો આવેલા છે. તેના નામો આ નીચે પ્રમાણે છે રત્નકાંડ (૧) વજ્રકાંડ (૨) વૈડૂર્યકાંડ (૩) લોહિતાક્ષકાંડ (૪) મસારગલ્લકાંડ (૫) હંસગર્ભકાંડ (૬) પુલકકાંડ (૭) સૌગંધિકકાંડ (૮) જ્યોતીરસકાંડ (૯) અંજનકાંડ (૧૦) પુલકકાંડ (૧૧) રજતકાંડ (૧૨) જાતરૂપકાંડ (૧૩) અંકકાંડ (૧૪) સ્ફટિક કાંડ (૧૫) અને સોળમો રિષ્ટકાંડ (૧૬) આમાં રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ખરકાંડના ઉપરિતન્ અર્થાત્ ઉપરના ચરમાન્તથી રત્નકાંડના અધસ્તન ચરમાન્તમાં અને

स्योपरितनचरमान्ते च एकयोजन सहस्रस्यान्तरं भवति, रत्नप्रभाया उपरितन चरमान्तात् द्वितीयस्य वज्रकाण्डस्याधस्तनचरमान्ते योजनसहस्रद्वयस्यान्तरं भवति, ततो रत्नप्रभाया उपरितन चरमान्तात् वैडूर्य नामक तृतीय काण्डस्याधस्तनचरमान्ते त्रियोजनसहस्रान्तरं भवति, एवं प्रत्येकस्मिन् काण्डे अधोऽधश्चरमान्ते वर्तमाने एकैकस्य योजनसहस्रस्य वृद्धि कर्त्तव्या, ततश्च तृतीयकाण्डस्याधस्तने चरमान्ते रत्नप्रभाया उपरितनचरमान्तात् योजनसहस्रत्रयस्यान्तरं चतुर्थलोहिताक्षकाण्डस्य अधस्तने चरमान्ते योजनसहस्र चतुष्टयस्यान्तरं भवति एवं क्रमेण एकैकवृद्धया अन्तिमे षोडशे रिष्टकाण्डे उपरिचरमान्ते पञ्चदशयोजनसहस्रस्याधस्तनचरमान्ते च षोडशयोजनसहस्रस्यान्तरं भवति। एषां खरकाण्ड विभागरूपाणां रत्नादिरिष्ट पर्यन्तानां षोडशानामपि काण्डानां प्रत्येकस्यैकैक-

---

और वज्रकाण्ड के उपरितन चरमान्त में एक हजार योजन का अन्तर है, रत्नप्रभा के उपरितन चरमान्त से द्वितीय वज्रकाण्ड के अधस्तन चरमान्त में दो हजार योजन का अन्तर है रत्नप्रभा के उपरितन चरमान्त से वैडूर्य नामके तृतीय काण्ड के अधस्तन चरमान्त में तीन हजार योजन का अन्तर है इस तरह नीचे नीचे रहे हुए प्रत्येक काण्ड में एक २, हजार योजन की वृद्धि करनी चाहिये तृतीयकाण्ड के अधस्तन चरमान्त में रत्नप्रभा के उपरितन चरमान्त से तीन हजार योजन का अन्तर है। चतुर्थ लोहिताक्षकाण्ड के अधस्तन चरमान्त में चार हजार योजन का अन्तर है इस क्रम से एक २, की वृद्धि करते २, अन्तिम रिष्टकाण्ड के उपरितन चरमान्त में पन्द्रह हजार योजन का अन्तर आ जाता है और इसके अधस्तन चरमान्त में सोलह हजार का अन्तर आ जाता है। क्यों कि इन खरकाण्ड के विभाग रूप रत्नकाण्ड

વજ્રકાંડના ઉપરના ચરમાંતમાં એક હજાર યોજનનું અંતર છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરિતન નામ ઉપરના ચરમાંતથી વૈડૂર્યનામના ત્રીજા કાંડના અધસ્તન ચરમાંતમાં ત્રણ હજાર યોજનનું અંતર કહ્યું છે. આ રીતે નીચે નીચે રહેલા દરેક કાંડમાં એક એક હજાર યોજનની વૃદ્ધી કરવી જોઇએ ત્રીજા કાંડનાં અધસ્તન ચરમાંતમાં રત્નપ્રભાના ઉપરિતન ચરમાંતથી ત્રણ હજાર યોજનનું અંતર છે. ચોથા લોહિતાક્ષકંડના અધસ્તન ચરમાંતમાં ચાર હજાર યોજનનું અંતર છે. આ ક્રમથી એક એકને વધારતા વધારતા છેલ્લા રિષ્ટકાંડના ઉપરના નીચેના ચરમાંતમાં પંદર હજાર યોજનનું અંતર આવી જાય છે અને તેની નીચેના ચરમાંતમાં સોળ હજારનું અંતર આવી જાય છે. કેમકે આ ખરકાંડના વિભાગ-

सहस्रयोजनप्रमाणत्वात् ।

तदेवं रत्नप्रभायाः पृथिव्याः प्रथमस्य खर काण्डस्य रत्नकाण्डादि रिष्ट-काण्डान्त षोडश विभागयुतस्य परस्परमन्तरं दर्शयित्वा रत्नप्रभापृथिव्या उपरितनचरमान्तात् तदीय द्वितीय पङ्कबहुलकाण्डस्य अन्तरं दर्शयितुमाह–'इमीसे णं' इत्यादि, 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' एतस्याः खलु भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'उवरिल्लाओ चरिमंताओ' उपरितनात् चरमान्तात् 'पंक-बहुलस्स कंडस्स' पङ्कबहुलनामक द्वितीयकाण्डस्य 'उवरिल्ले चरिमंते' उपरितने चरमान्ते 'एस णं केवइयं अबाहाए अंतरे पन्नत्ते' एतत्खलु कियत् अबाधया अन्तरं प्रज्ञप्तम् रत्नप्रभाया उपरितनश्चरमान्तः एवं पङ्कबहुलकाण्डस्य उपरितनश्चरमान्तः एतयोर्मध्ये कियद् योजनकमन्तरं भवतीति प्रश्नः भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि,

---

से रिष्टकाण्ड पर्यन्त सोलहों काण्डों में प्रत्येक काण्ड एक एक हजार योजन का होता है।

इस प्रकार रत्नप्रभा पृथिवी का जो खरकाण्ड है जिसके रत्नकाण्ड आदि के भेद से सोलह अवान्तर भेद हैं उनका आपस में यह अन्तर प्रकट किया अब रत्नप्रभा पृथिवी का जो द्वितीय काण्ड पङ्कबहुलकाण्ड है उसका अन्तर प्रकट करते हैं–इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है–'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए उवरिल्लाओ चरिमंताओ पंक-बहुल्लस्स कंडस्स उवरिल्ले चरिमंते एसणं केवइए अबाहाए अंतरे पन्नत्ते' हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी के उपरितन चरमान्त से पङ्कबहुलकाण्ड का जो उपरितन चरमान्त है उनमें कितना अन्तर है?

રૂપ રત્નકાંડથી રિષ્ટ કાંડ પર્યન્ત સોળે કાંડોમાં દરેક કાંડો એક એક હજાર યોજનના છે.

આ રીતે રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો જે ખરકાંડ છે, કે જેના રત્નકાંડ વિગેરે ભેદથી સોળ અવાન્તર ભેદો છે. તેઓનું પરસ્પરમાં આ અંતર પ્રગટ કરીને હવે રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો જે 'પંકબહુલ' નામનો બીજો કંડ છે, તેનું અંતર પ્રગટ કરે છે. આ સંબંધમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए उवरिल्लाओ चरिमंताओ पंकबहुलस्स उवरिल्ले चरिमंते एस णं केवइए अबाहाए अंतरे पन्नत्ते' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો ઉપરિતન નામ ઉપરના ચરમાંતથી પંક બહુલકાંડની ઉપરનો જે ચરમાંત છે, તેમાં કેટલું અંતર કહ્યું છે? આ બેઉની વચમા કેટલું અંતર આવેલું છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે

'गोयमा' हे गौतम ! 'सोलस जोयणसहस्साइं अबाहाए अंतरे पन्नत्ते' षोडश-योजनसहस्राणि अबाधया अन्तरं व्यवधानं प्रज्ञप्तम् । खरकाण्डस्यान्तिमं विभाग-काण्डं रिष्टरत्नकाण्डं तस्याधस्तनचरमान्त रत्नप्रभोपरितनचरमान्तात् षोडश-योजनसहस्रान्तरेण कथितः रिष्टकाण्डाऽधस्तन चरमान्त पङ्कबहुलोपरितन चर-मान्तौ परस्परं संलग्नौ अत उभयोरपि तुल्यप्रमाणमेवान्तरं भवतीति । 'हेट्ठिल्ले चरिमंते एक्कं जोयणसयसहस्सं' रत्नप्रभाया उपरितनात् चरमान्तात् पङ्कबहुल-स्याधस्तनश्चरमान्तः एकं योजनशतसहस्रम्, रत्नप्रभोपरिचरमान्तात्, पङ्कबहुल-काण्डस्याधस्तनचरमान्त एकयोजनशतसहस्रमन्तरं भवतीति ज्ञातव्यम् । यतो-

'गोयमा ! सोलस जोयणसहस्साइं अबाहाए अंतरे पन्नत्ते' हे गौतम! इन दोनों के बीच में सोलह हजार का अन्तर है। खरकाण्ड का अन्तिम काण्ड रिष्ट रत्नकाण्ड है इसके अधस्तन चरमान्त में रत्नप्रभा के उप-रितन चरमान्त से सोलह हजार योजन का अन्तर कहा गया है। क्यो कि रिष्ट रत्नकाण्ड का अधस्तन चरमान्त और पङ्कबहुल का उप-रितन चरमान्त ये दोनों आपस में लगे हुए हैं-मिले हुए है। इसलिये दोनों में बराबर अन्तर है। 'हेट्ठिल्ले चरिमंते एक्कं जोयण सयसह-स्सं' रत्नप्रभा के उपरितन चरमान्त से पङ्कबहुल का जो अधस्तन चरमान्त है वह एक लाख योजन के अन्तर का है। अर्थात् रत्नप्रभा के उपरितन चरमान्त से पङ्कबहुलकाण्ड का अधस्तन चरमान्त एक लाख योजन के अन्तर वाला है। क्यों कि रत्नप्रभा पृथिवी का खरकाण्ड सोलह हजार १६००० योजन का है और पङ्कबहुलकाण्ड चौरासी

'गोयमा ! सोलस सहस्साइं अबाहाए अंतरे पन्नत्ते' હે ગૌતમ! આ બંન્નેની વચમાં સોળ હજાર યોજનનું અંતર આવેલું છે. ખરકાંડનો છેલ્લો કાંડ રિષ્ટ-કાંડ છે. તેના અધસ્તન ચરમાંતમાં રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાંતથી સોળ હજાર યોજનનું અંતર કહેલ છે. કેમકે રિષ્ટકાંડનુ અધસ્તન ચરમાંત અને પંક બહુલનું ઉપરિતન ચરમાંત આ બેઉ પરસ્પરમાં લાગેલા છે. અર્થાત્ મળેલા છે. તેથી એ બેઉમાં બરાબર અંતર આવેલું છે, 'हेट्ठिल्ले चरिमंते एक्कं जोयणसयसहस्सं' રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાંતથી પંક બહુલકાંડનું જે અધસ્તન નીચેનું ચરમાંત છે, એ એક લાખ યોજનના અંતરનું છે. અર્થાત્ રત્નપ્રભાના ઉપરના ચરમાંતથી પંક બહુલકાંડનું અધસ્તન ચરમાંત એક લાખ યોજનના અંતરવાળું છે. કેમકે રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો ખરકાંડ ૧૬૦૦૦,

रत्नप्रभा पृथिव्याः खरकाण्डं षोडशसहस्रयोजनपरिमितम् (१६०००) पङ्कबहुलकाण्डं च चतुरशीतिसहस्र (८४००० योजनपरिमितमिति द्वयोर्मीलने भवति—एकं योजनशतसहस्रमिति। 'आवबहुलस्स उवरिल्ले चरिमंते एक्कं जोयणसयसहस्सं' एतस्या एव रत्नप्रभायाः अब्बहुलस्य तृतीयकाण्डस्योपरितनश्चरमान्तः रत्नप्रभाया उपरितनचरमान्तात् एकं योजनशतसहस्रमन्तरं भवति, यतः पङ्कबहुलकाण्डस्याधस्तन चरमान्तः, अब्बहुलकाण्डस्योपरितनचरमान्तश्च, एतौ द्वौ चरमान्तौ परस्परं संलग्नौ, अतएव द्वौ तुल्यप्रमाणौ विज्ञेयौ। 'हेठिल्ले चरिमंते असीइ उत्तरं जोयणसयसहस्सं' अब्बहुलस्याधस्तनचरमान्तः रत्नप्रभाया उपरितनचरमान्तात् अशीत्युत्तरं योजनशतसहस्रम् अशीतिसहस्र योजनोत्तरमेक लक्षयोजनमन्तरं

हजार ८४००० योजन का है, इन दोनों को मिलाने से एक लाख योजन हो जाते हैं। 'आवबहुलस्स उवरिल्ले चरिमंते एक्कं जोयण सय सहस्सं' इसी रत्नप्रभा के अब्बहुल तृतीय काण्ड का जो उपरितन चरमान्त है वह रत्नप्रभा के उपरितन चरमान्त से एक लाख योजन के अन्तर में हैं।

इसीलिये अब्बहुल तृतीय काण्ड के उपरितन चरमान्त से रत्नप्रभा के उपरितन चरमान्त तक एक लाख योजन का अन्तर कहा गया क्योंकि पंकबहुल का नीचे का और अप्बहुल का उपर का चरमान्त परस्पर संलग्न-मिले हुए हैं इसलिये दोनों तुल्य प्रमाण वाला है। 'हेट्ठिल्ले चरिमंते असीइ उत्तरं जोयण सयसहस्सं' अब्बहुल काण्ड का जो अधस्तन चरमान्त है वह रत्नप्रभा के उपरितन चरमान्त से एक लाख अस्सी हजार योजन का अन्तर कहा गया है रत्नप्रभा पृथिवी

સોળ હજાર યોજનને છે. અને પંક બહુલકાંડ ૮૪૦૦૦, ચોર્યાશી હજાર યોજનને છે. આ બેઉને મેળવવાથી એક લાખ યોજન થઇ જાય છે. 'आव बहुलस्स उवरिल्ले चरिमंते एक्कं जोयणसयसहस्सं' આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના અબ્બહુલકાંડ કે જે ત્રીજો કાંડ છે, તેને જે ઉપરને ચરમાંત છે, તે રત્નપ્રભા ના ઉપરના ચરમાંતથી એક લાખ યોજનના અંતરમાં છે તેથીજ અબ્બહુલ નામના ત્રીજા કાંડના ઉપરના ચરમાંતથી રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાંત સુધી એક લાખ યોજનનું અંતર કહેવામાં આવેલ છે. કેમકે પંક બહુલની નીચેને અને અબ્બહુલકાંડની ઉપરને ચરમાંત અન્યોન્ય મળેલા હોય છે. તેથી તે બન્ને સમાન પ્રમાણુવાળા છે. 'हेट्ठिल्ले चरिमंते ! असीइउत्तरं जोयण सयसहस्सं' અબ્બહુલકાંડને જે અધસ્તન ચરમાંત છે, તે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાંતથી એક લાખ એંસી હજાર યોજનના અંતરવાળો કહેલ છે.

भवति, परिपूर्ण रत्नप्रभा पृथिव्या एतावत्प्रमाणबाहल्यवत्त्वात् ।

अयं भावः–रत्नप्रभा पृथिव्याः परिपूर्णः पिंडः–अशीतिसहस्र योजनोत्तरैक-शतसहस्र (१८००००) परिमितो भवति, अत्र रत्नप्रभा पृथिव्यां त्रीणि काण्डानि खरकाण्डं–पङ्कबहुलकाण्डम्–अब्बहुलकाण्डं चेति, काण्डत्रयरूपा रत्नप्रभा पृथिवी भवति, तत्र प्रथमं खरकाण्डम् षोडशसहस्रयोजनपरिमितम् १६०००' पङ्कबहुलकाण्डम् चतुरशीतिसहस्रयोजनपरिमितम् ८४०००' अब्बहुलकाण्डं च–अशीतिसहस्रयोजनपरिमितम् ८००००, एषां त्रयाणां मीलने–१६०००+८४०००+८००००=१८००००, भवति–अशीतिसहस्र योजनोत्तरमेकं शतसहस्रं रत्नप्रभा पृथिव्याः पिण्ड इति । एतस्या एव रत्नप्रभाया उपरितनचरमान्तात् 'घणोदहिस्स उवरिल्ले चरिमंते असीइ उत्तर जोयणसयसहस्सं' घनोदधेरुपरितन

का पिण्ड एक लाख अस्सी हजार योजन का है इसीलिये यहां इतना अन्तर प्रकट किया गया है। यहां तात्पर्य ऐसा है–रत्नप्रभा पृथिवी का परिपूर्ण पिण्डबाहल्य एक लाख अस्सी हजार योजन का होता है। इस रत्नप्रभा पृथिवी में तीन काण्ड हैं–एक खरकाण्ड १ दूसरा पङ्क-बहुलकाण्ड २ और तीसरा अब्बहुलकाण्ड है ३। अर्थात् रत्नप्रभा पृथिवी तीन काण्ड रूप है। उन तीन काण्डों में पहला खरकाण्ड है वह सोलह हजार १६००० योजन का है १। दूसरा पंकबहुलकाण्ड चौरासी हजार ८४००० योजन का है २। और तीसरा अबबहुल काण्ड अस्सी हजार ८०००० योजन का है ३। इन तीनों को मिलाने पर–१६०००+८४०००+८००००=१८०००० एक लाख अस्सी हजार

રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો પીંડ એક લાખ એંસી હજાર યોજનનો છે. તેથી અહિયાં એટલું અંતર પ્રગટ કર્યું છે.

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે રત્નપ્રભા પૃથ્વીનું પરિપૂર્ણ પિંડ. બાહલ્ય એક લાખ એંસી હજાર યોજનનું થાય છે. આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ત્રણ કાંડો આવેલા છે. તેમાં પહેલો ખરકાંડ, ૧, બીજો પંક બહુલકાંડ (૨). અને ત્રીજો અપ્બહુલ કાંડ છે. (૩) અર્થાત્ રત્નપ્રભા પૃથ્વી ત્રણ કાંડ રૂપે છે. એ ત્રણ કાંડોમાં પહેલો જે ખરકાંડ છે, તે ૧૬૦૦૦ સોળ હજાર યોજનનો કહ્યો છે (૧) બીજો પંકબહુલકાંડ ૮૪૦૦૦ ચોર્યાશી હજાર યોજનનો છે. (૨) અને ત્રીજો જે અપ્બહુલ કાંડ છે તે ૮૦૦૦૦ એંસી હજાર યોજનનો છે. (૩) આ ત્રણેયને મેળવતાં ૧૬૦૦૦+૮૪૦૦૦, ચોર્યાશી હજાર અને ૮૦૦૦૦ એંસી હજારને મેળવતાં ૧૮૦૦૦૦ એક લાખ એંસી હજારનું રત્નપ્રભા પૃથ્વીનું બાહલ્ય પિંડ થઇ જાય છે.

चरमान्तः, अशीतिसहस्रयोजनोत्तरैकयोजनशतसहस्रमन्तरं भवति, अब्बहुल-काण्डाधस्तनचरमान्तस्य घनोदध्युपरितनचरमान्तस्य च परस्परं संलग्नतया उभयत्रापि तुल्यप्रमाणत्वादिति। 'हेट्ठिल्ले चरिमंते दो जोयणसयसहस्साइं' घनोदधेरधस्तनचरमान्तः-रत्नप्रभोपरितनचरमान्तात् द्वे योजनशतसहस्रे लक्ष द्वययोजनमन्तरं भवति। घनोदधेर्विंशतिसहस्रयोजनप्रमाणत्वात्। अयं भावः-अशीतिसहस्रयोजनोत्तरैकशतसहस्र (१८००००) योजनप्रमिते रत्नप्रभा पृथिवी बाहल्यं घनोदधेर्विंशतिसहस्रयोजनानां (२००००) संमेलने भवतः द्वे योजन-शतसहस्रे, इतो रत्नप्रभा पृथिव्या उपरितनचरमान्तात् घनोदधेरधस्तन चरमान्तस्य

का रत्नप्रभा पृथिवी का बाहल्य-पिण्ड हो जाता है। 'घणोदहिस्स उवरिल्ले चरिमंते असीइ उत्तर जोयणसयसहस्सं' रत्नप्रभा के उपरितन चरमान्त से घनोदधि के उपरितन चरमान्त भी एक लाख अस्सी हजार योजन का अन्तर वाला है क्योंकि अब्बहुलकाण्ड का जो अधस्तन चरमान्त है वह और घनोदधि का जो उपरितन चरमान्त है वह आपस में मिले हुए हैं इस कारण इनमें आपस में अन्तर आता नहीं है। 'हेट्ठिल्ले चरिमंते दो जोयणसयसहस्सं' घनोदधि वलय का जो अधस्तन चरमान्त रत्नप्रभा के उपरितन चरमान्त इन दोनों में दो लाख योजन का अन्तर है क्योंकि घनोदधि का प्रमाण बीस हजार योजन का होता है। तात्पर्य यह है कि-रत्नप्रभा पृथिवी के एक लाख अस्सी हजार योजन के बाहल्य में घनोदधि बाहल्य के बीस हजार योजन मिलाने से दो लाख योजन हो जाते हैं इसलिये रत्नप्रभा के उपरितन चरमान्त से घनोदधि का अधस्तन चरमान्त दो

'घणोदहिस्स उवरिल्ले चरिमंते असीइ उत्तर जोयणसयसहस्सं' रत्नप्रભાની ઉપરનું ચરમાંત પણ એક લાખ એંસી હજાર યોજનના અંતરવાળું છે. કેમકે અબ્બહુલકાંડની નીચેનો જે ચરમાંત છે તે અને ઘનોદધિની ઉપરનો જે ચરમાન્ત છે. તે અન્યોન્ય મળેલા છે. તે કારણથી તેઓનામાં અંતર આવતું નથી. 'हेट्ठिल्ले चरिमंते दो जोयणसयसहस्सं' ઘનોદધિ વલયનો અધસ્તન નીચેનો ચરમાંત, અને રત્નપ્રભા પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાન્ત આ બન્નેમા બે લાખ યોજનનું અંતર છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના એક લાખ એંસી હજાર યોજનના બાહલ્યમાં ઘનોદધિના બાહલ્યના વીસ હજાર યોજન મેળવતાં બે લાખ યોજન થઈ જાય છે. તેથી રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તથી

द्वि शतसहस्र (द्विलक्ष) योजनमन्तरं कथितमिति। 'घनोदधेर्बाहल्यं सर्व पृथिवीषु विंशतिसहस्रयोजनप्रमितमेव भवतीति बोध्यम्। 'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए' एतस्या खलु रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'उवरिल्लाओ चरिमंताओ' उपरितनाच्चरमान्तात् 'घणवायस्स उवरिल्ले चरिमंते दो जोयणसहस्साइं' घनवातस्योपरितने चरमान्ते द्वे योजनशतसहस्रमन्तरं कथितम् घनोदध्य-धस्तन चरमान्त घनवातोपरितनचरमान्तयोः परस्परं संलग्नतया उभयत्रापि तुल्यप्रमाणस्य सद्भावात् 'हेठिल्ले चरिमंते असंखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं' एतस्यैव घनवातस्याधस्तन श्चरमान्तः असंख्येयानि योजनशतसहस्राणि अन्तरं भवतीति ज्ञातव्यम्। 'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए' एतस्याः खलु भदन्त! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'उवरिल्लाओ चरिमंताओ' उपरितनाच्चरमान्तात् तणुवायस्स, तनुवातस्य, 'उवरिल्ले चरिमंते' उपरितनश्चरमान्तः 'असंखेज्जाइं

लाख योजन का कहा गया है। सातों पृथिवियों के घनोदधि का बाह-ल्य प्रमाण बीस बीस हजार योजन का होता है, ऐसा जानना चाहिये। 'इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए उवरिल्लाओ चरिमंताओ घणवायस्स उवरिल्ले चरिमंते दो जोयणसयसहस्साइं' रत्नप्रभा पृथिवी के उपरितन चरमान्त से घन वात के उपरितन चरमान्त तक का अन्तर दो लाख योजन का है क्योंकि घनोदधि का अधस्तन चरमान्त और घनवात का उपरितन चरमान्त ये दोनो आपस में मिले हुए हैं अतः इनमें कोई अन्तर नहीं है। 'हेट्ठिल्ले चरिमंते असंखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं' तथा रत्नप्रभा पृथिवी के उपरितन चरमान्त से घनवात वलय का जो अधस्तन चरमान्त है वहां तक असंख्यात लाख योजनों का अन्तर है। 'इमीसे णं भंते! रयण-प्पभाए पुढवीए उवरिल्लाओ चरिमंताओ तणुवायस्स उवरिल्ले चरिमंते

ઘનોદધિની નીચેનું ચરમાન્ત બે લાખ યોજનનું કહેલ છે સતે પૃથ્વીયોના ઘનોદધિનું બાહલ્ય પ્રમાણ વીસ હજાર યોજનનું જ થાય છે. તેમ સમજવું.

'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए उवरिल्लाओ चरिमंताओ घणवा-यस्स उवरिल्ले चरिमंते दो जोयणसयसहस्साइं' રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તથી ઘનવાતના ચરમાત સુધીનું અંતર બે લાખ યોજનનું છે. કેમકે ઘનોદધિની નીચેનું ચરમાન્ત અને ઘનવાતનું ઉપરનું ચરમાન્ત એ બેઉ પર-સ્પરમાં મળેલા છે. તેથી તેમાં કંઇ પણ અંતર હોતું નથી.

'हेट्ठिल्ले चरिमंते! असंखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं' તથા આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાંતથી ઘનવાતનું જે નીચેનું ચરમાંત છે, ત્યાં સુધી અસંખ્યાત લાખ યોજનનું અંતર છે, 'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए उवरिल्लाओ चरिमंताओ

जोयणसयसहस्साइं अबाहाए अंतरे पन्नत्ते' असंख्येयानि योजनशतसहस्राणि अबाधया अन्तरं प्रज्ञप्तम् 'हेठिल्ले वि असंखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं' तनुवातस्याधस्तनचरमान्तोऽपि असंख्येयानि योजनशतसहस्राणि अन्तरं प्रज्ञप्तमिति 'एवं ओवासंतरे वि' एवमवकाशान्तरमपि रत्नप्रभायाः पृथिव्या उपरितनाच्चरमान्तात् अवकाशान्तरस्योपरितनश्चरमान्तः, एतद् असंख्येययोजनशतसहस्रमन्तरं भवतीति ॥

प्रथमरत्नप्रभा पृथिवी विषयकमन्तरं प्रतिपाद्य सम्प्रति द्वितीय शर्कराप्रभादि पृथिवी विषयमन्तरं दर्शयितुमाह–'दोच्चाए णं' इत्यादि, 'दोच्चाएणं भंते'

असंखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं' अबाधाए अंतरे पन्नत्ते' इस रत्नप्रभा पृथिवी के उपरितन चरमान्त से तनुवातवलय का जो उपरितन चरमान्त है वहां तक असंख्यात लाख योजनों का अन्तर है 'हेट्ठिल्ले वि असंखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं' इसी तरह से तनुवात का जो अधस्तन चरमान्त है वहां तक भी रत्नप्रभा पृथिवी के उपरितन चरमान्त से असंख्यात लाख योजनों का अन्तर है। 'एवं ओवासंतरे वि' इसी तरह से रत्नप्रभा पृथिवी के उपरितन चरमान्त से रत्नप्रभा पृथिवी सम्बन्धी अवकाशान्तर का जो उपरितन चरमान्त है वहां तक असंख्यात लाख योजन का अन्तर है तथा अवकाशान्तर का जो अधस्तन चरमान्त है वहां तक भी असंख्यात लाख योजन का अन्तर है।

इस तरह प्रथम नारक पृथिवी के घनोदधि आदिकों का अन्तर प्रकट करके अब द्वितीय शर्कराप्रभा पृथिवी का अन्तर सूत्रकार प्रकट

तणुवायस्स उवरिल्ले चरिमंते असंखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं अबाधाए अंतरे पन्नत्ते' આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ચરમાન્તથી તનુવાતવલયનું જે ઉપરનું ચરમાન્ત છે, ત્યાં સુધી અસંખ્યાત લાખ યોજનનું અંતર છે. 'हेट्ठिल्ले वि असंखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं' એજ પ્રમાણે તનુવાત વલયને જે અધસ્તન નીચેને ચરમાન્ત છે. ત્યાં સુધી પણ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાંતથી અસંખ્યાત લાખ યોજનોનું અંતર છે. 'एवं ओवासंतरे वि' એજ પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તથી રત્નપ્રભા સંબંધી અવકાશાન્તરનું જે ઉપરનું ચરમાન્ત છે. ત્યાં સુધીમાં અસંખ્યાત લાખ યોજનોનું અંતર છે તથા અવકાશાન્તરનું જે નીચેનું ચરમાંત છે, ત્યાં સુધી પણ અસંખ્યાત લાખ યોજનનું અંતર છે.

આ રીતે પહેલી નારક પૃથ્વીના ઘનોદધિ વિગેરેનું અંતર બતાવીને હવે બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીનું અંતર સૂત્રકાર પ્રગટ કરે છે આમાં ગૌતમ

द्वितीयस्याः शर्कराप्रभायाः खलु भदन्त ! 'पुढवीए' पृथिव्याः 'उवरिल्लाओ चरिमंताओ' उपरितनात् चरमान्तात 'हेट्ठिल्ले चरिमंते' अधस्तनश्चरमान्तः 'एस णं' एतत् खलु 'केवइ' अबाहाए अंतरे पन्नत्ते' कियत् अबाधया अन्तरं प्रज्ञप्तमिति प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'बत्तीसुत्तरं जोयण सयसहस्सं' द्वात्रिंशदुत्तरं–द्वात्रिंशत्सहस्राधिकं योजनशतसहस्रं–योजनलक्षम् १३२००० 'अबाहाए अतरे पन्नत्ते' अबाधया अन्तरं प्रज्ञप्तम्–कथितम् । शर्कराप्रभा पृथिवी द्वात्रिंशत् सहस्रोत्तरैकलक्षयोजनपरिमिता स्वपिण्डरूपेणाऽस्तीति भावः । 'सक्करप्पभाए पुढवीए उवरिल्लाओ चरिमंताओ' शर्कप्रभायाः पृथिव्या उपरितनाच्चरमान्तात 'घणोदहिस्स हेट्ठिल्ले चरिमंते' घनोदधेरधस्तनश्चरमान्तः 'बावण्णुत्तरं' द्विपञ्चाशत सहस्रोत्तरम्, 'जोयणसयसहस्सं' योजनशतसहस्रम्

कहते हैं–इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है–दोच्चाएणं भंते ! पुढवीए उवरिल्लाओ चरिमंताओ हेट्ठिल्ले चरिमंते एसणं केवइयं अंतरे पण्णत्ते' हे भदन्त ! शर्कराप्रभा नाम की जो द्वितीय पृथिवी है–उसके उपरितन चरमान्त से उसके अधस्तन चरमान्त तक कितना अन्तर है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा ! बत्तीसुत्तर जोयणसयसहस्सं' हे गौतम ! द्वितीय शर्कराप्रभा पृथिवी के उपरितन चरमान्त से उसका अधस्तन चरमान्त एक लाख बत्तीस हजार योजन का है क्योंकि शर्कराप्रभा पृथिवी एक लाख बत्तीस हजार योजन के पिण्ड वाली है 'सक्करप्पभाए पुढवीए' हे भदन्त ! शर्कराप्रभा पृथिवी के उपरितन चरमान्त से घनोदधि के नीचे के चरमान्त तक कितना अन्तर है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं–'सक्करप्पभाए पुढवीए उवरिल्लाओ चरिमंताओ

સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'दोच्चाएणं भंते ! पुढवीए उवरिल्लाओ चरिमंताओ हेट्ठिल्ले चरिमंते । एस णं केवइए अबाधाए अंतरे पण्णत्ते' હે ભગવન્ શર્કરાપ્રભા નામની જે બીજી પૃથ્વી છે, તેના ઉપરના ચરમાંત સુધી કેટલું અંતર કહ્યું છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! बत्तीसुत्तरं जोयणसयसहस्सं' હે ગૌતમ ! બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાંતથી તેની નીચેનું ચરમાન્ત એક લાખ બત્રીસ હજાર યોજનનું છે. કેમકે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી એક લાખ બત્રીસ હજાર યોજનના પિંડવાળી છે. 'सक्करप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાંતથી ઘનોદધિની નીચેના ચરમાંત સુધી કેટલુ અંતર કહ્યું છે ? ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'सक्करप्पभाए पुढवीए उवरिल्लाओ चरिमंताओ

'अबाहाए' अबाधया अन्तरं प्रज्ञप्तम् घनोदधेर्विंशतिसहस्र योजनप्रमाणत्वात्। 'घणवायस्स असंखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं पन्नत्ते' शर्कराप्रभोपरितनात् चरमान्तात् घनवातस्याधस्तन श्चमान्तः असंख्येययोजनशतसहस्रमन्तरं प्रज्ञप्तम्। 'एवं जाव उवासंतरस्स वि' एवं यथा-घनवातस्यासंख्येययोजनशतसहस्रमन्तरं तथैव शर्कराप्रभाया उपरितनाश्चरमान्तात् तनुवातस्यावकाशान्तरस्य चाधस्तन चरमान्तोऽसंख्येययोजनशतसहस्रमन्तरं भवतीति ज्ञातव्यम्। कियत्पृथिवी पर्यन्तमित्याह-'जाव' इत्यादि। 'जाव अहे सत्तमाए' यावदधः सप्तम्याः अधः सप्तमी पृथिव्याः अन्तरप्रकरणपर्यन्तमित्यर्थः। ननु-एतत्सर्वं शर्कराप्रभा

घणोदहिस्स हेट्ठिल्ले चरिमंते बावण्णुत्तरं जोयणसयसहस्सं' हे गौतम! शर्कराप्रभा पृथिवी के उपरितन चरमान्त से घनोदधि का जो अधस्तन चरमान्त है वह एक लाख बावन हजार योजन के अन्तर से है-अर्थात् वहां से यहां तक एक लाख बावन हजार योजन का अन्तर है क्योंकि घनोदधि का प्रमाण बीस हजार योजन का होता है 'घणवायस्स असंखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं' तथा-रत्नप्रभा के उपरितन चरमान्त तक असंख्यात लाख योजन का अन्तर है 'एवं जाव उवासंतरस्स वि' इसी तरह से शर्कराप्रभा पृथिवी के उपरितन चरमान्त से लेकर तनुवात वलय के अधस्तन चरमान्त तक और अवकाशान्तर के अधस्तन चरमान्त तक असंख्यात लाख योजन का अन्तराल कहना चाहिये कितनी पृथिवी तक कहना चाहिये? इस पर कहते हैं-'जाव अहे सत्तमाए' जिस प्रकार शर्कराप्रभा के विषय में अन्तर

घणोदहिस्स हेट्ठिल्ले चरिमते बावण्णुत्तरं जोयणसयसहस्स' हे ગૌતમ! શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાંતથી ઘનોદધિ પૃથ્વીનો જે નીચેનો ચરમાંત છે, તે એક લાખ બાવન હજાર યોજનની અંતરે છે અર્થાત્ ત્યાંથી અહિંયા સુધીમાં એક લાખ બાવન હજાર યોજનનું અંતર છે. કેમકે ઘનોદધિનું પ્રમાણ વીસ ૨૦ હજાર યોજનનું છે. 'घणवायस्स असंखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं' તથા રત્નપ્રભાના ઉપરના ચરમાન્ત સુધીમાં અસંખ્યાત લાખ યોજનનું અંતર છે. 'एवं जाव उवासंतरस्स वि' એજ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તથી લઈને તનુવાતવલયના નીચેના ચરમાન્ત સુધી અને અવકાશાન્તરની નીચેના ચરમાંત સુધી અસંખ્યાત લાખ યોજનનું અંતરાલ કહેવું જોઈએ કેટલી પૃથ્વી સુધી તે કહેવું જોઇએ તે બાબતમાં કહે છે કે 'जाव अहे सत्तमाए' જે પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના સંબંધમાં અંતરનું પ્રકરણ

पृथिवी विषयकान्तरप्रकरणवदेव ज्ञातव्यम् किञ्चिदन्यथा वा ? तत्राह-'नवरं' इत्यादि, 'नवरं जीसे जं बाहल्लं तेण घणोदही संबंधेयव्वो बुद्धीए' नवरं यस्याः पृथिव्याः यद् बाहल्यं कथितं तेन बाहल्येन घनोदधिः संबन्धयितव्यो बुद्ध्या।

यस्याः पृथिव्या यावत्परिमितं भवति तेन बाहल्येन सह घनोदधि बाहल्यस्य सम्बन्धः स्वबुद्ध्या कर्त्तव्यः, यथा-यस्याः पृथिव्या यद् बाहल्यं भवति तस्मिन् बाहल्ये घनोदधि बाहल्यं सर्व पृथिवीगत घनोदधि बाहल्यस्य विंशतिसहस्र योजनपरिमितत्वेन सर्व पृथिवी बाहल्य घनोदधेर्विंशतिसहस्रयोजनकं बाहल्यं प्रक्षेपणीयमिति भावः। तदेव सूत्रकारः स्वयं प्रदर्शयति-'सक्करप्पभाए'

प्रकरण कहा है उसी प्रकार-बालुकाप्रभा से लेकर अधः सप्तमी पृथिवी पर्यन्त का भी यथोक्त क्रम से अन्तर जानना चाहिये इस पर प्रश्न होता है कि क्या शर्कराप्रभा के जैसा ही अन्तर कहना चाहिये अथवा कुछ अन्तर से ? इस पर कहते हैं-'नवरं जीसेजं बाहल्लं तेण घणोदही संबंधेयव्वो बुद्धीए' यहां अन्तर यह है कि जिस पृथिवी का जितना बाहल्य मोटापन कहा गया हैं उसमें घनोदधि का बाहल्य मोटापन अपनी बुद्धि से मिला देना चाहिए-

अर्थात् जिस पृथिवी का जितना प्रमाण का बाहल्य होता है उसमें घनोदधि का बाहल्य जो सब पृथिवियों के घनोदधि का प्रमाण बीस हजार योजन का होता है वह बीस हजार योजन मिला देना चाहिये। किस पृथिवी का घनोदधि सहित कितना कितना प्रमाण है ? इस बात को सूत्रकार कहते हैं-'सक्क प्पभाए' इत्यादि।

કહ્યું છે, એજ પ્રમાણે વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને અધઃસપ્તમી પૃથ્વી પર્યન્તનું અંતર પણ પૂર્વોક્ત ક્રમ પ્રમાણે સમજવું. આ સંબંધમાં પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થાય છે કે શું શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના અંતર પ્રમાણેનું જ અંતર કહેવાનું છે ? કે કંઈ ફેરફાર છે ? આ સંબંધમા સૂત્રકાર કહે છે કે 'नवरं जीसे जं बाहल्लं तेण घणोदही संबंधेयव्वो बुद्धीए' આ સંબંધમાં અંતર ફેરફાર એ છે કે જે પૃથ્વીનું જેટલું બાહલ્ય મોટાપણું કહેલ છે, તેમાં ઘનોદધિનું બાહલ્ય મોટાપણું પોતપોતાની બુદ્ધીથી મેળવી લેવું જોઈએ. અર્થાત્ જે પૃથ્વીનું જેટલા પ્રમાણનું બાહલ્ય થાય છે, તેમાં ઘનોદધિનું બાહલ્ય કે જે બધી પૃથ્વીયોના ઘનોદધિનું પ્રમાણ વીસ હજાર યોજનનું થાય છે. તે વીસ હજાર મેળવી દેવું જોઇએ. કઈ પૃથ્વીનું ઘનોદધિ સહિત કેટલું કેટલું પ્રમાણ છે ? એ સંબંધમાં સૂત્રકાર સ્વયં કહે છે કે 'सक्करप्पभाए' ઈત્યાદિ

इत्यादि। 'सक्करप्पभाए अणुसारेणं घणोदहि सहियाणं इमं पमाणं' शर्कराप्रभाया पृथिव्या अनुसारेण घनोदधि सहितानामिदं प्रमाणमन्तरस्य ज्ञातव्यम्। तदेवाह सूत्रकारः–'वालुयप्पभाए' इत्यादि। 'वालुयप्पभाए अडयालीसुत्तरं जोयणसय-सहस्सं' वालुकाप्रभायाः पृथिव्या घनोदधि सहिताया अष्ट चत्वारिंशत्सहस्रोत्तरं योजनशतसहस्रम् उपरितनाधस्तन चरमान्तयोर्मध्येऽन्तरम् तथाहि–वालुकाप्रभायां बाहल्यम्–अष्टाविंशति सहस्रोत्तरं योजनशतसहस्रम्, तस्मिन् घनोदधेर्विंशति-सहस्रयोजनानां प्रक्षेपणे भवति घनोदधि सहिताया वालुकाप्रभाया बाहल्यम्–अष्टचत्वारिंशत्सहस्रयोजनोत्तरं योजनशतसहस्रंवालुकाप्रभाया उपरितनाच्चर-मान्ताद् घनोदधेरधस्तन चरमान्तस्यान्तर प्रमाणमिति ३ अनयैव रीत्या–'पंकप्प-

'सक्करप्पभाए अणुसारेणं' जिस प्रकार शर्कराप्रभा पृथिवी में कहा है, उसके अनुसार 'घणोदहि सहियाणं' घनोदधि के सहित वालुकाप्रभा से लेकर अधः सप्तमी तक की पृथिवियों का 'इमं पमाणं' यह अन्तर प्रमाण है–उन वालुकाप्रभादि पृथिवियों का अन्तर प्रमाण यहाँ सूत्रकार स्वयं प्रकट करते हैं–'वालुयप्पभाए' इत्यादि। 'वालुय प्पभाए अडयालीसुत्तरं जोयणसयसहस्सं' घनोदधि के बाहल्य सहित तीसरी वालुका प्रभा पृथिवी के उपरितन चरमान्त से घनो दधि के अधस्तन चरमान्त का अन्तर एक लाख अड़तालीस हजार योजना का है, जैसे वालुका प्रभा का बाहल्य एक लाख अठाईस हजार योजन का है उसमें घनोदधि के बाहल्य के बीस हजार योजन मिलाने से घनोदधि सहित वालुका प्रभा का एक लाख अडतालीस हजार योजन का वालुकाप्रभा के ऊपरितन चरमान्त से घनोदधि के अधस्तन चरमान्त

'सक्करपभाए अणुसारेण' જે પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં કહેવામાં આવેલ છે, તે પ્રમાણે 'घणोदहि सहियाणं' ઘનોદધિની સાથે વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને અધઃસપ્તમી સુધિની પૃથ્વીયોના 'इमं पमाणं' અંતરનું આ પ્રમાણ છે. તે વાલુકાપ્રભા વિગેરે પૃથ્વીયોનું અંતર અહિયાં સૂત્રકાર સ્વયં પ્રગટ કરતાં કહે છે કે 'वालुयप्पभाए अडयालीसुत्तरं जोयणसयसहस्सं' ઘનોદધિના બાહલ્ય સહિત ત્રીજી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાંતથી ઘનોદધિની નીચેના ચરમાન્તનું અંતર એક લાખ અડયાલીસ હજાર યોજનનું છે તેમાં ઘનોદધિના બાહલ્યના વીસ હજાર યોજન મેળવવાથી ઘનોદધિ સહિત વાલુકા પ્રભા પૃથ્વીનું એક લાખ અડતાલીસ હજાર યોજનનું અંતર વાલુકાપ્રભાની ઉપરના ચરમાંતથી ઘનોદધિની નીચેના ચરમાંતનું થઈ જાય છે. ૩,

भाए पुढवीए चत्तालीसुत्तरं जोयणसयसहस्सं' चतुर्थ्याः पङ्कप्रभायाः पृथिव्या घनोदधि सहिताया उपरितनाच्चरमान्तात् घनोदधेरधस्तन श्चरमान्तः एतच्चत्वारिंशत्सहस्रयोजनोत्तरं योजनशतसहस्रमन्तरम्, तत्र पङ्कप्रभाया बाहल्यं विंशतिसहस्रयोजनोत्तरशतसहस्रयोजनप्रमितम् तस्मिन् घनोदधेर्विंशतिसहस्रयोजन बाहल्यं प्रक्षिप्यते, तेनायाति घनोदधि सहितायाः पङ्कप्रभा पृथिव्या उपरितनाच्चरमान्तात् घनोदधेरधस्तनचरमान्तपरिमाणं चत्वारिंशत्सहस्रयोजनान्तरं योजनशतसहस्रमिति ४। 'धूमप्पभाए पुढवीए अट्ठतीसुत्तरं जोयणसयसहस्सं। धूमप्रभायाः पृथिव्या घनोदधि सहिताया उपरितनाच्चरमान्तात् घनोदधेरधस्तनचरमान्तः एतत् अष्टत्रिंशत्सहस्रयोजनोत्तरं योजनशतसहस्रमन्तरम्, तत्र धूम-

---

का अन्तर होजाता है ३। इसी रीति के 'पंकप्पभाए पुढवीए चत्तालीसुत्तरं जोयणसयसहस्सं' पंकप्रभापृथिवी का घनोदधि सहित का इन दोनों के बीच में एक लाख चालीस हजार योजन का अन्तर है, जैसे पंकप्रभा पृथिवी का बाहल्य एकलाख बीस हजार योजन का है उसमें घनोदधि का बीस हजार योजन मिलाने से पंकप्रभा के उपरितन चरमान्त से घनोदधि के अधस्तन चरमान्त तक का एक लाख चालीस हजार योजन का अन्तर हो जाता है ४। 'धूमप्पभाए पुढवीए अट्ठतीसुत्तरं जोयण सयसहस्सं' घनोदधि सहित धूमप्रभा पृथिवी का अन्तर प्रमाण अडतीस हजार योजन अधिक एक लाख योजन का है जैसे धूमप्रभा पृथिवी का बाहल्य अठारह हजार योजन अधिक एक लाख योजन का है उसमें घनोदधि के बीस हजार योजन मिलाने से धूमप्रभापृथिवी के उपरितन चरमान्त से घनोदधि के अधस्तन चरमान्त का

એજ પ્રમાણે 'पंकप्पभाए पुढवीए चत्तालीसुत्तरं जोयणसयसहस्सं' પંકપ્રભા પૃથ્વીના ઘનોદધિ સહિતના આ બન્નેની વચમાં એક લાખ ચાળીસ હજાર યોજનનું અંતર છે. જેમકે પંકપ્રભા પૃથ્વીનું બાહલ્ય એક લાખ વીસ હજાર યોજનનું છે. તેમાં ઘનોદધિના વીસ હજાર યોજન મેળવવાથી પંકપ્રભાની ઉપરના એક લાખ ચાળીસ હજાર યોજનનું અંતર થઈ જાય છે. (૪)

'धूमप्पभाए पुढवीए अट्ठतीसुत्तरं जोयणसयसहस्सं' ઘનોદધિ સહિત ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના અંતરનું પ્રમાણ આડત્રીસ હજાર યોજન અધિક એક લાખ યોજનનું છે. તેમાં ઘનોદધિના વીસહજાર યોજન મેળવવાથી ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તથી ઘનોદધિની નીચેના ચરમાંતનું અંતર આડત્રીસ હજાર યોજન અધિક એક લાખ યોજનનું થઈ જાય છે. । ૫ ।

प्रभायाः पृथिव्या बाहल्यम् अष्टादशसहस्र योजनोत्तरशतसहस्रयोजनपरिमितम्, तस्मिन् घनोदधे विंशतिसहस्रयोजनबाहल्यं प्रक्षिप्यते तेनायाति यथोक्तं घनोदधि सहिताया धूमप्रभा-पृथिव्या उपरितनाच्चरमान्तात् घनोदधेरधस्तन चरमान्तस्य अन्तरप्रमाणमिति ५। 'तमाए पुढवीए छत्तीसुत्तरं जोयणसयसहस्सं तमःप्रभायाः पृथिव्या घनोदधि सहिताया उपरितनाच्चरमान्तात् घनोदधेरधस्तन श्चरमान्तः, एतत् त्रिंशत्सहस्रयोजनोत्तरं योजनशतसहस्रमन्तरम्। तत्र तमःप्रभायाः पृथिव्या बाहल्यम्-षोडशसहस्रयोजनोत्तरशतसहस्रयोजनपरिमितम्, तस्मिन् घनोदधेर्विंशति सहस्रयोजनबाहल्यं प्रक्षिप्यते तेनायाति यथोक्तं घनोदधि सहिताया स्तमःप्रभा पृथिव्या उपरितनचरमान्तात् घनोदधेरधस्तनचरमान्तस्यान्तरप्रमाणमिति ६। 'अहे सत्तमाए पुढवीए अट्ठावीसुत्तरं जोयणसयसहस्सं' अधः सप्तम्या स्तमस्तमः प्रभायाः पृथिव्याः घनोदधि सहिताया उपरितनाच्चरमान्तात् घनोदधेरधस्तनश्चरमान्तः एतत् अष्टाविंशति सहस्रयोजनोत्तरं योजनशतसहस्रमन्तरम्। तत्र तमस्तमःप्रभा पृथिव्या बाहल्यम् अष्टसहस्रयोजनो-

---

अन्तर अडतीस हजार योजन अधिक एक लाख योजन का हो जाता है।५। 'तमाए पुढवीए छत्तीसुत्तरं जोयणसयसहस्सं' घनोदधि सहित तमःप्रभा पृथिवी का परस्पर छत्तीस हजार अधिक एक लाख योजन का अन्तर है, जैसे तमःप्रभा पृथिवी का बाहल्य सोलह हजार योजन अधिक एक लाख योजन का है उसमें घनोदधि के बीस हजार योजन मिलाने से तमःप्रभा पृथिवी के उपरितन चरमान्त से घनोदधि के अधस्तन चरमान्त का छत्तीस हजार अधिक एक लाख योजन का अन्तर होता है ६ 'अहे सत्तमाए पुढवीए अट्ठावीसुत्तरं जोयण सयसहस्सं' घनोदधि सहित अधःसप्तमी पृथिवी का परस्पर अन्तर अठाईस हजार योजन अधिक एक लाख योजन का है, जैसे अधः सप्तमी पृथिवी

'तमाए पुढवीए छत्तीसुत्तर जोयणसयसहस्स' घनोदधि सहित तमः प्रभा पृथ्वीनुं अंतर परस्पर छत्रीस हजार अधिक એક लाख योजननुं छे. જેમકે तमः प्रभा पृथ्वीनुं બાહલ્ય સોળ હજાર યોજન અધિક એક લાખ યોજનનું છે, તેમાં ઘનોદધિના વીસ હજાર યોજન મેળવવાથી તમઃ પ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તથી ઘનોદધિની નીચેના ચરમાન્તનું અંતર છત્રીસ હજાર અધિક એક લાખ યોજનનું થાય છે. । ૬। 'अहे सत्तमाए पुढवीए अट्ठावीसुत्तर जोयणसय सहस्सं' ઘનોદધિ સહિત અધઃસપ્તમી પૃથ્વીનું પરસ્પર અંતર અઠયાવીસ હજાર યોજન અધિક એક લાખ યોજનનું છે. જેમકે અધઃસપ્તમી પૃથ્વીનું અંતર આઠ હજાર યોજન અધિક એક લાખ યોજનનું છે. તેમાં ઘનોદધિના વીસ હજાર યોજન

त्तरशतसहस्रयोजनपरिमितम् तस्मिन् घनोदधेर्विंशति सहस्रयोजन बाहल्यं प्रक्षिप्यते, तेनायाति यथोक्तं घनोदधि सहिताया स्तमस्तमःप्रभा पृथिव्या उपरितनाच्चरमान्तात् घनोदधेरधस्तनचरमान्तस्यान्तरप्रमाणमिति ७। कियत्पर्यन्त-मिदमन्तरप्रकरणं वाच्यम्? तत्राह—'जाव' इति, 'जाव' यावत्, अत्र यावत्पदेन तृतीय वालुकाप्रभा पृथिवीत आरभ्याधः सप्तमी पर्यन्त पृथिवीनां घनवात-तनुवातावकाशान्तरसूत्राणि संग्राह्याणि, तानि च उपरितनाधस्तनचरमान्तानाम-न्तराणि असंख्येयशतसहस्रयोजनत्वेन व्याख्येयानि, एषु अधस्तन पृथिव्या अवकाशान्तरस्याधस्तन चरमान्तसूत्रं सूत्रकारः स्वयमेव प्रदर्शयति—'अहे सत्त-माए णं भंते' इत्यादि, 'अहे सत्तमाए णं भंते! पुढवीए' अधः सप्तम्याः खलु

का आठ हजार योजना अधिक एक लाख योजन का है उसमें घनोदधि के बीस हजार मिलाने से अधस्तन पृथिवी के उपरितन चरमान्त से घनोदधि के अधस्तन चरमान्त का अन्तर अट्ठाईस हजार योजन अधिक एक लाख योजन का हो जाता है ७।

यह अन्तर प्रकरण कहां तक कहना चाहिये? इस पर कहते हैं—'जाव' इति 'जाव' यावत् यहां यावत्पद से तीसरी वालुकाप्रभा पृथिवी से लेकर अधःसप्तमी तक की पृथिवियों के घनवात तनुवात और अव काशान्तर के सूत्रों का संग्रह करना चाहिये। उन सूत्रों का 'उपरितन अधस्तन चरमान्तों का अन्तर असंख्यात शतसहस्र योजनों का होता है' ऐसा व्याख्यान करना चाहिये। इनमें अधःसप्तमी पृथिवी गत अवकाशान्तर के अधस्तन चरमान्त का अन्तर सूत्र सूत्रकार स्वयं दिखलाते हैं—'अहे सत्तमाए णं भंते' इत्यादि। गौतमने प्रभु से ऐसा

મેળવવાથી નીચેની પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તથી ઘનોદધિના અધસ્તન ચરમાન્તનું અંતર અઠયાવીસ હજાર યોજન અધિક એક લાખ યોજનનું થઈ જાય છે ॥૭॥

આ અંતર સંબંધી પ્રકરણ ક્યાં સુધી કહેવું જોઈએ? તે સંબંધમાં સૂત્રકાર 'जाव' ઇત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા કહે છે. 'जाव' યાવત્ અહિયા યાવત્પદથી ત્રીજી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને અધઃસપ્તમી પૃથ્વીયોના ઘનવાત, તનુવાત અને અવકાશાન્તર સંબંધી સૂત્રોનો સંગ્રહ કરવો જોઈએ. તે સૂત્રોના ઉપરિતન, અધસ્તન ચરમાન્તોનું અંતર અસંખ્યાત શતસહસ્ર યોજનોનું થાય છે. એ પ્રમાણે વ્યાખ્યાન સમજી લેવું તેમાં અધઃસપ્તમીમાં આવેલ અવકાશાન્તરના અધસ્તન ચરમાંતનું અંતર સૂત્ર સૂત્રકાર સ્વયં બતાવે છે. 'अहेसत्तमाए णं भंते!' ઇત્યાદિ

ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે 'अहे सत्तमाए णं भंते! पुढवीए'

भदन्त ! पृथिव्याः 'उवरिल्लाओ चरिमंताओ' उपरितनात् चरमान्तात् 'ओवासंतरस्स' अवकाशान्तरस्य 'हेट्ठिल्ले चरमंते' अधस्तनश्चरमान्त 'केवइयं अवाहाए अंतरे पन्नत्ते' कियत्यया अबाधया अन्तरं प्रज्ञप्तमिति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'असंखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं' असंख्येयानि योजनशतसहस्राणि 'अबाहाए अंतरे पन्नत्ते' अबाधया अन्तरं प्रज्ञप्तमिति ।

तृतीयस्याः खलु भदन्त ! वालुकाप्रभायाः पृथिव्या उपरितन चरमान्तादधस्तनचरमान्त एतदन्तरं कियद् अबाधया प्रज्ञप्तम्, भगवानाह-हे गौतम ! अष्टाविंशतिसहस्राधिकं योजनशतसहस्रमबाधयाऽन्तरं प्रज्ञप्तम् । हे भदन्त ! वालुकाप्रभायाः पृथिव्या उपरितन चरमान्तात् घनोदधेरुपरितनचरमान्त एतद-

---

पूछा है- 'अहे सत्तमाए णं भंते पुढवीए' हे भदन्त ? इस अधःसप्तमी पृथिवी के 'उवरिल्लाओ चरिमंताओ' उपरितन चरमान्त से 'उवासंतरस्स हेट्ठिल्ले चरिमंते' अवकाशान्त का अधःस्तन चरमान्त 'केवइयं अबाहाए अंतरे पण्णत्ते' अबाधा से कितने अन्तर पर है? उत्तर में प्रभु कहते हैं 'गोयमा' हे गौतम 'असंखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं' असंख्यात लाख योजन अबाधा से अन्तर कहा गया है ! आलापक प्रकार इस प्रकार से है-

तृतीय वालुकप्रभा पृथिवी के उतरितन चरमान्त से उसी के अधस्तन चरमान्त तक कितना अंतर कहा है ? इस के उत्तर में प्रभुश्रीने कहा हे गौतम वालुकाप्रभा पृथिवी के उपरितन चरमान्त से लेकर उसी के अधस्तन चरमान्त तक एक लाख अठाईस हजार योजन का अन्तर है क्योंकि वालुकाप्रभा पृथिवी की मोटाई एक लाख अठाईस हजार योजन

હે ભગવન્ આ અધઃ સપ્તમી પૃથ્વીના 'उवरिल्लाओ चरिमंताओ' ઉપરના ચરમાન્તથી 'उवासंतरस्स हेट्ठिल्ले चरिमंते' અવકાશાન્તરનું નીચેનું ચરમાન્ત 'केवइयं अबाहाए अंतरे पण्णत्ते' અબધાથી કેટલા અંતરપર આવેલું છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'असंखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं' અસંખ્યાત લાખ યોજન અબાધાથી અંતર કહેવામાં આવેલ છે. તેના આલાપકને પ્રકાર આ નીચે પ્રમાણે છે

ત્રીજી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તથી તેનાજ નીચેના ચરમાન્ત સુધીમાં કેટલું અંતર કહ્યું છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ ! વાલુકપ્રભા પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાન્તથી લઈને તેનાજ નીચેના ચરમાન્ત સુધી એક લાખ અઠયાવીસ હજાર યોજનનું અંતર કહ્યું છે. કેમકે વાલુકાપ્રભા-

न्तरं कियद् अबाधया प्रज्ञप्तम् ? भगवानाह–हे गौतम ! अष्टाविंशति सहस्राधिकं योजनशतसहस्रमबाधयाऽन्तरं प्रज्ञप्तम् वालुकाप्रभाया अधस्तन चरमान्त घनोदधेरुपरितनचरमान्तयोः परस्परं संलग्नतया तुल्यप्रमाणत्वभावात्, हे भदन्त ! वालुकाप्रभायाः पृथिव्या उपरितनचरमान्तात् घनोदधेरुपरितन-चरमान्त एतदन्तरं कियद् अबाधया प्रज्ञप्तम् भगवानाह–हे गौतम ! अष्टाविंशतिसहस्राधिकं योजनशतसहस्रमबाधयाऽन्तरं प्रज्ञप्तम् वालुकाप्रभाया अधस्तन चरमान्त घनोदधेरुपरितन चरमान्तयोः परस्परं संलग्नतया तुल्यप्रमाणत्व भावात्, हे भदन्त ! वालुकाप्रभाया उपरितन चरमान्तात् घनोदधेरधस्तनचरमान्त एतद-न्तरं कियद् अबाधया प्रज्ञप्तम् ? भगवानाह–हे गौतम ! अष्टचत्वारिंशत्सहस्रोत्तरं

की कही गई है। हे भदन्त ! वालुकाप्रभा के उपरितन चरमान्त से घनोदधि का उपरितन चरमान्त कितने अन्तर पर है। प्रभु कहते हैं–यह भी एकलाख अठाईस हजार योजन का है क्योंकि वालुकाप्रभा का अधस्तन चरमान्त और घनोदधि का उपरितन चरमान्त परस्पर संलग्न होने से वालुकाप्रभा के बाहल्य के तुल्य प्रमाण कहा गया है।

गौतम प्रभु से पूछते हैं–हे भदन्त ! वालुकाप्रभा के उपरितन चरमान्त से घनोदधि का जो अधस्तन चरमान्त हैं। उनमें कितना अन्तर है ? तो इसके उत्तर में प्रभु ने ऐसा कहा है कि हे कि हे गौतम ! पूर्वोक्त नियम के अनुसार तृतीय पृथिवी की एक लाख अट्ठाईस हजार योजन की मोटाई में घनोदधि की बीस हजार योजन की मोटाई मिलाकर यह अन्तर निकल आता है कि वालुकाप्रभा के उपरितन चरमान्त

પૃથ્વીની પહેળાઇ એક લાખ અઠયાવીસ હજાર યોજન કહેવામાં આવી-છે. હે ભગવન્ વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તથી ઘનોદધિની ઉપરનો ચરમાન્ત કેટલા અંતર પર આવેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે આ પણુ એક લાખ અઠયાવીસ હજાર યોજનના અંતર પર છે. કેમકે વાલુકાપ્રભાની નીચેનો ચરમાન્ત અને ઘનોદધિની ઉપરનો ચરમાંત પરસ્પર મળેલા હોવાથી વાલુકાપ્રભાના બાહલ્યની બરોબરનું પ્રમાણુ કહેલ છે. ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે હે ભગવન્ વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાંતથી ઘનોદધિનો નીચેનો જે ચરમાન્ત છે, તેનું કેટલું અંતર કહેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ ! પૂર્વોક્તનિયમ અનુસાર ત્રીજી પૃથ્વીની એક લાખ અઠયાવીસ હજાર યોજનની વિશાળતામાં ઘનોદધિની વીસ હજાર યોજનની વિશાળતા મેળવવાથી આ અંતર મળી આવે છે, કે વાલુકાપ્રભાની ઉપરના

योजनशतसहस्रमबाधयाऽन्तरं प्रज्ञप्तम्, हे भदन्त ! वालुकाप्रभाया उपरितन चरमान्तात् घनवातस्योपरितनचरमान्त एतदन्तरं कियत् अबाधया प्रज्ञप्तम्, हे गौतम ! अष्टचत्वारिंशत्सहस्राधिकं योजनशतसहस्रमन्तरं प्रज्ञप्तम् हे भदन्त ! घनवातस्याधस्तनचरमान्तः तनुवाताकाशान्तरयोरुपरितनाधस्तनचरमान्तः, एतत् कियदन्तरं प्रज्ञप्तम् हे गौतम ! प्रत्येकमसंख्येययोजनशतसहस्राणि अन्तरं प्रज्ञप्तमिति ३। पङ्कप्रभायाः पृथिव्या उपरितनचरमान्तादधस्तनचरमान्तः,

से घनोदधि का जो अधस्तन चरमान्त है वह एक लाख अडतालीस हजार योजन के अन्तर में है

हे भदन्त ! वालुकाप्रभा के उपरितन चरमान्त से घनवात के उपरितन चरमान्त तक कितना अन्तर है ! उत्तर में प्रभु कहते हैं– हे गौतम ! वालुकाप्रभा के उपरितन चरमान्त से घनवात के उपरितन चरमान्त तक एक लाख अडतालीस हजार योजन का अन्तर है ऐसा कहने का कारण यही है कि यहीं पर घनोदधि का अधस्तन चरमान्त समाप्त होता है। और तनुवात का उपरितन चरमान्त प्रारम्भ होता है। हे भदन्त ! घनवात का अधस्तन चरमान्त तनुवात और आकाशान्तर के उपरितन अधस्तन चरमान्त तक वालुकाप्रभा के उपरितन चरमान्त से कितना अन्तर है ! तो इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं। हे गौतम वहां तक प्रत्येक का असंख्यात लाख योजन का अन्तर है ३। इसी तरह से पंकप्रभा के सम्बन्ध में भी उसकी मोटाई को लेकर उपरितन

ચરમાન્તથી એક ઘનોદધિને જે નીચેનો ચરમાન્ત છે, તે એક લાખ અડતાલીસ હજાર યોજનના અંતર પર છે.

હે ભગવન્ વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તથી ઘનવાતના ઉપરના ચરમાન્ત સુધીમાં કેટલું અંતર કહ્યું છે ! આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે હે ગૌતમ ! વાલુકાપ્રભાની ઉપરના ચરમાન્તથી ઘનવાતની ઉપરના ચરમાન્ત સુધીમાં એક લાખ અડતાલીસ હજાર યોજનનું અંતર કહ્યું છે. એમ કહેવાનું કારણ એ છે કે ત્યાંજ ઘનોદધિની નીચેનું ચરમાન્ત સમાપ્ત થાય છે. અને તનુવાતની ઉપરના ચરમાન્તનો પ્રારંભ થાય છે, ફરીથી ગૌતમસ્વામી પૂછે છે કે હે ભગવન્ ! ઘનવાતની નીચેનો ચરમાન્ત અને તનુવાત અને અવકાશાન્તરની ઉપરના નીચેના ચરમાન્ત સુધી વાલુકાપ્રભાની ઉપરના ચરમાન્તથી કેટલું અંતર કહ્યું છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે હે ગૌતમ ! ત્યાંથી ત્યાં સુધીમાં દરેકનું અસંખ્યાત લાખ યોજનનું અંતર કહ્યું છે. ૩। એજ પ્રમાણે પંકપ્રભા પૃથ્વીના સંબંધમાં પણ એની વિશાળતાં

एतत् कियद्बाधया अन्तरं प्रज्ञप्तम् ? भगवानाह=हे गौतम ! विंशतिसहस्राधिकं योजनशतसहस्रमबाधयाऽन्तरं प्रज्ञप्तम्, हे भदन्त ! पङ्कप्रभायाः पृथिव्याः उपरितनचरमान्तात् घनोदधेरुपरितन चरमान्त एतदन्तरं कियद् अबाधया प्रज्ञप्तम् ? हे गौतम ! विंशतिसहस्रोत्तरं योजनशतसहस्रमबाधयाऽन्तरं प्रज्ञप्तम्, पङ्कप्रभाया अधस्तनचरमान्त-घनोदधेरुपरितन चरमान्तयोः परस्परं संलग्नतया तुल्यप्रमाणत्वभावात् । हे भदन्त ! पङ्कप्रभाया उपरितनचरमान्तात् घनोदधेरधस्तन चर-

चरमान्त से उसी के अधस्तन चरमान्त तक का अन्तर जानना चाहिये तथा घनोदधि के अधस्तन चरमान्त तक का अन्तर एवं घनवात के उपरितन तनुवात के उपरितन चरमान्त तक का अन्तर, और इनके अधस्तन चरमान्त तक का अन्तर तथा अवकाशान्तर के उपरितन अधस्तन चरमान्त तक का अन्तर निकाल लेना चाहिये-जैसे-हे भदन्त ! पङ्कप्रभा के उपरितन चरमान्त से उसी के अधस्तन चरमान्त तक कितना अन्तर है ? हे गौतम । पंकप्रभा के उपरितन चरमान्त से उसी के अधस्तन चरमान्त तक एक लाख बीस हजार योजन का अन्तर है क्योंकि इस पृथिवी की मोटाई इतनी ही कही गई है । हे भदन्त ! पंकप्रभा के उपरितन चरमान्त से घनोदधि का उपरितन चरमान्त में कितना अंतर है ? हे गौतम वही एक लाख बीस हजार योजन का है । क्योंकि पंकप्रभा का अधस्तन भाग और घनोदधि का उपरितन भाग परस्पर संलग्न है । हे भदन्त ! पंकप्रभा के उपरितन चरमान्त से

પહોળાઈના સંબંધમાં ઉપરના ચરમાન્તથી તેનીજ નીચેના ચરમાન્ત સુધીનું અંતર સમજવું. તથા ઘનોદધિની નીચેના ચરમાન્ત સુધીનું અંતર અને ઘનવાતની ઉપરના અને તનુવાતના ઉપરના ચરમાન્ત સુધીનું અંતર અને તેની નીચેના ચરમાન્ત સુધીનું અંતર તથા અવકાશાન્તરની ઉપર ના અને નીચેના ચરમાન્ત સુધીનું અન્તરસમજી લેવું જોઈએ જેમકે હે ભગવન્ ! પંકપ્રભા પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાન્તથી તેની નીચેના ચરમાન્ત સુધીમાં કેટલું અંતર કહ્યું છે. ? આપ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ ! પંકપ્રભા ની ઉપરના ચરમાન્તથી તેની નીચેના ચરમાંત સુધીમાં એક લાખ વીસ હજાર યોજનનું અંતર કહેલુ છે. કેમકે આ પૃથ્વીની વિશાળતા એટલીજ કહેવામાં આવી છે. હે ભગવન્ પંકપ્રભા પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાન્ત થી ઘનોદધિની ઉપરના ચરમાન્ત સુધીમાં કેટલુ અંતર કહ્યું છે ? હે ગૌતમ ! એજ એક લાખ વીસ હજાર યોજનનું અંતર કહ્યું છે. કેમકે પંકપ્રભા પૃથ્વીની નીચેનો ભાગ અને ઘનોદધિની ઉપરનો ભાગ

मान्तः, एतदन्तरं कियद् अबाधया प्रज्ञप्तम्? भगवानाह–हे गौतम! चत्वारिंशत्सहस्रोत्तरं योजनशतसहस्रमबाधया अन्तरं प्रज्ञप्तम्। घनवातस्योपरितन चरमान्तोऽपि चत्वारिंशत्सहस्रोत्तरं योजनशतसहस्रमन्तरं भवति, द्वयोः परस्परं संलग्नत्वात्। एवं घनवातस्याधस्तनचरमान्तः तनुवातावाकाशान्तराणामुपरितनाधस्तनचरमान्तः एतद् असंख्येययोजनशतसहस्रमन्तरं प्रज्ञप्तम् ॥४॥

घनोदधि के अधस्तन चरमान्त तक कितना अन्तर है? गौतम! पंकप्रभा के उपरितन चरमान्त से घनोदधि के अधस्तन चरमान्त तक एक लाख चालीस हजार योजन का अन्तर है यहां घनोदधि की मोटाई बीस हजार योजन की उसकी मोटाई में मिलाकर यह उत्तर दिया गया है। हे भदन्त! पंकप्रभा के उपरितन चरमान्त से घनवात के उपरितन चरमान्त तक कितना अन्तर है? हे गौतम एक लाख चालीस योजन का अन्तर है। क्योंकि घनोदधि का अधस्तन चरमान्त और घनवात का उपरितन चरमान्त परस्पर संलग्न है। हे भदन्त! पंकप्रभा के उपरितन चरमान्त से घनवात के अधस्तन चरमान्त तक कितना अन्तर है? गौतम! यहां असंख्यात लाख योजन का अन्तर है। हे भदन्त! पंकप्रभा के उपरितन चरमान्त से तनुवात और अवकाशान्तर के उपरितन अधस्तन चरमान्त तक कितना अन्तर है? गौतम! दोनों के उत्तर में वहां से यहां तक भी असंख्यात लाख योजन का अन्तर है।

પરસ્પર મળેલા છે. હે ભગવન્ પંકપ્રભા પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાન્તથી ઘનોદધિની નીચેના ચરમાન્ત સુધીમાં કેટલું અંતર કહ્યું છે? હે ગૌતમ! પંકપ્રભાના ઉપરના ચરમાન્તથી ઘનોદધિની નીચેના ચરમાન્ત સુધીમાં એક લાખ ચાળીસ હજાર યોજનનું અંતર કહ્યું છે અહિંયાં ઘનોદધિની પહોળાઇ વીસ હજાર યોજનની તેની પહોળાઇમા મેળવીને આ ઉત્તર કહેલ છે. હે ભગવન્ પંકપ્રભાની ઉપરના ચરમાન્તથી ઘનવાતની ઉપરના ચરમાન્ત સુધી કેટલું અંતર કહ્યું છે? હે ગૌતમ! એક લાખ ચાળીસ હજાર યોજનનું અંતર કહેલ છે, કેમકે ઘનોદધિની નીચેનો ચરમાન્ત અને ઘનવાતની ઉપરનો ચરમાન્ત પરસ્પર મળેલા છે. હે ભગવન્ પંકપ્રભા પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાન્તથી ઘનવાતની નીચેના ચરમાન્ત સુધીમાં કેટલું અંતર કહ્યું છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ! આ સબંધમાં અસંખ્યાત લાખ યોજનનું અંતર કહ્યું છે, હે ભગવન્ પંકપ્રભા પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાન્તથી તનુવાત અને અવકાશાન્તરની ઉપરના અને નીચેના ચરમાન્ત સુધીમાં કેટલું અંતર કહ્યું છે? ઉત્તર હે ગૌતમ! આ બન્ને પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ત્યાંથી અહિં સુધી અસંખ્યાત લાખ

धूमप्रभायाः पृथिव्या उपरितनचरमान्तात् अधस्तनचरमान्तः कियत् अबाधया एतदन्तरं प्रज्ञप्तम् हे गौतम ! अष्टादशसहस्रोत्तरं योजनशतसहस्रमन्तरं प्रज्ञप्तम् । हे भदन्त ! धूमप्रभाया उपरितनचरमान्तः एतत् कियदन्तरं प्रज्ञप्तम् ? हे गौतम ! अष्टादशसहस्रोत्तरं योजनशतसहस्रमन्तरं प्रज्ञप्तम् । हे भदन्त ! धूमप्रभायाः पृथिव्या उपरितनचरमान्तात् घनोदधेरधस्तनचरमान्तः एतत् कियद् अबाधया अन्तरं प्रज्ञप्तम् ? हे गौतम ! अष्टत्रिंशत्सहस्रोत्तरं योजनशतसहस्रमन्तरं प्रज्ञप्तम् । अस्या एव उपरितनचरमान्ताद् घनवातस्योपरितनचरमान्तेऽपि अष्टत्रिंशत्सहस्रोत्तरं योजनशतसहस्रमेवान्तरम्, घनोदध्यधस्तनचरमान्त घनवातोपरितनचरमान्तयोः परस्परं संलग्नत्वात् । घनवातस्याधस्तन-

---

हे भदन्त ! धूमप्रभा पृथिवी के उपरितन चरमान्त से उसी के अधस्तन चरमान्त तक का कितना अन्तर है ? गौतम ! यहां एक लाख अठारह हजार योजन का अन्तर है । भदन्त ! धूमप्रभा के उपरितन चरमान्त से घनोदधि के अधस्तन चरमान्त तक कितना अन्तर है ? हे गौतम ! यहां अन्तर एक लाख अड़तीस हजार योजन का है धूमप्रभा के बाहल्य में घनोदधि के बीस हजार योजन मिलाने से इतना हो जाता है । हे भदन्त धूमप्रभा के उपरितन चरमान्त से घनवात के उपरितन चरमान्त तक कितना अन्तर है ? गौतम ! यहां एक लाख अडतीस हजार योजन का अन्तर है क्योंकि धूमप्रभा के घनोदधि का अधस्तन चरमान्त और घनवात का उपरितन चरमान्त संलग्न है । हे भदन्त ! धूमप्रभा के उपरितन चरमान्त से घनवात के अधस्तन चरमान्त और तनुवात

યોજનનું અંતર કહેલ છે. પ્રશ્ન હે ભગવન્ ! ધૂમપ્રભા પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાન્તથી તેની નીચેના ચરમાન્ત સુધીમાં કેટલું અંતર કહેલ છે? ઉત્તર હે ગૌતમ ! આ સબંધમાં એક લાખ અઢાર હજાર યોજનનું અંતર કહ્યું છે. પ્રશ્ન—હે ભગવન્ ધૂમપ્રભા પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાન્તથી ઘનોદધિની નીચેના ચરમાન્ત સુધીમાં કેટલું અંતર કહેલ છે? ઉત્તર હે ગૌતમ ! આનું અંતર એક લાખ અડતાલીસ હજાર યોજનનું કહ્યું છે. કેમ કે ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના બાહલ્યમાં ઘનોદધિના વીસ હજાર યોજન મેળવવાથી આ પ્રમાણ થાય છે. પ્રશ્ન—હે ભગવન્ ધૂમપ્રભા પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાન્તથી નીચેના ઘનવાતના ઉપરના ચરમાન્ત સુધીમાં કેટલું અંતર કહ્યું છે ? ઉત્તર—હે ગૌતમ ! આ સંબંધમાં એક લાખ આડત્રીસ હજાર યોજનનું અંતર કહ્યું છે, ૧૩૮૦૦૦ કેમકે ધૂમપ્રભા પૃથ્વીની નીચેનો ચરમાન્ત અને ઘનવાતની ઉપરના ચરમાન્ત મળેલા છે. પ્રશ્ન—હે ભગવન્ ધૂમપ્રભા પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાન્તથી ઘનવાતની નીચેનો

चरमान्तः, तनुवातावकाशान्तरयोरुपरितनाधस्तनचरमान्तः प्रत्येकमसंख्येय-योजनशतसहस्रमन्तरं ज्ञातव्यम् ५। तमःप्रभायाः पृथिव्या उपरितनचरमान्ताद् अधस्तनचरमान्तः, एतद् कियदन्तरं प्रज्ञप्तम् हे गौतम ! षोडशसहस्रान्तरं योजन-शतसहस्रमन्तरं प्रज्ञप्तम् एतदेवान्तरं तमःप्रभाया उपरितनचरमान्ताद् घनोदधे-रुपरितनचरमान्तेऽपि ज्ञेयम् उभयोः परस्परं संगततया तुल्यप्रमाणत्वादिति ।

तमःप्रभायाः उपरितनचरमान्ताद् घनोदधेरधस्तनचरमान्तः, एतद् कियद् अबाधयाऽन्तरमिति प्रश्नः। भगवानाह-षट्त्रिंसहस्रयोजनोत्तरं योजनशतसहस्र-

---

के अधस्तन चरमान्त तक कितना अन्तर है ? यहां दोनों के अन्तर में असंख्यात लाख योजन कहना चाहिये हे भदन्त ! धूमप्रभा के उपरितन चरमान्त से अवकाशान्तर के उपरितन अधस्तन चरमान्त तक कितना अन्तर है। हे गौतम ! यहां पर भी असंख्यात लाख योजन का अन्तर है। हे भदन्त ! तमःप्रभा पृथिवी के उपरितन चरमान्त से अधस्तन चरमान्त तक कितना अन्तर है ? गौतम ! तमःप्रभा पृथिवी के उपरितन चरमान्त से अधस्तन चरमान्त तक अन्तर एक लाख सोलह हजार का है तथा—यही अन्तर तमःप्रभा के उपरितन चरमान्त से घनोदधि के उपरितन चरमान्त में भी एक लाख सोलह हजार योजन का अन्तर है। तमःप्रभा पृथिवी के उपरितन चरमान्त से वहां के घनोदधि का जो अधस्तनचरमान्त है। वहां तक कितना अन्तर है ? गौतम !

ચરમાન્ત અને તનુવાતની નીચેના ચરમાન્ત સુધીમાં કેટલું અંતર કહ્યું છે ? ઉત્તર-હે ગૌતમ ! આ બન્નેના અંતરમાં અસંખ્યાત યોજનનું અંતર કહેવું જોઇએ. પ્રશ્ન-હે ભગવન્ ધૂમપ્રભાની ઉપરના ચરમાન્તથી અવકાશાન્તરના ઉપર નીચેના ચરમાન્ત સુધીમાં કેટલું અંતર કહ્યું છે ? ઉત્તર-હે ગૌતમ ! આ સંબંધમાં પણ અસંખ્ય લાખ યોજનનું અંતર સમજવું.

પ્રશ્ન-હે ભગવન્ તમઃપ્રભા પૃથ્વીના ચરમાન્તથી નીચેના ચરમાન્ત સુધી કેટલું અંતર કહેલ છે ?

ઉત્તર-હે ગૌતમ ! તમઃપ્રભા પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાન્તથી નીચેના ચરમાન્ત સુધીમાં એક લાખ સોળ હજાર યોજનનું અંતર કહ્યું છે. તથા આજ પ્રમાણેનું અંતર તમઃપ્રભા પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાન્તથી ઘનોદધિના ઉપરના ચરમાન્ત સુધીમાં પણ એક લાખ સોળ હજાર યોજનનું અંતર સમજવું

પ્રશ્ન-તમઃપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તથી ત્યાંના ઘનોદધિની નીચેનો જે ચરમાન્ત છે. ત્યાં સુધીમાં કેટલું અંતર કહ્યુ છે ?

मन्तरं भवतीत्युत्तरम् । तमःप्रभाया उपरितनचरमान्तात् घनवातस्योपरितन-चरमान्तस्यापि अन्तरमेतावदेव ज्ञातव्यम्-षट्त्रिंशत्सहस्रोत्तरमेकं लक्षमिति । तमःप्रभाया उपरितनचरमान्तात् घनवातस्याधस्तन चरमान्तः तनुवातावकाशान्तरयोरुपरितनाधस्तन चरमान्ताश्च प्रत्येकमसंख्येय योजनशतसहस्रमन्तरं ज्ञातव्यमिति ६ । हे भदन्त ! अधः सप्तम्याः पृथिव्या उपरितनचरमान्तादधस्तनचरमान्तः, एतत् कियदन्तरं प्रज्ञप्तम् ? हे गौतम ! अष्टसहस्रयोजनोत्तरं योजनशतसहस्रमन्तरं प्रज्ञप्तम्, अधः सप्तम्या उपरितनचरमान्तात् घनोदधेरुपरितनचरमान्तः एतत् अष्टसहस्रोत्तरं योजनशतसहस्रमन्तरं भवति ।

अधः सप्तमपृथिव्या उपरितनचरमान्तात् घनोदधेरधस्तनचरमान्तः एतत्

तमःप्रभा पृथिवी के उपरितन चरमान्त से घनोदधि के अधस्तन चरमांत तक अन्तर एक लाख छत्तीस हजार योजन का है तमःप्रभा पृथिवी के उपरितन चरमान्त से घनवात के उपरितन चरमान्त तक भी इतना ही एक लाख छत्तीस हजार योजन का अन्तर है तथा तमःप्रभा पृथिवी के उपरितन चरमान्त से घनवात के अधस्तन चरमान्त तक अन्तर असंख्यात लाख योजन का है । और इतना ही अन्तर अवकाशान्तर के उपरितन अधस्तन चरमान्त तक है । हे भदन्त ! अधःसप्तम पृथिवी के उपरितन चरमान्त से उसके अधस्तन तक कितना अन्तर है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं हे गौतम ! अधःसप्तमी पृथिवी के उपरितन चरमान्त से इसी के अधस्तन चरमान्त तक अन्तर एक लाख आठ हजार योजन का है तथा अधःसप्तमी पृथिवी के उपरितन चरमान्त से

ઉત્તર-હે ગૌતમ ! તમઃપ્રભા પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાન્તથી ઘનોદધિની નીચેના ચરમાન્ત સુધીમાં એક લાખ છત્રીસ હજાર યોજનનું અંતર કહ્યું છે. પ્રશ્ન-તમઃપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરનાં ચરમાન્તથી ઘનવાતના ઉપરના ચરમાન્ત સુધીમાં આટલુ જ એટલે કે એક લાખ છત્રીસ હજાર યોજનનું અંતર કહ્યું છે. તથા તમઃપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તથી ઘનવાતની નીચેના ચરમાન્ત સુધીમાં અસંખ્ય લાખ યોજનનુ અંતર કહેલ છે. અને એટલું જ અંતર અવકાશાન્તર ના ઉપર અને નીચેના ચરમાન્ત સુધીમાં કહ્યું છે. પ્રશ્ન-હે ભગવન્ અધઃસપ્તમી તમસ્તમા પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાન્તથી એની નીચેના ચરમાંત સુધીમાં કેટલું અંતર કહ્યું છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે હે ગૌતમ ! અધઃસપ્તમી તમસ્તમા પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાન્તથી તેની નીચેના ચરમાંત સુધીમાં એક લાખ અઠ્યાવીસ હજાર યોજનનું અંતર કહેલ છે.

પ્રશ્ન-અધઃસપ્તમી તમસ્તમાં પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાંતથી ઘનોદધિની

कियद् अबाधया अन्तरं प्रज्ञप्तम् भगवानाह–हे गौतम ! अत्र घनोदधेः प्रमाण संमेलनेन अष्टाविंशतिसहस्रयोजनोत्तरं योजनशतसहस्रमन्तरं प्रज्ञप्तम् । अधः-सप्तम्याः पृथिव्या उपरितनचरमान्तात् घनवातस्योपरितनचरमान्तोऽपि अष्टा-विंशतिसहस्रोत्तरमेकं लक्षम् । घनोदधेरधस्तनचरमान्तस्य घनवातस्योपरितन-चरमान्तस्य च–द्वयोः परस्परं संलग्नत्वा तुल्यप्रमाणत्वमिति ।

एवं घनवातस्याधस्तनचरमान्तस्य तनुवातावकाशान्तरयोरुपरितनाधस्तनचर-मान्तानां च प्रत्येकमसंख्येययोजनसहस्रमन्तरं भवतीति ज्ञातव्यम् ॥१०॥

सम्प्रति–रत्नप्रभादि पृथिवीनां परस्परमग्राग्रेन पृथिवीमपेक्ष्य पूर्वपूर्वं पृथिव्या बाहल्यविस्ताराभ्यां तुल्यत्वादिकं प्रतिपादयन्नाह–इमाणं भंते' इत्यादि, ।

मूलम्–इमाणं भंते ! रयणप्पभा पुढवी दोच्चं पुढविं पणि-हाय बाहल्लेणं किं तुल्ला विसेसाहिया संखेज्जगुणा ? वित्थरेण किं तुल्ला विसेसहीणा संखेज्जगुणहीणा ? गोयमा ! इमाणं रयण-

---

घनोदधि का उपरितन चरमान्त कितने अन्तर में हैं ? हे गौतम एक लाख आठ हजार योजन का है । अधःसप्तम पृथिवी के उपरितन चरमान्त से घनोदधि के अधस्तन चरमान्त तक अन्तर एक लाख अठाईस हजार योजन का है अधःसप्तमी पृथिवी के उपरितन चारमान्त तक भी अन्तर एक लाख अठाईस हजार योजक का है । अःधसप्तमी पृथिवी के उपरितन चरमान्त से घनवात के अधस्तन चरमान्त तक अन्तर असं-ख्यात लाख योजन का है । तथा इतना ही अन्तर तनुवात के उपरितन अधस्तन चरमान्त तक है इसी प्रकार अवकाशान्तर के भी उपरितन अधस्तन चरमान्त तक भी असंख्यात लाख योजन का अन्तर है । ऐसा स्पष्टीकरण इस कथन का है । सूत्र ॥१०॥

ઉપરના ચરમાંત સુધીમાં કેટલા યોજનનું અંતર કહેલ છે ? ઉત્તર–હે ગૌતમ ! એક લાખ અઠયાવીસ હજાર યોજનનું અંતર કહેલ છે. પ્રશ્ન–અધઃસપ્તમી તમસ્તમા પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાન્તથી ઘનોદધિની નીચેના ચરમાંત સુધીમાં કેટલું અંતર કહેલ છે ? ઉત્તર–હે ગૌતમ ! એક લાખ અઠયાવીસ હજાર યોજનનું અંતર કહ્યું છે. અધઃસપ્તમી પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાન્ત સુધીમાં પણ અસંખ્યાત લાખ યોજનનું અંતર કહ્યું છે. તથા એટલું જ અંતર તનુવાતની ઉપરના અને નીચેના ચરમાંત સુધીમાં કહેલ છે. આજ પ્રમાણે અવકાશાન્તરની ઉપરના અને નીચેના ચરમાન્ત સુધીમાં પણ અસંખ્યલાખ યોજનનું અંતર સમજવું. એ પ્રમાણેનું આ કથનથી સ્પષ્ટી કરણ કરેલ છે. ॥ સૂ. ૧૦ ॥

प्पभा पुढवी दोच्चं पुढविं पणिहाय बाहल्लेणं नो तुल्ला विसेसाहिया नो संखेज्जगुणा, वित्थारेणं नो तुल्ला विसेसहीणा णो संखेज्जगुणहीणा। दोच्चा णं भंते! पुढवी तच्चं पुढविं पणिहाय बाहल्लेणं किं तुल्ला एवं चेव भाणियव्वं। एवं तच्चा चउत्थी पंचमीछट्ठी। छट्ठी णं भंते! पुढवी सत्तमं पुढविं पणिहाय बाहल्लेणं किं तुल्ला विसेसाहिया संखेज्जगुणा एवं चेव भाणियव्वं। सेवं भंते! सेवं भंते!॥

णेरइय उद्देसओ पढमो ॥सू० ११॥

छाया--इयं खलु भदन्त! रत्नप्रभा पृथिवी द्वितीयां पृथिवीं प्रणिधाय बाहल्येन किं तुल्या विशेषाधिका संख्येयगुणा? विस्तरेण किं तुल्या विशेषहीना संख्येयगुणहीना? गौतम! इयं खलु रत्नप्रभा पृथिवी द्वितीयां पृथिवीं प्रणिधाय बाहल्येन नो तुल्या विशेषाधिका नो संख्येयगुणा, विस्तारेण नो तुल्या विशेषहीना नो संख्येयगुणहीना। द्वितीया खलु भदन्त! पृथिवी तृतीयां पृथिवीं प्रणिधाय बाहल्येन किं तुल्या एवमेव भणितव्यम्। एवं तृतीया चतुर्थी पञ्चमी षष्ठी। षष्ठी खलु भदन्त! पृथिवी सप्तमीं पृथिवीं प्रणिधाय बाहल्येन किं तुल्या विशेषाधिका संख्येयगुणा एवमेव भणितव्यम्। तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! ॥सू०११॥

टीका-'इमा णं भंते! रयणप्पभा पुढवी' इयं खलु भदन्त! रत्नप्रभा पृथिवी 'दोच्चं पुढविं पणिहाय' द्वितीयां शर्करापृथिवीं प्रणिधाय-आश्रित्य द्वितीय

अब रत्नप्रभादि पृथिवियों का परस्पर अगली-अगली पृथिवियों को लेकर पूर्व पूर्व की पृथिवी का बाहल्य और विस्तार से तुल्यत्वादि प्रतिपादन करते हैं-

'इमा णं भंते! रयणप्पभा पुढवी दोच्चं पुढविं' इत्यादि ॥सू०११॥

टीकार्थ—इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'इमा णं भंते! रयणप्पभा पुढवी' हे भदन्त! यह रत्नप्रभा पृथिवी 'दोच्चं पुढविं

હવે રત્નપ્રભા વિગેરે પૃથ્વીયો પરસ્પર પછી પછીની પૃથ્વીઓને લઈને પહેલાં પહેલાંની પૃથ્વીનું બાહલ્ય અને વિસ્તારથી સમાનપણાનું પ્રતિપાદન કરે છે,

'इमाण भंते! रयणप्पभा पुढवी दोच्चं पुढविं' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—આમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે 'इमाणं भंते! रयणप्पभा पुढवी' હે ભગવન્! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી 'दोच्चं पुढविं पणिहाय'

पृथिव्यपेक्षयेत्यर्थः 'बाहल्लेणं' बाहल्येन बहलताया भावो बाहल्यं पिण्डभाव स्तेन पिण्डभावात्मकबाहल्येन 'किं तुल्ला विसेसाहिया संखेज्जगुणा' किं तुल्या -सदृशी विशेषाधिका संख्येयगुणाधिका वा भवतीति बाहल्य मधिकृत्य प्रश्न त्रयम्। ननु रत्नप्रभापृथिवी अशीति सहस्रोत्तरैक शतसहस्र योजन बाहल्या, शर्करा-पृथिवी च द्वात्रिंशत्सहस्रोत्तरैकशतसहस्रयोजनबाहल्येति सर्वपृथिवीनां बाहल्यं पूर्वसूत्रेऽनुपदमेव भगवता प्रदर्शितमिति सत्यपि अर्थावगमेऽस्य बाहल्यविषयक प्रश्नत्रयस्य नैरर्थक्यमेव भवतीति सत्यम् प्रश्नो द्विविधो भवति–ज्ञ प्रश्नः अज्ञ-प्रश्नश्च, ज्ञप्रश्नः स प्रोच्यते, यः स्वस्यार्थावगमे सत्यपि मन्दबुद्धि विनेयजनव्या-मोहापनोदाय क्रियते, अज्ञ प्रश्नश्च सः, यः स्वस्यानर्थावगमे सति तज्जिज्ञासार्थं

पणिहाय' द्वितीय शर्करा प्रभा पृथिवी को आश्रित करके 'बाहल्लेणं किं तुल्ला विसेसाहिया, संखेज्ज गुणा" मोटाई में क्या बराबर है? या विशेषाधिक है? या संख्यात गुणी अधिक है? यहाँ कोई शंका करता है कि रत्नप्रभा पृथिवी एक लाख अस्सी हजार योजन बाहल्य वाली है और शर्कराप्रभा पृथिवी एक लाख बत्तीस हजार योजन की है, इस प्रकार सब पृथिवियों का बाहल्य इसी सूत्रके पूर्व सूत्र में भगवान ने बतला दिया है तो इस विषय का अर्थबोध होने पर भी ये बाहल्य विषय के तीन प्रश्न यहाँ निरर्थक होते हैं। हां तुम्हारा यह कथन ठीक हैं परन्तु प्रश्न दो प्रकार का होता है-एक ज्ञप्रश्न और दूसरा अज्ञ प्रश्न, ज्ञप्रश्न वह कहलाता है जो अपने जानते हुए भी समीपस्थ मन्द बुद्धि

બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીને આશ્રય કરીને 'बाहल्लेणं किं तुल्ला विसेसाहिया संखेज्जगुणा' પહોળાઈમાં શું બરોબર છે? અથવા વિશેષાધિક છે? અથવા સંખ્યાતગણી વધારે છે? આ સંબંધમાં કોઈ શંકા કરેકે રત્નપ્રભા પૃથ્વી એક લાખ એંસી હજાર યોજન બાહલ્યવાળી છે. અને શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી એક લાખ બત્રીસ હજાર યોજન બાહલ્યની છે. આ રીતે બધી પૃથ્વીયોનું બાહલ્ય આ સૂત્રની પહેલા સૂત્રમાં ભગવાને બતાવેલ છે. તો આ વિષયનો અર્થ બોધ થવા છતા પણ જે બાહલ્યના સંબંધમાં ત્રણ પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યા છે તે અહિયાં નિરર્થક જણાય છે. ઉત્તર–હા તમારૂં આ કથન બરો-બર છે. પરંતુ પ્રશ્નો બે પ્રકારના હોય છે. એક 'ज्ञ प्रश्न અને બીજો 'अज्ञ' પ્રશ્ન' ज्ञ પ્રશ્ન એ કહેવાય છે કે જે પોતે જાણવા છતાં પણ બધા સમીપમાં રહેવાવાળા મંદ બુદ્ધિવાળા વિનયશીલ શિષ્યની શંકાના નિવારણ માટે પૂછવામાં

क्रियते। अत्रेदं प्रश्नत्रयं ज्ञविषयकं मन्दबुद्धिविनेयजनबोधार्थं गौतमेन कृत-मिति नात्रास्य प्रश्नत्रयस्य नैरर्थक्यमिति। कथमेतज्ज्ञायते यदेतत् प्रश्न त्रयं ज्ञविषयकम् ? इति चेत् स्वावबोधाय तत्रैवाग्रे प्रश्नान्तरोपन्यासात्।

अथ विस्तारविषये प्रश्न माह-तथाहि-'वित्थरेणं' विस्तरेण विष्कम्भेण 'तुल्ला विसेसहीणा संखेज्जगुणहीणा' तुल्या-सदृशी विशेषहीना संख्येयगुणहीना वा भवतीति प्रश्नः, । भगवानाह 'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'इमा णं रयणप्पभा पुढवी' इयं खलु रत्नप्रभा पृथिवी 'दोच्चं पुढविं पणिहाय' द्वितीयां शर्कराप्रभा पृथिवीं प्रणिधाय-आश्रित्य तदपेक्षयेत्यर्थः। 'बाहल्लेणं'

विनीत शिष्य की शंका निवारण के लिये पूछा जाय। और जो अपने नहीं जानते हुए जिज्ञासा बुद्धि से पूछा जाय वह अज्ञ प्रश्न कहा जाता है। यहां जो गौतम स्वामी ने प्रश्न किया है वह मन्द बुद्धि विनेय शिष्य के जानने के लिये किया गया होने से यह ज्ञ प्रश्न है इसलिये यह निरर्थक नहीं है। यह कैसे जाना जाय कि यह ज्ञ प्रश्न है ? इसका उत्तर यह है कि-अपने जानने के लिये यहीं पर आगे दूसरा प्रश्न विस्तार जानने के लिये पूछा जा रहा है इससे सिद्ध होता है कि यह ज्ञ प्रश्न है। अब विस्तार के विषय में कहते है- 'वित्थरेणं किं तुल्ला, विसेसहीणा, संखेज्ज गुण हीणा' तथा-विस्तार की अपेक्षा यह उस से तुल्य है ? या विशेष हीन है ? या संख्यात गुणहीन है ? प्रभु इस प्रश्न के उत्तर में कहते हैं-'गोयमा' इमा णं रयणप्पभा पुढवी 'हे गौतम ! यह रत्नप्रभा पृथिवी 'दोच्चं पुढविं पणिहाय' द्वितीय पृथिवी की अपेक्षा

આવે. અને જે પોતે ન જાણવા થી જીજ્ઞાસા-જાણવાની ઈચ્છાથી પૂછવામાં આવે તે 'અજ્ઞ' પ્રશ્ન કહેવાય છે. અહિયાં ગૌતમસ્વામીએ જે પ્રશ્ન પૂછેલ છે, તે મંદ બુદ્ધિ વિનય શીલ શિષ્યોની સમજ માટે પૂછેલ હોવાથી આ પ્રશ્ન 'જ્ઞ' પ્રશ્ન છે. તેથી આ કથન નિરર્થક નથી.

એ કેવી રીતે સમજી શકાય કે આ 'જ્ઞ' પ્રશ્ન છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે પોતાને સમજવા માટે અહિંયાં જ આગળ બીજો પ્રશ્ન વિસ્તારના સંબંધમાં પૂછવામાં આવેલ છે. તેથી નિશ્ચિત થાય છે કે આ 'જ્ઞ' પ્રશ્ન છે'

હવે વિસ્તારના સંબંધમાં કહેવામાં આવે છે. 'वित्थरेण' किं तुल्ला ! विसेसहीणा, सखेज्जगुणहीणा' તથા વિસ્તારની અપેક્ષાથી એ તેની બરોબર છે ? અથવા વિશેષ હીન છે ? કે સંખ્યાત ગુણથી રહિત છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! इमाणं रयणप्पभा पुढवी' હે ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી 'दोच्चं पुढविं पणिहाय' બીજી પૃથ્વી કરતાં 'बाहल्लेणं णो तुल्ला'

बाहल्येनापि पिण्डभावेन 'णो तुल्ला-सदृशी न भवति रत्नप्रभाया अशीतिसहस्रो-त्तरलक्षयोजनमानत्वात् शर्कराप्रभायाश्च द्वात्रिंशत्सहस्रोत्तरलक्षयोजनमानत्वात् किन्तु शर्कराप्रभापेक्षया रत्नप्रभा बाहल्येन विशेषाधिका भवति, किन्तु 'नो संखेज्जगुणा' संख्येयगुणाधिका न भवति रत्नप्रभाया अष्टचत्वारिंशत्सहस्रयोजन-मात्रस्यैवाधिक्येन संख्येयगुणत्वाभावात् इति। 'वित्थारेणं नो तुल्ला' रत्नप्रभा पृथिवी शर्करा प्रभापृथिव्यपेक्षया विस्तारेण विष्कम्भेनापि न तुल्या किन्तु-'विसेसहीणा' विशेषहीना किन्तु 'णो संखेज्जगुणहीणा' संख्येयगुणहीना न, अस्या हीनत्वे संख्येयगुणत्वाभावात्, प्रदेशादि वृद्ध्या प्रवर्द्धमाने तावतिक्षेत्रे शर्करा-प्रभाया एव वृद्धिसंभवादिति 'दोच्चा णं भंते ! पुढवी' द्वितीया खलु शर्कराप्रभा

'बाहल्लेणं णो तुल्ला' मोटाई में बराबर नहीं है क्योंकि रत्न प्रभा पृथिवी की मोटाई एक लाख अस्सी हजार योजन की है और शर्करा प्रभा की मोटाई एक लाख बत्तीस हजार योजन की है अतः आपस में दोनों में समानता नहीं है प्रत्युत शर्करा प्रभा की अपेक्षा रत्नप्रभा पृथिवी ही मोटाई में विशेषाधिक है यह कि संख्यात गुणी अधिक उसकी अपेक्षा इसलिये नहीं हो सकती है कि शर्करा प्रभा की अपेक्षा इसकी मोटाई केवल अडतालीस हजार योजन ही अधिक है 'वित्थ-रेणं नो तुल्ला' रत्नप्रभा पृथिवी शर्कराप्रभा की अपेक्षा विस्तार में भी बराबर नहीं है किन्तु वह विशेष हीन ही है 'णो संखेज्ज गुणहीणा' इसलिये वह संख्यात गुण हीन नहीं है क्योंकि प्रदेश आदि की वृद्धि से प्रवर्धमान उतने ही क्षेत्र में शर्करा प्रभा की वृद्धि होती है।

दोच्चा णं भंते ! पुढवी तच्चं पुढविं पणिहाय किं बाहल्लेणं तुल्ला

પહોળાઇથી બરાબર નથી. કેમકે રત્નપ્રભા પૃથ્વીની પહોળાઇ એક લાખ એંસી હજાર યોજનની છે. અને શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીની પહોળાઇ એક લાખ બત્રીસ હજાર યોજનની છે. તેથી પરસ્પરમાં બન્નેમાં સરખાપણું નથી. બલ્કે શર્કરા પ્રભા કરતાં રત્નપ્રભા પૃથ્વીની પહોળાઇ વિશેષાધિક છે. આ કારણથી તેના કરતાં સંખ્યાત ગણી વધારે તે થઈ શકતી નથી. શર્કરાપ્રભા કરતાં તેની પહોળાઇ કેવળ અડતાલીસ હજાર યોજનજ વધારે છે. 'વિત્થરેણ' નો તુલ્લા' રત્નપ્રભા પૃથ્વી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી કરતાં વિસ્તારમાં પણ બરાબર નથી. પરંતુ તે વિશેષ હીનજ છે. 'ણો સંખેજ્જગુણહીણા' તેથી તે સંખ્યાત ગુણહીન નથી. કેમકે પ્રદેશ વિગેરેની વૃદ્ધિથી વધતા એટલાજ ક્ષેત્રમાં શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીની વૃદ્ધિ થાય છે

'દોચ્ચા ણં ભંતે ! પુઢવિં પણિહાય કિં બાહલ્લેણં તુલ્લા એવં ચેવ ભાણિ

क्रियते। अत्रेदं प्रश्नत्रयं ज्ञविषयं मन्दबुद्धिविनेयजनबोधार्थं गौतमेन कृतमिति नात्रास्य प्रश्नत्रयस्य नैरर्थक्यमिति। कथमेतज्ज्ञायते यदेतत् प्रश्न त्रयं ज्ञविषयकम् ? इति चेत् स्वावबोधाय तत्रैवाग्रे प्रश्नान्तरोपन्यासात्।

अथ विस्तारविषये प्रश्न माह-तथाहि-'वित्थरेणं' विस्तरेण विष्कम्भेण 'तुल्ला विसेसहीणा संखेज्जगुणहीणा' तुल्या-सदृशी विशेषहीना संख्येयगुणहीना वा भवतीति प्रश्नः, । भगवानाह 'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'इमा णं रयणप्पभा पुढवी' इयं खलु रत्नप्रभा पृथिवी 'दोच्चं पुढविं पणिहाय' द्वितीयां शर्करामभा पृथिवीं प्रणिधाय-आश्रित्य तदपेक्षयेत्यर्थः। 'बाहल्लेणं'

विनीत शिष्य की शंका निवारण के लिये पूछा जाय। और जो अपने नहीं जानते हुए जिज्ञासा बुद्धि से पूछा जाय वह अज्ञ प्रश्न कहा जाता है। यहां जो गौतम स्वामी ने प्रश्न किया है वह मन्द बुद्धि विनेय शिष्य के जानने के लिये किया गया होने से यह ज्ञ प्रश्न है इसलिये यह निरर्थक नहीं है। यह कैसे जाना जाय कि यह ज्ञ प्रश्न है ? इसका उत्तर यह है कि-अपने जानने के लिये यहीं पर आगे दूसरा प्रश्न विस्तार जानने के लिये पूछा जा रहा है इससे सिद्ध होता है कि यह ज्ञ प्रश्न है। अब विस्तार के विषय में कहते है- 'वित्थरेणं किं तुल्ला, विसेसहीणा, संखेज्ज गुण हीणा' तथा-विस्तार की अपेक्षा यह उस से तुल्य है ? या विशेष हीन है ? या संख्यात गुणहीन है ? प्रभु इस प्रश्न के उत्तर में कहते हैं-'गोयमा' इमा णं रयणप्पभा पुढवी 'हे गौतम ! यह रत्नप्रभा पृथिवी 'दोच्चं पुढविं पणिहाय' द्वितीय पृथिवी की अपेक्षा

આવે. અને જે પોતે ન જાણુવા થી જીજ્ઞાસા-જાણુવાની ઈચ્છાથી પૂછવામાં આવે તે 'અજ્ઞ' પ્રશ્ન કહેવાય છે. અહિયાં ગૌતમસ્વામીએ જે પ્રશ્ન પૂછેલ છે, તે મંદ બુદ્ધિ વિનય શીલ શિષ્યોની સમજ માટે પૂછેલ હોવાથી આ પ્રશ્ન 'જ્ઞ' પ્રશ્ન છે. તેથી આ કથન નિરર્થક નથી.

એ કેવી રીતે સમજી શકાય કે આ 'જ્ઞ' પ્રશ્ન છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે પોતાને સમજવા માટે અહિંયાં જ આગળ બીજો પ્રશ્ન વિસ્તારના સંબંધમાં પૂછવામાં આવેલ છે. તેથી નિશ્ચિત થાય છે કે આ 'જ્ઞ' પ્રશ્ન છે'

હવે વિસ્તારના સંબંધમાં કહેવામાં આવે છે. 'वित्थरेण' किंतुल्ला ! विसेसहीणा, संखेज्जगुणहीणा' તથા વિસ્તારની અપેક્ષાથી એ તેની બરોબર છે ? અથવા વિશેષ હીન છે ? કે સંખ્યાત ગુણુથી રહિત છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! इमाणं रयणप्पभा पुढवी' હે ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી 'दोच्चं पुढविं पणिहाय' બીજી પૃથ્વી કરતાં 'बाहल्लेणं णो तुल्ला'

बाहल्येनापि पिण्डभावेन 'णो तुल्ला-सदृशी न भवति रत्नप्रभाया अशीतिसहस्रो-त्तरलक्षयोजनमानत्वात् शर्कराप्रभायाश्च द्वात्रिंशत्सहस्रोत्तरलक्षयोजनमानत्वात् किन्तु शर्कराप्रभापेक्षया रत्नप्रभा बाहल्येन विशेषाधिका भवति, किन्तु 'नो संखेज्जगुणा' संख्येयगुणाधिका न भवति रत्नप्रभाया अष्टचत्वारिंशत्सहस्रयोजन-मात्रस्यैवाधिक्येन संख्येयगुणत्वाभावात् इति । 'वित्थारेणं नो तुल्ला' रत्नप्रभा पृथिवी शर्करा प्रभापृथिव्यपेक्षया विस्तारेण विष्कम्भेनापि न तुल्या किन्तु-'विसेसहीणा' विशेषहीना किन्तु 'णो संखेज्जगुणहीणा' संख्येयगुणहीना न, अस्या हीनत्वे संख्येयगुणत्वाभावात्, प्रदेशादि वृद्धया प्रवर्द्धमाने तावतिक्षेत्रे शर्करा-प्रभाया एव वृद्धिसंभवादिति 'दोच्चा णं भंते ! पुढवी' द्वितीया खलु शर्कराप्रभा

'बाहल्लेणं णो तुल्ला' मोटाई में बराबर नहीं है क्योंकि रत्न प्रभा पृथिवी की मोटाई एक लाख अस्सी हजार योजन की है और शर्करा प्रभा की मोटाई एक लाख बत्तीस हजार योजन की है अतः आपस में दोनों में समानता नहीं है प्रत्युत शर्करा प्रभा की अपेक्षा रत्नप्रभा पृथिवी ही मोटाई में विशेषाधिक है यह कि संख्यात गुणी अधिक उसकी अपेक्षा इसलिये नहीं हो सकती है कि शर्करा प्रभा की अपेक्षा इसकी मोटाई केवल अडतालीस हजार योजन ही अधिक है 'वित्थ-रेणं नो तुल्ला' रत्नप्रभा पृथिवी शर्कराप्रभा की अपेक्षा विस्तार में भी बराबर नहीं हैं किन्तु वह विशेष हीन ही है 'णो संखेज्ज गुणहीणा' इसलिये वह संख्यात गुण हीन नहीं है क्योंकि प्रदेश आदि की वृद्धि से प्रवर्धमान उतने ही क्षेत्र में शर्करा प्रभा की वृद्धि होती है ।

दोच्चा णं भंते ! पुढवी तच्चं पुढविं पणिहाय किं बाहल्लेणं तुल्ला

પહોળાઈથી બરાબર નથી. કેમકે રત્નપ્રભા પૃથ્વીની પહોળાઈ એક લાખ એસી હજાર યોજનની છે. અને શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીની પહોળાઇ એક લાખ બત્રીસ હજાર યોજનની છે. તેથી પરસ્પરમાં બન્નેમાં સરખાપણું નથી બલ્કે શર્કરા પ્રભા કરતાં રત્નપ્રભા પૃથ્વીની પહોળાઇ વિશેષાધિક છે. આ કારણથી તેના કરતાં સંખ્યાત ગણી વધારે તે થઈ શકતી નથી. શર્કરાપ્રભા કરતાં તેની પહોળાઇ કેવળ અડતાલીસ હજાર યોજનજ વધારે છે. 'वित्थरेण' नो तुल्ला' રત્નપ્રભા પૃથ્વી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી કરતાં વિસ્તારમાં પણ બરોબર નથી. પરંતુ તે વિશેષ હીનજ છે. 'णो संखेज्जगुणहीणा' તેથી તે સંખ્યાત ગુણહીન નથી. કેમકે પ્રદેશ વિગેરેની વૃદ્ધિથી વધના એટલાજ ક્ષેત્રમાં શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીની વૃદ્ધિ થાય છે

'दोच्चा णं भंते ! पुढविं पणिहाय किं बाहल्लेणं तुल्ला एवं चेव भाणि·

पृथिवी भदन्त ! 'तच्चं पुढविं पणिहाय' तृतीयां वालुकाप्रभा पृथिवीं प्रणिधाय-अश्रित्य 'किं बाहल्लेणं तुल्ला एवं चेव भाणियव्वं' किं बाहल्येन पिण्डभावेन तुल्या, एवमेव भणितव्यम् यथा द्वितीयां पृथिवीमाश्रित्य प्रथमाया स्तुल्यत्वादि कथनं कृतं तथैवात्रापि सर्वं वक्तव्यम् तथा-हे भदन्त ! तृतीयां वालुकाप्रभां पृथिवीमाश्रित्य शर्कराप्रभा पृथिवी किं बाहल्येन तुल्या विशेषाधिका संख्येय-गुणाधिका वा तथा द्वितीया पृथिवी तृतीयां पृथिवीमपेक्ष्य विस्तारेण किं तुल्या विशेषगुणहीना संख्येयगुणहीना वा भवतीति प्रश्नः, भगवानाह-'हे गौतम ! इयं द्वितीया शर्कराप्रभा पृथिवी तृतीया माश्रित्य बाहल्येन न तुल्या किन्तु विशेषा-धिका न तु संख्येयगुणाधिका, शर्करा पृथिवी बाहल्येन द्वात्रिंशत्सहस्रोत्तर लक्षयोजनप्रमाणा भवति वालुकाप्रभा तु अष्टाविंशतिसहस्रोत्तरलक्षयोजन प्रमाणा, अतः वालुकाप्रभावाहल्यापेक्षया शर्कराप्रभा बाहल्यस्य न तुल्यत्वम् किन्तु विशेषाधिकत्वमेव नतु संख्येयगुणाधिकत्वमिति । तथा विस्तारेणापि शर्कराप्रभा

एवं चेव भाणियव्वं 'हे भदन्त ! द्वितीय शर्कराप्रभा पृथिवी क्या तृतीय वालुका प्रभा पृथिवी की मोटाई की अपेक्षा में बराबर है ? रत्नप्रभा की तरह यहां भी कहना चाहिये या विशेषाधिक है ? या संख्यात गुणी अधिक है ? तो इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! तृतीय वालुका प्रभा पृथिवी की अपेक्षा द्वितीय शर्करा प्रभा पृथिवी बराबर नहीं है किन्तु विशेषाधिक है द्वितीय पृथिवी की मोटाई तृतीय पृथिवी की अपेक्षा संख्यात गुणी नहीं है इसी तरह विस्तार में भी वह तुल्य नहीं है विशेष हीन है एतावता वह संख्यात गुण हीन नहीं है शर्करा प्रभा की मोटाई एक लाख बत्तीस हजार योजन की है और वालुका प्रभा

યવ્વં' હે ભગવન્ બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી, શું ? ત્રીજી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીની પહોળાઈની અપેક્ષાએ બરોબર છે ? રત્નપ્રભા પૃથ્વી પ્રમાણેનું કથન આ સંબંધમાં પણ કહેવું જોઈએ અથવા વિશેષાધિક છે ? કે સંખ્યાત ગુણુ અધિક છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે હે ગૌતમ ! ત્રીજી વાલુકા પ્રભા પૃથ્વી કરતાં બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી બરોબર નથી. પરંતુ વિશેષાધિક છે. બીજી પૃથ્વીની પહોળાઈ ત્રીજી પૃથ્વી કરતાં સંખ્યાતગણી નથી. એજ પ્રમાણે વિસ્તારના સંબંધમાં પણ તે તુલ્ય નથી વિશેષહીન છે. એથીજ તે સંખ્યાત ગુણહીન નથી. શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીની પહોળાઈ એક લાખ બત્રીસ હજાર યોજનની છે. અને વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીની પહોળાઈ એક લાખ અઠયાવીસ હજાર યોજનની છે. તેથી પહોળાઈની અપેક્ષાથી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં વાલુકા

बालुकाप्रभाया विस्तारापेक्षया नो तुल्या, किन्तु विशेषहीना संख्येयगुणहीना। 'एवं तच्चा चउत्थी पंचमी छट्ठी' एवं तृतीय चतुर्थी पञ्चमी षष्ठी, अयं भावः— हे भदन्त! तृतीया वालुकाप्रभापृथिवी चतुर्थीं पङ्कप्रभा माश्रित्य बाहल्येन किं तुल्या विशेषाधिका संख्येयगुणाधिका वा तथा विस्तारेण तुल्या विशेषगुणहीना संख्येयगुणहीनावेति प्रश्नः, भगवानाह—हे गौतम! इयं तृतीया वालुकाप्रभा पृथिवी चतुर्थीं पङ्कप्रभामाश्रित्य बाहल्येन न तुल्या किन्तु विशेषाधिका न तु संख्येयगुणाधिका वालुकाप्रभा तृतीया पृथिवी बाहल्येनाष्टाविंशति सहस्रोत्तरलक्ष-योजनप्रमाणा भवति, पङ्कप्रभा चतुर्थी पृथिवी तु विंशति सहस्रोत्तरलक्षयोजनप्रमाणा भवति अतो न तुल्या किन्तु विशेषाधिका, न संख्येयगुणाधिकेति। हे भदन्त! चतुर्थी पङ्कप्रभापृथिवी पञ्चमीं धूमप्रभा पृथिवीमाश्रित्य बाहल्येन किं तुल्या विशेषाधिका संख्येयगुणाधिका वा तथा विस्तारेण तुल्या विशेषगुणहीना वा? हे गौतम! इयं चतुर्थी पङ्कप्रभा पञ्चमीं धूमप्रभा माश्रित्य बाहल्येन न तुल्या किन्तु विशेषाधिका न संख्येयगुणाधिका। चतुर्थपृथिव्याः विंशतिसहस्रोत्तर-लक्षयोजनमानत्वात् पञ्चम्यास्तु अष्टादशसहस्रोत्तरलक्षयोजनमानत्वात् तथा विस्तारेण पञ्चमीपृथिव्यपेक्षयाऽपि चतुर्थी पङ्कप्रभा न तुल्या किन्तु विशेषहीना

की मोटाई एक लाख अठाईस हजार योजन की है इसलिये मोटाई की अपेक्षा शर्करा प्रभा में बालुका प्रभा की अपेक्षा विशेषाधिकता ही आती है संख्यात गुणाधिकता या तुल्यता नहीं आती है। तथा—विस्तार की अपेक्षा भी शर्करा प्रभा वालुका प्रभा की अपेक्षा तुल्य या संख्यात गुण अधिक नहीं है किन्तु विशेष गुणाधिक ही है। 'एवं तच्चा चउत्थी, पंचमी छट्ठी' इसी तरह चतुर्थी की अपेक्षा तृतीय पंचमी की अपेक्षा चतुर्थी छठी की अपेक्षा पंचमी, और सातवीं की अपेक्षा छठी पृथिवी विशेषाधिक हैं। तुल्य या संख्यात गुणाधिक नहीं हैं। इन पृथिवियों की मोटाई इस प्रकार से हैं—

પ્રભા પૃથ્વી કરતા વિશેષાધિક પણુ જ આવે છે. સંખ્યાત ગુણુ અધિક પણું અથવા તુલ્યપણું, આવતું નથી. તથા વિસ્તારની અપેક્ષાથી પણુ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વી કરતાં તુલ્ય અથવા સંખ્યાતગુણુ અધિક નથી. પરંતુ વિશેષ ગુણાધિક જ છે. 'एवं तच्चा, चउत्थी पंचमी छट्ठी' એજ પ્રમાણે ચોથી પૃથ્વી કરતાં ત્રીજી, પાંચમી પૃથ્વી કરતા ચોથી છટ્ઠી પૃથ્વી કરતાં પાંચમી અને સાતમી પૃથ્વી કરતાં છટ્ઠી પૃથ્વી વિશેષાધિક જ છે તુલ્ય અથવા સંખ્યાત ગુણાધિક નથી. આ પૃથ્વીયોની પહોળાઇ આ પ્રમાણે છે.

न संख्येयगुण हीना। हे भदन्त ! पञ्चमी धूमप्रभा षष्ठीं तमः प्रभामाश्रित्य वाहल्येन किं तुल्या विशेषाधिका संख्येयगुणाधिका वा तथा विस्तारेण तुल्या विशेषहीना संख्येयगुणहीना वा हे गौतम ! इयं पञ्चमी धूमप्रभा वाहल्येन षष्ठीं तमःप्रभामाश्रित्य न तुल्या किन्तु विशेषाधिका न संख्येयगुणाधिका पञ्चम्या अष्टादशसहस्रोत्तरलक्षयोजनप्रमाणत्वात् षष्ठयास्तु षोडशसहस्रोत्तरलक्षयोजन मानत्वात् तथा विस्तारेण न तुल्या किन्तु विशेषहीना न संख्येयगुणहीनेति। अथ षष्ठ पृथिवीविषये सूत्रकारः स्वयमाह–'छट्ठी णं भंते' इत्यादि, 'छट्ठीणं भंते ! पुढवी' षष्ठी खलु भदन्त ! तमःप्रभा पृथिवी 'सत्तमं पुढविं पणिहाय' सप्तमीं तमस्तमःप्रभा पृथिवीं प्रणिधाय–आश्रित्य 'वाहल्लेणं किं तुल्ला विसेसाहिया संखेज्जगुणा' वाहल्येन किं तुल्या विशेषाधिका संख्येयगुणा वा 'एवं चेव भणियव्वं' एवमेव पूर्ववदेव प्रश्नोत्तरादिकं भणितव्यम् तथाहि–विस्तारेण तुल्या विशेषहीना वा ? हे गौतम ! इयं षष्ठी तमःप्रभा पृथिवी सप्तमीमपेक्ष्य वाहल्येन न तुल्या किन्तु विशेषाधिका न संख्येयगुणाधिका षष्ठयाः पृथिव्याः

रत्न प्रभा पृथिवी की मोटाई एक लाख अस्सी हजार योजन की है.
द्वितीय पृथिवी की मोटाई एक लाख बत्तीस हजार योजन की है.
तृतीय पृथिवी की मोटाई एक लाख अठाईस हजार योजन की है.
चतुर्थ पृथिवी की मोटाई एक लाख बीस हजार योजन की है.
पांचवीं पृथिवी की मोटाई एक लाख अठारह हजार योजन की है.
छठवीं पृथिवी की मोटाई एक लाख सोलह हजार योजन की है.
सातवीं पृथिवी की मोटाई एक लाख आठ हजार योजन की है.
इस पर से यह अच्छी तरह से जाना जा सकता है कि द्वितीय पृथिवी की अपेक्षा से प्रथम पृथिवी विशेषाधिक है, तृतीय की अपेक्षा

રત્નપ્રભા પૃથ્વીની પહોળાઇ એક લાખ એસી હજાર યોજનની છે.
બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીની પહોળાઈ એક લાખ બત્રીસ હજાર યોજનની છે.
ત્રીજી પૃથ્વીની પહોળાઇ એક લાખ અઠયાવીસ હજાર યોજનની છે.
ચોથી પૃથ્વીની પહોળાઇ એક લાખ વીસ હજાર યોજનની છે.
પાંચમી પૃથ્વીની પહોળાઈ એક લાખ અઢાર હજાર યોજનની છે.
છઠ્ઠી પૃથ્વીની પહોળાઇ એક લાખ સોળ હજાર યોજનની છે
સાતમી પૃથ્વીની પહોળાઇ એક લાખ આઠ હજાર યોજનની છે.
આના ઉપરથી એ સારી રીતે સમજી શકાય છે કે બીજી પૃથ્વી કરતાં પહેલી પૃથ્વી વિશેષાધિક છે. ત્રીજી પૃથ્વી કરતાં બીજી પૃથ્વી વિશેષાધિક છે

षोडशसहस्रोत्तरलक्षयोजनमानत्वात् सप्तम्यास्तु अष्टसहस्रोत्तरलक्षयोजनमानत्वात् तथा विस्तारेण न तुल्या किन्तु विशेषहीना न संख्येयगुणहीनेति । 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति, हे भदन्त ! रत्नप्रभादीनां पृथिवीनां प्रमाणे यद् देवानुप्रियेण कथितम् तत्सर्वम् एवमेव आप्तवचनस्य तथैव सत्यत्वादिति कथयित्वा गौतमो भगवन्तं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥११॥

इति श्री विश्वविख्यात–जगदुवल्लभ–प्रसिद्धवाचक–पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यानैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक–श्रीशाहूछत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त–
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु–
बालब्रह्मचारि–जैनाचार्य – जैनधर्मदिवाकर
पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितस्य श्री
जीवाभिगमसूत्रस्य प्रमेयद्योतिका
ख्यायां व्याख्यायां तृतीयप्रतिपत्तौ
प्रथमोद्देशकः समाप्तः ॥

द्वितीय विशेषाधिक हैं—चतुर्थी की अपेक्षा तृतीय विशेषाधिक है पंचमी की अपेक्षा चतुर्थी पृथिवी विशेषाधिक है छठी पृथिवी की अपेक्षा, पांचवीं पृथिवी विशेषाधिक है। एवं सातवीं की अपेक्षा छठी विशेषाधिक है और विस्तार की अपेक्षा वे तुल्य नहीं हैं किन्तु विशेष हीन हैं वह भी संख्यात गुण हीन नहीं हैं । यही इस सूत्र का कथन है । सूत्र ॥१०॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत
'जीवाभिगमसूत्र' की प्रमेयद्योतिका नामक व्याख्या में
॥ तृतीय प्रतिपत्ति का प्रथम उद्देशक समाप्त ॥३–१॥

ચોથી પૃથ્વી કરતાં ત્રીજી પૃથ્વી વિશેષાધિક છે. પાંચમી પૃથ્વી કરતાં ચોથી પૃથ્વી વિશેષાધિક છે. છઠ્ઠી પૃથ્વી કરતાં પાંચમી પૃથ્વી વિશેષાધિક છે અને સાતમી પૃથ્વી કરતાં છઠ્ઠી પૃથ્વી વિશેષાધિક છે. અને વિસ્તારની અપેક્ષાથી તુલ્ય નથી પરંતુ વિશેષ હીન છે. તે પણ સંખ્યાત ગુણ હીન નથી. એજ આ સૂત્રનું કથન છે. ॥ સૂ ૧૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રીઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'જીવાભિગમસૂત્ર'ની પ્રમેયદ્યોતિકા નામની વ્યાખ્યામાં ત્રીજી પ્રતિપત્તિનો પહેલો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ।૩–૧।

अथ तृतीयप्रतिपत्तौ द्वितीयोद्देशकः प्रारभ्यते--

मूलम्--कइ णं भंते ! पुढवीओ पन्नत्ताओ ? गोयमा ! सत्त पुढवीओ पन्नत्ताओ तं जहा--रयणप्पभा जाव अहे सत्तमा॥ इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए असीइ उत्तरजोयणसय-सहस्स बाहल्लाए उवरिं केवइयं ओगाहित्ता हेट्ठा केवइयं वज्जित्ता मज्झे केवइए केवइया निरयावाससयसहस्सा पन्नत्ता? गोयमा ! इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए असी उत्तर जोयण-सयसहस्स बाहल्लाए उवरि एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता हेट्ठा वि एगं जोयणसहस्सं वज्जेत्ता मज्झे अडसत्तरी जोयण-सयसहस्से, एत्थ णं रयणप्पभा पुढवी णेरइयाणं तीसं निर-यावाससयसहस्साइं भवंति त्ति मक्खायं ॥ तेणं णरगा अंतो-वट्टा बाहिं चउरंसा जाव असुभा णरएसु वेयणा । एवं एएणं अभिलावेणं उवजिऊणा भाणियव्वं गणप्पयानुसारेणं, जत्थ जं बाहल्लं जत्थ जत्तिया वा नरयावाससयसहस्सा जाव अहे सत्तमाए पुढवीए । अहे सत्तमाए णं० मज्झे केवइए केवइया अणुत्तरा महइ महालया महाणिरया पन्नत्ता एवं पुच्छियव्वं वागरेयव्वं पि तहेव ॥सू० १२॥

छाया--कति खलु भदन्त ! पृथिव्यः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! सप्त पृथिव्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा--रत्नप्रभायावदधः सप्तमी । एतस्याः खलु भदन्त ! रत्न-प्रभायाः पृथिव्या अशीत्युत्तरयोजनशतसहस्र बाहल्याया उपरि कियद् अवगाह्य अधस्तात् कियद् वर्जयित्वा मध्ये कियति कियन्ति निरयावासशतसहस्राणि प्रज्ञ-प्तानि ? गौतम ! एतस्याः खलु रत्नप्रभायाः पृथिव्या अशीत्युत्तरयोजनशत-सहस्रबाहल्याया उपरि एकं योजनसहस्रमवगाह्य अधस्तादपि एकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा मध्येऽष्टसप्ततियोजनशतसहस्रे अत्र खलु रत्नप्रभा पृथिवी नैरयिकाणां त्रिंशन्निरयावासशतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातम् । ते खलु नरका अन्तो वृत्ता बहि-श्चतुरस्रा यावदशुभा नरकेषु वेदनाः । एवमेतेनाभिलापेन उपयुज्य भणितव्यम्

स्थानपदानुसारेण। यत्र यद् बाहल्यं यत्र यावन्ति वा नरकावासशतसहस्राणि यावदधः सप्तम्याः पृथिव्याः अधः सप्तम्याः मध्ये कियत् कति अनुत्तरा महन्महालया महानिरयाः प्रज्ञप्ताः एवं प्रष्टव्य व्याकर्तव्यमपि तथैव ।१२।

टीका--'कइणं भंते!' कति-कितसंख्यकाः खलु भदन्त! 'पुढवीओ' पृथिव्यः 'पन्नत्ताओ' प्रज्ञप्ताः-कथिताः, यद्यपि पृथिव्या संख्याः पूर्वं कथिता एव तथापि एतद्विषये किञ्चिद्विशेषमभिधातुं पुनः प्रवचनम्, तदुक्तम्--

'पुव्वभणियं पि जं पुण भण्णइ तत्थ कारण मत्थि।
पडिसेहोय अणुण्णा कारण विसेसोवलंभो वा' ॥१॥

पूर्वभणितमपि यत् पुन भण्यते तत्र कारणमस्ति।
प्रतिषेधं नुज्ञा कारणविशेषोपलम्भश्चेतिच्छाया ॥

यत्र पूर्वं प्रतिपादितस्यैव पुनः कथनं क्रियते तत्र प्रतिषेधानुज्ञाकारणविशेषाणां वा उपलम्भा ज्ञातव्य इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, गोयमा'

दूसरा उद्देशे का प्रारंभ-

तृतीय प्रतिपत्ति में प्रथम उद्देशक समाप्त हुआ अब सूत्रकार द्वितीय उद्देशक प्रारम्भ करते हैं। इसमें किस पृथिवी के किस प्रदेश में कितने नरकावास हैं इस विषय का प्रतिपादन करते हैं।

'कइ णं भंते! पुढवीओ पन्नत्ताओ-इत्यादि ॥

टीकार्थ—गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है-'कइ णं भंते! पुढवीओ पण्णत्ताओ' हे भदन्त! पृथिवीयां कितनी कही गई हैं? यद्यपि पृथिवियों की संख्या के सम्बन्ध में कथन पहिले किया जा चुका है-परन्तु यहां जो इस विषय में पुनः प्रश्न किया गया है यह इनमें विशेषता प्रतिपादन करने के लिये किया है-

तदुक्तम्—'पुव्व भणियंपि' इत्यादि-

બીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

ત્રીજી પ્રતિપત્તીનો પહેલો ઉદ્દેશો સમાપ્ત કરીને હવે સૂત્રકાર બીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરે છે. આ બીજા ઉદ્દેશામાં કઈ કઇ પૃથ્વીના કયા પ્રદેશમાં કેટલા નરકાવાસો છે? આ વિષયનું પ્રતિપાદન કરે છે.

'कइणं भंते! पुढवीओ पण्णत्ताओ' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ-ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'कइणं भंते! पुढवीओ पण्णत्ताओ' હે ભગવન્ પૃથ્વીયો કેટલી કહેવામાં આવી છે? જો કે પૃથ્વીયોની સંખ્યાના સંબંધમાં પહેલા કથન કરવામાં આવેલ છે પરંતુ અહિંયાં આ સંબંધમાં જે ફરીથી પ્રશ્ન કરવામાં આવેલ છે, તે તેમાં વિશેષપણાનું પ્રતિપાદન કરવા માટે કરેલ છે.

એજ કહ્યું છે 'पुव्व भणियंपि' ઇત્યાદિ

हे गौतम ! 'सत्त पुढवीओ पन्नत्ताओ' सप्तसंख्यकाः पृथिव्यः प्रज्ञप्ताः-कथिता इति, सप्त-भेदान् दर्शयति-'तं जहा' इत्यादि, 'तं जहा' तद्यथा-'रयणप्पभा जाव अहे सत्तमा' रत्नप्रभा यावदधः सप्तमी यावत्पदेन शर्कराप्रभा वालुकाप्रभा पङ्कप्रभा धूमप्रभा तमःप्रभा तमस्तमःप्रभा इति भेदात् सप्त नरकपृथिव्यः प्रज्ञप्ता इति । 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' एतस्याः खलु भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'असीउत्तर जोयणसयसहस्स बाहल्लाए' अशीतिसहस्रोत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्योपेतायाः 'उवरिं' उपरि-उपरितनभागात् 'केवइयं' कियत्प्रमाणम् 'ओगाहित्ता' अवगाह्य-उपरितनभागात् कियदतिक्रम्येत्यर्थः 'हेट्ठा' अधस्तात् 'केवइयं' कियत्प्रमाणम् 'वज्जित्ता' वर्जयित्वा-परित्यज्य 'मज्झे' मध्ये

पूर्व में कहा गया विषय यदि दुवारा पूछा जाता तो उसमें कोई न कोई कारण विशेष अवश्य होता है अतः गौतम से प्रभु उत्तर के रूप में कहते हैं-

'गोयमा !' हे गौतम ! 'सत्त पुढवीओ पन्नत्ताओ 'पृथिवियां सात कही गई हैं । 'तं जहा' जो इस प्रकार है-'रयणप्पभा जाव अहे सतमा' रत्नप्रभा यावत् अधः सप्तमी इस तरह से 'रत्नप्रभा शर्करा प्रभा, वालुकाप्रभा, पङ्कप्रभा धूमप्रभा, और तमस्तमःप्रभा' ये सात पृथिवियां हैं । 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी के जो कि 'असी उत्तर जोयण सय सहस्स बाहल्लाए' एक लाख अस्सी हजार योजन की मोटी है 'उवरिं' उपरितन भाग से 'केवइयं ओगाहित्ता' कितनी दूर जाने पर और 'हेट्ठा केवइयं वज्जित्ता' नीचे का कितना भाग छोडकर 'मज्झे केवइए 'बीच में कितने योजन

પહેલાં કહેવામાં આવેલ વિષય જો ફરીથી પૂછવામાં આવે તો તેમાં કંઇને કંઈ વિશેષકારણુ જરૂર હોય છે તેથી ગૌતમસ્વામીને પ્રભુ ઉત્તર આપતાં કહે છે કે 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'सत्त पुढवीओ पण्णत्ताओ' પૃથ્વીયો સાત જ કહેવામાં આવેલ છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે. 'रयणप्पभा जाव अहे सत्तमा' રત્નપ્રભા પૃથ્વી યાવત્ અધઃસપ્તમી આ પ્રમાણે રત્નપ્રભા, શર્કરાપ્રભા, વાલુકાપ્રભા, પંકપ્રભા, ધૂમપ્રભા, તમઃપ્રભા અને તમસ્તમ;પ્રભા આ સાત પૃથ્વીયો છે. 'इमीसे णं भंते रयणप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના કે જે 'असीउत्तरजोयणसयसहस्स बाहल्लाए, એક લાખ એંસી હજાર યોજનની વિશાળતા વાળી છે, 'उवरिं' ઉપરના ભાગથી 'केवइयं ओगाहित्ता' કેટલે દૂર ગયા પછી અને 'हेट्ठा केवइयं वज्जित्ता' નીચેનો કેટલો ભાગ છોડી છે

'केवइए' कियति कियत्परिमिते भागे 'केवइया' कियन्ति 'निरयावाससयसहस्सा पन्नत्ता' नरकावासशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि-कथितानीति प्रश्नः भगवानाह-'गोयमा', इत्यादि' 'गोयमा' हे गौतम ! 'इमीसे णं रयणप्पभा पुढवीए' एतस्याः खलु रत्नप्रभा पृथिव्याः 'असीउत्तर जोयणसयसहस्स बाहल्लाए' अशीतिसहस्रोत्तर-योजनसहस्रबाहल्ययुक्तायाः 'उवरि एगं जोयणसहस्सं' उपर्येकं योजनसहस्रम् 'ओगाहित्ता' अवगाह्य 'हेट्ठा वि एगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता' अधस्तनादपि एकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा 'मज्झे' मध्ये 'अट्ठसत्तरि जोयणसयसहस्से' अष्टसप्ततिसहस्राधिके योजनसहस्रे 'एत्थ णं' अत्र एतस्मिन् इयत्परिमिते क्षेत्रे खलु 'रयणप्पभा

में' केवइया निरयावाससयसहस्सा पन्नत्ता 'कितने नरकावास कहे गये हैं ? अर्थात् एक लाख अस्सी हजार योजन की मोटाई वाली जो प्रथम पृथिवी कही गई है उसके ऊपर तथा नीचे के कितने २, हजार योजन छोडकर बाकी के मध्य भाग में कितने लाख नरकावास है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! इमीसेणं रयणप्पभा पुढवीए असी उत्तर जोयणसयसहस्स बाहल्लाए' हे गौतम ! एक लाख अस्सी हजार योजन की मोटाई वाली इस रत्नप्रभा पृथिवी के 'उवरि एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता' ऊपर के एक हजार योजन को अवगाह कर अर्थात् एक हजार योजन को छोडकर एवं 'हेट्ठा वि एगं योजण सयसहस्सं वज्जित्ता' नीचे के भी एक हजार योजन को छोडकर 'मज्झे अट्ठसत्तरि जोयण सय सहस्सा' एक लाख ७८ अठहत्तर हजार योजन में 'रयणप्पभाए पुढवी नेरइयाण' रत्नप्रभा पृथिवी के नारकों के

'मज्झे केवइए' વચમાં કેટલા યોજનમાં 'केवइया निरयावाससयसहस्सा पन्नत्ता કેટલા નરકવાસો કહેવામાં આવ્યા છે ? અર્થાત્ એક લાખ એંસી હજાર યોજનની પહોળાઇવાળી જે પહેલી પૃથ્વી કહેલ છે, તેની ઉપર અને નીચેના ભાગમાં કેટલા કેટલા હજાર યોજનો છોડીને બાકીના મધ્યભાગમાં કેટલા લાખ નરકવાસો કહેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! इमीसे णं रयणप्पभा पुढवीए असी उत्तर जोयणसयसहस्सबाहल्लाए' એક લાખ એંસી હજાર યોજનની પહોળાઇવાળી આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના 'उवरि एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता' ઉપરના એક હજાર યોજનને અવગાહિત કરીને અર્થાત્ એક હજાર યોજનને છોડીને અને 'हेट्ठा वि एगं जोयण-सयसहस्सं वज्जित्ता' નીચેમાં પણ એક હજાર યોજનને છોડીને 'मज्झे अडसत्तरि जोयणसयसहस्सा' એક લાખ ૭૮ અઠયોતેર હજાર યોજનમાં 'रयणप्पभाए

पुढवी नेरइयाणं' रत्नप्रभा पृथिवी नैरयिकाणां योग्यानि 'तीसं नरकावाससय-सहस्साइं' त्रिंशन्नरकावासशतसहस्राणि 'भवंति त्ति मक्खायं' भवन्तीति आख्यातम्, मया शेषैश्च तीर्थकरैः, एतावता सर्व तीर्थकृताम विसंवादिवचनता प्रवेदितेति। किं प्रकारकास्ते नारकाः? इत्याह—'तेणं णरगा' ते खलु नरकाः 'अंतो वट्टा' अन्तः मध्यभागे वृत्ताः वृत्ताकाराः 'बहिं चउरंसा' बहिः—बहिर्भागे चतुरस्राः चतुष्कोणाः इदं पीठोपरिवर्त्तिनं मध्यभागमधिकृत्य कथितम् सकलपीठाद्यपेक्षया तु आवलिका प्रविष्टा वृत्तत्र्यस्रचतुरस्रसंस्थानाः पुष्पावकीर्णास्तु नानासंस्थाना ज्ञातव्याः। एतत् स्वयमेवाग्रे कथयिष्यते, 'अहे खुरप्पसंठाणसंठिया जाव असुभा' अधः क्षुरप्रसंस्थानसंस्थिताः यावदशुभाः, अत्र यावत्पदेन—'णिच्चंधयार-

योग्य 'तीसं नरकावाससयसहस्साइं' तीस लाख नरकावास 'भवंति-त्तिमक्खायं' मैने तथा शेष तीर्थंकरों ने ऐसा कहा है। इस कथन से समस्त तीर्थ करों के वचनों में अवि संवादिता प्रकट की गई है वे नरकावास किस प्रकार के हैं? उत्तर में कहते हैं—'तेणं णरगा अंतो वट्टा बहिं चउरंसा' वे नरका वास मध्य में गोल हैं और बहिर्भाग में चैकोर आकार वाले हैं यह पीठ के ऊपर में वर्तमान जो मध्य भाग गोल है उसको लेकर कहा गया है तथा—सकल पीठादि की अपेक्षा से तो आवलिका प्रविष्ट नरकावास तिकोण, चौकोर संस्थान वाले कहे गये हैं, और जो पुष्पावकीर्ण नरकावास हैं वे अनेक प्रकार के संस्थान वाले हैं। 'जाव असुभा' यहां यावत् पद से 'अहे खुरप्प

पुढवी नेरइयाणं' રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોને યોગ્ય 'तीस नरकावाससय-सहस्साइं' ત્રીસ લાખ નરકવાસ 'भवंतित्तिमक्खायं' થાય છે, તેમ મેં તથા બાકીના બધાજ તીર્થંકરોએ કહેલ છે. આ કથનથી સઘળા તીર્થંકરોના વચનોમાં અવિસંવાદિ પણું પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે. અર્થાત્ એક વાકયતા બતાવેલ છે. તે નરકવાસો કેવા પ્રકારના છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'ते णं णरगा अंतो वट्टा बहिं चउरंसा' આ નરકાવાસો મધ્યમાં ગોળ છે. અને બહારના ભાગમાં ચાર ખુણાના આકાર વાળા છે. પીઠના ઉપરના ભાગમાં રહેલ મધ્યભાગ ગોળ છે. તેને લઇને કહેલ છે તથા સકળ પીઠો વિગેરેની અપેક્ષાથી તો આવલિકામાં પ્રવિષ્ટ નરકાવાસ ત્રિકોણ, ચતુષ્કોણ, સંસ્થાન વાળા હોવાનું કહેલ છે, અને જે પુષ્પાવકીર્ણ નરકાવાસો છે, તે બધા અનેક પ્રકારના સંસ્થાનવાળા કહેવામાં આવેલ છે. આ વાત સૂત્રકાર સ્વયં હવે પછી પ્રગટ કરવાના છે 'जाव असुभा' અહિંયા યાવત્ પદથી 'अहे खुरप्पसंठाण-

तमसा ववगयगहचंदसूरणक्खत्तजोइसपहा, मेयवसा पूयरुहिरमंसचिक्खिल्ल लित्ताणुलेपणतला असुई बीभत्था परमदुब्भिगंधा काऊ अगणि वन्नाभा कक्खड फासा दुरहियासा' एतदन्तप्रकरणस्य संग्रहो भवति। एतेषामयमर्थः—अधस्तले-क्षुरप्रस्येव 'उस्तरा' इति प्रसिद्धप्रहरणविशेषस्येव यत् संस्थानमाकारविशेष-स्तीक्ष्णता लक्षणः तेन संस्थिता इति क्षुरप्रसंस्थानसंस्थिताः, तथाहि-तेषु नरकावासेषु भूमितले मसृणत्वाभावात् शर्करिले क्षेत्रे पादेषु न्यस्यमानेषु शर्करा मात्रसंस्पर्शेऽपि क्षुरप्रेणेव पादाः कृत्यन्ते, तथा—'णिच्चंधयारतमसा' नित्यान्ध-कारतामसा नित्यान्धकाराः उद्योताभावतो यत्तमस्तेन तमसा नित्यं सर्वकालम् अन्धकारो येषु ते नित्यान्धकारतामसाः अथवा—नित्यान्धकारेण—सर्वकालान्धकार

संठाणसंठिया, णिच्चंधयारतमसा ववगयगहचंदसूरनक्खत्त जोइ-सपहा, मेयवसा पूयरुहिरमंसचिक्खिल्ललित्ताणुलेवणतला असुइ बीभत्था परमदुब्भिगंधा काऊ अगणिवण्णाभा कक्खडफासा दुरहि-यासा' इस पाठ का संग्रह हुआ है। इसका अर्थ इस प्रकार से है—'अहे-खुरप्पसंठाण संठिया' नीचे के भाग में ये नरकावास क्षुरा जैसे—तीक्ष्ण आकार वाले हैं इसका तात्पर्य ऐसा है कि इन नरकावासों का जो भूमितल है वह मसृण-चिकना नहीं है किन्तु कंकरीला है अतः जब उस पर नारकी पैर रखते हैं तो उन्हें ऐसा लगता है कि जैसे क्षुरा की तीक्ष्ण धार से ही उनका पैर छिद गया है। नरकावासों में उद्योत का अभाव रहता है इसी से उनमें सर्वदा गाढ अन्धकार बना रहता है नित्यान्धकार पद से सूत्रकार ने यह सूचित किया है कि जैसा

संठिया, णिच्चंधयारतमसा ववगयगह-चंद-सूर-नक्खत्तजोइसपहा, मेय-वसा पूयरुहिर मंसचिक्खिल्ललित्ताणु लेवणत्तला, असुइबीभत्था परमदुब्भिगंधा काउ अगणिवण्णाभा कक्खडफासा दुरहियासा' આ પાઠનો સંગ્રહ થયેલ છે. આનો અર્થ આ પ્રમાણે છે.

'अहे खुरप्पसंठाणसंठिया' નીચેના ભાગમાં આ નરકાવાસો ક્ષુરા-છરા (અસ્તરા) ના જેવા તીક્ષ્ણ આકારવાળા છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે આ નરકાવાસોનો જે ભૂમિ ભાગ છે, તે મસૃણ-ચિકણો નથી પરંતુ કાંકરીયાલ છે. તેથી નારકીયો જ્યારે તેના પર પગ મૂકે છે, ત્યારે તેઓને એવું સમજાય છે કે અસ્તરાની તીણી ધારથી તેઓના પગ કપાઈ ગયા ન હોય તેમ લાગે છે.

નરકાવાસોમાં પ્રકાશનો અભાવ રહેલ છે તેથીજ તેમાં હરહંમેશાં ગાઢ અંધારૂજ રહ્યા કરે છે. નિત્યાન્ધકાર, એ પદથી સૂત્રકારે એ સૂચવ્યું છે કે

भावेन तामसाः-तमोमयाः तत्र यद् अपवरकादिषु तमोऽन्धकारो भवेत्, केवलं स बहिः सूर्यप्रकाशे मन्दतमो भवति किन्तु नरकेषु तीर्थकरजन्म दीक्षादि काल-व्यतिरेकेणान्यदा सर्वकालमपि प्रकाशलेशस्यापि अभावतो जात्यन्धस्येव मेघ-च्छन्नकालार्द्धरात्रइवातीव बहुलतरोऽन्धकारो भवति, तत उक्तम्- नित्यान्धकार तामसाः नरकाः, तमश्च तत्र नरके सर्वदैवावस्थितमुद्योतकारिणां तत्र अभा-वात्, तथाचाह- 'ववगयगहचंदसूरणक्खत्तजोइसपहा' व्यपगतग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्र ज्योतिषपथाः व्यपगतः विनष्टो ग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्ररूपाणामुपलक्षणत्वात्तारारूपाणां च ज्योतिष्काणां पन्था मार्गो येषु ते व्यपगतग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्रज्योतिष्कपथा

जहां मर्त्यलोक में कोठरी आदि में अन्धेरा घना रहता है और सूर्य के प्रकाश में वह मन्द तम होता रहता है-ऐसा अन्धकार वहां नहीं होता वहां तो सिर्फ तीर्थकर के जन्म समय में एवं दीक्षादि के समय में ही अन्धेरा कुछ समय के लिये दूर हो जाता है बाकी के और सब समयों में वहां उद्योग लेश्यावाले पदार्थों के अभाव होने से जात्यन्ध पुरुष की दृष्टि में जैसा गाढ अन्धेरा छाया रहता है और जैसा अन्धेरा मेघों से युक्त वर्षाकाल की अर्द्धरात्र के समय में होता है इसी तरह का बहलतर अन्धकार वहां नरकावासों में छाया रहता है अर्थात् वहां नित्य गाढ अंधेरा छाया रहता है इस बात की पुष्टि करते हैं 'ववगयगह चंद सूरनक्खत्त जोइसपहा' इसका तात्पर्य यही है कि वहां पर ग्रह, चन्द्र सूर्य, नक्षत्र, तारा इन ज्योतिष्कों का रास्ता नहीं है ये प्रकाश शील पदार्थ वहां नहीं हैं। तथा वहां की भूमि

જેમ અહિયાં આ મૃત્યુલોકમાં ગુફા ભોયરા વિગેરેમાં અંધારૂં બન્યું રહે છે અને સૂર્યના પ્રકાશમાં મંદતમ થઇ જાય છે, એવો અંધકાર ત્યાં હોતો નથી. ત્યાં તો કેવળ તીર્થંકરોના જન્મ સમયે અને દીક્ષા વિગેરે સમયે જ થોડા સમય માટે જ અંધારૂં દૂર થઇ જાય છે. બાકીના બધાજ સમયોમાં પ્રકાશક લેશ્યાવાળા પદાર્થોનો અભાવ હોવાથી જાત્યંધ પુરૂષની દષ્ટિમાં જે પ્રમાણે ગાઢ અંધકાર છવાઇ રહેલ છે અને મેઘો-વાદળાઓવાળી ચોમાસાની અર્ધરાત્રિઓમાં જેમ અંધકાર હોય છે. એજ પ્રમાણે બહલતર અંધકાર ત્યાં નરકવાસોમાં છવાઈ રહે છે. અર્થાત્ ત્યાં હરહંમેશાં ગાઢ અંધારૂં જ છવાઇ રહે છે. એ વાતની પુષ્ટિ કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે 'ववगयगहचंदसूरनक्खत्तजोइसपहा' આ કથનનું તાત્પર્ય એજ છે કે ત્યાં આગળ ગ્રહ, ચંદ્ર, સૂર્ય, નક્ષત્ર, તારા આ જ્યોતિષ્ક દેવોને પ્રવેશવાનો રસ્તો જ નથી. અર્થાત્ પ્રકાશ કરનાર પદાર્થોનો

नरकाः सूर्यादिप्रकाशरहिता इत्यर्थः, तथा- मेयवसापूयरुहिरमंसचिक्खिल्ल लित्ताणुलेवणतला' स्वभावत एव सम्पन्नैः मेदो वसा पूतिरुधिरमांसैः चिक्खिल्लः -कर्दमः तेन लिप्तमुपलिप्तम् अनुलेपेन सकृत् लिप्तस्य पुनः पुनरुपलेपेन तलं- तद्गतभूमितलं येषां ते मेदो वसा पूतिरुधिरमांसचिक्खिल्ललिप्तानुलेपनतला नरकाः, अतएव 'असुई' अशुचयः-अपवित्राः 'बीभत्था' बीभत्साः दर्शनेऽपि अतिजुगुप्सोत्पत्तेः 'परमदुब्भिगंधा' परमदुरभिगन्धाः मृतगवादिकलेवरेभ्योऽपि अतीवानिष्ट दुरभिगन्धाः । 'काऊ अगणि वन्नाभा' कापोताग्निवर्णाभाः लोहे धम्यमाने यादृक्कपोतो बहुकृष्णरूपोऽग्नेर्वर्णः, अयमर्थः-लोहे धम्यमाने यादृशी कृष्णवर्ण रूपाग्निज्वाला विनिर्गच्छति तादृशी आभा वर्ण स्वरूपं येषां ते कापो- ताग्निवर्णाभाः । तथा 'कक्खडफासा' कर्कशस्पर्शाः कर्कशोऽति दुःसहोऽसि

का तल भाग स्वभावतः मेद-वशा-चर्बी पूति (रसी) पीप-रुधिर और मांस जनित कीचड से सनी रहती है बार २, उपलिप्त होती है अतः वह अशुचि अपवित्र है इसलिये वह बीभत्स देखने में बडी भारी ग्लानि दायक होती है उससे ऐसी अनिष्ट गन्ध दुर्गन्ध निकलती रहती है कि जैसी दुर्गन्ध मरे हुए गाय आदि जानवरों के कलेवर-शरीर में से निकलती रहती है उन नरकावासों की आभा-कान्ति-वर्ण-स्वरूप ऐसी होती है कि जैसी लोहे को लाल करते समय अग्नि की ज्वाला होती है। लोहे को भट्टी में लाल करते समय अग्नि की ज्वाला अत्यन्त कृष्ण रूप वाली हो जाती है इसलिये यहां 'काऊ अगणिवन्नाभा' ऐसा विशेषण दिया गया है 'कक्खड फासा' यहां कर्कश स्पर्श असि

त्यां अभावज छे तथा त्यांनी पृथ्वीनो तलभाग स्वभावथीज मेदवशा-चर्बी पूति, पीप परु, लोही. अने मांसना कादवथीज व्याप्त बनी रहे छे. अने वारंवार उपलिप्त खरडायेल थती रहे छे. तेथी ए अशुचि नाम अपवित्र छे. तेथी ते बीभत्स भयानक बीहामणुं अने देखवामां घणीज भारे ग्लानिकारक होय छे. तेमांथी एवी अनिष्ट गंध अर्थात् दुर्गंध नीकळती रहे छे, के मरेला गाय विगेरे जनावरोना कलेवर-शरीरोमांथी नीकळ्या करे छे. ते नरकावासोनी आभा कांति, वर्ण स्वरूप, एवी होय छे के जेवी कांति लोखंडने अग्निमां तपाववाना समये अग्निनी ज्वाला होय छे. अर्थात् लोखंडने भट्ठीमां लाल करती वखते अग्निनी ज्वाला काळा वर्णवाळी थइ जाय छे, तेथी अहिंयां 'काउ अगणिवण्णाभा' 'आप्रमाणेनुं विशेषण आपवामां आवेल छे 'कक्खड-

पत्रस्येव स्पर्शो येषां ते कर्कशस्पर्शाः, अतएव 'दुरहियासा' दुरध्यासाः दुःखेन अध्यास्यन्ते-सह्यन्ते इति दुरध्यासाः, 'असुभा' अशुभा दर्शनतो नरकाः, तथा-गन्धरसस्पर्शशब्दैः रशुभाः-अतीवासातरूपाः, 'णरएसु वेयणा' नरकेषु वेदना इति। 'एवं एएणं अभिलावेणं उवजुंजिऊण भाणियव्वं ठाणप्प-याणुसारेणं' एवमेतेनाभिलापेन-आलापकप्रकारेण उपयुज्य-सम्यग्विविच्य भणितव्यम्-वक्तव्यम् स्थानपदानुसारेण प्रज्ञापनाया द्वितीय स्थानपदे (पृ-२४३ -२५३) यथा कथितं तदनुसारेणैव 'जत्थ जं बाहल्लं' यत्र यस्यां पृथिव्यां यत् यावत्कं बाहल्यम् 'जत्थ जत्तिया वा' यत्र यस्यां यावन्ति वा 'नरयावाससय-

पत्र की तरह अतिदुः सह होता है अत एव वे नरकावास 'दुरहियासा' बडे दुःख के साथ २. सहन किये—भोगे जाते हैं। ये 'असुभा' देखने में अशुभ होते हैं। तथा इन नरकों में जो गन्ध होता है वह, जो रस होता है वह, और जो स्पर्श होता हे वह सब अशुभ ही होता है शुभ नहीं होता है यहां जो जीवों को वेदना होती है वह भी अत्यन्त असात रूप ही होती है, 'एवं एएणं अभिलावेणं उवजुंजिऊण भाणियव्वं ठाणप्प याणुसारेणं' इसी प्रकार से और भी बाकी समस्त पृथियों में अच्छी तरह से विवेचन करके कथन करलेना चाहिये जैसा कि इस सम्बन्ध में कथन प्रज्ञापना के द्वितीय स्थान पद में किया गया है 'जत्थ जे बाहल्लं' इस तरह प्रज्ञापना के द्वितीय स्थान पद के अनुसार जहां जिस पृथिवी में जो जैसी बाहल्य-मोटाई-कहा गया है और 'जत्थ जत्तिया वा नरयावास

फासा' અહિંનો કર્કશ સ્પર્શ અસિપત્રની તલવારની ધાર જેવા પાંદડાવાળા ઝાડની જેમ અત્યંત દુઃસહ અર્થાત્ અસહ્ય હોય છે. અને તેથી જ તે નરકાવાસો 'दुरहियासा' અત્યંત દુઃખ પૂર્વક સહન કરાય છે અર્થાત્ દુઃખથી ભોગવી શકાય તેવા હોય છે. તે નરકાવાસો 'असुभा' જોવામાં અશુભ હોય છે તથા આ નરકોમાં જે ગંધ હોય છે, તે અશુભજ હોય છે. અને જે રસ હોય છે તે તથા જે સ્પર્શ હોય છે તે બધાજ અશુભ હોય છે શુભ હોતા નથી. અહિંયા જીવો ને જે વેદના થાય છે તે પણ અત્યંત અશાતા રૂપજ હોય છે 'एएणं अभिलावेणं उवजुंजिऊण भाणियव्वं ठाणप्पयाणुसारेणं' આજ પ્રમાણે બીજી બાકીની સઘળી પૃથ્વીયોના સંબંધમાં સારી રીતે વિવેચન કથન કહેવું જોઈએ. જેમકે આ સંબંધમાં પ્રજ્ઞપના સૂત્રના બીજા સ્થાન પદમાં કથન કરવામાં આવેલ છે. 'जत्थ जे बाहल्ल' આ પ્રમાણે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બીજા સ્થાન પદમાં કહ્યા પ્રમાણે જ્યાં જે પૃથ્વીમાં જેતું જે પ્રમાણેનું બાહલ્ય પહોળાઈ કહેવામાં આવેલ છે. અને 'जत्थ जत्तिया वा नरयावाससयसहस्सा'

सहस्सा' नरकावासशतसहस्राणि तानि सर्वाणि स्थानपदानुसारेणोपयुज्य वक्तव्यानि, कियत्पर्यन्तं वक्तव्यानि, तत्राह-'जाव' इत्यादि, 'जाव अहे सत्तमाए पुढवीए' यावदधः सप्तम्याःपृथिव्या नरकावासा वर्णिता स्तावत्पर्यन्तमित्यर्थः। अथाधःसप्तम्या नरकावासान् सूत्रकारः प्रदर्शयति-'अहे सत्तमाए' इत्यादि, 'अहे सत्तमाए' इत्यस्यालापकप्रकारो यथा-अहे सत्तमाए णं भंते ! पुढवीए अट्ठुत्तरसयसहस्सबाहल्लाए उवरिं केवइयं ओगाहित्ता हेट्ठा केवइयं वज्जेत्ता मज्झे' अधः सप्तम्याः खलु भदन्त ! पृथिव्या अष्टोत्तरशतसहस्रबाहल्यायाः उपरि कियत्कम् अवगाह्य अधः कियत्कं वर्जयित्वा मध्ये 'केवइए' कियति-कियत्प्रमाणे क्षेत्रे 'केवइया' कियन्तः 'अणुत्तरा' अनुत्तराः नोत्तर येभ्यस्ते अनुत्तराः सर्वोत्कृष्टा अतएव 'महइ महालया' महातिमहालयाः- अतिविशालाः, अतएव 'महानिरया' महानिरयाः महानरकाः प्रज्ञप्ताः ? 'एवं पुच्छियव्वं' एवं-पूर्वोक्त-

---

सयसहस्सा' जहां जितने लाख नरकावास कहे गये हैं वहां वह सब अच्छी तरह विचार करके 'जाव अहे सत्तमाए पुढवीए' यावत् अधः सप्तमी पृथिवी तक कहलेना चाहिये

अब सूत्रकार अधः सप्तमी पृथिवी के नरकावासों को कहते हैं- 'अहे सत्तमाए' इत्यादि । 'अहे सत्तमाए' हे भदन्त अधःसप्तमी पृथिवी के जिसका बाहल्य एक लाख आठ हजार योजन का है उसके उपर के भाग में कितना अवगाह करके अर्थात् कितना भाग छोडकर तथा नीचे का कितना भाग छोडकर 'मज्झे' मध्य के कितने खाली भाग में कितने 'अणुत्तरा' अनुत्तर सर्वोत्कृष्ट अत्यन्त विशाल—

જ્યાં જેટલા લાખ નરકાવાસો કહેવામાં આવેલ હોય, ત્યાં તે બધા જ સારી રીતે વિચાર કરીને 'जाव अहे सत्तमाए पुढवीए' યાવત્ અધઃસપ્તમી એટલે કે તમસ્તમા નામની સાતમી પૃથ્વી સુધી કહી લેવું જોઈએ.

હવે સૂત્રકાર અધઃસપ્તમી પૃથ્વીના નરકાવાસોનું કથન કરે છે. 'अहे सत्तमाए' ઇત્યાદિ

'अहे सत्तमाए'. હે ભગવન્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વીના કે જેનું બાહલ્ય એક લાખ આઠ હજાર યોજનનું છે. તેની ઉપરના ભાગમાં કેટલું અવગાહન કરીને અર્થાત્ કેટલો ભાગ છોડીને તથા નીચેનો કેટલો ભાગ છોડીને 'मज्झे' અને વચમાંનો કેટલા ખાલી ભાગમાં કેટલા 'अणुत्तरा' અનુત્તર સર્વોત્કૃષ્ટ અત્યંત વિશાળ ઘણા મોટા અને તેથી જ 'महानिरया' મહા નરક કહેલા છે ?

प्रश्नानुसारेण प्रष्टव्यम् प्रश्नः कर्त्तव्यः, 'वागरेयव्वंपि तहेव' व्याकर्त्तव्यं तथैव उत्तरमपि तथैव दातव्यम् यथा–अधः सप्तम्याः पृथिव्या अष्टसहस्रोत्तरशतसहस्रयोजनबाहल्यतः उपर्यधोभागात् प्रत्येकं सार्द्धद्विपञ्चाशत् सहस्रयोजनानि मुक्त्वा मध्ये त्रिसहस्रयोजनप्रमिते शुषिरभागे 'काल महाकालरौरव महारौरवा' प्रतिष्ठानाभिधाः पञ्च महानरकावासाः सन्ति, इत्येवं रूपेण उत्तरं दातव्यम्। तदालापकाश्चेत्थम्

'सक्करप्पभाए णं भंते! पुढवीए बत्तीसुत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए उवरिं केवइयं ओगाहित्ता हेट्ठा केवइयं वज्जेत्ता मज्झे चेव केवइए केवइया निरया-

---

बहुत बडे अतएव 'महानिरया' महानरक कहे गये हैं? एवं पुच्छियव्वं इस प्रकार प्रश्न करलेना चाहिये। तथा–"वागरेयव्वंपि तहेव" इसका उत्तर भी यहाँ जितने प्रमाण के मध्यभाग में जितने नरकावास हैं अर्थात् अधः सप्तमी पृथिवी के एक लाख आठ हजार योजन के बाहल्य में से साढे बावन हजार उपर के भाग को और इतने ही नीचे के भाग को छोडकर बीच के तीन हजार योजन के पोलाण में पांच महानरकावास है काल १ महाकाल २ रौरव ३ महारौरव४ और बीच में पांचवां अप्रतिष्ठान नरक ५ हैं इस प्रकार से कह देना चाहिये आलापक इस प्रकार हैं—'सक्करप्पभाएणंभंते पुढवीए बत्तीसुत्तर जोयण सयसहस्सबाहल्लाए' हे भदन्त! एक लाख बत्तीस हजार योजन की मोटी शर्कराप्रभा नाम की द्वितीय पृथिवी के 'उवरिं केवइयं

'एवं' पुच्छियव्व'' આ રીતે પ્રશ્ન પૂછી લેવો જોઇએ. તથા 'वागरेयव्वं पि तहेव' તેના ઉત્તર પણ અહિંયાં જેટલા પ્રમાણવાળા મધ્યભાગમાં જેટલાં નરકાવાસો છે, અર્થાત્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વીના એક લાખ આઠ હજાર યોજનના બાહલ્યમાંથી સાડા બાવન હજાર ઉપરના ભાગને અને એટલાજ નીચેના ભાગને છોડીને વચલા ત્રણ હજાર યોજનના પોલાણમાં પાંચ મહાનરકાવાસો છે. તે આ પ્રમાણે છે. કાલ ૧, મહાકાળ ૨, રૌરવ ૩, મહારૌરવ ૪, અને વચમાં પાંચમું અપ્રતિષ્ઠાન ૫ નામનું નરક છે. આ પ્રમાણે કહેવું જોઇએ. તેના આલાપકો આ પ્રમાણે છે 'सक्करप्पभाए णं पुढवीए बत्तीसुत्तरणोयणसयसहस्सबाहल्लाए' હે ભગવન્ એક લાખ બત્રીસ હજાર યોજનની વિશાળતા વાળી શર્કરાપ્રભા નામની બીજી પૃથ્વીની 'उवरिं केवइयं ओगाहित्ता हेट्ठा केवइयं वज्जेत्ता मज्झे केवइए केवइया णिरयावाससयसहस्सा पण्णत्ता' ઉપર અને નીચેના

वासयसहस्सा पन्नत्ता ! गोयमा ! सक्करप्पभाए णं पुढवीए बत्तीसुत्तरजोयण-सहस्सबाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता हेट्ठा एगं जोयणसहस्सं वज्जेत्ता मज्झे तीसुत्तर जोयणसयसहस्से, एत्थ णं सक्करापुढवी नेरइया णं वीसा नरयावाससयसहस्सा भवंतीतिमक्खायं, ते णं णरगा अंतो वट्टा जाव असुभा नरएसु वेयणा'।

ओगाहित्ता हेट्ठा केवइयं वज्जेत्ता मज्झे केवइए केवइया णिरयावास सयसहस्सा पण्णत्ता 'ऊपर नीचे के कितने हजार योजन क्षेत्र को छोड कर बाकी के मध्य भाग में कितने लाख नरकावास कहे गये हैं ? 'गोयमा ! सक्करप्पभाएणं पुढवीए बत्तीसुत्तरजोयणसयसहस्स बाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसयसहस्सं ओगाहित्ता हेट्ठा एक्कं जोयणसहस्सं वज्जेत्ता मज्झे तीसुत्तरजोयणसयसहस्से एत्थणं सक्करप्पभापुढवी णेरइयाणं वीसा णरयावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं' हे गौतम! एक लाख बत्तीस हजार योजन की मोटी शर्कराप्रभा नाम की द्वितीय पृथिवी के ऊपर नीचे के एक-एक हजार योजन प्रमाण क्षेत्र को छोडकर एक लाख तीस हजार योजन परिमित मध्य के क्षेत्र में शर्कराप्रभा पृथिवी के नैरयिकों के योग्य बीस लाख नरकावास कहे गये हैं। ये सब नरकावास मध्य में गोल है यावत् देखने में अशुभ हैं। इसमें महा असाता रूप वेदना हैं इत्यादि सब व्याख्यान रत्नप्रभा प्रकरण के जैसा ही सर्वत्र कर लेना चाहिये

કેટલા હજાર યોજન છોડીને બાકીના મધ્ય ભાગમાં કેટલા લાખ નરકાવાસો કહ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा सक्करप्पभाएणं पुढवीए बत्तीसुत्तर जोयणसयसहस्सबाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसयसहस्सं ओगाहित्ता हेट्ठा एक्कं जोयणसहस्सं वज्जेत्ता मज्झे तिसुत्तरजोयणसयसहस्से एत्थ णं सक्करप्पभाए पुढवी णेरइयाणं बीसा णरयावाससयसहस्सा भवंतीतिमक्खायं' હે ગૌતમ! એક લાખ બત્રીસ હજાર યોજનની વિશાળતાવાળી શર્કરપ્રભા નામની બીજી પૃથ્વીની ઉપર નીચેના એક એક હજાર યોજન પ્રમાણુ ક્ષેત્રને છોડીને એક લાખ વીસ હજાર મધ્યના ક્ષેત્રમાં શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોને યોગ્ય એવા વીસ લાખ નરકાવાસો કહ્યા છે. આ બધાજ નરકાવાસો મધ્યમાં ગોળ છે. યાવત્ જોવામાં અશુભ છે. તેમાં મહા અસાતા રૂપ વેદના છે. ઈત્યાદિ સઘળું વ્યાખ્યાન રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણેનું બધેજ સમજી લેવું

'वालुयप्पभाए णं भंते ! पुढवीए–अट्ठावीसुत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए उवरिं केवइयं ओगाहित्ता हेट्ठा केवइयं वज्जित्ता मज्झे केवइया निरयावाससय-सहस्सा पन्नत्ता ? गोयमा ! वालुयप्पभाए पुढवीए अट्ठावीसुत्तर जोयणसयसहस्स बाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता हेट्ठा एगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता मज्झे छव्वीसुत्तरे जोयणसयसहस्से, एत्थ णं वालुयप्पभापुढवी नेरइया णं पणरस निरयावाससयसहस्सा भवंति त्ति मक्खायं, ते णं णरगा जाव असुभा नरएसु वेयणा'

'पंकप्पभाए णं भंते ! पुढवीए वीसुत्तर जोयणसयसहस्स बाहल्लाए उवरिं केवइयं ओगाहित्ता हेट्ठा केवइयं वज्जित्ता मज्झे केवइए केवइया निरयावास-सयसहस्सा पन्नत्ता ? गोयमा ! पंकप्पभाए णं पुढवीए वीसुत्तरजोयणसयसहस्स

वालुप्पभाएणं भंते ! अट्ठावीसुत्तर जोयणसयसहस्सबाहल्लाए उवरिं केवइयं ओगाहित्ता हेट्ठा केवइयं वज्जित्ता मज्झे केवइए केवइयं निरयावाससयसहस्सा पण्णत्ता—गोयमा ! वालुयप्पभाए पुढवीए अट्ठावीसुत्तर जोयणसयसहस्सबाहल्लाए उवरिं एगं जोय-णसहस्सं ओगाहित्ता हेट्ठा एगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता मज्झे छव्वी-सुत्तरे जोयणसयसहस्से एत्थ णं वालुप्पभा पुढवी नेरइयाणं पणरसनिरयावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं' हे भदन्त ! वालु-काप्रभा पृथिवी जो कि एक लाख अठाईस हजार योजन की मोटी है उसके ऊपर नीचे के एक २ हजार योजन के क्षेत्र को छोडकर बीच के एक लाख छव्वीस हजार योजन प्रमाण मध्य के क्षेत्र में वालुका प्रभा पृथिवी के नैरयिकों के योग्य पन्द्रह लाख नरकावास हैं। ये नरक यावत् अशुभ हैं इन में अतिशय असाता रूप वेदना है।

'वालुयप्पभाए णं भंते ! पुढवीए अट्ठावीसुत्तर जोयणसयसहस्स बाहल्लाए उवरिं केवइयं ओगाहित्ता हेट्ठा केवइयं वज्जित्ता मज्झे केवइया निरयावास सयसहस्सा पण्णत्ता ? गोयमा ! वालुयप्पभाए पुढवीए अट्ठावीसुत्तर जोयणसय-सहस्सबाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसयसहस्सं ओगाहित्ता हेट्ठा एगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता मज्झे छव्वीसुत्तरे जोयणसयसहस्से एत्थणं वालुयप्पभा पुढवी नेरइयाणं पणरस निरयावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं' હે ભગવન્ વાલુકાપ્રભા પૃથ્વી કે જે એક લાખ અઠયાવીસ હજાર યોજનની પહોળાઇ વાળી છે. તેની ઉપર નીચેના એક એક હજાર યોજન ક્ષેત્રને છોડીને વચમાંના એક લાખ છવ્વીસ હજાર યોજન પ્રમાણવાળા મધ્યના ક્ષેત્રમાં વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોને યોગ્ય પંદર લાખ નરકાવાસો છે. આ બધા નરકો યાવત્ અશુભ છે. તેમાં અત્યંત અશાતારૂપ વેદના છે.

बाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसयसहस्सं ओगाहित्ता हेट्ठावि एगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता मज्झे अट्ठारसुत्तरे जोयणसयसहस्से, एत्थ णं पंकप्पभा पुढवी नेरइयाणं दस निरयावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं, तेणं णरगा जाव असुभा णरएसु वेयणा'

'पंकप्पभाएणं भंते! पुढवीए वीसुत्तर जोयण सय सहस्स बाहल्लाए उवरि केवइयं ओगाहित्ता हेट्ठा केवइयं वज्जित्ता मज्झे केवइया णिरयावाससयसहस्सा पण्णत्ता? गोयमा! पंकप्पभाएणं पुढवीए वीसुत्तर जोयण सयसहस्स बाहल्लाए उवरिं एगं जोयण सयसहस्सं ओगाहित्ता हेट्ठा वि एगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता मज्झे अट्ठारसुत्तरे जोयणसयसहस्से एत्थणं पंकप्पभा पुढवी णेरइयाणं दस निरयावास-सयसहस्सा भवंतीति मक्खायं' हे भदन्त! एक लाख बीस हजार योजन की मोटी पङ्कप्रभा पृथिवी के ऊपर और नीचे कितने हजार योजन क्षेत्र को छोडकर बीच के भाग में कितने नरकावास हैं? हे गौतम! एक लाख बीस हजार योजन की मोटी पङ्कप्रभा पृथिवी के ऊपर नीचे के एक एक हजार योजन के क्षेत्र को छोडकर बीच के एक लाख अठारह हजार योजन क्षेत्र में पङ्कप्रभा पृथिवी के नैरयिकों के दस लाख नरकावास हैं। 'तेणं णरगा जाव असुहा, णरएसु वेयणा' ये नरक यावत् अशुभ हैं इन नरकों में महा असात रूप वेदना है।

'पंकप्पभाए णं भंते! पुढवीए वीसुत्तर जोयणसयसहस्स बाहल्लाए उवरि केवइयं ओगाहित्ता हेट्ठा केवइयं वज्जित्ता मज्झे केवइए केवइया णिरयावास सयसहस्सा पण्णत्ता गोयमा! पंकप्पभाए णं पुढवीए वीसुत्तरजोयणसयसहस्स-बाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसयसहस्सं ओगाहित्ता हेट्ठा वि एगं जोयण-सहस्स वज्जित्ता मज्झे अट्ठारसुत्तरे जोयणसयसहस्से एत्थ णं पंकप्पभा पुढवीए णेरइयाणं दस निरयावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं' હે ભગવન્ એક લાખ વીસ હજાર યોજનની વિશાળતાવાળી પંકપ્રભા પૃથ્વીની ઉપર અને નીચે કેટલા હજાર યોજન ક્ષેત્રને છોડીને વચલા ભાગમાં કેટલા નરકાવાસો છે? હે ગૌતમ! એક લાખ વીસ હજાર યોજનની વિશાળતાવાળી પંક પ્રભા પૃથ્વીની ઉપર અને નીચેના એક એક હજાર યોજનના ક્ષેત્રને છોડીને વચલા એક લાખ અઢાર હજાર યોજન ક્ષેત્રમાં પંકપ્રભાના નૈરયિકોના દસ લાખ નરકાવાસો છે. 'तेणं णरगा जाव असुहा णरएसु वेयणा' આ નરકો યાવત્ અશુભ છે. અને આ નરકોમાં મહા અશાતા રૂપ વેદના રહેલ છે.

'धूमप्पभाए णं भंते ! पुढवीए अट्ठारसुत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए उवरिं केवइयं ओगाहेत्ता हेट्ठा केवइयं वज्जेत्ता मज्झे केवइए केवइया निरयावाससयसहस्सा पन्नत्ता, गोयमा ! धूमप्पभाए णं पुढवीए अट्ठारसुत्तरजोयणसयसहस्स बाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्सं ओगाहेत्ता हेट्ठा एगं जोयणसहस्सं वज्जेत्ता मज्झे सोलसुत्तरे जोयणसयसहस्से, एत्थ णं धूमप्पभा पुढवी नेरइया णं तिन्नि नेरइयावाससयसहस्सा भवंति त्ति मक्खायं, तेणं णरगा अंतो वट्टा जाव असुभा नरएसु वेयणा'।

'तमप्पभाए णं भंते ! पुढवीए सोलसुत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए उवरिं केवइयं ओगाहेत्ता हेट्ठा केवइयं वज्जेत्ता मज्झे केवइए केवइया नरगावाससयसहस्सा पन्नत्ता ? गोयमा ! तमप्पभाए णं पुढवीए सोलसुत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्सं ओगाहेत्ता हेट्ठा एगं जोयणसहस्सं वज्जेत्ता मज्झे चोदसुत्तरे जोयणसहस्से, एत्थ णं तमा पुढवी नेरइयाणं एगे पंचूणे नरयावाससयसहस्से भवंतीति मक्खायं ते णं नरगा अंतो वट्टा जाव असुभा नरगेसु वेयणा'।

'धूमप्पभाएणं भंते! पुढवीए' इत्यादि। धूमप्रभा पृथिवी की मोटाई एक लाख अठारह हजार योजन की है इस में से ऊपर नीचे एक–एक हजार योजन क्षेत्र को छोडकर बीच के एक लाख सोलह हजार योजन के क्षेत्र में तीन लाख नरकावास हैं इन में धूमप्रभा पृथिवी के नैरयिक रहते हैं।

तमःप्रभा पृथिवी की मोटाई एक लाख सोलह हजार योजन की है इसमें से एक–एक हजार ऊपर नीचे का छोडकर बाकी के बीच के क्षेत्र में–एक लाख चौदह हजार योजन प्रमाण क्षेत्र में तमःप्रभा पृथिवी के नैरयिकों के पांच कम एक लाख नरकावास हैं।

'धूमप्पभाए णं भंते ! पुढवीए' ઈત્યાદિ ધૂમપ્રભા પૃથ્વીની વિશાળતા એક લાખ અઢાર હજાર યોજનની છે. તેમાંથી ઉપર નીચેના એક એક હજાર યોજન ક્ષેત્રને છોડીને વચલા એક લાખ સોળ હજાર યોજનના ક્ષેત્રમાં ત્રણ લાખ નરકાવાસો છે. તેમાં ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકો રહે છે.

તમઃપ્રભા પૃથ્વીની વિશાળતા એક લાખ સોળ હજાર યોજનની છે. તે પૈકી એક એક હજાર ઉપર નીચેના ક્ષેત્રને છોડીને બાકીના વચમાના ક્ષેત્રમાં એક લાખ ચૌદ હજાર યોજન પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં તમઃપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોના પાંચ કમ એક લાખ નરકાવાસો છે.

'अहे सत्तमाए णं भंते ! पुढवीए अट्ठोत्तर जोयणसयसहस्सबाहल्लाए उवरिं केवइयं ओगाहित्ता, हेट्ठा केवइयं वज्जेत्ता मज्झे केवइए केवइया अणुत्तरा महइमहालया महानरगावासा पन्नत्ता ? गोयमा ! अहे सत्तमाए पुढवीए अट्ठुत्तर जोयणसयसहस्स बाहल्लाए उवरिं अद्धतेवण्णं जोयणसहस्साइं ओगाहेत्ता हेट्ठा वि अद्धतेवण्णं जोयणसहस्साइं वज्जिता मज्झे तिसु जोयणसहस्सेसु एत्थ णं अहे सत्तम पुढवी नेरइयाणं पंच अणुत्तरा महइमहालया महानिरया पन्नत्ता तं जहा–काले महाकाले रोरुए महारोरुए मज्झे अप्पइट्ठाणे, ते णं महानरगा अंतो वट्टा जाव असुभा नरगेसु वेयणा' ॥

छाया—शर्कराप्रभायाः खलु भदन्त ! पृथिव्याः द्वात्रिंशत्सहस्रोत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्ययुक्ताया उपरितनभागे कियदवगाह्य अधस्तात् वर्जयित्वा मध्ये एव कियत्प्रमाणं कियन्ति नरकावासशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, भगवानाह–हे गौतम ! शर्कराप्रभायाः खलु पृथिव्या द्वात्रिंशत्सहस्रोत्तरयोजनसहस्रबाहल्योपेताया उपरि एकं योजनसहस्रमवगाह्याधस्तादेकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा मध्ये त्रिंशत्सहस्रोत्तरयोजनशतसहस्र. अत्र खलु शर्कराप्रभा पृथिवी नैरयिकाणां योग्यानि विंशति नरकावासशतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातं तीर्थकरैः, ते खलु नरका अन्तर्मध्यभागे वृत्ताकारा यावदशुभा नरकेषु वेदना ।

बालुकाप्रभायाः खलु भदन्त ! पृथिव्या अष्टाविंशत्युत्तर योजनशतसहस्रबाहल्यायाः उपरितनभागे कियदवगाह्याधस्तात् कियद्वर्जयित्वा मध्ये कियत्प्रमाणं

अधः सप्तमी पृथिवी की मोटाई एक लाख आठ हजार योजन की है इसमें से ऊपर नीचे के साढेबावन–साढेबावन ५२॥) हजार योजन प्रमाण क्षेत्र को छोडकर बीच के तीन हजार योजन क्षेत्र में पांच महा नरकावास हैं। ये नरकावास बहुत ही अधिक विशाल हैं। इनके नाम काल, महाकाल रौरव महारौरव और अप्रतिष्ठान हैं अप्रतिष्ठान सब के मध्य में हैं पृथिवियों के बाहल्य के परिमाण को नरकावास के स्थानभूत मध्य भाग के परिमाण को और नरकावासों की संख्या को प्रकट करने वाली ये चार गाथाएँ हैं—

અધઃસપ્તમી પૃથ્વીની વિશાળતા એક લાખ આઠ હજાર યોજનની છે. તેમાંથી ઉપર નીચેના સાડા બાવન સાડા બાવન હજાર યોજન પ્રમાણવાળા ક્ષેત્રને છોડીને વચલા ત્રણ હજાર યોજનના ક્ષેત્રમાં પાંચ મહા નરકાવાસો આવેલા છે. આ નરકાવાસો ઘણુંજ વધારે વિશાળ છે. તેના નામો આ પ્રમાણે છે. કાલ ૧, મહાકાલ ૨. રૌરવ ૩, મહારૌરવ ૪ અને અપ્રતિષ્ઠાન ૫, તે પૈકી અપ્રતિષ્ઠાન નામનું નરકાવાસ સૌની મધ્યમાં છે પૃથ્વીયોના બાહલ્યના પરિમાણને તથા નરકાવાસના સ્થાનભૂત મધ્યભાગના પરિમાણને અને નરકાવાસોની સંખ્યાને બતાવવા વાળી આ નીચે આપેલ ચાર ગાથાએ છે.

कियन्ति निरयावासशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि ? हे गौतम ! वालुकाप्रभायाः पृथिव्या अष्टाविंशत्युत्तर योजनशतसहस्रबाहल्योपेतायाः उपरि एकं योजनसहस्रमवगाह्य अधस्तादेकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा मध्ये षड्विंशतिसहस्रोत्तरे योजनशतसहस्रे । अत्र खलु वालुकाप्रभा पृथिवी नारकाणां पञ्चदशनिरयावासशतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातं तीर्थकरैः, ते खलु नरका यावदशुभा नरकेषु वेदना ॥

पङ्कप्रभायाः खलु भदन्त पृथिव्याः विंशति सहस्रोत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्योपेतायाः उपरि कियदवगाह्याधस्तात् कियद्वर्जयित्वा मध्ये कियत्प्रमाणके कियन्ति निरयावासशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि गौतम ! पङ्कप्रभायाः खलु पृथिव्या विंशतिसहस्रोत्तर योजनशतसहस्र बाहल्ययुक्तायाः उपर्येकं योजनसहस्रमवगाह्य अधस्तादपि एकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा मध्ये अष्टादशोत्तरयोजनशतसहस्रे, अत्र खलु पङ्कप्रभा पृथिवी नैरयिकाणां दश निरयावासशतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातम् ते खलु नरका यावदशुभा नरकेषु वेदना इति ॥

'धूमप्रभायाः खलु भदन्त ! पृथिव्या अष्टादशसहस्रोत्तरयोजनशतसहस्र बाहल्ययुक्तायाः उपरितनभागे कियदवगाह्य अधस्ताद् वर्जयित्वा मध्ये कियत् कियन्ति नरकावासशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, भगवानाह—हे गौतम ! धूमप्रभायाः पृथिव्या अष्टादशसहस्रोत्तर योजनसहस्र बाहल्ययुक्तायाः उपरितनभागे एकं योजनसहस्रमवगाह्य अधस्तादपि एकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा मध्यभागे षोडशसहस्रोत्तर योजनशतसहस्रे, अत्र खलु धूमप्रभा नैरयिकाणां योग्यानि त्रीणि नरकावास शतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातं तीर्थकरैरिति, ते खलु नरका अन्तर्भागे वृत्ताकारा यावत् अशुभा नरकेषु वेदना इति ।

तमःप्रभायाः खलु भदन्त ! पृथिव्याः षोडश सहस्रोत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्ययुक्तायाः उपरितनभागे कियदवगाह्य अधस्तात् कियद्वर्जयित्वा मध्ये कियत्प्रमाणे कियन्ति नरकावासशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानीति प्रश्नः भगवानाह—हे गौतम ! तमःप्रभायाः खलु पृथिव्याः षोडशसहस्रोत्तर योजनशतसहस्र बाहल्ययुक्तायाः उपरितनभागे एकं योजनसहस्रमवगाह्य अधस्तादेकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा मध्ये चतुर्दशसहस्रोत्तर योजनशतसहस्रे, अत्र खलु तमःप्रभा पृथिव्याः षोडशसहस्रोत्तर योजनशतसहस्रबाहल्ययुक्तायाः उपरितनभागे एकं योजनसहस्रमवगाह्याधस्तादपि एकं योजनसहस्र वर्जयित्वा मध्ये नरकावास शतसहस्रे, अत्र खलु तमा पृथिवी नैरयिकाणामेकं पञ्चोननरकावासशतसहस्रं भवतीत्याख्यातम् ते खलु नरका अन्तर्मध्ये भागे वृत्ताकारा यावदशुभा नरकेषु वेदना इति ॥

अधः सप्तम्याः खलु भदन्त ! पृथिव्या अष्टोत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्य युक्तायाः उपरितनभागे कियदवगाह्य अधस्तात् कियद्वर्जयित्वा मध्ये कियत्प्रमाणे

कियन्तः अनुत्तरा महन्महालया महानरकावासाः प्रज्ञप्ता इति प्रश्नः भगवानाह-हे गौतम ! अधः सप्तम्याः पृथिव्या अष्टोत्तर योजनशतसहस्रबाहल्याया उपरितनभागेऽर्द्धत्रिपञ्चाशद् योजनसहस्राणि अवगाह्याधस्तादपि अर्द्धत्रिपञ्चाशद् योजनसहस्राणि वर्जयित्वा मध्ये त्रिषु योजनसहस्रेषु अत्र खलु अधःसप्तमी पृथिवी नैरयिकाणां पञ्चानुत्तरा महन्महालया महानिरयाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा कालो महाकालो रौरवो महारौरवो मध्येऽप्रतिष्ठाननामकः। ते खलु महानरका अन्तर्मध्य भागे वृत्ताकारा यावदशुभा महानरकेषु वेदना इति।

रत्नप्रभादि पृथिवीनां बाहल्यपरिमाण-तद्गत नरकावास योग्य माध्यमिक शुषिरभागपरिमाणनरकावाससंख्याप्रतिपादिका इमाश्चतस्रो गाथाः सन्ति-

तथाहि-असीयं बत्तीसं अट्ठावीसं तहेव वीसं च।
अट्ठारस सोलसगं अट्ठुत्तरमेव हेट्ठिमया ॥१।
अडसत्तरं तीसं छव्वीसं चेव सयसहस्सं तु।
अट्ठारस सोलसगं चोद्दस महियं तु छट्ठीए ॥२॥
अद्धतिवण्ण सहस्सा उवरिं अहे वज्जऊणतो भणिया।
मज्झे तिसु सहस्सेसु होंति निरया तमतमाए ॥३॥
तीसाय पणवीसा पण्णरस दस चेव सय सहस्साइं।
तिण्णि य पंचूणेगं पंचेव अणुत्तरा निरया' ॥४॥
अशीतं द्वात्रिंशतमष्टाविंशतं तथैव विंशतं च।
अष्टादशं षोडशकमष्टोत्तरमेवाधस्तना, ।१॥

अनेन क्रमशो रत्नप्रभादीनां बाहल्यमानं कथितम् तथा-
अष्ट सप्ततिश्च त्रिंशत् षड्विंशतिश्च शतसहस्रं तु।
अष्टादश षोडशकं चतुर्दशमधिकं तु षष्ठयाम् ॥२॥

'असीयं बत्तीसं-इत्यादि ॥१॥
"अडसत्तरं च तीसं' इत्यादि ॥२॥
"अद्धतिवण्ण सहस्सा" इत्यादि ॥३॥
"तीसा य पणवीसा" ॥४॥
इन चारों गाथाओं का अर्थ स्पष्ट है उनमें प्रथम गाथा में सातों

'असीयं बत्तीसं' ઈत्याદि ॥ १ ॥
'अडसत्तरं च तीस' ઈत्याદि ॥ २ ॥
'अद्धतिवण्ण सहस्सा' ઈत्याદि ॥ ३ ॥
'तीसाय पणवीसा' ઈत्याદि ॥ ४ ॥
આ ચારે ગાથાઓનો અર્થ સ્પષ્ટ જ છે. તેમાં પહેલી ગથામાં સાતે

अर्द्धे त्रिपञ्चाशत्सहस्राणि उपर्यधो वर्जयित्वा ततो भणिताः।
मध्ये त्रिषु सहस्रेषु भवन्ति निरया स्तमस्तमायाम् ॥३॥

आभ्यां गाथाद्वयाभ्यां सप्तसु पृथिवीषु मध्यगतशुषिरभागपरिमाणं कथितम्, त्रिंशच्च पञ्चविंशतिः पञ्चादश चैव शतसहस्राणि । त्रीणि च पल्योनमेकं

पृथिवियों की मोटाई कही गई, है-जैसे-एक लाख अस्सी हजार योजन की मोटी प्रथम पृथिवी १। एक लाख बत्तीस हजार योजन की दूसरी पृथिवी २। एक लाख अठाईस हजार योजन की तृतीय पृथिवी ३। एक लाख बीस हजार योजन की चतुर्थ पृथिवी ४। एक लाख अठारह हजार योजन की पांचवी पृथिवी ५। एक लाख सोलह हजार योजन की छठी पृथिवी ६। और एक लाख आठ हजार योजन की सातवी पृथिवी है ७। ॥१॥ दूसरी और तीसरी गाथा में मध्य क्षेत्र का परिमाण कहा है जैसे प्रथम पृथिवी में एक लाख अठहत्तर हजार योजन प्रमाण का मध्य भाग पोलाण है १। द्वितीय पृथिवी में एक लाख तीस हजार योजन का मध्य भाग है २। तीसरी पृथिवी में एक लाख छव्वीस हजार योजन प्रमाण का मध्य भाग है ३। चौथी पृथिवी में एक लाख अठारह हजार योजन प्रमाण का मध्य भाग है ४। पांचवी पृथिवी में एक लाख सोलह हजार योजन का मध्य भाग है ५। छटी पृथिवी में एक लाख

પૃથ્વીયોની વિશાળતા બતાવી છે. જેમકે એક લાખ એંસી હજાર યોજનની વિશાળતાવાળી પહેલી પૃથ્વી છે. ૧, એક લાખ બત્રીસ હજાર યોજનની વિશાળતા વાળી બીજી પૃથ્વી છે. ૨, એક લાખ અઠયાવીસ હજાર યોજનની વિશાળતા વાળી ત્રીજી પૃથ્વી છે. ૩, એક લાખ વીસ હજાર યોજનની વિશાળતા વાળી ચોથી પૃથ્વી છે. ૪, એક લાખ અઢાર હજાર યોજનની વિશાળતા વાળી પાંચમી પૃથ્વી છે. ૫, એક લાખ સોળ હજાર યોજનની વિશાળતા વાળી છટ્ઠી પૃથ્વી છે. ૬, અને એક લાખ આઠ હજાર યોજનની વિશાળતા વાળી સાતમી પૃથ્વી છે. ૭, ॥ ૧ ॥ બીજી અને ત્રીજી ગાથામાં મધ્યક્ષેત્રનું પ્રમાણ બતાવેલ છે જેમકે પહેલી પૃથ્વીમાં એક લાખ અઠયોતેર હજાર યોજન પ્રમાણનો મધ્ય ભાગ-પોલાણ છે. ૧, બીજી પૃથ્વીમાં એક લાખ વીસ હજાર યોજનનો મધ્યભાગ છે. ૨, ત્રીજી પૃથ્વીમાં એક લાખ છવ્વીસ હજાર યોજન પ્રમાણનો મધ્ય ભાગ છે ૩, ચોથી પૃથ્વીમાં એક લાખ અઢાર હજાર પ્રમાણનો મધ્યભાગ છે. ૪, પાંચમી પૃથ્વીમાં એક લાખ સોળ હજાર યોજનનો મધ્યભાગ છે. ૫ છટ્ઠી પૃથ્વીમાં એક લાખ ચૌદ હજાર

पञ्चैवानुत्तरा निरयाः ॥४॥ अनेन सप्तानां पृथिवीनां नरकावाससंख्या प्रतिपादिता तत्प्रदर्शकं कोष्ठकं यथा—

॥ रत्नप्रभादि सप्तपृथिवीनां बाहल्यादि प्रमाणकोष्ठकम् ॥

संख्या	पृथिवी नाम	बाहल्यम्	मध्यभागपोलाण (लाख-हजार)	नरकावास संख्या (लाख)
१	रत्नप्रभापृथिवी	१,८००००	१,७८०००	३०,०००००
२	शर्कराप्रभापृथिवी	१,३२०००	१,३००००	२५,०००००
३	बालुकाप्रभापृथिवी	१,२८०००	१,२६०००	१५,०००००
४	पङ्कप्रभापृथिवी	१,२००००	१,१८०००	१०,०००००
५	धूमप्रभापृथिवी	१,१८०००	१,१६०००	३,०००००
६	तमःप्रभापृथिवी	१,१६०००	१,१४०००	९९९९५
७	तमस्तमःप्रभापृथिवी	१, ८०००	३०००	५

॥सू० १२॥

चौदह हजार योजन का मध्य भाग है ६। और सातवीं अधःसप्तमी पृथिवी में तीन हजार योजन का मध्य भाग है ७। ॥गा०२-२॥ चौथी गाथा में उपरोक्त मध्य भाग में रहे हुए संख्या कही गई है जैसे-प्रथम पृथिवी में तीस लाख नरकावास है १। द्वितीय पृथिवी में पचीस लाख नरकावास है २। तृतीय पृथिवी में पन्द्रह लाख नरकावास है ३। चौथी पृथिवी में दस लाख नरकावास है ४। पांचवीं पृथिवी में तीन लाख नरकावास है ५। छठी पृथिवी में पांच कम एक लाख नरकावास है ६। और सातवीं अधःसप्तमी पृथिवी में पांच महा नरकावास है ७। इन सब को कहने वाला कोष्ठक टीका में देख लेना चाहिये । सूत्र-१२॥

યોજનનો મધ્યભાગ છે. ૬. અને સાતમી અધઃ સપ્તમી પૃથ્વીમાં ત્રણ હજાર યોજનનો મધ્યભાગ છે. ॥ ગા. ૨-૩ ॥

ચોથી ગાથામાં ઉપર કહેલ મધ્યભાગમાં રહેલા નરકાવાસોની સંખ્યા બતાવવામાં આવી છે. જેમકે પહેલી પૃથ્વીમાં ત્રીસ લાખ નરકાવાસો છે. ૧, બીજી પૃથ્વીમાં પચ્ચીસ લાખ નરકાવાસો છે. ૨, ત્રીજી પૃથ્વીમાં પંદર લાખ નરકાવાસો છે. ૩, ચોથી પૃથ્વીમાં દસ લાખ નરકાવાસ છે. ૪, પાંચમી પૃથ્વીમાં ત્રણ લાખ નરકાવાસો છે. ૫, છઠ્ઠી પૃથ્વીમાં પાંચ કમ એક લાખ નરકાવાસો છે ૬, અને સાતમી જે અધઃસપ્તમી નામની પૃથ્વી છે, તેમાં પાંચ નરકાવાસો છે. આ બધા કથનને બતાવવા વાળું કોષ્ટક ટીકામાં આપવામાં આવેલ છે, તો જીજ્ઞાસુઓએ તેમાંથી જોઈ વિચારી લેવું. ॥ સૂ. ૧૨ ॥

सम्प्रति-नरकावाससंस्थानप्रतिपादनार्थमाह-'इमीसे णं' इत्यादि,

मूलम्-इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए णरगा किं संठिया पन्नत्ता? गोयमा! दुविहा पन्नत्ता तं जहा-आवलियप्पविट्ठा य आवलिय बाहिराय, तत्थ णं जे ते आवलियपविट्ठा ते तिविहा पन्नत्ता तं जहा वट्टा तंसा चउरंसा, तत्थ णं जे ते अवलियबाहिरा ते नाणासंठाणसंठिया पन्नत्ता, तं जहा-आयकोट्टसंठिया पिट्ठपयणगसंठिया कंदु संठिया लोहीसंठिया कडाह संठिया थालीसंठिया पिठरगसंठिया (किमियडसंठिया) किन्नपुडगसंठिया उडवसंठिया मुरवसंठिया मुयंगसंठिया नंदिमुयंगसंठिया आलिंगकसंठिया सुघोससंठिया दद्दर य संठिया पणवसंठिया पडहसंठिया भेरीसंठिया झल्लरीसंठिया कुतुंबकसंठिया, नालिसंठिया। एवं जाव तमाए। अहे सत्तमाए णं भंते! पुढवीए णरगा किं संठिया पन्नत्ता? गोयमा! दुविहा पन्नत्ता तं जहा वट्टे य तंसाय। इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए णरगा केवइयं बाहल्लेणं पन्नत्ता? गोयमा! तिन्नि जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पन्नत्ता तं जहा हेट्ठा घणासहस्सं मज्झेझुसिरा सहस्सं उप्पिं संकुइया सहस्सं, एवं जाव अहे सत्तमाए। इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए णरगा केवइयं आयामविक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवेणं पन्नत्ता? गोयमा! दुविहा पन्नत्ता तं जहा संखेज्जवित्थडाय असंखेज्जवित्थडाय, तत्थ णं जे ते संखेज्जवित्थडा ते णं संखेज्जाइं जोयणसहस्साइं आयाम विक्खंभेणं, संखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं पन्नत्ता तत्थ णं जे ते असंखेज्जवित्थडा ते णं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं आयामविक्खंभेणं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं

पन्नत्ता, एवं जाव तमाए। अहे सत्तमाए णं भंते! पुच्छा गोयमा! दुविहा पन्नत्ता तं जहा–संखेज्जवित्थडे य असंखेज्ज वित्थडा य, तत्थ णं जे ते संखेज्जवित्थडे से णं एक्कं जोयण-सयसहस्सं आयामविक्खंभेणं, तिन्नि जोयणसयसहस्साइं सोल-ससहस्साइं दोन्निय सत्तावीसे जोयणसए तिन्नि कोसेय अट्ठा-वीसं च धणुसयं तेरसय अंगुलाइं, अद्धंगुलयं च किंचि विसे-साहिए परिक्खेवेणं पन्नत्ता। तत्थ णं जे ते असंखेज्ज वित्थडा ते णं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं आयामविक्खंभेणं, असं-खेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं पन्नत्ता ॥सू० १३॥

छाया–एतस्यां खलु भदन्त! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नरकाः किं संस्थिताः प्रज्ञप्ताः? गौतम! द्विविधाः प्रज्ञप्ता स्तद्यथा आवलिकाप्रविष्टाश्च आवलिका-बाह्याश्च। तत्र खलु ये ते आवलिका प्रविष्टास्ते त्रिविधाः प्रज्ञप्ता–स्तद्यथा–वृत्ता-स्त्र्यस्राश्चतुरस्राः। तत्र खलु ये ते आवलिका बाह्यास्ते नानासंस्थानसंस्थिताः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–अयकोष्ठ संस्थिताः १, पिष्टपचनक संस्थिताः २ कन्दुसंस्थिता ३, लोही (लोडी) संस्थिताः ४, कटाह संस्थिताः ५ स्थाली संस्थिताः ६ पिठ-रकसंस्थिताः७ किमियडसंस्थिता ८ कीर्णपुटक संस्थिताः ९ उटज संस्थिताः१०, मुरजसंस्थिताः ११ मृदङ्गसंस्थिताः १२, नन्दीमृदङ्ग संस्थिताः १३ आलिङ्गक संस्थिताः १४, सुघोषसंस्थिताः १५, दर्दरकसंस्थिताः १६, पणवसंस्थिताः १७ पटहसंस्थिताः १८, भेरीसंस्थिताः १९ झल्लरीसंस्थिताः २० कस्तुम्बकसंस्थिताः २१, नाडीसंस्थिताः२२ एवं यावत्तमायाम्। अधःसप्तम्यां खलु भदन्त! पृथिव्यां नरकाः किं संस्थिता प्रज्ञप्ताः गौतम! द्विविधाः प्रज्ञप्ता स्तद्यथा–वृत्ताश्च त्र्यस्राश्च।

एतस्यां खलु भदन्त! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नरकाः कियत्काः बाहल्येन प्रज्ञप्ताः? गौतम! त्रीणि योजनसहस्राणि बाहल्येन प्रज्ञप्ताः तद्यथा–अधस्तने घनाः सहस्रम् मध्ये शुषिराः सहस्रम्, उपरि संकुचिताः सहस्रम्। एवं यावदधः सप्तम्याः। एतस्याः खलु भदन्त! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः नरकाः कियत्का आयामविष्कम्भेण कियत्काः परिक्षेपेण प्रज्ञप्ताः? गौतम! द्विविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा–संख्येय विस्तराश्चासंख्येयविस्तराश्च, तत्र खलु ये ते संख्येयविस्तरास्ते

खलु संख्येयानि योजनसहस्राणि आयाम-विष्कम्भेण, संख्येयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेण प्रज्ञप्ताः। तत्र खलु ये ते असंख्येयविस्तरास्ते खलु असंख्येयानि योजनसहस्राणि आयामविष्कम्भेण। असंख्येयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेण प्रज्ञप्ताः। एवं यावत्तमायाम्। अधः सप्तम्यां खलु भदन्त! पृच्छा, गौतम! द्विविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा-संख्येयविस्तरश्चासंख्येयविस्तराश्च, तत्र खलु यः संख्येयविस्तरः स खलु एकं योजनशतसहस्रमायामविष्कम्भेण त्रीणिशतसहस्राणि षोडशसहस्राणि द्वे सप्तविंशत्यधिके योजनशते, त्रयः क्रोशाश्च अष्टाविंशश्च धनुः शतं त्रयोदशाङ्गुलानि, अर्द्धाङ्गुलश्च किञ्चि द्विशेषाधिकं परिक्षेपेण प्रज्ञप्तम्। तत्र खलु ये ते असंख्येय विस्तरास्ते खलु असंख्येयानि योजनसहस्राणि आयाम-विष्कम्भेण असंख्येयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेण प्रज्ञप्ताः ॥१३॥

टीका—'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए' एतस्यां खलु भदन्त! रत्नप्रभायां-प्रथमनारकपृथिव्याम् 'णरगा किं संठिया पन्नत्ता' नरकाः किं संस्थिताः प्रज्ञप्ताः? रत्नप्रभा सम्बन्धिनरकाणां संस्थानं कीदृशं भवतीति प्रश्नः भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'दुविहा पन्नत्ता' रत्नप्रभा नरकाः द्विविधाः-द्वि प्रकारकाः प्रज्ञप्ता-कथिताः द्वैविध्यं दर्शयति-'तं जहा'

अब सूत्रकार नरकावासों के संस्थान का कथन करते हैं—

'इमीसेणं भंते! रयणप्पभाए' पुढवीए-इत्यादि।

टीकार्थ—गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए 'हे भदन्त! इस रत्नप्रभा पृथिवी के नरक' किं संठिया पन्नत्ता 'कैसे संस्थान वाले कहे गये हैं? अर्थात् रत्नप्रभा पृथिवी सम्बन्धी जो नरक हैं उनका आकार कैसा है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा दुविहा पन्नत्ता' हे गौतम! प्रथम पृथिवी में जो नरकावास हैं-वे दो प्रकार के कहे गये हैं-'तं जहा' जैसे-'आवलिया

હવે સૂત્રકાર નરકાવાસોના સંસ્થાનોનું કથન કરે છે. 'इमीसे णं भंते रयणप्पभाए पुढवीए' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે 'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકો 'किं संठिया पण्णत्ता' કેવા સંસ્થાનવાળા કહ્યા છે? અર્થાત્ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જે નરકાવાસો છે. તેનો આકાર કેવા પ્રકારનો છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा! दुविहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ! પહેલી પૃથ્વીમાં જે નરકો છે, તે બે પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે. 'तं जहा' તે બે પ્રકારો આ પ્રમાણે

इत्यादि, 'तंजहा' तद्यथा–आवलिया पविट्ठाय' आवलिका प्रविष्टाश्च 'आवलिया बाहिराय' आवलिका बाह्याश्च, उभयत्रापि च शब्दौ उभयेषामशुभत्व तुल्यता सूचकौ, तत्रावलिका प्रविष्टा नाम अष्टासु दिक्षु समश्रेण्यवस्थिताः आवलिकासु श्रेणीषु प्रविष्टा व्यवस्थिता इति आवलिका प्रविष्टाः। 'तत्थ णं जे ते आवलियप्पविट्ठा' तत्र खलु ये ते नरका आवलिका आवलिकायां श्रेण्यां व्यवस्थिताः 'ते तिविहा पन्नत्ता' ते आवलिका प्रविष्टा नरकास्त्रिविधास्त्रिप्रकारका प्रज्ञप्ता कथिता त्रैविध्यं दर्शयति–'तं जहा' इत्यादि, 'तं जहा' तद्यथा– वट्टा तंसा चउरंसा' वृत्ताः त्र्यस्राश्चतुरस्राश्चतुष्कोणाः चतुर्ष्वपि भागेषु समरूपेणावस्थिता इति। 'तत्थ णं जे ते आवलिया बाहिरा' तत्र खलु ये ते नरका आवलिका बाह्याः 'ते णाणा-

---

पविट्ठाय आवलिया बाहिराय' आवलिका प्रविष्ट और आवलिका बाह्य यहां जो दोनों पदों के साथ 'च' का प्रयोग किया गया है वह दोनों में समान रूप से अशुभता है इस बात को सूचित करने के लिये किया गया है जो नरकावास आठ दिशाओं में समश्रेणि में अवस्थित हैं वे नरकावास आवलिका प्रविष्ट हैं। आवलिका शब्द का अर्थ श्रेणी है। इस श्रेणि में जो व्यवस्थित होते हैं वे आवलिका प्रविष्ट हैं।

'तत्थ णं जे ते आवलियप्पविट्ठा ते तिविहा पन्नत्ता'

इन में जो आवलिका प्रविष्ट नरक हैं वे तीन प्रकार के कहे गये हैं–

'तं जहा' जैसे–'वट्टा तंसा' 'वृत्त–गोल–त्र्यस्र–तिखूटे, और चतुरस्र-चौखूटे 'तत्थ णं जे ते आवलिया बाहिरा' तथा जो आवलिका प्रविष्ट से भिन्न आवलिका बाह्य नरकावास हैं वे 'णाणासंठाणसंठिया

છે. 'आवलियपविट्ठाय आवलिया बाहिराय' આવલિકા પ્રવિષ્ટ અને આવલિકા બાહ્ય. જ્યાં જે બે પદોની સાથે 'च' શબ્દનો પ્રયોગ કરવામા આવ્યો હોય તે બન્નેમાં સમાનપણાથી અશુભપણું છે, એ વાતને સૂચવવા માટે કરવામાં આવેલ છે. જે નરકાવાસો આઠ દિશાઓમાં સમશ્રેણીમાં રહેલા છે. તે નરકાવાસો આવલિકા પ્રવિષ્ટ કહેવાય છે. આવલિકા શબ્દનો અર્થ શ્રેણી છે. આ શ્રેણીમાં જે વ્યવસ્થિત હોય છે, તે આવલિકા પ્રવિષ્ટ કહેવાય છે 'तत्थ णं जे ते आवलियप्पविट्टा ते तिविहा पन्नत्ता' તેમાં જે આવલિકા પ્રવિષ્ટ નરક છે. તે ત્રણ પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે. 'तं जहा' તે ત્રણ પ્રકારો આ પ્રમાણે છે. 'वट्टा तंसा चउरंसा' વૃત–ગોળ ત્ર્યસ્ર–ત્રિકોણ અને ચતુરસ્ર ચાર ખૂણાવાળું 'तत्थ णं जे ते आवलिया बाहिरा' તેમાં જે આવલિકા પ્રવિષ્ટથી જુદા એટલે કે આવલિકા બાહ્ય નરકાવાસો છે તે 'णाणासंठाण संठिया पन्नत्ता' અનેક પ્રકારના આકારો 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે

संठाणसंठिया पन्नत्ता' वे आवलिका बाह्या नरका नानासंस्थान संस्थिताः प्रज्ञप्ताः-कथिताः 'तं जहा' तद्यथा-'अयकोट्ठ संठिया' अयः कोष्ठ संस्थिताः अयः कोष्ठोलोहमयः कोष्टस्तद्वत् संस्थिताः इत्यय कोष्ठसंस्थिता इति १।

'पिट्ठपयणग संठिया' पिष्टपचनकसंस्थिताः, यत्र सुरानिर्माणाय पिष्टादिकं पच्यते तत् पिष्टपचनकं तद्वत् संस्थिता इति पिष्टपचनकसंस्थिताः २, तथा-'कंदु संठिया' कन्दुसंस्थिताः कन्दुः कान्दविकस्य मिष्टान्नपाकपात्रम् तद्वत् संस्थिताः ४ 'कडाह संठिया' कटाहसंस्थिताः-कटाहः शाकादिपाचकः पात्रविशेषः तद्वत् संस्थिता इति कटाहसंस्थिताः ५ 'थाली संठिया' स्थाली ओदनादि पाचनपात्रं तद्वत् संस्थिता इति स्थाली संस्थिताः ६ 'पिटरगसंठिया' पिठरकं यत्र प्रभूतजन योग्यं धान्यादिकं पच्यते तद्वत् संस्थिता इति पिठरकसंस्थिता ७ 'किमियग संठिया' 'कृमिकसंस्थिताः' जीवविशेष युक्ताः इदं पदं पुस्तकान्तरे न लभ्यते

पन्नत्ता' अनेक प्रकार के आकारों वाले हैं-'तं जहा' जैसे-'अयकोट्ठ संठिया' कितनेक लोहे के कोष्ठ के जैसे आकार वाले हैं कितनेक 'पिट्ठ पयणग संठिया' मदिरा बनाने के लिये जिसमें पिष्ट आदि पकाया जाता है उस वर्तन के जैसे आकार वाले हैं 'कंदु संठिया' कितनेक कन्दु-हलवाई के पाक पात्र के जैसे आकार वाले हैं 'लोही संठिया' कितनेक-लोही-तवा के जैसे आकार वाले हैं किनेक 'कडाह-संठिया' कटाह-कडाही-के जैसे आकार वाले हैं 'थाली-संठिया' कितनेक थाली-ओदन पका ने के बरतन के जैसे आकार वाले हैं। कितनेक 'पिटरग संठिया' जिसमें बहुत अधिक मनुष्यों के लिये भोजन आदि पकाया जाता है ऐसे पिठरक के जैसे आकार वाले हैं कितनेक 'कि मियग संठिया' कृमिक जैसे-आकार वाले हैं यह पद कहीं कहीं नहीं

છે 'अयकोट संट्टिया' કેટલાક લોખંડના કોષ્ઠના જેવા આકારવાળા છે. કેટલાક 'पिट्ट पयणग संठिजा' મદિરા દારૂ બનાવવા માટે જેમાં પિષ્ટ-લોટ વિગેરે રાંધવામાં આવે છે. તે વાસણના જેવા આકારના હોય છે. 'कंदु संठिया' કેટલાક કન્દુ કંદોઇના રાંધવાના પાત્રના આકાર જેવા આકાર વાળા હોય છે 'लोहीसंठिया' કેટલાક લોઢી-તવાના જેવા આકારવાળા છે. કેટલાક 'कडाहा संठिया' કડૈયાના જેવા આકારવાળા હોય છે. 'थाली संठिया' કેટલાક ભાત બનાવવાના વાસણના આકાર જેવા આકારવાળા હોય છે, અને કેટલાક 'पिटरग संठिया' જેમાં વધારે માણસો માટે ભોજન સામગ્રી બનાવી શકાય તેવા પિઠરના જેવા આકારવાળા હોય છે, કેટલાક 'किमियग संठिया' કૃમિક જેવા આકારવાળા હોય છે. આ પદ કેટલાક ગ્રંથોમાં આપવામાં

'किन्नपुडगसंठिया' कीर्णपुटकसंस्थिताः 'उडय संठिया' उटजसंस्थिताः, उटजस्तापसाश्रमस्तद्वत् संस्थिताः९। 'मुरयसंठिया' मुरजसंस्थिताः, मुरजो वाद्यविशेषः तद्वत् संस्थिता इति मुरजसंस्थिताः १० 'मुयंगसंठिया' मृदङ्गसंस्थिताः। मृदङ्गोऽपि वाद्यविशेष एव तद्वत् संस्थिताः ११। 'नंदीमुयंग संठिया' नन्दीमृदङ्गसंस्थिताः १२ 'आलिंगरसंठिया' आलिंजरसंस्थिताः आलिंजरो मृन्मयो मुरजस्तद्वत् संस्थिता इति आलिंजरसंस्थिताः १३ 'सुघोससंठिया' सुघोषसंस्थिताः सुघोषो देवलोकप्रसिद्धो घण्टाविशेष आतोद्यविशेषो वा तद्वत् संस्थिताः १४ 'दद्दरयसंठिया' दर्दरकसंस्थिताः दर्दरो वाद्यविशेष स्तद्वत् संस्थिताः १५ 'पणवसंठिया' पणवो वाद्यविशेषो लोकप्रसिद्ध स्तद्वत् संस्थिता इति पणवसंस्थिताः १६ 'पडह संठिया' पटह संस्थिताः पटहो वाद्यविशेषो लोकप्रसिद्ध

है कितनेक–' किन्न पुडग संठिया 'कीर्ण पुटक के जैसे आकार वाले हैं कितनेक 'उडय संठिया' उडज झोपड़ी तापसाश्रम–के जैसे आकार वाले हैं। कितनेक 'मुरयसंठिया' मुरज–वाद्यविशेष–के जैसे आकार वाले हैं कितनेक 'मुयंगसंठिया' मृदङ्ग–वाद्यविशेष –के जैसे आकार वाले हैं। कितनेक–'नंदीमुयंगसंठिया' नन्दी मृदंग के समान स्थित हैं। कितनेक 'आलिंजर संठिया' आलिंजर–मिट्टी के बने हुए मृदंग के समान आकार वाले है अर्थात् कोठी के जैसे कितनेक 'सुघोससंठिया' सुघोष–देवलोक प्रसिद्ध सुघोष घंटा के जैसे आकार वाले हैं कितनेक 'ददरय संठिया' दर्दरनाम के वाद्यविशेष के जैसे आकार वाले हैं। 'पणव संठिया' कितनेक पणव नामक वाद्यविशेष के जैसे आकार वाले है छोटा नगारा कितनेक 'पटह संठिया' पटह (ढोल) नाम के वाद्यविशेष

આવેલ નથી. કેટલાક 'किन्नपुडगसंठिया' કીર્ણપુટકના જેવા આકાર વાળા-હોય છે કેટલાક 'उडयसंठिया' ઉટજ–ઝુંપડી–તાપસાશ્રમના જેવા આકાર-વાળા હોય છે. કેટલાક 'मुरयसंठिया' મૃદંગ–વાદ્યવિશેષના જેવા આકાર વાળા હોય છે. કેટલાક 'नंदीमुयंगसंठिया' નંદી મૃદંગના જેવા આકારવાળા છે. અને કેટલાક 'आलिंजरसंठिया' આલિંજર–માટિના બનાવેલ મૃદંગના આકાર જેવા આકારવાળા છે. એટલે કે કોઠીના આકાર જેવા છે અને કેટલાક 'सुघोससंठिया' અને કેલાક સુઘોષ દેવલોકમા પ્રસિદ્ધ સુઘોષ નામના ઘંટના જેવા આકારવાળા છે. કેટલાક 'दद्दरयसंठिया' દર્દરનામના વાદ્યવિશેષના જેવા આકારવાળા છે. 'पणवसंठिया' કેટલાક પણુવ નામના વાદ્યવિશેષ જેવા આકારવાળા હોય છે. કેટલાક 'पटह संठिया' પટહ–ઢોલ નામના વાદ્યવિશેષના જેવા આકારવાળા હોય છે. કેટલાક 'भेरीसंठिया' ભેરીનામના વાદ્યવિશેષના જેવા આકાર વાળા

एव तद्वत् संस्थिता इति पटहसंस्थिताः १७ 'भेरीसंठिया' भेरी ढक्का तद्वत् संस्थिता इति भेरी संस्थिताः १८ 'झल्लरी संठिया' झल्लरी संस्थिताः झल्लरी–चर्मावनद्धा विस्तीर्णवलयाकारा वाद्यविशेषरूपा तद्वत् संस्थिता इति झल्लरी संस्थिताः १९ 'कुत्थुंबग संठिया' कुस्तुम्बकः–वाद्यविशेष स्तद्वत् संस्थिता इति कुस्तुम्बक–संस्थिताः २० 'नाली संठिया' नाडी- घटिका तद्वत् संस्थिता इति नाडीसंस्थिताः २१ नरका रत्नप्रभायामिति ।

अत्र द्वे संग्रहगाथे-'अयकोट्ठ १ पिट्ठपयणग-२ कंदू ३ लोही ४ कडाह ५ संठाणा । थाली ६ पिटरग ७ किण्णग ८उडए ९ मुरवे १० मुयंगे य ११ ॥१॥ नंदि मुयंगे १२ आलिंग १३ सुघोसे १४ दद्दरे १५ य पणवे १६ य । पडहग १७ भेरी १८ झल्लरि १९ कुत्थुंबग२० नाडि संठाणा' ॥२॥

अयः कोष्ठक–पिष्टपचनक–कन्दु–लोहि–कटाह–संस्थानाः । स्थाली–पिठरक–कीर्णक–उटजो मुरजो मृदङ्गश्च ॥१॥ नन्दिमृदङ्गः आलिङ्गः सुघोषः दर्दरश्च पणवश्च । पटहक–भेरी झल्लरी कुत्थुंबग नाडीसंस्थानाः इति ॥

'एवं जाव तमाए एवं' यावत् तमःप्रभा पर्यन्तम् । एवं यथा रत्नप्रभाया नरकाः कथिता स्तथैव शर्कराप्रभा वालुकाप्रभा पङ्कप्रभा धूमप्रभा तमःप्रभानामपि नरका

के जैसे आकार वाले हैं। कितनेक 'भेरी संठिया' भेरी नामक वाद्य विशेषके जैसे आकार वाले हैं कितनेक 'झल्लरी संठिया' चमडे से मढी हुई विस्तीर्ण वलयाकार झल्लरी नामक वाद्य विशेष के जैसे आकार वाले हैं। 'कुत्थुंबग संठिया' कितनेक कुस्तुंबक वाद्य विशेष के जैसे आकार वाले हैं। कितनेक 'नाडी संठिया' नाडी –जल घटिका के जैसे आकार वाले हैं २१। यहां दो संग्रह गाथाएं हैं– 'अयकोट्ठे' इत्यादि, इनका अर्थ उपर प्रमाण समझलेवें ।

'एवं जाव तमाए' जिस प्रकार से रत्नप्रभा के नरक कहे गये हैं उसी तरह से तमा पृथिवी तक कह देना चाहिये जैसे–शर्कराप्रभा, वालुकाप्रभा, पङ्कप्रभा, धूमप्रभा और तमःप्रभा के नरकों का भी कथन

છે. કેટલાક 'झल्लरी संठिया ચામડાથી મઢેલી વિસ્તૃત બલોયાના આકાર જેવા ઝાલર નામના વાદ્યવિશેષના જેવા આકાર વાળા છે 'कुत्थुंबग-संठिया' કેટલાક કુસ્તુંબક વાદ્યવિશેષના જેવા આકારવાળા છે 'नाडी संठिया' નાડી જલઘટિકાના જેવા આકારવાળા છે ૨૧ આ સંબંધમાં બે સંગ્રહ ગાથાઓ છે. 'अयकोट्ठे' ઇત્યાદિ આનો અર્થ ઉપર કહેલ પ્રકારથી સમજી લેવો.

'एवं जाव तमाए' જે પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકો કહેલા છે. એજ પ્રમાણે તમા નામની પૃથ્વી સુધી કથન કરવું જોઇએ. અર્થાત્–શર્કરા પ્રભા વાલુકાપ્રભા પંકપ્રભા, ધૂમપ્રભા, અને તમઃપ્રભાના નરકોનું પણ કથન

वक्तव्याः, आलापप्रकारस्तु एवम्–'सक्करप्पभाए णं भंते ! पुढवीए नरगा किं संठिया पन्नत्ता ? गोयमा ! दुविहा पन्नत्ता, तं जहा-आवलियप्पविट्ठा य आवलिय बाहिरा य, तत्थ णं जे ते आवलियप्पविट्ठा ते तिविहा पन्नत्ता तं जहा वट्टा तंसा चउरंसा ? तत्थ णं जे ते आवलिए बाहिरा ते णं णाणासंठाणसंठिया पन्नत्ता तं जहा–अयकोट्ठसंठिया' इत्यादि, एवं वालुकाप्रभा पङ्कप्रभा धूमप्रभा तमःप्रभा सूत्रालापका अपि स्वयमेवोहनीयाः ।

अधः सप्तमी पृथिवीविषयकं सूत्रं सूत्रकारः स्वयमेव दर्शयति–'अहे सत्तमाए णं' इत्यादि, 'अहे सत्तमाए णं भंते ! पुढवीए' अधः सप्तम्यां खलु भदन्त ! पृथिव्याम्, 'णरगा किं संठिया पन्नत्ता' नरकाः किं संस्थिताः किंचित् संस्थिता प्रज्ञप्ताः ? इति प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा !' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'दुविहा पन्नत्ता' द्विविधाः–द्विप्रकारकाः प्रज्ञप्ता–कथिताः 'तं जहा' तद्यथा– 'वट्टे य तंसाय' वृत्तो वृत्ताकारश्च त्र्यस्त्राश्च । अधः सप्तम्यां पृथिव्यां ये नरकाः

करलेना चाहिये यहां आलाप प्रकार 'सक्करप्पभाएणं भंते पुढवीए णरगा' इत्यादि स्वयं करलेना चाहिये

अधःसप्तमी पृथिवी के नरकों के कथन के सम्बन्ध में सूत्रकार स्वयं ही कथन करते हैं–इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है–'अहे सत्तमाएणं भंते ! पुढवीए णरगा किं संठिया पन्नत्ता' हे भदन्त ! अधःसप्तमी पृथिवी के नरक किस आकार वाले कहे गये हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा ? दुविहा पन्नत्ता' हे गौतम ! अधः सप्तमी पृथिवी के नरक दो प्रकार के कहे गये हैं–'तं जहा' जैसे 'वट्टे य तंसाय' एक वृत्त–गोलाकार है और चार त्र्यस्र तिखूंटे क्यों कि अधःसप्तमी पृथिवी

કરવું જોઈએ. તેનો આલાપ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે.—'सक्करप्पभाएणं भंते ! पुढवीए णरगा' ઇત્યાદિ પ્રકારથી સ્વયં બનાવીને સમજી લેવા.

અધઃસપ્તમી પૃથ્વીના નરકોના કથન સંબંધમાં સૂત્રકાર સ્વયં કથન કરે છે. આમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુ ને એવું પૂછે છે કે—'अहे सत्तमाएणं भंते ! पुढवीए णरगा किं संठिया पन्नत्ता' હે ભગવન્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વીના નરકો કેવા આકારવાળા હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામી ને કહે છે કે—'गोयमा ! दुविहा पन्नत्ता' હે ગૌતમ ! અધઃસપ્તમી પૃથ્વીના નરકો બે પ્રકારના કહ્યા છે.

'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે. 'वट्टे य तंसाय' એક વૃત્ત ગોળ આકારવાળુ અને ચાર 'ત્ર્યસ્ર' ત્રિકોણાકાર છે કેમકે–અધઃસપ્તમી પૃથ્વીમાં જે નરકો છે

सन्ति ते आवलिका प्रविष्टा एव न तु आवलिका बाह्याः आवलिका प्रविष्टा अपि कालमहाकालादयः पञ्चैव, नाधिकाः, तत्र मध्ये अप्रतिष्ठाननामाभिधानो नरकेन्द्रो वृत्ताकारः, सर्वेषामपि नरकेन्द्राणां वृत्ताकारत्वात् शेषास्तु चत्वारः कालमहाकालरौरवमहारौरवाः पूर्वादिषु दिक्षु वर्तमानास्ते च त्र्यस्राः, अत एवोक्तं वृत्तश्च त्र्यस्राश्चेति ।

सम्प्रति-नरकावासानां बाहल्यप्रतिपादनार्थमाह-'इमीसे णं' इत्यादि, 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' अस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्याम् 'नरगा केवइयं बाहल्लेणं पन्नत्ता' नरकाः कियत्काः बाहल्येन बहलस्य भावो बाहल्यं पिण्डभावः तेन बाहल्येन प्रज्ञप्ताः कथिताः ? इति नरकबाहल्यविषयकः प्रश्नः, सूत्रे 'केवइयं' इति प्राकृतत्वादेकवचनम्, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि,

---

में जो नरक हैं वे आवलिका प्रविष्ट ही हैं आवलिका बाह्य नहीं हैं। आवलिका प्रविष्ट होने पर भी वे पांच ही है अधिक नहीं । इनमें जो अप्रतिष्ठा न नामक नरकावास है वह इनके मध्य में है और यह गोलाकार वाला है क्योंकि जितने भी नरकेन्द्र हैं वे सब गोल आकार वाले ही होते हैं। बाकी के और जो चार नरकावास हैं-काल, १ महाकाल, २ रौरव ३ और महा रौरव ४ ये पूर्व आदि चार दिशाओं में हैं।

अब सूत्रकार नरकावासों की मोटाई प्रकट करते हैं-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है--

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी में 'नरगा' जो नरक हैं वे 'केवइयं बाहल्लेणं पन्नत्ता' कितनी मोटाई वाले कहे गये हैं ? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-उत्तर-'गोयमा !

તે આવલિકા પ્રવિષ્ટ જ છે. આવલિકા બાહ્ય નથી આવલિકા પ્રવિષ્ટ હોવા છતાં પણ તે પાંચ જ છે. વધારે નથી તેમાં જે અપ્રતિષ્ઠાન નામનું નરકેન્દ્ર છે. તે આની મધ્યમાં છે. અને તે ગોળ આકારવાળું છે. કેમકે-જેટલા નરકેન્દ્રો છે. તે બધા ગોળ આકારવાળા જ હોય છે. બાકીના બીજા જે ચાર નરકાવાસો છે જેમકે-કાલ ૧ મહાકાલ ૨, રૌરવ ૩ અને મહારૌરવ ૪ આ ચારે પૂર્વ વિગેરે ચારે દિશાઓમાં છે.

હવે સૂત્રકાર નરકાવાસોની વિશાળતા પ્રગટ કરે છે.-તેમાં ગૌતમસ્વામી એ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં 'नरगा જે નરકો છે. તે 'केवइयं बाहल्लेणं पन्नत्ता', કેટલી વિશાળતા વાળા કહેવામાં આવેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-

'गोयमा' हे गौतम ! 'तिन्नि जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पन्नत्ता' त्रीणि योजनसहस्राणि बाहल्येन नरकाः प्रज्ञप्ताः-कथिता इति । 'तं जहा' तद्यथा-हेट्ठा घणा सहस्सं' अधस्तने पादपीठे घनानिचिताः सहस्रम् योजनसहस्रम् 'मज्झे सुसिरा सहस्सं' मध्ये पीठस्योपरि मध्यभागे सुषिराः सहस्रं योजनसहस्रम् 'उप्पिं संकुइया सहस्सं' उपरि संकुचिताः शिखराकृत्या संकोचमुपगता योजनसहस्रम् तत एवं सङ्कलनया नरकावासानां त्रीणि योजनसहस्राणि बाहल्यतो भवन्तीति । 'एवं जाव अहे सत्तमाए' एवं यावदधःसप्तम्याम् एवं शर्कराप्रभात आरभ्य सप्तमपृथिवी पर्यन्तम् । प्रतिपृथिव्यां नरकावासानां त्रीणि सहस्राणि बाहल्येन भवन्तीति ज्ञातव्यानि । तदुक्त मन्यत्रापि--

'हेट्ठा घणासहस्सं, उप्पिं संकोचतो सहस्सं तु ।
मज्झे सहस्सं सुसिरा, तिन्नि सहस्सुस्सिया नरया' ॥१॥

तिन्नि जोयणा सहस्साइं बाहल्लेणं पन्नत्ता' हे गौतम ! ये नरक तीन हजार योजन की मोटाई वाले कहे गये हैं । 'तं जहा' जैसे-'हेट्ठा घणा-सहस्सं' ये अधस्तनपादपीठ में एक हजार योजन तक घनरूप से निचित है । 'मज्झे सुसिरा सहस्सं' पीठ के ऊपर में मध्यभाग में ये एक हजार योजन तक सुषिर (खाली) हैं तथा-'उप्पिं संकुइया सहस्सं' ऊपर में शिखर के जैसे एक हजार योजन तक ये संकुचित होते गये हैं । इस प्रकार से ये मोटाई में तीन हजार योजन के हो जाते हैं । 'एवं जाव अहे सत्तमाए' इसी तरह से शर्कराप्रभा से लेकर अधः सप्तमी पृथिवी तक हर एक पृथिवी में वहां के नरकावासों की मोटाई तीन २, हजार योजन की है-ऐसा जानना चाहिये, अन्यत्र भी ऐसा ही कहा गया है-

---

'गोयमा ! तिन्नि जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पन्नत्ता' हे गौतम ! આ નરક ત્રણ હજાર યોજનની વિશાળતા વાળા કહેલા છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે 'हेट्ठा घणसहस्सं' તે નીચેની પાદપીઠમાં એક હજાર યોજન સુધી ઘનપણાથી નિચિત-નામ રહેલા છે. 'मज्झे सुसिरा सहस्सं' પીઠના ઉપરના મધ્ય ભાગમાં તે એક હજાર યોજન સુધી સુષિર (ખાલી) છે. તથા 'उप्पि संकुइया सहस्सं' ઉપરમાં શિખરનાજેવા એક હજાર યોજન સુધી તે સંકુચિત થતા ગયા છે. આ રીતે આ વિશાળતામાં ત્રણ હજાર યોજના થઇ જાય છે. 'एवं जाव अहे सत्तमाए' આજ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભાં પૃથ્વીથી લઈને અધઃસપ્તમી પૃથ્વી સુધી દરેક પૃથ્વીમાં ત્યાંના નરકાવાસોની વિશાળતા ત્રણ હજાર યોજનની છે. તેમ સમજવું અન્યત્રપણુ એમજ કહ્યું છે.

'अधस्तनाद् घनाः सहस्रमुपरि संकोचतः सहस्रं तु ।
मध्ये सहस्रं शुषिराः त्रीणि सहस्राणि उच्छ्रिताः । इतिच्छाया'

सम्प्रति–नरकावासानामायामविष्कम्भ प्रतिपादनार्थमाह–इमीसे णं भंते ! इत्यादि, 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्याम् 'णरगा' नरकाः 'केवइयं आयामविक्खंभेणं' कियत्का आयामविष्कम्भेण किं प्रमाणा आयामविष्कम्भेण, आयामश्च विष्कम्भश्चेति समाहार स्तेन 'केवइयं परिक्खेवेणं पन्नत्ता' कियत्काः परिक्षेपेण प्रज्ञप्ताः–कथिता नरका इति प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'दुविहा पन्नत्ता' द्विविधाः–द्विप्रकारका नरकाः प्रज्ञप्ताः–कथिताः 'तं जहा' तद्यथा–'संखेज्ज वित्थडाय' संख्येयविस्तराश्च संख्येयः–संख्येययोजनप्रमाणो विस्तारो येषां

'हेट्ठाघणा सहस्सं उप्पिं संकोचतो सहस्सं तु ।
मज्झे सहस्सं सुसिरा तिन्नि सहस्सुसिया नरया' ॥१॥

इस गाथा का अर्थ स्पष्ट है ।

अब सूत्रकार नरकावासों का आयाम और विष्कम्भप्रतिपादन करते हैं—

इस में गौतमने प्रभुश्री से पूछा है–'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी में जो 'नरगा' नरक हैं वे 'केवइयं आयाम विक्खंभेणं' कितनी लम्बाई वाले एवं चौडाई वाले कहे गये हैं और 'केवइयं परिक्खेवेणं पन्नत्ता' कितना इनका परिक्षेप–घेरा कहा गया हैं ? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं–'गोयमा ! दुविहा पन्नत्ता' हे गौतम ! प्रथम पृथिवी में दो प्रकार के नरक कहे गये

हेट्ठा घणासहस्सं उप्पिं संकोचतो सहस्संतु ।
मज्झे सहस्सं सुसिरा तिन्नि सहस्सुसिया नरया ॥१॥

આગાથાનો અર્થ સ્પષ્ટ જ છે —

હવે સૂત્રકાર નકાવાસોના આયામ અને વિષ્કંભનું પ્રતિપાદન કરે છે.–

આમાં ગૌતમ સ્વામી એ પ્રભુ ને એવું પૂછે છે કે–'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જે 'नरगा' તે નરકો છે. તે 'केवइयं आयामविक्खंभेणं' કેટલી લંબાઇ વાળા અને કેટલી પહોળાઈ વાળાં કહેલ છે ? અને 'केवइयं परिक्खेवेणं पण्णत्ता' અને તેનો પરિક્ષેપ ઘેરાવો કેટલો કહેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'गोयमा ! दुविहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! પહેલી પૃથ્વીમાં બે પ્રકારના નરક કહેલ છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે

ते संख्येयविस्ताराः 'असंखेज्जवित्थडाय' असंख्येयविस्ताराश्च असंख्येयः असंख्येय योजनप्रमाणो विस्तारो येषां ते असंख्येययोजनविस्ताराः, तथा च संख्येय-विस्तृतासंख्येयवितृतभेदेन नरका द्विविधा भवन्ति। 'तत्थ णं जे ते संखेज्ज-वित्थडा' तत्र-तयोर्द्वयोर्मध्ये ये नरकाः संख्येयविस्ताराः 'ते णं संखेज्जाइं जोयण-सहस्साइं' ते खलु संख्येयानि योजनसहस्राणि, 'आयामविक्खंभेणं' आयामवि-ष्कम्भेण प्रज्ञप्ताः कथिता इति। 'तत्थ णं जे ते असंखेज्जवित्थडा ते णं' तत्र-द्वयोर्मध्ये खलु ये नरका असंख्येयविस्तारास्ते खलु 'असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं आयामविक्खंभेणं' असंख्येयानि योजनसहस्राणि आयामविष्कम्भेण 'असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेण पन्नत्ता' असंख्येयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेण प्रज्ञप्ता इति। 'एवं जाव तमाए' एवं रत्नप्रभायां यथा आयामविष्कम्भ परिक्षेपैर्नर कावासाः प्रदर्शिता स्तथैव शर्कराप्रभात आरभ्य तमःप्रभापर्यन्त पृथिवी-

---

हैं-'तं जहा' जैसे-'संखेज्ज वित्थडा य असंखेज्ज वित्थडाय' संख्यात योजन के विस्तार वाले और असंख्यात योजन के विस्तार वाले 'तत्थ णं जे ते संखेज्ज वित्थडा' इन में जो संख्यात योजन के विस्तार वाले नरक हैं वे 'संखेज्जाइं जोयणसहस्साइ' संख्यात हजार योजन के 'आयामविक्खंभेणं' लम्बे चौडे हैं। 'तत्थ णं-जे ते असंखेज्ज वित्थडा ते णं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं-आयाम विक्खंभेणं' और जो असंख्यात योजन के विस्तार वाले हैं वे असं-ख्यात योजन के लम्बे चौडे हैं। तथा इनकी परिधि भी असंख्यात हजार योजन की है 'एवं जाव तमाए' जिस प्रकार रत्नप्रभा पृथिवी में वहां के नरकों की लम्बाई चौडाई और परिधि का प्रमाण कहा गया

છે.-'संखेज्जवित्थडा य असंखेज्जवित्थडा य' સંખ્યાત યોજનના વિસ્તારવાળા અને અસંખ્યાત યોજનના વિસ્તારવાળા 'तत्थ णं जे ते संखेज्जवित्थडा' તેમાં જે સંખ્યાત યોજન વિસ્તારવાળા છે, નરકો છે તે બધા 'संखेज्जाइं जोयणसयसह-स्साइं' સંખ્યાત હજાર યોજનના 'आयामविक्खंभेणं' લાંબા પહોળા છે. 'तत्थ णं जे ते असंखेज्जवित्थडा तेणं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइ आयामविक्खंभेणं' અને જે અસંખ્યાત યોજનના વિસ્તાર વાળાં છે. તેઓ અસંખ્યાત યોજનના લંબાઈ પહોળાઈવાળા છે. તથા તેની પરિધિ પણ અસંખ્યાત હજાર યોજનની છે. 'एवं जाव तमाए' જે પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ત્યાંના નરકોની લંબાઈ પહોળાઈ અને પરિધિનું પ્રમાણ કહ્યું છે. એજ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી

संबन्धिनां नरकावासानामपि आयामविष्कम्भपरिक्षेपाः वक्तव्याः, आलापकप्रकारस्त्वेवम्-'सक्करप्पभाए णं भंते ! पुढवीए नरगा केवइयं आयामविक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवेणं पन्नत्ता ? गोयमा ! दुविहा पन्नत्ता, तं जहा-संखेज्जवित्थडाय असंखेज्जवित्थडाय, तत्थ णं जे ते संखेज्जवित्थडा ते णं संखेज्जाइं जोयणसहस्साइं आयामविक्खंभेणं सखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं पन्नत्ता तत्थ णं जे ते असंखेज्जवित्थडा ते णं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं आयाम विक्खंभेणं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं पण्णत्ता'।

शर्कराप्रभायां खलु भदन्त ! पृथिव्याम् नरकाः कियत्का आयामविष्कम्भेण कियत्काः परिक्षेपेण प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! द्विविधाः प्रज्ञप्ता स्तद्यथा-संख्येयविस्ताराश्चासंख्येयविस्ताराश्च । तत्र ये खलु संख्येविस्तारा स्ते खलु संख्येयानि योजनसहस्राणि आयामविष्कम्भेण, संख्येयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेण प्रज्ञप्ताः, तत्र खलु ये ते असंख्येयविस्तारा स्ते खलु असंख्येयानि योजनसह-

---

है इसी तरह से शर्कराप्रभा से लेकर तमःप्रभा पृथिवी तक के नरकावासों की लम्बाई चौडाई और परिधिका भी प्रमाण जानना चाहिये। इस सम्बन्ध में आलापक प्रकार-'सक्करप्पभाएणं भंते! पुढवीए नरगा' इत्यादि टीका में देख लेना चाहिये ।

सूत्र-पाठ का अर्थ रत्नप्रभा पृथिवी के नरकावासों की लम्बाई-चौडाई एवं परिधि के सम्बन्ध में जैसा कहा गया है वैसा ही वह अर्थ यहां पर भी शर्कराप्रभा पृथिवी के नरकों की लम्बाई चौडाई और परिधि के सम्बन्ध में भी कह लेना चाहिये । इसी प्रकार से बालुकाप्रभा, पङ्कप्रभा, धूमप्रभा, और तमःप्रभा के नरकों की लम्बाई चौडाई एवं परिधि के प्रमाण के सम्बन्ध में भी सूत्रपाठ स्वयं उद्भावित कर

લઈને તમઃપ્રભા પૃથ્વી સુધીના નરકાવાસોની લંબાઇ પહોળાઇ અને પરિધિનું પ્રમાણ પણ સમજી લેવું આ સંબંધમાં આલાપ પ્રકાર આપ્રમાણે છે-'सक्करप्पभाएणं भंते ! पुढवीए नरगा' ઈત્યાદિ પ્રકાર ટીકામાં આપવામાં આવેલ છે. તે ત્યાંથી સમજી લેવા આ સૂત્રપાઠનો અર્થ આપ્રમાણે છે-રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસોની લંબાઈ પહોળાઈ અને પરિધીના સંબંધમાં જેમ કહેવામાં આવેલ છે. એજ પ્રમાણેનો અર્થ અહિયાં આ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નરકોની લંબાઈ પહોળાઈ અને પરિધિના સંબંધમાં પણ સમજી લેવો જોઇએ. એજ પ્રમાણે વાલુકાપ્રભા પંકપ્રભા ધૂમપ્રભા, અને તમઃપ્રભાના નરકોની લંબાઈ પહોળાઇ અને પરિધિના પ્રમાણના સંબંધમાં પણ સૂત્રપાઠ સ્વયં બનાવીને

स्राणि आयामविष्कंभेण, असंख्येयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेण प्रज्ञप्ता इतिच्छाया। एवमेव वालुकाप्रभा पङ्कप्रभा धूमप्रभा तमःप्रभा सूत्राण्यपि स्वयमेवोहनीयानि। अधः सप्तमीविषये सूत्रकारः स्वयमाह-'अहे सत्तमाए णं' इत्यादि, 'अहे सत्तमाए णं भंते! पुच्छा' अधःसप्तम्यां खलु भदन्त! पृच्छा हे भदन्त! अधः सप्तम्यां पृथिव्यां ये नरका स्ते कियत्काः किं प्रमाणा आयामविष्कम्भेण कियत्काः-कियत्परिधिकाः परिक्षेपेण प्रज्ञप्ता इति प्रश्नः पृच्छया संगृह्यते भगवानाह-गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'दुविहा पन्नत्ता' अधः सप्तमीनरका द्विविधाः-द्विप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः-कथिताः 'तं जहा' तद्यथा-'संखेज्जवित्थडे य' संख्येयविस्तृतश्च 'असंखेज्जवित्थडाय' असंख्येयविस्तृताश्च 'तत्थ णं जे ते संखेज्जवित्थडे' तत्र-द्वयोर्मध्ये यः स संख्येयविस्तृतः 'से णं एक्कं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं' स खल्वेकं योजनशतसहस्रमायामविष्कम्भेण 'तिन्नि जोयणसयसहस्साइं' त्रीणि योजनशतसहस्राणि 'सोलससहस्साइं' षोडश-

---

लेना चाहिये। अधः सप्तमी के विषय में सूत्रकार स्वयं कहते हैं-

'अहे सत्तमाए णं भंते पुच्छा?' हे भदन्त! अधः सप्तमी पृथिवी में जो नरक हैं वे कितनी लम्बाई वाले, कितनी-चौडाई वाले और कितनी परिधिवाले हैं? इसके उत्तर में प्रभुश्रीने कहा हैं 'गोयमा! दुविहा पन्नत्ता' हे गौतम! अधः सप्तमी पृथिवी में जो नरक है वे दो प्रकार के हैं-'तं जहा' जैसे-'संखेज्जवित्थडे य, असंखेज्जवित्थडा य' संख्यात विस्तार वाला एक और असंख्यात विस्तार वाले चार 'तत्थ णं जे ते संखेज्जवित्थडे' इन में जो नरक संख्यात विस्तार वाला है वह एक अप्रतिष्ठान नरक ही है 'से णं एक्कं जोयण सयसहस्सं आयामविक्खंभेणं' वह एक लाख योजन की लम्बाई चौडाई वाला है-तथा

સમજી લેવો. અધઃ સપ્તમીના સંબંધમાં સુત્રકાર સ્વયં કહે છે.

'अहे सत्तमाए णं भंते! पुच्छा' હે ભગવન્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વીમાં જે નરકો છે, તે કેટલી લંબાઈ વાળા, અને કેટલી પહોળાઇ વાળા અને કેટલી પરિધિવાળા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा! दुविहा पन्नत्ता' હે ગૌતમ! અધઃસપ્તમી પૃથ્વીમાં જે નરક છે, તે બે પ્રકારના છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે.-'संखेज्जवित्थडेय असंखेज्जवित्थडाय' સંખ્યાત વિસ્તારવાળું એક અને અસંખ્યાત વિસ્તાર વાળા ચાર 'तत्थ णं जे ते संखेज्जवित्थडे' તેમાં જે નરક સંખ્યાત વિસ્તારવાળું છે. તે એક અપ્રતિષ્ઠાન નરકજ છે 'सेणं एक्कं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं' તે એક લાખ યોજનની લંબાઈ પહોળાઈ

सहस्राणि 'दोन्निजोयणसए सत्तावीसाहिए द्वे योजनशते सप्तविंशत्यधिके 'तिन्नि कोसेय' त्रयः क्रोशाः 'अट्ठावीसं धणुसयं' अष्टाविंशं धनुश्शतम् 'तेरस अंगुलाइं' त्रयोदशाङ्गुलानि 'अद्धंगुलंय किंचि विसेसाहियं' अर्द्धाङ्गुलञ्च किञ्चि द्विशेषाधिकम् 'परिक्खेवेणं पन्नत्ते' परिक्षेपेण प्रज्ञप्तः कथित इति। 'तत्थ णं जे ते असंखेज्ज वित्थडा' तत्र खलु ये ते असंख्येयविस्तृताः 'ते णं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं आयामविक्खंभेणं' ते खलु असंख्येयविस्तृता नरकावासाः असंख्येयानि योजनसहस्राणि आयामविष्कम्भेण 'असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं पन्नत्ता' असंख्येयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेण प्रज्ञप्ता–कथितास्ते नरकावासा इति ॥सू० १३॥

सम्प्रति–नरकावासानां वर्णगन्धस्पर्शी प्रतिपादनार्थमाह–'इमीसेणं इत्यादि,

मूलम्–इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया केरिसया वण्णेणं पन्नत्ता? गोयमा! काला कालोभासा गंभीर लोमहरिसा भीमा उत्तासणया परमाकिण्हा वण्णेणं पन्नत्ता, एवं जाव अहे सत्तमाए। इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए नरगा केरिसगा गंधेणं पन्नत्ता? गोयमा! से जहा

इनकी परिधि–'तिन्नि जोयणसयसहस्साइं सोलससहस्साइं दोन्नि जोयणसए सत्तावीसाहिए तिन्नि कोसेय अट्ठावीसं धणुसयं तेरस अंगुलाइं अद्धंगुलं च किंचि विसेसाहियं' तीन लाख सोलह हजार दो सौ सत्ताईस योजन तीन कोश, एक सौ अट्ठाईस धनुष, साढे–तेरह अंगुल से कुछ अधिक है तथा–'तत्थ णं जे ते असंखेज्ज जोयण वित्थडा' जो नरक असंख्यात योजन के विस्तार वाले है–वे चार है वे असंख्यात हजार योजन के लम्बे चौडे हैं। तथा–इनकी परिधि भी असंख्यात हजार योजन की है। सूत्र ॥१३।

વાળું છે. તથા તેની પરિધિ 'तिन्नि जोयणसहस्साइं सोलससहस्साइं दोन्नि जोयणसए सत्तावीसाहिए तिन्नि कोसेय अट्ठावीसं धणुसयं तेरसअंगुलाइं अद्धंगुलं च किंचि विसेसाहियं' ત્રણ લાખ સોળ હજાર બસો સત્યાવીસ યોજન ત્રણ કોસ એકસો અઠયાવીસ ધનુષ સાડાતેર આંગળથી કંઈક વધારે છે. તથા–'तत्थ णं जे ते असंखेज्जजोयणवित्थडा' તેમાં જે નરક અસંખ્યાત યોજનના વિસ્તાર વાળા છે. તે ચાર છે. તે અસંખ્યાત યોજનની લંબાઈ પહોળાઈ વાળા છે. તથા–તેની પરિધિપણુ અસંખ્યાત હજાર યોજનની છે. ॥સૂ૦–૧૩॥

णामए अहिमडेइ वा गोमडेइ वा सुणगमडेइ वा मज्जारमडेइ मणुस्समडेइ वा महिसमडेइ वा मुसगमडेइ वा आसमडेइ वा हत्थिमडेइ वा सीह मडेइ वा वग्घमडेइ वा विगमडेइ दीविय मडेइ वा, मयकुहिय चिरविणट्ठ कुणिम वावण्ण दुब्भिगंधे असुइ विलीणविगय वीभत्थ दरिसणिज्जे किमिजालाउलसंसत्ते। भवे एयारूवे सिया? णो इणट्ठे समट्ठे, गोयमा! इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए णरगा एत्तो अणिट्ठतरगा चेव अकंततरगा चेव जाव अमणामतरगा चेव गंधेणं पन्नत्ता, एवं जाव अहे सत्तमाए पुढवीए॥ इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए णरया केरिसया फासेणं पन्नत्ता? गोयमा! से जहा णामए असिपत्तेइ वा खुरपत्तेइ वा कलंबचीरिया पत्तेइ वा सत्तग्गेइ वा कुंतग्गेइ वा तोमरग्गेइ वा नारायग्गेइ वा सूलग्गेइ वा लउलग्गेइ वा भिंडिपालग्गेइ वा सूचिकालावेइ वा कविथच्छूवइ वा विंचुय कंटएइ वा इंगालेइ वा जालेइ वा मुम्मुरेइ वा अच्चित्ति वा अलाएइ वा सुद्धागणीइ वा, भवेएयारूवे सिया? णो इणट्ठे समट्ठे, गोयमा! इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए णरगा एत्तो अणिट्ठतरा चेव जाव अमणामतरगा चेव फासेणं पन्नत्ता। एवं जाव अहे सत्तमाए पुढवीए ॥सू० १४॥

छाया—एतस्यां खलु भदन्त! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नरकाः कीदृशा वर्णेन प्रज्ञप्ताः? कालाः कालावभासाः गम्भीररोमहर्षाः भीमा उत्त्रासनकाः परमकृष्णा वर्णेन प्रज्ञप्ताः। एवं यावदधः सप्तम्याम्। एतस्यां खलु रत्नप्रभायां पृथिव्याम्। नरकाः कीदृशा गन्धेन प्रज्ञप्ताः? गौतम! स यथा नामकः अहिमृत इति वा-गोमृत इति वा शुनकमृत इति वा मार्जारमृत इति वा मनुष्यमृत इति वा महिषमृत इति वा मूषकमृत इति वा अश्वमृत इति वा हस्तिमृत इति वा सिंहमृत इति वा व्याघ्रमृत इति वा वृकमृत इति वा द्वीपिकमृत इति वा मृतकुथित

चिरविनष्ट कुणिमव्यापन्न दुरभिगन्धः, अशुचिविलीनविगतबीभत्सदर्शनीयः कृमिजालाकुलसंसक्तः। भवेयुरेतद्रूपाः स्यात्? नायमर्थः समर्थः गौतम! एतस्यां खलु रत्नप्रभायां पृथिव्यां नरका इतोऽनिष्टतरा एव अकान्ततरा एवं यावदमनोऽमतरा एव गन्धेन प्रज्ञप्ताः। एवं यावदधः सप्तम्यां पृथिव्याम्। एतस्यां खलु भदन्त! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नरकाः कीदृशाः स्पर्शेण प्रज्ञप्ताः? गौतम! तद् यथा नामकम् 'असि पत्रमिति वा क्षुरपत्रमिति वा कदम्बचीरिकापत्रमिति वा शक्त्यग्रमिति वा कुन्ताग्रमिति वा तोमराग्रमिति वा शूलाग्रमिति वा लगुडाग्रमिति वा, भिण्डिपालाग्रमिति वा सूचिकलाप इति वा कपिकच्छुरिति वा वृश्चिककण्टक इति वा अङ्गार इति वा ज्वालेति वा मुर्मुर इति वा अर्चिरिति वा, अलातमिति वा शुद्धाग्निरिति वा भवेयुरेतद्रूपाः स्यात्? नायमर्थः समर्थः, गौतम! एतस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां नरका इतोऽनिष्टतरा एव यावदमनोऽमतराएव स्पर्शेण प्रज्ञप्ताः, एवं यावदधः सप्तम्यां पृथिव्या मिति।'सू० ॥१४॥

टीका— 'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए' एतस्यां खलु भदन्त! रत्नप्रभायां पृथिव्याम् 'नेरइया केरिसया वण्णेणं पन्नत्ता' नरकाः कीदृशाः किं रूपाः वर्णेन प्रज्ञप्ताः-कथिताः? नरकाणां वर्णः कीदृशो भवतीति प्रश्नः भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'काला' कालाः-

---

अब सूत्रकार इन नरकावासों के वर्णगन्ध और स्पर्श कैसे हैं-इसका वर्णन करते हैं--

'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए-इत्यादि सू० ॥१४॥

टीकार्थ-यहां गौतमने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है-'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया केरिसया वण्णेणं पन्नत्ता' हे भदन्त! इस रत्नप्रभा पृथिवी के नरकावास कैसे वर्ण वाले कहे गये हैं?

अर्थात् रत्नप्रभा पृथिवी के नरकों का वर्ण कैसा है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं।

હવે સૂત્રકાર આ નરકવાસોના વર્ણ, ગંધ, અને સ્પર્શ કેવા છે.? તેનું વર્ણન કરે છે.—'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ–આ સૂત્રદ્વારા ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે–'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया केरिसया वण्णेणं पन्नत्ता' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસ કેવા વર્ણવાળા કહેલા છે?

અર્થાત્ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકોનો વર્ણ કેવો છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'गोयमा! काला कालाभासा, गंभीरलोमहरिसा, भीमा,

कृष्णवर्णा नरका इति । तत्र कोऽपि निष्प्रतिभतया मन्दकालोऽपि आशङ्क्येत ततस्तद्व्यवच्छेदार्थं विशेषणान्तरमाह-'कालोभासाः' कालः कृष्णोऽवभासः-प्रतिभाविनिर्गमो येभ्यस्ते कालावभासः कृष्णप्रभापटलोपचिता इत्यर्थः । अतएव 'गंभीरलोमहरिसा' गम्भीरलोमहर्षाः-गम्भीरः अतीवोत्कटः रोमहर्षो-रोमोद्गमो भयवशाद् येभ्यस्ते गम्भीरलोमहर्षाः, अयं भावः-एवं खलु ते कृष्णावभासा यद्दर्शनमात्रेणापि नारकजन्तूनां भयसंपादनेन सततं रोमहर्षमुत्पादयन्तीति यत एवमतः 'भीमा' भीमाः-अतीवभयानकाः । यतो भीमा अतएव 'उत्तासणया'

'गोयमा ! काला, कालोभासा, गंभीर लोमहरिसा, भीमा, उत्तासणया, परमकिण्हा, वण्णे णं पण्णत्ता' हे गौतम ! रत्नप्रभा पृथिवी के नरक-नरकावास-काले, कालावभासवाले, जिन्हें देखते ही रोम खडे हो जावें ऐसे भयंकर, त्रास उत्पन्न करनेवाले और परमकृष्ण-वर्णवाले कहे गये हैं ।

अर्थात्--इन नरकों का वर्ण काला है-इसलिये इन्हें कृष्ण कहा गया है वर्ण में काले होने पर भी कितनेक पदार्थ कृष्णवर्णरूप से नहीं चमकते हैं-सो ये नरक ऐसे नहीं हैं-क्यों कि ये स्वरूपतः भी काले हैं और कालेरूप से ही ये चमकते हैं-अतः भी इन्हें कृष्णावभास कहा गया है इस से यह समझाया गया है कि ये कृष्णप्रभा समूह से उपचित हैं ।

इन्हें देखते ही नारक जीवों के शरीर के भय के मारे रोम २, खडे हो जाते हैं-ऐसी भयोत्पादक इनकी कृष्ण प्रभा है । ये भयानक हैं-इसी कारण ये नारकजीवों के अन्तःकरण सदा भयभीत बने रहते हैं । इनके आगे और भी जितने कृष्णवर्णवाले पदार्थ हैं-वे सब

उत्तासणया, परमकिण्हा वण्णेणं पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકો નરકાવાસો કાળા અને કાલાવભાસવાળા, જેને જોતાંજ રૂવાડાં ઉભા થઈ જાય એવા ભયંકર, ત્રાસ ઉત્પન્ન કરવાવાળા અને અત્યંત કૃષ્ણવર્ણ વાળા કહેલા છે

અર્થાત્ આ નરકોનો વર્ણ કાળો છે. તેથી તેને કૃષ્ણ કહેવામાં આવેલ છે. વર્ણથી કાળા હોવા છતાં પણ કેટલાક પદાર્થો કૃષ્ણવર્ણપણાથી ચમકતા નથી તેથી તેને કૃષ્ણાવભાસ કહેલ છે. આ કથનથી એમ સમજાવવામાં આવેલ છે કે-આ કૃષ્ણવર્ણવાળી પ્રભાસમૂહથી યુક્ત છે.

આને જોતાંજ નારકજીવોના શરીરના રૂવાંડાઓ ભયને લીધે ઉભા થઈ જાય છે. આ રીતે ભય ઉત્પન્ન કરવાવાળી તેઓની કૃષ્ણવર્ણવાળી કાંતી છે. આ ભયાનક છે.-અને તેજ કારણથી આ નારક જીવોના અંતઃકરણો હમેશાં

उत्त्रासनकाः उत् त्रास्यन्ते-भयभीतान्तःकरणाः क्रियन्ते नारका एभिरिति उत्त्रासनाः ते एव उत्त्रासनकाः । किं बहुना 'वण्णेण परम किण्हा' वर्णेन परमकृष्णाः 'पन्नत्ता' वर्णमधिकृत्य नरकाः परमकृष्णाः यतः परं न किमपि भयानकं कृष्णमस्तीतिभावः । 'एवं जाव अहे सत्तमाए' एवं यावदधः सप्तम्याम्, रत्नप्रभा वदेव शर्कराप्रभा वालुकाप्रभा पङ्कप्रभा धूमप्रभा तमःप्रभा तमस्तमप्रभास्वपि वर्णमधिकृत्यातीव भयानका नरकाः प्रतिपादनीयाः ।

अतः परं गन्धमधिकृत्याह-इमीसे णं भंते' इत्यादि, 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्याम् 'णरगा केरिसया गंधेणं पन्नत्ता' नरकाः कीदृशा गन्धेन प्रज्ञप्ताः-कथिताः? नरके कीदृशो गन्धो भवतीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि 'गोयमा' हे

फीके मालूम पडते हैं-ऐसे ये अति परम कृष्णवर्णवाले हैं । 'एवं जाव अहे सत्तमाए' रत्न प्रभा के नरकावासों के वर्ण के सम्बन्ध में जैसा यह कथन किया गया है वैसा ही शर्करा प्रभा, वालुका प्रभा, पङ्कप्रभा, धूमप्रभा, तमःप्रभा और तमस्तमः प्रभा इन पृथिवियों के नरकावासों के वर्ण के सम्बन्ध में भी कथन करलेना चाहिये आर्थात् इन पृथिवियों के भी नरकावास काले, कालावभासवाले आदि पूर्वोक्त विशेषणयुक्त हैं।

अब गन्ध को लेकर कथन करते हैं-'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए णरगा' हे भदन्त ! इस रत्न प्रभा पृथिवी के नरक । 'केरिसया-गंधेणं पन्नत्ता' किस प्रकार के गन्धवाले कहे गये हैं? इसके उत्तर में प्रभु

ભયભીત બન્યા રહે છે. આની આગળ બીજા જેટલા કાળા વર્ણવાળા પદાર્થો છે, તે બધાજ ફીકા જણાય છે એવા આ અત્યન્ત પરમ કાળાવર્ણ વાળા છે. 'एवं जाव अहे सत्तमाए' રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસોના વર્ણના સંબંધમાં જે પ્રમાણે આ કથન કરવામાં આવેલ છે એજ પ્રમાણેનું કથન શર્કરાપ્રભા વાલુકાપ્રભા, પંકપ્રભા, ધૂમપ્રભા, તમઃપ્રભા અને તમસ્તમઃપ્રભા આ પૃથ્વીયોના નરકાવાસોના વર્ણના સંબંધમાં પણ કથન કહેવું જોઈએ અર્થાત્ આ પૃથ્વીયોના નરકાવાસોમાં પણ કાળા, કાલાવભાસ વાળા, વિગેરે પૂર્વોક્ત વિશેષણ વાળા છે.

હવે ગન્ધના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવે છે. 'इमीसेणं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए णरगा' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકો 'केरिसया गंधेणं पन्नत्ता' કેવા પ્રકારના ગંધ વાળા કહ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ

गौतम ! 'से जहा नामए' स यथानामकः 'अहिमडेइवा' अहिमृत इति वा अहिमृतः मृतसर्पशरीर इत्यर्थः मृतात् सर्पशरीरात् यादृशो गन्धः प्रादुर्भवति तादृशो गन्धो नरकाणामिति, एवं सर्वत्रापि योजनीयम् । 'गोमडेइ वा' गोमृत इति वा, 'सुणगमडेइ वा' शुनकमृत इति वा, 'मज्जारमडेइ वा' मार्जारमृत इति वा 'मणुस्स मडेइवा' मनुष्यमृत इति वा 'महिसमडेइवा' महिषमृत इति वा 'मूसगमडेइ वा' मूषकमृतइति वा 'आसमडेइ वा' अश्वमृत इति वा 'हत्थिमडेइ वा' हस्तिमृतइति वा, सीहमडेइ वा' सिंहमृत इति वा, 'वग्घमडेइ वा' व्याघ्रमृत इति वा, 'विगमडेइ वा' वृकमृत इति वा, 'दीविय मडेइ वा' द्वीपकमृत इति वा, द्वीपकश्चित्रकः सर्वत्र अहिश्चासौ मृतश्चेत्यहिमृत इति रूपेण विशेषण समासः । इह सद्योमृतं शरीरं न दुर्गन्धि भवति तत्राह—'मयकुहियचिरविणट्ठ

कहते हैं—'गोयमा ! से जहानामए अहिमडेइ वा गोमडेइ वा सुणगमडेइ वा' हे गौतम ! जैसा सर्प का मृतकलेवर होता है, गाय का मृतकलेवर होता है, कुत्ते का मृत कलेवर होता है, 'मज्जारमडेइ वा' बिल्ली का मृतकलेवर होता है, 'मणुस्समडेइ वा' मनुष्य का मृतकलेवर होता है, 'महिसमडेइ वा' भैंसे का मृतकलेवर होता है, 'मुसगमडेइ वा' मूषक का मृतकलेवर होता है । 'आसमडेइ वा' घोडे का मृतकलेवर होता है । 'हत्थिमडेइ वा' हाथी का मृतकलेवर होता है, 'सीहमडेइ वा' सिंह का मृतकलेवर होता है, 'वग्घमडेइ वा' व्याघ्र का मृतकलेवर होता है, 'विगमडेइ वा' वृक का मृतकलेवर होता है। 'दीवियमडेइ वा' चित्ता का मृतकलेव होता है और ये सब मृतकलेवर 'मयकुहिय चिरविणट्ठ-

---

ગૌતમ સ્વામી ને કહે છે કે 'गोयमा ! से जहानामए अहिमडेइ वा गोमडेइ वा सुणगमडेइवा' હે ગૌતમ ! મરેલા સાપનું જે પ્રમાણેનું કલેવર શરીર હોય છે, મરેલી ગાયનું જેવું કલેવર શરીર હોય છે, મરેલા કૂતરાનું શરીર જેવું હોય છે, 'मज्जारमडेइवा' મરેલી બીલાડીનું જે પ્રમાણેનું શરીર હોય 'मणुस्स मडेइवा' મરેલા મનુષ્યનું જે પ્રમાણેનું શરીર હોય છે, 'महिसमडेइवा' મરેલી ભેંસનું જેવું શરીર હોય છે 'मुसगमडेइ वा' મરેલા ઉંદરનું શરીર જેવુ હોય છે. 'आसमडेइ वा' મરેલા ઘોડાનું જેવું શરીર હોય છે, 'हत्थिमडेइ वा' મરેલા હાથીનું જેવું શરીર હોય છે, 'सीह मडेइवा' મરેલા સિંહનું જેવું શરીર હોય છે. 'वग्घमडेइवा' મરેલા વાઘનું જેવું શરીર હોય છે, 'विगमडेइवा' વૃક મરેલા વરુનું જેવું શરીર હોય છે, 'दीवियमडेइवा' મરેલા દીપડાનું જેવું શરીર

कुणिमव्वावण्ण दुब्भिगंधे' मृतकुथितविनष्ट कुणिमव्यापन्नदुरभिगन्धः मृतः सन् कुथितपूतिभावं समाप्तः एतादृशश्चेच्छूनावस्थामात्र गतोऽपि भवति, न च स तथा दुर्गन्ध स्तत्राह-'चिर' इत्यादि, चिरविनष्टः-चिरकालमुच्छूनावस्थां प्राप्य स्फुटित इत्यर्थः, सोऽपि तथा दुरभिगन्ध न भवति तत्राह-'कुणिम' इत्यादि, व्यापन्नं विशीर्णीभूतं शटितं कुणिमं मांसं यस्य स मृत कुथितचिरविनष्ट कुणिमव्यापन्नः। अतएव दुरभिगन्धः दुरभिः-सर्वेषामाभिमुख्येन दुष्टो गन्धो यस्यासौ दुरभि गन्धः। 'असुइविलीण विगय बीभत्थ दरिसणिज्जे' अशुचि विलीन विगतबीभत्सा दर्शनीयः, अशुचिरपवित्ररूपः विलीनो मनसः कलिमलपरिणामहेतु' विगतं विनष्टं यदभिमुखतया प्राणिनां गतं गमनं यस्मिन् स तथा, तथा बीभत्सया निन्दया दर्शनीयो द्रष्टु योग्य इति बीभत्सा दर्शनीयः ततो विशेषण समासः, अशुचिविलीनविगतबीभत्सा दर्शनीयः। 'किमिजालाउलसंसत्ते' कृमिजाला कुलसंसक्तः परस्परसबद्धतया संसक्तः सन् कृमिजाला कुलोजात इति कृमिजाला

कुणिम वावण्ण दुब्भि गंधे' मानो धीरे २, सूज-फूलकर सड़ गये हों, और जिनमें से दुर्गन्ध आरही हो और इसी कारण जो। 'असुइ विलीण विगयबीभत्थदरिसणिज्जे' अशुचि छूने योग्य न रहे हों मन में अत्यन्त ग्लानि के उत्पादक बने रहे हों, जिनके सन्मुख जाना भी कोई नहीं चाहता हो, अथवा जिनके पास से होकर भी कोई निकल ना नहीं चाहता हो, जो बीभत्सा से-ग्लानि से-देखे जाने के योग्य बन रहे हों 'किमिजालाउलसंसत्ते' एवं जिस में कीडों का समूह बिल बिला रहा हो-इस पर गौतम! पूछते हैं-'भवे एयारूवे सिया' तो क्या हे भदन्त! जैसी दुर्गन्ध इन अहिमृतक आदि के सडे गले कलेवर की होती है तो क्या ऐसी ही दुर्गन्ध इन नरकों में होती है?

હોય છે, અને આમધા મરેલાના શરીરો 'मय कुहियचिरविणट्ठ कुट्टिमवावण्ण दुब्भिगंधे' માનો કે ધીરે ધીરે ફૂલીને સડી ગયેલા હોય, સડીને ફાટી ગયા હોય, અને જેમાંથી દુર્ગંધ આવતી હોય અને એજ કારણથી જે 'असुइ विलीण विगय बीभत्थदरिसणिज्जे અશુચિ-અપવિત્ર સ્પર્શ કરવા યોગ્ય ન હોય, તેમજ મનમાં અત્યંત ગ્લાની ઉત્પન્ન કરાવનારા બન્યા હોય, અને જેની પાંસે જવા પણ કોઈ ઈચ્છતા ન હોય અથવા જેની પાંસે થઈને કોઈ નીકળવા પણ ઈચ્છતા ન હોય, જેઓ ગ્લાનીથી દેખવાને યોગ્ય બન્યા હોય 'किमिजालाउलसं सत्ते' અને જેમાં કીડાઓનો સમુદાય ખદબદી રહયો હોય 'भवे एयारूवे सिया' ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે કે જે પ્રમાણેની દુર્ગંધ આ મરેલા સર્પ વિગેરેના

कुलसंसक्तः। एतावति कथिते सति गौतम आह-'भवे एयारूवे सिया' भवेदेतावद्रूपः स्याद्-कदाचित् भवेयुरेतद्रूपाः यथोक्तविशेषणविशिष्टाः अहिमृतादिरूपा गन्धेनाधिकृता नरकाः; सूत्रे च बहुवचनेषु एकवचनं प्राकृतत्वादार्षत्वाद्वेति। भगवानाह—'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः उपपन्नो यतोऽस्यां रत्नप्रभा पृथिव्यां नरका इतो यथोक्त विशेषणविशिष्टाहिमृतादेरप्यधिका अनिष्टतराः, एतदेव दर्शयति—'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए' एतस्यां खलु रत्नप्रभायां पृथिव्याम् 'णरगा एत्तो अणिट्ठतरगा चेव' नरका इतोऽनिष्टतरा एव अहिमृतादितोऽपि अधिका नरका अनिष्टतराः। तत्र किञ्चिदुरम्यमपि कस्याऽपि अनिष्टतरं भवति रुचीनां वैचित्र्यात् तत आह—'अकंततरगा चेव' अकान्ततरा एव नरकाः। 'जाव अमणामतरा चेव' यावदमनोऽमतरा एव, यावत्पदेनाप्रियतरा अमनोज्ञा एतयोर्ग्रहणं भवति। तत्राकान्तमपि वस्तु कस्मैचित् प्रियं भवति यथा शूकरस्याशुचिवस्तु तत्राह-अप्रियतरा एव न

इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं 'णो इणट्ठे समट्ठे' यह अर्थ समर्थ नहीं हैं क्यों कि 'गोयमा! इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए णरगा एत्तो अनिट्ठ तरका चेव' हे गौतम। इससे भी अनंतगुनी अधिक दुर्गन्ध वहां कही गई है इस रत्नप्रभा पृथिवी में जो नरक हैं वे इस अहि आदि के मृत हुए सडे गलेशरीर की दुर्गन्ध से भी अनिष्ट तर दुर्गन्धवाले होते हैं। किसी को अनिष्ट पदार्थ भी रम्य होता है।

अतः ये नरक ऐसे नहीं हैं ये तो एकान्ततः 'अकंततरकाचेव' अरम्य ही हैं। 'जाव अमणामतराचेव' यावत् मन को रुचे ऐसे नहीं हैं अकान्त ही हैं। यहां यावत् पद से 'अप्रियतरा अमनोज्ञा' इन दो

સડેલા, ગળેલા, શરીરની હોય છે, એવીજ દુર્ગન્ધ એ નરકોમાં હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-'णो इणट्ठे समट्ठे' આ કથન બરોબર નથી કેમકે-'गोयमा! इमीसेणं रयणप्पभाए पुढवीए णरगा एत्तो अणिट्ठतरका चेव' હે ગૌતમ! આ ઉપર વર્ણવેલ મરેલા સર્પાદિકોના સડેલા, ગળેલા મૃતશરીરોકરતાં પણ અનંતગણી વધારે દુર્ગંધ એ નરકોમાં હોય છે. આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જે નરકો છે, તે બધા આ મરેલા સર્પ વિગેરે ના સડેલા, ગળેલા, શરીરોની દુર્ગંધ કરતાં પણ અનિષ્ટતર-ખરાબમાં ખરાબ દુર્ગંધ વાળા હોય છે. કોઇને અનિષ્ટ પદાર્થ પણ રમ્ય-સુંદર લાગે છે. પણ આ નરકો એવા નથી આ નરકો તો કેવળ 'अकंततरकाचेव' અસુંદર જ છે. 'जाव अमणामतराचेव' યાવત્ મનને ગમે તેવા હોતા જ નથી. અકાંત છે. અહિયાં યાવત્ પદથી 'अप्रियतरा अमनोज्ञा' આ બે પદો ગ્રહણ કરાયાં છે. તેથી જ આબધા

कस्यापि प्रिया इति भावः। अतएव अमनोज्ञा अमनोऽमतराः 'गंधेणं पन्नत्ता' गन्धेन इत्थं भूता नरकाः प्रज्ञप्ताः-कथिता इति। 'एवं जाव अहे सत्तमाए पुढवीए' एवं यावदधः सप्तम्यां पृथिव्याम् यथा रत्नप्रभा नरका अहिमृतादेरपि अधिकतरा गन्धेन कथिता स्तथैव शर्कराप्रभा वालुकाप्रभा पङ्कप्रभा धूमप्रभा तमःप्रभा तमस्तमःप्रभा नरका अपि अहिमृतादेरपि अधिकतरा गन्धेन ज्ञातव्या इति भावः।

स्पर्शमधिकृत्याह-'इमीसे णं' इत्यादि, इत्यादि, 'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए' एतस्यां खलु रत्नप्रभायां पृथिव्याम् 'णरगा केरि-

---

पदों का ग्रहण हुआ है। इसीलिये ये अप्रियतर और मनोऽनुकूल नहीं हैं। अप्रियतर पद यह प्रकट करने के लिये दियागया है कि अकान्त पदार्थ भी शूकर को विष्टा की तरह प्रिय होता है-तो ऐसे ये नरक नहीं हैं ये तो सर्वथा अप्रिय तर ही हैं-किसी को भी प्रिय नहीं हैं।

'गंधेणं पन्नत्ता' इस प्रकार के विशेषणों वाले ये नरक पूर्वोक्त विशेषणों वाली दुर्गन्ध से भी अधिक दुर्गन्धवाले हैं। 'एवं जाव अहे सत्तमाए पुढवीए' इसी तरह से शर्करा प्रभा के, बालुका प्रभा के, पङ्कप्रभा के, धूमप्रभा के, तमःप्रभा के और तमस्तमः प्रभा पृथिवी के नरक के भी अहिमृतकादि के कलेवरों की दुर्गन्ध से भी अधिक दुर्गन्ध वाले हैं ऐसा कथन करलेना चाहिये।

अब उन नरकों के स्पर्श के विषय में कहते हैं-'इमीसे णं भंते!

અપ્રિયતર-અત્યંત અપ્રિય છે અને મનને અનુકૂલ હોતા નથી. અપ્રિયતર એ પદ એવાત પ્રગટ કરે છે કે-અકાંત પદાર્થ પણ સૂકરને વિષ્ટા જેમ પ્રિય હોય છે, તેમ કોઇ તેવા પ્રકારના પ્રાણી ને તે પ્રિય હોય છે, પણ આ નરકો એવા એટલે કે કોઈને પણ પ્રિયલાગે તેવા હોતા નથી. આ તો હમેશાં અપ્રિયતર જ હોય છે. અર્થાત્ તે કોઈને પણ પ્રિય હોતા નથી,

'गंधेणं पन्नत्ता' આવા પ્રકારના વિશેષણોવાળા આ નરકો એ પહેલાં કહેલ દુર્ગન્ધથી પણ વધારે પડતી દુર્ગંધ વાળા હોય છે. 'एवं जाव अहे-सत्तमाए पुढवीए' આજ પ્રમાણે શર્કરા પ્રભા પૃથ્વીના, વાલુકા પ્રભા પૃથ્વીના, પંકપ્રભા પૃથ્વીના, ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના, તમઃપ્રભા પૃથ્વીના, અને તમસ્તમા પૃથ્વીના નરકોના શરીરો મરેલા સર્પાદિના શરીરોની દુર્ગંધથી પણ વધારે પડતી દુર્ગંધ વાળા હોય છે. આ પ્રમાણેનું કથન સમજી લેવું જોઈએ.

હવે સૂત્રકાર એ નરકોના સ્પર્શના સંબંધમાં કથન કરે છે. 'इमीसे णं

सया फासेणं पन्नत्ता' नरकाः कीदृशाः स्पर्शेन प्रज्ञप्ता इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'से जहाणामए' तद् यथानामकम् 'असिपत्तेइ वा' असिपत्रमिति वा असिः खड्गं तस्य पत्रं तद्वत् तीक्ष्णम् 'खुरपत्तेइ वा' क्षुरपत्रमिति वा क्षुरपत्रम् नापितस्य केशच्छेदकसाधनविशेषः, 'कलंबचिरिया पत्तेइ वा' कदम्बचीरिकापत्रमिति वा कदम्बचीरिका तृणविशेषः दर्भादपि अतीवच्छेदकः (सरपत) इति-लोकप्रसिद्धः । 'सत्तग्गेइ वा' शक्त्यग्रमिति वा, शक्तिः प्रहरणविशेषः तदग्रमिति वा 'कुंतग्गेइ वा' कुन्ताग्रमिति वा 'तोमरग्गेइ वा' तोमराग्रमिति वा कुन्ततोमरावपि प्रहरणविशेषौ तदग्रमिति वा। 'नारायग्गेइ वा' नाराचाग्रमिति वा, 'सूलग्गेइ वा' शूलाग्रमिति वा । 'लउलग्गेइ वा' लगुडाग्रमिति वा 'भिंडिपालग्गेइ वा भिण्डिपालाग्रमिति वा भिण्डिमालः प्रहरणविशेषः तदग्रमिति वा 'सूचिकलावेइ वा' सूचिकलाप इति वा सूचीनां कलापः समूह-

---

रयणप्पभाए पुढवीए णरगा केरिसया फासे णं पन्नत्ता' हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी में जो नरक हैं वे किस प्रकार के स्पर्शवाले हैं ? उत्तर में प्रभु करते हैं-'गोयमा ! से जहानामए असिपत्तेइ वा' हे गौतम ! जैसा असिपत्र तलवार का 'खुरपत्तेइ वा' क्षुरा की धार का 'कलंबचीरिया पत्तेइ वा' कदम्बचीरिका पत्र, यह एक नुकीली धारवाला घास होता है उसका-'सत्तग्गेइ वा' शक्ति नामके प्रहरण विशेष की धार का 'कुंतग्गेइ वा' भालाकी धार का, 'तोमरग्गेइ वा' तोमर शस्त्र विशेष की धार का 'नारायग्गेइ वा' बाण के अग्रभाग का 'सूलग्गेइ वा' शूल के अग्रभाग का, 'लउलग्गेइ वा' लगुड के अग्रभाग का 'भिंडिवालग्गेइ वा' भिण्डिपाल के अग्रभाग का, 'सूचिकलावेइ वा' सूईयों के समूह के अग्रभाग का, 'कवियच्छूइ वा' करें-

---

भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए णरगा केरिसया फासेणं पण्णत्ता' हे भगवन् आ रत्नप्रભા પૃથ્વીમાં જે નરકો છે તે બધા કેવા પ્રકારનાં સ્પર્શવાળા હોય છે ? આ પ્રશ્ન ના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा ! से जहा नामए असिपत्तेइ वा' હે ગૌતમ ! અસિપત્ર-તલવારનો જેવો સ્પર્શ હોય છે, તેવો તથા 'खुरपत्तेइवा' અસ્તરાની ધારનો 'कलंबचीरियापत्तेइ वा' કદંબચીરિકા પત્ર-એટલે કે આ એક તીક્ષ્ણ ધારવાળા પાનવાળું ઘાસ હોય છે. તેનો 'सत्तगेइवा' શક્તિ નામના આયુધ વિશેષની ધારનો 'कुंतग्गेइवा' ભાલાની ધારનો 'तोमरग्गेइवा' તોમર નામના શસ્ત્ર વિશેષની ધારનો 'नारायग्गेइ वा' બાણના અગ્રભાગનો 'सूलग्गेइ वा' શૂલના અગ્રભાગનો 'लउलग्गेइ वा' લગુડ-લાકડીના અગ્રભાગનો 'भिंडिपालग्गेइ वा' ભિંડિપાલના અગ્રભાગનો 'सूचिकलावेइ वा' સોઇના જૂડાના અગ્રભાગનો 'कवियच्छूइ वा'

स्तद्वदिति वा 'कवियच्छूति वा' कपिकच्छूरिति वा, कपिकच्छूः–कण्डूजनको-वल्लीविशेषः 'कचाछु इति लोकप्रसिद्धः' 'विच्छुय कंटएति वा' वृश्चिक कण्टक इति वा 'इंगालेति वा' अङ्गार इति वा, अङ्गारो निर्धूमाग्निः। 'जालेइ वा' ज्वाला इति वा ज्वालाऽनलसंबद्धा 'मुम्मुरेइ वा' मुर्मुर इति वा मुर्मुरः फुफुकादौ मसृणाग्निः। अच्चीति वा' अर्चिरिति वा, अर्चिरनलविच्छिन्ना ज्वाला। 'अलाएइ वा, अलातमिति वा, अलातमुल्मुकम्। 'सुद्धागणीइ वा' शुद्धाग्निरिति-वा, शुद्धाग्निरयः पिण्डाद्यनुगतोऽग्निर्विद्युतादिर्वा इति शब्दः परस्परसमुच्चये इह कस्यापि नरकस्य स्पर्शः शरीरावयवच्छेदकः, अपरस्य भेदकोऽन्यस्य व्यथा-जनकोऽपरस्य दाहकः इत्यादि साम्यप्रतिपत्त्यर्थं मसिपत्रादीनां नानाविधाना-

च्का 'विच्छुयकंटए वा' वृश्चिक के डंक वा, 'इंगालेति वा' निर्धूम अग्निका, 'जालेइ वा' ज्वाला का 'मुम्मुरेइ वा' मुर्मुर अग्नि का, 'अच्चीति वा' अनिर्विच्छिन्न ज्वाला का 'अलाएइ वा' अलात जलते हुए काष्ट की अग्नि का, 'सुद्धागणीइ वा' शुद्ध अग्नि–तपे हुए लोह पिण्ड की अग्नि का या विद्युत आदि का जैसा स्पर्श होता है गौतम! पूछते है ? तो क्या 'भवेयारूवे सिया' हे भदन्त ! ऐसा ही स्पर्श उन नरकों का होता है? यहां सूत्र में सर्वत्र इति शब्द उपमाभूत वस्तुके स्वरूप की परिसमाप्ति का सूचक हैं–तथा 'वा' शब्द परस्पर में समुच्चय का वाचक है इसलिये यहां किसी नरक का स्पर्श शरीर के अवयवों का छेदक होता है किसी नरक का स्पर्श शरीर के अवयवों का भेदक होता है किसी नरक का स्पर्श व्यथा जनक होता है किसी नरक का स्पर्श दाह-

કરેંચનો (કુવેદનો) 'विच्छुयकंटए वा' વીછિના ડંખનો 'इंगालेति वा' અંગારાના સ્પર્શનો 'जालेइ वा' અગ્નિની જ્વાલાનો 'मुम्मुरेइ वा' મુર્મર અગ્નિનો 'अच्चीति वा' અનિર્વિચ્છિન્ન અગ્નિની જ્વાલાનો 'अलाएइ वा' અલાતનામ બળતા લાકડાની અગ્નિનો 'सुद्धागणीइ वा' શુદ્ધ અગ્નિ–અર્થાત્ તપેલા લોખંડના પિંડના અગ્નિનો અથવા વીજળી વિગેરેનો જેવો સ્પર્શ હોય છે, 'भवेएयारूवे सिया' ગૌતમસ્વામી પ્રભુ ને પૂછે છે કે–હે ભગવન્ એવોજ સ્પર્શ આ નરકોનો હોય છે? અહિયાં સૂત્રમાં બધે ઇતિ શબ્દ ઉપમાભૂત વસ્તુસ્વરૂપની પરિસમાપ્તિ સૂચક છે. તથા 'वा' શબ્દ પરસ્પરમાં સમુચ્ચયનો વાચક છે. તેથી અહિયાં કોઇ પણ નરકાવાસનો સ્પર્શ શરીરના અવયવોનો છેદક હોય છે. કોઇ નરકાવાસનો સ્પર્શ શરીરના અવયવોનો ભેદક હોય છે. કોઇ નરકાવાસનો સ્પર્શ વ્યથા જનક હોય છે. કોઇ નરકાવાસનો

मुपादानमिति। एतावति उक्ते भगवति गौतमः प्राह-'भवेएयारूवे सिया' भवेयुरेतावद्रूपाः स्यात्-कदाचित् यथोक्त विशेषणविशिष्टासिपत्रादिरूपाः स्पर्शेनाधिकृता नरकाः किम्? भगवानाह='णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः-उपपन्नः, 'गोयमा' हे गौतम! 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए णरगा' एतस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां नरकाः 'एत्तो अणिट्ठतरा चेव जाव अमणामतरगाचेव फासेणं पन्नत्ता' इतः-असि पत्रादितोऽपि अनिष्टतरा अकान्ततरा अप्रियतरा अमनोज्ञतरा अमनोऽमतराश्चैव स्पर्शेन प्रज्ञप्ताः कथिता इति। 'एवं जाव अहे सत्तमाए पुढवीए' एवं यावदधः सप्तम्यां पृथिव्याम् रत्नप्रभा पृथिवी नरकवदेव शर्कराप्रभा वालुकाप्रभा

जनक होता है-इत्यादि रूप से समता दिखाने के लिये नाना प्रकार के इन उपमानभूत पदार्थों का यहां ग्रहण किया है। अतः जब गौतम ने प्रभु से पूछा कि जैसा इन उपमानभूत असिपत्रादिकों का स्पर्श होता है तो क्या ऐसा ही स्पर्श इन नरकों का होता है? तो इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं 'णो इणट्ठे समट्ठे' यह अर्थ समर्थ नहीं हैं क्यों कि 'गोयमा!' हेगौतम! 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए णरगा' इस रत्नप्रभा पृथिवी के नरक 'इत्तो अणिट्ठतरा चेव जाव अमणामतरका चेव फासे णं पन्नत्ता' इन असि पत्रादिकों के अग्रभाग से भी अनिष्टतर अकान्ततर अप्रियतर, अमनोमतर, अपने स्पर्श से कहे गये हैं।

एवं जाव अहे सत्तमाए' रत्न प्रभा पृथिवी के नरकों की तरह ही शर्कराप्रभा, वालुकाप्रभा, पङ्कप्रभा, धूमप्रभा, तमःप्रभा और

સ્પર્શ દાહજનક હોય છે. ઇત્યાદિ પ્રકારથી સમતા બતાવવા માટે અનેક પ્રકારના આ ઉપમારૂપ બનેલા પદાર્થો અહિંયાં ગ્રહણ થયેલ છે. તેથી જ્યારે ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું કે-આ ઉપમા રૂપ અસિપત્ર વિગેરેના જેવો સ્પર્શ હોય છે, શું એવો જ સ્પર્શ આ નરકાવાસોનો હોય છે? ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'णो इणट्ठे समट्ठे' આ કથન બરોબર નથી. કેમકે 'गोयमा'! હે ગૌતમ! 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए णरगा' આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસો 'इत्तो अणिट्ठतराचेव जाव अमणाम तराचेव फासे णं पण्णत्ता' આ અસિપત્ર વિગેરેના અગ્રભાગનાસ્પર્શકરતાં પણ અત્યંત અનિષ્ટતર અકાંતતર, અપ્રિયતર, અમનોમતર, એવો તેનો સ્પર્શ કહેલ છે.

'एवं जाव अहेसत्तमाए पुढवीए' રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસોની જેમ જ શર્કરાપ્રભા, વાલુકાપ્રભા પંકપ્રભા ધૂમપ્રભા તમઃપ્રભા, અને તમસ્તમઃપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસો પણ અસિપત્ર વિગેરેના સ્પર્શ કરતાં પણ અનિષ્ટ-

पङ्कप्रभा धूमप्रभा तमःप्रभा तमस्तमःप्रभा पृथिवी नरका अपि पत्रादितोऽपि अधिकतरा अनिष्टा अकान्ता अप्रिया अमनोज्ञा अमनोऽमतरा ज्ञातव्याःइति ॥१४॥

सम्प्रति-नरकावासानां महत्त्वं कथयितुमाह-इमीसे णं' इत्यादि,

मूलम्-इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए नरका के महालिया पन्नत्ता? गोयमा! अयण्णं जंबुद्दीवे दीवे सव्वदीव समुद्दाणब्भंतरए सव्वखुड्डाए वट्टे तेल्ल पूवसंठाणसंठिए वट्टे रहचक्कवालसंठाणसंठिए वट्टे पुक्खरकण्णियासंठाणसंठिए वट्टे पडिपुण्णचंदसंठाणसंठिए एक्कं जोयणसयसहस्सं आयाम-विक्खंभेणं जाव किंचि विसेसाहिए परिक्खेवेणं, देवेणं महड्ढिए जाव महाणुभागे जाव इणामेव इणामेव त्ति कट्टु इमं केवल-कप्पं जंबुद्दीवं दीवं तिहिं अच्छरानिवाएहिं ति सत्तखुत्तो अणुपरियट्टित्ताणं हव्वमागच्छेज्जा, से णं देवेताए उक्किट्ठाए तुरि-याए चवलाए चंडाए सिग्घाए उद्धूयाए जवणाए छेगाए दिव्वाए देवगईए वीतिवयमाणे वीतिवयमाणे जहन्नेणं एगाहं वा दुयाहं वा तिआहं वा उक्कोसेणं छम्मासं वीतिवएज्जा, अत्थेगइए वितिवएज्जा अत्थेगइए नो वितिवएज्जा ए महा-लयाणं गोयमा! इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए णरगा पन्नत्ता। एवं जाव अहे सत्तमाए। नवरं अहे सत्तमाए अत्थेगइयं नरगं वीतिवएज्जा, अत्थेगइए नरगं नो वीतिवएज्जा ॥सू० १५॥

छाया—अस्यां खलु भदन्त! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नरकाः कियन्महान्तः प्रज्ञप्ताः? गौतम! अयं खलु जम्बूद्वीपो द्वीपः सर्वद्वीपसमुद्राणां सर्वाभ्यन्तरः

तमस्तमःप्रभा पृथिवी के नरक भी असिपत्र आदि के स्पर्श से भी अनिष्ट, अकान्त, अप्रिय, अमनोज्ञ और अमनोमतर स्पर्शवाले कहे गये हैं ऐसा जानना चाहिये ॥सू०१४॥

અકાંત, અપ્રિય, અમનોજ્ઞ, અને અમનોમતર સ્પર્શ કહેવામાં આવેલ છે. તેમ સમજવું ॥સૂ૦૧૪॥

सर्वक्षुल्लको वृत्तस्तैलापूपसंस्थानसंस्थितो वृत्तो रथचक्रवालसंस्थानसंस्थितः वृत्तः पुष्करकर्णिका संस्थानसंस्थितो वृत्तः परिपूर्ण चन्द्रसंस्थानसंस्थितः एकं योजनशतसहस्रमायामविष्कम्भेण यावत् किञ्चिद्विशेषाधिकः परिक्षेपेण, देवः खलु महर्द्धिको यावन्महानुभागो यावत् एतदेव एतदेवेति कृत्वा इमं केवलकल्पं जम्बूद्वीपं द्वीपं त्रिभिरप्सरोनिपातैः त्रिसप्तकृत्वोऽनुपरिवर्त्य हव्यमागच्छेत् स खलु देवः तयोत्कृष्टया त्वरितया चपलया चण्डया शीघ्रया उद्धूतया जवनया छेकया दिव्यया देवगत्या व्यतिव्रजन् व्यतिव्रजन जघन्येन एकाहं वा द्व्यहं वा त्र्यहं वा, उत्कर्षेण षण्मासान् व्यतिव्रजेत् तत्रैककान् व्यतिव्रजेत् तत्रैककान् नो व्यतिव्रजेत्, एतावन्तो महान्तो गौतम ! एतस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां नरकाः प्रज्ञप्ताः । एवं यावदधः सप्तम्याम् । नवरमधः सप्तम्याम् । अस्त्येककं नरकं व्यतिव्रजेत् । अस्त्येककान् नरकान् नो व्यतिव्रजेत् ॥१५॥

टीका--'इमीसे णं भंते' एतस्यां खलु भदन्त ! 'रयणप्पभाए पुढवीए णरगा' रत्नप्रभायां पृथिव्यां नरकाः 'के महालिया पन्नत्ता' नरका नरकावासाः कियन्महान्तः कियत्प्रमाणा महान्तः प्रज्ञप्ताः-कथिताः, पूर्वं हि असंख्येययोजन विस्तृता नरका इति कथितम्, तच्चासंख्येयत्वं नावबुद्ध्यते इति पुनरपि कृतः प्रश्न इति । अत एव अत्रोत्तरं भगवान उपमया कथयति-'गोयमा' इत्यादि,

---

अब सूत्रकार नरकावासों के महत्त्व का कथन करते हैं-

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नरका के महालया-' इत्यादि ॥१५॥

टीकार्थ-'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी में 'नरगा' जो नरकावास हैं वे 'के महालया पन्नत्ता' कितने बडे हैं ? यद्यपि पहिले असंख्यात योजन के विस्तार वाले नरकावास हैं ऐसा कह दिया गया है । परन्तु वह असंख्येयता क्या है इस बात को समझाने के लिये ही यह प्रश्न किया गया है । प्रभुश्री उपमा द्वारा

હવે સૂત્રકાર નરકાવાસોની મોટાઈનું કથન કરે છે.-

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नरका के महालया' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભાપૃથ્વીમાં 'नरगा' જે નરકાવાસો છે, તે બધા 'के महालया पन्नत्ता' કેટલા વિશાળ છે? જો કે પહેલાં અસંખ્યાત યોજનના વિસ્તારવાળા નરકાવાસો છે, તેમ કહી દેવામાં આવેલ છે. પરંતુ તે અસંખ્યેય પણું શું છે? એ વાત સમજાવવામાટે જ આ પ્રશ્ન પૂછવામાં આવેલ છે.

'गोयमा' हे गौतम ! 'अयण्णं जंबुद्दीवे दीवे' अयं खलु यत्र वयं संस्थिता जम्बूद्वीपो द्वीपः, अष्टयोजनोच्छ्रितया रत्नमय्या जम्ब्वा-जम्बू-सुदर्शनया उपलक्षितो द्वीपो जम्बूद्वीपः 'सव्वदीवसमुद्दाणं' सर्वद्वीपसमुद्राणां धातकीखण्डलवणादीनाम् 'सव्वब्भंतरए' सर्वाभ्यन्तरः सर्वेषामादिभूतः 'सव्वखुड्डाए' सर्वक्षुल्लकः सर्वेभ्यो द्वीपसमुद्रेभ्यः क्षुल्लकः-ह्रस्व इति सर्वक्षुल्लकः तथाहि-सर्वे लवणादयः समुद्राः सर्वे धातकीखण्डादयोद्वीपाः अस्माज्जम्बूद्वीपादारभ्य प्रवचनोक्तेन क्रमेण द्विगुणा द्विगुणायामविष्कम्भपरिधि मन्तस्ततोऽयं जम्बूद्वीपः शेषसर्वद्वीपसमुद्रापेक्षया लघुर्भवतीति । तथा-'वट्टे' वृत्तः वृत्ताकारः, यतः 'तेल्ला पूवसंठाणसंठिए' तैलापूपसंस्थानसंस्थितः, तैलेन पक्वाऽपूपस्तैलापूपः तैलेन परिपक्वोऽपूपः प्रायः परिपूर्णवृत्तो भवति न तथा घृतेन पक्व इति तैलविशेषणम् तैलापूपवत् संस्थानमिति तैलापूपसंस्थानम्, तेन तैलापूपसंस्थानेन संस्थित इति तैलापूपसंस्थानसंस्थितः । तथा-'वट्टे' वृत्तो वृत्ताकारः, यतः 'रहचक्कवालसंठाणसंठिए' रथचक्रवालसंस्थानसंस्थितः-रथचक्रसदृश वृत्ताकारः तथा 'वट्टे' वृत्तः यतः-'पुक्खरकण्णिया संठाणसंठिए' पुष्करकर्णिका संस्थानसंस्थितः कमल-

---

इस प्रश्न का उत्तर देते हुए कहते हैं-'गोयमा ! अयण्णं जम्बूद्दीवे दीवे' हे गौतम ! यह जम्बूद्वीप नामका जो द्वीप है कि जहां हम लोग रहते है और जो 'सव्वदीवसमुद्दाणं सव्वाब्भंतरए' समस्त द्वीप और समुद्रों के मध्य में वर्तमान सब से प्रथम है 'सव्व खुड्डाए' तथा सब द्वीप समुद्रों से जो छोटा है 'वट्टे' गोलाकार है इसीलिये 'तेल्लापूवसंठाण संठिए' जिसका संस्थान तैल में पके हुए पुवे के जैसा है अथवा यह ऐसा 'वट्टे' गोल है जैसा कि 'रहचक्कवालसंठाणसंठिए' रथ का पहिया गोल होता है। अथवा यह ऐसा 'वत्तं' गोल है 'पुक्खर कण्णिया संठाणसंठिए' कि जैसा पुष्कर-कमल कर्णिका के समान आकर

ઉપમાદ્વારા તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીરપ્રભુ કહે છે કે-'ગોયમા ! अयण्णं जंबुद्दीवे दीवे' હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપ નામનો જે આ દ્વીપ છે, કે જ્યાં આપણે રહીએ છીએ અને જે દ્વીપ 'सव्वदीवसमुद्दाणं सव्वब्भंतरए' સઘળાદ્વીપો અને સમુદ્રોની મધ્યમાં સૌથી પહેલા રહેલ છે. 'सव्वखुड्डाए' તથા બધા દ્વીપ સમુદ્રોકરતાં જે નાનો છે. 'वट्टे' ગોળાકાર છે. તેથી 'तेल्लापूवसंठाणसंठिए' જેનું સંસ્થાન તેલમાં પકાવેલા પુવા અર્થાત્ માલપુવાના જેવું છે અથવા તો તે એવું 'वट्टे' નામ ગોળ છે કે-'रहचक्कवालसंठाणसंठिए' રથનું પૈડું જેવું ગોળ હોય છે, તેવા ગોળાકારવાળા હોય છે. અથવા તે એવું 'वत्तं' કહેતાં ગોળ છે કે-'पुक्खरकण्णियासंठाण

कर्णिकावद् गोलाकारः तथा-'वट्टे' वृत्तो वृत्ताकारः 'परिपुण्ण चंदसंठाणसंठिए' परिपूर्णचन्द्रसंस्थानसंस्थितः-पौर्णमासी चन्द्रतुल्यसंस्थानेन संस्थितः-अनेकप्रकारकोपमानोपमेयभावो नानादेशजविनेयप्रतिपत्त्यर्थः। 'एक्कं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं' एकं योजनशतसहस्रमायामविष्कम्भेण-दैर्घ्यविस्ताराभ्यां लक्षयोजनप्रमितम् 'जाव किंचिविसेसाहिए परिक्खेवेणं' यावत् किञ्चिद्विशे-

होता है अथवा यह 'वट्टे' ऐसा गोल है कि जैसा 'पडिपुण्ण चंदसंठाणसंठिए' पूर्णिमा का पूर्ण चन्द्र गोल होता है 'एक्कं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं जाव किंचिविसेसाहिए परिक्खेवेणं' यह एक लाख योजन का लम्बा चौडा है यावत् त्रिगुण से कुछ अधिक परिधि से परिवेष्ठित है। इस जम्बूद्वीप का नाम जम्बूद्वीप इसलिये हुआ है कि इसके ठीक बीच में अनादि अनन्त एक जम्बू सुदर्शन नामका वृक्ष है यह आठ योजन तक ऊंचा है और रत्नमय है। जम्बूद्वीप के बाद लवणसमुद्र और समुद्र को घेरे हुए द्वीप और द्वीपों को घेरे हुए समुद्र हैं यह जम्बूद्वीप उन द्वीप समुद्रों में से सब से पहिला द्वीप है और उन सब के बीच में है। इसका आकार गोल है यहां जो तेल में पके हुए पूए के जैसा अथवा रथ के पहिये जैसा, पुष्करकर्णिका के जैसा, या परिपूर्ण चन्द्र के जैसा इसका आकार गोल भिन्न भिन्न उपमानों द्वारा प्रकट किया है वह भिन्न २, देशों के विनेय (शिष्य)

संठिए' જેમ પુષ્કર-કમળની કળીના આકારના જેવા આકારવાળું હોય છે. અથવા તો આ 'वट्टे' એવું ગોળ હોય છે કે-જેવો ગોળાકાર-'पडिपुण्णचंदसंठाणसंठिए' પૂર્ણિમાના પૂર્ણચંદ્ર જેવો ગોળ આકારવાળો હોય છે. 'एक्कं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं जाव किंचि विसेसाहिए परिक्खेवेणं' આ દ્વીપ એક લાખ યોજનની લંબાઇ પહોળાઇ વાળો છે યાવત્ ત્રણ ગણાથી કંઇક વધારે પરિધિથી વીંટળાએલ છે. આ જંબૂદ્વીપનું નામ જંબૂદ્વીપ એ પ્રમાણે થવાનું કારણ એ છે કે તેની બરોબર મધ્યમાં અનાદિ અને અનંત એક જંબુ સુદર્શન નામનું વૃક્ષ છે તે આઠ યોજનની ઉંચાઇવાળું છે. તથા રત્નમય છે. જંબૂદ્વીપ પછી લવણુ સમુદ્ર છે. અને સમુદ્રને ઘેરેલા દ્વીપો અને દ્વીપોને ઘેરેલ સમુદ્ર છે. આ પ્રમાણે અસંખ્યાત દ્વીપો અને સમુદ્રો છે. આ જંબૂદ્વીપ એ દ્વીપ સમુદ્રોમાં સૌથી પહેલો દ્વીપ છે. અને તે બધાજ દ્વીપોની મધ્યમાં છે. આ જંબૂદ્વીપનો આકાર ગોળ છે. અહિંયાં જે તેલમાં પકવેલા પૂવા (માલપુવા) જેવો તથા રથના પૈડા જેવો તથા કમળની કળીના જેવો અથવા પૂર્ણ ચન્દ્રમાના જેવો તેનો ગોળ આકાર છે તેમ જુદી જુદી ઉપમાઓ આપીને કહેલ છે, તે જુદા જુદા દેશોના વિનેય કહેતાં શિષ્ય સમુદાયને સમ-

षाधिकं परिक्षेपेण, अत्र यावत्पदेन जम्बूद्वीपपरिक्षेपवर्णनं संग्राह्यम्, यथाहि-त्रीणि योजनशतसहस्राणि, षोडशसहस्राणि द्वे योजनशते सप्तविंशे त्रयः क्रोशाः अष्टाविंशं धनुः शतं त्रयोदश अंगुलानि अर्द्धांगुलं च किञ्चिद्विशेषाधिकं परिक्षेपेण जम्बूद्वीपः प्रज्ञप्त इति। एतत्प्रमाणकं सम्पूर्णं जम्बूद्वीपं यो महर्द्धिको देवः त्रिचप्पुटिकाकालमात्रेण एकविंशतिवारान् पर्यटित्वा परावर्तते, एतादृशो देवः स्वस्य सर्वोत्कृष्टया गत्या यदि एकद्वित्रिदिवसान् यावत् उत्कृष्टतः षण्मासपर्यन्तं तेषां नरकाणामुल्लंघने प्रवृत्तो भवेत् तथापि तस्य देवस्य केषाञ्चिन्नरकाणामुल्लंघनं भवेत् केषाञ्चित्तु न वा भवेदित्येतावन्तो नरकाः सन्तीति प्रमाणोपमानार्थं प्रथमं

जनों को समझाने की अपेक्षा से कहा गया है यह जम्बूद्वीप एकलाख योजन का लम्बा चौडा है इसकी परिधि का प्रमाण यावत्पद संगृहीत हुआ वह प्रमाण इस प्रकार हैं—तीन लाख सोलह हजार दो सौ सत्ताईस योजन तीनकोश एक सौ अठाईस धनुष साढे तेरह अंगुल से कुछ अधिक हैं। यहां जो तेल में तले हुए पूए की उपमा गोलाई में कही है उसका कारण ऐसा है कि तेल में पका हुआ पुआ बिलकुल गोल हो जाता है।

इस प्रमाण वाले जम्बूद्वीप का जो महर्द्धिकदेव तीन चुटकी बजाने का काल मात्र में इक्कीसवार पर्यटन करके लौट आ सके ऐसा शक्तिमान् देव अपनी सर्वोत्कृष्ट गति से यदि एक दो तीन दिन पर्यन्त उत्कृष्ट से छहमास पर्यन्त उन नरकों का पर्यटन-उल्लंघन करता रहे तो भी वह देव कितनेक उन नरकावासों का उल्लंघन कर सकता है और कितनेक नहीं भी कर सकता है, इतने बडे ये नरक हैं, इस प्रमाण

જાણવા માટે કહેવામાં આવેલ છે. આ જંબૂદ્વીપ એક લાખ યોજનની લંબાઈ પહોળાઈ વાળો છે યાવત્પદથી સંગ્રહીત થયેલ તેની પરિધિનું પ્રમાણ આ પ્રમાણેનું છે, ત્રણ લાખ સોળ હજાર બસો સત્યાવીસ યોજન ત્રણ (કોશ) ગાઉ એકસો અઠયાવીસ ધનુષ સાડા તેર આંગળથી કંઈક વધારે છે. આ કથનમાં ગોળાકાર બતાવવા તેલમાં તળેલા માલપુવાની ઉપમા બતાવી છે, તેનું કારણ એ છે કે તેલમાં પકાવવાથી તે એક દમ ગોળ બની જાય છે.

આ ઉપર બતાવેલા પ્રમાણુવાળા જંબૂદ્વીપનું જે મહર્દ્ધિક દેવ છે તે ત્રણ ચપટિ વગાડે તેટલા કાળમાત્રમાં એકવીસવાર પરિક્રમણ કરીને પાછા આવી જાય એવી શક્તિવાળો દેવ પોતાની સર્વોત્કૃષ્ટ ગતિથી જો એક અથવા બે અથવા ત્રણ દિવસ પર્યન્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી છ માસ પર્યન્ત તે નરકાવાસોનું ઉલ્લંઘન કરતા રહે તો પણ તે દેવ કેટલાક નરકાવાસોનું ઉલ્લંઘન કરી શકે

जम्बूद्वीपस्य प्रमाणं संगृहीतम् एतदेव प्रदर्शयति–'देवे णं' इत्यादि, 'देवेणं' देवः खलु कल्पितः 'महिड्डिए जाव महाणुभागे' महर्द्धिको यावन्महानुभागः तत्र महती-ऋद्धिः विमानपरिवारादिका विद्यते यस्य स महर्द्धिकः, तथा–महाद्युति शरीराभरणविषया यस्य स महाद्युतिकः तथा महाबलः–महद् बलं शरीरः प्राणो यस्य स महाबलः, तथा–महायशाः महद् यशः–ख्यातिर्विद्यते यस्य स महायशाः तथा 'महेसक्खे' महेशः–महान्ईशः ईश्वर इत्याख्या यस्य स महेशाख्यः अथवा ईशन मीशः भावे घञ् प्रत्यये ऐश्वर्यमित्यर्थः ततः ईशन मैश्वर्यम् आत्मनः ख्याति अन्तर्भूतण्यर्थतया ख्यापयति प्रथयति स ईशाख्यः महांश्चासौ ईशाख्यश्चेति महेशाख्यः अथवा–'महासोक्खे' महासौख्यः, महत्सौख्यं यस्य प्रभूतोदयवशात् स महासौख्यः तथा–'महाणुभागे' महानुभागः–महान् अनुभागो विशिष्ट–वैक्रियादिकरण-

---

के उपमित करने के लिये यहां पहले जम्बूद्वीप के प्रमाण संग्रह किया गया है। इसी बात को सूत्रकार प्रकट करते हैं–'देवेणं' इत्यादि।

'देवेणं महड्डिए जाव महाणुभावे जाव इणामेवत्ति कट्टु इमं केवलकप्पं जम्बूद्वीवं दीवं तिहिं अच्छरानिवाएहिं तिसत्तखुत्तो अणुपरियट्टित्ताणं हव्वमागच्छेज्जा। ऐसे इस जम्बूद्वीप को कोई विमान परिवार आदि महती ऋद्धिवाला शरीर आभरण की महाद्युतिवाला बहुत अधिक शारीरिक बलवाला, बहुत बडी ख्यातिवाला, तथा–'महासक्खे' एवं जिसकी ख्याति 'यह बहुत बडा ऐश्वर्यवाला है ऐसी हो रही है अथवा 'महासोक्खे' महासुख वाला 'महाणुभागे' विशिष्ट वैक्रियादि करने की अचिन्त्य शक्तिवाला, ऐसा देव यावत् तीन चुटकी

છે. અને કેટલાક નરકાવાસોનું ઉલ્લંઘન નથી પણ કરી શકતા. એટલા મોટા તે નરકાવાસો છે. આ પ્રમાણને પહેલાં ઉપમિત (ઘટાવવા) કરવા માટે પહેલાં અહિંયાં જંબૂદ્વીપના પ્રમાણનો સંગ્રહ કરેલ છે હવે સૂત્રકાર એજ વાત 'દેવેણ' ઈત્યાદિ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરે છે.

'देवेणं महड्ढिए जाव महाणुभावे जाव इणामेव इणामेवत्ति कट्टु इमं केवलकप्पं जंबूदीवं दीवं तिहिं अच्छरानिवाएहिं तिसत्तक्खुत्तो अणुपरियट्टित्ताणं हव्वमागच्छेज्जा' એવા આ જંબૂદ્વીપને કોઇ વિમાન પરિવાર વિગેરે મોટિ ઋદ્ધિવાળો, શરીર આભૂષણની મહાદ્યુતિવાળો, અત્યંત વધારે શારીરિક બળ વાળો, અત્યંત મોટિખ્યાતિવાળો, તથા 'महासक्खे' જેની ખ્યાતિ 'આ ઘણા મોટા ઐશ્વર્યવાળો છે. એવી હોય અથવા 'महासोक्खे' મહાસુખવાળો 'महाणुभागे'

विषयाऽचिन्त्या शक्तिः विद्यते यस्य स महानुभागः एतानि-महर्द्धिक इत्यादीनि नानाविशेषणानि देवस्य सामर्थ्यातिशयप्रतिपादकानि एतादृशो देवः 'जाव' यावत्, इति चप्पुटिकात्रयकरण कालावधि प्रदर्शनपरम् 'इणामेव इणामेवत्ति कट्टु' एवमेव एवमेवेति कृत्वा, इति कृत्वेति विशेषणं हस्तदर्शित चप्पुटिका त्रयकरण सूचकम् । 'इमं केवलकप्पं जंबुदीवं दीवं' इमं केवलकल्पं परिपूर्णं जम्बूद्वीपं द्वीपम् 'तिहिं अच्छरानिवाएहिं' त्रिभिरप्सरो निपातैः, अप्सरा निपातो नाम चप्पुटिका ततश्च तिसृभिश्चप्पुटिकाभिरित्यर्थः चप्पुटिकाश्च कालोपलक्षणम्, ततो यावताकालेन-तिस्रश्चप्पुटिकाः पूर्यन्ते तावत्कालमध्ये इत्यर्थः 'तिसत्तक्खुत्तो' त्रिसप्तकृत्वः एकविंशतिवारान् 'अणुपरियट्टित्ताणं' अनुपरिवर्त्य-सामस्त्येन परिभ्रम्य खलु 'हव्वमागच्छेज्जा' हव्वं शीघ्रमागच्छेत् 'से णं देवे' स खलु देवः स एतादृशगमनशक्तियोग्यो देवः 'ताए' तया देवजनप्रसिद्धया 'उक्किट्ठाए' उत्कृष्टया प्रशस्तया 'तुरियाए' त्वरितया-शीघ्रसंचरणात् त्वरितया, त्वरासञ्जाता अस्यामिति त्वरिता तया त्वरितया शीघ्रतरमेव तया प्रदेशान्तराक्रमणं भवतीति 'चवलाए' चपलया चपलेव विद्युदिव चपला तया 'चंडाए' चण्डया क्रोधाविष्टस्येव श्रमासंवेदनात् चण्डेव चण्डा तया चण्डया, 'सिग्घाए' शीघ्रया निरन्तरं शीघ्रत्वगुणयोगात् शीघ्रया 'उद्धूयाए' उद्धूतया वातचालितस्य रजसो दिगन्तव्यापितेव या गतिः सा उद्धूता तया उद्धूतया अथवा उद्धूतया-दर्पातिशयेनेत्यर्थः 'जव-

---

बजाने में जितना समय लगता है-इतने समय में 'इमं केवलकप्पं जंबुदीवं दीवं' इस केवलकल्प-सम्पूर्ण-जम्बूद्वीप को 'तिसत्तक्खुत्तो' इक्कीस वार 'अणुपरियट्टित्ता णं' परिभ्रमण करके शीघ्रता से आ जाते हैं 'से णं देवे' ऐसी उस गमनशक्ति से युक्त वह देव 'ताए' उस देव जवन प्रसिद्ध 'उक्किट्ठाए' उत्कृष्ट-प्रशस्त-'तुरियाए' वेगवती 'चवलाए' चपल 'चंडाए' चण्ड क्रोध से युक्त हुए पुरुष के जैसी प्रचण्ड 'सिग्घाए' शीघ्र 'उद्धूताए' उद्धूत-चलते समय जिसके द्वारा धूलि उठ २ कर

વિશિષ્ટ વૈક્રિય વિગેરે કરવાની અચિંત્ય શક્તિવાળો એવો દેવ યાવત્ ત્રણ ચપટિ વગાડવામાં જેટલો સમય લાગે છે. એટલા સમયમાં 'इमं केवलकप्पं जंबूदीवं दीवं' આ કેવળ કલ્પ અર્થાત્ સંપૂર્ણ જંબૂદ્વીપને 'तिसत्तक्खुत्तो' એકવીસ વાર 'अणुपरियट्टित्ताणं' પરિભ્રમણ કરીને શીઘ્રગતિથી આવી જાય છે 'से णं देवे' એવી ગમન શક્તિવાળો એવો તે દેવ 'ताए' તે દેવજન પ્રસિદ્ધ 'उक्किट्ठाए' ઉત્કૃષ્ટ પ્રશસ્ત 'तुरियाए' વેગવાળી 'चवलाए' ચપલ 'चंडाए' ચંડ અર્થાત્ ક્રોધવાળા પુરૂષના જેવી પ્રચંડ 'सिग्घाए' શીઘ્ર 'उद्धूताए' ઉદ્ધૂત અર્થાત્ જેના ચાલવાના સમયે ધૂળ ઉડે એવી અથવા જે ગતિમાં ચાલવાનું અભિમાન

णाए' जवनया परमोत्कृष्टवेगपरिणामोपेता जवना तया जवनया-अथवा 'जइणाए' जितया विपक्षजेतृत्वेनेति । 'छेगाए' छेकया निपुणया 'दिव्वाए' दिव्यया-दिवि-देवलोके भवा दिव्या तया दिव्यया 'देवगईए' देवगत्या देवसम्बन्धिन्या-गत्या 'वितीवयमाणे वितीवयमाणे' व्यतिव्रजन् २ तान् नरकान् उल्लंघयन् २ 'जहन्नेणं' जघन्येन 'एगाहं वा दुयाहं वा तियाहं वा' एकाहं वा एकम् अहर्या-वत् द्व्यहं वा त्र्यहं वा-द्वित्रिदिनपर्यन्तं यावत् 'उक्कोसेणं' उत्कर्षेण 'छम्मासे' षण्मासान् यावत् नरकान् 'वीइवएज्जा' व्यतिव्रजेत्-उल्लंघयेत् तथापि तेषु नरकेषु मध्ये 'अत्थेगइए वीइवएज्जा' अस्त्येककान् कांश्चननरकान् 'वीइवएज्जा' व्यतिव्रजेत्-उल्लंघ्य परतो गच्छेत् 'अत्थेगइए नो वीइवएज्जा' तथा-अस्त्येककान् यत् उपरोक्तयाऽपि गत्या षण्मासानपि यावन्निरन्तरं गच्छन् एककान् कांश्चन-नरकान् नो व्यतिव्रजेत् नो लंघय परतो गच्छेत् अतिप्रभूतायामतया तेषां नर-

---

उडे ऐसी अथवा जिस गति में चलने का अभिमान भराहो ऐसी 'जवणाए' परमोत्कृष्ट वेगशालिनी-अथवा 'जइणाए' विपक्षजनों की गति को भी परास्त करनेवाली 'छेगाए' छेक-निपुण-'दिव्वाए' दिव्य-देवलोक सम्बन्धिनी 'देवगइए' देवगति से 'विइवयमाणे २' बार २ अतिक्रमण करता हुआ 'जहन्नेणं' कम से कम 'एगाहं वा दुयाहं वा तियाहं वा' एक दिन, दो दिन और तीन तक और 'उक्कोसेणं' अधिक से अधिक 'छम्मासे' छह महिने तक 'वीइवएज्जा' वे निरन्तर उल्लंघन करता रहे-तो 'अत्थेगइए वीइवएज्जा' हो सकता है कि वह कितनेक नरकावासों को पार करसके और 'अत्थेगइए नो वीइवएज्जा' कितनेक नरकावासों को पार नहीं भी कर सके। क्योंकि उन नरकावासों की लम्बाई बहुत ही अधिक बडी है अतः

ભર્યું હોય, એવી 'जवणाए' પરમોત્કૃષ્ટવેગવાળી અથવા 'जइणाए' શત્રુપક્ષની ગતિને પણ પરાજીત કરવાવાળી 'छेगाए' છેક નિપુણ 'दिव्वाए' દિવ્ય દેવલોક સંબંધિની 'देवगइए' દેવગતિથી 'विइयवयमाणे विइवयमाणे' વારંવાર ઉલ્લંઘન કરતાં કરતાં 'जहन्नेणं' ઓછામાં ઓછા 'एगाहं वा दुयाहं वा. तियाहं वा' એક દિવસ, બે દિવસ, અને ત્રણ દિવસ સુધી અને 'उक्कोसेणं' વધારેમાં વધારે 'छम्मासे' ૭ મહીના સુધી 'वीइवएज्जा' તેઓ નિરંતર ઉલ્લંઘન કરતા રહે તો 'अत्थेगइए वीइवएज्जा' બની શકે કે તે કેટલાક નરકાવાસોને પાર કરી શકે. અને 'अत्थेगइए नो वीइवएज्जा' કેટલાક નરકવાસોને પાર ન પણ કરી શકે કેમકે એ નરકાવાસોની લમ્બાઈ ઘણી વધારે મોટી છે. તેથી તેનો પાર

काणामन्तस्य प्राप्तुमशक्यत्वादिति । 'ए महालयाणं गोयमा' एतावन्तः पूर्वोक्तोपमानेन उपमिता महान्तो हे गौतम ! 'इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए' एतस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्याम् 'णरगा पण्णत्ता' नरकाः प्रज्ञप्ताः । 'एवं जाव अहे सत्तमाए' एवं यावदधः सप्तम्याम्-यथा रत्नप्रभायां नरकाः महत्त्वेन प्रतिपादितास्तथैव शर्कराप्रभात आरभ्य यावत्सप्तमी पृथिवी पर्यन्त नरका अपि महत्त्वेन ज्ञातव्याः । 'णवरं अहे सत्तमाए' नवरमेतावद्वैलक्षण्यम् यद् अधःसप्तम्याम् 'अत्थेगइयं नरगं वीइवएज्जा' अस्त्येककनरकमप्रतिष्ठानाख्यं व्यतिव्रजेत् अप्रतिष्ठाननामकनरकस्य लक्षयोजनायामविष्कम्भतया तदन्तस्य प्राप्तुं शक्यत्वात् 'अत्थेगइए नरगे नो वीइवएज्जा' अस्त्येककान् नरकान् अप्रतिष्ठानादितरान् नो

उनका अन्त पाना उसे छह महिना तक भी निरन्तर उपरोक्त देवगति से लांघके वाले देव को भी अशक्य है । 'ए महालाया णं गोयमा ! इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए णरगा पण्णत्ता' अतः हे गौतम ! ऐसी उपमावाले इतने बडे विस्तारवाले नरक इस रत्नप्रभा पृथिवी में कहे गये हैं । 'एवं जाव अहे सत्तमाए' रत्नप्रभा पृथिवी में जैसे ये नरकावास बहुत बडे विस्तारवाले कहे गये हैं-उसी प्रकार से शर्कराप्रभा से लेकर अधः सप्तमी पृथिवी तक जो नरकावास है-वे भी ऐसे ही महाविस्तारवाले कहे गये हैं । 'नवरं' अधः सप्तमी में जो विशेषता है-वह इस प्रकार-'अहे सत्तमाए अत्थेगइयं नरगं वीइवएज्जा अत्थेगइए नरगे नो वीइवएज्जा' अधःसप्तमी पृथिवी में जो एक लाख योजन का लम्बा चौडा अप्रतिष्ठान नामका नरकावास है उसका तो वह उल्लंघन

પામવા તે છ માસ પર્યન્ત નિરંતર ઉપર કહેવામાં આવેલ દેવ ગતિથી ઉલ્લંઘન કરવાવાવાળા દેવને પણ અશકય છે. 'ए महालयाणं गोयमा ! इमीसेणं रयणप्पभाए पुढवीए णरगा पण्णत्ता' તેથી હે ગૌતમ ! એવી ઉપમાવાળા અને એટલા મોટા વિસ્તારવાળા નરકાવાસો આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં કહ્યા છે. 'एवं जाव अहे सत्तमाए' રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં આ નરકવાસો જેમ ઘણા વિશાળ કહ્યા છે, એજ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને અધઃસપ્તમી પૃથ્વી સુધીમાં જે નરકાવાસો છે, તે બધા પણ એવાજ પ્રકારની મહાવિશાળતાવાળા કહ્યા છે, 'नवरं' અધઃસપ્તમી પૃથ્વીમાં જે વિશેષતા છે, તે આ પ્રમાણે છે,

'अहे सत्तमाए अत्थेगइयं नरगं वीइवएज्जा अत्थेगइए नरगे नो वीइवएज्जा' અધઃસપ્તમી પૃથ્વીમાં એક લાખ યોજનની લંબાઇ પહોળાઇ વાળું જે પ્રતિષ્ઠાન નામનું નરકાવાસ છે. તેનું ઉલ્લંઘનતો તે કરી શકે છે. પરંતુ અસંખ્યાત

व्यतिव्रजेत् तेषामप्रतिष्ठानेतराणां कालमहाकालरौरवकमहारौरवकाणां चतुर्णां नारकाणाम् अतिप्रभूताऽसंख्येययोजन कोटि कोटी प्रमाणत्वेनान्तस्य प्राप्तुमशक्यत्वादिति ॥१५॥

सम्प्रति-किं द्रव्यमया नरका इति प्ररूपणार्थमाह-'इमीसे णं' इत्यादि,

मूलम्-इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए णरगा किं मया पण्णत्ता ? गोयमा ! सव्ववइरा मया पन्नत्ता । तत्थ णं नरएसु बहवे जीवा य पोग्गला य अवक्कमंति विउक्कमंति चयंति उववज्जंति, सासयाणं ते णरगा दव्वट्टयाए, वण्णपज्जवेहिं गंधपज्जवेहिं रसपज्जवेहिं फासपज्जवेहिं असासया एवं जाव अहे सत्तमाए ॥सू० १६॥

छाया—एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नरकाः किं मयाः प्रज्ञप्ताः? गौतम ! सर्वे वज्रमयाः प्रज्ञप्ताः तत्र खलु नरकेषु बहवो जीवाश्च पुद्गलाश्च अवक्रामन्ति व्युत्क्रामन्ति च्यवन्ते उत्पद्यन्ते, शाश्वताः खलु ते नरकाः द्रव्यार्थतया, वर्णपर्यायैर्गन्धपर्यायैः रसपर्यायैः स्पर्शपर्यायैरशाश्वताः । एवं यावदधः सप्तम्याम् ॥१६॥

टीका—'इमीसे णं भंते !' एतस्यां खलु भदन्त ! 'रयणप्पभाए पुढवीए'

कर सकता है पर जो असंख्यात कोडा कोडे योजन के विस्तारवाले अन्य चार नरकावास हैं उनका वह देव उल्लंघन नहीं कर सकता है वे चार नरकावास काल, महाकल रौरव और महारौरव हैं ॥१५॥

ये नरकावास किस वस्तुमय-किसके बने हुए हैं-ऐसा सूत्रकार प्रतिपादन करते हैं--

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए णरगा-इत्यादि ॥१६॥

टीकार्थ--गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'इमीसे णं भंते ! रयण-

કોડા કોડિ યોજનના વિસ્તારવાળા, બીજા જે ચાર નરકાવાસો છે. તેનું ઉલ્લંઘન તે દેવ કરી શકતો નથી તે ચાર નરકાવાસોના નામ આ પ્રમાણે છે. કાલ ૧, મહાકાલ ૨, રૌરવ ૩. અને મહારૌરવ ૪ ॥ સૂ. ૧૫ ॥

આ નરકાવાસો કઇ વસ્તુમય અર્થાત્ શેના બનેલા છે ? સૂત્રકાર હવે એ બતાવે છે 'इमीसेणं भंते रयणप्पभाए पुढवीए णरगा' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ-ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે 'इमीसे णं भंते !

रत्नप्रभायां प्रथमनारकपृथिव्याम् 'नरगा किं मया पन्नत्ता' नरकाः किं मया किं द्रव्यमयाः प्रज्ञप्ताः-कथिता इति प्रश्नः भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'सव्ववइरामया पन्नत्ता' सर्वे वज्रमयाः-सर्वात्मना वज्रमयाः वज्रद्रव्यमयाः प्रज्ञप्ताः-कथिताः वज्रवदति कठिना नरका भवन्तीति । 'तत्थ णं नरएसु' तत्र खलु तेषु रत्नप्रभानरकेषु 'बहवे जीवा य पोग्गला य' बहवो विविध प्रकाराः जीवाश्च खरबादरपृथिवीकायिकरूपाः पुद्गलाश्च 'अवक्कमंति विउक्कमंति' अवक्रामन्ति-च्यवन्ते व्युत्क्रामन्ति समुत्पद्यन्ते-एतदेव शब्दद्वयं यथाक्रमं पर्यायद्वयेन विवृणुते-'चयंति उववज्जंति' च्यवन्ते उत्पद्यन्ते । अयं भावः-एके जीवाः पुद्गलाश्च यथायोगं नरकाद् गच्छन्ति तथा अपरे जीवाः यथाक्रमं नरकेषु आगच्छन्ति । यस्तु प्रतिनियतसंस्थानादिरूप आकारः स तु तदवस्थ एव

भाए पुढवीए' हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी में जो 'णरगा' नरकावास हैं वे 'किं मया' किस वस्तुमय हैं ? किस वस्तु के बने हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! सव्ववइरामया पन्नत्ता' हे गौतम ! रत्नप्रभा पृथिवी के नरक सर्वात्मना वज्रमय हैं-वज्र के बने हुए हैं-वज के जैसे अति कठिन हैं 'तत्थ णं नरएसु बहवे जीवाय पोग्गलाय अवक्कमंति विउक्कमंति' उन नरको में अनेक खरविनश्वर बादर-पृथिवीकायिक जीव और पुद्गल 'अवक्कमंति-विउक्कमंति' आते जाते रहते हैं, 'चयंति उववज्जंति' यही बात इन दो पदों द्वारा प्रकट की गई है इससे यह समझाया गया है-कि अनेक जीव वहां से बाहर निकलते रहते हैं और अनेक जीव वहां आकर के उत्पन्न होते रहते हैं इसी तरह से अनेक पुद्गल वहां से बिछुडकर बाहर आ जाते हैं और

रयणप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જે 'णरगा' નરકાવાસ છે, તે બધા किं मया' કઈ વસ્તુમય છે ? અર્થાત્ કઈ વસ્તુથી બનેલા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! सव्व वइरामया पन्नत्ता' હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસો સર્વાત્મના અર્થાત્ સર્વ પ્રકારથી વજ્રમય છે. અર્થાત્ વજ્રના બનેલા છે. અને વજ્ર જેવા અત્યંત કઠણ છે, 'तत्थ णं नरएसु बहवे जीवा य पोग्गला य अवक्कमंति विउक्कमंति' એ નરકોમાં અનેક ખર-વિનશ્વર બાદર પૃથ્વીકાયિક જીવ અને પુદ્ગલ 'अवक्कमंति विउक्कमंति' આવતા જતા રહે છે. 'चयंति उववज्जंति' એજ વાત આ બે ક્રિયાપદો દ્વારા પ્રગટ કરવામાં આવી છે. આ કથનથી એમ સમજાવવામાં આવેલ છે કે અનેક જીવો ત્યાં આવીને ઉત્પન્ન થતા રહે છે. એજ પ્રમાણે અનેક પુદ્ગલો ત્યાંથી વછૂટિને નીકળીને બહાર આવી જાય છે. અને બહારના

भवति । 'एतदाशयेनैवाह-'सासयाणं ते नरगा दव्वट्ठयाए' शाश्वता नित्याः खलु ते रत्नप्रभानरका द्रव्यार्थतया प्रतिनियत तथाविधसंस्थानादिरूपतया । किन्तु 'वण्णपज्जवेहिं' वर्णपर्यायैः कालनीललोहितपीतशुक्लपर्यायैरित्यर्थः तथा-'गंधपज्जवेहिं' गन्धपर्यायैः सुरभि दुरभि गन्धपर्यायैरित्यर्थः 'रसपज्जवेहिं' रसपर्यायै तिक्तकटुकषायाऽम्लमधुररसपर्यायैरित्यर्थः, तथा- फासपज्जवेहिं' कर्कशमृदुकगुरुकलघुकशीतोष्णस्निग्धरूक्षस्पर्शपर्यायैः पुनरेते नरकाः 'असासया' अशाश्वताः

बाहिरी अनेक पुद्गल वहां पहुंच जाते हैं । क्योंकि जीव और पुद्गल ये दो ही द्रव्य गति क्रिया और स्थिति क्रियाशील हैं । परन्तु-'सासयाणं ते णरगा दव्वट्ठयाए' ये नरक द्रव्यार्थ दृष्टि से शाश्वत हैं-क्योंकि उनके संस्थान आदि कोई परिवर्तन नहीं होता है । वह तो उनका प्रतिनियत ही बना रहता है 'वण्णपज्जवेहिं गंध पज्जवेहिं रसपज्जवेहिं फासपज्जवेहिं असासया' द्रव्यार्थ दृष्टि से ये शाश्वत हैं ऐसा यह कथन एकान्तरूप से नहीं है किसी अपेक्षा से अशाश्वत भी हैं-यही बात इस सूत्रपाठ द्वारा स्पष्ट की गई है । कृष्ण, नील, लोहित पीत और शुक्ल इन रूप पर्यायों से गन्ध पर्यायों से, रस पर्यायों से और स्पर्श पर्यायों से ये अशाश्वत भी हैं । कृष्ण शुक्ल आदि रस की पर्यायें हैं सुरभिगन्ध और दुरभिगन्ध ये गन्ध की पर्यायें हैं तिक्त, कटु, कषाय, आम्ल और मधुर ये रस की पर्यायें हैं और कर्कश, मृदुक, गुरुक, लघुक शीत, उष्ण, स्निग्ध, रूक्ष ये स्पर्श की पर्यायें है ।

અનેક પુદ્‌ગલો ત્યાં પહોંચી જાય છે. કેમકે જીવ અને પુદ્‌ગલ આ બે જ દ્રવ્ય ગતિ ક્રિયા અને સ્થિતિ ક્રિયાશીલ છે. પરંતુ 'सासयाणं ते णरगा दव्वट्ठयाए' તે નરકાવાસો દ્રવ્યાર્થ દૃષ્ટિથી શાશ્વત છે. કેમકે તેઓના સંસ્થાન વિગેરેમાં કંઇ પણ પરિવર્તન થતું નથી. તે તો તેની પ્રત્યે નિયતજ બન્યા રહે છે. 'वण्णपज्जवेहिं गंधपज्जवेहिं रसपज्जवेहिं फासपज्जवेहिं असासया' દ્રવ્યાર્થ દૃષ્ટિથી તે શાશ્વત પણ છે. એ પ્રમાણેનું આ કથન એકાન્તરીતે નથી. કોઈ અપેક્ષાથી એ અશાશ્વત પણ છે. એજ વાત આ સૂત્રપાઠ દ્વારા સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે. કૃષ્ણ, નીલ, લોહિત લાલ પીત-પીળો અને શુકલ કહેતાં શ્વેત સફેદ આ વર્ણ રૂપી પર્યાયોથી આ બધા અશાશ્વત પણ છે, કૃષ્ણ, શુકલ, વિગેરે રસના પર્યાયો છે. સુરભિગંધ અને દુરભિગંધ આ ગંધના પર્યાયો છે. તીખા, કડવા, કષાય-તુરા, અમ્લ-ખાટા અને મધુર કહેતાં મીઠા આ રસના પર્યાયો છે. તથા કર્કશ, મૃદુ, ગુરૂ, લઘુ, શીત, ઉષ્ણ સ્નિગ્ધ અને રૂક્ષ આ સ્પર્શના પર્યાયો છે.

अनित्याः, नरकगतवर्णादीनामुत्पादविनाशेऽपि नरका न एकान्ततोऽनित्याः सर्वदा-स्थास्नुस्वभावस्य द्रव्यस्य विद्यमानत्वात् नापि सर्वथा नित्या एव विनश्वर स्वभावानां वर्णगन्धरसस्पर्शानामपगमात् किन्तु कथञ्चित् स्वद्रव्यरूपेण नित्याः, तथा कथञ्चित् वर्णगन्धरसस्पर्शपर्यायरूपेणानित्य इति नित्यानित्यत्वरूपाभ्यां-संमिलितत्वात्प्रवाहरूपेण नित्या एव नरकाः ॥

'एवं जाव अहे सत्तमाए' एवं रत्नप्रभावदेव शर्करामभा वालुकाप्रभा पङ्क-प्रभा धूमप्रभा तमःप्रभा तमस्तमःप्रभास्वपि नारकाणां वज्रमयत्वं तत्र जीवानां पुद्गलानां चोत्पादविनाशौ द्रव्यरूपेण नित्यत्वं पर्यायरूपेणानित्यत्वं ज्ञातव्यमिति।

नरकगत वर्णादिकों का उत्पाद विनाश होने पर भी नरक एकान्त से अनित्य नहीं है क्योंकि सर्वदा स्थिर स्वभाववाला द्रव्य विद्यमान रहता है और तद्गत विनश्वर स्वभाववाले वर्ण, गन्ध, रस, और स्पर्श इनके परिणमन होने से वे एकान्ततः नित्य भी नहीं हैं अतः इस कथन से उन में कथंचित् नित्यता और अनित्यता प्रकट की गई है। अर्थात् द्रव्यार्थिकनय से नित्य हैं और पर्यायार्थिकनय से ये अनित्य है। 'एवं जाव अहे सत्तमाए' इसी तरह से शर्कराप्रभा के वालुकाप्रभा के, पङ्कप्रभा के, धूमप्रभा के, तमःप्रभा के और तमस्तमःप्रभा के नरक भी वज्रमय हैं वहां जीवों का और पुद्गलों का आना जाना बना रहता है। और वे नरक सब द्रव्यार्थ दृष्टि से नित्य है और पर्याय दृष्टि से अनित्य हैं ये न सर्वथा नित्य हैं और न सर्वथा अनित्य ही हैं। आलाप प्रकार प्रथम पृथिवी के नरक प्रकरण में कहे गये अनुसार ही तमस्तमा

નરકમાં આવેલ વર્ણ આદિકોની ઉત્પત્તિ અને વિનાશ થવા છતાં પણ નરકાવાસ એકાન્ત અનિત્ય નથી. કેમકે સર્વદા સ્થિર સ્વભાવવાળું દ્રવ્ય વિદ્યમાન રહે છે. અને તદ્ગત તેમાં રહેલ વિનશ્વર સ્વભાવવાળા. વર્ણ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શના પરિણમન થવાથી તે બધા એકાન્તતઃનિત્ય પણ નથી. તેથી આ કથનથી તેઓમાં કથંચિત્ નિત્યપણું અને કથંચિત્ અનિત્યપણું પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે. અર્થાત્ દ્રવ્યાર્થિકનયના મતથી નિત્ય છે. અને પર્યાયાર્થિકનયના મતથી અનિત્ય છે 'एवं जाव अहे सत्तमाए' આજ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના, પંકપ્રભા પૃથ્વીના, ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના, તમઃપ્રભા પૃથ્વીના અને તમસ્તમાપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસો પણ વજ્રમય છે. ત્યાં જીવોનું અને પુદ્ગલોનું આવવું જવું બન્યું રહે છે. અને એ બધા નરકો દ્રવ્યાર્થ દૃષ્ટિથી નિત્ય છે. અને પર્યાય દૃષ્ટિથી અનિત્ય જ છે. તેના આલાપકોનો પ્રકાર પહેલી

आलापप्रकारस्तु 'इमीसे णं भंते ! सक्करप्पभाए पुढवीए नरगा किं मया पन्नत्ता' इत्यादि, एवं क्रमेण तमस्तमान्तपृथिव्यामालापप्रकारः स्वयमेवोहनीय इति ।१६।

सम्प्रति-नारकजीवानामुपपातं दर्शयितुमाह-'इमीसे णं' इत्यादि,

मूलम्-इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया कओहिंतो उववज्जंति किं असण्णीहिंतो उववज्जंति सरीसिवेहिंतो उववज्जंति पक्खीहिंतो उववज्जंति चउप्पएहिंतो उववज्जंति उरगेहिंतो उववज्जंति इत्थियाहिंतो उववज्जंति मच्छमणुएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! असण्णीहिंतो उववज्जंति जाव मच्छमणुएहिंतो उववज्जंति सेसासु इमाए गाहाए अणुगंतव्वा

असण्णी खलु पढमं, दोच्चं च सरीसवा तइय पक्खी ।
सीहा जंति चउत्थिं, उरगा पुण पंचमिं जंति ॥१॥
छट्ठिं च इत्थियाओ मच्छा मणुयाय सत्तमिं जंति ।

जाव अहे सत्तमाए पुढवीए नेरइया णो असण्णीहिंतो उववज्जंति जाव णो इत्थियाहिंतो उववज्जंति मच्छमणुस्सेहिंतो उववज्जंति ॥ इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए णेरइया एकं समएणं केवइया उववज्जंति ? गोयमा ! जहन्नेणं एकं वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति । एवं जाव अहे सत्तमाए। इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया समए समए अवहीरमाणा अवहीरमाणा केवइयं कालेणं अवहिया सिया ? गोयमा ! तेणं असं-

---

पर्यन्त पृथिवियों के आलापक स्वयं उद्भावित कर लेना चाहिये जैसे 'इमीसे णं भंते ! सक्करप्पभाए पुढवीए नरगा किं मया पण्णत्ता इत्यादि सूत्र ॥१६॥

પૃથ્વીના નરકાવાસના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે જ તમસ્તમા પૃથ્વી પર્યન્તની પૃથ્વીઓના આલાપકો સ્વયં બનાવીને સમજી લેવા જોઇએ. જેમકે 'इमीसे णं भंते ! सक्करप्पभाए पुढवीए नरगा किंमया पण्णत्ता' ઈત્યાદિ ॥ સૂ. ૧૬ ॥

खेज्जा समए समए अवहीरमाणा अवहीरमाणा असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणी ओसप्पिणीहिं अवहीरंति नो चेव णं अवहिया सिया जाव अहे सत्तमा ॥ इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइयाणं के महालिया सरीरोगाहणा पन्नत्ता ? गोयमा ! दुविहा सरीरोगाहणा पन्नत्ता तं जहा—भवधारणिज्जा य उत्तरवेउव्वियाय तत्थ णं जा सा भवधारणिज्जा सा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं सत्तधणूइं तिन्नि य रयणीओ छच्च अंगुलाइं, तत्थ णं जा सा उत्तरवेउव्विया सा जहन्नेणं अंगुलस्स संखेज्जइभागं उक्कोसेणं पण्णरसधणूइं अड्ढाइज्जाओ रयणीओ। दोच्चाए भवधारणिज्जा जहन्नेणं अंगुलासंखेज्जभागं उक्कोसेणं पण्णरसधणू अड्ढाइज्जाओ रयणीओ, उत्तरवेउव्विया जहन्नेणं अंगुलस्स संखेज्जइभागं उक्कोसेणं एक्कतीसं धणूइं एक्का रयणी। तच्चाए भवधारणिज्जा एक्कतीसं धणूइं एक्का रयणी, उत्तरवेउव्विया बासट्ठिं धणूइं दोन्नि रयणीओ। चउत्थीए भवधारणिज्जा बासट्ठिं धणूइं दोण्णिय रयणीओ। उत्तरवेउव्विया पणवीसं धणुसयं पंचमीए भवधारणिज्जा पणवीसं धणुसयं उत्तरवेउव्विया अड्ढाइज्जाइं धणुसयाइं। छट्ठीए भवधारणिज्जा अड्ढाइज्जाइं धणुसयाइं उत्तरवेउव्विया पंचधणुसयाइं। सत्तमाए भवधारणिज्जा पंचधणुसयाइं उत्तरवेउव्विया धणुसहस्सं ॥सू० १७॥

छाया—एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्याम् नैरयिकाः कुत उत्पद्यन्ते किमसंज्ञिभ्य उत्पद्यन्ते सरीसृपेभ्य उत्पद्यन्ते पक्षिभ्य उत्पद्यन्ते चतुष्पदेभ्य उत्पद्यन्ते उरगेभ्य उत्पद्यन्ते स्त्रीभ्य उत्पद्यन्ते मत्स्यमनुजेभ्य उत्पद्यन्ते ? गौतम ! असंज्ञिभ्य उत्पद्यन्ते मत्स्यमनुजेभ्य उत्पद्यन्ते शेषास्तु अनया गाथया अनुगन्तव्याः ।

'असंज्ञिनः खलु प्रथमां, द्वितीयां च सरीसृपाः, तृतीयां पक्षिणः,
सिंहा यान्ति चतुर्थीमुरगाः पुनः पञ्चमीं यान्ति ॥१॥
षष्ठीं च स्त्रियो मत्स्या मनुजाश्च सप्तमीं यान्ति' ॥

यावदधः सप्तम्यां पृथिव्यां नैरयिका नो असंज्ञिभ्य उत्पन्ते यावद् नो स्त्रीभ्य उत्पद्यन्ते मत्स्यमनुजेभ्य उत्पद्यन्ते । एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिका एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते ? गौतम ! जघन्येनैको वा-द्वौ वा-त्रयो वा उत्कर्षेण संख्येया वा-असंख्येया वोत्पद्यन्ते । एवं यावदधः सप्तम्याम् । एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिकाः समयं समयम् अपहियमाणा अपह्रियमाणाः कियत्कालेनापहृताः स्युः ? गौतम ! ते खलु असंख्येयाः समये समये अपह्रियमाणा अपह्रियमाणा असंख्येयाभि रुत्सर्पिण्य-वसर्पिणीभिरपह्रियन्ते नैव खलु अपहृताः स्युः, यावदधः सप्तमी । एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिकाणां कियन्महती शरीरावगाहना प्रज्ञप्ता, गौतम ! द्विविधा शरीरावगाहना प्रज्ञप्ता, तद्यथा-भवधारणीया उत्तरवैक्रिया च, तत्र खलु या सा भवधारणीया सा जघन्येन अङ्गुलस्यासंख्येयभागम् उत्कर्षेण सप्तधनूंषि तिस्रश्च रत्नयः षट्चाङ्गुलस्य संख्येयभागम् उत्कर्षेण पञ्चदश धनूंषि सार्द्धद्विरत्नी । द्वितीयस्यां भवधारणीया जघन्येनाङ्गुलासंख्येयभाग मुत्कर्षेण पञ्चदश धनूंषि सार्द्धद्विरत्निः, उत्तरवैक्रिया जघन्येनाङ्गुलस्याऽसंख्येयभागमु-त्कर्षेणैकत्रिंशद् धनूंषि एका रत्निः, तृतीयस्यां भवधारणीया एकत्रिंशद् धनूंषि एका रत्निः, उत्तरवैक्रिया द्वाषष्टि धनूंषि द्वे रत्नी । चतुर्थ्यां भवधारणीया द्वाषष्टिर्धनूंषि द्वे च रत्नी-उत्तरवैक्रिया पञ्चविंशति धनुः शतम् । पञ्चम्यां भवधारणीया पञ्चविं-शति धनुः शतम् उत्तरवैक्रिया सार्द्धद्विधनुः शतानि । षष्ठ्यां भवधारणीया सार्द्धे द्वे धनुः शते, उत्तरवैक्रिया पञ्च धनुः शतानि । सप्तम्यां भवधारणीया पञ्च धनुः शतानि उत्तरवैक्रिया धनुः सहस्रम् ॥सू० १७॥

टीका—'इमीसे णं भंते !' एतस्यां खलु भदन्त ! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायां पृथिव्याम् 'नेरइया' नैरयिकाः, कओहिंतो उववज्जंति' कुतः-कस्मा-

---

अब सूत्रकार नारक जीवों का उपपात दिखाते हैं-
'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए-इत्यादि ॥१७॥
टीकार्थ—गौतम ! ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है-'इमीसे णं भंते !

હવે સૂત્રકાર નારકજીવોનો ઉપપાત-ઉત્પત્તી બતાવે છે.
'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' ઇત્યાદિ
ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે 'इमीसे णं भंते !

त्स्थानादागत्य अत्र-नरकावासे समुत्पद्यन्ते 'किं असण्णीहिंतो उववज्जंति' किम-संज्ञिभ्य आगत्य आगत्योत्पद्यन्ते, अथवा-'सरीसिवेहिंतो उववज्जंति' सरीसृपेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते, अथवा 'पक्खीहिंतो उववज्जंति' पक्षिभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा -'चउप्पएहिंतो उववज्जंति' चतुष्पदेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते, अथवा-'उरगेहिंतो उववज्जंति' उरगेभ्यः सर्पेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते, अथवा-'इत्थियाहिंतो उववज्जंति' स्त्रीभ्य आगत्योत्पद्यन्ते, अथवा-'मच्छमणुएहिंतो उववज्जंति' मत्स्यमनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते नरकावासे नरकाः? इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'असण्णीहिंतो उववज्जंति' असंज्ञिभ्यः संमूर्च्छिम पञ्चेन्द्रियेभ्य आगत्यात्र-प्रथम पृथिव्या मुत्पद्यन्ते नारकाः, 'जाव मच्छमणुएहिंतो वि

रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया' हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी के नरकवासों में नैरयिक जीव 'कओहिंतो उववज्जंति' किस स्थान से किस गति से आकर के उत्पन्न होते हैं? 'किं असण्णीहिंतो उववज्जंति' क्या असंज्ञियों में से आकर के उत्पन्न होते हैं ? 'सरीसिवेहिंतो उववज्जंति' या सरीसृपों-भुजा से सरककर चलनेवाले गोहनेवला आदि में से आकर के उत्पन्न होते हैं ? या 'पक्खीहिंतो उववज्जंति' चतुष्पदों में से आकरके उत्पन्न होते हैं ? या 'उरगेहिंतो उववज्जंति' सर्पों में से आकर के उत्पन्न होते हैं ! या 'इत्थियाहिंतो उववज्जंति' स्त्रियों में से आकरके उत्पन्न होते हैं ? या 'मच्छमणुएहिंतो उववज्जंति' मत्स्य एवं मनुष्यों में से आकरके उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा ! असण्णीहिंतो उववज्जंति जाव मच्छमणुएहिंतो वि उववज्जंति' हे गौतम ! रत्नप्रभा पृथिवी के नरकावासों

रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया' હે ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસોમાં નૈરયિક જીવો 'कओहिंतो उववज्जंति' કયા સ્થાનમાંથી અને કઈ ગતિમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? 'किं असण्णीहिंतो उववज्जंति' શું અસંજ્ઞીયો માંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? 'सरीसिवेहिंतो उववज्जंति' અથવા સરીસૃપો ભુજાઓથી ચાલવાવાળા ઘો, નોળીયા વિગેરેમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા 'पक्खीहिंतो उववज्जंति' ચોપગા પ્રાણીયોમાથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા 'उरगेहिंतो उववज्जंति' સર્પોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા 'इत्थियाहिंतो उववज्जंति' સ્ત્રિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા 'मच्छमणुएहिंतो उववज्जंति' મત્સ્ય અને મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! असण्णीहिंतो उववज्जंति' जाव मच्छमणुएहिंतो वि उववज्जंति' હે ગૌતમ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસોમાં નૈરયિક જીવો અસંજ્ઞીયોમાંથી પણ આવીને

उववज्जंति' सरीसृपेभ्योऽपि आगत्य रत्नप्रभायामुत्पद्यन्ते नारकाः पक्षिभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते चतुष्पदेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते उरगेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते, स्त्रीभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते, मत्स्यमनुष्येभ्योऽपि आगत्य रत्नप्रभायां नारकाः समुत्पद्यन्ते इति। 'सेसासु इमाए गाहाए अणुगंतव्वा' शेषासु–शर्कराप्रभा प्रभृतिषु पृथिवीषु अनया गाथया–वक्ष्यमाण सार्द्धगाथया नारकाणां समुत्पद्यमानता अनुगन्तव्या–अनुसरणीया 'असन्नी खलु पढमं' इत्यादि, 'असण्णी खलु पढमं' असंज्ञिनः खलु संमूर्च्छिम पञ्चेन्द्रियाः खलु प्रथमां नरकपृथिवीम् गच्छन्ति १,

में नैरयिक जीव असंज्ञियों में से भी आकर के उत्पन्न होते हैं और यावत् मत्स्यों और मनुष्यों में से आकरके भी उत्पन्न होते हैं, एकेन्द्रिय से लेकर असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तक के समस्त जीव संमूर्छिम ही होते हैं इसलिये सामान्यरूप से यहां ऐसा कह दिया गया है कि असंज्ञी जीव नरकों में–प्रथम नरक के नरकावासों में–उत्पन्न होते हैं इसी तरह से सरीसृपों–सरकसर चलनेवालों में से भी आकर के जीव प्रथम नरक के नरकावासों में नारक रूप से उत्पन्न होते हैं पक्षियों में से, चतुष्पदों में से, उरगों में से, स्त्रियों में से, और मत्स्यों एवं मनुष्यों में से, आकर के जीव यहां प्रथम नरक के नरकावासों में उत्पन्न होते हैं। बाकी की पृथिवियों के नरकावासों में उत्पन्न होने के सम्बन्ध में यह डेढ गाथा है–वह इस प्रकार है—

'असण्णी खलु पढमं' इत्यादि।

जो असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय जीव है वे तो प्रथम पृथिवी के ही नरकावासों में नारक रूप से उत्पन्न होते हैं आगे की पृथिवियों के नरका

ઉત્પન્ન થાય છે. અને યાવત્ મત્સ્યો અને મનુષ્યોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે. એક ઇંદ્રિયવાળા જીવોથી લઇને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય સુધીના સઘળા જીવો સંમૂર્છિમજ હોય છે. તેથી સામાન્ય પણાથી અહિયાં એ પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે. કે અસંજ્ઞીજીવો નરકાવાસોમાં એટલે કે પહેલા નરકના નરકાવાસોમાં નારકપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. પક્ષિયોમાંથી, ચોપગા પ્રાણીયોમાંથી, સર્પોમાંથી, સ્ત્રિયોમાંથી અને માછલીઓમાંથી તથા મનુષ્યોમાંથી આવેલા જીવ આ પહેલી નરકના નરકાવાસોમાં ઉત્પન્ન થવાના સંબંધમાં આ દોઢ ગાથા કહી છે. તે આ પ્રમાણે છે. 'असन्नी खलु पढमं' ઇત્યાદિ.

એટલે કે જે અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવો છે, તેઓ તે પહેલી પૃથ્વીના નરકાવાસોમાં જ નારકપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. તે પછીની પૃથ્વીયોના નરકા-

खलु शब्दोऽवधारणे, तथा च-यदि असंज्ञिनो नरके गच्छन्ति तदा प्रथमामेव नरकपृथिवीं गच्छन्ति न तु परत इति न तु ते संमूर्च्छिम पञ्चेन्द्रिया एव प्रथमामिति गर्भजसरीसृपादीनामपि उत्तर पट्कपृथिवीगामिनामपि तत्र गमनादिति-एवमुत्तर पृथिव्यादावपि अवधारणं भावनीयमिति। 'दोच्चं च सरीसिवा' द्वितीयामेव शर्करामभाख्यां पृथिवीं यावद्गच्छन्ति सरीसृपा गोधानकुलसर्पादयो गर्भव्युत्क्रान्ता न परत इति। 'तइयपक्खी' तृतीयां वालुकाप्रभाख्यां पृथिवीं यावत् प्रथमपृथिवीत आरभ्य तृतीय पृथिवीपर्यन्त पक्षिणो गृध्राद्यो गच्छन्तीति। 'सीहा जंति चउत्थि' चतुर्थीमेव पृथिवी यावत् पङ्कप्रभाख्यां पृथिवी यावत् सिंहा

वासों में वे उत्पन्न नहीं होते हैं ऐसा अवधारण यहां गाथा में रहे हुए खलु पद से किया गया है इससे यह निषेध नहीं समझना चाहिये कि सरीसृप आदि आगे की छहों पृथिवियों में जाने वाले प्रथम पृथिवी के नरकावासों में उत्पन्न नहीं होते हैं ये सरीसृप आदि यहां पर भी उत्पन्न हो सकते हैं--

यही विषय इस गाथा द्वारा समझाया गया है-'दोच्चं च सरीसिवा' सरीसृप-गोधा नकुल आदि गर्भज पञ्चेन्द्रिय जीव शर्कराप्रभा पृथिवी तक के ही नरकावासों में नारक रूप से उत्पन्न होते हैं। इससे आगे की पृथिवियों के नरकावासों में ये नारक रूप से उत्पन्न नहीं होते है। 'तईय पक्खी' वालुकाप्रभा पृथिवी तक के ही नरकवासों में पक्षी गृद्ध आदि पञ्चेन्द्रिय गर्भज पक्षि नारक रूप से उत्पन्न होते हैं इससे आगे की पृथिवियों के नरकावासों में ये नारक रूप से उत्पन्न नहीं होते। 'सीहा जंति चउत्थी' चौथी जो पङ्कप्रभा नाम की पृथिवी है

વાસોમાં તેઓ ઉત્પન્ન થતા નથી આ પ્રમાણેનો અર્થ આ ગાથામાં આપેલ 'खलु' પદથી કરવામાં આવેલ છે. તેથી એવો નિષેધ સમજવો નહીં કે સરીસૃપ વિગેરે પછીની છએ પૃથ્વીયોમાં જવાવાળા પહેલી પૃથ્વીના નરકાવાસોમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. આ સરીસૃપો વિગેરે તેમાં પણ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. એજ વિષય આ નીચે આપવામા આવેલ ગાથા દ્વારા સમજાવવામાં આવેલ છે. 'दोच्चं च सरीसिवा' સરીસૃપ ઘો, નોળીયા વિગેરે ગર્ભજ પાંચ ઇંદ્રિયોવાળા જીવો શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી સુધીના નરકવાસોમાં જ નારકપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. તે પછીની પૃથ્વીયોના નરકાવાસોમાં તેઓ નારકપણાથી ઉત્પન્ન થતા નથી. 'तईय पक्खी' વાલુકાપ્રભા પૃથ્વી સુધીના નરકાવાસોમાં જ પક્ષી ગીધ વિગેરે પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા ગર્ભજ પક્ષી નારકપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. તે પછીની પૃથ્વીયોના નારકાવાસોમાં તેઓ નારકપણાથી ઉત્પન્ન થતા નથી. 'सीहा जंति

यान्तीति । 'उरगा पुण पंचमिं जंति' पञ्चमीं धूमप्रभाख्यां पृथिवीमेव यावद् उरगा यान्ति इति । 'छट्ठिं च इत्थियाओ' षष्ठीं तमःप्रभाख्यां पृथिवीमेव यावत् स्त्रियः स्त्रीरत्नाद्या महाक्रूराध्यवसायिन्यो गच्छन्तीति । 'मच्छामणुयाय सत्तमिं जंति' सप्तमीं तमस्तमां पृथिवीं यावद् मत्स्या मनुजा अति क्रूराध्यवसायिनो महापापकारिणो यान्ति—गच्छन्तीति गाथार्थः । 'जाव' इति यावत्,यावत्पदेन षष्ठी पृथिवीपर्यन्तं रत्नप्रभा पृथिवीवदेवालापकाः कर्त्तव्याः, अधः सप्तम्या आलापकं तु सूत्रकारः स्वयमेव वक्ष्यति । तथाहि–'सक्करप्पभाए णं भंते ! पुढवीए नेरइया किं असण्णीहिंतो उववज्जंति जाव मच्छमणुएहिंतो उववज्जंति गोयमा ! नो असन्नीहिंतो उववज्जंति सरीसिवेहिंतो उववज्जंति जाव मच्छमणुएहिंतो उववज्जंति'

वहीं तक के नरकवासों में सिंह मरकर नारक रूप से उत्पन्न होता है 'उरगो पुण पंचमिं जंति' सर्प पांचवी पृथिवी तक के ही नरकावासों में नारक रूप से उत्पन्न होता है ॥१॥

'छट्ठिंच इत्थियाओ' छठी पृथिवी तक ही स्त्री नारक रूप से उत्पन्न होती है और 'मच्छा मणुया य सत्तमिं जंति' महा शुभ अध्यवसाय वाले मत्स्य और मनुष्य सातवीं पृथिवी तक जाते हैं । यह गाथा का अर्थ हुआ ॥१॥ इसी कथन के अनुसार 'जाव' यावत्पद से छठी पृथिवी तक रत्नप्रभा पृथिवी की तरह आलापक बना लेना चाहिये । अधःसप्तमी के विषय में सूत्रकार स्वयं आगे कहेंगे । आलापक इस प्रकार 'सक्करप्प भाएणं भंते ! पुढवीए णेरइया किं असण्णीहिंता उववज्जंति, जाव मच्छमनुएहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त ! शर्कराप्रभा पृथिवी के नरका

चउत्थी' પંકપ્રભા નામની જે ચોથી પૃથ્વી છે ત્યાં સુધીના જ નરકાવાસોમાં સિંહ મરીને નારકપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. 'उरगा पुण पंचमिं जंति' સર્પ પાંચમી પૃથ્વી સુધીના નરકાવાસોમાં જ નારકપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. ॥ ૧ ॥

'छट्ठिंच इत्थियाओ' છઠ્ઠી પૃથ્વી સુધી જ સ્ત્રી નારકપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે અને 'मच्छा मणुया य सत्तमिं जंति' મહા અશુભ અધ્યવસાય વાળા મત્સ્યો અને મનુષ્યો સાતમી પૃથ્વી સુધી જાય છે. આ ગાથાને અર્થ થયો ॥ ૧ ॥ આ કથન પ્રમાણે જ 'जाव' યાવત્પદથી છઠ્ઠી પૃથ્વી સુધી રત્નપ્રભા પૃથ્વીની જેમ આલાપકો સમજી લેવા. અધઃસપ્તમી પૃથ્વીના સંબંધમાં સૂત્રકાર સ્વયં હવે પછી કથન કરશે. તેના આલાપકોને પ્રકાર આ પ્રમાણે છે 'सक्करप्पभाए णं भंते ! पुढवीए णेरइया किं असण्णीहिंतो उववज्जंति जाव मच्छ

(शर्कराप्रभायां खलु भदन्त ! पृथिव्यां नैरयिकाः किमसंज्ञिभ्य उत्पद्यन्ते यावन्मत्स्य मनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते ? गौतम ! नो असंज्ञिभ्य उत्पद्यन्ते किन्तु सरीसृपेभ्य उत्पद्यन्ते यावन्मत्स्यमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते इति ।) 'वालुयप्पभाए णं भंते ! पुढवीए नेरइया किं असण्णीहिंतो उववज्जंति जाव मच्छमणुएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! नो ऽसण्णीहिंतो उववज्जंति नो सरीसिवेहिंतो उववज्जंति पक्खीहिंतो उववज्जंति, जाव मच्छमणुएहिंतो उववज्जंति' 'वालुकाप्रभायां खलु भदन्त ! पृथिव्यां नैरयिकाः किमसंज्ञिभ्य उत्पद्यन्ते यावन्मत्स्यमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते गौतम ! नो

वासों में नैरयिक क्या असंज्ञी जीवों में से आकर के उत्पन्न होते हैं या यावत् मत्स्य एवं मनुष्यों में से आकर के उत्पन्न होते है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते है–'गोयमा णो असन्नीहिंतो उववज्जंति सरीसिवेहिंतो उववज्जंति जाव मच्छमणुएहिंतो उवज्जंति' हे गौतम ! शर्कराप्रभा पृथिवी के नरकावासों में नारक जीव असंज्ञियों में आकर के उत्पन्न नहीं होते हैं–किन्तु संज्ञी सरीसृपों में से आकर के उत्पन्न होते हैं और यावत् मत्स्य एवं मनुष्यों में से आकर के उत्पन्न होते हैं।

'वालुयप्पभाएणं भंते ! पुढवीए णेरइया किं असण्णीहिंतो उववज्जंति, जाव मच्छमणुएहिंतो उववज्जंति'हे भदन्त ! वालुकाप्रभा पृथिवी के नरकावासों में नैरयिक क्या असंज्ञी जीवों में से आकर के उत्पन्न होते हैं ? या यावत् मत्स्य या मनुष्यों में से आकर के उत्पन्न होते हैं ?

मणुएहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસોમાં નૈરયિકો શું અસંજ્ઞી જીવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા યાવત્ મત્સ્ય અને મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! णो असन्नीहिंतो उववज्जंति सरीसिवेहिंतो उववज्जंति जाव मच्छमणुएहिं तो उववज्जंति' હે ગૌતમ ! શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસોમાં નારક જીવો અસંજ્ઞિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. પરંતુ સંજ્ઞી અર્થાત્ સરીસૃપોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. અને યાવત્ મત્સ્ય અને મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

'वालुयप्पभाए णं भंते ! पुढवीए णेरइया किं असण्णीहिंतो उववज्जंति जाव मच्छमणुएहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસોમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા નૈરયિકો શું અસંજ્ઞી જીવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા યાવત્ મત્સ્ય અથવા મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે હે ગૌતમ ! વાલુકાપ્રભા

असंज्ञिभ्य उत्पद्यन्ते नो सरीसृपेभ्य उत्पद्यन्ते किन्तु पक्षिभ्य उत्पद्यन्ते यावन्मत्स्य मनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते' 'पंकप्पभाए णं भंते! पुढवीए नेरइया, किं असण्णीहिंतो उववज्जंति जाव मच्छमणुएहिंतो उववज्जंति? गोयमा! नो असन्नीहिंतो उववज्जंति, नो सरीसिवेहिंतो उववज्जंति, नो पक्खीहिंतो उववज्जंति, चउप्पएहिंतो उववज्जंति।' 'पङ्कप्रभायां खलु भदन्त! पृथिव्यां नैरयिकाः किम् असंज्ञिभ्य उत्पद्यन्ते यावन्मत्स्यमनुजेभ्य उत्पद्यन्ते, गौतम नो असंज्ञिभ्य उत्पद्यन्ते नो सरीसृपेभ्य उत्पद्यन्ते नो पक्षिभ्य उत्पद्यन्ते किन्तु चतुष्पदेभ्य उत्पद्यन्ते ॥ एवमुत्तरोत्तर

उत्तर प्रभु कहते हैं हे गौतम! बालुकाप्रभा पृथिवी के नरकावासों में नैरयिक 'नो असण्णीहिंतो उववज्जंति नो सरीसिवेहिंतो उववज्जंति' असंज्ञी जीवों में से आकर के उत्पन्न नहीं होते है, और न सरीसृपों में से आकर के उत्पन्न होते हैं किन्तु 'पक्खीहिंतो उववज्जंति, संज्ञी पक्षियों में से आकर के उत्पन्न होते हैं। 'जाव मच्छमणुएहिंतो उववज्जंति' यावत् मत्स्य और मनुष्यों में से आकर के उत्पन्न होते हैं। 'पंकप्पभाएणं भंते! पुढवीए नेरइया किं असण्णीहिंतो उववज्जंति जाव मच्छमणुएहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! पङ्कप्रभा पृथिवी के नरकावासों में नैरयिक क्या असंज्ञी जीवों में से आकर के उत्पन्न होते हैं? या यावत् मत्स्य में से आकर के उत्पन्न होते हैं? या मनुष्यों में से आकर के उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–हे गौतम! पङ्कप्रभा पृथिवी के नरकावासों में नैरयिक असंज्ञी जीवों में से आकर के उत्पन्न नहीं होते हैं सरीसृपों में से

પૃથ્વીના નરકાવાસોમાં નૈરયિકો 'नो असण्णीहिंतो उववज्जंति नो सरीसिवेहिंतो उववज्जंति' અસંજ્ઞી જીવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. તેમજ સરીસૃપોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થતા નથી. પરંતુ 'पक्खीहिंतो! उववज्जंति' સંજ્ઞી પક્ષિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે 'जाव मच्छमणुएहिंतो उववज्जंति' યાવત્ મત્સ્ય અને મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે 'पंकप्पभाए णं भंते! पुढवीए नेरइया किं असण्णीहिंतो उववज्जंति जाव मच्छमणुएहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્! પંકપ્રભાપૃથિવીના નરકાવાસોમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા નૈરયિકો શું અસંજ્ઞી જીવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ! પંકપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસોમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા નૈરયિકો અસંજ્ઞી જીવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. તેમજ સરીસૃપોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થતા નથી. પરંતુ ચોપગા સિંહોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, યાવત્

पृथिव्यां पूर्वं पूर्वं जीव प्रतिषेधसहितोत्तरपृथिवी प्रतिषेधस्तावद्वक्तव्यः यावत् षष्ठ्यां पृथिव्यां स्त्रीभ्य आगत्य नारका उत्पद्यन्ते नत्वधःसप्तम्याम् इति, स्त्रीणामधः सप्तमी पृथिवीगमननिषेध इति।

अधःसप्तमी सूत्रं तु एवम्-'अहे सत्तमाएणं भंते ! पुढवीए' अधःसप्तम्यां खलु भदन्त ! पृथिव्याम् 'नेरइया किं असण्णीहिंतो उववज्जंति जाव मच्छमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' नारकाः किम् असंज्ञिभ्य उत्पद्यन्ते सरीसृपेभ्य उत्पद्यन्ते, पक्षिभ्य उत्पद्यन्ते चतुष्पदेभ्य उत्पद्यन्ते, अथवा स्त्रीभ्य उत्पद्यन्ते-मत्स्य मनुष्येभ्यो वोत्पद्यन्ते इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे

आकर के उत्पन्न नहीं होते हैं पक्षियों में से आकर के उत्पन्न नहीं होते हैं किन्तु चतुष्पद-सिंहो में से आकर के उत्पन्न होते हैं यावत् मत्स्यो में से आकर के उत्पन्न होते हैं।

इस तरह आगे २, की पृथिवियों के नरकावासों में पूर्व पूर्व के जीवों का प्रतिषेध सहित उत्तर की पृथिवी का प्रतिषेध वहां तक करना चाहिये कि जहां छठी पृथिवी के नरकावासों में स्त्रियों में से आकर के जीव नारक रूप से उत्पन्न होते हैं, किन्तु अधःसप्तमी में नहीं, ऐसा स्त्रियों का अधःसप्तमी में जाने का प्रतिषेध आ जाता है। अधः सप्तमी पृथिवी का सूत्र इस प्रकार से है-'अहे सत्तमाएणं भंते ! पुढवीए नेरइया किं असण्णीहिंतो उववज्जंति, जाव मच्छमणुएहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त ! अधःसप्तमी पृथिवी के नरकावासों में नैरयिक क्या असंज्ञी जीवो में से आकर के उत्पन्न होते हैं ? या यावत् मत्स्यों में से आकर के उत्पन्न होते हैं ? या मनुष्यों में से आकर के उत्पन्न होते हैं ? यहां

મત્સ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. અને મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે પછી પછીની પૃથ્વીયોના નરકાવાસોમાં પૂર્વ પૂર્વના નિષેધ સહિત પછીની પૃથ્વીનો પ્રતિષેધ ત્યાં સુધી કરવો કે જ્યાં સુધી છટ્ઠી પૃથ્વીના નરકાવાસોમાં સ્ત્રિયોમાંથી આવીને જીવ નારકપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ અધઃસપ્તમી પૃથ્વીમાં થતા નથી. આ પ્રમાણેનો પ્રતિષેધ સ્ત્રિયોને સાતમી અધઃસપ્તમી પૃથ્વીમા ઉત્પન્ન થવાના સંબંધમાં નિષેધ આવી જાય છે. અધઃસપ્તમી પૃથ્વીના સંબંધમાં આ નીચે પ્રમાણેનો સૂત્રપાઠ કહેલ છે. 'अहे सत्तमाए णं भंते ! पुढवीए नेरइया किं असण्णीहिंतो उववज्जंति जाव मच्छमणुएहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વીના નરકાવાસોમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા નૈરયિકો શું ? અસંજ્ઞી જીવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા યાવત્ મત્સ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ?

गौतम ! 'नो असण्णीहिंतो उववज्जंति, जाव नो इत्थियाहिंतो उववज्जंति मच्छ-मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' नो असंज्ञिभ्य उत्पद्यन्ते न वा सरीसृपेभ्य उत्पद्यन्ते, न वा पक्षिभ्य उत्पद्यन्ते न वा चतुष्पदेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते, न वा उरगेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते, न वा स्त्रीभ्य आगत्योत्पद्यन्ते किन्तु सप्तमी पृथिव्यां नारकाः मत्स्य मनुष्येभ्य आगत्य समुत्पद्यन्ते इति ॥

सम्प्रति-एकस्मिन् समये कियन्तो नारकाः अस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्या-

---

यावत् शब्द से ऐसा पाठ गृहीत हुवा है-'या सरीसृपों में से आकर के उत्पन्न होते हैं ? या पक्षियों में से आकर के उत्पन्न होते ? या चतुष्पदों में से आकर के उत्पन्न होते हैं ? या उरगों में से आकर के उत्पन्न होते हैं या स्त्रियों में से आकर के उत्पन्न होते हैं ? या मत्स्यों में से आकर के उत्पन्न होतेहैं ? या मनुष्यों में से आकर के उत्पन्न होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभुकहते हैं-'गोयमा ! णो असण्णीहिंतो उववज्जंति' अधःसप्तमी पृथिवी के नरकों में नैरयिक जीव असंज्ञी जीवों में से आकर के उत्पन्न नहीं होते है, न सरीसृपों में से आकर के उत्पन्न होते हैं न पक्षियों में से आकर के उत्पन्न होते हैं न चतुष्पदों में से आकरके उत्पन्न होते हैं न सर्पों में से आकर के उत्पन्न होते हैं ? न स्त्रियों में से आकर के उत्पन्न होते हैं किन्तु मत्स्यों में से और मनुष्यों से आकर के उत्पन्न होते हैं।

અહિયાં યાવત્ શબ્દથી આ પ્રમાણેનો પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે. 'સરીસૃપોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા પક્ષિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા ચોપગા પ્રાણિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે સર્પોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા સ્ત્રિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, અથવા મત્સ્યો-માંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા મનુષ્યોમાંથીઆવીને ઉત્પન્ન થાય છે?

ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'ગોયમા ! ણો અસણ્ણીહિંતો ઉવવજ્જંતિ' અધઃસપ્તમી પૃથ્વીના નરકાવાસોમાં નૈરયિક જીવો અસંજ્ઞી જીવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. તેમજ સરીસૃપોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થતા નથી કે પક્ષિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. અથવા ચોપગા પ્રાણિયોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થતા નથી. અથવા .સર્પોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થતા નથી. કે સ્ત્રિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. પણ મત્સ્યો-માછલાઓમાંથી અને મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

मुत्पद्यन्ते इति निरूपणार्थमाह-'इमीसे णं' इत्यादि, 'इमीसे णं भंते !' एतस्यां खलु भदन्त ! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायां पृथिव्याम् 'नेरइया एगसमएणं केवइया उववज्जंति' नैरयिका एकसमये कियन्त उत्पद्यन्ते ? इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा' जघन्येन एको वा, द्वौ वा, त्रयो वा, एकसमयेऽस्यां रत्नप्रभायां नारकाः समुत्पद्यन्ते 'उक्कोसे णं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति' उत्कर्षेण संख्येया वा असंख्येया वा उत्पद्यन्ते एकसमयेनास्यां रत्नप्रभापृथिव्यां नारका इति । 'एवं जाव अहे सत्तमाए' एवं यावदधः सप्तम्याम् अत्रालापकप्रकारश्चेत्थम्-शर्कराप्रभायां खलु भदन्त ! पृथिव्यां नारका एकसमये कियन्त उत्पद्यन्ते हे गौतम ! जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा एकसमये

अब सूत्रकार एक समय में इस रत्नप्रभा पृथिवी में कितने नारक उत्पन्न होते हैं इसका निरूपण करते है-'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया' हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी में नैरयिक 'एगसमएणं केवइया उववज्जंति' एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं, उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा' हे गौतम ! रत्नप्रभा पृथिवी में नैरयिक एक समय में कम से कम एक, अथवा दो अथवा तीन तक उत्पन्न होते हैं और 'उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति' अधिक से अधिक संख्यात भी उत्पन्न होते हैं और असंख्यात भी उत्पन्न होते है । 'एवं जाव अहे सत्तमाए' इसी तरह का एक समय में उत्पत्ति विषयक कथन शर्कराप्रभा से लेकर अधःसप्तमी पृथिवी तक कर लेना चाहिये अर्थात् शर्कराप्रभा पृथिवी

હવે સૂત્રકાર એક સમયમા આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમા કેટલા નારક જીવે। ઉત્પન્ન થાય છે ? એ વાતનું નિરૂપણ કરે છે. 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમા નૈરયિકે। 'एगसमएणं केवइया उववज्जंति' એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा, ! जहण्णेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा' હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં નારક જીવે। એક સમયમાં ઓછામાં ઓછા એક અથવા બે અથવા ત્રણ સુધી ઉત્પન્ન થાય છે. અને 'उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति' વધારેમાં વધારે સંખ્યાતપણુ ઉત્પન્ન થાય છે અને અસંખ્યાતપણુ ઉત્પન્ન થાય છે. 'एवं जाव अहे सत्तमाए' આજ પ્રમાણેનું એટલે કે એક સમયમાં ઉત્પન્ન થવા સંબંધનું કથન શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને અધઃસપ્તમી પૃથ્વી પર્યન્તમાં પણ કરી લેવું જોઈએ. અર્થાત્ શર્કરાપ્રભા

समुत्पद्यन्ते उत्कर्षेण संख्येया वा असंख्येया वा समुत्पद्यन्ते । वालुकाप्रभायां खलु भदन्त ! पृथिव्यामेक समये नारकाः कियन्त उत्पद्यन्ते हे गौतम ! जघन्येनैको वा द्वौ वा त्रयो वा समुत्पद्यन्ते उत्कर्षेण संख्येया वा असंख्येया वा एकसमये नारकाः समुत्पद्यन्ते । हे भदन्त ! पङ्कप्रभायां चतुर्थ पृथिव्यामेकसमये नारकाः कियन्त उत्पद्यन्ते ? हे गौतम ! जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा समुत्पद्यन्ते उत्कर्षेण संख्येया वा असंख्येया वा एकसमयेन नारकाः समुत्पद्यन्ते, एवं धूमप्रभा तमःप्रभा तमस्तमःप्रभा पृथिवीष्वपि जघन्योत्कर्षाभ्यामेकसमये नारकाणां समुत्पादो ज्ञातव्यः, एतदाशयेनैव कथितम्—'एवं जाव अहे सत्तमाए इति ।

साम्प्रतं प्रतिसमयमेकैकनारकापहारेण सकलनारकापहारकालमानं विचिन्तयन्नाह—'इमीसे णं भंते' इत्यादि

'इमीसे णं भंते ! एतस्यां खलु भदन्त ! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायां पृथिव्याम् 'नेरइया' नैरयिकाः 'समए समए' समये समये प्रतिसमयमित्यर्थः 'अवहीरमाणा अवहीरमाणा' अपह्रियमाणा अपह्रियमाणाः, 'केवइयकालेणं

में भी एक समय में कम से कम नारक एक या दो या तीन तक उत्पन्न होते हैं और अधिक से संख्यात भी उत्पन्न होते है और असंख्यात भी उत्पन्न होते हैं। इसी तरह से वालुकाप्रभा आदि पृथिवियों में भी समझ लेना चाहिये इसी आशय को लेकर सूत्रकार ने 'एवं जाव अहे सत्तमाए' ऐसा कहा है।

अब प्रति समय एक एक नारक के निकाले जाने पर समस्तनारकों का अपहरण काल का विचार करते हुए कहते हैं—'इमीसेणं इत्यादि'

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया समए-समए' हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी में से यदि नारक जीव प्रति समय 'अव

પૃથ્વીમાં પણ એક સમયમાં ઓછામાં ઓછા એક અથવા બે અથવા ત્રણ નારક સુધી ઉત્પન્ન થાય છે અને વધારેમાં વધારે અસંખ્યાત પણ ઉત્પન્ન થાય છે આ અભિપ્રાયને લઈને સૂત્રકારે 'एवं जाव अहे सत्तमाए' આ પ્રમાણે સૂત્ર-પાઠ કહ્યો છે.

હવે પ્રતિસમયે એક એક નારકને બહાર કહાડવામાં આવે તો સઘળા નારકોને બહાર કહાડવામાં કેટલો સમય લાગે? તે અપહરણ કાળનો વિચાર કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે 'इमीसे णं' ઈત્યાદિ

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया समए समए' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાંથી જો નારક જીવને પ્રતિસમયે 'अवहीरमाणा अवहीरमाणा' તેમાંથી બહાર કહાડવામાં આવે તો તે બધા ત્યાંથી 'केवइयकालेण अवहिया-

अवहियासिया' कियता कालेन अपहृताः स्युरिति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'तेणं असंखेज्जा समए समए अवहीरमाणा अवहीरमाणा' ते खलु नारका असंख्येयाः समये समये प्रतिसमयम् अपह्रियमाणा अपह्रियमाणाः 'असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणी ओसप्पिणीहि अवहीरंति' असंख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपह्रियन्ते 'णो चेवणं अवहियासिया' नैव खलु अपहृताःस्युः यदि प्रतिसमयसंख्यात संख्यया असंख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणी कालैस्तेषामपहरणं

हीरमाणा अवहीरमाणा' निकाले जावे तो वे सब वहां से 'केवइय कालेणं अवहिया सिया' कितने काल के बाद् कितने काल में पूरे निकाले जा सकते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—

'गोयमा ! तेणं असंखेज्जा समए समए अवहीरमाणा अवहीरमाणा असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणी ओसप्पिणीहिं अवहीरंति' हे गौतम ! प्रथम पृथिवी के नारकियों में से यदि एक एक समय में असंख्यात २ नारकी निकाला जावे तो इस तरह करते २ असंख्यात उत्सर्पिणी और असंख्यात अवसर्पिणी काल भले ही समाप्त हो जाते पर वहां से पूरे नारकी नहीं निकाले जा सकते हैं-अर्थात् प्रति समय वे असंख्यात २ की संख्या में वहां से निकाले जाव और यह निकालने का काम असंख्यात उत्सर्पिणी अवसर्पिणी तक भी चालू रहे तो भी वे वहां से पूरे नहीं निकल सकते हैं। 'णो चेव णं अवहिया सिया' इस तरह से उनका वहां से निकालना हुआ नहीं है और न भविष्य में भी ऐसा

सिया' કેટલા કાળ પછી અર્થાત્ કેટલા કાળમાં પૂરેપૂરા બહાર કહાડી શકાય આ પ્રશ્નનાં ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! तेणं असंखेज्जा समए समए अवहीरमाणा अवहीरमाणा असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणी ओसप्पिणीहिं अवहीरंति' હે ગૌતમ ! પહેલી પૃથ્વીના નૈરયિકોમાંથી જો એક એક સમયમાં અસંખ્યાત અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અસંખ્યાત અસંખ્યાત અવસર્પિણી કાળ ભલે પૂરો થઈ જાય તો પણ તે ત્યાંથી પૂરેપૂરા નારકીયો બહાર કહાડી શકાતા નથી. અર્થાત્ પ્રતિસમયે તેઓને અસંખ્યાત અસંખ્યાતની સંખ્યામાં ત્યાંથી બહાર કહાડવામાં આવે અને આ રીતે બહાર કહાડવાનું કામ અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અસંખ્યાત અવસર્પિણી કાલ પર્યન્ત તે રીતે બહાર કહાડવાનું ચાલુ જ રહે તો પણ તેઓ ત્યાંથી પૂરેપૂરા બહાર કહાડી શકાતા નથી. 'णो चेव णं अवहियों सिया' આ રીતે તેઓને ત્યાંથી બહાર કહાડવાનું થયું નથી. અને ભવિષ્યમાં પણ તેમ થશે પણ નહીં અને વર્તમાનમાં પણ તે રીતે થતું

कुर्यात् तदा ते सर्वे नारका नरकाद् नोद्वृत्ता भवेयुरितिभावः। 'जाव अहे सत्तमाए' यावदधः सप्तम्याम्, एवं रत्नप्रभावदेव शर्कराप्रभा वालुकाप्रभा, पङ्कप्रभा धूमप्रभाः तमःप्रभा तमस्तमःप्रभा पृथिवीष्वपि यदि प्रतिसमयमसंख्याता नारका अपहृता भवेयुस्तदा असंख्यातोत्सर्पिण्यवसर्पिणी कालेनापि नारकाणां ततो निःसारणं न संभवतीति ज्ञातव्यमिति ॥

सम्प्रति नारकाणां शरीरपरिमाणप्रतिपादनार्थमाह-'इमीसे णं भंते!' इत्यादि, 'इमीसे णं भंते' एतस्यां खलु भदन्त! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायां पृथिव्याम् 'नेरइयाणं के महालिया सरीरोगाहणा पन्नत्ता' नैरयिकाणां कियन्महतीशरीरावगाहना प्रज्ञप्ता-कथितेति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि

होगा-वर्तमान में भी ऐसा होना नहीं है- परन्तु ऐसा जो कहा गया है वह उनकी असंख्यात संख्या को पुष्ट करने के लिये ही कहा गया है 'जाव अहे सत्तमाए' रत्नप्रभा के नारकों की तरह ही शर्कराप्रभा वालुकाप्रभा, पङ्कप्रभा, धूमप्रभा, तमःप्रभा, और तमस्तमःप्रभा पृथिवियों में से भी यदि प्रत्येक समय में असंख्यात उत्सर्पिणी काल और असंख्यात अवसर्पिणी काल भी समाप्त हो जावे-पर वे जीव वहां से कभी भी पूरे नहीं निकाले जा सकते हैं।

अब नारकजीवों के शरीर का परिमाण प्रतिपादन करते हैं- 'इमीसे णं भंते!' हे भदन्त! इस 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभा पृथिवी में 'नेरइयाणं के महालिया सरीरोगहणा पन्नत्ता' नैरयिक जीवों की शरीरवगाहना कितनी बडी कही गई है? उत्तर में प्रभु कहते हैं-

નથી. પરંતુ આ જે કથન કરેલ છે, તે તેઓની અસંખ્યાત સંખ્યાને પુષ્ટ કરવા માટે જ કહેલ છે. 'जाव अहेसत्तमाए'

રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના કથન પ્રમાણે જ શર્કરાપ્રભા, વાલુકાપ્રભા, પંકપ્રભા, ધૂમપ્રભા, તમઃપ્રભા અને તમસ્તમપ્રભા પૃથ્વીયોમાં પણ જો પ્રત્યેક સમયમાં અસંખ્યાત અસંખ્યાત નારક જીવોને બહાર કહાડવામાં આવે તો તેવી રીતે બહાર કહાડતાં કહાડતાં ભલે અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણીકાળ અને અસંખ્યાત અવસર્પિણી કાળ પણ સમાપ્ત થઇ જાય પરંતુ તે જીવો ત્યાંથી કયારેય પણ પૂરા બહાર કહાડી શકતા નથી.

હવે નારક જીવોના શરીરનાં પરિમાણુ પ્રમાણનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે. 'इमीसे णं भंते!' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં 'नेरइयाणं के महालिया सरीरोगाहणा पण्णत्ता' હે ભગવન્ નૈરયિક જીવોના શરીરોની અવગાહના કેટલી મોટી કહેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને

'गोयमा' हे गौतम ! 'दुविहा सरीरोगाहणा पन्नत्ता' द्विविधा-द्वि प्रकारका नारकजीवानां शरीरावगाहना प्रज्ञप्ता कथिता द्वैविध्यं दर्शयति-'तं जहा' इत्यादि 'तं जहा' तद्यथा-'भवधारणिज्जाय उत्तरवेउव्वियाय' भवधारणीया चोत्तर वैक्रिया च 'तत्थ णं जा सा भवधारणिज्जा' तत्र तयोर्द्वयोरवगाहनयोर्मध्ये या सा भवधारणीया शरीरावगाहना नारकाणाम् 'सा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं' सा शरीरावगाहना अंगुलस्यासंख्येयभागप्रमाणा भवति। 'उक्कोसे णं सत्तधणूइं तिन्नि रयणीओ छच्च अंगुलाइं' उत्कर्षेण भवधारणीया शरीरावगाहना सप्तधनूंषि तिस्रो रत्नयः षड् अंगुलानि सप्तधनूंषि, तिस्रो रत्नयः-त्रयो हस्ता इत्यर्थः षट्परिपूर्णानि अंगुलानि एतावत्प्रमाणा भवतीति। 'तत्थ णं जा सा उत्तर- वेउव्विया' तत्र तयोर्मध्ये खलु या सा उत्तरवैक्रिया 'सा जहन्नेणं अंगुलस्स संखेज्जइ भागं' सा जघन्येन अंगुलस्य संख्येयभागप्रमाणा भवति, 'उक्कोसे णं पन्नरस-

'गोयमा ! दुविहा सरीरोगाहणा पन्नत्ता' हे गौतम ! नैरयिक जीवों की शरीरावगाहना दो प्रकार की कही गई है-'तं जहा' जैसे- 'भवधा- रणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य' भवधारणीया और उत्तर वैक्रिया 'तत्थ णं जा सा भवधारणिज्जा' इन में जो भवधारणीया शरीराव गाहना है वह 'जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' जघन्य से अंगुल के असंख्यातवें भाग रूप होती है 'उक्कोसेणं सत्तधणूइं तिन्नि य रय- णीओ छच्च अंगुलाइं' और उत्कृष्ट से वह सात धनुष तीन हाथ पूरे छ अंगुल प्रमाण होती है। 'तत्थ णं जे से उत्तरवेउव्विया' तथा-जो उत्तर वैक्रिया रूप शरीराव गाहना है वह 'जहन्नेणं अंगुलस्स संखेज्जइ भागं' जघन्य से अंगुल के संख्यातवें भाग रूप है और 'उक्कोसेणं'

કહે છે કે 'ગોયમા ! दुविहा सरीरोगाहणा पन्नत्ता' હે ગૌતમ ! નૈરયિક જીવોના શરીરોની અવગાહના બે પ્રકારની કહેલ છે. 'तं जहा' તે બે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે, 'भवधारणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य' ભવધારણીય એક અને બીજી ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહના છે. 'तत्थ णं जा सा भवधारणिज्जा' તેમાં જે ભવધારણીય શરીરાવગાહના છે, તે 'जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતમાં ભાગ રૂપ હોય છે 'उक्कोसेणं सत्तधणूइं तिन्नि य रयणीयो छच्च अंगुलाइं' અને ઉત્કૃષ્ટથી તે સાત ધનુષ ત્રણ હાથ અને પૂરા છ આંગળ પ્રમાણની હોય છે. 'तत्थ णं जे से उत्तरवेउव्विया' તેમાં જે ઉત્તર વૈક્રિયરૂપ શરીરાવગાહના છે, તે 'जहण्णेणं अंगुलस्स संखेज्जइभागं' જઘન્યથી આંગળના સંખ્યાતમાં ભાગ રૂપ છે. અને 'उक्कोसेणं' ઉત્કૃષ્ટથી 'पन्नरस

धणूइं अड्ढाइज्जाओ रयणीओ' उत्कर्षेण पञ्चदश धनूंषि सार्द्धे द्वे रत्नी पञ्चदशधनु द्वौ हस्तौ एका वितस्तिरेतावत्प्रमाणा भवतीति। 'दोच्चाए' द्वितीयायां शर्करा-प्रभा पृथिव्यां ये नारकास्तेषां शरीरावगाहना 'भवधारणिज्जा जहन्नओ अंगुला-संखेज्जइभागं' या भवधारणीया सा जघन्यतो अंगुलासंख्येयभागप्रमाणा भवति 'उक्कोसेणं पण्णरसधणूइं अड्ढाइज्जाओ रयणीओ' उत्कर्षेण पञ्चदशधनूंषि सार्द्धे द्वे रत्नी, 'उत्तर वेउव्विया जहन्नेणं अंगुलस्स संखेज्जइभागं' उत्तरवैक्रिया-शरीरावगाहना जघन्येनाङ्गुलस्य संख्येयभागप्रमाणा भवति, 'उक्कोसेणं एक्कतीसं धणूइं एक्का रयणी' उत्कर्षेण एकत्रिंशद् धनूंषि एका रत्निः,एतावत्प्रमाणा भवतीति। 'तच्चाए' तृतीयस्यां वालुकाप्रभा पृथिव्यां ये नारकास्तेषां शरीरा-वगाहना-'भवधारणिज्जा एक्कतीसं धणूइं एक्का रयणी' भवधारणीया शरीराव-गाहना जघन्येनाङ्गुलासंख्येयभागप्रमाणाः उत्कर्षेणैकत्रिंशद् धनूंषि एका रत्निः 'उत्तरवेउव्विया बासट्ठिं धणूइं दोन्नि रयणीयो' उत्तरवैक्रिया शरीरावगाहना जघ-

---

उत्कृष्ट से 'पन्नरसधणूइं अड्ढाइज्जाओ रयणीओ' वह पन्द्रह धनुष ढाई हाथ प्रमाण 'दोच्चाए' द्वितीय शर्कराप्रभा पृथिवी में जो नारक हैं उनकी भवधारणीयशरीरावगाहना जघन्य से तो अंगुल के असंख्यातवें भाग रूप हैं और उत्कृष्ट से 'पण्णरसधणूइं अड्ढाइज्जाओ रयणीओ' पन्द्रह धनुष ढाई हाथ की है. तथा-यहां जो उत्तरवैक्रिया रूप शरीरा वगाहना है वह 'जहन्नेणं' जघन्य से तो अंगुल के संख्यात वे भाग है और 'उक्कोसेणं' उत्कृष्ट से 'एक्कतीसं धणूइं एक्का रयणी' इक्-तीस धनुष एक हाथ है 'तच्चाए' तृतीय पृथिवी जो बालुकाप्रभा है उसमें नारकों की भवधारणीय शरीरावगाहना वह जघन्य से तो अंगुल के असंख्यात वें भाग रूप है और उत्कृष्ट से इकतीस धनुष एक हाथ

धणूइं अड्ढाइज्जाओ रयणीओ' ते पंदर धनुष अढी હાથ પ્રમાણની છે. 'दो-च्चाए' બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં જે નારકો છે, તેની ભવધારણીય શરીરા-વગાહના જઘન્યથી તો આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી 'पण्णरस धणूइं अड्ढाइज्जाओ रयणीओ' પંદર ધનુષ અને અઢી હાથની છે. તથા જે ઉત્તર વૈક્રિય નામની શરીરાવગાહના છે, તે 'जहन्नेणं' જઘન્યથી તો આંગળના સંખ્યાતમાં ભાગ રૂપ છે, અને 'उक्कोसेणं' ઉત્કૃષ્ટથી 'एक्कतीसं धणूइं एक्का रयणी' એકત્રીસ ધનુષ અને એક હાથની છે. 'तच्चाए' ત્રીજી વાલુકા પ્રભા નામની જે પૃથ્વી છે, તેમાં નારકોની ભવધારણીય શરીરાવગાહ ના જઘન્યથી તો આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી એક-

न्यतोऽङ्गुलस्य संख्येयभागप्रमाणा, उत्कर्षेण द्वाषष्टिर्धनूंषि द्वे रत्नी एता-वत्प्रमाणा भवतीति। 'चउत्थीए' चतुर्थ्यां पङ्कप्रभायां पृथिव्यां ये नारकास्तेषां शरीरावगाहना-'भवधारणिज्जा बासट्ठिधणूई दोन्नि य रयणीओ' भवधारणीया शरीरावगाहना जघन्यतोऽङ्गुलासंख्येयभागप्रमाणा उत्कर्षेण द्वाषष्टिर्धनूंषि द्वे च रत्नी। 'उत्तरवेउव्विया पणवीसं धणुसयं' उत्तरवैक्रिया जघन्यतोऽङ्गुलस्य संख्येयभागप्रमाणा उत्कर्षेण पञ्चविंशत्यधिकं धनुःशतमिति। 'पंचमीए' पञ्चम्यां धूमप्रभायां ये नारकास्तेषां शरीरावगाहना 'भवधारणिज्जा पणवीसं धणुसयं' भवधारणीया जघन्यतोऽङ्गुलस्यासंख्येयभागप्रमाणा भवति, उत्कर्षेण पञ्चविंशत्यधिकधनुःशतम् 'उत्तरवेउव्विया अड्ढाइज्जाई

रूप है तथा-यहां उत्तर वैक्रिय रूप जो शरीरावगाहना है वह जघन्य से तो अंगुल के संख्यातवें भागरूप है और उत्कृष्ट से बासठ धनुष और दो हाथ अर्थात् साढे बासठ ६२।। धनुष है।

'चउत्थीए' चतुर्थ पङ्कप्रभा पृथिवी में जो नारक हैं उनके शरीर की भवधारणीय अवगाहना जघन्य से तो अंगुल के असंख्यातवें भाग रूप है और उत्कृष्ट से वह ६२ बासठ धनुष दो हाथ की हैं तथा -उत्तर वैक्रिय रूप जो शरीरावगाहना है वह जघन्य से तो अंगुल के संख्यातवें भाग रूप है और उत्कृष्ट से वह १२५ एक सौ पच्चीस धनुष की है 'पंचमीए' पांचवी जो धूमप्रभा पृथिवी है उसमें रहने वाले नारकों की भवधारणीय रूप शरीरावगाहना जघन्य से तो अंगुल के असंख्यातवें भाग रूप है और उत्कृष्ट से वह १२५ एक सौ पचीस धनुष प्रमाण है तथा-उत्तर वैक्रिय रूप शरीरावगाहना जघन्य

त्रीस धनुष અને એક હાથ પ્રમાણુની છે. તથા અહિંયાં જે ઉત્તરવૈક્રિયરૂપ શરીરાવગાહના છે, તે જઘન્યથી તો આંગળના સંખ્યાતમા ભાગ રૂપ છે અને અને ઉત્કૃષ્ટથી બાસઠ ધનુષ અને બે હાથ અર્થાત્ સાડા બાસઠ ધનુષની છે. 'चउत्थीए' ચોથી પંકપ્રભા પૃથ્વીમાં જે નારકો છે, તેઓના શરીરની ભવધારણીય અવગાહના જઘન્યથી ૬૨ બાસઠ ધનુષ અને બે હાથની છે. અને ઉત્તર વૈક્રિયરૂપ જે અવગાહના છે, તે જઘન્યથી તો આંગળના સંખ્યાતમાં ભાગ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તે ૧૨૫ એકસોપચ્ચીસ ધનુષની છે. 'पंचमीए' પાચમી જે ધૂમપ્રભા નામની પૃથ્વી છે, તેમાં રહેવાવાળા નારકોની ભવધારણીયરૂપ શરીરાવગાહના જઘન્યથી તો એક આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તે ૧૨૫, એકસો પચ્ચીસ ધનુષ પ્રમાણુની છે. તથા ઉત્તર વૈક્રિયરૂપ શરીરાવગાહના જઘન્યથી એક આંગળના સંખ્યાતમાભાગ રૂપ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી તે અઢીસો ધનુષ છે. 'छट्ठीए' છઠ્ઠી તમઃપ્રભા નામની પૃથ્વીમાં

धणुसयाइं' उत्तरवैक्रिया जघन्यतोऽङ्गुलस्याऽसंख्येयभागप्रमाणा उत्कर्षतः सार्द्ध-तृतीयानि धनुःशतानीति । 'छट्ठीए भवधारणिज्जा अड्ढाइज्जाइं धणुसयाइं' षष्ठयां नारकपृथिव्यां नारकाणां भवधारणीया शरीरावगाहना जघन्येनाङ्गुलासंख्येय-भागप्रमाणा, उत्कर्षेण सार्द्ध द्वितीयानि धनुः शतानीति ॥ 'उत्तर वेउव्विया पंच-धणुसयाइं' उत्तर वैक्रिया जघन्येनाङ्गुलस्य संख्येयभागप्रमाणा, उत्कर्षेण पञ्च धनुः शतानीति । 'सत्तमाए भवधारणिज्जा पंचधणुसयाइं' सप्तम्यां तमस्तमा पृथिव्यां नारकाणां भवधारणीया शरीरावगाहना जघन्यतोऽङ्गुलस्यासंख्येयभाग प्रमाणा, उत्कर्षेण पञ्चधनुः शतानि 'उत्तरवेउव्विया धणुसहस्सं' उत्तरवैक्रिया जघन्यतोऽङ्गुलस्य संख्येयभागप्रमाणा, उत्कर्षतो धनुः सहस्रं भवतीति ॥

से अंगुल के संख्यातवें भाग रूप है और उत्कृष्ट से वह सार्द्ध तृतीय धनुःशत-ढाइ सौ धनुष रूप है. 'छट्ठीए' तमःप्रभा पृथिवी में नारक जीवों की भवधारणीय शरीरावगाहना जघन्य से अंगुल के असंख्यातवें भागरूप है और उत्कृष्ट से वह २५० ढाइ सौ धनुष है तथा उत्तर वैक्रिय रूप शरीरावगाहना जघन्य से तो अंगुल के संख्यातवें भाग रूप है और उत्कृष्ट से ५०० पांच सौ धनुष प्रमाण है 'सत्तमाए भवधार-णिज्जा पंचधणुसयाइं' सातवीं पृथिवी में भवधारणीय शरीरावगाहना जघन्य से अंगुल के असंख्यातवें भाग रूप हैं और उत्कृष्ट से वह ५०० पांच सौ धनुष रूप है. तथा-'उत्तरवेउव्विया' उत्तर वैक्रिय रूप शरीरावगाहना जघन्य से तो अंगुल के संख्यातवें भाग रूप है और उत्कृष्ट से एक हजार धनुष रूप है.

નારકીય જીવોની ભવધારણીય શરીરાવગાહના જઘન્યથી તો એક આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તે ૨૫૦ બસો પચાસ ધનુષ પ્રમાણુની છે. તથા ઉત્તરવૈક્રિય રૂપ શરીરાવગાહના જઘન્યથી તો એક આંગળના સંખ્યાતમા ભાગ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટઅવગાહના ૫૦૦ પાંચસો ધનુષ પ્રમાણુની છે. 'सत्तमाए भवधारणिज्जा पंच धणुसयाइं' સાતમી પૃથ્વીમાં ભવ ધારણીય શરીરાવગાહના જઘન્યથી એક આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તે ૫૦૦ પાંચસો ધનુષ પ્રમાણુની છે. તથા 'उत्तरवेउव्विया' ઉત્તર વૈક્રિયા રૂપ શરીરાવગાહના જઘન્યથી તો એક આંગળના સંખ્યાત ભાગ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી એક હજાર ધનુષરૂપ છે.

अत्र रत्नप्रभादि पृथिवीगत नारकाणां प्रतिप्रतरं भवधारणीयशरीरस्योत्कृष्टा वगाहनाप्रमाणप्रतिपादकं गाथादशकं यथा—

'रयणाए पढमपयरे, हत्थतियं देह उस्सए भणियं ।
छप्पन्नंगुल सड्ढा, पयरे पयरे हवइ वुड्ढी ॥१॥
सो चेव य बीयाए, पढमे पयरंमि होइ उस्सेहो ?
हत्थतिय तिन्नि अंगुल, पयरे पयरे य वुड्ढीय ॥२॥
एक्कारसमे पयरे, पण्णरस धणूणि दोण्णि रयणीओ ।
बारस य अंगुलाइं, देहपमाणं तु विन्नेयं ॥३॥
सो चेव य तइयाए, पढमे पयरम्मि होइ उस्सेहो ।
सत्तय रयणी अंगुल गुणवीसंसड्ढवुड्ढीय ॥४॥
पयरे पयरे य तहा नवमे पयरंमि होइ उस्सेहो ।
धणुयाणि एगतीसं, एक्का रयणीय णायव्वा ॥५॥
सो चेव चउत्थीए, पढमे पयरम्मि होइ उस्सेहो ।
पंचधणु वीस अंगुल, पयरे पयरे य वुड्ढीय । ६॥
जाव सत्तमए पयरे, नेरइयाणं तु होइ उस्सेहो ।
बासट्ठी धणुयाइं, दोण्णि य रयणीय बोद्धव्वा ॥७॥
सो चेव पंचमीए पढमे पयरम्मि होइ उस्सेहो ।
पण्णरस धणूणि दोहत्थ सड्ढ पयरेसु वुड्ढीय ॥८॥
तह पंचमए पयरे, उस्सेहो धणुसयंतु पणवीसं ।
सो चेव य छट्ठीए, पढमे पयरम्मि होइ उस्सेहो । ९ ।
बासट्ठि धणु य सड्ढा, पयरे पयरे य वुड्ढीय ।
छट्ठीए तइयपयरे, दो सय पण्णासया होंति ॥१०॥

छाया—रत्नाया· प्रथमप्रतरे, हस्तत्रिकं देहोच्छ्राये भणितम् ।
षट् पञ्चाशदङ्गुलानि सार्द्धानि, प्रतरे प्रतरे भवति वृद्धिः ॥१॥
स एव च द्वितीयायाः प्रथमे प्रतरे भवति उत्सेधः ।
हस्तत्रिकं त्रीणि अंगुलानि, प्रतरे प्रतरे च वृद्धिश्च ।२॥
एकादशे प्रतरे पञ्चदश धनूंषि द्वे रत्नी ।
द्वादश चाङ्गुलानि देहप्रमाणं तु विज्ञेयम् ॥३॥
स एव च तृतीयाया प्रथमे प्रतरे भवति उत्सेधः ।
सप्त च रत्नयः, अङ्गुलानि एकोनविंशतिः सार्द्धा वृद्धिश्च ।:४॥
प्रतरे प्रतरे च तथा, नवमे प्रतरे भवति उत्सेधः ।
धनुष्काणि एकत्रिंशत्, कएा रत्निश्च ज्ञातव्या ॥५॥

स एव चतुर्थ्याः, प्रथमे प्रतरे भवति उत्सेधः ।
पञ्च धनूंषि विंशतिरङ्गुलानि प्रतरे प्रतरे च वृद्धिश्च ।६।
यावत्सप्तमे प्रतरे, नैरयिकाणां तु भवति उत्सेधः ।
द्वाषष्टिर्धनुष्काणि, द्वे च रत्नी च बोद्धव्ये ॥७॥
स एव पञ्चम्याः, प्रतरे भवति उत्सेधः ।
पञ्चदश धनूंषि, द्वौ हस्तौ सार्द्धौ प्रतरेषु वृद्धिश्च ॥८॥
तथा पञ्चमके प्रतरे, उत्सेधो धनुः शतं तु पञ्चविंशम् ।
स एव च षष्ठयाः, प्रथमे प्रतरे भवति उत्सेधः ॥९॥
द्वाषष्टिः धनूंषि च सार्द्धा, प्रतरे प्रतरे च वृद्धिश्च ।
षष्ठया स्तृतीयप्रतरे, द्वे शते पञ्चाशते भवतः ॥१०।

प्रत्येक पृथिव्याः प्रतरसंख्या यथा–१ .रत्नप्रभाया त्रयोदशप्रतराः १३, २ शर्कराप्रभायामेकादश प्रतराः ११, ३ वालुकाप्रभायां नवप्रतराः ९ ४ पङ्कप्रभायां सप्तप्रतराः ७, ५–धूमप्रभायां पञ्चप्रतराः ५, ६–तमःप्रभायां त्रयः प्रतराः

यहां रत्नप्रभा आदि पृथिवियों में रहे हुए नारकों की प्रत्येक प्रतर की भवधारणीय जघन्य मध्यम उत्कृष्ट अवगाहना के प्रमाण को कहने वाली दश गाथाएं हैं जो टीका में दी गई है 'रयणाए पढमपयरे' इत्यादि

प्रत्येक पृथिवी की प्रतरसंख्या इस प्रकार हैं–रत्नप्रभा में १३ तेरह प्रतर हैं १, शर्कराप्रभा में ११ ग्यारह प्रतर हैं २, बालुकाप्रभा में ९ नौ प्रतर है ३, पंकप्रभा में ७ सात प्रतर हैं ४, धूमप्रभा में ५, पांच हैं ५, तमःप्रभा में ३ तीन प्रतर हैं ६, और सातवीं तमस्तमःप्रभा में एक ही प्रतर है ७। इन सातों पृथिवियों के नारकों की अवगाहना

અહિયાં રત્નપ્રભા વિગેરે પૃથ્વીયોમાં રહેલા નારકોની દરેક પ્રતરની ભવધારણીય જઘન્ય, મધ્યમ, અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ના પ્રમાણને બતાવવા વાળી દસ ગાથાઓ છે. કે જે ગાથાઓ ટીકામાં આપવામાં આવેલ છે. 'रयणाए पढमपयरे' ઇત્યાદિ

દરેક પૃથ્વીના પ્રતરની સંખ્યા આ પ્રમાણે છે–પહેલી રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં તેર પ્રતરો છે. ૧, શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં અગીયાર પ્રતરો છે ૨, વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીમાં ૯ નવ પ્રતરો છે ૩, પંકપ્રભા પૃથ્વીમાં સાત પ્રતરો છે ૪, ધૂમ પ્રભા પૃથ્વીમાં પાંચ પ્રતરો છે. ૫, તમઃપ્રભા પૃથ્વીમાં ૩ ત્રણ પ્રતરો છે ૬, અને સાતમી તમસ્તમા નામની પૃથ્વીમાં એક જ પ્રતર છે. ૭, આ સાતે

३, ७-तमस्तमःप्रभायामेकः प्रतरः १ इति। सर्व पृथिवीगतनारकाणामवगाहना द्विविधा भवति भवधारणीया उत्तरवैक्रिया च, तत्र भवधारणीयाऽवगाहना जघन्यतोऽङ्गुलस्यासंख्येयभागप्रमाणा उत्तरवैक्रियाऽवगाहना च जघन्यतोऽङ्गुलस्य संख्येयभागप्रमाणेति विशेषः। भवधारणीया उत्तरवैक्रिया चेति द्वे अपि अवगाहने उत्कृष्टतः सर्व पृथिवीगत नारकाणां पूर्व पूर्व पृथिवीगतावगाहनात उत्तरोत्तर पृथिवीषु स्वस्वापेक्षया द्वि गुणा द्विगुणाऽवगन्तव्येति। अत्रोत्कृष्टतो भवधारणीयावगाहनामाश्रित्य प्रतिप्रतरगतनारकावगाहना प्रतिपादिकानां पूर्वोक्त गाथानामयं भावः —

दो प्रकार की होती है-एक भवधारणीय दूसरी उत्तरवैक्रिय। इन में जो भवधारणीय अवगाहना है वह सबों की जघन्य से अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण की होती है और जो उत्तरवैक्रिय अवगाहना है वह सबों की जघन्य से अंगुल के संख्यातवें भाग प्रमाण की होती है यह इन दोनो में विशेष है सब पृथिवियों के नारकों की भवधारणीय और उत्तर वैक्रिय ये दोनों अवगाहनाएं पूर्व पूर्व की पृथिवी के नारकों की अवगाहना से आगे आगे की पृथिवियों में अपनी अपनी, अपेक्षा से दुगुणी, दुगुणी होती चली जाती है, ऐसा समझलेना चाहिये।

अब यहां उत्कृष्ट से भवधारणीय अवगाहना को लेकर प्रत्येक प्रतर के नारकों की अवगाहना का प्रतिपादन करने वाली जो दश गाथाएं है उनका भाव इस प्रकार है 'रयणाए' इत्यादि।

પૃથ્વીયોના નારકોની અવગાહના બે પ્રકારની હોય છે. એક ભવધારણીય અને બીજી ઉત્તર વૈક્રિય. તેમાં જે ભવધારણીય શરીરાવગાહના છે, તે બધાની જઘન્યથી એક આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણની હોય છે. અને જે ઉત્તર વૈક્રિય શરીરાવગાહના છે, તે બધાની જઘન્યથી આંગળના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણની હોય છે. આ બન્નેમાં વિશેષતા છે બધી પૃથ્વીયોના નારકીયોની ભવધારણીય અને ઉત્તરવૈક્રિય આ બેઉ અવગાહનાથી પછી પછીની પૃથ્વીયોમાં પોત પોતાની અપેક્ષાથી બમણી બમણી થતી જાય છે. તેમ સમજવુ.

હવે અહિયાં ઉત્કૃષ્ટથી ભવધારણીય અવગાહનાને લઇને દરેક પ્રતરોના નારકોની અવગાહનાનું પ્રતિપાદન કરવાવાળી જે દસ ગાથાઓ છે. તેનો ભાવ બતાવવામાં આવે છે. જેમકે 'रयणाए' ઇત્યાદિ

रत्नप्रभायाः प्रथमप्रतरे नारकाणामवगाहना हस्तत्रयप्रमाणा, इत आरभ्य प्रतरे प्रतरे 'छप्पन्नंगुल सड्ढा' सार्द्ध षड् पञ्चाशदङ्गुलानि संवर्ध्य संवर्ध्य त्रयोदशस्वपि प्रतरेषु नारकाणामवगाहना ज्ञातव्या। एवं क्रमेण संवर्द्धनेनान्तिमे त्रयोदशतमे प्रतरे सप्तधनूंषि त्रयो हस्ताः षट्चाङ्गुलानि समायान्ति।१। एवं 'सो चेव

रत्नप्रभा पृथिवी के पहले प्रतर में नारकों की अवगाहना तीनहाथ की होती है। इससे आगे के बारह प्रतरों में प्रत्येक प्रतरमें 'छप्पन्नंगुल-सड्ढा' साढे छप्पन (५६।।) अंगुल बढा बढा कर बारहों प्रतरों की अवगाहना कर लेनी चाहिये। ऐसे करते करते अन्तिम तेरहवें प्रतर में जाकर उत्कृष्ट अवगाहना सात धनुष तीन हाथ और छह अंगुल की आ जाती है वह इस प्रकार है–रत्नप्रभा के प्रथम प्रतर में तीन हाथ की अवगाहना होती है १, दूसरे प्रतर में एक धनुष एक हाथ और साढे आठ अंगुल की २, तीसरे प्रतर में एक धनुष तीन हाथ सतरह अंगुल की ३, चौथे प्रतर में दो धनुष दो हाथ और डेढ अंगुल की ४, पांचवें प्रतर में तीन धनुष और दश अंगुलकी ५, छठे प्रतर में तीन धनुष दो हाथ और साढे अठारह अंगुल की ६, सातवें प्रतर में चार धनुष एक हाथ और तीन अंगुलकी ७, आठवें प्रतर में चार धनुष तीन हाथ और साढे ग्यारह अंगुलकी ८, नौवें प्रतर में पांच धनुष एक हाथ और बीस अंगुलकी ९, दशवें प्रतर में छह धनुष और साढे चार अंगुलकी १०,

---

રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા પ્રતરમાં નારકોની અવગાહના ત્રણ હાથની હોય છે, તે પછીના બાર પ્રતરોમાં દરેક પ્રતરોમાં 'छप्पन्नंगुलसड्ढा' ૫૬।। સાડા છપ્પન આંગળ વધારીને બારે પ્રતરોની અવગાહના અલગ અલગ સમજી લેવી. તેમ કરતાં કરતાં છેલ્લા તેરમા પ્રતરમાં જઈને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સાત ધનુષ ત્રણ હાથ અને ૭ આંગળની થઈ જાય છે. તે આ પ્રમાણે છે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા પ્રતરમાં ત્રણ હાથની અવગાહના હોય છે. ૧ બીજા પ્રતરમાં એક ધનુષ એક હાથ અને સાડા આઠ આંગળની છે. ૨' ત્રીજા પ્રતરમાં એક ધનુષ ત્રણ હાથ અને સત્તર આંગળની છે. ૩, ચોથા પ્રતરમાં બે ધનુષ અને બે હાથ અને દોઢ આગળની છે. ૪, પાંચમા પ્રતરમાં ત્રણ ધનુષ અને દસ આંગળની છે. ૫, છઠ્ઠા પ્રતરમાં ત્રણ ધનુષ બે હાથ અને સાડા અઢાર આંગળની છે. ૬, સાતમાં પ્રતરમાં ચાર ધનુષ એક હાથ અને ત્રણ આંગળની છે. ૭ આઠમા પ્રતરમાં ચાર ધનુષ ત્રણ હાથ અને સાડા અગ્યાર આંગળની છે. ૮, નવમા પ્રતરમાં પાંચ ધનુષ એક હાથ અને વીસ આંગળની છે. ૯. દસમા પ્રતરમાં ૭ ધનુષ અને સાડા ચાર આંગળની છે. ૧૦, અગીયારમા પ્રતરમાં

य बीयाए' इत्यादि, रत्नप्रभायास्त्रयोदशतमप्रतरप्रमाणैव, शर्कराप्रभायाः प्रथमे प्रतरेऽवगाहना-पडङ्गुलाधिक त्रिहस्तोत्तराणि सप्तधनूंषि इत्येवं प्रमाणा भवति, तत इत आरभ्यास्यामवगाहनायाम् प्रतिप्रतरम् 'हत्थतिय तिन्नि अंगुला' हस्त-त्रयं-त्रयो हस्ताः त्रीणि अंगुलानि प्रक्षिप्यन्ते ।२। तेनास्य अन्तिमे एकादशे प्रतरे पञ्चदश धनूंषि द्वौ हस्तौ द्वादशङ्गुलानि, इत्येवं प्रमाणाऽवगाहना भवति ।

ग्यारहवें प्रतर में छह धनुष दो हाथ और तेरह अंगुलकी ११, बारहवे प्रतर में सात धनुष और साढे इकीस अंगुलकी १२, और अन्तिम के तेरहवें प्रतर में जाकर सूत्रोक्त सात धनुप तीन हाथ और पूरे छह अंगुलकी रत्नप्रभा पृथिवी के नारकों की भवधारणीय अवगाहना उत्कृष्ट से होती है । यह रत्नप्रभा के नारकों की उत्कृष्ट अवगाहना कही गई है ॥१॥

अब शर्कराप्रभा पृथिवी के विषय में कहते हैं 'सो चेव य बीयाए' इत्यादि ।

जो रत्नप्रभा में तेरहवें प्रतर में जितने प्रमाण की अवगाहना कही है, वही अवगाहना-सात धनुष तीन हाथ छह अंगुल-शर्कराप्रभा पृथिवी के प्रथम प्रतर में होगी, फिर इस अवगाहना के प्रमाण में 'हत्थतिय तिन्नि अंगुलं' तीन हाथ और तीन अंगुल आगे आगे के

छ धनुष બે હાથને તેર આંગળની છે. ૧૧, બારમા પ્રતરમાં સાત ધનુષ અને સાડાએકવીસ આંગળની છે. ૧૨, અને છેલ્લા તેરમા પ્રતરમાં સૂત્રોક્ત સાતધનુષ ત્રણ હાથ અને પૂરા છ આંગળની રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોની ભવ-ધારણીય અવગાહના ઉત્કૃષ્ટથી થાય છે. આ રીતે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના કહી છે. ॥૧॥

હવે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવે છે. -'सो चेव य बीयाए' ઇત્યાદિ

રત્નપ્રભા પૃથ્વીના તેરમા પ્રતરમાં જેટલાં પ્રમાણની અવગાહના કહેવામાં આવી છે. તેજ પ્રમાણેની અવગાહના સાત ધનુષ ત્રણહાથ અને છ આંગળની શર્કરા પ્રભા પૃથ્વીના પહેલા પ્રતરમાં થાય છે. પછી આ અવગાહનાના પ્રમાણમાં 'हत्थतिय तिन्नि अंगुलं' ત્રણ હાથ અને ત્રણ આંગળ પછી પછીના દરેક પ્રતરમાં મેળવતા જવું જોઈએ. ॥૨॥

આ રીતે મેળવવાથી છેલ્લા અગીયારમા પ્રતરમાં પંદર ધનુષ બે

प्रत्येक प्रतर में मिलाते जाना चाहिये ॥२॥ ऐसे मिलाने से अन्तिम ग्यारहवें प्रतर में पन्द्रह धनुष दो हाथ और बारह अंगुल अर्थात् एक वितस्ति-क्योंकि बारह अंगुलकी एक वितस्ति-वेंत होती है। वह प्रति प्रतर की अवगाहना इस प्रकार है दूसरी शर्कराप्रभा पृथ्वी के प्रथम प्रतर मे सात धनुष तीन हाथ छह अंगुलकी, अवगाहना होती हैं १, दूसरे प्रतर में आठ धनुष दो हाथ और नौ अंगुलकी २, तीसरे प्रतर में नौ धनुष एक हाथ और बारह अंगुलकी ३ चौथे प्रतर में दस धनुष और पन्द्रह अंगुलकी ४, पांचवें प्रतर में दस धनुष तीन हाथ और अठारह अंगुलकी ५, छठे प्रतर में ग्यारह धनुष दो हाथ और इक्कीस अंगुलकी ६, सातवें प्रतर में बारह धनुष और दो हाथ की ७, आठवें प्रतर में तेरह धनुष एक हाथ और तीन अंगुलकी ८, नौवें, प्रतर में चौदह धनुष और छह अंगुल की ९, दसवें प्रतर में चौदह धनुष तीन हाथ और नो अंगुल की १०, एवं अन्त के ग्यारहवें प्रतर में सूत्रोक्त पन्द्रह धनुष दो हाथ और बारह अंगुल अर्थात् एक वितस्ति की होती है ११। यह दूसरी शर्कराप्रभा पृथिवी के नारकों की उत्कृष्ट अवगाहना कही गई है २॥ग॥०३॥

હાથ અને બાર આંગળ અર્થાત્ એક વિતસ્તિ (વેંત) કેમકે બાર આંગળની એક વિતસ્તિનામ વેંત થાય છે. તે દરેક પ્રતરની અવગાહના આ પ્રમાણે થાય છે-શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા પ્રતરમાં સાત ધનુષ ત્રણ હાથ અને છ આંગળની, અવગાહના થાય છે. ૧, બીજા પ્રતરમાં આઠ ધનુષ બે હાથ અને નવ આંગળની ૨, ત્રીજા પ્રતરમાં નવ ધનુષ એક હાથ, અને બાર આંગળની ૩, ચોથા પ્રતરમાં દસ ધનુષ અને પંદર આંગળની ૪, પાંચમા પ્રતરમાં દસ ધનુષ ત્રણ હાથ અને અઢાર આંગળની ૬, સાતમા પ્રતરમાં બાર ધનુષ અને બે હાથની ૭, આઠમા પ્રતરમાં તેર ધનુષ એક હાથ અને ત્રણ આંગળની ૮, નવમા પ્રતરમાં ચૌદ ધનુષ અને છ આંગળની ૯, દસમા પ્રતરમાં ચૌદ ધનુષ ત્રણ હાથ અને નવ આંગળની, ૧૦, અને છેલ્લા અગીયારમા પ્રતરમાં સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે પંદર ધનુષ બે હાથ અને બાર આંગળ અર્થાત્ એકવિતસ્તિ નામ વેંતની હોય છે. ૧૧, આ અવગાહના" બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નારકોની ઉત્કૃષ્ટથી કહેવામાં આવેલ છે. ૨ ॥ ગા. ૩ ॥

२॥ गा. ३॥ 'सो चेव य तइयाए' इत्यादि । स एव द्वितीया पृथिव्या अन्तिमैकादशतमप्रतरप्ररूपिताऽवगाहना प्रमाण उत्सेधः तृतीय पृथिव्या वालुकाप्रभायाः प्रथमे प्रतरे भवति, अस्मिन् प्रमाणे 'सत्त य रयणी अंगुलगुणवीससड्ढुड्डीय' सप्त च रत्नयः सार्द्धानि एकोनविंशत्यङ्गुलानि प्रतिप्रतरं संवर्ध्यन्ते ।४। तेनान्तिमे नवमे प्रतरे एकत्रिंशद् धनूंषि एको हस्तः, इत्येवं प्रमाणाऽवगाहना जायते ३।

अथ तीसरी वालुकाप्रभा पृथिवी के विषय में कहते हैं–'सो चेव य-तइयाए' इत्यादि जो द्वितीय पृथिवी के अन्तिम ग्यारहवें प्रतर में जितना अवगाहना का प्रमाण बताया है पन्द्रह धनुष दो हाथ बारह अंगुल–वही प्रमाण तीसरी वालुकाप्रभा पृथिवी के प्रथम प्रतर में होता है, इस प्रमाण 'सत्त य रयणी अंगुल गुणवीसं सड्ढ' सात हाथ साढे उन्नीस अंगुल आगे आगे के प्रति प्रतर में मिलाते जाना चाहिये ॥गा०४॥ ऐसे मिलाते जाने से अन्तके नौवे प्रतर में इकतीस धनुष एक हाथ की अवगाहना हो जाती है ३॥ वह प्रति प्रतर की अवगाहना इस प्रकार है–इसके प्रथम प्रतर में पूर्वोक्त पन्द्रह धनुष दो हाथ और बारह अंगुल की अवगाहना होती है १, इसके बाद दूसरे प्रतर में सत्रह धनुष दो हाथ और साढे सात अंगुल की २, तीसरे प्रतर में उन्नीस धनुष दो हाथ और तीन अंगुल की ३, चौथे प्रतर में इकीस धनुष एक हाथ और साढे बाईस अंगुल की ४, पाचवें प्रतर में तेइस धनुष एक हाथ और अठारह अंगुलकी ५, छठे प्रतर में पचीस धनुष

હવે ત્રીજી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવે છે. 'सो चेव य तइयाए' ઈત્યાદિ બીજી જે પૃથ્વીયેના છેલ્લા અગીયારમાં પ્રતરમાં જેટલું અવગાહનાનું પ્રમાણ બતાવવામાં આવેલ છે, એટલે કે પંદર ધનુષ બે હાથ અને બાર આંગળ કહ્યું છે. એજ પ્રમાણ ત્રીજી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા પ્રતરમાં થાય છે. આ પ્રમાણ 'सत्त य रयणी अंगुलगुणवीसं सड्ढं' સાત હાથ સાડા ઓગણીસ ૧૯ા આંગળ પછી પછીના દરેક પ્રતરમાં મેળવતા જ જવું જોઈએ. ગા. ।૪। આ પ્રમાણે મેળવતા જતાં છેલ્લા નવ પ્રતરમાં એકત્રીસ ધનુષ એક હાથની અવગાહના થઈ જાય છે. ૩ ।। એ દરેક પ્રતરની અવગાહના આ પ્રમાણે છે. તેના પહેલા પ્રતરમાં પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે પંદર ધનુષ બે હાથ અને બાર આંગળની અવગાહના થઈ જાય છે. ૧, તે પછી બીજા પ્રતરમાં સત્તર ધનુષ બે હાથ અને સાડા સાત આંગળની ૨, ત્રીજા પ્રતરમાં ૧૯ ઓગણીસ ધનુષ બે હાથ અને ત્રણ આંગળની, ૩, ચોથા પ્રતરમાં એકવીસ ધનુષ એક હાથ અને સાડા બાવીસ

गा. ५। 'सो चेव चउत्थीए' इत्यादि। स एव तृतीय पृथिव्या अन्तिम नवमप्रतर प्रदर्शित उत्सेधश्चतुर्थ्या, पङ्कप्रभायाः प्रथमे प्रतरे भवति ततोऽस्मिन् प्रमाणे 'पंच-धणुवीस अंगुल' पञ्चधनूंषि विंशतिरङ्गुलानि प्रतिप्रतरं वर्द्धयेत् ।गा. ६। एवं क्रमेण वर्द्धिते सति सप्तमेऽन्तिमे प्रतरे द्वाषष्टिर्धनूंषि द्वौ हस्तौ, इत्येवं प्रमाणाऽवगाहना पङ्कप्रभानारकाणां समायाति ४। गा. ७। 'सा चेव पंचमीए' इत्यादि,

एक हाथ और साढे तेरह अंगुलकी ६, सातवें प्रतर में सताईस धनुष एक हाथ और नौ अंगुलकी ७, आठवें प्रतर में ऊनतीस धनुष एक हाथ और साढे चार अंगुलकी ८, ऐसे अन्तके नौवें प्रतर में इकतीस धनुष और एक हाथ की सूत्रोक्त उत्कृष्ट भवधारणीय अवगाहना तीसरी वालुकाप्रभा पृथिवी के नारकों की होती है ॥३॥गा०५॥

अब चौथी पंकप्रभा पृथिवी के विषय में कहते हैं—'सो चेव चउत्थीए' इत्यादि ।

जो इसके अन्तिम नौवे प्रतर में जितना अवगाहना का प्रमाण कहा गया है-इकतीस धनुष एक हाथ-वही प्रमाण चौथी पंकप्रभा के प्रतर में होता है, इसमें प्रत्येक प्रतर को लेकर आगे आगे के प्रतर में-'पंच-धणु वीस अंगुल' पांच धनुष बीस अंगुल मिलाते जाना चाहिये. ॥गा०६॥ ऐसे क्रम से मिलाने पर अन्तके सातवें प्रतर में-बासठ धनुष दो हाथ की अवगाहना हो जाती है, वह इस प्रकार पंकप्रभा के प्रथम

२२।। આંગળની ૪, પાંચમા પ્રતરમાં ત્રેવીશ ધનુષ એક હાથ અને અઢાર આંગળની ૫, છઠ્ઠા પ્રતરમાં પચીસ ધનુષ એક હાથ અને સાડા તેર ૧૩।। આંગળની ૬, સાતમા પ્રતરમાં સત્યાવીસ ધનુષ એક હાથ અને નવ ૯ આંગળની ૭, આઠમા પ્રતરમાં ઓગણત્રીસ ધનુષ, એક હાથ અને સાડા ચાર આંગળની ૮, છેલ્લા નવમા પ્રતરમાં એકત્રીસ ધનુષ અને એક હાથની સૂત્રોક્ત ઉત્કૃષ્ટ ભવધારણીય અવગાહના ત્રીજી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના નારકોની હોય છે. ।। ૩ ।। ગા. ૫ ।।

હવે ચોથી પંકપ્રભા પૃથ્વીના સંબંધમાં કહેવામાં આવે છે. 'સો ચેવ ચઉત્થીએ' ઇત્યાદિ

આના છેલ્લા નવમાં પ્રતરમાં જેટલા અંતરનું પ્રમાણ કહ્યું છે, એટલે કે એકત્રીસ ધનુષ એક હાથનું એજ પ્રમાણ ચોથી પંકપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા પ્રતરમાં થાય છે. તેમાં દરેક પ્રતરને લઇને પછી પછીના પ્રતરમાં 'પંચ ધણુવીસ અંગુલ' પાંચ ધનુષ વીસ આંગળ મેળવતા જવું જોઇએ. ।।ગા. ૬ ।। આ ક્રમથી મેળવતાં છેલ્લા સાતમા પ્રતરમાં બાસઠ ધનુષ બે હાથની અવગાહના થઇ જાય છે. તે આ પ્રમાણે છે. પંકપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા પ્રતરમાં

स एव चतुर्थ पृथिव्या अन्तिम सप्तम प्रतरप्रदर्शित एव उत्सेधः पञ्चम्याः धूमप्रभा पृथिव्याः प्रथमे प्रतरे भवति, ततोऽस्मिन् प्रमाणे 'पण्णरस धणूणि दो हत्थ सड्ढ' पञ्चदशधनूंषि सार्द्धौ द्वौ हस्तौ प्रतिप्रतरं संवर्द्धयेत् । गा. ८। एवं वृद्धयां ऽन्तिमे पञ्चमे प्रतरे पञ्चविंशत्यधिकं धनुः शतं धूमप्रभा पृथिवीनारकाणामवगा-

प्रतर में इकत्तीस धनुष एक हाथ की अवगाहना होती है १ दूसरे प्रतर में छतीस धनुष एक हाथ और बीस अंगुल की २, तीसरे प्रतर में इकतालीस धनुष दो हाथ और सोलह अंगुल की ३, चौथे प्रतर में छीयालीस धनुष तीन हाथ और बारह अंगुल की ४, पांचवें प्रतर में बावन धनुष और आठ अंगुल की ५, छठे प्रतर में सतावन धनुष एक हाथ और चार अंगुल की ६, और अन्त के सातवें प्रतर में सूत्रोक्त बासठ धनुष और दो हाथ की उत्कृष्ट अवगाहना हो जाती है ७॥गा०७॥

अब पांचवीं धूमप्रभा पृथिवी के विषय में कहते हैं-'सोचेव पंचमीए' इत्यादि ।

चौथा पंकप्रभा पृथिवी के अन्तिम के सातवें प्रतर में जो अवगाहना का प्रमाण कहा गया है-बासठ धनुष और दो हाथ-वही प्रमाण पांचवीं धूमप्रभा पृथिवी के प्रथम प्रतर में होता है इस के आगे आगे के प्रत्येक प्रतर में 'पण्णरस धणूणि दो हत्थसड्ढ' पन्द्रह धनुष और अढाई हाथ मिलाते जाना चाहिये ।गा०८। ऐसे मिलाते जाने पर धूमप्रभा के

એકત્રીસ ધનુષ એક હાથની અવગાહના હોય છે. ૧, બીજા પ્રતરમાં છત્રીસ ધનુષ એક હાથ અને વીસ આંગળની. ૨, ત્રીજા પ્રતરમાં એકતાળીસ ધનુષ બે હાથ અને સોળ આંગળની. ૩ ચોથા પ્રતરમાં છેંતાલીસ ધનુષ ત્રણ હાથ અને બાર આંગળની. ૪, પાંચમા પ્રતરમાં બાવન ધનુષ અને આઠ આંગળની ૫, છટ્ઠા પ્રતરમાં સત્તાવન ધનુષ એક હાથ અને ચાર આંગળની ૬, અને છેલ્લા સાતમા પ્રતરમાં સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે બાસઠ ધનુષ અને બે હાથની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના થઈ જાય છે. ૭ ॥ ગા. ૭ ॥

હવે પંચમી ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવે છે. 'सो चेव पंचमीए' ઇત્યાદિ

ચોથી પંકપ્રભા પૃથ્વીના છેલ્લા સાતમા પ્રતરમાં જે અવગાહનાનું પ્રમાણ કહેલ છે. જેમકે ૬૨ બાસઠ ધનુષ અને બે હાથ, એ જ પ્રમાણે પાંચમી ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા પ્રતરમાં થાય છે. તેનાથી પછી પછીના દરેક પ્રતરમાં 'पण्णरस धणूणि दो हत्थ सड्ढ' પંદર ધનુષ અને અઢી હાથ મેળવતા જવું જોઈએ. ॥ ગા. ૮ ॥ આવી રીતે મેળવતા જતાં ધૂમપ્રભાના છેલ્લા પાંચમા

इना प्रमाणं समागच्छति ॥ 'सो चेव य छट्ठीए' इत्यादि, स एव=एतावत्प्रमाण एवोत्सेधः षष्ठया स्तमःप्रभा पृथिव्याः प्रथमे प्रतरे भवति ततोऽस्मिन् प्रमाणे 'बासट्ठिधणुय सड्ढा' सार्द्धानि द्वाषष्टि धनूंषि प्रतिप्रतरं संवर्धयन्ते. ततः समायाति

अन्त के पांचवें प्रतर में नारकों की भवधारणीय उत्कृष्ट अवगाहना एक सौ पचीस धनुष की आ जाती है। वह प्रति प्रतर की अवगाहना इस प्रकार है—

धूमप्रभा के प्रथम प्रतर में पूर्वोक्त बासठ धनुष और दो हाथ की होती है' इस के आगे दूसरे प्रतर में अठहत्तर धनुष और एक वितस्ति अर्थात् बारह अंगुल की २, तीसरे प्रतर में तिरानवे ९३ धनुष और तीन हाथ की ३, चौथे प्रतर में एक सौ नौ धनुष एक हाथ और एक वितस्ति अर्थात् बारह अंगुल की ४, और अन्त के पांचवें प्रतर में धूमप्रभा पृथिवी के नारकों की भवधारणीय उत्कृष्ट अवगाहना एक सौ पचीस धनुष की आजाती है।

अब छठी तमःप्रभा पृथिवी के विषय में कहते हैं–'सोचेव य छट्ठीए' इत्यादि।

पांचवीं धूमप्रभा पृथिवी के अन्त के पांचवे प्रतर में जो अवगाहना का प्रमाण–एक सौ पचीस धनुष है वही प्रमाण छठी तमःप्रभा पृथिवी के प्रथम प्रतर में होता है ॥गा०९॥ इसमें 'बासट्ठिधणुयसड्ढा' साढे

પ્રતરમાં નારકોની ભવધારણીય ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના એકસો પચ્ચીસ ૧૨૫, ધનુષની થઈ જાય છે. તે દરેક પ્રતરની અવગાહના આ પ્રમાણે છે.

ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા પ્રતરમાં પૂર્વોક્ત ૬૨ બાસઠ ધનુષ અને બે હાથની થાય છે. ૧, તે પછી બીજા પ્રતરમાં અઠયોતેર ધનુષ અને એક વિતસ્તિ (વેંત) અર્થાત્ બાર આંગળની. ૨, ત્રીજા પ્રતરમાં ૯૩ ત્રાણુ ધનુષ અને ત્રણ હાથની ૩, ચોથા પ્રતરમાં ૧૦૯ એકસો નવ ધનુષ એક હાથ અને એક વિતસ્તિ અર્થાત્ બાર આંગળની ૪, અને છેલ્લા પાંચમાં પ્રતરમાં ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના નારકોની ભવધારણીય ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૧૨૫ એકસો પચીસ ધનુષની થઈ જાય છે. ૫,

હવે છટ્ઠી તમઃપ્રભા પૃથ્વીના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવે છે. 'સો ચેવ છટ્ઠીએ' ઇત્યાદિ

પાંચમી ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના છેલ્લા પ્રતરમાં જે અવગાહનાનું પ્રમાણ ૧૨૫ એકસો પચ્ચીસ ધનુષ છે એજ પ્રમાણ છઠી તમઃપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા પ્રતરમાં થાય છે. ।। ગા, ૯ ।।

तमःप्रभा पृथिव्या अन्तिमे तृतीयप्रतरे नारकाणामवगाहना पञ्चाशदधिके द्वे शते धनुषाम्, इत्येवं प्रमाणा भवति ६। इति गाथादशकस्य भावार्थः ।गा. १०॥

सप्तम्यामधःसप्तम्यां तमस्तमःप्रभा पृथिव्यामेक एव प्रतर इति षष्ठ पृथिवीगतावगाहनाप्रमाणतो द्विगुणाऽत्रत्यानां नारकाणामवगाहना भवतीति समायाति पञ्चधनुः शत प्रमाणा सप्तम पृथिवी नारकाणामवगाहनेति।

बासठ (६२॥) धनुष आगे आगे के प्रत्येक प्रतर में मिलाते जाना चाहिये, ऐसे मिलाने पर अन्तके तीसरे प्रतर में तमःप्रभा पृथिवी के नारकों की भवधारणीय उत्कृष्ट अवगाहना दो सौ पचास अर्थात् ढ ई सौ धनुष की हो जाती है। प्रति प्रकार की अवगाहना इस प्रकार है-तमःप्रभा पृथिवी के प्रथम प्रतर में अवगाहना एक सौ पचीस धनुष की होती है, १, एवं दूसरे प्रतर में एकसौ साढे सतासी (१८७॥) धनुष की होती है २, अन्तिम के तीसरे प्रतर में दो सौ पचास २५०) अर्थात् ढाई सौ धनुष की हो जाती है ३,' यह दश गाथाओं का भावार्थ हुआ ॥गा०१०।

आगे सातवीं तमस्तमःप्रभा पृथिवी में एक ही प्रतर होता है उसमें रहे हुए नारकों की भवधारणीय उत्कृष्ट अवगाहना छठी पृथिवी के नारकों की उत्कृष्ट अवगाहना से दूनी अर्थात् पांचसौ धनुष की होती है ऐसा जान लेना चाहिये 'सातों पृथिवियों के नारकों की प्रत्येक

આમાં 'बासट्ठिघणुयसड्ढा' સાડી બાસઠ (૬૨ા) ધનુષ પછી પછીના દરેક પ્રતરમાં મેળવતા જવું જોઈએ એવી રીતે મેળવતાં છેલ્લા ત્રીજા પ્રતરમાં તમઃપ્રભા પૃથ્વીના નારકોની ભવધારણીય ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના બસો પચાસ ૨૫૦ અર્થાત્ અઢીસો ધનુષની થઈ જાય છે. દરેક પ્રતરની અવગાહના આ પ્રમાણે છે. તમઃપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા પ્રતરમાં ૧૨૫ એકસો પચીસ ધનુષની અવગાહના થઈ જાય છે. ૧, અને બીજા પ્રતરમાં ૧૮૭ા એકસો સાડી સત્યાસી ધનુષની થાય છે. ૨, અને છેલ્લા ત્રીજા પ્રતરમાં ૨૫૦ બસો પચાસ અર્થાત્ અઢીસો ધનુષની થઈ જાય છે. ૩, આ પ્રમાણે દસ ગાથાઓનો ભાવાર્થ થાય છે. ॥ ગા. ૧૦ ॥

સાતમી તમસ્તમાપ્રભા પૃથ્વીમાં એકજ પ્રતર હોય છે. તેમાં રહેલા નારકોની ભવધારણીય ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના છઠ્ઠી પૃથ્વીના નારકોની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાથી બમણી અર્થાત્ પાંચસો ધનુષની હોય છે. તેમ સમજવું. 'સાતે પૃથ્વીયોના નારકોની દરેક પૃથ્વીના દરેક પ્રતરની ભવધારણીય ઉત્કૃષ્ટ અવગા-

(१) रत्नप्रभापृथिवी नारकाणां प्रतिप्रतरावगाहना कोष्ठकम्

प्रतर सं.	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३
धनूंषि	०	१	१	२	३	३	४	४	५	६	६	७	७
हस्ताः	०	१	३	२	०	२	१	३	१	०	२	०	३
अंगुलानि	०	८॥	१७	१॥	१०	१८॥	३	११॥	२०	४॥	१३	२१॥	६

(२) शर्कराप्रभापृथिवी नारकाणां प्रतिप्रतरावगाहना कोष्ठकम्

प्रतर सं.	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११
धनूंषि	७	८	९	१०	१०	११	१२	१३	१४	१४	१५
हस्ताः	३	२	१	०	३	२	२	१	०	३	२
अंगुलानि	३	०	१२	१५	१८	२१	०	३	६	९	१२ वितस्ति (१)

(३) वालुकाप्रभापृथिवी नारकाणां प्रतिप्रतरमवगाहना कोष्ठम्

प्रतर सं.	१	२	३	४	५	६	७	८	९
धनूंषि	१५	१७	१९	२१	२३	२५	२७	२९	३१
हस्ताः	२	२	२	१	१	१	१	१	१
अंगुलानि	१२	७॥	३	२२॥	१८	१३॥	९	४॥	०

(४) पङ्कप्रभापृथिवी नारकाणां प्रतिप्रतरमवगाहना कोष्ठकम्

प्रतर सं.	१	२	३	४	५	६	७
धनूंषि	३१	३६	४१	४६	५२	५७	६२
हस्ताः	१	१	२	३	०	१	२
अंगुलानि	०	२०	१६	१२	८	४	०

(५) धूमप्रभापृथिवी नारकाणां प्रतिप्रतरमवगाहना कोष्ठकम्

प्रतर सं.	१	२	३	४	५
धनूंषि	६२	७८	९३	१०९	१२५
हस्ताः	२	०	३	१	०
अंगुलानि	०	१२ वितस्ति १	०	१२ वितस्ति १	०

पृथिवी के प्रत्येक प्रतर की भवधारणीय उत्कृष्ट अवगाहना बताने वाले कोष्ठकों को टीका में देख लेना चाहिये'

હના બનાવવા વાળું કોષ્ટક સંસ્કૃત ટીકામાં આપવામાં આવેલ છે તે ત્યાંથી જોઈને સમજી લેવું.

(६) तमःप्रभापृथिवी नारकाणां प्रतिप्रतरमवगाहना कोष्ठकम्

प्रतर सं.	१	२	३
धनूंषि	१२५	१८७॥	२५०
हस्ताः	०	०	०
अंगुलानि	०	०	०

(७) तमस्तमःप्रभापृथिवी नारकाणामेकस्मिन् प्रतरेऽवगाहना कोष्ठकम्

प्रतर सं.	१
धनूंषि	५००
हस्ताः	०
अंगुलानि	०

एषा भवधारणीय शरीरापेक्षया उत्कृष्टाऽवगाहना, उत्तरवैक्रिया तु सर्वत्र भवधारणीयोत्कृष्टावगाहनाऽपेक्षया द्विगुणप्रमाणा सर्वत्र ज्ञातव्या तेन रत्नप्रभा पृथिवीत आरभ्य द्विगुण द्विगुणीकरणेन भवति सप्तम्यां तमस्तमःप्रभायां पृथिव्यां नारकाणामुत्तरवैक्रियोत्कृष्टाऽवगाहना धनुःसहस्रप्रमाणेति । इत्यवगाहना प्रकरणम् ॥सू० १७॥

सम्प्रति–नारकजीवानां संहनन प्रतिपादनार्थमाह–'इमीसे णं' इत्यादि,

मूलम्–इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइयाणं सरीरया किं संघयणी पन्नत्ता, गोयमा ! छण्हं संघयणाणं असंघयणी, णेवट्ठी णेव छिरा णवि ण्हारू णेव संघयणं मत्थि,

यह भवधारणीय शरीर की अपेक्षा उत्कृष्ट अवगाहना कही गई है, उत्तरवैक्रिय शरीर की उत्कृष्ट अवगाहना भवधारणीय शरीर की उत्कृष्ट अवगाहना से दुगुणी दुगुणी सब पृथिवियों में समझ लेनी चाहिये। ऐसे द्विगुण द्विगुण–दूनी २, होते हुए सातवीं तमस्तमःप्रभा पृथिवी के नारकों की उत्तर वैक्रिय उत्कृष्ट अवगाहना एक हजार योजन की हो जाती है ॥सूत्र १७॥

આ ભવધારણીય શરીરની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના કહેવામાં આવી છે. ઉત્તર વૈક્રિય શરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાથી બમણી, બમણી બધી પૃથ્વીયોમાં સમજી લેવી જોઈએ. એ પ્રમાણે બમણી બમણી થતાં થતાં સાતમી તમસ્તમા પ્રભા પૃથ્વીના નારકોની ઉત્તર વૈક્રિય ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના એક હજાર યોજનની થઈ જાય છે. ॥ ૧૭ ॥

जे पोग्गला अणिट्ठा जाव अमणामा ते तेसिं सरीरसंघायत्ताए परिणमंति, एवं जाव अहे सत्तमाए। इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइयाणं सरीरा किं संठिया पन्नत्ता? गोयमा! दुविहा पन्नत्ता तं जहा भवधारणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य, तत्थ जे ते भवधारणिज्जा ते हुंडसंठिया पन्नत्ता, तत्थ णं जे ते उत्तरवेउव्विया ते हुंडसंठिया पन्नत्ता, एवं जाव अहे सत्तमाए॥ इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइयाणं सरीरगा केरिसया वण्णेणं पन्नत्ता? गोयमा! काला कालोभासा जाव परम किण्हा वण्णेणं पन्नत्ता, एवं जाव अहे सत्तमाए॥ इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइयाणं सरीरया केरिसया गंधेणं पन्नत्ता? गोयमा! से जहा णामए अहिमडेइ वा तं चेव जाव अहे सत्तमाए॥ इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइयाणं सरीरया केरिसया फासेणं पन्नत्ता, गोयमा! फुडितच्छवि विच्छवया खर फरुस झाम झुसिरा फासेणं पन्नत्ता एवं जाव अहे सत्तमाए॥सू० १८॥

छाया--एतस्यां खलु भदन्त! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिकाणां शरीराणि किं संहननानि प्रज्ञप्तानि? गौतम! षण्णां संहनना मसंहननानि, नैवास्थि, नैव शिराः नापि स्नायवः, नैव संहननमस्ति, ये पुद्गला अनिष्टा यावदमनोऽमाः ते तेषां शरीरसंघाततया परिणमन्ति। एवं यावदधः सप्तम्याम्। एतस्यां खलु भदन्त! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिकाणां शरीराणि किं संस्थितानि प्रज्ञप्तानि, गौतम! द्विविधानि तद्यथा–भवधारणीयानि चोत्तरवैक्रियाणि च, तत्र खलु यानि तानि भवधारणीयानि तानि हुण्डसंस्थितानि प्रज्ञप्तानि, तत्र खलु यानि तानि उत्तरवैक्रियाणि तान्यपि हुण्डसंस्थितानि प्रज्ञप्तानि एवं यावदधः सप्तम्याम्। एतस्यां खलु भदन्त! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिकाणां शरीराणि कीदृशानि वर्णेन प्रज्ञप्तानि? गौतम! कालानि कालावभासानि यावत् परमकृष्णानि वर्णेन प्रज्ञप्तानि। एवं यावदधःसप्तम्याम्। एतस्यां खलु भदन्त!

रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिकाणां शरीराणि कीदृशानि गन्धेन प्रज्ञप्तानि ? गौतम स यथानामकः अहिमृत इति वा, तदेव यावदधः सप्तम्याम्। एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिकाणां शरीराणि कीदृशानि स्पर्शेन प्रज्ञप्तानि? गौतम ! स्फटितच्छवि विच्छवयः खरपरुषध्मामसुषिराणि स्पर्शेन प्रज्ञप्तानि। एवं यावदधः सप्तम्याम् ॥सू० १८॥

टीका--'इमीसे णं भंते' एतस्यां खलु भदन्त ! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायां पृथिव्याम् 'नेरइयाणं' नैरयिकाणाम् 'सरीरया किं संघयणी पन्नत्ता' शरीराणि किं संहननानि-कीदृशसंहननयुक्तानि भवन्तीति प्रश्नः, भगवानाह- 'गोयमा' इत्यादि, गोयमा ! हे गौतम ! 'छण्हं संघयणाणं असंघयणा' षण्णां-संहननानामसंहननानि नारकशरीराणि भवन्तीति। नारकशरीराणि कुतः संहनन-वन्ति न भवन्ति तत्राह-'णेवट्ठी' इत्यादि, 'णेवट्ठी' नैवास्थि, नारकशरीरे

अब सूत्रकार नारक जीवों का संहनन प्रकट कहते हैं—

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइयाणं सरीरया किं संघयणी' -इत्यादि सूत्र-१८

टीकार्थ-गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछे हैं-'इमीसे णं भंते !' हे भदन्त ! इस 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभा पृथिवी में 'सरीरया' नैरकियों के शरीर 'किं संघयणी पन्नत्ता' किस संहनन वाले कहे गये हैं? 'गोयमा छण्हं संघयणाणं असंघयणा' उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! नारकों के शरीर छह संहननों के बीच में से किसी भी एक संहनन वाले नहीं कहे गये हैं। क्योंकि नारकों के शरीर संहनन से हीन होते हैं। ये संहनन से हीन क्यों होते हैं? इसका कारण का कथन करते हुए सूत्र-कार कहते हैं-'णेवट्ठी' नारक के शरीर में हड्डियां नहीं हैं 'णेव छिरा'

હવે સૂત્રકાર નારક જીવોના સંહનનનું નિરૂપણ કરે છે. 'इमीसे ण भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइयाणं सरीरया किं संघयणी' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ-ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે 'इमीसे णं भंते !' હે ભદન્ત ! આ 'रयणप्पभाए पुढवीए' રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં 'सरीरया' નૈરયિકોના શરીરો 'किं संघयणी पणत्ता' કયા સંહનનવાળા કહેલા છે ? 'गोयमा ! छण्हं संघयणाणं असंघयणा' આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ ! નારકોના શરીરો છ સંહનનો પૈકી કોઇ પણ એક સંહનનવાળા હોતા નથી. કેમકે નારકોના શરીરો સંહનન વિનાના હોય છે. તેઓ સંહનન વિનાના કેમ હોય છે. એ સંબંધમાં તેનું કારણ બતાવતાં સૂત્રકાર કહે છે કે 'णेवट्ठी'

अस्थीनि न भवन्ति 'णेव छिरा' नैव शिरा भवन्ति 'णवि ण्हारू' नापि स्नायवो भवन्ति 'णेव संघयणमत्थि' नैव संहननमस्ति-यत्रैव शरीरे अस्थ्यादीनि भवन्ति तत्रैव संहननमपि भवति नारकशरीरे अस्थ्यस्थ्यभावात् संहननाभावो भवतीति। संहननाभावे तेषां शरीराण्येव कथमित्याशङ्कायामाह-'जे पोग्गला' इत्यादि, 'जे पोग्गला अणिट्ठा जाव अमणामा' ये पुद्गला अनिष्टा यावदमनोऽमाः, यावत्पदेनाकान्ता अप्रिया अमनोज्ञाः एषां विशेषणानां संग्रहो भवतीति। 'ते तेसिं संघायत्ताए परिणमंति' ते पुद्गला अनिष्टादि विशेषयुक्ताः तेषां नारकाणां शरीरसंघाततया शरीराकारेण परिणमन्ति अनिष्टादिविशेषणयुक्ताः पुद्गलाः नारकाणां शरीराकारेण परिणमन्ति किन्तु तत्र शरीरे अस्थ्यादीनामभावेन संहननं

शिराएँ नहीं होती हैं। णवि ण्हारु' स्नायुएं नहीं होती हैं। 'णेव संघयण मत्थि' इसलिये नारकों का शरीर संहनन से हीन कहा गया है-क्यों कि जिस शरीर में अस्थि आदि होते है वहीं पर संहनन होता है. नारकों के शरीर में अस्थि आदि हैं नहीं इस कारण वहां संहनन का अभाव है-

शंका-यदि नारकों के शरीर संहनन से हीन हैं तो फिर वे शरीर पदवाच्य कैसे हो सकते हैं?-इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'जे पोग्गला अणिट्ठा, जाव अमणामा' हे गौतम! जो पुद्गल अनिष्ट यावत् अमनोऽम होते हैं वे 'तेसिं सरीर संघयत्ताए परिणमंति' उनके शरीर रूप से परिणमते हैं। यहां यावत्पद से 'अकान्त, अप्रिय, अमनोज्ञ' इन पदों का संग्रह हुआ है. तात्पर्य कहने का यही है कि यद्यपि नारकों का

નારકોના શરીરોમાં હાડકાઓ હોતા નથી. 'णेवछिरा' શિરાઓ હોતી નથી. 'णवि ण्हारू' સ્નાયુઓ હોતા નથી. 'णेवसंघयणमत्थि' તેથી નારકો ના શરીરો સંહનન વિનાના કહેવામાં આવેલ છે. કેમકે જે શરીરમાં હાડકા વિગેરે હોય છે, ત્યાંજ સંહનન હોય છે. નારકોના શરીરમાં હાડકા વિગેરે હોતાજ નથી તે કારણથી તેઓને સંહનનનો અભાવ કહેલ છે.

શંકા-જો નારકોના શરીરો સંહનન વિનાના છે, તો પછી તેઓ 'શરીર' એ પદથી યુક્ત કેવી રીતે હોઈ શકે ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'जे पोग्गला अणिट्ठा जाव अमणामा' હે ગૌતમ ! જે પુદ્ગલો અનિષ્ટ યાવત્ અમનોમ હોય છે, તેઓ 'तेसिं सरीरसंघायत्ताए परिणमंति' તેઓના શરીર રૂપે પરિણમે છે. અહિયાં યાવત્પદ થી 'अकान्त, अप्रिय, अमनोज्ञ' આ ત્રણ પદોનો સંગ્રહ થયો છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જો કે નારકોના શરીરો સંહનન નામ કર્મ ના ઉદયના અભાવમાં હાડકા વિગેરેના અભાવમાં સંહનન વાળા હોતા નથી.

वज्र ऋषभादिष्वन्यतममपि न भवति इति । 'एवं जाव अहे सत्तमाए' एवं यावद् अधः सप्तम्याम् यथा रत्नप्रभा नारकाणां शरीराणि संहननवन्ति न भवन्ति तथैव शर्कराप्रभा वालुकाप्रभा पङ्कप्रभा धूमप्रभा तमःप्रभा तमस्तमःप्रभा नारकाणामपि शरीराणि संहननविशिष्टानि न भवन्ति अस्थ्यादीनामभावादिति ।

शरीर संहनन नामकर्म के उदय के अभाव से अस्थि आदिकों के अभाव में संहनन वाला नहीं होता है—परन्तु फिर भी उनके वैक्रिय शरीर होता है, क्योंकि नारकों के शरीर रूप से जितने अनिष्ट आदि विशेषण वाले पुद्गल हैं वे सब परिणमते रहते हैं। ऐसी व्याप्ति नहीं है कि जहां २, शरीर होता है वहां २, संहनन होता है क्योंकि देवों के शरीर होने पर भी संहनन नहीं होता है संहनन का सम्बन्ध संहनन नाम कर्म के उदयाधीन है और शरीर का सम्बन्ध शरीर नाम कर्म के उदयाधीन है—शरीर पांच होते हैं और संहनन छह होते हैं वज्र ऋषभनाराच आदि इनके भेद हैं। इनमें से एक भी संहनन इनके नहीं होता है। 'एवं जाव अहेसत्तमाए' जिस प्रकार से रत्नप्रभा पृथिवी के नरकावासों में रहने वाले नारकजीवों का शरीर संहनन रहित होता है उसी प्रकार से शर्कराप्रभा, वालुकाप्रभा पङ्कप्रभा धूमप्रभा तमःप्रभा और तमस्तमःप्रभा के नरकावासों में रहने वाले नारक जीवों का भी शरीर संहनन से हीन होता है ऐसा जानना चाहिये इस तरह समस्त पृथिवियों के नारकों का शरीर संहनन वाला नहीं होता

છતાં પણ તેઓને વૈક્રિય શરીરો હોય છે. કેમકે નારકોના શરીર પણાથી જે કોઇ અનિષ્ટ વિગેરે વિશેષણો વાળા પુદ્ગલો હોય છે, તે બધા તેઓના શરીર રૂપે પરિણમતા રહે છે. એવી વ્યાપ્તિ નથી કે જ્યાં જ્યાં શરીર હોય ત્યાં ત્યાં સંહનન હોય છે. કેમકે દેવોને શરીરો હોવા છતાં પણ સંહનન હોતા નથી સંહનનો સંબંધ સંહનન નામ કર્મને ઉદયાધીન છે. શરીરો પાંચ પ્રકારના હોય છે. અને સંહનન ૭ પ્રકારના હોય છે વજ્ર, ઋષભ, નારાચ, વિગેરે તેના ભેદો છે. આ સંહનનો પૈકી એક પણ સંહનન નારકોને હોતું નથી. 'एव जाव अहेसत्तमाए' જે પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસોમાં રહેવાવાળા નારક જીવોના શરીરો સંહનન વિનાના હોય છે, એ જ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા, વાલુકાપ્રભા, પંકપ્રભા, ધૂમપ્રભા તમઃપ્રભા અને તમસ્તમપ્રભાના નરકાવાસોમાં રહેવાવાળા નારક જીવોના શરીરો પણ સંહનન વિનાના હોય છે. તેમ સમજવું. આ રીતે સઘળી પૃથ્વીયોના નારકોના શરીરો સંહનન-

सम्प्रति-नारकाणां संस्थानप्रतिपादनार्थमाह-'इमीसे णं' इत्यादि, 'इमीसे णं भंते' एतस्यां खलु भदन्त ! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायां पृथिव्याम् 'नेरइयाणं सरीरा किं संठिया पन्नत्ता' नैरयिकाणां शरीराणि किं संस्थितानि-कीदृशसंस्थानयुक्तानि प्रज्ञप्तानि-कथितानीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि 'गोयमा' हे गौतम ! 'दुविहा पन्नत्ता' नारकाणां शरीराणि द्विविधानि द्विप्रकारकाणि प्रज्ञप्तानि-कथितानि 'तं जहा' तद्यथा 'भवधारणिज्जाय' भवधारणीयानि च 'उत्तर वेउव्विया य' उत्तरवैक्रियाणि च 'तत्थ णं जे ते भवधारणिज्जा' तत्र-तयोर्मध्ये यानि तानि शरीराणि भवधारणीयानि 'ते हुंडसंठिया पन्नत्ता' तानि हुण्ड संस्थितानि-हुण्डसंस्थानयुक्तानि प्रज्ञप्तानि, भवधारणीयानि नारकभवस्वाभा-

---

है चाहे वह भवधारणीय शरीर हो, चाहे उत्तर वैक्रिय रूप शरीर हो।

अब सूत्रकार नारक जीवों का शरीर किस संस्थान वाला होता है-इस बात का कथन करते हैं इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है- 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी के नरकावासों के नैरयिकों के शरीर किस संस्थान वाले होते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! दुविहा पन्नत्ता' हे गौतम ! नारकों के शरीर दो प्रकार के कहे गये हैं-'तं जहा' जैसे भवधारणिज्जा य उत्तर वेउव्वियाय' एक भवधारणीय शरीर और दूसरा उत्तर वैक्रिय शरीर 'तत्थ णं जे ते भवधारणिज्जा' इनमें जो नारकजीवों के भवधारणीय शरीर हैं वे 'हुंड संठिया पन्नत्ता' हुण्डक संस्थान वाले होते हैं-जो शरीर नारक भव की प्राप्ति होते ही प्राप्त होता है वह शरीर भवधारणीय शरीर है और यह वैक्रिय शरीर ही है नारकजीवों के हुण्डक

વાળા હોતા નથી, ચાહે તો ભવધારણીય હોય કે ચાહેતો ઉત્તર વૈક્રિય રૂપ શરીર હોય ?

હવે સૂત્રકાર નારકજીવોના શરીરો કયા સંસ્થાન વાળા હોય છે, એ વાતનું કથન કરે છે. આ સંબંધમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું કે 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસોના નૈરયિકોના શરીરો કયા સંસ્થાન વાળા હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! दुविहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! નારક જીવોના શરીરો બે પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે. 'तं जहा' તે બે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે. 'भवधारणिज्जाय उत्तर वेउव्वियाय' એક ભવધારણીય શરીર અને બીજુ ઉત્તર વૈક્રિય શરીર 'तत्थ णं जे ते भवधारणिज्जा' તે પૈકી જે નારક જીવોને ભવધારણીય શરીરો છે, તેઓ 'हुंडसंठिया पन्नत्ता' હુંડક સંસ્થાનવાળા હોય છે જે શરીર નારકભવની પ્રાપ્તિ થતાં જ પ્રાપ્ત થાય છે, તે શરીરને

ष्यादवश्यं हुण्डनामकर्मोदयाद् हुण्डसंस्थानानि भवन्तीति । 'तत्थणं जे ते उत्तर-वेउव्विया ते वि हुंडसंठिया पन्नत्ता' तत्र खलु यानि उत्तरवैक्रियाणि शरीराणि तान्यपि यद्यपि 'शुभमहं वैक्रियं करीष्यामीति' चिन्तयन्ति तथापि तथाभवस्वाभाव्यतो हुण्डसंस्थाननामकर्मोदयतः उत्पाटित सकललोमपिच्छकपोतपक्षिण इव हुण्डसंस्थानान्येव भवन्तीति । 'एवं जाव अहे सत्तमाए' एवं यावदधः सप्तम्याम् यथा रत्नप्रभानारकाणां द्विविधान्यपि शरीराणि हुण्डसंस्थितानि तथैव शर्कराप्रभा वालुकाप्रभा पङ्कप्रभा धूमप्रभा तमःप्रभा तमस्तमःप्रभानारकाणां भवधारणीयानि उत्तरवैक्रियशरीराणि हुण्डसंस्थानानि भवन्तीति ज्ञातव्यम् इति ।

संस्थान नामकर्म के उदय से यह अवधारणीय शरीर हुण्डक संस्थान वाला ही होता है 'तत्थ णं जे ते उत्तरवेउव्विया ते विहुंडसंठिया पन्नत्ता' तथा-जो उत्तर वैक्रिय रूप शरीर होता है वह भी 'हुंडसंठिया पन्नत्ता' हुण्डक संस्थान वाला ही होता है इस कारण वे नारक जीव 'हम शुभ विक्रिया करें 'ऐसा विचार तो करते हैं-परन्तु उनके द्वारा हुंड संस्थान नाम कर्म के उदय के कारण अशुभ विक्रिया ही की जाती हैं-इसमें उनका वह उत्तर वैक्रिय रूप जिस के शरीर से समस्त रोम और पंख उखाड दिये गये हों ऐसे कबूतर के जैसा हुंडक संस्थान वाला ही होता है। 'एवं जाव अहे सत्तमाए' जिस प्रकार से रत्नप्रभा के नारकों के दोनों प्रकार के शरीर हुण्डक संस्थान वाले होते हैं उसी प्रकार से शर्कराप्रभा, वालुकाप्रभा, पंकप्रभा, धूमप्रभा, तमःप्रभा और तमस्तमः

ભવધારણીય શરીર કહેવાય છે. અને તે વૈક્રિય શરીર જ છે. નારક જીવોને હુંડક સંસ્થાન નામ કર્મના ઉદયથી આ ભવધારણીય શરીર હુંડકસંસ્થાન વાળું જ હોય છે 'तत्थ णं जे ते उत्तरवेउव्विया ते वि हुंडसंठिया पण्णत्ता' તથા જે ઉત્તર વૈક્રિય રૂપ શરીર હોય છે, તે પણ 'हुंडसंठिया पण्णत्ता' હુંડક સંસ્થાનવાળું જ હોય છે. આ કારણથી તે નારક જીવો 'અમે શુભ વિક્રિયા કરીએ ૧॥ એવો વિચાર તો કરે છે, પરંતુ તેઓ દ્વારા હુંડસંસ્થાન નામ કર્મના ઉદય થવાને કારણે અશુભ વિક્રિયા જ કરી શકાય છે. તેમાં તેઓના તે ઉત્તરવૈક્રિયશરીર કે જે શરીરમાંથી સઘળા રૂંવાડા અને પાંખ ઉખાડી દેવામાં આવેલ હોય એવા કબૂતરના જેવા હુંડક સંસ્થાન વાળા જ હોય છે. 'एवं जाव अहेसत्तमाए' જે પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના બન્ને પ્રકારના શરીરો હુંડક સંસ્થાન વાળા હોય છે, એ જ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા, વાલુકાપ્રભા પંકપ્રભા, ધૂમપ્રભા, અને તમસ્તમપ્રભા, પૃથ્વીના નારકોને પણ બંન્ને પ્રકારના

सम्प्रति-नारकाणां शरीरेषु वर्णप्रतिपादनार्थमाह-'इमीसे णं' इत्यादि, 'इमीसे णं भंते' एतस्यां खलु भदन्त! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायां पृथिव्याम् 'नेरइयाणं' नैरयिकाणाम् 'सरीरया केरिसया वण्णेणं पन्नत्ता' शरीराणि कीदृशानि वर्णेन प्रज्ञप्तानि-कथितानीति प्रश्नः भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'कालाकालोभासा जाव परमकिण्हा वण्णेणं पन्नत्ता' कालानि कालावभासानि यावत् गम्भीरलोमहर्षाणि भीमानि उत्त्रासनकानि परमकृष्णानि नारकाणां शरीराणि वर्णेन प्रज्ञप्तानि 'एवं जाव अहे सत्तमाए' एवं यावदधः सप्त

प्रभा पृथिवी के नारकों के भी दोनों प्रकार के शरीर हुण्डक संस्थान वाले होते हैं- ऐसा जानना चाहिये.

अब नारकों के शरीर के वर्ण कैसे होते हैं-इसका कथन सूत्रकार करते हैं—

इसमें गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं 'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए' हे भदन्त! इस रत्नप्रभा पृथिवी के नरकावासों के 'नेरइयाणं सरीरा केरिसया वण्णेणं पण्णत्ता' नैरयिकों के शरीर वर्ण से कैसे होते हैं-अर्थात् कैसे वर्ण वाले होते हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! काला, कालोभासा, जाव परमकिण्हा वण्णेणं पन्नत्ता' हे गौतम! प्रथम पृथिवी के नरकावासों के नारकजीवों के शरीर वर्ण की अपेक्षा काले कृष्णप्रभा वाले देखते ही शरीर में रोमटे खडे कर देने वाले, भयजनक और परम कृष्ण होते हैं। 'एवं जाव अहे सत्तमाए' इसी

શરીરો હુંડક સંસ્થાનવાળા હોય છે. તેમ સમજી લેવું

હવે નારકોના શરીરોનો વર્ણ કેવો હોય છે? એ સંબંધમાં સૂત્રકાર કથન કરે છે.

આ સંબંધમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે 'इमीसेणं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસોમાં રહેવાવાળા 'नेरइया णं सरीरा केरिसया वण्णेणं पण्णत्ता' નૈરયિકોના શરીરો કેવા વર્ણવાળા હોય છે? એટલે કે તેઓના શરીરોનો વર્ણ કેવો હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा! काला कालोभासा, जाव परमकिण्हा वण्णेणं पण्णत्ता' હે ગૌતમ! પહેલી પૃથ્વીના નરકાવાસોમાં રહેવાવાળા નારક જીવોના શરીરોનો વર્ણ કાળો, કાળી કાંતી વાળો કે જેને જોવાથી જ શરીરના રૂંવાડા ઉભા થઈ જાય એવા અને ભયકારક અત્યંત કૃષ્ણ કાળા હોય છે. 'एवं जाव अहे सत्तमाए' આજ પ્રમાણે બીજી પૃથ્વીથી લઈને અધઃસપ્તમી

न्याम् यथा रत्नप्रभानारकशरीराणि वर्णेन कालकालावभासादि विशेषणयुक्तानि तथैव शर्कराप्रभात आरभ्य तमस्तमा पृथिवीनारकशरीराण्यपि कालादि वर्णयुक्तानि ज्ञातव्यानीति। 'इमीसे णं भंते' एतस्यां खलु भदन्त! 'रयणप्पभा-पुढवीए' रत्नप्रभा पृथिव्याम् 'नेरइयाणं सरीरया केरिसया गंधेणं पन्नत्ता' नैरयिकाणां शरीराणि कीदृशानि गन्धेन प्रज्ञप्तानि, भगवानाह—'गोयमा' हे गौतम! 'से जहाणामए अहिमडेइ वा तं चेव जाव अहे सत्तमा' स यथा नामकोऽहिमृत इति वा तदेव यावदधः सप्तमी, अहिमृतादितोऽपि अधिकतर दुर्गन्धयुक्तानि नारकशरीराणि एवमेव यावदधः सप्तमी नारकशरीराण्यपि दुर्गन्धयुक्तानि ज्ञातव्यानि।

तरह के द्वितीय पृथिवी से लेकर अधःसप्तमी पृथिवी तक के नरकावासों में रहने वाले नारकजीवों के शरीर होते हैं ऐसा जानना चाहिये 'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइयाणं सरीरया केरिसया गंधेणं पन्नत्ता' हे भदन्त! इस रत्नप्रभा पृथिवी के नैरयिकों के शरीर गंधकी अपेक्षा कैसे होते हैं? अर्थात् प्रथम पृथिवी के नैरयिकों के शरीर कैसी गन्धवाले होते हैं? ऐसा इस प्रश्न का सारांश है—इस पर गौतम से प्रभु कहते हैं—'गोयमा! से जहानामए अहिमडेइ वा तं चेव जाव अहे सत्तमा' हे गौतम! जैसा पहिले कहा जा चुका है कि अहि-सर्प आदि के मृतक कलेवर से जिस प्रकार की दुर्गन्ध आती है उससे भी अधिक अनिष्टतर आदि विशेषणों वाली दुर्गन्ध इन नारकों के शरीर से आती है इसी प्रकार का कथन दुर्गन्ध के सम्बन्ध में यहां पर भी समझ लेना चाहिये.

પૃથ્વી સુધીના નરકાવાસોમાં રહેવાવાળા નારક જીવોના શરીરો હોય છે. તેમ સમજવું 'इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया णं सरीरया केरिसया गंधेणं पणत्ता' હે ભગવન્! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોના શરીરો ગંધની અપેક્ષાથી કેવા હોય છે? અર્થાત્ પહેલી પૃથ્વીના નૈરયિકોના શરીરો કેવા ગંધ વાળા હોય છે.? આ પ્રમાણેના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ગૌતમસ્વામીને પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा! से जहानामए अहिमडेइ वा तं चेव जाव अहेसत्तमा' હે ગૌતમ! જે પ્રમાણે પહેલાં કહેવામાં આવેલ છે કે—અહિ—અર્થાત્ મરેલા સાપ વિગેરેના શરીરમાંથી જેવા પ્રકારની દુર્ગંધ આવે છે, તેનાથી પણ વધારે અનિષ્ટતર વિગેરે વિશેષણો વાળી દુર્ગંધ આ નારક જીવોના શરીરોમાંથી આવે છે. એજ પ્રમાણેનું દુર્ગંધ વિષયનું તે કથન આ પ્રકરણમાં પણ સમજી લેવું.

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिव्याम् 'नेरइयाणं सरीरया' नैरयिकाणां शरीराणि 'केरिसया फासेणं पन्नत्ता' कीदृशानि स्पर्शेन प्रज्ञप्तानि भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'फुडियच्छविविच्छवया' स्फुटितच्छवि विच्छवयः' प्रथमच्छवि शब्दस्त्वग्वाची द्वितीयश्छायावाची, तथा च स्फुटितया राजिशतसंकुलया त्वचा विच्छवयो विगतच्छाया इति स्फुटितच्छविविच्छवयः। 'खरफरुसझामझुसिरा' खरपरुषध्माम शुषिराणि खराणि अतएव अतिशयेन परुषाणि ध्मामानि दग्धच्छायानि शुषिराणि-शुषिरशत कलितानि ततः पदद्वयस्य पदद्वयेन विशेषणसमासः सुपक्वे-

तथा इसी प्रकार की अनिष्टतर आदि पूर्वोक्त विशेषणों वाली दुर्गन्ध द्वितीय पृथिवी के नैरयिकों से लेकर अधःसप्तमी पृथिवी के नारकों के शरीर से आती है ऐसा जानना चाहिये.

'इमीसे णं भंते रयणप्पभाए पुढवीए नेरइयाणं सरीरया केरिसया फासेणं पण्णत्ता' हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी के नैरयिकों के शरीर स्पर्श से कैसे होते है ? अर्थात् प्रथम पृथिवी नैरयिकों के शरीर का स्पर्श कैसा होता है ! उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! फुडिच्छवि विच्छवया' हे गौतम ! प्रथम पृथिवी के नैरयिकों के शरीर जिनकी त्वचा के ऊपर सैकडों झुर्रियां पड रही है और इसी से जो छाया-कान्ति से रहित हो रहा है. तथा—'खरफरुस०' जिसका स्पर्श परुष कठोर है सैकड़ों जिसमें छेद हो रहे हैं और जिसकी छाया-कान्ति जली हुई वस्तु की जैसी है-इस प्रकार के स्पर्श-कठोर स्पर्श वाले होते हैं।

તથા આવાજ પ્રકારની અનિષ્ટતર વિગેરે પૂર્વોક્ત વિશેષણો વાળી દુર્ગંધ બીજી પૃથ્વીના નૈરયિકોથી લઈને અધઃસપ્તમી પૃથ્વીના નારકજીવોના શરીરોમાંથી આવે છે. તેમ સમજવું,

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइयाणं सरीरया केरिसया फासेणं पण्णत्ता' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોના શરીરો સ્પર્શથી કેવા હોય છે ? અર્થાત્ પહેલી પૃથ્વીના નૈરયિકોના શરીરોનો સ્પર્શ કેવો હોય છે ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! फुडियच्छविविच्छविया' હે ગૌતમ ! પહેલી પૃથ્વીના નૈરયિકોના શરીરો કે જેઓની ચામડી ઉપર સેંકડો ઝુર્રીયા-ઉઝરડાં કરચલી પડેલી હોય અને તેથી જ જેઓ કાંતિવિનાના હોય, છે તથા 'खरफरुस' જેનો સ્પર્શ પરૂષ કઠોર છે. અને જેમાં સેંકડો છેદ થઈ રહ્યા હોય છે, અને જેની છાયા-કાંતિ બળેલી વસ્તુના જેવી હોય

टका संतप्तधमामतुल्यानि इति भावः 'फासेणं पन्नत्ता' स्पर्शेन प्रज्ञप्तानि 'एवं जाव अहे सत्तमाए' एवं यावदधः सप्तम्याम् रत्नप्रभावदेव शर्कराप्रभात आरभ्य तमस्तमा पर्यन्त नारकाणां शरीराणि पूर्ववदेव स्पर्शेन ज्ञातव्यानीतिभावः ॥१८॥

सम्प्रति-नारकाणामुच्छ्वासादि प्रतिपादनार्थमाह-'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए' इत्यादि,

मूलम्-इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइयाणं केरिसया पोग्गला ऊसासत्ताए परिणमंति? गोयमा! जे पोग्गला अणिट्ठा जाव अमणामा ते तेसिं ऊसासत्ताए परिणमंति, एवं जाव अहे सत्तमाए एवं आहारस्स वि सत्तसु वि। इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए नेरइयाणं कइ लेस्साओ पन्नत्ताओ? गोयमा! एक्का काउलेस्सा पन्नत्ता। एवं सक्करप्पभाए वि। वालुयप्पभाए पुच्छा, गोयमा! दो लेस्साओ पन्नत्ताओ, तं जहा-नीललेस्सा कापोयलेस्सा य, तत्थ जे कापोयलेस्सा ते बहुतरा जे नीललेस्सा ते थोवा। पंकप्पभाए पुच्छा, एक्का नीललेस्सा पन्नत्ता। धूमप्पभाए पुच्छा गोयमा! दो लेस्साओ पन्नत्ताओ तं जहा-किण्हलेस्सा य नीललेस्सा य ते बहुतरगा जे नीललेस्सा ते थोवतरगा जे कण्हलेस्सा। तमाए पुच्छा, गोयमा! एक्का कण्हलेस्सा, अहे सत्तमाए एक्का परम कण्हलेस्सा॥ इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया किं सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी सम्मामिच्छादिट्ठी? गोयमा! सम्मदिट्ठी

'एवं जाव अहे सत्तमाए' इसी तरह के कठोर स्पर्श वाले द्वितीय पृथिवी से लेकर अधः सप्तमी पृथिवी तक के नारकों के शरीर हैं ऐसा जानना चाहिये। ॥सूत्र॥१८॥

છે, આવા પ્રકારના સ્પર્શવાળા અર્થાત્ કઠોર સ્પર્શવાળા હોય છે. 'एवं जाव अहे सत्तमाए' આવા પ્રકારના કઠોર સ્પર્શવાળા બીજી પૃથ્વીથી લઈને અધઃસપ્તમી પૃથ્વી સુધીના નારકોના શરીરો હોય છે. તેમ સમજવું. ॥ સૂ. ૧૮ ॥

मिच्छादिट्ठी वि सम्मामिच्छादिट्ठी वि एवं जाव अहे सत्तमाए ॥ इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया किं नाणी अन्नाणी? गोयमा! णाणि वि अन्नाणी वि जे नाणी ते नियमा तिण्णाणी तं जहा—आभिणिबोहियनाणी सुयणाणी ओहिणाणि जे अन्नाणी ते अत्थेगइया दु अन्नाणी अत्थेगइया ति अन्नाणी जे दु अन्नाणी ते नियमा मइअन्नाणी य सुयअन्नाणी य, जे ति अन्नाणी ते नियमा मइ अन्नाणी सुय अन्नाणी विभंगनाणी वि। सेसाणं णाणी वि अन्नाणी वि तिण्णि, एवं जाव अहे सत्तमाए ॥ इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया किं मणजोगी वइजोगी कायजोगी? गोयमा! तिण्णि वि एवं जाव अहे सत्तमाए॥ इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया किं सागारोवउत्ता अणागारोवउत्ता? गोयमा! सागारोवउत्ता वि अणागारोवउत्ता वि एवं जाव अहे सत्तमाए॥ इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया ओहिणा केवइयं खेत्तं जाणंति पासंति? गोयमा? जहन्नेणं अद्धुट्ठगाउयाइं उक्कोसेणं चत्तारि गाउयाइं॥ सक्करप्पभाए पुढवीए नेरइया जहन्नेणं तिन्नि गाउयाइं उक्कोसेणं अद्धुट्ठाइं, एवं अद्धद्धगाउयं परिहायइ जाव अहे सत्तमाए जहन्नेणं अद्धगाउयं उक्कोसेणं गाउयं ॥ इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए नेरइयाणं कइ समुग्घाया पन्नत्ता? गोयमा! चत्तारि समुग्घाया पन्नत्ता, तं जहा—वेयणा समुग्घाए, कसायसमुग्घाए, मारणांतिय समुग्घाए। एवं जाव अहे सत्तमाए ॥सू० १९॥

छाया—एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिकाणां कीदृशाः पुद्गला उच्छ्वासतया परिणमन्ति ? गौतम ! ये पुद्गला अनिष्टा यावदमनोऽमास्ते तेषामुच्छ्वासतया परिणमन्ति एवं यावदधः सप्तम्याम्। एवमाहारस्यापि सप्तस्वपि एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिकाणां कतिलेश्याः प्रज्ञप्ताः गौतम ! एका कापोतलेश्या प्रज्ञप्ता। एवं शर्कराप्रभायामपि, वालुकाप्रभायां पृच्छा गौतम ! द्वे लेश्ये प्रज्ञप्ते तद्यथा–नीललेश्या कापोतलेश्या च। तत्र ये कापोतलेश्यास्ते बहुतराः, ये नीललेश्यास्ते स्तोकाः। पङ्कप्रभायां पृच्छा गौतम ! एका नीललेश्या प्रज्ञप्ता। धूमप्रभायां पृच्छा गौतम ! द्वे लेश्ये प्रज्ञप्ते, तद्यथा–कृष्णलेश्या च नीललेश्या च, ते बहुतराः ये नीललेश्याः, ते स्तोकतराः ये कृष्ण लेश्याः। तमायां पृच्छा, गौतम ! एका कृष्णलेश्या। अधः सप्तम्यामेका परम कृष्णलेश्या। एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिकाः किं सम्यग्दृष्टयो मिथ्यादृष्टयः सम्यग्मिथ्यादृष्टयः ? गौतम ! सम्यग्दृष्टयोऽपि मिथ्यादृष्टयोऽपि सम्यग्मिथ्यादृष्टयोऽपि, एवं यावदधः सप्तम्याम्। एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिकाः किं ज्ञानिनोऽज्ञानिनः ? गौतम ! ज्ञानिनोऽपि अज्ञानिनोऽपि ये ज्ञानिनस्ते नियमत स्त्रिज्ञानिनः तद्यथा-आभिनिबोधिक ज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनोऽवधिज्ञानिनः, ये अज्ञानिनस्ते सन्त्येकके द्व्यज्ञानिनः सन्त्येकके त्र्यज्ञानिनः ये द्व्यज्ञानिनस्ते नियमात् मत्यज्ञानिनश्च श्रुताज्ञानिनश्च, ये त्र्यज्ञानिनस्ते नियमात् मत्यज्ञानिनो श्रुताज्ञानिनो विभङ्गज्ञानिनोऽपि, शेषाः खलु ज्ञानिनोऽपि अज्ञानिनोऽपि, त्रयो यावदधः सप्तम्याम्॥ एतस्यां खलु रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिकाः किं मनोयोगिनो वचोयोगिनः काययोगिनः ? गौतम ! त्रयोऽपि, एवं यावदधः सप्तम्याम्। एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिकाः किं साकारोपयुक्ता अनाकारोपयुक्ताः ? गौतम ! साकारोपयुक्ता अपि, अनाकारोपयुक्ताअपि एवं यावदधः सप्तम्याम्। एतस्यां खलु रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिका अवधिना कियत् क्षेत्र जानन्ति पश्यन्ति ? गौतम ! जघन्येन अर्द्ध चतुर्थगव्यूतानि उत्कर्षेण चत्वारि गव्यूतानि। शर्कराप्रभायां पृथिव्यां नैरयिकाः जघन्येन त्रीणि गव्यूतानि उत्कर्षेणार्द्ध चतुर्थानि एवमर्द्धार्द्धगव्यूतं परिहीयते यावदधः सप्तम्यां जघन्येनार्द्धगव्यूत मुत्कर्षेण गव्यूतम्। एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिकाणां कति समुद्घाताः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! चत्वारः समुद्घाताः प्रज्ञप्ताः तद्यथा–वेदना समुद्घातः कषाय समुद्घातो, मारणान्तिक समुद्घातो, वैक्रियसमुद्घातः एवं यावदधः सप्तम्याम् ॥सू० १९॥

टीका--'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्याम्, 'नेरइयाणं' नैरयिकाणाम् 'केरिसया पोग्गला' कीदृशाः पुद्गला 'उस्सासत्ताए परिणमंति' उच्छ्वासतया-श्वासोच्छ्वासरूपेण परिणमन्ति-परिणामं प्राप्नुवन्ति ? इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे हे गौतम ! 'जे पोग्गला अणिट्ठा जाव अमणामा' ये पुद्गला अनिष्टा यावत्-आकान्ता अप्रिया अशुभा अमनोज्ञा अमनोऽमाः, तत्र न इष्टाः न अभिलषिता इत्यनिष्टाः तत्रानिष्टमपि किञ्चित् सर्वस्मै अनिष्टं न भवति रुचिवैचित्र्य दतः

अब सूत्रकार नारकजीवों के उच्छ्वास आदि का कथन करते हैं

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए णेरइयाणं केरिसया पोग्गला' इत्यादि सूत्र १९

टीकार्थ-गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी के 'नेरइयाणं' नैरयिकों के 'केरिसया पोग्गला' कैसे पुद्गल 'उस्सासतया परिणमंति' उच्छ्वास रूप से श्वासोच्छ्वास रूप से परिणत होते है ? अर्थात् किस प्रकार के पुद्गल नारक जीवों के श्वासोच्छ्वास रूप से परिणमते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं 'गोयमा ! जे पोग्गला अणिट्ठा जाव अमणामा' 'हे गौतम ! जो पुद्गल अनिष्ट यावत्-अकान्त अप्रिय, अशुभ, अमनोज्ञ और अमनोऽम, जिन्हें ग्रहण करने की मन से भी इच्छा नहीं होती हैं-ऐसे पुद्गल ही नारक जीवों के श्वासोच्छ्वास रूप से परिणमते

હવે સૂત્રકાર નારક જીવોના ઉચ્છવાસ વિગેરેનું કથન કરે છે.

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए णेरइयाणं केरिसया पोग्गला ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછયું કે' इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના 'णेरइया णं' નૈરયિકોને 'केरिसया पोग्गला' કેવા પ્રકારના પુદ્ગલો 'उस्सासतया परिणमंति' ઉચ્છવાસ પણાથી એટલે કે શ્વાસોચ્છવાસ રૂપે પરિણમે છે ? અર્થાત્ કેવા પ્રકારના પુદ્ગલો નારકજીવોના શ્વાસોચ્છવાસ પણાથી પરિણમે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! जे पोग्गला अणिट्ठा जाव अमणामा' હે ગૌતમ જે પુદ્ગલો અનિષ્ટ યાવત્ અકાંત, અપ્રિય, અશુભ, અમનોજ્ઞ અને અમનોડમ કે જેને ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા મનમાં પણ હોતી નથી. એવા પુદ્ગલોજ નારક જીવોના શ્વાસોચ્છવાસ રૂપે પરિણમે છે. જે ઇષ્ટ નહોય

आकान्ताः, तत्राकान्तमपि किञ्चित् कस्यैचिद्रोचते यथा शूकरस्य विष्ठा, तत्राह- अप्रिया अशुभाः अत एवामनोज्ञाः अमनोऽमाः मनसापि पारं ग्रहीतुमयोग्याः, यद्यपि समानार्थकाः प्राय एते शब्दा स्तथापि बहुदेशज विनेय बोधाय पार्थक्येन

हैं। जो इष्ट नहीं होते हैं वे पुद्गल अनिष्ट हैं वे अनिष्ट भी सब को अनिष्ट ही हो सो यह बात तो बनती नहीं है क्योंकि रुचि की विचित्रता से अनिष्ट वस्तु भी इष्ट होती हुई देखी जाती है-अतः वे पुद्गल ऐसे नहीं हैं इस बात को स्पष्ट करने के लिये 'अकान्त' यह पद दिया गया है वे पुद्गल जो नारक जीवों के श्वासोच्छ्वास रूप से परिणमते हैं वे ऐसे अनिष्ट नहीं है कि किन्हीं नारक जीवों को इष्ट अभिलषित भी हो क्योंकि वे सर्वथा अकान्त होते हैं इसलिये वे अनिष्ट ही होते हैं। यदि फिर भी इस पर यो कहा जाय कि जो कोई पदार्थ अकान्त भी होता है वह भी किन्हीं २, जीवों को रुचता हुआ देखने में आता है जैसे शूकर को अकान्त विष्टा रुचती है सो ऐसी कल्पना कोई यहां करले इस बातको स्पष्ट करने के लिये 'अप्रिय' यह पद दिया है इस प्रकार के ये अशुभ यावत् अमनोम पुद्गल नारक जीवों के श्वासोच्छ्वास रूप से परिणमते हैं। यद्यपि ये सब शब्द समान अर्थ वाले हैं-तब भी इनका जो यहां स्वतंत्र रूप से प्रयोग करने में आया है उसका कारण भिन्न २, देशों के विनेयजनों को समझा

તેવા પુદ્ગલો અનિષ્ટ કહેવાય છે અને તે અનિષ્ટ પણ બધાનેજ અનિષ્ટ હોય તેમ બનતું નથી કેમકે રૂચિની વિચિત્રતાથી અનિષ્ટ વસ્તુ પણ કેટલાકને ઇષ્ટ હોય તેમ દેખવામાં આવે છે. જેથી તે પુદ્ગલો એવા હોતા નથી એ વાત સ્પષ્ટ કરવા માટે 'अकान्त' આ પદનો પ્રયોગ કરવામાં આવેલ છે તે પુદ્ગલો કે જે નારક જીવોના શ્વાસોચ્છ્વાસ પણાથી પરિણમે છે. તે એવા અનિષ્ટ હોતા નથી કે કોઈ કોઇ નારક જીવોને ઇષ્ટ અભિલષિત પણ હોય, કેમકે તે સર્વથા અકાંત હોય છે. તેથી તે પુદ્ગલો અનિષ્ટજ હોય છે. તો પણ જો આનાપર એમ કહેવામાં આવે કે જે કોઇ પદાર્થ અકાન્તપણુ હોય છે, તે પણ કોઈ કોઇ જીવોને રૂચતો હોય તેમ જોવામાં આવે છે જેમકે શૂકરને અકાન્ત એવી વિષ્ટા રૂચિકર હોય છે. તો કોઇ અહિંયાં એવી કલ્પના ન કરીલે એટલા માટે 'अप्रिय' એ પદનો પ્રયોગ કરવામાં આવેલ છે આવા પ્રકારના આ અશુભ, યાવત્ અમનોડમ એવા પુદ્ગલો નારકજીવોના શ્વાસોચ્છ્વાસ પણાથી પરિણમે છે. જો કે આ બધા શબ્દો સમાન અર્થ વાળા છે, તો પણ તેનો સ્વતંત્ર પણાથી અહિયાં જે પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે, તેનું કારણ જૂદા જૂદા દેશોના

उपात्ताः अथवा नारकै रुच्छ्वासतया परिगृहीत पुद्गलानामत्यन्तदुष्टत्व ज्ञापनायेति। 'ते तेसिं उसासत्ताए परिणमंति' ते उपरि दर्शिता अनिष्टत्वादि विशेषणयुक्ताः पुद्गला स्तेषां नारकाणाम् उच्छ्वासतया उच्छ्वासनिश्वासरूपेण परिणमन्ति-परिणामं प्राप्नुवन्तीति। 'एवं जाव अहे सत्तमाए' एवं यावदधः सप्तम्याम् रत्नप्रभानारकवदेव शर्कराप्रभा वालुकाप्रभा पङ्कप्रभा धूमप्रभा तमःप्रभा तमस्तमः प्रभानारकाणामपि श्वासोच्छ्वासतया परिगृह्यमाणाः पुद्गला अनिष्टा अप्रिया अशुभा अमनोज्ञा अमनोऽमा एवेति ज्ञातव्याः। 'एवं आहारस्स वि सत्तसु वि' एवमेव श्वासतया परिणत पुद्गलवदेव आहारतया परिणताः पुद्गला अपि अनिष्ट-

ना है अथवा-नारकजीवों द्वारा श्वासोच्छ्वास रूप से गृहीतहुए पुद्गल अत्यन्त दुष्ट-बुरे ही होते हैं-किसी भी प्रकार से इनमें अदुष्टता नहीं है इस बात को समझाने के लिये इन समानार्थक शब्दों को कहा गया है 'ते तेसिं उसासत्ताए परिणमंति' ऐसे ये पूर्वोक्त विशेषणों वाले पुद्गल नारक जीवों के उच्छ्वास निःश्वास रूप से परिणत होते हैं। 'एवं जाव अहे सत्तमाए' रत्नप्रभा पृथिवी के नारकों के जैसे शर्कराप्रभा वालुकाप्रभा, पङ्कप्रभा, धूमप्रभा तमःप्रभा और तमस्तमःप्रभा पृथिवी के नारकों के भी श्वासोच्छ्वास रूप से गृहीत हुए पुद्गल पूर्वोक्त विशेषणों वाले ही होते हैं ऐसा जानना चाहिये 'एवं आहारस्स वि सत्तसु वि' जिस प्रकार से श्वासोच्छ्वास रूप से परिणत हुए पुद्गल पूर्वोक्त अनिष्टादि विशेषणों वाले होते हैं उसी प्रकार से प्रथम रत्नप्रभा पृथिवी से लेकर सातवीं तम-

શિષ્ય જનોને સમજાવવા માટે કહેલા છે. અથવા નારક જીવો દ્વારા શ્વાસોચ્છવાસ રૂપે ગ્રહણ કરાયેલા પુદ્ગલો અત્યંત દુષ્ટ-ખરાબ જ હોય છે. કોઇ પણ પ્રકારથી તેમાં અદુષ્ટ પણું આવતું નથી એ વાત સમજાવવા માટે આ સમાન અર્થવાળા શબ્દો કહ્યા છે. 'તે तेसिं उसासत्ताए परिणमंति' એવા આ પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળા પુદ્ગલો નારક જીવોના ઉચ્છશ્વાસ અને નિઃશ્વાસ રૂપથી પરિણત થાય છે. 'एवं जाव अहे सत्तमाए' રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના કથન પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા, વાલુકાપ્રભા, પંકપ્રભા, ધૂમપ્રભા, તમઃપ્રભા, અને તમસ્તમઃ પ્રભા પૃથ્વીના નારકોના શ્વાસોચ્છવાસથી ગ્રહણ કરાયેલા પુદ્ગલો પણ પૂર્વોક્ત વિશેષણો વાળા જ હોય છે. તેમ સમજવું. 'एवं आहारस्स वि सत्तसु वि' જે પ્રમાણે શ્વાસોચ્છવાસ પણાથી પરિણમેલા પુદ્ગલો પહેલા કહેલા અનિષ્ટ વિગેરે વિશેષણો વાળા હોય છે, એજ પ્રમાણે પહેલી રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી લઇ

स्वादियुता एव रत्नप्रभात आरभ्य तमस्तमा पृथिवी पर्यन्तमिति। आलापप्रकारश्चेत्थम्-हे भदन्त! रत्नप्रभा नैरयिकाणां कीदृशाः पुद्गला आहारतया परिणता भवन्ति? हे गौतम! ये पुद्गला अनिष्टा अकान्ता अप्रिया अशुभा अमनोज्ञा अमनोऽमास्ते तेषामाहारतया परिणता भवन्ति, एवमेव शर्कराप्रभात आरभ्य यावत् सप्तम पृथिवी नारकाणामपि आहारत्वेनाऽऽहृताः पुद्गला अकान्ता अप्रिया अशुभा अमनोज्ञा अमनोऽमा ज्ञातव्या इति सर्वत्रालापप्रकारः स्वयमेवोहनीयः।

सम्प्रति लेश्या प्रतिपादनार्थमाह-'इमीसे णं' इत्यादि, 'इमीसे णं भंते!' एतस्यां खलु भदन्त! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायां पृथिव्याम् 'नेरइयाणं

तमस्तमःप्रभा पृथिवी तक के जीवों के आहार रूप से जो पुद्गल परिणत होते हैं वे भी अनिष्ट आदि पूर्वोक्त विशेषणों वाले ही होते हैं। यहां आलाप प्रकार ऐसा है-हे भदन्त! रत्नप्रभा पृथिवी के नैरयिकों के कैसे पुद्गल आहार रूप से परिणमित होते हैं? उत्तर में प्रभु ने ऐसा ही कहा है कि हे गौतम! जो पुद्गल अनिष्ट, अकान्त, अप्रिय, अशुभ, अमनोज्ञ और अमनोऽम होते हैं वे ही पुद्गल उनके आहार रूप से परिणत होते हैं। इसी तरह से आहारूप से परिणत हुए पुद्गल द्वितीय पृथिवी से लेकर सातवीं पृथिवी तक के नारकों के होते हैं ऐसा जानना चाहिये इस सम्बन्ध में आलाप प्रकार सर्वत्र स्वयं ही उद्भावित कर लेना चाहिये।

अब लेश्या का प्रतिपादन किया जाता है—'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइयाणं कइलेस्साओ पन्नत्ताओ' हे भदन्त!

ને સાતમી તમસ્તમપ્રભા પૃથ્વીના કથન સુધીના નારક જીવોને આહારપણાથી જે પુદ્ગલો પરિણત થાય છે, તે બધા પણ અનિષ્ટ વિગેરે પૂર્વોક્ત વિશેષણો વાળા જ હોય છે. તેના આલાપકોનો પ્રકાર આ પ્રમાણે છે હે ભદન્ત! રત્ન પ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોને કેવા પુદ્ગલો આહાર પણાથી પરિણત થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ! જે પુદ્ગલો અનિષ્ટ, અકાન્ત અપ્રિય, અશુભ, અમનોજ્ઞ, અને અમનોઽમ હોય છે. તેજ પુદ્ગલો તેમના આહાર પણાથી પરિણમે છે.

એજ પ્રમાણે આહાર રૂપે પરિણમેલા પુદ્ગલો બીજી પૃથ્વીથી લઇને સાતમી પૃથ્વી સુધીના નારકોને હોય છે તેમ સમજવું આ સંબંધમાં આલાપકનો પ્રકાર બધેજ સ્વયં બનાવીને સમજી લેવો.

હવે લેશ્યાના સંબંધમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે. આ સંબંધમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે 'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए 'नेरइया

कइलेस्साओ पन्नत्ताओ' नैरयिकाणां कति-कियत्संख्यकाः लेश्याः प्रज्ञप्ताः- कथिताः ? इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'एक्का काउलेस्सा पन्नत्ता' एका एकैव कापोतलेश्या प्रज्ञप्ता रत्नप्रभा नारक जीवानामेका कापोतलेश्या भवतीति । 'एवं सक्करप्पभाए वि' एवं शर्कराप्रभाया-मपि' यथा रत्नप्रभा नारकाः कापोतलेश्यावन्तस्तथैव शर्कराप्रभा नारका अपि कापोतलेश्यावन्तो भवन्तीति । 'वालुयप्पभाए पुच्छा' वालुकाप्रभायां पृच्छा हे भदन्त ! वालुकाप्रभायां तृतीयनरकपृथिव्यां नारकाणां कतिलेश्या भवन्तीति पृच्छया संगृह्यते प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! दो लेस्साओ पन्नत्ताओ' वालुकाप्रभा नारकाणां द्वे लेश्ये भवतः 'तं जहा' तद्यथा- 'नीललेस्सा काउलेस्सा य' नीललेश्या कापोतलेश्या च 'तत्थ जे काउलेस्सा ते बहुतरगा' तत्र-तयो द्वयोर्मध्ये ये कापोतलेश्यास्ते बहुतरा अधिका उपरितन

इस रत्नप्रभा पृथिवी के नैरयिकों को कितनी लेश्याएं कही गई है ! उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! एक्का काउलेस्सा पन्नत्ता' 'हे गौतम ! रत्नप्रभा पृथिवी के नैरयिकों के केवल एक ही कापोत लेश्या कही गई है-'एवं सक्करप्पभाए वि' इसी प्रकार से शर्कराप्रभा के नारकजीवों के भी केवल एक कापोत लेश्या ही होती है 'वालु-यप्पभाए पुच्छा' हे भदन्त ! वालुकाप्रभा के नैरयिकों के कितनी लेश्याएं होती हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! दो लेस्साओ पन्नत्ताओ' 'हे गौतम ! वालुकाप्रभा के नैरयिकों के दो लेश्याएं होती हैं-' तं जहा' जैसे-'नील लेस्सा काउलेस्सा य' 'नील लेश्या और कापोत लेश्या' 'तत्थ जे काउलेस्सा ते बहुतरा' इनमें जो कापोत लेश्या वाले हैं वे अधिक हैं-क्योंकि उपरितन प्रस्तटवर्ती नारकों को

णं कइ लेस्साओ पन्नत्ताओ' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોને કેટલી લેશ્યાઓ કહી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! एक्का काउलेस्सा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોને કેવળ એક કાપોત લેશ્યાજ કહી છે 'एवं सक्करप्पभाए वि' એ જ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નારક જીવોને પણ કેવળ એક કાપોત લેશ્યાજ હોય છે. 'वालुयप्पभाए पुच्छा' હે ભદન્ત ! વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોને કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! दो लेस्सा ओ पन्नत्ताओ' હે ગૌતમ ! વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોને બે લેશ્યાઓ હોય છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે 'नीललेस्सा काउल्लेस्सा य' નીલલેશ્યા અને કાપોતલેશ્યા, 'तत्थ जे काउल्लेस्सा ते बहुतरा' આમાં જેઓ કાપોત

प्रस्तटवर्त्तिनां नारकाणां कापोतलेश्याकत्वात् तेषां चातिभूयस्कत्वादिति । 'जे नीललेस्सा वंतो पन्नत्ता ते थोवा' ये नीललेश्यावन्तः प्रज्ञप्तास्ते स्तोकाः कापोतलेश्यापेक्षया न्यूना इति। 'पंकप्पभाए पुच्छा' पङ्कप्रभायां पृच्छा हे भदन्त! पङ्कप्रभा पृथिवी नारकाणां कतिलेश्या भवन्तीति पृच्छया संगृह्यते इति प्रश्नः, भगवानाह- 'गोयमा' हे गौतम! 'एक्का नीललेस्सा पन्नत्ता' एका नीललेश्या पङ्कप्रभा नारकाणां भवति, सा च तृतीय पृथिवीगत नीललेश्यापेक्षया अविशुद्धतरा भवतीति। 'धूमप्पभाए पुच्छा' धूमप्रभायां पृच्छा हे भदन्त! धूमप्रभानारकाणां कतिलेश्या भवन्तीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'दो लेस्साओ पन्नत्ताओ' द्वे लेश्ये प्रज्ञप्ते 'तं जहा' तद्यथा-'किण्हलेस्साय नीललेस्साय' कृष्णलेश्या च नीललेश्या च 'ते बहुतरगा जे नीललेस्सा' ते बहुतरा

कापोत लेश्या होती हैं और ये उपरितन प्रस्तटवर्ती नारक अधिक हैं। तथा 'ये नील लेश्यावन्तः' जो नारक यहां नील लेश्या वाले हैं वे कापोत लेश्यावालों की अपेक्षा न्यून-कम हैं-'पंकप्पभाए पुच्छा' 'हे भदन्त! पङ्कप्रभा पृथिवी के नारकों के कितनी लेश्याएं होती हैं? इस प्रश्नके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! एक्का नीललेस्सा पन्नत्ता 'हे गौतम पङ्कप्रभा के नारकों के केवल एक नील लेश्या ही होती हैं। वह तीसरी पृथिवी की नीललेश्या की अपेक्षा अविशुद्ध होती है। 'धूमप्पभाए पुच्छा' हे भदन्त! धूमप्रभा के नैरयिकों के कितनी लेश्याएं होती हैं? 'गोयमा' हे गौतम! धूमप्रभा के नैरयिकों के 'दो लेस्साओ पन्नात्ताओ' 'दो लेश्याएं होती हैं। 'तं जहा' जैसे 'किण्हलेस्साय नीललेस्सा य' कृष्ण

લેશ્યાવાળા હોય છે, તેઓ વધારે છે, કેમકે ઉપરના પ્રસ્તટમાં રહેવાવાળા નારકોને કાપોત લેશ્યાજ હોય છે. અને તેવા આ ઉપરના પ્રસ્તટમાં રહેવાવાળા નારકો અધિક છે. તથા 'ये नीललेश्यावन्तः' જે નારકો નીલ લેશ્યાવાળા હોય છે, તેઓ કાપોતલેશ્યાવાળા નારકોની અપેક્ષાએ ન્યૂન-થોડા છે.

'पंकप्पभाए पुच्छा' હે ભગવન્ પંકપ્રભા પૃથ્વીના નારકોને કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा! एक्का नील लेस्सा पन्नत्ता' હે ગૌતમ! પંકપ્રભા પૃથ્વીના નારકોને કેવળ એક નીલ લેશ્યાજ હોય છે. અને તે ત્રીજી પૃથ્વીની નીલ લેશ્યાની અપેક્ષાએ અવિશુદ્ધ હોય છે. 'धूमप्पभाए पुच्छा' હે ભગવન્ ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોને કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે? ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा હે ગૌતમ! ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોને 'दो लेस्साओ पण्णत्ताओ' બે લેશ્યાઓ કહી છે. 'तं जहा' તે બે લેશ્યાઓ આ પ્રમાણે છે. 'किण्हलेस्सा य नीललेस्सा य' એક કૃષ્ણલેશ્યા અને

ये नीललेश्याः धूमप्रभायां नीललेश्या नारका अधिकाः सन्ति 'ते थोवतरगा जे कण्हलेस्सा' ते स्तोकतराः सन्ति ये कृष्णलेश्याः भावना प्राग्वदेव, 'तमाए पुच्छा' तमायां पृच्छा हे भदन्त ! तमःप्रभानारकाणां कतिलेश्या भवन्तीति पृच्छया संगृह्यते प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'एक्का किण्हलेस्सा' एका कृष्णलेश्या भवति तमःप्रभा नारकाणाम्, सा च धूमप्रभा पृथिवीगत कृष्णलेश्यापेक्षया अविशुद्धतरा भवति 'अहे.सत्तमाए एका परमकिण्हलेस्सा' हे भदन्त अधःसप्तमी नारकाणां कतिलेश्या भवन्ति हे गौतम ! अधःसप्तमी नारकाणामेका परम कृष्णलेश्या भवति तदुक्तम्—

'काऊ दोसु तइयाए मीसिया नीलिया चउत्थीए ।
पंचमियाए मीसा कण्हा तत्तो परम कण्हा' ॥१॥
कापोती द्वयो स्तृतीयस्यां मिश्रा नीला च चतुर्थ्याम् ।
पञ्चम्यां मिश्रा कृष्णा ततः परम कृष्णा ॥१॥ इतिच्छाया ।

लेश्या और नीललेश्या 'ते बहुतरका जे नीललेस्सा' इनमें से धूमप्रभा पृथिवी में नीललेश्या वाले नारक अधिक हैं और 'ते थोवतरका जे कण्हलेस्सा 'कृष्ण लेश्या वाले जीव कम हैं। भावना पूर्ववत् समझ लेना चाहिये। 'तमाए पुच्छा' 'हे भदन्त ! तमःप्रभा पृथिवी के नैरयिकों के कितनी लेश्याएं होती हैं ? 'गोयमा ! एक्का किण्ह लेस्सा' एक कृष्ण लेश्या ही होती है और यह कृष्णलेश्या धूमप्रभा गत कृष्णलेश्या की अपेक्षा अविशुद्धतर होती है। 'अहे सत्तमाए एक्का परम किण्हलेस्सा' हे भदन्त ! अधः सप्तमी पृथिवी के नारकों के कितनी लेश्याएं होती है ? हे गौतम ! अधः सप्तमी पृथिवी के नारकों के केवल एक परम कृष्ण लेश्या ही होती है। तदुक्तम्-'काऊ दोसु०' इत्यादि अर्थात् रत्नप्रभा और शर्कराप्रभा, इन दोनों पृथिवियों में कापोत लेश्या होती है,

---

બીજી નીલલેશ્યા 'ते बहुतरका जे नीललेस्सा' તેમાંથી ધૂમપ્રભા પૃથ્વીમાં નીલ લેશ્યાવાળા નારકો વધારે હોય છે. અને 'ते थोवतरका जे कण्हलेस्सा' કૃષ્ણ લેશ્યા વાળા નારક જીવો ઓછા હોય છે. આની ભાવના પહેલા કહ્યા પ્રમાણે સમજવી.

'तमाए पुच्छा' હે ભગવન્ તમઃપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકો કેટલી લેશ્યાવાળા હોય છે ? 'गोयमा एक्का किण्हलेस्सा' હે ગૌતમ ! એક કૃષ્ણ લેશ્યા જ તેમને હોય છે અને આ કૃષ્ણ લેશ્યા ધૂમપ્રભા પૃથ્વીમાં કહેલી કૃષ્ણલેશ્યાની અપેક્ષાએ અવિશુદ્ધતર હોય છે. 'अहे सत्तमाए एक्का परमकिण्हलेस्सा' હે ભગવન્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વીના નારકોને કેવળ એક પરમ કૃષ્ણ લેશ્યાજ હોય

सम्प्रति–नारकाणां सम्यग्दृष्टित्वादि विशेषप्रतिपादनार्थमाह–'इमीसे णं'इत्यादि, 'इमीसे णं भंते' एतस्यां खलु भदन्त ! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायां पृथिव्याम् 'नेरइया' नैरयिकाः 'किं सम्मादिट्ठी मिच्छादिट्ठी सम्मामिच्छादिट्ठी' किं सम्यग्दृष्टयो मिथ्यादृष्टयो वा सम्यग्मिथ्या (मिश्र) दृष्टयो वा भवन्तीति प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'सम्मदिट्ठी वि मिच्छादिट्ठी वि सम्मामिच्छादिट्ठी वि' रत्नप्रभानारकाः सम्यग्दृष्टयोऽपि भवन्ति मिथ्यादृष्टयोऽपि भवन्ति, सम्यग्मिथ्यादृष्टयोऽपि भवन्तीति। 'एवं जाव अहे सत्तमाए' एवं

तीसरी वालुकाप्रभा में मिश्र नील और कापोत ये दो लेश्याएं होते हैं। चौथे पंकप्रभा पृथिवी में नील होती है। पांचवी धूमप्रभा पृथिवी में मिश्र–कृष्ण लेश्या और नीलेश्या ये दो लेश्याएं होती हैं। छठी तमःप्रभा पृथिवी में कृष्ण लेश्या और सातवीं में परमकृष्ण लेश्या होती हैं।१।

अब नारकों की दृष्टि विषय के में कहते हैं–'इमीसे णं भंते!' हे भदन्त! इस 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभा पृथिवी में रहने वाले 'नेरइया' नैरयिक किं सम्मादिट्ठी, मिच्छादिट्ठी सम्मामिच्छादिट्ठी' क्या सम्यग्दृष्टि होते हैं! या मिथ्यादृष्टि होते हैं? या मिश्रदृष्टि होते हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा! सम्मदिट्ठी वि मिच्छादिट्ठी वि' हे गौतम! प्रथम पृथिवी गत नैरयिक सम्यग्दृष्टि होते हैं मिथ्या दृष्टि भी होते हैं और मिश्रदृष्टि भी होते हैं 'एवं जाव अहे सत्तमाए' इसी तरह

છે તદુક્તમ્ 'काउदोसु०' ઇત્યાદિ અર્થાત્ રત્નપભા, અને શર્કરાપ્રભા આ બે પૃથ્વીયોમાં કાપોત લેશ્યા હોય છે. અને ત્રીજી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીમા મિશ્ર રીતે નીલ અને કપોત એ બે લેશ્યાઓ હોય છે. ચોથી પંકપ્રભા પૃથ્વીમાં નીલ લેશ્યા હોય છે. પાંચમી ધૂમપ્રભા પૃથ્વીમાં મિશ્ર એટલે કે કૃષ્ણ લેશ્યા અને નીલ લેશ્યાઓ બે લેશ્યાઓ હોય છે. છઠ્ઠી તમઃપ્રભા પૃથ્વીમાં કૃષ્ણ લેશ્યા અને સાતમી તમસ્તમા નામની પૃથ્વીમાં પરમ કૃષ્ણ લેશ્યા હોય છે. ૧।

હવે નારકોની દૃષ્ટિના સંબંધમા કથન કરવામાં આવે છે 'इमीसे णं भंते !' હે ભગવન્ આ 'रयणप्पभाए पुढवीए' રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં રહેવાવાળા 'नेरइया' નૈરયિકો 'किं सम्मादिट्ठी, मिच्छादिट्ठी सम्मामिच्छादिट्ठी' શું સમ્યગ્ દૃષ્ટિ વાળા હોય છે? કે મિથ્યા દૃષ્ટિ વાળા હોય છે? અથવા સમ્યગ્ મિથ્યા દૃષ્ટિવાળા એટલે કે મિશ્ર દૃષ્ટિવાળા હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! सम्मदिट्ठी, वि मिच्छादिट्ठी वि, सम्मामिच्छदिट्ठी वि' હે ગૌતમ! પહેલી પૃથ્વીમાં રહેલા નૈરયિકો સમ્યગ્ દૃષ્ટિવાળા પણ હોય છે, મિથ્યા દૃષ્ટિવાળા પણ હોય છે, અને મિશ્ર દૃષ્ટિવાળા પણ હોય છે. 'एवं

यावदधः सप्तम्याम् रत्नप्रभानारकवदेव शर्कराप्रभा वालुका प्रभा पङ्कप्रभा धूमप्रभा तमःप्रभा तमस्तमःप्रभा नारकाः सम्यग्दृष्टयोऽपि भवन्ति मिथ्यादृष्टयोऽपि भवन्ति। सम्यग्मिथ्या (मिश्र) दृष्टयोऽपि भवन्तीति भावः।

सम्प्रति-ज्ञानित्वाज्ञानित्वं दर्शयति-'इमीसे णं' इत्यादि, 'इमीसे णं भंते!' एतस्यां खलु भदन्त! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायां पृथिव्याम् 'नेरइया किं नाणी अन्नाणी' नैरयिकाः किं ज्ञानिनो भवन्ति अज्ञानिनो वा भवन्तीति प्रश्नः भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'नाणी वि अन्नाणी वि' ज्ञानिनोऽपि भवन्ति अज्ञानिनोऽपि भवन्ति रत्नप्रभा नारका इति। 'जे नाणी ते नियमा तिन्नाणी' तत्र ये ज्ञानिनस्ते नियमतस्त्रिज्ञानिनः, 'तं जहा' तद्यथा-'आभिणिबोहियनाणी' आभिनिबोधिकज्ञानिनः 'सुयनाणी' श्रुतज्ञानिनः 'ओहिना-

---

का कथन द्वितीय पृथिवी से लेकर अधः सप्तमी पृथिवी तक के नारकों के सम्बन्ध में भी जानना चाहिये अर्थात् द्वितीय पृथिवी के नैरयिकों से लेकर सातवीं पृथिवी तक के नैरयिक सम्यग्दृष्टि भी होते हैं मिथ्या दृष्टि भी होते हैं और मिश्रदृष्टि भी होते हैं।

अब नैरयिकों का ज्ञान अज्ञान द्वार कहते हैं-'इमीसे णं भंते रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया किं नाणी अन्नाणी' हे भदन्त! इस रत्नप्रभा पृथिवी के नैरयिक क्या ज्ञानी होते हैं? या अज्ञानी होते हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! णाणी वि अण्णाणी वि' हे गौतम! इस रत्नप्रभा पृथिवी के नैरयिक ज्ञानी भी होते हैं और अज्ञानी भी होते हैं। 'जे नाणी ते नियमा तिन्नाणी' जो ज्ञानी होते हैं वे नियम से तीन ज्ञान

जाव अहे सत्तमाए' આજ પ્રમાણેનું કથન બીજી પૃથ્વીથી લઈને અધઃસપ્તમી પૃથ્વી સુધીના નારકોના સંબંધમાં પણ સમજવું અર્થાત્ બીજી પૃથ્વીના નૈરયિકોથી લઈને સાતમી પૃથ્વી સુધીના નૈરયિકો સમ્યગ્ દષ્ટિ વાળા પણ હોય છે. મિથ્યાદષ્ટિ વાળા પણ હોય છે અને મિશ્ર દષ્ટિ વાળા પણ હોય છે.

હવે નૈરયિકોના જ્ઞાન અને અજ્ઞાન દ્વારના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવે છે. આ સંબંધમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે કે 'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया किं नाणी अन्नाणी' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકો જ્ઞાની હોય છે? કે અજ્ઞાની હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा! णाणी वि अण्णाणी वि' હે ગૌતમ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકો જ્ઞાની પણ હોય છે, અને અજ્ઞાની પણ હોય છે 'जे नाणी ते नियमा तिन्नाणी' હે ગૌતમ! જે જ્ઞાની હોય છે, તેઓ નિયમથી. ત્રણ જ્ઞાન વાળા હોય છે. 'तं जहा' તે ત્રણ જ્ઞાન આ પ્રમાણે છે. જેમકે 'आभि-

णीय' अवधिज्ञानिनश्च 'जे अन्नाणी' येत्वज्ञानिनः,'अत्थे गइया दुअन्नाणी' सन्त्येकके द्व्यज्ञानिनः 'अत्थे गइया ति अन्नाणी' सन्त्येकके त्र्यज्ञानिनः 'जे दुअन्नाणी ते नियमा मइ अन्नाणी य सुय अन्नाणीय' तत्र ये द्व्यज्ञानिनस्ते नियमतो मत्यज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनश्च ये असंज्ञिपञ्चेन्द्रियेभ्य उत्पद्यन्ते ते अपर्याप्तावस्थायां द्व्य ज्ञानिनः शेष काले तु तेषामपि त्र्यज्ञानिता 'जे ति अन्नाणी विभंगनाणी वि' ये तु त्र्यज्ञानिनः ते नियमा मइअन्नाणी सुय अन्नाणी ते नियमतो मत्यज्ञानोनः श्रुताज्ञानिनो विभङ्ग ज्ञानिनोऽपि भवन्तीति। सेसा णं

वाले होते हैं–'तं जहा' जैसे–'आभिणिबोहियनाणी, सुयनाणी, ओहिनाणी' मतिज्ञान वाले होते हैं श्रुतज्ञान वाले होते हैं और अवधि ज्ञान वाले होते है। 'जेअन्नाणी' और जो अज्ञानी होते हैं वे 'अत्थेगइया दुअन्नाण्णी' कितनेक तो दो अज्ञान वाले होते है 'अत्थेगइया ति अन्नाणी' और कितनेक तीन अज्ञान वाले होते हैं। 'जे दुअन्नाणी' जो नारक दो अज्ञान वाले होते हैं–वे 'नियमा मइ अन्नाणी य सुय अन्नाणी य' नियम से एक मतिअज्ञानवाले और दूसरे श्रुत अज्ञानवाले होते हैं तथा–'जे ति अन्नाणी ते नियमा–मइ अन्नाणी, सुय अन्नाणी विभंगनाणी वि'जो नारकी तीन अज्ञान वाले होते हैं वे नियम से मति अज्ञान वाले होते हैं, श्रुत अज्ञान वाले होते हैं, और विभंगज्ञान वाले होते हैं। जो जीव असंज्ञी पञ्चेन्द्रियों में से आकर के उत्पन्न होते हैं वे अपर्याप्तावस्था में ही दो अज्ञान वाले होते है और पीछे के समय में तो वे भी तीन अज्ञान वाले हो जाते हैं। इसीलिये कितनेक नारकी दो अज्ञान वाले होते हैं ऐसा कहा गया है। 'सेसाण

णिबोहिय नाणी, सुयनाणी, ओहिनाणी' મતિજ્ઞાન વાળા હોય છે. શ્રુતજ્ઞાન વાળા હોય છે, અને અવધિજ્ઞાની વાળા હોય છે 'जे अन्नाणी' અને જેઓ અજ્ઞાની હોય છે, તેઓ નિયમથી 'अत्थे गइयो ति अन्नाणी' અને કેટલાક ત્રણ અજ્ઞાનવાળા હોય છે, 'जे दु अण्णाणी' જે નારકો બે અજ્ઞાન વાળા હોય છે, તેઓ 'नियमा मइ अन्नाणी य सुय अन्नाणीय' નિયમથી જ મતિ અજ્ઞાનવાળા અને શ્રુત અજ્ઞાન વાળા છે. 'जे ति अन्नाणी ते नियमा मइ अन्नाणी सुय अण्णाणी विभंग नाणी' જે નારકીયો ત્રણ અજ્ઞાન વાળા હોય છે. તેઓ નિયમથી મતિ અજ્ઞાન વાળા હોય છે, શ્રુત અજ્ઞાન વાળા હોય છે અને વિભંગજ્ઞાન વાળા હોય છે. જે જીવો અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં જ બે અજ્ઞાન વાળા હોય છે. અને પછીના સમયમાં તો તેઓ પણ ત્રણ અજ્ઞાનવાળા થઈ જાય છે. તેથી જ કેટલાક નારકીયો બે અજ્ઞાનવાળા હોય છે. તેમ કહેવામાં આવ્યું છે.

णाणी वि अन्नाणी वि तिन्नि जाव अहे सत्तमाए' शेषाः खलु ज्ञानिनोऽपि अज्ञानिनोऽपि त्रीणि यावदधः सप्तम्याम् इति, शेषाः शर्कराप्रभात आरभ्य अधःसप्तमी पर्यन्त षट् पृथिवीस्थितनारका ज्ञानिनोऽपि सन्ति अज्ञानिनोऽपि सन्ति, तत्र 'तिन्नि' इति तेषां ज्ञानानि नियमात् त्रीणि भवन्ति तथैव अज्ञानान्यपि च तेषां नियमात् त्रीण्येव 'अत्थेगइया दुअन्नाणी' इति वक्तव्यम् इति विशेषः। तथाहि= शर्करापृथिवी वालुकाप्रभा पङ्कप्रभा धूमप्रभा तमःप्रभा तमस्तमःप्रभा नारकाः नियमात् त्रिज्ञानिनोऽपि त्र्यज्ञानिनोऽपि भवन्ति आलापप्रकारश्चेत्थम्। तथाहि– शर्कराप्रभा पृथिवी नारकाःखलु भदन्त ! किं ज्ञानिनोऽज्ञानिनः, भगवानाह गौतम ! ज्ञानिनोऽपि अज्ञानिनोऽपि शर्कराप्रभायामपि सम्यग्दर्शां मिथ्यादर्शां च भावात् तत्र ये ज्ञानिनस्ते नियमात् त्रिज्ञानिनः तद्यथा–आभिनिबोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनोऽवधिज्ञानिनश्च, ये अज्ञानिनस्ते नियमात् त्र्यज्ञानिनो मत्यज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनो

णाणी वि, अन्नाणी वि तिन्नि जाव अहे सत्तमाए' इसी प्रकार से शर्करा प्रभा के, बालुकाप्रभा के पंकप्रभा के, धूमप्रभा के तमःप्रभा के और तमस्तमःप्रभा पृथिवी के नारक जीव भी ज्ञानी और अज्ञानी दोनों होते हैं यदि वे ज्ञानी होते हैं तो नियम से तीन ज्ञान वाले होते हैं और यदि अज्ञानी होते हैं तो तीन अज्ञान वाले होतें। इस सम्बन्ध में आलाप प्रकार प्रथम पृथिवी में जैसा आलाप प्रकार कहा गया है वैसा द्वितीय पृथिवी आदि शब्द लगाकर स्वयं उद्भावित कर लेना चाहिये परन्तु द्वितीय शर्कराप्रभा पृथिवी से लगाकर सप्तमी पृथिवी तक के नारकों में 'इनमें कितनेक दो अज्ञान वाले होते हैं' ऐसा कथन नहीं करना चाहिये क्योंकि यह कथन असंज्ञी जीवों से आकर जो जीव नारक पर्याय से उत्पन्न होता है उसकी अपेक्षा से किया गया

'सेसाणं नाणी वि अण्णाणि वि तिन्नि जाव अहे सत्तमाए' આજ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભાના, વાલુકાપ્રભાના, પંકપ્રભાના, ધૂમપ્રભાના, તમઃપ્રભાના અને તમસ્તમાપ્રભા પૃથ્વીના નારક જીવો પણ જ્ઞાની અને અજ્ઞાની હોય છે જો તેઓ જ્ઞાની હોય છે, તો તેઓ નિયમથી ત્રણ જ્ઞાનવાળા હોય છે અને જો અજ્ઞાની હોય છે, તો ત્રણ અજ્ઞાનવાળા હોય છે. આ સંબંધમાં આલાપકોનો પ્રકાર પહેલી પૃથ્વીમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે, તે જ પ્રમાણે બીજી પૃથ્વી, અને ત્રીજી પૃથ્વી વિગેરે શબ્દો લગાવીને સ્વયં સમજી લેવા. જોઇએ પરંતુ બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઇને સાતમી પૃથ્વી સુધીના નારકોમાં 'તેઓમાં કેટલાક બે અજ્ઞાન વાળા હોય છે. આ પ્રમાણેનું કથન કરવું ન જોઇએ. કેમકે આ કથન અસંજ્ઞી જીવોમાંથી આવીને જે જીવો નારકપર્યાયથી ઉત્પન્ન થાય છે, તેની અપેક્ષાથી

विभङ्गज्ञानिनश्च संज्ञिपञ्चेन्द्रियेभ्य एवागत्य शर्कराप्रभायामुत्पादात् ? एवं वालुकाप्रभा पङ्कप्रभा धूमप्रभा तमःप्रभा पृथिवीष्वपि नारकाणां नियमात्त्रिज्ञानित्वं नियमात् त्र्यज्ञानित्वं च ज्ञातव्यम्, सर्वत्र संज्ञिपञ्चेन्द्रियेभ्य एवागत्योत्पादभावात्। तमस्तमःप्रभा पृथिवी नारकाः खलु भदन्त ! किं ज्ञानिनोऽज्ञानिनो वा गौतम ! ज्ञानिनोऽपि अज्ञानिनोऽपि तत्रत्या अपि संज्ञिपञ्चेन्द्रियेभ्य एवागत्य उत्पादात् तत्र ये ज्ञानिनस्ते नियमात् त्रिज्ञानिनः आभिनिबोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनोऽवधिज्ञानिनश्चेति ये त्वज्ञानिनस्ते नियमात् त्र्यज्ञानिनः तद्यथा—मत्यज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनः विभङ्गज्ञानिनश्चेति ।

सम्प्रति—योगप्रतिपादनार्थमाह—'इमीसे णं' इत्यादि, 'इमीसे णं भंते !' एतस्यां खलु भदन्त ! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायां पृथिव्याम् 'किं मण-

---

है परन्तु द्वितीयादिक पृथिवी से लेकर सातवीं पृथिवी तक के नारक संज्ञी पञ्चेन्द्रियों में से ही आकर के उत्पन्न होते हैं, अतः इन समस्त पृथिवियों के नारक ज्ञानी और अज्ञानी भी होते हैं 'ऐसा जब कहा जाता है तो इस अवस्था में ये नियम से तीन मति श्रुत अवधिज्ञान वाले होते हैं जो ज्ञानी होते हैं वे नियम से मतिअज्ञानी श्रुतअज्ञानी और विभंगज्ञानी होते हैं' ऐसा ही कहना चाहिये किन्तु 'अत्थे गइया दुअन्नाणी' कितनेक दो अज्ञान वाले होते हैं 'ऐसा नहीं कहना चाहिये क्योंकि रत्नप्रभा के सिवाय की सब पृथिवियों में नारक तीन अज्ञान वाले होते हैं ।

अब योग का प्रतिपादन करते हैं—'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी के 'नेरइया' नैरयिक 'किं

કરવામાં આવેલ છે. પરંતુ બીજી પૃથ્વીથી લઈને સાતમી પૃથ્વી સુધીના નારકજીવો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયોમાંથી જ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી આ સઘળી પૃથ્વીયોના નારકો જ્ઞાની અને અજ્ઞાની હોય છે. 'એમ જ્યારે કહેવામાં આવે છે, તો આ અવસ્થામાં આ નિયમથી મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન એ ત્રણ જ્ઞાનવાળા હોય છે. અને જેઓ અજ્ઞાની હોય છે તેઓ નિયમથી મતિ અજ્ઞાનવાળા, શ્રુત અજ્ઞાન વાળા, અને વિભંગજ્ઞાનવાળા હોય છે. એમ જ કહેવું જોઈએ. પરંતુ 'अत्थे गइया दुअन्नाणी' કેટલાક બે અજ્ઞાન વાળા હોય છે. તેમ કહેવું ન જોઈએ કેમકે રત્નપ્રભા પૃથ્વી સિવાયની બધીજ પૃથ્વીયોમાં નારકો ત્રણ અજ્ઞાનવાળા હોય છે

હવે યોગના સંબંધમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના 'नेरइया' નૈરયિકો

जोगी वइजोगी कायजोगी' किं मनोयोगिनो वचोयोगिनः काययोगिनो वेति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'तिण्णि वि' त्रयोऽपि हे गौतम ! रत्नप्रभानारका मनोयोगिनो भवन्ति वचोयोगिनोऽपि भवन्ति काययोगिनोऽपि भवन्तीति । 'एवं जाव अहेसत्तमाए' एवं यावदधः सप्तम्याम् रत्नप्रभा नारकवदेव शर्कराप्रभात आरभ्य तमस्तमापर्यन्त नारका मनोयोगिनोऽपि भवन्ति वचो योगिनोऽपि भवन्ति काययोगिनोऽपि भवन्तीति ज्ञातव्यमिति ।

सम्प्रति--साकारानाकारोपयोगं दर्शयितुमाह-'इमीसे णं भंते !' एतस्यां खलु भदन्त ! 'रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया' रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिकाः 'किं सागारोवउत्ता अणागारोवउत्ता' किं साकारोपयोगयुक्ता भवन्ति अनाकारोपयोगयुक्ता वा भवन्तीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'सागारोवउत्तावि अनागारोवउत्तावि' साकारोपयोगयुक्ता अपि भवन्ति रत्नप्रभानारका स्तथा अनाकारोपयुक्ताअपि भवन्तीति । 'एवं जाव अहेसत्तमाए' एवं याव

मणजोगी, वइजोगी कायजोगी' क्या मनोयोगी होते हैं ? या वचनयोगी होते हैं या काययोगी होते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! तिण्णि वि' हे गौतम ! प्रथम पृथिवी के नैरयिक तीनों योग वाले होते हैं । 'एवं जाव अहे सत्तमाए' इसी तरह से द्वितीय पृथिवी के नैरयिकों से लेकर सातवीं पृथिवी तक के नैरयिक भी तीनो योग वाले होते है।

अथ सूत्रकार उपयोग द्वार का कथन करते हैं । रत्नप्रभा पृथिवी के नैरयिक 'किं सागारोवउत्ता अणागारोवउत्ता' क्या साकारोपयोग वाले होते हैं ? या अनाकारोपयोग वाले होते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! सागारोवउत्ता वि अनागारोवउत्ता वि' हे गौतम ! रत्नप्रभा पृथिवी के जीव साकारोपयोग वाले भी होते हैं और अनाकारोपयोग वाले भी होते हैं । 'एवं जाव अहे सत्तमाए' इसी तरह से यावत् अधःसप्तमी

'किं मणजोगी, वइजोगी, कायजोगी' शुं मनयोगवाळा होय छे ? अथवा वचन योगवाळी होय छे ? के काय योगवाळा होय छे ? आ प्रश्नना उत्तरमां प्रभु कहे छे के'गोयमा ! तिण्णि वि' हे गौतम ! पहेली पृथ्वीना नैरयिको त्रणे योगवाळा होय छे 'एव जाव अहे सत्तमाए' आज प्रमाणे बीजी पृथ्वीना नैरयिकोथी लइने सातमी पृथ्वी सुधीना नैरयिको पण त्रणे प्रकारनां योगवाळा होय छे.

रत्नप्रभा पृथ्वीना नैरयिको 'किं सागारोवउत्ता अणागारोवउत्ता' साकार उपयोगवाळा होय छे ? के अनाकार उपयोग वाळा होय छे. आ प्रश्नना उत्तरमां प्रभुश्री कहे छे के-'गोयमा ! सागारोवउत्ता वि अनागारोवउत्ता वि' हे गौतम ! रत्नप्रभा पृथ्वीना नारक जीवो साकार उपयोगवाळो पण होय छे, अने अनाकार उपयोगवाळा होय छे. 'एव' जाव अहे सत्तमाए आज प्रमाणे यावत्

दधः सप्तम्याम् रत्नप्रभानारकवदेव शर्कराप्रभा वालुकाप्रभापङ्कप्रभा धूमप्रभा तमः प्रभा तमस्तमःप्रभा नारका अपि साकारोपयोगयुक्ता भवन्ति अनाकारोपयोगयुक्ता अपि ज्ञानापेक्षया साकारोपयुक्ता दर्शनापेक्षया अनाकारोपयुक्ता भवन्तीति भावः।

नैरयिकाः कियत्परिमितं क्षेत्रं जानन्ति पश्यन्तीत्याह-'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया' एतस्यां खलु भदन्त! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिकाः 'ओहिणा केवइयं खेत्तं जाणंति पासंति' अवधिज्ञानेन कियत् क्षेत्रं जानन्तीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, गोयमा' हे गौतम! 'जहन्नेणं अद्धट्ठगाउयाइं' अर्द्ध चतुर्थानि सार्द्धानि त्रीणि गव्यूतानि 'उक्कोसेणं चत्तारि गाउयाइं' उत्कर्षेण चत्वारि गव्यूतानि जानन्ति पश्यन्तीति चेति। 'सक्करप्पभाए

पृथिवी तक के नारक जीव भी दोनों प्रकार के उपयोग वाले होते हैं-ऐसा जानना चाहिये अर्थात् द्वितीय पृथिवी के नैरयिकों से लेकर सप्तमी पृथिवी के नैरयिक भी दोनों प्रकार के उपयोग वाले साकारोपयोग वाले और निराकारोपयोग वाले-होते हैं। ज्ञान की अपेक्षा साकारोपयोग वाले होते हैं और दर्शन की अपेक्षा अनाकारोपयोग वाले नारक होते हैं।

अब नैरयिकों के ज्ञान के विषय में कहते हैं-'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया' हे भदन्त! इस रत्नप्रभा पृथिवी में नैरयिक 'ओहिणा' अवधिज्ञान से 'केवइयं खेत्तं जाणंति पासंति' कितने क्षेत्र को जानते हैं और कितने क्षेत्र को देखते हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! जहन्नेणं अद्धट्ठगाउयाइं उक्कोसेणं चत्तारि गाउयाइं' हे गौतम! रत्नप्रभा पृथिवी में नैरयिक कम से कम अवधिज्ञान से साढे तीन ३॥ कोश तक के पदार्थों को जानते हैं और उत्कृष्ट से चार कोश तक

અધઃસપ્તમી સુધીના નારક જીવો પણ બન્ને પ્રકારના ઉપયોગ વાળા એટલે કે બીજી પૃથ્વીના નૈરયિકોથી લઈને સાતમી પૃથ્વી સુધીના નૈરયિકો સાકાર ઉપયોગવાળા પણ હોય છે. અને અનાકાર ઉપયોગવાળા પણ હોય છે. હોય છે. જ્ઞાનની અપેક્ષાએ સાકારોપયોગ વાળા હોય છે. અને દર્શનની અપેક્ષાએ અનાકારોપયોગવાળા હોય છે.

હવે નૈરયિકોના જ્ઞાનના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવે છે 'इमीसे णं भंते रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં નૈરયિકો 'ओहिणा' અવધિ જ્ઞાનથી 'केवइयं खेत्तं जाणंति पासंति' કેટલા ક્ષેત્રને જાણે છે, અને કેટલા ક્ષેત્રને દેખે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा! जहण्णेणं अद्धट्ठ गाउयाइं उक्कोसेणं चत्तारि गाउयाइं' હે

पुढवीए' शर्कराप्रभायां पृथिव्याम् 'जहन्नेणं तिन्नि गाउयाइं' जघन्येन त्रीणि गव्यूतानि, 'उक्कोसेणं अद्धघट्ठाइं' उत्कर्षेण अर्द्धचतुर्थानि 'एवं अद्धद्धगाउयं परिहाया' एवमर्धार्धगव्यूतं परिहीयते परिहरणीयमित्यर्थः 'जाव अहेसत्तमाए' यावदधः सप्तम्याम् ।

तथाहि--३ बालुकाप्रभायां जघन्येन-सार्द्धयोजनद्वयम्, उत्कर्षेण त्रीणि-योजनानि, ४ पङ्कप्रभायां जघन्येम द्वे योजने, उत्कर्षेण सार्द्धे द्वे योजने, ५-धूम-प्रभायां जघन्येन सार्द्धं योजनमेकम् उत्कर्षेण द्वे योजने, ६-तमःप्रभायां नारका जघन्येन एकं योजनम् उत्कर्षेण सार्द्धमेकं योजनं यावत् अवधिज्ञानेन जानन्ति पश्यन्ति च । अधः सप्तमपृथिव्यां नारकाः 'जहन्नेणं अद्धगाउयं' जघन्येनार्द्ध-गव्यूतम् 'उक्कोसेणं गाउयं' उत्कर्षेण गव्यूतमिति ।

सम्प्रति-नारकाणां समुद्घातं दर्शयितुमाह-'इमीसे णं' इत्यादि, 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइयाणं' एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभायां

के पदार्थों को जानते हैं। 'सक्करप्पभाए पुढवीए' हे भदन्त ! शर्करा-प्रभा पृथिवी के नैरयिक अवधिज्ञान से कितने क्षेत्र को जानते है और देखते हैं ? 'गोयमा ! जहन्नेणं तिन्नि गाउयाइं उक्कोसेणं अद्धघट्ठाइं' हे गौतम ! शर्कराप्रभा के नैरयिक अवधिज्ञान से कम से कम तीन कोश तक के पदार्थों को जानते हैं और उत्कृष्ट से साढे तीन कोश तक के पदार्थों को जानते हैं। 'एवं अद्धद्धगाउयं परिहायति' इस तरह अधः सप्तमी पृथिवी तक आधा आधा कोश कम करते जाना चाहिये. इस प्रकार से सप्तमी पृथिवी के नैरयिक जघन्यसे आधे कोश तक के और उत्कृष्ट से एक कोश तक के पदार्थों को अपने अवधिज्ञान द्वारा जानते हैं।

अथ समुद्घात का कथन करते हैं-'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए

ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં નૈરયિકો ઓછામાં ઓછા ૩॥ સાડાત્રણ ગાઉ સુધીના પદાર્થોને અવધિજ્ઞાન નથી જાણે છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ચ ૨ ગાઉ સુધીના પદાર્થોને જાણે છે. 'सक्करप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકો અવધિજ્ઞાનથી કેટલા ક્ષેત્રને જાણે છે ? અને દેખે છે ? ગોયમા ! जहण्णेणं तिन्नि गाउयाइं उक्कोसेणं अद्धट्ठाइं હે ગૌતમ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકો અવધિજ્ઞાનથી ઓછામાં ઓછા ત્રણ ગાઉ સુધીના પદાર્થોને જાણે છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સાડા ત્રણ ગાઉ સુધીના પદાર્થોને જાણે છે. 'एवं अद्धद्धगाउयं परिहायति' આ પ્રમાણે અધઃસપ્તમી પૃથ્વી સુધી અર્ધો અર્ધો ગાઉ ઓછા કરતા જવું જોઈએ. એ રીતે સાતમી પૃથ્વીના નૈરયિકો જઘન્યથી અર્ધા ગાઉ સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી એક ગાઉ સુધીના પદાર્થોને પોતાના અવધિજ્ઞાન થી જાણે છે.

હવે સમુદ્ઘાત દ્વારનું કથન કરવામાં આવે છે. 'इमीसे ण भंते ! रयण-

पृथिव्यां नैरयिकाणाम् 'कइ समुग्घाया पन्नत्ता' कति समुद्घाताः प्रज्ञप्ता इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, गोयमा' हे गौतम ! चत्तारि समुग्घाया पन्नत्ता' चत्वारः समुद्घाताः प्रज्ञप्ताः-कथिताः 'तं जहा' तद्यथा-'वेयणा समुग्घाए' वेदना समुद्घातः 'कसायसमुग्घाए' कषाय समुद्घातः 'मारणंतियसमुग्घाए' मारणान्तिकसमुद्घातः 'वेउव्वियसमुग्घाए' वैक्रियसमुद्घातश्चेति । 'एवं जाव अहेसत्तमाए' एवं यावदधः सप्तम्याम् रत्नप्रभानारकवदेव शर्कराप्रभावालुकाप्रभा पङ्कप्रभा धूमप्रभा तमःप्रभा तमस्तमःप्रभा नारकाणामपि वेदनाकषाय मारणान्तिक वैक्रियाख्याश्चत्वारः समुद्घाता भवन्तीति ॥सू० १९॥

सम्प्रति--रत्नप्रभादिनारकाणां क्षुत्पिपासादि स्वरूपं दर्शयितुमाह-'इमीसे णं भंते' इत्यादि ।

मूलम्-इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया केरिसयं खुहप्पिवासं पच्चणुब्भवमाणा विहरंति ? गोयमा ! एगमेगस्स णं रयणप्पभा पुढवी नेरइयस्स असब्भावपट्ठ-

पुढवीए नेरइया णं' हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी में नैरयिकों के 'कइ समुग्घाया पन्नत्ता' कितने समुद्घात कहे हैं ! उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! चत्तारि समुग्घाया पण्णत्ता' हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी के नैरयिकों के चार समुद्घात कहे गये हैं 'तं जहा' जो इस प्रकार से है-'वेयणा समुग्घाए, कसायसमुग्घाए मारणंतिय समुग्घाए, वेउव्वियसमुग्घाए' वेदना समुद्घात, कषाय समुद्घात मारणान्तिक समुद्घात, और वैक्रिय समुद्घात 'एवं जाव अहेसत्तमाए' इस प्रकार से यावत् शर्कराप्रभा के, बालुकाप्रभा के, पंकप्रभा के, धूमप्रभा के, तमःप्रभा के और तमस्तमःप्रभा के नारक जीवों के भी आदि ये चार समुद्घात होते हैं ।१९।

प्पभाए पुढवीए नेरइयाणं' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં નૈરયિકોને 'कइ समुग्घाया पण्णत्ता' કેટલા સમુદ્ઘાતો કહેવામાં આવ્યા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! चत्तारि समुग्घाया पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોને ચાર સમુદ્ઘાતો કહેવામાં આવ્યા છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે. 'वेयणासमुग्घाए, कसायसमुग्घाए, मारणंतियसमुग्घाए, वेउव्वियसमुग्घाए' વેદના સમુદ્ઘાત, કષાય સમુદ્ઘાત, મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત અને વૈક્રિય સમુદ્ઘાત. 'एवं जाव अहे सत्तमाए' આ પ્રમાણે યાવત્ શર્કરા પ્રભાના, વાલુકાપ્રભાના, પંકપ્રભાના, ધૂમપ્રભાના, તમઃસ્તમાપ્રભાના નારક જીવોને પણ પહેલાના આ ચાર સમુદ્ઘાતો હોય છે. ॥ સૂ. ૧૯ ॥

बणाए सव्वपोग्गले वा सव्वोदही वा आसयंसि पक्खिवेज्जा णो चेव णं से रयणप्पभा पुढवी नेरइए तित्ते वा सिया वितण्हे वा सिया एरिसया णं गोयमा! रयणप्पभाए नेरइया खुहप्पिवासं पच्चणुब्भवमाणा विहरंति, एवं जाव अहे सत्तमाए ॥ इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया किं एगत्तं पभू विउव्वित्तए पुहुत्तं पि पभू विउव्वित्तए? गोयमा! एगत्तं पि पभू पुहुत्तं पि पभू विउव्वित्तए एगत्तं विउव्वेमाणा एगं महं मोग्गररूवं वा एवं मुसुंढि करवत्त असि सत्ती हलगदामुसलचक्कणाराय कुंततोमरसूललउडभिंडमालाय जाव भिंडमालरूवं वा, पुहुत्तं विउव्वेमाणा मोग्गररूवाणि वा जाव भिंडमालरूवाणि वा ताइं संखेज्जाइं णो असंखेज्जाइं, संबद्धाइं नो असंबद्धाइं, सरिसाइं नो असरिसाइं विउव्वंति, विउव्वित्ता अण्णमण्णस्स कायं अभिहणमाणा अभिहणमाणा वेयणं उदीरेंति, उज्जलं विउलं पगाढं कक्कसं कडुयं फरुसं निट्ठुरं चंडं तिव्वं दुक्खं दुग्गं दुरहियासं, एवं जाव धूमप्पभाए पुढवीए। छट्ठ सत्तमासु णं पुढवीसु नेरइया बहुमहंताइं लोहिय कुंथु रूवाइं वइरामइतुंडाइं गोमय कीडसमाणाइं विउव्वंति, विउव्वित्ता अन्नमन्नस्स कायं समतुरंगेमाणा खायमाणा खायमाणा सयपोराग किमिया विव चालेमाणा चालेमाणा अंतो अंतो अणुप्पविसमाणा अणुप्पविसमाणा वेयणं उदीरेंति उज्जलं जाव दुरहियासं॥ इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया किं सीयं वेयणं वेदेंति उसिणं वेयणं वेदेंति सीयउसिणं वेयणं वेदेंति? गोयमा! णो सीयं वेयणं वेदेंति उसिणं वेयणं वेदेंति नो सीतोसिणं वेदेंति, वेदेंति, ते अप्पयरा उण्हजोणिया एवं जाव वालुय-

प्पभाए, पंकप्पभाए पुच्छा गोयमा ! सीयं पि वेयणं वेदेंति उसिणं पि वेयणं वेदेंति णो सीओसिणं वेयणं वेदेंति ते बहुतरगा जे उसिणं वेयणं वेदेंति, ते थोवतरगा जे सीयवेयणं वेदेंति। धूमप्पभाए पुच्छा गोयमा ! सीयंपि वेयणं वेदेंति उसिणं पि वेयणं वेदेंति णो सीओसिणं वेयणं वेदेंति ते बहुतरगा जे सीयं वेयणं वेदेंति ते थोवतरगा जे उसिणं वेयणं वेदेंति। तमाए पुच्छा गोयमा ! सीयं वेयणं वेदेंति नो उसिणं वेयणं वेदेंति नो सीओसिणं वेयणं वेदेंति एवं अहे सत्तमाए णवरं परमसीयं ॥सू० २०॥

छाया--एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिकाः कीदृशं क्षुत्पिपासं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति ? गौतम ! एकैकस्य खलु रत्नप्रभा पृथिवी नैरयिकस्यासद्भावप्रस्थापनया सर्वपुद्गलान् वा सर्वोदधीन वा आस्यके प्रक्षिपेत् नैव खलु रत्नप्रभा पृथिवी नैरयिकस्तृप्तो वा स्यात् वितृष्णो वा स्यात् ईदृशं खलु गौतम ! रत्नप्रभायां नैरयिका क्षुत्पिपासं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति। एवं यावदधः सप्तम्याम्। एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिकाः किमेकत्वं प्रभवो विकुर्वितुम् पृथक्त्वमपि प्रभवो विकुर्वितुम् ? गौतम ! एकत्वमपि प्रभवः पृथक्त्वमपि प्रभवो विकुर्वितुम् एकत्वं विकुर्वन्तं एकं महद्मुद्गररूपं वा एवं मुषण्ढिकरपत्रासि शक्ति हलगदमुशलचक्रनाराच कुन्ततोमरशूललगुड भिण्डमालानि च यावत् भिण्डमालरूपं वा पृथक्त्वं विकुर्वन्तो मुद्गररूपाणि वा यावद् भिण्डमालरूपाणि वा तानि संख्येयानि नो असंख्येयानि, संबद्धानि नो असंबद्धानि सदृशानि नो असदृशानि, विकुर्वन्ति, विकुर्वित्वा अन्योऽन्यस्य कायमभिघ्नन्तोऽभिघ्नन्तो वेदनामुदीरयन्ति, उज्ज्वलां विपुलां प्रगाढां कर्कशां कटुकां परुषां निष्ठुरां चण्डां तीव्रां दुःखां दुर्गां दुरधिसह्याम्। एवं यावद् धूमप्रभायां पृथिव्याम्। षष्ठी सप्तम्योः खलु पृथिव्योः नैरयिकाः बहूनि महान्ति लोहित कुन्थुरूपाणि वज्रमयतुण्डानि गोमयकीटसमानानि विकुर्वन्ति, विकुर्वित्वा अन्योऽन्यस्य कायं समतुरङ्गायमाणाःखादयन्तः शतपर्वकृमय इव चलन्तःचलन्तोऽन्तरन्तः अनुप्रविशन्तो वेदनामुदीरयन्ति, उज्ज्वलां यावद् दुरधिसह्याम्। एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिकाः किं शीतां वेदनां वेदयन्ति उष्णां वेदनां वेदयन्ति शीतोष्णां वेदनां वेदयन्ति ? गौतम ! नो शीतां वेदनां वेदयन्ति उष्णां वेदनां वेदयन्ति नो शीतोष्णां वेदनां वेदयन्ति। (ते अल्पतरा उष्णयोनिका)

वेदयन्ति एवं यावद् वालुकाप्रभायाम् ? पङ्कप्रभायां पृच्छा गौतम ! शीतामपि वेदनां वेदयन्ति उष्णामपि वेदनां वेदयन्ति नो शीतोष्णां वेदनां वेदयन्ति । ते बहुतरकाः ये उष्णां वेदनां वेदयन्ति ते स्तोकतरकाः ये शीतां वेदनां वेदयन्ति धूमप्रभायां पृच्छा गौतम ! शीतामपि वेदनां वेदयन्ति उष्णामपि वेदनां वेदयन्ति नो शीतोष्णां वेदनां वेदयन्ति ते बहुतरकाः ये शीतवेदनां वेदयन्ति ते स्तोकतरकाः ये उष्णवेदनां वेदयन्ति । तमायां पृच्छा गौतम ! शीतां वेदनां वेदयन्ति नो उष्णां वेदनां वेदयन्ति, एवमधः सप्तम्याम् नवरं परमशीताम् ॥२०॥

टीका--'इमीसे णं भंते !' एतस्यां खलु भदन्त ! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायां पृथिव्याम् 'नेरइया' नैरयिकाः 'केरिसयं' कीदृशीम्- किम्प्रकारिकाम् 'खुहप्पिवासं' क्षुत् पिपासाम्-क्षुधां भोजनेच्छाम् पिपासां-जलेच्छाम् 'पच्चणुब्भवमाणा' प्रत्यनुभवन्तः प्रत्येकं क्षुधां पिपासां च वेदयमानाः 'विहरंति' विहरन्ति-तिष्ठन्तीति प्रश्नः भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'एगमेगस्स णं रयणप्पभा पुढवी नेरइयस्स' एकैकस्य खलु रत्नप्रभा पृथिवी नैरयिकस्य 'असब्भावपट्ठवणाए' असद्भावप्रस्थापनया-असद्भावकल्पनया ये केचन पुद्गला वा उदधयो वा इति शेषः, 'सव्वपोग्गले वा सव्वो-

---

अथ नारकों की क्षुधा और पिपासा आदि के स्वरूप का सूत्रकार कथन करते हैं—

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया केरिसयं खुहप्पिवासं' इत्यादि । सूत्र ॥२०॥

टीकार्थ-गौतम ! ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी में नैरयिक कैसी क्षुधा और प्यास का अनुभव करते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-गोयमा ! एगमेगस्सणं रयणप्पभा पुढवी नेरइयस्स' हे गौतम ! एक रत्नप्रभा पृथिवी के नैरयिक के 'असब्भावपट्ठवणाए' असत् कल्पना करके 'सव्वपोग्गले

હવે નારક જીવોની ક્ષુધા અને પિપાસા તરસ વિગેરેના સ્વરૂપનું સૂત્રકાર કથન કરે છે. 'इमीसे णं भंते रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया केरिसयं खुहप्पिवासं' ઇ૦

ટીકાર્થ-ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'इमीसेणं भंते ! रयणप्पभाए-पुढवीए' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં નૈરયિકો કેવા પ્રકારની ભૂખ અને તરસનો અનુભવ કરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! एगमेगस्स णं रयणप्पभा पुढवी नेरइयस्स' હે ગૌતમ ! એક રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોની 'असब्भावपट्ठवणाए' અસત્ કલ્પના કરીને 'सव्वपोग्गलेवा सव्वोदही वा'

दहीवा' सर्व–पुद्गलान् वा सर्वोदधीन् वा 'आलयंसि' आस्यके–मुखे 'पक्खिवेज्जा' प्रक्षिपेत्–निक्षिपेत् दद्यादिति यावत्–तथापि 'णो चेव णं से रयणप्पभा पुढवी नेरइए' नैव खलु स रत्नप्रभा पृथिवी नैरयिकः 'तित्ते वा सिया' तृप्तो वा–विगत-क्षुधः स्यात् 'वितण्हे वा सिया' वितृष्णो विगतपिपासो वा स्यात् सर्वान् वा पुद्गलान् सर्वानपि समुद्रान् यदि एकैकस्य नारकजीवस्य मुखे प्रक्षिपेत् तथापि नारकस्य क्षुधा पिपासा वा न निवृत्ता भवति, यथा भस्मक दोषदूषितोदरस्य बहुभक्षणेनापि तृप्तिर्न भवति एतदपेक्षयापि अनन्तगुणा नारकाणां क्षुधापिपासा च भवतीतिभावः । 'एरिसयाणं गोयमा' एतादृशीं खलु गौतम ! 'रयणप्पभाए णेरइया' रत्नप्रभायां नैरयिकाः 'खुहपिवासं पच्चणुभवमाणा विहरंति' क्षुत् पिपासां

वा सव्वोदहीवा' समस्त पुद्गलों को और समस्त समुद्रों को 'आसयंसि' मुख में 'पक्खिवेज्जा' यदि डाल दिया जावे तो भी 'णोचेव णं से रयणप्पभा पुढवी णेरइए' रत्नप्रभा पृथिवी का नैरयिक 'तत्ते वा सिया' तृप्त क्षुधा रहित नहीं हो सकता है 'वितण्हे वा सिया' वितृष्ण–प्यास रहित नहीं हो सकता है तात्पर्य इस कथन का ऐसा है कि नरक में नारक जीवों को इतनी अधिक भूख व प्यास लगती है कि उनके मुख में जितनी पुद्गल हैं वे सब डाल दिये जावें और जितने समुद्र है वे सब उडेल दिये जावें तो भी उनकी भूख व प्यास नहीं बुझ सकती है जिस प्रकार भस्मक व्याधि से युक्त पुरुषों को बहुत अन्न भक्षण कर जाने पर भी तृप्ति नहीं होती है नारक जीवों को तो इससे भी अनन्त गुणी अधिक भूख और प्यास होती है 'एरिसयाणं गोयमा' हे गौतम ! इस प्रकार की 'रयणप्पभाए नेरइया' रत्नप्रभा के नैरयिक

સઘળા પુદ્ગલોને અને સઘળા સમુદ્રોને 'आसयंसी' મુખમાં 'पक्खिवेज्जा' જો નાખવામાં આવે તો પણ 'णो चेव णं से रयणप्पभा पुढवी णेरइए' રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકો 'तित्ते वा सिया' તૃપ્ત થતા નથી 'वितण्हे वा सिया वितृष्ण તરસ–રહિત પણ થતા નથી. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે નકરમાં નારક જીવોને એટલી વધારે ભૂખ અને તરસ લાગે છે. કે તેઓના મુખમાં જેટલા પુદ્ગલો હોય છે. તે બધાજ નાખવામાં આવે અને જેટલા સમુદ્રો હોય છે તે બધા ઠાલવવામાં આવે તો પણ તેઓની ભૂખ અને તરસ શાંત થતા નથી. જેમ ભસ્મક વ્યાધિવાળા પુરૂષોને ઘણુંજ અન્ન ખાઈ જવા છતાં પણ તૃપ્તિ થતી નથી. નારક જીવોનેતો તેનાથી પણ અનન્ત ગણી વધારે ભૂખ અને તરસ હોય છે. 'एरिसयाणं गोयमा ! હે ગૌતમ ! આ પ્રકારની 'रयणप्पभाए णेरइया' રત્ન પ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકો 'खुहप्पिवासं' पच्चणुब्भवमाणा विहरंति' ભૂખ અને તરસનો અનુભવ કરતા જ રહે છે. 'एवं जाव अहेसत्तमाए' આજ પ્રમાણે ભૂખ અને

प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति-तिष्ठन्तीति । 'एवं जाव अहे सत्तमाए' एवं यावदधः सप्तम्याम्, रत्नप्रभा पृथिवी नारकवदेव शर्कराप्रभा वालुकाप्रभा पङ्कप्रभा धूमप्रभा तमःप्रभा तमस्तमःप्रभा पृथिवीनारकाणां प्रत्येकैकस्य मुखे यदि सर्वान् समुद्रान् सर्वांश्च पुद्गलान् प्रक्षिपेत्तदा तेषां क्षुत्पिपासे नोपशाम्यत इतिभावः आलापकसूत्राणि सर्व पृथिव्यां स्वयमेवोहनीयानि ।

सम्प्रति नारकाणां वैक्रियशक्तिं दर्शयितुमाह-'इमीसे णं' इत्यादि, 'इमीसे णं भंते' एतस्यां खलु भदन्त ! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायां पृथिव्याम् 'नेरइया' नैरयिकाः प्रत्येकं किम् 'एगत्तं' पभू विउवित्तए' एकत्वं प्रभवो विकुर्वितुम् एकं रूपं विकुर्वितुं प्रभवः किम् अथवा-'पुहुत्तंपि पभू विउवित्तए' पृथक्त्वमपि प्रभवो विकुर्वितुम्, अत्र पृथक्त्व शब्दो नानावाची तथा च-प्रभूतानि अनेका

'खुहप्पिवासं पच्चणुब्भवमाणा विहरंति' भूख प्यास का अनुभव करते हुए रहते हैं। 'एवं जाव अहे सत्तमाए' इसी प्रकार का कथन भूख और प्यास के लगने के सम्बन्ध में रत्नप्रभा पृथिवी के नारकों की तरह द्वितीय पृथिवी के नैरयिकों से लेकर सप्तमी पृथिवी के नैरयिकों तक में कर लेना चाहिये इस प्रकार से 'हे गौतम ! नरकों में नारक जीव ऐसी भूख व प्यास की वेदना का अनुभवन करते हैं। इस सम्बन्ध में समस्त पृथिवियों के-भिन्न २ पृथिवियों के नैरयिकों के भूख और प्यास की वेदना के अनुभवन करने में-आलाप प्रकार स्वयं ही उद्भावित कर लेना चाहिये।

अब नारकों की वैक्रिय शक्ति का वर्णन करते हैं-'इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया' हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी के नैरयिक क्या 'एगत्तं पभू विउव्वित्तए' एकरूप की विकुर्वणा करने में समर्थ हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! एगत्तंपि पभू

તરસ લાગવાના સંબંધનું કથન રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોની જેમ બીજી પૃથ્વીના નૈરયિકોથી લઈને સાતમી પૃથ્વી સુધીના નૈરયિકોના સંબંધમાં સમજી લેવું આ પ્રમાણે હે ગૌતમ ! નારક જીવો નરકોમાં આવા પ્રકારની ભૂખ અને તરસની વેદનાનો અનુભવ કરે છે આ સંબન્ધમાં સઘળી પૃથ્વીયોના એટલે કે જૂદી જુદી પૃથ્વીયોમાં નૈરયિકોની ભૂખ અને તરસની વેદનાનો અનુભવ કરવામાં તેના આલાપકોનો પ્રકાર સ્વયં બનાવીને સમજી લેવો જોઈએ.

હવે નારકોની વૈક્રિય શક્તિનું વર્ણન કરવામાં આવે છે 'इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया' હે ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકો 'एगत्तं पभू ! विउव्वित्तए' એક રૂપની વિકુર્વણા કરવામાં સમર્થ છે ? આ પ્રશ્નના

न्यपि रूपाणि विकुर्वितं प्रभवः किमिति प्रश्नः–भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'एगत्तं पि पभू पुहुत्तं पि पभू विउवित्तए' एकत्वमपि एक-मपि रूपं विकुर्वितुं प्रभवस्ते नारकास्तथा प्रथक्त्वमपि–नानारूपाण्यपि विकुर्वितुं प्रभवः–समर्थास्ते नारका भवन्तीति । तत्र–'एगत्तं विउव्वेमाणा' एकत्वमेकं रूपं विकुर्वन्तः 'एगं महं मोग्गररूवं वा' एकं महन्मुद्गररूपं वा–मुद्गरो लोकप्रसिद्धएव 'एवं मसुंढि' मुषण्ढि रूपं वा, मुषण्ढिः शस्त्रविशेषः, 'करवत्त' करपत्र रूपं वा 'असि' असि पत्ररूपं वा 'सत्ती' शक्तिरूपं वा 'हल' हलरूपं वा 'गदा' गदारूपं वा 'मुसल' मुशलरूपं वा 'चक्क' चक्ररूपं वा 'णाराय' नाराचरूपं वा बाणरूप-मित्यर्थः 'कुंत' कुन्तरूपं वा 'तोमर' तोमररूपं वा, 'सूल' शूलरूपं वा 'लउड' लगुडरूपं वा 'भिंडमालाय' भिण्डमालानि वा 'जाव भिंडमालरूवं वा' यावद्

पुहुत्तंपि पभू' हे गौतम ! रत्नप्रभा के प्रत्येक नैरयिक एक रूपकी भी विकुर्वणा करने में समर्थ हैं और अनेक रूपों की भी विकुर्वणा करने में समर्थ हैं । यहां पृथक्त्व शब्द 'अनेक' का वाचक है । 'एगत्तं विउव्वे-माणा' जब वे नारक एक रूप की विकुर्वणा करते हैं तब 'एगं महं मोग्गररूवं वा' वे एक विशाल मुद्गर की भी विकुर्वणा कर सकने में समर्थ होते हैं 'एवं मुसुंढि' एवं मुषण्ढि मुसल रूप शस्त्र विशेष की भी विकुर्वणा कर सकने में समर्थ होते हैं 'करवत्त' करपत्र–करोंत की भी विकुर्वणा कर सकने में समर्थ होते हैं 'असिपत्र रूवं वा' असिपत्र –तलवार–की भी विकुर्वणा कर सकने में समर्थ होते हैं 'सत्ती' शक्ति रूप शस्त्र विशेषकी भी विकुर्वणा सकने में समर्थ होते हैं 'चक्क–नारा य–कुंत–तोमर–सूल–लउड भिंडिमाला य' चक्र की नाराच–बाण की

ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે–'ગોયમા ! एगत्तंवि पभू पुहुत्तंपि पभू' હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા ના દરેક નૈરયિક એક રૂપની વિકુર્વણા કરવામાં સમર્થ છે. અને અનેક રૂપોની વિકુર્વણા કરવામાં સમર્થ છે. અહિંયા 'પૃથકત્વ શબ્દ' 'અનેક' ને કહેવાવાળો છે. 'एगत्तं विउव्वेमाणा' જ્યારે તે નારકો એક રૂપની વિકુર્વણા કરે છે, ત્યારે 'एगं महं मोग्गररूवं वा' તેઓ એક વિશાળ મુદ્ગરની પણ વિકુર્વણા કરી શકવામાં સમર્થ હોય છે. 'एवं मुसंढि' એ જ પ્રમાણે મુસુંઢિ મુસલ રૂપ શસ્ત્ર વિશેષની પણ વિકુર્વણા કરી શકવામાં સમર્થ હોય છે 'करवत' કરપત્ર એટલે કે કરવતની પણ વિકુર્વણા કરી શકવામાં સમર્થ હોય છે 'सत्ती' શક્તિરૂપ શસ્ત્ર વિશેષની વિકુર્વણા કરવામાં પણ સમર્થ હોય છે. 'चक्क नाराय कुंत–तोमर–सूल–लउड–भिंडिमालाय' ચક્રની, નારાચ બાણની. કુંત

भिण्डमालरूपं वा भिण्डमालः शस्त्रजातिविशेषः, यावत्पदेन मुसण्ढिपदादारभ्य भिण्डिमालपर्यन्तं रूपं वा इति पदं संयोजनीयम् तच्च संयोज्य प्रदर्शितमेव। मुद्गरादि भिण्डमालान्तरूपं विकुर्वितुं समर्था भवन्ति नारका इति। अत्र मुद्गरादि शस्त्रनामसंग्राहिका गाथा—

'मुग्गर मुसुंढि करवत्त असि सत्ति हल गया मुसल चक्का।
नाराय कुंततोमर सूलउडभिंडमालाय' ॥१॥
मुद्गरमुषण्ढि करपत्रासि शक्ति हलगदा मुशल चक्राणि।
नाराच कुन्ततोमर शूल लगुड भिण्डिमालानि च ॥१॥ इतिच्छाया

'पुहुत्तं विउव्वेमाणा' पृथक्त्वम्—अनेकरूपाणि विकुर्वन्तः 'मोग्गररूवाणि वा जाव भिंडिमालरूवाणि वा' मुद्गररूपाणि वा करपत्ररूपाणि वा असिरूपाणि वा, शक्तिरूपाणि वा, हलरूपाणि वा गदारूपाणि वा मुशलचक्रनाराच कुन्त-तोमर शूललगुडभिण्डिमालरूपाणि वा 'ताइं' तानि मुद्गरादि भिण्डिमालान्त-रूपाणि 'संखेज्जाइं नो असंखेज्जाइं' संख्येयानि नो न तु असंख्येयानि संख्या-

---

—कुन्त—भाले तोमर की, शूलकी, लकुट—लाठी की और भिण्डिमाल नामक शस्त्र विशेष की 'जाव भिंडमाल रूपं वा' यावत् भिण्डिमाल रूप की—यावत्—मुसुण्ढि पद से लेकर भिण्डिमाल तक सब शस्त्रों के रूपकी विकुर्वणा कर सकने में समर्थ होते हैं।

'पुहुत्तं विउव्वेमाणा' जब वे नारक अनेक रूपों की विकुर्वणा करते हैं—तब वे 'मोग्गररूवाणि वा जाव भिण्डिमालरूवाणि वा' अनेक मुद्गर रूपों की यावत्—अनेक मुसुण्ढ रूपों की अनेक करपत्र रूपों की अनेक असिरूपों की अनेक शक्ति रूपों की, अनेक हल रूपों की अनेक गदा रूपों की, अनेक मुसल, चक्र, नाराच, कुन्त, तोमर एक प्रकार का बाण शूललगुड और भिण्डिमाल रूपों की विकुर्वणा कर सकने

ભાલા, તોમર, ની. શૂલની, લકુટ કહેતાં લાકડીની અને ભિંદિપાલ નામના શસ્ત્ર વિશેષની 'जाव भिंडिमालरूव वा' યાવત્ ભિંડિમાલ રૂપની યાવત્ મુસુંઢી પદથી લઇને ભિંદિપાલ સુધીના બધાજ શસ્ત્રોના રૂપોની વિકુર્વણા કરીશકવામાં સમર્થ હોય છે.

'पुहुत्तं विउव्वेमाणा' જ્યારે તે નારકો અનેક રૂપોની વિકુર્વણા કરે છે. ત્યારે તેઓ 'मोग्गररूवाणि वा जाव भिण्डिमालरूवाणि वा' અનેક મુદ્ગર રૂપોની યાવત્ અનેક મુષુંઢિ રૂપોની અનેક કરવતોના રૂપોની અનેક તલવારોની અનેક શક્તિયોની અનેક હળોની અનેક ગદાઓની અનેક મુસલ, ચક્ર, નારાચ, કુંત તોમર એટલે કે એક પ્રકારના બાણની શૂલ, લાકડી અને ભિંડિપાલોની વિકુ-

तीतानि विसदृशकरणे असंख्येयकरणे वा तादृशशक्तेरभावादिति तानि पुनः-'संबद्धाइं नो असंबद्धाइं' संबद्धानि स्वात्मनः शरीरसंलग्नानि न असंबद्धानि स्वशरीरात् पृथग् भूतानि, स्वशरीरात् पृथग्भूतकरणे सामर्थ्याभावादिति 'सरिसाइं नो असरिसाइं' सदृशानि-स्वशरीर तुल्यानि नो असदृशानि विरूपाणि विरूपकरणे सामर्थ्याभावात् 'विउव्वंति' विकुर्वन्ति 'विउव्वित्ता' विकुर्वित्वा 'अण्ण मण्णस्स' अन्योऽन्यस्य 'कायं अभिहणमाणा अभिहणमाणा' कायं-शरीरम् अभिघ्नन्तोऽ-

में समर्थ होते हैं। 'ताइं संखेज्जाइं नो असंखेज्जाइं' ये मुद्गरादि रूपों से लेकर भिण्डिमाल तक के रूपों की जो नारक विकुर्वणा करते हैं वे संख्यात रूपों की विकुर्वणा करते हैं असंख्यात रूपों की विकुर्वणा नहीं करते हैं-अर्थात् नारक के अनेक रूपों की जो नारक विकुर्वणा करते हैं वे उन के विकुर्वित रूप संख्यात ही हो सकते हैं-असंख्यात नहीं होते हैं क्यो कि असंख्यात रूपों को विकुर्वित करने की उनमें शक्ति नहीं होती है 'संबद्धाइं नो असंबद्धाइं' ये विकुर्वित हुए रूप उन नारक जीवों के शरीर से संबद्ध होते हैं 'नो असंबद्धाइं' असंबद्ध नहीं होते हैं। अर्थात् शरीर से अलग नहीं होते हैं। क्योंकि शरीर से पृथक् भूत करने में उनमें सामर्थ्य का अभाव रहता है-'सरिसाइं नो असरिसाइं' ये उनके द्वारा विकुर्वित किये रूप उनके ही अपने शरीर के तुल्य होते हैं असदृश -विरूप नहीं होते हैं क्योंकि विरूप करने की उनमें शक्ति का अभाव है 'विउव्वित्ता अण्णमण्णस्स कायं अभिहणमाणा अभिहणमाणा वेयणं

વર્ણા કરી શકવામાં સમર્થ હોય છે. 'ताइं संखेज्जाइं नो असंखेज्जइं' આ મુદ્ગર વિગેરેથી લઈને ભિંડિપાલ સુધીના રૂપોની જે નારકો વિકુર્વણા કરી શકવામાં સમર્થ હોય છે, તેઓ સંખ્યાત રૂપોની વિકુર્વણા કરે છે. અસંખ્યાત રૂપોની વિકુર્વણા કરતા નથી. અર્થાત્ જે નારકો અનેક રૂપોની વિકુર્વણા કરે છે. તે તેઓએ વિકુર્વિત કરેલા રૂપો સંખ્યાત જ હોય છે. અસંખ્યાત હોતા નથી કેમકે અસંખ્યાત રૂપોની વિકુર્વણા કરવાની તેઓમાં શકતી જ હોતી નથી. 'संबद्धाइं नो असंबद्धाइं' આ વિકુર્વિત કરવામાં આવેલા રૂપો એ નારક જીવોના શરીરથી સંબદ્ધ હોય છે 'नो असंबद्धाइं' અસંબદ્ધ હોતા નથી. અર્થાત્ શરીરથી જુદા હોતા નથી. કેમકે શરીરથી જુદા કરવામાં તેઓમાં સામાર્થ્યનો અભાવ રહે છે. 'सरिसाइं नो असरिसाइं' આ તેઓ દ્વારા વિકુર્વિત કરવામાં આવેલા રૂપો તેમનાજ પોતાના શરીરોની બરોબર હોય છે અસદૃશ વિરૂપ હોતા નથી. કેમકે વિરૂપકરવાની તેઓમાં શક્તિનો અભાવ છે. 'विउव्वित्ता

भिन्नन्तः 'वेयणं उदीरेंति' वेदनामुदीरयन्ति, कीदृशीं वेदनामुदीरयन्ति तत्राह– 'उज्जलं' इत्यादि, 'उज्जलं' उज्ज्वलाम्–दुःखरूपतया जाज्वल्यमानाम् सुखलेशे-नापि वर्जितामित्यर्थः पुनः किं भूतां तत्राह–'पगाढां' प्रगाढाम् प्रकर्षेण मर्मप्रदेश व्यापितया अतीव समवगाढाम् 'कर्कशाम् कर्कशामिव कर्कशाम्–कठोराम्, अयं भावः–यथा कर्कशः पाषाणसंघर्षः शरीरस्य खण्डानि त्रोटयन्ति एवमात्मप्रदे-शान् त्रोटयन्तीव वेदना संजायते सा कर्कशा तां कर्कशाम् 'कडुयं' कटुकाम् कटुकामिव कटुकाम्, पित्तप्रकोप परिकलितवपुषो रोहिणी कटुकद्रव्य-विशेषं भुज्य-मानाम् अतिशयेनाप्रीतिजनिकामिति। 'फरुसं' परुषां मनसोऽतीव रूक्षताजनि-

उदीरेंति' एक अनेक रूपों की विकुर्वणा करके वे आपस में एकदूसरे के रूपों के साथ उसे लड़ाकर शरीर में चोट पहुंचा कर वेदना उत्पन्न करते हैं वह वेदना 'उज्जलं' सुख के लेश से भी वर्जित होने के कारण अत्यन्त दुःख रूप से उन्हे जलाती रहती है 'पगाढां' मर्म प्रदेशों में प्रवेश करके समस्त शरीर में व्यापक हो जाती है अतः वह प्रत्येक प्रदेश में समवगाढ होती है 'कक्कसं' बहुत अधिक कठोर होती है– जैसे कर्कशपाषाणखण्ड का संघर्ष शरीर के अवयवों को तोड देता है–उसी तरह से वह वेदना भी आत्म प्रदेशों को तोड सी देती है, अतः उसे यहां कर्कश कहा गया है। 'कडुयं' कटुक वह वेदना इसलिये कही गई है कि वह पित्त प्रकोप वाले व्यक्ति को जैसे खाई गई रोहिणी –औषधि विशेष–अप्रीति जनक होती है उसी प्रकार से वह वेदना अप्रीति जनक होती है 'फरुसं' वह नारकों के मन में अतीव रूक्षता की

अण्णमण्णस्स कायं अभिहणमाणा अभिहणमाणा वेयणं उदीरेंति' અનેક રૂપોની વિકુર્વણા કરીને તેઓ પરસ્પરમાં એક બીજાના રૂપોની સાથે તેને લડાવીને શરીરમાં ઇજા પહોંચાડીને વેદના ઉત્પન્ન કરે છે. તે વેદના 'उज्जलं' સુખનાલેશથી પણ રહિત હોવાના કારણે અત્યંત દુઃખ રૂપે તેને બાળતી રહે છે 'पगाढां' મર્મ પ્રદેશોમાં પ્રવેશ કરીને સમસ્ત શરીરમાં વ્યાપ્ત થઈ જાય છે. 'कक्कस' ઘણી વધારે કઠોર હોય છે. જેમ કર્કશ પત્થરના ટુકડાનો સંઘર્ષ શરીરના અવયવને તોડી નાખે છે, એજ પ્રમાણે તે વેદના પણ આત્મપ્રદેશોને તોડી નાખે છે. તેથી અહિયાં તેને કર્કશ કહેલ છે. 'कडुयं' તે વેદનાને કટુ એ માટે કહી છે કે તે પિત્તપ્રકોપ વાળી વ્યક્તિને ખાવામાં આવેલ રોહિણી (વનસ્પતિ વિશેષ) :અપ્રીતિકારક હોય છે, એવી જ તે વેદના અપ્રીતિકારક હોય છે. 'फरुस' તે નારકોના મનમાં અત્યંત રૂક્ષતા જનક હોય

काम् । 'निट्ठुरं' निष्ठुराम्-अशक्यप्रतीकाराम् । 'चंडं' चण्डाम् रौद्राध्यवसाय-हेतुत्वात् रुद्राम् 'तिव्वं' तीव्राम्-अतिशायिनीम् 'दुक्खं' दुःखाम्-दुःखरूपाम् 'दुग्गं' दुर्गाम्-दुर्लंघ्याम् अतएव 'दुरहियासं' दुरधिसह्याम्-दुःखेन सोढुं योग्याम् एतादृशीं वेदनां ते नारका अनुभवन्तीति पूर्वेणान्वयः 'एवं जाव धूमप्पभाए' एवं यावद् धूमप्रभायां पृथिव्याम्, एवं रत्नप्रभावदेव शर्कराप्रभा वालुकाप्रभा

जनक होती है उसका इलाज-प्रतिकार-नहीं हो सकता है-इसलिये यह निष्ठुर होती है इसके होने पर नारक जीवों के परिणामों में अत्यन्त रुद्रताआजाती है इस कारण यह चण्ड होती है 'तिव्वं' इस वेदना से अधिक और कोई वेदना नहीं है-यह वेदना की पराकाष्ठा रूप होती है-इसलिये इसे तीव्र कहा गया है 'दुक्खं' यह वेदना सुख के लेश से भी वर्जित होती है-इसमें केवल दुःख का ही साम्राज्य अत्यन्त दुःख भरा रहता है, अथवा यह स्वयं दुःख रूप होती है इसलिये इसे दुःख कहा गया है 'दुग्गं' इससे जब तक जीव नरक में रहता है तब तक छूट नहीं सकता है अतः इसे दुर्ग दुर्लंघ्य कहा गया है, 'दुरहियासं' इसे नारक जीव प्रसन्न चित्त से नहीं भोगते हैं किन्तु बडी कठिनता के साथ दुरध्यवसाय पूर्वक भोगते हैं अतःयह दुःख से सहन करने योग्य होने से दुरधिसह्य है ऐसे विशेषणों वाली वेदना को वे नारक जीव आयु पर्यन्त वहां सहन करते रहते हैं 'एवं जाव धूमप्पभाए'

છે. તેનો ઉપાય અર્થાત્ પ્રતીકાર થઇ શકતો નથી. તેથી તે નિષ્ઠુર હોય છે. તે હોવાથી નારક જીવોના પરિણામોમાં અત્યંત રૂદ્રતા આવી જાય છે તેથી તે ચંડ કહેવાય છે 'तिव्वं' આ વેદનાથી મોટી કોઇ વેદના હોતી નથી. અર્થાત્ આ વેદનાની પરાકાષ્ઠા રૂપ હોય છે. તેથી તેને તીવ્ર કહી છે. 'दुक्खं' આ વેદના સુખના લેશથી પણ વર્જીત હોય છે. આમાં કેવળ દુઃખનું જ સામ્રાજ્ય ભર્યું હોય છે. અથવા આ વેદના સ્વયં દુઃખ રૂપ હોય છે. તેથી તેને દુઃખ એ પ્રમાણે કહેલ છે 'दुग्गं' તેથી જ્યાં સુધી જીવ નરકમાં રહે છે, ત્યાં સુધી છૂટી શકતા નથી. તેથી તેને દુર્ગ અર્થાત્ દુર્લંઘ્ય કહેલ છે 'दुरहियास' નારક જીવો પ્રસન્ન ચિત્તથી તેને ભોગવતા નથી. પરંતુ ઘણીજ કઠણાઇથી દુરધ્યવસાય પૂર્વક ભોગવે છે. તેથી તે દુઃખથી સહન કરવા યોગ્ય હોવાથી 'દુરધિસહ્ય' છે. આવા વિશેષણોવાળી વેદનાને એ નારક જીવો આયુષ્ય સમાપ્ત થતાં સુધી ત્યાં રહીને સહન કરતા રહે છે.

'एवं जाव धूमप्पभाए' આજ પ્રમાણે નારક જીવો, શર્કરાપ્રભા,

पङ्कप्रभा पञ्चमी धूमप्रभा पृथिवीष्वपि नारकाणामतिशयितवेदना वेदकत्वं ज्ञातव्यमिति भावः । 'छट्ठ सत्तमासु णं पुढवीसु' षष्ठ सप्तम्यां पुनः पृथिव्योः तमःप्रभा तमस्तमःप्रभयोः 'नेरइया' नैरयिकाः 'बहुमहंताइं' बहुनि-अनेकानि महान्ति 'लोहिय कुंथुरूवाइं' लोहित कुन्थुरूपाणि रक्तवर्णानि कुन्थुजातिक जीवानि 'वइरामयतुंडाइं' वज्रमय तुण्डानि-वज्रवत्कठोर तीक्ष्ण मुखानि 'गोमय कीडसमाणाइं' गोमय कीटसमानानि नारकाः 'विउव्वंति' विकुर्वन्ति-वैक्रियक्रियया निष्पादयन्ति 'विउव्वित्ता' विकुर्वित्वा 'अन्नमन्नस्स' अन्योऽन्यस्य-परस्परस्य 'कायं' कायं-शरीरम् 'समतुरंगेमाणा' समतुरङ्गायमाणाः-तुरङ्गा इव आचरन्तः-अश्वा इवान्योन्य मारोहन्त इव इत्यर्थः 'खायमाणा खायमाणा' खादयन्तः खादयन्त एकेऽन्यान् 'सयपोराग किमियाविव' शतपर्वकृमय इव वंश कृमय इव

इसी तरह नारक जीव शर्कराप्रभा, बालुकाप्रभा, पंकप्रभा और धूमप्रभा में भी अतिशयित वेदना को भोगते हैं । 'छट्ठसत्तमासु णं पुढवीसु' छठी और सातवीं पृथवी में 'नेरइया' नैरयिक जीव 'बहुमहंताइं लोहिय कुंथुरूवाइं वयरामय तुडाइं' अनेक बडे २, रक्तवर्णवाले कुन्थु जीवों के रूपों के जैसे-लालवर्ण के और 'वयारमयतुंडाइं' जिनका मुख वज्र का ही मानों बना हुआ सा है ऐसे शरीरों की कि जो 'गोमय कीडसमाणाइं' गाय के गोबर के कीडे के जैसे होते हैं विकुर्वणा करते हैं विउव्वित्ता' शरीरों की विकुर्वणा करके अन्नमन्नस्स कायं' फिर परस्पर में एक दूसरे के शरीर पर 'समतुरगेमाणा' घोडे की तरह सवार होकर अर्थात् चढकर 'खायमाणा २' उसे परस्पर में बारंबार काटते हैं-बटका भरते है 'सयपोरागकिमियाइव' एवं शत-

વાલુકાપ્રભા, પંકપ્રભા, અને ધૂમપ્રભા પૃથ્વીમાં પણ અત્યંત વેદના ભોગવતા રહે છે. 'छट्ठसत्तमासु णं पुढवीसु' છટ્ઠી અને સાતમી પૃથ્વીમાં 'नेरइया' નૈરયિક જીવો 'बहुमहंताइं लोहियकुंथुरूवाइं वयरामयतुंडाइं' અનેક મોટા મોટા રાતા રંગના કુંથુ નામના જીવોના રૂપો જેવા લાલવર્ણના અને 'वयरामयतुंडाइं' માનો કે જેનું મુખ વજ્રનું જ બનેલું છે, એવા શરીરોની કે જે 'गोमयकीडसमाणाइं' ગાયના છાણના કીડા જેવા હોય છે. તેવા જીવોની વિકુર્વણા કરે છે, 'विउव्वित्ता' તેવા શરીરોની વિકુર્વણા કરીને 'अन्न मन्नस्स कायं' તે પછી પરસ્પરમાં એક બીજાના શરીર પર 'समतुरंगेमाणा' ઘોડાની જેમ સવાર થઈને અર્થાત્ ચઢીને 'खायमाणा खायमाणा' પરસ્પર તેને વારંવાર કરડે છે. અર્થાત્ બટકા ભરે છે. 'सयपोरागकिमियाइव' અને સો ગાંઠો વાળી શેલડીના કીડાની માફક 'चालेमाणा चालेमाणा' અંદર ને અંદર સનસનાટ કરતા થકા પેસી જાય

अथवा शत पर्वा=इक्षु स्तथा चेक्षु कृमय इव 'चालेमाणा चालेमाणा अंतो अंतो' अन्तरन्तः शरीरस्य मध्यभागेन संचरन्तः संचरन्तः एकस्य शरीरदेशेऽनुप्रविशन्तस्ते नारकाः 'वेयणं उदीरयंति उज्जलं जाव दुरहियासं' वेदना मुदीरयन्ति उज्वलां यावत्-विपुलां प्रगाढां कर्कशां कटुकां परुषां चण्डां निष्ठुरां तीव्रां दुर्गां दुरधिसह्यामिति, एतादृशीं वेदनामुदीरयन्ति-उत्पादयन्ति षष्ठ सप्तम पृथिवी नारका इति ।

सम्प्रति-क्षेत्रस्य भावजां वेदनां प्रतिपादयति-'इमीसे णं इत्यादि, 'इमीसे णं भंते !' रयणप्पभाए पुढवीए' एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्याम् 'नेरइया' नैरयिकाः 'किं सीयं वेयणं वेदेंति' किं शीतां वेदनां वेदयन्ति अथवा 'उसिण वेयणं वेदेंति' उष्णवेदनां वेदयन्ति अथवा-'सीय उसिण वेयणं वेदेंति' शीतोष्णवेदनां वेदयन्तीति प्रश्नः भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'णो सीयं वेयणं वेदेंति' नो शीतां वेदनां वेदयन्ति, किन्तु 'उसिणं

पर्ववाली इक्षु के किडेकी तरह 'चालेमाणा २' भीतर ही भीतर सनसनाहट करते हुए घुस जाते हैं इससे वे 'वेयणं उदीरयंति' उज्वल आदि पूर्वोक्त विशेषणों वाली वेदना को उसे उत्पन्न करते हैं यही बात 'उज्जलं जाव दुरहियासं' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की गई है।

अब सूत्रकार क्षेत्र स्वभावज वेदना का कथन करते हैं

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया' हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी के नैरयिक 'किं सीयवेयणं वेदेंति उसिणवेयणं वेदेंति' क्या शीतवेदना को भोगते हैं ? या उष्णवेदना को भोगते हैं ? या 'सीय उसिणवेयणं वेदेंति' शीतोष्ण वेदना को भोगते हैं ? इस प्रकार के गौतम के प्रश्न का उत्तर देते हुए भगवान् कहते हैं 'गोयमा ! णो सीयं वेयणं वेदेंति' हे गौतम ! वे नारक जीव शीतवेदना का वेदन

છે. તેથી તેઓ 'વેયણં ઉદીરયંતિ' ઉજ્જવલ વિગેરે પહેલા કહેલ વિશેષણોવાળી વેદના ને ઉત્પન્ન કરાવે છે. એજ વાત 'उज्जलं जाव दुरहियासं' આ સૂત્ર દ્વારા પ્રગટ કરવામાં આવી છે.

હવે સૂત્રકાર ક્ષેત્ર સ્વભાવવાળી વેદનાના સંબંધમાં કથન કરે છે. 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકો 'किं सीयवेयणं वेदेंति उसिणवेयण वेदेंति' શું શીત વેદનાનું વેદન કરે છે, ઉષ્ણ વેદના ભોગવે છે ? અથવા 'सीय उसिणवेयणं वेदेंति' શીતોષ્ણ વેદનાને ભોગવે છે ? ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! णो सीयं वेयणं वेदेंति' હે ગૌતમ ! તે નારકો શીત વેદનાનું વેદન કરતા નથી.

वेयणं वेदेंति' उष्णां वेदनां वेदयन्ति ते हि नारकाः शीतयोनिकाः योनिस्थानानां केवलहिमपुञ्जसदृश शीतप्रदेशात्मकत्वात् योनिस्थानव्यतिरेकेण चान्यत्सर्वमपि भूम्यादि खदिराङ्गारादपि महातप्तम् अतस्ते उष्णामेव वेदनामनुभवन्तीति। 'नो सीओसिणं वेयणं वेदेंति' नापि शीतोष्णवेदनां वेदयन्ति शीतोष्ण स्वभावतया नरकेषु मूलतोऽपि असंभवादिति। 'एवं जाव वालुयप्पभाए' एवं यावद् वालुकाप्रभायाम् रत्नप्रभानारकवदेव शर्कराप्रभा वालुकाप्रभा नारका अपि न शीतवेदनां वेदयन्ति किन्तु उष्णामेव वेदनां वेदयन्ति, नापि शीतोष्णवेदनां वेदयन्तीति ॥

'पंकप्पभाए पुच्छा' पङ्कप्रभायां पृच्छा हे भदन्त! पङ्कप्रभा चतुर्थ पृथिवी नारकाः किं शीतवेदनां वेदयन्ति किं वा उष्णवेदनां वेदयन्तीति पृच्छया संगृह्यते प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'सियं वेयणं वेदेंति उसिणंपि वेयणं वेदेंति' शीतामपि वेदनां वेदयन्ति

नहीं करते हैं किन्तु 'उसिणवेयणं वेदेंति' वे उष्णवेदना का वेदन करते हैं ये नारक यद्यपि शीतयोनिक होते हैं क्यों की इनके उत्पत्तिस्थान केवल हिमानी-हिमसंतति के तुल्य शीत प्रदेशात्मक होते हैं परन्तु इन से व्यतिरिक्त जो और सब स्थान आदि हैं वे सब खैर के अङ्गार से भी अधिक उष्ण होते हैं-अतः वे केवल एक उष्ण वेदना को ही भोगते हैं। शीत या 'नो सीयोसिणं वेदेंति' शीतोष्ण वेदना को नहीं भोगते हैं। 'पंकप्पभाए पुच्छा' हे भदन्त! पङ्कप्रभा नाम की जो चतुर्थ पृथिवी है उसके नारक क्या शीत वेदना का अनुभवन करते हैं? या उष्णवेदना का अनुभवन करते हैं? या शीतोष्णरूप से मिली हुई वेदना का अनुभवन करते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं

પરંતુ 'उसिणवेयणं वेदेंति' તેઓ ઉષ્ણુ વેદનાનું વેદન કરે છે. એ નારકો જો કે શીતયોનિ વાળા હોય છે. કેમકે તેઓનું ઉત્પત્તિસ્થાન હિમાની હિમસંહતિ જેવા શીત પ્રદેશાત્મક હોય છે. પરંતુ તેના સિવાયના જે બીજા સ્થાનો છે. તે બધા ખેરના અંગારાથી પણ વધારે ઉષ્ણુ હોય છે. તેથી તેઓ કેવળ એક ઉષ્ણુ વેદનાજ ભોગવે છે. ઠંડી અથવા 'सीयोसिणं णो वेदेंति' શીતોષ્ણુ વેદના ભોગવતા નથી. 'पंकप्पभाए पुच्छा' હે ભગવન્ પંકપ્રભા નામની જે ચોથી પૃથ્વી છે, તેમાં રહેનાવાળા નારકો શું શીત વેદનાનો અનુભવ કરે છે ? કે ઉષ્ણુ વેદનાનો અનુભવ કરે છે ? અથવા શીતોષ્ણુ વેદનાનો અનુભવ કરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा! सीयं पि वेयणं

नरकावासभेदेन पङ्कप्रभा नारकाः तथोष्णामपि वेदनां वेदयन्ति, नरकावास भेदेनैव किन्तु 'नो सीओसिणवेयणं वेदेंति' नो नैव शीतोष्णवेदनां वेदयन्ति। 'ते वहुतरगा जे उसिणं वेयणं वेदेंति' तत्र ते बहुतरका ये उष्णां वेदनां वेदयन्ति प्रभूततराणां शीतयोनित्वात्। 'ते थोवतरगा जे सीयं वेयणं वेदेंति' ते स्तोकतरा ये शीतवेदनां वेदयन्ति अल्पतराणामुष्णयोनित्वादिति। 'धूमप्पभाए पुच्छा' धूमप्रभायाँ पृच्छा हे भदन्त! धूमप्रभा नारकाः किं शीतवेदनां वेदयन्ति उष्णवेदनां वा, शीतोष्णवेदनां वा वेदयन्ति इति प्रश्नः भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'सीयंपि वेयणं वेदेंति' शीतामपि वेदनां वेदयन्ति

—'गोयमा! सीयंपि वेयणं वेदेंति उसिणंपि वेयणं वेदेंति' हे गौतम! वे नारक नरकावास के भेद से शीत वेदना का भी अनुभवन करते हैं और उसी प्रकार नरकावास के भेद से ही उष्णवेदना का भी अनुभवन करते हैं—पर 'णो सीतोसिणं वेयणं वेदेंति' शीतोष्ण वेदना का अनुभवन नहीं करते हैं। 'ते बहुतरगा जे उसिणं वेयणं वेदेंति' ऐसे नारक जीव वहां अधिक हैं जो उष्णवेदना का अनुभवन करते हैं क्यों कि प्रभूततर नारक जीवों की योनि शीत होती है। तथा 'ते थोवतरगा जे सीयं वेयणं वेदेंति' जो नारक जीव शीतवेदना का अनुभवन करते हैं वे स्तोक तर—बहुत थोडे—हैं। क्यों कि यहां अल्पतरों की उष्णयोनि होती है। 'धूमप्पभाए पुच्छा' हे भदन्त! धूमप्रभा के नारक क्या शीतवेदना का अनुभवन करते हैं या उष्णवेदना का अनुभवन करते हैं? या शीतोष्णरूप मिश्र वेदना का अनुभवन करते हैं?

वेदेंति उसिणंपि वेयणं वेदेंति' હે ગૌતમ! તે નારકો નરકાવાસના ભેદથી શીત વેદનાનો પણ અનુભવ કરે છે. અને એજ પ્રમાણે નરકાવાસના ભેદથી જ ઉષ્ણ વેદનાનો પણ અનુભવ કરે છે. પરંતુ 'णो सीयोसिणं वेयणं वेदेंति' શીતોષ્ણ વેદનાનો અનુભવ કરતા નથી. 'ते बहुतरगा जे उसिणं वेयणं वेदेंति' એવા નારક જીવો ત્યાં વધારે છે કે જેઓ ઉષ્ણ વેદનાનો અનુભવ કરે છે. કેમકે પ્રભૂતતર નારક જીવોની યોની શીત હોય છે, તથા 'ते थोवतरगा जे सीय वेयणं वेदेंति' જે નારક જીવો શીત વેદનાનો અનુભવ કરે છે. તેઓ સ્તોકતર અર્થાત્ ઘણા થોડા હોય છે કેમકે અહિંયા અલ્પતરોની ઉષ્ણયોની હોય છે.

'धूमप्पभाए पुच्छा' હે ભગવન્ ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના નારક જીવો શું શીત વેદનાનો અનુભવ કરે છે? અથવા ઉષ્ણ વેદનાનો અનુભવ કરેછે? શીતોષ્ણ રૂપ મિશ્ર વેદનાનો અનુભવ કરે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે

'उसिणंपि वेयणं वेदेंति' उष्णामपि वेदनां वेदयन्ति 'नो सीतोसिणं वेयणं वेदेंति' नो शीतोष्णवेदनां वेदयन्ति, 'ते बहुतरगा जे सीयवेयणं वेदेंति' ते बहुतरका ये शीतवेदनां वेदयन्ति बहूनामुष्णयोनित्वात् 'ते थोवतरगा जे उसिणवेयणं वेदेंति' ते स्तोकतरा ये उष्णवेदनां वेदयन्ति अल्पतराणां शीतयोनित्वात्। 'तमाए पुच्छा' तमःप्रभायां पृच्छा, हे भदन्त ! तमःप्रभा नारकाः किं शीतवेदनां वेदयन्ति उष्णवेदनां वा वेदयन्ति शीतोष्णां वा वेदनां वेदयन्तीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'सीयं वेयणं वेदेंति' शीतां

उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! सीतंपि वेयणं वेदेंति, उसिणंपि वेयणं वेदेंति' हे गौतम ! धूमप्रभा के नारक शीतवेदना का भी अनुभवन करते हैं, उष्णवेदना का भी अनुभवन करते हैं परन्तु 'णो सीतोसिणं वेयणं वेदेंति' शीतोष्णरूप मिश्रवेदनाका अनुभवन नहीं करते हैं 'ते बहुतरगा जे सीयवेयणं वेदेंति' जो शीतवेदना का अनुभवन करते हैं? ऐसे नारक जीव बहुतरक हैं क्योंकि यहां बहुत नारक जीवों की योनी उष्ण होती है, तथा 'ते थोवतरगा जे उसिणवेदणं वेदेंति' जो उष्ण वेदनाको अनुभवन करते हैं वे स्तोकतर हैं क्योंकि यहां अल्पतर नारक जीवों की योनि शीत होती है 'तमाए पुच्छा' हे भदन्त ! तमःप्रभा पृथिवी के नैरयिक क्या शीत वेदना का अनुभवन करते हैं? या उष्णवेदना का अनुभव करते हैं ? या शीतोष्णवेदना का अनुभव करते हैं ? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा ! सीयं वेयणं

'गोयमा ! सीतंपि वेयणं वेदेंति, उसिणंपि वेयणं वेदेंति' હે ગૌતમ ! ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના નારકો શીત વેદનાનો પણ અનુભવ કરે છે, ઉષ્ણ વેદનાનો પણ અનુભવ કરે છે, પરંતુ 'णो सीतोसिणं वेयणं वेदेंति' શીતોષ્ણ રૂપ વેદનાનો અનુભવ કરતા નથી. 'ते बहुतरगा जे सीयवेयणं वेदेंति' જેઓ શીત વેદનાનો અનુભવ કરે છે, એવા નારક જીવો બહુતરક છે. કેમકે અહિંયા બહુતરક જીવોની ઉષ્ણયોની હોય છે. તથા 'ते थोवतरगा जे उसिणवेयणं वेदेंति' જેઓ ઉષ્ણવેદનાનો અનુભવ કરે છે. તેઓ સ્તોકતર છે. કેમકે અહિયાં અલ્પતર નારક જીવોની યોનિ શીત હોય છે.

'तमाए पुच्छा' હે ભગવન્ તમઃપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકો શું શીત વેદનાનો અનુભવ કરે છે ? ઉષ્ણવેદનાનો અનુભવ કરે છે કે શીતોષ્ણ વેદનાનો અનુભવ કરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તર માં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! सीयं वेयणं'

वेदनां वेदयन्ति, तमःप्रभानारकाः । 'नो उसिणं वेयणं वेदेंति' नो उष्णां वेदनां वेदयन्ति 'नो सीयोसिणं वेयणं वेदेंति' नो शीतोष्णां वेदनां वेदयन्ति, तमःप्रभा नारकाणां सर्वेषामुष्णयोनित्वात् योनिस्थान व्यतिरेकेण चान्यस्य सर्वस्यापि नरक भूम्यादेर्महाहिमानी तुल्यत्वादिति । 'एवं अहे सत्तमाए नरयं परमसीयं' एवं तमःप्रभानारकवदेव अधःसप्तमीनारका अपि शीतामेव वेदनां वेदयन्ति न तु उष्णां वेदनां न वा शीतोष्णाम् नवरं शीतामपि परमशीताम् तमापृथिवीत स्तमस्तमापृथिव्यां शीतवेदनाया अतिप्रबलत्वादिति ॥२०॥

वेदेंति' हे गौतम यहां के नारक शीत वेदना का अनुभवन करते हैं 'णो उसिणं वेयणं वेदेंति' उष्णवेदना का अनुभवन नहीं करते है और 'णो सीतोसिणं वेयणं वेदेंति' न शीतोष्णरूप मिश्रवेदना का अनुभवन नहीं करते हैं । क्योंकि तमःप्रभा पृथिवी के समस्त नारकों की उष्ण योनि होती है यहां योनिस्थान के सिवाय अन्य और सब नरक भूमि आदि महाहिम के तुल्य होते है । 'एवं अहे सत्तमाए नरयं परमसीयं' तमःप्रभा नारक की तरह ही अधःसप्तमी पृथिवी के नारक भी केवल एक शीत वेदना का ही वेदन करते है । उष्णवेदना का नहीं । और न शीतोष्णरूप मिश्रवेदना का ही । यहां विशेष इतना है कि-सप्तम पृथिवी के नारकों को जो शीतवेदना का अनुभवन होता है सो यह शीत तमःप्रभा पृथिवी में जो शीत है उसकी अपेक्षा बहुत अधिक होती इस पृथिवी में वहां की अपेक्षा शीतवेदना अति प्रबल है । सू०२०॥

वेदेंति'હે ગૌતમ ! ત્યાં ના નરકો શીત વેદનાનો અનુભવ કરે છે. 'णो उसिणं वेयणं वेदेंति' ઉષ્ણ વેદનાનો અનુભવ કરતા નથી. અને 'णो सीयोसिणं वेयणं वेदेंति' શીતોષ્ણ રૂપ મિશ્ર વેદનાનો અનુભવ પણ કરતા નથી. કેમકે તમઃપ્રભા પૃથ્વીના સઘળા નારકોની ઉષ્ણયોની હોય છે. અહિયાં યોનિસ્થાનશિવાય બીજુ બધું જ કથન એટલે કે નારક ભૂમિ સંબંધી કથન મહ હિમાની પ્રમાણે હોય છે. 'एवं अहे सत्तमाए नरयं परमसीयं' તમઃપ્રભા પૃથ્વીના નારક જીવો પ્રમાણે જ અધઃસપ્તમી પૃથ્વીના નારક જીવો પણ કેવળ એક શીત વેદનાનું જ વેદન કરે છે. ઉષ્ણ વેદનાનો અનુભવ કરતા નથી અને શીતોષ્ણ રૂપ મિશ્રવેદનાનું પણ વેદન કરતા નથી. અહિયાં એ જ વિશેષતા છે કે સાતમી પૃથ્વીના નારકોને જે શીત વેદનાનો અનુભવ થાય છે તો તે શીત વેદના તમઃપ્રભા પૃથ્વીમાં જે શીત વેદના છે, તેની અપેક્ષાએ ઘણી વધારે હોય છે. આ પૃથ્વીમાં તમઃપ્રભા પૃથ્વી કરતા શીત વેદના ઘણીજ પ્રબળ હોય છે. ॥ સૂ. ૨૦ ॥

सम्प्रति-नारकाणां नारकभवानुभवप्रतिपादनार्थमाह 'इमीसे णं' इत्यादि,

मूलम्-इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया केरिसयं णिरयभवं पच्चणुभवमाणा विहरंति? गोयमा! तेणं तत्थ णिच्चं भीया, णिच्चं तसिया, णिच्चं छुहिया, णिच्चं उव्विग्गा, णिच्चं उवप्पुआ, णिच्चं वहिया, णिच्चं परममसुभमउलमणुबद्धं निरयभवं पच्चणुभवमाणा विहरंति एवं जाव अहे सत्तमाएणं पुढवीए पंच अणुत्तरा महइमहालया महाणरगा पन्नत्ता तं जहा-काले१ महाकाले२, रोरुए३, महारोरुए४, अप्पइट्ठाणे५, तत्थ इमे पंच महापुरिसा अणुत्तरेहिं दंडसमादाणेहिं कालमासे कालं किच्चा अप्पइट्ठाणे णरए णेरइयत्ताए उववण्णा, तं जहा-रामे जमदग्गिपुत्ते१, दढाऊलच्छइपुत्ते२, वसूउवरिचरे३, सुभूमे कोरव्वे४, बंभदत्ते चुलणिसुए५,। ते णं तत्थ णेरइया जाया काला कालोभासा जाव परमकिण्हा वण्णेणं पन्नत्ता, तं जहा-तत्थ वेयणं वेएंति उज्जलं विउलं जाव दुरहियासं। उसिणवेयणिज्जेसु णं भंते! णिरएसु नेरइया केरिसयं उसिणवेयणं पच्चणुब्भवमाणा विहरंति? गोयमा! से जहा नामए कम्मारदारए सिया तरुणे बलवं जुगवं अप्पायंके थिरग्गहत्थे दढपाणिपायपासपिट्ठंतरोरुसंघायपरिणए लंघणपवणजवणवग्गणपमद्दणसमत्थे तलजमलजुयलफलिहणिभबाहू, घणणिचिय वलियवट्टखंधे चम्मेट्टगदुहणमुट्ठिय समाहय णिचियगत्तगत्ते उरस्सबलसमण्णागए छेए दक्खे कुसले णिउणे मेहावी णिउणसिप्पोवगए एगं महं अयपिंडं उदगवारसमाणं गहाय तं ताविय ताविय कोट्टिय कोट्टिय उब्भिंदिय उब्भिंदिय चुण्णिय चुण्णिय जाव एगाहं वा दुयाहं वा तियाहं वा उक्को-

सेणं अद्धमासं वा संहणेज्जा से णं तं सीयं सीईभुयं अओमएणं संदंसएणं गहाय असब्भावपट्ठवणाए उसिणवेदणिज्जेसु णरएसु पक्खिवेज्जा, से णं तं उम्मिसिय णिमिसियंतरेणं पुणरवि पच्चुद्धरिस्सामि त्तिकट्टु पविरायमेव पासेज्जा पविलीणमेव पासेज्जा पविद्धत्थमेव पासेज्जा णो चेव णं संचाएइ अविरायं वा अविलीणं वा अविद्धत्थं वा पुणरवि पच्चुद्धरित्तए। से जहा–वा मत्तमायंगे दिवए कुंजरे सट्ठिहायणे पढमसरय कालसमयंसि वा चरमनिदाघ कालसमयंसि वा उण्हाभिहए तण्हाभिहए दवग्गिजालाभिहए आउरे सुसिए पिपासिए दुब्बले किलंते एकं महं पुक्खरिणिं पासेज्जा चाउक्कोणं समतीरं अणुपुव्वसुजाय वप्पगंभीर सीयलजलं संघण्ण पत्तभिसमुणालं बहुउप्पलकुमुय णलिण सुभगसोगंधिय पुंडरीय महापुंडरीय सयपत्त सहस्सपत्त केसरफुल्लोवचियं छप्पय परिभुज्जमाणकमल अच्छविमलसलिलपुण्णं पडिहत्थगभमंतमच्छकच्छभं अणेगसउणगणमिहुणय विरइय सद्दुन्नइय महुरसरनाइयं तं पासइ, पासित्ता तं ओगाहइ ओगाहित्ता से णं तत्थ उण्हं पि पविणेज्जा तण्हं पि पविणेज्जा, खुहं पि पविणेज्जा जरं पि पविणेज्जा दाहं पि पविणेज्जा णिद्दाएज्ज वा पयलाएज्ज वा सइं वा रइं वा धिइं वा मइं वा उवलभेज्जा, सीए सीयभुए संकसमाणे साया सोक्ख बहुलेया वि विहरिज्जा, एवामेव गोयमा! असब्भावपट्ठवणाए उसिणवेयणिज्जेहिंतो णरएहिंतो णेरइए उव्वट्टिए समाणे जाइं इमाइं मणुस्सलोयंसि भवंति गोलियालिंछाणि वा सोंडियालिंछाणि वा लिंडियालिंछाणि वा अयागराणि वा तंबागराणि वा तउयागराणि वा सीसागराणि वा रूप्पागराणि वा सुवन्नागराणि वा हिरण्णागराणि

वा कुंभारागणीइ वा मुसागणीइ वा इट्टयागणीइ वा कवेल्लुयागणीइ वा लोहारंबरीसेइ वा जंतवाडचुल्लीइ वा गोलियालिंछागणीइ वा सोंडियालिंछागणीइ वा लिंडियालिंछागणीइ वा णलागणाइ वा तिलागणीइ वा तुसागणीइ वा तत्ताइं समजोइभुयाइं फुल्लकिंसुयसमाणाइं उक्कासहस्साइं वि णिम्मुयमाणाइं जालासहस्साइं पमुच्चमाणाइं इंगालसहस्साइं पविक्खरमाणाइं अंतो अंतो हुहुयमाणाइं चिट्ठंति, ताइं पासइ, ताइं पासित्ता ताइं ओगाहेइ, ओगाहित्ता से णं तत्थ उण्हंपि पविणेज्जा तण्हं पि पविणेज्जा खुहं पि पविणेज्जा जरंपि पविणेज्जा दाहंपि पविणेज्जा णिद्दाएज्ज वा पयलाएज्ज वा सइं वा रइं वा धिइं वा मइं वा उवलभेज्जा, सीए सीयभुए संकसमाणे संकममाणे सायासोक्खबहुले यावि विहरेज्जा, भवेयारूवा सिया? णो इणट्ठे समट्ठे गोयमा! उसिण वेयणिज्जेसु णेरएसु नेरइया एत्तो अणिट्ठतरियं चेव उसिणवेयणं पच्चणुभवमाणा विहरंति ॥ सीयवेयणिज्जेसु णं भंते! णिरएसु नेरइया केरिसया सीयवेयणं पच्चणुभवमाणा विहरंति? गोयमा! से जहा णामए कम्मारदारए सिया तरुणे जुगवं बलवं जाव सिप्पोवगए एगं महं अयपिंडं दगवार समाणं गहाय ताविय ताविय कोट्टिय कोट्टिय जहन्नेणं एगाहं वा दुयाहं वा तियाहं वा उक्कोसेणं मासं वा हणेज्जा से णं उसिणं उसिणभुयं अयोमएणं संदंसएणं गहाय असब्भावपट्ठवणाए सीयवेयणिज्जेसु नरएसु पक्खिवेज्जा, से तं उम्मिसिय निमिसियंतरेण पुणरवि पच्चुद्धरिस्सामी तिकट्टु पविरायमेव पासेज्जा, तं चेव णं जाव णो चेव णं संचाएज्जा, पुणरवि पच्चुद्धरित्तए,

से णं से जहाणामए मत्तमायंगे तहेव जाव सोक्खबहुले यावि विहरेज्जा, एवामेव गोयमा! असब्भावपट्ठवणाए सीयवेयणेहिंतो णेरएहिंतो नेरइए उव्वट्टिए समाणे जाई इहं माणुस्सलोए हवंति, तं जहा—हिमाणि वा हिमपुंजाणि वा हिमपडलाणि वा हिमपडलपुंजाणि वा तुसाराणि वा तुसारपुंजाणि वा हिमकुंडाणि वा हिमकुंडपुंजाणि वा सीयाणि वा ताइं पासइ पासित्ता ताइं ओगाहइ ओगाहित्ता से णं तत्थ सीयं पि पविणेज्जा, तण्हंपि पविणेज्जा, खुहंपि पविणेज्जा जरंपि पविणेज्जा दाहंपि पविणेज्जा निद्दाएज्ज पयलाएज्ज वा जाव उसिणे उसिणभुए संकममाणे संकममाणे साया सोक्खबहुले यावि हरेज्जा, भवेया रूवा सिया? णो इणट्ठे समट्ठे, गोयमा! सीयवेयणिज्जेसु नरएसु नेरइया एत्तो अणिट्ठतरियं चेव सीय वेयणं पच्चणुभवमाणा विहरंति ।सू. २१।

छाया—एतस्यां खलु भदन्त! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिकाः कीदृशं निरयभवं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति गौतम! ते तत्र नित्यं भीताः नित्यं त्रस्ताः नित्यं क्षुधिताः नित्यमुद्विग्नाः नित्यमुपप्लुताः नित्यं वधिकाः नित्यं परममशुभमतुलमनुबद्धं निरयभवं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति। एवं यावदधःसप्तम्यां खलु पृथिव्यां पञ्चानुत्तरा महन्महालया महानरकाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—कालो महाकालो रौरवो महारौरवोऽप्रतिष्ठानः। तत्रेमे पञ्चमहापुरुषा अनुत्तरैर्दण्डसमादानैः कालमासे कालं कृत्वाऽप्रतिष्ठाने नरके नैरयिकतया उत्पन्नाः, तद्यथा—रामो जदग्निपुत्रः१, दृढायुः लच्छकिपुत्रः २, वसुः उपरिचरः ३, सुभूमः कौरव्यः ४, ब्रह्मदत्तश्चुलनी सुतः ५, ते खलु तत्र नैरयिकाः जाताः कालाः कालावभासा यावत् परमकृष्णा वर्णेन प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—ते खलु तत्र वेदनां वेदयन्ति उज्ज्वलां विपुलां यावद् दुरधिसह्याम्। उष्णवेदनीयेषु खलु भदन्त! नरकेषु नैरयिकाः कीदृशीमुष्ण वेदनां प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति? गौतम! स यथानामकः कर्मकारदारकः स्यात् तरुणो बलवान् युगवान् अल्पातङ्कः स्थिराग्रहस्तः दृढपाणिपादपार्श्व पृष्ठान्तरोरुसंघातपरिणतः लङ्घन प्लवनजवनवर्गणप्रमर्दनसमर्थः, तलयमलयुगलपरिघनिभबाहुः घननिचित बलितवृत्तस्कन्धः, चर्मेष्टकद्रुघणमुष्टिका समाहतनिचितगात्रगात्रः,

औरसबलसमन्वागतः छेको दक्षः प्रष्ठः कुशलो निपुणः मेधावी निपुणशिल्पोपगतः, एकं महदयःपिण्डमुदकवारकसमानं गृहीत्वा तं तापयित्वा तापयित्वा कुट्टयित्वा कुट्टयित्वा उद्भिद्योद्भिद्य चूर्णयित्वा चूर्णयित्वा यावदेकाहं वा द्व्यहं वा त्र्यहं वा उत्कर्षेण अर्द्धमासं वा संहन्यात्, अथ खलु तं शीतं शीतीभूतमयोमयेन संदंशकेन गृहीत्वा असद्भाव प्रस्थापनया उष्णवेदनीयेषु नरकेषु प्रक्षिपेत्, स खलु तम् उन्मिषित निमिषितान्तरेण पुनरपि प्रत्युद्धरिष्यामीतिकृत्वा प्रविदरमेव पश्येत्, दृष्ट्वा प्रविलीनमेव पश्येत् प्रविध्वस्तमेव पश्येत्, नैव खलु शक्नुयात्, अविदरं वा अविलीनं वा, अविध्वस्तं वा पुनरपि प्रत्युद्धर्तुम्। स यथा वा मत्तमातङ्गः द्विपकः कुञ्जरः षष्टिहायनः प्रथमशरत्कालसमये वा, चरमनिदाघकालसमये वा, उष्णाभिहतः तृषाभिहतो दावाग्निज्वालाभिहतः आतुरः शुषितः पिपासितो दुर्बलः क्लान्तः, एकां महतीं पुष्करिणीं पश्येत् चतुष्कोणां समतीरा मानुपूर्व्य सुजातवप्रगम्भीरशीतलजलाम् संछन्न पत्रबिसमृणालाम्, बहूत्पलकुमुदनलिनसुभग सौगन्धिकपुण्डरीक महापुण्डरीक शतपत्रसहस्रपत्रकेसरफुल्लोपचिताम् षट्पदपरिभुज्यमानकमलाम् अच्छविमलसलिलपूर्णाम् पडिहत्थभ्रमन्मत्स्यकच्छपाम् अनेक शकुनगणमिथुन कविरचित शब्दोन्नतिक मधुरस्वरनादिताम्, तां पश्यति तां दृष्ट्वा तामवगाहेत, अवगाह्य स खलु तत्रोष्णमपि प्रविनयेत् तृषामपि प्रविनयेत् क्षुधामपि प्रविनयेत् ज्वरमपि प्रविनयेत् दाहमपि प्रविनयेत् निद्रायेत वा प्रचलायेत वा स्मृतिं वा रतिं वा धृतिं वा मतिं वा उपलभेत, शीतः शीतीभूतः संक्रामन् संक्रामन् सातासौख्यबहुलश्चापि विहरेत्, एवमेव गौतम ! असद्भाव प्रस्थापनया उष्णवेदनीयेभ्यो नरकेभ्यो नैरयिक उद्वृत्तः सन् यानि इमानि मनुष्यलोके भवन्ति, गौडिकालिंछानि वा शौंडिकालिंछानि वा, लिण्डिकालिंछानि वा, अय आकरा इति वा, ताम्राकरा इति वा, त्रपुकाकरा इति वा, सीसकाकरा इति वा, रूप्याकरा इति वा सुवर्णाकरा इति वा हिरण्याकरा इति वा काराग्निरिति वा, मुषाग्निरिति वा–इष्टकाग्निरिति वा कवेल्लुकाग्निरिति वा लोहकाराम्बरीष इति वा. यन्त्रपाकचुल्लीरिति वा, गौडिकालिंछाग्निरिति वा शौण्डिकलिंछाग्निरिति वा, लिण्डिकालिंछाग्निरिति वा नलाग्निरिति वा, तिलाग्निरिति वा, तुषाग्निरिति वा. तप्तानि समज्योतिर्भूतानि फुल्लकिंशुकसमानानि उल्कासहस्राणि विमुच्यमानानि ज्वालासहस्राणि प्रमुच्यमानानि अङ्गार सहस्राणि प्रविक्षरन्ति अन्तरन्तर्हूयमानानि तिष्ठन्ति तानि पश्यन्ति। तानि दृष्ट्वा तानि अवगाहेत तानि अवगाह्य स खलु तत्रोष्णमपि प्रविनयेत् क्षुधामपि प्रविनयेत् ज्वरमपि प्रविनयेत् दाहमपि प्रविनयेत्, निद्रायेत वा, प्रचलायेत वा स्मृतिं वा रतिं वा धृतिं वा मतिं वा उपलभेत शीतः शीतीभूतः संक्रामन् संक्रामन् साता-

सौख्यबहुलश्चापि विहरेत्। भवेदेतद्रूपा स्यात्? नायमर्थः समर्थः गौतम! उष्णवेदनीयेषु नरकेषु नैरयिका इतोऽपि अनिष्टतरामेव उष्णवेदनां प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति शीतवेदनीयेषु खलु भदन्त! निरयेषु नैरयिकाः कीदृशीं शीतवेदनां प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति? गौतम! स यथानामकः कर्मकारदारकः स्यात् तरुणो युगवान् बलवान् यावत् शिल्पोपगतः, एकमहान्तमयः। पिण्डं दकवार समानं गृहीत्वा तापयित्वा तापयित्वा कुट्टयित्वा कुट्टयित्वा जघन्येन एकाहं वा द्व्यहं वा त्र्यहं वा उत्कर्षेण मासं वा हन्यात् स खलु तम् उष्णमुष्णीभूतमयोमयेन संदंशकेन गृहीत्वा असद्भाव प्रस्थापनया शीतवेदनीयेषु नरकेषु प्रक्षिपेत् स तमुन्मिषितनिमिषितान्तरेण पुनरपि प्रत्युद्धरिष्यामीति कृत्वा प्रविरलमेव पश्येत् तमेव खलु यावत् नैव खलु शक्नुयात् पुनरपि प्रत्युद्धर्तुम् स खलु स यथा नामको मत्तमातङ्गः तथैव यावत् सौख्य बहुश्चापि विहरेत्। एवमेव गौतम! असद्भाव प्रस्थापनया शीतवेदनीयेभ्यो नरकेभ्यो नैरयिक उद्वृत्तः सन् यानीमानि इहमनुष्य लोकेषु भवन्ति तद्यथा हिमानि वा-हिमपुञ्जानि वा हिमपटलानि वा हिमपटलपुञ्जानि वा तुषाराणि वा तुषारपुञ्जानि वा हिमकुण्डानि वा हिमकुण्डपुञ्जानि तानि शीतानि वा तानि पश्यति दृष्ट्वा तानि अवगाहते अवगाह्य स खलु तत्र शीतमपि प्रविनयेत् तृषामपि प्रविनयेत् क्षुधामपि प्रविनयेत् ज्वरमपि प्रविनयेत् दाहमपि प्रविनयेत् निद्रायेतवा प्रचलायेत वा यावत् उष्णः उष्णभूतः संक्रमन् शातासौख्यबहुलश्चापि विहरेत्। भवेदेतद्रूपा स्यात्? नायमर्थः समर्थः। गौतम! शीतवेदनीयेषु नरकेषु नैरयिका इतोऽपि अनिष्टतरामेव शीतवेदनां प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति ॥सू० २१॥

टीका--'इमीसे णं भंते!' एतस्यां खलु भदन्त! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायां पृथिव्याम् 'नेरइया' नैरयिक जीवाः 'केरिसयं णिरयभवं' कीदृशं-किमाकारक नैरयिकभवम् 'पच्चणुब्भवमाणा' प्रत्यनुभवन्तः प्रत्येकं वेदयमानाः

अब सूत्रकार नारक जीवों के नारकभव का अनुभव प्रतिपादन करते हैं—

'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया केरिसयं' इत्यादि २१

टीकार्थ-गौतम ने प्रभुश्री ऐसा पूछा है-'इमीसे णं भंते!' हे भदन्त! इस रत्नप्रभा पृथिवी में नैरयिक जीव 'केरिसयं णिरयभवं'

હવે સૂત્રકાર નારક જીવોના નારકભવના અનુભવનું પ્રતિપાદન કરે છે

'इमीसेणं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया केरिसयं' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ-ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે 'इमीसेणं भंते!' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં નૈરયિક જીવો 'केरिसयं णिरयभवं' કેવા પ્રકા-

हरन्तीति-तिष्ठन्तीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे
तम! 'तेणं तत्थ णिच्चं भीता' ते खलु नारका स्तत्र-रत्नप्रभानरके नित्यम्-
र्वकाले क्षेत्रस्वभावज महानिविडान्धकारदर्शनतो भीताः सर्वतः समुत्पजात
ङ्कत्वात्। तथा-'णिच्चं तसिया' नित्यं त्रस्ताः नित्यम्-सर्वकालं क्षेत्रस्वभावज
हानिविडान्धकारदर्शनतस्त्रस्ताः-अतिशयेन भयभीताः-परमाधार्मिकदेव परस्प-
दीरित दुःखसंपातभयात् त्रासमुत्पन्नाः। तथा-'णिच्चं छुहिया' नित्यं सर्व-
लं क्षुधिताः-क्षुधया व्याप्ताः। तथा-'णिच्चं उव्विग्गा' नित्यं सर्वकालमु-
ग्नाः परमाधार्मिकदेव परस्परोदीरित दुःखानुभवतः तद्गतावासपराङ्मुख-
त्ताः तथा-'णिच्चं उपप्पुआ' नित्यं-सर्वकालम् उपप्लुता उपप्लवेनोपेताः

इस प्रकार के होकर नैरयिक भव का 'पच्चणुभवमाणा विहरंति'
नुभव करते है? उत्तर में प्रभुश्री कहते है 'गोयमा! तेणं तत्थ
णिच्चं भीता' हे गौतम! वे नारक वहां नरक में सर्वदा भयभीत होकर
त्र स्वभाव से जन्य महागाढ अन्धकार के देखने से चारो ओर शङ्का
युक्त होकर-तथा- णिच्चंतसिता' सर्वदा क्षेत्र स्वभाव से जन्य अन्ध-
ार के देखने से घवडाये हुए होकर अथवा-परमाधार्मिक देवों के
ारा आपस में एक दूसरे के पूर्वभवीय वैरो को प्रकट करने के कारण
दला लेने रूप कष्टो के आने से दुःखित होकर तथा-'णिच्चं
छुहिया' सर्वदा भूख से पीडित होकर 'णिच्चं उव्विग्गा' सर्वदा
उद्विग्न होकर-खेद खिन्न होकर-परमाधार्मिक देवों द्वारा आपस में
याद कराये गये पूर्वभवों के वैरों के कारण एक दूसरे के आवास से
पराङ्मुखचित्त होकर नित्य 'उपप्पुआ' उपद्रव युक्त होकर उस 'णिच्चं

રના થઈને નૈરયિક ભવનો 'पच्चणुभवमाणा विहरंति' અનુભવ કરે છે, આ
પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा! ते णं तत्थ णिच्चं
भीता' હે ગૌતમ! તે નારકો ત્યાં નરકમાં સદા ભયભીત થઈને ક્ષેત્રસ્વભાવથી
થવા વાળા મહા ગાઢ અંધકારને જોવાથી ચારે બાજુની શંકા યુક્ત થઈ ને
તથા 'णिच्चं तसिता' સર્વદા ક્ષેત્રસ્વભાવથી થવાવાળા અંધારાને જોવાથી ગભ-
રાયેલા થઈને અથવા પરમાધામિંક દેવો દ્વારા પરસ્પર એક બીજાના પૂર્વભવ
ના વેરોને પ્રગટ કરવાના કારણે બદલો લેવા રૂપ દુઃખો આવવાથી દુઃખિત
થઈને તથા 'णिच्चं छुहिया' હંમેશા ભૂખથી પીડાઈને 'णिच्चं उव्विग्गा' સર્વદા
ઉદ્વિગ્ન થઈને અર્થાત્ ખેદ ખિન્ન થઈને પરમાધામિંક દેવો દ્વારા પરસ્પર
યાદ કરાવવામાં આવેલ પૂર્વભવના વેરના કારણે એક બીજાની રહેઠાણથી પરાડ
મુખ ચિત્તવાળા થઈને નિત્ય 'उपप्पुआ' ઉપદ્રવવાળા થઈને તે 'णिच्चं परमम-

न तु ईषदपि सुखमासादयन्ति। तथा—'णिच्चं वहिया' नित्यं वधिकाः, तथा—'णिच्चं परममसुभमउलमणुबद्धं' नित्यं—सर्वकालम् परममशुभमतुलम्—अशुभत्वेन अनन्यसदृशमसाधारणम् अनुबद्धम् अशुभत्वेन निरन्तरमुपचितम् एतादृशम् 'निरयभवं' नारकभवम् 'पच्चनुभवमाणा' प्रत्यनुभवन्तः—प्रत्येकं वेदयमानाः 'विहरंति' विहरन्ति—तिष्ठन्ति। 'एवं जाव' एवं यावत् यावत्पदेन शर्कराप्रभात आरभ्य सप्तम नरकपर्यन्तमेव दुःखं प्रत्यनुभवन्तो नारकास्तिष्ठन्ति अधःसप्तम्यां च क्रूरकर्माणः पुरुषा उत्पद्यन्ते नान्ये उत्पद्यन्ते तदेव दर्शयति—'अहे सत्तमाए णं पुढवीए' अधःसप्तम्यां पृथिव्याम् 'पंच अणुत्तरा' पञ्चानुत्तरा अतीवदुःखानुभवे उत्कृष्टाः 'महति महालया महाणरगा पन्नत्ता' महन्महालया महानरकाः प्रज्ञप्ताः

परममसुभम उलमणुबद्धम्' हमेशा परम अशुभरूप एवं जिसकी तुलना नहीं हो सकती ऐसे अनुबद्ध—निरन्तर परम्परा से ही अशुभ रूप से चले आये हुए 'निरयभवं' नारक के भवको 'पच्चणुभव माणा विहरंति' भोगते हैं। 'एवं जाव अहे सत्तमाए णं पुढवीए' इसी प्रकार से नारक जीव द्वितीय पृथिवी से लेकर सप्तम पृथिवी तक के नरकावासों में नारक के भव को भोगते हैं। अधः सप्तमी पृथिवी में जो मनुष्य सर्वोत्कृष्ट प्रकर्ष प्राप्त कर कर्म करते हैं वे ही उत्पन्न होते हैं अन्य जीव नहीं। यही बात सूत्रकार ने 'अहे सत्तमाए णं पुढवीए पंच अणुत्तरा महति-महालया महाणरगा पन्नत्ता' इस सूत्रपाठ द्वारा स्पष्ट की है अधः सप्तमी पृथिवी में पांच ही अनुत्तर महानरक है ये बहुत ही विशाल हैं। यहां पर नारक जीव बहुत ही अधिक दुःखों का अनुभव करते हैं।

सुभमउलमणुबद्धम्' હમેશાં પરમ અશુભ રૂપ અને જેની તુલના થઈ શકતી નથી એવા અનુબંધ નિરંતર પરમ્પરાથી જ અશુભ પણાથી આવેલા 'निरयभव' નારક ભવને 'पच्चणुभवमाणा विहरंति' ભોગવે છે, 'एवं जाव 'अहे सत्तमाए णं पुढवीए' આજ પ્રમાણે નારક જીવો બીજી પૃથ્વીથી લઈને સાતમી પૃથ્વી સુધીના નરકાવાસોમાં નારકના ભવને ભોગવે છે.

અધઃસપ્તમી પૃથ્વીમાં જે મનુષ્યો સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રકર્ષ પ્રાપ્ત ક્રૂર કર્મ કરે છે, એ જ ઉત્પન્ન થાય છે. બીજા જીવો ત્યાં ઉત્પન્ન થતા નથી. એ જ વાત સૂત્રકારે 'अहे सत्तमाए णं पुढवीए पंच अणुत्तरा महतिमहालया महाणरगा पन्नत्ता' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા સ્પષ્ટ કરેલ છે. અધઃસપ્તમી પૃથ્વીમાં પાંચ જ અનુત્તર મહાનરક છે, તે ઘણાજ વિશાળ છે. ત્યાં નારક જીવો ઘણા મોટા દુઃખોનો અનુભવ કરે છે, તે અનુત્તર મહાનરકોના નામો આ પ્રમાણે છે. 'काले'-१

कथिताः, 'तं जहा' तद्यथा-'काले' कालः-कालनामको महानरकः, 'महाकाले' महाकालनामको महानरकः, 'रुरुए' रौरवनामकः 'महारुरुए' महारौरवनामकः, इमे चत्वारो नरकाः तमस्तमःप्रभायाः सप्तम्याश्चतुर्दिक्षु वर्त्तन्ते, मध्ये तु 'अप्पतिट्ठाणे' अप्रतिष्ठाननामको महानरको विद्यते । 'तत्थ' तत्र-अप्रतिष्ठाननामके महानरके 'इमे वक्ष्यमाणस्वरूपा वक्ष्यमाणनामधेयाश्च 'पंचमहापुरिसा' पञ्चमहापुरुषाः 'अणुत्तरेहिं' अनुत्तरैः सर्वोत्कृष्ट प्रकर्षमाप्तैः 'दंडसमादाणेहिं' दण्डसमादानैः समादीयते कर्म एभिरिति समादानि कर्मोपादानहेतवः दण्डाएव-मनोदण्डादयः प्राणव्यपरोपणाध्यवसायरूपाः समादानि इति दण्डसमादानि, तैर्दण्डसमादानैः 'कालमासे कालं किच्चा' कालमासे कालं कृत्वा 'तत्थ अप्पतिट्ठाणे नरए' अप्रतिष्ठ ननामके नरके 'नेरइयत्ताए' नैरयिकतया उत्पन्नाः। के ते पञ्चोत्पन्नास्तत्राह-

---

इनके नाम हैं 'काले १, काल २, 'महाकाले' महाकाल 'रोरुए ३, रौरव 'महारोरुए' ४, महा रौरव और 'अप्पइट्ठाणे' ५, अप्रतिष्ठान' इनमें यह अप्रतिष्ठान नरक सातवी पृथिवीं के मध्य में है और काल आदि चार महानरक उसकी चारों दिशाओं में हैं। सातवी में ये वक्ष्यमाण स्वरूप वाले 'पंचमहापुरिसा' पांच महा पुरुष 'अणुत्तरे' अनुत्तर-जिन से अधिक और दण्ड समादान नहीं हो सकते हैं ऐसे 'दंडसमादाणेहिं' 'दंडसमादानैः' उन दण्ड समादानों के प्रभाव से अर्थात् कर्मों की सर्वोत्कृष्ट स्थिति और सर्वोत्कृष्ट अनुभागबंध कराने वाले प्राणि हिंसा आदि के अध्यवसाय रूप कारणों के प्रभाव से 'कालमासे कालं किच्चा' मृत्यु के अवसर पर मरण करके 'तत्थ अप्पतिट्ठाणे' उस अप्रतिष्ठान नामके नरकावास में उत्पन्न हुए हैं। तात्पर्य कहने का यही है कि सातवी पृथि-

---

કાલ, 'महाकाले' ૨ મહાકાળ 'रोरुए' ૩ રૌરવ 'महारोरुए' ૪ મહારૌરવ 'अपइट्ठाणे'૫ અપ્રતિષ્ઠાન આમાં આ અપ્રતિષ્ઠાન નરક સાતમી પૃથ્વીના મધ્યમાં છે. અને કાલ વિગેરે ચાર મહા નરકો તેની ચારે દિશાઓમાં છે. સાતમી પૃથ્વીમાં આ કહેવામાં આવનાર સ્વરૂપ વાળા 'पंचमहा पुरिसा' પાંચ મહા પુરૂષ 'अणुत्तरे' અનુત્તર એટલે કે જેનાથી વધારે બીજો કોઈ દંડ ન હોય એવા 'दंडसमादाणेहिं' दंडसमादानैः' તે દંડ સમાદાનોના પ્રભાવથી અર્થાત્ કર્મોની સર્વોત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અને સર્વોત્કૃષ્ટ અનુભાગબંધ કરાવવાવાળા પ્રાણિહિંસા વિગેરેના અધ્યવસાય રૂપ કારણોના પ્રભાવથી 'कालमासे कालं किच्चा' મૃત્યુ ના અવસરે મરણ પામીને 'तत्थ अप्पइट्ठाणे' તે અપ્રતિષ્ઠાન નામના નરકાવાસ માં ઉત્પન્ન થયા છે.

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે સાતમી પૃથ્વીના આ અપ્રતિષ્ઠાન નામ

एवं जहा' तद्यथा—'रामे जमदग्गिपुत्ते' रामो जमदग्निपुत्रः परशुराम इत्यर्थः 'दढाउ लच्छइपुत्ते' दृढायुः लच्छातिपुत्रः वसुउवरिचरे' वसुः—वसुराजा उपरिचरः वसुराजोहि देवताधिष्ठिताकाशस्फटिकसिंहासनोपविष्टः सन् आकाशस्फटिकमयस्य सिंहासनस्यादर्शनतो लोकेष्वेवं प्रसिद्धिमगमत्—सत्यवादी खल्वेष वसुराजो प्राणात्ययेऽपि अलीकं न भाषते ततः सत्यावर्जितदेवाकृत मातिशायः एवमुपरि-आकाशे चरतीति स च कदाचित् कालान्तरे हिंस्रवेदार्थप्ररूपकस्य पर्वतस्य पक्षम-

वी के इस अप्रतिष्ठान नाम के नरकावास में ही मनुष्य जाते हैं कि जिनके मन वचन और काय की प्रवृत्ति रात दिन संक्लिष्ठ बनी रहती है प्राणियों के प्राण लेने आदि कुकृत्यों में जो रात दिन त्रियोग त्रिकरण द्वारा निरत रहते हैं ऐसे मनुष्यों को ही उनके वे कर्तव्य कर्मो की उत्कृष्ट स्थिति का और अनुभागबन्ध का बन्ध कराते हैं फिर वे मरण कर नारक रूप से उत्पन्न होते हैं। अप्रतिष्ठान महानरक में जो पांच महापुरुष उत्पन्न होते हैं उनके नाम इस प्रकार से हैं—'रामे जमदग्गिपुत्ते' जमदग्नि का पुत्र राम—परशुराम 'दढाऊ लच्छइपुत्ते' लच्छाति पुत्र दृढायु 'वसु उवरिचरे' उपरिचर वसुराज 'सुभूमे कोरव्वे' कौरव्य सुभूम और 'बंभदत्ते चुलणी सुते' चुलनी का पुत्र ब्रह्मदत्त वसुराजा के विषय में ऐसा कथानक है कि वसुराजा जिस स्फटिक के सिंहासन पर बैठता था वह आकाश के जैसा बिलकुल शुभ्र था और देवताधिष्ठित था अतः देखने वालों को ऐसा लगता था कि वह वसुराज सत्य के प्रभाव से

ના નરકાવાસમાં એ જ મનુષ્યો જાય છે. કે જેના મન, વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિ રાતદિવસ સંક્લિષ્ટ બની રહે છે. પ્રાણિયોના પ્રાણ લેવા વિગેરે કુકૃત્યોમાં જેઓ રાત દિવસ ત્રણ યોગ અને ત્રણ કરણ દ્વારા પ્રવૃત્ત રહે છે એવા મનુષ્યોને જ તેઓના તે કર્તવ્ય કર્મોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો અને અનુભાગ બંધનો બંધ કરાવે છે તે પછી તેઓ મરીને નારકપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે, અપ્રતિષ્ઠાન નામના મહાનરકમાં જે પાંચ મહા પુરૂષો ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓના નામો આ પ્રમાણે છે. 'रामे जमदग्गिपुत्ते' જમદગ્નિના પુત્ર રામ—પરશુરામ 'दढाउ लच्छइपुत्ते' લચ્છાતિનો પુત્ર દૃઢાયુ 'वसु उवरिचरे' ઉપરિચર વસુરાજ 'सुभूमे कोरव्वे' કૌરવ્ય સુભૂમ અને 'बंभदत्ते चुलणी सुते' ચુલનીનો પુત્ર બ્રહ્મદત્ત. વસુરાજાના સંબંધમાં એવી કથા છે કે વસુરાજા જે સ્ફટિકના સિંહાસન પર બેસતા હતા તે આકાશના જેવું એકદમ સફેદ હતું. અને દેવતાઓથી યુક્ત હતું જેથી જોવાવાળાઓને એવું લાગતું હતું કે તે વસુરાજા

मिथ्या सम्यग्दृष्टेर्नारदस्य पक्षमनभिगृह्णन् अलीकवादित्वात् प्रकुपितदेवता-चपेटाहतः सिंहासनात् परिभ्रष्टो रौद्रध्यानमभिरूढः सप्तम पृथिव्यामप्रतिष्ठान-नामकनरकं प्राप्तवान् इति। 'सुभूमे कोरव्वे' सुभूमः कौरव्यः 'बंभदत्ते चुलणी सुए' ब्रह्मदत्तश्चूलनीसुतः। 'तेणं तत्थ णेरइया जाया' ते खलु परशुरामादयः तत्राप्रति-ष्ठाननामके नरके नैरयिका जाताः, 'काला कालोभासा जाव परमकिण्हा वण्णेणं

आकाश में अधर बैठा है क्योंकि यह जनता में सत्य वादीरूप से प्रसिद्ध था जनता इसे ऐसा ही समझती थी कि यह प्राण भले ही चले जावें पर असत्य नहीं बोलता हैं इसने अपने सत्य के प्रभाव से देवताओं को भी जीत लिया हैं इसलिये इनके सिंहासन आकाश में अधर रहते थे। एक समय की बात है कि पर्वत और नारद में अज शब्द को लेकर विवाद छिड गया पर्वत अज शब्द का अर्थ बकरा करता था और नारद अज शब्द का अर्थ तीन वर्ष का पुराना धान्य करता था। जब उसके पास अज शब्द के अर्थ का निर्णय कराने के लिये दोनों पहुंचे तब वसुने भी अज शब्द का अर्थ बकरा रूप पर्वत के पक्षका ही समर्थन किया एवं सम्यग्दृष्टि नारद के पक्षका तिरस्कार किया पर्वत का असत्पक्ष ग्रहण करने के कारणे देवता ने उसे असत्य वादी जानकर थप्पडों से पीटा और सिंहासन से नीचे पटक दिया सो वह रौद्रध्यान से मरकर सात-वीं पृथिवी के अप्रतिष्ठान नाम के नरक में नारकी की पर्याय से उत्पन्न

સત્યના પ્રભાવથી આકાશમાં અદ્ધર બેઠેલા છે. કેમકે તે વસુરાજા લોકોમાં સત્યવાદી તરીકે પ્રસિદ્ધ હતો. લોકો તેને એમજ સમજતા હતા કે પ્રાણ જવા છતાં પણ આ વસુરાજા જૂઠું બોલતા નથી. તેણે પોતાના સત્યના પ્રતાપથી દેવોને પણ જીતી લીધા હતા. તેથી તેઓ આ વસુરાજાના સિંહાસન ને આકાશમાં અદ્ધરજ રાખતા હતા. એક વખતે પર્વત અને નારદ એ બંન્નેને 'અજ' શબ્દની બાબતમાં વિવાદ ઝઘડો ઉત્પન્ન થયો, પર્વત અજ શબ્દનો અર્થ બકરો એ પ્રમાણે કરતો હતો, અને નારદ 'અજ' શબ્દનો અર્થ ત્રણ વર્ષનું જુનું ધાન્ય નામ અનાજ એ પ્રમાણે કરતા હતા જ્યારે આ બન્ને 'અજ' શબ્દના અર્થનો નિર્ણય કરાવવા માટે વસુરાજા પાસે આવ્યા ત્યારે વસુરાજાએ પણ 'અજ' શબ્દનો અર્થ બકરા રૂપ પર્વતના પક્ષનુંજ સમર્થન કર્યું. અને સમ્યગ્દૃષ્ટિ એવા નારદના કથનનો તિરસ્કાર કર્યો. પર્વતના અસત્પક્ષ ગ્રહણ કરવાના કારણે દેવોએ તેને અસત્યવાદી સમજીને થપ્પડો મારી અને સિંહાસનની નીચે ફેંકી દીધો તેથી તે રૌદ્રધ્યાનથી મરીને સાતમી પૃથ્વીના અપ્રતિષ્ઠાન નામના નરકમાં નારકીના પર્યાયથી ઉત્પન્ન થયો. આ બધા

पन्नत्ता' कालाः कालावभासा यावत् परमकृष्णा वर्णेन प्रज्ञप्ताः-कथिताः, अत्र यावत्पदेन 'गंभीरलोमहरिसजणणा, भीमा, उत्तासणया' इत्येषां संग्रहः। गम्भीर लोमहर्षजनकाः, भीमाः, उत्त्रासनकाः इतिच्छाया। कालाः, कृष्णाः, काला अपि केचित् पूर्णतया काला न भवन्तीत्यत आह-कालावभासाः-कृष्णकान्ति कलिताः, गम्भीरलोमहर्षजनाः गम्भीराश्च ते भीषणत्वाद् रोमहर्षजननाः रोमाञ्चोत्पादकाश्चेति लोमहर्षजननाः, तत्र हेतुमाह-भीमाः भयङ्कराः, अतएव उत्त्रासनकाः उत्त्रासजनका इति। 'तं जहा' तद्यथा-तत्रत्यगतवेदनास्वरूपं यथा-'तेणं तत्थ' ते परशुरामादयः तत्राप्रतिष्ठाननामके नरके 'वेयणं वेदेंति' वेदनां वेदयन्ति, कीदृशीं वेदनां वेदयन्ति तत्राह-'उज्जलं' इत्यादि, 'उज्जलं' उज्ज्वलां दुःखरूपतया जाज्वल्यमानाम् 'विउलं' विपुलां सकलशरीरव्यापितया विस्तीर्णाम्

हो गया ये सब नारक जीव वहां कृष्ण वर्ण वाले उत्पन्न हुए यहां 'काले कालोभासे जाव परमकिण्हा वण्णेणं पण्णत्ता' यहां यावत्पद से 'गंभीरलोमहरिसजणणा भीमा उत्तासणिया' इन पदों का ग्रहण होता है अर्थात् वे वर्ण से काले होते हैं वे मात्र काले ही नहीं उनकी कांति भी काली होती है भीषण होने से उनको देखते ही शरीर में रोमाञ्च खडे होने लगते हैं क्योंकि वे बडे भीम भयजनक होते हैं इसी से वे देखने वालों को उत्त्रास उत्पन्न करने वाले होते हैं। वे वर्ण से परम अत्यन्त कृष्ण वर्ण वाले कहे गये हैं। 'तद्यथा' वहां की वेदना इस प्रकार की होती है-उन परशुराम आदिको ने उज्ज्वल आदि वक्ष्यमाण विशेषणों वाली वेदना का अनुभवन करना होता है। इस उज्ज्वल, विपुल, प्रगाढ आदि वेदना के विशेषणों का अर्थ पहिले इसी प्रकरण में स्पष्ट लिख दिया गया है-जैसे-उज्ज्वल-दुःख रूपसे जाज्ज्वल्यमान,

નારક જીવો ત્યાં કાળા વર્ણવાળા ઉત્પન્ન થયા. 'काले कालोभासे परमकिण्हा वण्णेण पण्णत्ता' અહિંયા યાવત્પદથી 'गंभीरलोम हरिसजणणा भीमा उत्तासणिया' આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. અર્થાત્ તેઓ વર્ણથી કાળા હોય છે. તેઓ ફક્ત કાળા જ હોય છે, તેમ નહીં પણ તેઓની કાંતી પણ કાળી જ હોય છે. તેઓ ભીષણ હોવાથી તેઓને જોતાંજ શરીરમાં રોમાંચ ઉભા થઇ જાય છે. કેમકે તેઓ એકદમ ભયંકર ભય ઉત્પન્ન થાય તેવા હોય છે. તેઓ વર્ણથી પરમ કહેતાં અત્યંત કાળા વર્ણવાળા હોવાનું કહ્યું છે. 'तद्यथा' તે આ પ્રમાણે ત્યાંની વેદના આવા પ્રકારની હોય છે. તે પરશુરામ વિગેરે એ ઉજ્જવલ વિગેરે વક્ષ્યમાણ વિશેષણોવાળી વેદનાનો અનુભવ કરે છે. અર્થાત્ ભોગવે છે. આ ઉજ્જવલ, વિપુલ, પ્રગાઢ, વિગેરે વેદનાના વિશેષણોનો અર્થ પહેલા આજ પ્રકરણમાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલ છે. જેમકે ઉજ્જવલ દુઃખ રૂપે જાજ્વલ્યમાન,

प्रगाढाम्-प्रकर्षेण सर्वप्रदेश व्यापितयाऽतीव समवगाढाम् कर्कशामिव कर्कशाम् यथा-कर्कशः पाषाणसङ्घर्षः शरीरस्य खण्डानि त्रोटयति एवमात्मप्रदेशान् त्रोटयतीव या वेदनया जायते सा कर्कशा ताम्, कटुकामिव कटुकाम्-पित्तप्रकोप परिकलितशरीरस्य रोहिणीम् कटुद्रव्यमिव उपभुज्यमानाम् अतिशयेनामीतिजनिकाम् परुषां मनसोऽतीव रौक्ष्यजनिकाम् निष्ठुराम् अशक्यप्रतीकारतया दुर्भेद्यां, चण्डां रुद्राध्यवसायकारणत्वात् तीव्राम्-अतिशायिनीम् दुःखां दुःखरूपाम् दुर्गां दुर्लंघ्याम् दुरधिसह्यामेतादृशीं वेदनामप्रतिष्ठाननरके परशुरामादयो वेदयन्तीति।

सम्प्रति-नरकेषु उष्णवेदनायाः स्वरूपमभिधातुमाह-'उसिणवेयणिज्जेसु' इत्यादि, 'उसिणवेयणिज्जेसु णं भंते ! णिरएसु' उष्णवेदनीयेषु खलु भदन्त !

विपुल-सकल शरीर व्यापी होने से विस्तीर्ण, प्रगाढ सर्व देश व्यापी होने से अत्यन्त समवगाढ, कर्कश-जैसे-कर्कश पाषाण के संघर्षण से शरीर के टुकडे हो जाते हैं उसी प्रकार आत्म प्रदेशों को तोडने जैसी कटुक-पित्त प्रकोप वाले शरीर वाले को रोहिणी वनस्पति जो अत्यन्त कटु होती है उसी प्रकार अप्रीति जनक, परुष-मन में रूक्षता उत्पन्न करने वाली निष्ठुर उसका प्रतीकार न होने से दुर्भेद्य चण्ड रौद्र अध्यवसाय उत्पन्न करनेवाली तीव्र-अतिशय वाली दुःख दुःखरूप दुर्ग दुर्लंघ्य, दुरधिसह्य-सहने में कठिन इस प्रकार की वेदना को अप्रतिष्ठान नरक में परशुराम आदि अनुभव करते हैं।

सूत्रकार अब नरकों में उष्णवेदना का स्वरूप प्रकट करने के लिये कहते हैं-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'उसिणवेयणिज्जेसु

વિપુલ, સકળ શરીરમાં વ્યાપ્ત રહેવાવાળું, એટલે જ વિસ્તીર્ણ પ્રગાઢ, મર્મ દેશમાં વ્યાપ્ત થયેલ હોવાથી અત્યંત સમવગાઢ, કર્કશ જેમ કર્કશ એવા પત્થરના સંઘર્ષણથી શરીરના ટુકડા થઇ જાય છે, એજ પ્રમાણે આત્મપ્રદેશોને તોડવા જેવી, કટુક, પિત્તના પ્રકોપ વાળાના શરીરને રોહિણી નામની વનસ્પતિ કે જે અત્યંત કડવી હોય છે. અને તેથી તે જેમ અપ્રિય લાગે છે, તેવીજ રીતે અપ્રીતિકારક અને પુરૂષના મનમાં રૂક્ષતા ઉત્પન્ન કરવાવાળી, નિષ્ઠુર તેનો પ્રતીકાર સામનો થાય તેવી ન હોવાથી દુર્ભેદ્ય, ચન્ડ રૌદ્ર અધ્યવસાય ઉત્પન્ન કરવવાવાળી, તીવ્ર :અતિશય દુઃખ રૂપ, દુર્ગ દુર્લંધ્ય, દુરધિસહ્ય સહન કરવામાં અત્યંત કઠણ આવા પ્રકારની વેદનાનો પરશુરામ વિગેરે અપ્રતિષ્ઠાન નામના નરકમાં અનુભવ કરે છે.

હવે સૂત્રકાર નરકોમાં ઉષ્ણવેદનાનું સ્વરૂપ બતાવવા માટે કથન કરે છે. આમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે 'उसिणवेयणिज्जेसु णं भंते !

निरयेषु 'नेरइया केरिसयं उसिणवेयणं' नैरयिकाः कीदृशीमुष्णवेदनाम् 'पच्चणुब्भवमाणा विहरंति' प्रत्यनुभवन्तः प्रत्येकं वेदयमानाः विहरन्ति-तिष्ठन्तीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'से जहा णामए' स यथानामक:-अनिर्दिष्टनामकः कश्चित् 'कम्मारदारए सिया' कर्मारदारको-लोहकारदारकः-लोहकारपुत्रः स्यात् कीदृशः सः? इति दारकस्य विशेषणान्याह-'तरुणे' तरुणः-प्रवर्द्धमानवयाः। 'बलवं' बलवान् बलं शारीरिकं सामर्थ्यं तदस्यास्तीति बलवान शारीरिक बलविशिष्ट इत्यर्थः 'जुगवं' युगवान युगं सुषमदुःषमादिकालः स स्वेन रूपेण विद्यते यस्य न दोषदुष्टः स युगवान् अयं भावः-कालोपद्रवोऽपि सामर्थ्यविघ्नहेतुर्भवति स चास्य नास्तीति प्रतिपत्त्यर्थं युगवानिति विशेषणम् 'अप्पायंके' अल्पातङ्कः अपातङ्को वा अल्पशब्दोऽत्राभाववाचकः तत-

---

णं भंते! णेरइएसु' हे भदन्त! जिन नरकों में उष्ण वेदना का अनुभव होता है उन नरकों में 'नेरइया केरिसयं उसिणवेयणं पच्चणुभवमाणा विहरंति' नैरयिक जीव कैसी उष्णवेदना का अनुभवन करते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! से जहाणामए कम्मारदारए सिया' हे गौतम! जैसे कोई लुहार का पुत्र हो और वह 'तरुणे' जवान हो 'बलवं' शारीरिक सामर्थ्य से युक्त हो 'जुगवं' सुषमदुःषम आदि काल में उत्पन्न हुआ हो 'युगवान्' ऐसा कहने का तात्पर्य यह है कि इसकाल में कोई उपद्रव नहीं होता है अतः उपद्रवाभाव से शारीरिक सामर्थ्य का विकास ही होता है सोपद्रवकाल में शारीरिक सामर्थ्य का विकास नहीं होता प्रत्युत वह सामर्थ्य के विकास विघ्न का हेतु ही होता है। 'अप्पायंके' अल्प आतङ्क वाला हो-अर्थात् ज्वरादि रोग से सर्वथा

णेरइएसु' હે ભગવન્ જે નરકોમાં ઉષ્ણવેદનાનો અનુભવ થાય છે. તે નરકોમાં 'नेरइया केरिसयं उसिणवेयणं पच्चणुभवमाणा विहरंति, નૈરયિક જીવો કેવી ઉષ્ણ વેદનાનો અનુભવ કરે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा! से जहा नामए कम्मारदारए सिया' હે ગૌતમ! જેમ કોઈ લુવારનો પુત્ર હોય અને તે 'तरुणे' યુવાન હોય 'बलवं' શારીરિક સામર્થ્યથી યુક્ત હોય, 'जुगवं', સુષમ સુષમ વિગેરે કાળમાં ઉત્પન્ન થયેલ હોય, 'युगवान्' એમ કહેવાનું કારણએ છે કે તે કાળમાં કોઈ પણ ઉપદ્રવ થતો નથી. તેથી ઉપદ્રવના અભાવમાં શારીરિક સામર્થ્યનો વિકાસજ થાય છે. ઉપદ્રવવાળા સમયમાં શારીરિક સામર્થ્યનો વિકાસ થતો નથી. પરંતુ તે સામર્થ્યના વિકાસમાં વિઘ્નના કારણ રૂપ હોય છે 'अप्पायंके' અલ્પ આતંક વાળો હોય અર્થાત્ તાવ

अल्पः सर्वथा अविद्यमान आतङ्को ज्वरादिर्यस्य असौ अल्पातङ्कः अथवा—अप-अपगत आतङ्को रोगो यस्मात् सोऽपातङ्कः 'थिरग्गहत्थे' स्थिरौ अग्रहस्तौ यस्य स स्थिराग्रहस्तः 'दढपाणिपाय पास पिट्ठंतरोरुपरिणए' दृढपाणिपादपार्श्व पृष्ठान्तरोरुपरिणतः दृढानि अतिनिबिडचयापन्नानि पाणिपादपार्श्व पृष्ठान्तरोरूणि परिणतानि यस्य स दृढपाणिपार्श्व पृष्ठान्तरोरुपरिणतः तथा—'लंघणपवणजवणवग्गण पमद्दण समत्थे' लङ्घन प्लवनजवनप्रमर्दनसमर्थः, तत्र लंघने- अतिक्रमणे प्लवने—मनाक् पृथुतर विक्रमगति गमने कूर्दने वा, जवने—अतिशीघ्रगतौ प्रमर्दने—कठिनस्य वस्तुनश्चूर्णीकरणे समर्थः इति लंघनप्लवनजवनप्रमर्दनसमर्थः। 'तलजमल जुगल बहुफलिहणिभबाहू' तलयमलयुगलपरिघनिभबाहुः तलेति-तलौ—तालवृक्षौ, तयोर्यमलयोः समकक्षयोः युगलं- युग्मम् तथा परिघः—अर्गला-लोहसंबद्धहस्तप्रमाणो विशालाकारो लगुडविशेषो वा, तन्निभौ तत्तुल्यौ कठिनौ बाहू—भुजौ यस्य स तथा आयत विशाल बलिष्ठ बाहुरित्यर्थः 'घणणिचिय बलियवट्टखंधे' घननिचित बलितवृत्तस्कन्धः घनमतिशयेन निचितौ—निबिडतरचयमापन्नौ बलिताविव बलितौ वृत्तौ गोलाकारौ स्कन्धौ यस्य स घननिचितबलित

रहित हो, यहां अल्प शब्द अभाव का वाचक है 'थिरग्गहत्थे' जिसके दोनों हाथ दृढचाने स्थिर हों कंपते न हों 'दढपाणिपादपासपिट्ठंतरोरुपरिणए' जिसके पाणिपाद दोनों पार्श्व भाग और पृष्ठान्तर एवं दोनों जांघें खूब मजबूत हो, 'लंघणपवणजवणवग्गण पमद्दण समत्थे' जो लांघने में चतुर हों कूदने में होशियार हों, जल्दी २, चलने में मजबूत हों, कठिन से कठिन वस्तु को भी जो चूर्ण २, कर देता हो 'तलजमलजुगल बहु फलिहणिभबाहू' दो ताल वृक्ष के जैसे सरल लम्बे पुष्ट हाथों वाला हो 'घणणिचियवलियवट्टखंधे' दोनों कंधे जिसके पुष्ट और गोल हों

વિગેરે રોગથી સર્વથા રહિત હોય એટલે કે હમેશાં નિરોગી રહ્યો હોય અહિંયાં અલ્પ શબ્દ અભાવનો વાચક છે. 'थिरगहत्थे' જેના બન્ને હાથો સ્થિર હોય અર્થાત્ કંપાયમાન થતા ન હોય, 'दढपाणिपादपासपिट्ठंतरोरुपरिणए' જેના પાણી કહેતાં હાથ પાદ નામ પગ બન્ને પડખાં અને પૃષ્ઠ ભાગ તથા બન્ને જાંઘો ખૂબજ મજબૂત હોય, 'लंघणपवणजवणवग्गणपमद्दणसमत्थे' જે લંઘન કહેતાં કૂદવામાં સમર્થ હોય, ઉતાવળથી ચાલવામાં મજબૂત હોય કઠણ વસ્તુને પણ જે ચૂરેચૂરા કરી નાખતો હોય, 'तलजमलजुगलबहुफलिहणिभबाहू' બે તાડના ઝાડ જેવા સરળ અને લાંબા તથા પુષ્ટ હાથોવાળા હોય 'घणणिचियवलियवट्टखंधे' જેના બન્ને ખભાઓ પુષ્ટ અને ગોળ હોય 'चम्मेट्टगदुहणमुट्ठिय समाहय-

वृत्तस्कन्धः तथा–'चम्मेट्ठगदुहणमुट्ठिय समाहयणिचियगत्तगत्ते' चर्मेष्टक द्रुघण-मौष्टिक समाहतनिचितगात्रगात्रः, तत्र चर्मेष्टकम्–इष्टकाखण्डादि पूर्णचर्म कुतुपः द्रुघणः–मुद्गरः, मौष्टिकं=मुष्टिपरिमितं चर्मरज्जुमोतं पाषाण गोलकादि, तैः चर्मेष्टकद्रुघणमौष्टिकैः समाहतानि सम्यगाहतानि व्यायामसमये ताडितानि अतएव निचितानि निबिडानि दृढाणि गत्राणि–अङ्गानि यत्र तादृशं गात्रं–शरीरं यस्य स स चर्मेष्टकद्रुघणमौष्टिकसमाहतनिचितगात्रगात्रः। तथा–'उरस्सबलसमण्णागए' औरसबलसमन्वागतः,–उरसि भवमौरसम् आन्तरं यद्बलं–सामर्थ्यातिशयः, तेन समन्वागतः–समनुप्राप्त इति आन्तर सामर्थ्ययुक्त इत्यर्थः। 'छेए' छेको द्वासप्तति कलासु पण्डितः 'दक्खे' दक्षः–कार्याणामविलम्बितकारी। 'पट्ठे' पट्ठः–वाग्मी हितमितभाषीत्यर्थः। 'कुसले' कुशलः–सम्यक् क्रियापरिज्ञानवान्। 'णिउणे' निपुणः–चतुरः। 'मेधावी' मेधावी–परस्पराव्याहत पूर्वापरानुसन्धान दक्षः, अतएव 'निउणसिप्पोवगए' निपुणशिल्पोपगतः निपुणं यथा भवति एवं शिल्पं क्रियासु कौशलमुपगतः प्राप्तो निपुणशिल्पोपगतः। एतादृशविशिष्टः यदि

'चम्मेट्ठग दुहणमुट्ठिय समाहयणिचियगत्त गत्ते' जिसका शरीर चमड़े की वर्त्त के प्रहारों से मुद्गरों के प्रहारों से एवं मुष्टि के प्रहारों से खूब परिपुष्ट हो गया हो ऐसे पहलवान मनुष्य की तरह जिसका शरीर पुष्ट हो 'उरस्सबलसमण्णागए' जो आन्तरिक उत्साह और बल से युक्त हो 'छेए' ७२ कलाओं में निपुण हो, 'दक्खे' कार्यों का अविलम्बकारी हो 'पट्ठे' पृष्ठ–वाग्मी–हितमित भाषी हो 'कुसले' कर्त्तव्य कार्यों का जिसे समीचीन रूप से ज्ञान हो 'णिउणे' निपुण हो 'मेहावी' परस्पर में अव्याहत ऐसे पूर्वापर के अनुसन्धान करने में दक्ष हो 'णिउणसिप्पोवगए' अच्छी तरह से जिसे हर एक क्रियाओं में पूर्ण रूप से कुशलता प्राप्त हो चुकी हो–ऐसा वह लुहार का दारक

णिचियगत्तगत्ते' જેનું શરીર ચામડાના ચાબુકના પ્રહારોથી, મુદ્ગરોના પ્રહારોથી અને મુષ્ટિકાઓના પ્રહારોથી ખૂબજ પરિપુષ્ટ થયેલ હોય એવા પહેલવાન મનુષ્યની જેમ જેનું શરીર પુષ્ટ હોય, 'उरस्सबलसमण्णागए' જે આન્તરિક ઉત્સાહ અને વીર્યથી યુકત હોય, 'छेए' બોતેર ૭૨ કળાઓમાં નિપુણ હોય 'दक्खे' કાર્ય કરવામાં દક્ષ ચતુર હોય, 'पट्ठे' વાગ્મી હિત અને મિત ભાષી હોય, 'कुसले' કર્તવ્ય કાર્યોનું જેને સારીરીતે જ્ઞાન હોય, 'णिउणे' નિપુણ હોય, 'मेहावी' પરસ્પરમાં અબાધક એવા પૂર્વાપરનું અનુસંધાન કરવામાં દક્ષ હોય, 'णिउणसिप्पोवगए' જેને દરેક કાર્યોમાં પૂર્ણપણાથી કુશળતા પ્રાપ્ત થઈ ચૂકી હોય, એવો તે લવારનો પુત્ર 'एगं महं अयपिंडं' એક ઘણુંજ

'एगं महं अयपिंडं' एकं महान्तमयः पिण्डम् कियत्परिमितमित्याह–'उदगवार समाणं गहाय' उदकवारकसमानं जलपूर्णं लघुघटपरिमितं गृहीत्वा–समादाय 'तं' तम् अयः पिण्डम् 'ताविय ताविय' तापयित्वा तापयित्वा 'कोट्टिय कोट्टिय' ततो घनेन कुट्टयित्वा कुट्टयित्वा 'उब्भिदिय उब्भिदिय' उद्भिद्य उद्भिद्य–द्विधा द्विधा कृत्वा 'चुण्णिय चुण्णिय' चूर्णयित्वा चूर्णयित्वा तस्य सूक्ष्म सूक्ष्मतरचूर्णं कृत्वा 'जहन्नेणं एगाहं वा, दुयाहं वा, तियाहं वा' जघन्येन एकाहं वा, द्व्यहं वा, त्र्यहं वा, 'उक्कोसेणं अद्धमासं' उत्कर्षेणार्द्धमासं–पञ्चदशदिनानि यावत् 'संहणेज्जा'

'एगं महं अयपिंडं' एक बडे भारी लोहे के गोले को 'उदगवार समाणं गहाय' जल से भरे हुए छोटे से घोडे के समान लेकर 'तं ताविय २' उसे बार २, अग्नि में तपावे तपाकर फिर वह उसे 'कोट्टिय कोट्टिय' बार २, हथोडे से कूटे–कूटकूटकर 'उब्भिदिय २' जब यह चौडा हो जावे तब उसे काटे–काटकर 'चुण्णिय' २, उसका चूर्ण करे–चूर्णकर 'जन्नेणं एगाहंवा दुयाहंवा तियाहंवा' कम से कम एक दिन दो दिन और तीन दिन 'उक्कोसेणं' और अधिक से अधिक 'अद्धमासं' पन्द्रह दिन तक 'संहणेज्जा' इसी तरह से वह करता रहे–अर्थात् उस गोले को वह अग्नि में तपावे कूटे, चौडा करे, चूर्ण करे और फिर उसका गोला बनावे–इस तरह करने से वह एक बहुत ही अधिक मजबूत लोहे का गोला बन जावेगा बाद में उसे कम–से कम तीन दिन तक और अधिक से अधिक पन्द्रह दिन तक ठण्डा होने के लिये रखा

ભારે એવા લોખંડના ગોળાને 'उदगवारसमाणं गहाय' પાણીથી ભરેલા એક નાના ઘડાની માફક લઇને 'तं ताविय २' તેને વારંવાર અગ્નિમાં તપાવે તપાવીને પછી તે તેને 'कोट्टिय कोट्टिय' વારંવાર હથોડાથી કૂટે અને તેવી રીતે કૂટીને 'उब्भिंदियर' જ્યારે તે પહોળું થઈ જાય ત્યારે તેને કાપે અને કાપીને 'चुण्णियर' તેનું ચૂર્ણ બનાવે ચૂર્ણ બનાવીને 'जहण्णेणं एगाहंवा दुयाहंवा तियाहंवा' ઓછામાં ઓછા એક દિવસ બે દિવસ, અને ત્રણ દિવસ સુધી 'उक्कोसेणं' અને ઉત્કૃષ્ટથી એટલેકે વધારેમાં વધારે 'अद्धमास' પંદર દિવસ સુધી 'संहणेज्जा' આ પ્રમાણે કરતો રહે અર્થાત્ તે ગોળાને તે લુવારનો છોકરો અગ્નિમાં તપાવે, કૂટે, તેને પહોળું બનાવે ચૂરો કરે અને તે પછી પાછો તેનો ગોળો બનાવે આ પ્રમાણે કરવાથી તે એક ઘણો મોટો અને મજબૂત લોખંડનો ગોળો બની જશે. તે પછી ઓછામા ઓછા ત્રણ દિવસ સુધી અને વધારેમાં વધારે ૧૫ પંદર દિવસ સુધી તેને ઠંડો પાડવા રાખી મૂકવામાં આવે. આ

संहन्यात्-संहतं कुर्यात् पुनः पिण्डितं कुर्यात् 'से णं तं' स खलु तम् अयः पिण्डम् 'सीतं' शीतम् स च पिण्डो वह्निर्निष्कासनमात्रेणापि संभवेदत आह-'सीतीभूतं' शीतीभूतं सर्वात्मना शीतत्वेन परिणतम् 'अयोमएणं संडसएणं गहाय' अयोमयेन लोहनिर्मितेन संदंशकेन तमयः पिण्डं गृहीत्वा 'असब्भावपट्ठवणाए' असद्भाव-प्रस्थापनया असद्भावकल्पनया नैतदभूत् न भवति न भविष्यति वा केवल मस-द्भूतमेव कल्प्यते इति 'उसिणं वेयणिज्जेसु नरएसु पक्खिवेज्जा' उष्णवेदनीयेषु नरकेषु तमयःपिण्डं प्रक्षिपेत्। 'से णं तं' स खलु तमयःपिण्डम् 'उम्मिसिय-णिमिसियंतरेण' उन्मिषित निमिषितान्तरेण 'पुणरवि पच्चुद्धरिस्सामीति कट्टु' पुनरपि प्रत्युद्धरिष्यामि पतितं नरके अयःपिण्डं पुनरपि निःसारयिष्यामीति कृत्वा यावता अन्तरेण यावता व्यवधानेन निमेषोन्मेषौ क्रियेते तावदन्तरममा-

रहने देवे-इस तरह वह बिलकुल ठण्डा हो जायेगा-ठंडा हो जाने पर फिर वह उस गोले को 'अयोमएणं संदंसएणं गहाय' लोहे की साडसी से पकडकर 'असब्भावपट्ठवणाए' असत्कल्पना से-यदि ऐसा कभी नहीं हुआ है न होगा न होता है-परन्तु अपने मन की कल्पना से ऐसी कल्पना कर लेना चाहिये-और उस कल्पना के अनुसार संडासी द्वारा पकडे हुए, उस लोहे के गोले को वह 'उसिणवेदणिज्जेसु नरएसु पक्खिवेज्जा' उष्ण वेदना वाले नरकों में रख देवे 'से णं तं उम्मिसिय णिमिसियंतरेण' रखते समय वह ऐसा विचार कर लेवे कि मैं इसे अभी २, पलक मारकर उघाडते ही 'पुणरवि पच्चुद्धरिस्सामीति कट्टु' उठा लउंगा-इस विचार से वह उसे वहां रख देता है परन्तु निमिषोन्मेष करने के बाद ही ज्यों ही वह उसे निकालने के लिये

પ્રમાણે તે બિલ્કુલ ઠંડો પડી જાય ત્યાર પછી ફરી તે ગોળાને 'अयोमएण संडसएणं गहाय' લોખંડની સાંડસીથી પકડીને 'असब्भावपट्ठवणाए' અસત્કલ્પનાથી જો કે આ પ્રમાણે કોઈ વખત થયું નથી. અને થશે નહીં તેમજ થતું પણ નથી પરંતુ પોતાના મનની કલ્પનાથી એવી કલ્પના કરી લેવી જોઈએ અને તે કલ્પના પ્રમાણે સાંડસીથી પકડેલો તે લોખંડનો ગોળો તે 'उसिण वेदणिज्जेसु नरएसु पक्खिवेज्जा' ઉષ્ણ વેદનાવાળા નારકોમાં રાખવામાં આવે 'से णं तं उम्मिसिय णिमिसियंतरेण' અને તેવી રીતે રાખતી વખતે તે એવો વિચાર કરે કે હું આને હમણાંજ મટકું મારે તેટલામાં જ 'पुणरवि पच्चुद्धरिस्सामीतिकट्टु' ઉઠાવી લઈશ એ વિચારથી તે તે ગોળાને ત્યાં મૂકી દે છે. પરંતુ નિમેષોન્મેષ કર્યા પછી જ જ્યારે તે એ ગોળાને બહાર કહાડવા

णेन कालेनातिक्रान्तेन पुनरपि नरकादयःपिण्डं निःसारयिष्यामीति कृत्वा यावद्द्रष्टुं प्रवर्तते तावत् 'पविरायमेव पासेज्जा' प्रवितरं प्रस्फुटितमेवायःपिण्डं पश्येत्। यदि वा 'पविलीणमेव पासेज्जा' प्रविलीनमेव नवनीतादिवत् सर्वथा गलितमेव पश्येत् यदि वा 'पविद्धत्थमेव पासेज्जा' प्रविध्वस्तमेव सर्वथा भस्मसाद्भूतमेव पश्येत् 'णो चेव णं संचाएंति' नैव खलु शक्नुयात्-समर्थो भवेत् तमयःपिण्डं नरकात्समुद्धर्त्तुम् अचिराच्च 'अविरायं वा' अवितरम्, अप्रस्फुटितं वा, 'अविलीणं वा' अवलीनं वा 'अविद्धत्थं वा' अविध्वस्तं वा 'पुणरवि पच्चुद्धरित्तए' पुनरपि प्रत्युद्धर्तुम्, तत्र सोऽयःपिण्ड उन्मेषनिमेष मात्रकालेनैव तद्गतौष्ण्यप्रभावान्नवनीतमिव विलीनं भवति, एतादृशी खलु उष्णवेदनीयेषु नरकेषु उष्णवेदना भवतीति।

देखता है कि इतने ही में वह गोला वहां 'पविरायमेव पासेज्जा' वहां टुकडे २, रूप में होता हुआ उसे दिखाई पड़ता है अथवा-वह नवनीत मक्खन आदि की तरह सर्वथा गलता पिघलता हुआ प्रतीत होता है 'पविद्धमेव पासेज्जा' अथवा-भस्मरूप अवस्था को प्राप्त हुआ वह उसे दिखाई देता है अतः वह लुहार दारक 'णो चेव णं संचाएंति' उस अयःपिण्ड लोहपिण्ड को वहां से निकालने में असमर्थ हो जाता है- 'अविरायंवा' जल्दी से अथवा अप्रस्फुटितरूप से 'अविलीणंवा' अविलीन रूप से अखंड रूप से-जैसा वह गोला था उस रूप से-'अविद्धत्थंवा' एवं साबितरूप से 'पच्चुद्धरित्तए' पुनः निकालने के लिये उस गोले को। ऐसी उष्णवेदना उष्णता वाले नारकों में हैं। तात्पर्य यह है कि वह लुहार दारक जब उस लोहे के गोले को उष्ण वेदना वाले नरकों में निमेषो-

માટે વિચારે છે, તેટલામાંજ તે ગોળો ત્યાં 'पविरायमेव पासेज्जा' ત્યાં કકડા કકડાના રૂપમાં થયેલો તેને નજરમાં આવે છે. અથવા તે નવનીત કહેતાં માખણ વિગેરેની જેમ સર્વથા ગળતો પીગળતો દેખાય છે. 'पविद्ध मेव पासेज्जा અથવા તો ભસ્મ રૂપ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલ તે તેની નજરમાં આવે છે. તેથી તે લુહારનો પુત્ર 'णो चेव णं संचाएंति' તે લોખંડના પિંડને ત્યાંથી કહાડવામાં અસમર્થ થઇ જાય છે. 'अविरायवा' જલ્દીથી અથવા અપ્રસ્ફુટિત રૂપથી 'अविलीणं वा' અવિલીન પણાથી અર્થાત્ અખંડ રૂપથી જેવો તે ગોળો હતો તેવા પ્રકારથી 'अविद्धत्थंवा' અને સરખા પણાથી 'पच्चुद्धरित्तए' ફરીથી તે ગોળાને કહાડવામાં અસમર્થ થાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તે લુવારનો છોકરો જ્યારે તે લોખંડના ગોળાને ઉષ્ણવેદનાવાળા નારકોમાં નિમેષોન્મેષ માત્ર કાળ સુધીના કાળ માટે પણ મૂકે છે, અને તેટલો કાળ

॥ अस्यैवार्थस्य स्पष्टतरभावनार्थं दृष्टान्तान्तरमाह-'से जहा वा' इत्यादि 'से जहा वा मत्तमातंगे' स यथा वा मत्तमातङ्गः, अत्र 'से' शब्दः सकलजनप्रसिद्धः यथेति दृष्टान्तत्वोपदर्शने, वा शब्दो विकल्पते अयं-वा दृष्टान्तो विवक्षितार्थप्रतिपत्तये ज्ञातव्य इति विकल्पसाधना मत्तमातङ्ग इत्यत्र मत्त इति मदकलित इत्यर्थः मातङ्गो हस्ती । अत्र मातङ्गोऽन्त्यजोऽपि संभवति ततस्तदा शंकाव्युदासार्थं नानादेशजविनेयजनानुग्रहाय वाऽऽ-'दिवए' द्विपकः-द्वाभ्यां मुखेन करेण च पिबतीति द्विपकः 'मूलविभुजादयः' इतिक प्रत्ययः । एतादृशः 'कुंजरे' कुञ्जरः कौ पृथिव्यां जीर्यतीति कुञ्जरः-अथवा-कुञ्जे-वने रमते इति कुञ्जरः 'सट्ठिहायणे' षष्ठिहायनः षष्टिः-षष्टिसंख्यका हायना वर्षाणि विद्यन्ते यस्य स षष्ठिहायनः षष्टिवर्षायुष्कः 'पढमसरयकालसमयंसि वा' प्रथमशरत्कालसमये वा शरत्कालस्य

निमेषमात्र काल तक के लिये भी रख देता है-और यह उस काल के निर्गत हो जाने पर जब उसे उसी रूप में पुनः निकालने को तैयार होता है तो वह उस गोले को उसी रूप में वहां से नहीं निकाल सकता है क्यों कि वह वहां रखते ही मक्खन के जैसा गल जाता है और पिघल जाता है इतनी अधिक उष्णता उन उष्ण वेदना वाले नरकों में है इसी दृष्टान्त को समर्थ करने के लिये यह दूसरा दृष्टान्त-ऐसा है-'से जहा णामए वा मत्तमातंगे' जैसे कोई मदोन्मत्त हस्ती हो-मातङ्ग से यहाँ चाण्डाल नहीं लेना चाहिये किन्तु-'कुंजरे' कुंजर-गज-हाथी ही लेना चाहिये-इसी बात को प्रकट करने के लिये 'कुंजर' शब्द का प्रयोग किया गया है-क्यों कि मातंग नाम चाण्डाल का भी है और वह मत्त मातङ्ग 'सट्ठिहायणे' ६० साठ वर्ष का हो और जब वह 'पढमसरयकाल समयंसिवा' प्रथम शरत्काल के समय में अर्थात्

પૂરો થતાં જ્યારે તે તેને એ રૂપે જ બહાર કહાડવા તૈયાર થાય છે, તો તે એ ગોળાને એ રૂપે ત્યાંથી કહાડી શકતો નથી. કેમકે તે ત્યાં મૂકતાંજ માખણની જેમ ગળી જાય છે, અને પીગળી જાય છે. એવી અધિક ઉષ્ણતા તે ઉષ્ણવેદનાવાળા નારકોમાં છે. આ દૃષ્ટાંતને પુષ્ટ કરવા માટે બીજું દૃષ્ટાન્ત આપતાં સૂત્રકાર કહે છે કે 'से जहा नामए वा मत्तमातगे' જેમ કોઈ મદોન્મત્ત હાથી હોય, માતંગ શબ્દથી અહિંયા ચંડાલ ગ્રહણ કરવાનો નથી. પરંતુ 'कुंजरे' કુંજર કહેતાં ગજ હાથીજ ગ્રહણ કરાય છે. એ વાત બતાવવા માટે જ કુંજર શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવેલ છે. કેમકે માતંગ ચાંડાળને પણ કહેવામાં આવે છે. અને તે મત્ત માતંગ 'संट्ठिहायणे' ૬૦ સાઈઠ વર્ષનો હોય અને જ્યારે તે 'पढम सरय कालसमयसि वा' પહેલા શરદ્ કાળ સમયમાં

प्रथमे समये आश्विनमासे इत्यर्थः इह ऋतवः सूर्यऋतवो गृह्यन्ते ते च द्विद्विमासप्रमाणा भवन्ति, यत उक्तम्-'एगंतरिया मासा' एकान्तरितौ मासौ एकं मासमन्तरे मुक्त्वा द्वितीये मासे ऋतुः समाप्तिमुपैति। तथाहि-प्रथमः प्रावृट् ऋतुर्भवति, स च एकं ज्येष्ठमासमन्तरे मुक्त्वा द्वितीये आषाढमासे प्रावृड् ऋतुः समाप्तिमुपैति। तथाहि-प्रथमः प्रावृट्, ज्येष्ठाषाढरूपः द्वितीयो वर्षारात्रः श्रावणभाद्रपदरूपः, तृतीयः शरद्, आश्विन कार्त्तिकरूपः चतुर्थो हेमन्तः मार्गशीर्षपौषरूपः पञ्चमो वसन्तः-माघफाल्गुनरूपः षष्ठो ग्रीष्मः-चैत्रवैशाखरूपः।

तदुक्तम्—'पाउस वासारत्तो सरओ हेमंतवसंतगिम्हो य।
एए खलु छप्पि रिऊ जिणवर दिट्ठामए सिट्ठा'
'प्रावृड् वर्षारात्रः शरद् हेमन्तो वसन्तो ग्रीष्मश्च।
एते खलु षड् ऋतवो जिनवर दिष्टा मया शिष्टाः' इतिच्छाया'

'चरमनिदाघकालसमयंसि वा' चरमनिदाघकालसमये वा, चरमनिदाघकालसमयो ग्रीष्म ऋतोरन्तिममासः-आषाढमासस्तस्मिन् चरमनिदाघकालसमये

आश्विनमास में यहां ऋतु शब्द से सूर्य ऋतु का ग्रहण होता है। वे दो दो मासो की होती है-जैसे कहा है-'एगंतरिया मासा' एक मास के अन्तर से दूसरे मास में ऋतु समाप्त होती है। यहां पहली ऋतु प्रावृट् माना गया है, वह एक ज्येष्ठ मास को छोडकर दूसरे आषाढ मास में समाप्त होता है अर्थात् पहला ज्येष्ठ आषाढ का प्रावृट् ऋतु दूसरा श्रावण भाद्रपद वर्षा ऋतु, तीसरा आश्विन कार्तिक शरत् ऋतु चौथा मार्गशीर्ष पौष हेमन्त, पांचवां माघ फाल्गुन वसन्त और छठा चैत्र वैशाख ग्रीष्म ऋतु होता है। कहा भी है-'पाउसवासारत्तो' अथवा 'चरम निदाघकालसमयंसि वा' निदाघ-ग્रीष्म ऋतु के चरम अन्तिम

અર્થાત્ આસો મહિનામાં અહિયાં ઋતુ શબ્દથી સૂર્યઋતુ ગ્રહણ થાય છે. અને તે સૂર્ય ઋતુ બબ્બે માસની હોય છે. જેમકે 'एगंतरिया मासा' એક માસના અંતરથી બીજા મહીનામાં એક ઋતુ પૂરી થાય છે. અહિંયા પ્રાવૃટ્ ઋતુને પહેલી માનવામાં આવેલ છે. તે પ્રાવૃટ્ ઋતુ એક જેઠ માસને છોડીને બીજા અષાઢ માસમાં પૂરી થાય છે. અર્થાત્ જેઠ અને અષાઢ બે માસની પ્રાવૃટ્ ઋતુ, બીજી શ્રાવણ અને ભાદરવામાં વર્ષાઋતુ, ત્રીજી આસો અને કાર્તિક એ બે માસમાં શરદ્ ઋતુ, ચોથી માગશર અને પોષ માસમાં હેમન્ત ઋતુ, પાંચમી મહા અને ફાગણ માસમાં વસન્ત ઋતુ, અને છટ્ઠી ચૈત્ર વૈશાખ માસમાં ગ્રીષ્મ ઋતુ હોય છે. કહ્યું પણ છે કે 'पाउसवासारत्तो' અથવા 'चरम निदाघकालसमयंसिवा' નિદાઘ ગ્રીષ્મ ઋતુના ચરમ કહેતાં અન્તિમ સમયે

'उण्हाभिहए' उष्णाभिहतः-सूर्यखरकिरणप्रतापपरिभूतः, अतएवोष्णैः सूर्यकिरणैः प्रतप्ताङ्गतया शोषणभावतः 'तण्हाभिहए' तृषाभिहतः तत्रापि पानीयगवेषणार्थमितस्ततः स्वेच्छया परिभ्रमतः कथञ्चिद्दावाग्निप्रत्यासत्तौ गमनतः 'दवाग्निज्वालाभिहतः अतएव 'आउरे' आतुरः क्वचिदपि स्वास्थ्यमलभमानः सन् व्याकुलः 'सुसिए' शुषितः सर्वाङ्गपरितापसंभवेन गलतालुशोषणभावात् शुषितः। 'पिवासिए' पिपासितः-असाधारणतृषावेदना समुच्छलनात् पिपासितः, अत एव 'दुब्बले' दुर्बलः शारीरमानसावष्टम्भरहितत्वाद् बलहीनः, अतएव 'किलंते' क्लान्तः-ग्लानिमुपगतः एतादृशः कुञ्जरः 'एगं महं पुक्खरणिं' एकां महतीं पुष्करणीम् पुनरपि किं विशिष्टा तत्राह-'चाउकोणं' चतुःकोणाम् चत्वारः

समय में अर्थात् ज्येष्ठ मास में 'उण्हाभिहए' धूपसे तप्त होकर-सूर्य की तीक्ष्ण प्रताप से परिभूत होकर 'तण्हाभिहए' प्यास से आकुल व्याकुल हो जाता है-तब वह अपनी इच्छासे पानी की गवेषण करता हुआ इधर से उधर फिरने लगता है इधर-उधर फिरता हुआ वह हाथी जो जंगल में लगी हुई अग्नि से परितप्त हो चुका है,-पीडित-हो-चुका है-किसी भी तरह से जिसे चैन नहीं पड रही है जिसके 'सुसिए' कण्ठ और तालु दोनों सूख गये हैं 'पिवासिए' असाधारण तृषा वेदना से जो बार बार तडफडा रहा है 'दुब्बले' शारीरिक स्थिरता और मानसिक स्थिरता से जो एक तरह से रहित सा हो चुका है और इसी से जिसका शरीर 'किलंते' अपने शरीर के भार को वहन करने में ग्लानिका अनुभव करने लगा है जब 'एगं महं पुक्खरणिं' एक विशाल पुष्करिणी को 'पासई' देखता है कि जिसके 'चाउक्कोणं' चार कोणें हैं 'समतीरं' जिसका

અર્થાત્ જેઠ મહિનામાં 'उण्हाभिहए' તાપથી તપીને સૂર્યના તીક્ષ્ણ તડકાથી પરાભવ પામીને 'तण्हाभिहए' તરસથી વ્યાકુળ થઈ જાય છે. ત્યારે તે પોતાની ઈચ્છાથી પાણીની શોધ કરતાં કરતાં આમ તેમ ફરવા મંડે છે. આમ તેમ ફરતાં ફરતાં, તે હાથી કે જે જંગલમાં લાગેલ આગને લીધે ખૂબજ તપાયમાન થયેલ છે, પીડા પામ્યો છે, જેને કોઈ પણ પ્રકારે ચેન પડતું નથી અને જેના 'सुसिए' ગળું અને તાળવું બન્ને સૂકાઈ ગયા હોય, અને 'पिवासिए' અસાધારણ તરસની વેદનાથી જે વારંવાર તડફડતો રહે છે, 'दुब्बले' શારીરિક સ્થિરતા અને માનસિક સ્થિરતા વિનાનો બની ગયો હોય, અને તેથીજ જેનું શરીર 'किलंते' પોતાના ભારને વહન કરવામાં ગ્લાનીનો અનુભવ કરવા લાગ્યું હોય, તે અવસ્થામાં જ્યારે 'एगं महं पुक्खरणिं' એક મોટી પુષ્કરણીને અર્થાત્ સરોવરને 'पासइ' દેખે છે, કે જેના 'चउक्कोणं' ચાર ખૂણાઓ છે. 'समतीरं'

कोणाः यस्या स्ताम् चतुष्कोणाम् 'समतीरं' समतीराम् समं-विषमोन्नतिवर्जित सुखावतारं तीरं-तटं विद्यते यस्यां पुष्करिण्यां तां समतीराम्-'आणुपुव्व सुजायवप्पगंभीरसीतलजलं' आनुपूर्व्य सुजातवप्रगम्भीरशीतलजलाम्-आनुपूर्व्येण नीचैः नीचैस्तरभावरूपेण न तु एकहेलयैव कचिन्नतरूपा कचिदुन्नतिरूपा इत्यर्थः, सुष्ठु अतिशयेन यो जातो वप्रः-केदारो जलस्थानं तत्र गम्भीरम् अतएव शीतलं जलं यस्यां सा आनुपूर्व्यसुजातवप्रगम्भीरशीतलजला ताम्। 'संछण्णपत्तभिसमुणालं' संछन्नपत्रबिसमृणालाम् तत्र-संछन्नानि-जलोपरि आस्तृतानि पत्र बिसमृणालानि यत्र सा ताम्, इह बिसमृणालसाहचर्यात् पत्राणि-पद्मिनी पत्राणि ज्ञातव्यानि, तत्र-बिसानि-कन्दाः मृणालानि-पद्मनालाः। तथा-'बहु उप्पलकुमुदणलिण सुभगसोगंधियपुंडरीयमहापुंडरीयसयपत्तसहस्सपत्तकेसरफुल्लोवचियं' बहूत्पलकुमुदनलिनसुभगसौगन्धिकपुण्डरीकमहापुण्डरीकशतपत्रसहस्रपत्रैः केसरैः-केशरप्रधानैः फुल्लैः विकशितैः रुपचिता इति बहूत्पलकुमुदनलिनसुभगसौगन्धिकपुण्डरीक महापुण्डरीकशतपत्रसहस्रपत्रकेशरफुल्लोपचिता तां पुष्करिणीम् तथा-'छप्पयपरिभुज्जमाणकमलं' षट्पदपरिभुज्यमान कमलाम् षट्पदैर्भ्रमरैः परिभुज्यमानानि

तीर विषम उन्नत प्रदेशों से विहीन है सुख पूर्वक जिससे-होकर उस पुष्करणी (बावडी) में प्रवेश किया जासकता है 'आणुपुव्वसुजायवप्पगंभीरसीतलजलं' क्रमशः जो गहरी होती गई है जलस्थान जिसका बहुत गभीर है अत एव जिसका जल बहुत ही ठंडा हो रहा है, 'संछण्णपत्तभिसमुणालं' जिसमें कमल पत्र और मृणाल से जल ढका हुआ है 'बहु उप्पलकुमुदणलिणसुभगसोगंधियपुंडरीय सयपत्तसहस्सपत्तकेसरफुल्लोवचियं' जो विकसित अनेक उत्पलों से अनेक कुमुदों से अनेक नलिनों से सुन्दर और सुगन्धित अनेक पुण्डरीकों से, अनेक महापुण्डरीकों से और शतपत्रसहस्रपत्रों के प्रफुल्लित केशरों से युक्त हो

જેના કિનારાઓ ઉન્નત પ્રદેશો વિનાના અર્થાત્ સમ સરખા હોય, કે જે પુષ્કરિણી (વાવ)ની અંદર પ્રવેશ કરવા સૂખ પૂર્વક જઇ શકાય, તેવા હોય તેમજ 'आणुपुव्वसुजायवप्पगंभीरसीतलजलं' ક્રમશઃ જે ઉંડી થતી ગઇ હોય અને જલસ્થાન જેનું ઘણું જ ગંભીર અર્થાત્ ઉંડુ છે, અને તેથી જ જેનું પાણી ઘણું જ ઠંડુ રહેતું હોય, 'संछण्णपत्तभिसमुणालं' જેની અંદરનું પાણી કમલ પત્ર અને મૃણાલથી ઢંકાઇ રહ્યું હોય, 'बहु उप्पलकुमुदणलिणसुभगसोगंधियपुंडरीय महापुंडरीय सयपत्तसहस्सपत्तकेसरफुल्लोवचियं' જે ખીલેલા અનેક કમળોથી, અનેક કુમુદોથી, અનેક નલીનોથી, સુંદર અને સુગંધિત અનેક પુંડરીકોથી અનેક મહા પુંડરીકોથી અને ખીલેલા શતપત્ર અને સહસ્રપત્રના કેશરોથી

कमलानि उपलक्षण त्वात्कुमुदादीनि यस्यां पुष्करिण्यां-वापिकायां सा षट्पदपरिभुज्यमानकमला ताम्, तथा-'परिहत्थ भमंतमच्छकच्छभं' परिहत्थ भ्रमन्मत्स्यकच्छपाम् परिहत्थोऽतिरेकतः-अतिप्रभूताः भ्रमन्तो मत्स्यकच्छपा यस्यां सा तथा ताम्, 'अच्छविमलसलिलपुण्णं' अच्छविमलसलिलपूर्णाम् अच्छेन स्वच्छतः स्फटिकवत् शुद्धेन विमलेन आगन्तुकमलरहितेन सलिलेन जलेन पूर्णा इति अच्छविमलसलिलपूर्णा ताम् तथा-'अणेग सउणिगणमिहुण य विरइय सदुन्नइय महुरसरनाइयं' अनेकशकुनिगणमिथुनक विरचित शब्दोन्नतिक मधुरस्वरनादिताम् अनेकैः शकुनिगणमिथुनकैर्विरचिते रितस्ततः स्वेच्छया प्रवृत्तैः शब्दोन्नतिकम् उन्नतशब्दं मधुरस्वरं नादितं यस्यां सा तथा ताम्, 'तं' ताम्-एतादृशविशेषणयुक्ताम् पुष्करिणीम् 'पासइ' पश्यति 'तं पासित्ता तं ओगाहइ' तां पुष्करिणीं दृष्ट्वातामवगाहते 'ओगाहित्ता' अवगाह्य तां पुष्करिणीम् 'से णं तत्थ उण्हंपि पविणेज्जा' स खलु मत्तमातङ्गः तत्र पुष्करिण्या मवगाहनेन शरीरस्य उष्णं परिदाहमपि प्रविनयेत्-प्रकर्षेण सर्वात्मना अपनयेत् तथा-'तिण्हंपि पविणेज्जा' तृषामपि प्रविनयेत् जलपानेन, तथा-'खुहंपि पविणेज्जा'

रही है तथा 'छप्पयपरिभुज्जमाणकमलं' जिस पुष्करिणी-वावडीके कमलों के ऊपर भ्रमर गुञ्जार कर रहे हैं 'परिहत्थभमंतमच्छकच्छभं' जिसमें अधिक रूप से मत्स्य और कच्छप इधर से उधर घूम रहे हैं 'अच्छविमलसलिलपुण्णं'। स्वच्छ और निर्मल पानी जिसमें भरा हुआ है 'अणेगसउणिगण मिहुणपविरइय, सदुन्नइयमहुरसरनाइयं' जो अनेक जोडा युक्त पक्षियों के समूह के मधुर स्वर चह चहाने से किये गये जोर २, के शब्दों से शब्दायमान हो रही है उसको 'पासई' देखता है 'पासित्ता' ऐसे विशेषणों वाली उस पुष्करिणी को देखकर वह मत्त हाथी 'तं ओगाहइ' उसमें प्रवेश करता है 'ओगाहित्ता' और प्रवेश करके 'से णं तत्थ उण्हंपि पविणेज्ज' उससे

युक्त બનેલ હોય, તથા 'छप्पयपरिभुज्जमाणकमलं' જે પુષ્કરિણી—વાવડીના રમણીય કમળોની ઉપર ભમરાઓ ગુંજારવ કરી રહ્યા હોય, 'परिहत्थमभं तमच्छकच्छभं' જેમાં વધારે પ્રમાણુમાં માંછલાઓ અને કાચબાઓ આમ તેમ ફરતા હોય, 'अच्छ विमलसलिलपुण्णं' સ્વચ્છ અને નિર્મળ પાણી જેમાં ભરેલું છે, 'अणेग सउणिगणमिहुणपविरइय सदुन्नइयमहुरसरनाइयं' જેમાં પક્ષિયોના અનેક જોડાઓના સમૂહ હોય અને તેઓના મધુર સ્વરોના ધ્વનિથી શબ્દાયમાન બનેલ હોય એવા સરોવરને 'पासई' જુવે અને તે 'पासित्ता' આવા વિશેષણોવાળા તે સરોવરને જોઈને તે મત્ત એવો હાથી 'तं ओगाहइ' તેમાં પ્રવેશ કરે છે. અને

क्षुधामपि प्रविनयेत् प्रत्यासन्न तटवर्त्तिशल्लक्यादि किशलयभक्षणात् तथा–'जरंपि पविणेज्जा' ज्वरं परितापजनितमपि प्रविनयेत्–अपनयेत्। 'दाहंपि पविणेज्जा' दाहमपि प्रविनयेत् परिदाहक्षुत्पिपासावगमात्। 'निद्दाएज्ज वा पयलाएज्जवा' एवं सकल क्षुधादि दोषापगमतः सुखादिभावेन निद्रायेत वा प्रचलायेत वा, तत्राऽनिद्रावान् निद्रावान् इव भवतीति क्विप्प्रत्ययार्थविवक्षायां निद्रादिभ्यः कर्मणि क्यप्प्रत्ययः, एवं प्रचलाशब्दादपि निद्रादेराकृतिगणत्वादिति। तत्र सुख प्रबोधा स्वापावस्था निद्रा, ऊर्ध्वस्थितस्यापि या पुनश्चैतन्यमस्फुटीकुर्वती निद्रा समुपजायते सा प्रचलेति। एवं च क्षणमात्र निद्रालाभतः अति स्वस्थी भूतः 'सइंवा' स्मृतिं वा–पूर्वानुभूतस्मरणम् 'रइं वा' रतिं वा तदवस्थाऽऽसक्तिरूपाम् 'धिइं वा'

वह अपनी गर्मी को अच्छी तरह से शान्त कर लेता है और 'तिण्हंपि पविणेज्जा' तृषा को बुझा लेता है तथा 'खुहंपि पविणेज्जा' तटके पास के शल्लकी तृणजातिविशेष आदि के किसलयों (कूपलों) के भक्षण से क्षुधा को भी दूर कर देता है 'जरंपि पविणेज्जा' एवं परिताप जनित ज्वर को भी नष्टकर देता है 'दाहंपि पविणेज्जा' और परिदाह, क्षुधा, पिपासा के शान्त हो जाने से वह शरीर में व्याप्त हुई गर्मी को दूर कर देता है 'निद्दाएज्ज वा पयलाएज्जवा' इस तरह से जब उसके शरीर में शीतलता का अनुभवन होने लगता है तो वह वहीं पर निद्रा लेने लग जाता है अर्द्ध निमीलितनेत्रों से प्रचला वाला बन जाता है जिसमें चेत रहे और सुख पूर्वक निद्रा भी आजावे उस अवस्थाका नाम निद्रा है और खडे २ पुरुष के चैतन्य को आच्छादित करती हुई निद्रा जैसी घूर्णता आती है वह प्रचला

'ओगाहित्ता' તેમાં પ્રવેશ કરીને 'से णं तत्थ उण्हं पि पविणेज्जा' તેનાથી એ હાથી પોતાની ગર્મીને સારી રીતે શાંત કરીલે છે. તથા 'खुहंपि पविणेज्जा' કિનારાની પાંસેના શલ્લકી એક જાતનું ઘાસ વિગેરેના કિસલયો (કૂંપળો)ને ખાઈને પોતાની ભૂખ પણ દૂર કરી દે છે. 'जरं पि पविणेज्जा' તેમજ પરિતાપથી થયેલ જ્વરનો પણ નાશ કરી દે છે. 'दाहं पि पविणेज्जा' અને પરિદાહ, ભૂખ, તરસના, શાન્ત થઈ જવાથી તે શરીરમાં વ્યાપ્ત થયેલ ગર્માને પણ દૂર કરી દે છે. 'निद्दाएज्जवा पयलाएज्जवा' આ રીતે જ્યારે તેના શરીરમાં ઠંડકનો અનુભવ થવા માંડે છે, ત્યારે તે ત્યાંજ નિદ્રા લેવા માંડે છે. અર્થાત્ ઊંઘી જાય છે, તથા અર્ધ મીંચેલી આંખોથી પ્રચલા યુક્ત બની જાય છે જેમાં જાગ્રતા રહે અને સૂખ પૂર્વક નિદ્રા પણ આવી જાય તે અવસ્થાનું નામ નિદ્રા છે, અને ઉભા ઉભા પુરૂષના ચૈતન્યને આચ્છાદિત કરતી થકી નિદ્રા જેવી આંખો ઘેરાય છે' તેને પ્રચલા કહે છે. આ રીતે ક્ષણ માત્ર નિદ્રા પ્રાપ્તિથી સ્વસ્થ થયેલ

धृतिं वा-चित्तस्वास्थ्यम् 'मइं वा' मतिं वा सम्यगीहापोहरूपाम् 'उवलभेज्जा' उपलभेत-प्राप्नुयात् ततः 'सीए' शीतः बाह्यशरीरशीती भावात् 'सीई भूए' शीतीभूतः शरीरान्तरपि निर्वृतीभूतः सन् 'संकममाणे' सम्-एकीभावेन क्रमन्-गच्छन् 'सायासोक्खबहुले यावि विहरिज्जा' सातासौख्यबहुलश्चापि सात साह्लाद स्वरूपप्रधानं सौख्यं न तु अभिमानजनित माह्लादविरचितम् सातसौख्यबहुलश्चापि विरहेत्-स्वेच्छया परिभ्रमेदिति। 'एवामेव गोयमा !' एवम्-अनेन पूर्वकथितदृष्टान्तप्रकारेण हे गौतम ! 'असब्भावपट्टवणाए' असद्भाव प्रस्थापनया-असद्भावकल्पनया नेदं वक्ष्यमाणमभूत् केवलं नरकगतोष्णवेदनायाः याथार्थ्य प्रतिपत्तये असत्कल्पने इत्यर्थः, 'उसिण

है। इस तरह क्षण मात्रकी निद्रा के लाभ से स्वस्थ हुआ वह हाथी 'सइंवा' अपनी स्मरण शक्ति को 'रतिंवा' आनन्द को 'धिइंवा' धैर्य को चित्त की स्वस्थता को-'उवलभेज्जा' पा लेता है जब गर्मी से हाथी आकुल व्याकुल हो रहा था-तो उस स्थिति में उसकी स्मृति रति आदि सब मन्द पड गये थे अब जब उसे चैन प्राप्त हुआ तो बातें उसे यदि आने लगी चित्त में प्रफुल्लता आ गई और मन में धैर्य जग गया इस तरह शरीर में शीतलता के प्रभाव से 'सीयभूए' स्वयं शीती भूत हुआ वह गजराज 'संकममाणे २, 'अब वहां से चल देता है और 'साया सोक्खाबहुलेयावि विहरिज्जा' चित्त में जगी हुई एक प्रकार की आह्लाद रूप प्रसन्नता रूप सुख परिणति से अपने आपको अनन्द विभोर मानने लगता है और इठलाता हुआ इधर उधर घूमने लगता है. 'एवामेव गोयमा !' इसी तरह से हे गौतम ! 'असब्भाव पट्टवणाए'

તે હાથી 'सइं वा' પોતાની સ્મરણ શક્તિને 'रतिं वा' આનંદને 'धिइं वा' ધૈર્યને ચિત્તની સ્વસ્થતાને 'उवलभेज्जा' પામે છે, જ્યારે ગર્મીથી તે હાથી આકુળ વ્યાકુળ થયો હતો ત્યારે એ સ્થિતિમાં તેની સ્મૃતિ રતિ વિગેરે મંદ થઇ ગયા હતા. અને જ્યારે તેને આ રીતે ચેતન પ્રાપ્ત થયું ત્યારે તેને અનેક વાતો યાદ આવવા લાગી ચિત્તમાં પ્રફુલ્લ પણું આવી ગયું અને મનમાં ધૈર્ય આવી ગયું આ રીતે બાહ્ય શરીરમાં ઠંડકના પ્રભાવથી 'सीयभूए' પોતે શીતી ભૂત થયેલ તે ગજરાજ 'संकममाणे, संकममाणे' તે ત્યાંથી ચાલવા લાગે છે. અને 'सायासोक्ख बहुलेया वि विहरिज्जा' ચિત્તમાં જાગેલી એક પ્રકારની આહ્લાદ રૂપ પ્રસન્નતા રૂપ સુખ પરિણતીથી પોતે પોતાને આનંદ રૂપ માનવા લાગે છે. અને અકડાતો અકડતો આમ તેમ ફરવા લાગે છે 'एवामेव गोयमा !' એજ પ્રમાણે હે ગૌતમ ! 'असब्भावपट्टवणाए' અસદ્ભાવ કલ્પનાને લઇને

वेयणिज्जेहिंतो णरएहिंतो' उष्णवेदनीयेभ्यः नरकेभ्यः, 'णेरइए उव्वट्टिए समाणे' नैरयिकोऽनन्तरमुद्वर्तितो विनिर्गतः सन् 'जाइं इमाइं मणुस्सलोगंसि भवंति' यानीमानि, इह मनुष्यलोके स्थानानि भवन्ति तद्यथा-'गोलियालिछाणि वा सोंडिया लिंछाणि वा लिंडिया लिंछाणि वा' गौलिकालिंछानि वा सौण्डिका लिंछानि वा-लिण्डिका लिंछानि वा 'लिंछ' शब्दोऽत्रदेशीयः अग्निस्थानवाचकः, तेन गौलिका लिंछानि गुडपाकस्थानानि, सौण्डिकालिंछानि-मद्यपाकस्थानानि, लिण्डिकालिंछानि-लिण्डिका-अजापुरीषं तत्सम्बन्धि वह्नि स्थानानि 'अयागराणि वा' अय आकरा इति वा यत्र गालनार्थमय उत्कालयते ते अय आकराः, एवमेव ताम्राकरादीनामपि स्वरूपं ज्ञातव्यम्। 'तंबागराणि वा' ताम्राकरा इति वा 'तउयागराणि वा' त्रप्वाकरा इति वा 'सीसागराणि वा' सीसकाकरा इति वा 'रुप्पागराणि वा' रूप्याकरा इति वा,

---

असद्भाव कल्पना को लेकर 'उसिणवेयणिज्जेहिंतो णरएहिंतो' उष्ण वेदना वाले नरकों से 'णेरइए उव्वट्टिए समाणे' निकला हुआ नैरयिक 'जाइं इमाइं मणुस्सलोगंसि भवंति' जो ये मनुष्य लोक में अति उष्णता के स्थान हैं-जैसे-'गोलिया लिंछाणि वा सोंडिया लिंछाणि वा लिंडिया लिंछाणि वा' गौण्डिका लिंछ शौण्डिका लिञ्छ, लिण्डिका लिंछ अर्थात्-गुड पकाने की भट्टी, मद्य पकाने की भट्टी बकरी की लेंडी की अग्निका स्थान ऐसे स्थानों में उष्णता बहुत अधिक होती है. 'अयागराणिवा' लोहे को गलाने के भट्टे 'तंबागराणि वा 'अथवा तांबे को गलाने के भट्टे 'तउयागराणिवा' रांगे को गलाने के भट्टे 'सीसागराणिवा' शीशे को गलाने के भट्टे 'रुप्पागराणिवा' चांदी को गलाने के भट्टे 'सुवण्णागराणि वा' सोने को गलाने के भट्टे 'हिरण्णागराणि वा' हिरण्य कच्चे

'उसिणवेयणिज्जेहिंतो णरएहिंतो' ઉષ્ણુ વેદના વાળા નરકોમાંથી 'णेरइए उव्वट्टिए समा'णे नीકળેલો નૈરયિક 'जाइं इमाइं मणुस्सलोगंसि भवंति' જે આ મનુષ્ય લોકમાં અત્યંત ઉષ્ણુતાના સ્થાનો છે જેમકે 'गोलिया लिंछाणि वा सोंडिया लिछाणिवा लिंडिया लिछाणिवा' ગોંડિકાલિંછ, શૌંડિકાલિંછ, લિંડિકાલિંછ, અર્થાત્ ગોળ બનાવવાની ભટ્ઠી, મદ્ય બનાવવાની ભટ્ઠી, બકરીની લીંડીયોના અગ્નિનું સ્થાન, એવા સ્થાનોમાં બહુ વધારે ગરમી હોય છે' 'अयागराणि वा' લોખંડને ગાળવાની ભટ્ઠી 'तंबागराणि वा' અથવા તાંબાને ગાળવાની ભટ્ઠી 'तउयागराणि वा' રાંગને ઓગાળવાની ભટ્ઠી 'सीसागराणि वा' સીસાને ઓગાળવાની ભટ્ઠી 'रूप्पागराणि वा' ચાંદીને ઓગાળવાની ભટ્ઠી 'सुवण्णागराणि वा' સોનાને ગાળવાની ભટ્ઠી 'हिरण्णागराणि वा' હિરણ્ય કહેતાં કાચાં સોનાને

'सुवण्णागराणि वा' सुवर्णाकरा इति वा 'हिरण्णागराणि वा' हिरण्याकरा इति वा, अग्निस्थानानि निरूप्य अग्निस्वरूपं निरूपयति-'कुंभारागणीइ वा' कुम्भकाराग्निरिति वा कुम्भकारस्य भाण्डपाकाग्निर्वा 'मुसागणीइ वा' मूषाग्निरिति वा 'मूषा' इति धातुगालनपात्रं तद्गताग्निर्वा 'इट्टयागणीइ वा' इष्टकाग्निरिति वा-इष्टकापाकाग्निर्वा 'कवेल्लुयागणीइ वा' कवेल्लुकाग्निरिति वा-कवेल्लुकपाकाग्निर्वा 'लोहांवरीसेइ वा' लोहकाराम्बरीष इति वा अम्बरीषः कोष्टकः 'भट्टी' इति प्रसिद्धः 'जंतवाडचुल्लीइवा' यन्त्र पाटक चुल्ली इति वा यन्त्रम्-इक्षुपीडनयन्त्रम् तत्प्रधानः पाटकः यत्र चुल्ली यत्र इक्षुरसः पच्यते 'गोलियालिंछागणीइ वा' गौण्डिकालिंछाग्निरिति वा-गुडपाक स्थानाग्निर्वा 'सोंडियालिंछागणीइ वा' शौण्डिकलिंछाग्निरिति वा, मद्यपाकस्थानाग्नि र्वा 'लिंडिया लिंछागणीइ वा' लिण्डिकालिंछाग्निरिति वा अजापुरिषस्थानगताग्नि र्वा 'णडागणीइ वा' नडाग्निरिति वा नडः-अन्तर्विवर नडवंशः तस्याग्नि र्वा 'तिलागणीइ वा' तिलाग्नि-

सोने को गलाने के भट्टे, अग्नि के स्थानों को कह कर अब अग्नि का स्वरूप कहते हैं 'कुभागाराणिइवा 'कुंभ-वर्तन-के भट्टे की अग्नि 'मुसागणी इवा' 'मूषा'-धातु गलाने का पात्र उसकी अग्नि 'इट्टयागणीइवा' ईटों को पकाने वाले भट्ट की अग्नि' 'कवेल्लुया गणीइवा' 'कवेल्लु-खपरा को पकाने के आवा की अग्नि 'लोहांवरीसेइवा' लोहे को गलाने वाले लुहार के भट्टी की अग्नि' 'जंतवाड चुल्लीइ वा' ईक्षु-गन्ने के-रसको पकाने की अग्नि 'गोलिया लिंछागणीइ वा' गुड पकाने के स्थान की अग्नि 'सोंडिया लिंछागणीइवा 'शौंडिक अग्नि मद्य पकाने की अग्नि लिंडिया लिंछागणीइवा' बकरी की लिंडी की अग्नि' णडागणीइवा 'नडाग्नि नडवंश की अग्नि 'तिलागणीइवा 'तिल की अग्नि

ગાળવાની ભટ્ઠી, આ રીતે અગ્નિના સ્થાનો કહીને હવે અગ્નિના સ્વરૂપનું કથન કરે છે. 'कुंभागाराणि वा' કુંભ એટલે કે વાસણને પકાવવાની ભટ્ઠીનો અગ્નિ 'मुसागणीइ वा' મૂષા એટલે કે ધાતુને ગાળવાના ભટ્ઠાનો અગ્નિ 'इट्टियागणीइवा' ઈંટોને પકવવાવાળા ભટ્ઠાનો અગ્નિ 'कवेल्लुयागणीइ वा' કવેલ્લુ નળીયા પકાવવાની ભટ્ઠીનો અગ્નિ 'लोहांवरीसेइ वा લોખંડને ગાળવાવાળા લવારના ભટ્ઠાનો અગ્નિ 'जंतवाल चुल्लीइ वा' ઈક્ષુ શેલડીના રસને પકવવાની અગ્નિ 'गोलिया लिंछागणीइ वा' ગોળ બનાવવાની ભટ્ઠીનો અગ્નિ, 'सोडिथा लिंछागणीइ वा' શોંડિકા અગ્નિ અર્થાત્ મદ્ય બનાવવાની ભટ્ઠીનો અગ્નિ 'लिंडिया लिंछागणीइ वा' બકરીની લીંડીની અગ્નિ 'णडागणीइ वा' નડાગ્નિ અર્થાત્ નડવંશની અગ્નિ 'तिला-

रिति वा 'तुसागणीइ वा' तुषाग्निरिति वा 'तत्ताइं' इत्थंभूतानि यानि स्थानानि मनुष्यलोके तानि तप्तानि वह्नि संपर्केन स्तप्तीभूतानि तानि च कानिचित् अय आकर प्रभृतीनि कदाचिदुष्ण स्पर्शमात्राण्यपि संभवन्ति ततो विशेष प्रतिपाद-नार्थमाह–'समजोइभूयाइं' ज्योतिः समभूतानि प्रखरवह्निसंपर्कात् साक्षादग्नि-वर्णानि जातानि, एतदेव सादृश्येन दर्शयति–'फुल्लकिंसुयसमाणाइं' फुल्लकिं शुकसमानानि प्रफुल्लपलाशकुसुमतुल्यानि 'उक्कासहस्साइं विणिम्मुयमाणाइं' उल्कासहस्राणि विनिर्मुच्यमानानि ये मूलाग्नितो विश्रुटय अग्निकणाः प्रसर्पन्ति ते उल्का इति कथ्यन्ते तासां साहस्राणि प्रमुञ्चन्ति, 'जालासहस्साइं पमुच्च-माणाइं' ज्वालासहस्राणि प्रमुच्यमानानि 'इंगालसस्साइं पविक्खरमाणाइं' अङ्गार

'तुसागणीइवा' तुषकी अग्नि इत्यादि' 'तत्ताइं' ये सब स्थान मनुष्य लोक में वह्नि के संपर्क से संतप्तबने हुए रहते हैं. इनमें कितनेक लोहे के गलाने के भट्टे आदि रूप स्थान–उष्ण स्पर्श मात्र वाले भी होते हैं, अतः इनकी विशेषता दिखलाते हैं वे स्थान और वे अग्नि किस प्रकार के होते हैं? सो कहते हैं–'समजोइभूयाइं' ये साक्षात् अग्नि के ही स्थानापन्न हो रहे हैं। इनका जो वर्ण है वह 'फुल्लकिंसुयसमाणाइं' फूले हुए किंशुक पलास के फूल जैसे लाल २ प्रतीत होता है 'उक्का सहस्साइं विणिम्मुयमाणाइं' जो हजारों उल्काओं (मूल अग्नि से टूट टूट कर स्फुलिंग को निकाल रहे) 'जाला सहस्साइं पमुच्चमा-णाइं' ये स्थान हजारों ज्वालाओं का ही मानों वमन कर रहे हैं 'इंगाल सहस्साइं पविक्खरमाणाइं' हजारों अंगारों को ही अपने

गणीइ वा' तलनी અગ્નિ 'तुसागणीइ वा' तुषनी અગ્નિ ઇત્યાદિ 'तत्ताइं' આ બધા સ્થાનો મનુષ્યલોકમાં અગ્નિના સંપર્કથી તપેલા રહે છે. આમાં કેટલાક લોઢાને ઓગાળવાના ભટ્ઠા વિગેરે રૂપ સ્થાનો ઉષ્ણ સ્પર્શ માત્ર વાળા પણ હોય છે. તેથી તેની વિશેષતા બતાવતાં તેવા સ્થાનો અને તેવી અગ્નિ કેવા પ્રકારના હોય છે? તે બતાવે છે. 'समजोइभूयाइं' તે સ્થાનો સાક્ષાત્ અગ્નિના સ્થાનાપન્ન હોય છે. તેનો જે વર્ણ છે, તે 'फुल्लकिंसुयसमाणाइं' ફૂલેલા કિંશુક–પલાશના ફૂલો જેવા અર્થાત્ કેસુડાના જેવા લાલ લાલ દેખાય છે, 'उक्कासहस्साइं विणिम्मुयमाणाइं' જે હજારો ઉલ્કાઓ (મૂળ અગ્નિથી છૂટેલા સ્ફુલિંગ) અગ્નિકણોને બહાર કહાડે છે. 'जालासहस्साइं पमुच्चमाणाइं' આ સ્થાનો હજારો જ્વાલાઓને જ જાણે વમન કરતા ન હોય તેવા હોય છે. 'इंगालसहस्साइं पविक्खरमाणाइं' હજારો અંગારાઓને પોતાની અંદરથી

सहस्राणि प्रविक्षरंति 'अंतो अंतो हूहूयमाणाइं' अन्तरन्तर्हूहूयमानानि अतिशयेन जाज्वल्यमानानि 'चिट्ठंति' तिष्ठति 'ताइं पासइ' तानि–उपर्युक्तविशेषणविशिष्ट-स्थानानि पश्येत् स नारकः, 'ताइं पासित्ता ताइं ओगाहइ' तानि स्थानानि दृष्ट्वा तानि स्थानानि अवगाहते 'ताइं ओगाहित्ता' तानि स्थानानि अवगाह्य 'से णं तत्थ उण्हंपि पविणेज्जा' स खलु नारक स्तत्र स्थानेषु उष्णमपि नरकोष्ण वेदना जनितं बहिःशरीरस्य परितापमपि प्रविनयेत्–विनाशयेदिति। 'तण्हंपि पविणेज्जा' तृष्णामपि प्रविनयेत् 'खुहंपि पविणेज्जा' क्षुधामपि प्रविनयेत् 'जरंपि पविणेज्जा' ज्वरं शरीरान्तः परितापमपि प्रविनयेत् 'दाहंपि पविणेज्जा' दाहमपि

भीतर से निकाल रहे हैं 'अंतोअंतो हूहूयमाणाइं' भीतर ही भीतर मानों वे हू हू शब्द करते हुए जल रहे हैं–'ताइं पासइ' ऐसे विकट गर्मी की दाह रूप वेदना को उत्पन्न करने वाले इन स्थानों को यदि उष्ण वेदना वाले नारकों का नारकी देख लेता है और 'पासित्ता' देखकर वह 'ताइं ओगाहइ' उनमें से किसी एक स्थान में प्रवेश कर जाता है 'ताइं ओगा-हित्ता' वहां प्रवेश कर के 'से णं तत्थ उण्हंपि पविणेज्जा' वह नारकी वहां पर भी अपनी नरक जन्य उष्ण वेदना को दूर कर सकता है अर्थात् इन स्थानों में भी उसे उस उष्ण वेदना के आगे शीत का ही अनुभव होता है नरक जन्य उष्ण वेदना का बाह्य शरीर में परिताप नहीं होता है. वह वहां 'तण्हंपि पविणेज्जा' तृषा–प्यास को भी नष्ट कर देता है, 'खुहंपि पविणेज्जा' अपनी क्षुधा को भी शान्त कर लेता है. 'जरंपि पविणेज्जा' अपने शरीर के भीतर रहे हुए परिताप रूप ज्वर को भी

બહાર કહાડી રહ્યા હોય, 'अंतो अंतो हूहूयमाणाइं' અંદરને અંદર જાણે તેઓ હૂ હૂ શબ્દો કરતા કરતા બળી રહ્યા હોય 'ताइं पासइ' એવા વિકટ અગ્નિના દાહ રૂપ વેદનાને ઉત્પન્ન કરવાવાળા આ સ્થાનોને જો ઉષ્ણ વેદના વાળા નરકોના નારકીયો જોઇલે અને 'पासित्ता' જોઇને તે 'ताइं ओगाहइ' તેમાંથી કોઇ એક સ્થાનમાં પ્રવેશ કરી જાય છે. 'ताइं ओगाहित्ता' ત્યાં પ્રવેશ કરીને 'से णं तत्थ उण्हंपि पविणेज्जा' તે નારકી ત્યાં પણ પોતાની નરકજન્ય ઉષ્ણ વેદનાને દૂર કરી શકે છે. અર્થાત્ આ સ્થાનોમાં પણ તેને તે ઉષ્ણ વેદનાની આગળ શીત વેદનાનોજ અનુભવ થાય છે. નરક જન્ય ઉષ્ણવેદનાનો પરિતાપ બાહ્ય શરીરમાં થતો નથી. તે ત્યાં 'तण्हंपि पविणेज्जा' તરસને પણ નાશ કરી દે છે. 'खुहंपि पविणेज्जा' પોતાની ભૂખને પણ શાંત કરીલે છે. 'जरंपि पविणेज्जा' પોતાના શરીરની અંદર રહેલા પરિતાપ રૂપ જ્વરને પણ

प्रविनयेत्। नरकगतोष्णस्पर्शान् अय आकरादि गतोष्ण स्पर्शस्यातीव मन्दत्वेन तदपेक्षयाऽत्र शरीरपरितापापनोदः संभवत्येवेति ततश्च 'निद्दाएज्ज वा पयलाएज्ज वा' स नारको निद्रायेत वा प्रचलायेत वा तृषादि दोषापगमेन निद्रादीनां संभवात् ततश्च-'सइं वा रइं वा धिइं वा मइं वा उवलभेज्जा' स्मृतिं वा रतिं वा

दूर कर लेता है. 'दाहंपि पविणेज्जा' और दाह को भी शान्त कर लेता है यद्यपि ऐसा होता नहीं है न कभी हुआ ही है और न कभी आगे होगा भी परन्तु नरकों में नारक जीव को कितनी अधिक उत्कट उष्ण वेदना का अनुभवन होता है और वह उष्णता वहां कितनी है यह बात इस कथन से प्रतीति पथ में आ जाती है अतः सूत्रकार ने इसलिये यह बात यहां असत्कल्पना करके समझाई है। इसी को स्पष्ट करने के लिये उन्होंने 'असब्भाव पट्ठवणाए' ऐसा सब से पहिले सूत्र में पद रखा है। तात्पर्य इस कथन का केवल यही है कि अय आकर (लोहा गरम करने की भट्टी) आदि गत जो उष्ण स्पर्श है, वह उस नरक की उष्णता के आगे अल्पतर है-मन्द है इसी लिये शरीर परिताप आदि नष्ट हो सकता है जब उस नारकी को इन स्थानों में भी उस मातङ्ग के जैसी शीतलता का अनुभवन होता है तो वह 'णिद्दाएज्ज वा' क्षणिक निद्रा का भी सुख प्राप्त कर लेता है 'पयलाएज्ज वा' अथवा खडे २ वहीं पर ऊँघ भी लेता है। इस तरह कीअवस्था हो जाने पर फिर वह 'सइं वा रइं वा धिइं वा मइं वा उपल-

દૂર કરીદે છે. 'दाहंपि पविणेज्जा' અને દાહને પણ શાંત કરી દે છે. જો કે આમ થતું નથી. તેમ ક્યારે પણ તેમ થયું નથી. તેમ હવે પછી તેમ થશે પણ નહીં પરંતુ નરકોમાં નારક જીવને કેટલી વધારે ઉત્કૃષ્ટ ઉષ્ણવેદનાનો અનુભવ થાય છે. અને તે ઉષ્ણપણુ ત્યાં કેટલું છે? એ વાત આ કથનથી જાણવામાં આવી જાય છે. તેથી સૂત્રકારે આ વાત અસત્કલ્પના કરીને સમજાવી છે. તેને સ્પષ્ટ રીતે બતાવવા માટે તેઓએ 'असब्भावपट्ठवणाए' આ પ્રમાણેનો પાઠ સૌથી પહેલાં સૂત્રમાં કહ્યો છે. આ કથનનું તાત્પર્ય કેવળ એ જ છે કે અય આકર (લોખંડને ગરમ કરવાની ભટ્ઠી) વિગેરેમાં રહેલ જે ઉષ્ણ સ્પર્શ છે, તે એ નરકનીઉષ્ણતા આગળ અત્યંત અલ્પ હોય છે. અર્થાત્ મંદ છે. તેથી શરીરના પરિતાપો વિગેરે નાશ પામી જાય છે. જ્યારે એ નારકીને આ સ્થાનોમાં પણ એ માતંગના જેવી શીતળતાનો અનુભવ થાય છે, ત્યારે તે 'णिद्दाएज्ज वा, ક્ષણિક નિદ્રાનો પણ અનુભવ પ્રાપ્ત કરી નિદ્રારૂપી સુખ લઈલે છે.આવા પ્રકારની અવસ્થા થઇ જાય ત્યારે તે 'सइं वा रइं वा धिइं वा

धृतिं वा मतिं वा उपलभेत स नारकः, ततः-'सीए' शीतः 'सीई भूए' शीती भूतोऽतिशयेन शान्तः 'संकममाणे संकममाणे' संक्रामन् संक्रामन् 'साया सोक्ख बहुलेयावि' सातासौख्य बहुलश्चापि 'विहरेज्जा' विहरेदित स्ततः परिभ्रमेदिति। एतावत् कथिते भगवति गौतमः पृच्छति-'भवेयारूवा सिया' भवेदेतद्रूपा वेदना स्यात् संभाव्यते एतद् यथा भवेद् उष्णवेदनीयेषु नरकेषु एतद्रूपा उष्णवेदनेति। भगवानाह-'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः 'गोयमा' हे गौतम! कोऽर्थो न समर्थः स्तत्राह-'उसिणवेयणिज्जेसु नरएसु' उष्णवेदनीयेषु नरकेषु स्थिता ये 'नेरइया' नैरयिकास्ते 'एत्तो अणिट्ठतरियं चेव उसिणवेयणं पच्चणुभवमाणा विहरंति' इतोऽनिष्टतरिकामेव उष्णवेदनां प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति इतोऽनन्तरं प्रतिपादिताया

भेज्जा' अपनी भूली हुई स्मृति को, थोडी बहुत शान्ति को चित्त की स्वस्थता रूप धृति को एवं मति को, भी पा लेता है अतः 'सीए सीती भूए' शीत रूप हुआ और शीतीभूत हुआ-अपने आप में शान्ति का अतिशय रूप से अनुभव करता हुआ-वह नारक 'संकममाणे संकम-माणे' वहां से हट कर 'सायासोक्खबहुले यावि विहरेज्जा' साता और सुख बहुल स्थिति वाला बन जाता है प्रभु के इस प्रकार के कहने पर गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा हे भदन्त! 'भवेयारूवे सिया' तो क्या उन उष्ण वेदनीय नरकों में इस प्रकार की उष्ण वेदना है? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम! यह अर्थ समर्थ नहीं है क्योंकि 'उसिणवेयणिज्जेसु नरएसु नेरइया' उष्ण वेदना वाले नरकों में स्थित नैरयिक 'एत्तो अणिट्ठतरियं चेव उसिणवेयणं पच्चणुभवमाणा

मइं वा उपलभेज्जा' પોતાની ભૂલેલી સ્મૃતિને થોડી ઘણી શાંતીને ચિત્તની સ્વસ્થતા રૂપ ધૃતિને અને મતિને પણ પામે છે. તેથી 'सीए सीतीभूए' શીત રૂપ થયેલ અને શીતભૂત થયેલ પોતે પોતાનામાં શાંતિનો અતિશયપણાથી અનુભવ કરતો થકો જીવ તે નારક જીવ 'संकममाणे संकममाणे' ત્યાંથી હટીને 'सायासोक्खबहुले यावि विहरेज्जा' સાતા અને સુખ બહુલ સ્થિતિવાળો બની જાય છે. પ્રભુએ આ પ્રમાણે કહેવાથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે હે ભગવન્ 'भवेयारूवेसिया' તો શું આ ઉષ્ણવેદના વાળા નારકોમાં આવા પ્રકારની ઉષ્ણ વેદના છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ! આ અર્થ બરોબર નથી. કેમકે 'उसिणवेयणिज्जेसु नरए नेरइया' ઉષ્ણવેદના વાળા નરકોમાં રહેલા નૈરયિકો 'एत्तो अणिट्ठतरियं चेव उसिणवेयणं पच्चणुभवमाणा विहरंति' પૂર્વોક્ત વેદનાથી પણ વધારે અનિષ્ટતર એવી ઉષ્ણવેદનાનો

अय आकरादिरूपाया उष्णवेदनाया अनिष्टतरिकामेव अप्रियतरिकामेव अमनोज्ञतरिकामेव अमनोऽमतरिकामेव उष्णवेदनां प्रत्यनुभवन्तः-प्रत्येकं वेदयमाना-तिष्ठन्तीति हे गौतम ! दृष्टान्तमात्रमय आकरादिकं प्रदर्शितम् नतु तत्सदृशीमेव-वेदनां वेदयन्ति किन्तु ततोऽपि अधिकतरामिति भावः ।

सम्प्रति—शीतवेदनीयेषु नरकेषु शीतवेदनास्वरूपं प्रतिपादयति-'सीयवेय-णिज्जेसु' इत्यादि, 'सीयवेयणिज्जेसु णं भंते ! नरएसु' शीतवेदनीयेषु खलु भदन्त ! नरकेषु 'नेरइया' नैरयिकाः 'केरिसयं सीयवेयणं' कीदृशीं-किमा-

---

विहरंति' इस पूर्वोक्त वेदना से अधिक अनिष्टतर उष्ण वेदना को भोगते हैं । अर्थात् ऊपर में जो अय आकारादि जन्य अर्थात् लोहे आदि की भट्ठी से उत्पन्न हुई उष्ण वेदना का प्रतिपादन किया गया है उससे अत्यन्त अनिष्ट अप्रिय अमनोज्ञ और अमनोऽम ऐसी उष्ण वेदना को प्रत्येक नारक भोगता है । यह जो अभी हे गौतम ! अय आकरादि जन्य वेदना प्रदर्शित की गई है वह तो एक दृष्टान्तमात्र है । अतः अय आकरादि जैसी ही वेदना का अनुभवन नहीं करते हैं किन्तु इससे भी अधिकतर उष्ण वेदना का वे अनुभवन करते हैं। अतः पूर्वोक्त उष्ण वेदना को वे ठंडक के रूप में ही मानेगें ।

अब सूत्रकार शीत वेदना वाले नरकों में शीत वेदना कैसी होती है-इसका प्रतिपादन करते हैं- इसमें गौतम ! ने प्रभु से पूछा है कि-हे भदन्त ! 'सीतवेदणिज्जेसु णं भंते ! नरएसु नेरइया केरिसयं सीत वेयणं' शीत वेदना वाले नरकों में नारक कैसी शीत वेदना का 'पच्च

અનુભવ કરે છે. અર્થાત્ ઉપર જે અય આકર વિગેરેથી થવાવાળા અર્થાત્ લોખંડના ભટ્ઠી વિગેરેથી ઉત્પન્ન થયેલ ઉષ્ણ વેદનાનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, તેનાથી પણ અત્યંત અનિષ્ટ, અપ્રિય, અમનોજ્ઞ, અને અમનોઽમ એવી ઉષ્ણવેદના દરેક નારકો ભોગવે છે. હે ગૌતમ ! જે આ હમણાં અય આકર વિગેરેથી થવાવાળી વેદના વર્ણવી છે, તે તો એક દૃષ્ટાન્ત માત્ર છે. તેથી અય આકર વિગેરેના જેવીજ તે વેદનાનો અનુભવ કરતા નથી. પરંતુ તેનાથી પણ વધારે એવી ઉષ્ણવેદનાનો તેઓ અનુભવ કરે છે. તેથી પૂર્વોક્ત ઉષ્ણ વેદનાને તેઓ ઠંડક જેવીજ માનશે.

હવે સૂત્રકાર શીતવેદના વાળા નારકોમાં શીતવેદના કેવી હોય છે? તે સંબંધમાં કથન કરે છે. શીત વેદનાના સંબંધમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે હે ભગવન્ 'सीतवेदणिज्जेसु णं भंते ! नरएसु नेरइया केरिसयं सीत वेयणं' શીતવેદનાવાળા નરકોમાં નારકો કેવી શીતવેદનાનો 'पच्चणुभवमाणा

कारिकां शीतवेदनाम् 'पच्चणुब्भवमाणा' प्रत्यनुभवन्तः-प्रत्येकं वेदयमानाः विहरन्ति-तिष्ठन्ति इति शीतवेदनाविषयकः प्रश्नः, भगवानाह-'से जहाणामए' इत्यादि, 'से जहाणामए' स यथा नामकः-अनिर्दिष्टनामकः कश्चित् 'कम्मार-दारए' कर्मकारदारकः-लोहकारदारकः 'सिया' स्यात् कथं भूतः कर्मकारदारकस्तत्र तद्विशेषणानि कथयति-'तरुणे' तरुणः-प्रवर्द्धमानवयाः, 'जुगवं' युगवान् युग-सुषमदुष्षमादिकालः स स्वेन रूपेण यस्यास्ति न दोषदुष्टः स युगवान् 'बलवं' बल-वान् बलं सामर्थ्यं तद्वान् 'जाव सिप्पोवगए' यावत् शिल्पोपगतः, अत्र यावत्पदेन उष्णवेदनीयनरक प्रकरणोक्तानि सर्वाणि विशेषणानि संग्राह्याणि, तथाहि-अल्पातङ्कः स्थिराग्रहस्तः दृढपाणिपादपार्श्वपृष्ठान्तरोरुपरिणतः, लङ्घनप्लवन जवनवर्गणप्रमर्दनसमर्थः, तल यमलयुगलपरिघनिभबाहु घननिचितवलित वृत्त-स्कन्धः चर्मेष्टकद्रुघणमौष्टिक समाहतनिचितगात्रगात्रः औरसबलसमन्वागतः छेकः दक्षः प्रष्ठः कुशलः निपुणः निपुणशिल्पोपगत इति । एषां पदानामर्थ उष्णवेदनीयनरकवेदनाप्रकरणे विलोकनीयः, एतादृशः स कर्मकारदारकः 'एगं

पुब्भवमाणा विहरंति' अनुभवन करते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'से जहाणामए कम्मारदारए सिया' हे गौतम ! जैसे कोई लुहार का लड़का हो और वह पूर्वोक्त जैसे विशेषणों वाला हो अर्थात् 'तरुणे' तरुण हो 'जुगवं' सुषमदुष्षमादि काल में उत्पन्न हुआ हो 'बलवं' बल-शाली हो आतङ्क विहीन हो जिसके हाथों के अग्रभाग स्थिर हो कम्पन शील न हो हाथ और पैर तथा दोनों पार्श्व भाग एवं पृष्ठ तथा उरु जिसके खूब पुष्ट हो, इत्यादि रूप से जैसा इसका वर्णन पहिले उष्ण वेदनीय नरक के प्रकरण में किया जा चुका है-वैसा वह लुहार का लड़का हो अब वह एक बहुत बडे लोहे के पिण्ड को पानी के कलश के

વિહરંતિ' અનુભવ કરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'से जहाना मए कम्मारदारए सिया' હે ગૌતમ ! જેમ કોઈ લવારનો છોકરો હોય, અને તે પહેલા વર્ણવ્યા પ્રમાણેના વિશેષણો વાળો હોય અર્થાત્ 'तरुणे' તરૂણ હોય 'जुगवं' સુષમ દુષ્ષમાદિ કાળમાં ઉત્પન્ન થયેલ હોય 'बलवं' બલવાન્ હોય આતંકવગર નિરોગી હોય અને જેના હાથેના અગ્રભાગો સ્થિર હોય કાંપતા ન હોય, હાથ, પગ અને બન્ને પડખા તથા પૃષ્ઠભાગ અને ઉરૂ જેના ખૂબ પુષ્ટ હોય ઈત્યાદિ પ્રકારથી જે પ્રમાણેનું આ સંબંધનું વર્ણન પહેલાં ઉષ્ણ વેદનીય નરકના પ્રકરણમાં કર્યું છે, એજ પ્રમાણેના વર્ણન પ્રમાણેનો લવારનો છોકરો હોય, અને તે એક ઘણા મોટા લોખંડના પિંડને પાણીના

महं अयपिंडं' एकं महदयःपिण्डम् 'दगवारसमाणं' उदकवारसमानम् लघुपानीय घटसमानम् 'गहाय' गृहीत्वा अनायासेन 'ताविय ताविय' तापयित्वा तापयित्वा 'कोट्टिय कोट्टिय' कुट्टयित्वा कुट्टयित्वा 'जहण्णेणं एगाहं वा दुयाहं वा तियाहं वा' जघन्येन एकाहं वा द्व्यहं वा त्र्यहं वा यावत् कुट्टयेत् तमयःपिण्डम् 'उक्कोसेणं मासं हणेज्जा' उत्कर्षेण मासपर्यन्तं हन्यात् ततः 'से णं तं उसिणं उसिणभूयं' स कर्मकारदारकः खलु तमयःपिण्डम् उष्णम् स चायःपिण्डः उष्णो बाह्यप्रदेश-मात्रापेक्षयापि स्यादत आह-'उसिणभूयं' उष्णीभूतं सर्वात्मनाऽग्निवर्णभूतम् 'अयोमएण संदंसएण गहाय' अयोमयेन-लोहनिर्मितेन संदंशकेन गृहीत्वा 'असब्भावपट्ठवणाए' असद्भावप्रस्थापनया-असद्भावकल्पनया 'सीयवेयणिज्जेसु नरएसु पक्खिवेज्जा' शीतवेदनीयेषु नरकेषु प्रक्षिपेत् अत्युष्णलोहपिण्डम् 'सेतं उम्मिसिय निमिसियमंतरेणं' स कर्मकारदारकः तं तमयःपिण्डं नरके प्रक्षिप्त

जैसा लेकर एक बडी भारी लोहे की भट्टीमें बार २ तपावे, और तपा तपा कर फिर उसे बार २, कूटे इस तरह वह कम से कम एक दिन तक, दो दिन तक तीन दिन तक और अधिक से अधिक एक महीना तक करता रहे इस तरह भीतर बाहर दोनों रूप से उष्ण हुआ वह अयः पिण्ड ऐसा दिखने लगे कि मानों यह एक अग्नि का गोला ही है तब उसे वह 'अयोमएणं संदंसएणं गहाय' लोहे की संडासी से पकडकर मानलो 'सीयवेयणिज्जेसु नरएसु पक्खिवेज्जा' शीत वेदना वाले नरकों में डाल दे. डालते ही वह फिर ऐसा विचार करे कि मैं इसे 'उम्मिसिय निमिसिय मंतरेण पुणरवि पच्चुद्धरिस्सामि' वहां से अभी अभी नेत्र की पलक के झपने में और उघडने में जितना समय लगता है इतने काल

કલશની માફક ઉપાડીને એક ઘણી મોટી લોઢાની ભઠ્ઠિમાં તેને વારંવાર તપાવે અને તપાવી તપાવીને તે પછી તેને વારંવાર કૂટે આ રીતે ઓછામાં ઓછા એક દિવસ સુધી અથવા ત્રણ દિવસ સુધી અથવા વધારેમાં વધારે એક મહીના સુધી તે પ્રમાણે કરતો રહે આ પ્રમાણે અંદર અને બહાર બન્ને બાજુ ગરમ થયેલ તે લોખંડનો પિંડ એવો દેખાય કે જાણે આ એક અગ્નિનો જ ગોળો છે. ત્યારે તેને તે લુહાર 'अयोमएण संदंसएणं गहाय' લોખંડની સાંડસીથી પકડીને માનો કે 'सीयवेयणिज्जेसु नरएसु पक्खिवेज्जा' શીત વેદના વાળા નારકોમાં નાખીદે અને તેને નાખતાંજ પાછો એવો વિચાર કરે કે હું આને 'उम्मिसिय निमिसिय मंतरेण पुणरवि पच्चुद्धरिस्सामि' આને હમણાંજ આંખનું મટકુ મારે તેટલામાં જ એટલે કે આંખ મીચીને ઉઘાડે

मुन्मेषनिमेषान्तरेणैव यावता कालेन निमेषोन्मेष स्तावता कालेनैवायःपिण्डम् 'पुणरवि' पुनरपि 'पच्चुद्धरिस्सामित्ति कट्टु' प्रत्युद्धरिष्यामि नारकात् झटित्येव निष्कासयिष्यामीति कृत्वा पश्यति तावत् 'पविरायमेव पासेज्जा' प्रवितरं प्रस्फुटितमेव पश्येत् 'तं चेव णं जाव णो चेवणं संचाएज्जा पच्चुद्धरित्तए' तदेव खलु यावत् अत्र यावत्पदेन–'पविलीणमेव पासेज्जा पविद्धत्थमेव पासेज्जा' इति पदयोः संग्रहो ज्ञातव्यः, तत्र–प्रविलीनमेव गलितमेव पश्येत् प्रविध्वस्तमेव पश्येत् नैव खलु शक्नुयात्–समर्थो भवेत् तमयं पिण्डं नरकात्प्रत्युद्धर्तुम् । पुनरपि दृष्टान्तमाह–'से णं' इत्यादि, 'से णं से जहाणामए मत्तमायंगे' यथा वा स खलु स यथा नामको मत्तमातङ्गः कश्चित्कुञ्जरः 'तहेव जाव सोक्खबहुले यावि विहरेज्जा' तथैव यथा उष्णवेदनीयनरकवेदनामकरणे कुञ्जरविशेषणानि प्रोक्तानि तान्येव विशेषणानि अत्रापि ग्राह्याणि, कियत्पर्यन्त मित्याह 'जाव' यावत् स कुञ्जरः सौख्यबहुलश्चापि विहरेत्, तथाहि—

'सट्ठिहायणे पढमसरयकालसमयंसि चरमणिदाघसमयंसि उण्हाभिहए तण्हाभिहए दवग्गिजालाभिहए आउरे झुसिए पिवासिए दुब्बले किलते एगं महं

के बाद निकाल लेता हूं तो इतने काल में ही वह शीत वेदना वाले नरकों में डाला गया संतप्त लोहे का गोला वहां पिघलने और गलने लगा है ऐसा साक्षात् दिखलाई दे सकता है इस तरह वह लुहार का लड़का अब 'तं चेव णं जाव णो चेव णं संचाए पच्चुद्धरित्तए' उस गोले को वहां से पुनः बाहर निकालने में समर्थ नहीं हो सकता है इस तरह से–यह भी और दूसरा एक दृष्टान्त इसी विषय को पोषण करने के लिये ऐसा है कि–'से णं से जहाणामए मत्तमातंगे कुंजरे' जैसे–कोई एक मदोन्मत्त गजराज हो और वह ६० साठ वर्ष का हो शरत्काल के प्रथम समय में–अश्विन मास में या चरम निदाघकाल के समय में जेठ

તેટલામાં જ આને કહાડી લઉં છું' તો એટલા કાળમાંજ તે શીતવેદનાવાળા નરકોમાં નાખેલ તપેલો લોખંડનો પીંડ ત્યાં ઓગળવા અને ગળવા માંડે છે. તેમ તેને સાક્ષાત્ દેખાય છે. આ રીતે લવારનો છોકરો તે પછી 'तं चेव णं जाव णो चेव णं संचाए पच्चुद्धरित्तए' એ ગોળાને ત્યાંથી પાછો બહાર કહાડવાને શક્તિમાન્ થતો નથી. એજ પ્રમાણે આ એક બીજુ એક દૃષ્ટાંત આ વિષયને જ સમર્થન કરવા માટે બતાવવામાં આવે છે તે આ પ્રમાણે છે. 'से णं से जहानामए मत्तमातंगे कुंजरे' જેમ કોઇ એક મદોન્મત્ત ગજરાજ હોય, અને તે ૬૦ સાઈઠ વર્ષના હોય, તે શરત્ કાળના પ્રથમ સમયમાં અર્થાત્ આસો મહિનામાં અથવા છેલ્લે નિદાઘ કાળના સમયમાં અર્થાત્ જેઠ

पुक्खरिणीं पासेज्जा चउक्कोणं समतीरं आणुपुव्वि सुजायवप्पगंभीरसीयल-जलं संछण्णपत्तभिसमिणालं बहुप्पलकुमुयणलिण सुभग सोगंध पुंडरीय महापुंड-रीय सयपत्त सहस्सपत्त केसर फुल्लोवचियं छप्पयपरिभुज्जमाणकमलं अच्छविमल सलिलपुण्णं परिहत्थभमंतमच्छकच्छभं अणेगसउणिगणमिहुणगविरइ यसदुन्नइ-यमहुर सरनाइयं तं पासइ, पासित्ता तं ओगाहइ ओगाहित्ता से णं तत्थ उण्हंपि पविणेज्जा खुहंपि पविणेज्जा जरंपि पविणेज्जा दाहंपि पविणेज्जा, निदाएज्जवा पयलाएज्जवा सइं वा रइं वा धिइं वा उवलभेज्जा, सीए सीई 'भूए संकममाणे संकममाणे सायासोक्खबहुले यावि विहरिज्जा'

षष्टिहायनः प्रथमशरत्कालसमये (आश्विनमासे) चरमनिदाघकालसमये वा (आषाढमासे) उष्णाभिहतः तृषाभिहतो दावाग्निज्वालाभिहतः आतुरः शुषितः पिपासितो दुर्बलः क्लान्तः एकां महतीं पुष्करिणीं पश्येत् चतुष्कोणां समतीराम्

आषाढ के समय में–जब वह गर्मी से अत्यन्त संतप्त हो जाने के कारण पिपासा से आकुल व्याकुल हो कर पानी की तलाश में इधर से उधर चक्कर काटने लगे चक्कर काटते मान लो वह जंगल में लगी हुइ अग्नि के पास अचानक पहुंच जावे–ऐसी स्थिति में गर्मी की वेद-ना से और प्यास की वेदना से आकुल बने हुए उस हाथी को उस अग्नि की दाह से संतप्त होने के कारण और क्या अवस्था हो सकती है–तो वह उस समय और अधिक घबड़ा जाता है, उसके कण्ठ और तालु तथा ओष्ठ बिलकुल सूख जाते हैं पहिले से भी अधिक वह पिपासा से बाधित हो जाता है शारीरिक धैर्य और मानसिक बल उस-का बिलकुल ढीला पड़ जाता है और एक तरह से उत्पन्न रुग्ण, हुई जैसी उसकी परिस्थिति बन जाती है इस हालत में पड़ा हुआ वह हाथी

અષાઢ મહિનામાં જ્યારે તે ગરમીથી અત્યંત તપાયમાન થવાના કારણે તરશથી આકુળ વ્યાકુળ થઇને પાણીની તપાસમાં આમ તેમ ફરવા લાગે અને ફરતાં ફરતાં માનોકે તે જંગલમાં લાગેલ આગની પાસે અચાનક પહોંચી જાય, આવી પરિસ્થિતિમાં ગરમીની વેદનાથી અને તરસની વેદનાથી આકુળ વ્યાકુળ બનેલા તે હાથીની તે અગ્નિના દાહથી કેવી અવસ્થા થઇ શકે ? અર્થાત્ તે સમયે એ હાથી વધારે ગભરાઇ જાય છે. તેનું ગળું અને તાળવું અને હોઠ એકદમ સુકાઈ જાય છે, પહેલાં કરતાં પણ વધારે પડતી તરસથી વ્યાકુળ બને છે. શારીરિક ધીરજ અને તેનું માનસિક બળ એકદમ નરમ પડી જાય છે. એક તરફથી થયેલ રૂગ્ણાવસ્થાની જેમ તેની પરિસ્થિતિ બની જાય છે. આ

आनुपूर्व्यसुजातवप्रगम्भीरशीतलजलाम् संछन्नपत्रविसमृणालां बहूत्पलकुमुदनलिनसुभगसौगन्धिकपुण्डरीकमहापुण्डरीकशतपत्रसहस्रपत्रकेसरफुल्लोपचिताम् षट्पदपरिभुज्यमानकमलाम् अच्छविमलसलिलपूर्णां परिहत्थभ्रमन्मत्स्य कच्छपाम् अनेकशकुनिगणमिथुनकविरचितशब्दोन्नतिकमधुरस्वरनादिताम् तां (पुष्करिणीं) पश्यति दृष्ट्वा तामवगाहतेऽवगाह्य स खलु तत्रोष्णमपि प्रविनयेत् तृषामपि प्रविनयेत् क्षुधामपि प्रविनयेत् ज्वरमपि प्रविनयेत् दाहमपि प्रविनयेत् निद्रायेत वा प्रचलायेत वा स्मृतिं वा रतिं वा धृतिं वा मतिं वा उपलभेत, शीतः शीतीभूतः संक्रामन् संक्रामन् 'साया सोक्खबहुले यावि विहरेज्जा' साता सौख्यबहुलः समधिगत परमानन्दश्चापि विहरेत् 'एवामेव गोयमा'

जब एक बड़ी भारी पुष्करिणी को कि जिसका वर्णन अभी अभी चतुष्कोण आदि विशेषणों से किया जा चुका है देखता है और देखकर वह उसमें प्रवेश कर जाता है। प्रवेश करके वह वहां अपनी गर्मी को शान्त करता है प्यास को बुझाता है एवं पास में लगे हुए शल्लकी आदि के पत्तों को खाकर उनसे अपनी भूखको भी शान्त कर लेता है। इस तरह गर्मी जन्य ज्वर से रहित हो जाने के कारण भीतर बाहर में शान्ति के आ जाने से वह वहीं पर क्षण भर के लिये निद्रा भी ले लेता है अथवा प्रचला नाम की निद्रा के आधीन हो जाता है ऊंघ जाता है इस प्रकार से भीतर बाहर में शान्ति के मिल जाने के कारण घबडा जाने से गुमी हुई स्मरण शक्ति को हर्षोल्लास रूप रति को, धृति को और मति को वह गजराज प्राप्त कर लेता है। और शीतलता स्वरूप

પરિસ્થિતિમાં પડેલો તે હાથી જ્યારે એક મોટા સરોવરને દેખે કે જેનું વર્ણન પહેલા ચાર ખૂણા વાળા વિગેરે વિશેષણો આપીને કરવામાં આવેલ છે. એવા સરોવરને દેખીને તે એ સરોવરમાં પ્રવેશ કરે છે. પ્રવેશ કરીને તે પોતાની ગરમીને ત્યાં શાંત કરે છે. અને તરસને પણ બુઝાવે છે. તેમજ સરોવરની પાસે લાગેલાં શલ્લકી વિગેરે વનસ્પતિયોના પાંદડાને ખાઈને તેનાથી પોતાની ભૂખને પણ શાંત કરે છે. આ રીતે ગરમીથી થયેલ પીડાથી મુક્ત થવાના કારણે અને અંદર તેમજ બહાર શાંતી આવી જવાથી એકાદ ક્ષણને માટે ત્યાંજ ઉંઘી પણ જાય છે. અથવા પ્રચલા નામની નિદ્રાને આધીન બની જાય છે. અર્થાત્ ઉંઘી જાય છે. આ પ્રમાણે અંદર અને બહાર શાંતી મળવાના કારણે પહેલાં ગભરાઈ જવાના કારણે ગયેલી સ્મરણ શક્તિને તેમજ હર્ષોલ્લાસ રૂપ રતિને ધૈર્યને, અને મતિને તે ગજરાજ ફરીથી પ્રાપ્ત કરીલે

एवमेव अनेनैव अधिकृत दृष्टान्तोक्तेन प्रकारेण गौतम! 'असब्भावपट्ठवणाए' असद्भाव प्रस्थापनया-असद्भावकल्पनया 'सीयवेयणिएहिंतो नरएहिंतो' शीतवेदनीयेभ्यो नरकेभ्य 'नेरइए उव्वट्टिए समाणे' नैरयिको नरकाद् उद्वृत्तः सन् 'जाइं इमाइं इहं मणुस्सलोए हवंति' यानीमानि इह मनुष्यलोके भवन्ति शीतप्रधानानि स्थानानि, 'तं जहा तद्यथा-'हिमाणि वा हिमपुंजाणि वा' हिमानिवा हिमपुञ्जानि वा 'हिमपडलाणि वा हिमपडलपुंजाणि वा' हिमपटलानि वा हिमपटलपुञ्जानि वा 'तुसाराणि वा तुसारपुंजाणि वा' तुषाराणि वा तुषारपुञ्जानि वा 'हिमकुंडाणि वा हिमकुंडपुंजाणि वा' हिमकुण्डानि वा हिमकुण्डपुञ्जानि वा 'सीयाणि वा सीयपुंजाणि वा' शीतानि वा शीतपुञ्जानि वा 'ताइं पासइ' तानी

हुआ वह अपने स्थान पर मस्त चाल से चलकर पहुंच जाता है-एवं वहां साता सौख्य मय होकर शेष जीवन को सुखमय निकाल देता है 'एवामेव गोयमा!' इसी तरह से हे गौतम! यह भी असत् कल्पना से समझ लेना चाहिये कि 'सीयवेयणिएहिंतो नरएहिंतो' शीत वेदनावाले नरकों से 'नेरइए उवट्टिए' कोई नैरयिक उद्वृत्त हुआ और उद्वृत्त होकर (निकलकर) वह 'जाइं इमाइं इहं मणुस्सलोए हवंति' जो ये मनुष्य लोक में शीत प्रधान स्थान हैं-जैसे कि 'हिमाणि वा हिम पुंजाणि वा' हिम हिम पुंज, 'हिम पडलाणि वा हिमपडल पुंजाणिवा' हिम पटल, हिम पटल पुंज, 'तुसाराणि वा तुसारपुंजाणि वा' तुषार तुषार, पुंज 'हिम कुंडाणि वा हिमकुंडपुंजाणि वा' हिमकुण्ड, हिम कुण्ड पुंज 'सीयाणि वा सीय पुंजाणि' शीत अथवा शीत पुंज वगैरह 'ताइं सव्वाइं पासइ' उन सब स्थानों को वह देखे-'पासित्ता' और देखकर 'ताइं ओगाहइ' उनमें अव-

---

છે. અને શીતલ સ્વરૂપ બનેલા તે ગજરાજ પોતાના સ્થાન પર મસ્ત ચાલથી ચાલીને પહોંચી જાય છે. અને ત્યાં શાતા અને સુખમય બનીને બાકીના જીવનને સુખ પૂર્વક વીતાવે છે. 'एवामेव गोयमा !' આ પ્રમાણે હે ગૌતમ! આ પણ અસત્કલ્પના સમજવી જોઈએ 'सीयवेयणिएहिंतो नरएहिंतो' શીત વેદના વાળા નરકોમાંથી 'नेरइए उवट्टिए' કોઈ નૈરયિક બહાર નીકળ્યો હોય, અને બહાર નીકળીને તે 'जाइं इमाइं इहं मणुस्सलोए हवंति' જે આ મનુષ્યલોકમાં શીતપ્રધાન સ્થાન છે, જેમકે 'हिमाणि वा हिमपुंजाणि वा' હિમ હિમપુંજ 'हिमपडलाणि वा हिमपडल पुंजाणिवा' હિમપટલ બરફનો ગોળો હિમ પટલ પુંજ બરફના ગોળાનો ઢગલો 'हिमकुंडाणिवा, हिमकुंडपुंजाणिवा' હિમ કુંડ હિમકુંડ પુંજ 'सीयाणिवा सीयपुंजाणि वा' શીત અથવા શીતપુંજ વિગેરે 'ताइं सव्वाइं पासइ' એ બધા સ્થાનોને તે દેખે છે, 'पासित्ता' અને દેખીને

मानि लोके शीतस्थानानि पश्यति 'पासित्ता' दृष्ट्वा 'ताई ओगाहइ' तानि स्थानानि अवगाहते 'ओगाहित्ता से णं तत्थ सीयंपि पविणेज्जा' तानि स्थानानि अवगाह्य स खलु नारकः तत्र स्थाने शीतं नारकशीतमपि प्रविनयेत्-विनाशयेत् 'तण्हंपि पविणेज्जा' तृषामपि प्रविनयेत् 'खुहंपि पविणेज्जा' क्षुधामपि प्रविनयेत् 'जरंपि पविणेज्जा' ज्वरमपि प्रविनयेत् 'दाहंपि पविणेज्जा' दाहमपि प्रविनयेत् नरकवेदनाय नरकसंपर्कसमुत्थितं दाहमपि परिहरेदित्यर्थः, ततः शीतत्वादिदोषापगमतोऽनुत्तरं सुखं लभमानः 'निद्दाएज्ज वा पयलाएज्ज वा जाव उसिणे उसिण भूए' निद्रायेत वा प्रचलायेत वा स्मृतिं वा रतिं वा धृतिं वा मतिं वा लभेत ततो नरकगत जाड्यापगमात् उष्णः, स च बाह्य प्रदेशमात्रतोऽपि स्यात् तत

गाहन करे 'ओगाहित्ता' अवगाहन कर 'से णं तत्थ सीयं पि पविणेज्जा' वह उनके संपर्क से अपनी नरक जन्य शीत की निवृत्ति करले 'तण्हं पि पविणेज्जा' तृषा की भी निवृत्ति करलेता है 'खुहं पि पविणेज्जा' क्षुधा को भी निवृत्ति करले 'जरंपि पविणेज्जा' शीतजन्य ज्वर की भी निवृत्ति करले, 'दाहं पि पविणेज्जा' और जो उसके शरीर में शीत वेदनीय नरक के संपर्क से शीतजन्य दाह हो रहि थी उसकी भी निवृत्ति करले, इस तरह शीतता आदि दोषों के नष्ट हो जाने से अनुत्तर सुख को प्राप्त हुआ वह नारक जीव वहां पर थोडी देर के लिये निद्रा भी ले लेवे और प्रचला झोम-भी ले लेवे (चलते या बैठे बैठे आने वाली निद्रा) तथा-स्मृति रति-धृति और मति इन्हें भी प्राप्त कर लेवे-इस तरह नरक गत जडता के दूर हो जाने से भीतर से उष्णीभूत हुआ वह नारकी उत्साह संपन्न बन-

---

'ताई ओगाहइ' તેમાં અવગાહન કરે છે. અર્થાત્ ડૂબકી મારે છે. 'ओगाहित्ता' અવગાહન કરીને 'से णं तत्थ सीयं वि पविणेज्जा' તે તેના સંપર્કથી નરક જન્ય પોતાના શીતની નિવૃત્તિ કરીલે છે. 'तण्हं वि पविणेज्जा' તરસપણ શાંત કરીલે છે. 'खुहंपि पविणेज्जा' ભૂખને પણ શાંત કરી લે છે. 'जरं वि पविणेज्जा' શીત જન્ય જવરને પણ શાંત કરીલે છે 'दाहंपि पविणेज्जा' અને તેના શરીરમાં શીત વેદનીય નરકના સંપર્કથી જે શીત જન્ય દાહ થઇ રહેલ હોય તેની પણ નિવૃત્તિ કરીલે છે. આ પ્રમાણે શીતલતા વિગેરે દોષોનો નાશ થવાથી અનુત્તર સુખને પ્રાપ્ત કરેલ તે નારક જીવ થોડીવાર માટે ત્યાંજ ઉંઘી પણ જાય અને પ્રચલા અર્થાત્ ચાલતા ચાલતા કે બેઠા બેઠા આવનારી ઊંઘ પણ લઇલે છે. આ રીતે નરકમાં રહેલ જડતા દૂર થઇ જવાથી અંદરથી ઉષ્ણ રૂપ બનેલ આ નારકી ઉત્સાહ યુક્ત બનીને ધીરે ધીરે આનંદ

उष्णीभूतोऽन्तरमपि नरकगत जाड्यापगमात् जातोत्साहः 'संकममाणे संकममाणे' एवं भूतः सन् यथा सुखं संक्रामन् संक्रामन् 'सायासोक्खबहुले यावि विहरेज्जा' साता सौख्यबहुलश्चापि विहरेत्। एतावति प्रतिपादिते गौतमः प्राह-हे भदन्त! एतावत्प्रमाणा नरके शीतवेदना भवेत् भगवानाह-हे गौतम! नायमर्थः समर्थः 'सीयवेयणिज्जेसु नरएसु नेरइया' शीतवेदनीयेषु नरकेषु नैरयिकाः 'एत्तो अणिट्ठ तरियं चेव सीयवेयणं' इतोऽपि अनिष्टतरिका मकान्ततरिका मप्रियतरिको ममनोज्ञ तरिका ममनोऽमतरिकां शीतवेदनाम् 'पच्चणुभवमाणा विहरंति' प्रत्यनुभवन्तः प्रत्येकं वेदयमाना विहरन्ति-तिष्ठन्तीति।सू०२१॥

सम्प्रति नारकाणां स्थितिं प्रतिपादनार्थमाह-'इमीसेणं' इत्यादि,

मूलम्-इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइयाणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता, गोयमा! जहन्नेण वि उक्कोसेण वि ठिई भाणियव्वा जाव अहे सत्तमाए॥ इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया अणंतरं उवट्टिय कहिं गच्छंति कहिं उववज्जंति, किं नेरइएसु उववज्जंति किं तिरिक्खजोणिएसु

कर धीरे २ वहां से आनन्द मग्न होकर चल देवे और इस तरह से वह साता सुख बहुल भी हो जावे। इस प्रकार प्रभु के कहने पर पुनः गौतमस्वामी ने उनसे पूछा-तो क्या ऐसी शीत वेदना नरक में होती है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम! यह अर्थ समर्थ नहीं है। क्योंकि 'सीयवेयणिज्जेसु नरएसु नेरइया एत्तोअणिट्ठतरियं चेव सीयवेयणं पच्चणुभवमाणा विहरंति' शीत वेदना वाले नरकों में नैरयिक इससे भी अनिष्टतर, अकान्तर अप्रियतर अमनोज्ञतर एवं अमनोऽमतर शीत वेदना को भोगते हैं। अतः उनको यहां की शीतता उष्णता रूपमें प्रतीत होगी। सूत्र ॥२१॥

मग्न थईने त्यांथी चालतो थाय छे, अने आ प्रमाणे ते साता अने सुख पूर्णं पण बनी जाय छे, आ रीते प्रभुना कहेवाथी गौतमस्वामीओ फरीथी प्रभुने पूछ्युं के तो शुं? ओवी शीत वेदना नरकमां होय छे? आ प्रश्नना उत्तरमां प्रभु कहे छे के हे गौतम! आ अर्थ बरोबर नथी. केमके 'सीयवेयणिज्जेसु नरएसु पच्चणुभवमाणा विहरंति' शीत वेदनावाळा नरकोमां नैरयिको आनाथी पण अनिष्टतर, अकान्ततर. अप्रियतर, अने अमनोऽमतर, शीत वेदनाने भोगवे छे. तेथी तेने अहिंनी शीतळता, उष्णुतापणाथी जणाशे, ॥ सू. २१ ॥

उववज्जंति, एवं उव्वट्टणा भाणियव्वा जहा वक्कंतीए तहा इह वि जाव अहे सत्तमाए ॥सू० २२॥

छाया—एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिव्यां नैरयिकाणां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! जघन्येनापि उत्कर्षेणापि स्थितिर्भणितव्या यावदधः सप्तम्याम् । एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिका अनन्तरमुद्वृत्य कुत्र गच्छन्ति, कुत्रोत्पद्यन्ते, किं नैरयिकेषूत्पद्यन्ते किं तिर्यग्योनिकेषूत्पद्यन्ते । एवमुद्वर्त्तना भणितव्या यथा व्युत्क्रान्तौ तथा इहापि यावदधःसप्तम्याम् ॥सू०२१॥

टीका—'इमीसे णं भंते !' एतस्यां खलु भदन्त ! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायां पृथिव्याम् 'नेरइयाणं' नैरयिकाणाम् 'केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता' कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता—कथितेति नैरयिकस्थिति विषयकः प्रश्नः, भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणवि उक्कोसेणवि' जघन्येनापि उत्कर्षेणापि 'ठिई भाणियव्वा जाव अहे सत्तमाए' स्थितिर्भणितव्या यावदधः सप्तम्याम् सर्वस्यामेव नारकपृथिव्यां नारकाणां स्थितिर्वक्तव्या, तथाहि

अब सूत्रकार नरकों की स्थिति का प्रतिपादन करने के लिये सूत्र कहते हैं—'इमी से णं भंते ! रयणप्पभाए'-इत्यादि ।

टीकार्थ-गौतमस्वामी ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'इमी से णं भंते !' हे भदन्त ! इस 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभा पृथिवी में 'नेरइया णं' नैरयिकों की 'केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता' कितने काल की स्थिति कही गई है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा !' हे गौतम ! यहां नारकों की जघन्य स्थिति और उत्कृष्ट स्थिति दोनों प्रकार की स्थिति होती है अतः दोनों प्रकार की स्थिति यहां पर कह लेनी चाहिये इस तरह प्रथम

હવે સૂત્રકાર નરકોની સ્થિતિનું પ્રતિપાદન કરવા માટે કથન કરે છે.

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ-ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું કે 'इमीसे णं भंते !' હે ભગવન્ આ 'रयणप्पभाए पुढवीए' રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં 'नेरइयाण' નૈરયિકોની 'केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' કેટલા કાળની સ્થિતિ કહી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! અહિંયાં નારકોની જઘન્ય સ્થિતિ અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એમ બન્ને પ્રકારની સ્થિતિ હોય છે તેથી અહિંયાં બન્ને પ્રકારની સ્થિતિનું કથન કરવું જોઈએ. આ પ્રમાણે પહેલી પૃથ્વીના નારકોની જઘન્ય સ્થિતિ દસ હજાર વર્ષની છે અને

-रत्नप्रभा पृथिवीनारकाणां जघन्येन दशवर्षसहस्राणि उत्कर्षेण सागरोपमम्। शर्कराप्रभा पृथिवी नैरयिकाणां जघन्यत एकं सागरोपमम् उत्कर्षत स्त्रीणि सागरोपमाणि, बालुकाप्रभा पृथिवी नैरयिकाणां जघन्येन त्रीणि सागरोपमाणि उत्कर्षतः सप्त सागरोपमाणि। पङ्कप्रभा पृथिवीनैरयिकाणां जघन्यतः सप्त सागरोपमाणि उत्कर्षतो दशसागरोपमाणि, धूमप्रभा पृथिवीनैरयिकाणां जघन्यतो दशसागरोपमाणि उत्कर्षतः सप्तदशसागरोपमाणि, तमःप्रभा पृथिवी नैरयिकाणां जघन्यतः सप्तदशसागरोपमाणि उत्कर्षतो द्वाविंशति सागरोपमाणि तमस्तमःप्रभा पृथिव्यां नैरयिकाणां जघन्येन द्वाविंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षतः त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि।

पृथिवी के नारकों की जघन्य स्थिति दस हजार वर्ष की है और उत्कृष्ट स्थिति एक सागरोपम की है शर्कराप्रभा पृथिवी में जघन्य स्थिति एक सागरोपम की है और उत्कृष्ट स्थिति तीन सागरोपम की है बालुकाप्रभा के नारकों की जघन्य स्थिति तीन सागरोपम की है और उत्कृष्ट स्थिति सात सागरोपम की है पङ्कप्रभा पृथिवी के नारकों की स्थिति जघन्य से सात सागरोपम की है और उत्कृष्ट से वह दस सागरोपम की है। धूमप्रभा के नारकों की जघन्य स्थिति दस सागरोपम की है और उत्कृष्ट स्थिति सत्रह सागरोपम की है—तमःप्रभा पृथिवी के नारकों की जघन्य स्थिति सत्रह सागरोपम की है और उत्कृष्ट स्थिति बाईस सागरोपम की है तथा अधः सप्तमी पृथिवी के नैरयिकों की जघन्य स्थिति बाईस सागरोपम की है और उत्कृष्ट स्थिति तेतीस सागरोपम की है। इस तरह से जए सामान्य रूप से प्रति पृथिवी में नारकों की जघन्य और उत्कृष्ट स्थिति का कथन किया है अब इर

ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક સાગરોપમની છે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં જઘન્ય સ્થિતિ એક સાગરોપમની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રણ સાગરોપમની છે. વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના નારકોની જઘન્ય સ્થિતિ ત્રણ સાગરોપમની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાત સાગરોપમની છે. પંકપ્રભા પૃથ્વીમાં નારકોની જઘન્ય સ્થિતિ સાત સાગરોપમની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી દસ સાગરોપમની છે. ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના નારકોની જઘન્ય સ્થિતિ દસ સાગરોપમની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તર સાગરોપમની છે તમઃપ્રભા પૃથ્વીના નારકોની જઘન્ય સ્થિતિ સત્તર સાગરોપમની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૨૨ બાવીસ સાગરોપમની છે. તથા અધઃસપ્તમી પૃથ્વીના નૈરયિકોની જઘન્ય સ્થિતિ બાવીસ સાગરોપમની છે, અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેત્રીસ સાગરોપમની છે. આ પ્રમાણે સામાન્ય પણાથી દરેક પૃથ્વીયોમાં રહેલા નારકોની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું કથન કરવામાં આવેલ છે.

तदेवं सामान्यतः प्रति पृथिवीस्थितिपरिमाणं कथितं यद्येतत्प्रतिप्रस्तटं स्थितिपरिमाणं विचार्यते तदा एवं ज्ञातव्यम् रत्नप्रभा पृथिव्यां प्रथमे प्रस्तटे जघन्या स्थितिः दशवर्षसहस्राणि, उत्कृष्टा तु नवतिर्वर्षसहस्राणि रत्नप्रभा द्वितीय प्रस्तटे जघन्या दशवर्षलक्षा स्थिति रुत्कृष्टा नवतिर्वर्षलक्षा, रत्नप्रभा तृतीय प्रस्तटे जघन्यतो नवतिवर्षलक्षा, उत्कृष्टतः पूर्वकोटी, रत्नप्रभा पृथिव्याः चतुर्थप्रस्तटे जघन्या पूर्वकोटी उत्कृष्टा सागरोपमस्य दशमो भागः, रत्नप्रभा पञ्चमप्रस्तटे जघन्या सागरोपमस्यैको दशभागः उत्कृष्टा द्वौ दशभागौ, रत्नप्रभापृथिव्याः षष्ठ प्रस्तटे जघन्या सागरोपमस्य द्वौ दशभागौ उत्कृष्टा त्रयोदशभागाः रत्नप्रभा सप्तमे प्रस्तटे जघन्या त्रयः सागरोपमस्य दशभागाः उत्कृष्टाश्चत्वारो दश-

---

एक प्रस्तट में स्थिति के प्रमाण का कथन किया जाता है—सो वह इस प्रकार से है—रत्नप्रभा में प्रथम प्रस्तट में जघन्य स्थिति दस हजार वर्ष की है उत्कृष्ट स्थिति नव्वे (९०) हजार वर्ष की है। रत्नप्रभा के द्वितीय प्रस्तट में जघन्य स्थिति दस लाख वर्ष की है और उत्कृष्ट स्थिति नव्वे लाख वर्ष की है रत्नप्रभा के तीसरे प्रस्तट में जघन्य स्थिति नव्वे लाख वर्ष की है और उत्कृष्ट स्थिति एक पूर्व कोटि की है रत्नप्रभा के चतुर्थ प्रस्तट में जघन्य स्थिति एकपूर्व कोटी की और उत्कृष्ट स्थिति एक सागर के दस वे भाग प्रमाण है रत्नप्रभा के पांचवें प्रस्तट में जघन्य स्थिति सागरोपम के दस विभाग प्रमाण है और उत्कृष्ट स्थिति दो दश भाग प्रमाण है। रत्नप्रभा के छठे प्रस्तट में जघन्य स्थिति सागरोपम के दो दश भाग प्रमाण है और उत्कृष्ट स्थिति त्रयोदश भाग प्रमाण है रत्नप्रभा के सप्तम प्रस्तट में जघन्य स्थिति

હવે દરેક પ્રસ્તટમાં સ્થિતિના પ્રમાણનું કથન કરવામાં આવે છે. તે આ પ્રમાણે છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા પ્રસ્તટમા જઘન્ય સ્થિતિ દસ હજાર વર્ષની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૯૦ નેવું હજાર વર્ષની છે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના બીજા પ્રસ્તરમાં જઘન્ય સ્થિતિ દસ લાખ વર્ષની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ નેવું લાખ વર્ષની છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ત્રીજા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ નેવું લાખ વર્ષની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક પૂર્વ કોટિની છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ચોથા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ એક પૂર્વકોટિની અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક સાગરના દસમા ભાગ પ્રમાણની છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પાંચમા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ સાગરોપમના દસમા ભાગ પ્રમાણની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બે દસમા ભાગ પ્રમાણની છે. રત્નપ્રભાં પૃથ્વીના છઠ્ઠા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ સાગરોપમના બે દસમા ભાગ પ્રમાણની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેરમા ભાગ રૂપ છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીના સાતમા

भागाः, रत्नप्रभा पृथिव्याः अष्टमे प्रस्तटे जघन्याश्चत्वारः सागरोपमस्य दशभागा उत्कृष्टाः पञ्चदशभागाः, रत्नप्रभा नवमे प्रस्तटे जघन्या पञ्च-सागरोपमस्य दशभागाः पृथिव्याः उत्कृष्टा षट्, रत्नप्रभा दशमे प्रस्तटे जघन्या षट् सागरोपमस्य दशभागाः उत्कृष्टा सप्त, रत्नप्रभाया एकादशे प्रस्तटे जघन्याः सप्त सागोपमस्य दशभागाः, उत्कृष्टा अष्टौ, रत्नप्रभाद्वादशप्रस्तटे जघन्या अष्टौ सागरोपमस्य दशभागा उत्कृष्टा नव, रत्नप्रभा त्रयोदशप्रस्तटे जघन्या नवसागरोपमस्य दशभागा उत्कृष्टा दश, तदेवं परिपूर्णमेकं सागरोपमं भवति रत्नप्रभा नारकाणां स्थितिरिति।

एक सागरोपम के त्रयो दश भाग प्रमाण है और उत्कृष्ट स्थिति चार दश भाग रूप है रत्नप्रभा के आठवें प्रस्तट में जघन्य स्थिति सागरोपम के चार दश भाग रूप है और उत्कृष्ट स्थिति पांच दश भाग रूप है रत्नप्रभा के नौवें प्रस्तट में जघन्य स्थिति सागरोपम के पांच दश भाग है और उत्कृष्ट स्थिति सागरोपम के छह दश भाग रूप है रत्नप्रभा के दशवें प्रस्तट में जघन्य स्थिति सागरोपम के छह दश भाग रूप है और उत्कृष्ट स्थिति सागरोपम के सात दश भाग रूप है रत्नप्रभा के ग्यारह वें प्रस्तट में जघन्य स्थिति सागरोपम के सात दश भागरूप है और उत्कृष्ट स्थिति सागरोपम के आठ दश भाग रूप है रत्नप्रभा के बारह वे प्रस्तट में जघन्य स्थिति सागरोपम के आठ दश भाग रूप है और उत्कृष्ट स्थिति सागरोपम के नौ दशभाग रूप है तथा रत्नप्रभा के तेरह वें प्रस्तट में जघन्य स्थिति सागरोपम के नौ

પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ સાગરોપમના તેરમા ભાગ પ્રમાણુની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ચાર દસ ભાગ રૂપ છે. રત્નપ્રભાના આઠમા પ્રસ્તટમા જઘન્ય સ્થિતિ સાગરોપમના ચાર દસમાં ભાગ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પાંચ દસ ભાગ રૂપ છે. રત્નપ્રભાના નવમાં પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ સાગરોપમના પાંચ દસ ભાગ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાગરોપમના છ દસ ભાગ રૂપ છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીના દસમા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ સાગરોપનના છ દસ ભાગ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાગરોપમના સાત દસ ભાગ રૂપ છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીના અગીયારમા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ સાગરોપમના સાત દસ ભાગ રૂપ છે અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાગરોપમના આઠ દસ ભાગ રૂપ છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીના બારમા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ સાગરોપના આઠ દસ ભાગ છે, અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાગરોપમના નવ દસ ભાગ રૂપ છે. તથા રત્નપ્રભા પૃથ્વીના તેરમાં પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ સાગરોપમના નવ ભાગ

(२) शर्कराप्रभायां प्रथमे प्रस्तटे जघन्या स्थितिरेकं सागरोपमम् उत्कृष्टा एकं सागरोपमं द्वौ च सागरोपमस्यैकादशभागौ, द्वितीयप्रस्तटे जघन्या एकं सागरोपमम् द्वौ च सागरोपमस्यैकादशभागौ, उत्कृष्टा एकं सागरोपमं चत्वारः सागरोपमस्यैकादशभागाः, तृतीयप्रस्तटे जघन्या एकं सागरोपमं चत्वारः सागरोपमस्यैकादशभागाः उत्कृष्टा एकं सागरोपमं षट् सागरोपमस्यैकादशभागाः, चतुर्थप्रस्तटे जघन्या एकं सागरोपमं षट् सागरोपमस्यैकादशभागाः, उत्कृष्टा एकं सागरोपममष्टौ सागरोपमस्यैकादशभागाः, पञ्चमे प्रस्तटे जघन्या एकं सागरोपमम् अष्टौ सागरोपमस्यैकादशभागाः, उत्कृष्टा एकं सागरोपमं दश-

---

दश भाग रूप है और उत्कृष्ट स्थिति सागरोपम के दस भाग रूप है इस तरह से यहां एक परिपूर्ण सागर की उत्कृष्ट स्थिति आजाती है।

२ शर्कराप्रभा के प्रथम प्रस्तट में जघन्य स्थिति एक सागरोपम की है और उत्कृष्ट स्थिति एक सागरोपम की और एक सागरोपम के दो ग्यारह भाग रूप है द्वितीय प्रस्तट में जघन्य स्थिति एक सागरोपम की और एक सागरोपम के दो ग्यारह भाग रूप है तथा उत्कृष्ट स्थिति पूरे एक सागर की और सागरोपम के चार ग्यारह भाग रूप है। तृतीय प्रस्तट-में जघन्य एक सागरोपम की और एक सागरोपम के चार ग्यारह भाग रूप है और उत्कृष्ट स्थिति एक सागरोपम की है और एक सागरोपम के ग्यारह भाग रूप है चौथे प्रस्तट में जघन्य स्थिति एक सागरोपम के छह ग्यारह भाग रूप है. एवं उत्कृष्ट स्थिति एक सागरो-

---

રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાગરોપમના દસ ભાગ રૂપ છે. આ પ્રમાણે અહિયા એક પરિપૂર્ણ સાગરની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આવી જાય છે.

(૨) શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ એક સાગરોપમની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના બે અગીયારના ભાગ રૂપ છે બીજા પ્રસ્તટમા જઘન્ય સ્થિતિ એક સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના બે અગીયારમા ભાગ પ્રમાણની છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પૂરા એક સાગરની અને સાગરોપમના ચાર અગીયારમા ભાગ પ્રમાણની છે.

ત્રીજા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ એક સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના ચાર અગીયારમા ભાગ પ્રમાણની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક સાગરોપમની તથા એક સાગરોપમના છ અગીયારમા ભાગ રૂપ છે.

ચોથા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ એક સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના છ અગીયારમા ભાગ રૂપ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક સાગરોપમની છે. અને એક સાગરોપમના આઠ અગીયારમા ભાગ રૂપ છે.

सागरोपमस्यैकादशभागाः, षष्ठे प्रस्तटे जघन्या एकं सागरोपमं दशसागरोपमस्यैकादशभागाः, उत्कृष्टा द्वे सागरोपमे, एकः सागरोपमस्यैकादशभागाः, सप्तमे प्रस्तटे जघन्या द्वे सागरोपमस्यैकादशो भागः, उत्कृष्टा द्वे सागरोपमे त्रयः सागरोपमस्यैकादशभागाः, अष्टमे प्रस्तटे जघन्या द्वे सागरोपमे त्रयः सागरोपमस्य एकादशभागाः, उत्कृष्टा द्वे सागरोपमे पञ्चसागरोपमस्यैकादशभागाः। नवमे प्रस्तटे जघन्या द्वे सागरोपमे पञ्च सागरोपमस्यैकादशभागाः, उत्कृष्टा द्वे सागरोपमे सप्त सागरोपमस्यैकादशभागाः, दशमे प्रस्तटे जघन्या द्वे सागरोपमे

पम की है और एक सागरोपम के आठ ग्यारह भाग रूप है पांचवे-प्रस्तट में जघन्य स्थिति एक सागरोपम की और एक सागरोपम के आठ ग्यारह भाग रूप है तथा उत्कृष्ट स्थिति एक सागरोपम की और सागरोपम के दश ग्यारह भाग रूप है छठे-प्रस्तट में जघन्य स्थिति एक सागरोपम की और सागरोपम के दस ग्यारह भाग रूप है तथा उत्कृष्ट स्थिति दो सागरोपम की और सागरोपम का एक ग्यारह भाग रूप है-सातवें प्रस्तट-में जघन्य स्थिति दो सागरोपम की है और सागरोपम का एक ग्यारह भाग रूप है तथा उत्कृष्ट स्थिति दो सागरोपम की है और एक सागरोपम के तीन ग्यारह भाग रूप है आठवे प्रस्तट में जघन्य स्थिति दो सागरोपम की है और एक सागरोपम के तीन ग्यारह भाग रूप है तथा उत्कृष्ट स्थिति दो सागरोपम की है और एक सागरोपम के पांच ग्यारह भाग रूप है नौवें प्रस्तट-में जघन्य

પાંચમા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ એક સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના આઠ અગીયારમા ભાગ રૂપ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના દસ અગીયારમા ભાગ રૂપ છે.

છટ્ઠા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ એક સાગરોપમની અને સાગરોપમના દસ અગીયારમા ભાગ રૂપ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બે સાગરોપમની અને સાગરોપમના એક અગીયારમા ભાગ રૂપ છે.

સાતમાં પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ બે સાગરોપમની અને સાગરોપમના એક અગીયારમાં ભાગ રૂપ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બે સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના ત્રણ અગીયારમાં ભાગ રૂપ છે.

આઠમાં પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ બે સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના ત્રણ અગીયારમાં ભાગ રૂપ છે. તેમજ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બે સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના પાંચ અગીયારમા ભાગ રૂપ છે.

सप्त सागरोपमस्यैकादशभागाः, उत्कृष्टा द्वे सागरोपमे नवसागरोपमस्यैकादश भागाः । एकादशे प्रस्तटे जघन्या द्वे सागरोपमे नवसागरोपमस्यैकादशभागाः, उत्कृष्टा त्रीणि सागरोपमाणि ।

(३) वालुकाप्रभायां प्रथमप्रस्तटे जघन्या स्थिति स्त्रीणि सागरोपमाणि उत्कृष्टा त्रीणि सागरोपमाणि चत्वारः सागरोपमस्य नवभागाः । द्वितीयप्रस्तटे जघन्या त्रीणि सागरोपमाणि चत्वारः सागरोपमस्य नवभागाः, उत्कृष्टा त्रीणि सागरोप-

---

स्थिति दो सागरोपम की और एक सागरोपम के सात ग्यारह भाग रूप है दशवें प्रस्तट-में जघन्य स्थिति दो सागरोपम की है और एक सागरोपम के सात ग्यारह भाग रूप है तथा उत्कृष्ट स्थिति दो सागरोपम की है और एक सागरोपम के नौ ग्यारह भाग रूप है तथा-ग्यारहवें प्रस्तट में जघन्य स्थिति दो सागरोपम की है और एक सागरोपम के नौ ग्यारह भाग रूप है और उत्कृष्ट स्थिति तीन सागरोपम की है । यहां ग्यारह प्रस्तट हैं अतः उनमें रहने वाले नारक जीवों की यह स्थिति कही गई है.

३ बालुकाप्रभा में प्रथम-प्रस्तट में जघन्य स्थिति तीन सागरोपम की और सागरोपम के चार नौ भाग रूप है द्वितीय प्रस्तट में-जघन्य स्थिति तीन सागरोपम की और एक सागरोपम के चार नौ भाग रूप है तथा उत्कृष्ट स्थिति तीन सागरोपम की और एक सागरोपम के आठ

નવમાં પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ બે સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના સાત અગીયારમાં ભાગ રૂપ છે.

દસમા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ બે સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના સાત અગીયારમાં ભાગ રૂપ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બે સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના નવ અગીયારમા ભાગ રૂપ છે.

અગીયારમાં પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ બે સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના નવ અગીયારમાં ભાગ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રણ સાગરોપમની છે. આ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં અગીયાર પ્રસ્તટો છે તેમાં રહેવાવાળા નારક જીવોની આ સ્થિતિ કહેવામાં આવી છે.

૩—ત્રીજી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ ત્રણ સાગરોપમની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રણ સાગરોપમની અને સાગરોપમના ચાર નવ ભાગ પ્રમાણની છે,

બીજા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ ત્રણ સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના ચાર નવ ભાગ રૂપ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રણ સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના આઠ ભાગ પ્રમાણની છે.

माणि अष्टौ सागरोपमस्य नवभागाः । तृतीय प्रस्तटे जघन्या त्रीणि सागरोपमाणि अष्टौ सागरोपमस्य नवभागाः, उत्कृष्टा चत्वारि सागरोपमाणि त्रयः सागरोपमस्य नवभागाः । चतुर्थे प्रस्तटे जघन्या चत्वारि सागरोपमाणि त्रयः सागरोपमस्य नवभागाः, उत्कृष्टा चत्वारि सागरोपमाणि सप्तसागरोपमस्य नवभागाः । पञ्चमे जघन्या चत्वारि सागरोपमाणि सप्तसागरोपमस्य नवभागाः, उत्कृष्टा पञ्चसागरोपमाणि द्वौ सागरोपमस्य नवभागौ । षष्ठे प्रस्तटे जघन्येन पञ्चसागरोपमाणि द्वौ सागरोपमस्य नवभागौ उत्कृष्टा पञ्चसागरोपमाणि षट् सागरोपमस्य नव भागाः । सप्तमे जघन्या पञ्चसागरोपमाणि षट् सागरोपमस्य नवभागाः, उत्कृ-

नौ भाग रूप है तृतीय प्रस्तट में- जघन्य स्थिति तीन सागरोपम की और एक सागरोपम के आठ नौ भागरूप है. तथा उत्कृष्ट स्थिति चार सागरोपम की और एक सागरोपम के तीन नौ भाग रूप है। चतुर्थ प्रस्तट-में जघन्य स्थिति चार सागरोपम की और एक सागरोपम के तीन नौ भाग रूप है-और उत्कृष्ट स्थिति चार सागरोपम की और एक सागरोपम के सात नौ भाग है। पञ्चम प्रस्तट-में जघन्य स्थिति चार सागरोपम की और एक सागरोपम के सात नौ भाग रूप है तथा उत्कृष्ट स्थिति पांच सागरोपम की है और सागरोपम के दो नौ भाग रूप है। छठे प्रस्तट-में जघन्य स्थिति पांच सागरोपम की और एक सागरोपम के दो नौ भाग रूप है और उत्कृष्ट स्थिति पांच सागरोपम की एवं एक सागरोपम के छह नौ भाग रूप है। सातवें प्रस्तट-में जघ

ત્રીજા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ ત્રણ સાગરોપમની અને એક સાગરો-પમના આઠ નવ ભગ રૂપ છે. તથા ઉત્કૃસ્ટ સ્થિતિ ચાર સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના ત્રણ નવ ભાગ રૂપ છે.

ચોથા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ ચાર સાગરોપમની અને એક સાગરો-પમના પણ નવભાગ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ચાર સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના સાત નવ ભાગ રૂપ છે.

પાંચમાં પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ ચાર સાગરોપમની અને એક સાગ-રોપમના સાત નવ ભાગ રૂપ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પાંચ સાગરોપમની અને સાગરોપમના બે નવ ભાગ રૂપ છે.

છટ્ઠા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ પાંચ સાગરોપમની અને એક સાગરો-પમના બે નવ ભાગ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પાંચ સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના છ નવ ભાગ રૂપ છે. સાતમા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ પાંચ

ष्टा षट् सागरोपमाणि एकः सागरोपमस्य नवभागाः । अष्टमे प्रस्तटे जघन्या षट् सागरोपमाणि एकः सागरोपमस्य नवमो भागः, उत्कृष्टा षट् सागरोपमाणि पञ्च सागरोपमस्य नवभागाः । नवमे प्रस्तटे जघन्या षट् सागरोपमाणि पञ्चसागरो पमस्य नव भागाः, उत्कृष्टा परिपूर्णानि सप्त सागरोपमाणि ॥

(४) पङ्कप्रभायां प्रथमे प्रस्तटे जघन्या स्थितिः सप्त सागरोपमाणि उत्कृष्टा सप्त सागरोपमाणि त्रयः सागरोपमस्य सप्त भागाः । द्वितीये प्रस्तटे जघन्या सप्त सागरोपमाणि त्रयः सागरोपमस्य सप्तभागाः, उत्कृष्टा सप्त सागरोपमाणि

न्य स्थिति पांच सागरोपम की है और एक सागर के छह नौ भाग रूप है और उत्कृष्ट स्थिति छह सागरोपम की तथा एक सागरोपम के एक नौवें भाग रूप है. आठवें प्रस्तट-में जघन्य स्थिति छह सागरोपम की है और एक सागरोपम के एक नौवें भाग रूप है तथा उत्कृष्ट स्थिति छह सागरोपम और एक सागरोपम के पांच नौ भाग रूप है. और नौवें प्रस्तट-में जघन्य स्थिति छह सागरोपम की है और एक सागरोपम के पांच नौ भाग रूप हैं । और उत्कृष्ट स्थिति पूरे सात सागरोपम की है । यहां नौ ही प्रस्तट हैं अतः उनकी यह जघन्य और उत्कृष्ट स्थिति कही गई है ।

४:-पङ्कप्रभा के प्रथम प्रस्तट-में जघन्य स्थिति सात सागरोपम की और एक सागरोपम के तीन सात भाग रूप है । द्वितीय प्रस्तट में जघन्य

સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના છ નવભાગ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છ સાગરોપમની તથા એક સાગરોપમના એક નવ ભાગ રૂપ છે.

આઠમા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ છ સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના એક નવમા ભાગ રૂપ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છ સાગરોપમ અને એક સાગરોપમના પાંચ નવ ભાગ રૂપ છે.

નવમા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ છ સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના પાંચ નવ ભાગ રૂપ છે અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પૂરા સાત સાગરોપમની છે.

અહિયાં નવ જ પ્રસ્તટો છે. તેની આ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બતાવવામાં આવી છે.

૪ પંકપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ સાત સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાત સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના ત્રણ ભાગ રૂપ છે.

બીજા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ સાત સાગરોપમની અને એક સાગરો-

षट् सागरोपमस्य सप्तभागाः। तृतीयप्रस्तटे जघन्या सप्तसागरोपमाणि षट् सागरोपमस्य सप्तभागाः, उत्कृष्टा अष्टौ सागरोपमाणि द्वौ सागरोपमस्य सप्त भागौ। चतुर्थ प्रस्तटे जघन्या अष्टौ सागरोपमाणि द्वौ सागरोपमस्य सप्तभागौ उत्कृष्टा अष्टौ सागरोपमाणि पञ्च सागरोपमस्य सप्तभागाः। पञ्चमे प्रस्तटे जघन्या अष्टौ सागरोपमाणि पञ्चसागरोपमस्य सप्तभागाः, उत्कृष्टा नव सागरोपमाणि एकः सागरोपमस्य सप्तभागाः। षष्ठ प्रस्तटे जघन्या नव सागरोपमाणि एकः सागरोपमस्य सप्तभागाः, उत्कृष्टा नव सागरोपमाणि चत्वारः सागरोपमस्य

स्थिति सात सागरोपम की और एक सागरोपम के तीन भाग रूप है तथा उत्कृष्ट स्थिति सात सागरोपम की और एक सागरोपम के छह सात भाग रूप है। तृतीय-प्रस्तट में-जघन्य स्थिति सात सागरोपम की और एक सागरोपम के छह सात भाग रूप है तथा उत्कृष्ट स्थिति आठ सागरोपम की और एक सागरोपम के दो सात भाग रूप है। चतुर्थ-प्रस्तट में जघन्य स्थिति आठ सागरोपम की और एक सागरोपम के दो सात भाग रूप है. तथा उत्कृष्ट स्थिति आठ सागरोपम की है और एक सागरोपम के पांच सात भाग रूप है पंचम-प्रस्तट में जघन्य स्थिति आठ सागरोपम और एक सागरोपम के पांच सात भाग रूप है तथा उत्कृष्ट स्थिति नौ सागरोपम और एक सागरोपम के एक सात भाग रूप है. छठे-प्रस्तट में जघन्य स्थिति नौ सागरोपम की और एक सागरोपम के एक सात भाग रूप है तथा उत्कृष्ट स्थिति नौ सागरोपम की

પમના ત્રણ સાત ભાગ રૂપ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાત સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના છ સાત ભાગ રૂપ છે.

ત્રીજા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના છ સાત ભાગ રૂપ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આઠ સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના બે સાત ભાગ રૂપ છે.

ચોથા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ આઠ સાગરોપમની અને એક સાગરો પમના બે સાત ભાગ રૂપ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આઠ સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના પાંચ સાત ભાગ રૂપ છે.

પાંચમા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ આઠ સાગરોપમ અને એક સાગરો પમના પાંચ સાત ભાગ રૂપ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ નવ સાગરોપમના એક સાત ભાગ રૂપ છે.

છટ્ઠા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ નવ સાગરોપમની અને એક સાગરોપ-

सप्तभागाः। सप्तमे जघन्या नव सागरोपमाणि चत्वारः सागरोपमस्य सप्तभागाः, उत्कृष्टा परिपूर्णानि दश सागरोपमाणि ॥

(५) धूमप्रभायां प्रथमे प्रस्तटे जघन्या स्थिति दश सागरोपमाणि उत्कृष्टा एकादश सागरोपमाणि द्वौ सागरोपमस्य पञ्चभागौ। द्वितीयप्रस्तटे जघन्या एकादश सागरोपमाणि द्वौ सागरोपमस्य पञ्चभागौ उत्कृष्टा द्वादशसागरोपमाणि चत्वारः सागरोपमस्य पञ्चभागः। तृतीय प्रस्तटे जघन्या द्वादश सागरोपमाणि चत्वारः सागरोपमस्य पञ्चभागाः, उत्कृष्टा चतुर्दश सागरोपमाणि एकः साग-

और एक सागरोपम के चार सात भाग रूप है। सप्तम–प्रस्तट में जघन्य स्थिति नौ सागरोपम की और एक सागरोपम के ४ चार सात भाग रूप है तथा उत्कृष्ट स्थिति पूरे दश सागरोपम की है इसमें सात प्रस्तट है।

५ धूमप्रभा के–प्रथम प्रस्तट में जघन्य स्थिति दश सागरोपम की है उत्कृष्ट स्थिति ग्यारह सागरोपम की और एक सागरोपम के दो पांच भाग रूप है द्वितीय प्रस्तट–में जघन्य स्थिति ग्यारह सागरोपम की और एक सागरोपम के दो पांच भाग रूप है तथा उत्कृष्ट स्थिति बारह सागरोपम और एक सागरोपम के चार पांच भाग रूप है। तृतीय प्रस्तट–में जघन्य स्थिति बारह सागरोपम की और एक सागरोपम के चार पांच भाग रूप है और उत्कृष्ट स्थिति चौदह सागरोपम की एवं एक सागरोपम के एक पांच भाग रूप है। चतुर्थ–प्रस्तट में जघन्य

મના એક સાત ભાગ રૂપ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ નવ સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના ચાર સાત ભાગ રૂપ છે.

સાતમા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ નવ સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના ૪ ચાર સાત ભાગ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પૂરા દસ સાગરોપમની છે. આમાં સાતજ પ્રસ્તટો છે.

(૫) ધૂમપ્રભા પૃથ્વીમાં પહેલા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ દસ સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અગીયાર સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના બે પાંચ ભાગ રૂપ છે.

બીજા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ અગીયાર સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના બે પાંચ ભાગ રૂપ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાર સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના ચાર પાંચ ભાગ રૂપ છે.

ત્રીજા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ બાર સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના ચાર પાંચ ભાગ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ચૌદ સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના એક પાંચમાં ભાગ રૂપ છે.

रोपमस्य पञ्चभागाः । चतुर्थे प्रस्तटे जघन्या चतुर्दश सागरोपमाणि एकः सागरोपमस्य पञ्चभागाः, उत्कृष्टा पञ्चदश सागरोपमाणि त्रयः सागरोपमस्य पञ्चभागाः । पञ्चम प्रस्तटे जघन्या पञ्चदश सागरोपमाणि त्रयः सागरोपमस्य पञ्चभागाः, उत्कृष्टा परिपूर्णानि सप्तदश सागरोपमाणि ॥

(६) तमःप्रभायां षष्ठ पृथिव्यां प्रथमप्रस्तटे जघन्या स्थितिः सप्तदशसागरोपमाणि उत्कृष्टा अष्टादश सागरोपमाणि द्वौच सागरोपमस्य त्रिभागौ ॥ द्वितीय प्रस्तटे जघन्या अष्टादश सागरोपमाणि द्वौच सागरोपमस्य त्रिभागौ, उत्कृष्टा विंशतिः सागरोपमाणि एकः सागरोपमस्य त्रिभागः। तृतीयप्रस्तटे जघन्या विंशतिः

स्थिति चौदह सागरोपम की और एक सागरोपम के एक पांच भाग रूप है तथा उत्कृष्ट स्थिति पन्द्रह सागरोपम और एक सागरोपम के तीन पांच भाग रूप है। पञ्चम प्रस्तट-में जघन्य स्थिति पन्द्रह सागरोपम की और एक सागरोपम के तीन पांच भागरूप है तथा उत्कृष्ट स्थिति पूरे सत्रह सागरोपम की है। यहां पांच प्रस्तट है।

(६) तमःप्रभा के-प्रथम प्रस्तट में जघन्य स्थिति सत्रह सागरोपम की है और उत्कृष्ट स्थिति अठारह सागरोपम की एवं सागरोपम के दो तीन भाग रूप है। द्वितीय प्रस्तट में जघन्य स्थिति अठारह सागरोपम और एक सागरोपम के दो तीन भाग रूप है तथा उत्कृष्ट स्थिति बीस सागरोपम की और एक सागरोपम के एक तीन भाग रूप है। तृतीय प्रस्तट में जघन्य स्थिति बीस सागरोपम की और एक सागरोपम

ચોથા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ ચૌદ સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના એક પાંચ ભાગ રૂપ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પંદર સાગરોપમ અને એક સાગરોપમના ત્રણ પાંચ ભાગ રૂપ છે.

પાંચમાં પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ પંદર સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના ત્રણ પાંચ ભાગ રૂપ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પૂરા સત્તર સાગરોપમની છે. આમાં પાંચ જ પ્રસ્તટો છે.

(૬) તમઃપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ સત્તર સાગરોપમની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અઢાર સાગરોપમની અને સાગરોપમના બે ત્રણ ભાગ રૂપ છે.

બીજા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ અઢાર સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના બે ત્રણ ભાગ રૂપ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વીસ સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના ત્રણ ભાગ રૂપ છે.

ત્રીજા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ વીસ સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના એક

सागरोपमाणि॥ (७) सप्तम्यां पृथिव्यां तु एक एव प्रस्तटोऽत्र जघन्येन द्वाविंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि स्थिति र्भवति नारकाणामिति॥

सम्प्रति-नैरयिकाणा मुद्वर्तनामाह-'इमीसे णं' इत्यादि, 'इमीसे णं भंते' एतस्यां खलु भदन्त! 'रयणप्पभाए पुढवीए णेरइया' रत्नप्रभापृथिव्यां नैरयिकाः 'अणंतरं उव्वट्टिय कहिं गच्छंति' अनन्तरमुद्वृत्य-रत्नप्रभातो विनिर्गत्य तदनन्तरं कुत्र गच्छन्ति, 'कहिं उववज्जंति' कुत्र-कस्मिन् स्थाने उत्पद्यन्ते 'किं णेरइएसु उववज्जंति किं तिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति' किं नैरयिकेषूत्पद्यन्ते किंवा तिर्यग्योनिकेषु उत्पद्यन्ते नारकाः नरकादुद्वृत्ताः किं पुन र्नारकगतावेव उत्पद्यन्ते देवगतौ वोत्पद्यन्ते इति प्रश्नः, अतिदेशद्वारेण उत्तरयति-'एवं उव्व-

के एक तीन भाग रूप है तथा उत्कृष्ट स्थिति बाईस सागरोपम की है। यहां तीन प्रस्तट हैं।

७-सातवीं पृथिवी में-एक ही प्रस्तट है इसलिये यहां जघन्य स्थिति बाईस (२२) सागरोपम की है और उत्कृष्ट स्थिति तेतीस ३३ सागरोपम की है।

अब नैरयिकों की उद्वर्त्तना का कथन करतेहै-'इमीसे णं' इत्यादि 'इमीसे णं भंते!' हे भदन्त! इस 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभा पृथिवी से 'णेरइया' नैरयिक 'अणंतरं उव्वट्टिय कहिं गच्छंति' सीधे निकलकर कहां जाते हैं 'कहिं उववज्जंति' कहां उत्पन्न होते हैं?' किं णेरइएसु उववज्जंति किं तिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति 'क्या वे नैरयिकों में ही उत्पन्न होते हैं? या तिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होते है? या मनुष्य गति में ही उत्पन्न होते है? देव गति में उत्पन्न होते हैं? अति

ત્રણ ભાગ રૂપ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાવીસ સાગરોપમની છે. આમાં ત્રણજ પ્રસ્તટો છે.

(૭) સાતમી પૃથ્વીમાં એક જ પ્રસ્તટ છે. તેથી અહિંયાં જઘન્ય સ્થિતિ બાવીસ સાગરોપમની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેત્રીસ સાગરોપમની છે.

હવે નૈરયિકોની ઉદ્વર્તનાના સંબંધમા કથન કરવામાં આવે છે 'इमीसे ण' ઇત્યાદિ 'इमीसे णं भंते!' હે ભગવન્ આ 'रयणप्पभाए पुढवीए' રત્નપ્રભા-પૃથ્વીના 'णेरइया' નૈરયિકો ત્યાંથી 'अणंतरं उव्वट्टिय कहिं गच्छंति' સીધા નીકળીને ક્યાં જાય છે? 'कहिं उववज्जंति' કયા ઉત્પન્ન થાય છે? 'किं णेरइएसु उववज्जंति किं तिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति' શું તેઓ નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? કે તિર્યગ્યોનિકોમા ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે? અતિદેશ દ્વારા આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં પ્રભુ કહે છે કે 'एवं उव्वट्टणा भाणियव्वा जहा वक्कंतीए तह इह वि जाव अहेस-

ट्टणा' इत्यादि, 'उव्वट्टणा भाणियव्वा जहा वक्कंतीए तहा इह वि जाव अहे सत्तमाए' एवमुद्वर्तना, नारकजीवानां नरकादुद्वृत्तानां भणितव्या। यथा व्युत्क्रान्तिपदे तथेहापि यावदधः सप्तम्याम् प्रज्ञापनाया व्युत्क्रान्तिपदे येन प्रकारेणोद्वर्तना कथिता तथैवात्रापि ज्ञातव्या, प्रज्ञापनाया द्वितीय व्युत्क्रान्ति पदमति विस्तृतं विद्यते अतः पाठकैः स्वयमेव तत्प्रकरणं द्रष्टव्यम् संक्षेपतस्तु इत्थम्–रत्नप्रभात आरभ्य यावत् तमःप्रभा पृथिवी नैरयिकाः आभ्यः पृथिवीभ्य उद्वृत्य नैरयिक देवैकेन्द्रिय विकलेन्द्रिय संमूर्च्छिम पञ्चेन्द्रियासंख्येयवर्षायुष्कवर्जेषु शेषेषु उत्पद्यन्ते, तमस्तमा पृथिवीनारकास्तु अनन्तरमुद्वृत्ताः सन्तो गर्भजतिर्यक् पञ्चेन्द्रियेष्वेव उत्पद्यन्ते न शेषतिर्यक्षु न वा देवेषु न वा मनुष्येषु इति ॥सू० २२॥

देश द्वारा इस प्रश्न का उत्तर देते हुए प्रभु गौतमस्वामी से कहते हैं–

'एवं उववट्टणाभाणियव्वा जहा वक्कंतीए तह इह वि जाव अहे सत्तमाए' हे गौतम ! जैसा नारकों की उद्वर्त्तना के सम्बन्ध में प्रज्ञापना के छठे व्युत्क्रान्ति पद में कथन किया गया है वैसा ही कथन यहां पर भी कर लेना चाहिये प्रज्ञापना का वह व्युत्क्रान्ति नाम का छठा पद बहुत विस्तृत है अतः जिज्ञासुओं को वह प्रज्ञापना में देखना चाहिये संक्षेपतः उसका कथन इस प्रकार से है–रत्नप्रभा से लेकर तमःप्रभा तक से निकला हुआ नैरयिक देव एकेन्द्रिय, विकलेन्द्रि, संमूर्च्छिम पञ्चेन्द्रिय, और असंख्यात वर्ष की आयुवाले जीवों में उत्पन्न नहीं होते हैं। बाकी के तिर्यञ्च मनुष्यों में उत्पन्न होते है तथा अधःसप्तमी पृथिवी से निकला हुआ नैरयिक जीव सीधा गर्भज तिर्यञ्च पञ्चेन्द्रियों में ही उत्पन्न होता है शेष तिर्यञ्चों में, देवों में और मनुष्यों में उत्पन्न नहीं होता है। सूत्र ॥२२॥

त्तमाए' હે ગૌતમ ! નારકોની ઉદ્વર્તનાના સંબંધમાં જે પ્રમાણે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના છટ્ઠા વ્યુત્ક્રાંતિ પદમાં જે પ્રમાણે કથન કરવામાં આવેલ છે. એજ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં પણ કહેવું જોઇએ. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનું તે વ્યુત્કાન્તિ નામનું છટ્ઠું પદ ઘણું મોટું છે. તેથી જીજ્ઞાસુઓએ તે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં જોઇ લેવું.

સંક્ષેપથી તેનું કથન આ પ્રમાણે છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી લઇને તમઃપ્રભા પૃથ્વીમાંથી નીકળેલા નૈરયિક જીવો સીધા નૈરયિક, દેવ, એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય, સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિય અને અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા જીવોમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. તે શિવાયના તિર્યંચ, મનુષ્યોમા ઉત્પન્ન થાય છે. તથા અધઃસપ્તમી પૃથ્વીમાંથી નીકળેલા નૈરયિક જીવો સીધા ગર્ભજ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયોમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે. બાકીના તિર્યંચોમાં, દેવોમાં અને મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. ॥સૂ. ૨૨॥

सम्प्रति–नरकेषु पृथिव्यादि स्पर्शस्वरूप प्रतिपादनार्थमाह–'इमीसे णं' इत्यादि।

मूलम्–इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया केरिसयं पुढवीफासं पच्चणुब्भवमाणा विहरंति? गोयमा! अणिट्ठं जाव अमणामं, एवं जाव अहे सत्तमाए। इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया केरिसयं आउफासं पच्चणुब्भवमाणा विहरंति? गोयमा! अणिट्ठं जाव अमणामं, एवं जाव अहे सत्तमाए, एवं जाव वणप्फइ फासं अहे सत्तमाए पुढवीए। इमाणं भंते! रयणप्पभाए पुढवी दोच्चं पुढविं पणिहाय सव्वमहंतिया बाहल्लेणं सव्वखुड्डिया सव्वंतेसु? हंता, गोयमा! इमाणं रयणप्पभा पुढवी दोच्चं पुढविं पणिहाय जाव खुड्डिया सव्वंतेसु। दोच्चा णं भंते! पुढवी तच्चं पुढविं पणिहाय सव्वमहंतिया बाहल्लेणं पुच्छा, हंता, गोयमा! दोच्चाणं पुढवी जाव सव्व खुड्डिया सव्वं तेसु। एवं एएणं अभिलावेणं जाव छट्ठिया पुढवी अहे सत्तमं पुढविं पणिहाय जाव सव्वखुड्डिया सव्वंतेसु॥ इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए नरयावाससयसहस्सेसु इक्कंमिक्कंसि निरयावासंसि सव्वे पाणा सव्वेभूया सव्वजीवा सव्वेसत्ता पुढवीकाइयत्ताए जाव वणस्सइकाइयत्ताए नेरइयत्ताए उववन्नपुव्वा? हंता, गोयमा! असइं अहवा अणंतखुत्तो, एवं जाव अहे सत्तमाए पुढवीए, नवरं जत्थ जत्तिया णरया। इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए निरयपरिसामंतेसु जे पुढवीकाइया जाव वणस्सइकाइया ते णं भंते! जीवा महाकम्मतरा चेव महाकिरियतरा चेव महाआसवतरा चेव महावेयणतरा चेव? हंता,

गोयमा ! इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए निरयपरिसामंतेसु तं चेव जाव महावेयणतरा चेव, एवं जाव अहे सत्तमाए ॥

पुढविं ओगाहित्ता णरगा संठाण मेव बाहल्लं ।
विक्खंभपरिक्खेवे वण्णो गंधो य फासो य ॥१॥
तेसिं महालयाए उवमा देवेण होइ कायव्वा ।
जीवा य पोग्गला वक्कमंति तह सासया निरया ॥२॥
उववायं परिमाणं अवहारुच्चत्तमेव संघयणं ।
संठाण वण्णगंधा फासाऊसासमाहारे ॥३॥
लेस्सादिट्ठी नाणे जोगुवओगे तहा समुग्घाया ।
तत्तो खुहा पिवासा विउव्वणा वेयणा य भए ॥४॥
उववाओ पुरिसाणं ओवम्मं वेयणाए दुविहाए ।
उव्वट्टणं पुढवीउ उववाओ सव्वजीवाणं ॥५॥

एयाओ संगहणि गाहाओ ॥सू० २३॥

॥ बीओ उद्देसो समत्तो ॥

छाया—एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिकाः कीदृशं पृथिवी स्पर्शं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति ? गौतम ! अनिष्टं यावदमनोऽमम् ! एवं यावदधः सप्तम्याम् । एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिकाः कीदृशम् अप्स्पर्शं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति ? गौतम ! अनिष्टं यावदमनोऽमम् । एवं यावदधः सप्तम्याम् एवं यावद्वनस्पति स्पर्शम् अधः सप्तम्यां पृथिव्याम् । इयं खलु भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवी द्वितीयां पृथिवीं प्रणिधाय सर्वमहती बाहल्येन सर्वक्षुल्लिका सर्वान्तेषु ? हन्त गौतम ! इयं खलु रत्नप्रभा पृथिवी द्वितीयां पृथिवीं प्रणिधाय यावत् सर्वक्षुल्लिका सर्वान्तेषु । द्वितीया खलु भदन्त ! पृथिवी तृतीयां पृथिवीं प्रणिधाय सर्वमहती बाहल्येन पृच्छा हन्त, गौतम ! द्वितीया खलु पृथिवी यावत् सर्वक्षुल्लिका सर्वान्तेषु, एवमेतेनाभिलापेन यावत् षष्ठी पृथिवी अधः सप्तमीं पृथिवीं प्रणिधाय यावत् सर्वक्षुल्लिका सर्वान्तेषु । एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां त्रिंशतिनरकावासशतसहस्रेषु एकैकस्मिन् नरकावासे सर्वे प्राणाः सर्वे भूताः सर्वे जीवाः सर्वे सत्त्वाः पृथिवीकायिकतया यावद्वनस्पति कायिकतया नैरयिकतया उत्पन्नपूर्वाः ? हे गौतम ! असकृत् अथवा अनन्त

कृत्वः । 'एवं यावदधः सप्तम्यां पृथिव्याम् नवरं यत्र यावन्तो नरकाः । एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां निरयपरिसामन्तेषु ये पृथिवीकायिका याव द्वनस्पतिकायिका एते खलु भदन्त ! जीवा महाकर्मतरा एव महाक्रियतरा एव महाश्रवतरा एव महावेदनतरा एव ? हन्त, गौतम ! एतस्यां खलु रत्नप्रभायां पृथिव्यां नरकपरिसामन्तेषु तदेव यावद् महावेदनतरा एव, एवं यावदधः सप्तम्याम् ।

पृथिवीमवगाह्य नरकाः संस्थानमेव बाहल्यम् ।
विष्कम्भपरिक्षेपौ वर्णो गन्धश्च स्पर्शश्च ॥१॥
तेषां महत्तायामुपमादेवेन भवति कर्त्तव्या ।
जीवाश्च पुद्गलाः व्युत्क्रामन्ति तथा शाश्वताः निरयाः ॥२॥
उपपातः परिमाण मपहारोच्चत्वमेव संहननम् ।
संस्थानवर्णगन्धाः स्पर्शा उच्छ्वास आहारः ॥३॥
लेश्या दृष्टिर्ज्ञानं योगोपयोगौ तथा समुद्घाताः ।
ततः क्षुधा पिपासा विकुर्वणावेदना च भयम् ॥४॥
उपपातः पुरुषाणा मौपम्यं वेदनायां द्विविधायाः ।
उद्वर्त्तना पृथिवीतु उपपातः सर्वजीवानाम् ॥५॥
एताः संग्रहिणीगाथा ॥सू० २३॥

॥ तृतीयप्रतिपत्तौ द्वितीयोद्देशकः समाप्तः ॥

टीका—'इमीसे णं भंते !' एतस्यां खलु भदन्त ! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायां पृथिव्याम् 'नेरइया' नैरयिकाः—नारकजीवाः 'केरिसयं' कीदृशं-किमाकारकम् 'पुढवीफासं' पृथिवीस्पर्शं कर्कशमृदुत्वादिकम्, 'पच्चणुभवमाणा' प्रत्यनुभवन्तः वेदयमानाः 'विहरंति' विहरन्ति—तिष्ठन्तीति प्रश्नः, भगवानाह—

अब नरकों में पृथिव्यादि के स्पर्श का कथन करते हैं—

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए—इत्यादि'।

टीकार्थ—'इमीसे णं भंते' हे भदन्त ! इस 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभा पृथिवी में नैरयिक जीव 'केरिसयं पुढवी फासं' कैसी पृथिवी स्पर्शका 'पच्चणुभवमाणा विहरंति' अनुभव करते है ? उत्तर में प्रभु

હવે નારકોમાં પૃથિવ્યાદિના સ્પર્શનું કથન કરવામાં આવે છે. 'इमीसे-णं भंते रयणप्पभाए पुढवीए' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—'इमीसे णं भंते !' હે ભગવન્ આ 'रयणप्पभाए पुढवीए' આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં નૈરયિક જીવો 'केरिसयं पुढवीफासं' કેવી પૃથ્વીના સ્પર્શનો 'पच्चणुभवमाणा विहरंति' અનુભવ કરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં

'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'अणिट्ठं जाव अमणामं' अनिष्टं यावत् —अकान्तमप्रियममनोज्ञममनोऽमं पृथिवीस्पर्शं वेदयमानाः तिष्ठन्ति, रत्नप्रभानारका अनिष्टत्वादिगुणोपेतानेव पृथिवीस्पर्शान् प्रत्यनुभवन्ति न तु स्वल्पमपि सुखकारणं पृथिवीस्पर्शं संवेदयन्तीति 'एवं जाव अहे सत्तमाए' एवं यावदधः सप्तम्याम् । एवम्—अनेनैव प्रकारेण शर्कराप्रभात आरभ्य अधः सप्तमीपर्यन्तं नारकास्तत्र तत्र पृथिव्या अनिष्टादि रूपमेव पृथिवीस्पर्शं प्रत्नुभवन्ति । तथाहि—हे भदन्त ! शर्कराप्रभायां पृथिव्यां नारकाः कीदृशं पृथिवीस्पर्शमनुभवन्ति, हे गौतम । अनिष्टमकान्तमप्रिय ममनोज्ञ ममनोऽमं पृथिवीस्पर्शमनु भवन्ति । एवं वालुकाप्रभा—पङ्कप्रभा—धूमप्रभा—तमः प्रभातमस्तमः प्रभापृथिवीष्वपि

कहते हैं—'गोयमा ! अणिट्ठं जाव अमणामं' हे गौतम ! वहां नारक जीव अनिष्ट यावत्— अकान्त अप्रिय, अमनोज्ञ और अमनोऽम रूप पृथिवी स्पर्श का अनुभवन करते हैं । तात्पर्य कहने का यही है कि नारक जीवों का स्वयं स्पर्श ही जब अनिष्टत्वादि गुणों वाला होता है तो फिर सुख के कारणभूत पृथिवी स्पर्श का वे अनुभवन कैसे कर सकता है ? अतः उनको थोडे से भी सुख के कारणभूत स्पर्श का संवेदना नहीं होती है 'एवं जाव अहे सत्तमाए' इसी तरह शर्कराप्रभा पृथिवी से लेकर अधःसप्तमी पृथिवी तक के नारक भी सुख के कारणभूत पृथिवी स्पर्श का अनुभवन नहीं करते हैं । अर्थात् वे सब भी अनिष्ट, अकान्त, अप्रिय, अमनोज्ञ एवं अमनोऽम पृथिवी स्पर्श का अनुभवन करते हैं । इस तरह से पृथिवी स्पर्श के सम्बन्ध में शर्कराप्रभा से अधः सप्तमी

પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'ગોયમા ! अणिट्ठं जाव अमणामं' હે ગૌતમ ! ત્યાં નારક જીવો અનિષ્ટ યાવત્ અકાન્ત, અપ્રિય, અમનોજ્ઞ, અને અમનોડમ રૂપ પૃથ્વીના સ્પર્શનો અનુભવ કરે છે.

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે નારક જીવોનો સ્વયં સ્પર્શજ જ્યારે અનિષ્ટત્વાદિ ગુણો વાળો હોય છે, તો પછી સુખના કારણભૂત પૃથ્વીના સ્પર્શનો અનુભવ તેઓ કેવી રીતે કરી શકે? તેથી તેઓને થોડા એવા સુખના કારણ રૂપ સ્પર્શનું સંવેદન થતું નથી. 'एवं जाव अहे सत्तमाए' એજ પ્રમાણે યાવત્ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને અધઃસપ્તમી પૃથ્વી સુધીના નારકજીવો પણ સુખના કારણરૂપ એવા પૃથ્વી સ્પર્શનો અનુભવ કરતા નથી. અર્થાત્ તેઓ બધાજ અનિષ્ટ, અકાન્ત, અપ્રિય, અમનોજ્ઞ, અને અમનોડમ પૃથ્વી સ્પર્શનો અનુભવ કરે છે. આ પ્રમાણે પૃથ્વીના સંબંધમાં શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી અધઃસપ્તમી પૃથ્વી પર્યન્તના સૂત્રોના આલાપકોનો પ્રકાર સ્વયં બનાવીનેસમજી લેવો.

विचिन्त्य सूत्राणि स्वयमेवोहनीयानीति । 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया' एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नारकाः, 'केरिसयं आउफासं पच्चणुब्भवमाणा विहरंति' कीदृशं किमाकारकम् अप्स्पर्श—जलस्पर्शम् त्यनुभवन्तः वेदयमाना विहरन्ति तिष्ठन्तीति प्रश्नः, भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'अणिट्ठं जाव अमणामं' अनिष्टम् यावद् अकान्तम् अप्रियम् अमनोज्ञम् अमनोऽमम् अप्स्पर्शमनुभवन्तोऽवतिष्ठन्ते इति । 'एवं जाव अहेसत्तमाए' एवं यावत् शर्कराप्रभा पृथिवीत आरभ्य तमस्तमापृथिवी पर्यन्तं नारकाणामप् स्पर्शोऽनिष्टत्वादिगुणोपेतो ज्ञातव्य इति । 'एवं जाव वणस्सइफासं अहेसत्तमाए पुढवीए' एवं यावद्वनस्पति स्पर्श मधःसप्तम्यां पृथिव्याम् इति । एवम्—एवमेव

पर्यन्त के सूत्रों का आलाप प्रकार स्वयं ही उद्भावित्त कर लेना चाहिये अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभा पुढवीए नेरइया' हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी में नेरयिक 'केरिसयं आउफ्फासं पच्चणुब्भवमाणा' जल स्पर्श कैसा अनुभवते हैं ? अर्थात् रत्नप्रभा पृथिवी के नैरयिकों को जल का स्पर्श किस प्रकार प्रतीत होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं 'गोयमा ! अणिट्ठं जाव अमणामं' रत्नप्रभा के नैरयिकों को जलका स्पर्श अनिष्ट यावत् अमनोऽम होता है 'एवं जाव अहे सत्तमाए' इसी तरह से द्वितीय पृथिवी के नेरयिकों से लेकर अधः सप्तमी पृथिवी तक के जो नैरयिक हैं उन्हें भी जलका स्पर्श अनिष्ट यावत् अमनोऽम ही होता है 'एवं जाव वणस्सइफासं अहे सत्तमाए पुढवीए' इसी प्रकार से यावत् तेज का स्पर्श, और वायु का स्पर्श भी उन्हें अनिष्ट यावत् अमनोऽम

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभा पुढवीए नेरइया' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં નૈરયિકો 'केरिसयं जाउफ्फासं पच्चणुब्भवमाणा' કેવા જલના સ્પર્શનો અનુભવ કરે છે ? અર્થાત્ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોને જલનો સ્પર્શ કેવાપ્રકારથી જણાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! अणिट्ठं जाव अमणामं' રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોને જલનો સ્પર્શ અનિષ્ટ યાવત્ અમનોऽમ હોય છે. 'एवं जाव अहे सत्तमाए' આજ પ્રમાણે બીજી પૃથ્વીના નૈરયિકોથી લઈને અધઃસપ્તમી પૃથ્વી સુધીના જે નારકજીવો છે. તેમને પણ જલનો સ્પર્શ અનિષ્ટયાવત્ અમનોऽમ હોય છે.'एवं जाव वणस्सइफासं अहे सत्तमाए पुढवीए' એજ પ્રમાણે યાવત્ તેજનો સ્પર્શ અને વાયુનો સ્પર્શ પણ તેઓને અનિષ્ટ યાવત્ અમનોऽમ હોય છે.

रत्नप्रभापृथिवीगतापूस्पर्शवदेव शर्कराप्रभा पृथिवीनारकाः वालुकाप्रभा पृथिवीनारकाः, पङ्कप्रभा पृथिवीनारकाः, धूमप्रभा पृथिवीनारकाः, तमः प्रभा पृथिवी नारकाः, अधः सप्तमी पृथिवीनारकाश्चेति सर्वेऽपि नारका स्तत्र तत्र पृथिव्याम् अप्स्पर्श तेजः स्पर्श वायुस्पर्श वनस्पतिस्पर्श चानिष्टादिरूपमेव प्रत्यनुभवन्तो विहरन्तीति यावच्छब्दग्राह्यो भावः। अत्र सूत्राणि स्वयमेवोहनीयानि। नवरं तत्र तेजः स्पर्शस्तु उष्णतापरिगत नरककुडयादि स्पर्शः परोदीरित वैक्रियरूपो वा तेजः स्पर्शो ज्ञातव्यो नतु साक्षाद् बादराग्निकायस्पर्शः,नारकपृथिवीषु बादराग्निकायस्याऽभावात् नरकाणा मत्युग्रान्धकारव्याप्तत्वेन तेजः स्पर्शा संभवादिति।

होता है तथा वनस्पति कायिक का भी स्पर्श उन्हें इसी तरह का अनिष्ट यावत् अमनोऽम होता है ऐसा यह कथन शर्कराप्रभा पृथिवी के नैरयिकों से लेकर सातवीं तमस्तमा पृथिवी तक के नैरयिकों के सम्बन्ध में भी समझना चाहिये अर्थात् शर्कराप्रभा के नैरयिकों को बालुकाप्रभा के नैरयिकों को पङ्कप्रभा के नैरयिकों को धूमप्रभा के नैरयिकों को तमःप्रभा के नैरयिकों को और तमस्तमःप्रभा के नैरयिकों को तेज का स्पर्श, वायु कायिक का स्पर्श और वनस्पति कायिक का स्पर्श अनिष्ट, अकान्त, अप्रिय अमनोज्ञ एवं अमनोऽमही होता है। परन्तु यहां इतनी विशेषता जाननी चाहिये- कि बादराग्नि काय तो वहां होता नहीं है इसलिये जो यहां तेजः स्पर्श कहा गया है वह उष्णता परिणत नरक कुडय-भित्ति-आदि का स्पर्श या दूसरों के द्वारा किये वैक्रिय रूप का स्पर्श जानना

તેમજ વનસ્પતિ કાયિકનો સ્પર્શ પણ તેઓને આજ પ્રમાણે અનિષ્ટ યાવત્ અમનોડમ હોય છે.આપ્રમાણેનું આ કથન શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઇને સાતમી તમસ્તમા પૃથ્વી સુધીના નૈરયિકોના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું.

અર્થાત્ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોને વાલુકા પ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોને, પંકપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોને, ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોને, તમઃપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોને, અને તમસ્તમાપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોને, તેજનો સ્પર્શ, વાયુકાયિકનો સ્પર્શ અને વનસ્પતિકાયિકનો સ્પર્શ અનિષ્ટ, અકાન્ત, અપ્રિય, અમનોજ્ઞ, અને અમનોડમ જ હોય છે. પરંતુ અહિયાં એ વિશેષતાસમજવી કે ત્યાં બાદરાગ્નિ કાયતો હોતા નથી. તેથી અહિયાં જે તેજનો સ્પર્શ કહ્યો છે, તે ઉષ્ણતા પરિણત નરક કુડય ભિત્તિ વિગેરેનો સ્પર્શ અથવા બિજાઓની મારફત કરવામાં આવેલ વૈક્રિય રૂપનો સમજવો. કેમકે નારકોના નિવાસસ્થાનો અત્યંત ઉગ્ર એવા અંધકારથી વ્યાપ્ત રહે છે. તેથી ત્યાં તેજના સ્પર્શનો સંભવ હોતો નથી.

'इमाणं भंते ! रयणप्पभा पुढवी' इयं खलु भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवी 'दोच्चं पुढविं पणिहाय' द्वितीयां शर्कराप्रभापृथिवीं प्रणिधाय–प्रतीत्य 'सव्वमहंतिया बाहल्लेणं' सर्वमहती बाहल्येन 'सव्वक्खुड्डिया सव्वंतेसु' सर्वक्षुद्रिका सर्वान्तेषु द्वितीय पृथिव्यपेक्षया प्रथमा रत्नप्रभा पृथिवीबाहल्येन सर्वमहती सर्वान्तेषु सर्वक्षुद्राकिमिति प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'हंता गोयमा' हन्त हे गौतम ! 'इमाणं रयणप्पभा पुढवी' इयं खलु रत्नप्रभा पृथिवी 'दोच्चं पुढविं पणिहाय जाव सव्वखुड्डिया सव्वंतेसु' द्वितीयां पृथिवीं प्रणिधाय अपेक्ष्य सर्वमहती बाहल्येन, सर्वतः क्षुद्रिका सर्वान्तेषु इति ।

यतः—रत्नप्रभा पृथिव्या बाहल्यम् अशीतिसहस्राधिक लक्षयोजनप्रमितम् शर्कराप्रभायास्तु द्वात्रिंशत्सहस्राधिकलक्षयोजनप्रमितमेव ततो द्वितीय पृथिव्यपेक्षया प्रथमा पृथिवी सर्वमहतीत्युक्तम् । आयामविष्कम्भापेक्षया प्रथमा सर्वक्षुल्लिका यतः शर्कराप्रभा द्विरज्जुप्रमाणा इयं रत्नप्रभातु एकरज्जु प्रमितैव

चाहिये क्योंकि नारकों के निवास स्थान अत्युग्र अन्धकार से व्याप्त रहते हैं अतः वहां तेज स्पर्श की असंभवता है।

'इमा णं भंते ! रयणप्पभा पुढवी दोच्चं पुढविं पणिहाय' हे भदन्त ! यह रत्नप्रभा पृथिवी द्वितीय शर्कराप्रभा पृथिवी की अपेक्षा क्या मोटाई में बड़ी है और सब अन्तभागों में अर्थात् लम्बाई चौड़ाई में क्या छोटी है ? इस के उत्तर में प्रभु कहते हैं–'हंता गोयमा ! हां गौतम ! ऐसा ही है क्योंकि 'इमाणं रयणप्पभा पुढवी दोच्चं पुढविं पणिहाय जाव सव्व खुड्डिया सव्वंतेसु 'इस रत्नप्रभा पृथिवी की मोटाई एक लाख अस्सी हजार योजन की है और शर्कराप्रभा पृथिवी की मोटाई एक लाख बत्तीस हजार योजन की है तथा रत्नप्रभा पृथिवी की लंबाई चौडाई एक राजू की है और शर्कराप्रभा पृथिवी की लम्बाई चौड़ाई दो राजू की है 'दोच्चाणं भंते पुढवी' हे भदन्त ! द्वितीय शर्कराप्रभा पृथिवी

'इमाणं भंते ! रयणप्पभा पुढवी दोच्चं पुढविं पणिहाय' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીની અપેક્ષાએ શું વધારે મોટી છે? અને બધા અંતભાગોમાં અર્થાત્ લંબાઇ પહોળાઈમાં શું નાની છે? ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'इमाणं रयणप्पभा पुढवी दोच्चं पुढविं पणिहाय जाव सव्व खुड्डिया सव्वंतेसु' આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીની મોટાઈ (વિશાળતા) એક લાખ એંસી હજાર યોજનની છે. તથા રત્નપ્રભા પૃથ્વીની લંબાઈ પહોળાઇ એક રાજુની છે, અને શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીની લંબાઈ પહોળાઈ બે રાજુની છે. 'दोच्चाणं भंते ! पुढवी' હે ભગવન્ બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી

आयामविष्कम्भाभ्यां मतो द्वितीय पृथिव्यपेक्षया प्रथमा सर्वक्षुद्रिका सर्वान्तभागेषु इति प्रोक्तम्। एवं सर्वपृथिवी प्रकरणे अग्राग्रेतन पृथिव्यपेक्षया तत्तत्पृथिव्या अर्वाक्तना पृथिवी बाहल्येन महती, आयामविष्कम्भाभ्यां क्षुद्रिकेति वाच्यम्। उक्तश्च क्रमशो बाहल्यविषये-

यथे--'असीयं बत्तीसं अट्ठावीसं तहेव वीसं च।
अट्ठारस सोलसगं, अट्ठुत्तरमेव हेट्टिमया' ॥१॥

छाया--अशीतिः ८० द्वात्रिंशत् ३२, अष्टविंशतिः २८, तथैव विंशतिश्च।
अष्टादश १८, षोडश १६, अष्टोत्तरमेव अधः सप्तमिका ॥१॥

'तच्चं पुढविं पणिहाय' तृतीय पृथिवी बालुकाप्रभा की अपेक्षा क्या 'सव्वमहंतिया बाहल्लेणं पुच्छा' मोटाई में बडी है? और लम्बाई में छोटी है? उत्तर में प्रभु कहते हैं 'गोयमा! दोच्चाणं पुढवी जाव सव्व खुड्डिया सव्वंतेसु' हे गौतम! द्वितीय पृथिवी की अपेक्षा मोटाई में बडी है और लंबाई चौडाई में कम है 'एवं एएणं अभिलावेणं जाव छट्टिया पुढवी' इस अभिलाप के अनुसार यावत् छठी पृथिवी सप्तमी पृथिवी की अपेक्षा लंबाई चौडाई में कम है ऐसा जानना चाहिये। इस विषय में कहा भी है-'असीयं बत्तीसं' इत्यादि। अर्थात् रत्नप्रभा पृथिवी की मोटाई एक लाख अस्सी हजार की है १, एवं शर्कराप्रभा की मोटाई एक लाख बत्तीस हजार २, बालुकाप्रभा की एक लाख अट्ठा ईस हजार ३, पंकप्रभा की एक लाख बीस हजार ४, धूमप्रभा की एक लाख अठारह हजार ५, तमःप्रभा की एक लाख सोलह हजार ६, और

'तच्चं पुढविं पणिहाय' त्रीજી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વી કરતાં 'सव्वमहंतिया बाहल्लेणं पुच्छा' વિશાળપણામાં શું મોટી છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा! दोच्चाणं पुढवी जाव सव्व खुड्डिया सव्वंतेसु' હે ગૌતમ! બીજી પૃથ્વી ત્રીજી પૃથ્વી કરતા વિશાળતામાં મોટી છે. અને લંબાઈ પહોળાઈમાં ઓછી છે. 'एवं एएणं अभिलावेणं जाव छट्टिया पुढवी' આ અભિલાપ પ્રમાણે યાવત્ છઠ્ઠી પૃથ્વી સાતમી પૃથ્વી કરતા લંબાઈ પહોળાઈમાં ઓછી છે તેમ સમજવું. આ સંબંધમાં કહ્યું પણ છે કે 'असीयं बत्तीसं' ઇત્યાદિ અર્થાત્ રત્નપ્રભા પૃથ્વીની મોટાઈ એક લાખ એંસી હજાર યોજનની છે. ૧ અને શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીની મોટાઈ એક લાખ બત્રીસ હજાર યોજનની છે. ૨ વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના મોટાઈ એક લાખ અઠયાવીસ હજાર યોજનની છે. ૩, પંકપ્રભા પૃથ્વીની મોટાઈ એક લાખ વીસ હજાર યોજનની છે, ૪, ધૂમપ્રભા પૃથ્વીની મોટાઈ એક લાખ અઢાર હજાર યોજનની છે. ૫, તમઃપ્રભા પૃથ્વીની

अत्र गाथोक्त सहस्रयोजनसंख्या लक्षयोजनोपरि विज्ञेया।

नारक पृथिवीनामायामविष्कम्भप्रमाणं रत्नप्रभा पृथिवीत आरभ्याग्रे-ऽग्रे प्रत्येक पृथिव्याः प्रमाणमेकैकरज्जुरूपमधिकमधिकं भवति यावद् अधः सप्तमी यथा प्रथमा रत्नप्रभा पृथिवी आयामविष्कम्भाभ्यामेक रज्जुप्रमाणा, द्वितीया द्विरज्जुप्रमाणा, तृतीया त्रिरज्जुप्रमाणा, चतुर्थी चतूरज्जुप्रमाणा, पञ्चमी पञ्चरज्जुप्रमाणा, षष्ठी षड् रज्जुप्रमाणा, सप्तमी सप्तरज्जुप्रमाणा। रज्जुश्च असंख्यातसहस्रयोजनप्रमाणो भवति, अतोऽत्रैव तृतीयप्रतिपत्तौ पूर्वमुक्तम्-'इमाणं भंते! रयणप्पभा पुढवी केवइया आयामविक्खंभेणं पण्णत्ता? गोयमा! असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं आयामविक्खंभेणं। असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेण पण्णत्ता, एवं जाव अहेसत्तमा' इति। अत एव पूर्वा पूर्वा पृथिवी अग्रा ग्रेतन पृथिव्यपेक्षया सर्व क्षुद्रिका, इत्युक्तम्

'दोच्चा णं भंते! पुढवी' द्वितीया खलु भदन्त! पृथिवी 'तच्चं पुढविं पणिहाय' तृतीयां पृथिवीं प्रणिधाय-प्रतीत्य 'सव्वमहंतिया बाहल्लेण पुच्छा'

अधःसप्तमी तमस्तमा पृथ्वी की मोटाई एक लाख आठ हजार की है ७। इस प्रकार आगे आगे की पृथिवी की मोटाई कम कम होती जाती है इसलिये आगे आगे की पृथिवी की अपेक्षा पीछे पीछे की पृथिवी की मोटाई अधिक होती है इसलिये 'सर्वमहती बाहल्ये' ऐसा कहा है। और लम्बाई चौडाई आगे आगे की पृथिवी की बढती चली जाती है इसलिये आगे आगे की पृथिवी की अपेक्षा पीछे पीछे की पृथिवी की लम्बाई चौडाई कम होती है इसलिये 'सर्व क्षुल्लिका सर्वान्तेषु' ऐसा कहा है। प्रत्येक पृथिवी की लम्बाई चौडाई आगे आगे पृथिवी में एक एक राजू बढता जाता है ऐसे सातवीं अधः सप्तमी तमस्तमा पृथिवी की लंबाई चौडाई सात राजू की हो जाती

મોટાઈ એક લાખ સોળ હજાર યોજનની છે. ૬, અને અધઃસપ્તમી તમસ્તમા પૃથ્વીની મોટાઈ એક લાખ આઠ હજારયોજનની છે. ૭, આ પ્રમાણે પછી પછીની પૃથ્વીની મોટાઈ ઓછી ઓછી થતી જાય છે તેથી પછી પછીની પૃથ્વી કરતાં પહેલાં પહેલાની પૃથ્વીની મોટાઇ વધારે હોય છે તેથી 'सर्व महती बाहल्येन' એ પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવેલ છે. અને લંબાઇ પહોળાઇ પછી પછીની પૃથ્વીની વધતી જાય છે. તેથી પછી પછીની પૃથ્વી કરતાં પહેલાં પહેલાની પૃથ્વીની લમ્બાઈ પહોળાઈ ઓછી ઓછી થાય છે. તેથી 'सर्वक्षुल्लिका सर्वान्तेषु' એ પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવેલ છે. દરેક પૃથ્વીની લંબાઇ પહોળાઇ પછી પછીની પૃથ્વીમાં એક એક રાજુ વધતી જાય છે. એ રીતે સાતમી અધઃ સપ્તમી તમસ્તમા પૃથ્વીની લંબાઇ પહોળાઇ સાત રાજુની થઈ જાય છે. એક રાજુનું

सर्वमहती बाहल्येन सर्वक्षुल्लिका सर्वान्तेषु किमिति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'दोच्चाणं पुढवी जाव सव्वखुड्डिया सव्वंतेसु' द्वितीया खलु पृथिवी यावत् तृतीयां पृथिवीं प्रतीत्य सर्वमहती बाहल्येन सर्वक्षुल्लिकैव भवति सर्वान्तेषु इति। 'एवं एएणं अभिलावेणं जाव' एवम् एतेनाभिलापेन-पूर्वकथितप्रकारेण, यावत्-इति षष्ठ पृथिव्याः प्रश्न पर्यन्तं वाच्यम्। षष्ठ पृथिवी प्रश्नो यथा-'छट्ठिया णं भंते! पुढवी अहे सत्तमं पुढविं पणिहाय सव्वमहंतिया बाहल्लेणं सव्वखुड्डिया सव्वंतेसु?' छाया-षष्ठी खलु भदन्त! पृथिवी अधः सप्तमीं पृथिवीं प्रणिधाय सर्वमहती बाहल्येन सर्वक्षुद्रिका सर्वान्तेषु? इति प्रश्नवाक्यपर्यन्तं यावत्पदेन संग्राह्यम्। भगवानुत्तरमाह-'छट्ठिया पुढवी' इत्यादि, 'छट्ठिया पुढवी अहे सत्तमं पुढविं पणिहाय जाव सव्वखुड्डिया सव्वंतेसु' षष्ठी-तमः प्रभा पृथिवी अधः सप्तमीं पृथिवीं प्रणिधाय-प्रतीत्य यावत् सर्वमहतीबाहल्येन सर्वक्षुद्रिका सर्वान्तेषु भवतीति।

'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए' एतस्यां खलु भदन्त! रत्नप्रभायां पृथिव्याम् 'तीसाए णरयावाससयसहस्सेसु' त्रिंशति नरकावासशतसहस्रेषु 'इक्कमिक्कंसि निरयवासंसि' एकैकस्मिन नरकावासे प्रतिनरके इत्यर्थः 'सव्वे पाणाः' सर्वे प्राणाः द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाः 'सव्वे भूया' सर्वे भूताः वनस्पतिकायिकाः, 'सव्वे जीवा' सर्वे जीवाः पञ्चेन्द्रियाः 'सव्वे सत्ता' सर्वे सत्त्वाः पृथिवीकायिकादयः, ।

है एक राजू असंख्यात सहस्र योजन का होता है इसी बात को भगवान ने इसी सूत्र की इसी तीसरी प्रतिपत्ति में पहले कह चुके हैं वह पाठ टीका में देखलेना चाहिये। 'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए' हे भदन्त! इस रत्नप्रभा पृथिवी में जो 'तीसाए णरयावाससयसहस्सेसु' तीस लाख नरकावास है उनमें 'इक्कमिक्कंसि निरयावासंसि' एक २ नरकावास में 'सव्वे पाणा सव्वेभूया' समस्त प्राणी द्वीन्द्रियतेइन्द्रिय और चौइन्द्रिय प्राणी समस्त वनस्पतिकायिक भूत 'सव्व जीवा' समस्त जीव-पंचेन्द्रिय 'सव्वे सत्ता' एवं समस्त पृथिवी कायिक

પ્રમાણુ અસંખ્યાત સહસ્ર યોજનનું હોય છે. એજ વાતને ભગવાને આ સૂત્ર ની આ ત્રીજી પ્રતિપત્તીમાં પહેલાં કહેલ છે. એ પાઠ સંસ્કૃત ટીકમાં જોઈ લેવો.

'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જે 'तीसाए नरयावाससयसहस्सेसु' ત્રીસ લાખ નરકાવાસ છે તેમાં इक्कमिक्कंसि निरयावासंसि' એક એક નરકાવાસમાં 'सव्वे पाणा सव्वेभूया' સઘળા પ્રાણિયો એટલે કે દ્વીન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય,અને ચૌઈન્દ્રિય પ્રાણી સઘળા વનસ્પતિ કાયિક ભૂતો 'सव्वजीवा' સઘળાજીવો પંચેન્દ્રિય જીવો 'सव्वे सत्ता' અને સઘળા પૃથ્વી

यदुक्तम्-प्राणाः द्वित्रिचतुः प्रोक्ताः भूताश्च तरवः स्मृताः।
जीवाः पञ्चेन्द्रिया ज्ञेयाः शेषाः सत्त्वा उदीरिताः ॥१॥

ते प्राणादयः 'पुढवीकाइयत्ताए' पृथिवीकायिकतया 'जाव वणस्सइकाइयत्ताए' यावत्-अप्कायिकतया तेजस्कायिकतया वायुकायिकतया वनस्पतिकायिकतया 'नेरइयत्ताए' नैरयिकतया 'उववन्न पुव्वा' उत्पन्नपूर्वाः-पूर्वमुत्पन्ना एते प्राणादयः पृथिव्यादितया नैरयिकतया वा ? इति प्रश्नः, भगवानाह-'हंता' इत्यादि, 'हंता गोयमा !' हन्त, गौतम ! 'असइं अदुवा अणंतखुत्तो' असकृत्-अनेकवारम् अथवा अनन्तकृत्वोऽनन्तान् वारान् पृथिव्यादि कायिकतया नैरयिकतया च सर्वे प्राणादयः समुत्पन्नपूर्वाः संसारस्यानादित्वात् । 'एवं जाव अहे सत्तमाए' एवं यावदधः सप्तम्याम् शर्कराप्रभात आरभ्य सप्तम नरक पृथिवी-

सत्त्व 'प्राणा द्वित्रिचतुःप्रोक्ता भूताश्चतरवः स्मृता जीवा पञ्चेन्द्रि याज्ञेया शेषाः सत्वा उदीरताः 'पुढविकाइयत्ताए जाव वणस्सइकाइयत्ताए नेरइयत्ताए उववन्न पुव्वा' पृथिवी कायिक रूप से, यावत् अप्कायिक रूप से,तेजस्कायिक रूप से, वायुकायिक रूप से और वनस्पतिकायिक रूप से तथा नैरयिक रूप से पहिले उत्पन्न हो चुके है ? इसके उत्तर में प्रभु:कहते हैं-'हंता गोयमा ! असइं अदुवा अणंतखुत्तो' हां गौतम ! ये सब प्राणादिक जीवा अनेक वार अथवा अनन्त वार पृथिवीकायिक आदि रूप से पहिले रत्नप्रभा पृथिवी के प्रत्येक नरकावास में उत्पन्न हो चुके हैं । क्यों कि संसार अनादि रूप है 'एवं जाव अहे सत्तमाए' इसी तरह से शर्कराप्रभा से लेकर अधः सप्तमी तमस्तमा पृथिवी तक के नरकों के नरकावासों में समस्त प्राणी आदि पृथिवी कायिक आदि रूप से एवं नैरयिक रूप

કાયિક સત્વો 'प्राणा द्वित्रिचतुः प्रोक्ता भूताश्च तरव.स्मृत्ताः, जीवा पञ्चेन्द्रिया ज्ञेया, शेषाः सत्वा उदीरिताः, 'पुढविक्काइयत्ताए जाव वणस्सइ काइयत्ताए नेरइयत्ताए उववन्न पुव्वा' પૃથ્વીકાયિક પણાથી, યાવત્ અપ્કાયિક પણાથી, વાયુકાયિક પણાથી, અને વનસ્પતિ કાયિકપણાથી, તથા નૈરયિક પણાથી, પહેલાં ઉત્પન્ન થઈ ચૂકયાં છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'हंता गोमया ! असइं अदुवा अणतखुत्तो' હા ગૌતમ ! આ સઘળા પ્રાણ વિગેરે જીવો અનેકવાર અથવા અનંતવાર પૃથ્વીકાયિક વિગેરે પણાથી પહેલાં રત્ન પ્રભા પૃથ્વીના દરેક નરકાવાસોમાં ઉત્પન્ન થઇ ચૂકયા છે કેમકે સંસાર અનાદિ રૂપ છે. 'एवं जाव अहे सत्तमाए' આજ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને અધઃસપ્તમી તમસ્તમા પૃથ્વી સુધીના નરકોના નરકાવાસોમાં સઘળા પ્રાણી વિગેરે

पर्यन्तेषु नरकेषु सर्वे प्राणादयः पृथिव्यादि कायिकतया नैरयिकतया च असकृत् अनन्तकृत्वः समुत्पन्नाः, प्रति पृथिवी सूत्राणि स्वयमेवोहनीयानि । 'णवरं जत्थ जत्तिया णरगा' नवरं यत्र यावत्संख्यका नरकावासा स्तत्र पृथिव्यां तावत्संख्यकाः नरकावासाः वक्तव्या इति ।

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्याम् 'निरयपरिसामंतेसु' नरकाः परिसामन्तेषु नरकावासपर्यन्तवर्तिषु प्रदेशेषु 'जे पुढवीकाइया' ये बादरपृथिवीकायिकाः 'जाव वणस्सइकाइया' यावत् बादराप्कायिकाः, बादरतेजस्कायिकाः, बादर वायुकायिकाः, बादर-वनस्पतिकायिका जीवाः 'ते णं भंते ! जीवाः ते खलु पृथिवीकायि-कादयः जीवाः 'महाकम्मतराचेव' महाकर्मतरा एव महत्प्रभूतम्-असाता-वेदनीयं कर्म येषां तेषां ते महाकर्माणः, अतिशयेन महाकर्माणो महाकर्मतराः चेवेत्यवधारणे तथा च महाकर्माणः, अतिशयेन महाकर्माणो महाकर्मतराः चेवे-

से अनेक बार अथवा अनन्तवार उत्पन्न हो चुके हैं ऐसा जानना चाहिये इस सम्बन्ध में शर्करादि छहों पृथिवियों के आलापक सूत्रों को अपने आप कर लेना चाहिये । 'णवरं जत्थ जत्तिया णरगा' विशेषता केवल इतनी सी ही है कि जहां जितने नरकावास हैं वहां वे उतने ही कहना चाहिये । 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' हे भदन्त ! इस रत्न-प्रभा पृथिवी में 'निरय परिसामंतेसु' नरकावास के अन्त तक के प्रदेशों में 'जे पुढवी काइया जाव वणस्सइकाइया' जो बादर पृथिवी कायिक यावत् बादर अप्कायिक बादर तेजस्कायिक, बादर वायु कायिक बादर वनस्पतिकायिक जीव हैं 'ते णं भंते !' हे भदन्त ! वे पृथिवीकायिका दिजीव 'महाकम्मतरा चेव' क्या महाकर्मतर वाले-अतिशय असाता

પૃથ્વીકાયિક વિગેરે પૃથ્વી વિગેરે પણાથી અને નૈરયિકપણાથી અનેક વાર અથવા અનંતવાર ઉત્પન્ન થઇ ચૂકયા છે, તેમ સમજવું આ સંબંધમાં શર્કરા પૃથ્વી વિગેરે છએ પૃથ્વીયોના આલાપકો પોતે બનાવી સમજી લેવા. 'णवरं जत्थ जत्तिया णरगा' વિશેષતા કેવળ એટલીજ છે કે જ્યાં જેટલા નરકાવાસો છે, ત્યાં તે એટલાજ કહેવા જોઇએ,

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં 'निरयपरिसामंतेसु' નરકાવાસોના અંત સુધીના પ્રદેશોમાં 'जे पुढवी काइया जाव वणस्सइ काइया' જે બાદર પૃથ્વીકાયિકો યાવત્ બાદર અપ્ કાયિક બાદર વનસ્પતિ કાયિક જીવો છે, 'ते णं भंते ! जीवा' હે ભગવન્ તે પૃથ્વીકાયિક જીવો 'महा कम्मतराचेव' શું મહા કર્મતર વાળા એટલે કે અતિશય અસા-

त्यवधारणे तथा च महाकर्मतरा एव। कुतो महाकर्मतरा एवेत्यत आह-यतस्ते 'महाकिरियतराचेव' महाक्रियतरा एव महती क्रिया प्राणातिपादिका आसीत् पूर्वजन्मनि तद्भवेष्वपि तदध्यवसाया, निष्ठुरया येषां ते महाक्रियाः, अतिशयेन महाक्रिया इति महाक्रियतराः। महाक्रियतरत्वं कुतः? तत्राह-'महा आसवतराचेव' महाश्रवतरा एव, महान्त आश्रवा पापोपादानहेतवः आरम्भादयः पूर्व जन्मनि येषा मासीत् ते महाश्रवाः महाश्रवा एव महाश्रवतराएव तदेवं यतो महाकर्मतरा एव ततः 'महावेयणतराचेव' महावेदनतराएव नरकेषु क्षेत्र

वेदनीय कर्म उदय वाले हैं? 'महा किरियतरा चेव' अतिशय महा क्रिया वाले हैं? 'महा आसवतरा चेव' अतिशय महा आस्रव वाले हैं? यहां जो ऐसा प्रश्न किया गया है उस का तात्पर्य ऐसा है कि नरकों में पृथिवी कायिकादि जीव की पर्याय से वही जीव उत्पन्न होता है कि जिसने पूर्व जन्म में प्राणातिपात आदि क्रियाओं के करने में ही अपना जीवन व्यतीत किया होता है तथा वहां पहुंच कर भी वह जीव रातदिन इन्हें प्राणातिपात आदि क्रियाओं के करने वाले परिणामों वाला बना रहता है-इसलिये उसके इन क्रियाओं के कारण अतिशय महा असाता वेदनीय आदि कर्मों का बन्ध होकर उसमें स्थिति और अनुभाग प्रकृष्टतर पड़जाता है। पापोपादान के हेतुभूत आरम्भ आदि इन जीवों के पूर्व भव में हुए हैं अतः इन्हें महाक्रिया वाला कहा गया है। अतः यही हेतु हेतुमद्भावप्रदर्शित करने के लिये गौतम ने प्रभु से ऐसा प्रश्न किया है. जब वे पृथिवीकायिक आदि जीव पूर्व भव में ऐसे थे और वर्तमान में

તાવેદનીય કર્મના ઉદયવાળા છે? 'महा आसवतराचेव' અત્યંત મહા આસ્રવવાળા છે? કે જેઓએ પૂર્વ જન્મમાં પ્રાણાતિપાત વિગેરે ક્રિયાઓ કરવામાંજ પોતાનું સમગ્ર જીવન વીતાવેલું હોય છે. તથા ત્યાં પહોંચીને તે જીવો રાત દિવસ એ જ પ્રાણાતિપાત વિગેરે ક્રિયાઓ કરવાવાળા પરિણામો વાળા બની જાય છે. તેથી પ્રાણાતિપાત વિગેરે કરવાવાળાને આ ક્રિયાઓ કરવાના કારણે અત્યંત મહા અસાતા વેદનીય વિગેરે કર્મોનો બંધ થઈને તેમાં સ્થિતિ અને અનુભાગ પ્રકૃષ્ટ રીતે પડી જાય છે. પાપો કરવાના કારણભૂત આરમ્ભ વિગેરે આ જીવોને પૂર્વભવમાં થયા છે. તેથી તેઓને મહાક્રિયાવાળા કહેવામાં આવે છે. તેથી આજ હેતુ હેતુમદ્ભાવ બતાવવા માટે શ્રીગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને આ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. કે જ્યારે તે પૃથ્વીકાયિક વિગેરે જીવો પૂર્વભવમાં એવા હતા અને વર્તમાનમાં પણ તેઓ આ જ

स्वभावजायाअपि वेदनायाः अति दुःसहत्वादिति प्रश्नः, भगवानाह-'हंता' इत्यादि, 'हंता गोयमा' हन्त गौतम ! 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्याम् 'निरयपरिसामंतेसु' नरकपरि सामंतेसु' नरकपरिसामन्तेषु नरकावासपर्यन्तवर्त्तिषु प्रदेशेषु 'तं चेव जाव महा· वेयणतरगा चेव' बादर पृथिवीकायिकाः, बादराप्कायिकाः, बादरतेजस्कायिकाः बादर वनस्पतिकायिका जीवाः महाकर्मतरा महाक्रियतरा महाश्रवतरा महावेदनतरा एवेति। 'एवं जाव अहे सत्तमाए' एवम् अनेनैव प्रकारेण यावद् अधः सप्तम्याम् शर्करामभात आरभ्य अधः सप्तम्या मपि सर्वं विज्ञेयम्।

भी वें इसी प्रकार के जीवन से जीते है तो क्या वे उन नरकों के महा वेदनतर क्षेत्र स्वभाव जन्य वेदना के भोक्ता होते हैं? इसके उत्तर मे प्रभु गौतम से कहते हैं-'हंता गोयमा!' हां गौतम! 'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए' इस रत्नप्रभा पृथिवी में जो 'निरयपरिसामंतेसु' नरकावास तक के प्रदेशों में पृथिवीकायिक आदि जीव है वे 'तं चेव जाव महा वेयणतरका चेव' उसी प्रकार के है-जैसा कि प्रश्न में पूछा गया है-अर्थात् महा कर्म तर हैं-क्योंकि वे पूर्व में महा क्रिया तर थे, महास्रवतर थे और वहां पहुंच कर भी वे ऐसे ही हैं-अतः वे वर्तमान में वहां महा वेदना वाले ही हैं।

अब सूत्रकार इस तृतीय प्रतिपत्ति के इस द्वितीय उद्देशक में जितने पदार्थ-जितना त्रिषय कहे गये हैं उन सब को संग्रह करके प्रकट करने वाली ये गाथाएं कहते हैं—

પ્રમાણેના જીવનથી જીવે છે. તો શું તેઓ એ નરકોમાં મહાવેદનતર ક્ષેત્રના સ્વભાવથી થવા વાળી વેદનાને ભોગવવા વાળા બને છે?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'हंता गोयमा!' હા ગૌતમ! 'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए' આ રત્નપ્રભામાં જે 'निरय-परिसामंतेसु' નરકાવાસ સુધીના પ્રદેશોમાં પૃથ્થીકાયિક વિગેરે જીવો છે, તેઓ 'तं चेव जाव महा वेयणतरका चेव' એવા પ્રકારના છે, કે જે પ્રમાણે પ્રશ્ન સૂત્રમાં કહ્યા છે. અર્થાત્ મહાકર્મતર છે. કેમકે તેઓ પૂર્વમાં મહાક્રિયાવાળા હતા. મહા આસ્રવવાળા હતા, અને ત્યાં પહોંચીને પણ તેઓ એવાજ છે. તેથી તેઓ વર્તમાનમાં ત્યાં મહાવેદના વાળાજ છે.

હવે સૂત્રકાર આ ત્રીજી પ્રતિપત્તિના આ બીજા ઉદ્દેશામાં જેટલા પદાર્થો અર્થાત્ જે જે વિષયો કહ્યા છે, તે બધાનો સંગ્રહ કરીને બતાવવા વાળી આ ગથાઓ કહે છે. 'पुढवी ओगाहित्ता' ઇત્યાદિ

सम्प्रति-तृतीयप्रतिपत्ते द्वितीयोद्देशे यावन्तः पदार्थाः कथितास्तेषां संग्रहणीगाथा इमा, 'पुढवी ओगाहित्ता' इत्यादि, प्रथमम् 'पुढवीओ' नारकपृथिव्यः कति भवन्तीति कथनम् तद्यथा-'कइ णं भंते ! पुढवीओ पन्नत्ताओ' 'गोयमा !' हे गौतम ! 'सत्तपुढवीओ पन्नत्ताओ' इत्यादि, तदनन्तरम् 'ओगाहित्ता णरगा' इत्यादि, यस्यां पृथिव्यां यदवगाह्य यादृशाश्च नारकास्तदभिधेयम् यथा-'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए असी उत्तर जोयणसहस्स बाहल्लाए उवरिं केवइयं ओगाहित्ता' इत्यादि, 'संठाण मेव बाहल्लं' तत्र संस्थानं बाहल्यं च, प्रतिपादितम् । 'विक्खंभ परिक्खेवे' ततो विष्कम्भपरिक्षेपौ ।

'पुढवी ओगाहित्ता-इत्यादि-सब से पहिले इस तृतीय प्रतिपत्ति के द्वितीय उद्देशक में गौतम ने प्रभु से पृथिवियां कितनी है ? ऐसा प्रश्न पूछा है-इसके उत्तर में प्रभु ने 'पृथिवियां सात है' ऐसा उत्तर दिया है, द्वितीय प्रश्न गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि इस रत्नप्रभा पृथिवी जो कि एक लाख अस्सी हजार योजन की मोटी है उसमें कितने योजन के ऊपर नीचे के प्रदेश को छोडकर नरकावास हैं ? प्रभु ने इस का उत्तर ऐसा दिया है कि हे गौतम ! एक हजार योजन का ऊपर का एक हजार योजन का नीचे का प्रदेश छोडकर बाकी के एक लाख अठहत्तर ७८। हजार योजन की भूमि में नरकावास हैं २। तृतीय प्रश्न गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि हे भदन्त ! नरक का संस्थान कैसा है ? उत्तर में प्रभु ने कहा है कि हे गौतम ! नरक का संस्थान मृदङ्ग आदि के आकार जैसा है, इसी तरह से नरक की मोटाई कितनी है यह बात

સૌથી પહેલા આ ત્રીજી પ્રતિપત્તીના આ બીજા ઉદ્દેશામાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને પૃથિવીયો કેટલી છે ? એ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન પૂછયો છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ ગૌતમસ્વામીને 'સાત પૃથિવિયો છે' એ પ્રમાણે કહ્યુ. છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને પૂછયુ' કે હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા નામની પહેલી પૃથ્વી કે જે એક લાખ એ'સી હજાર યોજનના વિસ્તારવાળી છે. તેમાં કેટલાક યોજનના ઉપર નીચેનો પ્રદેશ છોડીને નરકાવાસો આવેલા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ એવું કહ્યુ' કે હે ગૌતમ ! એક હજાર યોજન ઉપરનો અને એક હજાર યોજન નીચેનો પ્રદેશ છોડીને બાકીના એક લાખ અઠયોતેર હજાર યોજનની ભૂમીમાં નરકાવાસો છે. ૨.

ગૌતમસ્વામીએ ત્રીજો પ્રશ્ન પૂછતાં પ્રભુને કહ્યુ' કે હે ભગવન્ નરકનું સ'સ્થાન કેવું છે ? આના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યુ' કે હે ગૌતમ ! નરકનુ' સ'સ્થાન મૃદંગ વિગેરેના આકાર જેવું છે. એ જ પ્રમાણે નરકની વિશાળતા કેટલી છે ?

'वण्णोगंधोयफासोय' ततो वर्णो गन्धश्च स्पर्शश्च । 'तेसिं महालयाए उवमा देवेण होइ कायव्वा' ततः–तदनन्तरं तेषां नरकाणां महत्तायां देवेन उपमा–सादृश्यं कर्तव्या भवति । 'जीवाय पुग्गलाय' ततो जीवाः पुद्गलाश्च नरकेषु व्युत्क्रामन्तीति वक्तव्यम् । 'तह सासया निरया' तथा शाश्वताऽशाश्वता नरका इति वक्तव्यम् । 'उववाओ' तत उपपातो नारकाणां वक्तव्यः तद्यथा–'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया कओ उववज्जंति' इत्यादि, 'परिमाणं' तत एकसमयेनोत्पद्यमानानां नारकाणां परिमाणं वक्तव्यम् 'अवहारुच्चत्त मेव संघयणं' ततोऽपहारो नरकादुद्वर्तनं वक्तव्यो नारकजीवानाम्, तत उच्चत्वं ततः संहननं वक्तव्यम् । 'संठाणवण्णगंधा फासा उस्सासमाहारे' तदनन्तरं नारकजीवानां संस्थानं वक्तव्यं, तदनन्तरं वर्णगन्धस्पर्शाः वक्तव्याः, तत उच्छ्वासनिःश्वासौ वक्तव्यौ तदनन्तर माहारो वक्तव्यः । 'लेस्सादिट्ठीनाणे' तदनन्तरं लेश्यावक्तव्या, तदनन्तरं इन्द्रिय-

---

गयी है इसके बाद 'विक्खंभ परिक्खेवे' नरकों का विष्कंभ–चौडाई–और परिधिका प्रमाण क्या है? यह कहा गया है 'वण्णो०' नरक के वर्ण गंध और स्पर्श के सम्बन्ध में कथन किया गया है 'तेसिं महालयाए उवमा देवेण होइ कायव्वा' नरक कितने बडे हैं यह देव का दृष्टान्त देकर समझाया गया है। 'जीवाय पुग्गलाय' जीव पुद्गल नरक में आते हैं, सासया निरया' ये नरक शाश्वत हैं 'उववाओ' एक समय में कितने नारकी वहां उत्पन्न होते हैं और वहां से कितने उद्वर्तित होते है नरकावास कितने ऊंचे हैं–नारक जीवों के संहनन होता है या नहीं? इनके संस्थान कौनसा होता है? इनके शरीर का वर्ण, गंध रस व स्पर्श कैसा होता है? इनका श्वासोच्छ्वास कैसा होता है? यह कथन

એ સંબંધમાં પણ કથન કર્યું છે. તે પછી 'विक्खंभपरिक्खेवे' નારકોના વિષ્કંભ પહોળાઈ અને પરિધિનું પ્રમાણ શું છે? તે સંબંધમાં પણ કથન કર્યું છે. 'वण्णो.' નરકના વર્ણ, ગંધ, અને સ્પર્શના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવ્યું છે. 'तेसिं महालयाए उवमा देवेण होइ कायव्वा' નરક કેટલા મોટા છે? એ સંબંધમાં દેવનું દૃષ્ટાંત આપીને સમજાવવામાં આવ્યું છે. 'जीवाय पुग्गलाय' જીવ પુદ્ગલો નરકમાં જાય છે. ? 'सासया निरया' આ નરકો શાશ્વત છે.? 'उववाओ' એક સમયમાં કેટલા નારકીયો ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? અને ત્યાંથી કેટલા નારકો બહાર નીકળે છે? નરકાવાસ કેટલા ઉંચા છે? નારકજીવોને સંહનન હોય છે? કે નથી હોતુ? તેઓના સંસ્થાનો કયા કયા છે? તેઓના શરીરનો વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ કેવો હોય છે? તેઓના શ્વાસોચ્છવાસ કેવા હોય છે? આ સંબંધમાં કથન કરવામાં આવ્યું છે. તે પછી આહાર,

कव्या तदन्तरं ज्ञानं वक्तव्यम् । 'जोगुवजोगे तहा समुग्घाया' तदनन्तरं योगः–मनोवाक्कायादिर्वक्तव्यः, तदनन्तरं साकारानाकारोपयोगो वक्तव्यः, तदनन्तरं समुद्घाता वर्णनीयाः । 'तत्तो खुहपिवासा' तदनन्तरं क्षुधा वक्तव्या, तदनन्तरं पिपासा वक्तव्या 'विउव्वणा' ततो नारकाणां विकुर्वणा वक्तव्या, तद्यथा–'रयणप्पभाए पुढवीए नेरइयाणं भंते ! किं एगत्तं पभू विउव्वित्तए' इत्यादि, 'वेयणा' तदनन्तरं नारकाणां कीदृशीवेदना भवतीति वक्तव्यम् 'भयं' तदनन्तरं भयम् । 'उववाओ पुरिसाणं' तदनन्तरं विंशतितमसूत्रोक्तानां जमदग्निपुत्ररामादीनां पञ्चानां पुरुषाणा मधः सप्तम्यामुपपातो वक्तव्यः । 'ओवम्मं वेयणाए–दुविहाए' तत औपम्यं द्विविधाया वेदनायाः–उष्णवेदनायाः शीतवेदनायाश्च । ततः स्थितिर्वक्तव्या । 'उव्वट्टणा' तत उद्वर्तना वक्तव्या 'पुढवीउ' ततः स्पर्शः–पृथिव्यादिस्पर्शो वक्तव्यः । ततः 'उववाओ सव्वजीवाणं' ततः सर्वजीवाना मुपपातो वक्तव्यः, तद्यथा–'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए नरयावाससयसहस्सेसु एगमेगंसि निरयावासंसि सव्वे पाणा सव्वे भूया' इत्यादि, 'एयाओ संगहणिगाहाओ' एताः पञ्च संग्रहणी गाथाः कथिता इति॥सू०२२॥

तृतीयप्रतिपत्तौ द्वितीयो नारकोद्देशकः समाप्तः ॥२॥

किया गया है। बाद में आहार लेश्या दृष्टि ज्ञान योग, उपयोग, समुद्घात, क्षुधा, तृषा, विकुर्वणा वेदना भय जमदग्नि पुत्र राम आदि पांच पुरुष सातवीं पृथिवी के अप्रतिष्ठान नामके नरकावास में उत्पन्न हुए है यहां यह सब कहा गया है। बाद में वेदना प्रकार स्थिति, उद्वर्तना, वहां के स्पर्श का कथन तथा पृथिव्यादिक रूप से जीवों का उत्पन्न होना यह सब विषय इस उद्देशक में कहा गया है। सूत्र–॥२२॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत 'जीवाभिगमसूत्र' की प्रमेयद्योतिका नामक व्याख्या में
॥ तृतीय प्रतिपत्ति का द्वितीय उद्देशक समाप्त ॥३–२॥

લેશ્યા, દૃષ્ટિ, જ્ઞાન, યોગ, ઉપયોગ, સમુદ્ઘાત, ક્ષુધા, તૃષા, વિકુર્વણા, વેદના ભય, જમદગ્નિ પુત્ર રામ વિગેરે પાંચ પુરૂષો સાતમી પૃથ્વીના અપ્રતિષ્ઠાન નામના નરકાવાસમાં ઉત્પન્ન થયા છે. એ સંબંધમાં કથન કરવામાં આવ્યું છે તે પછી વેદના પ્રકાર, સ્થિતિ. ઉદ્વર્તના ત્યાના સ્પર્શનું કથન તથા પૃથિવ્યાદિક પણાથી જીવોનું ઉત્પન્ન થવું આ તમામ વિષય આ ઉદ્દેશામાં કહેવામાં આવેલ છે. ॥ સૂ. ૨૩ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રીઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'જીવાભિગમસૂત્ર'ની પ્રમેયદ્યોતિકા નામની વ્યાખ્યામાં ત્રીજી પ્રતિપત્તિનો બીજો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૩–૨॥

अथ तृतीयोद्देशकः

सम्प्रति–तृतीयप्रतिपत्तौ तृतीय उद्देशक आरभ्यते तत्रेदमादिमं सूत्रम्–'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए' इत्यादि,

मूलम्–इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया केरिसयं पोग्गलपरिणामं पच्चणुब्भवमाणा विहरंति ! गोयमा ! अणिट्ठं जाव अमणामं, एवं जाव अहे सत्तमाए । एवं णेयव्वं । गाहा–पोग्गलपरिणामे१ वेयणा य२ लेस्सा य३ नाम४ गोए य५ । अरई६ भए य७ सोगे८, खुहा९ पिवासा य१० वाही य ११ ॥१॥ ऊसासे१२ अणुतावे१३ कोहे१४ माणे य१५ माय–लोभे य१६ १७ चत्तारि य सण्णाओ २१ नेरइयाणं तु परिणामा ॥२॥ एत्थ किर अइवयंति, नरवसहा केसवा जलयराय । मंडलिया रायाणो जे य महारंभ कोडुंबी ॥१॥ भिन्नमुहुत्तो नरएसु होइ तिरिय मणुएसु चत्तारि । देवेसु अद्धमासो उक्कोस विउव्वणा भणिया ॥२॥ जे पोग्गला अणिट्ठा नियमा सो तेसिं होइ आहारो संठाणं तु जहण्णं नियमा हुंडं तु नायव्वं ॥३॥ असुभा विउव्वणा खलु नेरइयाणं तु होइ सव्वेसिं । वेउव्वियं सरीरं असंघयण हुंडसंठाणं ४॥ अस्साओ उववण्णो अस्साओ चेव चयइ निरयभवं । सव्व पुढवीसु जीवो सव्वेसु ठिइ विसेसेसु ।५। उववाएणं व सायं नेरइओ देव कम्मुणा वा वि । अज्झवसाण निमित्तं अहवा कम्माणुभावेणं ॥६॥ नेरइयाणुप्पाओ उक्कोसं पंचजोयणसयाइं । दुक्खेणाभिद्दुयाणं वेयणसयसंपगाढाणं ॥७॥ अच्छिनिमीलियमेत्तं नत्थि सुहं दुक्खमेव पडिवद्धं । नरए नेरइयाणं अहोनिसं पच्चमाणाणं ॥८॥ तेया कम्मसरीरा सुहुमसरीराय जे अप्पज्जत्ता, जीवेण मुक्कमेत्ता वच्चंति सहस्ससो भेयं ॥९॥ अइसीयं अइउण्हं अइतण्हा अइखुहा अइभयं वा । निरए नेरइयाणं दुक्खसयाइं अविस्सामं ॥१०॥ एत्थ य भिन्न

मुहुत्तो पोग्गल असुहाय होइ अस्साओ। उववाओ अप्पाओ अच्छिवसरीरा उ बोद्धवा ॥११॥ से तं नेरइया ॥सू० २४॥

॥ नारय उद्देसओ तइओ ॥

छाया--एतस्यां खलु भदन्त! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिकाः कीदृशं पुद्गल परिणामं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति? गौतम! अनिष्टं यावदमनोऽमम्, एवं यावधःसप्तम्याम्। एवं ज्ञातव्यम्, गाथाः-पुद्गलपरिणामः १ वेदना२ च लेश्या ३ नाम ४ गोत्रे ५ च। अरतिः ६ भयं ७ च शोकः ८, क्षुधा ९ पिपासा १० व्याधिश्च ११॥१, उच्छ्वासः १२ अनुतापः १३, क्रोधस्ते १४ मानश्च १५ माया १६ लोभश्च १७ चतस्रश्च संज्ञाः १८-२१ नैरयिकाणां तु परिणामाः ॥२॥ अत्र व्रजन्ति, नरवृषभाः केशवा जलचराश्च। माण्डलिका राजानो ये च महारम्भकुटुम्बिनः ॥१॥ भिन्नमुहूर्त्तो नरकेषु भवति तिर्यङ्मनुजेषु चत्वारि। देवेष्वर्द्धमास उत्कृष्ट विकुर्वणा भणिता ॥२॥ ये पुद्गला अनिष्टा नियमात् स तेषां भवत्याहारः। संस्थानं तु जघन्यं नियमाद् हुण्डं तु ज्ञातव्यम् ॥३॥ अशुभा विकुर्वणा खलु नैरयिकाणां भवति सर्वेषाम्। वैक्रियं शरीरमसंहननं हुण्डसंस्थानम् ॥४॥ असात उपपन्नोऽसात एव त्यजति निरयभवम्। सर्व पृथिवीषु जीवः सर्वेषु स्थितिविशेषेषु ॥५। उपपातेन वा सातं नैरयिको देवकर्मणा वाऽपि। अध्यवसाननिमित्त मथवा कर्मानुभावेन ६। नैरयिकानुपपात उत्कर्षेण पञ्च योजनशतानि। दुःखेनाभिद्रुतानां वेदना शतसंप्रगाढानाम् ॥७। अक्षिनिमीलन मात्रं नास्ति सुख दुःखमेव प्रतिबद्धम्। नरके नैरयिकाणा महर्निशं पच्यमानानाम् ॥८॥ तैजस कर्मशरीराणि सूक्ष्मशरीराणि च यान्यपर्याप्तानि। जीवेन मुक्तमात्राणि व्रजन्ति सहस्रशो भेदम् ॥९॥ अतिशीत मत्युष्ण मतितृष्णाऽति क्षुधाऽति भयं वा। नरके नैरयिकाणां दुःख शतानि अविश्रामम् ॥१०॥ अत्र च भिन्नमुहूर्त्तः पुद्गलाशुभाय भवति उच्छ्वास उपपातः उपपातोऽस्ति शरीराणि तु बोद्धव्यानि नारकोद्देशक स्तृतीयः। ते एते नैरयिकाः ॥॥सू०२४॥

टीका--'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए' एतस्यां खलु भदन्त! रत्नप्रभायां पृथिव्याम् 'नेरइया' नैरयिकाः 'केरिसयं' कीदृशम्-किमा-

---

तृतीय प्रतिपत्तिका तृतीय उद्देशक

'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए णेरइया'-इत्यादि।

त्रीજી પ્રતિપત્તિના ત્રીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए णेरइया' ઇત્યાદિ

कारकम् 'पोग्गल परिणामं' पुद्गलपरिणामम्-आहार पुद्गलादि विपाकम् 'पच्चणुब्भवमाणा' प्रत्यनुभवन्तः-वेदयमाना विहरंति' विहरन्ति-अवतिष्ठन्ते इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'अणिट्ठं जाव अमणामं' अनिष्टं यावत्-अकान्तम् अप्रियम् अमनोज्ञम् अमनोऽमं पुद्गलपरिणामं वेदयमाना विहरन्तीति । 'एवं जाव अहे सत्तमाए' एवं यावदधः सप्तम्याम्, एवं शर्कराप्रभापृथिवीतः आरभ्य तमस्तमा पृथिवी पर्यन्त नारका अपि अनिष्ट मकान्तमप्रियममनोज्ञं समनोऽमं पुद्गलपरिणामं वेदयमानास्तिष्ठन्तीति । 'एवं नेयव्वं' एवम्-अनेन प्रकारेण पुद्गलपरिणाममधिकृत्य मैथुन संज्ञापर्यन्तमेक-

---

टीकार्थ-गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी में 'णेरइया' नैरयिक 'केरिसयं पोग्गलपरिणामं पच्चणुभवमाणा विहरंति' कैसे पुद्गल परिणाम को-आहारादि पुद्गल विपाक को भोगते हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! अणिट्ठं जाव अमणामं' हे गौतम ! रत्नप्रभा पृथिवी में नैरयिक अनिष्ट यावत्-अकान्त, अप्रिय, अमनोज्ञ-और अमनोम पुद्गल परिणाम रूप आहार आदि का अनुभव करते हैं-भोगते हैं 'एवं जाव अहे सत्तमाए' इसी तरह से नारक जीव द्वितीय शर्कराप्रभा पृथिवी से लेकर अधः सप्तमी तमस्तमा पृथिवी 'तक आहारादि का अनुभव करते हैं 'एवं नेयव्वं' इसी तरह वेदना १, लेश्या २, नाम ३, गोत्र ४, अरति ५, भय६, शोक ७, क्षुधा ८, पिपासा ९, व्याधि, १० उच्छ्वास, ११ अनुताप १२ क्रोध, १३ मान १४ माया, १५ लोभ १६ आ-

---

ટીકાર્થ-શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું કે 'इमीसे णं भंते रयणप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં 'नेरइया' નૈરયિકો 'केरिसयं पोग्गल परिणामं पच्चणुभवमाणा विहरंति' કેવા પુદ્ગલ પરિણામને એટલે કે આહાર વિગેરે પુદ્ગવિપાકને ભોગવે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! अणिट्ठं जाव अमणाम' હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં નૈરયિકો અનિષ્ટ યાવત્ અકાંત, અપ્રિય, અમનોજ્ઞ, અને અમનોડમ પુદ્ગલ પરિણામ રૂપ આહાર વિગેરેનો અનુભવ કરે છે. અર્થાત્ ભોગવે છે. 'एवं जाव अहेसत्तमाए' આજ પ્રમાણે યાવત્ નારકજીવો 'બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને અધઃસપ્તમી તમસ્તમા પૃથ્વી સુધી' આહાર વિગેરે વિપાકનો અનુભવ કરે છે. 'एवं नेयव्वं' એજ પ્રમાણે વેદના ૧, લેશ્યા ૨, નામ ૩, ગોત્ર ૪, અરતિ ૫, ભય ૬, શોક ૭, ભૂખ ૮, તરસ ૯, વ્યાધિ ૧૦, ઉચ્છ્વાસ ૧૧, અનુતાપ ૧૨, ક્રોધ ૧૩, માન ૧૪, માયા ૧૫, લોભ ૧૬, આહાર ૧૭, ભય ૧૮, મૈથુન ૧૯, પરિગ્રહ ૨૦,

मुहुत्तो पोग्गल असुहाय होइ अस्साओ। उववाओ अप्पाओ अच्छिसरीरा उ बोद्धव्वा ॥११॥ से तं नेरइया ॥सू० २४॥

॥ नारय उद्देसओ तइओ ॥

छाया--एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिकाः कीदृशं पुद्गल परिणामं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति ? गौतम ! अनिष्टं यावदमनोऽमम्, एवं यावदधः सप्तम्याम्। एवं ज्ञातव्यम्, गाथाः-पुद्गलपरिणामः १ वेदना२ च लेश्या ३ च नाम ४ गोत्रे ५ च। अरतिः ६ भयं ७ च शोकः ८, क्षुधा ९ पिपासा १० च व्याधिश्च ११॥१, उच्छ्वासः १२ अनुतापः १३, क्रोधते १४ मानश्च १५ माया १६ लोभश्च १७ चतस्रश्च संज्ञाः १८-२१ नैरयिकाणां तु परिणामाः ॥२॥ अत्र किलातिलव्रजन्ति, नरवृषभाः केशवा जलचराश्च। माण्डलिका राजानो ये च महारम्भकुटुम्बिनः ॥१॥ भिन्नमुहूर्त्तों नरकेषु भवति तिर्यङ्मनुजेषु चत्वारि। देवेष्वर्द्धमास उत्कृष्टः विकुर्वणा भणिता ॥२॥ ये पुद्गला अनिष्टा नियमात् स तेषां भवत्याहारः। संस्थानं तु जघन्यं नियमाद् हुण्डं तु ज्ञातव्यम् ॥३॥ अशुभा विकुर्वणा खलु नैरयिकाणां भवति सर्वेषाम्। वैक्रियं शरीरमसंहननं हुण्डसंस्थानम् ॥४॥ असात उपपन्नोऽसात एव त्यजति निरयभवम्। सर्वं पृथिवीषु जीवः सर्वेषु स्थितिविशेषेषु ॥५। उपपातेन वा सातं नैरयिको देवकर्मणा वाऽपि। अध्यवसाननिमित्त मथवा कर्मानुभावेन ६। नैरयिकानुपपात उत्कर्षेण पञ्च योजनशतानि। दुःखेनाभिद्रुतानां वेदना शतसंप्रगाढानाम् ॥७। अक्षिनिमीलनमात्रं नास्ति सुख दुःखमेव प्रतिबद्धम्। नरके नैरयिकाणा महर्निशं पच्यमानानाम् ॥८॥ तैजस कर्मशरीराणि सूक्ष्मशरीराणि च यान्यपर्याप्तानि। जीवेन मुक्तमात्राणि व्रजन्ति सहस्रशो भेदम् ॥९॥ अतिशीत मत्युष्ण मतितृष्णाऽति क्षुधाऽति भयं वा। नरके नैरयिकाणां दुःख शतानि अविश्रामम् ॥१०॥ अत्र च भिन्नमुहूर्त्तः पुद्गलाशुभाय भवति उच्छ्वास उपपातः उपपातोऽस्ति शरीराणि तु बोद्धव्यानि

नारकोद्देशक स्तृतीयः। ते एते नैरयिकाः ॥सू० २४॥

टीका--'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्याम् 'नेरइया' नैरयिकाः 'केरिसयं' कीदृशम्-किमा-

---

तृतीय प्रतिपत्तिका तृतीय उद्देशक

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए णेरइया'-इत्यादि।

त्रीजी प्रतिपत्तिना त्रीजा उद्देशानो प्रारंभ

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए णेरया' ईत्यादि

कारकम् 'पोग्गल परिणामं' पुद्गलपरिणामम्–आहार पुद्गलादि विपाकम् 'पच्चणु-ब्भवमाणा' प्रत्यनुभवन्तः–वेदयमाना विहरंति' विहरन्ति–अवतिष्ठन्ते इति प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'अणिट्ठं जाव अमणामं' अनिष्टं यावत्–अकान्तम् अप्रियम् अमनोज्ञम् अमनोऽमं पुद्गलपरिणामं वेदयमाना विहरन्तीति । 'एवं जाव अहे सत्तमाए' एवं यावदधः सप्तम्याम्, एवं शर्कराप्रभापृथिवीतः आरभ्य तमस्तमा पृथिवी पर्यन्त नारका अपि अनिष्ट मकान्तमप्रियममनोज्ञं अमनोऽमं पुद्गलपरिणामं वेदयमानास्तिष्ठन्तीति । 'एवं नेयव्वं' एवम्–अनेन प्रकारेण पुद्गलपरिणाममधिकृत्य मैथुन संज्ञापर्यन्तमेक-

टीकार्थ–गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है–'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी में 'णेरइया' नैरयिक 'केरिसयं पोग्गलपरिणामं पच्चणुभवमाणा विहरंति' कैसे पुद्गल परिणाम को–आहारादि पुद्गल विपाक को भोगते हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा ! अणिट्ठं जाव अमणामं' हे गौतम ! रत्नप्रभा पृथिवी में नैरयिक अनिष्ट यावत्–अकान्त, अप्रिय, अमनोज्ञ–और अमनोम पुद्गल परिणाम रूप आहार आदि का अनुभव करते हैं–भोगते हैं 'एवं जाव अहे सत्तमाए' इसी तरह से नारक जीव द्वितीय शर्कराप्रभा पृथिवी से लेकर अधः सप्तमी तमस्तमा पृथिवी 'तक आहारादि का अनुभव करते हैं 'एवं नेयव्वं' इसी तरह वेदना १, लेश्या २, नाम ३, गोत्र ४, अरति ५, भय६, शोक ७, क्षुधा ८, पिपासा ९, व्याधि, १० उच्छ्वास, ११ अनुताप १२ क्रोध, १३ मान १४ माया, १५ लोभ १६ आ-

ટીકાર્થ–શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું કે 'इमीसे णं भंते रयणप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં 'नेरइया' નૈરયિકો 'केरिसयं पोग्गल परिणामं पच्चणुभवमाणा विहरंति' કેવા પુદ્ગલ પરિણામને એટલે કે આહાર વિગેરે પુદ્ગલવિપાકને ભોગવે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! अणिट्ठं जाव अमणाम' હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં નૈરયિકો અનિષ્ટ યાવત્ અકાંત, અપ્રિય, અમનોજ્ઞ, અને અમનોઽમ પુદ્ગલ પરિણામ રૂપ આહાર વિગેરેનો અનુભવ કરે છે. અર્થાત્ ભોગવે છે. 'एवं जाव अहे-सत्तमाए' આજ પ્રમાણે યાવત્ નારકજીવો 'બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને અધઃસપ્તમી તમસ્તમા પૃથ્વી સુધી' આહાર વિગેરે વિપાકનો અનુભવ કરે છે. 'एवं नेयव्वं' એજ પ્રમાણે વેદના ૧, લેશ્યા ૨, નામ ૩, ગોત્ર ૪, અરતિ ૫, ભય ૬, શોક ૭, ભૂખ ૮, તરસ ૯, વ્યાધિ ૧૦, ઉચ્છ્વાસ ૧૧, અનુતાપ ૧૨, ક્રોધ ૧૩, માન ૧૪, માયા ૧૫, લોભ ૧૬, આહાર ૧૭, ભય ૧૮, મૈથુન ૧૯, પરિગ્રહ ૨૦,

विंशतिद्वाराणि ज्ञातव्यानि। 'गाहा अत्र विषये संग्रहगाथाद्वयं वर्त्तते, तथाहि—'पोग्गलपरिणामे' इत्यादि। तत्र पुद्गलपरिणामसूत्रं सूत्रकारेणैव प्रतिपादितम्, शेषाणि—वेदना १ लेश्या २ नाम ३ गोत्र ४ ऽरति ५ भय ६ शोक ७ क्षुधा ८ पिपासा ९ व्याध्यु १० च्छ्वासानु ११ ताप १२ क्रोध १३ मान १४ माया १५ लोभा १६ हार १७ भय १८ मैथुन १९ परिग्रह २० संज्ञा विषयाणि विंशतिः सूत्राण्यपि वक्तव्यानि तथाहि—हे भदन्त! रत्नप्रभा नारकाः कीदृशीं वेदनां प्रत्यनुभवन्तस्तिष्ठन्तीति हे गौतम! अनिष्टतरां यावदमनोऽमततरां वेदनां प्रत्यनुभवन्त स्तिष्ठन्ति, एवं शर्कराप्रभा वालुकाप्रभा पङ्कप्रभा धूमप्रभा तमःप्रभा तमस्तमः प्रभा पृथिवी नारका अपि अनिष्टतरां यावदमनोऽमततरां वेदनामनु भवन्त—स्तिष्ठन्तीति एवमेव प्रतिपृथिव्यादि सूत्राण्यपि स्वयमेव ऊहनीयानि।

अत्रैतानि पुद्गलपरिणामादि द्वाराणि समधिकृत्य परिग्रह संज्ञापरिणाम वक्तव्यतायां चरमसूत्रं सप्तमनरक पृथिवीविषयं भवति, तदनन्तरम् 'एत्थकिर'

हार १७, भय १८, मैथुन १९, परिग्रह २०, संज्ञाविषयक इन वेदना परिणामसे लेकर परिग्रह संज्ञा परिणाम तकके शेष उन्नीस द्वारों के सम्बन्ध में भी सूत्रों का कथन कर लेना चाहिये जैसे—हे भदन्त! रत्नप्रभा नैरयिक कैसी वेदना का अनुभवन करते हैं? हे गौतम! वे अनिष्ट तर यावत् अमनोमतर वेदना का अनुभवन करते हैं। इसी तरह से हर एक पृथिवी में लेश्यादि सम्बन्धी सूत्र भी अपने आप उद्भावित कर लेना चाहिये यहां इस विषय में दो संग्रह गाथाएं हैं—'पोग्गल परिणामें' इत्यादि।

यहां इस पुद्गल परिणाम को अधिकृत करके परिग्रह संज्ञा परिणाम पर्यन्त के बीस द्वारों की वक्तव्यता मे अन्तिम सूत्र सप्तम नरक पृथिवी

સંજ્ઞા સંબંધી આ વેદના પરિણામથી લઈને પરિગ્રહ સંજ્ઞા પરિણામ સુધીના બાકીના ઓગણીસદ્વારોના સંબંધમાં પણ સૂત્રોનું કથન સમજી લેવું. જેમકે હે ભગવન્ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકો કેવી વેદનાનો અનુભવ કરે છે, હે ગૌતમ! તેઓ અનિષ્ટતર યાવત્ અમનોડમતર વેદનાનો અનુભવ કરે છે. એજ પ્રમાણે દરેક પૃથ્વીમાં લેશ્યા વિગેરેના સંબંધમાં પણ સૂત્રપાઠ પોતે બનાવીને સમજી લેવો. અહિંયાં આ સંબંધમાં બે ગાથાઓ કહી છે. જે આ પ્રમાણે છે.

'पोग्गलपरिणामे वेयणा य लेस्साय नाम गोए य,
अरइ भयए सोगे खुहापिवासा य वाही य ॥ १ ॥
उस्सासे अणुतावे, कोहे माणे य माय लोभेय,
चत्तारि य सण्णाओ, नेरइया णं तु परिणामे ॥ २ ॥

અહિંયાં આ પુદ્ગલ પરિણામ વિગેરે દ્વારોને અધિકૃત કરીને પરિગ્રહ-સંજ્ઞા પરિણામની વક્તવ્યતામાં છેલ્લું સૂત્ર સાતમી નરક પૃથ્વીમા છે તે પછી

इति गाथा वक्तव्या। अथ चरमसूत्रोक्तसप्तमनरकपृथिवीप्रसङ्गात् तत्र ये गच्छन्ति तान् प्रतिपादयति-'एत्थ किर' इत्यादि, 'एत्थ' अत्राधः सप्तमनरक-पृथिव्याम् 'किर' किलेति पदम् आप्तवच-मेतद् यदग्रे कथ्यते-'अतिवयंति' सप्तमनरक पृथिव्यामग्रे वक्ष्यमाणाः पुरुषा गच्छन्तीति-के ते पुरुषाः ये सप्तम-नरकपृथिव्यां गच्छन्ति तत्राह-'नरवसभा' इत्यादि, 'नरवसभा' नरवृषभाः-नरेषु वृषभतुल्याः कालभोगादौ अत्यासक्तत्वात् महामहिमबलशालित्वाद्वा के ते? इत्याह-'केसवा' केशवाः वासुदेवाः 'जलचरराय' जलराश्च तन्दुलमत्स्य प्रभृतयः 'मंडलिया' माण्डलिका वसुप्रभृतयः, 'रायाणो' राजानश्चक्रवर्त्तिनः सुभूमादयः 'जे य महारंभकोडुंबी' ये च महारम्भकुटुम्बिनः कालसौकरिकादयः एते तथा एतत्सदृशाश्च येऽन्येऽत्यन्तक्रूरकर्मकारिणस्ते सप्तमनरकपृथिव्यां बाहुल्येन

के विषय का है, उसके बाद 'एत्थ किर' यह गाथा कहनी चाहिये। अब चरम सूत्रोक्त सप्तम नरक पृथिवी प्रसंग से इस सप्तम नरक पृथिवी में जाने वालों को कहते हैं-'एत्थ किर' इत्यादि। 'एत्थ' यहां अध सप्तमी पृथिवी में 'अतिवयंति' ये मनुष्य जाते हैं-जो 'नरवसभा' नरवृषभ होते हैं-मनुष्यों में वृषभ के तुल्य होते हैं-भोगादि कों में अत्यासक्त होते हैं-अथवा-बडी भारी महिमा वाले बल के धारी होते हैं। उनके नाम इस प्रकार से हैं-'केसवा' वासुदेव 'जलचराय' तन्दुलमत्स्य आदि 'मंडलिया' माण्डलिक वसु आदि 'रायाणो' राजा-चक्रवर्ती सुभूम आदि 'जे महारंभे कोडुंबी' तथा-जो काल सौकरिक आदि के जैसे महारम्भ-वाले कुटुम्बी-गृहस्थजन ये सब सप्तम पृथिवी में जाते है तथा इसी

'एत्थ किर' આ ગાથા કહેવી જોઈએ.

હવે ચરમ સૂત્રમાં કહેલ સાતમી નરક પૃથ્વીના પ્રસંગથી આ સાતમી નરક પૃથ્વીમાં જવાવાળાના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવે છે.

'एत्थ किर' ઇત્યાદિ. 'एत्थ' અહિયાં આ અધઃસપ્તમી પૃથ્વીમાં 'अतिवयंति' આ મનુષ્યો જાય છે. કે જેઓ 'नरवसभा' નર વૃષભ હોય છે. અર્થાત્ મનુષ્યોમાં વૃષભ સરખા હોય છે. એટલે કે ભોગાદિકોમાં અત્યંત આસક્ત હોય છે અથવા અત્યંત મોટા મહિમાવાળા બળને ધારણ કરવા વાળા હોય છે. તેઓના નામો આ પ્રમાણે છે. 'केसवा' વાસુદેવ 'जलचराय' તંદુલમત્સ્ય વિગેરે 'मंडलिया' માંડલિક વસુ વિગેરે 'रायाण' રાજા ચક્રવતી, સુભૂમ વિગેરે 'जे महारंभे कोडुंबी' તથા જેઓ કાલ સૌકરિક વિગેરેની જેવા મહા આરંભવાળા કુટુમ્બી ગૃહસ્થજન આ બધા સાતમી પૃથ્વીમાં જાય છે.

भवन्तीति। सम्प्रति नरकेषु तथा प्रस्तावात् तिर्यगादिषु च उत्तरवैक्रियावस्थान-कालमाह—'भिन्नमुहुत्तो नरएसु होइ' भिन्नमुहूर्त्तो नरकेषु भवति—भिन्नः—खण्डो मुहूर्त्त इति भिन्नमुहूर्त्तः, अन्तर्मुहूर्त्त मित्यर्थः तथा च नरकेषूत्कर्षतो विकुर्वणा स्थितिकालो नारकऽणामन्तर्मुहूर्त्तं भवतीति। 'तिरियमणुएसु चत्तारि' तिर्यङ्-मनुष्येषु चत्वारि तिर्यङ् मनुष्येषूत्कर्षतो विकुर्वणा स्थितिकालश्चत्वारि अन्त-र्मुहूर्त्तानि, 'देवेसु अद्धमासो' देवेषूत्कर्षतो विकुर्वणास्थितिकालोऽर्द्धमासं यावद्-भवति 'उक्कोसविकुव्वणा भणिया' उत्कृष्ट विकुर्वणा तीर्थकरैर्भणिता इति। सम्प्रति नरकेषु आहारादि स्वरूपमाह—'जे पोग्गला' इत्यादि, 'जे पोग्गला अणिट्ठा नियमा सो तेसिं होइ आहारो' ये पुद्गला अनिष्टा अकान्ता अप्रिया अमनोज्ञा

तरह जो और भी अत्यन्त क्रूरकर्म करने वाले मनुष्य हैं वे भी प्रायः करके सप्तम नरक—तमस्तमा पृथिवी में जाते हैं।

अब नरकों में और प्रसंगवश तिर्यगादिकों में उत्तर वैक्रिय के अवस्थानकाल का सूत्रकार कथन करते हैं—'भिन्नमुहुत्तो नरएसु होइ' नरकों में नारक जीव की उत्तर विकुर्वणा की स्थिति का काल उत्कृष्ट से भिन्नमुहूर्त्त अर्थात् एक अन्तर्मुहूर्त्त का है 'तिरियमणुस्सेसु चत्तारि' तिर्यञ्च और मनुष्यों में विकुर्वणा का स्थिति काल चार अन्तर्मुहूर्त का है 'देवेसु अद्धमासो' देवों में विकुर्वणा का स्थिति काल उत्कृष्ट से अर्ध-मास तक का है। 'उक्कोसविकुव्वणा भणिया' इस तरह का यह विकु-र्वणा का उत्कृष्ट से स्थिति काल तीर्थंकरों ने कहा है। अब सूत्रकार नरकों में आहार आदि के स्वरूप का कथन करते है—'जे पोग्गला अणि-

તથા એજ પ્રમાણે બીજા પણ જે અત્યંતકૂર કર્મ કરવાવાળા મનુષ્યો છે, તેઓ પણ ઘણા ભાગે સાતમી નરક—તમસ્તમા નામની પૃથ્વીમાં જાય છે.

હવે સૂત્રકાર નરકોમાં અને પ્રસંગવશાત્ તિર્યગ્ વિગેરેમાં ઉત્તર વૈક્રિય ના અવસ્થાન કાળનું કથન કરે છે. 'भिन्न मुहुत्तो नरएसु होई' નરકોમાં નારક જીવની ઉત્તરવિકુર્વણાની સ્થિતિનો કાળ ઉત્કૃષ્ટની ભિન્ન મુહૂર્ત અર્થાત્ એક અંતર્મુહૂર્તનો છે. 'तिरिय मणुस्सेसु चत्तारि' તિર્યંચ અને મનુષ્યોમાં વિકુ-ર્વણાનો સ્થિતિકાળ ચાર અંતર્મુહૂર્તનો છે. 'देवेसु अद्धमासो' દેવોમાં વિકુ-ર્વણાનો સ્થિતિકાળ ઉત્કૃષ્ટથી અર્ધા માસ સુધીનો છે. 'उक्कोस विकुव्वणा भणिया' આ પ્રમાણે આ ઉત્કૃષ્ટથી વિકુર્વણાનો સ્થિતિકાળ તીર્થંકરે કહેલ છે.

હવે સૂત્રકાર નરકોમાં આહાર વિગેરેના સ્વરૂપનું કથન કરે છે. 'जे पोग्गला अणिट्ठा नियमा सो तेसिं होई आहारो' હે ગૌતમ! નરકોમાં જે

अमनोऽमास्ते एव पुद्गला नारकाणामाहाराय भवन्तीति । 'संठाणं तु जहण्णं नियमा हुडंतु नायव्वं' संस्थानं तु पुनस्तेषां नारकाणां हुण्डं भवति तदपि हुण्ड संस्थानं जघन्यमति निकृष्टं नियमतो भवतीति ज्ञातव्यम्, एतच्च संस्थानं भव-धारणीयशरीरमधिकृत्य ज्ञातव्यम् उत्तरवैक्रियसंस्थानस्याग्रे वक्ष्यमाणत्वादिति । सम्प्रति विकुर्वणा स्वरूपमाह-'असुभा' इत्यादि 'असुभा विउव्वणा खलु नेरइयाणं होइ सव्वेसिं' अशुभा विकुर्वणा खलु नैरयिकाणां तु भवति सर्वेषाम् सर्वेषामपि नारकजीवाना मशुभैव विकुर्वणा भवति नतु कदाचिदपि शुभा, यद्यपि शुभं विकुर्विष्याम इत्येवं ते नारकाश्चिन्तयन्ति, तथापि तथाविधप्रतिकूल-

---

हा नियमा सो तेसिं होइ आहारो' हे गौतम ! नरकों में जो पुद्गल अनिष्ट अकान्त, अप्रिय और अमनोज्ञ तथा अमनोऽम होते हैं-ऐसे पुद्गल ही नारक जीवों के आहार के लिये होते हैं। 'संठाणं तु जहण्णं नियमा हुडंतु नायव्वं' नारक जीवों का संस्थान नियम से हुंड ही होता है। यह संस्थान भी नियमतः अत्यन्त जघन्य होता है अर्थात् निकृष्ट होता है यह संस्थान भवधारणीय शरीर को लेकर ही कहा गया है-क्यों कि उत्तर वैक्रिय का संस्थान आगे कहा जायगा।

विकुर्वणा का स्वरूप कथन—

'असुभा विउव्वणा खलु णेरइयाणं होइ सव्वेसिं' जितने भी नारक जीव हैं-उन सबके अशुभ ही विकुर्वणा होती है। शुभ विकुर्वणा कभी भी नहीं होती है। यद्यपि ये नारकी ऐसा विचार तो करते हैं कि हम शुभ विकुर्वणा करें-परन्तु तथाविध प्रतिकूल कर्म के उदय

પુદ્ગલો અનિષ્ટ, અકાન્ત, અપ્રિય, અને અમનોજ્ઞ તથા અમનોઽમ હોય છે. એવા પુદ્ગલોજ નારક જીવોના આહાર માટે હોય છે. 'संठाणं तु जहण्णं नियमा हुडंतु नायव्वं' નારક જીવોનું સંસ્થાન નિયમથી હુંડજ હોય છે. આ હુંડ-બેડોળ સંસ્થાન પણ નિયમતઃઅત્યંત જઘન્ય હોય છે અર્થાત્ નિકૃષ્ટ હોય છે આ સંસ્થાન ભવધારણીય શરીરને લઈને જ કહેલ છે. કેમકે ઉત્તર વૈક્રિયનું સંસ્થાન હવે પછી કહેવામાં આવશે.

વિકુર્વણાના સ્વરૂપનું કથન 'असुभा विउव्वणा खलु णेरइयाणं होई सव्वेसिं' જેટલા નારક જીવો છે, તે બધાને અશુભ વિકુર્વણાજ હોય છે. કયારેય પણ તેઓને શુભ વિકુર્વણા હોતી નથી. જો કે આ નારકીયો એવો વિચારતો કરે છે કે અમો શુભ વિકુર્વણા કરીએ પરંતુ તેવા પ્રકારના પ્રતિકૂળ કર્મના

कर्मोदयतः तेषां नारकाणा मनिष्टैव विकुर्वणा भवतीति। 'वेउव्वियं सरीरं' वैक्रियं शरीरं भवति नारकाणाम् तदपि वैक्रिय मुत्तरवैक्रियम् 'असंघयणं' असंहननम् अस्थ्यभावेन संहननाभावात् उपलक्षणमेतत् भवधारणीयमपि वैक्रियशरीरं संहननवर्जितमेव भवति तथा–'हुंड संठाणं' हुण्डसंस्थानं तत् उत्तर वैक्रियशरीरं भवति, हुण्डसंस्थाननाम्न एव भवप्रत्ययत उदयभावात्। 'जीवो' कश्चिज्जीवः 'सव्वपुढवीसु' सर्वासु रत्नप्रभादिनरकपृथिवीषु 'सव्वेसु ठिइविसेसेसु' सर्वेष्वपि च स्थितिविशेषेषु जघन्यादि रूपेषु 'अस्साओ उववण्णो' असातः–असातोदयपरिकलितउपपन्नः उत्पत्तिसमयेऽपि पूर्वभवमरणकालानुभूतमहादुःखस्यानुवृत्तिभावात् उत्पत्त्यनन्तरमपि 'अस्साओचेव' असात एव–असातोदयकलित एव सकलमपि 'निरयभवं चयइ' निरयभवं त्यजति क्षपयति न तु कदाचिदपि सुखलेश-

से उन नारकों के अनिष्ट ही विकुर्वणा होती है। 'वेउव्वियं सरीरं' नारक जीवों के जो शरीर होता है वह वैक्रिय ही होता है और वह वैक्रिय भी उत्तर वैक्रिय होता है। 'असंघयणं' यह उत्तर वैक्रिय शरीर बिना संहननका अस्थि आदि से शून्य–इसी तरह भवधारणीय वैक्रिय शरीर भी संहनन बिना का ही होता है। नरकों में वह उत्तर वैक्रिय शरीर हुंड संस्थान वेढब अवयव वाला होता है क्योंकि वहां जन्म लेने से ही इनके हुण्ड संस्थान नाम कर्म का उदय रहता है। 'जीवो सव्व पुढवीसु–सव्वेसु ठिइ विसेसेसु अस्साओ उववण्णो' कोई जीव समस्तपृथिवियों में और जघन्यादि रूप स्थिति विशेषों में असातोदय युक्त उत्पन्न हुआ, उत्पत्ति काल में भी वह पूर्व भव में मरण काल में अनुभूत महा दुःखो की अनुवृत्ति के प्रभाव से उत्पत्ति के अनन्तर भी असाता वेदनीय के उदय से युक्त हुआ ही सम्पूर्ण निरयभव को समा-

ઉદયથી તે નારકોને અનિષ્ટ વિકુર્વણાજ હોય છે. 'वेउव्विय' सरीर' નારક જીવોને જે શરીર હોય છે, તે વૈક્રિય શરીરજ હોય છે. અને વૈક્રિયમાં પણ તેઓને ઉત્તરવૈક્રિય શરીરજ હોય છે. 'असंघयणं' આ ઉત્તર વૈક્રિય શરીર સંહનના હાડકા વિનાના હોય છે. એજ પ્રમાણે ભવધારણીય વૈક્રિય શરીર હુંડ સંસ્થાન અર્થાત્ બેઢબ અવયવો વાળું હોય છે. કેમકે ત્યાં જન્મ લેવાથી જ તેઓને હુંડ સંસ્થાન નામ કર્મનો ઉદય રહે છે. 'जीवो सव्व पुढवीसु सव्वेसु ठिइ विसेसेसु अस्साओ उववण्णो' કોઇ જીવ સઘળી પૃથ્વીયોમાં અને જઘન્ય વિગેરે રૂપે સ્થિતિ વિશેષોમાં અસાતોદય યુક્ત ઉત્પન્ન થયો હોય, અને ઉત્પત્તિ કાળમાં પણ પૂર્વભવમાં મરણ સમયે અનુભવેલ મહા દુઃખોની

मास्वादयति इति । ननु किं कदाचित्-सातोदयोऽपि भवति येनेदमुच्यते उत् असातोदयपरिकलित एवोपपन्नोऽसातोदयकलित एव निरयभवं त्यजति इत्यत आह-'उववाएण' इत्यादि, 'उववाएण व सायं' उपपातेन सातं लभते, उपपातेन इत्यत्र सप्तम्यर्थे तृतीया-तथा चोपपातकाले 'सायं' सातं सुखं सातावेदनीय

न करता है कभी सुख के लेश मात्र का भी आस्वादन नहीं कर पाता है तात्पर्य ऐसा है कि कितनेक जीव ऐसे होते हैं जो समस्त निरयादि पृथिवियों में और समस्त स्थितियों में असाता वेदनीय के उदय जन्य दुःख को ही भोगा करते है और दुःख भोगते २ ही जीवन समाप्त कर देते हैं। ऐसा क्यों होता है ? तो इसका कारण यहाँ ऐसा कहा गया है कि वे दुःख भोगते २, ही मरते हैं और वही संस्कार उनके साथ जहां वे उत्पन्न जिस स्थिति में होते हैं वहां पर भी जाता है अतः ऐसे जीव नरकादि भवों को प्राप्त करके वहां पर भी दुःख भोगते २, ही अपना जीवन पूर्ण कर देते है-वहाँ उन्हें एक क्षण भी सुख का लेश प्राप्त नहीं होता है-तो क्या नरक पृथिवियों में सुखका लेश भी है कि जिसे लेकर आप ऐसा कह रहे हैं? तो इसका उत्तर ऐसा है कि हाँ वहां पर भी सुख का वेदन सातोदय से कोई २, जीव करता है-यही बात "उववाएण व सायं" इस सूत्र पाठ द्वारा समझाई गई है-'उपपातेन-

નિવૃત્તિ ન થવાના પ્રભાવથી યુક્ત થઈને જ સમગ્ર નૈરયિક ભવને સમાપ્ત કરે છે. કયારેય પણ લેશમાત્ર સુખનો પણ સ્વાદ લઈ શકતા નથી.

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે કેટલાક જીવો એવા હોય છે કે જે સઘળી નૈરયિક પૃથિવિયોમાં અને સઘળી સ્થિતિયોમાં અસાતા વેદનીયના ઉદયથી થવાવાળા દુઃખોનેજ ભોગવ્યા કરે છે. અને દુઃખ ભોગવતાંજ પોતાનું જીવન પુરૂં કરીદે છે. એવું કેમ થાય છે? તેનું કારણ અહિયાં એવું બતાવેલ છે. કે તેઓ દુઃખ ભોગવતાં ભોગવતાં જ મરે છે. અને એજ સંસ્કાર તેઓની સાથે જ્યાં અને જે સ્થિતિમાં તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યાં પણ જાય છે. તેથી એવા જીવો નરકાદિ ભવોને પ્રાપ્ત કરીને ત્યાં પણ દુઃખ ભોગવતાં ભોગવતાં જ પોતાનું સમગ્ર જીવન પુરૂં કરીદે છે. તેઓને ત્યાં એકક્ષણ પણ સુખનો એકલેશ પણ પ્રાપ્ત થતો નથી. અર્થાત્ લેશમાત્ર સુખ પણ તેઓને ત્યાં મળતું નથી.

તો શું નરક પૃથિવિયોમાં લેશમાત્ર પણ સુખ છે? કે જેથી આપ આ પ્રમાણે કહો છો? તો તેનો ઉત્તર એવો છે કે હા ત્યાં પણ સાતોદયથી કોઈ કોઈ જીવ સુખનું વેદન કરે છે. એજવાત 'उववाएण सायं' ઉપપાત કહેતા

सातोदयं कश्चिद्वेदयते यः प्राग्भवे दाहच्छेदादिव्यतिरेकेण मरणमुपगतोऽनति संक्लिष्टाध्यवसायी समुत्पद्यते तदानीं न तस्य प्राग्भवानुविद्धमाधिरूपं दुःखं नापि क्षेत्रस्वभावजं नापि परमाधार्मिककृतं नापि परस्परोदीरितदुःखं तत एवंविध-दुःखा भावादसौ सातोदयं कश्चिद्वेदयते इति कथ्यते, 'देव कम्मुणावावि' देव-कर्मणा पूर्वसाङ्गतिकदेव प्रयुक्तया क्रियया तथाहि—गच्छति पूर्वसाङ्गतिको देवः

उववाएण'–उपपात काल में कोई २, नारक साता वेदनीय कर्म के उदय जन्य सुख का वेदन भी करता है परन्तु ऐसा जीव कैसा होता है–इसके लिये कहा गया है कि ऐसा जीव पूर्वभव में दाह आदि निमित्त के छेद आदि निमित्त के विना–अकाल मरण के साधन जुटाये विना मरण को प्राप्त होता है

इस स्थिति में वह मरते समय अतिशय संक्लेश परिणामों वाला नहीं होता है अतः अति संक्लिष्ट परिणामों वाला नहीं होने से वह जीव जब नरक में उत्पन्न होता है तो उसके पूर्वभव के त्यागने में मानसिक दुःख का अभाव रहता है, तथा नरक रूप क्षेत्र के स्वभाव से जन्य दुःख भी उसे नहीं होता है, परमाधार्मिक देवों द्वारा किया गया दुःख भी उसे नहीं होता है और न आपस में उदीरित दुःख भी उसे होता है इस तरह के दुःख के अभाव से कोई २, जीव वहां नरक में भी साता के उदय को भोगता है ऐसा कहा जाता है 'देवकम्मुणा वा वि' तथा–कोई पूर्व भव का परिचित जीव हो गया हो और वह अपने

ઉત્પત્તીના સમયે કોઈ કોઇ નારક જીવ સાતા વેદનીય કર્મના ઉદયથી થવા વાળા સુખનું પણ વેદન કરે છે પરંતુ તેવા જીવો કેવા હોય છે, તે સંબંધમાં કહ્યું છે કે એવો જીવ પરભવમાં દાહ વિગેરે નિમિત્ત વગર, છેદ વિગેરે નિમિત્તવિના, અકાલ મરણના સાધન જૂટવ્યાં વિના મરણ પામે છે. આવી સ્થિતિમાં તે મરણ વખતે અત્યંત સંકલેશ પરિણામો વાળો હોતો નથી. અતિ સંક્લિષ્ટ પરિણામોવાળો ન હોવાથી તે જીવ જ્યારે નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો તેના પૂર્વભવને ત્યાગવામાં માનસિક દુઃખનો અભાવ રહે છે. તથા નરક રૂપ ક્ષેત્રના સ્વભાવથી થવાવાળું દુઃખ પણ તેને હોતું નથી. પરમાધાર્મિક દેવો દ્વારા કરવામાં આવેલ દુઃખ પણ તેને હોતું નથી તેમજ પરસ્પરમાં આપેલ દુઃખ પણ તેને હોતું નથી. આ રીતના દુઃખના અભાવથી કોઈ કોઇ જીવો ત્યાં નરકમાં પણ સાતા વેદનીય કર્મના ઉદયને ભોગવે છે. તેમ કહેવામાં આવે છે 'દેવકમ્મુણાવા વિ' તેમજ કોઈ કોઇ પૂર્વભવનો પરિચિત જીવ દેવ થઇ ગયો હોય, અને તે પોતાના અવધિજ્ઞાનથી પોતાના

पूर्वपरिचितस्य नैरयिकस्य वेदनोपशमनार्थम्। स च वेदनोपशमो देवकृतो मनाक्-कालमात्रे एव भवति, तत ऊर्ध्वं नियमात् क्षेत्रस्वभावजा अन्योन्या वा वेदना प्रवर्तते तथा स्वाभाव्यादिति। 'अज्झवसाणनिमित्तं' अध्यवसाननिमित्तं सम्यक्त्वोत्पादकाले तत ऊर्ध्वंकदाचित्तथाविधविशिष्ट शुभाध्यवसायप्रत्ययं कश्चिन्नैरयिको बाह्यक्षेत्रस्वभावजवेदना सद्भावेऽपि सातोदयमेवानुभवति, सम्यक्त्वस्योत्पादकालेहि जात्यन्धस्य चक्षुर्लाभइव महान् प्रमोदो जायते तदुत्तर-

भवविज्ञान से अपने परिचित को नरक में उत्पन्न हुआ जाने तो उस समय में वह देव नरक में अपनी विक्रिया द्वारा पहुंचकर उस नारक की वेदना को उपशमाने के निमित्त उसे उपदेश देता है तो इससे भी उस नारक के लिये थोडी बहुत कुछ समय के लिये शाता मिल जाती है यह देवकृत वेदनोपशमरूप शाता उस जीव को चिरस्थायी रूप से प्राप्त नहीं होती है किन्तु थोडे से समय के लिये ही होती है इसके बाद नियम से उसे क्षेत्र स्वभाव जन्य अथवा दूसरे के द्वारा कृत वेदना होने लगती है। क्योंकि वहां की हालत ही ऐसी है 'अज्झवसाण निमित्तं' जब किसी नारक को सम्यक्त्व-उत्पन्न हो जाता है। तो उसके कारण उस नारक जीव को तथाविध विशिष्ट शुभ अध्यवसाय निमित्तक सातोदय का ही वहां अनुभव होता है यद्यपि इसके बाह्य क्षेत्र के स्वभाव से जन्य वेदना का सद्भाव रहता है तब उसके भीतर में साता का उदय ही प्रतीत होता है जिस प्रकार जात्यन्ध पुरुष को चक्षु के लाभ से परम प्रमोद होता है उसी प्रकार से इस नारक

પરિચિતને નરકમાં ઉત્પન્ન થયેલ જાણે તો તે સમયે તે દેવ ત્યાં નરકમાં પોતાની વિક્રિયા દ્વારા પહોંચીને તે નરકની વેદનાને શમાવવા માટે તેને ઉપદેશ આપે તો તેનાથી પણ તે નારક જીવને થોડા સમય માટે પણ થોડી ઘણી કંઇક શાતા મળી જાય છે આ દેવકૃત વેદનોપશમરૂપ શાતા તે જીવને ચિરસ્થાયી પણાથી પ્રાપ્ત થતી નથી. પરંતુ થોડા સમય માટે જ હોય છે. તે પછી નિયમથી તેને ક્ષેત્ર સ્વભાવજન્ય અથવા એક બીજા દ્વારા કરવામાં આવેલ વેદના થવા લાગે છે. કેમકે ત્યાની હાલતજ એવી હોય છે. 'અજ્ઝવસાણનિમિત્ત' જ્યારે કોઇ નારકને સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થઇ જાય તો તે કારણથી એ નારક જીવને તેવા પ્રકારનુ વિશિષ્ટ શુભ અધ્યવસાય નિમિત્તક સાતોદયનોજ ત્યાં અનુભવ થાય છે. જો કે તેના બાહ્યક્ષેત્રના સ્વભાવથી થવાવાળી વેદનાનો સદ્ભાવ રહે છે; ત્યારે તેની અંદર સાતાનો ઉદય જ પ્રતીત થાય છે. જેમ કોઇ જન્માંધ પુરૂષને નેત્રનો લાભ થવાથી અત્યંત આનંદ થાય છે એજ

कालमपि कदाचित् तीर्थङ्करादिगुणानुमोदनाद्यनुगतां विशिष्टां भावनां भावयतः, ततो बाह्यक्षेत्र स्वभावजवेदना सद्भावेऽपि अन्तः सातोदयो भवत्येवेति । 'अहवा कम्माणुभावेणं' अथवा कर्मानुभावेन कर्मणः—बाह्यतीर्थकरजन्मदीक्षा केवलज्ञानापवर्ग कल्याणसंभूतिलक्षणबाह्यनिमित्तमधिकृत्य तथाविधस्य सातावेदनीयस्य कर्मणोऽनुभावेन विपाकोदयेन कश्चित्सातं वेदयते इति ६ । 'वेयणसयसंपगाढाणं' वेदनाशतसंप्रगाढानाम् वेदनाशतानि अपरिमिता वेदनाः संप्रगाढानि अवगाढानि येषां ते वेदनाशतसंप्रगाढाः यतो वेदनशत संप्रगाढास्ततः 'दुक्खेणाभिद्दुयाणं' दुःखेनाभिद्रुतानाम् यतो वेदनाशतसंप्रगाढा अतो दुःखेनाभिद्रुतास्तेषाम् 'नेरइयाणं' नैरयिकाणाम्–नैरयिकजीवानाम् 'उप्पाओ उक्कोसं पंच जोयणसयाइं' उत्पातः, उत्पातो नाम कुम्भ्यादिषु पच्यमानानां कुन्तादिभिर्भिद्यमा-

जीव को भी सम्यक्त्व के लाभ में परम हर्ष होता है इसके बाद भी उसके कभी २, तीर्थंकर आदि के गुणों की अनुमोदना करने रूप विशिष्ट अध्यवसाय वाली भावना के चिंतवन करते समय बाह्य क्षेत्र स्वाभाविक वेदना के सद्भाव में भी भीतर में साता का उदय हो ही जाता है 'अहवा कम्माणुभावेणं' कोई २, नारक तीर्थङ्कर के जन्म, दीक्षा, केवलज्ञान और मोक्ष कल्याण के समयरूप बाह्य निमित्त को लेकर तथाविध साता वेदनीय कर्म के विपाकोदय से साता का वेदन करता है ॥६॥ 'वेयण सयसंपगाढाणं' अपरिमित वेदनाओं से युक्त हुए अतएव दुःखों से परे गये उन 'नेरइयाणुप्पाओ' नैरयिकों का कुंभी आदि में पचाने से कुन्त–भाला आदि से भेदे जाने से भयत्रस्त होकर ऊपर उछलना कम से

પ્રમાણે આ નારક જીવને પણ સમ્યક્ત્વના લાભમાં પરમ હર્ષ થાય છે. તે પછી પણ તેને કયારેક કયારેક તીર્થંકર વિગેરેના ગુણોનું અનુમોદન કરવા રૂપ વિશેષ પ્રકારના અધ્યવસાય વાળી ભાવનાનું ચિંતવન કરતી વખતે બાહ્ય ક્ષેત્રની સ્વાભાવિક વેદનાના સદ્ભાવમાં પણ અંદર સાતાનો ઉદય થઈ જ જાય છે. 'अहवा कम्माणुभावेणं' કોઇ કોઇ નારક તીર્થંકરના જન્મ, દીક્ષા, કેવળજ્ઞાન અને મોક્ષ કલ્યાણના સમય રૂપ બાહ્ય નિમિત્તને લઇને તેવા પ્રકારના સાતા વેદનીય કર્મના વિપાકોદયથી સાતાનું વેદન કરે ॥ ૬ ॥

'वेयणसयसंपगाढाणं' અપરિમિત વેદનાઓથી યુક્ત થયેલ અતએવ દુઃખોથી પર ગયેલા તે 'नेरइयाणुप्पाओ' નૈરયિકોને કુંભી વિગેરેમાં પચાવવાથી, કુંત–ભાલા વિગેરેથી ભેદાઈ જવાથી, ભયથી વિહ્વળથઇને ઉપર ઉછળવાનું ઓછામાં

नानां भयोत्त्रस्तानां तथाविधप्रयत्नवशाद् ऊर्ध्वमुत्प्लवनम् स जघन्येन गव्यूत-मात्रम् उत्कर्षेण तु पञ्चयोजनशतानि भवतीति ७। दुःखेनाभिद्रुतानामिति, दुःख-मेव निरूपयति-'नरए नेरइयाणं' नरके नारकाणामुष्णवेदनया शीतवेदनया वा 'अहोणिसं पच्चमाणाणं' अहर्निशं पच्यमानानाम् 'अच्छिनिमीलियमेत्तं नत्थि सुहं' अक्षिनिमीलनमात्रमपि सुखं न भवति किन्तु 'दुक्खमेव पडिबद्धं' केवलं दुःखमेव प्रतिबद्धम् अनुबद्धं सदानुगतमिति भावः। नरके वसतां नारकाणां रात्रिंदिवम् दुःखमेव भवति नतु स्वल्पमपि सुखं भवतीति भावः ८। अथ यत् तेषां तेषां नारकाणां वैक्रियशरीरं तत् नारकाणां मरणकाले कथं भवति तत्राह-'तेयाकम्म' इत्यादि, 'तेयाकम्मसरीरा' तैजसकार्मणशरीराणि तिष्ठन्ति 'सुहुमसरीराय' सूक्ष्मशरीराणि च सूक्ष्मनामकर्मोदयवतां पर्याप्तानामपर्याप्तानां च औदारिक-

---

कम एक कोश तक और 'उक्कोसेणं' अधिक से अधिक पांच सौ योजन तक होता है नरक में नारक जीवों के दुःखों का कथन इस प्रकार से है-नारक जीवों को नरकों में उष्णवेदना और शीतवेदना जन्य दुःख रात दिन-चौबीस घन्टे रहता है इसी से वे वहां दुःखों से ओतप्रोत बने रहते हैं अतः नेत्र के टिमकारे मात्र भी वहां सुख नहीं है क्योंकि 'दुक्खमेव पडिबद्ध' दुःख ही वहां सदा से अनुगत है इसी कारण 'नरए नेरइयाणं अहोनिसं०' नरक में नारक जीवों का 'पच्चमाणाणं' वहां रहते २, रात दिन दुःख ही भोगना पडता है ।८। 'तेया कम्म सरीरा' इत्यादि, नारक जीवों के मृत्यु काल के तैजस और कार्मण शरीर रहता है इनके सिवाय वैक्रिय शरीर बिखर जाता है-तात्पर्य यही है कि-सूक्ष्मनामकर्म के उदय वाले जो पर्याप्त और अपर्याप्त जीव

ઓછા એક ગાઉ સુધી અને વધારેમાં વધારે 'उक्कोसेणं' પાંચસો યોજન સુધી થાય છે. નરકમાં નારક જીવોના દુઃખોનું કથન આ પ્રમાણે છે. નારક જીવોને નરકોમાં ઉષ્ણુ વેદના અને શીત વેદનાથી થવાવાળું દુઃખ રાત દિવસ ચોવીસે કલ્લાક રહે છે. તેથી જ ત્યાં નારકજીવો દુઃખથી ઓતપ્રોત બનીને રહે છે. તેથી આંખના પલકમાત્ર પણુ તેઓને ત્યાં સુખ મળતું નથી. કેમકે 'दुःखमेव पडि बद्धं' ત્યાં સદાકાળ દુઃખજ રહે છે. તેથી 'नरए नेरइयाण अहोनिसं.' નરકોમાં નારક જીવોને 'पच्चमाणा णं' ત્યાં રહેતાં રહેતાં રાત દિવસ દુઃખજ ભોગવવું પડે છે. ॥ ૮ ॥ 'तेया कम्म सरीरा' ઇત્યાદિ નારક જીવોને મૃત્યુ કાળમાં તૈજસ અને કાર્મણુ શરીર રહે છે. તે શિવાય વૈક્રિય શરીર વિખરાઈ જાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-સૂક્ષ્મ નામ કર્મના ઉદય વાળા જે પર્યાપ્ત

शरीराणि वैक्रियाहारकशरीराणि च, तेषामपि प्रायो मांसचक्षुरग्राह्यतया सूक्ष्मत्वात् तथा 'जे अपज्जत्ता' यानि अपर्याप्तानि-अपर्याप्तशरीराणि तानि सर्वाण्यपि शरीराणि 'जीवेण मुक्कमेत्ता वच्चंति सहस्ससो भेयं' जीवेन मुक्तमात्राणि सन्ति सहस्रशोभेदं व्रजन्ति विशकलितास्तत्परमाणु संघाता भवन्तीत्यर्थः ९। 'अइ सीयं अइ उण्हं' अतिशीतमत्युष्णम् 'अइतण्हा अइखुहा अइ भयं वा' अति तृष्णा अति क्षुधा अति भयं वा 'निरए' नरके 'नेरइयाणं' नैरयिकाणाम् 'दुक्खसयाइं अविस्सामं' दुःखशतान्यविश्रामम्, नरके नारकजीवानां सर्वदैव शीतोष्ण तृष्णा क्षुधा भयादि रूप मति दुःसह दुःख महर्निशं विश्रामरहित मेव भवतीति भावः ॥१०॥

अथ सूत्रकार उपसंहरन् एतासामेव गाथानामर्थसंग्राहिकां गाथामाह-'एत्थ य' इत्यादि, 'एत्थ' अनेन पदेन प्रथमां गाथां स्मारयति अत्र-नरकावासे

हैं उनके औदारिक शरीर एवं वैक्रिय आहारक शरीर सूक्ष्म होते हैं क्योंकि प्रायः करके चर्मचक्षुओं द्वारा ये अग्राह्य होते हैं और अपर्याप्तशरीर ये सब शरीर वाले जीव उन जीवों द्वारा मुक्त हो चुकते हैं तो हजारों प्रकार के टुकडों के रूप में बनकर बिखर जाते हैं ॥९॥

'अइ सीयं अति उण्हं०' इत्यादि-नरक में नारक जीवों को अति शीत, अति उष्णता अति तृषा अति क्षुधा, अतिभय ये सब प्रकार के दुःख सदा ही बने रहते हैं ॥१०॥

अब सूत्रकार उपसंहार करते हुए इन गाथाओं का अर्थ संग्रह करने वाली एक संग्रह गाथा कहते हैं-

'एत्थ' इत्यादि-'एत्थ' इस प्रथम गाथा से यह समझाया है कि इन नरकों में नरवृषभ उत्पन्न होते हैं ? द्वितीय गाथा द्वारा यह समझाया

અને અપર્યાપ્ત જીવો છે; તેઓને ઔદારિક શરીર અને વૈક્રિય, આહારક શરીર સૂક્ષ્મ હોય છે. કેમકે પ્રાયઃ-ઘણે ભાગે ચર્મચક્ષુઓ દ્વારા તેઓ જોઈ શકાતા નથી. અને અપર્યાપ્ત વિગેરે શરીર ધારી જીવો તે જીવો દ્વારા મુક્ત થઈ જાય તો હજારો પ્રકારના ટુકડાઓના રૂપમાં બનીને વિખરાઈ જાય છે. ॥ ૯ ॥

'अइ सीयं अति उण्हं' ઈત્યાદિ નરકમાં નારકજીવોને અત્યંત શીત, અત્યંત ઉષ્ણતા, અત્યંત તરસ, અત્યંત ભૂખ અત્યંત ભય આવા પ્રકારના દુઃખો સદાકાળ બન્યાજ રહે છે. ॥ ૧૦ ॥

હવે સૂત્રકાર ઉપસંહાર કરતા થકા આ ગાથાઓના અર્થને બતાવવા વાળી એક સંગ્રહ ગાથા કહે છે.

'एत्थ ઈત્યાદિ 'एत्थ' આ પહેલી ગાથામાં એ સમજાવ્યું છે કે આ નરકોમાં ઉત્તર વિકુર્વણાની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી એક અંતર્મુહૂર્તની હોય છે,

नरयमाः समुत्पद्यन्ते इत्याद्यर्थिका। 'भिन्नमुहुत्ते' अनेन पदेन द्वितीयगाथा सूचते भिन्नमुहूर्त्तमन्तर्मुहूर्त्तादिकालं नरकादिषूत्कृष्टा विकुर्वणा भवतीति 'पोग्गलाय' इत्यनेन अनिष्टादिपुद्गला एतेषामाहाराय भवतीति। 'असुभा' इति पदेन नैरयिकाणा मशुभा विकुर्वणा भवतीति चतुर्थगाथोक्तोऽर्थो निरूपितः। 'अस्साओ' अनेन सर्वपृथिवीषु असात एव भवतीति पञ्चमीगाथा कथिता 'उववाओ' अनेन देवादिकर्मणोपपातकाले सातं भवतीति षष्ठी गाथया कथितम्। 'उप्पाओ' अनेन दुःखाभिद्रुतानां नारकाणाम् उत्कर्षेण पञ्चयोजनशतानि उत्पातो भवतीति सप्तमगाथया प्रदर्शितम् 'अच्छि' इत्यनेन अक्षिनिमीलमात्रमपि सुखं न भवति

गया है कि नरकों में उत्तर विकुर्वणा की स्थिति उत्कृष्ट से एक अन्तमुहूर्त्त की होती है 'पोग्गलाय' आदि तृतीय गाथा द्वारा यह समझाया गया है कि नारकों का आहार अनिष्टादि विशेषणों वाले पुद्गलों का होता है ३॥ 'असुभा' आदि चतुर्थ गाथा से यह समझाया गया है कि नैरयिक जीवों की विकुर्वणा अशुभ ही है ४॥ 'अस्साओ' यह पांचवीं गाथा यह समझाती है कि नारक जीवों को समस्त पृथिवियों में असाता का ही उदय रहता है ५॥ 'उववाओ' छठी गाथा द्वारा यह कहा गया है कि नारक जीवों को पूर्व संगतिक देव की सहायता आदि कारणों से साता का भी उदय हो जाता है ६॥ 'उप्पाओ' इस सातवीं गाथा द्वारा यह प्रकट किया गया है कि नारक जीवों का नरकावास की कुंभी पाक आदि से इतनी वेदना होती है कि वे कम से कम एक कोश तक और अधिक से अधिक पांच सौ योजन तक उछल पड़ते हैं ७। 'अच्छि' इस आठवीं गाथा द्वारा यह समझाया गया है कि नारकजीवों

'पोग्गलाय' વિગેરે ત્રીજી ગાથા દ્વારા એ સમજાવવામાં આવ્યું છે કે નારકોનો આહાર અનિષ્ટ વિગેરે વિશેષણોવાળા પુદ્‌ગલોનો હોય છે. ॥ ૩ ॥ 'असुभा' વિગેરે ચોથી ગાથાથી એ સમજાવ્યું છે કે નૈરયિક જીવોની વિકુર્વણા અશુભજ હોય છે. ॥ ૪ ॥ 'अस्साओ' આ પાંચમી ગાથા એ બતાવે છે કે નારક જીવોને સઘળી પૃથ્વીયોમાં અશાતાનોજ ઉદય રહે છે. ॥ ૫ ॥ 'उववाओ' આ છટ્ઠી ગાથા દ્વારા એ કહેવામાં આવ્યું છે કે નારક જીવોને પૂર્વ સંગતવાળા દેવની સહાય વિગેરે કારણોથી શાતાનો ઉદય પણ થઈ જાય છે. ॥ ૬ ॥ 'उप्पाओ' આ સાતમી ગાથા દ્વારા એ વાત પ્રગટ કરવામાં આવી છે કે નારક જીવોને નરકાવાસની કુંભીપાક વિગેરેથી એટલી બધી વેદના થાય છે કે તે ઓછામાં ઓછા એક ગાઉ સુધી અને વધારેમાં વધારે પાંચસો યોજન સુધી ઉછળે છે. ॥ ૭ ॥ 'अच्छि' આ આઠમી ગાથા દ્વારા એ સમજાવ્યું છે કે નારક જીવોને

नारकाणा मित्यष्टमगाथयाऽऽवेदितम्। 'सरीराय' इत्यनेन तैजसकार्मणादि शरीराणि नवमगाथया दर्शितानीति तदेवं नवानां गाथानां संक्षिप्यमाणोऽर्थोऽनयाऽन्तिमया संग्रहणीगाथया निरूपित इति। 'सेत्तं नेरइया' ते एते नारकाः कथिता इति ॥सू०२३॥

इति श्री – विश्वविख्यातजगद्वल्लभादिपदभूषितबालब्रह्मचारि – 'जैनाचार्य' पूज्यश्री–घासीलालव्रतिविरचितायां 'श्री जीवाभिगमसूत्रस्य' प्रमेयद्योतिका ख्यायां व्याख्यायां तृतीयप्रतिपत्तौ तृतीयोद्देशकः समाप्तः ॥३–३॥

को नरकावास में आंख के झपकाने के काल बराबर भी सुख नहीं है ८॥ 'सरीराय' इस नौवीं गाथा से यह समझाया है कि तैजस कार्मण शरीर के सिवाय सूक्ष्म नाम कर्म के उदय वाले पर्याप्त और अपर्याप्तों जीवों का औदारिक शरीर वैक्रिय शरीर और आहारक शरीर सब बिखर जाते हैं–तैजस और कार्मण शरीर जब तक कर्मों का सम्बन्ध है तब तक नहीं बिखरते हैं–वे तो जीव के साथ चारों गतियों में रहते है। पूर्वोक्त नवो गाथाओं का संक्षिप्त अर्थ इस दसवीं अन्तिम संग्रह गाथा से दिखला दिया गया है। सूत्र ॥२४॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत 'जीवाभिगमसूत्र' की प्रमेयद्योतिका नामक व्याख्या में तृतीय प्रतिपत्ति में तीसरा उद्देशक समाप्त ॥३–३॥

નરકાવાસોમાં આંખનું મટકું મારે એટલા કાળ સુધી પણ સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી. ॥ ૮ ॥ 'सरीरा' આ નવમી ગાથામાં એ સમજાવ્યું છે કે તૈજસ અને કાર્મણ શરીર સિવાય સૂક્ષ્મનામ કર્મના ઉદયવાળા પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તોને ઔદારિક શરીર, વૈક્રિયશરીર, અને આહારક શરીર એ બધા શરીરો વિખરાઈ જાય છે. તૈજસ અને કાર્મણ શરીર ત્યાં સુધી વિખરાતા નથી. તે તો જીવની સાથે ચારે ગતિયોમાં રહે છે. પૂર્વોકત નવે ગાથાઓનો અર્થ આ દસમી છેલ્લી સંગ્રહ ગાથાથી બતાવવામાં આવેલ છે. ॥ સૂ ૨૪ ॥

'જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રીઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'જીવાભિગમસૂત્ર'ની પ્રમેયદ્યોતિકા નામની વ્યાખ્યામાં ત્રીજી પ્રતિપત્તિનો ત્રીજો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ।૩–૩।

卐

उक्तो नारकाधिकारः सम्प्रति–तिर्यगधिकारो वक्तव्यस्तत्र चेदमादिकं सूत्रम्–'से किं तं तिरिक्खजोणिया' इत्यादि,

मूल–से किं तं तिरिक्खजोणिया ? तिरिक्खजोणिया पंचविहा पन्नत्ता, तं जहा–एगिंदियतिरिक्खजोणिया बेइंदियतिरिक्खजोणिया तेइंदियतिरिक्खजोणिया चउरिंदियतिरिक्खजोणिया पंचिंदियतिरिक्खजोणिया य। से किं तं एगिंदियतिरिक्खजोणिया ? एगिंदियतिरिक्खजोणिया पंचविहा पन्नत्ता तं जहा–पुढवीकाइय एगिंदियतिरिक्खजोणिया जाव वणस्सइकाइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया। से किं तं पुढवीकाइय एगिंदियतिरिक्खजोणिया पुढवीकाइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया दुविहा पन्नत्ता तं जहा–सुहुमपुढवीकाइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया बायरपुढवीकाइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया य। से किं तं सुहुमपुढवीकाइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया सुहुमपुढवीकाइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया दुविहा पन्नत्ता तं जहा–पज्जत्तसुहुमपुढवीकाइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया, अपज्जत्तसुहुमपुढवीकाइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया, से त्तं सुहुमपुढवीकाइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया। से किं तं बायरपुढवीकाइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया ? बायरपुढवीकाइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया दुविहा पन्नत्ता तं जहा–पज्जत्तबायरपुढवीकाइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया अपज्जत्तबायरपुढवीकाइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया। से तं बायरपुढवीकाइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया। से तं पुढवीकाइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया। से किं तं आउकाइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया ? आउक्काइय एगिंदिय तिरिक्ख-

जोणिया दुविहा पन्नत्ता एवं जहेव पुढवीकाइयाणं तहेव आउ-काय भेदो एवं जाव वणस्सइकाइया से त्तं वणस्सइकाइय एगिं-दिय तिरिक्खजोणिया। से किं तं बेइंदिय तिरिक्खजोणिया? बेइंदिय तिरिक्खजोणिया दुविहा पन्नत्ता तं जहा—पज्जत्तबेइंदिय तिरिक्खजोणिया अपज्जत्तबेइंदिय तिरिक्खजोणिया, से तं बेइं-तिरिक्खजोणिया। एवं जाव चउरिंदिया। से किं तं पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया? पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया तिविहा पन्नत्ता, तं जहा—जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया थलयरपंचिंदिय-तिरिक्खजोणिया खहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया। से किं तं जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया? जलयरपंचिंदियतिरिक्ख-जोणिया दुविहा पन्नत्ता तं जहा—संमुच्छिमजलयरपंचिंदिय-तिरिक्खजोणिया गब्भवक्कंतियजलयरपंचिंदियतिरिक्खजो-णिया य। से किं तं संमुच्छिमजलयरपंचिंदियतिरिक्ख-जोणिया? संमुच्छिमजलयरपंचिंदिय तिरिक्खजोणिया दुविहा पन्नत्ता तं जहा—पज्जत्तग संमुच्छिमजलयरपंचिंदिय तिरिक्ख-जोणिया अपज्जत्तग संमुच्छिमजलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया य। से त्तं संमुच्छिमजलयरपंचिंदिय तिरिक्खजोणिया। से किं तं गब्भवक्कंतिय जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया? गब्भ-वक्कंतिय जलयरपंचिंदिय तिरिक्खजोणिया दुविहा पन्नत्ता तं जहा—पज्जत्तगगब्भवक्कंतिय जलयरपंचिंदिय तिरिक्खजोणिया अपज्जत्तगगब्भवक्कंतिय जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया। से त्तं गब्भवक्कंतिय पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया से किं तं थलयर पंचिंदियतिरिक्खजोणिया? थलयर पंचिंदिय-तिरिक्खजोणिया दुविहा पन्नत्ता तं जहा—चउप्पयथलयर-

पंचिंदियतिरिक्खजोणिया परिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्ख-जोणिया य। से किं तं चउप्पयथलयरपंचिंदिय तिरिक्ख-जोणिया? चउप्पयथलयरपंचिंदिय तिरिक्खजोणिया दुविहा पन्नत्ता तं जहा—संमुच्छिम चउप्पय थलयरपंचिंदिय तिरि-क्खजोणिया गब्भवक्कंतियचउप्पय थलयरपंचिंदियतिरिक्ख-जोणिया य। जहेव जलयराणं तहेव चउक्कओ भेदो से त्तं चउप्पद थलयरपंचिंदिय तिरिक्खजोणिया। से किं तं परि-सप्प थलयरपंचिंदिय तिरिक्खजोणिया? परिसप्प थलयरपंचिं-दिय तिरिक्खजोणिया दुविहा पन्नत्ता तं जहा—उरपरिसप्प थलयरपंचिंदिय तिरिक्खजोणिया भुयपरिसप्प थलयर पंचिं-दिय तिरिक्खजोणिया य। से किं तं उरपरिसप्प थलयरपंचिं-दियतिरिक्खजोणिया? उरपरिसप्प थलयरपंचिंदिय तिरिक्ख-जोणिया दुविहा पन्नत्ता तं जहा—जहेव जलयराणं तहेव चउ-क्कओ भेदो एवं भुयपरिसप्पाणं वि भाणियव्वं। से तं भुय-परिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया। से तं थलयरपंचिं-दिय तिरिक्खजोयिया। से किं तं खहयर पंचिंदियतिरिक्ख-जोणिया? खहयपंचिंदिय तिरिक्खजोणिया दुविहा पन्नत्ता तं जहा—संमुच्छिम खहयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया गब्भ-वक्कंतिय खहयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया य। से किं तं संमुच्छिम खहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया? संमुच्छिम खहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया दुविहा पन्नत्ता तं जहा—पज्जत्त-गसंमुच्छिम खहयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया अपज्जत्तगसंमु-च्छिम खहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया य। एवं गब्भवक्कंतिया वि जाव पज्जत्तगगब्भवक्कंतिया वि अपज्जत्तग गब्भवक्कंतिया वि।

खहयरपंचिंदिय तिरिक्खजोणियाणं भंते ! कइविहे जोणिसंगहे पन्नत्ते ? गोयमा ! तिविहे जोणिसंगहे पन्नत्ते, तं जहा—अंडया पोयया संमुच्छिमा। अंडया तिविहा पन्नत्ता तं जहा—इत्थी-पुरिसा णपुंसगा। पोयया तिविहा पन्नत्ता तं जहा—इत्थिपुरिसा णपुंसगा। तत्थ णं जे ते संमुच्छिमा ते सव्वे णपुंसगा ॥सू० २५॥

छाया—अथ के ते तिर्यग्योनिकाः ? तिर्यग्योनिकाः पञ्चविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिकाः, द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिका स्त्रीन्द्रिय तिर्यग्योनिका श्चतुरिन्द्रियतिर्यग्योनिकाः पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकाश्च। अथ के ते एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिकाः ? एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः पञ्चविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—पृथिवि कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः यावद् वनस्पति कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः। अथ के ते पृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः ? पृथिवी कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—सूक्ष्मपृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, बादर पृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च। अथ के ते सूक्ष्मपृथिवीकायिकैकेन्द्रि-यतिर्यग्योनिकाः ? सूक्ष्म पृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः द्विविधाः प्रज्ञप्ता स्तद्यथा— पर्याप्तकसूक्ष्मपृथिविकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, अपर्याप्तक सूक्ष्म-पृथिविकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च। ते एते सूक्ष्मपृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्य-ग्योनिकाः। अथ के ते बादरपृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः ? बादरपृथिवी-कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः द्विविधाः प्रज्ञप्ता स्तद्यथा—पर्याप्तबादरपृथिविका-यिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, अपर्याप्तबादरपृथिविकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च, ते एते बादरपृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः। ते एते पृथिविकायिकैकेन्द्रि-यतिर्यग्योनिकाः। अथ के ते अप्कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः ? अप्कायिकैके-न्द्रियतिर्यग्योनिकाः द्विविधाः एवं यथैव पृथिविकायिकानां तथैव अप्कायिक भेदाः, एवं यावद्वनस्पतिकायिकाः। ते एते वनस्पति कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः। अथ के ते द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिका ? द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा—पर्याप्तकद्वीन्द्रियतिर्यग्योनिका अपर्याप्तकद्वीन्द्रियतिर्यग्योनिकाः। ते एते द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिकाः। एवं यावच्चतुरिन्द्रियतिर्यग्योनिकाः। अथ के ते पञ्चेन्द्रि-यतिर्यग्योनिकाः ? पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकास्त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—जलचरपञ्चे-न्द्रियतिर्यग्योनिकाः, स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, खेचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनि-काः। अथ के ते जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः ? जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—संमूर्च्छिमजलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च गर्भव्युत्क्रा-

न्तिकजलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च। अथ के ते समुच्छिमजलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः? संमूर्च्छिमजलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—पर्याप्तकसंमूर्च्छिमजलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः अपर्याप्तकसंमूर्च्छिमजलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च। ते एते संमूर्च्छिमजलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः। अथ के ते गर्भव्युत्क्रान्तिकजलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः? गर्भव्युत्क्रान्तिकजलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—पर्याप्तकगर्भव्युत्क्रान्तिकजलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः अपर्याप्तकगर्भव्युत्क्रान्तिकजलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च, ते एते गर्भव्युत्क्रान्तिकजलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, ते एते जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः। अथ के ते स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः? स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा चतुष्पद स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, परिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च। अथ के ते चतुष्पदस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः? चतुष्पद स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—संमूर्च्छिम चतुष्पद स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, गर्भव्युत्क्रान्तिक चतुष्पद स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च, यथैव जलचाराणां तथैव चतुष्को भेदः, ते एते चतुष्पदस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः। अथ के ते परिसर्प स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः? परिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—उरःपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, भुजपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च। अथ के ते उरःपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः? उरःपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः द्विविधाः प्रज्ञप्ता स्तद्यथा—यथैव जलचराणां तथैव चतुष्को भेदः, एवं भुजपरिसर्पाणामपि भणितव्यम्। ते एते भुजपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः। ते एते स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः। अथ के ते खेचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः? खेचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—संमूर्च्छिम खेचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, गर्भव्युत्क्रान्तिक खेचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च। अथ के ते संमूर्च्छिम खेचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः? संमूर्च्छिमखेचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः द्विविधाः प्रज्ञप्ता स्तद्यथा—पर्याप्तक संमूर्च्छिमखेचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, अपर्याप्तकसंमूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च। एवं गर्भव्युत्क्रान्तिका अपि यावत् पर्याप्तगर्भव्युत्क्रान्तिका अपि अपर्याप्तगर्भव्युत्क्रान्तिका अपि। खेचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां भदन्त! कतिविधो योनिसंग्रहः प्रज्ञप्तः? गौतम! त्रिविधो योनिसंग्रहः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—अण्डजाः पोतजाः संमूर्च्छिमाः। अण्डजा त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—स्त्रियः पुरुषाः नपुंसकाः। पोतजा त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—स्त्रियः पुरुषाः नपुंसकाः। तत्र खलु ये ते संमूर्च्छिमास्ते सर्वे नपुंसकाः ॥इति॥ सू० २४॥

टीका—'से किं तं तिरिक्खजोणिया' अत्र 'से' शब्दोऽथार्थकः किंशब्दः प्रश्ने तथाच-अथ के ते तिर्यग्योनिकाः, तिर्यग्योनिकानां कियन्तो भेदा इति प्रश्नः भगवानाह-'तिरिक्खजोणिया पंचविहा पन्नत्ता' तिर्यग्योनिकाः पञ्चविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा' तद्यथा 'एगिंदियतिरिक्खजोणिया' एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः। 'बेइंदियतिरिक्खजोणिया' द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिकाः। 'तेइंदियतिरिक्खजोणिया' त्रीन्द्रियतिर्यग्योनिकाः। 'चउरिंदियतिरिक्खजोणिया' चतुरिन्द्रियतिर्यग्योनिकाः 'पंचिंदियतिरिक्खजोणिया य' पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च, तथाच-एकेन्द्रिय द्वीन्द्रिय त्रीन्द्रिय चतुरिन्द्रिय पञ्चेन्द्रिय भेदात् तिर्यग्योनिकाः पञ्चप्रकारका भवन्तीति। एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः कियन्त इति ज्ञातुं प्रश्नयन्नाह-'से किं तं' इत्यादि, 'से किं तं एगिंदियतिरिक्खजोणिया' अथ के ते एकेन्द्रि-

---

नरकाधिकार कह कर अब सूत्रकार तिर्यगाधिकार का कथन करते हैं-

'से किं तं तिरिक्खजोणिया'-इत्यादि। सूत्र ॥२४॥

टीकार्थ-यहां 'से' यह शब्द 'अथ' 'अर्थ' में प्रयुक्त हुआ है इस तरह गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है हे भदन्त 'से किं तं तिरिक्खजोणिया' तिर्यग्योनिकों के कितने भेद हैं? उत्तर में प्रभु ने कहा है-'तिरिक्खजोणिया पंचविहा पण्णत्ता' हे गौतम! तिर्यग्योनिकों के पांच भेद कहे गये हैं 'तं जहा' जैसे-'एगिंदियतिरिक्खजोणिया, बेइंदिय तिरिक्खजोणिया' एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिक दो इन्द्रिय तिर्यग्योनिक, 'तेइंदिय तिरिक्ख०' तेइन्द्रिय तिर्यग्योनिक 'चउरिंदियतिरि०' चौइन्द्रिय तिर्यग्योनिक 'पंचिंदियति०' और पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक, 'से किं तं एगिंदियति०' हे

ચોથા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

નરકાધિકાર કહીને હવે સૂત્રકાર આ તિર્યંચના અધિકારનું કથન કરે છે. 'से किं तं तिरिक्खजोणिया' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—અહિયાં 'से' શબ્દ 'अथ' અર્થમાં પ્રયુક્ત થયેલ છે. આ રીતે ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે હે ભગવન્ 'सेकिं तं तिरिक्ख जोणिया' તિર્યંગ્યોનિકોના કેટલાક ભેદો કહ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'तिरिक्खजोणिया, पंचविहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ તિર્યંચ યોનિકોના પાંચ ભેદ કહ્યા છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે. 'एगिंदियतिरिक्खजोणिया, बेइंदियतिरिक्खजोणिया' એક ઈંદ્રિયવાળા તિર્યંગ્યોનિક અને બે ઈંદ્રિયવાળા તિર્યંગ્યોનિક 'तेइंदियतिरि.' ત્રણ ઈંદ્રિયોવાળા તિર્યંગ્યોનિક 'चउरिंदियतिरि.' ચાર ઈંદ્રિયોવાળા તિર્યંગ્યોનિક 'पंचिंदिय ति०' અને પાંચ ઈંદ્રિયોવાળા તિર્યંગ્યોનિક.

यतिर्यग्योनिकाः,एकेन्द्रियतिरश्चां कियन्तो भेदा इतिप्रश्नः, उत्तरयति–'एगिंदियतिरिक्खजोणिया पंचविहा पन्नत्ता' एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः पञ्चविधाः–पञ्चप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः–कथिता इति। पञ्चभेदान् दर्शयति–'तं जहा' तद्यथा–'पुढवीकाइयएगिंदियतिरिक्खजोणिया' पृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः 'जाव वणस्सइकाइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया' यावद्वनस्पति कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, यावत्पदेन अप्कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, तेजस्कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, वायुकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चेति संग्रहो भवति, तथा च पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिकायिकभेदात् एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः पञ्चप्रकारका भवन्तीति। तत्र प्रथमोपात्त पृथिविकायिकानां भेदं ज्ञातुं प्रश्नयन्नाह–'से किं तं' इत्यादि, 'से किं तं' पुढवीकाइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया' अथ के ते पृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः। पृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीवानां कियन्तो भेदा इतिप्रश्नः, उत्तरयति–'पुढवीकाइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया दुविहा पन्नत्ता' पृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिका जीवाः द्विविधाः–

भदन्त! एगेन्द्रिय तिर्यञ्च कितने प्रकार के होते हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं– 'एगिंदियति० पंचविहा पन्नत्ता' हे गौतम! एकेन्द्रिय तिर्यञ्च पांच प्रकार के होते हैं 'तं जहा' जैसे 'पुढवीकाइयए०' पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय तिर्यञ्च 'जाव वणस्सइकाइयएगिं०' यावत् वनस्पतिकायिक एकेन्द्रिय तिर्यञ्च यहां यावत्पद से 'अप्कायिक, तेजस्कायिक, वायुकायिक' इन एकेन्द्रिय तिर्यञ्चों का ग्रहण हुआ है 'से किंतं पुढवीकाइय एगिंदिय०' हे भदन्त! पृथिवी कायिक एकेन्द्रिय तिर्यङ्ग योनिक कितने प्रकार के होते हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं–'पुढवीकाइय एगिंदियति० दुविहा पण्णत्ता' हे गौतम!

'से किं तं एगिंदिय तिरिक्ख' હે ભગવન્ એક ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચયોનિક જીવો કેટલા પ્રકારના હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'एगिंदियति. पंचविहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ! એક ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચયોનિક જીવો પાંચ પ્રકારના હોય છે, 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે. 'पुढवीकाइय एगिं.' પૃથ્વીકાયિક એક ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચ 'जाव वणस्सइ काइय एगिं.' યાવત્ વનસ્પતિ કાયિક એક ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યંચ, અહિયાં યાવત્પદથી 'અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, અને વાયુકાયિક, આ એક ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચ જીવો ગ્રહણ કરાયા છે 'से किं तं पुढवीकाइयएगिंदिय.' હે ભગવન્ પૃથ્વીકાયિક એક ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંગ્યોનિક જીવો કેટલા પ્રકારના હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'पुढवीकाइय एगिंदिय ति. दुविहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ!

द्विप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः–कथिता इति। भेदद्वयं दर्शयति–'तं जहा' इत्यादि, 'तं जहा' तद्यथा–'सुहुम पुढवीकाइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया' सूक्ष्मपृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः सूक्ष्मत्वं सूक्ष्मनामकर्मोदयात्। 'बायर पुढवीकाइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया य' बादर पृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च, तथा च–सूक्ष्मबादरभेदेन पृथिवीकायिकाः द्विविधा भवन्तीति। 'से किं तं सुहुम पुढवीकाइय एगिंदियतिरिक्खजोणिया' अथ के ते सूक्ष्मपृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः? सूक्ष्मपृथिवीकायिकानां कियन्तो भेदाः! इति प्रश्नः, उत्तरयति–'सुहुमपुढवीकाइय एगिंदियतिरिक्खजोणिया दुविहा पण्णत्ता' सूक्ष्म पृथ्वीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिका जीवाः द्विविधाः–द्विप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः–कथिता इति। 'तं जहा' तद्यथा–'पज्जत्त सुहुमपुढवीकाइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया' पर्याप्त सूक्ष्म पृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः 'अप-

---

पृथिवी कायिक एकेन्द्रिय तिर्यञ्च जीव दो प्रकार के होते हैं–'तं जहा' जैसे 'सुहुम पु० एगिंदिय०' सूक्ष्म पृथिवीकायिक एकेन्द्रियतिर्यञ्च और 'बायर पुढवीकाइयए० ति०' बादर पृथिवी कायिक एकेन्द्रिय तर्यञ्च सूक्ष्म नाम कर्म के उदय वाले सूक्ष्म पृथिवी कायिक एकेन्द्रिय जीव होते हैं और बादर नाम कर्म के उदय वाले बादर पृथिवी कायिक एकेन्द्रिय जीव होते हैं। 'से किं तं सुहुमपु०' हे भदन्त! सूक्ष्म पृथिवी कायिक एकेन्द्रिय जीव कितने प्रकार के होते हैं–उत्तर में प्रभु कहते हैं–'सुहुमपु० एगिंदिय तिरिक्खजो० दुविहा पन्नत्ता' सूक्ष्म पृथिवी कायिक एकेन्द्रिय जीव दो प्रकार के होते हैं 'तं जहा'–जैसे–'पज्जत्तसुहुमपु०' पर्याप्त सूक्ष्मपृथिवी कायिक एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिक और 'अपज्जत्त सुहुम पु०' 'अपर्याप्त सूक्ष्म पृथिवी कायिक एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिक 'से त्तं सुहुम०' इस

પૃથ્વીકાયિક એક ઈંદ્રિયવાળા તિર્યંચ જીવો બે પ્રકારના હોય છે. 'तं जहा' તે બે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે. 'सुहुम पु, एगिंदिय.' સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક એક ઈંદ્રિયવાળા તિર્યંચ અને 'बायर पुढवीकाइय ए. ति.' બાદર પૃથ્વીકાયિક એક ઈંદ્રિયવાળાતિર્યંચ સૂક્ષ્મ નામકર્મના ઉદયવાળા સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક એક ઈંદ્રિયવાળા જીવો હોય છે અને બાદર નામ કર્મના ઉદયવાળા બાદર પૃથ્વીકાયિક એક ઈંદ્રિયવાળા જીવો હોય છે.

'से किं तं सुहुमपु' હે ભગવન્ સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક એક ઈંદ્રિયવાળા જીવો કેટલા પ્રકારના હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'सुहुम पु. एगिंदियतिरिक्ख जो. दुविहा पण्णत्ता' સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક એક ઈંદ્રિયવાળા જીવો બે પ્રકારના હોય છે. 'तं जहा' જેમકે 'पज्जत्त सुहुम पु.' પર્યાપ્ત

ज्जत्तसुहुमपुढवीकाइय एगिंदियतिरिक्खजोणिया' अपर्याप्त सूक्ष्मपृथिवीकायिकै-केन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, तथा च पर्याप्तापर्याप्तभेदेन सूक्ष्म पृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिका द्विविधा भवन्तीति। 'से त्तं सुहुमपुढवीकाइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया' ते एते सूक्ष्मपृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः सभेदं निरूपिता इति। सूक्ष्मपृथिवीकायिकैकान् निरूप्य बादरपृथिवीकायिकान् निरूपयितुं प्रश्नयन्नाह-'से किंतं' इत्यादि 'से किं तं बादरपुढवीकाइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया' अथ के ते बादरपृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, बादरपृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां कियन्तो भेदा इति प्रश्नः, उत्तरयति-'बायरपुढवीकाइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया दुविहा पन्नत्ता' बादरपृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः द्विविधाः -द्विप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः-कथिता इति। 'तं जहा' तद्यथा-'पज्जत्त बादरपुढवीकाइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया' पर्याप्तबादरपृथिविकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, तथा 'अपज्जत्त बायर पुढवीकाइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया' अपर्याप्त

प्रकार से सूक्ष्म पृथिवी कायिक एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीवों के सम्बन्ध में सूत्रकार ने कथन किया है।

अब बादर पृथिवी कायिकों का कथन करते हैं-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'से किं तं बायर पुढवीकाइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया' हे भदन्त! बादर पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय जीव कितने प्रकार के हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'बायर पुढवी काइय एगिंदियतिरिक्खजोणिया दुविहा पन्नत्ता' हे गौतम! बादर पृथिवी कायिक एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव भी दो प्रकार के कहे गये हैं-'तं जहा'-जैसे-'पज्जत्तबायर पुढवी काइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया' पर्याप्त बादर पृथिवीकायिक एके-

---

સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક એક ઇંદ્રિયવાળા તિર્યગ્ યોનિક અને 'अपज्जत्त सुहुम०' અપર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક એક ઇંદ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિક 'से तं सुहुम०' આ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક એક ઈંદ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિક જીવોના સંબંધમાં સૂત્રકારે કથન કર્યું છે.

હવે બાદર પૃથ્વીકાયિકોનું કથન કરવામાં આવે છે. આમાં શ્રીગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે 'से किं त्तं बायरपुढवीकाइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया' બાદર પૃથ્વીકાયિક એક ઇંદ્રિયવાળા જીવો કેટલા પ્રકારના છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'बायर पुढवीकाइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया दुविहा पन्नत्ता' હે ગૌતમ! બાદર પૃથ્વીકાયિક એક ઇંદ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિક જીવો પણ બે પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે. 'तं जहा' તે બે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે. 'पज्जत्त बायर पुढवीकाइय एगिंदियतिरिक्खजोणिया' પર્યાપ્ત

बादर पृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, तथाच–पर्याप्तापर्याप्तभेदेन बादर-पृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिका द्विविधा भवन्तीति। 'से तं बायरपृथिवी-काइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया' ते एते बादरपृथिवीकायिकैकेन्द्रिय-तिर्यग्योनिका निरूपिताः। 'से त्तं पुढवीकाइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया' ते एते पृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः भेदप्रभेदाभ्यां निरूपिता इति।

पृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकान् भेदप्रभेदाभ्यां निरूप्य अप्कायिकान् निरूपयितुं प्रश्नयन्नाह–'से किं तं आउकाइय०' इत्यादि. 'से किं तं आउकाइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया' अथ के ते अप्कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः? अप्का-यिकानां कियन्तो भेदा भवन्तीति प्रश्नः. उत्तरयति–'आउकाइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया दुविहा पन्नत्ता' अप्कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिका द्विविधाः–द्विप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः–कथिताः, 'एवं जहेव पुढवीकाइयाणं तहेव आउकाइयभेओ' एवं यथैव पृथिवीकायिकानां भेदः–कथित स्तथैव–तेनैव रूपेण अप्कायिकाना-

न्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव और 'अपज्जत्तबायरपुढवी०' अपर्याप्त बादर पृथिवी कायिक एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव 'से त्तं बायरपुढवीकाइय एगिंदियतिरिक्खजोणिया' इस प्रकार से भेद प्रभेद सहित बादर पृथिवी कायिक एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव कहे गये हैं।

अप्कायिक जीवों का निरूपण–'से किं तं आउकाइय एगिंदियति रिक्खजोणिया' हे भदन्त! अप्कायिक एकेन्द्रिय तिर्यक् योनिक जीव कितने प्रकार के हैं!–'आउकाइयएगिंदिय०' हे गौतम! अप्कायिक एके-न्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव दो प्रकार के कहे गये हैं–'एवं जहेव पुढवीकाइ-याणं तहेव आउकाइयभेओ' हे गौतम! इस सम्बन्ध में जैसे–चार भेद पृथिवीकायिक जीवों के कहे गये हैं– वैसे वे भेद यहां पर भी कह

બાદર પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિક જીવ અને 'अपज्जत्त बायरपुढवी०' અપર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિક જીવ 'से तं बायर पुढवी-काइय एगिंदियतिरिक्खजोणिया' આ પ્રમાણે આ ભેદ પ્રભેદ સહિત બાદર પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિક જીવોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે,

હવે અપ્કાયિક જીવોનુ નિરૂપણ કરવામાં આવે છે. 'से किं तं आ उकाइय एगिंदियतिरिक्खजोणिया' હે ભગવન્ અપ્ કાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યં-ગ્યોનિક જીવ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે 'आउक्काइय एगिंदिय.' હે ગૌતમ! અપ્કાયિક એક-ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંગ્યોનિક જીવો બે પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે 'एवं जहेव पुढवीकाइयाणं तहेव आउक्काइय भेओ' હે ગૌતમ! આ સંબંધમાં જે પ્રમાણે ના ચાર ભેદો પૃથ્વીકાયિક જીવોના કહ્યા છે, એજ પ્રમાણેના તે ચાર ભેદો

मपि चतुष्को भेदो वक्तव्यः, तद्यथा–अप्कायिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः सूक्ष्मा अप्कायिकाः, बादरा अप्कायिकाश्च। सूक्ष्मा अप्कायिकाः कियन्तो भवन्ति? सूक्ष्मा अप्कायिका द्विप्रकारका भवन्ति तद्यथा–पर्याप्तसूक्ष्माप्कायिका अपर्याप्तसूक्ष्माप्काइकाश्च, ते एते सूक्ष्माप्कायिकाः। बादराप्कायिकाः कियन्तो भवन्ति? बादराप्कायिका द्विविधा भवन्ति तद्यथा–पर्याप्ता बादराप्कायिकाः, अपर्याप्ता बादराप्कायिकाः, ते एते बादराप्कायिकाः, ते एते बादराप्कायिकाः भेदप्रभेदाभ्यां निरूपिताः, 'एवं जाव वणस्सइकाइया' एवं यावद्वनस्पतिकायिकाः तेजस्कायिकाः कतिविधाः प्रज्ञप्ताः? तेजस्कायिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा–सूक्ष्माश्च, बादराश्च, तत्र सूक्ष्मा अपि द्विविधा भवन्ति तद्यथा–पर्याप्ताश्चापर्याप्ताश्च, ते एते सूक्ष्मतेजस्कायिकाः। बादरा अपि तेजस्कायिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः पर्याप्ताश्चापर्याप्ताश्च ते एते बादरतेजस्कायिकाः, ते एते तेजस्कायिकाः। वायुकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः कतिविधाः प्रज्ञप्ताः, वायुकायिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः–

लेना चाहिये जैसे–अप्कायिक सूक्ष्म अप्कायिक और बादर अप्कायिक के भेद से दो प्रकार के होते हैं वैसे ही ये सूक्ष्म अप्कायिक भी पर्याप्त सूक्ष्म अप्कायिक और अपर्याप्त सूक्ष्म अप्कायिक के भेद से दो प्रकार के होते हैं इसी प्रकार बादर अप्कायिक भी पर्याप्त और अपर्याप्त के भेद से दो भेद वाले होते हैं 'एवं जाव वणस्सइकाइया' इसी तरह से भेद और प्रभेदों का कथन तेजस्कायिक, वायुकायिक और वनस्पतिक कायिक जीवों के सम्बन्ध में भी कर लेना चाहिये अर्थात् ये सब एकेन्द्रिय जीव सूक्ष्मबादर के भेद से दो प्रकार के होते हैं और पर्याप्त एवं अपर्याप्त के भेद से सूक्ष्मबादर भी दो दो प्रकार के होते हैं इस तरह एकेन्द्रिय जीवों के कुल भेद इस प्रकार से बीस हो जाते हैं।

અહિંયા પણ સમજી લેવા જોઇએ. જેમકે અપ્કાયિકના સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક અને બાદર અપ્કાયિક એ રીતે બે પ્રકાર હોય છે. એજ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક પણ પર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક અને અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ અપ્કાયિકના ભેદથી બે પ્રકારના હોય છે, એજ પ્રમાણે બાદર અપ્કાયિકો પણ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના ભેદથી બે પ્રકારના હોય છે. 'एवं जाव वणस्सइकाइया' એ જ પ્રમાણે તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, અને વનસ્પતિકાયિક જીવોના સંબંધમાં પણ ભેદ પ્રભેદો સહિતનું કથન સમજી લેવું અર્થાત્ આ બધા એકેંદ્રિયજીવો સૂક્ષ્મ અને બાદરના ભેદથી બે પ્રકારના હોય છે અને પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના ભેદથી સૂક્ષ્મ બાદર પણ બબ્બે પ્રકારના હોય છે. આ રીતે એક ઇંદ્રિયવાળા જીવોના બધા મળીને કુલ વીસ ભેદ થાય છે

तद्यथा-सूक्ष्मवायुकायिकाश्च, बादरा वायुकायिकाश्च, सूक्ष्माः पुनर्द्विविधा भवन्ति पर्याप्ताश्चापर्याप्ताश्च, ते एते सूक्ष्मवायुकायिकाः। बादरा अपि द्विविधा भवन्ति पर्याप्ताश्चापर्याप्ताश्च, ते एते बादरवायुकायिकाः, ते एते वायुकायिकाः। वनस्पतिकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः कतिविधाः प्रज्ञप्ताः ? वनस्पतिकायिका द्विविधाः प्रज्ञप्ता स्तद्यथा-सूक्ष्माश्च, बादराश्च। अथ सूक्ष्मवनस्पतिकायिकाः कतिविधाः प्रज्ञप्ताः ? सूक्ष्मवनस्पतिकायिकाः द्विविधाः प्रज्ञप्ता स्तद्यथा-पर्याप्ताश्चापर्याप्ताश्च, ते एते सूक्ष्मवनस्पतिकायिकाः, अथ के ते बादरवनस्पतिकायिकाः ? बादरवनस्पतिकायिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा-पर्याप्ताश्चापर्याप्ताश्च, ते एते बादरवनस्पतिकायिकाः, 'से तं वणस्सइकाइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया' ते एते वनस्पतिकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः ॥

पृथिव्यादितो वनस्पतिकायिकान्तानेकेन्द्रियतिर्यग्योनिकान् भेदप्रभेदाभ्यां निरूप्य द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिकान् निरूपयितुं प्रश्नयन्नाह-'से किं तं बेइंदिय तिरिक्खजोणिया' अथ के ते द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिकाः द्वीन्द्रियाणां कियन्तो भेदा इति प्रश्न', उत्तरयति-'बेइंदिय तिरिक्खजोणिया दुविहा पन्नत्ता' द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिका द्विविधाः-द्विप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः-कथिता इति। 'तं जहा' तद्यथा-पज्जत्त-बेइंदिय तिरिक्खजोणिया' पर्याप्तका'-पर्याप्तता गुणविशिष्टाः द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, तथा-'अपज्जत्त बेइंदिय तिरिक्खजोणिया' अपर्याप्तक द्वीन्द्रियति-

---

द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिकों का निरूपण-'से किं तं बेइंदियतिरिक्खजोणिया' हे भदन्त ! दो इन्द्रियतिर्यग्योनिकों के कितने भेद हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'बेइंदियतिरिक्खजोणिया दुविहा पन्नत्ता' हे गौतम ! दो इन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव दो प्रकार के होते हैं-'तं जहा' जैसे-'पज्जत्तगबेइंदियरिक्खजोणिया' पर्याप्तक दो इन्द्रियतिर्यग्योनिक और 'अपज्जत्तगबे इंदिय तिरि०' अपर्याप्तक दोइन्द्रिय तिर्यग्योनिक यहां जैसे एकेन्द्रि-

---

હવે બે ઇંદ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિક જીવોનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે. આ સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને પૂછે છે કે 'से किं तं बेइंदि 'यतिरिक्खजोणिया' હે ભગવન્ બે ઇંદ્રિયોવાળા તિર્યગ્યોનિક જીવોના કેટલા ભેદો હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે. કે 'बेइंदिय तिरिक्खजोणिया दुविहा पन्नत्ता' હે ગૌતમ ! બે ઇંદ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિક જીવો બે પ્રકારના કહ્યા છે. 'तं जहा' જેમકે 'पज्जत्तग बेइंदिय तिरिक्खजोणिया' પર્યાપ્તક બે ઇંદ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિક અને 'अपज्जत्तगबेइंदिय तिरि' અપર્યાપ્તક બે ઇંદ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિક. જે પ્રમાણે એક ઇંદ્રિયવાળા પૃથ્વિકાયિક

र्यग्योनिका, अत्र पृथिवीकायिकादिवत् सूक्ष्मबादरभेदो न भवति, द्वीन्द्रियादिनां सर्वेषामपि नियमतो बादरनामकर्मोदयस्यैव सद्भावेन सूक्ष्मत्वाभावेन नियमतो बादरत्वादेवेति । 'से तं बेइंदिय तिरिक्खजोणिया' ते एते द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिका भेदेन निरूपिता इति । 'एवं जाव चउरिंदिया' एवं यावत् चतुरिन्द्रियाः, एवं द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिका इव त्रीन्द्रियतिर्यग्योनिका श्चतुरिन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च पर्याप्तकापर्याप्तभेदेन द्वि द्वि प्रकारका ज्ञातव्याः, तथाहि-अथ के ते त्रीन्द्रियति-र्यग्योनिकाः ? त्रीन्द्रियतिर्यग्योनिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा-पर्याप्तत्रीन्द्रिय-तिर्यग्योनिकाश्चापर्याप्तक त्रीन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च, ते एते त्रीन्द्रियतिर्यग्योनिका भेदेन निरूपिताः । अथ के ते चतुरिन्द्रियतिर्यग्योनिकाः ? चतुरिन्द्रियतिर्यग्यो-निका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-पर्याप्तचतुरिन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च अपर्याप्तकचतु-रिन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च ते एते चतुरिन्द्रियतिर्यग्योनिका भेदेन निरूपिता इति ॥

पृथिव्यादिकों में सूक्ष्म बादर भेद कहे हैं, वैसा भेद यहां नहीं होता है क्योंकि द्वीन्द्रियादि जीवों के सूक्ष्म नामकर्म का उदय नहीं होता है यहां तो बादर नामकर्म का ही उदय रहता है । 'से त्तं बेइंदियति०' इस प्रकार से पर्याप्त एवं अपर्याप्त भेदों द्वारा द्वीन्द्रिय तिर्यग्योनिकों के सम्बन्ध में प्रतिपादन करके सूत्रकार 'एवं जाव चउरिंदिया' इस सूत्र द्वारा यह समझाते हैं कि तेइन्द्रिय और चौइन्द्रिय जीवों के भी पर्याप्त और अपर्याप्त ऐसे ये दो ही भेद होते हैं-इस तरह पर्याप्त तेइन्द्रिय तिर्यग्योनिक और अपर्याप्त तेइन्द्रिय तिर्यग्योनिक, पर्याप्त चौइन्द्रिय तिर्यग्योनिक और अपर्याप्त चौइन्द्रिय तिर्यग्योनिक इस प्रकार के भेदों वाले तेइन्द्रिय तिर्यग्योनिक और चौइन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव प्रकट किये गये हैं ।

વિગેરેમાં સૂક્ષ્મ અને બાદર એમ બે પ્રકારના ભેદો બતાવવામાં આવેલા છે. એ પ્રમાણેના ભેદો અહિયાં થતા નથી. કેમકે બે ઈંદ્રિય વિગેરે જીવોને સૂક્ષ્મ નામ કર્મનો ઉદય હોતો નથી. અહિયાં તો બાદર નામ કર્મનોજ ઉદય રહે છે. 'से त बेइंदिय ति.' આ પ્રમાણે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના ભેદથી દ્વીન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિકોના સંબંધમાં કથન કરીને હવે સૂત્રકાર 'एवं जाव चउरिंदिया' આ સૂત્રદ્વારા એ સમજાવે છે કે ત્રણ ઈંદ્રિયો વાળા જીવો અને ચાર ઈંદ્રિયોવાળા જીવોને પણ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એ પ્રમાણેના બે જ ભેદો હોય છે. આ રીતે પર્યાપ્ત ત્રણ ઈંદ્રિયવાળા તિર્યંગ્યોનિક અને અપર્યાપ્તક ત્રણ ઈંદ્રિયોવાળા તિર્યંગ્યોનિક, પર્યાપ્તક ચાર ઈંદ્રિયોવાળા તિર્યંગ્યોનિક અને અપર્યાપ્તક ચાર ઈંદ્રિયોવાળા તિર્યંગ્યોનિક આ પ્રમાણેના ભેદોવાળા ત્રણ ઈંદ્રિયવાળા તિર્યંગ્યો-નિક અને ચાર ઈંદ્રિયોવાળા તિર્યંગ્યોનિક જીવોનું કથન કરવામાં આવ્યું છે.

चतुरिन्द्रियान्ततिर्यग्योनिकान् भेदप्रभेदाभ्यां निरूप्य पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकान् निरूपयितुं प्रश्नयन्नाह–'से किं तं पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया' अथ के ते पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां कियन्तो भेदा इति प्रश्नः, उत्तरयति–'पंचिंदियतिरिक्खजोणिया तिविहा पन्नत्ता' पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका त्रिविधाः–त्रिप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः–कथिताः, 'तं जहा' तद्यथा–'जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया' जलचर पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, जले चरन्ति–गच्छन्ति तिष्ठन्ति वा ये ते जलचराः जलचराश्च ते पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चेति जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका इति। तथा–'थलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया' स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, स्थले चरन्ति–गच्छन्ति तिष्ठन्ति वा ये ते स्थलचराः, स्थलचराश्च ते पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चेति स्थलचर पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, 'खहयर-

---

पंचेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों का निरूपण–'से किं तं पंचिंदियतिरिक्ख जोणिया०' हे भदन्त! पंचेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों के कितने भेद हैं? 'पंचिंदियतिरिक्ख जोणिया तिविहा' हे गौतम! पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव तीन प्रकार के होते हैं–'तं जहा' जैसे–'जलयर पंचिंदिय तिरिक्ख जोणिया, थलयर पंचिंदियति० खहयर पंचिंदियति०' जलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक, स्थलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक और खेचर पंचेन्द्रिय तिर्यग्योनिक, मत्स्य कच्छप आदिजीव जलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक हैं–क्योंकी इनका निवासस्थान जल ही है–जल से अतिरिक्त स्थान में न ये रह सकते हैं और न ठहर सकते हैं जो जीव स्थल–जमीन–पर चलते फिरते हैं–वे स्थलचर हैं तथा–जो जीव आकाश में चलते फिरते हैं

હવે પાંચ ઇંદ્રિયોવાળા તિર્યંગ્યોનિક જીવોનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે. 'से किं तं पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया.' હે ભગવન્ પંચેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિક જીવો કેટલા પ્રકારના હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'पंचिंदियतिरिक्खजोणिया तिविहा' પંચેન્દ્રિયતિર્યંગ્યોનિક જીવો ત્રણ પ્રકારના કહેલા છે. 'त जहा' તે ત્રણ પ્રકારો આ પ્રમાણે છે. 'जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया, थलयरपचिंदियति० खहयरपंचिंदिय तिरिक्खजोणिया' જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિક સ્થલચર પંચેન્દ્રિયતિર્યંગ્યોનિક અને ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિક. મત્સ્ય કચ્છપ વિગેરે જીવો જલચર પચેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિક છે. કેમકે તેઓનું નિવાસસ્થાન જલજ છે જલ શિવાયના સ્થાનમાં તેઓ રહિ શકતા નથી. તેમ સ્થિર પણ થઈ શકતા નથી. જે જીવો સ્થલ કહેતાં જમીન પર ચાલે છે, ફરે છે, તેઓ સ્થલચર જીવો કહેવાય

पंचिंदियतिरिक्खजोणिया' खेचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, खे-आकाशे चरन्ति-गच्छन्ति ये ते खेचराः खेचराश्च ते पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चेति खेचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, तथाच-जलचरस्थलचरखेचरभेदात् पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः त्रिप्रकारका भवन्तीतिभावः। 'से किं तं जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया' अथ के ते जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः? जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां कियन्तो भेदा भवन्तीति प्रश्नः, उत्तरयति-'जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया दुविहा पन्नत्ता' जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः द्विविधाः-द्विप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः-कथिताः, 'तं जहा' तद्यथा-संमुच्छिमजलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाय' संमूर्च्छिमजलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च, तथा-'गब्भवक्कंतियजलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया य' गर्भव्युत्क्रान्तिक जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च तथाच-संमूर्च्छिमगर्भजभेदेन जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका द्विप्रकारका भवन्तीति। 'से किं तं संमुच्छिमजलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया' अथ के ते संमूर्च्छिमजलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, संमूर्च्छिमजलचराणां कियन्तो भेदा

वे खेचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यक् हैं। 'से किं तं जलयरपंचिंदियति०' हे भदन्त! जलचर पंचेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव कितने प्रकार के होते हैं? 'जलयर पंचिंदिय तिरिक्ख जोणिया दुविहा पन्नत्ता' हे गौतम! जलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव दो प्रकार के होते हैं-जैसे-'संमुच्छिमजलयर०' संमूर्च्छिम जलचर पंचेन्द्रिय तिर्यग्योनिक और 'गब्भवक्कंति०' गर्भज जलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव तथा च संमूर्च्छिम एवं गर्भज तिर्यग्योनिक के भेद से जलचर पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव दो प्रकार है 'से किं संमुच्छिमजलयरपंचिंदिय०' हे भदन्त! सम्मूर्च्छिम

છે. તથા જે જીવો આકાશમાં ચાલે છે, અને ફરે છે. તેઓ ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક છે.

'से किं तं जलयर पंचिंदियतिरिक्खजोणिया' હે ભગવન્ જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવો કેટલા પ્રકારના હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'जलयर पंचिंदियतिरिक्खजोणिया दुविहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ! જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવો બે પ્રકારના કહ્યા છે. જેમકે 'संमुच्छिम जलयरपंचिंदिय तिरिक्खजोणिया' સંમૂર્ચ્છિમ જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક અને 'गब्भवक्कंतियजलयरपंचिंदिय तिरिक्ख जोणिया' ગર્ભજ જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક. તથા સંમૂર્ચ્છિમ જલચર તિર્યગ્યોનિક ના ભેદથી જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવો બે પ્રકારના કહ્યાયા છે. 'से किं तं संमुच्छिमजलयरपंचिंदियतिरिक्ख जोणिया' હે ભગવન્

इति प्रश्नः, उत्तरयति–'संमुच्छिमजलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया दुविहा पन्नत्ता' संमूच्छिमजलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः द्विविधाः–द्विप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः–कथिताः 'तं जहा' तद्यथा–'पज्जत्तगसंमुच्छिम जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया' पर्याप्तकसंमूच्छिमजलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः 'अपज्जत्त संमुच्छिम जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया य' अपर्याप्तकसंमूच्छिमजलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च, तथाच–पर्याप्तकापर्याप्तकभेदेन संमूच्छिमजलचराः द्विप्रकारका भवन्तीति भावः । 'से तं संमुच्छिमजलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया' ते एते पर्याप्तापर्याप्तादिभेदभिन्नाः द्विप्रकारकाः संमूच्छिमजलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका निरूपिता इति ॥ 'से किं तं गब्भवक्कंतियजलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया' अथ के ते गर्भव्युत्क्रान्तिकजलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, गर्भजजलचराणां कियन्तो भेदा इति प्रश्नः, उत्तरयति–'गब्भवक्कंतिय जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया दुविहा पन्नत्ता' गर्भव्युत्क्रान्तिकजलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः

जलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव कितने प्रकार के होते हैं? 'संमुच्छिम जलयरपंचिंदि०' हे गौतम! संमूच्छिमजलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव दो प्रकार के होते हैं–जैसे–'पज्जत्तग संमुच्छिम जलयर पंचेन्द्रिय०' पर्याप्त संमूर्च्छिम जलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव और 'अपज्जत्तग संमुच्छिम जलयर०' अपर्याप्तक सम्मूच्छिम जलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव 'से किं तं गब्भवक्कंतिय जलयर०' हे भदन्त! गर्भज जलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव कितने प्रकार के होते हैं? 'गब्भवक्कंतिय जलयर पंचिंदिय०' हे गौतम! गर्भज जलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव दो प्रकार के होते हैं–'तं जहा' जैसे–

સંમૂચ્છિમ જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે? ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'संमुच्छिमजलयर पंचिंदिय०' હે ગૌતમ! સંમૂચ્છિમ જલચર પચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવો બે પ્રકારના કહ્યા છે. જેમકે 'पज्जत्तग संमुच्छिम जलयरपंचिंदिय तिरिक्खजोणिया' પર્યાપ્ત સંમૂચ્છિમ જલચર પચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવ અને 'अपज्जत्तगसंमुच्छिजलयरपंचिंदिय तिरिक्ख जोणिया' અપર્યાપ્તક સંમૂચ્છિમ જલચર પચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવ 'से किं तं गब्भवक्कंतियजलयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया' હે ભગવન્ ગર્ભજ જલચર પચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવો કેટલા પ્રકારના હોય છે? ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गब्भवक्कंतियजलयरपंचिंदिय तिरिक्खजोणिया दुविहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ! ગર્ભજ જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવો

द्विविधाः—द्विप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः—कथिता इति। 'तं जहा' तद्यथा—'पज्जत्तगगब्भवक्कंतिय जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया' पर्याप्तकगर्भव्युत्क्रान्तिकजलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः 'अपज्जत्तगगब्भवक्कंतिय जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया' अपर्याप्तकगर्भव्युत्क्रान्तिकजलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, तथा च पर्याप्तकापर्याप्तकभेदेन गर्भजजलचरा द्विविधा भवन्तीति। 'से त्तं गब्भवक्कंतिय जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया' ते एते गर्भव्युत्क्रान्तिकजलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका निरूपिताः। 'से त्तं जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया' ते एते जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका जीवाः भेदप्रभेदाभ्यां निरूपिता इति।

जलचरान्निरूप्य स्थलचरान् निरूपयितुं प्रश्नयन्नाह—'से किं तं थलयर' इत्यादि, 'से किं तं थलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया' अथ के ते स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः? स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिरश्चां कियन्तो भेदा इति प्रश्नः, उत्तरयति—'थलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया' दुविहा पण्णत्ता' स्थलचरपञ्चेन्द्रिय-

---

'पज्जत्तग गब्भवक्कंतिय जलयर तिरिक्ख जोणिया' पर्याप्तक गर्भज जलचर पंचेन्द्रिय तिर्यग्योनिक और 'अपज्जत्तग गब्भवक्कंतिय तिरिक्खजोणिया' अपर्याप्तक गर्भज जलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक 'से त्तं गब्भवक्कंतिय जलयरपंचिं०' इस प्रकार से गर्भज जलचर पचेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव दो प्रकार के कहे हैं।

अब सूत्रकार स्थलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनि जीवों का वर्णन करते हैं—'से किं तं थलयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया' हे भदन्त! स्थलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव कितने प्रकार के हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं—'थलयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया दुविहा पण्णत्ता' हे गौतम! स्थलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव दो प्रकार के हैं—'तं जहा' जैसे—

બે પ્રકારના હોય છે. 'तं जहा' તે બે પ્રકાર આ પ્રમાણે છે. 'पज्जत्तगगब्भवक्कंतिय जलयर पंचिंदियतिरिक्खजोणिया' પર્યાપ્ત ગર્ભજ જલચર પંચેન્દ્રિયતિર્યંગ્યોનિક અને 'अपज्जत्तग गब्भवक्कंतिय तिरिक्खजोणिया' અપર્યાપ્તક ગર્ભજ જલચર પંચે ન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિક 'से त्तं गब्भवक्कंतिय जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया' આ પ્રમાણે આ ગર્ભજ જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિક જીવો બે પ્રકારના કહ્યા છે.

હવે સૂત્રકાર સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિક જીવોનું વર્ણન કરે છે. તેમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે 'से किं तं थलयरपंचिंदिय तिरिक्ख-जोणिया' હે ભગવન્ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિક જીવો કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'थलयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया दुविहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ! સ્થલચર પંચેન્દ્રિય

तिर्यग्योनिका द्विविधाः-द्विप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः-कथिता इति। 'तं जहा' तद्यथा-'चउप्पयथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया' चतुष्पदस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, तथा-'परिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया' परिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, तथा च-चतुष्पदपरिसर्पभेदेन स्थलचरपञ्चेन्द्रिया द्विप्रकारका भवन्तीति। 'से किं त चउप्पयथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया' अथ के ते चतुष्पदस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः चतुष्पदस्थलचराणां कियन्तो भेदा इति प्रश्नः, उत्तरयति-'चउप्पयथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया दुविहा पन्नत्ता' चतुष्पदस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका द्विविधाः-द्विप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः-कथिता इति। तं जहा' तद्यथा-'संमुच्छिम चउप्पय थलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया' संमूर्छिम चतुष्पदस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, तथा-'गब्भवक्कंतिय चउप्पय थलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया य' गर्भव्युत्क्रान्तिकचतुष्पदस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च तथा च संमूर्छिमगर्भजभेदेन स्थलचरचतुष्पदा द्विप्रकारका भवन्तीति।

'चउप्पयथलयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया' चतुष्पद स्थलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक और 'परिसप्पथलयरपंचिंदिय तिरि०' परिसर्पस्थलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक 'से किं तं चउप्पय थलयर पंचिंदिय तिरिक्ख०' हे भदन्त! चतुष्पद स्थलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीवों के कितने भेद हैं? 'चउप्पय थलयर पंचिंदिय तिरि०' हे गौतम! चतुष्पदस्थलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक दो प्रकार के हैं-जैसे-'संमुच्छिम चउप्पयथलयर पं०' संमूर्च्छिम चतुष्पदस्थलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक और 'गब्भवक्कंतिय चउप्पयथलयर०' गर्भज चतुष्पद स्थलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्यो

તિર્યગ્યોનિક જીવો બે પ્રકારના કહ્યા છે 'तंजहा' જેમકે 'चउप्पय थलयर पंचिंदियतिरिक्खजोणिया' ચતુષ્પદ (ચાર પગવાળા) સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક અને 'परिसप्प थलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया, પરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક. ફરીથી શ્રીગૌતમસ્વામી પૂછે છે કે 'से किं तं' चउप्पयथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया' હે ભગવન્ ચતુષ્પદ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવોના કેટલા ભેદ કહેવામાં આવ્યા છે? ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'चउप्पयथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया-दुविहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ! ચતુષ્પદ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવો બે પ્રકારના કહ્યા છે. જેમકે 'संमुच्छिमचउप्पयथलयरपंचिंदियतिरिक्ख-जोणिया' સંમૂર્ચ્છિમ ચતુષ્પદ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક અને 'गब्भ-वक्कंतिय चउप्पय थलयरपंचिंदिय तिरिक्ख जोणिया' ગર્ભજ ચતુષ્પદ સ્થલ-

'जहेव जलयराणं तहेव चउक्कओ भेओ' यथैव जलचराणां चतुष्को भेदः कथित स्तथैव-तेनैव रूपेण स्थलचराणामपि चतुष्को भेदो ज्ञातव्यः, तथाहि-प्रथमतश्चतुष्पदाः संमूर्च्छिमगर्भजभेदेन द्विविधा वक्तव्याः, ततः संमूर्च्छिमाश्चतुष्पदा पर्याप्ता अपि भवन्ति, अपर्याप्ता अपि भवन्ति, ततो गर्भजचतुष्पदा अपि पर्याप्ताअपर्याप्ताश्चापि भवन्ति, ततश्च संमूर्च्छिमगर्भजभेदेन पर्याप्तापर्याप्तभेदेन च चतुष्पद स्थलचराश्चतुःप्रकारा भवन्तीति। 'से त्तं चउप्पय थलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया' ते एते चतुष्पद स्थलचर पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः भेदप्रभेदाभ्यां निरूपिता इति॥

चतुष्पद स्थलचरान् निरूप्य परिसर्प स्थलचरान् निरूपयितुं प्रश्नयन्नाह-'से किं तं परिसप्प थलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया' अथ के ते परिसर्प स्थल-

---

निक 'जहेव जलयराणं तहेव चउक्कओ भेओ' जिस प्रकार से जलचर जीवों के चार भेद कहे गये हैं-उसी प्रकार स्थलचर जीवों के भी चार भेद कह लेना चाहिये जैसे-स्थलचर चतुष्पद जीवों के मूल भेदों से दो प्रकार के होते हैं एक संमूर्च्छिम और दूसरे गर्भज, चतुष्पद हैं वे पर्याप्त भी होते हैं और अपर्याप्त भी होते हैं। इसी तरह संमूर्च्छिम चतुष्पद भी पर्याप्त और अपर्याप्त दोनों प्रकार के होते हैं। अतः संमूर्च्छिम और गर्भज के भेद से तथा इनके पर्याप्त और अपर्याप्त के भेद से चतुष्पदस्थलचर जीव चार प्रकार के हो जाते हैं। 'सेत्तं चउप्पयथलयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया' इस तरह से ये चतुष्पद स्थलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव अपने भेद प्रभेदों से निरूपित हुए हैं।

परिसर्पस्थलचर निरूपण-'से किं तं परिसप्पथलयर पंचिंदियतिरि

ચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિક. 'जहेव जलयराण तहेव चउक्कओ भेओ' જે પ્રમાણે જલચર જીવોના ચાર ભેદો કહ્યા છે એજ પ્રમાણે સ્થલચર જીવોના પણ ચાર ભેદો કહેવા જોઈએ. જેમકે સ્થલચર ચતુષ્પદ જીવેના મૂલ બે ભેદ થાય છે. જેમકે એક સંમૂર્છિમચતુષ્પદ અને બીજો ગર્ભજચતુષ્પદ છે. તેઓ પર્યાપ્ત પણ હોય છે. અને અપર્યાપ્ત પણ હોય છે, એ જ પ્રમાણે સંમૂર્છિમ ચતુષ્પદ પણ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એમ બન્ને પ્રકારના હોય છે તેથી સંમૂર્છિમ અને ગર્ભજના ભેદથી તથા તેના પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તકના-ભેદથી ચતુષ્પદસ્થલચર જીવો ચાર પ્રકારના થઈ જાય છે. 'से त्तं चउप्पय थलयर पंचिंदिय तिरिक्ख जोणिया' આ પ્રમાણે આ ચતુષ્પદ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિક જીવોનું તેમના ભેદો અને પ્રભેદોથી નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે.

હવે પરિસર્પ સ્થલચર જીવોનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે. આ સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને પૂછે છે કે 'से किं तं परिसप्पथलयरपंचिंदिय

चरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, परिसर्पस्थलचराणां कियन्तो भेदा इति प्रश्नः, उत्त-रयति-'परिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया दुविहा पन्नत्ता' परिसर्पस्थलच-रपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका द्विविधाः-द्विप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः-कथिता इति। 'तं जहा' तद्यथा 'उरपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया' उरः परिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रि-यतिर्यग्योनिकाः, उरसा-वक्षःस्थलेन परिसर्पन्ति-गच्छन्तीति उरः परिसर्पाः-सर्पादयस्तादृशाश्च ते स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चेति ते तथा, 'भुयपरिसप्प-थलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया' भुजपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, भुजाभ्यां परिसर्पन्ति-चलन्ति इति भुजपरिसर्पाः गोधानकुलादयः, तादृशाश्च ते स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकास्ते तथा, तथा च-उरःपरिसर्पभुजपरिसर्प भेदेन परिसर्पस्थलचरा द्विविधा भवन्तीति। 'से किं तं उरपरिसप्पथलयरपंचिं-दियतिरिक्खजोणिया' अथ के ते उरःपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, उरः-परिसर्पस्थलचराणां कियन्तो भेदा इति प्रश्नः, उत्तरयति-'उरपरिसप्पथलयरपंचि

क्खजोणिया' हे भदन्त! परिसर्पस्थलचरों के कितने भेद हैं? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'परिसप्पथलयरपंचिंदियति०' हे गौतम! परिसर्पस्थल-चरों के दो प्रकार हैं। 'तं जहा' जैसे-उरपरिसप्प थलयर० भुज परिस-प्पथल०' उरःपरिसर्पस्थलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक और भुज परिसर्प स्थलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जो स्थलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च जाती के सहारे चलते हैं-जैसे-सर्प आदि वे स्थलचर पञ्चेन्द्रिय उरःपरि सर्प है और अपनी भुजाओं के बल से चलते हैं वे गोधा नकुल आदि भुज परिसर्पस्थलचर हैं। 'से किं तं उरपरिसप्पथलयर पंचिं०' हे भदन्त! उरःपरिसर्प स्थलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीवों के कितने भेद हैं?

तिरिक्ख जोणिया' હે ભગવન્! પરિસર્પ સ્થલચરોના કેટલા ભેદો કહ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'परिसप्प थलयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया दुविहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ! પરિસર્પ સ્થલચરોના બે ભેદો કહ્યા છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે. જેમકે 'उरःपरिसप्प थलयर०, भुजपरिसप्प थलयर.' ઉરઃપરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિક અને ભુજ પરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિક, જે સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિકો છાતીના બળથી ચાલે છે. જેમકે સાપ વિગેરે તેવા સ્થલચર પંચેન્દ્રિય ઉરઃપરિસર્પ છે. અને જેઓ પોતાની ભુજાઓના બળથી ચાલે છે, જેમકે ઘો, નોળીયો વિગેરે તેઓ ભુજ પરિસર્પ સ્થલચર છે.

'से किं तं उरपरिसप्प थलयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया' હે ભગવન્ ઉરઃપરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિક જીવોના કેટલા ભેદો કહ્યા છે?

दियतिरिक्खजोणिया दुविहा पन्नत्ता' उरःपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका द्विविधाः-द्विप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः-कथिता इति, 'तं जहा' तद्यथा-'जहेव जलचराणं तहेव चउक्कओ भेदो' यथैव जलचराणां संमूर्च्छिमगर्भजपर्याप्तापर्याप्ता इति चतुष्को भेदः कथितः, तथैव-तेनैव रूपेण उरःपरिसर्पस्थलचराणामपि संमूर्च्छिमगर्भजपर्याप्तापर्याप्तेति चतुष्को भेदो ज्ञातव्यः, उरःपरिसर्पाः द्विविधा भवन्ति संमूर्च्छिमा गर्भजाश्च तत्र संमूर्च्छिमा अपि पर्याप्तापर्याप्तभेदेन द्विविधा भवन्ति, तथा-गर्भजा अपि पर्याप्तापर्याप्तभेदेन द्विविधा भवन्ति तदेवं चतुष्को भेदो भवतीति भावः। 'से तं भुजपरिसप्पथलयरपंचिदियतिरिक्खजोणिया' ते एते भुजपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः भेदप्रभेदाभ्यां निरूपिता इति। 'से तं थलयरपंचिदियतिरिक्खजोणिया' ते एते स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः भेदप्रभेदाभ्यां निरूपिता इति ॥

उत्तर में कहते हैं-'उरपरिसप्पथलयर पंचिंदिय' हे गौतम ! उरःपरिसर्प स्थलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव दो प्रकार के हैं-'तं जहा' जैसे-'जहेव जलयराणं' जलचर जीवों के संमूर्च्छिम और गर्भज के भेद से दो प्रकार बतलाये गये हैं-और इन संमूर्च्छिम गर्भज के पर्याप्त और अपर्याप्त ऐसे दो दो भेद और कहे गये हैं-इसी तरह से उरः परिसर्पों के भी मूल में संमूर्च्छिम और गर्भज ऐसे दो भेद होते हैं और इनके पर्याप्त और अपर्याप्त के भेद से दो दो भेद और हो जाते है-इस प्रकार उरःपरिसर्पस्थलचरतिर्यग्योनिकों के चार भेद हो जाते हैं। इसी प्रकार से भुजपरिसर्पों के भी संमूर्च्छिम और गर्भज के भेद से दो भेद हैं. और इन भेदों के भी प्रत्येक के पर्याप्त और अपर्याप्त ऐसे दो भेद और हैं। ऐसे चार भेद हो जाते हैं।

ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'उरपरिसप्प थलयर पंचिंदिय' હે ગૌતમ ! ઉરઃપરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવો બે પ્રકારના કહ્યા છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે. જેમકે 'जहेव जलयराणं' જલચર જીવો સંમૂર્ચ્છિમ ગર્ભજ એ રીતે બે પ્રકારના કહ્યા છે. અને આ સંમૂર્ચ્છિમ અને ગર્ભજના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એ પ્રમાણેના બબ્બે ભેદો બીજા કહ્યા છે. એજ પ્રમાણે ઉરઃપરિસર્પના પણ સંમૂર્ચ્છિમ અને ગર્ભજ એ પ્રમાણેના મૂલ બે જ ભેદો હોય છે. અને તેઓના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના બે ભેદથી બીજા બબ્બે ભેદો થઈ જાય છે. એ રીતે ઉરઃપરિસર્પ સ્થલચર તિર્યગ્યોનિકોના ચાર ભેદો થઈ જાય છે. એ જ પ્રમાણે ભુજ પરિસર્પોના પણ સંમૂર્ચ્છિમ અને ગર્ભજના ભેદથી બે ભેદ થાય છે. અને એ દરેક ભેદોમાં પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એ પ્રમાણેના બીજા બે ભેદો થાય છે. આ રીતે કુલ ચાર ભેદો થઈ જાય છે.

जलचर स्थलचरान्निरूप्य खेचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकान् निरूपयितुं प्रश्नयन् आह-'से किं तं खहयर' इत्यादि, 'से किं तं खहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया' अथ के ते खेचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, खेचराणां कियन्तो भेदा भवन्तीति प्रश्नः, उत्तरयति-'खहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया दुविहा पन्नत्ता' खेचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः द्विविधाः-द्विप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः-कथिता इति, 'तं जहा' तद्यथा-संमूर्च्छिमखहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया' संमूर्च्छिमखेचर-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, तथा-'गब्भवक्कंतियखहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया य' गर्भव्युत्क्रान्तिकखेचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च, तथा च-गर्भजसंमूर्च्छिमभेदेन खेचरा द्विप्रकारका भवन्तीति। 'से किं तं संमूर्च्छिम खहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया' अथ के ते संमूर्च्छिम खेचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः संमूर्च्छिमखेचराणां कियन्तो भेदा इति प्रश्नः, उत्तरयति-'संमूर्च्छिमखहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया

जलचर और स्थलचरों के भेद प्रभेद कहकर अब सूत्रकार खेचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों का कथन करते हैं-'से किं तं खहयर पंचिंदियति०' हे भदन्त! खेचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक कितने प्रकार के कहे गये हैं! 'खहयर पंचिंदियतिरिक्खजोणिया दुविहा पन्नत्ता' उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम! खेचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों के दो भेद हैं-'जैसे-'संमुच्छिमखहयरपंचिंदियति०' संमूर्च्छिम पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक और 'गब्भवक्कंतिय खहयर पंचिंदिय०' गर्भज खेचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक और 'से किं तं संमुच्छिम खहयर पंचिंदिय तिरि०' हे भदन्त! संमूर्च्छिम खेचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक कितने प्रकार के हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'संमुच्छिम खहयर पंचिंदिय तिरिक्ख जोणिया

જલચર અને સ્થલચરોના ભેદો અને પ્રભેદો બતાવીને હવે સૂત્રકાર ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોનું કથન કરે છે. આમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'से किं तं खहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया' હે ભગવન્ ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકો કેટલા પ્રકારના હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રીગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'खहयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया दुविहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ! ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોના બે ભેદો થાય છે. જેમકે 'समुच्छिम खहचरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया' સંમૂર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક અને 'गब्भवक्कंतिय खहयर पंचिंदियतिरिक्खजोणिया' ગર્ભજ ખેચર પચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક. ફરીથી ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે કે 'से किं तं संमुच्छिमखहयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया' હે ભગવન્ સંમૂર્ચ્છિમ ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવો કેટલા પ્રકારના હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં

दुविहा पन्नत्ता' संमूर्च्छिमखेचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः द्विविधाः-द्विप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः-कथिता इति। 'तं जहा' तद्यथा-'पज्जत्तग संमुच्छिमखहयरपंचिदिय-तिरिक्खजोणिया' पर्याप्तकसंमूर्च्छिम खेचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकास्तथा-'अप-ज्जत्तगसंमुच्छिम खहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाय' अपर्याप्तकसंमूर्च्छिमखेच-रपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च, तथा च-पर्याप्तापर्याप्तभेदेन संमूर्च्छिमखेचरा द्विविधा भवन्तीति। ते एते संमूर्च्छिमखेचरा भेदोपभेदाभ्यां निरूपिता इति। 'एवं गब्भवक्कंतियावि' एवं संमूर्च्छिमखेचरवदेव गर्भव्युत्क्रान्तिकखेचरपञ्चेन्द्रिय-तिर्यग्योनिका अपि ज्ञातव्याः। कियत्पर्यन्तं संमूर्च्छिमप्रकरणमत्र ज्ञातव्यं तत्राह-'जाव' इत्यादि, 'जाव पज्जत्तगगब्भवक्कंतियावि अपज्जत्तगगब्भवक्कंतियावि' यावत्पर्याप्तकगर्भव्युत्क्रान्तिका अपि अपर्याप्तकगर्भव्युत्क्रान्तिका अपि। अयं-भावः-हे भदन्त! गर्भज खेचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः कतिविधा भवन्ति, हे गौतम! गर्भजा द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-पर्याप्तगर्भजखेचराः अपर्याप्तगर्भज-खेचराश्चेति। ते एते गर्भजखेचरा निरूपिताः। ते एते खेचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्यो-निका निरूपिता इति।

सम्प्रति-खेचराणां प्रकारान्तरेण भेदप्रतिपादनार्थमाह-'खहयर' इत्यादि,

---

दुविहा' हे गौतम! संमूर्च्छिम खेचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यक्योनिक दो प्रकार के है-'तं जहा' जैसे-'पज्जत्तग संमुच्छिम खहयर०' पर्यासक संमूर्च्छिम खेचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक और 'अपज्जत्तग संमुच्छिम खहयर०' अपर्यासक संमूर्च्छिम खेचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक 'एवं गब्भवक्कंतिया वि' इसी प्रकार से गर्भज खेचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव भी पर्यासक और अपर्यासक होते हैं ऐसा जानना चाहिये

अब खेचर जीवों के दूसरी तरह से भेदों का प्रतिपादन किया

પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'संमुच्छिम खहयरपंचिंदिय तिरिक्खजोणिया दुविहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ! સંમૂર્ચ્છિમ ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવો બે પ્રકારના હોય છે. 'तं जहा' જેમકે 'पज्जत्तग संमुच्छिम खहयर,' પર્યાપ્ત સંમૂર્ચ્છિમ ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક અને 'अपज्जत्तग संमुच्छिम खहयर.' અપર્યાપ્તક સંમૂર્ચ્છિમ ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક,

'एवं गब्भवक्कंतिया वि' એ જ પ્રમાણે ગર્ભજ ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવ પણ પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તકના ભેદથી બે પ્રકારના હોય છે. તેમ સમજવું.

હવે ખેચર જીવોના ભેદોનું પ્રતિપાદન બીજા પ્રકારથી કરવામાં આવે છે.

'खहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं भंते !' खेचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां भदन्त ! 'कइविहे जोणिसंगहे पन्नत्ते' कतिविधः-कतिप्रकारकः योनिसंग्रहः योन्याः संग्रहणं योनिसंग्रहो योन्युपलक्षितसंग्रहणमित्यर्थः प्रज्ञप्तः-कथित इति । भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'तिविहे जोणिसंगहे पन्नत्ते' त्रिविध स्त्रिप्रकारको योनिसंग्रहः प्रज्ञप्तः । 'तं जहा' तद्यथा-'अंडया पोयया संमुच्छिमा' अण्डजाः-अण्डाज्जाता मयूरादयः, पोतजाः-वागुल्यादयः, संमुच्छिमाः-खञ्जरीटादयः । 'अंडया तिविहा पन्नत्ता' अण्डजा स्त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः-कथिताः 'तं जहा' तद्यथा-इत्थीपुरिसा नपुंसगा' स्त्रियः पुरुषाः नपुंसकाः । 'पोतया तिविहा

जाता है-'खहयर पंचिंदियतिरिक्खजोणिया णं भंते !' हे भदन्त ! खेचर पंचेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीवों का 'कइविहे जोणिसंगहे पण्णत्ते' योनि संग्रहयोनि रूप से संग्रह कितने प्रकार का कहा गया है ? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा ! तिविहे जोणिसंगहे पन्नत्ते' हे गौतम ! खेचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीवों का योनिसंग्रह तीन प्रकार का कहा गया है 'तं जहा' जैसे-'अंडया, पोयया, संमुच्छिमा' अण्डज, पोतज, और, संमूर्च्छिम इन में जो अण्डे से उत्पन्न होते हैं वे मयूर आदिक अण्डज हैं जो गर्भ से निकलते ही दौड़ने लगते हैं वे वागुली-चमगादड आदि पोतज हैं और जो माता पिता के संयोग विना ही उत्पन्न होते हैं वे खञ्जरीट पक्षिविशेष आदि संमूर्च्छिम हैं। 'अंडजा तिविहा 'इन में भी जो अण्डज हैं-वे तीन प्रकार के होते हैं-'तं जहा' जैसे-'इत्थी, पुरिसा णपुंसगा'

શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે 'खहयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया णं भंते !' હે ભગવન્ ! ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવોનો 'कइविहे जोणिसंगहे पण्णत्ते' યોનિસંગ્રહ કેટલા પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! तिविहे जोणिसंगहे पन्नत्ते' હે ગૌતમ ! ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવોનો યોનિસંગ્રહ ત્રણ પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે. 'तं जहा' તે ત્રણ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે 'अंडया, पोयया, संमुच्छिमा' અંડજ પોતજ અને સંમૂચ્છિંમ. આમાં જેઓ ઇંડાઓમાંથી ઉત્પન્ન થાયછે તેઓ અંડજ કહેવાય છે. જેમકે મોર વિગેરે જેઓ ગર્ભમાંથી બહાર આવતાંજ દોડવા મંડે છે. તેવા વાગોળ વિગેરે પોતજ કહેવાય છે. અને માતાપિતાના સંયોગ વગર જ ઉત્પન્ન થાય છે. તેવા ખંજરીટ-પક્ષિવિશેષ જીવો સંમૂચ્છિંમ કહેવાય છે.

'अंडजा तिविहा' આમાં પણ જેઓ અંડજ હોય છે, તેઓ ત્રણ પ્રકારના હોય છે. 'तं जहा' જેમકે 'इत्थी पुरिसा णपुंसगा' સ્ત્રી, પુરૂષ, અને

पन्नत्ता' पोतजा स्त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः 'तं जहा' तद्यथा-इत्थी पुरिसाणपुंसगा' स्त्रियः पुरुषा नपुंसकाश्च। 'तत्थ णं जे ते संमुच्छिमा ते सव्वे णपुंसगा' तत्र-तेषु त्रिविधखेचरेषु मध्ये ये ते संमुर्च्छिमाः पक्षिणस्ते सर्वेऽपि नपुंसका एव भवन्ति संमुर्च्छिमानामवश्यं नपुंसक वेदोदय भावादिति ॥ सू० २५॥

पक्षीणां लेश्यादिकं दर्शयितुं प्रश्नयन्नाह— 'एएसि णं' इत्यादि,

मूलम्—एएसि णं भंते ! जीवाणं कइ लेस्साओ पन्नत्ताओ? गोयमा ! छल्लेस्साओ पन्नत्ताओ, तं जहा—कण्हलेस्सा जाव सुक्कलेस्सा। ते णं भंते ! जीवा किं सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी सम्मामिच्छादिट्ठी ? गोयमा ! सम्मदिट्ठी वि मिच्छादिट्ठी वि सम्मामिच्छादिट्ठी वि। ते णं भंते ! जीवा किं णाणि अण्णाणि? गोयमा ! णाणि वि अण्णाणी वि तिण्णि णाणाइं तिण्णि अण्णाणाइं भयणाए। ते णं जीवा किं मणजोगी वयजोगी कायजोगी ? गोयमा ! तिविहा वि। ते णं भंते ! जीवा किं सागारोवउत्ता अणागारोवउत्ता? गोयमा! सागारोवउत्ता वि अणागारोवउत्ता वि। ते णं भंते ! जीवा कओ उववज्जंति किं नेरइएहिंतो उववज्जंति तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति पुच्छा ? गोयमा ! असंखेज्जवासाउय अकम्मभूमिग अंतरदीवगवज्जेहिंतो उववज्जंति। तेसि णं भंते ! जीवाणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ? गोयमा। जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं।

स्त्री, पुरुष और नपुंसक 'पोतया तिविहा प०' पोतज भी तीन प्रकार के होते हैं-'तं जहा' जैसे 'इत्थी पुरिसा णपुंसगा' स्त्री, पुरुष और नपुंसक 'तत्थ णं जेते संमुच्छिमा ते सव्वे णपुंसगा' तथा इन में जो संमूर्च्छिम खेचर जीव हैं-वे सब नियम से नपुंसक ही होते हैं ॥सू० २५॥

નપુંસક 'पोतया तिविहा पण्णत्ता' પોતજ જીવો પણ ત્રણ પ્રકારના હોય છે, 'तं जहा' જેમકે 'इत्थी पुरिसा णपुंसगा' સ્ત્રી, પુરૂષ, અને નપુંસક, 'तत्थ णं जे ते संमुच्छिमा ते सव्वे णपुंसगा' તથા આમાં જેઓ સંમૂર્ચ્છિમ ખેચર જીવો છે, તે બધાજ નિયમથી નપુંસકજ હોય છે. ॥ સૂ. ૨૫ ॥

तेसि णं भंते ! जीवाणं कइ समुग्घाया पन्नत्ता ? गोयमा ! पंच समुग्घाया पन्नत्ता तं जहा–वेयणासमुग्घाए जाव तेया समुग्घाए । ते णं भंते ! जीवा मारणंतियसमुग्घाएण किं समोहया मरंति असमोहया मरंति ? गोयमा ! समोहया वि मरंति, असमोहया वि मरंति ॥ ते णं भंते ! जीवा अणंतरं उव्वट्टित्ता कहिं गच्छंति कहिं उववज्जंति ? किं नेरइएसु उववज्जंति तिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति ? पुच्छा, गोयमा ! एवं उववट्टणा भाणियव्वा जहा वक्कंतीए तहेव । तेसि णं भंते ! जीवाणं कइ जाइ कुलकोडीजोणिपमुहसयसहस्सा पन्नत्ता ? गोयमा ! बारस जाइ कुलकोडिजोणिपमुहसयसहस्सा पन्नत्ता ॥ भुयपरिसप्प थलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं भंते ! कइविहे जोणिसंगहे पन्नत्ते ? गोयमा ! तिविहे जोणिसंगहे पन्नत्ते तं जहा–अंडया पोयया संमुच्छिमा एवं जहा–खहयराणं तहेव णाणत्तं जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी उव्वट्टित्ता दोच्चं पुढविं गच्छंति, णव जाइ कुलकोडी जोणीपमुहसयसहस्सा भवंतीति मक्खायं, सेसं तहेव ॥ उरपरिसप्प थलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं भंते ! पुच्छा जहेव भुजपरिसप्पाणं तहेव, णवरं ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी, उव्वट्टित्ता जाव पंचमिं पुढविं गच्छति दसजाइ कुलकोडी० ॥ चउप्पय थलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा गोयमा ! दुविहे पन्नत्ते तं जहा–जराउया, संमुच्छिमाय । से किं तं जराउया ? जराउया तिविहा पन्नत्ता, तं जहा–इत्थीपुरिसा णपुंसगा, तत्थ णं जे ते संमुच्छिमा ते सव्वे णपुंसगा । तेसिं

णं भंते ! जीवाणं कइ लेस्साओ पन्नत्ताओ, से जहा—पक्खीणं णाणत्तं ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं, उव्वट्टित्ता चउत्थि पुढविं गच्छंति दसजाइ कुलकोडी। जलयर पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा जहा—भुजपरिसप्पाणं, णवरं उव्वट्टित्ता जाव अहे सत्तमिं पुढविं, अद्धतेरस जाइ कुलकोडी जोणीपमुहसयसहस्सा पन्नत्ता। चउरिंदियाणं भंते ! कइ जाइ कुलकोडी जोणिमुहसयसहस्सा पन्नत्ता ? गोयमा ! नवजाइ कुलकोडी जोणीपमुहसयसहस्सा भवंतीति समक्खाया। तेइंदियाणं पुच्छा गोयमा ! अट्ठजाइकुल० जाव समक्खाया। बेइंदियाणं भंते ! कइ जाइ कुलकोडीपमुहसयसहस्सा पन्नत्ता? गोयमा ! सत्तजाइ कुलकोडी जोणिपमुहसयसहस्सा भवंतीति समक्खाया ॥सू० २६॥

छाया—एतेषां खलु भदन्त ! जीवानां कति लेश्याः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! षड् लेश्याः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—कृष्णलेश्या यावच्छुक्ललेश्याः। ते खलु भदन्त ! जीवाः किं सम्यग्दृष्टयो मिथ्या दृष्टयः सम्यग् मिथ्यादृष्टयः ? गौतम ! सम्यग्दृष्टयोऽपि मिथ्यादृष्टयोऽपि सम्यग्मिथ्यादृष्टयोऽपि। ते खलु भदन्त ! जीवाः किं ज्ञानिनोऽज्ञानिनः ? ज्ञानिनोऽपि अज्ञानिनोऽपि त्रीणि ज्ञानानि—त्रीणि अज्ञानानि भजनया। ते खलु भदन्त ! जीवाः किं मनोयोगिनो वचोयोगिनः काययोगिनो वा ? गौतम ! त्रिविधा अपि। ते खलु भदन्त ! जीवाः किं साकारोपयुक्ताः, अनाकारोपयुक्ताः ? गौतम ! साकारोपयुक्ता अपि अनाकारोपयुक्ताः, अपि। ते खलु भदन्त ! जीवाः कुत उत्पद्यन्ते किं नैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते तिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते ? पृच्छा गौतम ! असंख्येयवर्षायुष्काकर्मभूमिकान्तरद्वीपकवर्जेभ्य उत्पद्यन्ते। तेषां खलु भदन्त ! जीवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम् उत्कर्षेण पल्योपमस्यासंख्येयभागम्। तेषां खलु भदन्त ! जीवानां कइ समुद्घाताः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! पञ्च समुद्घाताः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—वेदनासमुद्घातो यावत्तेजः समुद्घातः। ते खलु भदन्त ! जीवाः मारणान्तिकसमुद्घातेन किं समवहता म्रियन्ते असमवहता म्रियन्ते ? गौतम ! समहता अपि म्रियन्ते असम-

वहता अपि म्रियन्ते । ते खलु भदन्त ! जीवाः अनन्तरमुद्वृत्य कुत्र गच्छन्ति, कुत्रोत्पद्यन्ते किं नैरयिकेषु उत्पद्यन्ते तिर्यग्योनिकेषूत्पद्यन्ते ! पृच्छा, गौतम ! एव मुद्वर्त्तना भणितव्या यथा व्युत्क्रान्तौ तथैव । तेषां खलु भदन्त ! जीवानां कतिजातिकुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! द्वादश जाति कुल कोटि योनि प्रमुखशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि । भुजपरिसर्पस्थलचर पञ्चेन्द्रिय-तिर्यग्योनिकानां भदन्त ! कतिविधो योनिसंग्रहः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! त्रिविधो योनिसंग्रहः प्रज्ञप्तः तद्यथा-अण्डजाः पोतजाः संमूर्च्छिमाः, एवं यथा खेचराणां तथैव, नानात्वं जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षेण पूर्वकोटिः, उद्वृत्य द्वितीयां पृथिवीं गच्छन्ति, नव जाति कुलकोटियोनि प्रमुखशतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातम् शेषं तथैव । उरः परिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां भदन्त ! पृच्छा, यथैव भुजसर्पाणां तथैव नवरं स्थितिर्जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम् उत्कर्षेण पूर्वकोटिः ॥ उद्वृत्य यावत् पञ्चमीं पृथिवीं गच्छन्ति, 'दस जाइकुलकोडि०' चतुष्पद स्थल-चरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां पृच्छा गौतम ! द्विविधः प्रज्ञप्तः तद्यथा-जरायुजाः संमूर्च्छिमाश्च । अथ के ते जरायुजाः प्रज्ञप्ताः ? जरायुजाः त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा-स्त्रियः पुरुषाः नपुंसकाः, तत्र खलु ये ते संमूर्च्छिमाः ते सर्वे नपुंसकाः । तेषां खलु भदन्त ! जीवानां कति लेश्याः प्रज्ञप्ताः ? शेषं यथा पक्षिणाम् नानात्वं स्थितिर्जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम् उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि उद्वृत्य चतुर्थीं पृथिवीं गच्छन्ति दशजातिकुलकोटि० । जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां पृच्छा यथा भुज-परिसर्पाणाम् नवरमुद्वृत्य यावदधः सप्तमीं पृथिवीम् अर्द्धत्रयोदशजातिकुलकोटि-योनिप्रमुखशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि । चतुरिन्द्रियाणां भदन्त ! कतिजातिकुलकोटियो-निप्रमुखशतसहस्राणि ? गौतम ! नवजातिकुलकोटियोनि प्रमुखशतसहस्राणि भव-न्तीति समाख्यातानि । त्रीन्द्रियाणां पृच्छा, गौतम ? अष्टजातिकुल० यावत् समाख्या-तानि । द्वीन्द्रियाणां भदन्त ! कतिजातिकुलकोटि शतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! सप्तजातिकुलकोटियोनि प्रमुखशतसहस्राणि भवन्तीति समाख्यातानि ॥सू० २५॥

टीका-'एएसि णं भंते' एतेषां पक्षिणां खलु भदन्त ! 'जिवाणं कइलेस्साओ पन्नत्ताओ' जीवानां कतिलेश्याः-कियत्संख्यका लेश्याः प्रज्ञप्ताः-कथिता इति

पक्षियों की लेश्यादि का कथन 'एएसिणं भंते ! जीवाणं कइलेस्सा ओ'-इत्यादि ॥सू० २५॥

टीकार्थ-गौतम ने यहां ऐसा पूछा है-'एएसि णं भंते ! जीवाणं

હવે પક્ષિઓની લેશ્યાના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવે છે. 'एएसिणं भंते ! जीवाणं कइ लेस्साओ पण्णत्ताओ' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ-શ્રીગૌતમસ્વામીએ આ સંબંધમાં પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે

प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम! 'छल्लेस्साओ पन्नत्ताओ' षड्लेश्याः प्रज्ञप्ताः-कथिताः 'तं जहा' तद्यथा-कण्हलेस्सा जाव सुक्कलेस्सा' कृष्णलेश्या-यावच्छुक्ललेश्याः, अत्र यावत्पदेन नीलकापोततैजसपद्मलेश्यानां संग्रहो भवति, पक्षिणां द्रव्यतो भावतो वा सर्वा अपि लेश्या भवन्ति, तथाविधपरिणामसंभवादिति। 'ते णं भंते ! जीवा' ते खलु भदन्त! पक्षिणो जीवाः 'किं सम्मदिट्ठि मिच्छा-दिट्ठि सम्मामिच्छादिट्ठि' किं सम्यग्दृष्टयो भवन्ति, अथवा मिथ्यादृष्टयो भवन्ति यद्वा सम्यग्मिथ्यादृष्टयः (मिश्रदृष्टयः) भवन्तीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'सम्मदिट्ठी वि' पक्षिणः सम्यग्दृष्टयोऽपि भवन्ति 'मिच्छादिट्ठीवि' मिथ्यादृष्टयोऽपि भवन्ति, 'सम्मामिच्छादिट्ठीवि' सम्यग्मिथ्या-दृष्टयः 'मिश्रदृष्टयोऽपि भवन्तीति' 'ते णं भंते ! जीवा' ते पक्षिणः खलु भदन्त!

कइलेस्साओ पन्नत्ताओ' हे भदन्त! इन पक्षियों के कितनी लेश्याएं कही गई? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं भाव की अपेक्षा 'गोयमा! छ लेस्साओ पन्नत्ताओ' हे गौतम! इन पक्षियों के छह लेश्याएं कही गई हैं। 'तं जहा' जैसे-'कण्ह लेस्सा जाव सुक्कलेस्सा' कृष्ण लेश्या, यावत् नीललेश्या, कापोतलेश्या, तैजस लेश्या, पद्मलेश्या और शुक्ललेश्या इस प्रकार से पक्षियों के द्रव्य की अपेक्षा और भाव की अपेक्षा सभी लेश्याएं होती हैं। क्योंकि इनके इस प्रकार के परिणामों की संभवता हैं। 'ते णं भंते! जीवा किं सम्मदिट्ठी, मिच्छादिट्ठी' हे भदन्त! वे जीव क्या सम्यग्दृष्टि होते है? या मिथ्यादृष्टि होते हैं? या 'सम्मामिच्छादिट्ठी' मिश्र दृष्टि होते हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोय-मा! सम्मादिट्ठी वि' वे सम्यग्दृष्टि भी होते हैं 'मिच्छादिट्ठी वि' मिथ्या-

---

'एएसि णं भंते! जीवाणं कइ लेस्साओ पण्णत्ताओ' હે ભગવન્ આ પક્ષિઓને કેટલી લેશ્યાઓ કહેવામાં આવી છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा! छ लेस्साओ पण्णत्ताओं' હે ગૌતમ! આ પક્ષિઓને છ લેશ્યાઓ કહેવામાં આવી છે. 'तं जहा' જેમકે 'कण्हलेस्सा जाव सुक्कलेस्सा' કૃષ્ણુલેશ્યા' નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા, તૈજસલેશ્યા પદ્મલેશ્યા, અને શુકલલેશ્યા. આ પ્રમાણે પક્ષિઓને દ્રવ્યની અપેક્ષાથી અને ભાવની અપેક્ષાથી પણ લેશ્યાઓ હોય છે. 'ते णं भंते! जीवा किं सम्मदिट्ठि' मिच्छादिट्ठी' હે ભગવન્ તે જીવો શું સમ્યગ્ દૃષ્ટિ વાળા હોય છે? કે મિથ્યા દૃષ્ટિવાળા હોય છે? અથવા 'सम्मामिच्छादिट्ठी' મિશ્રદૃષ્ટિવાળા હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा! सम्मद्दिट्ठी वि' તેઓ સમ્યગ્દૃષ્ટિવાળા પણ હોય છે. 'मिच्छा दि-

जीवाः 'किं णाणी अण्णाणी' किं ज्ञानिनो भवन्ति, अथवा अज्ञानिनो भवन्तीति ज्ञान-द्वारे प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा' हे गौतम ! 'नाणी वि अन्नाणी वि' ते पक्षिणो जीवा ज्ञानिनोऽपि भवन्ति तथा–अज्ञानिनोऽपि भवन्ति, तिण्णि नाणाइं तिण्णि अण्णाणाइं भयणाए' तत्र ये ज्ञानिन स्तेषां त्रीणि ज्ञानानि भवन्ति, तद्यथा–मतिज्ञानं श्रुतज्ञानमवधिज्ञानञ्च, तत्र ये अज्ञानिनो भवन्ति तेषां त्रीणि अज्ञानानि भवन्ति मत्य-ज्ञानं श्रुताज्ञानं विभङ्गज्ञानञ्च भजनया-विकल्पेनेति। तथाहि–ये ज्ञानिनस्ते द्विज्ञानिन स्त्रिज्ञानिनो वा। येचाज्ञानिनस्तेऽपि द्व्यज्ञानिन स्त्र्यज्ञानिनोवेति भजना। योग-द्वारे प्रश्नमाह–'ते णं भंते' इत्यादि, 'ते णं भंते ! जीवा' ते पक्षिणः खलु भदन्त ! जीवाः किं मणजोगी, वइजोगी कायजोगी' किं मनोयोगिनो भवन्ति वचोयोगिनो

दृष्टि भी होते है और 'सम्मामि०' मिश्रदृष्टि भी होते हैं। 'तेणं भंते ! जीवा किं णाणी अण्णाणी' हे भदन्त ! वे जीव क्या ज्ञानी होते हैं ? या अज्ञानी होते हैं ? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं–'गोयमा' हे गौतम ! वे जीव 'नाणी वि अन्नाणी वि' ज्ञानी भी होते हैं और अज्ञानी भी होते हैं। 'तिन्नि णाणाइं तिन्नि अन्नाणाइं भयणाए' इनमें जो ज्ञानी होते है उनके तीन ज्ञान होते हैं–मतिज्ञान, श्रुतज्ञान और अवधिज्ञान और जो अज्ञा-नी होते हैं उनके तीन अज्ञान होते हैं मतिअज्ञान, श्रुतअज्ञान और विभंगज्ञान ये ज्ञान और अज्ञान इनमें भजना से होते कहे गये हैं। अर्थात्–जो ज्ञानी होते हैं उनके दो ज्ञान अथवा तीन ज्ञान होते है। जो अज्ञानी होते हैं उनके दो अज्ञान अथवा तीन अज्ञान होते हैं यह भजना है। 'तेणं भंते ! जीवा किं मणजोगी वइजोगी, कायजोगी'

ट्ठीवि' મિથ્યાદૃષ્ટિવાળા પણ હોય છે અને 'सम्मामिच्छादिट्ठी वि' મિશ્ર દૃષ્ટિવાળા પણ હોય છે. 'ते णं भंते जीवा किं णाणी अण्णाणी' હે ભગવન્ તે જીવો શું જ્ઞાની હોય છે? કે અજ્ઞાની હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा' હે ગૌતમ ! તેવા જીવો 'नाणी वि अण्णाणी वि' જ્ઞાની પણ હોય છે, અને અજ્ઞાની પણ હોય છે. 'तिन्नि नाणाइं तिन्नि अन्नाणाइं भयणाए' આમાં જેઓ જ્ઞાની હોય છે, તેઓને મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન એ ત્રણ જ્ઞાન હોય છે. અને જેઓ અજ્ઞાની હોય છે, તેઓને મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાન એ ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે આ રીતે જ્ઞાન અને અજ્ઞાન તેઓને ભજનાથી હોય છે તેમ સમજવું. અર્થાત્ જેઓ જ્ઞાની હોય છે, તેઓને બે જ્ઞાન અથવા ત્રણ જ્ઞાન હોય છે, અને જેઓ અજ્ઞાની હોય છે, તેઓને બે અજ્ઞાન અથવા ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે. આ રીતે ભજના છે. 'ते ण भंते ! जीवा किं मणजोगी वइजोगी कायजोगी' હે ભગવન્

भवन्ति काययोगिनो वा भवन्तीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'तिविहा वि' त्रिविधा अपि भवन्ति, ते पक्षिणो मनोयोगिनोऽपि भवन्ति वचोयोगिनोऽपि भवन्ति तथा काययोगिनोऽपि भवन्तीत्युत्तरम्। उपयोगद्वारे प्रश्नमाह-'ते णं' इत्यादि, 'ते णं भंते ! जीवा' ते खलु भदन्त ! पक्षिणो जीवाः 'किं सागारोवउत्ता अनागारोवउत्ता' किं साकारोपयुक्ता अनाकारोपयुक्ता वा भवन्तीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'सागारोवउत्तावि अनागारोवउत्ता वि' साकारोपयुक्ता अपि भवन्ति ते पक्षिणो जीवास्तथा-अनाकारोपयुक्ता अपि भवन्तीति । उत्पादद्वारे आह-'ते णं भंते ! जीवा' ते खलु भदन्त ! पक्षिणो जीवाः 'कओ उववज्जंति' कुतः-कस्मात्स्थानादागत्य अत्र-पक्षियोनौ समुत्पद्यन्ते, 'किं नेरइएहिंतो उववज्जंति' किं नैर-

---

हे भदन्त ! वे जीव पक्षी क्या मनयोगी होते हैं ? या वचन योगी होते हैं ? या काययोगी होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा ! तिविहा वि' हे गौतम ! ये तीनों योगवाले होते हैं । मनोयोग वाले भी होते हैं वचन योग वाले भी होते हैं और काययोग वाले भी होते हैं 'ते णं भंते ! जीवा किं सागारोवउत्ता अनागारोवउत्ता' हे भदन्त ! वे जीव क्या साकारोपयोग वाले होते हैं या अनाकारोपयोग वाले होते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं 'गोयमा ! सागारोवउत्ता वि अनागारोवउत्ता वि' हे गौतम ! वे जीव साकारोपयोग वाले भी होते हैं और अनाकारोपयोग वाले भी होते हैं । 'तेणं भंते ! जीवा कओ उववज्जंति' हे भदन्त ! किस योनि में से आकर के यहां जीव पक्षिरूप से उत्पन्न होते हैं ? 'किं नेरइएहिंतो उव०' क्या नैरयिकों में से

તે જીવો-પક્ષિયો શું મનોયોગવાળા હોય છે ? કે વચનયોગવાળા હોય છે ? અથવા કાયયોગવાળા હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે ,ગોયમા ! તિવિહા વિ' હે ગૌતમ ! તેઓ ત્રણે પ્રકારના યોગવાળા હોય છે. અર્થાત્ મનોયોગવાળા પણ હોય છે, વચનયોગવાળા પણ હોય છે. અને કાયયોગવાળા પણ હોય છે ફરીથી. ગૌતમસ્વામી પૂછે છે કે 'તે ણં ભંતે જીવા કિં સાગારોવઉત્તા અનાગારોવઉત્તા' હે ભગવન્ ! તે જીવો શું સાકારોપયોગ વાળા હોય છે ? કે અનાકારોપયોગવાળા હોય છે. 'તે ણં ભંતે જીવા કઓ ઉવવજ્જંતિ' હે ભગવન્ ! તે જીવો કઇ યોનિમાંથી આવીને અહિયાં પક્ષિ પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે ? 'કિં નેરઇએહિં તો ઉવવજ્જંતિ' શું નૈરયિકોમાંથી આવીને તે જીવો પક્ષિ પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા

यिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते 'तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' तिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते ? 'पुच्छा' पृच्छा—प्रश्नः, किं मनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा—देवगतिभ्य आगत्योत्पद्यन्ते इति प्रश्नः भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'असंखेज्जवासाउयअकम्मभूमिग अंतरदिवगवज्जेहिंतो उववज्जंति' असंख्येयवर्षायुष्काऽकर्मभूमिकान्तर द्वीपकवर्जेभ्यश्चतुर्गतिभ्य उत्पद्यन्ते, अयं भावः-खेचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः नैरयिकेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते, तिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते मनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते देवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते किन्तु असंख्येयवर्षायुष्काकर्मभूमिकान्तरद्वीपकमनुष्यतिर्यग्भ्य आगत्य पक्षिषु न समुत्पद्यन्ते तेषां केवलदेवगतिप्रापकत्वात् इति ॥ स्थितिद्वारे प्रश्नमाह—'तेसिं णं भंते ! इत्यादि, 'तेसिं णं भंते ! जीवाणं' तेषां खलु भदन्त ! जीवानां पक्षिणाम् 'केवइयं कालं ठिई

आकर के जीव पक्षिरूप से उत्पन्न होते हैं ? 'तिरिक्खजोणिएहिंतो उव०' तिर्यग्योनि में से आकर के जीव पक्षिरूप से उत्पन्न होते हैं ? या मनुष्यों में से आकर के जीव पक्षिरूप से उत्पन्न होते है । या देवों में से आकर के जीव पक्षिरूप से उत्पन्न होते है ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम ! से कहते हैं—'गोयमा ! असंखेज्जवासाउयअकम्मभूमिग-अंतर दीवगवज्जेहिंतोउव०' हे गौतम ! असंख्यात वर्ष की आयु वाले अकर्मभूमिक जीवों को और अन्तर द्वीपज मनुष्य तिर्यञ्चों को छोडकर बाकी नैरयिक तिर्यञ्च मनुष्य और देवों में से आये जीव पक्षीरूप से उत्पन्न होते हैं केवल असंख्यात वर्ष की आयु वाले अकर्मभूमिज जीवों से और अंतरद्वीपज मनुष्य तिर्यञ्चों से आकर पक्षियों में उत्पन्न नहीं होते है क्योंकि वें एक देव गति में ही जाने वाले होते हैं

'तेसि णं भंते ! जीवाणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता' हे भदन्त ! उन

तिरिक्ख जोणिएहिंतो उववज्जंति' तिर्यग्योनिकोमांथी आवीने पक्षि पणाथी उत्पन्न थाय छे ? के देवोमांथी आवीने जीव पक्षि पणाथी उत्पन्न थाय छे ? आ प्रश्नना उत्तरमां प्रभु गौतमस्वामीने कहे छे के 'गोयमा ! असंखेज्ज वासाउय अकम्मभूमिग अंतरदीवग वज्जेहिंतो उववज्जंति' हे गौतम ! असंख्यात वर्षनी आयुष्यवाळा अकर्मभूमिना जीवोने अने अंतर द्वीप ज मनुष्य अने तिर्यंचोने छोडीने बाकीना नैरयिक तिर्यंच अने देवोमांथी आवेला जीवो पक्षी पणाथी उत्पन्न थय छे केवळ असंख्यात वर्षनी आयुष्यवाळा अकर्मभूमिना जीवोमांथी अने अंतरद्वीपज मनुष्य अने तिर्यंचोमांथी आवेला जीवो पक्षिओमां उत्पन्न थता नथी. केमके तेओ देव गतिमांज जाय छे.

'तेसिं णं भंते ! जीवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' हे भगवन् ! ते

पन्नत्ता' कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता—कथिता इति प्रश्नः, भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं' जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमात्रं स्थितिर्भवति पक्षिणाम् 'उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं' उत्कर्षेण पल्योपमस्यासंख्येयभागम् । समुद्घातद्वारे आह—'तेसिं णं भंते ! जीवाणं' तेषां खलु भदन्त ! जीवानाम् 'कइ समुग्घाया पन्नत्ता' कति समुद्घाताः प्रज्ञप्ताः—कथिता इति प्रश्नः, भगवानाह—'पंच समुग्घाया पन्नत्ता' पञ्च समुद्घाताः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा' तद्यथा—'वेयणासमुग्घाए जाव तेयासमुग्घाए' वेदना समुद्घातो यावत्तेजःसमुद्घातः अत्र यावत्पदेन—कषायमारणान्तिक वैक्रियसमुद्घातानां ग्रहणं भवति तथा च—वेदनाकषायमारणान्तिकवैक्रियतैजसाख्याः पञ्च समुद्घाता भवन्तीति । 'ते णं भंते ! जीवा' ते खलु भदन्त ! जीवाः पक्षिणः 'मारणांतिकसमुग्घाएणं किं समोहया मरंति असमोहया मरंति' मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहताः सन्तः म्रियन्ते

पक्षिजीवों की स्थिति कितने काल की कही गई है ? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं 'गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइ भागं' हे गौतम ! उन पक्षिजीवों की स्थिति कम से कम एक अन्तर्मुहूर्त्त की और उत्कृष्ट से पल्योपम के असंख्यातवें भाग की कही गई है 'तेसि णं भंते ! जीवाणं कइ समुग्घाया पन्नत्ता' हे भदन्त ! उन जीवों के कितने समुद्घात कहे गये हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा ! पंच समुग्घाया पन्नत्ता' हे गौतम ! इन जीवों के पांच समुद्घात कहे गये हैं । तं जहा जैसे—'वेयणासमुग्घाए जाव तेया समुग्घाए' वेदना समुद्घात यावत् तैजस समुद्घात यहां यावत्पद से कषाय समुद्घात, मारणान्तिक समुद्घात और वैक्रिय समुद्घात इन तीन समुद्घातों का ग्रहण हुआ है 'ते णं भंते ! जीवा मारणंतिय समुग्घा-

---

પક્ષિઓની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેવામાં આવી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'ગોયમા ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्त उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइ भागं' હે ગૌતમ ! તે પક્ષિ જીવોની સ્થિતિ ઓછામાં ઓછી એક અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટથી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગની છે. 'तेसिं णं भंते ! जीवाणं कइ समुग्घाया पन्नत्ता' હે ભગવન્ ! તે જીવોને કેટલા સમુદ્ઘાતો કહ્યા છે ? ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! पंचसमुग्घाया' पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! આ જીવોને પાંચ સમુદ્ઘાત કહેવામાં આવ્યા છે. तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે. 'वेयणा समुग्घाए जाव तेयासमुग्घाए' વેદના સમુદ્ઘાત યાવત તૈજસ સમુદ્ઘાત, અહિયાં યાવત્પદથી કષાય સમુદ્ઘાત, મારણાન્તિક, સમુદ્ઘાત અને વૈક્રિય સમુદ્ઘાત આ ત્રણ

असमवहता वा म्रियन्ते इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम! 'समोहयावि मरंति असमोहया वि मरंति' ते पक्षिणो मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहता अपि म्रियन्ते असमवहता अपि म्रियन्ते इति। उद्वर्तनाद्वारे आह-'ते णं भंते! जीवा' ते खलु भदन्त! पक्षिणो जीवाः 'अणंतरं उव्वट्टित्ता' अनन्तरं पक्षिभवपरित्यागात् पश्चादुद्वृत्य 'कहिं गच्छंति कहिं उववज्जंति' कुत्र गच्छन्ति कुत्रोत्पद्यन्ते 'किं नेरइएसु उववज्जंति तिरिक्खजोणिएसु पुच्छा' किं नैरयिकेषूत्पद्यन्ते तिर्यग्योनिकेषु वा समुत्पद्यन्ते मनुष्यगतौ वा समुत्पद्यन्ते देवेषु वा समुत्पद्यन्ते इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'एवं उव्वट्टणा भाणियव्वा जहा वक्कंतीए तहेव' एवमुद्वर्तना भणितव्या यथा व्युत्क्रान्तौ प्रज्ञापनायाः

एण किं समोहया मरंति, असमोहया मरंति' हे भदन्त! वे जीव क्या मारणान्तिक समुद्घात करके मरते हैं? या विना मारणान्तिक समुद्घात के मरते है? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा! समोहया वि मरंति, असमोहया वि मरंति' हे गौतम? वे जीव मारणान्तिक समुद्घात करके भी मरते हैं और विना मारणान्तिक समुद्घात के भी मरते हैं 'ते णं भंते! जीवा अणंतरं उव्वट्टित्ता कहिं गच्छंति कहिं उववज्जंति' हे भदन्त! वे जीव मरकर सीधे कहा जाते हैं? कहां उत्पन्न होते है? 'किं नेरइएसु उ०, तिरिक्ख जोणिएसु उ०' क्या नैरयिकों में उत्पन्न होते हैं या तिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होते हैं? अथवा 'मणुस्सेसु' मनुष्यों में उत्पन्न होते हैं? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा! एवं उव्वट्टणा भाणियव्वा जहा वक्कंतीए तहेव' हे गौतम! जिस प्रकार से प्रज्ञापना के छठे व्युत्क्रान्ति पद में

समुद्घातो ग्रहण કરાયા છે. 'ते णं भंते जीवा मारणंतियसमुग्घाएणं किं समोहया मरंति, असमोहया मरंति' હે ભગવન્ તે જીવો શું મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને મરે છે? અથવા મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કર્યા વિના મરે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा! समोहया वि मरंति, असमोहया वि मरंति' હે ગૌતમ! તે જીવો મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને પણ મરે છે, અને મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કર્યા વિના પણ મરે છે, છે. 'ते णं भंते! जीवा अणंतरं उव्वट्टित्ता कहिं गच्छंति कहिं उववज्जंति' હે ભગવન્! તે જીવો મરીને સીધા કયા જાય છે? અને કયાં ઉત્પન્ન થાય છે? 'किं नेरइएसु उववज्जंति, तिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति' શું નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? કે તિર્યગ્યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા 'मणुस्सेसु०' મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा! एवं उव्वट्टणा भाणियव्वा जहा वक्कंतीए तहेव' હે ગૌતમ! જે

षष्ठे व्युत्क्रान्तिकपदे कथिता तथैव-तेनैव प्रकारेण इहापि वक्तव्या, अयं भावः-पक्षिभ्य उद्वृत्ता जीवाः चतसृष्वपि गतिषु समुत्पद्यन्ते, तथाहि-यदि नैरयिकेषूत्पद्यन्ते तदा सप्तस्वपि पृथिवीषूत्पद्यन्ते। यदि तिर्यग्योनिकेषूत्पद्यन्ते तदा एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकादारभ्य पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु असंख्येयवर्षायुष्केष्वपि उत्पद्यन्ते यदि मनुष्येषूत्पद्यन्ते तदा सर्वेषु मनुष्येषूत्पद्यन्ते, तत्र अकर्मभूमिकान्तर्द्वीपक गर्भव्युत्क्रान्तिकासंख्येयवर्षायुष्केष्वपि समुत्पद्यन्ते इति॥ उत्पादप्रकरणादत्रोद्वर्तनायामयं विशेषः-पक्षिणामुत्पादः असंख्येयवर्षायुष्केभ्यो मनुष्यतिर्यग्भ्यो न भवति-उद्वर्तनातु असंख्येयवर्षायुष्केषु मनुष्यतिर्यक्षु अपि भवति, पक्षिणोहि पक्षिभवादुद्वृत्त्य असंख्येयवर्षायुष्केषु मनुष्यतिर्यक्षु समुत्पद्यन्ते नतु तत आगत्य पक्षिषु समुत्पद्यन्ते इति भावः। 'तेसि णं भंते!' तेषां खलु भदन्त! 'जीवाणं' जीवानां पक्षिणाम् 'कइ जाइकुलकोडी जोणीपमुहसयसहस्सा पन्नत्ता' कतिजाति

उद्धर्त्तना कही गई है वैसी ही यहां पर भी कहलेनी चाहिये तथा च पक्षियों में से मरा हुआ जीव चारों गतियों में भी उत्पन्न हो सकता है-यदि वह नैरयिकों में उत्पन्न होता है तो तीसरी पृथिवी तक में उत्पन्न हो सकता है, यदि वह तिर्यग्गति में उत्पन्न होता है तो वह एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकों से लेकर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उनमें भी असंख्येय वर्षायुष्य वाले तिर्यञ्चों में भी उत्पन्न हो सकता है यदि वह मनुष्यों में उत्पन्न होता है अर्थात् असंख्यात वर्ष की आयुवाले भोग भूमि के मनुष्यों में और अन्तर द्वीप के गर्भज मनुष्यों में भी उत्पन्न होता है 'तेसिं णं भंते!' हे भदन्त! उन पक्षिरूप 'जीवाणं' जीवों की 'कति जातिकुलकोडी जोणीपमुहसयसहस्सा पन्नत्ता' कितने लाख जाति

પ્રમાણે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના છઠ્ઠા વ્યુત્ક્રાંતિ પદમા ઉદ્ધર્તના કહેવામા આવી છે, એ જ પ્રમાણે અહિયાં પણ ઉદ્ધર્તના સમજી લેવી.

તે આ પ્રમાણેની છે. પક્ષીયોમાંથી મરેલા જીવો ચારે ગતિયોમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. જો તેઓ નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય તો ત્રીજી પૃથ્વી સુધી માં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. અને જો તેઓ તિર્યગ્ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય તો તે એક ઈંદ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિકોથી લઈને પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોમાં અને તેઓ માં પણ અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા તિર્યંચોમાં પણ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. જો તે મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાયતો તે બધાજ મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અર્થાત્ અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા ભોગભૂમિના મનુષ્યોમાં અને અંતર દ્વીપના ગર્ભજ મનુષ્યોમાં પણ ઉત્પન્ન થાય છે. 'तेसिं णं भंते' હે ભગવન્ તે પક્ષિ રૂપ 'जीवाणं' જીવોની 'कति जाति कुलाकोडी जोणी पमुहसयसहस्सा पण्णत्ता'

कुलकोटियोनि प्रमुख शतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, इति किं प्रमाणकानि जाति कुलकोटिनां योनिप्रमुखानि-योनिप्रवाहानि शतसहस्राणि योनिप्रमुखशतसहस्राणि जाति कुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राणि भवन्तीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'वारस जाइकुल कोडी जोणी पमुहसयसहस्सा पन्नत्ता' द्वादश जाति कुलकोटि योनिप्रमुखशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, तत्र जाति कुल कोटि योनिनामयमर्थः-जातिरिति तिर्यग्जातिस्तस्याः कुलानि कृमिकीटवृश्चिकादीनि इमानि च कुलानि योनिप्रमुखाणि-तथाहि-एकस्यामेव योनौ अनेकानि कुलानि भवन्ति तथाहि-छगणयोनौ कृमिकुलं कीटकुलं वृश्चिककुल मित्यादि, अथवा-जातिकुलमित्येकपदं-जातिकुलयोन्योश्च परस्परं विशेषः, एकस्यामेव योनौ

कुलकोडी योनि कही गई हैं ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा ! बारस जाइ कुलकोडी जोणी पमुहसयसहस्सा पन्नत्ता' हे गौतम ! उनकी बारह लाख योनिप्रमुख कुलकोडी कही गई हैं। जाति कुल कोटि योनियों का अर्थ इस प्रकार से है-जाति से यहां तिर्यग् आदि जाति ली गई है और इस जाति के जो कृमि कीट वृश्चिक आदि जीव हैं वे कुल शब्द से लिये गये हैं। तथा इनकी जो योनि-उत्पत्ति स्थान हैं वे योनि शब्द से लिये गये हैं। एक ही योनि में अनेक कुल होते हैं। जैसे-छगण-गोबर-रूप योनि में कृमिकुल, कीट कुल एवं वृश्चिक कुल आदि होते देखने में आते हैं। अथवा-जातिकुल यह जब एक पद लिया जाता है और योनि अलग पद लिया जाता है तब जाति कुल और योनि इसमें भिन्नता आजाती है क्योंकि एक ही योनि में

કેટલા લાખ જાતી કુલકોટીયોની કહી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! बारस जाइ कुलकोडी जोणी पमुहसयसहस्सा पन्नत्ता' હે ગૌતમ ! તેઓની બાર લાખ યોનિપ્રમુખ કુલકોટી કહેવામાં આવી છે. જાતી કુલ કોટીને અર્થ આ પ્રમાણે છે. જાતી શબ્દથી અહિયાં તિર્યગ્ વિગેરે જાતી ગ્રહણ કરવામાં આવી છે. અને જાતીના જે કૃમી, કીડા, વૃશ્ચિક વીંછી. વિગેરે જીવો છે, તેઓ કુલ શબ્દથી ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે. તથા તેઓની જે યોનિ ઉત્પત્તિસ્થાન છે, તે યોનિ શબ્દથી ગ્રહણ કરેલ છે એકજ યોનીમાં અનેક કુલ હોય છે. જેમકે છાણ, રૂપ યોનિમાં કૃમિકુલ કીટકુલ, અને વૃશ્ચિક કુલ વિગેરે ઉત્પન્ન થતા જોવામાં આવે છે અથવા જાતિકુલ એ એક પદ જ્યારે ગ્રહણ કરવામાં આવે છે, અને યોનિ, જૂદા પદ રૂપે ગ્રહણ કરવામાં આવે છે, ત્યારે જાતિ કુલ અને યોનિ એમાં જૂદાઇ આવી જાય છે. કેમકે એક જ યોનિમાં અનેક જાતિ કુલોના સંભવ હોય છે. જેમકે એકજ

अनेक जातिकुलसंभवात् तद्यथा–एकस्यामेव छगणयोनौ कृमिजातिकुलं कीटजातिकुलं वृश्चिकजातिकुलमित्यादि, एवं चैकस्यामेव योनौ अवान्तर जाति भेदभावादनेकानि योनि प्रवाहाणि जातिकुलानि संभवन्ती त्युत्पद्यन्ते खेचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिजानां द्वादशजातिकुलकोटियोनि प्रमुखशतसहस्राणि। अत्र भवति संग्रहणी गाथा—

'जोणी संगहलेस्सा दिट्ठी नाणे य जोग उवओगे।
उववाय ठिई समुग्घाय चयणं जाई कुल विहीउ' ॥१॥
योनिसंग्रहलेश्या दृष्टयो ज्ञानं च योगोपयोगौ।
उपपातस्थितिसमुद्घाताश्चयवनं जातिकुल विधिस्तु ॥इति च्छाया,॥

अस्या अर्थः–खेचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां प्रथमयोनिसंग्रहद्वारं ततो

अनेक जातिकुलों का संभव होता है। जैसे–एक ही छगण (गोबर) रूप योनि में कृमि जाति कुल, कीट जाति कुल, वृश्चिक जाति कुल आदि प्रत्यक्ष देखने में आते हैं। इसी तरह एक ही योनि में अवान्तर जाति भेद के सद्भाव से अनेक योनि प्रवाह वाले जाति कुल होते हैं। इस तरह से खेचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनि के जीवों की बारह लाख जाति कुल कोटि है। इन द्वारों के विषय में संग्रहणी गाथा ऐसी है–

'जोणी–संगह लेस्सा–दिट्ठी नाणेय जोग उवओगे,
उववायठिई समुग्घाय चयणं जाई कुल विहीउ ॥१॥

इस गाथा का भाव ऐसा है–खेचर पञ्चेन्द्रियों का प्रथम योनि संग्रह द्वार, फिर लेश्या द्वार, फिर दृष्टि द्वार फिर ज्ञान द्वार फिर योग द्वार, फिर उपयोग द्वार फिर उपपात द्वार फिर स्थिति द्वार, फिर समु-

---

છાણુ રૂપ યોનિમાં કૃમિજાતિકુલ, કીટજાતિકુલ, વાશ્ચિક જાતિકુલ, વિગેરે વિગેરે પ્રત્યક્ષ દેખવામાં આવે છે. એજ પ્રમાણે એક જ યોનીમાં અવાન્તર જાતિ ભેદના સદ્ભાવથી અને યોનિના પ્રવાહવાળા જાતિકુલો હોય છે. આ રીતે ખેચર પંચેન્દ્રિયતિર્યંગ્યોનિક જીવોની બાર લાખ જાતિકુલ કોટિ છે. આ દ્વારોના વિષયને સંગ્રહ કરવાવાળી ગાથા આ પ્રમાણે છે.

'જોણી સંગહલેસ્સા દિટ્ઠી નાણે ય જોગ ઉવઓગે
'ઉવવાય ઠિઈ સમુગ્ઘાય, ચયણં જાઈ કુલ વિહીઉ' ॥ ૧ ॥

આ ગાથાનો ભાવ એવો છે કે. ખેચર પંચેન્દ્રિયોનું પહેલું યોનિસંગ્રહ દ્વાર, તે પછી લેશ્યા દ્વાર, તે પછી દૃષ્ટિદ્વાર, તે પછી જ્ઞાનદ્વાર, તે પછી યોગદ્વાર, તે પછી ઉપયોગદ્વાર, તે પછી ઉપપાતદ્વાર તે પછી સ્થિતિદ્વાર,

लेश्याद्वारं ततो दृष्टिद्वारं ततो ज्ञानद्वारं ततो योगद्वारं तत उपयोगद्वारं तत उपपातद्वारं, ततः स्थितिद्वारं ततः समुद्घातद्वारं ततश्च्यवनद्वारं ततो जातिकुलकोटिद्वारम् ।

'भुयपरिसप्पथलयरपंचिंदिय तिरिक्ख जोणियाणं भंते' भुजपरिसर्पस्थलचर पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां खलु भदन्त ! 'कइविहे जोणि संगहे पन्नत्ते' कति विधः -कतिप्रकारको योनिसंग्रहः प्रज्ञप्तः-कथितः, इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'तिविहे जोणिसंगहे पन्नत्ते' भुजपरिसर्पाणां त्रिविधः-त्रिप्रकारको योनिसंग्रहः प्रज्ञप्तः-कथितः, 'तं जहा' तद्यथा-'अंडया पोयया संमुच्छिमा' अण्डजाः पोतजाः संमूर्च्छिमाश्च । 'एवं जहा खहयराणं तहेव' एवं यथा खेचराणां पक्षिणां लेश्यादिकं कथितं तथैव निरवशेषं भुजपरिसर्पस्थल चराणामपि वक्तव्यम् । केवलं स्थित्युद्वर्त्तनाकुलकोटिषु नानात्वं वक्तव्यम्, तदेव दर्शयति-'णाणत्तं' इत्यादि, 'णाणत्तं' नानात्वं पूर्वापेक्षया भेदः, तत्र स्थितिः-

---

द्घात द्वार, फिर च्यवन द्वार और फिर जाति कुल कोटि द्वार है. अर्थात् खेचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीवों का इन द्वारों के द्वारा वर्णन किया गया है ।

'भुय परिसप्पथलयरपंचिंदिय तिरिक्खजोणियाणं भंते ! 'हे भदन्त ! भुजपरिसर्पस्थलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों का 'कइविहे जोणिसंगहे पन्नत्ते' कितने प्रकार का योनिसंग्रह कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा ! तिविहे जोणिसंगहे पन्नत्ते' इनका योनिसंग्रह तीन प्रकार का कहा गया है । 'तं जहा' जैसे-'अंडया पोयया, संमुच्छिमा' अंडज, पोतज और संमूर्च्छिम 'एवं जहा खहयराणं तहेव' जिस प्रकार से खेचर पक्षियों-के सम्बन्ध में लेश्यादिक द्वार का कथन

તે પછી સમુદ્ઘાતદ્વાર અને તે પછી જાતિકુલ કોટી દ્વાર છે. અર્થાત્ ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકનું વર્ણન આ ગાથા દ્વારા કરવામાં આવેલ છે.

'भुयपरिसप्प थलयरपंचिंदिय तिरिक्खजोणियाणं भंते' હે ભગવન્ ભુજ પરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોનો 'कइविहे जोणिसंगहे पण्णत्ते' યોનિસંગ્રહ કેટલા પ્રકારનો કહેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામી કહે છે કે 'गोयमा ! तिविहे जोणिसंगहे पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! તેઓનો યોનિસંગ્રહ ત્રણ પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે. 'तं जहा' જેમકે 'अंडया, पोयया, संमुच्छिमा' અંડજ, પોતજ, અને સંમૂર્છિમ 'एवं जहा खहयराणं तहेव' જે પ્રમાણે ખેચર પક્ષિયોના સંબંધમાં લેશ્યા વિગેરે દ્વારોનું કથન કરવામાં આવેલ છે, એ જ પ્રમાણે તે સઘળા દ્વારોનું કથન

'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी' भुजपरिसर्पाणां स्थितिर्जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम् उत्कर्षेण पूर्व कोटिप्रमाणा भवतीति । उद्वर्त्तना-'उव्वट्टित्ता दोच्चं पुढविं गच्छति,' उद्वृत्य भुजपरिसर्पात् निर्गत्य द्वितीयां शर्कराप्रभां पृथिवीं गच्छन्ति उपरि यावत् सहस्रारकल्पं गच्छन्तीति । 'णवजाइकुलकोडी जोणीपमुहसयसहस्सा भवंतीति मक्खायं' तेषां भुजपरिसर्पाणां नवजातिकुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राणि भवन्ति, इत्येव माख्यातम् 'सेसं तहेव' शेषं नवरमित्यादिना यत्कथितं तदतिरिक्तं लेश्यादि द्वारजातं तथैव-पक्षिवदेव भुजपरिसर्पाणामपि ज्ञतव्यामति ।

'उरपरिसप्पथलयरपंचिंदिय तिरिक्खजोणियाणं भंते ! पुच्छा' उरः परिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां खलु भदन्त ! कतिविधो योनिसंग्रहः प्रज्ञप्तः ?

कहा गया है वैसा ही वह सब यहां पर भी कहलेना चाहिये णाणत्तं' केवल स्थिति में च्यवन उद्वर्त्तना में और कुल कोटि में-इन द्वारों में भिन्नता है सो अब सूत्रकार इसी बात को प्रकट करते हैं-'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी' भुजपरिसर्प तिर्यग्योनिकों की स्थिति जघन्य तो अन्तर्मुहूर्त्त की है और उत्कृष्ट पूर्वकोटि की है, 'उव्वट्टित्ता दोच्चं पुढविं गच्छंति' भुजपरिसर्प की पर्याय से च्युत होकर ये नीचे को सीधे द्वितीय शर्करा पृथिवी तक जाते हैं । और ऊपर में सहस्रार देवलोक तक जाते हैं 'णवजातिकुलकोडीजोणीपमुह सयसहस्सा भवंतीतिसमक्खाया' इन भुज परिसर्पों की कुल कोटियां नौ ९ लाख होती है । 'सेसं तहेव' बाकी का और सब लेश्यादि द्वारों का कथन इन भुजपरिसर्पों के सम्बन्ध का पक्षियों के कथन के जैसा ही है । 'उरपरिसप्पथलयरपंचिंदिय तिरिक्खजोणिया णं भंते ! पुच्छा' हे भदन्त !

અહિંયા પણ સમજી લેવું. 'णाणत्तं' કેવળ સ્થિતિદ્વાર, ચ્યવનદ્વાર, ઉદ્વર્તના દ્વાર, અને કુલકોટિ દ્વારમાં ભિન્નપણુ આવે છે. જેથી હવે સૂત્રકાર એ જ વાત પ્રગટ કરે છે. 'जहण्णेणं अंतोमुहुत्त उक्कोसेणं पुव्वकोडी' ભુજપરિસર્પ તિર્યગ્યોનિકોની સ્થિતિ જઘન્યથીતો અંતર્મુહૂર્તની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વ કોટીની છે. 'उव्वट्टित्ता दोच्चं पुढविं गच्छंति' ભુજપરિસર્પની પર્યાયથી ચ્યવીને તેઓ સીધા નીચેની બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી સુધી જાય છે. અને ઉપરમાં સહસ્રાર દેવલોક સુધી જાય છે. 'णव जातिकुल कोडी जोणी पमुहसय सहस्सा भवंतीतिमक्खाया' આ ભુજ પરિસર્પોની કુલ કોટિ નવ ૯ લાખ હોય છે. 'सेसं तहेव' બાકીના લેશ્યા દ્વાર વિગેરે સઘળા દ્વારો સંબંધનું કથન આ ભુજ પરિસર્પોના સંબંધના કથન પ્રમાણે જ છે. 'उरपरिसप्पथलयर पंचिं

इति प्रश्नः, उत्तरयति-'जहेव भुयपरिसप्पाणं तहेव' यथैव भुजपरिसर्पाणां लेश्यादिकं कथितं तथैव-तेनैव रूपेण उरःपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियाणामपि ज्ञातव्यम्। तथाहि-त्रिविधो योनिसंग्रहः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-अण्डजाः, पोतजाः, सम्मूर्छिमाश्च। शेषद्वाराण्यपि भुजपरिसर्पवदेव व्याख्येयानि।

यत्र विशेष स्तमाह-'णवरं' इत्यादि, 'णवरं ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी' नवरं-विशेषस्त्वयम्-उरःपरिसर्पाणां स्थितिर्जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम् उत्कर्षेण पूर्वकोटिप्रमाणा भवतीति। 'उव्वट्टित्ता जाव पंचमिं पुढविं गच्छंति' उरः परिसर्पजीवा उरःपरिसर्पेभ्य उद्वृत्य पञ्चमीं धूमप्रभापृथिवीं गच्छन्ति, इति,। 'दसजाइकुलकोडी' उरः-परिसर्पजीवानां दशजातिकुलकोटियोनिप्रमुखशत-

---

उरःपरिसर्प स्थलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यक् योनिक जीवों का योनि संग्रह कितने प्रकार का है? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'जहेव भुयपरिसप्पाणं तहेव' हे गौतम! जैसा योनि संग्रह भुजपरिसर्पों का कहा गया है वैसा ही वह यहां पर भी है अर्थात् यहां वहां की तरह योनि संग्रह तीन प्रकार का कहा गया है और वह अंडज, पोतज और संमूर्च्छिम रूप है। शेष सब द्वार भी भुजपरिसर्पों के जैसे कहलेना चाहिये जिन द्वारों में भिन्नता है उन द्वारों को कहते हैं-'नवरं' इत्यादि, 'नवरं ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी' यहां उरःपरिसर्पों की स्थिति जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त की और उत्कृष्ट से पूर्व कोटि प्रमाण है 'उव्वट्टित्ता जाव पंचमिं पुढविं गच्छंति' ये मरकर के पांचवी नरक पृथिवी तक जाते हैं-'दसजाती कुलकोडी' इनकी कुल कोटियाँ

दिय तिरिक्खजोणियाणं भंते! पुच्छा' हे भगवन्! ઉર.પરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિક જીવોનો યોનિસંગ્રહ કેટલા પ્રકારનો છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે 'जहेव भुयपरिसप्पाणं तहेव' હે ગૌતમ! ભુજપરિસર્પોનો યોનિસંગ્રહ જે પ્રમાણે કહેલ છે, એજ પ્રમાણે તે અહિંયાં પણ સમજવો અર્થાત્ ત્યાંની માફક અહિંયા યોનિસંગ્રહ અંડજ, પોતજ, અને સંમૂર્ચ્છિમ એ રીતે ત્રણ પ્રકારનો કહેલ છે. તથા બાકીના સઘળા દ્વારો પણ ભુજ પરિ સર્પોની જેમજ સમજી લેવા. જે દ્વારોમાં જૂદાઈ આવે છે, તે દ્વારો 'नवर' ઈત્યાદિ સૂત્રપાઠ દ્વારા કહે છે 'नवरं ठिई जहण्णेणं अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी' અહિંયા ઉરઃપરિસર્પોની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ પ્રમાણની છે. 'उव्वट्टित्ता जाव पंचमिं पुढविं गच्छंति' તે મરીને પાંચમી નરક પૃથ્વી સુધી જાય છે. 'दस जाती कुलकोडी.' તેઓની

सहस्राणि भवन्तीति। 'चउप्पयथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा' चतुष्पद स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां भदन्त! कतिविधो योनिसंग्रहः प्रज्ञप्त इति प्रश्नः, भगवानाह—'गोयमा' हे गौतम! 'दुविहे पन्नत्ते' द्विविधो—द्वि प्रकारको योनिसंग्रहः प्रज्ञप्तः—कथित इति, 'तं जहा' तद्यथा—'जराउया संमुच्छिमाय' जरायुजाः संमुच्छिमाश्च, अत्र ये अण्डजव्यतिरिक्ता गर्भव्युत्क्रान्तिकास्ते सर्वे जरायुजा इति।

अत्र जरायुजपोतजयो रुत्पत्तिस्थानस्य समानत्वात् जरायुजानां बाहुल्या च्च नाम्ना एकत्व गृहीतः पोतजोऽत्रान्तर्गत इति न विवक्षित इति। 'से किं तं जराउया,

---

दस लाख हैं। 'चउप्पयथलयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणियाण पुच्छा' हे भदन्त! चतुष्पदस्थलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों का योनि संग्रह कितने प्रकार का है? उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा! दुविहे पन्नत्ते' हे गौतम! इनका योनिसंग्रह दो प्रकार का कहा गया है 'तं जहा' जैसे—'जराउया य समुच्छिमाय' जरायुज और संमूर्च्छिम यहां अण्डज से भिन्न जितने भी गर्भज हैं वे या तो जरायुज होते हैं या पोतज होते हैं। चतुष्पदस्थलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव अण्डज नहीं होते है खेचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव ही अण्डज होते हैं। इसलिये चतुष्पदस्थलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च जीव या तो गर्भज होंगे या पोतज होंगे या संमूर्च्छिम होंगे पर यहां जो दो प्रकार का योनि संग्रह कहा गया है वह जरायुज और पोतजों का उत्पत्ति स्थान समान होने से तथा जरायुजों की बाहल्यता को लेकर एक जरायुज नाम का भेद ही ग्रहण

કુલ કોટી દસ લાખની છે. 'चउप्पयथलयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणियाणं पुच्छा' હે ભગવન્ ચતુષ્પદ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોનો યોનિ સંગ્રહ કેટલા પ્રકારના છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते' હે ગૌતમ। તેઓનો યોનિસંગ્રહ બે પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે. 'तं जहा' જેમકે 'जराउयाय संमुच्छिमाय' જરાયુજ અને સંમૂર્ચ્છિમ અહિંયાં અંડજથી જૂદા જેટલા ગર્ભજ જીવો છે, તેઓ યાતો જરાયુજ હોય છે, અથવા પોતજ હોય છે.

ચતુષ્પદ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવો અંડજ હોતા નથી. ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવોજ અંડજ હોય છે. તેથી ચતુષ્પદ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવો ગર્ભજ હોય છે, અથવા પોતજ હોય કે સંમૂર્ચ્છિમ હોય છે. પરંતુ અહિંયાં જે બે પ્રકારનો યોનિસંગ્રહ કહેલ છે, તે જરાયુજ અને પોતજોના ઉત્પત્તિ સ્થાનની સરખા હોવાથી તથા જરાયુજોના બહુલપણાને લઈને એક જરાયુજ નામનો ભેદ જ ગ્રહણ કરેલ

अथ के ते जरायुजाः, जरायुजानां कियन्तो भेदा इति प्रश्नः, भगवानाह—'गोयमा' हे गौतम ! 'जराउया तिविहा पन्नत्ता' जरायुजास्त्रिविधाः—त्रिप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः—कथिता इति। 'तं जहा' तद्यथा—'इत्थीपुरिसा णपुंसगा' स्त्रियः पुरुषा नपुंसकाश्च। 'तत्थ णं जे ते संमुच्छिमा ते सव्वे णपुंसगा एव' तत्र खलु ये ते संमूर्च्छिमास्ते सर्वेऽपि नपुंसका एव भवन्ति नतु स्त्रियः पुरुषावेति नियमत स्तेषां नपुंसकवेदोदयादिति। 'तेसि णं भंते ! जीवाणं कइ लेस्साओ पन्नत्ताओ' तेषां खलु भदन्त ! चतुष्पदस्थलचरजीवानां कतिलेश्याः-कियत्संख्यकाः लेश्याः प्रज्ञप्ताः—कथिता इति प्रश्नः उत्तरयति—'सेसं जहा पक्खीणं' शेषं यथा पक्षिणाम्,

किया गया है। पोतज भेद इसके अन्तर्गत हो ही जाता है इसलिये यहां उसकी विवक्षा नहीं की है। इसीलिये यहां 'से किं तं जराउया' जरायुजों के कितने प्रकार हैं ऐसा प्रश्न गौतम ने किया है ! उत्तर में प्रभु कहते हैं—'जराउया तिविहा पन्नत्ता' जरायुज तीन प्रकार के कहे गये हैं 'तं जहा' जैसे—'इत्थी, पुरिसा, णपुंसगा' स्त्री, पुरुष और नपुंसक. जरायुज या तो स्त्री वेद वाले होते हैं या पुरुष वेद वाले होते हैं या नपुंसक वेदवाले होते हैं—इस तरह से जरायुज जीव तीन प्रकार के कहे गये हैं। 'तत्थ णं जे ते संमुच्छिमा ते सव्वे णपुंसगा एव' उनमें जो संमूर्च्छिम जीव होते हैं वे नियम से नपुंसक ही होते स्त्रीवेद वाले या पुरुषवेद वाले नहीं होते हैं। 'तेसि णं भंते ! जीवाणं कइ लेस्साओ पन्नत्ताओ' हे भदन्त ! उन चतुष्पद स्थलचर जीवों के कितनी लेश्याएं होती हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—'सेसं जहा पक्खी

છે. પોતજ રૂપી ભેદ તેની અંતર્ગત થઈજ જાય છે. તેથી તેની વિવક્ષા અહીં કરેલ નથી. તેથી અહિયાં 'से किं तं जराउया' જરાયુજોના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે? આ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન શ્રીગૌતમસ્વામીએ પૂછેલ છે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'जराउया तिविहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ જરાયુજ ત્રણ પ્રકારના હોય છે. 'तं जहा' જેમકે 'इत्थी, पुरिसा, णपुंसगा' સ્ત્રી, પુરૂષ, અને નપુંસક જરાયુજ કાંતો સ્ત્રીવેદ વાળા હોય છે, અથવા પુરૂષવેદવાળા હોય છે, અથવા નપુંસક વેદવાળા હોય છે આ રીતે જરાયુજ જીવો ત્રણ પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે. 'तत्थ णं जे ते संमुच्छिमा ते सव्वे णपुंसगा एव' તેમાં જેઓ સંમૂર્ચ્છિમ જીવો હોય છે, તેઓ નિયમથી નપુંસકજ હોય છે. સ્ત્રી વેદવાળા અથવા પુરૂષવેદવાળા હોતા નથી 'तेसिं णं भंते जीवाणं कई लेस्साओ पण्णत्ताओ' હે ભગવન્! તે ચતુષ્પદ સ્થલચર જીવોને કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'सेसं जहा पक्खीणं' હે

चतुष्पद स्थलचरजीवानां कृष्णनीलादिकाः षडपि लेश्या भवन्ति दृष्टयादि द्वाराणि पक्षिवदेव चतुष्पदस्थलचरजीवानामपि ज्ञातव्यानीति। खेचरापेक्षया चतुष्पदस्थलचराणां यद्वैलक्षण्यं तत् स्वयमेव दर्शयति-'णाण त्तं' इत्यादि, 'णाणत्तं' नानात्वं भेदः, इयम्-'ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं' चतुष्पदस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां स्थितिर्जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम् उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि। 'उव्वट्टित्ता चउत्थि पुढविं गच्छंति' इमे चतुष्पदस्थलचरजीवाः उद्वृत्य चतुर्थीं पङ्कप्रभापृथिवी पर्यन्तं गच्छन्तीति ततः परतरपृथिव्यां तेषां गमनाभावादिति॥ 'दसजाइकुलकोडी' दशजातिकुलकोटियोनि प्रमुखशतसह·

णं' हे गौतम! चतुष्पदस्थलचर जीवों के कृष्ण लेश्याएं होती हैं। दृष्टि आदि द्वारों सम्बन्धी कथन यहां पक्षि प्रकरण के जैसे ही समझना चाहिये पर खेचरों की अपेक्षा जो चतुष्पदस्थलचर के स्थिति उद्वर्त्तना और योनिसंग्रह इन द्वारों में भिन्नता है-वह इस प्रकार से है-'णाण त्त' इस सूत्र द्वारा यही बात समझाई जा रही है-'ठिई जहन्ने णं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं' यहां स्थिति जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त की है और उत्कृष्ट से तीन पल्योपम की है ये 'उव्वट्टित्ता चउत्थीं पुढवीं गच्छंति' मरकर नीचे को सीधे चतुर्थ धूमप्रभा पृथिवी तक जाते हैं आगे पृथिवियों में नहीं जाते हैं। क्योंकि वहां तक जाने के लिये इनमें गमन शक्ति का अभाव है। 'दसजाती कुल कोडी' इनके कुल कोडी

ગૌતમ! ચતુષ્પદ સ્થલચર જીવોને કૃષ્ણલેશ્યા હોય છે અહિંયાં દૃષ્ટિદ્વાર વિગેરે દ્વારોનું કથન પક્ષિઓના પ્રકરણના કથન પ્રમાણે જ સમજી લેવું પરંતુ ખેચરોની અપેક્ષાએ ચતુષ્પદ સ્થલચરોનું સ્થિતિદ્વાર અને ઉદ્વર્તના દ્વારના કથનમાં જૂદાપણું કહેલ છે. તે જૂદાપણું આ પ્રમાણે સમજવું 'णाणत्तं' એ સૂત્ર દ્વારા એજ વાતનું કથન કરેલ છે. 'ठिई जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइ" અહિંયાં તેઓની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની કહી છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમની છે. તેઓ 'उव्वट्टित्तां चउत्थिं पुढवीं गच्छंति' મરીને સીધા નીચે ચોથી ધૂમપ્રભા પૃથ્વી સુધી જાય છે. તેનાથી આગળની પૃથ્વીયોમાં જઈ શકતા નથી. કેમકે ત્યાંથી આગળ જવા માટે તેઓમાં ગમનશક્તિનો અભાવ છે. 'दस जाती कुलकोडी' તેઓની કુલકોટી

स्राणि मज्ञप्तानीति ॥ जलचरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा' जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां भदन्त ! कतियोनिसंग्रहः मज्ञप्त इति प्रश्नः, उत्तरयति–'जहा' इत्यादि, 'जहाभुयपरिसप्पाणं' यथा भुजपरिसर्पस्थलचराणां योनिसंग्रहस्तथा खेचरातिदेशेन लेश्यादिकंच कथितं तथैव जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानामपि ज्ञातव्यम्, तथाहि–जलचरपञ्चेन्द्रियाणां त्रिविधो योनिसंग्रहः मज्ञप्तः स्तद्यथा – अण्डजाः पोतजाः संमूच्छिमाश्च, अण्डजाः पोतजाश्च मत्येकं त्रिविधा भवन्ति तद्यथा–स्त्रियः पुरुषाः नपुंसकाश्च, तत्र ये ते संमूर्च्छिमास्ते सर्वेऽपि नपुंसका एवेति । लेश्यादिद्वारजातं सर्वमपि खेचरातिदेशेन भुजपरिसर्पवदेव ज्ञातव्यम् । भुजपरिसर्पापेक्षया इदं वैलक्षण्यम्–'णवरं' नवरं–स्थित्युद्वर्त्तनाजातिकुलकोटिषु नानात्वमस्ति तथाहि–स्थितिर्जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम् उत्कर्षतः पूर्वकोटिः । उद्वर्त्तना–'उव्वट्टित्ता जाव अहे सत्तमिं पुढविं'

दशलाख हैं । 'जलयर पंचिंदियतिरिक्खजोणिया णं पुच्छा' हे भदन्त ! जलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीवों के कितने प्रकार का योनिसंग्रह कहा गया है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं–'जहा भुयपरिसप्पा णं' हे गौतम ! जैसा योनि संग्रह भुजपरिसर्पस्थलचर तिर्यक् पंचेन्द्रियों के कहा गया है वैसा ही योनिसंग्रह यहां पर भी कहा गया है इस तरह जलचर पंचेन्द्रियों के 'अण्डज, पोतज, और संमूर्च्छिम' ऐसा तीन प्रकार का योनि संग्रह हैं–इनमें जो संमूर्च्छिम होते हैं वे सब नियम से नपुंसक ही होते हैं। यहां लेश्यादि द्वार सब पक्षियों की सदृशता से भुजपरिसर्प के जैसे ही है परन्तु भुजपरिसर्प के कथन की अपेक्षा यहां अन्तर ऐसा है 'णवरं उव्वट्टित्ता जाव अहे सत्तमिं पुढविं' कि जलचरों से उद्-

---

દસ લાખ છે. 'જલયર પંચિંદિય તિરિક્ખજોણિયા ણં પુચ્છા' હે ભગવન્ જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવોને યોનિસંગ્રહ કેટલા પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'જહા ભુય પરિસપ્પાણં' હે ગૌતમ ! ભુજપરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોનો યોનિસંગ્રહ જે પ્રમાણે કહેલ છે, એ જ પ્રમાણેનો યોનિસંગ્રહ અહિંયા પણ સમજી લેવો જોઈએ. આ રીતે જલચર પંચેન્દ્રિયોનો અંડજ, પોતજ, અને સંમૂચ્છિંમ એ રીતે ત્રણ પ્રકારનો યોનિસંગ્રહ હોય છે. તેમાં જેઓ સંમૂચ્છિંમ હોય છે. તે બધા નિયમથી નપુંસકજ હોય તે. અહિયાં બધા પક્ષિઓના સમાનપણાને લઈને લેશ્યા વિગેરે દ્વારો ભુજપરિસર્પોની જેમજ છે. પરંતુ ભુજપરિસર્પના કથન કરતાં અહિયાં જે જૂદાપણું બતાવેલછે, તે નીચેના સૂત્ર

जलचर पञ्चेन्द्रिय जीवा जलचर पञ्चेन्द्रियेभ्य उद्वृत्य यावदधः सप्तम्यां गमनस्य श्रुतत्वात्, ऊर्ध्वं यावत् सहस्रारकल्पमिति जाति कुलकोटिः-'अद्धतेरसजातिकुल-कोडी जोणिपमुहसयसहस्सा पन्नत्ता' अर्द्ध त्रयोदशजातिकुलकोटियोनि प्रमुखशत-सहस्राणि प्रज्ञप्तानि, जलचर पञ्चेन्द्रिय जीवानामिति 'चउरिंदिया णं भंते!' चतु-रिन्द्रियाणां जीवानां भदन्त ! 'कइ जाइकुलकोडी जोणीपमुहसयसहस्सा पन्नत्ता' कति-किं प्रमाणकानि जाति कुलकोटियोनि प्रमुखशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'नवजाइ कुलकोडी जोणीपमुहसयसहस्सा भवंतीति समक्खाया' नव जाति कुलकोटि योनि प्रमुख-शतसहस्राणि-नवलक्षाणि समाख्यातानि। 'तेइंदियाणं पुच्छा' त्रीन्द्रियाणां जीवानां भदन्त ! कतिजातिकुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राणि, प्रज्ञप्तानीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'अट्ठ जाइकुल जाव समक्खाया' अष्ट जाति कुलकोटियोनि प्रमुखशतसहस्राणि समाख्यातानीति। 'बेइंदिया णं भंते ! कइ जाई पुच्छा' द्वीन्द्रियजीवानां भदन्त ! कति जाति कुल कोटियोनि

वृत हुआ जीव सातवीं पृथवी तक जाता है क्योंकि तन्दुलमत्स्य जो कि महामत्स्य की भृकुटी के बालों में रहता है मरकर सातवीं पृथिवी में जाता है ऐसा शास्त्रों में सुना जाता है। 'अद्धतेरसजाति कुल कोडी योणि पमुहसयसहस्सा पन्नत्ता' जलचर जीवों की कुलकोडी साढे बारह १२॥ लाख हैं 'चउरिंया णं भंते!' हे भदन्त! चौइन्द्रिय जीवों की कितनी लाख कुल कोडियां हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! नव जाइ कुल कोडी जोणी०' हे भदन्त! तेइन्द्रिय जीवों की कितनी लाख कुलकोडी हैं? 'गोयमा! अट्ठ जाइ कुल जाव मक्खाया' हे गौतम! तेइ-

---

પાઠ દ્વારા કહેલ છે. 'णवरं उव्वट्टित्ता जाव अहे सत्तमिं पुढविं' જલચરોમાંથી નીકળેલા જીવો સાતમી તમસ્તમા પૃથ્વી સુધી જાય છે, કેમકે તંદુલમત્સ્ય કે જે મહા મત્સ્યની ભમરોના વાળોમાં રહે છે. તે મરીને સાતમી પૃથ્વીમાં જાય છે. એ પ્રમાણેનુ કથન કરવામાં આવેલ છે. 'अद्धतेरस जातिकुल कोडी जोणिपमुहसय-सहस्सा पण्णत्ता' જલચરોની કુલ કોટી ૧૨॥ સાડા બાર લાખની છે. 'चउरिंदियाणं भंते!' હે ભગવન્! ચાર ઇંદ્રિયોવાળા જીવોની કુલ કોટી કેટલા લાખની છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा! नव जाइ कुल कोडी जोणी.' હે ગૌતમ! ચાર ઇંદ્રિયો વાળા જીવોની નવ લાખ કુલ કોટી હોય છે. 'तेइंदियाणं पुच्छा' હે ભગવન્ ત્રણ ઇંદ્રિયોવાળા જીવોની કુલકોટી કેટલા લાખની કહેલ છે? ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा! अट्ठजाइ कुल जाव मक्खया' હે ગૌતમ! ત્રણ ઇંદ્રિયોવાળા જીવોની આઠ લાખ કુલ કોટી છે.

प्रमुखशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानीति प्रश्नः, भगवानाह-गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'सत्तजातिकुलकोडी जोणीपमुहसयसहस्सा भवंतीति समक्खाया' सप्तजाति कुलकोटियोनि प्रमुखशतसहस्राणि भवन्तीति समाख्यातानि ॥सू०२६॥

इहजातिकुलकोटयो योनिजातिया स्वतो भिन्नजातियाभिधानमसङ्गतो ग्रन्धाङ्गानि भिन्नजातियत्वात् प्ररूपयति-'कइ णं भंते' इत्यादि,

सूत्रम्-कइ णं भंते ! गंधा पन्नत्ता ? कइणं भंते ! गंधसया पन्नत्ता ? गोयमा ! सत्तगंधा पन्नत्ता सत्तगंधसया पन्नत्ता। कइणं भंते ! पुप्फ जाइ कुलकोडी जोणीपमुहसयसहस्सा पन्नत्ता ? गोयमा ! सोलस पुप्फजाती कुलकोडी जोणीपमुहसयसहस्सा पन्नत्ता तं जहा-चत्तारि जलयराणं चत्तारि महारुक्खियाणं चत्तारि महागुम्मियाणं। कइ णं भंते ! वल्लीओ, कइ वल्लिसया पन्नत्ता ? गोयमा ! चत्तारि वल्लीओ, चत्तारि वल्लीसया पन्नत्ता। कइ णं भंते ! लताओ, कइ लयासया पन्नत्ता ? गोयमा ! अट्ठलयाओ, अट्ठलयासया पन्नत्ता। कइ णं भंते ! हरियकाया हरियकायसया पन्नत्ता ? गोयमा ! तओ हरियकाया तओ हरियकायसया पन्नत्ता, फलसहस्सं च बिंटबद्धाणं फलसहस्सं च णालबद्धाणं ते सव्वे वि हरियकायमेव समोयरंति, ते एवं समणुगम्ममाणा, एवं समणुगाहिज्जमाणा

न्द्रिय जीवों की आठ लाख कुल कोटियां हैं। 'बेइंदिया णं भंते ! कइ जाइ०पुच्छा' हे भदन्त ! दो इन्द्रिय जीवों की कितनी लाख कुलकोटियां हैं। 'गोयमा ! सत्त जाति कुलकोडीजोणी पमुहसयसहस्सा' हे गौतम ! दो इन्द्रिय जीवों की सात लाख कुलकोटी हैं 'इति मक्खाया' ऐसा तीर्थंकरों ने कहा है ॥सू० २६॥

'बेइंदियाणं भंते ! कइजाइ. पुच्छा' હે ભગવન્ બે ઇંદ્રિયોવાળા તીર્યંગ્યોનિક જીવોની કુલકોટી કેટલા લાખ કહી છે ? ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! सत्तजाति कुलकोडी जोणीपमुहसयसहस्सा' હે ગૌતમ ! બે ઇંદ્રિયોવાળા જીવોની સાત લાખ કુલકોટી છે. 'इति समक्खाया' આ પ્રમાણે તીર્થંકરોએ કહ્યું છે. । સૂ. ૨૬ ।

समणुगाहिज्जमाणा, एवं समणुपेहिज्जमाणा समणुपेहिज्जमाणा, एवं समणुचिंतिज्जमाणा समणुचिंतिज्जमाणा, एएसु चेव दोसु काएसु समोयरंति तं जहा-तसकाए चेव थावरकाए चेव, एवमेव सपुव्वावरेणं आजीवदिट्ठंतेणं चउरासीति जातिकुल कोडी जोणीपमुहसयसहस्सा भवंतीति मक्खाया ॥सू० २७॥

छाया—कति खलु भदन्त ! गन्धाः प्रज्ञप्ताः ? कति खलु भदन्त ! गन्धशतानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! सप्तगन्धाः प्रज्ञप्ताः सप्तगन्धशतानि प्रज्ञप्तानि। कति खलु भदन्त ! पुष्पजाति कुलकोटियोनि प्रमुखशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! षोडश पुष्पजातिकुलकोटियोनि प्रमुखशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-चत्वारि जलचराणां चत्वारि स्थलचराणाम्, चत्वारि महावृक्षाणाम् चत्वारि महागुल्मिकानाम्। कति खलु भदन्त ! वल्लयः कति वल्लीशतानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! चतस्रो वल्लयः, चत्वारि वल्लीशतानि प्रज्ञप्तानि। कति खलु भदन्त ! लताः कतिलताशतानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! अष्टौ लताः, अष्टौ लताशतानि प्रज्ञप्तानि। कति खलु भदन्त ! हरितकायाः, हरितकायशतानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! त्रयो हरितकायाः त्रीणि हरितकायशतानि प्रज्ञप्तानि, फलसहस्रंच वृन्तबद्धानां फलसहस्रं च नालबद्धानाम् ते सर्वेऽपि हरितकायमेव समवतरन्ति ते एवं समनुगम्यमानाः समनुगम्यमानाः, एवं समनुग्राह्यमाणाः समनुग्राह्यमाणाः एवं समनुप्रेक्ष्यमाणाः समनुप्रेक्ष्यमाणाः, एवं समनुचिन्त्यमानाः समनुचिन्त्यमानाः, एतयोरेव द्वयोः काययोः समवतरन्ति, तद्यथा-त्रसकाये एव, स्थावरकाये एव, एवमेव सपूर्वापरेण अजीवदृष्टान्तेन चतुरशीति जातिकुलकोटियोनि प्रमुखशतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातानि ॥ सू० २७॥

टीका—'कइ णं भंते ! गंधा पन्नत्ता' कति खलु भदन्त ! गन्धाः-गन्धाङ्गानि प्रज्ञप्ताः-कथिताः, यद्यपि गन्धा इत्येवं मुलेपाठस्तथापि गन्धा इत्यत्र

योनि जातीय ये जाति कुल कोटियाँ हैं सो इन से भिन्न जाति वालों के अभिधान के प्रसङ्ग को लेकर अब सूत्रकार भिन्न जातीय होने से गन्धाङ्गों की प्ररूपणा करते हैं—

'कइ णं भंते ! गंधा पन्नत्ता'-इत्यादि।

टीकार्थ-यहां श्रीगौतम ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है-'कइ णं भंते ! गंधा

યોની જાતીય આ જાતીકુલ કોટિયો કહી છે. તેનાથી જુદી જાતવાળા અભિધાનના પ્રસંગને લઈને હવે સૂત્રકાર ભિન્ન જાતિવાળા હોવાથી ગંધાંગોની પ્રરૂપણા કરે છે. 'कइणं भते ! गंधा पण्णत्ता' ઇત્યાદિ

पदैकदेशे पदसमुदायोपचाराद् गन्धाङ्गानीति द्रष्टव्यानि। 'कइ णं भंते! गंधसया पन्नत्ता' कति खलु भदन्त! गन्धशतानि-गन्धाङ्गशतानि प्रज्ञप्तानि इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'सत्तगंधा सत्तगंधसया पन्नत्ता' सप्तगन्धाङ्गानि सप्तगन्धाङ्गशतानि प्रज्ञप्तानि तत्र परिस्थूलजातिभेदा-दिमानि सप्तगन्धाङ्गानि यथा-मूलं १, त्वक् २, काष्ठम् ३, निर्यासः ४, पत्रम् ५, पुष्पं ६, फलंचेति। तत्रमूलं मुस्ता वालुकोशीरादिः १, त्वक्-सुवर्णछल्लीत्व-चाप्रभृतिः २, काष्ठं चन्दनागुरु प्रभृतिः ३, निर्यासः कर्पूरादिः ४, पत्रं-जाति-

पन्नत्ता' हे भदन्त! गन्ध-गन्धाङ्ग-'कइ पन्नत्ता' कितने कहे गये है? यद्यपि यहां पर मूल में पाठ 'गन्ध' ऐसा है-फिर जो यहां गन्धाङ्ग रूप अर्थ लिया गया है वह पद में पद समुदाय से उपचार करने से लिया गया है? ऐसा यह प्रथम प्रश्न है और दूसरा 'कइ णं भंते! गंधसया पण्णत्ता' हे भदन्त! गन्धशत-गन्धाङ्गशत-कितने कहे गये हैं? यह दूसरा प्रश्न है। उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा! सत्त गंधा, और सत्त गंधसया पण्णत्ता' हे गौतम! गन्धाङ्ग सात कहे गये हैं, गन्धाङ्गशत सात कहे गये हैं अर्थात् सात सौ कहे गये हैं। जैसे-मूल १, त्वक्-छाल-२, काष्ठ ३, निर्यास-४, पत्र-५, पुष्प-६, और फल ७, इन में मुस्ता, वालुका, उशीर, आदि ये मूल शब्द से गृहीत हुए हैं सुवर्ण छाल आदि त्वक् शब्द से गृहीत हुए हैं २ चन्दन अगुरु आदि

ટીકાર્થ-આમાં શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે 'कइ णं भंते! गंधा पण्णत्ता' હે ભગવન્ ગંધ ગંધાંગ કેટલા કહેવામાં આવેલ છે? જો કે અહિયાં મૂળમાં 'गंधा' એ પ્રમાણેનો પાઠ છે, પણ અહિયાં ગંધ શબ્દથી ગંધાંગ એ પ્રમાણેનો અર્થ લેવામાં આવેલ છે, તે પદમાં પદસમુદાયનો ઉપચાર કરવાથી લેવામાં આવેલ છે? આ પ્રમાણેનો આ પ્રશ્ન છે. અને બીજો પ્રશ્ન 'कइ णं भंते! गंधसया पण्णत्ता' હે ભગવન્! ગંધશત ગંધાંગશત કેટલા કહેવામાં આવેલ છે? આ પ્રમાણેનો આ પ્રશ્ન છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा! सत्त गंधा सत्तगंधसया पण्णत्ता' હે ગૌતમ! ગંધાંગ સાત પ્રકારનાં કહેવામાં આવેલ છે. અને ગંધાંગશતપણ સાત જ કહેલા છે. અર્થાત્ સાતસો કહેલા છે. જેમકે મૂલ, ૧ ત્વક્ છાલ ૨, કાષ્ઠ ૩, નિર્યાસ ૪, પત્ર ૫, પુષ્પ ૬, અને ફળ ૭, આમાં મુસ્તા. વાળુકા. ઉશીર, વિગેરે મૂળ શબ્દથી ગ્રહણ કરેલા છે. સુવર્ણ છાળ, વિગેરે ત્વક્ શબ્દથી ગ્રહણ કરેલ છે ૨ ચંદન અગર વિગેરે કાષ્ઠ શબ્દથી ગ્રહણ થયેલ છે. ૩, કપૂર વિગેરે

पत्रतमालपत्रादिः ५, पुष्पं प्रियङ्गुनागर पुष्पादिः ६, फलं जातिफल कक्कोलकैलालवंग प्रभृतिः । एते च मूलादयः प्रत्येकं कृष्णनीलादि भेदात् पञ्च पञ्च भेदा भवन्तीति, वर्णपञ्चकेन गुणिताः सन्तः पञ्चत्रिंशद् (३५) भवन्ति गन्धमधिकृत्यैते सुरभिगन्धवन्त एवेत्येकेन गुणिताः पञ्चत्रिंशदेव (३५) तत्रापि एकैकस्मिन् वर्णभेदे रसपञ्चकद्रव्यभेदेन विविक्तं प्राप्यते इति सा पञ्चत्रिंशत् संख्या रसपञ्चकेन गुणिता सती पञ्चसप्तत्युत्तरशतं (१७५) भवन्ति, स्पर्शाश्च यद्यपि अष्टौ भवन्ति तथापि गन्धाङ्गेषु यथोक्तरूपेषु प्रशस्याः स्पर्शाः व्यवहारतश्चत्वार एव मृदुलघुशीतोष्णरूपाः, ततः पञ्चसप्तत्युत्तरशतं स्पर्शचतुष्टयेन गुण्यते तदा जातानि सप्तशतानि (७००) । तदुक्तम्—

काष्ठ शब्द से गृहीत हुए हैं ३, कपूर आदि निर्यास शब्द से गृहीत हुए है ४, जाति पत्र, तमाल पत्र आदि पत्र शब्द से गृहीत हुए हैं ५, प्रियङ्गु नागर पुष्प आदि पुष्प शब्द से गृहीत हुए है ६, जाति फल एलाफल-कर्कोलक, ऐला-इलायची-और लवङ्ग आदि पुष्प शब्द से गृहीत हुए है ये सातों ही प्रत्येक कृष्ण, नील आदि पांच वर्णों के भेद से पांच २ भेद वाले होते हैं इस तरह एक एक के पांच वर्णों की अपेक्षा लेकर पांच पांच भेद हो जाने के कारण ये मूल आदि गन्धाङ्ग पैंतीस हो जाते हैं। गन्ध इन में एक सुरभि ही रहता है, अतः इसकी अपेक्षा ये पैंतीस ही रहते हैं ३५ पांच वर्णों की अपेक्षा जिस प्रकार से सात गन्धाङ्गों से पैंतीस भेद ये कहे गये हैं उसी प्रकार से इनमें पांच रस भी पाये जाते हैं अतः पैंतीस को पांच से गुणा करने पर एक सौ पचहत्तर १७५, ये हो जाते हैं। तथा स्पर्श आठ होते हैं किन्तु आठ स्पर्शों में से इन गन्धाङ्गों में चार प्रशस्य

નિર્યાસ શબ્દથી ગ્રહણુ થયેલ છે. ૪, જાતીપત્ર, તમાલપત્ર, વિગેરે પત્ર શબ્દથી ગ્રહણુ કરેલ છે. ૫, પ્રિયંગુ નાગર પુષ્પ વિગેરે પુષ્પ શબ્દથી ગ્રહણુ થયા છે. ૬, જાતિફળ અર્થાત્ જાયફળ કકોલક, એલા કહેતાં ઇલાયચી. અને લવિંગ વિગેરે પુષ્પશબ્દથી ગ્રહણુ કરાયેલ છે. આ સાતે કૃષ્ણ, નીલ, વિગેરે પાંચ વર્ણોના ભેદથી પાંચ પાંચ ભેદવાળા હોય છે. આ રીતે એક એકના પાંચ વર્ણની અપેક્ષાથી પાંચ પાંચ ભેદ થવાના કારણે આ મૂળ વિગેરે ગંધાંગના પાંત્રીસ ભેદો થઈ જાય છે. આમાં ગંધ એક સુરભિ ગંધજ હોય છે. તેથી ગંધની અપેક્ષાથી આ પાંત્રીસજ હોય છે. પાંચ વર્ણોની અપેક્ષાથી જેમ સાત ગંધાંગોના આ ઉપર ૩૫ પાંત્રીસ ભેદો કહેલા છે એ જ પ્રમાણે આમાં પાંચ રસ પણુ મળે છે. તેથી પાંત્રીસને પાંચથી ગુણુવાથી ૧૭૫ એકસો પંચોતેર ભેદો થઈ જાય છે. તથા સ્પર્શ આઠ હોય છે. પરંતુ આઠ સ્પર્શોમાંથી આ ગંધાંગોમાં ચાર

'मूल१ तय२ कट्ठ३ निज्जास४ पत्त५ पुप्फ६ फल७ मेयं गंधंगा।
'वण्णादुत्तरभेया गंधंगसया मुणेयव्वा' १॥
मूल१ त्वक्२ काष्ठ३ निर्यास४ पत्र५ पुष्प६ फल७ मेते गन्धाङ्गाः।
वर्णादुत्तर भेदानि गन्धाङ्गशतानि ज्ञातव्यानीतिच्छाया ॥
अस्य व्याख्यानरूपं गाथाद्वयम्--
'मुत्था१ सुवण्णछल्लि२ अगुरु३ वाला४ तमालपत्तं५ च।
तहय पियंगू६ जाइफलं७ च जाइए गंधंगा ॥१॥
गुणणाए सत्तसया पंचहिं वण्णेहिं सुरभिगंधेणं।
रसपणएणं तह फासेहिय चउहिं मित्तेहिं" २॥
मुस्ता१ सुवर्णछल्ली२ अगुरु३ वाला४ तमालपत्रं५ च॥
तथा च प्रियङ्गू६ जातिफलं७ च जात्या गन्धाङ्गानि ॥१॥
गुणनया सप्तशतानि पञ्चभिर्वर्णैः सुरभिगन्धेन च।
रसपञ्चकेन तथा स्पर्शैश्च चतुर्भिर्मित्रैः ॥२॥ इतिच्छाया
मित्रैरिति मित्रभूतैः प्रशस्तैरित्यर्थः ॥

स्पर्श ही रहते हैं अतः एक सौ पचहत्तर को चार से गुणा करने पर सात सौ गन्धाङ्गों के भेद निष्पन्न हो जाते हैं।
तदुक्तम्-मूलतय-कट्ठ-निज्जासपत्त-पुप्फ-फलमेयं गंधंगा।
वण्णादुत्तर भेया गंधंगसया मुणेयव्वा,
मुत्था-सुवण्ण-छल्ली अगुरुवाला तमालपत्तंच।
तह य पियंगू जाई फलंच जाईए गंधंगा ॥१॥
गुणणाए सत्तसया पंचहिं वण्णेहिं सुरभि गंधेणं,
रसपणएणं तह फासेहिं चउहिं मित्ते (पसत्थे) हिं ॥२॥

પ્રકારના પ્રશસ્ત સ્પર્શ જ રહે છે. તેથી એક સો પંચોતેર ૧૭૫ ને ચાર થી ગુણવાથી ગંધાંગોના સાતસો ભેદો બની જાય છે. એ જ વાત નીચેની ગાથા દ્વારા કહેવામાં આવે છે.

मूलतय कट्ठ निज्जासपत्त पुप्फफलमेयं गंधंगा
वण्णा दुत्तरभेया गंधगसया मुणेयव्वा,
मुत्था सुवण्णछल्ली अगुरुवाला तमालपत्तच
तह व पियंगू जाई फल च जाईए गंधगा ॥१॥
गुणणाए सत्तसया पंचहिं वण्णेहिं सुरभिगंधेणं,
रस पणएणं तह फासेहिं चउहिं मित्ते (पसत्थे) हिं ॥२॥

'कइ णं भंते ! पुप्फजाइकुलकोडी जोणी पमुहसयसहस्सा पन्नत्ता' कति खलु भदन्त ! पुष्पजातिकुलकोटियोनि प्रमुखशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि-कथितानीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'सोलसपुप्फजाइ कुलकोडी जोणीपमुहसयसहस्सा पन्नत्ता' षोडशपुष्पजातिकुलकोटियोनि प्रमुखशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि-कथितानि । तान्येव दर्शयति-'तं जहा' इत्यादि, 'तंजहा' तद्यथा-'चत्तारि जलयराणं' चत्वारि कुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राणि जलचराणां जलजानां कमलादीनां जातिभेदेन भवन्ति, तथा-'चत्तारि थलयराणं' चत्वारि कुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राणि स्थलचराणां स्थलजातानां कोरण्डकादीनां जातिभेदेन, तथा 'चत्तारि महारुक्खियाणं' चत्वारि कुलकोटियोनि प्रमुखशतसहस्राणि महावृक्षाणां मधुकादीनाम्, 'चत्तारि महागुम्मियाणं' चत्वारि कुल कोटियोनि प्रमुखशतसहस्राणि महागुल्मिकानां जात्यादीनां जातिभेदेन भवन्तीति।

इन सब गाथाओं का अर्थ तथा गणित पहले कह चुके हैं ।

'कइ णं भंते ! पुप्फ जाइ कुलकोडी जोणी पमुह सयसहस्सा पन्नत्ता' हे भदन्त ! पुष्पों की कितनी लाख कुलकोडियां कही गई है ? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा ! सोलस पुप्फजाइ कुलकोडी जोणी पमुहसयसहस्सा पन्नत्ता' हे गौतम ! पुष्पों की सोलह लाख कुल कोटियां कही गई हैं । जो इस प्रकार से हैं-'चत्तारि जलयराणं' चार लाख जल में उत्पन्न होने वाले कमलों की 'चत्तारि थलयाणं' चार लाख स्थल में उत्पन्न होने वाले कोरण्ट आदि के पुष्पों की 'चत्तारि महा गुम्मियाणं' और चार लाख महा गुल्मिक आदि के पुष्पों की कुल कोटियां होती है ये कुल कोटिया जाति के भेद से होती है ।

આ બન્ને ગાથાઓનો અર્થ તથા ગણિત પહેલાં ઉપર કહેવામાં આવી ગયેલ છે.

શ્રીગૌતમસ્વામી ભગવાન શ્રીમહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે 'कहि णं भंते ! पुप्फजाई कुलकोडी जोणीपमुहसयसहस्सा पण्णत्ता' હે ભગવન્ પુષ્પોની કુલ કોટિયો કેટલા લાખની કહેવામાં આવેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! सोलस पुप्फजाई कुलकोडी जोणीपमुहसय सहस्सा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! પુષ્પોની સોળ લાખ કુલ કોટીયો કહેવામાં આવી છે. જે આ પ્રમાણે છે 'चत्तारि जलयराणं' જલમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા કમળોની ચાર લાખ 'चत्तारि थलयराणं' સ્થળમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા કોરંટ વિગેરે પુષ્પોની ચાર લાખ કુલકોટિયો. તથા 'चत्तारि महा गुम्मियाणं' ચાર લાખ મહા ગુલ્મિક વિગેરેના પુષ્પોની કુલ કોટી જાતિના ભેદથી હોય છે.

'कइ णं भंते? वल्लीओ कइणं वल्लीसया पन्नत्ता' कति खलु भदन्त! वल्लयः? कतिवल्लीशतानि प्रज्ञप्तानि? भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम! 'चत्तारि वल्लीओ' चतस्रो वल्लयः पुष्पादिमूलभेदैः ज्ञातव्याः 'चत्तारि वल्लीसया पन्नत्ता' चत्वारि वल्लीशतानि अवान्तरजातिभेदेन प्रज्ञप्तानि-कथितानीति। 'कइ णं भंते! लयाओ पन्नत्ताओ' कति-कियत्संख्यकाः खलु भदन्त! लताः प्रज्ञप्ताः, तथा-'कइ लयासया पन्नत्ता' कति लता शतानि प्रज्ञप्तानि-कथितानीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम! 'अट्ठलया' अष्टौ लता मूलभेदैः प्रज्ञप्ताः, तथा-'अट्ठलया सया पन्नत्ता' अष्टौ लताशतानि अवान्तरजातिभेदेन

'कइ णं भंते! वल्लीओ कइ णं वल्लीसयाओ पन्नत्ता' हे भदन्त! वल्लियां-एक प्रकार की लताएं-कितनी कही गई है। और वल्लीशत कितने कहे गये हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! चत्तारि वल्लीओ' हे गौतम! चार वल्लियां कही गई है जो कि पुष्पादि के मूल भेदों से कही गई है और अवान्तर जाति के भेद से वल्लिशत चार कहे गये हैं अर्थात् चार सौ वल्लियों के अवान्तर जाति के भेद कहे गये हैं तात्पर्य कहने का यही है कि मूल में वल्लियों के भेद तो चार है पर एक एक वल्ली के भेद अवान्तर जाति की अपेक्षा से १०० सौ सौ और है 'कइ लताओ पन्नत्ताओ हे भदन्त! लताएं कितनी कही गई है और 'कइ लतासया पन्नत्ता' लताशत कितने कहे गये हैं? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा! अट्ठ लता' हे गौतम! मूल में तो लताएं आठ कही गई हैं और 'अट्ठलतासयाप०' एक एक लता के सौ सौ

ફરીથી શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને પૂછે છે કે 'कइ णं भंते! वल्लीओ कइणं वल्लीसयाओ पण्णत्ताओ' હે ભગવન્ વેલો અર્થાત્ એક પ્રકારની લતાઓ કેટલા પ્રકારની કહી છે? અને વલ્લીશત કેટલા કહ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा! चत्तारि वल्लीओ' હે ગૌતમ! વેલો પુષ્પ વિગેરેના મૂળ ભેદોથી ચાર પ્રકારની કહેવામાં આવી છે અને અવાન્તર જાતીના ભેદથી વલ્લિશત ચાર કહેલા છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે મૂળ વલ્લિ-વેલોના ભેદો તો ચાર જ છે પણ એક એક વેલના અવાન્તર ભેદો જાતીની અપેક્ષાએ એક એક સો બીજા પણ થાય છે. 'कइलताओ पण्णत्ताओ' હે ભગવન્ લતાઓ કેટલા પ્રકારની કહેવામાં આવી છે? અને 'कइलता सया पण्णत्ता' લતાશત કેટલા કહ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा! अट्ठलता' હે ગૌતમ મૂળ લતાના આઠ ભેદ કહ્યા છે. અને 'अट्ठ लयासया पण्णत्ता' હે ગૌતમ! એક એક લતાના સો સો ભેદો અવાન્તર

प्रज्ञप्तानीति । 'कइ णं भंते ! हरियकाया' कति खलु भदन्त ! हरितकायाः प्रज्ञप्ताः-कथिताः, तथा-'हरियकायसया पन्नत्ता' कति हरितकायशतानि प्रज्ञप्तानि-कथितानीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम ! 'तओ हरियकाया' त्रयो हरितकायाः, जलजाः स्थलजाः उभयजाश्च, एकैकस्मिन् शतमवान्तरभेदा भवन्तीति 'तओ हरियकायसया पन्नत्ता' त्रीणि हरितकायशतानि अवान्तरभेदैः प्रज्ञप्तानि कथितानीति । 'फलसहस्सं च विंट बद्धाणं' फलसहस्रं च वृन्तबद्धानाम् वृन्ताकप्रभृतीनां फलसहस्रं भवन्तीति । 'फलसहस्सं च नालबद्धाणं' फलसहस्रं च नालबद्धानाम् नालं-कन्दोपरिवर्त्यवयवविशेषः, तत्र बद्धानि-संलग्नानि नालबद्धानि तादृशानि फलानि तेषाम् 'ते सव्वे हरियकायमेव समोयरंति' ते सर्वेऽपि भेदाः तदन्येऽपि तथाविधाः हरितकायमेव समवतरन्ति हरितकाये

भेद और अवान्तर जाति की अपेक्षा से कहे गये हैं । 'कइ णं भंते ! हरियकाया प०' हे भदन्त ! हरित काय कितने कहे गये हैं ! उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा ! तओ हरियकाया' हे गौतम ! हरितकाय तीन कहे गये हैं-जैसे-जलज, स्थलज और उभयज तथा-'तओ हरिकायसया पण्णत्ता' हरितकायशत अवान्तर भेदों की अपेक्षा से तीन कहे गये हैं-अर्थात् एक एक हरितकाय के सौ सौ और अवान्तर भेद कहे गये हैं इस तरह हरितकाय के तीन सौ भेद हो जाते हैं । 'फलसहस्सं विंटबद्धा णं' वृन्ताक आदि जो फल हैं वे सहस्र-एक हजार प्रकार के कहे गये है 'फल सहस्सं च नालबद्धा णं' इसी तरह जो नालबद्ध फल हैं वे भी एक हजार प्रकार के कहे गये है । 'ते सव्वे हरिकायमेव समोयरंति' ये सब भेद तथा इसी प्रकार के जो और भी हरि-

---

જાતીના ભેદથી કહેવામાં આવ્યા છે. 'कइ णं भंते ! हरियकाया पण्णत्ता' હે ભગવન્ હરિતકાયશત કેટલા કહ્યા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! तओ हरियकाया पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! હરિતકાય ત્રણ કહ્યા છે. જેમકે જલજ, સ્થલજ, અને ઉભયજ તથા 'तओ हरियकायसया पण्णत्ता' હરિતકાયશત અવાન્તર ભેદોને લઈને ત્રણ કહેવામાં આવ્યા છે. અર્થાત્ એક એક હરિતકાયના સો સો અવાન્તર ભેદો કહેવામાં આવ્યા છે. આ રીતે હરિતકાયના ત્રણસો ભેદ થઇ જાય છે. 'फलसहस्सं विंटवद्धाणं' વંતાક વિગેરે જે ફળો છે, તે એક હજારપ્રકારના કહેવામાં આવેલે છે. 'फलसहस्सं च नालबद्धाणं' આ પ્રમાણે જે નાલ બદ્ધ ફળ છે, તે પણ એક હજાર પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે. 'ते सव्वे हरिकाय मेव समोयरंति' આ બધા ભેદો અને આના જેવાજે હરિતકાયના બીજા ભેદો છે, તે બધાજ હરિતકાયમાં ગણવામાં આવેલા

एवान्तर्भवन्ति हरितकायोऽपि वनस्पतौ अन्तर्भवति वनस्पतिरपि स्थावरेषु अन्तर्भवति, स्थावरा अपि जीवत्वेन जीवेषु अन्तर्भवन्ति ततः 'ते एवं समणुगम्ममाणा समणुगम्ममाणा' ते एवं ते हरितकायादयः समनुगम्यमानाः समनुगम्यमानाः, जात्यन्तर्भावेन स्वत एव सूत्रतः, तथा-'एवं समणुगाहिज्जमाणा समणुगाहिज्जमाणा' समनुग्राह्यमाणाः समनुग्राह्यमाणाः परेण सूत्रत, एव, तथा-'समणुपेहिज्जमाणा समणुपेहिज्जमाणा' समनुप्रेक्ष्यमाणाः समनुप्रेक्ष्यमाणाः, अनुप्रेक्षया अर्थालोचनरूपया तथा-'समणुचिंतिज्जमाणा समणुचिंतिज्जमाणा' समनुचिन्त्यमानाः समनुचिन्त्यमानाः शास्त्रयुक्तिभिः जीवत्वेन सम्यग्विचार्यमाणाः सन्तः 'एएसु दोसु काएसु समोयरंति' ते हरितकायादयो जीवाः एतयोरेव वक्ष्यमाणयोर्द्वयोः काययोः समवतरन्ति-समाविष्टा भवन्ति, 'तं जहा' तद्यथा-'तसकाए चेव थावरकाए चेव' त्रसकाये च स्थावरकायेचेति । 'एवमेव'

तकाय के भेद हैं वे भी सब हरितकाय में परिगणित हुए हैं तथा हरितकाय जो है वह वनस्पति में परिगणित हुआ है वनस्पतिकाय स्थावर जीवों में परिगणित हुआ है स्थावर जीव जीवसामान्य में अन्तर्भूत हुआ है इस प्रकार से वे हरितकायादिक सब 'समणु गम्ममाणा २' स्वतः ही सूत्रके अनुसार समझे जाकर तथा 'समणुगाहिज्जमाणा २' पर के द्वारा सूत्र के अनुसार समझे जाकर 'समणुपेहिज्जमाणा २' बार बार अर्थालोचन रूप अनुप्रेक्षा द्वारा विचार किये जाने पर 'समणु चिंतिज्जमाणा २' युक्ति प्रयुक्तियों द्वारा अच्छी तरह से भावित किये जाने पर उनके सम्बन्ध में यही प्रतीत हो जाता है-निश्चय हो जाता है-कि ये हरितकायादिक जीव 'एतेसु दोसु काएसु समोयरंति' इन दो ही कायों में-स्थावरकाय में एवं त्रस काय में ही-अन्तर्भूत हुए हैं। यही बात 'तसकाए चेव थावरकाए चेव' इस सूत्र पाठ से प्रकट की

છે. તથા હરિતકાયને વનસ્પતિમા ગણુવામાં આવેલા છે. વનસ્પતિકાય સ્થાવર જીવોમાં ગણુવામાં આવેલા છે. સ્થાવર જીવો જીવ સામાન્યમાં અંતર્ભૂત થયા છે. આ પ્રમાણે તે હરિતકાય વિગેરે બધા 'समणुगम्ममाणा समणुगम्ममाणा' વારંવાર અર્થના બોધ સાથે વિચાર કરતાં કરતાં તથા 'समणुगाहिज्जमाणा २' બીજાઓ દ્વારા સૂત્ર પ્રમાણે સમજીને 'समणुपेहिज्जमाणा २' વાર વાર અર્થાલોચન રૂપ અનુપ્રેક્ષા દ્વારા વિચાર કરતાં કરતાં 'समणुचिंतिज्जमाणा' 'समणुचिंतिज्जमाणा' યુક્તિ પ્રયુક્તિયો દ્વારા સારી રીતે ભવિત કરવામાં આવ્યેથી તેઓના સંબંધમાં એમજ જણાય છે, અર્થાત્ નિશ્ચય થઈ જાય છે કે આ હરિતકાય વિગેરે જીવો 'एतेसु दोसु काएसु समोयरंति' સ્થાવરકાય,

एवमेव-उक्तप्रकारेणैव त्रसस्थावरजीवाधिकाररूपप्रकारेणैव 'सपुव्वावरेण' 'सपूर्वापरेण पूर्वंचापरं चेति पूर्वापरम् पूर्वापरेण सहितं सपूर्वापरं तेन, पूर्वापरोक्त समस्त जीव पर्यालोचनया इत्यर्थः। 'आजीवदिट्ठंतेणं' आजीवदृष्टान्तेन, आ-सामस्त्येन जीवा अजीवा सकललोकाभिव्याप्त्या स्थिता त्रस स्थावररूपा जीवाः, तेषां दृष्टान्तेन समस्तलोकव्यापि जीवनिदर्शनेन, तत्र त्रसाः-द्वि-त्रि-चतुस्तिर्यक्पञ्चेन्द्रिय-नारक-देव-मनुष्याः स्वस्वापेक्षया अनुक्रमेण प्रत्येकं द्वि-द्वि-द्वि-चतु-श्चतु-श्चतु-श्चतुर्दशलक्षसंख्यामाश्रित्य द्वात्रिंशल्लक्षसंख्यकाः (३२) स्थावराः-पृथिवी-जल-तेजो-वायु-वनस्पतयः स्वस्वापेक्षयाऽनुक्रमेण-प्रत्येकं सप्त-सप्त-सप्त-सप्त-सप्त-चतुर्विंशति लक्षसंख्यामाश्रित्य द्विपञ्चा-

---

गई है-इस तरह के कथन से-त्रस और स्थावर की योनियों की पूर्वापर परिगणना से समस्त लोक के जीवों की चौरासी लाख योनियां हो जाती हैं. यही बात 'एवमेव सपुव्वावरेण अजीविदिट्ठंते णं चउरसीइ जाइ कुल कोडी जोणी पमुहसयसहस्सा भवंती त्ति समक्खाया' इस सूत्रपाठ द्वारा समझाई गईहैं-यहां आजीव दृष्टान्त से अर्थात् समस्त लोक स्थित जीवों की अपेक्षा से चौरासी लाख जाति कुल कोटियां कही है वह इस प्रकार-त्रस जीव बत्तीस लाख होते हैं जैसे दो लाख बेइन्द्रिय, दो लाख तेइन्द्रिय, दो लाख चतुरिन्द्रिय, चार लाख तिर्यक् पञ्चेन्द्रिय, चार लाख नारकी चार लाख देव और चौदह लाख मनुष्य जातियां, ऐसे बत्तीस लाख त्रस जीव है (३२) एवं स्थावर जीव ५२ बावन लाख होते हैं जैसे-सात लाख पृथिवी काय ७, सात लाख

અને ત્રસકાય આ બે જ કાયોમાં અંતર્ભૂત થઈ જાય છે. એજ વાત 'तसकाए चेव थावरकाए चेव' આ સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે. આ પ્રકારના કથનથી ત્રસ અને સ્થાવરોની યોનિયોની પૂર્વાપર ગણુના કરવાથી સઘળા જીવોની યોનિ ૮૪૦૦૦૦૦ ચોર્યાશીલાખ યોનિયો થઈ જાય છે. એજ વાત 'एवमेव सपुव्वावरेण आजीविदिट्ठंतेणं चउरासीइ जाइ कुलकोडी जोणीपमुहसयसहस्सा भवतीति समक्खाया' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા સમજાવવામાં આવી છે.

અહીંયાં અજીવ દૃષ્ટાંતથી અર્થાત્ સમસ્ત લોકસ્થિત જીવોની અપેક્ષાથી ચોર્યાશીલાખ જાતિકુલકોટિયો કહેલ છે તે આ પ્રમાણે છે. ત્રસજીવ બત્રીસ લાખ થાય છે. જેમકે બે લાખ બે ઇંદ્રિયવાળા. બે લાખ ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા બે લાખ ચાર ઇંદ્રિયવાળા, ચાર લાખ તિર્યંક, ૫ ચેદ્રિય ચાર લાખ નારકી. ચાર લાખ દેવ અને ચૌદ લાખ મનુષ્યની જાતિયો આ રીતે બત્રીસ લાખ ત્રસ જીવો છે. તેમજ સ્થાવર જીવો પણ બાવન લાખ થાય છે. જેમકે સાત લાખ પૃથ્વીકાય ૭

शतलक्षसंख्यकाः (३२-५२-८४) इत्येवं समस्तजीव दृष्टान्तेन सर्वे जीवाः 'चउरासीइ जाइ कुल कोडी जोणि पमुहसयसहस्सा भवंतीति मक्खाया' चतुरशीति जाति कुल कोटि योनि प्रमुख शतसहस्राणि चतुरशीतिलक्षसंख्यकाः समस्तजीवानां योनयः भवन्तीति आख्यातं मया अन्यैश्च ऋषभादितीर्थकरैरिति ।सू० २७।

कुलकोटि विचारणे विशेषाधिकारात् विमानान्यपि अधिकृत्य विशेष प्रश्नमाह-'अत्थिणं भंते ! विमाणाइं' इत्यादि,

मूल-अत्थि णं भंते ! विमाणाइं सोत्थियाणि वा सोत्थियावत्ताइं सोत्थियप्पभाइं सोत्थिय कंताइं सोत्थिय वन्नाइं सोत्थियलेस्साइं सोत्थियज्झयाइं सोत्थियसिंगाराइं सोत्थियकूडाइं सोत्थियसिट्ठाइं सोत्थियउत्तरवडिंसगाइं ? हंता अत्थि। तेणं भंते ! विमाणा के महालया पन्नत्ता ? गोयमा ! जावइएणं सूरिए उदेइ, जावइएणं च सूरिए अत्थमइ एवइया तिण्णोवासंतराइं अत्थेगइयस्स देवस्स एगे विक्कमे सिया सेणं देवे ताए उक्किट्ठाए तुरियाए जाव दिव्वाए देवगइए वीइवयमाणे वीइवयमाणे जाव एगाहं वा दुयाहं वा उक्कोसेणं छम्मासा विईवएज्जा, अत्थेगइयं विमाणं विईवएज्जा अत्थेगइयं विमाणं णो वीईवएज्जा, ए महालयाणं गोयमा ! ते विमाणा पन्नत्ता। अत्थि णं भंते ! विमाणाइं अच्चीणि अच्चिरावत्ताइं तहेव जाव अच्चुत्तरवडिंसगाइं ? हंता अत्थि, ते विमाणा के महालया पन्नत्ता ?

अप्काय ७, सात लाख तेजस्काय ७, सात लाख वायुकाय ७, चोईस लाख वनस्पति काय २४, ऐसे बावन लाख स्थावर काय जीव होते हैं ५२। इस प्रकार बत्तीस और बावन मिलाकर समस्त लोक गत जीवों की चौरासी लाख जातियां हैं (८४०००००) ऐसा मैंने और भगवान ऋषभ आदि अन्य सर्व तीर्थंकरों ने कहा है । सूत्र-२७।

લાખ અપ્કાય સાત લાખ તેજસ્કાય સાત લાખ વાયુકાય ૨૪ લાખ વનસ્પતિકાય એ રીતે ૫૨ લાખ સ્થાવરકાય જીવો થાય છે. આ રીતે ૩૨ બત્રીસ અને ૫૨ મેળવવાથી સઘળા લોકસ્થિત જીવોની ચોર્યાશી લાખ જાતિયો થાય છે. આ પ્રમાણે મેં તથા ભગવાનશ્રી ઋષભ વિગેરે સર્વે તીર્થંકરોએ કહ્યું છે. ॥૨૭॥

गोयमा ! एवं जहा सोत्थियाईणि णवरं एवइयाइं पंचओवा-संतराइं, अत्थेगइयस्स देवस्स एगे विक्कमे सिया, सेसं तं चेव ॥ अत्थि णं भंते! विमाणाइं कामाइं कामावत्ताइं जाव कामुत्तर-वडिंसयाइं ? हंता अत्थि। ते णं भंते! विमाणा के महालया पन्नत्ता ? गोयमा ! जहा सत्थीणि, णवरं सत्तओवासंतराइं सेसं तं चेव। अत्थि णं भंते! विमाणाइं विजयाइं वेजयंताइं जयंताइं अपराजिताइं ? हंता अत्थि। ते णं भंते! विमाणा के महालया पन्नत्ता ? गोयमा ! जावइए सूरिए उदेइ एवइयाइं नवओवासंतराइं, सेसं तं चेव। णो चेवणं तं विमाणे वीईवएज्जा एमहालया णं विमाणा पन्नत्ता समणाउसो ॥सू० २८॥

तिरिक्खजोणिय उद्देसओ पढमो ॥

छाया—सन्ति खलु भदन्त ! विमानानि स्वस्तिकानि स्वस्तिकावर्तानि स्वस्तिकप्रभाणि स्वस्तिककान्तानि स्वस्तिकवर्णानि स्वस्तिकलेश्यानि स्वस्तिकध्वजानि स्वस्तिकशृङ्गाराणि स्वस्तिककूटानि स्वस्तिकशिष्टानि स्वस्तिकोत्तरावतंसकानि १०, हन्त सन्ति,। तानि खलु भदन्त ! विमानानि कियन्महान्ति प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! यावत्के खलु सूर्य उदेति यावत्केच सूर्योऽस्तमेति एतावन्ति त्रीणि अवकाशान्तराणि, अस्त्येककस्य देवस्यैको विक्रमः स्यात् स खलु देव स्तया उत्कृष्टया त्वरितया यावद् दिव्यया देवगत्या व्यतिव्रजन् यावदेकाहं वा द्व्यहं वा उत्कर्षेण षण्मासान् व्यतिव्रजेत् अस्त्येककं विमानं व्यतिव्रजेत्, अस्त्येककं विमानं नो व्यतिव्रजेत् एतन्महान्ति खलु गौतम ! तानि विमानानि प्रज्ञप्तानि। सन्ति खलु भदन्त ! विमानानि अर्चींषि अर्चिरावर्त्तानि तथैव यावद् अर्चिरुत्तरावतंसकानि ? हन्त सन्ति। तानि विमानानि कियन्महान्ति प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! एवं यथा स्वस्तिकादीनि नवरं एतावन्ति पञ्चावकाशान्तराणि अस्त्येककस्य देवस्यैको विक्रमः स्यात् शेषं तदेव। सन्ति खलु भदन्त ! विमानानि कामानि कामावर्त्तानि यावत्कामोत्तरावतंसकानि ? हन्त सन्ति, तानि खलु विमानानि कियन्महान्ति प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! यथा स्वस्तिकानि नवरं सप्तावकाशान्तराणि शेषं तथैव सन्ति खलु भदन्त ! विमानानि विजयानि वैजयन्तानि जयन्तानि अपराजितानि ? हन्त सन्ति, तानि खलु भदन्त ! विमानानि कियन्महान्ति प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! यावत्के सूर्य उदेति एवमेतानि नव अवकाशा-

न्तराणि शेषं तदेव नैव खलु तानि विमानानि व्यतिव्रजेत् एतन्महान्ति खलु विमानानि प्रज्ञप्तानि श्रमणायुष्मन्! ॥सू० २७॥

॥ तिर्यग्योनिकोद्देशकः प्रथमः ॥

टीका—'अत्थि णं भंते ! विमाणाणि' अत्राऽस्तीति अव्ययपदं बह्वर्थे, तथा च सन्ति-विद्यन्ते खलु भदन्त ! विमानानि-विशेषतः पुण्यप्राणिभिर्मन्यन्ते-तद्गत सौख्यानुभवनेन अनुभूयते इति विमानानि 'सोत्थियाणि' स्वस्तिकानि 'सोत्थियावत्ताइं' स्वस्तिकावर्तानि 'सोत्थियपभाइं' स्वस्तिकप्रभाणि 'सोत्थियकंताइं' स्वस्तिककान्तानि 'सोत्थियवन्नाइं' स्वस्तिकवर्णानि 'सोत्थियलेस्साइं' स्वस्तिकलेश्यानि 'सोत्थियज्झयाइं' स्वस्तिकध्वजानि 'सोत्थियसिंगाराइं' स्वस्तिकशृङ्गाराणि 'सोत्थियकूडाइं' स्वस्तिककूटानि 'सोत्थियसिद्धाइं' स्वस्तिक

कुल कोटि के विचार में विशेषाधिकार को लेकर गौतम ! विमानों के अस्तित्व को लक्ष्य करके ऐसा पूछ रहे हैं—

'अत्थि णं भंते ! विमाणाइं सोत्थियाणि'-इत्यादि। सूत्र २७

टीकार्थ-यहां 'अत्थि' यह अव्यय पद है और यह बहु अर्थ में प्रयुक्त हुआ है जो पुण्यात्माओं द्वारा विशेष रूप से-अर्थात् तद्गत सौख्य के अनुभवन से-अच्छे माने जाते हैं वे विमान है यहां गौतम ने प्रभु से ऐसा प्रश्न किया है 'अत्थि णं भंते ! सोत्थियाणि सोत्थियावत्ताइं' हे भदन्त ! क्या स्वस्तिक स्वस्तिकावर्त्त, 'सोत्थियपभाइं' स्वस्तिकप्रभा 'सोत्थिय कंताइं' स्वस्तिक कान्त 'सोत्थिय वन्नाइं' स्वस्तिक-वर्ण 'सोत्थियलेस्साइं' स्वस्तिक लेश्या, 'सोत्थियज्झयाइं' स्वस्तिकध्वज 'सोत्थिय सिंगाराइं' स्वस्तिक शृङ्गार 'सोत्थियकूडाइं' स्वस्तिक कूट

કુલકોટિયોનો વિચાર કરતાં વિશેષાધિકારને લઈને વિમાનોના અસ્તિત્વને ઉદ્દેશીને શ્રીગૌતમસ્વામી એવું પૂછે છે કે 'अत्थि णं भंते ! विमाणाइं सोत्थियाणि' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ–અહિયાં 'अत्थि' એ અવ્યય પદ છે. અને એ બહુલ અર્થમાં પ્રયુક્ત થયેલ છે. જે પુણ્યાત્માઓ દ્વારા વિશેષપણાથી અર્થાત્ તદ્‌ગત સુખના અનુભવનથી સારા માનવામાં આવે તેને વિમાન કહેવામાં આવે છે. આ સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે 'अत्थि णं भंते ! सोत्थियाणि सोत्थियावत्ताइं' હે ભગવન્ ! શું સ્વસ્તિક, સ્વસ્તિકાવર્ત 'सोत्थिय पभाइं' સ્વસ્તિક પ્રભા 'सोत्थिय कंताइं' સ્વસ્તિક કાંત 'सोत्थिय वन्नाइं' સ્વસ્તિક વર્ણ 'सोत्थिय लेस्साइं' સ્વસ્તિક લેશ્યા, 'सोत्थियज्झयाइं' સ્વસ્તિક ધ્વજ 'सोत्थियसिंगाराइं' સ્વસ્તિક શૃંગાર 'सोत्थियकूडाइं'

शिष्टानि 'सोत्थुत्तरवडिंसगाइं' स्वस्तिकावतंसकानि एतन्नामकानि विमानानि सन्ति किमिति भगवतो गौतमस्य विमानविषये प्रश्नः, भगवानाह-'हंता' इत्यादि, 'हंता अत्थि' हे गौतम ! हन्त सन्ति यानि विमानानि त्वया पृष्टानि एकादशनामकानि तानि तथाविधान्येव सन्तीति । पुनर्गौतमः प्रश्नयन्नाह-'तेणं भंते' इत्यादि, 'ते णं भंते ! विमाणा के महालया पन्नत्ता' तानि उपर्युक्त नामकानि विमानानि कियन्महान्ति-कियत्प्रमाणमहत्त्वानि तानि विमानानि सन्तीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जावइएणं सूरिए उदेइ जावइएणं सूरिए अत्थमेइ एवइया तिण्णोवासंतराइं' यावति क्षेत्रे खलु सूर्य उदेति यावति क्षेत्रे खलु सूर्योऽस्तमेति एतावन्ति उदयक्षेत्रास्तक्षेत्रमितानि प्रत्येकं त्रीणि अवकाशान्तराणि सन्ति जम्बूद्वीपे सर्वोत्कृष्टे दिवसे सर्वाभ्यन्तरे

'सोत्थियसिट्ठाइं' स्वस्तिकशिष्ट और 'सोत्थुत्तरवडिंसगाइं' स्वस्तिकोत्तरावतंसक इस नामों वाले विमान हैं क्या ? या इसके उत्तर में प्रभुश्री गौतम से कहते हैं-'हंता, अत्थि' हां, गौतम इन नामों वाले ये देवों के विमान हैं 'ते णं भंते ! विमाणा के महालया पन्नत्ता' हे भदन्त ! ये विमान कितने बडे हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! जावइएणं सूरिए उदेइ जावइएणं सूरिए अत्थमइ एवइया तिण्णोवासंतराइं' हे गौतम ! सर्वोत्कृष्ट दिन में जितने क्षेत्र में सूर्य उदित होता है और जितने क्षेत्र में वहअस्त होता है इतने उदय क्षेत्र और अस्त क्षेत्र प्रत्येक क्षेत्र को यहां तीन अवकाशान्तर होने से तिगुना करने पर जितना प्रमाण उस क्षेत्र का आता है 'अत्थेगइयस्स देवस्स एगे विक्कमे सिया' उतना किसी देव का एक विक्रम एक वार में घूमने का मार्ग होता है जैसे-जम्बूद्वीप में

સ્વસ્તિક કૂડ 'सोत्थिय सिट्ठाइं' સ્વસ્તિક શિષ્ટ અને 'सोत्थुत्तरवडिंसगाइं' સ્વસ્તિકોત્તરાવતંસક આ નામોવાળા વિમાનો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'हंता अत्थि' હા ગૌતમ ! એ પ્રમાણેના નામોવાળા આ દેવોનાં વિમાનો છે. 'ते णं भंते ! विमाणा के महालया पन्नत्ता' હે ભગવન્ ! આ વિમાનો કેટલા મોટા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે गोयमा ! जावइएणं सूरिए उदेइ जावइएणं सूरिए अत्थमइ एवइया तिण्णोवासंतराइं' હે ગૌતમ સર્વોત્કૃષ્ટ દિનમાં સૌથી મોટા દિવસમાં જેટલાક્ષેત્રમાં સૂર્ય ઉગે છે, અને જેટલા ક્ષેત્રમાં સૂર્ય અસ્તથાય છે, એટલા ઉદયક્ષેત્ર અને અસ્તક્ષેત્રમાં દરેક ક્ષેત્રને અહિયાં ત્રણ અવકાશાન્તરો હોવાથી ત્રણગણા કરવાથી તે ક્ષેત્રનું જેટલું પ્રમાણ આવે છે, 'अत्थेगइयस्स देवस्स एगे विक्कमे सिया' કોઇ દેવનું એટલું વિક્રમ-ફળ એકવારમાં ઘૂમવાનો માર્ગ થાય છે. જેમ જંબૂદ્વીપમાં સૌથી ઉત્તમ દિવસ

सर्वोत्कृष्टे वर्त्तमानः सूर्यो यावति क्षेत्रे उदेति यावति च क्षेत्रेऽस्तमुपयातीति, उदयक्षेत्रमस्तक्षेत्रं चाधिकृत्य यावत्परिमितं क्षेत्रं भवति एतावत्प्रमाणं क्षेत्र मेकस्याव-काशान्तरस्य जायते प्रत्येक मेतावत्प्रमाणमधिकृत्य त्रीणि अवकाशान्तराणि सन्ति अत उदयक्षेत्रमस्तमितक्षेत्रं चाधिकृतं क्षेत्रद्वयं प्रत्येकमवकाशान्तराणां त्रिकत्वेन त्रिगुणं कर्त्तव्यमिति भावः । ततः किमित्याह–'अत्थेगइयस्स देवस्स एगे विक्कमे सिया' अस्त्येककस्य देवस्यैको विक्रमः–'क्रमुपादविक्षेपे' इतिधातोः क्रमणं क्रमः, विशेषेण क्रमः विक्रमः–परिभ्रमणरूपं त्रिगुणीकृत सूर्योदयास्तमित क्षेत्रप्रमाणमार्गपरिभ्रमणरूपः स्यात् अस्त्येतद् बुद्ध्या परिभावनीयमेतद्–यथैकस्य विवक्षितस्य देवस्यैवः पूर्वोक्तप्रकारको विक्रमो भवेत् । तत्र जम्बूद्वीपे सर्वोत्कृष्टे दिवसे एतावत् परिमिते क्षेत्रे सूर्य उदेति, तथाहि–सप्तचत्वारिंशत्सहस्राणि द्वेशते त्रिषष्टयधिके योजनाना मेकस्य च योजनस्य एकविंशतिः षष्टिभागाः (४७२६३–$\frac{२१}{६०}$) तदुक्तम्––

'सीयालीससहस्सा दोण्णिसया जोयणाण तेवट्ठी ।
इगवीसट्ठि भागा कक्कडमासंमि पेच्छनरा' ॥१॥
सप्तचत्वारिंशत्सहस्राणि द्वेशते योजनानि त्रिषष्टिः ।
एकविंशतिः षष्टिभागाः कर्कटमासे प्रेक्षन्ते नराः ॥१॥ इतिच्छाया ।

सर्वोत्कृष्ट दिन में कर्कसंक्रान्ति के प्रथम दिन में सैंतालीस हजार दो सौ तेसठ योजन और एक योजन के इकीस सातिया भाग (४७२६३-$\frac{२१}{६०}$) योजन दूर से सूर्य दिखता है जैसे कहा है—

'सीयोलीससहस्सा दोण्णिसया जोयणाण तेवट्ठी'
इगवीस सट्ठिभागा कक्कडमासंमि पेच्छनरा ॥१॥

अथ सैंतालीस हजार दो सौ तेसठ योजन और एक योजन और एक योजन के इकीस साठिया भाग (४७२६३$\frac{१२}{६०}$) इतने योजन परिमित क्षेत्र को सूर्य के उदय क्षेत्र और अस्त क्षेत्र ऐसा दो क्षेत्र होने से दूना

માં અર્થાત્ કર્કસંક્રાન્તિના પહેલા દિવસે ૪૭૨૬૩$\frac{૨૧}{૬૦}$ સુડતાલીસ હજાર બસો ત્રેસઠ યોજન અને એક યોજનના એક વીસ સાતિયા ભાગ યોજન દૂરથી સૂર્ય દેખાય છે. જેમ કહ્યું છે કે—

'सीयालीससहस्सा दोण्णिसया जोयणाण तेवट्ठि'
'इगवीसा सट्ठिभागा कक्कडमासंमि पेच्छनरा ॥१॥

સુડતાલીસ હજાર બસો ત્રેસઠ યોજન અને એક યોજન તથા એક યોજન એક વીસ સાઠિયા ભાગ ૪૭૨૬૩$\frac{૨૧}{૬૦}$ આટલા યોજનના ક્ષેત્રને સૂર્યનું

एतावत्परिमिते क्षेत्रे एव तस्मिन् सर्वोत्कृष्टे दिवसेऽस्तमुपयाति सूर्यः, तत एतत्क्षेत्रम् उदयास्तमितक्षेत्रयोर्द्विकत्वेन द्विगुणी कृतमुदयास्तमयान्तरालप्रमाणं भवति, तच्चैतावत्–चतुर्नवतिः सहस्राणि पञ्चशतानि षड्विंशत्यधिकानि योजनाना मेकस्य च योजनस्य द्वाचत्वारिंशत् षष्टिभागाः (९४५२६–४२/६०) इति । एतावत् क्षेत्रम् अवकाशान्तराणां त्रिकत्वेन त्रिगुणीकृतम् जायते द्वेलक्षे त्र्यशीतिः सहस्राणि पञ्चशतानि अशीत्यधिकानि योजनानाम्, एकस्य योजनस्य च षट्षष्टि भागाः (२८३५८०६/६०) इति एतावत्परिमितं देवस्यैकं परिभ्रमणक्षेत्रं भवेत् । 'से णं देवे' सः– पूर्वोक्त क्षेत्रपरिभ्रमणशक्तिसंपन्नो विवक्षितो देवः 'ताए' तया– सकलदेवजनप्रसिद्धया 'उक्किट्ठाए' उत्कृष्टया 'तुरियाए' त्वरया 'जाव दिव्वाए' चपलया चण्डया शीघ्रया उद्धतया जवनया छेकया दिव्यया 'देवगईए' देवगत्या 'वीतीवयमाणे वीतीवयमाणे' व्यतिव्रजन् व्यतिव्रजन्–गच्छन् गच्छन् 'जाव एगाहं

करने पर चौरानवे हजार पांच सौ छब्बीस योजन और एक योजन के बयालीस साठिया भाग (९४५२६४२/६०) इतने योजन क्षेत्र का परिमाण हो जाता है। यह एक अवकाशान्तर परिमाण है, ऐसे यहां तीन अवकाशान्तर होने से इस क्षेत्र परिमाण को तिगुणा करने पर अट्ठाईस लाख तीन हजार पांच सौ अस्सी योजन और एक योजन के छह सठिया भाग (२८३५८०६/६०) योजन क्षेत्र जो हो जाता है वह एक देवका एक एक विक्रम–भ्रमण होता है 'से णं देवे' वह देव एक वार में इतने क्षेत्र तक परिभ्रमण करने के सामर्थ्य वाला कोई एक देव 'ताए उक्किट्ठाए तुरियाए जाव दिव्वाए' अपनी उस सकल देव प्रसिद्ध उत्कृष्ट त्वरायुक्त चपल, चंड, शीघ्र, उद्धत, जवन, छेक और दिव्य 'देव गईए' देव गति

ઉદય ક્ષેત્ર અને અસ્તક્ષેત્ર એમ બે ક્ષેત્ર હોવાથી બમણુ કરવાથી ચોરાણુ હજાર પાંચસો છવ્વીસ યોજન અને એક યોજનના બેંતાલીસ સાઠિયા ભાગ (૯૪૫૨૬૪૨/૬૦) આટલા યોજન ક્ષેત્રનું પ્રમાણુ થઇ જાય છે. આ અવકાશાન્તર પ્રમાણુ છે. અહિંયા એવા ત્રણુ અવકાશાન્તર હોવાથી આ ક્ષેત્ર પરિણામને ત્રણુ ગણા કરવાથી અઠયાવીસ લાખ ત્રણુ હજાર પાંચસો યોજન અને એક યોજનના છ સાઠિયા ભાગ (૨૮૩૫૮૦૬/૬૦) યોજન ક્ષેત્ર જે થાય છે, તે એક દેવનો એક વિક્રમ અર્થાત્ ભ્રમણુ થાય છે 'से णं देवे' તે એક વારમા આટલા ક્ષેત્ર સુધી પરિભ્રમણુ કરવાના સામર્થ્ય વાળા કોઈ એક દેવ 'ताए उक्किट्ठाए तुरियाए जाव दिव्वाए' પોતાની તે સકલદેવ પ્રસિદ્ધ ઉત્કૃષ્ટ, ત્વરા યુક્ત, ચપલ, ચંડ શીઘ્ર ઉદ્ધત 'જવન, છેક અને દિવ્ય 'देवगईए' દેવગતિથી

वा दुयाहं वा' जघन्यत एगाहं वा द्व्याहं वा यावत्, 'उक्कोसेणं छम्मासा वीतीवएज्जा' उत्कर्षेण षण्मासान् यावत् व्यतिव्रजेत्-गच्छेद् । तत्रैवं गमने सः 'अत्थेगइयं विमाणं वीतीवएज्जा' अस्त्येककं किञ्चन विमानं पूर्वोक्त विमानानां मध्ये व्यतिव्रजेत् उल्लंघ्य परतोऽतिक्रामेत्, तस्य विमानस्य पारं लभेत तथा-'अत्थेगइयं विमाणं नो वीतीवएज्जा' अस्त्येककं पूर्वोक्त विमानानां मध्ये किञ्चनविमानं नो व्यतिव्रजेत्-नो अतिक्रामेत् नो उल्लंघ्य पारं गच्छेत् ।

अयं भावः-उक्त प्रमाणेनापि विक्रमेण परिभ्रमणरूपेण यथोक्तरूपयापि च गत्या षण्मासानपि यावदधिकृतो देवो गच्छति तथापि सः तेषां विमानानां मध्ये कस्यचिद्विमानस्य पारं लभते कस्यचिद् विमानस्य पारं न लभते इति।

से 'वीइवयमाणे २' चलता चलता कम से कम एक दिन तक दो दिन तक और उत्कृष्ट से छह मास तक लगातार चलता है तो ऐसी स्थिति में भी 'अत्थेगइयं विमाणं वीतीवएज्जा' वह देव उन विमानों में से किसी एक विमान को पार कर सकता है-उसे लांघकर वह आगे भी निकल जाता है और किसी एक विमान को वह लांघकर पार नहीं जा सकता है तात्पर्य कहने का यही है कि उक्त विक्रम 'बल' वाला कोई एक देव अपनी देव प्रसिद्ध गति से छह मास तक भी लगातार चलता रहे तब भी वह किसी २, विमान के ही पार जा सकता है सब विमानों के पार नहीं जा सकता है 'ए महालया णं ते विमाण गोयमा ! पण्णत्ता' हे गौतम ! इतने बडे वे विमान कहे गये हैं।

'वीइवयमाणे वीइवयमाणे' ચાલતા ચાલતા ઓછામાં ઓછા એક દિવસ સુધી બે દિવસ સુધી, અને ઉત્કૃષ્ટથી છ માસ સુધી લાગટ ચાલતા રહે તો એવી સ્થિતિમાં પણ 'अत्थेगइयं विमाणं वीतीवएज्जा' તે દેવ એ વિમાનોમાં થી કોઇ એક વિમાનને પાર કરી શકે છે. તેને ઉલ્લંઘીને તે આગળ પણ નીકળી જાય છે. અને કોઇ એક વિમાનને તે પાર કરી શકતા નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે આવા પ્રકારના વિક્રમ-બળ વાળો કોઇ એક દેવ પોતાની દેવ પ્રસિદ્ધ ગતિથી લાગટ છ માસ સુધી ચાલતો રહે તો પણ તે કોઇ કોઇ વિમાનનેજ પાર કરી શકે છે. બધા વિમાનોની પાર જઇ શકતા નથી. 'ए महालया णं भंते विमाणा गोयमा ! पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! તે વિમાનો આટલા મોટા હોવાનું કહેલ છે.

'एमहालयाणं गोयमा ! ते विमाणा पन्नत्ता' एतावन्महान्ति खलु गौतम ! तानि विमानानि प्रज्ञप्तानि-कथितानि इति । 'अत्थि णं भंते ! विमाणाइं' सन्ति खलु भदन्त ! तानि विमानानि 'अच्चीणि' अर्चिषि-अर्चिर्नामानि तथा-'अच्चिरावत्ताइ' अर्चिरावर्त्तानि 'तहेव जाव अच्चुत्तरवडिंसगाइं' अर्चिरुत्तरावतंसकानि किम् ? अत्र यावत्पदेन अर्चिःप्रभाणि, अर्चिःकान्तानि, अर्चिर्वर्णानि, अर्चिर्लेश्यानि, अर्चि-र्ध्वजानि, अर्चिःश्रृङ्गाराणि, अर्चिःकूटानि अर्चिर्शिष्टानि, इत्येतेषां ग्रहणं भवतीति । भगवानाह-'हंता' इत्यादि, 'हंता गोयमा' हन्त गौतम ! 'अत्थि' सन्ति हे गौतम ! अर्चिरादिनामकानि विमानानि यथोक्तनामगुणविशिष्टानि विद्यन्ते इति।

'ते विमाणा के महालया पन्नत्ता' तानि अर्चिर्नामकादीनि विमानानि कियन्महन्ति-कियत्प्रमाणकमहत्त्वयुक्तानि प्रज्ञप्तानि कथितानीति प्रश्नः, भगवानाह-'एवं जहा' इत्यादि, 'एवं जहा सोत्थियाईणि' एवं यथा स्वस्तिकादीनि सूर्योद-

---

'अत्थि णं भंते ! विमाणाइं' हे भदन्त ! क्या ये विमान हैं 'अच्चीणि' अर्चि 'अच्चिरावत्ताइं' अर्चिरावर्त 'तहेव जाव अच्चुत्तरावडिंसगाइं' उसी प्रकार यावत् अर्चिः प्रभ, अर्चि कान्त, अर्चिर्वर्ण, अर्चिलेश्य अर्चिर्ध्वज अर्चिः शृंग, और अर्चिः कूट अर्चिर्शिष्ट, अर्चिरुत्तरावतंसक, ये विमान है क्या ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'हंता गोयमा ! अत्थि' हां गौतम ! ये विमान हैं 'ते विमाणा के महालया पण्णत्ता' हे भदन्त ! ये अर्चि अर्चिरावर्त आदि विमान कितने बडे कहे गये हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एवं जहा सोत्थियाणि' हे गौतम ! जैसा कथन स्वस्तिक आदि विमानों की महत्ता के सम्बन्ध में किया गया है, वैसा

શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને પૂછે છે કે 'अत्थि णं भंते ! विमाणाइं' હે ભગવન્ શું આ વિમાનો છે ? 'अच्चीणि' અર્ચિ' अच्चिरावत्ताइं' અર્ચિરાવર્ત 'तहेव जाव अच्चुत्तरवडिंसगाइं' એજ પ્રમાણે યાવત્ અર્ચિ:પ્રભ, અર્ચિકાંત અર્ચિર્વર્ણ, અર્ચિલેશ્ય, અર્ચિધ્વજ, અર્ચિ:શૃંગ, અને અર્ચિ:કૂટ, અર્ચિ:શિષ્ટ, અર્ચિરૂત્તરાવતંસ આ વિમાનો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'हंता गोयमा ! अत्थि' હા ગૌતમ ! આ વિમાનો છે 'ते विमाणा के महालया पण्णत्ता' હે ભગવન્ આ અર્ચિ:અર્ચિરાવર્ત વિગેરે વિમાનો કેટલા મોટા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'एवं जहा सोत्थियाणि' હે ગૌતમ ! સ્વસ્તિક

यास्तमितक्षेत्रप्रमाणमधिकृत्य यावत्प्रमाणेन महान्ति कथितानि तावत्प्रमाणान्येव अर्चींषि, इत्यादि विमानान्यपि महान्ति वाच्यानि । 'णवरं एवतियाइं पंच ओवासंतराइं' नवरं-केवलम्, अत्रायं विशेषः । एतावत्कानि—अत्र एतावत्प्रमाणानि पञ्चावकाशान्तराणि' सन्ति, स्वस्तिकादिविमानसूत्रेतु त्रीणि अवकाशान्तराणि प्रोक्तानि । 'अत्थेगइयस्स देवस्स एगे विक्कमे सिया' अस्त्येककस्य देवस्यैको विक्रमः-परिभ्रमणं स्यात् 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव, शेषं शेषसूत्रं तदेव—पूर्वसूत्र-वदेव व्याख्येयं यावत् 'एमहालयाणं गोयमा ! ते विमाणा पन्नत्ता' एतावत्प्रमा-णकानि गौतम ! विमानानि प्रज्ञप्तानीति पर्यन्तम् ।

ही कथन इन विमानों की महत्ता के सम्बन्ध में भी कर लेना चाहिये, परन्तु अन्तर इतना है कि 'एवतियाइं पंच ओवासंतराइं' यहां पूर्वो-क्त प्रमाण वाले पांच अवकाशान्तर होने से जितना क्षेत्र रूप विक्रम ग्रहण किया गया है उतने क्षेत्र को पांच गुणा करने पर 'अत्थे गइयस्स देवस्स एगे विक्कमे' इस तरह का इतना क्षेत्र किसी एक देव का एक विक्रम रूप होता है 'सेसं तं चेव' बाकी सब पूर्व की तरह व्याख्यात कर लेना चाहिये अर्थात् एक बार में पूर्वोक्त प्रमाण क्षेत्र तक घूमने की शक्ति वाला कोई एक देव अपनी उत्कृष्ट आदि पूर्वोक्त विशेषणों वाली गति से निरन्तर कम से कम एक दिन तक दो दिन तक और अधिक से अधिक छह मास तक चलता रहे, तब भी वह देव अर्चिः आदि विमानों में से किसी एक विमान को उल्लङ्घन कर उसके पार जा

વિગેરે વિમાનોની મહત્તના સબંધમાં જે પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવેલ છે, એજ પ્રમાણેનું કથન આ વિમાનોની મહત્તાના સબંધમાં પણ કરી લેવું જોઇએ. પરંતુ એ બન્નેમાં એટલુંજ અંતર છે કે 'एवतियाइं पंच ओवासंतराइं' અહિયાં પૂર્વોક્ત પ્રમાણવાળા પાંચ અવકાશાન્તર હોવાથી જેટલા ક્ષેત્રરૂપ વિક્રમ ગ્રહણ કરેલ છે. એટલા ક્ષેત્રને પાચ ગણુ કરવાથી 'अत्थे गइयस्स देवस्स एगे विक्कमे' આ પ્રમાણેનું આટલું ક્ષેત્ર કોઇ એક દેવ ના એક વિક્રમશક્તિરૂપ હોય છે. 'सेसं तं चेव' બાકીનું સઘળું કથન પહેલા પ્રમાણે કહી લેવું જોઇએ. અર્થાત્ એક વારમાં પૂર્વોક્ત પ્રમણુના ક્ષેત્ર સુધી ઓળંગવાની શક્તિ વાળો કોઈ દેવ પોતાની એ ઉત્કૃષ્ટ આદિ પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળી ગતિથી દરરોજ ઓછામાં ઓછા એક દિવસ સુધી અથવા બે દિવસ સુધી અને વધારેમાં વધારે છ માસ સુધી ચાલ્યા કરે તો પણ તે દેવ અર્ચિ વિગેરે વિમાનો પૈકી કોઇ એક વિમાનને ઓળંગીને તેને પાર

'अत्थि णं भंते ! विमाणाइं' सन्ति खलु भदन्त ! विमानानि 'कामाइं' कामानि-कामनामकानि 'कामावत्ताइं' कामावर्त्तानि 'जाव कामुत्तरवडिंसयाइं' यावत्कामोत्तरावतंसकानि अत्र यावत्पदेन कामप्रभाणि कामकान्तानि कामवर्णानि कामलेश्यानि कामध्वजानि कामशृंगाराणि कामकूटानि कामशिष्टानि, इत्येषां संग्रहो भवति तथा च हे भदन्त ! कामादिनामकानि विमानानि किं सन्ति, इति प्रश्नः, भगवानाह-'हंता अत्थि' हन्त गौतम ! कामादिनामकानि विमानानि सन्तीति । 'ते णं भंते ! विमाणा के महालया पन्नत्ता' तानि कामादिनामकानि विमानानि खलु भदन्त ! कियन्महान्ति प्रज्ञप्तानीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहा सोत्थियाइं' यथा स्वस्ति-

सकता है. किसी के पार नहीं भी जा सकता है अर्थात् सब विमानों को उल्लंघन कर पार नहीं जा सकता है । ऐसी विशालता वाले ये अर्चि आदि विमान हैं ।

'अत्थि णं भंते विमाणाइं कामाइं' कामावत्ताइं जाव कामुत्तरवडिंसयाइं' हे गौतम ! क्या काम, कामवर्त्त, यावत् कामोत्तरावतंसक विमान है ? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'हंता अत्थि' हां गौतम ! काम कामावर्त्त यावत् कामप्रभ, कामकान्त, कामवर्ण, कामलेश्य, कामध्वज, कामशृंग, कामकूट, काम शिष्ट और कामोत्तरावतंसक, ये विमान हैं । 'ते णं भंते ! विमाणा के महालया पन्नत्ता' हे भदन्त ! काम कामावर्त्त आदि विमान कितने बडे कहे गये ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा जहा सोत्थियाइं' हे गौतम ! जैसे-स्वस्तिक आदि विमान बड़ी भारी विशालता वाले कहे गये हैं-वैसे ही ये भी बहुत बड़ी विशालता वाले कहे गये हैं ।

કરી શકે છે, અને કેટલાકને પાર ન પણ કરી શકે. અર્થાત્ બધા વિમાનોને ઓળંગીને પાર કરી શકતો નથી. આટલી વિશાળતાવાળા આ અર્ચિ વિગેરે વિમાનો છે.

'अत्थि णं भंते विमाणाइं कामाइं कामावत्ताइं जाव कामुत्तरवडिंसयाइं' હે ભગવન્ શું કામ, કામાવર્ત, યાવત્ કામોત્તરાવતંસક વિમાન છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુ કહે છે કે 'हंता अत्थि' હા ગૌતમ ! કામ, કામાવર્ત, યાવત્ કામપ્રભ, કામકાંત, કામવર્ણ કામલેશ્ય, કામધ્વજ, કામશૃંગ, કામકૂટ, કામશિષ્ટ અને કામોત્તરાવતંસક આ વિમાનો છે. 'ते णं भंते ! विमाणा के महालया पन्नत्ता' હે ભગવન્ ! કામ, કામાવર્ત, વિગેરે વિમાનો કેટલા મોટા કહ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે 'गोयमा ! जहा सोत्थियाइं' હે ગૌતમ ! જે પ્રમાણે સ્વસ્તિક વિગેરે વિમાનો ઘણી મોટી વિશાળતાવાળા

कादिनामकानि विमानानि सन्ति तथैव कामादिनामकान्यपि विमानानि सन्ती त्युत्तरम् । 'णवरं सत्तओवासंतराइं सेसं तहेव' नवरमत्र सप्तावकाशान्तराणि शेषं-शेषसूत्रं तथैव अर्चिरादि सूत्रवदेव व्याख्येयम् । स खलु देवस्तानि विमानानि पूर्वोक्तया दिव्यया देवगत्या कश्चित व्यतिव्रजेत् कश्चिद्देवः किञ्चनविमानं व्यतिक्रमेत् किञ्चन विमानं नो व्यतिक्रमेदित्यादिकं सर्वं पूर्ववदेव ज्ञातव्यमिति भावः ।

'अत्थि णं भंते ! विमाणाइं' सन्ति खलु भदन्त ! विमानानि 'विजयाइं' विजयानि-विजयनामकानि वेजयंताइं' वैजयन्तानि 'जयंताइं' जयन्तानि 'अपराजियाइं' अपराजितानि इति प्रश्नः, भगवानाह-'हंता अत्थि' हन्त गौतम !

परन्तु यहां इनकी विशालता जानने के लिये 'णवरं सत्त ओवा संतराइं विक्कमे सेसं तहेव' यहां सात अवकाशान्तर कहना चाहिये इस तरह इतने अवकाशान्तर एक बार में घूमने की शक्तिवाले देव कम से कम एक दिन तक या दो दिन तक अधिक से अधिक छह मास तक चलता हुआ कोई एक देव उन कामादि विमानों में से किसी एक विमान को ही उल्लङ्घ सकता है तथा किसी को नहीं भी उल्लंघन कर सकता है. ऐसी बड़ी भारी विशालता उन विमानों की है इत्यादि रूप से सब कथन पूर्वोक्त जैसा ही यहां समझ लेना चाहिये. 'अत्थि णं भंते ! विजयाइं विमाणाइं' हे भदन्त ! क्या विजय नामके विमान है ? 'वेजयंताइं' वैजयन्त नाम के विमान हैं 'जयंताइं' जयन्त नाम के विमान हैं 'अपराजियाइं' अपराजित नाम के विमान है ?

કહ્યા છે. પણ અહિંયા આ વિમાનોની વિશાળતા જાણવા માટે 'णवरं सत्त ओवासंतराइं विक्कमे सेसं तहेव' અહિયાં સાત અવકાશાન્તરો કહેવા જોઇએ. આ રીતે આટલા અવકાશાન્તરો એક વારમાં ઓળંગવાની શક્તિવાળો દેવ ઓછામાં ઓછા એક દિવસ સુધી અથવા બે દિવસ સુધી અને વધારેમાં વધારે છ મહીના સુધી ચાલતો કોઇ દેવ એ કામ વિગેરે વિમાનો પૈકી કોઇ:જ એકાદ વિમાનનેજ ઓળંગી શકે છે. તથા કોઈને ઓળંગી ન પણ શકે. અર્થાત્ કોઈક જ વિમાનને પાર કરી શકે છે, અને કોઈકને પાર ન પણ કરી શકે. આવી ઘણી મોટી વિશાળતા આ વિમાનોની છે. ઇત્યાદિ પ્રકારનું સઘળું કથન પહેલા કહ્યા પ્રમાણેનું સમજીલેવું.

'अत्थि णं भंते ! विजयाइं विमाणाइं' હે ભગવન્ શું વિજય નામનું વિમાન છે ? 'वेजयंताइं' વૈજયન્ત નામનું વિમાન છે ? 'जयंताइं' જયંત નામનું વિમાન છે ? 'अपराजियाइं' અપરાજીત નામનું વિમાન છે ? આ

सन्ति विजयादीनि विमानानीति । 'ते णं भंते ! विमाणा के महालया पन्नत्ता' तानि खलु भदन्त ! विमानानि-विजयादिनामकानि कियन्महान्ति भवन्तीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! जावइए सूरिए उदेइ' यावत्के क्षेत्रे सूर्य उदेति इत्यादि सूत्रोक्तं यावत्परिमितं क्षेत्रं भवेत् 'एवइयाणं नव ओवासंतराइं' एतावन्ति-एतावत्प्रमाणकानि अत्र नव अवकाशान्तराणि सन्ति 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव-पूर्वोक्तमेव, तवत्के क्षेत्रे कश्चनदेवः देवगत्या उत्कृष्टादिदिव्यदेवगत्या व्यतिव्रजेत् 'नो चेव णं ते विमाणे वीइवएज्जा' नैव खलु स देवः तानि विजयादीनि विमानानि व्यतिव्रजेत्, पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टोऽपि देवः

उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं 'हंता अत्थि' हां गौतम ! विजय आदिक विमान हैं। 'ते णं भंते ! विमाणा के महालया पन्नत्ता' हे भदन्त ! ये विजय-वैजयंतादिक विमान कितने बडे अर्थात् विशाल कहे गये हैं? उत्तर में प्रभु-श्री कहते हैं-'गोयमा ! जावइए सूरिए उदेइ' हे गौतम ! जितने प्रमाण क्षेत्र में सूर्य का उदय होता है और जितने प्रमाण क्षेत्र में वह अस्त होता है 'एवइयाइं नव ओवासंतराइं' इतने प्रमाण के यहां नौ अवकाशान्तर होने से उतने प्रमाण क्षेत्र को नौ गुणा करना चाहिये, इतने प्रमाण वाले क्षेत्र में घूमने की शक्ति वाला कोई एक देव अपनी उस उत्कृष्ट आदि विशेषणों वाली दिव्य देव गति से कम से कम एक दिन अथवा दो दिन अधिक से अधिक छह मास तक चलता रहे तब भी वह देव 'नो चेव णं ते विमाणे वीईवएज्जा' इन विजयादि विमानों में से एक भी विमान को लांघ नहीं सकता है। यहां तात्पर्य यह है कि पूर्वोक्त

પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'हंता अत्थि, હા ગૌતમ ! વિજય વૈજયંત વિગેરે વિમાનો છે. 'ते णं भंते विमाणा के महालया पन्नत्ता' હે ભગવન આ વિજય વિગેરે વિમાનો કેટલી વિશાળતાં વાળા કહેવામાં આવેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! जावतिए सूरिए उदेइ' હે ગૌતમ ! જેટલા પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં સૂર્યનો ઉદય થાય છે, અને જેટલા પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં તે અસ્ત થાય છે, 'एवइयाइं नव ओवासंतराइ' એટલા પ્રમાણના અહિયાં નવ અવકાશાન્તર હોવાથી એટલા પ્રમાણ ક્ષેત્રને નવગણું કરવું જોઈએ. આટલા પ્રમાણવાળા ક્ષેત્રમાં ફરવાની શક્તિ વાળો કોઈ એક દેવ પોતાની એ ઉત્કૃષ્ટ વિગેરે વિશેષણો વાળી દિવ્યદેવગતિથી ઓછામા ઓછો એક દિવસ અથવા બે દિવસ અને વધારેમાં વધારે છ માસ સુધી ચાલતો રહે તો પણ તે દેવ 'नो चेव णं ते विमाणे वीईवएज्जा' આ વિજય વિગેરે વિમાનો પૈકી એક પણ વિમાનને ઉલ્લંઘી શકતાનથી. આ કથનનું

उत्कृष्टादिरूपया दिव्यया देवगत्या व्यतिव्रजेत् स्वस्तिकार्चिः कामाभिधानानां त्रिविधानां विमानानां मध्ये किञ्चिद्विमानं व्यतिव्रजेदपि किन्तु विजयादीनि विवक्षितो देवः कदापि नो व्यतिव्रजेत्, विजयादि विमानानि उल्लङ्घयितुं कोऽपि देवो न समर्थीभवितुमर्हतीति भावः। 'ए महालयाणं विमाणा पन्नत्ता' एतावन्महान्ति तानि विमानानि प्रज्ञप्तानि 'समणाउसो' हे श्रमण! हे आयुष्मन्निति।

अत्रविषये चतस्रः संग्रहगाथाः सन्ति, तथाहि--

'जावइ उदेइ सूरो, जावइ सो अत्थमेइ अवरेणं।
तियपणसत्तनवगुणं, काउं पत्तेय पत्तेयं ॥१॥
सीयालीससहस्सा, दोयसया जोयणाण तेवट्ठा।
इगवीस सट्ठी भागा कक्कडमाइम्मि पेच्छनरा ॥२॥
एयं दुगुणं काउं, गुणिज्जइ तिपणसत्तमाईहिं।
आगयफलं च जं तं, कमपरिमाणं विमाणाहिं ॥३॥
चत्तारि वि सकम्मेहिं, चंडाईगईहिं जंति छम्मासं।
तहवि य न जंति पारं केसिंचि सुरा विमाणाणं ॥४॥

यावति दूरे क्षेत्रे सूर्य उदेति यावति च दूरे क्षेत्रे स सूर्योऽपरदिशि पश्चिमायामस्तमेति, तावत्परिमितक्षेत्रं प्रत्येकं प्रत्येकम् 'तियपणसत्तनवगुणं' त्रि-पञ्च-

---

परिभ्रमण की शक्ति वाला देव अपनी उत्कृष्टादि गति से चलता हुआ स्वस्तिक अर्चि काम इन तीन प्रकार के विमानों में से किसी एक का लंघन कर भी सकता है किन्तु विजयादि विमानों में से किसी एक विमान का भी उल्लंघन करने में समर्थ न नहीं हो सकता है, यही यहां विशेषता है। 'ए महालया णं विमाणा पन्नत्ता' ऐसी विशालता वाले वे विजयादिक विमान कहे गये हैं 'समणाउसो' हे श्रमण आयुष्मन्। यहां विमानों के प्रमाण के विषय में चार संग्रह गाथाएं हैं वे इस प्रकार
'जावइ उदेइ सूरो' इत्यादि १—४॥

તાત્પર્ય એ છે કે પૂર્વોક્ત પરિભ્રમણની શક્તિ વાળો દેવ પોતાની ઉત્કૃષ્ટ વિગેરે ગતિથી ચાલીને સ્વસ્તિક. અર્ચિ અને કામ આ ત્રણ પ્રકારના વિમાનો પૈકી કોઈ એકદ વિમાનનું ઉલ્લંઘન કરી પણ શકે છે, પરંતુ વિજય વિગેરે વિમાનો પૈકી કોઇ એકાદ વિમાનનું ઉલ્લંઘન કરવાને સમર્થ થતા નથી એજ અહિયાં વિશેષ પણું છે 'ए महालया णं विमागा पन्नत्ता' આવા પ્રકારની વિશાળતાવાળા એ વિજય વિગેરે વિમાનો કહ્યા છે. 'समणाउसो' હે શ્રમણ આયુષ્મન્! અહિયાં વિમાનોના પ્રમાણના સંબંધમાં ચાર સંગ્રહ ગાથાઓ કહી છે, તે આ પ્રમાણેની છે. 'जावइ उदेइ सूरो' ઇત્યાદિ

सप्त-नव-नव-गुणं क्रमेण कर्त्तव्यम्, इति। पूर्वोक्तं क्षेत्रं कियत्परिमितं भवेदित्याह- 'सीयालीससहस्सा' इत्यादि, सप्त-चत्वारिंशत्सहस्राणि, द्वेशते, योजनानि एकस्य योजनस्यैकविंशति स्त्रिषष्टिभागाः (४७२६३$\frac{२१}{६०}$) इयत्परिमितं भवति, तत्तु कदा भवतीत्याह-'कक्कडमाइम्मि' कर्कटादौ कर्कसंक्रान्ते रादौ प्रथमदिने भवति जम्बूद्वीपे सर्वाभ्यन्तरमण्डले गते सूर्ये सर्वोत्कृष्टे दिवसे 'पेच्छनरा' मनुष्याः सूर्यं प्रेक्षन्ते 'एयं दुगुणं काउ' एतत् क्षेत्रं द्विगुणं कृत्वा उदय-क्षेत्र मस्तक्षेत्रं चेति द्वयमाश्रित्य प्रत्येकावकाशान्तरापेक्षया क्रमशः 'तिपण सत्तमाईहि' त्रि-पञ्च

जितने दूर क्षेत्र में पूर्वदिशा में सूर्य ऊगता है और जितने दूर क्षेत्र में पश्चिमदिशा में सूर्य अस्त होता है उतने प्रमाण के दोनों क्षेत्रों में प्रत्येक क्षेत्र को 'तिपण सत्तनव गुणं' अर्थात् क्रम से तीन पांच सात और नव से गुनाना चाहिये, वह पूर्वोक्त सूर्योदय और सूर्यास्त के अन्तरालका क्षेत्र कितना होता है जिसको तीन आदि से गुनाया जाय उस क्षेत्र का प्रमाण इस प्रकार है 'सीयालीससहस्सा' इत्यादि, सेंतालीस हजार दो सौ तेसठ योजन और एक योजन के इक्कीस साठिया भाग (४७२६३$\frac{२१}{६०}$) एक सूर्योदय और सूर्यास्त में एक क्षेत्र का प्रमाण हुआ। यह प्रमाण कब होता है उसके लिये कहते हैं-'कक्कडमाइम्मि' कर्क, संक्रान्ति के आदि-प्रथम दिन में सूर्य जब सर्वाभ्यन्तर मण्डल में प्रवेश करता है उस समय सर्वोत्कृष्ट-सब से बडा दिन होता है इस दिन सूर्योदय सूर्यास्त के क्षेत्र का इतना प्रमाण होता है। 'एयं दुगुणं काउं' अर्थात् इस उदय क्षेत्र और अस्त क्षेत्र ये दो होने से उपर्युक्त क्षेत्र को

જેટલે દૂરના ક્ષેત્રમાં પૂર્વદિશામાં સૂર્ય ઉગે છે. અને જેટલા દૂરના ક્ષેત્રમાં પશ્ચિમ દિશામાં સૂર્ય આંથમે છે. એટલા પ્રમાણના બન્ને ક્ષેત્રોમાં દરેક ક્ષેત્રને 'तिपणसत्तनव गुणं' અર્થાત્ ક્રમથી ત્રણ, પાંચ, સાત, અને નવથી ગુણવા જોઇએ આ પૂર્વોક્ત સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્તના અંતરાલનું ક્ષેત્ર કેટલું હોય છે? જેને ત્રણ વિગેરેથી ગુણવામાં આવે એ ક્ષેત્રનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે. 'सीयालीससहस्सा' ઈત્યાદિ સુડતાલીસ હજાર બસો ત્રેસઠ યોજન અને એક યોજનના એકવીસ સાઠિયા ભાગ (૪૭૨૬૩$\frac{૨૧}{૬૦}$) એક સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્તમાં એક ક્ષેત્રનું પ્રમાણ થયું. આ પ્રમાણે ક્યારે થાય છે? તે સંબંધમાં કહે છે કે 'कक्कडमाइम्मि' કર્ક, સંક્રાન્તિના પહેલે દિવસે સૂર્ય જ્યારે સર્વાભ્યન્તર મંડલમાં પ્રવેશ કરે છે, તે વખતે સર્વોત્કૃષ્ટ અર્થાત્ સૌથી મોટો દિવસ હોય છે. તે દિવસે સૂર્યોદય સૂર્યાસ્તના ક્ષેત્રનું એટલું પ્રમાણ છે 'एयं दुगुणं काउ' અર્થાત્ આ ઉદયક્ષેત્ર અને અસ્તક્ષેત્ર આ બે હોવાથી ઉપરોક્ત ક્ષેત્રને બમણું

सप्तादिभिः-त्रिपञ्च सप्तनवभिः 'गुणिज्जइ' गुण्यते, एवं गुणनेन 'आगयं फलं च जं तं' यत् आगतं तत् 'कमपरिमाणं' क्रमपरिमाणं देवस्य प्रत्येकविमानश्रेण्यां क्रमेण विक्रमेण विक्रमपरिमाणं परिभ्रमणक्षेत्र प्रमाणम्, 'वियाणाहि' विजानीहि ॥३॥ चत्तारि वि' चत्वार्यपि स्वस्तिकार्चिः कामविजयादीनि विमानानि 'संकमेहिं

दुगुना करना चाहिये वह दुगुना किया हुआ क्षेत्र इतना होता है-चौरानवे हजार पांचसौ छब्बीस योजन और एक योजन के बयालीस साठिया भाग (९४५२६-$\frac{42}{60}$) यह प्रमाण एक अवकाशान्तर का हुआ ऐसेप्रत्येक विमान श्रेणि में क्रम से कितने कितने अवकाशान्तर होते हैं सो बताते हैं-'तिपणसत्तमाईहिं' तीन पांच सात और नव, ये क्रम से होते हैं। पूर्वोक्त दुगुने किये हुए सूर्योदय सूर्यास्त क्षेत्र को प्रत्येक विमान श्रेणि के अवकाशान्तर से गुनाना चाहिये, जैसे-पूर्वोक्त सूर्योदय सूर्यास्त क्षेत्र को स्वस्तिकादि विमान श्रेणि में तीन से, अर्चिरादि विमान श्रेणि में पांच से कामादि विमान श्रेणि में सात से और विजयादि विमान श्रेणि में नौसे गुनाना चाहिये सारांश यह है कि पूर्वोक्त सूर्योदयास्त क्षेत्र (९४५२६-$\frac{42}{60}$) को तीन से गुनने पर जो फल आता है वह स्वस्तिकादि विमान श्रेणि के प्रकरण में एक देव का विक्रम कहना चाहिये इसी प्रकार पूर्वोक्त सूर्योदयास्त क्षेत्र को पांच से गुना करने पर जो फल आता है वह अर्चिरादि विमान श्रेणि प्रकरण में एक देव का विक्रम कहना

કરવું જોઈએ એ પ્રમાણે ભ્રમણ કરવામાં આવેલ ક્ષેત્ર એટલું હોય છે. ચોરાણું હજાર, પાંચસો છવ્વીસ યોજન અને એક યોજનના ૪૨ બેંતાલીસ સાઠિયાભાગ (૯૪૫૨૬$\frac{42}{60}$) આ પ્રમાણ એક અવકાશાન્તરનું થયુ. આવી દરેક વિમાન શ્રેણીમાં ક્રમથી કેટલા કેટલા અવકાશાન્તર હોય છે. તે બતાવે છે. 'तिपणसत्तमाईहिं' ત્રણ, પાચ, સાત અને નવ આ ક્રમથી થાય છે. પૂર્વોક્ત ભ્રમણ કરવામાં આવેલ સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્તના ક્ષેત્રને દરેક વિમાન શ્રેણીના અવકાશાન્તરથી ગુણવા જોઈએ. જેમ પૂર્વોક્ત સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્ત ક્ષેત્રને સ્વસ્તિક વિગેરે વિમાન શ્રેણીમાં ત્રણથી અર્ચિ વિગેરે વિમાન શ્રેણીમાં પાચથી, કામ વિગેરે વિમાન શ્રેણીમાં સાતથી અને વિજયાદિ વિમાન શ્રેણિમાં નવથી, ગુણવા જોઈએ. કહેવાનો સારાંશ એ છે કે પૂર્વોક્ત સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્ત ક્ષેત્ર (૯૪૫૨૬$\frac{42}{60}$) ને ત્રણ થી ગુણવાથી જે ગુણાંક આવે તે સ્વસ્તિક વિગેરે વિમાન શ્રેણીના પ્રકરણમાં એક દેવનું વિક્રમ-બલ કહેવું જોઈએ. એજ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્ત ક્ષેત્રને પાંચથી ગુણવાથી જે ફલ આવે તે અર્ચિ વિગેરે વિમાન શ્રેણીના પ્રકરણમાં એક દેવનું વિક્રમ સમજવું અને એજ સૂર્યોદય અને

चंडाइगईहिं । चण्डादिगतिभिः स्वक्रमैः—स्वविक्रमैः स्वपरिभ्रमणचक्रैः 'जंति छम्मासं' षण्मासान् यावत् यान्ति गच्छन्ति 'तहवि य न जंति पारं केसिंचि सुरा-विमाणाणं' तथापि च सुरा देवाः केषाञ्चिद् विमानानां विजयादीनां तु पारं न यान्तीति संग्रहगाथा चतुष्टयस्य संक्षेपार्थः । सू० २८॥

तृतीय प्रतिपत्तौ तिर्यग्योनिकाभिधः प्रथमोद्देशकः समाप्तः ।

कथितः प्रथमोद्देशकः इदानीं द्वितीयोद्देशकस्यावसरः तत्रेदं प्रथमं सूत्रम्, 'कइविहाणं भंते' इत्यादि

मूलम्—कइविहा णं भंते ! संसारसमापन्नगा जीवा पन्नत्ता? गोयमा! छव्विहा पन्नत्ता, तं जहा पुढवीकाइया जाव तस-काइया। से किं तं पुढवीकाइया पुढवीकाइया दुविहा पन्नत्ता तं जहा—सुहुमपुढवीकाइया बादरपुढवीकाइया। से किं तं सुहुमपुढवीकाइया? सुहुमपुढवीकाइया दुविहा पन्नत्ता तं जहा-पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य से त सुहुमपुढवीकाइया। से किं तं

चाहिये। एवं उसी सूर्योदयास्त क्षेत्र को सात से गुना करने पर जो फल आता है वह कामादि विमान श्रेणि प्रकरण में एक देव का विक्रम कहना चाहिये। तथा उसी तरह सूर्योदयास्त क्षेत्र को नौ से गुणने पर जो फल आता है वह विजयादि विमान श्रेणि प्रकरण में एक देव का विक्रम होता है। ये विजयादि विमान सब से बड़े हैं इसलिये स्वस्तिक अर्चि और काम आदि विमानों में तो वह देव किसी किसी विमान को पार भी कर सकता है किन्तु वह देव विजयादि विमानों में से किसी को भी पार नहीं कर पाता है। यह चार संग्रह गाथाओं का अर्थ होता है ॥सू० २८॥

तृतीय प्रतिपत्ति में तिर्यग्योनिक अधिकार का प्रथम उद्देशक समाप्त

સૂર્યાસ્ત ક્ષેત્રને સાતથી ગુણવામાં આવે તેનું જે ફળ આવે તે કામ વિગેરે વિમાણ શ્રેણી પ્રકરણમાં એક દેવનું વિક્રમ સમજવું જોઈએ અને એજ પ્રમાણે સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્ત ક્ષેત્રને નવથી ગુણતાં જે ગુણાકાર આવે તે વિજય વિગેરે વિમાન શ્રેણી પ્રકરણમાં એક દેવનું વિક્રમ થાય છે. આ વિજય વિગેરે વિમાનો સૌથી મોટા હોય છે તેથી સ્વસ્તિક. અર્ચિ અને કામ વિગેરે વિમાનોમાં તો તે દેવ કોઈ કોઈ વિમાનને ઓળંગી પણ શકે છે, પરંતુ તે દેવ વિજય વિગેરે વિમાન પૈકી કોઈ પણ વિમાનને ઓળંગી શકતા નથી. આ પ્રમાણે આ ચાર સંગ્રહ ગાથાઓનો અર્થ થાય છે. ॥ સૂ ૨૮ ॥

ત્રીજી પ્રતિપત્તીમાં તિર્યગ્યોનિક અધિકારનો પહેલો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૩-૪॥

बायरपुढवीकाइया? बायरपुढवीकाइया दुविहा पन्नत्ता तं जहा पज्जत्तगाय अपज्जत्तगाय, एवं जहा पण्णवणापदे सण्हा सत्त-विहा पन्नत्ता, खरा अणेगविहा पन्नत्ता जाव असंखेज्जा से त्तं बायरपुढवीकाइया से त्तं पुढवीकाइया। एवं चेव जहा पण्ण-वणापदे तहेव निरवसेसं भाणियव्वं जाव वणप्फइकाइया। एवं जाव जत्थेगो तत्थ सिय संखेज्जा सिय असंखेज्जा सिय अणंता, से त्तं बायरवणप्फइकाइया। से त्तं वणस्सइकाइया॥ से किं तं तसकाइया, तसकाइया चउव्विहा पन्नत्ता तं जहा—बेइंदिया, तेइंदिया, चउरिंदिया, पंचेंदिया। से किं तं बेइं-दिया? बेइंदिया अणेगविहा पन्नत्ता, एवं जं चेव पण्णवणापदे तं चेव निरवसेसं भाणियव्वं जाव सव्वट्ठसिद्धगदेवा से तं अणु-त्तरोववाइया, से तं देवा से तं पंचेंदिया, से तं तसकाइया॥२९॥

छाया—कतिविधाः खलु भदन्त! संसारसमापन्नका जीवाः प्रज्ञप्ताः गौतम! षड्विधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा—पृथिवीकायिकाः, यावत् त्रसकायिकाः। अथ के ते पृथिवीकायिकाः? पृथिवीकायिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा—सूक्ष्मपृथिवी-कायिकाः, बादरपृथिवीकायिकाश्च, अथ के ते सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः? सूक्ष्म-पृथिवीकायिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा—पर्याप्तकाश्चापर्याप्तकाश्च, ते एते सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः अथ के ते बादरपृथिवीकायिकाः? बादरपृथिवीकायिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा—पर्याप्तकाश्चापर्याप्तकाश्च। एवं यथा प्रज्ञापनापदे, श्लक्ष्णाः सप्तविधाः प्रज्ञप्ताः, खरा अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः यावदसंख्याः, ते एते बादरपृथिवीकायिकाः, ते एते पृथिवीकायिकाः। एवमेव यथा प्रज्ञापनापदे तथैव निरवशेषं भणितव्यं यावद्वनस्पतिकायिकाः, एवं यावत् यत्रैकस्तत्र स्युः संख्येयाः स्युः असंख्येयाः स्युरनन्ताः, ते एते बादरवनस्पतिकायिकाः, ते एते वनस्पति-कायिकाः। अथ के ते त्रसकायिकाः? त्रसकायिकाश्चतुर्विधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा—द्वीन्द्रियास्त्रीन्द्रियाश्चतुरिन्द्रियाः पञ्चेन्द्रियाः। अथ के ते द्वीन्द्रियाः द्वीन्द्रिया अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, एवं यदेव प्रज्ञापदे तदेव निरवशेषं भणितव्यं यावत् सर्वार्थ-सिद्धकदेवाः। ते एते अनुत्तरोपपातिकाः, ते एते देवाः, ते एते पञ्चेन्द्रियाः, एते त्रसकायिकाः॥सू० २९॥

टीका–'कइविहाणं भंते !' कतिविधाः खलु भदन्त ! 'संसार समावन्नगा जीवा पन्नत्ता' संसारसमापन्नकाः चातुर्गतिकसंसारे विद्यमाना जीवाः प्राणिनः प्रज्ञप्ताः–कथिता इति प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'छव्विहा संसारसमावन्नगा जीवा पन्नत्ता' संसार समापन्नका जीवाः षड्विधाः–षट् प्रकारकाः प्रज्ञप्ताः–कथिताः 'तं जहा' तद्यथा–'पुढवीकाइया जाव तसकाइया' पृथिवीकायिका यावत् त्रसकायिकाः अत्र यावत्पदेनाप्कायिक–तेजस्कायिक–वायुकायिक–वनस्पतिकायिकानां जीवानां संग्रहो भवति तथा च–पृथिव्यप्तेजो-वायुवनस्पति त्रसकायभेदात् संसारसमापन्नका जीवाः षड्विधाः प्रज्ञप्ता इति । 'से किं तं पुढवीकाइया' अथ के ते पृथिवीकायिकाः पृथिवीकायिक जीवानां कियन्तो भेदा इति प्रश्नः,

---

'कइ विहाणं भंते ! संसारसमापन्नगा जीवा' इत्यादि ।

टीकार्थ-गौतमस्वामी ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है–'कइ विहाणं भंते ! संसारसमावन्नगा जीवा पन्नत्ता' हे भदन्त ! संसारी जीव कितने प्रकार के कहे गये हैं ? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं–'गोयमा ! छव्विहा संसारसमावन्नगा जीवा पण्णत्ता' हे गौतम ! संसारी जीव छह प्रकार के कहे गये हैं–'तं जहा' जैसा 'पुढवीकाइया जाव तसकाइया' पृथिवीकायिक यावत् त्रस कायिक यहां यावत्पद से अप्कायिक, तेजस्कायिक, वायुकायिक और वनस्पतिकायिक इन जीवों का संग्रह हुआ है. तथा च पृथिवीकायिक, अप्कायिक, तेजस्कायिक, वायुकायिक, वनस्पतिकायिक और त्रसकायिक के भेद से संसार समापन्नक जीव छह प्रकार के कहे गये हैं । 'से किं तं पुढवीकाइया' हे भदन्त ! पृथिवीकायिक जीवों के कितने भेद हैं ? इसके उत्तर में प्रभुश्री

'कइ विहाणं भंते ! संसारसमावण्णगा जीवा' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—'શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રી ને એવું પૂછે છે કે 'कइविहाणं भंते ! संसारसमावण्णगा जीवा पण्णत्ता' હે ભગવન્ સંસારી જીવો કેટલા પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! छव्विहा संसारसमावन्नगा जीवा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! સંસારી જીવો છ પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે. 'तं जहा' જેમકે 'पुढवीकाइया जाव तसकाइया' પૃથ્વીકાયિક યાવત્ ત્રસકાયિક, અહિયાં યાવત્પદથી અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક વનસ્પતિકાયિક, અને ત્રસકાયિકના ભેદથી સંસારસમાપન્નક જીવો છ પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે.

'से किं तं पुढवीकाइया' હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક જીવોના કેટલા ભેદો કહ્યા છે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा !

भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम! 'पुढवीकाइया दुविहा पन्नत्ता' पृथिवीकायिकाः जीवाः द्विविधाः-द्वि प्रकारकाः प्रज्ञप्ता-कथिताः। भेदद्वयं दर्शयति-'तं जहा' इत्यादि, 'तं जहा' तद्यथा-'सुहुमपुढवीकाइया' सूक्ष्मपृथिवीकायिका जीवाः, तत्र सूक्ष्मत्वं सूक्ष्मनामकर्मोदयात् न तु सूक्ष्मत्वम् अल्पत्वम्। 'बायरपुढवीकाइयाय' बादरपृथिवीकायिकाश्च, तत्र बादरत्वं बादरनामकर्मोदयात् नतु बादरत्वं स्थूलत्वमिति। 'से किं तं सुहुमपुढवीकाइया' अथ के ते सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः, सूक्ष्मपृथिवीकायिक जीवानां कियन्तो भेदा इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम! 'सुहुमपुढवीकाइया दुविहा पन्नत्ता' सूक्ष्मपृथिवीकायिका जीवाः द्विविधाः-द्वि-

---

कहते हैं-'गोयमा! पुढवीकाइया दुविहा पन्नत्ता' हे गौतम! पृथिवी कायिक जीव दो प्रकार के कहे गये हैं-'तं जहा' जैसे-'सुहुम पुढवी काइया' एक सूक्ष्म पृथिवी कायिक जीव और दूसरे 'बायर पुढवीकाइया य' बादर पृथिवीकायिक जीव जिन पृथिवीकायिक जीवों के सूक्ष्म नाम कर्म का उदय होता है उन्हें सूक्ष्म पृथिवी कायिक जीव कहा गया है और जिन पृथिवीकायिक जीवों के बादर नाम कर्म का उदय होता है उन्हें बादर पृथिवीकायिक जीव कहा गया है। सूक्ष्म नाम अल्पत्व का भी है और बादर नाम स्थूलत्व का भी है सो इस अल्पत्व से और बादरत्व से युक्त जो पृथिवीकायिक जीव हैं उन्हें सूक्ष्म पृथिवीकायिक और बादर पृथिवीकायिक रूप नहीं कहा गया है 'से किं तं सुहुम पुढवीकाइया' हे भदन्त! सूक्ष्म पृथिवीकायिक जीवों के कितने भेद हैं उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा! सुहुम पुढवीकाइया दुविहा पण्णत्ता'

पुढवीकाइया दुविहा पण्णत्ता' हे गौतम! पृथ्वीकायिक જીવો બે પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે. 'तं जहा' જેમકે 'सुहुम पुढवीकाइया' એક સૂક્ષ્મ પૃથ્વી કાયિક જીવ અને બીજા 'बायर पुढवीकाइया' બાદર પૃથ્વીકાયિક જીવ જે પૃથ્વીકાયિક જીવોને સૂક્ષ્મનામ કર્મનો ઉદય હોય છે, તેઓને સૂક્ષ્મ પૃથ્વી કાયિક જીવો કહેવામાં આવે છે. અને જે પૃથ્વીકાયિક જીવોને બાદર નામ કર્મનો ઉદય હોય છે, તેમને બાદર પૃથ્વીકાયિક જીવો કહેવામાં આવે છે. સૂક્ષ્મ નામ અત્યંત અલ્પ ત્વનું પણ છે અને બાદર નામ સ્થૂલપણાનુ પણ છે તો આ અલ્પ પણાથી અને બાદર પણાથી યુક્ત જે પૃથ્વીકાયિક જીવો છે, તેઓને સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક અને બાદરપૃથ્વીકાયિક પણાથી કહ્યા નથી. 'से किं तं सुहुमपुढवीकाइया' હે ભગવન્ સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવોના કેટલા ભેદો કહ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा!

प्रकारकाः प्रज्ञप्ताः-कथिता इति । 'तं जहा' तद्यथा-'पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य' पर्याप्ताश्च अपर्याप्ताश्च तथा च पर्याप्तापर्याप्तभेदेन सूक्ष्मपृथिवीकायिका द्विविधा भवन्तीति भावः । सूक्ष्मपृथिवीकायिकान् उपसंहरन्नाह-'सेत्तं' इत्यादि 'सेत्तं सुहुमपुढवीकाइया' ते एते सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः सभेदा निरूपिता इति । सूक्ष्मपृथिवीकायिकान् निरूप्य 'बादरपृथिवीकायिकान् निरूपयितुमाह-'से किं तं बायर' इत्यादि, 'से किं तं बायरपुढवीकाइया' अथ के ते बादरपृथिवीकायिकाः, बादरत्वं बादरकर्मोदयात् बादरपृथिवीकायिकानां कियन्तो भेदा इति प्रश्नः, भगवानाह-हे गौतम ! 'बायरपुढवीकाइया दुविहा पन्नत्ता' बादरपृथिवीकायिका द्विविधाः-द्विप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः-कथिता इति । 'तं जहा' तद्यथा-'पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य' पर्याप्तकाश्चाऽपर्याप्तकाश्च तत्र पर्याप्ततागुणविशिष्टा

हे गौतम ! सूक्ष्म पृथिवीकायिक जीव दो प्रकार के कहे गये हैं-'तं जहा' कैसे-'पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य' एक पर्याप्तक सूक्ष्म पृथिवीकायिक और दूसरे अपर्याप्तक सूक्ष्म पृथिवीकायिक 'सेत्तं सुहुमपुढवीकाइया' इस प्रकार से सूक्ष्म पृथिवीकायिकों के सम्बन्ध में यह विवेचन किया गया है

अब बादर पृथिवीकायिकों का निरूपण करते हैं-'से किं तं बायर पुढवीकाइया' हे भदन्त ! बादर पृथिवीकायिक जीव कितने प्रकार के हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-गौतम ! बायर पुढवी काइया दुविहा प०' बादर पृथिवीकायिक जीव दो प्रकार के हैं 'तं जहा' जैसे-'पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य' पर्याप्तक बादर पृथिवीकायिक और अपर्याप्तक बादर

सुहुमपुढवीकाइया दुविहा पण्णत्ता' हे गौतम ! सूक्ष्म पृथ्वीकायिक જીવ બે પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે. 'तं जहा' જેમકે 'पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य' એક પર્યાપ્તકસૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક અને બીજા અપર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક 'से त्तं सुहुमपुढवीकाइया' આ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકોના સંબંધમાં આ ઉપરોક્તકથન કરવામાં આવેલ છે.

હવે બાદર પૃથ્વી કાયિકોનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે. આ સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રી ને પૂછે છે કે 'से किं तं वायरपुढवीकाइया' હે ભગવન્ બાદર પૃથ્વીકાયિક જીવો કેટલા પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! वायरपुढवीकाइया दुविहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! બાદર પૃથ્વીકાયિક જીવો બે પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે. 'तं जहा' જેમકે 'पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य' એક પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાયિક અને બીજા અપર્યાપ્તક બાદર પૃથ્વીકાયિક જેમને પર્યાપ્તિ નામકર્મનો ઉદય હોય

पर्याप्ताः, अपर्याप्ततागुणविशिष्टास्तु अपर्याप्ता इति । 'एवं जहा–पण्णवणापदे' एवमुक्तक्रमेण यथा प्रज्ञापनापदे पृथिवी भेदो वर्णित स्तथैव अत्रापि विज्ञेयः तदेव प्रज्ञापना प्रथमपदं दर्शयति='सण्हा सत्तविहा पन्नत्ता' स्निग्धाः सप्तविधाः प्रज्ञप्ताः पृथिव्यो द्विविधाः स्निग्धाश्च खराश्च । तत्र स्निग्धाः सप्तविधाः प्रज्ञप्ताः खरा अणेगविहा पन्नत्ता' खराः पृथिव्योऽनेकविधाः प्रज्ञप्ताः 'जव असंखेज्जा' यावद संख्येयाः पृथिव्य इति बादरपृथिवीकायिकान उपसंहरन्नाह–'से त्तं बायरपुढवी-काइया' ते एते बादरपृथिवीकायिका निरूपिताः । 'एवं चेव जहा पण्णवणापदे

पृथिवीकायिक जिनको पर्याप्ति नाम कर्म का उदय होता है वे पर्याप्तक हैं और जितके पर्याप्त नाम कर्म का उदय नहीं होता है वे अपर्याप्तक हैं । 'एवं जहा पण्णवणापदे' प्रज्ञापना के प्रथम पद में जिस प्रकार से पृथिवी भेदों का वर्णन किया गया है उसी तरह से वह वर्णन यहां पर भी कर लेना चाहिये प्रज्ञापना के प्रथम पद में इस सम्बन्ध में ऐसा वर्णन है–'सण्हा सत्तविहा पण्णत्ता' श्लक्ष्ण पृथिवी सात प्रकार की कही गई है अर्थात् श्लक्ष्णा और खर पृथिवी के भेद से पृथिवी दो प्रकार की होती है इनमें श्लक्ष्णा पृथिवी सात प्रकार की है और 'खरा अणेग-विहा' खर पृथिवी अनेक प्रकार की है यावत् 'असंखेज्जा' असंख्यात प्रकार की हैं 'से त्तं बायर पुढवीकाइया' इस तरह से बादर पृथिवी कायिक जीवों के सम्बन्ध में यह वर्णन किया गया है 'एवं चेव जहा

છે, તેઓ પર્યાપ્ત કહેવાય છે અને જેમને પર્યાપ્ત નામ કર્મનો ઉદય થતો નથી તેઓ અપર્યાપ્તક છે. 'एवं जहा पण्णवणापदे' પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પહેલા પદમાં જે પ્રમાણે પૃથ્વીકાયિકોના ભેદોનું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે એજ પ્રમાણેનું તે વર્ણન અહિયાં પણ સમજી લેવું, પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પહેલા પદમાં પૃથ્વીકાયિકોના ભેદોનું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે. એજ પ્રમાણેનું તે વર્ણન અહિયાં પણ સમજી લેવું, પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પહેલા પદમાં આ સંબંધમાં એવું વર્ણન છે કે 'सण्हा सत्तविहा पण्णत्ता' શ્લક્ષ્ણ પૃથ્વી સાત પ્રકારની કહી છે. અર્થાત્ શ્લક્ષ્ણ અને ખર પૃથ્વીના ભેદથી પૃથ્વી બે પ્રકારની હોય છે. તેમાં શ્લક્ષ્ણ પૃથ્વી સાત પ્રકારની કહેવામાં આવી છે. અને 'खरा अणेगविहा पण्णत्ता' ખર પૃથ્વી અનેક પ્રકારની કહી છે. યાવત્ 'असंखेज्जा' અસંખ્યાત પ્રકારની છે. 'से त्तं बायर पुढवीकाइया' આ પ્રમાણે બાદર પૃથ્વીકાયિકાયિક જીવોના સંબંધમાં આ વર્ણન કરવામાં આવેલ છે 'एवं चेव जहा पण्णवणा

तहेव निरवसेसं भाणियव्वं' एवमेव यथा प्रज्ञापना पदे कथितं तथैव निरवशेषं भणितव्यम्, समग्रमपि प्रज्ञापना सूत्रस्य प्रथमं प्रज्ञापनाख्यं पदं वक्तव्यमिति। कियत्पर्यन्तं प्रज्ञापनाप्रकरणं वक्तव्यं तत्राह–'जाव' इत्यादि, 'जाव वणप्फइकाइया' यावद्वनस्पतिकायिकाः पृथिवीकायिकादारभ्य वनस्पतिकायिकान्तजीवानां भेदो निरूपणीय इति। एवं जाव जत्थेको तत्थ सिय संखेज्जा' एवं यत्रैको जीव स्तत्र स्युः संख्येयाः जीवा भवन्ति, 'सिय असंखेज्जा' यत्रैको जीव स्तत्र स्युरसंख्येयाः, 'सिय अणंता' स्युरनन्ता जीवा स्तत्र वनस्पतिकायापेक्षयेति। 'सेत्तं वणस्सइ-काइया' ते एते वनस्पतिकायिका इति। स्थावरकायिकान पञ्चविधान् निरूप्य त्रसकायिकान् निरूपयति–'से किं तं तसकाइया' अथ के ते त्रसकायिकाः,

---

पण्णवणा पदे तहेव निरवसेसं भाणियव्वं' ऐसा ही वर्णन प्रज्ञापना के प्रथम पद में किया गया है। वैसा ही सब वर्णन यहां पर भी कर लेना चाहिये यह वर्णन वहां पर 'जाव वणप्फइ काइया' वनस्पतिकायिक तक किया गया है अतः वहां तक का यह वर्णन यहां पर करने को कहा गया है 'एवं जाव जत्थेगो तत्थ सिय संखेज्जा' जहां पर एक जीव होता है–वहां पर संख्यात जीव भी हो सकते हैं। तथा 'सिय असं-खेज्जा' असंख्यात जीव भी हो सकते हैं। तथा 'सिय अणंता' अनन्त जीवों के होने का कथन वनस्पतिकायिक जीवों की अपेक्षा से किया गया जानना चाहिये 'से त्तं वणप्फइकाइया' यह वनस्पति कायिक जीव का निरूपण हुआ।

स्थावर कायिक जीवों का निरूपण करके अब सूत्रकार त्रसकायिक जीवों का निरूपण करते हैं इसमें श्रीगौतम ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है–

पदे तहेव निवरसेसं भाणियव्वं' એજ પ્રમાણેનું વર્ણન અહિયાં પણ સમજી લેવું, જોઈએ આ વર્ણન ત્યાં 'जाव वणप्फइकाइया' વનસ્પતિ કાયિકના કથન પર્યન્ત કરવામાં આવેલ છે. તેથી ત્યાં સુધીનું આ વર્ણન અહિયાં પણ સમજી લેવુ' તેમ કહ્યું છે. 'एवं जाव जत्थेगो तत्थ सिय संखेज्जा' જ્યાં એક જીવ હોય છે. ત્યાં સંખ્યાત જીવો પણ હોઈ શકે છે. તથા 'सिय अणंता' અનંત જીવો પણ હોઈ શકે છે. આ સંખ્યાત અસંખ્યાત અને અનંત જીવો હોવાના સંબંધનુ કથન વનસ્પતિકાયિક જીવોની અપેક્ષાથી કહ્યું છે તેમ સમજવુ.

'सेत्तं वणप्फइकाइया' આ પ્રમાણે વનસ્પતિ કાયિક જીવોનું નિરૂપણુ કરવામાં આવેલ છે.

વનસ્પતિકાયિક જીવોનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર ત્રસકાયિક જીવોનું નિરૂપણ કરે છે. આમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રી ને એવું પૂછે છે કે 'से किं तं

त्रसकायिकानां कियन्तो भेदा इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम ! 'तसकाइया चउव्विहा पन्नत्ता' त्रसकायिकाश्चतुर्विधाश्चतुः प्रकारका प्रज्ञप्ताः -कथिता इति । 'तं जहा' तद्यथाः-'बेइंदिया तेइंदिया चउरिंदिया पंचेंदिया' द्वीन्द्रियास्त्रीन्द्रियाश्चतुरिन्द्रियाः पञ्चेन्द्रिया इति । 'से किं तं बेइंदिया' अथ के ते द्वीन्द्रियाः द्वीन्द्रियजीवानां कियन्तो भेदा इति प्रश्नः, भगवानाह हे गौतम ! 'बेइंदिया अणेगविहा पन्नत्ता' द्वीन्द्रियजीवा अनेकविधाः-अनेकप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः-कथिता इति । 'एवं चेव पण्णवणापदे तं चेव निरवसेसं भणियव्वं जाव सव्वट्ठसिद्धगदेवा' एवमेव प्रज्ञापना प्रथमे पदे कथितं तथैव निरवशेषं-समग्रमपि भणितव्यं वक्तव्यम् यावत् सर्वार्थसिद्धदेवाः, द्वीन्द्रियादारभ्य सर्वार्थसिद्धदेव पर्यन्तानां भेदोपभेदयुक्तानां प्रज्ञापनाप्रकरणवदेव ज्ञातव्यमिति । 'सेत्तं अणुत्तरोववाइया' ते एते अनुत्तरोपपातिका देवा निरूपिताः । 'से त्तं देवा' ते एते

'से किं तं तसकाइया' हे भदन्त ! त्रसकायिक जीवों के कितने भेद हैं ? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-हे गौतम ! 'तसकाइया चउव्विहा पण्णत्ता' त्रसकायिक जीव चार प्रकार के हैं-'तं जहा' जैसे-'बेइंदिया, तेइंदिया, चउरिंदिया, पंचेंदिया' दोइन्द्रिय तेइन्द्रिय, चौइन्द्रिय, और पञ्चेन्द्रिय 'से किं तं बेइंदिया' हे भदन्त ! दो इन्द्रिय जीवों के कितने भेद हैं ? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-हे गौतम ! 'बेइंदिया अणेगविहा पण्णत्ता' दो इन्द्रिय जीवों के अनेक भेद हैं 'एवं चेव पण्णवणा पदे तं चेव निरवसेसं भाणियव्वं जाव सव्वट्ठसिद्धगदेवा' इन सब का वर्णन प्रज्ञापना सूत्र के प्रथम पद में किया गया है अतः यह सब वर्णन द्वीन्द्रिय जीवों के वर्णन से लेकर सर्वार्थ सिद्ध के देवों के वर्णन तक का यहां पर प्रज्ञापना से लेकर कर लेना चाहिये वहां इनका वर्णन भेद प्रभेदों

तसकाइया' હે ભગવન્ ત્રસકાયિક જીવોના કેટલા ભેદો કહ્યા છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! तसकाइया चउव्विहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! ત્રસકાયિકજીવો ચાર પ્રકારના કહ્યા છે. तं जहा' જેમકે 'बेइंदिया, तेइंदिया, चउरिंदिया, पचेंदिया' બે ઇંદ્રિયવાળા જીવો, ત્રણ ઈંદ્રિય વાળા જીવો, ચાર ઈંદ્રિય વાળા જીવો અને પાંચ ઇંદ્રિય વાળા જીવો 'से किं त बेइंदिया' હે ભગવન્ બે ઈંદ્રિય વાળા જીવોના કેટલા ભેદો કહ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! बेइंदिया अणेगविहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! બે ઇંદ્રિયવાળા જીવો અનેક પ્રકારના કહ્યા છે. एवं चेव पण्णवणा पदे तं चेव निरवसेसं भाणियव्वं जाव सव्वट्ठ सिद्धगदेवा' આ બધા જીવોનું વર્ણન પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાંથી લઇને કહી લેવું જોઇએ. ત્યાં તેઓનું વર્ણન ભેદ પ્રભેદો સહિત ઘણુંજ વિસ્તાર પૂર્વક. કરવામાં આવેલ છે.

देवा निरूपिता इति । 'सेत्तं पंचिंदिया' ते एते पञ्चेन्द्रिया जीवा निरूपिता इति । 'सेत्तं तसकाइया' ते एते त्रसकायिका जीवा निरूपिता इति ॥सू०२९॥

सम्पति विशेषाभिधानाय पुनरपि पृथिवीकायिकसूत्रमाह—'कइविहाणं भंते ! पुढवी पन्नत्ता' इत्यादि,

मूलम्—कइविहा णं भंते ! पुढवी पन्नत्ता ? गोयमा ! छव्विहा पुढवी पन्नत्ता तं जहा—सण्हा पुढवी१, सुद्धपुढवी२, वालुयापुढवी३, मणोसिलापुढवी४, सक्करापुढवी५, खरपुढवी६। सण्हापुढवी णं भंते ! केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ? गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं एगं वाससहस्सं । सुद्धपुढवीणं पुच्छा ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं बारसवास-सहस्साइं । वालुयापुढवीणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं अंतो-मुहुत्तं उक्कोसेणं चोद्दसवाससहस्साइं मणोसिला पुढवीणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सोलसवाससहस्साइं । सक्करा पुढवीणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं अट्ठारसवाससहस्साइं । खरपुढवीणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं बावीस वाससहस्साइं । नेरइयाणं भंते !

सहित बहु तविस्तार पूर्वक किया गया है । 'सेत्तं अणुत्तरोववाइया' यह अनुत्तरोपपातिक देवों का वर्णन हुआ । इस तरह से इनका वर्णन हो जाने पर देव वर्णन का प्रकरण समाप्त हो जाता है और इस प्रकरण की समाप्ति में 'सेत्तं पंचेंदिया' इस सूत्र के अनुसार पंचेन्द्रिय जीवों का भी निरूपण पूर्ण हो जाता है इसकी पूर्णता में 'सेत्तं तसकाइया' त्रसकायिक जीवों का वर्णन भी समाप्त हो जाता है ॥ सू० २९॥

'से त्तं अणुत्तरोववाइया' આ રીતે આ અનુત્તરોપપાતિક દેવોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. આ અનુત્તરોપપાતિક દેવોનું વર્ણન પુરૂં થતાં દેવ વર્ણનનું પ્રકરણ સમાપ્ત થઈ જાય છે તેમજ આ પ્રકરણની સમાપ્તિમાં 'से त्तं तसकाइया' આ પ્રમાણે સૂત્રપાઠ કહ્યો છે કે ત્રસકાયિક જીવોનું નિરૂપણ સમાપ્ત થાય છે, ॥ સૂ. ૨૯ ॥

केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं दसवाससहस्साइं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिई । एवं सव्वं भाणियव्वं जाव सव्वट्ठ सिद्ध देवेत्ति । जीवेणं भंते ! जीव त्ति कालओ केवच्चिरं होई ? गोयमा ! सव्वद्धं । पुढवीकाइएणं भंते ! पुढवीकाइयत्ति कालओ केवच्चिरं होई ? गोयमा ! सव्वद्धं एवं जाव तसकाइए ॥

पडुपन्न पुढवीकाइयाणं भंते ! केवइय कालस्स णिल्लेवा सिया ? गोयमा ! जहण्णपदे असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणीओसप्पिणीहिं, उक्कोसपदे असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणीहिं । जहन्नपदाओ उक्कोसपदे असंखेज्जगुणा । एवं जाव पडुपन्न वाउकाइया । पडुपन्न वणप्फइकाइयाणं भंते ! केवइय कालस्स निल्लेवा सिया ? गोयमा ! पडुपन्नवणप्फइकाइया जहन्नपदे अपदा उक्कोसपदे अपदा, पडुपन्न वणप्फइकाइयाणं णत्थि णिल्लेवणा । पडुपन्नतसकाइयाणं पुच्छा, जहण्णपदे सागरोवमसयपुहुत्तस्स उक्कोसपदे सागरोवमसयपुहुत्तस्स जहण्णपदा उक्कोसपदे विसेसाहिया ॥सू० ३०॥

छाया—कतिविधाः खलु भदन्त ! पृथिवी प्रज्ञप्ता ? गौतम ! षड्विधा पृथिवीप्रज्ञप्ताः तद्यथा—श्लक्ष्णपृथिवी शुद्धपृथिवी वालुकापृथिवी मनः-शिला पृथिवी शर्करापृथिवी खरपृथिवी । श्लक्ष्ण पृथिवीनां भदन्त ! कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ? जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तम् उत्कर्षेणैकं वर्षसहस्रम् । शुद्ध पृथिवीनां पृच्छा, गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम् उत्कर्षेण द्वादशवर्षसहस्राणि, वालुका पृथिवीनां पृच्छा गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षेण चतुर्दशवर्षसहस्राणि । मनः शिलापृथिवीनां पृच्छा गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम् उत्कर्षेण षोडशवर्षसहस्राणि । शर्करापृथिवीनां पृच्छा ? गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्तमुत्कर्षेणाष्टादशवर्षसहस्राणि । खरपृथिवीनां पृच्छा गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्तमुत्कर्षेण द्वाविंशतिः वर्ष सहस्राणि नैरयिकाणां भदन्त ! कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता, गौतम ! जघन्येन

दशवर्षसहस्राणि उत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि स्थितिः । एवं सर्वं भणितव्यं यावत्सर्वार्थसिद्धदेव इति । जीवः खलु भदन्त ! जीव इति कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! सर्वाद्धाम् । पृथिवीकायिकः खलु भदन्त ! पृथिवीकायिक इति कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! सर्वाद्धाम् । एवं यावत् त्रस कायिक इति । प्रत्युत्पन्न पृथिवीकायिकाः खलु भदन्त ! कियता कालेन । निर्लेपाः स्युः ? गौतम ! जघन्यपदे असंख्याताभि रुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिः, उत्कृष्टपदे असंख्यातभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिः जघन्यपदादुत्कृष्टपदे असंख्येयगुणाः । एवं यावत् प्रत्युत्पन्नवायुकायिकाः । प्रत्युत्पन्नवनस्पतिकायिकाः खलु भदन्त ! कियता कालेन निर्लेपाः स्युः ? गौतम ! प्रत्युत्पन्न वनस्पतिकायिका जघन्यपदे अपदाः, उत्कृष्टपदे अपदाः, प्रत्युत्पन्नवनस्पतिकायिकानां नास्ति निर्लेपना प्रत्युत्पन्नत्रसकायिकानां पृच्छा जघन्यपदे सागरोपमशतपृथक्त्वेन, उत्कृष्टपदे सागरोपमशतपृथक्त्वेन जघन्यपदादुत्कृष्टपदे विशेषाधिकाः ॥सू०३०॥

टीका—'कइविहा णं भंते !' कतिविधा खलु भदन्त ! 'पुढवी पन्नत्ता' पृथिवी प्रज्ञप्ता—कथिता ? इति प्रश्नः, भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि 'गोयमा' हे गौतम ! 'छव्विहा पुढवी पन्नत्ता' षड्विधा—षट्प्रकारका पृथिवी प्रज्ञप्ता—कथिता इति, षट् प्रकारकभेदमेव दर्शयति—'तं जहा' इत्यादि, 'तं जहा' तद्यथा—'सण्हा पुढवी' श्लक्ष्णा पृथिवी श्लक्ष्णा चूर्णितलोष्ट तुल्या या पृथिवी सा श्लक्ष्णा

विशेष कथन के निमित्त पुनः सूत्रकार पृथिवी सूत्र का कथन करते हैं—

'कइ विहा णं भंते ! पुढवी पण्णत्ता—इत्यादि ॥सूत्र-२९॥

टीकार्थ—इस सूत्र द्वारा गौतमस्वामी ने प्रभु से ऐसा पूछा है—'कइ विहा णं भंते ! पुढवी प०' हे भदन्त ! पृथिवी कितने प्रकार की कही गई है ? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं—'गोयमा ! छव्विहा पुढवी प०' हे गौतम ! पृथिवी छह प्रकार की कही गई है 'तं जहा' जैसे—'सण्हा पुढवी' श्लक्ष्ण पृथिवी यह पृथिवी चूर्णरूप में होती है जैसा—कि लूनी (लुणा) लगा

વિશેષ કથન કરવા માટે સૂત્રકાર હવે પૃથ્વી સૂત્રનું કથન કરે છે. 'कइविहाणं भंते ! पुढवी पण्णत्ता' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રદ્વારા શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રી ને એવું પૂછ્યુ છે કે 'कइविहाणं भंते ! पुढवी पण्णत्ता' હે ભગવન્ પૃથ્વી કેટલા પ્રકારની કહેવામાં આવી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! छव्विहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! પૃથ્વી છ પ્રકારની કહેવામાં આવી છે 'तं जहा' જેમકે 'सण्हा पुढवी' શ્લક્ષ્ણ પૃથ્વી, આ પૃથ્વી ચૂરા રૂપ હોય છે જેમકે

पृथिवीति कथ्यते। 'सुद्धपुढवी' शुद्धपृथिवी पर्वतादिमध्ये विद्यमाना द्वितीया शुद्ध पृथिवीति कथ्यते। 'वालुया पुढवी' वालुका पृथिवी सिकतारूपा पृथिवी, 'मणोसिला पुढवी' मनःशिला लोकप्रसिद्धा चतुर्थी पृथिवी 'सक्करा पुढवी' शर्करा पृथिवी शर्कराखुरडरूपा लघुपाषाणखण्डकरूपा पृथिवी पञ्चमी। 'खरपुढवी' खरपृथिवी खरा पाषाणादिरूपा षष्ठी एवं च श्लक्ष्ण वालुका मनः शिलाशर्करा खरा इतिभेदात् षट्प्रकारा पृथिवी भवतीति भावः। अधुना श्लक्ष्णादि पृथिवीनां स्थितिनिरूपणार्थमाह—'सण्हा पुढवी णं भंते' श्लक्ष्णपृथिवीनां—श्लक्ष्णपृथिवी जीवानां खलु भदन्त! 'केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता' कियन्तं कालं कियत्काल पर्यन्तं स्थितिः प्रज्ञप्ता—कथिता इति प्रश्नः, भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं' जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं यावत् श्लक्ष्ण

हुआ खाये हुए पत्थर में से स्वतः वालुका का चूर्ण होता है 'सुद्ध पुढवी यह पृथिवी पर्वत आदि के मध्य में विद्यमान रहती है 'वालुया पुढवी' वालुका पृथिवी—यह स्वभावतः वालुका के रूप में होती है 'मणोसिला पुढवी' मनः शिला पृथिवी 'खरपुढवी' खरपृथिवी—यह पृथिवी पाषाण आदि रूप होती है।

इस तरह श्लक्षण, शुद्ध वालुका, मनः शिला, शर्करा और खर इन छह भेदों वाली पृथिवी होती है

अब सूत्रकार श्लक्ष्ण आदि पृथिवियों की स्थिति आदि का निरूपण करते हैं—इसमें गौतम ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है—'सण्हा पुढवी णं भंते! केवइयं काल ठिईपण्णत्ता' हे भदन्त! श्लक्ष्ण पृथिवी की स्थिति कितने काल की कही गई है? उत्तर में प्रभु कहते हैं 'गोयमा! जहन्नेण अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं एगं वाससहस्स' हे गौतम श्लक्ष्ण पृथिवी

ઘુણો લાગેલ પત્થરમાંથી પોતાની મેળેજ રેતીનું ચૂર્ણ-ચૂરો થાય છે 'सुद्धपुढवी' શુદ્ધ પૃથ્વી, પર્વત વિગેરેની મધ્યમાં વિદ્યમાન રહે છે. 'वालुया पुढवी' વાલુકા પૃથ્વી, આ પૃથ્વી સ્વાભાવિકજ વાલુકા રેતીના રૂપમાં હોય છે 'मणोसिला पुढवी' મનઃશિલા પૃથ્વી 'खरपुढवी' ખર પૃથ્વી આ પૃથ્વી પાષાણ પત્થર રૂપ હોય છે આ પ્રમાણે શ્લક્ષ્ણ, શુદ્ધ; વાલુકા, મનઃશિલા, શર્કરા અને ખર આ છ ભેદોવાળી પૃથ્વી હોય છે.

હવે સૂત્રકાર શ્લક્ષ્ણ વિગેરે પૃથ્વીની સ્થિતિ આદિનું વર્ણન કરે છે. આ સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રી ને એવું પૂછે છે કે 'सण्हा पुढवी णं भंते! केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' હે ભગવન્ શ્લક્ષ્ણ પૃથ્વીની સ્થિતિ કેટલા કાળ ની કહેવામાં આવી છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा! जहन्नेणं अंतोमुहुत्त उक्कोसेणं एगं वाससहस्स' હે ગૌતમ! શ્લક્ષ્ણ

पृथिवीनां स्थितिर्भवतीति। 'उक्कोसेणं एगं वाससहस्सं' उत्कर्षेणैकं वर्षसहस्रम् वर्षसहस्रपर्यन्ता उत्कृष्टा स्थिति श्लक्ष्ण पृथिवीनामिति। 'सुद्धपुढवी पुच्छा' शुद्ध पृथिवीनां पृच्छा, हे भदन्त! शुद्ध पृथिवीनां शुद्ध पृथिवीजीवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता इति प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं' जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं यावत् स्थितिर्भवति, 'उक्को-सेणं बारसवाससहस्साइं' उत्कर्षेण द्वादशवर्षसहस्राणि यावत् स्थितिर्भवति शुद्ध पृथिवीनामिति। 'वालुया पुढवीणं पुच्छा' वालुका पृथिवीनां पृच्छा वालुकापृथिवीनां वालुकापृथिवी जीवानां कियन्तं कालं स्थितिर्भवतीति प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं' जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तं यावत् स्थितिर्भवति, 'उक्कोसेणं चोद्दसवाससहस्सं' उत्कर्षेण चतुर्दशवर्षसहस्राणि यावत्स्थितिर्भवतीति। 'मणोसिला पुढवीणं पुच्छा

की स्थिति जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त की कही गई है और उत्कृष्ट से वह एक हजार वर्ष की कही गई है 'सुद्ध पुढवी णं पुच्छा' हे भदन्त! शुद्ध पृथिवी की स्थिति कितने काल की कही गई है? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं–'गोयमा! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं' हे गौतम! शुद्ध पृथिवी की स्थिति जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त की कही गई और 'उक्कोसेणं बारसवाससहस्साइं' उत्कृष्ट से वह बारह हजार वर्ष की कही गई है 'वालुया पुढवीणं पुच्छा' हे भदन्त! बालुका पृथिवी के जीवों की स्थिति कितने काल की कही गई है? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं–गोयमा! जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं' हे गौतम! बालुका पृथिवी के जीवों की स्थिति जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त की और उत्कृष्ट से 'चोद्दसवाससहस्साइं'

પૃથ્વીની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની કહી છે અને ઉત્કૃષ્ટથી તે એક હજાર વર્ષની કહેવામાં આવી છે. 'सुद्ध पुढवीणं पुच्छा' હે ભગવન શુદ્ધ પૃથ્વીની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેવામાં આવી છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं' હે ગૌતમ! શુદ્ધ પૃથ્વીની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની કહી છે અને 'उक्कोसेणं बारसवास सहस्साइं' ઉત્કૃષ્ટથી બાર હજાર વર્ષની કહેલ છે. 'वालुया पुढवीणं पुच्छा' હે ભગવન્ વાલુકા પ્રભા પૃથ્વીના જીવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેવામાં આવી છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा! जहण्णेणं अंतो-मुहुत्तं' હે ગૌતમ! વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના જીવોની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંત મુંહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટથી 'चोद्दसवाससहस्साइं' ચૌદ હજાર વર્ષની કહેલ છે.

मनः शिला पृथिवीनां पृच्छा, हे भदन्त ! मनःशिला पृथिवीनां मनःशिला पृथिवी जीवानां कियन्तं कालं स्थिति र्भवतीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं' जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं स्थिति र्भवतीति, "उक्कोसेणं सोळसवाससहस्साइं' उत्कर्षेण षोडशवर्षसहस्राणि यावत् स्थिति र्भवति मनःशिला पृथिवीजीवानामिति । 'सक्करापुढवीणं पुच्छा' शर्करापृथिवीनां पृच्छा, हे भदन्त ! शर्करापृथिवीनां शर्करापृथिवीजीवानां कियन्तं कालं स्थिति-र्भवतीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं अट्ठारसवाससहस्साइं' जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं यावत्स्थिति र्भवति तथा उत्कर्षेण अष्टादशवर्षसहस्राणि स्थितिर्भवतीति । 'खरपुढवीणं पुच्छा' खर-

---

चौदह हजार वर्ष की कही गई है। 'मणोसिला पुढवीणं पुच्छा' हे भदन्त ! मनःशिला पृथिवी के जीवों की स्थिति कितने काल की कही गई है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! मनः शिला पृथिवी के जीवों की स्थिति 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सोलसवाससहस्साइं जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त की कही गई है और उत्कृष्ट से वह सोलह हजार वर्ष की कही गई है 'सक्करा पुढवी णं पुच्छा' हे भदन्त ! शर्करा पृथिवी के जीवों की स्थिति कितने काल की कही गई है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं 'जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं अट्ठारसवाससहस्साइं हे गौतम ! शर्करा पृथिवी के जीवों की स्थिति जघन्य से एक अन्त मुहूर्त की कही गई है और उत्कृष्ट से अठारह हजार वर्ष की कही गई है 'खर पुढवी णं पुच्छा' हे भदन्त ! खर पृथिवी के जीवों की स्थिति काल की अपेक्षा कितनी कही गई है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-

---

'मणोसिला पुढवीण पुच्छा' હે ભગવન્ મન શિલાપૃથ્વીના જીવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सोलसवाससहस्साइ' હે ગૌતમ ! જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિ કહી છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી સોળ હજાર વર્ષની સ્થિતિ કહેવામાં આવી છે 'सक्करा पुढवी णं पुच्छा' હે ભગવન્ ! શર્કરા પ્રભા પૃથ્વીના જીવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેવામાં આવી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं अट्ठारसवाससहस्साइं' હે ગૌતમ ! શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના જીવોની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટથી અઢાર હજાર વર્ષની કહેવામાં આવી છે. 'खर पुढवीणं पुच्छा' હે ભગવન્ ખર પૃથ્વીના જીવોનીસ્થિતિ

पृथिवीजीवानां भदन्त ! कियन्तं कालं स्थिति र्भवतीति प्रश्नः, भगवानाह 'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं बावीसं वास सहस्साइ' जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं यावत् स्थिति र्भवति तथोत्कर्षेण द्वाविंशतिवर्ष-सहस्राणि यावत् स्थिति र्भवतीति । श्लक्ष्णपृथिवीत आरभ्य खरान्तपृथिवीना-मुत्कर्षस्थिति विषये संग्रहगाथामाह-

'सण्हाय सुद्ध बालुय मणोसिला सक्कराय खर पुढवी ।
इगबार चोद्दस सोलसट्ठारस बावीस समसहस्सा'
श्लक्ष्णा च शुद्धा बालुका च मनःशिला शर्करा च खरपृथिवी ।
एकद्वादश चतुर्दश षोडशाष्टादश द्वाविंशति समा सहस्राणि' इतिच्छाया ।

अयमर्थः-श्लक्ष्णपृथिव्याः एकं वर्षसहस्रमुत्कर्षतः स्थिति र्भवति, शुद्ध पृथिव्या द्वादशवर्ष सहस्राणि, बालुका पृथिव्याश्चतुर्दशवर्षसहस्राणि, मनःशिला-पृथिव्याः षोडशवर्षसहस्राणि शर्कराापृथिव्या अष्टादशवर्षसहस्राणि, खरपृथिव्या द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि, सर्वासाममीषां पृथिवीनां जघन्येनान्तर्मुहूर्तमेव स्थिति-र्भवतीति ज्ञातव्यम् ॥

'गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं' हे गौतम ! खर पृथिवी के जीवों की स्थिति जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त की और उत्कृष्ट से बाईस हजार वर्ष की कही गई इस तरह श्लक्ष्ण पृथिवी के जीवों से लेकर खर पृथिवी तक के जीवों की जघन्य स्थिति तो सब की एक अन्तर्मुहूर्त की है पर उत्कृष्ट स्थिति में भिन्नता है जो ऊपर में प्रकट कर दी गई है यही बात इस गाथा द्वारा समझाई गई है-

'सण्हा य सुद्धबालु य मणोसिला सक्करा य खर पुढवी ।
इग बारचोद्दससोलसट्ठारस बावीसवाससहस्सा' इसका अर्थ स्पष्ट है ।

કાળની અપેક્ષાથી કેટલા કાળની કહેવામાં આવી છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं' હે ગૌતમ ! ખરપૃથ્વીના જીવોની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટથી બાવીસ હજાર વર્ષની કહી છે. આ રીતે શ્લક્ષ્ણ પૃથ્વીના જીવોથી લઈને ખર પૃથ્વી સુધીના જીવોની જઘન્ય સ્થિતિ તો બધાનીજ એક અંતર્મુહૂર્તની છે. પરંતુ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં જૂદાઇ આવે છે. જે ઉપર બતાવવામાં આવી છે એ જ વાત આ ગાથા દ્વારા સમજાવ-વામાં આવી છે.

'सण्हाय सुद्धवालु य मणोसिला, सक्कराय खरपुढवी ।
इगबार चोद्दस सोलस ट्ठारस बावीसवास सहस्सा'

આ ગાથાનો અર્થ ઉપર સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલ છે.

सम्प्रति स्थितिनिरूपण प्रस्तावात् नैरयिकादीनां चतुर्विंशति दण्डकक्रमेण स्थितिं निरूपयितुमाह–'नेरइयाणं' इत्यादि, 'नेरइयाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता' नैरयिकाणां भदन्त ! कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता–कथिता इति प्रश्न, भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं दसवाससहस्साइं हे गौतम ! नारकजीवानां जघन्येन स्थितिर्दशवर्षसहस्राणि 'उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिई' उत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि स्थिति र्भवतीति । 'एवं सव्वं भाणियव्वं जाव सव्वट्ठ सिद्ध देवत्ति' एवमेतत्सर्वं भणितव्यं यावत् सर्वार्थ सिद्धदेव इति एवं प्रज्ञापना चतुर्थस्थितिपदानुसारेण चतुर्विंशति दण्डकक्रमेण तावद्वक्तव्यं यावत् सर्वार्थसिद्धविमानदेवानां स्थितिनिरूपणं भवेदिति । पूर्वोक्तप्रकारेण भवस्थितिनिरूपणा कृता । सम्प्रति कायस्थिति–निरूपणार्थमाह–अत्र

अब स्थिति निरूपण के प्रस्ताव को लेकर नैरियक आदि कों की चौवीस दण्डक के क्रम से स्थिति का निरूपण करते हैं–इसमें गौतम ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है–'नेरइया णं भंते ! केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता' हे भदन्त ! नैरयिक जीवों की स्थिति कितने काल की कही गई है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं 'गोयमा ! जहन्नेणं दस वाससहस्साइं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं' हे गौतम ! नारक जीवों की स्थिति जघन्य से दस हजार वर्ष की कही गई है और उत्कृष्ट से तेंतीस सागरोपम की कही गई है 'एवं सव्वं भाणियव्वं जाव सव्वट्ठ सिद्ध देवत्ति' इसी तरह चौवीस दण्डक के क्रम से यहां पर प्रज्ञापना गत चतुर्थ स्थिति पद के अनुसार सर्वार्थ सिद्ध गत देवों तक की स्थिति का निरूपण कर लेना चाहिये यह जो स्थिति का निरूपण किया गया है वह

હવે સ્થિતિનું નિરૂપણુ કરવા માટેના પ્રસ્તાવને લઈને નૈરયિક વિગેરેની સ્થિતિનું નિરૂપણુ ચોવીસ દંડકના ક્રમથી કરવામાં આવે છે. આમાં શ્રીગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે 'नेरइयाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' હે ભગવન્ નૈરયિક જીવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેવામાં આવી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! जहण्णेणं दसवास सहस्साइं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं' હે ગૌતમ ! નારક જીવોની સ્થિતિ જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની કહી છે અને ઉત્કૃષ્ટથી તેત્રીસ સાગરોપમની કહેવામાં આવી છે. 'एवं सव्वं भाणियव्वं जाव सव्वट्ठसिद्ध देवत्ति' આ જ પ્રમાણે ચોવીસ દંડકના ક્રમથી અહિયાં પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહેલ સ્થિતિ પદ પ્રમાણે સર્વાર્થ સિદ્ધના દેવો સુધીની સ્થિતિનું નિરૂપણુ કરી લેવું જોઈએ. જે આ સ્થિતિનું નિરૂપણુ કર્યું છે, તે ભવસ્થિતિનું જ નિરૂપણુ કર્યું છે.

कायस्थिति विषये जीवादीनि द्वाविंशतिद्वाराणि प्रज्ञापनाया अष्टादशे कायस्थिति-पदे प्रदर्शितानि, तत्संग्राहिके चेमे द्वे गाथे-

'जीव१ गइं२ दिय३ काए,४ जोगे५ वेए६ कसाये७ लेस्साय८ ।
समत्त९ नाण१० दंसण,११ संजय१२ उवओग१३ आहारे१४ ॥१॥
भासग१५ परित्त१६ पज्जत्त१७ सुहुम१८ सण्णी१९ भव२०ऽत्थि चरिमे२२
एएसिं तु पयाणं काय ठिई होई नायव्वा' । २॥
(जीवः,१ गति,२ इन्द्रियं३ कायः४ योगो५ वेदः६ कषायो७ लेश्या८च ।
सम्यक्त्वं९ ज्ञान१० दर्शन११, संयतो१२ पयोगा१३हाराः१४ ॥१॥
भाषक१५ परीत१६ पर्याप्त१७ सूक्ष्म१८ संज्ञि१९ भवा२०स्ति२१चरिमाश्च२२

भवस्थिति का ही निरूपण किया गया है ।

अब काय स्थितिका निरूपण किया जाता है—

यहां काय स्थिति के विषय में जीवादि बाईस द्वार प्रज्ञापना के अठारहवें कायस्थिति पद में कहे गये है इनकी संग्राहक दो गाथाए इस इस प्रकार का है ।

'जीवगइंदिय काए जोए वेए कसाय लेस्सा य ।
सम्मत्तनाण दंसण संजय उवओग आहारे ॥१॥
भासग परित्त पज्जत्त सुहुम सण्णी भवऽत्थि चरिमे य ।
एएसिं तु पयाणं कायठिई होइ नायव्वं' ॥२॥

जीव १, गति २, इन्द्रिय ३, काय, ४, योग ५ वेद ६ कषाय ७ लेश्या ८ सम्यक्त्व ९ ज्ञान १० दर्शन ११, संयत १२, उपयोग १३, आहार १४ भाषक १५ परीत १६ पर्याप्त १७ सूक्ष्म १८ संज्ञी १९

હવે કાયસ્થિતિનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.

અહિયાં કાયસ્થિતિના સંબંધમાં જીવાદિ ૨૨ બાવીસ દ્વારો પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના અઢારમા કાયસ્થિતિ પદમાં કહેવામાં આવ્યા છે. તેની બે સંગ્રહ ગાથાઓ આ પ્રમાણે છે.

'जीव गइंदिय काए जोए वेए कसायलेस्साय
सम्मत्तनाणदंसण संजय उवओग आहारे ॥ १ ॥
भासग परित्तपज्जत्त सुहुमसण्णी भवऽत्थि चरिमेय
एएसिं तु पयाणं कायठिई होइ नायव्वं ॥ २ ॥

જીવ ૧, ગતિ ૨, ઇંદ્રિય ૩, કાય ૪, યોગ ૫, વેદ ૬, કષાય ૭, લેશ્યા ૮, સમ્યક્ત્વ ૯, દર્શન ૧૧, સંયત ૧૨, ઉપયોગ ૧૩, આહાર ૧૪, ભાષક ૧૫, પરીત ૧૬, પર્યાપ્ત ૧૭, સૂક્ષ્મ ૧૮, સંજ્ઞી ૧૯, ભવસિદ્ધિક ૨૦,

एतेषां तु पदानां कायस्थिति र्भवतीति ज्ञातव्या' इतिच्छाया ।

द्वाविंशति द्वारनामानि यथा—प्रथमं जीवद्वारम् १, एवं गतिद्वारम् २, इन्द्रियद्वारम् ३, कायद्वारम् ४, योगद्वारम् ५ वेदद्वारम् ६, कषायद्वारम् ७, लेश्याद्वारम् ८, सम्यक्त्वद्वारम् ९, ज्ञानद्वारम् १०, दर्शनद्वारम् ११, संयतद्वारम् १२, उपयोगद्वारम् १४, आपकद्वारम् १५ परीत (परिमित) द्वारम् १६, पर्याप्तद्वारम् १७ सूक्ष्मद्वारम् १८ संज्ञिद्वारम् १९ भवसिद्धिकद्वारम् २०, अस्तिकायद्वारम् २१ चरमद्वारम् २२॥ तत्र प्रथमं जीवद्वारं व्याचष्टे—'जीवेणं भंते ! जीवेत्ति कालओ केवच्चिरं होइ' जीवः खलु भदन्त ! जीव इति कालतः कियच्चिरं भवति अथ कायस्थितिरिति शब्दस्य कोऽर्थः ? तत्रोच्यते कायोनाम जीवस्य विवक्षितः सामान्यरूपो वा पर्यायविशेषस्तस्मिन् स्थितिरिति कायस्थितिः, इदमुक्तं भवति यस्य वस्तुनो येन पर्यायेण जीवत्वलक्षणेन पृथिवीकायादित्वलक्षणेन वा आदिश्यते व्यवच्छेदेन यद्

भवसिद्धिक २०, अस्तिकाय २१ और चरम २२ इनमें प्रथम जीव द्वार को कहते हैं—'जीवे णं भंते ! जीवेत्ति कालओ केवच्चिरं होइ' हे भदन्त ! जीव जीवरूप से कितने काल तक रहता है ? अर्थात् जीव की कायस्थिति का काल कितना है ? कायस्थिति शब्द का अर्थ ऐसा है—जीव की सामान्य रूप अथवा विशेष रूप जो विवक्षित पर्याय है उसका नाम काय है इस काय में जो स्थिति है वह कायस्थिति है ऐसा कायस्थिति शब्द का अर्थ है भवस्थिति में वर्तमान भव की स्थिति गृहीत होती है और कायस्थिति में जब तक जीव अपनी जीवन रूप पर्याय से युक्त रहता है तब तक की वह स्थिति विवक्षित हुई है प्रकृत में जीव की कायस्थिति पूछी गई है सो

અસ્તિકાય ૨૧, અને ચરમ ૨૨, આમાં પહેલાં જીવદ્વારનું કથન કરવામાં આવે છે. 'जीवे ण भंते ! जीवेत्ति कालओ केवच्चिर होइ' હે ભગવન્ જીવ જીવપણાથી કેટલા કાળ સુધી રહે છે ? અર્થાત્ જીવની કાયસ્થિતિનો કાળ કેટલો છે ? કાયસ્થિતિ શબ્દનો અર્થ એવો છે કે સામાન્યપણાથી કે વિશેષ પણાથી જીવની જે વિવક્ષિત પર્યાય છે તેનું નામ કાય છે. આ કાયમાં જે સ્થિતિ છે, તે કાયસ્થિતિ કહેવાય છે. આ પ્રમાણે કાયસ્થિતિ શબ્દનો અર્થ થાય છે ભવસ્થિતિમાં વર્તમાન ભવની સ્થિતિનું ગ્રહણ થાય છે. અને કાય સ્થિતિમાં જ્યાં સુધી જીવ પોતાના જીવન રૂપ પર્યાયથી યુક્ત રહે છે, ત્યાં સુધીની તે સ્થિતિ વિવક્ષિત થઈ છે. આ ચાલુ પ્રકરણમાં જીવની કાયસ્થિતિ પૂછવામાં આવી છે. તો જે પ્રાણોને ધારણ કરે છે, તે જીવ કહેવાય છે.

भवनं सा कायस्थितिः। तत्र जीव इति 'प्राणधारणे जीवति- प्राणान् धारयति इति जीवः, प्राणाश्च द्विविधाः द्रव्यप्राणाः भावप्राणाश्च, तत्र द्रव्यप्राणा इन्द्रियप्रभृतयः, तदुक्तम्—'पञ्चेन्द्रियाणि त्रिविधं बलं च, उच्छ्वास-निश्वासमथान्यदायुः। प्राणाः दशैते भगवद्भिरुक्तास्तेषां वियोजीकरणं तु हिंसा ।१। इति। भावप्राणास्तु ज्ञानादयः तैः करणभूतैस्तान् आश्रित्य तदपेक्षया मुक्तोऽपि मुक्तिस्थितोऽपि जीवः जीवति, जीवः जीवति, व्यपदिश्यते, तस्य द्रव्यप्राणा भावेऽपि

जो प्राणों को धारण करता है वह जीव है प्राण द्रव्य प्राण और भाव प्राण के भेद से दो प्रकार के कहे गये हैं पांच इन्द्रिय मन वचन काय ये तीन बल, आयु और श्वासोच्छ्वास ये दस द्रव्य प्राण है एवं ज्ञान दर्शन सुख और वीर्य ये चार भाव प्राण हैं कहा भी है—

'पञ्चेन्द्रियाणि त्रिविधं बलंच उच्छ्वास निःश्वासमथान्यदायुः,
प्राणा दशैते भगवद्भिरुक्तास्तेषां वियोजी करणंतु हिंसा ॥१॥
'ज्ञानादयस्तु भाव प्राणा मुक्तोऽपि जीवति सतैर्हि' इति।

पांच इन्द्रियां श्रोत्रेन्द्रियादि, तथा मनोबल, वचनबल और कायबल ये तीन बल, तथा श्वासोच्छ्वास और आयु, ये दस प्राण कहे गये हैं। यहां पर सामान्य से प्राणों का ग्रहण हुआ है अतः द्रव्य प्राण और भाव प्राण इन दोनों का ही ग्रहण आजाता है इस तरह से जब यह विचार किया जाता है कि 'जीव जीवन रूप अवस्था में कब तक रहता है' तो यही प्रभु श्री की ओर से उत्तर मिलता है कि हे गौतम! जीव जीवन रूप अवस्था में सर्वकाल रहता है ऐसा एक भी

દ્રવ્ય પ્રાણ અને ભાવ પ્રાણના ભેદથી પ્રાણ બે પ્રકારના કહેલ છે. પાંચઇંદ્રિય, મન, વચન અને કાય આ ત્રણ બળ આયુ અને શ્વાસોચ્છવાસ આ દસ દ્રવ્ય પ્રાણ છે. અને જ્ઞાનાદિ ભાવ પ્રાણ છે. કહ્યું પણ છે કે

'पञ्चेन्द्रियाणि त्रिविधं बलंच उच्छवास निःश्वास मथान्यदायुः
प्राणा दशैते भगवद्भिरुक्ता स्तेषां वियोजी करणंतु हिंसा ।१।
ज्ञानादयस्तु भावप्राणा मुक्तोऽपि जीवति सतैर्हि इति

પાંચ ઇંદ્રિયો શ્રોત્રેન્દ્રિય વિગેરે. તથા મનોબલ, વચનબલ અને કાયબલ આ ત્રણ બલ તથા શ્વાસોચ્છવાસ અને આયુ આ દસ પ્રાણ કહ્યા છે અહિયાં સામાન્ય પણાથી પ્રાણો ગ્રહણ કરાયા છે. તેથી દ્રવ્યપ્રાણ અને ભાવપ્રાણ આ બન્ને પણ ગ્રહણ થઇ જાય છે. આ રીતે જ્યારે એ વિચાર કરવામાં આવે કે 'જીવ' જીવન રૂપ અવસ્થામાં ક્યાં સુધી રહે છે? તો તેનો ઉત્તર પ્રભુશ્રી તરફથી એજ મળે છે કે હે ગૌતમ! જીવ, જીવનરૂપ અવસ્થામાં સદા

भावप्राणसद्भावात्। तदुक्तम्-'ज्ञानादयस्तु भावप्राणा मुक्तोऽपि जीवति सतैर्हि इति। इह च प्राणविशेषस्यानुपादानेन सामान्यत उभयेषामपि प्राणानां संग्रहो भवति ततश्च हे भदन्त! जीवन पर्यायविशिष्टो जीवः, जीवइत्यनेन रूपेण कालतः-कालमधिकृत्य कियच्चिरं भवतीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम! 'सव्वद्धं' संसारावस्थायां द्रव्यभावप्राणानधिकृत्य मोक्षावस्थायां च केवलं भावप्राणानधिकृत्य सर्वत्रापि जीवनस्य विद्यमानत्वादिति। अथवा-जीव इति नैकः प्रतिनियतो जीवो विवक्ष्यते किन्तु जीवसामान्यम्, ततः प्राणधारणलक्षण जीवनाभ्युपगमेऽपि न कश्चिद्विरोधः, तथाहि-'जीवे णं भंते' इत्यादि तत्र जीव

क्षण नहीं है कि जीव अपनी इस जीवन रूप अवस्था से रहित हो जाय संसार अवस्था में तो यह द्रव्य प्राण एवं भाव प्राण इन दोनों प्राणों से जीता रहता है और मुक्त अवस्था में यह केवल ज्ञानदर्शन सुख वीर्यादि भाव प्राणों से जीता है इसलिये संसार अवस्था में भी और मुक्त अवस्था में भी यह जीव 'जीव' इस नाम से कहा जाता है अथवा-जीव पद से यहाँ किसी एक खास जीव का ग्रहण नहीं हुआ है किन्तु जीव सामान्य का ही ग्रहण हुआ है जीव सामान्य प्राण धारण रूप सामान्य अपने लक्षण से जीता है जिया है और जीता रहेगा इसमें कोई विरोध नहीं आता है अतः ऐसे इस सामान्य जीव की कायस्थिति का काल अनादि अनन्त रूप है। इस प्रकार जीव द्वार की तरह प्रज्ञापना के अठारहवे कायस्थिति नाम के पद में कहे हुए गति, इन्द्रिय, काय आदि बाईस द्वारों को भी समझलेना चाहिये, इनमें गति

કાળ રહે છે એવી એક પણ ક્ષણ નથી કે જીવ પોતાની આ જીવન રૂપ અવસ્થાથી રહિત થઈ જાય, સંસાર અવસ્થામાં તો આ દ્રવ્ય પ્રાણ અને ભાવ પ્રાણ બન્ને પ્રાણોથી જીવીત રહે છે. અને મુક્ત અવસ્થામાં આ કેવળ જ્ઞાનદર્શન સુખ વીર્ય વિગેરે ભાવપ્રાણોથી જીવે છે. તેથીજ સંસાર અવસ્થામાં અને મુક્ત અવસ્થામાં પણ આ જીવ 'જીવ' એ નામથી કહેવાય છે. અથવા 'જીવપદથી અહિયાં કોઈ એક ખાસ જીવનું ગ્રહણ થયેલ નથી. પરંતુ જીવ સામાન્યનું જ ગ્રહણ થયેલ છે. જીવ સામાન્ય પ્રાણધારણ રૂપ સામાન્ય પોતાના લક્ષણોથી જીવે છે જીવ્યા છે, અને જીવતા રહેશે. તેમાં કંઈજ વિરોધ આવતો નથી તેથી એવા આ સામાન્ય જીવની કાયસ્થિતિનો કાળ અનાદિ અને અનંત રૂપ છે. આ પ્રમાણે જીવદ્વારની જેમ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના અઢારમા કાયસ્થિતિ નામના પદમાં કહેલા ગતિ, ઈન્દ્રિય, કાય વિગેરે બાવીસે દ્વારોને સમજી લેવા જોઈએ. તેમાં ગતિ પદની અપેક્ષાથી જ્યારે

इति जीवन्निति प्राणान् धारयन्नित्यर्थः एतादृशो जीवः कालतः कियच्चिरं भवतीति, भगवानाह—हे गौतम ! सर्वाद्धाम् जीवसामान्यस्यानाद्यनन्तत्वादिति। एवं जीवद्वारवत् गतीन्द्रियकायादिद्वारैर्यथा प्रज्ञापनायामष्टादशे कायस्थिति नामके पदे कायस्थितिः कथिता तथाऽत्राऽपि सर्वं निरवशेषं वक्तव्यम्।

अत्र गतिविषये सूत्रालापकप्रकारो लेशत एवं, तथाहि—'नेरइयाणं भंते ! नेरइयत्ति कालओ केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! जहन्नेणं दसवाससहस्साइं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं । 'तिरिक्खजोणिएणं भंते ! तिरिक्खजोणियत्ति कालओ केवच्चिरं होइ, 'गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं अणंतं कालं अणंता उस्स·

की अपेक्षा जब कायस्थिति का विचार किया जाता है—तब वहां पर गति नरक गति, तिर्यग्गति मनुष्य गति और देव गति चार गतियों को लेकर कायस्थिति का विचार किया गया है—यहां थोडा सूत्रालापक का प्रकार दिखलाया जाता है—जैसे 'नेरइया णं भंते ! नेरइयत्ति कालओ केवच्चिरं होइ' हे भदन्त ! नैरयिक जीव की कायस्थिति का काल कितना है ? तो इसके उत्तर में प्रभुश्री ने ऐसा कहा है—'गोयमा ! जहन्नेणं दस वाससहस्साइं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं' हे गौतम ! नारक जीव की स्थिति काल जघन्य से दस हजार वर्ष का है और उत्कृष्ट से तेंतीस सागरोपम का है तिरिक्खजोणिए णं भंते ! 'तिरिक्ख-जोणियत्ति कालओ केवच्चिरं होइ' हे भदन्त ! तिर्यग्योनिक जीव की कायस्थिति का काल कितना है ? तो इसके उत्तर में प्रभुश्री ने कहा है—'गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं अणंतं कालं—अणंता उस्स· प्पिणीओ ओसप्पिणीओ कालओ खेत्तओ अणंता लोगा असंखेज्जा

કાયસ્થિતિનો વિચાર કરવામાં આવે છે. ત્યારે ત્યાં ગતિ કહેતા નરક ગતિ તિર્યગ્ગતિ, મનુષ્યગતિ, અને દેવગતિ આ ચારે ગતિઓને લઈને કાયસ્થિતિનો વિચાર કરવામાં આવે છે. અહિયાં થોડો સૂત્રનો આલાપ પ્રકાર બતાવવામાં આવે છે. જેમકે 'नेरइयाणं भंते ! नेरइयत्ति कालओ केवच्चिरं होई' હે ભગવન્ નૈરયિક જીવની કાયસ્થિતિનો કાળ કેટલો કહેવામાં આવેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! जहण्णेणं' दसवाससहस्साइं' उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं' હે ગૌતમ ! નારક જીવની કાયસ્થિતિનો કાળ જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષનો છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી તેત્રીસ સાગરોપમનો છે. 'तिरिक्ख जोणिएणं भंते ! तिरिक्ख जोणियत्ति कालओ केवच्चिरं होई' હે ભગવન્ તિર્યગ્યોનિક જીવની કાયસ્થિતિનો કાળ કેટલો કહ્યો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं'

प्पिणीओसप्पिणीओ कालओ, खेत्तओ अणंता लोगा असंखेज्जा पोग्गलपरियट्टा, तेणं पोग्गलपरियट्टा, आवलियाए असंखेज्जइ भागो' इत्यादि ।

सम्प्रति सामान्य पृथिवीकायादिगत कायस्थिति निरूपणार्थमाह-'पुढवीकाइएणं भंते !' इत्यादि, 'पुढवीकाइएणं भंते' पृथिवीकायिकः खलु भदन्त ! अत्र

पोग्गलपरियट्टा तेणं पोग्गलपरियट्टा-आवलियाए असंखेज्जइ भागो' हे गौतम ! तिर्यग्योनिक जीव की कायस्थिति का काल जघन्य से अन्तर्मुहूर्त का है और उत्कृष्ट से अनन्त काल रूप है यह अनन्त काल अनन्त उत्सर्पिणी और अनन्त अवसर्पिणी रूप होता है क्षेत्र की अपेक्षा और काल की अपेक्षा असंख्यात पुद्गलपरावर्त्त हो जाते हैं ये असंख्यात पुद्गलपरावर्त्त आवलिका के असंख्यातवें भाग प्रमाण रूप होते हैं । इत्यादि- इसी तरह से मनुष्य गति और देव गति के भी कायस्थिति का काल कितना है-इस सम्बन्ध में आलाप प्रकार और उनका उत्तर प्रज्ञापना के अठारहवें कायस्थिति पद से जान लेना चाहिये तथा जो इन्द्रिय-आदि शेष द्वारों को लेकर कायस्थिति का विचार किया गया है वह भी उसी प्रज्ञापना के कायस्थिति पद से जान लेना चाहिये ।

अथ सूत्रकार सामान्य पृथिवी कायादि की कायस्थिति का विचार करते हैं-इसमें गौतम ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है-'पुढवी काइए णं भंते !

अणंतं कालं अणंता उस्सप्पिणीओ ओसप्पिणीओ कालओ खेत्तओ अणंता लोगा असंखेज्जा पोग्गलपरियट्टा आवलियाए असंखेज्जइ भागो' હે ગૌતમ ! તિર્યગ્યોનિક જીવની કાયસ્થિતિનો કાળ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્તનો છે અને ઉત્કૃષ્ટથી અનંતકાળ રૂપ છે આ અનન્તકાળ અનંત ઉત્સર્પિણી અને અનંત અવસર્પિણી રૂપ હોય છે. ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી અને કાળની અપેક્ષાથી અસંખ્યાત પુદ્ગલ પરાવર્ત થઈ જાય છે આ અસંખ્યાત પુદ્ગલ પરાવર્ત આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ રૂપ હોય છે ઇત્યાદિ આજ પ્રમાણે મનુષ્યગતિ અને દેવગતિના કાયસ્થિતિનો કાળ પણ કેટલો છે? એ સંબંધનો આલાપનો પ્રકાર અને તેનો ઉત્તર પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના અઢારમા કાયસ્થિતિ પદમાંથી સમજી લેવો. તથા જે ઈંદ્રિય વિગેરે બાકીના દ્વારોને લઈને કાયસ્થિતિનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે, તે પણ એ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના કાયસ્થિતિ પદમાંથી સમજી લેવો.

હવે સૂત્રકાર સામાન્ય પૃથ્વીકાય વિગેરેની કાયસ્થિતિનો વિચાર કરે છે. આ સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રી ને એવું પૂછ્યું છે કે 'પુઢવી काइएणं भंते ! पुढवीकाइयत्ति कालओ केवच्चिरं होई' હે ભગવન્ પૃથ્વી કાયિક

पृथिवीकायिकः सामान्य रूपोऽतएव जातावेकवचन नतु व्यक्त्यैकत्वे एकवचन मिति, 'पुढवीकाइयत्ति कालओ केवच्चिर होइ' पृथिवीकायिक इति पृथिवीकायिकत्वरूपेण कालतः कियच्चिरं भवतीति प्रश्नः, भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'सव्वद्धं' सर्वाद्धां सर्वकालं यावत् पृथिवीकायिकः पृथिवीकायिकरूपेण भवति पृथिवीकायिकसामान्यस्य सर्वदैव सद्भावादिति । 'एवं जाव तसकाइए' एवं यावत् त्रसकायिकः अत्र यावत्पदेन—अप्तेजोवायुवनस्पति-

---

पुढवीकाइयत्ति कालओ केवच्चिरं होइ' हे भदन्त ! पृथिवीकायिक जीव पृथिवीकायिक रूप से कब तक रहता है ? अर्थात् पृथिवीकायिक जीव की कायस्थिति का काल कितना है ? इस के उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं–'गोयमा ! सव्वद्धं' हे गौतम ! पृथिवीकायिक जीव पृथिवी कायिक रूप से सर्व काल वर्त्तमान रहता है यहां पृथिवीकायिक पद से सामान्य पृथिवी कायिक जीव ही ग्रहीत हुआ है और इसी कारण यहां जाति की अपेक्षा से सूत्रकार ने सूत्र में 'पुढवीकाइए' ऐसा एक वचन का प्रयोग किया है व्यक्ति की अपेक्षा लेकर एकवचन का प्रयोग नहीं किया है । ऐसे कोई सा भी समय नही हुआ है, और न ऐसा वर्त्तमान में हैं और न भविष्यत् में ऐसा समय रहेगा कि जिसमें सामान्य पृथिवीकायिक जीव न रहा हों न है, और न होगा सामान्य पृथिवीकायिक जीव सर्वदा इस संसार में वर्तमान हर एक क्षण में रहता है'एवं जाव तसकाइए' इसी तरह से सामान्य अप्कायिक की, सामान्य तैजस कायिक की सामान्य वायुकायिक की सामान्य वनस्पति

જીવો પૃથ્વી કાયિક પણાથી, ક્યાં સુધી રહે છે ? અર્થાત્ પૃથ્વીકાયિક જીવની કાયસ્થિતિનો કાળ કેટલો કહ્યો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'ગોયમા ! સવ્વદ્ધં' હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિક જીવ પૃથ્વીકાયિક પણાથી સર્વકાળ વર્તમાન રહે છે. અહિયાં પૃથ્વીકાયિક પદથી સામાન્ય પૃથ્વીકાયિક જીવોજ ગ્રહણ થયા છે, અને એજ કારણે અહિયાં જાતિની અપેક્ષાથી એક વચનનો પ્રયોગ કરવામાં આવેલ છે. વ્યક્તિની અપેક્ષાથી એક વચનનો પ્રયોગ કરવામાં આવેલ નથી. એવો કોઇ પણ સમય થતો નથી, તેમ વર્તમાનમાં પણ એવું નથી. ભવિષ્યમાં પણ આવો સમય રહેશે નહીં. કે જેમાં સામાન્ય પૃથ્વીકાયિક જીવો રહ્યા ન હોય. તેમ નહી હશે. સામાન્ય પૃથ્વીકાયિક જીવો આ સંસારમાં સદા સર્વદા દરેક ક્ષણમાં વર્તમાન રહે છે. 'एवं जाव तसकाइए' આજ પ્રમાણે સામાન્ય અપ્કાયિકની, સામાન્ય

कायिकानां संग्रहो भवति, तथा च–पृथिवीकायिकवदेव अप्तेजोवायुवनस्पति-त्रसकायिकानामपि कायस्थिति र्ज्ञातव्येति, आलापप्रकारस्तु एवम्–'आउकाइएणं भंते ! आउकाइयत्ति कालओ केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं अणंतं कालं अणंता उस्सप्पिणीओ सप्पिणीओ कालओ, खेत्तओ अणंता लोगा असंखेज्जा पोग्गलपरियट्टा तेयपोग्गलपरियट्टा आवलियाए असंखेज्जइ भागो' इत्यादि, एवमेव तेजोवायुवनस्पतित्रसकायिक सूत्राण्यपि ज्ञातव्यानि, सर्वत्रालापप्रकारस्तु स्वयमेवोहनीय इति ।

सम्प्रति–विवक्षिते काले जघन्यपदे उत्कृष्टपदे वा कियता कालेनाभिनवा उत्पद्यमानाः पृथिवीकायिकादयो निर्लेपास्युः ? इत्येतन्निरूपणार्थमाह–'पडुप्पन्न पुढवीकाइयाण' इत्यादि, 'पडुप्पन्नपुढवीकाइयाणं भंते' प्रत्युत्पन्न पृथिवीकायिकाः तत्का-

---

कायिक जीव की और सामान्य त्रसकायिक जीव की भी कायस्थिति का काल जानना चाहिये इस सम्बन्ध में आलाप प्रकार ऐसा है 'आउ काइए णं भंते ? आउकाइयत्ति कालओ केवच्चिरं होइ' गोयमा जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं अणंतं कालं अणंता उस्सप्पिणीओसप्पिणीओ कालओ खेत्तओ अणंता लोगा असंखेज्जा पोग्गलपरियट्टा तेय पोग्गलपरियट्टा आवलियाए असंखेज्जइ भागो' इत्यादि । इसी तरह से तैजस्कायिक वायुकायिक और वनस्पतिकायिक के सम्बन्ध में भी सूत्र जान लेना चाहिये ।

अब सूत्रकार पूर्वोक्त काल में जघन्य और उत्कृष्ट से पृथिवी कायिकादिजीव कितने काल से निर्लेप होते हैं ? इसका निरूपण कहते हैं–'पडुप्पन्न० इत्यादि ।

તેજસ્કાયિકની, સામાન્ય વાયુકાયિકની સમાન્ય વનસ્પતિકાયિક, જીવની, અને સામાન્ય ત્રસકાયિક જીવની કાયસ્થિતિનો કાળ પણ સમજી લેવો. આ સંબંધમાં આલાપકોના પ્રકાર આ નીચે પ્રમાણે છે. 'आउ काइएणं भंते ! आउकाइयत्ति कालओ केवच्चिरं होई, गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं अणंतं कालं अणंता उस्सप्पिणी ओसप्पिणीओ कालओ खेत्तओ अणंता लोगा असंखेज्जा पोग्गल परियट्टा तेय पोग्गलपरियट्टा आवलियाए असंखेज्जइभागो' ઇત્યાદિ આ પ્રમાણે તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક અને વનસ્પતિકાયિકના સંબધમાં પણ સૂત્રપાઠ સમજી લેવો.

હવે સૂત્રકાર પૂર્વોક્ત કાળમાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પણાથી પૃથ્વીકાયિક વિગેરે જીવો કેટલા કાળથી નિર્લેપ હોય છે ? આ વિષયનું નિરૂપણ કરવા માટે કહે છે. 'पडुप्पन्न' ઇત્યાદિ

त्पद्यमानाः पृथिवीकायिकजीवाः खलु भदन्त ! 'केवइय कालस्स' कियत्काल स्य 'केवइय कालस्स' इत्यत्र तृतीयार्थे षष्ठी विभक्तिस्तेन कियता कालेन 'णिल्ले वा सिया' निर्लेपाः स्युः प्रतिसमयमेकैकापहारेणापह्रियमाणाः पृथिवीकायिकाः कियता कालेन सर्वे एव निष्ठामुपयान्तीति प्रश्नः भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहण्णपदे' जघन्यपदे यदा सर्वस्तोका भवन्ति तदा–'असंखेज्जाहि उस्सप्पिणीओ सप्पिणीहिं' असंख्याताभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिः पृथिवीकायिका निर्लेपा भवन्तीति। 'उक्कोसपए' उत्कर्षपदे यदा सर्वे बहवो भवन्ति तदाऽपि 'असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणीओ सप्पिणीहिं' असंख्याताभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभि र्निर्लेपा भवन्तीति। अत्रायं विशेषः–'जहन्नपदाओ उक्कोसपए असंखेज्जगुणा'

हे भदन्त ! जितने अभिनव पृथिवी कायिक जीव विवक्षित काल में जघन्य और उत्कृष्ट रूप से उत्पन्न होते हैं वे सब उतने जीव कितने काल के बाद यदि उनमें से एक एक जीव निकाला जावे तो पूरे समाप्त हो जावें ? इसके उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं–'गोयमा जहन्नपए असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणीओसप्पिणीहिं उक्कोसपदे असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणि ओसप्पिणीहिं' हे गौतम ! जघन्य से अर्थात् जब एक काल में कम से कम उत्पन्न होते हैं उस अपेक्षा से यदि उनमें से प्रत्येक समय में एक-एक जीव अपहृत किया जावे तो उनके पूरे अपहरण होने में असंख्यात उत्सर्पिणियां और असंख्यात अवसर्पिणियां समाप्त हो

હે ભગવન્ ! જેટલા નવા પૃથ્વીકાયિક જીવો વિવક્ષિત કાળમાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે, તે બધાજ જીવો કેટલા કાળ પછી જો તેઓમાંથી એક એક સમયમાં એક એક જીવ બહાર કહાડવામાં આવે, તો પૂરે પૂરા બહાર કહાડી શકાય ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! जहन्नपए असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणी ओसप्पिणीहिं उक्कोसपदे असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणी ओसप्पिणीहिं' હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અર્થાત્ જ્યારે એક કાળમાં ઓછામાં ઓછા ઉત્પન્ન થાય છે. તે અપેક્ષાથી જો તેઓમાંથી પ્રત્યેક સમયમાં એક એક જીવ બહાર કહાડવામાં આવે, તો પૂરેપૂરા તેઓને બહાર કહાડવામાં અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણીયો અને અસંખ્યાત અવસર્પિણીયો પૂરી થઈ જાય છે. એજ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટથી અર્થાત્ એક જ કાળમાં જ્યારે તેઓ વધારેમાં વધારે ઉત્પન્ન થાય છે. તે અપેક્ષાથી પણ જો તેઓમાંથી એક એક સમયમાં એક એક જીવ બહાર કહાડવામાં આવે તો પણ તેઓને પૂરેપૂરા બહાર કહાડવામાં અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણીયો અને અસંખ્યાત અવસર્પિણીયો

जघन्यपदा दुत्कृष्टपदिनो जीवा असंख्येयगुणा अधिका भवन्ति, उत्सर्पिण्यव-सर्पिणीनां जघन्योत्कृष्टपदोक्ता संख्येयत्वमध्ये जघन्यपदोक्ता संख्येयत्वापेक्षया उत्कृष्टपदोक्ता संख्येयत्वस्य असंख्येयगुणाधिकत्वादिति भावः । 'एवं जाव पडुप्पन्न वाउक्काइया' एवं पृथिवीकायिकवदेव यावत् वायुकायिका जीवाः जघन्योत्कृष्टपदेऽसंख्येयाभि रुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभि निर्लेपा भवन्तीति यावत्पदेना-प्तेजः कायिकानां ग्रहणं भवतीति तथा च पृथिवीकायिकादारभ्य वायुकायिक जीवाः जघन्योत्कृष्टाभ्यामसंख्याताभि रुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभि निर्लेपा भवन्तीति

जाती हैं इसी प्रकार उत्कृष्ट से अर्थात् एक ही काल में जब वे अधिक से अधिक उत्पन्न होते हैं उस अपेक्षा से भी यदि उनमें से भी एक २ समय में एक-एक जीव अपहृत किया जावे तो भी उनके भी पूरे अप-हरण करने में असंख्यात उत्सर्पिणियां और असंख्यात अव सर्पिणियां समाप्त हो जावें तब वे पूरे अपहृत हो सकते हैं-'जहण्णपदाओ उक्को-सपए असंखेज्जगुणा' जघन्य पद वाले उत्पद्यमान अभिनव पृथिवी कायिक जीवों की अपेक्षा जो उत्कृष्ट पदवर्ती अभिनव पृथिवी कायिक जीव उत्पन्न होते हैं वे असंख्यात गुणे अधिक होते हैं। क्योंकि जघन्य और उत्कृष्ट पदों में दोनों जगह असंख्यात पद होते हुए भी जघन्यपदोक्त असंख्यात त्व की अपेक्षा उत्कृष्ट पदोक्त असंख्यातत्व असंख्यातगुणा अधिक होता है। 'एवं जाव पडुप्पन्न वाउक्काइया' इसी तरह से एक काल में यावत् अभिनव अप्कायिक तैजस्कायिक और वायुकायिक जीव कम से कम और अधिक से अधिक इतने उत्पन्न होते हैं कि उनमें से एक एक समय में एक जीव का अपहरण किया जावे तो पृथिवीकायिक

સમાપ્ત થઈ જાય છે ત્યારે તેઓ પૂરે પૂરા બહાર કહાડી શકાય છે 'जहण्ण पदाओ उक्कोसपए असंखेज्जगुणा' જઘન્ય પદવાળા ઉત્પન્ન થનારા નવા નવા પૃથ્વીકાયિક જીવોની અપેક્ષાથી જે ઉત્કૃષ્ટ પદ વર્તી નવા નવા પૃથ્વીકાયિક જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ અસંખ્યાત ગણા વધારે હોય છે. કેમકે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પદોમાં બન્ને સ્થળે અસંખ્યાત પદ હોવા છતાં પણ જઘન્ય પદમાં કહેલ અસંખ્યાત ત્વ ની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ પદમાં કહેલ અસંખ્યાતત્વ અસંખ્યાતગણું વધારે હોય છે. 'एवं जाव पडुप्पन्न वाउक्काइया' એજ પ્રમાણે એક કાળમાં યાવત્ નવા નવા અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક અને વાયુકાયિક જીવ ઓછામાં ઓછા એક એક સમયમાં એક એક જીવનું અપહરણ કરવામાં આવે અર્થાત્ બહાર કહાડવામાં આવે તો પૃથ્વીકાયિક જીવોની જેમજ

'पडुप्पन्नवणप्फइकाइयाणं भंते' प्रत्युत्पन्नवनस्पतिकायिकाः तत्कालं समुत्पद्यमाना वनस्पतिकायिकाः खलु खलु भदन्त ! 'केवइय-कालस्स निल्लेवा सिया' कियता कालेन निर्लेपाः स्युः ? इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'पडुप्पन्नवणप्फइकाइया' प्रत्युत्पन्नास्तत्कालं समुत्पद्यमाना वनस्पतिकायिकाः, 'जहन्नपदे अपदा' जघन्यपदे अपदाः इयता कालेनापह्रियन्ते इत्येतादृशपदरहिता एव भवन्ति। वनस्पतिकायिकानामनन्तानन्तत्वादिति। 'उक्कोसपदे अपया' उत्कृष्टपदे अपदाः, इयता कालेन अपह्रियन्ते इत्येतादृशपदरहिताः,

---

जीवों की तरह ही असंख्यात उत्सर्पिणियां और असंख्यात ही अव सर्पिणियां समाप्त हो जावें तब जाकर वे पूरे अपहृत किये जासकते हैं।

'पडुप्पन्नवणप्फइ काइयाणं भंते! केवइय कालस्स निल्लेवा सिया' हे भदन्त! वनस्पति कायिक जीव जो अभिनव वनस्पति कायिक जीव रूप से अमुक किसी विवक्षित काल में कम से कम उत्पन्न हुए हों और अधिक से अधिक उत्पन्न हुए हों यदि उन्हें एक-एक समय में अपहृत किया जावे तो कितने काल में वे अपहृत हो पावें? इसके उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं-'गोयमा! पडुप्पन्नवणप्फइ काइया जहण्ण पदे अपया उक्कोसपदे अपया' हे गौतम! वनस्पतिकायिक जीव जघन्य से और उत्कृष्ट से अमुक विवक्षित-काल में इतने अधिक उत्पन्न होते हैं कि 'वे असंख्यात उत्सर्पिणियों में और असंख्यात अवसर्पिणियों में अपहृत हो पावें' ऐसा वहां नहीं कहा जा सकता है इसका तात्पर्य यही है कि वनस्पति कायिक जीव अमुक-विवक्षित-काल में

અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણીયો અને અસંખ્યાત જ અવસર્પિણીયો પૂરી થઇ જાય ત્યારે તેઓ પૂરેપૂરા બહાર કહાડી શકાય છે.

'पडुप्पन्नवणप्फइकाइयाणं भंते! केवइय कालस्स निल्लेवा सिया' હે ભગવન્! વનસ્પતિ કાયિક જીવ જે અભિનવ વનસ્પતિ કાયિક પણાથી કોઇ અમુક વિવક્ષિત કાળમાં ઓછામાં ઓછા ઉત્પન્ન થયા હોય અને વધારેમાં વધારે ઉત્પન્ન થયા હોય તેઓને જો એક એક સમયમાં બહાર કહાડવામાં આવે, તો તેઓ બધા કેટલા સમયમાં બહાર કહાડી શકાય ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે ગોયમા ! पडुप्पन्न वणप्फइकाइया जहण्णपदे अपया, उक्कोसपदे अपया' હે ગૌતમ ! વનસ્પતિ કાયિક જીવો જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી અમુક વિવક્ષિત કાળમાં એટલા બધા વધારે ઉત્પન્ન થાય છે. કે તેઓ અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણીયોમાં અને અસંખ્યાત અવસર્પિણીયોમાં બહાર કહાડી શકાય એ પ્રમાણે કહી શકાતું નથી. આ કથનનું તાત્પર્ય

उत्कृष्टपदेऽपि भवन्ति वनस्पतिकायिकानामनन्तानन्तत्वात् । 'पडुप्पन्नवणप्फइ-काइयाण नत्थि निल्लेवणा' प्रत्युत्पन्नवनस्पतिकायिकानामनन्तानन्ततया निर्लेपना नास्तीति । 'पडुप्पन्नतसकाइयाणं पुच्छा' प्रत्युपन्नत्रसकायिकाः खलु भदन्त ! कियता कालेन निर्लेपा भवन्तीति प्रश्नः, भगवानाह–हे गौतम ! 'जहण्णपदे सागरोवमसयपुहुत्तस्स' जघन्यपदे सागरोपमशतपृथक्त्वेन निर्लेपा भवन्ति 'उक्कोसपदे सागरोवमसयपुहुत्तस्स' उत्कृष्टपदेऽपि सागरोपमशतपृथक्त्वेन निर्लेपा भवन्ति। नवरम् 'जहण्णपदा उक्कोसपदे विसेसाहिया' जघन्यपदादुत्कृष्ट

सर्वदा अनन्तानन्त उत्पन्न होते रहते हैं। इसी कारण 'पडुप्पन्नवणप्फइ काइया णं नत्थि निल्लेवणा' प्रत्युत्पन्न वनस्पतिकायिक जीवों की निर्लेपना नहीं होती है क्यों कि वे अनन्तानन्त उत्पन्न होते रहते हैं 'पडु-प्पन्नतसकाइयाणं पुच्छा' हे भदन्त ! प्रत्युत्पन्न त्रसकायिक जीव लेपर-हित कितने काल के बाद होते हैं–अर्थात् जिस किसी विवक्षित समय में कम से कम और अधिक से अधिक जितने त्रस कायिक जीव उत्पन्न होते हैं वे यदि एक–एक समय में एक–एक जीव अपहृत किये जावें तो कितने काल में वे पूरे अपहृत हो पावें ? इसके उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं–हे गौतम ! 'जहण्ण पदे सागरोवमसयपुहुत्तस्स, उक्कोसपदे सागरोवमसय पुहुत्तस्स' वे प्रत्युत्पन्न त्रस कायिक जीव जघन्य पद में और उत्कृष्ट पद में इतने अधिक होते है कि यदि उन्हें एक–एक समय में एक–एक जीव के अपहृत किया जावे तो पूरे अपहृत करने में सागरोपमशत पृथक्त्व अर्थात् एक सौ सागरोपम से लेकर नौ सौ सागरोपम तक का काल समाप्त हो जावे 'जहन्नपया उक्कोसपए

એ જ છે કે વનસ્પતિ કાયિક જીવ અમુક વિવક્ષિત કાળમાં સર્વદા અનંતાનંત ઉત્પન્ન થતા રહે છે એજ કારણે 'पडुप्पन्नवणप्फइकाइयाण' नत्थि निल्लेवणा' પ્રત્યુત્પન્ન-વર્તમાન કાળમાં ઉત્પન્ન થયેલા વનસ્પતિ કાયિક જીવોની નિર્લેપના થતી નથી. કેમકે તેઓ અનંતાનંત ઉત્પન્ન થતા રહે છે. 'पडुप्पन्नतसकाइयाण' पुच्छा' હે ભગવન્ પ્રત્યુત્પન્ન ત્રસકાયિક જીવ કેટલા કાળ પછી લેપરહિત થાય છે ? અર્થાત્ જે કોઇ વિવક્ષિત કાળમાં ઓછામાં ઓછા અને વધારેમાં વધારે જેટલા ત્રસ કાયિક જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, જો તે બધા એક એક સમયમાં બહારકહાડવામાં આવે, તો તે બધા કેટલા સમયમાં પૂરેપૂરા બહાર કહાડી શકાય ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે હે ગૌતમ जहण्णपदे सागरोवमसयपुहुत्तस्स उक्कोसपदे सागरोवमसयपुहुत्तस्स' તે પ્રત્યુત્પન્ન

पदे विशेषाधिका भवन्ति, शतपृथक्त्वस्य सामान्यतया कथनेऽपि जघन्यपदोक्त-शतपृथक्त्वापेक्षया उत्कृष्टपदोक्तशत पृथक्त्वस्य विशेषाधिकत्वादिति ॥सू० ३०॥

पूर्वं पृथिव्यादि चतुर्विंशतिदण्डकजीवानां स्थित्यादि भावाः प्रदर्शिताः, साम्प्रतं पूर्वोक्त भाववेत्ताऽनगार एव भवतीति अविशुद्धलेश्य विशुद्धलेश्यानगार वक्तव्यतामाह- 'अविसुद्धलेस्सेणं भंते' इत्यादि,

मूलम्—अविसुद्धलस्सेणं भंते! अणगारे असंमोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं जाणइ पासइ? गोयमा! नो इणट्ठे समट्ठे। अविसुद्धलेस्सेणं भंते! अणगारे असमोहएणं अप्पाणेणं बिसुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारे जाणइ पासइ? गोयमा! नो इणट्ठे समट्ठे। अविसुद्धलेस्से अणगारे समोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं जाणइ पासइ? गोयमा! नो इणट्ठे समट्ठे। अविसुद्धलेस्सेणं भंते! अणगारे समोहएणं अप्पाणेणं विसुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं जाणइ पासइ? नो इणट्ठे समट्ठे। अविसुद्धलेस्सेणं भंते! अणगारे समोहया समोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं जाणइ पासइ? नो इणट्ठे समट्ठे। अविसुद्धलेस्सेणं

विसेसाहिया' जघन्य पद में वे जितने उत्पन्न हुए है उनकी अपेक्षा वे उत्कृष्ट पद में विशेषाधिक उत्पन्न होते हैं क्योंकि सामान्य तया शत पृथक्त्व पद के कहने पर भी जघन्य पद के शत पृथक्त्व की अपेक्षा उत्कृष्ट पद का शत पृथक्त्व विशेषाधिक होता है ॥सू० ३०॥

त्रसकायिक જીવો જઘન્ય પદમાં અને ઉત્કૃષ્ટ પદમાં એટલા વધારે હોય છે કે જો તેઓને એક એક સમયમાં એક એક પણાથી બહાર કહાડવામાં આવે તો પૂરે પૂરા બહાર કહાડવામાં સાગરોપમ શત પૃથક્ત્વ અર્થાત્ એક સો સાગરોપમથી લઈને નવ સો સાગરોપમ સુધીનો કાળ પુરો થઈ જાય 'जहन्नपया उक्कोसपए विसेसाहिया' જઘન્ય પદમાં તે જેટલા ઉત્પન્ન થયા છે, તેઓની અપેક્ષાએ તેઓ ઉત્કૃષ્ટપદમાં વિશેષાધિક ઉત્પન્ન થાય છે કેમકે સામાન્ય તયા શતપૃથક્ત્વ પદને કહેવા છતાં પણ જઘન્ય પદના શતપૃથક્-ત્વની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ પદનું શત પૃથક્ત્વ વિશેષાધિક હોય છે. ॥ સૂ. ૩૦ ॥

भंते ! अणगारे समोहया समोहएणं अप्पाणेणं विसुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं जाणइ पासइ ? नो इणट्ठे समट्ठे । विसुद्धलेस्सेणं भंते ! अणगारे असमोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं जाणइ पासइ? हंता जाणइ पासइ, जहा अविसुद्धलेस्सेणं आलावगा एवं विसुद्धलेस्सेण वि छ आलावगा भाणियव्वा। जाव विसुद्धलेस्सेणं भंते! अणगारे समोहएणं विसुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं जाणइ पासइ ? हंता जाणइ पासइ ॥सू० ३१॥

छाया–अविशुद्धलेश्यः खलु भदन्त ! अनगारोऽसमवहतेनाऽऽत्मना अविशुद्धलेश्यं देवं देवीमनगारं जानाति पश्यति ? गौतम ! नायमर्थः समर्थः अविशुद्धलेश्यः खलु भदन्त ! अनगारः असमवहतेन आत्मना विशुद्धलेश्यं देवं देवीमनगारं जानाति पश्यति ? गौतम ! नायमर्थः समर्थः । अविशुद्धलेश्योऽनगारः समवहतेन आत्मना अविशुद्धलेश्यं देवं देवीमनगारं जानाति पश्यति ? गौतम ! नायमर्थः समर्थः, अविशुद्धलेश्यः खलु भदन्त ! अनगारः समवहतेन आत्मना विशुद्धलेश्यं देवं देवीमनगारं जानाति पश्यति ? नायमर्थः समर्थः। अविशुद्धलेश्यः खलु भदन्त ! अनगारः समवहता समवहतेन आत्मना अविशुद्धलेश्यं देवं देवीमनगारं जानाति पश्यति ? नायमर्थः समर्थः । अविशुद्धलेश्यः खलु भदन्त ! अनगारः समवहता समवहतेन आत्मना विशुद्धलेश्यं देवं देवीमनगारं जानाति पश्यति ? नायमर्थः समर्थः । विशुद्धलेश्यः खलु भदन्त ! अनगारः असमवहतेनात्मना अविशुद्धलेश्यं देवं देवीमनगारं जानाति पश्यति ? हन्त जानाति पश्यति, यथा–अविशुद्धलेश्येन आलापकाः, एवं विशुद्धलेश्येनापि षडालापकाः भणितव्याः यावद् विशुद्धलेश्यः खलु भदन्त ! अनगारः समवहता समवहतेन आत्मना विशुद्धलेश्य देवं देवीमनगार जानाति पश्यति ? हन्त जानाति पश्यति सू. ३१।

इस से पूर्व पृथिव्यादि चौवीस दण्डक के जीवों के स्थित्यादि भाव कहे गये है पूर्वोक्त स्थित्यादि भावों का जानकार अनगार ही हो सकता है इसलिये अब अविशुद्ध विशुद्ध लेश्या वाले अनगार के विषय में कहते हैं—

આની પહેલા પૃથિવી વિગેરે ચોવીસ દંડકના જીવોની સ્થિતિ વિગેરે ભાવો કહેવામાં આવ્યા છે. તે પૂર્વોક્ત સ્થિત્યાદિ ભાવોને જાણવાવાળા અણુગારજ હોય છે. તેથી હવે અવિશુદ્ધ વિશુદ્ધ લેશ્યા વાળા અણુગારના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવે છે.

टीका--'अविसुद्धलेस्से णं भंते ! अणगारे' अविशुद्धलेश्यः, विशुद्धा लेश्या विद्यते यस्य स विशुद्धलेश्यः न विशुद्धलेश्य इति अविशुद्धलेश्यः कृष्णनीलकापोत-लेश्यावान् खलु भदन्त ! अनगारः, न विद्यते अगारं-गृहं यस्य सोऽनगारः साधुः 'असमोहएणं' असमवहतेन वेदनादि समुद्घातरहितेन 'अप्पाणेणं' आत्मना 'अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं' अविशुद्धलेश्यं-कृष्णादिलेश्योपेतं देवं देवीं वा अनगारम् 'जाणइ पासइ' जानाति-ज्ञानविषयीकरोति, पश्यति दर्शनविषयी-करोतीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा ! हे गौतम ! 'नो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः अविशुद्धलेश्यावत्वेन यथावस्थितवस्तु परिच्छेदा-

---

'अविसुद्धलेस्से णं भंते ! अणगारे असमोहएणं अप्पाणेणं' इत्यादि

टीकार्थ-गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'अविसुद्धलेस्से णं भंते ! अणगारे' हे भदन्त ! जो अनगार जिसके-अगार-घर नहीं हो वह अनगार अर्थात्-साधु-अविशुद्धि लेश्या वाला है कृष्ण नील कापोत लेश्या वाला है-और 'असमोहएणं अप्पाणेणं' वेदनादि समुद्घात विहीन आत्मा द्वारा क्या 'अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अणागरं' अविशु-द्ध लेश्या वाले-कृष्णादि लेश्या वाले देव को या देवी को या अनगार को 'जाणइ पासइ' ज्ञान द्वारा जानता है और दर्शन द्वारा देखता है-इसके उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं-'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है अर्थात् अविशुद्ध लेश्या वाला होने के कारण उस अनगार के यथावस्थित वस्तु को जानने वाले ज्ञान का अभाव कहा गया है इस तरह अविशुद्ध लेश्या वाला अनगार यथार्थ

'अविसुद्धलेस्सेणं भंते अणगारे असमोहएणं अप्पाणेण' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ-શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું કે 'अविसुद्धलेस्से णं भंते अणगारे' હે ભગવન્ જે અણુગાર એટલે કે જેને અગાર-ઘર ન હોય તે અનગાર અર્થાત્ સાધુ અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા છે. કૃષ્ણુનીલ, કાપોત, લેશ્યાવાળા છે. અને 'असमोहएणं अप्पाणेणं' વેદના વિગેરે સમુદ્ઘાત રહિત આત્મા દ્વારા 'अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं' અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા કૃષ્ણુ વિગેરે લેશ્યા વાળા દેવને અગર દેવીને અથવા અણુગારને 'जाणइ पासइ' જ્ઞાન દ્વારા જાણે છે? અને દર્શન દ્વારા દેખે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! આ અર્થ બરાબર નથી. અર્થાત્ અવિ-શુદ્ધ લેશ્યાવાળા હોવાથી એ અણુગારને યથાવસ્થિત વસ્તુને જાણુવાવાળા જ્ઞાનનો અભાવ કહેલ છે. આ પ્રમાણે અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો અણુગાર યથાર્થ

भावादिति, 'अविसुद्धलेस्सेणं भंते ! अणगारे' अविशुद्धलेश्यः—कृष्णादिलेश्योपेतः खलु भदन्त ! अनगारः—साधुः 'असमोहएणं अप्पाणेण' असमवहतेन—वेदनादि समुद्घातरहितेनाऽऽत्मना 'विसुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं' विशुद्धलेश्यं देवं देवीमनगारं किम् 'जाणइ पासइ' जानाति—पश्यति, इति द्वितीयः प्रश्नः, भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'नो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः, अविशुद्धलेश्यावत्त्वेन यथाऽवस्थितवस्तुपरिच्छेदाभावादिति ॥२॥ 'अविसुद्धलेस्से णं भंते ! अणगारे' अविशुद्धः-कृष्णादिलेश्यः खलु भदन्त ! अनगारः—साधुः 'समोहएणं अप्पाणे णं' समवहतेन—वेदनादि समवघातगतेनात्मना

रूप से न अविशुद्ध लेश्या देव को जानता देखता है। 'अविसुद्धलेस्से णं भंते ! अणगारे असमोहएणं अप्पाणे णं विसुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं जाणइ पासइ' हे भदन्त ! जो अनगार अविशुद्ध लेश्या वाला है और वेदनादि समुद्घात से विहीन है ऐसा वह अनगार वेदनादि समुद्घात रहित आत्मा के द्वारा क्या विशुद्ध लेश्या वाले देव को या देवी को या किसी अनगार को क्या जानता है और देखता है ? इस के उत्तर में प्रभु श्री कहते है—'गोयमा ! नो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है क्योंकि अविशुद्ध लेश्या वाले यथावस्थित वस्तु को जानने वाले ज्ञान का अभाव रहा करता है। 'अविसुद्धलेस्से णं भंते ! अणगारे समोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं जाणइ पासइ' हे भदन्त ! जो अनगार अविशुद्ध लेश्या वाला है—लेश्या की विशुद्धि से विहीन है—परन्तु वेदनादि समुद्घात गत है

પણાથી અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવને જાણતો દેખાતો નથી. अ वसुद्धलेस्सेणं भंते अणगारे असमोहएणं अप्पाणं विसुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं जाणइ पासइ' હે ભગવન્ જે અનગાર અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા હોય છે, અને વેદના વિગેરે સમુદ્ઘાતથી રહિત છે. એવો તે અનગાર વેદના વિગેરે સમુદ્ઘાતથી રહિત આત્માદ્વારા વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવને અથવા દેવીને અથવા તેવા કોઈ અણ-ગારને શું જાણે છે ? કે દેખે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! नो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! આ અર્થ બરોબર નથી. કેમકે અવિશુદ્ધ લેશ્યા વાળાને યથાવસ્થિત વસ્તુને જાણવાના જ્ઞાનનો અભાવ હોય છે. 'अविसुद्धलेस्सेणं, भंते ! अणगारं समोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारे जाणइ पासइ' હે ભગવન્ જે અનગાર અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા હોય છે, લેશ્યાની વિશુદ્ધીથી રહિત છે. પરંતુ વેદના વિગેરે સમુદ્ઘાતવાળા છે,

'अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं' अविशुद्धलेश्यं देवं देवीमनगारम् 'जाणइ पासइ' जानाति-ज्ञानविषयीकरोति, पश्यति- दर्शनविषयी करोति, इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'नो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः अविशुद्धलेश्यावत्त्वेन यथावस्थितपदार्थपरिच्छेदस्याशक्यत्वादिति ३। 'अविसुद्धलेस्से अणगारे' अविशुद्धलेश्यः-कृष्णादिलेश्यासहितोऽनगारः 'समोहएणं अप्पाणेणं' समवहतेन-वेदनादि समुद्घातगतेनात्मना 'विसुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं' विशुद्धलेश्यं देवं देवीमनगारम् 'जाणइ पासइ' जानाति सामान्यतः, पश्यति विशेषरूपेणेति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'नो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः अविशुद्धलेश्यतया यथावस्थित वस्तुपरिच्छेदासंभवादिति ४। 'अविसुद्धलेस्से णं भंते ! अणगारे' अविशुद्धलेश्यः खलु भदन्त ! अनगारः-साधुः 'समोहया समोहएणं अप्पाणेणं' समवहता समवहतेनाऽऽत्मना

तो क्या वह स्वयं के द्वारा 'अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं' अविशुद्ध लेश्या वाले देव को या देवी को या अनगार को क्या जानता है और देखता है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! यह अर्थ समर्थित नहीं है इसका कारण लेश्या की अविशुद्धता में यथावस्थित वस्तु परिच्छेदक ज्ञान नहीं होता है 'अविसुद्धलेस्से अणगारे समोहएणं अप्पाणेणं विसुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं जाणइ पासइ' हे भदन्त ! जो अनगार अविशुद्ध लेश्या वाला है और वेदनादि समुद्घात गत रहा हुवा है तो क्या वह स्वयं के द्वारा विशुद्ध लेश्या वाले देव को या देवी को या अनगार को क्या जानता देखता है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं- हे गौतम ! 'नो इणट्ठे समट्ठे' यह अर्थ समर्थित नहीं

તો શું તે સ્વયં પોતાનાથી 'अविसुद्धलेस्स देवं देविं अणगारं जाणइ पासइ' અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવને અથવા દેવીને અથવા અણગારને શુ જાણે છે? અને દેખે છે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! આ અર્થ બરાબર નથી. તેનુ કારણ લેશ્યાની અવિશુદ્ધિમાં યથાવસ્થિત વસ્તુ પરિચ્છેદક જ્ઞાન હોવું જોઈએ તે હોતું નથી. 'अविसुद्धलेस्से अणगारे समोहएणं अप्पाणेणं विसुद्धलेस्सं देवं अणगारं जाणइ पासइ' હે ભગવન્ જે અણગાર અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો હોય અને વેદના વિગેરે સમુદ્ઘાત યુક્ત હોય તો શું તે સ્વયં પોતેજ વિશુદ્ધ લેશ્યવાળા દેવને અથવા દેવીને કે અણગારને જાણે છે ? કે દેખે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે હે ગૌતમ ! 'नो इणट्ठे समट्ठे' આ અર્થ બરાબર નથી. તેનુ કારણ ઉપર કહેવામાં આવી

समवहता समवहतो नाम वेदनादि समुद्घात क्रियाविशिष्टो न तु परिपूर्णसमवहतो नापि सर्वथा असमवहतः 'अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं' अविशुद्धलेश्यं देवं देविं अणगारं' अविशुद्धलेश्यं देवं देवीमनगारम् 'जाणइ पासइ' जानाति सामान्यतः, पश्यति विशेषरूपेणेति प्रश्नः, भगवानाह-'हे गौतम ! 'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः अविशुद्धलेश्यतया यथावस्थितवस्तु परिच्छेदस्याशक्यत्वादिति ५। 'अविसुद्धलेस्से अणगारे' अविशुद्धलेश्यः खलु भदन्त ! अनगारः, 'समोहया समोहएणं अप्पाणेणं' समवहता समवहतेनाऽऽत्मना 'अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं' अविशुद्धलेश्यं देवं देवीमनगारम् 'जाणइ पासइ' जनाति सामान्यरूपेण, पश्यति विशेषरूपेणेति षष्ठः प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम !

होता है कारण इसका ऊपर में बताया जा चुका है। 'अविसुद्धलेस्सेणं भंते ! अणगारे समोहया समोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं देविं जाणइ पासइ' हे भदन्त ! अनगार अविशुद्ध लेश्या वाला है और वेदनादि समुद्घात क्रिया से कुछ विशिष्ट है वेदना आदि समुद्घात से कुछ रूप से विशिष्ट नहीं भी है ऐसा वह समवहतासमवहतात्मावाला साधु क्या अविशुद्ध लेश्या वाले देव को या देवी को या अनगार को क्या जानता देखता है ? इसके उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं-हे गौतम ! 'नो इणट्ठे समट्ठे' यह अर्थ समर्थ नहीं है क्योकि यथार्थ दर्शन ज्ञानका उसको अभाव रहता है 'अविसुद्धलेस्से अणगारे समोहया समोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अनगारं जाणइ पासइ' हे भदन्त ! जो अनगार अविशुद्ध लेश्यावाला है और वेदनादि समुद्घात से विशिष्ट और अविशिष्ट भी है तो क्या ऐसा वह अनगार स्वयं के द्वारा विशुद्ध

ગયેલ છે. તે પ્રમાણે સમજી લેવું, 'अविसुद्धलेस्सेणं भंते ! अणगारे समोहया समोहएण अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं देविं जाणइ पासइ' હે ભગવન્ જે અણુગાર અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો હોય છે, અને વેદના વિગેરે સમુદ્ઘાત ક્રિયાથી કંઇક વિશેષ છે, અને કંઇક અંશથી વેદના વિગેરે સમુદ્ઘાતથી વિશેષ ન પણ હોય, એવો તે સમવહતાસમવહતાત્મા વાળો સાધુ અવિશુદ્ધ લેશ્યા વાળા દેવને અથવા દેવીને અથવા અણુગારને જાણે છે? કે દેખે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે હે ગૌતમ ! 'णो इणट्ठे समट्ठे' આ અર્થ બરોબર નથી. કેમકે યથાર્થ દર્શક જ્ઞાનનો તેને અભાવ હોય છે. 'अविसुद्धलेस्से अणगारे समोहया समोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं जाणइ पासइ' હે ભગવન્ ! જે અણુગાર અવિશુદ્ધ લેશ્યા વાળો હોય, અને વેદના વિગેરે સમુદ્ઘાતથી વિશિષ્ટ અને અવિશિષ્ટ પણ

'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः अविशुद्धलेश्यतया यथावस्थितवस्तु परिच्छेदस्याशक्यत्वादिति ६। तदेवमविशुद्धलेश्ये ज्ञातरि साधौ षट् सूत्राणि प्रदर्श्य विशुद्धलेश्ये ज्ञातरि साधौ षट् सूत्राणि दर्शयति-'विसुद्धलेस्सेणं' इत्यादि, 'विसुद्धलेस्से णं भंते! अणगारे' विशुद्धलेश्यः-शुक्ललेश्यायुक्तः अनगारः 'असमवहएणं अप्पाणेणं' असमवहतेन-वेदनादि समुद्घातरहितेन 'अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं' अविशुद्धलेश्यं-कृष्णादिलेश्यायुक्तं देवं देवीमनगारम् 'जाणइ पासइ' जानाति पश्यति किमिति प्रश्नः, भगवानाह-'हंता' इत्यादि, 'हंता जाणइ पासइ'

लेश्या वाले देव को देवी को या अनगार को क्या जानता देखता है ? ऐसा यह छठवां प्रश्न है-इसके उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं-'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम! यह अर्थ समर्थ नहीं है-क्योंकि ऐसी स्थिति में उस अनगार का ज्ञान यथार्थ वस्तु प्रदर्शक नहीं होता है। इस प्रकार से अविशुद्ध लेश्या वाले ज्ञाता साधु के सम्बन्ध में छह सूत्रों को दिखाकर अब विशुद्ध लेश्यावाले ज्ञाता साधु के सम्बन्ध में छह सूत्रों को सूत्रकार द्वारा दिखाया जाता है-'विसुद्धलेस्से णं भंते! अणगारे असमोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं जाणइ पासइ' इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा प्रश्न किया है कि हे भदन्त! जो अनगार विशुद्ध लेश्या वाला है-प्रशस्त लेश्या वाला है-और वेदनादि समुद्घात से रहित है-तो क्या वह स्वयं के द्वारा अविशुद्ध लेश्या वाले-कृष्णादि लेश्या वाले देव को देवी को तथा अनगार को क्या

હોય, તો શું એવો તે અણગાર સ્વયં વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવને કે દેવીને અથવા અનગારને જાણે છે? કે દેખે છે? આ પ્રમાણેનો આ છઠ્ઠો પ્રશ્ન પૂછેલ છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'ગોયમા! णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ! આ અર્થ બરોબર નથી કેમકે એવી સ્થિતિમાં તે અનગારનું જ્ઞાન યથાર્થ વસ્તુને જાણવાવાળું હોતું નથી આ રીતે અવિશુદ્ધ લેશ્યાને જાણવાવાળા સાધુના સંબંધમાં છ સૂત્રોને બતાવીને હવે વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા જ્ઞાતા સાધુના સંબંધમાં છ સૂત્રો કહેવામાં આવે છે. 'विसुद्धलेस्सेणं भंते! अणगारे असमोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं जाणइ पासइ' આમાં શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવો પ્રશ્ન પૂછયો છે કે હે ભગવન્ જે અણગાર વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા છે, અર્થાત્ પ્રશસ્ત લેશ્યાવાળા છે, અને વેદના વિગેરે સમુદ્ઘાત વિનાના છે, તો શું તે સ્વયં અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા કૃષ્ણાદિ લેશ્યાવાળા દેવને દેવીને તથા અણગારને શું જાણે છે? કે દેખે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રીને ગૌતમસ્વામીને

हन्त गौतम ! जानाति पश्यति विशुद्धलेश्याकतया यथावस्थित वस्तुविषयकज्ञान-दर्शन सद्भावादिति । 'जहा–अविसुद्धलेस्सेणं आलावगा एवं विसुद्धलेस्सेण वि छ आलावगा भाणियव्वा' यथा–येन प्रकारेण।विशुद्धलेश्यस्य षट् प्रकारका आलापकाः कथिताः, एवं विशुद्धलेश्येनापि षट् प्रकारका आलापका भणितव्याः, कियत्पर्यन्त-मालापका भणितव्यास्तत्राह 'जाव' इत्यादि, 'जाव विसुद्धलेस्सेणं भंते ! अणगारे' यावद् विशुद्धलेश्यः खलु भदन्त ! अनगारः 'समोहया समोहएणं अप्पाणेणं' समवहता समवहतेन आत्मना 'विसुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं जाणइ पासइ' विशुद्धलेश्यं देव देवीमनगारं जानाति पश्यति सामान्यविशेषाभ्यामिति प्रश्नः, भग-

---

जानता देखता है ? इसके उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं 'हंता जाणइ पासइ' हां, गौतम ! ऐसा वह साधु–अनगार कृष्णादि लेश्या वाले देव को देवी को तथा अनगार को जानता देखता है। क्योंकि उसके ज्ञान में यथार्थ वस्तु प्रदर्शकता का सद्भावकारक लेश्या की विशुद्धि है और वह विशुद्धि उस साधु के ज्ञान में वर्तमान है 'जहा अविसुद्धलेस्से णं आलावगा एवं विसुद्धलेस्सेण वि छह आलावगा भाणियव्वा' जिस प्रकार से अविशुद्ध लेश्या वाले साधु के सम्बन्ध में पूर्वोक्त रूप से छह प्रकार के आलापक कहे गये हैं इसी प्रकार से छह आलापक विशुद्ध लेश्या वाले साधु के सम्बन्ध में भी कह लेना चाहिये कहां तक जानना चाहिये सो कहते हैं 'जाव' यावत् अंतिम आलापक तक अन्तिम आलापक इस प्रकार से है–'विसुद्धलेस्से णं भंते ! अणगारे समोहया समोहएणं अप्पाणेणं विसुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं जाणइ पासइ' हे

કહે છે કે 'हंता जाणइ पासइ' હા ગૌતમ। એવો તે સાધુ અણગાર કૃષ્ણાદિ લેશ્યાવાળા દેવને દેવીને તથા અણગારને જાણે છે અને દેખે છે. કેમકે તેના જ્ઞાનમાં યથાર્થ વસ્તુપ્રદર્શકતાના સદ્ભાવ કારક લેશ્યાની વિશુદ્ધિ છે. અને તે વિશુદ્ધિ તે સાધુના જ્ઞાનમાં વર્તમાન છે 'जहा अविसुद्धलेस्सेणं आलावगा एवं विसुद्धलेस्सेण वि छह आलावगा भाणियव्वा' જે પ્રમાણે અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા સાધુના સંબંધમાં પૂર્વોક્ત પ્રકારથી છ પ્રકારના આલાપકો કહેવામાં આવ્યા છે. એજ પ્રમાણે વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા સાધુના સંબંધમાં પણ છ આલાપકો સમજી લેવા જોઈએ તે આલાપકો કયાં સુધી સમજવા તે બતાવવા માટે કહે છે 'जाव' યાવત્ અંતિમ આલાપક સુધી એ પદ મૂકેલ છે અર્થાત્ છેલ્લા આલાપક સુધીના સઘળા આલાપકો સમજવાં છેલ્લો આલાપક આ પ્રમાણે છે 'विसुद्धलेस्सेणं भंते अणगारे समोहया समोहएणं अप्पाणेणं विसुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं जाणइ पासइ' હે ભગવન્ વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો

वानाह-'हंता' इत्यादि, 'हंता जाणइ पासइ' हन्त जानाति पश्यति सामान्यविशे· षाभ्यामिति। अत्र यावत्पदेन अविशुद्धलेश्यः खलु भदन्त! अनगारोऽसमवहतेन आत्मना अविशुद्धलेश्यं देवं देवीमनगारं जानाति पश्यति? हन्त गौतम! जानाति पश्यति विशुद्धलेश्याकतया यथावस्थित वस्तु विषयक ज्ञानदर्शनसद्भावात्, तदुक्तम्-

'शोभनमशोभनं वा वस्तु यथावद्विशुद्धलेश्यो जानातीति।

एवं चत्वारोऽपि मध्यगा आलापका द्रष्टव्या ज्ञातव्याश्चेति ॥सू० ३१॥

तदेवं यतोऽविशुद्धलेश्यो न जानाति न पश्यति विशुद्धलेश्यस्तु जानाति पश्यति ततः सम्यग्मिथ्याक्रिययोरेकदा निषेधमभिदिधित्सुराह—'अण्ण उत्थियाणं भंते!' इत्यादि।

मूलम्-अण्णउत्थियाणं भंते! एवमाइक्खंति एवं भासेंति एवं पण्णवेंति एवं परूवेंति एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो किरियाओ पकरेइ, तं जहा-संमत्त किरियं च मिच्छत्तकिरियं च, जं समयं समत्तकिरियं पकरेइ, तं समयं मिच्छत्तकिरियं पकरेइ, जं समयं मिच्छत्तकिरियं पकरेइ तं समयं समत्तकिरियं पकरेइ, संमत्तकिरियापकरणयाए मिच्छत्तकिरियं पकरेइ मिच्छत्त-

---

भदन्त! विशुद्ध लेश्या वाला अनगार जो कि समवहत असमवहत अवस्थावाला है क्या वह स्वयं के द्वारा विशुद्ध लेश्या वाले देव को, देवी को तथा अनगार को क्या जानता देखता है? इसके उत्तर में प्रभुश्री ने कहा है कि हे गौतम! 'हंता जाणइ पासइ' हां ऐसा वह अनगार उस देव को उस देवी को तथा ऐसे उस अनगार को जानता और देखता है, यहां यावत् बीच के पांच आलापक गृहीत हुए हैं। लेश्या की विशुद्धि से ज्ञान में यथार्थ दर्शकता आती है-इस विषय में ऐसा कहा गया है-'शोभनमशोभनंवावस्तु यथावद्विशुद्ध लेश्यो जानाति ॥सू-३०॥

અણુગાર કે જે સમવહત અને અસમવહત અવસ્થાવાળો છે, તે વિશુદ્ધ લેશ્યા વાળા દેવને દેવીને અથવા અનગારને શું જાણે છે? કે દેખે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે હે ગૌતમ! हंता जाणइ पासइ' હા એવો તે અણગાર એ દેવને અને દેવીને તથા એવા અનગારને જાણે છે. અને દેખે છે. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી વચલા પાંચ આલાપકો ગ્રહણ કરાયા છે.

લેશ્યાની વિશુદ્ધિથી જ્ઞાનમા યથાર્થ દર્શકતા આવે છે. તે સંબંધમાં એવું કહ્યું છે કે शोभनमशोभनं वा वस्तु यथावद्विशुद्धलेश्यो जानाति' ॥ સૂ. ૩૧ ॥

किरियापकरणयाए संमत्तकिरियं पकरेइ एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो किरियाओ पकरेइ तं जहा—संमत्तकिरियं च मिच्छत्तकिरियं च। से कहमेयं भंते ! एवं गोयमा ! जण्णं ते अन्नउत्थिया एवमाइक्खंति एवं भासंति एवं पण्णवेंति एवं परूवेंति, एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो किरियाओ पकरेइ तहेव जाव संमत्तकिरियं च मिच्छत्तकिरियं च। जे ते एवमाहंसु ते णं मिच्छा, अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि जाव परूवेमि, एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं एगं किरियं पकरेइ तं जहा—समत्तकिरियं वा मिच्छत्तकिरियं वा जं समयं संमत्तकिरियं पकरेइ नो तं समयं मिच्छत्तकिरियं पकरेइ। तं चेव जं समयं मिच्छत्तकिरियं पकरेइ नो तं समयं संमत्त-किरियं पकरेइ, संमत्तकिरियापकरणयाए नो मिच्छत्तकिरियं पकरेइ मिच्छत्तकिरियापकरणयाए नो संमत्तकिरियं पकरेइ, एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं एगं किरियं पकरेइ तं जहा—संमत्तकिरियं वा मिच्छत्तकिरियं वा ॥सू० ३२॥

तिरिक्खजोणियं उद्देसओ बीओ समत्तो ॥२॥

छाया—अन्ययूथिकाः खलु भदन्त ! एवमाख्यान्ति एवं भाषन्ते एवं प्रज्ञापयन्ति, एवं प्ररूपयन्ति, एवं खलु एको जीव एकेन समयेन द्वे क्रिये प्रकरोति तद्यथा—सम्यक्त्वक्रिया च मिथ्यात्वक्रियां च, यस्मिन् समये सम्यक्त्वक्रियां प्रकरोति तस्मिन् समये मिथ्यात्वक्रियां प्रकरोति, यस्मिन् समये मिथ्यात्वक्रियां प्रकरोति तस्मिन् समये सम्यक्त्वक्रियां प्रकरोति सम्यक्त्वक्रिया प्रकरणतया मिथ्या-त्वक्रियां प्रकरोति, मिथ्यात्वक्रिया प्रकरणतया सम्यक्त्वक्रियां प्रकरोति। एवं खलु एको जीव एकेन समयेन द्वे क्रिये प्रकरोति—तद्यथा—सम्यक्त्वक्रियां च मिथ्यात्वक्रियां च, तत्कथमेतद् भदन्त ! एवं ? गौतम ! यत् खलु ते अन्ययूथिका एवमाख्यान्ति एवं भाषन्ते एवं प्रज्ञापयन्ति एवं प्ररूपयन्ति, एवं खलु एको जीव एकेन समयेन द्वे क्रिये प्रकरोति—तथैव यावत् सम्यक्त्वक्रियां च मिथ्यात्वक्रियां च ये ते एवमाहुस्तत् खलु मिथ्या, अहं पुनर्गौतम ! एवमाख्यामि यावत्प्ररूपयामि

एवं खलु एको जीव एकेन समयेनैकां क्रियां प्रकरोति तद्यथा-सम्यक्त्वक्रियां वा मिथ्यात्वक्रियां वा, यस्मिन् समये सम्यक्त्वक्रियां प्रकरोति नो तस्मिन् समये मिथ्यात्वक्रियां प्रकरोति, तदेव यस्मिन् समये मिथ्यात्वक्रियां प्रकरोति नो तस्मिन् समये सम्यक्त्वक्रियां प्रकरोति, सम्यक्त्वक्रिया प्रकरणतया नो मिथ्यात्वक्रियां प्रकरोति, मिथ्यात्वक्रिया प्रकरणतया नो सम्यक्त्वक्रियां प्रकरोति, एवं खलु एको जीव एकेन समयेन एकां क्रियां प्रकरोति तद्यथा-सम्यक्त्वक्रियां वा मिथ्यात्वक्रियां वा ॥३२॥

टीका-'अण्ण उत्थियाणं भंते' अन्ययूथिकाः खलु भदन्त! अन्ययूथिकाः-परतीर्थिकाः चरकादयः-बौद्धमतवादिन 'एवं आइक्खंति' एवम्-वक्ष्यमाण प्रकारेण आख्यान्ति-आचक्षते सामान्येन 'एवं भासेंति' एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण भाषन्ते-स्वशिष्यान् श्रवण प्रत्यभिमुखानवबुद्धया विस्तरेण व्यक्तं कथयन्ति, 'एवं

इस तरह के प्रतिपादन से यही निष्कर्ष निकलता है कि जो अविशुद्ध लेश्या वाला जीव होता है-वह पदार्थ के यथार्थ ज्ञान से विहीन रहता है और जो विशुद्ध लेश्या वाला जीव होता है वह पदार्थ के सम्यग्ज्ञान से युक्त होता है अतः शुद्ध जानना और शुद्ध देखना ज्ञान में लेश्या की विशुद्धि के आधीन है. लेश्या की अविशुद्धि वाला जीव ज्ञान की सम्यक् स्थिति से शून्य रहता है अतः अब सूत्रकार यह प्रकट कर रहे हैं कि सम्यक् क्रिया और मिथ्याक्रिया ये दो एक काल में एक जीव में नहीं होती है इसी बात को अन्य तैर्थिकों की प्ररूपणा को बताते हुए स्पष्ट करते हैं-'अण्णउत्थिया णं भंते' इत्यादि ॥सू० ३२।

टीकार्थ-गौतम स्वामीने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है 'अण्णउत्थिया णं भंते! एवमाइक्खंति' हे भदन्त! अन्यतैर्थिकोंने ऐसा कहा है अपने

આ રીતના પ્રતિપાદનથી એજ સારાંશ નીકળે છે કે જે અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો હોય છે. તે પદાર્થના યથાર્થ જ્ઞાનથી શૂન્ય રહે છે. અને તે વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો જીવ હોય છે, તે પદાર્થના સમ્યક્જ્ઞાનથી યુક્ત હોય છે. તેથી શુદ્ધ જાણુવું અને શુદ્ધ દેખવું તે જ્ઞાનમાં લેશ્યાની વિશુદ્ધિને આધીન છે.

લેશ્યાની અવિશુદ્ધિવાળો જીવ જ્ઞાનની સમ્યક્ સ્થિતિથી રહિત હોય છે. તેથી હવે સૂત્રકાર સમ્યક્ ક્રિયા અને મિથ્યા ક્રિયા એ બે એક જ કાળમાં એક જીવમાં હોતા નથી. એ વાત અન્ય તીર્થિકોની પ્રરૂપણા બતાવીને સ્પષ્ટ કરે છે.—'अन्न उत्थिया णं भंते!' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે 'अन्नउत्थिया णं भंते एवमाइक्खंति' હે ભગવન્ અન્ય તીર્થિકોએ એવું કહ્યું છે, તેઓએ

पण्णवेंति' एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण प्रज्ञापयन्ति–प्रकर्षेण ज्ञापयन्ति यथा स्वात्मनि व्यवस्थितं ज्ञानं तथा परेष्वपि आपादयन्तीति । 'एवं परूवेंति' एवं–वक्ष्यमाण प्रकारेण प्ररूपयन्ति । किमाचक्षते किं भाषन्ते किं प्रज्ञापयन्ति–किं प्ररूपयन्ति ते परतीर्थिका इति जिज्ञासायां वक्तव्यार्थं प्रकाशनायाह–'एवं' इत्यादि 'एवं खलु एगे जीवे' एवं खलु एको जीवः 'एगेणं समएणं' एकेन समयेन एकस्मिन् समये इत्यर्थः 'दो किरियाओ पकरेंति' द्वे क्रिये प्रकरोति–क्रियाद्वयं प्रकरोति–संपादयतीति, किं तत् क्रियाद्वयं तत्राह–'तं जहा' इत्यादि, 'तं जहा' तद्यथा–'सम्मत्त किरियंच' सम्यक्त्वक्रियां च शुभाध्यवसायात्मिकाम् 'मिच्छत्त किरियं च' मिथ्यात्वक्रियां च–अशुभाध्यवसायात्मिकां च । एकेन समयेन क्रियाद्वयं दर्शयति–'जं समयं' इत्यादि, 'जं समयं सम्मत्तकिरियं पकरेइ' 'जं समयं' प्राकृतत्वात्सप्तम्यर्थे द्वितीया विभक्तिः तथा च यस्मिन् समये सम्यक्त्वक्रियां प्रकरोति, तं समयं मिच्छत्तकिरियं पकरेइ' यस्मिन् समये मिथ्यात्वक्रियां प्रकरोति

शिष्यों को ऐसा ही उन्होंने समझाया है, ऐसी ही उन्होंने प्ररूपणा की है और तर्कणा द्वारा ऐसी ही उन्होंने पुष्टि की है–कि 'एगे जीवे, एगे णं समएणं दो किरियाओ पकरेइ' एक जीव एक समय में दो क्रियाओं को करता है 'तं जहा' वे दो क्रियाएं ये है–'संमत्त किरियं च मिच्छत्त किरियं च' एक सम्यक्त्व क्रिया है और दूसरी मिथ्यात्व क्रिया है इन में जो सम्यक्त्व क्रिया है वह सुन्दराध्यवसायरूप है और जो मिथ्यात्व क्रिया है वह असुन्दराध्यवसायरूप है 'जं समयं संमत्त किरियं पकरेइ तं समयं मिच्छत्त किरियं पकरेइ जं समयं मिच्छत्तकिरियं पकरेइ तं समयं संमत्तकिरियं पकरेइ' जीव जिस समय में सम्यक्त्व क्रिया करता है उसी समय में वह मिथ्यात्व क्रिया भी करता है और जिस समय में वह मिथ्यात्व क्रिया करता है उसी समय में वह सम्यक्त्व

પોતાના શિષ્યોને એવું જ સમજાવ્યું છે, એવી જ તેઓએ પ્રરૂપણા કરી છે, અને તર્કણા દ્વારા તેઓએ એની પુષ્ટિ કરી છે કે 'एगे जीवे, एगेणं समएणं दो किरियाओ पकरेइ' એક જીવ એક સમયમાં બે ક્રિયાઓ કરે છે. 'तं जहा' તે બે ક્રિયાઓ આ પ્રમાણે છે. 'संमत्त किरियं च मिच्छत्तकिरियं च' એક સમ્યક્ત્વ ક્રિયા છે. અને બીજી મિથ્યાત્વ ક્રિયા છે. તેમાં જે મિથ્યાત્વ ક્રિયા છે, તે અસુન્દર અધ્યવસાય રૂપ છે. અર્થાત્ સારી હોતી નથી. 'जं समयं संमत्तकिरियं पकरेइ, तं समयं मिच्छत्तकिरियं पकरेइ, जं समयं मिच्छत्तकिरियं पकरेइ, तं समयं संमत्तकिरियं पकरेइ' જીવ જે સમયે સમ્યક્ત્વ ક્રિયા કરે છે, એજ સમયે તે મિથ્યાત્વ ક્રિયાપણ કરે છે. અને

पकरेइ' तस्मिन्नेव समये सम्यक्त्वक्रियामपि प्रकरोति। परस्पर सम्बलितोभय नियम प्रदर्शनार्थमाह–'संमत्त किरिया' इत्यादि, 'संमत्त किरियापकरणयाए' सम्यक्त्व क्रिया प्रकरणतया 'मिच्छत्त किरियं पकरेइ' मिथ्यात्वक्रियां प्रकरोति, तथा–'मिच्छत्तकिरियापकरणयाए संमत्तकिरियं पकरेइ' मिथ्यात्वक्रिया मिथ्यात्वी चासौ क्रिया, प्रकरणतया सम्यक्त्वक्रियां प्रकरोति तदुभयकरणस्वभावस्य तत्तत्क्रियाकरणात् सर्वात्मना प्रवृत्तेः, अन्यथा क्रियाया अयोगादिति। 'एवं खलु एगे जीवे' एवम् उक्तप्रकारेण खलु एको जीवः 'एगेगं समएणं' एकेन समयेन एकस्मिन्नेव समये 'दो किरियाओ पकरेइ' द्वे क्रिये–क्रियाद्वयं प्रकरोति–'तं जहा' तद्यथा–'संमत्तकिरियं च मिच्छत्तकिरियं च' सम्यक्त्वक्रियां च मिथ्यात्वक्रियां चेति 'से कहमेयं भंते! एवं' तत्कथमेतद् भदन्त! एवम् हे भदन्त! अन्यतीर्थिकैरुच्यमानमेकस्मिन्नेव समये क्रियाद्वयं संभवतीति तेषां कथनं किं सत्यम्? इति गौतमस्य प्रश्नः,

---

क्रिया भी करता है 'समत्तकिरिया पकरणयाए मिच्छत्तकिरिय पकरेइ, मिच्छत्त किरिया पकरणयाए संमत्तकिरियं पकरेइ' सम्यक्त्व क्रिया के करने के साथ ही मिथ्यात्व क्रिया भी जो करता है एवं मिथ्यात्व क्रिया के साथ ही सम्यक्त्व क्रिया भी करता है क्योंकि ये दोनों क्रियाएं परस्पर में सम्बलित हैं अतः एक क्रिया के करने में दूसरी क्रिया का होना अनिवार्य है 'एवं खलु एगे जीवे एगेगं समएणं दो किरियाओ पकरेइ' इसी कारण एक जीव एक समय में दो क्रियाओं का कर्त्ता होता है। 'तं जहा संमत्त किरियं च मिच्छत्त किरियं च' एक सम्यक्त्व क्रिया का और दूसरी मिथ्यात्व क्रिया का 'से कहमेय भंते! एवं' हे भदन्त! जो अन्यतैर्थिकों ने एक जीव को एक समय में दो क्रियाएं

જે સમયે તે મિથ્યાત્વ ક્રિયા કરે છે, એજ સમયે તે જીવાત્મા સમ્યક્ત્વ ક્રિયા પણ કરે છે 'સંમત્તકિરિયાપકરણયાए મિચ્છત્તકિરિયં પકરેइ, મિચ્છત્તકિરિયા પકરણયાए સંમત્તકિરિયં પકરેइ' સમ્યક્ત્વ ક્રિયા કરવાની સાથે જ મિથ્યાત્વ ક્રિયા પણ કરે છે. અને મિથ્યાત્વ ક્રિયાની સાથેજ સમ્યક્ત્વ ક્રિયા કરે છે. કેમકે આ બે ક્રિયાઓ પરસ્પર સંબંધવાળી છે. તેથી એક ક્રિયા કરવામાં બીજી ક્રિયાનું હોવું અનિવાર્ય છે. 'एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो किरियाओ पकरेइ' એજ કારણે એક જીવ એક સમયમાં બે ક્રિયાઓનો કર્તા–કરવા વાળો હોય છે 'तं जहा संमत्तकिरियं च मिच्छत्त किरियं च' એક સમ્યક્ત્વ ક્રિયા અને બીજી મિથ્યાત્વ ક્રિયાને કરવાવાળો હોય છે. 'से कहमेयं भंते! एवं' હે ભગવન્ અન્ય તીર્થિકોએ એક જીવને એક સમયમાં બે ક્રિયાઓ કરવા વાળો કહેલ છે, તો શું તેઓનું એ કથન

तदेवं गौतमेन प्रश्ने कृते भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जण्णं अन्नउत्थिया एव माइक्खंति' यत् खलु अन्ययूथिकाः परतीर्थिका एवम्–उक्तप्रकारेण 'आइक्खंति' आचक्षते 'एवं भासंति' एवं भाषन्ते 'एवं पण्णवेंति' एवं प्रज्ञापयन्ति 'एवं परूवेंति' एवं प्ररूपयन्ति, तदेव दर्शयति–'एवं एगे जीवे एगेणं समएणं' एवं खलु एको जीव एकेन समयेन–एकस्मिन्नेव समये 'दोकिरियाओ पकरेइ' द्वे क्रिये प्रकरोति–क्रियाद्वयं संपादयति 'तहेव जाव संमत्तकिरियं चमिच्छत्तकिरियं च' तथैव यावत् सम्यक्त्वक्रियां प्रकरोति तस्मिन्नेव समये मिथ्यात्वक्रियां च प्रकरोति तथा–यस्मिन् समये मिथ्यात्वक्रियां प्रकरोति तस्मिन्नेव समये सम्यक्त्वक्रियामपि प्रकरोतीति। 'जे ते एवमाहंसु तं णं मिच्छा' ये ते एवम्–उपयुक्तमाहुस्ते मिथ्या–असत्यं कथयन्ति, अथ भगवान् स्वमतं प्रदर्शयति–'अहं पुण' इत्यादि, 'अहं पुण गोयमा' अहं पुनः, अत्र पुनः शब्दः 'तु' शब्दार्थः तेन अहं तु गौतम ! 'एवं आइक्खामि जाव परूवेमि' एवम्–वक्ष्यमाण प्रकारेणाख्यामि, भाषे, प्रज्ञापयामि प्ररूपयामि। किमाख्यामि किं भाषे किं प्रज्ञापयामि किं प्ररूपयामि

करने का कहा सो क्या उनका यह कथन संभवित होता है ? इसके उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं–'गोयमा ! जण्णं ते अन्नउत्थिया एव माइक्खंति एवं भासंति, एवं पण्णवेंति एवं परूवेंति एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो किरियाओ पकरेंति तहेव जाव संमत्तकिरियं च मिच्छत्तकिरियं' च हे गौतम ! जो उन अन्य तीर्थिकों ने ऐसा कहा है ऐसा व्याख्यान किया है, ऐसी प्रज्ञापना की है और ऐसी प्ररूपणा की है कि एक जीव एक समय में दो क्रियाओं को करता है इस तरह एक ही समय में एक जीव सम्यक्त्व क्रिया भी करता है और मिथ्यात्व क्रिया भी करता है सो ऐसा उनका कहना यावत् प्ररूपण करना सब 'मिच्छा' मिथ्या है–असत्य है 'अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि

યથાર્થ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा जण्णं ते अन्नउत्थिया एवमाइक्खंति एवं भासंति, एवं पण्णवेंति एवं परूवेंति एवं खलु एगे जीवे एगेण समएणं दो किरियाओ पकरेंति तहेव जाव समत्त किरियं च मिच्छत्तकिरियं च' હે ગૌતમ ! તે અન્યતીર્થિકોએ એવું કહેલ છે, એવું વ્યાખ્યાન કરેલ છે. એવી પ્રજ્ઞાપના કરી છે, અને એવી પ્રરૂપણા કરી છે કે એક જીવ એક સમયમાં બે ક્રિયાઓ કરે છે એ રીતે એક જ સમયમાં એક જીવ સમ્યક્ત્વ ક્રિયા કરે છે, અને મિથ્યાત્વ ક્રિયા પણ કરે છે તો એ પ્રમાણેનું તેઓનું કથન યાવત્ પ્રરૂપણા કરવી તે સઘળું મિથ્યા અસત્ય છે. 'अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि जाव परूवेमि' આ સંબંધમાં હે ગૌતમ !

तत्राह-'एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं एगं किरियं पकरेइ' एवं खलु एको-जीवः एकेन समयेन-एकस्मिन् समये एकामेव क्रियां प्रकरोति 'तं जहा' तद्यथा 'सम्मत्तकिरियं वा मिच्छत्तकिरियं वा' सम्यक्त्वक्रियां वा प्रकरोति, मिथ्यात्व-क्रियां वा, प्रकरोति, 'जं समयं संमत्तकिरियं पकरेइ' यस्मिन् समये सम्यक्त्व-क्रियां प्रकरोति, 'णो तं समयं मिच्छत्तकिरियं पकरेइ' नो-नैव तस्मिन् समये मिथ्यात्वक्रियां प्रकरोति तथा-'तं चेव जं समयं मिच्छत्तकिरियं पकरेइ नो तं समयं संमत्तकिरियं पकरेइ' तदेव-पूर्वोक्तवदेव यस्मिन् समये मिथ्यात्वक्रियां प्रकरोति नो तस्मिन् समये सम्यक्त्वक्रियां प्रकरोति, यस्मात् कारणात् सम्यक्त्व-क्रियाकरणसमये मिथ्यात्वक्रियां न करोति मिथ्यात्वक्रियाकरणसमये सम्य-क्त्वक्रियां न प्रकरोति तस्मात् कारणात् एकस्मिन् समये एकैव क्रिया एकेन जीवेन संपादिता भवतीति। 'संमत्तकिरियापकरणयाए नो मिच्छत्तकिरियं पकरेइ' सम्यक्त्वक्रिया प्रकरणतया नो मिथ्यात्वक्रियां प्रकरोति तथा-'मिच्छत्त किरियापकरणयाए नो सम्मत्तकिरियं पकरेइ' मिथ्यात्वक्रिया प्रकरणतया नो सम्यक्त्वक्रियां प्रकरोति, किन्तु 'एवं खलु एगे जीवे एगं किरियं पकरेइ' एवं खलु एको जीवः एकस्मिन समये एकामेव क्रियां प्रकरोति 'तं जहा' तद्यथा-

---

जाव परूवेमि' इस विषय में तो हे गौतम ! मेरा ऐसा कहना है ऐसा ही व्याख्यान करना है, ऐसी ही मेरी प्रज्ञापना है और ऐसी ही मेरी प्ररूपणा है कि 'एगे जीवे एगेणं समएणं एगं किरियं पकरेइ' एक जीव एक समय में एक ही क्रिया करता है 'तं जहा' जैसे-'संमत्त किरियं वा मिच्छत्त किरियं वा' या तो वह सम्यक्त्व क्रिया करता है या मिथ्यात्व क्रिया ही करता है। दोनों क्रियाएं वह युगपत् इसलिये नहीं कर सकता है कि इन दोनों क्रियाओं में आपस में परस्पर परिहार स्थिति लक्षण विरोध है सम्यक्त्व क्रिया के सद्भाव में मिथ्यात्व क्रिया नहीं रहती है और मिथ्यात्व क्रिया के सद्भाव में सम्यक्त्व

મારૂં એવું કથન છે, એવું જ વ્યાખ્યાન છે, મારી એવીજ પ્રજ્ઞાપના છે, અને મારી એવીજ પ્રરૂપણા છે કે 'एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं एगं किरियं पकरेइ' એક જીવ એક સમયમાં એકજ ક્રિયા કરે છે. 'तं जहा' જેમકે 'संमत्तकिरियं वा मिच्छत्तकिरियं वा' સમ્યક્ત્વ ક્રિયા અથવા મિથ્યાત્વ ક્રિયા જ કરે છે, એ બન્ને ક્રિયાઓ એકી સાથે એટલા માટે કરી શકતા નથી કે આ બેઉ ક્રિયાઓમાં પરસ્પરમાં પરિહાર સ્થિતિ લક્ષણ વિરોધ છે. સમ્યક્ત્વ ક્રિયાના સદ્ભાવમાં મિથ્યાત્વ ક્રિયા રહેતી નથી. અને મિથ્યાત્વ ક્રિયાના સદ્ભાવમાં સમ્યક્ત્વ ક્રિયા રહેતી નથી. તેથી એક જ જીવાત્મા આ બન્ને ક્રિયાઓ એકી

संमत्तकिरियं वा मिच्छत्तकिरियं वा' सम्यक्त्वक्रियां वा मिथ्यात्वक्रियां वेति। सम्यक्त्वक्रिया मिथ्यात्वक्रिययोः परस्परपरिहारावस्थानात्मकतया जीवस्य तदुभयकरण स्वभावत्वायोगात्, अन्यथा-सर्वथा मोक्षाभाव प्रसक्तेः कदाचिदपि मिथ्यात्वस्यानिवर्त्तनादिति ॥सू० ३२॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यानैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित—कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितस्य श्री
जीवाभिगमसूत्रस्य प्रमेयद्योतिका
ख्यायां व्याख्यायां तृतीयप्रतिपत्तौ
तिर्यगधिकारे द्वितीयो-
देशकः समाप्तः ॥२॥

क्रिया नहीं रहती है. इसलिये एक जीव इन दोनों क्रियाओं को युगपत् नहीं कर सकता है। यदि एक जीव एक समय में इन दोनों क्रियाओं का कर्ता माना जावेगा तो मोक्ष का सर्वथा अभाव प्रसक्त होता है क्योंकि मिथ्यात्व की निवृत्ति तो कभी होगी ही नहीं ॥३२॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत 'जीवाभिगमसूत्र' की प्रमेयद्योतिका नामक व्याख्या में तृतीय प्रतिपत्ति में तिर्यग्योनिक अधिकार का दूसरा उद्देशक समाप्त ॥३-२॥

વખતે એક સાથે કરી શકતા નથી. જો એક જીવ એક સમયમાં આ બન્ને ક્રિયાઓનો કર્તા માનવામાં આવે તો મોક્ષનો સર્વથા અભાવ પ્રાપ્ત થાય છે. કેમકે મિથ્યાત્વની નિવૃત્તિ તો ક્યારેય થઇ જ શકતિ નથી. સૂ. ॥ ૩૨ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રીઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'જીવાભિગમસૂત્ર'ની પ્રમેયદ્યોતિકા નામની વ્યાખ્યામાં ત્રીજી પ્રતિપત્તિનો તિર્યગ્યોનિક અધિકારનો બીજો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૩-૨॥

॥ तृतीयोद्देशकः ॥

व्याख्यातस्तिर्यग्योनिकाधिकारः सम्प्रति-मनुष्याधिकार व्याख्यावसरः तत्रेदमादिमं सूत्रम्-से किं तं मणुस्सा' इत्यादि,

मूलम्-से किं तं मणुस्सा ? मणुस्सा दुविहा पन्नत्ता तं जहा-संमुच्छिममणुस्साय गब्भवक्कंतिय मणुस्साय। से किं तं संमुच्छिम मणुस्सा संमुच्छिम मणुस्सा एगागारा पन्नत्ता। कहि णं भंते ! संमुच्छिम मणुस्सा संमुच्छंति ? गोयमा ! अंतोमणुस्सखेत्ते जहा-पण्णवणाए जाव से त्तं संमुच्छिममणुस्सा ॥ से किं तं गब्भवक्कंतिय मणुस्सा ? गब्भवक्कंतिय मणुस्सा तिविहा पन्नत्ता, तं जहा-कम्मभूमिगा अकम्मभूमिगा अंतरदीवगा । से किं तं अंतरदीवगा ? अंतरदीवगा अट्ठावीसइविहा पन्नत्ता तं जहा-एगोरुया[1], आभासिया[2], वेमाणिया[3] णंगोलिया[4] (१) हयकण्णा[5] गयकण्णा[6], गोकण्णा[7], सक्कुलिकण्णा[8] (२) आयंसमुहा[9], मेंढमुहा[10], अयोमुहा[11], गोमुहा[12] (३) आसमुहा[13], हत्थिमुहा[14], सीहमुहा[15], वग्घमुहा[16] (४) आसकण्णा[17], सीहकण्णा[18], अकण्णा[19], कण्णपाउरणा[20] (५) उक्कामुहा[21], मेहमुहा[22], विज्जुमुहा[23], विज्जुदंता[24] (६) घणदंता[25], लट्ठदंता[26], गूढदंता[27], सुद्धदंता[28] (७) ॥सू० ३३॥

छाया—अथ के ते मनुष्याः ? मनुष्या द्विविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा-संमूर्च्छिम मनुष्याश्च गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याश्च। अथ के ते संमूर्च्छिममनुष्याः ? संमूर्च्छिममनुष्या एकाकाराः प्रज्ञप्ताः। कुत्र खलु भदन्त ! संमूर्च्छिममनुष्याः संमूर्च्छन्ति ? गौतम ! अन्तर्मनुष्यक्षेत्रे यथा प्रज्ञापनायां यावत् ते एते संमूर्च्छिम-मनुष्याः। अथ के ते गर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्याः गर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्या त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा-कर्मभूमिका अकर्मभूमिका अन्तरद्वीपकाः। अथ के ते अन्तरद्वीपका अंतरद्वीपका अष्टाविंशतिविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-एकोरुकाः, १ आभाषिकाः,२ वैषाणिकाः३, नाङ्गोलिकाः,४ हयकर्णाः ५, गजकर्णाः ६. गोकर्णाः ७. शष्कुलीकर्णाः ८, आदर्शमुखाः ९. मेंढ (मेणो) मुखाः१०, अयोमुखाः ११, गोमुखाः१२ अश्वमुखाः १३, हस्तिमुखाः१४, सिंहमुखाः १५, व्याघ्रमुखाः १६, अश्वकर्णाः १७, सिंहकर्णाः १८, अकर्णाः १९ कर्णप्रावरणाः २०, उल्कामुखाः २१, मेघ-

मुखाः २२, विद्युन्मुखाः २३ विद्युद्दंताः २४, घनदन्ताः २५, लष्टदन्ताः २६, गूढदंताः २७, शुद्धदन्ताः सू० ॥३३॥

टीका—'से किं तं मनुस्सा' अथ के ते मनुष्याः, मनुष्याणां कियन्तो भेदा इति प्रश्नः, उत्तरमाह—'मणुस्सा' इत्यादि, 'मणुस्सा दुविहा पन्नत्ता' मनुष्या द्विविधा.-द्वि प्रकारकाः प्रज्ञप्ताः कथिता—इति, द्वैविध्यं दर्शयति—'तं जहा' इत्यादि, 'तं जहा' तद्यथा—'संमुच्छिममणुस्साय गब्भवक्कंतियमणुस्साय' संमूर्छिममनुष्याश्च गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याश्च, तत्र शुक्रशोणितादि सन्निपात-व्यतिरेकेण जायमानाः संमूर्च्छिमाः शुक्रशोणितादि सन्निपातेन जायमानाः गर्भजाः, तथा च—गर्भजागर्भजभेदेन मनुष्या द्विविधा भवन्तीति भावः। 'से किं तं संमुच्छिममणुस्सा' अथ के ते संमूर्च्छिममनुष्याः संमूर्च्छिममनुष्याणां कियन्तो भेदा इति प्रश्नः भगवानाह—'संमुच्छिम' इत्यादि, 'संमुच्छिममणुस्सा

तिर्यग्योनिक अधिकार समाप्त कर अब सूत्रकार मनुष्य के अधि-कार का कथन करते हैं। 'से किं तं मणुस्सा'—इत्यादि।

टीकार्थ—'से किं तं मणुस्सा' हे भदन्त! मनुष्यों के कितने भेद हैं? इसके उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं—हे गौतम! 'मणुस्सा दुविहा पण्णत्ता' मनुष्यों के दो भेद हैं 'तं जहा' वे इस प्रकार से हैं—'संमुच्छिम मणुस्सा य गब्भवक्कंतिय मणुस्सा य' एक संमूर्च्छिम मनुष्य और दूसरे गर्भज मनुष्य इनमें शुक्र शोणित आदि सम्बन्ध के विना जो मनुष्य उत्पन्न हो जाते हैं वे समूर्च्छिम मनुष्य है। एवं शुक्र शोणित आदि के सम्बन्ध से जो जीव उत्पन्न होते हैं वे गर्भज मनुष्य हैं, 'से किं तं संमुच्छिम मणुस्सा' हे भदन्त! संमूर्च्छिम मनुष्यों के कितने भेद हैं? उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं—'संमुच्छिम मणुस्सा

તિર્યગ્યોનિક અધિકાર સમાપ્ત કરીને હવે સૂત્રકાર મનુષ્યના અધિકારનું કથન કરે છે.—'से किं तं मणुस्सा' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—'से किं तं मणुस्सा' હે ભગવન્ મનુષ્યોના કેટલા ભેદો કહ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'मणुस्सा दुविहा पणत्ता' મનુષ્યો બે પ્રકારના કહ્યા છે. 'तं जहा' તે બે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે संमुच्छिम मणुस्साय गब्भवक्कंतिय मणुस्साय' એક સંમૂર્છિમ મનુષ્ય અને બીજા ગર્ભજ મનુષ્ય આમાં શુક્ર અને શોણિતના સંબંધ વિના જે મનુષ્યો ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ સંમૂચ્છિમ મનુષ્યો કહેવાય છે. અને શુક્ર શોણિતના સંબંધથી જે ઉત્પન્ન થાય છે તે ગર્ભજ મનુષ્ય કહેવાય છે. 'से किं तं संमुच्छिम मणुस्सा' હે ભગવન્! સંમૂર્છિમ મનુષ્યોના કેટલા ભેદો કહ્યા છે? આ પ્રશ્નના

एगागारा पन्नत्ता' संमूर्च्छिममनुष्या एकाकाराः-एकस्वरूपाः प्रज्ञप्ताः-कथिता इति संमूर्च्छिममनुष्याणां कुत्रोत्पत्ति र्भवतीति जिज्ञासु र्गौतमः पृच्छति-'कहि णं' इत्यादि, 'कहिणं भंते ! संमुच्छिममणुस्सा संमुच्छंति' कुत्र कस्मिन् स्थाने खलु भदन्त ! संमूर्च्छिममनुष्याः संमूर्च्छन्ति-समुत्पद्यन्ते इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'अंतोमणुस्सखेत्ते' अन्तर्मनुष्यक्षेत्रे मनुष्यक्षेत्राभ्यन्तरे एव समुत्पद्यन्ते मनुष्याणामेव उच्चारप्रस्रवणाद्यशुचिस्थानेषु अन्तर्मुहूर्त्तकालायुष एव कालं कुर्वन्ति 'जह पण्णवणाए जाव से त्तं संमुच्छिममणुस्सा' यथा प्रज्ञापनायां कथितं यावत् ते एते संमूर्च्छिममनुष्या इति, संमूर्च्छिममनुष्याणां विस्तरतो निरूपणं प्रज्ञापनायाः प्रथम प्रज्ञापना पदोक्तानुसारेणैव ज्ञातव्यम्,

अत्र 'जाव' यावत् शब्दग्राह्याः प्रज्ञापना सूत्रस्य प्रथमपदोक्तास्तदालापकाः यथा-'पणयालीसाए जोयणसयसहस्सेसु अड्ढाइज्जेसु दीवसमुद्देसु पण्णरससु कम्म-

---

एगागारा पन्नत्ता' हे गौतम ! संमूर्च्छिम मनुष्यों के भेद नहीं होते हैं-क्योंकि संमुर्च्छिम मनुष्य एक स्वरूप वाले कहे गये हैं। 'कहि णं भंते ! संमुच्छिम मणुस्सा संमुच्छंति' हे भदन्त ! इन संमूर्च्छिम मनुष्यों की उत्पत्ति कहां पर होती है ? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा ! अंतो मणुस्सखेत्ते' हे गौतम ! ये संमूर्च्छिम मनुष्य मनुष्य क्षेत्र के भीतर ही उत्पन्न होते हैं। तथा मनुष्यों के ही मल मूत्रादिक रूप अशुचि वस्तुओं में ही ये उत्पन्न होते हैं और इनकी आयु केवल एक अन्तर्मुहूर्त की होती है 'जहा पण्णवणाए जाव से त्तं संमुच्छिममनुस्सा' संमुच्छिम मनुष्यों के सम्बन्ध में विस्तार से कथन प्रज्ञापना सूत्र के प्रथम पद में किया गया है अतः उसी के अनुसार यहां पर भी इनके सम्बन्ध में कथन समझ लेना चाहिये. यहां पर 'यावत्' शब्द से ग्राह्य प्रज्ञापना सूत्र

ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે संमुच्छिम मणुस्सा एगागारा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યોના કોઈપણ ભેદ હોતા નથી. કેમકે સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યો એકજ સ્વરૂપવાળા હોવાનું કહેલ છે. ફરીથી શ્રીગૌતમસ્વામી પૂછે છે કે 'कहिणं भंते ! संमुच्छिम मणुस्सा संमुच्छिंति' હે ભગવન્ આ સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યોનિ ઉત્પત્તી ક્યા થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! जंतो मणुस्सखेत्ते' હે ગૌતમ ! આ સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યો મનુષ્ય ક્ષેત્રની અંદર જ ઉત્પન્ન થાય છે. તથા મનુષ્યોનાજ મલ મૂત્રાદિ રૂપ અશુદ્ધ વસ્તુઓમાંજ તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે. અને તેઓનું આયુષ્ય કેવળ એક અંતર્મુહૂર્તનુજ હોય છે. 'जहा पण्णवणाए जाव से त्तं संमुच्छिममणुस्सा' સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યોના સંબંધમાં પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમાં વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન કરવામાં આવેલ છે, તેથી તે કથન પ્રમાણે અહિયાં પણ તેઓના સંબંધમાં કથન સમજી લેવું જોઈએ. 'યાવત્' પદથી ગ્રહણ કરવામાં

भूमीसु तीसाए अकम्मभूमीसु छप्पन्नाए अंतरदीवेसु गब्भवक्कंतियमणुस्साणं चेव उच्चारेसु वा पासवणेसु वा खेलेसु वा सिंघाणेसु वा वंतेसु वा पित्तेसु वा पूएसु वा सोणिएसु वा सुक्केसु वा सुक्कपोग्गलपरिसाडेसु वा विगयजीवकलेवरेसु वा थीपुरिससंजोएसु वा नगरनिद्धमणेसु वा सव्वेसु चेव असुइट्ठाणेसु एत्थ णं संमुच्छिममणुस्सा संमुच्छंति अंगुलस्स असंखेज्जइभागमेत्ताए ओगाहणाए, असन्नीमिच्छदिट्ठी अन्नाणी सव्वाहिं पज्जत्तीहिं अपज्जत्तगा अंतोमुहुत्ताउया चेव कालं करेंति' इति। छाया-पञ्चचत्वारिंशति योजनशतसहस्रेषु अर्द्धतृतीयेषु द्वीपसमुद्रेषु पञ्चदशसु कर्मभूमिषु त्रिंशति अकर्मभूमिषु षट्पञ्चाशति अन्तरद्वीपेषु गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणामेव उच्चारेषु वा प्रस्रवणेषु वा खेलेषु सिङ्घाणेषु वा वान्तेषु वा पित्तेषु वा पूयेषु वा शोणितेषु वा शुक्रेषु वा शुक्रपुद्गलपरिशाटेषु वा विगत जीव कलेवरेषु वा स्त्रीपुरुषसंयोगेषु वा नगरनिर्धमनेषु वा सर्वेषु चैव अशुचिस्थानेषु संमूर्च्छिममनुष्याः संमूर्छन्ति अङ्गुलस्य असंख्येयभाग मात्रयाऽवगाहनया असंज्ञिनो मिथ्यादृष्टयः अज्ञानिनः सर्वाभिः पर्याप्तिभिरपर्याप्तका अन्तर्मुहूर्त्तायुष्का एव कालं कुर्वन्तीति। एषामर्थश्छायागम्यः।

का आलापक इस प्रकार है-'पणयालीसाए' इत्यादि। सूत्रपाठ का अर्थ यहां कहा जाता है-वे संमूर्च्छिम मनुष्य मनुष्य क्षेत्र के बीच में पैंतालीस लाख योजन विस्तार वाले अढाई द्वीप समुद्रों में पन्द्रह कर्म भूमियों में तीस अकर्म भूमियों में, छप्पन अन्तर द्वीपों में रहने वाले गर्भज मनुष्यों के ही उच्चार प्रस्रवण खेलसिंघाण वान्त-(वमन) पित्त पूय-(पीप) शोणित शुक्र तथा शुक्र पुद्गलों के परिशाट-सड.न-में मृतकलेवरों में स्त्री पुरुष के संयोग में तथा नगर के नाले (गटर) में इन सब अशुचिस्थानों में यहां पर अंगुल के असंख्यात वें भाग मात्र अवगाहना से संमूर्च्छिम मनुष्य संमूर्च्छित (उत्पन्न) होते हैं। वे

આવેલ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનો આલાપક આ પ્રમાણે છે. 'पणयालीसाए' ઈત્યાદિ. સૂત્રપાઠનો અર્થ અહિયાં કહેવામાં આવે છે. તે સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્ય મનુષ્ય ક્ષેત્રની મધ્યમાં ૪૫ પિસ્તાળીસ લાખ યોજનવાળા અઢાઇ દ્વીપ સમુદ્રોમાં પંદરકર્મભૂમિયોમાં, ત્રીસ અકર્મભૂમિયોમા છપ્પન અંતર દ્વીપોમાં રહેવાવાળા ગર્ભજ મનુષ્યોના જ ઉચ્ચાર. પ્રસ્રવણ, ખેલ સિંઘાણ વાન્ત (વમન-ઉલ્ટી પિત્ત પૂય (પરૂ) શોણિત, (લોહી) શુક્ર-વીર્ય તથા શુક્રપુદ્ગલોના પરિશાટ સડેલામાં મરેલા કલેવરો કહેતાં શરીરોમાં, સ્ત્રી પુરૂષના સંયોગમાં તથા નગરના નાળા (ગટર)માં આ બધા અશુચિસ્થાનોમાં આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ માત્ર અવગાહનાથી સંમૂર્ચ્છિત (ઉત્પન્ન) થાય છે તેઓ અસંજ્ઞી. મિથ્યાદષ્ટિ, અજ્ઞાની,

सम्प्रति-गर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्यप्रतिपादनार्थमाह-'से किं तं' इत्यादि, 'से किं तं गब्भवक्कंतिय मणुस्सा' अथ के ते गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याः गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणां कियन्तो भेदा इति प्रश्नः, भगवानाह-'गब्भवक्कंतिय' इत्यादि, 'गब्भवक्कंतियमणुस्सा तिविहा पन्नत्ता' गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्या त्रिविधा त्रिप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः-कथिताः, तत्र त्रैविध्यं दर्शयति-'तं जहा' इत्यादि, 'तं जहा' तद्यथा-'कम्मभूमिगा अकम्मभूमिगा अंतरदीवगा' कर्मभूमिकाः कर्मभूमिषु भरतैरवतादि पञ्चदशसु कर्मभूमिषु जायमानाः कर्मभूमिकाः, एवमकर्म भूमिषु-हैमवतादि त्रिंशद्विधासु भोगभूमिषु जाता अकर्मभूमिकाः, अन्तरद्वीपकाः लवणसमुद्रमध्येऽन्तरेऽन्तरे द्वीपा इति अन्तरद्वीपाः, अन्तरद्वीपेषु षट्पञ्चाशत्संख्यकेषु

असंज्ञी मिथ्यादृष्टि अज्ञानी और सभी पांचों पर्याप्तियों से अपर्याप्त होते हैं वे अन्तर्मुहूर्त्त की आयु में ही काल कर जाते हैं।

'सेत्तं संमुच्छिम मणुस्सा' ये सम्मूर्छिम मनुष्य है।

गर्भज मनुष्यों का विवेचन-'से किं तं गब्भवक्कंतिय मणुस्सा' हे भदन्त! गर्भज मनुष्यों के कितने भेद हैं? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-हे गौतम! 'गब्भवक्कंतियमणुस्सा तिविहा पण्णत्ता' गर्भव्युत्क्रान्तिक-गर्भजमनुष्यों के तीन भेद हैं। 'तं जहा' वे भेद इस प्रकार से हैं-'कम्मभूमिगा, अकम्मभूमिगा, अंतरदीवगा' कर्मभूमिक, अकर्मभूमिक और अन्तरद्वीपक इनमें जो कर्मभूमियों में-भरत ऐरवतादि पन्द्रह क्षेत्रों में-उत्पन्न होते हैं वे कर्मभूमिक हैं, हैमवत आदि तीस अकर्मभूमियों में जो उत्पन्न होते हैं-वे अकर्मभूमिक कहलाते हैं। दो लाख योजन के विस्तारवाला लवणसमुद्र के भीतर भीतर जो द्वीप हैं, वे अन्तर द्वीप हैं-इन छप्पन अन्तरद्वीपों में जो उत्पन्न होते हैं वे अन्तर द्वीपक मनुष्य हैं।

અને બધી પાંચે પર્યાપ્તિયોથી અપર્યાપ્ત હોય છે આ અંતમુહૂર્તના આયુષ્યમાંજ કાલ કરે છે. 'से तं संमुच्छिममणुस्सा' આ સંમૂર્છિમ મનુષ્યોનું નિરૂપણ કર્યું છે.

હવે ગર્ભજ મનુષ્યોનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે 'से किं तं गब्भवक्कतिय मणुस्सा' હે ભગવન્ ગર્ભજ મનુષ્યોના કેટલા ભેદ કહ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે હે ગૌતમ! 'गब्भवक्कंतिय मणुस्सा तिविहा पण्णत्ता' ગર્ભવ્યુત્ક્રાંતિક-ગર્ભજ મનુષ્યોના ત્રણ ભેદો કહ્યા છે, 'तं जहा' તે ભેદો આ પ્રમાણે છે 'कम्मभूमिगा, अकम्मभूमिगा, अंतरदीवगा' કર્મભૂમિક અકર્મભૂમિક, અને અંતરદ્વીપજ, આમાં જેઓ કર્મભૂમિયોમાં એટલે કે ભરત, ઐરવત, વિગેરે પંદર ક્ષેત્રોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓ કર્મભૂમિક કહેવાય છે બે લાખ યોજનના વિસ્તારવાળા લવણ સમુદ્રની અંદર અંદર જે દ્વીપ છે, તે અંતરદ્વીપ છે. આ છપ્પન અંતરદ્વીપોમાં જેઓ ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓ અંતરદ્વીપક મનુષ્યો છે.

मत्रा आन्तरद्वीपका इति। एतेषु त्रिषु मनुष्येषु आन्तरद्वीपकमनुष्यभेदान् ज्ञातुं प्रश्नयन्नाह-'से किं तं' इत्यादि, 'से किं तं अंतरदीवगा' अथ के ते आन्तरद्वीपकाः? आन्तरद्वीपकानां कियन्तो भेदा इति प्रश्नः, भगवानाह-'अंतरदीवगा अट्ठावीसइ विहा' इत्यादि, 'अंतरदीवगा अट्ठावीसइ विहा पन्नत्ता' आन्तरद्वीपका अष्टाविंशति विधाः-अष्टाविंशति प्रकारकाः प्रज्ञप्ताः-कथिताः 'तं जहा' तद्यथा-तेषां नामानि यथा-एकोरुकाः,१ अभाषिकाः२, वैषाणिकाः३, नाङ्गलिकाः४, हयकर्णाः५, गजकर्णाः६, गोकर्णाः७ शष्कुलीकर्णाः८, आदर्शमुखाः९ मेण्ढ् 'मेष' मुखाः,१०, अयोमुखाः११, गोमुखाः१२, अश्वमुखाः१३, हस्तिमुखाः१४, सिंहमुखाः१५, व्याघ्रमुखाः१६, अश्वकर्णाः१७, सिंहकर्णाः१८, अकर्णाः१९, कर्णप्रावरणाः२०, उल्कामुखाः२१, मेघमुखाः२२, विद्युन्मुखाः२३ विद्युद्दन्ताः२४, घनदन्ताः२५, लष्टदन्ताः२६, गूढदन्ताः२७, शुद्धदन्ताः२८ इति।

इनमें प्रथम अन्तर द्वीप के मनुष्यों का कथन करते हैं-'से किं तं अंतरदीवगा' हे भदन्त! अन्तरद्वीपक मनुष्यों के कितने भेद हैं? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'अंतर दीवगा अट्ठावीसइविहा' हे गौतम! अन्तर द्वीपक मनुष्यों के अठाईस भेद हैं 'तं जहा' वे भेद इस प्रकार से हैं-'एगोरुया' इत्यादि। एकोरुक१ 'आभाषिक, २, वैषाणिक, (वैशालिक) ३, नाङ्गोलिक ४, हयकर्णक ५, गजकर्णक ६, गोकर्णक ७, शष्कुलीकर्णक ८, आदर्शमुख ९, मेढ़-मेषमुख १० अयोमुख ११, गोमुख१२ अश्वमुख१३, हस्तिमुख१४, सिंह मुख१५, व्याघ्रमुख १६, अश्वकर्ण१७, सिंहकर्ण१८, अकर्ण१९, कर्णप्रावरण२०, उल्कामुख२१, मेघमुख२२, विद्युन्मुख२३, विद्युद्दन्त२४, घनदन्त२५ लष्टदन्त२६, गूढदन्त२७, और

આમાં પહેલાં અંતર દ્વીપના મનુષ્યોનુ કથન કરવામાં આવે છે. તેમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને પૂછે છે કે 'से किं तं अंतरदीवगा' હે ભગવન્ અંતરદ્વીપના મનુષ્યોના કેટલા ભેદ કહ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'अंतरदीवगा अट्ठावीसइविहा पन्नत्ता' હે ગૌતમ! અંતર દ્વીપના મનુષ્યોના ૨૮ અઠયાવીસ ભેદો કહ્યા છે. 'तं जहा' તે અઠયાવીસ ભેદો આ પ્રમાણે છે. 'एगोरुया' इत्यादि એકોરૂક ૧, આભાષિક ૨, વૈષાણિક ૩, નાંગોલિક ૪, હયકર્ણક ૫, ગજકર્ણક ૬, ગોકર્ણક ૭, શષ્કુલી કર્ણક ૮, આદર્શમુખ ૯, મેઢ્-મેષમુખ ૧૦, અયોમુખ ૧૧, ગોમુખ ૧૨, હસ્તિમુખ ૧૪, સિંહમુખ ૧૫, વ્યાઘ્રમુખ ૧૬, અશ્વકર્ણ ૧૭, સિંહકર્ણ ૧૮, અકર્ણ ૧૯, કર્ણપ્રાવરણ ૨૦, ઉલ્કા મુખ ૨૧, મેઘમુખ૨૨, વિદ્યુન્મુખ૨૩, વિદ્યુદ્દન્ત ૨૪, ઘનદન્ત ૨૫, લષ્ટદન્ત ૨૬, ગૂઢદન્ત ૨૭, અને શુદ્ધદંત ૨૮,

एतेऽष्टाविंशतिरन्तरद्वीपका यादृशा एवं यावत्प्रमाणा यावदपान्तरालवन्तः यन्नामानो हिमवत्पर्वत पूर्वापरदिग्व्यवस्थिताः सन्ति, तादृशा एव तावत्प्रमाणा-स्तावदपान्तरालवन्तस्तन्नामान एव शिखरिपर्वत पूर्वापरदिग्व्यवस्थिता अन्येऽपि अष्टाविंशतिरन्तरद्वीपाः सन्तीति मिलित्वा सर्वे षट् पञ्चाशदन्तर द्वीपा इति कथ्यन्ते किन्त्वत्र सूत्रेऽत्यन्तसदृशतया व्यक्ति भेदमनपेक्ष्याष्टाविंशति विधा एव आन्तर-द्वीपा विवक्षिता इति । तत्र जाता मनुष्या अपि एकोरुकादयः अष्टाविंशतिविधाः प्रोक्ताः 'तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेशः' इति न्यायात्, यथा पञ्चालदेशनिवासिनः पुरुषाः पाञ्चाला इति ।

एते अष्टाविंशतिरन्तरद्वीपाः चतुर्भिर्विभज्यन्ते, ततश्चतुष्टयं चतुष्टयं कृत्वा सप्त चतुष्काणि भवन्ति, तानि च प्रत्येकं स्वस्वक्षेत्रे समप्रमाणानि भवन्ति, तानि सप्त यथा-एकोरुकादयश्चत्वारः प्रथमं चतुष्कम् १, हयकर्णादयश्चत्वारो द्वितीयं चतु-ष्कम् २। आदर्शमुखादयश्चत्वार स्तृतीयं चतुष्कम् ३ । अश्वमुखादयश्चत्वार श्चतुर्थं

शुद्धदन्त२८, सूत्रोक्त ये अठाईस द्वीप जिस प्रकार के जितने प्रमाण के जितने अपान्तराल वाले और जिस नाम के हिमवान पर्वत के पूर्व पश्चिमदिशा में हैं उसी प्रकार के उतने ही प्रमाण वाले उतने ही अपा-न्तराल वाले और उसी नाम के शिखरी पर्वत के पूर्व पश्चिमदिशा में दूसरे भी अठाईस अन्तर द्वीप फिर हैं, ये सब मिलकर छप्पन अन्तर द्वीप कहलाते हैं। किन्तु इस सूत्र में इनकी अत्यन्त सदृशता के कारण व्यक्ति भेद को न मानकर अठाईस प्रकार के ही अन्तर द्वीपों की विवक्षा की गई है।

एकोरुक आदि नाम वाले द्वीप हैं मनुष्य नहीं परन्तु उन द्वीपों में रहने वाले होने के कारण 'तात्स्थ्यात्तद् व्यपदेशः' इस मान्यतानुसार

સૂત્રમાં કહેલા આ અઠયાવીસ ૨૮ દ્વીપો જે પ્રમાણેના જેટલા પ્રમાણુના અપાન્તરાલવાળા અને જે નામના હિમવાન પર્વતના પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશામાં છે, એજ પ્રકારના એટલાજ પ્રમાણુવાળા એટલાજ અપાન્તરાલવાળા અને એજ નામના શિખરી પર્વતની પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશામાં બીજા પણુ ૨૮ અઠયાવીસ અંતરદ્વીપો ફરીથી કહ્યા છે. આ બધા મળીને કુલ ૫૬ છપ્પન અંતરદ્વીપો કહે-વામાં આવે છે. પરંતુ આ સૂત્રમાં તેઓની અત્યંતસમાનતાને કારણે વ્યક્તિભેદને ન માનતાં અઠયાવીસ પ્રકારના જ અંતરદ્વીપોની વિવક્ષા કરવામાં આવી છે.

એકોરૂક નામવાળા દ્વીપો છે. મનુષ્યો એ નામવાળા હોતા નથી પરંતુ તે દ્વીપોમાં રહેનારા હોવાને કારણે 'તાત્સ્થ્યાત્ તદ્ વ્યપદેશઃ' આ માન્યતા

चतुष्कम् ४। अश्वकर्णादयश्चत्वारः पञ्चमं चतुष्कम् ५। उल्कामुखादयश्चत्वारः षष्ठं चतुष्कम् ६। घनदन्तादयश्चत्वारः सप्तमं चतुष्कम् ७। इति सप्त चतुष्काणि मिलित्वाऽष्टाविंशतिरन्तरद्वीपाः सन्तीति ॥सू० ३३॥

अथ दाक्षिणात्यैकोरुकमनुष्याणामेकोरुकद्वीपं विपृच्छिषुरिदमाह–'कहिणं भंते' इत्यादि,

मूलम्–कहिणं भंते! दाहिणिल्लाणं एगोरुय मणुस्साणं एगोरुय दीवे णामं दीवे पण्णत्ते? गोयमा! जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरपुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ लवणसमुद्दं तिन्नि जोयणसयाइं ओगाहित्ता एत्थणं दाहिणिल्लाणं एगोरुय मणुस्साणं एगोरुय दीवे णामं दीवे पण्णत्ते, तिन्नि जोयणसयाइं आयामविक्खंभेणं, नव एगूणपण्ण जोयणसयाइं किंचि विसेसेणं परिक्खेवेणं, एगाए पउमवरवेइयाए एगेणं च वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते। सा णं पउमवरवेइया अट्ठ जोयणाइं उड्ढं उच्चत्तेणं, पंच धणुसयाइं विक्खंभेणं, एगोरुयं दीवं समंता परिक्खेवेणं पन्नत्ता। तीसेणं पउमवरवेइयाए अयमेयारूवे वण्णावासे पन्नत्ते, तं जहा–वइरामया निम्मा एवं वेइया वण्णओ जहा रायपसेणईए तहा भाणियव्वो॥ साणं पउमवरवेइया एगेणं वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता। से णं वणसंडे देसूणाइं दो जोयणाइं चक्कवालविक्खंभेणं वेइयासमेणं परिक्खेवेणं पण्णत्ते, से णं वणसंडे किण्हे किण्हाभासे, एवं जहा–रायपसेणईए वणसंडे वण्णओ तहेव निरवसेसं

वहां के मनुष्यों का नाम भी एकोरुक आदि कह दिया गया है जिस प्रकार पंचाल आदि देश वासी पुरुष को पञ्चाल शब्द से व्यवहार में कह दिया जाता है ॥ सूत्र ३३॥

પ્રમાણે ત્યાંના મનુષ્યોના નામો પણ એકોરૂક વિગેરે પ્રકારથી કહ્યા છે. જેમ પંચાલ વિગેરે દેશમાં રહેવાવાળા પુરૂષને વ્યવહારમાં પાંચાલ વિગેરે પ્રકારથી કહેવામાં આવે છે. તે જ પ્રમાણેનું આ કથન છે. ॥ સૂ. ૩૩ ॥

भाणियव्वं, तणाणयवण्णगंधफासो, सद्दोतणाणं, बावीओ उप्पायपव्वया पुढवीसिलपट्टगाय भाणियव्वा जाव तत्थ णं बहवे वाणमंतरा देवा य देवीओ य आसयंति जाव विहरंति ।सू०३३।

छाया-कुत्र खलु भदन्त दाक्षिणात्यानाम् एकोरुकमनुष्याणाम् एकोरुकद्वीपको नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणे क्षुल्लहिमवतो वर्षधरपर्वतस्योत्तरपौरस्त्यात् चरमान्तात् लवणसमुद्रं त्रीणि योजनशतानि अवगाह्य अत्र खलु दाक्षिणात्यानामेकोरुकमनुष्याणाम् एकोरुकद्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः त्रीणि योजनशतानि आयामविष्कम्भेण, नवएकोन पञ्चाशानि किञ्चिद्विशेषेण परिक्षेपेण, एकया पद्मवरवेदिकया एकेन च वनषण्डेन सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्तः । सा खलु पद्मवरवेदिका अष्टयोजनानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन पञ्चधनुः शतानि विष्कम्भेण एकोरुकद्वीपं समन्तात् परिक्षेपेण प्रज्ञप्ता । तस्याः खलु पद्मवरवेदिकाया अयमेतद्रूपो वर्णावासः प्रज्ञप्तः, तद्यथा वज्रमयी नेमिः, एवं वेदिकावर्णको यथा राजप्रश्नीये तथा भणितव्यः । सा खलु पद्मवरवेदिका एकेन वनषण्डेन सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्ता । तत् खलु वनषण्डं, देशोने द्वे योजने चक्रवालविष्कम्भेण वेदिकासमेन परिक्षेपेण प्रज्ञप्तम् । तत् खलु वनखण्डं कृष्णं कृष्णावभासम्, एवं यथा राजप्रश्नीये वनषण्डकवर्णक स्तथैव निरवशेषं भणितव्यः । तृणानाञ्च वर्णगन्धस्पर्शः, शब्द स्तृणानां वाप्यः, उपपातपर्वताः पृथिवीशिलापट्टकाश्च भणितव्याः यावत् तत्र खलु बहवो वानव्यन्तरादेवाश्च देव्यश्च आसते यावद्विहरन्ति ॥सू० ३३॥

टीका—'कहि णं भंते' कुत्र—कस्मिन् स्थाने भदन्त ! 'दाहिणिल्लाणं एगोरुयमणुस्साणं' दाक्षिणात्यानाम् एकोरुकमनुष्याणाम् इह एकोरुकादयो मनुष्याः शिखरि पर्वतेऽपि विद्यन्ते, ते च मेरोरुत्तरदिग्वर्त्तिन इति तदव्यवच्छेदार्थं दाक्षि-

---

अब दक्षिण दिशा के एकोरुक मनुष्यों के एकोरुक द्वीप के विषय में कहते हैं—'कहि णं भंते ! दाहिणिल्लाणं एगोरुय मणुस्सा णं इत्यादि

टीकार्थ-श्रीगौतम ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है—'कहि णं भंते ! दाहिणिल्लाणं एगोरुयमनुस्साणं एगोरुयदीवे णामं दीवे पन्नत्ते' हे भदन्त !

હવે દક્ષિણ દિશાના એકોરૂક મનુષ્યોના એકોરૂક દ્વીપના સંબંધમાં કહેવામાં આવે છે. 'कहिंणं भंते ! दाहिणिल्लाणं एगोरूय मणुस्साणं' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ-શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછયું કે 'कहि णं भंते ! दाहिणिल्लाणं एगोरुयमणुस्साणं एगोरुयदीवे णामं दीवे पण्णत्ते' હે ભગવન્ દક્ષિણ

णात्यानामित्युक्तम् 'एगोरुयदीवे णामं दीवे पन्नत्ते' एकोरुकद्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः-कथितः ? इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जंबुद्दीवे दीवे' जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरपर्वतस्यान्यत्रासंभावात् अस्मिन् जम्बूद्वीपे इति ज्ञातव्यम् 'मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं' मन्दरस्य पर्वतस्य 'दक्षिणेन' इत्यत्र प्राकृतत्वात्सप्तम्यर्थे तृतीया, तेन मेरोर्दक्षिणस्यां दिशि 'चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स' क्षुल्लहिमवद्वर्षधरपर्वतस्य क्षुल्लग्रहणं महाहिमवद्वर्षधरस्य व्यवच्छेदार्थम् 'उत्तर पुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ' उत्तरपौरस्त्यात् ईशानकोणगतात् चरमान्तात् 'लवणसमुद्दं' लवणसमुद्रम् 'तिन्नि जोयणसयाइं' त्रीणि योजनशतानि यावत् 'ओगाहित्ता' अवगाह्य उल्लङ्घ्य अत्रान्तरे क्षुल्लहिमवद्दंष्ट्रायां उपरि 'एत्थणं' अत्र खलु 'दाहिणिल्लाणं एगोरुयमणुस्साणं'

दक्षिणदिशा में रहने वाले एकोरुक मनुष्यों का जो एकोरुक द्वीप है वह किस स्थान पर कहा गया है ? एकोरुक मनुष्य शिखरी नाम के पर्वत पर भी रहते हैं सो ये मनुष्य मेरु की उत्तर दिशा में रहने वाले कहे जाते हैं अतः इनका ग्रहण यहां न हो-इसलिये दक्षिण दिशा में रहने वाले एकोरुक मनुष्यों के एकोरुक द्वीप के विषय में गौतम ने पूछा है इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा ! जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरपुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ लवणसमुद्दं तिन्नि जोयणसयाइं ओगाहित्ता' हे गौतम ! जम्बूद्वीप नाम के द्वीप में जो सुमेरु पर्वत है उसकी दक्षिण दिशा में एक क्षुद्र हिमवान् नाम का वर्षधर पर्वत की ईशान विदिशा के चरमान्त से लवण समुद्र में तीनसौ योजन जाने पर 'एत्थ णं दाहिणिल्ला

દિશામાં રહેવાવાળા એકોરૂક મનુષ્યોનો જે એકોરૂક દ્વીપ છે, તે કયા સ્થાન પર કહેવામાં આવેલ છે? એકોરૂક મનુષ્ય શિખરી નામના પર્વત પર પણ રહે છે. તો આ મનુષ્ય મેરૂ પર્વતની ઉત્તર દિશામાં રહેવાવાળા એકોરૂક મનુષ્યોના એકોરૂક દ્વીપના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામીએ ઉપર પ્રમાણેનો પ્રશ્ન ભગવાનશ્રી મહાવીર પ્રભુશ્રીને પૂછ્યો છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स, दाहिणेणं चुल्लहिमवंतस्स, वासहरपव्वयस्स, उत्तरपुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ लवणसमुद्द तिन्नि जोयणसयाइं ओगाहित्ता' હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં જે મેરૂપર્વત છે, તેની દક્ષિણ દિશામાં ક્ષુદ્રહિમવાન્ નામનો વર્ષધર પર્વત છે. આ વર્ષધર પર્વતની ઇશાન દિશાના ચરમાન્તમાં લવણ સમુદ્રમાં ત્રણસો યોજન ગયા પછી 'एत्थणं दाहिणिल्लाणं एगोरुय मणुस्साणं एगोरूयदीवे णामं दीवे पण्णत्ते'

दाक्षिणात्यानामेकोरुकमनुष्याणाम् 'एगोरुयदीवे णामं दीवे पन्नत्ते' एकोरुकद्वीपो नामद्वीपः प्रज्ञप्तः–कथितः, स च द्वीपः 'तिन्नि जोयणसयाइं आयामविक्खंभेणं' त्रीणि योजनशतानि आयामविष्कम्भेण, अत्रायामो दैर्ध्यम्, विष्कम्भः–विस्तारः आयामेन विष्कम्भेण चेत्यर्थः 'णव एगूण पण्णजोयणसए' नवैकोनपञ्चाशानि–एकोन पञ्चाशदधिकानि नवयोजनशतानि 'किंचि विसेसेणं परिक्खेवेणं' किञ्चिद्विशेषेण परिक्षेपेण 'एगाए पउमवरवेइयाए' एकया पद्मवरवेदिकया 'एगेण च वणसंडेण' एकेन च वनषण्डेन–उपवनेनेत्यर्थः 'सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते' सर्वतः समन्तात् चतुर्दिक्षु संपरिक्षिप्तः–परिवेष्टित इति 'सा णं पउमवरवेइया' सा खलु पद्मवरवेदिका 'अट्ठ जोयणाइं उड्ढं उच्चत्तेणं' अष्टयोजनानि ऊर्ध्वमुच्चैः 'पंचधणुसयाइं विक्खंभेणं' पञ्चधनुः शतानि विष्कम्भेण–विस्तारेण 'एगोरुयदीवं' एकोरुकद्वीपम् अभिव्याप्य 'समंता परिक्खेवेणं पन्नत्ता' समन्तात्–चतुर्दिक्षु

णं एगोरुय मणुस्साणं एगोरुय दीवे णामं दीवे पण्णत्ते' यहां क्षुद्र हिमवान् की दंष्ट्रा के ऊपर दाक्षिणात्य एकोरुक मनुष्यों का एकोरुक नाम का द्वीप कहा गया है. 'तिन्नि जोयणसयाइं आयामविक्खंभेणं णव एकूणपण्णजोयणसयाइं किंचि विसेसेण परिक्खेवेणं एगाए पउमवर वेइयाए एगे णं वणसंडे णं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते' यह द्वीप लम्बाई चौडाई में तीन सौ (३००) योजन का है इसकी परिधि नौ सौ उनचास योजन ९४९ से कुछ अधिक है इस द्वीप के चारों तरफ एक पद्मवर वेदिका है। इस पद्मवर वेदिका की चारों दिशाओं में इसे घेरे हुए एक वन है। 'सा णं पउमवरवेइया अट्ठजोयणाइं उड्ढं उच्चत्तेणं पंच धणुसयाइं विक्खंभेणं एगोरुग दीवं समंता परिक्खेवेणं पण्णत्ता' यह पद्मवर वेदिका आठ योजन की ऊंची है और पांचसौ

અહિયાં ક્ષુદ્ર હિમવાન પર્વતની દાઢ ઉપર દક્ષિણ દિશામાં રહેવાવાળા એકોરૂક મનુષ્યોનો એકોરૂક નામનો દ્વીપ કહેવામાં આવેલ છે. 'तिन्नि जोयणसयाइं आयामविक्खंभेणं णव एगूणपन्न जोयणसयाइं किंचिविसेसेण परिक्खेवेणं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते' આ દ્વીપ લંબાઈ પહોળાઈમાં ત્રણસો ૩૦૦ યોજનનો છે. તેની પરિધિ નવસો ઓગણુ પચાસ ૯૪૯ યોજનમાં કંઈક વધરે છે. આ દ્વીપની ચારે બાજુ એક પદ્મવર વેદિકા આવેલી છે. આ પદ્મવર વેદિકાની ચારે દિશાઓમાં તેને ઘેરિને એક વન ખંડ આવેલું છે. 'सा णं पउमवरवेइया अट्ठ जोयणाइं उड्ढं उच्चत्तेणं पंच धणुसयाइं विक्खंभेणं एगूरुयदीवं समंता परिक्खेवेणं पण्णता' આ પદ્મવર

परिक्षेपेण—परिवेष्टनेन प्रज्ञप्ता सा पद्मवरवेदिका । 'तीसे णं पउमवरवेइयाए' तस्याः खलु पद्मवरवेदिकायाः 'अयमेयारूवे वण्णावासे पन्नत्ते' अयमेतावद्रूपो वर्णावासः प्रज्ञप्तः—कथितः 'तं जहा' तद्यथा 'वइरामया' वज्रमयी 'निम्मा' नेमिः—परिधिः 'एवं वेइया वण्णओ जहा—रायपसेणईए तहा भाणियव्वो' एवम्—उक्तप्रकारेण वेदिकायाः—पद्मवरवेदिकायाः वर्णको—वर्णनं यथा राजप्रश्नीये कृत स्तथैव भणितव्यः ।

'सा णं पउमवरवेदिया' सा खलु पद्मवरवेदिका 'एगेगं वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता' एकेन वनषण्डेन सर्वतः समन्तात् चतुर्दिक्षु संपरिक्षिप्ता—परिवेष्टिता । 'से णं वणसंडे देसूणाइं दो जोयणाइं चक्कवालविक्खंभेण वेइया-समेण परिक्खेवेणं पण्णत्ते' स खलु वनषण्डः देशोने द्वे योजने चक्रवालविष्क-

धनुष की चौड़ी है यह एकोरुक द्वीप को चारों ओर से घेरी हुई है। 'तीसे णं पउमवर वेदियाए' इस पद्मवर वेदिका का 'अयमेयारूवे वण्णा वासे' वर्णावास—वर्णन—इस प्रकार से है—'तं जहा'—जैसे—'वइरामया निम्मा' नेमि नीव वज्ररत्न की बनी है 'एवं वेइया वण्णओ जहा राय पसेणईए तहा भाणियव्वो' इस वर्णन के सम्बन्ध में कथन 'राय-पसेणी' सूत्र में है अतः जैसा इसका वर्णन वहां किया गया है—वैसा ही वह सब यहां पर भी इनका वर्णन कर लेना चाहिये ।

'सा णं पउमवर वेदिया एगेणं वणसंडेणं सव्वओ समंता संप-रिक्खित्ता' इस पद्मवर वेदिका के चारो ओर एक वनषण्ड है 'से णं वणसंडे देसूणाइं दो जोयणाइं चक्कवालविक्खंभे णं वेदिया समेणं परिक्खेवेणं पण्णत्ते' यह वनषण्ड देशऊन कुछ कम—दो योजन

વેદિકાની ઉંચાઇ આઠ યોજનની છે. અને તેની પહોળાઇ પાંચસો ધનુષની છે. 'एगोरुय दीवं समंता परिक्खेवेणं पण्णत्ता' આ પદ્મવર વેદિકા એકોરૂક દ્વીપને ચારે બાજુથી ઘેરીને રહેલી છે. 'तीसेणं पउवरवेदियाए' આ પદ્મવર વેદિકાનું 'अयमेयारूवे वण्णावासे' વર્ણાવાસ—વર્ણન આ પ્રમાણે છે 'तं जहा' જેમકે 'वइरामया निम्मा' નેમિ પરિધિ વજ્રમય બનેલી છે. 'एवं वेइया वण्णओ जहा रायपसेणईए तहा भाणियव्वो' આના વર્ણન સંબંધમાં 'રાજપ્રશ્નીય' સૂત્રમાં જે પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવેલ છે. એજ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં પણ સમજી લેવું જોઇએ.

'सा णं पउमवरवेदिया एगेणं वणसंडेणं समंता संपरिक्खित्ता' આ પદ્મવર વેદિકાની ચારે બાજુ એક વનષંડ આવેલું છે. 'से णं वणसंडे देसूणाइं दो जोयणाइं चक्कवालविक्खंभेणं वेदिया समेणं परिक्खेवेणं पण्णत्ते' આ વન

म्भेण वेदिका समेन–वेदिका तुल्येन परिक्षेपेण प्रज्ञप्तः। 'सेणं वणसंडे किण्हे किण्होभासे' स खलु वनषण्डः कृष्णः कृष्णावभासः, 'एवं जहा रायपसेणईए वणसंडवण्णओ' एवं यथा राजप्रश्नीये वनषण्डवर्णकः 'तहेव निरवसेसं भाणियव्वं' तथैव निरवशेषं भणितव्यः 'तणाणय वण्ण गंध फासो, सद्दो तणाणं वावीओ' तृणानाञ्च वर्णगन्धस्पर्शः, शब्द स्तृणानाम्, अत्र तृणानां शब्दो वाच्यः अन्यत्र–'वणसंड वण्णओ तण सद्द विहूणो नेयव्वो' इति वर्त्तते। तथा–वाप्यः 'उप्पाय पव्वया' उपपातपर्वताः 'पुढवीसिलापट्टगाय' पृथिवीशिलापट्टकाश्च 'भाणियव्वा' भणितव्याः कियत्पर्यन्तमित्याह–'जाव' इत्यादि, 'जाव तत्थ णं

की गोलाकार चौडाई वाला है। और इसकी परिधि का विस्तार वेदिका के बराबर है। 'से णं वणसंडे किण्होभासे एवं जहा रायपसेणईए वणसंडवण्णओ तहेव निरवसेसं भाणियव्वं' यह वन षण्ड बहुत अधिक घन होने के कारण काला दिखता है और प्रकाश भी इससे काला ही निकलता है। इसका इस प्रकार का वर्णन रायपसेणी सूत्र में किया गया है–सो वह सब वर्णन यहां पर भी कह लेना चाहिये. 'ताणाण य वण्णगंधफासोसद्दो तणाणं, वावीओ उप्पाय पव्वया पुढवि-सिला पट्टगाय भाणियव्वा जाव तत्थ णं बहवे देवाय देवीओ य आस-यंति जाव विहरंति' यहां के तृणों का वर्ण, गन्ध, स्पर्श और तृणों का शब्द इन सब का तथा वापिकाओं का और उपपात पर्वतों का और पृथिवी शिला पट्टकों का जो कि यहां पर वर्तमान है वह सब वर्णन भी कर लेना चाहिये यावत् यहां अनेक वानव्यन्तर देवी एवं देवता

षंड देशउन, कंईक कम बे योजनना गोळाकार पहोळाई वाळुं छे अने तेनी परिधिने। विस्तार वेदिकानी बरोबर छे. 'से ण वणसंडे किण्हे किण्होभासे एवं जहा रायपसेणइए वणसंडवण्णओ तहेव निरवसेसं भाणियव्व' आ वनषंड घणुं गाढ ऊंडु होवाना कारणे काळुं देखाय छे. अने तेने। प्रकाश पण काळोज नीकळे छे. तेनुं आ प्रकारनुं वर्णन राजप्रश्नीय सूत्रमां करवामां आवेल छे. ते। ए बधुं त्यांनुं वर्णन अहियां पण समजी लेवुं 'तणाण य वण्ण गंध फासो सद्दोतणा णं बहवे देवाय देवीओ य आसयंति जाव विहरंति' अहिना तृणोना वर्ण, गंध, रस, स्पर्श अने तृणोना शब्द आ बधानुं अने वावडियोनुं अने उपपात पर्वतोनुं अने पृथ्वी शिलापट्टकोनुं के जे अहियां वर्तमान छे. ए बधानुं वर्णनपण करी लेवुं जोईए. यावत् अहियां अनेक वानव्यन्तर देव

बहवे वाणमंतरा देवाय देवीयो य आसयंति जाव विहरंति' यावत् तत्र बहवो वानव्यन्तरदेवाश्च देव्यश्चासते यावद्विहरन्ति, अत्र यावत्पदेन-'सयंति चिट्ठंति निसीयंति तुयट्टंति हसंति रमंति ललंति कीलंति मोहंति पुरा पोराणाणं-सुपरिक्कंताणं सुभाणं कडाणं कम्माणं कल्लाणं फलवित्तिविसेसं पच्चणुब्भवमाणा' इति संग्राह्यम्,

छाया-शेरते तिष्ठन्ति निषीदन्ति त्वग्वर्तयन्ति हसन्ति रमन्ते ललन्ति क्रीडन्ति मुह्यन्ति मोहयन्ति पुरा पौराणानां सुचीर्णानां सुपरिक्रान्तानां शुभानां कृतानां कर्मणां कल्याणं फलवृत्तिविशेषं प्रत्यनुभवन्तः, विहरन्तीति सम्बन्धः। तत्र पद्मवरवेदिका वर्णनं वनषण्डवर्णनं मणितृणानां वर्णादिवर्णनम् उत्पात पर्वतानां पृथिवीशिलापट्टकानां च वर्णनं राजप्रश्नीयसूत्रे सर्वं विलोकनीयमिति ।३३।

मूलम्-एगोरूय दीवस्स णं भंते! दीवस्स केरिसए आगार भावपडोयारे पन्नत्ते? गोयमा! एगोरुयदीवस्स णं दीवस्स अंतोबहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पन्नत्ते, से जहा-णामए आलिंग पुक्खरेइ वा एवं सयणिज्जे भाणियव्वे जाव पुढवी सिलापट्टगंसि तत्थ णं बहवे एगोरुयदीवया मणुस्सा य मणुस्सीओ य आसयंति जाव विहरंति एगोरुयदीवेणं दीवे तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं बहवे उद्दालगा कोद्दालगा कतमाला णयमाला

उठते बैठते हैं, इत्यादि। इस तरह 'आसयंति' इस अन्तिम पद तक व्यन्तर देव और देवियों का वर्णन वहां पर किया गया है सो वह सब वर्णन यहां पर कर लेना चाहिये तात्पर्य यही है कि पद्मवर वेदिका का वर्णन और वनषण्ड का वर्णन जैसा आगे जम्बूद्वीप की जगति के ऊपर की पद्मवर वेदिका और वनषण्ड का वर्णन आने वाला है अतः वहीं से यह जानने में आजायगा॥ सूत्र-३३॥

અને દેવીયો ક્રીડા કરવા આવે છે ઉઠે બેસે છે. ઇત્યાદિ. આ રીતે 'આસયંતિ' આ છેલ્લા પદ સુધી વ્યન્તર દેવ અને દેવીયોનું વર્ણન અહિયાં કરવામાં આવેલ છે તો તે બધુંજ વર્ણન અહિયાં કરી લેવું જોઇએ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પદ્મવર વેદિકાનું વર્ણન અને વનષંડનું વર્ણન જેમ આગળ જંબૂદ્વીપની ઉપરની પદ્મવર વેદિકા અને વનષંડનું વર્ણન આવવાનું છે. તે પ્રમાણે ત્યાંના તે વર્ણન પ્રકરણથી આ સમજવામાં આવી જશે. ॥ સૂ. ૩૩ ॥

णट्टमाला सिंगमाला संखमाला दंतमाला सेलमालगा णाम दुमगणा पन्नत्ता समणाउसो ? कुसविकुसविसुद्धरुक्खमूला मूलमंतो कंदमंतो जाव बीयमंतो पत्तेहिय पुप्फेहिय अच्छण्ण परिच्छण्णा सीरीए अईव अईव उवसोभेमाणा उवसोभेमाणा चिट्ठंति एकोरूयदीवेणं दीवे रुक्खा बहवे हेरुयालवणा भेरुयालवणा मेरुयालवणा सेरुयालवणा सालवणा सत्तवण्णवणापूयफलिवणा खज्जूरिवणा णालिएरिवणा कुसविकुस विसुद्ध जाव चिट्ठंति, एगोरुय दीवेणं तत्थ२ बहवे तिलयालवया नग्गोहा जाव रायरुक्खा णंदिरुक्खा कुसविकुस विसुद्धरुक्खमूला चिट्ठंति। एगोरूय दीवेणं तत्थ बहुओ पउमलयाओ जाव सामलताओ णिच्चं कुसुमियाओ एवं लया वण्णओ जहा उववाइए जाव पडिरूवा। एगोरूय दीवेणं तत्थ२ बहवे सेरिया गुम्मा जाव महाजाइगुम्मा ते णं गुम्मा दसद्धवण्णं कुसुमं कुसुमंति विधूयग्गसाहा जे ण वाय विधूयग्गसाला, एगूरूयदीवस्स बहुसमरमणिज्जभूमिभागं मुक्कपुप्फपुंजोवयारकलियं करेंति, एगोरुय दीवेणं तत्थ२ बहुओ वणराईओ पन्नत्ताओ, ताओ णं वणराइओ किण्हाओ किण्होभासाओ जाव रम्माओ महामेहणिउरुंबभूयाओ जाव महइं गंधद्धणिं मुयंतीओ पासादीयाओ४। एगोरूयदीवे तत्थ२ बहवे मत्तंगा णाम दुमगणा पन्नत्ता समणाउसो! जहा से चंदप्पभ मणिसिलागवर सीधुपवरवारुणी सुजायपत्तपुप्फफलचोयणिज्जाससारबहुदव्वजुत्ति संभारकाल संधियासवा महुमेरगरिट्ठाभदुद्धजाइय पसन्न मेल्लगसयाउ खज्जुरमुद्दिया सारका विसायण सुपक्क खोयरसवर सुरावण्णरसगंधफरिसजुत्तबलवीरियं परिणामा मज्जविहित्थ बहुप्पगारा तदेवं

ते मत्तंगया वि दुमगणा अणेग बहुविविह वीससा परिणयाए मज्जविहीए उववेया फलेहिं पुण्णा वीसट्टंति कुसविकुस विसुद्ध रुक्खमूला जाव विसट्टंति १। एगोरुए दीवे तत्थ तत्थ बहवो भिंगंगया णाम दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो ! जहा से वारग घडगकरगकलसकक्करिपायकंचणिया उदंकवद्धणिसु पइट्ठग-पारी च सकभिंगार करोडिया सरगपत्तीथालमल्लग चवलिय-दगवारकविचित्तवट्टक मणिवट्टक सुत्ति च'रुपीणया कंचणमणि-रयणभत्तिचित्ता भायणविधीए बहुप्पगारा तहेव ते भिंगंगया वि दुमगणा अणेग बहुगविविहवीससा परिणयाए भायण-विहीए उववेया फलेहिं पुन्ना विसट्टंति कुसविकुस विसुद्धरुक्ख-मूला जाव विसट्टंति२। एगोरुय दीवेणं दीवे तत्थ२ बहवे तुरियंगा णाम दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो !, जहा से आलिंगमुयंगपणवपडहदद्दरग करडिंडिम भंभाहोरंभकण्णियार खरमुहिमुगुंद संखिय परिलीवच्चग परिवाइणि वंसावेणु वीणा सुघोसविवंचि महइकच्छभिरगसगा, तलताल कंसताल सुसं-पउत्ता आतोज्जविहिणिउणगंधव्व समयकुसलेहिं फंदिया तिट्ठा-णसुद्धा तहेव तं तुडियंगया वि दुमगणा अणेग बहुविविह-वीससा परिणयाए ततविततघणसुसिराए चउव्विहाए आतो-ज्जविहीए उववेया फलेहिं पुण्णा विसट्टंति, कुसविकुस विसुद्ध रुक्खमूला जाव विसट्टंति३। एगोरुय दीवे तत्थ२ बहवे दीव सीहाणाम दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो ! जहा से झंझा विराग समए णवणिहि पइणो दीविया चक्कवालविंदे पभूयवट्टिपलित्त-णेहे धणिउज्जालिय तिमिरमद्दए कणगणिगरकुसुमिय पालिया-

तयवणप्पगासो कंचणमणिरयणविमलमहरिहतवणिज्जुज्जल विचित्तदंडाहिं दीवियाहिं सहसा पज्जालिऊसवियणिद्धतेय दिप्पंत विमलगहगणसमप्पहाहिं वि तिमिरकरसूरपसरि उज्जोय चिल्लियाहिं जालुज्जलपहसियाभिरामाहिं सोहेमाणा तहेव ते दीवसिहा वि दुमगणा अणेग बहुविविहवीससा परिणायाए उज्जोयविहीए उववेया फलेहिं पुण्णा विसट्टंति कुसविकुस विसुद्ध रुक्खमूला जाव चिट्ठंति४। एगोरूय दीवे तत्थ तत्थ बहवे जोइसिया णाम दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो ! जहा से अचिरुग्गय सरयसूरमंडल पडंतउक्कासहस्स दिप्पंत विज्जु-ज्जालहुयवहनिद्धूमजलियनिद्धंतधोयतत्ततवणिज्ज किंसुया सोय-जवाकुसुमविमुउलियपुंजमणिरयणकिरणजच्चहिंगुलुय णिगर रूवाइरेगरूवा तहेव ते जोइसिया वि दुमगणा अणेग बहुविविहवीससा परिणयाए उज्जोयविहीए उववेया सुहलेस्सा मंदलेस्सा मंदायवलेस्सा कूडायइव ठाणाठिया अन्नमन्न समो-गाढाहिं लेस्साहिं साए पभाए सपदेसे सव्व ओसमंताओ भासंति उज्जोवेंति पभासेंति कुसविकुसविसुद्धरुक्खमूला जाव चिट्ठंति।२४।

छाया—एकोरुक द्वीपस्य खलु भदन्त ! द्वीपस्य कीदृश आकारभाव-प्रत्यवतारः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! एकोरुकद्वीपस्य खलु द्वीपस्यान्त र्बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः, स यथा नामकः आलिङ्ग पुष्कर इति वा, एवं शयनीयं भणि-तव्यं यावत्पृथिवीशिलापट्टके, तत्र खलु बहव एकोरुक द्वीपकाः मनुष्याश्च मनु-ष्यश्चासते यावद्विहरन्ति। एकोरुकद्वीपे खलु द्वीपे तत्र तत्र देशे तत्र २ बहव उद्दालकाः कोद्दालकाः कृतकमालाः नतमालाः नाटचमालाः शृङ्गमाला शंखमाला दन्तमालाः शैलमालका नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् ! कुशविकुश विशुद्ध वृक्षमूला मूलवन्तः कन्दवन्तो यावद् बीजवन्तः पत्रैश्च पुष्पैश्च आच्छन्न प्रतिच्छन्ना-श्रिया अतीवातीवोपशोभमाना उपशोभमानास्तिष्ठन्ति। एकोरुकद्वीपे खलु द्वीपे वृक्षा बहवो हेरुकालवना भेरुकालवना मेरुकालवनाः सेरुकालवनाः सालवनाः सरलवनाः सप्तपर्णवनाः पूगफलीवनाः खजूरीवनाः नारिकेलवनाः कुशविकुश

विशुद्ध वृक्षमूला स्तिष्ठन्ति। एकोरुकद्वीपे खलु तत्र २ बहव स्तिलकलवका न्यग्रोधा यावद्राजवृक्षा नन्दिवृक्षाः कुशविकुश विशुद्ध वृक्षमूलास्तिष्ठन्ति। एकोरुकद्वीपे खलु तत्र बहव्यः पद्मलता यावत् श्यामलता नित्यं कुसुमिताः, एवं लता वर्णको यथा यथा औपपातिके यावत् प्रतिरूपाः। एकोरुकद्वीपे खलु तत्र २ बहवः सेरिकागुल्माः यावन्महाजातिगुल्माः, ते खलु गुल्मादशार्द्धवर्णं कुसुमं कुसुमयन्ति विधूताग्रशाखाः येन वाताविधूताग्रशाखाः एकोरुकद्वीपस्य बहुसमरमणीयभूमिभागं मुक्तपुष्पपुञ्जोपचारकलितं करोति। एकोरुकद्वीपे खलु तत्र २ बहव्यो वनराजयः प्रज्ञप्ताः, ताः खलु वनराजयः कृष्णाः कृष्णावभासाः यावद् रम्याः महामेघनिकुरम्बभूताः यावन्महतीं गन्धघ्राणीं मुञ्चन्त्य प्रासादीयाः ४। एकोरुकद्वीपे तत्र तत्र बहवो मत्ताङ्गा नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन्! यथा ते चन्द्रप्रभमणिशिलाकवरसीधु प्रवरवारुणी सुजातपत्रपुष्पफलचोयनियसिसार बहुद्रव्ययुक्तिसंभारकालसन्धितासवा मधुमेरकरिष्टाभदुग्धजाति प्रसन्न मेल्लकशतायुः खर्जूरमृद्वीकासार कपिशायन सुपक्वक्षोदरसवर सुरावर्ण रसगन्धस्पर्शयुक्त बलवीर्यपरिणामाः, मद्यविधिना उपेता बहु प्रकारास्तदेवं ते मत्तङ्गा अपि द्रुमगणाः अनेक बहुविविधविस्रसापरिणतेन मद्यविधिनोपपेताः फलैः पूर्णाः विलसन्ति कुशविकुश विशुद्ध वृक्षमूला यावत्तिष्ठन्ति १। एकोरुके द्वीपे तत्र २ बहवो भृङ्गाङ्का नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन्! यथा ते वारक घटकरककलश कर्करीपाद काञ्चनिका उदङ्कवर्द्धनीसुप्रतिष्ठकपारी चषक भृङ्गार करोटिका सरक परकपात्री स्थाल मल्लक चपलित दकवारक विचित्र वर्त्तक शुक्तिचारुपीनकाः काञ्चनमणिरत्नभक्तिचित्रा भाजनविधिना बहुप्रकारा स्तथैव ते भृङ्गाङ्का अपि द्रुमगणा अनेक बहुविविधविस्रसापरिणतेन भाजनविधिनोपपेताः फलैः पूर्णा विलसन्ति, कुशविकुश विशुद्धवृक्षमूला यावत्तिष्ठन्ति२ एकोरुकद्वीपे खलु द्वीपे तत्र २ बहवस्त्रुटिताङ्गा नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन्! यथा ते आलिंग मृदङ्गपणव पटहदर्दरककरडिण्डिमभंभाहोरम्भकर्णिकार खरमुखी मुकुन्द शंखिक परिलीका घरकपरिवादिनी वंशवेणुवीणासुघोषविपञ्ची महती कच्छपी रगसगातल शालकांस्यतालसुसंप्रयुक्ता आतोद्यविधि निपुणगन्धर्व समयकुशलैः स्पन्दिताः त्रिस्थानशुद्धास्तथैव ते त्रुटिताङ्गका अपि द्रुमगणा अनेक बहुविधविस्रसापरिणतेन तत वितत घणसुषिरेण चतुर्विधेन आतोद्यविधिनोपेताः फलैः पूर्णाः विलसन्ति कुशविकुश विशुद्ध वृक्षमूलाः यावत्तिष्ठन्ति ३। एकोरुके द्वीपे तत्र तत्र बहवो दीपशीखा नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन्! यथा ते सन्ध्या विरागसमये नवनिधिपते र्दीपिका चक्रवालवृन्दे प्रभूतवर्त्ति–प्रदीपैः

धणिय उज्ज्वालित तिमिरमर्दकं कनकनिकरकुसुमितपारिजातकवनप्रकाशं कनकमणिरत्नविमलमहार्हतपनीयोज्ज्वलविचित्र-दण्डाभिर्दीपिकाभिः सहसा प्रज्व-लितोच्छ्रायित स्निग्धतेजोदीप्यमान विमल ग्रहगणसमप्रभाभिः वितिमिरकर सूर्य प्रसृतोद्योतदीप्यमानाभिः ज्वालोज्ज्वलप्रहसिताभिरामाभिः शोभमाना तथैव ते दीपशिखा-अपि द्रुमगणाः अनेक बहुविधविस्रसापरिणतेन उद्योतविधिनोप-पेताः फलैः पूर्णा विद्लन्ति कुशविकुश विशुद्धवृक्षमूला यावत्तिष्ठन्ति ४। एको-रूकद्वीपे तत्र२ बहवो ज्योतिषिका नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन्! यथा ते अचिरोद्गतशरत्सूर्यमण्डल पतदुल्कासहस्रदीव्यद्विद्युज्जालहुतवहनिर्धूमज्वलित-निध्मातधौततप्ततपनीय किंशुकाशोकजपाकुसुमविमुकुलित पुञ्जमणिरत्नकिरण-जात्य हिङ्गुलक निकररूपातिरेकरूपा स्तथैव ते ज्योतिषिका अपि द्रुमगणा अनेक बहुविविधविस्रसापरिणतेन उद्द्योत विधिनोपपेताः सुखलेश्या मन्दलेश्या मन्दातपलेश्या कूटानीव स्थानस्थिता अन्योन्य समवगाढाभिर्लेश्याभिः स्वकया प्रभया स्वप्रदेशे सर्वतः समन्तात् अवभासते उद्द्योतन्ते प्रभासन्ते कुशविकुश-विशुद्ध वृक्षमूला यावत्तिष्ठन्ति ॥सू० ३४॥

टीका—'एगोरूय दीवस्स णं भंते!' इत्यादि। 'एगोरूय दीवस्स णं भंते! दीवस्स' एकोरुकद्वीपस्य खलु भदन्त! द्वीपस्य 'केरिसे' कीदृशः 'आयारभावपडोयारे' आकारभावप्रत्यवतारः-भूम्यादिस्वरूपप्रकारः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः-कथितः, भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम! 'एगोरूय दीवस्स णं दीवस्स' एकोरुकद्वीपस्य खलु द्वीपस्य 'अंतो बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते' अन्तः मध्यभागे बहुसमरमणीयोऽतिरमणीयः समो भूमिभागः प्रज्ञप्तः-कथितः। अथ

'एगोरुयदीवस्स णं भंते दीवस्स' इत्यादि।

टीकार्थ-श्रीगौतमस्वामी ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है-कि 'एगोरुय दीवस्स णं भंते! दीवस्स केरिसे आगारभावपडोयारे पण्णत्ते' हे भदन्त! एकोरुक नामके द्वीप का आकार भाव प्रत्यवतार भूमि आदि का वर्णन कैसा किया गया है। इसी विषय को उपमा वाचक पदों द्वारा प्रकट करते हैं-'से जहा नामए आलिंग पुक्खरेइ वा' इत्यादि। यहां की जो

'एगोरुय दीवस्सणं भंते! दीवस्स' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ-શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે 'एकोरुयदीवस्स णं भंते! दीवस्स केरिसे आगारभावपडोयारे पण्णत्ते' હે ભગવન્! એકોરૂક નામના દ્વીપનો આકાર ભાવપ્રત્યવતાર અર્થાત્ ભૂમિ વિગેરેનું વર્ણન કેવી રીતે કરવામાં આવેલ છે? આજ વિષયને ઉપમા વાચક પદો દ્વારા પ્રગટ કરવામાં આવે છે. 'से जहा नामए आलिंग पुक्खरेइ वा' ઇત્યાદિ. ત્યાંની જે

कीदृशः स बहुसमरमणीयो भूमिभागः ? इति तस्य दृश्ये दृष्टान्तानि प्रदर्शयति 'से जहाणामए' इत्यादि 'से जहाणामए' स यथानामकः 'आलिंग पुक्खरेइ वा' आलिङ्ग पुष्करइति वा, तत्र-आलिङ्गो मुरजो वाद्यविशेषः, तस्य पुष्करं चर्मपुटकं तद्वद् अत्यन्तसमः यावत् नानाविधपञ्चवर्णैस्तृणैर्मणिभिश्च उपशोभितः स भूमिभाग इति, अत्र यावच्छब्दादेतानि पदानि संग्राह्याणि-'मुइंग-पुक्खरेइ वा सरतलेइ वा करतलेइ वा चंदमंडलेइ वा सूरमंडलेइ वा आयंसमंडलेइ वा उरब्भचम्मेइ वा उसभचम्मेइ वा वराहचम्मेइ वा सीहचम्मेइ वा वग्घचम्मेइ वा विगचम्मेइ वा दीवियचम्मेइ वा अणेगसंकुकीलगसहस्सवितते आवड पच्चावड सेणिपसेणि सोत्थिय सोवत्थिय-पूसमाणवद्धमाणमच्छंडग मकरंडगजारमार फुल्लावलि पउमपत्त सागर-तरंगवासंतिलय पउमलयभत्तिचित्तेहिं सच्छाए सप्पभेहिं सस्सिरीएहिं समरीइहिं सउज्जोएहिं नाणाविह पंचवण्णेहिं तणेहिं य मणिहिं य उवसोहिए' एषां पदानामयमर्थः-मृदङ्ग पुष्कर इति वा, तत्र मृदङ्गो मर्दलो लोकप्रसिद्धस्तस्य पुष्करमिति वा एषु इति शब्दाः सर्वेऽपि स्वस्वोपमाभूत वस्तुपरिसमाप्तिद्योतकाः, वा शब्दो समुच्चयार्थे। एवमग्रेऽपि विज्ञेयाः। सरः पानीयेन परिपूर्णं भृतं तडागं, तस्य तलम्-जलोपरितनोभागः, सरस्तलम्। करतलं-प्रसिद्धम्। चन्द्रमण्डलम्, यद्यपि तत्त्वदृष्ट्या उत्तानीकृतकपित्थाकार-पीठप्रसादापेक्षया वृत्ता-लेखमिति तद्वत्तो दृश्यमानो भागो न समतलस्तथापि प्रतिभासते समतल इति चन्द्रमण्डलोपादानम्। सूर्यमण्डलम्, दृश्यमानसूर्यबिम्बम्, आदर्शमण्डलंदर्पणतलम्। अथ

भूमि है वह आलिंग पुष्कर जैसी चिकनी और समतल वाली है आलिङ्ग नाम का वादित्र उसका जो मढा हुआ चर्म पुट समतल होता है वैसा है जैसा मृदङ्ग का मुख चिकना और समतल वाला होता है अथवा पानी से भरे हुए तालाब का पानी के उपर का भाग जैसा समतल और चिकना होता है. कर हथेली का तलिया जैसा चिकना और सम होता है चन्द्र मण्डल सूर्य मण्डल जैसा होता है आदर्श मण्डल दर्पण जैसा चिकना और समतल वाला होता है उरभ्रचर्म ऊरलिया

ભૂમિ છે, તે આલિંગ પુષ્કરના જેવી ચીકણી અને સમતલવાળી છે. આલિંગ નામનું વાજીંત્ર હોય છે. તેને મઢેલું ચામડું જેવું સરખું હોય છે, તેવી સમતલ સરખા તળીયાવાળી હોય છે. મૃદંગનુ મુખ જેવું ચિકણું અને સમતલ હોય છે, તેવી સમતલ હોય છે. અથવા પાણીથી ભરેલા તળાવના પાણીનો ઉપરનો ભાગ જેવો સમતલ અને ચિકણો હોય છે, અથવા હાથના તળીયા જેવો ચિકણો અને સમ હોય છે. ચંદ્રમંડળ અને સૂર્યમંડળ જેવા હોય છે. આદર્શમંડલ અર્થાત્ દર્પણ જેવો ચિકણો અને સમતલ હોય છે. ઉરભ્રચર્મ

स भूमिभागश्चर्मभिरुपमीयते-'उरब्भचम्मेइ वा' इत्यादि, अत्र उरभ्रचर्मत आरभ्य द्वीपिचर्म-पर्यन्तं सर्वत्र 'अणेगसंकुकीलग सहस्सवितए' इति विशेषणस्य योगः कर्तव्यः, तथाहि-अनेकैः शङ्कुप्रमाणैः कीलकसहस्रैः-महद्भिः कीलकैस्ताडितं चर्म प्रायो मध्यक्षामं भवति किन्तु न समतलं ततोमहद्भिः कीलकैः विततं-वितनीकृतं ताडितं सत् चर्म अत्यन्तं बहुसमं भवति तत इदं विशेषणं चर्मसु सर्वत्र योज्यम्। तथाहि अनेक शङ्कुकीलकसहस्रविततम्, एतादृशम्-उरभ्रचर्म, उरभ्रः ऊरणस्तस्य चर्म, एवम्-पूर्वोक्त विशेषणविशिष्टं वृषचर्म, वराहचर्म, सिंहचर्म, व्याघ्रचर्म, वृकचर्म-वृकःश्वापदजन्तुविशेषः 'भेडिया' इति प्रसिद्धः तस्यचर्म द्वीपिकचर्म-द्वीपिकः चित्रकः 'चित्रा' इति प्रसिद्धः श्वापदजन्तुविशेषः। एतानि सर्वाणि चर्माणि अनेक शङ्कुकीलकसहस्रविततानि समतलानि भवन्ति तद्वत् एकोरुक द्वीपस्यान्तर्गतो बहुसमरमणीयो भूमिभागो भवतीति। पुनः कथम्भूतः स भूमिभागः? इत्याह-'तणेहि मणिहि य उवसोहिए' तृणैः मणिभिश्च उपशोभितः, इत्यर्थेन सम्बन्धः। कीदृशैस्तृणैः मणिभिः? इति तद् विशेषणानि प्रदर्श्यन्ते 'आवड' इत्यादि। 'आवड पच्चावड०' इति आवर्त्त प्रत्यावर्त्त श्रेणि प्रश्रेणि स्वस्तिकसौवस्तिक पुष्पमान वर्द्धमानमत्स्याण्डक-मकराण्डकजारमार पुष्पावलि-पद्मपत्रसागरतरङ्गवासन्तीलता पद्मलताः, एते सर्वे माङ्गलिक चिह्नरूपा आकार विशेषास्तेषां भक्तया-विच्छित्या रचनया चित्रैः विचित्रैस्तृणैर्मणिभिश्च उपशोभित इति योगः। पुनश्च कीदृशैस्तैः? इत्याह-'सच्छाएहिं' सच्छायैः-सती शोभना छाया अभासो येषां तैः 'सप्पभेहिं' सप्रभैः सतीशोभना प्रभा कान्ति येषां

अर्थात् भेड़ बैल सुअर सिंह व्याघ्र वृक-भेडिया और चीता इनके चर्म जो बडे बडे कीलो खूंटियों से समतल बनाया गया है वैसी वह भूमि आवर्त प्रत्यावर्त्त श्रेणि प्रश्रेणि स्वस्तिक सौवस्तिक पुष्पमान वर्द्धमान मत्स्याण्ड मकराण्ड जार मार पुष्पावलि पद्मपत्र सागर तरङ्ग वासन्ती लता पद्मलता इत्यादि नाना प्रकार के मांगलिक रूपों की रचना से चित्रित ऐसे तथा सुन्दर दृश्य वाले सुन्दर कान्ति सुन्दर

ઉરલિયા અર્થાત્ ઘેટા, બળદ, સુવર, સિંહ, વાઘ વૃક ઘેટાની એક જાતઅને ચિત્તો આ બધના ચર્મને જે મોટા મોટા ઓજારોથી સમતળ બનાવવામાં આવેલ હોય, એવી તે ભૂમી આવર્ત, પ્રત્યાવર્ત, શ્રેણી પ્રશ્રેણી સ્વસ્તિક સૌવસ્તિક, પુષ્પમાન, વર્ધમાન, મત્સ્યાંડ, મકરાંડ જાર, માર પુષ્પાવલી, પદ્મપત્ર, સાગરતરંગ, વાસંતીલતા, પદ્મલતા વિગેરે અનેક પ્રકારના માંગલિક રૂપોની રચનાથી ચિત્રેલા એવા તથા સુંદર દૃશ્યવાળા સુંદરકાંતી વાળા અને સુંદર શોભાવાળા ચમકતા ઉજ્જવલ કિરણોના પ્રકાશવાળા, એવા અનેક પ્રકારના પાંચ વર્ણોવાળા તૃણોથી

तैः, सश्रीकैः सह श्रिया शोभया ये ते स श्रीकास्तैः 'समरीइएहिं' समरीचिकैः वहिर्विनिर्गत किरण जालसहितैः, स उज्जोएहिं' सोद्योतैः-वहिर्व्यवस्थित मत्या सन्न-वस्तुस्तोमप्रकाश करोद् द्योतसहितैः पुनश्च-एवंभूतैः-'नाणाविह पंचवण्णेहिं' नानाविधैः नानाजातीयैः पञ्चवर्णैः-कृष्णनीलादि पञ्चवर्णैः तृणैः मणिभिश्च उपशोभितः स एकोरुक द्वीपस्यान्तो वहुसमरमणीयो भूमिभाग इति। 'एवं सयणिज्जे भाणियव्वे' एवं शयनीय सादृश्यमपि भणितव्यम्, तथाहि-'आईण-गरूयबूर णवणीय तूलफासमउए सव्वरयणामए अच्छे सण्हे घट्ठे मट्ठे णीरए निम्मले णिप्पंके निक्कंकडच्छाए सप्पभे सस्सिरीए स उज्जोए पासादीए दरिस-णिज्जे अभिरूवे पडिरूवे' छाया-आजिनकरूतबूर नवनीततूलस्पर्शमृदुकः सर्वरत्नमयः अच्छः श्लक्ष्णः घृष्टः मृष्टः नीरजाः निर्मलः निष्पङ्कः निष्क-ङ्कटच्छायः सप्रभः सश्रीकः सोद्द्योतः प्रासादीयः दर्शनीयः अभिरूपः प्रतिरूपः। एतादृशो भूमिभागः प्रज्ञप्तः। 'जाव पुढविसिलापट्टगंसि' इति, अत्र यावच्छेब्देन पृथिवीशिलापट्टकवर्णनं ग्राह्यम्। तथाहि-'तत्थ णं महं एक्के पुढविसिलापट्टए पण्णत्ते विक्खंभायाम उस्सेह सुप्पमाणे किण्हे अंजणघण किवाण कुवलयहलहर कोसेज्जागासकेस कज्जलंगी खंजण सिंगभेदरिट्ठयजंबूफल असणगसणबंधननीलुप्पलनिगर अयसि कुसुमप्पगासे मरगयमसारकलित्ते णयण-कीयरासिवण्णे णिद्धघणे अट्ठसिरे आयंसतलोवमे ईहामिय उसभ तुरगणरम-गरविहगवालगकिन्नररुरुसरभचमरकुंजरवणलयपउमलयभत्तिचित्ते आईणगरूयबूर णवणीय तूलफरिसे सीहासणसंठिए पासाईए दरिसणिज्जे अभिरूवे पडिरूवे, तंसि तारिसगंसि' इति संग्राह्यम् एषां व्याख्या-औपपातिक सूत्रस्य पीयूषवर्षिणी टीकायां दशमे सूत्रे द्रष्टव्या, तस्मिन् तादृशे 'पुढवीसिला पट्टगंसि' पृथिवीशिला

शोभा वाले चमकती हुई उज्ज्वल किरणों वाले प्रकाश वाले ऐसे नाना प्रकार के पांच वर्णो वाले तृणों और मणियों से उपशोभित होती रहती है 'एवं सयणिज्जे भाणियव्वे' इसकी शय्या का चिक नाई के विषय में भी वर्णन कर लेना चाहिये-जैसे आजिनक-चिकना चर्म रूई बूर मक्खन तूल जैसे स्पर्श वाली कोमल तथा रत्नमय स्व-च्छ चिकना घृष्ट मृष्ट निर्मल इत्यादि विशेषण वाला भूमि भाग है। 'पुढवीसिलापट्टगंसि' पृथिवी शिलापट्टक भी है सो इसका भी वर्णन

અને મણિયોથી, શોભાયમાન થતી રહે છે. 'एवं सयणिज्जे भाणियव्वे' તેની શૈય્યાની ચિકણાઈના સંબંધમાં પણ વર્ણન કરી લેવું જોઈએ જેમકે આ જીનક-ચિકણું ચામડું રૂ, બૂર, માખણ, અને તૂલના સ્પર્શ જેવો કોમલ તથા રત્નમય સ્વચ્છ, ચિકણો ઘૃષ્ટ મૃષ્ટ અને નિર્મલ વિગેરે વિશેષણોવાળો ભૂમિભાગ છે. 'पुढवी सिलापट्टगंसि' પૃથ્વીશિલાપટ્ટક પણ છે. તો તેનું વર્ણન

पट्टके 'तत्थ णं' तत्र पृथिवीशिलापट्टके खलु 'बहवे एगोरूय दीवया' बहव एकोरुकद्वीपकाः 'मणुस्सा मणुस्सीओ य' मनुष्याश्च मानुष्यश्च 'आसयंति-जाव विहरंति' यत्र यावत्पदेन-'सयंति चिट्ठंति निसीयंति तुयंति हसंति रमंति ललंति कीलंति मोहंति पुरा पोराणं सुचिण्णाणं सुपरिक्कंताणं सुभाणं कडाणं कम्माणं कल्लाणं फलवित्तिविसेसं पच्चणुब्भवमाणा' इति संग्राह्यम् छाया-शेरते तिष्ठन्ति निषीदन्ति त्वग्वर्तयन्ति हसन्ति रमन्ते ललन्ति क्रीडन्ति मुह्यन्ति-मोहयन्ति-पुरा पौराणिकानां सुचीर्णानां सुपरिक्रान्तानां शुभानां कृतानां कर्मणां कल्याणं फलवृत्तिविशेषं प्रत्यनुभवन्तः, इति संग्राह्यम् । एषामर्थः स्पष्ट एव । 'एगोरुय दीवेणं दीवे' एकोरुकद्वीपे खलु द्वीपे 'तत्थ२ देसे तहिं तहिं बहवे' तत्र तत्र देशे तत्र तत्र देशावयवे बहवोऽनेके 'उद्दालका कोद्दालका' 'उद्दालकाः वृक्षविशेषाः कोद्दालका अपि वृक्षविशेषाः 'कतमाला णयमाला' कृतमालाः नतमाला नामका वृक्षविशेषाः, एवम् 'णट्टमाला सिंगमाला संखमाला दंतमाला-सेलमालगा' नर्तमालाः श्रृङ्गमालाः शंखमालाः दन्तमाला शैलमालाः 'णाम

औपपातिक सूत्र से कर लेना चाहिये 'तत्थ णं' उस शिलापट्टक पर 'बहवे एगोरुय दीवया मणुस्सा मणुस्सीओ आसयंति जाव विहरंति' अनेक एकोरुक द्वीपवासी स्त्री पुरुष उठते बैठते हैं एवं लेटते हैं आराम करते हैं और पूर्वकृत शुभ कर्मों के फलका अनुभव करते हैं 'एगोरुय दीवे णं दीवे तत्थ तत्थ देसे तहिं २, बहवे उद्दालका, कोद्दालका कतमाला नतमाला णट्टमाला सिंगमाला, संखमाला दंतमाला, सेलमालगा णाम दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो' हे श्रमणायुष्मन् उस एकोरुक नामके द्वीप में जगह २ पर अनेक उद्दालक नामके वृक्ष, अनेक कोद्दालक नामके वृक्ष, अनेक कृतमाल नाम के वृक्ष, अनेक नतमाल नाम के वृक्ष, अनेक श्रृङ्गमाल नामके वृक्ष अनेक शंखमाल नाम के वृक्ष,

---

પણ ઔપપાતિક સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજી લેવું. 'तत्थ णं' તે શિલાપટ્ટકપર 'बहवे एगोरुय दीवया मणुस्सा मणुस्सीओ आसयंति जाव विहरंति' એકોરૂક દ્વીપમા રહેવાવાળા અનેક મનુષ્યો અને તેની સ્ત્રિયો ઉઠતી બેસતી રહે છે. તેમજ સૂતી રહે છે. આરામ કરે છે. અને પહેલાં કરેલા શુભકર્મોનો અનુભવ કરે છે. 'एगोरूयदीवेणं दीवे तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं बहवे उद्दालका कोद्दालका कतमाला, नतमाला, णट्टमाला, सिंगमाला संखमाला, दंतमाला, सेलमालगा, णाम दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो' હે શ્રમણાયુષ્મન્! શ્રમણો તે એકોરૂક નામના દ્વીપમાં સ્થળે સ્થળે આવેલ અનેક ઉદ્દાલક નામના વૃક્ષો, અનેક કોદ્દાલક નામના વૃક્ષો, અનેક કૃતમાલ નામના વૃક્ષો, અનેક નત માલ નામના વૃક્ષો, અનેક નર્તમાલ નામના વૃક્ષો, અનેક શૃંગમાલ નામના વૃક્ષો, અનેક શંખમાલ નામના વૃક્ષો

दुमगणा पन्नत्ता समणाउसो !' एतन्नामका द्रुमगणाः वृक्षसमूहाः प्रज्ञप्ताः कथिता हे श्रमण ! आयुष्मन् ! कथंभूता एते द्रुमगणाः तत्राह—'कुस' इत्यादि, कुसविकुमविसुद्धरुक्खमूला' कुशविकुशविशुद्धवृक्षमूलाः तत्र कुशाः-दर्भाः, विकुशाः-वल्कलादयस्तृणविशेषास्तै विशुद्धं रहितं वृक्षमूलं तदधोभागो येषां ते तथा 'मूलमंतो कंदमंतो जाव बीयमंतो' ते वृक्षाः मूलवन्तः कन्दवन्तः स्कन्धवन्तः त्वग्वन्तः शाखावन्तः प्रवालवन्तः पत्रवन्तः पुष्पवन्तः फलवन्तो बीजवन्तः, 'पत्तेहि य पुप्फेहि य अच्छण्ण पडिच्छण्णा' पत्रैश्च पुष्पैश्चाच्छन्नप्रतिच्छन्नाः—पत्रपुष्पैः 'आच्छन्नपरिच्छन्ना' सर्वतः आच्छादिता पुत्रपुष्पाकीर्णा इत्यर्थः, 'सिरीए अतीव २ उवसोभेमाणा उवसोभेमाणा चिट्ठंति' श्रिया—शोभया अतीवातीव—अतिशयेन उपशोभमाना उपशोभमानास्तिष्ठन्ति ते वृक्षा इति, 'एगोरुय दीवेणं दीवे

अनेक दन्तमाल नामके वृक्ष, और अनेक शैलमाल नामके वृक्ष हैं इन वृक्षों का मूल भाग 'कुसविकुस विसुद्धरुक्खमूला' कुश—और कांश के सद्भाव से सर्वथा रहित है अर्थात् इन वृक्षों के नीचे न घास है और न कांश है दर्भ जातिका जो घास है उनका नाम कुश है तथा जो काश जाति का घास होता है उसका नाम विकुश है ये सब वृक्ष 'मूलमंतो, कंदमंतो जाव बीयमंतो' प्रशस्त मूल वाले हैं, प्रशस्तकन्द वाले है, प्रशस्त स्कन्ध वाला है प्रशस्त छाल वाले हैं प्रशस्त शाखाओं वाले हैं प्रशस्त प्रवालों—कोंपलों—वाले है प्रशस्त पत्तों वाले हैं, प्रशस्त पुष्पों वाले हैं सुन्दर फलों वाले हैं, और सुन्दर बीजों वाले है। 'पत्ते हिय पुप्फेहिय, अच्छण्ण पडिच्छण्णा' ये वृक्ष निरन्तर पत्रों और पुष्पों से लदे रहते हैं 'सिरीए अतीव २, उवसोभेमाणा २, चिट्ठंति'

અનેક દંતમાલ નામના વૃક્ષો અને અનેક શૈલમાલ નામના વૃક્ષો છે આ વૃક્ષોનો મૂળભાગ 'कुस विकुसविसुद्धरुक्खमूला' કુશ—દર્ભ અને કાસના સદ્ભાવથી સર્વથા રહિત છે. અર્થાત્ આ વૃક્ષોની નીચે ઘાસ કે કાસ હોતા નથી. દર્ભની જાતનું જે ઘાસ હોય તેને કુશ કહે છે અને કાસની જાતનું જે ઘાસ થાય છે તેને વિકુશ કહે છે. આ બધા વૃક્ષો 'मूलमंतो, कंदमंतो, जाव बीयमंतो' પ્રશસ્ત મૂળવાળા હોય છે. પ્રશસ્ત કંદવાળા હોય છે. પ્રશસ્ત સ્કંધવાળા હોય છે. પ્રશસ્ત છાલ વાળા હોય છે તેમજ પ્રશસ્ત શાખાઓ વાળા હોય છે. પ્રશસ્ત પ્રવાલો. કૂંપળો વાળા હોય છે પ્રશસ્ત પાનાઓ વાળા હોય છે પ્રશસ્તફૂલોવાળા હોય છે. સુંદર ફલોવાળા હોય છે. અને સુંદર બીજોવાળા હોય છે. 'पत्तेहिय पुप्फेहिय. अच्छण्ण पडिच्छण्णा' આ વૃક્ષો નિરંતર પત્રો પુષ્પોથી લદાયેલા રહે છે. 'सिरीए अतीव अतीव उवसोभेमाणा उवसोभेमाणा

तत्थ बहवे रुक्खा' एकोरुकद्वीपे खलु द्वीपे तत्र बहवो वृक्षाः 'हेरुयालवणा' हेरुतालवनाः-हेरुतालनामकवृक्षाः, तथा भेरुयालवणा' भेरुतालवनाः-भेरुतालनामकवृक्षाः, मेरुतालवनाः-मेरुतालनामकवृक्षाः, 'सेरुयालवणा' सेरुतालवनाः सेरुतालनामकवृक्षाः 'सालवणा' शालवृक्षाः 'सरलवणा' सरलवृक्षाः, 'सत्तवण्णवणा' सप्तपर्णवृक्षाः 'पूगफलिवणा' पूगफलीवृक्षाः, 'खज्जूरिवणा' खर्जूरवृक्षा, 'नारिएरिवणा' नारिकेलवृक्षाः एतेषां वृक्षविशेषाणां वनानि-समुदायास्तत्र सन्तीति। कथंभूता एते वृक्षविशेषास्तत्राह-'कुस' इत्यादि, 'कुसविकुस जाव चिट्ठंति' कुशविकुश विशुद्ध वृक्षमूला मूलवन्तः कन्दवन्तः यावद्वीजवन्तः पत्रैः पुष्पैश्च आच्छन्न प्रतिच्छन्न श्रिया अतीवातीव उपशोभमानास्तिष्ठन्ति इति।

अतएव इनकी सुन्दरता अत्यन्त मनको लुभानेवाली बनी रहती है 'एगोरुयदीवे णं दीवे तत्थ बहुवे रुक्खा हेरुयालवणा, भेरुयालवणा, मेरुयालवणा, सेरुयालवणा, सालवणा, सरलवणा, सत्तवण्णवणा' उस एकोरुक नाम के द्वीप में जगह २, अनेक वृक्ष तो हैं ही साथ में हेरुताल के वन भी हैं, भेरुताल के वन हैं मेरुताल के वन हैं, सेरुताल के वन सालवृक्ष के वन हैं सरलवृक्ष के वन हैं सप्तपर्णवृक्ष के वन हैं 'पूयफलिवणा' पूगफल के-सुपारी के वन हैं 'खज्जूरिवणा' खजूर के वन हैं और 'नारिएरिवणा' नारिकेल के वन हैं ये सब वन 'कुस विकुसरुक्ख मूला' वृक्षों के नीचे के भाग में कुश और काश से सर्वथा रहित हैं। इन वनों के जो वृक्ष हैं वे भी सब प्रशस्त मूल वाले हैं, प्रशस्तकन्द वाले हैं, यावत् प्रशस्त बीज वाले हैं। तथा-पत्रों और पुष्पों से ये सब सर्वदा व्याप्त हैं। अत एव ये अपनी सुखद सुषम शोभा से विशेष

चिट्ठंति' तेथी જે તેનું સૌંદર્ય અત્યંત મનને લોભાવનારૂં હોય છે. 'एगोरुय-दीवेणं दीवे तत्थ बहवे रुक्खा हेरुयालवणा, भेरुयालवणा, मेरुयालवणा, सेरुयालवणा, सालवणा, सरलवणा, सत्तवण्णवणा' આ એકોરૂક નામના દ્વીપમાં સ્થળે સ્થળે. અનેક વૃક્ષોતો છે જ તેની સાથે હેરૂતાલના વનપણ છે. ભેરૂતાલના વન પણ છે. મેરૂતાલના વનો પણ છે. સેરૂતાલના વનો પણ છે. સાલ વૃક્ષોના વન છે. સરલ વૃક્ષોનો વન છે. સપ્તપર્ણ નામના વૃક્ષોના વનો છે. 'पूयफलिवणा' પૂગી ફલ કહેતાં સોપારીના વૃક્ષોના વન છે. 'खज्जूरिवणा' ખજૂરીવૃક્ષોના વનો છે. 'नारिएरिवणा' નારીયેલના વન છે. આ બધા વનો 'कुसविकुसरुक्ख मूला' વૃક્ષોની નીચેના ભાગમાં કુશ અને કાશ વિનાના હોય છે. આ વનોમાં જે વૃક્ષો છે, તે બધાજ પ્રશસ્ત મૂળવાળા છે, પ્રશસ્ત સ્કંદવાળા છે. યાવત્ પ્રશસ્ત બીજ વાળા છે. તથા આ બધા વૃક્ષો પત્રો અને પુષ્પોથી હંમેશાં યુક્ત રહે છે. તેથીજ તે પોતાની સુખકર સુષમાથી વિશેષ પ્રમાણમાં સુહાવના

'एगोरुयदीवेणं तत्थ २ बहवे' एकोरुकद्वीपे खलु तत्र २ बहवः 'तिलयालवया नग्गोधा जाव रायरुक्खा णंदिरुक्खा' तिलकालवकान्यग्रोधा–यावद् राजवृक्षाः तिलकादयो नन्दिवृक्षान्ता वृक्षविशेषाः सन्ति, कथं–भूतास्ते वृक्षास्तिलकादयस्तत्राह–'कुस' इत्यादि, 'कुसविकुस–वि० जाव चिट्ठंति' कुशविकुश विशुद्ध वृक्षमूला मूलवन्तः कन्दवन्तो यावद् बीजवन्तः पत्रैः पुष्पैराच्छन्न प्रतिच्छन्नाः श्रियाऽतीवातीव शोभमानास्तिष्ठन्तीति। 'एगोरुयदीवेणं तत्थ २ बहूओ पउमलयाओ जाव सामलयाओ' एकोरुकद्वीपे खलु तत्र २ बह्व्योऽनेकप्रकाराः पद्मलता यावत् नागलता अशोकलताः चम्पकलताः चूतलताः वनलताः वासन्तिकालताः अतिमुक्तकलताः कुन्दलताः श्यामलताः सन्ति ताश्च पद्मलताद्याः 'णिच्चं कुसुमियाओ' नित्यं कुसुमिताः मयूरिताः स्तबकिताः पल्लविताः गुल्मिताः पुष्पमालावनद्धाः 'एवं लया वण्णओ जहा उववाईए जाव–पडिरूवाओ' एवम्–उक्तप्रकारेण लतावर्णनं कर्तव्यम् यथौपपातिक सूत्रे कृतम् ता लताः प्रासादीयाः दर्शनीयाः

अधिक रूप में सुहावने बने रहते हैं। 'एगोरुय दीवे णं तत्थ बहूओ पउमलयाओ, जाव सामलयाओ णिच्चं कुसुमियाओ' उस एगोरुक नामके द्वीप में अनेक प्रकार की अनेक लताएं भी हैं–जैसे–पद्मलताएं यावत् यहां यावत् शब्द से नाग लताओं का, अशोकलताएं तथा चम्पकलता आमलता वनलता वासन्तीलता अतिमुक्तकलता कुन्दलता श्यामलता इनलताओं का ग्रहण हुआ है। ये लताएं नित्य कुसुमित स्तबकित, पल्लवित, गुल्मित और पुष्पमालाओं से व्याप्त रहा करती हैं। 'एवं लतावण्णओ जहा उववाईए जाव पडिरूवाओ' इस प्रकार से यहां लताओं का वर्णन करलेना चाहिये जैसा कि औपपातिक सूत्र में इन लताओं का वर्णन किया गया है। ये लताएं प्रासादीय हैं, दर्शनीय हैं अभिरूप

બન્યા રહે છે. 'एगोरुयदीवेणं तत्थ बहूओ पउमलयाओ, जाव सामलयाओ णिच्चं कुसुमियाओ' તે એકોરૂક નામના દ્વીપમાં અનેક પ્રકારની અનેક લતાઓ વેલો પણ હોય છે. જેમકે પદ્મલતાઓ, યાવત્ અહિયાં યાવત્ શબ્દથી નાગ લતાઓ, અશોકલતાઓ, ચમ્પકલતાઓ, આમલતાઓ, વનલતાઓ, વાસન્તી લતાઓ, અતિમુક્તકલતાઓ, કુંદલતાઓ, અને શ્યામલતાઓ આ બધી લતાઓ ગ્રહણ કરાઈ છે. આ બધી લતાઓ નિત્ય કુસુમિત, સ્તબકિત, પલ્લવિત, ગુલ્મિત, અને પુષ્પોથી સદા વ્યાપ્ત રહે છે. 'एवं लता वण्णओ जहा उववाइए जाव पडिरूवाओ' આ રીતે અહિયાં લતાઓનું વર્ણન સમજી લેવું. ઔપપાતિક સૂત્રમાં જે પ્રમાણે આ લતાઓનું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે તે પ્રમાણે સમજી લેવું આ બધી લતાઓ પ્રાસાદીય છે, દર્શનીય છે, અભિરૂપ અને

अभिरूपाः प्रतिरूपा इति। 'एगोरुय दीवेणं दीवे तत्थ २' एकोरुकद्वीपे खलु द्वीपे तत्र 'बहवे सेरिया गुम्मा जाव महाजाइगुम्मा' बहवः सेरिकागुल्माः नवमालिकागुल्मा बन्धूजीवकगुल्माः यदीयपुष्पाणि मध्यान्हे विकसन्ति, अनोवगुल्माः बीजकगुल्मा बाणगुल्माः कुब्जगुल्माः सिन्दुवारगुल्माः जातीगुल्मा मुद्गरगुल्माः यूथिकागुल्माः मल्लिकागुल्माः वासन्तिकगुल्मा वस्तुलगुल्माः सेवालगुल्माः आगस्त्यगुल्माः चम्पकगुल्माः नवनीतिकागुल्माः कुन्दगुल्मा महाजातिगुल्माः गुल्मानाम ह्रस्व स्कन्ध बहुकाण्ड पत्रपुष्प फलोपेताः, एतेषां मध्ये प्रसिद्धाः केचित् देशविशेषतोवगन्तव्या। ते गुल्मा महामेघनिकुरम्बभूताः 'तेणं गुम्मा' ते खलु गुल्माः 'दसद्धवण्णं कुसुमं कुसुमंति' दशार्द्धवर्णम्-पञ्चवर्णं कुसुमं-पुष्पं कुसुमयन्ति-समु-

---

एवं प्रतिरूप हैं। 'एगोरुय दीवे णं दीवे तत्थ २, बहवे सेरिया गुम्मा, जाव महाजालि गुम्मा' उस एकोरूक नाम के द्वीप में जगह जगह अनेक सेरिका गुल्म (गुच्छे) नवमालिका गुल्म जिनके पुष्प मध्याह्न में खिलते हैं ऐसे बन्धू जीवक गुल्म अनोवगुल्म, बीजक गुल्म, बाण-गुल्म, कुब्ज गुल्म सिन्दुवार गुल्म, जाती गुल्म, मुद्गर गुल्म, यूथिका गुल्म, वासन्तिका गुल्म, वस्तुल गुल्म, शेवाल गुल्म, अगस्त्य गुल्म, चम्पकगुल्म, नवनीतिका गुल्म, कुन्द गुल्म एवं महाजाति गुल्म, है जिनका स्कन्ध तो छोटा होता है परन्तु जो बहुत काण्डों से-शाखाओं से-युक्त रहते हैं पत्र पुष्प और फलों से सदा लदे रहते हैं ऐसे वृक्षों का नाम गुल्म है। इनमें कितनेक तो प्रसिद्ध हैं, और कितनेक वहां २, के देश विशेष से जान लेना चाहिये। ये गुल्म अत्यन्त सघन होते हैं अतः ये ऐसे मालूम पड़ते हैं कि जैसे-महामेघों का समूह हो 'ते णं

પ્રતિરૂપ છે. 'एगोरुयदीवेणं दीवे तत्थ तत्थ बहवे सेरिया गुम्मा, जाव महा जातिगुम्मा' આ એકોરૂક નામના દ્વીપમાં સ્થળે સ્થળે અનેક સેરિકાગુલ્મો નવમાલિકા ગુલ્મો, કે જેના પુષ્પો મધ્યાહ્નને-બપોરે ખીલે છે, એવા બંધુ જીવકના પુષ્પો, અનોવગુલ્મ, બીજકગુલ્મ, બાણગુલ્મ, કુંજગુલ્મ, સિંદુવાર ગુલ્મ, જાતીગુલ્મ, મુદ્દગરગુલ્મ, યૂથિકાગુલ્મ, મલ્લિકાગુલ્મ, વાસંતીકાગુલ્મ વસ્તુલગુલ્મ, શેવાલગુલ્મ, અગસ્ત્યગુલ્મ, ચંપકગુલ્મ, નવનીતિકાગુલ્મ, કુંદગુલ્મ અને મહા જાતિગુલ્મ છે. જેનું સ્કંધ થડ નાનું હોય પરંતુ જેની શાખાઓ ડાળો ઘણી ફેલાએલી હોય પત્ર, પુષ્પ અને ફળોથી જે સદા લદાયેલ રહે એવા વૃક્ષોને ગુલ્મ કહે છે. આમાં કેટલાક તો પ્રસિદ્ધ છે, અને કેટલાક ત્યાંના પોતપોતાના દેશ વિશેષથી જાણી લેવા આ ગુલ્મો ઘણાજ ગાઢ હોય છે. તેથી તે એવા દેખાય છે કે જેમ મહામેઘનો સમૂહ હોય, 'तेणं गुम्मा दसद्धवण्णकुसुमं कुसुमंति'

स्पादयन्ति 'विधूयग्गसाहा' विधूताग्रशाखाः 'जेण वायविधूयग्गसाला' येन वातविधूताग्रशाखाः येन वातविधूताग्रशाखाः तेन वातविधूतनेन 'एगोरूय दीवस्स बहुसमरमणिज्जं भूमिभागं' एकोरुक द्वीपस्य बहुसमरमणीयं भूमिभागं 'मुक्क-पुप्फ पुंजोवयार कलियं करेंति' मुक्तपुष्प पुञ्जोपचारकलितं कुर्वन्ति वातविधूताः—वायुकम्पिताः या अग्रशाखास्ताभिर्मुक्तो यः पुष्पपुञ्जः—कुसुम समुदायः स एवोपचारः—प्रकारः तेन कलितं युक्तं कुर्वन्ति, इति । 'एगोरुयदीवेणं तत्थ तत्थ बहूओ वणराईओ' पण्णत्ताओ' एकोरुकद्वीपे खलु द्वीपे तत्र तत्र देशे बह्व्योऽनेक प्रकारका वनराजयः प्रज्ञप्ताः—कथिताः । 'ताओ णं वणराईओ किण्हाओ किण्होभासाओ जाव रम्माओ' ताः खलु वनराजयः कृष्णाः कृष्णावभासाः यावत् —नीला नीलावभासाः सुरम्याः 'महामेहणिकुरंबभूयाओ' महामेघनिकुरम्बभूताः—

:गुम्मा दसद्ध वण्ण कुसुमं कुसुमंति' ये गुल्म पांचों वर्णों वाले कुसुमों को उत्पन्न करते हैं। 'विधूयग्गसाहा-जेण वाय विधूयग्गसाला' इनकी शाखाएं अग्रभाग में पवन के झोकों से सदा हिलती रहती हैं। अतः ये 'एगोरुव दीवस्स बहु समरमणिज्जं भूमिभागं मुक्कपुप्फपुंजोवयारकलियं करेंति' एकोरुक द्वीप के बहु समरमणीय भूमि भाग को मानों पुष्प पुंजों से ही ढक रहे हैं-ऐसा प्रतीत होता है तात्पर्य ऐसा है कि गुल्मों की अग्रशाखाएं जब वायु के झकोरों से प्रकम्पित होती हैं तो उनसे अनेक पुष्प जमीन पर नीचे गिरते हैं—अतः ऐसा प्रतीत होता है कि मानों ये उस एकोरुक द्वीप के बहु समरमणीय भूमि भाग पर पुष्पों की वर्षा कर रहे हैं। 'एगोरुयदीवेणं तत्थ २, बहूओ वणराईओ पण्णत्ताओ' एकोरुक द्वीप में अनेक स्थानों पर अनेक प्रकार की वनराजियां भी हैं 'ताओ णं वणराईओ किण्हाओ किण्होभासाओ जाव रम्माओ

આ ગુલ્મો પાંચે વર્ણવાળા પુષ્પોને ઉત્પન્ન કરે છે. 'विधूयग्गसाहा जेण वाय विधूयग्गसाला' તેની શાખાઓ ડાળીયો પવનના ઝોકથી સદા હાલતી રહે છે. તેથી તે 'एगोरुय दीवस्स बहुसमरमणिज्जं भूमिभागं मुक्कपुप्फपुंजोवयार कलियं करेंति' એકોરૂક દ્વીપના બહુ સમરમણીય ભૂમિભાગને માનોકે પુષ્પોના પુંજોથીજ ઢાંકી દે છે. એમ જણાય છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે ગુલ્મોની અગ્ર શાખાઓ જ્યારે પવનના ઝપાટાથી કંપાયમાન થાય છે. ત્યારે તેમાંથી અનેકપુષ્પો જમીન પર નીચે પડે છે. તેનાથી એવું જણાય છે કે જાણે આ એકોરૂક દ્વીપના બહુ સમરમણીય ભૂમિભાગ પર પુષ્પોનો વરસાદ વરસાવી રહ્યા છે. 'एगोरुय दीवेणं तत्थ तत्थ बहूओ वणराइओ पण्णत्ताओ' એકોરૂક દ્વીપમાં અનેક સ્થાનોપર અનેક પ્રકારની સુંદર વનસ્પતિયો પણ છે. 'ताओ णं वणराईओ किण्हाओ किण्हो भासाओ जाव रम्माओ महामेघनिकुरंबभूयाओ'

नवजलधर वदतिशयित श्यामवर्णाः 'जाव महतीं गंधद्धणिं मुयंतीओ पासादीयाओ' यावन्महतीं गन्धघ्राणीं मुञ्चन्त्यः त्यजन्त्यः प्रासादीयाः-दर्शनीयाः अभिरूपाः, इति ।४।

'एगोरुय दीवे तत्थ २ बहवे मत्तंगा णाम दुमगणा पण्णत्ता-समणाउसो' एकोरुकद्वीपे तत्र तत्र देशे बहवोऽनेके मत्ताङ्गानाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ताः-कथिताः श्रमणा-युष्मन् ! तत्र मत्तो-मदः प्रमोदरतरूपाङ्गं कारणं येषु ते मत्ताङ्गा 'जहा से चंदप्पभमणिसिलागवरसीधुपवरवारुणी सुजाय पत्त-पुप्फ-फल-चोयणि-

---

महामेघनिकुरंबभूयाओ' ये वन राजियाँ अत्यन्त सघन होने से कहीं २ काली २, मेघ जैसी दिखती हैं इनमें से जो प्रकाश पुंज निकलता है वह भी काला ही प्रतीत होता हैं यावत् ये वनराजियां कहीं २, नीली भी हैं और नीलावभास-नीली कान्ति वाली प्रतीत होती हैं फिर भी ये बडी अच्छी देखने में लगती है इन्हें देखने पर देखने वाले तो यही समझते हैं कि मानों ये बडे २, मेघों की घटाएं ही यहां एकत्रित हुई है। 'जाव महती गंधद्धाणिं मुयंतीओ पासादीयाओ' इन वनराजियों के भीतर से जो गन्ध की राशि निकलती है वह घ्राणेन्द्रिय को बिलकुल सराबोर कर देती है उसे भर देती है और तृप्त कर देती है ये सब ही राजियां पंक्तियां प्रासादीय हैं दर्शनीय हैं अभिरूप और प्रतिरूप है.

'एगोरुय दीवे तत्थ २, बहवे मत्तंगा णाम दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो!' एकोरुक द्वीप में यत्र तत्र जहां तहां स्थानों में अनेक मत्ताङ्ग नाम के द्रुमगण हैं, हे श्रमण आयुष्मन् ! वे मत्त-मद अर्थात् प्रमोद के कारण भूत होने से उनका नाम मत्ताङ्ग ऐसा पड़ा है । वे किस प्रकार

આ વનરાજીયો અત્યંત ગાઢ હોવાથી કયાંક કયાંક કાળી કાળી મેઘની ઘટા જેવી દેખાય છે. તેમાંથી જે પ્રકાશ પુંજ નીકળે છે, તે પણ કાળોજ જણાય છે. યાવત્ આ વનરાજીઓ કયાંક કયાંક નીલ વર્ણની પણ હોય છે. તેથી નીલાવભાસવાળી જણાય છે. તો પણ એ દેખવામાં ઘણીજ સુંદર લાગે છે. તેને જોનારા તો તેને જોતાં એવુંજ સમજે છે કે જાણે આ મોટામોટા મેઘો-વાદળાઓની ઘટાઓજ અહિયાં એકઠી થયેલ છે 'જ વ મહતી ગંધદ્ધાણિ મુયંતીઓ પાસાદીયાઓ આ વનરાજીયોની અંદરથી જે ગંધરાશી નીકળે છે. તે ઘ્રાણેન્દ્રિયને બિલ્કુલ સરાબોર-તર કરીદે છે. અર્થાત્ તેને ભરીદે છે. અને તૃપ્ત કરીદે છે. આ બધીજ રાજીયો પ્રાસાદીય છે. દર્શનીય છે. અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ છે.

'एगोरुयदीवेण तत्थ तत्थ वहवे मत्तंगा णाम दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो' એકોરૂક દ્વીપમાં જ્યાં ત્યાં અનેક સ્થળે મત્તાંગોના દ્રુમગણો છે. હે શ્રમણ આયુષ્મન્ તે મત્ત-મદ અર્થાત્ પ્રમોદના કારણ રૂપ હોવાથી તેનું નામમત્તાંગ

ज्जाससार-बहुदव्वजुत्तिसंसारकालसंधियासवा' यथा ते चन्द्रप्रभमणिशलाका सीधुप्रवरवारुणीसुजातपत्रपुष्प-फल चोयनिर्यासमार-बहुद्रव्ययुक्ति संभारकाल सन्धितासवाः, यथा चन्द्रप्रभादयो रसविशेषा बहुप्रकाराः तत्र-चन्द्रः-कर्पूरः चन्द्रमा वा तस्येव प्रभा-आकारो यस्याः सा चन्द्रप्रभा, मणिशलाकेव-मणिर्मरकतादि स्तस्याः शलाका मणिशलाकाः तद्वर्ण सदृशा रसविशेषाः सीधुपक्वेक्षुरसं-सीधु प्रवरा च सा वारुणी-गण्डदूर्वा-दूर्वाजातीयो वनस्पतिविशेषः एतासां, पुनश्च-सुजातानां सुपरिपाकावस्थां माप्तानाम् पत्राणां पुष्पाणां फलानां चोयानां गन्धद्रव्याणां च निर्यासस्य सारैः बहूनां द्रव्याणां युक्तेः-संयोजनस्य

के होते हैं इस पर उसके गुण और रस की सदृशता दृष्टान्त द्वारा कहते हैं 'जहा से' इत्यादि, 'जहा से चंदप्पभमणि सिलागवरसीधुपवरवारुणीसुजायपत्तपुप्फफलचोयनिज्जास सारबहुदव्वजुत्ति संभारकाल संधियासवा' चन्द्र नाम कपूर का तथा चन्द्रमा का है उनका रस चन्द्रप्रभा अर्थात् कपूर अथवा चन्द्र के जैसा वर्ण वाला होता है, तथा मणिशलाका-अर्थात् मणि मरकत आदि मणि की शलाका-सली गाढा होने से सली दार और मणि के वर्ण वाला रस होता है तथा वर सीधु वर श्रेष्ठ सीधु-सीधु का अर्थ है पकाये गये ईक्षु का रस वह जैसा होता है. तथा प्रवर वारुणी अर्थात् श्रेष्ठ-उत्तम वारुणी, वारुणी नाम गण्ड दूर्वा का है एक इक्षुकी जाति है उसका जैसा रस होता है। तथा सुजात-अर्थात् परिपाक अवस्था को प्राप्त-पके हुए, यहां निर्यास सार पदका पत्र पुष्प आदि सबके साथ संबन्ध होता है

એવું પડેલ છે તે કેવા પ્રકારના હોય છે? તે પ્રશ્નના ઉત્તર રૂપે તેના ગુણ અને તેની સમાનતા દૃષ્ટાંત દ્વારા કહે છે. 'जहा से' ઈત્યાદિ

'जहा से चंदप्पभमणिसिलागवरसीधुपवर वारुणीसुजाय पत्तपुप्फफलचोय निज्जाससारबहु दव्वजुत्तिसंभारकालसंधियासवा' ચંદ્રનામ કપૂર અને ચંદ્રમાનું છે. તેનો રસ ચંદ્રપ્રભા અથવા કપૂર અથવા ચંદ્રના જેવો વર્ણવાળો હોય છે તથા મણિશલાકા અર્થાત્ મણિ મરકત વિગેરે મણિ વિગેરેની શલાક-સળી, જાડી હોવાથી સળી જેવો, મણીના વર્ણ જેવો, રસ હોય છે તથા વરસિંધુવર શ્રેષ્ઠ સીધુ અર્થાત્ પકાવેલ સેલડીનો રસ તેના જેવો હોય છે તથા પ્રવર વારૂણી અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ ઉત્તમ વારૂણી વારૂણી ગંડદુર્વાને કહે છે તે સેલડીની એક જાત છે. તેના જેવો રસ હોય છે. તથા સુજાત અર્થાત્ પરિપાક અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલ એટલે કે પાકા થયેલ. અહિયાં નિર્યાસ સાર એ પદ પત્ર, પુષ્પ વિગેરે તમામની સાથે લગાવવામાં આવે છે. તેથી પાકેલા

संभारैः प्राचुर्यैः कालसन्धिताः स्वस्वेचिते–काले संयोजिताः ये आसवाः अपक्वेक्षुरसाः ते तथाविधाः, 'महुमेरगरिट्ठाभदुद्ध जाती पसन्नमेल्लग सत्ताउखज्जूर मुद्दियासारका दिसायणसुपक्कखोयरसवरसुराऽण्णरसगंध फरिसजुत्तबलवीरिय परिणामा' मधुमैरेयकरिष्टाभ दुग्धजाति प्रसन्न मेल्लकशतायुः खर्जूर मृद्वीकासार कापिशायन सुपक्वक्षोद्रसवरसुराः तथा-मधु-पुष्परसः, मैरेयं धातकीपुष्पगुड-धानाऽम्बुभिः संयोजितो रस एव रिष्टं–फेनिलं तद्वर्णाभाः तत्सदृशी, दुग्धजातीः सदृशी, प्रसन्नोरसविशेषः, मेल्लकोऽपि रसभेदविभिन्न, शतायुः–आस्वादतो दुग्ध

जिससे पके हुए पत्तों का पुष्पों का फलों का और–गन्ध द्रव्यों का जो निर्यास सार अर्थात् सारभूत रस ऐसे जो ये रस होते हैं इस प्रकार के ऊंचे ऊंचे रस द्रव्यों के संमिश्रण की प्रचुरता वाले तथा अपने अपने उचित काल में संयोजित करके बनाये हुए जो आसव–संमिश्रित रस जैसा मधुर और सुगन्धित होता है वैसे से मत्तांग द्रुमगण हैं। फिर कैसे हैं–'महुमेरगरिट्ठाभदुद्ध जाई पसन्न मेल्लगसत्ताउखज्जूर मुद्दियासारकाविसायणखोयरसवरसुरा' जैसे–मधु-पुष्प रस, मैरेय–गुडधानी (भुने हुए धान) और पानी से संमिलित कर धात की पुष्पों को पकाने पर जो रस होता है वह मैरेय कहलाता है, रिष्टाभा रिष्ट फेन वाले पदार्थ उनका जो श्वेतवर्ण होता है उस के जैसी आभा-वाला रस विशेष दुग्ध जाति अर्थात् दूध के स्वाद जैसे स्वाद वाले रस दुग्ध जाति रस कहलाता है वह रस विशेष, तथा प्रसन्न–जो रस स्वच्छ स्फटिक जैसा होता है जो मन को प्रसन्न करने वाला होने से

પાનડાઓનો, પાકેલા પુષ્પોનો પાકેલા ફળોનો અને ગંધ દ્રવ્યોનો જે નિર્યાસસાર અર્થાત્ સારભૂત જે રસ હોય છે આવા પ્રકારના ઉંચા ઉંચા રસ દ્રવ્યોના સંમિશ્રણની પ્રચુરતાવાળા તથા પોત પોતાના ઉચિત કાળમાં સંયોજીત કરીને બનાવેલા જે આસવ સંમિશ્રિત મધુર રસ વિશેષ રસ જેવો મીઠો અને સુંગધવાળો હોય છે, એવા તે મત્તાંગદ્રુમ ગણો છે. વળી તે કેવા છે? તેનું વર્ણન કરતાં કહે છે કે 'महुमेरगरिट्ठाभदुद्धजाई पसन्न मेल्लग सताउ खज्जूर मुद्दिया सारकाविसायणखोयरसवरसुरा' જેમ મધુ પુષ્પરસ, મૈરેય ગોળ ધાણા અને પાણીમાં મેળવેલા ધાતકી પુષ્પને પકવવાથી જે રસ થાય છે, તે મૈરેય કહેવાય છે. રિષ્ટાભ–રિષ્ટ એટલે કે ફીણવાળો પદાર્થ તેનો જે શ્વેત વર્ણ હોય છે તેના જેવી આભા-કાંતીવાળો રસ વિશેષ દુગ્ધ જાતી દૂધના સ્વાદ જેવા સ્વાદવાળો રસ દુગ્ધજાતીનો રસ કહેવાય છે તે રસ વિશેષ, તથા પ્રસન્ન એટલે કે જે રસ સ્વચ્છ સ્ફટિકના જેવો હોય છે. અને

तत्र शतं-शतवर्षाणि आयु र्जीवित कालो यत्पानात्सुरक्षितं भवेत् तत्-शतायु-रिति कथ्यते, शतवर्षायुः मद्योरसविशेष इत्यर्थः, 'खज्जूर-मुद्दियासार' खर्जूर-मृद्वीकयोसारः-खर्जूर-द्राक्षाभ्यां निष्पन्नो रसविशेषः कपिशायनं 'कापिश्याः ष्फक्' इति पाणिनि सूत्रेण निपात्यते तच्च विशिष्टं मधु सुपक्वानां-सुपरिपाकगतानाम् ओषधीनां यः क्षोदश्चूर्णस्तचद्रसनिष्पन्नावरसुराः 'सुरा प्रत्यक् च वारुणी' इत्यमरः' रसनिसारणकाले प्रथमतो निःसारितरसाः येषु ते तथाविधा मद्योत्पादका हर्षहेतवः द्रुमगणास्तत्र सन्ति। एते रसविशेषः कथंभूता इत्याह-'वन्नगंधरसफासजुत्तबल-वीरिय परिणामा' इति, प्रशस्तेन वर्णेन, प्रशस्तेन रसेन-स्वादिष्टेन, प्रशस्तेन गन्धेन-सुरभिगन्धेन, प्रशस्तेन स्पर्शेन चाऽपि युक्ताः, पुनश्च ते बलहेतवो वीर्य

उसका नाम प्रसन्न रखा गया है ऐसा रस विशेष, मेल्लक-जो दूसरे रस के मिलने पर बल कारक होता है ऐसे रस विशेष का नाम मेल्लक है शतायुःएक ऐसा रस होता है जिसके सेवन करने से आयु सौ वर्ष तक सुरक्षित रह सकता है अर्थात् आयु बढाने वाले रस विशेष का नाम शतायु है, तथा खजूर मृद्वीका (द्राक्षा) सार-अर्थात् खिजूर और द्राक्षा से निष्पन्न सार भूत रस, तथा कापिशायन कपिश-धूम्र वर्ण का गुड निष्पन्न रस विशेष, तथा क्षोदरस-क्षोद-चूर्ण परिपक्व मधु काष्ठादि औषधियों के चूर्ण का रस होता है जो प्रथम वार में निकलता है अर्थात् प्रथम नम्बर के रस को वर सुरा कहते हैं. जैसे पूर्वोक्त सब प्रकार के रस होते हैं, वे रस किस प्रकार होते हैं 'वन्न-गंध रस फासजुत्ता' वे पूर्वोक्त रस प्रशस्त वर्ण शुक्लादि से, प्रशस्त गंध सुरभि गन्ध से, प्रशस्त रस इक्षु गुड शर्करा खरयण्डिका मिसरी के

જે મનને પ્રસન્ન કરવાવાળો હોવાથી તેનું નામ પ્રસન્ન એ રીતે રાખવામાં આવેલ છે એવો રસ વિશેષ મેલ્લક જે બીજા રસના મેળવવાથી બળ કરનાર-બલ વધારનાર હોય છે, એવા રસ વિશેષનું નામ મેલ્લક છે. શતાયુ, એ એક એવો રસ હોય છે કે જેના સેવન કરવાથી સો વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવી શકાય છે. અર્થાત્ આયુષ્યને વધારનારા રસનું નામ 'શતાયુ' છે. તથા ખજૂર મૃદ્વિકાસાર અર્થાત્ ખજૂર અને દ્રાક્ષમાંથી બનાવેલ સારભૂતરસ, તથા કાપિશાયન, કાપિશ ધૂંવાડાના જેવા ગોળમાંથી બનાવેલ રસવિશેષ તથા ક્ષોદરસ ક્ષોદ ચૂર્ણ પરિપક્વ મધુર કાષ્ઠ વિગેરે ઔષધિયોના ચૂર્ણનો રસ બધ કે જે પહેલીજ વારમાં નીકળે છે. અર્થાત્ પહેલા નંબરના રસને વર સુરા કહે છે. જેમ પૂર્વોક્ત બધા પ્રકારના રસ હોય છે. તે રસો કેવા પ્રકારના હોય છે તે હવે બતાવવામાં આવે છે 'वण्ण गंधरस फासजुत्ता' તે પૂર્વોક્ત રસ પ્રશસ્ત વર્ણ એટલે કે

परिणामे परिपाके बलवीर्यहेतवो भवति, 'मज्जविहि बहुप्पगारा' मद्यस्य विधिना विधानरीत्या यदि गण्यन्ते तदेते रसा आसवाऽरिष्टाऽवलेह-क्वाथ वटिकादिभि-र्भेदैर्बहुप्रकाराः 'तहेवं ते मत्तंगा वि दुमगणा' तद्देवम्-बहुरसभेदवन्तस्तेऽपि मत्ताङ्गा द्रुमगणा ज्ञेयाः किं ते वनपालादिना समारोप्यन्ते ? तत्राह-'अणेग बहु-विविहवीससा परिणयाए मज्जविहीए उववेया' अनेक बहुविविधविस्रपा परिणतेन अनेको-व्यक्तिभेदात् बहु प्रभूतम्, यथास्यात्तथा विविधो-जाति भेदान्नानाप्रकारो विधिः-स च-केनापि लोकपालादिना निष्पादितोऽपि न भवेत्तत आह-विस्रसा-

जैसे प्रशस्त रस से, प्रशस्त स्पर्श से मृदु स्निग्ध उष्ण स्पर्श से युक्त होते हैं।

अब उन रसों के गुण का वर्णन करते हैं-'बलवीरिय परिणामा' पूर्वोक्त सब रस फिर बल, शारीरिक बल, वीर्य आन्तरिक बल इन दोनों में परिणत होने वाले होते हैं अर्थात् वे रस बल और वीर्य को बढाने वाले होते हैं। 'मज्जविहि बहुप्पगारा' मद्य अर्थात् प्रमोद जनक रस विशे के विधान से बहुत प्रकारके बताए गये हैं-जैसे-आसव, अरिष्ट अव-लेह क्वाथ वटिकादि भेद होते हैं। पूर्वोक्त दृष्टान्तों को मत्तांग द्रुम गणों पर घटाते हैं-'एवं मत्तंगावि दुमगणा' इन्हीं पूर्वोक्त प्रकार के रस जैसे रस वाले वे मत्तांग नाम के द्रुमगण एकोरुक दीप में होते हैं। क्या द्रुमगण किसी लोकपाल तथा वनपाल आदि द्वारा लगाये जाते हैं? इस शंका का निराकरण करने के लिये सूत्रकार कहते हैं-'अणेग-बहुविविहवीससा परिणयाए मज्ज विहीए उववेया' अनेक व्यक्ति भेद से

शुकलादि वर्णथी, प्रशस्त गंध, એટલે કે સુરભિ ગંધથી, સેલડી, ગોળ, સાકર, અને મત્સ્યંડિકાના જેવા પ્રશસ્ત રસથી પ્રશસ્ત સ્પર્શથી, મૃદુ, સ્નિગ્ધ ઉષ્ણ સ્પર્શથી યુક્ત હોય છે.

હવે એ રસોના ગુણોનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. 'बलवीरिय परिणामा' પૂર્વોક્ત બધા રસો પાછા બળશારીરિક બળ-વીર્ય આંતરિક બળ આ બન્નેમાં પરિણત થવાવાળા હોય છે. અર્થાત્ આ રસ બળ અને વીર્યને વધારનારા હોય છે 'मज्जविहि बहुप्पगारा' મદ્ય અર્થાત્ પ્રમોદ કારક રસ વિશેષના વિધાનથી ઘણા પ્રકારના બતાવવામાં આવ્યા છે. જેમકે આસવ. અરિષ્ટ, અવલેહ, ક્વાથ વટિકા વિગેરે તેના ભેદો હોય છે. હવે પૂર્વોક્ત દૃષ્ટાંતોને મત્તાગ દ્રુમગણો પર ઘટાવે છે. 'एवं मत्तंगावि दुमगणा' આ પૂર્વોક્ત પ્રકારના રસ જેવા રસ વાળા તે મત્તાંગ નામના દ્રુમગણ એકોરૂક દ્વીપમાં હોય છે શું ? તે દ્રુમગણ કોઈ લોકપાલ તથા વનપાલ વિગેરે દ્વારા લગાવવામાં આવે છે ? આ શંકાનું નિવારણ કરવા સૂત્રકાર કહે છે કે 'अणेगबहुविविहवीससापरिणयाए मज्ज

स्वभावत एव परिणामं प्राप्तेन मद्यविधिना पूर्वोक्त रसविधिना उपपेताः युक्ताः पुनश्च 'फलेहिं पुण्णा' फलैः पूर्णाः संभृताः सन्तः 'विसट्टंति' दलिधातुः चूर्णीकरणे विकासे च तत्र वर्तमानाद्दछेः 'दलिवल्योर्विसट्टवंफौ' 'प्राकृत व्याकरणे-८-४-१७६' इति सूत्रेण दलेर्धातोः विसट्टादेशः अतो विसट्टंति' इत्यस्य दलन्ति-विकसन्ती-त्यर्थो बोध्यः एवमग्रेऽपि। 'कुसविकुस विसुद्धरुक्खमूला जाव चिट्ठंति' कुशविकुश विशुद्धवृक्षमूलाः यावच्छब्देन-मूलकन्दादिमन्तः प्रसादनीया अभिरूपा प्रतिरूपास्तिष्ठन्तीति।

अथ द्वितीयकल्पवृक्षजातिस्वरूपमाख्यातुमाह-'एगोरुयदीवे' इत्यादि, 'एगोरूव दीवे तत्थ २, एकोरूकद्वीपे खलु तत्र तत्र देशे 'बहवे भिंगंगया णाम दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो' बहवो भृङ्गाङ्गा नाम द्रुमगणाः-कल्पवृक्षाः प्रज्ञप्ताः-कथिताः हे श्रमण आयुष्मन्! तत्र भृतं भरणं पूरणमित्यर्थः तत्र भरणे

बहुत और विविध-नाना प्रकारक जाति भेद को लेकर अपने स्वभाव से ही ये वहां अनादि काल से रहते हैं ये लोकपाल आदि के लगाये हुए नहीं होते हैं। वे स्वाभाविक रूप से परिणत ऐसी मद्य विधि से युक्त होते हैं। वे 'फलेहिं पुण्णा' फलों से लदे हुए 'विसट्टंति' विकसित होते रहते हैं। और 'कुसविकुस विसुद्धरुक्खमूला' इन वृक्षों के मूल दर्भ आदि घास से विशुद्ध-रहित होते हैं ऐसे ये मत्तांग द्रुमगण प्रासादीय दर्शनीय अभिरूप और प्रतिरूप होते हुए वहां रहते हैं। यह मत्तांग नाम के प्रथम कल्पवृक्ष का वर्णन हुआ ॥१॥

द्वितीय जाति के कल्पवृक्ष का स्वरूप इस प्रकार से है 'एगोरुय दीवे तत्थ २, बहवे भिंगंगया णाम दुमगणा पण्णत्ता०' हे श्रमण आयुष्मन्! उस एगोरुक नाम के द्वीप में जगह २, अनेक भृत्ताङ्ग नाम के कल्पवृक्ष हैं ये कल्पवृक्ष वहां के निवासी मनुष्यों को अनेक प्रकार

विहीए उववेया' અનેક વ્યકિતના ભેદથી ઘણા વિવિધ અનેક પ્રકારના જાતિ ભેદને લઈને પોતના સ્વભાવથીજ તે અનાદિ કાળથી ત્યાં રહે છે. આ લોકપાલો વિગેરેએ લગાવેલ હોતા નથી. તેઓ સ્વાભાવિક રૂપથી પરિણત એવી મદ્ય વિધિ (પ્રમોદજનકતા)થી યુક્ત હોય છે. અને 'फलेहिं पुण्णा' ફળોથી લદાયેલા 'विसट्टंति' વિકસિત થતા રહે છે. અને 'कुसविकुसविसुद्धरुक्खमूला' આ વૃક્ષોના મૂળ દર્ભ વિગેરે ઘાસથી વિશુદ્ધ રહિત હોય છે. એવા આ મત્તાંગ દ્રુમગણુ પ્રાસાદીય, દર્શનીય, અભિરૂપ, અને પ્રતિરૂપ હોય છે. અને ત્યાં રહે છે.

આ મત્તાંગ નામના પહેલા કલ્પ વૃક્ષનું વર્ણન થયું. ॥ ૧ ॥

હવે બીજી જાતના કલ્પવૃક્ષનું સ્વરૂપ બતાવવામાં આવે છે. 'एगोरुय दीवे तत्थ तत्थ भिंगंगयाणाम दुमगणा पण्णत्ता' હે શ્રમણુ આયુષ્મન! તે

अङ्गानि कारणानि भरणक्रिया भरणीयं भाजनं वा स्थालादिकं पृथक् न भवति इति भरणसंपादकत्वात् वृक्षा अपि भृताङ्गाः कथ्यन्ते 'जहा से वारग घटक करगकलसककरिपायकंचणिय् उदंकवद्धणिसु पविट्ठगपारीचसक भिंगार करोडिया सरगपरग पत्तीबालमल्लगचवलिय दकवारक विचित्तवट्टक मणिवट्टक सुत्तिचारुपीणया कंचणमणि-रयणभत्तिचित्ता' यथा ते वारक घटकरककलशकर्करी पादकाञ्चनिका उदङ्कवादूधनी सुपतिष्ठक पारीचषक भृङ्गार करोटिका सरकपरकपात्री स्थाल मल्लकचवलपित्तदकवारक विचित्र वर्त्तक मणिवर्त्तक शुक्ति चारु पीनका कञ्चनमणिरत्नभक्तिचित्राः, तत्र वारको मरुदेश प्रसिद्धो माङ्गल्यघटः घटको लघुघटः, कलशो महाघटः करकोऽपि घट एव कर्करी घटविशेषरूपा, पादकाञ्चनिका-पादधावनयोग्या काञ्चन-

के वर्तन आदि पदार्थों को देते रहते हैं, 'जहा से वारगघटककरग-कलसककरि पायकंचणिय उदंकवद्धणिसु पविट्ठग पारीचसक भिंगार करोडिया सरगपरगपत्ती बालमल्लगचवलिय दकवारक विचित्त वट्टक मणिवट्टक सुत्तिचारु पीणया कंचण मणिरयण भत्तिचित्ता' मारवाड़ में प्रसिद्ध जो माङ्गल्य घट है उसका नाम वारक है. इससे जो छोटा घट होता है उसका नाम घट है उसकी अपेक्षा जो महाघट होता है उसका नाम कलश है करक नाम भी कलश का ही है कर्करी छोटी सी जो कलशी होती है उसका नाम है। जिस से पैर धोये जाते हैं और जो सुवर्ण की बनी होती है ऐसी पात्री का नाम पादकाञ्च-निका है जिसमें से पानी भर कर पिया जाता है उसका नाम उदङ्क है लंतिका नाम वर्द्धनी तथा लोटा भी कहते है। पुष्पों के भरने के पात्र का

એકોરૂક નામના દ્વીપમાં સ્થળે સ્થળે અનેક ભૃત્તાંગ નામના કલ્પ વૃક્ષો છે. એ કલ્પવૃક્ષો ત્યાં રહેવાવાળા મનુષ્યોને અનેક પ્રકારના વાસણ ભાજન વિગેરે પદાર્થો આપ્યા કરે છે. 'जहा से वारगघटककरगकलसककरिपायकंचणि उदंक वद्धणिसु पविट्ठग पारीचसकभिंगार करोडिया सरगपरगपत्ती वालमल्लग चवलियग दकवारक विचित्त वट्टक मणिवट्टक सुत्तिचारु पीणया कंचणरयणमणिभत्तिचित्ता' મારવાડમાં પ્રસિદ્ધ જે માંગલ્ય નામનો ઘડો છે તેને 'વારક' કહે છે. તેનાથી નાના ઘડાને ઘડો કહે છે. તેના કરતાં જે મહા ઘટ હોય છે. તેને કલશ કહે છે. કરક એ નામ પણ કલશનું જ છે. નાના કળશ્યાને કર્કરી કહે છે, જેનાથી પગ ધોવામાં આવે છે. અને જે સોનાની બનાવેલી હોય છે. એવા પાત્રનું નામ 'પાદકાંચનિકા' છે. જેમાં પાણી ભરીને પીવામાં આવે છે. તેનું નામ ઉદંક છે,

मयीपात्री, उदङ्को येनोदकं मुदञ्चते वार्द्धानी गलंतिका, यद्यपि करककर्करी वार्द्धानीनां न कश्चिद्विशेषस्तथापि संस्थानादिकृतो भेदो लोकादवगन्तव्यः। सुप्रतिष्ठकः पुष्पपात्रविशेषः, पारी घृतादि स्नेहभाण्डम् चषकः पानपात्रम् भृंगारः कनकाळुकः 'झारी' इति प्रसिद्धः, शरकपरकौ पात्रविशेषौ पात्रीस्थाले लोकप्रसिद्धे एव मल्लकं-शरावविशेषः चपलितं-पात्रविशेषः दकवारको जलघटः विचित्राणि विविध चित्रोपेतानि वर्त्तकानि-भोजनकालोपयोगि-घृतादि पात्राणि तान्येव मणि वर्त्तकानि मणि प्रधानकानि वर्त्तकानि शुक्तिश्चन्दनाद्याधारभूताः शेषास्तु पात्र-विशेषास्तत्तत्कालप्रसिद्धा लोकतो यथाशक्यं ज्ञातव्या। एते भाजनविधयः कथम्भूताः? इत्याह 'कंचणमणिरयणभत्तिचित्ता' काञ्चनमणि रत्नानांभक्तयो विच्छित्तयस्ताभिश्चित्राः। 'भायणविधीए' भाजनविधिना भाजन-विधिमधिकृत्य 'बहु-

---

नाम सुप्रतिष्ठक है घी तेल रखने के पात्र का नाम पारी है पान पात्र का नाम चषक है झारी का नाम भृंगारक है शरक पात्र विशेष का नाम है स्थाली और पात्री ये तो प्रसिद्ध ही हैं। जल भरने के घटका नाम दकवारक है भोजन काल में उपयोगी जो घृतादि रखने के पात्र हैं उनका नाम यहां वर्त्तक शब्द से कहा गया है ये पात्र उन कल्प वृक्षों के दिये जाते हैं पर वे सब मणि के बने हुए दिये जाते हैं तथा ये सब पात्र विविध प्रकार के चित्रों से युक्त होते हैं यही बात यहां मणिवर्त्तक शब्द से प्रकट की गई है घिसकर जिस में चन्दन आदि रखें जाते है उसका नाम शुक्ति है बाकी के जो और यहां पात्र कहे गये हैं उन्हें लोक से या संप्रदाय विशेष से जान लेना चाहिये० इन सब पात्रों के ऊपर सुवर्ण से मणियों से और रत्नों से नाना प्रकार

લ'તિકાને વર્ધાની તથા લોટોપણુ કહે છે. પુષ્પો રાખવાના પાત્રનુ' નામ સુપ્રતિષ્ઠક છે ઘી તેલ વિગેરે રાખવાના વાસણુનુ નામ 'પારી' છે. પાન પાત્રનુ' નામ 'ચષક' છે. જારીનુ' નામ ભૃ'ગારક છે. શરક એ પાન વિશેષનુ' નામ છે. સ્થાળી અને પાત્રી આ બન્ને પ્રસિદ્ધજ છે. પાણી ભરવાના ઘડાનુ' નામ 'દકવારક' છે જમતી વખતે ઘી વિગેરે રાખવામાં ઉપયોગી એવું જે પાત્ર છે. તેને અહિયાં 'વર્ત'ક' શબ્દથી કહેલ છે, આ પાત્ર એ કલ્પવૃક્ષોથી અપાય છે પણુ તે બધા મણિયોના બનાવવામાં આવેલ અપાય છે. આ બધા પાત્રો અનેક પ્રકારના ચિત્રોથી યુકત હોય છે. એજ વાત અહિ'યા 'મણિવર્ત'ક' એ શબ્દથી પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે. ચ'દન વિગેરે ઘસીને જેમાં રાખવામાં આવે છે તેનુ' નામ 'શુક્તિ છે. બાકીના બીજા જે પાત્રો અહિયાં બતાવવ.મા આવ્યા છે. તેને લોક રૂઢીથી અથવા સ'પ્રદાય વિશેષથી સમજી લેવા જોઇએ. આ બધા પાત્રોની ઉપર સોનાથી મણિયોથી, અને રત્નોથી અનેક પ્રકારના ચિત્રોની રચના કરવામાં આવેલ

प्पगारा' बहुप्रकाराः एकैकस्मिन् विधौ अवान्तरानेकभेदसद्भावादिति । 'तहेव ते भिंगंगया वि दुमगणा' तथैव ते भृताङ्गा अपि द्रुमगणाः 'अणेग बहुविविहवीससा परिणयाए' अनेक बहुविविधप्रकारेण विस्रसापरिणतेन-स्वभावत एव परिणतेन विस्रसापरिणामेनानेकप्रकारतया परिणतेन न तु केनचित्तथा संपादिता इति । 'भायणविधीए उववेया' भाजनविधिनोपपेताः-युक्ताः, 'फलेहिं पुण्णा विसट्टंति' फलैः पूर्णा दलन्ति-विकसन्ति 'कुसविकुस जाव चिट्ठंति' कुशविकुश विशुद्ध वृक्षमूलाः मूलकन्दादि मन्तो यावत् प्रासादनीया अभिरूपाः प्रतिरूपास्तिष्ठन्तीति २ ।

के चित्रों की रचना की गई होती है भाजन विधि अनेक प्रकार की होती है-अर्थात् भाजन अनेक प्रकार के होते हैं-क्योंकि इनके अवान्तर भेदों की गिनती नहीं है-इसलिये 'भिंगंगया वि दुमगया तहेव' ये जो भृताङ्ग जाति के कल्पवृक्ष हैं वे भी एक प्रकार के न हो कर अनेक प्रकार के ही होते हैं। तभी तो ये भिन्न २, जाति के रूप में परिणत होते रहते हैं। 'अणेग बहु विविहवीससा परिणयाए' इनका जो इस प्रकार से विविध पात्रों के देने रूप परिणाम है स्वाभाविक है किसी के द्वारा किया गया नहीं होता है 'भायणविहीए उववेया' इस तरह भाजन प्रदान करने की विधि से युक्त हुए ये भृताङ्ग जाति के कल्पवृक्ष 'फलेहिं पुण्णा विसट्टंति' फलों से भरे हुए विकसित होते रहते हैं और भिन्न २, प्रकार के पात्रों को प्रदान करते रहते हैं। 'कुस विकुस जाव चिट्ठंति' इनकी भी नीचे की जमीन पर कुश आदि नही होते है ये प्रशस्त मूल आदि विशेषणों वाले होते हैं ॥२॥

હોય છે. ભાજન વિધિ અનેક પ્રકારની હોય છે. અર્થાત્ અનેક પ્રકારના ભાજન વાંસણો હોય છે. કેમકે તેના અવાન્તર ભેદોની ગણત્રી થઇ શકે તેમ નથી તેથી 'भिंगंगया वि दुमगया तहेव' જે આ ભૃતાંગ જાતીના કલ્પ વૃક્ષો છે, તે પણ એક પ્રકારના ન હોઈ અનેક પ્રકારનાજ હોય છે. ત્યારેજ તેઓ જૂદી જૂદી જાતના પાત્રોના રૂપમાં પરિણત થતા રહે છે. 'अणेगबहु विविहवीससा परिणयाए, આ પ્રમાણે વિવિધ પાત્રોને આપવા રૂપ આનું જે પરિણામ છે, તે સ્વાભાવિકજ છે. કોઈના દ્વારા કરવામાં આવેલ હોતા નથી. 'भायणविहीए उववेया' આ રીતે ભાજન પ્રદાન કરવાની વિધિથી યુક્ત એવા આ ભૃતાંગ જાતિના કલ્પ વૃક્ષો 'फलेहिं पुण्णा विसट्टंति' ફળોથી ભરેલા થઈને વિકસિત થતા રહે છે. અને જૂદા જૂદા પ્રકારના પાત્રો આપ્યા કરે છે. 'कुसविकुस जाव चिट्ठंति' તેની નીચેની જમીન પર પણ કુશ વિગેરે હોતા નથી. અને તે બધા પ્રશસ્ત મૂળ વિગેરે વિશેષણોવાળા હોય છે. ॥ २ ॥

अथ तृतीयकल्पवृक्षस्वरूपमाख्यातुमाह–'एगोरुय दीवेणं' इत्यादि, 'एगोरुयदीवे' एकोरुकद्वीपे खलु द्वीपे 'तत्थ२' तत्र तत्र देशे 'बहवे तुडियंगाणाम दुमगणा पन्नत्ता समणाउसो' बहवोऽनेकप्रकाराः त्रुटिताङ्गा नाम द्रुमगणाः–वाद्यविशेषरूपाः प्रज्ञप्ताः–कथिताः हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! 'जहा से आलिंग मुयंग–पणवपडहदद्दरगकरडिडिंडिम भंभाहोरंभ कणियार खरमुही-मुगंद संखिय-परिलीवचग परिवाइणि वंसवेणुवीणासुघोस विवंचीमहई कच्छभीरिगसिगातल-ताल कंसतालसुसंपउत्ता' यथा ते आलिङ्ग्य मृदङ्ग पणवपटह दर्दरककरटीडिंडि-मभंभाहोरम्भ–क्वणित खरमुखी मुकुन्द शंखिका परिलीवच्चक परिवादिनी वंश-वेणु–वीणासुघोप विपञ्ची महती कच्छपीरिगसिकाः तलताल कांस्यतालसुसं-प्रयुक्ताः, तत्र–आलिंग्यो नाम यो वादकेन मुरज आलिंग्य वाद्यते उरसि निधाय-

तृतीय कल्पवृक्ष का स्वरूप कथन–'एगोरुय दीवे णं दीवे तत्थ २, बहवे तुडियंगा णाम दुमगणा पण्णत्ता०' हे श्रमण आयुष्मन् ! एकोरुक नाम के द्वीप में जगह २, अनेक त्रुटितांग जाति के कल्पवृक्ष कहे गये हैं। इन कल्पवृक्षों के द्वारा वहां के मनुष्यों की वाद्य की आवश्य-कता की पूर्ति की जाती है यही बात इस सूत्र द्वारा यहाँ समझाई गई है 'जहा से–आलिंग मुयंग पणव पडह दद्दरगकरडिडिंडिम भंभाहोरं भकणियारखरमुहिमुगुद संखिय परिली वच्चग परिवाइणिवंस वेणुवीणासुघोसविवंचि महतिकच्छभिरिगसिगा तल ताल कंस-ताल सुसंपउत्ता' जो बाजा बजाने वाले के द्वारा गोद में रखकर बजाया जाता है उस वाद्य का नाम आलिंग्य है मृदङ्ग नाम का बाजा जग प्रसिद्ध है यह छोटा होता है ढोल चाहे बडा हो या छोटा हो इसका

હવે ત્રીજા કલ્પ વૃક્ષના સ્વરૂપનું કથન કરવામાં આવે છે. 'एगोरुय दीवेणं दीवे तत्थ तत्थ बहवे तुडियंगा णाम दुमगणा पण्णत्ता' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ! એકોરૂક નામના દ્વીપમાં સ્થળે સ્થળે અનેક ત્રુટિતાંગ જાતના કલ્પવૃક્ષો હોવાનું કહેલ છે. આ કલ્પવૃક્ષો દ્વારા ત્યાંના મનુષ્યોની વાદ્યની આવશ્યકતાની પૂર્તિ કરવામાં આવે છે. એજ વાત આ સૂત્ર દ્વારા અહિયાં સમજાવવામાં આવી છે 'जहा से आलिंगमुयंगपणवपटह दद्दरगकरडिंडिं-डिमभभाहोरभकणियारखरमुहि सुगुंदसंखियपरिलीवच्चगपरिवाइणि वंसवेणु वीणा सुघोस विवंचिमहति कच्छभिरिगसिगातलतालकंसतालसुसंपउत्ता' જેને વાજા વગાડનારાઓ ખોળામાં રાખીને વગાડે છે, એવા વાજાઓને 'આલિંડ્ય' કહે છે. મૃદંગ નામનું વાજું જગ જાહેર છે. તે નાનું હોય છે. ઢોલ, મોટો હોય કે નાનો હોય તેને 'પણ્વ' કહેવામાં આવે છે. ઢોલનોજ

वाद्यते इत्यर्थः, मृदङ्गो लघुमर्दलः, पणवो भाण्डपटहो लघुपटहो वा, पटहो लोकप्रसिद्ध एव, दर्दरकः यस्य चतुर्भिश्चरणैरवस्थानं भुवि तथा सगोधा चर्मावनद्धो वाद्यविशेषः करटीलोक-प्रसिद्धैव' डिंडिमः प्रथमप्रस्तावना सूचकः पणवविशेषः भंभाढक्कानिः स्वनानीति संप्रदायः, होरंभा महाढक्को क्वणिता वीणाविशेपरूपा खरमुखी-काहला मुकुन्दो मुरजवाद्यविशेषो यः प्रायोऽभिलीनं वाद्यते शंखिका लघुशंखरूपा अस्याः स्वर ईषत्तीक्ष्णो भवति न तु शंखवदतिगंभीरः परिली-

नाम पणव है ढोल का ही जो एक प्रकार का आकार प्रकार रूप भेद होता है उसका नाम पटह है जो चार पाद वाली काष्ठ की चौकी पर रखकर बजाया जाता है और जो गोधा विगेरे प्राणियों के चमडे से मढा होता है उसको नाम दर्दरक कहलाता है करटी भी एक जाति का लोकप्रसिद्ध वाद्य विशेष है प्रथम प्रस्तावना का सूचक जो पणव विशेष है उसका नाम डिंडिम है भंभा और ढक्का ये भी एक प्रकार के वाद्य विशेष हैं इनमें से जो शब्द निकलता है वह भर भर जैसा निकलता है होरंभा भी ढक्का ही जैसा होता है परन्तु यह ढक्का की अपेक्षा बड़ा होता है क्वणित एक प्रकार की विशेष वीणा होती है खरमुखी भी एक प्रकार का वाद्य विशेष है-जिसे मुंह से फूंक देकर बजाया जाता है-इसे बुन्देलखण्डी भाषा में रमतूला कहते हैं-इसका आकार प्रकार गधे के मुख जैसा होना है मुकुन्द भी एक प्रकार का वाजिंत्र होता है। यह तबला के आकार का होता है पर कुछ २, लम्बा होता है और दोनों तरफ से बजाया जाता है शंखिका यह खर शंखिका और ईषत्तीक्ष्ण शंखिका

એક પ્રકારનો આકાર પ્રકારના ભેદ જેવો હોય છે. તેનું નામ પટહ છે જે ચાર પાયાવાળી લાકડાની ચોકી પર રાખીને વગાડવામાં આવે છે, અને જે ઘો વિગેરે પ્રાણિયોના ચામડાથી મઢેલ હોય છે, તેનું નામ દર્દરક કહેવાય છે. કરટિ પણ લોકપ્રસિદ્ધ એક જાતનું વાદ્યવિશેષ છે પહેલી પ્રસ્તાવનાનું સૂચક જે 'પણવવિશેષ છે, તેનું નામ ડિંડિમ છે. ભંભા અને ઢક્કા એ પણ એક પ્રકારનું ઢોલ નામનું વાદ્ય વિશેષ છે. તેમાંથી જે અવાજ નીકળે છે, તે ભર ભર જેવો નીકળે છે. હોરંભા નામનું વાદ્ય વિશેષપણ ઢક્કાના જેવુંજ હોય છે. પરંતુ તે ઢક્કા કરતાં મોટું હોય છે. ક્વણિત એ એક પ્રકારની વિશેષ વીણા હોય છે. ખરમુખી પણ એક પ્રકારનું વાદ્ય વિશેષ છે જેને મોઢાથી ફૂંકમારીને વગાડવામાં આવે છે, તેને બુંદેલખંડની ભાષામાં 'રમતુલા' કહે છે. તેનો આકાર ગધેડાના મુખ જેવો હોય છે. મુકુંદ પણ એક પ્રકારનું વાજીંત્ર હોય છે. તે તબલાના આકારનું હોય છે. પરંતુ તેનાથી કંઇક લાંબુ હોય છે. અને બન્ને

वच्चकौ तृणरूपवाद्यविशेषौ, परिवादिनी सप्ततन्त्री वीणा, वंशो लोकप्रसिद्धः वेणुर्वंशविशेषः, वीणा प्रसिद्धा, सुघोषा वीणाविशेषाः, विपञ्ची-तन्त्री वीणा, महती-शततन्त्रिका-नारदऋषेः वीणा, कच्छपी-भारत्यावीणा, रिगसिका घर्ष्यमाणवाद्यविशेषः, एते वाद्यविशेषाः कथम्भूताः इत्याह-'तलतालकंसतालसंपउत्ता' तलतालाः-हस्तपुटतालाः कांस्यतालाश्च लोकप्रसिद्धा एव, एतैः-तलतालकंसतालैः वाद्यविशेषैः सुसंप्रयुक्ताः-सुसुष्ठु अतिशयेन सम्यग् यथोक्तरीत्या प्रयुक्ताः

के भेद से दो प्रकार की होती है जो विशेष जोर देकर मुंह से बजायी जाती है वह खरशंखिका है और जो थोड़ा जोर देकर मुह से बजायी जाती है वह ईषत्तीक्ष्ण शंखिका कहलाती है यह शंखिका शङ्ख के जैसे अति गम्भीर स्वरवाली नहीं होती है। परिली एवं वचक ये भी दो वादित्र हैं ये घास के तृणों को गूंथ कर बनाये जाते हैं। परिवादिनी-नाम वीणा का है इसमें सात तार होते हैं। वंश-नाम बांसुरी का है वीणा, सुघोषा विपञ्ची, महती, कच्छपी, ये सब वीणा के ही भेद हैं महर्षि नारद जिस वीणा को अपने पास सदा रखते हैं उस वीणा का नाम महती है सरस्वती जिस वीणा को अपने हाथ से बजाती है उसका नाम कच्छपी है घर्ष्यमाण जो वाद्य विशेष होता है उसका नाम रिगसिका है हस्त पुट ताल का नाम तल ताल है कांसे का जो बाजा होता है कि जो ताल देकर बजाया जाता है उसका नाम कांश्य ताल है इन सब वादित्रों से ये त्रुटितांग जाति के कल्पवृक्ष युक्त होते हैं अतः ये ऐसे ज्ञात होते हैं कि इन्हें गान विद्या में गंधर्व शास्त्र में निपुण व्यक्तियों ने

બાજુથી વગાડી શકાય છે. 'શંખિકા' એ ખરશંખિકા અને ઈષત્તીક્ષ્ણ શંખિકાના ભેદથી બે પ્રકારની હોય છે. જેને વિશેષ જોર દઈને મોઢાથી વગાડવામાં આવે છે, તેને ખરશંખિકા કહે છે અને જેને થોડું જોર દઈને મોઢાથી વગાડવામાં આવે છે. તેને 'ઈષત્તીક્ષ્ણ શંખિકા' કહેવામાં આવે છે. આ શંખિકા શંખના જેવા અત્યંત ગંભીર સ્વર વાળી હોતી નથી 'પરિલી' અને 'વચ્ચકા' આ પણ બે વાજીંત્ર છે. તે ઘાંસના તણખલાઓને ગુંથીને બનાવવામાં આવે છે. 'પરિવાદિની' વીણાનું નામ છે. તેને સાત તાર હોય છે. વાંસળીને 'વંશ' પણ કહે છે. વીણા, સુઘોષા, વિપંચી, મહતી, કચ્છપી, આ બધા વીણાનાજ ભેદો છે મહાર્ષિ નારદ જે વીણાને સદા પોતાની પાંસે રાખે છે. એ વીણાનું નામ મહતી છે જે વીણાને સરસ્વતી પોતાના હાથથી વગાડે છે. તે વીણાનું નામ કચ્છપી છે. ઘર્ષ્યમાન જે વાદ્ય વિશેષ હોય છે. તેનું નામ 'રિગસિકા' છે હસ્તપુટ તાલનુ નામ તલતાલ છે કાંસાનું જે વાજું હોય છે. કે જે તાલ દઇને વગાડવામાં આવે છે. તેનુ નામ કાંસ્યતાલ છે. આ બધા વાજીંત્રોથી આ ત્રુટિતાંગ જાતના કલ્પવૃક્ષો યુક્ત હોય છે. તેથી

द्धाः आतोद्यविधयः पुनः कथम्भूताः ? इत्याह–'आतोज्जविहि णिउण गंधव्व य कुसलेहिं फंदिया' अतोद्यविधिनिपुणगान्धर्वसमयकुशलैः स्पन्दिताः, तत्रातो-विधौ ये निपुणा गान्धर्वसमये नाट्यशास्त्रे कुशलाः–दक्षास्तैः स्पन्दिताः व्यापा-ा वादिता इति भावः पुनः कीदृशास्तत्राह–'तिट्ठाणकरणसुद्धा' त्रिस्थानकरण द्धाः, तत्र त्रिषु आदि मध्यावसानेषु स्थानेषु करणेन–क्रिया–यथोक्तवादन यया शुद्धाः–निर्दुष्टाः न तु अस्थानकरण–व्यापाररूपदोषेण कलङ्किताः 'तहेव तुरियंगया वि दुमगणा' तथैव–तत्प्रकारेणैव ते त्रुटिताङ्गाः–त्रुटिताङ्गनामका

। इस प्रकार से सिखा बुझा तैयार किया है यही बात आगे के सूत्र ठ से प्रकट की गई है 'आतोज्ज विहि निउणगंधव्व समय कुसलेहिं दिया' जिस प्रकार गंधर्व आतोद्य विधि में निपुण होते हैं और धर्व शास्त्र में दक्ष होते हैं अतः वे जिस वादित्र को चाहते हैं उस ादित्र को तैयार कर लेते है और बजाते है इसी प्रकार से जो ादित्र यहां के मनुष्यों को आवश्यक होता है वही वादित्र वे कल्प क्ष उन्हे दे देते हैं–अतः उसी वादित्र की प्रदान विधि में वे त्रुटितांग कल्पवृक्ष व्यापार युक्त होते हैं और वे उन्हें उन्हीं वादित्रों को देते हैं। तथा 'तिट्ठाण करणसुद्धा' ये कल्पवृक्ष वादित्र वादन क्रिया में निपुण व्यक्ति की तरह वादित्र तथा गाने की विधि में त्रिस्थान करण से आदि मध्य अवसान रूप तीनों स्थानो से शुद्ध होते हैं। अस्थानकरण व्यापार रूप दोष से कलङ्कित नहीं होते हैं। 'तहेव ते तुरियंगया वि दुमगणा'

તેઓ એવા જણાય છે કે આમને ગાનવિદ્યામાં, ગંધર્વ શાસ્ત્રમાં નિપુણ વ્યક્તિઓએજ આ પ્રકારથી શીખવીને તૈયાર કરેલ છે એજ વાત હવે પછીના સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરવામાં આવી છે 'आतोज्जविधीनिउणगंधव्वसमयकुसलेहिं फंदिया' જે પ્રમાણે ગંધર્વ આતોદ્ય વિધિમાં નિપુણ હોય છે. અને ગાંધર્વ શાસ્ત્રમાં ચતુર હોય છે. તેથી તેઓ જે વાજાને ચાહે છે, તે વાજાને તૈયાર કરી લે છે. અને તેને વગાડે છે. એજ પ્રમાણે જે વાજીંત્ર ત્યાંના મનુષ્યોને જરૂરી હોય છે. તે જ વાજીંત્ર તે કલ્પવૃક્ષ તેને આપે છે. તેથીએ વાજીંત્રની પ્રદાનવિધિમાં ત્રુટિતાંગ કલ્પવૃક્ષ વ્યાપાર યુક્ત હોય છે. અને તેઓ તેમને એજ વાજીંત્રો આપે છે. તથા 'तिट्ठाणकरणसुद्धा' આ કલ્પવૃક્ષ વાજીંત્ર વાદન ક્રિયામાં નિપુણ વ્યક્તિની જેમ વાજીંત્ર તથા ગાવાની વિધિમાં ત્રિસ્થાનકરણથી અર્થાત્ આદિ, મધ્ય અને અવસાન રૂપ ત્રણેસ્થાનોથી શુદ્ધ હોય છે. અવ-સ્થાન કરણ વ્યાપાર રૂપ દોષથી કલંકિત હોતા નથી. 'तहेव ते तुरियंगयावि दुमगणा' તેથી વગાડવાની વિદ્યામાં અને વાજીંત્રોને બનાવવાની વિદ્યામાં ચતુર

द्रुमगणाः वृक्षाः अपि 'अणेग बहुविविहवीससा परिणयाए' अनेक बहुविविध-विस्रसापरिणतेन तत्र अनेको व्यक्ति भेदात् बहुप्रभूतं यथा स्यात् तथा विविधो जाति भेदतो नानाप्रकारेण ते, न केनापि लोकपालादिना संपादिताः किन्तु विस्रसापरिणतेन विस्रसया-स्वभावेनैव तादृशपरिणामप्राप्तेन। 'ततविततघण सुसिराए चउव्विहाए आतोज्ज-विहीए उववेया' ततविततघनशुषिरेण चतुर्विधेन आतोद्यविधिनोपपेताः, तत्र ततं वीणादिकं, विततं-पटहादिकम्, घनकांस्य-तालादिकम्, शुषिरं-वंशादिकम् एतद्रूपेण सामान्यतश्चतुर्विधेन-चतुःप्रकारेण

अतः बजाने की विद्या में एवं वादित्रों के निर्माण करने की विद्या में चतुर गन्धर्वों की तरह निपुण ये त्रुटितांग जाति के कल्पवृक्ष भी हैं वे कल्पवृक्ष 'अणेग बहु विविहवीससा परिणायाए तत वितत घण सुसिराए चउव्विहाए आतोज्जविहीए उववेया' अपने अनेक वादित्र प्रदानरूप कार्य में स्वाभाविक रूप से परिणाम वाले होते हैं अर्थात् इनका यही तत वितत, घन, सुषिर रूप अनेक प्रकार के वादित्रों को देनेरूप कार्य है इस प्रकार के कार्य करने रूप परिणाम वाले होते हैं इन्हें किसी ने बनाया नहीं है इन पूर्वोक्त वादित्रों की सब प्रकारता इन्हीं तत, वितत घन, और सुषिर रूप चार वादित्रों में ही समा जाती है तत में वीणादिकों का समावेश हो जाता है वितत में पटह ढोल आदिकों का समावेश हो जाता है, घन में कांस्यतालादिकों का समावेश हो जाता है और सुषिर में बांसुरी आदिका समावेश हो जाता है इसी चार प्रकार की वाद्यविधि के समाज करने में ये कल्पवृक्ष तत्पर रहते हैं

એવા ગંધર્વોની જેમ નિપુણ આ ત્રુટિતાંગ જાતીના કલ્પ વૃક્ષો પણ છે. એ બધા કલ્પવૃક્ષો 'अणेगबहुविविह वीससा परिणायाए तत विततघणसुसिराए चउव्विहाए आतोज्जविहीए उववेया' પોતાના વાજીંત્ર પ્રદાન રૂપ અનેક કર્મોમાં સ્વાભાવિક રીતે પરિણામવાળા હોય છે. અર્થાત્ તેઓનુ તત, વિતત, ઘન, સુષિર, રૂપ અનેક પ્રકારના વાજીત્રો આપવા એજ કાર્ય છે. આવા પ્રકારનું કાર્ય કરવા રૂપ પરિણામ વાળા હોય છે. તેને કોઈએ બનાવેલ નથી. એ પૂર્વોક્ત વાજીંત્રોની બધીજ પ્રકારતા આજ તત, વિતત, ઘન અને સુષિર રૂપ ચાર વાજીંત્રોમાંજ સમાઈ જાય છે. તતમાં વીણા વિગેરેનો સમાવેશ થઈ જાય છે વિતતમાં પટહ-ઢોલ વિગેરેનો સમાવેશ થઈ જાય છે 'ઘન' માં કાંસ્ય તાલાદિકોનો સમાવેશ થઈ જાય છે. અને સુષિરમાં વાંસળી વિગેરેનો સમાવેશ થઈ જાય છે. આ ચાર પ્રકારની વાદ્યવિધિને મેળવવામાં આ કલ્પ વૃક્ષો દત્ત ચિત્ત રહે છે. તથા 'फलेहिं पुण्णा' ફળોથી પણ તેઓ ભરેલા જ હોય છે.

वाद्यविधिना उपपेताः-युक्ताः, 'फलेहिं पुण्णा विसट्टंति२' कुशविकुशविशुद्धवृक्षमूलाः मूलकन्दादिमन्तो यावत्-प्रसादनीया दर्शनीया अभिरूपा प्रतिरूपा स्तिष्ठन्ति वर्त्तन्ते-इति ३ ॥

अथ चतुर्थकल्पवृक्षस्वरूपमाह-'एगोरूय दीवेणं' इत्यादि, 'एगोरूय दीवेणं दीवे' एकोरुकद्वीपे खलु द्वीपे 'तत्थ२' तत्र तत्र देशे 'बहवे दीवसिहा णाम दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो' बहवोऽनेके द्वीपशिखा नाम-दीपशिखा इव दीपशिखाः दीपवत् प्रकाशकत्वात् अन्यथा-तत्राग्नेरभावात् दीपशिखानामपि तत्रासंभवात्, तादृशा द्रुमगणाः कल्पवृक्षाः प्रज्ञप्ताः-कथिताः, हे श्रमण आयुष्मन्! 'जहा से संझाविरागसमए नवणिहिपतिणो दीवियाचक्कवालविंदे' यथा ते सन्ध्या-

---

तथा 'फलेहिं पुण्णा०' फलों से भी परिपूर्ण होते हैं इनके नीचे की जमीन भी 'कुसविकुसविसुद्धरुक्खमूला जाव चिट्ठंति' कुश एवं विकुश से विहीन रहती है तथा ये भी प्रशस्त मूल स्कंध आदि वाले होते हैं। तात्पर्य यही है कि जिस प्रकार यहां पर वादित्र अनेक प्रकार के होते हैं वैसे ही यहां के ये कल्पवृक्ष भी अनेक प्रकार के होते हैं ।३।

चतुर्थ कल्पवृक्ष का स्वरूप कथन

'एगोरुय दीवे' एकोरुक द्वीप में 'तत्थ तत्थ' जगह २, 'बहवे दीवसिहा णाम दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो!' हे श्रमण आयुष्मन्! अनेक दीप शिखा नाम के कल्पवृक्ष कहे गये हैं। दीप में से जैसा प्रकाश निकलता है वैसा ही प्रकाश इनमें से निकलता है इसी कारण इनका नाम दीप शिखा कहा गया है यहां अग्नि नहीं होती है अतः यहां दीपों की शिखा का भी अभाव है पर यहां जो प्रकाश होता है

તેમની નીચેની જમીન પણ 'कुसविकुसविसुद्धरुक्खमूला जाव चिट्ठंति' કુશ અને વિકુશ વિનાનીજ હોય છે. તથા તે પણ પ્રશસ્ત મૂળ સ્કંધ વિગેરે વાળા હોય છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે જેમ અહિયાં અનેક પ્રકારના વાજીંત્રો હોવાનું કહેલ છે. એજ પ્રમાણે ત્યાંના આ કલ્પવૃક્ષો પણ અનેક પ્રકારના હોય છે. ૩

હવે ચોથા કલ્પવૃક્ષના સ્વરૂપનું કથન કરવામાં આવે છે. 'एगोरुयदीवे' એકોરૂક દ્વીપમાં 'तत्थ तत्थ સ્થળે સ્થળે. 'बहवे दीवसीहाणाम दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ દીપશિખા નામના અનેક કલ્પવૃક્ષો કહ્યા છે દીવામાંથી જેવો પ્રકાશ નીકળે છે, એવોજ પ્રકાશ આમાંથી પણ નીકળે છે. તેથીજ તેનું નામ દીપશિખા એ પ્રમાણે કહેલ છે. અહિયાં અગ્નિ હોતી નથી. તેથી અહિયાં દીવાની શિખાનો પણ અભાવ છે. પરંતુ અહિંયાં જે પ્રકાશ હોય છે, તે એજ કલ્પવૃક્ષોમાંથી આવેલો હોય છે. 'जहासे

विरागसमये नवनिधिपतेर्दीपिका चक्रवालवृन्दम्, तत्र संध्यारूपो विरुद्ध स्तिमिररूपत्वात् रागः संध्याविरागस्तत्समये तदवसरे नवनिधिपतेश्चक्रवर्तिन इव दीपिका चक्रवालवृन्दं तत्र हस्वा दीपा दीपिकाः तासां दीपिकानां चक्रवालं-चक्रसमूहः सर्वतः परिमण्डलरूपं वृन्दम् तत् कीदृक् तत्राह-'पभूयवट्टिपलित्तणेहे' प्रभूतवर्तिपर्याप्तस्नेहम् तत्र प्रभूताः-भूयस्यः स्थूलाः वर्त्तयः दशा यस्य तत्तथा एवं पर्याप्तः-परिपूर्णः स्नेहस्तैलादिरूपो यस्य तत् पर्याप्तस्नेहम् 'घणि उज्जालियतिमिरमद्दए' घणियोज्वालित तिमिरमर्दकम् तत्र घणिय देशी शब्दोऽतिशयार्थः, तेन अतिशयोज्वालितम् अतएव तिमिरमर्दकम् अन्धकार विनाशकं तद्वृन्दम्, पुनः किं विशिष्टं दीपिका चक्रवालवृन्दम्? तत्राह-'कणग' इत्यादि। 'कणगणिगर कुसुमित पालियातय वणप्पगासे' कनकनिकर-कुसुमित पारिजातकवनप्रकाशम्, तत्र कनकनिकरः- सुवर्णराशिः कुसुमितं च तत् पारिजातकवनं चेति कुसुमित पारिजातकवनम् अनयोः प्रकाशेन तुल्यः प्रकाशो विद्यते यस्य तत् कनकनिकर कुसुमित पारिजातकवनप्रकाशम् एतत्तेषां तेजोवर्णनं कृतम्। अथ दीपशिखा द्रुमगणवर्णनं क्रियते 'कंचणमणि रयण विमल

यह इन्हीं कल्पवृक्षों से होता है 'जहा से संझाविरागसमए नवणिहि पइणो दीविया चक्कवालविंदे पभूयवट्टिपलित्तणेहिं घणिउज्जालिय तिमिरमद्दए' अतः जिस प्रकार संध्या के समय में नव निधिपति अर्थात् चक्रवर्ती के यहां का दीपिका वृन्द कि जिस में अच्छी तरह से वत्तियां जल रही हों और जो तैल से भरपूर हो प्रज्वलित होता हुआ शीघ्रता के साथ तिमिर का विध्वंसक होता है और जिसका प्रकाश 'कणगनिगरकुसुमितपालि यातयवणप्पगासे' कनक निकर के जैसे प्रकाश वाले कुसुमों से युक्त पारिजातक (देव वृक्ष विशेष) के वन के प्रकाश जैसा-प्रकाश होता है तथा-'कंचण मणिरयणविमल महरिय तवणिज्जुज्जल विचित्तदंडाहिं दीवियाहिं' जिन दीपिकाओं

संज्झा विरागसमए नवविहि पइपणे दीविया चक्कवालविंदे पभूयवत्तिपलित्तणेहिं घणिउज्जालियतिमिरमद्दए' तेथी જેમ સંધ્યા સમયે નવ નિધિપતિ અર્થાત્ ચક્રવર્તિને ત્યાંનો દીપિકાવૃંદ દિવાનો સમૂહ કે જેમાં સારી રીતે બત્તીયો બળતી હોય અને જે તેલથી ભરપૂર હોય, પ્રજ્વલિત થઈને એક દમ અંધકારનો નાશ કરીદે છે. અને જેનો પ્રકાશ 'कणगनिगर कुसुमितपालिया तयवणप्पगासो' કનક નિકરના જેવા પ્રકાશવાળા કુસુમોથી યુક્ત એવા પારિજાતકના વનના પ્રકાશ જેવો જેનો પ્રકાશ હોય છે. તથા 'कंचणमणिरयण विमल

महरिह तवणिज्जुज्जल विचित्तदंडाहिं दीवियाहिं' काञ्चनमणिरत्न विमलमहार्ह तपनीयोज्ज्वलं विचित्रदण्डाभि र्दीपिकाभिः तत्र काञ्चनमणिरत्न-विमलाः काञ्चनमणिरत्नवत् स्वाभाविकागन्तुकमलरहिताः, तथा महार्ह-महोत्सवार्हं तपनीयं-सुवर्णविशेषः तद्वदुज्ज्वलानि विचित्रवर्णानि दण्डानि यासां तास्तथा इत्थं भूताभिः दीपिकाभिः कीदृशीभिः इत्याह 'सहसा पज्जलिऊसवियणिद्ध तेयदिप्पंतविमलगहगणसमप्पभाहिं' सहसा प्रज्वलितोत्सर्पितस्निग्धतेजो दीप्यद् विमलग्रहगणसमप्रभाभिः, तत्र सहसा समकालं प्रज्वलितं च तत् उत्सर्पितं च वर्त्युत्सर्पणेन तथा स्निग्धं-मनोहरं न तु नेत्रकटुतेजः ते दीप्यमानाः देदीप्यमानास्ताभिः, तथा विमलोऽत्र शरत्कालिक रजनी गतत्वेन निर्मलो ग्रहगणो ग्रहसमूह-स्तेन समा प्रभा कान्तिर्यासां तास्ताभिः, पद-द्वयोः समाहारद्वन्द्वः, 'वितिमिरकरसूरपसरिउज्जोय चिल्लियाहिं' वितिमिरकर

दीवेटों-पर ये दीपोंकी पंक्तियां रखी गई हो वे दीवेट कंचन के बने हों, मणियों के बने हों और रत्नों के बने हों कि जिनमें न स्वाभाविक मैल हो और न आगन्तुक मैल हो ऐसे निर्मल हों तथा जो महोत्सव के समय में ही स्थापित करने के योग्य हों तथा जिन दीवेटों के दण्ड तपनीय सुवर्ण विशेष-से दीप्त हों और जिनके ऊपर वह दीपावली 'सहसा पज्जलिय ऊसवियणिद्धतेय दिप्पंतविमलगहगणसमप्पभाहिं' एक साथ ही एक ही समय जलाई गई हो और बत्ती को उसकेर कर जो अधिक प्रभा वाली की गई हो और इसी से जिनका तेज ऐसा मनोहर हो गया हो जैसा कि शरत्कालकी रात्रि में धूलि वगैरह रूप आवरण के अभाव से ग्रहगणों का-चन्द्र आदिकों का हो जाता है 'वितिमिरकर

महरियतवणिज्जुज्जल विचित्तदंडाहिं दीवियाहिं' જે દીવીયોની દીવેટો પર આ દીવાઓની પંક્તિયો રાખવામાં આવી હોય, તે દીવેટો સુવર્ણની બનેલી હોય છે મણિયોની બની હોય છે, અને રત્નોની બની હોય છે, કે જેમાં સ્વાભાવિક મેલ ન હોય, તેમ આગંતુક મેલ પણ ન હોય, એવી નિર્મલ હોય, તથા જે મહોત્સવના સમયેજ સ્થપિત કરવા લાયક હોય, તથા જે દીવેટોનો દંડ તપનીય કહેતાં સુવર્ણ વિશેષથી પ્રકાશમાન હોય અને જેના ઉપર એ દીપાવલી દીવાની પંક્તી 'सहसा पज्जलिय ऊसवियणिद्धतेय दिप्पंत विमलगहगणसमप्पभाहिं' એકી સાથે અને એકજ સમયે પ્રગટવામાં આવી હોય અને તેથીજ જેનું તેજ એવું મનોહર બની ગયું હોય છે કે જેમાં શરદ્કાળની રાત્રિમાં ધૂળ વિગેરે આવરણના અભાવથી ગ્રહગણો ચંદ્ર વિગેરે ગ્રહોનું તેજ હોય છે. 'वितिमिरकर सूरपसरिय उज्जोयचिल्लियाहिं' અને અંધકારનો નાશ કરનારા કિરણોવાળા

सूर्ये प्रसृतोद्द्योत दीप्यमानाभिः, तत्र वितिमिराः उज्ज्वलाकाराः–किरणा यस्य असौ वितिमिरकरः- समुज्ज्वलीकरणः स चासौ सूरश्च तस्येव प्रसृत उद्योतः– प्रभा समूहः तेन 'चिल्लियाहिं' देशी शब्दोऽयम् दीप्यमानाभिरित्यर्थ', 'जालुज्जल पहसियाभिरामाहिं' ज्वालोज्ज्वल प्रहसिताभिरामाभिः तत्र ज्वाला एव यदुज्ज्वलं प्रहसितमिव प्रहसितं प्रहसनं तेन अभिरामाः–रमणीयास्ताभिर्दीपिकाभिः 'सोभेमाणा' शोभमानाः 'तहेव ते दीवसिहा वि दुमगणा' तथैव ते द्वीपशिखा अपि द्रुमगणाः 'अणेगबहु विविहवीससापरिणयाए उज्जोयविहीए उववेया' 'अणेगबहुविविध–विस्रसापरिणतेन उद्योतविधिनोपपेताः 'फलेहिं पुण्णा' फलैः पूर्णाः 'विसट्टंति' दलन्ति–विकसन्ति 'कुसविकुस वि० जाव चिट्ठंति' कुशविकुश विशुद्ध वृक्षमूला मूलवन्तः कन्दवन्तो यावत्तिष्ठन्ति इति ।४।

सूर पसरिय उज्जोय चिल्लियाहिं' और जो अन्धकार विनाशक किरणों वाले सूर्य की फैली हुई प्रभा के जैसी चमकीली बनी हुई हो तथा–'जालुज्जलपहसियाभिरामाहिं' जो अपनी मनोहर उज्ज्वल प्रभा से मानो हंस सी रही हो ऐसी प्रतीति में आरही हो तो जैसी–'सोभेमाणा' वह दीपावली शोभित होती है 'तहेव' उसी तरह से 'ते दीव सिहा वि दुमगणा' दीपशिखा नाम के कल्पवृक्ष भी 'अणेग बहु विविहवीससा परिणयाए उज्जोयविहीए उववेया फलेहिं पुण्णा' अनेक विविध प्रकार के उद्योत परिणाम से स्वभावतः परिणत होने वाली उद्योत विधि से युक्त होते हैं तथा–फलों से परिपूर्ण बने रहते हैं इनका भी नीचे का भाग 'कुसविकुस०' कुश और विकुश से रहित होता है और ये भी प्रशस्त मूल आदि विशेषणों वाले होते है। तात्पर्य यही है कि जिस प्रकार से यहां दीपक अनेक प्रकार के होते हैं

સૂર્યના ફેલાયેલા પ્રકાશના જેવી ચમકીલી બનેલ હોય તથા 'जालुज्जल पहसियाभिरामाहिं' જે પોતાની મનોહર અને ઉજ્જવલ પ્રભાથી માનોકે હસી રહેલ હોય, એવી ખાત્રી થતી હોય તો તે દીપમાળા જેવી 'सोभेमाणा' શોભાયમાન થાય છે, 'तहेव' એજ પ્રમાણે 'ते दीवसिहावि दुमगणा' દીપશિખા નામના કલ્પ વૃક્ષપણ 'अणेगबहु विविहवीससापरिणयाए उज्जोयविहीए उववेया फलेहिं पुण्णा' વિવિધ પ્રકારના અનેક ઉદ્યોત પરિણામથી સ્વભાવથી પરિણત થવાવાળી ઉદ્યોત વિધીથી યુક્ત હોય છે તથા ફળોથી પરિપૂર્ણ બનીને રહે છે. તેની નીચેનો ભાગપણ 'कुस विकुस०' કુશ અને વિકુશ વિનાનો હોય છે અને તે પણ પ્રશસ્ત મૂળ વિગેરે વિશેષણો વાળો હોય છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એજ છે કે જેમ અહિયાં અનેક દીવાઓ હોય છે, એજ

अथ पञ्चमकल्पवृक्षस्वरूपमाह 'एगोरुय दीवे' इत्यादि 'एगोरुय दीवेणं' एको-रुक द्वीपे खलु 'तत्थ २' तत्र तत्र देशे 'बहवे-'जोइसियाणामदुमगणा पण्णत्ता समणाउसो' बहवो ज्योतिषिका नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ताः-कथिताः, हे श्रमण आयुष्मन् ! ज्योतींषि ज्योतिष्काः देवाः ते एव ज्योतिषिकाः, अत्र ज्योतिषिक शब्देन ज्योतिष्क देवाधिपतित्वात् सूर्यो गृह्यते सूर्य प्रकाशकारित्वेन वृक्षा अपि ज्योतिषिकाः कीदृशास्ते ? तत्राह-'जहा से अचिरुग्गयसरयसूरमंडल पडंत-उक्कासहस्सदिप्पंतविज्जुज्जालहुयवहनिद्धूमजलिय निद्धंतधोयतत्त तवणिज्ज किंसुयासोयजवाकुसुम विमउलिय पुंजमणिरयणकिरणजच्चहिंगुलुयणिगर रूवा-

वैसे ही वे कल्पवृक्ष भी अनेक प्रकार के होते हैं ।४।

पांचवें कल्पवृक्ष का स्वरूप कथन

'एगोरुय दीवेणं' उस एकोरुक नाम के द्वीप में 'तत्थ २' जगह २ 'बहवे जोतिसिया णाम दुमगणा पण्णत्ता' अनेक ज्योतिषिक नाम के द्रुमगण कल्पवृक्ष-कहे गये हैं यहां ज्योतिषिक शब्द से ज्योतिषिक देव लिये जाते हैं यहां ज्योतिषिक देवाधिपति सूर्य होने से सूर्य गृहीत हुआ है जैसा सूर्य सर्वत्र प्रकाश करता है वैसा ही प्रकाश ये ज्योतिषिक कल्पवृक्ष भी करते हैं-अतः प्रकाशकारित्व की समानता को लेकर इन वृक्षों का नाम भी ज्योतिषिक ऐसा हो गया है ऐसे वहां ज्योतिषिक नामक द्रुमगण हैं-हे श्रमण आयुष्मन् ! वे कैसे हैं ? उनका वर्णन करते हैं-'जहा से अचिरुग्गयसरयसूरमंडलपडंतउक्कासहस्स दिप्पंत विज्जुज्जालहुयवह निद्धूमजलिय निद्धंत धोयतत्ततवणिज्ज किंसुया

પ્રમાણે આ કલ્પવૃક્ષ પણ અનેક પ્રકારના હોય છે. ૪

પાંચમાં કલ્પવૃક્ષના સ્વરૂપનું હવે કથન કરવામાં આવે છે. 'एगोरुय दीवेणं' તે એકોરૂક નામના દ્વીપમાં 'तत्थ तत्थ' સ્થળે સ્થળે 'बहवे जोतिसिया णाम दुमगणा पण्णत्ता' અનેક જ્યોતિષિક નામના દ્રુમગણ કલ્પવૃક્ષો કહ્યા છે. અહિયાં જ્યોતિષિક શબ્દથી જ્યોતિષિકદેવ લેવામાં આવેલ છે. અહિયાં જ્યોતિષિક દેવના અધિપતિ સૂર્ય હોવાથી સૂર્યને ગ્રહણ કરાયેલ છે. સૂર્ય જે પ્રમાણે સર્વત્ર પ્રકાશ કરે છે. એજ પ્રમાણેનો પ્રકાશ આ જ્યોતિષિક નામના કલ્પ વૃક્ષો પણ કરે છે. તેથી પ્રકાશ કરિતાના સમાન પણાને લઈને આ વૃક્ષોના નામ પણ જ્યોતિષિક એ પ્રમાણે થયા છે એવા એ જ્યોતિષિક નામના દ્રુમગણ છે હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ! એ કેવા છે? તેનું વર્ણન કરવામાં આવે છે, 'जहासे अचिरुग्गय सरय सूरमंडलपडंत उक्कासहस्सदिप्पंतविज्जुज्जालहुयवह निद्धूम-जलिय निद्धंत धोयतत्ततवणिज्ज किंसुयासोयजवाकुसुमविमउलियपुंजमणिरयण-

इरेगरूवा' यथा ते अचिरोद्गत-तत्कालोदित शरत्सूर्यमण्डलपतदुल्कासहस्र दीप्यमान विद्युज्ज्वालहुतवह निर्धूमज्वलित निध्मतधौततप्ततपनीयकिंशुका· शोकजपाकुसुमविमुकुलित पुञ्जमणि रत्नकिरण जात्यहिङ्गुलक निकररूपाति· रेकरूपाः, तत्र कल्पवृक्षाः कीदृशा इति तेषां रक्तवर्णत्वं वर्णयति-'जहा ते-अचिरुग्गय' इत्यादि, अचिरोद्गतं तत्कालोदितं शरत्कालिकं सूर्यमण्डलम्, यथा वा पतदुल्कासहस्रं दीप्यमानं विद्युज्जालम् विद्युद्गुच्छकम् यथा निर्धूमो धूमरहितो ज्वलितो दीप्तो यो हुतवहः अग्निः निर्धूम ज्वलितपदयोः परनिपातः सौत्रत्वात्, तथा निध्मातमग्नि संयोगेन ध्मापितं पुनश्च धौतं-शोधितं पुनस्तप्तं च तादृशं तपनीयं-सुवर्णविशेषः, तथा-अत्र कुसुम शब्दस्य किंशुकाशोक-जपाशब्दैः सह प्रत्येकं सम्बन्धस्तेन विमुकुलितं विकसितमफुल्लितं यत् किंशुककुसुमम् अशोक· कुसुमम्, जपाकुसुमं चेति, तेषां पुञ्जः, समुदायः, तथा मणिरत्नानां किरणाः, तथा जात्यहिङ्गुलकनिकरः शुद्धः-जातीयहिंगुलकसमुदायः, एतेषां पूर्वोक्तानामचि· रोद्गतशरत्सूर्यादीनां रूपेभ्योऽतिरेकेण अतिशयेन यथायोग्यं वर्णतः प्रभया च रूपं-स्वरूपं येषां ते तथा। 'तहेव ते जोइसिया वि दुमगणा' तथैव अचिरोद्गत

सोय जवा कुसुमविमउलिय पुंज मणिरयणकिरण जच्चहिंगुलुय णिगररूवाइ रेगरूवा' जैसा अचिरोद्‌गत तुरंत उदित हुवा शरद कालका सूर्य मण्डल, गिरता हुआ उल्का सहस्र, चमकती हुई बिजली ज्वाला सहित निर्धूम प्रदीप्त अग्नि, अग्नि संयोग से शुद्ध हुआ तप्ततपनीय सुवर्ण विकसित हुए किंशुक पुष्पों अशोक पुष्पों, और जपापुष्पो का समूह, मणियों एवं रत्नों की किरणें एवं श्रेष्ठ 'जातिवंत' हिंगुलका समुदाय अपने२ स्वरूप से अधिक सुहावना लगता है-या अधिक तेजस्वी होता है 'तहेव ते जोसिया वि दुमगणा' उसी प्रकार से ये ज्योतिषिक कल्पवृक्ष भी हैं अर्थात् सूर्यादिक के जैसे प्रकाश देने वाले ये कल्पवृक्ष भी अधिक तेजस्वी होता हैं। 'अणेग बहु

किरण जच्च हिंगुलुय णगर रूवाइरेगरूवा' જેમ તરતનો ઉગેલો શરદ કાળનો સૂર્ય પડતી એવી ઉલ્કા સહસ્ર, ચમકતી વિજળીની જ્વાલા સહિત ધૂમાડા વગરના અગ્નિના સંયોગથી શુદ્ધ થયેલ તપેલું સોનું, ખીલેલા કેસુડાના પુષ્પો, અશોકના પુષ્પો, અને જપા-જાસવંતિના પુષ્પોનો સમૂહ, મણિયો અને રત્નોનાકિરણો અને શ્રેષ્ઠ 'जातिवंत' હિંગળોનો સમુદાય પોતપોતાના સ્વરૂપ થી વધારે શોભાયમાન લાગે છે અથવા વધારે તેજસ્વી હોય છે. 'तहेव ते जोतिसयावि दुमगणा' એજ પ્રમાણે આ જ્યોતિષિક દ્રુમગણો પણ છે. અર્થાત્ સૂર્ય વિગેરેની જેમ અધિક પ્રકાશ આપવાવાળા આ કલ્પવૃક્ષો પણ અધિક

सूर्यादिवदेव ते ज्योतिषिका अपि द्रुमगणाः, 'अणेग बहुविविहवीससा परिणयाए उज्जोयविहीए उववेया' अनेक बहुविविध विस्रसापरिणतेन उद्योत विधिना-उद्योत प्रकारेण उपपेता युक्ताः 'सुहलेस्सा' शुभलेश्याः, अथ यदि सूर्यमण्डलवत् इमे वृक्षा अपि प्रकाशकास्तर्हि सूर्यादिवदेव दुर्निरीक्ष्यत्व तीव्रत्व जङ्गमत्वादि धर्मोपेता अपि ते वृक्षा भविष्यन्तीत्यत आह-'सुहलेस्सा' शुभलेश्याः-शुभाः तेजः पद्म शुक्लरूपाः सुखा सुखकारिणी वा लेश्या येषां ते शुभलेश्याः सुखलेश्या वा, तथा ता अपि 'मंदलेस्सा' मन्दा तीव्रता रहिता लेश्या येषां ते मन्दलेश्याः, अतएव 'मंदायवलेस्सा' मन्दातपलेश्याः, मन्दातपः-मन्दो य आतपः सूर्यप्रकाशस्तत्सदृशा लेश्या येषां ते मन्दातपलेश्याः, सूर्यमण्डलाद्यातपस्य तेजो यथा दुस्सहं भवति न तथा तेषां वृक्षाणां तेजो दुःसह मित्यर्थः, 'कूडा इव ठाणठिया' कूटानीव स्थानस्थिताः, तत्र-कूटानि-पर्वतादि शृङ्गाणि तद्वत् स्थानस्थिताः स्थिरा इत्यर्थः, समयक्षेत्र बहिर्वर्त्तिनो ज्योतिष्का इव ते वृक्षा अवभासय-

---

विविहवीससापरिणयाए उज्जोयविहीए उववेया' इस प्रकार की स्वभाव से ही परिणत होने वाली अनेक रूपवाली उद्योत विधि से युक्त होते हैं। 'सुहलेस्सा' इनकी लेश्या सुख कारिणी है. सूर्यादिक के प्रकाश जैसी दुर्निरीक्ष्य नहीं है आतापकारिणी नहीं है 'मंदलेस्सा' किन्तु मंद है तथा 'मंदायवलेस्सा' इनका जो आताप है वह भी मन्द है तीव्र नहीं है सूर्यातप समयानुसार दुःसह भी होता है वैसा-इनका आताप प्रकाश दुःसह नहीं है 'कूडा इव ठाणठिया' जिस प्रकार पर्वतादि के शिखर एक स्थान पर बने रहते हैं-खडे रहते हैं-अचल रहते हैं-अर्थात् समय क्षेत्र से बाहर रहा हुवा जैसा ज्योतिष्क मण्डल एक स्थान पर अचल कहा गया है वैसे ही ये भी अपने

તેજસ્વી છે. 'अणेगबहु विविहवीससा परिणयाए उज्जोयविहीए उववेया' આ પ્રકારના સ્વભાવથીજ પરિણત થવાવાળા અનેક રૂપવાળી ઉદ્યોત વિધિથી યુક્ત હોય છે. 'सुहलेस्सा' તેમની લેશ્યા સુખકારિણી હોય છે. સૂર્ય વિગેરેના પ્રકાશની જેમ ન જોઈ શકાય તેવી તીવ્રરૂપ હોતી નથી. તેમ તાપ પહોંચાડવાવાળી પણ નથી 'मंदलेस्सा' તેની લેશ્યા સુખ કરવાવાળી છે. પણ મંદ છે. તથા 'मंदायवलेस्सा' તેને, જે આતાપ છે, તે પણ મંદ છે, તીવ્ર નથી. સૂર્યનો તડકો સમય પ્રમાણે અસહ્ય પણ હોય છે. આનો આતપનામ પ્રકાશ એવો અસહ્ય હોતો નથી. 'कूडाइव ठाणठिया' જેમ પર્વત વિગેરેના શિખરો એક સ્થાન પરજ સ્થિર રહે છે. અર્થાત્ અચલ રહે છે, અર્થાત્ સમય ક્ષેત્રની બહાર રહેલ જેમ જ્યોતિષ્કમંડળ પણ એક સ્થાન પર અચળ રહે છે, એજ

न्तीति भावः। 'अन्नमन्न-समोगाढाहिं लेस्साहिं' अन्योऽन्य समवगाढाभिर्लेश्याभिः सहितास्ते वृक्षाः 'साए पभाए सपएसे सव्वओ समंता ओभासंति' ते वृक्षाः स्वकीयया प्रभया स्वप्रदेशान् सर्वतः सर्वासु दिक्षु समन्तात्=सामस्त्येन अवभासन्ते 'उज्जोवेंति पभासेंति' उद्योतन्ते प्रभासन्ते 'कुसविकुस वि जाव चिट्ठंति' कुशविकुश विशुद्ध वृक्षमूला यावत् मूलकन्दादिमन्तः प्रासदीया दर्शनीया अभिरूपाः प्रतिरूपास्तिष्ठन्तीति, व्याख्यानं पूर्ववदेव ज्ञातव्यमिति ५॥ सू० ॥३५॥

मूलम्—एगोरुय दीवे तत्थ २ बहवे चित्तंगा णाम दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो! जहा से पेच्छाघरे विचित्ते रम्मे वरकुसुमदाममालुज्जले भासंत मुक्कपुप्फपुंजोवयारकलिए विरल्लि विचित्त मल्लसिरिदाममल्लसिरि समुदयप्पगब्भे गंथिम वेढिम पूरिम संघाइमेण मल्लेण छेयसिप्पियं विभागरइएण सव्वओ चेव समणुबद्धे पविरललंबंत विप्पइट्ठेहिं पंचवण्णेहिं कुसुमदामेहिं सोभमाणेहिं सोभमाणे वणमालकयगाए चेव दिप्पमाणे तहेव ते चित्तंगया वि दुमगणा अणेगबहुविविह वीससा परिणयाए मल्लविहीए उववेया कुसविकुसविसुद्ध जाव चिट्ठंति६। एगोरुय

स्थान पर अचल रहते हैं 'अन्न मन्न समोगाढाहिं लेस्साहि साए पभाए सपदेसे सव्वओ समंता ओभासेंति' एक दूसरे में समाये हुए अपने प्रकाश द्वारा ये अपने प्रदेश में रहे हुए पदार्थों को सब दिशाओं में सम्पूर्ण रूप से प्रकाशित करते हैं 'कुस विकुस जाव चिट्ठंति' इन पदों का व्याख्यान पूर्व के ही जैसा है। तात्पर्य यही है कि जैसे ये प्रकाश शील पदार्थ विविध प्रकार के हैं उसी प्रकार से ज्योतिषिक नामक कल्पवृक्ष भी अनेक प्रकार के हैं। सूत्र ३५॥

પ્રમાણે આ પણ પોતાના સ્થાન પર અચલ રહે છે. 'अन्नमन्नसमोगाढाहिं लेस्साहिं साए पभाए सपदेसे सव्वओ समंता ओभासेंति' એક બીજામાં સમાવેલા પોતાના પ્રકાશ દ્વારા આ પોતાના પ્રદેશમાં રહેલા પદાર્થોને બધીજ તરફથી બધીજ દિશાઓમાં સંપૂર્ણ પણાથી પ્રકાશિત કરે છે. 'कुस विकुसजाव चिट्ठंति' આ પદોનો અર્થ પહેલા કહ્યા પ્રમાણેજ છે કહેવાનું તાત્પર્ય એજ છે કે જેમ આ પ્રકાશશીલ પદાર્થ અનેક પ્રકારના હોય છે, એજ પ્રમાણે આ જ્યોતિષ્ક નામના કલ્પ વૃક્ષ પણ અનેક પ્રકારના છે. ॥સૂ. ૩૫॥

दीवे तत्थ२ बहवे चित्तरसा णाम दुमगणा पण्णत्ता समणा-उसो! जहा से सुगंधवरकलमसालि विसिट्ठ निरूवहयदुद्धरद्धे सारयघयगुड खंडमहुमेलिए अइरसे परमण्णे होज्ज उत्तम वण्ण-गंधमंते रण्णो जहा वा चक्कवट्टिस्स होज्ज णिउणेहिं सूयपुरिसेहिं सज्जिएहिं वाउकप्पसेय सित्ते इव ओदणे कलमसालिणिव्वत्तिए विपक्के सव्वप्फमिउ विसयसगल सित्थे अणेगसालणगसंजुत्ते अहवा पडिपुण्ण दव्वुवक्खडेसु सकए वण्णगंधरसफरिसजुत्त बलवीरिय परिणामे इंदिय बलपुट्ठिवद्धणे खुप्पिवासमहणे पहाण कुहियगुलखंडमच्छंडी घयउवणीए पमोयगे सण्हसमि-यगब्भे हवेज्ज परमइट्ठंगसंजुत्ते तहेव ते चित्तरसा वि दुमगणा अणेगबहुविविह वीससा परिणयाए भोयणविहीए उववेया, कुस-विकुस विसुद्ध जाव चिट्ठंति७। एगोरुय दीवेणं तत्थ तत्थ बहवे मणियंगा णाम दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो! जहा से हारद्ध-हार वट्टणग मउडकुंडलवामुत्तग हेमजाल मणिजालकणगजालग सुत्तगउच्चिइयकडगा खुड्डिय एगावलि कंठसुत्तमगरिय उरक्खंध गेवेज्ज सोणिसुत्तगचूलामणिकणग तिलगफुलसिद्धत्थय कण्ण-वालि ससिसूर उसभचक्कगतलभंगतुडियहत्थमालगवलक्ख-दीणारमालिया चंदसूरमालिया हरिसय केयूरवलय पालंब अंगुलेज्जग कंचीमेहलाकलाव पयरगपाडिहारिय पाउज्जलघंटिय खिंखिणि रयणोरुजालत्थिमियवरणेउरचलणमालिया कणगणि-गरमालिया कंचणमणिरयणभत्तिचित्ता भूसणविहि बहुप्पगारा तहेव ते मणियंगा वि दुमगणा अणेगबहुविविह वीससा परि-णयाए भूसणविहीए उववेया, कुसविकुस विसुद्ध जाव चिट्ठंति८। एगोरुय दीवे तत्थ२ बहवे गेहागारा नाम दुमगणा पण्णत्ता सम-

णाउसो! जहा से पागारट्टालगचरिय दारगोपुर पासाया कास-तलमंडव एगसाल विसालग तिसालगचउरंस चउसालगब्भघर-मोहणघर वलभिघर चित्तसालमालयभत्तिघर वट्टतंस चउरंस णंदियावत्त संठियायत पंडुरतल मुंडमालहम्मियं अहवणं धव-लहरअद्धमागह विब्भमसेलद्धसेलसंठिय कूडागारड्ड सुविहिकोट्ठग अणेगघर सरणलेण आवण विडंगजालचंदणिज्जूह अपवरक दोवारिय चंदसालियरूव विभत्तिकलिया भवणविहि बहुविगप्पा तहेव ते गेहागारा वि दुमगणा अणेग बहुविविह वीससा परि-णयाए सुहारुहण सुहोताराए सुहनिक्खमणप्पवेसाए दद्दरसो-पाणपंति कलियाए पइरिक्काए सुहविहाराए मणोऽणुकूलाए भवणविहीए उववेया, कुसविकुसविसुद्ध जाव चिट्ठंति९। एगो-रुयदीवे तत्थ२ बहवे अणिगणा णामं दुमगणा पण्णत्ता सम-णाउसो! जहा से अणेगसो आजिणग खोम कंबल दुगुल्ल-कोसेज्जकालमिग पट्टचीणंसुय वरणातवार वणिगय तुआ भरण-चित्तसहिणगकल्लाणगभिंगिणीलकज्जल बहुवण्णरत्तपीयसुक्कि-लमक्खयमिगलभिहम्पफ रुण्णग अवसरत्तगासिंधु ओसभदा-मिलवंगकलिंग नेलिणतंतु मय भत्तिचित्ता वत्थविहि बहुप्प-कारा हवेज्जवरपट्टणुग्गाया वण्णरागकलिया तहेव ते अणियणा वि दुमगणा अणेग बहुविविह वीससा परिणयाए वत्थ विहीए उववेया कुसविकुसविसुद्ध जाव चिट्ठंति१० ॥सू० ३६॥

छाया—एकोरुकद्वीपे तत्र तत्र बहवश्चित्राङ्गानाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन्! यथा तत् प्रेक्षागृहं विचित्रं रम्यं वरकुसुमदाम—मालोज्ज्वलं भासमानमुक्त पुष्पपुञ्जोपचारकलितम्, विरल्लितविचित्र माल्य श्रीदाममाल्य श्रीसमुदाय प्रगल्भं ग्रन्थिम वेष्टिम पूरिम संघातिमेन माल्येन छेक शिल्पि विभागरचितेन सर्वत एव समनुबद्धम् मविरलम्बमान विप्रकृष्टैः पञ्चवर्णैः कुसुमदामभिः शोभ-

मानैः शोभमानं वनमालकृतामेव दीप्यमानम्, तथैव ते चित्राङ्गका-अपि द्रुमगणाः अनेक बहुविविध विस्रसापरिणतेन माल्यविधिना उपपेताः कुशविकुश विशुद्ध यावत्तिष्ठन्ति ६। एकोरुकद्वीपे तत्र तत्र बहवश्चित्ररसा नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन्! यथा तत् सुगंधवरकलमशालिविशिष्ट निरुपहतदुग्धराद्धम्, शारदघृतगुडखण्डमधुमेलित मतिरसं परमान्नं भवेत् उत्तमवर्णगन्धवद् राज्ञो यथा वा चक्रवर्त्तिनो भवेत् निपुणैः सूपपुरुषैः सज्जितैः चतुष्कल्प सेकसिक्त इवौदनः कलमशालि निर्वर्त्तितो विपक्वः सवाष्पमृदु विशदसकलसिक्थः अनेक शालनक-संयुक्तः अथवा परिपूर्ण द्रव्योपस्कृतः वर्णगन्धरसस्पर्शयुक्तबलवीर्यपरिणामः इन्द्रियबलपुष्टिवर्द्धनः क्षुत्पिपासामथनः प्रधानक्वथित गुड खण्ड मत्स्यण्डिका घृतोपनीतः प्रमोदकः श्लक्ष्ण समितगर्भो भवेत् परमेष्टाङ्ग संयुक्त स्तथैव ते चित्ररसा अपि द्रुमगणा अनेक बहुविविधविस्रसापरिणतेन भोजनविधिनोपपेताः कुशविकुश विशुद्ध यावत्तिष्ठन्ति ७। एकोरुकद्वीपे खलु तत्र तत्र बहवो मण्यङ्गानाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन्! यथा ते हारार्द्धहारवर्त्तनक मुकुट कुण्डल वामुत्तग हेमजाल मणिजाल कनकजालक-सूत्रोकाच्ययित कटकक्षुद्रकैकावलि कण्ठसूत्रमकरिकोरः स्कन्धग्रैवेयक श्रोणीसूत्रक चूडामणि कनकतिलकपुल्ल सिद्धार्थक-कर्णपालिशशि सूर्यऋषभचक्रकतल भंग त्रुटितहस्तमालकवलक्षदीनारमालिका चन्द्रसूर्यमालिका हर्षककेयूरवलय पालम्बाङ्गुलीयककाञ्चीमेखलाकलापप्रतरक-प्रातिहारिक पादोज्ज्वल घण्टिका किङ्किणीरत्नोरुजालस्तिमित वरनूपुरचरणमलिका कनकनिकरमालिकाकाञ्चन मणिरत्नभक्तिचित्रा भूषणविधि बहुप्रकारा स्तथैव ते मण्यङ्गा अपि द्रुमगणाः अनेकबहुविविध विस्रसापरिणतेन भूषण-विधिनोपपेताः कुशविकुश विशुद्ध यावत्तिष्ठन्ति ८। एकोरुकद्वीपे तत्र तत्र बहवो गेहाकारानाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन्! यथा ते प्राकाराट्टालक चरिकद्वार गोपुरप्रासादाकाशतलमण्डपैकशाल-द्विशालक त्रिशालकचतुरस्र चतुःशाल गर्भगृहमोहनगृहवलभी गृह चित्रशालमालकभक्तिगृह वृत्तत्र्यस्र चतुरस्रनन्दिकावर्त्तसंस्थितायतपाण्डुरतलमुण्डमालहर्म्यम् अथवा खलु धवलहरादर्ध मागध-विभ्रमशैलार्धशैल संस्थित कूटाकारस्थ सुविधि कोष्ठकानेकगृह-सरणलयनापण विडंक जाल चन्द्रनिर्व्यूहापवरक द्वारक चन्द्रशालिकारूप विभक्ति कलिता भवन विधिबहुविकल्पाः तथैव ते गेहाकारा अपि द्रुमगणाः अनेकबहुविविधिविस्रसापरिणताः सुखारोहणेन सुखोत्तारेण सुखानिष्क्रमणः प्रवेशेन दर्दरसोपानपंक्तिकलितेन प्रविरिक्तैक सुखविहारेण मनोऽनुकूलेन भवनविधिनोपेताः कुशविकुश विशुद्ध वृक्षमूला यावत्तिष्ठन्ति ९। एकोरुकद्वीपे तत्र तत्र बहवोऽनग्नानाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन्! यथा ते अनेकश आजिनकक्षौमकम्बलदुकूलकौशेयकालमृग पट्टचीनांशुकवरणात-वरवणिगपट्ट आभरण चित्रश्लक्ष्ण कल्याणक भृङ्गीनीलकज्जल-बहुवर्णरक्तपीतशुक्ल

म्रक्षितमृगलोमहेम अदरुत्तरग सिन्धुऋषभ-तामिलवंग कलिङ्ग नेलिन तन्तुमय भक्तिचित्रा वस्त्रविधि बहुप्रकाराभवेयुर्वर पत्तनोद्गताः वर्णराग कलितास्तथैव ते अनग्ना अपि द्रुमगणाः अनेकबहुविविध विस्रसापरिणतेन वस्त्रविधिनोपपेताः कुश-विकुश विशुद्ध यावत्तिष्ठन्ति १०॥ सू० ३५॥

टीका-'एगोरुयदीवे' इत्यादि। 'एगोरुयदीवे तत्थ २ एकोरुकद्वीपे तत्र तत्र देशे 'बहवे चित्तंगा णाम दुमगणा पन्नत्ता समणाउसो' बहवोऽनेके चित्राङ्गा नाम द्रुमगणाः-कल्पवृक्षाः प्रज्ञप्ताः-कथिताः हे श्रमण आयुष्मन्! चित्राणि-नानाविधानि अङ्गानि वस्तुविभागरूपाणि तत्संपादकत्वाद् वृक्षा अपि चित्राङ्गाः कथ्यन्ते। 'जहा से पेच्छाघरे' यथा तत् प्रेक्षागृहम्-नाटयशाला 'विचित्ते' विचित्रम्-नानाप्रकारक चित्रोपेतम् अत एव 'रम्मे' रम्यम्-द्रष्टॄणां मनस आल्हाद-जनकम्, पुनः कथं भूतं प्रेक्षागृहम् तत्राह-'वरकुसुमदाममालुज्जले' वरकुसुम-

छठे कल्प के वृक्ष का वर्णन

'एगोरुग दीवे तत्थ २ बहवे चित्तंगा णाम दुमगणा पणत्ता' इ०

टीकार्थ-हे श्रमण आयुष्मन्! उस एकोरुक नाम के द्वीप में जगह २ 'बहवे चित्तंगा नाम दुमगणा पण्णत्ता' अनेक चित्राङ्ग नाम के कल्प-वृक्ष कहे गये हैं। ये कल्पवृक्ष मांगल्य के कारण भूत अनेक प्रकार के चित्रों को प्रदान करते हैं इस लिये उनके प्रदाता होने के कारण उनका नाम भी चित्राङ्ग हो गया है वे कैसे हैं उनका वर्णन करते हैं-'जहा से पेच्छाघरे' जैसा कोई प्रसिद्ध प्रेक्षागृहनाटयशाला हो 'विचित्ते' नाना प्रकार के चित्रों से युक्त होकर 'रम्मे' देखने वालों के मन को आह्लाद देता है, और जिस प्रकार वह 'वर कुसुमदाम मालुज्जले'

હવે છટ્ઠા કલ્પ વૃક્ષનું વર્ણન કરવામાં આવે છે 'एगोरुग दीवे तत्थ तत्थ बहवे चित्तंगा णाम दुमगणा पणत्ता' ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ-હે શ્રમણ આયુષ્મન એ એકોરૂક નામના દ્વીપમાં સ્થળે સ્થળે 'बहवे चित्तंगा नाम दुमगणा पण्णत्ता' ચિત્રાંગ નામના અનેક કલ્પવૃક્ષો કહેલ છે. આ કલ્પવૃક્ષો માંગલ્યના કારણભુત અનેક પ્રકારના ચિત્રો આશ્ચર્ય જનક વસ્તુ આપતા રહે છે. તેથી ચિત્રો આપનાર હોવાથી તેનુ નામ પણ ચિત્રાંગ એ પ્રમાણે થયેલ છે. તે કેવા છે? તે સંબંધમાં તે વૃક્ષોનું હવે વર્ણન કર-વામાં આવે છે. 'जहा से पेच्छाघरे' જેમ પ્રસિદ્ધ પ્રેક્ષાગૃહ નાટકશાળા હોય, 'विचित्ते' તે અનેક પ્રકારના ચિત્રોથી યુક્ત થઈને 'रम्मे' દેખવાવાળાના મનને અત્યંત પ્રસન્નતા ઉત્પન્ન કરે છે, અને જેમ તે 'वरकुसुम दाम मालुज्जले' શ્રેષ્ઠ

दाममालोज्वलम् वरकुसुमदाम्नां मालाः-श्रेणयस्ताभिरुज्वलम् अतिशयितशोभा-कारकम् 'भासंतमुक्कपुप्फ पुंजोवयारकलिए' भासमानमुक्त पुष्पपुञ्जोपचारकलितम् विकासिततया मनोहारतया भासमानो दीप्यमानो मुक्तो यः पुष्पपुञ्जोपचारस्तेन कलितं युक्तम् 'विरल्लिय विचित्तमल्लसिरिदाममल्लसिरि समुदयप्पगब्भे' विरल्लित विचित्र माल्य श्रीदाम माल्यश्री समुदय प्रगल्भम्, तत्र विरल्लितानि-विस्तारितानि विचित्राणि यानि माल्यानि श्रीदाममाल्यानि च-ग्रथित पुष्पमालाः तेषां यः श्रीसमुदायः- शोभाप्रकर्षः तेन प्रगल्भम्-अतीव परिपुष्टम् 'गंथिमवेढिमपूरिमसंघाइमेण मल्लेण छेयसिप्पिविभागरइएणं' ग्रन्थिमवेष्टिम पूरिमसंघातिमेन माल्येन छेकशिल्पिविभागरचितेन, तत्र ग्रन्थितं कौशलातिशयात् पुष्पाणां ग्रन्थिसमुदायेन निर्मितम्, सूत्रेण ग्रथितं वा वेष्टिमम्-पुष्पसमुदायेन वेष्टयित्वा वेष्टयित्वा यन्निर्मितं तत् संघातिमम्-संघातेन समूहेन निर्मितम्, यत् पुष्पाणां परस्परतोनाल संघातेन संघातितम् पुष्पं पुष्पेण परस्परं नालप्रदेशेन संयोज्य संयोज्य निर्मितम्। एवंविधेन चतुष्प्रकारकेण माल्येन मालया कीदृशेन? इत्याह-छेक-

---

श्रेष्ठ पुष्पों की सुन्दर २, मालाओं से अतिशय रूप में शोभित होता है, 'भासंत मुक्कपुप्फपुंजोवयारकलिए' तथा-विकसित होने से मनोहर बने हुए दीप्यमान ऐसे इधर उधर पडे पुष्प पुंजो से वह जैसा सुहावना लगता है 'विरल्लिय विचित्त सिरिदाममल्ल सिरि समुदयप्पगब्भे' तथा जैसा वह विरल पृथक् पृथक् रूप से स्थापित की हुई विविध प्रकार की गूंथी हुई मालाओं की शोभा के प्रकर्ष से जन-मन हर्षक होता है. 'गंथिम वेढिम पूरिमसंघाइमेणं मल्लेण छेग-सिप्पि विभागरइएणं सव्व ओचेव समणुबद्धे' ग्रन्थित जो चातुर्यता से फूलों की परस्पर गांठों से गूंथी हुई अथवा सूत्र से गूंथी गई होती है-वेष्टित आपस में एक दूसरी माला के साथ तरके ऊपर तर करके

પુષ્પોની સુંદર સુંદર માળાઓથી અત્યંત શોભાયમાન હોય છે 'भासंतमुक्क पुप्फपुंजोवयारकलिए' તથા વિકસિત હોવાથી તે અત્યંત શોભાયમાન લાગે છે. 'विरल्लियविचित्तसिरिदाममल्लसिरिसमुदयप्पगब्भे' તથા વિરલ એટલે કે જૂદા જૂદા સ્થાપિત કરવામાં આવેલ અને અનેક પ્રકારથી ગુંથવામાં આવેલ માળાઓની શોભાના પ્રકર્ષથી જન મનને હર્ષ ઉપજાવે છે 'गंथिम वेढिह पूरिमसंघाइमेणं मल्लेण छेगसिप्पिविभागरइएणं सव्वओ चेव समणुबद्धे' ગ્રંથિમ એટલે કે ચાતુર્યતાથી ફુલોની પરસ્પર ગાંઠોથી ગુંથવામાં આવેલ અથવા દોરાથી ગૂંથવામાં આવેલ હોય છે વેષ્ટિત પરસ્પર એક બીજી માળાઓની સાથે ઉપર નીચે કરીને ગૂંથેલ હોય છે. પૂરતિ કોઇ આકૃતિ વિશેષના છિદ્રોમાં પુષ્પો

शिल्पिना-परमदक्षेण कलावता विभागरचितेन-विभक्तिपूर्वक कृतेन 'सव्वओ चेव समणुबद्धे' सर्वतः-सर्वासु दिक्षु समनुबद्धम् 'पविरललंबंत विप्पइट्ठेहिं' प्रविरलरूप-मानविप्रकृष्टैः, तत्र प्रविरलैः पृथक् पृथक् भूतैर्लम्बमानैः तत्र प्रविरलत्वं मनागपि असंहतत्वमात्रेण भवति, ततो विप्रकृष्ट प्रतिपादनायाह-विप्रकृष्टैर्महदन्तरालैः 'पंच वण्णेहिं' पञ्चवर्णैः-कालनीलादिविशिष्टैः 'कुसुमदामेहिं' कुसुमदामभिः-पुष्पमालाभिः 'सोभमाणेहिं' शोभमानैः सुन्दरैस्तैः 'सोभमाणे' शोभमानम् 'वणमालकयग्गए चेव दिप्पमाणे' वनमाला वन्दनमाला कृता अग्रभागे यस्य तत् वनमालकृताग्रम् तथाभूतं संदीप्यमानम् अतिशयेन शोभमानं भवति। 'तहेव ते चित्तंगया वि दुमगणा' तथैव-प्रेक्षागृहमिव ते चित्राङ्गका अपि

ग्ंथी गई होती है पूरित-किसी आकृति विशेष के छिद्रों में पुष्पों को भर भर कर चतुराई के साथ की गई होती है और संघातिमपुष्पों के वृन्द जिसमें एक दूसरे पुष्पों के वृन्दों के साथ संघातित कर-मिलाकर गूंथे गये होती है. ऐसी ग्रन्थित, वेष्टित, पूरित और संघातिम के भेद से मालाएं चार प्रकार की होती है-सो चतुर कारीगर के द्वारा ग्ंथी गई ये चारों प्रकार की मालाएं जिसमें बडी ही चतुराई के साथ सजाकर सब ओर रखी गई हों और इनके द्वारा जिसकी सौन्दर्य वृद्धि में अधिकता आगई हों तथा 'पविरललंबंत विप्पइट्ठेहिं' अलग अलग रूप से दूर-दूर पर लटकती हुई ऐसी 'पंचवण्णेहिं' पांच वर्णों वाली 'सोभमाणेहिं' सुन्दर फूल मालाओं से 'सोभमाणे' शोभायमान 'वणमालयग्गए' जो विशेष रूप से सजाया गया हो तथा अग्रभाग में लटकाई गई वनमाला से जो विशेष रूप से चमक रहा हो तो ऐसा वह प्रेक्षा गृह जितना अधिक शोभा की वृद्धि से जो शोभा का

ભરી ભરીને ચતુરાઈપૂર્વક કરવામાં આવેલ હોય છે અને સંઘાતિમ પુષ્પોના સમૂહ જેમાં એક બીજા પુષ્પોના સમૂહની સાથે સંઘાતિમ કરીને અર્થાત્ મેળવીને ગૂંથેલ હોય છે. એવી ગ્રંથિત, વેષ્ટિત, પૂરિત, અને સંઘાતિમના ભેદથી ચાર પ્રકારની માળાઓ હોય છે. ચતુર કારિગર દ્વારા ગૂંથવામાં આવેલ આ ચારે પ્રકારની માળાઓ કે જેમાં ઘણીજ ચતુરાઈની સાથે સમજાવીને બધી તરફ રાખવામાં આવેલ હોય, અને તેના દ્વારા જેના સૌંદર્યવૃદ્ધિમાં વધારો થયેલ હોય તથા 'પવિરલલંબંત વિપ્પઇટ્ટે હિં' અલગ અલગ રૂપે દૂર દૂર લટકતી એવી 'પંચવણ્ણેહિં' પાંચ વર્ણોવાળી સુન્દર ફૂલમાલાઓથી 'સોભમાણે' શોભાયમાન 'વણમાલયગ્ગએ' જે વિશેષ રૂપથી સજાવવામાં આવેલ હોય, તથા અગ્રભાગમાં લટકાવવામાં આવેલ તોરણથી પણ જે વિશેષ પ્રકારથી ચમકી રહેલ

द्रुमगणाः 'अणेग बहुविविह वीससापरिणयाए' अनेकबहुविविध विस्रसापरिणतेन 'मल्लविहीए उववेया' माल्य-विधिनोपपेताः-युक्ताः सन्तः 'कुसविकुस विसुद्ध जाव चिट्ठंति' कुशविकुश विशुद्ध वृक्षमूलाः मूलवन्तः कन्दवन्तो यावत्तिष्ठन्ति इति षष्ठकल्पवृक्षस्वरूप वर्णनम् ६ ।

'एगोरुयदीवे णं दीवे तत्थ २ बहवे चित्तरसाणाम दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो ।' एकोरुकद्वीपे खलु द्वीपे तत्र तत्र देशे बहवश्चित्ररसाः चित्रो मधुरादि भेदभिन्नत्वेन अनेकप्रकारक आस्वादयितॄणामाश्चर्यकारी तृप्तिकारी वा रसो येषां ते चित्ररसा नाम द्रुमगणा वृक्षाः प्रज्ञप्ताः-कथिताः हे श्रमण आयुष्मन् ! 'जहा

धाम बन जाता है 'तहेव ते चित्तंगया वि दुमगणा' उसी तरह से ये चित्रांग जाति के कल्पवृक्ष भी 'अणेग बहु विविहवीससापरिणयाए मल्लविहीए उववेया' स्वभावतः अनेक प्रकार की माल्य विधि से परिणत होकर सुशोभित होते रहते हैं। 'कुस विकुस जाव चिट्ठंति' इन पदों का अर्थ पूर्वोक्त जैसा ही है ।६।

सातवें कल्पवृक्ष के स्वरूप का वर्णन इस प्रकार से है—

'एगोरुय दीवे तत्थ २, बहवे चित्तरसा णाम दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो' हे श्रमण आयुष्मन्! उस एकोरुक नाम के द्वीप में अनेक चित्ररस नाम के कल्पवृक्ष जगह२, कहे गये हैं। इनका मधुर आदि नाना प्रकार का रस भोक्ता जनों को आश्चर्य कारी होता है एवं तृप्त कारी होता है अतः इस अनेक विध रस के सम्बन्ध से इन वृक्षों का नाम भी चित्र रस हो गया है वे किस प्रकार के होते हैं ? सो

હોય, એવું તે પ્રેક્ષાગૃહ જેટલા વધારે શોભાની વૃદ્ધિથી જે શોભાનું ધામ બની જાય છે. 'तहेव चित्तंगया वि दुमगणा' એજ પ્રમાણે આ ચિત્રાંગ જાતના કલ્પવૃક્ષો પણ 'अणेगबहु विविहवीससापरिणयाए मल्लविहीए उववेया' સ્વભાવતઃઅનેક પ્રકારની માલ્ય વિધિથી પરિણત થઈને સુશોભિત થતા રહે છે 'कुसविकुस जाव चिट्ठंति' આ પદોનો પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે છે. ૬,

હવે સાતમા કલ્પ વૃક્ષના સ્વરૂપનું વર્ણન કરવામાં આવે છે 'एगोरुय दीवे तत्थ तत्थ बहवे चित्तरसाणाम दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ એ એકોરૂક નામના દ્વીપમાં સ્થળે સ્થળે અનેક ચિત્ર રસ નામના વૃક્ષો કહ્યા છે. તેનો મીઠો વિગેરે અનેક પ્રકારનો રસ ભોક્તાઓને આશ્ચર્ય કારક હોય છે, અને તૃપ્તિ કારક હોય છે, તેથી આ અનેક પ્રકારના રસના સંબંધથી આ વૃક્ષોનું નામ પણ ચિત્રરસ એ પ્રમાણેનું થઈ ગયેલ છે. તેઓ

से' यथा—तत् परमान्नं पाचित दुग्धजन्यं पायसमित्यर्थः भवेदित्यग्रतनेन सम्बन्धः किमाकारकं परमान्नं तत्राह—'सुगंध' इत्यादि, 'सुगंधवरकलम—सालिविसिट्ठ णिरुवहतदुद्धरद्धे' सुगन्धवरकलमशालि विशिष्ट निरुपहतदुग्धराद्धम् तत्र सुगन्धाः प्रवरगन्धोपेताः वराः—प्रधानाः दोषरहिताः क्षेत्रकालादि सामग्रीसंपादितात्मलाभा इत्यर्थः कलमशालेः शालिविशेषस्य निस्तुषास्तण्डुलाः यत् च विशिष्टं विशिष्टगवादि संबन्धि निरुपहतं पाकादिभिरविनाशितं दुग्धं क्षीरं तैः राद्धम्—पाचितम्, तथा 'सारयघयगुडखंडमहुमेलिए' शारदघृतगुडखण्डमधुमेलितम्, तत्र शारदं शरत्कालिकं घृतं गुडखण्ड प्रसिद्धं मधु—शर्करा परपर्यायं मेलितं यत्र परमान्ने तत् तथा—अतएव 'अतिरसे' अतिरसम्—उत्तमवर्णगन्धरसयुक्तम्, किं तत् ईदृक् तत्राह—'परमण्णे' परमान्नं पायसम् 'खीर' इति लोक प्रसिद्धम्, 'होज्जा' भवेत् उत्तमवण्णगंधमंते' उत्तमवर्णगन्धयुक्तमिति 'रण्णो जहा वा चक्कवट्टिस्स होज्जा'

उनका वर्णन करते हैं—'जहा से सुगंध वरकलमसालिविसिट्ठणिरुवहया दुद्धरद्धे' जिस प्रकार से परमान्न—दुग्धपाक—खीर—प्रवरगन्धोपेत श्रेष्ठ दोष विहीन—क्षेत्रकाल आदि रूप विशिष्ट सामग्री से जिनकी उत्पत्ति हुई हो ऐसे शाल विशेष के कण विहीन चावलों से जो निष्पन्न किया गया हो और विशिष्ट गवादि सम्बन्धी दुग्ध द्वारा कि जो पाकादि से अविनाशित होकर रूप रसादि से विशिष्ट—श्रेष्ठ स्वादिष्ट हो गया हो पकाया गया हो तथा—'सारयघयगुड खंडमहुमेलिए' जिसमें शारद काल में निष्पन्न हुआ घृत तथा गुडखाण्ड—मधु शर्करा मिलाई गई हो अतएव जो 'अतिरसे' उत्तम वर्ण गंध रस वाला हो गया हो, तो वह जैसा श्रेष्ठ परमान्न—पायस (खीर) होता है कैसा होता है सो दृष्टान्त कहते हैं—'जहा वा' इत्यादि। 'जहा वा उत्तम वण्ण गंधमंते रण्णो चक्कवट्टिस्स-

---

કેવા પ્રકારના હોય છે? તેઓનું હવે વર્ણન કરવામાં આવે છે. 'जहा से सुगंधवरकलमसालि विसिट्ठणिरुवहय दुद्धरद्धे' જે પ્રમાણે પરમાન્ન દૂધપાક ખીર શ્રેષ્ઠ ગંધથી યુક્ત દોષ રહિત ક્ષેત્રકાલ વિગેરે રૂપ વિશેષ પ્રકારની સામગ્રીથી જેની ઉત્પત્તી થઈ હોય, એવી ડાંગર વિશેષના કણ રહિત ચોખાથી જે બનાવવામાં આવેલ હોય, અને વિશેષ પ્રકારના ગાય વિગેરેના દૂધ દ્વારા કે જે પાકાદિથી નાશ પામ્યા વિના રૂપ રસ વિગેરેથી શ્રેષ્ઠ સ્વાદિષ્ટ થયેલ હોય, અર્થાત્ પકવવામાં આવેલ હોય તથા 'सारयघय गुडखंड महुमेलिए' જેમાં શરદકાળમાં નિષ્પન્ન થયેલ ઘી, ગોળ, ખાંડ, મધ, સાકર, મેળવવામાં આવેલ હોય, અને તેથીજ જે 'अतिरसे' ઉત્તમ એવા વર્ણ અને ગંધયુક્ત થઈ ગયેલ હોય તો તે પાયસ-દૂધપાક કેવું ઉત્તમ હોય છે, એ કેવું શ્રેષ્ઠ હોય છે? તે સૂત્રકાર

यथा वा राज्ञश्चक्रवर्त्तिनः परमान्नं भवेत् । चक्रवर्त्तिनः परमान्नं कल्याण भोजन मिति प्रसिद्धम् तथाहि—चक्रवर्त्ति सम्बन्धिनीनां पुण्ड्रेक्षुचारिणीनां निरावङ्कानां लक्षसंख्यकानां गवां अर्द्धार्द्धक्रमेण पीतगोक्षीराणां मध्यत् पर्यन्ते यावदेवाऽ्इयाः सर्वगोक्षीराया एकस्याः गोः सम्बन्धि यत् क्षीरं तत्प्राप्तकलमशालि परमान्नरूपमनेक संस्कारक द्रव्य संमिश्रं कल्याण—भोजनमिति प्रसिद्धम् यथैतत् राज्ञश्चक्रवर्त्तिनः परमान्नं तत्सदृशमित्यर्थः 'णिउणेहिं सूदपुरिसेहिं सज्जिएहिं चाउकप्पसे असित्ते इव' निपुणैः—परमदक्षैः सूपपुरुषैः—पाचकैः सज्जितः—निष्पादितः चत्वारः कलशा उत्कालरूपा यत्र स चासौ सेकश्च तेन सिक्त इव' पाक-

होज्ज' जैसा उत्तम वर्ण, गंध वाला चक्रवर्ती राजा का परमान्न पायस होता है वह चक्रवर्त्ती राजा का पायस—खीर—कल्याण भोजन के नाम से प्रसिद्ध है। वह इस प्रकार से बनता है—पुण्ड्र जाति के इक्षु—गन्ने को चर ने वाली नीरोग चक्रवर्ती के जिनकी लाख गायों के दूध को पचास हजार गायों को पिलाते हैं पचास हजार गायों का दूध पचीस हजार गायों को पीलाते हैं इस प्रकार आधे आधे के क्रम से पिलाते पिलाते अन्त में सब गायों के दूध को पी गई हो उस प्रकार की एक गाय के दूध का पायस बने उसमें कलम शालि जाति के चावल डाले जाते हैं और अनेक प्रकार के मेवा आदि संस्कारिक द्रव्य मिलाये जाते हैं। ऐसा चक्रवर्ती की खीर कल्याण भोजन के नाम से प्रसिद्ध हैं। जैसा—कि राजा चक्रवर्त्ती का परमान्न हो उसी प्रकार का यह पूर्वोक्त परमान्न भी होता है वह परमान्न—'णिउणेहिं सूयपुरिसेहिं सज्जिए चाउकप्प से आसित्ते इव ओदणे' परम दक्ष पाचकों द्वारा निष्पा-

દ્રષ્ટાંત દ્વારા બતાવે છે 'जहा वा' જેમકે 'उत्तमवण्णगंधमंते रण्णोचक्कवट्टिस्स होज्ज' જેવો ઉત્તમવર્ણ, ગંધ, વાળો ચક્રવર્તિ રાજાનું પરમાન્ન પાયસ હોય છે. ચક્રવર્ત્તી રાજાનો પાયસ—દૂધપાક કલ્યાણ ભોજનના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. તે આવી રીતે બનાવવામાં આવે છે. પુંડ્ર જાતીની ઇક્ષુ કહેતાં શેલડીને ખાવાવાળી એવી ચક્રવર્તીની કે જે એક લાખ ગાયોના દૂધને પચાસ હજાર ગાયોને પાવામાં આવે છે પચાસ હજાર ગાયોનું દૂધ પચીસ હજાર ગાયોને પાવામાં આવે છે આ રીતે અર્ધા અર્ધાના ક્રમથી પીવરાવતાં પીવરાવતાં છેવટે બધી ગાયોના દૂધને પી ગયેલ એવા પ્રકારની એક ગાયના દૂધનો દૂધપાક બનાવવામાં આવે અને તેમાં કલમ શાલિ નામની જાતના ઉત્તમ ચોખા નાખવામાં આ અને અનેક પ્રકારના મેવા વિગેરેથી સંસ્કારિત પદાર્થ મેળવવામાં આવે, આવા પ્રકારનો ચક્રવર્તીનો દૂધપાક કલ્યાણ ભોજનના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. જેવી રીતે રાજા ચક્રવર્તીનું પરમાન્ન હોય, એવાજ પ્રકારનું આ પૂર્વોક્ત પરમાન્ન

शास्त्राभिज्ञा हि ओदनेषु सौकुमार्योत्पादनाय सेकविषयान् चतुरः कल्पान् विदधति, इत्थं भूतः 'ओदणे' ओदनः 'कलमसालि-णिव्वत्तिए विपक्के' कलमशालि निर्वर्त्तितः कलमशालिभिर्निर्वर्तितः कलमशालिमय इत्यर्थः विपक्को विलक्षण परिपाकमागतः 'सव्वप्फमिउविसयसगलसित्थे' सवाष्पमृदुविशदसकलसिक्थः, सवाष्पानि-वाष्पं मुञ्चन्ति मृदुनि-कोमलानि चतुष्कल्प सेकादिना परिकर्मितत्वात् विशदानि सर्वथा तुषादि मलापगमात् सकलानि पूर्णानि सिक्थानि कणाः यत्र स तथा 'अणेगसालणगसंजुत्ते' अनेकशालनकसंयुक्तः, अनेकानि शालनकानि-द्राक्षापुष्पफलप्रभृतीनि तैः संयुक्त ओदनो भवेत्, इत्यग्रिमेण

दित किया जाता है और पाक शास्त्राभिज्ञ रसोइओं के द्वारा उसमें विशेष सुस्वादु सुवर्ण आदि लाने के लिये फिर चार कल्प किये जाते हैं-अर्थात् उसमें से माड निकाल कर उसे चार बार पुनः थोडी देर के लिये अग्नि पर रखा जाता है इससे उस ओदन में विशेष चिकनाहट और नरमाई आजाती है इसी का नाम कल्प है। ऐसा वह ओदन भात जो कि 'कलम सालिणिव्वत्तिए विपक्के' कलम शालि -विशेष कीमती धान्य के चावलों का बना हुआ होता है तो वह इस स्थिति में-'सव्वप्फमिउविसयसगलसित्थे अणेग सालणग संजुत्ते' वह भात वाष्प को छोड़ता हुआ अपने समस्त चावलों के दाने २ में पक जाता है नरम हो जाता है, और तुषादिरूप मैल के अपगम से बिलकुल विशद निर्मल हो जाता है फिर उसमें अनेक-शालनक-मेवा द्राक्षा, पुष्प, फल आदि मिला दिये जाते हैं तो ऐसा वह ओदन एक

પણ હોય છે. એ પરમાન્ન 'णिवणेहिं सूयपुरिसेहिं सज्जिए चाउक्कप्पसे आसित्ते इव ओदणे' પરમ ચતુર રસોઇયાઓ દ્વારા સંપાદિત કરવામાં આવે છે. અને પાક શાસ્ત્રને જાણવાવાળા રસોઇયાઓ દ્વારા તેમાં વિશેષ સ્વાદ લાવવા તથા સુવર્ણ વિગેરે લાવવા માટે તેના ફરીથી ચાર કલ્પ કરવામાં આવે છે. અર્થાત્ તેમાંથી ઓસામણ કહાડીને તેને ચારવાર થોડી થોડી વાર માટે અગ્નિ પર રાખવામાં આવે છે. તેથીએ ભાતમાં વિશેષ ચિકણાઇ અને નરમાઈ આવી જાય છે. તેનું જ નામ કલ્પ છે. એવો તે ભાત કે જે 'कलमसालि णिवत्तिए विपक्के' કલમ શાલિ વિશેષ એટલે કે કીમતી ધાન્યના ચોખાના બનાવેલ હોય છે. તો આ સ્થિતિમાં તે 'सव्वप्फमिउविसय सगल सित्थे अणेगसालणगसंजुत्ते' તે ભાત બાષ્પ વરાળને છોડતા છોડતા બધાજ ચોખાના દાણે દાણા ચડી જાય છે. અર્થાત્ નરમ થઇ જાય છે. અને તુષાર વિગેરે રૂપ મેલના નીકળી જવાથી એક દમ નિર્મલ થઈ જાય છે. તે પછી તેમાં અનેક પ્રકારનો મેવો જેનકે દ્રાક્ષ, પુષ્પ ફલ વિગેરે મેળવવામાં આવે

सम्बन्धः, 'पडिपुण्ण दव्वुवक्खडे' परिपूर्णद्रव्योपस्कृतः, तत्र परिपूर्णानि द्रव्याणि एला प्रभृतीनि तैः उपस्कृतानि-नियुक्तानि यत्र स तथा, 'सुसक्कए' सुसंस्कृतः-यथोक्त-मात्रव्यापारादिना परमसंस्कारमुपनीतः। 'वण्णगंधरसफरिसजुत्तबल-वीरियपरिणामे' वर्णगंधरसस्पर्शयुक्त बलवीर्यपरिणामः, तत्र वर्णगन्धरसस्पर्शाः सामर्थ्यादतिशायिनस्तैर्युक्ता बलवीर्यहेतवश्च परिणामा आस्वादिकाले यस्य स तथा, अतिशायिभिर्वर्णादिभि र्बलवीर्यहेतु परिणामैश्चोपपेत इत्यर्थः तत्र बलं शरीरं वीर्य-मान्तरोत्साहः। 'इंदिय बल पुट्ठिवद्धणे' इन्द्रिय बलपुष्टिवर्धनः इन्द्रियाणां चक्षुरा-दीनां बलं स्व स्वविषय ग्रहण पटुत्वं तस्य पुष्टिः-अतिशयित पोषस्तां वर्द्धयति

प्रकार का विशिष्ट खाद्य बन जाता है, 'अहवा पडिपुण्ण दव्वुवक्खडे सुसक्कए वण्ण गंधरस फरिसजुत्तबल वीरियपरिणामे' अथवा वह इस स्थिति में निष्पन्न हुआ भात जब-परिपूर्ण द्रव्यों से उपस्कृत हो जाता है-एलाइची आदि सुगंधित पदार्थों से युक्त कर दिया जाता है और 'सुसक्कए' यथोक्त मात्रा में बघार देकर सुसंस्कार युक्त किया गया हो 'वण्णगधरसफरिसजुत्तबलवीरियपरिणामे' तब उसका परिपाक बल-शारीरिक बल का और वीर्य आन्तरिक शक्ति का वर्धक हो जाता है-क्योंकि वह वर्ण, गंध रस और स्पर्श इन गुणों की विशिष्टता से संपन्न हो जाता है तथा यह 'इंदियबल पुट्ठिवद्धणे' भात-ओदन उप-भोग करने पर इन्द्रियों में इतनी बलिष्ठता भर देता है कि जिस से वे अपने-अपने विषय को ग्रहण करने में पटु बनी रहती हैं। यह पटुता उनमें कम नहीं होने पाती है प्रत्युत इसको उससे पोषण ही

છે. તો એવા પ્રકારનો તે ભાત એક વિશેષ પ્રકારનું ખાદ્ય બની જાય છે. 'अहवा पडिपुण्ण दव्वुवक्खडे सुसक्कए वण्णगंधरसफरिसजुत्तबलवीरिय परिणामे' અથવા આ સ્થિતિમાં તે બનાવવામાં આવેલ ભાત જ્યારે સંપૂર્ણ પદાર્થોથી સંપાદિત કરવામાં આવે છે, ઇલાયચી વિગેરે સુગંધદાર પદાર્થોથી સંપાદિત કરવામાં આવે છે, અને 'सुसक्कए' યથોક્ત પ્રમાણુથી વઘારીને સુ સંસ્કાર યુક્ત કરવામાં આવેલ હોય, 'वण्णगंधरसफरिसजुत्तबलवीरिय परिणामे' ત્યારે તેનો પરિપાક બળ શરીર સંબંધી બળને તથા વીર્ય આંતરિક શક્તિને વધારનાર બને છે. કેમકે તે વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ, આ ચારે પ્રકારના ગુણોની વિશિષ્ટતાથી સંપન્ન થઈ જાય છે. તથા આ ભાતનો 'इंदियबल पुट्ठिवद्धणे' ઉપભોગ કરવાથી ઇંદ્રિયોમાં બળ ભરિદે છે. કે જેથી તે ઇંદ્રિયો પોતાના વિષયને ગ્રહણુ કરવામાં તત્પર રહે છે. અને તેની શક્તિ

इति यः स तथा 'खुप्पिवासमहणे' क्षुत् पिपासामथनः क्षुत् पिपासे मथ्नाति विनाशयति यः स तथा, 'पहाण कुथियगुडखंडमच्छंडिघय-उवणीए' प्रधान क्वथितगुडखण्ड मत्स्यण्डीघृतोपनीतः, प्रधानः-सुन्दरः क्वथितः क्वाथरूपः कृतः प्रधानतया निष्पादित इत्यर्थः गुडः तादृशं वा खण्डं तादृशी वा मत्स्यण्डी-मिसरीति भाषा प्रसिद्धा तादृशं घृतं च तानि उपनीतानि-योजितानि यस्मिन् स तथा 'पमोयगे' प्रमोदकः आह्लादजनकः 'सण्ह समियगब्भे' श्लक्ष्ण समितगर्भः, तत्र अतिश्लक्ष्णतया समितः परिणतः गर्भः आन्तरो भागो यस्य स तथा अति-श्लक्ष्णीभूत-कणिकामूलदल इत्यर्थः। 'हवेज्ज' भवेत् 'परमइट्ठंग संजुत्ते' परमेष्टाङ्ग संयुक्त', परमम् इष्टम् अत्यन्तवल्लभम् अङ्गम् अङ्गभूतं तदुपयोगि द्रव्यं तेन संयुक्तः 'तहेव ते चित्तरसा वि दुमगणा' तथैव परमान्नादिवदेव चित्तरसा अपि द्रुमगणाः 'अणेग बहुविविह वीससापरियाए' अनेक बहुविविधविस्रसापरिणतेन 'भोजण

मिलता है. 'खुप्पिवास महणे' यह क्षुधा और पिपासा का भी मिटाने वाला होता है। 'पहाण कुथिय गुल खंड मच्छंडिघय उवणीए' अतः यह एक उत्तम पदार्थ बन जाता है तथा-जब इसमें गुड गलाकर डाला जाता है या खांडकी चासनी बनाकर या मिसरी की चासनी बनाकर डाली जाती है तथा उसी प्रकार का अर्थात् तपाया हुआ घी डाला जाता है तब यह 'पमोयगे' हर्षवर्धक होता है 'सण्ह समियगब्भे' और जब श्लक्ष्णता-चिकना से जिसका अन्दर परिणत होजाता है तब वह अत्यन्तनरम और चिकना होता है-'तहेव' उसी प्रकार 'ते चित्तरसावि दुमगणा' वे चित्ररस नामके कल्पवृक्ष भी 'अणेग बहु विविहवीससा परि-णयाए' भोजन विहीए उववेया' अनेक प्रकार की भोजन रूप सामग्री से

ઓછી થતી નથી. બલ્કે તેનાથી ઈંદ્રિયોની શક્તિમાં વધારો થાય છે 'खुप्पिवासमहणे' આ ભાત ભૂખ અને તરસને પણ મટાડવા વાળો હોય છે. 'पहाणकुथिय गुलखंडमच्छंडिघायउवणीए' તેથી તે એક ઉત્તમ પદાર્થ બની જાય છે તથા જ્યારે તેમાં ગોળ નાખીને ઓગાળમાં આવે છે. અથવા ખાંડની ચાસણી બનાવીને અથવા સાકરની ચાસણી બનાવીને નાખવામાં આવે તથા એજ પ્રમાણે અર્થાત્ ઘી ગરમ કરીને તેમાં નાખવામાં આવે, ત્યારે તે 'पमोयगे' હર્ષ વધારનાર બને છે. 'सण्हसमिय गब्भे' અને જ્યારે શ્લક્ષ્ણના તેની અંદરનો ભાગ ચિકાસ વાળો બની જાય છે, ત્યારે તે અત્યંત નરમ અને ચિકણો થઈ જાય છે. 'तहेव' એજ પ્રમાણે 'ते चित्तरसा वि दुमगणा' તે ચિત્ર-રસ નામના કલ્પવૃક્ષો પણ 'अणेगबहुविविहवीससा परिणयाए भोयणविहीए उववेया' અનેક પ્રકારની ભોજન સામગ્રીથી યુક્ત હોય છે. આવા પ્રકારનું

विहीए उववेया' भोजनविधिनोपपेताः 'कुसविकुस वि० जाव चिट्ठंति' कुशविकुश विशुद्ध वृक्षमूलाः मूलवन्तः कन्दवन्तो यावन्तो यावत्तिष्ठन्तीति, सप्तमकल्पवृक्ष स्वरूपवर्णनम् ।७॥

'एगोरुय दीवे णं तत्थ २ देसे बहवे' एकोरुकद्वीपे खलु द्वीपे तत्र तत्र देशे बहवः-अनेके 'मणियंगा णाम दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो' मण्यङ्गा, मणि मयानि आभरणानि आधाराधेयोपचारात् मणीति तान्येव अङ्गानि-अवयवा येषां ते मण्यङ्गाः-भूषणसंपादका नाम द्रुमगणाः-कल्पवृक्षाः प्रज्ञप्ताः-कथिताः हे श्रमण-आयुष्मन् ! 'जहा से' यथा ते 'हाराद्धहार वट्टणगमउडकुंडल वामुत्तग हेमजाल मणिजाल कणगजालग सुत्तग उच्चिइय कडगा-खुड्डिय एकावलि कंठ सुत्तमगरि मउरवखंधगेवेज्ज सोणिसुत्तगचूडामणि कणग तिलग फुल्ल सिद्धत्थय

युक्त होते हैं यह इस प्रकार का उनका परिणमन स्वाभाविक है परकृत नहीं है 'कुसविकुस०' इत्यादि पदों का अर्थ पूर्वोक्त जैसा ही है ७॥

८-आठवे कल्पवृक्ष के स्वरूप का कथन—

'एगोरुय दीवे तत्थ २ बहवे मणियंगा णाम दुमगणा पण्णत्ता समणा उसो' हे श्रमण आयुष्मन् ! इस एकोरुक नाम के द्वीप में जगह २ अनेक मण्यङ्ग नाम के कल्पवृक्ष कहे गये हैं यहां-मणिमय आभरणों को ही आधाराधेय के उपचार मणिनाम से कहा इस कारण मणिरूप अव-यवों वाले- वे मण्यङ्ग कल्पवृक्ष होते हैं। इन से यहां के निवासियों को मणिमय आभूषण प्राप्त होते रहते हैं। वे किस प्रकार के आभू षणों को देने वाले होते हैं-इस दृष्टान्त कहते हैं- 'जहा से हाराद्धहार वट्टणगमउड कुंडल वामुत्तग हेम जाल मणिजाल कणगजालग सुत्तग

तेनुं परिणमन स्वाभाविक छे. तेम परकृत अर्थात् બીજાથી કરવામાં આવેલ નથી. 'कुसविकुस' ઇત્યાદિ પદોનો અર્થ પહેલા કહ્યા પ્રમાણેનોજ છે ॥७॥

હવે આઠમા કલ્પ વૃક્ષના સ્વરૂપનું કથન કરવામાં આવે છે 'एगोरुय दीवेणं दीवे तत्थ तत्थ बहवे मणियंगा नाम दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ તે એકોરૂક નામના દ્વીપમાં સ્થળે સ્થળે અનેક મણ્યંગ નામના કલ્પ વૃક્ષો કહ્યા છે. અહિંયાં મણિમય આભરણોનેજ આધાર અને આધેયના ઉપચારથી મણિનામથી કહેલ છે. તેથી મણિરૂપ અવયવો વાળા એ મણ્યંગ નામના કલ્પ વૃક્ષો હોય છે. ત્યાં રહેનારાઓને તેમાંથી મણિમય આભરણો પ્રાપ્ત થતા રહે છે. તે કેવા પ્રકારના આભૂષણો આપે છે? તે સૂત્રકાર આ નીચેનાં સૂત્રપાઠ દ્વારા કહે છે. 'जहा से हाराद्धहार वट्टणगमउड-कुंडल वामुत्तग हेमजाल मणिजाल कणगजालग सुत्तग उच्चिइयकडग खुड्डिय

कण्णवालि ससिसूर-उसभ चक्कगतल भंगतुडिय हत्थमालग वलक्खदीणार मालिया' हारार्द्धहार वर्त्तनकमुकुट कुण्डल वामोत्तग हेमजाल मणिजालकनकजाल सूत्र कोच्चयित कटक क्षुद्रैकावलि कण्ठ सूत्रमकरिकोरः स्कन्धग्रैवेय श्रोणी सूत्रक-चूडामणि कनकतिलक पुष्पक सिद्धार्थक कर्णपालि शशिसूर्यऋषभचक्रकतल भङ्गक त्रुटित हस्तमालका-वलक्षदीनार मालिकाः, तत्र हारोऽष्टदशसरिकः, अर्द्धहारो-नवसरिकः, वर्त्तनकः-कर्णाभरणविशेषः, मुकुटम्, कुण्डलम्, लोक-प्रसिद्धमेव, वामोत्तकं हेमजालं सच्छिद्र सुवर्णालङ्कारविशेषः एवम्-मणिजाल कनकजाले अपि कर्णाभरणविशेषरूपे एव, अनयोर्भेदो लोकादवसेयः, सूत्रकम्-सुवर्ण सूत्रम्

उच्चिइय कडग खुड्डिय एकावलिकंठसुत्तमगरिमउरक्खंधगेवेज्ज सोणिसुत्तग-चूडामणि कणग तिलग फुल्ल सिद्धत्थय कण्णवालि ससिसूर उसभ चक्कगतलभंग तुडिय हत्थ मालगवलक्ख दीणार मालिया' जिस प्रकार से ये जगत्प्रसिद्ध आभूषण हैं जैसे-कि हार, अर्द्धहार, वेष्टनक, मुकुट, कुण्डल, वामोत्तक, हेमजाल, मणिजाल, कनक जाल, सुवर्ण सूत्र, अच्चयित कटक, क्षुद्रिका (मुद्रिका) एकावलिका, कंठसूत्र मकरिका, उरस्कन्ध ग्रैवेयक, श्रेणीसूत्र, चूडामणि, कनकतिलक, पुष्पक, सिद्धार्थक, कर्णपाली, शशि, सूर्य, ऋषभ, चक्रकतलभङ्गक, त्रुटित, हस्तमालक और वलक्ष इनमें अठारहलरों का हार होता है नौ लरों का अर्धहार होता है जो कर्ण का आभरण विशेष होता है उस का नाम वेष्टनक है मुकुट और कुण्डल ये प्रसिद्ध ही हैं। छिद्र सहित जो सुवर्ण का आभरण विशेष होता है उसका नाम वामोत्तक-हेमजाल है मणिजाल और कनकजाल ये भी कानो के

एकवलिकंठ सुत्तमगरि मउरक्खंधगेवेज्ज सोणिसुत्तग चूडामणि कणगतिलग फुल्लसिद्धत्थय कण्णवालिससिसूरउसभ चक्कगतलभंगतुडियहत्थ मालगवलक्ख दीणारमालिया' જે પ્રમાણે આ જગત્પ્રસિદ્ધ આભુષણો છે જેમકે હાર, અર્ધહાર, વેષ્ટનક. મુકુટ, કુંડલ, વામોત્તક, હેમજાલ. મણિજાલ, કનકજાલ, સુવર્ણસૂત્ર, અચ્ચયિતકટક, ક્ષુદ્રિકા, (મુદ્રિકા) એકાવલિકા, કંઠસૂત્ર, મકરિકા, ઉરસ્કંધ, ગ્રૈવેયક, શ્રેણીસૂત્ર, ચૂડામણિ, કનકતિલક, પુષ્પક, સિદ્ધાર્થક, કર્ણપાલી શશિ, સૂર્ય, ઋષભ ચક્રક, તલભંગક, ત્રુટિત, હસ્તમાલક, અને વલક્ષ, આ માં અઢાર સેરોવાળો હાર હોય છે નવસેરોવાળો અર્ધહાર હોય છે. કાનનું જે આભરણ વિશેષ હોય છે, તેનું નામ વેષ્ટનક છે મુકુટ અને કુંડલ એ પ્રસિદ્ધજ છે. છિદ્રવાળું જે સોનાનું આભૂષણ હોય છે, તેનુ નામ 'વામોત્તક' હેમજાલ છે. મણિજાલ અને કનકજાલ, એ પણ કાનના આભરણ વિશેષજ છે.

उच्चयितकटकानि-उच्चीभूतवलयानि, क्षुद्रिका-अंगूठी' इति लोक प्रसिद्धा, एकावलिका-विचित्रमणिकृता एक सूत्रिका, कण्ठसूत्रम् प्रसिद्धम् मकरिका-मकराकार आभरणविशेषः, उरःस्कन्धग्रैवेयकम् उरःस्कन्धं ग्रीवां चाभिव्याप्य-तिष्ठति तत् हृदयाभरणविशेषः, श्रोणीसूत्रम्-कटिसूत्रकम् चूडामणिर्नाम शिरोभूषणम्, कनकतिलकम्-ललाटाभरणम्, फुल्लकं पुष्पाकारललाटाभरणम् सिद्धार्थकं सर्षपप्रमाणसुवर्णकणरचित आभरणविशेषः, कर्णपाली-कर्णोपचित विभाग-

ही आभरण विशेष हैं। इनमें अन्तर क्या क्या है यह लोक से जानना चाहिये सोने का जो सूत्र-डोरा-होता है जिसे सुवर्णोप नयन कहते हैं उसका नाम सूत्रक है जो योग्य वलय कड़ा होता है उसका नाम उच्चयित कटक है। वींटी का नाम क्षुद्रिका दूसरा नाम मुद्रिका है. विचित्र मणियों से बनाई गई एक डोरे की जो माला होती है उसका नाम एकावलिका है कण्ठ सूत्र प्रसिद्ध ही है मकर के आकार का जो सोने का आभूषण होता है उसका नाम मकरिका है हृदय-उर-छाती स्कन्ध कंधे को व्यासकर के जो रहता है उसका नाम उरः स्कन्ध ग्रैवेयक है करधनी (कन्दोरा) का नाम श्रोणि सूत्र है शिरोरत्न का नाम चुडामणि है सुवर्ण का जो तिलक होता है उसका नाम कनक तिलक है वह ललाट का आभरण है। पुष्प के आकार के जो ललाट का आभरण होता है उसका नाम पुष्पक है बुन्देल खण्डी भाषा में इसे सोने की टिकली कहते हैं। सिद्धार्थक भी एक प्रकार का आभारण

તેમાં શું ફેર છે? તે લોક વ્યવહારથી સમજી લેવું જોઇએ. સોનાનો જે સૂત્ર દોરો હોય છે, કે જેને સૂવર્ણોપ નયન કહેવામાં આવે છે. તેનું નામ સૂત્રક છે જે યોગ્યવલય (બલોયા) હોય છે તેનુ નામ ઉચ્ચયિત કટક એ પ્રમાણે છે. વીંટીનું નામ ક્ષુદ્રિકા અને તેનું બીજું નામ મુદ્રિકા છે. વિચિત્ર પ્રકારના મણિયોથી બનાવવામા આવેલ એક દોરાની જે માળા હોય છે. તેનું નામ એકાવલિકા છે. કંઠસૂત્ર પ્રસિદ્ધજ છે. મઘરના આકારનું જે સોનાનું આભૂષણ હોય છે. તેનું નામ મકરિકા છે.

હૃદય, ઉર છાતિ સ્કંધ ખભાને વ્યાપ્ત કરીને જે રહે છે, તેનું નામ ઉરસ્કંધ ગ્રૈવેયક છે. કરધનીનું નામ (કંદોરો) શ્રેણી સૂત્ર છે શિરો રત્નનું નામ ચૂડામણિ છે. સોનાનું જે તિલક હોય છે તેનું નામ કનકતિલક છે તે કપાળનું આભૂષણ છે પુષ્પના આકારનું જે કપાળનું આભૂષણ હોય છે, તેનુ નામ પુષ્પક છે. બુંદેલ ખંડની ભાષામાં તેને સોનાની ટિકળી કહે છે. સિદ્ધાર્થકપણ એક પ્રકારનું આભૂષણ વિશેષજ છે. આ આભરણુમાં સર્ષવ પ્રમાણના

भूषणविशेषः शशिसूर्यऋषभाः–स्वर्णमयचन्द्रकादिरूपा आभरणविशेषाः, चक्रकं–चक्राकार आभूषणविशेषः, तलभङ्गकं त्रुटितं च बाह्वाभरणम्, हस्तमालकम्–मालाकारं हस्ताभूषणम्, वलक्षम्–गलभूषणम्. दीनारमालिका–दीनाराद्याकृति मणिकमाला। 'चंदसूरमालिया' चन्द्रसूर्यमालिका–चन्द्रसूर्याकार मणिकामय आभरणविशेषः 'हरिसय केयूर वलय पालंब अंगुलेज्जग कंचीमेहला कलाव पयरगपाडिहारिय पाउज्जाल घंटिय खिंखिणि रयणोरुजालत्थिमियवरनेउर चलणमालिया' हर्षक केयूर वलय प्रालम्बाङ्गुलीयक काञ्चीमेखला कलाप प्रतरक प्रतिहारिकपादजाल घण्टिकाकिङ्किणी रत्नोरुजाल स्तिमित वरनूपुर चरणमालिका, तत्र हर्षकं–भूषणविशेषः, केयूरम्–अङ्गदम् वलयम्-कंकणम्, प्रालम्बकं झुम्बनकं भूषणविशेषः, अंगुलीयकं प्रसिद्धम्, काञ्ची, मेखला, कलापः एते स्त्रिय आभरणविशेषाः प्रतरकं–वृत्त प्रतल आभरणविशेषः, प्रातिहारिकम्–आभरणविशेषः पादोज्वलघण्टिका

विशेष ही है इस आभरण में सर्षप प्रमाण सोने के कण भरे जाते हैं और यह मणियों का बना हुआ होता है कर्ण पाली–वह आभरण विशेष है जो कानों में लटकता हुआ पहिना जाता है जैसे–कि आज कल के टोप्स आदि चन्द्रमा के आकार का जो आभरण होता है उसका नाम शशि आभरण है यह मस्तक के ऊपर वालों को संयमित करने वाला होता है इसी प्रकार का सूर्य के आकार का जो आभरण होता है उसका नाम सूर्याभरण है यह भी मस्तक के ऊपर ही पहिरा जाता है इसे बुन्देल खण्डी भाषा में केकर पान कहते हैं वृषभ के आकार का आभरण होता है उसका नाम वृषभाभरण है छोटे २ बच्चों को यह गले में पहिराया जाता है–इसे बुन्देल खण्डी भाषा में कठला कहते हैं। कठले के जो तावीज होते हैं उनमें किन्हीं २, तावीजों में बैल का

સોનાના કણો ભરવામાં આવે છે અને આ મણિયોના બનાવવામાં આવે છે. કર્ણપાલી એ આભૂષણ વિશેષ છે જેને કાનોમાં લટકાવીને પહેરવામાં આવે છે. હાલમાં જેમ ટોપ્સ વિગેરે ચન્દ્રમાના આકારના આભૂષણો હોય છે. તેવું તે હોય છે. તેને શશિ આભરણ પણ કહે છે. તે માથાના વાળોને જોડીરાખવા વાળું હોય છે. એજ પ્રમાણે સૂર્યના આકારનું જે આભરણ હોય છે તેનું નામ સૂર્યાભરણ છે. એ પણ માથાની ઉપરજ પહેરવામાં આવે છે. તેને બુંદેલ ખંડની ભાષામાં કેકર પાન કહે છે. વૃષભના આકારનું જે સોનાનું આભૂષણ હોય છે, તેનું નામ વૃષભાભરણ છે. તે નાના નાના બચ્ચાઓને ગળામાં પહેરવવામાં આવે છે. તેને બુંદેલખંડની ભાષામાં કંઠલો કહે છે કંઠલામાં જે તાવીજ હોય છે. તેમાં કોઇ કોઈ તાવીજોમાં બળદનો આકાર

पादेषु जालन्तु तयो घण्टिका-घर्घटिका, किङ्किणी क्षुद्रघण्टिका, रत्नोरुजालं रत्नमयं जंघयोः प्रलम्बमानं शृङ्खलारूपं कटिदवरकम् 'कणदोरा' इति प्रसिद्धम् स्तिमितवरनूपुरम् चरणमालिका संस्थानविशेषकृतपादा भरणम्, 'कणगणिगरमालीया' कनकनिकरमालिका एते चाभरणविशेषाः, संप्रदायतो लोकतश्च यथायथं ज्ञातव्याः, कथंभूता एते आभरणविशेषास्तत्राह-'कंचणमणि' इत्यादि, 'कंचणमणिरयण भत्तिचित्ता' काञ्चनमणिरत्नानां भक्त्या-विच्छित्त्या चित्राः-विलक्षणाः 'भूसणविहि बहुप्पगारा' भूषण विधिना बहुप्रकाराः-अनेकप्रकाराः 'तहेव ते मणियंगा वि दुमगणा' तथैव हारादिवदेव ते मण्यङ्गा अपि द्रुमगणाः, 'अणेग बहुविविहवीससा

आकार उत्कीर्ण-खोदा हुआ होता है। चक्र के आकारवाले आभूषण का नाम चक्रक है तल भङ्गक और त्रुटिक ये बाहुओं के आभरण विशेष है हस्तमालक-हाथ का आभूषण विशेष है, वलक्ष गलेका आभूषण दीनार मालिका, दीनार-मुहरों के आकार के मणियों से बनी हुई मुक्ति माला नाम का आभरण विशेष है 'चन्द सूर मालिया, हरिसय, केयूरवलय पालंब अंगुलेज्जगकंची मेहला कलावपयरग पाडिहारिये पाय जाल घंटियखिंखिणिरयणोरुजालत्थिमियवरणेउरचलण मालिया' चन्द्र सूर्य मालिका, यह चन्द्र सूर्य के आकार वाले मणकों की माला होती है हर्षक, केयूर, वलय, प्रालम्बनक-झूमका अंगुलीयक, काञ्ची मेखला, कलाप प्रतरक प्रातिहारिकपादो-ज्जूल घण्टिका, किङ्किणी-क्षुद्र घंटिका, रत्नोरुजाल व नूपुर चरण मालिका ये सब आभरण विशेष है 'कणगणिगर मालिया, कंचणमणिरयणभत्तिचित्ता भूसण विहि-

કોતરવામાં આવેલ હોય છે. ચક્રના આકારવાળા આભૂષણનું નામ ચક્રક છે. તલભંગક અને ત્રુટિક તે બાહુ હાથના આભરણ વિશેષ છે. હસ્તમાલક હાથનું આભૂષણ વલક્ષ ગળાનું આભૂષણ, દીનાર માલિકા, દીનાર મહોરના આકારના મણકાઓથી બનાવવામાં આવેલ મુક્તિમાળા નામનું આભરણ વિશેષ છે. 'चंद सूरमालिया, हरिसय केयूर वलय पालंब अंगुलेज्जगकंची मेहलाकलावपयरगपाडिहारिये पायजाल घंटिय खिंखिणिरयणोरुजालत्थिमिय वरणे उर चरणमालिया' ચંદ્ર સૂર્ય માલિકા, આ ચંદ્ર સૂર્યના આકારવાળા મણકાઓની માળા હોય છે. હર્ષક, કેયૂર, વલય, પ્રાલમ્બક, ઝુમકા અંગુલીયક, કાંચી-મેખલા, કલાપ, પ્રતલક, પ્રાતિહારિક, પદોજજૂલ ઘંટિકા, કિંકિણી ક્ષુદ્રઘંટિકા (ઘંટડી) રત્નોરૂજાલ અને નૂપૂર ચરણમાલિકા આ બધા આભરણ વિશેષ છે. 'कणगणि गरमालिया, कंचणमणियरयणभत्तिचित्ता भूसणविहि बहुप्पगारा तहेव ते मणि-

परिणयाए भूसणविहीए उववेया' अनेक बहुविविध.विस्रसापरिणतेन भूषणविधिनोपेताः-युक्ताः, फलैपूर्णा 'विसट्टंति' दलन्ति-विकसन्तीत्यर्थः, 'कुसविकुस वि० जाव चिट्ठंति' कुशविकुश विशुद्ध वृक्षमूला मूलवन्तः कन्दवन्तः यावत् प्रासादीया दर्शनीया अभिरूपाः प्रतिरूपास्तिष्ठति । इत्यष्टमकल्पवृक्षवर्णनम् ।८।

'एगोरुयणं दीवे तत्थ२' एकोरुकद्वीपे तत्र तत्र खलु 'बहवे गेहागारा णाम दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो !' बहवः गेहाकारा नाम द्रुमगणाः कल्पवृक्षाः प्रज्ञप्ताः-कथिताः हे श्रमण आयुष्मन् । 'जहा से' यथा ते 'पगारट्टालग चरियदारगोपुर

बहुप्पगारा तहेव ते मणियंगा वि दुमगणा अणेग बहुविविहवीससा परिणताए भूसणविहीए उववेया कुस वि० जाव चिट्ठंति' और कनक निकर मालिका, ये सब ही आभूषण हैं और ये कितनेक सुवर्ण की रचना से, कितनेक मणियों की रचना से और कितनेक रत्नों की रचना से चित्रित सुंदर होते हैं। इनकी जातियां अनेक प्रकार की होती है। इसी प्रकार से ये मण्यङ्गनाम के कल्पवृक्ष भी अनेक प्रकार की भूषण जातियों के रूप स्वतः स्वभाव से परिणत हो जाते हैं बाकी के 'कुस विकुस' आदि पदों का अर्थ स्पष्ट है ॥८॥

९ नौवें कल्पवृक्ष के स्वरूप का वर्णन—

'एगोरुय दीवे तत्थ २' उस एकोरुक नामक द्वीप में जगह २, 'बहवे गेहागारा णाम दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो' हे श्रमण! आयुष्मन्! अनेक गेहाकार नाम के कल्पवृक्ष कहे गये हैं। वे किस प्रकार के होते हैं वह दृष्टान्त से समझाते हैं-'जहा से पागारट्टालग

यंगा वि दुमगणा अणेगबहुविविहवीससापरिणताए भूसणविहीए उववेया कुसविकुस जाव चिट्ठंति' અને કનક નિકર માલિકા, આ બધા આભૂષણ વિશેષ જ છે. અને તે પૈકી કેટલાક સોનાની રચનાથી તથા કેટલાક મણિયોની રચનાથી અને કેટલાક રત્નોની રચનાથી ચિત્ર વિચિત્ર સુંદર જણાય છે. તેની અનેક પ્રકારની જાતો હોય છે. એજ પ્રમાણે આ મણ્યંગ નામના કલ્પવૃક્ષો પણ અનેક પ્રકારના ભૂષણોના રૂપથી સ્વતઃપોતાની મેળેજ એટલેકે સ્વાભાવિક રીતેજ પરિણત થઇ જાય છે. બાકીના કુશ વિકુશ વિગેરે પદોનો અર્થ સ્પષ્ટ છે ૮

હવે નવમા કલ્પવૃક્ષના સ્વરૂપનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. 'एगोरुय दीवेणं दीवे तत्थ तत्थ' એ એકોરૂક નામના દ્વીપમાં સ્થળે સ્થળે 'बहवे गेहागारा णाम दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो' હે શ્રમણ આયુષ્મન્! ગેહાકાર નામના અનેક કલ્પવૃક્ષો કહેવામાં આવેલ છે. તે કેવા પ્રકારના હોય છે? તે દૃષ્ટાંત દ્વારા સૂત્રકાર બતાવે છે. 'जहा से पागारट्टालगचरियदार गोपुर पासाया

पासायाकासतलमंडव एगसाल विसाल तिसालग चउरं स चउसाल गब्भघरमोहण घरवलभिघर चित्तसालमालयभत्तिघरवट्टतंस चतुरंसणंदियावत्तसंठियायय पंडुर-तल मुंडमाल हम्मियं' प्राकाराट्टालक चरिकाद्वारगोपुरप्रासादाकाशतल मण्डपै-कशाल द्विशालक त्रिशालक चतुरस्त्र चतुःशालगर्भगृह मोहनगृहवलभीगृह चित्र शालमालकभक्तिगृह वृत्तत्र्यस्त्र नन्दिकावर्त्त संस्थितायत पाण्डुतलमुण्डमालहर्म्यम्, तत्र प्राकारो वप्रः, अट्टालकः-प्रासादोपरिवर्त्याश्रयविशेषः, चरिकानगर प्राका-रान्तमूले अष्टहस्तप्रमाणो मार्गः, द्वारं स्पष्टम्, गोपुरं पुरद्वारम्, प्रासादः प्रसिद्धः

चरियदार गोपुर पासायाकास तल मंडव एग साल विसालगतिसाल गचउरंस चउसाल गब्भ घर मोहण घर वलभिघर चित्तसाल मालय-भत्ति घर वट्टतंसचतुरंसणंदियावत्त संठियायत पंडुरतल मुंड माल हम्मियं' जिस प्रकार से संसार में प्राकार, अट्टालक, चरिका, द्वार, गोपुर, प्रासाद, आकाशतल, मंडप, एकशाल, द्विशाल, त्रिशाल, चतु रस्त्र, चतुःशाल गर्भगृह, मोहन गृह, वलभी गृह, चित्रशाल मालक भक्ति गृह, वृत्त, त्र्यस्त्र, चतुरस्त्र, नंदिका वर्त्त, संस्थितायत पाण्डुरतल मुण्डमाल हर्म्य, इनमें कोट का नाम प्राकार हैं जो नगर या राजमहल के चारों ओर होता है प्रासाद के ऊपर जो आश्रम विशेष होता है उसका नाम अट्टालक है इसे आजकल की भाषा में अटारी नाम से कहा जाता है नगर और प्राकार के बीच में जो आठ हाथ प्रमाण रास्ता रहता है उसका नाम चरिका है। दरवाजे का नाम द्वार है नगर के प्रधान द्वार का नाम गोपुर है राजमहल का नाम प्रासाद है बिलकुल

कासतलमंडव एगसाल विसालगतिसालगचउरंसचउसालगब्भघरमोहणघर वल-भिघर चित्तसाल मालय भत्तिघर वट्ट तंस चउरंस णंदियावत्तसंठिया यतपंडुरतलमुंडमालाहम्मियं' જે પ્રમાણે જગતમાં પ્રાકાર, અટ્ટાલક, ચરિકા, દ્વાર, ગોપુર, પ્રાસાદ, આકાશતલ, મંડપ, એકશાલ, દ્વિશાલ, ત્રિશાલ, ચતુરસ્ત્ર, ચતુઃશાલ, ગર્ભગૃહ, મોહનગૃહ, વલભીગૃહ, ચિત્રશાલ માલક, ભક્તિગૃહ, વૃત્ત, ત્ર્યસ્ત્ર, ચતુરસ્ત્ર, નંદિકાવર્ત, સંસ્થિતાયત, પાંડુરતલ, મુંડમાલહર્મ્ય, તેમાં કોટનું નામ પ્રાસાદ છે કે જે નગર અથવા રાજમહેલની ચારે તરફ હોય છે. પ્રાસાદની ઉપર જે આશ્રય વિશેષ હોય છે. તેનું નામ અટ્ટાલક છે. તેને હાલની ભાષામાં અટારી કહેવામાં આવે છે. નગર અને પ્રાકારની વચમાં આઠ હાથ પ્રમાણનો જે રસ્તો રાખવામાં આવે છે, તેનું નામ ચરિકા છે. દરવાજાનું નામ દ્વાર છે. નગરના મુખ્ય દરવાજાનું નામ ગોપુર છે.

आकाशतलं कुट्टाद्याछिन्न-कुट्टिमम्, मण्डपः-छायाद्यर्थं पटादिमय आश्रयविशेषः एकशाल द्विशाले भवनविशेषौ त्रिशालमपि भवनविशेषः, चतुरस्रं चतुः शालं च भवनविशेषः, गर्भगृहं-सर्वतोवर्त्ति गृहान्तरम् अभ्यन्तरगृहम्, मोहनगृहं-शयन-गृहम्, वलभीगृहं, चित्रशालमालकम्, भक्तिगृहम् वृत्तत्र्यस्रचतुरस्रम्, नन्दिकावर्त्तः प्रासादविशेषः तद्वत् संस्थितायत पाण्डुरतलमण्डुमालहर्म्यम्-उपरि आच्छादन-

साफ छत की भूमि का नाम आकाश तल है यह निरावृत्त प्रदेश रूप होता है। छाया आदि के निमित्त जो तम्बू तान लिया जाता है उसका नाम मण्डप है एक शाल द्विशाल ये भवन विशेष होते है। तीन शाला वाले और चार शाला वाले भी भवन ही होते हैं और विशेष भवन के रूप में बनाये जाते हैं शाला शब्द का अर्थ खण्ड है जो भवन दो खण्ड वाले होते हैं वे द्विशाल भवन हैं इसी तरह से आगे भी समझ लेना चाहिये जो मकान चौखूटा होता है वह चतुरस्र गृह है घर के नीचे जो भोंहरा होता हैं उसका नाम गर्भ गृह है शयन घर को मोहन गृह कहते है छाजो वाला जो घर होता है उसका नाम वलभी गृह है चित्रशालालय-जिसमें अनेक प्रकार के चित्रों से सुसज्जित स्वतंत्र प्रकोष्ठ होता है ऐसे गृह का यह नाम है वृत्त जो गोल आकार में बनाया जाता है वह वृत्त घर त्रिकोण के आकार में बना होता है उसका नाम त्र्यस्र घर हैं चौखूटे आकार के बने हुए घर का नाम चतुरस्र घर है नन्दिकावर्त्त स्वस्तिक के जैसा जो आलय होता है

રાજમહેલનું નામ પ્રાસાદ છે. એકદમ સાફ અગાશીના તળીયાનું નામ આકાશતલ છે. આ નિરાવૃત્તપ્રદેશ હોય છે. છાયા વિગેરેને માટે જે તંબૂતાણુવામાં આવે છે. તેનુ નામ મંડપ છે. એક શાલ દ્વિશાલ, આ ભવન વિશેષ હોય છે ત્રણુ શાલાવાળા અને ચાર શાળા વાળા પણુ ભવન જ કહેવાય છે. અને વિશેષ ભવન રૂપે બનાવવામાં આવે છે. શાલા શબ્દનો અર્થ ખંડ છે. જે ભવન બે ખંડવાળા હોય છે. તેને દ્વિશાલ ભવન કહેવાય છે. એજ પ્રમાણે આગળ પણુ સમજી લેવું. જે મકાન ચોખૂણિયું હોય છે તે ચતુરસ્રગૃહ કહેવાય છે. શયનભવનને મોહનગૃહ કહે છે. છાજાવાળું જે ઘર હોય છે, તેનું નામ વલભીગૃહ કહેવાય છે. ચિત્રશાલાલય જે અનેક પ્રકારના ચિત્રોથી સુસજ્જીત સ્વતંત્ર ગૃહ હોય છે, તેવા ગૃહનું નામ ચિત્રશાલાલય કહે છે. વૃત્ત એટલેકે જે ઘર ગોળ આકારનું બનાવવામાં આવે છે, તે વૃત્તઘર કહેવાય છે. જે ઘર ત્રિકોણાકાર બનાવવામાં આવે છે. તેને ત્ર્યસ્રઘર કહે છે. ચોખુણિયા આકારનું બનાવવામાં આવેલ ભવનને ચતુરસ્ર ઘર કહેવાય છે. નંદિકાવર્ત

रहितं शिखरादि रहितं हर्म्यम् ! 'अहवणं धवलहर अद्धमागहविब्भमसेलद्ध सेल-संठिय कूडागारड्ढसुविहिकोट्ठग अणेगघरसरणलेण आवण विडंगजालविंदणिज्जूह अवरक दोवारिय-चंदसालियरूवविभत्ति कलिया' अथवा खलु धवलगृहार्द्ध मागधविभ्रमशैलार्द्धशैलसंस्थित कूटाकाराढ्य सुविधिकोष्ठकानेक गृहसरणलयन-आपण विडंकजालवृन्द निर्व्यूहापवरकदौवारिक चन्द्रशालिकारूपविभक्ति कलिताः तत्र-धवलगृहं सौधम्, अर्धमागध विभ्रमाणि गृहविशेषाः, शैलार्द्धशैल संस्थितानि

उसका नाम नन्दिका वर्त्त गृह है जिसकी नीचे की भूमि शुभ्र हो और ऊपर जिस पर छान-छप्पर न हो ऐसे आंगन वाले घर का नाम पाण्डुरतल मुण्ड माल गृह है धनिक जनों के रहने के मकान का नाम हर्म्य है 'अहव णं धवलहर अद्धमागह विब्भम सेलद्ध सेल संठिय कूडागारड्ढ सुविहिकोट्ठग अणेग घरसरणलेण आवण विडंग जालविंदणिज्जूह अवरक दोवारिय चंद सालिय रूव विभत्ति कलिया भवण विहिबहु विकप्पा' धवलगृह-सौध अर्धगृह मागधगृह एवं विभ्रमगृह, शैलादूर्ध गृह, शैल संस्थितगृह, कूडाकार गृह, सुविधि कोष्ठक गृह, शरण लयन आपण, इत्यादि रूप से भवनों के भेद अनेक होते है. इनमें अर्ध गृह मागध गृह और विभ्रम गृह ये कोई विशेष प्रकार के घर होते है पहाड़ के अर्ध भाग का जैसा आकार होता है इस आकार का को घर होता है उसका नाम शैलादूर्ध गृह है तथा पर्वत का जैसा आकार होता है इस आकार का जो घर होता है वह शैल संस्थित

स्वस्तिकना જેવું જે ઘર હોય તેનું નામ નંદિકાવર્તગૃહ કહેવાય છે જેની નીચેની ભૂમિ શુદ્ધ હોય અને જેની ઉપર છાજ-છાપરૂ. ન હોય એવા આંગણા વાળા ઘરનું નામ પાંડુરતલ મંડમાલ ગૃહ કહેવાય છે. ધનવાનોને રહેવાના મકાનનું નામ 'હર્મ્ય' છે. 'अहव णं धवलइर अद्धमागहविब्भम सेलद्धसेल संठिय कूडागारड्ढसुविहिकोट्ठग अणेगघरसरणलेण अविण विडंगजालविंदणिज्जूह अवरक दोवारिय चंदसालिय रूव विभत्तिकलिया भवणविहि बहुविकप्पा' ધવલ-ગૃહ સૌધ, અર્ધગૃહ માગધગૃહ અને વિભ્રમગૃહ, શૈલાર્ધગૃહ, શૈલ સંસ્થિતગૃહ કૂડાકારઘર, સુવિધિકોષ્ટકઘર, અનેકગૃહ, શરણલયન, આપણ વિગેરે પ્રકારથી ભવનોના અનેક ભેદો હોય છે. તેમાં અર્ધગૃહ, માગધગૃહ, અને વિભ્રમગૃહ આ કોઈ વિશેષ પ્રકારના ઘર હોય છે. પહાડના અર્ધભાગનો જેવો આકાર હોય છે, એ આકારનું જે ઘર હોય છે, તેનું નામ શૈલાર્ધગૃહ છે. તથા પર્વતનો જેવો આકાર હોય છે, તેવા આકારનું જે ઘર હોય છે; તે શૈલ

पर्वताकाराणि गृहाणि' कूटाकाराढ्य शिखराकृतिकानि 'सुविहि-कोट्ठग' सुविधि-कोष्ठकानि, 'अणेगघर' अनेकाः गृहाः 'आवण' आपणा-हट्टाः इत्यादिका भवनविधयो बहुविकल्पाः इत्यन्वयः। विटंकः-कपोतपाली, जालवृन्दो गवाक्ष-समूहः 'णिज्जूह' निर्व्यूहः द्वारोपरितन पार्श्वविनिर्गतदारुः 'अपवरकः 'दोवारिय' द्वारिकः 'चंदसालिय' चन्द्रशालिका-शिरोगृहम् 'रूवविभत्तिचित्ता' इत्येवं

गृह है पर्वत की चोटी का जैसा आकार होता है ऐसे आकार वाला जो घर होता है वह कूडाकार गृह है जिस घर में अनेक कोठे अच्छे प्रकार के बने होते हैं वह सुविधिकोष्ठक है जिस घर में एक से प्रमाण के अनेक घर बने रहते हैं वे अनेक घर कहलाते हैं। दुकान का नाम आपण है बाजार में जिस प्रकार से प्रत्येक वस्तुएं यथास्थान मिलती है उसी प्रकार से जिस घर में प्रत्येक उपयोगी वस्तुएं यथास्थान पर रखी हुई मिलती हैं ऐसे घर का नाम आपण गृह कहते है इत्यादि रूप से भवनों की विधियां अनेक प्रकार की है कापोत पाली-छज्जा का नाम विटंक है इसके आकार के जो घर है वे भी यहां विटंक शब्द से गृहीत हुए हैं जाल वृन्द नाम गवाक्ष का है द्वार के ऊपर के भाग में निकला हुआ जो काष्ठ होता है उसका नाम निर्व्यूह है अपवरक नाम छोटी २, कोठरियों का है छत्त के ऊपर जो घर होता है उसका नाम शिरो गृह है इस तरह भवन विधियां गृह प्रकार-अनेक भेदों वाले हैं 'तहेव

સંસ્થિત ઘર કહેવાય છે. પર્વતના શિખરનો જેવો આકાર હોય છે, એવા આકારવાળું જે ઘર હોય છે, તે કૂડાકાર ઘર કહેવાય છે. જે ઘરમાં અનેક પ્રકારના સારા કોઠાઓ બનાવવામાં આવેલ હોય, તે સુવિધિ કોષ્ઠક કહેવાય છે. જે ઘરમાં એક સરખા આકારવાળા અનેક ઘરો બનાવેલા હોય છે, તે અનેક ઘર કહેવાય છે દુકાનનું નામ આપણ છે. બજારમાં જે પ્રમાણે દરેક વસ્તુઓ યોગ્ય સ્થાને મળે છે, એજ પ્રમાણે જે ઘરમાં દરેક ઉપયોગી વસ્તુઓ યથાસ્થાન પર રાખેલ મળે છે, તેવા ઘરનું નામ પણ આપણ ગૃહ કહેવાય છે ઇત્યાદિ પ્રકારથી ભવનોની અનેક પ્રકારની વિધિયો છે. કાપોતપાલી છજાનું નામ વિટંક છે. તેના આકાર જેવું જે ઘર હોય તે પણ અહિયાં વિટંક શબ્દથી ગ્રહણ કરાય છે. જાલવૃન્દ ગવાક્ષ બારીને કહે છે, તેનું નામ નિર્વ્યૂહ છે. અપવરક નાની નાની ઓરડીયોને કહે છે અગાસીની ઉપર જે ગ્રહ હોય છે તેનું નામ શિરોગ્રહ છે. આ પ્રમાણે ભવન વિધિ ભવન પ્રાકાર વિગેરે અનેક ભેદોવાળી હોય છે, 'तहेव ते गेहाकारा वि दुमगणा' આ પ્રમાણે તે ગ્રહાકાર નામવાળા

रूपाभिः विभक्तिभिः-विच्छित्तिभिः कलिताः-युक्ताः 'भवणविहीबहुविकप्पा' भवनविधि बहुविकल्पाः-भवनविधिना अनेकप्रकाराः, 'तहेव ते गेहागारा वि दुमगणा' तथैव प्राकारादिवदेव ते गेहाकारा अपि द्रुमगणाः 'अणेग बहुविविह-वीससापरिणयाए' अनेक बहुविविधविस्रसापरिणतेन भवनविधिना, कथं भूतेन भवनविधिना तत्राह-'सुहारुहाए सुहोत्तराए' सुखारोहणेन सुखोत्तारेण, सुखेना-रोहणमूर्ध्वगमनं यस्य तेन सुखेन अधस्तादवतरणं यस्य स तथा तेन, 'सुहनिक्खमणप्पवेसाए' सुखनिष्क्रमण प्रवेशेन सुखेन-अनायासेन निष्क्रमणं निर्गमः प्रवेशश्च यत्र स तथा तेन 'दद्दरसोपाणपंतिकलियाए' दर्दरसोपानपङ्क्ति कलितेन दर्दरा-घनी भूता सोपानपङ्क्तिस्तया कलितेन युक्तेन 'पइरिक्काए' प्रतिरि-

---

ते गेहागारा वि दुमगणा' इसी प्रकार से वे गृहाकार नाम वाले कल्प-वृक्ष भी 'अणेग बहु विविधवीससा परिणयाए सुहारुहणे, सुहो-तराए सुह निक्खमणप्पवेसाए, दद्दर सोपाण पंतिकलियाए पइरिक्काए सुह विहाराए, मणोऽणुकूलाए, भवण विहीए उववेया' अनेक प्रकार की बहुत सी स्वाभाविक भवन विधि से-भवनों की रचना रूप प्रकार से-कि जिन भवनों के ऊपर चढने में और नीचे उतर ने में किसी भी प्रकार का परिश्रम-खेद-थकावट-नहीं होता है सुख पूर्वक जिनपर चढा और उतरा जा सकता है-आनन्द के साथ जिनके भीतर जाना होता है और आनन्द के साथ ही जिनसे बाहर निकलना होता है-तथा-जिनकी सोपान पङ्क्तियां दर्दरी घनीभूत-पास पास में होती है, और जिसमें विशालता को लेकर विहार सुख प्रद ही होता है, एवं जो मनोऽनुकूल होती है उस प्रकार की भवनविधियों से युक्त होते हैं 'कुस० जाव चिट्ठंति' इन पदो का अर्थ पूर्वोक्त जैसा ही है तात्पर्य

કલ્પવૃક્ષો પણ 'अणेग बहुविविध वीससा परिणयाए सुहारुहणे, सुहोत्तराए सुह-निक्खमणप्पवेसाए, दद्दरसोपाण पतिकलियाए पइरिक्काए सुहविहाराए, मणोऽणु कूलाए, भवणविहीए उववेया' અનેક પ્રકારની ઘણી એવી સ્વાભાવિક ભવનવિધિથી અર્થાત્ ભવનોની રચના રૂપ પ્રકારથી એટલે કે જે ભવનોની ઉપર ચડવામાં અને નીચે ઉતરવામાં કોઈ પણ પ્રકારનો પરિશ્રમ-ખેદ-થાક લાગતો નથી અને જેના પર સુખ પૂર્વક ચડાય ઉતરાય છે. તથા આનંદ પૂર્વક જેની અંદર જઈ શકાય છે, અને આનંદ પૂર્વક જેની બહાર નીકળી શકાય છે. તથા જેના પગથિયા ઘનીભૂત પાસે પાંસે હોય છે. અને જેના વિશાળ પણાને લઈને જવા આવ વાનું સુખદ થાય છે. અને જે મનને અનુકૂલ હોય છે. એવા પ્રકારની ભવન વિધિયોથી યુક્ત હોય છે. 'कुसविकुस जाव चिट्ठंति' આ પદોનો અર્થ પહેલાં

वतेन–विशालेन, 'सुहविहाराए' सुखविहारेण–सुखः सुखरूपः विहारो गमनागमनं यत्र स तथा तेन 'मणोणुकूलाए' मनोऽनुकूलेन 'भवणविहीए' भवनविधिना–भवनप्रकारेण 'उववेया' उपपेताः, 'कुसविकुस विसुद्ध जाव चिट्ठंति' कुशविकुश विशुद्ध वृक्षमूलाः मूलवन्तः कन्दवन्तो यावत् तिष्ठन्तीति नवमः कल्पवृक्षः ।९।

'एगोरुय दीवेणं दीवे' एकोरुकद्वीपे 'तत्थ तत्थ बहवे अणिगणा णामं दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो' तत्र तत्र बहवः अनग्नाः विचित्र विविधवस्त्र-दायित्वात् न विद्यन्ते नग्नास्तत्कालीनास्त–देशस्थाश्च जना येभ्यः ते अनग्ना नाम द्रुमगणाः–कल्पवृक्षाः प्रज्ञप्ताः–कथिताः हे श्रमण आयुष्मन् ! 'जहा से' यथा ते 'अणेगसो' अनेकशः 'आजिणग खोम कंबल दुगुल्ल कोसेज्जकालमिग पट्टचीणं सुयवरणातवारवणिगयतुआभरण चित्तसहिणग कल्लाणगभिंगिणील कज्जलबहु-

यही है कि–जैसे यहां घर अनेक प्रकार के होते हैं–वैसे ही ये कल्पवृक्ष भी अनेक प्रकार के होते हैं ॥९॥

१०–दशवें कल्पवृक्ष का स्वरूप कथन—

'एगोरुय दीवे तत्थ २, बहवे अणिगणा णामं दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो' हे श्रमण आयुष्मन् ! उस एकोरुक द्वीप में जगह २, अनग्न नाम के बहुत से कल्पवृक्ष कहे गये हैं। ये विविध प्रकार के वस्त्रों के प्रदाता होते हैं–अतः उस काल के और उस देश के मनुष्य इनके कारण कभी नग्न नहीं रहते हैं इसी कारण इनका नाम अनग्न कहा गया है उन वस्त्रों का वर्णन करते हैं 'जहा से अणेगसो आजिणगखोम कंबल दुगुल्लकोसेज्ज काल मिग पट्ट चीणंसुयवरणात वार वणि गय तुआभरणचित्तसहिणगकल्लाणग भिंगिणीलकज्जल बहु-

કહ્યા પ્રમાણેજ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જેમ અહિયાં અનેક પ્રકારના ઘરો હોય છે, એજ પ્રમાણે આ કલ્પવૃક્ષો પણ અનેક પ્રકારના હોય છે. ।૯।

હવે દસમા કલ્પવૃક્ષના સ્વરૂપનું કથન કરવામાં આવે છે. 'एगोरुय दीवे तत्थ तत्थ बहवे अणिगणाणाम' दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो' હે શ્રમણ આયુષ્મન એ એકોરૂકદ્વીપમાં સ્થળે સ્થળે અનગ્ન નામના ઘણાજ કલ્પવૃક્ષો હોવાનું કહેલ છે. તેઓ અનેક પ્રકારના વસ્ત્રોને આપવાવાળા હોય છે. તેથી તે કાળના અને તે દેશના મનુષ્યો વસ્ત્રોના કારણે કોઈ સમયે નગ્ન રહેતા નથી. તેથીજ તેમનું નામ અનગ્ન કહેવામાં આવેલ છે. તે વસ્ત્રોનું વર્ણન કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે 'जहा से अणेगसो आजिणग खोमकंबल दुगुल्ल कोसेज्ज काल मिगपट्टचीणंसुय वरणातवारवणिगय तुआभरण चित्तसहिणग

वण्ण रत्तपीत सुकिल्ल मक्खियमिगलोम हेमरुप्पवण्णग अवसरत्तग सिंधुओस भद्दामिलवंग कलिंग नेलिण तंतुमयभत्तिचित्ता' आजिनक क्षौम कम्बल दुकूल कौशेयकाल मृगपट्टचीनांशुक वरणातवार वणिगयतु आभरण चित्रश्लक्ष्णकल्याण-कभृङ्गीनीलकज्जल बहुवर्णरक्तपीतशुक्ल म्रक्षित मृगलोमहेमरुप्यवर्णक अवरुत्तरग

वण्णरत्तगपीत सुक्किल्ल मक्खिय मिगलोम हेमरुप्पवण्णग अवसर-त्तग सिंधु ओसभद्दामिलवंगकलिंगनेणिलतंतुमयभत्तिचित्ता' जैसे जगप्रसिद्ध वस्त्र अनेक प्रकार के होते हैं-यथा-आजिनक-चर्मवस्त्र-क्षौम-कपास का वस्त्र कंबल-प्रसिद्ध है दुकूल, कौशेय-रेशमीवस्त्र-कालमृगपट्ट-काले मृग के चमड़े से बना हुआ वस्त्र चीनांशुक-चीन देश का बना हुआ वस्त्र 'वरणातवा रवणिगयतु' देश विशेष प्रसिद्ध ये भी कोई वस्त्र विशेष ही समझें, आभरणवस्त्र आभरणों से विचित्र वस्त्र जिस पर नाना प्रकार के आभरणों के वेल बूटों द्वारा चित्रकढे हुए होते हैं ऐसे, बारीक तन्तुओं द्वारा बुने गये वस्त्र कल्याणक वस्त्र मौके मौके पर पहिरने के योग्य आनन्द प्रदवस्त्र, भृंगी नील कज्जल भौरें के जैसे नील वर्ण वाले वस्त्र, कज्जलवर्णवस्त्र-कज्जल के वर्ण जैसे काले वस्त्र, रक्तवस्त्र, लाल वस्त्र पीतवस्त्र-पीलेवस्त्र शुक्लवस्त्र, अक्षतवस्त्र-बीच में नहीं फटा हुआ वस्त्र, नवीनवस्त्र, मृगलोमवस्त्र मृग के रोमों का बना हुआवस्त्र, हेमवस्त्र-सोने के तारों से बना

कल्लाणगभिंगिणी लकज्जल बहुवण्ण रत्तपीत सुक्किलमक्खय मिगलोमहेमप्फरूण्णग अवसरत्तग सिंधुओसभद्दामिलवंगकलिंगनेणिलतंतु मयभत्तिचित्ता' જેમ જગ પ્રસિદ્ધ વસ્રો અનેક પ્રકારના હોય છે. જેમકે આજીનક ચામડાના વસ્ર, ક્ષૌમ કપાસના વસ્રો, કંબલ ઉનના વસ્રો પ્રસિદ્ધ છે. દુકૂલ વૃક્ષની છાલમાંથી બનાવેલ વસ્ર કૌશેય રેશમી વસ્ર, કાલમૃગપટ્ટ કાળા મૃગના ચામડાથી બનાવવામાં આવેલ વસ્ર, ચીનાંશુક ચીનદેશમાં બનાવવામાં આવેલ વસ્ર 'वरणातवारवणिगयतु' દેશ વિદેશમાં પ્રસિદ્ધ એવું આપણુ કોઈ વસ્ર વિશેષ નું જ નામ છે. આભરણુ વસ્ર આભૂષણોથી વિચિત્ર વસ્ર, જેના પર અનેક આભરણોની વેલબૂટો દ્વારા ચિત્ર કઢાવવામાં આવેલ હોય એવા વસ્રો, ઝીણા તારોથી બનાવવામા આવેલ વસ્ર, કલ્યાણક વસ્ર, સમયે સમયે પહેરવા યોગ્ય આનંદ આપનારા વસ્ર, ભૃંગીનીલકજ્જલ ભમરાના જેવા નીલ વર્ણવાળા વસ્રો, કજ્જલવર્ણ વસ્ર, કાજળના જેવા વર્ણવાળા કાળાવસ્રો રક્તવર્ણવાલાવસ્રો લાલ વસ્રો પીતવસ્ર, પીળાવસ્રો શુક્લ વસ્ર, સફેદ વસ્ર, અક્ષતવસ્ર, વચમાં ફાટયા શિવાયના વસ્રો, નવીન વસ્રો, મૃગલોચન વસ્ર, મૃગના રૂંવાટાના બનાવેલ વસ્રો

सिन्धुऋषभतामिलवङ्गकलिङ्गनेलिन तन्तुमयभक्तिचित्राः, तत्र—आजिनकं चर्ममय-वस्त्रम्, क्षौमम्—कार्पासवस्त्रम्, कम्बलं प्रसिद्धम्, दुकूलम्—श्लक्ष्णवस्त्रविशेषः 'कोसेज्ज' कौशेयम् विलक्षणकीटतन्तुनिर्मितम्, 'कालमिगपट्ट' कालमृगपट्टा—कालमृगचर्म 'चीणांसुय' चीनांशुकम् चीनदेशोद्भवोवस्त्रविशेषः, नानादेश प्रसिद्धः 'वरणातवार वणिगयतु' इति पाठशुद्धेः कर्तुमशक्यत्वाद् यथादेशं यथा संप्रदायं वस्त्रजाति विशेषमधिकृत्य व्याख्येयम् । 'आभरणचित्तं' आभरणचित्राणि—आभरणैर्विचित्राणि 'सहिणग' श्लक्ष्णानि—सूक्ष्मतन्तु निष्पन्नानि 'कल्लाणग' कल्याणकानि—परमलक्षणोपेतानि—'भिंगिनीलकज्जल' भृङ्गीनीलकज्जलेति, तत्र-भृङ्गी-कीटविषः, नीलं—रागविशेषः तथा—कज्जलं' प्रसिद्धम्' 'बहुवण्णरत्तपीतसुक्किल्ल' बहुवर्णानि रक्तपीतशुक्लानि 'मक्खियमिगलोम' म्रक्षितं तैलादिना स्निग्धीकृतं यत् मृगलोम 'हेमरुप्पवण्णग' हेमरूप्यवर्णकं—सुवर्णरजतवर्णात्मकम् 'अवरुत्तरगसिंधु ओसभदामिलवंगकलिंग नेलिण तंतुमयभत्तिचित्ता' अवरुत्तरगसिन्धुऋषभतामिलबङ्गकलिङ्ग नेलिन तन्तुमयचित्राः तत्र—अपरः—पश्चिमदेशः, उत्तरः—उत्तरदेशः, सिन्धुर्देशविशेषः 'ओसभ' इति ऋषभः संप्रदाय गम्योदेशः, तामिलबङ्ग कलिङ्ग नेलिनाः देशविशेषाः—प्रसिद्धाः एतद्देशोद्भवा ये तन्तवः—सूक्ष्मतन्तवः, मन्मयायाः भक्तयो विच्छित्तयो विशिष्टरचनाः ताभिश्चित्रा इत्यादिकाः 'वत्थविहिबहुप्पगारा हवेज्ज' वस्त्रविधिना बहुप्रकारा भवेयुः 'वरपट्टणुग्गया' वरपत्तनोद्गताः,

---

हुआ वस्त्र अपरवस्त्र—पश्चिमदेश में बना हुआ वस्त्र,—उत्तर देश में बना हुआ वस्त्र, सिन्धुवस्त्र,—सिन्धु देश में बना हुआ वस्त्र, ओसभ ऋषभ नामके देश के वस्त्र, तामिलवस्त्र—तमिल प्रदेश में बना हुआ तमिल देश का वस्त्र, बङ्गवस्त्र—बंगाल देश में बना हुआ बंगाल का वस्त्र, इसी प्रकार से कलिङ्गवस्त्र—कलिङ्ग देश में बना हुआ कलिङ्ग देश का वस्त्र, नेलिणन्तु—वस्त्र सूक्ष्म तन्तुओं से बना हुआ पतला वस्त्र, इत्यादि विविध प्रकार की रचना वाले वस्त्र जैसा तत्तद्देश भेद से अनेक प्रकार के होते हैं और 'वरपट्टणुग्गया' श्रेष्ठ पत्तन के अर्थात्

હેમવસ્ત્ર, સોનાના તારોથી બનાવવામાં આવેલ વસ્ત્ર, અપરવસ્ત્ર, પશ્ચિમદેશમાં બનાવવામાં આવેલ વસ્ત્ર, ઉત્તરવસ્ત્ર, ઉત્તર પ્રદેશમાં બનાવવામાં આવેલ વસ્ત્ર, સિંધુવસ્ત્ર, સિંધુદેશમાં બનેલા વસ્ત્રો, ઓસભ, ઋષભ નામના દેશમાં બનેલા વસ્ત્રો, તામિલવસ્ત્ર, તામિલપ્રદેશમાં બનાવવામાં આવેલવસ્ત્ર, બંગવસ્ત્ર, બંગાળ દેશમાં બનાવવામાં આવેલવસ્ત્ર, એજ પ્રમાણે કલિંગવસ્ત્ર, કલિંગદેશમાં બનાવવામાં આવેલવસ્ત્ર, નેલિણુંતુવસ્ત્ર, ઝીણાતારથી બનાવવામાં આવેલ ઝીણુંવસ્ત્ર, ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારની રચનાવાળા વસ્ત્રો જેમ તે તે દેશ પ્રદેશના ભેદથી અનેક

वरपत्तनं तत्तत् प्रसिद्धपत्तनं तस्मादुद्गताः-विनिर्गताः 'वण्णरागकलिया' वर्णरागकलिताः वर्णैरनेकैर्मंजिष्ठादिभिः कलिताः युक्ता', 'तहेव ते अणियणावि दुमगणा' तथैव ते अनग्ना अपि द्रुमगणाः-कल्पवृक्षाः 'अणेगवहुविविहवीससा परिणयाए वत्थविहीए उववेया' अनेकबहुविविधविस्रसापरिणतेन वस्त्रविधिनोपेताः-'कुसविकुस वि० जाव चिट्ठंति' कुशविकुश विशुद्ध वृक्षमूला यावत् तिष्ठन्तीति ।३६।

मूलम्-एगोरुय दीवेणं भंते ! दीवे मणुयाणं केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते? गोयमा! तेणं मणुया अणुवमतर सोमचारुरूवा भोगुत्तमगयलक्खणा भोगसस्सिरीया सुजाय सव्वंगसुंदरंगा सुपइट्ठियकुम्मचारुचलणा रत्तुप्पलपत्तमउयसुकुमालकोमलतला नगनगरसागरमगर चक्कंकवरंकलक्खणंकिय चलणा अणुपुव्वसुसाहतंगुलीया उण्णयतणुतंबणिद्धणखा संठियसुसिलिट्ठगूढगुप्फा एणीकुरुविंदावत्तवट्टाणुपुव्वजंघा समुग्गणिमग्गगूढजाणू गयससणसुजायसण्णिभोरू वरवारणमत्ततल्लविक्कमविलासियगई सुजायवरतुरगगुज्झदेसा आइण्ण-

भिन्न २, देशों में वहां की संस्कृति के अनुसार इनका निर्माण होता 'वण्णरागकलिया' तथा मंजिष्ठादि रंगों से ये जैसे भिन्न २ देश की पद्धति के अनुसार रंगे होते हैं 'तहेव ते अणियणा वि दुमगणा' इसी प्रकार से णे अनग्न नाम के कल्पवृक्ष भी 'अणेग बहु विविहवीससा परिणयाए वत्थविहीए उववेया' अनेक बहुत प्रकार की स्वाभाविक वस्त्र, विधि से परिणत होते हैं 'कुस विकुस' इत्यादि, पदों का अर्थ पूर्वोक्त जैसा ही है ॥सूत्र-३६॥

પ્રકારના હોય છે. અને 'वरपट्टणुग्गया' શ્રેષ્ઠ પત્તનથી અર્થાત્ જુદા જુદા દેશોમાં ત્યાંની ત્યાંની સંસ્કૃતી પ્રમાણે તેનું નિર્માણ થાય છે. 'वण्णरागकलिया' તથા મંજીષ્ઠાદિ રંગોથી જેમ જુદા જુદા દેશની પદ્ધતિ અનુસાર રંગવામાં આવેલ હોય છે. 'तहेव ते अणियणा वि दुमगणा' તેજ પ્રમાણે આ અનગ્ન નામના કલ્પવૃક્ષો પણ 'अणेग बहु विविहवीससापरिणयाए वत्थविहीए उववेया' અનેક પ્રકારની સ્વાભાવિક વસ્ત્ર વિધિથી પરિણત હોય છે. 'कुसविकुस' ઈત્યાદિ પદોનો અર્થ પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવો. ॥ સૂ. ૩૬॥

हओव्वणिरुवलेवा पमुइयवरतुरिय सीह अइरेगवट्टियकडी साहयसोणंदमुसलदप्पणणिगरितवरकणगच्छरु सरिसवरवइरवलियमज्झा उज्जुयसमसंहिय सुजाय जच्च तणुकसिणणिद्ध आदेज्जलडह सुकुमालमउयरमणिज्जरोमराई गंगावत्तपयाहिणावत्त तरंग भंगुररविकिरण तरुणबोहिय अकोसायंतपउमगंभीर वियडणाभी झसविहगसुजायपीण कुच्छी झसोदरा सुइकरणा पम्हवियडणाभा सण्णयपासा संगयपासा सुंदरपासा सुजायपासा मियमाइयपीणरइदपासा अकरंडुय कणगरुयग निम्मलसुजाय निरुवहयदेहधारी पसत्थ बत्तीसलक्खणधरा कणगसिलातलुज्जल पसत्थ समतलोवचिय विच्छिन्न पिहुलवत्था सिरिवच्छंकियवच्छा पुरवरफलिहवट्टियभुया भुयगीसरविउलभोग आयाणफलिहउच्छूढ दीहबाहू जूयसन्निभपीणरतियपीवरपउट्ठ संठियसुसिलिट्ठ विसिट्ठ घणथिर सुबद्ध सुनिगूढपव्वसंधी रत्ततलोवइयमउयमंसल पसत्थलक्खण सुजाय अच्छिद्दजालपाणी पीवरवट्टिय सुजायकोमलवरंगुलीया आयंवतलिणसुचिरुइरणिद्धणक्खा चंदपाणिलेहा सूरपाणिलेहा संखपाणिलेहा चक्कपाणिलेहा दिसासो अत्थिय पाणिलेहा चंदसूरसंखचक्कदिसाओ अत्थिय पाणिलेहा अणेगवरलक्खणुत्तम पसत्थ सुचिरइंदपाणिलेहा वरमहिसवराहसीहसद्दूल उसभणागवर पडिपुन्न विउल उन्नयखंधा चउरंगुलसुप्पमाणकंबुवर सरिसगीवा अवट्ठिय सुविभत्त सुजाय चित्तमंसूमंसलसंठियपसत्थ सद्दूलविउलहणुया ओयवियसिलप्पवाल बिंबफलसन्निभा हरोट्ठा पंडुरससिसगलविमलनिम्मलसंखगोखीर फेणदगरयमुणालिया

धवलदंतसेढी अखंडदंता अप्फुडियदंता अविरलदंता सुजायदंता एगदंत सेढिव्व अणेगदंता हुतवह निद्धंतधोयतत्ततवणिज्जरत्ततलतालुजीहा गरुलायय उज्जुतुंगणासा अवदालियपोंडरीयणयणा कोकासियधवल पत्तलच्छा आणामियचावरुइल किण्हब्भराइय संठियसंगय आयय सुजाततणुकसिणनिद्धभूमया अल्लीणप्पमाण जुत्तसवणा सुस्सवणा पीणमंसलकवोलदेसभागा अचिरुग्गयबालचंद संठियपसत्थवित्थिन्न समणिडाला उडुवइ पडिपुण्णसोमवदणा छत्तागारुत्तमंगदेसा घणणिचिय सुबद्धलक्खणुण्ण कूडागारणिभपिंडियसिरसा दाडिमपुप्फपगासतवणिज्ज सरिसनिम्मलसुजाय केसंतकेसभूमी सामलिबोंडघणणिचिय छोडियमिउविसय पसत्थसुहुमलक्खणसुगंधसुंदर भुयमोयगभिंगि णीलकज्जलपहट्ठभमरगणणिद्धणिकुरंबनिचियकुंचियचियपयाहिणावत्तमुद्धसिरया लक्खणवंजणगुणोववेया सुजायसुविभत्तसुरूवगा पासाईया दरिसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा। ते णं मणुया हंसस्सरा कोंचस्सरा नंदिघोसा सीहस्सरा सीहघोसा मंजुस्सरा मंजुघोसा सुस्सरा सुस्सरणिग्घोसा छाया उज्जोइयंगमंगा वज्जरिसभनारायसंघयणा समचउरंससंठाण संठिया सिणिद्ध छवीणिरायंका उत्तमपसत्थ अइसेस निरूवमतणू जल्लमलकलंकसेयरयदोसवज्जियसरीरा निरुवलेवा अणुलोभवाउवेगा कंकग्गहणी कवोयपरिणामा सउणिव्वपोसपिट्ठंतरोरुपरिणया विग्गहियउन्नयकुच्छी पउमुप्पलसरिसगंधणिस्साससुरभिवदणा अट्ठधणुसयं ऊसिया तेसिं मणुयाणं चउसट्ठि पिट्ठिकरंडगा पण्णत्ता समणाउसो !। ते णं मणुया पगइभद्दया पगइविणीयगा पगइउवसंता पगइपयणुकोहमाणमायालोभा

मिउमद्दवसंपण्णा अल्लीणा भद्दगा विणीया अप्पिच्छा असंनि-हिसंचया अचंडा विडिमंतरपरिवसणा जहिच्छियकामकामिणो य ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो ! । तेसिं णं भंते ! मणुयाणं केवइकालस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ ? गोयमा ! चउ-त्थभत्तस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ ॥सू० ३७॥

छाया- एकोरुक द्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे मनुजानां कीदृश आकार भाव प्रत्यवतारः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! ते खलु मनुजाः अनुपमतरसौम्यचारुरूपाः भोगोत्त-मगतलक्षणाः भोगसश्रीकाः सुजातसर्वाङ्गसुन्दराङ्गाः सुप्रतिष्ठितकूर्मचारुचरणा रक्तो-त्पल मृदुसुकुमारकोमलतलाः नगनगरसागरमकर चक्राङ्कवराङ्कलक्षणाङ्कितचरणाः आनुपूर्व्य सुसंहताङ्गुलीयाः उन्नततनुताम्रस्निग्धनखाः संस्थितसुश्लिष्टगूढगुल्माः एणीकुरुविन्दावर्त्तवृत्तानुपूर्व्यजङ्घाः समुद्गकनिमग्नगूढजानवः, गजश्वसनसुजातस-न्निभोरवः वर वारण मत्ततुल्यविक्रमविलासितगतयः सुजातवरतुरगगुह्यदेशाः आकी-र्णहयइव निरूपलेपाः प्रमुदितवरतुरगसिंहातिरेकवृत्तकटयः संहतसौनन्दमुशल दर्पण निगरित्तवरकनकत्सरू सदृश वरवज्रवलितमध्याः, ऋजुकसमसंहित सुजात जात्यतनुकृष्ण स्निग्धादेयलडह(सुन्दर) सुकुमारमृदुरमणीयरोमराजयः गङ्गावर्त्तप्र-दक्षिणावर्त्ततरङ्ग भंगुर रविकिरण बोधिता कोशायमान पद्मगम्भीर विकटनाभयः झषविहगसुजातपीनकुक्षयः झषोदराः शुचिकरणाः पद्मविकटनाभाः सन्नतपार्श्वाः संगतपार्श्वाः सुन्दरपार्श्वाः सुजातपार्श्वाः मितमात्रिकपीनरतिदपार्श्वाः अकरूण्डुक-कनकरूचक निर्मलसुजातनिरूपहतदेहधारिणः, प्रशस्त द्वात्रिंशल्लक्षणधराः कनक-शिलातलोज्वल प्रशस्तसमतलोपचितविस्तीर्णपृथुलवक्षसः श्रीवत्सांकितवक्षसः पुरवरपरिघवृत्तभुजाः, भुजगेश्वरविपुलभोगादामपरिघोत्क्षिप्त दीर्घबाहवः युग-सन्निभपीनरतिदपीवरप्रकोष्ठसंस्थित सुश्लिष्ट विशिष्ट घनस्थिरसुबद्ध सुनिगूढप र्वसन्धयः रक्ततलोपचितमृदुकमांसलप्रशस्तलक्षणसुजाताच्छिद्रजालपाणयः पीव-रवृत्त, सुजात कोमलवरांगुलीयाः आताम्रनलिन (पतल) शुचि रूचिरस्निग्धनखाः चन्द्रपाणिरेखाः सूर्यपाणिरेखाः शङ्खपाणिरेखाः चक्रपाणिरेखाः दिक्सौवस्तिकपा-णिरेखाः चन्द्र सूर्य शङ्ख चक्र दिक् सौवस्तिकपाणिरेखाः अनेकवरलक्षणोत्तमप्रश-स्त शुचिरतिदपाणिरेखाः वरमहिषवराहसिंहशार्दूल ऋषभनागवरप्रतिपूर्ण विपुलो-न्नतस्कन्धाः चतुरंगुल सुप्रमाणकम्बुवरसदृशग्रीवाः अवस्थित सुविभक्त सुजातचित्र-श्मश्रुवः मांसल संस्थित प्रशस्तशार्दूलविपुलहनुकाः ओयविय (परिकर्मित)

शिलाप्रवाल बिम्बफलसन्निभाधरोष्ठाः पाण्डुरराशि शकलविमलनिर्मल शङ्खगोक्षीर फेनोदकरजोमृणालिकाः धवलदन्तश्रेणयः अखण्डदन्ताः अस्फुटितदन्ताः अविरलदन्ताः सुजातदन्ताः एकदन्तश्रेणिरीवानेकदन्ताः हुतवहनिध्मातधौततप्ततपनीयरक्ततालुजिह्वाः गरुडायतऋजुतुङ्गनासाः अवदालितपुण्डरीकनयनाः कोकासितधवलपत्रलाक्षाः आनामितचापरुचिरकृष्णाभ्रराजिकसंस्थितसंगतायत सुजाततनुकृष्णस्निग्धभ्रुवः आलीनप्रमाणयुक्तश्रवणाः सुश्रवणाः पीनमांसलकपोलदेशभागाः अचिरोद्गतबालचन्द्रसंस्थितप्रशस्तविस्तीर्णसमललाटाः उडुपतिप्रतिपूर्णसोमवदनाः छत्राकारोत्तमाङ्गदेशाः घननिचितसुबद्धलक्षणोन्नतकूटाकारनिभपिण्डितशीर्षाः दाडिमपुष्पप्रकाशतपनीयसदृशनिर्मलसुजातकेशान्तकेशभूमयः, शाल्मलिबोण्डघननिचितच्छोटितमृदुविशदप्रशस्तसूक्ष्मलक्षणसुगन्धसुन्दरभुजमोचकभृङ्गीनीलकज्जलप्रहृष्टभ्रमरगणस्निग्धनिकुरम्बनिचितकुञ्चितचितप्रदक्षिणावर्त्तमूर्द्धशिरोजाः लक्षणव्यञ्जनगुणोपपेताः सुजातसुविभक्तसुरूपकाः प्रासादीयाः दर्शनीयाः अभिरूपाः प्रतिरूपाः। ते खलु मनुजाः हंसस्वराः क्रौंचस्वराः नन्दिघोषाः सिंहस्वराः सिंहघोषाः मञ्जुस्वराः मञ्जुघोषाः सुस्वराः सुस्वरनिर्घोषाः छायोद्योतिताङ्गाङ्गाः वज्रऋषभनाराच संहननाः समचतुरस्रसंस्थानसंस्थिताः स्निग्धच्छवयः निरातङ्काः उत्तमप्रशस्तातिशय निरुपमतनवः जल्लमलकलङ्कस्वेदरजोदोषवर्जितशरीराः निरुपलेपाः अनुलोमवायुवेगाः कङ्कग्रहणयः कपोतपरिणामाः शकुनिरिवपोसपृष्ठान्तरोरुपरिणताः विगृहीतोन्नतकुक्षयः पद्मोत्पलसदृशगन्धनिः श्वाससुरभिवदनाः अष्टधनुशतमुच्छ्रिताः। तेषां मनुजानां चतुःषष्टिपृष्ठकरण्डकाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन्!। ते खलु मनुजाः प्रकृतिभद्रकाः प्रकृतिविनीतकाः प्रकृत्युपशान्ताः प्रकृतिप्रतनुक्रोधमानमायालोभाः मृदुमार्दवसंपन्नाः अलीनाः भद्रकाः विनीताः अल्पेच्छाः असन्निधिसंचयाः अचण्डाः विडिमान्तरपरिवसनाः याहच्छिककामकामिनश्च ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन्।। तेषां खलु भदन्त! मनुजानां कियता कालेन आहारार्थः समुत्पद्यन्ते? गौतम! चतुर्थभक्तस्याहारार्थः समुत्पद्यन्ते ॥सू० ३६॥

टीका-'एगोरुय दीवेणं भंते! दीवे' इत्यादि। 'एगोरुय दीवे णं भंते! दीवे' एकोरुकद्वीपे खलु भदन्त! द्वीपे 'मणुयाणं केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते'

'एगोरुय दीवे णं भंते! दीवे मणुयाणं केरिसए आगारभाव पडोयारे पण्णत्ते'-इत्यादि। सूत्र-३६।

टीकार्थ-गौतमने इस सूत्र द्वारा प्रभुश्री से ऐसा पूछा है-हे

'एगोरुयदीवेणं भंते! दीवे मणुयाणं केरिसए आगारभावपडोयारे पण्णत्ते' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ-શ્રીગૌતમસ્વામીએ આ સૂત્રદ્વારા પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે

मनुजानां प्रथमयुग्मिनां कीदृशः–किमाकारकः आकारभावप्रत्यवतारः–शरीराकारादिस्वरूपलक्षणः प्रत्यवतारः प्रज्ञप्तः–कथित इति प्रश्नः। भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'ते णं मणुया' ते खलु युग्मिमनुजाः 'अणुवमतरसोमचारुरूवाः' अनुपमतरसोमचारुरूपाः चन्द्रवत् अत्यन्त सुन्दररूपवन्तः 'भोगुत्तमगयलक्खणा' भोगोत्तमगतलक्षणाः अत्रोत्तम शब्दस्य परनिपातः प्राकृतत्वात्, तेन उत्तमाश्च ते भोगाश्चेति उत्तमभोगाः, तद्गतानि तत्संसूचकानि लक्षणानि येषां ते तथा उत्तमभोगसूचकलक्षयुक्ता इत्यर्थः। 'भोगसस्सिरीया' भोगसश्रीकाः–भोगेन-शरीरेण सश्रीकाः शोभायुक्ताः 'सुजायसव्वंग सुंदरंगा' सुजातसर्वाङ्ग सुन्दराङ्गाः सुजातानि यथोक्तप्रमाणोपेतत्वेन शोभनजन्मानि यानि सर्वाणि उरःशिरः प्रभृत्यङ्गानि, तैः सुन्दरमङ्गं शरीरं येषां ते तथा। 'सुपइट्ठिय कुम्मचारुचलणा' सुप्रतिष्ठित कूर्मचारुचरणाः सुप्रतिष्ठिते सुन्दराकारेण स्थिते कूर्मवत् कूर्मपृष्ठवदुन्नते चरणे येषां ते तथा, 'रत्तुप्पलपत्तमउय सुकुमाल कोमलतला' रक्तोत्पल पत्र मृदुकसुकुमार-

---

भदन्त! उस एकोरुक द्वीप में रहने वाले मनुष्यों का आकार भाव का प्रत्यवतार अर्थात् आकारादि रूप वगैरह–कैसा कहा गया है? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं–'गोयमा!' हे गौतम। 'तेणं मणुया' एकोरुक द्वीप के मनुष्य 'अणुवमतरसोमचारुरूवा' चन्द्रमा की तरह बहुत अधिक सुन्दर रूपवाले होते हैं 'भोगुत्तमगयलक्खणा' वे मनुष्य उत्तम २, भोगों के सूचक लक्षणों वाले होते हैं। 'भोग सस्सिरीया' भोग जन्य श्री शोभा से युक्त होते हैं। 'सुजाय सव्वंग सुंदरंगा' शरीर प्रमाण के अनुसार प्रमाणोपेत मस्तक आदि उनका अंग जन्म से ही अधिक सुन्दर होने से उसका शरीर सुन्दर होता है 'सुपइट्ठिय कुम्मचारुचलणा' सुन्दर आकार वाले तथा कच्छपकी पीठ जैसे उन्नत चरण वाले होते हैं

હે ભગવન્ તે એકોરૂક દ્વીપમાં રહેવાવાળા મનુષ્યોનો આકાર ભાવનો પ્રત્યવતાર અર્થાત્ આકાર વિગેરે રૂપ કેવું કહેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा! હે ગૌતમ! 'तेणं मणुया' એકોરૂક દ્વીપના તે મનુષ્યો 'अणुवमतर सोमचारुरूवा' ચંદ્રની જેમ ઘણાજ વધારે સુંદર રૂપવાળા હોય છે 'भोगुत्तमगयलक्खणा' તે મનુષ્યો ઉત્તમ ઉત્તમ ભોગોના સૂચક લક્ષણો વાળા હોય છે. 'भोगसस्सिरीया' ભોગજન્ય શ્રી નામ શોભાથી યુક્ત હોય છે. 'सुजायसव्वंगसुंदरंगा' શરીરના પ્રમાણ અનુસાર પ્રમાણ યુક્ત મસ્તક વિગેરે તેઓનું અંગ જન્મથીજ અત્યંત સુંદર હોવાથી તેમનું શરીર સુંદર હોય છે. 'सुपइट्ठिय कुम्म चारू चलणा' સુંદર આકારવાળા તથા કાચબાના વાંસા જેવા ઉન્નત ચરણવાળા હોય છે, 'रतुप्पलपत्तमउयसुकुमालकोमल

कोमलतलाः तत्र-रक्तोत्पलपत्रवत् लालिमायुक्तं पुनश्च मृदुकं मार्दवगुणोपेतम् अकर्कशम् अतएव सुकुमारं कोमलं तलं चरणतलं येषां ते तथा, नगनगर सागर मगर चक्कं-कधरंकलक्खणंकिय चलणा' नगनगरसागरमकरचक्राङ्कधराङ्कलक्षणाङ्कितचरणाः, तत्र नगो-गिरिः नगर सागर मकर चक्राणि प्रसिद्धानि, अङ्कधरश्चन्द्रस्तस्याङ्को लाञ्छनम् एवं रूपैर्लक्षणैरुक्तवस्त्वाकार परिणताभिः रेखाभिरङ्किते चरणे येषां ते तथा, 'अणुपुव्वसुसाहतंगुलीया' आनुपूर्व्य सुसंहताङ्गुलीयाः, आनुपूर्व्येण-परिपाटया वर्द्धमाना हीयमानाः सुसंहताः-अविरलाः अंगुलयः पादाग्रावयवा येषां ते तथा, 'उण्णयतणु तंबणिद्धणखा' उन्नततनु ताम्रस्निग्धनखाः, तत्र उन्नता मध्ये तुंगाः तनवः-प्रतलाः ताम्रा रक्तवर्णाः स्निग्धाः-स्निग्धकान्तिमन्तः नखाः-पादगता येषां ते तथा, 'संठियसुसिलिट्ठगुप्फा' संस्थितसुश्लिष्ट-

---

'रतुप्पल पत्त मउय सुकुमाल कोमलतला' इनका चरण तल रक्त-लाल होता है एवं उत्पल के पत्र के जैसा वह मार्दव गुण से युक्त रहता है-कठोर नहीं होता तथा शिरीष पुष्प के जैसा वह कोमल होता है 'नगनगर सागर मगर चक्कंकधरंकलक्खणंकियचलणा' इन के चरणों में पहाड़ नगर सागर समुद्र मकर-मगर, चक्र एवं अङ्कधर चन्द्रमा इनके चिह्न रहते है अर्थात् इन आकार की उनके चरणों में रेखाएं होती है 'अणुपुव्वसुसाहयंगुलिया' इनके पैरों की अंगुलियां जैसी जहां प्रमाण में बडी और छोटी होनी चाहिये वैसी वह वहां संहत-मिली हुई होती है 'उण्णयतणु तंबणिद्धणखा' इनके पैरों की अंगुलियों के नख उन्नत ऊंचे उठे हुए पतले, ताम्र-लालवर्ण के-और स्निग्ध-स्निग्ध कान्ति शाली होते हैं। 'संठिय सुसिलिट्ठ गुप्फा' इनके

तला' तेना चरणुनुं तळीयुं. लाल होय छे. अने उत्पल कहेतां कमळना पानना जेवा मृदुता गुणुवाळा होय छे. अर्थात् कठोर होता नथी. तथा शिरीषना पुष्पना जेवा ते कोमळ होय छे. 'नगनगरसागर मगर चक्कंकधरंकलक्खणंकियचलणा' तेमना चरणोमां पहाड, नगर, सागर, समुद्र, मकर-मघर, चक्र, अने अंकधर-चंद्रमां एओना चिह्नो होय छे. अर्थात् आ आकारोनी रेखाओ तेओना चरणोमां होय छे. 'अणुपुव्वसुसाहयंगुलिया' तेमना पगोनी आंगळीयो प्रमाणु सरनी एटले के नानी मोटी ज्यां जे प्रमाणुनी होवी जोइए तेवीज त्यां त्यां मळेली रहे छे, 'उण्णयतणु तंबणिद्धणखा' तेमना पगनी आंगळीयोना नखो उन्नत उंचे उठेला पातळा, लालवर्णुवाळा अने स्निग्ध, चिकाश युक्त कांतीवाळा होय छे. 'संठियसुसिलिट्ठगुप्फा' तेओना गुल्फ (घोडी उपरनी गांठ) प्रमाणोपेत

गूढगुल्फा, संस्थितौ–सम्यक् स्वरूपप्रमाणतया स्थितौ सुश्लिष्टौ–सुघनौ गूढौ मांसलत्वादनुपलक्ष्यौ गुल्फौ–घुटिकौ येषां ते तथा, 'एणीकुरुविंदावत्त वट्टाणुपुव्वजंघा' एणीकुरु विन्दावर्त्तवृत्तानुपूर्व्यजङ्घाः' तत्र एणी–हरिणी, कुरुविन्दः–तृणविशेषः, वर्त्त सूत्रवलनकम्, एतानीववृत्ते–वर्तुले आनुपूर्व्येण-क्रमेण ऊर्ध्वं स्थूलतरे जंघे येषां ते तथा, 'समुग्गणिमग्ग गूढ जाणू' समुद्रक निमग्नगूढ जानवः समुद्गनिमग्ने संपुटान्तः स्थिते इव मांसलत्वादनुपलक्ष्ये जानुनी येषां ते तथा, 'गयससण सुजात–सण्णिभोरू' गजश्वसनसुजातसन्निभोरवः, गजस्य हस्तिनः श्वसनः-शुण्डादण्डः सुजातः–सुनिष्पन्नः तस्य सन्निभौ–तुल्यौ ऊरू-जंघे येषां ते तथा, 'वरवारणमत्ततुल्ल विक्कम विलासितगई' वरवारणमत्ततुल्य-विक्रमविलासितगतयः, तत्र वरः–प्रधानो भद्रजातीयो यो मत्तवारणो हस्ती तस्य विक्रमश्चक्रमणं तद्वत् विलासितं विलासः संजातो यस्य, विलासिता विलासवती गतिर्येषां ते तथा, 'सुजातवरतुरगगुज्झदेसा' सुजातवरतुरगगुह्यदेशाः वरतुरगस्येव

गुल्फ–टुकने–प्रमाणोपेत होते हैं सघन होते हैं, मांसल होने से गूढ होते हैं वे अलग दिखने में नहीं आते हैं 'एणी कुरुविंदावत्तवट्टाणु पुव्वजंघा' इनकी दोनों जंघाएं हरिणी की जांघों जैसी क्रमशः स्थूल-स्थूलतर होती हैं और कुरुविन्द नाम के तृण विशेष और वर्त्त–बटे हुए सूत की रस्सी के जैसी गोल होती हैं तथा दोनों जानु-घुटनें-इनके मांसल होने से समुद्र–संपुट में रखे हुए की तरह अनुपलक्ष्य-नहीं जाना जासके ऐसा होते हैं 'गयससणसुजातसण्णिभोरू' इन के दोनों उरु हस्ती के शुण्डादण्ड के समान सुन्दर गोल और पुष्ट होते हैं 'वरवारणमत्ततुल्ल विक्कमविलासिय गई' मदोन्मत्त हाथी के समान चलनेके विलास से युक्त इनकी गति होती है 'सुजात-वरतुरगगुज्झदेसा' इनका गुह्य प्रदेश श्रेष्ठ घोड़े के गुह्य प्रदेश के

હોય છે. સઘન હોય છે. માંસલ 'પુષ્ટ' હોવાથી ગૂઢ હોય છે. તેઓ અલગ દેખવામાં આવતી નથી. 'एणीकुरुविंदावत्तवट्टाणुपुव्वजंघा' તેમની બન્ને જાંઘો હરિણીયોની જાંઘો જેવી ક્રમશઃસ્થૂલ અને સ્થૂલતર ચઢઉત્તરની હોય છે. તથા કુરૂવિંદનામના તૃણ વિશેષ અને વર્ત્ત–વણેલા સૂતરની ડોરીના જેવી ગોળ હોય છે. તથા તેમના બન્ને ગોઠણો માંસ યુક્ત હોય છે. સમુદ્ર–સંપુટમાં રાખેલાની માફક જાણી ન શકાય એવા હોય છે. 'गयससण सुजातसण्णिभोरू' તેઓના બન્ને ઉરૂઓ હાથીની શુંડાદંડના જેવા સુંદર અને ગોળ તથા પુષ્ટ હોય છે. 'वरवारण तत्ततुल्लविक्कम विलासियगई' મદોન્મત્ત હાથીના જેવી વિલાસ યુક્ત તેઓની ગતિ હોય છે. 'सुजातवरतुरगगुज्झदेसा' તેઓનો ગુહ્ય પ્રદેશ શ્રેષ્ઠ

सुजातः सुगुप्तत्वेन निष्पन्नो गुह्यदेशो येषां ते तथा, 'आइण्णहओव्व णिरुवलेवा' आकीर्णहय इव निरुपलेपाः आकीर्ण हय इव जात्याश्व इव निरुपलेपाः जात्यश्वोहि मूत्राद्यननुलिप्तशरीरो भवति, तथा निरुपलेपशरीरा इति 'पमुइयवरतुरयसीह अतिरेगवट्टियकडी' प्रमुदितवर-तुरगसिंहातिरेक वर्तितकटयः, तत्र प्रमुदितः-रोगाद्यभावेनातिपुष्टः यौवन प्राप्त इत्यर्थः एवं विधो यो वरतुरगः वरसिंहश्च तद्वत् वर्तिता वर्त्तुला कटिर्येषां ते तथा, 'साहय सोणंदमुसलदप्पणणिगरिय-वरकणगच्छरुसरिसवरवइर वलियमज्झा' संहतसौनन्दमुसल-दर्पण निगरितवरकनकत्सरु सदृशवरवज्रवलितमध्याः, तत्र संहतं-संकुचितं सौनन्दं त्रिकाष्ठिका (तिपाई) इति प्रसिद्धा, मुसलं-प्रसिद्धं दर्पण शब्देनावयवे समुदायोपचारात् दर्पण गण्डो गृह्यते यो हस्तेन गृह्यते तथा निगरितं शुद्धीकृतं यद् वरकनकं तस्य त्सरुः-

---

समान सुगुप्त होता है 'आइण्णहओव्वणिरुवलेवा' आकीर्ण हय श्रेष्ठ आकीर्ण जाति के घोडे के जैसा इनका शरीर मल मूत्रादि से निरुपलिप्त रहता है। 'पमुइय वर तुरय सीह अतिरेगवट्टिय कडी' रोगादिक के अभाव से अति पुष्ट हुए घोड़े और सिंह की कटि से भी अतिशय अधिक इनकी गोल कृश कटि होती है-अर्थात् ये बहुत ही अधिक पतली कमर वाले होते हैं 'साहय सोणंद मुसलदप्पण णिगरियवर कणगच्छरुसरिसवरवइरवलियमज्झा' इनका वह मध्य भाग बीच से इस आकार का पतला होता है-कि जैसा संकुचित किया हुआ सौनन्द अर्थात् तिपाई जिसके पाये सकुडलिये गये हों तब जैसा आकार होता है वैसे आकार वाला तथा ऊर्ध्वीकृत मुसल का मध्य भाग बीच से जिस आकार का पतला होता है और दर्पण यहाँ दर्पण

ઘોડાના ગુહ્ય પ્રદેશ સમાન અત્યંત ગુપ્ત હોય છે. 'आइण्णहओव्वणिरुवलेवा' શ્રેષ્ઠ આકીર્ણ જાતના ઘોડાના જેવા તેમના શરીરો મલમૂત્રાદિથી નિરૂપલિપ્ત ખરડાયા વિનાના હોય છે. 'पमुइयवर तुरियसीह अतिरेगवट्टियकडी, રોગાદિના અભાવથી અત્યંત પુષ્ઠ થયેલ ઘોડા અને સિંહની કમ્મર કરતાં પણ અત્યંત અધિક પાતળી કમ્મરવાળા હોય છે. અર્થાત્ તેમની કમ્મર ગોળ અને કૃશ કહેતાં પાતળી હોય છે 'साहय सोणंद मुसल दप्पणणिगरियवरकणगच्छरुसरिस वरवइरवलियमज्झा' તેમનો તે મધ્યભાગ વચમાંથી એવો પાતળો હોય છે. કે જેમ સંકુચિત કરવામાં આવેલ સૌનન્દ અર્થાત્ તિપાઇ અર્થાત્ ત્રણ પાયાવાળી ઘોડી હોય કે જેના પાયાઓ સંકોચી લીધેલા હોય, ત્યારે તેનો જેવો આકાર હોય છે, એવા આકારવાળા તથા ઉંચે કરેલ મુસલ સાંબેલાનો મધ્યભાગ વચમાંથી જેવો પાતળો હોય છે, તથા દર્પણ અહિયાં દર્પણ શબ્દથી દર્પનો

खड्गमुष्टिः एते सर्वे पदार्थाः मध्ये तनवः उभयोः पार्श्वयोस्थूला भवन्ति, तैः तेषामिवेत्यर्थः, तथा–वरवज्रस्येव क्षामः वलितो वलित्रयोपेतो मध्यभागो येषां ते तथा 'उज्जुयसम संहित सुजातजच्च तणुकसिणणिद्ध आदेज्जलडह सुकुमालम-उय रमणिज्जरोमराई' ऋजुकसमसंहित सुजातजात्य तनुकृष्णस्निग्धादेयलडह सुकुमार–मृदुक रमणीयरोमराजयः, तत्र ऋजुका–अवक्रा, समा न क्वापि कुटिला, संहिता–सन्ततिरूपेण व्यवस्थिता न तु अपान्तराल व्यवच्छिन्ना सुजाता–सुजन्मा न तु कालादि वैगुण्याद् दुर्जन्मा अतएव जात्या–प्रधाना, तन्वी कृशा न तु

शब्द से दर्पण का गण्ड–हाथ में पकडने का डंडा–लिया जाता है उसके जैसी शुद्ध किये गये सोने से बनी हुई मूंठ होती है, ये सब पदार्थ बीच से पतले और ऊपर नीचे स्थूल होते हैं इनके जैसा उनका मध्य भाग होता है वैसा, वर श्रेष्ठ–वज्र का जैसा आकार होता है वैसा उनका कटिभाग सदा त्रिवलि से विराजित रहता है। 'उज्जुयसमसंहिय सुजाय जच्चतणुकसिणणिद्ध आदेज्जलडह सुकुमालमउय रमणिज्ज-रोमराई' इन के शरीर की रोमावलि सघन होती है वह टेडी मेडी नहीं होती है अर्थात् किसी भी जगह वह वक्र नहीं होती है सम रहती है सघन होने पर भी अन्तर से भी व्यवस्थित रह सकती है- इसके लिये कहा गया है वह ऐसी नहीं है किन्तु शरीर का कोई मा भी ऐसा प्रदेश नहीं बचता है कि जहां पर वह अन्तर रहित हुई घनी भूत न हो यह सुजात–सुन्दर रूप से जन्म से ही होती है तथा– यह स्वभावतः ही पतली होती है मोटी–स्थूल–नही होती। खूब काली

હાથો અર્થાત્ હાથમા પકડવાનો હાથો ગ્રહણુ થયેલ છે. તેને જેવી શુદ્ધ કરવામાં આવેલ સોનામાંથી બનાવવામાં આવેલ મૂઠ હોય છે, આ બધા પદાર્થો વચમાંથી પાતળા અને ઉપર નીચે સ્થૂલ જાડા હોય છે. તેના જેવો તેઓનો મધ્યભાગ અર્થાત્ કટિપ્રદેશ પાતળો હોય છે. તથા વર-શ્રેષ્ઠ વજ્રનો જેવો આકાર હોય છે. એવો તેમનો કટિભાગ હમેશાં ત્રિવલીથી શોભાયમાન હોય છે 'उज्जुय समसंहिय सुजायजच्च तणुकसिण णिद्ध आदेज्ज लडह सुकुमाल मउयरमणिज्जरोमराई' તેમના શરીરની રોમ પંક્તિ સઘન હોય છે. તે આડી અવળી હોતી નથી. અર્થાત્ કોઈ પણુ સ્થળે તે વાંકીચૂંકી હોતીનથી. સરખીજ રહે છે. સઘન હોવા છતાં પણુ અન્તરથી પણુ વ્યવસ્થિત રહી શકે છે. તેથી કહેવામાં આવેલ છે કે તે રોમરાજી એવી નથી પણુ શરીરનો કોઇ પણુ ભાગ એવોનથી રહેતો કે જ્યાં તે અંતર વિનાની થયેલ ઘનીભૂત ન હોય, આ સુજાત જન્મથીજ સુંદર રૂપવાળી હોય છે. તથા તે સ્વાભાવિક રીતે જ પાતળી હોય છે. જાડી હોતી નથી. ખુબજ કાળી હોય છે, માંકડાના

स्थूला, कृष्णा न तु मर्कटवर्णा, कृष्णापि किञ्चिन्निर्दीप्तिका भवतीत्याह=स्निग्धा-'चिक्कणा' आदेया-दर्शनपथमुपगता सती पुनः पुनः आकांक्षणीया लडहा सलवणिमा-लावण्ययुक्ता अतएव आदेया इति भावः, सुकुमारा-सुकुमारत्वमपि किञ्चित्कर्कशस्पर्शं भवेतत्त आह-मृदुला-अतिकोमला अतएव रमणीया मनोरमा रोमराजिः-रोमावलिर्येषां ते तथा, 'गंगावत्तपयाहिणावत्त तरंग भंगुर रविकिरण तरुणबोधिय अकोसायंत पउमगंभीर वियडणाभी' गङ्गावर्त्त प्रदक्षिणावर्त्ततरंगभंगुर रविकिरणतरुणबोधिताकोशायमानपद्मगंभीर विकटनाभयः, तत्र गङ्गाया आवर्त्ताः-पयसां विभ्रमः तद्वत् प्रदक्षिणावर्त्ता न तु वामावर्त्ताः तरङ्गा-इव तरङ्गाः तिस्रो वलयः ताभिर्भङ्गुरा वक्रा रविकिरणै स्तरुणैरभिनवैः बोधितं विकसितं सत् अकोशायमानं प्रफुल्लितं पद्मं-कमलं तद्वत् गम्भीरा विकटा-विशाला च नाभियेषा ते तथा, 'झसविहग सुजातपीणकुच्छी' झषविहग सुजातपीनकुक्षयः झषो=मत्स्यः विहगः पक्षी तयोरिव सुजातौ सुनिष्पन्नौ जन्मदोषरहितौ पीनौ उपचितौ पुष्टौ कुक्षी उदरोभयभागौ येषां ते तथा, 'झसोदरा' झषोदराः कृशोदर

होती है. मर्कटवर्ण के जैसी मट मैली नहीं होती स्निग्ध-चिकनी होती है-अदेय होती है-यदि यह एक वार भी देख ली जाती है तो पुनः पुनः देखने की दर्शक की इच्छा जगती रहती है लावण्य युक्त होती है सुकुमार होती है-अति कोमल होती है ऐसा रमणीय इनकी रोमराजि होती है

तथा--'गंगावत्त पयाहिणावत्ततरंगभंगुररविकिरणतरुणबोधियअकोसायंतपउमगंभीरवियडणाभी' इनकी नाभि गंगा की प्रदक्षिणावर्त्तवाली भ्रमि-भौंर के जैसी होती है तथा तरङ्ग के जैसी त्रिवली से वह भुग्न टुकडे-टुकडे रूप में होती है एवं तरुण-अभिनव-रवि किरणों से बोधित हुए-खिले कमल के समान विशाल होती है। 'झसविहगसुजातपीणकुच्छी' कुक्षि-पेट-इनकी झषमछली और विहग पक्षी की कुक्षि

વર્ણ જેવી મલીન હોતી નથી. સ્નિગ્ધ ચીકણી હોય છે. અર્થાત્ તે એક વાર પણ જોવામાં આવેતો વારંવાર તેને જોવાની જોનારની ઈચ્છા થતી રહે છે. સૌંદર્ય યુક્ત હોય છે. આવી રમણીય તેમની રોમરાજી હોય છે.

તથા 'गंगावत्तपयाहिणावत्ततरंगभंगुर रवि किरण तरुण बोधिय अकोसायंतपउमगंभीरवियडणाभी તેમની નાભી ગંગાની દક્ષિણાવર્ત વાલી ભ્રમિ-ઘૂમરીયો જેવી હોય છે. તથા તરંગના જેવી ત્રિવલીથી તે ભગ્ન એટલે કે ખંડ ખંડના રૂપ હોય છે. તથા તરૂણ અને અભિનવ સૂર્યના કિરણોથી બોધિત થયેલ અર્થાત્ ખીલેલા કમળના જેવી વિશાળ હોય છે 'झस विहग सुजात

वन्त इत्यर्थः 'सुइकरणा' शुचिकरणाः-शुचीनि पवित्राणि निरुपलेपत्वात् करणानि इन्द्रियाणि येषां ते तथा, 'पम्ह वियडणाभा' पद्मविकटनाभयः-पद्म-कमलं तद्वत् तदाकारा विकटा-विशाला नाभिर्येषां ते तथा 'सण्णयपासा' सन्नतपार्श्वाः, सम्यक् क्रमेण अधोऽधः नते पार्श्वे येषां ते तथा, 'संगतपासा' संगतपार्श्वाः- सङ्गते-देहप्रमाणोचिते पार्श्वे येषां ते तथा, अतएव 'सुंदरपासा' सुन्दरपार्श्वाः 'सुजातपासा' सुजातपार्श्वाः-जन्मजातसुन्दरपार्श्वाः 'मियमाइय पीणरतिय-पासा' मितमात्रिकपीनरतिदपार्श्वाः, मिते-परिमिते मात्रिके मात्रया उपेते अन्यूनाधिके पीने-उपचिते रतिदे-आनन्दप्रदे पार्श्वे येषां ते तथा, 'अकरंडुय-कणगरुयगनिम्मल सुजाय निरुवहयदेहधारी' अकरण्डुककनकरुचक निर्मल सुजात निरुपहतदेहधारिणः, तत्र अविद्यमानं मांसलत्वेन अनुपलक्ष्यमाणं करण्डुकं पृष्ठ-

जैसी सुजात-सुन्दर और पुष्ट होती है 'झसोदरा' इनका उदर मत्स्य के उदर जैसा कृश होता है 'सुइकरणा' इनके करण अर्थात् इन्द्रियां पवित्र और निर्लिप्त होते हैं 'पम्हवियडणाभी' इनकी नाभिकमल के जैसी विशाल होती है 'सण्णयपासा' अच्छे रूप में क्रमशः इनके दोनों पार्श्वभाग नीचे २, नत-झुके हुए होते हैं। 'संगतपासा' और वे देह प्रमाण उपचित-पुष्ट-होते हैं अतएव 'सुंदरपासा' वे दोनो पार्श्व भाग इनके बडे सुहावने लगते हैं। 'सुजातपासा' इसी कारण वे सुजात जन्म से ही सुन्दर पार्श्व वाले कहे गये हैं। 'मितमाइय पीणरतियपासा' और इसी कारण वे उनके दोनों पार्श्व भाग परिमित न कमती न बढती किन्तु मात्रोपेत, पुष्ट एवं आनन्द दायक वर्णित किये गये हैं। 'अकरंडु-यकणगरुयग निम्मलसुजाय निरुवहय देहधारी' वे ऐसे देह के धारी होते

पीणकुच्छी' કુક્ષી કહેતાં પેટના પડખાનો ભાગ તેમના ઝષ નામની માછલીના અને પક્ષીના પેટ જેવો સુજાત સુંદર અને પુષ્ટ હોય છે. 'झसोदरा' તેમનું પેટ માછલીના પેટ જેવું કૃશ પાતળું હોય છે. 'सुइकरणा' તેમના કરણુ અર્થાત્ ઇંદ્રિયો અત્યંત પવિત્ર અને નિર્લિપ્ત હોય છે. 'पम्हा वियड़णाभी' તેમની નાભી કમળના જેવી વિશાળ હોય છે. 'सण्णयपासा' ક્રમશ તેમના બન્ને પાર્શ્વ ભાગ નીચે નીચે નમેલાં હોય છે 'संगतपासा' અને તે દેહ પ્રમાણ ઉપચિત નામ પુષ્ટ હોય છે 'सुंदरपासा' તે બેઉપાર્શ્વભાગ-પડખા ઘણાજ સુંદર હોય છે. 'सुजात-पासा' એજ કારણે તેઓ સુજાત અર્થાત્ જન્મથીજ સુંદર પડખાવાલા કહેવામાં આવેલ છે મિतमाइय पीणरतियपासा' અને એજ કારણે તેઓનાએ બન્ને પાર્શ્વ-ભાગો પરિમિત હોય છે ઓછાવત્તાં હોતા નથી પરંતુ પ્રમાણોપેત, પુષ્ટ અને આનંદદાયક હોવાનું કહેવામાં આવેલ છે 'अकरुंडुय कणगरुयगनिम्मल सुजाय निरूवहय देहधारी' તેઓ એવા શરીરને ધારણુ કરવાવાળા હોય છે કે જેમના

वंशास्थिकं यस्य स अकरण्डुकस्तम् तथा कनकस्येव रुचको रुचिर्दीप्ति स निर्मलः स्वाभाविकागन्तुकमलरहितः सुजातो–गर्भजन्मदोषरहितः, निरुपहतः–ज्वराद्युपघातरहितः, एवंविधो यो देहस्तं धारयन्तीत्येवं शीला ये तथा, तथा 'पसत्थ बत्तीसलक्खणधरा' द्वात्रिंशल्लक्षणानि प्रशस्तानि अप्रशस्तानि च भवन्ति तत्र ते प्रशस्त द्वात्रिंशल्लक्षणधराः, 'कणगसिला तलुज्जल पसत्थसमयलोवचियविच्छिन्न-पिहुलवत्थी' कनकशिलातलोज्ज्वल प्रशस्त समतलोपचित विस्तीर्णपृथुलवस्तयः तत्र कनकशिलातलवदुज्ज्वला प्रशस्ता समतला उपचिता मांस विस्तीर्णा सर्वतो-विशाला पृथुला परिपुष्टा बस्तिः नाभेरधोभागो येषां ते तथा 'सिरिवच्छंकिय-वच्छा' श्रीवत्साङ्कितवक्षसः, तत्र श्रीवत्सो लांछनविशेषः तेनाङ्कितं वक्ष उरो येषां ते तथा, 'पुरवरफलिह वट्टिय भुया' पुरवर परिघवर्तित भुजाः, तत्र पुरवरप-रिघः महानगरद्वारकपाटार्गला तद्वद् वर्त्तितौ वृत्तौ पुष्टौ च भुजौ येषां ते तथा,

हैं कि जिसके पृष्टकी हड्डी नहीं दिखती है, कनक के समान जो दीप्ति वाला होता है, निर्मल–स्वाभाविक एवं आगन्तुक मल से जो रहित होता है गर्भजन्म के दोष से रहित होता है और निरूपहत होता है–ज्वरादि रूप उपघात से विहीन होता है 'पसत्थबत्तीसलक्खणधरा' ये प्रशस्त बत्तीस लक्षणों के धारी होते हैं। 'कणगसिलातलुज्जल पसत्थ समयलोवचिय विच्छिन्नपिहुलवत्थी' इनका वक्षःस्थल कनक की शिला के तल जैसा उज्ज्वल होता है, प्रशस्त होता है, समतल होता है, उपचित–पुष्ट होता है–मांसल होता है ऊपर की ओर और नीचे की ओर विस्तीर्ण होता है तथा दक्षिण और उत्तर की ओर वह पृथुल होता है। 'सिरिवच्छंकि-यवच्छा पुरवर फलिहवट्टियभुया, भुयगीसर विपुलभोगआयाण फलि-ह उच्छूढ दीहबाहू' तथा उनका वह वक्षःस्थल श्री वत्स के चिह्न से युक्त

उच्छूढदीहबाहू' तथा तेओना ओ वक्षस्थळो श्रीवत्सना चिन्ह वाळा वांसाना हाडकां देखाता नथी सोनाना जेवी दीप्तिवाळा होय छे, निर्मल स्वाभाविक तथा आगंतुक मळ विनाना होय छे. सुजात होय छे, अर्थात् गर्भजन्म दोष विनाना होय छे, अने निरूपहत होय छे. ओटले के ताव झाडा उल्टी विगेरे उपघात विनाना होय छे. 'पत्थसबत्तीस लक्खणधरा' तेओ उत्तम ओवा बत्रीश लक्षणोने धारण करवावाळा होय छे, 'कणगसिलातलुज्जल पसत्थसमयलोवचियविच्छिन्नपिहुलवत्थी' तेओना वक्षस्थळो सोनानी शिलाना तळीया जेवा उज्जवल होय छे. अत्यंत प्रशस्त होय छे. समतल होय छे. उपचित पुष्ट होय छे. मांसल होय छे. उपरनी बाजु अने नीचेनी बाजु विस्तृत होय छे. तथा दक्षिण अने उत्तरनी बाजु ते पृथुल होय छे. 'सिरि-वच्छंकियवच्छा पुरवरफलिह वट्टियभुया भुयगीसर विपुलभोगआयाणफलिह

'भुयगीसर विपुलभोग आयाण फलिह उच्छूढदीहबाहू' भुजगेश्वर विपुलभोगा दान परिघोत्क्षिप्त दीर्घबाहवः, तत्र भुजगेश्वर-सर्पराजस्तस्य विपुलो यो भोगः शरीरम्-तथा-आदीयते-द्वारस्थगनार्थं गृह्यन्ते इत्यादानः स चासौ परिघोऽर्गला 'उच्छूहत्ति' उत्क्षिप्तः स्वस्थानादुत्क्षिप्त ऊर्ध्वीकृतः निष्कास्य ततो द्वार पृष्ठभागे दत्त इत्यर्थः तद्वद् दीर्घौ-लम्बायमानौ बाहू येषां ते तथा, 'जूयसन्निभपीणरतियपीवरपउट्ठ संठियसुसिलिट्ठ विसिट्ठघणथिर सुबद्ध सुनिगूढ पव्वसंधी' यूपसन्निभरतिदपीवर प्रकोष्ठसंस्थित सुश्लिष्टविशिष्ट घनस्थिर सुबद्ध सुनिगूढपर्वसन्धयः तत्र यूप सन्निभौ-यूपः शकटावयवविशेषः यो वृषभ स्कन्धोपरिस्थाप्यते तत्सदृशौ वृत्तत्वेन आयतत्वेन च तत्तुल्यौ मांसलौ रतिदौ पश्यतां दृष्टिसुखदौ पीवर प्रकोष्ठकौ अकृशकलाचिकौ येषां ते तथा सस्थिताः-संस्थानविशेषवन्तः सुश्लिष्टाः सुघनाः विशिष्टाः-प्रधानाः, घना निविडाः, स्थिराः-नातिश्लथाः, सुबद्धाः स्नायुभिः-सुष्ठु नद्धाः, निगूढाः पर्वसन्धयः-अस्थिसंधानानि येषां ते तथा,

होता है इनकी दोनों भुजाएँ महानगर के अर्गला के जैसी लम्बी होती हैं। इनके दोनों बाहू शेषनाग के विपुल शरीर के जैसे एवं स्वस्थान से खेंचकर द्वार पृष्ठ में दिये गये परिघ के जैसे लम्बे होते हैं। 'जूयसन्निभपीणरतिय पीवरपउट्ठ संठिय सुसिलिट्ठ विसिट्ठ घणथिर सुबद्ध सुनिगूढपव्वसंधी' इनकी दोनों हाथों की कलाईयां हथेली गोल और लम्बी होने से युग बैलों के कन्धे पर रखे जाने वाला जुआ के जैसी मजबूत होती है, मांसल होती है देखने वालों को आनन्द प्रद होती हैं और पतली नहीं होती हैं तथा-इनकी अस्थि संधियां संस्थान विशेष संपन्न होती है सुश्लिष्ट होती हैं सघन होती हैं उत्तम होती हैं पास-पास में होती हैं स्थिर होती हैं अति शिथिल नहीं होती हैं और स्नायुओं से अच्छी तरह वे जकडी हुई होती हैं एवं निगूढ रहती है। 'रत्तनलोवइय

હોય છે. તેઓની બન્ને ભુજાઓ મહાનગરની અર્ગલાના જેવી લાંબી હોય છે. તેમના બન્ને બાહુ શેષનાગના વિશાળ શરીરના જેવા અને સ્વસ્થાનથી ખેંચીને દ્વાર પૃષ્ટમાં લગાવવામાં આવેલ પરિઘના જેવા લબા હોય છે 'जूयसन्निभपीणरतियपीवर पउट्ठ संठिय सुसिलिट्ठ विसिट्ठ घणथिर सुबद्ध सुनिगूढ पव्वसंधी' તેમના બન્ને હાથોના કાંડાઓ ગોળ અને લાંબા હોવાથી યુગ બળદના ખાંધપર રાખવામાં આવતા જૂંસરાના જેવા મજબૂત સોહામણા હોય છે. અને માંસલ પુષ્ટ હોય છે. જોવાવાળાને ખૂબજ આનંદ આપનાર હોય છે. અને પાતળા હોતા નથી. તથા તેના હાડકાનો સંધી ભાગ સંસ્થાન વિશેષથી સપન્ન હોય છે સુશ્લિષ્ટ હોય છે સઘન હોય છે. ઉત્તમ હોય છે નજીક નજીક હોય છે સ્થિર હોય છે. અત્યંતશિથિલ હોતા નથી. અને સ્નાયુઓથી સારીરીતે જકડાયેલ

'रत्ततलोवइयमउय मंसल पसत्थलक्खणसुजाय अच्छिद्दजालपाणी' रक्ततलोपचित मृदुकमांसल प्रशस्तलक्षण–सुजाताच्छिद्र जालपाणयः, तत्र रक्ततलौ–अरुणौ अधोभागे उपचित्तौ–उन्नतौ औपचयिकौ वा क्रमेण हीयमानोपचयौ मृदुकौ–कोमलौ मांसलौ–परिपुष्टौ प्रशस्तशुभचिह्नयुक्तौ लक्षणौ सुजातौ–जन्मतः सुव्यवस्थितौ अच्छिद्रजालौ–अन्तरालरहिताङ्गुलि समुदायौ एतादृशौ पाणी हस्तौ येषां ते तथा, 'पीवर वट्टिय सुजायकोमलवरंगुलिया' पीवर वृत्तसुजातकोमलवराङ्गुलिकाः, तत्र पीवराः–शरीरौचित्येन स्थूला वृत्ता वर्तुलाः सुजाताः सुव्यवस्थिताः कोमला वराश्च प्रशस्तलक्षणोपेता अङ्गुलयो येषां ते तथा 'आतंबतलिण सुचिरुइरणिद्धणक्खा' आताम्र तलिन शुचि रुचिर स्निग्धनखाः, आताम्राः–ईषद्रक्ताः तलिनाः–प्रतलाः शुचयः–पवित्राः–निर्मला रुचिरा मनोज्ञाः स्निग्धाः–चिक्कणा

मउयमंसलपसत्थ लक्खणसुजायअच्छिद्दजालपाणी' इनके दोनों हाथ रक्त तल वाले होते हैं–अरुण होते हैं–उपचित होते हैं–अधोभाग पुष्ट होते हैं, उन्नत होते हैं–नीचे की ओर अधिक झुके रहते हैं। मृदुल–चिकने, मांसल–मजबूत, प्रशस्त लक्षण युक्त, सुन्दर–आकार संपन्न, और छिद्र रहित अंगुलियों वाले होते हैं। 'पीवरवट्टिय सुजाय कोमलवरंगुलिया' ये अंगुलियां इनकी पीवर मजबूत होती हैं वृत्त–गोलाकार होती हैं–सुजात–सुन्दर होती हैं एवं कोमल होती हैं 'आतंबतलिणसुचिरुइरणिद्धणखा चंदपाणि लेहा, सूरपाणि लेहा संखपाणि लेहा, चक्कपाणिलेहा, दिसासोअत्थियपाणिलेहा' हाथों के अंगुलियों के नख कुछ २ लाल होते हैं, तलीन–पतले होते हैं, शुचि–पवित्र होते हैं–साफ होते हैं, रुचिर–मनोहर होते हैं, स्निग्ध–चिकने होते हैं। रूक्षता से हीन

હોય છે. અને ગુપ્ત રહે છે 'रत्ततलोवइय मउय मंसलपसत्थलक्खणसुजाय अच्छिद्द जालपाणी' તેમનાબેઉ હાથો રાતાતળીયા વાળા હોય છે. અર્થાત્ તેમની હથેલી ઓ લાલ હોય છે. ઉપચિત હોય છે. અર્થાત્ નીચેનો ભાગપુષ્ટ હોય છે. ઉન્નત હોય છે. નીચેની તરફ ઝુકેલો રહે છે. મૃદુલ ચિકાશવાળા, માંસલ, મજબૂત, પ્રશસ્ત લક્ષણોવાળા, સુંદર આકારવાળા અને છિદ્રોવિનાની આંગળીયોવાળા હોય છે. 'पीवरवट्टिय सुजाय कोमलवरंगुलिया' તેમની આંગળીયો પીવર મજબૂત હોય છે. વૃત્ત-ગોળ આકારવાળી હોય છે. સુજાત અને સુંદર હોય છે. 'आतंबतलिण सुचिरुइरणिद्धणखा, चंदपाणिलेहा, सूरपाणिलेहा, संखपाणिलेहा, चक्कपाणि लेहा, दिसासोअत्थियपाणिलेहा' તેમના હાથોની આંગળીયોનાં નખો કંઈક કંઈક લાલ હોય છે. તલીન કહેતાં પાતળા હોય છે. શુચિનામ પવિત્ર હોય છે. અર્થાત્ સાફ હોય છે. રૂચિર કહેતાં મનોહર હોય છે. સ્નિગ્ધ-

नखा येषां ते तथा, 'चंदपाणिलेहा' चन्द्रपाणिरेखाः, चन्द्रइव चन्द्राकारा पाणि-रेखा-हस्तरेखा येषां ते तथा, 'सूरपाणिलेहा' सूर्यपाणिरेखाः, सूर्य इव सूर्याकारा पाणिरेखा येषां ते तथा, 'संखपाणिलेहा' शङ्खपाणिरेखाः, शङ्ख इव शङ्खाकारा पाणिरेखा येषां ते तथा, 'चक्कपाणिलेहा' चक्रपाणिरेखाः; चक्र इव चक्राकारा पाणिरेखा येषां ते तथा, 'दिसासोअत्थिय पाणिलेहा' दिक् सौवस्तिक पाणि-रेखाः, दिक् प्रधानः स्वस्तिकः दक्षिणवर्त्तः स्वस्तिकः तदाकारा पाणौ रेखा येषां ते तथा, 'चंदसूरसंखचक्कदिसा सोअत्थिय पाणिलेहा' चन्द्रसूर्यशङ्ख चक्र-दिक्सौवस्तिक पाणिरेखाः, पूर्वोक्त मेव विशेषण पञ्चकं प्रशस्तता प्रकर्ष सूचनाय संग्रह्य कथितमिति न पौनरुक्त्यम् । 'अणेगवरलक्खणुत्तम पसत्थ सुचिरतिय पाणिलेहा' अनेकवरलक्षणोत्तम प्रशस्त शुचिरतिद पाणिरेखाः, अनेकैः वरैः-प्रधानैः लक्षणै रुत्तमाः प्रशस्ताः-प्रशंसास्पदीभूताः शुचयः-पवित्राः-निर्मलाः रतिदाः-प्रीत्युत्पादकाः पाणिरेखा येषां ते तथा, 'वरमहिसवराह सीहसद्दूल

होते हैं। इनके हाथों में चन्द्र के आकार की रेखाएँ होती हैं, सूर्य के आकार की रेखाएँ होती हैं शंख के आकार की, चक्र के आकार की और श्रेष्ठ दक्षिणावर्त्त वाले स्वस्तिक के आकार की रेखाएँ होती हैं 'चंदसूरसंखचक्कदिसासोअत्थिय पाणिलेहा अणेगवरलक्खणुत्तमपसत्थ सुचिरतियपाणिलेहा' इस तरह चन्द्र, सूर्य, शंख, चक्र, और श्रेष्ठ स्व-स्तिक की रेखाएँ इनके हाथो में होती है तथा इनको और भी सुन्दर२, उत्तम लक्षण वाली बहुत रेखाएँ होती हैं अतएव वे प्रशस्त-प्रशंसा के योग्य होते हैं, पवित्र होते हैं और अपने २, फल देने रूप कर्त्तव्य के अनुसार निष्पन्न हुई रेखाओं वाले होते हैं। 'वरमहिसवराहसीह सद्दूलउसभणागवर पडिपुण्णविउल उन्नयखंधा' इनके दोनों स्कंध-

ચિકણા અને રૂક્ષતા વિનાના હોય છે. તેમના હાથોમાં ચંદ્રના આકારની રેખાઓ હોય છે. સૂર્યના આકાર જેવી રેખાઓ હોય છે. શંખના આકાર જેવી, ચક્રના આકાર જેવી, અને ઉત્તમ દક્ષિણા વર્તવાળા સ્વસ્તિકના આકાર જેવી રેખાઓ હોય છે 'चंदसूरसंख चक्कदिसासोअत्थिय पाणिलेहा अणेगवरलक्खणुत्तमपसत्थ सुचिरतियपाणि लेहा' આ પ્રમાણે ચંદ્ર, સૂર્ય, શંખ, ચક્ર અને શ્રેષ્ઠ સ્વસ્તિકના જેવી રેખાઓ તેમના હાથોમાં હોય છે. તથા અનેક બીજા પણ સુંદર સુંદર ઉત્તમ લક્ષણો વાળી ઘણીજ રેખાઓ હોય છે. તેથીજ તેઓ પ્રશસ્ત પ્રશંસા કરવાને યોગ્ય હોય છે. પવિત્ર હોય છે. તથા પોત પોતાના ફળ આપવા રૂપ કર્તવ્ય પ્રમાણે નીકળેલી રેખાઓ વાળા હોય છે. 'वरमहिस वराहसीह सद्दुल उसभणागवरपडिपुण्णविउल उन्नयखंघा' તેમના બન્ને ખંભાઓ જંગલી

उसभणागवर पडिपुण्णविउलउन्नयखंधा' वरमहिषवराह सिंहशार्दूल वृषभ नागवर परिपूर्ण विपुलोन्नत स्कन्धाः, तत्र वरमहिषः-प्रधानमहिषः, वराहः- वर शब्दस्यापि सम्बन्धात् वरवराहः-वनशूकरः, सिंहः-केशरी, शार्दूलो व्याघ्रः, वृषभो बलीवर्दः नागवर-प्रधानगजः एतेषामिव परिपूर्णौ-स्वप्रमाणेनाहीनौ, विपुलौ विस्तीर्णौ उन्नतौ च स्कन्धौ येषां ते तथा, 'चउरङ्गुलसुप्पमाण कंबु- वर सरिसगीवा' चतुरङ्गुल सुप्रमाण कम्बुवर सदृशग्रीवाः, चतुरङ्गुलं स्वशरी- रापेक्षया चतुरङ्गुलपरिमितं सु-सुष्ठु शोभनंप्रमाणं यस्याः सा तथा कंबुवर सदृशी उन्नतया वलित्रययोगेन च प्रधान शङ्ख सन्निभा ग्रीवा येषां ते तथा, 'अवट्ठिय सुविभत्तसु जाय चित्तमंसू' अवस्थित सुविभक्त सुजात चित्रश्मश्रवः, तत्र अवस्थितानि-अवर्धन शीलानि सदाकालं तथारूपेणैवावस्थितानि सुविभक्तानि विविक्तानि सुजातानि सुष्ठुतया समुत्पन्नानि श्मश्रूणि कूर्चकेशाः पुरुषमुखोपरि समुद्भूत केशसमूहः 'दाढी-मूंछ' इति प्रसिद्धानि येषां ते तथा 'मंसल संठिय- पसत्थ सद्दूलविउल हणुया' मांसल संस्थित प्रशस्त शार्दूल विपुल हनुकाः, मांसलं पुष्टम् तथा संस्थितं-शुभ संस्थानेन संस्थितं तेन प्रशस्तं कमलाकारत्वात् शुभलक्षणोपेतं शार्दूलः-व्याघ्रस्तस्येव विपुलं विस्तीर्णं हनुकं-

कंधे वनशूकर-जंगली सुअर, सिंह, शार्दुल, वृषभ एवं श्रेष्ठ गज के स्कन्धों के जैसे भरे हुए विकसित रहते हैं, और परिपूर्ण प्रभाववाले होते हैं, विस्तीर्ण होते हैं, उन्नत होते हैं। 'चतुरंगुलसुप्पमाणकंबुवरसरिसगीवा' चतुरंगुलपरिमित होने से शोभन प्रमाणवाली एवं वलित्रय से युक्त होने के कारण सुन्दर शंख जैसी इनकी ग्रीवा होती हैं। 'अवट्ठियसुविभत्तसुजाय चित्त मंसू मंसलसंठिय पसत्थसद्दूल विउलहणुया' इनकी दाढी अवस्थित सदा एक समान रहने वाली सुविभक्त अलग-अलग सुजात-सुन्दर रूप से बनी हुई विचित्र होती है और मांस से भरा हुआ पुष्ट तथा सुन्दर संस्थान से युक्त होने से प्रशस्त और व्याघ्र

સૂવર, સિંહ, શાર્દૂલ, અને ઉત્તમ હાથીના ખભાઓના જેવા ભરેલા અને વિશાલ રહે છે. અને પરિપૂર્ણ પ્રભાવવાળા હોય છે. વિસ્તૃત હોય છે. અને ઉન્નત હોય છે. 'चतुरंगुलसुप्पमाण कंवुवरसरिसगीवा' ચાર આંગળ જેટલા માપની હોવાથી યોગ્ય પ્રમાણવાળી અને ત્રણ રેખાઓ વાળી હોવાથી સુંદર શંખ જેવી તેમની ગ્રીવા-ગળું હોય છે, 'अवट्ठिय सुविभत्त सुजाय चित्तमंसूमंसल संठियपसत्थसद्दुल विउलहणुया' તેમની દાઢિ અવસ્થિત અર્થાત્ સદા એક સરખી રહેવાવાળી સુવિભક્ત અલગ અલગ સુજાત સુંદર પણાથી શોભાયમાન અને વિચિત્ર હોય છે. તથા માંસથી ભરેલ પુષ્ટ તથા સુંદર સંસ્થાનથી યુક્ત હોવાથી

चिबुकम् अधरोष्ठाधो भागः 'डाढी' इति प्रसिद्धं येषां ते तथा, 'ओयवियसिलप्पवालबिंबफलसन्निभाधरोट्ठाः' ओयवियशिला प्रवालबिम्ब फलसन्निभाधरोष्ठाः तत्र-ओयविय' इति देशी शब्दः परिकर्मितार्थवाचकस्तेन ओयवियं-परिकर्मितं शिलाप्रवालं शिलारूपं प्रवालं-विद्रुमं, विम्बफलं-स्वनामख्यातो रक्तवर्णफलविशेषः तयोः सन्निभः रक्ततया तत्सदृशः अधरोष्ठः अधस्तन ओष्ठो येषां ते तथा, 'पंडुरससि सगल विमल निम्मल संखगोखीर फेणदगरय मुणालिया धवलदंतसेढी' पाण्डुरशशिशकल विमलनिर्मलशङ्ख गोक्षीर फेनदकरजोमृणालिका धवलदन्तश्रेणयः, तत्र-पाण्डुरं यत् शशिशकलम्-चन्द्र मण्डलखण्डम्-अकलङ्कश्चन्द्रभाग इत्यर्थः विमल-आगन्तुकमलरहितः मध्ये निर्मलश्च-स्वाभाविकमलवर्जितः शङ्खो गोक्षीरं फेनश्च दकरजश्च वाताहत जलकणः, मृणालिकाच पद्मिनी सूत्रं तद्वद् धवला-स्वच्छा दन्त श्रेणिः-दन्तपंक्तिः येषां ते तथा, 'अखंड दंता' अखण्डदन्ताः- अत्रुटिताः परिपूर्णाकारा दन्ता येषां ते तथा 'अफुडियदंता' अस्फुटितदन्ता-अजर्जरदन्ताः, 'अविरलदंता' अविरलदन्ताः निरन्तरालाः परस्परं घनीभूता दन्ता येषां ते तथा, अतएव 'सुजायदंता' सुजात

के जैसी विस्तीर्ण हनुक-चिबुक अधरोष्ठ के नीचे का भाग होता है। 'ओयवियसिलप्पवाल बिंबफलसन्निभाहरोट्ठा' इनके अधरोष्ठ-नीचे के ओष्ठ घर्षण आदि से परिकर्मित किया हुआ शिला रूप प्रवाल-असली मूंगा के समान एवं बिम्ब फल कुन्द फल के समान लाल वर्ण वाले होते हैं। 'पंडुरससिछगल विमल निम्मल संख गोखीर फेणदगरयमुणालिया धवलदंतसेढी' इनकी दंतश्रेणी पांडुर-श्वेत-चन्द्रमा के टुकडों जैसी विमल उज्ज्वल तथा निर्मल-स्वच्छ शंख के जैसी गाय के दूध के जैसी फेन जैसी पवन से उडे हुए जलकण के जैसी एवं कमलनाल के तन्तु जैसी-शुभ्र-धवल-होती है। 'अखंडदंता, अप्फुडियदंता. अविरलदंता, सुजातदंता एगदंतसेढिव्व अणेगदंता, हुतवह निद्धंतधोत तत्त तवणिज्जरत्त

प्रशस्त अने वाघनी डाढी जेवो विस्तृत हनुक-चिबुक नीचेना होठनी नीचेनो भाग होय छे. 'ओयविय सिलप्पवाल बिंबफलसन्निभाहरोट्ठा' तेमनो ओष्ट अधरोष्ठ घर्षण विगेरेथी परिकर्मित करवामां आवेल शिलाप्रवाल असल मुगाना जेवो अने बिंबफल, कुंद फलना जेवो लाल रंगवाळो होय छे. 'पंडुर ससिछगल विमल निम्मल संख गोखीरफेणदगरयमुणालिया धवल दंतसेढी' तेओनी दंत पंक्ति पांडुर धोळी अर्थात् चंद्रमाना टुकडा जेवी विमल, उज्जवल, अने निर्मल अर्थात् स्वच्छ शंखना जेवी गायना दूध जेवी, फीण जेवी शुभ्र अर्थात् धोळी होय छे. 'अखंड दंता, अप्फुडीयदंता, अविरलदंता, सुजातदंता, एगदंतसेढिव्व अणेगदंता, हुतवह निद्धंत धोततत्त

दन्ताः जन्मदोष रहितदन्ताः 'एगदंतसेढिव्व अणेगदंता' एक दन्त श्रेणिरिव एका दन्तश्रेणिरिव अनेकादन्ता येषां ते तथा, तथा परस्परानुपलक्ष्यमाण दन्तविभागत्वाद् एकदन्त श्रेणिरिव अनेके द्वात्रिंशदन्ता अवस्थिता येषां ते तथा, 'हुतवह णिद्धंतधोय तत्त तवणिज्जरत्ततलतालु जीहा' हुतवह निध्मातधौततप्ततपनीयरक्ततलतालुजिह्वाः, हुतवहेन–वह्निना निध्मात अतएव धौतं शोधितमलं तप्तं संतापितं यत् तपनीयं सुवर्णविशेषः तद्वत् रक्ततले लोहितरूपे तालु जिह्वे येषां ते तथा, 'गरुलायय उज्जुतुंगणासा' गरुडायत ऋजुतुंग नासाः, गरुडस्य–पक्षिराजस्येव आयता दीर्घा ऋज्वी सरला तुङ्गा उन्नता नतु पर्वतीयवत् चिपिटा नासा नासिका येषां ते तथा, 'अवदालिय पोंडरीयणयणा' अवदालितपुण्डरीक नयनाः, अवदालितं सूर्यकिरणैर्विकाशितं यत् पुण्डरीकं श्वेतकमलं तत्तुल्ये नयने–नेत्रे येषां ते तथा 'कोकासिय धवल पत्तलच्छा' कोकासित धवल पत्रलाक्षाः, कोकासित–विकसितश्वेतकमले तद्वत्

तल तालु जीहा' ये एकोरुक द्वीपवासी मनुष्य अखण्ड दांतों वाले होते हैं–अर्थात् परिपूर्ण दंतों वाले होते हैं–इनके दांत कभी भी जर्जरित नहीं होते हैं दांतो की पंक्ति इनकी विरल छुटी–छुटी नहीं होती है–ये अविरल–परस्पर संलग्न दन्तपंक्ति वाले होते हैं। अतएव–इनके दांत जन्म दोष से सर्वथा विहीन रहते हैं और इनके वे अनेक दांत एक दन्तश्रेणि के जैसे प्रतीत होते हैं इनके पूरे बत्तीस दांत होते हैं इनका तालु और जीभ अग्नि में तपाकर धोए गये और पुनः तप्त किये गये तपनीय सुवर्ण के जैसे लालवर्ण के होते है 'गरुलाययउज्जुतुंगणासा' इनकी नासिका गरुड की नासिका के जैसी लंबी ऋजु–सिधी और तुग –ऊँची होती है 'अवदालिय पोंडरीयणयणा' कोकासियधवलपत्तलच्छा,

---

तवणिज्जरत्ततलतालुजीहा' આ એકોરૂક દ્વીપમાં રહેવાવાળા મનુષ્યો અખંડ દાંતોવાળા હોય છે. અર્થાત્ પરિપૂર્ણ દાંતો વાળા હોય છે તેઓના દાંતો કોઇ અવસ્થામાં જર્જરિત થતા નથી. તેઓ અવિરલ કહેતાં પરસ્પર એક બીજાને લાગેલ એવી દાંતોની પંક્તિવાળા હોય છે. તેથીજ તેમનાં દાંતો જન્મ દોષથી રહિત જ રહે છે. અને તેઓના તે અનેક દાંતો એક દંતપંક્તિના જેવા જણાય છે. તેઓને પૂરેપૂરા બત્રીસ દાંતો હોય છે. તેઓનું તાલુ અને જીભ અગ્નિમાં તપાવીને ધોવામાં આવેલ અને ફરીથી તપાવેલ તપનીય કહેતાં તપાવેલા સુવર્ણના જેવા લાલ વર્ણના હોય છે. 'गरुलायय उज्जुतुंगणासा' તેમનું નાક ગરૂડના નાક જેવું લાંબુ સીધુ અને ઉંચું અને ભરાવદાર હોય છે. 'अवदालिय पोंडरीयणयणा' कोकासियधवल पत्तलच्छा आणामियचावरुइल किण्हब्भराइय

धवले पत्रले-पक्ष्मयुक्ते च अक्षिणी नेत्रे येषां ते तथा, 'आणामियचावरूइल-किण्हब्भराइ संठिय संगय आयय सुजाय तणुकसिणनिद्धभूमया' आनामित चाप रुचिर कृष्णाभ्रराजिसंस्थित सगतायत सुजात तनु कृष्णस्निग्ध भ्रुवः, तत्र आनामितम्-ईषदारोपितम् यद् धनुः तद्वद् रुचिरे संस्थान भावतो रमणीये, कृष्णाभ्रराजीव संस्थिते संगते-यथोक्तप्रमाणोपपन्ने आयते दीर्घे सुजाते-सुनिष्पन्ने तनू-तनुके श्लक्ष्ण परिमितबालपङ्क्त्यात्मकत्वात् कृष्णे-कालिमोपेते स्निग्धे भ्रुवौ येषां ते तथा, 'अल्लीणप्पमाण जुत्तसवणा' आलीन प्रमाण युक्त श्रवणाः, आलीनौ मस्तकभित्तौ किञ्चिल्लग्नौ प्रमाणयुक्तौ-स्वप्रमाणोपेतौ श्रवणौ कर्णौ येषां ते तथा, विशालकर्णा इत्यर्थः, 'सुस्सवणा' अत एव सुश्रवणाः 'पीण-मंसल कवोल देसभागा' पीन मांसलकपोलदेशभागाः, पीनः पुष्टो मांसलः-

---

आणामियचावरूइल किण्हब्भराइयसंठिय संगय आयय सुजाय तणुकसिण निद्धभूमया अल्लीणप्पमाणजुत्तसवणा' सूर्य किरणों से विकाशित श्वेत पुण्डरीक के जैसी इनकी दोनों आंखें होती हैं, तथा वे विकसित-खिले हुए श्वेत कमल के जैसी-कोनों पर लाल बीच में काली और धवल और पक्ष्म पुट वाली होती हैं इनकी भौएँ ईषत्-आरोपित धनुष के समान वक्र होती हैं, रुचिर-संस्थान की अपेक्षा रमणीय होती है, कृष्ण अभ्रपंक्ति के जैसी काली होती हैं अपने प्रमाण के अनुकूल सघन होती हैं, दीर्घ होती हैं, सुनिष्पन्न जन्म रहित होती हैं, पतली होती हैं काली और स्निग्ध होती हैं। इनके कान मस्तक के भाग तक कुछ २ लगे हुए होते हैं और अपने २ प्रमाण के अनुरूप होते हैं। अर्थात् ये विशाल कानों वाले होते हैं। 'सुस्सवणा, पीणमंसलकवोलदेसभागा,

---

संठिय सगयआयय सुजाय तणुकसिण निद्धभूमया अल्लोणप्पमाण जुत्तसवणा' सूर्यना किरणोथी खीलेला श्वेत कमळना जेवी तेओनी बन्ने आंखो होय छे तथा तेओ खीलेला श्वेत कमळोना जेवी એटલે કે ખૂણા પરલાલ વચમાં કાળી, અને ધોળી અને પાંપણો વાળી હોય છે. તેમની ભ્રમરો કંઈક ચઢાવેલા ધનુષના જેવી વાંકી હોય છે. રૂચિર એટલે કે સંસ્થાનની અપેક્ષાથી રમણીય હોય છે કૃષ્ણમેઘની પંક્તિ જેવી કાળી હોય છે, પોતાના પ્રમાણને અનુકૂલ સઘન હોય છે. દીર્ઘ લાંબી હોય છે. સુનિષ્પન્ન અર્થાત્ જન્મદોષ વિનાની હોય છે. પાતળી હોય છે કાળી અને સ્નિગ્ધ ચિકણી હોય છે, તેમના કાનો માથાના ભાગ સુધી કંઈક કંઈક ચોંટેલા હોય છે. અને પોત પોતાના પ્રમાણાનુ રૂપ હોય છે. અર્થાત્ તેઓ વિશાળ કાનોવાળા હોય છે, 'सुस्सवणा, पीण मंसलकवोलदेसभागा, अविरुग्गयबालचंदसंठिय पसत्थवित्थिण्ण समणिडाला

उपचितः कपोलयो र्देशभागो मुखावयवो येषां ते तथा, 'अचिरुग्गय बालचंदसंठियपसत्थविस्थिन्नसमणिडाला' अचिरोद्गतबालचन्द्रसंस्थितप्रशस्त विस्तीर्णसमललाटाः, तत्र अचिरोगद्तो यो बालचन्द्रोऽष्टमी चन्द्रस्तद्वत् संस्थितं प्रशस्तं विस्तर्णं समं-समतलं च ललाटं येषां ते तथा, अथवा 'निव्वणसमलट्ठमट्ठ चंदद्धसमनिडाला' निर्व्रणसमलष्ट मृष्टचन्द्रार्धसमललाटाः, तत्र-निर्व्रणं-विस्फोटकादि क्षतरहितं समं-समतलभूतम् अतएव लष्टं-मनोज्ञं-मृष्टं-मसृणं चन्द्रार्द्धसमम्-अष्टमीचन्द्रसदृशं ललाटं येषां ते तथा। 'उडुपतिपडिपुण्ण सोम्मवयणा' उडुपति परिपूर्ण सोमवदना, तत्र परिपूर्णः-पौर्णमासीयः उडुपतिश्चन्द्रः तद्वत् सौम्यं-शान्तं वदनं-मुखं येषां ते तथा, 'छत्तागारुत्तमंगदेसा' छत्राकारोत्तमाङ्गदेशाः, छत्राकारः-छत्रसदृशउत्तमाङ्ग रूपो देशो येषां ते तथा, 'घणणिचिय सुबद्धलक्खणुण्णयकूडागारणिभपिंडियसिरसे' घननिचित सुबद्धलक्षणोन्नतकूटागार निभपिण्डित शीर्षाः, तत्र घनत्वेन निचितं-अतिशय निबिडं सुबद्धं-सुष्ठु स्नायु-

---

अचिरुग्गयबालचंद संठियपसत्थविस्थिण्ण समणिडाला उडुवइपडिपुण्ण सोमवयणा छत्तागारुत्तमंगदेसा' इसी कारण उन्हें सुश्रवण वाला कहा गया है इनकी कपोल पाली पीन और मांसल होती है-इनका निडाल-भाल प्रदेश-ललाट अचिरोद्गत-बालचन्द्र के जैसा होता है अर्थात् अचिरोद्गत अष्टमी के चन्द्रमा के जैसा आकार वाला होता है एवं प्रशस्त विस्तीर्ण चौडा और समतल होता है। इनका मुख पौर्णमासी के चन्द्रमण्डल जैसा सौम्य होता है। इनका उत्तमाङ्ग-मस्तक-रूप प्रदेश उघडा हुआ छत्र का जैसा आकार होता है वैसे आकार वाला होता है। 'घणणिचिय सुबद्ध लक्खणुण्णय कूडागार णिभपिंडिय सिरसे दाडिम पुप्फ पगासतवणिज्ज सरिस निम्मल सुजायकेसंतकेसभूमी' इनका मस्तक घन सघन पोलाण वाला नहीं होने से निबिड होता है

उडुवइ पडिपुण्ण सोमवयणा छत्तागारुत्तमंग देसा' એજ કારણે તેઓને સુશ્રવણ વાળા કહ્યા છે. તેઓની કપોલ પાલી પીન અને માંસલ હોય છે, તેઓનો ભાલ પ્રદેશ અર્થાત્ લલાટ તરતના ઉગેલા બાલચંદ્રના જેવો આકારવાળો હોય છે અર્થાત્ તરતના ઉગેલા અષ્ટમીના ચન્દ્રમાના આકાર જેવા હોય છે. તથા પ્રશસ્ત વિસ્તૃત પહોળો અને સમતલ હોય છે. તેઓનું મુખ પુનમના ચંદ્રમંડલ જેવું સૌમ્ય હોય છે. તેઓનું ઉત્તમાંગ કહેતા મસ્તકનો પ્રદેશ ઉઘાડવામાં આવેલ છત્રનો જેવો આકાર હોય છે, એવા આકાર વાળો હોય છે. 'घणणिचिय-सुबद्धलक्खणुण्णय कूडागारणिभपिंडियसिरसे दाडिमपुप्फ पगासतवणिज्ज सरिस निम्मल सुजाय कसंत केसभूमी' તેઓનું મસ્તક ઘન સઘન પોલાણુવાળું

बद्धं लक्षणं- शुभलक्षणोपेतम् उन्नतं-मध्यभागे उच्चम् कूटाकारनिभं-शिखराकार-सदृशं पिण्डितं-पाषाणवत्पिण्डीभूतं शीर्षं येषां ते तथा, 'दाडिम पुप्फपगासतवणिज्ज सरिसनिम्मलसुजायकेसंत केसभूमी' दाडिम पुष्पप्रकाशतपनीय सदृश-निर्मलसुजातकेशान्तकेशभूमयः, तत्र-दाडिमपुष्पप्रकाशा-दाडिमपुष्पवर्णा ईषद्रक्ता तथा तपनीयेन सुवर्णविशेषेण सदृशाः ईषत्पीतत्वेन सुवर्णवर्णाः निर्मलाः -स्वभाविकागन्तुकमलरहिताः, सुजाताः-सुसंस्थिताः केशान्ताः-केशचरणभागाः, तथा पूर्वोक्त स्वरूपाः केशभूमिश्च केशोत्पत्ति स्थानभूता मस्तक त्वग्येषां ते तथा, 'सामलि बोंड घणणिचिय छोडियमिउविसयपसत्थ सुहुमलक्खणसुगंध सुंदर भुयमोयगभिंगिणीलकज्जल पहट्ठ भमरगणणिद्ध णिकुरुंबनिचियकुंचिय चिय पयाहिणावत्तमुद्धसिरया' शाल्मलीबोण्ड घननिचितछोटितमृदु विशद प्रशस्त सूक्ष्मलक्षण सुगन्धसुन्दर भुजमोचक भृङ्गनील कज्जल प्रहृष्ट भ्रमर गण स्निग्ध निकुरम्ब-

स्नायुओं से वह सुबद्ध होता है और प्रशस्त लक्षणों से समन्वित (दृढ) होता है तथा जैसा कूट-शिखर का आकार होता है वैसा आकार वाला होता है और पाषाण की जैसी पिण्डी होती है ऐसी पिण्डी के समान वह मजबूत और गोल होता है इनके मस्तक के केशों का अग्रभाग, तथा मस्तकके ऊपर की चमडी कि जिसमें केश उत्पन्न होते हैं दाडिम पुष्प के प्रकाश- वर्ण जैसे कुछ लालिमा वाला होता है एवं तपनीय सुवर्ण के जैसा कुछ पीत वर्ण वाला और आगन्तुक मलरहित होने से निर्मल होता है 'सामलिबोंडघणणिचिय छोडिय मिउविसय पसत्थ सुहुम लक्खण सुगंध सुंदर भुयमोयग भिंगिणीलकज्जलपहट्टभमरगणणिद्ध णिकुरंबनिचिय कुंचियचियपयाहिणा वत्त मुद्धसिरया' इनके मस्तक

ન હોવાથી નિબિડ ગાઢ હોય છે. તે સ્નાયુઓથી સુબદ્ધ હોય છે. અને ઉત્તમ એવા લક્ષણોથી સમન્વિત (દૃઢ) હોય છે. તથા જે પ્રમાણે (કૂટ) શિખરનો આકાર હોય છે. એવા આકારવાળું હોય છે. તથા પાષાણ અર્થાત્ પત્થરની પિંડી જેવી હોય છે. એવી પિંડીની માફક મજબૂત અને ગોળ હોય છે. તેમના મસ્તકના કેશોનો અગ્રભાગ તથા માથાના ઉપરની ચામડી કે જેમાં વાળ ઉગે છે, તે દાડમના પુષ્પના પ્રકાશ વર્ણ જેવા કંઈક લાલિમા વાળી હોય છે. તેમજ સોનાના વર્ણ જેવા કંઇક પીળાશ યુક્ત તેમના વાળો હોય છે. તથા આગન્તુક મલથી રહિત હોવાથી તે નિર્મલ હોય છે. 'सामलि बोंड घणणिचिय छोडियमिउविसयपसत्थ सुहुम लक्खण सुगंधसुंदरभुयमोयगभिंगिणीलकज्जलपहट्ठ भमरगणणिद्ध णिकुरंब निचिय कुंचिय चियपदाहिणावद्धमुद्धसिरया' તેઓના મસ્તક ઉપર જે વાળો હોય છે, તે ઉખેડવા છતાં

निचित कुञ्चित चित प्रदक्षिणावर्त्तमूर्द्धशिरोजाः, तत्र-छोटिताः विच्छिन्नीकृता अपि मूर्द्धजाः शाल्मल्याः-वृक्षविशेषस्य यद् बोण्डं फलं तद्वद् घननिचिता स्वभावत एवातिशयेन निविडा अवतिष्ठन्ते तथा मृदवः कोमलाः विशदा निर्मलाः प्रशस्ताः-प्रशंसास्पदीभूताः, सूक्ष्माः-श्लक्ष्णाः लक्षणवन्तः सुगन्धाः-परमगन्धोपेताः अत एव सुन्दराः तथा-भुजमोचकः कृष्णवर्णरत्नविशेषः, भृङ्गो-भ्रमरः, नीलो-नीलमणिः-मरकतमणिः, कज्जलम्-प्रसिद्धं प्रहृष्टः प्रमुदितो भ्रमरगणः तरुणावस्थायां भ्रमरोऽतीवकृष्णो भवत्यतः प्रहृष्टविशेषणग्रहणम् । त इव स्निग्धा निकुरम्बभूताः सन्तः निचिताः नतु विकीर्णाः सन्तः कुञ्चिताः ईषत् कुटिलाः कुड्मलीभूताः प्रदक्षिणावर्ताश्च मूर्द्धनि-मस्तके शिरोजाः केशा येषां ते तथा, 'लक्खणवंजण गुणोववेया' लक्षणव्यञ्जनगुणोपपेताः, लक्षणानि-स्वस्तिकादीनि, व्यञ्जनानि-मषीतिलकादीनि गुणाः-क्षान्त्यादय एभिरुपपेताः युक्ताः-गाम्भी-

---

ऊपर जो केश-बाल-होते हैं वे छोटित-खुले-खुले किये जाने पर भी स्वभाव से ही शाल्मली वृक्ष विशेष के फल जैसे घने होते हैं, निचित -अत्यन्त निबिड होते हैं मृदु-नरम-होते हैं बिशद निर्मल-होते है, प्रशस्त-प्रशंसास्पद होते हैं सूक्ष्म होते है-बडे २ नहीं होते हैं लक्षण वाले होते हैं, सुगन्ध से युक्त रहते हैं, सुन्दर होते हैं तथा भुजमोचक नामक रत्न विशेष के समान, नीलमणि-मरकत मणि के समान कज्जल के समान, हर्षित हुए भ्रमर के समान अत्यन्त काले और स्निग्ध होते हैं ये निचित होते हैं अर्थात् इधर उधर बिखरे हुए नहीं होते हैं घुघराले होते हैं और प्रदक्षिण आवर्त्त वाले-दाहनी तरफ झुके हुए होते हैं । 'लक्खणवंजणगुणोववेया' ये एकोरुक द्वीप निवासी मनुष्य स्वस्तिय आदि लक्षणों से, मशा तिलक आदि व्यञ्जनों से और

પણ સ્વભાવથીજ શાલ્મલી વૃક્ષવિશેષના ફુલના જેવા ગાઢ હોય છે. નિચિત અત્યંત લાગેલા હોય છે. મૃદુ નરમ હોય છે. વિશદ નિર્મલ હોય છે. પ્રશસ્ત પ્રશંસા કરવા યોગ્ય હોય છે. સૂક્ષ્મ હોય છે. મોટા મોટા હોતા નથી. પ્રશસ્ત લક્ષણવાળા હોય છે. સુગંધ યુક્ત હોય છે. સુંદર હોય છે. તથા ભુજમોચક નામના રત્નવિશેષ પ્રમાણે, નીલમણિ મરકતમણિ સમાન, કાજલ સમાન, હર્ષિત થયેલ ભમરાની જેમ, અત્યંતકાળા અને સ્નિગ્ધ સુંવાળા હોય છે. તેઓ નિચિત હોય છે. અર્થાત્ આમતેમ વિખરાયેલા હોતા નથી. ઘુઘરાળા હોય છે. અને દક્ષિણ વમળવાળા અર્થાત્ જમણીબાજુ ઝુકેલા હોય છે. 'लक्खणवंजणगुणोववेया' આ એકોરૂક દ્વીપમાં રહેવાવાળા મનુષ્યો સ્વસ્તિક વિગેરે લક્ષણોથી મષીતિલક વિગેરે વ્યંજનોથી અને ક્ષાન્તિ વિગેરે સદ્‌ગુણોથી યુક્ત

यादि गुणोपपेता इत्यर्थः, सुजायसुविभत्तसुरूवगा' सुजात सुविभक्त सुरूपकाः, सुजातं-सुनिष्पन्नं जन्मदोषरहितत्वात्, सुविभक्तम्-अङ्गप्रत्यङ्गोपाङ्गानां यथा स्थान स्थितत्वात् सुरूपं समुदायगतं येषां ते तथा। 'पासाईया' प्रसादिकाः 'दरिसणिज्जा' दर्शनीयाः, 'अभिरूवा' अभिरूपाः, 'पडिरूपा' प्रतिरूपा इति।

'ते णं मणुया हंसस्सरा' ते-एकोरुकद्वीपकाः खलु मनुजाः हंसस्वराः, हंसस्य पक्षिविशेषस्य स्वरवत् मधुरः स्वरः-शब्दो येषां ते हंसस्वराः, 'कोंच-स्सरा' क्रोञ्चस्वराः-क्रौञ्चाभिधपक्षिशब्द सदृशशब्दवन्तः अनायास विनिर्गतस्यापि स्वरस्य दीर्घदेशव्यापित्वात् 'नंदिघोसा' नन्दिघोषाः-नन्दिर्नामद्वादशविधवाद्य-विशेषसंमिश्रितस्वर सदृशस्वरयुक्तो वाद्यविशेषः, तद्वत् घोषो ध्वनिर्येषां ते नन्दि-घोषाः, 'सीहस्सरा' सिंहस्वराः 'सीहघोसा' सिंहघोषाः 'मंजुस्सरा मंजुघोसा'

क्षान्ति आदि सद्गुणों से युक्त होते है। 'सुजाय सुविभत्त सुरूवगा पासाईया दरिसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा' उनका रूप बड़ा ही अच्छा स्वरूप वाला होता है क्योंकि उसके प्रत्येक अवयव जन्म जात अपने२, पूर्ण प्रमाण से युक्त होते हैं ये प्रासादिक होते हैं दर्शनीय होते हैं अभि-रूप होते हैं और प्रतिरूप होते हैं 'तेणं मणुया हंसस्सरा, कोंचस्सरा, नंदिघोसा, सीहस्सरा, सीह घोसा, मंजुस्सरा, मंजुघोसा, सुस्सरा, सुस्सरणिग्घोसा छाया उज्जोतियंगमंगा' ये मनुष्य हंस के स्वर जैसे स्वर वाले होते हैं कौंच पक्षी के स्वर जैसे अनायास निकलने पर भी दीर्घ देश व्यापी स्वर वाले होते हैं नंदिके घोष-गर्जना वाले होते हैं अर्थात् यह नन्दि-बारह प्रकार के वाद्य विशेषों का जैसा संमिश्रित स्वर होता है उस प्रकार के वाद्य विशेष का नाम नन्दि है उसके जैसी ध्वनि वाले सिंह के स्वर जैसे गंभीर स्वर वाले होते हैं सिंह के जैसे घोष-

---

હોય છે. 'सुजायसुविभत्तसुरूवगा, पासाईया दरिसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा' તેઓનું રૂપ ઘણુંજ સુંદર સ્વરૂપવાળું હોય છે. કેમકે તેમના દરેક અવયવો જન્મથીજ પોત પોતાના પૂર્ણ પ્રમાણથી યુક્ત હોય છે. તે બધા પ્રાસાદીય હોય છે. દર્શનીય હોય છે. અભિરૂપ હોય છે અને પ્રતિરૂપ હોય છે. 'तेणं मणुया हंसस्सरा, कोंचस्सरा नंदिघोसा, सीहस्सरा, सीहघोसा मंजुस्सरा, मंजुघोसा, सुस्सरा, सुस्सरणिग्घोसा, छाया उज्जोतियंगमंगा' આ મનુષ્યો હંસના સ્વર જેવા સ્વર વાળા હોય છે. ક્રૌંચપક્ષિના સ્વરની જેમ અનાયાસ નીકળવા છતાં પણ દીર્ઘ દેશવ્યાપી સ્વરવાળા હોય છે. નંદિના ઘોષ જેવા ઘોષ ગર્જનાવાળા હોય છે. અર્થાત્ તે નંદિ કહેતાં બાર પ્રકારના વાદ્યવિશેષનું નામ નંદિ છે. તેના જેવા ધ્વનિવાળા, સિંહના સ્વર જેવા ગંભીર સ્વર વાળા હોય છે. સિંહના જેવા

मञ्जुघोषः-प्रियध्वनिमन्तः 'सुस्सरा सुस्सरणिग्घोसा' सुस्वराः-सुस्वरवन्तः सुस्वर निर्घोषाः 'छाया उज्जोइयंगमंगा' छायोद्द्योतिताङ्गमत्यङ्गा-छायया शरीर-प्रभया उद्द्योतितानि अङ्गमत्यङ्गानि येषां ते तथा 'वज्जरिसभनारायसंघयणा' वज्रऋषभनाराचसंहननिनः, 'समचउरंससंठाणसंठिया' समचतुरस्रसंस्थानसंस्थिताः 'सिणिद्धछवी' स्निग्धच्छवयः-स्निग्धकान्तयः-स्निग्धा उदात्तवर्णा सुकुमारा च छविः त्वक् येषां ते तथा, 'निरायंक उत्तम पसत्थ अइसेसनिरुवमतणू' उत्तम प्रशस्तातिशेषनिरूपमतनवः निरातङ्का रोगरहित अतएव उत्तमा उत्तमलक्षणोपेता प्रशस्ता प्रशस्त गुणयुक्ता च तथा अतिशेषा-कर्मभूमिजमनुष्यापेक्षयाऽतिशयवती अतएव निरूपमा उपमारहिता तनुः शरीरं येषां ते तथा। 'जल्लमलकलंकसेय-रयदोसवज्जियसरीरा' जल्लमलकलङ्कस्वेद रजोदोषवर्जितशरीराः-जल्लं-शरीर-मलम् मलम्-आगन्तुकमलम्, कलङ्कः-अनिष्ट सूचकः शरीरजातश्चिह्नविशेषः,

---

ध्वनि वाले होते हैं तथा इनका स्वर मंजु-बड़ा मीठा-सुनने में आन-न्दोत्पादक-होता है घोष भी इनका ऐसा होता है अत एव ये सुस्वर वाले कहे गये हैं, और सुस्वर से युक्त घोष वाले कहे गये हैं, 'छाया उज्जोतियंगमंगा' इनका प्रत्येक अंग-अंग कान्ति से चमकता रहता 'वज्जरिसभनाराय संघयणा' ये वज्रऋषभनाराच संहनन वाले होते हैं। 'समचउरंससंठाणसंठिया' इनका समचतुरस्र संस्थान होता है 'सिणिद्धछवी' इनकी कान्ति स्निग्ध होती है 'णिरायंका' ये आतंक-व्याधि रहित होते हैं 'उत्तमपसत्थअइसेस निरुवमतणू' इनके शरीर उत्तम, प्रशस्त, अतिशय शाली और निरुपम होते हैं। 'जल्ल-मल्लकलंक सेयरय दोस वज्जिय सरीरा' इनके ये शरीर जल्ल-शरीर से उत्पन्न मल सामान्य-मैल आदि दोष से रहित होते हैं। कलङ्क

ઘોષ-ધ્વનિવાળા હોય છે તથા તેનો સ્વર મંજુલ મીઠો એટલે સાંભળવામાં આનંદ જનક હોય છે. તેનો ઘોષ પણ આનંદ જનકજ હોય છે. તેથીજ એ સારા સ્વરથી યુક્ત ઘોષવાળા કહેલ છે. 'छायाउज्जोतियंगमंगा' તેમનું પ્રત્યેક અંગ કાંતિથી ચમકતું રહે છે. 'वज्जरिसभ नाराय संघयणा' તે વજ્ર ઋષભ નારાચ સંહનન વાળા હોય છે. 'समचउरंस संठाणसंठिया' તેઓનું સંસ્થાન સમચતુરસ્ર ચતુષ્કોણ હોય છે. 'सिणिद्धछवी' તેમની કાંતિ સ્નિગ્ધ હોય છે. 'णिरायंका'-તે આંતક-વ્યાધિ રહિત હોય છે 'उत्तम पसत्थ अइसेस निरू-वमतणू' તેઓના શરીર ઉત્તમ, પ્રશસ્ત, અતિશય શાળી, અને નિરૂપમ હોય છે. 'जल्लमल्लंकसेयरय दोस वज्जियसरीरा' તેઓ ના શરીર જલ્લ શરીરથી ઉત્પન્ન થયેલમળ, મલ સામાન્યમેલ વિગેરે દોષથી રહિત હોય છે. કલંક અનિષ્ટ સૂચક ચિહ્ન, પરસેવા અને ધૂળ હોય વિગેરેથી રહિત

स्वेदः 'पसीना' इति प्रसिद्धः, रजः—उड्डीयसंलग्नो रजः कणः, इत्यादि दोष-वर्जितं शरीरं येषां ते तथा, 'निरुवलेवा' निरुपलेपाः—मलमूत्रादिलेपरहिताः 'अणुलोमवाउवेगा' अनुलोमवायुवेगाः अनुलोमः—अनुकूलः वायुवेगः—शरीरान्त-र्वर्त्तिवायुसंचारो येषां ते तथा वायुगुल्मरहितोदरमध्यप्रदेशा इत्यर्थः, उदरमध्य-प्रदेशगतवायुगुल्मवतामनुकूलवायुवेगस्यासंभवात् । 'कंकग्गहणी' कङ्कग्रहणयः, कङ्कस्य तन्नामख्यातपक्षिविशेषस्य ग्रहणिः गुदाशयो येषां ते तथा नीरोगवर्चस्क-तया निर्लेप गुदाशया इत्यर्थः, 'कवोयपरिणामा' कपोतपरिणामाः, कपोतस्येव परिणाम आहारपाको येषां ते तथा, कपोतस्य जठराग्निः पाषाणकणानपि जरय-तीति प्रसिद्धिः तद्वत्तेषामाहारपाको भवति न जातु चित्तेषामनर्गलाहारग्रहणेऽपि अजीर्णदोषाः संभवन्तीत्यत उक्तं कपोतपरिणामा इति । 'सउणिव्वपोसपिट्ठं तरोरुपरिणया' शकुनेरिव पोसपृष्ठान्तरोपरिणताः, अत्र निष्ठान्तस्य परनिपातः,

---

अनिष्ट सूचक चिह्न पसीने और धूलि से विहीन होते हैं । 'निरुवलेवा अणुलोम वाउवेगा कंक ग्गहणी कवोयपरिणामा' किसी भी प्रकार का उपलेप इनके शरीर पर नहीं होता है 'अणुलोमवाउवेगा' वातल्म—वात गोला से रहित उदर भाग वाले होने से अनुकूल वायु वेग वाले होते हैं क्योंकि उदर स्थित वात गोले वाले का वायु वेग अनुकूल नहीं हो सकता है 'कंकग्गहणी' जैसे कंक नाम के पक्षी का गुदा भाग निर्लेप-होता है उसी प्रकार इनका गुदा भाग नीरोग मल वाले होने से निर्लेप गुदाशयवाले होते हैं। 'कवोयपरिणामा' जिस प्रकार कबूतर की जठराग्नि कंकर को भी पचा सकती है इसी प्रकार की इनकी जठराग्नि होने से ये कपोत परिणाम वाले कहे जाते है। अर्थात् ये कपोत के जैसी पाचन क्रिया वाले होते है। 'सउणिव्व पोस पिट्ठंतरोरुपरिणया'

છે. 'णिरुवलेवा अणुलोमवाउवेगा, कंकग्गहणी कवोयपरिणामा' કોઈ પણ પ્રકારનો ઉપલેપ હોતો નથી. 'अणुलोमवाउ वेगा' વાતલ્મ—વાયુના ગોળાથી રહિત ઉદર ભાગ વાળા હોવાથી અનુકૂળ વાયુ વેગવાળા હોય છે. કેમકે પેટમાં રહેલ વાયુના ગોળાવાળાનો વાયુવેગ અનુકૂળ હોતો નથી 'कंकग्गहणी' જેમ કંક નામના પક્ષિનો ગુદાનો ભાગ નિર્લેપ મલરહિત હોય છે. એજ પ્રમાણે તેમનો ગુદાનો ભાગ મલ વગરનો હોવાથી નિર્લેપ ગુદાશયવાળા હોય છે. 'कवोय परिणामा' જેમ કબૂતરની જઠારાગ્નિ કાંકરાને પણ પચાવી શકે છે. એજ પ્રમાણે એમની જઠરાગ્નિ હોવાથી કપોત પરિણામવાળા કહેવાય છે. અર્થાત્ તેઓ કબૂતરના જેવી પાચન ક્રિયાવાળા હોય છે. 'सउणिव्व पोसपिट्ठंतरोरूपरिणया'

तेन शकुनेरिव परिणतपोसपृष्ठान्तरोरवः-शकुनेः पक्षिण इव परिणतः पुरीषोत्सर्गे निर्लेपतया सुपरिणामं प्राप्तः पोसः-अपानदेशः, पृष्ठं पृष्ठभागः अन्तरं-पृष्ठोदरयोरन्तरालभागः ऊरुश्च येषां ते तथा। 'विग्गहिय उन्नयकुच्छी' विगृहीतोन्नतकुक्षयः-विगृहीता मुष्टिग्राह्या उन्नता च कुक्षिरुदरभागो येषां ते तथा, 'पउमुप्पलसरिसगंधणिस्सासमुरभिवदणा' पद्मोत्पलसदृश गन्ध नि श्व ससुरभिवदनाः तत्र-पद्मं-कमलम् उत्पलं नीलकमलम् अथवा पद्मं पद्मकाभिधानं गन्धद्रव्यम् उत्पलम्-उत्पलकुष्ठं गन्धद्रव्यविशेष एव तयोर्गन्धेन-सौरभ्येण सदृशः समो यो निःश्वासः घ्राणवायुः तेन सुरभि-सुगन्धयुक्तं वदनं मुखं येषां ते तथा। 'अट्ठधणुसयं उसिया' अष्टधनुशतमुच्छ्रिताः-अष्टधनुशतोच्छ्रायवन्तः। 'तेसिं मणुयाणं' तेषामेकोरुकाणां खलु मनुजानाम् 'चउसट्ठिपिट्ठि करंडगा पन्नत्ता समणाउसो!' चतुः षष्टिः-चतुः षष्टिसंख्या परिमिता पृष्ठ करण्डकाः प्रज्ञप्ताः-कथिताः हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! 'ते णं मणुया पगइ भद्दगा पगइविणीयगा' ते खलु मनुजाः प्रकृति भद्रकाः-प्रकृत्या-स्वभावेनैवभद्राः सरलाः प्रकृति विनीतकाः, प्रकृत्यैव विनयान्विताः

इनका अपान देश-गुदाभागपुरी षोत्सर्ग के लेप रहित होता है तथा पृष्ठ भाग तथा उदर और पृष्ठ का बीच का भाग तथा ऊरु जांघें ये सब सुन्दर परिणत सुन्दर संस्थान वाले होते हैं। 'विग्गहिय उन्नय कुच्छी' उनका पेट का भाग इतना कृश-पतला होता हैं कि वह मुट्ठी में आसकता है। इनका निःश्वास सामान्य कमल नील कमल तथा गन्ध द्रव्य के समान सुगन्धित होने से इनका मुख सुगन्ध वाला होता है। 'अट्ठधणुसयं उसिया' आठसौ (८००) धनुष के ऊंचे होते हैं 'तेसिं मणुयाणं चउसट्ठिपिट्ठिकरंडगा०' हे श्रमण आयुष्मन् ! उन मनुष्यों की पृष्ठ करंडक अर्थात् पसलियां की हड्डियां चौसठ (६४) होती हैं. 'तेणं मणुया पगतिभद्दगा, पगति विणीतगा, पगति उवसंता पगतिपयणु

તેઓનો અપાન દેશ અર્થાત્ ગુદા ભાગ પુરિષોત્સર્ગના લેપ વિનાનો હોય છે. તથા પૃષ્ઠભાગ તથા ઉદર અને પૃષ્ઠની વચ્ચેનો ભાગ તથા જાંઘ આ બધા સુંદર, પરિણત, અને સુંદર સંસ્થાન વાળા હોય છે. 'विग्गहिय उन्नयकुच्छी' તેમના પેટનો ભાગ એટલો પાતળો હોય છે કે તે મૂઠીમાં આવી જાય છે. તેઓનો નિઃશ્વાસ સામાન્ય કમલ, નીલકમલ, તથા ગન્ધ દ્રવ્યની સમાન સુગન્ધિત હોવાથી તેઓનું મુખ સુરભિગંધવાળું હોય છે. 'अट्ठ धणुसयं उसिया' ૮૦૦ આઠસો ધનુષ જેટલા ઉંચા હોય છે. 'तेसिं मणुयाणं चउसट्ठिपिट्ठिकरंडगा.' હે શ્રમણ આયુષ્યમન્ તે મનુષ્યોની પાંસળીયોના હાડકાં (૬૪) ચોસઠ હોય છે. 'ते णं मणुया पगतिभद्दगा, पगति विणीतगा, पगति

'पगइ उवसंता' प्रकृत्युपशान्ताः-स्वभावत एव शान्ताः 'पगइ पयणुकोहमाणमायालोभा' प्रकृत्यैव प्रतनुक्रोधमानमायालोभाः-स्वभावत एव अतिमन्दीभूतकषाय चतुष्टयवन्त इत्यर्थः, 'मिउमद्दवसंपण्णः' मृदुमार्दवसंपन्नाः, मृदु-मनोज्ञं परिणाम सुखावहं यन्मार्दवं तेन सपन्नाः 'अल्लीणा' आलीनाः-आ-समन्तात् सर्वासु क्रियासु लीना गुप्ताः नोल्वण चेष्टाकारिण इति भावः । 'भद्दगा' भद्रकाः-सकल-तत्क्षेत्र कल्याणभागिनः, 'विणीया' विनीताः-वृद्धपुरुषविनयकरणशीलाः, 'अप्पेच्छा' अल्पेच्छाः अल्पशब्दोऽत्र भाववाचकः तेन अल्पेच्छा इति इच्छा-वर्जिताः मणिकनकादि प्रतिबन्धरहिताः, अत एव 'असंनिहिसंचया' असंनिधि-संचयाः, न विद्यते सन्निधिरूपः संचयः कस्यापि वस्तु जातस्य संग्रहो येषां ते तथा । अत एव 'अचंडा' अचण्डा' अक्रूरा इत्यर्थः विडिमंतरपरिवसणा' विडि-मान्तर परिवसनाः विडिमान्तरेषु प्रसादाद्याकृतिषु शाखान्तरेषु परिवसनम् आकारमावासो येषां ते तथा, 'जहिच्छिय कामकामिणो य' यथेप्सित काम-कामिनः-यथेप्सितान् मनोवांछितान् कामान् शब्दादीन् कामयन्ते इत्येवंशीलाः 'ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो !' पूर्वोक्तलक्षणयुक्ता एते एकोरुक वास्तव्या

कोह माणमायालोभा, मिउमद्दवसंपन्न, अल्लीणा भद्दगा, विणीता, अप्पेच्छा,' ये मनुष्य स्वभावतःभद्र परिणामी होते हैं स्वभावतः ही विनयशील होते हैं, स्वभाव से ही शान्त होते हैं, स्वभाव से ही ये अल्प कषाय वाले अल्प क्रोध, मान, माया और लोभ-वाले होते हैं स्वभाव से ही ये मृदु-मार्दव सम्पन्न होते हैं. स्वभाव से ही ये विनय आदि सद्गुणों वाले होते है इस प्रकार स्वभावतः भद्रक और विनीत भाव से युक्त हुए ये अल्प इच्छा वाले होते हैं 'असंनिहि संचया' इसी कारण ये कोई वस्तु का संचय संग्रह करने वाले नहीं होते हैं और 'अचंडा' ये क्रूर परिणामों वाले नहीं होते हैं । 'विडिमंतर परिव सणा' वृक्षों की शाखाओं के मध्य में रहते हैं 'जहिच्छिय कामगा-

---

उवसंता, पगति पयणु कोहमाण माया लोभा, मिउमद्दवसंपन्ना, अल्लीणा भद्दगा, विणीता, अप्पेच्छा' એ મનુષ્યો સ્વભાવથી ભદ્ર પરિણામવાળા હોય છે. સ્વભાવ થી જ વિનયશીલ હોય છે સ્વભાવથીજ અલ્પ કષાયવાળા, અલ્પ ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ વાળા હોય છે. તેઓ સ્વભાવથીજ મૃદુ માર્દવ સંપન્ન હોય છે. એજ પ્રમાણે સ્વભાવથી ભદ્રક અને વિનીત ભાવથી યુક્ત થયેલા તેઓ અલ્પ ઈચ્છાવાળા હોય છે. 'असंनि हि संचिया' એજ કારણે કોઈ વસ્તુનો સંગ્રહ કરવાવાળા નથી. અને 'अचंडा' તેઓ ક્રૂર પરિણામવાળા હોતા નથી. 'विडिमंतर परिवसणा' વૃક્ષોની શાખાઓની મધ્યમાં રહે છે 'जहिच्छिय कामगामिणो य ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो' તથા એ મનુષ્યો પોતાની

मनुजगणाः प्रज्ञप्ताः–कथिताः हे श्रमण आयुष्मन् ! 'तेसि णं भंते ! मणुयाणं' तेषामेकोरुकानां खलु भदन्त ! मनुजानाम् 'केवइकालस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ' कियति काले अत्र सप्तम्यर्थे षष्ठी तेन कियति काले गते सति पुनराहारार्थः–आहारप्रयोजनं समुत्पद्यते, एकदा भोजनानन्तरं पुनः कियता कालेन आहार विषयिणी इच्छा समुत्पद्यते इति प्रश्नः, श्रीभगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'चउत्थभत्तस्स–आहारट्ठे समुप्पज्जइ' अत्रापि सप्तम्यर्थे षष्ठी तेन चतुर्थ भक्ते अतिक्रान्ते सति अहारार्थः-आहार प्रयोजनं समुत्पद्यते, यद्यपि सरसाहारित्वे नैतावत्कालिकी, तेषां क्षुद्वेदनोदयाभाव देव अभक्तार्थता न तु कर्म निजरार्थं तपः तथापि अभक्तार्थत्वसाधर्म्यात् चतुर्थभक्तस्येति कथनमिति ॥सू० ३७॥

मिणो य ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो' तथा वे मनुष्य अपनी इच्छा के अनुसार स्वतन्त्रता पूर्वक विचरण करते हैं इस प्रकार से हे श्रमण आयुष्मन् ! इन एकोरुक द्वीप वासी मनुष्यों के परिचय के सम्बन्ध में ऐसा मैंने कहा है 'तेसि णं भंते ! केवतिकालस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ' हे भदन्त ! इन एकोरुक द्विप के मनुष्यों को एक बार आहार कर लेने पर पुनः आहार की इच्छा कितने काल के व्यतीत होने पर होती है ? 'गोयमा ! चउत्थभत्तस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ' हे गौतम ! उन मनुष्यों के चतुर्थ भक्त अर्थात् एक दिन को छोड़कर दूसरे दिन आहार की इच्छा होती है क्योंकि क्षुधा वेदनीय कर्म का उदय इनके एक दिन को छोड़कर दूसरे दिन ही होता है इसलिये अभक्तार्थता में इनके कर्मों की तपोजन्य निर्जरा नहीं होती है। क्योंकि इनके इच्छा पूर्वक भोजन का त्याग नहीं होता है। सूत्र–३७॥

ઇચ્છા પ્રમાણે સ્વતંત્રતા પૂર્વક વિચરણ કરે છે. આ રીતે હે શ્રમણ આયુષ્મન્ આ એકોરૂક દ્વીપમાં નિવાસ કરવાવાળા મનુષ્યોના પરિચયના સંબંધમાં આ પ્રમાણે મેં કહ્યું છે. 'तेसिं णं भंते ! केवतिकालस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ' હે ભગવન્ આ મનુષ્યોને એકવાર આહાર કર્યા પછી ફરી અહાર કરવાની ઇચ્છા કેટલો કાળ વીત્યા પછી થાય છે ? 'गोयमा ! चउत्थभत्तस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ' હે ગૌતમ ! એ એકોરૂક દ્વીપના મનુષ્યોને ચતુર્થ ભકત અર્થાત્ એક દિવસ છોડીને બીજે દિવસે આહાર કરવાની ઇચ્છા થાય છે. કેમકે ક્ષુધા વેદનીય કર્મનો ઉદય તેમને એક દિવસ છોડીને બીજે દીવસેજ થાય છે. તેથી અભકતાર્થતામાં તેઓને તપોજન્ય કર્મોની નિર્જરા થતી નથી. કેમકે તેઓને ઇચ્છા પૂર્વક ભોજનનો ત્યાગ થઈ શકતો નથી. ॥ સૂ ૩૭॥

सूत्रम्—एगोरुय मणुईणं भंते ! केरिसए अगारभावपडोयारे पन्नत्ते? गोयमा! ताओ णं मणुईओ सुजाय सव्वंगसुंदरीओ पहाण महिलागुणेहिं जुत्ता अच्चंत विसप्पमाण पउम सूउमालकुम्मसंठिय विसिट्ठचलणा उज्जुमिउय पीवर निरंतर पुट्ठ संहियंगुलीया उण्णयरतियनलिणतबसुईणिद्धणखा रोमरहियवट्टलट्ठसंठिय अजहण्ण लक्खण अकोप्प जंघजुयला सुणिम्मिय सुगूढजाणूमंडल सुबद्धसंधी कयलिक्खंभातिरेग संठियणिव्वणसुकुमालमउयकोमल अविरयसमसंहित सुजातवट्टपीवरणिरंतरोरु अट्ठावयवीचीपट्टसंठिय पसत्थ विच्छिन्न पिहुलसोणी वदणायामप्पमाणदुगुणित विसालमंसलसुबद्ध जहणवरधारणीओ वज्जविराइयपसत्थलक्खणणिरोदरा तिवलिवलियतणुणमियमज्झिमाओ उज्जुयसमसंहियजच्चतणुकसिण णिद्धआदेज्जलडह सुविभत्तसुजायकंतसोभंतरुइलरमणिज्जरोमराई गंगावत्तपयाहिणावत्ततरंग भंगुररविकिरण तरुण बोहिय अकोसायंत पउमवणगंभीरवियडणाभी अणुब्भडपसत्थपीणकुच्छी सण्णयपासा संगयपासा सुजायपासा, मितमाइयपीणरइयपासा अकरंडुयकणगरुयग निम्मलसुजायणिरुवहय गायलट्ठी कंचणकलससमपमाणसमसंहिय सुजायलट्ठचूचुय आमेलगजमलजुगलवट्टिय अब्भुण्णयरतिय संठियपयोधराओ भुयंगणुपुव्वतणुयगोपुच्छवट्टसमसंहिय णमिय आएज्जललियबाहाओ तंबणहा मंसलग्ग हत्था पीवरकोमलवरंगुलीओ णिद्धपाणिलेहा-रविससिसंखचक्कसोत्थिय सुविभत्तसुइरतियपाणिलेहा पीणुण्णयकक्खवत्थिदेसा पडिपुण्णगल्लकवोला चउरंगुल सुप्पमाण-

कंबुवरसरिसगीवा मंसलसंठियपसत्थहणुया दाडिमपुप्फप्पगास-पीवरकुंचियवराधरा सुंदरोत्तरोट्ठा दधिदगरयचंदकुंदवासंतिमउल अच्छिद्दविमलदसणा रत्तुप्पलपत्तमउयसुकुमालतालुजीहा कण-यवरमउलअकुडिल अब्भुग्गयउज्जुतुंगणासा सारयणवकमल-कुमुदकुवलयविमुक्कदलणिगरसरिसलक्खण अंकियकंतणयणा पत्तलधवलायंत तंबलोयणाओ आणामितचावरुइल किण्हब्भ-राइ संठियसंगय आययसुजायकसिणणिद्धभमुया अल्लीणपमा-णजुत्तसवणा पीणमट्ठरमणिज्जगंडलेहा चउरंसपसत्थसमणिडाला कोमुइरयणिकरविमलपडिपुन्न सोमवयणा छत्तुन्नय उत्तिमंगा कुडिलसुसिणिद्धदीहसिरया छत्तज्झयजुगथूभदामिणिकमंडलु-कलसवाविसोत्थिय पडागजवमच्छकुम्मरहवरमगरसुकथाल अं-कुस अट्ठावयवीइ सुपइट्ठकमयूर सिरिदामाभिसेय तोरणमेइणि-उदधिवरभवणगिरिवर आयंसललियगय उसभसीहचमर उत्तम पसत्थबत्तीसलक्खणधराओ हंससरिसगईओ कोइलमधुरगिर सुस्सराओ कंता सव्वस्स अणुमयाओ ववगयवलिपलियावंग दुव्वण्णवाही दोभग्गसोगमुक्काओ उच्चत्तेण य नराण थोवूण मूसियाओ सभावसिंगारागार चारुवेसा, संगयगयहसिय भणिय-चेट्ठिय विलास संलावणिउण जुत्तोवयारकुसला सुंदरथणजहण-वदणकरचरणणयणमाला वण्णलावण्णजोवणविलासकलिया नंदणवणविवरचारिणीउव्व अच्छराओ अच्छेरग पेच्छणिज्जा पासाइयाओ दरिसणिज्जाओ अभिरूवाओ पडिरूवाओ।

तासि णं भंते ! मणुईणं केवइकालस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ ? गोयमा ! चउत्थ भत्तस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ ॥सू० ३८॥

छाया—एकोरुक मनुजीनां भदन्त ! कीदृश आकारभावप्रत्यवतारः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! ताः खलु मनुज्यः सुजातसर्वाङ्गसुन्दर्य्यः प्रधान-महिलागुणैर्युक्ता अत्यन्त विसर्पत्पद्म सुकुमार कूर्मसंस्थित विशिष्टचरणाः ऋजुमृदुक पीवर निरन्तर पुष्टसंहताङ्गुलयः उन्नतरतिदतलिनताम्रशुचिस्निग्धनखाः रोमरहित वृत्तलष्ट-संस्थिता जघन्य प्रशस्तलक्षणाकोप्यजंघयुगलाः सुनिर्मितगुगूढजानुमंडल सुबद्ध-सन्धयः कदलीस्तम्भातिरेक संस्थित निर्व्रण सुकुमार मृदुककोमलाविरलसमसंहित-सुजातवृत्तपीवर निरन्तरोरवः, अष्टापदवीचि पट्टसंस्थित प्रशस्त विस्तीर्ण पृथुल श्रोणयः वदनायाम प्रमाण द्विगुणित विशालमांसल सुबद्ध जघनवरधारिण्यः वज्र-विराजित प्रशस्तलक्षणनिरुदराः त्रिवलीवलिततनुनमितमध्यिकाः ऋजुकसम-संहितजात्यतनुक कृष्णस्निग्धादेयलडहललित सुविभक्त सुजातकान्तशोभमान रुचिररमणीयरोमराजयः गंगावर्त्त प्रदक्षिणावर्त्ततरङ्ग भङ्गुररविकिरणतरुणबोधित कोशायमान पद्मवनगम्भीर विकटनाभयः अनुद्भट प्रशस्तपीनकुक्षयः संनतपार्श्वाः सङ्गतपार्श्वाः सुजातपार्श्वाः मितमात्रिकपीनरतिदपार्श्वाः अकरण्डकनकरुचक-निमलसुजात निरुपहतगात्रयष्टयः काञ्चनकलश समप्रमाण समसंहितसुजातलष्ट-चुचूकामेलकयमलयुगल वर्तिताभ्युन्नतरतिद संस्थितपयोधराः भुजङ्गानुपूर्व्यतनुके गोपुच्छवृत्तसमसंहित नतादेयललितबाह्वः ताम्रनखाः मांसलाग्रहस्ताः पीवर-कोमलवराङ्गुलयः स्निग्धपाणिरेखाः रविशशिशङ्खचक्र स्वस्तिक सुविभक्त शुचि-रतिदपाणिरेखाः पीनोन्नतकक्षवस्तिदेशाः परिपूर्णगल्लकपोलाः चतुरङ्गुलसुप्रमाण कम्बुवरसदृशग्रीवाः मांसलसंस्थित प्रशस्तहनुकाः दाडिमपुष्पप्रकाशपीवर कुञ्चित-वराधराः सुन्दरोत्तरौष्ठाः दधिदकरजश्चन्द्रकुन्दवासन्तीमृदुलाछिद्रविमलदशनाः रक्तोत्पलपत्रमृदुकसुकुमारतालुजिह्वाः कणकवरमृदुलकुटिलाभ्युद्गतऋजुतुङ्गनासाः शारदनवकमलकुमुदकुवलय विमुक्तदल निकर सदृशलक्षणाङ्कितकान्तनयनाः पत्रल चपलायमानताम्रलोचना आनामितचापरुचिरकृष्णाभ्रराजिसंस्थितसङ्गतायत सुजातकृष्णस्निग्धभ्रुवः आलीनप्रमाणयुक्तश्रवणाः पीनमृष्टरमणीयगण्डरेखाः चतुरस्र प्रशस्तसमललाटाः कौमुदीरजनिकरविमलपरिपूर्णसौम्यवदना छत्रोन्नतोत्त-माङ्गाः कुटिलसुश्लिष्टदीर्घशिरोजाः छत्रध्वजयुगस्तूपदामिनिकमण्डलुकलशवापी-स्वस्तिकपताकायवमत्स्य कूर्मरथवरमकरशुकस्थालाङ्कुशाष्टापदवीज सुप्रतिष्ठक-मयूरश्रीदामाभिषेकतोरणमेदिन्युदधिवरभवनगिरिवरादर्शललितगजऋषभसिंह चा-मरोत्तमप्रशस्त द्वात्रिंशल्लक्षणधराः हंससदृशगतयः कोकिलमधुरगीः सुस्वराः कान्ताः सर्वस्यानुमताः व्यपगतवलिपलिताः व्यङ्गदुर्वर्णव्याधि दौर्भाग्यशोकमुक्ताः उच्चत्वेन च नराणां स्तोकेनोच्छ्रिताः स्वभावशृङ्गारागारचारुवेषाः, संगतगत-हसित-भणितचेष्टित विलाससंलापनिपुणयुक्तोपचारकुशलाः सुन्दरस्तन जघन-

वदनकरचरणनयनमालाः वर्णलावण्ययौवनविलासकलिताः नन्दनवनविवर चारिण्य इव अप्सरसः, आश्चर्यप्रेक्षणीयाः प्रासादीयाः दर्शनीयाः अभिरूपाः प्रतिरूपाः। तासां खलु भदन्त! मनुजीनां कियति काले आहारार्थे समुत्पद्यते? चतुर्थभक्तस्याहारार्थः समुत्पद्यते ॥सू०३८॥

टीका-अथ युगलधर्मे समानेऽपि माभूत् पङ्क्तिभेद इति युग्मिनी स्वरूपं प्रश्नयन्नाह-'एगोरुय मणुईणं' इत्यादि। 'एगोरुय मणुईणं भंते' एकोरुकमनुजीनां भदन्त! 'केरिसए आगारभावपडोयारे पन्नत्ते' कीदृशः-किमाकारवः आकार भावप्रत्यवतारः स्वरूपं प्रज्ञप्तः कथित इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि 'गोयमा!' हे गौतम! 'ताओ णं मणुईओ' ताः खलु मनुज्यः 'सुजाय सव्वंग सुंदरीओ' सुजात सर्वाङ्गसुन्दर्य्यः, सुजातानि यथोक्तप्रमाणोपेतया शोभनजन्मानि सर्वाणि अङ्गानि-शिरः प्रभृतीनि यासां ताः, अतएव सुन्दर्य्यः-सुन्दराकाराः। 'पहाणमहिलागुणेहिं जुत्ता' प्रधानमहिलागुणैर्युक्ताः-प्रधानाः ये महिलागुणाः-प्रियंवदत्व भर्तृचिन्तानुवर्त्तकत्वादयस्तैर्युक्ता इति। 'अच्चंत विसप्पमाण पउम सुकुमाल कुम्मसंठियविसिट्ठचलणाओ' अत्यन्त विसर्पन्मृदु सुकुमार कूर्मसंस्थित

'एगोरुयमणुई णं भंते! केरिसए आगारभाव पडोयारे पन्नत्ते' इत्यादि ॥सूत्र-३८॥

टीकार्थ-हे भदन्त! इस एकोरुक द्वीप की मनुष्य स्त्रियों का रूप आदि कैसा कहा गया है? उत्तर में प्रभुश्री गौतम स्वामी को कहते हैं-'गोयमा! ताओणं मणुईओ सुजायसव्वंगसुंदरीओ पहाण महिलागुणेहिं जुत्ता अच्चंत विसप्पमाण पउम सुकुमाल कुंभ संठित विसिट्ठ चलणा उज्जुमिउय पीवर निरंतर पुट्ठ साहितंगुलीया' हे गौतम! एकोरुक द्वीप की मनुष्य स्त्रियां यथोक्त प्रमाण में उत्पन्न हुए समस्त अंगों से विशिष्ट होने के कारण बड़ी सुन्दर होती है। प्रधान महिला गुणों से-वे प्रियंवदत्व भर्तृचित्तानुवर्तकत्व-प्रिय बोलनेवाली पति के विचारो को माननेवाली आदि गुणों से युक्त होती हैं। उनके दोनो पैर

'एगोरुय मणुईणं केरिसए आगारभावपडोयारे पन्नत्ते' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ-હે ભગવન્! એ એકોરૂક દ્વીપની મનુષ્ય સ્ત્રિયોનુ રૂપ વિગેરે કેવું કહેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा! ताओणं मणुईओ सुजायसव्वंग सुंदरीओ पहाणमहिला गुणेहिं जुत्ता अच्चंत विसप्पमाण पउम सुकुमाल कुंभ संठितविसिट्ठचलणा, उज्जुमिउय पीवर-निरंतरपुट्ठसाहितंगुलीया' હે ગૌતમ! એકોરૂક દ્વીપની મનુષ્ય સ્ત્રિયો યથોક્ત પ્રમાણથી ઉત્પન્ન થયેલા સઘળા અંગોથી વિશિષ્ટ હોવાના કારણે ઘણીજ સુંદર હોય છે. પ્રધાન મહિલા ગુણોથી એટલે કે તેઓ પ્રિય બોલવા

विशिष्टचरणाः, अत्यन्तं विसर्पन्तो चलन्तावपि मृदूनां मध्ये सुकुमारौ-मनोज्ञौ-कूर्मवत् कूर्मपृष्ठवत् संस्थितौ उन्नतत्वेन कच्छपपृष्ठ संस्थानसंस्थितौ विशिष्टौ चरणौ यासां तास्तथा, 'उज्जुमिउय पीवर निरंतरपुट्टसाहियंगुलीया' ऋजुमृदुक-पीवर निरन्तर पुष्टसंहता अंगुलयः, ऋज्व्यः सरला न तु वक्राः मृदुकाः कोमलाः पीवराः-उपचिताः निरन्तराः-परस्परान्तररहिताः पुष्टाः-मांसलाः संहताश्च सुश्लिष्टा अंगुलयः-पादाङ्गुलयो यासां तास्तथा, 'उण्णयरतियतलिण तंब-सुइणिद्ध नखा' उन्नतरतिद तलिन ताम्रशुचिस्निग्धनखाः' तत्र उन्नताः-अभ्यु-न्नताः रतिदाः, तलिनाः-प्रतलाः, ताम्रा ईषद्रक्ताः शुचयः-पवित्राः स्निग्धाश्च नखा यासां तास्तथा, 'रोमरहिय वट्टलट्ठसंठिय अजहण्ण पसत्थ लक्खण अकोप्प जंघजुयला' रोमरहित वृत्तलष्टसंस्थिताजघन्य प्रशस्तलक्षणा कोप्यजंघ युगलाः रोमरहितं वृत्तं वर्तुलं लष्टं संस्थितम्, तथा अजघन्यानि-उत्कृष्टानि लक्षणानि यत्र तत् तथा, एतादृशमकोप्यम द्वेष्यं मोतिकरमित्यर्थः जङ्घा युगलं यासां तास्तथा, 'सुणिम्मियसुगूढजाणुमंडलसुबद्धसंधी' सुनिर्मित सुगूढ जानुमण्डल सुबद्ध

चलते समय बहुत सुन्दर रीति से चलते हैं पद्म के जैसे ये सुकुमार होते हैं। इनका संस्थान कूर्म कच्छप की पीठ के जैसा उन्नत होता है। इनके चरणों की अगुलियां ऋजु-सीधी छिद्र रहित पीवर-पुष्ट रहती हैं और संहत आसपास में एक दूसरी अंगुलि से सटी हुई रहती है। 'उण्णयरतियतलिणतंबसुइणिद्धणखा' इनके नख उन्नत होते हैं रति मद होते हैं, तलिन-पतले होते हैं, ताम्र-ईषद्रक्त होते हैं शुचि-पवित्र साफ होते हैं और स्निग्ध होते हैं। 'रोम रहिय वट्ट लट्ठ संठिय अज-हण्ण पसत्थलक्खण अकोप्प जंघजुयला' इनका जंघा युगल रोम रहित गोल, सुन्दर होता है और उत्कृष्ट लक्षणों वाला होता है तथा-अद्वेष्य

વાળી, પતિના વિચારોને અનુસરનારી વિગેરે ગુણોવાળી હોય છે. તેમના બેઉ પગ ચાલતી વખતે ઘણાજ સુંદર રીતે ચાલે છે પદ્મના જેવા તે સુકુમાર હોય છે તેઓનું સંસ્થાન કાચબાના વાંસાની જેમ ઉન્નત હોય છે. તેમના પગોની આંગળીયો ઋજુ સીધી છિદ્રવિનાની પીવર પુષ્ટ હોય છે. અને પરસ્પર સંહત કહેતાં એક બીજી આંગળીયોને મળીને રહે છે. 'उन्नयरतिय तलिण तंबसुइणिद्धणखा' તેઓના નખો ઉન્નત હોય છે. આનંદ પ્રદ હોય છે. તલિન કહેતાં પાતળા હોય છે. તામ્ર ઇષદ્રકત હોય છે. શુચિ પવિત્ર હોય છે. અને સ્નિગ્ધ હોય છે. 'रोमरहिय वट्टलट्ठसंठिय अजहण्ण पसत्थलक्खण अकोप्प जंघजुयला' તેમની જાંઘા યુગલ રોમવિનાનું ગોળ સુંદર હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટ લક્ષણો વાળું હોય છે. તથા અદ્વેષ્ય સુંદર લાગે તેવું હોય છે. 'सुणिम्मिय

संघयः, तत्र-सु-सुष्ठु अतिशयेन निर्मिते-रचिते सुगूढे-मांसलतयाऽनुपलक्ष्ये ये जानुमण्डले ताभ्यां सुबद्धे दृढस्नायुकत्वादश्लथः संधिः-जानुसन्धिभागो यासां तास्तथा, 'कयलिक्खंभातिरेग संठिय णिव्वण सुकुमाल मउय कोमल अविरल समसंहित सुजात वट्टपीवर णिरंतरोरू' कदलीस्तम्भातिरेक संस्थित निर्व्रणसुकुमार मृदुककोमलाविरलसमसंहत सुजातवृत्तपीवरनिरन्तरोरवः तत्र कदलीस्तम्भाभ्यामतिरेकेण अतिशायितया कदलीस्तम्भसंस्थानापेक्षयाऽप्यतिशयेन सौन्दर्ययुक्तं संस्थितं ययोस्तौ निर्व्रणौ-विस्फोटकादिक्षतवर्जितौ अतएव सुकुमारौ चिक्कणौ मृदुकौ-मार्दवगुणसंपन्नौ, अतएव कोमलौ-बहिर्भागापेक्षया पेलवौ अविरलौ-परस्परासन्नौ समौ प्रमाणतस्तुल्यौ सन्तौ संहतौ-सहश्रेणिस्थितौ सुजातौ-सुनिष्पन्नौ-जन्मजातदोषवर्जितौ वृत्तौ-वर्तुलौ पीवरौ पुष्टौ निरन्तरौ परस्परनिर्विशेषौ-ऊरू यासां तास्तथा, 'अट्ठावयवीची पट्टसंठिय-पसत्थ विच्छिन्न पिहु-

सुन्दर लगने वाला होता है 'सुणिम्मिय गूढजाणु मंडल सुबद्धसंधी' इनकी संधि सुनिर्मित एवं सुगूढ-अनुपलक्ष्य ऊपर से नहीं दीखने वाले जानु मण्डल से सुबद्ध होती है-दृढस्नायु युक्त होने से अशिथिल होती है 'कयलिक्खंभातिरेक संठिय निव्वण सुकुमालमउय कोमल अविरल समसहित सुजात वट्ट पीवर णिरंतरोरू' इनके दोनों उरू कदली स्तम्भ के जैसे आकार वाले होते हैं, निर्व्रण-विस्फोटक-फोडे आदि से रहित होते हैं सुकुमार सुहाले होते हैं, मृदु होते हैं कोमल होते हैं अविरल होते हैं-परस्पर निकट-पास पास में होते है सम होते हैं-प्रमाण में बराबर होते हैं सहित होते हैं-जुटे हुए होते है सुजात-सुनिष्पन्न-वृत्त गोल आकार के होते हैं पीवर-पुष्ट होते हैं और आपस में निर्विशेष-समान-एक से-होते हैं। 'अट्ठावयवीची वट्ट संठिय पसत्थ विच्छि

गूढजाणुमंडल सुबद्धसंधी' तेओनी संधी सुनिर्मित अने सुगूढ એટલે કે ઉપરથી न દેખાય તેવા જાનુ મંડલથી સુબદ્ધ હોય છે. દૃઢ સ્નાયુ યુક્ત હોવાથી અશિથિલ હોય છે. 'कयलिक्खंभातिरेक संठियनिव्वण सुकुमालमउय कोमल अविरल समसहितसुजातवट्टपीवरणिरंतरोरू' તેઓના બન્ને ઉરૂઓ (જાંઘ) કેળના સ્તંભના જેવા આકારવાળા સુંદર હોય છે, નિર્વ્રણ વિસ્ફોટક એટલે કે ફોલ્લા વિગેરે વિનાના હોય છે. સુકુમાર અને શોભાયમાન હોય છે મૃદુ કોમળ હોય છે. અવિરલ હોય છે પરસ્પર એક બીજાની નજીક નજીક હોય છે. સમ કહેતાં સરખા હોય છે. પ્રમાણસરના હોય છે. સહિત હોય છે. એક બીજાને લાગે છે. સુજાત અને સુનિષ્પન્ન હોય છે વૃત્ત નામગોળ આકારના હોય છે. પીવર પુષ્ટ હોય છે. અને આપસમાં નિર્વિશેષ સરખા એક જેવાજ

लसोणी' अष्टापदवीचि पट्टसंस्थित प्रशस्त- विस्तीर्ण पृथुलश्रोणयः, वीचिर्विगत घुणाद्यक्षतः एवं विधो योऽष्टापदपट्टः द्यूतफलकपट्टः तद्वत् संस्थिता तत्सदृश संस्थानवती प्रशस्ता सुन्दरा विस्तीर्णा पूर्वापरभागविस्तारयुक्ता पृथुला-स्थूला- श्रोणिः-कटेरग्रभागो यासां तास्तथा 'वदणायामप्पमाणदुगुणित विसालमंसल सुबद्ध जहणवरधारणीओ' वदनायामप्रमाण द्विगुणित विशालमंसल सुबद्ध- जघनवरधारिण्यः, तत्र वदनायामप्रमाणस्य-मुखदैर्ध्य द्वादशाङ्गुलप्रमाणं तस्मात् द्विगुणितं द्विगुणं-चतुर्विंशत्यङ्गुलं विशालं विस्तीर्णं मांसलं पुष्टं सुबद्धम् अतीव सुबद्धावयव न तु एतादृशं जघनवरं-वरजघनद्वयं धारयन्ति एवं शीला यास्तास्तथा, 'वज्जविराइय पसत्थलक्खण णिरोदरातिवलिवलिय तणु णमिय मज्झियाओ' वज्रविराजित प्रशस्तलक्षण-निरुदराः त्रिवलिवलितनुनमितमध्यिकाः

ल पिहुल सोणी' इनकी श्रोणि-कमर के पीछे का भाग घुण आदि से अक्षत जो अष्टापद- द्यूत फलक उसके पृष्ठ के आकार जैसी होती है प्रशस्त होती है विस्तीर्ण होती है और लम्बी होती है-तथा-मोटी होती है 'वदणायामप्पमाण दुगुणित विसाल मंसल सुबद्ध जहणवर धारणीओ' बारह अंगुल मुख प्रमाण से द्विगुणित-चौबीस अंगुल प्रमाण इनका जघन प्रदेश होता है और यह विशाल, मांसल एवं सुबद्ध होता है स्नायुओं से अच्छी तरह जकड़ा हुआ रहता है 'वज्ज विराइय पसत्थलक्खणणिरोदरा' ये अल्पोदर वाली या विकृत उदर से हीन होती हैं, इनका यह उदर क्षाम होने से कृश-होने से वज्र की तरह सुशोभित होता है तथा सामुद्रिक शास्त्रोक्त प्रशस्त लक्षणों से युक्त होता है 'तिवली वलियतणुणमिय मज्झियाओ उज्जुय सम सहित

હોય છે. 'अट्ठावयवीची पट्ट संठिय पसत्थ वित्थिन्न पिहुलसेणी' તેઓની શ્રેણી એટલેકે કેડની પાછળ ઘુણ વિગેરેના ક્ષત વિનાની જે અષ્ટાપદ દ્યૂત ફલકના પૃષ્ઠના આકાર જેવી હોય છે. પ્રશસ્ત હોય છે. વિસ્તીર્ણ હોય છે અને લાંબી હોય છે તથા મોટી હોય છે. 'वदणायामप्पमाणदुगुणित विसाल मंसल सुबद्ध जहणवर धारणीओ' બાર આંગળ મુખ પ્રમાણથી બમણા ચોવીસ આંગળ પ્રમાણનો તેઓનો જઘન પ્રદેશ હોય છે. તે સ્નાયુઓથી સારી રીતે જકડાયેલ રહે છે. 'वज्जविराइयपसत्थ लक्खणणिरोदरा' તેઓ અલ્પ ઉદર વાળી અને વિકૃત ઉદરથી રહિત હોય છે તેઓનું આ ઉદર ક્ષામ હોવાથી કૃશ હોવાથી વજ્રની જેમ સુશોભિત હોય છે, તથા સામુદ્રિક શાસ્ત્રોક્ત પ્રશસ્તલક્ષણોથી યુક્ત હોય છે. तिवलिवलियतणुणमियमज्झियातोज्ज उज्जुयसमसहित जच्च तणुकसिणणिद्ध आदेजलउड सुविभत्त सुजाय

तत्र वज्रवद्विराजितं क्षमात्वेन तथा प्रशस्त लक्षणं सामुद्रिकशास्त्रोक्त प्रशस्त गुणोपेतं-निरुदरं-कृशोदरं यासां तास्तथा, यथा त्रिवलि वलितम्-वलिर्नाम नाभेरुपरि उदरगता रेखा, तिसृणां वलीनां समाहारः त्रिवलि उदरगतरेखात्रयं, तेन वलितम्-ईषद्वक्रीभूतं तनुनमितम् ईषन्नम्रीभूतं मध्यं शरीरमध्यभागो यासां तास्तथा, 'उज्जुयसमसंहितजच्च तणुकसिणणिद्ध आदेज्जलडह सुविभत्त सुजातकंत सोभंतरुइल रमणिज्जरोमराई' ऋजुक समसंहितजात्य तनुकृष्णस्निग्धादेय ललित सुविभक्त सुजातकान्त शोभमानरुचिररमणीयरोमराजयः, तत्र-ऋजुकानां समानां-तुल्यानाम्, संहितानां-सन्ततानाम् न तु अपान्तराल व्यवच्छिन्नानाम् जन्मयातानाम्, तनूनां सूक्ष्माणाम्, कृष्णानां-भ्रमरवत् कृष्णवर्णानां स्निग्धानां-सतेजस्कानां न तु रुक्षाणां आदेयानां दृष्टिग्राह्याणां 'लडह' त्ति ललितानां सुविभक्तानां सुष्ठु विभाग माप्तानां परस्पराऽश्लिष्टानां सुजातानां सुष्ठुतया समुद्गतानाम् कान्तानां-कमनीयानाम् अतएव शोभमानानां-शोभासंपन्नानां, रुचिराणां-कान्तियुक्तानां, रमणीयानां-दृष्टजन मनोहारकाणां रोम्णां तनूरुहाणां राजिः-पङ्क्तियासां तास्तथोक्ताः 'गंगावत्त पयाहिणावत्त तरंग भंगुररविकिरण-

---

जच्च तणुकसिणणिद्ध आदेज्ज लडह सुविभत्त सुजातकंत सोभंत रुइल रमणिज्ज रोमराई' इनके शरीर का मध्य भाग त्रिवली तीन रेखाओं से वलित-मुडा हुआ होता है. पतला-कृश-होता है, नमित होता है-ईषत् नम्र होता है, इनकी रोमराजि सरल होती है सम-बराबर होती है, सघन होती हैं, बीच २ में छूटी हुई नहीं होती हैं कृत्रिम नहीं होती है-स्वाभाविक होती है पतली होती है, काली होती है, स्निग्ध होती है, आदेय-सुहावनी होती है ललित-सुन्दर-होती है, सुविभक्त-अलग-अलग होती है, सुजात-जन्म दोष रहित होती है कान्त मन को हरने वाली होती है शोभा युक्त होती हैं, रुचिर होती है और रमणीय होती है। 'गंगावत्तपयाहिणावत्त तरंग भंगुर रवि

कंत सोभंतरुइलरमणिज्जरोमराई' તેમના શરીરનો મધ્યભાગ ત્રણ રેખાઓથી વળેલો હોય છે. પાતળો અર્થાત્ કંઇક કૃશ હોવાને લીધે નમેલો હોય છે. ઈષત્ નમેલો હોય છે. તેઓની રોમ પંક્તિ સરલ હોય છે સમ બરાબર સરખી હોય છે. સઘન ગાઢ હોય છે. વચમાં વચમાં છૂટેલી હોતી નથી. કૃત્રિમ હોતી નથી, સ્વાભાવિક હોય છે પાતળી હોય છે, કાળી હોય છે સ્નિગ્ધ હોય છે. આદેય કહેતાં સોહામણી હોય છે. લલિત એટલે કે સુંદર હોય છે. સુવિભકત અલગ અલગ હોય છે. સુજાત જન્મદોષ વિનાની હોય છે. કાંત મનને હરણ કરવાવાળી હોય છે, શોભાયમાન હોય છે. અને રમણીય

तरुणबोहिए आकोसायंत पउम गंभीर वियडणाभी' गङ्गावर्त प्रदक्षिणावर्ततरङ्ग-भङ्गुररविकिरणतरुणबोधिताकोशायमानपद्मगम्भीरविकटनाभयः, तत्र-गङ्गायाः आवर्तो विभ्रमः स इव दक्षिणावर्ताः न तु वामावर्ताः तरङ्गा इव तरङ्गास्तिस्रो वलयस्त-भिर्भङ्गुरा विच्छित्तियुक्ताः रविकिरणैस्तरुणैः बोधितं-विकासीकृतं सत् अकोशा-यमानं-विकचीभवत् पद्म-कमलं तद्वद् गम्भीरा-गर्तवदुद्वेधयुक्ता विकटा-विशाला च नाभिर्यासां तास्तथा, 'अणुब्भड पसत्थपीण कुच्छी' अनुद्भटप्रशस्तपीनकुक्षयः अनुद्भटौ-अनुल्बणौ प्रशस्तौ पीनौ कुक्षी यासां तास्तथा, 'सण्णयपासा' सन्नत-पार्श्वाः 'संगयपासा' सङ्गतपार्श्वाः 'सुजायपासा' सुजातपार्श्वाः, एतानि पदानि पूर्वव्याख्यात मनुजकुक्षिवद् व्याख्येयानि, 'मियमाइयपीण रइयपासा' मितमात्रिक पीनरतिदपार्श्वाः, तत्र मिते-परमिते मात्रिके-मात्रयोपेते पीने-उपचिते रतिदे-प्रीतिकरे पार्श्वे यासां तास्तथा 'अकरंडयकणगरुयग निम्मल सुजाय णिरुवहय-गायलट्ठी' अकरण्डककनकरुचक निर्मल-सुजात निरुपहतगात्रयष्टयः, तत्र अविद्यमानं

किरण तरुणबोहिय अकोसायंत पउमवण गंभीरवियडणाभी' गंगा की भौंर के समान प्रदक्षिणावर्त वाली, त्रिवलि से भुग्न तथा मध्याह्न के रवि किरणों से विकसित हुए कमल के जैसी गंभीर एवं विशाल इनकी नाभि होती है 'अणुब्भडपसत्थ पीण कुच्छी' अनुल्बण-उग्रता रहित प्रशस्त, और पीन इनकी कुक्षि-उदर भाग होती है. 'सण्णय-पासा' इनके दोनों पार्श्व भाग कुछ कुछ झुके हुए होते हैं। 'संगय-पासा' अतएव वे संगत पार्श्व वाली और 'सुजायपासा' सुजात पार्श्व वाली होती है। इन पदों का विस्तृत अर्थ पहले आ चुका है. 'मियमा-इयपीण रइयपासा' इनके दोनों पार्श्व मित-परिमित, अपने-अपने प्रमाण युक्त, पुष्ट और रतिप्रद-आनन्दवर्धक-होते हैं। 'अकरंडुयकणग-

હોય છે. 'गंगावत्तपयाहिणावत्त तरंग भंगुर रवि किरण तरुण वण्णेहिय अको-सायंतपउमवणगंभीरवियडणाभी' ગંગાની ભમર-વમળના જેવા પ્રદક્ષિણા વર્તવાળી ત્રિવલીથી યુકત તથા મધ્યાહ્નના સૂર્યના કિરણોથી વિકસિત થયેલા કમળના વનના જેવી ગંભીર અને વિશાળ તેઓની નાભી હોય છે. 'अणुब्भडपसत्थ पीण कुच्छी' અનુલ્બણ ઉગ્રતા વિનાની પ્રશસ્ત અને પીન તેઓની કુક્ષી કહેતાં ઉદર હોય છે 'सण्णयपासा' તેઓના બન્ને પાર્શ્વભાગો કંઈક કંઈક ઝુકેલા હોય છે. 'संगयपासा' મળેલા પાર્શ્વવાળી હોય છે. 'सुजातपासा' સુજાતપાર્શ્વ વાળી હોય છે. આ પદોનો વિસ્તાર પૂર્વકનો અર્થ પહેલાં આવી ગયેલ છે. 'मियमा इय पीणरइयपासा' તેઓના બેઉપાર્શ્વ પડખા મિત પરિમિત પોત પોતાના પ્રમાણથી યુકત પુષ્ટ અને આનંદ આપવાવાળા હોય છે. 'अकरंडुय कणगरुयग

मांसलत्वेन अनुपलक्ष्यमाणं करण्डकं-पृष्ठवंशास्थिकं कनकस्येव रुचकोरुचिर्यस्याः-सा निर्मला-स्वाभाविकागन्तुकमलरहिता सुजाता जन्मदोषरहिता निरुपहता-ज्वरादिदंशादि दोषोपद्रवरहिता एवं भूता गात्र यष्टिर्विद्यते यासां तास्तथा, 'कंचण कलससमप्पमाण समसंहय सुजाय-लट्ठचूचुय आमेलगजमलजुयल वट्टिय अब्भुण्णय-रइयसंठिय-पयोधराओ' काञ्चनकलशसमप्रमाणसमसंहत सुजातलष्ट-चुचुका-मेलकयमलयुगलवर्तिताभ्युन्नतरतिदसंस्थितपयोधराः तत्र काञ्चनकलशसमं प्रमाणं ययोस्तौ तथा समौ-परस्परतुल्यौ संहतौ परस्परमत्यन्तश्लिष्टौ अनयोरन्तराले मृणाल-सूत्रमपिप्रवेशं न लभते एतादृशौ सुजातौ-जन्मदोषरहितौ लष्टचूचुकामेलकौ-मनो-

---

रुयग निम्मल सुजाय णिरुवहयगाय लट्ठी' इनका शरीर इतना अधिक मांसल पुष्ट होता है कि उसमें पसलियां और पीठ की हड्डी दिखाई नहीं पड़ती है तथा वह उनका शरीर ऐसी कान्ति वाला होता है कि जैसी कान्ति वाला सुवर्ण होता है आगन्तुक और स्वाभाविक किसी भी प्रकार का मैल उनके शरीर पर उत्पन्न नहीं होता है जन्म के दोषों से विहीन होता है एवं ज्वर आदि रोगो के उपद्रवों से यह बिलकुल रहित होता है 'कंचणकलस समप्पमाण सम संहय सुजात लट्ठचूचुय आमेलग जमल जुगल वट्टिय अब्भुण्णय रतिय संठिय पयोधराओ' इनके दोनों स्तन कंचन के कलश जैसे गोल मटोल होते हैं, अथवा कंचन के कलश जैसे मोटे प्रमाण में होते हैं या उनके जैसे बडे होते हैं इनमें एक बडा हो एक स्तन छोटा हो ऐसे ये नहीं होते हैं किन्तु प्रमाण में दोनों बराबर होते हैं ये इतने विशाल एवं मोटे होते हैं कि आपस में दोनों ऐसे सटे हुए होते है कि इनके बीच में से होकर मृणाल तन्तु-कमल

निम्मल सुजाय णिरुवहयगायलट्ठी' તેઓનું શરીર એટલું બધું માંસલ પુષ્ટ હોય છે કે જેથી તેમની પાંસળીયો અને વાંસાના હાડકા દેખાતા નથી. તથા તેઓના શરીરો એવી કાંતીવાળા હોય છે કે આગંતુક અને સ્વાભાવિક કોઇ પણ પ્રકારનો મેલ તેઓના શરીર પર ઉત્પન્ન થતો નથી. જન્મના દોષોથી રહિત હોય છે. અને જ્વર વિગેરે રોગોના ઉપદ્રવો વિનાની હોય છે. 'कंचणकलस समप्पमाण समसंहय सुजात लट्ठ चूचुय आमेलग जमल जुगलवट्टिय अब्भुण्णयरतिय संठियपयोधराओ' તેમના બન્ને સ્તનો સોનાનાં કલશ જેવા ગોળ મટોળ હોય છે, અથવા કંચનના ઘડાના જેવા મોટા હોય છે. અથવા સુવર્ણના જેવા તેજસ્વી અને અત્યંત આકર્ષક હોય છે. એક સ્તન મોટો હોય અને એક નાનો હોય તેવા એ હોતા નથી, પરંતુ તે બન્ને પ્રમાણમાં બરોબર હોય છે. એ એટલા વિશાળ અને મોટા હોય

स्तनमुखशेखरौ यमलौ-समश्रेणिकौ युगलौ-युगलरूपौ वर्त्तितौ-वर्तिकाविवर्त्तितौ कठिनौ इत्यर्थः, अभ्युन्नतौ-उपर्युत्थितौ रतिदसंस्थितौ रतिदा प्रीतिदा संस्थितिः संस्थानम् आकार-विन्यासो ययोस्तौ रतिदसंस्थितौ एतादृशौ पयोधरौ कुचौ यासां तास्तथा 'भुयंगणुपुव्वतणुयगोपुच्छ वट्टसंहियसम आएज्ज ललिय बाहाओ' भुजङ्गानुपूर्व्यतनुक गो पुच्छवृत्तसमसंहितनतादेयललितबाहवः, तत्र भुजङ्गशरीरवत् आनुपूर्व्येण क्रमेण अधोऽधो भागे इत्यर्थः तनुकौ अतएव गोपुच्छवद् वृत्तौ समौ-परस्परतुल्यौ संहितौ स्वशरीरसंश्लिष्टौ नतौ स्कन्धदेशस्य नतत्वात् नम्रौ-

नाल का सूत्र भी नही निकल सकता है ये सुजात दोष से रहित होते हैं इन स्तनों के अग्रभाग में जो चुचुक होते हैं-वे उनसे अलग ही पड़ते हैं सो ऐसा पतीत होता है कि मानों इनके उपर शेखर मुकुट-ही रखने में आया हो वे स्तन आगे पीछे उत्पन्न नहीं होते हैं-किन्तु एक साथ उत्पन्न होते हैं और एक ही साथ वृद्धिंगत होते हैं वक्ष स्थल पर ये विषम श्रेणि में स्थित नही हैं किन्तु समश्रेणि में स्थित है आमने सामने ये एक दूसरे के समान उन्नत अवस्था वाले ऊंचे उठे हुए होते हैं इनका संस्थान आकार अत्यन्त सुन्दर प्रीतिकर होता है. 'भुयंगणुपुव्वतणुय गोपुच्छ वट्ट सम सहिय णमियआएज्जललिय बाहाओ' इनके दोनों बाहु भुजंग की तरह क्रमशः नीचे की ओर पतले होते हैं गोपुच्छ की तरह वे वृत्त-गोल होते हैं आपस में वे समानता लिये हुए होते हैं संहत-अपनीर, संधियों से वे सटे हुए रहते-हैं,

છે કે પરસ્પરના બન્ને એવા લાગતા હોય છે કે તે બન્નેની વચમાથી મૃણાલતંતુ અર્થાત્ કમલ નાલનો તાંતણો પણ નીકળી શકતો નથી, તેઓ સુજાત અર્થાત્ જન્મ દોષથી રહિત હોય છે. આ સ્તનોના અગ્રભાગમા જે ચુચુક (દીટી) હોય છે તે તેનાથી જુદીજ જણાઈ આવે છે. તે એવી જણાય છે કે માનો આ સ્તનપર શેખર અર્થાત્ મુગુટ જ રાખવામાં આવેલ હોય છે. આ સ્તનો આગળ પાછળ ઉત્પન્ન થતા નથી પણ એક સાથેજ ઉત્પન્ન થાય છે. અને એકીસાથે જ વધતા રહે છે. વક્ષસ્થળ છાતી પર તેઓ વિષમશ્રેણીથી રહેતા નથી. પરંતુ સમશ્રેણીમાંજ રહેલા હોય છે. સામસામા તે એક બીજાના સરખી ઉન્નતાવસ્થાવાળા અને ઉંચે ઉઠેલા હોય છે. તેઓનું સંસ્થાન આકાર અત્યંત સુંદર અને પ્રીતીજનક હોય છે 'भुयंगणुपुव्वतणुय गोपुच्छवट्टसमसहियणमिय आएज्जललियवाहाओ' તેઓના બન્ને બાહુઓ ભુજંગની જેમ ક્રમશઃ નીચેની તરફ પાતળા હોય છે. ગાયના પુછડાની જેમ વૃત્ત ગોળ હોય છે. તેઓ પરસ્પરમાં સમાનતાવાળા હોય છે. સંહત-પોત પોતાની સંધીયોથી તેઓ મળેલા રહે છે. નત-નમ્ર એટલે કે

आदेयौ-अतिसुन्दरौ ललितौ-मनोज्ञचेष्टा कलितौ बाहू यासां तास्तथा 'तंबणहा' ताम्रनखाः, ईषद्रक्तनखाः 'मंसलग्गहत्था' मांसलाग्रहस्ताः-परिपुष्टकराग्रभागाः 'पीवरकोमलवरंगुलीओ' पीवरकोमलवराङ्गुलिकाः, पीवराः-स्थूलाः कोमला-वराः-प्रमाणलक्षणोपेतत्वेन श्रेष्ठा अंगुलयो विद्यन्ते यासां तास्तथा, 'णिद्धपाणि-लेहा' स्निग्धपाणिरेखाः 'रविससि संखचक्कसोत्थिय सुविभत्त सुविरतिय पाणि-लेहा' रविशशिशङ्खचक्र स्वस्तिक सुविभक्त सुविरचित पाणिरेखाः, तत्र रविशशि शङ्खचक्र स्वस्तिका एव सुविभक्ताः-सुप्रकटाः- सुविरचिताः स्पष्टतया दृश्यमानाः एतादृश्यः पाणिरेखाः यासां तास्तथा, 'पीणुण्णयकक्खवत्थिदेसा' पीनोन्नत-कक्षवस्तिदेशाः, पीना उपचिता उन्नता अभ्युन्नताः कक्षवस्तिदेशा कक्षयोः-हस्त-मूलाधोभागयोः, वस्तेः-नाभेरधोभागस्य च देशो यासां तास्तथा, 'पडिपुण्ण-गल्लकवोला' परिपूर्णगल्लकपोलाः, परिपूर्णौ मांसलत्वेन स्थूलौ गल्लौ गण्डदेशौ च यांसां तास्तथा, 'चउरंगुल सुप्पमाण कंबुवर सरीसगीवा' चतुरङ्गुल सुप्रमाण कम्बुवर सदृशग्रीवाः चतुरङ्गुलं-चतुरङ्गुलप्रमितं सु-सुष्ठु शोभनं प्रमाणं यस्याः सा तथा कम्बुवरेण प्रधानशङ्खेन सदृशी उन्नतया वलित्रययोगेन च प्रधानशङ्ख-तुल्या ग्रीवा यासां तास्तथा, 'मंसलसंठिय पसत्थहणुया' मांसलसंस्थित प्रशस्तह-नुकाः-मांसलं पुष्टं संस्थितं शुभाकारं प्रशस्तं च हनुकं चिबुकं यासां तास्तथा

नत-नम्र झुके हुए होते हैं आदेय अति सुन्दर होने से उपादेय होते हैं और ललित मनोज्ञ चेष्टा से युक्त होते हैं। 'तंबणहा' इनके नख ताम्र होते हैं-कुछर, ललाई लिये हुए होते हैं 'मंसलग्ग हत्था' इनका पंजा मांसल-पुष्ट होता है 'पीवरकोमलवरंगुलीओ' इनकी अंगुलियां पीवर-विशेष-मजबूत-होती है कोमल होती हैं एवं उत्तम होती है. 'णिद्धपाणिलेहा' इनके हथेलियों में जो रेखाएं होती हैं-वे स्निग्ध होती हैं 'रवि ससि संखचक्क सोत्थिय सुविभत्त सुविरइय पाणिलेहा' इनकी हथेली मांसल-पुष्ट-होती है सुन्दर आकार की होती है और हथेली में

નમેલા હોય છે. આદેય અર્થાત્ અત્યંત સુંદર હોવાથી ઉપાદેય અર્થાત્ મનને ગમે તેવા હોય છે. અને લલિત કહેતાં મનોજ્ઞ ચેષ્ટા વાળા હોય છે. 'તંબ-ણહા' તેઓના નખો તામ્ર લાલ હોય છે, અર્થાત્ કંઈક કંઈક લાલિમા વાળા હોય છે- 'पीवरकोमलवरंगुलीओ' તેઓની આંગળીઓ પીવર વિશેષ મજબૂત હોય છે. કોમલ હોય છે. અને ઉત્તમ હોય છે. 'णिद्धपाणिलेहा' તેમની હથેલિયોમાં જે રેખાઓ હોય છે, તે સ્નિગ્ધ સુંવાળી હોય છે. સુંદર આકારવાળી હોય છે. અને પ્રશંસા કરવા યોગ્ય હોય છે. 'रविससिसंखचक्कसोत्थिय सुविरइय पाणीलेहा' તેમની હથેલી માંસલ પુષ્ટ હોય છે. સુંદર આકારની હોય છે.

'दाडिमपुप्फप्पगासपीवरकुंचियवराधरा' दाडिमपुष्पप्रकाशपीवरकुञ्चितवराधराः, तत्र दाडिमपुष्पवत् प्रकाशः रक्त इत्यर्थः, पीवरः=उपचितः, कुञ्चितः-आकुञ्चितो मनाग् वलितो वरः प्रधानोऽधरः-अधरौष्ठो यासां तास्तथा, 'सुंदरोत्तरोट्ठाः सुन्दरोत्तरौष्ठाः 'दधिदगरयचंद-कुंदवासंति मउल अच्छिद्द विमलदसणा' दधिदकरजश्चन्द्रकुन्द-वासन्तीमुकुलाच्छिद्र विमलदशनाः, तत्र दधि लोक प्रसिद्ध दकरजो-जलकणः, चन्द्रः=शशी कुन्दं-कुन्दकुसुमम् वासन्तीमुकुलं-वासन्तीकलिका तद्वत् शुक्लाः अच्छिद्राः-विवररहिताः विमलाः-मलरहिताः दशनाः दन्ता यासां तास्तथा, 'रत्तुप्पलपत्तमउय सुकुमालतालुजीहा' रक्तोत्पल पत्र मृदुल सुकुमारतालुजिह्वाः, तत्र रक्तोत्पलपत्रवत् मृदुके सुकुमारे तालुजिह्वे

सूर्य, चन्द्र, शंख, चक्र एवं स्वस्तिक की रेखा होती है ये रेखायें प्रशस्त प्रशंसास्पद होती है 'पीणुण्णयणकक्खवत्थिदेसा' कुछ कुछ ऊंचा इठा हुआ ऐसा वक्ष प्रदेश एवं नाभी के नीचे का भाग जिनका रमणीय है ऐसी 'पडिपुण्ण गल्लकवोला' परिपूर्ण एवं पुष्ट जिनक कपोल (गाल) प्रदेश है ऐसी एवं 'चउरंगुल सुप्पमाण कंबुवर सरीसगीवा' इनकी ग्रीवा पूर्ण मांसल-पुष्ट चार आंगुल प्रमाण शंख के जैसी तीन रेखा युक्त होती है 'मंसल संठिय पसत्थ हणुया' ठोडी-होठ के नीचे का भाग मांसल-पुष्ट होता है सुन्दर आकार वाली होता है. और प्रशस्त होता है. 'दाडिमपुप्फप्पगास पीवर कुंचिय वराधरा' इनके अधरोष्ठ दाडिम-अनार के-पुष्प जैसे प्रकाशवाले सुहावने होते हैं अर्थात् लाल और चमकदार होते हैं, पीवर-पुष्ट होते हैं एवं आकुञ्चित कुछर, वलित होते हैं अत एव वे देखने में बडे अच्छे

અને તે હથેલીની અંદર સૂર્ય ચંદ્ર, શંખ, ચક્ર, અને સ્વસ્તિકની રેખાઓ હોય છે. તે રેખાઓ પ્રશંસાસ્પદ હોય છે. 'पीणुण्णयणकक्खवत्थिदेसा' તેઓના કાખનો ભાગ કંઈક ઉંચો ઉપસેલ હોય છે. તેમજ ડૂંટીની નીચેનો ભાગ ઉપસેલને સુંદર હોય છે 'पडिपुण्ण गल्लकवोला' તેમનો કપોલ પ્રદેશ અર્થાત્ ગાલનો ભાગ પરિપૂર્ણ અને પુષ્ટ હોય છે. 'चउरंगुल सुप्पमाण कंबुवरसरिसगीवा' તેમના ગળાનો ભાગ માંસલ પુષ્ટ ચાર આંગળ લાંબો તથા પ્રધાન શંખના આકાર જેવો ત્રણ રેખા યુક્ત હોય છે. 'मंसल संठिय पसत्थ हणुया' તેમની દાઢી (હોઠની નીચેનો ભાગ) માંસલ અને પુષ્ટ તેમજ સુંદર આકારનો હોય છે અને પ્રશંસાસ્પદ હોય છે. 'दाडीमपुप्फप्पगास पीवर कुंचियवराधरा' તેઓના અધરોષ્ઠ દાડમના પુષ્પની જેવા પ્રકાશવાળા અને સોહામણા હોય છે. અર્થાત્ લાલ અને ચમકદાર હોય છે. પીવર કહેતાં પુષ્ટ હોય છે.

यासां तास्तथा, 'कणवीरमुउल अकुडिल अब्भुग्गतउज्जुतुंग णासा' करवीर-मुकुला-कुटिलाभ्युद्गत ऋजुतुङ्गनासाः, तत्र-करवीरमुकुलं-कर्णिकार कलिका तद्वत् अकुटिला अवक्रा अभ्युद्गता उपर्युत्थिता ऋज्वी सरला सती तुङ्गा-तीक्ष्णा एवंविधा नासा यासां तास्तथा, 'सारदणवकमलकुमुदकुवलय विमुक्कदलणिगर सरिसलक्खण अंकियकंतणयणा' शारदनवकमलकुमुदकुवलय विमुक्तदलनिकर सदृश लक्षणाङ्कितकान्तनयनाः तत्र-शरदि भवं शारदं नवं=नवीनं कमलं सूर्यविकासि-कुमुदं चन्द्रविकासि कुवलयं नीलोत्पलं एतेषां यो विमुक्तः पृथग्भूतो दलनिकरः पत्र समुदाय स्तत्सदृशे लक्षणाङ्कित आयतदीर्घ-शुभलक्षणयुक्ते अतएव कान्ते मनोज्ञे नयने-नेत्रे यासां तास्तथा, 'पत्तलचवलायय तंबलोयणाओ' पत्रलचपला-यमान ताम्रलोचनाः, पत्रले-पक्ष्मले चपलायमाने चापल्ययुक्ते ताम्रे ईषद्रक्ते

दिखाई देते हैं। 'सुंदरोत्तरोट्ठा' ऊपर का होठ भी इनका बडा सुहा-वना होता 'दधिदगरय चंद कुंदवासंति मउल अच्छिद्द विमलदसणा' इनके दाँत दधिके जैसे शुभ्र होते हैं, पानी के कण जैसे निर्मल होते हैं चन्द्र के जैसे अकलङ्क होते हैं कुन्द पुष्प के जैसे सफेद होते हैं, वासन्ती कली की तरह शुभ्र होते हैं बीच में इनकी पङ्क्तियां छेद विहीन होती हैं अतएव इनमें अत्यन्त धवलता रहती है 'रत्तुप्पलपत्त मउय सुकुमालतालु जीहा' इनके तालु और जिह्वा ये दोनों रक्त कमल के पत्र की तरह लाल होते हैं, मृदु नरम होते हैं, और विशेष सुकु-मार होते हैं 'कणवीर मुउल अकुडिल अब्भुग्गतउज्जुतुंगणासा' इनकी नासिका कनेर की कली के जैसी होती है अकुटिल-सीधी होती है टेढि नहीं होती है अग्रभाग में प्रमाणानुसार कुछ २, ऊंची उठी हुई

અને આકુંચિત કંઈક કંઈક વળેલા હોય છે. તેથીજ તેઓ દેખવામાં ઘણાજ સુંદર દેખાય છે. 'सुंदरोत्तरोट्ठा' તેમના ઉપરના હોઠપણ ઘણાજ સોહામણા હોય છે. 'दधिदगरय चंदकुंद वासंति मउल अच्छिद्द विमल दसणा' તેઓના દાંતો દહિના જેવા સફેદ હોય છે. પાણીના બિંદુ જેવા નિર્મળ હોય છે. ચંદ્રની જેમ નિષ્કલંક હોય છે. કુન્દ પુષ્પની જેમ સફેદ હોય છે. વાસન્તીની કળીની જેમ ધવલ હોય છે. તેની પંક્તિયો વચમાં છેદ વગરની હોય છે. તેથીજ તેમાં અત્યંત શ્વેતપણુ રહે છે. 'रत्तुप्पलपत्तमउय सुकुमाल तालुजीहा' તેમના તાલુ અને જીભ એ બેઉ લાલ કમળના પાનની માફક લાલ હોય છે. મૃદુ કહેતાં નરમ હોય છે. અને વિશેષ સુકુમાર હોય છે. 'कणवीर मुउल अकुडिल अब्भु-ग्गय उज्जुतुंगणासा' તેમની નાસિકા કરેણની કળીના જેવી હોય છે, અકુટિલ

च लोचने यासां तास्तथा, 'आणामिय चावरुइल किण्हब्भराइसंठिय संगय आयय सुजात कसिण णिद्धभमुया' आनामित चापरुचिर कृष्णभ्रराजी संस्थित संगतायत सुजात कृष्णस्निग्धभ्रुवः तत्र आनामित ईषन्नामितो यश्चापो धनुस्तद्वद् वक्रतया रुचिरे-संस्थानभावतो रमणीये कृष्णाभ्रराजिरिव-कृष्णमेघपङ्क्तिरिव संस्थिते संगते यथोक्त प्रमाणोपपन्ने आयते-दीर्घे सुजाते सुनिष्पन्ने कृष्णे कालिमोपेते स्निग्धे स्निग्धच्छायोपेते भ्रुवौ यासां तास्तथा 'अल्लीणपमाण जुत्तसवणा' आलीनप्रमाण युक्तश्रवणाः, आलीनौ मस्तकभित्तौ किञ्चिल्लग्नौ प्रमाणयुक्तौ-स्वप्रमाणोपेतौ श्रवणौ-कर्णौ यासां तास्तथा, 'पीणमट्ठ रमणिज्जगंडलेहा' पीनमृष्ट रमणीयगण्ड लेखाः, तत्र पीना मांसला मृष्टा चिक्कणा अतएव रमणीया गण्डलेखा-कपोलपाली यासां तास्तथोक्ताः 'चउरंस पसत्थ समणिडाला' चतुरस्रप्रशस्तसमललाटाः, चतुर्ष

होती है चपटी नहीं होती ऋज्वी-सरल एवं तुङ्ग तोते की चोंच जैसी लीखी होती है 'सारदणव कमलकुमुदकुवलयविमुक्क दल णिगर सरिस लक्खण अंकियकंतणयणा' इनके दोनों नेत्र सूर्य विकाशी शरद काल का कमल एवं चन्द्र विकाशी कुमुद कुवलयनील कमल इन से जुदा पड़ा हुआ जो पत्र समूह होता है उसके जैसी कुछ श्वेतता कुछ लालिमा कुछ श्यामता लिये हुए बीच में कृष्ण पुतलियों से अङ्कित होने से ये बहुत कान्त सुन्दर लगते हैं 'पत्तल चवलायय तंब लोयणाओ' फिर उनके नेत्र पक्ष्म पुट से युक्त होते हैं स्वभावतः चपल बने रहते हैं कर्ण तक लम्बे होते हैं और कोरों पर ईषत् रक्त होते हैं 'आणामिय चावरुइल किण्हब्भराइसंठियसंगत आयय सुजातक सिणणिद्धभमुया' इनकी दोनों भौंएं कुछर नम्रीभूत किये गये धनुष

કહેતા વાંકી ચૂકી નહીં પણ સીધી હોય છે. અગ્રભાગમાં પ્રમાણાનુસાર કંઈક ઉંચી હોય છે. ચપટી હોતી નથી. ઋજવી સરલ અને તુંગ કહેતાં પોપટની ચાંચ જેવી તીખી હોય છે. 'सारद णव कमलकुमुदकुवलय विमुक्कदल णिगरसरिसलक्खणअंकियकंतणयणा' તેમના બન્ને નેત્રો સૂર્યવિકાશી શરદ ઋતુનું કમળ અને ચંદ્ર વિકશી કુમુદ કુવલય નીલકમળ એ બન્નેમાંથી અલગ પડેલા એવા જે પત્રોનો સમૂહ હોય છે. તેના જેવી કંઈક શ્વેતતા અને કંઈક લાલાશ અને કંઈક કાળાશવાળા અને વચમાં કાળી પુતળીયોથી અંકિત હોવાથી તે અત્યન્ત સુંદર લાગે છે 'पत्तल चवलायतंबलोयणाओ' વળી તેઓના નેત્રો પાંપણોવાળા હોય છે. સ્વભાવથીજ ચપલ હોય છે. કાન સુધી લાંબા હોય છે અને કોરપર કંઈક લાલ હોય છે, 'आणामियचाप रुइल किण्हब्भ राइ संठिय संगत आयय सुजात कसिणणिद्धभमुया' તેમની બન્ને ભ્રમરો

अंसेषु-कोणेषु पूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तररूपेषु प्रशस्तमहीनाधिकलक्षत्वात् समम्-चतुर्दिक्षु सममप्रमाणं ललटं यासां तास्तथा 'कोमुईरयणीयरविमलपडिपुन्नसोम्मवयणा' कौमुदीक रजनीकर विमल परिपूर्णसौम्यवदनाः तत्र कौमुदी-कार्तिकी पूर्णिमा तस्याः रजनीकरश्चन्द्रस्तद्वत् विमलं शरदृतुप्रभावाद्विगतरजोमल परिपूर्ण पूर्णिमा वर्त्तित्वात् तद्वत् सौम्यम् आह्लादजनकं वदनं यासां तास्तथा 'छत्तुन्नय उत्तिमंगा' छत्रोन्नतोत्तमाङ्गाः छत्राकारं छत्र सदृशमुन्नतमुत्तमाङ्गं यासां तास्तथा, 'कुडिलसुसिणिद्धदीहसिरया' कुटिल सुस्निग्धदीर्घशिराजाः, तत्र कुटिला वक्राः सुस्निग्धाः चिक्कणाः दीर्घाः लम्बमानाश्च शिरोजाः-मस्तककेशा यासां तास्तथा 'छत्त१ ज्झय२ जुग३ थुभ ४ दामिणि५ कमंडलु६ कलस७ वाविसो८ त्थिय९ पडाग१० जव११ मच्छ १२ कुम्भ १३ रहवर १४ मगर१५ सुकथाल अंकुस१७ अट्ठावयवीइ१८ सुपइट्ठक१९ मयूर२० सिरिदामि२१ सेय२२ तोरण२३ मेइणि उदधिवर२५ भवण२६ गिरिवर२७ आयंस२८ ललियगय२९ उसभ३० सीह३१ चमर३२ उत्तमपसत्थ बत्तीसलक्खणधराओ' छत्र१ ध्वज२ युग३

के समान टेढी होने से इनका संस्थान रमणीय होता है कृष्ण मेघमाला के जैसी काली होती है संगत-अपने प्रमाण के अनुकूल होती हैं, आयत जितनी लम्बाई होनी चाहिये उतनी लम्बाई वाली होती है सुजात होती है-अपने ढंग से ही ये उत्पन्न होती हैं कृश होती हैं, स्निग्ध होती हैं 'अल्लीणपमाणजुत्तसवणा' इनके दोनों कान आलीन मस्तक तक कुछ २, लगे हुए रहते हैं और प्रमाण युक्त-अपने२, प्रमाण से सहित होते हैं 'पीणमट्ठरमणिज्ज गंडलेहा' इनकी कपोलपाली -गाल और कान के बीच का भाग पीन-मांसल-पुष्ट-भरावदार होती है मृष्ट-चिकनी होती है, अतएव वह रमणीय होती है 'चउरंस पसत्थ

કંઈક કંઈક નમાવેલા ધનુષની જેમ વાંકી હોવાથી તેમનું સંસ્થાન રમણીય લાગે છે, કાળા મેઘોના સમૂહ જેવી કાળી હોય છે. સંગત પોતાના પ્રમાણ સરની હોય છે. આયત અર્થાત્ જેટલી તેની લંબાઈ હોવી જોઇએ એટલી લંબાઈ વાળી હોય છે. સુજાત હોય છે. પોતાના ઢંગથીજ તે ઉત્પન્ન થાય છે કૃશ હોય છે. અને સ્નિગ્ધ હોય છે. 'अल्लीण पमाण जुत्तसवणा' તેમના બેઉ કાનો આલીન અર્થાત્ મસ્તક સુધી કંઈક કંઈક લાગેલા રહે છે. 'पीण मट्ठर मणिज्ज गंडलेहा' તેમની કપોલ પંક્તિ ગાલ અને કાનની વચ્ચેનો ભાગ પીન માંસલ પુષ્ટ હોય છે. મૃષ્ટ ચિકાશવાળો હોય છે તેથીજ તે રમણીય હોય છે. 'चउरंस पसत्थ समणिडाला' તેમનું લલાટ ચતુરસ્ર પૂર્વ

स्तूप४ दामिनी५ कमण्डलु६ कलश७ वापी८ स्वस्तिका९, पताक१० यवो११ मत्स्य १२ कूर्म १३ रथवर १४ मकर १५ शुकस्थाला १६ कुशा १७ ष्टापदवीचीं१८ सुप्रतिष्ठक१९ मयूर२० श्रीदामा२१ भिषेक२२ तोरण२३ मेदिनी२४ उदधिवर२५ भवन२६ गिरिवरा२७ दर्शललित२८ गज२९ ऋषभ३० सिंह३१ चमरोत्तम३२ प्रशस्तद्वात्रिंशल्लक्षणधराः, तत्र छत्रं लोकप्रसिद्धम् १, ध्वजः२, युगः३, स्तूपः–स्तम्भः४,दामिनी–पुष्पमाली५, कमण्डलुः–तापसपानीय पात्रम्६, कलशः७, वापी८ स्वस्तिकः ९ पताका१० यवो–धान्यविशेषः११, मत्स्यः१२ कूर्मा१३ इमौ प्रसिद्धौ, रथवरः१४, मकरः१५ शुकस्थाल–शुकभोजन-पात्रम् एतन्माङ्गलिकचिह्नविशेषः१६, अङ्कुशः१७, अष्टापदवीचिः–द्यूतफलकम् १८ सुप्रतिष्ठकं स्थापनकम्१९ मयूरः–प्रसिद्धः२० श्रीदामसुन्दर मालाकार आभरणविशेषः १२, अभिषेकः–कमलाभिषेकः हस्तिद्वयक्रियमाणाभिषेकयुक्त-लक्ष्म्याकारश्चिह्नविशेषः २२, तोरणम् २३, मेदिनी–मेदिनीभृतराजा २४, उदधिः–समुद्रः २५, वरभवनं–प्रासादः २६, गिरिवरः–प्रधानपर्वतः २७, आदर्शः–दर्पणम् २८, ललितगजो मनोज्ञदन्ती २९ ऋषभो गौः, ३० सिंहः–

समणिडाला' इनका ललाट चतुरस्र–पूर्व पश्चिम दक्षिण उत्तर ऐसे चारों कोनों में बराबर प्रमाण वाला और समतल वाला होने से रमणीय होता है 'कोमुइरयणिकर विमलपडिपुन्नसोम्मवयणा' इनका सौम्य मुख कार्तिकी पूर्णमासी के चन्द्र की तरह विमल होता है और परि-पूर्ण होना है 'छत्तुन्नयउत्तिमंगा' छत्र के जैसे आकार वाला ऊपर से गोल इनका मस्तक होता है 'कुडिल सुसिणिद्ध दीहसिरया' इनके मस्तक के केश कुटिल–वक्र होते हैं, सुस्निग्ध होते हैं और लम्बे होते हैं। 'छत्तज्झयजुगथूमदामिणि कमंडलुकलसवाविसोत्थियपडाग जव मच्छ कुम्भरहवरमगरसुकथ लअंकुसअट्ठावयवीईसुपइट्ठक मयूर

પશ્ચિમ દક્ષિણ અને ઉત્તર એમ ચારે ખૂણાઓમાં પ્રમાણ સરના અને સમતલ વાળા હોવાથી રમણીય હોય છે. 'कोमुइरयणिकरविमलपडिपुन्नसोम्मवयणा' તેનું સૌમ્યમુખ કાર્તિકી પૂર્ણમાસીના ચંદ્ર જેવું નિર્મલ અને પરિપૂર્ણ હોય છે 'छत्तुन्नय उत्तमंगा' છત્રના જેવા આકારવાળું ઉપરથી ગોળ તેનું મસ્તક હોય છે. 'कुडिल सुसिणिद्ध दीह सिरया' તેના માથાના કેશો કુટિલ વાંકા હોય છે. સુસ્નિગ્ધ હોય છે. અને લાંબા હોય છે. 'छत्तज्झयजूगथूमदामिणि कमंडलु कलस वावि सोत्थिय पडागजव मच्छ कुम्भ रहवर मगर सुकथाल अंकुस अट्ठावय वीई सुपईट्ठक मयूरसिरिदामाभिसेय तोरण मेइणि उदधिवर भवणगिरिवर

मृगेन्द्रः ३१, चमरः ३२ एतानि उत्तमानि-प्रधानानि प्रशस्तानि-सामुद्रिक शास्त्रेषु प्रशंसास्पदी भूतानि द्वात्रिंशल्लक्षणानि चान्यत्रैवंविधानि लभ्यन्ते, तथाहि-'छत्रं १, तामरसं २, धनू ३, रथवरो ४, दम्भोलि ५, कूर्म ६, ऽङ्कुशा ७, वापी ८, स्वस्तिक ९, तोरणानि १०, च सरः ११, पञ्चाननः १२, पादपः १३, चक्रं १४, शङ्ख १५, गजौ १६, समुद्र १७, कलशौ १८, प्रासाद १९, मत्स्यौ २०, यवो २१, यूप २२, स्तूप २३, कमण्डलू २४, न्यवनिभृत् २५, सचामरो २६, दर्पणम् २७, ॥१॥ उक्षा २८, पताका २९, कमलाभिषेकः ३०, सुदाम ३१, केकी ३२ घन पुण्यभाजाम् । इति । 'हंससरिसगईओ' हंस सदृशगतयः, हंसस्य सदृशी गतिर्गमनं यासां तास्तथा, 'कोइल मधुर .गिर सुस्सराओ' कोकिलमधुरगीः सुस्वराः, कोकिलस्य या मधुरा गिरः तद्वत् सुस्वरा यासां तास्तथा, 'कंता' कान्ताः-कमनीयाः सर्वेषामभिमताः, 'सव्वस्स अणुनयाओ' सर्वस्यानुनताः न कस्यापि द्वेष्याः, 'वव गय वलिपलिया' व्यपगतवलिपलिताः, तत्र वलिः-शैथिल्यसमुद्भवश्चर्मविकारः पलितं-जरया केशशौक्ल्यम्-व्यपगते वलिपलिते

सिरिदामाभिसेयतोरणमेइणि उदधिवर भवण गिरिवर आयंसललियगयउसभसीहचमरउत्तम पसत्थबत्तीस लक्खणधराओ' छत्र १, ध्वज, २, युग ३, स्तूप ४, दामिनी ५, पुष्प माला कमण्डलु ६, कलश ७, वापी ८, स्वस्तिक ९, पताका १०, यव ११, मत्स्य १२. कुम्भ १३, रथवर-श्रेष्ठरथ १४, मकर १५, शुक स्थाल १६, अङ्कुश १७, अष्टापद वीचि पूत फलक १८, सुप्रतिष्ठक-स्थापनक १९, मयूर २०, श्री दाम मालाकार आभरण विशेष २१, अभिषेक-कमलाभिषेक युक्त लक्ष्मी जिसका दो हाथियों से अभिषेक किया जाता है ऐसा चिह्न २२, तोरण-२३, मेदिनी-पृथिवी पति-राजा २४, उदधिवर-समुद्र२५, भवन

આયંસ લલિય ગય ઉસભ સીહચમરઉત્તમપસત્થબત્તીસલક્ખણધરાઓ' છત્ર ૧, ધજા ૨, યુગ ૩, સ્તૂપ ૪, દામિની ૫, પુષ્પમાલા કમંડલ ૬, કલશ ૭, વાવ ૮, સ્વસ્તિક ૯, પતાકા ૧૦, યવ ૧૧, મત્સ્ય ૧૨, કુમ્ભ ૧૩, રથવર શ્રેષ્ઠ રથ ૧૪, મઘર ૧૫, શુકસ્થાલ ૧૬, અંકુશ ૧૭, અષ્ટાપદ વીચિ-પૂતફલક ૧૮, સુપ્રતિષ્ઠક-સ્થાપનક ૧૯, મયૂર-મોર ૨૦, શ્રી દામમાળાના આકારનું આભરણુ વિશેષ ૨૧, અભિષેક કમલાભિષેક અભિષેક યુકત લક્ષ્મી કે જેનો અભિષેક બે હાથીયોથી કરવામાં આવે છે, એવું ચિહ્ન ૨૨, તોરણુ ૨૩, મેદિની-પૃથ્વી પતિ-રાજા ૨૪, ઉદધિવર સમુદ્ર ૨૫, ભવન

यासां तास्तथा जराजन्य शरीरकेशवैरूप्यरहिता इत्यर्थः, 'वंगदुव्वण्ण वाही दोभग्गसोगमुक्काओ' व्यंगदुर्वर्ण व्याधिदौर्भाग्य शोकमुक्ताः, तत्र विरूद्धमङ्गं व्यङ्गम् विकारवानवयवः दुर्वर्णो विकृतशरीरच्छविः, व्याधिः—ज्वरादिः दौर्भाग्यं शोकश्च एतैर्मुक्ता रहिता स्तास्तथा, तेषां व्यङ्गादेः स्वप्नेप्यसंभवात् 'उच्चत्तेणय नराण थोवूणमूसियाओ' उच्चत्वेन च नराणां स्तोकेनोच्छ्रिताः, उच्चत्वेन च नराणां स्तोकमूनं यथा स्यात्तथा उच्छ्रिताः किञ्चिन्यूनाष्ट धनुः शतोच्छ्रया इत्यर्थः 'सभाव सिंगारा गारचारुवेसा' स्वभाव जन्य एव शृङ्गारः स्वभावशृङ्गारः प्रमाणोपेत यथावस्थितसुन्दर शरीरावयवजन्यसौन्दर्यवान् नतु बाह्यवस्त्रभूषणादि जन्यः,

---

प्रासाद २६, गिरि—वर—श्रेष्ठ पर्वत २७, दर्पण २८, ललित गज श्रेष्ठ २९, वृषभ ३०, सिंह ३१, एवं चमर ३२, इन सामुद्रिक शास्त्र प्रसिद्ध श्रेष्ठ बत्तीस लक्षणों को ये धारण करती हैं 'हंससरिसगइओ' हंस के जैसी इनकी गति—चाल होती है 'कोइलमधुर गिरसुस्सराओ' कोयल की मधुरवाणी के जैसा इनका सुन्दर मधुर स्वर होता है—'सव्वस्स अणुनयाओ ववगयवलिपलिया, वंगदुव्वण वाही दोभग्गसोगमुक्काओ' ये बहुत ही अनुपम सुन्दर होती हैं ये सबके लिये अनुनयविनयवाली होती है इनके शरीर में किंचित् भी शैथिल्य समुद्भव चर्म विकार नहीं होता अर्थात् शरीर में इनके खाल का कुकर—संकोच जाना रूप विकार नहीं होता। बाल इनके सफेद नहीं होते हैं—इन के अंग विकृत नहीं होते हैं अर्थात् हीनाधिक होने रूप विकार से रहित होते हैं—शरीर की छवि में किसी भी प्रकार की विकृति नहीं आती है व्याधि से ज्वरादि रोग से ये सदा मुक्त रहती हैं दुर्भाग्य का इनके लेशमात्र भी नहीं होता है शोक का इनके नामो निशान भी नहीं होना है अर्थात् ये सदा हर्षित

પ્રાસાદ ૨૬, ગિરિવર શ્રેષ્ઠ પર્વત ૨૭, દર્પણ ૨૮, લલિતગજ—શ્રેષ્ઠ હાથી ૨૯, વૃષભ ૩૦, સિંહ ૩૧, અને ચમર ૩૨, આ સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ શ્રેષ્ઠ એવા બત્રીસે લક્ષણોને તેઓ ધારણ કરે છે. 'हंस सरिसगइओ' હંસના જેવી તેઓની ગતિ—ચાલ હોય છે. 'कोइल मधुरगिरसुस्सराओ' કોયલની મધુર વાણીના જેવો સુંદર અને મધુર તેઓનો સ્વર-કંઠ હોય છે. 'सव्वस्स अणुनयाओ ववगयवलिपलिया, वंग दुव्वण वाही दोभग्गसोगमुक्काओ' તેઓ ઘણીજ અનુપમ સુંદર હોય છે. તેઓ બધા પ્રત્યે વિનયવાળી હોય છે. તેઓના શરીરમાં જરાય શિથિલતા યુકત ચર્મવિકારો હોતા નથી. અર્થાત્ તેમના શરીરમાં ચામડી સંકોચાઈ જવારૂપ વિકાર હોતો નથી. તેઓના વાળો સફેદ હોતા નથી. તેઓના અંગ વિકૃત હોતા નથી. અર્થાત્ ન્યૂનાધિક હોવારૂપ

एतादृश आकारः शरीरकृतिः, तथा चारुः सुन्दरः वेषः वस्त्रभूषणादि रूपो वा यासां तास्तथा। 'संगयगय हसिय भणियचेट्ठिय विलाससंलावणिउणजुत्तोवयार कुसला' सङ्गतगतहसितभणितचेष्टितविलाससंलापनिपुणयुक्तोपचारकुशलाः, तत्र-संगतम् उचितं यद् गतं-गमनं हंसीगमनवत् हसितं-हसनं कपोलविकाशि प्रेम संदर्शिच, भणितं-भणनं वाणीविलासः दुर्लक्ष्यचेष्टितं चेष्टन शरीरकम्पनादिरूपं, संलापः-परस्परसंभाषणं, तत्र निपुणाः कुशलास्तथायुक्ताः संगता ये उपचाराः लोकव्यवहारा स्तत्र कुशलाः दक्षा इति। पूर्वोक्त मेवार्थसंगृह्णाह-'सुदर थणजहण वदणकरचलणणयणमाला' सुन्दरस्तनजघनवदनकरचरणनयनमालाः, स्पष्टम् 'वण्णलावण्णजोव्वणविलासकलिया' वर्णलावण्ययौवनविलासकलिताः,

---

ही रहती हैं 'उच्चत्तेण य नराण थोवूण मूसियाओ' इनके शरीर की ऊंचाई अपने २, पतियों के शरीर से किञ्चित् न्यून रहती है एकोरुक द्वीप के मनुष्यों के शरीर की ऊंचाई आठ सौ धनुष की होती है तो ये एकोरुक द्वीप की महिलाएं कुछ कम आठ सौ धनुष के शरीर की ऊंचाई वाली होती है 'सभाव सिंगारागार चारुवेसा' यों तो स्वभाव ही इनका प्रमाणोपेत यथावस्थित-जो जैसे होने चाहिये वैसे वैसे सुन्दर अवयव जन्य सौन्दर्य वाली शरीरा कृति होने से इन का शरीर स्वाभाविक श्रृंगार वाला होता ही है किन्तु बाह्य वस्त्राभूषण जन्य नहीं फिर भी वस्त्राभूषण रूप सुन्दर वेष से सुसज्जित होती है 'संगयं गय हसिय भणिय चेट्ठिय विलास संलावणिउणजुत्तोवयारकुसला' ये

વિકાર વિનાના હોય છે. શરીરની કાંતીમાં કોઇ પણ પ્રકારની વિકૃતિ આવતી નથી. વ્યાધિથી તાવ વિગેરે રોગથી તેઓ હંમેશાં મુક્ત હોય છે. લેશમાત્ર પણ દુર્ભાગ્ય તેઓમાં હોતું નથી. તેઓને શોકનું નામનિશાન પણ હોતું નથી. અર્થાત્ તેઓ હંમેશાં આનંદમગ્નજ રહે છે. 'उच्चत्तेण नराण थोवूण मूसियाओ' તેઓની ઉંચાઇ પોત પોતાના પતિયોના શરીરથી કંઇક ન્યૂન હોય છે. એકોરૂક દ્વીપના મનુષ્યોના શરીરની ઉંચાઇ આઠસો ધનુષની હોય છે. તો આ સ્ત્રિયોના શરીરની ઉંચાઈ કંઇક ઓછા આઠસો ધનુષ પ્રમાણની હોય છે. 'सभाव सिंगारागारचारुवेसा' આમતો સ્વભાવિકજ પ્રમાણોપેત યથાવસ્થિત જેઅવયવો જેમ હોવા જોઇએ એવાજ સુંદર અવયવ જન્ય સૌન્દર્ય વાળી શરીરની આકૃતિ હોવાથી તેઓના શરીર સ્વાભાવિક શ્રૃંગારવાળા જ હોય છે પરંતુ બહારના વસ્ત્રાભૂષણ જન્ય સુંદરપણું હોતું નથી. તો પણ વસ્ત્રાભૂષણ રૂપ સુંદર વેષથી સુસજ્જીત હોય છે. 'संगयगयहसियभणिय चेट्ठिय विलास संलाव०

तत्र वर्णः-कृष्णगौरादिः, लावण्यम्-आकारस्य स्पृहणीयता यौवनविलासः-स्त्रीणां चेष्टाविशेषः एभिः कलिता-युक्ता तास्तथा, 'नंदणवणविवरचारिणी उव्वअच्छराओ' नन्दनवनविवरचारिण्य इव अप्सरसः नन्दनवनस्य विवराणि लतागृहाणि तेषु चरितुं शीलं यासां ताः, एतादृश्योऽप्सरसइव 'अच्छेरगपेच्छणिज्जा' आश्चर्यप्रेक्षणीयाः-आश्चर्यजनकं प्रेक्षणं दर्शनं यासां तास्तथा 'पासाईयाओ' प्रासादिकाः, 'दरिसणिज्जाओ' दर्शनीयाः, 'अभिरूवाओ' अभिरूपाः 'पडिरूवाओ' प्रतिरूपाः। 'तासि णं भंते! मणुई णं' तासां खलु भदन्त! मनुजीनाम् 'केवइ कालस्स' अत्र सप्तम्यर्थे षष्ठी, तेन कियति काले 'आहारट्ठे' आहा-

स्वभावतः ही हंसी के गमन तुल्य सुन्दर गमन क्रिया युक्त होती हैं। इनका हास प्रेम प्रदर्शक है और दोनों कपोल विकसित हो जावे ऐसा होती है इनकी बोल चाल बड़ी गंभीर होती है चेष्टाएं अंग प्रत्यंग को ढंकना, उनको फिर देखना आदि रूप तथा आंखों का मटकाना आदि रूप विलास अपने पति के साथ संभाषण करने का चातुर्य इन सब में ये बहुत अधिक निपुण होती हैं तथा युक्त-संगत जो उपचार लोक व्यवहार हैं-उनमें भी ये अधिकदक्षहोती हैं ये सब विशेषण पति की अपेक्षा से ही समझना चाहिये क्योंकि उस क्षेत्र के स्वभाव से उसके पर पुरुष के प्रति अभिलाषा की संभावना ही नही होती है 'सुंदर थणजहणवदणकरचलणणयणमाला' इनके स्तन, जघन, वदन-मुख

णिउणजुत्तोवयारकुसला' तेओ स्वभावथीज हंसिणीना गमन तुल्य सुंदर गमन क्रियावाळी होय छे. तेओनुं हास्य प्रेम प्रदर्शक होय छे. अने बेउ कपोलो विकसित थइ जाय एवा होय छे. तेओनी वाणी घणीज गंभीर होय छे. चेष्टाओ अंग प्रत्यंगोने ढांकवा, पाछा तेने जोवा विगेरे रूप तथा आंखोने मटकाववी विगेरे रूप विलास, पोताना पतिनी साथे संभाषण करवा रूप चातुर्य आ बधामां तेओ घणीज वधारे निपुण होय छे तथा युक्त संगत जे उपचार नाम लोकव्यवहार छे, तेमां पण घणीज वधारे दक्ष-चतुर होय छे. आ बधा विशेषणो पतिनी अपेक्षाथी समजवा. केमके ते क्षेत्रना स्वभावथी तेओने पर पुरुष प्रत्ये अभिलाषानी संभावनाज होती नथी. 'सुंदर थण जहण वदण करचलणणयणमाला' तेओना स्तनो, जघन, वदन, मुख हाथ, पग, नेत्र, विगेरे बधाज अंगो अत्यंत सुंदर होय छे. 'वण्णलावण्ण जोव्वण विलास कलिया' तेओ गौर विगेरे वर्णथी, लावण्यथी, यौवनथी, अने विलासथी, हंमेशां युक्तज बनीने रहे छे. केमके त्यां क्षेत्रस्वभावथी वृद्ध अवस्था आ-

रार्थः-आहारप्रयोजनं 'समुप्पज्जइ' समुत्पद्यते कियतिकाले गते सते पुनरा-
हारविषयिणी इच्छा प्रादुर्भवतीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि 'गोयमा'
हे गौतम ! 'चउत्थभत्तस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ' चतुर्थभक्ते तृतीयदिवसे आहा-
रार्थः समुत्पद्यते, यद्यपि सरसाहारित्वेनैतावत्कालं तासां क्षुद्वेदनोदयाभावादेवा

हाथ पैर नेत्र आदि सब ही बहुत सुन्दर होते हैं 'वण्णलावण्ण जोव्वण विलासकलिया' ये गौरादि वर्ण से, लावण्य से, यौवन से और विलास से सर्वदा युक्त ही बनी रहती है क्योंकि वहां क्षेत्र स्वभाव से वृद्धावस्था नही आती है 'णंदण वणविवरचारिणी उव्व अच्छराओ' ये ऐसी प्रतीत होती है कि मानों नन्दन वन में भ्रमण करने वाली अप्सराएं हैं इसलिये ये 'अच्छेरग पेच्छणिज्जा' ये आश्चर्य से प्रेक्षणीय-देखने योग्य होती हैं. अर्थात् जो इन्हें देखता है उसे यही विस्मय होता है कि ये मनुष्य स्त्रियां हैं या अप्सराएं हैं । 'पासाईयाओ दरिसणिज्जाओ, अभिरूवाओ, पडिरूवाओ' ये प्रासादिक होती हैं दर्शनीय होती हैं अभिरूप होती हैं और प्रतिरूप होती है इन पदों का अर्थ पीछे यथास्थान लिखा जा चुका है ।

'तासिणं भंते ! मणुईणं केवइ कालस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ' हे भदन्त ! इन मनुष्य स्त्रियों की आहारेच्छा कितने काल के बाद होती है अर्थात् एकबार आहार कर लेने के बाद पुनः आहार करने की इच्छा

વતીજ નથી. 'णदणवणविवरचारिणी उव्व अच्छराओ' તેઓ એવી પ્રતીત આહારટ્ઠે समुप्पज्जइ' હે ગૌતમ ! તેઓ સરસ આહાર કરે છે., તેથી તેઓને થાય છે કે જાણે નંદન વનમાં ફરવાવાળી અપ્સરાઓ જ હોય, તેથી તેઓ 'अच्छेरग पेच्छणिज्जा' આશ્ચર્યથી પ્રેક્ષણીય જોવાલાયક હોય છે, અર્થાત્ તેઓને જેઓ દેખે છે, તેમને એજ આશ્ચર્ય થાય છે કે તેઓ મનુષ્ય સ્ત્રિયો છે ? કે અપ્સરાઓ છે ? 'पासाइयाओ, दरिसणिज्जाओ- अभिरूवाओ, पडिरूवाओ' તેઓ પ્રાસાદીય હોય છે. દર્શનીય હોય છે. અભિરૂપ હોય છે. પ્રતિરૂપ હોય છે. આ પદોનો અર્થ પહેલાં આપવામાં આવી ગયેલ છે.

'तासि णं भंते ! मणुईणं केवइकालस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ' હે ભગવન્ આ મનુષ્ય સ્ત્રિયોને આહારની ઇચ્છા કેટલા કાળ પછી થાય છે ? અર્થાત્ એકવાર આહાર કરી લીધા પછી ફરીથી આહાર કરવાની ઇચ્છા તેઓને ક્યારે

भक्तता किन्तु न कर्मनिर्जरार्थं तासां तत्तपः तथापि अभक्तार्थत्वसाधर्म्यात् चतुर्थभक्तशब्देन कथितमिति ॥सू० ३८॥

मूलम्–तेणं भंते ! मणुया किमाहारमाहारेंति ? गोयमा ! पुढवि पुप्फफलाहारा ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो !। तीसे णं भंते ! पुढवीए केरिसए आसाए पण्णत्ते ? गोयमा ! से जहा णामए गुलेइ वा खंडेइ वा सक्कराइ वा मच्छंडियाइ वा भिसकंदेइ वा पप्पडमोयएइ वा पुप्फउत्तराइ वा पउमुत्तराइ वा अकोसियाइ वा विजयाइ वा महाविजयाइ वा आयंसाइ वा उवमाइ वा अणोवमाइ वा चाउरक्के गोखीरे चउठाणपरिणए गुडखंडमच्छंडि उवणीए मंदग्गि कढिए वण्णेणं उववेए जाव फासेणं, भवेयारूवे सिया ? नो इणट्ठे समट्ठे, तीसे णं पुढवीए एत्तो इट्ठयराए चेव जाव मणामतराए चेव आसाए णं पण्णत्ते,

---

इन्हें कब होती है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा ! चउत्थभत्तस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ' हे गौतम ! ये सरस आहार करती हैं इसलिये इन्हें खाने के दूसरे दिन आहार की अभिलाषा नहीं होती है तीसरे दिन आहार करती हैं इनके क्षुधा वेदनीय के उदय के अभाव से ही इनमें एक दिनकी अभक्तता है यह अभक्तता इनके कर्मों की निर्जरा का कारण भूत नहीं होती है क्योंकि यह तपः रूप नहीं है कर्मों की निर्जरा तो तपः साध्य होती है। तथापि इसको अभक्तार्थता के साधर्म चतुर्थ भक्त शब्द से कह दिया है ॥सूत्र–३८॥

થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'ગોયમા ! चउत्थ भत्तस्स એક વખત આહાર કર્યા પછીના બીજે દિવસે આહાર કરવાની ઇચ્છા થતી નથી. ત્રીજે દિવસે આહાર કરે છે. તેમને ક્ષુધાવેદનીયના ઉદયના અભાવથીજ તેઓમાં એક દિવસનું અભક્તપણું–આહારની અનિચ્છા રહે છે. આ અભક્ત પણું તેઓના કર્મોની નિર્જરાના કારણભૂત હોતું નથી. કેમકે આ તપ રૂપ હોતું નથી. કર્મોની નિર્જરાતો તપઃ સાધ્ય હોય છે. છતાં પણ તેને અભક્તાર્થતાના સાધર્મથી ચતુર્થભક્ત શબ્દથી કહેવામાં આવેલ છે. ॥ સૂ. ૩૮ ॥

तेसि णं भंते ! पुप्फफलाणं केरिसए आसाए पण्णत्ते ? गोयमा ! से जहा णामए चाउरंतचक्कवट्टिस्स कल्लाणे पवरभोयणे सयसहस्सनिप्फन्ने वण्णेणं उववेए गंधेणं उववेए रसेणं उववेए फासेणं उववेए आसाइणिज्जे वीसायणिज्जे दीवणिज्जे विंहणिज्जे दप्पणिज्जे मयणिज्जे सव्विंदियगायपल्हायणिज्जे, भवेयारूवे सिया ? णो इणट्ठे समट्ठे, तेसि णं पुप्फफलाणं एत्तो इट्ठतराए चेव जाव आस्सापणं पण्णत्ते। तेणं मणुया तमाहारमाहारित्ता कहिं वसहिं उवेंति ? गोयमा ! रुक्ख गेहालयाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो !। ते णं भंते ! रुक्खा किं संठिया पण्णत्ता ? गोयमा ! कूडागार संठिया पेच्छाघर संठिया सत्तागार संठिया झयसंठया थूमसंठिया तोरणसंठिया गोपुरवेइयचोप्पालगसंठिया अट्टालगसंठिया पासायसंठिया हम्मतलसंठिया गवक्खसंठिया वालग्गपोत्तियसंठिया वलभीसंठिया अण्णे तत्थ बहवे वरभवण सयणासणविसिट्ठ संठाणसंठिया सुहसीयलच्छाया णं ते दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो !। अत्थि णं भंते ! एगोरुयदीवे दीवे गेहाणि वा गेहायणाणि वा ? णो इणट्ठे समट्ठे, रुक्खगेहालयाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो !। अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे २ गामाइ वा णगराइ वा जाव सन्निवेसाइ वा ?, णो इणट्ठे समट्ठे, जहिच्छियकामगामिणो ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो !। अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे२ असीइ वा मसीइ वा कसीइ वा पणीइ वा वणिज्जाइ वा ?, नो इणट्ठे समट्ठे, ववगय असिमसिकिसिपणियवाणिज्जा णं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो !। अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे हिर-

णेइ वा सुवन्नेइ वा कंसेइ वा दूसेइ वा मणीइ वा मुत्तिएइ वा विउलधणकणगरयणमणिमोत्तियसंखसिलप्पवाल संतसार सावएज्जेइ वा ?, हंता अत्थि, णो चेव णं तेसिं मणुयाणं तिव्वे ममत्तभावे समुप्पज्जइ। अत्थि णं एगोरुयदीवे२ रायाइ वा जुवरायाइ वा ईसरेइ वा तलवरेइ वा माडंबियाइ वा कोडुंबियाइ वा इब्भाइ वा सेट्ठीइ वा सेणावतीइ वा सत्थवाहाइ वा ? णो इणट्ठे समट्ठे, ववगयइड्ढी सक्कारा णं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो !। अत्थि णं भंते ! एगोरूय दीवे२ दासाइ वा पेसाइ वा सिस्साइ वा भयगाइ वा भाइल्लगाइ वा कम्मगर पुरिसाइ वा ? णो इणट्ठे समट्ठे, ववगय आभिओगिया णं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो !। अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे दीवे मायाइ वा पियाइ वा भायाइ वा भइणीइ वा भज्जाइ वा पुत्ताइ वा धूयाइ वा सुण्हाइ वा ? हंता अत्थि, नो चेव णं तेसि णं मणुयाणं तिव्वे पेमबंधणे समुप्पज्जइ, पयणुपेमबंधणाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो !। अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे २ अरीइ वा वेरिएइ वा घायएइ वा वहएइ वा पडिणीएइ पच्चमित्तेइ वा ? णो इणट्ठे समट्ठे, ववगयवेराणुबंधाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो !। अत्थि णं भंते ! एगोरुए दीवे२ मित्ताइ वा वंतसाइ वा घडिताइ वा सहीइ वा सुहियाइ वा महाभागाइ वा संगतियाइ वा ?, णो इणट्ठे समट्ठे ववगयपेम्मा ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो !। अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे२ आवाहाइ वा विवाहाइ जण्णाइ वा सद्धाइ वा थालिपाकाइ वा चेलोवणयणाइ वा सीमंतुण्णयणाइ वा मयपिंड निवेयणाइ वा ? णो इणट्ठे समट्ठे, ववगय आवाह विवाह जण्ण

भद्द थालिपाग चोलोवणयण सीमंतुण्णय णमतपिंडनिवेयणा णं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो! ॥सू० ३८॥

छाया—ते खलु भदन्त! मनुजाः किमाहारम् आहारन्ति? गौतम! पृथिवी-पुष्पफलाहारास्ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन्! तस्याः खलु भदन्त! पृथिव्याः कीदृश आस्वादः प्रज्ञप्तः? गौतम! स यथा नामकः गुड इति वा खण्डमिति वा शर्करा इति वा मत्स्यण्डिकेति वा बिसकन्द इति वा पर्पट-मोदकमिति वा पुष्पोत्तरमिति वा पद्मोत्तरमिति वा अकोशितमिति वा, विजयेति वा महाविजयेति वा आदर्शोपसेति वा अणोदसाति वा चतुष्कं गोक्षीरं चतुः स्थान परिणतम् गुड़खण्डमत्स्यण्डिकोपनीतं मन्दाग्निकृतं वर्णेनोपपेतं यावत्स्पर्शेन;भवे-देतद्रूपं स्यात्? नायमर्थः समर्थः तस्याः खलु पृथिव्याः इत इष्टतर एव यावद् मनोऽमतर एव आस्वादः खलु प्रज्ञप्तः, तेषां खलु भदन्त! पुष्पफलानां कीदृश आस्वादः खलु प्रज्ञप्तः, ? गौतम! स यथा नामकः चातुरन्तचक्रवर्त्तिनः कल्याणं प्रवरभोजनं शत सहस्रनिष्पन्नं वर्णेनोपपेतं गन्धेनोपपेतं रसेनोपपेतं स्पर्शेनोपपेतम् आस्वादनीयम् विस्वादनीयं दीपनीयम् बृंहणीयं दर्पणीयं मदनीयं सर्वेन्द्रियगात्र-प्रल्हादनीयं, भवेदेतद्रूपः स्यात्?, नायमर्थः समर्थः, तेषां खलु पुष्पफलानाम् इत इष्टतर एव यावत् आस्वादः खलु प्रज्ञप्तः। ते खलु भदन्त! मनुजाः तमाहारमा हार्य्य कुत्र वसतौ उपयान्ति? गौतम! वृक्षगृहालयाः खलु ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन्! ते खलु भदन्त! वृक्षाः किं संस्थिताः प्रज्ञप्ताः? गौतम! कूटागार संस्थिताः प्रेक्षागृहसंस्थिताः छत्राकारसंस्थिताः ध्वजसंस्थिताः स्तूपसंस्थिताः तोरणसंस्थिताः, गोपुर वेदिका—चोप्पालकसंस्थिताः अट्टालकसंस्थिताः प्रासाद संस्थिताः हर्म्यतल संस्थिताः गवाक्षसंस्थिताः वालाग्रपोतिकासंस्थिताः वलभी-संस्थिताः अन्ये तत्र बहवो वरभवनशयनासनविशिष्टसंस्थानसंस्थिताः सुख शीतलच्छायाः खलु ते द्रुमगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन्! सन्ति खलु भदन्त! एकोरुक द्वीपे द्वीपे गृहा वा गृहायतनानि वा? नायमर्थः समर्थः, वृक्षगृहालयाः खलु ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन्! अस्ति खलु भदन्त! एकोरुक द्वीपे द्वीपे ग्राम इति वा नगरमिति वा यावत् सन्निवेश इति वा, नायमर्थः समर्थः, यथेच्छित कामगामिनस्ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन्! अस्ति खलु भदन्त! एकोरुकद्वीपे द्वीपे असिरिति वा मषी इति वा कृषिरिति वा पण्यमिति वा वाणिज्यमिति वा, नायमर्थः समर्थः, व्यपगतासिमषी कृषिपण्यवाणिज्याः खलु ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन! अस्ति खलु भदन्त! एकोरुकद्वीपे

द्वीपे हिरण्यमिति वा, सुवर्णमिति वा कांस्यमिति वा दूष्यमिति वा मणिरिति वा मुक्तकेति वा, विपुल धनकनकरत्नमणिमौक्तिकशङ्खशिलाप्रवालसन्त सारस्वापतेयमिति वा ? हन्त, अस्ति, नैव खलु तेषां मनुजानां तीव्रो मम-त्वभावः समुपपद्यते। अस्ति खलु भदन्त ! एकोरुकद्वीपे द्वीपे राजेति वा युवराज इति वा ईश्वर इति वा तलवर इति वा माडम्बिक इति वा कौटुम्बिक इति वा, इभ्य इति वा, श्रेष्ठीति वा सेनापतिरिति वा सार्थवाह इति वा ? नायमर्थः समर्थः व्यपगतऋद्धि सत्काराः खलु ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् ! अस्ति खलु भदन्त ! एकोरुक द्वीपे २ दास इति वा प्रेष्य इति वा शिष्य इति वा भृतक इति वा, भागिक इति वा, कर्मकर पुरुष इति वा ? नायमर्थः समर्थः, व्यपगताभि योगिकाः खलु ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् ! अस्ति खलु भदन्त ! एको-रुक द्वीपे द्वीपे माता इति वा, पिता इति वा, भ्राता इति वा, भागिनीति वा, भार्येति वा पुत्र इति वा दुहितेति वा स्नुषेति वा ? हन्त अस्ति, नैव खलु तेषां खलु मनुजानां तीव्रं प्रेमबन्धनं समुपपद्यते, प्रतनुप्रेमबन्धनाः खलु ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् ! अस्ति खलु भदन्त ! एकोरुक द्वीपे द्वीपे अरिरिति वा वैरिक इति वा घातक इति वा, वधक इति वा प्रत्यनीक इति वा प्रत्यमित्र इतिवा ? नायमर्थः समर्थः व्यपगत वैरानुबन्धाः खलु ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् ! अस्ति खलु भदन्त ! एकोरुक द्वीपे २ मित्रमिति वा वयस्य इति वा घडिआ इति वा सखा इति वा सुहृदिति वा महाभाग इति वा सांगतिक इति वा ? नायमर्थः समर्थः व्यपगत प्रेमाणस्ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् ! अस्ति खलु भदन्त ! एको रुकद्वीपे द्वीपे आवाह इति वा विवाह इति वा यज्ञ इति वा श्राद्धमिति वा स्थाली पाक इति वा चौलोपनयनमिति वा सीमन्तोन्नयनमिति वा मृतपिण्डनिवेदनमिति वा ? नायमर्थः समर्थः, व्यपगतावाहविवाह यज्ञ श्राद्ध स्थालीपाक चौलोपनयन –सीमन्तोन्नयनमृतपिण्ड निवेदनास्ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ताःश्रमणायुष्मन् ॥३८॥

टीका–'तेणं भंते ! 'मणुया' इत्यादि, 'तेणं भंते ! मणुया किमाहारमा-हारेंति' ते खलु एकोरुक द्वीपिका मनुजाः भदन्त ! किम्–कीदृशमाहार माह-

---

'ते णं भंते ! मणुया किमाहार माहरेंति' इत्यादि ॥सूत्र—३८॥

टीकार्थ–हे भदन्त ! एकोरुक द्वीप के मनुष्य कैसा आहार करते हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं–'गोयमा ! पुढवि पुप्फ फला-

---

'ते ण भंते ! मणुया किमाहार माहरेंति' ईत्यादि

टीकार्थ– हे भगवन् એકોરૂકદ્વીપના મનુષ્યો કેવો આહાર કરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'ગોયમા ! પુઢવિ પુપ્ફફલાહારા તે મણુયગણા

रन्तीति प्रश्नः, भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि 'गोयमा' हे गौतम! 'पुढवी पुप्फफलाहारा ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो' पृथिवी पुष्पफलाहारास्ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ताः हे श्रमण! हे आयुष्मन् ते पृथिवी पुष्पफलानि आहारार्थमाहरन्तीत्यर्थः, एवं भूता मनुजगणाः कथिता इति, 'तीसेणं भंते! पुढवीए' तस्या आहार्थतया उपादीयमानायाः खलु पृथिव्याः 'केरिसए आसाए पण्णत्ते' कीदृशः—किमाकारक आस्वादः रसः प्रज्ञप्तः—कथित इति प्रश्नः, भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'से जहा णामए' स यथा नामकः 'गुलेइवा' गुड इति वा इक्षुरसक्वाथो गुडः, 'खंडेइ वा' खण्डमिति वा खण्डं गुडविकारः, 'सक्कराइ वा, शर्करेति वा शर्कराकाशादि प्रभवा 'मच्छंडियाइ वा' मत्सण्डिकेति वा, मत्सण्डिका खण्डशर्करामिसरीति भाषाप्रसिद्धाः, 'भिसकंदेइ वा' विसकन्दमिति वा, विसकन्दं—कमल—मूलम्, 'पप्पडमोएइ वा, पर्पटमोदक इति वा स च खाद्यविशेषः, 'पुप्फउत्तराइ वा' पुष्पोत्तरेति वा, पुष्पविशेष निष्पन्ना

हारा ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो!' हे श्रमण आयुष्मन् गौतम! वे एकोरुक द्वीप के मनुष्य पृथिवी पुष्प एवं फलों का आहार करते हैं 'तीसे णं भंते! पुढवीए केरिसए आसाए पण्णत्ते हे भदन्त! उस पृथिवी का कैसा आस्वाद रस—कहा गया है? उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा! से जहाणामए गुलेइवा खंडेइ वा सक्कराइवा मच्छंडिया इवा भिसकंदेइ वा पप्पड मोयएइ वा पुप्फ उत्तराइ वा पउमुत्तराइवा, अकोसियाइ वा, विजयाइ वा, महा विजयाइ वा' हे गौतम! जैसा गुड का स्वाद होता है, खांड का स्वाद होता है, शक्कर का स्वाद होता है मिसरी का स्वाद होता है कमल कन्द का स्वाद होता है पर्पट मोदक खाद्य विशेषका स्वाद होता है 'पुष्पोत्तर—पुष्प विशेष से बना शक्कर का जैसा स्वाद हो पद्मोत्तर—कमल विशेष से उत्पन्न शक्कर अकोशित

पण्णत्ता समणाउसो' હે શ્રમણ આયુષ્યમન્ ગૌતમ! એકોરૂક દ્વીપના મનુષ્યો પૃથ્વી, પુષ્પ, અને ફલોનો આહાર કરે છે. 'तीसे णं भंते! पुढवीए केरिसए आसाए पण्णत्ते' હે ભગવન્ એ પૃથ્વીનો કેવો આસ્વાદ—રસ કહ્યો છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा! से जहा नामए गुलेइवा, खंडेइवा, सक्कराइवा, मच्छंडियाइवा, भिसकंदेइवा, पप्पडमोयएइवा, पुप्फ उत्तराइवा, पउमुत्तराइवा, अकोसियाइवा, विजयाइवा, महाविजयाइवा' હે ગૌતમ! ગોળનો જેવો સ્વાદ હોય છે, ખાંડનો જેવો સ્વાદ હોય છે, સાકરનો સ્વાદ જેવો હોય છે, મિસરીનો સ્વાદ જેવો હોય છે. કમલકંદનો સ્વાદ જેવો હોય છે, પર્પટ મોદકનો જેવો સ્વાદ હોય છે 'पुप्फोत्तर' પુષ્પ વિશેષથી બનાવેલ સાકરનો સ્વાદ જેવો હોય છે, પદ્મોત્તર

शर्कराजातिः 'पउमुत्तराइ वा' पद्मोत्तरेति वा कमलविशेष निष्पन्ना शर्कराजातिः 'अकोसियाइ वा' अकोशितेति वा, 'विजयाइ वा' विजयेति वा, 'महाविजयाइ वा' महाविजयेति वा, 'आयंसाइ वा, आदर्शेति वा, 'उवमाइ वा' उपमेति वा 'अणोवमाइ वा' अनुपमेति वा, एते अकोशितादयो मधुरद्रव्य विशेषा लोकतोऽवसेया इति । 'चाउरक्के-गोखीरे' चातुरक्ये गोक्षीरम् 'चउट्ठाणपरिणए' चतुःस्थानपरिणतम् तत्र-चातुरक्यमिति चतुर्वारपरिणतम्-तथाहि-पुण्ड्रजातीयेक्षुचारिणी नामनातङ्कानां कृष्णानां गवां यत्क्षीरं तच्चतसृभ्यो यथोक्तगुणाभ्यो गोभ्यः पानं दीयते, तासां तादृशीनां चतसृणां गवां यत्क्षीरं तत्तिसृभ्यस्तादृशीभ्यो गोभ्यः पानं दीयते, तासां तादृशीनां गवां यत्क्षीरं तद् द्वाभ्यां गोभ्यां पानं दीयते, तयो द्वयोस्तादृश्योर्गवोर्यत्क्षीरं तदेकस्यास्तादृश्या गोः पानं दीयते, तस्या यत्क्षीरं तत् चातुरक्यं क्षीरं प्रोच्यते, एवं चतुः स्थानपरिणतं-चतुर्भिः स्थानैः परिणामं प्राप्तम् पुनः कीदृशमित्याह-'गुडखंडमच्छंडिय उवणीए' गुडखण्ड मत्स्यण्डिकाभिरुपनीतं मिलितम् 'मंदग्गिकढिए' मन्दाग्निक्वथितम्-मन्दाग्निना पाचित मित्यर्थः 'वण्णेणं

विजया महा विजया आदर्श-उपमा अनुपमा ये अकोशितादि मधुर द्रव्य विशेष हैं सो लोक से जान लेना चाहिये, इन सब का जैसा स्वाद होता है अथवा-'चाउरक्के गोखीरे चउट्ठाण परिणए गुडखंडमच्छंडियउवणीए मंदग्गिकढिए वण्णेणं उववेए जाव फासेणं' अथवा-चतुःस्थान परिणत-चार गायों के दूध को तीन गायों को पिलाना, तीन गायो के दूध को दो गायों को पिलाना दो गायों के दूध को एक गायको पिलाना, दो गायों के दूध को एक गाय को पिलाना ऐसे चतुः स्थान परिणत-हुए गो दूध को कि जिसमें गुड, खांड या मिसरी मेवा के साथ प्रमाण में मिलाई गई हो और फिर जो मंद मंद अग्नि पर पकाया गया हो ऐसा वह गोदुग्ध एक विशेष प्रकार के वर्ण से गन्ध से रस से स्पर्श से युक्त बन जाता

કમલ વિશેષથી બનાવેલ સાકરનો સ્વાદ જેવો હોય છે, અંકોશિત વિજયા, મહાવિજયા, આદર્શ ઉપમાં અનુપમા આ અકોશિત વિગેરે મધુર દ્રવ્ય વિશેષ છે. તે લોકવ્યવહારથી સમજી લેવા જોઈએ આ બધાનો જેવો સ્વાદ હોય છે, અથવા 'चउरक्के गोखीरे चउट्ठाणपरिणए गुडखंडमच्छंडियउवणीए, मंदग्गिकढिए वण्णेणं उववेए जाव फासेणं' ચતુઃસ્થાન પરિણત-ચાર ગાયોના દૂધને ત્રણ ગાયોને પીવરાવવું, ત્રણ ગાયોનું દૂધ બે ગાયોને પીવરાવવું અને બે ગાયોનું દૂધ એક ગાયને પીવડાવવું. આ પ્રમાણે ચાર સ્થાન પરિણત થયેલા ગાયના આવા દૂધમાં જેમ ગોળ, ખાંડ, અથવા સાકર અને મેવાને પ્રમાણુસર મેળવવામાં આવેલ હોય અને તે પછી ધીમા અગ્નિ પર પકાવવામાં આવેલ હોય, એવું તે

उववेए' वर्णेन उपवेतं युक्तम् 'जाव फासेणं' यावत्स्पर्शेन, अत्र यावत्पदेन गन्धेन युक्तं, गौतमः पृच्छति 'भवेयारूवे सिया' भवेदेतद्रूपः पृथिव्या आस्वादः स्यात् कदाचित् किमिति प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा' हे गौतम ! 'नो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः, नहि गुडादि रससदृशो रसः पृथिव्याः किन्तु 'तीसे णं पुढवीए' तस्याः खलु पृथिव्याः 'एत्तो इट्ठयराए चेव जाव मणामतराए चेव आसाए णं पण्णत्ते' इतो गुडादिभ्य इष्टतर एव यावत् कान्ततर एव प्रियतर एव मनोज्ञतर एव मनोऽमतर एव आस्वादः खलु प्रज्ञप्तः । 'तेसि णं भंते ! पुप्फफलाणं केरिसए आसाए पण्णत्ते' तेषां खलु भदन्त ! पुष्पफलानां कीदृशः आस्वादो रसः प्रज्ञप्तः–कथित इति प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा' हे गौतम ! 'से जहा णामए'

है और इस गोक्षीर का जैसा अनुपम स्वाद होता है श्रीगौतमस्वामी प्रभुश्री से पूछते हैं–तो क्या हे भदन्त ! 'इमेयारूवे सिया' इस प्रकार का स्वाद वहां की पृथिवी का होता है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं– 'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! इस कथन का ऐसा अर्थ समर्थ नहीं होता है–अर्थात् गुड आदि के रस जैसा स्वाद वहां की पृथिवी का नहीं होता है–'तीसेणं पुढवीए एत्तो इट्ठतराए चेव जाव मणामतराए चेव आसाए णं पण्णत्ते' किन्तु उस उस पृथिवी का स्वाद तो–इनके रस की अपेक्षा भी अधिक इष्टतर ही होता है यावत्–कान्त तर ही होता है प्रियतर ही होता है मनोज्ञतर ही होता है और मनोऽम तर ही होता है 'तेसिणं भंते ! पुप्फफलाणं केरिसए आसाए पण्णत्ते' हे भदन्त ! वहां के उन पुष्प एवं फलों का स्वाद कैसा होता है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते

ગાયનું દૂધ એક વિશેષ પ્રકારના વર્ણથી, ગંધથી રસથી સ્પર્શથી યુક્ત બની જાય છે, આ ગો દુગ્ધનો જે અનુપમ સ્વાદ હોય છે, શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને પૂછે છે કે હે ભગવન્ 'इमेयारूवेसिया' તો શું આવા પ્રકારનો સ્વાદ ત્યાંની પૃથ્વીનો હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ! આ કથનનો એવો અર્થ સમર્થિત થતો નથી. અર્થાત્ ગોળ વિગેરેના રસના જેવો જ સ્વાદ ત્યાંની પૃથ્વીનો હોતો નથી. 'तीसे ण पुढवीए एत्तो इट्ठतराए चेव जाव मणामतराए चेव आसाए ण पण्णत्ते' પરંતુ એ પૃથ્વીનો સ્વાદ તો તેઓને તેના રસ કરતાં પણ વધારે ઇષ્ટતર જ હોય છે. યાવત્ કાન્તતરજ હોય છે. પ્રિયતરજ હોય છે. મનોજ્ઞતરજ હોય છે. અને મનોઽમતરજ હોય છે. 'तेसिं णं भंते ! पुप्फफलाणं केरिसए आसाए पण्णत्ते' હે ભગવન્ ત્યાંના એ પુષ્પો અને ફળોનો સ્વાદ કેવો હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે '[illegible] मा ! से जहानामए चाउरंत चक्कवट्टिस्स कल्लाणे

स यथा नामकः 'चाउरंत चक्कवट्टिस्स' चातुरन्तचक्रवर्तिनः चतुर्षु अन्तेषु समुद्रत्रय हिमवद् परिच्छिन्नेषु चक्रेण-चक्ररत्नसर्वतः समन्ताद् वर्तितुं शीलं यस्य स तथा तस्य 'कल्लाणे पवरभोयणे' कल्याणमेकान्त सुखावहं प्रवरभोजनं-विशिष्ट भोजन 'सयसहस्स निप्फन्ने' शतसहस्रनिष्पन्नम् लक्षगोक्षीरसंपादितम्, तथाहि-चक्रवर्त्ति सम्बन्धिनीनां-पुण्ड्रेक्षुचारिणीनामनातङ्कानां गवां लक्षस्य यत्क्षीरं तस्य पञ्चाशत्सहस्रगोभ्यः पानं दीयते एवमर्द्धार्द्धक्रमेण पीतगोक्षीराणां गवां पर्यन्ते यावदेकस्याः गोः सम्बन्धि यद् क्षीरं तत्प्राप्तकलमशालि परमान्नरूपमनेकसंस्कारक द्रव्यसमिश्रं यद् भोजनं तद् कल्याणप्रवर भोजनं कथ्यते, तद् यादृशास्वादकं भवेत् तादृशास्वादोपेतम् पुनस्तत् कीदृशम् ? इत्याह-'वण्णेणं उववेए' वर्णेनातिशायिना शुक्लेनोपपेतं युक्तम् 'गंधेणं उववेए' गन्धेनातिशायिना सुरभिनोपपेतं

है-'गोयमा ! से जहा नामए चाउरंत चक्कवट्टिस्स कल्लाणे पवरभोयणे सतसहस्स निप्फन्ने वण्णेणं उववेए गंधेणं उववेए, रसेणं उववेए फासेणं उववेए' जैसा चातुरन्त चक्रवर्ती का भोजन जो कल्याण भोजन के नाम से प्रसिद्ध है वह चक्रवर्ती का कल्याण भोजन इस प्रकार होता है-चक्रवर्ती की ही गायें हों और वे पुण्ड् जाति के उत्तम इक्षु को चरने वाली हों शरीर में नीरोग हों वैसी एक लाख गायों का दूध पचास हजार गायों को पिलाया जावे, और पचास हजार गायों का दूध पचीस हजार गायों को पिलावे इस तरह से आधी गायों को पिलाने के क्रम से वैसे दूध को पी हुई गायों के अन्तिम की एक गाय का जो दूध हो उस दूध की बनाई हुई खीर जिसमें अनेक प्रकार के मेवे आदि संस्कारक द्रव्य डाले गये हों वह कल्याण प्रवर भोजन चक्रवर्ती का कहलाता है वह वर्ण शुक्लवर्ण से गन्ध से सुरभिगन्ध से रस से मधुरादि रस से, स्पर्श से मृदुस्नि-

---

पवर भोयणे सत्तसहस्स निप्फन्ने वण्णेणं उववेए गंधेणं उववेए रसेणं उववेए फासेणं उववेए' જેમ ચાતુરંત ચક્રવર્તિ રાજાનું ભોજન કે જે કલ્યાણ ભોજનના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. ચક્રવર્તિ રાજાનું તે કલ્યાણ ભોજન આ રીતે બને છે. ચક્રવર્ત્તિનીજ ગાયો હોય, અને તે પુંડ્ર જાતીની ઉત્તમ શેલડીને ચરવાવાળી હોય, શરીરથી નિરોગી હોય, એવી એક લાખ ગાયોનુ દૂધ પચાસ હજાર ગાયોને પીવરાવવામાં આવે, પચાસ હજાર ગાયોનું દૂધ પચીસ હજાર ગાયોને પીવરાવવામાં આવે, આ રીતે અર્ધિ અર્ધિ ગાયોને ક્રમથી દૂધ પીવરાવતાં પીવરાવતાં એવી રીતે દૂધને પીનારી છેવટની એક ગાયનું જે દૂધ હોય છે એ દૂધથી બનાવેલ દૂધપાક કે જેમાં અનેક પ્રકારના મેવા વિગેરે સંસ્કાર વાળા પદાર્થો નાખવામાં આવ્યા હોય તે ચક્રવર્તિ રાજાનું

तदा 'रसेणं उववेए' रसेनातिशायिना मधुरादिनोपपेतं तं युक्तम् 'फासे णं उववेए' स्पर्शेनातिशायिना मृदुस्निग्धादिनोपपेतम् 'आसाइणिज्जे' आस्वादनीयं सामान्यतः कल्याणभोजनम् 'वीसाइणिज्जे' विस्वादनीयं विशेषतः आस्वादनीयम् 'दीवणिज्जे' दीपनीयम्-जठराग्नि प्रज्वालनम्, 'विंहणिज्जे' बृंहणीयं धातूपचयकारित्वात् 'दप्पणिज्जे' दर्पणीयं समुत्साह वृद्धिहेतुकत्वात् 'मयणिज्जे' मदनीयं-हर्षोत्पादकत्वात् 'सव्विंदियगायपल्हायणिज्जे' सर्वेन्द्रियगात्रप्रल्हादनीयं-आनन्दजनकत्वात्, गौतमः पृच्छति-'भवेयारूवे सिया' भवेदेतावद्रूपः चक्रवर्त्तिपरमभोजन सदृशास्वादः पुष्पफलानां स्यात् कदाचित् किमिति प्रश्नः भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम ! 'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः किन्तु 'तेसि णं पुप्फफलाणं' तेषां पुष्पफलानाम् 'एत्तो इट्ठतराए चेव जाव आसाए णं पण्णत्ते' इतः-परम-

---

ग्धादि रूप से युक्त जैसा होता है वह 'आसायणिज्जे' आस्वादनीय होता है, 'विसायणिज्जे' विशेष रूप से स्वाद के योग्य होता है, 'दीवणिज्जे' दीपनीय होता है-जठराग्निका वर्धक होता है 'विंहणिज्जे' बृंहणीय होता है-धातु आदि का वृद्धिकारक होता है, 'दप्पणिज्जे' दर्पणीय होता है-उत्साह आदि की वृद्धि करने वाला होता है 'मयणिज्जे' मदनीय होता है-हर्षोत्पादक होता हैं, 'सव्विंदियगायपल्हायणिज्जे' और समस्त इन्द्रियों को एवं शरीर को प्रह्लादनीय-आनन्दवर्धक होता है श्रीगौतमस्वामीकहते हैं तो क्या हे भदन्त ! 'भवेयारूवे सिया' इसी तरह का स्वाद वहां के पुष्प फलों का होता है ? उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! इस कथन से यह अर्थ समर्थ नहीं होता है-क्योंकि-'तेसि णं पुप्फफलाणं एत्तो इट्ठतराए चेव जाव

કલ્યાણ પ્રવર ભોજન કહેવાય છે તે વર્ણની અપેક્ષાએ શુકલ વર્ણથી ગન્ધની અપેક્ષાથી સુરભિ ગંધથી અર્થાત્ સુગંધથી રસની અપેક્ષાએ મધુર વિગેરે રસથી અને સ્પર્શની અપેક્ષાએ મૃદુ સ્નિગ્ધ વિગેરે પણાથી યુક્ત હોય છે. 'આસાયણિજ્જે' આસ્વાદનીય હોય છે. વીસાયણિજ્જે' વિશેષ રૂપથી સ્વાદ વાળો હોય છે. 'दीवणिज्जेઠ દીપનીય હોય છે. અર્થાત્ જઠરાગ્નિને વધારનાર હોય છે. 'विंहणिज्जे' બૃંહણીય ધાતુ વિગેરેને વધારનાર હોય છે. એટલે કે શકિત વર્ધક હોય છે 'दप्पणिज्जे' દર્પણીય હોય છે. ઉત્સાહ વિગેરેને વધારનાર હોય છે. 'मयणिज्जे' મદનીય હોય છે. હર્ષોત્પાદક હોય છે. 'सव्विंदियगायपल्हायणिज्जे' અને સઘળી ઈંદ્રિયોને અને શરીરને પ્રહ્લાદનીય આનંદ વર્ધક હોય છે. શ્રીગૌતમસ્વામી કહે છે કે હે ભગવન્ 'भवेया रूवेसिया' તો શું ત્યાંના પુષ્પ અને ફળોનો સ્વાદ આ પ્રકારનો હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! આ કથનથી એ અર્થ સમર્થિત

भोजनास्वादात् पुष्पफलानामास्वाद इष्टतर एव यावत्-प्रियतर एव कान्ततर एव मनोज्ञतर एव मनोऽमतर एव आस्वादः खलु प्रज्ञप्तः कथित इति ।

'ते णं भंते ! मणुया' ते खलु भदन्त ! एकोरुकद्वीपका मनुजाः 'तमाहारमाहरित्ता' तमाहारमनन्तरवर्णित स्वरूपकमाहारमाहार्य-उपभुज्येत्यर्थः 'कहिं-वसहिं उवेंति' कुत्र-कस्मिन् स्थाने-गृहविशेषे वसतिं-वासं उपयन्ति उपगच्छन्ति शयनाद्यर्थमिति प्रश्नः भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'रुक्खगेहालयाणं ते-मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो' वृक्षगेहालयाः खलु ते मणुजगणाः प्रज्ञप्ताः-कथिताः हे श्रमण ! आयुष्मन् ! वृक्षरूपाणि गृहाणि आलया, येषां ते तथा । अथ ते गेहाकारावृक्षाः किं स्वरूपाः इति पृच्छति-'ते णं भंते !' इत्यादि, 'ते णं भंते ! रुक्खा किं संठिया पण्णत्ता' ते खलु वृक्षाः यत्र ते वसतिमुपयन्ति ते किं संस्थिताः कीदृश संस्थानवन्तो भवन्तीति प्रश्नः, भग-

---

आसाएणं पण्णत्ते' वहां के फलों का आस्वाद इस चक्रवर्ती के भोजन से भी इष्टतर ही होता है यावत् मनोऽमतर ही होता है 'ते णं भंते ! मणुया तमाहारमाहारित्ता कहिं वसहिं उवेंति' हे भदन्त ! वे एकोरुक द्वीप निवासी मनुष्य इस प्रकार का आहार करके कहां निवास करते हैं अर्थात् शयन आदि के लिये ये किस गृह विशेष में जाते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं 'रुक्खगेहालया णं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो' हे श्रमण आयुष्मन् गौतम ! वे एकोरुक द्वीप निवासी मनुष्य गृहाकार परिणत वृक्ष ही के घर वाले होते हैं अर्थात् सोने आदि के लिये वृक्ष रूप गृहों पर जाते हैं क्योंकि इनके वृक्ष ही गृह रूप होते हैं 'ते णं भंते ! रुक्खा किं संठिया पण्णत्ता' हे भदन्त ! वे वृक्ष कैसे

थतो नथी. કેમકે 'तेसि णं पुप्फफलाणं एत्तो इट्टतराए चेव जाव आसाएणं पण्णत्ते' त्यांना ફળોનો સ્વાદ આ રીતના ચક્રવર્તિના ભોજનથી પણ ઇષ્ટ-તરજ હોય છે. યાવત્ મનોઽમતરજ હોય છે. 'ते ण भंते ! मणुया तमाहार माहरित्ता कहिं वसहिं उवेंति' હે ભગવન્ એકોરૂક દ્વીપમાં રહેવાવાળા તે મનુષ્યો આવા પ્રકારનો આહાર કરીને કયાં નિવાસ કરે છે ? અર્થાત્ શયન વિગેરે માટે કયાગૃહ વિશેષમાં જાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'रुक्खगेहालया णं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ગૌતમ ! એકોરૂક દ્વીપમાં રહેવાવાળા તે મનુષ્યો ગૃહાકારથી પરિણત વૃક્ષોના જ ઘરો વાળા હોય છે અર્થાત્ સુવા બેસવા વિગેરે માટે વૃક્ષ રૂપ ગૃહોમાં જાય છે તેઓના ગૃહ રૂપ વૃક્ષોજ હોય છે. 'ते णं भंते ! रुक्खा किं संठिया पण्णत्ता' હે ભગવન્ એ વૃક્ષો કેવા હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે

वानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'कूडागारसंठिया' कूटाकारसंस्थिताः कूटं-शिखरं तादृशसंस्थानवन्तः तदाकारेण परिणताः वृक्षाः 'पेच्छाघरसंठिया' प्रेक्षागृहसंस्थिताः प्रेक्षागृहवत् संस्थिताः-नाटयशालाकारेण परिणताः 'सत्तागारसंठिया' सत्राकारसंस्थिताः-सत्र--दानशाला तदाकारपरिणताः 'झयसंठिया' ध्वजसंस्थिताः-ध्वजासंस्थानसंस्थिताः 'थूमसंठिया' स्तूपसंस्थिताः 'तोरण संठिया' तोरण सदृश संस्थानसंस्थिताः 'गोपुर वेइय चोप्पालगसंठिया' गोपुरवेदिका चोप्पालकसंस्थिताः, तत्र गोपुरं-पुरद्वारम् वेदिका-उपवेशन योग्या भूमिः, चोप्पालकं-मत्तवारणं तत्सदृशसंस्थानेन संस्थिताः 'अट्टालगसंठिया' अट्टालकसंस्थिताः-अट्टालकं-प्रासादोपरिभागस्तदाकारपरिणताः, 'पासायसंठिया' प्रासादसंस्थिताः-प्रासादो राज्ञो गृहं तत्सदृशाः, 'हम्मतलसंठिया' हर्म्यतल-

---

होते हैं ? उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं 'गोयमा ! कूडागार संठिया, पेच्छाघरसंठिया, सत्तागारसंठिया, झयसंठिया, थूमसंठिया, तोरणसंठिया, गोपुरवेइय चोप्पालगसंठिया' हे गौतम ! ये वृक्ष जैसा-आकार गिरिशिखर का होता है ऐसे आकार वाले गोल होते हैं अर्थात् ऐसे वृक्ष सर्वथा स्थिर होते हैं-तथा कोई २ वृक्ष प्रेक्षागृह-रंगशाला के जैसे होते हैं, कोई -कोई वृक्ष छत्र के जैसे आकार वाले होते हैं कोई २ वृक्ष ध्वजा के जैसे आकार वाले होते हैं, कोई कोई वृक्ष स्तूप के जैसे आकार वाले होते हैं, कोई २, वृक्ष तोरण के जैसे आकार वाले होते हैं कोई २, वृक्ष गोपुर-नगर के प्रधान द्वार के जैसे आकार वाले होते हैं, कोई २, वृक्ष वेदिका चबूतरी के आकार वाले होते हैं कोई २, वृक्ष चोप्पाल-मत्त हाथी-के आकार वाले होते हैं 'अट्टालगसंठिया, पासादसंठिया, हम्मतलसंठिया,

---

'गोयमा ! कूडागारसंठिया, पेच्छाघरसंठिया, सत्तागारसंठिया, झयसंठिया, थूमसंठिया, तोरणसंठिया, गोपुरवेइयचोप्पालगसंठिया' હે ગૌતમ ! આ વૃક્ષો જેવો ગોળ આકાર પર્વતના શિખરનો હોય છે. એવા આકારવાળા ગોળ હોય છે. અર્થાત્ એવા વૃક્ષો સર્વથા સ્થિર હોય છે. તથા કોઈ કોઈ વૃક્ષ પ્રેક્ષાગૃહ રંગશાળાના જેવા હોય છે કોઈ કોઈ વૃક્ષો છત્રના જેવા આકારવાળા હોય છે. કોઈ કોઈ વૃક્ષો ધ્વજાના જેવા આકારવાળા હોય છે. કોઈ કોઈ વૃક્ષો સ્તૂપના જેવા આકારવાળા હોય છે. કોઈ કોઈ વૃક્ષો તોરણના જેવા આકારવાળા હોય છે. કોઈ કોઈ વૃક્ષો ગોપુરનગરના મુખ્ય દ્વારના જેવા આકારવાળા હોય છે. કોઈ કોઈ વૃક્ષો વેદિકા ચબુતરીના આકાર જેવા આકાર વાળા હોય છે. કોઈ કોઈ વૃક્ષો ચોપ્પાલ-મત્ત હાથીના જેવા આકાર વાળા હોય છે. 'अट्टालग संठिया, पासाद संठिया, हम्मतलसंठिया, गवक्खसंठिया, वालग्ग

संस्थिताः, हर्म्यं शिखररहितं धनिनां गृहं तत्सदृशाः 'गवक्खसंठिया' गवाक्ष-संस्थिताः गवाक्षो हर्म्यजालं तादृशाः 'वालग्गपोतियसंठिया' वालाग्रपोतिकसंस्थिताः तत्र वालाग्रपोतिका नाम जलस्योपरिप्रासादः 'वलभीसंठिया' वलभीसंस्थिताः, तत्र वलभी छदिराधारस्तत्प्रधानकं गृहम्, 'अण्णे तत्थ बहवे वरभवण सयणासणविसिट्ठसंठाणसंठिया' अन्ये तत्र बहवो वरभवनशयनासन विशिष्टसंस्थानसंस्थिताः 'सुहसीयलच्छाया' शुभशीतलच्छायाः शुभा शीतला छाया येषां ते तथा, 'ते दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो' ते द्रुमगणाः-कल्पवृक्षाः यथोक्त वर्णित स्वरूपाः प्रज्ञप्ताः-कथिताः हे श्रमणायुष्मन्। 'अत्थि णं भंते! एगोरुय

गवक्खसंठिया, वालग्गपोइयसंठिया, वलभीसंठिया' कोई २, वृक्ष अटारी-महल के उपर के भाग जैसे आकार वाले होते हैं कोई २, वृक्ष राजमहल के जैसे आकार वाले होते हैं कोई वृक्ष शिखर विहीन धनिकों के गृह के जैसे आकार वाले होते हैं कोई २, वृक्ष गवाक्ष झरोखे-के जैसे आकार वाले होते हैं, कोई २, वृक्ष वालाग्रपोतिका-जल के ऊपर बने हुवे प्रासाद के जैसे आकारवाले होते हैं, कोई कोई वृक्ष वलभीछज्जे के जैसे आकार वाले होते हैं 'अण्णे तत्थ बहवे वरभवणसयणासण विसिट्ठ संठाणसंठिया' और भी जो वहां वृक्ष होते हैं वे भी कितनेक श्रेष्ठभवन के जैसे विशिष्ट आकार वाले, कितनेक शयन के जैसे विशिष्ट आकार वाले, कितनेक आसन के जैसे विशिष्ट आकार वाले होते हैं 'सुहसीयलच्छाया' इन वृक्षों की छाया शुभ और शीतल होती है 'ते दुमगणा पण्णत्ता०' हे श्रमण आयुष्मन्! इस प्रकार के आकार

पोइयसंठिया वलभीसंठिया' કોઈ કોઈ વૃક્ષો અટારી મહેલનાં ઉપરના ભાગ જેવા આકારવાળા હોય છે. કોઇ કોઇ વૃક્ષો રાજમહેલના આકાર જેવા આકારવાળા હોય છે. કોઈ કોઈ વૃક્ષો શિખર વગરના ધનવાનોના ઘરના જેવા આકારવાળાં હોય છે. કોઈ કોઈ વૃક્ષો ગવાક્ષ ઝરૂખાના જેવા આકારવાળા હોય છે. કોઇ કોઈ વૃક્ષો વાલાગ્રપોતિકા પાણીની ઉપર બનાવેલા પ્રાસાદ મહેલના જેવા આકારવાળા હોય છે. કોઇ કોઈ વૃક્ષો વલભીછજાના જેવા આકારવાળા હોય છે. 'अण्णे तत्थ बहवे वरभवणसयणासण विसिट्ठ संठाण संठिया' બીજા પણ ત્યાં જે વૃક્ષો હોય છે. તે બધા પણ કેટલાક ઉત્તમ ભવનોના જેવા વિશેષ પ્રકારના આકરવાળા કેટલાક શયનના જેવા વિશેષ પ્રકારના આકારવાળા, કેટલાક આસનના જેવા વિશેષ પ્રકારના આકારવાળા હોય છે. 'सुहसीयलच्छाया' આ વૃક્ષોની છાયા શુભ અને શીતલ હોય છે. 'ते दुमगणा पण्णत्ता' હે શ્રમણ આયુષ્મન આવા પ્રકારના આકારવાળા આ

दीवे दीवे' सन्ति खलु भदन्त ! एकोरुकद्वीपे द्वीपे 'गेहाणि वा गेहायणाणि वा' गृहा वा गृहायनानि वा, गृहा अस्मद्गृह सदृशा-स्तथा, गृहायनानि, तत्र गृहाणाम् अयनं मार्गः गृहपङ्क्तौ गमनमार्गः, तानि संति किं वा ? इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम ! 'णो-इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः-तत्र गृहादिकानि न सन्तीत्यर्थः, यतस्ते 'रुक्ख गेहालया णं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो' वृक्ष गेहालयाः खलु ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ताः हे श्रमणायुष्मन् ! वृक्षा एव तेषां गृहादयः, वृक्षमात्राश्रयमाश्रित्य ते मनुजा वसन्ति न तु तदतिरिक्त गृहादेस्तेषामावश्यकतेति भावः । 'अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे दीवे' अस्ति खलु भदन्त ! एकोरुकद्वीपे द्वीपे 'गामाइ वा' ग्रामा इति वा 'णगराइ वा' नगराणीति वा 'जाव संनिवेसाइ वा' यावत्सन्निवेशा इति वा, यावत्पदेन खेटकर्बटादीनां सग्रहो भवतीति प्रश्नः, भगवानाह-'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थ समर्थः तत्र एकोरुकद्वीपे ग्रामादयो न भवन्तीति भावः । 'जहिच्छिय कामगामिणो ते मणुयगा पण्णत्ता समणाउसो'

वाले ये वृक्ष कहे गये हैं । 'अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे दीवे गेहाणि वा गेहायणाणि वा' हे भदन्त ! एकोरुप नाम के द्वीप में घर अथवा घरों के बीच का मार्ग है क्या इसके उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! ऐसा अर्थ समर्थ नहीं है । 'रुक्खगेहालयाणं ते मणुया पण्णत्ता' क्योंकि वृक्ष ही आश्रयस्थान जिन्हों का ऐसे ही वे-मनुष्य कहे गये हैं । 'अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे २, गामाइ वा नगराइ वा जाव सन्निवेसाइ वा' हे भदन्त ! एकोरुक द्वीप में क्या ग्राम या नगर यावत् सन्निवेश हैं-यहां यावत्पद से खेट-कर्बट आदिकों का ग्रहण हुआ है इसके उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है अर्थात् यहां पर ग्राम आदि कुछ भी

વૃક્ષો કહ્યા છે. 'अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे गेहाणिवा गेहायणाणि वा' હે ભગવન્ એકોરૂક નામના દ્વીપમાં ઘર અથવા ઘરોની વચ્ચેનો રસ્તો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ એવો અર્થ સમર્થિત થતો નથી. 'रुक्ख गेहालयाणं ते मणुया पण्णत्ता' કેમકે વૃક્ષોજ જેઓના આશ્રયસ્થાન રૂપ છે, એવાજ તે મનુષ્યો કહ્યા છે, 'अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे दीवे गामाइं वा नगराइं वा, जाव सन्निवेसाइ वा' હે ભગવન્ એકોરૂક દ્વીપમાં ગ્રામ અથવા નગર કે સન્નિવેશ છે ? અહીંયાં યાવત્પદથી ખેટ, કર્બટ વિગેરે પદોનો સંગ્રહ થયેલ છે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! આ અર્થ બરોબર નથી. અર્થાત્ ત્યાં આગળ ગામ વિગેરે કંઈ પણ નથી. કેમકે ત્યાંના મનુષ્યો 'जहिच्छिय कामगामिणो ते मणुयगणा पण्णत्ता,' પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે ગમન

यथेच्छितकामगामिनः स्वेच्छानुसार गमनशीलाः न तेषां ग्रामादीनामावश्यकता वर्त्तते, एतादृशास्ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ताः कथिताः हे श्रमणायुष्मन् ! 'अत्थि णं भंते ! एगोरुयदीवे २' अस्ति खलु भदन्त ! एकोरुकद्वीपे खलु द्वीपे 'असीइ वा' असिरिति वा असिः–खड्गः, इति वा 'मसीइ वा' मषी–कज्जलं 'स्याही' इति प्रसिद्धं मषीपात्रं वा यमुपजीव्य लेखका उपजीवन्तीति। 'कसीइ वा' कृषीरिति वा कृषिः कर्षणम् 'पणीति वा' पण्यमिति वा, पण्यं–क्रयाणकम् 'वणिज्जाइ वा' वाणिज्यमिति वा, वाणिज्यं–क्रयविक्रयरूपं वा तत्रास्ति किम्? भगवानाह–'नो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः, 'ववगय असिमसि कसि पणियवाणिज्जाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो' व्यपगतासिमषीकृषि पण्यवाणिज्याः खलु खड्गादि व्यापाररहितास्ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ताः–कथिताः हे श्रमणायुष्मन् ! 'अत्थि णं भंते ! एगोरुयदीवे२, अस्ति खलु भदन्त ! एकोरुकद्वीपे द्वीपे 'हिरण्णेइ वा' हिरण्यमिति वा, हिरण्यं सुवर्णविशेषः, 'सुवण्णेइ वा' सुवर्णमिति वा 'कंसेइ वा' कांस्यमिति वा, कांस्यं त्रपुताम्रसंयोगजन्य धातुनिर्मितपात्रविशेषः, 'दूसेइ वा'

नहीं है क्यों कि यहां के मनुष्य 'जहिच्छिय कामगामिणो ते मणुयगणा पण्णत्ता' अपनी इच्छा के अनुसार गमन करने वाले होते हैं। इनके ग्राम आदि की आवश्यकता भी नहीं होती हैं 'अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे असीति वा मसीइ वा कसीइ वा पणीति वा वणिज्जति वा' हे भदन्त ! वहां पर क्या असि, मषी, कृषि, पण्य–क्रयाणक–और वाणिज्य-व्यापार–ये छह कर्म होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं–'णो इणट्ठे समट्ठे' हे श्रमण आयुष्मन् गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है अर्थात् वहां पर असि मषी आदि कर्म नहीं होते हैं ये कर्म तो कर्म भूमि में ही होते हैं अकर्मभूमि में नहीं होते हैं। 'अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे णं दीवे हिरण्णेति वा सुवण्णेति वा कंसेति वा दूसेति वा

કરવાવાળા હોય છે. તેઓને ગામ વિગેરેની આવશ્યકતા પણ હોતી નથી. 'अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे असीति व, मसीइवा, पणीतिवा, वणिज्जति वा' હે ભગવન્ ત્યાં તે એકોરૂક દ્વીપમાં અસિ, મષી, કૃષિ ખેતિ પણ્ય વેચવાનું સ્થાન અને વાણિજ્ય વ્યાપાર આ છ કામો થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ગૌતમ ! આ અર્થ બરોબર નથી. અર્થાત્ ત્યાં આગળ અસિ, મષી, વિગેરે કર્મો થતા નથી. આ કર્મો તો કર્મભૂમિમાં જ થાય છે. અકર્મભૂમિમાં થતા નથી. 'अत्थि णं भंते ! एगोरुयदीवेणं दीवे हिरण्णेति वा, सुवण्णे तिवा, कं-

दूष्यमिति वा तन्तुसन्तानसंभवं वस्त्रं दूष्यम् 'मणीइ वा' मणिरिति वा 'मुत्तिएत्ति वा' मौक्तिकमिति वा 'विउलधणकणगरयणमणिमोत्तियसंखसिलप्पवाल संतसारसावएज्जेति वा' विपुलधनकनकरत्नमणिमौक्तिकशङ्खशिलाप्रवालानि प्रसिद्धानि, एतद्रूपं सत्सारस्वापतेयमिति प्रधानद्रव्यमिति वा, भगवानाह-'हंता अत्थि' हन्त सन्ति ते हिरण्यादय इति किन्तु 'णो चेव णं तेसिं मणुयाणं' नैव खलु तेषां मनुजानामेकोरुकद्वीपवासिनाम् तत्र सुवर्णादि धनेषु 'तिव्वे ममत्तभावे समुप्पज्जइ' तीव्रो ममत्वभावः समुत्पद्यते, समयक्षेत्रवासिनामिव तेषां धनादौ ममत्वं न भवतीति भावः 'अत्थि णं भंते ! एगोरुयदीवे णं दीवे' अस्ति खलु भदन्त ! एकोरुकद्वीपे खलु द्वीपे 'रायाइ वा' राजा इति वा चक्रवर्त्यादिः 'जुवरायाइ वा' युवराज इति वा-राजपदाभिषिक्तो राजपुत्रादिः 'ईसरेइ वा' ईश्वरो-भोगिकादिरिति वा, तलवर इति वा, तलवरः-सन्तुष्टनरपतिप्रदत्तसौवर्णपट्टालं

मणीति वा मुत्तिएति वा विपुलधणकणगरयणमणिमोत्तिय संखसिलप्पवाल संतसार सावएज्जे तिवा' हे भदन्त ! उस एकोरुक द्वीप में क्या चांदी, सुवर्ण, कांसा, त्रपु, ताम्र, दूष्य-वस्त्र, मणि, मौक्तिक आदि धातुएं होती हैं ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं 'हंता अत्थि' हां गौतम ! ये सब वहां पर भी होती है। परन्तु 'णो चेव णं तेसिं मणुयाणं तिव्वे ममत्तभावे समुप्पज्जइ' वहां के मनुष्यों का इनके प्रति तीव्र ममत्व भाव नहीं होता है-जैसे कि ढाई द्वीप में कर्मभूमिज मनुष्यों का इनके प्रति तीव्र ममत्व भाव होता है। 'अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवेणं दीवे रायाइ वा जुवरायाइ वा, ईसरेइ वा तलवरेइ वा माडंबियाइ वा कोडुंबियाइ वा इब्भाइ वा सेट्ठी वा०' हे भदन्त ! उस एकोरुक द्वीप में यह राजा है

सेतिवा दूसेति वा मणीति वा मुत्तिएत्तिवा, विपुलधणकणगरयणमणिमोत्तिय संखसिलप्पवाल संतसारसावएज्जेति वा' હે ભગવન્ એ એકોરૂક દ્વીપમાં ચાંદી, સોનુ, કાંસુ, ત્રપુ, તામ્ર દૂષ્ય-વસ્ત્ર, મણિ, મોતિ, વિગેરે ધાતુઓ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'हंता अत्थि' હા ગૌતમ ! આ બધી વસ્તુઓ ત્યા આગળ પણ થાય છે પરંતુ 'णो चेव णं तेसिं णं मणुया तिव्वे ममत्तभावे समुप्पज्जइ' ત્યાંના મનુષ્યોને આ વસ્તુઓ પર તીવ્ર મમત્વભાવ હોતો નથી. કે જેવી રીતે અઢાઈ દ્વીપના કર્મભૂમિજ મનુષ્યોનો એ વસ્તુઓ પર તીવ્ર મમત્વ ભાવ હોય છે. 'अत्थि णं भंते ! एगोरूय दीवे णं दीवे रायाइवा, जुवरायाइवा ईसरेइवा, तलवरेइवा, माडंबियाइवा कोडुंबियाइवा, सेट्ठीइवा.' હે ભગવન્ એ એકોરૂક દ્વીપમાં આ રાજા છે, આ યુવરાજ છે, આ ઇશ્વર છે, આ તલવર છે, અર્થાત્ પ્રસન્ન થયેલા રાજાએ

कृतशिरस्कः चौरशोधाधिकारी। 'माडंबियाइ वा' माण्डविक इति, छिन्नभिन्न-जनाश्रयाधिपतिः 'कोडुंबियाइ वा' कौटुम्बिक इति वा, कौटुम्बिकः—कतिपय-कुटुम्बप्रभुः 'इब्भाइ वा' इभ्य इति वा' इभो हस्ती तत्प्रमाणं द्रव्यमर्हतीति इभ्यो धनिकः 'सेट्ठीइ वा' श्रेष्ठीति वा—लक्ष्म्याध्यासितसौवर्णपट्टालङ्कृतशिराः नगर-प्रधानव्यवहर्त्तेति भावः 'सेणावईति वा' सेनापतिरिति वा, सेनानायकः, 'सत्थ-वहाइ वा' सार्थवाह इति वा, यो हि गणिमादि क्रयाणकं गृहीत्वा देशान्तरं गच्छन् सहचारिणां मार्गे सहायको भवति स सार्थवाहः, भगवानाह—'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः, 'ववगयइड्ढी सक्कारा णं ते मणुयगणा—पण्णत्ता समणा-उसो !' व्यपगतऋद्धिसत्काराः खलु व्यपगताऋद्धिर्विभवैश्वर्यं सत्कारश्च येभ्यस्ते-

---

यह युवराज है यह ईश्वर—भोगिक आदि है यह तलवर हैं—संतुष्ट हुए नरपति द्वारा दिया गया जिसके मस्तक पर सौवर्ण का पट्ट अलङ्कृत हो रहा है ऐसा थानेदार जो नगरादि में चोरों की छानबीन किया करता है उन्हें दण्डित करता है यह मांडविक छिन्न भिन्न वसति का स्वामी है, यह कौटुम्बिक है- कतिपय कुटुम्ब का स्वामी है, यह इभ्य—हस्ति प्रमाण द्रव्य का मालिक—है, यह श्रेष्ठि—लक्षाधिपति है यह सेनापति है, यह सार्थवाह—गणिमादिक क्रयाणक को बेचने के लिये देशान्तर जाते हुए जो अपने सहचारियों को मार्ग में सहायक होता है ऐसा वह संघाधिपति हैं, 'क्या ऐसा व्यवहार होता है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं—'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! वहां पर ऐसा व्यवहार नहीं होता है क्यों कि—'ववगयइड्ढी सक्कारा णं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणा-उसो' हे श्रमण आयुष्मन् ! ये सब एकोरुक द्वीप वासी मनुष्य ऋद्धि,

---

આપેલ સોનાના પટ્ટ જેના માથા પર શોભે છે, તેવા થાણુદાર (મામલતદાર) કે જે નગર વિગેરેમાં ચોરોની શોધ ખોળ કરે છે. તેમનો દંડ કરે છે તેને તલવર કહે છે આ માડંબિક છિન્ન ભિન્ન વસતિનો સ્વામી છે. આ ઇભ્ય હાથીના જેટલા પ્રમાણુ વાળા દ્રવ્યનો માલીક છે, આ શેઠ અર્થાત્ લક્ષાધિપતિ છે આ સેનાપતિ છે. આ સાર્થવાહ છે, ગણિમ ધરિમ, વિગેરે વેચવા યોગ્ય પદાર્થને વેચવા દેશાન્તરમાં જનારાઓને તેમની સાથે જેઓ સહચારી—સાથે રહેવાવાળાઓને માર્ગમાં સહાયક હોય છે. એવો તે સંઘનો અધિપતિ છે. શું ? એવો વ્યવહાર થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! ત્યાં આગળ એવો વ્યવહાર થતો નથી. કેમકે 'ववगय इड्ढी सक्कारा णं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ આ બધા એકોરૂક દ્વીપમાં રહેવાવાળા મનુષ્યો

तथा, ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ताः—कथिताः, हे श्रमणायुष्मन् । 'अत्थि णं भंते ! एगोरुयदीवे२' अस्ति खलु भदन्त ! एकोरुकद्वीपे द्वीपे 'दासाइ वा' दास इति वा, क्रयक्रीतो दासः दासीपुत्रो वा 'पेसाइ वा' प्रेष्य इति वा प्रेषणार्हो दूतादिः, 'सिस्साइ वा' शिष्य इति वा उपाध्यायोपासकः—शिक्षणीय इत्यर्थः 'भयगाइ वा' भृतक इति वा यत्कालमवधिं कृत्वा वेतनेन कर्मकरणाय नियुक्तः स भृतकः 'भाइल्लगाइ वा' भागिक इति वा—द्रव्यांशग्राही भागिकः, 'कम्मकरपुरिसाइ वा' कर्मकरपुरुष इति वा, भगवानाह—'नो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः न तत्र दासादयो भवन्ति, किन्तु—'ववगय आभिओगिया णं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो' व्यपगताभियोगिकाः खलु व्यपगतम् आभियोगिकं दासादि कर्म येभ्यस्ते तथा, मनुजगणाः प्रज्ञप्ताः—कथिताः हे श्रमणायुष्मन् ! 'अत्थि णं भंते ! एगोरुयदीवे दीवे' अस्ति खलु भदन्त ! एकोरुकद्वीपे द्वीपे 'मायाइ वा' माता इति वा' माता—जननी 'पियाइ वा' पिता इति वा पिता जनकः 'भायाइ वा' भ्राता सहोदरः, 'भइणीइ वा' भगिनीति वा, भगिनी सहोदरा 'भज्जाइ वा' भार्या इति वा, भार्या, पत्नी 'पुत्ताइ वा' पुत्र इति वा, 'धूयाइ वा' धूता इति तत्र धूता दुहिता पुत्रीत्यर्थः, 'सुण्हाइ वा' स्नुषा—पुत्रवधूः, एते पूर्वोक्तस्वजना भवन्ति न वेति प्रश्नः, भगवानाह—'हंता अत्थि' हन्त, अस्ति, एते जननी जनकादयो भवन्ति किन्तु 'णो चेव णं तेसिं मणुयाणं तिव्वे पेमबंधणे समुप्पज्जइ' नैव खलु

विभव, ऐश्वर्य, और सत्कार आदिकों से रहित होते हैं इनमें सब में समानता ही होती है विषमता नहीं होती है 'अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे दीवे मायाइ वा पियाइ वा भायाइ वा, भइणीइ वा, भज्जाइ वा, पुत्ताइ वा, धुयाइ वा सुण्हाइ वा,' हे भदन्त ! एकोरुक द्वीप में 'यह माता है, यह पिता है, यह भाई है, यह बहिन है, यह भार्या है, यह पुत्र है, यह दुहिता—पुत्री—है, यह स्नुषा—पुत्रवधू है' इत्यादि व्यवहार होता है क्या ? इसके उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं—हे गौतम ! 'हंता अत्थि' हां वहां ऐसा व्यवहार होता है, परन्तु 'णो चेवणं तेसिं णं मणुयाणं तिव्वे

ઋદ્ધિ, વિભવ, ઐશ્વર્ય અને સત્કાર વિગેરેથી રહિત હોય છે તેઓ બધામાં સમાનપણુંજ હોય છે ? વિષમ પણુ હોતું નથી. 'अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे दीवे मायाइवा, पियाइवा, भायाइवा, भइणीइवा, भज्जाइवा, पुत्ताइवा धुयाइवा सुण्हाइवा' હે ભગવન્ એકોરૂક દ્વીપમાં આ માતા છે, આ પિતા છે, આ ભાઈ છે, આ બહેન છે, આ સ્ત્રી છે આ પુત્ર છે, આ પુત્રી છે. આ સ્નુષા પુત્રવધુ છે આવા પ્રકારનો વ્યવહાર હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે હે ગૌતમ ! 'हंता अत्थि' હા ત્યાં એ પ્રમાણેનો

तेषामेकोरुकमनुजानां तत्र–मातृपित्रादौ तीव्रः प्रेमबन्धनः समुत्पद्यते प्रेमबन्धो न जायते तत्राह–'पयणु' इत्यादि, 'पयणुपेज्जबंधणा णं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो' प्रतनुप्रेमबन्धनाः–प्रेमबन्धनरहितास्ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ताः–कथिताः हे श्रमणायुष्मन् ! 'अत्थि णं भंते ! एगोरुयदीवे२' अस्ति खलु भदन्त ! एकोरुकद्वीपे द्वीपे 'अरीति वा वेरिएति वा' अरिरिति वा, वैरिरिति वा, तत्रारिः–सामान्यशत्रुः, वैरिः–जातिनिबन्धवैरोपेतः, यथा–सर्पनकुलयोः, 'घायए इ वा' घातक इति वा, घातको योऽन्येन घातयति 'वहए इ वा' वधक इति वा' स्वयं हन्ता व्यथको वा चपेटादिना ताडकः 'पडिणीएइ वा' प्रत्यनीक इति वा, प्रत्यनीकश्छिद्रान्वेषी कार्योपघातकः 'पच्चमित्तेइ वा' प्रत्यमित्रः यः पूर्वमित्रं भूत्वा पश्चादमित्रो जातः अमित्रसहायो वा इति प्रश्नः, भगवानाह–'नो इणट्ठे समट्ठे'

पेमबंधणे समुप्पज्जइ' उन मनुष्यों को माता पिता आदिकों में तीव्र स्नेहानुबंध नहीं होता है क्योंकि 'पयणुपेज्जबंधणा णं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो' हे श्रमण आयुष्मन् ! वहां के निवासी मनुष्य अल्प प्रेम बन्धन वाले कहे गये हैं 'अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे २, दासाइ वा, पेसाइ वा, सिस्साइ वा, भयगाइ वा, भाइल्लगाइ वा, कम्मगरपुरिसाइ वा' हे भदन्त ! इस एकोरुक द्वीप में 'यह दास हैं–क्रय क्रीत नौकर हैं, यह प्रेष्य हैं–दूतादिक हैं, यह शिष्य है, यह भृतक है–नियत अवधि तक वेतन देकर रक्खा गया काम करने वाला मनुष्य–है, यह भागीदार है, यह कार्यकर पुरुष है 'ऐसा व्यवहार होता है क्या? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं–हे गौतम ! 'णो इणट्ठे समट्ठे' ऐसा अर्थ समर्थ नहीं है–अर्थात् वहां पर दास आदि का व्यवहार नहीं होता है–

વ્યવહાર હોય છે. પરંતુ 'णो चेव णं तेसिणं मणुयाणं तिव्वे पेमबंधणे समुप्पज्जइ' તે મનુષ્યોને માતા, પિતા, વિગેરેમાં અત્યંત ગાઢ સ્નેહાનુબંધ હોતો નથી, કેમકે 'पयणुपेज्जबंधणा णं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ! ત્યાંના રહેવાવાળા મનુષ્યો અલ્પ પ્રેમબંધનવાળા કહ્યા છે. 'अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे दीवे दासाइवा, पेसाइवा, सिस्साइवा, भयगाइवा. भाइल्लगाइवा. कम्मगरपुरिसाइवा' હે ભગવન્ ! એ એકોરૂક દ્વીપમાં 'આ દાસ છે. ખરીદેલો નોકર છે, આ પ્રેષ્ય છે. અર્થાત્ દૂત વિગેરે છે, આ શિષ્ય છે, આ ભૃતક છે. અર્થાત્ નક્કી કરેલ મુદત સુધી પગાર આપીને રાખવામાં આવેલ કામ કરનાર મનુષ્યને ભૃતક કહે છે. આ ભાગીદાર છે. આ કાર્યકર પુરૂષ છે. આવા પ્રકારનો વ્યવહાર થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! આ અર્થ બરોબર નથી. અર્થાત્ ત્યાં દાસ વિગેરે વ્યવહાર

नायमर्थः समर्थः नैते आर्यादयो भवन्ति यतः 'ववगयवेराणुवंधाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो' व्यपगत वैरानुबन्धास्ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ताः हे श्रमणायुष्मन्! व्यपगतः वैरजन्योऽनुबन्धः सम्बन्धो येभ्यस्तथा भूतास्ते मुक्तिमार्गावरोधकारणभूते कृतपूर्वभववैरादि विषयेऽपि पश्चात्तापं कुर्वन्तीति।

क्योंकि–'ववगत आभिओगियाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो' हे श्रमण आयुष्मन्! इनके अभियोगिक कर्म नहीं होता है अर्थात् वहां के व्यक्ति किसी के दबाव में आकर या पैसा के दास बनकर किसी के दास आदि नहीं होते हैं। 'अत्थि णं भंते! एगोरुयदीवे अरीति वा वेरिएति वा घातकाति वा वहएइ वा पडिणीएति वा पच्चामित्तेइ वा' हे भदन्त! एगोरुक द्वीप में 'यह अरि है–सामान्यतः शत्रु है, यह वैरी है विशेष किसी कारण वश वैरभाव से युक्त है यह वैरभाव कहीं २, स्वाभाविक होता है–जैसा–अहि–(सर्प) और नकुल (न्योला) में होता है यह घातक है मरवाने वाला है यह वधक है–स्वयं मारने वाला है अथवा थप्पड आदि द्वारा पीडा पहुंचाने वाला है यह प्रत्यनिक है–कार्य का विनाशक है यह प्रत्यमित्र है जो पहिले मित्र होकर अब शत्रु हो गया है अथवा जो अमित्र का सहायक है वह प्रत्यमित्र कहलाता है–'ऐसा व्यवहार होता है? इसके उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं–'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम! ऐसा अर्थ समर्थ नहीं है क्योंकि 'ववगय वेराणुवंधाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता' हे श्रमण आयुष्मन्! वहां के मनुष्यों में वैरानुबंध

થતો નથી. કેમકે 'ववगय आभिओगियाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो' હે શ્રમણ આયુષ્યમન્! તેઓને અભિયોગિક નામનું કર્મ થતું નથી. અર્થાત્ ત્યાંની વ્યક્તિ કોઇના દબાણમાં આવીને અથવા પૈસાના દાસ બનીને કોઇના દાસ વિગેરે બનતા નથી. 'अत्थि णं भंते! एगोरुयदीवे अरीति वा, वेरिएति वा घातकाति वा, वहएइ वा, पडिणीएति वा, पच्चामित्ते इवा' હે ભગવન્ એકોરૂક દ્વીપમાં આ અરિ છે, અર્થાત્ સામાન્ય શત્રુ છે, આ વૈરી છે. અર્થાત્ કોઈ વિશેષ કારણવશાત્ આ વૈરભાવ રાખનાર ક્યાંક ક્યાંક સ્વાભાવિક હોય છે જેમકે સાપ અને નોળીયામાં હોય છે. આઘાતક છે. અર્થાત્ મરાવનારો છે. આ વધક છે. અર્થાત્ પોતેજ મારવાવાળો છે. અથવા થપ્પડ વિગેરે દ્વારા પીડા પહોંચાડનાર છે, આ પ્રત્યમિત્ર છે, અર્થાત્ જે પહેલા મિત્ર હોય અને પછીથી શત્રુ બની ગયેલ હોય અથવા જે અમિત્રને સહાય કરવાવાળો હોય તે પ્રત્યમિત્ર કહેવાય છે. આવો વ્યવહાર થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ! આ અર્થ બરોબર નથી કેમકે 'ववगय वेराणु बंधाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ત્યાંના મનુષ્યોમાં વૈરાનું

'अत्थि णं एगोरुयदीवे दीवे' अस्ति खलु एकोरुकद्वीपे द्वीपे 'मित्ताइ वा' मित्रमिति वा, 'वयंसाइ वा' वयस्य इति वा वयस्यः समानवयाः गाढतरप्रेमयुक्तः 'घडिआइ वा' घडिआ इति वा 'घडिया' इति देशी शब्दः गोष्ठीवाची, तेन घडिआ गोष्ठी 'सहीवि वा' सखा इति वा, तत्र सखा-समानखादनपानादौ सहचारी 'सुहियाइ वा' सुहृद् इति वा सततसहचारी हितोपदेशदायी च 'महाभागाइ वा' महाभाग इति वा 'संगइयाइ वा' सांगतिक इति वा, तत्र साङ्गतिकः सङ्गतिमात्रघटितः संगतिशीलः परिचित इत्यर्थः, भगवानाह-'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः यतः 'ववगयपेम्मा ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो' व्यपगत-प्रेमाणस्ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ताः हे श्रमणायुष्मन् ! न च खलु तेषामेकोरुकमनुजानां रागरूपं बन्धनं समुत्पद्यते इति । 'अत्थि णं भंते ! एगोरुयदीवे२' अस्ति खलु भदन्त ! एकोरुकद्वीपे द्वीपे 'आवाहाइ वा'

नहीं होता है 'अत्थि णं भंते एगोरुय दीवे २, मित्ताइ वा, वयंसाइ वा, घडियाइ वा, सही वा, सुहियाइ वा' हे भदन्त ! एकोरुक द्वीप में 'यह मित्र है यह वयस्य है-समान अवस्था वाला और गाढतर प्रेम से युक्त है यह घटित है यह देशी शब्द है गोष्ठी वाची वहां गोष्ठी-मित्र मण्डली है यह सखा है-खान पान आदि में साथ रहने वाला है यह सुहृद है-निरन्तर साथ रहने वाला है और हित का उपदेश दाता है-'महाभागाति वा, संगतियाति वा,' यह महा भाग्यशाली है, यह सांगतिक है-संगति करने मात्र से जो मित्र बन गया है वह है 'ऐसा व्यवहार होता है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-हे श्रमण आयुष्मन् ! 'णो इणट्ठे समट्ठे ववगयपेम्मा ते मणुयगणा पण्णत्ता' यह अर्थ समर्थ नहीं है वहां कोई किसी का न मित्र है न वयस्य आदि हैं-क्योंकि वे मनुष्य प्रेमानुबन्ध रहित होते हैं । 'अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे २, आवाहाति

બંધ હોતો નથી. 'अत्थि णं भंते ! एगोरुयदीवे दीवे, मित्ताइ वा, वयंसाइ वा घडियाइवा, सहीवा, सुहियाइवा' હે ભગવન્ ! તે એકોરૂક દ્વીપમાં 'આ મિત્ર છે આ વયસ્ય સમાન ઉમ્મરવાળો અને ગાઢ પ્રેમથી યુક્ત છે, આ ઘટિક છે, આ દેશી શબ્દ છે તે ગોષ્ઠિવાચી છે. ગોષ્ઠી-મિત્ર મંડલીને કહે છે. આ સખા છે. અર્થાત્ કાયમ સાથે રહેવાવાળો છે. અને હિતનો ઉપદેશ કરનાર છે. 'महाभागातिवा, संगतियातिवा' આ મહા ભાગ્યશાલી છે, આ સાંગતિક છે, અર્થાત્ સંગતિ કરવા માત્રથી જે મિત્ર બની જાય છે તે સાંગતિક કહેવાય છે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમ સ્વામી કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे ववगयपेम्मा ते मणुयगणा पण्णत्ता' આ અર્થ બરોબર નથી. કેમકે તે મનુષ્યો પ્રેમાનુબંધ વિનાના હોય છે. 'अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे दीवे अबाहातिवा, विवाहाति

आवाह इति वा उत्सवादौ आहूयन्ते स्वजना यत्र स आवाहः-विवाहात्पूर्वं ताम्बूलादिदानोत्सवः, 'वीवाहाइ वा' इति वा विवाहः परिणयनमित्यर्थः 'जण्णाइ वा' यज्ञ इति वा' यज्ञः प्रसिद्धः 'सड्ढाइ वा' श्राद्धमिति वा 'थालिपाकाइ वा' स्थालीपाक इति वा-स्थालीपाको वरवधूभ्यां चरुनिवेदनम् 'चोलोवणयणाइ वा' चौलोपनयनमिति वा-चौलोपनयनं शिखाधारणसंस्कारविशेषः 'सीमंतुण्णयणाइ वा' सीमन्तोन्नयनमिति वा, सीमन्तोन्नयनं गर्भसंस्कारविशेषः 'मयपिंडनिवेयणाइ वा' मृतपिण्डनिवेदनमिति वा, मृतेभ्यः पितृभ्यः तृतीयनवमादि दिनेषु कुलाचारेण श्मशाने पिण्डदानम् भगवानाह-'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः यतः-'ववगय आवाहविवाहजण्णसड्ढथालिपागचोलोवणयणसीमंतुण्णयणमयपिंडनिवेयणाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो' व्यपगतावाहविवाहयज्ञश्राद्धस्थालीपाकचौलो-

---

वा, विवाहाति वा, जण्णाइ वा, सड्ढाइ वा थालिपाकाइ वा, चेलोवणयणाइ वा, सीमंतुण्णयणाइ वा, मयपिंडनिवेदणाइ वा' हे भदन्त ! उस एगोरुक द्वीप के मनुष्यों में 'आवाह-विवाह आदि उत्सव में जहां जन बुलाये जाते हैं और उन्हें ताम्बूलादि देकर सत्कृत किया जाता हो ऐसा काम-होता है क्या? विवाह होता है क्या ? यज्ञ होता है क्या ? वर वधू को खाना पीना दिया जाता है क्या चौल कर्म उपनयन संस्कार होता है क्या ? सीमन्तोन्नयन संस्कार होता है क्या ? मरे हुए पिता को तृतीय नौवें आदि दिनों में पिण्डदान किया जाता है क्या ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-हे श्रमण आयुष्मन् ! 'णो इणट्ठे समट्ठे' यह अर्थ समर्थ नहीं है-अर्थात् वहां आवाह-विवाह आदि कुछ भी नहीं होता है क्योंकि ये मनुष्य 'ववगय आवाह विवाह जण्ण सड्ढथालि पाग०' इन आवाह विवाह, यज्ञ, श्राद्ध, स्थालीपाक, आदि पूर्वोक्त कार्यों से रहित

वा, जण्णाइवा, सड्ढाइवा, थालिपाकाइवा, चेलोवणयणाइवा, सीमंतुण्णयणाइवा मयपिंडणिवेदणाइवा' हे भगवन् એ એકોરૂક દ્વીપમાં 'આવાહ-વિવાહ વિગેરે ઉત્સવમાં કે જ્યાં જનસમૂહને બોલાવવામાં આવે છે, અને તેઓને પાન સોપારી વિગેરે આપીને સત્કૃત કરવામા આવે છે, એવા કામો થાય છે? વિવાહ થાય છે? યજ્ઞ થાય છે? વર વધુને ખવાપીવાનું દેવામાં આવે છે શું? ચૌલકર્મ અને ઉપનયન સંસ્કાર થાય છે? સીમન્તોન્નયન સંસ્કાર થાય છે? મરેલા પિતાને ત્રીજે કે નવમાં વિગેરે દિવસે પિંડદાન કરવામા આવે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' આ અર્થ બરોબર નથી. અર્થાત્ ત્યાં આવાહ-વિવાહ વિગેરે કંઇ પણ થતું નથી કેમકે તે મનુષ્યો 'ववगय आवाहविवाहजण्णसड्ढ थालिपाग.' આ આવાહ, વિવાહ, યજ્ઞ શ્રાદ્ધ,

पनयन सीमन्तोन्नयनघृतपिण्डनिवेदनास्ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ताः हे श्रमणायुष्मन्! एकोरुकमनुजानामभावाद विवाहादिकाः क्रिया न भवन्ति युगलिकत्वेन तादृश क्षेत्रकालस्वभावतः पूर्वोक्त संस्कारस्यानावश्यकत्वादिति भावः ॥सू० ॥३९॥

मूलम्—अत्थि णं भंते! एगोरुय दीवे दीवे इंदमहाइ वा खंदमहाइ वा रुद्दमहाइ वा सिवमहाइ वा वेसमणमहाइ वा मुगुंदमहाइ वा णागमहाइ वा जक्खमहाइ वा भूलमहाइ वा कूवमहाइ वा तलायणईमहाइ वा, दहमहाइ वा पव्वयमहाइ वा रुक्खरोवण महाइ वा चेइयमहाइ वा थूभमहाइ वा? णो इणट्ठे समट्ठे ववगयमहमहिमाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो!। अत्थि णं भंते! एगोरुय दीवे दीवे णडपेच्छाइ वा णट्टपेच्छाइ वा जल्लपेच्छाइ मल्लपेच्छाइ वा मुट्ठियपेच्छाइ वा विडंबगपेच्छाइ वा कहगपेच्छाइ वा पवगपेच्छाइ वा अक्खायगपेच्छाइ वा लासगपेच्छाइ वा लंखपेच्छाइ वा मंखपेच्छाइ वा तूणइल्ल-पेच्छाइ वा तुंववीणपेच्छाइ वा कावपेच्छाइ वा मागहपेच्छाइ वा? णो इणट्ठे समट्ठे, ववगयकाउहल्लाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो!। अत्थि णं भंते! एगोरुय दीवे दीवे सगडाइ वा रहाइ वा जाणाइ वा जुग्गाइ वा गिल्लीइ वा थिल्लीइ वा पिल्लीइ वा पवहणाइ वा सिबियाइ वा संदमाणियाइ वा? णो इणट्ठे समट्ठे, पादचारविहारिणो णं ते मणुस्सगणा पण्णत्ता समणाउसो!। अत्थि णं भंते! एगोरुय दीवे णं दीवे आसाइ वा हत्थीइ वा उट्टाइ वा गोणाइ वा महिसाइ वा खराइ वा घोडाइ

होते हैं। यहां का क्षेत्रकाल ऐसे ही स्वभाव का होता है तथा वे युगलिक होने से इन्हें ऐसे पूर्वोक्त संस्कारों की आवश्यकता नहीं होती है ॥३९॥

સ્થાલીપાક વિગેરે પુર્વોક્ત કાર્યોથી રહિત હોય છે. ત્યાનો ક્ષેત્રકાળ એવાજ સ્વભાવનો હોય છે. તથા તેઓ યુગલિક હોવાથી તેઓને આવા પૂર્વોક્ત સંસ્કારોની આવશ્યકતા હોતી નથી. ॥ સૂ. ૩૯ ॥

वा अजाइ वा एलाइ वा ? हंता अत्थि, नो चेव णं तेसिं मणुयाणं परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति । अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे दीवे सीहाइ वा वग्घाइ वा विगाइ वा दीवियाइ वा अच्छाइ वा परस्सराइ वा तरच्छाइ वा सियालाइ वा विडालाइ वा सुणगाइ वा कोलसुणगाइ वा कोकंतियाइ वा ससगाइ वा चित्तलाइ वा चिल्ललगाइ वा ? हंता अत्थि नो चेव णं ते अण्णमण्णस्स तेसिं वा मणुयाणं किंचि आवाहं वा पवाहं वा उप्पायंति वा छविच्छेदं वा करेंति, पगइभद्दगाणं ते सावयगणा पण्णत्ता समणाउसो !। अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे णं दीवे सालीइ वा वीहीइ वा गोधूमाइ वा जवाइ वा तिलाइ वा इक्खूइ वा ? हंता ! अत्थि, नो चेव णं तेसिं मणुयाणं परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति । अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे दीवे गत्ताइ वा दरीइ वा घसीइ वा भिगूइ वा ओवाएइ वा विसमेइ वा विज्जलेइ वा धूलीइ वा रेणूइ वा पंकेइ वा चलणीइ वा ? णो इणट्ठे समट्ठे, एगोरुय दीवे णं दीवे बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते समणाउसो !। अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे दीवे खाणूइ वा कंटएइ वा हीरएइ वा सक्कराइ वा तणकयवराइ वा पत्तकयवराई वा असुईति वा पूइयाइ वा दुब्भिगंधाइ वा अचोक्खाइ वा ? णो इणट्ठे समट्ठे, ववगयखाणु कंटगहीरयसक्कर तणकयवर पत्तकयवर असूइपूइयदुब्भिगंधमचोक्खे णं एगोरुयदीवे पण्णत्ते समणाउसो !। अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे दीवे दंसाइ वा मसगाइ वा पिसुयाइ वा जूयाइ वा लिक्खाइ वा ढंकुणाइ वा ? वा? णो इणट्ठे समट्ठे, ववगयदंसमसगपिसुयजूय लिक्खढंकुणे णं एगोरुय दीवे पण्णत्ते समणाउसो !। अत्थि णं भंते ! एगोरुय

दीवे दीवे अहीइ वा अयगराइ वा महोरगाइ वा? हंता अत्थि णो चेव णं ते अन्नमन्नस्स तेसिं वा मणुयाणं किंचि आवाहं वा पबाहं वा छविच्छेयं वा करेंति, पगइभद्दगाणं ते वालगगण पण्णत्ता समणाउसो!। अत्थि णं भंते! एगोरुय दीवे दीवे गहदंडाइ वा गहमुसलाइ वा गहगज्जियाइ वा गहजुद्धाइ वा गहसंघाडगाइ वा गहअवसव्वाइ वा अब्भाइ वा अब्भरुक्खाइ संझाइ वा गंधव्वनगराइ वा गज्जियाइ वा विज्जुयाइ वा उक्कापायाइ वा दिसादाहाइ णिग्घायाइ वा पंसुविट्ठीइ वा जुवगाइ वा जक्खालित्ताइ वा धूमियाइ वा महियाइ वा रउग्घायाइ वा चंदोवरागाइ वा सूरोवरागाइ चंदपरिवेसाइ वा सूरपरिवेसाइ वा पडिचंदाइ वा पडिसूराइ वा इंदधणूइ वा उदगमच्छाइ वा अमोहाइ वा कविहसियाइ पाईणवायाइ वा पडीणवायाइ वा जाव सुद्धवायाइ गामदाहाइ वा नगरदाहाइ वा जाव सण्णिवेसदाहाइ वा पाणक्खयजणक्खयकुलक्खय धणक्खयवसणभूयमणारियाइ वा? णो इणट्ठे समट्ठे ॥सू० ४०॥

छाया—अस्ति खलु भदन्त! एकोरुकद्वीपे द्वीपे इन्द्रमह इति वा स्कन्दमह इति वा रुद्रमह इति वा शिवमह इति वा वैश्रमणमह इति वा मुकुन्दमह इति वा नागमह इति वा यक्षमह इति वा भूतमह इति वा कूपमह इति वा तडागनदीमह इति ह्रदमह इति वा पर्वतमह इति वृक्षारोपणमह इति वा चैत्यमह इति वा स्तूपमह इति वा? नायमर्थः समर्थः, व्यपगतमहमहिमानस्ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन्! अस्ति खलु भदन्त! एकोरुकद्वीपे द्वीपे नटप्रेक्षेति वा नाटचप्रेक्षेति वा जल्लप्रेक्षेति वा मल्लप्रेक्षेति मौष्टिकप्रेक्षेति वा विडम्बकप्रेक्षेति वा कथकप्रेक्षेति वा प्लवकप्रेक्षेति वा आख्यायकप्रेक्षेति वा लासकप्रेक्षेति वा लंखप्रेक्षेति वा मंखप्रेक्षेति वा तूणिकप्रेक्षेति वा तुम्बवीणाप्रेक्षेति वा कावडप्रेक्षेति वा मागधप्रेक्षेति वा? नायमर्थः समर्थः, व्यपगतकौतूहलाः—खलु ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन्! अस्ति खलु भदन्त! एकोरुकद्वीपे द्वीपे शकटमिति वा रथ इति वा यानमिति वा युग्यमिति वा गिल्लीति वा थिल्लीति वा पिल्लीति वा प्रवहणमिति वा शिबिकेति वा स्यन्दमानिकेति वा? नायमर्थः समर्थः, पादचारविहारिणः खलु ते मनु-

जगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् ! अस्ति खलु भदन्त ! एकोरुकद्वीपे द्वीपे अश्व इति वा हस्तीति वा उष्ट्र इति वा गोण इति वा महिष इति वा खर इति वा घोटक इति वा अजेति वा एडकेति वा ? हन्त अस्ति, नैव खलु तेषां मनुजानां परिभोगतया हव्यमागच्छन्ति । अस्ति खलु भदन्त ! एकोरुकद्वीपे द्वीपे सिंह इति वा व्याघ्र इति वा वृक इति वा द्वीपिका इति वा ऋक्ष इति वा पराशर इति तरक्ष इति वा शृगाल इति वा बिडाल इति वा शुनक इति वा कोलशुनक इति वा कोकन्तिकेति वा शशक इति वा चित्रल इति वा चिल्लल इति वा ? हन्त अस्ति, नैव खलु ते अन्योऽन्यस्य तेषां वा मनुजानां किञ्चिदाबाधां वा प्रबाधां वा उत्पादयन्ति वा छविच्छेदं वा कुर्वन्ति, प्रकृतिभद्रकाः खलु ते श्वापदगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् ! अस्ति खलु भदन्त ! एकोरुकद्वीपे द्वीपे शालिरिति वा व्रीहिरिति वा गोधूम इति वा यव इति वा तिल इति इक्षुरिति वा ? हन्त अस्ति, नैव खलु तेषां मनुजाणां परिभोगतया हव्यमागच्छन्ति । अस्ति खलु भदन्त ! एकोरुकद्वीपे द्वीपे गर्त्ता इति वा दरी इति वा घंसी इति वा भृगुरिति अवपात इति वा विषममिति वा विजलमिति वा धूलिरिति वा रेणुरिति वा पङ्क इति वा चलनीति वा ? नायमर्थः समर्थः, एकोरुकद्वीपे खलु द्वीपे बहुसमरमणीयः भूमिभागः प्रज्ञप्तः श्रमणायुष्मन् ! । अस्ति खलु भदन्त ! एकोरुकद्वीपे द्वीपे स्थाणुरिति वा कण्टक इति वा हीरक इति वा शर्करा तृणकचवर इति वा पत्रकचवर इति वा अशुचिरिति वा पूतिकमिति वा दुरभिगन्ध इति वा अचोक्ष इति वा ? नायमर्थः समर्थः, व्यपगत स्थाणुकण्टकहीरक शर्करा तृणकचवरपत्रकचवराशुचि पूतिकदुरभिगन्धाचोक्षः खलु एकोरुकद्वीपः प्रज्ञप्तः श्रमणायुष्मन् ! अस्ति खलु भदन्त ! एकोरुकद्वीपे द्वीपे दंश इति वा मशक इति वा पिशुक इति वा यूकेति वा लिक्षेति वा ढंकुण इति वा ? नायमर्थः समर्थः, व्यपगतदंशमशकपिशुक यूकालिक्षाढङ्कुणः खलु एकोरुकद्वीपः प्रज्ञप्तः श्रमणायुष्मन् ! । अस्ति खलु भदन्त ! एकोरुकद्वीपे द्वीपे अहिरिति वा अजगर इति वा महोरग इति वा ?, हन्त ! अस्ति नैव खलु ते अन्योऽन्यस्य तेषां वा मनुजानां किञ्चिदाबाधां वा प्रबाधां वा छविच्छेदं वा कुर्वन्ति, प्रकृतिभद्रकाः खलु ते व्यालगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् ! अस्ति खलु भदन्त ! एकोरुकद्वीपे द्वीपे ग्रहदण्ड इति वा ग्रह मुशलमिति वा ग्रहगर्जितमिति वा ग्रहयुद्धमिति वा ग्रहसंघाटकमिति वा ग्रहापसव्यमिति अभ्रइति वा अभ्रवृक्ष इति वा सन्ध्येति वा गन्धर्वनगरमिति वा गर्जितमिति विद्युदिति उल्कापात इति वा दिग्दाह इति वा निर्घात इति वा पांसुवृष्टिरिति वा यूपक इति वा यक्षादीप्तमिति वा धूमिकेति वा महिकेति वा रजउद्घात इति वा

चन्द्रोपराग इति वा, सूर्योपराग इति वा चन्द्रपरिवेष इति वा सूर्यपरिवेष इति वा प्रतिचन्द्र इति वा प्रतिसूर्य इति वा इन्द्रधनुरिति वा उदकमत्स्य इति वा अमोघ इति वा कपिहसितमिति वा प्राचीनवात इति वा प्रतीचीनवात इति वा यावत् शुद्धवात इति वा ग्रामदाह इति वा नगरदाह इति वा यावत् सन्निवेशदाह इति वा प्राणक्षय जनक्षयकुलक्षयधनक्षयव्यसनभूतानार्या इति वा ? नायमर्थः समर्थः ॥सू० ४०॥

टीका-'अत्थि णं भंते !' इत्यादि, 'अत्थि णं भंते ! एगोरुयदीवे णं दीवे' अस्ति खलु भदन्त ! एकोरुकद्वीपे खलु द्वीपे 'इंदमहाइ वा' इन्द्र मह इति वा तत्र महः प्रतिनियत दिवसभावी उत्सवः इन्द्रमधिकृत्य संपाद्यमान उत्सव इन्द्रमह इति एवमग्रेऽपि स्कन्दोत्सवादयो ज्ञातव्याः । 'खंदमहाइ वा' स्कन्दमह इति वा तत्र स्कन्दः कार्त्तिकेयस्तस्योत्सव इत्यर्थः 'रुद्दमहाइ वा' रुद्रमहइति वा रुद्रो यक्षाधिपतिस्तस्य महः उत्सवः । 'सिवमहाइ वा' शिवमह इति वा 'वेसमण महाइ वा' वैश्रमणः कुबेर उत्तरदिग्लोकपालस्तस्योत्सवः । 'मुगुंदमहाइ वा' मुकु-

'अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे २, इंद महाइवा'-इत्यादि ।

टीकार्थ—हे भदन्त ! एकोरुक द्वीप में 'इंद महाइवा' इन्द्र मोहत्सव अमुक प्रकार होने वाले उत्सव का इन्द्रमहोत्सव नाम है यह जो उत्सव इन्द्र को लक्ष्य करके किया जाता है उसका नाम इन्द्र मह है। इसी तरह से आगे के उत्सव समझ लेना चाहिये 'खंदमहाइ वा' कार्तिकेय का नाम स्कन्द है इस स्कन्द को लक्ष्य करके किये गये उत्सव का नाम स्कन्दोत्सव है 'रुद्दमहाइ वा' यक्षों के अधिपति का नाम रुद्र है इस रुद्र को लक्षित करके किये गये उत्सव का नाम रुद्रोत्सव है। 'सिव महाइ वा' शिव नाम महादेव का है इस महादेव-शङ्कर-को लक्षित कर के किये गये उत्सव का नाम शिवोत्सव है 'वेसमण महाए वा' वैश्रमण नाम कुबेर का है यह उत्तर दिशाका एक लोकपाल है इस कुबेर को लक्षित कर होने वाले उत्सव का नाम वैश्रवणोत्सव है

अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे दीवे इंद महाइवा' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ-હે ભગવન્ આ એકોરૂક દ્વીપમાં 'इंद महाइवा' ઈંદ્રમહોત્સવ અમુક પ્રકારના ઉત્સવનું નામ ઈંદ્રમહોત્સવ છે. આ ઉત્સવ ઈંદ્રને લક્ષ્ય કરીને કરવામાં આવે છે. એજ પ્રમાણે આ પછીના ઉત્સવોના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું જોઈએ. 'खंद महाइवा' કાર્તિકેયનું નામ સ્કંદ છે. આ સ્કંદને ઉદ્દેશીને કરવામાં આવનારા ઉત્સવનું નામ સ્કંદ મહોત્સવ છે. 'रुद्दमहाइवा' યક્ષોના અધિપતિનું નામ રૂદ્ર છે. આ રૂદ્રને ઉદ્દેશીને કરવામાં આવેલા ઉત્સવનું નામ રૂદ્ર મહોત્સવ છે. 'सिवमहाइवा' શિવનામ મહાદેવનું છે. આ મહાદેવ શંકરને ઉદ્દેશીને

न्दमह इति वा–मुकुन्दः–कृष्णः तमधिकृत्य क्रियमाण उत्सवः, 'णागमहाइ वा' नागो नागकुमारो भवनपतिविशेषः तस्य मह उत्सवः। 'जक्ख महाइ वा' यक्षमह इति 'भूतमहाइ वा' भूतमह इति वा, तत्र यक्षभूतौ व्यन्तर विशेषौ तयोर्मह उत्सवः 'कूवमहाइ वा' कूपमह इति वा, नवनिर्मापित कूपस्योत्सवः, 'तलायणईमहाइ वा' तडागनदीमह इति वा, तडागः नदी चेति द्वयं प्रसिद्धं 'दहमहाइ वा' ह्रदमह इति वा, तत्राऽगाधजलो ह्रदः तस्योत्सवः, 'पव्वयमहाइ वा' पर्वतमह इति वा, 'रुक्ख-

---

'मुगुंदमहाइ वा' मुकुन्द नाम कृष्ण का है इस कृष्ण को लक्षित कर किये गये उत्सव का नाम मुकुन्दोत्सव है 'णागमहाइ वा' नाग नाम नाग कुमार का है यह भवनपति देव का एक भेद है इस नाग कुमार को लक्षित कर किये गये उत्सव का नाम नागोत्सव है 'जक्ख महाइ वा' यक्ष यह व्यन्तर देवों का एक भेद है इस यक्ष को लक्ष्य करके किये गये उत्सव का नाम यक्षोत्सव है 'भूत महाइ वा' भूत भी व्यन्तर देवों का ही एक भेद है इस भूत को लक्ष्य कर किये गये उत्सव का नाम भूत मह है 'कूव महाइ वा' नये बनाये गये कूप को लक्षित कर किये गये उत्सव का नाम कूप महोत्सव है 'तलायणई महाइ वा' तालाब एवं नदी को लक्षित कर किये गये उत्सव का नाम तडागमह और नदी मह है 'दह महाइ वा पव्वय महाइ वा' अगाध जल वाले जलाशय को ह्रद कहते हैं ऐसे ह्रद विशेष को एवं पर्वत को लक्षित कर

કરવામાં આવેલા ઉત્સવનું નામ શિવોત્સવ છે. 'वेसमण महाइवा' વૈશ્રમણનામ કુબેરનું છે તે ઉત્તર દિશાનો એક લોકપાલ દેવ છે આ કુબેરને ઉદ્દેશીને થવા વાળા ઉત્સવનું નામ વૈશ્રવણોત્સવ છે. 'मुगुंद महाइवा' મુંકુદનું નામ કૃષ્ણનું છે. એ કૃષ્ણને ઉદ્દેશીને થનારા ઉત્સવનુ નામ મુકુંદોત્સવ છે. 'णागमहाइवा' નાગનામ નાગકુમારનું છે, આ ભવનપતિ દેવના એક ભેદ રૂપ છે. આ નાગકુમારો છે એને ઉદ્દેશીને કરવામાં આવેલ ઉત્સવનું નામ નાગોત્સવ છે. 'जक्खमहाइवा' યક્ષ એ વ્યન્તર દેવનો એક ભેદ છે. આ યક્ષને ઉદ્દેશીને કરવામાં આવેલ ઉત્સવનું નામ યક્ષોત્સવ છે. 'भूतमहाइवा' ભુત પણ વ્યન્તર દેવનોજ એક ભેદ છે. આ ભૂતને ઉદ્દેશીને કરવા આવનારા ઉત્સવનુ નામ 'ભુતમહોત્સવ' છે. 'कुव महाइवा' નવા બનાવવામાં આવેલ કુવાને ઉદ્દેશીને કરવામાં આવેલ કૂપ મહોત્સવ છે. 'तलावणई महाइवा' તળાવ અને નદીને ઉદ્દેશીને કરવામાં આવેલ ઉત્સવનું નામ 'તડાગ નદી મહોત્સવ કહેવાય છે. 'दहमहाइवा पव्वय महाइवा' અગાધ પાણીવાળા જળાશયને એવા હૃદ વિશેષને અને પર્વતને

रोवणमहाइ वा' वृक्षारोपणमह इति वा, 'चेइयमहाइ वा' चैत्यमह इति वा चैत्यं यक्षायतनम् 'थूभमहाइ वा' स्तूपमह इति वा स्तूपः पीठविशेषः तस्य मह उत्सवः, भगवानाह—'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः एतेषामिन्द्रादीनामुत्सवा न भवन्तीत्यर्थः, यतः—'ववगयमहमहिमाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो !' व्यपगतमहमहिमानः खलु ते—एकोरुकद्वीपक मनुजगणाः प्रज्ञप्ताः—कथिताः हे श्रमणायुष्मन् ! 'अत्थि णं भंते ! एगोरुयदीवे दीवे' अस्ति खलु भदन्त ! एकोरुकद्वीपे द्वीपे 'णडपेच्छाइ वा' नटप्रेक्षेति वा तत्र नटाः—नाटयकर्तारः तेषां प्रेक्षा—प्रेक्षणककौतुकदर्शनोत्सुकजनसमुदायः, 'णट्टपेच्छाइ वा' नृत्यानृत्यकर्तार स्तेषां प्रेक्षणकं तद्दर्श-

---

किये गये उत्सव का नाम ह्रद महोत्सव और पर्वत महोत्सव है 'रुक्खरोवणमहाइ वा, चेइय महाइ वा' वृक्षारोपण करने को लक्षित करके एवं यक्षायतन को लक्ष्य करके किये गये उत्सव का नाम वृक्षारोपण मह और चैत्य मह है 'थूभ महाइ वा' पीठी विशेष का नाम स्तूप है इस स्तूप को लक्षित करके किये गये उत्सव का नाम स्तूप मह है सो हे भदन्त ! ये सब महोत्सव क्या उस एकोरुक द्वीप में होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है अर्थात् ये इन्द्रादिमह (उत्सव) वहां पर नहीं हैं । क्योंकि—'ववगयमहमहिमाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो !' हे श्रमण आयुष्मन् ? ये एकोरुक द्वीप निवासी मनुष्य उत्सव करने की महिमा से विहीन होते हैं । 'अत्थि णं भंते एगोरुय दीवेणं दीवे णड पेच्छाइ वा' हे भदन्त !-उस एकोरुक द्वीप में क्या नटों के खेल होते हैं ? 'नट्टपेच्छाइ वा' नृत्य करने वालों के नृत्य को देखने के लिये उत्कंठित हुए मनुष्यों

ઉદ્દેશીને કહેવામા આવેલ મહોત્સવનું નામ 'હ્રદમહોત્સવ' અને પર્વત મહોત્સવ' છે. 'रुक्खरोवणमहाइवा चेइय महाइवा' વૃક્ષારોપણ કરવાને ઉદ્દેશીને અને યક્ષાયતનને ઉદ્દેશીને કરવામાં આવેલા ઉત્સવનું નામ 'વૃક્ષારોપણ મહોત્સવ અને ચૈત્ય મહોત્સવ છે. 'थूभ महाइवा' પીઠી વિશેષનું નામ સ્તૂપ છે. આ સ્તૂપને ઉદ્દેશીને કરવામાં આવેલા ઉત્સવનું નામ સ્તૂપમહોત્સવ છે. તો હે ભગવન્ આ બધા જ મહોત્સવો એ એકોરૂક દ્વીપમાં થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી. અર્થાત્ આ ઇન્દ્રાદિ મહોત્સવો ત્યાં થતા નથી. કેમકે 'ववगय महमहिमाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ! આ એકોરૂક દ્વીપમાં રહેવાવાળા મનુષ્યો ઉત્સવ કરવાના મહિમા વગરના હોય છે. 'अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे णं दीवे णडपेच्छाइव' હે ભગવન્ એ એકોરૂક દ્વીપમાં શું નટોના ખેલ થાય છે ? 'नट्टपच्छाइवा' નૃત્ય કરવાવાળાઓના

नोत्सुकजनमेलकः 'जल्लपेच्छाइ वा' जल्लप्रेक्षेति वा, तत्र जल्ला वरत्रा खेलका स्तेषां प्रेक्षा—प्रेक्षणकम् 'मल्लपेच्छाइ वा' मल्लप्रेक्षेति वा, तत्र मल्लाः—बाहुयुद्ध-कारिणः, 'मुट्ठियपेच्छाइ वा' मौष्टिकप्रेक्षेति वा, ते एव मल्लाः, मौष्टिकाः ये मुष्टिभिः प्रहरन्ति। 'विडंबगपेच्छाइ वा' विडम्बकप्रेक्षेति वा तत्र विडम्बकाः—विदूषकाः मुखविकारादिभिर्जनहास्योत्पादकास्तेषां प्रेक्षणकमिति। 'कहगपेच्छाइ वा' कथकप्रेक्षेति वा तत्र कथकाः सरसकथा कथनेन श्रोतॄणां रसोत्पादकास्तेषां प्रेक्षणकम्, 'पवगपेच्छाइ वा' प्लवकप्रेक्षेति वा, तत्र प्लवकास्ते ये झम्पादिभिर्गर्तादिकमुत्प्लवन्ते नद्यादिकं वा तरन्ति, ते गर्तादि लङ्घन कारिण इत्यर्थः 'अक्खायग पेच्छाइ वा' आख्यायकप्रेक्षेति वा—आख्यान्ति शुभाशुभमिति—आख्यायकास्तेषां

का मेला भरता है क्या? 'जल पेच्छाइ वा' वरत्रा-डोरी पर खेलने वालों के खेल को देखने वालों का मेला भरता है क्या? 'मल्लपेच्छाइ वा' भुज युद्ध करने वाले मल्लों के भुज युद्ध को देखने के लिये मनुष्यों का मेला भरता है क्या? 'मुट्ठिय पेच्छाइ वा' मुष्टि युद्ध करने वालों के मुष्टि युद्ध को देखने वाले मनुष्यों का मेला भरता है क्या? 'विडंबग पेच्छाइ वा' मुख विकार आदि विविध विक्रियाओं द्वारा मनुष्यों को हसाकर चित्त को विनोदित करने वाले विदूषक जनों की चेष्टाओं को देखने के इच्छुक जनो का मेला भरता है क्या? 'कहग पेच्छाइ वा' सरस कथा के कहने से श्रोताओं को रसोत्पादन करने वाले कथक जनों की कथाओं को सुनने के लिये भक्त मानवों का मेला भरता है क्या? 'पवग पेच्छाइ वा' प्लवकजनों की उछल कूद को देखने वालों का मेला भरता है क्या? 'अक्खायग पेच्छाइ वा' शुभा शुभ का आख्यान करने वालों की जो सभा भरती है, उसका

નૃત્યોને જોવા માટે ઊત્કંઠાવાળા થયેલા મનુષ્યોનો મેળો ભરાય છે? 'जलपेच्छाइवा' ગરત્રા દોરી પર ખેલ કરવા વાળાઓના ખેલને જોવાવાળાઓનો મેળો ભરાય છે? 'मल्लपेच्छाइवा' બાહુ યુદ્ધ કરવાવાળા મલ્લોના બાહુ યુદ્ધને જોવા માટે મનુષ્યોનો મેળો ભરાય છે? 'मुट्ठियपेच्छाइवा' મુષ્ટિયુદ્ધ કરવાવાળાઓના મુષ્ટિયુદ્ધને જોવાવાળા મનુષ્યોનો મેળો ભરાય છે? 'विडंबगपेच्छाइवा' મુખવિકાર વિગેરે અનેક પ્રકારની વિક્રિયાઓ દ્વારા મનુષ્યોને હસાવીને ચિત્તને પ્રસન્ન કરવાવાળા વિદૂષક જનોની ચેષ્ટાઓને જોવા ઈચ્છનારા મનુષ્યોનો મેળો ભરાય છે? 'कहगपेच्छाइ वा' સુંદર કથાઓ કહેવામાં શ્રોતાઓને રસ ઉપજાવનારા કથક જનોની કથાઓને સાંભળવા માટે ભક્તો રૂપી મનુષ્યોનો મેળો ભરાય છે? 'पवग पेच्छाइवा' ઉછળકૂદ કરનાવાળા મનુષ્યોની ઉછળ કૂદને જોનારાઓનો મેળો ભરાય છે? 'अक्खायग-

प्रेक्षा-प्रेक्षणम् 'लासगपेच्छाइ वा' लासकप्रेक्षेति वा, लासकाः ये रासकान् ऐति हासिक गीतरूपान् गायन्ति ते जयशब्दप्रयोक्तारो वा लासकास्तेषां प्रेक्षा 'लंख-पेच्छाइ वा' लंखप्रेक्षेति वा, लङ्खा महावंशाग्रमारुह्य नृत्यकर्त्तारः 'मंखपेच्छाइ वा' मङ्खा प्रेक्षेति वा, मङ्खा ये चित्रपट्टादिहस्ता भिक्षां चरन्ति, 'तूणइल्लपेच्छाइ वा' तूण-इल्लप्रेक्षेति वा-तूणानामक वाद्यवादकास्तेषां प्रेक्षा, प्रेक्षणकमित्यर्थः. 'तुंववीण पेच्छाइ वा' तुम्बवीणाप्रेक्षेति वा, तुम्बवीणा अलाबुफलनिर्मिता विशेषरचनयानि-र्मिता वीणा 'कावपेच्छाइ वा' कावप्रेक्षेति वा, कावाः-कावडिकावाहकास्तेषां प्रेक्षा। 'मागहपेच्छाइ वा' मागधप्रेक्षेति वा मागधाःस्तुति पाठकास्तेषां प्रेक्षा वा एतानि

मेला भरता है क्या ? 'लासग पेच्छाइ वा' लासक जनों के-ऐतिहासिक रासों-गीतों को गाने वालों अथवा जय जय शब्द बोलने वालों के लास्य को-देखने वालों का मेला भरता है क्या ? 'लंख पेच्छाइ वा मंख पेच्छाइ वा, तूणइल्ल पेच्छाइ वा' लख-बांस पर चढकर खेलने वालों के खेल को देखने वालो का मेला भरता है क्या ? मंख-चित्र पट्टक हाथ में लेकर हर एक घर से भिक्षा मांगने वालों को देखने वालों का मेला भरता है क्या ! तूणा नामक वाद्यविशेष को बजाने वालों के उस वाद्य बजाने की कला को देखने वालों का मेला भरता है क्या ? 'तुंब वीण पेच्छाइ वा' तूंबडी की वीणा बजाने वालों की वादन क्रिया को देखने वालों का मेला भरता है क्या ? 'काव पेच्छाइ वा' कंधे पर कावड लिये फिरने वालों की विचित्र प्रकार की लीला-क्रीडा-को देखने वालों का मेला है क्या ? 'मागह पेच्छाइ वा' स्तुति

पेच्छाइवा' શુભ અને અશુભનુ આખ્યાન કરવાવાળાઓની જે સભા ભરાય છે. તેનો મેળા ભરાય છે ? 'लासग पेच्छाइवा' લાસક જનોની અર્થાત્ ઐતિહાસિક રાસ ગરબા ગાવાવાળા અથવા જય જય શબ્દો બોલવાવાળાઓના લાસ્યને જોનારાઓનો મેળો ભરાય છે ? 'लंखपेच्छ इवा मंखपेच्छाइवा, तूणइल्लपेच्छाइवा' લંખ-વાંસ પર ચઢીને રમત કરવાવાળાઓની રમતને જોનારા મનુષ્યોનો મેળો ભરાય છે ? મંખ-ચિત્રપટ હાથમાં લઈને દરેક ઘરમાં ભિક્ષા માગનારાઓને જોનારાએનો મેળો ભરાય છે ? તૂણુ નામના વાદ્ય વિશેષને વગાડવાવાળાઓના તે વાદ્ય વગાડવાની કળાને દેખનારાઓનો મેળો ભરાય છે ? 'तूंबवीण पेच्छा इवा' તુંબડીની વીણા વગાડવાવાળાઓની વાદન ક્રિયાને જોનારાઓનો મેળો ભરાય છે ? 'कावपेच्छाइवा' ખંભા પર કાવડ લઈને ફરવાવાળાઓની વિચિત્ર પ્રકારની લીલા ક્રીડાને જોનારાઓનો મેળો ભરાય છે ? 'मागहपेच्छा इवा' સ્તુતિ પાઠ કરવાવાળા માગધ જનોના સ્તુતિ

पूर्वोक्तानि नटप्रेक्षादीनि प्रेक्षणकानि तत्र भवन्ति किम् ? भगवानाह–'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः यतः 'ववगयकोउहल्लाणं ते मणुअगणा पण्णत्ता समणाउसो' व्यपगत कौतूहलाः खलु ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ताः हे श्रमणायुष्मन् ! 'अत्थि णं भंते ! एगोरुयदीवे दीवे' अस्ति खलु भदन्त ! एकोरुकद्वीपे द्वीपे 'सगडाइ वा' शकटमिति वा' शकटं–लोकप्रसिद्धम् 'रहाइ वा' रथ इति वा तत्र रथो द्विविधः– क्रीडारथः संग्रामरथश्च, तत्र संग्रामरथस्य प्राकारानुकारिणी फलकमयी वेदिका भवति, क्रीडारथस्य सा न भवतीत्ययमेव विशेषः 'जाणाइ वा' यानमिति वा यायन्ते–गम्यन्ते अनेनेति यानं गन्त्र्यादि, 'जुग्गाइ वा' युग्यमिति वा तत्र युग्यमिति गोल्लदेशप्रसिद्धं द्विहस्तप्रमाणं चतुरस्रवेदिकोपशोभितं पुरुषद्वयोत्क्षिप्तं

पाठक मागधजनों के स्तुति पाठ को सुनने वालों का मेला भरता है क्या ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–हे गौतम ! 'णो इणट्ठे समट्ठे' यह अर्थ समर्थ नहीं है–अर्थात् ये नट के खेल आदि वहां पर नही होते हैं 'क्योंकि 'ववगयकोउहल्लाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता' हे श्रमण आयुष्मन् वे मनुष्य गण कौतुहल से विहीन होते हैं। अर्थात् उनके मन में किसी प्रकार का कौतूहल आदि देखनेकी इच्छा नहीं होती है, 'अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे दीवे सगडाइ वा रहाइवा, जाणाइ वा, जुग्गाइ वा गिल्लीइ वा थिल्लीत्ति वा पिल्लीइ वा, पवहणाणि वा सियाइ वा संदमाणियाइ वा' हे भदन्त ! उस एगोरुक द्वीप में क्या गाडा होता है ? रथ होता है रथ दो प्रकार का होता है क्रीडा रथ और संग्राम रथ, संग्राम रथ में अनेक प्राकार के आकार की काष्ठ मयी वेदिका होती है और क्रीडा रथ में वह नही होती है। यान–गाडी होती है ? युग्य गोल्ल देश प्रसिद्ध

પાઠને સાંભળનારાઓનો મેળો ભરાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' આ અર્થ બરોબર નથી. અર્થાત્ આ નટોના ખેલ વિગેરે ત્યાં હોતા નથી. કેમકે 'ववगय कोउहल्ला ण ते मणुयगणा पण्णत्ता' હે શ્રમણ આયુષ્મન ! તે મનુષ્યગણ કુતુહલ વિનાના હોય છે. અર્થાત્ તેઓના મનમાં કોઈ પણ પ્રકારનું કૌતુક જોવાની ઈચ્છા હોતી નથી. 'अत्थि णं भंते ! एगोरूयदीवे दीवे सगडाइवा, रहाइवा, जाणाइवा, जुग्गाइवा, गिल्लीइवा, थिल्लीतिवा पिल्लीइवा, पवहणाणि वा, सियाइवा, संदमाणीइवा' હે ભગવન્ ! એ એકોરૂક દ્વીપમાં શું ગાડા હોય છે ? રથ હોય છે ? રથ બે પ્રકારના હોય છે. તેમાં એક ક્રીડા રથ અને બીજો સંગ્રામ રથ કહેવાય છે સંગ્રામરથમાં અનેક પ્રાકારના આકારની લાકડાની વેદિકા હોય છે. અને ક્રીડા રથમાં તેવી વેદિકા હોતી નથી. યાન ગાડી હોય છે ? યુગ્ય ગોલ્લદેશ પ્રસિદ્ધ

यानं जंपानमित्यर्थः, 'इल्लीइवा' गिल्लीति वा तत्र गिल्ली या हस्तिन उपरि-कोल्लरूपा-स्थालीरूपा-या मनुष्यं गिलतीव प्रतिभाति सा, अथवा पुरुषद्वयो त्क्षिप्ता डोलिका, 'थिल्लीति वा' थिल्ली यानविशेषरूपा, यद् लाटदेशे अड्डपल्लाणमिति प्रसिद्धं यानं तदन्यदेशे थिल्लिरित्युच्यते, 'पिल्लीइ वा' पिल्लिरिति वा. पिल्लीः-लाटदेशप्रसिद्धं यद् उपभ्राणनाम्ना प्रसिद्धं यानविशेषं तदन्यदेशे पिल्लिरित्युच्यते, 'पवहणा इवा' प्रवहणमिति वा प्रवहणं -नौका 'सिवियाइ वा' शिविका इति वा-कूटाकार आच्छादितो जम्पान-विशेषः 'पालखी' लोकप्रसिद्धः, 'संदमाणियाइ वा' स्यन्दमानिको पुरुष प्रमाणो जम्पानविशेषः सापि शिविकाविशेषरूपैवेति । भगवानाह-'णो इणट्ठे समट्ठे' नाय-मर्थः समर्थः, यतः 'पादचारविहारिणो ण ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो' पादचार विहारिणः खलु ते मनुजगणा प्रज्ञप्ताः-कथिताः हे श्रमणायुष्मन् ! पादचारित्वेन तेषां न शकटादीनामावश्यकतेति । 'अत्थि णं भंते ! एगूरुय दीवे-णं दीवे' अस्ति खलु भदन्त ! एकोरुकद्वीपे खलु द्वीपे 'आसाइ वा हत्थीइ वा'

चतुष्कोण वेदिका युक्त जंपान जिसे दो पुरुष उठाते हैं ऐसा यान-होता है क्या ? गिल्ली हाथी के ऊपर रखा जाने वाला थाली के आकार का आसन होता है क्या ? थिल्ली-पिल्ली-लाट देश प्रसिद्ध दोनों एक प्रकार के विशेष यान-होते हैं क्या ? प्रवहण-जहाज होता है क्या ? शिबिका-पालखी होती है क्या ? स्यन्दमानिका-विशेष प्रकार की पालखी-होती है क्या ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! 'णो इणट्ठे समट्ठे' यह अर्थ समर्थ नहीं है क्योंकि 'पादचारविहारिणो णं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो' वे मनुष्य हे श्रमण आयुष्मन् ! पादचारी ही होते हैं । ये शकट आदि में बैठकर नहीं चलते हैं । 'अत्थि णं भंते ! एगोरुयदीवे दीवे आसाइ वा, हत्थीइ वा, उट्टाइ वा गोणाइ वा,

ચતુષ્કોણુ વેદિકા યુક્ત યાન વિશેષ પાલખી કે જેને બે પુરૂષો ઉઠાવે છે. આવા યાનો હોય છે ? ગિલ્લી એટલે હાથીના ઉપર રાખવામાં આવનારા થાલીના આકારનુ આસન હોય છે ? થિલ્લી પિલ્લી લાટદેશ પ્રસિદ્ધ બન્ને એક પ્રકારના યાન વિશેષ છે તેવા યાનવિશેષ ત્યાં હોય છે ? પ્રવહણુ જહાજ હોય છે ? શિબિકા પાલખીહોય છે ? સ્યન્દમનિક વિશેષ પ્રકારની પાલખી હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે હે ગૌતમ ! 'पादचार विहारिणो ण ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो हे શ્રમણુ આયુષ્યમન ! તે મનુષ્યો પગથી ચાલનારાજ હોય છે તેઓ ગાડા વિગેરેમાં બેસીને ચાલતા નથી. 'अत्थि णं भंते ! एगोरूयदीवे दीवे, आसाइवा, हत्थीइवा, उट्टाइवा,

अश्व इति वा' अश्वः–जात्या शीघ्रगमनशीलः, हस्ती इति वा, 'उट्टाइ वा' उष्ट्र इति वा 'गोणाइवा' गौरिति वा, गौः–बलीवर्द, घोटक इति वा, घोटकः सामान्याश्वः यः 'टट्टू' इति प्रसिद्धः, 'अजाइ वा' अज इति वा 'एलाइवा' एडकउरभ्र इति वा, भगवानाह–'हंता अत्थि' हन्त सन्ति, अश्वादयो भवन्ति एकोरुक द्वीपे इत्यर्थः किन्तु 'णो चेव णं तेसिं मणुयाणं परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति' नैव खलु ते अश्वादयस्तेषामेकोरुकमनुजानां परिभोगतया आरोहणादि तया उपभोगाय कदाचिदपि नागच्छन्ति पादविहारिण एव ते भवन्तीति। 'अत्थि णं भंते ! एगोरुयदीवे दीवे' अस्ति खलु भदन्त ! एकोरुक द्वीपे द्वीपे 'सीहाइ वा' सिंह इति वा, सिंहः–केसरी 'वग्घाइ वा' व्याघ्रः–शार्दूल इति वा 'विगाइ वा' वृक इति वा, वृकः –'भेडिया' श्वान जातिको हिंसक वन्यपशुः इति प्रसिद्धः 'दीविया इवा' द्वीपिक इति वा, द्वीपिकश्चित्रकः 'चीता' इति प्रसिद्धः, 'अच्छाइ वा' ऋक्ष इति वा ऋक्षो –भल्लूकः, 'परस्सराइ वा' पराशर इति वा, पराशरः गेण्डाभिधः पशुः 'गेंडा' इति प्रसिद्धः 'तरच्छाइ वा' तरक्ष इति वा' स च मृगभक्षको व्याघ्रजातीयः

महिसाइ वा, खराइ वा घोडाइ वा, अजाइ वा, एलाइ वा' हे भदन्त ! एकोरुक द्वीप में क्या अश्व जाति वंत शीघ्र गामी उत्तम घोडा होते हैं ? हाथी होते हैं ? ऊंट होते हैं ? गाय बैल होते हैं ? भैंस भैसा होते हैं ? गधे होते हैं ? घोटक सामान्य घोड़ा जो टट्टु कहलाते हैं वे होते हैं ? अजा–बकरी बकरा होते हैं ? भेंड–ऊरणिया होते हैं ? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं–'हंता अत्थि' हां गौतम ! एकोरुक द्वीप में ये सब प्राणि होते हैं ! परन्तु 'णो चेव णं तेसिं मणुयाणं परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति' ये सब उन मनुष्यों के काम में नहीं आते हैं। क्योंकि ये मनुष्य पाद विहारी ही होते हैं ! तथा इनका दुग्ध भी ये लोग काम में नहीं लेते

गोणाइवा, महिसाइवा, खराइवा, घोडाइवा, अजाइवा एलाइवा,' હે ભગવન્ એકોરૂક દ્વીપમાં ઉત્તમ જાતવંત શીઘ્રગામી ઘોડાઓ હોય છે ? હાથીઓ હોય છે ? ઉંટ હોય છે ? ગાયો અને બળદો હોય છે ? ભેંસો અને પાડાઓ હોય છે ? ગધેડાઓ હોય છે ? સામાન્ય પ્રકારના ઘોડા કે જેને ટટ્ટુ કહેવામાં આવે છે તે હોય છે ? બકરી અને બોકડાઓ હોય છે ? ભેડ ઘેટી અને ઘેટાઓ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે 'હંતા અત્થિ' હા ગૌતમ ! એકોરૂક દ્વીપમાં આ બધા પ્રાણિયો હોય છે. પરંતુ 'णो चेव णं तेसिं मणुयाणं परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति' આ બધા તે મનુષ્યોના કામમાં આવતા નથી. કારણ કે આ મનુષ્યો પગથી ચાલવાવાળાજ હોય છે. તથા [illegible] નું દૂધ પણ તેઓ કામમાં લેતા નથી.

श्वापदविशेषः, 'सियालाइ वा' शृंगाल इति वा 'विडालाइवा' बिडाल इति वा, स च मार्जारः 'सुणगाइ वा' शुनक इति वा स च श्वा 'कोलसुणगाइ वा' कोलशुनक इति वा स च ग्रामसूकरः 'कोकंतियाइ वा' कोकन्तिका, सा या रात्रौ 'को को' शब्दं करोति 'लोमडी' इति प्रसिद्धा 'ससगाइवा' शशक इति वा 'खरगोस' 'ससला' इति प्रसिद्धः 'चित्तलाइ वा' चित्रल इति वा, चित्रलः चित्रवर्णो मृगाकारो द्विखुरः पशुविशेषः, 'चिल्लगाइ वा' चिल्लक इति वा-श्वापद पशुविशेषः, एते तत्र भवन्ति किम्? भगवानाह-'हंता अत्थि' हन्त, गौतम! एकोरुक द्वीपे सिंहादयः सन्ति किन्तु 'नो चेव णं ते अण्णमण्णस्स तेसिं वा मणुयाणं' नैव खलु

है। 'अत्थि णं भंते! एगोरुय दीवे दीवे सीहाइ वा वग्घाइ वा विगाइ वा दीवियाइ वा अच्छाइ वा परस्सराइ वा तरच्छाइ वा सियालाइ वा, बिडालाइ वा सुणगाति वा कोलसुणगाति वा कोकंतियाइवा ससगाति वा, चित्तलाति वा चिल्ललगाति वा' हे भदन्त! एकोरुक द्वीप में सिंह होते हैं क्या? व्याघ्र होते हैं क्या? भेडिया-वृक होते हैं क्या? दीपी-चीता होते हैं क्या? ऋच्छ-भालू-होते हैं क्या? परासर-गेंडा होता है क्या? तरक्ष-मृग को खाने वाले हिंसक जानवर विशेष-होते हैं क्या? सियाल होते हैं क्या? बिडाल होते हैं क्या? शुनक-कुत्ते-होते हैं क्या? कोल शुनक-ग्राम सूकर-गंड सूर-होते हैं क्या? रात्रि में 'कोको' शब्द करने वाली कोकंतिका-लोमडी-होती है क्या? शशक खरगोश-होते हैं क्या? चित्रल-चितकावर जंगली जानवर जो मृग के आकार का दो खुर वाला होता है ये सर्व प्राणि वहां होते हैं क्या? और चिल्ल-लकश्वापद पशु विशेष होते हैं क्या? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-हे गौतम! 'हंता अत्थि' हां, ये सब जानवर वहां होते हैं। परन्तु-'नो

'अत्थि णं भंते! एगोरूय दीवे दीवे सीहाइ वा, वग्घाइ वा, विगाइ वा, दीवियाइ वा, अच्छाइ वा, परस्सराइ वा, तरच्छाइ वा, सियालाइवा, बिडालाइवा, सुणगाति वा, कोलसुणगातिवा, कोकंतियाइवा, ससगातिवा, चित्तलातिवा, चिल्ललगातिवा,' હે ભગવન્ એકોરૂક દ્વીપમાં સિંહ હોય છે? વાઘ હોય છે? ભેડિયા-અર્થાત્ નાર હોય છે? ચિત્તાઓ હોય છે? રીંછો હોય છે? ગેંડાઓ હોય છે? તરચ્છ મૃગોને ખાનારક હિંસક પશુ વિશેષ હોય છે? શિયાળિયા હોય છે? બિલાડાઓ હોય છે? કુતરાઓ હોય છે? ભુંડ હોય છે? રાતમાં 'કોકો' એવા શબ્દો કરવાવાળી લોકડી ત્યાં હોય છે? સસલાઓ હોય છે? ચિત્રલ ચિત કાબર જંગલી જાનવર જે મૃગના આકારનું બે ખરીયોવાળું હોય છે, તે ત્યાં સર્વપ્રાણિ હોય છે? અને ચિલ્લલક શ્વાપદ પશુ વિશેષ હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે હે ગૌતમ! 'हंता अत्थि' હા આ બધા જાનવરો ત્યાં હોય

ते सिंहादयः अन्योन्यस्य तेषां वा मनुजानाम् 'किंचि आबाहं वा पबाहं वा उप्पायंति वा' किञ्चिदाबाधां वा ईषद्बाधां प्रबाधां वा प्रकर्षेण बाधाम् उत्पादयन्ति-कुर्वन्ति वा 'छविच्छेयं वा-करेंति' छविच्छेदं-चर्मकर्तनादिकं वा न कुर्वन्ति, एभिरेषां न कापि बाधा क्रियते इति भावः, कुतस्ते श्वापदा हिंसका अपि बाधां न कुर्वन्ति तत्राह-'पगइ भद्दगा णं ते सावयगणा पण्णत्ता समणाउसो' प्रकृति भद्रकाः स्वभावत एव सरलाः खलु ते श्वापदगणाः प्रज्ञप्ताः-कथिताः, हे श्रमणायुष्मन् ! 'अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे दीवे' अस्ति खलु भदन्त ! एकोरुक द्वीपे द्वीपे 'सालीइ वा' शालिरिति वा शालिः-कलमः 'वीहीइवा' व्रीहिरिति वा 'गोधूमाइ वा' गोधूमइति वा 'जवाइ वा' यव इति वा 'तिलाइ वा' तिल इति वा 'इक्खूइ वा' इक्षुरिति वा ? भगवानाह-'हंता अत्थि'

चेव णं ते अण्णमण्णस्स तेसिंवा मणुया णं किंचि आबाहं वा पबाहं वा उप्पायंति वा छविच्छेयं वा करेंति' ये जानवर आपस में एक दूसरे को अथवा उन मनुष्यों को थोडी सी भी बाधा या बहुत बाधा नहीं उत्पन्न करते हैं उन के शरीर को काटते नहीं हैं फाड़ते नहीं है. इत्यादि कुछ भी क्रिया नहीं करते हैं। ये मांस भक्षक होने पर भी किस कारण से ऐसा काम नहीं करते हैं तो इसके लिये सूत्रकार ने बताया है कि 'पगतिभद्दगाणं ते सावय गणा पण्णत्ता०' वे श्वापद-जंगली जानवर प्रकृति से ही भद्रक सरल-होते हैं। 'अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे दीवे सालीति वा, वीहिइवा गोधूमाइ वा, जवाइवा, तिलाइ वा' इक्खूइ वा' हे भदन्त ! एकोरुक द्वीप में शाली-धान्य विशेष होता है क्या ? व्रीहि धान्य विशेष होता है क्या ? गोधूम गेहूं होते हैं क्या ? जो

છે. પરંતુ 'णो चेव णं ते अण्णमण्णस्स तेसिंवा, मणुयाणं किंचिआवाहंवा पवाहंवा, उप्पायंतिवा, छविच्छेयं' वा करेंति' આ જાનવરો પરસ્પરમાં એક બીજાને અથવા તે મનુષ્યોને થોડી કે વધારે પ્રમાણમાં બાધા કરતા નથી. તેઓના શરીરને કરડતા નથી. ફાડતા નથી વિગેરે કોઈ પણ હરકત પહોંચાડતા નથી. આ માંસ ભક્ષક હોવા છતાં પણ શા કારણથી આવા કામો કરતા નથી ? આ માટે સૂત્રકારે કહ્યું છે કે 'पगतिभद्दगा णं ते सावयगणा पण्णत्ता' તે શ્વાપદ જંગલી જાનવરો પ્રકૃતિથીજ ભદ્રક સરલ હોય છે. 'अत्थि णं भंते एगोरुय दीवे दीवे सालीतिवा, वीहिइवा. गोधूमाइवा, जवाइवा, तिलाइवा, इक्खूइवा' હે ભગવન્ ! એકોરૂક દ્વીપમાં શાલીધાન્ય વિશેષ હોય છે ? વ્રીહિ ધાન્ય વિશેષ હોય છે ? ઘઉં હોય છે ? જવ હોય છે ? તલ હોય છે ? સેલડી હોય છે ?

हन्त गौतम ! सन्ति एकोरुक द्वीपे शालिव्रीहि यवादिकाः, किन्तु 'नो चेव णं तेसिं मणुयाणं परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति' नैव खलु ते शाल्यादयः तेषामेकोरुकमनुजानां परिभोगतया—उपभोगाय कदाचिदपि आगच्छन्तीति । 'अत्थि णं भंते ! 'एगोरुय दीवे दीवे' अस्ति खलु भदन्त ! एकोरुक द्वीपे द्वीपे 'गत्ताइ वा' गर्त्ता इति वा, गर्त्ता अत्र महती खड्डा, 'दरीइ वा' दरी इति वा, दरी मूषिकादिककृता लघ्वी खड्डा, 'घसीइ वा' घसी इति वा, घसी—भूमिरजः 'भिगुत्ति वा' भृगुरिति वा, पर्वत शिखररूप मपातस्थानम् 'ओवाएइ वा' अवपात इति वा, अवपातो निम्ना भूमिः यत्र जनः स प्रकाशेऽपि पतति, 'विसमेइ वा' विषममिति वा, विषमम्—उच्चनीचत्वेन दुरारोहावरोहस्थानम्, 'विज्जलेइ वा' विजलमिति वा, विजलं शुष्कप्रायकर्दमस्थानम्, 'धूलीइ वा' धूलिरिति वा

होते हैं क्या ? तिल होते हैं क्या ? इक्षु होते हैं क्या ? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं—'हंता अत्थि' हां गौतम ! ये सब वहां होते हैं । किन्तु 'णो चेव णं तेसिं मणुयाणं परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति' वे वहां के मनुष्यों के खाने आदि के काम में नहीं आते हैं 'अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे दीवे गत्ताइ वा दरीइवा घसीइ वा, भिगुत्ति वा, ओवाएइ वा, विसमेइ वा, विज्जलेइ वा, रेणूइ वा, पंकेइ वा चलणीइ वा' हे भदन्त ! उस एकोरुक द्वीप में बडे २, गर्त्त—खड्डे—होते हैं क्या ! दरी—मूषिकों द्वारा किये गये छोटे २, गड्ढे—बिल—होते हैं क्या ? घसी फटी हुई लकीर वाली भूमि होती है क्या ! भृगु—पर्वत—शिखरादि उच्चप्रदेश—होते हैं क्या ! अवपात—ऐसे भी स्थान होते हैं क्या ! कि जहां पर मनुष्य प्रकाश में भी गिर पड़े ! विषम ऐसे भी स्थान होते हैं क्या ! कि जहां मनुष्य का चढना उतरना कठिन होता है ऐसे भी स्थान

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'हता अत्थि' હા ગૌતમ ! આ બધું જ ત્યાં હોય છે. પરંતુ 'णो चेव णं तेसिं मणुयाणं परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति' તે ધાન્યો ત્યાંના મનુષ્યોના આહાર આદિના કામમાં આવતા નથી. 'अत्थि णं भंते ! एगोरुयदीवे दीवे गत्ताइवा, दरीइवा, घसीइवा, भिगुत्ति वा ओवाएइवा, विसमेइवा,' હે ભગવન્ ! તે એકોરૂક દ્વીપમાં મોટા મોટા ગર્ત્ત ખાડા હોય છે ? દરી ઉંદરડાઓ દ્વારા કરવામાં આવેલ નાના નાના ખાડા હોય છે ? અર્થાત્ નાના દરો હોય છે ? ઘસેલી અર્થાત્ ફાટેલી તરાડવાળી જમીન હોય છે ? પર્વત શિખર વિગેરે ઉંચા પ્રદેશો હોય છે. અવપાત એવા સ્થાનો હોય છે ? કે જ્યાં મનુષ્યો પ્રકાશમાં પણ પડી જાય ? વિષમ એવા સ્થાનો હોય છે ? કે જ્યાં મનુષ્યોને ચઢવા ઉતરવાનું કઠણ બને ? જ્યાં થોડા

'रेणूइ वा' रेणुरिति–रजो वा, 'पंकेइ वा' पङ्क इति वा जलाविलकर्दमः 'चलणीइ वा' चलनीति वा, चलनीचरणमात्रस्पर्शीकर्दम एव, भगवानाह–'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः यतः एगोरुय दीवे णं दीवे' एकोरुक द्वीपे खलु द्वीपे 'बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते समणा उसो' बहुसमरमणीयः भूमिभागः प्रज्ञप्तः हे श्रमणायुष्मन् ! 'अत्थि णं भंते ! एगोरुयदीवे दीवे' अस्ति खलु भदन्त ! एकोरुक द्वीपे द्वीपे 'खाणूइ वा' स्थाणुरिति वा स्थाणुः–उत्खातितधान्यमूल मूर्ध्वकाष्ठं वा 'कंटएइ वा' कण्टक इति वा, 'हीरएइ वा' हीरकमिति वा, सूची मुखकाष्ठविशेषः, 'सक्कराइ वा' शर्करा इति वा शर्करा लघु प्रस्तर खण्डरूपा 'तणकयवराइ वा' तृणकचवर इति वा 'पत्तकयवराइ वा' पत्र कचवर

होते हैं क्या ? कि जहां पर थोडे पानी का कीचड हो ? क्या ऐसे भी स्थान होते हैं जो धूलिवाले रेणुवाले एवं पङ्क–कीचड–वाले हों तथा चिजल–क्या ऐसे भी स्थान होते हैं कि जिन में पैरमात्र लिप्त हों ऐसे बिना पानी का कीचड–कादव रहता हो ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं–'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है–अर्थात् वहां पर गर्त आदि वाले स्थान नहीं हैं क्योंकि–'बहु समरमणिज्जे भूमि भागे पण्णत्ते समणाउसो' हे श्रमण आयुष्मन् ! वहां का भूमिभाग बहुसम–समतल और रमणीय कहा गया है। 'अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे दीवे' हे भदन्त ! एकोरुक नाम के द्वीप में 'खाणूइ वा' क्या स्थाणु–उखाडे गये धान्य का मूल ठूठ होता है ? 'कंटएइ वा' कंटक होते हैं ? 'हीरएति वा' हीरक–जिसका मुख शूचि के मुख के जैसा तीक्ष्ण होता है ऐसा काष्ठ विशेष–होता है क्या ? 'सक्करात्ति वा'

પાણી વાળો કાદવ હોય એવા સ્થાનો હોય છે ? જે ધૂળ વાળા રેતવાળા અને કાદવવાળા હોય એવા સ્થાનો હોય છે ? અને જેમાં પગ મૂકવાથી ખગડે એવા પાણી વિનાનો કાદવ હોય તેવા સ્થાનો હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી. અર્થાત્ ત્યાં આવા સ્થાનો હોતા નથી કેમકે 'बहु समरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते समणाउसो' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ! ત્યાંનો ભૂમિભાગ બહુસમ એક સરખો અને રમણીય સુંદર હોય છે 'अत्थि णं भंते ! एगोरुअ दीवे दीवे' હે ભગવન્ ! એકોરૂક નામના દ્વીપમાં 'खाणूइवा' ઉખાડવામાં આવેલ ધાન્યના મૂળ ઠૂંઠા હોય છે ? 'कंटएइवा' કાંટા હોય છે ? 'हिरएइवा' હીરક–જેનો અગ્રભાગ સોઇની અણી જેવો તીક્ષ્ણ હોય એવું એક જાતનું કાષ્ઠ વિશેષ હોય છે ? 'सक्कराइवा' નાના પથ્થરોના કકડા ખંડ રૂપ સાકર હોય છે ? 'तण कयवराइवा'

इति वा, पत्राण्येव कचवरः 'असुईइ वा' अशुचिरिति वा अशुचिः श्लेष्मादिदेह-मलम् 'पूइयाइ वा' पूतिकमिति वा, पूतिकं कुथितं स्व स्वभावचलितं दुर्गन्धिवस्तु-जातम् 'दुब्भिगंधाइ वा' दुरभिगन्ध इति वा; मृतकलेवरादिजन्यमिव 'अचोक्खाइ वा' अचोक्षमिति वा—अचोक्षमपवित्रमस्थ्यादिवत् भगवानाह—'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः, यतः ववगयखाणुकंटकहीरगसक्कर तणकयवर पत्तकयवरअसुइ पूइय दुब्भिगंधमचोक्खेणं एगोरुयदीवे पण्णत्ते समणाउसो' व्यपगत स्थाणुकण्टक हीरकशर्करा तृणकचवर पत्रकचवराशुचि पूतिक दुरभिगन्धाचोक्षः खलु एकोरुक द्वीपः प्रज्ञप्तः हे श्रमणायुष्मन् ! 'अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे दीवे' अस्ति खलु भदन्त ! एकोरुक द्वीपे द्वीपे 'दंसाइवा' दंश इति वा 'मसगाइ वा' मशक इति वा एतौ लोकप्रसिद्धौ 'पिसुयाइ वा' पिशुक इति वा 'जुयाइ वा' यूका इति वा,

---

लघु प्रस्तरों की खण्ड रूप शर्करा होती है ? 'तण कयवराइ वा' तृणों का कूडा—कचरा होता है क्या ? 'पत्तकचवराइ वा' पत्तों का कूडा—कचरा होता है क्या ? असुइ वा' अपवित्र पदार्थ होता है क्या ? 'पूतियाति वा' पूतिक—स्वभाव से चलित दुर्गन्धी सडांद से भरा हुआ पदार्थ होता है क्या ? 'दुब्भिगंधाइ वा' जिसकी गंध बूरी हो ऐसा होता है क्या ? 'अचोक्खाइ वा' मृतकलेवरादि के जैसा होता है क्या ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं—'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! ऐसा अर्थ समर्थ नहीं है—क्योंकि—'ववगयखाणुकंटक हीरगसक्करतण कयवरपत्तकयवर असुइ पूतिय दुब्भिगंध मचोक्खे णं एगोरुय दीवे पण्णत्ते' हे श्रमण आयुष्मन् ! वह एगोरुक द्वीप स्थाणु कण्टक, हीरक, शर्करा, तृणकचवर, पत्तकचवर अशुचिता आदि से रहित होता है 'अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे दीवे दंसाइ वा, मसगाइ वा पिसुयाइ

તૃણોનો કચરો હોય છે ? 'पत्तकचवराइवा' પાનડાઓનો કચરો હોય છે ? 'असुइवा' અપવિત્ર પદાર્થ હોય છે ? 'पूतियातिवा' પૂતિ સ્વભાવથી ચલાયમાન દુર્ગંધથી ભરેલો પદાર્થ હોય છે ? 'दुब्भिगंधाइवा' જેની ગંધ ખરાબ હોય તેવા પદાર્થો હોય છે ? 'अचोक्खाइवा, મૃત કલેવરાદિના જેવા હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! આ અર્થ બરોબર નથી. કેમકે 'ववगयखाणु कंटक हीरगसक्कर तणकयवर पत्तकयवर असुइ पूतिय दुब्भिगंधमचोक्खेणं एगोरुय दीवे पण्णत्ते' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ તે એકોરૂક દ્વીપ સ્થાણુ, કાંટા, કાકરા, મરડીયા, ઘાસનો કચરો, પાંદડાનો કચરો, અશુચિપણું વિગેરે વિનાનો હોય છે, 'अत्थि णं भंते ! एगोरुयदीवे दीवे दंसाइवा, मसगाइवा, पिसुयाइवा, जुयाइ वा, लिक्खाइ वा, ढंकुणाइवा' હે ભગવન્ એકો-

'लिक्खाइ वा' लिक्षा इति वा 'ढंकुणाइ वा' ढंकुण इति वा ढंकुणो—मत्कुणः ? इति प्रश्नः, भगवानाह—'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः यतः 'ववगय दंसमसगपिसुयजूयलिक्खढंकुण एगूरुयदीवे पण्णत्ते समणाउसो ! व्यपगतदंशमशकपिशुकयूकाढंकुण एकोरुक द्वीपः प्रज्ञप्तः हे श्रमणायुष्मन् 'अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे दीवे' अस्ति-खलु भदन्त ! एकोरुक द्वीपे द्वीपे 'अहीइ वा' अहि—सर्प इति वा 'अयगराइ वा' अजगराइ इति वा, अजगरः स्थूलकायाः सर्पः 'महोरगाइ वा' महोरग इति वा, विशालकायः सर्प इति प्रश्नः, भगवानाह—'हंता अत्थि' हन्त, गौतम ! सन्ति सर्पादयो जन्तव इति, किन्तु 'नोचेव णं ते

वा जुयाइ वा लिक्खाइ वा ढंकुणाइ वा' हे भदन्त ! एकोरुक द्वीप में दंश, मशक, पिस्सू जू लीख, या मत्कुण—खटमल—होते हैं क्या ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है अर्थात् वहां दंश—बिच्छू—आदि डंक से काटने वाले और मशक—मच्छर वगैरह ये एक भी नहीं होते हैं । क्योंकि—'ववगयदंसमसकपिसुय जूय लिक्खढिंकुणे णं एगोरुय दीवे पण्णत्ते' क्योंकि हे श्रमण आयुष्मन् ! यह एकोरुक द्वीप दंश मशक, पिस्सु, जू, लीख और मत्कुण इन से सर्वथा रहित कहा गया है 'अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे दीवे अहीइ वा, अयगराइ वा, महोरगाइ वा' हे भदन्त ! एकोरुक द्वीप में क्या सर्प होते हैं ? अजगर होते हैं ? या महोरग महाकाय वाले सर्प विशेष होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं—'हंता, अत्थि' हां गौतम ! ये सर्प आदि जीव वहां एकोरुक द्वीप में होते हैं किन्तु 'नो चेवणं ते अन्न मन्नस्स तेसिंवा मणुयाणं किंचि

રૂક દ્વીપમાં દંશ, મશક મચ્છર, પિસ્સૂ, જૂ, લીખ અથવા માકડ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને છે કહે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! આ અર્થ બરોબર નથી. અર્થાત્ ત્યા દંશ, મશકપિસ્સુ જૂ લીખ વીછી વિગેરે ડંખથી કરડવાવાળા અને મચ્છર વિગેરે ઉપદ્રવ કરવાવાળા જીવો હોતા નથી. કેમકે 'ववगयदंसमसकपिसुयजूय लिक्खढिंकुणेणं एगोरुयदीवे पण्णत्ते' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ આ એકોરૂક દ્વીપમાં દંશ, મચ્છર પિસ્સુ જૂ, લીખ અને માકડ વિનાનો હોય છે. તેમ કહેવામાં આવેલ છે 'अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे दीवे अहीईवा, अयगराइवा, महोरगाइवा' હે ભગવન્ ! એકોરૂક દ્વીપમાં સર્પો હોય છે ? અજગર હોય છે ? અથવા મહોરગ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'हंता अत्थि' હા ગૌતમ ! આ સર્પો વિગેરે જીવો અહિયાં આ એકોરૂક દ્વીપમા હોય છે. પરંતુ 'नो चेव णं ते अण्ण

अन्नमन्नस्स' नैव खलु ते सर्पादयोऽन्योन्यस्य परस्परम् 'तेसिं वा मणुयाणं किंचि आवाहं वा पवाहं वा छविच्छेयं वा करेंति' तेषां वा एकोरुक मनुजानामाबाधा मीषद् बाधां वा प्रबाधां वा छविच्छेदं शरीर कर्तनादिकं वा न कुर्वन्ति, कुत एवं तत्राह-'पगइभद्दगाणं ते वालगणा पन्नत्ता समणाउसो' प्रकृति भद्रकाः-स्वभावत एव सरलाः ते खलु ते व्यालगणाः सर्पाः प्रज्ञप्ताः-कथिताः हे श्रमणायुष्मन ! 'अत्थिणं भंते ! एगोरुयदीवे दीवे' अस्ति खलु भदन्त ! एकोरूकद्वीपे खलु द्वीपे 'गहदंडाइ वा' ग्रहदण्ड इति वा, ग्रहदण्डः दण्डाकारो समुदायः, स चाकाशे दृश्यमानो लोकेऽनर्थोपनिपातहेतुको भवति । एवं 'गहमुसलाइ वा' ग्रहमुशलाकारो ग्रहसमुदायः 'गहगज्जियाइ वा' ग्रहगर्जितमिति वा-ग्रहसंचारजन्या ध्वनिः, 'गहजुद्धाइ वा' ग्रहयुद्धमिति वा, एकग्रहमध्याद् द्वितीयस्य संचरणम्, द्वयोर्ग्रहयोरेक नक्षत्रे दक्षिणोत्तरेण समश्रेणितयाऽवस्थानं वा 'गहसिंघाडगाइ वा' ग्रहशृङ्गाटकमिति वा-शृङ्गाटकाकार त्रिकोणो ग्रहसमुदायः 'गहअवसव्वाइ वा' ग्रहापसव्यमिति वा, यदा चन्द्रो ग्रहाणां नक्षत्राणां च दक्षिणभागे गतिं कुर्याचदा ग्रहापसव्यमिति कथ्यते, उक्तञ्च-'दक्षिणेनापसव्यं स्याद्-उत्तरेण प्रदक्षिणम् । ग्रहाणां चन्द्रमाज्ञेयो, नक्षत्राणां तथैव च' 'ग्रहयुद्धाध्यायः' 'अब्भाइ वा' अभ्रमिति वा-सामान्याकृतिको मेघः, 'अब्भरुक्खाइ वा' अभ्रवृक्ष इति वा-गगने-

---

आवाहं वा पवाहं वा छविच्छेयं वा करेंति' वे आपस में एक दूसरे जीव को या वहां के मनुष्यों को थोडी सी भी सामान्य रूप से भी बाधा नहीं पहुंचाते हैं, विशेष रूप से भी बाधा नहीं पहुंचाते हैं और न उनके शरीर आदि का छेदन भेदन आदि ही करते हैं । क्योंकि 'पगइ भद्दगा णं ते वालगणा पण्णत्ता समणाउसो' हे श्रमण आयुष्मन् ! ये सर्प आदि प्रकृति से भद्र होते कहे गये हैं । 'अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे दीवे गहदंडाइ वा गह मुसलाइ वा, गहगज्जियाइ वा गहजुद्धाइ वा गह संघाडगाइ वा गह अवसव्वाइ वा अब्भाइ वा,

---

મણ્ણસ્સ તેસિં વા મણુયાણં કિંચિ આવાહં વા, પવાહં વા, છવિચ્છેયં વા કરેંતિ' તેઓ પરસ્પર એક બીજા જીવને અથવા ત્યાંના મનુષ્યોને સામાન્ય પ્રકારથી થોડી પણ બાધા પહોંચાડતા નથી અને વિશેષ પ્રકારથી પણ બાધા પહોંચાડતા નથી. તેમજ તેઓના શરીર વિગેરેનું છેદન ભેદન પણ કરતા નથી. કેમકે 'પગડભદ્દગા ણં તે મણુયગણા પણ્ણત્તા સમણાઉસો' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ આ સર્પ વિગેરે પ્રકૃતીથીજ ભદ્ર હોય છે. તેમ કહેવામાં આવેલ છે,

'અત્થિ ણં ભંતે ! એગોરુય દીવે દીવે ગહદંડાઇવા, ગહ મુસલાઇવા, ગહ ગજ્જિયાઇવા ગહજુદ્ધાઈવા ગહ સંઘાડગાઇવા ગહ અવસવ્વાઇવા, અબ્ભાઇવા,

वृक्षाकारोऽभ्रपरिणामः, उक्तश्च-'दधिसदृशाभ्रो नीलो भानुच्छ.दीरमध्यगोऽभ्रतरु इति। संझाइ वा' सन्ध्येति वा, अहोरात्रस्य यः सन्धिः सा सन्ध्या, उक्तश्च-'अर्धास्तमितानुदितात्, सूर्यादस्पष्टभं नभो यावत्। तावत्संध्याकालश्चिह्नैरेतैः फलं चास्मिन् ॥१॥ किञ्च- अहोरात्रस्य यः सन्धिः, सा च संध्या प्रकीर्त्तिता। द्विनाडिका भवे साधु यावदाज्योति दर्शनम्। ॥१॥ सन्धिकाले रक्तनीलाद्यभ्र परिणतिरूपा, 'गंधव्वनगराइ वा' गन्धर्वनगरमिति वा, गन्धर्वनगरम्-देवभवन प्रासादोपशोभित नगराकारतया तथाविधनभः परिणतपुद्गलराशिरूपम् 'गज्जियाइ

अब्भरुक्खाइ वा, संझाइ वा, गंधव्वनगराइ वा, गज्जियाइ वा, विज्जुयाइ वा उक्का पायाइ वा, दिसादाहाइ वा, णिग्घायाइ वा, पंसु विट्ठीइ वा, जुवगाइ वा' हे भदन्त! एकोरुक द्वीप में शिखा वाले ग्रह का उदित होना, ग्रह दण्ड-अनिष्ट सूचक दण्डाकार ग्रह समुदाय, ग्रह मुसल-मुशल के आकार का ग्रह समुदाय, ग्रह गर्जित-ग्रह संचार से होने वाली ध्वनि, ग्रह युद्ध एक ग्रह के मध्य से दूसरे ग्रह का संचरण, अथवा दो ग्रहों का एक नक्षत्र पर दक्षिण अथवा उत्तर में समश्रेणि से आना ग्रहसंघाटक-दो ग्रहों का युग्मरूप से एक नक्षत्र रहना, ग्रहापसव-ग्रहों का वाम (बांया) भाग से दक्षिण भाग में चलना अर्थात् ग्रहों का व्यतिक्रमण-वक्र-होना, अभ्रसामान्याकृति वाले मेघों का उत्पन्न होना, अभ्र वृक्ष के आकार का बादलों का परिणाम, सन्ध्या-राते नीले बादलों का परिणाम, गन्धर्वनगर-देव भवन प्रासाद से शोभित नगर के आकार से परिणत आकाश में मेघ पुद्गल राशि का होना

અબ્ભરુક્ખાઇ વા, સંઝાઇવા, ગંધવ્વનગરાઇવા, ગજ્જિયાઇવા, વિજ્જુયાઇ વા ઉક્કાપાયાઈવા, દિસાદાહાઇ વા, ણિગ્ઘાયાઇ વા, પંસુવિટ્ઠીઇવા, જુવગાઈવા' હે ભગવન્ એકોરૂક દ્વીપમાં શિખાવાળાગ્રહનુ ઉદય પામવું, ગ્રહદંડ-અનિષ્ટ સૂચક દંડાકાર ગ્રહસમુદાય, ગ્રહમુસલ-મુસલના આકારનો ગ્રહ સમુદાય ગ્રહ ગર્જીત, -ગ્રહનાસંચારથી થવાવાળી ધ્વનિ, (આવાજ) ગ્રહયુદ્ધ-એક ગ્રહની મધ્યમાંથી બીજા ગ્રહનું સંચરણ, અથવા બે ગ્રહોનું એક નક્ષત્રપર દક્ષિણ અથવા ઉત્તરમાં સમશ્રેણીથી આવવું. ગ્રહ સંઘાટક બે ગ્રહોનું યુગ્મરૂપે એક નક્ષત્રમાં રહેવું. ગ્રહાપસવ ગ્રહોનું વામ ડાબી બાજુથી દક્ષિણ જમણી બાજુ ચાલવું. અર્થાત્ ગ્રહોનું વ્યતિક્રમણ એટલે કે વક્ર થવું. અભ્રસામાન્ય આકૃતિવાળા મેઘોનું ઉત્પન્ન થવું. અભ્રવૃક્ષના આકારના વાદળાઓનું પરિણામ, સંધ્યા રાતા નીલા વાદળાઓનું પરિણામ ગંધર્વનગર-દેવભવન પ્રાસાદથી શોભતા નગરના આકારથી પરિણત થયેલા આકાશમાં મેઘ પુદ્ગલ રાશિનું થવું વિદ્યુત્ વાદળો વિના

वा' गर्जितमिति वा. अभ्राभावे मेघध्वनिः. विज्जुयाइ वा' विद्युदिति वा, अनभ्रा-विद्युचमत्कृतिः, 'उक्कापायाइ वा' उल्कापात इति वा' उल्का-स्वर्गाच्च्यवमानस्य देवस्य यादृशो वर्णस्तत्सदृशवर्णा, तस्यापातः पतनं आकाशे संमूर्छिताग्नि ज्वाला-निपतनरूपः उक्तश्च-'दिविभुक्तशुभफलानां पततां रूपाणि यानि तान्युल्काः' इति, 'दिसादाहाइ वा' दिग्दाह इति वा, कस्यांश्चिदेकस्यां दिशि छिन्नमूलाग्नि-ज्वालाकरालिताकाशप्रतिभासरूपः, दिग्दाहस्य फलं यथा-

'दाहोदिशां राजभयाय पीतो देशस्य नाशाय हुताशवर्णः ।
यश्चारुणः स्यादपसव्यवायुः, सस्यस्य नाशं स करोति दृष्टः' ।१।

'णिग्घायाइ वा' निर्घात इति वा-निर्घातो विद्युत्पपतनध्वनिः, 'पंसु-विट्ठीइ वा' पांशुवृष्टिरिति वा गगनतो धूलिवर्षणम्, 'जुवगाइ वा' यूपक इति वा, यत्र संध्याप्रभा चन्द्रप्रभा च युगपद् भवतः स यूपक इति कथ्यते सन्ध्या-प्रभाचन्द्रप्रभयोर्मिश्रत्वं यूपक इति । उक्तश्च-'संझच्छेयावरणो, उजूवगो सुक्कदिण-तिन ।' सन्ध्याछेदावरणस्तु यूपकः शुक्लदिनानि त्रीणि, इतिच्छाया । स च शुक्ल-प्रतिपदिषु त्रिषु दिनेषु भवति तत्र सन्ध्याविभागो न लक्षितुं शक्यते स इति ।

गर्जित-विना बादल के मेघ ध्वनि होना, विद्युत-विना बादल के बिजली का चमकना, उल्कापात-आकाश में संमूर्छिम अग्नि ज्वाला का गिरना, दिग्दाह-किसी एक दिशा में छिन्न मूल अग्नि ज्वाला का भयानक प्रतिभास होना, निर्घात-बिजली के पडने का कडाका, पांशु वृष्टि-आकाश से धूलि का गिरना, यूपक उसको कहते हैं, जिस दिन संध्या की प्रभा और चन्द्रमा की प्रभा एक साथ मिली हुई होती है जिससे संध्या का पता नहीं चलता है इसीलिये कहा है 'संध्या प्रभा चन्द्र प्रभयोर्मिश्रत्वं यूपकः' कहा भी है 'संझच्छेया वरणो०' अर्थात् संध्या छेद-संध्याके विभाग मे आवरण हो जावे-संध्या का पता नहीं चले वही यूपक वही बालचन्द्र का दिन है वह शुक्ल पक्ष की

વિજળીનું ચમકવું. ઉલ્કાપાત આકાશમાં સંમૂચ્છિંમ અગ્નિજવાલા પડવી, દિગ્દાહ કોઇ પણ એક દિશામાં છિન્નમૂળ અગ્નિજવાલાનો ભયંકર પ્રતિભાસ થવો, નિર્ઘાત વિજળી પડવાના કડાકા, પાંશુવૃષ્ટિ આકાશમાંથી ધૂળ પડવી, જે દિવસે સંધ્યાની પ્રભા અને ચંદ્રમાની પ્રભા એક સાથે મળી હોય તેને યૂપક કહે છે કે જેથી સંધ્યા થયાનું જાણી શકાતું નથી. તેથીજ કહ્યું છે કે 'संध्या प्रभा चन्द्रप्रभयोर्मिश्रत्वं यूपक.' બીજું પણ કહ્યું છે કે 'संझच्छेयावरणो०' અર્થાત્ સંધ્યાછેદ-સધ્યાના વિભાગમાં આવરણ આવી જાય, સંધ્યા જાણી ન શકાય, તેજ યૂપક તેજ બાલ ચંદ્રનો દિવસ, અને એજ શુક્લ પક્ષનો પડવો વિગેરે ત્રણ દિવસમાં થાય છે. અર્થાત્ પ્રતિપદા વિગેરે ત્રણ દિવસોમાં થાય

'जक्खालित्ताइ वा' यक्षादीप्तकमिति आकाश दृश्यमानमग्निसहितं पिशाचरूपम्। 'धूमियाइ वा' धूमिकेति वा' धूमिका नाम या रूक्षा प्रविरला धूमाभा दृश्यते। 'महियाइ वा' महिकेति वा महिका या स्निग्धा घनाघनत्वादेव भूमौ प्रसारिता तृणाद्यग्रस्थित जलकणदर्शनत उपलक्ष्यमाणा धूमाभा। 'रउग्घाइ वा' रजउद्घात इति वा रजसा सूक्ष्मधूलिकया दिशां व्याप्तत्वम् 'अथ रजस्वलादिशः' लोके कथ्यते। 'चंदोवरागाइ वा' चन्द्रोपरागश्चन्द्रग्रहणमिति वा 'सूरोवरागेइ वा' सूर्योपरागः सूर्यग्रहणमिति वा। 'चंदपरिवेसाइ वा' चन्द्रपरिवेष इति वा 'सूरपरिवेसाइ वा' सूर्यपरिवेष इति वा' परिवेषो नाम चन्द्रसूर्ययोश्चतुर्दिक्षु गोलाकारपरिमण्डलम्। 'पडिचंदाइ वा' प्रतिचन्द्र इति वा उत्पातादि सूचको द्वितीयश्चन्द्रः प्रतिचन्द्रः चन्द्रसमीपे यदा

प्रतिपदा आदि तीन दिनों में होता है प्रतिपदा द्वितीया और तृतीया, इन तीन दिनों में प्रायः संध्या विभाग दुर्लक्ष्य हो जाता है।

यक्षादीप्त-आकाश में दिखने वाली अग्नि सहित पिशाच का रूप, धूमिका-रूक्ष-बिनाजलकण की छुटी-छुटी धूंआं जैसी होती है, महिका-स्निग्ध घन, तथा घन, होनेसे ही भूमि पर फैली हुई तृण के अग्र भाग में जलकणों के देखने से जानी जाती हुई धूंआं जैसी होती है। रजउद्घात-सूक्ष्म धूलि से दिशाओं का भर जाना, उस समय दिशा रजस्वला है, ऐसा लोक कहते हैं। चन्द्रोपराग-चन्द्र ग्रहण, सूर्योपराग सूर्य ग्रहण, चन्द्रपरिवेष-चन्द्र के चारों तरफ होने वाला गोलाकार परिमण्डल-गोल कुंडाला, एवं सूर्यपरिवेष सूर्य के चारों तरफ होने वाला परिमण्डल प्रतिचन्द्र एक चन्द्र से दूसरा चन्द्र दिखना, एवं प्रति सूर्य-दो सूर्यो का दिखना, इन्द्र धनुष-धनुष के आकार का

છે. એટલે કે પડવા, બીજ અને ત્રીજ આ ત્રણ દિવસોમાં ઘણે ભાગે સંધ્યા વિભાગ દુર્લક્ષ્ય થઇ જાય છે. યક્ષાદીપ્ત-આકાશમાં દેખાવાવાળા અગ્નિ સહિત પિશાચનું રૂપ ધૂમિકા રૂક્ષ પાણિના બિંદુ શિવાય છૂટિ છૂટિ ઝાકળ જેવી હોય છે. મહિકા-સ્નિગ્ધ, ઘન, તથા ઘન હોવાથીજ જમીન પર ફેલાયલી ઘાસના અગ્રભાગમાં પાણીના બિંદુઓના જોવાથી જાણવામાં આવેલ ધુંવાડા જેવી હોય છે. રજઉદ્‌ઘાત ઝીણી ધૂળથી દિશાઓ ભરાઈ જવી. તે સમયે દિશા રજસ્વલા છે તેમ લોકો કહે છે. ચંદ્રોપરાગ-ચંદ્રગ્રહણ, સૂર્યોપરાગ સૂર્યગ્રહણ, ચંદ્ર પરિવેષ ચદ્રની ચારે બાજુ થવાવાળું ગોળ આકારનુ પરિમંડલ, અર્થાત્ ગોળ કુંડાળું, 'સૂર્યપરિવેષ' સૂર્યની ચારે બાજુ થવાવાળું પરિ-

तनुघनो भवेत्तदा चन्द्रप्रकाशाद् द्वितीयश्चन्द्र इव तत्र लक्ष्यते 'पडिसूराइ वा' प्रतिसूर्य इति वा' एवं प्रतिसूर्योऽपि, उक्तंहि-'उदयात्प्रभृति प्रहरैकदिनं यावत् तनुघनोऽर्क समीपे यदा भवति तदा अर्करश्मिवशात्तत्र द्वितीयोऽर्क इव लक्ष्यते स प्रतिसूर्य उच्यते, एवमस्तसमयेऽपि संभवति' इति। 'इंदधणूइ वा' इन्द्रधनुरिति वा सन्ध्या समये धनुराकारा नानावर्णा रेखा, 'उदगमच्छाइ वा' उदकमत्स्य इति वा-उदकमत्स्यः तात्कालिकवृष्टि सूचको गगने दृश्यमान इन्द्रधनुष एव खण्डरूपः 'अमोहाइ वा' अमोघ इति वा, अमोघः-सूर्यास्तनन्तरं तत्कालमेव सूर्यबिम्बान्निस्सृता-गगने शकटोद्धिसंस्थिता वृष्ट्यादि सूचिकाश्यामादिरेखा 'कपिहसियाइ वा' कपि हसितमिति वा, अकस्मान्नभसि श्रूयमाणं वा नरमुखसदृशस्य विकृतमुखस्य हसनवज्ज्वलद्भीमशब्दरूपम्, 'पाईणवायाइ वा' प्राचीनवात इति वा 'पडीणवायाइ वा' प्रतीचीनवात इति, 'जाव' यावत् 'सुद्धवायाइ वा' शुद्धवात इति वा अत्र यावत्पदेन प्रज्ञापनाप्रथमपदोक्ता एकोनविंशतिर्बादरवायुकायभेदाः संग्राह्याः-तथाहि-'पाईणवाए१, पडीणवाए२, दाहिणवाए३, उदीणवाए४, उड्ढवाए५ अहोवाए६ तिरियवाए७ विदिसीवाए८ वाउब्भामे९ वाउकलिया१० वायमंडलिया११

नाना वर्ण वाली रेखा, उदकमत्स्य-तत्काल में होने वाली वृष्टि का सूचक उसी इन्द्र धनुष का टुकडा, अमोघ-सूर्यास्त के बाद आकाश में तत्काल सूर्य बिम्ब से निकलती हुई शकट के ओधण के आकार की वृष्टि आदि की सूचक श्याम आदि वर्ण वाली रेखा, कपिहसित-अकस्मात् आकाश में सुनाइ देने वाला भयंकर शब्द प्राचीन वात-पूर्व का वायु प्रतीचीनवायु-पश्चिम का वायु, यावत् शब्द वायु। वायु १९ उन्नीस प्रकार का प्रज्ञापना सूत्र के प्रथमपद में कहा गया है वे उन्नीस प्रकार के वायु इस प्रकार है-पूर्व वात १, पश्चिम वात २, दक्षिण वात ३, उत्तर

મંડળ, પ્રતિચંદ્ર-એક ચંદ્રથી બીજા ચંદ્રનું દેખાવું એવં પ્રતિસૂર્ય-એ સૂર્યનું દેખાવું, ઇંદ્ર ધનુષ, ધનુષના આકારની અનેક રંગોવાળી રેખાનું આકાશમાં દેખાવું. ઉદકમત્સ્ય-તત્કાલમાં થવાવાળી વર્ષા સૂચક, એ જ ઈંદ્રધનુષનો ખંડ, અમોઘ-સૂર્યાસ્ત પછી આકાશમાં તેજ વખતે સૂર્ય બિંબમાંથી ગાડાના ઓંધણના આકારનો વરસાદ વરસવાની સૂચના બતાવનારી શ્યામ વિગેરે રંગની રેખા, કપિહસિત-અકસ્માત આકાશમાં સંભળાનાર ભયંકર શબ્દ, પ્રાચીવાત પૂર્વનો વાયુ, પ્રતીચીનવાયુ-પશ્ચિમનો વાયુ યાવત્ શબ્દથી ૧૯ ઓગણીસ પ્રકારનો વાયુ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પહેલા પદમાં કહેલ છે. તે ૧૯ ઓગણીસ વાયુ આ પ્રમાણે છે. પૂર્વવાત ૧, પશ્ચિમવાત ૨, દક્ષિણવાત ૩, ઉત્તરવાત

उक्कलियावाए१२ मंडलियावाए१३ गुंजावाए१४, झंझावाए१५ संवट्टवाए१६ घणवाए१७ तणुवाए१८ सुद्धवाए१९' इति छाया-प्राचीनवातः१ प्रतिचीनवातः२ दक्षिणवातः३ उदीचीनवातः४ ऊर्ध्ववातः५ अधोवातः६, तिर्यग्वातः७ विदिग्वातः८ वातोद्भ्रामः९ वातोत्कलिका१० वातमण्डलिका११ उत्कलिकावातः१२ मण्डलिकावातः१३ गुञ्जावातः१४ झञ्झावातः१५ संवर्त्तवात १६ घनवातः१७ तनुवातः१८ शुद्धवातः१९ इति। 'गामदाहाइ वा' ग्रामदाह इति वा 'नगरदाहाइ वा' नगरदाह इति वा 'जाव सन्निवेसदाहाइ वा' यावत् सन्निवेशदाह इति वा यावत्पदेन खेटकर्बटादीनां संग्रहः, तत्र ग्रामदाहाद्यसंभवात्तज्जनितः प्राणक्षयादिरपि न भवतीत्याह-'पाणक्खय' इत्यादि। 'पाणक्खयजणक्खयकुलक्खयधणक्खय वसणभूयमणारियाइ वा' प्राणक्षयजनक्षयकुलक्षयधनक्षयव्यसनभूतानार्या इति वा, प्राणक्षयादयोहि व्यसनभूता दुःखरूपा अतएव अनार्याः ते तत्र एकोरुक-

---

वात ४, उर्ध्व वात ५, अधो वात ६, तिर्यग्वात ७, विदिग्वात ८, वातोद्भ्राम ९, वातोत्कलिका १०, वात मण्डलिका ११, उत्कलिका वात १२, मण्डलिका वात १३, गुंजा वात १४, झंझा वात १५, सवर्त्तवात १६, घनवात १७, तनु वात १८, और शुद्ध वात १९। 'गाम दाहाइ वा,' ग्राम दाह 'नगर दाहाइ वा' नगर दाह 'जाव सन्निवेस दाहाइ वा' यावत् सन्निवेश दाह-यावत्पद से खेट दाह, कर्बट दाह मडब दाह इत्यादि का ग्रहण होता है, इन ग्राम दाहादि की असंभावना से वहां प्राणक्षयादि नही होते है वह कहते हैं-'पाणक्खय जणक्खय कुलक्खय धणक्खय, वसणभूतमणारिया ति वा' प्राणक्षय, जनक्षय, कुलक्षय, धनक्षय व्यसन-कष्ट आदि अनार्य-उत्पात-होते हैं क्या? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम! यह अर्थ समर्थ नहीं है

---

४. ઉર્ધ્વવાત ૫, અધોવાત ૬, તિર્યગ્વાત ૭, વિદિગ્વાત ૮, વાતોદ્ભ્રામ ૯, વાતોત્કલિકા ૧૦, વાતમંડલિકા ૧૧, ઉત્કલિકાવાત ૧૨, મંડલિકાવાત ૧૩, ગુંજાવાત ૧૪, ઝંઝાવાત ૧૫, સંવર્તવાત ૧૬, ઘનવાત ૧૭, તનુવાત ૧૮, અને શુદ્ધવાત ૧૯, 'गामदाहाइवा' ગ્રામદાહ 'नगर दाहाइवा' નગરદાહ 'जाव सन्निवेसदाहाइवा' યાવત સંન્નિવેશદાહ યાવત્ પદથી ખેટદાહ, મડંબદાહ, ઇત્યાદિનું ગ્રહણ થાય છે. આ ગ્રામદાહ વિગેરેની અસંભાવનાથી ત્યા પ્રાણ નાશ વિગેરે થતા નથી તેઓ કહે છે કે 'पाणक्खय जणक्खय कुलक्खय धणक्खय, वसणभूतमणारियातिवा,' પ્રાણક્ષય, જનક્ષય, કુલક્ષય, ધનક્ષય, વ્યસન-કષ્ટ કારક અનાર્ય ઉપદ્રવ, ઉત્પાત થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ! આ અર્થ બરોબર નથી.

द्वीपे भवन्ति न वेति प्रश्नः, भगवानाह-'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः, हे गौतम ! एतेग्रहदण्डादयो धनक्षयान्ताः एकोरुकद्वीपे न भवन्तीति। अयं भावः- अत्र 'नोइणट्ठे समट्ठे' अनेन पदेन पूर्वोक्त सर्ववस्तूनां-निषेधः सिध्यति-किन्तु अत्र वायुनां यो निषेधः सः असुखहेतुभूतविकृतरूपवायुविषयको बोध्यः न तु सामान्य-वायुविषयकः सुखहेतुभूतसामान्य पूर्वादिवातस्य तत्रापि संभवादिति ॥सू० ४१॥

मूलम्-अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे दीवे डिंबाइ वा डमराइ वा कलहाइ वा वोलाइ वा खाराइ वा वेराइ वा विरुद्धरज्जाइ वा?, णो इणट्ठे समट्ठे, ववगय डिंबडमरकलहबोलखारवेरविरुद्धरज्जाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो !। अत्थि णं भंते! एगोरुयदीवे दीवे महाजुद्धाइ वा महासंगामाइ वा महासत्थनिबडणाइ वा महापुरिससन्नाहाइ वा महारुहिरपडणाइ वा नागबाणाइ वा खेबाणाइ वा तामसबाणाइ वा णो इणट्ठे समट्ठे ववगयवेराणुबधाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो ! अत्थि णं भंते! एगोरुय दीवे दीवे दुब्भूइयाइ वा कुलरोगाइ वा गामरोगाइ वा णगररोगाइ वा मंडलरोगाइ वा सिरोवेयणाइ वा अच्छिवेयणाइ वा कण्णवेयणाइ वा णक्कवेयणाइ वा दंतवेयणाइ वा नखवेयणाइ वा कासाइ वा सासाइ वा जराइ वा दाहाइ

अर्थात्-ग्रहदण्ड, ग्रहमुसल आदि ये सब उत्पात वहां नहीं होते हैं। यहां सारांश यह है कि-यहां 'नो इणट्ठे समट्ठे' इस पद से पूर्वोक्त सब वस्तुओं का निषेध सिद्ध होता है किन्तु यहां जो वायु विषयक निषेध है वह असुख का हेतुभूत विकृत-प्रतिकुल वायु का निषेध परक है किन्तु सुखोत्पादक सामान्य वायु का निषेध नही है. क्योंकि सुख का हेतुभूत सामान्य पूर्वादि वायु का वहां भी सद्भाव है ॥ सूत्र ४१॥

અર્થાત્ ગ્રહ દંડ ગ્રહ મુસલ, વિગેરે આ બધા ઉત્પાતો ત્યાં થતા નથી. આ કથનનો સારાશ એ છે કે અહિયાં 'णो इणट्ठे समट्ठे' આ પદથી પહેલા કહેલ પ્રશ્ન વાક્યના તમામ પ્રશ્નોનો નિષેધ થાય છે. પરંતુ અહિયાં જે વાયુના સંબંધમાં નિષેધ છે, તે અસુખના કારણ રૂપ વિકૃત-પ્રતિકુળ વાયુનો નિષેધ બતાવનાર છે. પરંતુ સુખકારક સામાન્ય વાયુનો નિષેધ નથી. કેમકે સુખના કારણરૂપ સામાન્ય પૂર્વાદિ વાયુનો સદ્ભાવ ત્યાં પણ છે જ ॥ સૂ. ૪૧ ॥

वा कच्छुइ वा खसराइ वा कुट्ठाइ वा कुडाइ वा दगोयराइ वा अरिसाइ वा अजीरगाइ वा भगंदराइ वा इंदग्गहाइ वा खंदग्गहाइ वा कुमारग्गहाइ वा णागग्गहाइ वा जक्खग्गहाइ वा भूतग्गहाइ वा उव्वेयग्गहाइ वा धणुग्गहाइ वा एगाहियग्गहाइ वा बेयाहियगाहियाइ वा तेयाहियगहियाइ वा चाउत्थगाहियाइ वा हियसूलाइ वा मत्थगसूलाइ वा पाससूलाइ वा कुक्षिसूलाइ वा जोणिसूलाइ वा गाममारीइ वा जाव सन्निवेसमारीइ वा पाणक्खय जाव वसणभूयमणारियाइ वा ? णो इणट्ठे समट्ठे, ववगयरोगायंका णं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो !। अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे दीवे अतिवासाइ वा मंदवासाइ वा सुवुट्ठीइ वा दुव्वुट्ठीइ वा उव्वाहाइ वा पवाहाइ वा दगुब्भेयाइ वा दगुप्पीलाइ वा गामवाहाइ वा जाव सन्निवेसवाहाइ वा पाणक्खय० जाव वसणभूयमणारियाइ वा ? णो इणट्ठे समट्ठे ववगयदगोवद्दवाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो !। अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे दीवे अयागराइ वा तंवागराइ सीसागराइ वा सुवण्णागराइ वा रयणागराइ वा वइरागराइ वा वसुहाराइ वा हिरण्णवासाइ वा सुवण्णवासाइ वा रयणवासाइ वा वइरवासाइ वा आभरणवासाइ वा पत्तवासाइ वा फलवासाइ वा बीयवासाइ वा मल्लवासाइ वा गंधवासाइ वा वण्णवासाइ वा चुण्णवासाइ वा खीरवुट्ठीइ वा रयणवुट्ठीइ वा हिरण्णवुट्ठीइ वा सुवण्णवुट्ठीइ वा तहेव जाव चुण्णवुट्ठीइ वा सुकालाइ वा दुकालाइ वा सुभिक्खाइ वा दुभिक्खाइ वा अप्पग्घाइ वा महग्घाइ वा कयाइ वा महाविक्कयाइ वा सण्णिहाइ वा संचयाइ वा निधीइ वा चिरपोराणाइ वा पहीणसामियाइ वा पहीणसेउयाइ वा

पहीणमग्गाइ वा पहीणगोत्तागाराइ वा जाइं इमाइं गामागर-णगरखेडकब्बडमडंबदोणमुहपट्टणासमसंवाहसन्निवेसेसु सिंघाडगतिगचउक्कचच्चर चउम्मुहमहापहपहेसु णगरणिद्धमणसुसाण गिरिकंदरसंतिसेलोवट्ठाणभवणगिहेसु सन्निक्खित्ताइं चिट्ठंति? नो इणट्ठे समट्ठे। एगोरुय दीवे णं भंते! दीवे मणुयाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता? गोयमा! जहन्नेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं असंखेज्जइभागेण ऊणगं उक्कोसेण पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं। ते णं भंते! मणुया कालमासे कालं किच्चा कहिं गच्छंति कहिं उववज्जंति? गोयमा! ते णं मणुया छम्मासावसेसाउया मिहुणयाइं पसवंसि अउणासीइ राइं दियाइं मिहुणाइं सारक्खंति संगोविंति य, सारक्खित्ता संगोवित्ता उस्ससित्ता निस्ससित्ता कासित्ता छीइत्ता जंभइत्ता अक्किट्ठा अव्वहिया अपरियाविया पलिओवमस्स असंखिज्जइभागं परियाविय सुहसुहेणं कालमासे कालं किच्चा अन्नयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववत्तारो भवंति, देवलोय परिग्गहाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो! ॥सू० ४२॥

छाया—अस्ति खलु भदन्त! एकोरुक द्वीपे द्वीपे डिम्ब इति वा डमर इति वा कलह इति वा बोल इति वा क्षार इति वा वैरमिति वा विरुद्धराज्यमिति वा?, नायमर्थः समर्थः 'व्यपगतडिम्बडमरकलहबोलक्षारवैरविरुद्धराज्याः खलु ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन्! अस्ति खलु भदन्त! एकोरुकद्वीपे द्वीपे महायुद्ध इति वा महासंग्राम इति वा महाशस्त्रनिपतनमिति वा महापुरुषसन्नाह इति वा महारूधिरपतनमिति वा नागवाण इति वा खेवाण इति वा तामसवाण इति वा नायमर्थः समर्थः व्यपगतवेरानुबन्धाः खलु ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन्! अस्ति खलु भदन्त! एकोरुक द्वीपे द्वीपे दुर्भूतिक इति वा कुलरोग इति वा ग्रामरोग इति वा नगररोग इति वा मण्डलरोग इति वा शिरोवेदनेति वा अक्षिवेदनेति वा, कर्णवेदनेति वा नासिकावेदनेति वा दन्तवेदनेति वा कास इति वा श्वास इति वा ज्वर इति वा दाह इति वा कच्छूरिति वा खसर इति वा कुष्ठ

इति वा कुड इति वा दगोदर इति वा अर्श इति वा अजीरग इति वा भगन्दर इति वा इन्द्रग्रह इति वा स्कन्दग्रह इति वा कुमारग्रह इति वा, नागग्रह इति वा यक्षग्रह इति वा भूतग्रह इति वा उद्वेगग्रह इति वा धनुर्ग्रह इति वा एकाहिकाग्रह इति वा द्व्याहिकग्रह इति वा त्र्याहिकग्रह इति वा चातुराहिकग्रह इति वा हृदयशूलमिति वा, मस्तकशूलमिति वा, पार्श्वशूलमिति वा कुक्षिशूलमिति वा योनिशूलमिति वा, ग्राममारी इति वा यावत् सन्निवेशमारी इति वा, प्राणक्षय यावद् व्यसनभूतानार्या इति वा ? नायमर्थः समर्थः, व्यपगतरोगातङ्का खलु ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् ! । अस्ति खलु भदन्त ! एकोरुक द्वीपे द्वीपे अतिवर्ष इति वा मन्दवर्ष इति वा सुवृष्टिरिति वा दुर्वृष्टिरिति वा उद्वाह इति वा प्रवाह इति वा दकोद्भेद इति वा दकोत्पीलेति वा ग्रामवाह इति वा यावत् सन्निवेशवाह इति वा प्राणक्षय० यावद् व्यसनभूतानार्या इति वा नायमर्थः समर्थः, व्यपगतोदकोपद्रवाः खलु ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् ! अस्ति खलु भदन्त ! एकोरुक द्वीपे द्वीपे अय आकर इति वा ताम्राकर इति वा शीसकाकर इति वा सुवर्णाकर इति वा रत्नाकर इति वा वज्राकर इति वा वसुधारेति वा, हिरण्यवर्ष इति वा सुवर्णवर्ष इति वा रत्नवर्ष इति वा वज्रवर्ष इति वा आभरणवर्ष इति वा पत्रवर्ष इति वा पुष्पवर्ष इति वा फलवर्ष इति वा बीजवर्ष इति वा माल्यवर्ष इति वा गन्धवर्ष इति वा वर्णवर्ष इति वा चूर्णवर्ष इति वा क्षीरवृष्टिरिति वा रत्नवृष्टिरिति वा हिरण्यवृष्टिरिति वा सुवर्णवृष्टिरिति वा तथैव यावद् चूर्णवृष्टिरिति वा, सुकाल इति वा दुष्काल इति वा सुभिक्ष इति वा दुर्भिक्ष इति वा अल्पार्घ्यमिति वा महार्घ्यमिति वा क्रय इति वा महाविक्रय इति वा सन्निधिरिति वा सञ्चय इति वा निधिरिति वा निधानमिति वा चिरपुराणमिति वा, प्रहीणस्वामिकमिति वा प्रहीणसेतुकमिति वा प्रहीणमार्गमिति वा प्रहीणगोत्रागारमिति वा यानि इमानि ग्रामाकरनगरखेटकर्बटमडम्बद्रोणमुखपट्टनाश्रमसंवाहसन्निवेशेषु सिंघाटकत्रिकचतुष्कचत्वरचतुर्मुखमहापथपथेषु नगरनिर्धमनश्मशानगिरिकन्दरसच्छैलोपस्थानभवनगृहेषु संनिक्षिप्तानि तिष्ठन्ति ?, नायमर्थः समर्थः । एकोरुक द्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे मनुजानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! जघन्येन पल्योपमस्य असंख्येयभागम् असंख्येयभागेनोनकम् उत्कर्षेण पल्योपमस्यासंख्येयभागम् । ते खलु भदन्त ! मनुजाः कालमासे कालं कृत्वा कुत्र गच्छन्ति ? कुत्रोत्पद्यन्ते गौतम ! ते खलु मनुजाः षण्मासावशेषायुष्का मिथुनकानि प्रसवन्ति, एकोनाशीति रात्रिंदिवानि मिथुनानि संरक्षन्ति संगोपयन्ति च, संरक्ष्य संगोप्य उच्छ्वस्य निःश्वस्य कासित्वा क्षुत्वा जृम्भयित्वा अक्लिष्टा अव्यथिता अपरितापिताः सुखं सुखेन कालमासे कालं

कृत्वा अन्यतरेषु देवलोकेषु देवतया उपपत्तारो भवन्ति, देवलोकपरिग्रहाः खलु ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् ! ॥सू० ४१॥

टीका-'अत्थि णं भंते' इत्यादि । 'अत्थि णं भंते ! एगोरुयदीवे णं दीवे' अस्ति खलु भदन्त ! एकोरुकद्वीपे खलु द्वीपे 'डिंबाइ वा' डिम्ब इति वा डिम्बः स्वदेशोत्थो विप्लवः 'डमराइ वा' डमरः परराजकृत उपद्रव इति वा 'कलहाइ वा' कलह इति वा, कलहो वाग्युद्धम्, 'बोलाइ वा' बोल इति वा बोलो बहूनामार्त्तानाम् अव्यक्ताक्षररूपः कलकलध्वनिः 'खाराइ वा' क्षार इति वा क्षारः परस्परं मात्सर्यम् 'वेराइ वा' वैरमिति वा वैरं परस्परमसहमानतया हिंस्यहिंसकताध्यवसायः, 'विरुद्धरज्जाइ वा' विरुद्धराज्यमिति वा भगवानाह-'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः यतः 'ववगय डिंबडमरकलहबोलखारवेर विरुद्धरज्जा णं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो !' व्यपगतडिम्बडमरकलहबोलक्षार वैर विरुद्धराज्याः खलु ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् ! 'अत्थि णं भंते ! एगोरुयदीवे दीवे' अस्ति खलु भदन्त ! एकोरुकद्वीपे द्वीपे 'महाजुद्धाइ वा' महायुद्धमिति वा' महायुद्धं-

---

'अत्थि णं भंते एगोरुय दीवे दीवे डिंबाइवा डमराइवा' इत्यादि।

टीकार्थ-हे भदन्त ! एकोरुक नाम के द्वीप में डिंब-स्वदेश का विनाश -डमर-अन्य देश द्वारा किया गया आक्रमण 'कलहाइवा' वाणी की लड़ाई झगड़ा क्लेश 'बोलाइवा' दुःखित जीवों का कलकलाट 'खाराइवा' परस्पर में वैर इर्ष्या भाव, 'वेराइवा' परस्पर में हिंस्य हिंसक भाव 'विरुद्धरज्जाइवा' विरुद्ध विरोधी का आक्रमण राज्य ये सब बाते होती है क्या ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं । 'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ये सब बाते वहां नहीं होती है क्योंकि 'ववगय डिंब डमर कलह बोल खार वेर, विरुद्ध रज्जाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो' हे श्रमण आयुष्मन् ! वहां के मनुष्य डिंब डमर कलह वैर आदि से स्वभावतः

'अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे दिवे डिंबाइवा, डमराइ वा' ઇत्याहि

ટીકાર્થ- હે ભગવન્ એકોરૂક નામના દ્વીપમાં ડિંબ સ્વદેશનો વિનાશ ડમર અન્ય દેશ દ્વારા કરવામાં આવેલ આક્રમણ 'कलहाइवा' વાણીની લડાઈ ઝઘડો કલેશ 'बोलाइवा' દુઃખી જીવોનો કકળાટ 'खाराइवा' પરસ્પરમાં વૈર-ઈર્ષ્યા ભાવ 'विरुद्धरज्जाईवा' વિરૂદ્ધ-વિરોધિરાજયનું આક્રમણ આ તમામ ત્યાં હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! આ તમામ બનતો ત્યાં હોતી નથી. કેમકે 'ववगय डिंबडमर कलह बोल खारवेर विरुद्धरज्जाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो !' હે શ્રમણ આયુષ્યમન્ ત્યાંના મનુષ્યો ડિંબ, ડમર, કલહ વૈર વિગેરેથી સ્વભાવથીજ રહિત

मार्यमाणमारकभावेन युद्धम् 'महासंगामाइ वा' महासंग्रामाः-चेटककोणिकयोरिव रथमुशलसंग्रामरूपः, 'महासत्थनिवडणाइ वा' महाशस्त्रनिपतनमिति वा, महाशस्त्राणि वक्ष्यमाणानि नागबाणादीनि तेषां निपतनम्, महाशस्त्रत्वं च नागबाणादीनां विचित्रशक्तिमत्त्वात्, 'महापुरिससंणाहाइ वा' महापुरुषसन्नाह इति वा, महापुरुषाणां वासुदेव बलदेव चक्रवर्त्यादीनां सन्नाहः कवचादिना सज्जीभवनमिति, 'महा रुधिरपडणाइ वा' महारुधिरपतनमिति वा, युद्धादौ बहुरुधिरस्य पतनमिति, तथा-'नागाबाणाइ वा' नागबाण इति वा नागरूपो बाणस्तथाहि-नागबाणो धनुषि

ही रहित होते हैं 'अत्थि णं भंते' एगोरुय दीवे दीवे महाजुद्धाइवा महासंगामाइवा महासत्थनिवडणाइवा' हे भदन्त ! एगोरुक द्विप में आपस में मारने की भावना वाला युद्ध महायुद्ध होता है। क्या ! महासंग्राम चेटक और कोणिक का रथमुसलसंग्राम जैसा सुव्यवस्थित महासंग्राम होता है क्या ? महाशस्त्रनिपतन नागबाण आदि जो आगे कहे जायेंगें उन महाशस्त्रों का एक दूसरे के उपर गिराने का प्रयोग किया जाता है क्या ? ये नागबाण आदिकों को जो महाशस्त्र कहा गया है वह उनकी विचित्र शक्ति सत्ता को लेकर कहा गया है। 'महापुरिससंणाहाइ वा' महपुरुष जो चक्रवर्ती वासुदेव बलदेव आदि है उन महापुरुषों के कवच आदि से सज्जित होना होता है क्या ? 'महारुधिर पडणाइ वा' युद्ध में महारुधिर का गिरना होता है ? 'नागबाणाइ वा' नागबाणों का उपयोग किया जाता है क्या ? यह नागबाण जब धनुष पर आरोपित किया जाता है तब तो इसका बाण जैसा ही आकार रहता है और जब यह धनुष पर चढाकर छोडा जाता है। तब यह ज्वाज्वल्य मान

હોય છે. 'अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे दीवे महाजुद्धाइवा, महासंगामाइवा, महासत्थनिवड्णाई वा' હે ભગવન્ એકોરૂક દ્વીપમાં પરસ્પરને મારવાની ભાવના વાળું યુદ્ધ કે મહાયુદ્ધ થાય છે ? મહા સંગ્રામ-એટલે કે ચેટક અને કોણિકના રથમુશલ સંગ્રામ જેવો મહા સંગ્રામ થાય છે ? મહાશસ્ત્રનિપાત-નાગબાણ વિગેરે કે જે હવે પછી કહેવામાં આવશે તે મહાશસ્ત્રો એક બીજાના પર મારવા રૂપ પ્રયોગ કરવામાં આવે છે ? બાણ વિગેરેને જે મહાશસ્ત્ર કહેવામાં આવ્યા છે. તે તેની વિચિત્ર શક્તિમત્તાને લઈને કહે છે કે 'महापुरिस संणाहाइवा' મહાપુરૂષ વાસુદેવ બલદેવ ચક્રવર્તી વિગેરે કહેવાય છે. તેવા મહાપુરૂષોનું કવચ વિગેરેથી સજ્જ થવાનું થાય છે ? 'महारुधिरपडणाइवा' યુદ્ધમાં મહારૂધિર પડવાનું થાય છે ? 'नागबाणाइवा' નાગ બાણોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. ? આ નાગબાણ જ્યારે ધનુષપર આરોપિત કરવામાં આવે છે, ત્યારે તેનો આકાર બાણ જેવોજ હોય છે, અને જ્યારે તેને ધનુષ પરથી છોડવામાં આવે

आरोपितो बाणाकारो मुक्तश्च जाज्वल्यमानाऽसद्योल्कादण्डरूपः, परशरीरे संक्रान्तो नागमूर्त्यपाशत्वं प्राप्नोति। एवमेवाग्रे बाणान्तराणामपि महात्म्यं ज्ञातव्यम्। 'खे बाणाइ वा' खे बाण इति वा खे बाणः आकाशगामीबाणः, आकाशगमनशक्तिमत्त्वात्, 'तामसबाणाइ वा' तामसबाण इति वा सकलरणव्यापि महान्धकार परिणमनरूपशक्तिमत्त्वात्। 'नो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः यतः 'ववगयवेराणुबंधाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो!' हे श्रमणायुष्मन् ते एकोरुकद्वीपगता मनुजगणा व्यपगतवैरानुबन्धाः प्रज्ञप्तास्ततो न तेषां महायुद्धादि प्रयोजनमिति। 'अत्थि णं भंते! एगोरुयदीवे दीवे' अस्ति खलु भदन्त! एकोरुकद्वीपे द्वीपे दुब्भूइयाइ वा' दुर्भूतिकमिति वा–अशिवम् 'कुलरोगाइ वा, कुलरोग इति वा–कुल

होता हुआ शीघ्र उल्कादण्ड रूप हो जाता है और शत्रु के शरीर में प्रविष्ट होकर नाग रूप में परिणत हो जाता है और फिर नागपाश बनकर उसके शरीर को बांध लेता है इसी प्रकार दूसरे बाणों का भी माहात्म्य जान लेना चाहिये। 'खे बाणाइ वा' आकाश गामी बाणों का उपयोग किया जाता है क्या? 'तामसबाणाइ वा' तामस बाणों का समस्त युद्ध में अन्धकार कर देने वाले बाणों का उपयोग किया जाता है क्या?

इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं 'णो इणट्ठे समट्ठे' यह अर्थ समर्थ नहीं है अर्थात् वहां महायुद्ध आदि होते नहीं है क्योंकि 'ववगय वेराणुबंधाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो' उनके परस्पर में वैरानुबन्ध नहीं होता है इसलिये उनके महायुद्ध आदि का प्रयोजन ही नहीं होता है। 'अत्थि णं भंते' एगोरुय दीवे दीवे' हे भदन्त? एकोरुक द्वीप में 'दुब्भूइयाइ वा' दुर्भूतिक वहां विभूति नष्ट हो जाय ऐसा अशिव होता

ત્યારે તે જાજ્વલ્યમાન થઇને એકદમ ઉલ્કા દંડ રૂપ બની જાય છે. અને શત્રુઓના શરીરમાં પ્રવેશીને નાગ રૂપે પરિણમી જાય છે. અને પછી નાગ પાશ રૂપ બનીને તેના શરીરને બાંધી લે છે. આજ પ્રમાણે બીજા બાણોનું મહાત્મ્ય પણ સમજી લેવું જોઇએ 'खे बाणाइ वा' આકાશમાં ગમન કરવાવાળા બાણોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે? 'तामसबाणाइवा' તામસ બાણોનો એટલેકે સઘળી યુદ્ધ ભૂમીમાં અંધારૂં કરવાવાળા બાણોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ આ કથન બરોબર નથી. અર્થાત્ ત્યાં મહાયુદ્ધ વિગેરે થતા નથી. કારણ કે 'ववगयवेराणुबंधाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता' તેઓને પરસ્પરમાં વૈરાનુબંધ થતો નથી. તેથીજ તેઓને મહાયુદ્ધ વિગેરેની જરૂર જ હોતી નથી. 'अत्थि णं भंते एगोरुय दीवे दीवे' હે ભગવન્ એકોરૂક દ્વીપમાં 'दुब्भूइयाइवा' દુર્ભૂતિક અર્થાત્

क्रमागतो रोगः 'गामरोगाइ वा' ग्रामरोग इति वा—ग्रामव्यापीरोगः, 'णगररोगाइ वा' नगररोग इति वा नगरव्यापीरोगः 'मंडलरोगाइ वा' मंडलरोग इति वा जनसमुदायव्यापी रोगः, 'सिरोवेयणाइ वा' शिरोवेदनेति वा शिरोभागे समुद्भूता पीडा एवं 'अच्छिवेयणाइ वा' अक्षिवेदनेति वा 'कण्णवेयणाइ वा' कर्णवेदनेति वा' णक्कवेयणाइ वा' नासिकावेदनेति वा, 'दंतवेयणाइ वा' दन्तवेदनेति वा 'णखवेयणाइ वा' नखवेदनेति वा—अक्षिवेदनादयः प्रसिद्धाः। 'कासाइ वा' कास इति वा—कफवायुजनितो रोगः 'खांसी' इति प्रसिद्धा 'सासाइ वा' श्वास इति वा, अयमपि कफवातजनितो रोग एवेति। 'जराइ वा' ज्वर इति वा वातमिश्रित पित्तरोगः, 'दाहाइ वा' दाह इति वा, विकृतपित्तबाहुल्यजनितो रोगः 'कच्छूइ वा' कच्छूरिति वा कच्छूः खर्जनप्रधानो रोगविशेषः, 'खसराइ वा' खसर इति वा 'खस' इति लोकप्रसिद्धो रोगः 'कुट्ठाइ वा' कुष्ठमिति वा प्रसिद्धम्,

---

है क्या? 'कुलरोगाइ वा' वहां कुलरोग कुल क्रम से आने वाले रोग होता है क्या? 'गामरोगाइवा' ग्राम रोग समस्त ग्राम व्यापीरोग होता है क्या? 'णगररोगाइ वा' नगररोग नगर व्यापी रोग होता है क्या? मंडलरोगाइ वा 'मंडलरोग-जन समुदाय व्यापीरोग होता है क्या? 'सिरोवेयणाइ वा' वहां पर शिरोवेदना होती है क्या? 'अच्छि-वेयणाइ वा कण्णवेयणाइ वा णक्क वेयणाइ वा, दंतवेयणाइ वा' इसी प्रकार अक्षिवेदना कर्णवेदना नासिकावेदना एवं दन्तवेदना आदि होती है क्या? 'णखवेयणाइ वा, कासाइ वा, सासाइ वा, जराइ वा, दाहाइ वा, कच्छूइ वा, खसराइ वा' इसी प्रकार नख वेदना-खांसी-श्वास-दमा ज्वर-दाह-खाज-खसरा 'कुट्ठाइ वा, कुडाइ वा, दगोदराइ वा, अरिसाइ

વિભૂતિ નાશ પામે તેવો અશિવ દુષ્કાળ હોય છે? 'कुलरोगाइवा' ત્યાં કુલ રોગ અર્થાત્ કુલ ક્રમથી આવવાવાળો રોગ હોય છે? 'गामरोगाइवा' ગ્રામરોગ અર્થાત્ સમગ્ર ગામમાં વ્યાપ્ત થવાવાળો ફેલાવાવાળો રોગ હોય છે? 'नगर रोगाईवा' નગરરોગ નગરમાં વ્યાપ્ત થવાવાળો રોગ હોય છે? 'मंडलरोगाइवा' મંડલરોગ અર્થાત્ જનસમુદાયમાં વ્યાપ્ત થવાવાળો રોગ હોય છે? 'सिरोवे-यणाइवा' ત્યાં શિરોવેદના અર્થાત્ મસ્તક પીડા હોય છે? 'अच्छिवेयणाइवा कण्णवेयणाइवा, णक्कवेयणाइवा, दंतवेयणाईवा' એજ રીતે અક્ષિવેદના, આંખ સંબંધી પીડા, કાન સંબંધી પીડા, તથા નાક સંબંધી પીડા અને દાંત સંબંધી પીડા વિગેરે હોય છે? 'णखवेयणाइवा, कासाइवा, सासाइवा, जराइवा दाहाइवा, कच्छूइवा, खसरा इवा' તથા નખવેદના, ઉધરસ શ્વાસ, દમ, તાવ દાહ દાદર ખસરા ખરજવું 'कुट्ठाइवा, कुडाइवा, दगोदराइवा, अरिसाइवा अ-

'कुडाइ वा' कुड इति वा, कुडः डमरुवातनाम्ना प्रसिद्धो रोगविशेषः 'दगोयराइ वा' जलोदरेति रोगो लोकप्रसिद्धः, 'अरिसाइ वा' अर्श इति वा 'बवासीर' इति लोक प्रसिद्धः 'अजीरगाइ वा' अजीरग इति वा अपक्वाहारजन्यउदररोगविशेषः 'अजीर्ण' इति प्रसिद्धः 'भगंदराइ वा' भगन्दर इति वा, गुदास्थानसमुद्भवो नाडीव्रणविशेषः । ग्रहरोगमधिकृत्य श्री गौतमस्वामी प्रश्नयति-इंदग्गहाइ वा' इन्द्रग्रह इति वा ग्रहशब्दोऽत्र-आवेशार्थको रोगरूपस्तेन इन्द्रग्रह इति इन्द्राधिष्ठित आवेशः स्वनाम्ना, प्रसिद्धो रोग विशेष इत्यर्थः एवमग्रेऽपि सर्वत्र । एवम्-'खंदग्गहाइ वा' स्कन्दग्रह इति वा, स्कन्दः कार्त्तिकेयः 'कुमारग्गहाइ वा' कुमारग्रह इति वा-बालग्रह इति लोकप्रसिद्धः. 'णागग्गहाइ वा' नागग्रह इति वा 'जक्खग्गहाइ वा, यक्षग्रह इति वा, 'भूतग्गहाइ वा' भूतग्रह इति वा 'उव्वेयग्गहाइ वा' उद्वेगग्रह इति वा, शोकादि जन्य आवेशः 'धणुग्गहाइ वा' धनुग्रह इति वा, धनुर्वाताभिधो रोगविशेषः 'एगाहियग्गहाइ वा' एकाहोरात्रमात्रस्थायीज्वरविशेषः स च एकमहोरात्रमन्तरे मुक्त्वा द्वितीयदिने, मनुष्यं गृह्णातीत्यत एकाहिकग्रह इत्युक्तम् 'एकान्तराज्वर' इति नाम्ना प्रसिद्धः, 'वेयाहियग्गहाइ वा' द्व्याहिकग्रह

वा, अजीरगाइ वा'-कुष्ठ-कोढ-कुडा-डमरुवात-जलोदर-अर्श-बवासीर, अजीरग-अजीर्ण-उदर रोग विशेष, एवं 'भगंदराइ' वा भगंदर, गुदा स्थान पर होने वाला नाडीव्रण नासूर ये सब रोग होते हैं क्या ? 'इंदग्गहाइ वा, खंदग्गहाइ वा, कुमारग्गहाइ वा, णागग्गहाइ वा, जक्खग्गहाइ वा, इसी तरह इन्द्र ग्रह इन्द्र के आवेशजन्य रोग इन्द्र ग्रह रोग कहलाता है, इसी प्रकार स्कन्दग्रह कुमारग्रह नागग्रह यक्षग्रह 'भूतग्गहाइ वा, भूतग्रह' 'उव्वेयग्गहाइ वा, उद्वेगग्रह शोकादिजन्य आवेश, 'धणुग्गहाइ वा' धनुर्ग्रह धनुर्वात नामकरोग 'एगाहियग्गहाइ वा' एकाहिक ग्रह दिन रात रहने वाला एकान्तरिक का ज्वर रोग 'वेया

जीरगाइवा' કુષ્ઠ-કોઢ કુડા ડમરૂવાત જલોદર અર્શ-હરસ અજીરગ અજીર્ણ તથા 'भगदराइवा' ભગંદર, ગુદા સ્થાન પર થવાવાળા નાડીવ્રણ નાસૂર આ બધા રોગો ત્યાં એકોરૂક દ્વીપમાં હોય છે? 'इंदग्गहाइवा, खदग्गहाइवा, कुमार ग्गहाइवा, णागग्गहाइवा, जक्खग्गहाइवा' તથા ઈન્દ્રગ્રહ ઈન્દ્રના આવેશથી થનારો રોગ ઈન્દ્રગ્રહ રોગ કહેવાય છે તેજ પ્રમાણે સ્કન્દગ્રહ કુમારગ્રહ, નાગગ્રહ યક્ષગ્રહ, 'भूतग्गहाइवा' ભૂતગ્રહ उव्वेयग्गहाइवा' ઉદ્વેગગ્રહ શોકાદિથી થનાર આવેશ 'धणुग्गहाइवा' ધનુર્ગ્રહ ધનુર્વાત નામનો રોગ 'एगाहियग्गहाइवा, એકાહિક ગ્રહ રાત દિવસ રહેવાવાળો એકાંતરિયો તાવ 'वेयाहियग्गहाइवा' દ્વયહિક-

इति वा, दिनद्वयमन्तरे मुत्वा तृतीयदिनग्राहीज्वरः 'वेयांतर' इति प्रसिद्धः, 'तेयाहियग्गहाइ वा' त्र्याहिकग्रह इति वा, दिनत्रयमन्तरे मुत्वा-चतुर्थदिनग्राही-ज्वरः 'तेजरा' इति प्रसिद्धः 'चाउत्थगाहियाइ वा' चतुर्थाहिकग्रह इति वा, दिनत्रय-मन्तरे मुक्त्वा चतुर्थदिनग्राहीज्वरः 'चोथियाज्वर' इति प्रसिद्धः 'हिययसूलाइ वा' हृदयशूलमिति वा, हृदये शूलरूपेण जायमानो रोगविशेषः । एवम् 'मत्थगसूलाइ वा' मस्तकशूलमिति वा 'पाससूलाइ वा' पार्श्वशूलमिति वा, 'कुच्छिसूलाइ वा' कुक्षिशूलमिति वा, 'जोणिसूलाइ वा' योनिशूलमिति वा, 'गाममारी वा' ग्राममारी इति वा, 'जाव संनिवेसमारीइ वा, यावत् सन्निवेशमारी इति वा, अत्र यावत्पदेन 'आकर नगर-खेटकर्बटमडंब-द्रोणमुख-पत्तनाऽऽश्रमसंवाहानां संग्रहः तेन-आक रमारीति वा नगरमारीति वा, इत्यादि पदेषु मारी शब्द संयोजनेनाऽऽलापको विधातव्य इति । एभिरिंद्रग्रहादिभिस्तत्र 'पाणक्खयजाव वसणभूयमणारियाइ वा' प्राणक्षय यावत् जनक्षयकुलक्षयधनक्षयव्यसनभूतानार्या इति वेति प्रश्नः, भगवा-

---

हियग्गहाइ वा' द्व्याहिक ग्रह-दोदिन छोड़कर आने वाला वे आन्तरा ज्वर रोग 'तेयाहियग्गहातिवा' त्र्याहिक ग्रह-तीन दिन के बाद आने वाला तेजराज्वर 'चाउत्थगाहियाइ वा' चौथियाज्वर 'हिययसूलाइ वा' हृदय शूल-हृदय रोग, 'मत्थगसूलाइ वा' मस्तक शूल-मस्तक का रोग, 'पाससूलाइ वा' पार्श्व शूल पसलिका दुखना 'कुच्छिसूलाइ वा' उदर रोग, 'जोणिसूलाइ वा' योनिशूल 'गाममारीइ वा' 'ग्राममारी-ग्राम में मारी-मरकी आदि होना 'जाव सन्निवेसमारीइ वा' यावत् आकरमारी नगरमारी एवं खेट कर्वट मडम्बद्रोण मुख पट्टन, आश्रमसंवाह सन्निवेशमारी इन इन्द्र ग्रहादिरोगो से वहां 'पाणक्खय जाव वसणभूयमणारियाइ वा' प्राणक्षय, यावत्-कुलक्षय एवं धनक्षय, ये सब कष्ट भूत अनार्य-

---

ગ્રહ બે દિવસને આંતરે આવનારો તાવ 'तेयाहियग्गहातिवा' ત્રણ દિવસને આંતરે આવનારો તાવ ''चाउत्थगाहियाइवा' ચોથિયો તાવ 'हियय सूलाइवा' હૃદયશૂલ હૃદયરોગ 'मत्थसूलाइवा' મસ્તકશૂલ માથાનો રોગ 'पाससूलाइवा' પાર્શ્વશૂલ પાંસળીયો દુઃખવી તે 'कुच्छिसूलाइवा' ઉદરરોગ 'जोणिसूलाइवा યોનીશૂલ 'गाममारीइ वा' ગ્રામમારી મરકી વિગેરે જે આખા ગામમાં ફેલાઈ જનાર હોય છે તેવા રોગો 'जाव सन्निवेसमारीइवा' યાવત્ આકરમારી નગર મારી એવં ખેટમારી, કર્બટ મારી, મડમ્બ, દ્રોણમુખ પટ્ટન આશ્રમ સંવાહ, સન્નિવેશમારી, વિગેરે રોગો ત્યાં હોય છે? તેમ આ ઈન્દ્રગ્રહ વિગેરે રોગોથી ત્યાં 'पाणक्खय जाव वसणभूयमणारियाइवा' પ્રાણક્ષય યાવત્ કુલક્ષય તથા ધનક્ષય આ બધા કષ્ટ કારક અનાર્ય ઉપદ્રવો ત્યાં હોય છે?

नाह–'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः, महायुद्धा दारभ्य कुलक्षयाद्यन्तायन्ता आपदः एकोरुकद्वीपे न भवन्ति यतः 'ववगयरोगायंकाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो' व्यपगतरोगातङ्काः, व्यपगता विनष्टा रोगा ज्वरादयः आतङ्काः सद्योघातिशूलादयो येभ्यस्ते तथा ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ताः–कथिताः, हे श्रमणायुष्मन् ॥

'अत्थि णं भंते ! एगोरुयदीवे दीवे' अस्ति खलु भदन्त ! एकोरुकद्वीपे द्वीपे 'अइवासाइ वा' अतिवर्ष इति वा, अतिवर्षः–वेगतः प्रमाणतोऽधिकं जलपतनमित्यर्थः 'मंदवासाइ वा' मन्दवर्ष इति वा, मन्दवर्षः शनैः शनैः प्रयोजनादल्पं वा वर्षणम्, 'सुवुट्ठीइ वा सुवृष्टिरिति वा, धान्यादिनिष्पत्तिगुणयुक्ता सुवृष्टिरिति । 'दुव्वुट्ठीइ वा' दुर्वृष्टिरितिवा धान्याद्यनिष्पत्तिहेतुका, 'उव्वाहाइ वा' उद्वाह इति वा, उत्कर्षेण जलवहनम् 'पवाहाइ वा' प्रवाह इति वा प्रवाहो जलपूरः 'दगुब्भे-

---

उपद्रव–होते हैं क्या ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं 'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! ये इन्द्र ग्रह से लेकर धनक्षयान्त आपत्तियां एकोरुक द्वीप में नहीं होती है । क्योंकि 'ववगयरोगायंकाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो' हे श्रमण आयुष्मन् । वे मनुष्य रोग एवं आतङ्क से रहित होते हैं । 'अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे दीवे अतिवासाइ वा' हे भदन्त ! एकोरुक द्वीप में अत्यंत वेग से होने वाली अतिवृष्टि होती है क्या ? 'मंद वासातिवा' मंद वृष्टि धीरे धीरे होने वाली प्रयोजन से कम वृष्टि होती है क्या ? 'सुवुट्ठीइ वा' सुवृष्टि–धान्यादि की निष्पत्ति करने वाली वृष्टि वरसाद होती है क्या ? 'दुवुट्ठीइवा' धान्यादिकी निष्पत्ति नहीं करने अथवा अप्रयोजिका वृष्टि होती है क्या ? 'उव्वाहाति वा' जिस वर्षा से पानी का प्रवाह बहुत उचेर स्थानोंतक पहुंच जावे ऐसी वृष्टि होती है

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! આ આ ઈન્દ્રગ્રહથી લઈને ધનક્ષય સુધીની આપત્તિયો એકોરૂક દ્વીપમાં હોતી નથી કેમકે 'ववगयरोगायंकाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो' હે શ્રમણ આયુષ્મન તે મનુષ્યો રોગ અને આતંક વિનાના હોય છે

'अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे दीवे अतिवासाइवा' હે ભગવન્ ! એકોરૂક-દ્વીપમાં વેગપૂર્વક થનારી અતિવૃષ્ટિ થાય છે ? 'मंदवासातिवा' મંદવૃષ્ટિ ધીમે ધીમે થનારી પ્રયોજનથી ઓછી વૃષ્ટિ થાય છે ? 'सुवुट्ठीइवा' ધાન્ય વિગેરેની ઉત્પત્તિ કરવાવાળી વૃષ્ટિ વરસાદ થાય છે ? दुवुट्ठीइवा' ધાન્યાદિની ઉત્પત્તિ ન કરવાવાળી અથવા પ્રયોજન વિનાની વૃષ્ટી થાય છે ? 'उव्वाहातिवा' જે વરસાદથી પાણીનો પ્રવાહ ઘણે ઉંચે સુધી પહોંચી જાય તેવો વરસાદ થાય છે ? 'पवाहाइवा' જે વરસાદથી પાણીનું પૂર આવી જાય એવો વરસાદ થાય છે ?

याइ वा' उदकोद्भेद इति वा पर्वतात्पतितमुद्भेदजनकं जलवहनम् भूमिमुद्भिद्य-जलनिस्सरणं वा 'दगुप्पीलाइ वा' उदकोत्पीडेति वा जलस्योच्चैः प्लवनम् 'गाम-वाहाइ वा' ग्रामवाहा इति वा, ग्रामस्य जलपूरेण वहनम् 'जाव संनिवेसवाहाइ वा' यावत् सन्निवेशवाह इति वा, यावत्पदेन-आकरनगरखेटकर्बटमडम्बद्रोणमुखपत्त-नाश्रमसंवाहानां ग्रहणं भवति, तत्र ग्रामादीनां जलपूरेण वहनमिति वा 'पाणक्खय० जाव वसणभूयमणारियाइ वा' प्राणक्षय यावत् जनक्षय कुलक्षयधनक्षयव्यसनभूता-नार्या इति वा प्राणक्षयादयो लोकानां व्यसनभूताः आपद्भूता अनार्याः-पापा-त्मकाः ते एते एकोरुकनिवासिनां भवन्ति किमिति प्रश्नः, भगवानाह-'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः, एते अतिवर्षादयोऽनार्याः एकोरुकवासिनां न भवन्ति

क्या? 'पवाहाइ वा' जिस वृष्टि से ऐसा प्रवाह-जल का पूर-आ जावे ऐसी वृष्टि होती है क्या? 'दगुब्भेयाइ वा' क्या ऐसी वृष्टि होती है कि पर्वत से पडने के कारण जमीन के भीतर खड्डे पड जावे, अथवा जमीन के भीतर से भी पानी बाहर निकलने लग जावे 'दगुप्पीलाइ वा' क्या? ऐसी वृष्टि होती है कि जिससे पानी का प्रवाह टक्कर खाकर इधर उधर फैल जावे 'गामवाहाइ वा' क्या ऐसी वहां वृष्टि होती है जो ग्राम को वहा ले जावे? 'जाव संनिवेसवाहाइ वा' यावत् सन्निवेश को वहा ले जावे! यहां यावत्पद से आकर वाह नगरवाह खेटवाह इत्यादि पदों का ग्रहण हुआ है ऐसे जल के उपद्रव से 'पाणक्खयजाव वसणभून मणारियाइ वा' क्या वहां जो प्राणियों का विनाश हो? यहां यावत् शब्द से 'जनक्षय धनक्षय कुलक्षय' इन पदों का संग्रह हुआ है इस तरह कैसे हे भदन्त! क्या वहां एकोरुक द्वीप निवासियों को कष्टों का सामना करना पड़ता है! इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते है-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे

'दगुब्भेयाइवा' એવો વરસાદ થાય છે, કે પર્વતપરથી પડવાને કારણે જમીનમાં ખાડા પડી જાય? અથવા જમીનની અંદરથી પણ પાણી બહાર નીકળી આવે? 'दगुप्पीलाइवा' શું એવો વરસાદ થાય છે કે પાણીનો પ્રવાહ ટક્કર ખાઈને આમતેમ ફેલાઇ જાય? 'गामवाहाइवा' ત્યાં એવો વરસાદ થાય છે કે જે આખા ગામને તાણી જાય 'जाव संनिवेसवाहाइवा' યાવત્ સંનિવેશને વહીને લઇ (ગામને તાણી) જાય? અહીંયા યાવત્પદથી આકરવાહ, નગરવાહ, ખેટવાહ વિગેરે પદોનો સંગ્રહ થયો છે આ રીતના પાણીના ઉપદ્રવથી 'पाणक्खय जाव वसणभूत-मणारियाइवा' ત્યાં જે પ્રાણિયોનો વિનાશ થાય યાવત્ જનક્ષય ધનક્ષય થાય કુલ ક્ષય થાય આવા પ્રકારના ઉપદ્રવોને એકોરૂક દ્વીપ વાસિયોને સામનો કરવો પડે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ!

यतः 'ववगयदगोवद्दवाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो!' व्यपगतदकोपद्रवाः, व्यपगताः–विनष्टा उदकानामुपद्रवाः अतिवृष्ट्यादिरूपा येभ्यस्तथा भूतास्ते एकोरुक द्वीपनिवासिनो मनुजगणाः–प्रज्ञप्ताः–कथिताः हे श्रमणायुष्मन्। इति। 'अत्थि णं भंते! एगोरुयदीवे दीवे' अस्ति खलु भदन्त! एकोरुक द्वीपनामके द्वीपे 'अयागराइ वा' अय आकर इति वा, अयसो लोहस्य आकरः–उद्भवस्थानं स विद्यते नवेति गौतमस्य प्रश्नः, एवमग्रेऽपि आकरविषयकः प्रश्न उन्नेयः। 'तंबागराइ वा' ताम्राकर इति वा, ताम्रस्य–धातुविशेषस्याकरः 'सीसागराइ वा' शीसकाकर इति वा, शीसकः 'सीसा' इति लोकप्रसिद्धः, 'सुवण्णागराइवा' सुवर्णाकर इति वा, 'रयणागराइ वा' रत्नस्य–वज्रवैडूर्यादेराकर इति वा, 'वइरागराइ वा' वज्राकर इति वा, वज्रं–हीरकम् 'वसुहाराइ वा' वसुधारेति वा, वसुधारा–धारारूपेणाकाशतः पतिता सुवर्णवृष्टिः, 'हिरण्णवासाइ वा' हिरण्यस्य–रजतस्य वर्षः सामान्यतो वर्षणम्, इति वा, 'सुवण्णवासाइ वा' सुवर्णवर्ष इति वा, 'रयणवासाइ

गौतम! यह अर्थ समर्थ नहीं है अर्थात् ये पूर्वोक्त अतिवृष्टि अनावृष्टि आदि उपद्रव वहां पर नहीं होते हैं। क्योंकि 'ववगयदगोवद्दवाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो' वे मनुष्य हे श्रमण आयुष्मन् जलीय उपद्रव से सर्वथा रहित होते हैं 'अत्थि णं भंते! एगोरुय दीवे दीवे अयागराइ वा तम्बागराइ वा सीसागराइ वा सुवण्णागराइ वा रयणागराइ वा वसुहाराइ वा, हिरण्णवासाइ वा 'हे भदन्त! क्या उस एकोरुक नाम के द्वीप में लोह की खाने है? ताम्बे की खाने है? सीसे की खाने है? सुवर्ण की खाने है? रत्नों की खाने है? वज्र हीरे की खाने है? तथा वसुधारा–धारा– रूप से सोनैयों की वृष्टि होती है क्या? हिरण्य की वर्षा होती है? 'सुवण्णवासाइवा' सुवर्ण की वर्षा होती है? 'रयण-

---

આ અર્થ બરોબર નથી અર્થાત્ આ પ્રમાણે કહેવું તે યોગ્ય નથી, એટલે કે આ પૂર્વોક્ત અતિવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ વિગેરે ઉપદ્રવો ત્યાં થતા નથી. 'ववगयदगोवद्दवाणं ते मणुयगणा पण्णता समणाउसो' તે મનુષ્યો હે શ્રમણ આયુષ્મન્ જલ સંબંધી ઉપદ્રવો વિનાના હોય છે 'अत्थि णं भंते! एगोरुय दीवे दीवे अयागराइवा तम्बागराइवा सीसागराइवा सुवण्णागराइवा रयणगराइवा वइरागराइवा वसुहाराइवा' हिरण्णवासाइवा' હે ભગવન્! એ એકોરૂક દ્વીપમાં લોખંડની ખાણો છે? તાંબાની ખાણો છે? સીસાની ખાણો છે? સોનાની ખાણો છે? રત્નોની ખાણો છે? વજ્રની ખાણો છે? હીરાની ખાણો છે? તથા વસુધારા ધારા પ્રવાહથી સોનૈયાની વૃષ્ટિ થાય છે? હિરણ્યનો વરસાદ થાય છે? 'सुवण्णवासाइ वा' સોનાનો વરસાદ થાય છે? 'रयणवासाइवा રત્નોનો વરસાદ થાય છે?

वा' रत्नवर्ष इति वा, 'वइरवासाइ वा' वज्रवर्षः, हीरकवर्ष इति वा, 'आभरणवासाइ वा' आभरणम्-अलङ्कारस्तस्य वर्ष इति वा 'पत्तवासाइ वा' पत्राणां वर्ष इति वा, 'पुप्फवासाइ वा' पुष्पवर्ष इति वा, 'फलवासाइ वा' फलवृष्टिर्वा 'बीयवासाइ वा' बीजवर्ष इति वा, 'मल्लवासाइ वा' माल्यवर्ष इति वा 'गंधवासाइ वा' गंधवर्ष इति वा-गन्धद्रव्यस्य वर्षणम् 'वण्णवासाइ वा' वर्णवर्ष इति वा, विलेपनवर्षणम् 'चुण्णवासाइ वा' चूर्णवर्ष इति वा, गन्धद्रव्यचूर्णवर्षणम्, 'खीरवुट्ठीइ वा' क्षीरवृष्टिरिति वा, क्षीरसदृशजलस्य वृष्टिरित्यर्थः, विशेषतो वर्षणं वृष्टिः, 'रयणवुट्ठीइ वा' रत्नवृष्टिरिति वा, 'हिरण्णवुट्ठीइ वा' हिरण्यवृष्टिरति वा, 'सुवण्णवुट्ठीइ वा' सुवर्णवृष्टिरिति वा, 'तहेव जाव चुण्णवुट्ठीइ वा' तथैव यावत् चूर्णवृष्टिरिति वा, अत्र यावत्पदेन सुवर्णवृष्टिः, रत्नवृष्टिः, वज्रवृष्टिः, आभरणवृष्टिः, तथा-पत्र पुष्प फलबीजमाल्यगन्धवर्णवृष्टिनां संग्रहो भवतीति । 'सुकालाइ वा'

वासाइवा' रत्नों की वर्षा होती है? 'वइरवासाइवा' वज्र हीरों की वर्षा होती है 'आभरणवासाइवा' आभरणों की वर्षा होती है? 'पुप्फवासाइ वा' पुष्पों की वर्षा होती है? 'फलवासाइ वा' फलों की वर्षा होती है? 'बीयवासाइ वा' बीजों की वर्षा होती है? 'मल्लवासाइ वा' मालाओं की वर्षा होती है? 'गंधवासाइ वा' गन्ध गन्धद्रव्य की वर्षा होती है? 'वण्णवासाइ वा' विलेपन-पिष्ट द्रव्य विशेष की वर्षा होती है? 'चुण्णवासाइ वा' गन्ध द्रव्य के चूर्ण की वर्षा होती है? 'खीरवुट्ठीइ वा' दूध की वृष्टि होती है? 'हिरण्णवुट्ठीइ वा' हिरण्य-चांदी की वृष्टि होती है? 'सुवण्णवुट्ठीइ वा' सुवर्ण की वृष्टि होती है। 'तहेव जाव चुण्णवुट्ठीइ वा' यावत् चूर्ण की वृष्टि होती। यहाँ यावत्पद से रत्न वृष्टि आदिकों का ग्रहण हुआ है। वर्षा में सामान्य रूप से वृष्टि

'वइरवासाइवा' वज्र હીરાનો વરસાદ થાય છે? 'आभरणवासाइ वा' આભરણોનો વરસાદ થાય છે? 'पत्तवासाइवा' પાનડાઓનો વરસાદ થાય છે 'पुप्फवासाइवा' પુષ્પોનો વરસાદ થાય છે? 'फलवासाइवा' ફલોનો વરસાદ થાય છે? 'बीयवासाइवा' બીજોનો વરસાદ થાય છે? 'मल्लवासाइवा' માલાઓનો વરસાદ થાય છે? 'गंधवासाइ वा' ગન્ધ દ્રવ્યોનો વરસાદ થાય છે? 'वण्णवासाइवा' વિલેપન પિષ્ટ દ્રવ્ય (પીઠી) વિશેષનો વરસાદ થાય છે? 'चुण्णवासाइवा' ગન્ધદ્રવ્યના ચૂર્ણનો વરસાદ થાય છે? खीरवुट्ठीइवा' દૂધનો વરસાદ થાય છે? 'रयणवुट्ठीइवा' રત્નોનો વરસાદ થાય છે? 'हिरण्णवुट्ठीइ वा' હિરણ્ય ચાંદીનો વરસાદ થાય છે? 'सुवण्णवुट्ठीइवा' સોનાનો વરસાદ થાય છે? 'तहेव जाव चुण्णवुट्ठीइवा' યાવત્ ચૂર્ણનો વરસાદ થાય છે. અહિયાં યાવત્પદથી રત્નવૃષ્ટિ વિગેરે પદો

सुकालः-उपद्रवादि रहितः कालः 'दुक्कालाइ वा' दुष्काल इति वा उपद्रवः कालः, 'सुभिक्खाइ वा' सुभिक्ष इति वा, सस्यादिनिष्पत्तिरूपः, 'दुभिक्खाइ वा' दुर्भिक्ष इति वा-सस्याद्यभावरूपः, 'अप्पग्घाइ वा' अल्पार्घ इति वा-अल्पमूल्येन वस्तुप्राप्तिः, 'महग्घाइ वा' महार्घ इति वा, बहुमूल्येन वस्तुप्राप्तिः 'कयाइ वा' क्रयः-क्रयणकमिति वा, मूल्येन वस्तुन आदानम् 'महाविक्कयाइ वा' महाविक्रयः-महाविक्रयणकमिति वा, बहुमूल्येन वस्तुनः प्रदानम् 'सण्णिहीई वा' सन्निधिरितिवा 'संचयाइ वा' संचय इति वा, सत्यपि वस्तुनि पुनस्तस्य संग्रणम्, 'निधीइ वा' निधिरिति वा, बहुमूल्यवस्तुस्थापनम् 'निहाणाइ वा' निधानमिति वा, भूम्याद्यन्तः स्थापितधनादिकम् 'चिरपोराणाइ वा' चिरपुराणमिति वा, चिरप्रतिष्ठितत्वेन पुराणं चिरकालस्थापितम् । अतएव 'पहीणसामियाइ वा' प्रहीणस्वामिकमिति वा प्रहीणः-

होती है और वृष्टि में घनी वृष्टि होती है इसी तरह 'सुकालाइ वा' उस एकोरुक द्वीप में सुकाल रहता है या 'दुकालाइ वा' दुष्काल होता है। 'सुभिक्खाइ वा' सुभिक्ष धान्यादि की निष्पत्ति रूप होता है या 'दुभिक्खाइ वा' दुर्भिक्ष धान्यादि की निष्पत्ति का अभाव रूप होता है। 'अप्पग्घाइ वा' वस्तुएँ अल्प मूल्य में मिलती है? 'महग्घाइ वा' बहुत मूल्य में मिलती है? 'कयाइ महाविक्कयाइ वा' वहां वस्तुओं की खरीदी होती है? या बहुत अधिक विक्री होती है? 'सण्णेहीइ वा' लोगों के वहां भोग्य पदार्थों का संग्रह होता है? 'संचयाइ वा' वहां के लोग वस्तुओं के होते हुए फिर आगे के लिये संचय करते है? 'निधीइ वा' बहु मूल्य वस्तुओं का संग्रह होता है? 'निहाणातिवा' लोग वहां द्रव्य को जमीन में गाढकर रखते है? 'चिरपोराणाइ वा' वहां पर लोग

ગ્રહણ કરાયા છે. વર્ષાકાળમા સામાન્ય રીતે વરસાદ થાય છે? અને વર્ષા કાળમાં વધારે પ્રમાણુથી વરસાદ થાય છે? એજરીતે 'सुकालाइवा' એ એકો રૂક દ્વીપમાં સુકાલ રહે છે? અથવા 'दुक्कालाइवा' દુષ્કાળ હોય છે? 'सुभिक्खाइवा ધાન્યાદિની ઉત્પત્તિ રૂપ સુકાળ હોય છે? 'दुभिक्खाइवा' ધાન્યાદિની ઉત્પત્તિના અભાવરૂપ દુકાળ હોય છે? 'अप्पग्घाइवा' વસ્તુ અલ્પ મૂલ્યથી સોંઘી મળે છે? અથવા 'महग्घाइवा' બહુમૂલ્યથી (મોંઘી) મળે છે? 'कयाइमहाविक्कयाइवा ત્યાં વસ્તુઓની ખરીદી થાય છે? અથવા વધારે પ્રમાણુથી વેચાણુ થાય છે? 'सण्णेहीइवा' લોકો ત્યાં ભોગ્ય પદાર્થોનો સંગ્રહ કરે છે? 'संचयाइवा' ત્યાંના લોકો વસ્તુ હોવા છતાં ભવિષ્ય માટે સંચય કરે છે? 'निधीइवा અધિક મૂલ્યવાળી વસ્તુઓનો સંગ્રહ થાય છે? 'निहाणातिवा' ત્યાં લોકો ધનને જમીનમાં દાટે છે? 'चिरपोराणाइवा ત્યાંના લોકો પાંસે

नष्टः स्वामी-धनस्वामी यस्य तत्तथा-अस्वामिकं द्रव्यजातम्, 'पहीणसेउयं' प्रहीणसेचकम्-प्रहीणाः प्रणष्टाः सेक्तारः सेचकाः धनप्रक्षेप्तारो यस्य तत् संप्रति न तत्र धनस्थापिता वर्त्तते एतादृशं स्थानम्, अथवा प्रहीणसेतुकमिति, प्रहीणः सेतुः गमनागमनभूमिर्यस्य तत्। सुमेरुवशातनतत्वेन 'पहीणमग्गाइ वा' प्रहीणमार्गमिति वा प्रहीणः प्रणष्टः मार्गः जनानां गमनागमनं यस्य तत्। 'पहीणगोत्तागाराइ वा' प्रहीणगोत्रागारमिति वा, प्रहीणं प्रणष्टं गोत्रागारं तत्स्वामि गोत्रीयजनस्यापि अगारं यस्य तत्, निक्षिप्तधनराशि स्वामिनो गोत्रीयजनोऽपि न जीवतीत्येतादृशं स्थानम्। एतानि वस्तूनि सन्ति किम्? तथा-'जाइं इमाइं' यानि इमानि 'गामागरनगरखेडकब्बडमडंबदोणमुहपट्टणासमसंवाहसन्निवेसेसु' ग्रामाकरनगरखेटकर्बटमडम्बद्रोणमुखपत्तनाश्रमसंवाहसन्निवेशेषु 'सिंघाडगतिगचउक्कचच्चर-

---

अपने पास पुरानी वस्तुएं संग्रहित करते हैं? बहुत पुराना होने से 'पहीणसामियाइ वा' वहां ऐसा भी द्रव्य होता है, कि जिसका कोई स्वामी न हो। 'पहीणसेउयाइ वा' ऐसा भी वहां द्रव्य होता है, कि जिसमें फिर कोइ धन जमा करने वाला जन भी न हो। 'पहीणमग्गाइ वा' जिसकी भूमी जाने आनें योग्य नही हो। 'पहीणगोत्तागाराइ वा' वहां ऐसे भी धन स्थान होते है कि वहां धन रखने वालों के गोत्रका कोइ भी मनुष्य न बचा हो अर्थात् सब मर गये हो और उसका घर भी नष्ट हो गया हो, वहां ऐसे स्थान होते है क्या। फिर 'जाइ इमाइं गामागर णगर खेडकब्बड मडंबदोणमुहपट्टणासमसंवाहसन्निवेसेसु' जो ये वहां ग्राम, आकर, नगर, खेट, कर्वट, मडंब, द्रोणमुख, पत्तन, आश्रम, संवाध और सन्निवेश है उनमें तथा उनमें जो 'सिंघाडग' शृङ्गाटक के आकार जैसे रास्ते है 'तिगचउक्कचच्चर चउम्मुहमहापहेसु' त्रिक तीन

જુની વસ્તુઓનો સંગ્રહ હોય છે? ઘણું જુનું હોવાથી 'पहीणसमियइावा' ત્યાં એવું પણ દ્રવ્ય હોય છે કે જેનો કોઈ માલીકજ ન હોય? 'पहीणसेउयाइवा' ત્યાં એવું પણ ધન હોય છે કે જેમાં પાછું, કોઈ જમા કરાવનાર માણસ ન હોય અથવા જેની ભૂમી જવા આવવા યોગ્ય ન હોય 'पहीणगोत्तागाराइवा' ત્યાં એવા પણ ધનસ્થાનો હોય છે કે ત્યાં ધન રાખનારાઓના વંશનો કોઈ પણ માણસ બચ્યો ન હોય? અર્થાત્ બધાજ મરી ગયા હોય? અને તેનું ઘર પણ નાશ પામ્યું હોય? એવા સ્થાનો હોય છે? 'जाइं इमाइं गामागरणगरखेडकब्बडमडंबदोणमुहपट्टणासमसंवाहसन्निवेसेसु' જે આ ત્યાં ગ્રામ આકર નગર ખેટ કર્બટ મડંબ દ્રોણમુખ પત્તન આશ્રમ, સંવાહ અને સંનિવેશ છે, તેમાં તથા તેમાં જે 'सिंघाडग' શિંઘોડાના આકાર જેવા રસ્તાઓ

चउम्मुहमहापहपहेसु' शृङ्गाटकत्रिकचतुष्कचत्वरचतुर्मुखमहापथपथेषु 'णगरणिद्धमण-सुसाणगिरिकंदरसंतिसेलोवट्ठाणभवणगिहेसु' नगरनिर्धमनश्मशानगिरिकन्दरसच्छैलोपस्थानभवनगृहेषु. हिरण्यसुवर्णादिबहुमूल्यद्रव्याणि 'संनिक्खित्ताइं चिट्ठंति' सन्निक्षिप्तानि तिष्ठन्ति किम् ? इति प्रश्नः, भगवानाह-'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः नैतानि अथ आकरादीनि एकोरुक द्वीपे भवन्तीति भावः।

एकोरुकमनुजानां स्थितिं दर्शयितुं प्रश्नन्नाह-'एगोरुयदीवे णं' इत्यादि, 'एगूरुयदीवे णं भंते ! दीवे' एकोरुकद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे 'मणुयाणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ?' मनुजानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता-कथितेति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइ भागं असंखेज्जइभागेण ऊणगं' जघन्येन पल्योपमस्यासंख्येयभागम्

मार्ग वाले रास्ते हैं 'चउक्क' चार मार्ग वाले रास्ते है। चत्वर चतुर्मुख मार्ग है और महापथ रूप मार्ग है। उनमें एवं 'णगर णिद्धमणसुसाण-गिरिकंदरसेलोवट्ठाणभवणगिहेसु' नगर की नाली गटर में श्मशानों में गिरि एवं गिरि की कन्दराओं में ऊंचे पर्वत इत्यादि स्थानों में 'सनि-क्खित्ताइं चिट्ठंति' द्रव्य गड़ा हुआ होता है ? इसके उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं-हे गौतम ! 'णो इणट्ठे समट्ठे' यह अर्थ समर्थ नही है-अर्थात् पूर्वोक्त प्रश्न की विषय भूत कोइ भी बात वहां नहीं होतीहै और न ग्रामादिकों में कहीं पर भी धन गड़ा हुआ रहता है।

अब सूत्रकार एकोरुक द्वीप के मनुष्यों की स्थिति कहते हैं-'एगोरुय दीवे णं भंते दीवे मणुयाणं केवतियं कालंठिई पण्णत्ता' हे भदन्त एकोरुक द्वीप के मनुष्यों की स्थिति कितने काल की कही गई है ? उत्तर में

છે, 'तिगचउक्कचच्चर चउम्मुहमहापहेसु' ત્રિક ત્રણમાર્ગ વાળા રસ્તાઓ હોય છે. ચાર માર્ગવાળા રસ્તા છે. ચત્વર ચાર રસ્તા ભેગા થતા હોય તેવો ચોક તથા મહાપથ રૂપ માર્ગમાં તથા 'णगरणिद्धमणसुसाणगिरि कंदरसेलोवट्ठाण भवणगिहेसु' નગરની નાળ ગટરમાં સ્મશાનોમાં પર્વત એવં પર્વતોની ગુફાઓમાં ઉંચા પર્વત વિગેરે સ્થાનોમાં 'सं निविखत्ताइं चिट्ठंति' દટાયેલુ ધન હોય છે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! આ અર્થ બરોબર નથી. અર્થાત્ પૂર્વોક્ત પ્રશ્ન સંબંધી કોઈ પણ વાત ત્યાં હોતી નથી. તેમજ ગામો વિગેરેમાં કયાંય પણ ધનદટાયેલુ હોતું નથી

હવે સૂત્રકાર એકોરૂક દ્વીપના મનુષ્યોની સ્થિતિનું વર્ણન કરે છે. 'एगोरुयदीवणं भंते ! दीवे मणुयाणं केवतियं कालं ठिई पण्णत्ता' હે ભગવન્ એકોરૂક દ્વીપના મનુષ્યોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેવામાં આવી છે

असंख्येयभागेनोनकम् 'उक्कोसेण-पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं' उत्कर्षेण पल्योपमस्यासंख्येयभागम् । 'ते णं भंते ! मणुया' ते एकोरुकद्वीपनिवासिनः खलु भदन्त ! मनुजाः मनुष्याः 'कालमासे कालं किच्चा' कालमासे कालं कृत्वा 'कहिं गच्छंति कहिं उववज्जंति' कुत्र-कस्मिन् स्थाने गच्छन्ति तथा कुत्र कस्मिन् स्थाने उत्पद्यन्ते इति गौतमस्य प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'ते णं मणुया' ते खलु-एकोरुकद्वीपीय मनुजाः 'छम्मासावसेसाउया' षण्मासावशेषायुषः कृतपरभवायुर्बन्धा इति गम्यम् 'मिहुण-याइं पसवंति' मिथुनकानि प्रसुवते-समुत्पादयन्ति, 'अउणासीइं राइंदियाइं मिहु-णाइ सारक्खंति संगोविंतिय' एकोनाशीति रात्रिदिवानि-अहोरात्राणि मिथुन-कानि संरक्षन्ति संगोपायन्ति च, संरक्षन्ति उचितोपचारकरणतः पालयन्ति-

---

प्रभु श्री कहते हैं 'गोयमा !' हे गौतम ! इनका जहन्नेणं 'पलिओमस्स असंखेज्जइभागं असंखेज्जइ भागेण ऊणगं' अपने असंख्यातवे भाग से हीन पल्योपमके असंख्यातवें भाग प्रमाण जघन्य स्थिति है और 'उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइ भागं' उत्कृष्ट स्थिति पल्योपम के असंख्यातवें भाग प्रमाण है 'ते णं भंते ! मणुस्सा कालमासे कालं किच्चा कहिं गच्छंति, कहिं उववज्जंति' हे भदन्त वे मनुष्य काल मासमें मरण करके कहां जाते है ? कहां उत्पन्न होते है ? उत्तरमें प्रभु श्री कहते है 'गोयमा' तेणं मणुया छम्मासावसेसाउया मिहुणयाइ पसवेंति, अउणासीइं राइं दियाइं मिहुणाइं सारक्खंति संगोविंतिय 'हे गौतम ! जब उनकी छह मासकी आयुशेष रहती है तब वे पुत्र और पुत्री रूप जोड़े को उत्पन्न करते है अस्सीमे एक कम-७९ दिन तक वे उस जोडे

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે 'ગોયમા ! હે ગૌતમ ! તેઓની સ્થિતિ 'जहण्णेणं पलिओमस्स असंखेज्जइभागं असंखेज्जइभागेण ऊणगं' પોતના અસંખ્યાતમા ભાગથી ઓછા પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ જઘન્યથી છે અને 'उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं' ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પલ્યો-પમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુની છે. 'तेणं भंते ! मणुस्सा कालमासे कालं किच्चा कहिं गच्छंति, कहिं उववज्जंति' હે ભગવન્ તે મનુષ્યો કાલના અવ-સરે કાળ કરીને કયાં જાય છે ? અને કયાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! तेणं मणुया छम्मासावसेसाउया मिहुणयाइं पसवेंति, अउणासीइं राइंदियाइं मिहुणाइं सारक्खेंति संगोविंतिय' હે ગૌતમ જ્યારે તેઓનું ૭ માસનું આયુષ્ય બાકી રહે છે ત્યારે તેઓ પુત્ર અને પુત્રી રૂપ જોડાને ઉત્પન્ન કરે છે. અને ૭૯ ઓગણ્યાસી દિવસ પર્યન્ત તેઓ એ જોડલાનું પાલન પોષણ કરે છે. અને તેને સારી રીતે સંભાળે છે.

अनाभोगेन हस्तावकृष्टेभ्यः। 'सारक्खित्तार' संरक्ष्य संरक्ष्य 'संगोवित्ता' संगोप्य; 'उस्ससित्ता, निस्ससित्ता' उच्छ्वस्य निःश्वस्य–उच्छ्वासं कृत्वा निःश्वासं कृत्वा श्वासोच्छ्वासं गृहीत्वेत्यर्थः 'कासित्ता' कासित्वा–कासं विधाय 'छीइत्ता' क्षुत्वा क्षुतं विधाय 'अक्किट्ठा' अक्लिष्टाः स्वशरीरोत्थक्लेशवर्जिताः 'अव्वहिया' अव्यथिताः–परेणाऽनापादितदुःखाः, 'अपरियाविया' अपरितापिताः–स्वतः परतो वा अनुपजातकायमनः परितापाः, 'सुहं सुहेणं' सुखं सुखेन सुखपूर्वकं 'कालमासे कालं किच्चा' कालमासे–कालदिने आयुर्दलिकक्षये कालं–मरणं कृत्वा 'अन्नयरेसु देवलोएसु' अन्यतरेषु देवलोकेषु–भवनपत्यादीशानान्तदेवलोकेषु 'देवत्ताए उववत्तारो भवंति' देवत्वेन उपपत्तारो भवन्ति समुत्पद्यन्ते स्वसमानायुष्कसुरेष्वेव तदुत्पत्तिसंभवात्। अत्र कालमासे इति कथनेन तत्काल तद्देशभाविमनुजानामकालमरणाभावः सूचितः, अपर्याप्तकान्तर्मुहूर्त्तकालान्तरमनपवर्त

का प्रति पालन करते है, उसे अच्छी तरह संभाल कर रखते है, 'सारक्खित्ता संगोवित्ता' उसकी अच्छी तरह पालन और संभाल करके 'उस्ससित्ता, निस्ससित्ता, कासित्ता, छीईत्ता, अक्किट्ठा, अव्वहित्ता, अपरियाविया' फिर वे उच्छ्वास निःश्वास लेकर खास कर एवं छींक लेकर विना किसी क्लेश के भीति विना तथा विना किसी परितापके 'सुहं सुहेणं' शान्ति पूर्वक 'कालमासे कालं किच्चा' मरण के अवसर में मरकर 'अन्नयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववत्तारो भवंति' भवनपत्यादिइशान देव लोक तक के किसी एक देव लोक में उत्पन्न हो जाते है। अर्थात् अपनी आयु के समान आयुवाले देवों में ही इनकी उत्पत्ति होती है। इनका अकाल में मरण नहीं होता है क्योंकि असंख्यात वर्षायुष्क आयुवालों को अनपवर्तनीय आयुवाला सिद्धान्त में कहा गया है. यही बात प्रकट करने के लिये 'कालमासे' इस शब्द का

'सारक्खिता संगोवित्ता' तेनुं सारी रीते पालन पोषण करीने 'उस्सासित्ता, निस्सासिवा कासिता छीईत्ता अक्किट्ठा अव्वहिता अपरियाविया' ते पछी तेओ उच्छ्वास निश्वास लईने खुखारो खाईने छींकीने कंई पण कलेश भोगव्या विना तथा कोई पण जातना परिताप विना 'सुहं सुहेण' शान्ति पूर्वक 'कालमासे काल किच्चा' कालना अवसरे काल करीने 'अन्नयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववत्तारो भवति' भवनपतिथी लईने ईशान सुधीना देवलोक पैकी कोई पण एक देवलोकमां उत्पन्न थई जाय छे. अर्थात् पोताना आयुष्य सरीखा आयुष्यवाळा देवलोकमांज तेओनी उत्पत्ती थाय छे. तेओनुं अकालमरण थतुं नथी. केमके असंख्यात वर्षायुष्क आयुष्य वाळाओने अनपवर्तनीय आयुष्यवाळा

नीचायुष्कत्वात्। 'देवलोयपरिग्गहियाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो!' देवलोकपरिग्रहाताः देवलोक एव भवनपत्याद्यीशानान्तरूपस्तथाक्षेत्र स्वाभाव्यात्त-द्योग्यायुर्बन्धनेन परिगृहीतो यैस्ते तथाभूतास्ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ताः हे श्रमणायुष्मन्निति ॥सू० ४२॥

मूलम्—कहिं णं भंते! दाहिणिल्लाणं आभासिय मणुस्साणं आभासिय दीवे णामं दीवे पण्णत्ते? गोयमा! जंबूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिण पुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ लवणसमुद्दं तिन्नि जोयण-सयाइं ओगाहित्ता एत्थ णं आभासिय मणुस्साणं आभासिय दीवे णामं दीवे पण्णत्ते, सेसं जहा एगोरुयाणं णिरवसेसं सव्वं। कहि णं भंते! दाहिणिल्लाणं वेसालियमणुस्साणं पुच्छा, गोयमा! जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं चुल्लहिमवंत-स्स वासहरपव्वयस्स दाहिणपच्चत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ लवण-समुद्दं तिण्णि जोयण० सेसं जहा एगोरुयाणं। कहि णं भंते! दाहिणिल्लाणं णंगोलियमणुस्साणं पुच्छा, गोयमा! जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरपच्चत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ लवणसमुद्दं तिण्णि जोयण-सयाइं० सेसं जहा एगोरुय मणुस्साणं ॥सू० ४३॥

यहां प्रयोग किया गया है। 'देवलोयपरिग्गहियाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता 'समणाउसो' हे श्रमण आयुष्मन्। ये मनुष्य उस प्रकार के क्षेत्र के स्वभाव से ही देव संबंधी आयु का बंध करने से भवन पति से ईशान देव लोक तक के देवलोक के सिवाय अन्यलोक में उत्पन्न होने वाले नहीं होते है ॥सू० ४२॥

સિદ્ધાંતકારોએ કહેલ છે. એજ વાત પ્રગટ કરવા માટે 'कालमासे' એ પદનો અહિયાં પ્રયોગ કરેલ છે. 'देवलोयपरिगाहियाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ તે મનુષ્યો તે પ્રકારના ક્ષેત્રના સ્વભાવથીજ દેવ સંબંધી આયુષ્યનો બંધ કરવાથી ભવનપતિથી ઇશાન દેવલોક સુધીના દેવલોક સિવાયના બીજા દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. ॥ સૂ. ૪૨ ॥

छाया-कुत्र खलु भदन्त ! दाक्षिणात्यानामाभाषिकमनुष्याणाम् आभाषिक द्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मंदरस्स पर्वतस्य दाक्षिणेन क्षुद्रहिमवतो वर्षधरपर्वतस्य दक्षिणपौरस्त्यात् चरमान्तात् लवणसमुद्रं त्रीणि-योजनशतानि अवगाह्य अत्र खलु आभाषिक मनुष्याणाम् आषिकद्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः । शेषं यथा एकोरुकाणां निरवशेषं सर्वम् । कुत्र खलु भदन्त ! दक्षिणा-त्यानां वैशालिकमनुष्याणां पृच्छा गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणेन क्षुद्रहिमवतो वर्षधरपर्वतस्य दक्षिणपाश्चात्यचरमान्तात् लवणसमुद्रं त्रीणि योजनशतानि शेषं यथा एकोरुकाणाम् । कुत्र खलु भदन्त ! दक्षिणात्यानां नाङ्गो-लिक मनुष्याणां पृच्छा, गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणेन क्षुद्रहिमवतो वर्षधरपर्वतस्य उत्तरपाश्चात्यात् चरमान्तात् लवणसमुद्रं त्रीणि योजन-शतानि० शेषं यथा एकोरुकमनुष्याणाम् ॥सू० ४३॥

टीका-एकोरुकमनुष्याणां स्वरूपादिकमुपवर्ण्य आभाषिकमनुष्याणां स्वरूपा-दिकमुपवर्णयितुं प्रश्नयन्नाह-'कहि णं भंते !' इत्यादि । 'कहि णं भंते ! दाहि-णिल्लाणं आभासियमणुस्साणं' कुत्र खलु भदन्त ! दाक्षिणात्यानामाभाषिक मनुष्याणाम् 'आभासियदीवे णामं दीवे पण्णत्ते' आभाषिकद्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः-कथितः, इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि 'गोयमा' हे गौतम ! 'जबुद्दीवे दीवे' जम्बूद्वीपे द्वीपे 'मंदरस्स-पव्वयस्स दाहिणेणं' मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणेन-दक्षिणस्यां दिशि 'चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स' क्षुद्रहिमवतो वर्षधर पर्वतस्य 'दाहिणपुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ' दक्षिणपौरस्त्यात् आग्नेयकोणात्

'कहि णं भंते ! दाहिणिल्लाणं आभासिय मणुस्साणं' इत्यादि ।

टीकार्थ-हे भदन्त ! दक्षिण दिशा के आभाषिक मनुष्यों का आभाषिक नामका द्वीप कहां पर है ? उत्तर में प्रभु श्री कहते है-'गोयमा' जबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं चुल्लहिमवंतस्स वासहर पव्वयस्स दाहिण पुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ' हे गौतम ! इस जम्बूद्वीप में मन्दर पर्वत की दक्षिण दिशा में क्षुद्र हिमवंत नाम का बडा सुंदर पर्वत है उसके दक्षिण पौरस्त्य अग्नि कोण के चरमान्त से

'कहिणं भंते ! दाहिणिल्लाणं आभासियमणुस्साणं' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ– હે ભગવન્ દક્ષિણ દિશાના આભાષિક મનુષ્યોના આભાષિક નામનો દ્વીપ ક્યાં આવેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिण-पुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ' હે ગૌતમ ! આ જંબૂદ્વીપમાં મંદર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં ક્ષુદ્રહિમવંત નામનો સુંદર પર્વત છે. તેના દક્ષિણ પૌરસ્ત્ય અગ્નિ

चरमान्तात् 'लवणसमुद्दं तिन्नि जोयणसयाइं ओगाहित्ता' लवणसमुद्रं त्रीणि योजनशतानि अवगाह्य 'एत्थ णं आभासियमणुस्साणं आभासियदीवे णामं दीवे पण्णत्ते' अत्र खलु आभाषिकमनुष्याणाम् आभाषिकद्वीपो नामद्वीपः प्रज्ञप्तः, 'सेसं जहा एगोरुयाणं निरवसेसं सव्वं' शेषं यथा एकोरुकाणां निरवशेषं सर्वम् एकोरुकमनुष्यवदेव आभाषिक द्वीपस्य वर्णनम् आभाषिकमनुष्यस्वरूपादिकं च सर्वं निरवशेषं वक्तव्यम्। 'कहि णं भंते' कुत्र खलु भदन्त ! 'दाहिणिल्लाणं वेसालिय मणुस्साणं पुच्छा' दाक्षिणात्यानां वैशालिकमनुष्याणां वैशालिक नामको द्वीपः प्रज्ञप्तः इति पृच्छया संगृह्यते प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम ! 'जंबुद्दीवे णं दीवे' जम्बूद्वीपे खलु द्वीपे 'मंदरस्स पव्वयस्स' मन्दरनामकस्य पर्वतस्य 'दाहिणे णं' दक्षिणेन 'चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स' चुल्लहिमवतो वर्षधरपर्वतस्य 'दाहिणपच्चत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ' दक्षिणपाश्चात्यात् नैऋतकोणादित्यर्थः चरमा-

---

'लवणसमुद्दं तिन्नि जोयणसयाइं ओगाहित्ता' लवण समुद्र में तीनसौ योजन जाने पर इसी स्थान पर 'एत्थ णं आभासिय मणुस्साणं आभासिय दीवे णामं दीवे पण्णत्ते' आभाषिक मनुष्यों का आभाषिक नाम का द्वीप है। 'सेसं जहा एगोरुया णं णिरवसेसं सव्वं' इस द्वीप के सम्बन्ध में एवं यहां के मनुष्यों के सम्बन्ध में बाकी का और सब कथन एकोरुक द्वीप के प्रकरण में जैसा किया गया है वैसा ही जान लेना चाहिए। 'कहि णं भंते ! दाहिणिल्लाणं वेसालिय वेसाणिय मणुस्साणं पुच्छा' हे भदन्त ! दक्षिण दिशा के वैशालिक वैषाणिक मनुष्यों का वैशालिक वैषाणिक नामका द्वीप कहां पर है। उत्तर मे प्रभुश्री कहते है 'गोयमा' जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणे णं चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिण पच्चत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ समुद्दं

ખૂણાના ચરમાન્તથી 'लवणसमुद्दं तिन्नि जोयणसयाइं ओगाहित्ता' લવણ સમુદ્રમાં ત્રણસો યોજન જાય ત્યારે 'एत्थणं आभासियमणुस्साणं आभासिय दीवे णामं दीवे पण्णत्ते' એજ સ્થાનપર આભાષિક મનુષ્યોનો આભાષિક નામનો દ્વીપ છે. 'सेसं जहा एगोरुय णं णिरवसेसं सव्वं' આ દ્વીપના સંબંધમાં તેમજ ત્યાંના મનુષ્યોના સંબંધમાં બાકીનું તમામ કથન એકોરૂક દ્વીપનાં પ્રકરણમા જે પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે એજ પ્રમાણે સમજી લેવું જોઈએ 'कहिणं भंते ! दाहिणिल्लाण वेसालिय वेसाणिय मणुस्साण पुच्छा' હે ભગવન્ ! દક્ષિણ દિશાના વૈશાલિક અને વૈષાણિક મનુષ્યોના વૈશાલિક અને વૈષાણિક નામના દ્વીપો કયાં આવેલ છે

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! जंबूद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिण

न्तात् 'लवणसमुद्दं तिन्नि जोयणसयाइं' लवणसमुद्रं त्रीणि योजनशतानि अवगाह्यात्र खलु दाक्षिणात्यानां वैशालिकमनुष्याणां वैशालिक नामको द्वीपः प्रज्ञप्तः—कथितः 'सेसं जहा एगोरुयाणं' शेषं यथा एकोरुकद्वीप निवासिनां मनुष्याणां कथितं तदेतत्सर्वं निरवशेषमिह वक्तव्यमिति। 'कहिणं भंते !' कुत्र खलु भदन्त! 'दाहिणिल्लाणं णंगोलियमणुस्साणं पुच्छा' दाक्षिणात्यानां नाङ्गोलिकमनुष्याणां नाङ्गोलिको नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः—कथित इति प्रश्नः, 'भगवानाह—'गोयमा' हे गौतम ! 'जम्बूदीवे दीवे' जम्बूद्वीपे द्वीपे 'मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं' मन्दरनामकस्य पर्वतस्य दक्षिणेन 'चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स' चुल्लहिमवतो वर्षधरपर्वतस्य 'उत्तरपच्चत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ' उत्तरपाश्चात्यात् वायव्यकोणादित्यर्थः

तिन्नि जोयणस्स सेसं जहा एगोरुयाणं 'हे गौतम' इस जंबूद्वीप नाम के वर्त्तमान सुमेरु पर्वत की दक्षिण दिशा की ओर रहे हुए क्षुद्र हिमवंत पर्वत के दक्षिण पश्चिम नैऋत कोण के चरमान्त से लवणसमुद्र में तीनसौ योजन जाने पर ठीक इसी स्थान पर दक्षिण दिशा के वैशालिक वैषाणिक मनुष्यों का वैशालिक (वैषाणिक) नामका द्वीप है। बाकी का इसके सम्बन्ध में शेष और सब कथन एकोरुक के प्रकरण जैसा ही है।

'कहि णं भंते' दाहिणिल्लाणं णंगोलियमणुस्साणं पुच्छा' हे भदन्त! दक्षिण दिशा के नांगोलिक मनुष्यों का नांगोलिक द्वीप कहां पर है। उत्तर में प्रभुश्री कहते है 'गोयमा' जंबूहीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स उत्तर पच्चत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ लवणसमुद्दं तिण्णि जोयणसयाइं सेसं जहा

पच्चत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ लवणसमुद्दं तिन्निजोयण सयाइं सेसं जहा एगोरुय मणुस्साणं' હે ગૌતમ ! આ જંબૂદ્વીપમાં સુમેરૂ પર્વતની દક્ષિણ દિશા તરફ રહેલા ક્ષુદ્રહિમવંત પર્વતના દક્ષિણ, પશ્ચિમ નૈઋત્ય ખૂણાના ચરમાન્તથી લવણ સમુદ્રમાં ત્રણસો યોજન જવાથી બરોબર એજ સ્થાનપર દક્ષિણ દિશાનો વૈષાણિક અને વૈશાલિક મનુષ્યોના વૈષાણિક અને વૈશાલિક નામના દ્વીપો છે. એટલે કે વૈશાલિક મનુષ્યોના વૈશાલિક દ્વીપ અને વૈષાણિક મનુષ્યોનો વૈષાણિક દ્વીપ છે. આ સંબંધમાં બાકીનું તમામ કથન એકોરૂક દ્વીપના કથન પ્રમાણેનુંજ કહેલ છે.

'कहिं णं भंते ! दाहिणिल्लाण णंगोलियमणुस्साणं पुच्छा' હે ભગવન્ દક્ષિણ દિશાના નાંગોલિક મનુષ્યોનો નાંગોલિક દ્વીપ ક્યાં આવેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! जंबूद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरपच्चत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ लवणसमुद्दं तिण्णि जोयणसयाइं सेसं जहा एगोरुयमणुस्साणं' હે ગૌતમ ! ઉત્તર પશ્ચિમ આ જંબૂદ્વીપના મંદર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં આવેલ ક્ષુદ્રહિમવંત પર્વતના વાયવ્ય

चरमान्तात् 'लवणसमुद्दं तिन्नि जोयणसयाइं०' लवणसमुद्रं त्रीणि योजनशतानि अवगाह्यात्र खलु नाङ्गोलिकमनुष्याणां नाङ्गोलिकनामको द्वीपः प्रज्ञप्तः, 'सेसं जहा एगोरुयमणुस्साणं' शेषं यथा एकोरुकमनुष्याणाम् एतदतिरिक्तं सर्वमेकोरुकमनुष्यप्रकरणवदेव ज्ञातव्यम् ॥सू० ४३॥

हयकर्णद्वीपं वर्णयितुमाह—'कहिणं भंते !' इत्यादि ।

मूलम्—कहि णं भंते ! दाहिणिल्लाणं हयकण्णमणुस्साणं हयकण्णदीवे णामं दीवे पन्नत्ते? गोयमा ! एगोरुयदीवस्स उत्तरपुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ लवणसमुद्दं चत्तारि जोयणसयाइं ओगाहित्ता एत्थ णं दाहिणिल्लाणं हयकण्णमणुस्साणं हयकण्णदीवे णामं दीवे पन्नत्ते, चत्तारि जोयणसयाइं आयामविक्खंभेणं, बारसजोयणसया पन्नट्ठी किंचि विसेसूणा परिक्खेवेणं, से णं एगाए पउमवरवेइयाए अवसेसं जहा एगोरुयाणं। कहि णं भंते! दाहिणिल्लाणं गयकण्णमणुस्साणं पुच्छा, गोयमा! आभासियदीवस्स दाहिणपुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ लवणसमुद्दं जोयणसयाइं सेसं जहा हयकण्णाणं। एवं गोकण्णमणुस्साणं पुच्छा, वेसाणिय (वेसालिय) दीवस्स दाहिणपच्चत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ लवणसमुद्दं चत्तारि जोयणसयाइं सेसं जहा हयकण्णाणं। सक्कुलिकण्णाणं पुच्छा, गोयमा! णंगो-

---

एगोरुयमणुस्साणं' हे गौतम उत्तर पश्चिम इस जम्बूद्वीप के मन्दर पर्वत की दक्षिण दिशा में वर्तमान क्षुद्र हिमवंत पर्वतके वायव्य कोण के चरमान्त से लवण समुद्र में तीनसौ योजन जाने पर ठीक इसी स्थान पर दक्षिण दिशा के नांगोलिक मनुष्यों का नांगोलिक नामका द्वीप है इस द्वीप और द्वीपगत मनुष्यों के सम्बन्ध में और सब यादी का कथन एकोरुक के प्रकरण में जैसा लिखा जा चुका है वैसा ही है । ॥४३॥

ખૂણાના ચરમાન્તથી લવણ સમુદ્રમાં ત્રણસો યોજન જવાથી બરોબર એજ સ્થાન પર દક્ષિણ દિશાના નાંગોલિક મનુષ્યોનો નાંગોલિક નામનો દ્વીપ આવેલ છે.

આ દ્વીપ અને દ્વીપમાં રહેલા મનુષ્યોના સંબંધમાં બીજુ તમામ બાકીનુ કથન એકોરૂક દ્વીપના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે. એજ પ્રમાણે જાણી લેવું જોઈએ. ॥ સૂ. ૪૩ ॥

लिय दीवस्स उत्तरपच्चत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ लवणसमुद्दं चत्तारि जोयणसयाइं सेसं जहा हयकण्णाणं। आयंसमुहाणं पुच्छा, हयकण्णदीवस्स उत्तरपुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ पंचजोयणसयाइं ओगाहित्ता एत्थ णं दाहिणिल्लाणं आयंसमुहमणुस्साणं आयंसमुहदीवे णामं दीवे पन्नत्ते, पंच जोयणसयाइं आयामविक्खंभेणं। आसमुहाईणं छ सया, आसकन्नाईणं सत्त, उक्कामुहाईणं अट्ठ, घणदंताईणं जाव नव जोयणसयाइं, एगोरुय परिक्खेवो नव चेव सयाइं अऊणपन्नाइं।

बारसपन्नट्ठाइं हयकण्णाईणं परिक्खेवो ॥१॥

आयंसमुहाईणं पन्नरसे कासीए जोयणसए किंचि विसेसाहिए परिक्खेवेणं, एवं एएणं कमेणं उवउंजिउण णेयव्वा चत्तारि चत्तारि एगपमाणा, णाणत्तं ओगाहे, विक्खंभे परिक्खेवे, पढमबीय तईय चउक्काणं उग्गहो विक्खंभो परिक्खेवो भणिओ। चउत्थ चउक्के छजोयणसयाइं आयामविक्खंभेणं अट्ठारस सत्ताणउए जोयणसए परिक्खेवेणं। पंचमचउक्के सत्त जोयणसयाइं आयामविक्खंभेणं बावीसं तेरसोत्तरे जोयणसए परिक्खेवेणं। छट्ठचउक्के अट्ठजोयणसयाइं आयामविक्खंभेणं, पणवीसं एगूणतीसं जोयणसए परिक्खेवेणं। सत्तमचउक्के नव जोयणसयाइं आयामविक्खंभेणं, दो जोयणसहस्साइं अट्ठ पणयालं जोयणसए परिक्खेवेणं।

जस्स य जो विक्खंभो ओगाहो तस्स तत्तिओ चेव।
पढमाइण परिरओ सेसाणं जाण अहिओ ३ ॥२॥

सेसा जहा एगोरुय दीवस्स जाव सुद्धदंत दीवे देवलोग परिग्गहियाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो! कहि णं भंते! उत्तरिल्लाणं एगोरुय मणुस्साणं एगोरुय दीवे णामं दीवे

पण्णत्ते ? गोयमा ! जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं सिहरिस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरपुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ लवणसमुद्दं तिन्नि जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता, एवं जहा दाहिणिल्लाणं तहा उत्तरिल्लाणं भाणियव्वं । णवरं सिहरिस्स वासहरपव्वयस्स विदिसासु एवं जाव सुद्धदंतदीवे त्ति जाव से त्तं अंतरदीवया ॥ से किं तं अकम्मभूमगमणुस्सा ? अकम्मभुमगमणुस्सा तीसविहा पन्नत्ता तं जहा-पंचहिं हेमवएहिं एवं जहा पण्णवणापदे जाव पंचहिं उत्तरकुरूहिं, सेत्तं अकम्म भूमगा । से किं तं कम्मभूमगा ? कम्मभूमगा पण्णरसविहा पन्नत्ता, तं जहा-पंचहिं भरहेहिं पंचहिं एरवएहिं पंचहिं महाविदेहेहिं, ते समासओ दुविहा पन्नत्ता, तं जहा-आरिया मिलेच्छा एवं जहा पण्णवणापदे, जाव सेत्तं आरिया, सेत्तं गब्भवक्कंतिया सेत्तं मणुस्सा ॥सू० ४४॥

छाया-कुत्र खलु भदन्त ! दाक्षिणात्यानां हयकर्ण मनुष्याणां हयकर्ण द्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! एकोरुकद्वीपस्य उत्तरपौरस्त्यात् चरमान्तात् लवण समुद्रं चत्वारि योजनशतानि अवगाह्य अत्र खलु दक्षिणात्यानां हयकर्णमनुष्याणां हयकर्णद्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः, चत्वारि योजनशतानि आयामविष्कम्भेण द्वादश योजनशतानि पञ्चषष्ठानि किञ्चिद्विशेषोनानि परिक्षेपेण, स खलु एकया पद्मवरवेदिकया, शेषं यथा एकोरुकाणाम् । कुत्र खलु भदन्त ! दाक्षिणात्यानां गजकर्णमनुष्याणां पृच्छा, गौतम ! आभाषिक द्वीपस्य दक्षिणपौरस्त्यात चरमान्तात् लवणसमुद्रं चत्वारि योजनशतानि, शेषं यथा-हयकर्णानाम् । एवं गोकर्ण मनुष्याणां पृच्छा, वैषाणिक (वैशालिक) द्वीपस्य दक्षिणपाश्चात्यात् चरमान्तात् लवणसमुद्रं चत्वारि योजनशतानि शेषं यथा हयकर्णानाम् । शष्कुलीकर्णानां पृच्छा, गौतम ! नाङ्गोलिक द्वीपस्योत्तरपाश्चात्यात् चरमान्ताद् लवणसमुद्रं चत्वारि योजनशतानि, शेषं यथा हयकर्णानाम् । आदर्शमुखानां पृच्छा, हयकर्णद्वीपस्योत्तरपौरस्त्यात् चरमान्तात् पञ्चयोजनशतानि अवगाह्यात्र खलु दाक्षिणात्याना मादर्शमुखमनुष्याणा मादर्शमुख द्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः, पञ्चयोजनशतानि आयामविष्कम्भेण, अश्वमुखादीनां षट्शतानि, अश्वकर्णादीनां सप्त उल्का मुखादीना-

मष्टौ, घनदन्तादीनां यावन्नवयोजनशतानि । एकोरुकपरीक्षेपो, नवैव शतानि, एकोनपञ्चाशत् । द्वादशपञ्चषष्ठानि हयकर्णादीनां परिक्षेपः ॥१॥' आदर्शमुखादीनां पञ्चदशैकाशीतानि योजनशतानि किञ्चिद्विशेषाधिकानि परिक्षेपेण । एवमेतेन क्रमेण उपयुज्य नेतव्यानि चत्वारि चत्वारि एकप्रमाणानि, नानात्वम् अवगाहनायाम्, विष्कम्भः परिक्षेपः, प्रथमद्वितीयतृतीयचतुष्कानाम्, अवग्रहो विष्कम्भः परिक्षेपो भणितः । चतुर्थ चतुष्के षड्योजनशतानि आयामविष्कम्भेण, अष्टादश सप्तनवतानि, योजनशतानि परिक्षेपेण । पञ्चमचतुष्के सप्तयोजनशतानि आयामविष्कम्भेण, त्रयोद्वाविंशति योजनशतानि त्रयोदशोत्तराणि परिक्षेपेण । षष्ठचतुष्के अष्टयोजनशतानि, आयामविष्कम्भेण, पञ्चविंशतियोजनशतानि एकोनत्रिंशानि परिक्षेपेण । सप्तमचतुष्के नवयोजनशतानि आयामविष्कम्भेण, द्वे योजनसहस्रेऽष्ट पञ्चचत्वारिंशानि योजनशतानि परिक्षेपेण । 'यस्य च यो विष्कम्भः, अवगाहस्तस्य तावत्कएव । प्रथमादीनां परिरयः, शेषाणां जानीहि अधिकस्तु ॥१ ।

शेषा यथा एकोरुकद्वीपस्य यावत् शुद्धदन्तद्वीपः, देवलोकपरिगृहीताः खलु ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् ! कुत्र खलु भदन्त ! औत्तराणामेकोरुकमनुष्याणा मेकोरुकद्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्योत्तरेण, शिखरिणो वर्षधरपर्वतस्योत्तरपौरस्त्यात् चरमान्तात् लवणसमुद्रं त्रीणि योजनशतानि अवगाह्य एवं यथा-दाक्षिणात्यानां तथौत्तराणां भणितव्यम् । नवरं शिखरिणो वर्षधरपर्वतस्य विदिशासु, एवं यावत् शुद्धदन्त द्वीप इति यावत् ते एते अन्तरद्वीपकाः ॥ अथ के ते अकर्मभूमिकमनुष्याः ? अकर्मभूमिकमनुष्याः त्रिंशद्विधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-पञ्चभिर्हैमवतैः, एवं यथा प्रज्ञापनापदे यावत् पञ्चभिरुत्तरकुरुभिः, ते एते अकर्मभूमिकाः । अथ के ते कर्मभूमिकाः ? कर्मभूमिकाः पञ्चदशविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-पञ्चभिर्भरतैः पञ्चभिरैरवतैः पञ्चभिर्महाविदेहैः, ते समासतो द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-आर्या म्लेच्छाः, एवं यथा प्रज्ञापनापदे यावत् ते एते आर्याः, ते एते गर्भव्युत्क्रान्तिकाः, ते एते मनुष्याः ॥सू० ४४॥

टीका-'कहिणं भंते !' कुत्र खलु-कस्मिन् स्थाने खलु भदन्त ! 'दाहिणिल्लाणं हयकण्ण मणुस्साणं' दाक्षिणात्यानाम्-दक्षिणदिक्स्थितानाम्, अन्तरद्वीपाः

'कहिणं भंते ! दाहिणिल्लाणं हयकण्णमणुस्साणं हयकण्णदीवे'-इत्यादि

टीकार्थ-हे भदन्त ! दक्षिण दिशा के हयकर्ण मनुष्यों का हयकर्ण नामका द्वीप कहां पर है अन्तर द्वीप छप्पन-५६ होते हैं उनमें अठाईस

'कहि ण भंते दाहिणिल्लाणं हयकण्ण मणुस्साणं हयकण्णदीवे' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ-હે ભગવન્ દક્ષિણ દિશાના હયકર્ણ મનુષ્યોના હયકર્ણ નામના દ્વીપ ક્યાં આવેલા છે? અંતર દ્વીપો ૫૬ છપ્પન હોય છે, તે પૈકી ૨૮ અઠયાવીસ

षट्पञ्चाशत् सन्ति तेषु एकोरुकादयोऽष्टाविंशतिर्दक्षिणस्यां दिशि तत्र अष्टाविंशति-रेव, उत्तरस्यां दिशीत्यत्र दक्षिणा दिक्स्थितान्तरद्वीपानां प्रकरण मित्यतो दाक्षिणा त्याना मित्युक्तम्, हयकर्णमनुष्याणाम्, 'हयकण्ण दीवे नामं दीवे पण्णत्ते' हयकर्ण द्वीपो नामद्वीपः प्रज्ञप्तः, हे भदन्त ! हयकर्णमनुष्याणां हयकर्णद्वीपो नाम निवास-स्थानं कुत्र कथित इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'एगोरुयदीवस्स' एकोरुकनामक द्वीपस्य 'उत्तरपुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ' उत्तरपौरस्त्यात्-उत्तरपूर्वे-ईशानकोणे विद्यमान त् चरमान्तात् 'लवणसमुद्द चत्तारि जोयणसयाइं ओगाहित्ता' लवणसमुद्रं चत्वारि योजनशतानि अवगाह्य-व्यतिक्रम्य 'एत्थ णं दाहिणिल्लाणं हयकण्णमणुस्साणं' अत्र खलु दाक्षिणात्यानां हयकर्णमनु-ष्याणाम् हयकण्ण दीवे णामं दीवे पण्णत्ते' 'हयकर्णद्वीपो नामद्वीपः प्रज्ञप्तः-कथितः,

---

दक्षिणदिशा में और वैसे ही अठाईस उत्तर दिशा में होते हैं यहां दक्षिण दिशा के अन्तर द्वीपों का प्रकरण होने से 'दाहिणिल्लाणं' ऐसा कहा है। इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा ! एगोरुय दीवस्स उत्तर पुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ लवणसमुद्दं चत्तारि जोयण सयाइं ओगा-हित्ता एत्थणं दाहिणिल्लाणं हयकण्णमणुस्साणं हयकण्णदीवे णामं दीवे पण्णत्ते' एकोरुक द्वीप के ईशान कोने में विद्यमान चरमान्त से लवण समुद्र में चार सौ योजन तक चलने पर इसी स्थान में दक्षिण दिशा के हयकर्ण मनुष्यों का हयकर्ण नामका द्वीप है। तात्पर्य इस कथन का ऐसा है कि एकोरुक द्वीप के पूर्व चरमान्त से ईशान दिशा में लवण समुद्र में चारसौ योजन जाने पर यहां क्षुल्ल हिमवत पर्वत की दाढा आती है सो इस दाढा के ऊपर जम्बूद्वीप की वेदिका के अन्त भाग से चार सौ योजन के अन्तर में दाक्षिणात्य हयकर्ण मनुष्यों का यह हयकर्ण नामका द्वीप कहा गया है। यह द्वीप की 'चत्तारि जोयणसयाइं

દક્ષિણ દિશામાં અને બીજા ૨૮ અઠયાવીસ ઉત્તર દિશામાં હોય છે અહિયાં દક્ષિણ દિશાના અંતર દ્વીપોનું પ્રકરણ હોવાથી 'दाहिणिल्लाणं' એ પ્રમાણે કહેલ છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે 'गोयमा ! एगो-रुय दीवस्स उत्तरपुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ लवणसमुद्दं चत्तारि जोयणसयाइं ओगाहित्ता एत्थ णं दाहिणिल्लाणं हयकण्णमणुस्साणं हयकण्ण दीवे णामं दीवे पण्णत्ते' એકોરૂક દ્વીપના ઈશાન ખૂણામાં આવેલ ચરમાન્તથી લવણ સમુદ્રમાં ચારસો યોજન સુધી જવાથી એજ સ્થાનપર દક્ષિણ દિશાના હયકર્ણ મનુષ્યોનો હયકર્ણ નામનો દ્વીપ આવેલ છે

આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે એકોરૂક દ્વીપના પૂર્વ ચરમાન્તથી ઈશાન દિશામાં લવણ સમુદ્રમાં ચારસો યોજન જવાથી ત્યાં ક્ષુલ્લ હિમવંત

अयं भावः-एकोरुकद्वीपस्य पूर्वस्मात् चरमान्तात् उत्तरपूर्वस्यां दिशि लवणसमुद्रं चत्वारि योजनशतानि अवगाह्याऽत्रान्तरे क्षुल्लहिमवद् दंष्ट्राया उपरि जम्बूद्वीपवेदिकान्तादपि चतुर्योजनशतान्तरे दाक्षिणात्यानां हयकर्णमनुष्याणां हयकर्णद्वीपो नाम द्वीपः कथित इति। स च 'चत्तारि जोयणसयाइं आयाम विक्खंभेणं' चत्वारि योजनशतानि आयामविष्कम्भेण कथितः आयामो दैर्घ्यं विष्कम्भो विस्तारः, तयोः समाहारस्तेन 'बारसजोयणसया पन्नट्ठी किंचि विसेसूणा परिक्खेवेणं' द्वादशयोजनशतानि पञ्चषष्टानि पञ्चषष्टयधिकानि किञ्चिद्विशेषाधिकानि परिक्षेपेण। 'से णं एगाए पउमवरवेदियाए सेसं जहा एगोरूयाणं' स खलु हयकर्ण द्वीप एकया पद्मवर वेदिकया अवशेषं यथा एकोरुकाणाम् यथैव एकोरुक द्वीपे पद्मवरवेदिकाया अनेकविधद्रुमशतावृतवनस्य वनषण्डस्य च वर्णनं कृतं तथैव हयकर्णद्वीपोऽपि पद्मवरवेदिकाया अनेकविधद्रुमोपलक्षितवनस्य वनषण्डस्य च वर्णनं पूर्ववद् बोध्यम् ॥५॥

आयामविक्खंभेणं' लम्बाई एवं चौड़ाई चार सौ योजन की है। 'बारसजोयणसया पन्नट्ठी किंचिविसेसूणा' परिक्खेवेणं' इसकी परीधि कुछ अधिक बारहसौ पेंसठ योजन की है। 'सेणं एगाए पउमवरवेदियाए अवसेसं जहा एगोरुयाणं' यह द्वीप एक पद्मवर वेदिका से चारों ओर घिरा हुआ है। इत्यादि रूप से सब कथन इस के वर्णन के सम्बन्ध में जैसा कि एकोरुक द्वीप के प्रकरण में किया गया है वैसाही वह यहां पर कहलेना चाहिये। अर्थात् यह हयकर्णद्वीप भी एक पद्मवरवेदिका एवं अनेक प्रकार के वृक्षो से सुशोभित वन एवं वनषंड से घिरा हुवा है उन वनका एवं वनखंडको वर्णन पहिले कहे गये अनुसार समझ लेना चाहिये।

પર્વતની દાઢા આવે છે તે દાઢાની ઉપર જંબૂદ્વીપની વેદિકાના અંત ભાગથી ચારસો યોજનનો અંતરમાં દક્ષિણ દિશાનો હયકર્ણ મનુષ્યોના હયકર્ણ નામનો દ્વીપ કહ્યો છે. આ દ્વીપની 'चत्तारि जोयणसयाइ आयामविक्खंभेणं' લંબાઈ પહોળાઇ ચારસો યોજનની છે. 'बारस जोयणसया पन्नट्ठी किंचिविसेसूणा परिक्खेवेणं' તેની પરિધી કંઈક વધારે બારસો પાંસઠ યોજનની છે. 'से णं एगाए पउमवरवेइयाए अवसेसं जहा एगोरूयाणं' આ દ્વીપ એક પદ્મવર વેદિકાથી ચારે તરફ ઘેરાયેલો છે. ઇત્યાદિ પ્રકારથી તેનું સઘળું વર્ણન જેમ એકોરૂક દ્વીપનું વર્ણન તે પ્રકરણમાં કર્યું છે એજ પ્રમાણે સમજી લેવું. અર્થાત્ આ હયકર્ણ દ્વીપ પણ એક પદ્મવર વેદિકા અને અનેક પ્રકારના વૃક્ષોથી શોભયમાન વન અને વનખંડથી ઘેરાયેલ છે. તે વનનું અને વનખંડનું વર્ણન પહેલાં કહેલ પ્રકારથી સમજી લેવું જોઈએ.

हयकर्णमनुष्याणां हयकर्णद्वीपं निरूप्य गजकर्णमनुष्याणां गजकर्णद्वीपं निरूपयितुं प्रश्नयन्नाह–'कहि णं भंते !' इत्यादि, 'कहि णं भंते दाहिणिल्लाणं गजकण्णमणुस्साणं पुच्छा' कुत्र–कस्मिन स्थाने खलु भदन्त ! दाक्षिणात्यानां गजकर्णमनुष्याम्, गजकर्णाख्यो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः–कथितः ? इति पृच्छया संगृह्यते, भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'आभासियदीवस्स' आभाषिकनामक द्वीपस्य 'दाहिणपुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ' दाक्षिणपौरस्त्यात् आग्नेयकोणस्थितात् चरमान्तात् 'लवणसमुदं चत्तारि जोयणसयाइं सेसं जहा–हयकण्णाणं' लवणसमुद्रं चत्वारि योजनशतानि शेषं यथा हयकर्णानाम्–आभाषिक द्वीपस्य पूर्वस्मात् चरमान्तात् दक्षिणपूर्वस्यां दिशि चत्वारि योजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्यात्रान्तरे क्षुल्लहिमवद्दंष्ट्राया उपरि जम्बूद्वीपवेदिकान्तात् चतुर्योजनशतान्तरे गजकर्णमनुष्याणां गजकर्णद्वीपो नामद्वीपः प्रज्ञप्तः, अस्यायामविष्कम्भपरिधिपरिमाणं हयकर्णद्वीपवत्, तथाहि–स च चत्वारि योजनशतानि आयामविष्कम्भेण, द्वादशयोजनशतानि पञ्चषष्ट्यधिकानि किञ्चिद्विशेषाधिकानि परिक्षेपेण

'कहि णं भंते' दाहिणिल्लाणं गजकण्ण मणुस्साणं पुच्छा' 'हे भदन्त' दक्षिण दिशा के गजकर्ण मनुष्यों का गजकर्ण नामका द्वीप कहां पर है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं 'गोयमा' आभासियदीवस्स दाहिणपुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ लवणसमुदं चत्तारि जोयणसयाइं सेसं जहा हयकण्णाणं' हे गौतम आभाषिक द्वीप के आग्नेय कोन स्थित चरमान्त से लवण समुद्र में आगे चार सौ योजन घुसने पर क्षुद्र हिमवान् पर्वत आता है–इस क्षुद्र हिमवान पर्वत की दंष्ट्रा के उपर जम्बूद्वीप के वेदिकान्त से चार सौ योजन के अन्तर में गजकर्ण मनुष्यों का यह गजकर्ण नाम का द्वीप कहा गया है। यह द्वीप चार सौ योजन की लम्बाई चौड़ाई वाला है और कुछ अधिक

'कहि णं भंते ! दाहिणिल्लाणं गजकण्णमणुस्साणं पुच्छा' હે ભગવન્ દક્ષિણ દિશાના ગજકર્ણ મનુષ્યોનો ગજકર્ણ નામનો દ્વીપ ક્યાં આવ્યો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! आभासियदीवस्स दाहिणपुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ लवणसमुदं चत्तारि जोयणसयाइं सेसं जहा हयकण्णाणं' હે ગૌતમ ! આભાષિક દ્વીપના અગ્નિખૂણામાં રહેલ ચરમાન્તથી લવણસમુદ્રમાં ચારસો યોજન જવાથી ક્ષુદ્રહિમવાન્ પર્વત આવે છે. આ ક્ષુદ્ર હિમવાન પર્વતની દાઢા ઉપર જમ્બૂદ્વીપના વેદિકાન્તથી ચારસો યોજનના અંતરે ગજકર્ણ મનુષ્યોનો ગજકર્ણ નામનો દ્વીપ કહેલ છે. આ દ્વીપ ચારસો યોજનની લંબાઈ પહોળાઈ વાળો છે અને કંઈક વધારે બારસો પાંસઠ યોજનની

प्रज्ञप्तः, एवमनेकविधद्रुमोपेतवनस्य पद्मवरवेदिकाया वनषण्डस्य च वर्णनमेको-रुकद्वीपवदेव विज्ञेयमिति ॥६।९

'एवं गोकण्णमणुस्सा णं पुच्छा' हे भदन्त ! दाक्षिणात्यानां गोकर्णमनुष्याणां गोकर्णनामको द्वीपः प्रज्ञप्त इति प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा' हे गौतम ! 'वेसाणियदीवस्स' वैषाणिक (वैशालिक) द्वीपस्य 'दाहिणपच्चत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ' दक्षिणपाश्चात्यात् चरमान्तात् चत्वारि योजनशतानि 'सेसं जहा हयकण्णाणं' शेषं सर्वं प्रकरणं यथा हयकर्णमनुष्याणां तथैवात्र निज्ञेयम् तथाहि लवणसमुद्रमवगाह्यान्तरे क्षुल्लहिमवद्दंष्ट्राया उपरि जम्बूद्वीप वेदिकान्तात् चतुर्योजनशतान्तरे गोकर्णमनुष्याणां गोकर्णद्वीपो नामद्वीपः प्रज्ञप्तः, स च चत्वारि योजनशतानि आयामविष्कम्भेण द्वादशपञ्चषष्ठानि योजनशतानि किञ्चिद्विशेषा-

---

बारह सौ पैसठ योजन की इसकी परिधि है यहां पर भी एकोरुक द्वीप की तरह पद्मवर वेदिका है और वनखण्ड है इन का वर्णन सब एकोरुक द्विप के जैसा ही है।

'एवं गोकण्णमणुस्साणं पुच्छा' 'हे भदन्त' दक्षिण दिशा के गोकर्ण मनुष्यों का गोकर्ण नामका द्वीप कहां पर है। इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते है। 'गोयमा' वेसाणियदीवस्स दाहिणपच्चत्थिमिल्ला-ओ चरिमंताओ लवणसमुद्दं चत्तारि जोयणसयाइं सेसं जहा हय कण्णाणं' हे गौतम वैषाणिक द्वीप के दक्षिण पाश्चात्य चरमान्त से चार सौ योजन लवण समुद्र में घुस जाने पर आगत क्षुद्र हिमवान पर्वत की दाढा पर जम्बूद्वीप की वेदिका के अन्त से चार सौ योजन के अन्तर में गोकर्ण मनुष्यों का यह गोकर्ण नामका द्वीप कहा गया है। यह द्वीप भी चारसौ योजन का लम्बा चौड़ा है और कुछ अधिक बारह

તેની પરિધિ છે અહિયાં પણ એકોરૂક દ્વીપની જેમ પદ્મવર વેદિકા છે. અને વનખંડ છે. તેનું તમામ વર્ણન એકોરૂક દ્વીપના વર્ણન પ્રમાણે જ છે.

'एव गोकण्णमणुस्साणं पुच्छा' હે ભગવન્! દક્ષિણ દિશાના ગોકર્ણ મનુષ્યોનો ગોકર્ણ દ્વીપ કયાં આવેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! वेसाणियदीवस्स दाहिणपच्चत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ लवणसमुद्द चत्तारि जोयणसयाइ सेसं जहा हयकण्णाणं' હે ગૌતમ! વૈષાણિક દ્વીપના દક્ષિણ પશ્ચિમના ચરમાન્તથી ચારસો યોજન લવણ સમુદ્રમાં જવાથી ત્યાં આવેલ ક્ષુદ્રહિમવાન્ પર્વતની દાઢા પર જમ્બૂદ્વીપની વેદિકાના અન્તથી ચારસો યોજનના અંતરમાં ગોકર્ણ મનુષ્યોનો આ ગોકર્ણ નામનો દ્વીપ કહેલ છે. આ દ્વીપ પણ ચારસો યોજનની લમ્બાઇ પહોળાઇ વાળો છે.

धिकानि परिक्षेपेण प्रज्ञप्तः, हयकर्णद्वीपवदेव अत्रापि पद्मवरवेदिकाया विविधद्रुमशताट्टवनस्य वनषण्डस्य च वर्णनं कर्त्तव्यमिति ।

'सक्कुलिकण्णाणं पुच्छा' कुत्र खलु हे भदन्त ! दाक्षिणात्यानाम् शष्कुलीकर्णानां मनुष्याणां शष्कुलीकर्णद्वीपो नामद्वीपः प्रज्ञप्तः-कथित इति पृच्छया संगृह्यते प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम ! 'णंगोलियदीवस्स' नाङ्गोलिकद्वीपस्य 'उत्तरपच्चत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ' उत्तरपाश्चात्यात् चरमान्तात् 'लवणसमुद्दं' लवणसमुद्रम् 'चत्तारि जोयणसयाइं' चत्वारि योजनशतानि 'सेसं जहा हयकण्णाणं' शेषं यथा हयकर्णानाम्, अयमर्थः-नाङ्गोलिकद्वीपस्य पश्चिमात् चरमान्तात् उत्तरपश्चिमायां दिशि चत्वारि योजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्य अत्रान्तरे क्षुद्रहिमवत्पर्वतोपरि जम्बूद्वीपवेदिकान्तात् चतुर्योजनान्तरे दाक्षिणात्यानां शष्कुलीकर्णमनुष्याणां शष्कुलीकर्णद्वीपो नामद्वीपः प्रज्ञप्तः । स च शष्कुलीकर्ण

सौ पैंसठ योजन की इसकी परिधि है । हयकर्ण द्वीप की तरह यहां पर भी पद्मवरवेदिका और विविध वृक्षों से आवृत हुए वन का और वन षण्ड का वर्णन कर लेना चाहिये ।

'सक्कुलीकण्णाणं पुच्छा 'हे भदन्त ! दक्षिण दिशा के शष्कुली कर्ण मनुष्योंका शष्कुली कर्ण नामका द्वीप कहां पर कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं 'गोयमा' णंगोलियदीवस्स उत्तर पच्चत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ लवणसमुद्दं चत्तारि जोयणसयाइं सेसं जहा हयकण्णाणं' हे गौतम ! नाङ्गोलिक द्वीप के उत्तर पाश्चात्य चरमान्त से लवण समुद्र में चार सौ योजन भीतर जाने पर आगत क्षुद्र हिमवान पर्वत की दाढा पर जम्बूद्वीप की वेदिका के अन्त से चारसौ योजन

અને કંઈક વધારે બારસો પાંસઠ યોજનની તેની પરિધિ છે હયકર્ણ દ્વીપની જેમ અહીંયા પણ પદ્મવર વેદિકા અને જૂદા જૂદા વૃક્ષોથી ઘેરાયેલા વનનું અને વનષંડનું વર્ણન કરી લેવું.

'सक्कुलीकण्णाणं पुच्छा' શ્રી ગૌતમસ્વામી આ સૂત્રાંશથી પ્રભુશ્રીને પૂછે છે કે હે ભગવન્ દક્ષિણ દિશાના શષ્કુલીકર્ણ મનુષ્યોનો શષ્કુલીકર્ણ નામનો દ્વીપ ક્યાં આવેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! णंगोलियदीवस्स उत्तरपच्चत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ लवणसमुद्दं चत्तारि जोयणसयाइं सेसं जहा हयकण्णाणं' હે ગૌતમ ! નાંગોલિક દ્વીપના ઉત્તર પશ્ચિમના ચરમાન્તથી લવણ સમુદ્રમાં ચારસો યોજન આગળ જવાથી આવેલ ક્ષુદ્રહિમવાન્ પર્વતની દાઢા પર જમ્બૂદ્વીપની વેદિકાના અન્તથી ચારસો યોજનના અંતરમાં દક્ષિણ દિશાના શષ્કુલીકર્ણ મનુષ્યોનો શષ્કુલીકર્ણ નામનો

द्वीप आयामविष्कम्भेण चत्वारि योजनशतानि द्वादशपञ्चषष्टानि योजनशतानि किञ्चिद्विशेषाधिकानि परिक्षेपेण, पद्मवरवेदिका वनषण्डमनुष्यादि स्वरूपं च सर्वमपि एकोरुकद्वीपवज्ज्ञातव्यम् । 'आयंसमुहाणं पुच्छा' आदर्श मुखानां पृच्छा' हे भदन्त ! दाक्षिणात्यानामादर्शमुखमनुष्याणां कुत्र आदर्शमुखनामको द्वीपः प्रज्ञप्तः, इति प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा' हे गौतम ! 'हयकण्ण दीवस्स' हयकर्ण नामकद्वीपस्य 'उत्तरपुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ' उत्तरपौरस्त्यात् चरमान्तात् 'पंचजोयणसयाइं ओगाहित्ता' पञ्चयोजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्य 'एत्थ णं दाहिणिल्लाणं आयंसमुहमणुस्साणं' अत्र खलु दाक्षिणात्यानाम् आदर्शमुखमनुष्याणाम् 'आयंसमुहदीवे णामं दीवे पन्नत्ते' आदर्शमुखद्वीपो नामद्वीपः प्रज्ञप्तः 'पंचजोयणसयाइं आयामविक्खंभेणं' स चादर्शमुखद्वीपः आयामविष्कम्भेण पञ्चयोजनशतानि

के अन्तर में दाक्षिणात्य शष्कुली कर्ण मनुष्यों का शष्कुलीकर्ण नामका द्वीप कहा गया है। यह शष्कुलीकर्ण द्वीप चार सौ योजन का लम्बा चौडा है। इसकी परिधि कुछ अधिक बारह सौ पैंसठ योजन की है।

शेष वर्णन एकोरूक द्वीप के प्रकरण जैसा जानना चाहिये ?

'आयंसमुहाणं पुच्छा' हे भदन्त ! आदर्श मुख मनुष्यों का आदर्श मुख नामका द्वीप कहां पर कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते है। हे गौतम 'हयकण्णदीवस्स उत्तरपुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ पंचयोजणसयाइं ओगाहित्ता एत्थणं दाहिणिल्लाणं आयंसमुह मणुस्साणं आयंसमुहदीवे णामं दीवे पण्णत्ते' हयकर्ण द्वीप के ईशान कोने के चरमान्त से लवण समुद्र में पांच सौ योजन प्रविष्ट होने पर वहां आगत स्थान पर दक्षिण दिशा के आदर्श मुख मनुष्यों का आदर्श मुख नामका द्वीप कहा गया है। यह द्वीप 'पंचजोयणसयाइं

દ્વીપ કહ્યો છે આ શષ્કુલીકર્ણ દ્વીપ ચારસો યોજનની લમ્બાઈ પહોળાઈ વાળો છે. તેની પરિધિ કંઈક વધારે બારસો પાંસઠ યોજનની છે. બાકીનું વર્ણન એકોરૂક દ્વીપના પ્રકરણ પ્રમાણે સમજવું.

'आयंसमुहाणं पुच्छा' હે ભગવન્ આદર્શમુખ મનુષ્યોનો આદર્શમુખ નામનો દ્વીપ ક્યાં આવેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે 'गोयमा ! हयकण्णदीवस्स उत्तरपुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ पंचजोयणसयाइं ओगाहित्ता एत्थ णं दाहिणिल्लाणं अयंसमुहमणुस्साणं आयंसमुहदीवे णामं दीवे पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! હયકર્ણ દ્વીપના ઈશાન ખૂણાના ચરમાન્તથી લવણસમુદ્રમાં પાંચસો યોજન પ્રવેશ કરવાથી ત્યાં આવેલ સ્થાનપર દક્ષિણ દિશાના આદર્શ મનુષ્યોનો આદર્શમુખ નામનો દ્વીપ કહ્યો છે. આ દ્વીપની 'पंच जोयण सयाइं'

प्रज्ञप्तः अयं भावः एतेषां हयकर्णगजकर्णगोकर्णशष्कुलीकर्णानां चतुर्णां द्वीपानां परतो यथाक्रमम् उत्तरपौरस्त्य–दक्षिणपौरस्त्य दक्षिणपाश्चात्य विदिक् चरमान्तात् पञ्चयोजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्य पञ्चयोजनशतायामविष्कम्भा एकाशीत्यधिक पञ्चदशयोजनशतपरिक्षेपाः पद्मवरवेदिका वनषण्डमण्डित बाह्यप्रदेशा जम्बूद्वीप वेदिकान्तात् पञ्चयोजनशतप्रमाणान्तरा आदर्शमुख–मेण्ढ्मुखाऽयोमुखनामान श्चत्वारो द्वीपा वक्तव्याः, तथाहि–हयकर्ण द्वीपस्य परत आदर्शमुखो द्वीपः १, गजकर्णद्वीपस्य परतो मेण्ढ्मुखो नामद्वीपः२, गोकर्णद्वीपस्य परतोऽयोमुखो नाम द्वीपः ३, शष्कुलीकर्ण द्वीपस्य परतो गोमुखनामको द्वीपो वर्त्तते ४। अत्र–

आयाम विक्खंभेणं' लम्बाई और चौड़ाई में पांच सौ योजन का है। 'आयंसमुहाईणं छ सया' आदर्श मुख आदि द्वीपों का छ सौ योजन का अवगाहन लवण समुद्रमें है। इस कथनका तात्पर्य ऐसा है-हयकर्ण गजकर्ण गोकर्ण और शष्कुलीकर्ण इन चारों द्वीपों के बाद जो उत्तर पौरस्त्यादि विदिशाओं के चरमान्त से पांच पांच सौ योजन लवण समुद्र के अवगाहन से आदर्श मुख, मेढ्मुख, अयोमुख और गोमुख नाम के द्वीप है वे पांच पांच सौ योजन के लम्बे चौडे हैं। इनकी परिधि का प्रमाण पन्द्रह सौ इक्यासी योजन का है। ये सब द्वीप पद्मवर वेदिकाओं एवं वन खण्डों से मण्डित बाह्य प्रदेशों वाले हैं तथा जम्बूद्वीप की वेदिका के अन्त से पांचसौ योजन के अन्तर में ये व्यवस्थित है इसतरह–हयकर्ण द्वीप से आगे आदर्श मुख द्वीप हैं, गजकर्ण से आगे मेढ्मुख द्वीप है. गोकर्ण द्वीप से आगे अयोमुख द्वीप है। और शष्कुलीकर्ण से आगे गोमुख द्वीप है। इसी तरह इन आदर्श मुख

आयामविक्खभेणं' લંબાઈ પહોળાઈ પાંચસો યોજનની છે. 'आयंसमुहाणं छसया' આદર્શમુખ વિગેરે દ્વીપોનું અવગાહન લવણુ સમુદ્રમાં છ સો યોજનનું છે.

આ કથનનુ તાત્પર્ય એવું છે કે હયકર્ણ, ગજકર્ણ, ગોકર્ણ અને શષ્કુલીકર્ણ આ ચારે દ્વીપોની પછી જે ઉત્તર પૌરસ્ત્યાદિ વિદિશાઓના ચરમાન્તથી પાંચ પાંચસો યોજન લવણ સમુદ્રમાં અવગાહન કરવાથી આદર્શમુખ મેઢ્મુખ અયોમુખ અને ગોમુખ નામના દ્વીપો છે તે બધા પાંચસો પાંચસો યોજનની લંબાઈ પહોળાઇ વાળા છે. તે બધાની પરિધિનું પ્રમાણ પંદરસો એકયાસી યોજનનું છે. આ બધા દ્વીપો પદ્મવર વેદિકાઓ તથા વનષંડોથી મંડિત બાહ્ય પ્રદેશો વાળા છે. તથા જંબૂદ્વીપની વેદિકાના અંતથી પાંચસો યોજનના અંતરમાં વ્યવસ્થિત છે. આ રીતે હયકર્ણ દ્વીપની આગળ આદર્શમુખ દ્વીપ છે ગજકર્ણ દ્વીપની આગળ મેઢ્મુખ દ્વીપ છે. ગોકર્ણદ્વીપની આગળ અયોમુખ દ્વીપ છે. અને શષ્કુલીકર્ણની આગળ ગોમુખ દ્વીપ છે. એજ પ્રમાણે આ આદર્શમુખ

आदर्शमुखद्वीपस्य च लापकः सूत्रे एव प्रदर्शितः, शेषाणां त्रयाणां मेण्ढ्रमुखायोमुख गोमुखानामालापकप्रकारः स्वयमूहनीय इति ।

'आसमुहाई णं छ सया' अश्वमुखादीनां चतुर्णामश्वमुख हस्तिमुखसिंहमुख व्याघ्रमुखद्वीपानां षड्योजनशतानि अवगाहनं लवणसमुद्रमध्ये ज्ञातव्यम् ।

अय भावः- एतेषामादर्शमुखमेण्ढ्रमुखायोमुखगोमुखद्वीपानां परतो भूयोऽपि यथाक्रमम् उत्तरपौरस्त्य-दक्षिणपौरस्त्य-दक्षिणपाश्चात्योत्तरपाश्चात्यविदिक् चरमान्तात् प्रत्येकं षट् षट् योजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्य षड्योजनशतायाम-विष्कम्भाः सप्तनवत्यधिकाष्टादशयोजनशतपरिक्षेपाः पद्मवरवेदिका वनषण्ड-मण्डितबाह्यप्रदेशाः जम्बूद्वीपवेदिकान्तात् षड्योजनशतप्रमाणान्तरा अश्वमुख-हस्तिमुखसिंहमुख व्याघ्रमुखनामकाश्चत्वारो द्वीपा भवन्तीति वक्तव्याः तथाहि-आदर्शमुखद्वीपस्य परतोऽश्वमुखनामको द्वीपो भवति तथा-मेण्ढ्रमुखद्वीपस्य परतो-हस्तिमुखनामको द्वीपो भवति, तथा-अयोमुख द्वीपस्य परतः सिंहमुखनाम को द्वीपो भवति तथा गोमुखद्वीपस्य परतो व्याघ्रमुखनामको द्वीपो भवति इति ॥

द्वीपादिकों से आगे यथाक्रम से उत्तरपौरस्त्यादि विदिशाओं के चरमान्त से लवण समुद्र में छ छ सौ योजन पर अश्वमुख हस्तिमुख, सिंह मुख, और व्याघ्र मुख नाम के द्वीप हैं, ये प्रत्येक छ सौ छ सौ योजन के लम्बे चौडे बताये गये हैं। इन सब की प्रत्येक की परिधि अठारह सौ सत्तानवे-१८९७-योजन की है। जम्बूद्वीप की वेदिका के अन्त से इनका अन्तर का प्रमाण ६ सौ योजन का है. इस तरह आदर्शमुख द्वीप से आगे अश्वमुख द्वीप है. मेढ्रमुख द्वीप से आगे हस्तिमुख द्वीप है। अयोमुख द्वीप से आगे सिंह मुख द्वीप है और गोमुख से आगे व्याघ्रमुख द्वीप है इन द्वीपों से भी आगे और भी चार द्वीप है जो

વિગેરે દ્વીપોની આગળ ક્રમાનુસાર ઉત્તર પૌરસ્ત્યાદિ વિદિશાઓના ચરમાન્તથી લવણ સમુદ્રમાં છસો છસો યોજન પર અશ્વમુખ, હસ્તિમુખ. સિંહમુખ અને વ્યાઘ્રમુખ નામના દ્વીપો છે તે દરેક છસો છસો યોજનની લંબાઇ પહોળાઈ વાળા છે તે બધાની એટલેકે દરેકની પરિધિ અઢારસો સત્તાણુ યોજનની છે

જમ્બૂદ્વીપની વેદિકાના અંતથી તેમના અંતરનું પ્રમાણ છસો યોજનનુ બતાવેલ છે. આ રીતે ક્રમથી આદર્શમુખ દ્વીપની આગળ અશ્વમુખ દ્વીપ છે. મેઢ્રમુખ દ્વીપની આગળ હસ્તિમુખદ્વીપ છે, અયોમુખદ્વીપની આગળ સિંહમુખ દ્વીપ છે. અને ગોમુખદ્વીપની આગળ વ્યાઘ્રમુખદ્વીપ છે. આ દ્વીપોથી પણ આગળ બીજા પણ ચાર દ્વીપો છે. જે ઉત્તર પૌરસ્ત્યાદિ ચરમાન્તથી લવણ

'आसकण्णाई णं सत्त' अश्वकर्णादीनां सप्तयोजनशतानि अवगाहनं लवणसमुद्रे। अयं भावः—अश्वमुखादीनां चतुर्णामश्वमुखहस्तिमुखसिंहमुख व्याघ्रमुखानां द्वीपानां परतो यथाक्रमम् उत्तरपौरस्त्यादि चरमान्तात् प्रत्येकं सप्तसप्तयोजनशतानि लवणसमुद्र मवगाह्य सप्तयोजनायामविष्कम्भाः त्रयोदशाधिक द्वाविंशतियोजनशतपरिरयाः पद्मवरवेदिका वनषण्डमण्डितबाह्यप्रदेशाः जम्बूद्वीपवेदिकान्तात् सप्तयोजनशतप्रमाणान्तरा अश्वकर्ण सिंहकर्णाकर्णकर्णप्रावरण नामकाश्चत्वारो द्वीपा भवन्तीति ज्ञातव्याः, तथाहि—अश्वमुख नामक द्वीपस्य परतोऽश्वकर्णनामको द्वीपो भवति तथा—हस्तिमुखद्वीपस्य परतः सिंहकर्णनामको द्वीपो भवति, तथा—सिंहमुखद्वीपस्य परतोऽकर्ण नामको द्वीपो भवति, तथा—व्याघ्रमुख नामक द्वीपस्य परतः कर्णप्रावरण नामको द्वीपः, एते द्वीपा यथोक्तायामविष्कम्भ परिरययुता भवन्तीति ॥

'उक्कामुहाई णं अट्ठ' उल्कामुखादीनाम्—उल्कामुख मेघमुख विद्युन्मुख विद्युद्दन्तनामकानां चतुर्णां द्वीपानामष्टयोजनशतानि अवगाहनं लवणसमुद्रे, अयं भावः—

उत्तर पौरस्त्यादि चरमान्त से लवण समुद्र में सात सात सौ योजन जाने पर आते है इनकी लम्बाई चौडाई सात सात सौ योजन की है और परिधि का प्रमाण प्रत्येक को बाईस सौ तेरह–२२१३ योजन का है जम्बूद्वीप की वेदिका के अन्त से इनका सात सौ योजन का अन्तर है। इस तरह अश्वमुख द्वीप से आगे अश्वकर्ण द्वीप है हस्तिमुख से आगे सिंह कर्णद्वीप है, सिंहमुख से आगे अकर्णद्वीप है और व्याघ्रमुख से आगे कर्ण प्रावरण द्वीप है यही बात 'आसकण्णाईणं सत्त' इस सूत्र पाठ द्वारा स्पष्ट की है ये सब अश्वकर्णादिक चारों द्वीप पद्मवर वेदिकाओं और वनखण्डों से मंडित बाह्य प्रदेशों वाले है।

'उक्कामुहाइणं अट्ठ' उल्कामुख मेघमुख विद्युन्मुख और उत्तर

સમુદ્રમાં સાતસો સાતસો યોજન દૂર જવાથી આવે છે. તેમની લંબાઈ પહોળાઈ સાતસો સાતસો યોજન છે અને દરેકની પરિધિનું પ્રમાણ બાવીસસો તેર યોજનનું છે. જંબૂદ્વીપની વેદિકાના અંતથી તેમનું સાતસો યોજનનું અંતર છે. આ રીતે અશ્વમુખદ્વીપની આગળ અશ્વકર્ણદ્વીપ છે. હસ્તિમુખની આગળ સિંહકર્ણદ્વીપ છે. સિંહમુખદ્વીપની આગળ અકર્ણદ્વીપ છે. અને વ્યાઘ્રમુખની આગળ કર્ણ પ્રાવરણ દ્વીપ છે. એજ વાત 'आसकण्णाईणं सत्त' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા સ્પષ્ટ કરેલ છે. આ અશ્વકર્ણાદિ ચારે દ્વીપો પદ્મવર વેદિકાઓ અને વનષંડોથી શોભાયમાન બાહ્યપ્રદેશવાળા છે.

'उक्कामुहाईणं अट्ठ' ઉલ્કામુખ, મેઘમુખ, વિદ્યુન્મુખ અને ઉત્તર પૌરસ્ત્યના

एतेषामश्वकर्णसिंहकर्णाकर्णकर्णप्रावरणनामकद्वीपानां चतुर्णां परतो यथाक्रमम् उत्तरपौरस्त्यादि विदिक्चरमान्तात् प्रत्येकमष्टौ अष्टौ योजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्याष्टयोजनशतायामविष्कम्भा एकोनत्रिंशदधिक पञ्चविंशति योजन शतपरिक्षेपाः पद्मवरवेदिका वनषण्डमण्डित बाह्यप्रदेशाः जम्बूद्वीपवेदिकान्ताद् अष्टयोजनप्रमाणान्तरा उल्कामुख मेघमुख विद्युन्मुख विद्युद्दन्ताभिधानाश्चत्वारो द्वीपा भवन्तीति ज्ञातव्याः, तथाहि—अश्वकर्णद्वीपस्य परत उल्कामुखो द्वीपो भवति, तथा—सिंहकर्णद्वीपस्य परतो मेघमुखद्वीपनामको द्वीपो भवति, तथा—अकर्णनामक द्वीपस्य परतो विद्युन्मुखनामको द्वीपो भवति, तथा—कर्णप्रावरण द्विपस्य परतो विद्युद्दन्तनामको द्वीपो भवतीति ॥ 'घणदंताई णं जाव णव जोयण सयाइं' घनदन्तादीनां यावन्नवयोजनशतानि, अयं भावः='उल्कामुखादीनां चतुर्णाम् उल्कामुख मेघमुख विद्युन्मु व विद्युदन्तनामकानां द्वीपानां परतो यथाक्रमम्

पौरस्त्यादि चरमान्त से विद्युद्दन्त नाम के जो चार द्वीप हैं वे आठ आठ सौ योजन की लम्बाई चौडाई वाले हैं लवण समुद्र में आठ आठ सौ योजन आगे जाने पर ये आते हैं इनकी प्रत्येक की परिधि का प्रमाण २५२९ पचीससौ उनतीस योजन का है। ये भी सब द्वीप पद्मवर वेदिका और वनखण्ड से मंडित बाह्य प्रदेशों वाले हैं जम्बूद्वीपकी वेदिका के अन्त से इनका अन्तर आठसौ योजनका है इस प्रकार अश्वकर्ण से आगे उत्तर पौरस्त्यादि चरमान्त से आठ सौ योजन लवण समुद्र में जाने पर उल्कामुख द्वीप है सिंह कर्ण से आगे आठ सौ योजन लवण समुद्र में जाने पर मेघमुख द्वीप है अकर्ण से आगे आठ सौ योजन लवण समुद्र में जाने पर विद्युन्मुख द्वीप है और कर्णप्रावरण से आगे आठ सौ योजन लवणसमुद्र में जाने पर विद्युद्दन्त द्वीप है. 'घणदंताईणं जाव णव जोयणसयाइं' इसी तरह उल्कामुखादि चार

ચરમાન્તથી વિદ્યુદન્ત નામના ચાર દ્વીપો છે. તે બધા આઠસો યોજનની લંબાઈ પહોળાઈ વાળા છે. તે દરેકની પરિધિનું પ્રમાણ ૨૫૨૯ બે હજાર પાંચસો ઓગણત્રીસ યોજનનું છે. તે બધા દ્વીપો પણ પદ્મવર વેદિકા અને વનખંડથી શોભાયમાન બાહ્યપ્રદેશો વાળા છે જંબૂદ્વીપની વેદિકાના અંતથી તેમનું અંતર આઠસો યોજનનું છે. આ રીતે અશ્વકર્ણથી આગળ ઉત્તર પૌરસ્ત્યાદિ ચરમાન્તથી આઠસો યોજન લવણ સમુદ્રમાં જવાથી મેઘમુખ દ્વીપ આવે છે. અકર્ણ દ્વીપની આગળ આઠસો યોજન લવણ સમુદ્રમાં જવાથી વિદ્યુન્મુખ-દ્વીપ આવે છે અને કર્ણપ્રાવરણદ્વીપથી આઠસો યોજન લવણ સમુદ્રમાં જવાથી વિદ્યુન્ત નામનો દ્વીપ આવે છે.

'ઘણદંતાઈણં જાવ ણવ જોયણ સયાઇં' એજ રીતે ઉલ્કામુખ વિગેરે

उत्तरपौरस्त्यादि विदिक्चरमान्तात् प्रत्येकं नव नव योजनशतानि लवणसमुद्रमव-गाह्य नवनवयोजनशतायामविष्कम्भाः पञ्चचत्वारिंशदधिकाष्टाविंशतियोजनशत-परिक्षेपाः पद्मवरवेदिका वनषण्डसमुल्लसित बाह्यप्रदेशाः जम्बूद्वीपवेदिकान्तात् नवयोजनशतप्रमाणान्तरा घनदन्तलष्टदन्तगूढदन्तशुद्धदन्तनामानश्चत्वारो द्वीपा भवन्तीति । तथाहि–उल्कामुख द्वीपस्य परतो घनदन्तनामको द्वीपो भवति तथा-मेघमुख नामकद्वीपस्य परतो लष्टदन्तनामको द्वीपो भवति तथा–विद्युन्मुखनामक द्वीपस्य परतो गूढदन्तनामको द्वीपो भवति, तथा–विद्युद्दन्तनामक द्वीपस्य परतः शुद्धदन्तनामको द्वीपो भवतीति । अत्रैकोरुकादीना मन्तरद्वीपानामवगाहनामा-यामविष्कम्भं च प्रदर्श्य, सम्प्रति तेषां परिक्षेपपरिमाणं गाथया प्रदर्शयति 'एगो-रुयपरिक्खेवो' इत्यादि एकोरुकपरिक्षेप इति एकोरुकादीनाम्–एकोरुकाभाषिक वैषाणिकनाङ्गोलिकानां चतुर्णां द्वीपानां प्रथमचतुष्कस्येत्यर्थः परिक्षेपः–परिधिः 'नवचेव सयाइं अऊणपन्नाइं' नवचैव शतानि एकोनपञ्चाशानि, एकोनपञ्चा

द्वीपों से आगे यथाक्रम से उत्तर पौरस्त्यादि विदिशाओं की चरमान्त से नौ नौ सौ योजन लवण समुद्र में आगे जाने पर नौ नौ सौ योजन के लम्बे चौडे एवं आठाईस सौ पैतालीस–२८४५ योजन की परिधि वाले तथा पद्मवर वेदिका और वनखण्ड से मंडित बाह्य प्रदेशों वाले घनदन्त, लष्टदन्त, गूढदन्त और शुद्धदन्त नाम वाले चार द्वीप है इस तरह उल्कामुख से आगे नौ सौ योजन लवण समुद्र में जाने पर घन-दन्त द्वीप है. मेघमुख से आगे नौ सौ योजन लवण समुद्र में जाने पर लष्टदन्त द्वीप है विद्युन्मुख से आगे नौ सौ योजन लवण समुद्र में जाने पर गूढदन्त द्वीप है एवं विद्युद्दन्त से आगे नौ सौ योजन लवण समुद्र में जाने पर शुद्धदन्त द्वीप है। यह एकोरुकादि अन्तर द्वीपों की अवगाहना तथा आयाम विष्कम्भ कहकर अब उनका परिक्षेप कहते

ચાર દ્વીપોની આગળ ક્રમાનુસાર ઉત્તર પૌરસ્ત્યાદિ વિદિશાઓના ચરમાન્તથી નવસો નવસો યોજન લવણ સમુદ્રમાં આગળ જવાથી નવસો નવસો યોજન લંબાઈ પહોળાઈ વાળા તેમજ ૨૮૪૫ અઠયાવીસ સો પિસ્તાળીસ યોજનની પરિધિવાળા તથા પદ્મવર વેદિકા તથા વનખંડથી સુશોભિત બાહ્ય પ્રદેશોવાળા ઘનદન્ત, લષ્ટદન્ત. ગૂઢદન્ત અને શુદ્ધદન્ત નામના ચાર દ્વીપો છે. એજ પ્રમાણે ઉલ્કામુખની આગળ નવસો યોજન લવણ સમુદ્રમાં જવાથી લષ્ટદન્ત દ્વીપ આવે છે. વિદ્યુન્મુખની આગળ નવસો યોજન લવણ સમુદ્રમાં જવાથી ગૂઢદન્ત દ્વીપ આવે છે. તથા વિદ્યુદ્દન્તથી આગળ નવસો યોજન લવણ સમુદ્રમાં જવાથો શુદ્ધ દન્તદ્વીપ આવે છે.

આ પ્રમાણે એકોરૂક વિગેરે અન્તર દ્વીપોની અવગાહના તથા તેના

शदधिकानि नवयोजनशतानि (९४९) एकोनपञ्चाशदधिक नवयोजनपरिमितः परिधिरेकोरुकादि द्वीपानां चतुर्णां भवतीति।

अतोऽग्रे प्रत्येकस्मिन् चतुष्के पूर्व-पूर्व चतुष्कपरिधिप्रमाणे षोडशाधिके त्रिशते प्रक्षिप्तेऽग्रेतन परिधिपरिमाणं समायाति तत् आह–'बारसपण्णट्ठाइं हय-कण्णाईण परिक्खेवो' हयकर्णादीनां–हयकर्ण–गोकर्ण–शष्कुलीकर्णानां द्वितीय चतुष्कगतानां चतुर्णां द्वीपानां परिक्षेपः–परिधिः द्वादशयोजनशतानि पञ्चषष्ट्य-धिका (१२६५) पञ्चषष्ट्यधिक द्वादशशतयोजनपरिमितः परिधिः हयकर्णादीनां चतुर्णां द्वीपानां भवतीति ॥१॥

'आयंसमुहाईणं पन्नरसेकासीए जोयणसए किंचिविसेसाहिए परिक्खेवेणं' आदर्शमुखादीना मादर्शमुखमेण्ढमुखादयोमुख गोमुख द्वीपानाम् एकाशीत्यधिक पञ्चदशयोजनशतानि १५८१ किञ्चिद्विशेषाधिकानि परिक्षेपेण 'एवं एएणं कमेणं उवउंजिऊण णेयव्वा, चत्तारि चत्तारि एगप्पमाणा' एवमेतेन उपर्युक्तक्रमेण पूर्वो-क्तावगाहना–विष्कम्भपरिधिप्रमाणरूपेण उपयुज्य प्रत्येक चतुष्कगता श्चत्वार श्चत्वारः परस्परमेकप्रमाणा नेतव्याः ज्ञातव्याः, यथा एकस्मिन् चतुष्के आद्यद्वीपस्य यद् अवगाहना–विष्कम्भपरिधिपरिमाणं भवति तदेव परिमाणं शेषाणां त्रयाणां द्वीपानां भवति चतुर्णामेक प्रमाणत्वं बोध्यम्।

टीकार्थ 'एगोरुय परिक्खेवो' इत्यादि, 'एगोरुय परिक्खेवो' एकोरुक आदि चार द्वीपों का परिक्षेप नौ सौ गुनचास–९४९ योजन का है हयकर्ण आदि द्वीपों का परिक्षेप प्रमाण 'बारसपन्नट्ठाइं' बारह सौ पेंसठ १२६५ योजन का है 'आयंसमुहादीणं' आदर्शमुख आदिकों का परिक्षेप प्रमाण 'पन्नरसेकासीए जोयणसए' पन्द्रह सौ इक्यासी १५८१ योजन का है. परिधि के प्रमाण को यहाँ से सर्वत्र वह कुछ विशेषाधिक है ऐसा समझना चाहिये 'एवं एतेणं कमेणं उवउंजिऊण णेयव्वा चत्तारि२ एगप्पमाणा' इस क्रम से जोड़कर चार चार द्वीपों का प्रमाण परस्पर

આયામ વિષ્કંભ કહીને હવે તેનો પરિક્ષેપ કહેવામાં આવે છે. 'एगोरुय परि-क्खेवो' એકોરૂક વિગેરે ચાર દ્વીપોનો પરિક્ષેપ નવસો ઓગણપચાસ ૯૪૯ યોજનનો છે. હયકર્ણ વિગેરે દ્વીપોના પરિક્ષેપનું પ્રમાણ 'बारसपन्नट्ठाइ' બારસો પાંસઠ યોજનનું છે. 'आयंसमुहादीण' આદર્શમુખ વિગેરે દ્વીપોના પરિક્ષેપનું પ્રમાણ 'पन्नरसेकासीए जोयणसए' ૧૫૮૧ પંદરસો એકયાસી યોજનનુ છે. તથા પરિધિનું પ્રમાણ અહિંથી બધે તે કંઈક વિશેષાધિક છે તેમ સમજવું. 'एवं एएणं कमेणं उवउंजिऊण णेयव्वा चत्तारि चत्तारि एगप्पमाणा' આ ક્રમ પ્રમાણે મેળવીને ચાર ચાર દ્વીપોનું પ્રમાણ પરસ્પર સરખું સમજવું.

'णाणत्तं' नानात्वं परस्परं भेदस्तु चतुष्कमपेक्ष्य भवति कुत्र कुत्रेत्याह—'ओगाहे विक्खंभे परिक्खेवे' अवगाहे विष्कम्भे परिक्षेपे, तथाहि—एकचतुष्कापेक्षयाऽन्यान्य चतुष्केषु प्रत्येकमेकैकशतयोजनवृद्ध्या—अवगाहनाऽऽयामविष्कम्भपरिमाणं भवति, परिधिपरिमाणं तु षोडशोत्तर त्रिशत (३१६) योजनवृद्धया प्रत्येक चतुष्के भवतीत्येतदेव नानात्व मत्रेति। तदेव दर्शयति—'पढमबीय' इत्यादि, 'पढमबीय तइय चउक्काणं उग्गहो विक्खंभो परिक्खेवो भणिओ' प्रथम द्वितीय तृतीयचतुष्काणाम्, अवग्रहः अवगाहना विष्कम्भः परिक्षेपः सूत्रे एव भणितः—कथितः, अन्यत् प्रदर्श्यते='चउत्थ-चउक्के' इत्यादि, 'चउत्थचउक्के छ जोयणसयाइं आयामविक्खंभेणं' चतुर्थचतुष्के षड्योजनशतानि आयामविष्कम्भेण—दैर्घ्यविस्ताराभ्यां षड्योजनशतप्रमाणक श्चतुर्थ चतुष्को भवति। 'अट्ठारसत्ताणउत्ते जोयणसए' सप्तनवत्यधिकाष्टादशयोजनशतानि। (१८९७) परिक्षेपेण द्वीपा भवन्तीति 'पंचमचउक्के सत्तजोयणसयाइं आयामविक्खभेणं' पञ्चमचतुष्के सप्त-

समान ही समझना चाहिये 'णाणत्तं ओगाहे, विक्खंभे, परिक्खेवे' इस तरह के कथन से यह भली भांती समझ में आ जाता है, कि अवगाह में विष्कम्भ में और परिक्षेप में प्रत्येक की अपेक्षा से नानात्व मिलता है इस में प्रथम द्वितीय तृतीय चतुष्कों का अवगाह—आयाम विष्कम्भ और परिक्षेप को लेकर यहां सूत्र मे ही स्पष्ट कर दी है 'यही बात' पढमबीयतइय चउक्काणं उग्गहो विक्खंभो परिक्खेवो भणितो' इस सूत्रद्वारा सूत्रकारने समझाई है। 'चउत्थचउक्के' चतुर्थ चतुष्क में 'छजोयणसयाइं आयाम विक्खंभेणं अट्ठारसत्ताणउते जोयणसते परिक्खेवेणं' चौथे चतुष्क के अश्वमुखादि द्वीपों की लम्बाई चौड़ाई छह सौ योजन की है और परिधि अठार सौ सत्तानवे—१८९७ योजन से

'णाणत्तं ओगाहे, 'विक्खंभे, परिक्खेवे' આ પ્રમાણેના કથનથી એ સારી રીતે સમજાય જાય છે કે અવગાહનામાં વિષ્કંભમાં, અને પરિક્ષેપમાં દરેકની અપેક્ષાથી જુદાપણુ આવે છે. તેમાં પહેલા બીજા, ત્રીજા અને ચોથાના અવગાહ આયામ વિષ્કંભ અને પરિક્ષેપને લઈને અહીંયાં સૂત્રમાંજ સ્પષ્ટતા કરી છે. એજ વાત 'पढम बीया तइय चउक्काणं उगाहो, विक्खभो, परिक्खेवो भणियो' આ સૂત્રપાઠથી સૂત્રકારે સમજાવેલ છે.

'चउत्थ चउक्के' ચોથા ચતુષ્કમાં 'छ जोयणसयाइं आयामविक्खंभेणं-अट्ठारसत्ताणउते जोयणसए परिक्खेवेणं ચોથા ચતુષ્કના અશ્વમુખ વિગેરે દ્વીપોની લબાઇ પહોળાઇ છસો છસો યોજનની છે. અને પરિધિ ૧૮૯૭ અઢારસો સત્તાણુ યોજનથી કંઈક વધારે છે. 'पंचम चउक्के सत्त जोयणसयाइं आयाम-

योजनशतानि आयामविष्कम्भेण द्वीपा भवन्ति, 'बावीसं तेरसोत्तरे जोयणसए परिक्खेवेणं' त्रयोदशोत्तर द्वात्रिंशतियोजनशतानि परिक्षेपेण द्वीपा भवन्ति। 'छट्ठ चउक्के अट्ठजोयणसयाइं आयामविक्खंभेणं' षष्ठचतुष्केऽष्टयोजनशतानि आयामविष्कम्भेण द्वीपा भवन्ति, तथा-'पणवीसंगुणतीसजोयणसए परिक्खेवेणं' एकोनत्रिंशदधिक पञ्चविंशतियोजनशतानि परिक्षेपेण। 'सत्तमचउक्के नवजोयणसयाइं आयामविक्खंभेणं' सप्तमचतुष्के नवयोजनशतानि आयामविष्कम्भेण, तथा-'दो जोयणसहस्साइं अट्ठपणयाले जोयणसए परिक्खेवेणं' द्वे योजनसहस्रे पञ्चचत्वारिंशदधिकानि अष्टयोजनशतानि (२८४५) परिक्षेपेण द्वीपा भवन्ति। अथ सर्वेषां चतुष्काणामवगाहनाविष्कम्भ पदिधिपरिमाणज्ञानार्थं गाथामाह-'जस्स य जो' इत्यादि, 'जस्स य जो विक्खंभो' यस्य चतुष्कस्य यो यावत्परिमितो

कुछ अधिक है 'पंचमचउक्के सत्तजोयणसयाइं आयामविक्खंभेणं बावीसं तेरसोत्तरे जोयणसए परिक्खेवेणं' पंचम चतुष्क में अश्वकर्ण आदि द्वीपों की लम्बाई चौड़ाई सात सौ योजन की है। और परिक्षेप कुछ अधिक बाइस सौ तेरह-२२१३ योजन का है 'छट्ठ चउक्के अट्ठ जोयणसयाइं आयामविक्खंभेणं पणवीसंगुणतीस जोयणसए परिक्खेवेणं' छठे चतुष्क में उल्कामुख आदि द्वीपों की लम्बाई चौड़ाई आठ सौ योजन की है और परिक्षेप कुछ अधिक पचीस सौ गुनतीस २५२९ योजन का है 'सत्तमचउक्के नव जोयणसयाइं आयाम विक्खभेणं दो जोयणसहस्साइं अट्ठ पणयाले जोयणसए परिक्खेवेणं' छठे चतुष्क में लम्बाई चौडाई नौ सौ योजन की है और परिक्षेप कुछ अधिक दो हजार आठ सौ पैंतालीस-२८४५ योजन का है। यहां इस विषय में गाथा 'जस्स य जो विक्खंभो ओगाहो तस्स तत्तिओ चेव'

विक्खंभेणं बावीसं तेरसोत्तरे जोयणसए परिक्खेवेणं' પાંચમાં ચતુષ્કમાં અશ્વકર્ણ વિગેરે દ્વીપોની લંબાઈ પહોળાઈ સાતસો યોજનની છે. અને પરિક્ષેપ કંઈક વધારે ૨૨૧૩ બાવીસસો તેર યોજનનો છે. 'छट्ठ चउक्के अट्ठ जोयणसयाइं आयामविक्खंभेणं पणवीसगुणतीसजोयणसए परिक्खेवेणं' છઠા ચતુષ્કમાં ઉલ્કામુખ વિગેરે દ્વીપોની લંબાઈ પહોળાઈ આઠસો યોજનની છે. અને પરિક્ષેપ કંઈક વધારે પચ્ચીસસો ઓગણત્રીસ ૨૫૨૯ યોજનનો છે. 'सत्तम चउक्के नवजोयण सयाइं आयामविक्खंभेणं दो जोयणसहस्साइं अट्ठ पणयाले जोयणसए परिक्खेवेणं' સાતમાં ચતુષ્કમાં લંબાઈ પહોળાઈ નવસો યોજનની છે અને પરિક્ષેપ કંઈક વધારે ૨૮૪૫ બે હજાર આઠસો પિસ્તાળીસ યોજનનો છે. આ સંબંધમાં આ પ્રમાણેની ગાથા કહેલ છે. 'जस्स जो विक्खंभो ओगाहो

विष्कम्भः—आयामविष्कम्भो भवति 'तस्स तत्तियो चेव ओगाहो' तस्य चतुष्कस्याऽवगाहस्तावत्क एव भवति। तत्र 'पढमाईण परिरओ' प्रथमादीनां चतुष्काणां यावत्परिमितः परिरयः—परिधिर्भवति 'सेसा णं जाण अहिओ' शेषाणां प्रथमादिभ्योऽग्रेऽग्रेतनानां परिरयोऽधिको भवति, अयं भावः—पूर्वपूर्वपरिरयपरिमाणे उत्तरोत्तरपरियपरिमाणं प्रत्येकं षोडशोत्तरत्रिशत प्रक्षेपेणाधिकं भवतीति 'जाण' जानीहि। 'सेसा जहा एगोरुयदीवस्स' शेषः=अवशिष्टा वक्तव्यता यथा—येनप्रकारेण एकोरुकद्वीपस्य कथिता तथैव सर्वेषां द्वीपानां ज्ञातव्येति। कियत्पर्यन्तमित्याह—'जाव सुद्धदंत दीवे' यावत्—द्वितीयचतुष्कगत हयकर्ण द्वीपादारभ्य सप्तमचतुष्कगताऽष्टाविंशतितमशुद्ध दन्तद्वीपपर्यन्तम् एकोरुकद्वीपवद् ज्ञातव्यमितिभावः।

एतेषामेव द्वीपानामवगाहायामविष्कम्भपरिरय (परिक्षेप) परिमाणसंग्रह गाथा आह—

अर्थात् जिस चतुष्क का जितना विष्कम्भ है उस चतुष्क की उतनी ही अवगाहना है 'पढमाइयाण परिरओ जाण सेसाणअहिओउ' प्रथम आदि चतुष्कों का परिक्षेप जितना कहा गया है उनके परिक्षेप प्रमाण में अधिकता होती जाती है इसका तात्पर्य यह है कि पूर्व पूर्व के चतुष्क के परिधि परिमाण में प्रत्येक में तीनसौ सोलह मिलाने से आगे का परिधि परिमाण अधिक अधिक होता जाता है यही भाव 'पढमाइयाणपरिरओ, सेसा णं जाण अहिओउ' इस गाथार्द्ध से प्रकट होता है 'सेसा जहा एगोरूयदीवस्स जाव सुद्धदन्तदीवे' शेष सब द्वीपों की वक्तव्यता एकोरुक द्वीप के जैसी समझ लेनी चाहिये, अठाइसवां शुद्धदन्त द्वीप तक इन द्वीपों के अवगाह आयाम विष्कम्भ, और परिरय परिधि—इनके परिमाण की संग्रह गाथाएं

तस्स तत्तिओ चेव' અર્થાત્ જે ચતુષ્કનો જેટલો વિષ્કંભ છે, તે ચતુષ્કની એટલી જ અવગાહના છે. 'पढमाइयाण परिरओ जाण सेसाण अहिओउ' પહેલા વિગેરે ચતુષ્કનો પરિક્ષેપ જેટલો કહેલ છે, તેના પરિક્ષેપ પ્રમાણમાં અધિકપણું થતું જાય છે.

આનું તાત્પર્ય એ છે કે પહેલાના ચતુષ્કની પરિધિના પરિમાણમાં દરેકમાં ૩૧૬ ત્રણસો સોળ મેળવવાથી આગળની પરિધિનું પરિમાણ વધારે વધારે થતું જાય છે, એજ ભાવ 'पढमाइयाण परिरओ सेसाणं जाण अहिओउ' આ ગાથાર્ધથી જણાય છે. 'सेसा जहा एगोरुयदीवस्स जाव सुद्धदंत दीवे' શેષ બધા દ્વીપોનું કથન એકોરૂક દ્વીપના કથન પ્રમાણેનું સમજી લેવું અઠયાવીસમા શુદ્ધદંત દ્વીપ પર્યન્ત આ દ્વીપોની અવગાહના, આયામ, વિષ્કંભ અને પરિરય પરિધિના પરિમાણની સંગ્રહ ગાથાઓ આ પ્રમાણે છે. 'पढमम्मि तिन्नि उ

'पढमंमि तिन्नि उ सया सेसाण स उत्तरा नव उ जाव ।
ओगाहं विक्खंभे दीवाणं परिरयं वोच्छं ॥१॥
पढम चउक्क परिरया बीय चउक्कस्स परिरओ अहिओ'
सोलेहिं तिहि उ जोयणसएहिं एवमेव सेसाणं ॥२॥
एगोरूय परिक्खेवो णव चेव सयाइं अउण पन्नाइं ।
बारस पन्नट्ठाइं हयकण्णाणं परिक्खेवो ॥३॥
पण्णरस एक्कासीया आयंसमुहाण परिरयो होइ ।
अट्ठारस सत्त नउया आसमुहाणं परिक्खेवो ॥४॥
बावीसं ते राइ परिक्खेवो होइ आसकण्णाणं ।
पणवीस अउणतीसा उक्कामुह परिरओ होइ ॥५॥
दो चेव सहस्साइं अट्ठेवसया हवंति पणयाला ।
घणदंत दीवाणं विसेस महिओ परिक्खेवो ॥६॥

व्याख्या–'पढमंमि' प्रथमे द्वीपचतुष्के एकोरुकादिके चिन्त्यमाने त्रीणि योजनशतानि अवगाहं–लवण समुद्रावगाहं निष्कम्भं च विष्कम्भग्रहणात् आयामोपि गृह्यते विष्कम्भायामयोस्तुल्यपरिमाणत्वात्, तेन विष्कम्भमायामं च जानीहीति क्रियाशेषः, 'सेसाणं' इत्यादि, शेषाणां षण्णां द्वीचतुष्काणां यानि

इस प्रकार से हैं–'पढमम्मि तिन्नि उ सया' इत्यादि गाथाएं छह हैं जो टीका में दी हुई है इन गाथाओं की व्याख्या इस प्रकार से हैं प्रथम द्वीप चतुष्क के–एकोरुक आदि चार द्वीपों के-विचार में इन चारों एकोरुक आभाषिक वैषाणिक, नांगोलिक–द्वीपों की अवगाहना और लम्बाई चौड़ाई तीन सौ योजन की है ऐसा जानना चाहिये इस तरह यह अवगाहना, लम्बाई चौड़ाई आगे २ के प्रत्येक चतुष्क में एक एक सौ की अधिकता से बढती गई हैं अन्तिम जो घनदन्त आदि चार द्वीप हैं उनमें यह नौ सौ योजन तक हो जाती है इस प्रकार दूसरे चतुष्क के हयकर्णद्वीप, गजकर्णद्वीप,

---

सया' ઇત્યાદિ છ ગાથાઓ છે કે જે સંસ્કૃત ટીકામા આપવામા આવેલ છે. એ ગાથાઓનો અર્થ આ પ્રમાણે છે પહેલા દ્વીપચતુષ્કના એકોરૂક વિગેરે ચાર દ્વીપોના વિચારમાં આ ચારે એકોરૂક, આભાષિક, વૈષાણિક, નાંગોલિક દ્વીપોની અવગાહના અને લંબાઈ પહોળાઈ ત્રણસો યોજનની છે. તેમ સમજવું. આ રીતે આ અવગાહના અને લંબાઇ પહોળાઇ આગળના દરેકચતુષ્કમાં એકસો એકસોના અધિક પણાથી વધે છે. છેલ્લા જે ઘનદન્ત વિગેરે ચાર દ્વીપો છે, તેમાં તે નવસો યોજન સુધી થઇ જાય છે. આ રીતે બીજા ચતુષ્કના હયકર્ણ દ્વીપ, ગજકર્ણદ્વીપ, ગોકર્ણદ્વીપ, શષ્કુલીકર્ણદ્વીપમાં અવગાહના

त्रीणि शतानि प्रत्येकं शतोत्तराणि कर्त्तव्यानि तथाहि-अवगाहनाविष्कम्भं तावद् जानीयात् यावद् नवशतानि, तद्यथा=द्वीतीयचतुष्के चत्वारि योजनशतानि तृतीये द्वीपचतुष्के पञ्चयोजनशतानि, चतुर्थे षट्शतानि पञ्चमें सप्तशतानि षष्ठे अष्टौ शतानि, सप्तमे नवशतानीति। अत ऊर्ध्वम्-'परिरयं वोच्छं' एकोरुकप्रभृति द्वीपानां परिरयं-परिक्षेपपरिमाणं वक्ष्ये-कथयिष्ये इति ॥

गोकर्णद्वीप, शष्कुलीकर्णद्वीप इनमें अवगाहना और लम्बाई चौडाई चार सौ योजन की हो जाती है तृतीयद्वीप चतुष्क में आदर्शमुख, मेण्ढ्रमुख, अयोमुख,-गोमुख,-इन चार द्वीपों में पांच सौ योजन की अवगाहना और लम्बाई चौडाई हो जाती है चतुर्थद्वीपचतुष्क में-अश्व-मुख, हस्तिमुख, सिंहमुख व्याघ्रमुख, इन चार द्वीपों में अवगाहना और लम्बाई चौडाई छह सौ योजन की हो जाती है। पंचम द्वीप चतुष्क में अश्व-कर्ण सिंहकर्ण, अकर्ण, कर्णप्रावरण इन द्वीपों में अवगाहना एवं लम्बाई चौडाई प्रत्येक की सात सौ सातसौ योजन की होती है छट्ठे द्वीप चतुष्क में-उल्कामुख मेघमुख विद्युन्मुख, विद्युदन्त,-इन चार द्वीपों में अव-गाहना एवं लम्बाई चौडाई प्रत्येन की आठ सौ योजन की हो जाती है इसके बाद सातवें द्वीप चतुष्क में-घनदन्त लष्टदन्त गूढदन्त और शुद्ध दन्त, इन चारद्वीपों में अवगाहना एवं लम्बाई चौडाई प्रत्येक की नौ नौ सौ योजन की होती है परिरय-परिधि के परिमाण के सम्बन्ध में ऐसा विचार है-प्रथमद्वीप चतुष्क में परिधि का परिमाण कुछ अधिक

અને લંબાઈ પહોળાઈ ચારસો યોજનની થઈ જાય છે. ત્રીજા દ્વીપ ચતુષ્કમાં આદર્શમુખ, મેઢ્રમુખ, અયોમુખ, ગોમુખ, આ ચાર દ્વીપોમાં પાંચસો યોજનની અવગાહના અને લંબાઇ પહોળાઈ થઈ જાય છે. ચોથા દ્વીપ ચતુષ્કમાં અશ્વમુખ, હસ્તિમુખ, સિંહમુખ, વ્યાઘ્રમુખ આ ચાર દ્વીપોમાં અવગાહના અને લંબાઇ પહોળાઈ છસો યોજનની થઈ જાય છે. પાંચમાં દ્વીપ ચતુષ્કમાં અશ્વકર્ણ, સિંહકર્ણ, અકર્ણ, અને કર્ણપ્રાવરણ આ ચાર દ્વીપોમાં અવ-ગાહના અને લંબાઇ પહોળાઇ દરેકની સાતસો યોજનની થઈ જાય છે. છટ્ઠા દ્વીપ ચતુષ્કમાં ઉલ્કામુખ, મેઘમુખ, વિદ્યુન્મુખ, વિદ્યુદ્દંત આ ચાર દ્વીપોમાં અવગાહના અને લંબાઈ પહોળાઇ દરેકની આઠસો આઠસો યોજનની થઈ જાય છે. તે પછી સાતમાં દ્વીપ ચતુષ્કમાં ઘનદંત, લષ્ઠદંત, ગૂઢદંત અને શુદ્ધદંત આ ચાર દ્વીપોમાં આવગાહના અને લંબાઇ પહોળાઈ દરેકની નવસો નવસો યોજનની થઈ જાય છે. પરિરય-પરિધિના પરિમાણના સંબંધમાં આ પ્રમાણેનો વિચાર છે. પહેલા દ્વીપ ચતુષ્કમાં પરિધિનું પ્રમાણ કંઇક વધારે

प्रतिज्ञातमेव दर्शयति-'पढम चउक्क' इत्यादि, प्रथमचतुष्कपरिरयात्= प्रथमद्वीपचतुष्कपरिरयपरिमाणात् द्वितीयचतुष्कस्य-द्वितीयद्वीपचतुष्टयस्य परिरयः-परिरयपरिमाणमधिकः षोडशैः-षोडशोत्तरैं स्त्रिभिर्योजनशतैः एवमेव, अनेनैव प्रकारेण शेषाणां-द्वीपचतुष्काणां परिरयपरिमाणमधिकं पूर्व पूर्व चतुष्क परिरयपरिमाणात् षोडशोत्तरत्रिशतयोजनाधिकं ज्ञातव्यम्, एतदेवाग्रिमगाथया दर्शयति-'एगोरुय' इत्यादि, एकोरुकपरिक्षेपः-एकोरुकद्वीपोपलक्षित प्रथमद्वीप चतुष्कपरिक्षेपो नवशतानि एकोनपञ्चाशानि-एकोन पञ्चाशदधिकानीत्यर्थः। ततस्त्रिषु योजनशतेषु प्रक्षिप्तेषु 'हयकण्णाणं' इति हयकर्ण प्रभृतीनां चतुर्णां द्वीपानां परक्षेपो भवति, स च द्वादशशतानि पञ्चषष्टानि-पञ्चषष्टयधिकानि। तत्रापि त्रिषु योजनशतेषु षोडशोत्तरेषु प्रक्षिप्तेषु 'आयंसमुहाणं' इत्यादि, 'आयंसमुहाणं' आदर्शमुख प्रभृतीनाम् तृतीयचतुष्कस्थितानां चतुर्णां द्वीपानां परिरय परिमाणं भवति। तच्च पञ्चदशयोजनशतानि एकाशीत्यधिकानि। ततो भूयोऽपि त्रिषु योजनशतेषु षोडशोत्तरेषु प्रक्षिप्तेषु 'आसमुहाणं' इति अश्वमुख प्रभृतीनां चतुर्थ चतुष्कस्थितानां चतुर्णां द्वीपानां परिक्षेपः, तद्यथा-अष्टादशयोजनशतानि सप्तनवत्यधिकानि। तेष्वपि त्रिषु योजनशतेषु षोडशोत्तरेषु प्रक्षिप्तेषु 'आस·

नौ सौ गुनचास-९४९ योजन का कहा गया है, इस परिमाण में तीन सौ सोलह-३१६ योजन मिलाने से आगे के द्वितीय द्वीप चतुष्क के परिरय का परिमाण आ जाता है इस तरह द्वितीय द्वीप चतुष्क का परिरय परिमाण बारह सौ पैंसठ १२६५ योजन का आ जाता है तृतीय द्वीप चतुष्क का परिरय परिमाण १२६५में ३१६ जोडने से पन्द्रह सौ इक्यासी· १५८१ योजन का परिरय परिमाण आ जाता है १५८१ योजनों में ३१६ जोड देने से चतुर्थ द्वीप चतुष्क का परिरय परिमाण निकल जाता है और यह अठारह सौ सतानवे १८९७ योजन का होता है। इसमें ३१६

---

९४९ નવસો ઓગણુ પચાસ યોજનનું કહેલ છે. આ પરિમાણુમાં ૩૧૬ ત્રણુ સો સોળ યોજન મેળવવાથી આગળના બીજા દ્વીપ ચતુષ્કનું પરિરય પરિમાણુ આવી જાય છે. આ રીતે બીજા દ્વીપ ચતુષ્કનું પરિરય પરિમાણુ બારસો પાંસઠ ૧૨૬૫ યોજનનું થઈ જાય છે. ત્રીજા દ્વીપ ચતુષ્કના પરિરયનુ પરિમાણુ ૧૨૬૫ બારસો પાંસઠમાં ૩૧૬ ત્રણુસો સોળ ઉમેરવાથી ૧૫૮૧ પંદરસો એકાશી યોજનનું પરિરય પરિમાણુ આવી જાય છે. ૧૫૮૧ પંદરસો એકાશી યોજનમાં ૩૧૬ ત્રણુસો સોળ ઉમેરવાથી ચોથા દ્વીપ ચતુષ્કનું પરિરય પરિમાણુ નીકળી આવે છે. અને આ ૧૮૯૭ અઢારસો સત્તાણુ યોજનનું થાય છે. તેમાં ૩૧૬

कन्नाणं' अश्वकर्ण प्रमुखाणां चतुर्णां द्वीपानां परिक्षेपो भवति तद्यथा—द्वाविंशति योजनशतानि त्रयोदशानि त्रयोदशाधिकानि। ततो भूयोऽपि त्रिषु योजनशतेषु षोडशोत्तरेषु प्रक्षिप्तेषु उल्कामुखपरिरयः, उल्कामुख द्वीपचतुष्कपरिरयपरिमाणं भवति तद्यथा—पञ्चविंशतियोजनशतानि एकोनत्रिंशानि,-एकोनत्रिंशदधिकानि। ततः पुनरपि त्रिषु योजनशतेषु द्वीषोडशोत्तरेषु प्रक्षिप्तेषु घनदन्तद्वीपानां घनदन्त प्रमुखसप्तमद्वीप चतुष्कस्य परिक्षेपः, तद्यथा=द्वे सहस्रे अष्टौशतानि पञ्चचत्वारिंशानि पञ्चचत्वारिंशदधिकानि, 'विसेसमहिओ' इति पदमन्तेऽभिहितत्वात् सर्वत्रापि अभिसम्बन्धनीयम् तेन सर्वत्रापि किञ्चिद्विशेषाधिकमुक्तरूपं परिरयपरिमाणं ज्ञातव्यमिति ॥६॥

तदेवमेते मन्दरपर्वतस्य दक्षिणे हिमवति पर्वते चतसृष्वपि विदिक्षु व्यवस्थिताः सर्वसंख्ययाऽष्टाविंशति द्वीपाः।

जोड देने पर पंचम द्वीप चतुष्क का परिरय परिमाण निकलता है और यह बाइस सौ तेरह २२१३ योजन का होता है इस परिरयपरिमाण में ३१६ जोडने पर छठवें द्वीप चतुष्क का परिरयपरिमाण पचीस सौ गुनतीस २५२९ योजन का आ जाता है इसी तरह छठवें द्वीप चतुष्क के परिरयपरिमाण में ३१६ जोडने पर सातवें द्वीप चतुष्क का परिरयपरिमाण आ जाता है और यह कुछ अधिक २८४५ योजन का होता है परिरय के प्रत्येक चतुष्क परिमाण से 'कुछ अधिक' ऐसा विशेषण लगाना चाहिये गा० ॥६१॥

ये अन्तर्द्वीप अट्ठाईस हैं और मन्दर पर्वत के दक्षिण भाग में हिमवत पर्वत की चारों विदिशाओं में अर्थात् उसके चारों कोनों पर हैं।

ત્રણસો સોળ ઉમેરવાથી પાંચમાં દ્વીપ ચતુષ્કના પરિયયનું પરિમાણ નીકળી આવે છે. અને તે ૨૨૧૩ બાવીસો તેર યોજન થાય છે. તેમાં ૩૧૬ ઉમેરવાથી છઠ્ઠા દ્વીપ ચતુષ્કના પરિરયનું પરિમાણ ૨૫૨૯ પચ્ચીસસો ઓગણત્રીસ યોજનનું થઈ જાય છે. એજ રીતે છઠ્ઠા દ્વીપ ચતુષ્કના પરિરય પરિમાણ ૩૧૬ ઉમેરવાથી સાતમા દ્વીપ ચતુષ્કના પરિરયનું પરિણામ આવી જાય છે. અને તે કંઈક વધારે ૨૮૪૫ યોજનનુ થાય છે. પરિરયના દરેક ચતુષ્કના પરિમાણુથી કંઇક વધારે એમ વિશેષણ લગાવવું જોઈએ ॥ ગા. ૬ ॥

આ અંતર દ્વીપો અઠયાવીસ છે અને મંદર પર્વતના દક્ષિણભાગમાં હિમવંત પર્વતની ચારે વિદિશાઓમાં અર્થાત્ તેના ચારે ખૂણા પર છે.

। अष्टाविंशत्यन्तरद्वीपकोष्ठकम् ।

(१) प्रथमचतुष्कम् ॥

मन्दरस्य दक्षिणे क्षुद्रहिमवत्पर्वतस्य	विदिशा	अवगा. यो.	आयामवि. यो.	परिधियो	द्वीपना०
,,	उत्तरपौरस्त्य	३००	३००	९४९	एकोरुक
,,	दक्षिणपौरस्त्य	३००	३००	९४९	आभाषिक
,,	दक्षिणपाश्चात्य	३००	३००	९४९	वैषाणिक (वैशालिक)
,,	उत्तरपाश्चात्य	३००	३००	९४९	नाङ्गोलिक

इनके नाम क्रमशः इस प्रकार से हैं—

दक्षिणदिशा के मनुष्यों के अन्तरद्वीपों के नाम–अवगाहनादिका चित्र–

१ प्रथम चतुष्क	२ द्वितीय चतुष्क	३ तृतीय चतुष्क	४ चतुर्थ चतुष्क	५ पंचम चतुष्क	६ षष्ठ चतुष्क	७ सप्तम चतुष्क
१–एकोरुकद्वीप	हयकर्ण द्वीप	आदर्शमुख द्वीप	अश्वमुख द्वीप	अश्वकर्ण द्वीप	उल्कामुख द्वीप	घनदन्त द्वीप
२–आभाषिक द्वीप	गजकर्ण द्वीप	मेण्ढमुख द्वीप	हस्तिमुख द्वीप	सिंहकर्ण द्वीप	मेघमुख द्वीप	लष्टदन्त द्वीप
३–वैषाणिक द्वीप	गोकर्ण द्वीप	अयोमुख द्वीप	सिंहमुख द्वीप	अकर्ण द्वीप	विद्युन्मुख द्वीप	गूढदन्त द्वीप
४–नांगोलिक द्वीप	शष्कुली कर्ण द्वीप	गोमुख द्वीप	व्याघ्र मुखद्वीप	कर्णप्रावरण द्वीप	विद्युद्दन्त द्वीप	शुद्धदन्त द्वीप

તેના નામો ક્રમથી આ પ્રમાણે છે.

દક્ષિણ દિશાના મનુષ્યોના અંતરદ્વીપોના નામો અને અવગાહનાદિ

પ્ર. ચતુષ્ક	દ્વિ. ચતુષ્ક	તૃ. ચતુષ્ક	ચ. ચતુષ્ક	પં. ચતુષ્ક	ષષ્ઠ ચતુષ્ક	સ. ચતુષ્ક
૧ એકોરૂક દ્વીપ	હયકર્ણ દ્વીપ	આદર્શમુખ દ્વીપ	અશ્વમુખ દ્વીપ	અશ્વકર્ણ દ્વીપ	ઉલ્કામુખ દ્વીપ	ઘનદન્ત દ્વીપ
૨ આભાષિક દ્વીપ	ગજકર્ણ દ્વીપ	મેઢ્રમુખ દ્વીપ	હસ્તિમુખ દ્વીપ	સિંહકર્ણ દ્વીપ	મેઘમુખ દ્વીપ	લષ્ટદન્ત દ્વીપ
૩ વૈષાણિક દ્વીપ	ગોકર્ણ દ્વીપ	અયોમુખ દ્વીપ	સિંહમુખ દ્વીપ	અકર્ણ દ્વીપ	વિદ્યુન્મુખ દ્વીપ	ગૂઢદન્ત દ્વીપ
૪ નાંગોલિક દ્વીપ	શષ્કુલીકર્ણ દ્વીપ	ગોમુખ દ્વીપ	વ્યાઘ્રમુખ દ્વીપ	કર્ણપ્રાવરણ દ્વીપ	વિદ્યુદ્દંન્ત દ્વીપ	શુદ્ધદંત દ્વીપ

(२) द्वितीय चतुष्कम् ॥

द्वीपनाम	विदिशा	अवगा. यो.	आयामवि. यो	परिधियो.	द्वीपनाम
एकोरुक	उत्तरपौरस्त्य	४००	४००	१२६५	हयकर्ण
आभाषिक	दक्षिणपौरस्त्य	४००	४००	१२६५	गजकर्ण
वैषाणिक (वैशालिक)	दक्षिणपाश्चात्य	४००	४००	१२६५	गोकर्ण
नाङ्गोलिक	उत्तरपाश्चात्य	४००	४००	१२६५	शष्कुलीकर्ण

(३) तृतीय चतुष्कम् ॥

द्वीपनाम	विदिशा	अवगा.यो.	आयामवि. यो.	परिधियो.	द्वीपनाम
हयकर्ण	उत्तरपौरस्त्य	५००	५००	१५८१	आदर्शमुख
गजकर्ण	दक्षिपौरस्त्य	५००	५००	१५८१	मेण्ढ्रमुख
गोकर्ण	दक्षिणपाश्चात्य	५००	५००	१५८१	अयोमुख
शष्कुलीकर्ण	उत्तरपाश्चात्य	५००	५००	१५८१	गो मुख

(४) चतुर्थष्कम् ॥

द्वीपनाम	विदिशा	अवगा.यो.	आयामवि.यो.	परिधियो	द्वीपनाम
आदर्शमुख	उत्तरपौरस्त्य	६००	६००	१८९७	अश्वमुख
मेण्ढ्रमुख	दक्षिणपौरस्त्य	६००	६००	१८९७	हस्तिमुख
अयोमुख	दक्षिणपाश्चात्य	६००	६००	१८९७	सिंहमुख
गोमुख	उत्तरपाश्चात्य	६००	६००	१८९७	व्याघ्रमुख

१-अवगाहना-	३०० योजन	४०० योजन	५०० योजन	६०० योजन	७०० योजन	८०० योजन	९०० योजन
२-लंबाई चौडाई-	३०० योजन	४०० योजन	५०० योजन	६०० योजन	७०० योजन	८०० योजन	९०० योजन
३-परिधि-	९४९ योजन	१२६५ योजन	१५८१ योजन	१८९७ योजन	२२१३ योजन	२५२९ योजन	२८४५ यो. कुछ अधिक

૧ અવગાહના	૩૦૦ યોજન	૪૦૦ યોજન	૫૦૦ યોજન	૬૦૦ યોજન	૭૦૦ યોજન	૮૦૦ યોજન	૯૦૦ યોજન
૨ લંબાઈ-પહોળાઈ	૩૦૦ યોજન	૪૦૦ યોજન	૫૦૦ યોજન	૬૦૦ યોજન	૭૦૦ યોજન	૮૦૦ યોજન	૯૦૦ યોજન
૩ પરિધિ-	૯૪૯ યોજન	૧૨૬૫ યોજન	૧૫૮૧ યોજન	૧૮૯૭ યોજન	૨૨૧૩ યોજન	૨૫૨૯ યોજન	૨૮૨૯ યોજન (કંઈક વધારે)

(५) पञ्चमचतुष्कम् ॥

द्वीपनाम	विदिशा	अवगा यो	आयामवि. यो	परिधियो	द्वीपनाम
अश्वकर्ण	उत्तरपौरस्त्य	७००	७००	२२१३	अश्वकर्ण
हरितमुख	दक्षिणपौरस्त्य	७००	७००	२२१३	सिंहकर्ण
सिंहमुख	दक्षिणपाश्चात्य	७००	७००	२२१३	अकर्ण
व्याघ्रमुख	उत्तरपाश्चात्य	७००	७००	२२१३	कर्णप्रावरण

(६) षष्ठ चतुष्कम् ॥

द्वीपनाम	विदिशा	अवगा.यो.	आयामवि.यो.	परिधियो	द्वीपनाम
अश्वकर्ण	उत्तरपौरस्त्य	८००	८००	२५२९	उल्कामुख
सिंहकर्ण	दक्षिणपौरस्त्य	८००	८००	२५२९	मेघमुख
अकर्ण	दक्षिणपाश्चात्य	८००	८००	२५१९	विद्युन्मुख
कर्णप्रावरण	उत्तरपाश्चात्य	८००	८००	२५२९	विद्युदन्त

(७) सप्तम चतुष्कम् ॥

द्वीपनाम	विदिशा	अवगा. यो.	आयामवि.यो,	परिधियो,	द्वीपनाम
उल्कामुख	उत्तरपौरस्त्य	९००	९००	२८४५ वि.	घनदन्त
मेघमुख	दक्षिणपौरस्त्य	९००	९००	२८४५ ,,	लष्टदन्त
विद्युन्मुख	दक्षिणपाश्चात्य	९००	९००	२८४५ ,,	गूढदन्त
विद्युदन्त	उत्तरपाश्चात्य	९००	९००	२८४५ ,,	शुद्धदन्त

'एतेऽष्टाविंशतिर्दाक्षिणात्या अन्तरद्वीपाः प्रतिचतुष्कं स्वस्वापेक्षया समानप्रमाणाः सन्ति' एवम्—औत्तराहा अपि अष्टाविंशतिरन्तरद्वीपाः प्रतिचतुष्कं स्वस्वापेक्षया समानप्रमाणाः सन्ति इत्येवं सर्वे षट्पञ्चाशद् (५६) अन्तरद्वीपा भवन्तीति' अत्र किञ्चिद्विशेषाधिकेति पदं सप्त चतुष्कशते सर्वस्मिन्नपि परिधिपरिमाणेऽव सातव्यमिति ।

अथैतेषां गतिमाह—'देवलोग' इत्यादि, 'देवलोगपरिग्गहिया णं ते मणुया पण्णत्ता समणाउसो' ते खलु मनुजा देवलोकपरिगृहीताः देवलोको भवनपत्यादि

अब इनकी गति का वर्णन करते हैं शेष इनके आगे के जो अन्तर-द्वीप है उनके परिक्षेप प्रमाण में अधिकता होती जाती है

"देवलोक परिग्गहिया णं ते मणुया पण्णत्ता समणाउसो"

હવે તેની ગતિનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. બાકીના તેના પછીના જે અંતર દ્વીપો છે. તેના પરિક્ષેપ પ્રમાણુમાં અધિક પણુ થતું જાય છે. એથીજ કહ્યું છે કે 'देवलोकपरिग्गहियाण' ते मणुया पण्णत्ता समणाउसो' હે શ્રમણ આયુષ્મન્

रूप एव, तथा क्षेत्रस्वाभाव्यात् यथोग्यायुर्बन्धनेन परिगृहीतः पुनर्जन्मत्वेन स्वीकृतो यैस्ते तथाभूताः देवलोकगामिन एव ते प्रज्ञप्ताः हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! इति।

पूर्वं दाक्षिणात्यना मेकोरुकाद्यष्टाविंशत्यन्तरद्वीपानां वर्णनं कृतम्, साम्प्रतम्-औत्तराहाणा मेकोरुकाद्यष्टाविंशत्यन्तरद्वीपानां वर्णनावसरः, ते च क्षुद्रहिमवत्तुल्यवर्णप्रमाणपद्मह्रदप्रमाणायामविष्कम्भावगाह पुण्डरीकह्रदोपशोभिते शिखरिणि वर्षधरपर्वते लवणसमुद्र जलसंस्पर्शादारभ्य यथोक्तप्रमाणान्तराश्चतसृषु विदिक्षु एकोरुकादि तुल्यनामानोऽक्षुण्णापान्तरालायामविष्कम्भा औत्तरा 'उत्तरिल्लाणं' इत्यादि 'कहिणं भंते ! कुत्र खलु भदन्त ! उत्तरिल्लाणं' अष्टाविंशति संख्यका अन्येऽन्तरद्वीपाः सन्तीति तान् प्रदर्शयितुमाह-'कहिणं भते ! औत्तराहाणाम् उत्तरदिक्स्थितानाम् 'एगोरुयमणुस्साणं' एकोरुकमनुष्याणाम् 'एगोरुयदीवे णामं दीवे पण्णत्ते' एकोरुकद्वीपो नामद्वीपः प्रज्ञप्तः- कथितः ? इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम !'जंबुदीवे

हे श्रमण आयुष्मन् ! इन सब अन्तरद्वीपों के मनुष्य देवलोक का परिग्रहजिन्हो के ऐसे ही होते हैं। अर्थात् ये अन्तरद्वीपज मनुष्य भवनपत्यादि इशानान्त देवगतिके सिवाय अन्य गतियों में जन्म नहीं लेते हैं।

यहाँ तक दक्षिण दिशा के एकोरुकादि अन्तरद्वीपों का वर्णन करके अब उत्तर दिशा के एकोरुकादि अन्तरद्वीपों का वर्णन करते हैं, 'कहिणं भंते ! उत्तरिल्लाणं' इत्यादि 'कहिणं भंते उत्तरिल्लाणं एगोरुय मणुस्साणं एगुरुयदीवे णामं दीवे पण्णत्ते' इस सूत्र द्वारा गौतमस्वामीने प्रभु से ऐसा पूछा है-हे भदन्त' उत्तर दिशा के एकोरुक मनुष्यों का एकोरुक नाम का द्वीप कहां पर कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं।

આ બધા અંતરદ્વીપોના મનુષ્યો દેવલોકનો પરિગ્રહ જેઓએ કર્યો છે એવાજ હોય છે. અર્થાત્ આ અન્તર્દ્વીપમાં થનારા મનુષ્યો ભવનપત્યાદિ ઈશાનાન્ત દેવ ગતિ શિવાય અન્ય ગતિયોમાં જન્મ લેતા નથી. અહીં સુધી દક્ષિણ દિશાના એકોરૂક વિગેરે અન્તર દ્વીપોનું વર્ણન કરીને હવે ઉત્તર દિશાના એકોરૂક વિગેરે અન્તર દ્વીપોનું વર્ણન કરવામાં આવે છે

'કહિ ણં ભંતે ! उत्तरिल्लाणं' ઈત્યાદિ

'कहि णं भंते ! उत्तरिल्लाणं एगोरुयमणुस्साणं एगोरुयदीवे णामं दीवे पण्णत्ते' આ સૂત્રદ્વારા શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે- હે ભગવન્ ! ઉત્તર દિશાના એકોરૂક મનુષ્યોનો એકોરૂક નામનો દ્વીપ ક્યાં કહેવામાં આવેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે

दीवे' जम्बूद्वीप नामके द्वीपे 'मंदरस्स पव्वयस्स' मन्दरनामकपर्वतस्य 'उत्तरेण' उत्तरेण-उत्तरस्यां दिशि 'सिहरिस्स वासधरपव्वयस्स' शिखरिणः-शिखरि नामक वर्षधरपर्वतस्य 'उत्तरपुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ' उत्तरपौरस्त्यात् चरमान्तात् 'लवणसमुद्दं तिन्नि जोयणसयाइं ओगाहित्ता' त्रीणि योजनशतानि लवणसमुद्रं व्यतिक्रम्य 'एवं जहा दाहिणिल्ला णं तहा उत्तरिल्लाणं, भाणियव्वं' एवं यथा-दाक्षिणात्यानां मेकोरुक मनुष्याणां वर्णनं कृतं तथैवोत्तराणामपि वर्णनं भणितव्यम्। 'णवरं' नवरम्-विशेषोऽयम्-तत्र दाक्षिणात्यैकोरुकादि प्रकरणे क्षुद्रहिमवद्वर्षधरपर्वतस्य विदिशासु' इति प्रोक्तम् अत्रौत्तरैकोरुकादि प्रकरणे 'सिहरिस्स वासहरपव्वयस्स विदिसासु' शिखरिणो वर्षधरपर्वतस्य विदिक्षु इति वक्तव्यम्। किं नामक द्वीप पर्यन्तम्? इत्याह-'एवं जाव' इत्यादि, एवम्-अनेन प्रकारेण 'जाव सुद्धदंतदीवेत्ति' यावत् शुद्धदन्तद्वीप इति सप्तम चतुष्कस्यान्तिम-

---

'गोयमा' जम्बूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं सिहरिस्स वासहर पव्वयस्स उत्तरपुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ लवणसमुद्दं तिण्णि जोयणसयाइं ओगाहित्ता एवं जहा दाहिणिल्लाण तहा उत्तरिल्लाणभाणियव्वं, णवरं सिहरिस्स वासहरपव्वयस्स विदिसासु एवं जाव सुद्धदंत दीवेत्ति जाव सेत्तं अंतरदीवगा' जम्बू द्वीप नाम के इस द्वीप में जो सुमेरु पर्वत है उसकी उत्तर दिशा में जो शिखरी नाम का वर्षधर पर्वत है उसकी ईशान दिशा के चरमान्त से लवणसमुद्र में तीन सौ योजन चलने पर जैसा कि दक्षिण दिशा के एकोरुक मनुष्यों का द्वीप कहा गया है उसी तरह से उत्तर दिशा के एकोरुक मनुष्यों का भी एकोरुक नाम का द्वीप कहा गया है ये उत्तर दिशा के अन्तरद्वीप शिखरी पर्वत की दाढाओं पर है और ये उसकी विदिशाओं में हैं। शुद्धदन्त-

---

'गोयमा! जम्बुदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं सिहरिस्स वासहरपव्वयस्स उत्तर पुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ लवणसमुद्दं तिन्नि जोयणसयाइं ओगाहित्ता एवं जहा दाहिणिल्लाणं तहा उत्तरिल्लाणं भाणियव्वं नवरं सिहरिस्स वासहर पव्वयस्स विदिसासु एवं जाव सुद्धदंत दीवेत्ति जाव सेत्तं अंतरदीवगा' જંબૂદ્વીપ નામના આ દ્વીપમાં જે સુમેરૂ પર્વત છે તેની ઉત્તર દિશામાં શિખરી નામનો જે વર્ષધર પર્વત છે તેની ઇશાન દિશાના ચરમાન્તથી લવણુ સમુદ્રમાં ત્રણુસો યોજન ચાલવાથી જેમ દક્ષિણુ દિશાના એકોરૂક મનુષ્યોનો દ્વીપ કહેલ છે, તેજ રીતથી ઉત્તર દિશાના એકોરૂક મનુષ્યોનો પણુ એકોરૂક નામનો દ્વીપ કહેવામાં આવેલ છે. એ ઉત્તર દિશાનો અંતરદ્વીપ શિખરી પર્વતની દાઢાઓ પર આવેલ છે. અને તે તેની વિદિશાઓમાં છે. શુદ્ધદંતદ્વીપ પર્યન્તના બધા

शुद्धदन्तद्वीपो वर्त्तते तावत्पर्यन्तमिति, एकोरुक द्वीपादारभ्याऽष्टाविंशतितमशुद्धदन्त द्वीप पर्यन्ताना मौत्तराणामष्टाविंशत्यन्तरद्वीपानां सर्वं वर्णनं पूर्ववदेव वाच्यमिति, 'जाव' इति, यावत्प्रकरण समाप्ति पर्यन्तमिति। उपसंहरन्नाह-'से त्तं अंतरदीवगा' ते एते अन्तरद्वीपका इति, ते-ये पूर्वं प्रदर्शिताः एते-अत्रोपदर्शिता अन्तरद्वीपा यथाक्रमं प्रदर्शिता इति ॥

'अन्तरद्वीपक मनुष्यान् निरूप्याकर्मभूमक मनुष्यान् निरूपयितुमाह-'से किं तं' इत्यादि, 'से किं तं अकम्मभूमग मणुस्सा' अथ के ते अकर्मभूमक मनुष्याः ? इति प्रश्नः, भगवानाह-'अकम्मभूमग मणुस्सा तीसविहा पन्नत्ता' अकर्मभूमकमनुष्या त्रिंशद्विधाः-त्रिंशत्प्रकारकाः प्रज्ञप्ताः-कथिताः, 'तं जहा' तद्यथा-'पंचहिं हेमवएहिं' पञ्चभिर्हैमवतैः, 'एवं' एवम्-अनेन प्रकारेण पञ्चभिर्हैमवतैः, पञ्चभिर्हरिवर्षैः, पञ्चभिः रम्यकवर्षैः, पञ्चभिर्देवकुरुभिः, पञ्चभिरुत्तरकुरुभिरितित्रिंशत्क्षेत्रभेदै स्तदुत्पन्ना मनुष्या अपि त्रिंशद् भवन्ति इति। एतदेव 'जहा' इति सूत्र पदेन प्रदर्श्यते-'जहा' इत्यादि, 'जहा पण्णवणापदे जाव पंचहिं उत्तरकुरुहिं' यथा

द्वीप तक ये अन्तरद्वीप यहां अठाईस हैं। इन सबका वर्णन दक्षिण दिशा के अन्तरद्वीपों के वर्णन जैसा ही है। इस तरह यहां तक अन्तरद्वीपों का वर्णन किया गया है यहां तक अन्तरद्वीपों के मनुष्यों का निरूपण करके अब अकर्मभूमिक मनुष्यों का निरूपण करते हैं-'से किं तं' इत्यादि।

'सेकिं ते अकम्मभूमगमणुस्सा' हे भदन्त ! अकर्मभूमिक मनुष्य कितने प्रकार के हैं ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-हे गौतम' अकम्मभूमगमणुस्सा तीसविहा पण्णत्ता' अकर्मभूमक मनुष्य तीस प्रकार के कहे गये हैं। 'तं जहा' जो इस प्रकार से हैं-'पंचहिं हेमवएहिं' पांच हैमवत क्षेत्र के मनुष्य 'एवं जहा पण्णवणा पदे जाव पंचहिं उत्तरकुरुहिं'

મળીને અઠ્યાવીસ અંતરદ્વીપો અહિં કહેલ છે. તે બધાનું વર્ણન દક્ષિણ દિશાના અંતર દ્વીપોના વર્ણન પ્રમાણેજ છે. આ રીતે આટલા સુધી અંતર દ્વીપોનું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે આ રીતે આટલા સુધી અંતરદ્વીપોના મનુષ્યોનુ નિરૂપણ કરેલ છે.

હવે અકર્મભૂમિના મનુષ્યોનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે. 'से किं तं' ઈત્યાદિ

'से किं तं अकम्मभूमग मणुस्सा' હે ભગવન્ અકર્મભૂમિના મનુષ્યો કેટલા પ્રકારના છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે હે ગૌતમ ! 'अकम्मभूमग मणुस्सा तीस विहा पण्णत्ता' અકર્મભૂમિના મનુષ્યો ત્રીસ પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે. 'तं जहा' જે આ પ્રમાણે છે. 'पंचहिं हेमवएहिं' પાંચ પ્રકારના હૈમવતક્ષેત્રના મનુષ્યો 'एवं जहा पण्णवणापदे जाव पंचहिं उत्तर

प्रज्ञापनायाः प्रथमे पदे कथितं यावत्पञ्चभिरुत्तरकुरुभिरिति–अकर्मभूमक मनुष्याणां वर्णनं कृतं तदनुसारेणैवात्र ज्ञातव्यम् ।

अकर्मभूमकमनुष्यान् निरूप्य कर्मभूमकान्निरूपयितुं प्रश्नयन्नाह–'से किं तं' इत्यादि, 'से किं तं कम्मभूमगा' अथ के ते कर्मभूमकाः, कर्मभूमका मणुष्याः कियन्तो भवन्तीति प्रश्नः, भगवानाह–'कम्मभूमगा मणुस्सा पण्णरसविहा पन्नत्ता' कर्मभूमकाः कर्मभूमिषु समुत्पन्ना मनुष्याः पञ्चदशविधाः–'पंचदशप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः–कथिताः, 'तं जहा' तद्यथा 'पंचहिं भरहेहिं' पञ्चभिर्भरतैः 'पंचहिं एरवएहिं' पञ्चभिरैरवतैः 'पंचहिं महाविदेहेहिं' पञ्चभिर्महाविदेहैः, तथा च पञ्च-

---

पांच हैरण्यवत पांच हरिवर्ष क्षेत्र के मनुष्य पांच रम्यक क्षेत्र के मनुष्य और पांच देवकुरु के मनुष्य और पांच उत्तरकुरु के मनुष्य इस प्रकार से अढाई द्वीप में ये तीस भोगभूमियां–अकर्मभूमियां है। इन अकर्मभूमियों में जो उत्पन्न हुए मनुष्य है वे अकर्मभूमक मनुष्य कहलाते हैं। और इन्हें इसी से तीस प्रकार के कहा गया है 'से त्तं अकम्मभूमगा' इस प्रकार से अकर्मभूमकों के सम्बन्ध में यह कथन किया गया है इनका विस्तृत कथन प्रज्ञापना पद में प्रज्ञापना सूत्र के प्रथम पद में हुआ है अतः वहीं से यह विषय जिज्ञासुओं को जान लेनाचाहिये।

'से किं तं कम्मभूमगा' हे भदन्त ! कर्मभूमक मनुष्य कितने प्रकार के है इसके उत्तर में प्रभुश्री गौतमस्वामी को कहते है–हे गौतम! कर्मभूमक मनुष्य 'पण्णरसविहा पण्णत्ता' पन्द्रह प्रकार के कहे गये है 'तं जहा' जैसे–'पंचहिं भरहेहिं पंचहिं एरवएहिं पंचहिं महाविदेहेहिं' पांच भरत

कुरुहिं" પાંચ પ્રકારના હૈરણ્યવત ક્ષેત્રના મનુષ્ય પાંચ પ્રકારના હરિવર્ષ ક્ષેત્રના મનુષ્ય પાંચ પ્રકારના રમ્યકક્ષેત્રના મનુષ્ય અને પાંચ પ્રકારના દેવકુરૂના મનુષ્યો અને પાંચ ઉત્તરકુરૂના મનુષ્યો આ રીતે અઢાઇ દ્વીપમાં આ ત્રીસ ભોગભૂમિ અકર્મભૂમિ છે. આ અકર્મભૂમિયોમાં ઉત્પન્ન થયેલા જે મનુષ્યો છે, તેઓ અકર્મભૂમક મનુષ્યો કહેવાય છે. અને તે બધા મળીને ત્રીસ પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે. 'से त्तं अकम्मभूमगा' આ રીતે અકર્મભૂમિયોના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવેલ છે આનું સવિસ્તર કથન પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પ્રજ્ઞાપના પદમાં કરવામાં આવેલ છે. તેથી જીજ્ઞાસુઓએ તે બધુ ત્યાંથી જાણી લેવું

'से किं तं कम्मभूमगा' હે ભગવન્ કર્મભૂમિના મનુષ્યો કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે હે ગૌતમ ! કર્મભૂમિના મનુષ્યો 'पन्नरसविहा पण्णत्ता' પંન્નર પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે જાણવા જેમકે 'पंचहिं भरहेहिं', पंचहिं एरवएहिं', पंचहिं

भरत, पञ्चैरवतः पञ्चमहाविदेहभेदात् पञ्चदशप्रकारकाः कर्मभूमकमनुष्या भवन्तीति । 'ते समासओ दुविहा पन्नत्ता' ते कर्मभूमका मनुष्याः समासतः-संक्षेपेण द्विविधाः-द्वि प्रकारकाः प्रज्ञप्ताः-कथिता, द्वैविध्यं दर्शयति-'तं जहा' इत्यादि, 'तं जहा' तद्यथा-'आयरिया मिलेच्छा' आर्याः म्लेच्छाश्च, तत्र म्लेच्छानां स्वल्पत्वात्प्रथमं म्लेच्छा वर्ण्यन्ते-म्लेच्छाः शकयवनादिभेदैरनेकविधाः । आर्या ऋद्धिप्राप्ता अनृद्धिप्राप्ता इति द्विविधाः । एते द्वये भेदानुभेदैर्बहुविधा भवन्ति, तत्प्रज्ञापनातिदेशेनाह 'एवं जहा' इत्यादि, 'एवं जहा पण्णवणापदे जाव से त्तं आरिया' एवं यथा प्रज्ञापनायाः प्रथमे पदे कथितं तथैवात्रापि ज्ञातव्यम् कियत्पर्यन्तं प्रज्ञापनाप्रकरणं ज्ञातव्यं तत्राह-'जाव' इत्यादि, 'जाव से त्तं आरिया' यावत्ते एते आर्याः, इति पर्यन्तमिति । 'से त्तं गब्भवक्कंतिया' ते एते गर्भव्युत्क्रान्तिका जीवा निरूपिताः, 'से त्तं मणुस्सा' ते एते उपर्युक्तक्रमेण मनुष्या त्रिविधा अपि निरूपिता इति ॥सू० ४४॥

क्षेत्रों के पांच ऐरवत क्षेत्रों के और पांच विदेहों के सब मिलकर पन्द्रह कर्मभूमियों की अपेक्षा मनुष्य पन्द्रह प्रकार के हो जाते है। ते समासओ दुविहा पन्नत्ता' ये कर्मभूमिक मनुष्य संक्षेप से दो प्रकार के होते है 'तं जहा' जैसे 'आरिया मिलेच्छा' आर्य और म्लेच्छ, म्लेच्छ शक सूत आदि है। 'एवं जहा पण्णवणापदे जाव सेत्तं आरिया' प्रज्ञापना के प्रथम पद में आर्य प्रकरण तक इस सम्बन्ध में कथन किया है अतः वैसा ही यह सब कथन यहां पर भी आर्यों के सम्बन्ध में कर लेना चाहिये 'सेत्तं गब्भवक्कंतिया' इस प्रकार से गर्भज जीवों का यहां तक निरूपण हो जाता है। 'सेत्तं मणुस्सा' इन के निरूपण हो जाने पर तीन प्रकार के मनुष्योंका निरूपण भी समाप्त हो जाता है।४४।

महाविदेहेहिं" પાંચ પ્રકારના ભરતક્ષેત્રના પાંચ પ્રકારના ઐરવતક્ષેત્રના અને પાંચ પ્રકારના મહાવિદેહ ક્ષેત્રના એ પ્રમાણે બધા મળીને પંદર પ્રકારની કર્મભૂમિના મનુષ્યો પણ પંદર પ્રકારના થઇ જાય છે. 'ते समासओ दुविहा पन्नत्ता' આ કર્મભૂમિના મનુષ્યો સંક્ષેપથી બે પ્રકારના થાય છે. 'तं जहा' જેમકે 'आरिया मिलेच्छा' આર્ય અને મ્લેચ્છ, મ્લેચ્છ શક, સૂત વિગેરે છે. 'एवं जहा पण्णवणापदे जाव से त्तं आरिया' પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પહેલા પ્રજ્ઞાપના પદમાં આર્ય પ્રકરણ સુધી આ વિષયનું કથન કરેલ છે. તેજ પ્રમાણે તે સઘળું કથન અહિયાં પણ આર્યોના સંબંધમાં સમજી લેવું. 'से त्तं गब्भ वक्कंतिया' આ રીતે આટલા સુધી ગર્ભજ જીવોનું નિરૂપણ થઈ જાય છે. 'से त्तं मणुस्सा' ગર્ભજ જીવોનું નિરૂપણ થઇ જવાથી ત્રણ પ્રકારના મનુષ્યો નુ પણ નિરૂપણ થઇ જાય છે. ॥ ४४ ॥

ते एते मनुष्या निरूपिताः, सम्प्रति-देवान् निरूपयितुमाह-'से किं तं देवा' इत्यादि,

मूलम्-से किं तं देवा ? देवा चउव्विहा पन्नत्ता तं जहा भवणवासी वाणमंतरा जोइसिया वेमाणिया। से किं तं भवणवासी ? भवणवासी दसविहा पन्नत्ता, तं जहा-असुरकुमारा जहा पण्णवणापदे देवाणं भेओ तहा भाणियव्वो जाव अणुत्तरोववाइया पंचविहा पन्नत्ता तं जहा-विजयवेजयंत जाव सव्वट्ठसिद्धगा, से त्तं अणुत्तरोववाइया ॥ कहि णं भंते ! भवणवासि देवाणं भवणा पन्नत्ता, कहि णं भंते ! भवणवासी देवा परिवसंति ? गोयमा ! इमीसे रयणप्पभा पुढवीए असी उत्तर जोयणसयसहस्स बाहल्लाए एवं जहा पण्णवणाए जाव भवणवासाइया, एत्थ णं भवणवासीणं देवाणं सत्त भवणकोडीओ बावत्तरि भवणावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं। ते णं भवणा बाहिं वट्टा, अंतो समचउरंसा, अहे पुक्खरकण्णिया संठाणसंठिया भवणवण्णओ भाणियव्वो जहा ठाणपदे जाव पडिरूवा। तत्थ णं बहवे भवणवासी देवा परिवसंति, असुरा णाग सुवण्णा य जहा पण्णवणाए जाव विहरंति। कहिं णं भंते ! असुरकुमाराणं देवाणं भवणा पन्नत्ता ? पुच्छा एवं जहा पण्णवणा ठाणपदे जाव विहरंति। कहिं णं भंते ! दाहिणिल्लाणं असुरकुमारदेवाणं भवणा पुच्छा एवं जहा ठाणपदे जाव चमरे, तत्थ असुरकुमारिंदे असुरकुमारराया परिवसइ जाव विहरइ ॥सू० ४५॥

छाया-अथ के ते देवाः ? देवाश्चतुर्विधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-भवनवासिनो वानव्यन्तरा ज्योतिष्का वैमानिकाः। अथ के ते भवनवासिनः। भवनवासिनो दशविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-असुरकुमाराः यथा प्रज्ञापनापदे देवानां भेदस्तथा भणि-

तव्यो यावदनुत्तरोपपातिकाः पञ्चविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा-विजयवैजयन्त यावत् सर्वार्थसिद्धिकाः ते एते अनुत्तरोपपातिकाः कुत्र खलु भदन्त ! भवनवासिदेवानां भवनानि प्रज्ञप्तानि कुत्र खलु भदन्त ! भवनवासिदेवा ! परिवसन्ति ? गौतम ! एतस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या अशीत्युत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्यायाः, एवं यथा प्रज्ञापनायां यावत् भवनवासादिकाः, अत्र खलु भवनवासिनां देवानां सप्तभवनकोटयः द्विसप्ततिभवनावासशतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातम्, तानि खलु भवनानि बहिर्वृत्तानि, अन्तः समचतुरस्राणि, अधस्तलभागेषु पुष्करकर्णिकासंस्थितानि, भवनवर्णको भणितव्यो यथा स्थानपदे यावत्प्रतिरूपाणि । तत्र खलु बहवो भवनवासिनो देवाः परिवसन्ति असुरा नागसुवर्णाश्च यथा प्रज्ञापनायां यावद्विहरन्ति । कुत्र खलु भदन्त ! असुरकुमाराणां देवानां भवनानि प्रज्ञप्तानि पृच्छा एवं यथा प्रज्ञापना स्थानपदे यावद् विहरन्ति । कुत्र खलु भदन्त ! दाक्षिणात्यानामसुरकुमारदेवानां भवनानि पृच्छा' एवं यथा स्थानपदे यावच्चमरः, तथाऽसुरकुमारेन्द्रोऽसुरकुमारराजाः परिवसति यावद्विहरति ।।सू० ४५।।

टीका-'से किं तं देवा' अथ के ते देवाः, देवानां भवनवासिप्रभृतीनां कियन्तो भेदा भवन्तीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'देवा चउव्विहा पन्नत्ता' देवाश्चतुर्विधाः प्रज्ञप्ताः 'तं जहा' तद्यथा-'भवणवासी' भवनवासिनो देवाः, 'वाणमंतरा' वानव्यन्तराः वने भवा वानाः वानाश्च

इस तरह संक्षेप और विस्तार से मनुष्यों का निरूपण करके अब देवों का निरूपण प्रारम्भ किया जाता है ।

'से किं तं देवा !-देवा चउव्विहा पन्नत्ता' इत्यादि' सूत्र-४३।।

टीकार्थ-गौतमस्वामीने प्रभु से पूछा है-हे भदन्त ? देव कितने प्रकार के है ? उत्तर में प्रभु ने कहा है। 'गोयमा देवा चउव्विहा पन्नत्ता' हे गौतम ? देव चार प्रकार के कहे गये है-'तं जहा' जैसे 'भवणवासी, वाणमंतरा, जोइसिया, वेमाणिया' भवन वासी, वानव्यन्तर, ज्योति-

---

આ રીતે સંક્ષેપ અને વિસ્તાર પૂર્વક મનુષ્યોનુ નિરૂપણુ કરીને હવે દેવોનું નિરૂપણુ કરવામાં આવે છે.

'से किं तं देवा ? देवा चउव्विहा पण्णत्ता' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ-આ વિષયમાં શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને વિનમ્રભાવે પૂછયું કે હે ભગવન્ દેવ કેટલા પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રીએ કહ્યું કે 'गोयमा ! देवा चउव्विहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! દેવો ચાર પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે, 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે. 'भवणवासी, वाणमंतरा जोइसिया, वेमाणिया' ભવનવાસી, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક

ते व्यन्तरा वानव्यन्तरदेवविशेषाः किल्बिषदेवाः 'जोइसिया' ज्योतिष्काः-चन्द्रसूर्यादयः 'वेमाणिया' वैमानिकाः। चतुर्विधदेवेषु मध्ये प्रथमोपात्तभवनवासिदेवान् निरूपयितुं प्रश्नयन्नाह-'से किं तं' इत्यादि, 'से किं तं भवणवासी' अथ के ते भवनवासिनः ? भवनवासिदेवानां कियन्तो भेदा इति प्रश्नः, भगवानाह-'भवनवासी देवा दसविहा पन्नत्ता' भवनवासिनो देवाः दशविधाः-दशप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः-कथिताः, दशविधत्वमेव दर्शयति-'तं जहा' तद्यथा-'असुरकुमारा जहा पण्णवणापदे देवाणं भेदो तहा भाणियव्वो' असुरकुमारा यथा प्रज्ञापना पदे-प्रज्ञापनायाः प्रथमे प्रज्ञापनापदे देवानां सर्वेषां भेदः तथा भणितव्यः, प्रज्ञापनायाः प्रथमपदानुसारेण भवनवासिप्रभृतिनां देवानां भेदोऽत्रापि वक्तव्यः, असुर-नाग- सुवर्ण-विद्यु-दग्नि- द्वीपो-दधि- दिशा-पवन-स्तनितकुमारपर्यन्तं

षिक और वेमानिक 'सेकिं तं भवणवासी' हे भदन्त ? भवनवासी देव कितने प्रकार के है ! उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-हे गौतम' भवनवासी देव 'दसविहा पन्नत्ता' दश प्रकार के कहे गये है 'तं जहा' जैसे 'असुरकुमारा जहा पण्णवणा पदे देवाणं भेओ तहा भाणितव्वो जाव अणुत्तरोववाइया पंचविहा पण्णत्ता' असुरकुमार नागकुमार इत्यादि दश भेदों का वर्णन तथा वानव्यन्तरादि समस्त देवों के भेदों का वर्णन प्रज्ञापना सूत्र के प्रथम पद में पांच प्रकार के अनुत्तरोपपातिक देवों तक किया गया है। अतः वह सब वर्णन वहां से देख लेना चाहिये प्रज्ञापना के प्रथम पद में भवन वासी देवों के दस भेद इस प्रकार से कहे गये है-असुर कुमार, सुपर्णकुमार, विद्युत्कुमार, द्वीपकुमार, उदधिकुमार, दिक्कुमार, पवनकुमार, स्तनितकुमार, १० ये दस भवन वासी देव है। प्रज्ञापना

'से किं तं भवणवासी' હે ભગવન્ ભવનવાસી દેવો કેટલા પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે હે ગૌતમ ! ભવનવાસી દેવો 'दसविहा पण्णत्ता' દસ પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે 'असुरकुमारा जहा पण्णवणापदे देवाणं भेओ तहा भणितव्वो जाव अणुत्तरोववाइया पंचविहा पण्णत्ता' અસુરકુમાર નાગકુમાર વિગેરે આ દસ પ્રકારના ભવનપતિ દેવોનું વર્ણન તથા વાનવ્યન્તર વિગેરે સઘળા દેવોના ભેદોનું વર્ણન પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પહેલા પદમાં પાંચ પ્રકારના અનુત્તરોપપાતિક દેવોના કથન સુધી કરવામાં આવેલ છે. તેથી તે સમસ્ત કથન ત્યાંથી જોઈ લેવું પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પહેલા પદમાં ભવનવાસી દેવોના દસ ભેદો આ રીતે કહેવામાં આવેલ છે. અસુર કુમાર ૧, નાગકુમાર ૨, સુવર્ણકુમાર ૩, વિદ્યુતકુમાર ૪, અગ્નિકુમાર ૫, દ્વીપકુમાર ૬, ઉદધિકુમાર ૭, દિક્કુમાર ૮, પવનકુમાર

भवनवासिनो दशविधा देवा भवन्तीति। कियत्पर्यन्तं प्रज्ञापना प्रथमपदोक्तदेव भेदो वक्तव्यस्तत्राह-'जाव' इत्यादि, 'जाव अणुत्तरोववाइया पचविहा पन्नत्ता' यावत्-यावत्पदेन- भवनपति- वानव्यन्तर -ज्यौतिष्ककल्पोपपन्नकल्पातीतग्रैवेयकदेवाः संग्राह्याः, ततः अनुत्तरोपपातिकदेवप्रश्नश्चग्राह्य', उत्तरमाह-अनुत्तरोपपातिकाः पञ्चविधाः-पञ्चप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा' तद्यथा-'विजयवेजयंत जाव सव्वट्टसिद्धगा' विजयवैजयन्त यावत् सर्वार्थसिद्धकाः विजयवैजयन्त जयन्ता-पराजितसर्वार्थसिद्धदेवाः 'से त्तं अनुत्तरोववाइया' ते एते अनुत्तरोपपातिकाः, इति पर्यन्तं प्रज्ञापनायाः प्रथमपदोक्त प्रकरणं वाच्यम्। अथ प्रज्ञापनायाः द्वितीय-स्थानपदोक्तभवनवासिनां देवानां भवनप्रतिपादनार्थमाह-'कहि णं भंते!' इत्यादि.

के प्रथम पदोक्त देवों के भेद कहां तक कहना चाहिये उस पर कहते है-'जाव इत्यादि' जाव अणुत्तरोववाइया पंच विहा पण्णत्ता' यावत्, यहां यावत् पद से यहां भवनपति-वानव्यन्तर-ज्योतिष्क कल्पोपपन्न,-कल्पातीत ग्रैवेयक देवों का तथा अनुत्तरोपपातिक देवों के विषयक प्रश्न ग्रहण करना चाहिये। उत्तर में भगवान् कहते है। हे गौतम अनु-त्तरोपपातिकदेव पांच प्रकार के कहे गये है 'तं जहा' जैसे 'विजयवेजयंत जाव सव्वट्ठ सिद्धगा' विजय-वैजयन्त-जयन्त-अपराजित और सर्वा-र्थसिद्धदेव ! 'सेत्तं अणुत्तरोववाइया' ये अनुत्तरोपपातिक देव है। यहां तक का वर्णन श्रीप्रज्ञापना के प्रथम पदोक्त प्रकरण से जानना चाहिये इसके आगे प्रज्ञापना के द्वितीय स्थान पदोक्त भवनवासी देवों के भवन आदिका वर्णन करते है-

'कहिणं भंते' इत्यादि। 'कहिणं भंते ! भवणवासि देवाणं भवणा

---

૯ અને સ્તનિતકુમાર ૧૦ આ રીતે દસ પ્રકારના ભવનવાસી દેવો કહ્યા છે. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પહેલા પદમાં કહેવામાં આવેલ દેવોના ભેદો કેટલા સુધી કહેવા જોઈએ તે સંબધમાં સૂત્રકાર 'जाव' ઈત્યાદિ સૂત્ર કહે છે 'जाव अणु-त्तरोववइया पंचविहा पण्णत्ता' યાવત્ એ પદથી અહિયાં ભવનપતિ, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક, કલ્પોપપન્ન, કલ્પાતીઅ, નવગ્રૈવેયક દેવોનું તથા અનુત્તરોપપાતિક દેવોના સંબંધમાં પ્રશ્ન કહેવો જોઈએ એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે હે ગૌતમ અનુત્તરોપપાતિક દેવો પાંચ પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે. 'विजयवेजयंत जाव संव्वट्ठ सिद्धगा' વિજય, વૈજયન્ત, જયન્ત અપરાજીત અને સર્વાર્થસિદ્ધદેવ. 'से त्तं अणुत्तरोववइया' આ બધા અનુત્તરો પપાતિક દેવો છે. આટલા સુધી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પહેલા પદમાં કહેલ પ્રકરણથી સમજવું. આના પછીનું શ્રીપ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બીજા સ્થાન પદમાં કહેલ ભવનવાસી દેવોના ભવન વિગેરેનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. 'कहि णं भंते!' इत्यादि

'कहि णं भंते !' कुत्र खलु भदन्त ! 'भवनवासिदेवाणं भवणा पन्नत्ता' भवनवासिदेवानां भवनानि निवासस्थानानि प्रज्ञप्तानि कथितानि तथा 'कहि णं भंते ! भवनवासिदेवा परिवसंति' कुत्र खलु भदन्त ! भवनवासिदेवाः परिवसन्तीति प्रश्नः भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' एतस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'असी उत्तरजोयणसयसहस्स बाहल्लाए' अशीत्युत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्यायाः–अशीत्युत्तरम्–अशीतिसहस्राधिकं योजनशतसहस्रं बाहल्यं पिण्डभावो यस्याः सा तथोक्ता, तस्या उपरि एकं योजनसहस्रमवगाह्य अधस्तादेकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा मध्ये अष्टसप्तते अष्टसप्तति सहस्राधिकेयोजनशतसहस्रे अयमेवाशयः–'एवं जहा पण्णवणाए जाव भवणवासाइया' इति प्रकरणस्य । 'एत्थ णं भवणवासिणं देवाणं सत्तभवणकोडीओ बावत्तरि भवणावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं' अत्र खलु–एतस्मिन् स्थाने भवनवासिनां देवानां

पण्णत्ता' हे भदन्त ? भवनवासि देवों के भवन कहां पर कहे गये है ? 'कहिणं भंते' 'भवणवासी देवा परिवसंति' तथा–हे भदन्त ! भवनवासी देव कहां पर रहते है ? इसके उत्तर में प्रभु श्री कहते है ?

'गोयमा' इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असी उत्तर जोयण सयसहस्सबाहल्लाए 'हे गौतम' १ लाख ८० हजार योजन की मोटी इस रत्नप्रभा पृथिवी के उपर नीचे के एक एक हजार योजन को छोडकर वीच के १ एक लाख ७८ अठहत्तर हजार योजन परिमित भाग में 'एवं जहा पण्णवणाए जाव भवणवासाइया' इस प्रकार जैसा प्रज्ञापना-सूत्र के द्वितीय स्थान पद में कहा है वैसाही समझ लेना चाहिये, 'एत्थ णं ते भवणवासीण देवाणं सत्तभवणकोडीओ बावत्तरि भवणा वाससय-

---

'कहि णं भंते ! भवनवासि देवाणं भवणा पण्णत्ता' હે ભગવન્ ભવનવાસી દેવોના ભવનો ક્યાં કયા સ્થળે કહેલ છે ? 'कहिणं भंते ! भवणवासी देवा परिवसंति' તથા હે ભગવન્ ભવનવાસી દેવો ક્યાં રહે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असी उत्तर जोयणसयसहस्सबाहल्लाए' હે ગૌતમ ! ૧ એક લાખ ૮૦ એંસી હજાર યોજનના વિસ્તારવાળી સ્થૂળ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીની ઉપર અને નીચેના ભાગમાં એક એક હજાર યોજનને છોડીને વચ્ચેના એક લાખ ૭૮ અઠયોતેર હજાર યોજન પ્રમાણ ભાગમાં 'एवं जहा पण्णवणाए जाव भवण वासाइया' આ રીતે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના સ્થાનપદમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે. તેજ પ્રમાણેનું કથન સમજી લેવું 'एत्थ णं ते भवणवासीण देवाण सत्त भवण कोडोओ बावत्तरि भवणावाससयसवस्सा भवंतीति मक्खायं'

द्वि सप्ततिलक्षाधिक सप्तकोटि संख्यकानि (७७२०००००) भवनानि भवन्तीति आख्यातम्। तत्र तत्प्रमाणमेवं भवति-चतुः षष्टिः (६४) शतसहस्राणि भवनानि असुरकुमाराणाम्। चतुरशीतिः (८४) शतसहस्राणि नागकुमाराणाम्। द्विसप्ततिः (७२) शतसहस्राणि सुवर्णकुमाराणाम्। षण्णवतिः (९६) शतसहस्राणि वायुकुमाराणाम्। शेषाणां षण्णां प्रत्येकं षट्सप्ततिः (७६) शतसहस्राणि भवनानि भवन्तीति। ततः सङ्कलनया यथोक्ता द्विसप्ततिलक्षाधिकसप्तकोटि (७७२०००००) भवनसंख्या भवति।

एतेषां दशानां भवनवासिनां क्रमशो भवनसंख्याप्रदर्शकं—

कोष्ठकम्

क्रमाङ्काः	नामानि	भवनसंख्या
१	असुरकुमार भवनानि	६४००००००
२	नागकुमार भवनानि	८४००००००
३	सुवर्णकुमार भवनानि	७२००००००
४	विद्युत्कुमार भवनानि	७६००००००
५	अग्निकुमार भवनानि	७६००००००
६	द्वीपकुमार भवनानि	७६००००००
७	उदधिकुमार भवनानि	७६००००००
८	दिक्कुमार भवनानि	७६००००००
९	पवनकुमार भवनानि	९६००००००
१०	स्तनितकुमार भवनानि	७६००००००
		सर्वसंख्या-७७२००००००

सहस्सा भवंतितिमक्खायं' वहां पर भवनवासी देवों के सात करोड बहत्तर लाख-(७७२०००००) भवन है। ऐसा मैंने तथा पूर्व के अन्य तीर्थकरों ने भी कहा है। इनका सात करोड बहत्तर लाखका प्रमाण इस प्रकार से है चौसठ लाख ६४ भवनतो असुर कुमारों के है। चौरासी ८४ लाख नागकुमारों के है बहत्तर ७२ लाख सुवर्णकुमारों के है।

એ રીતે ભવનવાસી દેવોના ૭ સાત કરોડ ૭૨ બોંતેર લાખ ભવનો છે, એ પ્રમાણે મેં તથા મારી પહેલાના અન્ય બધાજ તીર્થંકર દેવોએ પણ કહેલ છે. તેઓના ૭ સાત કરોડ ૭૨ બોંતેર લાખનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે. ૬૪ ચોસઠ લાખ ભવનાવાસો તો અસુરકુમારોના છે ૮૪ ચોર્યાશીલાખ નાગકુમારોના છે. ૭૨ બોંતેર લાખ સુવર્ણકુમારોના છે ૯૬ છન્નુ લાખ વાયુકુમારોના છે. તથા બાકીના ૭ એટલે કે વિદ્યુત્કુમાર, અગ્નિકુમાર, દ્વીપકુમાર, ઉદધિકુમાર,

'ते णं भवणा बाहिं वट्टा अंतो समचउरंसा, हेट्ठा पुक्खरकण्णिया संठाण-संठिया भवणवण्णओ भाणियव्वो जहा ठाणपदे जाव पडिरूवा तानि च भवनानि बहिर्वृत्ताकाराणि अन्तः समचतुरस्राणि अधस्तलभागेषु पुष्करकर्णिका-संस्थानसंस्थितानि 'भवणवण्णओ भाणियव्वो जहा ठाणपदे जाव पडिरूवा' अतः परं भवनवर्णको वर्णयितव्यो यथा प्रज्ञापनायाः स्थानाख्ये द्वितीयपदे कृत स्तेनैव रूपेण स च तावत् यावत् 'पडिरूवा' पदम् 'तत्थ णं बहवे' इत्यादि, 'तत्थ णं बहवे भवणवासीदेवा परिवसंति' तत्र तेषु अनन्तरोदितस्वरूपेषु भवनेषु खलु बहवोऽने-कजातीयकाः-अनेकप्रकारका भवनवासिनो देवाः परिवसन्ति। तानेव भवनवा-सिनो देवान् जातिभेदत आह-'असुरा' इत्यादि 'असुरा नागसुवन्नाय' असुरकु-

छियानवे ९६ लाख वायुकुमारों के है। शेष ६ छहों के विद्युत्कुमार, अग्निकुमार, द्वीपकुमार, उदधिकुमार दिक्कुमार और स्तनितकुमार इन प्रत्येक के छिहत्तर छिहत्तर ७६ लाख भवन है। इन सबको जोडने से पूर्वोक्त सात करोड बहत्तर लाख-७७२००००० भवन हो जाते है जिसका क्रम से 'तेणं भवणा बाहिं वट्टा अंतो समचउरंसा अहे पुक्खरकण्णिया संठाणसंठिया भवणाओ भाणियव्वो जहा ठाण-पदे जाव पडिरूवा' ये भवन बाहर में वृत्त आकार वाले होते है। भीतर में समचतुस्र-समचतुष्कोण एवं तले में पुष्कर कर्णिका जैसे होते है। प्रज्ञापनासूत्र के स्थान नाम के द्वितीयपद में इन भवनों का जैसा वर्णन है वैसा ही यहां समझ लेना चाहिये यह वर्णन 'पडिरुवा' पद तक कर लेना चाहिये। 'तत्थ णं बहवे भवणवासी देवा परिवसंति' इन्हीं अन-न्तरोदित स्वरूप वाले भवनों में अनेक प्रकार के अर्थात् दस प्रकार के

દિક્કુમાર અને સ્તનિતકુમાર આ છએ ના ૭૬ છોંતેર ૭૬ છોંતેર લાખ ભવનો છે આ બધાને મેળવવાથી પહેલા કહ્યા પ્રમાણે ૭૭૨૦૦૦૦૦ સાત કરોડ બોંતેર લાખ ભવનો થઈ જાય છે. તેનુ વર્ણન સૂત્રકારે આ પ્રમાણે કરેલ છે. 'ते णं भवणा बाहिं वट्टा अंतो समचउरंसा अहे पुक्खरकण्णिया संठाणसंठिया भवणाओ भाणियव्वो जहा ठाणपदे जाव पडिरूवा' આ ભવનો બહારથી વૃત્ત-ગોળ આકારના હોય છે. અંદરના ભાગમાં સમચતુસ્ર ચોખંડા અને નીચેના ભાગમાં પુષ્કરકર્ણિકાના આકાર જેવા હોય છે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના સ્થાનપદ નામના બીજા પદમાં તે બધા ભવનોનું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે, તે જ પ્રમાણે તે તમામ વર્ણન અહિં પણ સમજી લેવું જોઈએ. આ વર્ણન 'पडिरूवा' એ પદ સુધી અહીંયા કરી લેવું.

'तत्थ णं बहवे भवणवासी देवा परिवसंति' આ પૂર્વોક્ત ભવનોમાં અનેક પ્રકારના અર્થાત્ દસ પ્રકારના ભવનવાસી દેવો રહે છે. તેઓના નામ આ

माराः, नागकुमाराः, सुवर्णकुमाराः, विद्युत्कुमाराः, अग्निकुमाराः, द्वीपकुमाराः, उदधिकुमाराः, दिक्कुमाराः, पवनकुमाराः, स्तनितकुमाराः १०, 'जहा पण्णवणाए जाव विहरंति' यथा प्रज्ञापनायां यावद्विहरन्ति, अत्रैषां वर्णने यावत्पदेन 'चूडामणि मउडरयणा' इत्यादि परिपूर्णः प्रज्ञापनायाः स्थानपदोक्तपाठो ग्राह्यः।

अथ भवनवासिदेवानां मध्ये प्रथममसुरकुमारदेववक्तव्यतामाह-'कहि णं भंते! असुरकुमाराणं' इत्यादि, 'कहि णं भंते! असुरकुमाराणं देवाणं भवणा पन्नत्ता पुच्छा!' कुत्र खलु भदन्त! भवनवासिदेवानां मध्ये असुरकुमाराणां देवानां भवनानि प्रज्ञप्तानि, तथा कुत्र खलु भदन्त! असुरकुमारा देवाः परिवसन्तीति पृच्छया संगृह्यते प्रश्नः, उत्तरयति-'एवं जहा पण्णवणाठाणपदे जाव विहरंति' एवम्-उक्तप्रकारेण या प्रज्ञापनाया द्वितीयस्थानपदे वक्तव्यता भणिता सा वक्त-

---

भवनवासी देव रहते हैं इन के नाम कहते हैं 'असुरा नागसुवन्ना जहा पण्णवणाए जाव विहरंति' जैसे असुर कुमार नागकुमार सुवर्णकुमार विद्युत्कुमार अग्निकुमार, द्वीपकुमार, उदधिकुमार, दिक्कुमार, पवनकुमार और स्तनितकुमार, इनका पूरा वर्णन 'चूडामणिमउडरयणा' इत्यादि। जैसा कि प्रज्ञापना सूत्रके द्वितीय स्थान पद में याव द्विहरन्ति तक पाठ कहा गया है वह सब वर्णन यहां कर लेना चाहिये

अब यहां भवनवासी देवों में से प्रथम असुर कुमार देवों की वक्तव्यता कहते है-'कहि णं भंते!' इत्यादि 'कहि णं भंते!' असुरकुमाराणं देवाणं भवणा पुच्छा' हे भदन्त? भवनवासियों में असुरकुमार देवों के भवन कहां पर कहे गये हैं? तथा ये असुरकुमारदेव कहां पर रहते है 'एवं जहा पण्णवणाठाणपदे जाव विहरंति' जिस प्रकारसे प्रज्ञापना सूत्र के स्थानपद में असुरकुमारों की वक्तव्यता यावत् विहरन्ति तक

પ્રમાણે છે. 'असुरा नागसुवण्णा य जहा पण्णवणाए जाव विहरंति' અસુરકુમાર નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, અગ્નિકુમાર, દ્વીપકુમાર, ઉદધિકુમાર, દિક્કુમાર, પવનકુમાર અને સ્તનિતકુમાર તેઓનું સંપૂર્ણ વર્ણન 'चूडामणि मउड रयणा' ઈત્યાદિ પ્રકારથી કહેવામાં આવેલ છે જે રીતે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બીજા સ્થાન પદમાં 'जाव विहरंति, એ કથન પર્યન્ત પાઠ કહેવામાં આવેલ છે. તે બધુંજ વર્ણન અહિયાં કરી લેવું.

હવે ભવનવાસી દેવોમાં પહેલા જે અસુરકુમાર દેવો છે, તેઓનું કથન કરવામાં આવે છે. 'कहि णं भंते!' ઈત્યાદિ

'कहि णं भंते! असुरकुमाराणं देवाणं भवणा पुच्छा' હે ભગવન્! ભવનવાસીયોમાં અસુરકુમાર નામના જે ભવનવાસી દેવો છે, તેઓના ભવનો ક્યાં કહેવામાં આવ્યા છે? તથા આ અસુરકુમાર દેવો ક્યાં આગળ રહે છે?

व्यता इहापि भणितव्या, 'गोयमा' इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' इत्यारभ्य 'जाव विहरंति' यावद् दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहरन्ति, इति पर्यन्तमिति।

पूर्वं सामान्यतोऽसुरकुमाराणां भवनादिप्रदर्शितम्; ते चासुरकुमारा दाक्षिणात्या औत्तराश्चेति द्विविधा भवन्ति, तत्र प्रथमं दाक्षिणात्यासुरकुमाराणां भवनादि वक्तव्यतामाह—'कहिणं भंते ! दाहिणिल्लाणं' इत्यादि।

'कहि णं भंते ! दाहिणिल्ला णं असुरकुमारदेवाणं भवणा पुच्छा' हे भदन्त ! कुत्र खलु दाक्षिणात्यानामसुरकुमारदेवानां भवनानि प्रज्ञप्तानि, तथा कुत्र खलु भदन्त ! दाक्षिणात्या असुरकुमारदेवाः परिवसन्तीति पृच्छाया संगृह्यते प्रश्नः, उत्तरमाह—'एवं जहा ठाणपदे जाव चमरे, तत्थ असुरकुमारिंदे असुरकुमारराया परिवसइ

कही गई है वही वक्तव्यता यहां पर भी समझ लेनी चाहिये वह 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' यहां से लेकर 'जाव विहरंति' यावत् वे असुरकुमारादि देवों वहांपर दिव्य भोगों को भोगने का अनुभव करते हुए रहते है यहां तक का वर्णन कर लेना चाहिये, पूर्व सूत्र में सामान्यतः असुरकुमारो के भवनों का वर्णन किया, वे असुर दाक्षिणात्य—दक्षिण दिग्वासी—तथा औत्तर—उत्तर दिग्वासी ऐसे दो प्रकार के होते हैं। उनमें पहले दाक्षिणात्य असुरकुमारों के भवन आदिका वर्णन करते है 'कहि णं भंते दाहिणिल्लाणं' इत्यादि। 'कहिणं भंते दाहिणिल्लाणं' असुरकुमार देवाणं भवणा पुच्छा' हे भदन्त ? दाक्षिणात्य असुर कुमार देवों के भवन कहां है। तथा कहां पर दाक्षिणात्य असुरकुमार देव रहते है ?

'एवं जहा पण्णवणा ठाणपदे जाव विहरंति, જે પ્રમાણે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બીજા સ્થાનપદમાં અસુરકુમારોનું કથન 'जाव विहरंति' એ સૂત્રાશ પર્યન્ત કહેવામાં આવેલ છે. તે તમામ કથન અહીંયાં પણ સમજી લેવું. તે આ પ્રમાણે છે.

'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' આ સૂત્રાંશથી લઇને 'जाव विहरंति' યાવત્ તે અસુરકુમારાદિ દેવો ત્યાં દિવ્ય ભોગોને ભોગવવાનો અનુભવ કરીને સુખપૂર્વક નિવાસ કરે છે. આટલા સુધીનું પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રનું વર્ણન અહિંયાં કરી લેવું જોઇએ. પૂર્વ સૂત્રમાં સામાન્ય રીતે અસુરકુમારોના ભવનોનુ વર્ણન કરવામાં આવેલ છે. તે અસુરકુમાર દેવો દક્ષિણ દિશામાં તથા ઉત્તર દિશામાં નિવાસ કરનારા એ રીતે દક્ષિણાત્ય અને ઔત્તર એમ બે પ્રકારના હોય છે. તે પૈકી પહેલા દાક્ષિણાત્ય અસુરકુમાર દેવોના ભવનો વિગેરેનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. 'कहि णं भंते ! दाहिणिल्लाणं' ઇત્યાદિ

'कहि णं भंते ! दाहिणिल्लाणं असुरकुमारदेवाणं भवणा पुच्छा' હે ભગવન્ ! દક્ષિણ દિશામાં નિવાસ કરનાર અસુરકુમાર દેવોના ભવનો કયાં આવેલા છે ? તથા તેઓ કયાં નિવાસ કરે છે? આ પ્રશ્ન પૃચ્છા એ શબ્દ પ્રયોગથી

जाव विहरइ' एवं यथा स्थानपदे प्रज्ञापनाया द्वितीयपदे कथितं तथाऽत्रापि ज्ञातव्यं यावच्चमरस्तत्र असुरकुमारेन्द्रः असुरकुमारराजः परिवसति यावद् विहरतीति। अत्र-'गोयमा! जंबूद्दीवे दीवे' इत्यारभ्य 'दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरइ' इति पर्यन्तं दाक्षिणत्यासुरकुमारवक्तव्यता सर्वाऽपि-प्रज्ञापनायाः स्थानपदोक्ता ग्राह्येति ॥सू० ४५॥

पूर्वं चमरसूत्रे 'तिण्हं परिसाणं' इत्युक्तम्, ततश्चमरस्य परिषद्विशेषपरिज्ञानाय सूत्रमाह-'चमरस्स णं भंते!' इत्यादि,

मूलम्-चमरस्स णं भंते! असुरिंदस्स असुररन्नो कइ परिसाओ पन्नत्ताओ? गोयमा! तओ परिसाओ पन्नत्ताओ तं जहा-समिया चंडा जाया, अब्भिंतरिया समिया मज्झिमिया चंडा बाहिरिया च जाया। चमरस्स णं भंते! असुरिंदस्स

यह पृच्छा शब्द से ग्रहण किया जाता है? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री कहते है 'एवं जहा ठाणपदे जाव चमरे तत्थ असुरकुमारिंदे असुरकुमारराया परिवसइ 'जाव विहरइ' हे गौतम इस प्रकार जैसा प्रज्ञापना के स्थानपद में कहा गया है वैसा ही यहां पर भी जान लेना चाहिये यहां तक कि वहां चमर असुरेन्द्र असुरकुमार राजा रहता है। इसका पूरा वर्णन यहां समझना चाहिये यहां तक कि 'गोयमा' 'जंबूद्दीवे दीवे' यहां से लेकर वह चमर असुरेन्द्र असुरकुमार राजा 'दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरइ' दिव्य भोग भोगों का अनुभव करता हुआ रहता है यहां तक दाक्षिणात्य असुरकुमारों का सब वर्णन प्रज्ञापना के स्थान पदोक्त यहां भी समझ लेना चाहिये ॥सूत्र-४५॥

ઉપસ્થિત કરવામા આવેલ છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુશ્રી કહે છે કે एव जहा ठाणपदे जाव चमरे तत्थ असुरकुमारिंदे असुरकुमारराया परिवसइ जाव विहरइ' હે ગૌતમ આ રીતે જે પ્રમાણે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના સ્થાનપદમાં કહેવામાં આવેલ છે તેજ પ્રમાણેનુ કથન અહીંયાં પણ સમજી લેવુ' તે કથન ચમર અસુરેન્દ્ર અસુરકુમાર રાજા હોય છે. આટલા સુધીનું પુરે પુરૂં અહિયા સમજી લેવુ' અર્થાત્ પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને ઉત્તર આપતા 'ગાયમા! जंबुद्दीवे दीवे' એ શબ્દ પ્રયોગથી આરંભીને તે ચમર અસુરેન્દ્ર અસુરકુમાર રાજા 'दिव्वाइं भोग भोगाइं भुंजमाणे विहरइ' દિવ્ય ભોગ ભોગોનો અનુભવ કરતા થકા ત્યાં રહે છે. આટલા સુધી દક્ષિણાત્ય અસુરકુમાર દેવોનું પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના સ્થાનપદમાં કહેલ તમામ વર્ણન અહીંયા પણ સમજી લેવું ॥ ૪૫॥

असुररन्नो अब्भिंतर परिसाए कइ देवसाहस्सीओ पन्नत्ताओ? मज्झिम परिसाए कइ देवसाहस्सीओ पन्नत्ताओ? बाहिरपरिसाए कइ देवसाहस्सीओ पन्नत्ताओ? गोयमा! चमरस्स णं असुरिंदस्स असुररन्नो अब्भिंतरियाए परिसाए चउवीसं देवसाहस्सीओ पन्नत्ताओ, मज्झिमियाए परिसाए अट्ठावीसं देवसाहस्सीओ पन्नत्ताओ, बाहिरियाए परिसाए बत्तीस देवसाहस्सीओ पन्नत्ताओ! चमरस्स णं भंते! असुरिंदस्स असुररण्णो अब्भिंतरियाए परिसाए कइ देविसया पन्नत्ता? मज्झिमियाए परिसाए कइ देविसया पण्णत्ता? बाहिरियाए परिसाए कइ देविसया पन्नत्ता? गोयमा! चमरस्स णं असुरिंदस्स असुररन्नो अब्भिंतरियाए परिसाए अद्धुट्ठा देविसया पन्नत्ता, मज्झिमियाए परिसाए तिन्नि देविसया पन्नत्ता, बाहिरियाए अड्ढाइज्जा देविसया पन्नत्ता। चमरस्स णं भंते! असुरिंदस्स असुररन्नो अब्भिंतरियाए परिसाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता? मज्झिमियाए परिसाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता बाहिरियाए परिसाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता, अब्भिंतरियाए परिसाए देवीणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता, मज्झिमियाए परिसाए देवीणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता, बाहिरियाए परिसाए देवीणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता? गोयमा! चमरस्स णं असुरिंदस्स असुररन्नो अब्भिंतरियाए परिसाए देवाणं अड्ढाइज्जाइं पलिओवमाइं ठिई पन्नत्ता, मज्झिमियाए परिसाए देवाणं दो पलिओवमाइं ठिई पन्नत्ता, बाहिरियाए परिसाए देवाणं दिवड्ढं पलिओवमाइं ठिई पन्नत्ता, अब्भिंतरियाए परिसाए देवीणं दिवड्ढं पलिओवमं ठिई पन्नत्ता, मज्झिमियाए परिसाए देवीणं पलिओवमं ठिई पन्नत्ता, बाहिरियाए परिसाए देवीणं अद्धपलिओवमं ठिई पन्नत्ता। से केणट्ठेणं भंते! एवं

वुच्चइ, चमरस्स असुरिंदस्स तओ परिसाओ पन्नत्ताओ, तं जहा–समिया चंडा जाया अब्भिंतरिया समिया मज्झिमिया चंडा बाहिरिया जाया? गोयमा! चमरस्स णं असुरिंदस्स असुररन्नो अब्भिंतरपरिसा देवा वाहिया हव्वमागच्छंति, नो अव्वाहिया मज्झिम परिसाए देवा वाहिया हव्वमागच्छंति, अव्वाहिया वि। बाहिरपरिसा देवा अव्वाहिया हव्वमागच्छंति अदुत्तरं च णं गोयमा! चमरे असुरिंदे असुरराया अन्नयरेसु उच्चावएसु कज्ज कोडुंबिएसु समुप्पन्नेसु अब्भितरियाए परिसाए सद्धिं संमइ संपुच्छणा बहुले विहरइ, मज्झिमाए परिसाए सद्धिं पयं पवंचे माणे२ विहरइ, बाहिरियाए परिसाए सद्धिं पयं पवंचेमाणे२ विहरइ से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ चमरस्स णं असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो तओ परिसाओ पन्नत्ताओ, समिया चंडा जाया अब्भिंतरिया समिया मज्झिमिया चंडा बाहिरिया जाया ॥सू० ४६॥

छाया–चमरस्य खलु भदन्त! असुरेन्द्रस्यासुरराजस्य कति पर्षदः प्रज्ञप्ताः गौतम! तिस्रः पर्षदः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–समिता चण्डा जाता आभ्यन्तरिका समिता माध्यमिका चण्डा बाह्या च जाता! चमरस्य खलु भदन्त! असुरेन्द्रस्यासुरराजस्याऽऽभ्यन्तर पर्षदि कतिदेवसाहस्र्यः प्रज्ञप्ताः? मध्यमपर्षदि कति देवसाहस्र्यः प्रज्ञप्ताः?, बाह्यपर्षदि कतिदेव साहस्र्यः प्रज्ञप्ताः?, गौतम! चमरस्य खलु असुरेन्द्रस्यासुरराजस्याभ्यन्तर पर्षदि चतुर्विंशतिर्देवसाहस्र्यः प्रज्ञप्ताः मध्यमपर्षदि अष्टाविंशतिर्देवसाहस्र्यः प्रज्ञप्ताः, बाह्यपर्षदि द्वात्रिंशद्देवसाहस्र्यः प्रज्ञप्ताः। चमरस्य खलु भदन्त! असुरेन्द्रस्यासुरराजस्याभ्यन्तरिकायां पर्षदि कतिदेवीशतानि प्रज्ञप्तानि? माध्यमिकायां पर्षदि कति देवीशतानि प्रज्ञप्तानि? बाह्यायां पर्षदि कति देवीशतानि प्रज्ञप्तानि? गौतम! चमरस्य खलु असुरेन्द्रस्यासुरराजस्य आभ्यन्तरिकायां पर्षदि अर्द्धचतुर्थानि देवीशतानि प्रज्ञप्तानि, माध्यमिकायां पर्षदि त्रीणि देवीशतानि प्रज्ञप्तानि, बाह्यायां पर्षदि अर्द्धतृतीयानि देवीशतानि प्रज्ञप्तानि। चमरस्य खलु भदन्त! असुरेन्द्रस्या-

सुरराजस्याभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? माध्यमिकायां पर्षदि देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? बाह्यायां पर्षदि देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ताः ? आभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवीनां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता, माध्यमिकायां पर्षदि देवीनां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ताः, बाह्यायां पर्षदि देवीनां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता, ? गौतम ! चमरस्य खलु असुरेन्द्रस्य असुरराजस्याभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवानामर्द्धतृतीयानि पल्योपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता, माध्यमिकायां पर्षदि देवानां द्वे पल्योपमे स्थितिः प्रज्ञप्ता, बाह्यायां पर्षदि देवानां द्व्यर्द्धं पल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, आभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवीनां द्व्यर्द्धपल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, माध्यमिकायां पर्षदि देवीनां पल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, बाह्यायां पर्षदि देवीनामर्द्धपल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता । तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते चमरस्य असुरेन्द्रस्यासुरराजस्य तिस्रः पर्षदः प्रज्ञप्ताः तद्यथा–समिता चण्डा जाता, आभ्यन्तरिका समिता, माध्यमिका चण्डा, बाह्या जाता ?, गौतम ! चमरस्य खलु असुरेन्द्रस्यासुरराजस्याभ्यन्तर पर्षद्देवा व्याहृता हव्यमागच्छन्ति, नो अव्याहृताः माध्यमिक परिषद्देवा व्याहृता हव्यमागच्छन्ति अव्याहृता अपि बाह्यपरिषद्देवा अव्याहृता हव्यमागच्छन्ति, अथोत्तरं च खलु गौतम ! चमरोऽसुरेन्द्रोऽसुरराजोऽन्यतरेषु उच्चावचेषु कार्यकौटुम्बिकेषु समुत्पन्नेषु आभ्यन्तरिकया पर्षदा सार्द्धं संमति संपृच्छनाबहुलो विहरति, माध्यमिकया पर्षदा सार्द्धं पदं प्रपञ्चयन् प्रपञ्चयन् विहरति, तत् तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते चमरस्य खलु असुरेन्द्रस्य असुरकुमारराजस्य खलु तिस्रः पर्षदः प्रज्ञप्ताः तद्यथा–समिता, चण्डा, जाता, आभ्यन्तरिका समिता, माध्यमिका चण्डा, बाह्या जाता, ॥सू० ४६॥

टीका–'चमरस्स णं भंते !' चमरस्य खलु भदन्त ! 'असुरिंदस्स असुररन्नो' असुरेन्द्रस्यासुरकुमारराजस्य 'कइपरिसाओ पन्नत्ताओ' कति–कियत्संख्यकाः

चमर सूत्र में कथित तीन परिषदाओं का कथन करते हैं 'चमरस्स णं भंते' इत्यादि । 'चमरस्स णं भंते, असुरिंदस्स असुररन्नो कइपरिसाओ पन्नत्ताओ' इत्यादि ।

टीकार्थ–हे भदन्त ? असुरेन्द्र असुरराज चमरेन्द्र की कितनी परिषदाएं कही गई है ? उत्तर में प्रभु श्री कहते है–'गोयमा ! तओ परिसाओ

હવે ચમર સૂત્રમાં કહેવામાં આવેલ અસુરરાજ ચમરેન્દ્રની ત્રણ પરિષદાઓનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. 'चमरस्स णं भंते !' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ– 'चमरस्स णं भंते ! असुरिंदस्स असुररन्नो कइ परिसाओ पण्णत्ताओ' હે ભગવન્ અસુરેન્દ્ર અસુરરાજ ચમરઇન્દ્રની કેટલી પરિષદાઓ કહેવામાં આવી

पर्षदः प्रज्ञप्ताः—कथिता इति परिषत्संख्याविषयकः प्रश्नः, भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'तओ परिसाओ पन्नत्ताओ, तिस्रः—त्रिसंख्यकाः पर्षदः-सभाः प्रज्ञप्ताः—कथिता इति, 'तं जहा' तद्यथा—'समिया चंडा—जाया' समिता नाम्नि प्रथमा, चंडा द्वितीया, जाता तृतीयेति 'अब्भितरिया समिया' तत्राभ्यन्तरिका पर्षत् समिताऽभिधाना प्रज्ञप्ता 'मज्झे चंडा' माध्यमिका चण्डा नाम्नी द्वितीया 'बाहिं च जाया' बाह्या च पर्षत् जाताभिधाना तृतीया भवतीति' 'चमरस्स णं भंते !' चमरस्य खलु भदन्त ! 'असुरिंदस्स असुररन्नो' असुरेन्द्रस्या-सुरराजस्य 'अब्भितरपरिसाए' आभ्यन्तरिकाभिधानायां प्रथमपरिषदि 'कइ देव साहस्सीओ' पन्नत्ताओ कति—कियत्संख्यका देवसाहस्त्र्यः—कियत्संख्यकानि देवसहस्राणि प्रज्ञप्ता ?—कथिता 'मज्झिमपरिसाए कइदेवसाहस्सीओ पन्नत्ताओ' माध्यमिकायां चण्डाभिधानायां पर्षदि कति—कियत्संख्यकादेवसाहस्त्र्यः—कियत्संख्यकानि देवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि—कथितानि 'बाहिरपरिसाएकइदेवसाहस्सीओ पन्नत्ताओ' बाह्यायां तृतीयस्यां जाताभिधानायां परिषदि कति—कियत्संख्यका

पन्नत्ताओ' हे गौतम असुरेन्द्र असुरराज चमर की तीन परिषदाएं कही गई है ? 'तं जहा' जो इस प्रकार से है—'समिया, चंडा जाया' पहिली समिता परिषदा दूसरी चण्डा परिषदा और तीसरी जाता परिषदा इनमें 'अब्भितरिया समिया, मज्झे चंडा, बाहिंच जाया' इन में जो आभ्यन्तर सभा है उसका नाम समिता है, मध्य की जो सभा है उसका नाम चंडा है, और जो बाह्यसभा है उसका नाम जाया सभा है। 'चमरस्सणं भंते' असुरिंदस्स असुररन्नो अब्भितरपरिसाए कइ देव साहस्सीओ पन्नत्ताओ' हे भदन्त ? असुरेन्द्र असुरराज चमरेन्द्र की आभ्यन्तर सभा में कितने हजार देव है 'मज्झिमपरिसाए कइ देवसाहस्सीओ पन्नत्ताओ' मध्यम परिषदा में कितने हजार देव है ?

છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભગવાન શ્રીમહાવીર પ્રભુ શ્રીગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! तओ परिसाओ पन्नत्ताओ' હે ગૌતમ ! અસુરેન્દ્ર અસુરરાજ ચમરની ત્રણ પરિષદાઓ કહેવામાં આવેલ છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે 'समिया चंडा जाया' પહેલી સમિતા પરિષદા, બીજી ચંડા પરિષદા અને ત્રીજી જાતા પરિષદા છે. તેમાં 'अब्भिंतरिया समिया, मज्झे चंडा, बाहिं च जाया' તેમાં જે આભ્યંતર પરિષદા છે, તેનું નામ સમિતા છે. મધ્યની જે પરિષદા છે, તેનુ નામ ચંડા છે. અને જે બાહ્ય પરિષદા છે, તેનું નામ જાયા છે.

'चमरस्स णं भंते ! असुरिंदस्स असुररन्नो अब्भिंतरपरिसाए कइदेव साहस्सीओ पन्नत्ताओ' હે ભગવન્ અસુરેન્દ્ર અસુરરાજ ચમરેન્દ્રની આભ્યન્તર સભામાં કેટલા હજાર દેવો કહ્યા છે ? 'मज्झिमपरिसाए कइ देव साहस्सीओ

देवसाहस्त्र्यः-कियत्संख्यकानि देवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि-कथितानीतिप्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'चमरस्स णं असुरिंदस्स असुररन्नो' चमरस्य खलु असुरकुमारेन्द्रस्य असुरकुमारराजस्य 'अब्भिंतरपरिसाए' अभ्यन्तरपर्षदि-प्रथमसभायां समिताभिधानायाम् 'चउवीसं देवसाहस्सीयो पन्नत्ताओ' चतुर्विंशतिः-चतुर्विंशतिसंख्यका देवसाहस्त्र्यः देवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि-कथितानि तथा-'मज्झिमियाए परिसाए' माध्यमिकायां द्वितीयस्यां चण्डाभिधानायां पर्षदि 'अट्ठावीसं देवसाहस्सीओ पन्नत्ताओ' अष्टाविंशतिसंख्यका देवसाहस्त्र्यः-देवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि-कथितानि 'बाहिरियाए परिसाए बत्तीसं देवसाहस्सीयो पन्नत्ताओ' बाह्यायां तृतीयस्यां जाताभिधानायां पर्षदि-सभायां द्वात्रिंशत्संख्यका देवसाहस्त्र्यः-देवसहस्राणि प्रज्ञप्तानीति॥ 'चमरस्स णं भंते!' चमरस्य खलु भदन्त! 'असुरिंदस्स असुररण्णो' असुरकुमारेन्द्रस्य असुरकुमारराजस्य 'अब्भिंतरियाए परिसाए' आभ्यन्तरिकायां प्रथमायां समिताभिधानायां पर्षदि 'कइ देविसया पन्नत्ता' कति-कियत्संख्यकानि

'बाहिरियाए परिसाए कइ देवसाहस्सीओ पन्नत्ताओ' बाह्य परिषदा में कितने हजार देव है? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं-'गोयमा! चमरस्स णं असुरिंदस्स असुररण्णो' हे गौतम! असुरेन्द्र असुरराज चमर की 'अब्भिंतरपरिसाए' आभ्यन्तर परिषदा में 'चउवीसं देव साहस्सीओ पन्नत्ताओ' चोइस २४ हजार देव कहे गये हैं। 'मज्झमियाए परिसाए अट्ठावीसं देव साहस्सीओ पन्नत्ताओ' द्वितीय माध्यमिक सभा में अठाइस २८ हजार देव कहे गये है। 'बाहिरियाए परिसाए बत्तीसं देव साहस्सीओ' बाह्य परिषदा में बत्तीस ३२ हजार देव कहे गये है। 'चमरस्सणं भंते! असुरिंदस्स असुररन्नो अब्भितरियाए परिसाए

पन्नत्ताओ' મધ્યમ પરિષદામાં કેટલા હજાર દેવો રહે છે? 'बाहिरियाए परिसाए कइ देव साहस्सीओ पन्नत्ताओ' બાહ્ય પરિષદમાં કેટલા હજાર દેવો રહે છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा! चमरस्स णं असुरिंदस्स असुररन्नो' હે ગૌતમ! અસુરેન્દ્ર અસુરરાજ ચમરની 'अब्भिंतरपरिसाए' અભ્યન્તર પરિષદામાં 'चउवीसं देव साहस्सीओ पन्नत्ताओ' ૨૪૦૦૦ ચોવીસ હજાર દેવો કહ્યા છે 'मज्झमियाए परिसाए अट्ठावीसं देवसाहस्सीओ पन्नत्ताओ' બીજી મધ્યમ પરિષદામાં અઠ્યાવીસ હજાર દેવો કહ્યા છે 'बाहिरियाए परिसाए बत्तीसं देव साहस्सीओ' બાહ્ય પરિષદામાં ૩૨૦૦૦ બત્રીસ હજાર દેવો કહ્યા છે.

'चमरस्स णं असुरिंदस्स असुररन्नो अब्भिंतरियाए कति देविसया पण्णत्ता' હે ભગવન્ અસુરેન્દ્ર અસુરરાજ ચમરની આભ્યન્તર પરિષદામાં કેટલા સો

देवीशतानि प्रज्ञप्तानि-कथितानि, तथा-'मज्झिमियाए परिसाए' माध्यमिकायां द्वितीयस्यां चण्डाभिधानायां पर्षदि 'कइ देविसया पन्नत्ता 'कति-कियत्संख्यकानि देवीशतानि प्रज्ञप्तानि-कथितानि तथा-'बाहिरियाए परिसाए कइ देविसया पन्नत्ता' बाह्यायां तृतीयस्यां जाताभिधानायां पर्षदि कति-कियत्संख्यकानि देवीशतानि प्रज्ञप्तानीति चमरस्य देवीसंख्याविषयकः प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'चमरस्स णं असुरिंदस्स असुररन्नो' चमरस्य खलु असुरेन्द्रस्या-सुरराजस्य 'अब्भिंतरियाए परिसाए' अभ्यन्तरिकायां प्रथमायां समिताभिधानायां पर्षदि 'अद्धुट्टा देविसया पन्नत्ता' अर्द्धचतुर्थानि देवीशतानि-अर्धाधिकानि त्रीणि देवीशतानि प्रज्ञप्तानि, तथा-'मज्झिमियाए परिसाए' माध्यमिकायां चण्डाभिधानायां पर्षदि 'तिन्नि देविसया पन्नत्ता' त्रिसंख्यकानि देवीशतानि प्रज्ञप्तानि, तथा-'बाहिरियाए अड्ढाइज्जा देविसया पन्नत्ता' बाह्यायां जाताभिधानायां तृतीयस्यां

कति देविसया पण्णत्ता 'हे भदन्त' असुरेन्द्र असुरराज की आभ्यन्तर परिषदा में कितनी सौ देवियां कही गई है? 'मज्झिमियाए परिसाए कइदेविसया पण्णत्ता' मध्यमा परिषद में कितनी सौ देवियां कही गई है? 'बाहिरियाए परिसाए कति देविसया पण्णत्ता' तथा बाह्य परिषदा में कितनी सौ देवियां कही गई है? उत्तर में प्रभुश्री कहते है 'गोयमा चमरस्स णं असुरिंदस्स असुररन्नो अब्भिंतरियाए परिसाए अद्धुट्ठा देविसया पण्णत्ता' हे गौतम ! असुरेन्द्र असुर-राज चमरेन्द्र की आभ्यन्तर परिषदा में साढे तीनसो ३॥ देवियां कही गइ है। 'मज्झिमियाए परिसाए तिन्नि देविसया पन्नत्ता' मध्यमिका सभा में तीन ३ सौ देवियां कही गई है 'बाहिरियाए अड्ढाइज्जा देविसया पन्नत्ता' और बाह्य सभा में ढाइ २॥ सौ देवियां कही गई है। 'चमर-स्सणं भंते ! असुरिंदस्स असुररन्नो' हे भदन्त ! असुरेन्द्र असुरराज

દેવિયો કહેવામાં આવેલ છે? 'मज्झिमियाए परिसाए कति देविसया पण्णत्ता बाहिरियाए परिसाए कइ देविसया पण्णत्ता' મધ્યમ પરિષદામાં કેટલા સેંકડો દેવીઓ હોવાનું કહેલ છે? તથા બાહ્ય પરિષદામાં કેટલા સો દેવિયો હોવાનું કહેવામાં આવેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે 'गोयमा ! चमरस्स णं असुरिंदस्स असुररन्नो अब्भिंतरियाए परिसाए अद्धुट्ठा देविसया पण्णत्ता' હે ગૌતમ! અસુરેન્દ્ર અસુરરાજ ચમરેન્દ્રની આભ્યન્તર પરિષદામાં ૩૫૦ સાડા ત્રણસો દેવિયો હોવાનું કહેલ છે. 'मज्झिमियाए परिसाए तिन्नि देविसया पन्नत्ता' મધ્યમિકા સભામા ૩૦૦ ત્રણસો દેવિયો કહેવામાં આવેલ છે. 'बा-हिरियाए परिसाए अड्ढाइज्जा देविसया पन्नत्ता' અને બાહ્ય પરિષદામાં ૨૫૦ અઢિસો દેવિયો કહી છે. 'चमरस्स णं भंते ! असुरिंदस्स असुररण्णो' હે

पर्षदि अर्द्धतृतीयानि देवीशतानि—अर्द्धाधिक द्विशतानि प्रज्ञप्तानि—'चमरस्स णं भंते! असुरिंदस्स असुररन्नो' चमरस्य खलु भदन्त! असुरकुमारेन्द्रस्य असुरकुमारराजस्य 'अब्भितरियाए' आभ्यन्तरिकायां समिताभिधानायां प्रथमायां पर्षदि 'देवाणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता' देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता? तथा—'मज्झिमियाए परिसयाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता' माध्यमिकायां चण्डाभिधानायां द्वितीयस्यां पर्षदि देवानां कियन्तं कालं स्थितिः—आयुष्यकालः प्रज्ञप्ता? तथा—'बाहिरियाए परिसाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता' बाह्यायां तृतीयस्यां जाताभिधानायां पर्षदि देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता, एवम् हे भदन्त! आभ्यन्तरिकायां प्रथम पर्षदि देवीनां स्थितिः कियन्तं कालं प्रज्ञप्ता तथा-'मज्झिमियाए परिसाए देवीणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता' माध्यमिकायां चण्डाभिधानायां पर्षदि देवीनां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता, तथा—'बाहिरियाए परिसाए देवीणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता' बाह्यायां तृतीयस्यां जाताभिधानायां पर्षदि देवीनां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्तेति प्रश्नः, भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'चमरस्स णं असुरिंदस्स असुररन्नो' चमरस्य खलु असुरकुमारेन्द्रस्य असुरकुमारराजस्य 'अब्भितरियाए परिसाए' आभ्यन्तरिकायां समिताभिधानायां पर्षदि 'देवाणं अड्डाइज्जाइं पलिओवमाइं ठिई पन्नत्ता' देवाना-

---

चमर की 'अब्भितरियाए परिसाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता' आभ्यन्तर सभा के देवों की कितने काल की स्थिति कही गई है? 'मज्झिमियाए परिसाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता' मध्यम परिषदा के देवों की स्थिति कितने काल की कही गई है? तथा 'बाहिरियाए परिसाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता' बाह्य परिषदा के देवों की कितने काल की स्थिति कही गई है? इसके उत्तर में प्रभु श्री कहते है—'गोयमा! चमरस्स णं असुरिंदस्स असुररन्नो अब्भितरियाए परिसाए देवाणं अड्डाइज्जाइं पलिओवमाइं ठिई पण्णत्ता' हे गौतम असुरेन्द्र असुरराज चमर की आभ्यन्तर सभा के देवों की स्थिति

ભગવન્! અસુરેન્દ્ર અસુરરાજ ચમરની 'अब्भिंतरियाए परिसाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' અભ્યન્તર પરિષદાના દેવોની કેટલા કાળની સ્થિતિ કહેવામાં આવેલ છે? 'मज्झिमियाए परिसाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' મધ્યમ પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેવામાં આવેલ છે? તથા 'बाहिरियाए परिसाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' બાહ્ય પરિષદના દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેવામાં આવેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે गोयमा! चमरस्स णं असुरिंदस्स असुररन्नो अब्भिंतरियाए परिसाए देवाणं अड्ढाइज्जाइं पलिओवमाइं ठिई पण्णत्ता' હે ગૌતમ! અસુરેન્દ્ર અસુરરાજ ચમરની આભ્ય-

मर्द्ध तृतीयानि पल्योपमानि अर्धाधिकानि द्विपल्योपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता, तथा 'मज्झिमियाए परिसाए' माध्यमिकायां चण्डाभिधानायां पर्षदि 'देवाणं दो पलिओवमाइं ठिई पन्नत्ता' देवानां द्वे पल्योपमे–पल्योपमद्वयं यावत् स्थितिः प्रज्ञप्ता, तथा–'बाहिरियाए परिसाए' बाह्यायां जाताभिधानायां पर्षदि 'देवाणं दीवड्ढं पलिओवमं ठिई पन्नत्ता' देवानां द्व्यर्धं–सार्द्धैकं पल्योपमं यावत् स्थितिः प्रज्ञप्ता, 'अब्भिंतरियाए परिसाए देवीणं दीवड्ढं पलिओवमं' आभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवीनां द्व्यर्धं पल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ताः तथा–'मज्झिमियाए परिसाए देवीणं पलियोवमं ठिई पन्नत्ता' माध्यमिकायां पर्षदि देवीनां पल्योपमं यावत् स्थितिः प्रज्ञप्ता, बाहिरियाए परिसाए देवीणं अद्धपलिओवमं ठिई पन्नत्ता' बाह्यायां जाताभिधानायां पर्षदि देवीनामर्द्धं पल्योपमं यावत् स्थितिः प्रज्ञप्ता–कथितेति भगवत उत्तरमिति ॥ सम्प्रति–आभ्यन्तरिकादि व्यपदेशकारणं विपृच्छिषु रिदमाह–'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ' अथ केनार्थेन=केन कारणेन भदन्त ! एव मुच्यते–'चमरस्स असुरिंदस्स असुररन्नो

अढाइ पल्योपम की कही गई है 'मज्झिमियाए परिसाए देवाणं दो पलिओवमाइं ठिई पण्णत्ता' मध्यमपरिषदा के देवों की स्थिति दो पल्योपम की कही गई है और 'बाहिरियाए परिसाए देवाणं दीवड्ढं पलिओवमं ठिई पण्णत्ता' बाह्य परिषदा के देवों की स्थिति डेढ १॥ पल्योपम की कही गई है 'अब्भिंतरियाए परिसाए देवीणं दीवड्ढं पलिओवमं' तथा आभ्यन्तर परिषदा की देवियों की स्थिति डेढ १॥ पल्योपम की कही गई है 'मज्झिमियाए परिसाए देवीणं पलिओवमं ठिई पण्णत्ता' मध्यमा परिषदा की देवियों की स्थिति एक पल्योपम की कही गई है। 'बाहिरियाए परिसाए देवीणं अद्धपलिओवमं' और बाह्य परिषदा की देवियों की स्थिति आधे पल्योपम की कही गई है। 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ' हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि 'चमरस्स असुरिं-

---

ન્તર સભાના દેવોની સ્થિતિ અઢિ પલ્યોપમની કહેવામાં આવેલ છે. 'मज्झिमियाए परिसाए देवाणं दो पलिओवमाइं ठिई पन्नत्ता' મધ્ય પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ બે પલ્યોપમની કહેલ છે. અને 'बाहिरियाए परिसाए देवाणं दीवड्ढं पलिओवमं ठिई पणत्ता' બાહ્ય પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ ૧॥ દોઢ પલ્યોપમની કહેલ છે. 'अब्भिंतरियाए परिसाए देवीणं दीवड्ढ पलिओवमं' તથા આભ્યન્તર પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ ૧॥ દોઢ પલ્યોપમની કહેલ છે. 'मज्झिमियाए परिसाए देवीणं पलिओवमं' મધ્યમ પરિષદની દેવિયોની સ્થિતિ એક પલ્યોપમની કહેલ છે. 'बाहिरियाए परिसाए देवीणं अद्ध पलिओवमं' અને બાહ્ય પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ અર્ધા પલ્યોપમની કહેલ છે. 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ' હે ભગવન્! આપ એવું શા કારણથી કહો છો કે 'चमरस्स असु-

तओ परिसाओ पन्नत्ताओ' चमरस्यासुरकुमारेन्द्रस्य असुरकुमारराजस्य तिस्रः पर्षदः प्रज्ञप्ता—'तं जहा' तद्यथा—'समिया चंडा जाया' समिता चण्डा जाता 'अब्भिंतरिया समिया' आभ्यन्तरिका समिता 'मज्झिमिया चंडा' माध्यमिका चण्डा 'बाहिरिया जाया' बाह्या जाता, इत्येवमन्तर प्रश्नः, भगवानाह—'गोयमा! इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'चमरस्स णं असुरिंदस्स असुररन्नो' चमरस्य खलु असुरकुमारेन्द्रस्य असुरकुमारराजस्य 'अब्भिंतर परिसा देवा' आभ्यन्तर पर्षत्काः—प्रथमपर्षत्संबन्धिनो देवाः 'वाहिया हव्वमागच्छंति नो अव्वाहिया' व्याहृता आहूताः सन्तः 'हव्वं' शीघ्रं यथास्यात् तथा आगच्छन्ति नो अव्याहृता आगच्छन्ति, 'मज्झिम परिसाए' माध्यमिकायां द्वितीयस्यां चण्डायां पर्षदि स्थिता देवाः 'वाहिया हव्व मागच्छंति अव्वाहिया वि' व्याहृता आहूताः शीघ्रमागच्छन्ति अव्याहृता अपि शीघ्रमागच्छन्ति मध्यममतिपत्तिविषयत्वात् 'बाहिर

दस्स तओ परिसाओ पण्णत्ताओ' असुरेन्द्र चमर की तीन परिषदाएं है 'समिया चंडा जाया' पहिली समिता दूसरी चंडा और तीसरी जाया इनमें जो आभ्यन्तर सभा है उसका नाम समिता है मध्यमा जो परिषदा है उसका नाम चंडा है और 'बाहिरिया जाया' बाह्य जो परिषदा है उसका नाम जाया है। इसके उत्तर में गौतम से प्रभुश्री कहते है 'गोयमा! चमरस्सणं असुरिंदस्स असुररन्नो अब्भिंतर परिसा देवा वाहिता हव्वमागच्छंति, णो अव्वाहिता' हे गौतम! असुरेन्द्र असुरराज की जो आभ्यन्तर परिषदा है, उस परिषदा के देव जब बुलाये जाते है तब ही आते है। वे विना बुलाये नही आते हैं! 'मज्झिमपरिसाए देवा वाहिता हव्वमाग गच्छंति' अव्वाहिता वि' मध्यम परिषदा के जो देव है वे बुलाये जाने पर भी आते है और नही बुलाये जाने पर भी आते है 'बाहिर परिसा

रिंदस्स तओ परिसाओ पण्णत्ताओ' અસુરેન્દ્ર ચમરની ત્રણ પરિષદાઓ છે. 'समिया चंडा जाया' પહેલી સમિતા બીજી ચંડા અને ત્રીજી જાયા. તેમાં જે આભ્યન્તર પરિષદા છે. તેનું નામ સમિતા છે. મધ્યમા જે પરિષદા છે. તેનું નામ ચંડા છે અને 'बाहिरिया जाया' બાહ્ય જે પરિષદા છે તેનું નામ જાયા છે?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રીગૌતમસ્વામીને પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा! चमरस्सणं असुरिंदस्स असुररण्णो अब्भिंतर परिसा देवा वाहिता हव्वमागच्छंति णो अव्वाहिता' હે ગૌતમ! અસુરેન્દ્ર અસુરરાજની જે આભ્યન્તર પરિષદા છે, તે પરિષદાના દેવો જો બોલાવવામાં આવે તોજ આવે છે. તેઓ બોલાવ્યા વગર આવતા નથી. 'मज्झिमपरिसाए देवा वाहिता हव्वमागच्छंति, अव्वाहिता वि' મધ્યમ પરિષદાના જે દેવો છે તેઓને બોલાવવામાં આવે તો પણ આવે છે અને વિના બોલાવ્યા પણ આવે છે. 'बाहिरपरिसा देवा अव्वाहिता हव्व

परिसा देवा' बाह्यपरिषत्का देवाः 'अव्वाहिया हव्व मागच्छंति' अव्याहृता अनाहुता एव शीघ्र मागच्छंति अति लघुत्वादिति । 'अदुत्तरं च णं गोयमा !' अथोत्तरं च खलु गौतम ! अभ्यन्तरिकादि व्यवहारकारणमन्यदुत्तरं कथयामि- 'चमरे असुरिंदे असुरराया' चमरोऽसुरेन्द्रोऽसुरराजः 'अन्नयरेसु उच्चावचेसु' अन्यतरेषूच्चावचेषु शोभना शोभनेषु 'कज्जकोडुंबेसु' कौटुम्बिकेषु कार्येषु कुटुम्बे भवानि कौटुम्बिकानि-स्वकीयराष्ट्र विषयानि यादृश कार्येषु 'समुप्पन्नेसु' समुत्पन्नेषु 'अब्भितरियाए परिसाए सद्धिं' अभ्यन्तरिकया प्रथमया पर्षदा सार्द्धम्, 'संमइ संपुच्छणा बहुले' सम्मति संपृच्छना बहुलः 'विहरइ' विहरति, संमतया-उत्तमया मत्या बुद्धया या संपृच्छना पर्यालोचनं तद्बहुलश्चापि विहरति-आस्ते स्वल्पमपि प्रयोजनं प्रथमतस्तया सह पर्यालोच्य विदधातीति भावः । 'मज्झिमपरिसाए सद्धिं पयं पवंचेमाणे पवंचेमाणे विहरइ' माध्यमिकया पर्षदा सार्द्धं यदाभ्यन्तरिकया पर्षदा-सह पर्यालोच्य कर्तव्यतया निश्चितं यत्

देवा अव्वाहिता हव्वमाग च्छंति' तथा बाह्य परिषदा के जो देव है वे विना बुलाये ही आते है उन्हें बुलाने की आवश्यकता नहीं होती है । 'अदुत्तरं च णं गोयमा' चमरे असुरिंदे असुरराया अन्नयरेसु उच्चावएसु कज्ज कोडुंबेसु समुप्पन्नेसु अब्भिंतरियाए परिसाए सद्धिं संमइ संपुच्छणा बहुले विहरइ' दूसरी बात यह है कि हे गौतम। जब असुरेन्द्र असुरराज को कुटुम्ब संबंधी कोई ऊंचानीचा काम आजाता है-तब वह आभ्यन्तर परिषदा के साथ इस सम्बन्ध में उनकी संमति लेते हैं-उनसे पूछ ताछ करते हैं 'मज्झिमपरिसाए सद्धिं पयं पवंचेमाणे २ विहरइ' तथा आभ्यन्तर परिषदा के देवों के साथ जो कार्य करने के लिये निश्चित किया जा चुका है उसकी वह मध्यम परिषदा के देवों को सूचना देता है और वह कार्य किस लिये करने को विचा-

---

मागच्छंति' ते બાહ્ય પરિષદના જે દેવો છે. તેઓ વગર બોલાવ્યે આવે છે. તેઓને બોલાવવાની જરૂર રહેતી નથી. 'अदुत्तरं च णं गोयमा ! चमरे असुरिंदे असुरराया अन्नयरेसु उच्चावएसु कज्ज कोडुंवेसु समुप्पन्नेसु अब्भिंतरियाए परिसाए सद्धिं संमइ संपुच्छणा बहुले विहरइ' બીજી વાત એ છે કે હે ગૌતમ ! જ્યારે અસુરેન્દ્ર અસુરરાજ ને કુટુંબ સંબંધી કોઈ સારૂં નરસું કામ આવી પડે છે, ત્યારે તે આભ્યન્તર પરિષદાની સાથે તે સંબંધમાં તેઓની સંમતિલે છે. તેઓને પૂછપરછ કરે છે. 'मज्झिमपरिसाए सद्धिं पयं पवंचेमाणे पवंचेमाणे विहरइ' તથા આભ્યન્તર પરિષદાના દેવોની સાથે જે કરવાનો નિશ્ચય કરેલ હોય છે તે બાબતમાં તેઓ મધ્યમ પરિષદાના દેવોને

पदम्, तत्प्रपञ्चयन् प्रपञ्चयन् विहरति एवमिदमस्माभिः पर्यालोचितमिदं कर्त्तव्यमन्यथा दोष इति विस्तारयन्नास्ते इति । 'बाहिरियाए परिसाए सद्धिं पयंडेमाणे पयडेमाणे विहरइ' बाह्यया पर्षदा सार्द्धं यदाभ्यन्तरिकया पर्षदा सह पर्यालोचितं माध्यमिकया सह गुणदोषप्रपञ्च कथनतो विस्तारितं पदं तत् प्रपञ्चयन् प्रपञ्चयन् विहरति आज्ञाप्रधानः सन् अवश्यं कर्त्तव्यतया निरूपयन्२ तिष्ठति, यथेदं भवद्भिः कर्त्तव्यम् इदं न कर्त्तव्यमिति, तदेवं या एकान्ते गौरवमेव केवलं प्राप्नोति, यया च सहोत्तममतित्वात् स्वल्पमपि कार्यं प्रथमत एव पर्यालोचनायां चात्यन्तमभ्यन्तरा विद्यते इत्याभ्यन्तरिका प्रथमा भवति, या तु गौरवार्हा

रित किया गया है इसे विस्तार के साथ उन्हें समझाता है 'बाहिरियाए परिसाए सद्धिं पयं पयंडे माणा २ विहरइ' फिर बाह्य परिषदा के देवों को विचारित लिये गये कार्य करने के लिये आदेश देता है 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ चमरस्स णं असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो तओ परिसाओ पण्णत्ताओ समिया चंडा जाता'–इसी कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि असुरेन्द्र असुरकुमार राज की समिता चण्डा, और जाया नाम की तीन परिषदाएं है। 'अब्भिंतरिया समिया, मज्झमिया चंडा बाहिरिया जाता' उनमें एक आभ्यन्तर परिषदा है की जिसका नाम समिता है दूसरी मध्यम परिषदा है जिसका नाम चंडा है और तीसरी बाह्य परिषदा है जिसका नाम जाता है तात्पर्य इस कथन का यही है कि जो आभ्यन्तर परिषदा है वह केवल एक गौरव की वस्तु है इसके साथ चमर उत्तम मति वाले होने के कारण थोड़ा सा

સૂચના આપે છે. અને એ કાર્ય કરવાનો વિચાર શા માટે કરવામાં આવેલ છે તે બાબત વિસ્તાર પૂર્વક તેઓને સમજાવે છે. 'बाहिरियाए परिसाए सद्धिं पयं पयडे माणे पयंडेमाणे विहरइ' અને બાહ્ય પરિષદાના દેવો સાથે વિચારવામાં આવેલ કાર્ય કરવાની આજ્ઞા આપે છે. 'से तेणट्ठेण गोयमा ! एवं वुच्चइ चमरस्स णं असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो तओ परिसाओ पण्णत्ताओ समिया चंडा जाया' આજ કારણથી હે ગૌતમ ! મેં એવું કહ્યું છે કે અસુરેન્દ્ર અસુરરાજની સમિતા ચંડા, અને જાયા એ નામની ત્રણ પરિષદાઓ છે. 'अब्भिंतरिया समिया, मज्झमिया चंडा, बाहिरिया जाया' તેમાં એક આભ્યંતર પરિષદા છે કે જેનું નામ સમિતા છે. બીજી મધ્યમ પરિષદા છે, જેનું નામ ચંડા છે. અને ત્રીજી બાહ્ય પરિષદા છે જેનું નામ જાયા છે

આ કથનનું તાત્પર્ય એજ છે કે જે આભ્યન્તર પરિષદા છે, તે કેવળ એક ગૌરવની વસ્તુ છે, તેની સાથે ચમર ઉત્તમ બુદ્ધિમાન્ હોવાના કારણે

पर्यालोचितं चाभ्यन्तरिकया पर्षदा सहावश्यकर्त्तव्यतया निश्चितं न तु प्रथमतः सा किल गौरवे पर्यालोचनायां च मध्यमे भागे वर्त्तते इति माध्यमिका, या तु गौरवं न कदाचिदपि अर्हमिति न च यया सह कार्यं पर्यालोचयति केवलमादेश एव यस्मै दीयते सा गौरवानर्हा पर्यालोचनायाश्च बहिर्भागे वर्तते इति बाह्या॥

भी कार्य क्यों न हो सर्व प्रथम उसका विचार करता है इसके साथ विना विचारे चमरइन्द्र अपनी इच्छा से कुछ भी काम नहीं करता है अतः चमरइन्द्र इस दृष्टि से इस सभा को गौरव सूत्र मानता है और सर्व प्रथम विचार विनिमय में इसे ही साधकतम मानता है अतः विचार गोष्ठी सर्व प्रथम आदरणीय होने के कारण इस सभा का नाम आभ्यन्तर सभा कहा गया है। आभ्यन्तर सभा के साथ जो कर्तव्य कार्य करने के लिये निश्चित हो चुका है। वह फिर जिस सभा में सुनाया जाता है उस कार्य को लागू करने में और न करने में क्या लाभ और क्या हानि है किस को इस विषय पर विवाद है इन सब बातों को जहाँ शङ्का समाधान पूर्वक सुनाया जाता है समझाया जाता है ऐसी उस सभा का नाम मध्यम परिषदा है आभ्यन्तर एवं मध्यम परिषदा द्वारा विचारित किये गये कार्य को चालू करवाने का आदेश जिन्हें दिया जाता है वह बाह्य सभा है इस बाह्य परिषदा का कोई चमरेन्द्र की दृष्टि में गौरव नहीं होता है मध्यम परिषदा आभ्यन्तर परिषदा के जैसा गौरव

થોડું પણ કાર્ય કેમ ન હોય પણ સર્વ પ્રથમ તેનો વિચાર કર્યા વિના ચમરઈન્દ્ર પોતાની સ્વેચ્છાથી કંઇ પણ કાર્ય કરતા નથી તેથી ચમરેન્દ્ર આ સભાને ગૌરવશાલી માને છે. અને સૌથી પહેલાં વિચાર વિનિમય કરવામાં આ પરિષદાને જ સાધનભૂત માને છે, તેથી વિચાર વિનિમયમાં સૌથી પહેલા અત્યંત આદરણીય હોવાથી આ સભાનું નામ આભ્યન્તર સભા આ પ્રમાણે કહેલ છે.

આભ્યન્તર સભાની સાથે જે કર્તવ્ય કાર્ય કરવાનો નિશ્ચય થઇ ગયેલ હોય છે, તે નિશ્ચય પાછો જે સભામાં સંભળાવવામાં આવે છે, તે કાર્ય કરવામાં અને ન કરવામાં શું લાભ અને શું ગેરલાભ છે, એ વિષયમાં કોને કોને વાંધો છે, એ તમામ બાબતોને જ્યાં શંકા સમાધાન પૂર્વક સંભળાવવામાં આવે છે, સમજાવવામાં આવે છે, એવી તે સભાનું નામ મધ્યમ પરિષદા છે.

આભ્યન્તર અને મધ્યમ પરિષદા દ્વારા સંપાદિત વિચારિત કરવામાં આવેલ કાર્યને ચાલુ કરવાનો આદેશ જેને આપવામાં આવે છે, તે બાહ્ય સભા છે. આ બાહ્ય પરિષદાનુ ચમરેન્દ્રની દૃષ્ટિમાં કંઈજ મહત્વ હોતું નથી, મધ્યમ પરિષદા પર આભ્યન્તર પરિષદાનું જેમ ગૌરવ હોતું નથી. તેમ તેના

यथोक्त क्रमेणाभ्यन्तरिकादि व्यवहारकारणं कथितम्, साम्प्रतं=प्रकरणमुपसं हरन्नाह-'से तेणट्ठेणं' इत्यादि, 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ' तत् तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते='चमरस्स णं असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो' चमरस्य खलु असुरकुमारेन्द्रस्यासुरकुमारराजस्य 'तओ परिसाओ पन्नत्ताओ' तिस्रः पर्षदः प्रज्ञप्ताः 'समिया चंडा जाया' समिता चण्डा जाता 'अब्भिंतरिया समिया' आभ्यन्तरिका समिता 'मज्झिमिया चंडा' माध्यमिका चण्डा 'बाहिरिया जाया' बाह्या जाता अत्र संग्रहणी गाथाद्वयं भवति—

'चउवीस अट्ठवीसा, बत्तीससहस्सदेव चमरस्स ।
अद्धुट्ठा तिन्नि तहा अड्ढाइज्जाय देविसया ॥१॥
अड्ढाइज्जाय दोन्निय, दिवड्ढपलियं कमेण देव ठिई ।
पलियं दिवड्ढमेगं अद्धो देवीण परिसासु ॥२।
चतुर्विंशतिरष्टाविंशति द्वात्रिंशत्सहस्राणि देवचमरस्य ।
अर्द्धं चतुर्थानि (३५०) त्रीणि (३००)
तथाऽर्द्धतृतीयानि (२५०) देवीशतानि ॥१॥
अर्द्ध तृतीयानि (२॥) द्वेच (२) द्व्यर्धं पल्योपमं (१॥) क्रमेण देवस्थितिः ।
पल्यं द्व्यर्द्ध (१॥) मेकमर्द्धं (॥) देवीनां पर्षत्सु ।२। इतिच्छाया ॥

प्रथमायां देवाश्चतुर्विंशतिः सहस्राणि, द्वितीयस्यां सभायां देवा अष्टाविंशति सहस्राणि, तृतीयस्यां सभायां देवाः द्वात्रिंशत्सहस्राणि देव्यश्च प्रथमायां सार्धत्रि सहस्राणि, द्वितीयस्यां देव्यस्त्रीणि सहस्राणि । तृतीयस्यां देव्यः सार्द्धं द्विसह

नहीं होता है इस पर चमर का मध्यम रूप से ही गौरव रहता है आभ्यन्तर परिषदा पर उत्तम रूप से गौरव रहता है बाह्य परिषदा के साथ चमर कर्त्तव्य कार्य की पर्यालोचना नहीं करता है-केवल उसे आलोचित कार्य को संपादन करने का ही वह आदेश देता है इस तरह से इन तीन सभाओं के नाम निर्देश होने का कारण है इन तीन सभाओं में देवों की एवं देवीयों की संख्या तथा उनकी स्थितियों की संग्रह करके प्रकट करने वाली दो गाथाएं हैं 'चउवीस' इत्यादि । इन दोनों

પર ચમરેન્દ્રનું મધ્યમ રૂપથી જ ગૌરવ રહે છે, આભ્યન્તર પરિષદા પર ઉત્તમ રીતે ગૌરવ હોય છે. બાહ્ય પરિષદાની સાથે ચમરઈન્દ્ર કર્તવ્ય-કાર્યનો વિચાર કરતા નથી. કેવલ વિચાર કરવામાં આવેલ કાર્યને સંપાદિત કરવાનો આદેશ જ તેને આપે છે આ કારણોને લઈને આ ત્રણ સભાઓના નામ નિર્દેશ થયેલ છે. આ ત્રણે સભાના દેવો અને દેવિયોની સંખ્યા તથા તેઓની સ્થિતિનો સંગ્રહ કરીને પ્રગટ કરવાવાળી બે ગાથાઓ છે. 'ચઉવીસ' ઈત્યાદિ

स्राणि। तथा प्रथमायां देवायुः सार्द्धद्वयपल्योपमानि, द्वितीयस्यां देवायुः द्वीपल्योपमं तृतीयस्यां देवायुः सार्द्धैकपल्योपमम्, देवीनां प्रथमायां द्व्यर्धं पल्योपमं द्वीतीयस्यामेकपल्योपमं' तृतीयस्यां देवीनामायुरर्धं पल्योपमं भवतीति गाथार्थः।

॥चमर समाश्रित देवदेवीनां संख्यास्थिति परिज्ञानकोष्ठकम्

समानाम	आभ्यन्तरिका समिता	माध्यमिका चण्डा	बाह्या जाता
देवसंख्या	२४०००	२८०००	३२०००
देवीसंख्या	३५०	३२०	२५०
देवस्थितिः	सार्द्धे द्वे (२॥) पल्योपमे	द्वे (२) पल्योपमे	सार्द्धैकं(१॥) पल्योपमम्
देवीस्थितिः	सार्द्धैकं(१॥) पल्योपममम्	एकं (१) पल्योपमम्	अर्द्धं (॥) पल्योपमम्

॥सू० ४६॥

दाक्षिणात्यानसुरकुमारान्निरूप्यौत्तरान् असुरकुमारान्निरूपयितुं प्रश्नयन्नाह- 'कहि णं भंते! उत्तरिल्लाणं' इत्यादि,

सूत्रम्-कहि णं भंते! उत्तरिल्लाणं असुरकुमाराणं भवणा पन्नत्ता जहा ठाणपदे जाव बली, एत्थ णं वइरोयर्णिदे वइरोयणराया परिवसइ जाव विहरइ। बलिस्स णं भंते! वइरोयर्णिदस्स वइरोयण रन्नो कइ परिसाओ पन्नत्ताओ? गोयमा! तिन्नि परिसा पन्नत्ता तं जहा-समिया चंडा जाया, अब्भितरिया समिया, मज्झिमिया चंडा, बाहिरिया जाया। बलिस्स णं वइरोयर्णिदस्स वइरोयणरन्नो अब्भितरियाए परिसाए कइ देव सहस्सा? मज्झिमियाए परिसाए कइ देवसहस्सा, जाव बाहिरियाए परिसाए कइ देविसया पन्नत्ता? गोयमा! बलिस्स णं वइरोयर्णिदस्स वइरोयण रन्नो अब्भितरियाए परिसाए वीसं देवसहस्सा पन्नत्ता, मज्झिमियाए परिसाए चउवीसं देवसहस्सा पन्नत्ता, बाहिरियाए परिसाए अट्ठावीसं देवसहस्सा पन्नत्ता, अब्भितरियाए परिसाए अद्धपंचमा देविसया मज्झिमियाए परिसाए

गाथाओं का अर्थ पूर्वोक्त रूप से स्पष्ट है। इसका कोष्ठक भी टीका में दिया गया है ॥४६॥

આ બન્ને ગાથાનો અર્થ પૂર્વોક્ત રીતે સ્પષ્ટ જ છે, અને તેનું કોષ્ટક પણ સંસ્કૃત ટીકામાં આપવામાં આવેલ છે. ॥ સૂ ૪૬ ॥

चत्तारि देविसया पन्नत्ता, बाहिरियाए परिसाए अद्धुट्टा देविसया पन्नत्ता। बलिस्स ठिई पुच्छा जाव बाहिरियाए परिसाए देवीणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता? गोयमा! बलिस्स णं वइरोयणिंदस्स वइरोयणरन्नो अब्भितरियाए परिसाए देवाणं अद्धुट्ठ पलिओवमा ठिई पन्नत्ता, मज्झिमियाए परिसाए तिन्नि पलिओवमाइं ठिई पन्नत्ता, बाहिरियाए परिसाए देवाणं अड्ढाइज्जाइं पलिओवमाइं ठिई पन्नत्ता, अब्भितरियाए परिसाए देवाणं अड्ढाइज्जाइं पलिओवमाइं ठिई पन्नत्ता, मज्झिमियाए परिसाए देवाणं दो पलिओवमाइं ठिई पन्नत्ता, बाहिरियाए परिसाए देवाणं दिवड्ढं पलिओवमं ठिई पन्नत्ता, सेसं जहा चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो ॥सू० ४७॥

छाया—कुत्र खलु भदन्त! औत्तराणामसुरकुमाराणां भवनानि प्रज्ञप्तानि, यथा—स्थानपदे यावद्बलिः, अत्र वैरोचनेन्द्रो वैरोचनराजः परिवसति यावद्विहरति। बलेः खलु भदन्त! वैरोचनेन्द्रस्य वैरोचनराजस्य कति पर्षदः प्रज्ञप्ताः? गौतम! तिस्रः पर्षदः प्रज्ञप्ताः तद्यथा—समिता चण्डा जाता, आभ्यन्तरिका समिता, माध्यमिका चण्डा, बाह्या जाता। बलेः खलु वैरोचनेन्द्रस्य वैरोचनराजस्याभ्यन्तरिकायां पर्षदि कति देवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि माध्यमिकायां पर्षदि कति देव सहस्राणि यावद् बाह्यायां पर्षदि कति देवीशतानि प्रज्ञप्तानि? गौतम! बलेः खलु वैरोचनेन्द्रस्य वैरोचनराजस्याऽऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि विंशतिर्देवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, माध्यमिकायां पर्षदि चतुर्विंशतिर्देवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि बाह्यायां पर्षदि अष्टाविंशतिर्देवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, आभ्यन्तरिकायां पर्षदि अर्द्धपञ्चमानि देवीशतानि प्रज्ञप्तानि माध्यमिकायां पर्षदि चत्वारि देवीशतानि प्रज्ञप्तानि बाह्यायां पर्षदि अर्द्धचतुर्थानि देवीशतानि प्रज्ञप्तानि। बलेः स्थितौ पृच्छा यावद् बाह्यायां पर्षदि देवीनां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता? गौतम! बलेः खलु वैरोचनेन्द्रस्य वैरोचनराजस्य आभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवानामर्द्धचतुर्थानि पल्योपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता, माध्यमिकायां पर्षदि देवानां त्रीणि पल्योपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता बाह्यायां पर्षदि देवानाम् अर्द्धतृतीयानि पल्योपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता, माध्यमिकायां पर्षदि देवीनां द्वे पल्योपमे स्थितिः प्रज्ञप्ता, बाह्यायां पर्षदि देवीनां द्व्यर्धं पल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, शेषं यथा—चमरस्यासुरेन्द्रस्यासुरराजस्य ॥सू० ४७॥

टीका-'कहि णं भंते ! उत्तरिल्लाणं असुरकुमाराणं भवणा पन्नत्ता' कुत्र कस्मिन् स्थाने खलु भदन्त ! औत्तराणामसुरकुमारदेवानां भवनानि प्रज्ञप्तानि-कथितानीति भवनाधिकरणविषयकः प्रश्नः, उत्तरयति प्रज्ञापनातिदेशेन 'जहा' इत्यादि, 'जहा ठाणपदे जाव वली' एत्थ णं वइरोयणिंदे वइरोयणराया पडिवसइ जाव विहरइ' यथा प्रज्ञापनायां स्थानपदे-स्थानाख्ये द्वितीये पदे तथा तावद्वक्तव्यं यावद्बलिः, अत्र खलु वैरोचन्द्रो वैरोचनराजः प्रतिवसति यावद्विहरति, तदूर्ध्व मपि तावद्वक्तव्यं यावत् दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहरति. इति पर्यन्तं स्थानपदोक्तपाठः संग्राह्यः ।

इस तरह से दक्षिण दिशा के असुरकुमारों का निरूपण करके अब सूत्रकार दक्षिण दिशा के असुरकुमारों का निरूपण करते हैं'

कहिणं भंते ! उत्तरिल्लाणं असुरकुमाराणं भवणा पण्णत्ता' इत्यादि।

टीकार्थ-इसमें गौतम ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है-'कहिणं भंते ! उत्तरिल्लाणं असुरकुमाराणं भवणा पण्णत्ता' हे भदन्त ? उत्तरदिग्वर्ती असुरकुमारों के भवन कहां पर कहे गये हैं ? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं -'जहा ठाणपदे जाव वली' हे गौतम । प्रज्ञापना के द्वितीय स्थान पद में बलि प्रकरण तक जैसा कथन किया गया है-वैसाही यहां पर भी कह लेना चाहिये । 'एत्थ णं वइरोयणिंदे वइरोयणराया परिवसइ जाव विहरइ' यहां वैरोचनेन्द्र वैरोचनराजबलि रहता है यावत् दिव्य भोग भोगों को भोगता हुआ रहता है । अब बलि की परिषदा का वर्णन करते हैं 'बलिस्स णं भंते' इत्यादि 'बलिस्स णं भंते वइरोयणिंदस्स वइरोयणरन्नो

આ રીતે દક્ષિણ દિશાના અસુરકુમાર દેવોનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર ઉત્તર દિશાના અસુરકુમાર દેવોનું નિરૂપણ કરે છે 'कहि णं भंते ! उत्तरिल्लाणं असुरकुमाराणं भवणा पण्णत्ता' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ-આ સૂત્ર દ્વારા શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે 'कहि णं भंते ! उत्तरिल्लाणं असुरकुमाराणं भवणा पण्णत्ता' હે ભગવન્ ! ઉત્તર દિશામાં આવેલ અસુરકુમારોના ભવનો ક્યાં કહેવામાં આવેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! जहा ठाणपदे जाव वली' હે ગૌતમ ! પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બીજા સ્થાન પદમાં બલિ પ્રકરણ સુધી જે પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે, એજ પ્રમાણે અહીંયા પણ સમજી લેવું જોઈએ. 'एत्थ णं वइरोयणिंदे वइरोयणराया परिवसइ जाव विहरइ' અહીંયા વૈરોચનેન્દ્ર વૈરોચન રાજ બલિ રહે છે. યાવત્ દિવ્યભોગોને ભોગવતો થકો રહે છે. આ કથન સુધિનું પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના સ્થાનપદનું કથન ગ્રહણ કરવું જોઈએ.

सम्मति–वलेः पर्षन्निरूपणार्थमाह–'वलिस्स णं भंते' इत्यादि, 'वलिस्स णं भंते ! वइरोयणिंदस्स वइरोयणरन्नो' वलेः खलु भदन्त ! वैरोचनेन्द्रस्य वैरोचन राजस्य 'कइ परिसाओ पन्नत्ताओ' कति–कियत्संख्यकाः पर्षदः–सभाः प्रज्ञप्ताः–कथिता इति प्रश्नः, भगवानाह 'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'तिण्णि परिसा पन्नत्ता' तिस्रः–त्रिप्रकारकाः पर्षदः–सभाः प्रज्ञप्ताः, पर्षत् त्रैविध्यं दर्शयति–'तं जहा' इत्यादि, 'तं जहा' तद्यथा–'समिया चंडा जाया' समिता चण्डा जाता 'अभिंतरिया समिया' आभ्यन्तरिका समिता 'मज्झिमिया चंडा' माध्यमिका चण्डा 'बाहिरिया जाया' बाह्या जाता 'वलिस्स णं भंते ! वइरोयणिंदस्स वइरोयणरन्नो' वलेः खलु भदन्त ! वैरोचनेन्द्रस्य वैरोचनराजस्य 'अभिंतरियाए परिसाए कइ देवसहस्सा पण्णत्ता' आभ्यन्तरिकायां पर्षदि–सभायां कति–कियत्संख्यकानि देव सहस्राणि प्रज्ञप्तानि, तथा–'मज्झिमियाए परिसाए कइ

कइ परिसाओ पन्नत्ताओ' हे भदन्त ! वैरोचनेन्द्र वैरोचराजबलिकी कितनी परिषदाएं कही गई है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं–'गोयमा ! तिन्नि परिसा पन्नत्ता' हे गौतम' वैरोचनेन्द्र वैरोचनराज बलि की तीन परिषदाएं कही गई है 'तं जहा' जैसे 'समिया चंडा जाया' समिता चंडा और जाया इनमें 'अभिंतरिया समिया' जो आभ्यन्तर सभा है उसका नाम समिता परिषदा है। 'मज्झिमिया चंडा' मध्यमा सभा का नाम चंडा है 'बाहिरिया जाया' और जो बाह्या सभा है उसका नाम जाता परिषदा है 'बलिस्स णं भंते वइरोयणिंदस्स वइरोयणरण्णो अभिंतरियाए कइ देव सहस्सा पण्णत्ता' हे भदन्त ! वैरोचनेन्द्र वैरोचनराजबलि की आभ्यन्तर परिषदा में कितने हजार देव कहे गये हैं। तथा 'मज्झिमियाए परिसाए कइदेव सहस्सा पण्णत्ता' मध्यमा परिषदा में

હવે બલિઈન્દ્રની પરિષદાનું વર્ણન કરવામાં આવે છે 'बलिस्स णं भंते' ઈત્યાદિ 'वलिस्स णं भंते ! वइरोयणिंदस्स वइरोयणरण्णो कइ परिसाओ पण्णत्ताओ' હે ભગવન વૈરોચનેન્દ્ર વૈરોચનરાજ બલિની પરિષદાઓ કેટલી કહેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! तिन्नि परिसा पन्नत्ता' હે ગૌતમ ! વૈરોચનેન્દ્ર વૈરોચનરાજ બલિની ત્રણ પરિષદાઓ કહેવામાં આવેલ છે. 'तं जहा' જેમકે 'समिया चंडा जाया' સમિતા, ચંડા અને જાયા તેમાં 'अभिंतरिया समिया' જે આભ્યન્તર સભા છે તેનું નામ સમિતા પરિષદા એ પ્રમાણે છે. 'मज्झमिया चंडा' મધ્યમ સભાનું નામ ચંડા એ પ્રમાણે છે 'बाहिरिया जाया' અને જે બાહ્ય સભા છે, તેનું નામ જાતા પરિષદ છે, 'वलिस्स णं भंते ! वइरोयणिंदस्स वइरोयणरण्णो अभिंतरिया

देवसहस्सा पण्णत्ता' माध्यमिकायां द्वितीयस्यां चण्डाभिधानायां पर्षदि कति-कियत्संख्यकानि देवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि 'जाव बाहिरियाए परिसाए कइ देविसया पण्णत्ता' यावद् बाह्यायां पर्षदि कति देवीशतानि प्रज्ञप्तानि, अत्र यावत्पदेन 'बाहिरियाए परिसाए कइ देवसहस्सा, अब्भिंतरियाए परिसाए कइ देविसया, मज्झिमियाए परिसाए कइ देविसया' इति सङ्ग्राह्यम् । बाह्यायां तृतीयस्यां जाताभिधानायां पर्षदि कति देवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, तथा-आभ्यन्तरिकायां समितायां पर्षदि कति देवी शतानि प्रज्ञप्तानि, माध्यमिकायां चण्डायां पर्षदि कति देवीशतानि प्रज्ञप्तानि तथा बाह्यायां तृतीयस्यां जाताभिधानायां पर्षदि कति देवी शतानि प्रज्ञप्तानीति प्रश्नः भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'बलिस्स णं वइरोयणिंदस्स वइरोयणरन्नो' बलेः खलु वैरोचनेन्द्रस्य वैरोचनराजस्य 'अब्भितरियाए परिसाए वीसं देवसहस्सा पन्नत्ता' आभ्यन्तरिकायां

कितने हजार देव कहे गये हैं ? 'जाव बाहिरियाए परिसाए कइ देविसया पन्नत्ता' बाह्यपरिषदा के देवों की संख्या के प्रश्न को लेकर बाह्य परिषदा के देवियों के प्रश्न तक का पाठ यहां लेना चाहिये जैसे-'बाहिरियाए परिसाए कइदेव सहस्सा पन्नत्ता' इत्यादि । बाह्य परिषदा में कितने हजार देव कहे गये हैं ? तथा वैरोचनेन्द्र वैरोचनराजबलि की आभ्यन्तर परिषदा में कितनी सौ देवियां कही गई हैं ? मध्यमा परिषदा में कितनी सौ देवियां कही गई है तथा बाह्य परिषदा में कितनी सो देवियां कही गई है । इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा' बलिस्स णं वइरोयणिंदस्स वइरोयणरन्नो अब्भितरियाए परिसाए वीसं देवसहस्सा पण्णत्ता' हे गौतम' वैरोचनेन्द्र वैरोचनराजबलि की आभ्य-

परिसाए कइ देव सहस्सा पण्णत्ता' હે ભગવન્ વૈરોચનેન્દ્ર વૈરોચનરાજ બલિ ઈન્દ્રની આભ્યન્તર પરિષદામાં કેટલા હજાર દેવો કહેવામાં આવેલ છે ? 'जाव बाहिरियाए परिसाए कइ देविसया पण्णत्ता' બાહ્ય પરિષદાના દેવોની સંખ્યાના પ્રશ્નથી લઈને બાહ્ય પરિષદાની દેવિયોની સંખ્યાના પ્રશ્ન સુધનો પાઠ અહિયાં ગ્રહણ કરવો જોઈએ. જેમકે 'बाहिरियाए परिसाए कइ देव सहस्सा पण्णत्ता' ઇત્યાદિ બાહ્ય પરિષદામાં કેટલા હજાર દેવો કહેવામા આવેલ છે ? તથા વૈરોચનેન્દ્ર વૈરોચનરાજ બલીન્દ્રની આભ્યંતર પરિષદામાં કેટલા સો દેવિયો કહેલ છે ? મધ્યમ પરિષદામાં કેટલા સો દેવિયો કહેવામાં આવેલ છે ? તથા બાહ્ય પરિષદામાં કેટલા સો દેવિયો કહેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! बलिस्स णं वइरोयणिंदस्स वइरोयणरण्णो अब्भिंतरियाए परिसाए वीसं देव सहस्सा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! વૈરોચનેન્દ્ર વૈરોચનરાજ

प्रथमायां पर्षदि विंशतिर्देवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि तथा—'मज्झिमियाए परिसाए' माध्यमिकायां द्वितीयस्यां चण्डाभिधानायां पर्षदि 'चउवीसं देवसहस्सा पन्नत्ता' चतुर्विंशति देवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, तथा—'बाहिरियाए परिसाए' बाह्यायां तृतीयस्यां जाताभिधानायां पर्षदि 'अट्ठावीसं देवसहस्सा पन्नत्ता' अष्टाविंशति देवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि—कथितानि, तथा—बलेः वैरोचनेन्द्रस्य 'अब्भितरियाए परिसाए' आभ्यन्तरिकायां प्रथमायां पर्षदि समिताभिधानायाम्, 'अद्धपंचमा देविसया' अर्द्धपञ्चमानि—सार्द्धानि चत्वारि देवीशतानि प्रज्ञप्तानि, 'मज्झिमियाए परिसाए' माध्यमिकायां पर्षदि 'चत्तारि देविसया पन्नत्ता' चत्वारि देवीशतानि प्रज्ञप्तानि, 'बाहिरियाए परिसाए अद्धुट्ठा देविसया पण्णत्ता' बाह्यायां पर्षदि अर्द्धचतुर्थानि देवीशतानि प्रज्ञप्तानीति । 'बलिस्स ठिईए पुच्छा' बलेः खलु भदन्त ! वैरोचनेन्द्रस्य वैरोचनराजस्य स्थितौ पृच्छा—प्रश्नः कियत्पर्यन्तं प्रश्नस्तत्राह—'जाव बाहिरियाए परिसाए देवीणं केवइयं काल ठिई पण्णत्ता' इति पर्यन्तम्, यथा—आभ्य-

न्तर परिषदा में बीस हजार देव कहे गये हैं 'मज्झिमियाए परिसाए चउवीसं देवसहस्सा पण्णत्ता' मध्यमा परिषदा में चौवीस हजार देव कहे गये हैं 'बाहिरियाए परिसाए अट्ठावीसं देवसहस्सा पण्णत्ता' बाह्य-परिषदा में अठाईस २८००० हजार देव कहे गये हैं तथा—'अब्भितरियाए परिसाए अद्धपंचमा देविसिया पण्णत्ता मज्झिमियाए परिसाए चत्तारि देविसिया पण्णत्ता' बाहिरियाए परिसाए अद्धुट्ठा देविसया पण्णत्ता' वैरोचनेन्द्र वैरोचनराज बलि की आभ्यन्तर परिषदा में साढे चारसौ ४५०) देवियां मध्यमा परिषदा में चारसौ ४०० देवियां और बाह्य परिषदा में साढे तीनसौ देवियां कही गई हैं 'बलिस्स ठिईए पुच्छा जाव बाहिरियाए परिसाए देवीणं केवइयं काल ठिई पन्नत्ता' यहां बलिइन्द्र की तीनों सभा

બલીન્દ્રની આભ્યન્તર પરિષદામાં વીસ હજાર દેવો કહ્યા છે. 'मज्झिमियाए परिसाए चउवीसं देवसहस्सा पण्णत्ता' મધ્યમા પરિષદામાં ચોવીસ હજાર દેવો કહ્યા છે. 'बाहिरियाए परिसाए अट्ठावीसं देवसहस्सा पण्णत्ता' બાહ્ય પરિષદામાં અઠયાવીસ હજાર ૨૮૦૦૦ દેવો કહ્યા છે. તથા 'अब्भितरियाए परिसाए अद्धपंचमा देविसया पण्णत्ता बाहिरियाए परिसाए अद्धुट्ठा देविसया पण्णत्ता वैरोचनेन्द्र વૈરોચનરાજ બલિની આભ્યન્તર પરિષદામાં ૪૫૦ સાડા ચારસો દેવિયો કહી છે. મધ્યમ પરિષદામાં ૪૦૦ ચારસો દેવિયો કહી છે. અને બાહ્ય પરિષદામાં ૩૫૦ સાડા ત્રણ સો દેવિયો કહેવામાં આવેલ છે.

'बलिस्स ठिईए पुच्छा जाव बाहिरियाए परिसाए देवीणं' केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता, આ પ્રશ્ન બલીન્દ્રની ત્રણે સભાના દેવ દેવિયોની સ્થિતિના સંબં-

न्तरिकायां समितायां पर्षदि देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता, माध्यमिकायां चण्डायां पर्षदि देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता, बाह्यायां जातायां पर्षदि देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता, तथा-आभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवीनां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता, माध्यमिकायां पर्षदि देवीनां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता, बाह्यायां पर्षदि देवीनां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता-कथितेति पर्यन्तं प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'बलिस्स णं वइरोयणिंदस्स वइरोयणरन्नो' बलेः खलु वैरोचनेन्द्रस्य वैरोचनराजस्य 'अब्भिंतरियाए परिसाए! आभ्यन्तरिकायां पर्षदि 'देवाणं अद्धचउत्थपलिओवमा ठिई पन्नत्ता' देवानामर्द्धचतुर्थानि-अर्द्धाधिकानि त्रीणि पल्योपमानि स्थितिः- आयुष्यकालः प्रज्ञप्ता, 'मज्झिमियाए परिसाए तिन्नि पलिओवमाइं ठिई पन्नत्ता' माध्यमिकायां चण्डाभिधानायां द्वितीयस्यां पर्षदि त्रीणि पल्योपमानि देवानां स्थितिः प्रज्ञप्ता, 'बाहिरियाए परिसाए देवाणं अड्डाइज्जाइं पलिओवमाइं ठिई पन्नत्ता' बाह्यायां

के देव देवियों की स्थिति के विषय का प्रश्न समझ लेना चाहिये जैसे हे भदन्त ! वैरोचनेन्द्र वैरोचनराज की आभ्यन्तर परिषदा में देवों की स्थिति कितने काल की कही गई है ? मध्यमा परिषदा में देवों की स्थिति कितने काल की कही गई है ? तथा बाह्य परिषदा में देवों की स्थिति कितने काल की कही गई है ? इसी तरह आभ्यन्तर परिषदा में देवियों की स्थिति कितने काल की कही गई है ? मध्यमा परिषदा में देवियों की स्थिति कितने काल की कही गई है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं ? हे गौतम ! वैरोचनेन्द्र वैरोचनराज की आभ्यन्तर परिषदा के देवों की स्थिति साढे तीन ३॥ पल्योपम की कही गई है। मध्यमा परिषदा के देवों की स्थिति तीन पल्योपम की कही गई है ? और बाह्य परिषदा

ધમાં કહેલ છે. જેમકે હે ભગવન્ વૈરોચનેન્દ્ર વૈરોચનરાજ બલીની આભ્યન્તર પરિષદમાં દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેવામાં આવેલ છે ? મધ્યમા પરિષદામાં દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેલ છે ? તેમજ બાહ્ય પરિષદામાં દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેલ છે ? એજ રીતે આભ્યન્તર પરિષદામાં દેવિયોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેલ છે ? મધ્યમા પરિષદામાં દેવિયોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેલ છે ? બાહ્ય પરિષદામાં દેવિયોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે હે ગૌતમ ! વૈરોચનેન્દ્ર વૈરોચનરાજની આભ્યન્તર પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ ૩॥ સાડાત્રણ પલ્યોપમની કહેવામાં આવેલ છે મધ્યમા પરિષદના દેવોની સ્થિતિ ત્રણ પલ્યોપમની કહી છે. અને બાહ્ય પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ ૨॥ અઢિ પલ્યોપમની

पर्षदि देवानामर्द्धतृतीयानि-अर्धाधिके द्वे पल्योपमे देवानां स्थितिः प्रज्ञप्ता, 'अब्भितरियाए परिसाए' आभ्यन्तरिकायां पर्षदि 'देवीणं' देवीनाम् 'अड्ढाइज्जाइं पलिओवमाइं ठिई पन्नत्ता' सार्द्धे द्वे-अर्द्धाधिके द्वे पल्योपमे स्थितिः प्रज्ञप्ता, 'मज्झिमियाए परिसाए देवीणं' माध्यमिकायां पर्षदि देवीनाम्, 'दो पलिओवमाइं ठिई पन्नत्ता' द्वे पल्योपमे स्थितिः प्रज्ञप्ता, तथा-'बाहिरियाए परिसाए देवी णं' बाह्यायां तृतीयस्यां जाताभिधानायां पर्षदि देवीनाम्, 'दीवड्ढं पलिओवमं ठिई पन्नत्ता' द्व्यर्द्धमर्धाधिकमेकं पल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्तेति । अत्र बलेः सभा-संबन्धि देवदेवीनां संख्यायाः स्थितेश्च परिमाणप्ररूपिके द्वे संग्रहगाथे यथा-

'वीसउ चउवीस अट्ठावीस सहस्सा य होंति देवाणं ।
अद्धपण-चउ-दुघुट्ठा, देविसया बलिस्स परिसासु ॥१॥
अदुधुट्ठा तिण्णि अड्ढाइजाइ होंति पलिय देव ठिई ।
अड्ढाइज्जा दोण्णि य, दीवड्ढ देवीण ठिइ कमसो ॥२॥

छाया-विंशतिस्तु चतुर्विंशतिः, अष्टाविंशतिश्च सहस्राणि च भवन्ति देवानाम् ।
अर्द्धपञ्चम-चतुरर्द्ध चतुर्थानि देवीशतानि बलेः पर्षत्सु ॥१॥
अर्द्धचतुर्थानि त्रीणि अर्द्धतृतीयानि भवन्ति पल्यानि देवस्थितिः । अर्द्ध तृतीये (सार्द्धे द्वे च द्व्यर्द्धं (सार्द्धैकं पल्योपमं) देवीनां स्थितिः क्रमशः अनयोरर्थस्तु प्राक् प्ररूपितवदेवेति ॥

'सेसं जहा चमरस्स असुरिंदस्स असुररन्नो' शेषं यथा चमरस्यासुरेन्द्रस्य असुरराजस्य, अयं भावः-'से केणट्ठेणं भंते' इत्याद्यवान्तरप्रश्नोत्तरप्रकरण-मवगन्तव्यमिति ॥सू० ४७॥

के देवों की स्थिति ढाइ २॥ पल्योपम की कही गई है-तथा आभ्यन्तर परिषदा की देवियों की मध्यमा परिषदा की देवियों की और बाह्या परिषदा की देवियों की स्थिति क्रमशः ढाइ पल्योपम की दो पल्योपम की और डेढ पल्योपम की कही गई है। इस विषय में दो संग्रह गाथाएं टीका में दी गई है । 'सेसं जहा चमरस्स असुरिंदस्स असुररन्नो' बाकी

કહી છે. તથા આભ્યન્તર પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ ૨ાા અઢિ પલ્યોપમની કહી છે મધ્યમા પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ બે પલ્યોપમની કહી છે અને બાહ્ય પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ ૧ાા પલ્યોપમની કહેવામાં આવેલ છે. આ વિષયમાં બે સંગ્રહ ગાથાઓ કહી છે જે સંસ્કૃત ટીકામાં આપવામાં આવેલ છે.

'સેસં જહા ચમરસ્સ અસુરિંદસ્સ અસુરરન્નો' બાકીનું બીજું તમામ આ બલિઈન્દ્ર સંબંધી કથન અસુરેન્દ્ર અસુરરાજ ચમરના પ્રકરણના કથન પ્રમાણે જ

दक्षिणोत्तरासुरकुमाराणां भवनादीनि निरूप्य नागकुमाराणां तानि दर्शयितुमाह–'कइ णं भंते ! नागकुमाराणं' इत्यादि ।

मूलम्–कहि णं भंते ! नागकुमाराणं देवाणं भवणा पन्नत्ता, जहा ठाणपदे जाव दाहिणिल्ला वि पुच्छियव्वा जाव धरणे, एत्थ नागकुमारिंदे नागकुमार राया परिवसइ जाव विहरइ। धरणस्स णं भंते ! नागकुमारिंदस्स नागकुमाररन्नो कइ परिसाओ पन्नत्ताओ ? गोयमा ! तिन्नि परिसाओ, ताओ चेव जहा चमरस्स । धरणस्स णं भंते ! नागकुमारिंदस्स नागनागकुमाररन्नो अब्भितरियाए परिसाए कइ देवसहस्सा पन्नत्ता जाव बाहिरियाए परिसाए कइ देवीसया पन्नत्ता ? गोयमा ! धरणस्स णं नागकुमारिंदस्स नागकुमाररन्नो अब्भितरियाए परिसाए सट्ठिं देवसहस्साइं, मज्झिमियाए परिसाए सत्तरिं देवसहस्साइं, बाहिरियाए परिसाए असीइं देवसहस्साइं, अब्भितरियाए परिसाए पण्णतरं देविसयं पन्नत्तं, मज्झिमियाए परिसाए पण्णासं देविसयं पन्नत्तं, बाहिरियाए परिसाए पणवीसं देविसयं पन्नत्तं ॥ धरणस्स णं रन्नो अब्भितरियाए परिसाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता, मज्झिमियाए परिसाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता, बाहिरियाए परिसाए

का और सब कथन इस बलि इन्द्र के प्रकरण में असुरेन्द्र असुरराज चमर के प्रकरण में जैसा कहा गया है–वैसा ही जानना चाहिये–तथा च 'से केणट्ठेणं भंते' इत्यादि प्रश्नोत्तर यथा–हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं इत्यादि प्रश्नोत्तर से जिस प्रकार वहां कहा है वैसा ही कथन समझ लेवें ॥सू० ४७॥

સમજી લેવું તે પ્રકરણ 'से केणट्ठेणं भंते !' ઈત્યાદિ પ્રકારથી છે જેમકે-હે ભગવન્ ! આપ એવું શા કારણથી કહો છો ? ઇત્યાદિ પ્રશ્નોત્તરથી જે રીતે ત્યાં કહેવામાં આવેલ છે, એજ પ્રમાણે અહિંયાં પણ સમજી લેવું ॥ ૪૭ ॥

देवाणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता? अब्भितरियाए परिसाए देवीणं केवइयं ठिई पन्नत्ता? मज्झिमियाए परिसाए देवीणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता? बाहिरियाए परिसाए देवीणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता? गोयमा! धरणस्स णं रन्नो अब्भितरियाए परिसाए देवाणं सातिरेगं अद्धपलिओवमं ठिई पन्नत्ता, मज्झिमियाए परिसाए देवाणं अद्धपलिओवमं ठिई पन्नत्ता, बाहिरियाए परिसाए देवाणं देसूणं अद्धपलिओवमं ठिई पन्नत्ता, अब्भितरियाए परिसाए देवीणं देसूणं अद्धपलिओवमं ठिई पन्नत्ता, मज्झिमियाए परिसाए देवीणं साइरेगं चउब्भागपलिओवमं ठिई पन्नत्ता, बाहिरियाए परिसाए देवीणं चउब्भागपलिओवमं ठिई पन्नत्ता, अट्ठो जहा चमरस्स। कहि णं भंते! उत्तरिल्लाणं नागकुमाराणं जहा ठाणपदे जाव विहरइ॥ भूयाणंदस्स णं भंते! नागकुमारिंदस्स नागकुमाररन्नो अब्भितरियाए परिसाए कइ देव साहस्सीओ पन्नत्ताओ, मज्झिमियाए परिसाए कइ देवसाहस्सीओ पण्णत्ताओ, बाहिरियाए परिसाए कइ देवसाहस्सीओ पण्णत्ताओ, अब्भितरियाए परिसाए कइ देविसया पण्णत्ता? मज्झिमियाए परिसाए कइ देविसया पन्नत्ता बाहिरियाए परिसाए कइ देविसया पन्नत्ता? गोयमा! भूयाणंदस्स णं नागकुमारिंदस्स नागकुमार रन्नो अब्भितरियाए परिसाए पन्नासं देवसहस्सा पन्नत्ता, मज्झिमियाए परिसाए सट्ठिं देवसाहस्सीओ पन्नत्ताओ बाहिरियाए परिसाए सत्तरि देवसाहस्सीओ पन्नत्ताओ, अब्भितरियाए परिसाए दो पणवीसं देविसयाणं पन्नत्ता, मज्झिमियाए परिसाए दो देविसया पन्नत्ता, बाहिरियाए परिसाए पण्णत्तरं देविसयं पन्नत्तं॥

भूयाणंदस्स णं भंते! नागकुमारिंदस्स नागकुमाररन्नो अब्भितरियाए परिसाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता जाव बाहिरियाए परिसाए देवीणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता? गोयमा! भूयाणंदस्स णं अब्भितरियाए परिसाए देवाणं देसूणं पलिओवमं ठिई पन्नत्ता, मज्झिमियाए परिसाए देवाणं साइरेगं अद्धपलिओवमं ठिई पन्नत्ता बाहिरियाए परिसाए देवाणं अद्धपलिओवमं ठिई पन्नत्ता अब्भितरियाए परिसाए देवीणं अद्धपलिओवमं ठिई पन्नत्ता मज्झिमियाए परिसाए देवीणं देसूणं अद्धपलिओवमं ठिई पन्नत्ता, बाहिरियाए परिसाए देवीणं साइरेगं चउभागं पलिओवमं ठिई पन्नत्ता, अट्ठो जहा चमरस्स, अवसेसाणं वेणुदेवादीणं महाघोसपज्जवसाणाणं ठाणपद वत्तव्वया निरवयवा भाणियव्वा, परिसाओ जहा धरणभूयाणंदाणं (सेसाणं भवणवईणं) दाहिणिल्लाणं जहा धरणस्स उत्तरिल्लाणं जहा भूयाणंदस्स परिमाणं पि ठिई वि ॥सू० ४८॥

छाया–कुत्र खलु भदन्त! नागकुमाराणां देवानां भवनानि प्रज्ञप्तानि? यथा स्थानपदे यावद् दाक्षिणात्या अपि प्रष्टव्या यावत्, धरणोऽत्र नागकुमारेन्द्रो नागकुमारराजः परिवसति यावद् विहरति॥ धरणस्य खलु भदन्त! नागकुमारेन्द्रस्य नागकुमारराजस्य कति पर्षदः प्रज्ञप्ताः? गौतम! तिस्रः पर्षदः, ता एव यथा चमरस्य। धरणस्य खलु भदन्त। नागकुमारेन्द्रस्य नागकुमारराजस्य आभ्यन्तरिकायां पर्षदि कति देवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि यावद् बाह्यायां पर्षदि कति देवीशतानि प्रज्ञप्तानि? गौतम! धरणस्य खलु नागकुमारेन्द्रस्य नागकुमारराजस्य आभ्यन्तरिकायां पर्षदि षष्टिर्देवसहस्राणि, माध्यमिकायां पर्षदि सप्ततिर्देवसहस्राणि, बाह्यायां पर्षदि अशीतिर्देवसहस्राणि, आभ्यन्तरिकायां पर्षदि पञ्च सप्ततं देवीशतं माध्यमिकायां पर्षदि पञ्चाशद्देवीशतं प्रज्ञप्तम् बाह्यायां पर्षदि पञ्चविंशतिर्देवीशतं प्रज्ञप्तम्। धरणस्य खलु राज्ञ अभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता, माध्यमिकायां पर्षदि देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता? बाह्यायां पर्षदि देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता? आभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवीनां कियन्तं कालं स्थिति प्रज्ञप्ता? मध्यमिकायां पर्षदि देवीनां कियन्तं काल स्थितिः प्रज्ञप्ता,

बाह्यायां पर्षदि देवीनां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता? गौतम! धरणस्य राज्ञ आभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवानां सातिरेकमर्द्धपल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, माध्यमिकायां पर्षदि देवानामर्द्धपल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, बाह्यायां पर्षदि देवानां देशोनमर्द्धं पल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, आभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवीनां देशोनमर्द्धं पल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, माध्यमिकायां पर्षदि देवीनां सातिरेकं चतुर्भागपल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, बाह्यायां पर्षदि देवीनां चतुर्भागपल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, अर्थो यथा चमरस्य। कुत्र खलु भदन्त! औत्तराणां नागकुमाराणां यथा स्थानपदे यावद्विहरति। भूतानन्दस्य खलु भदन्त! नागकुमारेन्द्रस्य नागकुमारराजस्याभ्यन्तरिकायां पर्षदि कति देवसाहस्र्यः प्रज्ञप्ताः माध्यमिकायां पर्षदि कति देवसाहस्र्यः प्रज्ञप्ता। आभ्यन्तरिकायां पर्षदि कति देवीशतानि, माध्यमिकायां पर्षदि कति देवीशतानि प्रज्ञप्तानि, बाह्यायां पर्षदि कति देवीशतानि प्रज्ञप्तानि? गौतम! भूतानन्दस्य खलु भदन्त! नागकुमारेन्द्रस्य नागकुमारराजस्याऽऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि पञ्चाशद्देवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि माध्यमिकायां पर्षदि षष्टिर्देवसाहस्र्यः प्रज्ञप्ताः बाह्यायां पर्षदि सप्ततिर्देवसाहस्र्यः प्रज्ञप्ताः, आभ्यन्तरिकायां पर्षदि द्वे पञ्चविंशे देवीशते प्रज्ञप्ते, माध्यमिकायां पर्षदि द्वे देवीशते प्रज्ञप्ते, बाह्यायां पर्षदि पञ्च सप्ततं देवीशतं प्रज्ञप्तम्। भूतानन्दस्य खलु भदन्त! नागकुमारेन्द्रस्य नागकुमारराजस्य आभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता, यावद्बाह्यायां पर्षदि देवीनां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता? गौतम! भूतानन्दस्य खलु आभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवानां देशोनं पल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, माध्यमिकायां पर्षदि देवानां सातिरेकमर्द्धपल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, बाह्यायां पर्षदि देवानामर्द्धपल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, माध्यमिकायां पर्षदि देवीनां देशोनमर्द्धपल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, बाह्यायां पर्षदि देवीनां सातिरेकं चतुर्भागपल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, अर्थो यथा चमरस्य। अवशेषाणां वेणुदेवादीनां महाघोषपर्यवसानानां स्थानपदवक्तव्यता निरवशेषा भणितव्या, पर्षदो यथा धरण–भूतानन्दानाम् (शेषाणां भवनपतीनाम्) दाक्षिणात्यानां यथा धरणस्य औत्तराणां यथा भूतानन्दस्य, परिमाणमपि स्थितिरपि ॥सू० ४८॥

दक्षिण तथा उत्तर के असुरकुमारों के भवनादि का वर्णन करके अब नागकुमारों के भवनादिका वर्णन करते हैं।

દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશાના અસુરકુમારોના ભવનાદિ દ્વારોનું વર્ણન કરીને હવે નાગકુમારોના ભવનાદિ દ્વારોનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. 'कहि णं भंते

टीका—'कहि णं भंते ! नागकुमाराणं देवाणं भवणा पन्नत्ता' कुत्र-कस्मिन् स्थाने खलु भदन्त ! नागकुमाराणं देवानां भवनानि प्रज्ञप्तानि-कथितानीति प्रश्नः, उत्तरयति प्रज्ञापनातिदेशेन—'जहा' इत्यादि, 'जहा ठाणपदे दाहिणिल्ला-वि पुच्छियव्वा जाव धरणे एत्थ नागकुमारिंदे नागकुमारराया परिवसइ जाव विहरइ' एव यथा प्रज्ञापनायां स्थानाख्ये द्वितीयपदे तथा वक्तव्यं यावद्दाक्षिणात्या अपि नागकुमाराः प्रष्टव्या य वद् धरणनामकोऽत्र नागकुमारेन्द्रो नागकुमारराजः परिवसति यावद्विहरति, इति पर्यन्तं स्थानपदोक्तः पाठोऽत्र संग्राह्यः।

सम्प्रति—धरणेन्द्रस्य पर्षन्निरूपणार्थमाह—'धरणस्स णं भंते !' इत्यादि, धरणस्स णं भंते' धरणस्य-धरणनामकस्य खलु भदन्त ! 'नागकुमारिंदस्स नागकुमार रन्नो' नागकुमारेन्द्रस्य नागकुमारराजस्य 'कइ परिसाओ पन्नत्ताओ' कति-कियत्

'कहिणं भंते !' नागकुमाराणं देवाणं भवणा पण्णत्ता? इत्यादि।

टीकार्थ—श्रीगौतमस्वामीने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है हे भदन्त ! नागकुमार देवों के भवन कहां पर है? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं। 'जहा ठाणपदे जाव दाहिणिल्लावि पुच्छियव्वा जाव धरणे' हे गौतम इस सम्बन्ध में जैसा कथन प्रज्ञापनासूत्र के द्वितीयस्थान पद में किया गया है वैसा ही वह कथन यहां पर भी समज लेना चाहिये यावत् दाक्षिणात्य—दक्षिण-दिशावर्ती नागकुमारदेव कहां पर रहते हैं ऐसा भी पूछना चाहिये और वहां पर नागकुमारों का इन्द्र एवं नागकुमारों का राजा धरण रहता है इस पाठ तक का पाठ यहां वहां से लेकर कह लेना चाहिये। 'धरणस्स णं भंते' णागकुमारिंदस्स नागकुमाररण्णो कति परिसाओ' हे भदन्त ! नागकुमारों के इन्द्र और नागकुमारों के राजा धरण की कितनी परि-

---

નાગકુમારદેવાણં ભવણા પણ્ણત્તા' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—શ્રીગૌતમસ્વામી નાગકુમારોના સંબંધમાં પ્રશ્ન કરતાં પ્રભુશ્રીને કહે છે કે 'कहि णं भंते ! नागकुमारदेवाणं भवणा पण्णत्ता' હે ભગવન્ ! નાગ-કુમાર દેવોના ભવનો કયાં કહ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી શ્રીગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે 'जहा ठाणपदे जाव दाहिणिल्ला वि पुच्छियव्वा जाव धरणे' હે ગૌતમ ! આ વિષયમાં પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બીજા સ્થાનપદમાં જે પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવેલ છે. એજ પ્રમાણેનું કથન અહીંયાં પણ કહી લેવું જોઈએ. યાવત્ દાક્ષિણાત્ય દક્ષિણ દિશામાં રહેવાવાળા નાગકુમાર દેવ કયાં રહે છે? આ પ્રમાણે પ્રશ્નોત્તર કરીને તે કથન 'ત્યાં નાગકુમારોનો ઈંદ્ર તથા નાગકુમારોનો રાજા ધરણ રહે છે? આ પાઠ પર્યન્ત ત્યાંનું કથન અહિંયાં કહેવું જોઈએ

'धरणस्स णं भंते ! णागकुमारिंदस्स नागकुमाररण्णो कति परिसाओ

त्संख्यकाः पर्षदः-सभाः प्रज्ञप्ताः-कथिता इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा !' हे गौतम ! 'तिन्नि परिसाओ पण्णत्ताओ' तिस्रः पर्षदः, प्रज्ञप्ताः, 'ताओ चेव जहा चमरस्स' ता एव परिषदो यथा चमरस्य, यथा चमरेन्द्रस्य, तिस्रः पर्षदः कथिताः तथा=धरेन्द्रस्यापि समिता चण्डा जाता, आभ्यन्तरिका समिता, माध्यमिका चण्डा, बाह्या जाता, एवं रूपेण तिस्रः पर्षदो धरणेन्द्रस्यापि ज्ञातव्य इति । 'धरणस्स णं भंते !' धरणस्य खलु भदन्त ! 'नागकुमारिंदस्स नागकुमाररन्नो' नागकुमारेन्द्रस्य नागकुमारराजस्य 'अब्भिंतरियाए परिसाए कइ देवसहस्सा पन्नत्ता' अभ्यन्तरिकायां प्रथमायां पर्षदि कति देवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि-कथितानि 'जाव बाहिरियाए परिसाए कइ देवीसया पण्णत्ता' यावद् बाह्यायां पर्षदि कति देवीशतानि प्रज्ञप्तानि, अत्र यावत्पदसंग्राह्यपाठस्यार्थो यथा=धरणेन्द्रस्य माध्यमिकायां द्वितीयस्यां पर्षदि कति देवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, बाह्यायां पर्षदि कति देवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, आभ्यन्तरिकायां पर्षदि

षदाएं कही गई है ? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं । 'गोयमा ! 'तिण्णि परिसाओ पण्णत्ताओ' हे गौतम ! नागकुमारों के इन्द्र और नागकुमारों के राजा धरण की तीन परिषदाएं कही गई हैं 'ताओचेव जहा चमरस्स उनके नाम वही है जो चमरइन्द्र की परिषदा के हैं । 'धरणस्स णं भंते ! णागकुमारिंदस्स णागकुमाररण्णो अब्भिंतरियाए परिसाए कति देवसहस्सा पण्णत्ता' हे भदन्त ! नागकुमारेन्द्र नागकुमार राज धरण की आभ्यन्तर सभा में कितने हजार देव हैं ? 'जाव बाहिरियाए परिसाए कति देवी सया पण्णत्ता' यावत् बाह्य परिषदा में कितनी सौ देवियां हैं ? यहां यावत् शब्द से ऐसा पाठ गृहीत हुआ है कि-धरण के मध्यम

पण्णत्ताओ' હે ભગવન્ નાગકુમારેના ઇંદ્ર અને નાગકુમારોના રાજા ધરણની કેટલી પરિષદાઓ કહેવામાં આવેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! तिण्णि परिसाओ पण्णत्ताओ' હે ગૌતમ! નાગકુમારોના ઈન્દ્ર અને નાગકુમારોના રાજા ધરણની ત્રણ પરિષદાઓ કહેલ છે. 'ताओ चेव जहा चमरस्स' તેના નામો ચમર ઈન્દ્રની પરિષદાના નામો પ્રમાણે જણાવેલ છે. धरणस्स णं भंते ! णागकुमारिंदस्स नागकुमाररण्णो अब्भिंतरियाए परिसाए कति देवसहस्सा पण्णत्ता' હે ભગવન્ નાગકુમારેન્દ્ર નાગકુમાર રાજ ધરણની આભ્યન્તર સભામાં કેટલા હજાર દેવ છે? 'जाव बाहिरियाए परिसाए कति देवी सया पण्णत्ता' યાવત્ બાહ્ય પરિષદામાં કેટલા સો દેવિયો કહેલ છે? અહીયાં યાવત્ પદથી એવો પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે કે ધરણની મધ્યમ પરિષદામાં કેટલા હજાર દેવો છે? બાહ્ય સભામાં કેટલા હજાર દેવો છે? આભ્યન્તર સભામાં કેટલા સો દેવિયો

कति देवीशतानि प्रज्ञप्तानि, माध्यमिकायां पर्षदि कति देवीशतानि प्रज्ञप्तानीति, तथा—बाह्यायां पर्षदि कति देवीशतानि प्रज्ञप्तानि—कथितानीति प्रश्नः, भगवानाह 'गोयमा !' इत्यादि, 'गोयमा !' हे गौतम ! 'धरणस्स णं' धरणस्य खलु 'नागकुमारिंदस्स नागकुमाररन्नो' नागकुमारेन्द्रस्य नागकुमारराजस्य 'अब्भिंतरियाए परिसाए सट्ठि देवसहस्साइं' आभ्यन्तरिकायां पर्षदि चण्डाभिधानायां षष्टिर्देवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, 'मज्झिमियाए परिसाए सत्तरिं देवसहस्साइं' माध्यमिकायां चण्डाभिधानायां द्वितीयस्यां पर्षदि सप्ततिं देवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि तथा—'बाहिरियाए परिसाए असीइदेव सहस्साइं' बाह्यायां जाताभिधानायां तृतीयस्यां पर्षदि अशीतिर्देवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, एवम्—'अब्भिंतरियाए परिसाए' आभ्यन्तरिकायां समिताभिधानायां प्रथमायां पर्षदि 'पणसत्तर देवीसय पन्नत्तं' पञ्च सप्ततं—पञ्चसप्तत्यधिकं देवीशतं प्रज्ञप्तं कथितम्, तथा—'मज्झिमियाए परिसाए पण्णासं देविसयं पन्नत्तं' माध्यमिकायां पर्षदि पञ्चाशतं—पञ्चाशदधिकं

सभा में कितने हजार देव हैं ? बाह्य सभा में कितने हजार देव हैं ? आभ्यन्तर सभा में कितनी सौ देवियां है। मध्यमा सभा में कितनी सो देवियां है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं 'धरणस्स णं णागकुमारिंदस्स' नागकुमाररन्नो अब्भितरियाए परिसाए सट्ठिं देवसहस्साइं, मज्झिमियाए परिसाए सत्तरिं देवसहस्साइं, बाहिरियाए असीतिदेवसहस्साइं' हे गौतम ! नागकुमारेन्द्र नागकुमारराज धरण की आभ्यन्तर परिषदा में ६० हजार देव है। मध्यम परिषदा में ७० हजार देव और बाह्य परिषदा में ८० हजार देव है। तथा—'अब्भिंतरपरिसाए पणणसत्तरं देवीसयं पण्णत्तं मज्झिमियाए परिसाए पण्णासं देवीसयं पण्णत्तं, बाहिरियाए परिसाए पणवीसं देवीसयं प०' नागकुमारेन्द्र नागकुमारराज धरण की आभ्यन्तर परिषदा में १७५ देवियां है। मध्यम परिषदा में

छे ? मध्यमा सभामां केटला सो देवियो छे ? आ प्रश्नना उत्तरमां प्रभुश्री कहे छे के 'धरणस्स णं णागकुमारिंस्स नागकुमाररण्णो अब्भिंतरियाए परिसाए सट्ठिं देवसहस्साइं, मज्झिमियाए परिसाए सत्तरिं देव सहस्साइं, बाहिरियाए असीति देव सहस्साइं' हे गौतम ! नागकुमारेन्द्र नागकुमार राज धरणनी आभ्यन्तर परिषदामां ६०००० साइठ हजार देवो छे मध्यम परिषदामां ७०००० सितेर हजार देवो छे, अने बाह्य परिषदामां ८०००० एंसी हजार देवो छे. तथा 'अब्भिंतरियाएपरिसाए पण्णसत्तरं देवीसयं पण्णत्तं, मज्झिमियाए परिसाए पण्णासं देवीसयं पण्णत्तं, बाहिरियाए परिसाए पणवीसं देवी सयं पण्णत्तं' नागकुमारेन्द्र नागकुमार राज धरणनी आभ्यन्तर परिषदामां १७५

देवीशतं प्रज्ञप्तम्, 'बाहिरियाए परिसाए पणवीसं देविसयं पन्नत्तं' बाह्यायां जाताभिधानायां पर्षदि पञ्चविंशतं-पञ्चविंशत्यधिकं देवीशतं प्रज्ञप्तम् इति पर्षद्विषयकमुत्तरमिति। सम्प्रति-धरण पर्षत् स्थितदेव देवीनां स्थितिं दर्शयितुमाह-'धरणस्स णं' इत्यादि, 'धरणस्स णं रन्नो' हे भदन्त ! धरणस्य नागकुमारेन्द्रस्य नागकुमारराजस्य 'अब्भितरियाए परिसाए' आभ्यन्तरिकायां समिताभिधानायां पर्षदि 'देवाणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता' देवानां कियन्तं कालं स्थितिः-आयुष्यकालः-प्रज्ञप्ता, तथा-'मज्झिमियाए परिसाए' माध्यमिकायां पर्षदि 'देवाणं कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता तथा 'बाहिरियाएपरिसाए' जाताभिधानायां पर्षदि 'देवाणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता' देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता-कथिता तथा-'अब्भितरियाए परिसाए' आभ्यन्तरिकायां समितायां पर्षदि 'देवीणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता' देवीनां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता, तथा 'बाहिरियाए

---

१५० देवियां है। बाह्य परिषदा में १२५ देवियां हैं। अब धरणेन्द्रकी परिषत के देव देवियों की स्थिति कहते हैं-'धरणस्स णं रन्नो' इत्यादि 'धरणस्सणं रन्नो अब्भितरियाए परिसाए देवाणं केवतियं कालं ठिती पण्णत्ता' नागकुमारेन्द्र नागकुमारराजधरण की आभ्यन्तर परिषदा के देवों की कितने काल की स्थिति कही गई है। 'मज्झिमियाए परिसाए देवाणं केवतियं कालं ठिती पण्णत्ता' मध्यमा सभा के देवों की कितने काल की स्थिति कही गई है। 'बाहिरियाए परिसाए देवाणं केवतियं कालं ठिती पण्णत्ता' और बाह्य परिषदा के देवों की स्थिति कितने काल की कही गई है। इसी प्रकार से नागकुमारेन्द्र नागकुमारराजधरण की

એકસો પંચોતેર દેવિયો છે. મધ્યમ પરિષદામાં ૧૫૦ દોઢસો દેવિયો છે. બાહ્ય પરિષદામાં ૧૨૫ સવાસો દેવિયો છે.

હવે ધરણેન્દ્રની પરિષદના દેવ દેવિયોની સ્થિતિ કહેવામાં આવે છે. 'धरणस्स णं रन्नो' ઇત્યાદિ

'धरणस्स णं रन्नो अब्भिंतरियाए परिसाए देवाणं केवतियं कालं ठिई पण्णत्ता' હે ભગવન્ નાગકુમારેન્દ્ર નાગકુમાર રાજ ધરણની આભ્યન્તર પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેવામાં આવેલ છે ? 'मज्झिमियाए परिसाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' મધ્યમા સભાના દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેલ છે ? 'बाहिरियाए परिसाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' અને બાહ્ય પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેવામાં આવેલ છે ? એજ પ્રમાણે નાગકુમારેન્દ્ર નાગકુમાર રાજ ધરણની 'अब्भिंतरियाए परिसाए देवीणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता, मज्झिमियाए परिसाए देवीणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता

परिसाए' बाह्यायां जातायां पर्षदि 'देवीणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता' देवीनां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता—कथितेति स्थितिविषयकः प्रश्नः, भगवानाह— 'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'धरणस्स रन्नो' धरणस्य नागकुमारेन्द्रस्य नागकुमारराजस्य 'अब्भितरियाए परिसाए' आभ्यन्तरिकायां समिताभिधानायां पर्षदि 'देवाणं साइरेगं अद्धपलिओवमं ठिई पन्नत्ता' देवानां सातिरेकमर्द्धपल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, 'मज्झिमियाए परिसाए देवाणं' माध्यमिकायां द्वितीयस्यां चण्डाभिधानायां पर्षदि देवानाम् 'अद्धपलिओवमं ठिई पन्नत्ता' अर्द्धपल्योपमप्रमाणा स्थितिः प्रज्ञप्ता, तथा—'बाहिरियाए परिसाए देवाणं' बाह्यायां जाताभिधानायां पर्षदि देवानाम् 'देसूणं अद्धपलिओवमं ठिई पन्नत्ता' देशोनं—देशतो-न्यूनमर्द्धपल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, एवम्—धरणेन्द्रस्य नागकुमारराजस्य 'अब्भि-

---

'अब्भितरियाए परिसाए देवीणं केवतियं कालं ठिती पण्णत्ता मज्झिमियाए परिसाए देवीणं केवइयं कालं ठिती पण्णत्ता बाहिरियाए परिसाए देवीणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता आभ्यन्तर परिषदा की देवीयों की स्थिति कितने काल की है ? मध्यमा परिषदा के देवीयों की स्थिति कितने काल की है ? एवं बाह्य परिषदा के देवीयों की स्थिति कितने काल की है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं 'गोयमा धरणस्सरन्नो अब्भितरियाए परिसाए देवाणं साइरेगं अद्धपलिओवमं ठिई पन्नत्ता' हे गौतम ! नागकुमारेन्द्र नागकुमारराज धरण की आभ्यन्तर परिषदा के देवों की स्थिति कुछ अधिक अर्द्ध पल्योपम की है 'मज्झिमियाए परिसाए देवाणं अद्धपलिओवमं ठिई पण्णत्ता' मध्यम परिषदा के देवों की स्थिति—आयुष्काल—अर्द्ध पल्योपम की है 'बाहिरियाए परिसाए देवाणं देसूणं अद्धपलिओवमं ठिई पण्णत्ता' बाह्य

बाहिरियाए परिसाए देवीणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' આભ્યન્તર પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ કેટલા કાળની છે ? મધ્યમ પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ કેટલા કાળની છે ? તેમજ બાહ્ય પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ કેટલા કાળની છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! धरणस्स रण्णो अब्भिंतरियाए परिसाए देवाणं साइरेगं अद्धपलिओवमं ठिई पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! નાગકુમારેન્દ્ર નાગકુમારરાજ ધરણની આભ્યન્તર પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ કંઈક વધારે અર્ધ પલ્યોપમની છે. 'मज्झिमियाए परिसाए देवाणं अद्धपलिओवमं ठिई पणत्ता' મધ્યમ પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ આયુષ્યકાળ અર્ધ પલ્યોપમની છે. 'बाहिरियाए परिसाए देवाणं देसूणं अद्धपलिओवमं ठिई पण्णत्ता' બાહ્ય પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ કંઈક કમ અર્ધ પલ્યોપમની છે. એજ પ્રમાણે

तरियाए परिसाए देवीणं' आभ्यन्तरिकायां समिताभिधानायां प्रथमायां पर्षदि देवीनाम् 'देसू णं अद्धपलिओवमं ठिई पन्नत्ता' देशोनं-देशतो न्यूनमर्द्धपल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, 'मज्झिमियाए परिसाए देवीणं' माध्यमिकायां चण्डाभिधानायां पर्षदि देवीनाम् 'साइरेगं चउभागपलिओवमं ठिई पन्नत्ता' सातिरेकं चतुर्भाग पल्योपमं पल्योपमस्य सातिरेकश्चतुर्थो भागः स्थितिः प्रज्ञप्ता, तथा-'बाहिरियाए परिसाए देवीणं' बाह्यायां जाताभिधानायां चरमायां पर्षदि देवीनाम् 'चउभाग पलिओवमं ठिई पन्नत्ता' चतुर्भाग पल्योपमम् पल्योपमस्य चतुर्भागप्रमाणा स्थिति र्भवतीति । 'अट्ठो जहा चमरस्स' अर्थो यथा चमरस्य,

अयं भावः-हे भदन्त ! धरणस्य नागकुमारेन्द्रस्य नागकुमारराजस्य केन कारणेन तिस्रः पर्षदः प्रज्ञप्ताः, समिता चण्डा जाता आभ्यन्तरिका समिता, माध्यमिका चण्डा, बाह्या जातेत्यादिकं सर्वं चमरासुरकुमारेन्द्रासुरराजवदेव ज्ञातव्यमिति ॥

परिषद्रा के देवों की स्थिति कुछ कम अर्द्ध पल्योपम की है इसी तरह नागकुमारेन्द्र नागकुमारराज धरण की आभ्यन्तर परिषदा की देवियों की स्थिति 'देवसूणं अद्धपलिओवमं ठिई पण्णत्ता' कुछ कम अर्द्ध पल्योपम की स्थिति कही गई है 'मज्झिमियाए परिसाए देवीणं साइरेगं चउभागपलिओवमं ठिई पण्णत्ता' मध्यमा परिषदा के देवियों की स्थिति कुछ अधिक पल्योपम के चतुर्थ भाग प्रमाण है 'अट्ठो जहा चमरस्स' इस सूत्र पाठ का ऐसा तात्पर्य है-हे भदन्त ! नागकुमारेन्द्र-नागकुमारराज धरण की ये तीन परिषदाएं किस प्रकार से आपने कहीं हैं ? तो हे गौतम ! तुम्हारे इस प्रश्न का उत्तर असुरकुमारेन्द्र असुरकुमारराज चमर के प्रकरण में जैसा इस स्कन्ध में कहा गया है वैसा ही है अतः (-समुच्चय) वहीं से यह समझा जा सकता है ?

નાગકુમારેન્દ્ર નાગકુમારરાજ ધરણુની આભ્યન્તર પરિષદાની દેવિયોની 'देसूणं अद्धपलिओवमं ठिई पण्णत्ता' કંઈક કમ અર્ધ પલ્યોપમની છે. 'मज्झिमियाए परिसाए देवीणं साइरेगं चउभागपलिओवमं ठिई पण्णत्ता' મધ્યમા પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ કંઈક વધારે પલ્યોપમના ચોથા ભાગ પ્રમાણુની છે. 'अट्ठो जहा चमरस्स' આ સૂત્રપાઠનું તાત્પર્ય એવું છે કે હે ભગવન્ નાગકુમારેન્દ્ર નાગકુમાર રાજ ધરણુની એ ત્રણુ પરિષદાઓ શા કારણુથી આપે કહી છે ? ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે હે ગૌતમ ! આ તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર અસુરકુમારેન્દ્ર અસુરરાજ ચમરના પ્રકરણુમાં આ વિષયમાં જેવું કથન કરવામાં આવેલ છે, એજ પ્રમાણે છે. જેથી ત્યાંથીજ આ પ્રશ્નનો ઉત્તર સમજી લેવો. આ રીતે ઔધિક નાગકુમારોનું અને દક્ષિણુ દિશાના નાગકુમારોનું નિરૂપણુ કરીને હવે સૂત્રકાર ઉત્તર દિશામાં

औधिकनागकुमारान् दाक्षिणात्यांश्च तान् निरूप्योत्तर नागकुमारान्निरूपयितुमाह—'कहि णं भंते ! उत्तरिल्लाणं' इत्यादि,

'कहि णं भंते !' कुत्र—कस्मिन् स्थाने खलु भदन्त ! 'उत्तरिल्लाणं नाग कुमाराणां भवनानि प्रज्ञप्तानि इति प्रश्नः, उत्तरयति—'जहा ठाणापदे जाव विहरइ' यथा—स्थानपदे प्रज्ञापनायाः स्थानाख्ये द्वितीयपदे यावत्—भोगभोगान भुञ्जानो विहरति, इत्यन्तं कथितं तथैवात्रापि ज्ञातव्यम्।

सम्प्रति—भूतानन्दस्य पर्षन्निरूपणार्थमाह—'भूयाणंदस्स णं भंते' इत्यादि, 'भूयाणंदस्स णं भंते !' भूतानन्दस्य खलु भदन्त ! 'नागकुमारिंदस्स नागकुमाररन्नो' नागकुमारेन्द्रस्य नागकुमारराजस्य 'अब्भिंतरियाए परिसाए' आभ्यन्तरिकायां समिताभिधानायां प्रथमायां पर्षदि कइ देवसाहस्सीओ पन्नत्ताओ' कति देवसाहस्र्यः—देवसहस्राणि प्रज्ञप्ताः। 'मज्झिमियाए परिसाए' माध्यमिकायां पर्षदि 'कइ देवसाहस्सीओ पन्नत्ताओ' कति देवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, 'बाहिरियाए परि-

---

इस तरह औधिक नागकुमारों का एवं दक्षिण दिशा के नाग कुमारों का निरूपण करके अब सूत्रकार उत्तर दिग्वर्ती नागकुमारों का निरूपण करते हैं—'कहिणं भंते ! उत्तरिल्लाणं नागकुमाराणं भवणा पण्णत्ता' हे भदन्त ! उत्तर दिशा के नागकुमारों के भवन कहां पर है ? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं हे गौतम ! प्रज्ञापनासूत्र के स्थानपद नामक द्वितीय पद में कहे गये पाठ के अनुसार इन नागकुमारों के भवन हैं और वे वहां दिव्यभोग उपभोग भोगते हुए रहते हैं।

अब भूतानन्द के परिषत् का निरूपण करते हैं 'भूयाणंदस्स णं णागकुमारिंदस्स नागकुमाररन्नो अब्भिंतरियाए परिसाए कति देवसाहस्सीओ पण्णत्ताओ' हे भदन्त ! नागकुमारेन्द्र नागकुमारराज भूतानन्द की आभ्यन्तर परिषदा में कितने हजार देव कहे गये हैं ? नागकु-

---

રહેવાવાળા નાગકુમારોનું નિરૂપણ કરે છે. 'कहि णं भंते ! उत्तरिल्लाणं नागकुमाराणं भवणा पण्णत्ता' હે ભગવન્ ઉત્તર દિશાના નાગકુમારોના ભવનો ક્યા આવેલા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે હે ગૌતમ ! પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના સ્થાન નામના બીજા પદમાં કહેવામાં આવેલ પાઠ પ્રમાણે એ નાગકુમારોના ભવનો છે. અને તેઓ એ ભવનોમાં ભોગોપભોગોને ભોગવતા થકા રહે છે.

હવે ભૂતાનંદની પરિષાનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. 'भूयाणंदस्स णं णागकुमारिंदस्स नागकुमाररण्णो अब्भितरियाए परिसाए कति देवसाहस्सीओ पण्णत्ताओ' હે ભગવન્ નાગકુમારેન્દ્ર નાગકુમારરાજ ભૂતાનંદની આભ્યંતર પરિષદામાં કેટલા હજાર દેવો કહેવામાં આવેલ છે ? નાગકુમારોનો ઇંદ્ર ભૂતાનંદ છે. અને

साए कइ देवसाहस्सीओ पन्नत्ताओ' बाह्यायां जाताभिधानायां पर्षदि कति देवसाहस्र्यः प्रज्ञप्ताः, 'अब्भिंतरियाए परिसाए कइ देविसया पन्नत्ता' आभ्यन्तरिकायां समिताभिधानायां पर्षदि कति देवीशतानि प्रज्ञप्तानि 'मज्झिमियाए परिसाए कइ देविसया पन्नत्ता' माध्यमिकायां पर्षदि कति देवीशतानि प्रज्ञप्तानि तथा-'बाहिरियाए परिसाए कइ देविसया पन्नत्ता' बाह्यायां जाताभिधानायां पर्षदि कति देवीशतानि प्रज्ञप्तानीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम! 'भूयाणंदस्स णं नागकुमारिंदस्स नागकुमाररन्नो' भूतानन्दस्य खलु नागकुमारेन्द्रस्य नागकुमारराजस्य 'अब्भिंतरियाए परिसाए' आभ्यन्तरिकायां समिताभिधानायां पर्षदि 'पन्नासं देवसाहस्सीओ पन्नत्ताओ' पञ्चाशद्देव सहस्राणि-प्रज्ञप्तानि कथितानि 'मज्झिमियाए परिसाए' माध्यमिकायां पर्षदि 'सट्ठि देवसाहस्सीओ

मारो का इन्द्र भूतानन्द और यह उत्तर दिशा के नागकुमारों का राजा है 'मज्झिमियाए परिसाए कइ देवसाहस्सीओ पन्नत्ताओ' इसकी मध्यमा परिषदा में कितने हजार देव कहे गये हैं तथा 'बाहिरियाए परिसाए कइदेव साहस्सीओ पण्णत्ता' इसकी बाह्या परिषदा में कितने हजार देव कहे गये हैं। इसी तरह 'अब्भिंतरियाए परिसाए कइ देविसया पण्णत्ता? मज्झमियाए परिसाए कइ देविसया पण्णत्ता, 'बाहिरियाए परिसाए कइ देवीसया पण्णत्ता' भूतानन्द की आभ्यन्तर परिषदा में कितनी सौ देवियां कही गई है। मध्यमा परिषदा में कितनी सौ देवियां कही गई है? बाह्या परिषदा में कितनी सौ देवियां कही गई है? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं 'भूयाणंदस्स-नागकुमारिंदस्स-नागकुमाररन्नो अब्भिंतरियाए परिसाए पन्नासं देवसहस्सा पन्नत्ता' हे गौतम! नागकुमारेन्द्र नागकुमारराज भूतानन्द की आभ्यन्तर परिषदा में ५० हजार देव कहे गये हैं मध्यम परिषदा में 'सट्ठि देवसाह-

એ ભૂતાનંદ ઉત્તર દિશના નાગકુમારોનો રાજા છે 'मज्झिमियाए परिसाए कइ देवसाहस्सीओ पन्नत्ताओ' તેની મધ્યમા પરિષદામાં કેટલા હજાર દેવો કહ્યા છે? તથા 'बाहिरियाए परिसाए कइ देवसाहस्सीओ पन्नत्ताओ' તેની બાહ્યા પરિષદામાં કેટલા હજાર દેવો કહ્યા છે? તેજ પ્રમાણે 'अब्भिंतरियाए परिसाए देविसया पण्णत्ता, बाहिरियाए परिसाए कइ देविसया पण्णत्ता' ભૂતાનંદની આભ્યન્તર પરિષદામાં કેટલા સો દેવિયો કહેલ છે? મધ્યમા પરિષદામા કેટલા સો દેવિયો કહેલ છે? અને બાહ્ય પરિષદમાં કેટલા સો દેવિયો કહેવામા આવેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉતરમા પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'भूयाणंदस्स नागकुमारिंदस्स नागकुमाररन्नो अब्भिंतरियाए परिसाए पन्नासं देव सहस्सा पन्नत्ता' હે ગૌતમ! નાગકુમારેન્દ્ર નાગકુમારરાજ ભૂતાનંદની આભ્યન્તર પરિષદામાં

पन्नत्ताओ' षष्टिर्देवसहस्राणि—षष्टिसहस्रपरिमिता देवा भवन्तीति, 'बाहिरियाए परिसाए' बाह्य यां पर्षदि 'सत्तरि देवसाहस्सीओ पन्नत्ताओ' सप्तति देवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, तथा—'अब्भिंतरियाए परिसाए' आभ्यन्तरिकायां समिताभिधानायां पर्षदि 'दो पणवीसं देविसयाण पन्नत्ता' पञ्चविंशे—पञ्चविंशत्यधिके द्वे देवीशते प्रज्ञप्ते—कथिते 'मज्झिमियाए परिसाए' माध्यमिकायां पर्षदि 'दो देविसया पन्नत्ता' परिपूर्णे द्वे देवीशते प्रज्ञप्ते, तथा—'बाहिरियाए परिसाए' बाह्यायां पर्षदि 'पणसत्तरं देविसयं पन्नत्तं' पञ्च सप्ततं—पञ्चसप्तत्यधिक देवीशतं प्रज्ञप्तमिति।

भूतानन्दीय पर्षत् स्थित देवदेवीनां स्थितिमानं दर्शयितुं प्रकरणमाह—'भूयाणंदस्स णं' इत्यादि, 'भूयाणंदस्स णं भंते' भूतानन्दस्य खलु भदन्त ! 'नागकुमारिंदस्स नागकुमाररन्नो' नागकुमारेन्द्रस्य नागकुमारराजस्य 'अब्भिंतरियाए परिसाए' आभ्यन्तरिकायां पर्षदि 'देवाणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता' देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता—कथिता, 'जाव' यावत् माध्यमिकायां पर्षदि देवानां कियन्तं

स्सीओ पन्नत्ताओ' ६० हजार देव कहे गये हैं 'बाहिरियाए परिसाए' बाह्य परिषदा में 'सत्तरिदेवसाहस्सीओ पन्नत्ताओ' ७० सत्तर हजार देव कहे गये हैं। तथा—'अब्भिंतरियाए परिसाए' आभ्यन्तर परिषदा में 'दोपणवीसं देविसयाणं पन्नत्ता' २२५ देवियां कही गई। 'मज्झिमियाए परिसाए दो देविसया पन्नत्ता' परिषदा में दो सौ देवियां कही गई है 'बाहिरियाए परिसाए पणसत्तरं देविसयं पन्नत्तं' बाह्य परिषदा में २२५ देवियां कही गई है भूतानन्द की परिषदास्थित देव देवियों की स्थिति काल का कथन करते हैं। 'भूताणंदस्स णं भंते' नागकुमारिंदस्स नागकुमाररन्नो अब्भिंतरियाए परिसाए देवाणं केवइयं कालंठिई पन्नत्ता' हे भदन्त ! नागकुमारेन्द्र नागकुमारराज भूतानन्द की आभ्यन्तर परि-

---

५०००० પચાસ હજાર દેવો કહ્યા છે મધ્યમાં પરિષદામાં 'सट्ठि देवसाहस्सीओ पन्नत्ताओ' ६०००० સાઈઠ હજાર દેવો કહ્યા છે. 'बाहिरियाए परिसाए' બાહ્ય પરિષદામાં 'सत्तरि देव साहस्सीओ पन्नत्ताओ' ७०००० સિત્તેર હજારદેવો કહ્યા છે. તથા 'अब्भिंतरियाए परिसाए' આભ્યંતર પરિષદામાં 'दोपणवीसं देविसया पन्नत्ता' ૨૨૫ બસો પચીસ દેવિયો કહેલ છે. 'मज्झिमियाए परिसाए दो देविसया पन्नत्ता' મધ્યમા પરિષદમાં ૨૦૦ બસો દેવિયો કહેલ છે 'बाहिरियाए परिसाए पणसत्तर देविसयं पण्णत्तं' બાહ્ય પરિષદામાં ૧૨૫ એક સો પચીસ દેવિયો કહેલ છે

હવે ભૂતાનંદની પરિષદામાં કહેલ દેવ દેવિયોની સ્થિતિકાળનું કથન કરવામાં આવે છે. 'भूतानंदस्स णं भंते! नागकुमारिंदस्स नागकुमाररण्णो अब्भिंतरियाए परिसाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' હે ભગવન્ નાગકુમા-

काल स्थितिः प्रज्ञप्ता, तथा-बाह्यायां पर्षदि देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता, एवम्-आभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवीनां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता माध्यमिकायां पर्षदि देवीनां कियन्त कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता तथा-'बाहिरियाए परिसाए देवीणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता' बाह्यायां पर्षदि देवीनां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्तेति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'भूयाणंदस्स णं अब्भितरियाए परिसाए' भूतानन्दस्य खलु आभ्यन्तरिकायां समिताभिधानायां पर्षदि 'देवाणं देसूणं पलिओवमं ठिई पन्नत्ता' देवानां देशोन पल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, 'मज्झिमियाए परिसाए' माध्यमिकायां चण्डाभिधानायां पर्षदि 'देवाणं साइरेगं अद्धपलिओवमं ठिई पन्नत्ता' देवानां सातिरेकार्द्धपल्योपमं स्थिति प्रज्ञप्ता, तथा-'बाहिरियाए परिसाए देवाणं' बाह्यायां जाताभिधानायां पर्षदि देवानाम् 'अद्धपलिओवमं ठिई पन्नत्ता' अर्द्धपल्योपमं स्थितिः

षदा के देवो की स्थिति-आयुष्ककाल-कितनी कही गई है । इसी तरह से मध्यमा परिषदा के देवों की स्थिति कितनी कही गई है ? बाह्या परिषदा के देवों की स्थिति कितनी कही गई है ? तथा-आभ्यन्तर परिषदा के देवियों की स्थिति कितनी कही गई है मध्यमा परिषदा की देवियों की स्थिति कितनी कही गई है । बाह्य परिषदा की देवियों की स्थिति कितनी कही गई है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं 'गोयमा' भूतानंदस्स अब्भितरियाए परिसाए देवाणं देसूणं पलिओवमं ठिती पण्णत्ता' हे गौतम ! भूतानन्द की आभ्यन्तर परिषदा के देवों की स्थिति कुछ कम एक पल्योपम की कही गई है 'मज्झिमियाए परिसाए देवाणं साइरेगं अद्धपलिओवमं ठिती पण्णत्ता' मध्यमा परिषदा के देवों की कुछ अधिक आधे पल्योपम की स्थिति कही गई है 'बाहिरियाए परि-

---

ેન્દ્ર નાગકુમારરાજ ભૂતાનંદની આભ્યંતર પરિષદાના દેવોનીસ્થિતિ-આયુષ્યકાળ કેટલી કહેલ છે ? એજ પ્રમાણે મધ્યમા પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ કેટલી કહેલ છે ? તથા બાહ્યા પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ કેટલી કહેલ છે ? તથા આભ્યંતર પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ કેટલી કહેલ છે ? મધ્યમા પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ કેટલી કહેલ છે ? અને બાહ્ય પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ કેટલી કહેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! भूतानंदस्स अब्भितरियाए परिसाए देवाणं देसूणं पलिओवमं ठिई पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! ભૂતાનંદની આભ્યંતર પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ કંઈક ઓછી એક પલ્યોપમની કહેવામાં આવેલ છે 'मज्झिमियाए परिसाए देवाण साइरेगं अद्धपलिओवमं ठिई पण्णत्ता' મધ્યમા પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ કંઈક વધારે

प्रज्ञप्ता, एवम्-भूतानन्दस्य नागकुमारेन्द्रस्य 'अभिंतरियाए परिसाए' आभ्यन्तरिकायां समिताभिधानायां पर्षदि देवीनाम् 'अद्धपलिओवमं ठिई पन्नत्ता' अर्द्धपल्योपमप्रमाणात्मिका स्थितिः प्रज्ञप्ता, तथा-'मज्झिमियाए परिसाए देवीणं' माध्यमिकायां पर्षदि देवीनाम् 'देसूणं अद्धपलिओवमं ठिई पन्नत्ता' देशोनं-देशन्यूनम् अर्द्धपल्योपम स्थितिः प्रज्ञप्ता, तथा-'बाहिरियाए परिसाए देवीणं' बाह्यायां पर्षदि देवीनाम् 'साइरेगं चउभागपलिओवम' पल्योपमस्य चतुर्थभाग परिमितं स्थितिः प्रज्ञप्ता 'अत्थो जहा चमरस्स' अर्थो यथा चमरस्य चमरस्य-असुरकुमारराजस्य पर्षदः समितादिनामव्यपदेशकरणं यथायथं तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते, इत्यादि प्रश्नोत्तरप्रकरणे कथितं तथैव भूतानन्दस्य नागकुमारेन्द्रस्य नागकुमारराजस्य पर्षदः समिता-चण्डाजातानामाभ्यन्तरिका माध्यमिका बाह्याभिधानकारणं ज्ञातव्यमिति। 'अवसेसाणं वेणुदेवादीणं महाघोस

साए देवाणं अद्धपलिओवमं ठिई पण्णत्ता' बाह्य परिषदा के देवों की स्थिति भवस्थिति आधे पल्योपम की कही गई है। इसी तरह से 'अभिंतरियाए परिसाए देवीणं अद्धपलिओवमं ठिई पण्णत्ता' नागकुमारेन्द्र नागकुमारराज भूतानन्द की आभ्यन्तर परिषदा की देवियों की स्थिति आधे पल्योपम की कही गई है। 'मज्झिमियाए परिसाए देवीणं अद्धपलिओवमं ठिई पण्णत्ता' मध्यमा परिषदा की देवियों की स्थिति कुछ कम आधे पल्योपम की कही गई है। 'बाहिरियाए परिसाए देवीणं साइरेगं चउभागपलिओवमं ठिई पन्नत्ता' बाह्या परिषदा की देवियों की कुछ अधिक पल्य के चतुर्थ भाग प्रमाण स्थिति कही गई है ! 'अत्थो जहा चमरस्स' यहां हे भदन्त ! इनकी समितियों का ऐसा नाम क्यों कहा गया है' इस तरह के प्रश्न का उत्तर जैसा चमर के प्रकरण में

અર્ધાપલ્યોપમની કહેલ છે 'बाहिरियाए परिसाए देवाण अद्धपलिओवमं ठिई पण्णत्ता' બાહ્યા પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ ભવસ્થિતિ અર્ધા પલ્યોપમની કહેલ છે એ જ પ્રમાણે 'अभिंतरियाए परिसाए देवीणं अद्धपलिओवमं ठिई पण्णत्ता' નાગકુમારેન્દ્ર નાગકુમારરાજ ભૂતાનંદની આભ્યંતર પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ અર્ધા પલ્યોપમની કહેવામાં આવેલ છે. 'मज्झिमियाए परिसाए देवीणं देसूणं अद्धपलिओवमं ठिई पण्णत्ता' મધ્યમા પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ કંઈક કમ અર્ધા પલ્યોપમની કહેલ છે 'बाहिरियाए परिसाए देवीणं साइरेगं चउभागपलिओवमं ठिई पन्नत्ता' બાહ્ય પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ કંઈક વધારે પલ્યના ચોથા ભાગ પ્રમાણ કહેવામાં આવી છે 'अत्थो जहा चमरस्स' અહિયાં હે ભગવન્ તેમની સમિતિઓના એ પ્રમાણેના નામો કેમ કહ્યા

पज्जवसणाणं ठाणवत्तव्वया निरवयवा भाणियव्वा' अवशेषाणामसुरकुमार नागकुमारराज व्यतिरिक्तानां वेणुदेवादीनां महाघोषपर्यवसानानां—महाघोपान्तानां स्थानाख्य प्रज्ञापनागत द्वितीयपदवक्तव्यता निरवशेषा भणितव्या ।

पर्षद्विषये यन्नानात्वं तदाह—सूत्रकारः—'परिसाओ जहा—धरण भूयाणंदाणं' दाहिणिल्लाणं जहा धरणस्स उत्तरिल्लाणं जहा भूयाणंदस्स, परिमाणंपि ठिई वि' पर्षदो यथा—धरण—भूतानन्दयोः, दक्षिणात्यानां यथा धरणस्य, औत्तराणां यथा—भूतानन्दस्य, परिमाणमपि स्थितिरपि, इतिच्छाया । वेणुदेवादीनां भवनपतिराजानां पर्षदो यथा—येन प्रकारेण धरणस्य भूतानन्दस्य च कथिता स्तथैव वेणुदेवादि महाघोषपर्यन्तानां सर्वेषां भवनपतिराजानामपि वक्तव्याः ।

विशेषस्त्वयम्—दाक्षिणात्यानां—दक्षिणदिग्वर्त्तिनां भवनपतिराज सम्बन्धिनीनां पर्षदां वर्णनं यथा धरणस्य भवनपतिराजस्य तथा ज्ञातव्यम् । औत्तराणाम्-

---

दिया गया है उसी प्रकार से यहीं उत्तर जानना चाहिये 'अवसेसाणं वेणुदेवादीणं महाघोसपज्जवसाणं ठाण पदवत्तव्वया निरवयवा भाणियव्वा' बाकी के वेणुदेव आदि से लेकर महाघोष तक के भवनपतियों की वक्तव्यता जैसी प्रज्ञापना के द्वितीय पद में कही गई है वैसी ही वह पूरी यहां पर भी कह लेनी चाहिये। परिषदा के विषय में जो भिन्नता है उसे सूत्रकार स्वयं 'परिसाओ जहा धरण भूयाणं दाणं दाहिणिल्लाणं जहा धरणस्स उत्तरिल्लाणं जहा भूयाणंदस्स परिमाणंपि ठिई वि' इस सूत्रपाठ से बताया है दक्षिणदिशाके असुरकुमार की पर्षदा धरणेन्द्र की परिपदा के समान है एवं उत्तरदिशा के असुरकुमारों की परिषदा भूतानन्द की परिषदा के जैसी है वेणुदेव से लेकर महाघोषपर्यन्त के भवनपतिराजाओं की परिषदा जैसी धरणेन्द्र एवं भूतानन्द की

છે ? એ રીતના પ્રશ્નનો ઉત્તર જે રીતે ચમરના પ્રકરણમાં આપવામા આવેલ છે, એજ પ્રમાણેનો ઉત્તર અહિયાં પણ સમજી લેવો. 'अवसेसाणं वेणुदेवादीणं महाघोसपज्जवसाण ठाणपदवत्तव्वया निरवयवा भाणियव्वा' બાકીનું વેણુદેવ વિગેરેથી આરંભીને મહાઘોષ સુધીના ભવનપતિયોનું કથન પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બીજા પદમાં કહેલ છે એજ પ્રમાણે એ પૂરે પૂરૂં કથન અહિંયાં પણ કહી લેવું જોઈએ પરિષદના સંબંધમાં જુદા પણું આવે છે. તેને સૂત્રકાર પોતેજ 'परिसाओ जहा धरणभूयाणंदाणं दाहिणिल्लाणं जहा धरणस्स उत्तरिल्लाणं जहा भूयाणंदस्स परिमाणंपि ठिई वि' આ સૂત્ર પાઠથી કહેલ છે. દક્ષિણ દિશાના અસુરકુમારોની પરિષદાઓ ધરણેન્દ્રની પરિષદાની સમાન છે. અને ઉત્તર દિશાના અસુરકુમારોની પરિષદ ભૂતાનન્દની પરિષદની સરખી જ છે. વેણુ

उत्तरदिग्वर्तिनां च भवनपतिराज सम्बन्धिनीनां वर्णनं यथा भूतानन्दस्य भवनपतिराजस्य तथा वक्तव्यम्। तथा तत्तत्पर्षदः देवदेवीनां परिमाणमपि स्थितिरपीति परिमाणस्थिति वर्णनं च दाक्षिणात्यानां धरणसभागत देवदेवीनामिव औत्तराणां च भूतानन्दसभागत देवदेवीनामिव वेणुदेवादि महाघोष पर्यन्तानां भवनपतिराजानामपि विज्ञेयमिति। एषामसुरकुमारादीनां सर्वेषां भवनपतीनां भवननानात्वम्, इन्द्रनानात्वं, परिमाणनानात्वं चैताभिः सप्तभिर्गाथाभिर्विज्ञातव्यम्, ताश्चेमाः-'चउसट्ठी असुराणं१, चुलसीई चेव होइ नागाणं २।

बावत्तरिं सुवन्ने३, वाउकुमाराण छन्नउई ४॥१॥

परिषदा कही गई है वैसी ही समज लेवें, विशेषता यही है की दक्षिणदिग्वर्ति भवनपतिराज की परिषदा का वर्णन जिस प्रकार धरणेन्द्र भवनपतिराज की परिषदा का वर्णन है वैसा समज लेवें, उत्तरदिशा के भवनपतिराज की परिषदा का वर्णन भवनपतिराज भूतानन्द की परिषदा के वर्णन जैसा ही है उस उस परिषदा के देव देवियों के परिमाण एवं स्थिति का वर्णन दक्षिणदिशा के धरणेन्द्र की सभा के देवदेवियों के परिमाण जैसा ही कह लेवें, और उत्तरदिशा के वेणुदेवादि महाघोष पर्यन्त के देवदेवियों का परिमाण भूतानन्द की सभा के देवदेवियों के परिमाण जैसा ही कहा है ये सभी असुरकुमारादि भवनपतियों के केवल भवनों में इन्द्रों में भिन्नता है-वह इन सात गाथाओं द्वारा जान लेना चाहिये, वे गाथाएं संस्कृत टीकामें दी गई हैं। इन गाथाओं की व्याख्या इस प्रकार है-यहां दक्षिण और उत्तर इस प्रकार दोनों

દેવથી લઈને મહાઘોષ સુધીના ભવનપતિ રાજાઓની પરિષદ ધરણેન્દ્ર અને ભૂતાનન્દની પરિષદ જેવી કહી છે તેજ પ્રકારની છે. વિશેષતા કેવળ એજ છે કે દક્ષિણ દિશાના ભવનપતિરાજની પરિષદાનું વર્ણન જે પ્રમાણે ધરણેન્દ્ર ભવન પતિરાજની પરિષદાનું વર્ણન કહેલ છે. તેજ પ્રમાણે સમજવું. અને ઉત્તર દિશાના ભવનપતિરાજની પરિષદાનું વર્ણન ભવનપતિરાજ ભૂતાનન્દની પરિષદાના વર્ણન પ્રમાણેજ છે. તે તે પરિષદાના દેવ દેવિયોના પરિમાણ અને સ્થિતિનું વર્ણન દક્ષિણ દિશાના ધરણેન્દ્રની સભાના દેવ દેવિયોના પરિમાણ પ્રમાણેજ છે. અને ઉત્તર દિશાના વેણુદેવથી લઈ મહાઘોષ સુધીના દેવ દેવિયોનુ પરિમાણ ભૂતાનંદની સભાના દેવ દેવિયોના પરિમાણ પ્રમાણે છે અસુરકુમારાદિ બધાજ ભવનપતિયોના કેવળ ભવનોમાં ઇંદ્રોમાં અને પરિમાણના કથનમાં જુદા પણુ છે. તે આની સંસ્કૃત ટીકામાં આપવામાં આવેલ સાત ગાથાઓથી સમજી લેવું. એ ગાથાઓની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે કરવામાં આવેલ છે આમાં દક્ષિણ અને

दीव९ दिसा६ उदहीणं७ विज्जुकुमारिंद८ थणिय९ मग्गीणं१०।
छण्हंपि जुयलयाणं, छावत्तरिओ सयसहस्सा ॥२॥
चोत्तीसा२ चोयाला२, अट्ठत्तीसं च सयसहस्साइं।
पण्णा४ चत्तालीसा१०, दाहिणओ होंति भवणाइं ॥३॥
तीसा१ चत्तालीसा२, चोत्तीसं३ चेव सयसहस्साइं।
छायाला४ छत्तीसा१०, उत्तरओ होंति भवणाइं ।४।
चमरे१ धरणे२ तहवेणुदेव३ हरिकंत४ अग्गिसिहे ५ य।
पुण्णे६ जलकंते७य, अमिय८ लंबेय घोसे१०य॥५।
बलि१ भूयाणंदे२ वेणुदालि३ हरिस्सह४ अग्गिमाण५ वसिट्ठे६।
जलप्पभ७ अमियवाहण८ पभंजणे९ चेव महघोसे१० ॥६॥
चउसट्ठी१ सट्ठी२ खलु, छच्च सहस्साउ असुरवज्जाणं।
सामाणियाउ एए, चउगुणा आयरक्खाउ, ॥७॥
(चतुः षष्टिरसुराणां चतुरशीति भवति नागानाम्।
द्वासप्ततिः सुवर्णानां वायुकुमाराणां पण्णवतिः ॥१॥
द्वीपदिशोदधीनां विद्युत्कुमारेन्द्रस्तनिताग्नीनाम्।
षण्णामपि युगलकानां षट्सप्ततिः शतसहस्राणि ॥२॥
चतुस्त्रिंशच्चतुश्चत्वारिंश दष्टत्रिंशच्च शतसहस्राणि।
पञ्चाशच्चत्वारिंशद्दक्षिणतो भवन्ति भवनानि ॥३॥
त्रिंशच्चत्वारिंशच्चतुस्त्रिंशच्चैव शतसहस्राणि।
षट् चत्वारिंशत् षट्त्रिंशदुत्तरतो भवन्ति भवनानि ॥४॥
चमरो धरणस्तथा वेणुदेवो हरिकान्तोऽग्निसिंहश्च।
पूर्णो जलकान्तश्चामितो लम्बश्च घोषश्च ।।५॥
बलिर्भूतानन्दो वेणुदाली हरिस्सह अग्निमाणव विशिष्टः
जलप्रभोऽमितवाहनः प्रभञ्जनश्चैव महाघोषः ॥६॥
चतुषष्टिः खलु षट् च सहस्राणित्वसुर वर्जानाम्।
सामानिकास्तु एते चतुर्गुणा आत्मरक्षकास्तु।७॥

अथासां गाथानां व्याख्यामाह—तत्र पूर्वं दक्षिणोत्तरेति दिग्द्वय वर्जितानां भवनपतीनां समुच्चयेन संमील्य भवनसंख्या प्रदर्शयति—'चउसट्ठी' इत्यादि

दिशाओं में रहने वाले भवनवासियों के भवनों की समुच्चयरूप से मिलाकर संख्या कहते हैं।

ઉત્તર બન્ને દિશામા રહેવાવાળા ભવનવાસી દેવોના ભવનોની સંખ્યા સમુચ્ચય રૂપે મેળવીને કહેવામાં આવેલ છે ચઉસટ્ઠી ઇત્યાદિ ૧ અસુરકુમારોના

गाथा १-२॥ असुरकुमाराणां चतुष्षष्टि भवनलक्षाणि ६४। नागकुमाराणां चतुरशीति भवनलक्षाणि ८४।

सुवर्णकुमाराणां द्वासप्तति भवनलक्षाणि ७२। वायुकुमाराणां षण्णवति भवनलक्षाणि ९६। गा.११ द्वीपकुमार-दिक्कुमारो-दधिकुमार-विद्युत्कुमार स्तनितकुमारा-ग्निकुमारेति षण्णां भवनपतीनां प्रत्येकं षटसप्तति-षट्सप्तति संख्यकानि भवनानि सन्ति ॥गा. २॥

अथ दक्षिणोत्तरदिग्वर्त्ति भवनपतीनां पृथक् पृथग् विविच्य भवनसंख्यां प्रदर्शयितुकामः प्रथमं दक्षिणदिग्वर्त्ति भवनपतीनां भवनसंख्यां प्रदर्शयति- 'चोत्तीसा' इत्यादि गा. ३।

'चउसट्ठी' इत्यादि गाथा १-२।

असुरकुमारों के भवन चौसठ ६४ लाख है इसी प्रकार नागकुमारों के चौरासी ८४ लाख, सुवर्णकुमारों के बहत्तर ७२ लाख, वायुकुमारों के छियानवे ९६ लाख, भवन हैं॥ गा. १॥ 'दीवदिसा' इत्यादि गा. २। द्विपकुमार, दिक्कुमार, उदधिकुमार, विद्युत्कुमार, स्तनितकुमार और अग्निकुमार इन छहों भवनपतियों के प्रत्येक (एक एक के) छिहत्तर छिहत्तर ७६-७६-लाख भवन है इसी को लेकर गाथाकार ने कहा है

'दीवदिसाउदहीणं विज्जुकुमारिंदथणियमग्गीणं।
छण्हं पि जुयलयाणं छावत्तरिओ सयसहस्सा॥ गा २॥

अब दक्षिण और उत्तर दिशाओं के भवनवासियों के भवनों की संख्या का अलग अलग विवेचन करने की इच्छा से गाथाकार प्रथम दक्षिण दिग्वर्ती भवनवासियो के भवनों की संख्या कहते हैं।

'चोत्तीसा' इत्यादि गाथा ॥३॥

ભવનો ચોસઠ લાખ છે. ૬૪૦૦૦૦૦ એજ પ્રમાણે નાગકુમારોના ૮૪૦૦૦૦૦ ચોર્યાશી લાખ છે. સુવર્ણકુમારોના ૭૨૦૦૦૦૦ બોતેર લાખ વાયુકુમારોના ૯૬૦૦૦૦૦ છન્નુ લાખ ભવનો છે. ॥ ગા. ૧ ॥

'दीवदिसा' ઈત્યાદિ ગા. ૨ દ્વીપકુમાર, દિક્કુમાર, ઉદધિકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, સ્તનિતકુમાર અને અગ્નિકુમાર એ છએને એટલે કે દરેકને છોતેર લાખ ૭૬ છોતેર લાખ ભવનો છે. આજ ભાવને લઈને ગાથાકારે કહ્યું છે

'दीव दीसा उदहीण विज्जुकुमारिंदथणियमग्गीणं।
छण्हंपि जुयलयाण छावत्तरिओ सयसहस्सा' ॥ ગા. ૨

હવે દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશાઓના ભવન વાસિયોના ભવનોની સંખ્યાનું જુદું જુદુ વિવેચન કરવાની ઈચ્છાથી ગાથાકાર પહેલાં ભવનવાસિયોના ભવનોની સંખ્યાનું કથન કરે છે. 'चोत्तीसा' ઈત્યાદિ

दक्षिणदिग्वर्त्तिनामसुरकुमाराणां भवनानि चतुस्त्रिंशल्लक्षाणि३४, नागकुमाराणां चतुश्चत्वारिंशल्लक्षाणि ४४, सुवर्णकुमाराणामष्टत्रिंशल्लक्षाणि ३८, वायुकुमाराणां पञ्चाशल्लक्षाणि ५०, शेषाणां द्वीप-दिगुदधि-विद्यु स्तनिताग्निकुमाराणां षण्णां प्रत्येकं चत्वारिंशल्लक्षाणि (४७-४०) भवनानां सन्तीति । गा. ३॥

अथोत्तरदिग्वर्त्ति भवनपतीनां भवनानि प्रदर्शयति-'तीसा' इत्यादि गा.' उत्तरदिग्वर्त्तिनामसुरकुमाराणां भवनानि त्रिंशल्लक्षाणि३०, नागकुमाराणां चत्वारिंशल्लक्षाणि४०, सुवर्णकुमाराणां चतुस्त्रिंशल्लक्षाणि ३४, वायुकुमाराणां षट् चत्वारिंशल्लक्षाणि४६, शेषाणां द्वीपदिगुदधि विद्युत्स्तनिताग्नि कुमाराणां षण्णां प्रत्येकं षट्त्रिंशत् षटत्रिंशल्लक्षाणि भवनानां सन्तीति ॥ द्वयानां दक्षिणोत्तरभवनानां सङ्ख्यायाः संमेळने प्रत्येकेषां गाथाद्वयोक्ता समुच्चयसंख्या समागच्छतीति बोध्यम् ॥गा४॥

दक्षिण दिशा के असुरकुमारों के चोत्तीस ३४ लाख भवन हैं। इसी प्रकार नागकुमारों के चवालीस ४४ लाख, सुवर्णकुमारों अड़तीस ३८ लाख और वायुकुमारों के पचास ५० लाख भवन है, शेष जो छह द्वीपकुमार, दिशाकुमार, उदधिकुमार, विद्युत्कुमार, स्तनितकुमार और अग्निकुमार, इन छहों के प्रत्येक के चालीस चालीस- ४०-४० लाख भवन हैं। गा. ३ ॥

अब इसी प्रकार उत्तर दिग्वर्त्ती भवनवासियों के भवनों की संख्या कहते हैं-'तीसा' इत्यादि गा. ४ ॥

उत्तर दिशा के असुरकुमारों के भवन तीस ३० लाख है। इसी प्रकार नागकुमारों के चालीस ४० लाख, सुवर्णकुमारो के चौतीस ३४ लाख, और वायुकुमारों के छियालीस ४६ लाख भवन है। शेष जो

દક્ષિણ દિશાના અસુરકુમારોના ૩૪૦૦૦૦ ચોત્રીસ લાખ ભવનો છે. એજ પ્રમાણેના નાગકુમારોના ૪૪૦૦૦૦૦ ચુંવાળીસ લાખ, સુવર્ણકુમારોના ૩૮૦૦૦૦૦ આડત્રીસ લાખ અને વાયુકુમારોના ૫૦૦૦૦૦ પચાસલાખ ભવનો છે. બાકીના દ્વીપકુમાર, દિશાકુમાર, ઉદધિકુમાર, વિદ્યુતકુમાર, અગ્નિકુમાર, અને સ્તનિતકુમાર એ છએને દરેકને ૪૦૦૦૦૦૦ ચાળીસ ૪૦૦૦૦૦૦ ચાળીસ લાખ ભવનો છે. ગા ૩

હવે ઉત્તર દિશામા આવેલ ભવનવાસીયોના ભવનોની સંખ્યાનું કથન કરવામાં આવે છે. 'तीसा' ઈત્યાદિ ગા. ૪

ઉત્તર દિશાના અસુરકુમારોના ભવનો ૩૦૦૦૦૦૦ ત્રીસ લાખ છે એજ પ્રમાણે નાગકુમારોના ૪૦૦૦૦૦૦ ચાલીસ લાખ, સુવર્ણકુમારોના ૩૪૦૦૦૦૦ ચોત્રીસ લાખ અને વાયુકુમારોના ૪૬૦૦૦૦૦ છેતાલીસ લાખ ભવનો છે બાકીના જે દ્વીપકુમાર વિગેરે બીજી ગાથામાં બતાવવામાં આવ્યા છે, છએને

सम्प्रति दक्षिणोत्तरदिग्वर्त्तिभवनपतीनामिन्द्रनामानि पृथक् पृथग् विविच्य प्रदर्शयितुकामः प्रथमं दक्षिणदिग्वर्त्तिभवनपतीनामिन्द्रनामानि क्रमेण प्रदर्शयति 'चमर' इत्यादि गा. ५ ।

दक्षिणदिग्वर्त्तिनामसुरकुमाराणामिन्द्रश्चमरः१, नागकुमाराणां धरणः२, सुवर्णकुमाराणां वेणुदेवः३, विद्युत्कुमाराणां हरिकान्तः४, अग्निकुमाराणामग्नि शिख.५, द्वीपकुमाराणां पूर्णः ६, उदधिकुमाराणां जलकान्तः ७, दिक्कुमाराणा-

---

द्वीपकुमार आदि जो दूसरी गाथा में बताये गये हैं उन छहों के प्रत्येक के छत्तीस छत्तीस-३६-३६ लाख भवन है। इस प्रकार दक्षिण उत्तर दोनों दिशा के भवनपतियों के भवनों की संख्या को मिलाने से एक एक भवनपतियों के भवनों की संख्या जो प्रथम द्वितीय गाथा में कही गई है वह समुच्चय रूप से आ जायगी ॥ गा. ४॥

अब दक्षिण उत्तर दोनों दिशाओं के भवनपतियों के इन्द्रों के नाम बतलाने की इच्छा से प्रथम दक्षिण दिग्वर्ती भवनपतियों के इन्द्रों के नाम क्रम से कहते हैं-'चमरे' इत्यादि ॥ गा. ५॥

दक्षिणदिशा के असुरकुमारों का इन्द्र चमर है इसी प्रकार नागकुमारों का धरण२, सुवर्णकुमारों का वेणुदेव३, विद्युत्कुमारों का हरिकान्त४, अग्निकुमारोंका अग्निशिख५, द्वीपकुमारों का पूर्ण६, उदधिकुमारों का जलकान्त७, दिक्कुमारों का अमितगति८, वायुकुमारों का

દરેકને ૩૬૦૦૦૦૦ છત્રીસ લાખ ૩૬૦૦૦૦૦ છત્રીસ લાખ ભવનો છે આ રીતે દક્ષિણ દિશા અને ઉત્તર દિશા એમ બન્ને દિશાના ભવનપતિયોના ભવનોની સંખ્યા મેળવવાથી દરેક ભવનપતિયોના ભવનોની સંખ્યા જે પહેલી અને બીજી ગાથામાં કહેલ છે, તે સમુચ્ચય રૂપે આવી જાય છે. ાાગા ૪ાા

હવે દક્ષિણ અને ઉત્તર બન્ને દિશાના ભવનપતિયોના ઈંદ્રોના નામો બતાવવાની ઇચ્છાથી પહેલા દક્ષિણ દિશાના ભવનપતિયોના ઇંદ્રોના નામો ક્રમ થીબતાવે છે. 'चमरे' ઈત્યાદિ

દક્ષિણ દિશાના અસુરકુમારોનો ઈન્દ્ર ચમર છે ૧, એજ પ્રમાણે નાગકુમારોનો ઇન્દ્ર ધરણ છે ૨, સુવર્ણકુમારોનો ઇન્દ્ર વેણુદેવ છે, ૩, વિદ્યુત્કુમારોનો ઈન્દ્ર હરિકાન્ત છે. ૪ અગ્નિકુમારોનો ઇંદ્ર અગ્નિ શિખ છે. ૫, દ્વીપકુમારોનો ઇન્દ્ર પૂર્ણ છે. ૬ ઉદધિકુમારોનો ઇંદ્ર જલકાંત છે ૭, દિક્કુમારોનો ઇંદ્ર અમિતગતિ છે. ૮, વાયુ કુમારોનો ઇંદ્ર વેલમ્બ છે. ૯ અને

मभित'८, वायुकुमाराणां वेलम्बः ९, स्तनितकुमाराणां घोषः १० एते दशेन्द्राः क्रमेण दक्षिणदिग्वर्त्तिनां दशानां भवनपतीनां सन्तीति ॥गा ५॥

अथोत्तरदिग्वर्त्तिभवनपतीनां क्रमेणेन्द्रनामान्याह–'बलि' इत्यादि

उत्तरदिग्वर्त्तिनामसुरकुमाराणामिन्द्रो बलिः१, नागकुमाराणां भूतानन्दः२, सुवर्णकुमाराणां वेणुदालिः ३, विद्युत्कुमाराणां हरिस्सहः ४, अग्निकुमाराणा-मग्निमाणवः५, द्वीपकुमाराणां विशिष्टः६, उदधिकुमाराणां जलप्रभः७, दिक्कुमाराणाममितवाहनः८, वायुकुमाराणां प्रभञ्जनः९, स्तनितकुमाराणां घोषः १। एते दशेन्द्राः क्रमेणोत्तरदिग्वर्त्तिभवनपतीनां सन्तीति । गा. ६॥

अथैषां प्रत्येकेषां सामानिकात्मरक्षकदेवानां संख्यामाह–'चउसट्ठी' इत्यादि

दक्षिणदिग्वर्त्तिभवनपतीनामसुरकुमाराणां चमरेन्द्रस्य सामानिकदेवाश्चतुष्पष्टि-

---

वेलम्ब९, और स्तनितकुमारोंका घोषनामका इन्द्र है१०, ये क्रम से दक्षिण दिशा के दश भवनपतियो के दश इन्द्र हैं ॥गा. ५॥

अब उत्तर दिशाके भवनपतियों के इन्द्रों का नाम क्रम से कहते हैं–'बलि' इत्यादि गा. ६॥

उत्तरदिशा के असुरकुमारों का इन्द्र बलि है १, इसी प्रकार नाग-कुमारों का इन्द्रभूतानन्द२, सुवर्णकुमारों का इन्द्र वेणुदाली–३, विद्युत्कुमारों का इन्द्र हरिस्सह४, अग्निकुमारों का इन्द्र अग्निमाणव५, द्वीपकुमारोंका इन्द्र विशिष्ट ६, उदधिकुमारोंका इन्द्र जलप्रभ७, दिक्कुमारों का इन्द्र अमितवाहन ८, वायुकुमारों का इन्द्र प्रभंजन ९, और स्तनितकुमारों का इन्द्र महाघोष है १०। ये दस क्रम से उत्तरदिशाके दश भवनपतियों के दश इन्द्र हैं । गा. ६॥

स्तनितकुमारोनो ઇन्द्र घोष नामनो ઇंद्र છे. १०, આ રીતે દક્ષિણદિશાના દશ ભવનપતિયોના દસ ઇન્દ્રો છે. ॥ ગા ૫ ॥

હવે ઉત્તર દિશાના ભવનપતિયોના ઇંદ્રોના નામો ક્રમથી કહેવામાં આવે છે 'बलि' ઇત્યાદિ ગા. ૬

ઉત્તર દિશાના અસુરકુમારોનો ઇન્દ્ર બલિ છે, ૧ એજ પ્રમાણે નાગ-કુમારોનો ઇન્દ્ર ભૂતાનંદ છે. ૨, સુવર્ણકુમારોનો ઇંદ્ર વેણુદાલિ છે. ૩, વિદ્યુત્કુમારોનો ઇંદ્ર હરિસ્સહ છે ૪, અગ્નિકુમારોનો ઇન્દ્ર અગ્નિમાણુવ છે. ૫, દ્વીપકુમારોનો ઇંદ્ર વિશિષ્ટ છે ૬, ઉદધિકુમારોનો ઇંદ્ર જલપ્રભ છે ૭, દિક્કુમારોનો ઇંદ્ર અમિતવાહન છે. ૮, વાયુકુમારોનો ઇંદ્ર પ્રભંજન છે. ૯, અને સ્તનિતકુમારોનો ઇંદ્ર મહાઘોષ છે ૧૦, આ રીતે આ દસ ઉત્તર દિશાના દસ ભવનપતિયોના ૧૦ દસ ઇંદ્રો છે. ॥ ગા. ૬ ॥

सहस्रसंख्यकाः (६४०००) सन्ति । उत्तरदिग्वर्त्तिभवनपतीनामसुरकुमाराणां बलीन्द्रस्य सामानिकादेवाः षष्टिसहस्रसंख्यकाः ६०००० सन्ति । शेषाणां सर्वेषां प्रत्येकं सामानिकदेवाः षट्सहस्राणि षट्सहस्राणि सन्ति । आत्मरक्षकदेवाश्च सामानिकदेवेभ्यश्चतुर्गुणाः सर्वेषां स्वस्वापेक्षया भवन्तीति ॥गा.७॥

॥ भवनपतीनां भवनादि प्रदर्शकं कोष्ठकम् ॥

भवनपति नामानि	दा. भ. संख्या लक्षाणि	औ. भ. संख्या लक्षाणि	सर्व संख्या लक्षाणि	दाक्षिणात्येन्द्र नामानि	औतरेन्द्र नामानि	दा. सा. च.सामा.	औत्तर सामा.	द्वयानामात्मरक्षकाः
अ‍सुर कुमारा	३४ ,,	३० ,,	६४ ,,	चमरः	बलिः	च. सा. ६४०००	ब. सा. ६००००	आ. च.
नाग-कुमाराः	४४ ,,	४० ,,	८४ ,,	धरणः	भूतानन्दः	ध. सा. ६०००	भू. सा. ६०००	२४०००
सुवर्ण कुमाराः	३८ ,,	३४ ,,	७२ ,,	वेणुदेवः	वेणुदालिः	वे सा. ६०००	वेणुदालि ६०००	२४०००
विद्युत्कुमाराः	४० ,,	३६ ,,	७६ ,,	हरिकान्तः	हरिस्सहः	हरि. ६०००	हरिकान्त ६०००	२४०००
अग्नि कुमाराः	४० ,,	३६ ,,	७६ ,,	अग्निशिखः	अग्नि-माणवः	अ. ६०००	अ. मा. ६०००	२४०००
द्वीप-कुमाराः	४० ,,	३६ ,,	७६ ,,	पूर्णः	विशिष्टः	पू. सा. ६०००	वि. सा. ६०००	२४०००
उदधि कुमाराः	४० ,,	३६ ,,	७६ ,,	जलकान्तः	जलप्रभः	जल. ६०००	ज प्र. ६०००	२४०००
दिक्कुमाराः	४० ,,	३६ ,,	७६ ,,	अमित-गतिः	अमित-वाहनः	अमि. ६०००	अमि. ६०००	२४०००
वायु कुमारा	५० ,,	४६ ,,	९६ ,,	वेलम्बः	प्रभञ्जनः	वेल. ६०००	वे. सा. ६०००	२४०००
स्तनित कुमारः	४० ,,	३६ ,,	७६ ,,	घोषः	महाघोषः	घो.सा. ६०००	म. घो. ६०००	२४०००

अब इन दश भवनपतियों के एकएक के सामानिक और आत्म-रक्षकदेवों की संख्या कहते है—'चउसट्ठी' इत्यादि गा.७॥

હવે દસ ભવનપતિયોના દરેકના સામાનિક અને આત્મરક્ષક દેવોની સંખ્યા કહે છે છઉસટ્ઠી' ઈત્યાદિ ગા. ૭

दक्षिणदिशा के असुरकुमारों के इन्द्र चमरके चौसठ-६४ हजार सामानिक देव है, उत्तरदिशा के असुरकुमारों के इन्द्र धरणके साठ ६० हजार सामानिकदेव है। बाकी के दक्षिण तथा उत्तर दोनों दिशा के भवनपतियो के इन्द्र जो धरण और भूतानन्द आदि हैं, उन सब इन्द्रों के प्रत्येक के सामानिक देव छह छह ६-६ हजार है। और आत्मरक्षकदेव सब इन्द्रों के अपने अपने सामानिक देवों की अपेक्षा से चौगुने होते है जैसे चमरेन्द्र के सामानिकदेव चौसठ ६४ हजार हैं तो इन से चौगुन दो सौ छप्पन हजार अर्थात् दोलाख छप्पनहजार २५६०००) आत्मरक्षक देव होते है। इसी प्रकार बलीन्द्र के सामानिक देव साठ ६० हजार हैं तो इन से चौगुना दो सौ चालीस हजार अर्थात् दो लाख चालीस हजार (२४००००) आत्मरक्षकदेव होते है, शेष दक्षिण उत्तर दोनों दिशाओं के समस्त इन्द्रों के प्रत्येकके छ छ हजार सामानिकदेव है तो इनसे चौगुना चोइस चोइस हजार २४०००) २४०००) आत्मरक्षकदेव सभी इनके प्रत्येकके होते है ॥गा.७॥ यह सात गाथाओका अर्थ है। इनका कोष्ठक सं. टीका में देखलेना चाहिये दाक्षिणात्य सुवर्णकुमारों की परिषदा की वक्तव्यता नागकुमारराज धरण

દક્ષિણ દિશાના અસુરકુમારોના ઈંદ્ર ચમરેન્દ્રના ૬૪૦૦૦ ચોસઠ હજાર સામાનિક દેવો છે. અને ઉત્તર દિશાના અસુરકુમારોના ઈંદ્ર ધરણેન્દ્રના ૬૦૦૦૦ સાઇઠ હજાર સામાનિક દેવો છે. બાકીના દક્ષિણ અને ઉત્તર બન્ને દિશાના ભવનપતિયોના ઇન્દ્ર જે ધરણેન્દ્ર અને ભૂતાનંદેન્દ્ર આદિ છે, તે બધા ઇન્દ્રોના દરેકના ૭ ૭ હજાર સામાનિક દેવો છે. અને બધા ઈંદ્રોના આત્મરક્ષક દેવો પોતપોતાના સામાનિક દેવોની અપેક્ષાથી ચાર ગણા થાય છે. જેમકે ચમરેન્દ્રના સામાનિક દેવ ૬૪૦૦૦ ચોસઠ હજાર હોય છે. તેનાથી ચાર ગણા એટલે કે બસો છપ્પન હજાર અર્થાત્ બે લાખ છપ્પન હજાર ૨૫૬૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવો તેના હોય છે એજ રીતે બલીન્દ્રના સામાનિક દેવ ૬૦૦૦૦ સાઈઠ હજાર છે. એનાથી ચાર ગણા બસોચાલીસ હજાર ૨૪૦૦૦૦ બે લાખચાલીસ હજાર આત્મરક્ષક દેવ બલિંદ્રના હોય છે. બાકીના દક્ષિણઅને ઉત્તર બન્ને દિશાઓના બધા ઈંદ્રોના દરેકને ૭ ૭ હજાર સામાનિક દેવ છે. તો તેનાથી ચાર ગણા ૨૪૦૦૦ ચોવીસ હજાર ૨૪૦૦૦ ચોવીસ હજારઆત્મરક્ષક દેવો તે દરેક ઇન્દ્રોના હોય છે. ॥ ગા. ૭ ॥ આ રીતે સાત ગાથાનો અર્થ અહિયાં બતાવેલ છે તેનું કોષ્ટક સંસ્કૃત ટીકામાં જોઈ લેવું. દક્ષિણ દિશાના સુવર્ણકુમારોની પરિષદાનુ કથન નાગકુમારરાજ ધરણની પરિષદાના કથન પ્રમાણે

पर्षद्वक्तव्यतापि दक्षिणात्यानां सुवर्णकुमाराणां नागकुमारराजधरणवत् औत्तराणां सुवर्णकुमाराणां पर्षद्वक्तव्यता औत्तरनागकुमारराज भूतानन्दवत् ज्ञातव्या, एतदभिप्रायेणैवोक्तं मूले–'परिसाओ सेसाणं भवणवईणं दाहिणिल्लाणं जहा धरणस्स उत्तरिल्लाणं जहा भूयाणंदस्स' इति ॥सू. ४८॥

तदेवं भवनपतीनां वक्तव्यता कथिता, सम्प्रति–क्रम प्राप्तवानव्यन्तर वक्तव्यता दर्शयितुमाह–'कहि णं भंते ! वाणमंतराणं' इत्यादि,

मूलम्–कहि णं भंते ! वाणमंतराणं देवाणं भवणा (भोमेज्जा णगरा) पन्नत्ता, जहा ठाणपदे जाव विहरंति। कहि णं भंते ! पिसायाणं देवाणं भवणा पन्नत्ता, जहा ठाणपदे जाव विहरंति काल–महाकाला य, तत्थ दुवे पिसायकुमाररायाणो पिसाय इंदा परिवसंति जाव विहरंति। कहि णं भंते ! दाहिणिल्लाणं पिसायकुमाराणं जाव विहरंति, काले य एत्थ पिसायकुमारिंदे पिसायकुमारराया परिवसइ महड्डिए जाव विहरइ। कालस्स णं भंते ! पिसायकुमारिंदस्स पिसायकुमाररन्नो कइ परिसाओ पन्नत्ताओ? गोयमा ! तिन्नि परिसाओ पन्नत्ताओ, तं जहा–ईसा तुडिया दढरहा, अब्भितरिया ईसा, मज्झिमिया तुडिया, बाहिरिया दढरहा। कालस्स णं भंते ! पिसायकुमारिंदस्स पिसायकुमाररन्नो अब्भितरपरिसाए कइ देवसाहस्सीओ पन्नत्ताओ जाव बाहिरियाए परिसाए कइ देविसया पन्नत्ता ? गोयमा ! कालस्स णं पिसायकुमारिंदस्स पिसाय-

---

की परिषदा जैसी है तथा उत्तर के सुवर्णकुमारों की परिषदा की वक्तव्यता उत्तर के नागकुमारराज भूतानन्द की परिषदा के जैसी है इसी अभिप्राय से सूत्रकारने मूल में 'परिसाओ सेसाणं भवणवईणं–दाहिणिल्लाणं जहा धरणस्स, उत्तरिल्लाणं जहा भूयाणंदस्स' ऐसा कहा है ॥सू० ४८॥

છે. તથા ઉત્તર દિશાના સુવર્ણકુમારોની પરિષદાનું કથન ઉત્તર દિશાના નાગ કુમારરાજ ભૂતાનંદની પરિષદાના કથન પ્રમાણે છે. આ અભિપ્રાયથી સૂત્રકારે મૂલમાં 'परिसाओ सेसाणं भवणवईणं दाहिणिल्लाणं जहा धरणस्स, उत्तरिल्लाणं जहा भूयाणंदस्स' એ પ્રમાણે કહેલ છે. ॥ સૂ. ૪૮ ॥

कुमाररायस्स अब्भिंतरपरिसाए अट्ठ देवसाहस्सीओ पन्नत्ताओ मज्झिमियाए परिसाए दस देवसाहस्सीओ पन्नत्ताओ, बाहिरियाए परिसाए बारस देवसाहस्सीओ पन्नत्ताओ, अब्भितरियाए परिसाए एगं देवीसयं पन्नत्तं मज्झिमियाए परिसाए एगं देवीसयं पन्नत्तं बाहिरियाए परिसाए एगं देविसयं पन्नत्तं। कालस्स णं भंते ! पिसायकुमारिंदस्स पिसायकुमाररण्णो अब्भितरियाए परिसाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता, मज्झिमियाए परिसाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता बाहिरियाए परिसाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता जाव बाहिरियाए परिसाए देवीणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता? गोयमा ! कालस्स णं पिसायकुमारिंदस्स पिसायकुमाररण्णो अब्भितरियाए परिसाए देवाणं अद्धपलिओवमं ठिई पन्नत्ता, मज्झिमियाए परिसाए देवाणं देसूणं अद्धपलिओवमं ठिई पन्नत्ता, बाहिरियाए परिसाए देवाणं सातिरेगं चउभागपलिओवमं ठिई पन्नत्ता, अब्भितरियाए परिसाए देवीणं सातिरेगं चउभागपलिओवमं ठिई पन्नत्ता, मज्झिमियाए परिसाए देवीणं चउभागपलिओवमं ठिई पन्नत्ता, बाहिरियाए परिसाए देवीणं देसूणं चउभागपलिओवमं ठिई पन्नत्ता अट्ठो जो चेव चमरस्स एवं उत्तरस्स वि एवं णिरंतरं जाव गीयजसस्स ।सू० ४९।

छाया—कुत्र खलु भदन्त ! वानव्यन्तराणां देवानां भवनानि (भौमेयानि नगराणि) प्रज्ञप्तानि, यथा स्थानपदे यावद्विहरन्ति । कुत्र खलु भदन्त ! पिशाचानां देवानां भवनानि प्रज्ञप्तानि यथा स्थानपदे यावद्विहरन्ति, काल—महाकालौ च तत्र द्वौ पिशाचकुमारराजौ पिशाचेन्द्रौ परिवसतौ यावद्विहरतः । कुत्र खलु भदन्त ! दाक्षिणात्यानां पिशाचकुमाराणां यावद्विहरन्ति, कालश्चात्र पिशाचकुमारेन्द्रः पिशाचकुमारराजः परिवसति महर्द्धिको यावद्विहरति । कालस्य खलु भदन्त ! पिशाचकुमारराजस्य कति पर्षदः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! तिस्रः पर्षदः प्रज्ञप्ताः,

तद्यथा-ईशा त्रुटिता दृढरथा, अभ्यन्तरिका ईशा, माध्यमिका त्रुटिता, बाह्या दृढरथा। कालस्य खलु भदन्त! पिशाचकुमारेन्द्रस्य पिशाचकुमारराजस्याभ्यन्तरिकायां पर्षदि कति देवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि यावद्बाह्यायां पर्षदि कति देवीशतानि प्रज्ञप्तानि? गौतम! कालस्य खलु पिशाचकुमारेन्द्रस्य पिशाचकुमारराजस्याऽऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि अष्टदेवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि माध्यमिकायां पर्षदि दशदेवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि बाह्यायां पर्षदि द्वादशदेवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, आभ्यन्तरिकायां पर्षदि एकं देवीशतं प्रज्ञप्तं माध्यमिकायां पर्षदि एकं देवीशतं प्रज्ञप्तम् बाह्यायां पर्षदि एकं देवीशतं प्रज्ञप्तम्। कालस्य खलु भदन्त! पिशाचकुमारेन्द्रस्य पिशाचकुमारराजस्याऽऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता? माध्यमिकायां पर्षदि देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता, बाह्यायां पर्षदि देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता, यावद्बाह्यायां पर्षदि देवीनां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता? गौतम! कालस्य खलु पिशाचकुमारेन्द्रस्य पिशाचकुमारराजस्याभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवानामर्द्धपल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, माध्यमिकायां पर्षदि देवानां देशोनमर्द्धपल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, बाह्यायां पर्षदि देवानां सातिरेकं चतुर्भागपल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, आभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवीनां सातिरेकं चतुर्भागपल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, माध्यमिकायां पर्षदि देवीनां चतुर्भागपल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, बाह्यायां पर्षदि देवीनां देशोनं चतुर्भागपल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, अर्थोयश्चैव चमरस्य, एवमुत्तरस्यापि, एवं निरन्तरं यावद्गीतयशसः सू. ४९॥

टीका-'कहि णं भंते' कुत्र-कस्मिन् स्थाने खलु भदन्त! 'वाणमंतराणं देवाणं' वानव्यन्तराणाम्, वने भवा वानाः, वानाश्च ते व्यन्तरा इति वानव्यन्तरा स्तेषाम् 'भवणा (भोमेज्जा णगरा) पन्नत्ता, भवनानि-'भौमेयानि नगराणि प्रज्ञप्तानीति

इस प्रकार से भवनपति देवों की वक्तव्यता कहकर अब सूत्रकार क्रम प्राप्त वानव्यन्तर देवों की वक्तव्यता कहते हैं-

'कहि णं भंते! वाणमंतराणं भवणा (भोमेज्जा णगरा) इत्यादि।

हे भदन्त! किस स्थान पर वानव्यन्तर देवों के भवन कहे गये है? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते है-'जहा ठाणपदे जाव विहरंति' हे

આ રીતે ભવનપતિ દેવોનું કથન કરીને હવે સૂત્રકાર ક્રમાગત વાનવ્યન્તર દેવોનું કથન કરે છે. 'कहिणं भंते! वाणमंतरा णं भवणा' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ-હે ભગવન્ વાનવ્યંતર દેવોના ભવનો કયા સ્થાનપર કહેવામાં આવેલા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે હે 'जहा ठाणपदे जाव विहरंति' હે ગૌતમ! આ વિષયમાં પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બીજા સ્થાનપદમાં જે

प्रश्नः, भगवानाह-'जहा' इत्यादि, 'जहा ठाणपदे जाव विहरंति' यथा स्थानपदे-स्थानाख्ये प्रज्ञापनासूत्रस्य द्वितीयपदे कथितं तथेहापि वक्तव्यम् यावद्विहरन्तीति।

अयं भावः-अस्या रत्नप्रभापृथिव्या रत्नकाण्डस्य सहस्रयोजनबाहल्यस्योपरि एकं योजनशतमवगाह्य अधोऽपि एकं योजनशतं वर्जयित्वा मध्येऽष्टसु योजनशतेषु वानव्यन्तराणां तिर्यग् असंख्येयानि नगरावासशतसहस्राणि सन्ति। एषां भौमेयनगराणां 'बहिर्वृत्ता' इत्यादि वर्णनं प्रज्ञापनास्थानपदतोऽवसेयम्। तत्र पिशाचादयो बहवो वानव्यन्तरा देवा परिवसन्ति। ते तत्र स्वेषां भवनसामानिकदेवाग्रमहिषी पर्षदनीकानीकाधिपत्यात्मरक्षक देवानामन्येषां च बहूनां वानव्यन्तरदेवदेवीनामाधिपत्यं कुर्वन्तो यावद् भोगभोगान् भुञ्जाना विहरन्तीति सर्वं

गौतम! इस सम्बन्ध में जैसा कथन प्रज्ञापना सूत्र के द्वितीय स्थानपद में किया गया है वैसा ही वह यहां पर कर लेना चाहिये अर्थात् इन वानव्यन्तरों के भवन-भौमेयनगर इस रत्नप्रभापृथिवी में रहे हुए रत्नकांड जो एक हजार योजन का पृथुल-जाडा है उसके उपर एक सौ योजन अवगाहन करके इसी प्रकार नीचे भी एक सौ योजन छोड़कर मध्य के आठसौ योजन में वानव्यन्तरों के तिर्यक् असंख्यातलाख नगरावास है। वे भौमेयनगर 'बहिर्वृत्ताः' बाहर से गोल है इत्यादि समस्त वर्णन प्रज्ञापनासूत्र के द्वितीय स्थानपद से समझ लेना चाहिये। वहां उन नगरावासों में पिशाच आदि बहुतो वानव्यन्तरदेव रहते है वे अपने अपने भवन, सामानिकदेव, अग्रमहिषी, पर्षदा, अनीक-सेना अनीकाधिपति, आत्मरक्षक देवों पर तथा और भी दूसरे बहुत वानव्यन्तर देवदेवियों पर आधिपत्य करते हुए यावत् भोग भोगों को भोगते

પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવેલ છે. એજ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં કરી લેવું જોઈએ. અર્થાત્ આ વાનવ્યન્તરોના ભવનો ભૌમેય નગરો આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં રહેલ રત્નકાંડ કે જે એક હજાર યોજનથી પૃથુલ જાડુ હોય છે, તેની ઉપર એક સો યોજન અવગાહન કરીને અને એજ પ્રમાણે નીચે પણ એક સો યોજન છોડીને વચ્ચેના આઠ સો યોજનમાં વાનવ્યન્તરોના તિર્યક્ અસંખ્યાત લાખ નગરાવાસો આવેલા છે તે ભૌમેય નગરો 'बहिर्वृत्ताः' બહારથી ગોળ હોય છે. વિગેરે પ્રકારથી સઘળું તેનું વર્ણન પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બીજા સ્થાન પદમાં કહ્યા પ્રમાણેનું સમજી લેવું. ત્યાં એ નગરાવાસોમાં પિશાચ વિગેરે ઘણા વાનવ્યન્તર દેવો રહે છે. તેઓ પોત પોતાના ભવનો, સામાનિક દેવો, અગ્રમહિષિયો, પર્ષદાઓ, અનીકો સેનાઓ, અનીકાધિપતિયો અને આત્મરક્ષક દેવો પર તથા બીજા પણ ઘણા વાનવ્યન્તર દેવ દેવિયો પર અધિપતિ પણું

भगवदुत्तरं प्रज्ञापनातो बोध्यम्। पुनर्गौतमः पिशाचादीनां वानव्यन्तराणां मध्यतः प्रथमं पिशाचविषये पृच्छति-'कहि णं भंते ! पिसाया णं' इत्यादि,

'कहि णं भंते ! पिसाया णं देवाणं भवणा पन्नत्ता' कुत्र खलु भदन्त ! पिशाचानां भवनानि 'भौमेयनगराणि प्रज्ञप्तानि-कथितानीति प्रश्नः उत्तरयति 'जहा' इत्यादि, 'जहा ठाणपदे जाव विहरंति' यथा प्रज्ञापनासूत्रे स्थानाख्ये पदे तथा वक्तव्यं यावद्विहरन्तीति पदम्। अत्र पिशाचानां भौमेयनगरवर्णनं सर्वं वाच्यम्। तत्र पिशाचा देवाः स्वस्वपरिवारभूतानां देवदेवीनामाधिपत्यं कुर्वन्तो भोगभोगान् भुञ्जाना विहरन्तीति पर्यन्तं सर्वं प्रज्ञापनायां द्रष्टव्यमिति।

पिशाचकुमारराजविषये आह-'काल' इत्यादि, 'कालमहाकालेय तत्थ दुवे पिसायकुमाररायाणो पिसायइंदा परिवसंति जाव विहरंति' कालो महाकालश्च तत्र दक्षिणोत्तरदिग्वर्तिपिशाचानां द्वौ पिशाचकुमारराजानौ पिशाचेन्द्रौ परिवसतौ यावत्पदेन महर्द्धिकौ महासौख्यौ इत्यादि सर्वं कालमहाकालपिशाचेन्द्रयोर्वर्णनं प्रज्ञापनास्थानपदे विलोकनीयम्।

हुए रहते है यह सब भगवान के उत्तर रूप में प्रज्ञापना सूत्रमें देख लेना चाहिये फिर गौतमस्वामी पिशाचादि वानव्यन्तरों में से पिशाच के विषय में पूछते है-'कहिणं भंते पिसाया णं' इत्यादि 'कहि णं भंते ! पिसाया णं देवाणं भवणा पण्णत्ता' हे भदन्त ! पिशाचदेवों के भवन कहां पर कहे गये है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते है 'जहा ठाणपदे जाव विहरंति' हे गौतम ! प्रज्ञापनासूत्र के स्थाननामक दूसरे पद में जैसा इनके सम्बन्ध में कहा गया है वैसा ही वह सब कथन यहां पर भी कह लेना चाहिये यहां पर पिशाच देवों के भौमेयनगरों का सब वर्णन कर लेना चाहिये इन नगरों में पिशाच देव अपने अपने भवन सामानिक

કરતા થકા યાવત્ ભોગઉપભોગોને ભોગવતા થકા રહે છે આ તમામ કથન ભગવાનના ઉત્તર વાકય રૂપે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાંથી જોઈ લેવું.

ફરીથી શ્રીગૌતમસ્વામી પિશાચ વિગેરે વાનવ્યન્તર પૈકી પિશાચના સંબંધમાં પૂછે છે કે 'कहि णं भंते ! पिसायाणं' ઈત્યાદિ

'कहि णं भंते ! पिसायाणं देवाणं भवणा पण्णत्ता' હે ભગવન્ પિશાચ દેવોના ભવનો કયાં આગળ આવેલા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે 'जाव ठाणपदे जाव विहरंति' હે ગૌતમ ! પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના સ્થાનપદ નામના બીજા પદમાં આ વિષયમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે, એજ પ્રમાણેનું કથન અહીંયાં પણ કહેવું જોઈએ અહીંયાં પિશાચ દેવોના ભૌમેય નગરોનું તમામ વર્ણન કરી લેવુ જોઈએ એ નગરોમાં પિશાચ

अथ-औधिकान् सेन्द्रपिशाचकुमारान्निरूप्य दाक्षिणात्यान् पिशाचकुमारान् निरूपयितुं प्रश्नयन्नाह-'कहि णं भंते! दाहिणिल्लाणं' इत्यादि, 'कहि णं भंते!' कुत्र कस्मिन् स्थाने खलु भदन्त! 'दाहिणिल्लाणं पिसायकुमाराणं' दाक्षिणात्यानां पिशाचकुमाराणाम् 'जाव विहरंति' यावद्विहरन्ति। अत्र यावत्पदेन-'भोमेज्जा नगरा पण्णत्ता' इत्यादि प्रश्नोत्तररूपेण पिशाचकुमाराणां भवनादि वर्णनं वाच्यम्। तत्र ते स्वस्वपरिवारस्याधिपत्यं कुर्वन्तो भोगभोगान् भुञ्जाना विहरन्ति-तिष्ठन्तीति पर्यन्तं सर्वं वर्णनं तत्रैव प्रज्ञापनास्थानपदे द्रष्टव्यम्।

सम्प्रति-दाक्षिणात्यपिशाचेन्द्र कालवर्णनं क्रियते-'काले य' इत्यादि। 'काले य एत्थ पिसायकुमारिंदे पिसायकुमारराया परिवसइ महड्ढिए जाव विहरइ' कालश्च-कालनामा चात्र पिशाचकुमारेन्द्रः पिशाचकुमारराजः परिवसति महर्द्धिको यावत् स्वपरिवारभूत देवदेवीनामाधिपत्यं कुर्वन् भोगभोगान् भुञ्जानो विहरति तिष्ठतीत्यपि सर्वं वर्णनं प्रज्ञापनापदादवसेयम्।

देव आदि परिवार रूप देव देवियों पर आधिपत्य करते हुए यावत् भोगोपभोगों को भोगते हुए विचरते रहते हैं। 'दाहिणिल्ला णं पिसाय कुमाराणं जाव विहरंति' अब दाक्षिणात्य पिशाचों का इन्द्र जो काल है उसका वर्णन करते हैं 'काले य' इत्यादि 'काले य तत्थ पिसायकुमारिंदे पिसायराया परिवसइ महिड्ढिए जाव विहरइ' वहां पिशाचों के भौमेयनगरों में जहां पिशाच देव रहते हैं वहां पिशाचेन्द्र पिशाचराज काल इन्द्र वसता है। वह महर्द्धिक आदि विशेषणों वाला है वह वहां पर अपने परिवारभूत सामानिक देव आदि देवदेवियों पर आधिपत्य करता हुआ भोगोपभोगों को भोगता हुआ रहता है यह सब वर्णन प्रज्ञापना सूत्र से समझ लेना चाहिये।

દેવ પોત પોતાના ભવન સામાનિક દેવ વિગેરે પરિવાર રૂપ દેવ દેવિયો પર અધિપતિપણું કરતા થકા યાવત્ ભોગઉપભોગોને ભોગવતા થકા રહે છે.

હવે દક્ષિણ દિશાના પિશાચોનો ઇન્દ્ર જે કાળ છે, તેનું વર્ણન કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે 'दाहिणिल्लाणं पिसायकुमाराणं जाव विहरंति' દક્ષિણ દિશાના પિશાચકુમારોનું કથન યાવત્ વિહર કરે છે ત્યાં સુધીનું કરી લેવું, તે આ પ્રમાણે છે. 'कालेय' ઇત્યાદિ

'कालेय तत्थ पिसायकुमारिंदे पिसायराया परिवसइ महिड्ढिए जाव विहरइ' ત્યાં પિશાચોના ભૌમેય નગરોમાં કે જ્યાં પિશાચ દેવો રહે છે, ત્યાં પિશાચેન્દ્ર પિશાચરાજ 'કાલ ઇન્દ્ર' નિવાસ કરે છે તે મહર્દ્ધિક વિગેરે વિશેષણો વાળો છે, તે ત્યાં પોતાના પરિવાર રૂપ સામાનિક દેવ વિગેરે દેવ દેવિયો પર

सम्प्रति–पिशाचकुमारेन्द्रस्य कालस्य पर्षन्निरूपणार्थमाह–'कालस्स णं भंते! पिसायकुमारिंदस्स पिसायकुमाररण्णो' कालस्य खलु भदन्त! पिशाचकुमारेन्द्रस्य पिशाचकुमारराजस्य 'कइ परिसाओ पन्नत्ताओ' कति पर्षदः प्रज्ञप्ताः–कथिता इति प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'तिन्नि परिसाओ पन्नत्ताओ' तिस्रः त्रिसंख्यकाः पर्षदः–सभाः प्रज्ञप्ताः–कथिता इति। पर्षद स्त्रैविध्यं दर्शयति–'तं जहा' इत्यादि, 'तं जहा' तद्यथा–'ईसातुडिया दढरहा' ईशात्रुटिता दृढरथा 'अब्भितरिया ईसा' आभ्यन्तरिका ईशा 'मज्झिमिया तुडिया' माध्यमिका त्रुटिता 'बाहिरिया दढरहा' बाह्या दृढरथा। सम्प्रति–तत्परिषद्गत देवदेवी संख्यां पृच्छति–'कालस्स णं भंते' कालस्य खलु भदन्त! 'पिसायकुमारिंदस्स पिसायकुमाररन्नो' पिशाचकुमारेन्द्रस्य पिशाच-

---

अब पिशाचकुमारेन्द्र कालकी परिषदाका निरूपण करते हैं 'कालस्स णं भंते' इत्यादि।

'कालस्स णं भंते' पिसायइंदस्स पिसायरन्नो कति परिसाओ पण्णत्ताओ' हे भदन्त। पिशाचेन्द्र पिशाचराज काल की कितनी परिषदाएं कही गई है? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते है। 'गोयमा तिन्नि परिसाओ पण्णत्ताओ' हे गौतम! पिशाचेन्द्र पिशाचराजकालकी तीन परिषदाएं कही गई। 'तं जहा' जो इस प्रकार से आगे बताई जा रही है 'ईसा तुडियादढरहा' ईशा, त्रुटिता और दृढरथा इन में ईशा परिषदा आभ्यन्तरिका परिषदा के नाम से 'मज्झमिया' तुडिया' त्रुटिता परिषदा मध्यमिका परिषदा के नाम से और 'बाहिरिया दढरहा' दृढरथा परिषदा बाह्यपरिदा के नाम से प्रसिद्ध है 'कालस्स णं भंते! पिसायकुमारिंदस्स

અધિપતિ પણું કરતા થકા ભોગ ઉપભોગોને ભોગવતા થકા રહે છે. આ તમામ વર્ણન પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાંથી સમજી લેવું.

હવે પિશાચકુમારેન્દ્ર કાલની પરિષદાનું વર્ણન કરવામાં આવે છે 'कालस्स ण भंते!' ઇત્યાદિ

'कालस्स णं भंते! पिसाय इंदस्स पिसाय रन्नो कइ परिसाओ पन्नत्ताओ' હે ભગવન્ પિશાચેન્દ્ર પિશાચ રાજ કાલની કેટલી પરિષદાઓ કહેવામાં આવી છે.? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે હે 'गोयमा! तिन्नि परिसाओ पण्णत्ताओ' હે ગૌતમ! પિશાચેન્દ્ર પિશાચરાજ કાલની ત્રણ પરિષદાઓ કહેવામાં આવી છે' तं जहा' જે આ પ્રમાણે છે. 'ईसा तुडिया दढरहा' ઇશા ત્રુટિતાં, અને દૃઢરથા તેમાં ઇશા પરિષદા આભ્યન્તરિકા પરિષદાના નામથી 'मज्झमिया तुडिया' ત્રુટિતા પરિષદા મધ્યમિકા પરિષદના નામથી અને 'बाहिरिया दढरहा' દૃઢરથા પરિષદા બાહ્યપરિષદાના નામથી પ્રસિદ્ધ છે 'कालस्स णं भंते! पिसाय

कुमारराजस्य 'अब्भितरपरिसाए कइ देव साहस्सीओ पन्नत्ताओ' आभ्यन्तरिकाया मीशाभिधानायां पर्षदि सभायां कति कियत्संख्यकानि देवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि कथितानि, 'जाव बाहिरियाए परिसाए कइ देविसया पण्णत्ता' यावद् बाह्यायां पर्षदि कति देवीशतानि प्रज्ञप्तानि, अत्र यावत्पदसंग्राह्यः पाठो यथा-माध्यमिकायां त्रुटिताभिधानायां द्वितीयस्यां पर्षदि कति देवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि तथा बाह्यायां दृढरथाभिधानायां तृतीयस्यां पर्षदि कति देवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, एवमाभ्यन्तरिकायामीशाभिधानायां पर्षदि कति देवीशतानि प्रज्ञप्तानि-कथितानि तथा-माध्यमिकायां त्रुटिताभिधानायां द्वितीयस्यां पर्षदि कति देवीशतानि प्रज्ञप्तानि, तथा-बाह्यायां दृढरथाभिधानायां तृतीयस्यां पर्षदि कति देवीशतानि प्रज्ञप्तानि-कथितानीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम। 'कालस्स णं पिसायकुमारिंदस्स पिसायकुमाररायस्स' कालस्य खलु पिशाचकुमारेन्द्रस्य पिशाचकुमारराजस्य 'अब्भितरियाए परिसाए' आभ्यन्तरिकायामीशाभि-

पिसायकुमाररन्नो अब्भिंतरपरिसाए कइ देवसाहस्सीओ पन्नत्ताओ' हे भदन्त ! पिशाचेन्द्र पिशाचकुमारराज कालकी आभ्यन्तर परिषदा में कितने हजार देव कहे गये हैं 'जाव बाहिरियाए परिसाए कइ देवी सया पण्णत्ता' यावत् बाह्यपरिषदा में कितनी सौ देवियां कही गई है। यहां यावत्पद से-मध्यमापरिषदा में कितने हजार देव कहे गये है। और बाह्यपरिषदा में कितने हजार देव कहे गये हैं। तथा आभ्यन्तर परिषदा में कितनी सौ देवियां कही गई है। माध्यमिका परिषदा में कितनी सौ देवियां कही गई है ? और बाह्य परिषदा में कितनी सौ देवियां कही गई है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं। 'गोयमा' 'कालस्स णं पिसायकुमारिंदस्स पिसायकुमाररायस्स अब्भिंतरियाए परिसाए अट्ठ देव साहस्सीओ पन्नत्ताओ' हे गौतम ! पिशाचकुमारेन्द्र पिशाचकुमार-

कुमारिंदस्स पिसायकुमाररन्नो अब्भिंतरपरिसाए कइ देव साहस्सीओ पण्णत्ताओ' હે ભગવન્ પિશાચેન્દ્ર પિશાચકુમારરાજ કાલની આભ્યન્તર પરિષદામાં કેટલા હજાર દેવો કહ્યા છે ? 'जाव बाहिरियाए परिसाए कइ देवीसया पण्णत्ता' યાવત્ બાહ્ય પરિષદામાં કેટલા સો દેવિયો કહી છે ? અહિં યાવત્ પદથી મધ્યમા પરિષદામાં કેટલા હજાર દેવો છે ? અને બાહ્ય પરિષદામાં કેટલા હજાર દેવો કહ્યા છે ? તથા આભ્યન્તર પરિષદામાં કેટલા સો દેવિયો કહી છે ? મધ્યમા પરિષદામાં કેટલા સો દેવિયો કહી છે ? અને બાહ્ય પરિષદામાં કેટલાસો દેવિયો કહીછે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! कालस्स णं पिसायकुमारिंदस्स पिसायकुमाररायस्स अब्भिंतरियाए परिसाए अट्ठ देवसाह

धानायां पर्षदि 'अट्ठ देवसाहस्सीओ पन्नत्ताओ' अष्ट देवसहस्राणि, प्रज्ञप्तानि, तथा-'मज्झिमपरिसाए दसदेवसाहस्सीओ पन्नत्ताओ' माध्यमिकायां पर्षदि दश-संख्यानि देवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, तथा-'बाहिरियाए परिसाए बारसदेवसाहस्सीओ पन्नत्ताओ' बाह्यपर्षदि द्वादशदेवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि एवम्-'अब्भिंतरियाए परिसाए एगं देविसयं पन्नत्तं' आभ्यन्तरिकायां पर्षदि एकं देवीशतं प्रज्ञप्तम्, तथा-'मज्झिमियाए परिसाए एगं देविसयं पन्नत्तं' माध्यमिकायां पर्षदि एकं देवीशतं प्रज्ञप्तम्, 'बाहिरियाए परिसाए एगं देविसयं पन्नत्तं' बाह्यायां पर्षदि एकं देवीशतं प्रज्ञप्तम् इति ॥

अथ पर्षद्गतदेवदेवीनां स्थितिविषये प्रश्नयन्नाह-'कालस्स णं' इत्यादि, 'कालस्स णं भंते !' कालस्य खलु भदन्त ! 'पिसायकुमारिंदस्स पिसायकुमार-रायस्स' पिशाचकुमारेन्द्रस्य पिशाचकुमारराजस्य, 'अब्भिंतरियाए परिसाए' आभ्य-

---

राजकाल इन्द्र की आभ्यन्तर परिषदा में आठ हजार देव कहे गये है। 'मज्झिमियाए दस देव साहस्सीओ पन्नत्ताओ' मध्यमिका सभा में दस-हजार देव कहे गये है। 'बाहिरियाए परिसाए बारसदेव साहस्सीओ पन्नत्ताओ' बाह्यपरिषदा में १२ हजार देव कहे गये है। तथा-'अब्भिंतरियाए परिसाए एगं देविसयं पण्णत्तं' आभ्यन्तर परिषदा में एकसौ देवियां कही गई है 'मज्झिमियाए परिसाए एगं देविसयं पण्णत्तं' मध्य-मिका सभा में भी एक सौ देवियां कही गई है। 'बाहिरियाए परिसाए एगं देविसयं पन्नत्तं' तथा बाह्यपरिषदा में भी एकसौ देवियां कही गई है।

अब उन सब की स्थिति का कथन करते है। 'कालस्स णं' इत्यादि, 'कालस्स णं भंते ! पिसायकुमारिंदस्स पिसायकुमाररायस्स अब्भिंतरि-

---

स्सीओ पन्नत्ताओ' हे ગૌતમ ! પિશાચકુમારેન્દ્ર પિશાચકુમારરાજ કાલની આભ્યન્તર પરિષદામાં આઠ હજાર ૮૦૦૦ દેવો કહ્યા છે. 'मज्झिमियाए दस देवसाहस्सीओ पण्णत्ताओ' મધ્યમિકા સભામાં ૧૦૦૦૦ દસ હજાર દેવો કહ્યા છે. 'बाहिरियाए परिसाए बारसदेव साहस्सीओ पण्णत्ताओ' હે ગૌતમ ! બાહ્ય પરિષદામાં ૧૨૦૦૦ બાર હજાર દેવો કહ્યા છે. 'अब्भिंतरियाए परिसाए एगं देविसयं पण्णत्तं' તથા આભ્યન્તર પરિષદામાં એક સો દેવિયો કહી છે. मज्झि-मियाए परिसाए एगं देविसयं पण्णत्तं' મધ્યમિકા સભામાં પણ એક સો ૧૦૦ દેવિયો કહી છે. 'बाहिरियाए परिसाए एगं देविसयं पन्नत्तं' બાહ્ય પરિષદામાં પણ એક સો દેવિયો કહી છે.

હવે આ ઉપરોક્ત સઘળા દેવ દેવિયોની સ્થિતિનું કથન કરવામાં આવે છે. 'कालस्स णं' इत्यादि

'कालस्स णं भंते ! पिसायकुमारिंदस्स पिसायकुमाररायस्स अब्भिंतरियाए

न्तरिकायाम् ईशाभिधानायां पर्षदि 'देवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' देवानां कियन्तं कालं स्थितिः-आयुष्यकालः प्रज्ञप्ता-कथिता, 'मज्झिमियाए परिसाए' माध्यमिकायां त्रुटिताभिधानायां पर्षदि 'देवाणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता' देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता, तथा-'बाहिरियाए परिसाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता' बाह्यायां दृढरथाभिधानायां पर्षदि देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता एवम्-'जाव बाहिरियाए परिसाए देवीणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' यावद् बाह्यायां पर्षदि देवीनां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता। अत्र यावत्पदसंग्राह्यः पाठो यथा-आभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवीनां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता, माध्यमिकायां पर्षदि देवीनां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता, बाह्यायां पर्षदि देवीनां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्तेति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा !' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'कालस्स णं पिसायकुमारिंदस्स पिसायकुमाररण्णो'

याए परिसाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता' हे भदन्त पिशाचकुमारेन्द्र पिशाचकुमारराज कालकी आभ्यन्तर परिषदा के देवों की स्थिति कितने कालकी कही गई है। 'मज्झमियाए परिसाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता' मध्यमिका परिषदा के देवों की स्थिति कितने काल की कही गई है। 'बाहिरियाए परिसाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता' बाह्यापरिषदा के देवों की स्थिति कितने कालकी कही गई है ? इसी प्रकार से 'जाव बहिरियाए परिसाए देवीणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' यावत् बाह्यपरिषदा की देवियों की कितनेकालकी स्थिति कही गई है? यहां यावत्पद से आभ्यन्तर और मध्यमपरिषदा का प्रश्न अन्तर्गत है। अर्थात् आभ्यन्तरपरिषदा मध्यमिकापरिषदा और बाह्या परिषदा की देवियों की स्थिति कितने काल की कही गई है। इसके

परिसाए देवाणं केवइयं काल ठिई पण्णत्ता' હે ભગવન પિશાચકુમારેન્દ્ર પિશાચકુમારરાજ કાલની આભ્યન્તર પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેલ છે ? मज्झिमियाए परिसाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' મધ્યમિક પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેલ છે ? 'बाहिरियाए परिसाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' બાહ્ય પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેવામાં આવી છે ? એજ રીતે 'जाव बाहरियाए परिसाए देवीणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' યાવત્ બાહ્ય પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેલ છે ? અહિયાં યાવત્પદથી આભ્યન્તર અને મધ્યમ પરિષદા સંબંધી પ્રશ્ન સમજી લેવો અર્થાત્ આભ્યન્તર પરિષદા મધ્યમિકા પરિષદા અને બાહ્ય પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં

कालस्य खलु पिशाचकुमारेन्द्रस्य पिशाचकुमारराजस्य 'अब्भितरियाए परिसाए' आभ्यन्तरिकायाम् ईशाभिधानायां पर्षदि–समायाम् 'देवाणं अद्धपलिओवमं ठिई पन्नत्ता' देवानामर्द्धपल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, तथा–'मज्झिमियाए परिसाए देवाणं' माध्यमिकायां पर्षदि देवानाम् 'देसूणं अद्धपलिओवमं ठिई पन्नत्ता' देशोन–देश परिहीणम् अर्द्धपल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, तथा–'बाहिरियाए परिसाए देवाणं' बाह्यायां पर्षदि देवानाम् 'साइरेगं चउभागपलिओवमं ठिई पन्नत्ता' सातिरेकं चतुर्भागपल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, एवम्–'अब्भितरियाए परिसाए देवीणं' आभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवीनाम् 'साइरेगं चउभागपलिओवमं ठिई पण्णत्ता' सातिरेकं चतुर्भागपल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, तथा 'मज्झिमियाए परिसाए देवीणं' माध्यमिकायां पर्षदि देवीनाम् 'चउभागपलिओवमं ठिई पन्नत्ता' चतुर्भागपल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, 'बाहिरियाए परिसाए देवीणं' बाह्यायां पर्षदि देवीनाम् 'देसूणं

उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं 'गोयमा !' कालस्स णं पिसायकुमारिंदस्स पिसायकुमाररण्णो अब्भितरियाए परिसाए देवाणं अद्धपलिओवमं ठिई पन्नत्ता' हे गौतम ! पिशाचकुमारेन्द्र पिशाचराजकालकी आभ्यन्तरपरिषदा के देवों की स्थिति बध्यमान आयु आधेपल्योपमकी कही गई है। 'मज्झिमियाए परिसाए देसूणं अद्धपलिओवमं ठिई पन्नत्ता' मध्यमिका परिषदा के देवों की स्थिति कुछ कम आधे पल्योपमकी कही गई है और 'बाहिरियाए परिसाए देवाणं साइरेगं चउभागपलिओवमं ठिई पन्नत्ता।' बाह्यपरिषदा के देवों की स्थिति कुछ अधिक पल्यके चतुर्थ भागप्रमाण कही गई है। इसी प्रकार 'अब्भितरियाए परिसाए देवीणं' इत्यादि आभ्यन्तर परिषदा की देवियों की स्थिति सातिरेक चतुर्भाग पल्योपम की हैं मध्यपरिषदा की देवियों की स्थिति चतुर्भाग पल्योपमकी कही

પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! कालस्स ण पिसायकुमारिंदस्स पिसायकुमाररण्णो अब्भितरियाए परिसाए देवाण अद्धपलिओवम ठिई पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! પિશાચ કુમારેન્દ્ર પિશાચ કુમારરાજ કાલ ઇન્દ્રની આભ્યંતર પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ બધ્યમાન આયુ અર્ધાપલ્યોપમની કહેવામાં આવી છે. 'मज्झमियाए परिसाए देसूणं अद्धपलिओवम ठिई पण्णत्ता' મધ્યમા પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ કંઇક ઓછી અર્ધા પલ્યોપમની અને 'बाहिरियाए परिसाए देवाणं साइरेगं चउभागपलिओवम ठिई पण्णत्ता' બાહ્ય પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ કંઈક વધારે પલ્યના ચોથા ભાગ પ્રમાણ કહેલ છે એજ પ્રમાણે 'अब्भितरियाए परिसाए देवीण' ઇત્યાદિ આભ્યન્તર પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ સાતિરેક કંઇક વધારે ચતુર્ભાગ પલ્યોપમની છે. મધ્યમા પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ

चउभागपलिओवमं ठिई पन्नत्ता' देशोनं-देशपरिहीणं चतुर्भागपल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता। 'अट्ठो जो चेव चमरस्स' अर्थो य एव चमरस्य। अयं भावः-'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, कालस्स णं भंते ! पिसायकुमारिंदस्स पिसायकुमाररण्णो तओ परिसाओ पण्णत्ताओ त जहा-ईसातुडिया दढरहा, अब्भंतरिया ईसा मज्झिमिया तुडिया बाहिरिया दढरहा' इत्यादिकं प्रश्नोत्तरादिकं सर्वं चमरप्रकरणवदेवात्र ज्ञातव्यम्। विशेषस्त्वयं यदत्र चमरस्थाने कालनामोच्चारणीयम्। 'एवं उत्तरस्स वि' एवं दाक्षिणात्य पिशाचदेववदेव उत्तरपिशाचदेवस्यापि वक्तव्यता भणितव्या तथाहि-'कहि णं भंते ! उत्तरिल्लाणं पिसायाणं भोमेज्जा णगरा पन्नत्ता, कहि,

---

है और बाह्यपरिषदा की देवियों की स्थिति देश ऊन-एकदेशकम चतुर्भागपल्योपम की कही गई है 'अट्ठो जो चेव चमरस्स' अर्थ चमरेन्द्र का है वही समझ लेना चाहिए जैसे 'हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि काल की ये तीन ईशा त्रुटिता और दृढरथा नामकी सभाएं हैं ? इन में ईशा का नाम आभ्यन्तरिका त्रुटिता का नाम मध्यमिका और दृढरथा का नाम बाह्या सभा है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं। हे गौतम ! इस सम्बन्ध में समस्त कथन तथा और भी प्रश्नों का उत्तर चमरेन्द्र के प्रकरण में जैसा कहा जा चुका है-वैसा ही जान लेना चाहिये। अन्तर इतना ही है कि चमर के स्थान पर कालका नाम उच्चारण कर लेना चाहिये 'एवं उत्तरस्स वि' जैसी यह पूर्वोक्त रूप से वक्तव्यता दाक्षिणात्यपिशाचकुमार देवों की कही गई है-ठीक वैसी ही वक्तव्यता उत्तरदिग्वर्ती पिशाचकुमार देवों की भी है ऐसा जानना चाहिये जैसे-'कहि णं भंते ! उत्तरिल्लाणं पिसायाणं भोमेज्जा

ચતુર્ભાગ પલ્યોપમની છે. અને બાહ્ય પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ દેશઉન એક દેશ કમ ચતુર્ભાગ પલ્યોપમની કહેલ છે 'अट्ठो जो चेव चमरस्स' વિશેષ કથન ચમરના કથન પ્રમાણે સમજી લેવું જેમકે હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણથી કહો છો કે કાલની ઈશા, ત્રુટિતા અને દૃઢરથા નામની ત્રણ સભાઓ છે ? અને તેમાં ઈશાનુ નામ આભ્યન્તરિકા, ત્રુટિતાનું નામ મધ્યમિકા, અને દૃઢરથાનુ નામ બાહ્ય સભા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે હે ગૌતમ ! આ વિષયમાં તમામ કથન તથા તેથી પણ વધારેના પ્રશ્નોના ઉત્તર ચમરેન્દ્રના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે એજ પ્રમાણે અહિં પણ સમજવા અન્તર એટલું જ છે કે અહિયાં ચમરેન્દ્રના સ્થાને કાલ ઇન્દ્રનુ નામ કહેવું જોઈએ 'एवं उत्तरस्स वि' જે પ્રમાણેનું આ ઉપરોક્ત રીતનું કથન દક્ષિણ દિશાના પિશાચકુમાર દેવોના સબંધમાં કહેવામાં આવેલ છે, એજ પ્રમાણેનું કથન ઉત્તર દિશાના

णं भंते ! उत्तरिल्ला पिसाया देवा परिवसंति?' इत्यादि सर्वं प्रश्नोत्तरं दक्षिणात्य पिशाचदेववदेव वक्तव्यम्, विशेपस्त्वयं यत्ते मन्दरस्य दक्षिणे परिवसन्ति, एते मन्दरस्य उत्तरे परिवसन्ति, पुनश्च तत्र कालनामा पिशाचेन्द्रः पिशाचराजः, अत्र तत्स्थाने महाकालः पिशाचेन्द्रः पिशाचराजः, इति वक्तव्यम्, पर्षद्वक्तव्यताऽपि कालवदेव वाच्येति ।

'एवं णिरंतरं जाव गीयजसस्स' एवमनेनैव प्रकारेण निरन्तरम्—अन्तरवर्जितं क्रमेण यावद् गीतयशसः कालमहाकालवत् सर्वा वक्तव्यता पठनीया यावत्पदेन भूतेन्द्रसुरूपप्रतिरूपेतीन्द्र द्वयादारभ्य गीतयशोगन्धर्वेन्द्र गन्धर्वराजपर्यन्तं सर्वं वर्णनं दाक्षिणात्य पिशाचेन्द्र कालमहाकालवदेव वाच्यम् । पर्षद्वक्तव्यतापि तत्सदृशैव वाच्या नवरम्—इन्द्रेषु नानात्वं वक्तव्यम् तदाह-गाथाद्वयेन—

णगरा पन्नत्ता' कहि णं भंते ! उत्तरिल्ला पिसाया देवा परिवसंति' इत्यादि प्रश्नोत्तर—दक्षिणात्यपिशाचों के जैसा ही है अन्तर इतना ही है कि दाक्षिणात्यपिशाचदेव मेरुके दक्षिण में रहते है और उत्तरदिशा के पिशाचदेवमेरुके उत्तर में रहते है । तथा इनका इन्द्र महाकाल है इस महाकाल की परिषदा की वक्तव्यता भी दक्षिणदिग्वर्त्ती काल की परिषदा के ही जैसी है 'एवं णिरंतरं जाव गीयजसस्स' जिस प्रकार से यह दक्षिण दिग्वर्त्ती और उत्तरदिग्वर्त्ती पिशाचों की वक्तव्यता प्रकट की कही गई है, इसी प्रकार की वक्तव्यता भूतों से लेकर गंधर्व देवों के इन्द्र गीतयश तक की है ऐसा जानना चाहिये इस वक्तव्यता में अपने २ इन्द्रों को लेकर ही भिन्नता है । इन्द्रों की भिन्नता दो गाथाओं से इस प्रकार से कही है पिशाचों के इन्द्र काल महाकाल है और भूतों के इन्द्र का नाम सुरूप और प्रतिरूप है अर्थात्

પિશાચકુમાર દેવોનું પણ સમજી લેવું જોઈએ જેમ કે 'कहि णं भंते ! उत्तरिल्लाणं पिसायाणं भोमेज्जा णगरा पण्णत्ता, कहि णं भंते उत्तरिल्ला पिसाया देवा परिवसंति' વિગેરે પ્રશ્નોત્તરો દક્ષિણ દિશાના પિશાચકુમારોની જેમજ છે. ફક્ત ફેરફાર એટલોજ છે કે દક્ષિણ દિશાના પિશાચ દેવ મેરૂની દક્ષિણમાં રહે છે, અને ઉત્તર દિશાના પિશાચદેવ મેરૂની ઉત્તર દિશામાં રહે છે. તથા તેમનો ઇન્દ્ર મહાકાળ છે. આ મહાકાળની પરિષદાનું કથન પણ દક્ષિણ દિશાના કાલની પરિષદાના કથન પ્રમાણેજ છે. 'एवं णिरंतरं जाव गीयजसस्स' જે પ્રમાણે આ દક્ષિણ દિશાના તથા ઉત્તર દિશાના પિશાચોનું કથન કહેવામાં આવેલ છે, એજ પ્રમાણેનું કથન ભૂતોથી લઈને ગંધર્વ દેવોના ઇન્દ્રગીત યશ સુધીનું છે તેમ સમજવું. આ સઘળા કથનોમાં પોત પોતના ઇન્દ્રો

'कालेय महाकाले, सुरूव पडिरूव पुण्णभद्दे य ।
अमरवइ माणिभद्दे, भीमे य तहा महाभीमे ॥१॥
किन्नर किंपुरिसे खलु, सप्पुरिसे खलु तहा महापुरिसे ।
अइकाय महाकाए, गीयरई चेव गीययसे ॥२॥

छाया–कालश्च महाकालः सुरूपः प्रतिरूपः पूर्णभद्रश्च ।
अमरपति मणिभद्रः, भीमश्च तथा महाभीमः ॥१॥
किन्नरकिंपुरुषौ खलु, सत्पुरुषः खलु तथा महापुरुषः ।
अतिकाय महाकायौ, गीतरतिश्चैव गीतयशाः ॥२॥

अयं भावः–पिशाचानां दाक्षिणात्यौत्तराणामिन्द्रौ कालमहाकालौ स्त इति सूत्रे प्रतिपादितमेव । एवमेव क्रमेण दक्षिणोत्तरदिग्वर्त्तिनां भूतादीनाम् इन्द्रयुगलनामानि यथा–भूतानां सुरूप–प्रतिरूपौ द्वाविन्द्रौ स्तः । एवं यक्षाणां पूर्णभद्र–माणिभद्रौ३, राक्षसानां भीममहाभीमौ४, किन्नराणां किन्नरकिंपुरुषौ५, किंपुरुषाणां सत्पुरुष-महापुरुषौ६, महोरगाणाम् अतिकायमहाकायौ७, गन्धर्वाणां गीतरति–गीतयशसौ८ । एते वानव्यन्तराणामष्टौ मुख्यभेदा भवन्ति इति ॥सू० ४९॥

दक्षिण के भूतों के सुरूप और उत्तर के भूतों के प्रतिरूप ये दो इन्द्र है यक्षों के पूर्णभद्र और मणिभद्र ये दो इन्द्र है, राक्षसों के भीम-और महाभीम ये दो इन्द्र है, किन्नरों के किन्नर और किंपुरुष ये दो इन्द्र है किं पुरुषों के सत्पुरुष और महापुरुष ये दो इन्द्र है महोरगों के अतिकाय और महाकाय में दो इन्द्र है गंधर्वों के गीतरति और गीत-यश ये दो इन्द्र है । ये वानव्यन्तरों के मुख्य आठ भेद कहे गये है । काल की व्यक्तव्यता के जैसी ही वक्तव्यता गीतयशनाम के इन्द्र तक के समस्त इन्द्रों की है ॥सू० ४९॥

બાબતમાંજ જુદાપણું છે. ઇંદ્રોનું જુદા પણું બે ગાથાઓ દ્વારા આ રીતે બતાવેલ છે. પિશાચોના ઇન્દ્ર કાલ અને મહાકાળ છે. અને ભૂતોના ઇન્દ્ર સુરૂપ અને પ્રતિરૂપ છે. અર્થાત્ દક્ષિણ દિશાના ભૂતોનો ઇંદ્ર સુરૂપ અને ઉત્તર દિશાના ભૂતોનો ઇંદ્ર પ્રતિરૂપ એ બે ઇન્દ્ર છે. યક્ષોના પૂર્ણભદ્ર અને મણિભદ્ર એ બે ઇંદ્રો છે. રાક્ષસોના ભીમ અને મહાભીમ એ બે ઇંદ્રો છે. કિન્નરોના કિંનર અને કિંપુરૂષ એ બે ઇન્દ્રો છે. કિંપુરૂષોના સત્પુરૂષ અને મહાપુરૂષ એ બે ઇંદ્રો છે. મહોરગોના અતિકાય અને મહાકાય એ બે ઇંદ્રો છે. ગંધર્વોના ગીતરતિ અને ગીતયશ એ બે ઇંદ્રો છે. આ પ્રમાણેના આ વાનવ્યંતરોના મુખ્ય આઠ ભેદો કહેવામાં આવેલ છે. કાલના કથન પ્રમાણેનું કથન ગીતયશ નામના ઇન્દ્ર સુધી સઘળા ઇંદ્રોનું સમજવું. ॥ સૂ. ૪૯ ॥

तदेवमुक्ता वानव्यन्तरवक्तव्या सम्प्रति ज्योतिष्काणां वक्तव्यतामाह-'कहि णं भंते ! जोइसियाणं देवाणं' इत्यादि ।

मूलम्-कहि णं भंते ! जोइसियाणं देवाणं विमाणा पन्नत्ता, कहि णं भंते ! जोइसिया देवा परिवसंति ? गोयमा ! उप्पिं दीवसमुद्दाणं इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणिज्जाओ भूमीभागाओ सत्ताणउए जोयणसए उड्ढं उप्पइत्ता दसुत्तरसया जोयणबाहल्लेणं, तत्थ णं जोइसियाणं देवाणं तिरियमसंखेज्जा जोइसियविमाणवाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं तेणं विमाणा अद्धकविट्ठकसंठाणसंठिया एवं जहा ठाणपदे चंदमसूरिया य, तत्थ णं जोइसिंदा जोइसियरायाणो परिवसंति, महड्ढिया जाव विहरंति। सूरस्स णं भंते ! जोइसिंदस्स जोइसरण्णो कइ परिसाओ पन्नत्ताओ गोयमा ! तिन्नि परिसाओ पण्णत्ताओ तं जहा-तुंबा तुडिया पेच्चा, अब्भितरिया तुंबा, मज्झिमिया तुडिया, बाहिरिया पेच्चा, सेसं जहा कालस्स, परिमाणं ठिई वि। अट्ठो जहा चमरस्स। चंदस्स वि एवं चेव ॥सू० ५०॥

छाया-कुत्र खलु भदन्त ! ज्योतिष्काणां देवानां विमानानि प्रज्ञप्तानि, कुत्र खलु भदन्त ! ज्योतिष्का देवाः परिवसन्ति ? गौतम ! ऊर्ध्वं द्वीपसमुद्राणाम् एतस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्याः बहुसमरमणीयाद् भूमिभागात् सप्तनवतानि योजनशतानि ऊर्ध्वमुत्प्लुत्य दशोत्तरशतयोजनबाहल्ये, तत्र खलु ज्योतिष्काणां देवानां तिर्यगसंख्येयानि ज्योतिष्कविमानावासशतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातम् । तानि खलु विमानानि अर्द्धकपित्थक संस्थान संस्थितानि, एवं यथा स्थानपदे यावच्चन्द्रसूर्यौ च तत्र खलु ज्योतिष्केन्द्रौ ज्योतिष्कराजौ परिवसतः महर्द्धिकौ

कहि णं भंते ? जोइसियाणं देवाणं विमाणा पन्नत्ता' इत्यादि ।

टीकार्थ-हे भदन्त ! किस स्थान पर ज्योतिष्क चन्द्र सूर्य ग्रह तारा एवं नक्षत्र देवों के विमान हैं ? और 'कहि णं भंते' जोतिसिया देवा परि-

---

'कहि ण भंते ! जोइसियाणं देवाणं विमाणा पण्णत्ता' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ-હે ભગવન્ જ્યોતિષ્ક દેવ ચંદ્ર, સૂર્ય. ગ્રહ તારા અને નક્ષત્ર દેવોના વિમાનો ક્યા સ્થાનપર આવેલા છે? અને 'कहि णं भंते ! जोइसिया

यावद् विहरतः। सूर्यस्य खलु भदन्त! ज्योतिष्केन्द्रस्य ज्योतिष्कराजस्य कति पर्षदः प्रज्ञप्ताः? गौतम! तिस्रः पर्षदः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा तुंबा, त्रुटिता प्रेत्या, आभ्यन्तरिका तुम्बा, माध्यमिका त्रुटिता बाह्या प्रेत्या, शेषं यथा कालस्य परिमाणं स्थितिरपि, अर्थो यथा चमरस्य। चन्द्रस्याप्येवमेव ॥सू०९०॥

टीका-'कहि णं भंते!' कुत्र-कस्मिन् स्थाने खलु भदन्त! 'जोइसियाणं देवाणं' ज्योतिष्काणां'-चन्द्रसूर्यग्रहतारानक्षत्राणां देवानाम् 'विमाणा पन्नत्ता' विमानानि प्रज्ञप्तानि-कथितानि, 'कहि णं भंते' कुत्र खलु भदन्त! 'जोइसिया देवा परिवसंति' ज्योतिष्का देवाः परिवसन्ति? इति गौतमस्य प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'उप्पिं दीवसमुद्दाणं' उपरि द्वीप समुद्राणाम् 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' एतस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या 'बहुसम-रमणिज्जाओ भूमिभागाओ' बहुसमरमणीयात् भूमिभागाद् रुचकोपलक्षितात् 'सत्ताणउए जोयणसए उड्ढं उप्पइत्ता' नवत्यधिकानि सप्तयोजनशतानि (७९०) ऊर्ध्वमुत्प्लुत्य-बुद्ध्याऽतिक्रम्य 'दसुत्तरसया जोयणबाहल्लेणं' दशोत्तरयोजनशत बाहल्ये (११०) 'तत्थ णं जोइसियाणं देवाणं' तत्र-तादृशस्थाने खलु ज्योति-

---

वसंति' कहां पर ज्योतिष्क देव रहते हैं। इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं 'उप्पिं दीवसमुद्दाणं इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ सत्ताणउए जोयणसते उड्ढं उप्पइत्ता दसुत्तरसया जोयणबाहल्लेणं, तत्थ णं जोइसियाणं देवा णं तिरियमसंखेज्जा जोइसियविमाणावाससयसहस्सा भवंतीतिमक्खायं' हे गौतम द्वीप एवं समुद्रों से ऊपर तथा इस रत्नप्रभा पृथिवी से समभूमिभाग से जो रुचकप्रदेश से उपलक्षित है उससे ७९० योजन ऊपर जाने पर ११० योजनप्रमाण ऊंचाईरूप क्षेत्र में तिरछे ज्योतिष्क देवों के असंख्यात-लाख विमानावास कहे गये हैं ऐसा मेरा तथा अन्य भूतकाल के सर्व

देवा परिवसंति' જ્યોતિષ્ક દેવો ક્યાં રહે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'उप्पिं दीवसमुद्दाणं इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ सत्ताणउए जोयणसए उड्ढं उप्पवित्ता दसुत्तरसया जोयणबाहल्लेणं, तत्थ णं जोइसियाणं देवाणं तिरियमसंखेज्जा जोइसिय विमाणा-वाससयसहस्सा भवतीतिमक्खायं' હે ગૌતમ! દ્વીપ અને સમુદ્રોની ઉપર તથા આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના સમભૂમિભાગથી કે જે રૂચક પ્રદેશથી જણાય છે. તેનાથી ૭૯૦ સાતસો નેવું યોજન જાય ત્યારે ૧૧૦ એકસો દસ યોજન પ્રમાણના ઉંચાઈવાળા ક્ષેત્રમાં તીર્છા જ્યોતિષ્ક દેવોના અસંખ્યાત લાખ વિમાનાવાસો કહેવામાં આવેલા છે. એ પ્રમાણે મારૂં તથા અન્ય ભૂતકાળના સર્વ

ष्काणां चन्द्रादीनां देवानाम् 'तिरियमसंखेज्जा' तिर्यगसंख्येयानि 'जोइसिय विमाणावाससयसहस्सा' ज्योतिष्कविमानावासशतसहस्राणि 'भवंतीति मक्खायं' भवन्तीत्याख्यातं मया (वर्द्धमानेन) तथाऽन्यैरपि तीर्थकरैरिति। 'ते णं विमाणा' तानि खलु विमानानि 'अद्ध कविट्ठसंठाणसंठिया' अर्द्धकपित्थ संस्थानसंस्थितानि 'एवं जहा ठाणपदे' एवं यथा स्थानपदे स्थानाख्ये प्रज्ञापनाया द्वितीयपदे तथा वक्तव्यम्। कियत्पर्यन्तमित्याह-'जाव' इत्यादि-यावत्-यावत्पदेन 'अब्भुग्गय मूसिय पहसिया इव' इत्यादि विमानावासवर्णनमत्र वाच्यम्। तेषु

तीर्थंकरों का कहना है 'ते णं विमाणा अद्धकविट्ठ संठाणसंठिया एवं जहा ठाणपदे जाव चंदिमसूरिया य तत्थ णं जोतिसिंदा जोतिसरायाणो परिवसंति महिड्ढिया जाव विहरंति' वे विमान अर्धकपित्थ-कैथ-के जैसे आकार वाले हैं। 'एवं जहा ठाणपदे' इस सम्बन्ध में प्रज्ञापना के द्वितीय स्थान पद में जैसा कथन किया गया है, वैसा ही कथन यहां पर भी कर लेना चाहिये यह वर्णन कहां तक कहना चाहिये ? इस पर कहते हैं-'जाव इत्यादि। यावत्पद से-'अब्भुग्गय सुसियपहसिया इव' इत्यादि विमानावासों का वर्णन यहां कर लेना चाहिये। उन विमानावासों में बृहस्पति से लेकर अंगारक पर्यन्त के ग्रह, अठाईस नक्षत्र और तारे रहते है। इनका वर्णन यहां कर लेना चाहिये। वे ग्रह नक्षत्र तारागण अपने अपने विमानावासों का तथा सामानिक देवों से लेकर आत्मरक्षकदेव पर्यन्तों का तथा अपनी अपनी अग्रमहिषियों का एवं ऐसे और भी बहुत से देव और देवियों पर आधिपत्य करते हुए

તીર્થંકરોનું કહેવું છે. 'ते णं विमाणा अद्ध कविट्ठसंठाणसंठिया एवं जहा ठाणपदे जाव चंदिमसूरियाय तत्थ णं जोइसिंदा जोइसियरायाणो परिवसंति महिड्ढिया जाव विहरंति' તે વિમાનો અર્ધા કરેલ કોઠાના આકારના છે. 'एवं जहा ठाण पदे' આ સંબંધમાં પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બીજા સ્થાનપદમાં જે પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવેલ છે, એજ પ્રમાણેનું કથન અહીંયા પણ સમજી લેવું તે વર્ણન ક્યાં સુધીનું અહિયાં કહેવું જોઈએ એ માટે 'जाव' ઇત્યાદિ સૂત્રપાઠથી કહેલ છે. યાવત્પદથી 'अब्भुगाय मुसिय पहसिया इव' ઇત્યાદિ વિમાનાવાસોનું વર્ણન અહીયાં કરી લેવુ જોઇએ. એ વિમાનાવાસોમાં બૃહસ્પતિથી લઇને અંગારક પર્યન્તના ગ્રહો, અઠયાવીસ નક્ષત્રો અને તારાઓ નિવાસ કરે છે. તે બધાનું વર્ણન અહિંયાં કરી લેવું જોઇએ. તે ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારા ગણ પોત પોતાના વિમાનાવાસો તથા સામાનિક દેવોથી લઇને આત્મરક્ષક દેવ સુધીના તથા પોત પોતાની અગ્રમહિષિયોનું એવં એવા ઘણા દેવ અને દેવિયો પર અધિ-

यावद् विहरतः। सूर्यस्य खलु भदन्त! ज्योतिष्केन्द्रस्य ज्योतिष्कराजस्य कति पर्षदः प्रज्ञप्ताः ? गौतम! तिस्रः पर्षदः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा तुंबा, त्रुटिता प्रेत्या, आभ्यन्तरिका तुम्बा, माध्यमिका त्रुटिता बाह्या प्रेत्या, शेषं यथा कालस्य परिमाणं स्थितिरपि, अर्थो यथा चमरस्य। चन्द्रस्याप्येवमेव ॥सू०५०॥

टीका-'कहि णं भंते!' कुत्र-कस्मिन् स्थाने खलु भदन्त! 'जोइसियाणं देवाणं' ज्योतिष्काणां-चन्द्रसूर्यग्रहतारानक्षत्राणां देवानाम् 'विमाणा पन्नत्ता' विमानानि प्रज्ञप्तानि-कथितानि, 'कहि णं भंते' कुत्र खलु भदन्त! 'जोइसिया देवा परिवसंति' ज्योतिष्का देवाः परिवसन्ति? इति गौतमस्य प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'उप्पिं दीवसमुद्दाणं' उपरि द्वीप समुद्राणाम् 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' एतस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'बहुसम-रमणिज्जाओ भूमिभागाओ' बहुसमरमणीयात् भूमिभागाद् रुचकोपलक्षितात् 'सत्ताणउए जोयणसए उड्ढं उप्पइत्ता' नवत्यधिकानि सप्तयोजनशतानि (७९०) ऊर्ध्वमुत्प्लुत्य-बुद्धयाऽतिक्रम्य 'दसुत्तरसया जोयणबाहल्लेणं' दशोत्तरयोजनशत बाहल्ये (११०) 'तत्थ णं जोइसियाणं देवाणं' तत्र-तादृशस्थाने खलु ज्योति-

वसंति' कहां पर ज्योतिष्क देव रहते है। इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री कहते है 'उप्पिं दीवसमुद्दाणं इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणि-ज्जाओ भूमिभागाओ सत्ताणउए जोयणसते उड्ढं उप्पइत्ता दसुत्तरसया जोयणबाहल्लेणं, तत्थ णं जोइसियाणं देवा णं तिरियमसंखेज्जाओ जोइ-सियविमाणावाससयसहस्सा भवंतीतिमक्खायं' हे गौतम द्वीप एवं समुद्रों से ऊपर तथा इस रत्नप्रभा पृथिवी से समभूमिभाग से जो रुचकप्रदेश से उपलक्षित है उससे ७९० योजन ऊपर जाने पर ११० योजनप्रमाण ऊचाईरूप क्षेत्र में तिरछे ज्योतिष्क देवों के असंख्यात-लाख विमानावास कहे गये है ऐसा मेरा तथा अन्य भूतकाल के सर्व

દેવા પરિવસંતિ' જ્યોતિષ્ક દેવો કયાં રહે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'उप्पिं दीवसमुद्दाणं इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरम णिज्जाओ भूमिभागाओ सत्ताणउए जोयणसए उड्ढं उप्पतित्ता दसुत्तरसया जोयणबाहल्लेणं, तत्थ णं जोइसियाणं देवाणं तिरियमसंखेज्जा जोइसिय विमाणा-वाससयसहस्सा भवतीतिमक्खायं' હે ગૌતમ! દ્વીપ અને સમુદ્રોની ઉપર તથા આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના સમભૂમિભાગથી કે જે રૂચક પ્રદેશથી જણાય છે. તેનાથી ૭૯૦ સાતસો નેવું યોજન જાય ત્યારે ૧૧૦ એકસો દસ યોજન પ્રમાણના ઉંચાઈવાળા ક્ષેત્રમાં તીર્છા જ્યોતિષ્ક દેવોના અસંખ્યાત લાખ વિમાના-વાસો કહેવામાં આવેલા છે. એ પ્રમાણે મારૂં તથા અન્ય ભૂતકાળના સર્વ

ष्काणां चन्द्रादीनां देवानाम् 'तिरियमसंखेज्जा' तिर्यगसंख्येयानि 'जोइसिय विमाणावाससयसहस्सा' ज्योतिष्कविमानावासशतसहस्राणि 'भवंतीति मक्खायं' भवन्तीत्याख्यातं मया (वर्द्धमानेन) तथाऽन्यैरपि तीर्थकरैरिति। 'ते णं विमाणा' तानि खलु विमानानि 'अद्ध कविट्ठसंठाणसंठिया' अर्द्धकपित्थ संस्थानसंस्थितानि 'एवं जहा ठाणपदे' एवं यथा स्थानपदे स्थानाख्ये प्रज्ञापनाया द्वितीयपदे तथा वक्तव्यम्। कियत्पर्यन्तमित्याह-'जाव' इत्याद-यावत्-यावत्पदेन 'अब्भुग्गय मूसिय पहसिया इव' इत्यादि विमानावासवर्णनमत्र वाच्यम्। तेषु

तीर्थंकरों का कहना है 'ते णं विमाणा अद्धकविट्ठ संठाणसंठिया एवं जहा ठाणपदे जाव चंदिमसूरिया य तत्थ णं जोतिसिंदा जोतिसरायाणो परिवसंति महिड्डिया जाव विहरंति' वे विमान अर्धकपित्थ-कैथ-के जैसे आकार वाले हैं। 'एवं जहा ठाणपदे' इस सम्बन्ध में प्रज्ञापना के द्वितीय स्थान पद में जैसा कथन किया गया है, वैसा ही कथन यहां पर भी कर लेना चाहिये वह वर्णन कहां तक कहना चाहिये ? इस पर कहते है-'जाव इत्यादि। यावत्पद से-'अब्भुग्गय सुसियपहसिया इव' इत्यादि विमानावासों का वर्णन यहां कर लेना चाहिये। उन विमानावासों में बृहस्पति से लेकर अंगारक पर्यन्त के ग्रह, अठाईस नक्षत्र और तारे रहते है। इनका वर्णन यहां कर लेना चाहिये। वे ग्रह नक्षत्र तारागण अपने अपने विमानावासों का तथा सामानिक देवों से लेकर आत्मरक्षकदेव पर्यन्तों का तथा अपनी अपनी अग्रमहिषियों का एवं ऐसे और भी बहुत से देव और देवियों पर आधिपत्य करते हुए

તીર્થંકરોનું કહેવું છે 'ते णं विमाणा अद्ध कविट्ठसंठाणसंठिया एवं जहा ठाणपदे जाव चंदिमसूरियाय तत्थ णं जोइसिंदा जोइसियरायाणो परिवसंति महिड्ढिया जाव विहरंति' તે વિમાનો અર્ધા કરેલ કોઠાના આકારના છે. 'एवं जहा ठाण पदे' આ સંબંધમાં પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બીજા સ્થાનપદમાં જે પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવેલ છે, એજ પ્રમાણેનું કથન અહીંયા પણ સમજી લેવું તે વર્ણન કયાં સુધીનું અહિયાં કહેવું જોઈએ એ માટે 'जाव' ઇત્યાદિ સૂત્રપાઠથી કહેલ છે. યાવાત્પદથી 'अब्भुग्गय सुसिय पहसिया इव' ઇત્યાદિ વિમાનાવાસોનું વર્ણન અહીયાં કરી લેવુ જોઇએ. એ વિમાનાવાસોમાં બૃહસ્પતિથી લઇને અંગારક પર્યન્તના ગ્રહો, અઠયાવીસ નક્ષત્રો અને તારાઓ નિવાસ કરે છે. તે બધાનું વર્ણન અહિંયાં કરી લેવું જોઇએ. તે ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારા ગણ પોત પોતાના વિમાનાવાસો તથા સામાનિક દેવોથી લઇને આત્મરક્ષક દેવ સુધીના તથા પોત પોતાની અગ્રમહિષિયોનું એવં એવા ઘણા દેવ અને દેવિયો પર અધિ-

विमानावासेषु बृहस्पत्यादयोऽङ्गारकान्ता ग्रहाः, अष्टाविंशति नक्षत्राणि तारकाश्च परिवसन्ति। एषां वर्णनमत्र वाच्यम्। ते तत्र स्वस्वविमानावासपरिवारभूत सामानिकदेवाद्यात्मरक्षकदेव पर्यन्तानां स्वस्वाग्रमहिषीणां बहूनामन्येषां च ज्योतिष्कदेव देवीनामाधिपत्यं कुर्वन्तो भोगभोगान् भुञ्जाना विहरन्तीति वर्णनं वाच्यम् 'चंदिमसूरिया य तत्थणं' चन्द्रसूर्यौ च तत्र खलु 'जोइसिंदा जोइसरायाणो' ज्योतिष्केन्द्रौ ज्योतिष्कराजौ 'परिवसंति' परिवसतः, कीदृशास्ते ? इत्याह–'महिड्ढिया' महर्द्धिकाः, इत्यादि वर्णनमत्र वाच्यम्। कियत्पर्यन्तमित्याह–'जाव विहरंति' यावद्विहरतः, यावत्पदेनात्र चन्द्रसूर्यवर्णनं वाच्यम्। तौ तत्र स्वेषां स्वेषां परिवारभूत सामानिकादि देवानां देवीनां चाधिपत्यं कुर्वन्तौ भोगभोगान् भुञ्जानौ विहरत इति।

सम्प्रति–ज्योतिष्केन्द्रसूर्यस्य पर्षन्निरूपणार्थमाह–'सूरस्स णं भंते !' इत्यादि 'सूरस्स णं भंते !' सूर्यस्य खलु भदन्त ! 'जोइसिंदस्स जोइसरन्नो' ज्योतिष्केन्द्रस्य ज्योतिष्कराजस्य 'कइ परिसाओ पन्नत्ताओ' कति पर्षदः कियत्संख्यकाः

और भोगउपभोगों को भोगते हुए रहते है। यह सब वर्णन भी यहां जान लेना चाहिये। 'चंदिमसूरिया य तत्थ णं' इत्यादि, वहां पर चन्द्र और सूर्य ये दो अपने अपने क्षेत्र के ज्योतिषियों के इन्द्र ज्योतिष्कराज रहते हैं वहां से लेकर 'जाव विहरंति' वहां तक। अर्थात् वे कैसे है ? इनका वर्णन 'महिड्ढिया' महर्द्धिक–मोटी ऋद्धिवाले हैं इत्यादि वर्णन यहां समझ लेना चाहिए अपने विमानावास और परिवारभूत देवदेवियों पर आधिपत्य करते हुए भोगउपभोगों को भोगते हुए ज्योतिष्कदेवेन्द्र सूर्यकी परिषदाका निरूपण करते हैं–'सूरस्स णं भंते' इत्यादि। 'सूरस्स णं भंते! जोतिसिंदस्स जोतिसरण्णो कति परिसाओ पण्णत्ताओ' हे भदन्त! ज्योतिषेन्द्र ज्योतिषराज सूर्य की कितनी परिषदाएं कही गई है। इस

પતિપણું કરતા થકા અને ભોગ ઉપભોગોને ભોગવતા થકા રહે છે. અહીંયાં આ તમામ વર્ણન સમજી લેવું, 'चंदिमसूरियाय तत्थ णं' ઇત્યાદિ ત્યાં ચંદ્ર અને સૂર્ય એ બે પોત પોતાના ક્ષેત્રના જ્યોતિષ્કોના ઈંદ્ર જ્યોતિષ્કરાજ રહે છે. અહીયાં 'जाव विहरंति' આ પાઠ પર્યન્ત આ કથન પર્યન્ત કહી લેવું. અર્થાત્ તેઓ ક્યાં રહે છે ? તેનું વર્ણન 'महिड्ढिया' મહર્ધિક મોટી ઋદ્ધિવાળા છે, ઇત્યાદિ વર્ણન અહીંયાં સમજી લેવું.

હવે પોતાના વિમાનાવાસ અને પરિવારભૂત દેવ દેવિયો પર અધિપતિ પણું કરતા થકા અને ભોગ ઉપભોગોને ભોગવતા થકા સૂર્યની પરિષદાનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. 'सूरस्स णं भंते !' ઇત્યાદિ 'सूरस्स णं भंते ! जोइसिंदस्स जोइसरण्णो कति परिसाओ पण्णत्ताओ' હે ભગવન્ જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષરાજ સૂર્યની કેટલી પરિષદાઓ કહેવામાં આવી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે

प्रज्ञप्ताः-कथिता इति पर्षत्संख्या विषयकः प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा !' हे गौतम ! 'तिन्नि परिसाओ पन्नत्ताओ' तिस्रः त्रिसंख्यकाः पर्षदः प्रज्ञप्ताः=कथिता इति । 'तं जहा' तद्यथा-'तुंबा तुडिया पेच्चा' तुम्बा त्रुटिता प्रेत्या, तत्र-'अब्भितरिया तुंबा' आभ्यन्तरिका तुम्बा, 'मज्झिमिया तुडिया' माध्यमिका त्रुटिता, 'बाहिरिया पेच्चा' बाह्या प्रेत्या 'सेसं जहा कालस्स परिमाणं ठिई वि' शेषं यथा कालस्य परिमाणं परिषत्त्रयस्थितदेवदेवीनां संख्यापरिमाणं तथा तत्रस्थदेवदेवीनां स्थितिरपि तथैव वाच्या, 'अट्ठो जहा चमरस्स' अर्थो यथा चमरस्य-अर्थः 'से केण ट्ठेणं' इत्यादि रूपोऽर्थश्चमरवदत्रापि वाच्यः, पर्षदः-अभ्यन्तरिकादि नामकरणे यो हेतुः प्रदर्शितश्चमरेन्द्र प्रकरणे तथेहापि ज्ञातव्यः । 'चंदस्स वि एवं चेव' चन्द्रस्यापि एवमेव, सूर्यस्य पर्षदादिकं यथा कथितं तथा चन्द्रस्यापि तथैव ज्ञातव्यमिति ॥सू०५०॥

के उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा ! तिण्णि परिसाओ पण्णत्ताओ' हे गौतम ज्योतिषेन्द्र ज्योतिषराज सूर्यकी तीन परिषदाएं कही गइ है । 'तं जहा' जो इस प्रकार से है-'तुंबा, तुडिया, पेच्चा' तुम्बा, त्रुटिता, और प्रेत्या, इन में 'अब्भिंतरिया तुंबा, मज्झिमिया तुडिया बाहिरिया पेच्चा' तुम्बा नामकी परिषदा आभ्यन्तर परिषदा कही गई है त्रुटिता नामकी परिषदा मध्यमिका परिषदा कही गई है । और प्रेत्यानाम की परिषदा बाह्य परिषदा कही गई । 'सेसं जहा कालस्स परिमाणं ठिई वि' जिस प्रकार से काल की सभा के देवों का एवं देवियों का परि-माण-संख्या और उनकी स्थितिका कथन किया गया है । वैसा ही यहां समझ लेना चाहिए 'अट्ठो जहा चमरस्स' चमर के प्रकरण में इन सभाओं के नाम होने में हेतु प्रदर्शित किया गया है-वही सब कथन

કે 'गोयमा ! तिण्णि परिसाओ पण्णत्ताओ' હે ગૌતમ ! જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષ રાજ સૂર્યની ત્રણ પરિષદાઓ કહેલ છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે. 'तुंबा, तुडिया, पेच्चा' તુમ્બા, ત્રુટિતા અને પ્રેત્યા તેમાં 'अब्भिंतरिया तुंबा, मज्झिमिया तुडिया बाहिरिया पेच्चा' તેમાં તુંબા પરિષદાને આભ્યતર પરિષદા કહેલ છે. ત્રુટિતા નામની પરિષદાને મધ્યમિકા પરિષદા કહી છે. અને પ્રેત્યા નામની પરિષદાને બાહ્ય પરિષદા કહેલ છે. 'सेसं जहा कालस्स परिमाणं ठिई वि' જે પ્રમાણે કાળની સભાના દેવો અને દેવિયોનું પરિમાણ, સંખ્યા અને તેઓની સ્થિતિનું કથન કરવામાં આવેલ છે, એજ પ્રમાણેનું કથન અહીયાં પણ સમજી લેવું. 'अट्ठो जहा चमरस्स' ચમરના પ્રકરણમાં આ સભાઓના નામો હોવાના સંબંધમાં કારણો બતાવેલ છે, એજ પ્રમાણેનું તમામ કથન અહીયાં પણ

ज्योतिष्कदेवास्तिर्यग्लोगे इति तिर्यग् लोकप्रस्तावाद् द्वीपसमुद्रवक्तव्यतामाह—'कहिणं भंते ! दीव समुद्दा' इत्यादि ।

मूलम्—कहि णं भंते! दीवसमुद्दा पन्नत्ता, केवइया णं भंते! दीवसमुद्दा पन्नत्ता, के महालयाणं भंते! दीवसमुद्दा पण्णत्ता, किं संठिया णं भंते! दीवसमुद्दा पन्नत्ता, किमागार भावपडोयाराणं भंते! दीवसमुद्दा पन्नत्ता? गोयमा! जंबुद्दीवाइया दीवा लवणादिया समुद्दा संठाणतो एकविहविहाणा वित्थारओ अणेगविहविहाणा दुगुणा दुगुणपडुप्पाएमाणा२ पवित्थरमाणा२ ओभासमाणवीचिया बहुउप्पलपउम कुमुदणलिण सुभगसोगंधिक पोंडरीय महापोंडरीय सत्तपत्त पफुल्लकेसरोवचिया पत्तेयं पत्तेयं पउमवरवेइया परिक्खित्ता, पत्तेयं पत्तेयं वणसंडपरिक्खित्ता, अस्सिं तिरियलोए असंखेज्जा दीवसमुद्दा सयंभूरमणपज्जवसाणा पण्णत्ता समणाउसो?। तत्थ णं अयं जंबुद्दीवे णामं दीवे दीवसमुद्दाणं अब्भितराए सव्वखुड्डाए वट्टे, तेल्लापूयसंठाणसंठिए वट्टे, रहचक्कवालसंठाणसंठिए वट्टे, पुक्खरकण्णियासंठाणसंठिए वट्टे, पडिपुन्नचंदसंठाणसंठिए, एक्कं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं तिण्णिजोयणसयसहस्साइं सोलससयसहस्साइं दोण्णिय सत्तावीसे जोयणसए तिण्णियकोसे अट्ठावीसं च धणुसयं तेरस अंगुलाइं अद्धंगुलकं च किंचि विसेसाहियं परिक्खेवेणं पण्णत्ते। से णं एक्काए जगतीए सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते। सा णं जगती

यहां पर भी कह लेना चाहिये 'चंदस्स वि एवं चेव' सूर्य के सम्बन्ध में जैसा यह परिषदा आदिका कथन किया गया है ऐसा ही परीषदा आदि का कथन चन्द्र के सम्बन्ध में भी कर लेना चाहिये ॥५०॥

કહી લેવુ. 'चंदस्स वि एव चेव' સૂર્યના સમ્બન્ધમાં પરિષદા વિગેરેનું જે પ્રમાણેનું કથન ત્યાં કરવામાં આવેલ છે. એજ પ્રમાણેનું કથન અહીંયાં ચંદ્રના સંબંધમાં પણ કરી લેવું જોઈએ. ॥ સૂ. ૫૦ ॥

अट्ठजोयणाइं उड्ढं उच्चत्तेणं, मूले बारसजोयणाइं विक्खंभेणं, मज्झे अट्ठजोयणाइं विक्खंभेणं, उप्पिं चत्तारि जोयणाइं विक्खंभेणं, मूले वित्थिण्णा, मज्झे संखित्ता, उप्पिं तणुया, गोपुच्छ संठाणसंठिया सव्ववइरामई अच्छा सण्हा लण्हा घट्ठा मट्ठा णीरया णिम्मला णिप्पंका निक्कंकडछाया सप्पभा सस्सिरीया समरीइया सउज्जोया पासादीया दरिसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा॥सा णं जगती एक्केणं जालकडएणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता। से णं जालकडएणं अद्धजोयणं उड्ढं उच्चत्तेणं, पंच-धणुसयाइं विक्खंभेणं, सव्वरयणामए अच्छे सण्हे लण्हे घट्टे णीरए णिम्मले णिप्पंके णिक्कंकडच्छाए सप्पभे सस्सिरीए समरीइए सउज्जोए पासादीए दरिसणिज्जे अभिरूवे पडिरूवे।सू० ५१।

छाया—कुत्र खलु भदन्त! द्वीपसमुद्राः प्रज्ञप्ताः? कियन्तः खलु भदन्त! द्वीपसमुद्राः प्रज्ञप्ताः? कियन्महालयाः खलु भदन्त! द्वीपसमुद्राः प्रज्ञप्ताः? किं संस्थिताः खलु भदन्त! द्वीपसमुद्राः प्रज्ञप्ताः? किमाकारभावप्रत्यवताराः खलु भदन्त! द्वीपसमुद्राः प्रज्ञप्ताः? जम्बूद्वीपादिका द्वीपा लवणादिकाः समुद्राः संस्थानत एकविधविधाना विस्तरतोऽनेकविधविधाना द्विगुणं द्विगुणं प्रत्युत्पद्यमानाः प्रत्युत्पद्यमानाः प्रविस्तरन्तः २ अवभासमानवीचयो बहूत्पलपद्मकुमुदनलिनसुभगसौगन्धिकपुण्डरीक शतपत्रसहस्रपत्र प्रफुल्लकेसरोपचिताः प्रत्येकं प्रत्येकं पद्मवरवेदिका परिक्षिप्ताः प्रत्येकं प्रत्येकं वनषण्डपरिक्षिप्ताः अस्मिन् तिर्यग्लोकेऽसंख्येयाः द्वीपसमुद्राः स्वयंभूरमणपर्यवसानाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन्! तत्र खलु जम्बूद्वीपो नामद्वीपो द्वीपसमुद्राणामाभ्यन्तरिकः सर्वक्षुद्रको वृत्तः तैलापूप संस्थानसंस्थितो वृत्तो रथचक्रवालसंस्थानसंस्थितो वृत्तः पुष्करकर्णिकासंस्थानसंस्थितो वृत्तः परिपूर्ण चन्द्रसंस्थानसंस्थितः, एकं योजनशतसहस्रमायामविष्कम्भेण त्रीणि योजनशत सहस्राणि षोडशशतसहस्राणि द्वे च सप्तविंशतिर्योजनशते त्रयः क्रोशाः, अष्टाविंशं च धनुः शत त्रयोदशाङ्गुलानि अर्द्धाङ्गुलकं च किञ्चिद्विशेषाधिकं परिक्षेपेण प्रज्ञप्तः। स खलु एकया जगत्या सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्तः। सा खलु जगती अष्टयोजनानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, मूले द्वादशयोजनानि विष्कम्भेण, मध्येऽष्ट योजनानि विष्कम्भेण, उपरि चत्वारि योजनानि विष्कम्भेण, मूले विस्तीर्णा मध्ये संक्षिप्ता उपरि तनुका गोपुच्छसंस्थानसंस्थिता सर्व वज्रमयी अच्छाश्लक्ष्णा-

लष्टाघृष्टामृष्टानीरजानिर्मला निष्पङ्का निष्कङ्कटच्छाया सप्रभा सश्रीका समरीचा सोद्योता प्रासादीया दर्शनीया अभिरूपा प्रतिरूपा। सा खलु जगती एकेन जालकटकेन सर्वतः समंतात् संपरिक्षिप्ता ॥ स खलु जालकटकः खलु अर्द्धयोजन मूर्ध्वमुच्चत्वेन, पञ्चधनुः शतानि विष्कम्भेण, सर्वरत्नमयोऽच्छः श्लक्ष्णः लष्टो-घृष्टोमृष्टो नीरजाः निर्मलो निष्कटच्छायः सप्रभः सश्रीकः समरीचः सोद्योतः प्रासादीयो दर्शनीयोऽभिरूपः प्रतिरूपः ॥सू० ५१॥

टीका-'कहि णं भंते ! दीवसमुद्दा' कुत्र-कस्मिन् स्थाने खलु भदन्त ! द्वीपसमुद्राः, द्वीपाः समुद्राश्च सन्तीति द्वीपसमुद्राणामवस्थानविषयकः प्रथमः प्रश्नः, 'केवइयाणं भंते ! दीवसमुद्दा' कियन्तः कियत्संख्यकाः खलु भदन्त ! द्वीपसमुद्राः प्रज्ञप्ता इति द्वीपसमुद्राणां संख्याविषयको द्वितीयः प्रश्नः, के 'महालयाणं भंते ! दीवसमुद्दा' कियन्महालया द्वीपसमुद्राः कियान् महानालयं आश्रयो व्याप्यक्षेत्ररूपो येषां ते कियन्महालयाः किं प्रमाणमहालयाः द्वीपसमुद्रा इति

ज्योतिष्कदेव तिर्यग्लोक में है अतः तिर्यग्लोक के प्रस्ताव से अब सूत्रकार द्वीप एवं समुद्र के सम्बन्ध में वक्तव्यता का कथन करते है ॥

'कहि णं भंते ! दीवसमुद्दा पन्नत्ता' इत्यादि ।

टीकार्थ-गौतम ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है-'कहि णं भंते दीवसमुद्दा पण्णत्ता' हे भदन्त ! द्वीप और समुद्र किस स्थान पर कहे गये है ? अर्थात् द्वीप समुद्रों का अवस्थान कहाँ पर है । इस प्रकार से यह प्रश्न गौतमका द्वीप और समुद्रों के अवस्थान के विषय में है । 'केवइया णं भंते ! दीवसमुद्दा' वे द्वीप समुद्र हे भदन्त ! कितने है ? यह प्रश्न उनकी संख्या के विषय में है । 'के महालया णं भंते ! दीवसमुद्दा' हे भदन्त ? वे द्वीपसमुद्र कितने-बडे-विशाल है ऐसा यह प्रश्न उनकी आयामादि

જ્યોતિષ્કદેવ તિર્યગ્લોકમાં છે, તેથી તિર્યગ્લોકના પ્રસ્તાવથી હવે સૂત્રકાર દ્વીપ અને સમુદ્રના સમ્બન્ધમાં કથન કરતાં કહે છે 'कहि णं भंते ! ઈત્યાદિ

'कहि णं भंते ! दीवेसमुद्दा पण्णत्ता' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ-શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે 'कहि णं भंते ! दीवसमुद्दा पण्णत्ता' હે ભગવન્ દ્વીપ અને સમુદ્રો કયા સ્થાન પર કહ્યા છે ? અર્થાત્ દ્વીપસમુદ્રોની સ્થિતિ કયાં આવેલ છે ? આ રીતનો આ પ્રશ્ન શ્રીગૌતમસ્વામીએ દ્વીપ અને સમુદ્રોના અવસ્થાન સંબંધમાં પૂછેલ છે. 'केवइया णं भंते ! दीव समुद्दा' હે ભગવન્ એ દ્વીપ સમુદ્રો કેટલા છે ? આ પ્રશ્ન દ્વીપ સમુદ્રોની સંખ્યાના સંબંધમાં કહેલ છે. 'के महालया णं भंते ! दीवसमुद्दा' હે ભગવન્ તે દ્વીપ સમુદ્રો કેટલા મોટા વિશાળ પ્રમાણના છે ! એ પ્રમાણનો આ પ્રશ્ન તેના

द्वीपसमुद्राणामायामादि परिमाण विषयस्तृतीयः प्रश्नः, 'किं संठियाणं भंते ! दीवसमुद्दा' किं संस्थिताः खलु भदन्त ! द्वीपसमुद्राः, किं कीदृश संस्थितं-संस्थानं येषां ते किं संस्थिता इति संस्थानविषयकः चतुर्थः प्रश्नः, 'किमागार भावपडोयाराणं भंते ! दीवसमुद्दा पन्नत्ता' किमाकारभावप्रत्यवताराः खलु भदन्त ! द्वीपसमुद्राः प्रज्ञप्ताः, आकारभाव स्वरूपविशेषः कस्याकारभावस्य प्रत्यवतारो येषु ते किमाकारभावप्रत्यवतारा इति द्वीपसमुद्राणां स्वरूपविषयकः पञ्चमप्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जंबुद्दीवाइया दीवा लवणादिया समुद्दा' जम्बूद्वीपादिका द्वीपाः, जम्बूद्वीप आदि येषां ते जम्बूद्वीपादिकाः जम्बूप्रभृतयो द्वीपा इत्यर्थः, लवणादिकाः समुद्राः लवणसमुद्र आदि येषां ते लवणसमुद्रादिकाः-लवणसमुद्रप्रभृतयः समुद्रा इत्यर्थः एतावता

प्रमाणके सम्बन्ध में है। 'किं संठिया णं भंते' दीवसमुद्दा' उन द्वीप समुद्रों का हे भदन्त ! संस्थान आकार कैसा है ? यह उनके संस्थान के विषय में प्रश्न है। तथा-'किमाकारभाव पडोयारा णं भंते दीव समुद्दा पन्नत्ता' उन द्वीपसमुद्रों का हे भदन्त ! स्वरूप क्या है ? ऐसा यह पांचवां प्रश्न उनके स्वरूप विशेष के विषय में है इन प्रश्नों के उत्तर में प्रभुश्री गौतम से कहते हैं-'गोयमा जंबूदीवाइया दीवा लवणाइया समुद्दा' हे गौतम ! जम्बूद्वीप हैं आदि में जिन्हों के ऐसे तो द्वीप है और लवण-समुद्र हैं आदि में जिन्हों के ऐसे समुद्र है। यहां पर श्रीगौतमस्वामीने प्रभुश्री से सर्वप्रथम द्वीपसमुद्र किस स्थान पर है ? यह प्रश्न किया है। पर प्रभुश्रीने ऐसा उत्तर क्यों दिया कि जम्बूद्वीप आदि द्वीप है। और लवण समुद्र आदि समुद्र हैं। बाततो ठीक है पर इस तरह का जो नहीं

આયામ વિગેરેના સંબંધમાં કરેલ છે. 'किं संठिया णं भंते ! दीवसमुद्दा' હે ભગવન્ એ દ્વીપ સમુદ્રોનો આકાર કેવો છે ? આ પ્રશ્ન તેના સંસ્થાનના સંબંધમાં કરેલ છે. તથા 'किमाकारभावपडोयाराणं भंते ! दीवसमुद्दाणं पण्णत्ता' હે ભગવન્ એ દ્વીપ સમુદ્રોનું સ્વરૂપ કેવું છે ? એ રીતનો આ પાંચમો પ્રશ્ન તેના સ્વરૂપ વિશેષના સંબંધમાં પૂછેલ છે. આ પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! जंबूद्दीवाइया दीवा लवणाइया समुद्दा' હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપ જેમાં આદિ કહેતાં મુખ્ય છે એવા અનેક દ્વીપો છે. લવણ સમુદ્ર જેની આદિમાં છે એવા સમુદ્રો છે. અહીંયાં શ્રીગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુશ્રીને સૌથી પહેલાં દ્વીપ સમુદ્રો કયા સ્થાન પર આવેલ છે ? એ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન પૂછેલ છે. પરંતુ પ્રભુશ્રીએ એવો ઉત્તર કેમ આપ્યો કે જંબૂદ્વીપ વિગેરે દ્વીપો છે અને લવણ સમુદ્ર વિગેરે સમુદ્રો છે. તમારૂં

द्वीपानां समुद्राणां चादिः कथितः, एतच्चापृष्टमपि भगवता कथितमुत्तरत्रोपयोगित्वात्, गुणवते शिष्यायापृष्टमपि वक्तव्यमितिख्यापनाय चेति। 'संठाणओ' संस्थानतः संस्थानमाश्रित्येत्यर्थः 'एग विहविहाणा' एकविधविधानाः एकविधम् एकप्रकारं विधानं येषां ते एकविधविधानाः, एकस्वरूपा इत्यर्थः एकस्वरूपता च सर्वेषां द्वीपसमुद्राणां वृत्तसंस्थानसंस्थितत्वादिति। 'वित्थारओ अणेगविह विहाणा' विस्तारतो विस्तारमधिकृत्य पुनरनेकविधविधानाः, अनेकविधानानि-अनेकप्रकारकाणि विधानानि येषां ते तथा, विस्तारमधिकृत्य नानाविधविस्तारवन्त इत्यर्थः, एतदेव नानास्वरूपत्वमुपदर्शयति-'दुगुणा दुगुणं पडुप्पाएमाणा२ पवित्थरमाणा२' द्विगुणं द्विगुणं यथा भवति एवं प्रत्युत्पद्यमानाः प्रत्युत्पद्यमानाः, गुण्यमानाः२ इत्यर्थः प्रविस्तरन्तः प्रविस्तरन्तः प्रकर्षेण विस्तारं

पूछा गया भी उनकी आदिका प्रदर्शक उत्तर दिया है वह इन पूछे गये प्रश्नों के उत्तर देने में उपयोगी है। तथा आगे भी यह काम में आनेवाला है। अथवा 'गुणवते शिष्याय अपृष्टमपि कथनीयम्' गुणशाली शिष्य के लिये नहीं पूछा गया भी विषय कह देना चाहिये' ऐसी नीति है सो इस नीति को ख्यापन करने के लिये भी प्रभुश्रीने नहीं भी पूछे गये प्रश्न का स्वयं भी उद्भावित करके उत्तर दिया है ये जम्बूद्वीपादिक द्वीप और लवणसमुद्र आदि समुद्र 'संठाणओ एकविह विहाणा, वित्थारओ अणेगविहविहाणा' संस्थान की अपेक्षा एक ही प्रकार के आकारवाले हैं। क्योंकि इनका आकार वृत्त गोल कहा गया है। तथा विस्तार की अपेक्षा इनका विस्तार नानाप्रकार का कहा गया है। यही बात 'दुगुणादुगुणं पडुप्पाएमाणा२ पवित्थर-

કથન તો બરોબર છે પરંતુ આ રીતનો નહીં પૂછવામાં આવેલ તેની આદિ બતાવનાર ઉત્તર આપેલ છે. તે આ પૂછવામાં આવેલ પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપવામાં ઉપયોગી છે. અને આગળ પણ આ ઉત્તર ઉપયોગી થનાર છે એટલા માટે આ રીતનો ઉત્તર કહેલ છે. અથવા 'गुणवते शिष्याय अपृष्ठमपि कथनीयम्' ગુણવાન્ શિષ્યે ન પૂછેલ વિષયના સંબંધમાં પણ કહેવું જોઈએ આ પ્રમાણેનું નીતિ વચન છે. તેથી આ નીતિને ધ્યાનમાં રાખીને પ્રભુશ્રીએ પૂછવામાં ન આવેલ વિષયના સંબંધમાં પોતે એ વિષયને ઉદ્ભાવિત કરીને ઉત્તર આપેલ છે આ જંબૂદ્વીપ વિગેરે દ્વીપો અને લવણ સમુદ્ર વિગેરે સમુદ્રો 'सठाणओ एकविहविहाणा वित्थारओ अणेगविहविहाणा' સંસ્થાનની અપેક્ષાથી એક જ પ્રકારના આકારવાળા છે. કેમકે તેમનો આકાર વૃત્ત ગોળ કહેલ છે. તથા વિસ્તારની અપેક્ષાથી તેમનો વિસ્તાર અનેક પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે. એજ વાત 'दुगुणा दुगुणे पडुप्पाएमाणा पडुप्पाएमाणा पवित्थरमाणा पवित्थरमाणा ओभा

गच्छन्तः२ तथाहि—जम्बूद्वीप एकयोजनलक्षः लवणसमुद्रो द्वे योजनलक्षे धातकी-खण्डश्च त्रीणि योजनलक्षाणि, इत्यादि, 'ओभासमाणवीचिया' अवभासमाना वीचयः कल्लोला येषां ते अवभासमानवीचयः, इदञ्च विशेषणं समुद्राणां स्वाभाविकमेव, द्वीपानामपि इदं विशेषणं यथाकथञ्चित् संभवति, द्वीपेष्वपि ह्रदनदनदी तडागादिषु कल्लोलसंभवादिति । तथा-ते द्वीपसमुद्राः कीदृशाः सन्तीति तान् वर्णयति—'बहु०' इत्यादि, 'बहुउप्पलपउम-कुमुदनलिणसुभगसोगंधियपोंडरीय महापोंडरीय सयपत्तसहस्सपत्तपप्फुल्लकेसरोवचिया' बहूत्पलपद्मकुमुदनलिनसुभग-सौगन्धिक पुण्डरीक महापुण्डरीक शतपत्र सहस्रपत्र प्रफुल्लकेसरोपचिताः, तत्रोत्पलं

माणा२ ओभासमाणवीचीया' इस सूत्रपाठ द्वारा समझाई गई है। अर्थात् जम्बूद्वीपका जितना विस्तार है उसकी अपेक्षा लवणसमुद्रका दूना विस्तार है। लवणसमुद्र के विस्तार की अपेक्षा धातकी खण्डका दूना विस्तार है। इत्यादि 'ओभासमाणवीचिया' दृश्यमान कल्लोल-तरंगो वाले यह विशेषण समुद्रों का तो है ही परन्तु द्वीपों का भी विशेषण हो सकता है क्योंकि उनमें भी ह्रद, नदी तडाग आदि है। और उन में कल्लोलों का होना स्वाभाविक है इसी कारण ये द्वीप और समुद्र अवभासमान वीची—तरङ्गों वाले कहे गये है अब उन द्वीप समुद्रों का वर्णन करते हैं—'बहुउप्पलपउमकुमुदणलिणसुभगसोगंधियपोंडरीयमहापोंडरीयसयपत्तसहस्सपत्तपप्फुल्लकेसरोवचिया' प्रफुल्लित, एवं केशर से युक्त ऐसे अनेको उत्पलो से कमलों से, पत्रों से सूर्यविकाशी कमलों से चन्द्रविकाशी कुमुदों से कुछ२ लालवर्णवाले

समाणवीचिया' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા સમજાવવામાં આવેલ છે. અર્થાત્ જંબૂદ્વીપનો જેટલો વિસ્તાર છે તેની અપેક્ષાએ લવણ સમુદ્રનો બમણો વિસ્તાર છે લવણ સમુદ્રના વિસ્તારની અપેક્ષાએ ધાતકી ખંડનો બમણો વિસ્તાર છે. ઇત્યાદિ 'ओभासमाणवीचिया' દેખવામાં આવતા તરંગોવાળા આ વિશેષણ સમુદ્રોનું તો છે જ પરંતુ દ્વીપોનું પણ આ વિશેષણ થઈ શકે છે. કેમકે તેમાં પણ હ્રદ, નદી, તડાગ, (તળાવ) વિગેરે છે જ તથા તેમાં તરંગોનું હોવું સ્વાભાવિક છે. એજ કારણથી આ દ્વીપો અને સમુદ્રો અવભાસમાન વીચિ તરંગોવાળા કહેવામાં આવેલ છે.

હવે એ દ્વીપ સમુદ્રોનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. 'बहुउप्पल पउमकुमुद णलिण सुभग सोगंधिय पोंडरीय महापोंडरीय सयतपत्तसहस्सपत्तपप्फुल्लकेसरोवचिया' ખીલેલા અને કેસરથી યુક્ત એવા અનેક ઉત્પલોથી કમળોથી, પત્રોથી સૂર્ય વિકાશી કમળોથી, ચન્દ્રવિકાશી કુમુદોથી કંઈક કંઈક લાલ વર્ણવાળા

कमलविशेषः, पद्मं सूर्यविकासि, कुमुदं चन्द्रविकासि, नलिनम्-ईषद्रक्तं पद्मं सुभगं पद्मविशेषः सौगन्धिकं कल्हारम्, पौण्डरीकं सिताम्बुजम् तदेव बृहन्महापौण्डरीकम्, शतपत्रसहस्रपत्रे पद्मविशेषौ पत्रसंख्याकृतभेदौ, एभिः प्रफुल्लैः-विकसितैः केसरेति केसरोपलक्षितैः रुपचिता उपचितशोभाका द्वीपसमुद्राः। 'पत्तेयं पत्तेयं' प्रत्येकं प्रत्येकम् एकैको द्वीपः समुद्रश्चेत्यर्थः 'पउमवरवेइयापरिक्खित्ता' पद्मवरवेदिकापरिक्षिप्ताः 'पत्तेयं पत्तेयं वणसंडपरिक्खित्ता' प्रत्येकं प्रत्येकं वनषण्डपरिक्षिप्ताः सन्ति, एतादृशाः 'अस्सिं तिरियलोए' अस्मिन् तिर्यग्लोके 'असंखेज्जा दीवसमुद्दा सयंभूरमणपज्जवसाणा' असंख्येया द्वीपसमुद्राः स्वयंभूरमणपर्यवसाना जम्बूद्वीपादयो द्वीपाः स्वयंभूरमणद्वीपपर्यवसानाः, लवणसमुद्रादयः समुद्राः स्वयंभूरमणसमुद्रपर्यवसानाः, 'पण्णत्ता समणाउसो !' प्रज्ञप्ताः-कथिताः हे श्रमण !

नलिनों से पत्रों से सुभगों से पद्मविशेषों से सौगन्धिकों से विशेष प्रकार के कमलों से पौण्डरीकों से सफेद कमलों से बडे२ पुण्डरीकों से शतपत्र वाले कमलों से और सहस्रपत्रों वाले कमलों से ये द्वीप और समुद्र सदा उपचित शोभावाले बने रहते हैं। 'पत्तेयं पत्तेयं पउमवरवेइया परिक्खित्ता' ये प्रत्येक द्वीप और समुद्र पद्मवरवेदिका से घिरे हुए है 'पत्तेयं पत्तेयं वणसंडपरिक्खित्ता' ये प्रत्येक वनखण्ड से घिरे हुए है-'अस्सिं तिरियलोए असंखिज्जा दीवसमुद्दा सयंभूरमणपज्जवसाणा पण्णत्ता समणाउसो' हे श्रमण आयुष्मन् इस तिर्यग्लोक में ऐसे ये द्वीप एवं अन्तिम समुद्र स्वयंभूरमणद्वीपतक और अन्तिम स्वयंभूरमणसमुद्र तक असंख्यात है। 'अस्सिं तिरियलोए' इस सूत्रपाठ द्वारा द्वीपसमुद्रों का स्थान सूत्रकारने प्रकट किया है 'असंखेज्जा'

નલિનોથી પત્રોથી, સુભગોથી પદ્મવિશેષોથી સૌગન્ધિકોથી વિશેષ પ્રકારના કમળોથી પૌંડરીક સફેદ કમળોથી મોટા મોટા પૌંડરિકોથી શતપત્ર સોપાંખડીવાળા કમળોથી અને હજાર પાખડીવાળા કમળોથી એ દ્વીપ અને સમુદ્ર સદા શોભાયમાન થતા રહે છે. 'पत्तेयं पत्तेयं पउमवरवेइया परिक्खित्ता' આ દરેક દ્વીપ અને સમુદ્ર પદ્મવર વેદિકાથી ઘેરાયેલા છે. 'पत्तेयं पत्तेयं वणसंडपरिक्खित्ता' આ દરેક દ્વીપ સમુદ્ર વનખંડથી ઘેરાયેલા છે. 'अस्सिं तिरियलोए असंखिज्जा दीवसमुद्दा सयंभूरमणपज्जवसाणा पण्णत्ता समणाउसो' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ આ તિર્યગ્લોકમાં એવા આ દ્વીપ અને અંતિમ સમુદ્રો સ્વયંભૂરમણ દ્વીપ પર્યન્ત અને અંતિમ સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર પર્યન્ત અસંખ્યાત છે. 'अस्सिं तिरियलोए' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા દ્વીપ સમુદ્રોનું સ્થાન સૂત્રકારે પ્રગટ કરેલ છે. 'असंखेज्जा' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા દ્વીપ સમુદ્રોની સંખ્યા પ્રગટ કરેલ છે. 'दुगुणा

हे आयुष्मन् ! 'असि तिरियलोए' इत्यनेन स्थानं कथितम् 'असंखेज्जा' इत्यनेन संख्या कथिता, 'दुगुणा दुगुणं' इत्यादिना प्रमाणं कथितम्, 'संठाणओ' इत्यादिना संस्थानं कथितमिति।

सम्प्रति-आकारभावप्रत्यवतारं विवक्षुरिदमाह-'तत्थ णं' इत्यादि,

'तत्थ णं अयं जंबुद्दीवे णामं दीवे' तत्र-तेषु द्वीपसमुद्रेषु मध्ये खलु अयं यत्र वसामो वयं स जम्बूद्वीपो नाम द्वीपोऽस्ति। स कथं भूतः? तत्राह-'दीवसमुद्दाणं' इत्यादि, 'दीव समुद्दाणं अब्भिंतरिए' सर्व द्वीपसमुद्राणां सर्वाभ्यन्तरकः; सर्वा मना सामस्त्येन अभ्यन्तरः सर्वाभ्यन्तरः सर्वाभ्यन्तर एव सर्वाभ्यन्तरकः, तथाहि-सर्वेऽपि शेषा द्वीपसमुद्राः जम्बूद्वीपादारभ्यागमकथितप्रकारेण द्विगुणद्विगुण विस्तारास्ततो भवति जम्बूद्वीपो द्वीपः सर्वाभ्यन्तरकः, अनेन जम्बूद्वीपस्यावस्थानं कथितमिति। इममेव वर्णयति-'सव्वखुड्डाए' इत्यादि, अयं जम्बूद्वीपो द्वीपः 'सव्वखुड्डाए' सर्वक्षुल्लकः सर्वेभ्योऽपि द्वीपसमुद्रेभ्यः क्षुल्लको लघुरिति सर्व

इस सूत्रपाठ द्वारा द्वीपसमुद्रों की संख्या प्रकट की है। 'दुगुणा दुगुणं' इस सूत्रपाठ द्वारा उनका प्रमाण बतलाया गया है 'संठाणओ' इस पद द्वारा उनका संस्थान कहा गया है 'तत्थ णं अयं जंबुद्दीवे णामं दीवे दीवसमुद्दाणं अब्भिंतरिए सव्वखुड्डाए वट्टे तेल्लपूयसंठाण संठिते वट्टे रहचक्कवालसंठाणसंठिते वट्टे' उन द्वीप समुद्रों के बीच में सबसे पहिला जम्बूद्वीप नामका द्वीप की जिसमें हमलोग रहते हैं इसीलिये इसे 'दीवसमुद्दाणं अब्भिंतरिए' इस पद से विशेषित किया गया है क्योंकि समस्त द्वीपसमुद्र जम्बूद्वीप से लगाकर ही आगमोक्त प्रकार के अनुसार दुने२ विस्तारवाले प्रकट किया है। अब जम्बूद्वीप का वर्णन करते है। 'सव्वखुड्डाए' यह जम्बूद्वीप सबसे छोटा है। 'सव्व-खुड्डाए' इस पद के द्वारा यह समझाया गया है। कि यह जम्बूद्वीप

दुगुण' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા તેમનું પ્રમાણુ બતાવવામાં આવેલ છે. संठाणओ' એ પાઠ દ્વારા તેનું સંસ્થાન કહેલ છે 'तत्थ णं अयं जंबुद्दीवे णामं दीवे दीवसमुद्दाणं अब्भिंतरिए सव्वखुड्डाए वट्टे तेल्लापूयसंठाणसंठिते वट्टे रहचक्कवालसंठाणसंठिते वट्टे' એ દ્વીપ સમુદ્રોમા સૌથી પહેલા જંબૂદ્વીપ નામનો દ્વીપ કે જેમા આપણે રહીએ છીએ તેથી તેને 'दीवसमुद्दाणं अब्भिंतरिए' એ પદથી વિશેષિત કરેલ છે. કેમકે સઘળા દ્વીપ અને સમુદ્રો જંબૂદ્વીપથી આરંભીને જ આગમોક્ત પ્રકાર પ્રમાણે બમણા બમણા વિસ્તારવાળા બનાવેલ છે.

હવે જંબૂદ્વીપનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. 'सव्वखुड्डाए' આ જંબૂદ્વીપ સૌથી નાનો છે. 'सव्वखुड्डाए' આ પદ દ્વારા એ સમજાવવામાં આવ્યું છે કે

क्षुल्लकः, तथाहि–सर्वे लवणादयः समुद्राः सर्वे च धातकीखण्डादयो द्वीपाः जम्बूद्वीपादारभ्य द्विगुणद्विगुणायामविष्कम्भपरिधयस्ततः शेषद्वीपसमुद्रापेक्षया जम्बूद्वीपो लघुरिति । एतेन सामान्यतः परिमाणं कथितम् । विशेषतस्तु आयामादिगतं परिमाणमग्रे वक्ष्यति । तथा–'वट्टे' वृत्तः, वृत्तोऽयं जम्बूद्वीपः वृत्तत्वं तु वलयवदन्तः शुषिरयुक्तमपि भवतीत्यतोऽस्य वृत्तत्वं संस्थानमाश्रित्य प्रदर्शयति–'तेल्ला पूव०' इत्यादि 'तेल्लापूपसंठाणसंठिए' तैलापूपसंस्थानसंस्थितः तैलेन पक्वोऽपूपस्तैलापूपः तैलेन हि पक्वोऽपूपः प्रायः परिपूर्णवृत्तो भवति न घृतपक्व

समस्त द्वीप और समुद्रों की अपेक्षा लघु है। क्योंकि शेष द्वीपों और समुद्रो का लवणोदक आदि समुद्रों का एवं धातकी खण्ड आदि द्विपों का जो आयामविष्कम्भ एवं परिधि का प्रमाण है वह जम्बूद्वीप के आयाम और विष्कम्भ से तथा उसकी परिधि से दुगार होता गया है। इससे सूत्रकारने जम्बूद्वीपका प्रमाण कहा है। यह सब आयाम आदिका परिमाण वे स्वयं आगे प्रकट करनेवाले हैं तथा 'वट्टे' यह जम्बूद्वीप आकार में गोल है। गोल तो वलय की तरह बीच में खाली भागवाला हो सकता है। अतः इसकी गोलाई संस्थान को लेकर कहते है। यह 'वट्टे तेल्लापूयसंठाणसंठिए' तेल में पकाये गये मालपुआ के जैसा वृत्त है तेल में पकाया हुआ पूआ अपने आकार प्रकार में ठीक रूप से परिपूर्ण रहता है घृत में पक्व पुआ ऐसा नहीं होता है वह कही कमती और कही बढती हो जाता है इसके वृत्त को पुनः प्रकट करने के लिये

આ જમ્બૂદ્વીપ સઘળા દ્વીપ સમુદ્રોની અપેક્ષાથી નાનો છે. કેમકે બીજા દ્વીપો અને સમુદ્રો લવણોદક વિગેરે સમુદ્રોનુ તથા ધાતકીખંડ વિગેરે દ્વીપોના આયામ વિષ્કંભ અને પરિધિનું પ્રમાણ છે, તે જંબૂદ્વીપના આયામ અને વિષ્કંભથી તથા તેની પરિધિથી બમણું બમણું થતું જાય છે. તેથી સૂત્રકારે જમ્બૂદ્વીપનું પ્રમાણ નાનુ કહેલ છે. અને આયામ વિગેરેનું પરિમાણ તેઓ પોતેજ આગળ પ્રગટ કરશે તથા 'વટ્ટે' આ જમ્બૂદ્વીપ આકારથી ગોળ છે. વલય બંગડીયાની માફક વચમા ખાલીભાગવાળો પણ ગોળાકાર થઇ શકે છે. તેથી તેની ગોળાઈ સંસ્થાનને લઈને કહે છે. આ ગોળ આકાર 'વટ્ટે તેલ્લાપૂયસંઠાણ સંઠિએ' તેલમાં બનાવવામાં આવેલ પુઆ–માલપુઆના જેવો ગોળ છે. તેલમાં પકવવામાં આવેલ પુઆ પોતાના આકાર પ્રકારથી બરોબર રૂપે પરિપૂર્ણ રહે છે. ઘીમાં બનાવવામાં આવેલ પૂઆ એવા ગોળાકારવાળા હોતા નથી. તે ક્યાંક ઓછા વત્તા ગોળ હોય છે તેનો ગોળાકાર બતાવવા ફરીથી આ પ્રમાણેનો બીજો પણ સૂત્રપાઠ કહેલ છે. 'વટ્ટે રહચક્કવાલસંઠાણ

इति तैलविशेषणम्, तैलापूपस्येव यत्संस्थानं तेन संस्थित इति तैलापूपसंस्थान संस्थितः। पुनश्च 'वट्टे' वृत्तः, कीदृशो वृत्तस्तत्राह–'रह चक्कवालसंठाण संठिए' रथचक्रवालसंस्थानसंस्थितः, रथस्य रथाङ्गस्य चक्रस्य अवयवे समुदायो-पचारात् चक्रवालं मण्डलं तस्येव यद् संस्थानं तेन संस्थित इति रथचक्रवाल संस्थानसंस्थितः। पुनरपि–'वट्टे' वृत्तः कीदृशः? तत्राह–'पुक्खरकण्णियासंठाण संठिए' पुष्करकर्णिका संस्थानसंस्थितः, तत्र पुष्करकर्णिका पद्मबीजकोशस्तत्स-दृशो वृत्तः। पुनश्च 'वट्टे' वृत्तः कीदृश इत्याह–'पडिपुन्नचंद्संठाणसंठिए' परिपूर्णचन्द्रसंस्थानसंस्थितः परिपूर्णचन्द्रः–पूर्णिमाचन्द्रस्तद्वद्वृत्तः। एतेन जम्बू-द्वीपस्य संस्थानं कथितमिति। सम्प्रति–जम्बूद्वीपस्याऽऽयामादिपरिमाणमाह–'एक्कं' इत्यादि, 'एक्कं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं' एकं योजनशत-

---

'वट्टे रहचक्कवालसंठाणसंठिए' सूत्रकारने यह दूसरा भी सूत्रपाठ कहा है अर्थात् वह जम्बूद्वीप ऐसा गोल है, जैसी कि रथके पहिये की गोलाई होती है रथ से वहाँ अवयव में समुदाय के उपचार से रथका–अङ्ग–चक्र–पहिया–लिया गया है 'वट्टे पुक्खरकण्णियासंठाणसंठिए' यह जम्बूद्वीप ऐसा गोल है की जैसी पुष्कर कमलकी कर्णिका होती है। गोलाई प्रकट करने के लिये यह तृतीय उपमान पद है अथवा 'वट्टे पडिपुण्णचंदसंठाणसंठिए' चतुर्थ उपमान परिपूर्ण चंद्रमंडल है। जैसा परिपूर्ण-पूर्णिमा–का चंद्रमंडल अपनी गोलाई में व्यवस्थित रहता है, उसी प्रकार की गोलाई वाला यह जम्बूद्वीप है इस कथन से जम्बू-द्वीप का संस्थान प्रकट किया गया है। अब इसका आयामादि प्रमाण प्रकट करते है 'एक्कं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं तिण्णि जोयणसयसहस्साइं सोलस य सहस्साइं दोण्णि य सत्तावीसे जोयण-

---

संठिए' અર્થાત્ આ જંબૂદ્વીપ એવો ગોળ છે કે જેવી ગોળાઈ રથના ચક્ર પૈડાની હોય છે. રથથી સમુદાયના ઉપચારથી રથનું અંગ ચક્ર પૈડું ગ્રહણ કરેલ છે 'वट्टे पुक्खरकण्णिया संठाणसंठिए' આ જંબૂદ્વીપ એવો ગોળ છે કે જેવી ગોળાઈ પુષ્કર કમળની કર્ણિકા હોય છે ગોળાઈ બતાવવા માટે આ ત્રીજુ ઉપમાનપદ કહેલ છે અથવા 'वट्टे पुण्णचंदसंठाण संठिए' જેવું ગોળ પરિપૂર્ણ પૂર્ણિમાનું ચંદ્ર મંડળ ગોળાકારમાં વ્યવસ્થિત હોય છે એજ પ્રમાણેનો ગોળ આકાર વાળો આ જંબૂદ્વીપ છે. આ રીતે પરિપૂર્ણ ચંદ્રનું આ ચોથું ઉપમાન પદ કહેલ છે. આ કથનથી જંબૂદ્વીપનું સંસ્થાન બતાવેલ છે. હવે તેના આયામ વિગેરેનું પ્રમાણ બતાવે છે. 'एक्कं जोयणसयसहस्स आयामविक्खंभेणं' तिण्णि जोयणसयसहस्साइं सोलस य सहस्साइं दोण्णिय सतावीसे जोयणसए

सहस्रमायामविष्कम्भेण, दैर्ध्यविस्ताराभ्यामेकं योजनशतसहस्रं लक्षयोजनमित्यर्थः 'तिन्नि जोयणसयसहस्साइं' त्रीणि योजनशतसहस्राणि त्रीणि लक्षाणि 'सोलसय-सहस्साइं' षोडश च सहस्राणि 'दोण्णि य सत्तावीसे जोयणसए' द्वे योजनशते सप्तविंशत्यधिके (३१६२२७) 'तिण्णि य कोसे' त्रयः क्रोशाः 'अट्ठावीसं च धणुसयं' अष्टाविंशतिर्धनुःशतानि, 'तेरसंगुलाइं' त्रयोदशाङ्गुलानि 'अद्धंगुलकं च किंचि-विसेसाहियं' अर्द्धाङ्गुलकं च किञ्चिद्विशेषाधिकम् 'परिक्खेवेण पन्नत्ते' परिक्षेपेण परिधिना प्रज्ञप्तो जम्बूद्वीपो द्वीप इति। सम्प्रति—आकारभावप्रत्यवतारप्रति-पादनार्थमाह—'से णं' इत्यादि, 'से णं एक्काए जगतीए सव्वओ समंता संपरि-क्खित्ते' स पूर्वोक्तायामविष्कम्भपरिक्षेपपरिमाणो जम्बूद्वीपः खलु एकया जगत्या सुनगरप्राकारसदृश्या सर्वतः—सर्वासु दिक्षु समन्तात्—सामस्त्येन संपरि-क्षिप्तः सम्यग्वेष्टितोऽस्ति, अथ जगतीं वर्णयति—'सा णं' इत्यादि, 'सा ण जगती' सा खलु जगती 'अट्ठ जोयणाइं उड्ढं उच्चत्तेणं' ऊर्ध्वमुपरि उच्चैस्त्वेन अष्टौ-

---

सते तिण्णि य कोसे अट्ठावीसं च धनुसयं तेरस अंगुलाइं अद्धं-गुलकं च किंचिविसेसाहियं परिक्खेवेणं पण्णत्ते' ऐसे इस जम्बूद्वीप की लंबाई और चौडाई एक लाख योजन की है। और इसकी परिधि ३ लाख १६ हजार दो सौ सत्ताइस योजन—३१६२२७ एवं तीनकोश २८ धनुष और १३॥ अंगुल से कुछ अधिक है। अब इसका आकार भाव प्रत्यवतार कहते हैं। 'से णं एक्काए जगतीए सव्वतो समंता सपरि-क्खेत्ते' पूर्वोक्त आयामविष्कम्भ परिक्षेप परिमाणवाला यह जम्बूद्वीप एक जगती से सुनगर के प्राकार जैसे कोट से-चारों ओर से परि-वेष्टित है घिरा हुआ है 'सा णं जगती अट्ठ जोयणाइं उड्ढं उच्चत्तेणं मूले बारस जोयणाइं विक्खंभेण, मज्झे अट्ठ जोयणाइं विक्खंभेणं उड्ढं

त्तिण्णिय कोसे अट्ठावीसं च धणुसयं तेरस अंगुलाइं अद्धंगुलकंच किंचिवि-सेसाहियं परिक्खेवेणं पण्णत्ते' એવા આ જમ્બૂદ્વીપની લંબાઈ અને પહોળાઈ એક લાખ યોજનની છે. અને તેની પરિધિ ૩ ત્રણ લાખ ૧૬ સોળ હજાર ૨ બસ્સો સત્યાવીસ અને ત્રણ કોસ ૨૮ અઠયાવીસ ધનુષ અને ૧૩॥ સાડાતેર આંગળથી કંઈક વધારે છે.

હવે તેનો આકાર ભાવ પ્રત્યવતાર કહેવામાં આવે છે 'से णं एक्काए जगतीए सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते' પૂર્વોક્ત આયામ વિષ્કંભ પરિક્ષેપ પ્રમાણવાળો આ જંબૂદ્વીપ એક જગતીથી સુનગરના પ્રાકાર જેવા કોટથી ચારે તરફ ઘેરાયેલો છે. 'सा णं जगती अट्ठ जोयणाइं उड्ढं उच्चत्तेणं मूले बारस जोयणाइं विक्खंभेण मज्झे अट्ठजोयणाइं विक्खंभेण उप्पिं चत्तारि जोयणाइं

योजनानि सा च-उपर्युपरि तनुतनू भवन्ति वर्तते तथाहि-'मूले बारस जोयणाइं विक्खंभेणं' मूले द्वादशयोजनानि विष्कम्भेण 'मज्झे अट्ठ जोयणाइं विक्खंभेणं' मध्येऽष्टौ योजनानि विष्कम्भेण 'उप्पिं चत्तारि जोयणाइं विक्खंभेणं' उपरि-चत्वारि योजनानि विष्कम्भेण अतएव विष्कम्भमधिकृत्य 'मूले वित्थिन्ना' मूले विस्तीर्णा 'मज्झे संखित्ता' मध्ये संक्षिप्ता त्रिभागोनत्वात् 'उप्पिं तणुया' उपरि-तनुका, मूलापेक्षया त्रिभागमात्र विस्तारभावात् । यद्येवं तर्हि संस्थानेन कीदृशीति सादृश्येन संस्थानं दर्शयति-'गोपुच्छसंठाणसंठिया' गोपुच्छसंस्थानसंस्थिताः, गोपुच्छस्येव संस्थानं गोपुच्छसंस्थानम्, तेन संस्थितेति गोपुच्छसंस्थानसंस्थिता ऊर्ध्वीकृतगोपुच्छाकारेति भावः । अथ तस्याः स्वरूपमाह-'सव्व वइरामई' इत्यादि, 'सव्व वइरामई' सर्व वज्रमयी, सर्वात्मना-सामस्त्येन वज्रमयी वज्र-रत्नात्मिकेत्यर्थः 'अच्छा' अच्छा-आकाशस्फटिकवदति स्वच्छा 'सण्हा' श्लक्ष्णा-श्लक्ष्णपुद्गलस्कन्धनिष्पन्ना, श्लक्ष्णतन्तुनिष्पन्नपटवत् 'लण्हा' मसृणा घुण्टित

चत्तारि जोयणाइं विक्खंभेण मूले वित्थिण्णा मज्झे संखित्ता उप्पिं तणुया' यह जगती आठ योजनकी उंची है वह उपर उपर से तनु तनु पतली होती गई है जैसे मूल में इसका विस्तार १२ योजन का है। मध्य में इसका विस्तार आठ योजन का है। और उपर२ में इसका विस्तार चार योजन का है। इस तरह मूल में विस्तीर्ण हो गई है मध्य में संकीर्ण-संकुचित-हो गई है और उपर में पतली हो गई है अत एव यह-'गोपुच्छसंठाणसंठिता' ऊंची हुई गाय की पूंछ का जैसा संस्थान-आकार होता हैं। वैसे आकार वाली हो गई है अब जगती का स्वरूप कहते हैं। यह जगती 'सव्वइरामई' सर्वात्मना वज्ररत्नमय है, 'अच्छा, सण्हा' लण्हा, घट्टा मट्ठा, णीरया, णिम्मला,

---

विक्खंभेण मूले विच्छिन्ना मज्झे संखित्ता उप्पिं तणुया' આ જગતી આઠ યોજનની ઉંચાઇ વાળી છે. ઉપર ઉપરથી તનુ તનુ પાતળી થતી ગઇ છે જેમકે મૂળમાં તેનો વિસ્તાર ૧૨ યોજનનો છે. મધ્યમાં તેનો વિસ્તાર આઠ યોજનનો છે અને ઉપરમાં તેનો વિસ્તાર ચાર યોજનનો છે. એ રીતે આ જગતી મૂળમાં વિસ્તારવાળી ફેલાયેલી છે મધ્યમાં સંકીર્ણ સંકુચિત થઇ ગઇ છે. અને ઉપર પાતળી થયેલ છે. તેથીજ આ 'ગોપુચ્છસંઠાણ સંઠિતા' ઉંચું કરવામાં આવેલ ગાયના પુંછડા જેવું સંસ્થાન-આકાર હોય છે તેવા આકાર વાળી કહેવામાં આવેલ છે.

હવે જગતીના સ્વરૂપનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. આ જગતી 'सव्व वइरामया' સર્વ પ્રકારે વજ્ર રત્નમય છે. 'अच्छा, सण्हा, लण्हा, घट्टा, मट्ठा;

पटवत्। 'घट्टा' घृष्ट इव घृष्टा खरशानया पाषाणपुत्तलिकावत्, 'मट्ठा' मृष्टा इव मृष्टा सुकुमारशानया चिक्कणपाषाण पुत्तलिकावत् 'णीरया' नीरजा स्वाभाविक-रजोरहितत्वात् 'णिम्मला' निर्मला आगन्तुकमलरहितत्वात् 'णिप्पंका' निष्पङ्का-कालिमादिरूपकलङ्करहिता 'निक्कंकडच्छाया' निष्कङ्कटच्छाया, निष्कङ्कटा निरुपघाता छाया दीप्तिर्यस्याः सा तथा, 'सप्पभा' सप्रभा-स्वरूपतः प्रभावती 'सस्सिरीया' सश्रीका-शोभासंपन्ना 'समरीया' समरीचा-बहिर्निर्गच्छमान किरणजाला, अतएव 'सउज्जोया' सोद्योता वहिर्व्यवस्थित वस्तुजातप्रकाश-करी, 'पासादीया' प्रासादीया मनः प्रसादाय हिता तत्कारित्वात् प्रासादीया मनः प्रह्लादकारिणी 'दरिसणिज्जा' दर्शनीया-दर्शनयोग्या यां पश्यतो जनस्य नेत्रे तृप्तिं न प्राप्नुतः 'अभिरूवा' अभिरूपा' अभि-सर्वेषां द्रष्टृणां मनःप्रसादानुकूल-

---

णिप्पंका, णिक्कंकडच्छाया सप्पभा सस्सिरीया समरीया, स उज्जोया पासादीया, दरिसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा' आकाश और स्फटिक-मणि के जैसी स्वच्छ है चिकने स्पर्शवाले पुद्गलों से बनी हुई होने के कारण यह चिकने तन्तुओं से बने वस्त्र की तरह श्लक्ष्ण चिकनी है घुटे हुए वस्त्र की तरह मसृण है खरशाण से रगडी गई पाषाण पुत्त लिका की तरह घृष्ट हैं सुकुमारशाण से रगडी पाषाण पुत्तलिका की तरह मृष्ट है स्वाभाविक रज से रहित होने के कारण नीरज है-आगन्तुकमेल के अभाव से निर्मल है कालिमादि कलङ्क विकल होने के कारण निष्पङ्क है निरुपघात दीप्तिवाली होने के कारण निष्कंकट छायावाली है। स्वरूप की अपेक्षा प्रभावती है। यह विशिष्ट शोभा-संपन्न होने से सश्रीक है इस में से किरणों का जाल बाहर निकलता

णीरया, णिम्मला, णिप्पंका, णिक्कंकडच्छाया सप्पभा सस्सिरीया समरीया, सउज्जोया, पासादीया, दरिसणिज्जा अभिरूवा, पडिरूवा' આકાશ અને સ્ફટિક મણિના જેવી સ્વચ્છ છે. ચિકણા પુદ્ગલોથી બનેલ હોવાથી આ ચિકણા તન્તુઓથી બનેલ વસ્ત્ર જેવી શ્લક્ષ્ણ ચીગણી છે. ઘુટેલા વસ્ત્રની જેમ મસૃણ છે ખરસ ણથી રગડેલ પાષાણની પુતળીની જેમ ઘૃષ્ટ લીસી છે. સુકુમાર શાળથી ઘસેલ પાષાણની પુતળીની જેમ મૃષ્ટ મસૃણ સુંવાળી છે સ્વભાવિક રજ વિનાની હોવાથી નીરજ છે આગંતુક મેલના અભાવથી નિર્મલ છે. કાલિમાં વિગેરે કલંકથી રહિત હોવાથી નિષ્કલંક છે નિરૂપઘાત દીવાની પંક્તિના જેવી હોવાથી નિષ્કંકટ છાયાવાળી છે. સ્વરૂપની અપેક્ષાથી પ્રભાવતી છે. એ વધારે શોભાવાળી હોવાથી સશ્રીક છે. તેમાંથી કિરણોની જાળ બહાર નીકળતી રહે છે, તેથી તે સમરીચ છે. બહાર રહેલ વસ્તુઓને પ્રકાશ કરવાવાળી હોવાથી

तयाऽभिमुखं रूपं यस्याः सा अतिरूपा अत्यन्तकमनीयेत्यर्थः । अतएव 'पडिरूवा' प्रतिरूपा, प्रति विशिष्टमसाधारणं रूपं यस्याः सा प्रतिरूपा अथवा प्रतिक्षणं नवं नवमिव रूपं यस्याः सा प्रतिरूपा, ॥

'सा णं जगती' सा अनन्तरोक्ता खलु जगती 'एक्केणं जालकडएणं' एकेन जालकटकेन, जालानि–जालकानि यानि भवनभित्तिषु लोकेऽपि प्रसिद्धानि तेषां कटकः समूहो जालकटको जालाकीर्णरम्यसंस्थान–प्रदेशविशेष पंक्तिरि-त्यर्थः तेन जालकटकेन 'सव्वओ' सर्वतः सर्वासु दिक्षु 'समंता' समन्तात्–साम-स्त्येन 'संपरिक्खित्ता' संपरिक्षिप्ता-सम्यग्वेष्टितेति । सम्प्रति जालकटकस्य प्रमाणमाह–'से णं' इत्यादि 'से णं जालकडए स खलु जालकटकः 'अद्ध जोय-

रहता है अतः समरीचा है बहिः स्थित वस्तुओं की प्रकाशिका होने से यह सोद्योता है मनकी प्रसन्नता करानेवाली होने के कारण प्रासादीया है । इसे देखतेर न मन थकता है । और न नेत्र ही थकते है–अतः यह दर्शनीया है। देखनेवालों को इसका रूप बहुत ही अधिक कमनीय लगता है इसलिये यह अभिरूपा है । तथा इसका रूप जैसा रूप और कहीं नहीं हैं इसलिये अथवा क्षणर में इसका रूप नया जैसा ही देखनेवालों को प्रतीत होता है इसलिये यह प्रतिरूपा है 'सा णं जगती एक्केणं जालकडएणं सव्वतो समंता संपरिक्खित्ता' यह जगती एक जालकटक से भवन की भित्तियों में बनाये गये रोशनदानों (झरोखा) के जैसे रम्य संस्थान वाले प्रदेश विशेषों की पंक्तियों से समस्त दिशाओं की ओर अच्छी तरह से घिरी हुई है। अब जालकटक का प्रमाण कहते है। 'से णं जालकडएणं अद्धजोयणं उड्ढं उच्चत्तेणं पंचधणुसयाइं विक्खं

એ સોદ્યોતા છે મનની પ્રસન્નતા કરવવાવાળી હોવાથી પ્રાસાદીયા છે, તેને જોતા જોતા મન કયારેય થાકતું નથી તેમજ આંખો પણ થાકતી નથી તેથી તે દર્શનીયા છે. જોવાવાળાને તેનું રૂપ ઘણુંજ સુંદર લાગે છે. તેથી તે અભિરૂપા છે. તથા તેના રૂપ જેવું રૂપ બીજે કયાંય નથી, તેથી અથવા ક્ષણ ક્ષણમાં તેનું રૂપ નવા જેવુંજ જોનારાઓને જણાય છે. તેથી પ્રતીરૂપા છે. 'सा णं जगती एक्केणं जालकडएण सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता' આ જગતી એક જાલ કટકથી ભવનની ભીંતોમાં બનાવવામાં આવેલ રોશનદાનોના જેવી રમણીય સંસ્થાન વાળા પ્રદેશ વિશેષોની પંક્તિયોથી બધી દિશાથી સારી રીતે ઘેરાયલી છે.

હવે જાલકટકનું પ્રમાણ બતાવતાં સૂત્રકાર કહે છે કે 'से णं जालकडएणं अद्धजोयणं उड्ढं उच्चत्तेणं पंच धणुसयाइं विक्खंभेणं सव्व रयणामए अच्छे सण्हे लण्हे, जाव पडिरूवे' આ જાલકટક જાલસમૂહ બે કોસની ઉંચાઇ વાળો છે. અને ૫૦૦ પાંચસો ધનુષના વિસ્તાર વાળો છે:–પહોળાઈ વાળો છે. આ

णं उड्ढं उच्चत्तेणं' अर्द्धयोजनं द्वे गव्यूते—ऊर्ध्वमुच्चत्वेन 'पंचधणुसयाइं विक्खंभेणं' पञ्च धनुःशतानि विष्कम्भेण, इदं परिमाणमेकस्य जालकटकस्य प्रोक्तम्। जगत्याः प्रायो बहुमध्यदेशभागे सर्वत्र जालकानि सन्ति तानि च प्रत्येकं मूर्ध्व मुच्चैस्त्वेन द्वे गव्यूते, विष्कम्भेण पञ्चधनुःशतानीति। स कीदृशः? इत्याह— 'सव्वरयणामए' सर्वरत्नमयः सर्वात्मना—सामस्त्येन रत्नमयो वज्ररत्नात्मकः 'अच्छे सण्हे लण्हे जाव पडिरूवे' 'अच्छे' अच्छः—स्वच्छ आकाशवत् 'सण्हे' श्लक्ष्णः 'लण्हे' लष्टः अत्र यावत्पदसंग्राह्याणि पदानि यथा—'घट्टे मट्टे' घृष्टो मृष्टः 'णीरए' नीरजः 'निम्मले' निर्मलः 'णिप्पंके' निष्पङ्कः 'णिक्कंकडच्छाए' निष्कङ्कट-च्छायः' 'सप्पभे' सप्रभः 'सस्सिरीए' सश्रीकः 'समरीए' समरीचः 'स उज्जोए' सोद्योतः 'पासादीए' प्रासादीयः 'दरिसणिज्जे' दर्शनीयः 'अभिरूवे' अभिरूपः 'पडीरूवे' प्रतिरूपः जालकटकविशेषणपदानां पूर्ववदेवार्थः स्वयमेवोहनीयः।सू०५१।

मूलम्—तीसे णं जगईए उप्पिं बहुमज्झदेसभाए, एत्थ णं एगा महई पउमवरवेइया पन्नत्ता, सा णं पउमवरवेइया अद्धजोयणं उड्ढं उच्चत्तेणं पंचधणुसयाइं विक्खंभेणं सव्वरयणा

भेणं सव्वरयणामए अच्छे सण्हे लण्हे जाव पडिरूवे' यह जालकटक—जालसमूहजालपङ्क्ति दो कोश ऊंचा है और पांच सौ धनुष का विस्तारवाला है। चौडा है यह जाल समूह जगती के प्रायः मध्यभाग में हैं और एक जालका छह प्रमाण कहा गया है। यह जालकटक किस प्रकारका है सो कहते है।

'सव्वरयणामए' यह जालकट सर्वात्मना रत्नमय है। अच्छे है। आकाश एवं स्फटिक रत्न के जैसा परम निर्मल है। श्लक्ष्ण है लष्ट है यावत प्रतिरूप है यहां यावत्पद से 'घट्टे मट्टे णीरए, णिम्मले, णिप्पंके णिक्कंकडच्छाए, सप्पभे, सस्सिरीए, सउज्जोए पासादीए, दरिसणिज्जे, अभिरूवे' इन पदों का संग्रह हुआ है इनकी व्याख्या उपर में की जा चूकी है वहां से समझ लेना चाहिये ॥५१॥

જાલ સમૂહ જગતીના મધ્યભાગમાં છે. આ પ્રમાણુ એક જાળનું કહેલ છે. આ જાળ કટક કેવા પ્રકારનું છે, તે કહે છે. 'सव्व रयणामए' આ જાલ કટક સર્વ પ્રકારે રત્નમય છે. સ્વચ્છ છે. આકાશ અને સ્ફટિકની જેમ નિર્મલ છે. શ્લક્ષ્ણ છે, લષ્ટ છે, યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. અહીયાં યાવત્પદથી 'घट्टे मट्टे णीरए णिम्मले णिप्पंके णिक्कंकड च्छाए, सप्पभे, सस्सिरीए समरीए, सउज्जोए, पासादीए, दरिसणिज्जे अभिरूवे' આ પદોનો સંગ્રહ થયેલ છે. આ પદોની વ્યાખ્યા ઉપર કરવામાં આવી ગઇ છે. તો તે ત્યાંથી સમજી લેવી. ॥ ४८ ॥

मया जगई समिया परिक्खेवेणं सव्वरयणामई०। तीसे णं पउमवरवेइयाए अयमेयारूवे, वण्णावासे पन्नत्ते, तं जहा— वइरामया नेमा रिट्ठामया पइट्ठाणा वेरुलिया मया खंभा सुवण्णरुप्पमया फलगा वइरामया संधी लोहितक्खमईओ सूइओ णाणामणिमया कलेवरा णाणामणिमया कलेवरसंघाडा णाणामणिमया रूवा णाणामणिमया रूवसंघाडा, अंकमया पक्खा पक्खवाहाओ य जोइरसामया वंसा वंसकवेल्लुया य रययामईओ पट्टियाओ जायरूवमईओ ओहाडणीओ वइरामईओ उवरिंपुंछणीओ सव्वसेए रययामए छादणे। सा णं पउमवरवेइया एगमेगेणं हेमजालेणं एगमेगेणं गवक्ख जालेणं एगमेगेणं खिंखिणिजालेणं एगमेगेणं मुत्ताजालेणं एगमेगेणं मणिजालेणं एगमेगेणं कणयजालेणं एगमेगेणं रयणजालेणं एगमेगेणं पउमजालेणं सव्वरयणामएणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता। ते णं लवणिज्जलंबूसगा सुवण्ण पयरगमंडिया नानामणि रयणविविहहारद्धहारउवसोभियसमुदया ईसिं अण्णमण्णमसंपत्ता पुव्वावरदाहिणउत्तरागएहिं वाएहिं मंदागं२ एज्जमाणा२ कंपिज्जमाणा २ लंबमाणा२ पझंझमाणा२ सद्दायमाणा२ ते णं ओरालेणं मणुण्णेणं मणोहरेणं कण्णमणणिव्वुइकरेणं सद्देणं सव्वओ समंता आपूरेमाणा सिरीए अतीव उवसोभेमाणा उवसोभेमाणा चिट्ठंति ॥ तीसे णं पउमवरवेइयाए तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं बहवे हयसंघाडा गयसंघाडा नरसंघाडा किण्णर संघाडा किंपुरिससंघाडा महोरगसंघाडा गंधव्वसंघाडा वसहसंघाडा सव्वरयणामया अच्छा जाव पडिरूवा ॥ तीसे णं पउमवरवेइयाए तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं बहवे हयपंतीओ तहेव

जाव पडिरूवाओ ॥ एवं हयवीहीओ जाव पडिरूवाओ ॥ एवं हयमिहुणाइं गयमिहुणाइं जाव पडिरूवाइं ॥ तीसे णं पउमवरवेइयाए तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं बहवे पउमलयाओ नागलयाओ, एवं असोगलयाओ चंपगलयाओ चूयलयाओ वणलयाओ वासंतियलयाओ अइमुत्तगलयाओ कुंदलयाओ सामलयाओ णिच्चं कुसुमियाओ जाव सुविभत्तपडिमंजरिवडिंसगधराओ सव्वरयणामईओ सण्हाओ लण्हाओ घट्टाओ मट्ठाओ णीरयाओ णिम्मलाओ णिप्पंकाओ णिक्कंकडच्छायाओ सप्पभाओ समरीयाओ सउज्जोयाओ पासाईयाओ दरिसणिज्जाओ अभिरूवाओ पडिरूवाओ । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ पउमवरवेइया पउमवरवेइया? गोयमा ! पउमवरवेइयाए तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं वेइयासु वेइया बाहासु वेइयासीसफलएसु वेइया पुडंतरेसु खंभेसु खंभबाहासु खंभसीसेसु खंभपुडंतरेसु सूईसु सूईमुहेसु सुईफलएसु सूईपुडंतरेसु पक्खेसु पक्खबाहासु पक्खपुडंतरेसु बहूइं उप्पलाइं पउमाइं जाव सयसहस्सपत्ताइं सव्वरयणामयाइं अच्छाइं सण्हाइं लण्हाइं घट्ठाइं मट्ठाइं णीरयाइं णिम्मलाइं णिप्पंकाइं णिक्कंकडच्छायाइं सप्पभाइं समरीयाइं सउज्जोयाइं पासादीयाइं दरिसणिज्जाइं अभिरूवाइं पडिरूवाइं महयार वासिक्कछत्तसमयाइं पण्णत्ताइं समणाउसो ? से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ पउमवरवेइया पउमवरवेइया ?।

पउमवरवेइयाणं भंते ! किं सासया असासया ? गोयमा ! सिय सासया सिय असासया । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ सिय सासया सिय असासया ? गोयमा ! दव्वट्ठयाए सासया, वण्णपज्जवेहिं गंधपज्जवेहिं रसपज्जवेहिं फासपज्जवेहिं असासया ।

से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ सिय सासया, सिय असासया ॥ पउमवरवेइयाणं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! ण कयावि णासी, ण कया वि णत्थि ण कया वि ण भविस्सइ भुविंय भवइ य भविस्सइ य धुवा णियया अक्खया अव्वया अवट्ठिया णिच्चा पउमवरवेइया ॥सू० ५२॥

छाया—तस्याः खलु जगत्या उपरि बहुमध्यदेशभागे अत्र खलु एका महती पद्मवरवेदिका प्रज्ञप्ता, सा खलु पद्मवरवेदिका अर्द्धयोजनमूर्ध्वमुच्चत्वेन पञ्च-धनुःशतानि विष्कम्भेण, सर्वरत्नमयी जगती समिता परिक्षेपेण सर्वरत्नमयी०। तस्याः खलु पद्मवरवेदिकायाः अयमेतावद्रूपो वर्णावासः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—वज्रमया नेमाः रिष्टमयानि प्रतिष्ठानानि वैडूर्यमयाः स्तम्भाः सुवर्णरूप्यमयाः फलकाः वज्रमयाः संधयः, लोहिताक्षमय्यः सूच्यः, नानामणिमयानि कलेवराणि नानामणिमयाः कलेवरसंघाटाः, नानामणिमयानि रूपाणि, नानामणिमयाः रूपसंघाटाः अङ्कमयाः पक्षाः, पक्षवाहवश्च ज्योतिरसमया वंशाः, वंशकवेल्लुकानि च रजतमय्यः पट्टिकाः जातरूपमय्योऽवघाटिन्यः वज्रमय्यः पुञ्छन्यः सर्वश्वेतं रजतमयं छादनम् सा खलु पद्मवरवेदिका एकैकेन हेमजालेन एकैकेन गवाक्षजालेन एकैकेन किंकिणीजालेन एकैकेन पद्मजालेन सर्वरत्नमयेन सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्ता। तानि खलु जालानि तपनीयलम्बूसकानि सुवर्णप्रतरकमण्डितानि नानामणिरत्नविविधहारार्द्धहारोपशोभितसमुदयानि ईषदन्योन्यमसंप्राप्तानि पूर्वापरदक्षिणोत्तराऽऽगतैर्वातैर्मन्दं मन्दमेजमानानि एजमानानि कम्पमानानि कम्पमानानि लम्बमानानि लम्बमानानि शब्दायमानानि शब्दायमानानि तेनोदारेण मनोज्ञेन मनोहरेण कर्णमनोनिर्वृत्तिकरणेन शब्देन सर्वतः समन्तात् आपूर्यमाणानि श्रियाऽतीव उपशोभमानानि उपशोभमानानि तिष्ठन्ति। तस्याः खलु पद्मवरवेदिकायाः तत्र तत्र देशे तत्र तत्र बहवो हयसंघाटा गजसंघाटाः, नरसंघाटाः, किन्नरसंघाटाः, किंपुरुषसंघाटाः, मनोरमसंघाटाः, गन्धर्वसंघाटाः वृषभसंघाटाः, सर्वरत्नमयाः, अच्छाः, यावत् प्रतिरूपाः। तस्याः खलु पद्मवरवेदिकायास्तत्र तत्र देशे तत्र तत्र बहवो हयपंक्तयस्तथैव यावत्प्रतिरूपाः। एवं हयवीथयो यावत्प्रतिरूपाः, एवं हयमिथुनानि गजमिथुनानि यावत् प्रतिरूपाणि। तस्याः खलु पद्मवरवेदिकायास्तत्र तत्र देशे तत्र तत्र बहव्यः पद्मलता नागलताः एवमशोकलताः चम्पकलताः, चूतलता वनलता वासन्तिकलता अतिमुक्तकलताः कुन्दलताः श्यामलताः नित्यं कुसुमिताः यावत्—सुविभक्तप्रतिमञ्जर्यवतंसकधर्याः सर्वरत्नमय्यः श्लक्ष्णाः लष्टा घृष्टा मृष्टा नीरजस्का निर्मला निष्पङ्का निष्कङ्कटच्छायाः

तीर्थङ्करैरिति। 'सा णं पउमवरवेइया' सा खलु पद्मवरवेदिका 'अद्धजोयणं उड्ढं उच्चत्तेणं' अर्द्धयोजनं' द्वे गव्यूते इत्यर्थः ऊर्ध्वमुच्चत्वेन 'पंचधणुसयाइं विक्खंभेणं' पञ्चधनुःशतानि विष्कम्भेण विष्कम्भः-परिस्यत्तेन 'जगई समिया परिक्खेवेणं' जगती समिका परिक्षेपेण यावत्प्रमाणो जगत्या मध्यभागे परिरयः तावत्प्रमाण एव तस्या पद्मवरवेदिकाया अपि परिक्षेप इति भावः। 'सव्वरयणमई०' सर्वरत्नमयी सामस्त्येन रत्नात्मिका अच्छा श्लक्ष्णा लष्टा घृष्टा मृष्टा नीरजस्का निर्मला निष्पङ्का निष्कङ्कटच्छाया सप्रभा समरीचिका सोद्योता प्रासादीया दर्शनीया अभिरूपा प्रतिरूपा पद्मवरवेदिका। एषां व्याख्या पूर्वंगतेति। 'तीसे णं पउमवरवेइयाए' तस्याः-पूर्वदर्शित विशेषणविशिष्टायाः खलु पद्मवरवेदिकायाः' अयमेयारूवे वण्णावासे पन्नत्ते' अयम्-वक्ष्यमाणप्रकारः एतादृपः-एवं स्वरूपो वर्णवासः-वर्णः-श्लाघा यथाऽवस्थितस्वरूपकीर्त्तनं तस्या वासो निवासो

पउमवरवेदिया' यह पद्मवरवेदिका अद्ध जोयणं उड्ढं उच्चत्तेणं' आधे योजन की ऊंची है अर्थात् दो कोश जितनी ऊंची है 'पंचधणुसयाइं विक्खंभेण' और विस्तार में यह ५०० पांच सौ धनुष की है 'सव्वरयणामए' तथा यह सर्वात्मना रत्नमय है 'जगई समिया' जितनी जगती का मध्यभाग का परिरय-परिक्षेप है उतना ही परिक्षेप इसका भी है यह पद्मवरवेदिका 'अच्छा श्लक्ष्णा, लष्टा, मृष्टा, नीरजस्का, निर्मला-निष्पंङ्का, निष्कंकटच्छाया सप्रभा समरीचिका सोद्योता दर्शनीया अभिरूपा प्रतिरूपा' इन अच्छादिल विशेषणों वाली है, इन विशेषणों का अर्थ जैसा ऊपर में लिखा गया है-वैसा ही यहां समझ लेना 'तीसेय पउमवरवेइयाए अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते' उस पद्मवरवेदिका का

वेदिया' આ પદ્મવર વેદિકા 'अद्धजोयणं उड्ढं उच्चत्तेणं' અર્ધયોજન જેટલી ઉંચી છે. અર્થાત્ બે કોસ-ગાઉની ઉંચાઇ વાળી છે. 'पंच धणुसयाइं विक्खंभेणं' અને ૫૦૦ પાંચસો ધનુષના વિસ્તાર વાળી છે 'सव्वरयणामए' સર્વ પ્રકારે તે રત્નમય છે. 'जगई समिया' જેટલો જગતીના મધ્ય ભાગનો પરિરય-પરિક્ષેપ છે, એટલોજ આનો પણ પરિક્ષેપ (ઘેરાવો) છે. આ પદ્મવર-વેદિકા 'अच्छा श्लक्ष्णा, लष्टा, घृष्टा, मृष्टा, नीरजस्का' निर्मला, निष्पंका, (કાદવ વિનાની) निष्कंकटच्छाया (કાંકરા વિનાની) सप्रभा, समरीचिका सोद्योता, दर्शनीया, अभिरूपा, प्रतिरूपा, વિગેરે વિશેષણો વાળી છે આ વિશેષણોનો અર્થ જે પ્રમાણે ઉપર કહેવામાં આવેલ છે, એજ પ્રમાણેનો છે, 'तीसेय पउमवर वेइया अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते' એ પદ્મવર વેદિકાનો વર્ણવાસ વર્ણન આ પ્રમાણે છે. 'तं जहा' જેમકે 'वइरामया नेमा' આ પદ્મવર વેદિકની જેનેમા

ग्रन्थपद्धतिरूपो वर्णव्यासः-वर्णकनिवेश इत्यर्थः, प्रज्ञप्तः-कथित इति। 'तं जहा' तद्यथा-'वइरामया नेमा' वज्रमया नेमा नेमा नाम पद्मवरवेदिकाया भूमिभागादूर्ध्वं निष्क्रामन्तः प्रदेशाः ते सर्वेऽपि वज्रमयाः-वज्ररत्नमयाः 'रिट्ठामया पइट्ठाणा' रिष्टमयानि प्रतिष्ठानानि रिष्टो रत्नविशेषस्तद्रूपाणि प्रतिष्ठानानि मूलपादाः 'वेरुलियमया खंभा' वैडूर्यरत्नमयाः स्तम्भाः, 'सुवण्णरूप्पमया फलगा' सुवर्णरूप्यमयानि फलकानि 'लोहितक्खमईओ सूईओ' लोहिताक्षरत्नमय्यः सूचयः फलकद्वयसम्बन्धविघटनाभावहेतु पादुकास्थानीयाः। 'वइरामया संधी' वज्रमयाः सन्धयः सन्धिमेलाः फलकानाम् अयमर्थः-वज्ररत्नपूरिताः फलकानां सन्धय इति। 'णाणामणिमया कलेवरा' नानामणिमयानि-अनेकविधरत्नघटितानि कलेवराणि-मनुष्यादि शरीराणि 'णाणामणिमया कलेवरसंघाडा' नानामणिमयाः

वर्णावास-वर्णन इस प्रकार से कहा गया है 'तं जहा' जैसे-'वइरामया नेमा' इस पद्मवरवेदिका के जो नेम हैं-भूमिभाग से ऊपर की ओर निकलते हुए जो प्रदेश है। वे सब वज्रमय है अर्थात् पद्मवरवेदिका के अधोभाग में जो प्रदेश है वे सब वज्ररत्न के बने हुए है 'रिट्ठामया पइट्ठाणा' रिष्टरत्न के इसके प्रतिष्ठान है-मूलपाद है 'वेरुलियमया-खंभा' वैडूर्यरत्न के इसके स्तम्भ है 'सुवण्णरूप्पमया फलगा' सुवर्ण और रूप्य, चांदी की मिलावट से बने हुए इसके फलक है। पाटिये है 'लोहितक्खमइओ सूईओ' लोहिताक्ष रत्न की बनी हुई इसकी सूचियां है। ये सूचीयां पादुका के स्थानापन्न होती है जो दोनों पाटियों को आपस में संबंधित किए हुए रखती है उन्हें विघटित नहीं होने देती है। 'वइरामया संधी' इसके फलकों की जो संधिया है वे वज्ररत्न से भरी हुई है। 'णाणामणिमया कलेवरा' यहां जो मनुष्यादि शरीर के चित्र बने हुए है। वे अनेक प्रकार के मणियों के बने हुए है। 'णाणा-

---

ભૂમિભાગથી ઉપરની તરફ નીકળતા જે પ્રદેશો છે, તે બધા વજ્ર રત્નના બનેલા હોય છે, 'रिट्ठामया पइट्ठाणा' રિષ્ટ રત્નના તેના પ્રતિષ્ઠાન છે. મૂલપાદ છે. 'वेरु लियामया खंभा' વૈડૂર્ય રત્નના તેના સ્તમ્ભો છે. 'सुवण्णरुप्पमया फलगा' સુવર્ણ અને ચાંદીની મેળવણીથી બનેલા તેના ફલકો છે, પાટિયા છે. लोहितक्खमइयो सूईओ' લોહિતાક્ષ રત્નની બનેલી તેની સૂચિયો છે. એ સૂચિયો પરસ્પર સંબંધિત રહે છે. તેને અલગ પડવા દેતી નથી. 'वइरामया संधी' તેના ફલકોની જે સંધિયો છે, તે વજ્ર રત્નથી ભરેલી છે. 'णाणा मणिमया कलेवरो' અહીંયાં જે મનુષ્યાદિના ચિત્રો બનાવવામાં આવેલ છે, તે અનેક પ્રકારના મણિયોના બનાવવામાં આવેલ છે. 'णाणा मणिमया कलेवरसंघाडा' તથા મનુષ્યના સ્ત્રી પુરૂષોના

कलेवरसंघाटाः मनुष्यशरीरयुग्मानि नानामणिमयानीत्यर्थः 'णाणामयारूवा' नानामणिमयानि रूपाणि रूपकाणि 'णाणामणिमया रूवसंघाडा' नानामणिमया रूपसंघाटाः रूपयुग्मानि नानामणि मयानीति। 'अंकामया पक्खा पक्खवाहाओय' अङ्कमयाः पक्षाः अङ्को रत्नविशेष स्तन्मयाः पक्षास्तदेकदेशाः, पक्षवाहवश्च 'जोतिरसामया वंसा वंसकवेल्लुया य' ज्योतीरसमया वंशाः ज्योतीरसं नाम रत्नं तन्मया वंशाः, महान्तः पृष्ठवंशाः, ज्योतीरसमयानि वंशकवेल्लुकानि च वंशाश्च कवेल्लुकानि, तत्र महता पृष्ठवंशानामुभयत स्तिर्यक् स्थाप्यमानाः वंशाः कवेल्लुकानि लोकप्रसिद्धानि 'रयया मईओ पट्टियाओ' रजतमय्यः पट्टिकाः वंशानामुपरि

मणिमयकलेवरसंघाडा' तथा मनुष्य शरीर युग्म-स्त्री पुरुष की जोडी के जो चित्र बने हुए हैं वे भी अनेकविध मणियों से बने हुए हैं 'णाणामणिमया रूवा' रूप-मनुष्य चित्रों के अतिरिक्त जो और भी चित्र हैं-वे सब भी अनेक प्रकार के मणियों के बने हुए हैं इसी तरह 'णाणामणिमयारूव संघाडा' रूपसंघाटक-अनेक जीवों की जोडी के चित्र भी अनेक प्रकार की मणियों के बने हुए हैं। 'अंकमया पक्खा पक्खवाहा ओय' इसके पक्ष आजू बाजू के भाग-अङ्करत्नों के ही बने हुए हैं। 'जोतिरसामयावंसा' वंशा बडे२ पृष्ठवंश इसके ज्योतिरस नामक रत्न के बने हुए हैं। 'वंसकवेल्लुयाय' वंशकवेल्लुक-बडे पृष्ठवंशों को स्थिर रखने के लिये उनकी दोनों ओर तिरछेरूप में लाये गये वांस-भी ज्योतीरत्न के ही बने हुए हैं। 'रययामईओ पट्टियाओ' वांसों के ऊपर के छपरे पर दी जानेवाली लंबी लकडी के स्थानापन्न रखी हुई जो पट्टिकाएं हैं वे चांदी की बनी हुई हैं। 'जातरूवमयीओ ओहाडणीओ' कंबाओं को ढांकने के लिये जो उनके ऊपर अवघटिनिया

જોડકાના જે ચિત્રો બનેલા છે, તે પણ અનેક પ્રકારના મણિયોના બનેલા છે. 'णाणा मणिमया रूवा' રૂપ-મનુષ્ય ચિત્રોના રૂપ શિવાય બીજા જે ચિત્રો છે, તે બધા અનેક પ્રકારના મણિયોના બનેલા છે. 'णाणामणिमयारूव संघाडा' રૂપ સંઘાટક અનેક જીવોની જોડીયોના ચિત્ર પણ અનેક પ્રકારના મણીયોથી બનેલ છે. 'अंकमया पक्खा पक्खवाहाओय' તેના પડખા આજુબાજુના ભાગો એક અંક રત્નોનાજ બનેલા છે. 'जोतिरसामया वंसा' વંશા મોટા મોટા વંશો જ્યોતિરસ નામના રત્નોના બનેલા છે. 'वंस कवेल्लुयाय' વંશકવેલ્લુક-મોટા વંશોને સ્થિર રાખવા માટે તેની બન્ને બાજુમાં તીર્છાપણાથી રાખવામાં આવેલ વાંસ પણ જ્યોતી રત્નોના જ બનેલા છે. 'रययामईओ पट्टियाओ' વાંસોની ઉપર છાપરા પર રાખવામાં આવનાર લાંબી વળીયોની જગ્યાએ રાખવામાં આવનારી જે પટીયો છે. તે ચાંદીની બનેલી છે.

कंवास्थानीयाः, 'जायरूवमईओ ओहाडणीओ' जातरूपं-सुवर्णविशेषः तन्मय्यः अवघाटिन्यः आच्छादनहेतु कंबोपरि स्थाप्यमान महाप्रमाण किलिंच स्थानीयाः 'वइरामईओ उवरिं पुंछणीओ' वज्रमय्यो वज्ररत्नात्मिका अवघाटनीनामुपरि पुंछन्यः निविडतरच्छादन हेतुश्लक्ष्णतरतृणविशेषस्थानीयाः, तत्र-अवघाटनी महती, क्षुल्लिकातु पुच्छनी, इत्येव उभयोर्भेदः 'सव्वसेए रययामए छायणे' सर्वश्वेतं रजतमयं छादनम् सर्वश्वेतं रजतमय पुंछनीनामुपरि कवेल्लुकानामध आच्छादनमिति ॥ 'सा णं पउमवरवेइया' सा खलु उपर्युक्ता पद्मवरवेदिका 'एगमेगेणं हेमजालेणं' एकैकेन हेमजालेन सर्वात्मना हेममयेन लम्बमानेन लम्बमानेन दामसमूहेनेत्यर्थः 'एगमेगेणं गवक्खजालेण' एकैकेन गवाक्ष-जालेन-गवाक्षाकृति रत्नविशेषदामसमूहेन 'एगमेगेणं खिंखिणी जालेणं' एकैकेन किंकिणी जालेन, किंकिण्यः-क्षुद्रघण्टिकाः, तथा चैकैकेन क्षुद्रघण्टिका जाले-नेत्यर्थः 'एगमेगेणं मुत्ताजालेणं' एकैकेन मुक्ताजालेन मुक्ताफलमयेन दाम-समूहेन 'एगमेगेणं मणिजालेणं' एकैकेन मणिजालेन मणिमयेन दामसमूहेन

है। ढक्कन है वे जालरूप की बनी हुई है 'वइरामइओ उवरि पुंछ-णीओ' इन ढक्कनों के ऊपर जो पुञ्छनी है-ढक्कनों के छेदों को बंद करने के लिये जो उनके ऊपर श्लक्ष्णतर तृणविशेष के स्थानापन्न और ढक्कन है। जैसा कि घास के छापराओं के उपर बने रहते हैं-वे वज्र-रत्न की है अवघाटनी बडी होती है औ पुंछनी इसी प्रकार की छोटी होती है यही इन दोनों में अन्तर है। 'सव्वसेए रययामए छायणे' पुंछ-नीयों के उपर और कवेल्लुओं के नीचे जो आच्छादन है वह रजत मय-चांदी का बना हुआ है। ऐसी यह वेदिका हैं 'सा णं पउमवरवेइया एगमेगेणं हेमजालेणं एगमेगे णं गवक्खजालेणं एगमेगेणं खिखिणिजा लेणं एगमेगेणं मुत्ताजालेणं, एगमेगेणं मणिजालेणं एगमेगेणं कणयजा-

---

'जातरूवमयीओ ओहाडणीओ' કંબાઓને ઢાંકવા માટે તેના ઉપર જે અવઘટિનિક ઢાંકણુ છે તે જાતરૂપ રત્નોની બનેલી છે. 'वइरामइओ उवरि पुंछणीओ' એ ઢાંકણુની ઉપર જે પુચ્છની ઢાંકણુના છિદ્રોને બંધ કરવા માટે તેના ઉપર જે શ્લક્ષ્ણતર તૃણુ વિશેષના સ્થાને બીજા ઢાંકણુ છે જેમ ઘાસના છાપરાઓ ઉપર બનાવેલા હોય છે તે વજ્ર રત્નોના છે. અવઘાટણી મોટી હોય છે, અને પુચ્છણી તેનાજ જેવી નાની હોય છે. એટલું એ બન્નેમાં અંતર-જુદાઇ છે. 'सव्वसेए रययामए छायणे' પુંછણીયોની ઉપર અને કવેલ્લુકોની નીચે જે આચ્છાદન ઢાંકણુ છે તે રજતમય ચાંદીના બનેલા છે. એવી તે વેદિકા છે. 'सा णं पउमवरवेइया एगमेगेणं हेमजालेणं एगमेगेणं गवक्खजालेणं एगमेगेणं खिंखिणिजालेणं एगमेगेणं मुत्ताजालेणं एगमेगेणं मणिजालेणं एगमेगेणं कणय

'एगमेगेणं कणयजालेणं' एकैकेन कनकजालेन कनकं पीतसुवर्णविशेषः तन्मयेन दामसमूहेन 'एगमेगेणं रयणजालेणं' एकैकेन रत्नजालेन 'एगमेगेणं पउमजालेणं सव्वरयणामएणं' एकैकेन पद्मजालेन सर्वरत्नमयेन सर्वरत्नमय पद्मात्मकदाम समूहेन 'सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता' सर्वतः—सर्वासु दिक्षु समन्तात्-सर्वासु-विदिक्षु परिक्षिप्ता—सम्यक्परिवेष्टिता। 'ते णं जाला तवणिज्जलंबूसगा' तानि खलु जालानि दामसमूहरूपाणि हेमजालादीनि तपनीयलंबूसकानि, तपनीयमारक्तं सुवर्णं तन्मयो लंबूसको दाम्नामग्रिमभागे मण्डनविशेषो येषां तानि तपनीयलम्बूसकानि 'सुवण्णपयरगमंडिया' सुवर्णप्रतरकमण्डितानि, पार्श्वतः सामस्त्येन

लेणं एगमेगेणं रयणजालेणं एगमेगेणं पउमवरजालेणं सव्वरयणामएणं सव्वतो समंता संपरिक्खित्ता' वह पद्मवरवेदिका भिन्न भिन्न स्थानों में एक एक हेमजाल से लटकते हुए सुवर्णमय मालासमूह से एक एक गवाक्ष जाल से लटकते हुए गवाक्ष की आकृति वाले रत्नविशेष की मालासमूह से एक एक लटकते हुए क्षुद्रघंटिका जाल से एक एक लटकते हुए बडेर घंटिका जाल से लटकते हुए मुक्ताफलमय दामसमूह से, एकएक लटकते हुए कनकजाल से पीत सुवर्णमय दामसमूह से एक-एक लटकते हुए रत्नजाल से—रत्नमयदामसमूह से एक एक सर्वरत्नमय कमलों की माला के समूह से सर्वदिशाओं में और विदिशाओ में व्याप्त हो रही है। परिवेष्टित बनी हुई है। 'तेणं जाला तवणिज्जलंबूसगा' ये सब दामसमूहरूप जाल तपनीय सुवर्ण के लंबूसक वाले है। अर्थात ये हिमादि के जाल अग्रभाग में तपनीय आरक्त—सुवर्ण के

जालेणं एगमेगेणं रययजालेण एगमेगेणं पउमवरजालेणं सव्वरयणामएणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता' એ પદ્મવર વેદિકા જુદા જુદા સ્થાનોમાં એટલેકે કોઈ એક બાજુ હેમજાલથી લટકતા સુવર્ણમય માળા સમૂહથી કોઇ બાજુ ગવાક્ષ-જાલથી લટકતા ગવાક્ષના આકારવાળા રત્ન વિશેષની માલા સમૂહથી કોઈ બાજુ એક એક લટકતી ક્ષુદ્ર નાની નાની ઘટિકાજાલથી ઘંટડિયોના સમૂહથી કોઈ બાજુ એક એક લટકતા મોટી મોટી ઘંટિકાજાળથી, લટકતા મુક્તાફળમય મોતીયો વાળા દામ સમૂહોની માળાઓથી એક એક લટકતા કમળજાલથી કમળોના સમૂહથી પીત સુવર્ણમય માળાઓના સમૂહથી એક એક લટકતા રત્નજાળથી રત્નમય માળાઓના સમૂહોથી એક એક સર્વ રત્નમય કમળોની માળાના સમૂહોથી સર્વ દિશાઓથી અને વિદિશાઓથી વ્યાપ્ત થઇ રહી છે. પરિવેષ્ટિત વીંટળાયેલી રહે છે.

'તે ણં જાલા તવણિજ્જલંબૂસગા' આ બધા દામ સમૂહ રૂપ જાલ તપા-

सुवर्णप्रतरकेण-सुवर्णपत्रकेण मण्डितानि-सुशोभितानि 'णाणामणिरयणविविह-हारद्धहारउवसोभियसमुदाया' नानामणिरत्न विविधहारार्द्धहारोपशोभित समुदायानि नानारूपाणां मणीनां रत्नानां च ये विविधविचित्रवर्णाः हारा अष्टादश सरिका अर्द्धहारानवसरिकास्तैरुपशोभितः समुदायो येषां तानि तथा, 'ईसिं अण्ण-मण्णमसंपत्ता' ईषदन्योन्यमसंप्राप्तानि ईषत्-मनाक् अन्योन्यं परस्परमसंप्राप्तानि-असंलग्नानि, 'पुव्वावरदाहिण उत्तरागएहिं वाएहिं' पूर्वापरदक्षिणोत्तरागतैर्वातैः आभ्यो दिग्भ्यः समागतवायुभिः 'मंदागं मदागं एज्जमाणा कंपिज्जमाणा' मन्दं मन्दं यथास्यात् तथा-एज्यमानानि कम्प्यमानानि एज्यमानकम्प्यमानेत्यत्र द्विर्वचनं जालानां वायुकम्पनाच्छेदं दर्शयति-'लंबमाणा लंबमाणा' लम्बमानानि लम्बमानानि ईषत्कम्पनवशादेव च प्रकर्षतः-इतस्ततो मनाक् चलनेन प्रलम्ब

मण्डनविशेषवाले हैं। 'सुवण्णपयरगमंडिया' चारों तरफ से इन पर सुवर्ण पत्र जडा हुआ है। 'नाणामणिरयणविविहहारद्धहारउवसोभिय समुदया' ये सब जाल-दामसमूह नानारूपवाले मणियों के एवं रत्नों के बने हुए हारों से १८ लडवाले हारों से एवं अर्द्धहारों से-९ लडके हारों से उपशोभित है 'ईसिं अण्णमण्णमसंपत्ता' ये एक दूसरे से अधिक दूर नहीं है-किन्तु पास२ में है और आपस में एक दूसरे से संलग्न नहीं है 'पुव्वावरदाहिण उत्तरागतेहिं वाएहिं' ये सब जाल पूर्व पश्चिम-दक्षिण एवं उत्तर से आगतवायु से 'मंदागं मंदागं एज्जमाणा कंपिज्जमाणा' मन्द मन्द रूप से कंपते रहते हैं और जब ये विशेषरूप से कंपित होने लगते है। तब ये 'लंबमाणा२' लम्बे२ हो जाते है-इध(

વેલા સુવર્ણના લંબૂસક વાળા છે. અર્થાત્ આ હિમાદિ જાલ અગ્રભાગમાં તપાવેલા સોનાના મંડન વિશેષ વાળા છે. એટલેકે કંઇક લાલાશવાળા અગ્રભાગ વાળા છે. 'सुवण्णपयरगमंडिया' તેની ચારે બાજુ સોનાના પત્રો જડેલ છે. 'णाण मणि रयणविविहहारद्धहार उवसोभियसमुदया' આ બધી જાલ - દામસમૂહ અનેક પ્રકારના મણિયોના અને રત્નોના બનાવેલા હારોથી ૧૮ અઢાર લડી વાળા હારોથી એવં અર્ધહાર ૯ નવ લડી વાળા હારોથી શોભાયમાન છે. 'ईसिं अण्णमण्णमसंपत्ता' આ બધા એક બીજાથી બહુ દૂર નથી પરંતુ નજીક નજીક છે. પણ પરસ્પર એક બીજા સાથે ચોંટેલા નથી. 'पुव्वावरदाहिण उत्तरा गतेहिं वाएहिं' આ બધા જાલ સમૂહ પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર અને દક્ષિણથી આવેલા પવનથી मंदागं मंदागं एज्जामाणा कंपिज्जमाणा' મંદ મંદ રીતે કંપતા રહે છે. અને જ્યારે તે વિશેષ રીતે કંપિત થાય છે. ત્યારે તે 'लंब-माणा लंबमाणा' લાંબા લાંબા થઇ જાય છે. અર્થાત્ એમ તેમ ફેલાઇ જાય

मानानि प्रलम्बमानानीति। 'पझंझमाणा पझंझमाणा' परस्परसंपर्कतः शब्दायमानानि शब्दायमानानि तानि जालानि सन्तीति, ते णं ओरालेणं मणुण्णेणं' तेन–हेमजालादि जनितेन खलु उदारेण स्फारेण शब्देन, स च स्फारशब्दो मनः प्रतिकूलोऽपि कदाचिद्भवेत् तत्र आह–'मणुण्णेणं' मनोऽनुकूलेन तच्च मनोऽनुकूलत्वं लेशतोऽपि भवतीत्यत आह–'मणोहरेणं' मनोहरेणं मनोहरेण मनांसि–श्रोतॄणां चेतांसि हरति–स्वायत्ती करोतीति मनोहरस्तेन अतएव–'कण्ण मणणिव्वुइकरेणं' कर्णमनोनिर्वृत्तिकरेण, श्रोतृकर्णयोर्मनसश्च निर्वृत्तिकरः सुखविशेषोत्पादकः तस्मादेव कारणान्मनोज्ञो मनोहरश्चेति तेन तादृशेन 'सद्देणं' शब्देन 'सव्वओ समंता आपूरेमाणा' सर्वतः सर्वासु दिक्षु, समन्तात् सर्वासु विदिक्षु अपूरयन्ति, अतएव 'सिरीए अतीव उवसोभेमाणा चिट्ठंति' श्रिया–शोभया अतीव–अतिशयेनोपशोभमानानि तानि जालानि तिष्ठन्तीति। 'तीसे णं पउमवरवेइयाए' तस्याः

उधर पसर जाते है और आपस में 'पझंझमाणा२' एक दूसरे से टकरा २ कर शब्दायमान ध्वनिवाले होने लगते हैं 'ते णं ओरालेणं मणुण्णे णं कण्णमणणिव्वुइकरेणं सद्देणं सव्वओ समंता आपूरेमाणा सिरीए अतीव उवसोभेमाणा चिट्ठंति' इस अवस्था में उनसे निकला हुआ वह शब्द कर्ण और मनको बहुत सुख विशेष का उत्पादक होता है क्योंकि वह शब्द बड़ा ही मनोज्ञ होता है–समस्त दिशाओं और विदिशाओं में वह भर जाता है अतएव उस शब्द की सुन्दरता से वे जाल अत्यन्त शोभित होते रहते हैं। 'तीसे णं पउमवरवेइयाए तत्थर देसे तहिं तहिं बहवे हयसंघाडा, गयसंघाडा नरसंघाडा किण्णरसंघाडा, किं पुरिससंघाडा' उस पद्मवरवेदिका के भिन्न भिन्न स्थानों पर कहीं पर अनेक हयसंघाट उत्कीर्ण है यहां संघाट शब्द साधु संघाडे की तरह

છે. અને પરસ્પર 'पझंझमाणा पझंझमाणा' એક બીજાની સાથે ટકરાઈ ટકરાઈને શબ્દાયમાન રણકાર વાળા થઈ જાય છે. 'ते ण ओरालेणं मणुण्णेणं कण्णमण निव्वुइकरेणं सद्देणं सव्वओ समंता आपूरेमाणा सिरीए अतीव उवसोभेमाणा चिट्ठंति' આ રીતે તેમાંથી નીકળેલ એ શબ્દ કાન અને મનને ઘણાજ સુખ વિશેષના અનુભવ કરાવનાર નિવડે છે. કેમકે એ શબ્દ ઘણોજ મનોજ્ઞ હોય છે. સઘળી દિશાઓમાં અને વિદિશાઓમાં તે ભરાઈ જાય છે. તેથીજ એ શબ્દના સુંદરપણાથી એ જાલસમૂહ અત્યંત શોભાયમાન થતા રહે છે. 'तिसेणं पउमवरवेइयाए तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं बहवे हयसंघाडा, गयसंघाड़ा नरसंघाडा, किंणरसंघाडा किंपुरिससंघाडा' એ પદ્મવર વેદિકાના જુદા જુદા સ્થાનો પર ક્યાંક ક્યાંક અનેક પ્રકારના હયસંઘાટ ઘોડાઓના યુગ્મો ચિત્રેલા છે.

खलु पद्मवरवेदिकायाः 'तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं' तत्र तत्र देशे तत्र तत्र तस्यैव देशस्य तत्र तत्रैकदेशे 'बहवे हयसंघाडा' बहवो हयसंघाटाः संघाटशब्दो युग्मवाची यथा, साधुसंघाट इत्यत्र तथा च बहूनि हययुग्मानि एवमग्रेऽपि संघाटशब्दो युग्मवाची द्रष्टव्यः, 'गयसंघाडा' गजसंघाटाः 'नरसंघाडा' नरसंघाटाः 'किण्णरसंघाडा' किन्नरसंघाटाः 'किंपुरिससंघाडा' 'किंपुरुषसंघाटाः 'महोरगसंघाडा' महोरगसंघाटाः 'गंधव्वसंघाडा' गन्धर्वसंघाटाः 'वसहसंघाडा' वृषभसंघाटाः वृषभयुग्मानि, कीदृशानि तानि ? तत्राह–'सव्वरयणामया' सर्वरत्नमयाः–सर्वात्मना रत्नमयाः 'अच्छा' इत्यारभ्य 'पडिरूवा' इत्यन्तपादानां यावत्पदसंग्राह्याणां व्याख्या पूर्वं गता।

एते च सर्वेऽपि हयादि संघाटाः पुष्पावकीर्णकाः कथिताः, सम्प्रति–एतेषामेव हयादीनामष्टानां पंक्त्यादि प्रतिपादनार्थमाह–'तीसे णं' इत्यादि, 'तीसे णं पउम-

---

युग्मवाची है। कहीं२ पर गजसंघाट उत्कीर्ण है, कहीं२ पर नरसंघाट उत्कीर्ण है। कहीं२ पर किन्नरसंघाट उत्कीर्ण है। कहीं२ पर किंपुरुष संघाट उत्कीर्ण है। कहीं२ पर महोरगसंघाट उत्कीर्ण है। कहीं२ पर गन्धर्वसंघाट उत्कीर्ण है कहीं२ पर वृषभसंघाट उत्कीर्ण है। ये सब संघाट 'सव्वरयणामया' सर्वात्मना रत्नमय है 'अच्छा' इत्यादि पडिरूव तक के शब्दों का अर्थ पहिले लिख आये है ये सब हयादिसंघाट पुष्पावकीर्णक फलों को बरसाने वाले कहे गये है। अब उन हयादि आठों संघाटे का पंक्ति आदि का निरूपण करते है। 'तीसेणं पउमवरवेदियाए' उस पद्मवरवेदिका के 'तत्थ देसे तहिं२' स्थानों में, 'हयपंतीओ तहेव जाव पडिरूवा' हयपंक्तियां है। यावत् ये सब हयपंक्तियां प्रतिरूप है यहां यावत् शब्द से 'सर्वा रत्नमयाः, अच्छाः इत्यादि विशेषणों का संग्रह हुआ है एकदिशा में जो श्रेणि होती है उसका नाम पंक्ति है।

અહિયાં સંઘાટ શબ્દ સાધુ સંઘાડાની જેમ યુગ્મ વાચી છે. ક્યાંક ક્યાંક ગજ સંઘાટ હાથીના યુગ્મો ચિત્રેલા છે. ક્યાંક ક્યાંક નરસંઘાટ મનુષ્ય યુગ્મો ચિત્રેલા છે ક્યાંક ક્યાંક કિંનર સંઘાટ ચિત્રેલા છે. ક્યાંક ક્યાંક કિંપુરૂષ સંઘાટ ચિત્રેલા છે ક્યાંક ક્યાંક મહોરગ સંઘાટ ચિત્રેલા છે ક્યાંક ક્યાંક ગંધર્વ સંઘાટ ચિત્રેલા છે ક્યાંક ક્યાંક વૃષભ સંઘાટ ચિત્રેલા છે. આ બધાજ સંઘાટો 'सव्वरयणामया' સર્વ પ્રકારે રત્નમય છે 'अच्छा' ઇત્યાદિ 'पडिरूवा' સુધીના શબ્દનો અર્થ પહેલા કહેવામાં આવી ગયેલ છે. આ બધા હયાદિ સંઘાટ ફૂલોને વરસાવનારા છે, હવે એ હયાદિ સંઘાટોની પંક્તિ વિગેરેનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે. 'तीसे णं पउमवरवेइयाए' એ પદ્મવર

वरवेइयाए' तस्याः खलु पद्मवरवेदिकायाः 'तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं' तत्र तत्र देशे-तत्र तत्र देशावयवे 'हय पंतीओ' बह्व्यो हयपङ्क्तयः 'तहेव जाव पडिरूवा' तथैव-सङ्घाटवदेव यावत्प्रतिरूपाः, यावत्पदेन-'सव्वरयणामया अच्छा' सर्वरत्नमया अच्छाः, इत्यादितोऽभिरूपपर्यन्तानां विशेषणानां ग्रहणं भवति, एकस्यां दिशि या श्रेणिः सा पङ्क्तिः कथ्यते। 'एवं हयवीहिओ जाव पडिरूवाओ' एवं हयादि पङ्क्तिरिव हयादि वीथयोऽपि वक्तव्या यावत्प्रतिरूपाः, अत्रापि यावत्पदेन 'सव्व-रयणामया' सर्वरत्नात्मिका इत्यारभ्य प्रतिरूपा एतदन्त विशेषणानि संग्राह्याणि। उभयोरपि पार्श्वयोरेकैक श्रेणिभावेन यत् श्रेणिद्वयं सा वीथी। अत्र ये पूर्वं हयादीनां संघाटादयः वीथी पर्यन्ता उक्तास्ते पुरुषहयादीनधिकृत्योक्ताः साम्प्रत-मेतेषामेव हयादीनां स्त्रीपुरुषयुग्मप्रतिपादनार्थमाह-'एवं हयमिहुणाइं जाव पडिरू-वाइं' एवं हयपंक्त्यादिवदेव हयादि मिथुनान्यपि वक्तव्यानि सर्व रत्नात्मकानीत्या-रभ्य प्रतिरूपाणीत्यन्त विशेषणयुतानि, हयादीनां मिथुनकानि स्त्रीपुरुषयुग्मरूपाणि

'एवं हयवीहिओ जाव पडिरूवाओ' हयादि पंक्तियों की तरह 'सव्व-रयणामया' सब रत्नात्मक आदि विशेषणों वाली हयादिवीथियां है दोनों तरफ-आजू बाजू में एक एक श्रेणि भाव से जो दो श्रेणी होती है उसका नाम वीथि है पहले जो हयादिकों के संघाट आदि कहे गये है वे पुरुष हयादिकों को लेकर कहे गये हैं, अब उन्हीं हयादि आठों संघाटे का स्त्री पुरुषरूपयुग्म-जोडों को कहते हैं। 'एवं हयमिहुणाइं जाव पडिरूवाइं' हयादि पंक्ति की तरह वहां हयादिकों के स्त्रीपुरुषरूप जोडा भी है ये सब हयादि मिथुन भी सर्वरत्नात्मक आदि पूर्वोक्त विशेषणों वाले है। 'तीसे णं पउमवर-

---

वेदिकाना 'तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं' जुदा जुदा स्थानोमां 'हयपंतीओ तहेव जाव पडिरूवा' हयपंक्तियो छे. यावत ते बधी पंक्तियो प्रतिरूप छे. अही यावत् शब्दथी 'सव्वरयणा मया अच्छा' विगेरे विशेषणोनो संग्रह थयो. एक दिशामां जे श्रेणी होय छे, तेनुं नाम पंक्ति छे. 'एवं हयवीहिओ जाव पडिरूवाओ' हयादि पंक्तियोनी माफक 'सव्वरयणा मया' सर्व रत्नमय विगेरे विशेषणोवाळी हयादि पंक्तियो छे बन्ने तरफ आजु बाजुमां एक एक श्रेणि भावथी जे बे श्रेणी थाय छे. तेनुं नाम वीथि छे. पहेलां जे हयादिना संघाट विगेरे कह्या छे ते पुरुष हयादिने उद्देशी कहेलां छे हवे ए हयादि आठे संघाटाना स्त्री पुरुष रूप युग्म जोडलाओनुं कथन करवामां आवे छे. 'एवं हयमिहुणाइं जाव पडिरूवाइं' हयादि पंक्तिनी जेम त्यां हयादिकोना स्त्री पुरुष रूप जोडला पण छे. आ हयादि मिथुनो पण सर्व

वक्तव्यानीति ॥ 'तीसे णं पउमवरवेइयाए' तस्याः खलु पद्मवरवेदिकायाः 'तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं' तत्र तत्र देशे 'तहिं' इति तस्यैव देशस्य तत्र तत्रैकदेशे अत्राऽपि 'तत्थ२ देसे तहिं२' इतिवदता यत्रैका लता तत्राऽन्या अपि बह्व्यो लताः सन्तीति प्रतिपादितं भवतीति। 'बहवे पउमलयाओ' बह्व्यः पद्मलताः=पद्मिन्यः 'नागलयाओ' नागलताः, नागा द्रुमविशेषास्ते एव लताः-तिर्यक्शाखाप्रसराभावात् नागलताः। 'एवं असोगलयाओ' एवम् अशोकलताः 'चंपगलयाओ' चम्पकलताः 'चूयलयाओ' चूतलताः-आम्रलताः, 'वणलयाओ' वणलताः वणाः-तरुविशेषाः 'वासंतिय लयाओ' वासन्तिकलताः 'अतिमुत्तगलयाओ' अतिमुक्तकलताः 'कुंदलयाओ' कुन्दलताः 'सामलयाओ' श्यामलताः ताः कीदृश्यः ? इत्याह- णिच्चं कुसुमियाओ' नित्यं कुसुमिताः, नित्यं-सर्वकालं षट्स्वपि ऋतुषु कुसुमानि संजातानि आसामिति कुसुमिताः 'जाव' इति यावत्पदसंग्राह्याणि लताविशेषणानीमानि-'णिच्चं मउलियाओ' नित्यं मुकुलिताः मुकुलानि नाम कुड्मलानि कलिका इत्यर्थः 'णिच्चं लवइयाओ' नित्यं लवयिताः-पल्लविताः, 'णिच्चं थवइया' नित्यं स्तवकिताः 'णिच्चं गुम्मिया' नित्यं गुल्मिताः 'णिच्चं गुच्छिया' नित्यं गुच्छिताः स्तवकगुल्मौ गुच्छविशेषौ, 'णिच्चं जमलियाओ'

वेदियाए तत्थ२ देसे तहिं२ बहवे पउमलयाओ नागलयाओ एवं असोगलयाओ' इत्यादि उस पद्मवरवेदिका के भिन्न२ स्थानों पर अनेक पद्मलताएं है अनेक नाग लताएं है अशोकलताएं है चंपकलताएं है। चूतलताएं है, वनलताएं है, वासन्तिकलताएं है, अतिमुक्तकलताएं है, कुन्दलताएं है, एवं श्यामलताएं है, ये सब लताएं छहों ऋतुओं में कुसुमित रहती है यावत्पद से संग्रहीत विशेषण कहते है नित्य कुड्मलयुक्त बनी रहती है नित्य पल्लवित रहती है नित्यस्तवकित रहती है नित्य कलियां गुल्मित रहती है, नित्य यमलित समान जातीयलता

રત્નમય વિગેરે પૂર્વોક્ત વિશેષણો વાળા છે 'तीसे णं पउमवरवेइयाए तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं बहवे पउमलयाओ नागलयाओ एवं असोगलयाओ' ઇત્યાદિ એ પદ્મવર વેદિકાના જૂદા જૂદા સ્થનો પર અનેક પદ્મલતા છે, અનેક નાગલતાઓ છે અનેક અશોકલતાઓ છે ચંપકલતાઓ છે. આમ્રલતાઓ છે. બાણલતાઓ છે. વાસન્તિલતાઓ છે. અતિમુકતલતાઓ છે. કુંદલતાઓ છે અને શ્યામલતાઓ છે. આ બધી લતાઓ છએ ઋતુઓમાં પુષ્પાન્વિત રહે છે. હવે યાવત્ પદથી ગ્રહણ થયેલ વિશેષણો બતાવે છે. નિત્ય કુડ્મલ-કળિયો વાળી બની રહે છે. નિત્ય પલ્લવિત રહે છે. નિત્ય સ્તબકિત રહે છે. નિત્ય કલિયો ગુલ્મિત રહે છે નિત્ય યમલિત સમાન જાતની લતા યુગ્મોવાળી

नित्यं यमलिताः, यमलं नाम समानजातीयलतयोर्युग्मं तत्संजातम् आस्विति यमलिताः 'णिच्चं जुयलिया' नित्यं युगलिताः युगलं सजातीय विजातीययोर्लतयोर्द्वन्द्वम्, 'णिच्चं विणमिया' नित्यं विनताः–सर्वकालं फलभारेण ईषन्नताः 'णिच्चं पणमिया' नित्यं प्रणताः–सर्वकालं महता फलभारेण दूरं नताः, तथा–'सुविभत्त पडिमंजरिवडिंसगधरीओ' सुविभक्त प्रतिमञ्जर्यवतंसकधर्यः, तत्र सुविभक्तिकः–सुविच्छित्तिकः प्रतिविशिष्टो मञ्जरीरूपो योऽवतंसकः, तद्धरास्तद्धारिण्यः एषः सर्वोऽपि कुसुमितत्वादिको धर्म एकैकस्या एकैकस्या लताया उक्तः सम्प्रति–कासाञ्चिल्लतानां सकलकुसुमितत्वादि धर्मप्रतिपादनार्थं पूर्वोक्त सकलविशेषणसंग्रहमाह='णिच्चं कुसुमिय–मउलिय=लवइय–थवइय=गुम्मिय विणमिय पणमिय–सुविभत्त पडिमंजरिवडिंसगधरीओ' नित्यं कुसुमित–मुकुलित पल्लवित स्तबकित–गुल्मित–गुच्छित–विनमित–प्रणमित सुविभक्त प्रतिमञ्जर्यवतंसकधर्यः एतत्पदगतानां विशेषणानामर्थः पूर्वं व्याख्यात एवेति ।

पुनः किं रूपास्ताः ? इत्याह–'सव्वरयणामईओ' सर्वात्मना रत्नमय्यः, 'सण्हाओ' इत्यारभ्य 'पडिरूवाओ' इति पर्यन्तानां विशेषणपदानामर्थाः पूर्ववदेव ज्ञातव्याः । अतः परं पद्मवरवेदिका शब्द प्रवृत्तिनिमित्तं जिज्ञासुः प्रश्नयन्नाह–'से केणट्ठेणं भंते !' इत्यादि, 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ पउमवरवेइया पउमवरवेइया'

युग्मों से युक्त रहती है तथा 'सुविभत्त पडिमंजरिवडिंसगधरीओ' सुविभक्त प्रतिविशिष्ट मंजरी वही है एक वडिंसक–अवतंसक–मुकुट उसको धारण किये रहती है । 'सव्वरयणामईओ, सण्हाओ' ये सब लताएं भी सर्वात्मना रत्नमय है श्लक्ष्ण आदिविशेषणों वाली हैं इन श्लक्ष्ग आदि प्रतिरूप पर्यन्तपदों का अर्थ पहिले ही लिखा जा चुका है अतः उसी तरह से उसे जान लेना चाहिये अब पद्मवरवेदिका के शब्द प्रवृत्ति निमित्त को जानने के लिये पूछते है। 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ पउमवरवेदियार' हे भदन्त ? इस पद्मवरवेदिका का ऐसा

રહે છે. તથા 'સુવિભત્ત પડિમંજરિવડિંસગધરીઓ' સુવિભકત પ્રતિવિશિષ્ટ મંજરી એજ કહેવાય છે કે જે એક વડિસગ અવતંસક મુકુટને ધારણ કરેલ રહે છે. 'સવ્વરયણા મઈઓ સણ્હાઓ' આ બધી લતાઓ પણ સર્વાત્મના સર્વ પ્રકારે રત્નમય છે. અને શ્લક્ષ્ણ વિગેરે વિશેષણો વાળી છે. આ શ્લક્ષ્ણ વિગેરે પ્રતિરૂપ સુધીના પદોનો અર્થ પહેલાંજ લખવામાં આવી ગયેલ છે. તેથી એ રીતેનો અર્થ અહિયાં સમજી લેવો.

હવે પદ્મવર વેદિકાના શબ્દ પ્રવૃત્તિ નિમિત્તને જાણવા માટે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને પૂછે છે 'से केणट्ठेणं भंते । एवं वुच्चइ पउमवरवेइया पउमवर

तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते—पद्मवेदिका पद्मवरवेदिका, अयमर्थः—पद्मवरवेदिका इत्येवं रूपस्य शब्दस्य तत्र प्रवृत्तौ किं निमित्तं पद्मवरवेदिकायाः पद्मवरवेदिकेति नामकरणे को हेतुरिति प्रश्नः, भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'पउमवरवेइयाए' पद्मवरवेदिकायाम् 'तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं' तत्र तत्र देशे तस्यैव देशस्य तत्र तत्रैकदेशे 'वेइयासु' वेदिकासु उपवेशनयोग्यमत्तवारणरूपासु 'वेइयावाहासु' वेदिका पार्श्वेषु 'वेइयासीसफलएसु' वेदिकाशीर्षफलकेषु वेदिकायाः शीर्षमुपरिभागस्तदेव फलकं तेषु, 'वेइयापुडंतरेसु' वेदिकापुटान्तरेषु द्वे वेदिके वेदिकापुटम् तानि वेदिकापुटानि तेषामन्तराणि अपान्तरालानि वेदिकापुटान्तराणि तेषु, तथा 'खंभेसु' सामान्यतः स्तम्भेषु तथा —'खंभवाहासु' स्तम्भपार्श्वेषु 'खंभसीसेसु' स्तम्भशीर्षेषु 'खंभपुडंतरेसु' स्तम्भपुटान्तरेषु द्वौ स्तम्भौ स्तम्भपुटम् तेषामन्तराणि—अपान्तरालानि तेषु 'सूइसु' सूचीषु फलक सम्बन्धविघटनाभावहेतु पादुका स्थानीयासु तासामुपरीति तात्पर्यार्थः

नाम आपने किस कारण से हुआ बतलाया है । अर्थात् इसके नामकी शब्द प्रवृत्ति में क्या कारण है ? जिससे यह पद्मवरवेदिका कहलाती है। इस के उत्तर में प्रभुश्री कहते है । 'गोयमा' पउमवरवेदियाए तत्थ२ देसे तहिं२ वेदियासु वेदियावाहासु वेदियासीसफलएसु, वेदियापुडंतरेसु' खंभेसु खंभवाहासु, खंभसीसेसु, खंभपुडंतरेसु' हे गौतम ? पद्मवरवेदिका के उन उन स्थानों में—जैसे वेदिका के उपवेशनयोग्य छज्जों के ऊपर वेदिका के दोनों पार्श्वभागों पर वेदिका के शीर्ष उपरिभागरूप फलकों के ऊपर वेदिका के पुटान्तरो में—दो वेदिकाओं के अपान्तराल में स्तम्भों के ऊपर स्तम्भों की आजू बाजू में स्तम्भों के शीर्ष स्थान पर स्तम्भपुटान्तरों में-दो स्तम्भों के वीच में 'सूईसु

वेइया' હે ભગવન્ એ પદ્મવર વેદિકાનું એવું નામ આપે શા કારણથી કહેલ છે ? અર્થાત્ તેના નામની શબ્દ પ્રવૃત્તિમાં શું કારણ છે કે જેથી એ પદ્મવર વેદિકા કહેવાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! पउमवरवेइयाए तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं वेदियासु वेदियावाहासु वेदियासीसफलएसु, वेदियापुडंतरेसु, खंभेसु खंभवाहासु खंभसीसेसु, खंभपुडंतरेसु' હે ગૌતમ ! પદ્મવર વેદિકાના એ એ સ્થાનોમાં જેમ વેદિકાના ઉપવેશ યોગ્ય છજ્જાની ઉપર વેદિકાના બન્ને પાર્શ્વ ભાગો પર વેદિકાના શિરોભાગ રૂપ ફલકોની ઉપર વેદિકાના પુટાન્તરોમાં બે વેદિકાના અપાન્તરાલમાં સ્તંભોની ઉપર સ્તંભોની આજુ બાજુમાં સ્તંભોના ઉપરના ભાગમાં સ્તમ્ભ પુટાન્તરોમાં

'सूईमुहेसु' सूचीमुखेषु यत्र प्रदेशे सूचिफलकं भित्त्वा मध्ये प्रविशति तत्प्रत्यासन्न-देशाः सूचिमुखानि तेषु सूचीमुखेषु 'सूई फलएसु' सूचीफलकेषु. सूचीभिः सबन्धिताः फलकप्रदेशाः तेऽपि उपचारात् सूचीफलकानि तेषु सूचीनामध उपरिच वर्तमानेषु 'सूईपुडंतरेसु' सूचीपुटान्तरेषु द्वे सूच्यौ सूचीपुटं तेषामन्तरेषु 'पक्खेसु' पक्षेषु 'पक्खबाहासु' पक्षबाहासु–पक्षपार्श्वेषु पक्षाः पक्षबाहाः वेदिकैकदेशास्तेषु 'पक्खपुडंतरेसु' पक्षपुटान्तरेषु द्वौ पक्षौ पक्षपुटं, तेषामन्तरेषु 'बहूइं उप्पलाइं' बहूनि उत्पलानि–कमलानि 'पउमाइं' पद्मानि–सूर्यविकासीनि 'जाव सयसहस्स पत्ताइं' यावत्–यावत्पदेन–'कुमुयनलिणसुभगसोगंधियपुंडरीयमहापुंडरीय' इति पदानां संग्रहः। कुमुदनलिनसुभगसौगन्धिकपुण्डरीकमहापुण्डरीशतपत्रसहस्र पत्राणि, तत्र कुमुदानि चन्द्रविकासीनि पद्मादारभ्य सहस्रपत्रान्तानां च विशेषः प्रागेवोपदर्शितः। कीदृशानि तानि ? तत्राह–'सव्वरयणामयाइं' इत्यादि, 'सव्व-रयणामयाइं' सर्वात्मना रत्नमयानि. 'अच्छाइं' अच्छ इत्यादि 'पडिरूव' इत्य-

---

सूईमुहेसु सूईफलएसु–सूईपुडतरेसु पक्खेसु पक्खबाहासु, पक्खपुडं-तरेसु' इसी तरह फलक के सम्बन्ध को विघटन नहीं होने देने में कारणभूत ऐसी पादुका के स्थानापन्न सूचियों के अग्रभाग के ऊपर–जहां कि सूचीफलक को भेदकर बीच में प्रविष्ट होती है वहां के प्रदेश सूचीमुख कहलाते हैं। सूचियो से संबंधित फलकों के उपर दो सूचियों के अन्तराल प्रदेश में इसी तरह से पक्षों के ऊपर पक्षों की आजू बाजू में और पक्षपुटान्तरों के ऊपर 'बहुइं' उप्पलाइं, पउमाइं जाव सयसहस्स पत्ताइं सव्वरयणामयाइं, अच्छाइं' इत्यादि अनेक उत्पल अनेक सूर्यविकाशी कमल, यावत् नलिन सुभग सौगन्धिक पुण्डरीक महापुण्डरीक शतपत्र और सहस्रपत्र खिले रहते हैं ये सब उत्पल से

બે સ્તમ્ભોની વચમા 'सूईसु सुईमुहेसु सुईफलएसु सूईपुडतरेसु पक्खेसु पक्ख वाहासु पक्खपुडंतरेसु' એજ રીતે ફલકના સંબંધને જુદા ન પડવા દેવાના કારણભૂત એવી પાદુકાના સ્થાનાપન્ન સૂચિયોની ઉપર સૂચિયોના અગ્રભાગની ઉપર કે જ્યાં સુધી ફલકને ભેદીને વચમાં પ્રવેશે છે, ત્યાનો પ્રદેશ સૂચીમુખ કહેવાય છે. સૂચિયોના સંબંધવાળા ફલકોની ઉપર બે સૂચિયોના અન્તરાલ મધ્ય પ્રદેશમાં એજ રીતે પક્ષોની ઉપર પક્ષોની આજુબાજુમાં અને પક્ષ પુટાંતરોની ઉપર 'बहुइं उप्पलाइं पउमाइं जाव सयसहस्सपत्ताइं सव्वरयणामयाइं, अच्छाइं' ઇત્યાદિ અનેક ઉત્પલ અનેક સૂર્ય વિકાશી કમલ યાવત્ નલિન, સુભગ, સૌગન્ધિક, પુંડરીક, મહાપુંડરીક, શતપત્રો અને સહસ્રપત્રો ખીલેલા રહે છે. ઉત્પલથી લઇને સહસ્રપત્ર સુધીના જેટલા પ્રકારના કમળો કહ્યા છે તે બધા

न्तानां विशेषणपदानामर्थाः पूर्वोक्तरीत्यैव द्रष्टव्या इति। पुनः कथंभूतानि पद्मादीनि तत्राह–'महया' इत्यादि, 'महया महया वासिक्कच्छत्त समयाइ' महन्महद्वार्षिकच्छत्र समानानि, महान्ति महान्ति–महत्प्रमाणकानि वार्षिकाणि वर्षाकाले यानि पानीयरक्षणार्थं कृतानि वार्षिकाणि तानि च छत्राणि च तत्समानानि–तत् तुल्यानि 'पण्णत्ताइ समणाउसो !' प्रज्ञप्तानि–कथितानि, हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ पउमवरवेइया, पउमवरवेइया' तत् तेनार्थेन, यस्मात् पद्मबाहुल्यं विद्यते तस्यां वेदिकायां तस्मादेव कारणात् हे गौतम ! एवमुच्यते यदियं पद्मवरवेदिका पद्मवरवेदिकेति । अथास्याः शाश्वताशाश्वतविषये पृच्छति भगवान् गौतमः–'पउमवरवेइया णं भंते !' पद्मवरवेदिका खलु भदन्त ! 'किं सासया असासया' किं शाश्वती–सर्व कालभाविनी, अथवा अशाश्वती न सर्वकालस्थायिनीति पद्मवरवेदिकायाः शाश्वताशाश्वतत्व विषयकः प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'सिय

लेकर सहस्रपत्र तक के जितने भी कमल है, वे सब सर्वात्मना रत्नमय है अच्छे है। इन अच्छादिपदों का अर्थ पूर्वोक्त जैसा ही है 'महयार वासिक्कच्छत्त समयाइं' ये सब उत्पलादि वर्षाकाल में उत्पन्न हुए छत्रक–छत्ता के आकार जैसी वनस्पति विशेष के आकार जैसे ही 'समणाउसो पण्णत्ताइं' हे श्रमण–आयुष्मन् ! कहे गये है। 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! 'एवं वुच्चइ पउमवरवेदिया' इसी कारण हे गौतम ! इसे पद्मवरवेदिका इस नाम से कहा गया है। अर्थात् इस पद्मवरवेदिका में पद्मका बाहल्य है, अतः इसका नाम पद्मवरवेदिका हुआ है 'पउमवरवेदिया णं भंते' ! किं सासया असासया' हे भदन्त ? यह पद्मवरवेदिका क्या शाश्वत है या अशाश्वत है ? ऐसा यह प्रश्न

સર્વાત્મના રત્નમય છે, અને અચ્છ કહેતાં સુંદર છે, આ અચ્છાદિ પદોનો અર્થ પૂર્વોક્ત રીતે સમજી લેવો. 'महया महया वासिक्कच्छत्त समयाइ' આ ઉત્પલાદિ બધા પ્રકારના કમળો વર્ષાકાળમાં ઉત્પન્ન થયેલા છત્રક છત્રીના આકાર જેવી વનસ્પતિ વિશેષના આકાર જેવા જ 'समणाउओ पण्णत्ताइ' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ કહેવામાં આવેલ છે.

'से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ पउमवरवेइया' આ કારણથી હે ગૌતમ ! તેને પદ્મવર વેદિકા એ નામથી કહેવામાં આવેલ છે. અર્થાત્ આ પદ્મવર વેદિકામાં પદ્મોનું અતિશય પણું છે. તેથી તેનું નામ પદ્મવર વેદિકા એ રીતનું થયેલ છે 'पउमवरवेइयाणं भंते ! किं सासया असासया' હે ભગવન્ આ પદ્મવર વેદિકા શાશ્વત છે કે અશાશ્વત છે ? આ પ્રમાણેનો આ પ્રશ્ન પદ્મવર વેદિકાના નિત્યપણા અને અનિત્યપણાના સંબંધમાં કરવામાં આવેલ

सासया सिय असासया' स्यात्–कथञ्चित् शाश्वती–सर्वकालभाविनी, स्यात्–कथञ्चित् अशाश्वती–अनित्येति। एकस्मिन् धर्मिणि परस्परविरुद्धधर्मद्वयसमावेशश्रवणात् पुनर्गौतमः प्रश्नयन्नाह–'से केणट्ठेण' भंते! एवं वुच्चइ सिय सासया सिय असासया' हे भदन्त! तत् केन कारणेन एवमुच्यते यत् पद्मवरवेदिका स्यात् शाश्वती स्यादशाश्वती च, नहि एकस्मिन् स्थाणौ स्थाणुत्वपुरुषत्वधर्मौ संभवतः विरुद्धत्वात्, तदेव हि विरुद्धयो विरुद्धत्वं यदेकस्मिन् धर्मिणि असहभाव इति अन्यथा सर्वधर्माणां सर्वत्र समावेशसंभवेन विरोधकथैवास्तमियादिति गौतमस्यावान्तर प्रश्नः, यद्यपि एकान्तमतेन विरुद्धयोर्धर्मद्वयोरेकत्र समावेशो विरुद्धः किन्तु अनेकान्तवादमाश्रित्य समर्थयितुं भगवानाह–'गोयमा'

पद्मवरवेदिका के नित्यत्व एवं अनित्यत्व के सम्बन्ध में है। इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं–'गोयमा' सिय सासया–सिय असासया' हे गौतम! यह पद्मवरवेदिका कथंचित् शाश्वत है और कथंचित् अशाश्वत है 'से केणट्ठेणं भंते' एवं वुच्चइ सिय सासया सिय, असासया' हे भदन्त! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि कथंचित् शाश्वत है, और कथंचित् अशाश्वत है? ऐसा यह प्रश्न श्रीगौतमस्वामीने प्रभुश्री से इसलिए पूछा है कि एक धर्मि में परस्पर विरुद्ध दो धर्मों का समावेश होता नहीं है–नित्यकी अपेक्षा अनित्य और अनित्य की अपेक्षा नित्य विरुद्ध है दो विरोधी धर्मों में यही तो विरुद्धता है कि वे एक जगह साथ२ नहीं रहते है। यदि विरोधी धर्म भी एक जगह साथ २ रहने लगे तो फिर सब धर्म सब में रहने लग जावेंगे इस तरह विरोध-

---

છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा! सिय सासया सिय असासया' હે ગૌતમ! આ પદ્મવર વેદિકા કથંચિત્ શાશ્વત છે, અને કથંચિત્ અશાશ્વત છે. 'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ सिय सासया सिय असासया' હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણથી કહો છો કે પદ્મવર વેદિકા કથંચિત્ શાશ્વત છે અને કથંચિત અશાશ્વત છે? આ રીતનો પ્રશ્ન શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એટલા માટે પૂછેલ છેકે એક ધર્મિમાં પરસ્પર વિરૂદ્ધ એવાં બે ધર્મોનો સમાવેશ થતો નથી. નિત્યની અપેક્ષાએ અનિત્ય અને અનિત્યની અપેક્ષાએ નિત્ય વિરૂદ્ધ છે. બે વિરોધી ધર્મોમાં એજ વિરૂદ્ધ પણું છે કે એક સ્થળે એ બન્ને એકી સાથે રહેતા નથી. જો બે વિરોધિ ધર્મો પણ એક સ્થળે એકી સાથે રહેવા લાગે તો પછી બધાજ ધર્મો બધામાં રહેવા લાગી જાય આ રીતે તો વિરોધપણું જ નાશ પામી જશે. શ્રીગૌતમસ્વામીની આ વાત સાંભળીને શ્રી મહાવીરપ્રભુ બે વિરોધી ધર્મોનો એક જ સ્થળે સમાવેશ અનેકાન્ત માન્યતામાં

र्थिकनयमतेन पर्यायप्राधान्य विवक्षायामशाश्वती पर्यायाणां प्रतिक्षणभावितया कियत्कालभावितया वा विनाशित्वदिति। 'से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ सिय सासया सिय असासया' तत्तेनार्थेन तेन कारणेन हे गौतम! एवमुच्यते–पद्मवर-वेदिका स्यात् शाश्वती स्यादशाश्वती। तदयमर्थः–इह द्रव्यार्थिकनयवादी स्वमतप्रतिष्ठापनार्थमेवं वदति–यत् न भवति अत्यन्तासत उत्पादो गगनकुसुमो-त्पत्तिवत्, न वा भवति सतो विनाशो यथा जीवस्य. अत एवोक्तम्–'नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः' इति। यौ तु दृश्येते प्रतिवस्तु उत्पाद विनाशौ तदावि-

---

पर्यायों की अपेक्षा–तथा अन्य और पुद्गलों के विघटन एवं आगमन की अपेक्षा वह अशाश्वती है। इसका तात्पर्य ऐसा है कि–पर्यायास्ति-कनय के मतानुसार द्रव्य गौण हो जाता है, और पर्याय प्रधान हो जाती है पर्यायें प्रतिक्षण परिवर्तनरूप अर्थात् बदलनेवाली होने से अथवा कियत्कालभावी होने से विनाश धर्मवाली होती है इसलिये उस अपेक्षा वह अशाश्वती कही गई है। 'से तेणट्ठेणं गोयमा' एवं वुच्चइ सिय सासया सिय असासया' इसी कारण हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है कि पद्मवरवेदिका कथंचित् नित्य है और कथंचित् अनित्य है जो द्रव्यार्थिकनयवादी हैं वह अपने मत की प्रतिष्ठा करने के लिये ऐसा कहता है कि जो अत्यन्त असत्स्वरूप होता है आकाशपुष्प की तरह कभी भी उत्पाद नहीं हुआ करता है और जो सत् स्वरूप होता है उसका कभी आकाश की तरह विनाश नहीं होता है 'नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः' ऐसा सिद्धान्त है। फिर भी प्रति वस्तु

તથા બીજા પુદ્ગલોના વિઘટન અને આગમનની અપેક્ષાથી તે આશાશ્વતી છે એનું તાત્પર્ય એવું છે કે પર્યાયાર્થિક નયના મત પ્રમાણે દ્રવ્ય ગૌણ થઈ જાય છે. અને પર્યાય મુખ્ય થઇ જાય છે. અને પર્યાયો પ્રતિક્ષણે પરિવર્તન રૂપ અર્થાત્ બદલાઇ જવાવાળા હોવાથી અથવા કિયત્કાલ ભાવી હોવાથી વિનાશ ધર્મવાળા હોય છે. તેથી તે અપેક્ષાથી તે અશાશ્વતી કહેલ છે 'से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ सिय सासया सिय असासया' તે કારણથી હે ગૌતમ! મેં એવું કહ્યું છે કે પદ્મવર વેદિકા કથંચિત્ નિત્ય છે અને કથંચિત્ અનિત્ય છે. જે દ્રવ્યાર્થિક નયવાદી છે તે પોતાનામતનું સમર્થન કરવા માટે એવું કહે છે કે જે અત્યંત અસત્ સ્વરૂપ હોય છે, તેનો આકાશ કુસુમની માફક ક્યારેય ઉત્પાદ થતો નથી અને જે સત્ સ્વરૂપ હોય છે તેનો આકાશની માફક ક્યારેય વિનાશ થતો નથી. 'नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः' એ પ્રમાણે સિદ્ધાંત વચન છે. તો પણ દરેક વસ્તુમાં જે ઉત્પાદ અને વિનાશ

र्भावतिरोभावमात्रम्, यथा फणिन उत्फणत्वविफणत्वे तस्मात्सर्वं वस्तु नित्यमिति। एवं च द्रव्यार्थिकमतचिन्तायां भवति संशयः किं घटादिवद्द्रव्यार्थतया शाश्वती अथवा सकलकालमेवं रूपा? इति, ततस्तादृशसंशयनिराकरणाय तस्याः स्थिति-विषये भगवन्तं भूयः पृच्छति गौतमः, 'पउमवरवेइयाणं भंते' पद्मवरवेदिका खलु भदन्त! 'कालओ केवच्चिरं होई' कालतः कियन्तं कालं यावदेवं रूपा भवति-अवतिष्ठते? इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'ण कया वि णासी' न कदापि नासीद्-भूतकाले सर्वदैव आसीत् अनादित्वात् 'ण कया वि णत्थि' न कदापि न भवति सर्वदैव वर्त्तमानकाले भवति सर्वदैव भावात् 'ण कया वि ण भविस्सइ' न कदापि न भविष्यति किन्तु भविष्यत्कालेऽपि सर्वदैव भविष्यति अपर्यवसितत्वात् तदेव कालत्रयचिन्तायां

में जो उत्पाद विनाश प्रतीत होते हैं। वे आविर्भावतिरोभावरूप ही है। जैसे उत्पाद विनाशरूप आविर्भावतिरोभाव सर्पका उत्फण और विफण अवस्था में प्रतीत होता है अतः यही सिद्धान्त ठीक है। कि समस्त वस्तुएं नित्य है। इस तरह से द्रव्यार्थिक नय की इस मान्यता में ऐसा संशय होता है कि घटादिकी तरह यह पद्मवरवेदिका शाश्वती है? अथवा सकलकाल में यह इसीरूप से रहने के कारण शाश्वती है? इस प्रकार के संशय होने पर श्रीगौतमस्वामीने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है 'पउमवरवेइयाणं भंते! कालओ केवच्चिरं होइ' हे भदन्त! पद्मवर-वेदिका कालकी अपेक्षा कबतक इस रूप में रहती है? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं। 'गोयमा! ण कया वि णासी ण कया वि णत्थि ण-कयावि ण भविस्सइ' हे गौतम! यह पद्मवरवेदिका पूर्व में नहीं थी

દેખાય છે તે આવિર્ભાવ તિરોભાવ રૂપજ છે. જેમ ઉત્પાદ અને વિનાશ રૂપ અવિર્ભાવ તિરોભાવ સર્પનો ઉત્ફણ-ફેણ ફેલવે ત્યારે અને વિફણ ફેણ સંકોચીલે ત્યારે પ્રતીત થાય છે. જેથી એજ સિદ્ધાંત બરોબર છે કે સઘળી વસ્તુઓ નિત્ય છે. આ પ્રમાણે દ્રવ્યાર્થિક નયની આ માન્યતામાં એવો સંદેહ થાય છે કે ઘટાદિની જેમ આ પદ્મવર વેદિકા શાશ્વતી છે? અથવા સર્વદા સકળ કાળમાં એ એજ રૂપે રહેવાના કારણ શાશ્વતી છે? આ રીતનો સંદેહ થવાથી શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને આ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન પૂછેલ છે કે 'पउमवर वेइयाणं भंते! कालओ केवच्चिरं होई' હે ભગવન્ પદ્મવર વેદિકા કાળની અપેક્ષાએ ક્યાં સુધી આ પ્રમાણેની રહે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી શ્રીગૌતમસ્વામી કહે છે કે 'गोयमा! ण कयावि णासी ण कयावि णत्थि ण कया-वि ण भविस्सइ' હે ગૌતમ! આ પદ્મવર વેદિકા પહેલા ન હતી તેમ નથી.

नास्तित्वप्रतिषेधं विधाय सम्प्रति-विधिमुखेनास्तित्वं प्रतिपादयति-'भुविं च' इत्यादि, 'भुविं च भवइ य भविस्सइ य' अभूच्च भवति च भविष्यति च, त्रिकालावस्थायित्वात् 'धुवा' ध्रुवा-मेर्वादिवत् सर्वदा स्थायित्वात् ध्रुवत्वादेव 'णियया' नियता सर्वदैव स्वस्वरूपेऽवस्थितत्वात्, नियतत्वादेव च 'सासया' शाश्वती-शश्वद्भवन स्वभावत्वात्, शाश्वतत्वादेव च 'अक्खया' न विद्यते क्षयो यथोक्त स्वरूपाकारपरिभ्रंशो यस्याः साऽक्षया, सतत गङ्गासिन्धु प्रवाह प्रवृत्तावपि पौण्डरीकहृद इवानेकपुद्गलविचटनेऽपि तावत्प्रमाणकान्यपुद्गलोच्चटनसंभवात्, अक्षयत्वादेव 'अव्वया' अव्यया अव्ययशब्दवाच्या, ईषदपि स्वरूप चलनस्य कदाचिदपि असंभवात्, अव्ययत्वादेव 'अवट्ठिया' अवस्थिता मानुषोत्तर-

---

ऐसा नहीं है वर्तमान में यह नहीं है ऐसा भी नहीं है और भविष्यत्काल में यह नहीं रहेगी ऐसा भी नहीं है। किन्तु 'भुविं च भवइ य भविस्सइ य' पहिले भी यह पद्मवरवेदिका थी, अब भी है और आगे भी यह सदा रहेगी इस प्रकार से इसका त्रिकालवर्ती अस्तित्व है अतः यह 'धुवा' मेरु आदि की तरह ध्रुव है और ध्रुव होने से ही यह 'णियया' अपने स्वरूप में नियत है। नियत होने से ही यह 'सासया' शाश्वत है शाश्वत होने से ही यह 'अक्खया' गंगासिन्धु के प्रवाह में प्रवृत्त पौण्डरीक हृद की तरह अनेक पुद्गलों का विघटन होने पर भी उतने प्रमाण के अन्य पुद्गलों के मिल जाने से अक्षय है इसके स्वरूप का कभी विनाश नहीं होता है अक्षय होने से ही यह 'अव्वया' अव्यय है-अव्यय शब्द वाच्य है क्योंकि थोडे से भी रूप में यह अपने स्वरूप से कभी भी चलित नही होती है अव्यय होने से ही

એ વર્તમાનમાં નથી એમ પણુ નથી અને ભવિષ્યમાં એ નહીં હોય એમ પણુ નથી. પરંતુ 'भुविंच भवइ य भविस्सइय' આ પદ્મવર વેદિકા પહેલાં પણુ હતી વર્તમાનમા પણુ છે, અને ભવિષ્યમાં પણુ એ સદા રહેશે. આ રીતે તેનું અસ્તિત્વ ત્રણે કાળમાં છે. તેથીએ 'धुवा' મેરૂ વિગેરેની જેમ ધ્રુવ છે. અને ધ્રુવ હોવાથીજ એ 'णियया' પોતાના સ્વરૂપે નિયત છે. નિયત હોવાથીજ એ 'अक्खया' ગંગા સિંધુના પ્રવાહમાં પ્રવૃત્ત પૌંડરિક હ્રદની જેમ અનેક પુદ્ગલોનું વિઘટન થવા છતાં, પણુ એટલા પ્રમાણુના બીજા પુદ્ગલો મળી જવાથી અક્ષય છે. તેના સ્વરૂપનો વિનાશ ક્યારેય પણુ થતો નથી. અક્ષય હોવાથી તે 'अव्वया' અવ્યય છે. અવ્યય શબ્દ વાચ્ય છે, કેમકે થોડા એવા સ્વરૂપમાં પણુ તે પોતાના સ્વરૂપથી ક્યારેય પણુ ચલિત થતી નથી. અવ્યય હોવાથીજ એ પોતાના પ્રમાણુમાં 'अवट्ठिया' માનુષોત્તર પર્વતથી બહાર રહેલ સમુદ્ર

अंजणेइ वा खंजणेइ वा कज्जलेइ वा मसीइ वा गुलियाइ वा गवलेइ वा गवलगुलियाइ वा भमरेइ वा भमरावलियाइ वा भमरपत्तगयसारेइ वा जंबूफलेइ वा अद्दारिट्ठेइ वा परपुट्ठेइ वा गएइ वा गयकलभेइ वा कण्हसप्पेइ वा कण्हकेसरेइ वा आगासथिग्गलेइ वा कण्हासोएइ वा किण्हसप्पेइ वा किण्हकणवीरेइ वा कण्हबंधुजीवएइ वा, भवे एयारूवे सिया, गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे, तेसिं णं कण्हाणं तणाणं मणीण य इत्तो इट्ठयराए चेव कंतयराए चेव पियतराए चेव मणुण्णतराए चेव मणामतराए चेव वण्णेणं पन्नत्ते । तत्थ णं जे ते णीलगा तणाय मणीय तेसिं णं इमेयारूवे वण्णावासे पन्नत्ते, से जहाणामए भिंगेइ वा भिंगपत्तेइ वा चासेइ वा चासपिच्छेइ वा सुएइ वा सुयपिच्छेइ वा णीलीइ वा णीलीभेएइ वा णीलीगुलियाइ वा सामाएइ वा उच्चंतएइ वा वणराईइ वा हलहरवसणेइ वा मोरग्गीवाइ वा पारेवयग्गीवाइ वा अयसीकुसुमेइ वा अंजणकेसिगाकुसुमेइ वा णीलुप्पलेइ वा णीलासोएइ वा णीलकणवीरेइ वा, णीलबंधुजीवएइ वा, भवेएयारूवे सिया ? णो इणट्ठे समट्ठे, तेसिं णं णीलगाणं तणाणं मणीण य एत्तो इट्ठतराए चेव कंततराए चेव जाव वण्णेणं पन्नत्ते, तत्थ जे ते लोहियगा तणाय मणी य, तेसि णं अयमेयारूवे वण्णावासे पन्नत्ते, से जहा णामए ससगरुहिरेइ वा उरब्भरुहिरेइ वा णररुहिरेइ वा वराहरुहिरेइ वा महिसरुहिरेइ वा बालिंदगोवएइ वा बालदिवागरेइ वा संझब्भरागेइ वा, गुंजद्धराएइ वा, जच्चहिंगुलएइ वा सिलप्पवालेइ वा पवालंकुरेइ वा लोहितक्खमणीइ वा लक्खारसेइ वा किमिरागेइ वा रत्तकंबलेइ वा चीणपिट्ठरासीइ वा जायसुय-

सोएइ वा सेयकणवीरेइ वा सेयबंधुजीवेइ वा, भवेएयारूवे सिया? णो इणट्ठे समट्ठे, तेसि णं सुक्किल्लाणं तणाणं मणीण य एत्तो इट्ठतराए चेव जाव वण्णेणं पण्णत्ते॥ तेसि णं भंते! तणाण य मणीण य केरिसए गंधे पन्नत्ते? से जहा णामए कोट्ठपुडाण वा पत्तपुडाण वा चोयपुडाण वा तगरपुडाण वा एलापुडाण वा चंदणपुडाण वा कुंकुमपुडाण वा उसीरपुडाण वा चंपगपुडाण मरुयगपुडाण वा दमणगपुडाण वा जाइपुडाण वा जुहियापुडाण वा मल्लियपुडाण वा ण्हाणमल्लियपुडाण वा वासंतियपुडाण वा केयईपुडाण वा कप्पूरपुडाण वा अणुवायंसि उब्भिज्जमाणाण य णिब्भिज्जमाणाण य कोट्टेज्जमाणाण य रुविज्जमाणाण य उक्किरिज्जमाणाण य विकिरिज्जमाणाण य परिभुज्जमाणाण य भंडाओ वा भंडं साहरिज्जमाणाणं ओराला मणुण्णा घाणमणणिव्वुइकरा सव्वओ समंता गंधा अभिणिस्सवंति, भवेएयारूवे सिया? णो इणट्ठे समट्ठे, तेसि णं तणाणं मणीण य एत्तो इट्ठतराए चेव जाव मणामतराए चेव गंधे पण्णत्ते। तेसि णं भंते तणाण य मणीण य केरिसए फासे पन्नत्ते, से जहा णामए आईणेइ वा रूएइ वा बूरेइ वा णवणीएइ वा हंसगब्भतूलीइ वा सीरीसकुसुमणिचएइ वा वालकुमयपत्तरासीइ वा भवेयारूवे सिया? णो इणट्ठे समट्ठे, तेसि णं तणाणं य मणीण य एत्तो इट्ठतराए चेव जाव फासे पन्नत्ते॥ तेसि णं भंते! तणाण पुव्वावरदाहिण उत्तरागतेहिं वाएहिं मंदायं मंदायं एइयाणं वेइयाणं कंपियाणं खोभियाणं चालियाणं फंदियाणं घट्टियाणं उदीरियाणं केरिसए सद्दे पन्नत्ते? से जहाणामए सिबियाए संदमाणियाए वा रहवरस्स वा सछत्तस्स सज्झयस्स सघंटयस्स सतोरणवरस्स सणंदिघोसस्स सखिंखि-

णिहेमजालपेरंतपरिक्खित्तस्स हेमवयखेत्तचित्तविचित्ततिणिसकणगनिज्जुत्तदारुयागस्स सुपिणिद्धारकमंडलधुरागस्स कालायससुकयणेमिजंतकम्मस्स आइण्णवरतुरगसुसंपउत्तस्स कुसलणरछेयसारहि सुसंपरिग्गहियस्स सरसत बत्तीसतोरणपरिमंडियस्स सकंकडवडिंसगस्स सचावसरपहरणावरणभरियस्स जोहजुद्धसज्जस्स रायंगणंसि वा अंतेपुरंसि वा रम्मंसि वा मणिकोट्टिमतलंसि वा अभिक्खणं अभिक्खणं अभिघटिज्जमाणस्स वा णियट्टिमाणस्स वा जे ओराला मणुण्णा कण्णमणणिव्वुइकरा सव्वओ समंता सद्दा अभिणिस्सवंति, भवेएयारूवे सिया? णो इणट्ठे समट्ठे। से जहाणामए वेयालियाए वीणाए उत्तरमंदामुच्छियाए अंके सुपइट्ठियाए चंदणसारकोणपरिघट्टियाए कुसलणरणारिसुसंपरिग्गहियाए पदोसपच्चूसकालसमयंसि मंदं मंदं एइयाए वेइयाए कम्पियाए खोभियाए चालियाए फंदियाए घट्टियाए उदीरियाए ओराला मणुण्णा कण्णमणणिव्वुइकरा सव्वओ समंता सद्दा अभिणिस्सवंति, भवेएयारूवे सिया? णो इणट्ठे समट्ठे। से जहा णामए किण्णराण वा किंपुरिसाण वा महोरगाण वा गंधव्वाण वा भद्दसालवणगयाण वा णंदणवणगयाण वा, सोमणसवणगयाण वा पंडगवणगयाण वा हिमवंतमलयमंदरगिरिगुहसमण्णागयाण वा एगओ संहियाणं समुहागयाणं समुवविट्ठाणं संनिविट्ठाणं पमुइयपक्कीलियाणं गीयरइगंधव्वहरिसियमणाणं गज्जं पज्जं कत्थं पयवद्धं पायवद्धं उक्खित्तयं पवत्तयं मंदायं रोचियावसाणं सत्तसरसमण्णागयं अट्ठरससुसंपउत्तं छद्दोसविप्पमुक्कं एगारसगुणालंकारं अट्ठगुणोववेयं गुंजंतवंसकुहरोवगूढं रत्तं तिठाणकरणसुद्धं महुरं समं सुल-

लियं सकुहरगुंजंतवंसतंती सुसंपउत्तं तालसुसंपउत्तं तालसमं लयसुसंपउत्तं गहसुसंपउत्तं मणोहरं मउयरिभियपयसंचारं सुरइं सुणइं वरचारुरूवं दिव्वं गेयं पगीयाणं भवेएयारूवे सिया, हंता गोयमा ! एवंभूए सिया ॥सू० ५३॥

छाया—तस्याः खलु जगत्या उपरि बहिः पद्मवरवेदिकाया अत्र खलु एको महान् वनषण्डः प्रज्ञप्तः देशोने द्वे योजने चक्रवालविष्कम्भेण जगती समकः परिक्षेपेण कृष्णः कृष्णावभासो यावत् अनेकशकटरथयानयुग्यशिबिकास्यन्दमानिकाप्रतिमोचनाः सुरम्याः प्रासादीयाः ४, तस्य खलु वनषण्डस्यान्तर्बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः स यथानामकः आलिङ्ग पुष्करमिति वा मृदङ्ग पुष्करमिति वा सरस्तलमिति वा करतलमिति वा आदर्शमण्डलमिति वा चन्द्रमण्डलमिति वा सूर्यमण्डलमिति वा उरभ्रचर्म इति वा वृषभचर्म इति वा वराहचर्म इति वा सिंहचर्म इति वा व्याघ्रचर्म इति वा वृकचर्म इति वा द्वीपिचर्म इति वा, अनेकशङ्कुकीलकसहस्रवितत:, आवर्त्त प्रत्यावर्त्तश्रेणि प्रश्रेणि स्वस्तिक सौवस्तिक पुष्यमाणवर्द्धमानक मत्स्याण्डकमकराण्डक जारमारपुष्पावलि पद्मपत्रसागरतरङ्ग वासन्तीपद्मलताभक्तिचित्रैः सच्छायैः समरीचिकैः सोद्योतैर्नानाविधपञ्चवर्णैः, तृणैश्च मणिभिश्चोपशोभितः तद्यथा—कृष्णैर्यावच्छुक्लैः। तत्र खलु यानि तानि कृष्णानि तृणानि च मणयश्च, तेषां खलु अयमेतावद्रूपो वर्णावासः प्रज्ञप्तः तद्यथा नामकः—जीमूत इति वा, अञ्जनमिति वा खञ्जनमिति वा गुलिका इति वा गवलमिति वा गवलगुटिका इति भ्रमर इति वा भ्रमरावलिकेति वा भ्रमरपत्रगतसार इति वा जम्बूफलमिति वा आर्द्रारिष्ट इति वा परपुष्ट इति वा गज इति वा गजकलभ इति वा कृष्णसर्प इति वा कृष्णकेसर इति वा आकाशथिग्गलमिति वा कृष्णाशोक इति वा कृष्णकणवीर इति वा, कृष्णबन्धुजीव इति वा, भवेदेतावद्रूपः स्यात् ? गौतम ! नायमर्थः समर्थः, तेषां खलु कृष्णानां तृणानां मणीनां चेत, इष्टतरक एव कान्ततरक एव प्रियतरक एव मनोज्ञतरक एव मन आमतरक एव वर्णेन प्रज्ञप्तः। तत्र खलु यानि तानि नीलानि तृणानि च मणयश्च, तेषां खलु अयमेतावद्रूपो वर्णावासः प्रज्ञप्तः तद्यथानामको—भृङ्ग इति वा भृङ्गपत्रमिति वा चाष इति चाषपिच्छमिति वा शुक इति वा शुकपिच्छमिति वा नीली इति वा नीली भेद इति वा, नीलीगुटिका इति वा श्यामक इति वा उच्चंतग इति वा वनराजी इति वा हलधरवसनमिति वा मयूरग्रीवेति वा पारावतग्रीवेति वा अतसीकुसुममिति वा अञ्जनकेशिका कुसुममिति वा नीलो

त्पलमिति वा नीलाशोक इति वा नीलकणवीर इति वा नीलबन्धुजीवक इति वा भवेदेतावद्रूपाः स्यात्? नायमर्थः समर्थः, तेषां खलु नीलानां तृणानां मणीनां च इत इष्टतरक एव कान्ततर एवं यावद्वर्णेन प्रज्ञप्तः, तत्र यानि तानि लोहितकानि तृणानि च मणयश्च तेषां खलु अयमेतावद्रूपो वर्णावासः प्रज्ञप्तः तद्यथा नामकः शशकरुधिरमिति वा, उरभ्ररुधिरमिति नररुधिरमिति वा वाराहरुधिरमिति वा, महिषरुधिरमिति वा बालेन्द्रगोपक इति वा बालदिवाकर इति वा सन्ध्याभ्रराग इति वा, गुञ्जार्द्धराग इति वा जात्यहिङ्गुलक इति वा, शिलाप्रवालमिति वा प्रवालाङ्कुर इति वा लोहिताक्षमणिरिति वा लाक्षारस इति वा कृमिराग इति वा रक्तकम्बल इति वा चीनपिष्टराशिरिति वा जपाकुसुममिति वा, पारिजातकुसुममिति वा रक्तोत्पलमिति वा, रक्ताशोक इति वा, रक्तकणवीर इति वा, रक्तबन्धुजीवक इति वा, भवेदेतावद्रूपः स्यात्? नायमर्थः समर्थः, तेषां खलु लोहितकानां तृणानां मणीनां च इतइष्टतरक एव यावद्वर्णेन प्रज्ञप्तः। तत्र खलु यानि तानि हारिद्रकाणि तृणानि च मणयश्च तेषां खलु अयमेतावद्रूपो वर्णावासः प्रज्ञप्तः, तद्यथानामकः चम्पक इति वा चम्पकत्वगिति वा, चम्पकभेद इति वा हरिद्रेति वा हरिद्राभेद इति वा, हरिद्रागुटिका इति वा हरितालिकेति वा हरितालिकाभेद इति वा हरितालिकागुटिकेति वा, चिकुर इति वा, चिकुराङ्गराग इति वा, वरकनक इति वा, वरकनकनिघर्ष इति वा, सुवर्णशिल्पिक इति वा, वरपुरुषवसनमिति वा सल्लकीकुसुममिति वा, चम्पककुसुममिति वा, कूष्माण्डिका कुसुममिति वा, कोरण्टकदाम वा इति तडवडाकुसुममिति वा, घोषातकी कुसुममिति वा, सुवर्णयूथिकाकुसुममिति वा, सुहरिण्यकाकुसुममिति वा कोरण्टकवरमाल्यदाम इति वा बीयककुसुममिति वा पीताशोक इति वा, पीतकणवीर इति वा पीतबन्धुजीवक इति वा, भवेदेतावद्रूपः स्यात्? नायमर्थः समर्थः, तेषां खलु हारिद्राणां तृणानां मणीनां च इत इष्टतरक एव यावद्वर्णेन प्रज्ञप्तः। तत्र खलु यानि तानि शुक्लानि तृणानि च मणयश्च तेषां खलु अयमेतावद्रूपो वर्णावासः प्रज्ञप्तः, तद्यथानामकः अङ्क इति वा शङ्ख इति वा चन्द्र इति वा कुन्द इति वा कुमुद इति वा उदकरज इति वा दधिघनमिति वा, क्षीरमिति वा, क्षीरपूरमिति वा, हंसावलीति वा, शारदिक बालाहक इति वा ध्मातधौतरूप्यपट्ट इति वा शालिपिष्टराशिरिति वा कुमुदराशिरिति वा शुष्कछेवाडीति वा पेहुणमिंजे इति वा बिसमिति वा मृणालिका इति वा गजदन्त इति वा लवंगदलमिति वा पौण्डरीक दलमिति वा सिन्दुवारमाल्यदाम इति वा श्वेताशोक इति वा श्वेतकणवीर इति वा श्वेतबन्धुजीव इति वा, भवेदेतावद्रूपः स्यात्? नायमर्थः समर्थः तेषां खलु शुक्लानां तृणानां मणीनां चेत इष्टतरक एव यावद्वर्णेन प्रज्ञप्तः। तेषां खलु भदन्त! तृणानां मणीनां च कीदृशो गन्धः प्रज्ञप्तः? तद्यथा नामकः कोष्ठपुटानां वा पत्रपुटानां वा,

चोयकपुटानां वा, तगरपुटानां वा एलापुटानां वा चन्दनपुटानां वा कुंकुमपुटानां वा, उशीरपुटानां वा, चम्पकपुटानां वा मरुवकपुटानां वा दमनकपुटानां वा जातीपुटानां वा, यूथिकापुटानां वा, मल्लिकापुटानां वा, नवमल्लिकापुटानां वा, केतकीपुटानां वा, कर्पूरपुटानां वा, अनुवाते उद्भिद्यमानानां वा, निर्भिद्यमानानां वा, कुटचमानानां वा, रुविज्जमानानां वा, उत्कीर्यमाणानां वा, विकीर्यमाणानां वा, परिभुज्यमानानां वा, भाण्डाद् भाण्डं संह्रियमाणानाम् उदारा मनोज्ञा घ्राणमनोनिर्वृत्तिकराः सर्वतः समन्तात् गन्धा अभिनिस्रवन्ति, भवेदेतावद्रूपः स्यात् ? नायमर्थः समर्थः, तेषां खलु तृणानां मणीनां चेतः इष्टतरक एव यावद् मन आमतरक एव गन्धः प्रज्ञप्तः । तेषां खलु भदन्त ! तृणानां मणीनां च कीदृशः स्पर्शः प्रज्ञप्तः ? तद्यथानामक–आजिनकमिति वा, रुतमिति वा, बूर इति वा, नवनीतमिति वा, हंसगर्भतुलीति वा, शिरीषकुसुमनिचितमिति वा, बालमुकुद पत्रराशिरिति वा, भवेदेतावद्रूपः स्यात् ? नायमर्थः समर्थः, तेषां तृणानां मणीनां चेत इष्टतरक एव यावत् स्पर्शः प्रज्ञप्तः । तेषां खलु भदन्त ! तृणानां पूर्वापरदक्षिणोत्तरागतैर्वातैर्मन्दं मन्दमेजितानां व्येजितानां कम्पितानां क्षोभितानां चालितानां स्पन्दितानां घट्टितानामुदीरितानां कीदृशः शब्दः प्रज्ञप्तः, तद्यथानामकः शिविकाया वा, स्यन्दमानिकाया वा, रथवरस्य वा,सच्छत्रस्य सघण्टाकस्य सतोरणवरस्य सनन्दिघोषस्य सकिङ्किणीहेमजालपर्यन्तपरिक्षिप्तस्य हैमवतक्षेत्र चित्रविचित्र तैनिशकनक नियुक्तदारुकस्य सुपिनद्धारकमण्डलधुराकस्य कालायससुकृतनेमियन्त्रकर्मण आकीर्णवर–तुरगसुसंप्रयुक्तस्य कुशलनरछेकसारथि संपरिगृहीतस्य शरशतद्वात्रिंशत्तोरणपरिमण्डितस्य सकंकटावतंसकस्य सचापशरप्रहरणावरण भृतस्य योधयुद्धसज्जस्य राजाङ्गणे वा, अन्तःपुरे वा, रम्ये वा मणिकुट्टिमतले अभीक्ष्णमभीक्ष्णमभिघट्यमानस्य अभिनिवर्त्यमानस्य वा ये उदरा मनोज्ञाः कर्णमनोनिर्वृत्तिकराः सर्वतः समन्तात् शब्दाः अभिनिःस्रवन्ति, भवेदेतावद्रूपः स्यात् ? नायमर्थः समर्थः–तद्यथानामकः वैतालिक्या वीणाया उत्तरमन्दामूर्च्छिताया अङ्के सुप्रतिष्ठाया चन्दनसारकोणपरिघट्टितायाः कुशलनरनारीसुसंपरिगृहीतायाः प्रदोष प्रत्यूषकालसमये मन्दं मन्दमेजितायाः व्येजितायाः कम्पितायाः क्षोभितायाः चालितायाः स्पन्दितायाः घट्टितायाः उदीरितायाः उदारा मनोज्ञाः कर्णमनोनिर्वृत्तिकराः सर्वतः समन्तात् शब्दा अभिनि स्रवन्ति, भवेदेतावद्रूपः स्यात्, नायमर्थः समर्थः, तद्यथानामकः किंनराणां वा किंपुरुषाणां वा, महोरगाणां वा, गन्धर्वाणां वा, भद्रशालवनगतानां वा नन्दनवनगतानां वा, सौमनसवनगतानां पण्डकवनगतानां वा, हिमवतमलयमन्दरगिरिगुहासमन्वागतानां वा, एकतः संहितानां संमुखागतानां समुपविष्टानां प्रमुदितप्रक्रीडितानां गीतरतिगन्धर्वहर्षितमनसां

गधं पद्यं कथ्यं पदबद्धं पादबद्धमुत्क्षिप्तकं प्रवृत्तकं मन्दं रोचितावसानं सप्तस्वर समन्वागतमष्टरससुसंप्रयुक्तं षड्दोषविप्रमुक्तमेकादशगुणालङ्कारमष्टगुणोपेतम्, गुञ्जद् वंशकुहरोपगूढम् रक्तं त्रिस्थानकरणशुद्धं मधुरं समं सुललितं सकुहरगुञ्ज द्वंशतन्त्रीसुसंप्रयुक्तं तालसुसंप्रयुक्तम्, तालसमम्, लयसुसंप्रयुक्तं ग्रहसुसंप्रयुक्तं मनोहरं मृदुकरिभितपदसञ्चारं सुरतिं सुनतिं वरचारुरूपं दिव्यं गेयं प्रगीतानाम्, भवेतावद्रूपः स्यात् ? हन्त गौतम ! एवं भूतः स्यात् सू० ५३॥

टीका-'तीसे णं जगईए उप्पिं' तस्याः खलु जगत्याः प्राकार कल्पाया उपरि 'बाहिं पउमवरवेइयाए' बहिः पद्मवरवेदिकायाः-बहिर्वर्त्तिप्रदेशः 'एत्थ णं एगे महं वणसंडे पन्नत्ते' अत्र-अस्मिन् खलु महानेको वनषण्डः प्रज्ञप्तः-कथितः उत्तमोत्तमानामनेकजातीयानां वृक्षाणां समुदायो वनषण्डः, तदुक्तम्-

'एगजाइएहिं रुक्खेहिं वणं अणेगजाइएहिं उत्तमेहिं रुक्खेहिं वणसंडे'

'एक जातीयैर्वृक्षैर्वनम्, अनेकजातीयैरुत्तमैर्वृक्षैर्वनषण्ड इतिच्छाया ॥

इस तरह से पद्मवर वेदिका शब्द की प्रवृत्ति का निमित्त प्रकट करके अब सूत्रकार उस में जो वनखण्ड आदिक है-उन्हें दिखलाने केलिये सूत्र कहते है। 'तीसे णं जगईए उप्पिं बाहिं पउमवरवे दियाए एत्थ णं' इत्यादि।

टीकार्थ-उस प्राकार कल्प जगती के ऊपर वर्तमान पद्मवर वेदिका के बाहर जो प्रदेश है उस प्रदेश में 'एगे महं वणसंडे पण्णत्ते' एक विशाल वनखण्ड है जहां पर अनेक प्रकार के उत्तमोत्तम वृक्षों का समुदाय होता है उस स्थान का नाम वनखण्ड है तदुक्तम्-'एकजाइएहिं रुक्खेहिं वणं अणेगजाइएहिं उत्तमेहिं रुक्खेहिं वणसंडे' एक जाति के के वृक्ष जिस स्थान पर होते हैं उसका नाम वन है। और अनेक जाति के वृक्ष जिस स्थान पर होते है। उसका नाम वनखण्ड है 'देसूणाइं

આ રીતે પદ્મવર વેદિકા શબ્દની પ્રવૃત્તિનું નિમિત્ત પ્રગટ કરીને હવે સૂત્રકાર તેમાં જે વનખંડ વિગેરે છે તે બતાવવા નીચે પ્રમાણે સૂત્ર કહે છે. 'तीसे णं जगतीए उप्पि बाहिं पउमवरवेइयाए एत्थ णं' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ-એ પ્રકારના જગતીની ઉપર વર્તમાન પદ્મવરવેદિકાની બહારનો જે પ્રદેશ છે એ પ્રદેશમાં 'एगे महं वणसंडे पण्णत्ते' એક વિશાળ વનખંડ છે. જ્યાં અનેક પ્રકારના ઉત્તમોત્તમ વૃક્ષોના સમુદાય હોય છે. એ સ્થાનનું નામ વનખંડ છે. 'तदुक्तम्-एकजाइएहिं रुक्खेहिं वणं अणेगजाइएहिं उत्तमेहिं रुक्खेहिं वणसंडे' એક જાતના વૃક્ષો જે સ્થાનપર હોય છે, તેનું નામ વન છે. અને અનેક જાતના વૃક્ષો જે સ્થાન પર હોય છે તેનું નામ વનખંડ છે.

'देसूणाइं दो जोयणाइं चक्कवालविक्खंभेणं' सचैकैको वनषण्डो देशोने द्वेयोजने चक्रवालविष्कम्भेण 'जगती समए परिक्खेवेणं' जगती समको जगत्याः समानः परिक्षेपेण, स च वनषण्डः परिक्षेपेण जगती परिमाण इत्यर्थः। स च वनषण्डः कथं भूतस्तत्राह–'किण्हे' इत्यादि, 'किण्हे' कृष्णः छाया प्रधानत्वात्, इह खलु वृक्षाणां प्रायो मध्यमे वयसि वर्त्तमानानि पत्राणि नीलत्वबाहुल्येन कृष्णानि भवन्ति तादृशपत्रसंलब्धत्वात् वनषण्डोऽपि कृष्णः। न चोपचारमात्रत्वाद् वनषण्डः कृष्ण इति व्यवह्रियते किन्तु कृष्णरूपेणावभासमानत्वात्कृष्ण स्तत्राह–'किण्होभासे' कृष्णावभासः, यावत्के भागे कृष्णानि पत्राणि सन्ति तावत्के भागे स वनषण्डः कृष्णोऽवभासते, अतः कृष्णोऽवभासो यस्य स कृष्णाव भासो वनषण्डः 'जाव अणेग सगडरह०' इत्यादि, अत्र यावत्पदग्राह्याणि पदानि यथा–'नीले नीलोभासे हरिए हरिओभासे सीए सीओभासे णिद्धे णिद्धोभासे

दो जोयणाइं चक्कवालविक्खंभेणं जगतीसमए परिक्खेवेण' यह वन खण्ड कुछ कम दो योजन का है और इसका चक्रवाल विष्कम्भ जगती के चक्रवाल विष्कम्भ के जैसा है वह वनखण्ड किस प्रकार का है उसका वर्णन करते हैं० 'किण्हे किण्होभासे जाव अणेग सगडरह०' इत्यादि। छाया प्रधान होने से यह वनखण्ड कृष्ण है वृक्षों के प्रायः –मध्यमवय में वर्तमान पत्र नील होते हैं इस कारण से उस वनखण्ड को कृष्ण कहा गया है क्यों कि इस अवस्था में वह कृष्ण रूप से अवभासित होता है यही बात 'किण्होभासे' इस पद द्वारा सूचित हुई है। जितने भाग में उस वनषण्ड में कृष्ण पत्र हैं उतने भाग में वह वनखण्ड कृष्णरूप से प्रतिभासित होता है। यहां यावत्पद से जिन विशेषणों का ग्रहण हुआ है उन विशेषणों की व्याख्या इस

'देसूणाइं दोजोयणाइं चक्कवालविक्खभेणं जगती समए परिक्खेवेणं' આ વન-ખંડ કંઈક કમ બે યોજનનો હોય છે. અને તેનું ચક્રવાલ વિષ્કંભ જગતીના ચક્રવાલ વિષ્કંભની જેવો છે. તે વનખંડ કેવા પ્રકારનો છે? તેનું હવે સૂત્રકાર વર્ણન કરે છે. 'किण्हे'किण्होभासे जाव अणेग सगड रह०' ઈત્યાદિ છાયા પ્રધાન હોવાથી આ વનખંડ કૃષ્ણ વર્ણનું છે. વૃક્ષોના પત્રો પ્રાયઃમધ્યમ અવસ્થામાં વર્તમાન હોય ત્યારે નીલવર્ણનું હોય છે. આ કારણથી એ વનખંડને કૃષ્ણ કહ્યું છે. કારણકે એ અવસ્થામાં તે કાળા વર્ણથી શોભાયમાન હોય છે, એજ વાત 'किण्होभासे' એ પદ દ્વારા સૂચવેલ છે. જેટલા ભાગમાં એ વનખંડમાં કૃષ્ણ પત્રો હોય છે એટલા ભાગમાં એ વનખંડ કૃષ્ણવર્ણથી પ્રતિભાસિત થાય છે. અહિયાં યાવત્પદથી જે વિશેષણોનો સંગ્રહ થયો છે, એ વિશેષણોની વ્યાખ્યા

तिव्वे तिव्वोभासे किण्हे किण्हच्छाए, नीले नीलच्छाए हरिए हरियच्छाए सीए सीयच्छाए घणकडियडच्छाए रम्मे महामेहनिकुरंबभूए। ते णं पायवा मूलमंता खंधमंता तयामंता सालमंता पवालमंता पत्तमंता पुप्फमंता फलमंता बीयमंता अणुपुव्वसुजायरुइलवट्टभाव परिणया एगखंधी अणेगसाहप्पसाहविडिमा अणेगणरव्वामसुपसारिया गेज्झघणविउलवट्टखंधा अच्छिद्दपत्ता अविरलपत्ता अवाईणपत्ता निद्धुयजरढपंडुरपत्ता णवहरियभिसंतपत्तंधयारगंभीरदरिसणिज्जा उवविणिग्गयणवतरुणपत्तपल्लवकोमलुज्जल चलंत किसलय सुकुमालपवालसोहियवरंकुरग्गसिहरा णिच्चं कुसुमिया णिच्चं मउलिया णिच्चं लवइया णिच्चं थवइया णिच्चं गुम्मिया णिच्चं गोच्छिया णिच्चं जमलिया णिच्चं जुयलिया णिच्चं विणमिया णिच्चं पणमिया णिच्चं कुसुमिय मउलिय लवइय थवइय गुम्मिय गोच्छिय जमलिय विणमिय पणमिय सुविभत्तपडिमंजरिवडिंसगधरा सुयवरहिणमयणसलागा कोइलकोरगभिंगारगकोंडलजीवंजीवगणंदिमुहकविलपिंगलक्खगकारंडवचक्कवागकलहंससारसाणेगसउणगणमिहुणविरचिय सद्दुन्नइय महुरसरनाइयसुरम्मा संपिंडियदप्पियभमरमहुयरीपहकरा परिलीयमाणमत्त छप्पयकुसुमासवलोलमहुरगुमगुमंतगुंजंत देसभागा अब्भितरपुप्फफला बाहिरपत्तछन्ना ओछन्न परिच्छन्ना णीरोगा अकंटगा साउफला णिद्धफला नाणाविहगुच्छगुम्ममंडवगसोहिया विचित्तसुहकेउवहुला वावीपुक्खरिणीदीहियासु य निवसिय रम्मजालघरगा पिंडियनीहारिमं सुगंधि सुहसुरभि मणोहरं महया गंधद्धणिं निच्चं मुंचमाणा सुहसेउ केउवहुला' इति। एतानि यावत्पदसंगृहीतानि पदानि व्याख्यायन्ते।

'नीले नीलोभासे' नीलो नीलावभासः—हरितत्वमतिक्रान्तानि कृष्णत्वसंप्राप्तानि पर्णानि नीलानि भवन्ति तद्योगाद् वनषण्डोऽपि नीलः, न चैतदुपचारमात्रेण

प्रकार से है। 'हरिए हरिओभासे' हरितो हरितावभासः' कहीं २ यह वनखण्ड हरित है, क्यों कि हरित रूप से ही इसका प्रतिभास होता है। 'नीले नीलोभासे' इत्यादि 'णीलो नीलावभासः' कहीं २ किसी किसी २ प्रदेश विशेष में—यह वन नील है क्यों कि अत्यंत नीले पत्ते होने से नीलवर्ण रूप से ही इसका प्रतिभास होता है, हरित अवस्था को पार

આ રીત છે. 'हरिए हरिओभासे-हरितो हरितावभासः' ક્યાંક ક્યાંક એ વનખંડ હરિત છે કેમકે એકદમ લીલા પાંદડાને લઈને હરિતપણાથી તેનો પ્રતિભાસ થાય છે 'नीले नीलोभासे' ઇત્યાદિ 'नीलो नीलावभासः' ક્યાંક ક્યાંક કોઈ કોઈ પ્રદેશ વિશેષમાં આ વન નીલ છે, કેમકે નીલ વર્ણ રૂપે તેનો પ્રતિભાસ થાય છે. હરિત અવસ્થાને પુરીકરીને કૃષ્ણ અવસ્થાને પ્રાપ્ત ન થયેલ પત્રો નીલ કહેવાય છે. આ પત્રના સંબંધી નીલિમાના યોગથી એ વનને પણ નીલ કહે છે. પત્રો પોતાની

कथ्यते किन्तु तथा प्रतिभासनात् तथोक्तं नीलावभासः नीलोऽवभासो यस्य स तथा, तदा-'हरिए हरिओभासे' यौवने तान्येव पत्राणि किशलयत्वं रक्तत्वञ्चाति क्रान्तानि ईषद्धरितानि पाण्डूनि सन्ति हरितानि इत्युपदिश्यन्ते ततस्तद्योगाद् वनषण्डोऽपि हरितः, न चैतदुपचारमात्रं किन्तु तथा प्रतिभासोऽप्यस्ति, अतएवाह-हरितावभासः-हरितोऽवभासो यस्य स तथा, तथा-'सीए सीओभासे' बाल्यादतिक्रान्तानि वृक्षाणां पत्राणि शीतानि भवन्ति ततस्तद्योगाद् वनषण्डोऽपि शीतः, न चासौ उपचारमात्रात् किन्तु गुणत एव, तथा चाह-शीतावभासः, अधोभागवर्त्तिनां व्यन्तरदेवानां च तद्योगे शीतवातस्पर्शः ततः स शीतो वनषण्डोऽवभासते इति। तथा-

करके कृष्ण अवस्था को नहीं प्राप्त हुए पत्र नीले कहे जाते है इस पत्र संबंधी नीलिमा के योग से वन को भी नील कहा गया है। पत्ते अपने युवावस्था में किसलय अवस्था को और अपनी लालिमा को छोड देते है- तब वे हरित अवस्था में आजाते है-अतः इसके लिये कहा गया है कि यह वनखण्ड किसी २ भाग में हरा है, और हरे रूप से ही इसका प्रतिभास होता है। यह वनखण्ड कहीं कृष्ण है कहीं नील है कहीं हरित है इत्यादि रूप से जो कहा गया है उसका कारण उस २ रूप से वहीं २ वह प्रतिभासित होता है यही बात 'किण्हो किण्होभासे' आदि पदों द्वारा पुष्ट की गई है जब पत्र अपनी प्रौढावस्था में आते है तब उनमें से हरीतिमा का धीरे २ अभाव होकर शुभ्रता आने लगती है शुभ्रता में शीतलता का अर्थात् शीत वात का वास हो जाता है अतः यह वनषण्ड भी उसके योग से कहीं २ 'शीतः शीतावभासः' शीतवात स्पर्शवालि है और शीतवात स्पर्शरूप से यह प्रति-

યુવાઅવસ્થામાં કિસલય કુંપળ અવસ્થાને અને પોતાની લાલિમાને છોડીદે છે. ત્યારે તે હરિત અવસ્થામાં આવી જાય છે. તેથીજ એ પ્રમાણે કહેલ છે કે આ વનખંડ કોઈ કોઇ ભાગમાં લીલાશ વાળા છે. અને લીલાપણાથીજ તેનો પ્રતિભાસ થાય છે. આ વનખંડ કયાંક કયાંક કૃષ્ણવર્ણ વાળા છે કયાંક કયાંક નીલવર્ણ વાળા છે. કયાંક કયાંક હરિત હોય છે ઈત્યાદિ રૂપે જે કથન કરવામાં આવેલ છે, તેનું કારણુ એ એ રૂપે ત્યાં ત્યાં તે પ્રતિભાસિત થાય છે. એજ વાત 'किण्हो किण्होभासे' વિગેરેથી પુષ્ટ કરવામાં આવેલ છે જ્યારે પાન પોતાની પ્રૌઢાવસ્થામાં આવે છે, ત્યારે હરિતપણાનો ધીરે ધીરે અભાવ થઇને શ્વેતપણું આવવા લાગે છે. શ્વેતપણામાં શીતળતાનો અર્થાત્ શીત વાયુનો વાસ થઇ જાય છે. તેથી એ વનખંડ પણ તેના યોગથી કયાંક કયાંક 'શીતઃ શીતાવભાસઃ' શીતવાયુના સ્પર્શવાળો છે અને શીતવાયુના સ્પર્શ રૂપે તેનો

'णिद्धे णिद्धोभासे तिव्वे तिव्वोभासे' एते कृष्णनीलहरितवर्णाः यथा–स्वस्मिन् रूपेऽत्यर्थमुत्कटाः स्निग्धाः कथ्यन्ते, ततश्च तीव्राश्च कथ्यन्ते ततश्च तद्योगाद् वनषण्डोऽपि स्निग्धस्तीव्रश्चेति कथ्यते, न चैतदुपचारमात्रं किन्तु तथा प्रतिभासोऽपि, अत एवोक्तम्–स्निग्धावभासस्तीव्राऽवभास इति इह यद्यपि अवभासो ज्ञानम् स च भ्रान्तोऽपि भवति यथा–मरुमरीचिकासु जलावभासः, ततो नावभासमात्रोपदर्शनेन यथावस्थितं वस्तु स्वरूपमुक्तं भवति किन्तु यथास्वरूपप्रतिपादनेन ततः कृष्णत्वादीनां तथा स्वरूप प्रतिपादनार्थमनुवादपूर्वकं विशेषणान्तरमाह–

भासित होता है। ये कृष्ण, नील, हरित, वर्ण जिसकारण अपने रूप में अपने आप में–उत्कट स्निग्ध और तीव्र कहे जाते है। इसी कारण उनके योग से वह वन खण्ड भी स्निग्ध और तीव्र कहा गया है यह कथन उपचारमात्र है अवास्तविक इसलिये नहीं है कि उस रूप से उसका प्रतिभास जो होता है। इसी कारण इस वनषण्ड के वर्णन में स्निग्धावभास और तीव्रावभास इन दो विशेषणों का समावेश किया गया है। यदि कोइ ऐसी आशंकाकरे कि अवभास ज्ञान तो मिथ्या भी होता है जैसा कि मरुमरीचिका में जलका अवभास मिथ्या होता है। इसलिये यहां पर भी ऐसा अवभासमिथ्या हो सकता है। फिर इस अवभास से आप वहां का यथार्थ वर्णन कैसे कर सकते हैं और कैसे वहां के यथार्थ स्वरूपको कह सकते हैं। तो इस आशंका की निवृत्ति के लिए कृष्णत्व आदि के तथा स्वरूप प्रतिपादन निमित्त सूत्रकारने इन वक्ष्यमाण विशेषणान्तरों का कथन किया है इन से वहां उनका

પ્રતિભાસ થાય છે. આ કૃષ્ણ, નીલ, હરિત, વર્ણ જે કારણથી પોતે પોતાનામાં ઉત્કટ, સ્નિગ્ધ, અને તીવ્ર કહેવાય છે, એજ કારણે તેના યોગથી એ વનખંડ પણ સ્નિગ્ધ, અને તીવ્ર કહેવાય છે આ કથન માત્ર ઉપચાર રૂપે કહેલ છે. તેથી તે અવાસ્તવિક નથી કારણકે એ રૂપે તેનો પ્રતિભાસ થાય છે. એથીજ એ વનખંડના વર્ણનમાં સ્નિગ્ધાવભાસ અને તીવ્રાવભાસ એ બે વિશેષણોનો સમાવેશ કરવામાં આવેલ છે. જો કોઇ એવી શંકા કરે કે અવભાસ જ્ઞાન તો મિથ્યાપણું હોય છે, જેમકે મૃગતૃષ્ણા મરૂ મરીચિકામાં ઝાંઝવામાં જલનો મિથ્યા અવભાસ થાય છે તેથી તેવી રીતે અહીંયાં પણ એવો મિથ્યાવભાસ થઇ શકે છે તો પછી આ અવભાસથી ત્યાંનું યથાર્થ વર્ણન કેવી રીતે કરી શકાય ? અને ત્યાંના યથાર્થ સ્વરૂપનું વર્ણન કેવી રીતે થાય ? આ શંકાના સમાધાન માટે કૃષ્ણ વિગેરેના તે રીતના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરવા માટે સૂત્રકારે આ વક્ષ્યમાણ બીજા વિશેષણોનું કથન કર્યું

'किण्हे किण्हच्छाए' इत्यादि, कृष्णवनषण्डः कस्मादित्यत आह-कृष्णच्छायः निमित्तकारणहेतुषु सर्वासां विभक्तीनां प्रायोदर्शनमिति वचनाद् हेत्वर्थे प्रथमा, तदयमर्थः, यस्मात् कृष्णा छाया-आकारः सर्वाविसंवादितया तस्य वनषण्डस्य, तस्मात् कृष्णो वनषण्डः, अयं भावः-सर्वाविसंवादितया तत्र वनषण्डे कृष्ण आकार उपलभ्यते, न च भ्रान्तावभास संपादितसत्ताकः सर्वाविसंवादी भवति तस्मात् तत्त्ववृत्त्या स वनषण्डः कृष्णो न तु भ्रान्तावभासमात्र व्यवस्थापित इति। एवम् 'नीले नीलच्छाए, हरिए हरियच्छाए, सीए सीयच्छाए' नीलो नील-

तथा स्वरूपप्रतिपादित हो जाता है 'किण्हे किण्हच्छाए' वह वनषण्ड कृष्ण इसलिये है कि उसकी छाया-आकार कृष्ण है, यहां 'कृष्ण च्छायः' पद में यह प्रथमा विभक्ति हेत्वर्थ में हुई है 'निमित्तकारण हेतुषु सर्वासां विभक्तीनां प्रायो दर्शनात्' इस वचन के अनुसार पञ्चम्यन्त हेतु के अर्थ में प्रथमा विभक्ति भी हो जाती है। अतः इस से सूत्रकार ने यह पुष्ट किया है कि जिसकारण सर्वाविसंवादी रूप से उसकी छाया आकार-कृष्ण है, इसी कारण वह वनखण्ड कृष्ण है जब सर्वाविसंवादिरूप से वहां कृष्ण आकार उपलब्ध हो रहा है तो नियम से वहां कृष्णता है जिसकी सत्ता भ्रान्त अवभास से स्थापित होती है-वह सर्वा विसंवादी नहीं हुआ करता है-यहां कृष्णाकार की सत्ता सर्वाविसंवादी रूप से स्थापित है अतः वह अपने साध्य कृष्णता का अवश्य अवश्य ही साधक होता है इसी प्रकार से वह वनखण्ड किसी २ भाग में नील इसलिये है कि उसकी छाया—आकार-नील

છે. તેનાથી ત્યાં તેનું તેવા પ્રકારનું પ્રતિપાદન થઈ જાય છે 'किण्हे किण्हच्छाए' એ વનખંડ કૃષ્ણ એ માટે કહેવાય છે કે તેની છાયા આકાર કૃષ્ણ છે. અહીંયા 'कृष्णच्छायः' એ પદમાં આ પ્રથમા વિભક્તિ હેત્વર્થમાં થયેલ છે. 'निमित्त कारणहेतुषु सर्वासां विभक्तीनाँ प्रायो दर्शनात्' આ વચન પ્રમાણે પંચમ્યન્ત હેતુના અર્થમાં પ્રથમા વિભક્તિ થઇ જાય છે. તેથી સૂત્રકારે આ વચનથી એ સમર્થિત કર્યું છે કે જે કારણથી સર્વ અવિસંવાદીપણાથી તેની છાયા આકાર કૃષ્ણ છે, એજ કારણથી એ વનખંડ પણ કૃષ્ણ છે, જ્યારે સર્વ પ્રકારે અવિસંવાદિપણાથી ત્યાં કૃષ્ણ આકાર પ્રાપ્ત થાય છે, તો ત્યાં નિશ્ચયરીતે કૃષ્ણપણુ કાળાશ છે જ કે જેની સત્તા ભ્રાન્ત અવભાસથી સ્થાપિત થાય છે તે સર્વ પ્રકારે અવિસંવાદિ હોઈ શકતી નથી અહીંયાં કૃષ્ણપણાની સત્તા સર્વાવિસંવાદિ પણાથી સ્થાપિત થયેલ છે. તેથી તે પોતાના સાધ્ય કૃષ્ણપણાને જરૂર જરૂર સાધક થઇ જાય છે. તેથીજ એ વનખંડ કોઇ કોઈ ભાગમાં નીલ

च्छायः, हरितो हरितच्छायः, शीतः शीतच्छायः, एतान्यपि विशेषणानि ज्ञातव्यानिः केवलं शीतः शीतच्छाय इत्यत्र छाया शब्दः आतपप्रतिपक्षवस्तुवाची द्रष्टव्यः। 'घणकडियडच्छाए' घनकटितटच्छायः, इह शरीरस्य मध्यभागे कटिः ततोऽन्यस्यापि मध्यभाग· कटिरिव कटिरित्युच्यते, कटिस्तटमिव कटितटम्, घना–अन्यान्यशाखाप्रशाखानुप्रवेशतो निबिडा कटितटे–मध्यभागे छाया यस्य स घनकटितटच्छायः–मध्यभागे निबिडतरच्छाय इत्यर्थः अतएव 'रम्मे' रम्यो रमणीयः, 'महामेहनिकुरंबभूए' महान्–जलभारावनतः प्रवृट्कालभावी मेघनिकुरम्बो–मेघसमूहस्तं भूतो गुणैः प्राप्त इति महामेघनिकुरम्बभूतः, महामेघवृन्दोपम

है। इस प्रतिपादन में भी समझ लेना चाहिये 'शीतः शीतच्छायः' यहां पर छाया शब्द आकार का कथक नहीं है। किन्तु आतप की प्रतिपक्षी भूत वस्तु का वाचक है। अत यह वनषण्ड शीत इसलिये है कि वहां पर की छाया शीत है। 'घणकडियच्छाए' कटि शब्द का प्रयोग शरीर के मध्यभाग में होता है फिर भी अन्य का भी मध्यभाग कटी शब्द से गृहीत हो जाता है कटिको यहां तर जैसा कहा है। तात्पर्य यह है कि इस वनषण्ड के मध्यभाग में जो वृक्षराजि है, उसकी शाखाएँ और प्रशाखाएँ आपस में एक दूसरे वृक्षों की शाखाओं और प्रशाखाओं के मध्य में प्रविष्ट हो गई है अतः यहां मध्यभाग में घनी छाया रहती है इसी कारण यह वनखण्ड में बहुत अधिक रमणीय है 'महामेहनिकुरबभूए' महमेहनिकुरंपभूतः' देखनेवालों को यह वनषण्ड ऐसा प्रतीत होता है कि मानो यह पानी के भार से अवनत हुआ महामेघों का समूह ही है अब इस वनखण्ड के पादपो

वर्णवाणुं थाय छे अने एथीज तेनी छाया आकार नील होय छे. ए प्रमाणे आ प्रतिपादनमां पण समजी लेवुं 'शीतः शीतच्छायः' अहीयां छाया शब्द आकारना अर्थमां नथी पण तडकाना प्रतिपक्ष रूप जे छाया छे, ते अर्थनो वाचक छे. तेथी ए वनखंड शीत ए माटे छे के त्यानी छाया शीत होय छे. 'घणकडियच्छाए' कटि शब्दनो अर्थ शरीरना मध्यभाग माटे ग्रहण कराय छे. तो पण अन्यनो मध्य भाग पण कटि शब्दथी ग्रहण थइ जाय छे.

कहेवानुं तात्पर्य ए छे के आ वनखंडना मध्यभागमां जे वृक्षोनी पंकित छे, तेनी शाखाओ अने प्रशाखाओ एक बीजा वृक्षनी शाखाओ अने प्रशाखाओना मध्यभागमां प्रवेशेली रहे छे, तेथी आ वनखंड घणुंज सुंदर लागे छे. 'महामेहनिकुरंबभूए–महामेघनिकुरंबभूत' तथा जोनाराओने आ वनखंड एवुं जणाय छे के जाणे पाणीनाभारथी नमी गयेला महा मेघोनो समूह ज छे.

इत्यर्थः, अथ वनषण्डगतपादपान् वर्णयति–'ते णं पायवा' इत्यादि ते–वनषण्डान्तर्गताः खलु पादपाः वृक्षाः–मूलवन्तः, मूलानि प्रभूतानि दूरावगाढानि च सन्ति येषां ते मूलवन्तः, कन्द एषां विद्यते इति कन्दवन्तः, एवं स्कन्धवन्तः–त्वग्वन्तः शालावन्तः प्रवालवन्तः पत्रवन्तः पुष्पवन्तः फलवन्तो बीजवन्तः, इत्यपि ज्ञातव्यम्, तत्र मूलानि लोकप्रसिद्धानि यानि कन्दस्याधः प्रसरन्ति, कन्दास्तेषां मूलानामुपरिवर्त्तिनस्तेऽपि प्रसिद्धा एव, स्कन्धः स्थूडं यतो मूलशाखाः प्रभवन्ति, त्वक्–छल्ली, शाला–शाखा, प्रवालः–पल्लवाङ्कुरः, पत्रपुष्पफलबीजानि प्रसिद्धानि, 'अणुपुव्व सुजाय रुइलवट्टभावपरिणया' आनुपूर्वीसुजातरुचिरवृत्तभावपरिणताः, आनुपूर्व्या–मूलादिपरिपाटया सुजात इत्यानुपूर्वीसुजाताः रुचिरा–स्निग्धतया देदीप्यमानच्छविमन्तः, तथा वृत्तभावेन

–वृक्षों का वर्णन करते है 'ते णं पायवा' उस वनखंड के पादप–वृक्ष ऐसे है कि जिनके प्रभूत मूल बहुत दूर २ तक जमीन के भीतर गहरे गये हुए है ये पादप प्रशस्तकन्दवाले हैं प्रशस्त स्कन्धवाले हैं प्रशस्त छालवाले हैं प्रशस्त पत्रोंवाले है, प्रशस्त पुष्पों वाले है, प्रशस्तफलों वाले है और प्रशस्त बीजवाले है। जडका नाम मूल है जड के ऊपर और स्कन्ध के पहिले तक के भाग का नाम कन्द है जहां से मूल शाखाएँ फूटती है उस स्थान का नाम स्कन्ध है प्रवालनाम कोंपलों का है बाकी के और पत्रादिशब्दों का अर्थ प्रतीत ही है। 'आणुपुव्व सुजायरुइलवट्टभावपरिणया' ये सब पादप समस्त दिशाओं में एवं समस्त विदिशाओं में अपनी २ शाखाओं द्वारा और प्रशाखाओं द्वारा इस ढंग से फैले हुए है कि जिससे ये गोल गोल प्रतीत होते है,

---

હવે આ વનખંડના વૃક્ષોનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. 'ते णं पायवा' એ વનખંડના વૃક્ષો એવા છે કે જેના મોટા મોટા મૂળિયા ઘણે દૂર સુધી જમીનની અંદરના ભાગમાં ઉંડે સુધી ઉતરી ગયેલા છે, આ વૃક્ષો પ્રશસ્ત પત્રોવાળા છે. પ્રશસ્ત પુષ્પોવાળા છે. પ્રશસ્ત ફળો વાળા છે. અને પ્રશસ્ત બીયાઓ વાળા છે. જડનું નામ મૂળ છે. મૂળની ઉપર અને સ્કંધ–થડની પહેલાના ભાગનું નામ કંદ છે. જ્યાંથી ડાળો ફુટે છે તેનું નામ સ્કંધ થડ છે. પ્રવાલ કૂંપળોને કહે છે. બાકીના બીજા પત્રો વિગેરે શબ્દોનો અર્થ સ્પષ્ટ જ છે. 'आणुपुव्व सुजायरुइलवट्टभावपरिणया' આ બધા વૃક્ષો સઘળી દિશાઓમાં અને સઘળી વિદિશાઓમાં પોત પોતાની શાખાઓ દ્વારા અને પ્રશાખાઓ દ્વારા એવી રીતે ફેલાએલા છે, કે જેનાથી એ ગોળ ગોળ પ્રતીત થાય છે. મૂલ વિગેરે પરિપાટિ પ્રમાણેજ એ બધા વૃક્ષો સુંદર રીતે ઉત્પન્ન થયેલા છે. તેથી

परिणताः, किमुक्तं भवति ? एवं नाम सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च शाखाभिः प्रशाखाभिश्च प्रसृता यथा वर्तुलाः संजाता इति, आनुपूर्वीसुजाताश्च ते रुचिराश्च ते च वृत्तभावपरिणताश्चेति आनुपूर्वी सुजातरुचिरवृत्तभावपरिणताः, तथा 'एगखंधी' ते पादपाः प्रत्येकमेकस्कन्धाः, सूत्रे स्त्रीत्वं प्राकृतत्वात्, तथा- 'अणेग साहप्पसाहविडिमा' अनेकाभिः शाखाभिः प्रशाखाभिश्च मध्यभागे विटपो विस्तरो येषां तेऽनेकशाखाप्रशाखाविटपाः तथा-'अणेगणरव्वाम सुपसारियागेज्झ घणविउलवट्टखंधा' तिर्यग्बाहु द्वयप्रसारणो व्यामः अनेकैर्नरव्यामैः-पुरुषव्यामैः सुप्रसारितैरग्राह्यः-अप्रमेयः घनो-निबिडो विपुलो विस्तीर्णः स्कन्धो येषां ते अनेकनरव्यामसुप्रसारिताग्राह्य घनविपुलवृत्तस्कन्धाः तथा-'अच्छिद्दपत्ता' अच्छिद्राणि पत्राणि येषां ते अच्छिद्रपत्राः, अयं भावः वृक्षाणां पत्रेषु वातदोषतः कालदोषतो वा गड्डरिकादिरीति रुपजायते किन्तु तेषां पत्रेषु न तथा तेन तेषु पत्रेषु छिद्राणि न भवन्तीत्यच्छिद्रपत्राः अथवा-एवं नामान्योऽन्यं शाखाप्रशाखानुप्रवेशात् पत्राणि पत्राणामुपरि जातानि, येन मनागपि अन्तरालरूपं छिद्रं नोपल-

---

मूलादि परिपाटी के अनुरूपही ये सब सुन्दर ढंग से वृक्ष उत्पन्न हुए है। अतः बडे सुहावने लगते है ये सब वृक्ष एक २ स्कन्धवाले है और अनेक शाखाओं एवं प्रशाखाओं से मध्यभाग में इनका विस्तार अधिक है टेढी फैलाई हुई दो भुजाओं के प्रमाण रूप एक व्याम होता है अनेक पुरुष मिलकर भी ऐसे अपने फैलाए गए व्याम द्वारा जिसे ग्रहण नहीं कर सकते ऐसा निविड विस्तीर्ण इनका गोल स्कन्ध है। इनके पत्र छिद्र रहित है अर्थात् वात दोप से या काल दोष से-इन वृक्षों के पत्रों में किसी भी प्रकार से छिद्र आदि नहीं होते है अथवा इन वृक्षों के पत्र आपस में शाखा प्रशाखाओं में इस तरह से सटे हुए मिले रहते है कि जिससे उनके अन्तराल में थोडासा भी छिद्र

घणुाज सोहामणा लागे छे. से बधा वृक्षो ओक ओक स्कंधवाળा छे अने अनेक शाખाओ अने प्रशाખाओथी મધ્યભાગમાં એનો વિસ્તાર વધારે છે, વાંકી ફેલાવવામાં આવેલ બે ભુજાઓના પ્રમાણ રૂપ એક વ્યામ-વામ થાય છે. અનેક પુરૂષો મળીને પણ એવી ફેલાવવામાં આવેલ વામો દ્વારા જેને ગ્રહણ કરી શકતા નથી. એવું નિબીડ વિસ્તાર વાળું તેનું સ્કંધ-થડ હોય છે, તેના પાનડાઓ છિદ્રો વિનાના હોય છે. અર્થાત્ વાયુના દોષથી કે કાળ દોષથી એ વૃક્ષોના પાનડાઓમાં કોઈ પણ પ્રકારના છિદ્રો વિગેરે હોતા નથી. અથવા એ વૃક્ષોના પાનાઓ પરસ્પરમાં શાખા પ્રશાખાઓમાં એવી રીતે ચોંટીને લાગેલા રહે છે કે જેનાથી તેની અંદરના ભાગમાં થોડા સરીખા પણ

क्ष्यते इति अतएव-'अविरलपत्ता' अविरलपत्राः, अत्रापि हेत्वर्थे प्रथमा, ततश्चाय-मर्थः-यतोऽविरलपत्राः, अतोऽच्छिद्रपत्राः, अविरलपत्रत्वमेव कुतस्तत्राह-'अवाई-णपत्ता' अवातीनपत्राः, वातीनानि वातोपहतानि वातेन पातितानीत्यर्थः न वाती-नानि इत्यवातीनानि पत्राणि येषां ते तथा अयं भावः-न तत्र प्रबलो वातः खरपरुषो वाति येन पत्राणि त्रुटित्वा भूमौ निपतन्ति, ततोऽवातीनपत्रत्वादविरल-पत्रा इति, अच्छिद्रपत्रत्वे प्रथमव्याख्यानपक्षमधिकृत्य कारणमाह-'अणईइपत्ता' अनीतिपत्राः न विद्यते इति गड्डरिकादिरूपा येषां तानि अनीतीनि, अनीतीनि पत्राणि येषां ते अनीतिपत्राः, अनीतिपत्रत्वादेव अच्छिद्रपत्रा इति, 'णिद्धूय जरढपंडुरपत्ता' निर्धूतजरठपाण्डुरपत्राः, निर्धूतानि-अपनीतानि जरठानि पाण्डुनि पत्राणि येभ्यस्ते निर्धूत जरठपाण्डुपत्राः, यानि वृक्षस्थानि जरठानि पाण्डूनि पत्राणि तानि वातेन निर्धूय निर्धूय भूमौ पात्यन्ते, भूमेरपि च

नहीं दिखलाई देता है यही बात, 'अविरलपत्ता' इस पद द्वारा पुष्ट की गई है यहां पर भी यह हेत्वर्थ में प्रथमा विभक्ति हुई है। इससे यह ध्वनित होता है कि जिस कारण ये अविरल पत्रों वाले हैं, इसी कारण ये अच्छिद्र पत्रों वाले हैं 'अवाइणपत्ता-अवातीन पत्राः' ये अविरल पत्रों वाले इस कारण से है कि यहां पर ऐसी जोर की हवा नहीं चलती है, कि जिसकी वजह से इनके पत्र डाल से टूटकर जमीन पर तोर जावे, 'अणईइपत्ता' गड्डरिकादि रूप ईति यहां पत्रों में होने नहीं पाती है इसलिये भी ये अच्छिद्र पत्रो वाले हैं, 'निद्धूयजर-ढपंडुरपत्ता' इन वृक्षों पर जो पत्ते पुराने पड जाते हैं और सुफेद हो जाते है वे पत्र वायुद्वारा वहां से जमीन पर गिरादिये जाते है तथा जमीन ऊपर पडे हुए वे पत्र भी वहां से उडा उडाकर अन्यत्र कर

છિદ્રો દેખાતા નથી. એજ વાત 'अविरलपत्ता' એ પદથી પુષ્ટ કરવામાં આવેલ છે. અહીંયાં પણ આ હેત્વર્થમાં પ્રથમા વિભક્તિ થયેલ છે. એનાથી એ ધ્વનિત થાય છે કે જે કારણે એ અવિરલ પત્રોવાળા છે, એજ કારણથી તે અચ્છિદ્ર પત્રોવાળા છે. 'अवाइणपत्ता-अवातोनपत्रा' એ અવિરલ પત્રોવાળા એ કારણથી છે કે ત્યાં એવા જોરથી હવા નથી ચાલતી કે જેના કારણે એના પાનડાઓ ડાળથી તૂટિને જમીન પર પડી જાય 'अणइइ पत्ता' ગડ્ડરિકાદિ રૂપ ઇતિ આ પાનાઓને થતી નથી. તેથી પણ એ અચ્છિદ્ર પત્રોવાળા હોય છે. 'णिद्धय जरढ पत्ता' આ વૃક્ષો પર જે પાનડાઓ જુના થઇ જાય છે. અને સફેદ થઈ જાય છે, તે પત્રો પવન દ્વારા જમીન પર પાડી નાખવામાં આવે છે. તથા જમીન પર પડેલા તે પાનડાઓને પણ ત્યાંથી ઉડાડીને બીજે લઇ

मायो निर्धूय निर्धूयान्यत्रापसार्यन्ते इत्यर्थः। 'नवहरियभिसंतपत्तंधयारगंभीरदरिसणिज्जा' नवहरितभासमानपत्रान्धकारगम्भीरदर्शनीयाः, नवेन-प्रत्यग्रेण हरितेन-नीलेन भासमानेन-स्निग्धत्व त्वचादीप्यमानेन पत्रभारेण-दलसंचयेन यो जातोऽन्धकारस्तेन गम्भीराः-अलब्धमध्यभागाः सन्तो दर्शनीया ये ते तथा, तथा-'उवविणिग्गयणवतरुणपत्तपल्लवकोमलुज्जलचलंतकिसलय सुकुमालपवालसोहियवरंकुरग्गसिहरा' उपविनिर्गतैः-निरन्तरविनिर्गतैर्नवतरुणपल्लवैः तथा कोमलैर्मनोज्ञैरुज्ज्वलैः शुद्धैश्चलद्भिः ईषत्कम्पमानैः किसलयैरवस्थाविशेषोपेतैः पल्लवविशेषैः, तथा सुकुमारैः प्रवालैः पल्लवाङ्कुरैः शोभितानि वराङ्कुराणि वराङ्कुरोपेतानि अग्रशिखराणि येषां ते उपविनिर्गतनवतरुणपत्रपल्लवकोमलोज्वलचलत्किशलय सुकुमारप्रवालशोभितवराङ्कुराग्रशिखराः। अत्राङ्कुरप्रवालयोः कालकृतावस्थाविशेषा द्विशेषो बोध्यः। 'णिच्चं कुसुमिया णिच्चं मउलिया णिच्चं लवइया णिच्चं थवइया णिच्चं गुम्मिया णिच्चं गोच्छिया णिच्चं जमलिया णिच्चं

दिये जाते है, 'नवहरियभिसंतपत्तंधयारगंभीरदरिसणिज्जा' ये वृक्ष अलब्ध भागवाले होते हुए भी दर्शनीय हैं अलब्ध मध्यभागवाले ये इसलिये है कि नवीन हरे २ पत्र समूह से जो कि दीप्यमान एवं स्निग्धछालवाला है इन पर सदा घोर अन्धकार जैसा छाया रहता है इन वृक्षों के वराङ्कुरोपेत अग्रशिखर निरन्तर विनिर्गत नवतरुण पल्लवों से तथा कोमल मनोज्ञ उज्ज्वल कम्पमान धीरे धीरे हिलते हुए किसलयों से एवं सुकुमार प्रवालों से पल्लवाङ्कुरों से शोभित बने रहते हैं अङ्कुर और प्रवाल में कालकृत अवस्था विशेष से भेद हो जाता है। 'णिच्चं कुसुमिया, निच्चं मउलिया, निच्चं लवइया, निच्चं थवइया, निच्चं गुम्मिया निच्चं गोच्छिया, निच्चं जमलिया, निच्चं जुयलिया,

---

જવાય છે. 'नवहरियभिसंतपत्तंधयारगंभीरदरिसणिज्जा' આ વૃક્ષો અલબ્ધ ભાગવાળા હોવા છતાં પણ દર્શનીય હોય છે, અલબ્ધ મધ્ય ભાગવાળા એ કારણથી છે કે નવા નવા લીલા લીલા પાનાઓના સમૂહથી કે જે દેદીપ્યમાન અને ગાઢ છાયાવાળા છે. તેના પર કાયમ અંધારા જેવી છાયા રહે છે, એ વૃક્ષોના વરાંકુરોવાળા અગ્ર શિખરો નિરંતર નીકળેલા નવતરૂણ પલ્લવોથી તથા કોમળ મનોજ્ઞ ઉજ્જવલ કમ્પાયમાન ધીરે ધીરે હલતા કિસલયોથી અને કોમળ પ્રવાળોથી પલ્લવાંકુરોથી શોભાયમાન બનેલા રહે છે. અંકુર અને પ્રવાલમાં કાલકૃત અવસ્થા વિશેષથી ભેદ થઈ જાય છે. 'णिच्चं कुसुमिया, णिच्चं मउलिया, णिच्चं लवइया, णिच्चं थवइया, णिच्चं गुम्मिया, णिच्चं गोच्छिया, णिच्चं जमलिया, णिच्चं जुयलिया, णिच्चं विणमिया, णिच्चं पण·

जुगलिया णिच्चं विणमिया णिच्चं पणमिया णिच्चं कुसुमिय मउलिय लवइय थवइय गुम्मिय गोच्छिय जमलिय जुगलिय विणमिय पणमिय सुविभत्त पंडिमंजरिवडिंसगधरा' नित्यं कुसुमिता नित्यं मुकुलिता नित्यं पल्लविताः नित्यं स्तबकिता नित्यं गुल्मिता नित्यं गुच्छिता नित्यं यमलिता नित्यं युगलिता नित्यं विनमिता नित्यं प्रणमिता नित्यं कुसुमितमुकुलित पल्लवित स्तबकित गुल्मित गुच्छित यमलितयुगलितविनत प्रणतसुविभक्तपिण्डमञ्जर्यवतंसकधराः, इतिच्छाया।

व्याख्यातपूर्वमिदं प्रकरणम् एतस्य व्याख्यानं पूर्ववदेव ज्ञातव्यम्। तथा— 'सुयबरहिणमयणसलागाकोइलकोरगभिंगारगकोंडलग जीवंजीवगणंदिमुहकविल- पिंगलक्खकारंडवचक्कवागकलहंसंसारसाणेगसउणगणमिहुणविचारियसद्दुन्नइय-

---

निच्चं विणमिया, निच्चं पणमिया' ये वृक्ष सदा कुसुमित रहते हैं नित्य मुकुलित रहते हैं, नित्यपल्लवित रहते हैं नित्य स्तबकित रहते है नित्य गुल्मित रहते है नित्य गुच्छित रहते है नित्य यमलित रहते है। नित्य युगलित रहते है नित्य विनमित रहते है एवं नित्य प्रणमित रहते है इस तरह से नित्यकुसुमित, मुकुलित पल्लवित, स्तबकित गुल्मित गुच्छित यमलित युगलित विनमित एवं प्रणमित बने हुए ये वृक्ष सुविभक्त पिण्डवाली मंजरीरूप अवतंसक को धारण किये रहते है इन पदों का अर्थ पूर्व प्रकरण में व्याख्यात हो चूका है। 'सुयबरहिण मयणसलागा कोइलकोरग–शुकबर्हिण मदन शलाका कोकिलकोरक' इत्यादि, इन वृक्षों के उपर शुक के जोडे मयूरों के जोडे, मदनशलाका–मेना के जोडे, कोकिल के जोडे, चक्रवाक के जोडे, कलहंस के जोडे, सारस के जोडे, इत्यादि अनेक पक्षियों

मिया' આ વૃક્ષો કાયમ કુસુમિત રહે છે. નિત્ય મુકુલિત રહે છે, નિત્ય પલ્લવિત રહે છે, નિત્ય સ્તબકિત રહે છે નિત્ય ગુલ્મિત રહે છે, નિત્ય ગુચ્છિત રહે છે. નિત્ય યમલિત રહે છે. નિત્ય યુગલિત રહે છે. નિત્ય વિનમિત રહે છે- અને નિત્ય પ્રણમિત રહે છે આ રીતે નિત્ય કુસુમિત, મુકુલિત, પલ્લવિત, સ્તબકિત, ગુલ્મિત ગુચ્છિત, યમલિત, યુગલિત; વિનમિત, તેમજ પ્રણમિત બનેલા આ વૃક્ષો સુવિભકત પિંડવાળી મંજરી રૂપ અવતંસક-વસ્ત્રને ધારણ કરીને રહે છે. આ શબ્દોનો અર્થ પહેલાં સૂત્રમાં બતાવવામાં આવી ગયેલ છે. 'सुयबरहिण मयणसलागा कोइल कोरग सुकबरहिण मदनसलाका कोकिल कोरक' ઈત્યાદિ એ વૃક્ષોની ઉપર શુકના જોડલા, મયૂરોના જોડલા, મદનશલાકા–મેનાના જોડલા કોયલના જોડલા, ચક્રવાકના જોડલા, કલહંસના જોડલા સારસના જોડલા વિગેરે અનેક પ્રકારના

महुरसनाइयसुरम्मा' शुकबर्हिमदनशलाकाकोकिलकोरकभृङ्गारककोंडलक जीवंजीवकनन्दीमुखकपिलपिङ्गलाक्षकारण्डवचक्रवाककलहंससारसाद्यनेकेषां शकुनगणानां मिथुनैः स्त्रीपुरुषयुग्मैर्विरचितम् इतस्ततो गतं यच्च शब्दमतिकम् उन्नतशब्दकं मधुरस्वरं च नादितं लापितं येषु ते तथा, अतएव सुरम्याः—सुष्ठु रमणीयाः, अत्र शुकाः—कीराः, बर्हिणो मयूराः मदनशलाका सारिका, चक्रवाकहंससारसा लोकप्रसिद्धा एव, एतदन्ये पक्षिविशेषास्तु लोकत एव ज्ञातव्याः। तथा—'संपिंडियदप्पियभमरमहुयरीपहकरा' संपिण्डिताः, एकत्र पिण्डिभूता दृप्ता मदोन्मत्ततया दर्पाध्माता भ्रमरमधुकरीणाम् पहकराः—सङ्घाता यत्र ते संपिण्डितदृप्तभ्रमरमधुकरीपहकराः, तथा—'परिलीयमाणमत्तछप्पयकुसुमासवलोलमहुरगुमगुमायंत गुंजतदेसभागा' परिलीयमानाः—अन्यत आगत्यागत्य श्रयन्तो मत्ताः

के जोडे बैठे बैठे बहुत दूर तक सुने जाने वाले उन्नत शब्दवाले ऐसे मधुर स्वरोपेत शब्दों को करते रहते हैं चह चहाते रहते हैं इससे इन वृक्षों की सुन्दरता में विशेषता आजाती है इन वृक्षों के ऊपर 'संपिंडियदप्पियभमरमहुयरी पहकरा—संपिण्डितदृप्तभ्रमरमधुकरी पहकराः' मधुका संचयकरनेवाले उन्मत्त पिन्डीभूतभ्रमरों का और भ्रमरियों का समूहभी बैठा रहता है। 'परिलीयमाणमत्तछप्पयकुसुमासवलोलमहुरगुमगुमायमानगुञ्जदेसभागा—परिलीयमानमत्त षट्पद कुसुमासवलोलमधुर गुमगुमायमान गुञ्जदेशभागाः' इन वृक्षों के इधर उधर के पास के स्थानों में बाहर से आए हुए अनेक भ्रमर बैठे रहते हैं ये मधुपान से मदोन्मत्त होते है। तथा किञ्जल्क—पुष्पपराग के पानकरने में इनकी लंपटता बनी रहती है मधुर मधुर रूप से ये गुम

પક્ષિયોના જોડલાઓ બેઠા બેઠા ઘણે દૂર સુધી સંભળાતા અને ઉચ્ચ સ્વર યુક્ત એવા મધુર સ્વરવાળા રમણીય શબ્દો કરતા રહે છે. ચહચહાતા રહે છે. એથી એ વૃક્ષોની સુંદરતામાં વિશેષ શોભા જણાઈ આવે છે એ વૃક્ષોની ઉપર 'સંપિંડિયદપ્પિયભમર મહુયરીપહકરા—સંપિંડિતદૃપ્તભ્રમરમધુકરી પ્રહકરાઃ' મધનો સંગ્રહ કરવાવાળા ઉન્મત્ત પિંડીભૂત ભમરાઓનો અને ભમરીયોનો સમૂહ પણ હમેશાં બેસી રહે છે. 'પરિલીયમાણમત્ત છપ્પય કુસુમાસવલોલમ ગુર ગુમગુમાયમાનગુંજદ્દેસભાગા—પરિલીયમાનમત્તષટ્પદ કુસુમાસવલોલમધુરગુમગુમાયમાનગુઞ્જદ્દેશભાગા' એ વૃક્ષોની આસપાસના ભાગમાં બહારથી આવેલા અનેક ભમરાઓ બેસી રહે છે, અને મધુપાન કરીને મદોન્મત્ત બને છે. તથા કિંજલ્ક—પુષ્પપરાગનું પાન કરવામાં તેનું લંપટ પણું જણાઈ આવે છે. તેઓ મધુર મધુર શબ્દોથી ગુમ ગુમાયમાન રહે છે. અર્થાત્ ગણ

षट्पदाः कुसुमासवलोलाः किंजल्कपानलम्पटाः मधुरं गुमगुमायमानाः-परिभ्रमन्तस्तैः-गुञ्जन्तः-गुञ्जारवयुक्ता देशभागाः प्रदेशा येषां ते परिलीयमानमत्त षट् पदकुसुमासवलोलमधुरगुमगुमायमानगुञ्जद्देशभागाः, तथा-'अब्भिंतरपुप्फफला' अभ्यन्तराणि-अभ्यन्तरवर्तीनि पुष्पाणि फलानि च येषां तेऽभ्यन्तरपुष्पफलाः, तथा-'बाहिरपत्तच्छन्ना' बहिः पत्रैश्छन्नाः-व्याप्ता इति-बहिः पत्रच्छन्नाः, तथा-पत्रैश्च पुष्पैश्च अवच्छन्नपरिच्छन्नाः-अत्यन्तमाच्छादिताः, तथा-'णीरोगा' नीरोगाः-रोगरहिताः शटनवर्जिताः, 'अकंटगा' अकण्टकाः-कण्टकवर्जिताः, नैतेषु मध्ये बब्बूलादि कण्टकिवृक्षाः सन्तीति भावः। तथा-'साउफला' स्वादुफलाः, स्वादूनि फलानि येषां ते तथा-णिद्धफला' स्निग्धफलाः स्निग्धानि-स्निग्धकान्तियुक्तानि फलानि येषां ते तथा-'णाणाविह गुच्छगुम्ममंडवगसोहिया' प्रत्यासन्नैर्नानाविधैरनेकप्रकारैर्गुच्छैः वृन्ताकी प्रभृतिभिः गुल्मैर्नवमालिकादिभिः

गुमायमान-गुन गुनाते रहते हैं झंकार-क्रिया करते है अतः वृक्षों के देशभाग उनकी गुंजार से बड़े अच्छे सुहावने लगते है 'अब्भिंतर पुप्फफला' इनवृक्षों के पुष्प और फल उन्हीं के भीतर छुपे रहते है, 'बाहिरपत्तच्छन्ना' बाहर में ये वृक्ष पत्रों से आच्छादित रहते है। इस तरह ये वृक्ष पत्र और पुष्पो से 'अवच्छन्न परिच्छन्ना' सदा उत्पन्न रूप से बहुत अधिक रूप से आच्छादित बने रहते है 'नीरोगा' इन वृक्षों में वनस्पतिकायिक संबंधी कोइ भी रोग नही होता है 'अकंटगा' इन वृक्षों के बीच बबूल आदि कांटों वाले वृक्ष नही होते। इनके फल बहुत ही अधिक मिष्ट स्वादवाले होते है स्निग्धस्पर्शवाले होते है। प्रत्यासन्न नाना प्रकार के गुच्छों से, गुल्मों से-नवमालिकादि के मण्डपों से और द्राक्षा आदिके मंडपों से ये सदा सुशोभित बने

ગણાટ કરતા રહે છે. ઝંકાર કર્યા કરે છે તેથી એ વૃક્ષોના પ્રદેશ ભાગો એ પક્ષિઓના ગુંજારવથી ખૂબજ સુંદર અને અત્યંત સોહામણા લાગે છે 'अब्भिंतर पुप्फफला' એ વૃક્ષોના પુષ્પો અને ફળો તે વૃક્ષોની ઘટામાં જ છુપાઈ રહે છે. 'बाहिरपत्तच्छन्ना' બહારથી એ વૃક્ષો પાનાઓથી ઢંકાયેલા રહે છે. આ રીતે એ વૃક્ષો પત્રો અને પુષ્પોથી 'अवच्छन्नपरिच्छन्ना' સદા ઉત્તમ રીતે આચ્છાદિત ઢંકાયેલા બન્યા રહે છે. 'नीरोगा' આ વૃક્ષોમાં વનસ્પતિકાયિક સંબંધી કોઈ પણ રોગ હોતો નથી. 'अकंटगा' એ વૃક્ષોમાં બાવળ વિગેરે કાંટાવાળા વૃક્ષો હોતા નથી તેના ફળો ઘણાજ વધારે મીઠાશવાળા હોય છે. સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળા હોય છે. સમીપવર્તી અનેક પ્રકારના ગુચ્છોથી, ગુલ્મોથી, નવમાલિકા વિગેરેના મંડપોથી અને દરાખ વિગેરેના મંડપોથી એ વૃક્ષો સદાકાળ સુશોભિત

सेउकेउबहुला' शुभसेतु केतुबहुलाः शुभा-प्रधानाः सेतवो मार्गाः आलवाल-पाल्यो वा केतवो ध्वजा, बहुला अनेकरूपा येषां ते तथा, एतानि यावत्पद-संगृहीतानि पदानि व्याख्यातानि। अथ सूत्रगतपदानि व्याख्यायन्ते-'अणेग सगडरहजाणजुग्गसिवियसंदमाणिय पडिमोयणा' अनेकशकटरथयानयुग्यशिबिक-स्यन्दमानिकाप्रतिमोचनाः, तत्र शकटाः प्रसिद्धाः रथा द्विविधाः क्रीडारथाः संग्रामरथाश्च, यानानि सामान्यतः शेषाणि वाहनानि युग्यानि गोल्लदेशप्रसिद्धानि द्विहस्तप्रमाणानि वेदिकोपशोभितानि जम्पानानि, शिबिका कूटाकारेणाच्छादिता जम्पानविशेषाः स्यन्दमानिकाः-पुरुषप्रमाणा जम्पानविशेषाः, अनेकेषां शकट-रथादीनां प्रतिमोचनं तेषामधः छायाबाहुल्यात् विस्तीर्णत्वाच्च विश्रान्त्यर्थं शकटादीनां स्थापनं भवति येषु ते तथा, अतः 'सुरम्मा' सुरम्याः-विशेषतोऽति-रमणीयाः, तथा-'पासादीया' प्रासादीयाः, दर्शनीयाः, अभिरूपाः, प्रतिरूपाः इति पदचतुष्टयं व्याख्यातपूर्वम्।

क्यारियां है वे शुभ है तथा उनसे उपर जो ध्वजाएं लगी है वे भी अनेकरूप वाली है यहां तक यावत्पद से संगृहीत पदों का अर्थ हुआ अब सूत्र गत पदों की व्याख्या की जाती है 'अणेग सगड रहजाण जुग्ग० यहां रथ दो प्रकार के होते हैं, एक क्रीड़ारथ और दूसरे संग्राम रथ अनेक शकट गाडे अनेक रथ यान-वाहन-युग्य-गोल्लदेश प्रसिद्ध द्विहस्त प्रमाण वेदिकोपशोभित जम्पानशिबिका और स्यन्दमानिका -ये सब वाहन छाया अधिक होने का कारण इनके तल भाग में ठहरते रहते है ऐसा विस्तीर्ण तलभाग इसका है इस कारण से ये 'सुरम्मा' अत्यन्तरमणीय है तथा प्रासादीयदर्शनीय अभिरूप और

થઇ જાય એટલા ગંધ સંઘાતનું નામ ગંધઘ્રાણિ છે. 'सुहसेउ केउबहुला' તેના જે આલવાલ કયારાઓ છે તે સુંદર છે તથા તેના પર જે ધજાઓ લાગેલી છે તે પણ અનેક પ્રકારના રૂપવાળી છે. આટલા સુધી યાવત્પદથી સંગ્રહાયેલ પદોની વ્યાખ્યા કરવામાં આવેલ છે.

હવે સૂત્રમાં આવેલ પદોની વ્યાખ્યા કરવામાં આવે છે. 'अणेगसगडरह-जाण जुग्ग०' અહીંયાં રથ બે પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે. એક ક્રીડારથ અને બીજો સંગ્રામરથ. અનેક શકટ ગાડા અનેક રથ-યાન વાહન યુગ્ય ગોલ્લ દેશ પ્રસિદ્ધ બે હાથ પ્રમાણની વેદિકાથી શોભાયમાન જંપાન શિબિકા અને સ્યન્દમાનિકા આ બધા વાહનો એ વૃક્ષોની છાયા સુંદર હોવાથી તેની તળે આરામ કરવા ઉભા રાખવામાં આવે છે, એવો વિસ્તાર વાળો તળભાગ આ વૃક્ષોનો છે. એ કારણથી એ 'सुरम्मा' અત્યંત રમણીય છે. તથા પ્રાસાદીય

अथास्य वनषण्डस्य भूमिभागो वर्ण्यते-'तस्स णं' इत्यादि, 'तस्स णं वणसंडस्स' तस्य खलु वनषण्डस्य 'अंतो बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते' अन्तर्मध्ये बहुसमःसन् रमणीयो मनोज्ञ इति बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः-कथितः किं विशिष्ट. सः ? इत्याह-'से जहाणामए' इत्यादि, 'से जहाणामए' तद्यथा नामकः 'आलिंगपुक्खरेइ वा' आलिङ्ग पुष्करमिति वा, आलिङ्गो मुरजो वाद्यविशेषस्तस्य पुष्करचर्मपुटकं तत्किलात्यन्तसमं भवतीति तेनोपमा क्रियते-सर्वत्र-सर्वेऽपि इति शब्दाः समुच्चये। 'मुइंगपुक्खरेइ वा' मृदङ्गपुष्करमिति वा, मृदङ्गो लोकप्रसिद्धो वाद्यविशेषस्तस्य पुष्करं मृदङ्गपुष्करमिति। 'सरतलेइ

प्रतिरूप है इन पदों का अर्थ पहले आचूका है। अब इस वनखण्डके भूमिभागका वर्णन करते हैं 'तस्स णं वणसंडस्स अंतो बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते' इस वनखण्डका जो भीतरका भूमिभाग है वह बहु सम है बिलकुल बराबर एकता है ऊंचा नीचा नहीं है किस प्रकार का वह सम भूमिभाग है इसको अलिङ्ग पुष्कर आदि उपमाओं से बताते हैं 'से जहानामए अलिंगपुक्खरेति वा' इत्यादि। वह भूमिभाग ऐसा प्रतीत होता है कि जैसा, आलिङ्ग पुष्कर होता है आलिङ्ग नाम मुरज वाद्यविशेषका हैं तथा इसके ऊपर जो चमडा मढा रहता है उसका नाम पुष्कर है। यह आलिङ्ग पुष्कर अत्यन्त सम होता है इसी तरह वहां का वह भूमिभाग मृदङ्ग के पुष्कर जैसा अत्यन्तसम है मृदङ्ग लोकप्रसिद्ध एक प्रकार का वाद्यविशेष है, इसका भी पुष्कर बिलकुल सम होता है ऊंचा नीचा नहीं होता है इसी प्रकार परिपूर्ण

દર્શનીય, અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ છે. આ પદોનો અર્થ પહેલા આવી ગયેલ છે.

હવે આ વનખંડના ભૂમિભાગનું વર્ણન કરવામાં આવે છે 'तस्स णं वणखंडस्स अंतो बहु समरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते' આ વનખંડની અંદરનો જે ભૂમિભાગ છે, તે ઘણો સમ છે, બિલકુલ બરોબર એક સરખો છે, ઉંચો નીચો નથી કેવા પ્રકારનો એ સમભાગ છે તે આલિંગ પુષ્કર વિગેરેની ઉપમાઓ દ્વારા બતાવે છે. 'से जहा नामए आलिंगपुक्खरेति वा' ઈત્યાદિ એ ભૂમિભાગ એવો જણાય છે કે જેવું આલિંગ પુષ્કર હોય છે, આ આલિંગ નામ મુરજ વાદ્યવિશેષનું છે, તથા તેના ઉપર જે ચામડું મઢેલું હોય છે, તેનું નામ પુષ્કર છે. આ આલિંગપુષ્કર ઘણોજ સમ-સરખો હોય છે એજ રીતનો ત્યાંનો તે ભૂમિભાગ મૃદંગના પુષ્કર જેવો સમ-સરખો છે. મૃદંગએ લોક પ્રસિદ્ધ એક પ્રકારનું વાદ્ય વિશેષ છે, તેનુ પુષ્કર પણ બિલકુલ સરખુ હોય છે, ઉચું નીચું હોતુ નથી. એજ રીતે પરિપૂર્ણ પાણીથી ભરેલ તળાવની ઉપરનો ભાગ

वा' सरस्तलमिति वा पानीयेन भृतं तडागं सरस्तस्य तलम्-उपरितनो भागः 'करतलेइ वा' करतलमिति वा करतलं प्रतीतम् 'चंदमंडलेइ वा' चन्द्रमण्डल मिति वा, चन्द्रमण्डलं च यद्यपि तत्त्वतृत्त्या उत्तानीकृत कपित्थाकार पीठप्रासादापेक्षया वृत्तालेखमिति तद्गतो दृश्यमानो भागो न समतलस्तथापि प्रतिभासते समतल इति तदुपादानम् ॥ 'आयंस मंडलेइ वा' आदर्शमण्डलमिति वा-दर्पण-मण्डलमिति वा, 'सूरमंडलेइ वा' सूर्यमण्डलमिति वा, 'उरब्भचम्मेइ वा' उरभ्रः ऊरणः 'घेटा' इति लोकप्रसिद्धः 'उसभचम्मेइ वा' वृषभचर्म, इति वा, 'वराह-

-पानी से भरे हुए तालाबका ऊपर का भाग जैसा समतलवाला होता है उसी प्रकार से यहां का भूमिभाग भी समतल वाला है ऊंचा नीचा नहीं है इसी प्रकार जैसा करतल के समान समभागवाला है जिस प्रकार चन्द्रमण्डल समतलप्रतीत होता है इसी प्रकार से वहां का भूमि-भाग भी समतलवाला है यद्यपि चन्द्रमण्डल समतलवाला नहीं होता है क्यों कि चन्द्रमंडल में उत्तानीकृत कपित्थके आकार के जैसे पीठ प्रासादकी अपेक्षा ऊंचा नीचापन है परन्तु यहां जो समतलता के विषय में इन्हें दृष्टान्त कोटी मे रखागया है, वह उनका दृश्यमानभाग समतल रूप से प्रतीभासित होता है इस अपेक्षा से रखागया है, इसी प्रकार से वहां का भूमिभाग 'आयंसमंडलेइ वा सूरमंडलाइ वा' आदर्शतल के समान समतलवाला है और सूर्य मंडल जैसा समतल होता है वैसा सम-तल है 'उरब्भ०' उरभ्र नाम ऊरण का है जिसे भाषा मे घेटा कहा जाता है इसका चमडा बिलकुल समतल होता है इसी प्रकार-'उसभचम्मेइ

જેમ એક સરખો સમતલ હોય છે ઉંચો નીચો હોતો નથી, એજ રીતનો એ ભૂમિભાગ સમતલ હોય છે. જેમ કરતલ એક સરખો સમ હોય છે તેમ એ ભૂમિભાગ પણ કરતલ જેવો સમતલ હોય છે. જે પ્રમાણે ચંદ્ર મંડલ એક સરખું સમ હોય છે એજ રીતે ત્યાંનો ભૂમિભાગ પણ સમતલ હોય છે. યદ્યપિ ચંદ્ર મંડલ સમતલ હોતું નથી કેમકે ચંદ્રમંડલમાં ઉંચા કરેલ કોઠાના આકાર જેવો પીઠ-પ્રાકારના જેવું ઉંચાનીચાપણું છે. પરંતુ અહીયાં જે તેને સમતલ પણાના દૃષ્ટાંતમાં રાખવામાં આવેલ છે, તે તેનો દૃશ્યમાન દેખાતો ભાગ સમતલ દેખાય છે એ અપેક્ષાથી અહીં રાખેલ છે એજ રીતે ત્યાંનો ભૂમિભાગ 'આયંસમંડલેઇ વા સૂરમંડલેઇ વા' આદર્શ તલના સરખો સમતલ વાળો છે. અને સૂર્ય મંડલ જેમ સમતલ હોય છે તેવો એ ભૂમિ-ભાગ સમતલ વાળો છે 'उरब्भ०' ઉરભ્ર ઉરણને કહે છે, જેને ભાષામાં ઘેટા કહેવામાં આવે છે. તેનું ચામડું એકદમ સમતલ હોય છે, તેના જેવો

चम्मेइ वा' वराहचर्म इति वा, 'सीहचम्मेइ वा' सिंहचर्म इति वा, 'वग्घचम्मेइ वा' व्याघ्रचर्मेति वा, 'विगचम्मेइ वा' वृकचर्मेति वा, 'दीवीचम्मेइ वा' द्वीपि-चित्रकस्तस्य चर्मेति वा, 'अणेग संकुकीलगसहस्सवितते' अनेकशङ्कुकीलकसहस्रविततः एतेषामुरभ्रादीनां प्रत्येकं चर्म अनेकैः शङ्कुप्रमाणैः कीलकसहस्रैः महद्भिः कीलकैरताडित प्रायो मध्य क्षामं भवति न समतलं भवति, अतः शङ्कुग्रहणम्, विततं-विततीकृतम् ताडितं सत् यथाऽत्यन्तं बहुसमं भवति तथा तस्यापि वनषण्डस्यान्तर्बहुसमो भूमिभागः। पुनः कथंभूतो भूमिभागस्तत्राह-'णाणाविह पंचवन्नेहिं' इत्यादि, 'णाणाविह पंचवण्णेहिं तणेहि य मणीहि य उवसोभिए' नानाविध पञ्चवर्णैस्तृणैश्च मणिभिश्चोपशोभितः कथंभूतै स्तैः? तत्राह-'अ.वड'

वा' उसभभाषा में बैलका नाम है 'वराह चम्मेइ वा' वराह नाम सुअर का है 'सीह चम्मेइ वा' सिंहा नाम शेर का है। 'वग्घ चम्मेइ वा' व्याघ्र नाम सिंह की ही एक जाति के जानवरका नाम है, 'विगचम्मेइ वा' वृकनाम भेडिया का है 'दीवि चम्मेइ वा' द्वीपीनाम चीत्ता का है 'अणेग संकुकीलग सहस्सवितते' इन सब जानवरों का चमडा शङ्कुप्रमाण बडी २ हजारों कीलों से जब तक ताडित नहीं होता है तब तक वह समतल वाला नहीं होता है, किन्तु वह मध्य में क्षाम-पतला-रहता है और जब वह-ताडित होता है तब वह बहुसम हो जाता है, अतः जिस प्रकार इन सबका चमडा इस प्रकार से ताडित हो जाने पर समतल वाला हो जाता है, उसी प्रकार से इस वनखंड का भी भीतरी भूमि भाग समतल वाला है 'णाणाविह पंचवण्णेहिं तणेहिं य मणीहिय उवसोभिए' यह भूमिभाग नाना प्रकार के पंचवर्णों वाले तृणों से एवं

એ ભૂમિભાગ સમતલ છે એજ રીતે 'उसभचम्मेइ वा' વૃષભ અર્થાત્ બળદ 'वराहचम्मे इवा' વરાહ (ભુંડ) સુવરને કહે છે. 'सीहचम्मेइ वा' સિંહ 'वग्घचम्मे इवा' વાઘ એ સિંહની જ એક જાતનું નામ છે. 'विगचम्मेइ वा' વૃક અર્થાત્ બકરાં 'दीविचम्मेइ वा' દ્વીપિ એ ચિત્તાનું નામ છે 'अणेग संकुकीलग सहस्सवितते' આ બધા જાનવરોનુ ચામડું શંકુ જેવા મોટા મોટા હજારો ખીલાથી જ્યાં સુધી ટીપવામાં આવતા નથી ત્યાં સુધી તે સમતલ બનતા નથી. પરંતુ તે મધ્યમા પાતળા રહે છે. અને જ્યારે તે ટીપાય છે, ત્યારે તે એક દમ સમ સરખા બની જાય છે. તેથી જે રીતે આ બધાનું ચામડું આ રીતે ટીપાયા પછી સમતલ બને છે, એ જ પ્રમાણે એ વનખંડની અંદરનો ભૂમિ ભાગ સમતાવાળો હોય છે 'णाणाविह पंचवण्णेहिं तणेहिं य मणीहिय उव सोभिए' આ ભૂમિભાગ અનેક પ્રકારના પંચ વર્ણવાળા તૃણોથી અને મણિયો

इत्यादि, 'आवड पच्चावडसेढी पसेढी सोत्थिय सोवत्थिय पूसमाण वद्धमाण-मच्छंडकजारमारफुल्लावलि पउमपत्तसागरतरंगवासंतिलयपउमलयभत्तिचित्तेहिं' आवर्त्तप्रत्यावर्त्त श्रेणिप्रश्रेणि स्वस्तिक सौवस्तिक पुष्पमाणवर्द्धमानकमत्स्याण्डकमकराण्डकजारमारपुष्पावलिपद्मपत्रसागरतरङ्गवासन्तीलतापद्मलताभक्तिचित्रैरुपशोभितः अत्र आवर्त्तादीनि मणीनां लक्षणानि, तत्र आवर्त्तो लोकप्रसिद्ध एव, एकस्यावर्त्तस्य प्रत्यभिमुख आवर्त्तः प्रत्यावर्त्तः, श्रेणिस्तथाविधबिन्दुजलादेः पङ्क्तिः, तस्याश्च श्रेणेः विनिर्गता या अन्या श्रेणिः सा प्रश्रेणिः, स्वस्तिको लोक-

---

मणियों से उपशोभित है यहां आगे के पदों से सबंध बताया गया है- वे तृण और मणि किस प्रकारके है सो दिखलाते है 'आवडपच्चावड सेढीपसेढी सोत्थिय सोवत्थिय पूसमाणवद्धमाण मच्छंडकमकरडकजार मारफुल्लावलि पउमपत्त सागरतरंगवासंतिलयपउमलयभत्तिचित्तेहिं' ये तृण और मणियां आवर्त्त प्रत्यावर्त्त, श्रेणी प्रश्रेणि स्वस्तिक सौवस्तिक, पुष्पमाणव वर्द्धमानक-शराव संपुट मत्स्यांडक, मकराण्डक एवं जारमार इन सब रचनाओं से अर्थात् आवर्त्तादिलक्षणों से युक्त है एवं पुष्पवलि पद्म पत्र सागरतरङ्ग वासन्तीलता और पद्मलता इनकी रचनाओं से जिनमें चित्र बने हुए हैं. मणिका लक्षण जो आवर्त है वह तो लोकप्रसिद्ध ही है एक आवर्त्तक के सामने जो दूसरा आवर्त्त होता है वह प्रत्यावर्त्त है इस प्रकार की जो बिन्दु जैसा बिन्दुसमूहों की पंक्ति है वह श्रेणि है. इस श्रेणि से जो दूसरी

થી શોભાયમાન રહે છે. અહીં આગળના પદોનો સંબંધ બતાવેલ છે.

એ તૃણ અને મણિયો કેવા પ્રકારના છે એ સૂત્રકાર બતાવે છે. 'આવડ્ઢ પચ્ચાવડ્ઢી સેઢીપસેઢી સોત્થિય સોવત્થિય પૂસમાણવદ્ધમાણમચ્છંડકમકરંડકજારમારફુલ્લાવલિ પઉમપત્તસાગરતરંગવાસતિલયપઉમલય ભત્તિચિત્તેહિં' આ તૃણ અને મણિયો આવર્ત પ્રત્યાવર્ત શ્રેણી પ્રશ્રેણી સ્વસ્તિક સૌવસ્તિક પુષ્પમાણવ વર્દ્ધમાનક શરાવસંપુટ મત્સ્યાંડક. મકરાંડક એવં જારમાર આ બધી રચનાઓથી અર્થાત્ આવર્ત વિગેરેના લક્ષણો વાળો એ ભૂમિભાગ છે. તથા પુષ્પાવલી, પદ્મપત્ર, સાગરતરંગ, વાસંતીલતા અને પદ્મલતા એ બધાઓની રચનાથી જેમાં ચિત્રો બનેલા છે. એવો એ ભૂમિભાગ છે.

હવે આવર્ત વિગેરે શબ્દોનો અર્થ બતાવવામાં આવે છે. મણિનું એક લક્ષણ આવર્ત છે તે તો લોકમાં પ્રસિદ્ધજ છે. તથા જલતરંગને પણ આવર્ત કહેવામાં આવે છે. એક આવર્તની સામે જે બીજુ આવર્ત થાય છે તેને પ્રત્યાવર્ત કહે છે. બીંદુ સમૂહોની જે પંક્તિ હોય તેને શ્રેણી કહે છે. એક શ્રેણીથી જે બીજી શ્રેણી નીકળેલી હોય છે, તેને પ્રશ્રેણી કહે છે. સાથિ-

प्रसिद्धः, सौवस्तिक पुष्पमाणवौ लक्षणविशेषौ लोकादेवावगन्तव्यौ, वर्द्धमानकं शरावसंपुटं, मत्स्याण्डकमकराण्डके लोकप्रसिद्धे एव, जारमारैति मणेर्लक्षणविशेषौ लोकख्यातौ, पुष्पावलि पद्मपत्रसागरतरङ्गवासन्तीलता पद्मलताः प्रसिद्धा एव, तासां पुष्पावल्यादि पद्मलतान्तानां भक्त्या विच्छित्त्या चित्रैः आवर्त्तादि लक्षणोपेतैः, तथा-'सच्छाएहिं' सच्छायैः-विलक्षणच्छायायुक्तैः 'सप्परीएहिं' समरीचिकैः बहिर्गतकिरणजालसहितैः, 'स उज्जोएहिं' सोद्योतैः-बहिर्व्यवस्थित समीपवर्त्ति वस्तुस्तोमप्रकाशकरोद्योतसहितैः, एवम्भूतैः 'नाणाविह पंचवण्णेहिं' नानाविधपञ्च वर्णैर्विभिन्नजातीयपञ्चवर्णोपेतैः-तृणैर्मणिभिश्चोपशोभितो वनषण्डः, तानेव पञ्चवर्णान् दर्शयितुमाह-'तं जहा' इत्यादि, 'तं जहा' तद्यथा 'किण्हेहिं जाव सुक्किलेहिं' कृष्णवर्णैर्यावच्छुक्लवर्णैः, यावत्पदेन नीललोहितपीतवर्णानां संग्रहो भवति। एतान् पञ्चवर्णान् पृथक् पृथक् वर्णयति- तत्र प्रथमं गौतमः कृष्णवर्णविषये पृच्छति

श्रेणि निकली हुई होती है वह प्रश्रेणि है साथिये का नाम स्वस्तिक है, सौवस्तिक और पुष्पमाण ये दो लक्षणविशेष लोक से जानने योग्य है शरावसंपुट का नाम वर्द्धमानक है मत्स्याण्डक और मकराण्डक भी मणिलक्षण विशेष है। और ये भी रत्नपरिक्षकों से जानने योग्य है। जार मार भी इसी प्रकार के मणिलक्षणविशेष है और ये भी जौहरियों से जानने योग्य है। 'सच्छाएहिं' सप्पिरीएहिं सउज्जोएहिं नाणाविहपंचवण्णेहिं' तथा ये तृण मणियां सुन्दर कांति से युक्त है। बाहर निकलती हुई किरण जाल से सहित है तथा बाहर रही हुई निकट की वस्तुओ के समूह के प्रकाश करने वाले उद्योत से युक्त है जिन पांचवर्ण वाले तृण और नानाविधमणियों से यह भूमि भाग युक्त है वे मणियां कृष्णवर्ण, यावत् शुक्लवर्ण इनवर्णो से सुशोभित है यहां यावत्पद से नील लोहित और पीलवर्णों का ग्रहण

યાને સ્વસ્તિક કહે છે. સૌવસ્તિક અને પુષ્પમાણવ એ બે શબ્દોનો અર્થ લોક સમૂહથી જાણી લેવો. શરાવસંપુટને વર્દ્ધમાનક કહે છે મત્સ્યંડક ને મકરાંડક એ મણિયોના લક્ષણ વિશેષ છે અને એ રત્નની પરીક્ષા કરવાવાળા પાસેથી સમજી લેવા. 'सच्छाएहिं' समरीएहिं सउज्जोएहि णाणाविह पंच वण्णेहि' તથા આ તૃણ અને મણિયો સુંદર કાંતિથી યુક્ત છે બહાર નીકળતી કિરણજાળોથી યુક્ત છે તથા બહાર રહેલ સમીપની વસ્તુઓના સમૂહને પ્રકાશિત કરવાવાળા ઉદ્યોત તેજથી યુક્ત છે. જે પંચ વર્ણના તૃણ અને નાના પ્રકારના મણિથી એ ભૂમિભાગ યુક્ત છે, તે મણિયો કૃષ્ણવર્ણ યાવત્ શુક્લ વર્ણથી સુશોભિત છે અહીંયાં યાવત્પદથી નીલ, લોહિત, અને પીતવર્ણ

'तत्थ णं जे ते किण्हा तणाय मणीय' तत्र–तेषां पञ्चवर्णा तृणानां मणीनां च मध्ये खलु यानि तानि कृष्णानि तृणानि ये ते कृष्णा मणयश्च 'तेसिं णं अयं एयारूवे वण्णावासे पन्नत्ते' तेषां कृष्णवर्णोपेतानां तृणानां मणीनां च खलु किम् अयम्–अनन्तरमुद्दिश्यमान एतावद्रूपोऽनन्तरमेव वक्ष्यमाणस्वरूपो वर्णावासो–वर्णनिवेशः प्रज्ञप्तः–कथितः? तदेव दर्शयति–'से जहा णामए' तद्यथानामकम्–'जीमूतेइ वा' जीमूत इति वा, जीमूतो मेघः स वर्षा प्रारम्भसमये जलभृतो ज्ञातव्य स्तत्सदृशस्तृणानां मणीनां च कृष्णवर्णः, तादृशमेघस्यैवातिकालिमसंभवात्, इति शब्द उपमाभूतवस्तूनामपरिसमाप्तिद्योतकः वा शब्द उपमानान्तरापेक्षया समुच्चये, एवमेव सर्वत्रैव इति शब्द वा शब्दौ द्रष्टव्याविति।

'अंजणेइ वा' अञ्जनमिति वा, तत्र अञ्जनं सौवीराञ्जनं रत्नविशेषो वा 'खंजणेइ वा' खञ्जनमिति वा खञ्जनं दीपमल्लिकामलः, 'कज्जलेइ वा' कज्जलमिति वा कज्जलं दीपशिखा पतितम् 'मसीति वा' मषीति वा, तदेव कज्जलं

हुआ है इन पांचों वर्णों का पृथक् पृथक् वर्णन करते हैं उनमें गौतमस्वामी प्रथम कालवर्ण के विषय में पूछते हैं हे भगवन् 'तत्थ णं जे ते कण्हा तणा मणीय' इन पांचवर्णवाले तृणों और मणियों के बीच में जो कृष्णवर्णवाले तृण और मणियां हैं 'तेसिणं अयं एयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते' उनका वर्णावास वर्णन्यास इस प्रकार का होता है क्या? 'से जहानामए जीमूतेइ वा' जैसा काला वर्षा के प्रारम्भ समय में जल से भरा हुआ बादल होता है 'अंजणेतिवा' जैसा काला सौवीराञ्जन या इस नामका रत्न विशेष होता है 'खंजणेइवा' जैसा काला–खंजन–दीपमल्लिका मैल होता है 'कज्जलेइवा' जैसा काला काजल होता है–दीप शिखा से गिरी हुई मषी होती है अर्थात् काजल को किसी

ગ્રહણ કરાયેલ છે હવે એ પાંચે વર્ણોનું અલગ અલગ વર્ણન કરે છે તેમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી પહેલાં કાળાં વર્ણના સંબંધમાં શ્રીમહાવીરપ્રભુને પૂછે છે કે હે ભગવન્ 'तत्थ णं जे ते कण्हा तणा मणीया' એ પાંચ વર્ણવાળા તૃણો અને મણિયોમાં જે કૃષ્ણ વર્ણવાળા તૃણ અને મણિયો છે, 'तेसि णं अय एयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते' તેનો વર્ણાવાસ–વર્ણન્યાસ આવી રીતે હોય છે? 'से जहा नामए जीमूतेइवा' વર્ષાકાળના પ્રારંભ સમયમાં જલથી ભરેલા વાદળા જેવા કાળા હોય છે, 'अंजणेतिवा' જેવું કાળું સૌવીરાંજન અથવા એ નામનું રત્ન વિશેષ હોય છે, 'खंजणेइवा' ખંજન દીવાનો મેલ–મશ જેવો કાળો હોય છે. 'कज्जलेइवा' કાજળ અર્થાત્ દીવામાંથી ખરેલી મશ જેવું કાળું હોય છે, અથવા કાજળને તાંબાના વાસણમાં એકઠું કરી જયારે તેને કોઈ સ્નિગ્ધ પદાર્થની

ताम्रपत्रादिषु सामग्रीविशेषेण घोलितं मषी भवति, 'मसीगुलियाइ वा' मषीगुटिकेति वा घोलितकज्जलगुटिका 'गवलेइवा' गवलकमिति वा गवलं महिषस्य शृङ्गम् तदपि चोपरितनत्वग्भागापसारणेन द्रष्टव्यं, तत्रैव विशिष्टस्य कालिम्नः संभवादिति, 'गवलगुलियाइ वा' गवलगुटिकेति वा तस्यैव महिषशृङ्गस्य निबिडतरसारनिर्वर्त्तिता गुटिका गवलगुटिका 'भमरेइ वा' भ्रमर इति वा, 'भमरावलियाइ वा' भ्रमरावलिकेति वा, भ्रमरावलिका भ्रमरपङ्क्तिः 'भमरपतंगसारेइ वा' भ्रमरपतङ्गसार इति वा, भ्रमरपक्षान्तर्गतो विशिष्टकालिमोपचितः प्रदेशः 'जंबू फलेइ वा' जम्बूफलमिति वा तत्र जम्बूफलं 'जामून' इति प्रसिद्धम्, 'अद्दारिट्ठेइ वा' आर्द्रारिष्टः कोमलकाकः, 'परपुट्ठेइ वा' परपुष्ट इति वा परपुष्टः

ताम्रपात्रादि में एकट्ठा करके जब उसे किसी सामग्री के साथ घोल दिया जाता है—तब वह विशेष रूप से काला होकर मषी काली स्याही के रूप में आजाता है इसे ही मषी कही गई है इसी लिये यहां काजल को दृष्टान्त कोटि में रक्खागया है 'मसी गुलियाइ वा' जैसी काली मषी की गुटिका होती है 'गवल' जैसा काला भैसका शृङ्ग होता है—भैस के सींग की उपर की खाल निकाल देने पर वह विशेष कृष्णवर्ण का होता है—इसीलिए इसे यहां दृष्टान्तकोटि में रक्खा गया है 'गवलगुलियाइ वा' जैसी काली गवलगुटिका होती है यह गवलगुटिका महिष के शृङ्ग के निबिडतर सार भाग से निर्वर्त्तित होने से विशेष कालिमा वाली होती है 'भमरेइवा' जैसा काला भ्रमर होता है। 'भमरावलियाइ वा' जैसी काली भ्रमरपंक्ति होती है 'भमरपत्तगयसारेइ वा' जैसा भ्रमर के पक्ष के अन्तर्गतप्रदेश विशिष्टकालिमावाला होता है 'जंबूफलेइ वा' जैसा काला जामून का फल होता है 'अद्दारिट्ठिति वा' जैसा काला

સાથે મેળવી દેવામાં આવે છે, ત્યારે તે વિશેષ પ્રકારે કાળુ બનીને ચમકે છે. અને તેને મષી કહે છે. તે બતાવવા અહીં કાજળને દૃષ્ટાંત કોટિમાં લીધેલ છે 'मसीगुलियाइवा' મસીની ગુટિકા—ગોળી જેવી કાળી હોય છે. 'गवल' ભેંસનું સીંગ જેવું કાળુ હોય છે ભેંસના સીંગડા ઉપરની ખાલ કાઢી લેવાથી એ વિશેષ પ્રકારથી કાળા દેખાય છે તેથીજ તેને અહીં દૃષ્ટાંત તરીકે ગ્રહણ કરેલ છે 'गवलगुलियाइवा' જેવી કાળી ગવલગુટિકા હોય છે. આ ગવલગુટિકા ભેંસના શીંગડાના એકદમ સારભાગ રૂપ હોવાથી વિશેષ કાળાશ વાળી હોય છે 'भमरे इवा' જેવો કાળો ભમરો હોય છે, 'भमरावलियाइवा' ભમરાઓની પંક્તિ જેવી કાળી હોય છે 'भमरपत्तगयसारेइ वा' ભમરાઓની પાંખની અંદરનો ભાગ જેમ વિશેષ પ્રકારની કાળાશ વાળો હોય છે, 'जंबूफलेइवा' જાંબુડા જેવા કાળા હોય છે. 'अद्दारिट्ठेइवा' કાગડાનું બચ્ચું જેવું કાળું હોય છે. परपुट्ठेइवा'

कोकिलः स च काकपालितो भवतीति लोकप्रसिद्धः 'गएइ वा' गज इति वा, गजो हस्ती 'गय कलभेइ वा' गजकलभः-गजशिशुरिति वा 'कण्हसप्पेइ वा' कृष्णसर्प इति वा 'कण्हकेसरेइ वा' कृष्णकेसर इति वा, कृष्णकेसरो वकुलः, 'आगासथिग्गलेइ वा' आकाशथिग्गलमिति वा आकाशथिग्गलं शरदि मेघविनिर्मुक्तमाकाशखण्डं तद्वदति कृष्णम् 'कण्हासोयेति वा' कृष्णाशोक इति वा 'किण्हकणवीरेइ वा' कृष्णकणवीर इति वा, 'कण्हवंधुजीवेइ वा' कृष्णबन्धुजीव इति वा, एते अशोकादयो वृक्षभेदाः। 'भवे एयारूवे सिया' भवेत्तृणानां मणीनां कृष्णो वर्णः एतावद्रूपो जीमूतादिस्वरूपः किं स्यात्? इत्येवमुक्ते श्रीगौतमे भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः यदुक्तः

कोमल काक होता है 'परपुट्ठेइ वा' जैसी काली कोयल होती है 'गएइ वा' जैसा काला हाथी होता है 'गयकलभेति वा' जैसा काला हाथी का बच्चा होता है 'कण्हसप्पेइ वा' जैसा काला कृष्ण सर्प होता है 'कण्ह केसरेइ वा' जैसा काला कृष्णकेशर-वकुल होता है 'आगासथिग्गलेइ वा' जैसा काला आकाशथिग्गल होता है शरदकाल में मेघविनिर्मुक्त आकाश खण्ड होता है 'कण्हासोएति वा' जैसा काला कृष्ण अशोक होता है 'कण्ह कणवीरेइ वा' जैसी काली कृष्णकनेर होती है 'कण्ह वंधु जीवेइ वा' जैसा काला बंधुजीव होता है 'एयारूवेसिया' तो क्या हे भदन्त! वहाँ के तृणों का और मणियों का कृष्णवर्ण इन पूर्वोक्तजीमूतादि के जैसा ही होता है? इस प्रकार से श्रीगौतमस्वामी के बीच में ही पूछने पर प्रभुश्री ने उनसे कहा 'गोयमा'! 'णो इणट्ठे समट्ठे'

જેવા કાળા રંગવાળી કોયલ હોય છે. 'गएइवा' હાથી જેવો વર્ણમ મહાન કાળો હોય છે. 'गयकलभेइवा' હાથીનું બચ્ચું જેવું કાળું હોય છે, 'कण्हसप्पेइवा' જેવો કાળો ભયંકર વિકરાળ કૃષ્ણસર્પ હોય છે. 'कण्हकेसरेइवा' જેવું કાળું કૃષ્ણ કેસર બકુલ હોય છે. 'आगासथिग्गलेइवा' જેવું કાળું આકાશનું થિગ્ગલ હોય છે. અર્થાત્ શરદ કાળમાં મેઘથી મુકત થયેલ આકાશ ખંડ હોય છે, 'कण्ह सोएइवा' જેવો કાળો કૃષ્ણ અશોક હોય છે. 'कण्हकणवीरेइवा' જેવી કાળી કૃષ્ણ કરેણ હોય છે. 'कण्ह बंधुजीवेइवा' જેવું કાળું બંધુજીવ હોય છે. 'एयारूवे सिया' હે ભગવન્! ત્યાંના તૃણો અને મણિયોની કાલિમા આ પહેલાં કહેલ મેઘ વિગેરેના જેવી હોય છે? આ રીતે શ્રીગૌતમસ્વામીએ વચમાંજ પ્રશ્ન કરવાથી તેનો ઉત્તર આપતાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे' આ અર્થ બરાબર નથી. અર્થાત્ જેવી રીતે મેઘ વિગેરેને કાળા

एवं भूतः कृष्णो वर्णो वा सतृणानां मणीनां च किन्तु 'तेसि णं कण्हाणं तणाणं मणीण य' तेषां खलु कृष्णानां तृणानां मणीनां च 'इत्तोइट्ठतराए चेव कंततराए' इतो जीमूतादेः इष्टतरक एव कृष्णवर्णेनाभीप्सिततरक एव, तत्र किञ्चिदकान्ततोऽपि केषाञ्चिदिष्टतरा भवति ततोऽकान्तताव्यवच्छेदार्थमाह- कान्ततरक एव अतिस्निग्धमनोहारि कालिमोपचिततया जीमूतादेः कमनीयतरक एव 'पियतराए चेव' प्रियतरक एव, अतएव 'मणुण्णयराए चेव' मनोज्ञतरक एव, मनसा ज्ञायन्ते-अनुकूलतया च प्रवृत्तिविषयीक्रियन्ते इति मनोज्ञाः-मनोऽनुकूलाः ततः प्रकर्षविवक्षायां तरप्प्रत्ययः, तत्र मनोज्ञतरमपि किञ्चिन्मध्यमं भवति ततः सर्वोत्कर्ष-

---

हे गौतम यह अर्थ समर्थ नहीं है अर्थात् जैसे जीमूत आदि कालेवर्णवाले अभी २ कहे गये हैं वैसे काले वर्णवाले ये तृण और मणि नहीं हैं किन्तु 'तेसिं कण्हाणं तणाणं मणीण य इत्तोइट्ठतराए चेव कंततराए' इन तृण मणियों का जो कृष्णवर्ण है वह इन जीमूतादिक पदार्थों से भी बहुत अधिक कृष्ण-काला है और यह उनकी कृष्णता देखनेवालों को अरुचिका विषय नहीं होती है किन्तु अत्यन्त सुहावनी ही लगती है अतः अतिस्निग्धमनोहारिकालिमा से उपचित होने पर भी ये जीमूत-मेघआदि की अपेक्षा अत्यन्त कमनीय ही है 'पियतराए चेव' प्रियतर ही है 'मणुण्णयराए चेव' मनोज्ञतर ही हैं जिसे मन अनुकूल मानकर अपनी प्रवृत्ति का विषय बनाता है ऐसा पदार्थ ही मनोज्ञ कहा गया है । इस मनोज्ञ के साथ प्रकर्षविवक्षा में 'तरप्' प्रत्यय होने

वर्णवाળા તમોએ બતાવ્યા છે તેવા પ્રકારની કાળાશવાળા એ તૃણ અને મણિયો નથી. પરંતુ 'तेसिं कण्हाणं तणाणं मणीणय इत्तो इट्ठतराए चेव कंततराए' એ તૃણ મણિયોની જે કાલિમા છે તે આ જીમૂત-મેઘ વિગેરે પદાર્થોથી પણ ઘણીજ વધારે કાળાશ છે. અને એ કાળાશવાળી જોવાવાળાને અરૂચિકર હોતી નથી પરંતુ અત્યંત સોહામણીજ લાગે છે તેથી અત્યંત સ્નિગ્ધ અને મનોહર કાળીમાંથી યુક્ત હોવા છતા પણ એ આ મેઘ વિગેરેની અપેક્ષાએ અત્યંત કમનીય જ છે. 'पियतराए चेव' પ્રિયતરજ છે. 'मणुण्णतराए चेव' મનોજ્ઞતરજ છે જેને મન અનુકૂળ માનીને પોતાની પ્રવૃત્તિનો વિષય બનાવે છે, એવા પદાર્થજ મનોજ્ઞ કહેવાય છે. આ મનોજ્ઞની સાથે પ્રકર્ષની વિવક્ષામાં તરપ્ પ્રત્યય થવાથી 'મનોજ્ઞતર' પદ બની જાય છે. આ રીતે જે અતિશય પણાથી મનને અનુકૂળ હોય છે, તે મનોજ્ઞતર કહેવાય છે કોઈ કોઈ મનોજ્ઞતર પદાર્થ પણ મધ્યમ હોય છે તેથી આની કાળાશમા સર્વોત્કર્ષપણું બતાવવા માટે 'मणामतराए चेव' એ પદ કહેવામાં આવેલ છે. મનને જે પોતાને વશ કરી લે છે તે

प्रतिपादनार्थमाह–'मणामतराए चेव' मन आमतरक एव, मनांसि आम्यन्ते–आत्मवशतां नयन्ति–इति मन आमतरक एव तेषां तृणानां मणीनां च कृष्णो-वर्णावासः 'वण्णेणं पन्नत्ते' वर्णेन प्रज्ञप्त=कथित इति।

अथ गौतमो नीलवर्णविषये पृच्छति–'तत्थ णं जे ते णीलगा तणा य मणीण य' तत्र–तेषां तृणानां मणीनां च मध्ये खलु यानि तानि नीलानि तृणानि ये ते नीला मणयश्च 'तेसि णं' तेषां खलु तृणानां मणीनां च 'इमेयारूवे वण्णावासे पन्नत्ते' किम् अयम्–अनन्तोद्दिश्यमान, एतावद्रूपः–वक्ष्यमाणस्वरूपो वर्णावास – वर्णनिवेशः प्रज्ञप्तः–कथितः ? तदेव दर्शयति–'से जहा णामए' तद्यथा नामकम् 'भिंगेइ वा' भृङ्ग इति वा, भृङ्गः–(भिंगोडी' इति प्रसिद्धः पक्षवान् लघुजन्तु विशेषः, 'भिंगपत्तेइ वा' भृङ्गपत्रमिति वा, तस्यैव भृङ्गाभिधानस्य जन्तुविशेषस्य पक्षम 'चासेइ वा' चाष इति वा, चाषः पक्षिविशेषः 'चासपिच्छेइ वा' चाषपिच्छमिति वा, चाषपिच्छं चाषस्य पक्षः 'सुएति वा' शुक इति वा. नीलवर्णः शुकः पक्षी 'सुयपिच्छेइ वा' शुकपिच्छमिति वा, 'णीलीति वा' नीली इति वा नीली 'नील'

से 'मनोज्ञतर' पद निष्पन्न हो जाता है। इस तरह जो अतिशयरूप से मन के अनुकूल होता है वह मनोज्ञतर है। कोई २ मनोज्ञतर पदार्थ भी मध्यम होता है–अतः इन की कृष्णता में सर्वोत्कर्षता प्रतिपादन करने के निमित्त 'मणामतराएचेव' यह पद कहा गया है जो मन को अपने वश में कर लेता है, वह मनोऽम है यहां पर भी प्रकर्ष की विवक्षा में तरप् प्रत्यय हुआ है। इस प्रकार के कृष्णवर्ण से युक्त वहां के मणि और तृण कहे गये है। अब श्रीगौतमस्वामी नीलवर्ण के विषय में पूछते है–'तत्थ णं भंते णीलगा तणा य मणी य' वहां पर जो नीलेवर्ण के तृण और मणि कहे गये है 'तेसिं णं इमेयारूवे वण्णावासे पन्नत्ते' उनका वर्णवास इस प्रकार कहे है क्या ? 'से जहानामए भिंगेइ वा भिंगपत्तेइ वा चासेइ वा, चासपिच्छेइ वा, सुएति वा सुयपिच्छेइ वा, णीलीति वा, नीलीभेएइ वा' जैसा नीला भृंग होता है जिसको

મનોમ કહેવાય છે. અહીયાં પણ પ્રકર્ષની વિવક્ષામાં તરપ્ પ્રત્યય થયેલ છે. એવી રીતના કૃષ્ણ વર્ણ વાળા ત્યાંના મણિયો અને તૃણો હોય છે તેમ કહેલ છે.

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી નીલવર્ણના સંબંધમાં પ્રભુશ્રીને પૂછે છે 'तत्थ णं भंते णीलगा तणा य मणी य' ત્યાં જે નીલ વર્ણવાળા તૃણો અને મણિયો કહેલા છે 'तेसि णं इमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते' તેનું વર્ણન આ રીતે બતાવવામાં આવેલ છે 'से जहानामए भिंगेइवा भिंगपत्तेइवा, चासेइवा चासपिच्छेइवा सुएइ वा सुयपिच्छेइवा णीलीतिवा णीलीभेएइवा' ભૃંગ જેવો નીલ વર્ણનો હોય છે, કે

इति लोकप्रसिद्धः 'णीलीभेएइ वा' नीली भेद इति वा, नीलीभेदो नीलीच्छेदः नीलखण्डमित्यर्थः 'णीलीगुलियाइ वा' नीलोगुटिका इति वा 'सामाएति वा' श्यामाक इति वा श्यामको नीलवर्णो धान्यविशेषः 'उच्चंतएइ वा' उच्चंतग इति वा, उच्चंतगो दन्तरागः 'वणराईइ वा' वनराजी इति वा वनराजी लोक-प्रसिद्धैव, 'हलहरवसणेइ वा' हलधरवसनमिति वा, हलधरो बलदेव स्तस्य वसनं-वस्त्रं हलधरवसनम्, तत् खलु नीलं भवति सर्वदैव तथा स्वाभाव्यात् हलधरस्य नीलवस्त्र परिधानात्, 'मोरग्गीवाइ वा' मयूरग्रीवा इति वा 'पारेवयगीवाइ वा' पारावतः-कपोत स्तस्य ग्रीवा इति वा, 'अयसिकुसुमेइ वा' अतसीकुसुममिति वा, 'अंजणकेसिगाकुसुमेइ वा' अञ्जनकेशिकाकुसुममिति वा, अञ्जनकेशिका वन

भीगोडी कहते है जैसा नीला भृङ्ग पत्र होता है जैसा नीला चाष पक्षी होता है जैसा नीला उसका पंख होता है। जैसा नीला रंगका शुक-तोता होता है जैसा नीली शुककी पंख होती है जैसी नीली नीली होती है, जैसा नीला नीलीभेद होता है 'णीलीगुलियाइ वा' जैसी नीली नीली गुटिका होती है 'सामाएति' जैसा नीला श्यामाकधान्य होता है, 'उच्चंतएतिवा' जैसा नीला उच्चंतग-दन्तराग होता है। 'वणराई इवा' जैसी नीली वनराजि होती है 'हलहरवसणेइ वा' जैसा नीला हल-धर-बलभद्रका वसन-वस्त्र होता है 'मोरग्गीवाति वा' जैसी नीली मयूर ग्रीवा होती है 'पारेवयगीवातिवा' जैसी नीली पारावत परेवा कबूतर की ग्रीवा होती है 'अयसि कुसुमेइ वा' जैसा नीला अलसीका फूल होता है 'अंजणकेसिगा कुसुमेति वा' जैसा नीला अंजन केशिकाकुसुम होता है 'अंजनकेशिका' वनस्पति विशेषका नाम है

જેને ભીંગોડી કહે છે, ભૃંગપત્ર જેવું નીલ હોય છે. ચાલપક્ષી જેવું નીલ હોય છે. જેવી નીલી તેની પાંખ હોય છે. શુક પોપટ જેવા નીલા રંગનો હોય છે. અને જેવી નીલરંગની તેની પાંખ હોય છે જેવી નીલી લીલ હોય છે. અને જેવી નીલ લીલનો ભેદ હોય છે, 'णीलीगुलिया इवा' લીલની ગુટિકા ગોળી જેવી લીલી હોય છે. 'सामाएति वा' શ્યામા નામનું ધાન્ય જેવું લીલું હોય છે, 'उच्छंतएतिवा' જેવું લીલું ઉચ્ચંતગ (દાંતને લગાવવાનો રંગ વિશેષ) હોય છે. 'वणराईइवा' વનરાજી જેવી લીલી હોય છે, 'हलहरवसणेइवा' હલધર બલભદ્રનું વસ્ત્ર જેવું લીલું હોય છે 'मोरग्गीवाइवा' મોરની ગ્રીવા જેવી લીલી હોય છે, 'पारेवय गीवा इवा' પારેવા-કબૂતરોની ગ્રીવા જેવી લીલી હોય છે. 'अयसी कुसुमेइवा' અલસીના ફુલ જેવા લીલા હોય છે, 'अंजण केसिगा कुसुमेइवा' અંજન કેશિના ફૂલ જેવા લીલા રંગના હોય છે 'અંજનકેશિકા'

स्पतिविशेष स्तस्याः कुसुमम् अञ्जनकेशिकाकुसुमम् 'णीलुप्पलेइ वा' नीलोत्पलमिति वा, 'णीलासोएइ वा' नीलाशोक इति वा, 'णीलकणवीरेइ वा' नीलकणवीर इति वा, 'णीलबंधुजीवेएइ वा' नीलबन्धुजीवक इति च', 'भवेएयारूवे सिया' भवेत् तृणानां मणीनां च एतावद्रूपो नीलो वर्णावासः किं स्यादिति गौतम वाक्यम् भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम ! 'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः, समर्थः, 'तेसि णं नीलगाणं तणाणं मणीण य' तेषां खलु नीलानां तृणानां मणीनां च 'एत्तो इट्ठतराए चेव' इतः-भृङ्गादेः इष्टतरक एव 'कंततराए चेव' कान्ततरक एव 'मणुन्नतराए चेव' मनोज्ञतरक एव 'मणामयराए चेव' मन आमतरक एव, 'वण्णेणं पन्नत्तो' वर्णेन नीलो वर्णावासः प्रज्ञप्तः-कथित इति ।

इसका कुसुमनीलवर्ण का होता है 'णीलुप्पलेइ वा' जैसा नीला नीलोत्पल नील कमल होता है । 'णीलासोएइ वा' जैसा नीला नील अशोक वृक्ष होता है 'णीलकणवीरेइ वा' जैसी नीली नीलकनेर होती है 'णीलबंधुजीवेइ वा' जैसा नीला नील बन्धुजीवक होता है तो क्या, हे भदन्त ! वहां के तृण और मणियों का ऐसा ही नीलवर्ण होता है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते है । गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' हे 'गौतम ! ऐसा अर्थ समर्थ नहीं है क्योंकि 'तेसि णं णीलगाणं तणाणं मणीण य' उन नीले तृणों को और मणियों का 'एत्तो इट्ठतराए चेव कंततराए चेव वण्णेणं पन्नत्तो' जो नीलावर्ण है वह इन भृङ्गादिकों की अपेक्षा से बहुत अधिक इष्टतरक कान्ततरक और मनोज्ञतरक तथा मन आमतरक होता है अतः ये नीले तृण और मणि इस रंग से उन भृङ्गादिकों की अपेक्षा बहुत अधिक इष्टतरक आदि विशेषणों वाले होते है ।

એ વનસ્પતિ વિશેષનું નામ છે. એનું પુષ્પ નીલવર્ણનું હોય છે 'નીલુપ્પલે ઇવા' નીલોત્પલ નીલકમળ જેવું લીલું હોય છે, 'णीलासोएइवा' નીલ અશોક વૃક્ષ જેવું લીલું હોય છે, 'णील कणवीरे इवा' જેવી નીલ, નીલ કરેણુ હોય છે. 'णीलबंधुजीवेइवा' નીલ બંધુજીવ જેવું નીલ રંગનું હોય છે. તો હે ભગવન્ શું તે તૃણ અને મણિયો એવા નીલ વર્ણના હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! આ અર્થ કથન બરોબર નથી કેમકે 'तेसिं णं णीलगाणं तणाणं मणीण य' એ લીલાતૃણો અને મણિયોનો 'एत्तोइट्ठतराएचेव वण्णेणं पण्णत्ता' જે લીલો વર્ણ છે તે આ ભૃંગ-ભમરા વિગેરેના કરતાં ઘણો વધારે ઇષ્ટતર, કાંતતરક, અને મનોજ્ઞતરક તથા મનઆમતરક હોય છે, તેથી આ નીલ વર્ણના તૃણ અને મણિયો આ ભૃંગ-ભમરા વિગેરેના રંગ કરતાં પણ ઘણાજ વધારે ઇષ્ટતર કાંતતરક, વિગેરે વિશેષણોવાળા હોય છે.

अथ रक्तवर्णविषये श्रीगौतमः पृच्छति- 'तत्थ जे ते लोहियगा तणा य मणी य' तत्र तेषां तृणानां मणीनां च मध्ये यानि तानि लोहितानी तृणानि ये ते लोहिता मणयश्च 'तेसि णं अयमेयारूवे वण्णावासे पन्नत्ते' तेषां लोहिततृणमणीनां किम् अयम्-अनन्तरमुद्दिश्यमान एतावद्रूपो वक्ष्यमाणस्वरूपो वर्णावासः प्रज्ञप्तः-कथितः, तदेव दर्शयति-'से जहा णामए' तद्यथा नामकम् 'ससगरुहिरेइ वा' शशकरुधिरमिति वा, शशकः 'ससला' खरगोश इति प्रसिद्धस्तस्य रुधिरम् 'उरब्भरुहिरेइ वा' उरभ्ररुधिरमिति वा, उरभ्र ऊरणः 'घेटा' इति लोकप्रसिद्ध स्तस्य रुधिरम्, 'णररुहिरेइ वा' नररुधिरमिति वा 'वराहरुहिरेइ वा' वराहरुधिरमिति वा वराहो ग्रामशूकर स्तस्य रुधिरम् 'महिसरुहिरेइ वा' महिषरुधिरमिति वा, शशकादि महिषान्तानां रुधिराणि शेषजीवरुधिरापेक्षया उत्कटलोहितवर्णानि भवन्ति, तत एतेषामुपादानम्। 'बालिंदगोवएइ वा' बालेन्द्रगोपक इति वा बालेन्द्रगोपकः सद्यो जात इन्द्रगोपकः, स हि प्रवृद्धः सन् ईषद्रक्तो भवति ततो बालग्रहणम् इन्द्र गोपकः प्रथमप्रावृड्भावी कीटविशेषः। 'बालदिवागरेइ वा' बालदिवाकर इति वा, बालदिवाकरः प्रथम मुद्गच्छन् सूर्य सचातीव रक्तवर्णो भवति-तथोक्तम्-

अब श्रीगौतमस्वामीलोहित वर्ण के विषय में पूछते हैं 'तत्थ णं जे ते लोहियगा तणाय मणीय तेसि णं अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते' वहां जो लालवर्णवाले तृण और मणि कहे गये हैं उनका वर्णवास इस प्रकार होता है क्या ? 'से जहाणामए ससगरुहिरेइवा' जैसा शशक-खरगोश का रुधिर लाल होता है। 'उरब्भरुहिरेइवा' जैसा घेटा का रुधिर लाल होता है। 'णररुहिरेइ वा' जैसा मनुष्य का रुधिर लाल होता है। 'वराहरुहिरेइ वा' जैसा सुकर का रुधिरलाल होता है। 'महिसरुहिरेइ वा' जैसा भैसा का रुधिर लाल होता। 'बालिंदगोवएति वा' जैसा लाल लाल प्रथमवर्षाकालभावी इन्द्रगोपकीट विशेष होता है 'बालदिवाग-

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી લોહિત લાલ વર્ણના સબંધમાં પ્રભુશ્રીને પ્રશ્ન કરતાં કહે છે કે હે ભગવન્ 'तत्थ णं जे ते लोहियगा तणा य मणी य तेसिं णं अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते' ત્યાં જે લાલ વર્ણવાળા તૃણો અને મણિયો કહ્યા છે. તેનો વર્ણાવાસ-વર્ણન આ પ્રમાણે હોય છે ? 'से जहानामए ससकरुहिरेइवा' સસલનું લોહી જેવું લાલ હોય છે, 'णररुहिरेइवा' મનુષ્યનું લોહી જેવું લાલ હોય છે. 'उरब्भरुहिरेइवा' ઘેટાનું લોહી જેવું લાલ હોય છે 'वराह रुहिरेइवा' વરાહ ભુંડનું લોહી જેવું લાલ હોય છે, 'महिसरुहिरेइवा' ભેંસનું લોહી જેવું લાલ હોય છે. 'बालिंदगोवएइवा' પહેલા વર્ષાદના સમયમાં ઉત્પન્ન થયેલ બાલ ઇંદ્ર ગોપ કીટ વિશેષ જેવા લાલ હોય છે. 'बालदिवाक

उदये सविता रक्तो, रक्तश्चास्तमयेऽपि चे'ति । 'संझब्भरागेइ वा' सन्ध्याभ्रराग इति वा वर्षाकाले सन्ध्यासमयभावी अभ्ररागः 'गुंजद्धराएइ वा' गुञ्जार्द्धराग इति वा, तत्र गुञ्जा लोकप्रसिद्धा तस्या अर्द्धरागो यो रक्तो भागः गुञ्जार्द्धरागः, गुञ्जाया उपरितनार्द्धभागः कृष्णो भवति, निम्नभागस्तु अतिरक्तो भवति, ततो गुञ्जार्द्धग्रहणम् 'जाति हिंगुलएइ वा' जात्यहिंगुलुक इति वा 'सिलप्पवालेइ वा' शिलाप्रवालमिति वा, शिलाप्रवालनामा रक्तरत्नविशेषः, 'पवालंकुरेइ वा' प्रवालाङ्कुर इति वा तस्यैव प्रवालनामक रत्नविशेषस्याङ्कुरः प्रवालाङ्कुरः, स खलु प्रथमोद्गतत्वेनात्यन्तरक्तो भवति तत स्तदुपादानमिति । 'लोहितक्ख मणीति वा' लोहिताक्ष मणिरिति वा, रक्तवर्णो मणिविशेषो लोहिताक्षमणिरिति। 'लाक्खारसएइ वा' लाक्षारस इति वा, लाक्षा खलु लोकप्रसिद्धा, तस्या रसः, 'किमिरागेइ वा' कृमिराग इति वा 'रत्तकंबलेइ वा' रक्तकम्बल इति वा, 'चीन-

रेइवा' जैसा लाल बाल दिवाकर होता है जैसे कहा है 'उदये सविता रक्तो रक्तश्चास्तमयेऽपिच' सूर्य उदय समय में तथा अस्त के समय में भी लाल ही होता है 'सजब्भरागेइ वा' जैसा लाल वर्षाकाल में संध्यासमय का अनुराग होता है 'गुंजद्धराएइ वा' जैसा लाल गुंजा का-रत्तीका-अर्द्ध भाग का रंग होता है। 'जातिहिंगुलेइ वा' जैसा लाल शिलाप्रवाल-प्रवाल नामका रत्न विशेष होता है-'पवालंकुरेइवा' जैसा लाल प्रवालाङ्कुर होता है प्रवाल के कोंपलका अङ्कुर प्रथमोद्गत होने से अत्यन्त लाल होता है इसीलिये यहां उसे दृष्टान्तकोटि में रखा गया है 'लोहितक्खमणीइ वा' जैसा लाल लोहिताक्षमणि होता है 'लक्खारसेइवा' जैसा लाल लाक्षारस होता है। 'किमिरागेइ वा' जैसा लाल कृमिराग होता है 'रत्तकंबलेइ वा' जैसा लाल रक्त

રેઇવા' જેવા લાલ બાલ દિવાકર-સૂર્ય હોય છે. જેમ કહ્યું છે કે 'उदये सविता रक्तो रक्तश्चास्तमयेऽपिच' સૂર્યના ઉદયના સમયે અને અસ્તના સમયે પણ રંગ લાલજ હોય છે. संजब्भरागेइवा' વર્ષાકાલની સંધ્યા સમયનો રંગ જેવો લાલ હોય છે. 'गुंजद्धरागेइवा' ગુંજા-રતિના અર્ધ ભાગનો રંગ જેવો લાલ હોય છે, 'जाति हिंगुलेइवा' જાત્ય હિંગળોકનો રંગ જેવો લાલ હોય છે. 'सिलप्पवालेइवा' શિલાપ્રવાલ પ્રવાલ નામના રત્નવિશેષનો રંગ જેવો લાલ હોય છે, 'पवालंकुरेइवा' પ્રવાલના અંકુરનો વર્ણ જેવો લાલ હોય છે, પ્રવાલની કુંપળનો અંકુર પહેલાજ નીકળેલ હોવાથી ઘણોજ લાલ હોય છે. તેથી અહિંયાં તેને દૃષ્ટાંત તરીકે ગ્રહણ કરેલ છે. 'लोहितक्खमणीइवा' લોહિતાક્ષમણિ જેવું લાલ હોય છે, 'लक्खारसेइवा' લાક્ષારસ જેવો લાલ

पिट्ठरासीइ वा' चीनपिष्टराशिरिति वा चीनमिति रक्तवर्णो धान्यविशेषः तस्या पिष्टं चूर्ण तस्य राशिः-पुञ्ज इति वा 'जायसुयणकुसुमेइ वा' जपाकुसुममिति वा 'किंसुयकुसुमेइ वा' किंशुककुसुममिति वा, किं शुकः-पलाशवृक्ष स्तस्य पुष्पम् 'पारिजायकुसुमेइ वा' पारिजातकुसुममिति वा, 'रत्तुप्पलेइ वा' रक्तोत्पलमिति वा 'रत्तासोएइ वा' रक्ताशोक इति वा, 'रत्तकणवीरेइ वा' रक्तकणवीर इति वा 'रत्तबंधुजीवेइ वा' रक्तबन्धुजीवक इति वा, 'भवेएयारूवे सिया' भवेत्तृणानां मणीनां च एतावद्रूपः किं रक्तो वर्णावास इति गौतमस्य वाक्यम्। भगवानाह-हे गौतम! 'नो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः 'तेसि णं लोहियगाणं तणाण य

कम्बल होता है 'चीनपिट्ठरासीइ वा' जैसी लाल चीन पिष्ट राशि होती है अर्थात् चीन नामका लालरंगका धान्यविशेष को कहते हैं उसका पीष्ठ आटा जैसा होता है 'जायसुयणकुसुमेइ वा' जैसा लाल जासूसका फूल होता है। 'किंसुयकुसुमेइ वा' जैसा लाल 'किंशुक-पलाश का पुष्प होता है 'पारिजाय कुसुमेइ वा' जैसा लाल पारिजातक का कुसुम होता है 'रत्तुप्पलेइ वा' जैसा लाल रक्तोत्पल होता है। 'रत्तासोएइ वा' जैसा लाल रक्ताशोक होता है 'रत्तकणवीरेइ वा' जैसी लाल रक्त कनेर होती है 'रत्तबंधुजीवेइ वा' और जैसा लाल रक्त बंधुजीवक होता है तो 'भवेएयारूवेसिया' क्या! हे भदन्त! उन तृण और मणिओं का ऐसा ही लाल वर्णन होता है? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे हे गौतम! यह अर्थ समर्थ नहीं है क्यो कि 'तेसि णं लोहियगाणं तणाणय मणीणय' उन रक्त तृणों एवं

હોય છે. 'किमिरागेइवा' કૃમિરાગ જેવો લાલ હોય છે 'रत्त कंबलेइवा' લાલ કામળાનો રંગ જેવો લાલ હોય છે 'चीन पिट्ठरासीइवा' ચીન નામના ધાન્ય વિશેષનો પિષ્ટ લોટ જેવો લાલ હોય છે, 'जायसुयणकुसुमेइवा' જેવો લાલ રંગ જાસુસના પુષ્પનો હોય છે 'किंसुयकुसुमेइवा' કિંશુક પલાશ ખાખરાનું પુષ્પ કેસૂડાનો રંગ જેવો લાલ હોય છે 'पारिजाय कुसुमेइवा' પારિજાતકનું પુષ્પ જેવું લાલ હોય છે, 'रत्तुप्पलेइवा' રક્તોત્પલ લાલ કમળનો રંગ જેવો હોય છે, 'रत्तासोएइवा' જેવું લાલ રક્તાશોક હોય છે, 'रत्तकणवीरेइवा' જેવો લાલ રંગ લાલ કરેણનો હોય છે, 'रत्तबंधुजीवेइवा' અને જેવો લાલ રંગ લાલ બંધુજીવકનો હોય છે 'भवेयारूवेसिया' હે ભગવન્ શું એ તૃણો અને મણિયોના રંગ એવોજ લાલ હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ! આ અર્થ સમર્થ નથી. કેમકે 'तेसिणं लोहियगाण तणाणय मणीणय' એ લાલ તૃણો અને મણિયોનો લાલ રંગ 'एत्तो

मणीण य' तेषां खलु लोहितकानां तृणानां च मणीनां च 'एत्तो इट्ठतराए चेव जाव वण्णेणं पन्नत्ते' इत इष्टतरक एव प्रियतरक एव कान्ततरक एव मनोज्ञतरक एव मन आमतरक एव लोहितो वर्णावासः 'वण्णेणं पन्नत्ते' वर्णेन प्रज्ञप्त इति ॥

अथ श्रीगौतमो हारिद्रवर्णविषये पृच्छति—'तत्थ णं जे ते हालिद्दगा तणाय मणीय' तत्र—तेषां तृणानां च मणीनां च मध्ये यानि तानि हारिद्राणि पीतानि तृणानि ये ते हारिद्राः पीता मणयश्च 'तेसि णं अयमेयारूवे वण्णावासे पन्नत्ते' तेषां पीतानां तृणानां च मणीनां किम् अयम् अनन्तरमुदिश्यमानः, एतावद्रूपा—वक्ष्यमाणस्वरूपो वर्णावासो वर्णकनिवेशः प्रज्ञप्तः—कथितः? तदेव दर्शयति—'से जहा णामए' तद्यथानामकम् 'चंपएइ वा' चम्पक इति वा 'चंपगच्छल्लीइ वा' चम्पकच्छल्लीति वा, चम्पकच्छल्ली—सुवर्णचम्पकत्वक् 'चंपयभेएइ वा' चम्पकभेद इति वा, चम्पकभेदः—सुवर्णचम्पकच्छेदः, 'हालिद्दाइ वा' हारिद्रा इति वा

मणियों का लालवर्ण 'एत्तो इट्ठतराए चेव जाव वन्नेणं पण्णत्ते' इन शशकरुधिरादिकों से भी अधिक इष्टतर और कान्ततर है। यहां यावत्पद से मनोज्ञतर और मनोऽमतर' इन विशेषणों का ग्रहण हुआ है इन पदों का अर्थ पीछे लिखा जा चूका है। अब श्रीगौतमस्वामी हारिद्र पीले वर्ण के विषय में पूछते हैं। हे भगवन् 'तत्थ णं जे ते हालिद्दगा तणा य मणी य' उन तृण और मणियों के बीच में जो वहां पर हरिद्रवर्ण के पीलेवर्ण के तृण और मणि है 'तेसि णं अयमेयारूवे वण्णावासे पन्नत्ते' उनका वर्णवास वर्णविन्यास वक्ष्यमाणप्रकार से है 'से जहा नामए चंपएइ वा चंपगच्छल्लीइ वा चंपय भेएइ वा हालिद्दाइ वा' जैसा सुवर्ण चम्पक वृक्ष पीला होता है, 'सुवर्णचम्पकवृक्षकी छाल पीली होती है, सुवर्णचम्पकका खण्डपीला होता है जैसी हल्दी पीली होती है, 'हालिद्दभेएइ

इट्ठतराए चेव जाव वण्णेणं पण्णत्ते' આ સસલાના લોહી વિગેરેના રંગથી પણ વધારે ઈષ્ટતર અને કાંતતર છે. અહીંયાં યાવત્પદથી મનોજ્ઞતર અને મનોઽમતર આ વિશેષણોનો સંગ્રહ થયો છે આ પદનો અર્થ પહેલાં કહેવામાં આવી ગયેલ છે.

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી હરિદ્ર પીળા વર્ણના સંબંધમાં પ્રભુશ્રીને પૂછે છે કે હે ભગવન્ 'तत्थ णं जे ते हालिद्दगा तणाय मणीय' એ તૃણો અને મણિયોમાં ત્યાં જે પીળા વર્ણના તૃણો અને મણિયો છે, તેનો વર્ણવાસ 'तेसिं णं अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते' તેનો વર્ણવિન્યાસ વર્ણન વક્ષ્યમાણ પ્રકારથી છે? 'से जहानामए चंपएइवा, चंपगच्छल्लीइवा चंपगभेएइवा हालिद्दाइवा' સુવર્ણ ચંપક વૃક્ષ જેવુ પીળું હોય છે. સુવર્ણ ચંપક વૃક્ષની છાલ જેવી પીળી હોય છે, સુવર્ણચંપકનો ખંડ જેવો પીળો હોય છે, હલદર જેવી

'हालिद्दभेएइ वा' हारिद्रा भेद इति वा, हरिद्राभेदो हरिद्राछेदः, 'हालिद्दगुलियाइ वा' हारिद्रागुटिका इति वा, हारिद्रासार निर्वर्त्तिता गुटिका 'हरियालियाइ वा' हरितालिका इति वा, पृथ्वीविकाररूपा लोकप्रसिद्धा हरितालिका, 'हरितालियाभेएइ वा' हरितालिका भेद इति वा, हरितालिकाभेदो हरितालिकाछेदः, 'हरितालियागुलियाइ वा' हरितालिकागुटिकेति वा, हरितालिकासारनिर्वर्त्तिता-गुटिका हरितालिकागुटिका, 'चिउरेइ वा' चिकुर इति वा, चिकोरो रागद्रव्यविशेषः, 'चिउरंगरागेइ वा' चिकुराङ्गराग इति वा, चिकुरसंयोगनिमित्तो वस्त्रादौ रागश्चिकुराङ्गराग इति। 'वरकणगेइ वा' वरकनकमिति वा, वरकनकं जात्यसुवर्णम् 'वरकणगणिघसेइ वा' वरकनकनिघर्ष इति वा, वरकनकस्य जात्यसुवर्णस्य यः कषपट्टके निघर्षः स वरकनकनिघर्षः 'सुवण्णसिप्पिएइ वा' सुवर्णशिल्पिकमिति वा अस्यार्थो लोकतोऽवसेयः 'वरपुरिसवसणेइ वा' वरपुरुषवसनमिति वा, वर-

वा' जैसा हल्दी का टुकडा पीला होता है 'हालिद्द गुलियाइ वा' हरिद्रा-की गोली पीली होती है 'हरियालियाइ वा' जैसा हरिताल पीला होता है 'हरितालियाभेएइ वा' हरितालका खण्डपीला होता है 'हरितालिया गुलियाइ वा' हरितालकी गोली पीली होती है 'चिउरेइ वा' चिकुर रागद्रव्यविशेष जैसा पीला होता है 'चिकुरंगरागेइ वा' चिकुराङ्गराग जैसा पीला होता है 'चिकुर के संयोग से जो वस्त्रादि में राग होता है उसका नाम चिकुराङ्गराग है 'वरकणगेइ वा' जैसा श्रेष्ठ सुवर्ण पीला होता है 'वरकणगणिघसेइ वा' श्रेष्ठ सुवर्ण की कसौटी पर की गइ घर्षणरेखा जैसी पीली होती है 'सुवण्णसिप्पिएइ वा' सुवर्ण शिल्पक जैसा पीला होता है इसका अर्थ लोक से जानने योग्य है 'वर पुरिसवसणेइ वा' वर पुरुष-वासुदेव-कृष्ण का वस्त्र जैसा पीला होता

પીળો હોય છે. 'हालिद्दभेएइवा' હલદરનો ટુકડો જેવો પીળો હોય છે. 'हालिद्दगुलियाइवा' હલદરની ગોળી જેવી પીળી હોય છે. 'हरियालियाइवा' હરિતાળ જેવો પીળો હોય છે 'हरितालियाभेएइवा' હરિતાલનો ખંડ જેવો પીળો હોય છે. 'हरितालिया गुलियाइवा' હરિતાલિકાની ગોળી જેવી પીળી હોય છે 'चिउरेइवा' ચિકુર એક જાતનું પીળું દ્રવ્ય વિશેષ જેવું પીળું હોય છે, 'चिकुरंगरागेइवा' ચિકુરાગનોરંગ જેવો પીળો હોય છે ચિકુરના મેળવવાથી વસ્ત્ર વિગેરેમાં જે રંગ થાય છે તેનું નામ ચિકુરાંગ છે. 'वरकणगेइवा' શ્રેષ્ઠ સોનું જેવું પીળું હોય છે. 'वरकणगणिघसेइवा' ઉત્તમ સોનાને કસોટિ પર કરવામાં આવેલ લીસોટો જેવો પીળો હોય છે. 'सुवण्णसिप्पिएइवा' સોનાનું શિલ્પિક જેવું પીળું હોય છે. 'वर पुरिसवसणेइवा' વરપુરૂષ-વાસુદેવ કૃષ્ણનું વસ્ત્ર જેવું

पुरुषेषु वरः श्रेष्ठो वरपुरुषः–वासुदेवस्तस्य वसनमिति वरपुरुषवसनम्–वासुदेवस्य वसनं पीतमेव भवतीति तदुपादानमिति । 'सल्लई कुसुमेइ वा' शल्यकीकुसुममिति वा, शल्यकीकुसुमं लोकत एवाऽवगन्तव्यमिति । 'चंपग कुसुमेइवा' चम्पककुसुममिति वा, चम्पककुसुमं सुवर्णचम्पककुसुममिति । 'कुहुंडिया कुसुमेइ वा' कूष्माण्डी–कुसुममिति वा, कूष्माण्डीकुसुमं पुष्पफलीकुसुमम् इति 'कोरंटगदामेइ वा' कोरण्टकदाम इति वा, कोरण्टकः–पुष्पजातिविशेषस्तस्य दाममालेति कोरण्टकदाम । 'तडवडा कुसुमेइ वा' तडवडा कुसुममिति वा, तडवडा आउली तस्याः कुसुमं तडवडा कुसुममिति 'घोसाडिया कुसुमेइ वा' घोषातकीकुसुममिति वा । 'सुवण्णजूहिया कुसुमेइ वा' सुवर्णयूथिकाकुसुममिति वा, घोषातकी सुवर्णयूथिकाकुसुमे लोकादेव ज्ञातव्ये । 'सुहरिन्नया कुसुमेइ वा' सुहरिण्यका कुसुममिति वा, सुहरिण्यका वनस्पति विशेषस्तस्याः कुसुमं सुहरिण्यका कुसुममिति । 'बियगकुसुमेइ वा' बीयककुसुममिति वा, बीयको वृक्षविशेषो लोक प्रसिद्धस्तस्य कुसुममिति 'पीयासोएइ

है 'सल्लइ कुसुमेइ वा' शल्यकीका कुसुम जैसा पीला होता है चंपक कुसुमेइ वा' सुवर्ण चम्पा का पुष्प जैसा पीला होता है 'कुहुंडिया- कुसुमेइ वा' जैसा कूष्माण्ड–पुष्प फली–कोला का पुष्प पीला होता है। 'कोरंटगदामेइ वा' जैसी कोरण्डक पुष्पों की माला पीली होती है 'तडवडाकुसुमेइ वा' जैसा तडवडा का फूल पीला होता है आवली का नाम तडवडा है 'घोसाडियाकुसुमेइ वा' जैसा घोषातकी–तोरइ का पुष्प पीला होता है 'सुवण्ण जूहिया कुसुमेइ वा' जैसा पीला पुष्प सुवर्ण यूथिका सोना जुही–का होता है 'सुहरिन्नयाकुसुमेइ वा' सुहरिण्यका का पुष्प–वनस्पति विशेषका पुष्प जैसा पीला होता है। 'बीयग कुसुमेइ वा बीयक वृक्ष का फूल जैसा पीला होता है 'पीयासोएइ वा' जैसा पीत अशोक वृक्ष पुष्प पीला होता है। 'पीयकणवीरेइ वा' जैसा

પીળું હેય છે, 'सल्लइकुसुमेइवा' શલ્યકીનું પુષ્પ જેવું પીળું હોય છે. 'चपक कुसुमेइवा' સુવર્ણ ચંપાનું પુષ્પ જેવું પીળું હોય છે. 'कुहुंडिया कुसुमेइवा' કુષ્માંડ કોળાનું ફુલ જેવું પીળા વર્ણવાળું હોય છે, 'कोरटगदामेइवा' કોરંટક પુષ્પોની માળા જેવી પીળી હોય છે, 'तडवडाकुसुमेइवा' તડવડાના ફુલ જેવા પીળા હોય છે. આવળનું નામ તડવડા છે. 'घोसाडिया कुसुमेइवा' ઘોષાતકી તુરિયાના પુષ્પ જેવા પીળા હોય છે, 'सुवण्णजूहिया कुसुमेइवा' સુવર્ણ યૂથિકા સોના જુહીના પુષ્પ જેવા પીળા હોય છે, 'वीयगकुसुमेइवा' બીજક વૃક્ષના ફુલ જેવા પીળા હોય છે, पायासोएइवा' પીળા અશોકના પુષ્પ જેવા પીળા હોય છે, 'पीयकणवीरेइवा' પીળી કરેણુના પુષ્પ જેવા પીળા હોય છે,

वा' पीताशोक इति वा 'पीयकणवीरेइ वा' पीतकणवीर इति वा 'पीयबंधुजीवएइ वा' पीतबन्धुजीवक इति वा। गौतमः प्राह–हे भदन्त ! 'भवे एयारूवे सिया' भवेत् किं पीतानां तृणानां मणीनामेतावद्रूपोऽनन्तरोदीरितस्वरूपो वर्णावासः ? इति भगवानाह–हे गौतम ! 'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः किन्तु 'तेसि णं हरिद्दाणं तणाणय मणीणय' तेषां खलु हरिद्राणां तृणानां मणीनां च 'एत्तो इट्ठतराए चेव जाव वण्णेणं पन्नत्ते' इतः चम्पकादिवर्णापेक्षयाऽपि इष्टतरक एव, कान्ततरक एव प्रियतरक एव मनोज्ञतरक एव, मन आमतरक एव प्रज्ञप्तः–कथित इति।

अथ श्रीगौतमः शुक्लवर्णविषये पृच्छति–'तत्थ णं जे ते सुक्किल्लगा तणा य मणीय' तत्र खलु यानि तानि शुक्लानि तृणानि ये ते शुक्ला मणयश्च 'तेसि णं अयमेयारूवे वण्णावासे पन्नत्ते' तेषां खलु तृणानां मणीनां च शुक्लानामयमनन्तरोदिश्यमान एतावद्रूपो वक्ष्यमाणस्वरूपो वर्णावासो वर्णकनिवेशः–प्रज्ञप्तः–कथितः ?

पीली कनेर का पुष्प पीला होता है। अथवा 'पीयबंधु जीवएइ वा' एवं जैसा पीला पुष्प पीत बंधुजीवक वृक्ष का होता है 'भवेएयारूवे सिया' तो क्या हे भदन्त ! ऐसा ही पीला वर्ण वहां के पीले तृण और मणियों का होता है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री ने कहा है 'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम। यह अर्थ समर्थ नहीं है क्योंकि 'तेसि णं हालिद्दाणं तणाणय मणीणय' ये हरिद्र पीले वर्णवाले तृण और मणि 'एतो इट्ठतराए चेव जाव वण्णेणं पणत्ते' चम्पकादिवर्ण की अपेक्षा भी इष्टतर है और कान्ततर है प्रियतर मनोज्ञतर और मनोऽमतर है अब श्रीगौतमस्वामी शुक्लवर्ण के विषय में पूछते है 'तत्थ णं जे ते सुक्किलगा तणाय मणीय तेसिणं अयमेयारूवे वण्णावासे पन्नत्ते' वहां उन तृणों और मणियों के

અથવા 'पीयबंधुजीवेइवा' જેવા પીળા બંધુજીવક વૃક્ષના ફૂલ હોય છે. 'भवेएयारूवे सिया' હે ભગવન્ આ ત્યાંના તૃણો અને મણિયોનો વર્ણ એવી રીતની પીળાશ વાળો હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ આ અર્થ સમર્થિત નથી કેમકે 'तेसिं णं हालिद्दाणं तणाणय मणीणय' એ પીળા વર્ણ વાળા તૃણો અને મણીયો 'एत्तो इट्ठतराएचेव जाव वण्णेण पण्णत्ते' ચમ્પકાદિના પીળા વર્ણ કરતાં એ તૃણો અને મણિયોનો પીળો વર્ણ ઈષ્ટતર છે. કાન્તતર છે પ્રિયતર છે. મનોજ્ઞતર છે. અને મનોઽમતર છે,

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી શુક્લવર્ણના સંબંધમાં પ્રભુશ્રીને પૂછે છે 'तत्थ णं जे ते सुक्किल्लगा तणाय मणीय तेसि णं अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते' ત્યાંના એ તૃણો અને મણિયોમાં જે શ્વેત વર્ણના તૃણો ને મણિયો છે, એની ધોળાશ

तदेव दर्शयति-'से जहाणामए' तद्यथानामकम् 'अंकेइ वा' अङ्क इति वा अङ्को-रत्नविशेषः 'संखेइ वा' शङ्खः इति वा, शङ्खः प्रसिद्धः 'चंदेइ वा' चन्द्र इति वा, 'कुंदेइ वा' कुन्द इति वा कुन्दः पुष्पविशेषः, 'कुमुएइ वा' कुमुदमिति वा, 'दय-रएइ वा' उदकरज इति वा, 'दहिघणेइ वा' दधिघन इति वा, 'खीरेइ वा' क्षीर-मिति वा, 'खीरपूरेइ वा' क्षीरपूर इति वा 'हंसावलीति वा' हंसावलिरिति वा, हंसस्यावलिः पंक्तिरिति हंसावलिः। 'कोंचावलीति वा' क्रौञ्चावलिरिति वा, क्रौञ्चस्य-पक्षिविशेषस्यावलिः-पंक्तिः क्रौञ्चावलिरिति, 'हारावलीति वा' हारा-वलिरिति वा हारस्य-मौक्तिकहारस्यावलिः-पंक्तिरिति हारावलिः। 'वलया-वलीति वा' वलयावलिरिति वा, वलयस्य-रजतनिर्मित कङ्कणस्यावलिः-पंक्ति-रिति-वलयावलिः 'चंदावलीति वा' चन्द्रावलिरिति वा, चन्द्राणां तडागादिषु

बीच में जो शुक्लवर्ण के तृण और मणि हैं उनका वर्णन इस प्रकार कहा है क्या-'से जहाणामए अंकेइ वा संखेइ वा चंदेइ वा कुंदेइ वा कुसुमेइ वा 'जैसा अङ्करत्न शुभ्र होता है जैसा शङ्ख शुभ्र होता है जैसा चन्द्र शुभ्र होता हैं जैसा कुन्द पुष्प शुभ्र होता है जैसा कुसुम पुष्प शुभ्र होता है 'दयरएति वा' जैसा-उदकरज-उदक बिन्दु सफेद होता है 'दहिघणेइ वा' जैसा दधिघन-जमा हुआ दही सफेद होता है 'खीरेइ वा' जैसी खीर सफेद होती है 'हंसावलीति वा' जैसी हंसों की पंक्ति सफेद होती है 'कोंचावलीति वा' जैसी क्रौंच पक्षीयों की पङ्क्ती सफेद होती है 'हारावलीति वा' जैसी हार की पंक्ती सफेद होती है। 'वलयावलीति वा' रजतनिर्मित कङ्कणों की पंक्ति जैसी सफेद होती है 'चंदावलीति वा' तडाग आदि में, जल के भीतर प्रतिबिम्बित चन्द्र

આ નીચે પ્રમાણેની હોય છે? 'से जहानामए अंकेइवा संखेइवा चंदेइवा कुंदेइवा कुसुमेइवा' અંક રત્ન જેવું સફેદ હોય છે, શંખ જેવો ધોળો હોય છે, ચંદ્રમાના વર્ણ જેવો સફેદ હોય છે, કુંદ પુષ્પના રંગ જેવો સફેદ હોય છે, કુમુમ પુષ્પ જેવું સફેદ રંગ હોય છે, 'दयरएतिवा' ઉદકરજ ઉદક બિંદુ જેવું સફેદ હોય છે, दहिघणेइवा' જમાવેલું દહી જેવું સફેદ હોય છે, 'खीरेइवा' ખીરનો વર્ણ જેવો સફેદ હોય છે, 'खीरपूरेइवा' ક્ષીરપુર દૂધનો સમૂહ જેવો સફેદ હોય છે, 'हंसावलीतिवा' હંસોની પંક્તિ જેવી સફેદ હોય છે, 'कोंचावली तिवा' ક્રૌંચ પક્ષીયોની પંકતી જેવી સફેદ હોય છે, 'हारावलीतिवा' હારની પંક્તિ જેવો સફેદ હોય છે. 'वलयावलीति वा' ચાંદીના બનાવેલ કંકણ-બલોયાની પંક્તિ જેવી સફેદ હોય છે, 'चंदावली तिवा' તલાવ વિગેરેમાં જલની અંદર પ્રતિબિંબ વાળા ચંદ્રની પંકિત જેવી

जलान्तः प्रतिबिम्बितानामावलिः-पंक्तिरिति चन्द्रावलिः। 'सारदीय बलाहएइ वा' शारदीय बलाहक इति वा, शारदीयः-शरत्कालसम्बन्धी बलाहको मेघ इति शारदीय बलाहक इति, 'धंतधोयरुप्प पट्टेइ वा' ध्मातधौतरूप्यपट्ट इति वा, ध्मातः -अग्निसंयोगेण निर्मलीकृतो धौतो भूमिखरण्डित इस्तसंमार्जनेन निशितीकृतो यो रूप्यपट्टो रजतपत्रम् स ध्मातधौतरूप्यपट्टः। अथवा ध्मातेन- अग्निसंयोगेन यो धौतः-शोधितो रूप्यपट्टः। 'सालिपिट्ठरासीति वा' शालिपिष्टराशिरिति वा, शालीनां तण्डुलानां पिष्टं क्षोदम् तस्य राशिः पुञ्ज इति वा, शालिपिष्टराशिरिति। 'कुंदपुप्फरासीति वा, कुन्दपुष्पराशिरिति वा, कुन्दपुष्पं लोकप्रसिद्धं तस्य राशिः- समुदाय इति कुन्दपुष्पराशिरिति 'कुमुयरासीति वा' कुमुदराशिरिति वा, कुमुदानां -चन्द्रविकाशि कमलानां राशिरिति कुमुदराशिरिति 'सुक्कछिवाडीति वा' शुष्कछिवाडी इति वा, छिवाडी नाम वल्लादि फलिका सा च क्वचिद्देशविशेषे शुष्का सती शुक्ला भवति इति तदुपादानम्। 'पेहुणमिंजाति वा' पेहुणमिंजेति वा

की पंक्ति जैसी सफेद होती है। 'सारदीयबलाहएइ वा' शारदीय शरत्काल सम्बन्धी-बलाहक-मेघ जैसा धवल होता है 'धंतधोयरुप्पपट्टेइ वा' ध्मात अग्नि के संपर्क से निर्मल किया गया पश्चात्-धौत राख आदि से मांजकर और हाथ आदि से साफकर निर्मल किया गया रजत पट्ट जैसा सफेद होता है 'सालिपिट्ठरासीति वा' चावल की चूर्ण राशि जैसी सफेद होती है 'कुंद पुप्फरासीति वा' कुंद पुष्पराशि जैसी सफेद होती है 'कुमुयरासीति वा' कुमुद श्वेत कमल की राशि जैसी सफेद होती है 'सुक्कछिवाडीति वा' सेमकी फली का नाम छिवाडी है यह सुख जाने पर सफेद हो जाती है अतः शुष्कछिवाडी के जैसी सफेद होती है 'पेहुणमिंजाति वा' पेहुण-मयूर पीच्छ के मध्यवर्ती मिंजा जैसी अतीवधवल होती है 'बिसेति वा' बिस मृणाल जैसा

સફેદ હોય છે, 'सारदीयबलाहएइ तिवा' શરત્કાળના બલાહક મેઘો જેવા સફેદ છે, 'धंत धोयरुप्पपट्टेइवा' ધ્માત અગ્નિના યોગથી નિર્મળ કરવામાં આવેલ અને તે પછી રાખ વિગેરેથી માંજીને હાથ વિગેરેથી સાફ કરી નિર્મળ બનાવેલ ચાંદી જેવી સફેદ હોય છે, 'सालिपिट्ठरासीतिवा' ચોખાનો લોટ જેવો સફેદ હોય છે, 'कुंदपुप्फरासीतिवा' કુંદ પુષ્પનો સમૂહ જેવો સફેદ હોય છે. 'सुक्कछिवाडी तिवा' સેમની ફલીને છિવાડી કહે છે તે સુકાઈ જાય ત્યારે સફેદ થઈ જાય છે તેથી સુકાયેલ છિવાડી જેવી સફેદ હોય છે 'पेहुण मिंजा इवा' પેહુણ મોરના પીછાની મધ્યમાં રહેલ મિંજા જેવી સફેદ હોય છે, 'बीसेइवा' બિસ મૃણાલ જેવું સફેદ હોય છે, 'मिणालिएतिवा' મૃણાલિકા

पेहुणं मयूरपिच्छं तन्मध्यवर्त्तिनीमिञ्जा पेहुणमिञ्जा सा चातीव शुक्ला भवतीति। 'भिसेति वा' बिसमिति वा बिसं पद्मिनी कन्दः। 'मिणालिएति वा' मृणालिकेति वा, मृणालं पद्मतन्तुः। 'गयदंतेति वा' गजदन्त इति वा, गजो हस्ती तस्य दन्तो गजदन्तः स चातीव शुक्लस्ततस्तदुपादानम्। 'लवंगदलेति वा' लवङ्गदलमिति वा, लवङ्गपत्रमतीव शुक्लं भवति ततस्तदुपादानम्, 'पोंडरीयदलेति वा' पौण्डरीक दलमिति वा, पौण्डरीकं श्वेतदलम् 'सिंदुवारमल्लदामेति वा' सिन्दुवारमाल्यदाम इति वा, सिन्दुवारः श्वेतपुष्पो वृक्षविशेषः 'सेतासोएति वा' श्वेताशोक इति वा, 'सेयकणवीरेइ वा' श्वेत कणवीर इति वा, 'सेयबंधुजीवएइ वा' श्वेत बन्धु जीवक इति वा, गौतमः प्राह-'भवेएयारूवे सिया' भवेत् किं श्वेतानां तृणानां मणीनां चैताद्रूपः-अनन्तरोदीरितस्वरूपो वर्णावास इति भगवान् प्राह-हे गौतम! 'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः किन्तु 'तेसि णं सुक्किल्लाणं तणाणं

शुक्ल होता है 'भिणालिएति वा' भिणालिका-बिसतन्तु-जैसी शुक्ल होती है 'गयदंतेति वा' गजदन्त जैसा धवल होता है। 'लवंगदलेति वा' लौंग के वृक्ष का पत्ता जैसा धवल होता है 'पोंडरीयदलेति वा' पुण्ड-रीक श्वेतकमलकी पांखडी जैसी सफेद होती है 'सिंदुवारमल्लदा-मेति वा' सिन्दुवार पुष्पों की माला जैसी सफेद होती है 'सेता सोएति वा' श्वेत अशोक जैसा शुभ्र होता है 'सेयकणवीरेइ वा' श्वेत कनेर जैसी सफेद होती है 'सेय बंधुजीवेइ वा' श्वेत बन्धुजीव-बकुल-जैसा सफेद होता है 'भवेएयारूवे सिया' तो क्या! हे भदन्त! ऐसा शुक्ल रूप उन तृणों का और मणियों का होता है क्या? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते है 'गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम! यह अर्थ समर्थ नहीं है क्योंकि 'तेसिणं सुक्किल्लाणं तणाणं मणीण य' उन

બિસતન્તુ જેવા સફેદ હોય છે, 'गयदंते इवा' હાથી દાંત જેવા સફેદ હોય છે. 'लवंगदलेइवा' લવિંગના વૃક્ષના પાન જેવા સફેદ હોય છે. 'पोंडरीय दलेतिवा' પુંડરીક ધોળા કમળની પાંખડી જેવી સફેદ હોય છે, 'सिंदुवार मल्लदामेतिवा' સિંદુવાર પુષ્પોની માળા જેવી સફેદ હોય છે 'सेतासोएतिवा' શ્વેત અશોક પુષ્પ જેવું સફેદ હોય છે. 'सेय कणवीरेइवा' ધોળી કરેણનું પુષ્પ જેવું સફેદ હોય છે, 'सेय बंधुजीवेइवा' શ્વેત બંધુજીવ-બકુલ પુષ્પ જેવું સફેદ હોય છે. 'भवेएयारूवे सिया' હે ભગવન્ તો શું એ તૃણો અને મણિયોની શ્વેતતા એવા પ્રકારની હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ! આ અર્થ સમર્થ નથી. કેમકે 'तेसिं णं सुक्किल्लाणं तणाणं मणीणय' એ તૃણો અને

मणीणंय' तेषां खलु शुक्लानां तृणानां मणीनां च 'एत्तो इट्ठतराए चेव जाव वण्णेणं पन्नत्ते' इतः-अङ्कादिभ्य इष्टतरक एव प्रियतरक एव कान्ततरक एव मनोज्ञतरक एव मन आमतरक एव, शुक्लो मणीवालः वर्णेन प्रज्ञप्त इति।

तदेवं क्रमेण वनषण्डान्तर्गतानां तृणानां मणीनां च वर्णस्वरूपं कथितं सम्प्रति तेषां गन्धस्वरूपप्रतिपादनार्थमाह-अत्र गौतमः पृच्छति 'तेसि णं भंते! तणाण य' इत्यादि, 'तेसि णं भंते! तणाण य मणीण य' तेषां खलु भदन्त! तृणानां मणीनां च 'केरिसए गंधे पन्नत्ते' कीदृशः किमाकारको गन्धः प्रज्ञप्त-कथितः किं वक्ष्यमाण-वस्तूनां यादृशो गन्धो भवति तादृश स्तेषां गन्धः प्रज्ञप्तः? तदेव दर्शयति-'से जहाणामए' इत्यादि 'से जहाणामए' तद्यथा नामकम् 'कोट्ठपुडाण वा' कोष्ठ पुटानामिति वा, कोष्ठं गन्धद्रव्यं तस्य पुटाः कोष्टपुटा स्तेषाम् वा शब्दाः सर्वत्रापि समुच्चये, अत्र एकस्य पुटस्य न तादृशो गन्धविशेषो

शुक्ल तृणों और मणियों का वह शुक्ल रूप 'एत्तो इट्ठतराए चेव जाव वण्णेणं पन्नत्ते' इन प्रदर्शित अङ्क आदिकों से भी अधिक इष्ट अधिक प्रिय, अधिक कान्त, अधिक मनोज्ञ और अधिक मनोऽम कहा गया है इस प्रकार से वनखण्ड के अन्तर्गत तृणों का और मणियों के वर्ण का स्वरूप कहकर अब सूत्रकार गन्धके स्वरूप का प्रतिपादन करते हैं 'तेसि णं भंते' इत्यादि इस विषय में श्रीगौतमस्वामी पूछते हैं 'तेसि णं भंते! तणाण य मणीण य केरिसए गंधे पण्णत्ते' इसमें श्रीगौतमस्वामी ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है-हे भदन्त! वहां के तृणों का और मणियों का कैसा गन्ध कहा गया है? क्या आगे कहे जाने वाले कोष्ठ पुट आदि वस्तुओं का जैसा गंध होता है वैसा कहा गया है क्या? उन्हीं को कहते हैं 'से जहाणामए कोट्ठपुडाण वा' जैसी गन्ध-वास-कोष्ठ गन्ध

મણિયોનો એ સફેદ વર્ણ 'एत्तो इट्ठतराए चेव जाव वण्णेणं पण्णत्ते' આ ઉપર કહેવામાં આવેલ અંક વિગેરેની શ્વેતતાથી પણ વધારે ઇષ્ટ વધારે પ્રિય વધારે કાંત વધારે મનોજ્ઞ અને વધારે મનોઽમ કહેવામાં આવેલ છે.

આ રીતે વનખંડની અંદર આવેલ તૃણો અને મણિયોના વર્ણનું સ્વરૂપ બતાવીને હવે સૂત્રકાર ગંધના સ્વરૂપનું વર્ણન કરે છે. આ વિષયમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી શ્રીમહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે 'तेसि णं भंते! तणाणय मणीणय केरिसए गंधे पण्णत्ते' હે ભગવન્ ત્યાંના તૃણો અને મણિયોનો ગંધ કેવો હોય છે? શું નીચે કહેવામાં આવેલ કોષ્ટપુટ વિગેરે વસ્તુઓનો ગંધ જેવો હોય છે, તેવો એનો ગંધ હોય છે? 'से जहा नामए कोट्ठपुडाणवा' જેવી ગંધ-વાસ કોષ્ટપુટ નામના ગંધ દ્રવ્યની હોય છે. 'पत्तपुडाणवा' જેવી ગંધ પત્રપુટોના મર્દન કરવાથી

निर्गच्छति द्रव्यस्याल्पत्वात् ततो बहुवचनमिति। 'पत्तपुडाण वा' पत्रपुटानां मिति वा, पत्रं विमर्दोत्थ परिमलकम् तस्य पुटानाम्। 'चोयपुडाण वा' चोयग-पुटानां वा चोयगं गन्धद्रव्यम् 'तगरपुडाण वा' तगरपुटानां वा, तगरः–सुगन्ध विशेषः। 'एलापुडाण वा' एलापुटानां वा, एला इलायचीति लोकप्रसिद्धा 'चंदण-पुडाण वा' चन्दनपुटानां वा चन्दनं चन्दनाख्य सुगन्धद्रव्यविशेषः 'कुंकुमपुडाण वा' कुङ्कुमपुटानां वा कुङ्कुमं 'केसर' इति प्रसिद्धम् 'उसीरपुडाण वा' उशीरपु-टानां वा, उशीरं 'खस' इति प्रसिद्धं सुगन्धिततृणविशेषः 'चंपगपुडाण वा' चम्पकपुटानां वा, 'मरुबगपुडाण वा' मरुबकपुटानां वा मरुबकं 'मरुआ' इति प्रसिद्धम्। 'दमणगपुडाण वा' दमनकपुटानां वा, दमनकं सुगन्धितपत्रयुक्ता वन-स्पतिविशेषः 'जाइपुडाण वा' जातीपुटानां वा, जाती–चमेली' इति नाम्ना पुष्पविशेषः 'जूहियापुडाण वा' यूथिकापुटानां वा, यूथिका 'जूही' प्रसिद्धा

द्रव्य के पुटों की होती है 'पत्तपुडाण वा' जैसी गन्ध पत्रपुटों के विमर्द–से उत्पन्न परिमल के पुटों की होती है 'चोयग पुडाण वा'–जैसी चोयग–गन्ध द्रव्य पुटों की होती है 'तगर पुडाण वा' जैसी गन्ध तगर पुटों की होती है। 'एलापुडाण वा' जैसी गंध इलायची के पुटों की होती है 'चंदण पुडाण वा' जैसी गन्ध चन्दन के पुटों की होती है 'कुंकुमपुडाण वा' जैसी गन्ध कुंकुम के पुटों की होती है 'उसीर पुटाण वा' जैसी गन्ध खस के पुटों की होती है 'चंपक पुडाण वा' जैसी गन्ध चम्पकके पुटों की होती है 'मरुयगपुडाण वा' जैसी गन्ध मरु वा के पुटों की होती है 'दमनगपुडाण वा' जैसी गन्ध दमनक के पुटो की होती है 'जाति पुडाण वा' जैसी गन्ध चमेली के पुष्पपुटों की होती है 'जूहियापुडाण वा' जैसी गन्ध जुही के पुष्पपुटों की होती

ઉત્પન્ન થયેલ પરિમલના પુટોની હોય છે. 'चोयगपुडाणवा' જેવી ગંધ ચોયગ નામના ગંધ દ્રવ્યની હોય છે, 'तगरपुडाणवा' તગર પુટોની જેવી ગંધ હોય છે, 'एलापुडाणवा' ઇલાઇચીના પુટોની જેવી રમણીય ગંધ હોય છે. 'चंदणपुडाणवा' ચંદનના પુટોની જેવી ગંધ હોય છે, 'कुंकुमपुडाणवा' કુંકુમના પુટોની જેવી ગંધ હોય છે. 'उसीर पुडाणवा' ખસના પુટોની જેવી ગંધ હોય છે. 'चंपकपुडाणवा ચંપાના પુટોની જેવી ગંધ હોય છે. 'मरुयपुडाणवा' મરવાના પુટોના જેવી ગંધ હોય છે. 'दमनकपुडाणवा' જેવી ગંધ દમનકના પુટોની હોય છે. 'जाति पुडाणवा' ચમેલીના પુષ્પ પુટોની જેવી ગંધ હોય છે 'जूहियापुडाणवा' જુઇના પુષ્પોની જેવી ગંધ હોય છે, 'मल्लिय पुडाणवा' મલ્લિકા–મોગરાના પુષ્પ પુટોની જેવી ગંધ હોય છે, 'णवमल्लिय पुडाणवा' નવ મલ્લિકાના પુષ્પ

'मल्लियपुडाण वा' मल्लिकापुटानां वा, मल्लिका 'मोगरा' इति लोकप्रसिद्धा 'णो मल्लियपुडाण वा' नवमल्लिका पुटानां वा 'वासंतियपुडाण वा' वासन्तिकपुटानां वा सुगन्धयुक्ता लताविशेषः 'केयई पुडाण वा' केतकीपुटानां वा, केतकी 'केवडा' लोकप्रसिद्धा, 'कप्पूरपुडाण वा' कर्पूरपुटानां वा, 'अणुवायंसि' एतेषां कोष्ठपुटादीनामनुवाते आघ्रायकविवक्षितपुरुषाणामनुकूले वाते वाति सति 'उब्भिज्जमाणाण य' उद्भिद्यमानानां—समुद्घाट्यमानानाम् च शब्दः सर्वत्रापि समुच्चये, 'णिब्भिज्जमाणाण य' निर्भिद्यमानानाम् अतिशयेन भिद्यमानानां त्रोटयमानानाम् 'कोटेज्जमाणाण वा' कुट्यमानानां वा, अत्र पुटैः परिमितानि यानि कोष्ठादि गन्धद्रव्याणि तानि अपरिमेये परिमाणोपचारात् कोष्ठपुटानीत्युच्यन्ते तेषां कुट्यमानानाम् उदूखलादौ कुट्यमानानामिति। 'रुविज्जमाणाण वा' इति श्लक्ष्णखंडी क्रियमाणानाम् 'उक्किरिज्जमाणाण वा' उत्कीर्यमाणानाम्—कोष्ठादिपुटानां कोष्ठादिद्रव्याणां वा उत्कीर्यमाणा-

है 'मल्लियपुडाण वा' जैसी गन्ध मल्लिका—मोघरा के—पुष्प पुटों की होती है 'णोमल्लियपुडाण वा' जैसी गन्ध नवमल्लिकाके पुष्पपुटों की होती है 'वासंतियपुडाण वा' जैसी गन्धवासन्तिलता के पुष्पपुटों की होती है 'केयईपुडाण वा' जैसी गन्ध केवडे के पुटों की होती है 'कप्पूरपुडाण वा' जैसी गन्ध कर्पूर के पुटों की होती है इन समस्त पुटों की गन्ध 'अणुवायंसि' जब कि अनुकूलवायुचल रही हो—अर्थात् आघ्रायक पुरुष जिस तरफ बैठे हो उसी तरफ इनकी गन्ध को लेकर हवा बह रही हो और ये समस्त गन्ध पुट 'उब्भिज्जमाणाण य णिब्भिज्जमाणाण य कोटेज्जमाणाणव' उस समय उद्घाटित उघाडे जा रहे हो, अतिशय रूप से तोडे जारहे हो ऊखल आदिमे कूटे जा रहे हो 'रुविज्जमाणाण वा' छोटे २ इनके टुकडे किये जा रहे हो, उक्किरिज्ज-

પુડાની જેવી ગંધ હોય છે. 'वासंतिय पुडाणवा' વાસંતિ લતાના પુષ્પ પુટો ની જેવી ગંધ હોય છે. 'केयइपुडाणवा' કેવડાના પુટોની જેવી ગંધ હોય છે 'कप्पूरपुडाणवा' કપૂરના પુટોની જેવી ગંધ હોય છે, આ બધાજ પુટોની ગંધ 'अणुवायंसि' જ્યારે અનુકૂળ વાયુ વાતો હોય અર્થાત્ વાસ લેનાર પુરૂષ જે તરફ બેઠો હોય એ તરફની હવા ચાલી રહી હોય અને આ સઘળા ગંધ પુટો 'उब्भिज्जमाणाणय णिब्भिज्जमाणाणय कोटेज्जमाणाणय' એ સમયે ઉઘાડવામાં આવેલ હોય તેલ ગંધપુટોને અતિશય પણાથી તોડવામાં આવતા હોય ખાંડણિયા વિગેરેમાં ખાંડવામાં આવતા હોય 'रुविज्जमाणाणवा' નાના નાના તેના ટુકડા કરાતા હોય 'उक्किरिज्जमाणाणवा' તેને ઉપર ઉડાડવામાં આવતા હોય

नाम् उपरि क्षिप्यमाणानाम् 'विकिरिज्जमाणाण वा' इतस्ततो विप्रकीर्यमाणानाम् 'परिभुज्जमानानाम्-परिभोगायोपभुज्यमानानाम्, 'भंडाओ वा भंडं साहरिज्जमाणाणं' भाण्डात्-एकस्माद् भाण्डात् पात्रात् भाण्डं-भाजनान्तरं संह्रियमाणानाम् कोष्ठादि पुटानाम् 'ओराला' उदाराः स्फाराः, ते चामनोज्ञा अपि स्युरित्यत आह-'मणुण्णा' मनोज्ञाः-मनोऽनुकूलाः, तच्च मनोज्ञत्वं कुतस्तत्राह-'घाण' इत्यादि, 'घाणमणोणिव्वुत्तिकरा' घ्राणमनो निर्वृत्तिकराः एवं भूतास्ते 'सव्वओ समंता' सर्वतः सर्वासु दिक्षु सामस्त्येन 'गंधा अभिणिस्सवंति' गन्धा अभिनिःस्रवन्ति-जिघ्रतामभिमुखं निःसरन्ति। श्रीगौतमः पृच्छति-'भवे एयारूवे सिया' भवेद् मणीनां तृणानां च कोष्ठपुटादि सदृशो गन्ध इति; भगवानाह-

माणाणवा' ये उपर उडाये जारहे हों, 'विकिरिज्जमाणाणवा'-इधर उधर ये बिखेरे जा रहे हों 'परिभुज्जमाणाणवा' अपने अपने काम में इनका उपभोक्ता पुरुषों द्वारा उपयोग किया जा रहा है। 'भंडाओ वा भंडं साहरिज्जमाणाण वा' एकवर्तन से दूसरे वर्तन में लिये जा रहे हों उस समय इनकी 'गंधा' वास सुगन्ध 'ओराला' बहुत अधिक विस्तृत अवस्था में निकलती है एवं वह 'मणुण्णा' मनोऽनुकूल होती है क्यों कि यह गन्ध 'घाणमणणिव्वुत्तिकरा' घ्राण इन्द्रियको एवं मनको एक प्रकार की शान्ति देनेवाली होती है इस प्रकार का यह सुगन्ध 'सव्वओ समंता अभिणिस्सवंति' अनुकूल वायु के चलने पर इनकी वास सब ओर से चारों दिशाओं में अच्छी तरह से फैल जाती है 'भवे एयारूवे सिया' तो क्या हे भदन्त! इन तृणों की ओर मणियों की सुगन्ध इन कोष्ठपुटादिकों की सुगन्ध जैसी ही होती है? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते है-'गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम! यह अर्थ

'विकिरिज्जमाणाणवा' આમતેમ એ વિખરવામાં આવી હોય 'परिभुज्जमाणाणवा' પોતપોતાના કામમાં ઉપભોક્તા પુરૂષો દ્વારા ઉપયોગ કરાતો હોય 'भंडाओ वा भंडं साहरिज्जमाणाणवा' એક વાસણ માંથી બીજા વાસણમાં લેવામાં આવતા હોય તે વખતે તેનો ગંધ-વાસ સુગંધ 'ओराला' ઘણી વધારે વિપુલ પ્રમાણમાં નીકળે છે તથા એ 'मणुण्णा' મનોનુકૂળ હોય છે. કેમકે એ ગંધ 'घाणमण णिव्वुइकरा' ઘ્રાણેન્દ્રિય અને મનને શાંતિ આપવાવાળી હોય છે. આ પ્રકારની આ સુગંધ 'सव्वओ समंता अभिणिस्सवणंति' અનુકૂળ પવનના વાવાથી બધી તરફથી ચારે દિશાઓમાં સારી રીતે ફેલાઈ જાય છે. 'भवेएयारूवे सिया' હે હે ભગવન્ તો શું આ તૃણો અને મણિયોની સુગંધ આ કોષ્ટપુટ વિગેરેની સુગંધ જેવી હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે

'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः, किं 'तेसिं णं तणाणं मणीणय' तेषां खलु तृणानां मणीनां च, 'एत्तो इट्ठतराए चेव जाव मणामतराए चेव गंधे पन्नत्ते' इतः कोष्ठपुटादिद्रव्येभ्य इष्टतरक एव, कान्ततरक एव, मनोज्ञतरक एव, मन आमतरक एव गन्धः प्रज्ञप्तः-कथित इति।

वनषण्डान्तर्गत तृणमणीनां गन्धान् निरूप्य तेषां स्पर्शान् निरूपयितुमाह-अत्र श्रीगौतमः पृच्छति-'तेसि णं भंते' इत्यादि, 'तेसि णं भंते! तणाण य मणीण य' तेषां खलु भदन्त! तृणानां च मणीनां च 'केरिसए फासे पन्नत्ते कीदृशः-किमाकारकः स्पर्शः प्रज्ञप्तः-कथितः किं वक्ष्यमाणवस्तु स्पर्शसदृशस्तेषां स्पर्शो भवति? तदेव दर्शयति-'से जहाणामए' तद्यथानामकम् 'आइणेइ वा' आजिनकमिति वा, आजिनकं श्लक्ष्णचर्ममयं वस्त्रम् 'रूएति वा' रूतमिति वा, रूतं श्लक्ष्णकर्पासविशेषः 'बूरेति वा' बूर इति वा, बूरः श्लक्ष्णवनस्पतिविशेषः 'णवणीतेति वा'

समर्थ नहीं है क्यों कि 'तेसि णं तणाण य मणीण य एत्तो इट्ठतराए चेव जाव मणामतराए चेव गंधे पन्नत्ते' इन मणियों का गन्ध कोष्ठ पुटादि द्रव्यों के गन्ध की अपेक्षा इष्टतर कान्ततर मनोज्ञतर और मन आमतर ही माना गया है अब श्रीगौतमस्वामी तृण और मणियों के स्पर्श के विषय में प्रभुश्री से पूछते है, 'तेसि ण भंते! तणाणयमणीणयकेरिसए फासे पन्नत्ते' हे भदन्त! उन तृणों और मणियों का स्पर्श कैसा कहा गया है क्या वक्ष्यमाण आजिनक आदि वस्तुओं के स्पर्श जैसा होता है? यही दिखलाते है-'से जहा णामए आईणेइ वा रूएइ वा' जैसा स्पर्श आजिनक चर्ममयवस्त्रका होता है जैसा स्पर्श रूईका होता है। 'बूरेति वा' जैसा स्पर्श-बूरनामकी वनस्पति का होता है। 'णवणीएति

'गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ! આ અર્થ સમર્થ નથી. કેમકે 'तेसि णं तणाणय मणीणय एत्तो इट्ठतराए चेव जाव मणामतराए चेव पण्णत्ते' આ મણિયોનો ગંધ કોષ્ટપુટ વિગેરે દ્રવ્યોના કરતા ઇષ્ટતર, કાંતતર, મનોજ્ઞતર, મન આમતર, માનવામાં આવે છે.

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી તૃણ અને મણિયોના સંબંધમાં પ્રભુશ્રીને પૂછે છે. 'तेसि णं भंते! तणाणय मणीणय केरिसए फासे पन्नत्ते' હે ભગવન્ એ તૃણો અને મણિયોનો સ્પર્શ કેવો કહેલ છે? શું આ કહેવામાં આવનાર અજીનક વિગેરે વસ્તુઓના સ્પર્શ જેવો હોય છે, એવો એનો સ્પર્શ હોય છે? એજ બતાવે છે. 'से जहानामए आईणेइवा रूएइवा' જેવો સ્પર્શ આજીનક ચર્મમય વસ્ત્રનો હોય છે. જેવો સ્પર્શ રૂ નો હોય છે. 'बूरेइवा' જેવો સ્પર્શ બૂર નામની વનસ્પતિનો હોય છે. 'णवणीएइवा' જેનો સ્પર્શ માખણનો હોય છે.

नवनीतमिति वा, नवनीत 'मक्खन' इति लोकप्रसिद्धमेव, 'हंसगब्भतूलीति वा' हंसगर्भतूलीति वा, 'सिरीसकुसुमणिचएति वा' शिरीषकुसुमनिचय इति वा, 'बालकुमुदपत्तरासीति वा' बालकुमुदपत्रराशिरिति वा. बालानि-अचिरकाल जातानि यानि कुमुदपत्राणि तेषां राशिः-समुदाय इति बालकुमुदपत्रराशिरिति। गौतमः प्राह-'भवेएयारूवे सिया' भवेत् किं तेषां तृणानां मणीनां चैतावद्रूप आजिनकादिस्पर्शतुल्यः स्पर्शस्तृणानां मणीनां चेति भगवानाह-हे गौतम ! 'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः- नहि तेषां तृणानां मणीनां च आजिनकादि स्पर्शतुल्यः स्पर्शः किन्तु 'तेसि णं तणाणय मणीणय एत्तोइट्ठतराए चेव जाव फासेण पन्नत्ते' तेषां तृणानां च मणीनां च इतः-आजिनकादि स्पर्शापेक्षया इष्टतरक-एव, प्रियतरक एव, कान्ततरक एव, मनोज्ञतरक एव, मन आमतरक एव स्पर्शः प्रज्ञप्त इति।

तृणमणीनां स्पर्शान् निरूप्य शब्दान् निरूपयितुं प्रक्रमयन्नाह-'तेसि णं भंते !' इत्यादि, 'तेसि णं भंते ! तणाणं' तेषां खलु भदन्त ! तृणानाम्, 'पुव्वावर-

---

वा' जैसा स्पर्श नवनीत-मक्खन-का होता है 'हंसगब्भतूलीति वा' जैसा स्पर्श हंसगर्भतूलिका होता है 'सिरीसकुसुमणिचएति वा' जैसा स्पर्श शिरीशपुष्पसमूह का होता है 'बालकुमुदपत्तरासीइ वा' जैसा स्पर्श नवजात कुमुद पत्रों की राशिका होता है तो क्या 'भवेएयारूवे सिया' इसी प्रकार का स्पर्श उन तृणों और मणियों का होता है क्या ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है क्यों कि 'तेसि णं तणाण य मणीण य एत्तो इट्ठतराए चेव जाव फासेणं पन्नत्ते' उन तृणों का और मणियों का स्पर्श इन आजिनक आदि पदार्थों के स्पर्श से भी अधिक इष्टतर यावत् अधिक मनोज्ञ कहा गया है इन तृण और मणियों के स्पर्श का वर्णन

'हंसगब्भतूलीतिवा' हंस गर्भतुलिकानो जेवो स्पर्श होय छे. 'सिरीस कुसुम णिचएतिवा' शिरीष पुष्प समूहनो जेवो स्पर्श होय छे. 'वालकुमुद पत्तरासी इवा' जेवो स्पर्श नवा उत्पन्न थयेल कुमुद पत्रोना समूहनो होय छे तो शुं 'भवेएयारूवे सिया' एज रीतनो स्पर्श ए तृणु अने मणियोनो होय छे ? आ प्रश्नना उत्तरमां प्रभुश्री कहे छे के 'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! आ अर्थ समर्थ नथी. केमके 'तेसि ण तणाणय मणीणय एत्तो इट्ठतराए चेव जाव फासेणं पण्णत्ते' ए तृणो अने मणियोनो स्पर्श आ अजीनक विगेरे पदार्थोना स्पर्श करतां पण वधारे इष्टतर यावत् वधारे मनोम कहेवामां आवेल छे.

आ तृणो अने मणियोना स्पर्शनुं वर्णन करीने हवे तेना शब्दोना स्वरूपनुं वर्णन करवामां आवेल छे. आ विषयमां श्री गौतमस्वामी प्रभुश्रीने

दाहिण उत्तरागतेहिं वातेहिं' पूर्वापरदक्षिणोत्तरागतैर्वातैः कदाचित्पूर्वादागतैः कदाचित्पश्चिमादागतैः कदाचिद्दक्षिणादागतैः कदाचिदुत्तरादागतैर्वायुभिरित्यर्थः, 'मंदायं मंदायं एइयाणं वेइयाणं' यथा मन्दं मन्दं स्यात् तथा-एजितानां कम्पितानाम् व्येजितानाम्, विशेषेण कंपितानाम् 'खोभिया णं' क्षोभितानाम् स्वस्थानाच्चालितानाम्। एतदेव वस्तु पर्यायशब्देनापि पुनः कथयति-'चालियाणं' चालितानाम् इतस्ततो विक्षिप्तानाम् एतदेव पर्यायेण व्याचष्टे-'फंदियाणं' स्पन्दितानाम् ईषच्चलितानाम्, स्वस्थानात् चालनं कुतस्तत्राह-'घट्टियाणं' घट्टितानाम् परस्परसंघट्टितानाम् 'उदीरियाणं' उदीरितानाम्, उत्-प्राबल्येन ईरितानाम्-प्रेरितानाम्, एतादृशानां तृणानाम् 'केरिसए सद्दे पन्नत्ते' कीदृशः-किमाकारकः शब्दः प्रज्ञप्तः-कीदृशो ध्वनिर्भवति, किं वक्ष्यमाणवस्तूनां यादृशः शब्दो भवति तादृशः शब्दस्तेषां तृणानां भवति तदेव दर्शयति-'से जहा णामए' तद्यथा नामकम् 'सिवियाए वा' शिवि-

---

करके अब इनके शब्द स्वरूपका वर्णन करते हैं यहां श्रीगौतमस्वामी पूछते हैं-'तेसि णं भंते तणाणं मणीण य पुव्वावरदाहिण उत्तरागतेहिं वातेहिं 'हे भदन्त! इन तृणों और मणियों का जब पूर्व पश्चिम दक्षिण और उत्तर से आनेवाले वायुओं से ये 'मंदायं मदायं एइयाणं वेइयाणं कंपियाणं' मंदमंद रूप से कम्पित किये जाते है विशेषतः कम्पित किये जाते हैं बार बार कम्पित किये जाते है 'खोभियाण चालियाणं फंदियाणं घट्टियाणं' क्षोभित किये जाते है चलाए जाते है स्पंदित किये जाते है परस्पर संघर्षित किये जाते है 'उदीरियाणं' उदीरितकिये जाते है जबर्दस्ती से प्रेरित किये जाते है उनका 'केरिसए सद्दे पण्णत्ते-क्या आगे कहे जाने वाली शिबिका आदि वस्तुओं के शब्द जैसा शब्द होता है, क्या यही बताते है 'से जहा णामए सिवियाएवा'

પૂછે છે કે 'तेसि ण भंते! तणाणं मणीणय पुव्वावरदाहिणउत्तरागतेहिं वातेहिं' હે ભગવન્ એ તૃણો અને મણિયોનો સ્પર્શ પૂર્વ, પશ્ચિમ દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશાએથી આવવાવાળા પવનથી 'मंदायं मंदायं एइयाणं वेइयाणं कंपियाणं' મંદ મંદ પણ થી કંપાવવામાં આવે છે, વિશેષરૂપથી કંપિત કરવામાં આવે છે, વારંવર કંપિત કરવામાં આવે છે. 'खोभियाणं चालियाणं फंदियाणं घट्टियाणं' ક્ષોભિત કરવામાં આવે છે હલાવવામાં આવે છે, સ્પંદિત કરવામાં આવે છે પરસ્પર સંઘર્ષવાળા કરવામાં આવે છે 'उदीरियाणं' ઉદીરિત કરવામાં આવે છે, બલાત્ પ્રેરિત કરવામાં આવે છે, તે વખતે તેનો શબ્દ 'केरिसए सद्दे पण्णत्ते' આગળ કહેવામાં આવનાર શિબિકા વિગેરે વસ્તુઓના શબ્દ જેવો

काया वा 'संदमाणीयाए वा' स्यन्दमानिकाया वा 'रहवरस्स वा' रथवरस्य वा तत्र शिविका जम्पानविशेषरूपा उपरिछादिता कोष्ठाकारा, तथा दीर्घो जम्पानविशेषः पुरुषस्य स्वप्रमाणावकाशदात्री स्यन्दमानिका, अनयोश्च शब्दः पुरुषोत्पाटितयोः क्षुद्रहेमघण्टिकादि चलनवशतो वेदितव्यः रथश्च द्विविधो भवति संग्रामरथः क्रीडारथश्च, अत्र संग्रामरथो ज्ञातव्यो नतु क्रीडारथः क्रीडारथस्याग्रिमविशेषणानामसंभवात्, तस्य रथस्य फलवेदिका यस्मिन काले यः पुरुषस्तदपेक्षया कटिप्रमाणाऽवसेया, तस्यैव रथस्य विशेषणानि दर्शयति–'सच्छत्तस्स' इत्यादि, 'सच्छत्तस्स' सच्छत्रस्य, छत्रेण सहितः सच्छत्रस्तस्य सच्छत्रस्य 'सज्झयस्स' सध्वजस्य–ध्वजाविशिष्टस्य 'सघंटयस्स' सघण्टाकस्य उभयपार्श्वावलम्बि महाप्रमाणघण्टोपेतस्य 'सतोरणवरस्स' सहतोरणवरं प्रधानं तोरण यस्य स सतोरण वरस्तस्य 'सणंदिघोसस्स' सनन्दिघोषस्य सहनन्दिघोषो द्वादशतूर्यनिनादो यस्य स सनन्दिघोषस्य 'सखिंखिणि हेमजालपेरंतपरिक्खित्तस्स' स किङ्किणीहेमजाल

आदि के उस पुरुषों द्वारा अपने अपने स्कन्धों पर उठाये जाने पर जैसे शब्द शिबिकाकी–उपर में वस्त्रादि से ढकी हुइ कोष्ठ के आकार वाली जम्पान विशेषरूपपालखी की छोटी छोटी हेमनिर्मित घंटिकाओं के हिलते समय जैसे निकलते है। तथा इसी प्रकार से पालखी के आकार में कुछ बडी तथा बैठे हुए पुरुषों में अपने अपने प्रमाणानुरूप अवकाश स्थान देनेवाली ऐसी स्यन्दमानिका की छोटी २ हेमनिर्मित घण्टिकाओं की हिलते समय जैसी आवाज निकलती है, उसी प्रकार की आवाज इन तृणों और मणियों से वायु द्वारा हिलाये जाने पर निकलती है इसी प्रकार 'सच्छत्तस्स सज्जयस्स, संघटयस्स सतोरणवरस्स' जो छत्र से युक्त हो ध्वजा से युक्त हो दोनों ओर लटकती हुइ महाप्रमाणोपेत घंटाओं से युक्त हो उत्तमतोरण से युक्त हो

શબ્દ તેનો હોય છે? જેમકે 'से जहाणामए सिवियाएवा' આગળના એ પુરૂષો દ્વારા પોતપોતાના ખંભાઓ ઉપર ઉઠાવવામાં આવે ત્યારે જેવો શબ્દ શિબિકા અર્થાત પાલખીની નાની નાની સુવર્ણ નિર્મિત ઘંટડિયોના હાલવાથી થાય છે, અને એજ રીતે પાલખીના આકારથી કંઇક મોટિ તથા અંદર બેઠેલા પુરૂષોને પોતપોતાના પ્રમાણાનુરૂપ અવકાશ–જગ્યા આપવાવાળી સ્યંદમાનિકાની નાની નાની સુવર્ણની બનાવેલી ઘંટડિયોના હલવાથી જેવો શબ્દ નીકળે છે, એજ રીતનો શબ્દ એ તૃણો અને મણિયોને પવનથી હલાવવામાં આવે ત્યારે નીકળે છે? એજ પ્રમાણે 'सछत्तस्स सज्जयस्स सघंटस्स सतोरणवरस्स' જે છત્ર યુક્ત હોય, ધજાથી યુક્ત હોય, બન્ને બાજુએ લટકાવવામાં

पर्यन्त परिक्षिप्तस्य सह किङ्किणीभिः क्षुद्रघण्टिकाभिः वर्त्तन्ते इति स किङ्किणीकानि यानि हेमजालानि हेममयदामसमूहास्तैः सर्वासु दिक्षु पर्यन्तेषु बहिः प्रदेशेषु परिक्षिप्तो व्याप्त इति सकिङ्किणीहेमजालपर्यन्त परिक्षिप्तस्तस्य तथा—'हेमवयखेत्तचित्तविचित्ततिणिस कणगनिज्जुत्तदारुयागस्स' हैमवतक्षेत्रचित्रविचित्र तैनिशककनकनियुक्तदारुकस्य, हैमवतं क्षेत्रं हिमवत्पर्वतभावि चित्रविचित्रं मनोहारिचित्रोपेतं तैनिशं तिनिशदारुसंबन्धी कनकनियुक्तं कनकविच्छुरितं दारुकाष्ठं यस्य स हैमवत् क्षेत्रचित्रविचित्र तैनिशकनकनियुक्त दारुकाष्ठम्तस्य, तथा—'सुविणद्धारक मंडल धुरागस्स' सुपिनद्धारकमण्डलधुराकस्य, सुष्ठु—अतिशयेन सम्यक् पिनद्धमरकमण्डलं धुरा च यस्य स सुपिनद्धारकमण्डलधुराकस्तस्य, तथा—'कालायससुकयणेमिजंतकम्मस्स' कालायस सुकृतनेमियन्त्रकर्मणः, कालायसेन जात्यलोहित सुष्ठु—अतिशयेन कृतं नेमे वाह्यपरिधेर्यन्त्रस्य च—अरकोपरि फलकचक्रवालस्य कर्म यस्मिन् स कालायस सुकृतनेमियन्त्रकर्मा तस्य, 'आइण्णवरतुरग-

---

'सणंदिघोसस्स' नन्दिघोष द्वादश तूर्यों के निनादों से युक्त हो 'सखिखिणि हेमजालपेरंतपरिखित्तस्स' क्षुद्रघंटिकाओं से युक्त हेमोमालाओं द्वारा जो सब ओर व्याप्त हो—'हेमवयरखेत्तचित्तविचित्ततिणिसकणगनिज्जुत्तदारुयागस्स' तथा हिमवत पर्वत के तिनिश वृक्ष के काष्ठ से जो कि चित्रविचित्र—मनोहारि चित्रों से युक्त—और सुवर्ण खचित बना हुआ है 'सुपिणिद्धारकमंडलधुरागस्स' जिसके पहियों में आरे बहुत ही अच्छी तरह से लगे हों तथा जिसकी धुरा बहुत मजबूत हो। 'कालायससुकयणेमिजंत कम्मस्स' चक्रकी धार जमीन की रगड से घिस न जावे तथा चक्र के पटिया आपस में अलग अलग न हो जावें इस अभिप्राय से जिसके पहियों पर लोहे की दन्त

આવેલ પ્રમાણોપેત સુંદર—ઘંટથી યુક્ત હોય 'सणंदीघोसस्स' નંદિઘોષ બાર તુર્યોના અવાજ વાળી હોય 'सखिंखिणिहेमजालपेरंतपरिक्खित्तस्स' નાની નાની ઘંટડિયોથી યુક્ત સુવર્ણની માળાઓ દ્વારા જે બધી તરફથી વ્યાપ્ત હોય છે. 'हेमवयरवेत्तचित्तविचित्ततिणिसकणगनिज्जुत्तदारुयागस्स' તથા હિમવંત પર્વતના તિનિશ વૃક્ષના લાકડાથી કે જે ચિત્રવિચિત્ર મનોહારિ એવા સુંદર ચિત્રોથી યુક્ત અને સોનાના તારોથી મઢેલા હોય 'सुपिणिद्धारकमंडल धुरागस्स' જેના પૈડામાં આરાઓ ઘણીજ મજબૂતાઈથી સારી રીતે લાગેલા હોય તથા જેની ધુરા—ધરી ઘણીજ મજબૂત હોય 'कालायससुकयणमिजंत कम्मस्स' પૈડાની ધાર જમીનમાં ઘસાવાથી ઘસાઈ ન જાય તથા પૈડાના લાકડા એક બીજાથી જુદા ન પડી જાય એ હેતુથી જેના પર લોખંડની પાટી ચડાવ

सुसंपउत्तस्स' आकीर्णवरतुरगसुसंप्रयुक्तस्य, आकीर्णा गुणैर्व्याप्ता आकीर्ण-जातीया वा ये वराः-प्रधानास्तुरगा घोटकास्ते सुष्ठु-अतिशयेन सम्यक्प्रयुक्ताः योत्रिता यस्मिन् स आकीर्णवरतुरगसंप्रयुक्तस्तस्य, तथा-'कुसलनरछेयसारहिसु-संपरिग्गहियस्स' कुशलनरच्छेकसारथिसुसंपरिगृहीतस्य, सारथि कर्मणि-अश्वचालन कार्ये ये कुशला निपुणास्तेषां मध्ये अतिशयेन छेको दक्षस्तेन सारथिना सुष्ठु-सम्यक् परिगृहीतस्य 'सरसय बत्तीसतूणपरिमंडियस्स' शरशतद्वात्रिंशत्तोणपरि-मण्डितस्य, शराणां शतं प्रत्येकं येषु तानि शरशतानि, तानि च तानि द्वात्रिंशत्तू-णानि च बाणाश्रयाः, इति शरशतद्वात्रिंशत्तूणानि तैर्मण्डितस्य, अयमर्थः-एवं खलु तानि द्वात्रिंशच्छरशतभृतानि तूणानि रथस्य सर्वतः पर्यन्तेषु अवलम्बितानि संग्रामाय उपकल्पितस्यातीव मण्डनानीव भवन्ति, 'सकंकडवडिंसगस्स' सकङ्कटा वतंसकस्य, कङ्कटं कवचं सहकङ्कटं यस्य स सकङ्कटः' सकङ्कटः अवतंसः-शेखरो यस्य स सकङ्कटावतंसः तस्य, तथा-'स चावसरपहरणभरियस्स' स चापशरप्रहरणा-वरणभृतस्य, सह चापं येषां ते स चापाः ये शरबाणाः यानि च कुन्तमल्लि-

---

चढाई गई हो 'आइण्णवरतुरगसुसंपउत्तस्स' आकीर्ण-गुणों से व्याप्त ऐसे श्रेष्ठ घोडे जिसमें अच्छी तरह से जूते हुए हों 'कुसलणरछेय-सारहि सुसंपरिग्गहियस्स' अश्वसंचालन रूप कार्य में कुशल ऐसे पुरुषों के बीच में जो दक्ष हैं ऐसे सारथि से जो युक्त हो 'सरसयबत्तीस तोरणपरिमंडितस्स' जिन में प्रत्येक में सौ सौ बाण हों ऐसे ३२ बत्तीस भाथों से जो युक्त हो 'सकंकडवडिंसगस्स' बकतर सहित मुकुट जिसका हो 'सचावसरपहरणभरियस्स' धनुषसहित बाण जिस में भरे हुए हो तथा-कुंत-भाले-आदि प्रहरण, एवं कवच खेटक आदि आयुधों से जो परिपूर्ण हो। 'जोहजुद्ध सज्जस्स' तथा योद्धाओं के युद्ध के निमित्त जो सजाया गया हो ऐसे 'रहवरस्स' संग्रामरथ के जब कि वह 'रायं

વામાં આવી હોય 'आइण्णवरतुरगसुसंपयुत्तस्स' આકીર્ણ ગુણોથી વ્યાપ્ત એવા ઉત્તમ જાતીના ઘોડાઓ જેમાં સારી રીતે જોતરવામાં આવેલા હોય, 'कुसलणर छेयसारहि सुसंपरिग्गहियस्स' અશ્વ સંચાલનના કાર્યમાં ચતુર પુરૂષોમાં જે અતિ ચતુર હોય એવા સારથિથી જે યુક્ત હોય, 'सरसवत्तीसतोण परिमंडित स्स' જેમાં દરેકમાં સો સો બાણો હોય એવા બત્રીસ ભાથાઓથી યુક્ત હોય 'सकंकडवडिंसगस्स' બકતર સહિત મુગુટો જેના હોય 'सचापसरपहर-भरियस्स' ધનુષ સહિત બાણો જેમાં ભરેલા હોય, તથા કુંત-ભાલા વિગેરે પ્રહરણો અને કવચ ખેટક વિગેરે આયુધોથી જે પરિપૂર્ણ હોય, 'जोहजुद्ध सज्जस्स' તથા યોદ્ધાઓના યુદ્ધ માટે જેને સજાવવામાં આવ્યા હોય, એવા

हे गौतम ! 'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः, नहि तेषां तृणानां मणीनां च शिबिकादि शब्द सदृशः शब्दः किन्तु ततोऽपि विलक्षण एव। पुनश्च गौतमो वीणामधिकृत्य पृच्छति-'से जहा णामए' इत्यादि तद्यथानामकम् 'वेयालियाए वीणाए' वैतालिक्या वीणायाः प्रातः सन्ध्यायां वा लोकानां श्रोतृणां पुरतो या वादनायोपस्थाप्यते सा किल मङ्गलपाठिका तालाभावेऽपि च वाद्यते, विताले-तालाभावे सति भवति या सा वैतालिकी तस्या वैतालिक्या वीणायाः 'उत्तर मंदामुच्छियाए' उत्तरमन्दामूर्छितायाः, मूर्छनं मूर्छा सा सञ्जाता अस्या इति मूर्छिता, उत्तरमन्दाया-उत्तरमन्दाभिधानया मूर्छनया गन्धार-स्वरान्तर्गतया सप्तम्या मूर्छिता, उत्तरमन्दामूर्छिता, अयमर्थः-गान्धार स्वरस्य सप्तमूर्छना भवन्ति, तथाहि-

हे भदन्त ! यदि पूर्वोक्त रथ के शब्द जैसा शब्द नहीं होता है तो क्या अब आगे कहे जाने वाली वीणा के जैसा शब्द होता है क्या? वही दिखलाते है 'से जहाणामए वेयालियाए वीणाए उत्तरमंदा मुच्छियाए अंके सुपइट्ठियाए' हे भदन्त जैसी वैतालिकी प्रातः अथवा सन्ध्या के समय जो वीणा सुननेवाले लोको के समक्ष बजाने के लिये उपस्थित की जाती है। वह मङ्गलपाठिकावीणा ताल के अभाव में भी बजायी जाती है अतः विताल में बजायी जाने के कारण उस वीणा का नाम वैतालिकीवीणा कहा गया है वह वैतालिकी वीणा जब उत्तर मन्दा नामकी मूर्छना से-गान्धार स्वर के अन्तर्गत सप्तमी मूर्च्छना से युक्त होती है तब वह उत्तर मन्दार मूर्च्छिता कही गई है, इसका

समट्ठे' હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી. પ્રભુશ્રીનો આ પ્રમાણેનો ઉત્તર સાંભળીને વિનયપૂર્વક ફરીથી શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને પૂછે છે કે હે ભગવન્ જો ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણેના રથના શબ્દ જેવો તેનો શબ્દ નથી તો શું આગળ કહેવામાં આવનારી વીણાનો જેવો શબ્દ હોય છે. તેવો શબ્દ એ તૃણુ મણિયોનો હોય છે ? એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત કરતાં શ્રીગૌતમસ્વામી કહે છે કે 'से जहाणामए वेयालियाए वीणाए उत्तरमंदामुच्छियाए अंके सुपइट्ठियाए' હે ભગવન્ વૈતાલિકી અર્થાત્ તાલવગરની અર્થાત્ સવારે અથવા સાંજના સમયે સાંભળનારા લોકોની સન્મુખ જે વીણા વગાડવા માટે ઉપસ્થિત કરવામાં આવે છે. તે મંગલ પાઠિકાવીણા તાલના અભાવમાં પણ વગાડાય છે. તેથી વિતાલમાં વગાડવાના કારણે એ વીણાનું નામ વૈતાલિકી વીણા કહેવામાં આવે છે એ વૈતાલિકી વીણા જ્યારે ઉત્તર મંદા નામની મૂર્છનાથી ગાંધાર સ્વરની અંતર્ગત સાતમી મૂર્છનાથી યુક્ત હોય છે, ત્યારે તેને ઉત્તર મંદાર મૂર્છિતા કહેવામાં આવે છે. આ

'नंदीय खुड्डिमा पूरिमाय चोत्थीउ सुद्ध गंधारा ।
उत्तर गंधारा वि य हवई सा पंचमी मुच्छा' ॥१॥
सुहुमुत्तर आयामा छट्ठी सा नियमसो उ बोद्धव्वा ।
उत्तरमंदा य तहा हवई सा सत्तमी मुच्छा' ॥२॥

छाया-'नन्दी च क्षुद्रा पूरिमा च चतुर्थी तु शुद्ध गान्धाराः ।
उत्तरगान्धारा अपि च भवति सा पञ्चमीमूर्छना ॥१॥
सूक्ष्मोत्तराऽऽयामा षष्ठी सा नियमतस्तु बोद्धव्या ।
उत्तरमन्दा च तथा भवति सा सप्तमी मूर्छना' ॥२॥

इत्येवं सप्तविधा मूर्छना, तत्रोच्यते-गान्धारादि स्वरूपा-मोचनेन गीयमाना अतिमधुरा अन्यान्यस्वरविशेषा', यान् स्वरविशेषान् कुर्वन् आस्तां श्रोतॄन् मूर्छितमायान् करोति, किन्तु स्वयमपि मूर्छित इव तान् करोति, यदि वा स्वयमपि साक्षात् मूर्छां करोति, तदुक्तम्--

---

तात्पर्य ऐसा है कि गान्धार स्वर की सात मूर्च्छनाएं होती है जैसे

'नंदीय खुट्टिमा पूरिमाय, चोत्थिय सुद्धगंधारा ।
उत्तरगान्धाराविय हवई सा पंचमी मुच्छा ॥१॥
सुहुमुत्तरआयामा छट्टी सा नियमसो उ बोद्धव्वा ।
उत्तरमंदाय तहा हवई सो सत्तमी मुच्छा ॥१॥

नन्दी क्षुद्रा, पूर्णा शुद्धगान्धारा उत्तरगान्धरा सूक्ष्मोत्तर आयामा और उत्तर मन्दा ये सात मूर्च्छनाएँ है ये मूर्च्छनाएं इसलिये सार्थक है कि ये गानेवाले को और सुननेवालों को अन्य अन्य स्वरों से विशिष्ट होकर मूर्च्छित के जैसा कर देती है तदुक्तम्

'अन्नन्नसरविसेसं उप्पायंतस्स मुच्छणा भणिया,
कत्तावि मुच्छिओइव कुणए मूच्छेव सोवेति ॥१॥

કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે ગાંધાર સ્વરની સાત મૂર્ચ્છનાઓ હોય છે. જેમકે

'नंदीय खुट्टिमा पूरिमाय, चोत्थिय सुद्धगंधारा ।
उत्तरगान्धाराविय हवई सा पचमीमुच्छा' ॥ १ ॥

નંદી, ક્ષુદ્રા, પૂર્ણા શુદ્ધ ગાંધારા ઉત્તર ગાંધારા સૂક્ષ્મોત્તર આયામા અને મંદા આ સાત મૂર્ચ્છનાઓ છે. આ મૂર્ચ્છનાઓ એ કારણથી સાર્થક છે કે એ ગાનારાઓને અને સાંભળવાવાળાને બીજા બીજા સ્વરોથી વિશિષ્ટ થઈને મૂર્ચ્છિતના જેવા બનાવી દે છે. તેજ કહ્યું છે કે

अन्नन्नसरविसेसं उप्पायंतस्स मुच्छणा भणिया ।
कत्ताविमुच्छिओ इव कुणए मूच्छेव सोवेति ॥ १ ॥

'अन्नन्नसरविसेसे उप्पायं तस्स मुच्छणा भणिया ।
कत्ता वि मुच्छिओ इव कुणए मुच्छेव सो वेति' ॥१॥

छाया–अन्यान्यस्वरविशेषान् उत्पादयतो मूर्छना भणिता ।
कर्त्ताऽपि मूर्छित इव करोति मूर्छा श्रोतॄनिति ॥१॥

गान्धारस्वरान्तर्गतानां च मूर्छनानां मध्ये सप्तमी उत्तरमन्दाभिधाना मूर्छना किलाति प्रकर्षमाप्ता ततस्तदुत्पादनतया च मुख्यवृत्त्या वादयिता मूर्छितो भवति । अत्र वीणा वीणावतोरभेदोपचारात् वीणाऽपि मूर्छिता, इत्युच्यते ॥ साऽपि वीणा यदि अङ्के सुप्रतिष्ठिता भवति तदैव मूर्छना–प्रकर्षं विदधाति नान्यथा=अत आह='अङ्के' इत्यादि, 'अङ्के सुपइट्ठियाए' अङ्के स्त्रीणां पुरुषस्य वा उत्सङ्गे सुप्रतिष्ठितायाः 'चंदणसारकोण परिघट्टियाए' चन्दनसारकोण परिघट्टितायाः, चन्दनस्य सारश्चन्दनसारः जात्यचन्दनम्, तेन निर्मापितो यः कोणो वादनदण्डस्तेन परिघट्टितायाः संस्पृष्टायाः 'कुसलनरनारिसु संपरिग्गहियाए'

गान्धार स्वर के अन्तर्गत मूर्च्छनाओं के बीच में उत्तरमन्दा नामकी मूर्च्छना जब अति प्रकर्ष को प्राप्त हो जाती है तब वह–श्रोता जनों को मूर्च्छितसा बना देती है इतना ही नहीं किन्तु स्वर विशेषों को करता हुआ गायक भी मूर्च्छित के जैसा हो जाता है यहां वीणा और वीणाबजानेवाले में अभेदोपचार को लेकर वीणा भी मूर्च्छिता कही जाती है, वह वीणा यदि अङ्क गोद में अच्छी तरह से नहीं रखी जावे तो वह प्रकर्ष रूप से मूर्च्छना को नहीं करती हैं इसलिये वीणा को अवश्य ही बजानेवाले या वजानेवाली स्त्री के उसे अपने अङ्क में अच्छे ढंग से स्थापित करनी चाहिये तभी जाकर उससे अच्छे रूप में मूर्च्छना प्रकर्ष को प्राप्त हो सकती है वीणा बजानेवाला वीणा को चन्दनके सार से निर्मित वादन दण्ड से बजाता है तार पर उसे बजाने

ગાંધાર સ્વરની અંતર્ગત મૂર્છનાઓમાં ઉત્તરમંદા નામની મૂર્છના જ્યારે અત્યંત પ્રકર્ષને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે ત્યારે તે સાંભળનારાઓને મૂર્છિત જેવા બનાવીદે છે. એટલુ જ નહીં પણ સ્વર વિશેષોને પ્રગટ કરતો ગાયકપણ મૂર્છિત જેવો બની જાય છે. અહિં વીણા અને વીણા વગાડનારાઓમાં અભેદોપચાર ને લઈને વીણાને પણ મૂર્છિના કહેવામાં આવે છે. તે વીણા જો અંક કહેતાં ખોળામાં સારી રીતે રાખવામાં ન આવે તો તે ઉત્કટ પણાથી મૂર્છના કરતી નથી. તેથી વીણાને વગાડનાર પુરૂષે કે સ્ત્રીએ તેને ખોળામાં સુચારૂ ઢંગથી અવશ્ય રાખવી જોઈએ. ત્યારેજ તેમાંથી સુંદર રીતે મૂર્છના પ્રકર્ષને પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. વીણાને વગાડનાર વીણાને ચંદનના સારથી બનાવેલ

कुशलनरनारीसुसंपरिगृहीतायाः, कुशलेन—वीणावादननिपुणेन नरेण—पुरुषेण· नार्या—स्त्रिया वा सु—सुष्ठु सम्यक् परिगृहीतायाः 'पदोसपच्चूसकालसमयंसि' प्रदोषप्रत्यूषकालसमये, प्रदोषे—सायङ्काले प्रत्यूषे—प्रभातवेलायाम्, 'मंदं मंदं एइयाए' मन्दं मन्दं—शनैः शनैः एजितायाः चन्दनसारकोणेन ईषत् कम्पितायाः 'वेइयाए' व्येजितायाः—विशेषतः कम्पनयुक्तायाः कम्पितायाः—वारं वारं कम्पन· युक्तायाः एतावदेव पर्यायेण व्याचष्टे—'खोभियाए चालियाए फंदियाए घट्टियाए उदीरियाए' क्षोभितायाः चालितायाः स्पन्दितायाः घट्टितायाः उदीरितायाः तत्र क्षोभितायाः- मूर्छा प्राप्तायाः, चालितायाः—प्रेरितायाः, स्पन्दितायाः—नखाग्रेण स्वरविशेषोत्पादनार्थमीषच्चालितायाः घट्टितायाः, ऊर्ध्वाधोगच्छता

के ढंग से रगड रगड कर चलाता है बजाने वाले पुरुषको या स्त्री को बजाने की क्रिया में विशेष निपुण होना चाहिये ऐसा वैसा व्यक्ति वीणा को ढंग से नहीं बजा सकता है और न वह उसे अपने अङ्कगोद में सुव्यवस्थितरूप से रख ही सकता है इन्ही सब बातों को समझाने के लिये 'अंके सुपइट्टियाए चंदणसारकोण परिघट्टियाए कुसलनर नारि सुसंपग्गहियाए पदोसपच्चूसकालसमयंसि मंदं २ एइयाए वेइयाए खोभियाए चालियाए फंदियाए घट्टियाए उदीरियाए ओराला मणुण्णा कण्णमणणिव्वुइकरा सव्वओ समंता सद्दा अभिणिस्सवंति' ऐसा पाठ यहां लिखा गया है वीणाका वादन या तो प्रातः काल होता है या सायंकाल के समय में होता है जब वह वीणा चन्दन सार निर्मित दण्डकोण से धीरे धीरे बजायी जाती है या विशेषरूप से जोर २ से बजायी जाती है तब उससे जैसा कर्ण और मनमोहित करने वाला

વાદન દંડથી વગાડે છે, તાર પર તેને બજાવવા માટે ઢંગથી ઘસી ઘસીને ચલાવે છે. વગાડનાર પુરૂષ અથવા સ્ત્રી વગાડવાની ક્રિયામાં વિશેષ પ્રવીણ હોવી જોઇએ જેવી તેવી વ્યક્તિ વીણાને ઢંગપૂર્વક વગાડી શકતી નથી તેમ તે વીણાને પોતાના ખોળામાં સુવ્યવસ્થિત રીતે રાખી પણ શકતા નથી. આ બાબત સમજાવવા માટે 'अंके सुपइट्ठियाए चंदणसारकोणपरिघट्टियाए कुसलनरनारि सुसंपग्गहियाए पदोसपच्चूसकालसमयंसि मंदं २ एइयाए वेइयाए खोभियाए चलियाए फंदियाए घट्टियाए उदीरियाए ओराला मणुण्णा कण्णमणणिव्वुतिकरा सव्वओ समंता सद्दा अभिणिस्सवंति' આ પ્રમાણેનો પાઠ કહેવામાં આવેલ છે. વીણાનું વાદન કાંતો પ્રાતઃકાળ સવારના સમયમાં અથવાતો સાયંકાળ સાંજના સમયમાં થાય છે તે વીણાને જ્યારે ચંદનસારથી બનાવેલા દંડાના ખૂણાથી ધીરે ધીરે વગાડવામાં આવે અથવા વિશેષ પ્રકારથી જોર જોરથી વગાડવામાં

चन्दनसारकोणेन गाढतरं वीणादण्डेन सहतन्त्र्याः स्पृष्टाया इत्यर्थः 'ओराला मणुण्णा कण्णमणणिव्वुतिकरा' उदारा मनोज्ञाः-कर्णमनोनिर्वृत्तिकराः अतिशयेन विलक्षण सुखजनकाः 'सव्वओ' सर्वतः-सर्वासु दिक्षु 'समंता' सर्वासु विदिक्षु 'सद्दा अभिणिस्सवंति' शब्दा अभिनिःसरन्ति-प्रादुर्भवन्ति । श्रीगौतमः प्राह-'भवे-एयारूवे सिया' स्यात् कदाचित् भवेदेतावद्रूपः वीणाशब्द सदृशः स्वेषां तृणानां मणीनां च किमिति प्रश्नः, भगवानाह-'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः, नैतादृशः शब्द स्तृणानाम् ।

भगवता एतादृशे शब्देऽस्वीकृते पुनरपि गौतम उपमया पृच्छति-'से जहा णामए' इत्यादि, 'से जहा णामए' तद्यथानामकम् 'किंनराण वा किंपुरिसाण वा' किंनराणां वा, किंपुरुषाणां वा 'महोरगाण वा गंधव्वाण वा' महोरगाणां वा गन्धर्वाणां वा-व्यन्तरविशेषाणां कथं भूतानां तेषां तत्राह-'भद्दसाल०' इत्यादि, 'भद्दसालवणगयाण वा' भद्रशालवनगतानां वा 'णंदणवणगयाण वा'

शब्द निकलता है-उससे वह शब्द अन्तरात्मा को अतिशयरूप से विलक्षण सुखका जनक होता है ऐसा कह कर श्रीगौतमस्वामी प्रभुश्री से पूछा है 'भवेएयारूवे सिया' हे भदन्त ! तो क्या ऐसा शब्द उन तृणों और मणियों से भी निकलता है क्या ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते है 'णो इणट्ठे समट्ठे' हे 'गौतम' यह अर्थ-समर्थ नही है क्यों कि इस शब्द से भी अधिक इष्ट, प्रिय, कान्त और मनोज्ञतर तथा मनोऽम-तर शब्द वायु के संपर्क से उन तृणों और मणियों से निकलता है। इस वीणा के शब्द को भगवान जब अस्वीकृत कर दिया तब श्रीगौतमस्वामी फिर किन्नर आदि के शब्दों की उपमा को लेकर पूछते है 'से जहा नामए किण्णराणवा किं पुरिसाण वा महोरगाणवा गधव्वा

આવે ત્યારે તેમાંથી કાન અને મનને મોહિત કરવાવાળો શબ્દ નીકળે છે. તેથી એ શબ્દથી અન્તરાત્માને અતિશય વિલક્ષણ પ્રકારનું સુખ ઉપજે છે. આ પ્રમાણે કહીને શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને પૂછે છે કે 'भवेएयारूवे सिया' હે ભગવન્ તો શું એવો મધુર શબ્દ એ તૃણો અને મણિયોમાંથી પણ નીકળે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી. કેમકે એ શબ્દથી પણ વધારે ઇષ્ટ, પ્રિય, કાંત, મનોજ્ઞતર, તથા મનોઽમતર શબ્દ પવનના સંપર્કથી એ તૃણો અને મણિયોમાંથી નીકળે છે આ રીતે પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળી વીણાના શબ્દને ભગવાને અસ્વીકૃત કરવાથી શ્રી ગૌતમસ્વામી કિન્નર વિગેરાના શબ્દના સંબંધમાં પ્રભુશ્રીને પૂછે છે. 'से जहानामए किण्णराणवा किंपुरिसाण वा महोरगाणवा

नन्दनवनगतानां वा 'सोमणसवणगयाण वा' सौमनसवनगतानां वा, 'पंडगवण गयाण वा' पण्डकवनगतानां वा, तत्र मेरोः समन्ततः समभूमौ भद्रशालवनं, प्रथममेखलायां नन्दनवनम्, द्वितीयमेखलायां सौमनसवनम्, शिरसि चूलिकायाः पार्श्वेषु सर्वतः पण्डकवनम् तत्र स्थितानामित्यर्थः पुनश्च-'हिमवंतमलयमंदरगिरिगुहा समण्णागयाण वा' हिमवन्मलयमन्दरगिरिगुहा समन्वागतानां वा, हिमवान् हिमवत्क्षेत्रस्योत्तरतः सीमाकारी वर्षधरपर्वतः, उपलक्षणम्, शेषवर्षधरपर्वतानां मलयपर्वतस्य मन्दरगिरेश्च मेरुपर्वतस्य च गुहा=गुफा तत्र समन्वागतानाम्-आगत्य स्थितानाम्, किन्नरादयः प्राय एतेषु मुदिततरा भवन्तीत्यत एव तेषां ग्रहणम् 'एगओ संहियाणं' एकतः संहितानाम्-संमिलितानाम्, 'संमुहागयाणं'

णवा 'भद्दसालवणगयाण वा सोमणसवणगयाण वा पंडगवणगयाण वा हिमवंतमलयमंदरगिरिगुहसमण्णागयाणवा' यहां से लेकर सूत्र समाप्ति पर्यन्त के शब्दों का विस्तृत अर्थ सूत्र के अन्त में कहा जायगा यह सामान्यरूप से अर्थ किया जाता है, हे भदन्त। जैसा किन्नरों का अथवा किंपुरुषों का महोरगों का या गंधर्वों का जो कि भद्रसाल वन में या सोमनसवन में या पण्डकवन में बैठे हों या हिमवान पर्वत की या मलय पर्वत की या मन्दर पर्वत की गुफा में बैठे हो 'एगओ संहियाणं' एकस्थान पर एकत्रित हुए हों 'संमुहागयाणं' या एक दूसरे के आमने सामने आए हुए हो, या एक दूसरे के समक्ष बैठे हुए हों। कोई किसी को पीठ देकर न बैठा हो 'समुवविट्ठाणं' बैठी हुई अवस्था में भी इस ढंग से बैठे हों कि जिससे किसी को आपस की रगड से या संघर्ष से बाधा न हो रही हो 'संनिविट्ठाणं'

गंधव्वाणवा भद्दसालवणगयाणवा सोमणसवणगयाणवा पंडगवणगयाणवा हिमवंतमलयमंदरगिरिगुहसमण्णागयाण वा' આ સૂત્રપાઠથી આરંભ કરીને સૂત્રસમાપ્તિ સુધિના શબ્દોનો અર્થ સૂત્રના અંતમાં કહેવામાં આવશે. આ અર્થ સામાન્ય રીતે કરવામાં આવે છે. તે આ પ્રમાણે છે. હે ભગવન્ કિન્નરોના કિંપુરૂષોના મહોરગોના, અથવા ગંધર્વોના સમૂહો કે જે ભદ્રશાલ વનમાં અથવા સૌમનવસનમાં અથવા પંડકવનમાં બેઠેલા હોય જો હિમવાન્ પર્વતની અથવા મલયપર્વતની અથવા મંદર પર્વતની ગુફામાં બેઠેલા હોય 'एगओ संहियाण' એક સ્થન પર એકઠા થયેલા હોય 'संमुहागया णं' અને એક બીજાની સામે આવેલાહોય અથવા એક બીજાની સન્મુખ બેઠેલા હોય કોઇની પીઠ કોઈની સામે પડતી ન હોય અર્થાત્ કોઇ પીઠ દઇને બેસેલ ન હોય 'समुवट्टियाणं' બેઠેલી અવસ્થામાં પણ એવી રીતે બેઠેલા હોય કે જેથી

संमुखागतानाम् पृष्ठदाने हर्षविघातोत्पत्तेः 'समुवविट्ठाणं संनिविट्ठाणं' समुपविष्टानां सन्निविष्टानाम्, सम्यक् परस्परानाबाधया उपविष्टाः समुपविष्टा स्तेषां समुपविष्टानाम्, सम्यक् स्वशरीरानाबाधया न तु विषमस्थानेन निविष्टा स्तेषां सन्निविष्टानाम् 'पमुदिय पक्कीलियाणं' प्रमुदित प्रक्रीडितानाम्, प्रमुदिताः—प्रमोदप्रकर्षं गताः क्रीडिताः—क्रीडितुमारब्धवन्तः। 'गीयरति गंधव्वहरिसियमणाणं' गीतरतिगन्धर्वहर्षितमनसाम्, गीते रतिर्येषां ते गीतरतयः गन्धर्वं नाटयादि, तत्र हर्षितमनसस्तेषाम्, 'गेयं पगीयाणं' गेयं प्रगीतानाम्, इत्यग्रेण सम्बन्धः, तच्च गेयं गद्यादिभेदादष्टविधम्, तदेव प्रदर्शयति—'गज्जं' इत्यादि। 'गज्जं' गद्यम्, यत्स्वरसंचारेण गीयते तद्गद्यम्१, 'पज्जं' पद्यम् यत्र तु वृत्तादि गीयते तत्पद्यम्२, 'कत्थं' कथ्यं कथिकादि गीयते तत्कथ्यम्३, 'पयबद्धं' पदबद्धम् यदेकाक्षरादि यथा 'ते' ते इत्यादि४, 'पायबद्धं' पादबद्धम्, यद् वृत्तादि चतुर्भागमात्रे पदे बद्धम् ५ 'उक्खित्तयं' उत्क्षिप्तकम् प्रथमतः समारभ्य-

---

तथा जिस बैठने में अपने शरीर को भी अपने ही शरीर के किसी भी अवयवद्वारा बाधा न पहुंच रही हो ऐसे समसंस्थान से बैठे हों। 'पमुइयपक्कीलियाणं' हर्ष जिनके शरीर पर खेल रहा हो और जो आनन्द के साथ क्रीडा करने में मग्न हो रहे हों 'गीयरतिगंधव्वहरिसियमणाणं' गीत में जिनकी रति हो गन्धर्व नाटयादि करने में जिनका मन हर्षित हो रहा हो 'गेयं पगीयाणं, इस आगे कहे जाने वाले वाक्यों से यहां संबन्ध है गेय को गाते हुओं का वह गेय गद्यादिके भेद से आठ प्रकारक होता है जैसे 'गज्ज'-गद्यम्—जो स्वर संचार से 'पज्ज' पद्यवृत्तरूप 'कत्थं—कथात्मक—'पयबद्धं—पदबद्धं—एकाक्षरादिरूप—पयविद्धं' पादविद्ध, वृत्तादिके चतुर्भाग मात्र पद में बद्ध हुआ 'उक्खि-

---

એક બીજાની અથડામણુથી કોઈનેય બાધા પહોંચતી ન હોય 'संनिविट्ठाण' અને જે બેઠકમાં પોતાના શરીરને પણ પોતાનાજ શરીરના કોઈ પણ અવયવ દ્વારા હરકત પડતી ન હોય એવા સમ સંસ્થાનથી બેસેલ હોય 'पमुइयपक्कीलियाणं' જેના શરીર પર હર્ષનાચીરહ્યો હોય અને જે આનંદ પૂર્વક નાચ કરવામાં તલ્લીન બનેલા હોય 'गीयरतिगंधव्वहरिसियमणाणं' ગીતમાં જેની પ્રીતિ હોય, નાટય વિગેરે કરવામાં જેનું મન હર્ષિત થઇ રહ્યું હોય 'गेयं पगीयाणं' આ આગળ કહેવામાં આવનારા વાકયોનો અહિંયાં સંબંધ છે. ગેયને ગાનારા એના જેમકે તે ગેય ગદ્ય વિગેરેના ભેદથી આઠ પ્રકારના હોય છે. જેમકે 'गज्जं। गद्य' ગદ્ય જે સ્વર સંચારથી 'पज्ज' પદ્ય વૃત્તરૂપ 'कत्थ' કથાત્મક 'पयबद्ध' પદ બદ્ધ એકાક્ષર વિગેરે રૂપે 'पयविद्ध' પાદવિદ્ધ વૃત્ત વિગેરેના

षड्दोषविप्रमुक्तम्, षड्भिर्दोषै र्विप्रमुक्तं रहितमिति षड्दोषविप्रमुक्तम्, ते च षड् दोषा अमी--

'भीयं दुयमुप्पित्थमुत्तालं च कमसो मुणेयव्वं।
कागस्सर मणुनासं छद्दोसा होंति गेयस्स' ॥

छाया-'भीतं द्रुतमुप्पिच्छत्थ मुत्तालं च क्रमशो ज्ञातव्यम् ।
काकस्वरमनुनासं षड्दोषा भवन्ति गेयस्य ॥

तत्र-भीतम्-उत्त्रस्तम् अद्रुतस्तेन मनसा गीयते तद्भीतपुरुषनिबन्धनधर्मानुवृत्तत्वाद् भीतमुच्यते १, द्रुतं यद् त्वरित गीयते२, उप्पिच्छं नाम आकुलम् तदुक्तम्-'आहित्थं उप्पिच्छं च आउलं रोसभरियं च' अयमर्थः-आहित्थमुप्पिच्छं च प्रत्येकमाकुलं रोषभृतं चोच्यते इति, आकुलताच श्वासेन द्रष्टव्या, उक्तंच 'उप्पिच्छ श्वासयुक्त' मिति३, तथा-उत् प्रावल्येन अतितालमस्थानतालं वा उत्तालम्४, अश्लक्ष्णस्वरेण काकस्वरम्५, सानुनासिकमनुनासम्-नासिकाविनिर्गतस्वरानुगतमित्यर्थः६, एते षड्दोषा गेयस्येति । तथा-'एगारसगुणालंकारं'

नैषाद इन सात स्वरों वाले गेयको जैसे 'गज्ज' गद्यम् जो स्वर संचार से गाया जाय ये सात स्वर पुरुष एवं स्त्री के नाभिदेश से निकलते है जैसे कहा है 'सत्तसरा नाभिओ' अट्ठरससुसंपउत्तं' शृङ्गारादि आठरसोंवाले गेयको 'छद्दोसविप्पमुक्कं' छह दोषों से की जो छह दोष इस प्रकार है

'भीयं दुयमुप्पित्थमुत्तालं च कमसो मुणेयव्वं ।
कागस्सर मणुणासं छद्दोसा होंति गेयस्स' ॥

इसके अनुसार-भीत द्रुत उप्पिच्छ उत्ताल४ काकस्वर, और अनुनास इन छह दोषों से रहित गेय को 'एगारसगुणालंकारं' एकादश गुणों से अलकृत गेय को 'अट्ठगुणोववेयं' आठगुणों से युक्त गेय को गेय के आठ गुण ये है-

---

વાળા ગેયને જેમકે 'ગજ્જ', ગદ્યમ્' ગદ્ય જે સ્વરસંચારથી ગાવામાં આવે એ સાત સ્વર પુરૂષ અને સ્ત્રીના નાભિદેશથી નીકળે છે. જેમ કહ્યું છે કે 'सत्तसरा नाभिओ अट्ठरससु संपउत्त' શ્રૃંગાર વિગેરે આઠ રસોવાળા ગેયને 'छद्दोस विप्प मुक्कं' ૭ દોષોથી કે જે ૭ દોષ આ પ્રમાણે છે.

'भीय दुयमुप्पित्थमुत्ताल' च कमसो मुणेयव्व' ।
कागस्सरमणुणास' छद्दोसा होंति गेयस्स' ॥

ભીત, દ્રુત, ઉપ્પિચ્છ ઉત્તાલ, કાકસ્વર અને અનુનાસ આ ૭ દોષ વિનાના ગેયને 'एगारस गुणालंकार' અગ્યાર ગુણોથી અલંકૃત ગેયને 'अट्ठगुणोववेय' આઠ ગુણોથી યુકત ગેયને, તે આઠ ગુણો આ પ્રમાણે છે.

लियं' रक्तं त्रीस्थानकरणशुद्धम्, रक्तं गेयरागानुरक्तेन गृहीयते तद्रक्तम्, तथा च-त्रिस्थापकरणशुद्धम् त्रीणि स्थानानि-उरः प्रभृतीनि तेषु करणेन-क्रियया शुद्धमिति त्रिस्थानकरण-शुद्धम्, तथाहि-उरः शुद्धं कण्ठशुद्धं शिरोशुद्धं च, तत्र यदि उरसि स्वरः स्वर-भूमिकानुसारेण विशालो भवति तत उरो विशुद्धम्, स एव स्वरो कण्ठे वर्तितो भवति अस्फुटितश्च ततः कण्ठविशुद्धम्, यदि पुनः शिरः प्राप्तः सन् मानुनासिको भवति ततः शिरो विशुद्धम्, अथवा यद् उरःकण्ठशिरोभिः श्लेश्मणा अव्याकुलितैर्विशुद्धैर्गीयते तद् उरः कण्ठशिरो विशुद्धत्वात् त्रिस्थान करणविशुद्ध भवतीति। मधुरं समं सुललितम् एतानि पदानि व्याख्यातपूर्वाणि। तथा-'सकुहरगुंजंतवंसतंतीसुसंपउत्तं' सकुहरगुञ्जद् वंशतन्त्रीसुसंप्रयुक्तम् सकुहरो-गुञ्जन् यो वंशः 'वांसुरी' इति प्रसिद्धः यत्र तन्त्रीतलतालयग्रहसुसंप्रयुक्तं भवति, सकुहरे वंशे गुञ्जति तन्त्र्या च वाद्यमानायां यत् तन्त्रीस्वरेण अविशुद्धं तत् सकुहरगुञ्जद्वंशतन्त्रीसुसंप्रयुक्तम्,-तथा 'तालसुसंपउत्तं' तालसुसंप्रयुक्तं परस्पराहत-हस्ततालस्वरानुवर्तियद्गीतं तत् तालसुसंप्रयुक्तम्, यद् मुरजकंसिकादीनामातोद्यानामाहतानां यो ध्वनिः यश्च नृत्यन्त्या नर्तक्याः पादोत्क्षेपस्तेन समं तत्तालसुसंप्रयुक्तम् 'तालसमं' तालसमम् 'लयसुसंपउत्तं' लयसुसंप्रयुक्तम् शृङ्गमयो दारुमयो वंशमयो वा

गेय को 'मउयरिभियपयसंचारं' मृदुरिभितस्वरानुसार तंत्री आदि से ग्रहण किये गये स्वर से युक्त पदसंचारवाले गेय को 'सुरई' श्रोताओं को आनन्द जिससे आवे ऐसे सुरतिवाले गेय को 'सुणति' सुनतिवाले अंगो के सुन्दर झुकाववाले गेय को 'वरचारुरूवं' विशिष्ट सुन्दर रूपवाले 'गेयको दिव्वं गेयं पगीयाणं' दिव्य ऐसे गाने को गानेवाले उन पूर्वोक्त किन्नरादिदेवों के मुख से जो शब्द निकलते है और वे जैसे मनोहर होते हैं तो क्या हे भदन्त ! 'भवेएयारूवे सिया' इसी तरह के शब्द उन तृण और मणिओं से निकलते हुए होते है ? इस के उत्तर में प्रभुश्री कहते है 'हंता गोयमा ! एवंभूए सिया' हां-गौतम ! उनके निकले हुए

ગ્રહણ કરવામાં આવનારા સ્વરથી યુક્ત પદસંચાર વાળા ગેયને 'सुरइ' શ્રોતાઓને જેનાથી આનંદ ઉપજે એવા સુરતિવાળા ગેયને सुणति' સુનતિવાળા અંગોના સુંદર ઝુકાવવાળા ગેયને 'वरचारुरूव' વિશિષ્ટ સુંદર રૂપવાળા ગેયને 'दिव्वं गेय पगीयाणं' દિવ્ય એવા ગાનને ગાવાવાળા એ પૂર્વોક્ત કિન્નર વિગેરે દેવોના મુખથી જે શબ્દ નીકળે છે, અને એ જેવા મનોહર હોય છે તો શું ? 'भवेयारूवे सिया' હે ભગવન એ રીતની મધુરતા એ તૃણો અને મણિયો માંથી નીકળનાર શબ્દોનો હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે ,गोयमा ! एवंभूएसिया' હા ગૌતમ એ પૂર્વોક્ત પ્રકારના ગેય વિગેરેમાંથી

अंगुलिकोशस्तेनाहतायास्तन्त्र्याः स्वरप्रकारो लयस्तमनुसरद् गेयं लयसुसंप्रयुक्तमिति कथ्यते। 'गहसुसंपउत्तं ग्रहसुसंप्रयुक्तम्, यः प्रथमं वंशतन्त्र्यादिभिः स्वरो गृहीतस्तन्मार्गानुसारि गेयं ग्रहसुसंप्रयुक्तम्, 'मनोहरं' मनोहरम्—मनोऽभिलषणीयम्। कथं भूतं गेयम्? तत्राह—'मउय' इत्यादि, 'मउयरिभियपयसंचारं' मृदुकरिभितपदसंचारम्, मृदु-मृदुना स्वरेण युक्तं न तु कठोरेण तथा यत्र स्वरोऽक्षरेषु-घोलनास्वरविशेषेषु संचरन् रागेऽतीव प्रतिभासते स पद संचारो रिभितमित्युच्यते, मृदुरिभितपदेषु गेयनिबद्धेषु संचारो यत्र गेये तद् मृदुरिभितपदसंचारम्। 'सुरइं' सुरति, शोभना रतिः—आनन्दो यदि श्रोतृणां तत् सुरति। तथा—'सुणइ' सुनति, शोभना नतिः—अज्ञानां नमनं स्वनातोऽवसाने यस्मिन् तत् सुनति गेयम्,

---

शब्द जैसे शब्द उन तृण और मणियों के होते है यहां पर जो गेय को अनेक विशेषणों से युक्त किया गया है उन विशेषणों का तथा सूत्र में आगत और भी पदों की व्याख्या इस प्रकार से है—जिन किन्नरादिकों का यहां कथन किया गया है वे सब व्यन्तर देवों के ही भेद है भद्रशाल आदि चार वन सुमेरुपर्वत पर ही है इनमें भद्रशालवन मेरु की समन्ततः भूमि में चारों तरफ सम अर्थात् नीचे की भूमि है, मेरु की प्रथम मेखला में नन्दनवन है इसके ऊपर दूसरी मेखला में सौमनस वन है इस से उपर में चूलिका के पार्श्व भागो में चारों तरफ पण्डकवन है महाहिमवान् हेमवन्त क्षेत्र की उत्तर दिशा में है और यह उसकी सीमा का कर्त्ता होने से वर्षधर पर्वत कहलाता है शेष गद्य आदि के भेद के गेय आठ प्रकार का होता है जैसे वर्षधर पर्वतों का यह उपलक्षक है, इससे अन्य वर्षधर पर्वत भी जान लेना चाहिये

નીકળતા શબ્દો જેવા શબ્દો એ તૃણ અને મણિયોના હોય છે. અહીયાં જે ગેયને અનેક વિશેષણોથી યુક્ત કરવામાં આવેલ હોય એ વિશેષણોનો તથા સૂત્રમાં આવેલ બીજા પદોનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે. જે કિન્નર વિગેરેનું અહીંયાં કથન કરવામાં આવ્યું છે, તે બધા વ્યન્તર દેવોનાજ ભેદ છે ભદ્રશાલ વિગેરે ચાર વનો સુમેરૂ પર્વત પર જ છે તેમાં ભદ્રશાલવન મેરૂની ચારે બાજુની ભૂમી સમ અર્થાત્ નીચેની ભૂમિ છે. મેરૂની પ્રથમ મેખલામાં નન્દનવન છે. તેના ઉપર બીજી મેખલામાં સૌમનસ વન છે. તેની ઉપર ચૂલિકાના પાર્શ્વભાગમાં ચારે તરફ પંડકવન છે મહા હિમવાન્ હૈમવત ક્ષેત્રની ઉત્તર દિશામાં છે. એ એની સીમાને બતાવનાર હોવાથી વર્ષધર પર્વત કહેવાય છે. બાકિ ગદ્ય વિગેરેના ભેદથી ગેય આઠ પ્રકારનું હોય છે જેમકે વર્ષધર પર્વત એ અહિં ઉપલક્ષક છે, તેથી બીજા વર્ષધર પર્વતો પણ સમજી લેવા જે ગેય સ્વર

'वरचारुरूवं' वरचारुरूपम्, वरम्-प्रधानं चारुविशिष्टं च रूपं-स्वरूपं यस्य तद् वरचारुरूपम् 'दिव्वं' दिव्यं प्रधानम्, 'गेयं' गेयम् 'पगीयाणं' प्रगीतानां गायतां-गेयस्य गानं कुर्वतां किन्नरादीनां यादृशः शब्दोऽतिमनोहरो भवति, 'भवेएयारूवे सिया' स्यात्-कथञ्चित् भवेत् किम् एतावद्रूपस्तेषां तृणानां मणीनां च शब्दः ? एवमुक्ते गौतमे भगवानाह-'हंता गोयमा' इत्यादि, 'हंता गोयमा !' हन्त-गौतम ! 'एवंभूए सिया' एवम्भूतः शब्दः स्यात्तेषां तृणानां मणीनां चेति भगवता स्वीकृतम् ॥सू० ५३॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यानैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य - जैनधर्मदिवाकर
पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितस्य श्री
जीवाभिगमसूत्रस्य प्रमेयद्योतिका
ख्यायां व्याख्यायां तृतीयप्रतिपत्तौ
वनपण्डादि वर्णनान्तो द्वितीयो
भागः समाप्तः ॥

जो गेय स्वर संचार से गाया जाता है वह गद्य है जो गान छन्दों के रूप में गाया जाता है वह पद्य रूप गेय है २ जो कथिकादिरूपसे गाया जाता है वह कथ्य है ३ जिस गेय में केवल एक एक अक्षर गाया जाता है वह पदबद्ध है ४ जो वृत्तादि के चतुर्भाग एकचरण में बद्ध हो वह पादबद्ध है ५ जो आरंभ से ही समारभ्यमाण होता है वह उत्क्षिप्त है६ प्रथम समारम्भ के बाद जो नाना आक्षेपपूर्वक प्रवर्तमान

સંચારથી ગાવામાં આવે છે. તે ગદ્ય કહેવાય છે. ૧ જે ગાન છન્દોના રૂપે ગાવામાં આવે છે, તે પદ્યરૂપ ગેય છે. ૨ જે કથિકાદિ પ્રકારથી ગાવામાં આવે છે. તે કથ્ય ગેય છે. ૩ જે ગાનમાં કેવળ એક એક અક્ષર ગાવામાં આવે છે. તે પદ બદ્ધ ગેય છે. ૪ જે વૃત્તાદિના ચતુર્ભાગ એક ચરણમાં બદ્ધ હોય તે પાદ બદ્ધ છે ૫ જે ગેય આરંભથીજ સામારભ્ય માણ હોય છે, જે ઉત્ક્ષિપ્ત ગેય છે. ૬ પહેલા સમારંભની પછી જે નાના પ્રકારના આક્ષેપ પૂર્વક પ્રવર્તમાન

होता है वह प्रवृत्तक है ७ मध्यमा में जो सकल मूर्च्छनादि गुणों से युक्त होता हुआ धीरे धीरे संचार करता है, वह गेय के आठवां भेद हैं फिर गेय का विशेषण कहते हैं जिस गेय का अवसान सम्यक्‌रूप से भावित होता है वह रोचितावसान गेय है जो गेय छह दोषों से रहित हो उन छह दोषों का स्पष्टीकरण जो गीत गबराए हुए मन से गाया जाता है वह गीत भीत दोष से दूषित कहा गया है जो गाना जल्दी गाया जाता है वह गान का द्रुत नामक दोष है जिस गान को गाते समय श्वास उठ आवे और इससे गानेवाले को आकुलता हो जावे वह गेय उप्पिच्छ दोषवाला कहा गया है–तदुक्तम्–'उपिच्छं श्वासयुक्तम्' जो गाना अतितालवाला हो अथवा अस्थान तालवाला हो वह उत्ताल दोषवाला कहा गया है। जो गाना शिथिल कठोर स्वर से गाया जाता है वह गाना काक स्वर दोष से दूषित कहा गया है। जो गाना नाक के स्वर से गुनगुनाते हुए गाया जाता है वह अनुनासिक दोषवाला गाना कहा गया है ६। ११ गुणों का स्वरूप पूर्वो में स्वर प्राभृत में विशेषरूप से है उनसे उद्‌धृत किया हुआ 'कुई वेसिम भरतविंशाखिल' आदिद्वारा विरचित ग्रन्थों में मिलता है वहां से जान लेना चाहिये, गाने के आठ गुण इस प्रकार से हैं–जो गीत स्वर एवं कलाओं से पूर्ण करके

થાય છે તે પ્રવૃત્તક છે. ૭ મધ્યમામાં જે સકલ મૂર્છના વિગેરે ગુણોથી યુક્ત થતા થતા ધીરે ધીરે સંચાર કરે છે. તે ગેય મંદ કહેવાય છે. ૮ આ આઠ ભેદ ગેયના છે. હવે ગેયના વિશેષણો બતાવવામાં આવે છે. જે ગેયનું અવસાન સમ્યક પ્રકારથી ભાવિત થાય છે તે રોચિતાવસાન ગેય છે. જે ગેય છ દોષોથી રહિત હોય એ છ દોષો આ પ્રમાણે છે. જે ગીત ગભરાયેલા મનથી ગાવામાં આવે છે, તે ગીત ભીત દોષથી દૂષિત કહેવામાં આવે છે. જે ગાન જલ્દિ જલ્દિ ગાવામાં આવે છે. તે ગાનનો દ્રુત નામનો દોષ છે. જે ગાનને ગાતી વખતે શ્વાસ ચડી જાય અને તેનાથી ગાવાવાળાને આકુળતા થઈ જાય તે ગીત ઉપ્પિચ્છ દોષવાળું કહેવાય છે. તેજ કહેવામાં આવેલ છે. 'उप्पिच्छं श्वासयुक्तम्' જે ગાન અત્યંત તાલ વાળું હોય અથવા અસ્થાને તાલવાળું હોય તે ગાનને ઉત્તાલ દોષવાળું કહેવામાં આવે છે. જે ગાન શિથિલ કઠોર સ્વરથી ગાવામાં આવે તે ગાન કાકસ્વર દોષથી દૂષિત કહેવાય છે. જે ગાન નાકના સ્વરથી ગણુગણુતા ગાવામાં આવે તે ગાન અનુનાસિક દોષવાળું કહેવાય છે. ૬

होता है, वही स्वर जब कंठ में वर्तित होता हुआ अस्फुटित होता है तब वह कण्ठ विशुद्ध होता है वही स्वर जब शिर में प्राप्त होकर सानुनासिक होता है तब वह शिरो विशुद्ध होता है अथवा श्लेष्मा से अव्याकुल हुए उर कंठ, और शिर इन तीन स्थानों से जो गाया जाता है वह उर कंठ और शिर इन तीन स्थानों से विशुद्ध कहा गया है। अंगुलिकोश शृङ्गका दारु, लकडी का या वंश का बना हुआ होता है इसे अंगुली में पहिन कर जब तन्त्री बजायी जाती है, तब उससे जो स्वर निकलता है उस स्वर का नाम लय है, इस लय के अनुसार जो गीत गाया जाता है वह लय सुसंप्रयुक्त गीत है, जो गीत प्रथमवंश तन्त्री आदि से गृहीत होता हुआ उसी के अनुसार गाया जाता है वह ग्रह सुसंप्रयुक्त गीत है, जिस गीत में तालवंश तन्त्री आदि के स्वर गीत के साथ साथ चल रहे हों वह गीत सुललित है मृदु स्वर से गाया जाय उस गीत का नाम मृदु है। घोलना स्वर विशेषों से संचार करता हुआ जब राग में आ जाता है तब वह पदसंचाररिभित

જેવા મીઠા અવાજથી જે ગીત ગાવામાં આવે તે ગીત મધુર નામના ગુણુ વાળું કહેવાય છે. ૬ જેમાં તાલ વંશ અને સ્વર એક શિલ્પમાં જઈ રહ્યા હોય એવું જે ગીત છે તે ગીત સમગુણુ નામના ગુણુવાળું કહેવાય છે' જે ગાન સ્વરોને ઘોળવાના પ્રકારથી કંઠમા તરતું રહે છે, તે ગાન સુલલિત ગુણુ વાળું કહેવાય છે. સૂત્રકારે આજ ગુણોમાંથી કેટલાક ગુણોને 'रत्तंतित्थाण करणसुद्धं' વિગેરે પ્રકારના પાઠ દ્વારા પ્રગટ કરેલ છે. ઉર, કંઠ અને શિર એ ત્રણુ સ્થાન છે. જે ગાન ઉર શુદ્ધ, કંઠશુદ્ધ અને શિરઃશુદ્ધ હોય છે તે ગીત ત્રિસ્થાન કરણુ શુદ્ધ કહેવાય છે. છાતીથી ઉપડેલ સ્વર પોતાની ભૂમિકા પ્રમાણે જ્યારે વિશાળ બની જાય ત્યારે તે ઉરોવિશુદ્ધ થાય છે. એજ સ્વર વગાડવામાં આવે ત્યારે તેમાંથી જે સ્વર નીકળે છે, એ સ્વરનુ નામ લય છે. આ લય પ્રમાણે જે ગીત ગાવામાં આવે છે, તે લય સુસ પ્રયુક્ત ગીત છે. જે ગીત પહેલાં વંશ તંત્રી વિગેરેથી ગ્રહણુ થઈને તે અનુસાર ગાવામાં આવે તે ગેય સુસંપ્રયુકત ગીત છે. જે ગીતમાં તાલ વંશ તંત્રી વિગેરેના સ્વર ગીતની સાથે સાથે ચાલતો હોય એ ગીત સુલલિત કહેવાય છે. જે ગીત મૃદુસ્વરથી ગાવામાં આવે એ ગીતનુ નામ મૃદુ કહેવાય છે. ઘોલના સ્વર વિશેષોથી સંચાર કરતા થકા જ્યારે બરાબર રાગમાં આવે ત્યારે તે ગીતનું

कहलाता है रचना की अपेक्षा जिस गीत के अन्त में ननति होती है उस का नाम सुननि है, यह पूर्व के अनुवाद में सामान्य रूप से कहे गये पदों का स्पष्टीकरण है ॥सू० ५३॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत 'जीवाभिगमसूत्र' की प्रमेयद्योतिका नामक व्याख्या में तृतीय प्रतिपत्ति में वनषण्डादि वर्णनपर्यन्त का दूसरा भाग समाप्त॥

નામ પદ સંચારનિસિત કહેવાય છે. રચનાની અપેક્ષાથી જે ગીતની અંતમાં નનતિ થાય છે તેનું નામ સુનતિ છે. આ પહેલાના કથનમાં સામાન્ય રીતે કહેવામાં આવેલ પદોના અર્થનું સ્પષ્ટીકરણ છે ॥ ૫૩ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રીઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'જીવાભિગમસૂત્ર'ની પ્રમેયદ્યોતિકા નામની વ્યાખ્યામાં ત્રીજી પ્રતિપત્તિમાં વનષંડાદિ વર્ણન સુધીનો ભાગ સમાપ્ત ॥